ШЕВЧЕНКІВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ТОМ 1

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

В 6 ТОМАХ

КИЇВ 2013

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

в 6 томах

КИЇВ 2013

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

1

ТОМ

А–В

КИЇВ 2013

УДК 929 Шевченко + 821.161.2.09 (031)
ББК 83.3 (4Укр) – 8я2
Ш37

Шевченківська енциклопедія : в 6 т. — Т. 1: А–В / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. — К., 2013. — 744 с. : [693] іл. + кольор. вклейка.
Викладено основні відомості про життя, творчість і особистість Тараса Шевченка, його епоху та оточення, місце в національній та світовій культурі, підсумовано понад півторасторічний досвід вивчення всіх аспектів шевченкіани в українському та зарубіжному шевченкознавстві. Перший том містить 1142 статті.

Видання підготовлено за державним замовленням
на випуск видавничої продукції Національної академії наук України

В оформленні видання використано
матеріали з фондів Національного музею Тараса Шевченка
та Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

Керівник проекту
«Шевченківська енциклопедія» *В. Л. Смілянська*

Передмова *І. М. Дзюби*
Редактор тому *В. Л. Смілянська*

Затверджено до друку вченою радою
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
(Протокол № 8 від 21 червня 2012 р.)

ISBN 978-966-02-6420-5
ISBN 978-966-02-6421-2 (т. 1)

Від редакційної колегії

Геній Тараса Шевченка протягом майже двох століть є символічним уособленням духовного образу України, пророчим прозрінням національного духу, явленого в художній і малярській творчості. Його голос і нині звучить в обороні української мови, культури і державної незалежності України. Проект Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України приурочений до ювілею — 200-річчя від дня народження письменника й художника.

Упорядники Шевченківської енциклопедії у 6 томах прагнуть якомога повніше представити унікальну постать Тараса Шевченка — поета й художника, показати органічність його національних коренів, пошуковість, розкутість і широту мислення, висвітлити його роль — творця й будителя нації — в суспільному житті українського народу, як у культурному процесі тієї доби, так і в діяльності духовних спадкоємців і наступників — кількох поколінь української інтелігенції. Автори й укладачі Шевченківської енциклопедії намагаються підсумувати багаторічний розвиток шевченкознавства і відобразити сучасний його стан, подати відомості про переважну більшість причетних до постаті Шевченка осіб і належно проаналізувати їхній доробок, дати орієнтир широким колам шанувальників геніального поета для заглиблення у його творчість і світогляд.

Шевченківській енциклопедії передував укладений Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка та Головною редакцією Української радянської енциклопедії Шевченківський словник у двох томах (К., 1976 — 1977; вид. 2-ге, 1978) — по суті, перша тогочасна персональна енциклопедія. Це видання, свого часу важливе й новаторське, нині застаріло, оскільки його автори мусили дотримуватись тодішніх ідеологічних обмежень, але зберегло значну фактографічну цінність — поза тим, що чимало статей було спотворено й скорочено цензурою, а чимало й просто вилучено.

Автори Шевченківської енциклопедії поставили за мету системно проаналізувати здобутки шевченкознавства за півтора століття, повернути до наукового обігу табуйовані імена історичних та культурних діячів, висвітлити зв'язки творчості Шевченка із зарубіжними літературами й мистецтвом. У виданні переосмислено традиційні уявлення про світогляд Шевченка, розкрито міфологічні, фольклорні, літературні й психологічні основи образності поета, письменницьке й художницьке новаторство, вихід далеко за межі тодішніх естетичних канонів і норм. Автори прагнули кожен Шевченків твір розглянути монографічно — у смислових, стилістичних і мовних аспектах, з'ясувати особливості поетики. Докладно висвітлено біографію митця, оточення й місця перебування, побут, історію видання творів та вшановування пам'яті. Подано довідки про сучасників поета, пов'язані з його особою установи, громадські організації, окреслено й постаті митців — інтерпретаторів Шевченкової творчості. Окремий тематичний пласт — причетність Шевченка до історії України та її діячів.

Шевченківська енциклопедія — масштабний дослідницький і довідковий проект, що послуговується широким спектром науково продуктивних стратегій — від традиційних біографічної, історико-культурної, психологічної до психоаналітичної, структуралістської, неоміфологічної та постколоніальної тощо. Таке розмаїття відображає наявний у шевченкознавстві плюралізм підходів, що сприяє поглибленому розумінню низки проблем. Об'єктом опрацьовування у виданні є вся літературна, мистецька й епістолярна спадщина Тараса Шевченка, дотичні до його особи документи і мемуари; атрибути вшановування пам'яті Шевченка (пам'ятники, меморіальні дошки й музеї), твори літератури і мистецтва, що інтерпретують його постать і спадщину, а також особи з його оточення,

письменники, художники, скульптори, композитори, співаки, актори, перекладачі, літературознавці, краєзнавці — усі, хто досліджував і популяризував доробок великого поета.

Серед авторів статей, окрім науковців Інституту літератури, — науковці інших установ Національної академії наук України — Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Інституту історії України, Інституту української мови, Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, а також Інституту проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України, Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури України, викладачі Київського національного університету ім. Тараса Шевченка та інших вищих навчальних закладів, працівники Національного музею Тараса Шевченка, Шевченківського національного заповідника у м. Каневі, Національного художнього музею України, бібліотек, дослідники з різних міст України й країн світу. Зокрема, науковий колектив НМТШ підготував статті про мистецьку спадщину Шевченка, його оточення, вшановування пам'яті, експонування творів тощо. Фонди музею, в якому зосереджено майже всі малярські твори художника, є базою для вивчення мистецької складової шевченкіани і забезпечують, крім того, головний масив ілюстрацій Енциклопедії. В оформленні використано також колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва, Національного художнього музею України, Музею театрального, музичного та кіномистецтва України.

Не претендуючи на остаточне вирішення низки проблем, автори видання пропонують читачеві фактографічну й інтерпретаційну основу для подальшого вивчення естетичного феномена Шевченка, популяризації його літературної і мистецької спадщини.

Як користуватися
Шевченківською енциклопедією

Перший том Шевченківської енциклопедії у 6 томах відкриває вступний нарис акад. І. М. Дзюби «Довіку насущний», котрий подає цілісний літературно-критичний портрет Тараса Шевченка. Він водночас є певним орієнтиром для читача стосовно провідних статей енциклопедії: «Хроніка життя і творчості Шевченка», «Літературна спадщина Шевченка», «Поезія Шевченка», «Проза Шевченка», «Драматичні твори Шевченка», «Поетика», «Віршування», «Жанри літературні в Шевченка», «Мова художня Шевченка», «Жанри в образотворчому мистецтві Шевченка», «Живопис Шевченка», «Рисунки Шевченка», «Офорт у творчості Шевченка», «Альбоми Шевченка», «Вшановування та увічнення пам'яті Шевченка», розташованих, як і всі інші статті, за українським алфавітом. Переважна більшість статей супроводжується списком літератури до теми, поданої у хронологічному порядку.

Енциклопедичну персональну статтю побудовано так: дефінітивна частина, в якій зазначено прізвище та ім'я, дати (за старим/новим стилями і для персоналій Західної України та Європи — тільки за новим), місця народження й смерті (географічні назви й топоніми — здебільшого і за тогочасним, і за сучасним найменуваннями); вказано національну належність і професію, науковий ступінь, членство в НТШ та національних академіях. У наступній частині тексту вміщено дані про освіту, працю і творчість. Далі викладено суто шевченківський матеріал. Датування в документальних матеріалах (листи, Щоденник тощо) наведено так, як зазначено в цих джерелах. За старим стилем датовано час написання творів та час перебування Шевченка в населених пунктах. Цитати з творів Шевченка й текстологічні дані про них подано за виданням: Шевченко Тарас. Повне зібрання творів: У 12 томах. К.: Наукова думка, 2001—2003. Т. 1—6.

Гасло кожної статті пишеться великими літерами напівжирним шрифтом; наступні слова розширеної назви або друга назва твору подаються малими літерами напівжирним шрифтом. У тексті статей курсивом виділено прізвища-гасла й теми-гасла, які відсилають до відповідних окремих статей. Оскільки Енциклопедія містить окремі статті про всі літературні й переважну більшість мистецьких творів Шевченка, то їхні назви не виділено курсивом. Не набрано курсивом і ті прізвища культурних діячів 18—19 ст., які часто згадуються в Енциклопедії, зокрема: Афанасьєв-Чужбинський О. С., Брюллов К. П., Вовчок Марко, Гоголь М. В., Гребінка Є. П., Гулак-Артемовський С. С., Драгоманов М. П., Жуковський В. А., Квітка-Основ'яненко Г. Ф., Костомаров М. І., Котляревський І. П., Куліш П. О., Максимович М. О., Пушкін О. С., Сковорода Г. С., Толстой Ф. П., Франко І. Я., Шевченко В. Г., Щепкін М. С., а також назви театрів, про котрі йдеться у виданні (окрім тих, у яких змінено назву), міста Київ, Москва, Петербург, навчальні заклади – Київський університет ім. Т. Шевченка, Петербурзький університет; однак відповідні статті у виданні наявні. Курсивом виділено прізвища авторів наукових праць у середтекстових посиланнях і у підстатейній бібліографії (під заголовком *Літ.*). Курсив застосовується ще й для виокремлення формальних моментів — рими тощо — у прикладах з текстів Шевченка. Напівжирним шрифтом у тексті статті подано заголовки підрозділів, літери або цифри, якими позначено пункти чи підпункти. Напівжирним курсивом виділено значущі слова й вислови.

Назви російських періодичних видань подано російською мовою й розташовано теж за українським алфавітом. Решту неукраїнських текстів і назв творів подано в перекладі українською мовою; твори письменників, серед них і Шевченка, котрі писали двома мовами, цитуються в оригіналі. Цитати з текстів Шевченка подано так: до поетичних наводиться назва; до прозових — том і сторінка (напр., 4, 230), до цитат із Щоденника й листів — дата запису чи листа. Назви іншомовних видань (окрім назв слов'янськими абетками і латинською) наведено в українській транслітерації.

У підстатейній бібліографії не подаємо загальних довідкових видань, за винятком особливо рідкісних. Якщо видання введене до підстатейної бібліографії, то до цитати в тексті зазначаємо в круглих дужках прізвище, ініціал автора й сторінку (або перше слово назви й сторінку).

Ілюстрації до статей розташовано переважно на тому ж розвороті, що й відповідний текст; коли ілюстрацію вміщено на іншій сторінці чи на вклейці, наприкінці статті дається посилання: Іл. с. 25, Іл. табл. 7.

У текстах статей застосовано систему скорочень: див. окремі алфавітні списки на початку кожного тому: *Основні скорочення; Абревіатури; Скорочення назв біблійних текстів; Бібліографічні скорочення*.

Основні скорочення

адмін.-терит. — адміністративно-територіальний
акад. — академік (із прізвищем)
академ. — академічний
альб. — альбом
альм. — альманах
арх. — архів, архівний
археол. — археологічний
архіт. — архітектор (із прізвищем), архітектурний
бібліогр. — бібліографічний
б-ка — бібліотека
біогр. — біографічний
бл. — близько
буд. — будинок
в т. ч. — в тому числі
Вибр. тв. — Вибрані твори
вид. — видання
вид-во — видавництво
визв. — визвольний
вип. — випуск
відом. — відомості
відп. — відповідальний
військ. — військовий
всеукр. — всеукраїнський
вст. — вступ, вступна (стаття)
вул. — вулиця (з назвою)
газ. — газета
ген. — генерал, генеральний
геогр. — географічний
гол. — головний
гол. чин. — головним чином
губ. — губернія (з назвою), губернський, губернатор (із прізвищем)
держ. — державний
див. — дивіться
до н. е. — до нашої ери
докл. — докладніше
докум. — документальний
доп. — доповнений
д-р — доктор
драм. — драматичний (літ. рід)
друк. — друкований
економ. — економічний
етногр. — етнографічний
європ. — європейський
журн. — журнал
зав. — завідувач
заг. — загальний
зб. — збірник, збірка
зокр. — зокрема
Зх. — Захід
зх. — західний
Избр. пр. — Избранные произведения
Избр. тр. — Избранные труды
ім. — імені (з прізвищем)
ін. — інший
ін-т — інститут
інформ. — інформаційний
істор. — історичний
і т. д. — і так далі
і т. ін. — і таке інше
і т. п. — і тому подібне
канд. — кандидат
кін. — кінець
кн. — книжка
кол. — колишній
к/ф — кінофільм
літ. — літературний
л-ра — література
м. — місто (з назвою)
м. — море (з назвою)
маляр. — малярський
мемор. — меморіальний
мист. — мистецький
мист-во — мистецтво
міфолог. — міфологічний
млн. — мільйон
муз. — музичний, музика
навч. — навчальний
надрук. — надрукований
напр. — наприклад
наук. — науковий
наук.-досл. — науково-дослідний
наук.-попул. — науково-популярний
нац. — національний
н. ст. — новий стиль
не пізн. — не пізніше
не ран. — не раніше
о. — острів (з назвою)
обл. — область, обласний
образотв. — образотворчий
оз. — озеро (з назвою)
опубл. — опублікований

офіц. — офіційний
п-в — півострів
Пд. — Південь
пд. — південний
пед. — педагогічний
пер. — переклад (рубрика)
передм. — передмова
перекл. — переклад
пл. — площа
Пн. — Північ
пн. — північний
пов. — повіт (з назвою), повітовий
Повне зібр. тв. — Повне зібрання творів
пол. — половина
поліграф. — поліграфічний
політ. — політичний
Полн. собр. соч. — Полное собрание сочинений
попул. — популярний
пор. — порівняйте
поч. — початок, початковий
прибл. — приблизно
прим. — примірник (з цифрою)
прим. — примітка (з вказівкою на автора чи в якому виданні)
прізв. — прізвище
пров. — провулок (з назвою)
прогрес. — прогресивний
проф. — професор
профес. — професійний
псевд. — псевдонім
публ. — публікація
р. — річка (з назвою)
ред. — редакція, редактор, редагований, редагування
реж. — режисер
реліг. — релігійний
республ. — республіканський
р-н — район
розд. — розділ
рр. — рядки (з цифрою)
с. — село (з назвою), сторінка (з цифрою)
св. — святий (з іменем)
серед. — середина (року, років, століття)
с. ст. — старий стиль
смт — селище міського типу (з назвою)
соц. — соціальний
Соч. — Сочинения
співавт. — співавторство, співавтор (з прізвищем)
ст. — стаття (з назвою), станція (з назвою), століття (з араб. цифрою)
Сх. — Схід
сх. — східний
с-ще — селище
Т. — том
т. зв. — так званий
т. ч. — таким чином
табл. — таблиця
Тв. — Твори (у підстатейній бібліографії; у тексті — повністю)
т-во — товариство (організація)
театр. — театральний
тис. — тисяча, тисячоліття (з цифрою)
Тр. — Труды
ун-т — університет
упоряд. — упорядник, упорядкування
уч-ще — училище
філол. — філологічний
філос. — філософський
фольклор. — фольклорний
фольклорист. — фольклористичний
ф-т — факультет
х. — хутір (із назвою)
худож. — художній
центр. — центральний
церк. — церковний
цит. — цитується, цитування
Ч. — частина
Ч. — число (на позначення номера періодичного видання — із цифрою)
чл.-кор. — член-кореспондент
юрид. — юридичний
шевч. — шевченківський

Скорочення назв областей

Вінн. — Вінницька
Волин. — Волинська
Дніпроп. — Дніпропетровська
Донец. — Донецька
Житом. — Житомирська
Закарп. — Закарпатська
Запоріз. — Запорізька
Івано-Франк. — Івано-Франківська
Київ. — Київська
Кіровогр. — Кіровоградська
Крим. — Кримська
Луган. — Луганська
Львів. — Львівська
Микол. — Миколаївська
Одес. — Одеська
Полтав. — Полтавська
Рівнен. — Рівненська
Сум. — Сумська
Терноп. — Тернопільська
Харків. — Харківська
Херсон. — Херсонська
Хмельн. — Хмельницька
Черкас. — Черкаська
Чернів. — Чернівецька
Черніг. — Чернігівська

Скорочення прикметників за національністю

абхаз. — абхазький
австр. — австрійський
австрал. — австралійський
адиг. — адигейський
азерб. — азербайджанський
албан. — албанський
амер. — американський
англ. — англійський
араб. — арабський
балк. — балкарський
башк. — башкирський
бельг. — бельгійський
білор. — білоруський
болг. — болгарський
вірм. — вірменський
грец. — грецький
груз. — грузинський
дан. — данський
ерзя-мордов. — ерзя-мордовський
естон. — естонський
євр. — єврейський
єгипет. — єгипетський
іспан. — іспанський
італ. — італійський
кабард. — кабардинський
казах. — казахський
калм. — калмицький
канад. — канадський
каракалп. — каракалпакський
карач. — карачаївський
кирг. — киргизький
кит. — китайський
кор. — корейський
лат. — латинський
латис. — латиський
лит. — литовський
мар. — марійський
молд. — молдовський
нідерл. — нідерландський
нім. — німецький
норв. — норвезький
осет. — осетинський
польс. — польський
рос. — російський
рум. — румунський
саам. — саамський
серб. — сербський
скандинав. — скандинавський
словац. — словацький
словен. — словенський
слов'ян. — слов'янський
тадж. — таджицький
татар. — татарський
тув. — тувинський
тур. — турецький
туркм. — туркменський
тюрк. — тюркський
угор. — угорський
удм. — удмуртський
узб. — узбецький
укр. — український
фін. — фінський
франц. — французький
хорв. — хорватський
чес. — чеський
чечен. — чеченський
чувас. — чуваський
швед. — шведський
швейц. — швейцарський
шотл. — шотландський
япон. — японський

Скорочуються також прикметники на -ський, -зький, -цький.

Абревіатури

АМ	—	Академія мистецтв у Петербурзі
АМУ	—	Академія мистецтв України, тепер НАМУ
АНУ	—	Академія наук України, тепер НАНУ
АН Української РСР	—	Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки
БМШ	—	Літературно-меморіальний будинок-музей Т. Г. Шевченка (Київ)
ВДІК	—	Всесоюзний (до 1992, нині — Всеросійський) державний інститут кінематографії ім. С. А. Герасимова (Москва)
ВІМШ	—	Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка (1924 —34), тепер НМІУ
ВР України	—	Верховна Рада України
ВР Української РСР	—	Верховна Рада Української РСР
ВУАН	—	Всеукраїнська академія наук
ВУЦВК	—	Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
ВХУТЕМАС	—	Вищі художньо-технічні майстерні (1920—27, Москва)
ГКШ	—	Галерея картин Т. Г. Шевченка (Харків)
ДАРФ	—	Державний архів Російської Федерації (Москва)
ДІМ	—	Державний історичний музей (Москва)
ДІМУ	—	Державний історичний музей Української РСР (1965—91), тепер НМІУ
ДМКДУ	—	Державний музей книги і друкарства України (до 2000), тепер МКДУ
ДМОМ	—	Державний музей образотворчого мистецтва (Харків, до 1965)
ДМОМП	—	Державний музей образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна (Москва)
ДМУНДМ	—	Державний музей українського народного декоративного мистецтва (Київ, до 2010), тепер НМУНДМ
ДМУОМ	—	Державний музей українського образотворчого мистецтва (до 1994), тепер НХМУ
ДМШ	—	Державний музей Тараса Шевченка (до 2001), тепер НМТШ
ДПБ	—	Державна публічна бібліотека УРСР, тепер НБУВ
ДРІМ	—	Державний республіканський історичний музей (1935—50)
ДРМ	—	Державний Російський музей (СПб.)
ДТГ	—	Державна Третьяковська галерея (Москва)
ІЛ	—	відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ; також — Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ
ІМФЕ	—	Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАНУ
ІНО	—	Інститут народної освіти
ІРЛІ	—	Інститут російської літератури (Пушкінський дім) РАН
ІТШ	—	Інститут Тараса Шевченка (Харків; з 1936 — ІЛ)
КДІМ	—	Київський державний історичний музей (1950—65), тепер НМІУ
Київ. консерваторія	—	Київська консерваторія ім. П. І. Чайковського, тепер НМАУ
КММ	—	Київський міський музей, Київський художньо-промисловий і науковий музей імператора Миколи Олександровича (до 1919)
КП(б)У	—	Комуністична партія (більшовиків) України
КПЗУ	—	Комуністична партія Західної України
КПРС	—	Комуністична партія Радянського Союзу
КХІ	—	Київський художній інститут (1924—1992), тепер НАОМА
ЛНБ	—	Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України
МЕХП	—	Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України (Львів)
МКДУ	—	Музей книги і друкарства України (з 2000)

МНАП	—	Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (Переяслав-Хмельницький)
НАМУ	—	Національна академія мистецтв України
НАНУ	—	Національна академія наук України
НАОМА	—	Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури (з 2000)
НБУВ	—	Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського
НДІ	—	науково-дослідний інститут (із назвою)
НЗСК	—	Національний заповідник «Софія Київська»
НМАУ	—	Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського
НМАШ	—	Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького (з 2005)
НМІУ	—	Національний музей історії України (з 1991)
НМЛ	—	Національний музей у Львові. Науково-художній фонд митрополита Андрея Шептицького (з 1991)
НМТШ	—	Національний музей Тараса Шевченка (Київ)
НМУНДМ	—	Національний музей українського народного декоративного мистецтва (з 2010)
ННДРЦУ	—	Національний науково-дослідний реставраційний центр України
НПБУ	—	Національна парламентська бібліотека України
НСЖУ	—	Національна спілка журналістів України
НСПУ	—	Національна спілка письменників України
НСХУ	—	Національна спілка художників України
НТШ	—	Наукове товариство ім. Шевченка
НХМ	—	Національний художній музей (Київ, 1994—97)
НХМУ	—	Національний художній музей України (Київ, з 1997)
ОХМ	—	Одеський художній музей
ПДМ	—	Перший державний музей (1919—24)
РАН	—	Російська академія наук
РАТАУ	—	Радіотелеграфне агентство України
РДАЛМ	—	Російський державний архів літератури і мистецтва (Москва)
РДБ	—	Російська державна бібліотека (Москва)
РДІА	—	Російський державний історичний архів (Санкт-Петербург)
РНБ	—	Російська національна бібліотека (Санкт-Петербург)
РПЦ	—	Російська православна церква
РФ	—	Російська Федерація
Союз РСР	—	Союз Радянських Соціалістичних Республік
СПУ	—	див. НСПУ
СХМ	—	Сумський художній музей
ТАРС	—	Телеграфне агентство Радянського Союзу
УАМ	—	Українська академія мистецтв
УАН	—	Українська академія наук
УАПЦ	—	Українська автокефальна православна церква
УВАН	—	Українська вільна академія наук
УВУ	—	Український вільний університет
УГКЦ	—	Українська греко-католицька церква
УНДІП	—	Український науково-дослідний інститут педагогіки
УПЦ	—	Українська православна церква
УПЦ (КП)	—	Українська православна церква Київського патріархату
ХХМ	—	Харківський художній музей (з 1965)
ЦДАМЛМУ	—	Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (Київ)
ЦДІАК	—	Центральний державний історичний архів України в Києві
ЦДІАУ	—	Центральний державний історичний архів України (Львів)
ЦІМШ	—	Центральний історичний музей ім. Т. Шевченка (1934—35)
ЦМШ	—	Центральний музей Т. Г. Шевченка (1940—41)
ЦНБ	—	Центральна наукова бібліотека АН УРСР (1965—88, з 1988— ЦНБ ім. В. І. Вернадського; з 1996 — НБУВ, Київ)
ЧІМ	—	Чернігівський обласний історичний музей ім. В. В. Тарновського (з 1991); 1923 —34 — Чернігівський державний музей; 1934—91 — Чернігівський державний історичний музей
ЧМТ	—	Музей українських старожитностей ім. В. В. Тарновського Чернігівського губернського земства (1902—23)
ШНЗ	—	Шевченківський національний заповідник

Скорочення назв біблійних текстів

Бут.	—	Буття
Вих.	—	Вихід
Лев.	—	Левіт
Чис.	—	Числа
Повтор.	—	Повторення Закону
1 Цар.	—	Перша книга Царів
2 Цар.	—	Друга книга Царів
3 Цар.	—	Третя книга Царів
4 Цар.	—	Четверта книга Царів
1 Хр.	—	Перша книга Хроніки
2 Хр.	—	Друга книга Хроніки
Іов	—	Книга Іова
Пс.	—	Псалтир
Притч.	—	Притчі Соломонові
Еккл.	—	Книга Екклезіастова (або Проповідника)
Пісн.	—	Пісня над піснями
Прем.	—	Книга Премудрості Соломонова
Сир.	—	Книга Премудрості Ісуса, сина Сирахового
Іс.	—	Книга пророка Ісаї
Зах.	—	Книга пророка Захарії
Ієр.	—	Книга пророка Ієремії
Плач	—	Плач Ієремії
Ієз.	—	Книга пророка Ієзекііля
Ос.	—	Книга пророка Осії
Іоїл	—	Книга пророка Іоїла
Ав.	—	Книга пророка Авакума
Авд.	—	Книга пророка Авдія
1 Мак.	—	Перша книга Макавейська
2 Мак.	—	Друга книга Макавейська
Мт.	—	Євангеліє від Матвія
Мк.	—	Євангеліє від Марка
Лк.	—	Євангеліє від Луки
Ін.	—	Євангеліє від Іоанна
Дії	—	Дії апостолів
Іак.	—	Соборне послання Іакова
1 Пет.	—	Перше соборне послання Петра
2 Пет.	—	Друге соборне послання Петра
1 Ін.	—	Перше соборне послання Іоанна
2 Ін.	—	Друге соборне послання Іоанна
3 Ін.	—	Третє соборне послання Іоанна
Рим.	—	Послання Павла до римлян
1 Кор.	—	Перше послання Павла до коринтян
2 Кор.	—	Друге послання Павла до коринтян
Еф.	—	Послання Павла до ефесян
Флп.	—	Послання Павла до филип’ян
Тим.	—	Друге послання Павла до Тимофія
Євр.	—	Послання Павла до євреїв
Об., Апок., Одкр.	—	Об’явлення, Апокаліпсис, Одкровення Іоанна Богослова

Бібліографічні скорочення

Біографія 1984	*Бородін В. С., Кирилюк Є. П., Смілянська В. Л., Шабліовський Є. С., Шубравський В. Є.* Т. Г. Шевченко: Біографія. К., 1984.
Большаков 1971	*Большаков Л. Н.* Літа невольничі: книжка пошуків і досліджень про Шевченка періоду заслання. К., 1971.
Большаков 1977	*Большаков Л. Н.* «Їхав поет із заслання…»: Пошуки. Роздуми. Дослідження. К., 1977.
Бутаков	*Дневные* записки плавания А. Н. Бутакова на шхуне «Константин» для исследования Аральского моря в 1848—1849 гг. Ташкент, 1953.
Горленко 1886	*Горленко В. П.* Альбомы и рисунки Шевченка в собрании В. В. Тарновского // КС. 1886. № 2.
Горленко 1888	*В. Г.* [*Горленко В. П.*] Картины, рисунки и офорты Шевченка // КС. 1888. № 6.
Документи	*Тарас Шевченко:* Документи та матеріали до біографії. 1814—1861. Вид. 2-ге, перероб. та доп. / Упоряд. Л. І. Внучкова, О. І. Поляничко, Є. О. Середа, В. О. Судак. К., 1982.
Жур 1970	*Жур П.* Третя зустріч: Хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну. К., 1970.
Жур 1972	*Жур П.* Шевченківський Петербург. К., 1972.
Жур 1979	*Жур П.* Літо перше: з хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. К., 1979.
Жур 1985	*Жур П.* Дума про Огонь: З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. К., 1985.
Жур 1991	*Жур П.* Шевченківський Київ. К., 1991.
Жур 2003	*Жур П.* Труди і дні Кобзаря. К., 2003.
Журнал	*Повне* зібрання творів Тараса Шевченка / Ред. акад. С. Єфремова. К., 1927. Т. 4: Щоденні записки (Журнал).
«Заповіт» [Антол. пер.]	*«Заповіт»* мовами народів світу / Упоряд., прим. Б. Хоменка. К., 1989.
ЗІФВ	*Записки* Історично-філологічного відділу [ВУАН (УАН)].
ЗНТШ	*Записки* Наукового товариства імені Шевченка.
Івакін 1964	*Івакін Ю. О.* Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії до заслання. К., 1964.
Івакін 1968	*Івакін Ю. О.* Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії 1847—1861 рр. К., 1968.
«Кавказ» [Антол. пер.]	*Шевченко Т.* «Кавказ»: Поема: Переклади мовами народів світу. К., 2003.
Каталог Музею Тарновського	*Каталог* Музея украинских древностей В. В. Тарновского / Сост. Б. Д. Гринченко. Чернигов, 1900. Т. 2.
КМТ	*Кирило*-Мефодіївське товариство: У 3 т. К., 1990.
«Кобзар» 1840	*Кобзарь* Т. Шевченка. СПб., 1840.
«Кобзар» 1844	*Чигиринский* Кобзарь и Гайдамаки: Две поэмы на малороссийском языке Т. Г. Шевченка. СПб., 1844.
«Кобзар» 1860	Кобзарь Т. Шевченка. Коштом П. Семеренка. СПб., 1860.
«Кобзар» 1867	Кобзарь Тараса Шевченка / Коштом Д. Е. Кожанчикова. СПб., 1867.
«Кобзар»: У 4 т.	*Шевченко Т.* Кобзар: У 4 т. Вид. 2-ге, упоряд. і доп. / Ред., ст. і пояснення д-ра Л. Білецького. Вінніпег, Канада, 1952—1954.
Кониський	*Кониський О.* Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / Упоряд., прим., покажчики В. Л. Смілянської. К., 1991.
КС	Киевская старина.

Листи	*Листи* до Тараса Шевченка / Упоряд. та комент. В. С. Бородіна, В. П. Мовчанюка, М. М. Павлюка, В. Л. Смілянської, Н. П. Чамати. К., 1993.
Листування	*Повне* зібрання творів Тараса Шевченка / Ред. акад. С. Єфремова. К., 1929. Т. 3: Листування.
ЛНВ	Літературно-науковий вістник.
ЛУ	Літературна Україна.
Малярські твори	*Повне* зібрання творів Тараса Шевченка / Упоряд. О. Новицький. [К., 1932. Т. 8:] Малярські твори.
Мокрицький	*Дневник* художника А. Н. Мокрицкого / Составитель, автор вст. ст. и прим. Н. Л. Приймак. М., 1975.
Новицький	*Новицький О*. Тарас Шевченко як маляр. Л.; М., 1914.
НТЕ	Народна творчість та етнографія.
	Збірник праць <…> наукової шевченківської конференції. Всі – К.
НШК 1/2	Першої і другої – 1954;
НШК 3	третьої – 1955;
НШК 4	четвертої – 1956;
НШК 5	п’ятої – 1957;
НШК 6	шостої – 1958;
НШК 7	сьомої – 1959;
НШК 8	восьмої – 1960;
НШК 9	дев’ятої – 1961;
НШК 10	ювілейної десятої – 1962;
НШК 11	одинадцятої – 1963;
НШК 12	дванадцятої – 1964;
НШК 13	ювілейної тринадцятої – 1965;
НШК 14	чотирнадцятої – 1966;
НШК 15	п’ятнадцятої – 1968;
НШК 16	шістнадцятої – 1969;
НШК 17	сімнадцятої – 1970;
НШК 18	вісімнадцятої – 1971;
НШК 19	дев’ятнадцятої – 1972;
НШК 20	двадцятої – 1973;
НШК 21/22	двадцять першої і двадцять другої – 1976;
НШК 23	двадцять третьої – 1979;
НШК 24	двадцять четвертої – 1982;
НШК 25	двадцять п’ятої – 1983;
НШК 26	двадцять шостої – 1984;
НШК 27	двадцять сьомої – 1989.
	Матеріали двадцять восьмої і двадцять дев’ятої наукових шевченківських конференцій друком не виходили.
НШК 30	XXX наукова шевченківська конференція: Тези і матеріали. Донецьк, 1993.
НШК 31	XXXI наукова шевченківська конференція: Матеріали. Луганськ, 1994.
НШК 32	XXXII наукова шевченківська конференція: Матеріали. Луганськ, 1998.
НШК 33	*Тарас Шевченко* і європейська культура: Збірник праць тридцять третьої наукової шевченківської конференції. К.; Черкаси, 2000.
НШК 34	*Матеріали* 34-ї наукової шевченківської конференції: У 2 кн. Черкаси, 2003.
НШК 35	*Тарас Шевченко* і народна культура: Збірник праць Міжнародної (35-ї) наукової шевченківської конференції: У 2 кн. Черкаси, 2004.
НШК 36	*Шевченкознавство*: ретроспективи і перспективи: Збірник праць Всеукраїнської (36-ї) наукової шевченківської конференції. Черкаси, 2007.

НШК 37	*Збірник* праць Всеукраїнської XXXVII наукової шевченківської конференції. Черкаси, 2009.
НШК 38	*Збірник* праць Міжнародної (38-ї) наукової шевченківської конференції. Черкаси, 2011.
ПВТ: [У 16 т.]	*Повне* видання творів Тараса Шевченка: [У 16 т.] Варшава; Л., 1934—1939.
ПЗТ: У 10 т.	*Шевченко Т*. Повне зібрання творів: У 10 т. К., 1939—1964.
ПЗТ: У 12 т.	*Шевченко Т*. Повне зібрання творів: У 12 т. К., 2001—2005. Т. 1—7.
Похилевич	*Похилевич Л*. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. [К., 1864]. Біла Церква, 2009.
РЛ	Радянське літературознавство.
Світи 1991	*Світи* Тараса Шевченка: Зб. статей до 175-річчя з дня народження поета. Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, Л., 1991. [Т. 1.] (ЗНТШ. Т. 214).
Світи 2001	*Світи* Тараса Шевченка: Зб. статей до 185-річчя з дня народження поета. Нью-Йорк, Л., 2001. Т. 2. (ЗНТШ. Т. 215).
СВШ	*Світова* велич Шевченка: Зб. матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка: У 3 т. К., 1964.
СіЧ	Слово і Час.
Спогади 1958	*Спогади* про Шевченка / Упоряд., комент. А. І. Костенка. К., 1958.
Спогади 1982	Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. В. С. Бородіна, М. М. Павлюка. К., 1982.
УІЖ	Український історичний журнал.
Франко	*Франко І*. Зібрання творів: У 50 т. К., 1976—1986.
Чалий	*Чалий М. К*. Життя і твори Тараса Шевченка (Звід матеріалів до його біографії) / Пер. з рос., комент. В. Смілянської. К., 2011.
ШЕ	*Шевченківська* енциклопедія.
ШС	*Шевченківський* словник: У 2 т. К., 1976—1977; К., 1978 [2-ге вид.].
ШСт [1]	*Шевченкознавчі студії*: Зб. наук. праць, присвячених 180-річчю від дня народження поета. [К.], 1994. [Вип. 1].
ШСт [2]	*Шевченкознавчі студії*: Зб. наук. праць, присвячених 185-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. К., 1999. [Вип. 2].
ШСт 3	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць. К., 2001. Вип. 3.
ШСт 4	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць. К., 2002. Вип. 4.
ШСт 5	*Шевченкознавчі студії*: Зб. наук. праць. К., 2003. Вип. 5.
ШСт 6	*Шевченкознавчі студії*: Зб. наук. праць. К., 2004. Вип. 6.
ШСт 7	*Шевченкознавчі студії*: Зб. наук. праць. К., 2005. Вип. 7.
ШСт 8	*Шевченкознавчі студії*: Зб. наук. праць. К., 2006. Вип. 8.
ШСт 9	*Шевченкознавчі студії*: Зб. наук. праць. К., 2007. Вип. 9.
ШСт 10	*Шевченкознавчі студії*: Зб. наук. праць. К., 2007. Вип. 10.
ШСт 11	*Шевченкознавчі студії*: Зб. наук. праць. К., 2009. Вип. 11.
ШСт 12	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць. К., 2009. Вип. 12.
ШСт 13	*Шевченкознавчі студії*: Зб. наук. праць. К., 2011. Вип. 13.
ШСт 14	*Шевченкознавчі студії*: Зб. наук. праць. К., 2011. Вип. 14. Видання здійснено з нагоди 150-ї річниці перепоховання Тараса Шевченка.

Скорочення топонімів (у бібліографічних описах)

Українські:

Д. — Дніпропетровськ
К. — Київ
Л. — Львів
О. — Одеса
Сімф. — Сімферополь
Т. — Тернопіль
Х. — Харків

Російські:

Лг. — Ленинград
М. — Москва
Пг. — Петроград
СПб., Пб. — Санкт-Петербург, Петербург

Довіку насущний

Про Тараса Шевченка — поета й людину — написано не одну сотню книжок мовами різних народів світу, не одну тисячу наукових розвідок та публіцистичних і популярних статей, виголошено безліч доповідей та промов. Обсяг шевченкіани можна порівняти хіба що з обсягом літератури про найбільших світових поетів і митців. Але від них усіх поет відрізняється (власне, його відрізнено зусиллями сучасників і нащадків) кількістю й різнорідністю модифікацій свого образу — стереотипів сприйняття, які випали на його долю, починаючи від того, для якого він сам дав привід, назвавши свою першу збірку поезій «Кобзар». Утім кобзар — образ дуже місткий і надається для символічного переосмислення, яке й дає Шевченкова поезія, хоча символічну глибину цього образу сприймають не всі. Ніколи не бракувало прямолінійних «теоретичних» або суб'єктивно-враженнєвих означень, чи й політичних наліпок. Ще Михайло Драгоманов у праці «Шевченко, українофіли і соціалізм» (1879) налічив у самій Галичині кільканадцять разюче відмінних (до взаємозаперечення) і разюче довільних — і в уславленні, і в негації — версій Шевченкового образу: від «українофіла», «безумного патріота» й «сепаратиста» — до «нігіліста» й «соціаліста», від пророка — до лжепророка й святотатця. Час невтомно розширював цю палітру: «Після 1917 року він являвся нам і комуністом, і незаможним селянином, і виразником петлюрівської ідеології, і захисником формули "єдина, неділима"» (Айзеншток І. До тексту Шевченкових творів // Шляхи мистецтва. 1922. Ч. 2. С. 47). Автор зовсім іншого ідеологічного спрямування також нарікає: можна говорити «щонайменше про яких шість-вісім відмін сфальшованого Шевченка (пригадайте: "Шевченка-народника", в обов'язковому кожусі й шапці з кобзою в руках або біля ніг, Шевченка "поета передпролетаріату", "Шевченка-гетьманця і слов'янофіла", "Шевченка-соціаліста" в солдатській шинелі з кацапською бородою, що нагадував не то старовіра, не то своє погруддя роботи Архипенка)» (Задніпрянський Р. [Бжеський Р.] Чи був Шевченко «малоросом»? Вид-во «Українська критична думка», 1946. С. 1–2). Але й Бжеський запропонував свою «відміну» цілком екстремального плану. Юрій Івакін, оглянувши «шевченкознавчі» наліпки 1920-х рр., вирізняє ще такі: «поет пролетаріату»; «батрацький поет»; «співець бідноти»; «поет наймитів»; «співець гайдамацького повстання» (Івакін Ю. Нотатки шевченкознавця. К., 1986. С. 17–20). З плином часу якісь версії ставали одіозними, їх заступали інші: революційного демократа, атеїста, інтернаціоналіста, русофоба, русофіла тощо; нині повертаються деякі старі наліпки, зокрема риторично-патріотичні, а дехто навіть пропонує оголосити Шевченка національним святим і канонізувати. Різні політичні сили намагалися пристосувати митця до своїх потреб (незмінна формула: «Шевченко наш!»), ігноруючи суверенність поезії, її нетотожність ідеологічним платформам.

Вдумливий читач, опинившись на самоті з «Кобзарем», а ще краще — із зібранням творів Шевченка, без труду зможе відокремити від його текстів різні ідеологічні нашарування. І є наукове шевченкознавство, що нагромадило величезну суму спостережень, фактів, інтерпретацій, які поглибили розуміння творчості Шевченка й стали немовби складовою її буття в історичному часі. Опрацювати весь цей обшир текстів навіть літературознавцеві не просто. А звичайному читачеві вистачить самого Шевченка. Однак у Шевченка в Україні не було, немає і, мабуть, ніколи не буде ***звичайних*** читачів. Його або люблять як свого речника, своє національне alter ego, і тоді хочуть знати про нього все чи якомога більше, або ж його потай чи одверто ненавидять і тоді дошукуються чогось такого, що могло б його змалити, знизити, скомпрометувати, або й домислюють щось таке на міру власної ницості.

Раніше за цим останнім стояло демонстративне політичне і національне неприйняття Шевченка: монархісти й російські націоналісти (були серед них і «землячки») від Михайла Каткова до Василія Шульгіна створювали атмосферу українофобії, що концентрувалася навколо Шевченка як символу українства. Кінець 19 — початок 20 ст. породили своєрідне антишевченкознавство (яке, власне, було продовженням жандармського «шевченкознавства» — витвору фахівців із Третього відділу канцелярії Його Імператорської Величності 1840 — 60-х рр.). Воно особливо буяло під великі ювілеї поета — 50-річчя від дня смерті (1911), 100-річчя від дня народження (1914), коли серіями з'являлися пасквілі на Поета. Цю аж ніяк не шляхетну традицію відроджують на наших очах спадкоємці «киевских русских националистов» 1900-х рр., уже під іншими девізами, але з тією ж сфальшованою аргументацією. Щоправда, ворожість до Шевченкової української сутності тепер не декларується відверто, його намагаються «скомпрометувати», ставлячи під сумнів естетичну вартість його поезії та вишукуючи або домислюючи якісь непривабливі колізії з особистого життя й накидаючи публіці, схильній до сенсацій, своє специфічне розуміння висмикнутих із контексту пасажів. Але тепер до тих стимулів, які підсичували шевченкофобію століття тому і ґрунтувалися переважно на політичних і національних антипатіях, додався ще один, до якого далеко було простакам із тодішнього кола «киевских русских националистов». Ідеться про щиру відразу до громадянського почуття, до етичного тонусу, до всього зобов'язливого, що кличе піднятися над собою, відразу, яка опановує інтелектуального обивателя початку 21 ст., котрий переживає апофеоз визволення від усього, що перевищує межі його «еґо». Усе велике духом завжди було докучливе для малих духом.

Звичайно, Шевченко захистить себе сам. ***Якщо його читати***. Шевченко — поет глибокий і складний. Міф про його простоту і самозрозумілість живий і досі, хоч його поставив під сумнів ще Борис Грінченко у книжці «Перед широким світом» (1907).

Для адекватного розуміння Шевченка потрібен історизм мислення. Треба знати його життя, його час, його оточення, становище України, Росії та світу. Треба читати без упереджень, уважно й вдумливо. А додаткові пояснення можна знайти у тій величезній літературі про Шевченка, яка нагромадилася за півтора століття, і, зрештою, в цій **Шевченківській енциклопедії**, хоча загалом її мета набагато ширша: дати вичерпний огляд і певний підсумок усіх тих знань про життя, діяльність і творчість Шевченка, що їх надбано зусиллями поколінь дослідників, а водночас показати і розвиток самого шевченкознавства як важливої і динамічної галузі літературної науки. Читач Енциклопедії побачить також воістину грандіозний зміст Шевченкового життя, неймовірний обсяг того, що пов'язане з його іменем і що так чи інакше тяжіє до нього.

Рік тисяча вісімсот чотирнадцятий Дев'ятнадцяте століття ввійшло в історію як «епоха національностей» (хоч не до всіх національностей воно повернулося своїм привітним ликом). Феодально-династичний принцип у Європі заступила ідея національної держави, національного самовизначення, ідея, що змінила обличчя Старого і Нового світу. Ламається весь устрій європейського життя, падають кордони, змінюються геополітичні розрахунки. Неупривілейовані прошарки, не аристократія, а народ, нація стають рушієм історичних процесів. У повітрі витає «дух нації» (вираз Шарля Монтеск'є), якому одні давали інтерпретацію містичну, інші — раціоналістичну (Фрідріх Шиллер писав: «Національним духом народу я називаю схожість і згоду в його поглядах і нахилах щодо предметів, які спричиняють в іншому народі інші думки й почуття» (Шиллер Ф. Собр. соч.: В 7 т. М., 1957. Т. 6. С. 23).

29 січня 1814 року помер великий німецький філософ Йоганн Ґотліб Фіхте. Його «Слово до німецького народу» (1808), разом із «Ідеями стосовно філософії історії людства» (1784–91) Йоганна Ґотфріда Гердера, піднесли принцип національності (народності) в духовному житті, що був одним із стимулів політичного й літературного романтизму. В Англії вже уславилися Семюел Колрідж, Вільям Вордсворт, Роберт Сауті, Вільям Блейк, який зробив «прорив» у романтичну містику та фантазійність; уже здобувають славу Джордж Ґордон Байрон і Персі Біші Шеллі; ось-ось з'являться як першорядні поетичні величини Віктор Марі Гюґо у Франції та Адам Міцкевич у Польщі. Цікаво, що в липні 1814 р. вийшов друком перший юнацький вірш Олександра Пушкіна — «Другу-віршотворцю»...

Але погляньмо на рік 1814-й у вимірі Російської імперії. В Україні та Росії ще не вляглося хвилювання від навали Наполеона; до українських сіл ще доходили глухі чутки про те, що Наполеон хотів звільнити селян від кріпацтва й обіцяв визволити Україну; ще недавно то тут, то там виловлювано нібито його агентів; з другого боку, офіційне суспільство перебувало в стані вірнопідданчо-патріотичного піднесення, місцеве дворянство пишалося участю у Вітчизняній війні українських охочекомонних полків, одним із організаторів яких був Іван Котляревський, і навіть трохи бавилося у відродження козацтва...

...А в кріпацькому селі Моринцях на закріпаченій Черкащині закріпаченої України глухо тяглися дні рабської праці на одного із сотень володарів людських душ, який вважав свою владу вічною. Тільки старі діди ще згадували про не таке вже й далеке бурхливе минуле — Січ та Коліївщину: «Було колись...» А тепер... Поодинокі кріпацькі бунти безсилі були освітити морок безнадії. Люди народжувалися, працювали й умирали ніби поза отим великим світом бувши. Але насправді все у світі взаємопов'язане, навіть коли люди того зв'язку не помічають. Як непоміченою залишилася подія, про яку було зроблено черговий запис у метричній книзі Богословської церкви села Моринців під рубрикою «У кого кто родился»: «Число рождения — 25 [лютого, тобто 9 березня за новим стилем. — *І.Дз.*]. У жителя села Моринец Григория Шевченка и жены его Екатерины родился сын Тарас. Молитвовал и крестил иерей Алексий Базаринский. Число крещения — 28. Кто восприемник: Григорий Иванович Дяденко, житель моринский» (Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії: 1814–1861. К., 1982. С. 6. № 1).

І ніхто тоді не міг подумати, що сталася подія, яка пов'яже Моринці з великим світом, додасть іще одну барву світовому буттю. Що народився той, чиє ім'я стоятиме в одному ряду з найбільшими поетами людства. Поетами й героями, бо буває в історії, що одне дорівнює другому: «Поневолений народ створює свого героя. <...> Як і поет, він іде на чолі народу. Поет і герой допомагають народові усвідомити свої інтереси, свою людську гідність і перебудувати своє життя. Великих героїв і поетів створює народ у моменти найвищого напруження в житті нації — в моменти, коли вони потрібні людям як повітря, як пожива. <...> Справжній поет завжди з народом, коли той бореться за свободу. Справжній герой завжди йде на чолі народу, коли народ піднімається на завоювання свободи» (Амаду Ж. Луис Карлос Престес. М., 1951. С. 40).

Між пензлем і словом... Спокуса Словом прийшла до Шевченка ще в останні роки його кріпацького стану. На клаптиках паперу й картону він, поміж малярською роботою, «мережив» несміливі поетичні рядки. Тривалий час кривсь з цією своєю химерою, бо ще не впевнився в собі й побоювався глузувань. Але непереборний потяг — вилити душу в слові — брав своє. Є різні версії того, як Тарасове захоплення стало відоме приятелям та знайомим і як було оприлюднено перші його твори.

Що ж вело Тараса Шевченка до поезії, чому і яким чином Слово поступово почало заявляти на нього владу, може, й вищу, ніж Пензель?

Багато його друзів пов'язували його майбутнє з живописом: це ж і високе мистецтво, і добрий засіб житейського утвердження за тих часів. Поезією ж міг би собі «бавитися» остільки, оскільки вона не заважала б «ділу». І не тільки Іван Сошенко залишився певен, що якби він покинув свої вірші, то був би ще більшим живописцем.

І сам Шевченко пізніше в Щоденнику трохи відслонить драматизм і фатальність для його долі оцього вибору між живописом і поезією, а точніше буде сказати: драматизм і фатальність вторгнення поезії в його життя: «Я хорошо знал, что живопись — моя будущая профессия, мой насущный хлеб. И вместо того чтобы изучить ее глубокие таинства, и еще под руководством такого учителя, каков был бессмертный Брюллов, я сочинял стихи, за которые мне никто ни гроша не заплатил и которые наконец лишили меня свободы, и которые, несмотря на всемогущее бесчеловечное запрещение, я все-таки втихомолку кропаю. И даже подумываю иногда о тиснении (разумеется, под другим именем) этих плаксивых, тощих детей своих. Право, странное это неугомонное призвание» (5, 36).

Що ж то за покликання і як воно прокладало собі дорогу?

Мабуть, іще з дитячих літ, сприймаючи навколишній світ у всій повноті — у барвах, звуках, формах, рухах, Шевченко своєю вразливою душею не міг не відгукуватися на мовлене й співане слово свого народу. Вивезений з України ще зеленим підлітком, він, проте, був ущерть «забезпечений» органічним засвоєнням рідної мови, її величезним лексичним багатством, гнучким синтаксичним ладом і неповторною ритмомелодикою. Він знав безліч пісень, любив співати й декламувати, розкошуючи чаром слова. З дитинства він, читаючи псалми та акафісти, засвоїв і чимало з іншого мовного пласта — церковнослов'янського, не чужого духові українського мовлення, сповненого поважності й урочистої сили. Якісь таємничі глибини слова-мислі давав відчути й читаний ще з дитинства Григорій Сковорода.

Усе це оживало в душі молодого Шевченка, який опинився на чужині, підігрівалося ностальгією за далекою, але ще ріднішою в спогадах батьківщиною, — і так заявляла про себе магія рідного слова. Творилося уявлення про те, ***щó може Слово***, підживлене першим ознайомленням з високою професійною поезією. Спочатку це була російська поезія, насамперед Олександр Пушкін та Василь Жуковський. Як не раз свідчив Пантелеймон Куліш, Пушкін належав до улюблених поетів Шевченка, і він багато що з нього знав напам'ять. Знав Шевченко і твори Кіндратія Рилєєва, а пізніше й багатьох інших російських поетів. Це теж викликáло захват від сили Слова, від його влади над людиною, його здатності розкрити глибини людської душі й весь неозорий світ.

А завдяки Євгенові Гребінці прийшло знайомство з українською поезією — і відкриття того, що може бути й українське писане та друковане слово. Головне ж було, напевне, у дедалі більшій внутрішній потребі ***висловити*** своє відчуття України, стати її речником. І, впевнившись у силі свого слова, Шевченко переймається вірою в те, що зможе пробудити ним у земляках пам'ять про давню славу свойого краю та жагу здобувати йому нову славу. Так народжувалося відчуття своєї покликаності, своєї місії, яку Україна сприйме як місію апостола й пророка. Але на це ще тільки заходило…

Водночас і свій художницький талант, який розквітне особливо в роки навчання в Академії мистецтв у Петербурзі, Шевченко захоче присвятити пізнанню України. Зрештою, пензля він не зрікався, і можна тільки уявляти, яких би ще висот він досягнув у живопису, коли б творчість не урвав жорстокий царський присуд; і як би побільшились його здобутки одного з найкращих у Росії майстрів гравюри (його захоплення після заслання), коли б не передчасна смерть у далеко ще не похилому віці…

І ще треба сказати: і в Шевченковій поезії скрізь присутні повнозоре око та пластична сила живописця, художницьке бачення, як у його живопису — проникливість і високодумність поета…

Українська писемність передшевченківської доби… Вирішальна роль Шевченка в утвердженні нової української літератури та винятковість його генія стали причиною того, що в свідомості нашої людності склалося й стало популярним уявлення, начебто він творив коли не на порожньому місці, то на зовсім не обробленому ґрунті; поза іменами Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Гребінки, картина українського літературного життя початку 19 ст. бачиться тьмяною (хоч на науковому рівні її достатньо досліджено).

Тим часом Шевченкова поезія хтозна чи й була б можливою без тих стимулів, що йшли до петербурзької української колонії з України, де різнорідні форми обстоювання своєї самобутності (бодай інколи й залишкової) оберталися зусиллями, спрямованими на літературну обробку й емансипацію мови свого народу.

Це був складний і драматичний процес. Він був своєрідною відповіддю не лише на європейські національні рухи («весну народів»), загальноєвропейську хвилю звертання до народних основ, а й на фатальну зміну української політичної та культурної ситуації, зумовлену скасуванням Гетьманщини, ліквідацією Запорозької Січі, закріпаченням українського села, колонізацією Півдня України — заселенням його іноземним елементом, прокламуванням т. зв. «Новоросії»; занепадом Києво-Мо-

гилянської академії та вичерпанням енергії української барокової культури — не в останню чергу внаслідок відпливу культурних сил до імперського центру. Водночас жили ще спогади про недавнє минуле (з найбільшою силою виражені в народній поезії), ще озивалося — інколи та й у полум'яній формі, як в «Історії Русів», — обстоювання колишніх «вольностей». Оборона «вольностей» була головною справою, якою жила тогочасна Україна. Але під кінець 18 ст. усе-таки загалом запановує глибока депресія, українська шляхта розуміє «вольності» вже в сенсі входження в російське дворянство, а патріотизм тієї її частини, яка не цілком перейнялася вірнопідданством щодо московської монархії, набрав упокореного, сумирного характеру.

Це була хоч і об'єктивно зумовлена, але трагічна для України ситуація: адже саме в цей час відбувався процес творення модерних націй в Європі, а Україна не змогла до нього повноцінно долучитися, що й зумовило її трагічне історичне запізнення, наслідки якого впали тягарем на наступні покоління.

І все-таки той політичний і літературний романтизм, який охопив усю Європу, а не в останню чергу й слов'янські народи, озвався і в Україні — спершу як пробудження інтересу до народності та звертання до народної мови. Хоча це явище не можна звести до реакції на зовнішні збудники — воно випливало з потреб життя самого українського народу, духовна, естетична творчість якого не припинялася.

Важливою негативною обставиною була фактична втрата в актуальній свідомості немалої спадщини української барокової літератури й інтелектуального доробку Києво-Могилянської академії, — її носіїв або «рекрутували» (ще до Петра І та за його часів, а потім після знищення Гетьманщини) для створення імперської культури, або вони добровільно перейшли туди в пошуках ширшого простору для своєї діяльності; водночас коло поцінувачів і реципієнтів цієї спадщини катастрофічно звузилося внаслідок зросійщення освічених верств.

Російська імперія цілеспрямовано утверджувала себе як наступницю Київської Русі — володаря не тільки територій, а й культурної спадщини «Западной Руси» та «Южной Руси». Ця державно впроваджувана російська імперська ідентичність загрожувала ідентичності українській. За цих умов — утрати залишків державності, деградації освіченої верстви, деактуалізації «високої» культурної спадщини — основною ознакою української національної ідентичності стає народна мова, що раніше такою не усвідомлювалася (не лише в Україні, а й у всій Європі — аж до доби національних рухів). А оскільки верхні шари українського суспільства не ідентифікували себе з народною мовою, то відповідно головним репрезентантом української ідентичності стає носій української мови — селянство. Це — найзагальніше кажучи, бо конкретна історична картина була складнішою, і втрата рідної мови не завжди була рівнозначна втраті національності, та й користування російською мовою не завжди означало втрату рідної мови. Реальні суспільні обставини зумовили своєрідне явище (відоме, зрештою, у багатьох народів) — обстоювання своїх національних інтересів і навіть прав рідної мови мовою панівної нації. А в окремі періоди нашої історії, внаслідок заборони українського друку, патріотична українська література тільки російською мовою в Росії й могла з'являтися.

Міцні підвалини нової української літератури, тобто літератури народною мовою, заклав Котляревський своєю «Енеїдою», хоча спроби літературного використання народної мови з'являлися й до нього: і в учених трактатах, і у витворах бурлеску, а ще раніше й потужніше — у творах полум'яного релігійного полеміста Івана Вишенського. Принциповий перехід на народну мову давав літературі демократичну орієнтацію (в зображенні життя селянства — а це було тоді мірилом демократичності — українська література, на авторитетну думку Олександра Білецького, в першій половині 19 ст. випереджала і російську, і деякі європейські) і прилучав її до скарбів фольклору. Але водночас уривався зв'язок із попередніми пластами словесності, мовою староукраїнською книжною, оскільки ця мова позбулася свого суб'єкта — козацької канцелярської бюрократії, вченого люду, який тепер активно «українізував» мову російську (а пласт запозичень із української в російській мові таки чималий).

І все-таки започаткувався широкий і глибокий культурний процес. На зміну майже втраченій книжній бароковій та схоластичній культурі 16–18 ст., з центрами в Києві та в інших містах Правобережжя насамперед, приходить нова, що шукає ґрунту в народній культурі та мові, хоч і мусить

адаптуватися до обставин насаджування російськості. Перші її осередки виникали на Лівобережжі, зокрема на Слобожанщині, і тяжіли до нововідкритого (1805) Харківського університету, який мав знаменувати російську культурну експансію в Україну, але став ще й одним із вогнищ відродження української культури. Цікаво й повчально, що тодішня «степова Україна» з її етнічно неоднорідним і динамічним населенням змогла надихнути саме українським історично-культурним патріотизмом і багатьох представників інших народів, зокрема й росіян.

Серед професури Харківського університету — вчені з європейським ім'ям. Чимало з них — росіяни. Російська культура наче повертала Україні борг з попередніх століть, з часів Києво-Могилянської академії. На жаль, не скрізь і не завжди мали ми в історії своєї культури таку картину й таку традицію. Що ж до роботи харків'ян, то її дуже утруднили й обмежили нові цензурні правила 1819 р., якими уряд, «сообразуясь с опасным движением умов в Европе», передав контроль над видавничою справою з рук університетів до рук спеціальних цензурних комітетів, що діяли в Москві, Петербурзі, Ризі, Вільні. Тоді ж припинився вихід «Украинского вестника».

Попри всі здобутки харківської школи, треба все ж сказати, що вона не відчувала своєї спадковості щодо Києво-Могилянської академії. Цікава під цим оглядом і пізніша докторська дисертація поета-романтика Амвросія Метлинського. Він продемонстрував широку обізнаність з європейськими естетичними теоріями від античних часів до першої половини 19 ст. Але, перейшовши до «риторики в нашем отечестве», український поет починає з Михайла Ломоносова й іде аж до Михайла Греча та Степана Шевирьова, дивним чином оминаючи поетики й риторики українські, кола Києво-Могилянської академії.

Взагалі українiстика розвивалася в Харківському університеті як краєзнавство в межах ліберально трактованого імперського проекту. І не випадково Кирило-Мефодіївське братство виникло в Києві, де сильними були польські революційні впливи, а не у Харкові. Київський університет було утворено 1833 р. — в річищі реакції на польське Листопадове повстання 1830–1831 рр. Царський уряд уживав рішучих заходів для «обрусения Юго-Западного края», зокрема для переведення всієї освіти на російську мову; з цією метою було ліквідовано Кременецький ліцей, а його фонди перенесено до Києва. Однак створити тут антипольський і, побічним чином, антиукраїнський освітньо-науковий форпост не вдавалося. В університеті було неспокійно, діяли революційні гуртки. 1837 р. Микола I особисто приїхав до Києва, щоб виступити перед викладачами та студентами з грізною промовою, а 9 січня 1839 р. видав указ про тимчасове припинення діяльності університету; багато викладачів-поляків було звільнено, багато студентів заарештовано. Пізніше ця традиція непокори й таємних гуртків вплине на створення Кирило-Мефодіївського братства.

Першим ректором Київського університету (хоч і не тривалий час, із перервами) був Михайло Максимович. Ботанік із фаху (якийсь час очолював кафедру ботаніки в Московському університеті), він був справжнім енциклопедистом, досконалим знавцем української історії та фольклору, авторитетним філологом. З українських культурних діячів того часу він чи не єдиний належно оцінював здобутки барокової літератури, а пізніше дослідив староукраїнську книжкову спадщину (зокрема й польсько-латинського друку). А в свій «київсько-університетський» період у 1830-ті рр., та ще й до нього, в роки 1820-ті, Максимович плідно працює над дослідженням народної словесності. Ще 1827-го вийшли «Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем». Цей збірник українського фольклору був не перший, але найповніший на той час і містив наукове обґрунтування та глибоку інтерпретацію — в передмові — змісту та поетики української народної пісні, її самобутнього місця у фольклорі слов'янських народів, особливих рис національної вдачі, які в ній відбилися. Максимовичева передмова, за словами історика Дмитра Дорошенка, «мала значення маніфесту, вона була прапором, на якому було виписане магічне слово для тих часів: "народність"» (Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Л., 1991. С. 501).

Збірник Максимовича справив надзвичайно велике враження на сучасників. Ним зачитувалися Пушкін і Гоголь, з якими автор був у дружніх стосунках, українські поети-романтики — деякі з них і самі збирали зразки народної творчості. У 1834 р. Максимович видає другий, повніший збірник —

«Украинские народные песни» з ґрунтовними коментарями та поясненнями. Пізніше до Максимовича знайде дорогу Шевченко, і глибока любов обох до України їх здружить…

Тим часом центром суто літературного українського відродження залишалася Слобожанщина. Могутній поштовх йому дала «Енеїда» Котляревського, яка, сказати б, вивела на поверхню ті потенції українського літературного самовисловлення, що нагромаджувалися під пеленою тимчасової «німоти». Це був не звичний бурлеск київських «спудеїв» і не чергова пародія на класичну Вергілієву поему, — такі пародії існували вже в різних літературах (Поля Скаррона — у французькій, Алоїса Блюмауера — в австрійській, Миколи Осипова й Олександра Котельницького — в російській), знаменуючи веселе прощання з псевдокласичною, наслідувальною щодо автентичної класики, величавістю та звертання до «низового» плину життя. Натомість Котляревський «перелицьовував» Вергілія з набагато поважнішою метою, ніж сама тільки профанація високого зразка задля комічного ефекту, і «перелицьовував» так, що його «Енеїда» стала і сатирою на багато явищ тогочасного суспільства, і непрямим, але переконливим запереченням імперського стереотипу про Малоросію як етнографічну область Росії, і мальовничим нагадуванням про героїчну енергію українського козацтва, і виявом багатства та життєздатності української стихії, й розкошуванням в українському слові, хай переважно в його побутових, але також і ліричних, а почасти й патетичних барвах. У химерних шатах травестії вже проблискував високий романтичний пломінь, а пригоди вигнанців, волоцюг-троянців, яким судилося заснувати «вічний Рим», могли викликати різні історичні алюзії, в усякому ж разі — давати відчуття історичної ваги українського козацтва та українського буття взагалі. Щоправда, більшість сучасників сприймали насамперед травестійну поверхню твору, великі й малі пани могли посміятися з неї як із нешкідливого для них жарту (до речі, 1816 р. великий князь Микола Павлович, майбутній цар Микола І, побувавши в Полтаві, «изъявил желание иметь у себя два экземпляра» твору «капитана Котляревского»), але до когось промовляв і його глибший план. У всякому разі, резонанс поема мала великий, завдячуючи ним, напевне ж, і силі вираження народного духу. Вже пізніше, 1841 р., Вадим Пассек писав, що «Енеїду» читали «все сословия» — «от грамотного крестьянина до богатого пана». Читали і читають її по-різному, але історичний час не здрібнив, а поглибив її, — а це доля тільки великих творів літератури.

Молодший за Котляревського Петро Гулак-Артемовський (1790–1865), багатолітній професор, а потім і ректор Харківського університету, починав писати ще в студентські роки спершу старослов'янською, потім російською мовою, а згодом перейшов на українську — ймовірно, під впливом «Енеїди» Котляревського. Проте в ній він сприйняв лише травестійну форму, і його «Гараськові оди» були суто бурлескними варіаціями на теми ще одного великого поета античності — Горація. Не дуже вигадливі в своїй простацькій пародійності, вони «не дотягували» до щедрого гумору Котляревського і, в багатьох випадках, до його артистизму. Такий спростачений, псевдонародний стиль (найвиразніше явлений у «Горпиниді» П. Білецького-Носенка) пізніше дістав осудливу назву «котляревщини»: Котляревський тут, звичайно, не винен, ішлося про епігонство. У нечисленних перекладах Гулака-Артемовського також відчувався травестійний присмак. Набагато більшу естетичну вартість мали його байки з гуманними тенденціями та з елементами сатири, часом дошкульної, на повітове панство. У баладах на теми Йоганна Вольфґанґа Ґете й Адама Міцкевича крізь тяжкуватий і невироблений стиль чути подих романтичних настроїв, що ставали вже модними (та й переспівуваний оригінал до них схиляв).

Молодший сучасник Гулака-Артемовського Євген Гребінка (1812–1848) теж починав із травестії; у травестійному дусі (хоча, може, й не навмисне, а через брак культурної традиції) виконано його «переклад» пушкінської «Полтави». Найвартісніший його внесок в українську літературу — байки, писані, як і байки Гулака-Артемовського, під впливом польського байкаря 18 ст. Іґнація Красицького, але перейняті органічним національним колоритом. У них він часто відходить від класичного канону байки, пишучи радше розлогі (інколи надто багатослівні) віршовані оповідки, в яких головне — не так мораль, як живі картини побуту, влучні характеристики персонажів. Нечисленні ліричні вірші Гребінки належать до виявів романтизму в українській поезії. Залишив Гребінка і чималу

прозову спадщину російською мовою; він був одним із піонерів історичної тематики в українській літературі — хоча, власне, ці його твори належать насамперед до багатої на поетичні й прозові тексти «української школи» в російській літературі: оселившись у Петербурзі, Гребінка став активним учасником російського літературного життя. Водночас він створив коло себе й український гурток, сприяв виданню творів української літератури, видав збірник «Ластівка» (1841), де були й нові твори Шевченка, у долі якого Гребінка зіграв таку велику роль.

Твори російською мовою писав і старший за Гребінку Григорій Квітка-Основ'яненко (1778–1843), але вони, хоч і були свого часу дуже популярні («Пан Халявский»), тривкого сліду в російській літературі не залишили; натомість його українські повісті й оповідання (деякі з них він сам перекладав російською), видані під назвою «Малороссийские повести» 1834 р. (т. 1) і 1837 р. (т. 2), та й інші, не тільки мали великий успіх, а й забезпечили йому статус засновника української прози. Це твори з побуту українського села — і гумористичні, і «зворушливі» (останні, особливо «Сердешна Оксана», дали підставу говорити про Квітку як про представника українського сентименталізму, хоча таке визначення зустрічало й заперечення). Добре знання традиційного побуту й замилування його поетичними аспектами, близькість до земляків і розуміння їхніх вдач, визнання моральної вищості селянина над панством, гуманний настрій автора, за всієї часом ідилічності й наївного моралізаторства в патріархальному дусі, багата народна мова, широке використання фольклорних барв (особливо в повісті «Маруся»), — в усьому цьому було чимало нового. Хоча треба визнати, що демократизм Квітки-Основ'яненка був обмежений його патріархально-монархічним світоглядом; ідеалом його був заможний хуторянин; соціальну картину села бачив розпливисто, а становище кріпака ідеалізував.

Отже, в українській літературі перших десятиліть 19 ст. відбувається рух від травестійної експлуатації чи травестійного подолання псевдокласицизму до пошуку нового стилю — до елементів сентименталізму та романтизму, зі вкрапленнями початкового, «натурального» характеру і реалізму.

Тим часом надходить нова, набагато ширша поетична хвиля, і вона має вже виразно романтичний характер. Тут бачимо дуже різнобарвний букет імен: Левко Боровиковський, Осип Бодянський, Опанас Шпигоцький, Микола Маркевич, Ізмаїл Срезневський, Амвросій Метлинський, Микола Костомаров, Олександр Афанасьєв-Чужбинський, Віктор Забіла, Михайло Петренко, Олександр Корсун та ін., а на Західній Україні — Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький, Микола Устиянович, Антін Могильницький, Іван Гушалевич… Не для всіх них література була справою життя, для декого то був аматорський додаток до наукових занять чи господарських (поміщицьких) клопотів. Одні з них визначилися ще в передшевченківську добу, другі писали водночас із Шевченком, треті — після нього; дехто так і залишився у річищі романтизму, а для декого це стало лише етапом творчої еволюції.

Треба сказати, що український романтизм до Шевченка хоч і не явив духовної потуги європейського (від Байрона до Міцкевича), однак значно розширив обрії нашої літератури. Він звернувся — хоч і фрагментарно — до сторінок національної історії, до її героїчних постатей, протиставляючи бурхливе минуле сучасній оспалості (це були ті «плачі» про минуле, які в Шевченка запліднилися гнівом). Романтизм актуалізував естетику народної пісні та балади. У центр свого художнього світу він ставив людську особистість у її самоусвідомленні, з її проблемами (хоча переважають нарікання на долю, мотиви самотності, але страждальної, а не гордої байронічної). До його етичних вимірів увіходять категорія волі, забарвленої ностальгією за козацькими часами, та громадянські й соціальні почування (хоча ще в обмеженому форматі).

Романтики були щирими патріотами України й української мови, щоправда, через зрозумілі обставини багато творів писали й російською мовою; власне, всі українські письменники тієї доби були двомовними. Утім, їхній патріотизм був здебільшого «місцевим», «малоросійським» — у межах патріотизму імперського, «общерусского». За деякими винятками (на зразок Костомарова і, зрозуміло, західноукраїнських романтиків) вони — як Гулак-Артемовський, Квітка-Основ'яненко — поділяли монархічні настрої всеросійського обивателя. Звичайно, тут треба враховувати й цензурні та інші обставини, до яких їм доводилося пристосовуватися, тому важко судити про міру їхньої щирості, коли

йшлося про вияви політичної благонадійності. Але дехто з них у вірнопідданчому ентузіазмі доходив до сервілізму. Вони були людьми свого часу й не спромоглися вийти за його межі, випередити його — як це зробив Шевченко.

Перевага Шевченка над його попередниками-романтиками — в більшому таланті й у більшій суб'єктивності: у ширшому соціальному й естетичному масштабі особистості. Кріпак, який став своїм у мистецькому світі, він мав ширший діапазон соціального досвіду, драматичнішу біографію й складніший духовний світ; талановитий і пристрасний художник, він мав додаткове джерело мистецьких імпульсів. Оця більша суб'єктивність давала глибший вимір його органічній народності; романтики хотіли бути й почасти ставали народними з ідеї, Шевченко ж був народним від природи; народність була не його осягненням, метою, а ґрунтом, з якого він виріс, на який спирався і який, можна сказати, обробляв.

***

«Кобзар»… Писати вірші Шевченко почав ще до визволення з кріпацтва. Можливо, не всі з його ранніх поезій збереглися. Першим твором, що став відомий його знайомим, була балада «Причинна», надрукована, однак, уже після виходу «Кобзаря» у Гребінчиному альманасі «Ластівка» (альманах готували раніше за «Кобзаря», але випуск його затримався). Уже цей перший зі збережених поетичних творів Шевченка явив українське слово такої мистецької сили, якої не сягали його попередники й сучасники — поети-романтики. Хоч, здавалося б, Шевченко був цілком у полоні їхнього канону: чари, русалки, смерть закоханих… Скажімо, Боровиковський розробляв схожі мотиви у баладах «Маруся», «Чарівниця», «Молодиця», «Розставання» за кілька років до Шевченка. І Шевченко компонує сюжет нібито з готових романтичних та народнопісенних кліше. Проте в наївному, елементарно-романтичному сюжеті молодий поет розгортає цілу гаму почуттів — і персонажів, і автора-розповідача, — почуттів, що народнопоетичними засобами відтворюють локальну психологічну драму. На відміну від типової романтичної балади, у Шевченка важить не так «об'єктивна» фабула, як її багатий суб'єктивний супровід — нестримні «втручання» самого автора, сміливі ліричні відступи й пристрасні коментарі («Кого ж їй любити? ні батька, ні неньки…»), що виходять далеко за межі конкретної сюжетної ситуації і набирають значення загального поетичного судження про людську долю. Принаймні для тодішньої української романтичної балади це було щось не зовсім звичне, «щось масштабніше». Не зовсім звичними були й динамічність поетичної розповіді, «перепади» тону та невимушені переходи від широким мазком змальованих картин природи до авторового сентименту-роздуму, від скупих сюжетних загальників до фольклорних щедрот в описах ритуального «шаленства» русалок, — у цьому вже вгадується майбутній Шевченко з його спонтанним виливом складно-цілісного всеоб'ємного почуття… А головне — Шевченків вірш дихав такою природністю, такою гармонійністю і багатою мелодійністю, такою доладністю слова, яких не сягали його попередники-романтики з їхньою часто ще важкуватою, не дуже виробленою для вільного плину лірики й тонкощів психологічного драматизму мовою (за деякими винятками, насамперед нечисленних ліричних віршів-пісень Віктора Забіли, з якими знайомив Шевченка Гребінка і які, можливо, вплинули на нього). Таку досконалість знала раніше тільки народна пісня. І не випадково з цієї невеликої, першої Шевченкової балади аж три фрагменти дістали музичну інтерпретацію й стали народними піснями: «Реве та стогне Дніпр широкий», «Така її доля», «Защебетав жайворонок».

У «Кобзарі» було вісім творів: «Думи мої, думи мої», «Перебендя», «Тополя», «Думка — Нащо мені чорні брови», «Іван Підкова», «До Основ'яненка», «Тарасова ніч», поема «Катерина» (у трьох останніх цензор зробив прикрі купюри). Але, як скаже пізніше Іван Франко, «ся маленька книжечка відкрила немов новий світ поезії, вибухла мов джерело чистої, холодної води, заясніла невідомою досі в українському письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову. Були се немов народні пісні, та проте щось зовсім від них відмінне». Отож, писав Франко, «поява Шевченкового "Кобзаря" 1840 року в Петербурзі мусить уважатися епохальною датою в розвою українського письменства, другою після "Енеїди" Котляревського» (Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. К., 1984. Т. 41. С. 276).

Це розуміли й сучасники, яких «Кобзар» глибоко вразив. Із щирим захопленням відгукнулися на нього Г. Квітка-Основ'яненко, А. Метлинський, П. Гулак-Артемовський, О. Корсун, М. Костомаров, О. Афанасьєв-Чужбинський та інші українські літератори. Поява Шевченкового «Кобзаря» змінила обличчя української поезії, утвердивши її високу самоцінність у найпереконливіший спосіб: фактом творчості надзвичайно обдарованого поета.

Ідейним осереддям «Кобзаря» були, безумовно, три останні поезії збірки — «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч». Тут із великою силою висловлено те розуміння не дуже далекого минулого (а тим самим й оцінка сучасності), до якого прийшов Шевченко на підставі і прочитаних праць з історії України (насамперед «Історії Русів», праць Миколи Маркевича, Дмитра Бантиша-Каменського, Василя Рубана), і відомостей та настроїв, що їх міг перейняти в українському петербурзькому гурті, і власних споминів з дитинства й тих переказів та пісень, які чув на батьківщині, а головне — силою своєї великої поетичної інтуїції, що відгукувалася також і на, сказати б, не вмерлий ще нерв історичного самопочуття народу й шукала правди національного буття за контрастом до гнітючості й тоскності (для Шевченка ***уже*** як національного поета) петербурзької чужини. Шевченко ідеалізує козацьку вольницю, як її ідеалізував народ, протиставляючи кріпосницькому гнітові. У тій козацькій вольниці поет бачить героїчну добу української історії — добу великих своєю життєвою силою і вірою людських постатей і добу панування козацької України: «Було колись — запорожці / Вміли пановати. / Пановали, добували / І славу, і волю». Дієслово «панувати» в ранній, «козакофільській» поезії Шевченка дуже часто звучить, і в ньому чується вся розкіш самовладності, самостояння й волі. Щось ніби аналогія до сучасного поняття «суверенність», але емоційно багатше.

У Шевченкових поезіях на історичні теми багато неточностей щодо конкретних фактів, — про них говорив Володимир Антонович, але він же й наголосив, що сенс, дух історичних подій поет уловив і відтворив глибше й точніше за професійних істориків.

Картини героїчного минулого викликають у Шевченка тяжкий сум: «Не вернуться сподівані, / Не вернеться воля, / Не вернеться козачество». Але він говорить це не для того, щоб разом із земляками схилитися перед неповоротністю історії, а для того, щоб жбурнути їй своє тяжке оскарження й викликати почуття незгоди з сучасним станом, дух спротиву й потребу оновлення. У минулому він шукає ті приклади героїзму, які мають стати і докором, і стимулом для сучасників. Це стане очевидним у наступних творах Шевченка, але й у першому «Кобзарі» вже виразно відчувається.

На рівні фактографічному Шевченко не сказав своїм петербурзьким друзям у першому «Кобзарі» нічого такого про Україну, чого б вони не знали. Навпаки, він сам від них пізнавав історію України. У Петербурзі він відчув голод за знаннями про Україну, її історію, — і ці знання падали на ґрунт, підсичений ностальгією. Він відкривав для себе Україну, щоб відкрити її іншим. І сказав про нібито відоме з такою силою, що відкрив у ньому невідоме, неусвідомлене. Саме ця незнана глибина відомого всіх вразила: знання було пережито й побачено по-новому, воно набуло глибини й історичної перспективи — стало живим і вимагало життя:

Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти.
(«До Основ'яненка»)

Але й поза цими кардинальними питаннями українського буття в Шевченкових лірико-романтичних і в ключі фольклорної поетики витриманих баладах український світ поставав як самодостатність — як антитеза малоросійськості та провінційності, «додатковості» до світу імперського. Заговоривши голосом сміливим і незалежним (дивовижно для першого творчого акту!), Шевченко водночас розумів роль і значення для себе самого тих, хто ще раніше орав українську ниву. І його щирі присвяти і звертання до дорогих йому імен: Котляревського, Основ'яненка, Гребінки — символізують тяглість, спадкоємність літературної справи.

Давно звернуто увагу на те, що головними персонажами багатьох творів Шевченка — і в «Кобзарі», і пізніше — є дівчина, жінка, мати, часом він і говорить від їхнього імені, виступає в жіночій іпостасі. На цій підставі з'являються твердження про Шевченкову «фемінність» тощо, або ж точаться «теоретичні» балачки про переважання жіночого первня у природі українця загалом, про його страждальний комплекс. Насправді «жіночий» характер самоототожнення поета в окремих творах має причину просту, глибоку й вічну: жіноче начало — це начало самого життя. Мати-земля. Мати-батьківщина. Мати-Україна: мати своїх дітей. А жіноча доля в Шевченка — це і від традицій народної поезії, голос якої глибоко озивався в ньому; це і від його особистої долі: пам'ять про матір і сестер, невтолена потреба в родинному теплі, сирітство, яке породжує особливе сприйняття материнства, жіночності. А головне: у світі кріпацтва насильство й брутальне зло насамперед падали на жінку, дівчину.

Особливий емоційний і соціальний зміст жіночої долі надавався до ширшого сюжетного опрацювання, і так Шевченко створює першу свою велику поему — «Катерина». Тема зрадженої дівчини або дівчини, яка не дочекалася свого милого, — типово романтична тема. До неї зверталися Ґете і Ґотфрід-Авґуст Бюрґер, Микола Карамзін і Пушкін, Євген Баратинський і Жуковський (не випадково саме «Катерину» присвятив йому Шевченко — «На память 22 апреля 1838»), Квітка-Основ'яненко. Деякі дослідники, зокрема Ю. Івакін, вважали, що «Сердешна Оксана» Квітки-Основ'яненка наштовхнула Шевченка на думку написати свою «Катерину».

Але в Шевченковій «Катерині» трагічна доля героїні лягає на ширшу історичну перспективу. Світ українського села звичаєво й етично ще не підвладний московщині й органічно відторгає її, хоч і без загостреної ворожості: просто як щось таке, з чим краще не мати справу. Шевченко не вкладав у поему якоїсь етнічної чи політичної неприязні до москалів-росіян. Інакше він не наважився б дарувати її Жуковському — поетові, не позбавленому російського патріотичного чуття. Але за умов розпаношення в Україні московської бюрократії та московського воїнства (постої якого були справжнім лихом для українського села) оцей наскрізний мотив: «Кохайтеся, чорнобриві, та не з москалями» — сам собою набирав розширювального значення, і доля занапащеної Катерини в очах поколінь читачів почала символізувати долю занапащеної України.

У цьому відмінність Шевченкової поеми від усіх інших — численних у світовій, особливо у романтичній, літературі — творів про долю дівчини-жертви. Але відмінність також і в тому, що з великою поетичною силою відтворено не лише всю гаму почуттів героїні, а й страждання батька та матері, весь сільський «контекст» трагедії. Усією силою своєї люблячої душі Шевченко співчуває Катерині, але співчуває й великому горю батька та матері й не може осудити їхній суворий моральний вирок дочці.

У цій багатовимірності начебто романтичної колізії — вихід Шевченка за межі романтичного способу трактування. І ще одне. Коли порівняти «Катерину» з романтичними поемами Пушкіна й Баратинського, то черкешенка у Пушкіна й Еда у Баратинського принципово олітературені, тоді як Шевченкова Катерина — суто народна натура. І чи не вперше в поезії дівчина-селянка постала з такою багатою душею й чуттєвістю, перед якою блякне дворянський сентимент Карамзіна: «И крестьянки любить умеют!»

Вихід із тіні… Становлення нової української літератури відбувалося фактично в тіні російської (почасти й польської) і було послідовним рядом зусиль вийти з цієї тіні. Якщо в 17 ст. та на початку 18 ст. відбувається «українізація» духовного і культурного життя Московії, то з другої половини 18 ст. й особливо від початку 19 ст. російська література та мистецтво, з участю поважних сил українського походження, сягають високого рівня розвитку й набирають виразного національного характеру. У цьому відбивається зростання самоусвідомлення російського суспільства, стимульованого, зокрема, зміцненням імперської потуги, мілітарними та дипломатичними успіхами Росії, її роллю в європейських справах.

Культурне й інтелектуальне життя Росії стає дедалі насиченішим. Вихованці ліцеїв та інших привілейованих навчальних закладів для дворянської молоді створюють прошарок освічених людей, з яких починає формуватися російська інтелігенція. Виникають літературні та філософські гуртки. Розвиваються книгодрукування та журналістика, засновуються альманахи й часописи. Широким потоком ідуть переклади новинок європейських літератур, праць видатних філософів тощо, відбувається енергійне прилучення до європейського інтелектуального життя, хай поки що й у формі однобічних впливів та запозичень. Російська культура в сумі своїх виявлень покриває собою всю імперію — претендує на задоволення духовних потреб верхів суспільства на всій величезній території «Третього Риму».

За цих умов спроби творити українську літературу, — відмінну від російської, якій надавалася роль літератури великоросів, малоросів і білорусів, — причому мовою народу, відмінною від російської («неіснуючою», «наріччям» російської), — здавалися і запізнілими, і безнадійними, і непотрібними. Цим спробам протистояли могутні чинники: відсутність організованого літературного життя, україномовного друку та преси; протидія (а потім і репресії) влади; скепсис суспільства; зрештою, перманентний відплив у російську культуру українських талантів, які шукали ширшого простору для творчого самовиявлення.

Що рухало тими, хто хотів вибороти духовне поле для українського Слова? Хіба забаганка, хіба непомірні амбіції, хіба сепаратистські наміри створити альтернативу великій російській літературі — літературне «мазепинство», — версії, що їх упродовж усього 19 ст. мусували недоброзичливці й недруги української літератури (а в модифікованій формі ці версії зринають і досі)? Не були б такі стимули плідними й ненадовго б їх вистачило.

Насправді творення нової української літератури мовою народу було одним із виявів самоствердження цього народу, який мав достатньо життєвих і творчих сил, щоб не погодитися з уготованою йому долею — «в сусідів бути гноєм», і передчував «день воскресний твойого повстання» (І. Франко). За цим упослідженим народом було велике минуле, була велика культура, була велика писемна традиція, хоч уже й утрачена, але здатна озватися в нових поколіннях. Ось звідки у творців нової української літератури (а найбільше в Шевченка) і віра, і впертість, і сила протистояти глузуванню, звинуваченням, заборонам…

Українські культурні діячі знову й знову нагадували очевидні, але забуті й ігноровані істини: про те, що їхній народ — спадкоємець культури Київської Русі, що в нього були, крім багатющого народного мистецтва, і драматичне та поетичне мистецтво, архітектура, музика доби Бароко, і філософська та релігійно-полемічна література, і такі видатні постаті, як Іван Вишенський, Петро Могила, Мелетій Смотрицький, Григорій Сковорода, Степан Ковнір, Максим Березовський та багато-багато інших, — велика культура, яка дає всі підстави для дальшого розвитку. З цього погляду поява Котляревського, а потім Шевченка не була несподіваною (як і досі дехто вважає!) — навпаки, це були закономірні акти творчої волі народу. Це добре сформулював Костомаров, говорячи про феномен Шевченка: «Поэзия Шевченко — законная, милая дочь старой украинской поэзии, организованной в XVI и XVII веках, так как эта последняя была точно так же дочерью древней южнорусской поэзии, той далекой от нас поэзии, о которой гадательно можем мы судить по произведениям Игорева певца» (Костомаров Н. И. Воспоминание о двух малярах // Воспоминания о Тарасе Шевченко. К., 1988. С. 167).

«Гайдамаки»… Ознакою зрілості національної літератури, її духопідйомності, співмірної з потребами історичного утвердження суспільства, була її здатність створити високий поетичний епос. Саме як такі з’явилися «Месіада» Фрідріха Ґотліба Клопштока, «Визволений Єрусалим» Торквато Тассо, «Несамовитий Роланд» Лудовіко Аріосто. Під впливом цих зразків (і як відповідь на державне піднесення Росії) у російській літературі робляться спроби створити свій національний поетичний епос. Антіох Кантемір пише «Петриду» (1730), епічну поему про Петра розпочинає (1760) Ломоносов — обидва твори лишилися незакінченими, можливо, через певну штучність задуму. Невдалою виявилася й пізніша спроба Олександра Сумарокова написати епічну поему про Дмитрія Донського.

Василь Тредіаковський намагається наслідувати Гомера в своїй «Тилемахіді» (1766). Вершиною зусиль у цьому жанрі вважається національно-історична епопея Михайла Хераскова «Россіяда» (1779). Але й вона не задовольнила критеріїв молодшого покоління літераторів, амбіційне патріотичне замовлення залишалося чинним, і Жуковський (з власної ініціативи і за наполяганням друзів) багато років витрачає на спроби створити епічну поему зі староруської історії. Пізніше такі ж «вимоги» адресували Пушкіну, але він до епосу прийшов іншим шляхом.

В Україні не було ані суспільного «замовлення» на літературний національний епос, ані відповідного потенціалу літературного життя, хоча був фольклорний епос — народні думи та історичні пісні. Якоюсь мірою роль «протоепосу» відіграли козацькі літописи — суто український історико-літературний жанр, що акумулював спогади й надії козацької еліти та відбивав жевріння національного духу. Так само в оригінальний спосіб героїко-епічне мислення українця за умов стисненого й спотвореного національного простору вибухнуло в замаскованій формі — у псевдопародійній «Енеїді» Котляревського. 1843 року Куліш написав поему «Україна», поєднавши народні думи та власні тексти так, щоб вийшов національний епос, але спроба не вдалася.

І вже пізніше чимось співмірним із національним епосом, але модифікованим ліриκо-романтичними інтенціями стали «Гайдамаки» Шевченка.

Звичайно, у строгому значенні терміна «Гайдамаки» не є епічним твором. Але не є вони й канонічною ліро-епічною поемою — через велику композиційну та фабульну вагу того елементу, який можна було б означити як поетичне літописання історичних подій, а також через насиченість сценами масового дійства та голосами різних його учасників. До національного епосу наближає «Гайдамаків» і вираженість «народної точки зору» — як в об’єктивних картинах історичної боротьби, так і в ліричних рефлексіях автора, хоч останні мають ширший суб’єктивний діапазон (О. Білецький визначив «Гайдамаків» як «драматичну ораторію»). Задум «Гайдамаків» виник у Шевченка ще в 1839 р., невдовзі після викуплення з кріпацтва; розділ «Галайда» було надруковано 1841 р. в Гребінчиній «Ластівці», а наприкінці того ж року цензор Петро Корсаков не гаючись підписав текст до друку, але затримав квиток на випуск тиражу майже на чотири місяці — до 21 березня 1842 р. У своїй поемі Шевченко звернувся до однієї з найдраматичніших сторінок української історії — селянського повстання 1768 р., яке дістало назву Коліївщини. Шевченко не прагнув до адекватного відтворення історичних подій. У нього була інша мета. Тут можна говорити про дивовижну сміливість молодого поета — не тільки політичну (вся поема дихала духом народної помсти панам, духом народного повстання), а й творчу, естетичну: «неіснуючою» мовою, «мужицьким діалектом» він, щойно почавши віршувати, тво́рить поетичну візію великої історичної драми, вписуючи її в масштабні історіософські та світоглядні рефлексії.

Ці рефлексії є не тільки «рамкою» для сюжету, вони раз у раз «розривають» його в найбільш емоційно напружені моменти, вони є і «скріпами» багатоскладникової композиції поеми, і осердям її ідейної концепції. Тому недостатня увага до них, зосередженість переважно на подієвому змісті приводила деяких тогочасних критиків і пізніших дослідників до не цілком слушних оцінок загальної ідейної концепції поеми та асиметрії у представленні різних її складників. Сам Шевченко звернення до теми Коліївщини пояснював спогадами з дитинства, насамперед пристрасними розповідями діда Івана. Поет навіть твердив, що не читав нічого з історичних розвідок про гайдамаччину, а базувався тільки на народних переказах. Певно, це літературний прийом або захисна версія. Насправді Шевченко на той час уже читав «Історію Русів», «Історію Малої Росії» Дмитра Бантиша-Каменського, серед його лектури була «Історія Польського королівства» Єжи Самуеля Бандтке; напевне знав у рукописі працю Михайла Максимовича «Сказание о Колиивщине», написану саме в цей час, 1839 р., але не дозволену цензурою до друку.

Ось що говорив про гайдамаків Михайло Максимович у «Сказании о Колиивщине», надрукованому лише 1875 р., через тридцять п’ять літ після написання: «Украинские песни — эти верные отголоски народной жизни — по сю пору вспоминают о запорожце Железняке, главном зачинщике восстания, об уманском сотнике Гонте и других сподвижниках Железняка. Есть еще на Украине и старые люди,

которые знавали Железняка и рассказывают про Колиивщину как близкие самовидцы. Послушайте их рассказов и песен украинских, сообразите положение Украины и Польши с событиями прежними, и вы увидите, что кровавый подвиг Железняка был не простой гайдамацкий разбой и не случайное нападение запорожцев на польские владения для грабежа и добычи. Нет, то было огнедышущее извержение народной мести и вражды, целый век копившейся под гнетом Унии…» (Максимович М. О. «Киевъ явился градомъ великимъ…»: (Вибрані українознавчі твори). К., 1994. С. 246–247). Певно, в цих словах Максимовича Шевченко знаходив підтвердження власному уявленню про Коліївщину. Вона постає в поемі як вибух народної помсти за грабіжництво та знущання, за соціальний, національний і релігійний гніт, — але й у всій страхітливій жорстокості такої помсти: як історична трагедія, що викликає неоднозначні переживання.

Академічні клопоти романтика… Шевченкове навчання в Академії мистецтв не було безконфліктним, особливо в останні роки. Воно вимагало великої зосередженості, а Шевченко дедалі більше поринав у поетичну творчість та літературне життя. Можливо, це стало причиною появи рапорта скарбника Товариства заохочування художників Андрія Сапожникова й ухвали Комітету: «По представлению г. члена казначея о нерадении живописца Шевченки и неоказании [им] в последнее время никаких успехов, Комитет положил Шевченку из числа пансионеров Общества уволить» (Тарас Шевченко: Документи… С. 43. № 90). Це погіршило матеріальне становище Шевченка, змусило його покладатися лише на власні приробітки, здебільше випадкові.

Тим часом Шевченко не полишав своїх професійних занять, брав участь у виставках та в ілюструванні книжкових видань; його праці привертали увагу мистецької критики. Зокрема, успішною була його участь в ілюструванні видання Олександра Смирдіна «Сто русских литераторов» (цензура дістала «височайшу» нагінку за те, що пропустила Олександра Бестужева-Марлінського, але Шевченка це не стосувалося), книжки Миколи Полевого «История Суворова».

Однак у живопису Шевченко, хоч і мав своїм ідеалом Карла Брюллова, все-таки поступово відходив від академізму, який орієнтував митців на позачасові й позанаціональні ідеалізовані образи, на обмежене коло сюжетів, переважно з міфології або зі стародавньої історії, на умовність моделювання і театральність композицій. Тонкий дослідник Шевченкової мистецької спадщини Олексій Новицький стверджував, що, попри своє схиляння перед великим Брюлловим, учень виявляв доволі самостійності, що з усіх європейських шкіл живопису Шевченкові найближчою була голландська з її демократизмом, орієнтацією на зображення повсякденного життя людності; голландців не цікавили античні міфи й чужі боги, вони хотіли бачити у творах живопису своє життя, свої радощі й горе, краєвиди своєї країни: «В Шевченкових творах найбільше споріднення можна знайти з творами голландських майстрів і зокрема їх головного майстра — Рембрандта» (Новицький О. Тарас Шевченко: Монографія. К., 1930. С. 13). З Новицьким погоджується і такий авторитетний мистецтвознавець і культуролог, як Дмитро Антонович. Ще рішучіше, ніж Новицький, він стверджує, що академічна наука нічого Шевченкові не дала (Антонович Д. Шевченко як маляр // Шевченко Т. Повне вид. тв. Варшава; Л., 1937. Том 12. С. 66, 67 та ін.), що майстром рисунку й акварелі Шевченко став незалежно від Академії й самого Брюллова.

Можливо, те, що Шевченко як цілком оригінальний митець випадав з академічного шаблону, зумовило і певну його неувагу до академічних завдань в останні роки перебування в Академії, і те, що він утратив репутацію блискучого учня, яку мав спочатку. У популярних працях про Шевченка часто наголошується, що він не раз одержував срібні медалі, але треба сказати, що срібна медаль, тим більше другого ступеня, не була важливою відзнакою. Натомість Шевченко, не ламаючи себе на догоду академічним шаблонам (хоча багато в чому й зазнавши впливу Брюллова), успішно розвиватиме свій непересічний талант рисувальника, портретиста, живописця, а згодом і гравера.

Перша поїздка в Україну… Шевченко тужив за Україною і жив надією побувати на батьківщині. «Сновигаю по оцьому чортовому болотові та згадую нашу Україну. Ох, якби-то мені можна було приїхать до солов'я, весело б було, та не знаю, спіткали мене прокляті кацапи так, що не знаю, як і

випручаться. Та вже ж як-небудь вирвусь хоч після Великодня і прямісінько до вас, а потім уже дальше», — писав він 25 січня 1843 р. Григорію Тарновському, який запрошував його до свого маєтку.

Шевченкові не терпілося побачити батьківщину після тринадцяти літ розлуки. Його охоплювали суперечливі передчуття та сподівання. З одного боку, в «гнилому болоті» він постійно уявляв картини мальовничої України, гіркі дитячі спогади забувалися, їх перекривали світлі, дорогі, яких теж було чимало, а романтичні візії героїчної історії народу не могли не кидати свій відблиск і на його образ взагалі. Шевченко поривався в Україну, але боявся розчарувань, бо надто дорога вона йому була: він уже був посвячений їй владою Слова. І тяжкі розчарування не забарилися, але було й відкриття нових сил і надій.

Кілька перших місяців перебування в Україні навчили Шевченка бути розбірливішим у стосунках із новими приятелями з українського панства. Йшлося не тільки про розчарування в тих або тих його представниках. Українське панство було тільки частиною, і не головною, величезної кріпосницької структури, що душила селянство насамперед, але також лягала гнітючим тягарем на всі вияви національного життя. Усе це й побачив, відчув Шевченко за оті кілька місяців своєї першої поїздки в Україну, — і якщо до того й мав якісь ілюзії, то тепер їх позбувся (див. Подорожі Шевченка Україною). Трохи пізніше, в листі до Якова Кухаренка від 26 листопада 1844 р. з Петербурга, він напише: «Був я уторік на Україні — був у Межигорського Спаса. І на Хортиці, і скрізь був, і все плакав, сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями, щоб вони переказилися».

Відбувається дуже важлива зміна в настроях і поглядах Шевченка, що знайде вираження у зміні мотивів його поезії. Так народжується антицаристська, антиколонізаторська політична лірика Шевченка, яка, разом із багатим емоційним спектром викриття кріпацтва й оскарження українського панства, надасть основний зміст поезії «трьох літ».

Своєрідною поетичною квінтесенцією пережитого й передуманого за дев'ять місяців перебування (не перебування — життя) в Україні стала поезія «Чигрине, Чигрине», написана 19 лютого 1844 р. вже в Москві, коли Шевченко повертався довгою дорогою в Петербург. Усього вісімдесят шість рядків у цій поезії. А вона — як багатоактна драма чи радше трагедія: зі зміною дії, наростанням напруження, кульмінацією, з ефектом катарсису. У світовій поезії політичну лірику представлено багатьма блискучими зразками. У жанрі цьому вироблено свій канон: інтелектуально й емоційно наснажена поетична декларація, глибокий розвиток дорогої авторові ідеї, нерідко з пророчим пафосом. Усе це є і в Шевченка. Але є в нього й інше, в чому й полягає неповторність його політичної лірики. А саме: «діалектичний» характер рефлексії, яка не тримається наперед намислених меж, увесь час долає саму себе, поривається вусібіч і через свою внутрішню муку приходить до максимальної об'ємності й відкритості (тобто принципової незакінчености — як запит до майбутнього).

Шевченко сказав землякам страшну правду, якої вони воліли не бачити, і у своїй звазі почувався самотнім — як юродивий або як біблійний пророк:

А я, юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу; заснула Вкраїна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила...

На таку апокаліптичну картину, здавалося б, немає розради. Але серце плаче, просить «святої правди на землі». І поет — уперше з такою силою й пророчою відвагою — ставить на кін історії своє Слово правди:

Може, викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло.
І в тяжкі упруги...
Може, зорю́ переліг той,
А на перелозі…

Я посію мої сльози,
Мої щирі сльози.
Може, зійдуть, і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне…
І вицідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої, святої!!!

І знов-таки — після такої вищої градації пристрасті — суто шевченківський катарсис: звертання до вічної людяності та до дівочого серця в його щирості як до найістиннішої віддяки:

Може... може... а меж тими
Меж ножами рута
І барвінок розів'ється —
І слово забуте,
Моє слово тихо-сумне,
Богобоязливе,
Згадається — і дівоче
Серце боязливе
Стрепенеться, як рибонька,
І мене згадає...
Слово моє, сльози мої,
Раю ти мій, раю!

Оце раювання в щирості й правді і було власним Шевченковим вибором, а гнів, пристрасть боротьби, «ножі» — це те, до чого невблаганно штовхало життя, чого вимагала Доля: не своя (тільки), а людей, народу, України, і що, отже, ставало і його, Шевченковим, єством. Ось на цьому величезному й трагедійно осяяному душевному просторі між двома полюсами — лагідної ніжності та скорботного гніву — і чинилася Шевченкова поезія, а звідси й усе нестримне вирування її самовладних голосів.

Тому коли йдеться про «політичну лірику Шевченка», то хоча це загальновизнане й неминуче означення щодо багатьох його творів, однак означення умовне, бо в Шевченка не буває вузькополітичної зосередженості думки й пристрасті: політичне переживання «детонує» у нього всією цілістю людської душі.

Поет супроти імперії… Уся сума вражень від перебування в поневоленій і закріпаченій Україні, що наклалася на досвід життя в чиновницько-бюрократичному Петербурзі з його соціальними контрастами та ідеологічними колізіями; весь біль за повсюдне приниження людини і все розуміння абсурдності деспотичного механізму суспільного буття — все це вилилося в «комедію» «Сон», яка стала викликом поета могутній, але нездатній вистояти перед судом розуму імперії. Поема засвідчила остаточну кристалізацію антиімперського стрижня демократичного світогляду Шевченка. Нею він ставав на прю з царизмом. Жанрове означення «комедія» мало виправдати вільне використання форми сновидіння та прийомів гротеску, хоча це часом не так комічний гротеск, як трагічний; утім, хіба реальність кріпосницької деспотії — не комедія, сумна й трагічна комедія, перед судом людського розуму?

Типологічно Шевченків «Сон» стоїть у ряду визначних творів європейської політичної поезії. А до самої форми сновидіння — містерійного чи комедійного — часто вдавалися романтики. Давно помічено (Іван Франко, Олександр Колесса, Микола Зеров) вплив на Шевченка Міцкевичевих «Дзядів»; Василь Щурат припускає і вплив сатири Елеонори Штірмер «Бартоломей у хмарах», опублікованої у «Roczniku Literackim» Ромуальда Подберезького-Друцького (Шевченкового доброго знайомого), виданому в Петербурзі 1843 р. Але не менший знавець і Шевченка, і Міцкевича Богдан

Лепкий заперечував зв'язок між «Сном» і «Дзядами», а Степан Смаль-Стоцький взагалі вважає вишукування «впливів» справою малокорисною для аналізу якогось твору (в цьому випадку — Шевченкового «Сну») і пояснює таке вишукування «непогамованим бажанням блиснути якоюсь сенсаційною ракетою свого власного духа» (Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко: Інтерпретації. Нью-Йорк; Париж; Торонто, 1965. С. 150).

У березні 1845 р. закінчувався термін навчання Шевченка в Академії мистецтв. 22 березня він подає до Ради Академії прохання про надання йому звання художника та про видачу квитка для поїздки в Україну. Через Подольськ, Тулу, Орел, Кроми Шевченко приїздить в Україну. Поет побував у Глухові, у Кролевці, Кременчуку (саме під час руйнівної повені, яку згадав у повісті «Капитанша»); є припущення, що, завітавши на Черкащину, він відвідав рідних у Кирилівці, а також заїхав до Києва, де, ймовірно, зустрічався з Максимовичем, який згодом допоміг йому стати співробітником Тимчасової комісії для розгляду давніх актів. У цей час Шевченко починає виконувати деякі доручення комісії. Робота в ній давала Шевченкові можливість задовольняти свої пізнавальні й творчі інтереси, допомогла збагатити уявлення про українську історію, своєрідність різних українських земель; він зробив чимало цінних фольклорних записів, мав нагоду професійно вправлятися в рисунку й малярстві. Усі ці враження просилися й у поезію, давали хвилини високого натхнення. Добрим здобутком для нього були й численні нові знайомства і з людом ученим та мистецьким (щасливі хвилини подарувало йому, наприклад, знайомство на Іллінському ярмарку в Ромнах з актором Карпом Солеником), і з людом кріпацьким — відомо, що він нерідко віддавав перевагу спілкуванню з простими селянами, з челяддю в поміщицьких маєтках перед добірним панським товариством.

Однак чи не більше давало йому українське життя тяжких, гнітючих вражень. Насамперед безпосередні факти кріпосницького побуту. На кожному кроці він стикався з лицемірством багатьох своїх «приятелів»-поміщиків, незрідка й тих, що славилися своїм лібералізмом, вільнодумством чи меценатством. Таких вражень Шевченко мав аж забагато. Злидні закріпаченого села... Самодурство несосвітенних кріпосників і фарисейство поміщиків-«філантропів»... Покірливість селянства, дедалі менше порушувана вибухами бунтів... Неосвіченість або верхоглядство «освічених» верств, які зневажали рідну мову й традицію народної культури... А водночас начебто ширшає коло людей, для яких нестерпний цей деспотизм і ця несправедливість, які шукають правди, хочуть допомогти своєму народові й думають, як це зробити, як відродити Україну...

Ось у цій атмосфері остаточно визріло в Шевченка розуміння й відчуття своєї великої покликаності — покликаності до Слова, яке пробудить Україну.

Так постали поезії, які склали рукописну збірку «Три літа».

І назву, і світоглядно-емоційний ключ до збірки давала однойменна поезія, що наче підсумовувала пережите за ці «невеликії три літа»; в ній поет говорив про тяжкі розчарування та глибоку зміну свого внутрішнього світу. Зміст свого «рахунку» до сучасників Шевченко розкриває у низці поетичних маніфестів осені 1845 р.

Це був найплідніший для Шевченка-поета період творчості. Протягом жовтня–грудня написано шість поем («Єретик» — основний текст закінчено 10 жовтня; «Сліпий» — 16 жовтня; «Великий льох» — 21 жовтня; «Наймичка» — 13 листопада; «Кавказ» — 18 листопада; «посланіє» «І мертвим, і живим» — 14 грудня); поезію «Холодний Яр» — 17 грудня; великий цикл «Давидових псалмів» — 19 грудня; «Минають дні» — 21 грудня; «Три літа» — 22 грудня; нарешті, 25 грудня — «Заповіт». Неймовірне напруження, фантастичний творчий вибух!

І хоч основний тон творчості цієї богоданої осені задає політична лірика, що сягає апогею поетичного пафосу, все-таки Шевченко залишається навдивовижу багатогранним і розкутим, «багатоголосим» у виявленні своєї спонтанної особистості. І всупереч своїй розпачливій декларації він не тільки «виє совою», а й плаче, і сміється, і бачить навколо себе не тільки «зміїв». І так буде все життя, за всіх обставин…

У жовтні 1845 р. в с. Мар'їнському, гостюючи у свого знайомого поміщика Олександра Лук'яновича, Шевченко закінчив містерію «Великий льох». У ній роздуми поета про минуле та майбутнє

свого народу, втілені в складну драматичну композицію й насичену символікою поетичну мову, набули історіософської і трансцендентальної глибини.

В епілозі до твору («Стоїть в селі Суботові») поет «прямим текстом» дає свій присуд Богданові Хмельницькому, ще раз говорячи про наслідки його нерозважливості, але й застерігає тих, хто сміється з України: це ще не останній акт історичної драми, ще буде правда на землі —

Не смійтеся, чужі люде!
Церков-домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..

Вельми характерне оце Шевченкове: ***помолитися на волі***!

Щастя ***національного воскресіння*** має увінчатися ***вільною молитвою***! Молитвою очисною, яка кладе межу між часом бід, гріхів, жертв і — через прощення, покаяння, благословення — часом щасливого вільного життя в ідеальному національному суспільстві, яким воно уявлялося Шевченкові. Це той настрій, що буквально через кілька днів промовить у безсмертному «Заповіті»...

Колись великий француз, філософ Мішель де Монтень, сказав: я писав книгу, а книга писала мене. Так і Шевченка творила його поезія. Поетичні осяяння утверджували щоразу вищу потугу духу. А те глибоке животворяще зворушення, яке викликала його поезія, пієтет, яким оточили його земляки, подвигали його до місії воістину апостольської.

У такому апостольському піднесенні й народився його геніальний проповідницький архітвір — «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнєє посланіє». Дивовижна Шевченкова здатність — в одному творчому акті пережити немовби найширший обсяг людських почувань, які наче самі переходять одне в одне й опановують поета, наче живуть і вирують поза його волею, поза ним самим, — особливо притаманна «Посланію», бо ж ідеться про осердя його української візії. Тому він і картає, і глузує, і плаче, і переконує, і благає, і кличе — все це одним потоком вулканної магми. Та в усьому цьому високому «хаосі», у вибухові вистражданих внутрішніх голосів поета з особливою наполегливістю й разючістю звучить голос, який можна назвати голосом національної самокритики, критики національних історичних міфів. Шевченко кличе подивитися в очі українській історії, ставлячи неуникненні запитання і пропонуючи вистраждані відповіді.

Почуттєва насиченість «Посланія» така, що кожне слово дихає вогнем, а кожен поетичний рядок має силу афоризму, що мільйоннократ буде повторений у поколіннях українців. І вперше Шевченко так суворо каже шукати причину своїх бід у самих собі:

Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.

Патетична лінія Шевченкової поезії 1845 р. вивершується безсмертним «Як умру, то поховайте…», що ввійшов не тільки в історію літератури, а й у свідомість українського народу як «Заповіт». Написано його 25 грудня в Переяславі під час тяжкої хвороби, коли поет лікувався у доброго приятеля, лікаря Андрія Козачковського. Загальноприйнята думка про те, що Шевченко був людиною з міцним здоров’ям, не зовсім відповідає дійсності. Він досить часто хворів і навіть потрапляв у критичний стан (наприклад, перед викупленням з кріпацтва, напевне, на ґрунті тяжких хвилювань). У його поезії, як ми вже бачили, страх померти на чужині — дуже характерний мотив, і це не тільки тому, що антитеза «життя — смерть» дає простір для глибоких рефлексій і до неї поети залюбки звертаються, а й тому, що Шевченко справді мав достатньо рутинних приводів для тривоги. Отож у «Заповіті»

він чинив чесний ритуал прощання зі своїм народом і, вже відчуваючи себе його пророком (на рівні поетичного натхнення, звісно, а не побутової поведінки та побутового самоусвідомлення: в побуті він був людиною скромною), у стислій афористичній формі виклав квінтесенцію свого почуття України та своїх заповідей землякам.

Восени 1845 р. написано поему «Кавказ». В історії світової літератури небагато знайдеться прикладів, щоб поетичний твір півтора століття не втрачав своєї політичної злободенності й моральної гостроти, звучав так, ніби породжений нинішнім станом людства.

Шевченків «Кавказ» і своїм змістом — не інвектива, не ідеологічний памфлет, не політична сатира мовою поезії. У всякому разі — не тільки. І не тільки больовий сигнал із одної точки земної кулі, з одного вузла організму людства. Це метафорична картина загального стану світового ладу, хвороби суспільної природи людства. Адже те, що дозволяв собі чинити царизм із народами Кавказу, характеризувало не самий тільки царизм, а й людство загалом. Ось чому Шевченкові оскарження царизму переростають у моторошні запитання й рахунки до Бога. У дивовижну молитву-прю.

І ось чому «Кавказ» — не просто вияв моральної інтелігентської (чи громадянської) позиції щодо певних явищ (як відповідні пасажі в «кавказьких» творах Пушкіна, Лермонтова, Олександра Полежаєва; як антиколоніальні мотиви в творчості деяких європейських поетів), а гнів, мука й палахкотіння всього поетового єства. Це найвищою мірою інтимний твір, у якому виявилися не тільки світоглядне осердя особистості поета, а й усі вигини вдачі й темпераменту.

Вирування сумнівів, проклять і надій... Але надія — над усе. Віра — над усе. Це щось інше, ніж упевненість у перемозі горців, — для такої впевненості підстав тоді не було. Це бажання-веління горцям і всім «лицарям волі». Це жадання перемоги добра над злом, це ствердження свободи як призначення людини і людства, це звага обстоювати правду перед Богом. І тут уже не мало значення, що волає Шевченко до Бога християнського про правду нехристиянських народів. Шевченків Бог — Бог усіх, хто хоче правди:

Борітеся — поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

Братчики... Антикріпосницькі, антимонархічні та національно-патріотичні настрої молодих українських інтелігентів із-поміж викладачів та студентів Київського та Харківського університетів вилилися у створення наприкінці 1845-го або на початку 1846 р. таємного товариства, яке дістало назву Кирило-Мефодіївського братства (первісна назва: «Слов'янське товариство св. Кирила і Мефодія»). Засновниками його були Микола Костомаров, Микола Гулак та Василь Білозерський. Членами товариства стали Опанас Маркович, Олександр Навроцький, Іван Посяда, Дмитро Пильчиков, Олександр Тулуб. Шевченко підтримував з ними дружні стосунки і брав участь у їхніх зібраннях; щодо його формального членства у товаристві існували різні версії; вважалося, що він вступив до нього у квітні 1846 р., хоча слідство його членства не довело. Але фактично Шевченко не тільки був своїм серед братчиків, а й вирішальним чином уплив на них у революційному дусі.

Програмні й статутні документи братства відбивали ідеї та настрої цього кола й із цього погляду були плодом колективної думки. Версії про авторство Шевченка давно відкинуто, хоча не виключають великий ідейний вплив його на характер цих документів. Основний із них — «Книги буття українського народу» авторства Костомарова. Власне, назва ця — пізнішого походження, братчики ж називали цей текст «Законом Божим». Бо всі біди людства в ньому пояснювалися відступом від Божого закону, а порятунок убачався в поверненні до нього.

Розповівши про біди України під московським ярмом, автор «Книг буття» каже, що «встане Україна з своєї могили і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа — ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар» (Костомаров М. Книги буття українського народу // Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. К., 1990. Т. 1. С. 169).

Як бачимо, «Книги буття» — це не теоретичний трактат, а полум'яний історико-політичний маніфест, у якому в поняттях звичного народові релігійного мислення висловлено фактично революційну концепцію визволення від кріпацтва та деспотії й створення федерації слов'янських республік — «незмісимих і нерозділимих», тобто без роз'єднання, але й без злиття, «на образ іпостасі Божої». І хоча літературним зразком для Костомарова була Міцкевичева «Книга народу польського і польського пілігримства», змістом його «Книги буття» — цілком оригінальні, відрізняються, зокрема, своїм антикріпосницьким пафосом та, попри україноцентризм, солідарним почуттям до всіх слов'янських народів, укупі з поляками та росіянами.

Ідеї кирило-мефодіївців принципово відрізнялися і від ідей російських слов'янофілів, поза деякими моментами схожості. Поряд із думками, близькими до типових слов'янофільських кліше (ідеалізація «словенського племені», його минулого; опертя на християнство, але, на відміну від слов'янофілів, без вивищення православ'я над католицизмом і протестантством та з поверненням йому первісного людяно-справедливого змісту, спотвореного панством і вищим духовенством, — це те, чого не було у слов'янофілів), тут були й ідеї, зовсім нечувані для «класичного» слов'янофільства, ідеї демократичні й об'єктивно революційні на той час — близькі Шевченкові або власне «шевченківські». Це ідеї соціальної рівності та політичної свободи, гостре осудження самодержавства та панства, експлуатації, закріпачення України, слова гніву на адресу Петра І та Катерини II за поневолення України, та й взагалі на адресу царизму; схвальна згадка про декабристів; ідея федеративної республіки. Уславлення козацької традиції теж мало об'єктивно демократичний і прогресивний зміст (попри деяку ідеалізацію та ігнорування соціальних суперечностей) завдяки антикріпосницькій спрямованості (зокрема, вперту боротьбу царату проти козацтва і ліквідацію Запорозької Січі слушно пояснювано страхом перед духом волі народної і тим, що Січ і козацтво стали останнім оплотом сил, які протистояли закріпаченню). У «Книгах буття українського народу» з великою силою і пафосом звучить ідея національної та політичної суверенності України й водночас ідея рівноправності всіх слов'ян. Це ті ідеї, що панують і в поезії Шевченка.

До слов'янства він звертався зі становища свого уярмленого народу, занапащеної України; у слов'янстві шукав спільника в долі й праці відродження, покріплення у вірі та надії. Біль неволі української породив у Шевченка й уболівання за інші поневолені слов'янські народи, а думка про визволення, відродження України — думку про спільну боротьбу й братання всіх слов'ян (див. Слов'янофільство і Шевченко).

Уявлення про Шевченкове слов'янофільство великою мірою випливло з недостатнього розмежування таких більш або менш взаємопов'язаних явищ, як слов'янське відродження — і панславізм, слов'янофільство, русофільство, українофільство тощо, взагалі з недостатньої віддиференційованості різних течій, відтінків думки, співучасних сил, що творили слов'янське відродження, були до нього причетні або й пропагували якісь альтернативні шляхи.

В історії придушення царизмом українських рухів викриття і розгром Кирило-Мефодіївського братства — одна з найважливіших подій, з найдалекосяжнішими наслідками. Було зупинено хвилю національного відродження, що обіцяла стати високою й могутньою. Було в зародку придушено, покарано і розсіяно молоду талановиту національну інтелігенцію і на десятиліття затримано її подальше формування. Царизм швидко зрозумів зв'язок національних «мечтаний» з ідеєю революції, революційний потенціал визвольного руху, його спрямованість проти самодержавства, що знайшло найвиразніший вияв у Шевченковій поезії.

Отже, слідство не довело членства Шевченка в Кирило-Мефодіївському братстві («действовал отдельно, увлекаясь собственною испорченностью»). Але ореол його поезії осявав і діяльність братчиків, і саме ім'я братства, а отже, збільшував його небезпечність в очах уряду. Тому, вважало слідство, «по возмутительному духу и дерзости, выходящей из всяких пределов, он должен быть признаваем одним из важных преступников» (Тарас Шевченко: Документи... С. 130). Тому й покарано його найтяжче. У вироку Шевченкові з'явилося додаткове формулювання: «под строжайший надзор, с запрещением писать и рисовать». Його додав сам Микола І. Пізніше Шевченко скаже, що навіть

трибунал під головуванням самого сатани не міг би придумати для нього жорстокішої кари... (Щоденник, 19 червня 1857 р.)

«В казематі»… Несподівана катастрофа у розквіті творчості, катастрофа друзів і спільної справи породила тяжкі переживання, але не вбила в Шевченкові поета. За гнітючих обставин ув'язнення, настирливих допитів і тривожних очікувань він протягом менш як двох місяців написав 12 поезій, що дають психологічно яскраву картину його душевного стану, а йому самому тоді, певно, давали можливість оберігати свій внутрішній світ від рутинної брутальности каземату — концентрованого вираження неволі («В неволі тяжко, хоча й волі, / Сказать по правді, не було»).

Пізніше, більш як через 10 років, повертаючись із заслання, він у Москві переписав ці вірші, об'єднавши їх у цикл, якому дав назву «В казематі»; до них додав вірш «Згадайте, братія моя», написаний, ймовірно, по поверненні з Аральської описової експедиції у листопаді–квітні 1849–1850 рр. в Оренбурзі. Його він поставив першим як такий, що мав бути ідейним та емоційним ключем до всього циклу. Ці 12 віршів належать до перлин Шевченкової лірики й засвідчують, що і в екстремальній ситуації ув'язнення він зберіг властиву йому широчінь і різнорідність переживань та спонтанність поетичної уяви, а водночас сталість духу, що утверджував незалежність поетового «я» від тиску обставин. Документально засвідчено мужню поведінку Шевченка під час слідства. Але це не означає, що душа його не знала сумнівів і тривог. Трагічний злам усього життя та творчої долі з її великими перспективами викликав прикрий жаль:

Дурний свій розум проклинаю,
Що дався дурням одурить,
В калюжі волю утопить.

Тут бачимо й відлуння тієї колізії, що існувала в стосунках Шевченка з друзями на свободі: він не дуже схильний був гратися в романтичний ритуал таємного товариства, бачив свою місію інакшою. Однак мусив прийняти всі сумні наслідки й кару влади чужої, ворожої, але таки влади: «Не наша мати, / А довелося поважати».

Знову й знову, тепер з іще більшою силою, озивається в душі страх померти на чужині:

Холоне серце, як згадаю,
Що не в Украйні поховають,
Що не в Украйні буду жить,
Людей і Господа любить.
(«В неволі тяжко, хоча й волі»)

Та цей страх тьмяніє перед іншим прочуттям — апокаліптичного майбутнього України:

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені.
. . . .
Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.

Це, мабуть, найтрагічніший зі сповідних віршів Шевченка. Тут сльози ніби запечено кривавим болем. Тут усе перегукується з переяславським «Заповітом» — як його заперечне продовження.

Ці два вірші циклу — «Мені однаково» та «Чи ми ще зійдемося знову?» — немовби остаточна формула любові до України як трагічного сенсу його життя. Емоційна сила їх уже півтора століття вражає українця; згусток думки й чуття у надщільному вислові сягає рівня сакральної заповіді.

Але є ще один глибоко людяний настрій, що знайшов вияв у казематному циклі. Це — братерське почуття до друзів; у Шевченка немає й крихти докору тим із них, хто виявив слабкість. Особливо зворушливий вірш «Н. Костомарову» — тут Шевченко, бачивши страждання матері друга, вперше говорить про своє сирітство й самоту як... перевагу, що немовби робить його долю легшою за долю друзів. Сирітство як благо — тільки неволя може так парадоксально перевернути поняття...

І не випадково Шевченко останньою поставив поезію, в якій він прощається з друзями. І цей самий мотив — у тій пізнішій поезії, яку він вмістив на початку циклу:

Любітеся, брати мої,
Украйну любіте
І за неї, безталанну,
Господа моліте.
(«Згадайте, братія моя»)

Це ніби підсумок казематних думок і благословення на страдницьку путь...

У засланні… Одразу ж по затвердженні вироку Шевченка передано у розпорядження військового міністерства. Під пильною охороною його везуть в Оренбурзький край, де дислокувалися так звані лінійні батальйони, призначені для облаштування прикордонних оборонних ліній. Служба була особливо тяжкою, не кажучи про суворі природні умови й ізоляцію від зовнішнього світу; тому до цих батальйонів часто віддавали політичних засланців, зокрема поляків-революціонерів, та неблагонадійних. Із багатьма з них доля зводитиме Шевченка.

Уже в перший день перебування в Оренбурзі доля подарувала Шевченкові знайомство, яке зігріє його в цій напасті й допоможе пережити адаптацію до нової реальності — знайомство з Федором Лазаревським, чиновником Оренбурзької прикордонної комісії, одним із шести братів Лазаревських: усі вони згодом стали хто друзями, хто добрими знайомими Шевченка і як могли йому допомагали.

Тим часом Шевченка спрямовано в Орськ і зараховано до 3-ї роти 5-го батальйону першої бригади 23-ї піхотної дивізії. Шевченко опинився у смердючій казармі, серед п'яних розмов і матюків, картярського й горілчаного чаду... До гнітючих умов солдатського побуту та тяжкого психологічного стану додалися недуги: хвороба очей, скорбут, ревматизм... У такому стані бувши, Шевченко звертається до впливових знайомих і друзів із проханням поклопотатися про полегшення його долі, маючи на увазі, власне, єдине наразі й головне для нього — дозвіл малювати. Такий дозвіл, думає він, повернув би якийсь сенс його життю.

Не маючи умов для малярства, він потай мережив клаптики паперу віршами. У 1849 —1850 рр. в Оренбурзі потаємні невольничі вірші він переписав у зшиточки, а потім ці щорічні книжечки об'єднав в одну, і вони в оправі Михайла Лазаревського дістали назву «Мала книжка» (див.: Т. Г. Шевченко: Біографія / В. С. Бородін, Є. П. Кирилюк, В. Л. Смілянська та ін. К., 1984. С. 216).

Навесні 1848 р. становище Шевченка змінюється. Російські дослідники Олексій Макшеєв і Олексій Бутаков, які прибули з Петербурга, готували наукову експедицію на Аральське море. Їм потрібен був професійний художник, і тут згадали про Шевченка. Перші чутки про експедицію його стривожили, бо старожили цих країв говорили про надзвичайно важкі тамтешні природні умови, та коли він дізнався, яку йому роль призначено, тривогу заступила радість. Цього разу надії його справдилися: він мав досить улюбленої роботи, а обидва офіцери стали його добрими друзями.

По закінченні експедиції з'явилася змога пожити на відносній волі в Оренбурзі, обробляючи зібрані матеріали. Шевченко підготував альбом «видів» Аральського моря, переписав із «захалявних» аркушиків до охайних зшиточків усі свої вірші, написані у засланні, додавши нові. Та несподівано, через мстивий донос прапорщика Миколи Ісаєва про те, що Шевченко пише вірші й ходить у цивільному одязі, поета було заарештовано 23 квітня 1850 р. й відіслано на гауптвахту Орської фортеці. Після завершення слідства — знову солдатська служба. Тепер у забутому Богом, але не забутому начальством Новопетровському укріпленні…

...9 червня 1847 — 1 серпня 1857. Понад десять літ заслання і солдатчини! Трагедія геніальної людини в розквіті творчих сил, у захопленні великими планами діяльності культурної та громадської, оточеної любов'ю і визнанням усіх чесних і мислячих земляків, людини, яка вже стала голосом свого народу, — і кинутої в смердючу казарму, на приниження і знущання з боку тупих солдафонів, які вимагають «тягнути носок», зубрити статути й запам'ятовувати імена всіх, за ранжиром, малих і великих начальників... Кинутої на невизначений термін (могло бути й назавжди)... Із забороною писати і малювати — тобто здійснювати своє призначення, просто бути собою...

Отже, десять літ зрілої пори життя (у віці 33 — 43 років) втрачено з тяжкими наслідками для здоров'я, з глибокими душевними травмами. Але світло великої душі ніде не згасне; порухи доброго серця скрізь знайдуть відгук. Шевченка оточували не тільки брутальність і ницість; йому зустрічалися й люди розумні, благородні, співчутливі; були ті, хто йому допомагав, були й ті, хто вважав за честь спілкуватися з ним, була й радість запізнання з однодумцями. Зрештою, була творча праця, хай і уривками, хай здебільше й потай, але така, що ввійшла в його спадщину неповторними дорогоцінними здобутками. Було пізнання нових сторін життя і людської душі в екстремальних ситуаціях.

Досі належно не проаналізовано величезне культурне, більше — екзистенційне явище, яким є Шевченкове листування з друзями часу заслання. Власне, листи опубліковано (ті, що збереглися, тобто далеко не всі: багато загинуло), скрупульозно прокоментовано (а це величезна робота, що викликає повагу й заслуговує на вдячність), але не проінтерпретовано у своїй сукупності й цілості як світ великої людської душі з її муками, надіями, розчаруваннями, розпачем, ілюзіями, болем самотності, пориваннями вдячності й гіркотою докорів, справедливих і несправедливих, з її силою і слабкістю; зрештою, і як інтелектуальне та естетичне явище (див. Листи Шевченка; Листи до Шевченка).

У засланні Шевченко пережив і велику кризу (світоглядну, громадянську, етичну), і велике оновлення духу. Але він, змінюючись, оновлюючись, новонароджуючись, залишався собою, і тому ми побачимо в його творчості за всієї плинності змісту, мотивів, характеру — і до заслання й покарання, і під час заслання, і після визволення — те ж саме ***золоте осереддя*** дум про свій народ, про гідність і долю людини, про право людини й народу на свободу й щастя, на життя у Божих заповідях.

Поезія періоду заслання... Кожну найменшу можливість усамітнитися Шевченко використовував для того, щоб віддатися поезії. Це була його внутрішня потреба, яка над ним панувала й навіть у найтяжчому душевному стані рятувала від розпачу, давала розраду, допомагала хоч подумки визволитися з гнітючої реальності, переносила у світ дорогих виплеканих дум. А втім, цей світ дум і був власне його світом, до якого інший світ, світ солдатчини, мав стосунок лише «дотичний». Саме як додаткові, ситуативні подразники або стимули входили в його поезію враження й досвід засланського життя, вписуючись у її постійні мотиви, збагачуючи і трансформуючи їх. Тому поезія заслання є не чимось тематично чи естетично відособленим від попередньої Шевченкової творчості, а її органічним продовженням; Шевченко розкривається в ній у тих же якостях, що й раніше, — але це не самоповторення, а постійне й нескінченне доростання до самого себе; це невичерпність генія.

Проте можна бачити зміну в творчому самопочуванні, у психології творчого процесу, сказати б — у творчому самопозиціонуванні. У петербурзький період Шевченко посилав свої думи в Україну, яка, сподівався, їх привітає. За короткочасного повернення в Україну він звертався до земляків, а суттю, до свого народу загалом — уже в апостольській чи пророчій місії поета. Тепер же він немовби відсторонюється від такої місії:

Не для людей, тієї слави,
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я.
Для себе, братія моя!

Далі йде важливе психологічне уточнення:

Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю.
(«Не для людей, тієї слави»)

Це зрозуміло. А от заявлене у попередній строфі, мабуть, не можна абсолютизувати. Тут є певний виклик і «людям», і долі, але, звичайно ж, поет і далі, навіть пишучи «для себе», матиме на увазі й ту громаду, яку назвав «братія моя»; зрештою, в глибині душі він знає, що говорить не тільки із самим собою, а й з вічністю. Втім, тепер уже не він посилає свої квіти-думи в Україну, а діти-думи й слова «прилітають» до нього з України, «з-за Дніпра мов далекого» й тішать «одиноку душу / Убогую». Цей зворотний зв'язок, можливо, символізує новий характер його причетності до України, коли очікування з'явлення Україні (петербурзький період), а потім драматичний тріумф цього з'явлення з його екзальтаціями та гіркотами («три літа») заступило відчуття катастрофічної втрати й постала вперта потреба не миритися з цією втратою, не обривати пуповину.

Як і в казематних поезіях (що є, власне, входженням у той самий стан брутальної поневоленості), образи України з'являються йому «вдень і вночі», то роз'ятрюють, то лікують душу — і в цьому останньому випадку допомагають відволікатися від низької рутини солдатчини.

Але і розчарування, і криза, і «саморевізія» — теж не повні, не остаточні, не абсолютні. Не раз і в засланні поет заговорить голосом то «гайдамацьким», то «пророчим». Численні поезії з образами історії боротьби України за саму себе перегукуються з вершинами Шевченкової політичної патетики — то з «Посланієм», то з «Холодним Яром». Можна тільки дивуватися тому, як Шевченко, щойно з каземату, під немилосердними заборонами бувши й із «захалявними» аркушиками криючись, — пише «Іржавця», в якому гнівний антимосковський, антиімперський пафос звучить з не меншою силою і викликом, ніж у тих творах, за які він і опинився в засланні та які мав спокутувати.

Одна з найскладніших за розвитком думки та настрою «засланських» поезій Шевченка — «Сон — Гори мої високії»). На прикладі цієї не такої вже й великої поезії (175 віршованих рядків) знову й знову бачимо, який вир думок і почувань сконцентровує Шевченко в одному ліричному монолозі, скільки контраверсійних голосів у нього вплітається, перш ніж дійти тимчасової гармонії, яку в кожному новому творі доведеться здобувати знову й знову...

Серед засланських поезій Шевченка особливе місце посідає цикл «Царі». Здавалося б, «програвши» єдиноборство з Миколою І і бувши тяжко покараним за зухвале приниження образу «помазаника Божого», Шевченко мав би охолонути до цієї теми, бодай з обачності. Але йому нетерпеливиться взяти реванш у дошкульній сатирі — її він уже був добряче випробував на «коронованих главах» і хоче знов «подержати в руках / Святопомазану чуприну», поскубти й попатрати її. І він залюбки робить це в «Царях», показуючи «ту вінценосную громаду / <...> спереду і ззаду / Незрячим людям». Травестійне зниження образів цілком підтверджене історичним і побутовим змістом діянь «царів, катів людських». Але не глумливість і не жадання «відігратися» бодай у словесному комікуванні-реванші керують Шевченком, а розуміння великої універсальної істини, яку він подає у своєму славетному поетичному афоризмі:

...Де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи.
Нащо ж себе таки дурить?

Це слова не тільки до українців...

Звертається Шевченко й до складних історій етико-психологічної переорієнтації людини з безтямної помсти на покаяння («Варнак»), до прикладів євангельського всепрощення («Меж скалами, неначе злодій» та ін.). Інший відхід від абсолютизації соціального критерію маємо в поемі «Москалева криниця».

Якщо раніше характерним для Шевченка було протиставлення козацького потягу до волі рабській покірливості «правнуків поганих», то за часів заслання його доповнює протиставлення праведності або подвижництва одинаків загалові «сірісіньких сіряків», громаді — «капусті головатій». Тут

дається взнаки розчарування Шевченка в непривабливій моральній картині українського життя, що не відповідала його ідеалові, — хоч і цієї негації не можна абсолютизувати: вона є лише елементом складнішого погляду, де є місце і надії, і захопленню.

Тема «Москалевої криниці» не давала спокою Шевченкові, він не вважав її вичерпаною і повернувся до неї майже через десять літ, давши дещо інше потрактування. Протистояння добра і зла, таємниця зла в людині — це те, що дає новий вимір темі. Обидва варіанти «Москалевої криниці» стали предметом багатьох досліджень, зокрема Леоніда Плюща (Плющ Л. Вибране. Екзод Тараса Шевченка: Навколо «Москалевої криниці»: Дванадцять статтів. К., 2001) та Ярослава Розумного (Розумний Яр. Чи вичерпано «Москалеву криницю»? // Світи Тараса Шевченка. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Л., 1991. (ЗНТШ. Т. 214). С. 91—110).

Повісті російською мовою… Період заслання знаменний у творчому житті Шевченка ще й тим, що він, поряд із поезією, починає писати прозу — повісті російською мовою (див. Проза Шевченка). Уже майже півтора століття цей факт переходу «українського Кобзаря» на російську мову не дає спокою як русифікаторам, які в своїх каверзах неодмінно вдаються й до такого «аргументу»: «Сам Шевченко большинство своих произведений написал по-русски!»

Насправді ж тут жодної проблеми з національної орієнтації немає, і політичні спекуляції навколо російськомовності Шевченкової прози — плід свідомої політичної українофобії або необізнаності з історичними та культурними обставинами доби. Писання творів, поряд із українською мовою, також і російською було звичайною практикою. «Націоналіст» Куліш і щоденника свого («Дневник») писав у 1850-ті рр. російською (як і Шевченко). Навіть більше, нерідко українські літератори 19 ст., навіть принципові «українофіли» (майже «націоналісти»!), і між собою листувалися по-російському або з густою домішкою русизмів і макаронізмів, стилістично їх обігруючи. Це й зрозуміло: вони діяли в атмосфері домінування російської літератури та мови й ще тільки виборювали для української літературної мови і мінімальний творчий простір, і прийнятний суспільний статус. Ішлося про утвердження української мови як повноцінної, про її суверенітет в українському суспільстві. Власне, і це суспільство ще треба було створювати — не в останню чергу утверджуючи мову. Ось таке замкнене коло чи радше взаємозумовленість. На цьому культурно-психологічному тлі національної історії і слід розглядати факти ситуативної двомовності українських літераторів і в 19 ст., і пізніше.

Що ж до російськомовних творів Шевченка, то тут додаються ще особливі обставини та суб’єктивні мотиви. Його поеми «Слепая» та «Тризна» були свого роду відповіддю на типові у таких випадках підозри: пише по-українському з біди, бо не вміє по-російському. (Пригадаймо у «Сні» подив «землячка... з циновими ґудзиками»: «Й говорить не вмієш / По-здешнему?» — «Ба ні, — кажу, — / Говорить умію, / Та не хочу»). Може, «Тризна» була і відповіддю на естетичний запит адресатки — княжни Варвари Рєпніної; може, відгуком на чари російської романтичної поеми (Рилєєва? Баратинського? Козлова? Пушкіна?). У всякому разі, в поезії Шевченко більше до російської мови не звертався, його поетичний геній потребував української, рідної.

Інша річ — проза. Вона природою своєю, як порівняно раціональніша, менше «приречена» на рідну мову. Шевченко ж почав писати російську прозу на засланні; узявши собі прозорий псевдонім, він розраховував на друк у російських журналах: українських не було. Мав і поважні наміри звертатися до російської публіки зі своїми ідеями та намагатися донести до неї образ України. Це жодною мірою не ставить під сумнів його принципову позицію, яку він вичерпно сформулював ще у Передмові до нездійсненого видання «Кобзаря»: «А на москалів не вважайте, нехай вони пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово». Як жодною мірою не є знаками неприйняття російської мови його численні іронічні або зневажливі репліки на її адресу в листах чи й у поезіях — це, як правило, ситуативна реакція на «москальські» поглумки з мови української та інші претензії русифікаторів. Та російськомовна проза Шевченка виявилася «проблематичною» й під іншим оглядом.

Опанування прозового жанру становило для прирожденного поета немалі труднощі. Він і в прозі залишився ліриком; йому чужа «об'єктивна» композиція, в якій усе було б наперед продумано, він не вибудовує сюжету, де є послідовний розвиток подій і де персонажі взаємодіють не конче на очах у автора. Натомість він хоче поділитися з читачем масою історій людського життя, своїм пережитим і уявленим, своїми спостереженнями над людською природою, роздумами над загадками людського серця та вічним протистоянням добра і зла (щось близьке до «просвітницького реалізму»). Тому він постійно втручається у плин подій, не вдовольняючись роллю розповідача або свідка, активно контактує зі своїми персонажами; власне, він, явно чи неявно, — головний герой цих повістей: у них вибудовується його образ, що кидає своє світло на картину життя.

Проте певна незгідливість ліричного способу мовлення про світ із його об'єктивною моделлю в прозі, труднощі компромісу між поезією та прозою даються взнаки. Звідси перевантаженість розповіді принагідними подіями та ряснотою подробиць, іноді підміна самовиявлення персонажа авторськими оцінками. Однак і цей інформативний потенціал повістей настільки потужний, що стає почасти й естетичним чинником. Річ іще й у тому, що нині для нас ці повісті означають щось більше, ніж те, чим вони були за часів написання. Над ними — ореол Шевченка, що надає особливої авторитетності висловленим у них думкам, допомагає нам побачити духовні обсяги самого митця.

Час, коли він працював над цими повістями, був для нього особливо тяжким не тільки обставинами солдатчини, а й психологічною пригніченістю, до певної міри — світоглядною кризою. Розгром Кирило-Мефодіївського братства, арешт, заборонні заходи уряду проти української культури віщували параліч українського руху на багато років. Надії на всенародний вибух («Поховайте та вставайте») змінилися усвідомленням реальності («Не наша мати, / А довелося поважати»). Ці надії ще озвуться в поезії останніх років життя (зрештою, Шевченко ніколи не полишав їх зовсім), але тим часом вони відійшли на другий план; принаймні в прозі, розрахованій на друк, а отже, й цензуру, вони вмовкали. Перспектива мати справу з цензурою змушувала шукати обережніші форми критики кріпосницького режиму та ідеї утвердження української осібності.

Та справа, мабуть, не тільки в урахуванні фактора цензури. Шевченко шукав нових горизонтів бачення суспільно-політичної та культурної ситуації в Росії, нових можливостей участі в літературному житті. Велике враження справили на нього «Мертві душі» Гоголя (пізніше — сатира Михайла Салтикова-Щедріна). У Щоденнику він говоритиме про потребу «благородной, изящной и меткой сатиры» для виховання «полуграмотной массы» — «среднего класса» (5, 28), а прочитавши Салтикова, вигукує: «Други мои, искренние мои! Пишите, подайте голос за эту бедную, грязную, опаскуженную чернь! За этого поруганного бессловесного смерда!» (5, 93). Зрозуміла річ, що цей ентузіазм не випадковий, такі уявлення про виховну та просвітницьку місію літератури визрівали в поета давно. І сам він у своїх повістях прагне поєднувати сатиру із заступництвом за зневажених і безправних.

Повісті засвідчують, як важливо було Шевченкові переконати російського (та й українського!) читача, що Україна має своє обличчя, відмінне від обличчя Росії, свою історію та культуру; що народи цих країн хоч і близькі, але різні; що кожен народ має зберігати свою «физиономию»; що зневага до традицій і мови свого народу — ознака нікчемності та безтямності. Такий погляд він висловлював і в етнографічних описах та історичних екскурсах, і в характеристиках персонажів, і в перейнятих ліричним настроєм пейзажах, і в максимах етико-філософського характеру, — бувши поміркованим і стриманим з огляду на цензуру, але інколи й втрачаючи над собою контроль «самоцензури».

Свої повісті Шевченко хотів друкувати під псевдонімом Кобзар Дармограй. Спершу тому, що під власним прізвищем не міг виступати, а потім, може, для того, щоб розмежувати свою прозу й поезію. Та за його життя жодну з повістей не було надруковано. Українські друзі прохолодно поставилися до його російськомовних писань. А Куліш наполегливо відмовляв його від спроб надрукувати їх, переконуючи, що вони не варті його таланту: «Може, ти мені віри не піймеш, може, скажеш, що я московщини не люблю, тим і ганю. Так от же тобі: ні одна редакція журнальна не схотіла їх друковати» (Листи до Тараса Шевченка. К., 1993. С. 105).

Це правда: деякі нібито й обіцяли, але не друкували. Шевченко не йняв віри, аж поки не одержав листа від Сергія Аксакова, якого дуже шанував і якому присвятив першу частину «Прогулки с удовольствием и не без морали»: «Я не советую Вам печатать эту повесть. Она несравненно ниже Вашего огромного стихотворного таланта. <...> Я без всякого опасения говорю Вам голую правду. Я думаю, что такому таланту, как Вы, можно смело сказать ее, не опасаясь оскорбить самолюбия человеческого» (Листи до Тараса Шевченка. К., 1993. С. 119).

Лист Аксакова справив сильне враження на Шевченка; він подякував йому за одвертість, додав, що той підтвердив його власні сумніви і що тепер він візьметься за гравюру, — і припинив спроби надрукувати повісті. І все-таки це був великий удар для Шевченка. Справа не тільки в тому, що в повісті було вкладено силу-силенну праці й що він, без будь-якого майна та житейських перспектив бувши, сподівався заробити гонорар. Річ іще й у тому, що довелося попрощатися з надією використати російські журнали для розповсюдження дорогих йому ідей.

Після смерті Шевченка рукописи повістей потрапили до Михайла Лазаревського; 1862 р. він опублікував у журналі «Основа» оголошення про їх розпродаж (можливо, з метою збирання грошей на допомогу родичам Шевченка) без права публікації. Згодом вони потрапили до Костомарова. У 1880-х рр. їх друкують, із помилками та купюрами, в «Киевской старине», «Историческом вестнике» та газеті «Труд», а в 1888 р. редакція «Киевской старины» видала їх окремою книжкою.

І все-таки: чи справедливою була оцінка сучасників? Мабуть, не зовсім. Щодо українських друзів Шевченка — тут усе зрозуміло: для них він був Кобзарем, пророком, апостолом, і все, що виходило за межі цього образу, їх прикро вражало. А редактори російських журналів? Їм здавалося, що Шевченко пише в дусі російської «сказової» прози чи «фізіологічних нарисів», які вже виходили з моди і які заступала соціально-психологічна проза. Так міг думати й Аксаков — тим більше, що він читав тільки одну повість, у другій частині справді не дуже досконалу. Не сприймали й своєрідної російської мови українського поета — це тільки Гоголю вдалося вщепити російській літературі свою мовну «неправильність».

Та ось спливає час, втрачають гостроту актуальні критерії, і 1888 р. з'являється стаття Олександра Пипіна «Русские произведения Шевченко», в якій він, підходячи до повістей уже з позицій не журнального критика, а історика літератури, дає їм зважену позитивну оцінку. Пізніше до них не раз зверталися літературознавці; багато сторінок присвятила їм Марієтта Шагінян у своїй чудовій книжці «Тарас Шевченко»; слід назвати і блискучу статтю Олександра Білецького «Російська проза Т. Г. Шевченка».

У мистецтві нерідко «відставання» від прогресу (чи моди) обертається виграшем. І закиди в несучасності, буває, швидко втрачають резон. Вважалося, що оскільки Шевченко в засланні не читав нових публікацій, то він років на десять відстав від розвитку російської літератури. Це так. Але сьогодні не це має значення. Відставши від нового канону, Шевченко зберіг самобутність, яка нині не виглядає архаїчною. Вільна композиція, активна присутність автора, багата інформативність, апеляція до світу мистецьких явищ, зрештою, те, що тепер дістало назву інтертекстуальності, — не є архаїкою для сучасної читацької свідомості.

Загальмоване повернення... Від першого повідомлення про дозвіл царя на звільнення Шевченка у відставку (17 січня 1857 р., лист Михайла Лазаревського) до одержання офіційного наказу 29 липня 1857 р. минуло сім місяців! «Как быстро и горячо исполняется приказание арестовать, так, напротив, вяло и холодно исполняется приказание освободить. А воля одного и того же лица. Исполнители одни и те же. Отчего же эта разница? В 1847 году в этом месяце меня на седьмые сутки доставили из Петербурга в Оренбург. А теперь, дай Бог, на седьмой месяц получить от какого-нибудь баталионного командира приказание отобрать от меня казенные вещи и прекратить содержание. Форма, но я не возьму себе в толк этой бесчеловечной формы», — запише Шевченко в Щоденнику 18 червня 1857 р. А розпочав він свій журнал 12 червня з метою чимось заповнити нестерпне чекання — та в сподіванні, все-таки, близьких великих подій. І в цьому першому записі, 12 червня, поет іронічно обігрує колізію

між отим очікуванням великих подій і владою дрібниць: за умов «киргизской степи» навіть зламати складаного ножичка до олівців — неабияка подія, бо нового нема де дістати.

Тяганина з офіційним наказом стала новими психологічними тортурами для Шевченка. Скільки разів доводилося Шевченкові ставати «пред хмельнобагровое лицо отца-командира сдать экзамен в пунктах, ружейных приемах и в заключение выслушать глупейшее и длиннейшее наставление о том, как должен вести себя бравый солдат и за что он обязан любить Бога, царя и своих ближайших начальников, начиная с дядьки и капрального ефрейтора» (5, 21).

Уявімо муки душі й чуття великого поета і художника, людини глибокої думки й витонченого смаку, загнаної в оцю пастку дурноголовості, — і ми зрозуміємо весь цинізм міркувань про те, що, мовляв, не такою вже й страшною була Шевченкова каторга. Унікальний досвід солдатчини, відчутої сповна тілом і душею та водночас побаченої з висоти етичної й естетичної, зумовив унікальну у світовій літературі десакралізацію священного воїнського стану. Якщо зібрати все, що написав Шевченко в Щоденнику, повістях та поезіях про казенне воїнство на всіх його рівнях (від нещасного солдата до золотопогонного офіцерства й обліпленого орденами генеральства), то вийде таке гуманістичне оскарження цього «гениального изобретения» людства («делающего честь и христианству, и просвещению»), яке виходить за межі критики конкретно-історичного явища — порядків у царській армії середини 19 ст. — і набуває універсального значення в контексті філософії людського покликання в світі, в контексті соціальної педагогіки.

Уже на перших сторінках Щоденника окреслено його «формат»: це буде не так фіксація зовнішніх подій (хоч поет їх старанно занотовуватиме), як нагода поміркувати про них, дати вихід наболілим думкам, осмислити десятиліття примарного життя в неволі й уявити своє місце в очікуваному житті — вільному, творчому. Переступаючи цей рубіж, Шевченко мовби робить ревізію своєї душі й сам собі дивується: «Странно еще вот что. Все это неисповедимое горе, все роды унижения и поругания прошли, как будто не касаясь меня. Малейшего следа не оставили по себе. Опыт, говорят, есть лучший наш учитель. Но горький опыт прошел мимо меня невидимкою. Мне кажется, что я точно тот же, что был и десять лет тому назад. Ни одна черта в моем внутреннем образе не изменилась. Хорошо ли это? Хорошо. По крайней мере, мне так кажется. И я от глубины души благодарю моего Всемогущего Создателя, что он не допустил ужасному опыту коснуться своими железными когтями моих убеждений, моих младенчески светлых верований» (5, 22).

Звільненням із солдатчини не скінчилися засланські поневіряння Шевченка. Йому довелося затриматися в Нижньому Новгороді через відсутність дозволу на повернення до Петербурга. Це майже піврічний період життя, сповнений багатьох вражень, великих переживань — благодатних (приїзд Михайла Щепкіна) і прикрих (нещасливе захоплення молодою актрисою Катериною Піуновою), але також — і напруженої творчої праці. Тут Шевченко здійснив остаточні редакції повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» та поеми «Відьма», посиливши в останній антикріпосницький мотив. Тут написав один із найсильніших своїх творів — поему «Неофіти», яка знаменувала нове піднесення духу протесту проти всілякої тиранії, возвеличення людської гідності й самопосвяти правді.

Москва… 8 березня 1858 р. в другій половині дня Шевченко виїздить з Нижнього Новгорода. Скористався з оказії: якийсь жандармський унтер-офіцер «искал себе попутчика» і «предложил довезти меня за 10 рублей до Москвы» (5, 160). Не найкраща компанія, але доводилося заощаджувати гроші. Та це не біда — інша річ, що тепер Шевченка скрізь і всюди супроводжувала таємна жандармська пошта, яка попереджала відповідних чинів про необхідність суворого нагляду за неблагонадійним поетом.

Дорогою Шевченко застудився, що загострило його недуги, і в Москву приїхав хворий пізно вночі 10 березня. Переночувавши у «великолепном отеле», комфорт якого спричинив іронічний запис у Щоденнику: «О Москва! О караван-сарай! Под громкою фирмою — отель» (5, 160), Шевченко вирушає до Михайла Щепкіна, який і залишає його в себе, заходившись коло його лікування.

Наступного дня його відвідав Максимóвич; увечері в гості до Щепкіна завітали поет-перекладач Микола Кетчер, професор університету економіст Іван Бабст, фольклорист Олександр Афанасьєв. Гостей не бракувало й далі, і Шевченко навіть трохи нарікає: портрет Щепкіна «нарисовал <…> не совсем удачно», заважали гості. Проте й сам, не чекаючи одужання, відвідує то Осипа Бодянського, то свого друга з часів навчання в Академії Аполлона Мокрицького, а 17 березня «втихомолку навестил давно не виданного друга моего княжну Варвару Николаевну Репнину». З не зовсім зрозумілих причин зустріч двох щирих давніх друзів не вийшла такою теплою, якою, здавалося б, мала бути.

А 22 березня був у Шевченка «радостнейший из радостных дней». Він записує: «Сегодня я видел человека, которого не надеялся увидеть в теперешнее мое пребывание в Москве. Человек этот — Сергей Тимофеевич Аксаков. Какая прекрасная, благородная старческая наружность! Он нездоров и никого не принимает. Поехали мы с Михайлом Семеновичем [Щепкіним. — *І. Дз.*] сегодня поклониться его семейству. Он узнал о нашем присутствии в своем доме и, вопреки заповеди доктора, просил нас к себе. Свидание наше длилось несколько минут. Но эти несколько минут сделали меня счастливым на целый день и навсегда останутся в кругу моих самых светлых воспоминаний». А через день знову: «Еще раз виделся с Сергеем Тимофеевичем Аксаковым и с его симпатическим семейством и еще раз счастлив. Очаровательный старец! Он приглашает меня к себе в деревню на лето, и я, кажется, не устою против такого искушения. Разве попечительная полиция воспрепятствует» (5, 166). Прикрість від суворого, але щирого відгуку Аксакова про «Прогулку…» не залишила сліду в щирому ж Шевченковому серці.

Великою радістю для Шевченка були й візити до Максимовичів — давню дружбу з Михайлом Олександровичем доповнювало захоплення його молодою дружиною Марією Василівною. Були ще й ще візити, зустрічі, розмови...

Підсумок вражень півмісячного перебування в Москві — у щоденниковому записі: «В Москве более всего радовало меня то, что я встретил в просвещенных москвичах самое теплое радушие лично ко мне и непритворное сочувствие к моей поэзии. Особенно в семействе С. Т. Аксакова» (5, 167).

Знову в Петербурзі… Повернувшись до Петербурга, Шевченко опиняється у вирі літературного та громадського життя, незрівнянно бурхливішого, ніж у 1840-ві рр. І його всі ждуть: українці столиці — як свого апостола; в ліберальних і демократичних літературно-мистецьких колах — як поета, що тяжко постраждав за слово правди; поляки, недавні засланці, — як побратима; молодь російських революційно-демократичних гуртків (молодше щодо Шевченка покоління — це не тільки 22-річний на той час Микола Добролюбов, а й 30-річний Микола Чернишевський, яких у радянські часи оголошувано мало не вчителями Шевченка!) — ця молодь сподівалася знайти в ньому свого союзника.

Українське громадське та літературне життя в Петербурзі відчутно пожвавлюється наприкінці 1850-х рр. Тон йому задавали колишні кирило-мефодіївці — Білозерський, Куліш, Костомаров, навколо яких гуртувалися давні їхні симпатики та «неофіти» українства. Повернення Шевченка дало новий потужний стимул українському життю в Петербурзі, і, мабуть, не випадково влітку 1858 р. в столиці імперії починає діяти українська Громада (див. Громади українські й Шевченко). Члени Громади сходилися на свої зібрання у Федора Черненка, Куліша, Костомарова, Білозерського, Зосима Недоборовського. За свою основну мету Громада ставила видавничу та освітницьку діяльність. За її дорученням у жовтні 1858 р. Куліш звертається до Міністерства народної освіти з проханням про дозвіл на видання журналу «Хата» (повна назва: «Хата, южнорусский журнал словесности, истории, этнографии и сельского хозяйства»). Хоча журнал мав бути не політичний, Міністерство звернулося до Третього відділу й на підставі його відгуку відмовило Кулішеві. Тоді Громада надумала компенсувати брак журналу низкою альманахів: «Хата», «Левада», «Пасіка», «Гумно». Але й цей задум не вдався: вийшов, 1860 р., тільки один випуск альманаху «Хата», в якому опубліковано твори Гребінки, Куліша, Марка Вовчка, Ганни Барвінок, Якова Щоголева та велику добірку поезій Шевченка в розділі «Кобзарський гостинець». Пізніше Громаді вдалося домогтися видання журналу «Основа», який на два роки (1861—1862), до свого припинення, став трибуною українського культурного життя й здобув

визнання також і серед російської інтелігенції. Шевченко брав активну участь і в підготуванні «Хати» та «Основи», і загалом у діяльності Громади.

Тим часом ця діяльність набуває великого розмаху. Відзначаючи, що вона «генетично дуже тісно зв'язана з Кирило-Мефодіївським братством», ретельний її дослідник Марко Антонович наголошує й розбіжності: «По-перше, ідеї, які в замкненому колі обговорювали між собою братчики в 1846–47 роках, тепер можна було здійснювати на практиці в значно поширених рамках. По-друге, в одному Петербурзі Громада об'єднувала більше членів, ніж кільканадцять років перед тим ціле Кирило-Мефодіївське Братство. По-третє, відгомін їхньої праці і впливи були значно глибші та ширші — вони охопили сотні, ба тисячі осіб, у той час коли в 1846–47 роках це була група в кількадесят осіб» (Антонович М. Українська петербурзька Громада // Ювілейний збірник УВАН в Канаді. Вінніпег, 1976. С. 81). (Коли Антонович говорить про «сотні, ба тисячі осіб», він має на увазі т. зв. «ширше коло», а не «вужче», яке й сходилося на зібрання та провадило інші акції.) Громади виникали й у самій Україні, з них київська невдовзі стала провідною; «однак у видавничій діяльності петербурзька Громада лишилася на першому місці серед всіх Громад аж до Валуєвського циркуляра 1863 р.» (Там само. С. 85). Протягом трьох років Куліш у своїй друкарні видав близько 40 книжечок-«метеликів» із задуманої ним «Сільської бібліотеки»; тут були твори Шевченка, самого Куліша, Марка Вовчка, Квітки, Данила Мордовця, Ганни Барвінок, Олекси Стороженка та ін. Видано було й Шевченків «Букварь южнорусский» — одне зі свідчень ваги, що її громадівці надавали справі освіти народу. Невдовзі київська та харківська Громади заходжуються коло організації недільних шкіл. Великою заслугою «Основи» (й особисто Куліша) було вдосконалення українського правопису — т. зв. «кулішівки», основні норми якого запанували в українській писемності.

Українці в Петербурзі не були відокремлені від культурного життя столиці. Літератори з-поміж них, люди мистецтва і культури, впливові службовці нерідко були помітними постатями в колах столичної інтелігенції, відвідували літературні гуртки, брали участь у різних культурних і громадських акціях. Що ж до Шевченка, то на нього був особливий «попит». Його Щоденник рясніє згадками про візити, прийняття (на які він часто ходив із Семеном Гулаком-Артемовським), вечори в літературних салонах тощо.

Творчість Шевченка та його особиста присутність у громадському житті Петербурга допомогли російській революційній демократії скласти адекватніше уявлення про національні прагнення українців і викликали повагу до цих прагнень. Принаймні про підтримку «літературних прагнень малоросійської народності» Чернишевський чітко висловився у статті «Нові періодичні видання» («Современник». 1861. № 1), що була розгорнутою рецензією на першу книжку «Основи».

Серед видатних російських письменників, які приязно спілкувалися з Шевченком і залишили свої спогади про нього, — Іван Тургенєв, Микола Лєсков, Яків Полонський. Теплі стосунки склалися у Шевченка з братами Жемчужниковими (відомими насамперед як творці образу Козьми Пруткова); середульший із них, Лев Михайлович, художник, чия творчість безпосередньо пов'язана з Україною, також залишив цінні спогади про Шевченка.

Тим часом на початку 1859 р. в Лейпциґу вийшла книжка «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки». У ній було надруковано «Кавказ», «Холодний Яр», «Думку» («Як умру, то поховайте»), «Розриту могилу», «Думку» («За думою дума роєм вилітає»), «І мертвим, і живим». Книжку видав Вольфґанґ Гергард у серії «Русская библиотека» (т. 8), а упорядкував політичний емігрант Іван Головін, російський публіцист, заочно засуджений у Росії до каторжних робіт за видання книжок антимонархічного спрямування. Вважається, що тексти йому передав Куліш (імовірно, що й видано її коштом Куліша і за його редакцією). Щоб не наражати Шевченка на нові великі неприємності, Куліш не подав поеми «Сон» з прямою сатирою на царствених осіб і зробив купюри в поемі «Кавказ». Хоч і в цьому виданні політичну лірику Шевченка не було представлено повно, це була перша Шевченкова позацензурна публікація. Упорядник додав до неї таку примітку: «Следующие стихотворения были нам присланы, на малороссийском языке, с примечанием, что стихи Шевчен-

ки — выражение всеобщих, накипевших слез, не он плачет о Украйне — она сама плачет его голосом» («Новые стихотворения Пушкина и Шевченки». С. 7.) Друкарі, напевне, не знали української мови, тому у виданні багато помилок та спотворень окремих слів.

Книжка не тільки швидко розійшлася поза межами Росії, а й нелегальними каналами потрапляла в Петербург, Москву, Київ та інші міста. «До лейпцизького видання 1859 року політична поезія Шевченка була поширена в рукописних списках переважно серед української інтелігенції на Східній Україні, — пише дослідник. — Лейпцизька збірка зробила приступними кращі революційні твори поета українським читачам Західної України. З неї ж розпочалося ознайомлення з творами Шевченка діячів літератури європейських країн. До кінця 1860-х років вона лишалася чи не єдиною книжкою, з якої можна було ознайомитися з безцензурними творами великого Кобзаря. І в цьому її велике значення» (Бородін В. С. «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки»: біографія книжки // Новые стихотворения Пушкина и Шевченки. К., 1990. С. 23 післямови). Особливе враження справила книжка на Західній Україні, де саме народжувався потужний рух з орієнтацією на українську національну цілість.

Остання поїздка в Україну… Хоч і міцно пов’язане було творче та громадське життя Шевченка з Петербургом, але найглибші його помисли завжди були спрямовані в Україну. І як тільки справи з цензурним дозволом на видання поетичної збірки здаються йому полагодженими, він подає 5 травня 1859 р. до Академії мистецтв «Прошение»: «Покорнейше прошу правление императорской Академии художеств выдать мне вид на проезд в губернии: Киевскую, Черниговскую и Полтавскую, сроком на пять месяцев, для поправления здоровья и рисования этюдов с натуры» (Тарас Шевченко: Документи... № 513). Про здоров’я йшлося не випадково: воно вже нагадувало про себе дедалі тривожніше. Та й бажання малювати з натури українські краєвиди, пам’ятки та людські типи владно кликало на батьківщину. Але головним рушієм цього поривання була туга за рідною землею, мрія повернутися на яку ніколи поета не полишала: «О моя бедная, моя прекрасная, моя милая родина! Скоро ли я вздохну твоим живительным, сладким воздухом? Милосердый Бог — моя нетленная надежда» (5, 55).

Шевченко виїхав з Петербурга 25 травня разом із знайомим поміщиком Дмитром Хрущовим, членом Харківського губернського комітету для влаштування селянського стану (тобто підготування селянської реформи). У Москві був лише один день, зустрівся з Бодянським і Щепкіним. Далі були Тула, Орел (де Шевченко відвідав свого давнього друга Федора Лазаревського, який працював тут управителем майнової контори), Курськ, а на початку червня був уже в Україні — в Сумах, Лебедині, а потім Пирятині та Переяславі. Тут він зупинився у лікаря Козачковського, який лікував його в грудні 1845 р. (коли було написано «Заповіт»).

При цій зустрічі Козачковський нагадав Шевченкові деякі його поезії, які той забув і тепер записав зі слів пам’ятливого господаря. Удвох вони їздили в село Козинці на Дніпрі, а звідти Шевченко 13 червня човном поплив у Прохорівку, куди його запрошували Максимовичі. У їхньому хуторі Михайлова Гора (на лівому березі Дніпра, трохи нижче Канева) Шевченко гостював днів десять. Тут він намалював портрети господаря та його дружини, робив ескізи, начерки дніпровських краєвидів. І багато часу проводив серед селян, знайомлячись із родинами, слухаючи перекази та пісні, записуючи фольклор і ведучи мову про те, що пекло́ селянам — що було й що буде.

Чи в цей час, чи (ймовірніше) пізніше якась незгода сталася між Шевченком і Максимовичем, чому переконливого пояснення так і не знайдено, — але Максимович згодом різко змінив своє ставлення до поета й після його смерті відмовлявся давати його біографам будь-які спогади (хоча на перепохованні в Каневі був і читав присвяченого Шевченкові вірша). Михайло Чалий переказує його слова про те, що в час побуту на Михайловій Горі Шевченко «приходив лише ночувати до нього, а інший час збавляв у полі та в інших місцях, де малював, розмовляв із селянами <...>, а в розмовах з дружиною його блюзнював, що досить часто чинив й у великих компаніях» (Чалий М. К. Життя і твори Тараса Шевченка. К., 2011. С. 158). Можливо, це останнє зауваження випливло у зв’язку з інцидентом, коли Шевченка за доносом місцевого панства було заарештовано за «богохульство», тобто за необережні

розмови на релігійні теми та за крамольні політичні висловлювання. Але це станеться пізніше й, на щастя, не матиме надто тяжких наслідків для поета.

Тим часом, залишивши у Максимовичів частину своїх речей (тобто маючи намір ще повернутися), Шевченко поспішає до своїх рідних, у Кирилівку. Дорогою заїздить до Городища та Млієва, де у 1820 — 30-х рр. колишні кріпаки брати Яхненки та Федір Симиренко побудували найбільшу тоді в Україні цукроварню та механічний завод, подбавши про добру лікарню на 100 ліжок, школу на 150 учнів, у якій викладали вчителі з університетською освітою, гарні будинки для службовців, бібліотеку, церкву. На той час це було щось неймовірне. Побачене зворушило Шевченка до сліз. «Батьку, що ти тут наробив!» — вигукнув він, обіймаючи Кіндрата Яхненка.

Не те чекало на нього у рідній Кирилівці, куди поїхав 27 червня. Тринадцять літ не був він у рідному селі. Нічого не змінилося в кріпацькому житті братів і сестри, їхніх дітей, а сам він змінився так, що й не зразу його впізнали.

Для Шевченка визволення селян із кріпацтва не було просто політичною чи економічною проблемою, не було бажаним актом гуманності, — воно зачіпало всі фібри його душі, воно стосувалося його особисто й усіх його рідних, а рідними в кріпацькій недолі були для нього не тільки сестри та брати, а й мільйони українських селян. Ось чому він був нетерпимий і не міг бути інакшим, коли йшлося про кріпацтво та про панів; ось чому конфліктував із тими, хто дотримувався поміркованих поглядів; ось чому не раз повертався до думки про те, що годі народові терпіти ярмо. Він шукав зустрічей із селянами, щоб почути їхню думку, вловити їхній настрій, помічав розгублене чекання та невіру в панську ласку, але не готовність повстати за свої інтереси — хіба що можна було сподіватися на стихійний вибух. І сам він навряд чи міг щось певне відповісти на дошкульні селянські запитання. Хіба що гострою притчею. Мабуть, усе це додавало йому мук...

Третя і остання поїздка в Україну відрізнялася від попередніх. Не була вона такою насиченою зустрічами та подіями. І не лише тому, що тривала недовго й за Шевченком тягнувся шлейф жандармського нагляду. Поет був уже не молодий бунтівник, а втомлена тяжким життям, з підупалим здоров'ям і згірклою душею людина. Творчий вогонь не згас, інтерес до життя не впав, відчуття кревної причетності до свого народу ще більше загострилося, але від колишніх надій на близьке повстання України мало що лишилося, хоча привид селянської революції часом і опановував уяву. Але більше думалося про те, щоб дати народові книжку, освіту, щоб згуртувати молодь для цієї тривалої роботи. Тому так радували Шевченка діяльність громад, звістки про недільні школи, звертання до нього київського та харківського студентства, готовність багатьох працювати для народу й серед народу. Власне, це були початки народницького руху, який не можна розглядати як альтернативу рухові революційному, оскільки перший у кінцевому рахунку живив другий, що й показали найближчі десятиліття.

Шевченко побачив, що в Україні його ім'я не тільки не забуте — як він побоювався, бувши на засланні, — а навпаки, звучить дедалі гучніше; що до нього, до його ідей горнеться молодь. Але це була, на жаль, тільки невелика частина загалом сумного краєвиду української дійсності. Дві речі найбільше мучили Шевченка: сумніви щодо очікуваного, але такого проблематичного визволення селянства й безуспішність усіх спроб улаштування власного побуту, обірваних новим арештом, який, хоч і був недовгим, засвідчив тривання суворого нагляду за поетом.

Тому повертався на чужину з печалями…

«Неофіти». «Марія»… Шевченка не раз називали співцем жіночої долі. Справді, переживання долі дівчини і долі матері — чи не головний емоційний нерв його поезії. Мабуть, тут — і надзвичайна чулість його великого серця, і обставини його життя: глибока травма сирітства, болюча невигойна пам'ять про матір-страдницю, невистуджуване тепло спогаду про сестринське піклування та про дівчину, яка до хлоп'яти недоглянутого «прийшла, привітала, / Утирала мої сльози / І поцілувала», на хвильку зробивши світ раєм… Але тут і сума баченого й чутого про кривди та наруги, яких зазнавали дівчата і жінки і через соціальну, і через моральну спотвореність світу; роздуми про беззахисність

жіночого серця в цьому світі зла; про скороминущість і пропащість дівочого цвіту-краси в житейській задусі; про драматизм і висоту материнської місії. І все те так чи інакше співвідносилося з його уявленням про істинну людяність і пошукуваний шлях правди — і про святість материнства, втілену в образі Марії, Матері Ісуса Христа.

Під час нижньоновгородської «паузи», 8 грудня 1857 р., він записує в Щоденнику: «В продолжение этих четырех дней писал поэму, названия которой еще не придумал. Кажется, я назову ее “Неофиты, или первые христиане”». І майже через місяць, 4 січня 1858 р.: «Кулишу при письме послал свои “Неофиты”. Интересно мне знать его мнение о сем новом моем произведении».

У певному сенсі своїми «Неофітами» він немовби перегукується з «Енеїдою» Котляревського, де в костюмерії античної історії постає українське життя й український типаж. Але Шевченко не «перелицьовує», не комікує; він трагедійний, він справді пише про неофітів християнства та язичницький Рим, але пише так, що це водночас є й українського змісту поема (цю традицію блискуче розвине Леся Українка у своїх «античних» драмах). У ній відлунює актуальна суспільно-політична проблематика кінця 1850-х рр., озиваються тривоги й раз у раз вибухає гнів поета, який у засланні ще більше пересвідчився в злочинності деспотії та ще більше перейнявся ідеєю безглуздості царської влади загалом, а не тільки громадянським рахунком до того чи того царя. Тим-то обережніший і «прагматичніший» Куліш не на жарт стривожився, побачивши, що Шевченко вертає на старе, та ще й крутіше, — і поспішив зі своїми застереженнями. Вже 20 січня 1858 р. він відповідає поетові: «Твої “Неофіти”, брате Тарасе, гарна штука, да не для друку! Не годиться напоминать доброму синові про ледачого батька, ждучи від сина якого б ні було добра. Він же в нас тепер первий чоловік: якби не він, то й дихнуть нам не дали б. А воля кріпаків — то ж його діло. Найближчі тепер до його люде по душі — ми, писателі, а не пузатії чини. Він любить нас, він йме нам віри, і віра не посрамить його. Так не тільки друковати сю вещ рано, да позволь мені, брате, не посилать і Щепкіну, бо він з нею всюдиноситиметься, і піде про тебе така чутка, що притьмом не слід пускать тебе у столицю» (Листи до Тараса Шевченка. С. 102). Шевченко завжди шанував Кулішеву думку й прислухáвся до його порад, але не завжди слухався. 26 січня 1858 р. він відписує Кулішеві, що не збирався віддавати «Неофітів» до друку, але Щепкіну просить передати.

Куліш, звичайно, мав усі підстави тривожитися за Шевченка: картини пізньоримської деспотії в «Неофітах» надто вже нагадують російську дійсність, а голос поета не раз зривається на емоційно наснажені антицаристські тиради, що ніби вивершують антицаристський пафос усієї політичної лірики Шевченка; зрештою, у пізніше написаній присвяті Щепкіну поет відверто наголошує надісторичність, спрямованість у майбутнє своєї «думи скорбної»:

Перепливе вона Лету,
І огнем-сльозою
Упаде колись на землю
І притчею стане
Розпинателям народним,
Грядущим тиранам.

Раз у раз пророкує він їм страшну кару:

Не громом праведним, святим
Тебе уб’ють. Ножем тупим
Тебе заріжуть, мов собаку,
Уб’ють обухом.

Але не менш потужно звучить у поемі й прямо протилежний мотив — християнського благого всепрощення, християнської великодушності неофітів, «праведників», «преподобних», «святих мучеників» («святими мучениками» Шевченко називав і декабристів, його розчулювала незлобивість тих, що поверталися з Сибіру).

Суперечність цих двох мотивів не випадкова. У Шевченковій поезії постійно співіснують (або й поборюють одна одну) «правда-мста» і правда-прощення. Перша має соціальний вимір, друга — моральний, і вони не легко й не завжди узгоджуються — і в людській душі, і в історичних діяннях людства. Шевченко то поривається до однієї, то втишує свою стражденну душу другою. І не можна цього ставити йому на карб, як негоже абсолютизувати одне або друге; в тому й вічна правда Шевченкова, що його сумління розіп'яте на хресті оцих двох волінь: кара Божа й людська — і всепрощення Боже й великодушність людська. Якби він застиг в одному, він не був би великим поетом уселюдської міри, відкритим трагізмові світового буття.

Шевченкові неофіти — не просто й не тільки «новобранці» християнства в язичницькому Римі. Це всі ті, котрі наважилися скинути з душі пута олжі й «слово правди понесли / По всій невольничій землі», всі апостоли волі. «Хвала вам, душі молодиє! / Хвала вам, лицарі святиє!» — це ж адресовано не тільки в далеке минуле; це й у свій час, і в усі прийдешні часи. Для Шевченкових сучасників тут не було загадки. А історія весь час розширювала коло можливих ототожнень і самоототожнень...

І все-таки центральний образ поеми — не Алкід і його друзі-неофіти, які обрали жертовний шлях нової віри, а мати Алкідова. Її страждання, її жертва — найбільші. До Алкідової матері Шевченко говорить так, наче вона може його чути, — як і до інших своїх улюблених героїнь: із тим самим безпосереднім переживанням, із тою ж самою нестримною любов'ю: «А ти осталася одна, / Одна-однісінька надворі. / І що ти зможеш? — Горе! Горе! / О горе лютеє моє! / Моя ти доленько!» — голос поета щоразу переливається в голос матері й навпаки. Але ця мати й відрізнена від інших Шевченкових героїнь тим, що її поставлено обіч Матері Божої, до якої поет звертається з прямим порівнянням: «...Тая мати ріки, море / Сльози кривавої лила, / Так, як і Ти. І прийняла / В живую душу світ незримий / Твойого розп'ятого сина!..»

Образ Богоматері невідступно просився в Шевченкову поезію; у «Неофітах» він присутній мовби на відстані. На відстані молитви. Невдовзі мати Христа постане всім своїм страдницьким і не посвятенницькому святим життям у поемі «Марія».

Поему Шевченко написав після повернення з України, в Петербурзі, у жовтні—листопаді 1859 р. Але задум її виношував, мабуть, давно: згадаймо лист до Варвари Рєпніної від 1 січня 1850 р.; та й звинувачення в блюзнірстві, що стало приводом для арешту на Канівщині, свідчить, що власна версія образу Матері Божої не давала йому спокою. Зрештою, й поема «Марія», бувши надрукованою (в «Кобзарі» 1876 р.), викликала звинувачення в блюзнірстві.

Образ Матері Христа протягом багатьох століть був предметом не лише поклоніння, а й теологічних суперечок та більше — скептичних і цинічних розумувань. Тема непорочності Марії була однією з улюблених для богохульників і атеїстів різних часів, не оминули її і філософи-раціоналісти 18 ст.; торкався її, апелюючи до античних міфів, і католицький священик Жан Мельє (1664—1729), чий «Заповіт», виданий 1762 р. Вольтером у скороченому вигляді (а повністю лише 1864 р. в Голландії), був одним із перших творів соціалістичного утопізму. Католицизм розвинув культ Діви Марії до поетичних висот, але він і зводив його до релігійного формалізму, особливо в єзуїтів, які віртуозністю поклоніння заступали щирість чуття.

Є велика відмінність між таким формалізованим ритуалом пошанування Діви Марії в бюрократичній імперії Церкви — і тим безпосереднім, щирим, сердечним почуттям, яким було оточено Матір Божу в українському народі. У цьому народному почутті втілилася вся глибина уявлення про святість материнства загалом, про матір як заступницю за саме життя, бо ж вона його народжує в муках і його плекає. Саме це народне почуття — і у Шевченковій «Марії». Навіть більше, Шевченко тут — усвідомлено чи ні — йде за геніальним народним примітивом різдвяних співів, колядок і щедрівок, старовинних ікон і середньовічного вертепу, де Ісус Христос і Діва Марія вростають у селянське життя, стають своїми, близькими й зрозумілими; все незужите емоційне багатство народної душі, весь потенціал її людяності спрямовувано на цих євангельських персонажів, так само небесних, як і земних, які і далеко, і поруч. І Шевченко говорить про Марію і найвищою мірою побожно, і водночас

із тією інтимністю, тією безпосередністю співпереживання, що й про свою Катерину, Наймичку або тих безіменних дівчат, до яких постійно звертається зі словами спочування й застереження, із несподіваною добросердою мужицькою іронією з приводу легендарної подорожі в Єгипет на ослиці:

Якби де на світі хоть раз
Цариця сіла на ослицю,
То слава б стала про царицю
І про великую ослицю
По всьому світу. Ся ж несла
Живого істинного Бога.
Тебе ж, сердешну, копт убогий
Хотів у Йосипа купить,
Та здохла ти: мабуть, дорога
Таки завадила тобі?

Такий текст може шокувати того, хто звик до церковної велемовності, коли йдеться про божественних осіб, але тут є й очищення легенди правдою: адже малий Ісус жив у бідній родині тесляра Йосипа, і пізніші учні його були рибарями. За характером побуту, змістом щоденних занять, тривог і клопотів, психологією людських стосунків — це типове селянське життя, хоча європейського села як специфічного типу поселення в Іудеї не було. І Шевченків геній зміг так наочно реконструювати те життя, що, попри його українізацію, воно сприймається як натуральне.

Але побутовий рівень бачення великої події світової історії аж ніяк не є стилістичним чи концептуальним зниженням. Це те приземлення, яке дає правдиву силу духовній висоті життя Святої Родини. Як завжди у Шевченка, маємо тут широкий емоційний діапазон і багатющий спектр інтонацій — від бурлеску (щоправда, в цій поемі його майже немає, але є опобутовлення) до патетики. Інакше б поет не зміг утриматися на рівні, якого вимагає зображення Богоматері. Тим більше, що він зважується на зовсім нове й досить ризиковане, неканонічне бачення. І справа не лише в тому опобутовленні, про яке йшлося. Є ще кілька принципових моментів у Шевченковому мужньому й геніальному оновленні вічної теми. На один із них звернув увагу ще 1876 р. французький критик Еміль Дюран у своїй розвідці про Шевченка з нагоди виходу в світ празького видання «Кобзаря». «Шевченко, — каже Дюран, — в своїй поемі “Марія” зважившь поводитись з такою ж самою простодушностю (як в “Наймичці”) і з самою великою подією світової історії, ми хочемо сказати про Різдво Христове. Сю повість він обробив вповні з людського погляду, без ніякого сліду чудовности. В [Марії] поет знайшов змогу виразити сюжет, може в невірній, але глибокій і людяній думці. Євангелісти, а за ними й усі поети християнські наділяли Діві Марії роль пасивну і недбалу. Шевченко, навпаки, в сміливій інвенції показує нам матір, що надихнула малому Йсусові думку, що він зробиться колись Спасителем усіх людий. Вона готує його до сеї великої задачі. Пізніше вона провожає його в проповідництві, позирає здалеку на його, коли він провіщає слово Боже, підступає до його, коли той сам зостається, щоб полагодити його одежину пошарпану або принести йому води з криниці. Вона слідкує за ним на Гольготу і каже до дітий, що одні мали відвагу його тудою провожати: “Нехай іде, нехай отак і все він поведе” і потім, всіма покинута, без хліба і притулку, сконала бідуючи» (Цит. за: Зіньківський Т. Писання. Л., 1896. Кн. 2. С. 71).

На інший момент указує Драгоманов у післямові до женевського видання Шевченкової поеми в російському перекладі (1885). Він звертає увагу на те, що Марія, Йосип та Ісус висловлюються в дусі понять про соціальну справедливість, які можуть здатися невластивими тому часові. Однак насправді в давній Іудеї, каже Драгоманов, були люди такого способу думання. «В этом смысле, рассказ Шевченка правдив, потому что достаточно верно показывает нам жизнь евреев того времени, когда жил Иисус. Шевченко прибавил только Иисусу и его отцу немного вольных мыслей нашего времени. Больше же всего придал Шевченко таких своих мыслей Марии, матери Иисусовой». Але, власне, ці думки надають відомому євангельському сюжетові зовсім іншого характеру, що дає Драгоманову підставу говорити — в контексті розмови про варіантність відомих євангелічних оповідей — про

своєрідне євангеліє від Шевченка: «Вот и Шевченко рассказал об Иисусе и его матери, Марии, согласно своим верованиям, своим мыслям и желаниям, составивши как бы свое евангелие, в которое вложил эти свои мысли и желания. Желал же Шевченко, чтобы все люди (а не только люди одной веры или одного племени) были свободны и равны между собою и в своих правах, и в имуществе, чтобы не управляли людьми ни попы, ни помещики, ни цари. Желал он также, чтобы и женщины были равны во всех правах своих с мужчинами. Поэтому Шевченко и говорит в своем евангелии, что отцом Иисуса был человек, который проповедывал людям волю, а мать Иисусову Шевченко вывел наставницей и его самого, и учеников его» (Шевченко Т. Мария. С передним словом и замечаниями М. Драгоманова. Женева, 1885. С. 46, 42–43).

Є ще одна дуже істотна особливість у трактуванні Шевченком євангельського сюжету, а особливо — образу Марії. У Шевченка Марія — не дружина тесляра Йосипа, а його наймичка. Образ наймички ближчий поетові. Першим провіщенням майбутньої незвичайної долі Марії стає її дівоча краса. З великою відвагою митця, але й з не меншим естетичним і психологічним тактом Шевченко ввів у свою «євангелію» епізод зустрічі Марії з провісником приходу Месії — безіменним апостолом, який стане батьком Ісуса. Ця зустріч вирішить долю не тільки Марії. І відчуття її доленосності підготовлене палким зверненням поета до своєї героїні («Маріє! Горенько з тобою! / Молися, серденько, молись!»), яке ллється в тому ж річищі, що і його звернення до інших своїх героїнь-дівчат, яких він застерігає від небезпек, що чигають на їхню красу. Але тут є й інше: надзвичайної поетичної сили слова про те незмірно велике почуття, той вогонь самозабуття, в якому народжується або гине особистість жінки; і водночас такої ж сили слова про позаособистісне значення того, що станеться. Саму ж зустріч відтворено з якоюсь лагідною урочистістю, і в ній запановує духовний настрій: «А гость роззутий, / Умитий з кущі вихожав / В одному білому хітоні, / Мов намальований сіяв <...> / І словеса його святиє / На серце падали Марії, / І серце мерзло і пеклось!» Слова апостола: «Я Месію / Іду народу возвістить!» — визначають її долю. Вона згадає їх, коли народить сина і виховуватиме його гідним майбутньої ролі Месії. І син, у повсякденних життєвих враженнях набираючись мудрості, підтверджував її надію, її віру.

Через п'ятдесят років після того, як Шевченко написав «Марію», в Росії вийшов переклад розділу «Рукопис» з роману «Життя Ісуса» німецького письменника Ґустава Френсена, колишнього пастора. У ньому Ісус — один із п'яти дітей Марії та Йосипа, який в отакому природному житті, як оце у Шевченковій «Марії», через життєві враження, роздуми, спілкування з людьми й завдяки своєму люблячому серцю та великій душі осягає здатність сказати нове слово людству, вказати шлях людинолюбства — і тим стає Месією. Це дуже близьке до того олюднення Ісуса і Марії, що є в Шевченка. Як і неприйняття формалізованого, бюрократизованого культу їх: «Із доброго мешканця степової рівнини, зі сміливого героя та його простого, правдивого життя, з дивної, чистої, дитячої віри його й самотньої, сповненої розпуки смерті, — час, людська винахідливість і людське честолюбство створили мертву, казкову істоту, що сидить у височині за хмарами, виряджена в золоту парчу, і править світом. А поруч із ним, майже величніша за нього самого, сидить його мати. Його бідна, скромна мати! І навколо нього стоять у шовкових одежах з поважними, імпозантними, непорушними обличчями старі, розумні, палкі селяни, які колись-то босоніж ішли за ним піщаною дорогою» (Френсен Г. «Рукопись»: Из романа «Hilligenlei» (Жизнь Иисуса»). СПб., 1907. С. 129).

Зовсім по-іншому, ніж у канонічних релігійних текстах, звучить у Шевченковій «євангелії» оте постійне «***пренепорочная*** Марія». Звучить у його апокрифічному оповіданні так щиро і якось ніби оновлено, що й полемічності не відчутно. А вона є. І не тільки щодо канонічних уявлень про Пріснодіву, а й щодо звичаєвого ставлення до «покритки» — цього вічного Шевченкового болю: тут він подвигом життя Богоматері ніби освячує материнство взагалі, і «незаконне» особливо (бо воно найстражденніше).

Забута всіма, Шевченкова Марія «померла з голоду».

Напевне, так не було. Може, це своєрідна реакція поета на малу увагу євангелістів до її постаті й долі. (І в сучасних Шевченкові чи пізніших працях про Ісуса Христа, наприклад, у славетному «Житті

Ісуса» Ернеста Ренана, про Марію є лише побіжні згадки.) Голодна смерть «під тином <...> у бур'яні» має ще раз співвіднести образ Марії з образами покриток Шевченкової поезії. І наголосити фальш пізнішого казенноцерковного звеличення: «А потім ченці одягли / Тебе в порфіру і вінчали, / Як ту царицю», — що в його очах рівнозначне нарузі: «Розп'яли / Й Тебе, як Сина, — наплювали / На Тебе, кроткую, кати; / Растлили честную…»

Але поема закінчується могутнім акордом тріумфу правди в людських невольничих душах:

.... а Ти,
Мов золото в тому горнилі,
В людській душі возобновилась,
В душі невольничій малій,
В душі скорбящей і убогій (2, 528).

І цей образ відродження правди, потоптаної можновладцями, в серцях простого люду, є перифразою Шевченкового образу України, уявлення про її долю — України, зрадженої і покинутої панством («елітою», по-теперішньому), але вічно живої і не зраджуваної в душі народу. Як на початку колись «Катерина», так і тепер, наприкінці шляху, «Марія» — говорять зрештою про Україну.

Слава і самотність (останні роки життя)… Повернувшись до Петербурга, Шевченко знову опинився у вирі громадського та мистецького життя. Окрім участі у виданні першого товстого українського журналу «Основа» й укладання для недільних шкіл в Україні «Букваря», він стає одним із засновників «Общества для пособия нуждающимся литераторам и ученым». Розширюється коло його друзів, але залишаються й старі. За радянських часів у біографіях Шевченка вважалося добрим тоном наголошувати на розходженнях між «революціонером» Шевченком, з одного боку, та «лібералом» Костомаровим і «буржуазним націоналістом» Кулішем — з другого, що нібито набирали характеру ворогування. Незгоди між ними справді траплялися. Інколи їх зумовлювали відмінності темпераментів і творчого типу (Костомаров, скрупульозний дослідник, нерідко сперечався з Шевченком у конкретних історичних питаннях), а інколи — політичні розбіжності (скажімо, Куліш дотримувався погляду, що шлях до волі лежить через освіту та культуру, тоді як Шевченко, не заперечуючи їх значення, все-таки знову схилявся й до революційного шляху). Але ці незгоди не заважали їхній співпраці й не затьмарювали дружби (це вже пізніше, через роки після смерті Шевченка, ставлення до нього Куліша стане неоднозначним).

Водночас не можна заперечувати того факту, що Шевченко дедалі більше зближується з російськими революційними демократами, з гуртком «Современника». (Щоправда, різкого поділу на «табори», як це нерідко подавали в радянські часи, насправді тоді ще не було, і в того ж Костомарова на літературних вечорах збиралися і Микола Чернишевський, Зигмунт Сераковський, Віктор Калиновський, — і Костянтин Кавелін, Василь Білозерський.) Драгоманов досить обережно говорить про зближення Шевченка із «Современником»: «Шевченко став у Петербурзі трохи водитись із кружком "Современника", який, як міг, проводив новоєвропейські філософічні думки» (Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. К., 1970. Т. 2. С. 49), — і закидає Шевченкові відставання від цих думок; але критик, по-перше, весь час, неправомірно й догматично, вимагав від поета не дуже потрібної тому теоретичної системи (часом бувши глухим до власне поезії), по-друге ж, не міг володіти тим величезним фактичним матеріалом, який зібрали пізніші дослідники і який засвідчує широчінь Шевченкових контактів навіть у ці останні роки життя, коли вже давалися взнаки хвороби й утома.

Не можна сказати, що тільки Шевченко тяжів до революційно-демократичного кола, — там теж шукали в ньому спільника та союзника. Особливо, до сердечності, здружилися з Шевченком брати Курочкіни, які радо його перекладали (у свою чергу, Шевченко захоплювався сатирами Василя Курочкіна). Серед нових Шевченкових знайомих — поет-революціонер Михайло Михайлов, видатні революційні діячі Петро Лавров, Микола Спешнєв, Микола Шелгунов. На ґрунті літературних інтересів

триває спілкування з Олексієм Плещеєвим, Іваном Панаєвим, Іваном Тургенєвим. Відбувається й заочне знайомство Шевченка та Олександра Герцена: в «Колоколе» з великою симпатією згадують про українського поета, а він через Миколу Макарова, який їхав за кордон, передає Герценові свого «Кобзаря» з «благоговейным поклоном».

Особливі стосунки, які склалися в Шевченка ще раніше з учасниками польського визвольного руху, і тепер набирали нового значення. Готувалося чергове польське повстання (яке вибухне 1863 р.), і поляки не без підстав розраховували на прихильне ставлення такого авторитета, як Шевченко, до їхньої ідеї. Пізніше, після придушення повстання, серед документів слідчої комісії фігурували й такі, що говорили (може, перебільшено) про зв'язки поляків-революціонерів з українським поетом та про їхні специфічні плани щодо нього.

Бере Шевченко участь і в літературних читаннях у Пасажі. Водночас не залишає й роботи над офортами, мистецтвом, яке давалося йому нелегко: гравірування вимагає великої зосередженості та багато часу. А саме цього не давали йому обставини петербурзького життя: на нього звідусюди «полювали» як на модну знаменитість. І все-таки Шевченко-офортист уже тоді здобув визнання, а пізніше історики мистецтва відвели йому визначне місце в розвитку вітчизняної гравюри. Ось що пише один із дослідників: «Після повернення у 1858 р. із заслання Т. Г. Шевченко відновив свої заняття офортом, котрі не полишав до кінця свого життя. Цей новий період характеризується подальшим розвитком реалістичного методу й удосконаленням техніки офорта. Ряд копій з картин Мурільйо, Рембрандта, К. Брюллова, М. Лебедєва, А. Мещерського, І. Соколова послужили йому для найрізноманітніших студій офортної техніки (голка, акватинта, лавіс). У результаті цих занять протягом двох років він створив прекрасну серію автопортретів та портретів Ф. Бруні, П. Клодта, Ф. Толстого та інших. Вони увійшли до скарбниці російського гравірування як золотий фонд реалістичного мистецтва. Чудові за своєю виразністю, блискучі за технікою гравюри Т. Г. Шевченка донині подають зразки високих досягнень у галузі офортної гравюри» (Корнилов П. Е. Офорт в России XVII—XX веков. М., 1953. С. 55—56).

Понад рік тривало бюрократичне листування між Третім відділом, Міністерством народної освіти та цензурними відомствами з приводу прохання Шевченка про нове видання «Кобзаря». Нарешті дозвіл було отримано, але після немилосердного калічення Шевченкових текстів. Після того як Платон Симиренко позичив гроші (з умовою повернення боргу примірниками книжки), «Кобзаря» було надруковано в друкарні Куліша тиражем 6050 примірників. Книжка знайшла швидкий і широкий відгук у російській пресі. Буквально через кілька днів у газеті «Северная пчела» за 26 січня 1860 р. з'явилося повідомлення: «Спешим удовлетворить наших читателей о выходе в свет стихотворений малороссийского поэта Т. Г. Шевченка под титулом "Кобзарь". Эта небольшая, но великолепно изданная книжка украсила бы каждую, самую богатую литературу; это истинно гениальные произведения даровитого художника. Шевченко — тип чистого народного поэта-художника; в нём, как в Крылове — Русь, отразилась вся Украина поэтическая, философская, жизненная, будничная! Нам ли, другому ли будет принадлежать честь писать разбор этой книги, но мы считаем себя достаточно счастливыми, уведомив первые о её выходе» (Т. Г. Шевченко: Біографія. С. 476). Ще захопленіше реагував журнал «Семейный круг» (1860. 25 лютого. № 8. С. 249): «Т. Г. Шевченко — представитель малороссийских писателей; перед его гениальностью все покорно склоняют свои головы, и нет ни одного украинского поэта, который даже подумал о соперничестве с Шевченко. Нет в Малороссии ни одного порядочного уголка, в котором имя творца «Кобзаря» не произносилось с уважением и глубокою любовью; в народе поют его песни. Эта высшая степень славы. Эта самая видная, самая симпатичная личность Украины нашего времени; на него обращены теперь взоры всех как на представителя народных дум, горя, желаний, радостей» (Тарас Шевченко: Документи… С. 348). (Цікаво, що автор цього відгуку, журналіст і перекладач Леонід Блюммер, пізніше, 1866 р., засуджений до заслання, підписався українським псевдонімом — Крутоярченко.)

Невдовзі з'являються ґрунтовні рецензії й у «товстих» журналах. У третьому числі «Современника» за 1860 р. надруковано велику статтю без підпису, яка належала перу Добролюбова. У

ній докладно переповідано Автобіографію Шевченка; з поетичних творів найбільше уваги приділено «Гайдамакам», яким дано високу оцінку; головним і найціннішим в українського поета визнається його глибока народність. Однак коли Добролюбов із захватом пише: «Він лишився вірний своїм першим дням, вірний своїй Україні. Він співає про її минуле життя, співає про її сучасне — не в тих колах, які втішаються плодами новітньої російської цивілізації, а в тих, де збереглась безхитросна простота життя і близькість до природи» («Світова велич Шевченка». Т. 1. С. 59), — то така характеристика все-таки звужує і Шевченкову народність, і його світоглядні обрії. Так само й у вельми прихильному відгуку Михайлова щедре увінчання Шевченка лаврами народного поета — народного швидше в етнографічному, соціально-побутовому, ніж громадянському і світоглядному розумінні, — порівняння з Олексієм Кольцовим (!) і Робертом Бернсом виявляють недобачання справжнього ідейно-художнього масштабу творчості Шевченка (М. Л. «Кобзарь» Тараса Шевченка. СПб., 1860 // Русское слово. 1860. № 4. С. 25). Це тим дивніше, що Михайлов знав і позацензурні, «позакобзарські» його твори. Під цим оглядом інакше звучить анонімна рецензія в «Отечественных записках», також у березневому числі (В. Бородін встановив, що її автор — Костомаров; див.: Костомаров М. Твори: У 2 т. К., 1967. Т. 2. С. 447–448). Фактично вона спрямована полемічно проти розуміння Шевченка як «народного співця», коло інтересів і засобів якого замкнене у світі традиційного українського побуту та пісенно-баладного фольклору. «Его место рядом с Мицкевичем и Пушкиным», — стверджує автор і далі говорить про те, що Шевченкова поезія — це вже історично новий етап розвитку української поетичної свідомості: «Его поэзия сменяет народные песни. Она побуждает признать, что выработанное народною думою не исчезнет, но должно облечься в иные образы и повести к другим явлениям в умственной и деятельной жизни народа… То, что услаждало безграмотных поселян, теперь должно соделаться наслаждением образованного вкуса; то, что существовало в отрывках, должно облечься в стройные, художественные создания. То, что, по-видимому, бесплодно замирало, как остаток бесследной старины, выжившей из сил и вместе из ума, должно стать нравственною силою, побуждающею народ к дальнейшему саморазвитию». Полемічне спрямування має й думка автора про те, що Шевченко не є поет тільки українського життя й тільки українського народу (що звучало в багатьох похвалах йому): «Проникаясь поэзиею Шевченко, возникает и утверждается мысль и надежда возрождения массы, прежде осужденной на лишения под гнетом предрассудков, от которых мы еще вообще слишком несвободны, хотя и думаем, что освободились, — возрождения массы не только малороссийской, но вообще всякой… Вот отчего и великорусс, и поляк, и немец, и француз, если только у него есть поэтическое чутье и теплое, любящее сердце, не останется без влияния от поэзии Шевченко» (Костомаров М. Там само. С. 425–428). Це останнє, до речі, дуже швидко почало справджуватися. Те ж й у великій статті Данила Мордовця в числі 6 журналу «Русское слово» — про нетотожність Шевченка народнопоетичній традиції, хоч яка вона для нього важлива. У ряді відгуків наголошувалося на тому, що Шевченкова поезія показала безглуздість уявлень про українську мову як нібито непридатну для високої літератури.

Менш як через півроку після виходу українського «Кобзаря» з'являється «"Кобзарь" Тараса Шевченко в переводе русских поэтов», підготовлений роботою відомих російських поетів та перекладачів, серед яких: Олексій Плещеєв, Микола Курочкін, Лев Мей, Всеволод Крестовський, Михайлов, Микола Берг, Микола Гербель (упорядник і редактор). До нього ввійшли і деякі нові твори Шевченка, але його політична поезія і далі залишається непрохідною для цензури. На російське видання теж відгукується преса, в російських журналах з'являються нові переклади з Шевченка.

Здавалося б, Шевченко — на вершині успіху та слави. Але — не бракувало й того, що засмучувало й пригнічувало.

Глибокою травмою для Шевченка була й залишалася неможливість постати на весь свій справжній творчий зріст — через невблаганність цензури. Ці муки душі можна, мабуть, порівняти хіба що з тими фізичними муками, що їх завдавав «іспанський чобіт» інквізиції. Щоб повернутися до життя як творення, Шевченко мусив звертатися до своїх катів з проханнями, що, одначе, не відбирає величі Шевченкові. Скільки зусиль доводилося витрачати йому на те, щоб дістати цензурний дозвіл,

але результатом такого дозволу були тільки нові й нові катування поетової душі через калічення його Слова! І не побачив він за життя жодного видання, в якому була б повнота його творчої потуги. Тому й тогочасна критика не могла адекватно оцінити Шевченка, навіть тоді, коли осипала його похвалами й величала генієм. І не могло вповні втішити те, що дедалі ширше й ширше, особливо в Україні, розходилися списки з позацензурною поезією...

Пекло́ душу й усвідомлення того, як багато часу, сил, здоров'я забрала солдатчина, як уповільнено темп у змаганні з непоступливим богом часу Сатурном і скільки втрачено можливостей. Як зламано долю. Гіркоти додавали й сумління мучили безуспішні спроби визволити з кріпацтва рідню. Не допомогло навіть сприяння видатних діячів російської культури, які на пропозицію Тургенєва підписали до поміщика Валеріана Фліорковського звернення від імені «Общества для пособия нуждающимся литераторам и ученым (Литературного фонда)».

Завжди емоційний, але самоконтрольований, Шевченко в останні роки нерідко втрачає самовладання. Давалися взнаки втома, недуги, побутова невлаштованість і... самотність. Пекуче відчуття самоти та жадання її позбутися стають домінантою його душевного стану. І відбиваються в усьому: у творчості, листуванні, поведінці. Відчуття самоти тихою тінню супроводило його ще з малих і молодих літ — як сирітство. Воно оберталося й особливою чулістю до дівочої уваги, бажанням бути привітаним, а водночас відкритістю і співчутливістю до дівочого серця, чим сповнена Шевченкова поезія. З плином літ відчуття самоти природним чином набирає форми потреби в рідній душі як дружині, як берегині родинного затишку. І тут доля була з Шевченком жорстокою. На десять років його викинуто було з життя — якраз на ті десять літ, коли він мав змогу улаштувати свої родинні гаразди. Оці десять украдених літ і відіграли фатальну роль у його особистій драмі. Солдатчина ще більше загострила почуття душевної, інтимної самотності, якої не могли компенсувати жодні друзі, жодні публічні визнання й пошанування, жодні успіхи на громадській або творчій ниві. Він відчуває критичний брак часу, а це завжди породжує психологічну перенапругу й форсовані дії. У гарячковій спробі одружитися з молоденькою акторкою Катериною Піуновою ще було захоплення чарівною особистістю чи, можливо, ілюзією особистості. Далі залишиться, крім двох неодмінних умов (щоб була українкою і не панського роду), тільки самісінький мінімум практичних вимог: щоб була молода (потім — реальніше: не стара), чепурненька, чорнобривенька (або кирпатенька). Тобто суто селянські критерії. Рівень вимог дедалі знижуватиметься, і вже мовчиться навіть про щиру душу й доброту. Тільки пекельно-тоскна облога самоти й передчуття недалекої смерті можуть довести людину до таких крайнощів. І Шевченко з властивою йому одвертістю цього не приховує, хіба що думку про смерть якийсь час іще відганяє.

Остання спроба одружитися мала характер фатального захоплення. На дачі в Надії Забіли, сестри Василя Білозерського, у Стрельні під Петербургом він улітку 1860 р. побачив наймичку Ликеру Полусмак і захопився нею. Які ідилії малювала поетові уява! І яким гірким та принизливим було Шевченкове розчарування…

Однак, попри все це, не можна уявляти Шевченка останніх років і місяців життя як цілком замордованого особистими негараздами. І таки помилявся Драгоманов, коли закидав Шевченкові пасивність, громадянську та творчу, в цей останній період: «У такому стані (політичної, мовляв, несформованості. — *І. Дз.*) й здоровший чоловік, ніж Шевченко останніх років, не стане не то практичним революціонером, а й практичним громадянином узагалі. І ми справді бачимо, що Шевченко в 1858–60 рр. живе більше день за днем, ніж працює, та ще й за громадською працею. <...> Шевченко просто заслаб тілом і духом і не міг вправитись із тією купою справ, про які тоді "галасували", і засувавсь у свої особисті діла, як, напр., сватання в Нижньому Новгороді, на Україні, в Петербурзі» (Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці. Т. 2. С. 88). Несправедливість цих слів очевидна. Відомо, якою людською трагедією було те, що Драгоманов називає «засуванням у свої особисті діла», і які перлини лірики з того вийшли. Взагалі Шевченко «постраждав» від Драгоманова не за себе, а за чужі гріхи: за своїх ідолопоклонників, які приписували йому й зайве. Але ж і Драгоманов вимагав від

поета зайвого в запалі політичного вчительства. Це при тому, що Драгоманов не тільки визнавав велич Шевченка, а й боронив його від недругів, дуже багато зробивши для вивчення й популяризації поета.

Ні громадянський, ні творчий потенціал Шевченка не вигас і в ці останні тяжкі роки — роки недуг та, сказати б, кризи самовлаштування, хоча, звісно, сили людські не безмежні. Досить звернутися до праці Петра Жура «Труди і дні Кобзаря», в якій день за днем, місяць за місяцем, рік за роком скрупульозно зафіксовано все, що робив Шевченко і що діялося навколо нього (Жур П. В. Труди і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. К., 2003), щоб пережити відчуття грандіозності цього життя, яке, словами самого Шевченка, є частиною життя його батьківщини. І останніх поетових років це стосується також.

Хоч яким лейтмотивом звучить у його поезії стогін самоти, але Шевченко й далі залишається поетом надзвичайно широкого емоційного та громадянського діапазону. Навіть інтимна лірика його не втрачає багатобарвності. Наче всупереч мотивам безнадійної самотини, а може, й роз'ятрюючи їх, він пише справжні ідилії на родинні теми («Росли укупочці», «Подражаніє Едуарду Сові»). Важко повірити, що саме в ці тяжкі дні написано знані всім з дитинства «Ой діброво — темний гаю», «Тече вода з-під явора», «Над Дніпровою сагою» — перлини «пейзажної» (а власне, психологічної) лірики, перейняті світлим гармонійним настроєм переживання природи, з делікатною присутністю людини. Уривками згадуються колишні баладні мотиви («Титарівна-Немирівна»), вабить слов'янський фольклор («Подражаніє сербському»). І вперше заходжується Шевченко коло перекладу чи переспіву «Слова о полку Ігоревім».

Цей період творчості поета найзнаменніший тим, що він — мабуть, мимоволі — немовби доводить до вивершення деякі головні й наскрізні мотиви своєї поезії.

Написане 25 грудня 1859 р. «подражаніє» «Осія. Глава XIV» — це немовби Шевченкове прощальне слово до України. Воно завершує ту судну мову до земляків, яку розпочато «Посланієм» 1845 р. Із книги пророка Осії Шевченко вибрав останню главу, в якій накликається грізна кара на Ізраїль, якщо той не схаменеться й не повернеться до зрадженого Бога свого, — і розгорнув цей мотив в апокаліптичну картину погибелі України:

Погибнеш, згинеш, Україно,
Не стане знаку на землі.

«За що тебе Господь кара, / Карає тяжко?» — запитує поет і відповідає: «За Богдана, / Та за скаженого Петра, / Та за панів отих поганих / До краю нищить...» Але це не повна відповідь, далі йде інша, що прямо заперечує поетове звернення до України як неповинної жертви («мій любий краю неповинний»): «Бо довго довготерпеливий / Дивився мовчки на твою, / Гріховную твою утробу…» І «довготерпеливий» присудив Україні найстрашнішу кару: «Сама розіпнешся. Во злобі / Сини твої тебе уб'ють...» Це не пустий пострах: Шевченко на власні очі бачив здійснення цієї грозьби, що й по ньому розтяглася на півтора століття... Взагалі ж у «Подражанії» — вирування настроїв, взаємозаперечень «обвинувачення» й «оборони», що, одначе, є не якимось хаосом, а цілісним складним переживанням образу та долі України, нестямно рідної й тяжко гріховної у своїх «лукавих чадах». І поет неначе спиняє прокльони й грозьбу «довготерпеливого» й знову бере слово собі: «Воскресни, мамо! І вернися / В світлицю-хату; опочий, / Бо ти аж надто вже втомилась, / Гріхи синовні несучи». І далі вже устами матері-України застерігає «лукавих чад», що «пропадуть вони, лихі» за своє «безчестіє, і зраду, і криводушіє»; що «крикне кара невсипуща», і всюди їх «найде правда-мста». За цими емоційно наснаженими формулами-метафорами національної зради й розплати стояв цілком конкретний соціальний і моральний зміст, добре зрозумілий і Шевченковим сучасникам, і нащадкам, хоча реальна історія людства ще ніколи не справджувала надій на осоромлення зла й торжество добра. Але ж для того, хто вірить у силу правди, — все ще попереду. І поет хоче, щоб ця його віра передалася самій матері-Україні, якій він «підказує» палкі слова:

Скажи їм ось що: — Брешуть боги,
Ті ідоли в чужих чертогах,

Скажи, що правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
Не ветхеє, не древлє слово
Розтлєнноє, а слово нове
Меж людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе
Од ласки царської...

Це «подражаніє» є, може, «найзапеклішим» з усього, що написав Шевченко. І не випадково мотив української покари обертається пекельним гнівом проти царя як символу імперського гніту і лжі.

Антицаристські мотиви посідають настільки велике місце в Шевченковій поезії, особливо останніх років, що про це треба говорити окремо, тим більше, що нинішній читач не завжди вловлює в них те, що належить не лише 19 століттю, а й історії людства загалом і має значення для нашого власного розуміння політичної свободи та моральної постави.

Поет гніву чи геній любові?.. Отже: як підсумувати Шевченкове ставлення до дійсності, до світу?

Була, і є, і завжди буде велика спокуса шукати ідейну або емоційну домінанту Шевченка, якого не можна звести до жодних домінант. Окрім однієї; але вона настільки всеохопна, що це вже щось інше: абсолют його духу.

Часто в Шевченкові бачили тільки (або насамперед) заклики до народного повстання, до соціальної (або національної) помсти, розплати. Без цього, звичайно, Шевченка немає. Інші ж бачили і бачать тільки настрій євангельського милосердя, екстаз усепрощення. І без нього Шевченка немає.

Але є третє, вище, в чому ***преображується*** і перше, і друге: у Шевченка було те благоговіння перед життям, та довіра до нього, які набагато пізніше висловив Еріх Фромм у своїй праці «Мати чи бути?»: «Любов і повага до життя в усіх його проявах, розуміння, що священним є життя і все, що сприяє його розквіту, а не речі, не влада, не мертве» (Фромм Е. Мати чи бути? К., 2010. С. 183). Суєтність і марність усіх надуманих, суспільними умовностями народжених уявлень, «цінностей» Шевченкова поезія виразила з великою силою, а в деяких віршах («Колись-то ще, во время оно» та ін.) мотив їхньої нікчемності перед простими й вічними виявами життя набирає гостро саркастичного звучання.

Колись гнівний і вибуховий Мікеланджело, титан духу, з гордістю сказав: «Не народилася ще людина, яка, подібно до мене, була б такою мірою схильна любити людей».

Хвороба. Смерть. Похорон… Вирішуючи Шевченкову долю в травні 1847 р., імператор і його жандарми обрали для нього солдатчину — «как для одаренного крепким телосложением». Тим часом важко сказати, чи справді Шевченко мав міцне здоров’я. Ще в молодому віці, напередодні визволення з кріпацтва, його спіткало тяжке захворювання. Про характер його відомо лише те, що два тижні Тарас лежав у гарячці й непритомнів. Іван Сошенко, який узяв на себе піклування про товариша, всерйоз боявся за його життя. Восени 1839 р. він пережив тяжку форму тифу. Давалася взнаки й невлаштованість побуту. На небезпечну хворобу занедужав Шевченко під час другої поїздки в Україну — в жовтні 1845 р., з рецидивом у грудні, коли було написано «Як умру, то поховайте». Переслідували його й застуди.

Але все це, зрештою, звичайні речі, які хоч і залишають свій слід, але згубно позначаються на здоров’ї хіба тоді, коли назбирується їх «критична маса». От власне ця критична маса недуг почала нагромаджуватися в засланні — тут було безповоротно підірване здоров’я Шевченка. Умови життя і моральні муки впливали не лише на душевний, а й на фізичний його стан не менше, ніж хвороби — скорбут, лихоманка, ревматизм. У листах із заслання поет гірко жартує, що «посивів, оголомозів» (6, 69), став «старим, лисим, усатим салдатом» (6, 78). А його в окремі періоди ще й муштрували нарівні з молодими новобранцями.

Повернення в Петербург, атмосфера визнання й шаноби, занурення в активну громадську діяльність і творчу працю на якийсь час відновили сили організму, але повернути втрачене здоров'я не могли. До того ж побут його залишався невлаштованим, петербурзький клімат гнітив його, а повернутися в Україну, де він сподівався ожити духом і тілом, не вдавалося.

Восени 1860 р. починається хвороба, що виявилася смертельною. Тодішня медицина кваліфікувала її як водянку. Друзі оточили Шевченка турботою, його лікували фахівці, але засобами тогочасної медицини зупинити прогресування хвороби не вдавалося.

Невесело починався для Шевченка новий 1861 рік — останній рік його життя. Він ще не втрачає надій остаточно, не відмовляється від своїх великих планів. На початку січня пише до Платона Симиренка: «Составил я и издал букварь для наших сельских школ в количестве 10 000 экземпляров и продаю его в пользу тих же сельских школ по три копійки за книжечку <...>. Когда соберу за букварь всі деньги, то думаю издать в таком же объеме букваря и личбу, или арифметику. А потом космографию и географию нашого края, преимущественно в большем объеме, но не дороже 5 коп. Потом краткую историю нашого сердешного народа. И когда все сие сотворю, тогда назову себя почти счастливым». Але тут же доводиться зізнатися: «О многом и многом нужно бы писать вам, но я нездоров и так гнусно ослабел, что едва пером двигаю» (6, 217). Можна уявити, якою моральною мукою була для Шевченка оця фізична безсилість у пору, коли стало можливим здійснювати стільки давніх задумів... «Так мені погано, що я ледве перо в руках держу. І кат його батька знає, коли воно полегшає», — писав він 29 січня до Варфоломія Шевченка. Але й у ці останні дні в листах до Михайла Чалого, Федота Ткаченка, Василя Тарновського він клопочеться про розповсюдження «Букваря» на користь недільних шкіл... «Якби Бог поміг оце мале діло зробить, то велике б само зробилося» (6, 217).

Передчуття смерті боролося з надією. До старості ще ж далеко. Друзям він казав про те, як не хочеться помирати. Ці складні почуття відбилися і в останніх його поезіях. У них і гіркота, й невеселий жарт з приводу неминучого, і думка про вічність...

За якимось незбагненним сценарієм Долі смерть почала тупцювати під дверима Шевченкової майстерні 25 лютого (за старим стилем, 9 березня за новим) у 47-му річницю від дня народження. Кількома днями раніше, 20 лютого, Володимир Жемчужников написав листа до Літературного фонду з проханням негайно допомогти Шевченкові, зокрема з огляду на невідповідність умов, у яких він перебуває, потребам лікування: «Живе він в Академії, у кімнаті, поділеній антресолями на два яруси, спить у верхньому, де вікно приходиться нарівні з підлогою, а працює в нижньому, де холодно. В обох ярусах вогко, дме з вікна, особливо в верхньому, бо вікно починається від підлоги. Це тягне набряк ніг і додає до існуючої недуги ще й простуду» (цит. за вид.: Т. Г. Шевченко: Біографія. 1984. С. 514). Шевченкові запропонували перейти в лікарню. Він раніше відмовлявся, але тепер погодився. Та було вже пізно. Настала криза.

25 лютого надходять вітальні телеграми, друзі відвідують Шевченка, але довго не затримуються, щоб його не обтяжувати. Постійно був коло нього Михайло Лазаревський. Навідували лікарі Едуард Барі та Павло Круневич, намагалися полегшити його страждання. Сильний біль у грудях не давав йому лягти, і він мусив сидіти. «Муки страдника були невимовні, кожне слово коштувало йому страшних зусиль», — згадував Олександр Лазаревський (Спогади 1982. С. 378). Пізно ввечері на побажання хворого його залишили самого. Внизу чергували слуга Михайла Лазаревського Іван Саєнко та академічний служник Гаврило Єфимов. Шевченко «то запалював, то гасив свічку, але до людей, що були внизу, не озивався. О п'ятій годині він попросив служника зробити чай і випив склянку з вершками. "Прибери ж ти тепер тут, — сказав Тарас Григорович служникові, — а я зійду вниз". Зійшов Тарас Григорович у майстерню, охнув, упав, і о пів на шосту нашого дорогого, рідного поета не стало!..» (Спогади 1982. С. 379).

Сумна звістка вразила всіх друзів поета в Петербурзі — вона, словами Лева Жемчужникова, «мов електрична іскра, пробігла по всіх, і невимовна туга огорнула наші серця» (Спогади 1982. С. 372); швидко дісталася вона і в Україну. «26 лютого, о дванадцятій годині дня в Київській 2-й гімназії одержано телеграму від п. Каменецького, який повідомляв інспектора про смерть поета.

Звістка про цю сумну подію рознеслася по місту з електричною швидкістю, — свідчив перший біограф Шевченка М. К. Чалий. — Учнівська молодь завирувала. Студенти, а також вільні від уроків гімназисти відслужили в університетській церкві панахиду. Того ж дня в деяких містах Малоросії та Галичини пам'ять народного поета була вшанована більш чи менш урочистими виявами співчуття до великої втрати всієї України. З виявом такого ж співчуття в редакцію "Основи" з усіх кінців Росії надіслано силу-силенну листів і віршів, з яких на сторінках журналу надруковано тільки незначну частину» (Спогади 1982. С. 386).

Відспівували Шевченка в церкві Академії мистецтв. Попрощатися з ним прийшли майже всі петербурзькі літератори, журналісти, художники, вчені: Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Василь Білозерський, Григорій Честахівський, брати Лазаревські, Олександр Афанасьєв-Чужбинський, Микола Некрасов, Микола Лєсков, Федір Достоєвський, Михайло Салтиков-Щедрін, Микола і Василь Курочкіни, брати Жемчужникови, Микола Помяловський, Микола Шелгунов, Михайло Михайлов, Олександр Пипін, Іван Панаєв, Микола й Олександр Серно-Соловйовичі та багато інших (див.: Т. Г. Шевченко: Біографія. С. 520).

Про похорон Шевченка залишилося багато спогадів очевидців. Усі вони зауважують незвичайне збудження, що панувало особливо серед студентської молоді, яка несла труну на руках до самого Смоленського кладовища. Промови над домовиною Шевченка не були ритуальним жестом. Вони були актом публічного осмислення його постаті та значення його для України й усього слов'янства. На цьому робили наголос усі промовці.

Поховали Шевченка в дощаній труні, але вистеленій усередині свинцем: бо вже вирішено було його перепоховати в Україні. Ще в день смерті, після панахиди, його друзі зібралися в Михайла Лазаревського, душоприказника поета, й ухвалили: 1. Перевезти його тіло в Україну, згідно з його поетичним заповітом: «Як умру, то поховайте / Мене на Вкраїні». 2. Встановити на його могилі пам'ятник. 3. Заснувати народну школу імені Шевченка. 4. Утримувати одного чи кількох стипендіатів у Київському та Харківському університетах, Одеському ліцеї та в Академії мистецтв. 5. Видати якнайкраще його твори. 6. Призначити премію за найкращий життєпис поета і за найкращий критичний аналіз його творів. 7. Допомагати його рідним. 8. Відвідувати щорічно комусь із найближчих друзів покійного його могилу.

Програма досить скромна, але достойна. Проте через двадцять років М. Чалий у біографії поета залишає до неї такий коментар: «Усі ці чудові наміри близьких до Шевченка осіб через нестачу матеріальних засобів залишилися нездійсненими та навряд чи коли й здійсняться» (Спогади 1982. С. 387).

На щастя, цей сумний прогноз зрештою не справдився, хоч довго ще Україна, під гнітом царату бувши, не могла гідно вшановувати пам'ять свого великого сина. Але все-таки два пункти з наміченої Шевченковими друзями програми було вже тоді виконано: прах поета перевезено в Україну й поховано на Канівській горі; могилу хоч і не зразу було впорядковано, але її доглядали віддані пам'яті Кобзаря люди, і вона вже ставала місцем паломництва для тих, кому ім'я Шевченка промовляло до серця (див. Смерть, похорон і перепоховання Шевченка).

В Україну — назавжди… Відразу ж після похорону Шевченка його друзі почали клопотатися про дозвіл на перевезення праху поета в Україну. Велику наполегливість виявив молодий художник Григорій Честахівський, який познайомився з Шевченком у 1858 р. і перейнявся його долею. Наприкінці квітня дозвіл було одержано. 26 квітня труну було викопано з землі в присутності друзів поета, покладено в свинцеву труну й поставлено на ресорні дроги. Куліш покрив труну червоною китайкою. Прощальне слово сказав Костомаров. Зі Смоленського кладовища труну перевезли до Московського вокзалу. У потязі її супроводжували Олександр Лазаревський та Григорій Честахівський. 27 квітня труна з тілом прибула до Москви, її було перевезено на Арбат і поставлено в церкві св. Тихона. Відбулася багатолюдна панахида, з небіжчиком прийшли попрощатися серед інших Осип Бодянський, Микола Тихонравов. З Москви труну Шевченка повезли кіньми на спеціальних ресорних дрогах за маршрутом:

Серпухов — Тула — Орел — Волобуєво — Кошелівка — Дмитрівка — Севськ — Есмань — Глухів — Кролевець — Батурин — Борзна — Ніжин — Носівка — Козелець — Залісся — Бровари — Київ. Скрізь, особливо в Україні, багато народу приходило прощатися з Шевченком. Цей шлях, як і подальший шлях із Києва на Канівську гору, описано в усіх подробицях і в біографічній, і в популярній літературі.

Родичі й друзі вирішували, де поховати поета. Було кілька варіантів: на Щекавицькій кручі, на Аскольдовій могилі, у Видубицькому монастирі. Справу вирішило те, що Честахівський заявив, буцімто Шевченко перед смертю просив, щоб поховали його в Каневі. Зрештою, це відповідало духові Шевченкового «Заповіту»: «Щоб лани широкополі, / І Дніпро, і кручі / Було видно, було чути, / Як реве ревучий» На цьому всі погодилися, й історія показала, наскільки це було вдале рішення — можна сказати, конгеніальне образові великого поета України.

10 травня відбувся похорон, який зібрав силу-силенну люду з передмість і навколишніх сіл. Протоієрей І. Мацкевич відслужив заупокійну обідню, а після панахиди виголосив надгробне слово. Це було публічне слово священнослужителя про нелюбого офіційній церкві поета, сказане з великою повагою до нього і з розумінням його значення в житті українського народу.

Про інші обставини похорону розповідав Честахівський у листі до Федора Черненка: «Винесли гроб, поставили на козацький віз, накрили червоною китайкою, а замість волів впрягся люд хрещений, і повезли, як слід, діти свого батька, що повернувся з далекого краю до свого дому. Як рушили од церкви, то везли парубоцтво, чоловіки й наша київська громада <...>. Любі канівські дівчата везли батька України добрих верстов з вісім або й усіх десять <...>. Котрі дівчата не мали де притулиться до Кобзаревого воза, напали на ліс і давай ламать віти і устилати дорогу Кобзареві <...>. Покрилась Кобзарева дорога зеленими вітами, як зеленим килимом заслана... Як везли, то попереду всієї процесії несли портрет Кобзарів, і увесь люд до малої дитини бачив, який він був живим». Похорон тривав кілька годин, закінчився під вечір. «Опустили біле тіло в гроб, і почав народ розходиться <...>, — писав Честахівський. — Декотрі остались ночувать на Тарасовій горі, і усю ніч огнище горіло, наче гайдамацтво ночувало в лісі з свяченими» (Киевская старина. 1898. № 2. С. 179—182).

Як бачимо, вже тоді — з легкої руки Честахівського чи ще когось із учасників похорону — місце вічного спочинку Шевченка стало зватися Тарасовою горою. І згадка про «свячені ножі» й гайдамацтво виявилася невипадковою й озвалася в подіях і легендах навколо Шевченкової могили. Саме ім'я Шевченкове одних гіпнотизувало страхом, інших — надією, і обидва ці почуття супроводжували й супроводжують це ім'я в століття, додаючи і своїх барв у вінок його безсмертя...

Незвичайним було життя Тараса Шевченка, незвичайними — похорон і могила, незвичайними стали і його посмертна доля та слава.

Не лише його людський образ, а й різні моменти його долі набрали значення великих символів для українського народу, його історії. Хіба не є таким символом його посмертне повернення в Україну в травні 1861 р.? І хіба є в історії якоїсь іншої літератури, в бутті іншого народу щось подібне до тієї прощі, яку в наш час здійснили сотні людей, пройшовши той шлях, що ним вертався великий небіжчик на вічну Батьківщину?

Історія сама творила символи з епізодів Шевченкової долі. Один із таких символів пов'язаний із днем його перепоховання в Каневі — 22 травня (за новим стилем). Щорічне відзначення 22 травня спершу знаменувало той драматичний факт, що жагуче Шевченкове бажання оселитися на рідній землі могло здійснитися лише в такій сакральній формі. Народ повернув собі свого пророка. Але згодом, мірою того, як радянський режим дедалі більше посилював русифікацію і водночас фальшував образ і творчість Шевченка, 22 травня стало символом протесту проти антиукраїнської політики, символом боротьби за справжнього Шевченка й символом самоствердження України. Упродовж багатьох років у день 22 травня влада мобілізувала свої сили для вистежування та залякування «українських буржуазних націоналістів». І впродовж багатьох років українська громадськість робила того дня новий крок у своєму національному самоусвідомленні. Отож ця дата посідає місце в низці найважливіших дат нашої національної історії, нашого національного самоствердження.

Шевченко вовіки насущний… Посмертна доля Тараса Шевченка так само виняткова і ні з чим незрівнянна, як і його життя. Мало хто з великих людей був за життя таким легендарно уславленим, таким любленим своїм народом — і водночас таким гнаним його ворогами; мало кому випадало стільки страждань і мало хто, так багато давши людям, так мало від них дістав; мало кому доля ставила стільки перепон і так люто переслідувала, здавалося, все роблячи для того, щоб він не став тим, ким усе-таки став. Та ось він помер, і минали роки, і світ жив без нього, а любові і ненависті до нього не меншало, вони наростали обидві однаковою мірою; і його ім'я, його поезія, його могила, його пам'ять ставали предметом такої боротьби, таких поклонінь і поруг, таких осягнень і фальсифікацій, що якусь аналогію знайти нелегко.

Свіжа поетова могила зробилася місцем селянських сходин, джерелом заворушень та революційної пропаганди, і давня «Справа про художника Шевченка» доповнюється «справою» про його могилу — на сто вісім аркушів.

З усіх кінців України рік за роком ідуть сотні й тисячі людей до великої могили, несучи любов, вдячність і відданість. Видатні люди 19 ст. вважають важливим для себе побувати на Тарасовій горі і схвильовано розповідають про свою подорож. У нарисі «На "Чайке"» (Всходы. 1898. 1 нояб. № 21) Іван Бунін, майбутній лауреат Нобелівської премії, писав: «Я бывал на могилах великих людей, но ни одна из них не произвела на меня такого трогательного впечатления, как могила украинского "кобзаря"». Таких відгуків багато й багато! До книги прочан вписують слова хвали й любові українці, росіяни, білоруси, поляки, євреї, німці, чехи, англійці, французи, грузини, вірмени, латиші й сини багатьох інших народів. Типовий, наприклад, запис, який зробили 1904 р. петербурзькі студентки, — він характеризує ставлення до Шевченка прогресивної і революційної громадськості Росії: «С далекого севера мы пришли на твою могилу, незабвенный поэт. На берегу родной твоей реки, у твоего креста мы читали твои думы, близкие и родные нашему сердцу. Привитаты Тебя, великий певец Украины, борец за родину и правду. Благослови и нас на это дело» (Цит. за: Брижицька С. Життя і слово українця для українців: Тарас Шевченко і становлення національної ідентичності українця за матеріалами книг вражень на його могилі 1836—1926 рр. К., 2006. С. 60).

Але йдуть на поетову могилу й бездумні гуляки, і ненависники його та тупі обивателі, щоб осквернити її, кинути брудом у поетову пам'ять. До тієї ж книги вписуються і слова злоби та поглуму. Причому найниціші з них, як каже дослідник відповідних матеріалів, належать «землячкам», тим самим «землячкам» у мундирах з «циновими ґудзиками», тим самим «малороссам, изъясняющимся по-русски», «тоже немного малороссам», яких поет так глибоко зневажав і яких затаврував в образі «перевертнів». Тим часом «среди часто попадающихся в книге записей, вписанных мозолистыми руками посетителей-крестьян, нам не приходилось встречать ни одной неуместной, а тем более пошлой» (Матушевский Ф. Посетители могилы Т. Г. Шевченко // Киевская старина. 1903. № 2. С. 293).

1911 р. українська громадськість розпочала збір коштів на спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку. Поставити пам'ятник передбачалося на Михайлівській площі до 100-ліття від дня його народження. Але київські «русские националисты», як вони себе йменували, чорносотенці та Московська православна церква розпочали шалену кампанію спротиву. Ось що писав авторитетний тоді у православних колах архімандрит Антоній: «Шевченко вовсе не имеет никаких заслуг перед отечеством, а известен, кроме своего стихотворства, резко безнравственной и глубоко преступной жизнедеятельностью. <…> Разогревая себя постоянно "горилкою" и ромом, заражаясь польскими революционными настроениями, Шевченко мало-помалу сделался безбожником, кощунником, наглым отрицателем и порицателем всего того, что дорого для честных русских людей. <…> Поэзия Шевченко находится в тесной связи с особенно революционными произведениями Мицкевича, Чайковского, Залесского и Гощинского, с которыми Шевченко познакомился во время проживания в Варшаве в 1830 году и усвоил себе от поляков на всю жизнь и выразил в своей поэзии свирепую ненависть вообще к "Москве" Царской и в частности к Императору Николаю Павловичу и Богдану Хмельницкому». Твори Шевченка, вважає архімандрит, «создали почву для возникновения ныне существующей многочисленной партии хохломанов, именующих себя украинцами и проникнутых старым сепаратиз-

мом изменника И. Мазепы и современными радикальными тенденциями»; в цих творах — «безбожие, кощунство, отрицание власти и закона, ненависть к своему отечеству — России, ее доблестной армии, ее великому прошлому, ее церкви православной, Царскому Самодержавию, ее Великим Монархам Петру I, Екатерине II и Николаю I, подстрекательство к отделению Малороссии от России, к кровавой междуусобице и многим другим революционным явлениям». Тому будівництво пам’ятника має бути «начальством запрещено» (що й було зроблено), інакше «он послужит постоянным наглядным возбудителем и поощрителем революционного брожения в обществе», а для «Киевской Городской Думы весьма неприлично и негоже содействовать этому гнусному настроению общества» (Старец Архимандрит Антоний, Бывший Наместник Киево-Печерской Лавры. 15 апреля 1911 года, Киев, Лавра. Цитату взято з передруку в газеті від 11 березня 1930 р. «Пролетарська правда»). Цей православний мислитель не позбавлений проникливості…

1914 р. вся прогресивна Росія готується відзначити століття від дня народження Шевченка. А чорносотенна газета «Киев» друкує статтю «Кто выдумал Шевченка?», в якій знову товче старе: «Был человек весьма малограмотный, невежественный, не подозревавший о существовании знаков препинания и совершенно неспособный по своему умственному убожеству». Такі й подібні невіглаські речі пишуться й друкуються вже після того, як стали широко відомими спогади й відгуки про Шевченка видатних діячів російської культури та літератури; після того, як слава його поширилася по всій Слов’янщині й досягла всіх країн Європи; нарешті, невдовзі по тому, як пам’ять його було вшановано на урочистому засіданні Академії наук, де академік Д. Овсянико-Куликовський у спеціальній доповіді, висловлюючи твердо означену нарешті, компетентну думку літературознавчої науки, стверджував, що Шевченка можна розглядати як поета національного відродження і як загальнолюдського поета — і таким чином з’ясувати значення Шевченка для України, для всієї Росії і для всього людства (див.: Світова велич Шевченка. Т. 1. С. 464).

У 1913 — 1914 рр. передова громадськість готується поставити в Києві пам’ятник великому поетові на кошти, зібрані серед народу по всій Україні. А чорносотенці й «землячки» протестують: «В городе, где пролита кровь Ющинского и Столыпина, недостойно ставить памятник безбожнику и хулителю православия». На радість чорносотенцям і «землячкам», царський уряд забороняє і спорудження пам’ятника, і вшанування Шевченка на його столітній ювілей.

У Союзі РСР твори поета, чиє ім’я та слово надихали покоління борців за соціальне й національне визволення, видавалися й розходилися мільйонними тиражами, не лише українською мовою, а й мовами всіх народів Радянського Союзу, багатьох народів світу. Але водночас замовчувано національно-патріотичний зміст його поезій, тенденційно інтерпретовано його соціальні та релігійні («антирелігійні»!) ідеї. Образ його спотворювали. Тепер з ним боролися не заборонами (хоч були й заборони: протягом кількох десятиліть не друковано такі поезії, як «Якби-то ти, Богдане п’яний» та деякі інші), а фальшивим уславленням, що мало вихолостити дух його поезії, — хоча це і не вдавалося. Ідейна боротьба навколо імені та творчої спадщини Шевченка ніколи не припинялася. Згадаймо вульгарно-соціологічне «коментування» у виданнях 1930-х рр. Згадаймо, як робили з нього молодшого брата російських революційних демократів. Згадаймо неповні, «процензуровані» видання років 1970-х. Навіть шевченківська текстологія була справою не тільки академічною. Ось чому і М. Драгоманов, і І. Франко свого часу приділяли стільки уваги, сил та часу вивченню й виданню його текстів, їх інтерпретації. І пізніше багато видатних учених спеціально займалися шевченківською текстологією.

Кожна доба заново прочитує Шевченка. І кожен гідний український письменник, діяч культури, громадянин, кожен, хто відчуває себе українцем, шукаючи опертя й натхнення, визначаючи своє місце в житті, свій обов’язок перед рідним народом, незмінно відчував потребу осмислити Шевченка для себе, для своєї особистої долі та для свого громадянського діяння. І всякий недруг українського народу, коли хотів розтлити його душу, оволодіти його серцем, незмінно стикався з Шевченком і намагався накласти на нього свою руку, перефарбувати його, спотворити, зробити «своїм». Або ж «зревізувати», підтасувати «компромат» на рівні власного цинізму й нікчемності.

Боротьба за Шевченка тому й триває так довго, тому і є гострою, що це — боротьба за душу українського народу. Бувши плоттю від плоті й кров'ю від крові свого багатостраждального народу, безмежно люблячи його і належачи йому всім своїм єством, він не приймав у ньому того, що було виховане століттями соціального поневолення і національного розтління. Узявши від народу найкраще й життєдайне, він відринув гірше, ветхе. Та він не лише взяв від народу — він йому сторицею віддячився. Він ствердив самодостатність українського світу — як антитезу малоросійськості й провінціалізму. Він присвятився розвиткові гуманістичних і демократичних понять у суспільстві. Велика його заслуга перед українським народом — у тому, що він уперто вщеплював у його свідомість ідеї демократизму, народного самоврядування (з історичної традиції народу ж і виведені, але збагачені й поглиблені світовою думкою), соціальної та національної справедливості, правди і свободи (поняття правди й волі, що проймають усю його поезію, у специфічно шевченківському розумінні дуже широкі, дуже конкретні й дуже людяні). Велика заслуга його й у тому, що, доклавши стількох зусиль для пробудження національного самоусвідомлення українського народу та виховання національної гідності, він спрямовував їх не в бік національної замкнутості, винятковості чи ворожнечі, а в бік взаємопізнання та взаємоповаги, рівноправного спілкування народів.

Та Шевченко належить не лише Україні, а всьому людству, хоча кожне його слово — про Україну. Відбувається нечасте в історії літератури, але підвладне генієві щасливе перетворення: поезія, породжена пекучими проблемами свого часу, живе вічно; поезія, зміст, характер, призначення якої є національними, набуває загальнолюдського значення, виростає до світових масштабів, стає «родовим» явищем людського духу.

Загальнолюдське значення поезії Шевченка не тільки в тому, що він, як і кожен геній, збагатив духовний потенціал людства, світ його ідей та почувань, зробивши набутком, доступним для всіх народів, те, що народ український пережив, передумав, скристалізував у слово і досягнув у царстві думки та духу. Вселюдське значення Шевченкової поезії і в тому, що вона самому українському народові дала розуміння його долі, його потреб та його завдань перед лицем майбутнього — з погляду всесвітньої історії та боротьби, завоювань розуму й духу, світового прогресу, з висоти найпередовіших ідеалів та уявлень свого часу. Давши людству найкраще з українського народного, поет водночас дав українському народові найкраще із загальнолюдського. Говоримо, звичайно, не тільки про самого Шевченка, а й про весь той рух духовного відродження та піднесення, що сконцентрувався навколо його імені, подвигу, творчості, пам'яті.

Ще один аспект цієї проблеми торкається взаємопроникнення вселюдського, народного та суб'єктивного, індивідуального у великого поета. Він по-своєму здійснив той перехід від умовного ліричного персонажа до складного й потужного біографічного «я», що відбувався за його часу і в російській, і в європейській поезії. Навіть коли він «виливає» свою думку начебто типовими кліше — усталеними народнопоетичними образами, то й тоді в нього в сукупності виходить глибоке індивідуальне переживання, що набуває естетичної загальнозначущості. У поезії Шевченка відбилася вся глибина і самобутність його особистості. Те, що він пережив і передумав, найвищою мірою виявляє сутність людини взагалі й водночас могутньої і неповторної індивідуальності зокрема. Рабіндранат Тагор: «Ми повинні в усьому світі знайти нескінченний зміст, який полягає в тому, що ми люди» (Энгельгардт Э. Рабиндранат Тагор как человек, поэт и мыслитель. Лг., 1924. С. 108). Поезія Шевченка глибоко психологічна — неповторно й специфічно: багато його віршів — це не просто розвиток якоїсь думки, образу, настрою, як звичайно буває в ліриці, а цілісний психологічний комплекс, закінчена психологічна повість, де втілено не частку людини, не якусь її рису, не якийсь момент її життя, а всю людину, все її життя (чудовий зразок такої «повісті» — вірш «А. О. Козачковському»). А про вірш «Мені однаково, чи буду» Дмитро Овсянико-Куликовський говорив, що в ньому «така сила ліризму, рівного якому важко знайти або навіть неможливо». Під ним, казав академік, могли б підписатися Пушкін, Ґете, Шиллер, Гейне… У Шевченка багато таких творів, де він живе не якимось одним душевним актом, а весь цілком, сповна, всією своєю істотою, створюючи закінчений, всеохопний, вичерпний людський образ, являючи цілий світ; здається, тут уже все сказано, більше поет

нічого не зможе повідати людям. Та ось новий вірш — і новий світ, такий же закінчений і вичерпний. Ця безкрайність суб'єктивного — теж великий внесок Шевченка у збагачення та розвиток духовності народу, у скарбницю загальнолюдських цінностей культури. Водночас поет сам щедро черпав із цієї скарбниці; на його творчості лежить печать щасливого прилучення до світової культури, і сама вона — одна з вершин цієї культури.

Поезія Шевченка багатогранна й часом навіть суперечлива, та це неминучі суперечності інтелектуальних і духовних шукань, невтоленної думки. Водночас він дивовижно цілісний і послідовний, основу його єства складають ті сокровенні думи, які проходять через усю його творчість поета, прозаїка, художника.

Найпомилковішим було б уявляти Шевченка статичним і однозначним. Не менше спрощення — малювати його еволюцію як перманентну відмову від одного в ім'я іншого. Звичайно ж, між «Причинною» та «Неофітами», між ранніми баладами та пізніми біблійними «подражаніями» — величезна відстань, довгий і тернистий шлях, пройдений у муках, думах і трудах. Але цим шляхом Шевченко не відходив від себе, а йшов до себе. І не випадковим є його звертання до власної Долі:

Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.

Шевченко, як і кожен геній, увесь — нескінченне й безперервне сплетіння самозаперечень і самостверджень, але його заперечення ніколи не було простою відмовою від колишнього, а ствердження — простою заміною його новим. Це був складний процес поглиблення, збагачення, перетворення попередніх понять та їхнього активного входження в наступні, перевірка колишніх уявлень та ідеалів новими, виґрунтуваними на більшому знанні, їхнє боріння та взаємозапліднення — тяжка, органічна й неспинна робота вивищення духу.

Справді: хіба могутня сила й пекуча пристрасність його біблійних псалмів та «подражаній» (на жаль, невідомих ширшому колу його сучасників) не є новим, вищим щаблем колишнього Шевченкового бунтарського романтизму?

І хіба не те дошкульне відчуття своєї невлаштованості, самоти, «недолі» на чужині й не те жадання зустрічі з батьківщиною, з матір'ю-Україною, які надихали його ранню поезію, — по-новому, по-інакшому і з особливою силою та зворушливістю залунали в його передсмертній ліриці: в тихій печалі, у невеселих думах людини, котра прожила гірке життя на чужині, що стала йому другою батьківщиною, дала йому і друзів, і ворогів, та не дала щастя; людини, яка позбулася ілюзій про Україну, але чує там свою домівку й туди поривається серцем, потребуючи й шукаючи душевного заспокоєння та останньої розради серед свого народу?

А драматична історія України, її героїчне та сумне минуле? Адже воно завжди надихало поета й було одним із живодайних джерел його натхнення. І якщо спочатку його зір вабили уславлені в легендах козацькі ватажки та гетьмани, а потім він звузив коло своїх захоплень до ранньої, героїчної доби козацтва, а в декому з пізніших діячів справедливо побачив «рабів, подножків, грязь Москви, варшавське сміття», підпомагачів в уярмленні Вітчизни, — то це не означає, що минуле України в усьому його багатстві стало менше його цікавити, менше вже давало сил, віри, підпори в борні за майбутнє свого народу. Швидше навпаки. Але тепер переважають не жалі за минулим і скорбота про втрати, а його драматична переоцінка. Поет бере з минулого уроки, співвідносить із сучасним і майбутнім, робить елементом історичної перспективи. Шевченкова любов до України — це любов сина до матері. У ній відданість і відповідальність, неможливість зректися, абсолют самоототожнення:

Я так її, я так люблю,
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!

Як це не схоже на патріотизм самовдоволення та хвастощів або на патетику співців імперій! Ось, наприклад, що каже про імперську гординю одного з них, Редьярда Кіплінґа, його співвітчизник

Ґілберт Честертон: «Він захоплюється Англією, але не любить її; захоплюємося ми за щось, любимо — просто так. Він захоплюється Англією за те, що вона сильна, а не за те, що вона — Англія. Я не ображаю його, він, треба віддати належне, сам у цьому зізнався зі звичайною, живописною простодушністю. У дуже цікавих віршах він пише: "Була б Англія слабкою (а не сильною і практичною, як йому здається)... Я кинув би її"» (Честертон Г. О настоящих поэтах и прозаиках // Дружба народов. 1995. № 8. С. 171). Шевченко ж — навпаки; напевне, він любив би Україну вільну і сильну (про яку мріяв), але не так, не до всезабуття та богопрокляття…

Може, найочевидніше свідчення послідовності, нерозкладності, цільності Шевченкової поезії, внутрішньої нерушимості й водночас вічного оновлення його творчого духу — поема «Марія», написана в останні роки життя. «Марія» — вершина Шевченкової великої простоти, і водночас вона і глибока, і складна, і невичерпна. Упевнене, зі спокійною сміливістю титана, переосмислення, олюднення канонізованого християнського переказу несе на собі печать могутніх і різноманітних сердечних дум і душевних порухів, багато з яких пронесено крізь усе життя, вистраждано всім життям.

Шевченкова поезія давно стала найважливішим і нетлінним складником духовного єства українського народу. Колись Генріх Гейне говорив про Біблію як про «переносну вітчизну» євреїв — з нею вони, гнані, мандрували світом. Такою «переносною вітчизною» для українців, хай би куди їх закинула доля, був «Кобзар» Шевченка. І навіть у себе вдома, «на нашій, не своїй землі», він давав почуття Вітчизни. Шевченко — це не тільки те, що вивчають, а й те, чим живуть, у чому черпають сили і надії. У глибини майбутнього послав Шевченко свої непохитні заповіти синам рідної землі. Він говорив до мертвих духом, які ще мали пробудитися, і до живих, і до ще не народжених, і в Україні, і в світах, — у кого ще є таке звертання до всього народу як до вічної категорії і таке грандіозне розуміння народу як сукупності поколінь, і духу, і діянь — поза обмеженнями в часі та просторі?! І серед його заповітів перший і останній:

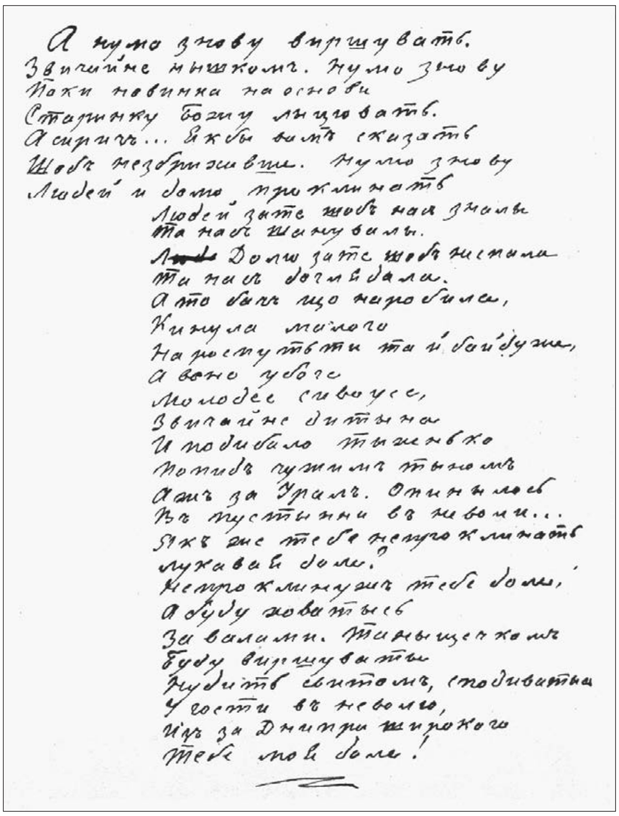
Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.

Іван Дзюба

А

«А НУ́МО ЗНО́ВУ ВІРШУВА́ТЬ» — вірш Шевченка, написаний орієнтовно у січ. — на поч. трав. 1848 в *Орській фортеці*. Найімовірніше, наприкінці 1849 (не ран. 1 листоп.) або на поч. 1850 (не пізн. 23 квіт.) поет переніс його до «*Малої книжки*», поставивши під № 1 у першому зшитку за 1848. У цьому автографі, вірогідно, 1857 в *Новопетровському укріпленні* вірш істотно перероблено. Остаточним же його текстом є докорінно відмінна від тексту «Малої книжки» ред. у «*Більшій книжці*», створена орієнтовно 18—25 берез. 1858 у Москві. Тут гол. увагу зосереджено на розробці мотиву долі (див.: *Теми і мотиви поезії Шевченка: Доля*), натомість деякі ін. тематичні мотиви, наявні в 1-й ред., усунуто або лише намічено. У 2-й ред. ніщо не говорить про враження, навіяні перебуванням на *Аральському морі* й утілені в образах 1-ї ред. («Поки море виє / Та гризе високий берег, / Чи не вдам я знову / Про що-небудь тихенького / Та благого слова». 2, 414), а новостворені рр. 25—26, де проголошено

А нумо знову виршувать.
Звичайне нышкомъ. Нумо знову
Поки новинка на основи
Старинку божу лицювать.
А сиричъ... Якбы вамъ сказать
Щобъ незбрихавше. Нумо знову
Людей и долю проклинать
Людей за те щобъ нас знали
Та насъ шанували.
Долю за те щобъ не спала
Ти насъ доглядала.
А то бачъ що наробила,
Кинула малого
На роспутьти та й байдуже,
А воно убоге
Молодее сивоусе,
Звичайне дытына
И подибало тихенько
Попидъ чужимъ тыномъ
Ажъ за Уралъ. Опинилось
Въ пустини въ неволи...
Якъ же тебе непроклинать
Лукавая доле?
Непроклинаючъ тебе доле,
А буду ховатысь
За валами. Тихесенько
Буду виршуваты
Нудить свитомъ, сподиватысь
У гости въ неволю,
Изъ за Днипра широкого
Тебе мов доле!

Т. Шевченко. «А нумо знову віршувать». Автограф. «Більша книжка»

рішучий намір поета й надалі «нищечком» віршувати, ховаючись «за валами», підтверджують версію про те, що поезію написано в Орській фортеці, навколо якої були високі земляні насипи. Автографи — у «Малій книжці» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 160—161) та в «Більшій книжці» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 85). Першодрук за «Більшою книжкою» у вид.: «*Кобзар*» 1867. С. 413—414.

Вірш утілює засадничу для віршів-заспівів, що відкривають річні цикли поезій у «Малій книжці» («Думи мої, думи мої», 1847; «Неначе степом чумаки», 1849; «Лічу в неволі дні і ночі», 1850), худож. ідею: самоствердження творчої особистості всупереч несприятливим зовнішнім обставинам, вірність покликанню поета. Одна з центр. Шевченкових тем — тема творчості — набуває в цьому вірші специфічного для часів заслання екзистенційного наповнення. Добре усвідомлюючи небезпеку, якою загрожувало порушення царської заборони віршувати, і не маючи жодної певності, що його твори дійдуть до читача (ці думки багато разів повторені в «невільницькій» ліриці), Шевченко зображує писання віршів як сенс буття, життєдайну силу, опору в стражданнях.

«А н. з. в.» написано у формі монологу ліричного героя, зверненого послідовно до кількох об'єктів: самого себе (за ін. прочитанням — до музи), читачів, до власної долі. За композиційною схемою він становить варіант описаного М. Гаспаровим аналітичного, «розчленовувального» типу ліричного сюжетного розгортання, що ґрунтується на зіткненні протилежних думок та почуттів (*Гаспаров М. Л.* Три типа русской романтической элегии: Индивидуальный стиль в жанровом стиле // *Контекст. 1988*. М., 1989. С. 39—63). Тричастинну структуру такої композиційної моделі Шевченко трансформував шляхом злиття експозиції та центр. частини вірша — т. зв.

псевдоходу, що накреслює можливе вирішення сюжетної ситуації (рр. 1—23). Сюжетну ситуацію чітко й лаконічно сформульовано вже в першому реченні — власне експозиції твору (р. 1): «А нумо знову віршувать», яка вводить тему писання віршів, що деталізується в рр. 2—7. При цьому Шевченко звертається до композиційної форми троїстого ряду однорідної послідовності дії, поширюючи її на весь семирядковий (включаючи й р. 1) ямбічний фрагмент тексту — перший сюжетний епізод вірша й першу частину псевдоходу: «А нумо знову віршувать», «Нумо знову <...> лицювать», «Нумо знову <...> проклинать». Функція засобу однорідної послідовності дії тут — конкретизувати переживання ліричного героя-поета, мотивувати його потяг до творчості, причому авторська самоіронія сигналізує читачеві про псевдохід — певну гру, умисне викривлення суб'єктом мовлення своєї справжньої позиції, «самоприховування», але таке, що межує із «самовідкриттям» (терміни Г. *Грабовича*).

Образ поетичного чину, що постає в першому сюжетному епізоді вірша, лапідарний і водночас дуже місткий. Його деталі (психологічні та предметні) повідомляють про стабільність інтенції ліричного героя до писання (трикратне «знову»), несприятливі обставини творчості («звичайне, нишком»), указують на її тематичні тяжіння: поет воліє звертатися у віршах до наболілого («Старинку Божу лицювать»), власні ж твори і настрої з гіркою самоіронією представляє як світ руйнування («Нумо знову / Людей і долю проклинать»). За умов заслання останній образ — свідчення глибокого душевного страждання, — певна річ, не був випадковим (див. його варіанти, зокр. у віршах «В неволі тяжко, хоча й волі», «А. О. Козачковському» (1-ша ред.), «Самому чудно. А де ж дітись?», «То так і я тепер пишу» та ін.).

Структурну основу цього фрагмента зорганізовано яскраво окресленою модальністю — самоспонуканням, експресія якого ґрунтується на різноманітних повторах. Серед виразних чинників емоційного нагнітання — тричі повторений вигук «нумо» в поєднанні з прислівником «знову», посилені в першому рядку часткою «а» (повтори лексичні), та вже відзначена троїстість однорідних дій, що реалізується дуже ефективними з погляду передачі динаміки дії або переживання конструкціями типу інфінітив + додаток та/або обставина дії: «знову віршувать», «знову старинку <…> лицювать», «знову людей і долю проклинать» (повтор синтаксичний). Сюжетний час першого сюжетного епізоду — теперішній на межі майбутнього.

У другій частині псевдоходу (другому сюжетному епізоді, рр. 8—23) поет із відвертою іронією робить спробу обґрунтувати попереднє бачення власної творчості. Самоглузування тут — форма самозахисту перед загрозою стати забутим в Україні, неприхильністю долі. Від р. 10 і до кінця вірша ліричний сюжет розвивається в семантичному полі мотиву долі — одного з константних і концептуально найважливіших мотивів поезії Шевченка. З поч. другого сюжетного епізоду відбувається зміна віршового розміру твору з чотиристопного ямба на 14-складовик, теперішній час на межі майбутнього зберігається у першому й останньому реченнях цього композиційного відтинка, тоді як центр. частину віддано минулому часові — спогаду. Тематичне розгортання проходить два етапи. Перший етап (рр. 8—11) — підкреслено логізоване розмірковування: структура з двох паралельно побудованих речень, у якій найвагоміші змістом слова поставлено в семантично сильні позиції початку та закінчення рядка, ще й наголошено додатково з допомогою незвичного для 14-складового вірша парного римування 8-складового рядка з 6-складовим. Іронічного забарвлення тексту надає також і заміна займенника однини на означення суб'єкта мовлення шанобливою множиною: «Людей за те, щоб нас знали / Та нас шанували. / Долю за те, щоб не спала / Та нас доглядала».

Самоіронія сягає кульмінації на другому етапі розвитку теми (рр. 12—23) в інакомовній розповіді про недавні події поетового життя, що призвели до неволі й солдатчини. Їх осмислення об'єктивовано двома образами: малої нетямущої дитини, у постаті якої Шевченко подає себе, та долі, персоніфікованої в образі недбалої вихователькі, винуватиці його нещасть: «А то, бач, що наробила: / Кинула малого / На розпутті, та й байдуже». Тонкий психологічний хід — уведення контекстного антоніма («сивоусе») до наступного ряду характеристичних ознак об'єкта розповіді як дитини робить очевидною іронічність самозображення: «А воно, убоге, / Молодеє, сивоусе, — / Звичайне, дитина — / І подибало тихенько / Попід чужим тином / Аж за Урал. Опинилось / В пустині, в неволі...» Кепкування над собою — засіб, спрямований на формування у свідомості читача думки, що шлях за Урал — не вияв фатальної протидії недоброзичливої до героя сторонньої сили, а наслідок життєвої позиції відповідального за свої вчинки поета. Підкреслена ж удаваність оформлених риторичним запитанням докорів «лукавій долі» наприкінці псевдоходу («Як же тебе не проклинать, / Лукавая доле?») свідчить про визнання хибності задекларованого на поч. вірша наміру використати поетичне слово проти людей і долі (подібний за змістом рух переживання, зокр. у вірші 1847: «Самому чудно. А де ж дітись? / Що діяти і що почать? / Людей і долю проклинать / Не варт, єй-богу». — «Самому чудно. А де ж дітись?»).

Третя композиційна частина (третій сюжетний епізод) повторює класичну схему аналітичного типу сюжетного розвитку. Вона складається з поданої через заперечення відмови від псевдоходу (р. 24) та введення «істинного» ходу — концептуально відмінної від раніше заявленої творчої програми, отже, певною мірою й життєвої стратегії ліричного героя-автора; сюжетний час перемкнуто в майбутнє (рр. 25—31): «Не проклену ж тебе, доле / А буду ховатись / За валами. Та нищечком / Буду віршувати, / Нудить світом, сподіватись / У гості в неволю / Із-за Дніпра широкого / Тебе, моя доле!» Звертаючись до долі, поет підтверджує, обираючи близький до поч. вірша лексичний варіант, намір потай писати вірші. Проте тепер він, опріч «нудить світом» (ця романтична міфологема у творі має конкретно-реалістичний зміст і означає породжені суворими випробуваннями переживання засланця), налаштований і на оптимістичну ноту. Мотив ледь окресленої живлющої надії входить до вірша у контексті трансформованого у завершальній його частині образу долі — сподіваної гості «із-за Дніпра широкого», рідного краю, котрий тут є уособленням волі.

Амбівалентність і полісемічність образу долі відповідають заг. принципам його інтерпретації у творчості Шевченка. В аналізованому вірші (як і в написаному незадовго до його остаточної ред. в «Більшій книжці» вірші «Доля») притаманні Шевченкові ліризація й інтимізація мотиву долі постали особливо виразно. Семантичне й емоційне наповнення звернень ліричного героя до долі, їхня тональність — спочатку (у псевдоході) іронічно-фамільярна, потім (в «істинному» ході) довірливо-сердечна — відображають світосприймання вже звільненого із заслання автора (тому правомірнішим видається датувати вірш, текст якого у збірках творів Шевченка звичайно друкують за «Більшою книжкою», двома датами — 1848, 1858). Перегук між образами долі в завершальній частині поезії «А н. з. в.» та у вірші «Доля» відзначив, зокр., Є. *Ненадкевич* (*Ненадкевич Є.* С. 186). Прикметно, що в обох варіантах аналізованого вірша у «Малій книжці» образ долі не розгорнуто, він проходить лише в рр. 7 та 10—11 у сув'язі з мотивом проклинання — основою дальшого розвитку сюжету в цих варіантах. Г. Грабович слушно звернув увагу на особливий зміст проклинань у тексті вірша в «Малій книжці»: «Спочатку, у викресленому варіанті, поезія дослівно прирівнюється до прокляття [точніше, проклинання. — *Ред.*] ("Як же його і не клясти, / І поезії не буде"). Потім використано такий промовистий пасаж: "А то й поезія зав'яне, / Як кривди не стане. / Заходімося ж ми знову / Святеє поганить"» (*Грабович Г.* Шевченко, якого не знаємо: З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета. К., 2000. С. 89). Однак попри відмінності в мотивації сюжету після р. 11 між 1-ю та 2-ю ред. вірша обидві вони втілюють подібну логіку розвитку теми: відмова од прокльонів на адресу людей і долі (вихідної тези в обґрунтуванні потреби ліричного героя у поетичному самовираженні) й утвердження протилежних за етичним спрямуванням намірів (у 1-й ред. Шевченко, застосовуючи форму самозвернення, конкретизує їх докладніше: «Чи не вдам я знову / Про що-небудь тихенького / Та благого слова»; порівняльний аналіз текстів ред. вірша див. у монографії Є. Ненадкевича).

В. Куткін. Фронтиспіс. «Кобзар». К., 1986

«А н. з. в.» подає тему поезії в типовому для Шевченкової творчості періоду заслання парадоксальному вирішенні: за вірші ліричний герой-поет карається в неволі, але тепер саме вони — його порятунок од зневіри та відчаю, розрада і моральна підтримка. Вірші — ланцюжок, що єднає минуле, теперішнє та майбутнє поета, писання віршів — його доля.

Літ.: Ненадкевич Є. О. З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка: Редакційна робота над творами 1847—1858 рр. К., 1959; *Івакін Ю. О.* Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984; *Нахлік Є.* Доля. Los. Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Л., 2003; *Барабаш Ю.* Слово // *Теми* і мотиви поезії Тараса Шевченка. К., 2008.

Ніна Чамата

«А. О. КОЗАЧКÓВСЬКОМУ» — вірш Шевченка, ліричне послання до свого друга, переяславського лікаря А. *Козачковського*. Написано орієнтовно в черв.—груд. 1847 в *Орській фортеці* (автор цитує рядки твору в листі до М. *Лазаревського* 20 груд. 1847). Автографи в «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 127—132) та «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 56—60). Уперше надрук. у журн. «Основа» (1862. № 10. С. 1—5) за «Більшою книжкою». Твір належить до поширеного в романтичній поезії жанру дружнього послання з основним мотивом Божої (а ще більше — людської) кари за творчість, за поетичний дар, поєднує

В. Касіян. Ілюстрація до вірша Т. Шевченка «А. О. Козачковському». Папір, акварель, туш. 1934

мотиви жорстокої, змалку й до останку, школи життя та мужності й незламності високого людського духу, який живе творенням і надією на визволення.

Тема сюжетно втілюється у п'ятичастинній композиції, де чергуються: ліричний спогад автора про своє вбоге дитинство й потяг до поезії (в окремий саморобний, обведений візерунками зшиточок він «списував» поезії Г. Сковороди й лірницькі псальми); звернення до друга; рефлексія над власними знегодами на засланні — з невситимою ностальгією, постійним переглядом усього дотеперішнього життя, докорами й муками сумління; елегійна кінцівка — звернений до друга монолог. Кожна частина становить завершений фрагмент, оформлений тематичним і текстуальним повтором. Так, перша частина — ліричний спогад (рр. 1—26) — розпочинається й закінчується мотивом крадіжки п'ятака (щоб купити паперу для зшиточка-співаника); її ліричний сюжет побудовано як перегук двох часових планів (минулого й сучасного) на зіставленні й аналогії тодішньої та нинішньої необхідності ховатися із віршуванням. Причому ситуація дитинства (коли малий Тарас із віршами й малюнками «ховався сам собі у бур'яні») виглядає невинним сентиментальним спогадом на тлі жорстокого насміху долі й несправедливої Божої кари, що спіткала поета-засланця. Наскрізним у цьому фрагменті є образ школи, стосовно минулого — реально конкретний, а далі розгорнутий у символ тяжкої школи життя — ***солдатчини***; автор акцентує його потрійним анафоричним повтором (рр. 21—23), — тут чути перегук із «казематною» поезією «В неволі тяжко, хоча й волі».

Друга частина (рр. 27—44), вирізнена зміною ритміки (4-стопного ямба на 14-складовий вірш), містить застереження другові та його дітям щодо небезпеки поетичного покликання, знову пов'язуючи цю небезпеку з мотивом Божої кари.

Третя частина (рр. 45—90) — це розповідь про недільні «свята», коли поет мав змогу нишком, «неначе злодій», вирватися поза мури фортеці «на степ широкий, мов на волю». Зміна настрою, хвилинне відчуття волі виражене переходом від 9—10-складового до 14-складового вірша з анафоричним сполучником «і» («І болящеє, побите / Серце стрепенеться»). Але згадка про рідні степи руйнує ілюзію свободи. Ліричний мікросюжет побудований на протиставленні своїх обжитих, оживлених людською працею, «змережаних нивами-ланами» рідних укр. голубих, зелених піль — чужим степам; до того ж і на тутешню «руду, аж червону» пустелю імперська експансія теж наклала тавро нищення: «Уже й твердині поробили, / Затого будуть і могили, / Всього наробимо колись!» Поета виснажують туга за батьківщиною та смертельний жах від перспективи ніколи більше не побачити України. Ця частина окреслена дзеркальним повтором-кільцем двох перших рядків (на поч.: «Неначе злодій, поза валами / В неділю крадуся я в поле»; наприкінці: «Вертаюсь, крадуся понад Уралом, / Неначе злодій той, поза валами»), поч. чотирирядковою строфою 12—11-складовика (рр. 45—48) та наприкінці — того ж розміру шестирядковою строфою («І почорніє червоне поле», рр. 83—88), а також дворядковою кодою-підсумком, ритмічно й графічно виділеною чотиристопним ямбом: «Отак я, друже мій, святкую / Отут неділеньку святую».

Четверта частина (рр. 91—122) — звернена до друга розповідь-рефлексія про звичайний засланчий понеділок, такий же, як решта п'ять солдатських буднів. Знесилений тяжкою муштрою і невідступною ностальгією «нижній чин», діставшись ввечері до казармених нар, з жахом очікує безсонної ночі, коли тяжкі думи про марно прожиту молодість ніби спинять час, проженуть сон. Короткі сурядні речення з перенесеннями й частими паузами створюють ілюзію уповільнення течії часу до повного його спину. Читач фізично відчуває, як нескінченно «часи літами, / Віками глухо потечуть». Майбутній час однорідних дієслів-присудків, які складають наскрізний ланцюг рим у десятирядковому строфоїді («Ще прийде ніч в

смердячу хату, / Ще прийдуть думи. Розіб’ють <...>, проженуть <...>, потечуть <...>»), увиразнює біль од нескінченного нічного самосуду, який катуватиме душу засланого поета запізнілим каяттям. Він ледве дочікується світанку, але й день — теж нестерпний, бо розпочинається муштра, і нічні душевні муки змінюються денними фізичними, нещасний благає «Бога, щоб смеркало», — і з цього пекельного кола немає рятунку. Анафоричний повтор єднального сполучника «і», лексичні анафори, біблійна псалмічна образна формула («І я кривавими сльозами / Не раз постелю омочу»), ампліфікація і повтори присудків, особливо тих, котрі персоніфікують мотив волі («упилась <…> і заблудила... / Та й упиваться зареклась»), рядок за рядком нагромаджують той нестерпний душевний тягар — відчуття безвиході, усвідомлення необережності (треба було «волю шанувати», не звірятися чужим!), під яким поет почувається знищеним, постарілим. Лейтмотив старості й утоми стає наскрізним у «невольничій» ліриці з її глибоким психологічним реалізмом рефлексування та інтроспекції. Завершальний строфоїд четвертої частини, який складається із восьми рядків, пронизаних складним і вибагливим римуванням, містить антитезу «світало / смеркало», особливо підсилену анафоричним поч. рядків: «Благаю Бога, щоб...», а також анафорою в ін. двох рядках: «Щоб знав» — і «як волю шанувати», і «що дурня всюди б’ють», — таким є висновок поета із досвіду власної життєвої «школи».

У п’ятій, останній, частині (рр. 123—147) — рефлексії, зверненій до друга, виникає несмілива надія, яка лише й рятує поета від одчаю. Ліричний сюжет розгортається тут трьома хвилями: теза — антитеза — синтез. Тезою є надія на повернення в Україну («Минають літа молодії», рр. 123—134); антитезою — сумнів у можливості ще раз побачити Україну й друга, нарікання на біль, страх смерті («Боюсь! / Боюся сам себе спитати, — / Чи се коли сподіється?..», рр. 135—142); синтез — висловлення всепереможної любові до України й опори на братню відданість друга, які вселяють надію на повернення («Так ти, і Украйна, / І Дніпро крутоберегий, / І надія, брате, / Не даєте мені Бога / О смерті благати», рр. 143—147). Негативна руйнівна енергія образів-концептів «лиха», «неволі», «смерті» щоразу гаситься позитивною енергією живлющих образів «Дніпра крутоберегого», України, «тихої хати» друга А. Козачковського.

Сила та щирість вираженої в поезії туги увиразнюються нотками автоіронії. Наскрізна тема хресного шляху людини, яка присвятила себе поезії, розвивається у творі у трьох часових планах — дитинства, засланського сьогодення, надії на майбутнє повернення в Україну. Варіюючись у жанрово різноманітних фрагментах, вирізнених композиційно та ритмічно, з розмаїттям строфічної будови та римування, ця тема реалізується в суто індивідуальній модифікації дружнього послання, сповненого трагічного пафосу й цим спорідненого зі «Скорботними елегіями» *Овідія*, чий образ не раз навідував Шевченка у ці невольничі роки.

Літ.: Ненадкевич Є. О. З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка: Редакційна робота над творами 1847—1858 рр. К., 1959; *Івакін 1968*; *Теми* і мотиви поезії Тараса Шевченка. К., 2008.

Валерія Смілянська

ААРО́Н — у Старому Завіті перший з первосвящеників, старший брат *Мойсея*. Народився в єгипет. полоні. Для пізніших біблійних авторів А. — ідеальний священик, що відвертає загибель од свого народу. В Шевченковому переспіві з циклу «Давидові псалми — 132» «Чи є що краще, лучше в світі» ритуал висвячення А. на первосвященика (Лев. 8, 12) поетично зображено як вияв Господнього благословення: «Яко миро добровонне / З голови честної / На бороду Аароню / Спадає росою / І на шитії омети / Ризи дорогої; <...> / Отак братів благих своїх / Господь не забуде».

Юрій Пелешенко

АБАЗИ́ КАТЕРИ́НИ (?) ПОРТРЕ́Т (брістоль. папір, акварель, 22,5×18,1) виконав Шевченко 1837 у Петербурзі. Ліворуч олівцем авторська дата і підпис: «*1837 Шевченко*». На звороті внизу олівцевий напис І. *Айзенштока,* зроблений на поч. 1930-х на підставі

Т. Шевченко. Портрет К. Абази (?). Папір, акварель. 1837

свідчень попередніх власників: «Екатерина Абаза урожд. Нахимова». Зберігається у НМТШ (№ г—856). Існують різні версії щодо особи портретованої. Свою версію висловив С. *Таранушенко*, який 1926 першим з дослідників ознайомився у Харкові з портретом, котрий після смерті попереднього власника К. Бич-Лубенського зберігався у його племінниці Н. Савченкової. Таранушенко уперше опублікував його під назвою «Портрет жінки» у ст.: До питання про ранні акварельні портрети роботи Тараса Шевченка // Ювілейний збірник на пошану академіка М. С. Грушевського (К., 1928), одночасно зауваживши у ньому спільні риси з «Портретом Є. Гребінки» (нині «Портрет невідомого», 1837), і висловив думку, що це парні портрети. Однак прийняти її заважають різні прийоми компонування та особливості зображення, відмінності колориту. Один із ранніх, доакадем. творів Шевченка засвідчує передусім високопрофесійне володіння прозорим акварельним письмом (див.: *Акварелі Шевченка*). 1930 портрет надійшов до ІТШ з назвою «Портрет невідомої жінки». Ол. *Новицький* у підготовленому томі вид.: *Малярські твори* (С. 2. № 194) подав додаткову інформацію Айзенштока про те, що портретована — дочка письменника Я. Нахімова. Існує припущення, що портрет міг бути виконаний Шевченком за посередництвом І. *Сошенка*, якому замовляв копії з картин палацу Потоцьких у Тульчині його управитель Абаза (*Рубан В*. Український портретний живопис першої половини XIX ст. К., 1984. С. 358). Його передано 1932 в ГКШ з назвою «Портрет К. Абази», 1948 — у ДМШ (нині НМТШ). Уперше експоновано на Ювілейній шевч. виставці (Київ, 1939). Іл. табл. III.

Тв.: ПЗТ: У 12 т. Т. 7. № 11.

Літ.: Таранушенко С. До питання про ранні акварельні портрети роботи Тараса Шевченка // *Ювілейний* зб. на пошану акад. М. С. Грушевського. К., 1928; *Антонович Д*. Т. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12; *Рубан В*. Український портретний живопис першої половини XIX століття. К., 1984.

Ірина Вериківська

АБАШЕ́ЛІ Александр (справж. — Чочія Ісакі; 15/27.08.1884, с. Сачочіо, тепер с. Абашиспірі Абашського р-ну, Грузія — 29.09.1954, Тбілісі) — груз. поет і перекладач. Автор зб. «Усмішка сонця» (1913), «Сонце і Вітчизна» (1939), «Золоті сходи» (1951) та ін., низки оповідань, крит. статей. Укр. тематиці присвятив поезію «Україні». Переклав вірші Шевченка «Доля» та «На Великдень, на соломі», що ввійшли до вид. творів укр. поета груз. мовою: *Шевченко Т*. «Вірші і поеми» (Тбілісі, 1939; 1952) та «Вибране» (Тбілісі, 1961). Виступав на літ. вечорах у Грузії з доповідями про творчий і життєвий шлях Шевченка.

Літ.: Жгенти В. Д. Александр Абашели. Тбилиси, 1958.

Отар Баканідзе

АБАШИ́ДЗЕ Іраклій (10/23.11.1909, с. Хоні, тепер місто, Грузія — 14.01.1992, Тбілісі) — груз. поет, перекладач. Академік АН Грузинської РСР (1960). Закінчив 1931 Тбіліс. ун-т. Автор зб. «Слідами Руставелі» (1965), «Палестино, Палестино!» (1966), «Дорогами Індії» (1972), «Вітри в долині Ріоні» (1979) та ін. Перекладав твори Лесі *Українки*, І. Франка, М. *Бажана*, А. *Малишка* та ін. Один із перших перекладачів «Заповіту» Шевченка груз. мовою (1936). Його перекл. балади «Лілея» та поеми «Москалева криниця» надрук. у вид. груз. мовою: *Шевченко Т*. Вірші і поеми (Тбілісі, 1939; 1952). Серед ст. — «Тарас Шевченко» (1936), «Великий Кобзар» (1961) та ін. А. брав участь у відзначенні ювілеїв Шевченка в Україні (1939, 1961) та в Грузії (1964).

І. Абашидзе

Літ.: Натрошвили Г. Слово об Ираклии Абашидзе. Тбилиси, 1969; *Грицик Л. В*. Іраклій Абашидзе. К., 1979.

Реваз Хведелідзе

АБДЕЛЬАЗІ́З Мелек (4.10.1921, м. Танта — 1999, Каїр) — єгипет. араб. поетеса. Закінчила 1943 літ. ф-т Каїр. ун-ту. Авторка крит. статей. Учасниця Конференції письменників Азії та Африки. Була ред. журн. «Аш-Шарк» («Схід»), що висвітлював життя в Союзі РСР. Член редколегії журн. «Адаб ва накд» («Література і критика») з 1984. 1958 переклала «Заповіт» Шевченка; перекл. увійшов до зб. «Пісні юності» (Каїр, 1959).

Літ.: Кочубей Ю. Заповіт Т. Шевченка арабською мовою // *Хай слово* мовлене інакше: Проблеми художнього пер.: ст. з теорії, критики та історії худож. пер. К., 1982.

Юрій Кочубей

АБДИХАЛИ́КОВ Маршал (26.07.1936, Форт Олександровський, тепер Форт Шевченка, Казахстан — жовт. 1990, Алма-Ата, тепер Алмати) — казах. письменник. Закінчив 1959 філол. ф-т Казах. ун-ту (Алма-Ата). Працював у Музеї — memop. комплексі Т. Г. Шевченка (м. *Форт Шевченка* на п-ві *Мангишлак*). Автор повістей із сучасного казах. життя. Шевченкові присвятив ст.: «Перший пам’ятник Шевченкові у Форті Шевченка» (1963), «Роки на Мангишлаку», «Перший пам’ятник Шевченкові», «Велике, невгамовне серце» (у співавт. з А. Аймановим, усі три — 1964), «Полум’яний співець» (1984).

Літ.: Маршал Абдихаликов: Некролог // Казах. л-ра. 1990. 5 жовт. [казах. мовою].

Борис Хоменко

АБДУЛЛА́ Аббас (справж. — Аджалоглу Аббас Абдулла оглу, друк. раніше — А д ж а л о в; 12.05.1940, с. Болус-Кепенекчі, тепер м. Квемо Болнісі, Грузія) — азерб. поет, літературознавець, перекладач-україніст. Літ. премія ім. М. Рильського (1984). Закінчив 1963 Азерб. ун-т (Баку), а 1964 — аспірантуру при Ін-ті л-ри ім. Нізамі АН Азербайджанської РСР. У 1964—65 стажувався у відділі шевченкознавства ІЛ. З 1998 — викладач україністики в Азерб. ун-ті. Автор поетичних зб. «Отчий поріг» (1970), «Чорно-білий світ» (1980), «Обличчям до світанку» (1984), «Караван, що йде у вічність» (1988), «Поезії» (1996) та ін. До другої і третьої з названих зб. увійшли цикли віршів «Українські візерунки». Як перекладач та упоряд. брав участь у підготовці антологій перекл. сучасної укр. поезії — «Знамено і сонце» (1978) та «Мости» (1979), антології укр. малої прози «Золота пшениця» (1979). Перекладав твори І. Котляревського, Лесі *Українки*, М. *Рильського*, І. *Драча*.

Аббас Абдулла

Учасник 15, 16 та 18-ї наук. шевч. конференцій, де виступив із доповідями. У монографії «Азербайджансько-українські літературні зв'язки» (Баку, 1982) А. дослідив взаємини двох л-р протягом століття (1840—1940), зокр. висвітлив азерб. шевченкіану, уперше ввів у наук. обіг матеріали про діяльність укр. т-ва «Просвіта» ім. Т. Шевченка в Баку на поч. 20 ст.

Етапною для азерб. л-ри стала зб. «Думи мої, думи мої» (Баку, 1979), яку А. уклав з найкращих давніх і нових перекл. поезії Шевченка. Тут уміщено поему «Кавказ», баладу «У тієї Катерини», вірші «Думка — Тече вода в синє море», «Думка — Нащо мені чорні брови», «Думи мої, думи мої» (1840), «Вітер з гаєм розмовляє», «Не завидуй багатому», «Не женися на багатій», «Маленькій Мар'яні», «Минають дні, минають ночі», «І багата я», «Ой я свого чоловіка», «На улиці невесело», «Ой маю, маю я оченята», «Дівча любе, чорнобриве», «Минули літа молодії», «Якби з ким сісти хліба з'їсти».

Тв.: «Заповіт» у перекладах азербайджанських поетів // *РЛ*. 1966. № 12; Шевченко в Азербайджані // *НШК 15*; Образ Шевченка в азербайджанській радянській літературі // *НШК 16*; Перші радянські переклади Шевченка азербайджанською мовою // *НШК 18*; Не сказане мною: Поезії. К., 1986.

Літ.: Мірошниченко М. Руку, Аббасе! // Ранок. 1982. № 11; *Мірошниченко М.* Обличчям до України // *Гроно*: Літ.-мист. зб. К., 1985. Вип. 1; *Драч І.* Слово про Аббаса Абдуллу // *Абдулла Аббас*. Не сказане мною: Поезії. К., 1986.

Микола Мірошниченко

АБДУ́ЛЛІН Хизмет (10.10.1925, аул Баяндай, тепер Єнбекшиказахського р-ну Алматин. обл., Казахстан — 5.03.1986, Алма-Ата, тепер Алмати) — уйгур. письменник, перекладач. Навчався у 1950—53 на філол. ф-ті Казах. пед. ін-ту (Алма-Ата). Автор зб. віршів «Перші кроки» (1954), «Рідний кулан» (1964); поем «Анаят» (1956), «Давутжан» (1959); романів «Під небом Турфану» (1962), «Стародавніми стежками» (1981) та ін.

У його перекл. вийшла зб. творів Шевченка уйгур. мовою «Вірші» (Алма-Ата, 1976). Її склали поеми «Катерина», «Іван Підкова», «Кавказ», «Чернець» (під назвою «Козак»), балада «У тієї Катерини», вірші «Думка — Тече вода в синє море», «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», «Гоголю», «Заповіт», «N. N. — Мені тринадцятий минало», «Пророк», «І виріс я на чужині», «Не для людей, тієї слави», «І широкую долину», «Хіба самому написать», «І золотої й дорогої», «Я не нездужаю, нівроку», «Марку Вовчку», «Ісаія. Глава 35», «Сестрі» та ін. — усього 30 творів.

Пер.: Шевченко Т. Шеирлар. Алма-Ата, 1976.

Літ.: *Бабошин Н*. Ветвь могучего дерева // Простор. 1980. № 3; *Исмаилов Р*. Грани таланта: Хизмету Абдуллину — 60 лет // Казахстан. правда. 1985. 10 окт.

Борис Хоменко

А́БЕЛЬ (Ábel) **Карл** (25.11.1837 — 1906) — нім. лінгвіст. Автор праць з порівняльної лексикографії, у яких виклав свої дослідження законів зміни значень слів у давніх і сучасних мовах, уклав «Словник єгипетсько-семітсько-індоєвропейських коренів слів» (1884). Один з перших західноєвроп. дослідників слов'ян. мов. В Оксфорд. ун-ті 1883 прочитав курс лекцій з порівняльної лексикографії рос. та укр. мов, які опублікував англ. і нім. мовою: Gross- und Kleinrussisch: Aus Ilchester — Vorlesungen über die Vergleichende Lexikographie, gehalten an der Universität Oxford… / Aus dem Englischen übersetzt von R. Dielitz (Leipzig; Berlin, 1885). У ній А., спираючись на праці відомих слов'ян. і рос. істориків — П. *Шафарика*, С. *Соловйова*, М. *Карамзіна*, М. *Погодіна* та ін., і зокр. на «Две русские народности» М. Костомарова, писав про «глибокі внутрішні відмінності» між росіянами і українцями. У контексті нац.-визв. ідей укр. літ. руху, що поширився і за межі рос. імперії на теренах Австро-Угорщини та в Женеві, А. далі пише про «поета Шевченка» як «найвизначніше явище в українській літературі», якого за *Миколи I* через неугодні вірші було позбавлено волі й відправлено на заслання. Не подаючи жодних біогр. даних про нього, А. відсилає читачів до публ. К.-Е. *Францоза* «Українці і їх співець» та ін. його укр. нарисів. З творів Шевченка А. згадав тільки

послання «І мертвим, і живим, і ненарожденним» («Братнє посланіє» — «Die bruderliche Sendung»). А. не точно потрактовує політ. антипанславістичну спрямованість послання, вважаючи його сатирою на «ідею багатьох великоросів звільнити слов'ян з-під панування німців, австрійців, угорців, румун і турків», тоді як насправді і українці, і поляки зазнавали гніту від рос. панування. А. зазначає, що хоч «освічені Славо-Руси, щоб взагалі у Росії могти писати, мусять послуговуватися московитською чи великоросійською мовою, малоросійський рух продовжує розвиватися поза межами царської імперії і творить власну, у багатьох аспектах на диво гарну літературу». Лекції А. схвально оцінив Ф. *Боденштедт* (Вісті наукові // Зоря. 1887. № 8. С. 139—140). Праці А. були в особистій бібліотеці І. Франка.

Тв.: Sprachwissenschaftliche Abhandlungen. Leipzig. 1885.

Літ.: Погребенник Я. Шевченко німецькою мовою. К., 1973.

Володимир Мовчанюк

АБІ́ЛЄВ Діхан (26.12.1907, зимівник Мойилди, тепер Баянаульського р-ну Павлодар. обл., Казахстан — 19.09.2003, Алмати) — казах. письменник, перекладач. Народний письменник Казахської РСР (1987). Закінчив 1937 Ін-т казах. журналістики (Алма-Ата). Автор віршованого роману «Серце Алтаю» (1953), роману-трилогії «Мрія поета» (1975); зб. поезій «Роздум» (1979), «Вірші і поеми» (1987), віршованої повісті «Батир степів» (1981) та ін. Поему «Вогненні хвилі» (1956) присвячено будівникам Дніпрогесу. Перекладав твори П. *Тичини*, М. *Рильського* та ін.

Переклав вірші Шевченка («Огні горять, музика грає», «Лічу в неволі дні і ночі»; ці перекл. друкувалися у вид. творів укр. поета казах. мовою: «Поеми. Ліричні вірші» (Алма-Ата, 1939), «Вибране» (Алма-Ата, 1954), «Вибрані твори» (Алма-Ата, 1961), «Вибрані твори» (Алма-Ата, 1964).

Раушан Кайшибаєва

АБЛІЦО́В Віталій Григорович (17.08.1946, с. Новоукраїнка Куйбишевського р-ну Запоріз. обл.) — укр. публіцист, літ. критик. Закінчив 1972 Ростовський-на-Дону ун-т (нині — РФ). Досліджує історію України, історію л-ри та мист-ва, сучасний літ. процес, історію й сьогодення укр. діаспори. Автор кн.: «Україна: інформаційний простір» (2002), «Галактика "Україна"» (2007), «Український Космос. Космічна енциклопедія» (у співавт., 2009) та ін., упоряд. низки видань. Одна з провідних тем творчості — вивчення життя і діяльності шевченкознавців, зокр. М. *Бурачека*, митців, котрі присвятили свої твори Шевченкові, ілюстрували його поезію та прозу. А. належать статті про діяльність Комітету з *Національної премії України імені Тараса Шевченка*, про творчість її кандидатів та лауреатів, зокр. Д. *Гнатюка*, М. *Жулинського*, Ю. *Шевельова*, Г. *Кочура*, В. Голобородька, О. *Заливаху*, О. *Гончара*, І. *Дзюбу*, І. *Драча* та ін. Стаття А. в енциклопедії «Мистецтво України» (1995. Т. 1) — перша після десятиліть забуття фундаментальна публ. про М. *Бурачека*. У кн. А. «Ностальгія» (есе, статті, листи, щоденники; 2001, 2-ге вид. 2003) йдеться про М. Бурачека як живописця, мистецтвознавця, педагога, фундатора шевченкознавства. У ст. «З одвічних джерел» (зб. «В сім'ї вольній, новій», 1985) дослідник відкриває невідомі й призабуті сторінки життєпису М. Бурачека. Підготував до друку ст. М. Бурачека «Перші ілюстратори "Кобзаря"» (Київ. 1984. № 3).

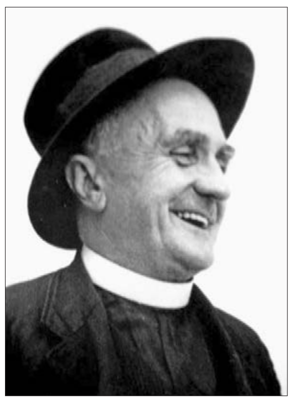
Микола Сулима

АБРАГАМО́ВИЧ Зиґмунт (1923, с. Залуква, тепер Галицького р-ну Івано-Франк. обл. — 13.12.1990, Варшава) — караїм. і польс. філолог, історик і перекладач. Д-р історії. Представник тієї гілки караїм. народності, яка з серед. 13 ст. живе в Україні в районі Луцька і Галича. На формування його укр. симпатій справив вплив М. Лепкий (брат Б. *Лепкого*), один із його вчителів. Після Другої світової війни переселився до Польщі. Закінчив 1951 курс сх. мов у Ягеллон. ун-ті (Краків). У 1952—76 — співробітник Держ. воєводського архіву в Кракові, 1976—88 — Ін-ту історії Польс. АН (Варшава).

Переклав караїм. мовою поему «Гамалія» та вірш «Заповіт»; останній перекл. див.: *«Заповіт» [Антол. пер.].*

Борис Хоменко

А́БРАМ (Abram) **Йосип** (Йоже; псевд. — К о з а к Б а й д а, Т р е н т а р, М о с т а р; 2.02.1875, с. Штаньєль, тепер місто, Словенія — 22.06.1938, Любляна) — словен. письменник, перекладач. Закінчив 1899 вищу духовну семінарію в м. Ґориці. Був священиком у селах Приморської Словенії. 1895 у журн. «Dom in svet» (№ 21) опубл. перший оригінальний твір — романтичну баладу «Українець», позначену впливом творчості Шевченка. 1898 в журн. для дітей «Angeljček» (№ 7) умістив поезію «Рідній мові. За малоруським оригіналом», яка є перекл. вірша С. *Воробкевича* «Рідна мова». За мотивами давньої словен. історії та фольклору А. написав кілька народних драм, поставле-

Й. Абрам

них у різних театрах. Широку популярність А. принесли словен. перекл. творів Шевченка. 1907 і 1908 в його перекл. в Любляні вийшов «Кобзар» у двох томах, до якого увійшли 43 твори, серед них — поеми «Тарасова ніч», «Катерина», «Іван Підкова», «Гайдамаки», «Гамалія», «Наймичка», «Іржавець», «Невольник», балади «Причинна», «Перебендя», послання «І мертвим, і живим», вірші «Холодний Яр», «Заповіт», «Якби ви знали, паничі», «Сон — На панщині пшеницю жала». У 1-му томі вмістив дві ст.: «Огляд історії України» і «Життєпис поета». У 2-му томі супровів поему «Гайдамаки» двома розвідками: перша стосувалася характеристики гайдамаччини (тут подано і перекл. вірша «Холодний Яр»), друга — власне Шевченкового твору. Перекл. А. характеризуються збереженням тропів і фігур оригіналу, семантичною точністю. Вони мали широкий відгук на поч. 20 ст. як у Словенії, де опубл. понад 10 рецензій (зокр. у вид.: Edinost. 1907. № 7; Slovenec. 1907. № 283; 1908. № 149; Dom in svet. 1908. № 5; Ljubljanski zvon. 1908. № 2; Čas. 1908. № 2, 6; Duhovni pastir. 1909. № 1), так і в Україні.

А. — автор ст., опубл. у журн. «Dom in svet»: «На могилі Тараса Шевченка» (1901. № 5), «Словенці серед русинів» (1902. № 2), «Українське питання» (1905. № 7, 9), «Українські народні пісні та коломийки» (1907. № 2, 3), «Тарас Шевченко. До сторіччя від дня народження» (1914. № 6—8). В останній статті у власних перекл. надрук. уривки з поем «Сон — У всякого своя доля» і «Кавказ». В архіві А. зберігається рукопис порівняльної студії «Християнські демократи — С. Грегорчич і Шевченко» (1909), присвяченої зіставлянню філос., естетичних і соц. мотивів у творчості духовно близьких словен. та укр. поетів. Чимало згадок про Шевченка містять і такі публ. А., як «Янез Остап Крек — запорозький козак» (Naša moč. 1917—1918. № 47); «Спогади про д-ра Ян. Ев. Крека» (Mentor. 1926—1927. №№ 3/4—9/10); «Д-р Янез Ев. Крек: До 10-ї річниці смерті» (Koledar Goriške Mohorjeve družbe. 1928) тощо. У своїх працях докладно висвітлив життєвий і творчий шлях Шевченка, охарактеризував його роль у тогочасному суспільному і культурному житті України. Завдяки працям А. і його перекл. поезія Шевченка на поч. 20 ст. стала визначним явищем літ. і суспільного життя Словенії.

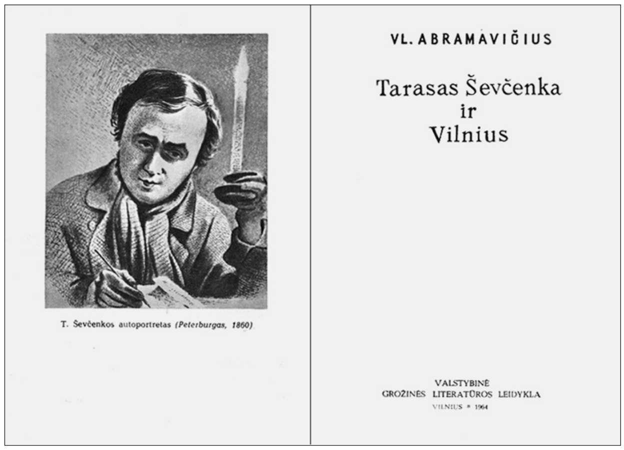
Пер.: *Kobzar*: Izbrane pesmi Tarasa Ševčenka. Z zgodovinskim pregledom Ukrajine in pesnikovim življenjepisom / Prevel Jos. Abram. Ljubljana, 1907; *Kobzar* Tarasa Ševčenka. II. Del. Hajdamaki: Poem z zgodovinskim uvodom o hajdamaščini / Prevel in pojasnil Josip Abram. Ljubljana, 1908; *Кобзар* / Факсиміле. Пер. Й. Абрама. Любляна, 2007 [словен. мовою].

Тв.: Із ст. «Про могилу Тараса Шевченка»: [Уривки] // *СВШ*. Т. 3; З передмови до перекладу «Кобзаря»: [Уривки] // *СВШ*. Т. 3.

Літ.: *Гнатюк В*. Словінський переклад Шевченкових поезій // *ЛНВ*. 1906. Т. 34. Кн. 5; *Erjavec A*. Kobzar. Izbrane pesmi Tarasa Ševčenka z zgodovinskim pregledom Ukrajine in pesnikovim življenjepisom / Prevel Jos[ip] Abram // Dom in svet. 1908. № 1; *Jelenič T*. Hajdamaki («Kobzar» Tarasa Ševčenka, II. Del) // Dom in svet. 1908. № 5; *Ющук І*. Український струмінь у словенській поезії XIX — початку XX ст. // *Слов'янське* літературознавство і фольклористика: Республ. міжвід. зб. К., 1967. Вип. 3; *Гримич В*. Від покоління до покоління // Всесвіт. 1978. № 3; *Гримич В*. За Кобзаревою луною. Стаття перша // Всесвіт. 1981. № 3; *Гримич В*. Подвиг перекладача // Україна. Наука і культура. 1981. К., 1982; *Гримич В*. Йосип Абрам і Йожко Крагель // Слово Просвіти. 2009. Ч. 19.

Вілль Гримич

АБРАМА́ВІЧЮС (Abramavičius) **Владас** (09.05.1909, с. Науядваріс Тракайського р-ну, Литва — 16.11.1965, Вільнюс) — лит. поет, історик культури, перекладач. Закінчив 1951 Вільнюс. ун-т. Автор зб. віршів польс. мовою «Зоря думки» (1930), істор. і біогр. нарисів про лит. писемність, про сучасну поезію (польс. мовою), про В. і Т. Врублевських (лит. мовою). Перекладав польс. поетів лит. мовою. У кн. «Тарас Шевченко і Вільнюс» (Вільнюс, 1964), спираючись

В. Абрамавічюс. Тарас Шевченко і Вільнюс. Вільнюс, 1964. Розгорнутий титул

на арх. відомості й мемуари, А. висвітлив життя Шевченка в цьому місті. На ювілейній 10-й наук. шевч. конф. у Києві 1961 виступав з доповіддю «Шевченко у Вільнюсі».

Тв.: Шевченко у Вільнюсі // *НШК 10*; Tarasas Ševčenka ir Vilnius. Vilnius, 1964.

Вітаутас Рачкаускас

АБРІ́ЛЬ (Abril) **Анрі** (псевд. — Ґабі Ларіак, Антуан Ґарсіа, Антуан Ґарелі; 1947) — іспан. і франц. поет і перекладач. Автор трьох поетичних добірок франц. мовою, які побачили світ у 1980—93. Вивчав славістику в Москві, де живе і нині. Перекладав вірші О. Пушкіна, С. *Єсеніна*, всю пое-

тичну спадщину О. Мандельштама. Укладач і перекладач франкомовної «Антології російської поезії для дітей». А. переклав франц. мовою добірку поетичних творів Лесі *Українки*, І. Франка, П. *Тичини*, М. *Рильського*, А. *Малишка*, які з'явилися окремими вид. у вид-ві «Дніпро». Брав участь у підготовці й вид. «Вибраних творів» Т. Шевченка франц. мовою (К., 1978). Переклав вірші «Думи мої, думи мої» (1847), «В неволі тяжко, хоча й волі», «У тієї Катерини», «Лічу в неволі дні і ночі», «Я не нездужаю нівроку» та ін., поеми «Кавказ» і «Варнак». Перекл. «Заповіту» опубл. у вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*.

Пер.: Шевченко Тарас. Вибрані твори. Chevtchenko Tarass. Oeuvres choisies. К., 1978.

Літ.: Кравець Я. Мости братерства: Огляд поетичних перекладів останніх років // Жовтень. 1980. № 9.

Ярема Кравець

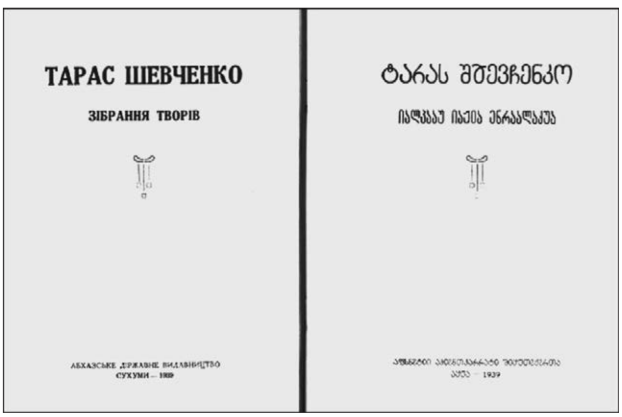
АБХА́ЗЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Перші відомості про життя і творчість Шевченка громадськість Абхазії одержала наприкінці 19 — на поч. 20 ст. Джерелами цієї інформації були груз. і рос. преса, розповіді представників укр. інтелігенції, які з різних причин на тривалий час або й назавжди оселялися на абхаз. землі. Серед них — Шевченків знайомий Д. *Мордовець*, який збирав в Абхазії матеріали для роману «Прометеєве потомство» (1896), педагоги О.Варениця, І. Запорозький, директор Сухум. ботанічного саду В. Маркович, учений і педагог С. *Чавдаров*, діячі л-ри і сцени М. *Кропивницький*, І. *Карпенко-Карий*, артисти П. *Саксаганський*, М. *Заньковецька*, З. Голубенко, Я. Яковлєв. Багато зробили для популяризації творчості Шевченка серед абхаз. читача Є. *Іщенко,* абхаз. письменниця Е. Басарія, яка живе і працює в Києві.

В ознайомленні абхазців з літ. спадщиною Шевченка помітну роль відіграв театр. Ще 1908 громадськість Сухумі схвально сприйняла драми «Назар Стодоля» та «Мати-наймичка» (інсценізація Шевченкової поеми «Наймичка», яку здійснив І. *Тогобочний*). Обидві п'єси поставила спільна укр. театр. трупа Л. *Сабініна* і О. *Суходольського*. Вистава «Назар Стодоля» не раз успішно йшла на сцені Сухум. драм. театру та у виконанні самодіяльних колективів. 1953 п'єсу І. Тогобочного «Мати-наймичка» прихильно зустріли глядачі Сухумі та ін. міст Абхазії.

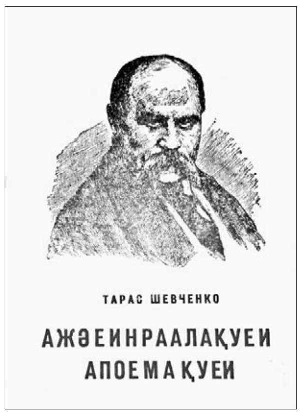
Основоположник абхаз. л-ри Д. *Гуліа* 1938 інтерпретував абхаз. мовою поему «Кавказ», вірші «Не завидуй багатому», «Маленькій Мар'яні», «Заповіт», «Мені однаково, чи буду», «Не молилася за мене» та ін., — у них адекватно передано ідейний зміст і своєрідність їхньої словесно-образної та стильової манери. «Заповіт» згодом опубл. у вид.: *«Заповіт» [Антол. пер.]*. Його справу продовжили учні й послідовники: Л. *Квіцініа* переклав поему «Катерина», баладу «Лілея», вірші «Мені однаково, чи буду», «Косар», «Чи ми ще зійдемося знову?», «І широкую долину», «Вітер з гаєм розмовляє», «І золотої й дорогої», «Я не нездужаю нівроку», «Росли укупочці, зросли», К. *Агумаа* — поему «Сон — У всякого своя доля», Т. *Аджба* — поеми «Тарасова ніч» і «Наймичка». Ці перекл. увійшли до першого вид. поезії Шевченка абхаз. мовою — «Зібрання творів» (Сухумі, 1939) з передм. Д. Гуліа.

Урочисто відзначено 125-річчя *від дня народження Шевченка*. У Держ. театрі (Сухумі) відбулося ювілейне засідання; СП Абхазії надіслала до Києва ювілейне привітання; ім'я Шевченка було присвоєно середній школі № 2 та одній із вулиць Сухумі. Поет Л. Квіцініа взяв участь у роботі VI пленуму Правління СП Союзу РСР у Києві, а в *Каневі* на могилі Шевченка читав перекл. поезій Шевченка (трав. 1939).

У берез. 1964 в Сухумі на ювілейному вечорі з доповіддю виступив О. *Джонуа*. Для участі в ювілейних урочистостях до Києва приїздив Б. *Шинкуба*. Абхаз. читачі одержали нову, значно доповнену (35 творів) зб. поезій Шевченка «Вірші та поеми» (Сухумі, 1964) за ред. Ш. Басаріа. Крім трьох поем («Катерина», «Сон — У всякого своя доля», «Кавказ») та ряду віршів, перекладених у 1930-х, до зб. увійшли переважно вірші, що зазвучали абхаз. мовою вперше. Їх переклали Б. Шинкуба («Ой три шляхи широкії»), А. Аджінджал

Т. Шевченко. Зібрання творів. Сухумі, 1939. Розгорнутий титул

Т. Шевченко. Вірші та поеми. Сухумі, 1964. Обкладинка

(«Минають дні, минають ночі»), О. Джонуа («Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», «Думка — Тече вода в синє море»), І. *Тарба* («Думка — Нащо мені чорні брови»), В. *Анкваб* («Ой не п'ються пива-меди»), Г. *Гублія* («Думка — Тяжко-важко в світі жити», «Маленькій Мар'яні», «Гімн черничий»), Ш. *Пілія* («Якби мені черевики», «Сон — На панщині пшеницю жала»), Б. Гургуліа («N. N. — Сонце заходить, гори чорніють», «Самому чудно. А де ж дітись?»), Ч. *Джонуа* («Садок вишневий коло хати», «І тут, і всюди — скрізь погано»), П. Бебіа («Ой гляну я, подивлюся»), Н. Квіцініа («І небо невмите, і заспані хвилі»), К. Ломіа («Буває, іноді старий»), М. Мікая («Та не дай, Господи, нікому»), Ш. *Цвіжба* («Ой чого ти почорніло»). В абхаз. журн. «Алашара» (1964. № 2) опубл. вірші Шевченка «Та не дай, Господи, нікому» і «Не так тії вороги» у перекл. А. Аджінджала. Твори Шевченка вивчали у школах Абхазії, вони звучали на радіо і в телепередачах. До *175-річчя від дня народження Шевченка* організовано літ.-муз. вечори, книжкові виставки. У журн. «Алашара», «Амцабз», «Апсны аказара», газ. «Апсны Капш» у різний час опубл. низку статей про життя і творчість Шевченка, зокр. «Абхазький народ шанує пам'ять поета» і «Поет, революціонер і громадянин» К. Агумаа, «Він кликав народ до волі» Б. Тужба, «Велике братерство» В. Гвасаліа, «Тарас Шевченко — художник» та ін. публ. Є. Іщенка. Абхаз. мовою видано кн. Є. Іщенка «Від серця до серця» (Сухумі, 1973). Д. Гуліа надрук. в укр. пресі ст. «В сім'ї вольній, новій» (1938) та «Сонячна Абхазія — поетові України» (1939). Образ Шевченка змальовано у віршах Л. Квіцініа («Тарас Шевченко», 1937, укр. переклав С. Тельнюк), Д. Гуліа («Великий Тарасе!», 1941, укр. переклав Є. Дроб'язко), Б. Гургуліа («Тарас Шевченко», 1961, укр. переклав О. Новицький), А. *Жваніа* («Будеш сяяти людству», 1961), В. Гринчукова («Кобзареві», 1961). Заслужений художник Абхазії О. Крайнюков — автор картин «Дмитро Гуліа на могилі Шевченка. 1938» (1967, Сухум. музей Д. Гуліа; авторське повторення 1974 — *ШНЗ)* та «Могила Шевченка біля Канева» (1968), циклу етюдів «Шевченківський край» (1974). У приміщенні СП Абхазії на почесному місці — погруддя Шевченка, що подарували одес. письменники під час Днів укр. л-ри в Абхазії (1972).

Пер.: Шевченко Т. Зібрання творів. Сухумі, 1939 [абхаз. мовою]; *Шевченко Т.* Вірші та поеми. Сухумі, 1964 [абхаз. мовою].

Літ.: Гуліа Д. В сім'ї вольній, новій // Вісті. 1939. 29 верес.; *Агумаа К.* Абхазский народ чтит память поэта // Советская Абхазия. 1939. 9 марта; *Іщенко Є.* Непорушна дружба // *Райдужними* мостами: Ук.-груз. літ. зв'язки. К., 1963; *Іщенко Є.* Шевченкові твори в Абхазії // Вітчизна. 1964. № 3; *Шубравський В. Є.* Шевченко і літератури народів СРСР. К., 1964; *Іщенко Є.* Тарас Шевченко в Абхазії: [Перекл. і вид. тв. Т. Шевченка абхаз. мовою] // Березіль. 1991. № 4.

Борис Хоменко, Етері Басарія

АВА́РСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Перші відомості про Шевченка і його твори авар. громадськість Дагестану одержала на поч. 1860-х, коли у м. Темір-Хан-Шурі, центрі Дагестану, оселився О. *Навроцький*. Формуючи рукописний зб. «Аварські, казикумукські, чеченські та кумукські пісні» у власних перекл. рос. мовою, він знайомив з творчістю Шевченка своїх нових друзів на Кавказі.

Згодом поезія Шевченка увійшла в духовний світ аварця Шаміля (1799—1871). Він ще замолоду вивчав педагогіку, філософію, логіку, араб. словесність, працював над граматикою авар. мови, записував народні пісні, перекази і легенди. Після полону в серп. 1859 Шаміля було заслано в Калугу, а звідти в листоп. 1868 переведено в Київ. Він опанував укр. мову, ознайомився з творами Шевченка, вивчив напам'ять «Заповіт», був вражений поемою «Кавказ» (зауважмо, що укр. поет, безперечно, знав про керівника визв. війни народів Кавказу).

Інтерес до України та її культури виявляв класик авар. л-ри Махмуд із Кахаб-Росо (1873—1919). У його поетичних творах, що набули популярності (багато з них стали народними піснями), і поемі «Міріам» відчутні перегуки з Шевченком. Р. *Гамзатов* у ст. «Вірність таланту» солідаризується з думкою дагестан. поета Е. Капієва, який розглядав в одному ряду творчість Махмуда з Кахаб-Росо, Шевченка та М. *Лермонтова*. Свою повагу до постаті Шевченка засвідчив і народний поет Дагестану, батько Р. Гамзатова, — Г. Цадаса, який у дні святкування *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* звернувся з поетичним посланням до укр. громадськості «Привіт Україні» (1939).

Авар. мовою твори Шевченка зазвучали 1948. Тоді вперше літературознавець, фольклорист, педагог і письменник Ш. Мікаїлов переклав «Заповіт». Перекл. уміщено у шкільній «Хрестоматії з літератури» для 6 класу (Махачкала, 1948), яку він уклав; в Україні перекл. Ш. Мікаїлова увійшов до вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*. Ще два авар. перекл. цього твору виконали М. Суліманов (1954) і Р. Гамзатов (1984). М. Суліманов відтворив рідною мовою вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», вірш «Думка — Тяжко-важко в світі жити», поему «Хустина», вперше опубл. в альм. «Гьудуллъи» (1954. Вип. 1). М. Зайналабідов переклав вірш «Буває, іноді старий», М. Магомедов — «І золотої й дорогої» (під назвою «Горе сироти»), О. Шахтаманов — уривок із поеми «Кавказ».

До Шевченкового слова представники творчої авар. інтелігенції долучалися під час приїздів в Україну. Це стосується, приміром, групи студентів з Аварії, які 1960 — на поч. 1970-х навчалися у Київ. театр. ін-ті ім. І. Карпенка-Карого, або ж діяльності в Києві Земляцтва дагестанців. Авар. громадськість відзначала ювілеї укр. поета. Так, 1964 альм. «Гьудуллъи» надрук. ред. ст. «Т. Шевченко», а народна поетеса Дагестану Ф. Алієва, виступаючи на ювілейних шевч. вечорах, читала свій вірш «Салам, Україно!». На міжнародному шевч. святі «В сім'ї вольній, новій» (1984) у Києві та *Каневі* був присутній Р. Гамзатов, який прочитав учасникам свята свій перекл. «Заповіту». У ті ж дні укр. поет Б. Мозолевський у вірші «Расулу Гамзатову» (1984), доповнюючи думку гостя з Дагестану, підкреслив роль Шевченкової музи у боротьбі народів Кавказу проти Російської імперії. Укр. критик В. П'янов слушно зауважив, що у творчості авар. поетів відлунюють мотиви та інтонації Шевченка.

Літ.: Магомедов Б. М. Очерки аварской дореволюционной литературы. Махачкала. 1961; *П'янов В.* Слово про Расула Гамзатова // Гамзатов Р. Високі зорі: Вірші й поема. К., 1968; *Шубравський В.* Через гори і моря далекі // Дніпро. 1973. № 3; *Олександренко Є.* Уклін Кобзареві // Друг читача. 1985. 14 берез.; *Ашуг* збирає друзів // Вечірній Київ. 1990. 28 серп.; *Мазур П.* Борітеся — поборете! // Крим. світлиця. 2000. 10 берез.

Борис Хоменко

А́ВҐУСТ (Augustus) **Гай Октавіан** (63 до н. е., Рим — 14 н. е., Нола, тепер Італія) — римський імператор, за наказом якого у 8 н. е. поет *Овідій* був висланий з Рима у найвіддаленіший закуток Римської імперії — Малу Скіфію. Місцем поселення для поета було призначено місто Томи (нині Констанца в Румунії) біля берегів Чорного м. У Щоденнику від 19 черв. 1857 Шевченко порівнює А., який заслав Овідія у скіфський край, зі своїм кривдником — *Миколою I*: «Август-язычник, ссылая Назона к диким гетам, не запретил ему *писать и рисовать*. А христианин Н[иколай] запретил мне то и другое. Оба палачи. Но один из них палач-христианин!»

Мирослава Шах-Майстренко

АВДО́ТЬЯ (роки життя невідомі) — няня в родині Ускових, уральська козачка, ймовірно, родом із поселенців Миколаївської станиці побл. *Новопетровського укріплення*. Її сестра Катерина була вихованкою Ускових і позувала для Шевченкової сепії «Молитва за померлими» (раніше відомої під назвою «Казашка Катя»). Шевченко згадував А. 11 лип. 1857 у Щоденнику, коли описував, як вона розчарувалася, побачивши його із запаленою сигарою: «Она до сих пор думала, что я по крайней мере часовенный [тут — розкольник]. А я такой же еретик-щепотник, как и другие». Її та сестру Шевченко згадав і в листі до І. *Ускова* від 17 лют. 1858 з *Нижнього Новгорода*: «Поздравляю вас с этим светлым праздником и от души целую вас всех — и Катю, и няню».

Літ.: Пилипенко С. По Шевченкові малюнки // Плуг. 1929. № 2; *Зарянко М. С.* Спогади Н. І. Ускової про Т. Г. Шевченка // *Спогади 1982*.

Леонід Большаков

А́ВЕЛЬ — у Старому Завіті другий син *Адама* і *Єви*, вівчар, якого убив старший брат-землероб *Каїн* із заздрості (Бут. 4, 1—8). У Новому Завіті — перший мученик, перший гнаний праведник; ним починається ряд невинно убієнних (Мт. 23, 35; Лк. 11, 51; Євр. 11, 4; 12, 24; Ін. 3, 12). Образ А. — невинної жертви, праведника — подальша християнська традиція розглядає як прообраз *Ісуса Христа*. Як «брата праведного», ім'я якого не названо, жертву Каїна, А. згадано в Шевченковій поемі «Варнак» (2-га ред.). Гол. герой повісті «Художник» одержує в *Академії мистецтв* програмне завдання «Адам и Ева над трупом своего сына Авеля» (4, 137).

Юрій Пелешенко

АВЕ́РІН Всеволод Григорович (8/20.02.1889, с. Чепіль, тепер Балаклійського р-ну Харків. обл. — 3.09.1946, Харків) — укр. художник-анімаліст. Працював у галузі книжкової та станкової графіки, переважно в техніці літографії, також створював портрети і пейзажі. 1914 закінчив Харків. худож. школу (викладачі О. Любимов, М. Федоров), пізніше навчався у студіях Е. Штейнберга і К. Кіша (Харків). Автор ілюстрацій до дитячих книжок, природознавчої та наук.-попул. л-ри, станкових творів, виконаних лаконічною худож. мовою. Основні твори: ілюстрації до казок «Ріпка», «Колобок», книжок Л. *Толстого,* М. *Горького,* Л. *Квітка* (усі — 1936—39), серії акварельних пейзажів «По Осетії» (1931), «Крим» (1933), офортні портрети М. *Чернишевського,* М. *Добролюбова,* М. *Некрасова* (усі — 1929), О. Пушкіна (1937).

1939 до *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* створив портрет поета у техніці літографії, офорт «Т. Г. Шевченко в Новопетровському укріпленні», два варіанти композиції «Т. Г. Шевченко серед представників російської революційно-демократичної літератури (М. Чернишевський, М. Добролюбов, М. Некрасов, В. Курочкін, М. Михайлов)» (один варіант — офорт, суха голка; другий — автолітографія). Гравюрам А. притаманна типова для

мист-ва 1930-х інтерпретація образу Шевченка як революціонера-демократа.

Літ.: Тарас Шевченко: Автолітографії художників міста Харкова, присвячені 125 роковинам з дня народження великого поета-революціонера. Х., 1939; *Т. Г. Шевченко* в портретах и иллюстрациях: Пособие для учителей средней школы. Лг., 1940. Республіканська ювілейна шевченківська виставка: Каталог-путівник. К., 1941; Посмертна виставка творів художника В. Г. Аверіна: Каталог. Х., 1950; *Аверін* [Буклет]. Х., 1958; Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961.

Ірина Ходак

АВЕ́РКОВ Павло Петрович (25.06.1924, Тула, РФ — 8.02.1986, Київ) — укр. художник-скляр. Навчався у 1948—52 в Москов. ін-ті прикладного та декорат. мист-ва; 1952—54 у Ленінгр. вищому худож.-промисловому уч-щі ім. В. Мухіної (нині Санкт-Петерб. держ. худож.-промислова академія ім. А. Д. Штігліца). 1954—68 працював на Київ. заводі худож. скла над формами побутового і декорат. посуду в гуті та кришталі, застосовуючи в декорі техніку глибокого різьблення, матування та ін. Виробам А. властива тенденція до класичної побудови об’ємів і традиційної пропорційності. Образи з історії України, творів Шевченка, тема материнства були провідними у творчості митця. Серед основних творів: декорат. вази «Український танець» (1955), «Каштани» (1960), «Ювілейна» (1967); тарелі «Надія» (1963), «1967 рік» (1967). Започаткував портретний жанр в укр. худож. склі. На шевч. тематику виконав декорат. тарелі: «Катерина» (скло, алмазна грань, 1954, 1961; кришталь, 1964), «Наймичка», «Утоплена» (обидва — кришталь, алмазна грань, 1961), з портретом Шевченка (кольор. кришталь, алмазна грань, 1961), «Минуле» і «Сучасне» (обидва — кольор. кришталь, алмазна грань, 1964); келих, присвячений 150-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка (кришталь, алмазна грань, 1963). У декорат. тарелі «Катерина» (1964) своєрідно інтерпретував образ матері у погрудному силуетному портреті жінки з дитиною на руках. Композицію виконано у техніці алмазного гранування; графічною виразністю й округлими обрисами ліній автор відтворив лагідний погляд і ніжність почуттів матері до дитини. Виставки: всеукр. і міжнародні (Франція, Канада, Японія, США). Твори зберігаються у НМУНДМ, НМІУ, Харків. худож. музеї, Держ. центр. музеї сучасної історії Росії (Москва). Іл. табл. XII.

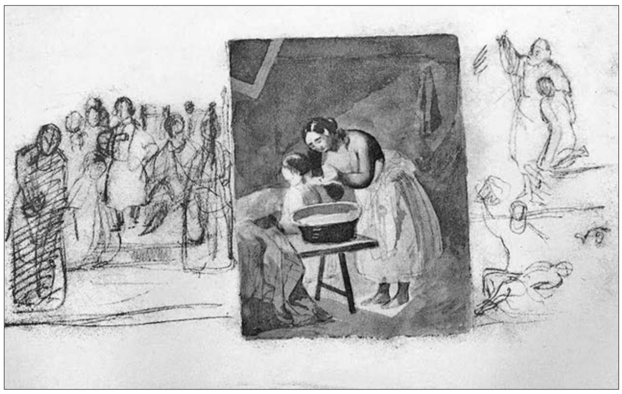
П. Аверков. Декоративний таріль «Катерина». Скло, алмазна грань. 1954

Тв.: Українське народне мистецтво. Кераміка і скло: Альбом. К., 1974; Сучасне українське художнє скло: Альбом. К., 1980.

Літ.: Петрякова Ф. Українське гутне скло. К., 1975.

Олена Клименко, Марина Юр

АВРАА́М — праотець євр. народу. Народився в м. Урі Халдейському бл. 2040 до н. е. За Книгою Буття, Бог наказав А. стерегти Його заповіт (Бут. 17, 9). У Біблії А. — взірець праведності, твердої віри в Бога й найглибшого смирення перед Ним. У Євангелії *Ісуса Христа* названо «Сином Авраамовим». Віра А. була така сильна, що він, не вагаючись, погодився принести в жертву Богові свого сина Ісаака. До цього сюжету Шевченко звернувся в ескізі «Жертвоприношення Авраама». А. згадує Шевченко в поемі «Марія» («Святий закон! / І Авраама і Мойсея!») та в повісті «Близнецы», герой якої Саватій Сокира порівнював киргизів (власне казахів) «с библейскими евреями, а а к с а к а л о в их — с патриархом Авраамом» (4, 99). У повістях «Несчастный», «Близнецы», «Прогулка с удовольствием и не без морали» вживається вираз «на лоне Авраамле», коли йдеться про смерть людини. Цей вислів запозичено з євангельської притчі про багатого та Лазаря: «Бы́сть же оу̂мре́ти нищемѹ, и не́сенѹ бы́ти А҃́гг҃лы на ло́но А̓враа́мле» (Лк. 16, 22).

Т. Шевченко. Мати миє дитину. Жертвоприношення Авраама та багатофігурна композиція. (Dubia). Ескізи. Папір, олівець, акварель. 1840

Юрій Пелешенко

АВРА́МЕНКО Василь Кирилович (10/22.03.1895, с. Стеблів, тепер смт Корсунь-Шевченківського р-ну Черкас. обл. — 6.05.1981, Нью-Йорк, США; перепохований 4.05.1993 у Стеблеві) — укр. танцюрист,

В. Авраменко

хореограф, режисер, кіносценарист, громадський діяч. Закінчив 1912 учительські курси у Владивостоку, 1914 — військ. школу старшин. 1917 приїхав до Києва. Навчався 1918 у Муз.-драм. ін-ті ім. М. Лисенка. Був актором Київ. театру М. Садовського (див. *Садовського М. К. театр*). У лют. 1918 дебютував у ролі Першого хлопця в опері «Катерина» М. *Аркаса* та Молодого козака в драмі «Невольник» М. *Кропивницького* — обидва твори за Шевченком. 1919—20 — актор Держ. театру УНР (Київ, Вінниця, Кам'янець-Подільський). Переїхав до Зх. України, де виступав із концертами, організовуючи школи народного танцю у Львові (1922), Луцьку, Кременці, Рівному (1923), Холмі (1924). З 1926 — у Канаді, де викладав укр. танок. Організував школу укр. народного танцю (Балет Василя Авраменка) в Нью-Йорку, з яким протягом тривалого часу гастролював у США, країнах Пд. Америки та Австралії. Виступав з укр. хором О. *Кошиця* і своїм танцювальним балетом у складі 500 осіб у Метрополітен-опера в Нью-Йорку (1931), у численних хореографічних композиціях, мотто, епіграфах, заставках і декораціях, використовуючи мотиви Шевченкових творів. В основу найвідомішого танцю А. «Гонта» покладено тему поеми «Гайдамаки», широко відомим став і дівочий ліричний танець «Катерина». Мотиви Шевченкових поезій помітні в танцях та одноактних балетах «За Україну», «Січ отамана Сірка», «Русалки», «Великдень в Україні». Хореографічні композиції А. були показані на Першій світовій виставці в Чикаго (1926), у Білому домі у Вашингтоні (літо 1935). З 1941 звернувся до кіномист-ва. Видав підручник «Українські народні танці, музика і стрій» (Вінніпег, 1947).

Літ.: Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942; *Книш І.* Жива душа народу. Вінніпег, 1966; *Пігуляк І.* Василь Авраменко: Відродження українського танку. Сиракюз; Нью-Йорк, 1979; *Коць М.* Василь Авраменко // Музика. 1993. № 4; *Кошиць О.* Спогади. 2-ге вид. К., 1995; *Луців В.* Незабутній Василь Авраменко у моїй пам'яті // Київська старовина. 1996. № 2; *Погребенник Ф.* Корифей українського танцю (Спроба осмислення мистецтва В. Авраменка у науковій літературі) // *НТЕ*. 1997. № 2/3; *Туркевич В.* Хореографічне мистецтво України у персоналіях. К., 1999; *Абліцов В.* Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті. К., 2007.

Леонід Барабан

АВРА́МЕНКО Василь Кузьмич (31.01.1936, Мурманськ, РФ) — укр. художник. Працює в галузі книжкової та станкової графіки. Закінчив 1962 Київ. худож. ін-т (викладачі В. *Касіян,* С. Єржиковський, І. Штільман, І. *Плещинський*, Г. *Якутович*). Автор оформлення та ілюстрацій до кн.: «То не маки цвітуть» В. Бичка (К., 1962), «Чарівні оповідання» В. Владка (К., 1962), «Земля говорить» М. Фененка (К., 1965), «Тарас Бульба» М. Гоголя (К., 1971).

На шевч. тематику виконав ілюстрації до поеми «Гайдамаки» (літографії, 1962). Виразність композицій, що передає особливості нац. культури, властива графічним аркушам А., який був одним із учасників худож. оформлення ювілейного «Кобзаря» (К., 1963). Створив ліногравюри «Прощання Яреми з Оксаною», «У нашім раї на землі» (обидві — 1963), «Молодий Шевченко», триптих «Повернення Шевченка на Україну» (кольор. ліногравюри, обидві — 1964).

Літ.: Художники України: Енцикл. довід. К., 2006. Вип. 1.

Леся Генералюк

АВРА́МЕНКО Віталій Григорович (3/16.08.1912, с. Станіслав, тепер Білозерського р-ну Херсон. обл. — 24.09.1974, м. Ніжин, Черніг. обл.) — укр. актор і режисер. Заслужений артист Української РСР (1952). Навчався в Муз.-драм. ін-ті ім. М. Лисенка (Київ). Працював у театрах Києва, Запоріжжя та ін., очолював Закарп. (1953—60) і Ніжин. (1964—74) укр. муз.-драм. театри. Здійснив постановку «Назара Стодолі» в Черкасах (1933), Ніжині (1964), в Народному театрі м. Новограда-Волинського (1971, реж.-консультант) та «Гайдамаків» (1938, інсценізація В. *Харченка*, Київ. обл. укр. драм. театр ім. П. Саксаганського, м. Біла Церква), а також п'єси І. *Тогобочного* «Мати-наймичка» (за Шевченком, 1966, Ніжин. укр. муз.-драм. театр ім. М. Коцюбинського). Виконував ролі: Назара у виставі «Назар Стодоля» (1945—47, Запоріз. укр. муз.-драм. театр ім. М. О. Щорса, тоді — в Ужгороді), Хоми Кичатого у виставі «Назар Стодоля» (1964) та Батька — у «Матері-наймичці» (1966; обидві — у Ніжин. укр. муз.-драм. театрі ім. М. Коцюбинського). Виступав із читанням Шевченкового послання «І мертвим, і живим» у філармоніях Сум, Чернігова, Києва.

Леонід Барабан

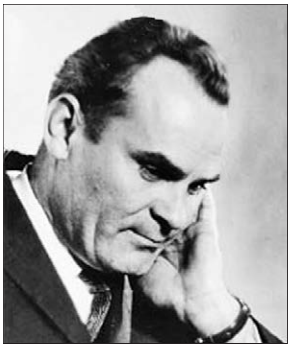
АВРА́МЕНКО Георгій Титович (15/28.03.1905, Київ — 30.06.1978, там само) — укр. актор і режисер. Заслужений артист Української РСР (1964). Працював у Харків. новому театрі ім. Лесі Українки (1924), пересувних театрах України (1925—29), театрах Києва, Житомира, Кам'янця-Подільського (1930—40-ві), у Терноп. укр. муз.-драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка

(1947—75). Виконавець характерних і комічних ролей. Поставив драму «Мати-наймичка» І. *Тогобочного* за Шевченком (1961, Терноп. укр. муз.-драм. театр ім. Т. Г. Шевченка), у якій грав роль Трохима. У різні роки виконував роль Хоми Кичатого у п'єсі «Назар Стодоля»; у виставах «Гайдамаки» за Шевченком (інсценізація В. *Харченка*, 1936, Харків. театр «Червоний шлях») і «Марина» М. *Зарудного* (1964, Терноп. укр. муз.-драм. театр ім. Т. Г. Шевченка) грав ролі Лейби; у виставі драми «Кайдани порвіте» М. *Левченка* (1965, Терноп. укр. муз.-драм. театр ім. Т. Г. Шевченка) — роль Кирила. Виступав із читанням «Заповіту» та ін. творів Шевченка.

Літ.: Корнієнко О. З. Тернопільський театр імені Т. Г. Шевченка. К., 1980.

Леонід Барабан

АВРА́ХОВ Григорій Герасимович (5.02.1922, с. Попельнасте, тепер Олександрійського р-ну Кіровогр. обл. — 27.08.2007, Київ) — укр. літературознавець, педагог, музейний працівник. Закінчив 1951 Криворіз. пед. ін-т. Канд. пед. наук (1958). Викладав у Черкас. пед. ін-ті (1956—64), був деканом філол. ф-ту (1962—64), зав. кафедри укр. л-ри, деканом філол. ф-ту Ніжин. пед. ін-ту (1964—69), проректором Київ. ін-ту культури (1971—73), викладав л-ру в Київ. ін-ті вдосконалення вчителів (з 1992). Зазнав переслідувань від радянської влади. Автор книжок і статей, присвячених класикам укр. л-ри, проблемам мовознавства та методики викладання. Серед них — «Художня майстерність Лесі Українки: Лірика» (1964), «Леся Українка: Семінарій» (1971), «Леся Українка: Проблеми текстології та історії друку (До двадцятитомного видання творів, 1975—1979): Монографія» (2007) та ін. Досліджував творчість Шевченка. Основні праці: «Перше видання “Кобзаря” Т. Г. Шевченка та його історико-літературне значення» (1962), «Епітет у Т. Шевченка» (1964) та ін. Новизною сучас. потрактувань вірша «Мені однаково, чи буду» позначено розвідку «Поезія трагічної пересторoги та її інтерпретатори» (*СіЧ*. 1991. № 9). Дискусійні моменти ст. А. «Із історії задуму та видрукування празького “Кобзаря”» (*СіЧ*. 2004. № 5) спричинили появу уточнень одного з упоряд. зб. *Спогади 1982* (рос. мовою — 1988) М. *Павлюка* (*СіЧ*. 2004. № 7).

Г. Аврахов

Тв.: Одна з недосліджених поезій Т. Шевченка («У перетику ходила...») // Дивослово. 1998. № 3; Шевченкове апокаліпсичне «Подражаніє» «Осія. Глава XIV»: Екзаменація історіософських засад канонічного тексту // Визв. шлях. 2005. № 9/10; «*Конкорданція* поетичних творів Тараса Шевченка»: Рівновеликості задуму та виконавства // *СіЧ*. 2005. № 1. — Рец. на кн.: Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка: У 4 т. Нью-Йорк та ін., 2001; Дещо про поетичну метафору загалом і про поетику Шевченкової метафори зосібно // Визвольний шлях. 2006. № 3.

Валентина Іскорко-Гнатенко

АВРЕ́ЛІЙ (Aurelius) **Марк** (26.04.121, Рим — 17.03.180) — римський імператор з 161. Народився в сенаторській родині, виховувався в оточенні імператора Адріана. Був послідовником стоїчної школи в філософії, велику увагу приділяв етиці. У відомому філос. трактаті «Наодинці з собою» обстоював моральне самовдосконалення і божественне походження людського розуму. Шевченко принагідно згадує А. в повісті «Художник».

Ольга Камінчук

АВРІ́ЛЬ (d'Avril) **Адольф Левек барон д'** (псевд. — Cyrille; 17.08.1822, Париж — 27.10.1904, с. Копп'єр, деп. Валь-д'Уаз, Франція) — франц. славіст, письменник, перекладач, публіцист. Автор кн. «Сентиментальна мандрівка у слов'янські країни» (Париж, 1876), «Слов'яни перед латинським світом» (Париж, 1884), численних наук. праць з історії та духовного життя пд. і зх. слов'ян. Видавець і перекл. зб. «Битва під Косово» (Париж, 1868). Упоряд., перекл. добірки слов'ян. поезії «Дочка Слави. Вибране із слов'янської поезії» (Париж, 1896).

Уперше А. згадав Шевченка у кн. «Сентиментальна мандрівка…» (розд. 9 «Море і степи»). Розповідаючи про запороз. козаків, їхні республ. традиції та військ. організацію, визв. війни, А. нагадав, що деякі польс. і рос. поети підносили чарівність природи України та її козаків. Найвизначнішим з укр. поетів, які сказали своє слово про козаків, А. назвав Шевченка. Подаючи останні абзаци Автобіографії Шевченка, автор ілюстрував його творчість і оспівану в ній козацьку добу уривком із поеми «Гамалія» у своєму перекл., а також фрагментом із поеми «Тарасова ніч», який починається рядком «Україно, Україно!». Високо оцінюючи лірику і ранні істор. поеми Шевченка, А. з консервативних позицій осуджував його соц.-політ. твори, зокр. поеми «Сон — У всякого своя доля» і «Кавказ», називав їх «звичайними, розхристаними памфлетами проти суспільства, релігії, влади взагалі», зазначав, що Шевченко досягнув більшої майстерності й незрівнянної вартості в істор. жанрі, де є «чіткі думки, живий струмінь і почуття».

До постаті укр. поета А. звернувся і в зб. «Дочка Слави» (Париж, 1896). Він зазначав, що вибрав «найхарактерніші твори з кожної зі слов'янських лі-

ратур». Пропонуючи читачеві найкращі зразки слов'ян. л-р (поряд із Шевченковими друкувалися твори А. *Міцкевича* та ін. поетів), автор виклав своє розуміння перекладацького мист-ва, завваживши, що для належної інтерпретації слід передати не лише зміст, а й рух, форму, тональність. Майже всі твори добірки подано в перекл. самого А.

Шевч. матеріал уміщено в розділі «В Україні», у якому А. пропонував широку істор. інформацію, охарактеризував «українську школу в польській поезії», згадував «Полтаву» О. Пушкіна. Шевченка називав «енергійним, винятковим і завзятим українцем». Окреслюючи гол. віхи життя і творчості поета, він зазначив, що це «не лише біографія, а й картина суспільства на початку століття».

У тому ж розділі подано спогади Бр. Залеського, кілька зразків поезії Шевченка в перекл. А., розповідь про взаємини поета з княжною В. *Рєпніною* (з додатком фрагментів їхнього листування). Поезія Шевченка, писав А., «наче рвучкий, молодий козацький кінь, несе нас у запорізький степ», підкреслював, що віддає перевагу поемі «Гамалія», у якій поет «вільно розкриває всі свої найкращі якості».

Спираючись на власний досвід, франц. дослідник звертав увагу на труднощі, з якими може зіткнутися кожен, узявшись за перекл. Шевченкових творів.

Тв.: Voyage sentimental dans les pays slaves par Cyrille. Paris, 1876; Slavy Dcera: Choix de poésies slaves. Paris, 1896; Les Slaves devant le monde Latin // Revue du Monde Latin. Paris, 1884. T. 3. Mai— août.

Ярема Кравець

АВРО́РА — грец. богиня ранкової зорі, Еос; її поява на небосхилі відкриває новий день. Напр., у *Гомера*: «В шатах шафранних Еос над всією простерлась землею...» («Іліада», VII, I, перекл. Б. Тена); або: «Щойно з досвітньої мли заясніла Еос розоперста...» («Одіссея», II, I, перекл. Б. Тена).

Дж. Фр. Гверчино. Аврора. Плафон казино вілли Людовізі. Фреска. Рим. 1621

А. у Шевченка («Прогулка с удовольствием и не без морали») — небесне світило, аналог гомерівської Еос: «Златовласая, румяноланитая Аврора уже умылася алмазною росою и радостно улыбалась сладко дремавшей земле» (4, 300); «как лучезарная Аврора, вышла хозяйка в белом шелковом платье» (4, 282) . Як провісниця світла, нового життя і радості постає А. у повісті «Близнецы»: «Теперь же грустные тяжелые тучи скрываются за горы и на горизонте показывается блестящая Аврора, предшественница моего светлого, невозмутимого счастия. Проще сказать, я женюсь» (4, 113). Шевченко згадав А. у Щоденнику 11 лип. 1857: «В полночь переменился ветер. Отошел к норд-весту. Я полюбовался прозрачными исчезающими облаками и лег спать. Проснулся до восхода солнца. Небо было чисто. Только одна-единственная звездочка, как алмаз, горела высоко на востоке. Это должна быть Аврора. Солнце не успело выглянуть из-за горизонта, и она исчезла».

Мирослава Шах-Майстренко

АВСТРА́ЛІЯ І ШЕВЧЕ́НКО. Серед вихідців з Російської імперії, які в останніх роках 19 ст. і в перших десятиліттях 20 ст. з Далекого Сходу переселялися в Австралію, зокр. в Квінсленд, були й свідомі українці. Вони, подібно до ін. українців-емігрантів, плекали традицію пошановування Шевченка. Про них, тим більше про їхнє культурне життя, відомо дуже мало. За інформацією журналіста з Полтави Г. Піддубного в журн. «Західна Україна» (1930), один із діячів Укр. робітничого гуртка (створений 1915 у Брізбені) В. Марченко організував театр. гурток, який поставив п'єсу Шевченка «Назар Стодоля» (*Маркусь В*. Австралія // Енциклопедія української діяспори. К., 1995. Т. 1. С. 19; Новини. [Едмонтон]. 1915. 15 січ.; Робочий народ. [Вінніпег]. 1915. 10 берез.).

У 1948—51 до Австралії прибула основна частина укр. поселенців — тих, які після Другої світової війни опинилися у таборах переміщених осіб Центр. Європи під окупацією зх. союзників. Ця хвиля еміграції, яка разом із нащадками у серед. 1980-х налічувала бл. 30 тис. осіб, створила досить розгалужену мережу укр. реліг. і громадських організацій. У столичних містах штатів Австралії та в ін. місцях, де оселилися українці, постали укр. громади або їхні філії. Усі громади щороку організовували й досі організовують урочисті заходи на відзначення нац. свят. Найважливішим із таких свят для культурного самоусвідомлення укр. спільноти були річниці народження та смерті Шевченка. Програми, як правило, складалися з доповіді на шевч. тему, виступів місцевих укр. аматорських мист. гуртів і декламування віршів — як самого Шевченка, так і присвячених йому, деколи

авторства місцевих укр. поетів. Вірші на шевч. тему писали З. Когут, В. Онуфрієнко, Б. Коваленко, П. Вакуленко та ін. Виступали й люди, які були акторами ще в Україні або в таборах переміщених осіб: Р. Василенко, С. та І. Залеські, Я. Гевко, С. Крижанівський, Л. Максимишин, Ю. Михайлів, К. Фольц, І. Бринза та ін.

Пошановування поета особливо розгорнулося 1964 з нагоди *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. 1963 у всіх штатах Австралії було організовано ювілейні комітети, а у Вікторії на оселі Пласта «Сокіл» побл. Джилонґа поставлено пам'ятник Шевченкові у формі обеліска. Управа Союзу укр. організацій Австралії (СУОА), центр. укр. координаційної установи країни, заснувала Фонд ім. Т. Г. Шевченка для нагороджування учнів шкіл українознавства. Серед публ., які розповсюджував відділ преси та інформації СУОА, була й кн. П. *Одарченка* «Світова слава Шевченка».

1964 в Мельбурні танцювальний ансамбль «Соняшний промінь» поставив новий балет «Причинна». Автором хореографічного сценарію була керівник ансамблю, засновниця Балетної компанії Зх. Австралії у Перті, дочка графіка Г. *Нарбута* М. Березовська. Муз. написав композитор і піаніст А. Мірошник. Хореограф А. Новицький (з 1995 відомий в Україні і як меценат літ. конкурсу «Слово України») створив балетну композицію «Поет» за мотивами з життя Шевченка на муз. А. *Кос-Анатольського* та Ф. Грофе (1968 поставлено у Мельбурні). У серед. 1990-х А. Новицький скомпонував розширене хореографічне лібрето цього твору під заголовком «Поет Шевченко», оригінальну музику для якого почав писати А. Мірошник.

1950 в Сіднеї з ініціативи Є. *Пеленського* та з метою продовження традицій львів. Наукового товариства імені Шевченка було засновано Наук. т-во ім. Т. Шевченка в Австралії. Значну частину своєї наук.-популяризаторської діяльності (доповіді для широкої публіки, газетні статті) члени НТШ П. *Богацький*, Є. Пеленський, Д. Чуб (псевд. Д. *Нитченка*), архієпископ Сильвестр (С. Гаєвський), І. Пеленська, І. Рибчин, С. Радіон, В. Олійник та ін. присвячували саме шевч. тематиці. НТШ у Мельбурні під проводом Т. Ляховича до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* організувало Конгрес укр. вільної науки (12—14 лют. 1961; друга сесія відбулася в Сіднеї 22—24 груд. 1961), де було прочитано низку шевченкознавчих доповідей. Найвідомішим твором австрал. шевченкіани є кн. Д. Чуба «Живий Шевченко» (Мюнхен, 1963) — наук.-попул. розвідка про маловідомі та інтимні сторінки із життя поета. Перший варіант під заголовком «Шевченко в житті» опубл. в Реґенсбурзі (Німеччина) 1947 перед виїздом автора до Австралії. Перевидана у Мельбурні 1983 і 1987, книжка з'явилася англ. мовою в перекл. Ю. Ткача (Shevchenko the Man: The Intimate Life of a Poet. Мельбурн, 1985). В Україні вийшла 1994.

Чималу увагу присвячували Шевченкові укр. театр. ансамблі в Австралії. П'єсу «Назар Стодоля» разом із «Вечорницями» П. *Ніщинського* поставили в Сіднеї 1958 Укр. мист. т-во, хор *«Боян»* та Укр. народний балет. Її ставили і драм. гуртки у дільниці Сіднея Басс Гілл (1956), у Перті (1960), Брізбені (1961) й Аделаїді (1964). Інсценізації за творами Шевченка ставили в Укр. театрі малих форм в Аделаїді. Оперу М. *Аркаса* «Катерина» показав у Мельбурні Укр. муз. театр ім. М. Лисенка при Укр. громаді Вікторії 1962 (гол. роль виконувала Є. Павловська, кол. співачка Київ. театру опери та балету), а згодом (1991) ансамбль «Українська молодь».

Іменем Шевченка названо укр. суботні школи у дільницях Мельбурна — Ньюпорті, Сент Олбансі, Ессендоні та в містах штату Вікторія — Джилонґу, Ньюборо та Водонга; у дільницях Сіднея — Кабраматта і Блектавні; у Перті й Нортгамі в Зх. Австралії. 1975 Фундація українознавчих студій Австралії створила Шевч. фонд, призначений для підтримки університет. навчання і дослідницької діяльності в галузі україністики в Австралії. Фонд підтримував укр. програму в Ун-ті ім. Макворі в Сіднеї. 1990 у Мельбурні, а згодом у Сіднеї та Аделаїді виникло Т-во укр. мови ім. Шевченка, яке взорувалося на засади новоствореного Т-ва укр. мови в Україні.

Основні вид. творів Шевченка та шевченкознавчої л-ри в Австралії зберігаються у б-ках Ун-ту ім. Монаша (Мельбурн), Ун-ту ім. Макворі (Сідней) та у Б-ці єпископа УГКЦ (Мельбурн). До гол. б-к країни не потрапило жодне вид. Шевченка 19 ст.

Літ.: Радіон С. Нарис історії Наукового товариства ім. Т. Шевченка в Австралії (1950—1975). Мельбурн, 1976; Українці в Австралії: [У 2 т.]. Мельбурн, 1966—1995; *Кравченко П*. Два мистці — одна ідея // Новий обрій: Альм. Мельбурн, 1997. Ч. 10; *Українці* Австралії: Енцикл. довід. Сідней, 2001.

Марко Павлишин

АВСТРІ́ЙСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Австр. культурі належить важлива роль в ознайомленні німецькомовного читача із творчістю Шевченка. Австро-Угорщина (до складу якої протягом тривалого часу входили й зх.-укр. землі) як конституційна держава виявляла толерантність до слов'ян. народів, надавала їм певні можливості для духовного розвитку.

Укр. культурний рух у Галичині, який зародився у 1840-х («Руська трійця»), був пов'язаний з ім'ям Шевченка і своєрідно переломлювався в австр., зокр. віденському, середовищі, стимулював появу укр. т-в («Січ»), періодичних вид. («Ruthenische Re-

vue», «Ukrainische Rundschau»), а з 1860-х — традиції вшановування пам'яті Шевченка у Відні. Рецепція творів Шевченка в Австрії та Німеччині взаємодоповнювалася завдяки мовній спільності обох країн.

Проблема має кілька аспектів, а саме: Шевченко в нім. перекл., літ.-крит. інтерпретації, у худож. свідомості діячів австр. культури та в громадсько-політ. житті, передусім Відня на поч. 20 ст. Усі ці аспекти, як правило, взаємозумовлені: перекл. супроводжувалися розвідками про Шевченка, статті стимулювали появу нових перекл.; ювілеї поета висвітлювала преса; осмислення спадщини Шевченка за посередництва нім. мови позначалося на оригінальній творчості австр. письменників. Шевченко в австр. л-рі представлений перекл. (опубл. окремими зб., а також у газетах, журналах, збірниках), інформативними статтями в довідкових німецькомовних енциклопедичних вид., літ.-крит. нарисами, рецензіями тощо. У справі перекл. та крит. інтерпретації Шевченка в австр. культурному середовищі чимало зробили укр. літератори з Галичини і Буковини — І. Франко, Ю. *Федькович*, О. *Грицай*, О. *Попович* та ін. Своєю діяльністю вони сприяли поширенню спадщини Шевченка в Австро-Угорщині, тому їхні перекл. з Шевченка і статті про нього слідураховувати при розгляді австр. шевченкіани.

Перша згадка про Шевченка нім. мовою з'явилась у лейпцизькому журн. «Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft» («Щорічники слов'янської літератури, мистецтва і науки»), що його видавав Я.-П. *Йордан* і який 1843 вмістив побіжний відгук-анотацію на поему «Гайдамаки».

Перекладання і літ.-крит. осмислення Шевченка в австр. л-рі започаткував Й.-Ґ. *Обріст* своєю кн. «Тарас Григорович Шевченко — малоросійський поет» (Чернівці, 1870). Основну частину праці становить начерк життя і творчості Шевченка; перекл. (їх сам Обріст називав «вільними наслідуваннями») винесено в додаток до неї. Перекладач, який тяжів до романтизму, виявив найбільший інтерес до ранніх романтичних віршів і балад Шевченка. Перекл. Обріста свідчать про розуміння лірики, дають уявлення про тематику творчості укр. поета, її народнопоетичну основу. Проте вони були ще надто слабкими, буквалістськими і недостатньо відтворювали ідейне та худож. багатство оригіналу. Істор.-літ. значення книжки Обріста полягає в тому, що вона започаткувала ознайомлення з Шевченком німецькомовних читачів і протягом кількох десятиліть була в Зх. Європі одним з основних джерел інформації про укр. поета і спонукала перекладати та досліджувати його.

У 1870—80-х Шевченка перекладали Л. Габерман (його перекл. не збереглися), К.-Е. *Францоз*, В. *Умляуф фон Франквель*, К. *Біликовський*, К. *Климкович*, П. *Скобельський*, І. Франко. Однак опубл. було на той час тільки перекл. Францоза («Минули літа молодії»), Умляуфа («Кавказ», «До Основ'яненка») та К. Біликовського («Думка — Нащо мені чорні брови») в Leipziger Theater- und Intelligenzblatt. 1876. 12 берез. Перекл. Умляуфа є дальшим кроком у засвоюванні Шевченка нім. мовою, новою спробою худож. трансформації оригіналу.

Наприкінці 19 ст. творчість Шевченка привернула всебічну увагу австр. письменників, публіцистів і літературознавців. Основна роль у популяризації Шевченка в німецькомовних країнах належить К.-Е. Францозу, який у своїх статтях і розвідках (попри деякі неточні твердження) розглядав творчість поета у зв'язку з розвитком укр. л-ри, ставив Шевченка на один рівень з великими творцями слов'ян. л-р — А. *Міцкевичем*, І. *Тургенєвим*, Л. *Толстим*, наголошував на його значенні для світової культури.

На поч. 20 ст. зацікавлення творчістю Шевченка в австр. л-рі пожвавилося. Воно зумовлене, зокр., налагодженням творчих контактів між австр. та укр. літераторами, відзначенням шевч. дат — *50-річчя від дня смерті Шевченка* й *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. Протягом 1904—06 у Чернівцях вийшли два вип. перекл. С. *Шпойнаровського* «Вибрані поезії Шевченка». Перекл. ці малохудожні, буквалістські, близькі до оригіналу зовнішніми ознаками, але далекі за духом. Та все ж свого часу вони були поширеними, найкращі з них передруковували періодичні видання.

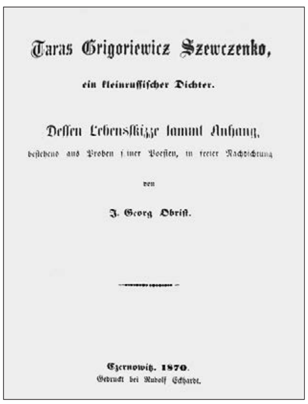
Для популяризації Шевченка в Австро-Угорщині дуже багато зробив віден. журн. «Ruthenische Revue» (1903—05), згодом «Ukrainische Rundschau» (1906—16), який став посередником між укр. і німецькомовними л-рами. Навколо цього вид. об'єдналися укр. та зарубіжні діячі культури (Р. *Сембратович*, І. Франко, О. *Кобилянська*, О. Попович, В. *Кушнір*, М. *Мочульський*, О. Роздольський, О. Грицай, А. *Бош*, Б. Бйорнсон, А. *де Губернатіс* та ін.), які використовували його як трибуну для поширення відомостей про Україну в Європі. Часопис подавав широку картину духовного розвитку українців (л-ра, наука, фольклор, музика, живопис, хроніка політ. та культурного життя), зосереджуючи увагу на визначних постатях, центр. місце серед яких посідав Шевченко. Тут опубл. десятки перекл. з Шевченка, зокр. «Заповіт» та «І небо невмите, і заспані хвилі» в перекл. І. Франка (1903. № 1. С. 11), «Заповіт» у перекл. В. *Горошовського* (1904. № 15), «Сестрі», фрагменти з поеми «Сон — У всякого своя доля»

(1904. № 15), «Минають дні, минають ночі» в перекл. В. *Фішера* (1910. № 5/6), а також статті й дослідження про поета. Поряд із вдалими, вперше тут надрук. перекл. І. Франка, А. Боша, журнал передруковував і малохудожні версії С. Шпойнаровського. Шевченкові було присвячено спеціальне ювілейне число (1914. № 3/4), що вийшло також окремим зб. «Тарас Шевченко, найбільший поет України. До сторічного ювілею його народження». Тут уперше опубл. ст. І. Франка «Присвята» — синтетичне осмислення постаті Шевченка з огляду на його значення не лише для укр., а й для світової культури. Серед ін. матеріалів зб. були дослідницькі розвідки О. Поповича — «Шевченко-лірик», М. *Данька* — «Політичні мотиви в поезії Шевченка», І. *Труша* — «Живопис у житті Шевченка», М. *Волошина* — «Поезія Шевченка як джерело музичної творчості», В. Кушніра — «Шевченко — носій українських політичних тенденцій свого часу». Віден. шевч. зб. давав на той час досить широке уявлення про Шевченкову творчість. Опубл. в ньому перекл., насамперед І. Франка («І небо невмите, і заспані хвилі»), Ю. *Вірґінії* («Огні горять, музика грає»), А. Боша («Якби ви знали, паничі», «Вітер з гаєм розмовляє», «Лілея», «Ой крикнули сірії гуси», «Хустина»), О. Поповича («Мені тринадцятий минало», «Ну що б, здавалося, слова», «Немає гірше, як в неволі»), давали австр. читачеві доволі широке й об'єктивне уявлення про укр. поета. Зб. викликав жвавий відгук в австр. пресі. Прихильно поцінували його газ. «Die Zeit» (1914. 14 черв.), «Neues Wiener Tagblatt» (1914. 14 черв.), «Neues Wiener Journal» (1914. 24 черв.). Цінні матеріали про Шевченка вмістила віден. газ. «Slawisches Tagblatt» — літ.-громадський орган, який інформував австр. читачів про культурний розвиток слов'ян. народів. Номер цієї газети за 10 берез. 1911 повністю присвячено пам'яті Шевченка.

Започатковану журн. «Ruthenische Revue» традицію систематичного осмислювання Шевченкової творчості продовжила в період Першої світової війни віден. громадсько-політ. і культурна газ. «Ukrainische Nachrichten» (1914—16), яка в повноцінних перекл. О. Грицая, А. Боша та ін. подала антологію (30 віршів і поем) творів Шевченка; серед них — «Заповіт», «До Основ'яненка», «Кавказ», «Пророк», «Думи мої, думи мої» тощо. Ця газета, видавана у Відні політ. організацією «Союз визволення України», ставила собі за мету популяризувати ім'я Шевченка як нац. поета, непримиренного борця проти царської деспотії, наголошувала на патріотичних і нац.-визв. мотивах у його творчості, прагнучи поширювати ідеї суверенності України в політ. і культурних колах австр. громадськості. Перекл. О. Грицая лягли в основу підготовленого ним тому поезій Шевченка (Відень, 1916).

Складником укр.-австр. культурних взаємин є літ.-мист. відзначення шевч. роковин у Відні, яке систематично проводилося з 1860-х. Особливо активними виявили себе О. *Терлецький*, М. *Черемшина*, С. *Яричевський*, О. *Колесса*, життя і творчість яких були пов'язані з Віднем. Шевч. свята набували широкого відгомону в укр. та австр. пресі (Буковина. 1891. № 9; 1901. № 33; Діло. 1902. № 39; Neues Wiener Journal. 1914. 24 черв.).

Цінним надбанням європ. шевченкіани є монографія швед. славіста А. *Єнсена* «Тарас Шевченко. Життя українського поета: Літературна студія», вид. нім. мовою 1916 у Відні. Тут уперше подано ґрунтовний об'єктивний аналіз творчості Шевченка в контексті укр. і світової л-ри. Дослідження народилося у

Taras Grigoriewicz Szewczenko,

ein kleinrussischer Dichter.

Dessen Lebensskizze sammt Anhang,

bestehend aus Proben seiner Poesien, in freier Nachdichtung

von

J. Georg Obrist.

Czernowitz. 1870.

Gedruckt bei Rudolf Eckhardt.

Й.-Ґ. Обріст.
Тарас Григорович Шевченко,
малоросійський поет.
Чернівці, 1870. Титул

Schewtschenkos

ausgewählte Gedichte.

Aus dem Ruthenischen mit Beibehaltung des Versmaßes und des Reimes übersetzt und mit den nötigen Erklärungen versehen

von

Sergius Szpoynarowski,

k. k. Gymnasialprofessor.

Erstes Heft.

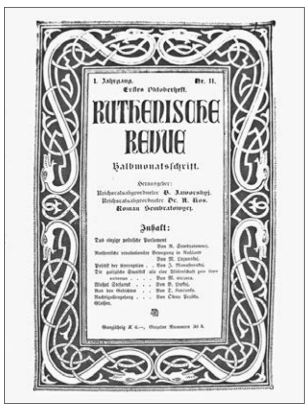
Mit dem Bildnisse des Dichters.

Preis 50 h.

Czernowitz, 1904.

K. k. Universitäts-Buchhandlung H. Pardini (Engel & Suchanka).

Вибрані поезії
Шевченка.
Чернівці, 1904.
Обкладинка

I. Jahrgang. Nr. 11.

Erstes Oktoberheft.

RUTHENISCHE REVUE

Halbmonatsschrift.

Herausgeber:

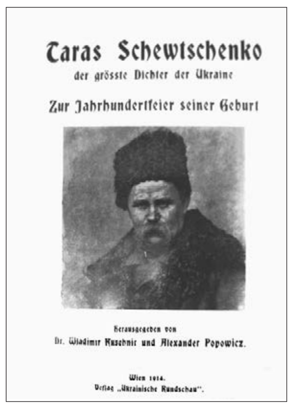
Reichsratsabgeordneter B. Jaworskyj.

Reichsratsabgeordneter Dr. A. Kos.

Roman Sembratowycz.

Inhalt:

Журнал
«Ruthenische Revue».
Відень.
Обкладинка

Taras Schewtschenko

der grösste Dichter der Ukraine

Zur Jahrhundertfeier seiner Geburt

Herausgegeben von

Dr. Wladimir Kusebnir und Alexander Popowicz.

Wien 1914.

Verlag „Ukrainische Rundschau".

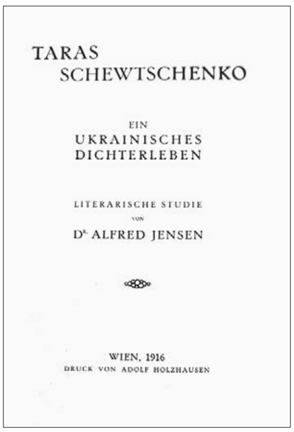
Тарас Шевченко,
найбільший поет України.
Відень, 1914.
Обкладинка

творчій співпраці автора з укр. вченими (І. Франком, О. *Маковеєм* та ін.). Цінність його полягає у широті охоплення матеріалу, проникливості оцінок автора, який проводив паралелі між Шевченком і всесвітньо відомими поетами, зробив спробу визначити провідні лінії Шевченкової поезії, наводячи найновіші на той час перекл. його політ. та романтично-баладної лірики. Схвально відгукнувся на працю А. Єнсена В. *Ягич* у віден. газ. «Neue freie Presse» (1917. 27 січ.). Укр. читач ознайомився з книжкою в перекл. І. Мандюка (Коломия, 1921).

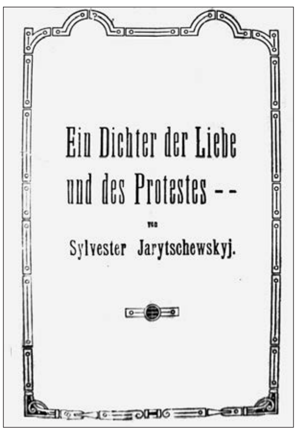
У 1920-х Відень став одним із центрів укр. політ. еміграції. Тут з'явилися періодичні вид. («Воля». 1919—21; «Воля України». 1921), попул. брошури, розвідки на укр. тематику, в яких автори торкалися і постаті Шевченка. Йому присвятили статті Л. Геллер — «Рапсод України» (Volk und Heer. 1918. № 11) та Л. Ердтрахт — «Тарас Шевченко» (Neues Wiener Journal. 1925. 30 черв.) та ін.

Виразні відгуки Шевченкової поезії помітні у творчій практиці Г. *Гупперта*. На поч. 1950-х, коли група нім. поетів тодішньої Німецької Демократичної Республіки готувала до друку двотомне зібрання творів Шевченка (Der Kobsar. M., 1951), 14 перекл. для нього підготував Г. Гупперт. Серед них — «На вічну пам'ять Котляревському», «Єретик», «Титарівна», «Із-за гаю сонце сходить», «І широкую долину» та ін., які вирізняє змістова адекватність і худож. виразність.

Творчість Шевченка не лише привертала до себе увагу австр. письменників різного обдарування та мист. уподобань, а й позначалася на їхній оригінальній творчості. Уродженець Тіролю поет-лірик Й.-Ґ. Обріст, автор зб. «Ґеорґінії» (Чернівці, 1870) і перекл. С. *Воробкевича*, помітно збагатив свій худож. світ завдяки Шевченковій поезії; дослідник Шевченка К.-Е. Францоз написав чимало оповідань з укр. життя; змальована ним у романі «Боротьба за право» постать Тараса Бараболі перегукується з образами шевч. бунтарів. Глибокий інтерес і повага, викликані творчістю Шевченка, спонукали австр. поета Р.-М. *Рільке* відвідати Чернечу гору в Каневі (1900).

А. Єнсен. Тарас Шевченко. Життя українського поета. Відень, 1916

С. Яричевський. Поет любові й протесту. Серет, 1914

У 1960-х творчістю Шевченка зацікавився австр. славіст, проф. Віден. ун-ту, член Австр. академії наук Г. Витженс.

Відсутність окремих австр. вид. творів Шевченка впродовж останніх десятиріч частково компенсують доступні й австр. читачам публ. «Кобзаря» нім. мовою, що з'явилися у берлін., київ. і москов. вид-вах (див. *Німецька література і Шевченко*).

Після здобуття Україною незалежності дослідження рецепції Шевченка в Австрії пожвавилося. 1993 у Києві було проведено міжнародний симпозіум «Українська література в Австрії, австрійська — в Україні», у зб. праць якого опубл. доповіді австр. літературознавця Й. Стрелки (працює в США) «Тарас Шевченко та його вплив на Австрію» і М. *Павлюка* «Інтерпретація поезії Шевченка на землях Австро-Угорщини». 1995 матеріали цього симпозіуму видано і нім. мовою у серії «Нью-Йоркські дослідження з історії австрійської літератури» (Т. 4).

Пер.: Obrist J. G. Taras Grigoriewicz Szewczenko, ein kleinrussischer Dichter. Czernowitz, 1870; *Szpoynarowski S.* Schewtschenkos ausgewähtle Gedichte: Aus dem Ruthenischen mit Beibehaltung des Versmasses und des Reimes übersetzt und mit den nütigen Erklärungen versehen. Czernowitz, 1904—1906; *Taras* Schewtschenko, der grӧβte Dichter der Ukraine. Wien, 1914.

Літ.: Jarytschewskyj S. Ein Dichter der Liebe und des Protestes. Sereth, 1914; *Jensen A.* Taras Schewtschenko: Ein ukrainisches Dichterleben // Literarische Studie. Wien, 1916; *Jagič V.* Taras Schewtschenko: Ein biographisch-kulturgeschichtliches Bild des kleinrussischen (ukrainischen) Dichters // Neue Freie Presse. [Wien], 1917. 27 січ.; *Taras* Schewtschenko, der ukrainische Nationaldichter // *Zur Ukrainekunde*. Berlin, 1937; *Дубицький І., Смаль-Стоцький Р.* Шевченко в німецькій мові // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 15; *Bojko J.* Ševčenko's Werke in den deutschen Übersetzungen // *Die Welt* der Slawen. Köln, 1961; *Гавришків Б.* Шевченкознавство в країнах німецької мови // Всесвіт. 1961. № 3; *Wytrzens G.* Die Dioskuren: Zu den deutsch-slavischen Literaturbeziehungen in der Österreichisch-ungarischen Monarchie // *Wiener* slavisches Jahrbuch. Wien, 1962; *Павлюк М.* До історії ранніх перекладів поезій Шевченка німецькою мовою: (70-і — поч. 80-х років XIX ст.) // *НШК 12*; *Taras* Ševčenko: Sein Leben und sein Werk. Wiesbaden, 1965; *Наливайко Д. С.* Шевченко в Німеччині й країнах німецької мови (кін. XIX — поч. XX ст.) // *НШК 14*; *Wytrzens G.* Bibliographische Einführung in das Studium der slavischen Literaturen. Frankfurt am Main, 1972; *Погребенник Я.* Шевченко німецькою мовою. К., 1973; *Франко І.* Шевченко в німецькім одязі // *Франко І.* Т. 35; *Novytschenko L.* Taras Schewtschenko — Dichter. Kämpfer. Mensch. Kiew, 1984; *Погребенник Я. М.* Українсько-німецько-австрійські літературні зв'язки XIX — поч. XX ст. // *Українська* література в загальнослов'янському і світовому контексті: В 5 т. К., 1988. Т. 3; *Погребенник Я.* Шевченко в німецькомовному світі //

Шевченко і світ: Літ.-крит. ст. К., 1989; *Українська* література в Австрії, австрійська — в Україні: Матеріали міжнар. симп. К., 1994; *Von Taras* Schewtschenko bis Josef Roth: Ukrainisch-österreichische Literaturbeziehungen: [Зб.] Bern; Berlin; Frankfurt am Main; New-York; Paris; Wien, 1995; *Яцюк В*. Шевченківська поштова картка на теренах Австро-Угорщини (кін. XIX — поч. XX ст.) // *Українсько*-австрійські культурні взаємини другої половини XIX — поч. XX століття. К.; Чернівці, 1999; *Заславський І., Захаркін С*. Спогади Кесаря Білиловського // Київська старовина. 2000. № 1; *Завадка Б., Кулинич М*. Повість про Тараса Шевченка у «Віснику для русинів Австрійської держави» (1850—1866 рр.) // Друкарство. 2004. № 2; *Мегела І*. Штрихи до австрійської шевченкіани // *Мегела І*. У світі вічних образів: Ст., лекції, відгуки. К., 2008.

Ярослава Погребенник

АВТОБІОГРАФІ́ЗМ у літературній творчості Шевченка — свідоме, інтенційне відображення митцем подій свого життя, настроїв, почувань. А. притаманний Шевченковій ліриці, баладам і поемам, прозовим повістям, мист. творам, а також, за визначенням, словесним жанрам, перехідним між худож. та докум. текстами, — Автобіографії, Щоденнику, листам Шевченка. А. в худож. творчості поєднує реальність і вимисел (як і жанр автобіографії).

І. Лірика. Ліричний герой Шевченка наділений художньо перетвореною біографією письменника, його індивідуальними емоційно-психологічними особливостями, світобаченням та світооцінкою; але прикметно й те, що у віршах утілено переважно екзистенційний, межовий бік існування поета, у житті якого було так мало щасливих годин. Світлі ж сторони (звільнення з кріпацтва, навчання в петерб. *Академії мистецтв*, спілкування з митцями, театр. і худож. враження тощо) залишилися поза образом ліричного героя. Суто автобіогр. моменти зазнали переосмислення: власну біографію наближено до типово селянської — як реалізацію постійного самоусвідомлення себе «по плоті і духу сином і рідним братом нашого безталанного народу» (лист до В. Шевченка від 7 груд. 1859). Скажімо, у поезії «Якби ви знали, паничі» (1850) сестер зображено наймичками, а братів — рекрутами; у поезії «Ми вкупочці колись росли» юнацьке кохання — Оксану Коваленко трансформовано в покритку, збожеволілу від горя, тощо. Доля поета — частина історії його покоління, буттєвої та духовної історії народу. Шевченко до такої міри сприймає себе часткою народу, що вносить елементи узагальнення й домислу навіть до Автобіографії (лют. 1860), призначеної для публікації в журн. «*Народное чтение*», — заради того, щоби привернути увагу громадськості до проблеми кріпосницького визиску взагалі й підневільного стану своїх родичів зокрема. У такий спосіб суб'єктивний характер Шевченкового А. коригується суспільною значущістю проблеми.

Динаміка репрезентації пережитих почувань і ситуацій корелюється з особливостями творчості Шевченка в різні періоди, пов'язуючись із образом його ліричного героя передусім, але певною мірою і з ін. ліричними суб'єктами.

Так, образ ліричного героя в ранній творчості відчутно романтизований, поданий у смутній тональності, позначений прикметами сирітства, самотності, ностальгії та емфатичністю їх вираження (ці ж по-фольклор. стереотипні риси властиві ліричним персонажам: покинутій дівчині-сироті, що сумує за милим, сироті-козакові, який не знаходить долі «за морем», — героям Шевченкових ранніх «думок»). Усвідомлюючи себе укр. поетом, ще гіперболічно апологетизує старших укр. письменників — І. Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненка («На вічну пам'ять Котляревському», 1838; «До Основ'яненка», 1839). У зрілій творчості періоду «трьох літ» ліричний герой-поет значною мірою олітературено-романтичний — тепер уже в християнізованій іпостасі юродивого чи біблійного апостола (у ліричних поезіях «Чигрине, Чигрине», 1844; ліричних поемах «Сон — У всякого своя доля», 1844, «І мертвим, і живим», 1845). Поряд із цими творами постали і зразки романтично психологізованої рефлексії з мотивами розчарування в людях, зла людського, відкритості тяжким переживанням, що випалюють серце, обертаючи його на пустку, оскаржень Бога за людські страждання («Чого мені тяжко, чого мені нудно», «Заворожи мені, волхве», «Гоголю», «Минають дні, минають ночі», «Три літа», і особливо «Заповіт»).

Цикл «В казематі» (1847) став зламним у поетовому осмисленні своєї нової ситуації в'язня зі зруйнованим приватним і творчим життям та невідомим майбутнім. Над власним горем домінує співчуття до товаришів — кирило-мефодіївців і тяжка тривога за долю України («Мені однаково, чи буду», «Н. Костомарову», «В неволі тяжко, хоча й волі», «Чи ми ще зійдемося знову»). Перші три роки заслання, зокр. й перебування в *Аральській описовій експедиції* поза муштрою й наглядом, прикметні справжнім вибухом поетичного творення всупереч «высочайшей» забороні. Серед цих поезій-рефлексій — т. зв. «лірика долі». Її добірку в *Малій книжці* розпочинає поезія «Думи мої, думи мої» — і суголосна, і протиставна уславленій одноіменній елегії 1840, якою відкривався перший «Кобзар». Тема поетичного творення — наскрізна в усій «невольничій музі», вона розкривається через діалектику мотивів неволі, ностальгії, зрадницького мовчання колишніх друзів-читачів, — і стоїчного опору владоможному насильству. Особливою інтимною конкретністю дихають принагідні вірші перших років заслання («І знов мені не привезла», «N. N. — Сонце

заходить, гори чорніють», «Ну що б, здавалося, слова», «Буває, іноді старий», «Готово! Парус розпустили», послання друзям і коханій («А. О. Козачковському», «Г. З.», «Якби зострілися ми знову»), ліричні твори, де виражено переживання неволі, самотності, ностальгії, змарнованого часу, стоїцизм у нещасті («Самому чудно. А де ж дітись?», «Отак і я тепер пишу», «N. N.— О думи мої! О славо злая!», «Мов за подушне, оступили», «Заросли шляхи тернами», «Лічу в неволі дні і ночі» та ін., лірична поема «Сон — Гори мої високії»). Спогади дитинства та юності («Якби ви знали, паничі», «Ми вкупочці колись росли», «І золотої й дорогої») щільно вплетені в громадянсько-викривальну тематику, як спостеріг Ю. *Івакін* у монографії «Поезія Шевченка періоду заслання» (К., 1984). Духовну опору поет знаходив у християнському моральному імперативі любові до людей («Буває, іноді старий»), у візіях людського щастя, вимріяного і для себе («Сон — Гори мої високії», «І досі сниться: під горою»). Тут А. набуває вповні реалістичного психологізму. У «жіночих» фольклор. стилізаціях по-різному варіюються переживання самотності й підлеглості.

Зростає прагнення осмислити як власне життя в його цілісності, так і сенс людського життя взагалі, досягши апогею в написаному в *Нижньому Новгороді* триптиху «Доля», «Муза», «Слава» (1858). Повернувшися на поч. 1858 до *Петербурга*, поет занурюється у громадське й мист. життя, забуваючи особисті проблеми, і автобіогр. мотиви в поезії відсуваються на другий план майже на півтора року (з'явився лише розпачливий відгук на новий, третій, арешт у лип. 1859, що зламав сподівання залишитися в Україні, — «Колись, дурною головою»). Надії на особисте щастя відродилися влітку 1860: перебіг закоханості та її крах відбиті у віршах, присвячених Ликері Полусмак («Росли укупочці, зросли», «Ликері», «Барвінок цвів і зеленів», «Л.»), трагічне усвідомлення неминучої самотності й старості — у щемких поезіях «Минули літа молодії», «Якби з ким сісти хліба з'їсти», «Зійшлись, побрались, поєднались». Одначе раз у раз над відчаєм бере гору протест супроти недолі, опір безнадії, інколи забарвлені невмирущою Шевченковою автоіронією («Не нарікаю я на Бога», «Якось-то, йдучи уночі»). Вершинним виявом цих переживань стала остання двочастинна поезія «Чи не покинуть нам, небого» (1861).

ІІ. Ліро-епос. Герої балад і поем теж наділені автобіогр. рисами й переживаннями сирітства, самотності, прагненням кохання, щастя, справедливості, здатністю до самопожертви (такий Ярема — «Гайдамаки», Безталанний — «Тризна»). Автобіогр. паралель помітна в образі суб'єкта ліричних відступів у низці балад і поем, особливо побутових («Катерина», «Гайдамаки», «Мар'яна-черниця», «Утоплена», «Москалева криниця»), через що образ народного оповідача в них набуває деяких рис і функцій ліричного героя, а відповідні мотиви завдяки властивому романтизмові асоціативному подвоєнню набувають потужної емоційної експресії. А. поеми «Тризна» прихований за підкресленим протиставленням розповідача героєві Безталанному (на користь останнього), при тому, що його образові надано певних автобіогр. ситуацій та рис. Уже тут з'являється глибинна семантична структура «хресного шляху». Цією христологічною парадигмою поет вимірюватиме й долю ін., об'єктивованих героїв на зразок Івана Гуса («Єретик»). Твердження Г. *Грабовича* про те, що в поемі «Тризна» «повне ототожнення оповідача [розповідача. — *Ред.*] та героя безперечне», розминається, на наш погляд, з функціями персонажів та суб'єктів викладу в тексті. Ін. іпостась ліричного героя, витворена у вступі до поеми «Гайдамаки», — полемічна маска поета: неписьменний, він із позиції здорового мужицького глузду висміює штучну «мудрість» «письменних» та «друкованих» шовіністичних критиків на чолі з В. *Бєлінським*. *Присвяти* друзям — реальним особам — як складова поетового А. присутня в поемах «Гайдамаки» (В. *Григоровичу*), «Мар'яна-черниця» (Оксані *Коваленко*), «Тризна» (В. *Рєпніній*), «Єретик» (П.-Й. *Шафарику*), «Кавказ» (Я. де *Бальмену*), «Москалева криниця» (Я. *Кухаренкові*), «Неофіти» (М. Щепкіну).

ІІІ. Проза. Російські повісті Шевченка так насичені автобіогр. деталями, що тривалий час біографи використовували їх як докум. джерело, без огляду на специфіку худож. переосмислення життєвих фактів. Автобіогр. матеріал у написаних на засланні повістях — мемуарний, ретроспективний, позначений худож. домислом та корекцією власного образу, що властиво мемуарним жанрам. Із фабулою А. поєднується в різний спосіб: це може бути автобіогр. герой з майже автентичною життєвою історією (Художник у першій частині однойменної повісті, де охоплено роки звільнення з кріпацтва й навчання Шевченка в АМ), герой з певними автобіогр. рисами, поставлений в обставини життя й оточення, подібні до тих, у яких перебував сам автор на засланні (Ватя в «Близнецах»), розповідач-спостерігач — вільний художник та шукач старожитностей — «антикварій», що розповідає про побачене під час мандрівок Україною («Княгиня», «Музыкант», «Капитанша», «Прогулка с удовольствием и не без морали») або на чужині («Несчастный», «Варнак») із власним коментарем. Це можуть бути ліричні відступи-спогади автора про дитинство («Княгиня»), про своє київ. кохання («Близнецы») тощо. Значна частина дійових осіб з оточення розповідача й, зокр., Художника — істор. постаті з кола самого письменника; встановлено також і прототипи деяких

персонажів. Психологічне перевтілення автора в образ героя, введення фактів власної біографії в сюжетно завершені історії персонажів — автобіогр. паралелі з долею героя — характерна риса худож. манери Шевченка (див. також: *Автор у поезії та прозі Шевченка*), зокр. й образотворчої.

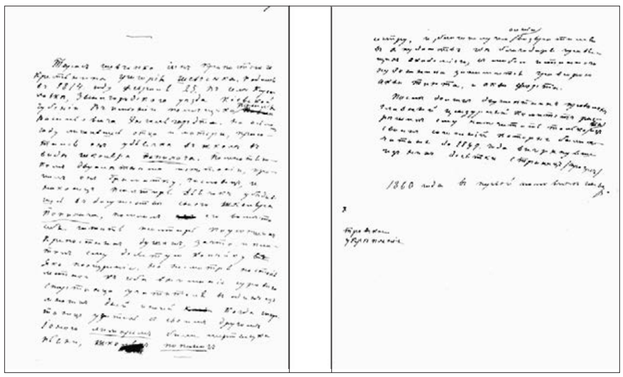
Особливе місце стосовно проблеми Шевченкового А. належить дослідженням, де використано психоаналітичний підхід. Однією з перших була розвідка С. *Балея* «З психології творчості Шевченка» (Л., 1916), пізніше де в чому подібну працю «Дитячі переживання і творчість Шевченка. Зі становища психоаналізи» (Українська школа. 1932. № 4/5; окр. вид. Л., 1933) опублікував Я. *Ярема*. У наш час широке трактування А. у значенні символічної автобіографії поета як одного з глибинних рівнів усіх його текстів і різновиду символічного коду висуває Г. Грабович, спочатку у ст. про поему «Тризна» (1979—80; див. його кн. «Шевченко, якого не знаємо». К., 2000), а згодом у монографії «Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка» (англ. мовою 1982, перекл. 1991, 1998). Основна теза дослідника: «Шевченкова творчість суцільно автобіографічна, <...> його поезія, як і проза, є постійною самопроекцією не тільки в ліричному, а й у “політичному”, і, зокрема, розповідному видах» (*Грабович Г.* Шевченко, якого не знаємо. К., 2000. С. 62). Цією символічною автобіографією запрограмовано рецепцію Шевченка громадськістю як мученика, пророка, святого. Так само Л. *Плющ* розглядає більшість персонажів поем та повістей Шевченка у психоаналітичному плані як відбиття дуалізму самого письменника (див. докл. в монографії «Екзод Тараса Шевченка: Навколо “Москалевої криниці”. Дванадцять статтів»; 1986, 2001). Подібним чином — як різний ступінь самопроекції — аналізує образи персонажів Шевченкового ліро-епосу Б. *Рубчак* у ст. «Іронічні ролі **я** в поезії “Кобзаря”: профілі і маски» (вперше опубл. у зб.: Szevczenko and His Critiks. 1861—1980. Toronto, 1980; *СіЧ*. 1993. № 3 [фрагмент]; *ЗНТШ*. 1997. Т. 234). Психоаналітичне розуміння А. у згаданих працях, відповідно до якого всі твори Шевченка інтерпретовано як суто автобіогр., протистоїть реалістичному його розглядові в цій статті й становить окрему тему (юнгіанське розуміння символічної автобіографії Шевченка див.: *Архетипи Шевченка*).

Літ.: Айзеншток І. Я. Як працював Шевченко. К., 1940; *Кодацька Л. Ф.* Художня проза Т. Г. Шевченка. К., 1972; *Большаков Л. Н.* Добро найкращеє на світі... К., 1981; *Смілянська В. Л.* «Святим огненним словом...»: Тарас Шевченко: Поетика. К., 1990; *Габдукаєва О.* Автобіографізм як вияв психологізму у повісті Тараса Шевченка «Музикант» // *ШСт 11*.

Валерія Смілянська

АВТОБІОГРА́ФІЯ — твір мемуарного жанру, якого Шевченко написав на прохання О. *Оболонського*, ред. журн. «*Народное чтение*», але не опубл. одразу по написанні. Виклад доведено до дати, вказаної в останньому, незавершеному реченні: «1860 года, в первой половине генваря» (ІЛ. Ф. 1. № 103). Автограф датується орієнтовно першою пол. лют. 1860. Заголовок відсутній. Уперше опубл. П. Кулішем, у якого зберігався рукопис, у журн. «*КС*» (1885. № 9. С. 431—435) під назвою «Автобиография Т. Гр. Шевченка, писанная для “Народного чтения”».

Дотримуючись настанови на автентичність, притаманну цьому, перехідному між докум. та худож. л-рою, жанрові прози, автор усе ж таки будує А. з адресацією читачеві, про що свідчать літ. обробка, певний добір фактів, їхня оцінка, залучення домислу в деяких епізодах тощо. Шевченко, уникаючи зайвих, на його думку, подробиць, писав дуже лаконічно і, не прагнучи цілковитої точності, подавав лише ті вибіркові факти, які вважав за потрібне донести до широкої публіки. Так, місцем народження він називає Керелівку (*Кирилівку*), не згадуючи *Моринців*; не на восьмому році життя він втратив обох батьків, а в

Т. Шевченко. Автобіографія.
Перша і остання сторінки. Автограф

різний час (матір — на десятому, батька — на дванадцятому); після невдачі з малярем у *Тарасівці* Шевченко повернувся до села, пастушив, наймитував у священика Г. *Кошиця*, а лише тоді знайшов собі навчителя маляра у *Хлипнівці*. Та дозволу вчитися не одержав, і його взяли до економічної контори маєтку у *Вільшаній*. Спершу служив у Я. *Димовського*, що був помічником управителя вільшанського ключа енгельгардтівських маєтків Д. *Дмитренка* й управляв кирилівським маєтком, тоді — кухарчуком у панському дворі, а після цього «підвищений» у панські козачки. Епізод знайомства з І. *Сошенком* подано за повістю «Художник», де використано розповідь В. *Штернберга* про його власне знайомство з художником М. *Лебедєвим* (*Біографія 1984*, с. 38—

40). Сам же І. Сошенко згадував, що чув про Шевченка від свого вчителя у Вільшаній С. *Превлоцького*, а в *Академії мистецтв* — від В. *Соловйова,* стороннього учня АМ, родича В. *Ширяєва*. На прохання Сошенка Соловйов дав його адресу Тарасові. Ін. неточності: диплом некласного художника Шевченко одержав не 1844, а 1845; із заслання був звільнений не 22-го, а 2 серп. 1857.

Шевченко, отже, дещо белетризував виклад, очевидно, вважаючи свою біографію прикладом трагічної долі митця, що походив із кріпаків. Чужий мелодраматичним ефектам, письменник, як і в рос. повістях, охоче вдається до іронії, а часом і до сарказму. Цю тональність створює невідповідність високого стилю (зокр. в епітетах) тим життєвим реаліям, про які йдеться. Саркастичного звучання надано й характеристиці поміщика П. *Енгельгардта*. Втаємничений читач відчував сарказм і в розповіді про те, як по засланні царем «всемилостивейше повелено» поетові жити «под надзором полиции в столице и заниматься своим художеством»; і про «благополучное» повернення з поїздки в Україну влітку 1859, де насправді Шевченка утретє заарештували й хоча і звільнили, але змусили повернутися до *Петербурга*; і про дозвіл друкувати лише ті вірші, що вже були опубл. до арешту — за царювання *Миколи I* (а з них цензура царя-реформатора *Олександра II* ще й викреслила «десятки страниц — прогресс», — іронічно коментує автор). «Автобіографічний нарис під пером поета обернувся в гострий політичний памфлет, пересякнутий не лише гіркою іронією, але й злобною насмішкою над деспотично-кріпацьким режимом Росії» (*Зайцев П*. С. 197).

А. містила, отже, чимало дражливого для влади й небезпечного для редактора, який би зважився її опублікувати. Тому Шевченко одразу по написанні звернувся до П. Куліша з проханням підредагувати текст для друку. У примітці до публікації 1885 П. Куліш писав: «В свое время издатель “Народного чтения” обратился к Т. Гр. Шевченку с просьбой написать свою автобиографию для журнала, им издаваемого. Не будучи в состоянии написать ее так, как хотелось бы, он обратился за помощью ко мне и отдал мне свою рукопись. Я написал от его имени то, что напечатано, по его одобрении, в “Народном чтении”, а недоконченная автобиография поэта [точніше, не відредагована автором. — *Ред*.] лежала в моих бумагах, забытая мною, до 1885 года»Č(*КС*. 1885. № 9. С. 431—435). Істотно перероблена П. Кулішем А. була надрук. під назвою «Письмо Т. Г. Шевченка к редактору “Народного чтения”» (Народное чтение. 1860. № 2. С. 299—236). Текст авторизовано Шевченком, про що свідчать як згадка П. Куліша, так і листування поета: 22 квіт. 1860 він запитує свого родича В. *Шевченка*: «Чи получив ти сьогорічну другу книжку “Народного чтения”? Там єсть моє письмо до редактора. Воно вже перетлумачене і надруковане в польських газетах. Прислухайся, що пани і полупанки за се письмо казатимуть». Так само у відповіді на опубл. в газ. «Киевский телеграф» (1860. № 45) лист власника села Кирилівки В. *Фліорковського* з полемікою щодо ви-словленого в «Письме» докору польс. «цивилизаторам заднепровской Украины» Шевченко писав 27 лип. 1860: «О письме моем редактору журнала “Народное чтение” и о наших народностях я вашего мнения не оспариваю» (Народное чтение. 1860. № 5. С. 170—175).

У тексті «Письма» біографію поета й художника доведено лише до 1844; у завершальній фразі наголошено той сумний факт, що рідні поета й досі кріпаки. «Письмо» містить чимало подробиць, які могли бути внесені П. Кулішем зі слів самого Шевченка, зокр. подробиці про обов’язки Тараса-козачка та його неслухняність; про перші поетичні спроби (цей фрагмент, якщо судити за стилістикою вислову, міг бути власноручною вставкою Шевченка). Тональність викладу із гіркоіронічної змінено на патетико-драматичну, щоб задемонструвати освіченій публіці антигуманну суть інституту *кріпацтва*, яке скалічило долю і самого Шевченка, і не одного невідомого генія. Опубл. у часи підготовки селянської реформи, «Письмо» набуло значного розголосу й спонукало *Товариство для допомоги нужденним літераторам і вченим* (Літературний фонд) розпочати за ініціативою І. Тургенєва листування з В. Фліорковським у справі звільнення двох поетових братів і сестри — його кріпаків із села Кирилівки (докл. див.: *Єфремов С. О*. Поет і плантатор // *Шевченко* та його доба. Зб. 1. [Х.] 1925; *Документи*, № 578, 579, 586, 591). Лист до ред. журн. «Народное чтение» О. Оболонського широко використовувався в нарисах про Шевченка, зокр. М. *Добролюбовим* у рецензії на «Кобзар» 1860 (Современник. 1860. № 3); М. *Гербелем* у його виданні «“Кобзарь” в переводе русских поэтов» (1860, 1869, 1876, 1905). Ін. передруки: *Филонов А*. Русская хрестоматия для высших классов средних учебных заведений (СПб., 1865. Т. 2); *Пискунов Ф. М*. Шевченко, его жизнь и сочинения (Киев, 1878); *Яворницький Д. І*. Матеріали до біографії Т. Г. Шевченка (Катеринослав, 1909), де вміщено й лист П. Куліша до П. І. Зуйченка щодо історії «Письма Т. Г. Шевченка».

Пер.: f.f. Ein russischer Künstler // Leipziger Zeitung Wissenschaftliche Beilage. 1860. 10 черв.; *Tara*s Szewczenko. Studia przez L. Sowińskiego. Z dołączeniem przekładu «Hajdamaków». Wilno, 1861.

Літ.: Зайцев П. Дві автобіографії Т. Шевченка // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 6; *Косарик Д. М*. Перший публіцистичний виступ у

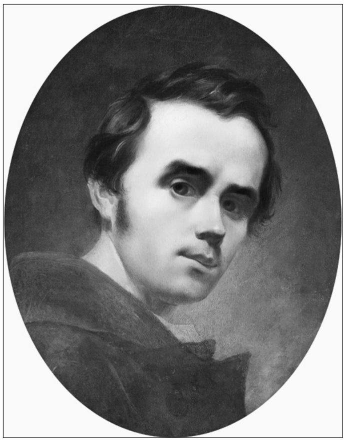
пресі Т. Г. Шевченка // *Питання* шевченкознавства. К., 1961. Вип. 2; *Смілянська В. Л.* Біографічна шевченкіана (1861—1981). К., 1984; *Шевців Г.* Автобіографічний нарис Тараса Шевченка // *Colloquia* Litteraria Siedlcensia. Siedlce, 2007. Т. 2: Taras Szewczenko: interpretacje i reinterpretacje.

Валерія Смілянська

АВТОМЕДО́Н — в «Іліаді» *Гомера* візничий Ахілла. У прозивному значенні А. — синонім слова «кучер», «візник»; саме в такому значенні вживає це ім'я Шевченко в повісті «Музыкант»: «Вышло то, что я в продолжение двадцати лет <...> не только что не видел Киева, Чернигова, Нежина, Прилуки, и моего автомедона <...> и всего» (3, 206).

Мирослава Шах-Майстренко

АВТОПОРТРЕ́Т 1840 (полотно, олія, 43□35, овал) Шевченко виконав у січ.—лют. 1840 у Петербурзі (див.: *Автопортрети Шевченка*). Зберігається у НМТШ (№ ж—104). У погрудному портреті, закомпонованому в овалі, митець застосував принцип контрапосту — фігуру намальовано у профіль, голову повернено майже фронтально. Під час моделювання обличчя він вдало поєднав світлі відтінки багатої колірної гами й насичені темні у передачі волосся, вбрання, тла, застосовуючи техніку пастозного накладання фарб і лесування. Акцентним в А. став червоний колір на вилозі одягу, тінях на обличчі, губах. За допомогою кольорового контрасту, посиленого освітленням у портреті, художник відтворив психологічний стан романтичної одухотвореності.

Т. Шевченко. Автопортрет. Полотно, олія. 1840

Про обставини створення портрета розповів Ф. *Пономарьов* у спогадах про Шевченка, опубл. 1880: «У кінці 1830-х і на початку 1840-х років ми майже не розлучалися. Він жив на Острові, на 5-й лінії, будинок Г. Аренса, а я в *Академії мистецтв*, де мав майстерню, яку дали мені за успіхи в малюванні й ліпленні. Ця майстерня (колишня стара церковна ризниця) являла собою одну кімнату з антресолями. На цих антресолях мій бідолашний Тарас перебував під час тяжкої своєї хвороби <...>. Саме тоді він намалював олійними фарбами автопортрет (рисунок з нього виконаний К. О. Брожем на дереві й гравірований академіком Л. А. Сєряковим)» (*Спогади 1982*, с. 67). У коментарях до ст. Ф. *Пономарьова* «Тарас Григорович Шевченко» уточнюється: «Шевченко мешкав тоді на 7-й лінії Васильєвського острова в будинку, що належав Генрієтті Іванівні Аренс (тепер 7-а лінія Васильєвського острова)» (*Спогади 1982*, с. 417). У журн. «Русская старина» поряд із спогадами Ф. Пономарьова ред. опублікував і Шевченків А. Зображення супроводжувалося підписом: «Тарас Шевченко в 1840 р.» (Русская старина. 1880. № 3). П. *Жур* установив, що Шевченко, хворіючи, перебував у Пономарьова з другої пол. листоп. 1839 і вибув від нього не пізн. 5 берез. 1840; це дає змогу уточнити час написання А. в межах січ.—лют. 1840 (*Жур 1972*, с. 85—89).

Гравійоване зображення А. 1840 було вдруге вміщено у вид.: *Серяков Л. А.* Русские деятели в портретах (СПб., 1886), де зазначено: «Доданий портрет Т. Г. Шевченка є точним знімком з оригіналу, поясного живописного портрета, намальованого самим Шевченком у 1840 році, що є власністю редакції "Русской старины"». У наступні роки гравюру багато разів подавали у різних вид. Уперше А. репрод. з оригіналу у вид.: *Новицький* (Табл. 1). Відома спроба датувати А. 1843 роком (*Гаско М.* Про деякі «методи» наукових суперечок // *РЛ*. 1981. № 12. С. 70—71), однак цю версію було спростовано (*Яцюк В.* Шевченків автопортрет: Гіпотези і докази // Образотворче мистецтво. 1988. № 2. С. 27—29). Уперше експоновано на виставці до 50-річчя від дня смерті Т. Шевченка (Уч-ще живопису, скульптури та архітектури, Москва, 1911). А. належав О. Бахрушину, за його заповітом 1905 переданий у ДІМ; згодом зберігався в ІТШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964; *ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. № 19.

Літ.: Жур П. З біографії Шевченка 1831—1845 рр. // *НШК 12*; *Затенацький Я.* Т. Г. Шевченко // *Історія* українського мистецтва: У 6 т. К., 1969. Т. 4, Кн. 1; *Автопортрети* Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973; *Яцюк В.* Шевченків автопортрет: гіпотези і докази // Образотворче мистецтво. 1988. № 2; *Яцюк В. М.* До атрибуції автопортретів Тараса Шевченка // *В літопис* шани і любові. К., 1989; *Яцюк В.* Авторове «Я» у малярстві поета // *СіЧ*. 1992. № 6; *Яцюк В.* Віч-на-віч із Шевченком: Іконографія 1838—1861 років. К., 2004.

Володимир Яцюк

АВТОПОРТРЕ́Т 1843 (папір, туш, 22,3×18) створив Шевченко 27—28 листоп. 1843 під час перебування у маєтку М. *Рєпніна-Волконського* в *Яготині* (див. *Автопортрети Шевченка*). Унизу аркуша тушшю зроблено авторський напис «*1843*» і «*Т. Шевченко*». На звороті — рисунок «Кобзар з поводирем». Зберігається у ДМОМП (Музей приватних колекцій, зб.

Т. Шевченко. Автопортрет. Папір, туш. 1843

І. Зільберштейна, № гр—315).

Художник намалював портрет, перебуваючи в полоні дум та образів щойно завершеної і присвяченої В. *Рєпніній* поеми «Тризна», яку дослідники називають «епіко-ліричною поемою-портретом» (*Смілянська В*. Образ автора в поемі Шевченка «Тризна» // *НШК 26*. С. 70). В. Рєпніна в листі до Ш. Ейнара від 27 січ. 1844, опубл. 1914 М. *Гершензоном*, розповіла, що, віддаючи їй завершений рукопис поеми, поет пообіцяв наступного дня додати портрет автора. Рукопис було вручено княжні увечері 27 листоп. 1843 (*Жур 1979*, с. 190—194). А. 1843 за композицією дещо подібний до олійного А. 1840: такий же ракурс, нахил голови та ін., що спричинилося до нині спростованого припущення, за яким графічний твір нібито був ескізом до олійного (*Гаско М*. Про деякі «методи» наукових суперечок // *РЛ*. 1981. № 12. С. 71—73). Однак художник фіксує зовсім іншу психологічну ситуацію. У доколінному портреті Шевченко зобразив себе за роботою і в такий спосіб передав цілком конкретизований у часі процес творчості. Окреслені лініями деталі інтер'єру кімнати, що правила Шевченкові за майстерню, надають творові камерності та водночас допомагають просторово виділити постать художника. Шевченко в А. 1843 — митець високої графічної культури, здатний мовою живого, точного, інколи несподіваного, нібито недбалого, але необхідного штриха створити цілісний образ і майстерно передати не тільки зовнішню схожість, а й стан високого емоційного піднесення.

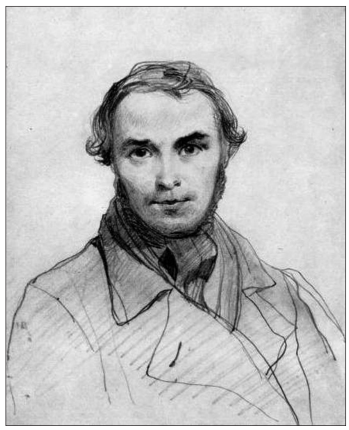
В. Рєпніна зберігала подарований А. все життя, надала оригінал М. *Чалому* для фототипічного відтворення в його кн. «Жизнь и произведения Тараса Шевченко» (1882), де цей твір уперше згадано в л-рі. З друк. джерел відомо, що 1864 В. Рєпніна подарувала А. 1843 Чертковській б-ці в Москві. Проте з більшою вірогідністю можна вважати, що б-ці В. Рєпніна подарувала копію з подарованого їй А. 1843 або подала у тимчасове користування оригінал, який за нез'ясованих обставин знову повернувся до неї. Після смерті княжни портрет належав її вихованці Є. Орловій, у дочки котрої його 1935 придбав І. Зільберштейн і згодом подав на Ювілейну шевч. виставку в Києві (1939). За публ. Б. *Бутника-Сіверського* був уміщений як незнайдений у вид.: *ПЗТ: У 10 т*. Т. 10. № 133.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 85.

Літ.: Чалий; *Гершензон М*. Т. Г. Шевченко и княжна В. Н. Репнина // *Русские* пропилеи. М., 1916. Т. 2; *Бутник-Сіверський Б*. До історії деяких малюнків Т. Г. Шевченка // *Мистецька* спадщина Т. Г. Шевченка. К., 1959. Вип. 1; *Яцюк В*. Шевченків автопортрет: гіпотези і докази // Образотворче мистецтво. 1988. № 2; *Яцюк В*. Авторове «Я» у малярстві поета // *СіЧ*. 1992. № 6; *Яцюк В*. Віч-на-віч із Шевченком: Іконографія 1838—1861 років. К., 2004.

Володимир Яцюк

АВТОПОРТРÉТ 1845 (папір, олівець, 17,0×13,3) виконав Шевченко у кін. серп. — на поч. верес. 1845 у с. *Потоках* Канівського пов. Київ. губ., нині село Миронівського р-ну Київ. обл. (див. *Автопортрети Шевченка*). На звороті внизу чорнилом рукою В. *Тарновського* (молодшого) напис: «Портретъ Т. Шевченка сделанный имъ самимъ въ зеркало до 1845 года въ с. Потокахъ Кіев. губ. и подаренный своей куме Н. В. Тарновской». Зберігається у НМТШ (№ г—848).

Т. Шевченко. Автопортрет. Папір, олівець. 1845

У позбавленому репрезентативності портретному образі відтворено елегійний стан душі поета. Спокійне, рівномірно освітлене обличчя з довірою звернене до глядача — широко розкриті очі сповнені духовної енергії. Першу звістку про Шевченків А., схарактеризувавши його як «чудовий», «надзвичайно простий і виразний», подав В. *Горленко* у ст. «Альбомы и рисунки Шевченка в собрании В. В. Тарновского» (*КС*. 1886. № 2. С. 404). 1892 фототипію з нього вмі-

щено у лютневому номері того ж часопису.

Уперше твір експоновано на виставці творів Т. Шевченка (Чернігів, 1929). З 1845 зберігався у сім'ї Тарновських; пізніше — у ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. І.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 124.

Літ.: Тарновский В. В. Мелочи из жизни Шевченка // *КС*. 1897. № 2; *Д. А[нтонович]*. Завваги до автопортрета Шевченка з 1845—1847 рр. // *Шевченко Т.* Чигиринський кобзар і Гайдамаки. 1844—1944. Грефенгайнхен, 1945; *Автопортрети* Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973; *Жур 1985*; *Яцюк В.* Рукою власною: Студії над автопортретами Т. Г. Шевченка. К., 1992; *Яцюк В.* Віч-на-віч із Шевченком: Іконографія 1838—1861 років. К., 2004.

Володимир Яцюк

АВТОПОРТРЕ́Т 1845 (зі свічкою) (папір, олівець) виконав Шевченко у листоп.—груд. 1845 у с. *В'юнищі* Переяславського пов. Полтав. губ., нині Переяслав-Хмельницького р-ну Київ. обл. Місце перебування невідоме (див. *Автопортрети Шевченка*; *Незнайдені мистецькі твори Шевченка*). Відомий за мемуарною л-рою та за створеним з нього в техніці офорта *Автопортретом 1860 (зі свічкою)*.

Історію появи А. 1845 (зі свічкою) оповів у спогадах, уперше опубл. 1875, А. *Козачковський*: «Я просив намалювати мені його портрет. Він узявся за роботу і закінчив її, залишалася незначна обробка, тому, їдучи в Яготин до князя Рєпніна, він узяв портрет, пообіцявши мені незабаром надіслати його; це був портрет, зовсім не схожий на всі існуючі тепер; це був портрет не Т. Г. Шевченка, а портрет народного поета, вдало схоплений у хвилину його поетичного натхнення; на жаль, я не одержав його, і він втрачений безповоротно» (*Спогади 1982*, с. 77—78). Проте опис загубленого твору 1884 подав Б. Суханов-Подколзін: згадуючи серед малюнків із містького портфеля «портрет молодика із свічкою в руці», мемуарист послався на слова Шевченка, який «сказав, що це його власний портрет, ним же самим давно колись намальований <...>. Він твердив, що свого часу портрет мав велику схожість з оригіналом» (*Суханов-Подколзін Б.* Що пригадалося про Тараса Григоровича Шевченка // *Спогади 1982*, с. 357—358). Тут, найвірогідніше, йшлося про портфель з малюнками й паперами Шевченка, відібраний у нього під час арешту 1847 і повернений з *Третього відділу* в січ. 1859. Зіставлення обох описів одного й того ж твору, а також наявність в *Альбомі 1845* (на звороті аркуша 10) начерку до нього, дає підставу вважати, що на прохання А. *Козачковського* Шевченко 1845 виконав саме А. зі свічкою. 1860 він відтворив його в техніці офорта, а оригінал, як довела Г. *Паламарчук*, 3 квіт. 1860 з дарчим написом подарував Марку Вовчку, після смерті якої він зберігався в її родичів.

Літ.: Автопортрети Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973; *Лобач-Жученко Б.* Літопис життя і творчості Марка Вовчка. 2-е вид., доп. К., 1983; *Паламарчук Г.* У пошуках Шевченкового автопортрета // *РЛ*. 1987. № 6; *Яцюк В.* Рукою власною: Студії над автопортретами Т. Г. Шевченка. К., 1992; *Яцюк В.* Віч-на-віч із Шевченком: Іконографія 1838—1861 років. К., 2004.

Володимир Яцюк

АВТОПОРТРЕ́Т 1847 (папір, олівець, 12,7×9,9) виконав Шевченко 23 черв. — не пізн. 11 груд. 1847 в *Орську* (див. *Автопортрети Шевченка*). Зберігається у НМТШ (№ г—910). Зображення закомпоновано на невеликому аркуші, близькому до розміру поштового конверта. Це дає підстави вважати, що портрет намальовано саме для А. *Лизогуба* й надіслано разом із листом від 11 груд. 1847, у якому йдеться: «Ви питаєте, чи покину я малювання. Рад я його покинуть, так не можна. Я страшно мучуся, бо мені запрещено *писать и рисовать*. А ночі, ночі! Господи, які страшні та довгі! — та ще й у казармах». Трагічний тон листа і суголосний йому образ поета-художника вразили А. Лизогуба, і він у листі-відповіді 7 січ. 1848 писав: «Лист Ваш, коханий друже, я получив на самісінький Новий год. Превеликая Вам дяка і за лист, і за Вас, тільки важко на Вас дивитись» (*Листи*, с. 51). За психологічною суттю і стилістикою твір різко контрастує з *Автопортретом 1845*. На відміну від розкуто-артистичного образу, створеного в *Потоках*, з'являється майже докум. портрет миколаївського солдата. Модельоване світлим тоном обличчя з високим чолом виділяється на темному тлі та насиченому тоном солдатському мундирі й кашкеті, на околиші якого написано «3:Р:» (тобто — третя рота 5-го лінійного батальйону, до якого Шевченка зарахували).

Т. Шевченко. Автопортрет. Папір, олівець. 1847

А. вперше згадано у ст. К. *Широцького* «Деякі портрети, роблені Тарасом Шевченком» (Рада. 1911. 5 квіт.). Уперше описаний О. *Новицьким* у вид.: *Малярські твори*. № 575. Репрод. на обкладинці журн. «Малярство і скульптура» (1937. № 3). Уперше експоновано на Ювілейній шевч. виставці в Києві (1939). Зберігався в альб., що належав А. Лизогубу (НМТШ; № 918—980), після 1864 — Є. Трегубову

та його нащадкам; пізніше ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. І.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 1.

Літ.: Владич Л. Альбом А. І. Лизогуба // Образотворче мистецтво. 1940. № 3; *Чабров І.* Із спостережень над графічними роботами Шевченка періоду заслання // *НШК 13*; *Автопортрети* Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973; *Яцюк В.* Рукою власною: Студії над автопортретами Т. Г. Шевченка. К., 1992; *Яцюк В.* Віч-на-віч із Шевченком: Іконографія 1838—1861 років. К., 2004.

Надія Прокопенко, Володимир Яцюк

АВТОПОРТРЕ́Т 1848 (папір, олівець, 11,12×17,8) Шевченко виконав орієнтовно у серп.—верес. 1848 під час *Аральської описової експедиції* на звороті аркуша 7 *Альбому 1848—1850* (див. *Автопортрети Шевченка*). Зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 109). Датовано за місцем розташування аркушів в альбомі. У зв'язку з арештом Шевченка 1850 альбом до 1907 перебував у департаменті поліції Міністерства внутрішніх справ (кол. *Третьому відділі*), звідти був переданий у ЧМТ. 1933 надійшов до ІТШ.

А. 1848 створено поміж зарисовок, виконаних в експедиції, зокр. фрагментів морського пейзажу (марин) *Аральського моря*, пагорбів на узбережжі, островів, учасників експедиції та ін. Проте його вивчення від другої пол. 1930-х і до кін. 1990-х гальмувалося: незвично сприймався портрет, у якому Шевченко зобразив себе на повний зріст майже оголеним. Уперше його описав 1932 О. *Новицький*, однак він не побачив (чи не мав права побачити) схожості зображеного з Шевченком: «Голий чоловік з закинутою на плечі киреєю, вітром розвіяною, іде понад морем, у чоботах, кашкеті, з ціпком у руці. Праворуч нарис човна на два вітрила. Олівцем» (*Малярські твори*, с. 15). У десятитомному вид. творів Шевченка у коментуванні рисунків одного з двох альб., на той час датованих 1846—50-ми, зазначено: «Рисунок на звороті арк. 7 (шаржований автопортрет на весь зріст) та начерки на обох внутрішніх сторінках обкладинки (штоф, будівля

Т. Шевченко. Автопортрет. Папір, олівець. 1848

та пляшка) не репродукуються» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 8. С. 41). Повага до Шевченка завадила мистецтвознавцям опублікувати цей А., хоча альб., у якому Шевченко нарисував його, був цілком приступний. Репродукцію з фотографії А. 1848 вперше вмістила М. *Шагінян* у кн. «Т. Г. Шевченко: жизнь и творчество» (М., 1941), пізніше журн. «Критика» (2000) та Г. *Грабович* у монографії «Шевченко, якого не знаємо» (2000) у розділі «Епілог. Прихований Шевченко (Підтексти самозображення та рецепції)» (ілюстрація № 15).

На відміну від того, що Шевченко майже всі свої живописні та графічні автопортрети дарував друзям, альбомні рисунки цього не передбачали, а відтак була можливість максимальної відвертості у внутрішньому діалозі з собою.

На невеликому рисунку митець зобразив себе на тлі пейзажу — у лівій частині аркуша ледь намічено контури гори, на дальньому плані — гряду гір, що видніються на лінії заниженого горизонту. Над ними угорі праворуч зображено двощоглову шхуну, яку не вписано у заг. композицію рисунка, її, мабуть, нарисовано раніше. Постать Шевченка мала величний вигляд, він упевнено крокує суходолом, спираючись на довгий посох із навершям-булавою. Його рух передано поставою оголених ніг і сколихнутим вітром плащем за спиною. Однією з небагатьох деталей є поштова сумка (напевно, з альбомом та рисувальним приладдям), яка на ремінцях звисає з плеча, що мала б прикрити оголену натуру портретованого. Виконаний в альб.-записнику засланого поета-художника рисунок не призначався для оприлюднення.

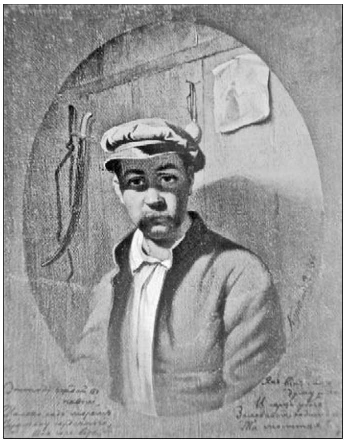
Заслуговує на увагу думка, зокр., автора першої публ. портрета — створене Шевченком ніби позачасове самозображення нагадує Меркурія з його крилатими черевиками і палицею (*Шагинян М.* С. 299). М. *Ласло-Куцюк* вбачає у рисунку засланця вияв внутрішньої свободи, яка допомогла збудувати фантастичний світ і перебороти реальну глибоку самотність (*Ласло-Куцюк М.* Шевченко на тлі його доби. Бухарест, 2002. С. 274—275).

Літ.: Макшеев А. Путешествия по киргизским степям и Туркестанскому краю. СПб., 1896; *Шагинян М.* Т. Г. Шевченко: Жизнь и творчество. М., 1941; *Грабович Г.* Шевченко, якого не знаємо: З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета. К., 2000.

Ірина Вериківська

АВТОПОРТРЕ́Т 1848—1849 (папір, сепія, 15,6×12,9) виконав Шевченко у листоп. 1848 — трав. 1849 у період зимівлі у степу під час *Аральської описової експедиції*; привезений у жовт. 1849 до *Оренбурга*, де не пізн. квіт. 1850 подарований А. *Венгжиновському* (див. *Автопортрети Шевченка*). На звороті паспарту

на паперовій наклейці чорнилом напис: «1850 r. w Orenburgu własnoręczny portret Tarasa Szewczenki ofiarowany Arkadiuszowi Węgrzynowskiemu». Нижче олівцем напис: «Portret ten Szewczenki przez niego [same]go malowany otrzymałem od mego wuja Ark[adiusza] Węgrzynowskiego w Odessie w 1890 roku», нерозбірливий підпис і далі: «NB. A. Węgrzynowski był towarzyszem wygnania T. Szewczenki w Orenburgskich rotach w 1850 r.». Зберігається у НМЛАШ (№ 35064).

Т. Шевченко. Автопортрет. Папір, сепія. 1848—1849

Одержавши в жовт. 1849 запізнілу звістку від В. *Рєпніної*, яка півтора року намагалася дізнатися про його долю, Шевченко поспішив одповісти: «На днях возвратился я из киргизской степи и из Аральского моря в Оренбург. И сегодня Лазаревский сообщил мне письмо ваше, где вы именем всего дорогого просите сообщить обо мне хоть какое-нибудь известие. <…> Лето проходило в море, зима в степи, в занесенной снегом джеломейке *вроде шалаша*, где я, бедный художник, рисовал киргизов и между прочим нарисовал свой портрет, который вам посылаю на память обо мне, о несчастном вашем друге» (лист до В. Рєпніної від 14 листоп. 1849). За сприяння штабс-капітана К. *Герна*, до якого перейшов на мешкання Шевченко, листа відправили з Венгжиновським, котрий мав в Одесі зустрітися з Рєпніною. Проте шляхи їхні так і не перетнулися, портрет увійшов у л-ру як подарований А. *Венгжиновському*.

З портрета на глядача дивляться широко розкриті очі поета, його погляд поглиблено тінню від кашкета. Завдяки верхньому освітленню обличчя покриває широка тінь, яка плавно переходить на підборіддя, плече і стіну за ним. Її насичений тон контрастує з освітленими місцями на кашкеті, обличчі, комірі сорочки та верхньому одязі. Моделювання образу на тлі інтер'єру, де антуражем є годинник, шабля, аркуш із зображенням жінки, що висять на стіні, закомпоновано у прямокутник з обрізаними кутами. Майстерне володіння технікою рисунка надало можливість Шевченку створити багатий за тоновими співвідношеннями автопортрет.

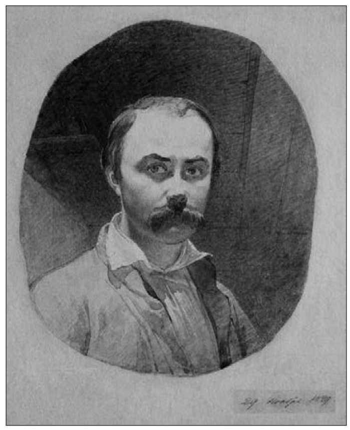
У О. *Кониського* А. 1848—49 репрод. як автопортрет, виконаний 1848 в експедиції О. *Бутакова* (*Кониский А*. Жизнь украинского поэта Тараса Григорьевича Шевченко. О., 1898. С. 308). У дослідженні Г. *Зленка*, присвяченому історії портрета і деяких ін. творів Шевченка, а також малюнка О. *Чернишова* із зображенням польс. засланців, містяться відом., що на поч. 1890 А. належав Венгжиновському, пізніше був подарований його племіннику — Ю. Коженьовському. Від А. Коженьовської з Кракова він надійшов 1925 до Музею імені Шевченка у Львові (нині НМАШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 47.

Літ.: Антонович Д. Т. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12; *Мацапура М*. Портрети Шевченка // Україна. 1960. № 5; *Автопортрети* Тараса Шевченка. К., 1973; *Яцюк В*. «В неволі далеко над морем» // *Яцюк В*. Малярство і графіка Тараса Шевченка: Спостереження, інтерпретації. К., 2003; *Зленко Г*. Автопортрет: З книги життя Тараса Шевченка // Кур'єр Кривбасу. 2006. Лип. № 200.

Ірина Вериківська

АВТОПОРТРЕ́Т 1849 (папір, сепія, 15,2×12,5 — зображення; 24,3×18,1 — аркуш) Шевченко виконав у січ.—берез. 1849 під час *Аральської описової експедиції* у *Раїмі* (див. *Автопортрети Шевченка*). Ліворуч по нижньому краю аркуша Ф. *Лазаревський* зробив напис чорнилом: «29 ноября 1849. Оренбург», що засвідчив одержання ним А. 1849. Зберігається у НМТШ (№ г—837).

Т. Шевченко. Автопортрет. Папір, сепія. 1849

Не сподіваючись на звільнення, Шевченко передав А. 1849 Ф. Лазаревському, який у спогадах писав: «Якось приходить до мене Тарас і пропонує свій портрет: — Візьми ти у мене, Христа ради, оцей портрет, хотілось би, щоб він зостався в добрих руках» (*Лазаревський Ф. М*. Т. Г. Шевченко в Оренбурзі // *Спогади 1982*, с. 180).

Погрудний портрет митця у цивільному вбранні закомпоновано в овалі. Обличчя портретованого намальовано майже у фас, фігура повернена у три чверті. Моделювання форми обличчя здійснено завдяки верхньому освітленню, при якому світлим тоном змодельовано високе чоло, вилиці, ніс. Обриси портретованого виділяються на тлі затемненої частини інтер'єру. Спокійний погляд та вільний розмах коміра білої сорочки надають образу розкутості.

А. 1849 уперше репрод. у вид.: *Шевченко Т*. Дневник / Ред., вступ. ст. и примеч. И. Я. Айзенштока. Х.,

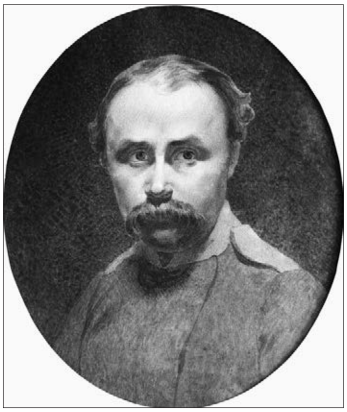
1925; експоновано на Ювілейній шевч. виставці (Київ, 1939). Зберігався у Ф. Лазаревського, 1890 твір успадкувала дочка — О. Янжул; згодом він надійшов до ВІМШ, ЦДМШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 46.

Літ.: Чалий; *Костенко А.* За морями, за горами: Тарас Шевченко на Аральському морі. Тарас Шевченко за Каспієм: Худож.-докум. оповідь. К., 1984.

Ірина Вериківська

АВТОПОРТРЕ́Т 1849 (папір, сепія, 16,2×13) виконав Шевченко у січ.—берез. 1849 під час *Аральської описової експедиції* у *Раїмі* (див. *Автопортрети Шевченка*). На звороті аркуша, до якого приклеєний портрет, є напис А. *Лизогуба:* «Т. Шевченко. 20» (номер аркуша в його альб.). Зберігається у НМТШ (№ г—909).

Т. Шевченко. Автопортрет. Папір, сепія. 1849

Шевченко у листі з *Оренбурга* до А. Лизогуба 29 груд. 1849 писав: «Ще посилаю Вам оцього гарнадера (це я); згадуйте мене, дивлячись на його, друже мій добрий!» Портрет закомпоновано в овалі на затемненому густою сепією тлі. У погрудному зображенні увагу зосереджено на обличчі. Верхнє яскраве та м’яке світло падає на високе чоло й обличчя, акцентоване сповненим глибокої задуми поглядом.

А. 1849 вперше згадано та репрод. під назвою «Т. Шевченко солдатом» у вид.: *Шевченко Т*. Малий Кобзар для дітей з малюнками. К., 1911. С. 14. Уперше експоновано на Ювілейній шевч. виставці в Києві (1939). Зберігався: в А. Лизогуба, Г. *Галагана*, у родині Трегубових; ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. I.

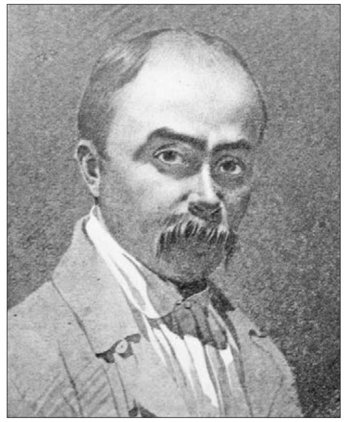
Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 52.

Літ.: Клеменсов Д. Кое-что из жизни Т. Г. Шевченко в Раиме // Южный край. 1890. 31 дек.; *Владич Л*. Альбом А. І. Лизогуба // Образотворче мистецтво. 1940. № 3; *Автопортрети* Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973; *Костенко А*. За морями, за горами: Тарас Шевченко на Аральському морі. Тарас Шевченко за Каспієм: Худож.-докум. оповідь. К., 1984.

Ірина Вериківська

АВТОПОРТРЕ́Т 1850—1857 (папір, сепія, розмір не більший поштового конверта) виконав Шевченко 7—22 квіт. 1857 у *Новопетровському укріпленні* (див. *Автопортрети Шевченка*). Місцеперебування невідоме. Знаний за двома фотографіями, подається за фотографією, яка зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 872). Історію створення відображено у Шевченкових листуванні та Щоденнику.

Дізнавшись про місце перебування Шевченка, Я. *Кухаренко* 18 груд. 1856 надіслав йому листа з 25 рублями, якого адресат одержав 7 квіт. 1857. У листі-відповіді 22 квіт. Шевченко писав: «...посилаю тепер тобі, друже мій єдиний, своє поличчя. Нема в мене, брате, нічого більше тепер. <...> Умисне пишу тобі на одному листочку, щоб було де поличіє положить і щоб конверт не дуже важив». По двох місяцях, 20 черв., Шевченко знову звірявся сторінкам Щоденника: «Получивши от Кухаренка письмо с приложением 25 рублей, значит, с приложением весьма вещественным, я отблагодарил его письмом же, со вложением собственного поличия, и вторым письмом со вложением, еще менее вещественным. Со вложением небывалого рассказа мнимого варнака под названием “Москалева криныця”». Автопортрети Шевченко здебільшого малював для конкретної особи, він зосереджувався на цілісному самоосмисленні у той чи інший час — і за зовнішніми ознаками, і за психологічним станом, щоб допомогти реципієнтові повніше зрозуміти і відчути одну зі сторінок його життя.

Т. Шевченко. Автопортрет. Папір, сепія. 1850—1857

21 лют. 1858 Я. Кухаренко у листі до Шевченка пише: «Дуже дякую за твоє поличчя, возив я його в Одесу, там обробив у рямця і показовав всякому, хто не цурається нашої мови. Бачив, як тебе, мій друже єдиний! Українці дуже люблять і радуються, що ти жив єси» (*Листи*, с. 114). Оригінал А. востаннє згадано 1901 у журн. «*КС*» у повідомленні про вечір у Катеринодарській жіночій гімназії, що відбувся 3 берез. на відзначення 40-річчя від дня смерті Шевченка, і розгорнуту на ньому виставку. Серед низки його портретів, прикріплених на двох класних дошках, А. 1850—57 вирізнявся, прикрашений вінком із барвінку.

У кін. 19 ст. з А. було зроблено фотографію, яка не досить адекватно представляла оригінал. Її примірник невдовзі надійшов до зібрання В. *Тарновського* (старшого), ін. М. *Дикарев* 1899 надіслав М. *Лазаревському* (*Іофанов Д*. Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка. К., 1957. С. 137).

В опубл. у Катеринодарі 1913 та 1914 доповіді шевченкознавця Л. *Мельникова* про дружні стосунки Кухаренка й Шевченка повідомлено, що А. уперше було репрод. саме за цією фотографією. За примірником фотографії із зібрання В. *Тарновського* (старшого) А. відтворено у вид.: *Журнал* (Між с. 16 і 17). Повніше схарактеризувати худож.-образні особливості А. вдалося відтоді, коли в ІЛ віднайшли якіснішу тоновану фотографію, що належала Олені *Пчілці*, згодом — її дочці Ізидорі й онуці Ользі.

За віковими ознаками образу в А. він близький до портрета митця у жанрових композиціях «Байгуші», «Киргизя» («Хлопчик грається з кішкою»). Він, як визначив Ол. *Новицький*, завершив цикл автопортретів років заслання (*Шевч*. зб. К., 1924. С. 122). Отримана 7 квіт. 1857 кореспонденція, яка після тривалої перерви налагодила зв'язок з Кухаренком й одночасно принесла звістку від М. Лазаревського про близьку волю, спонукала швидко відповісти листом і також надіслати «своє поличчя». У портреті синтезувалися обидва складники цих емоційних імпульсів — подих волі, що залишить позаду заслання-солдатчину, і можливість віч-на-віч звірити другові душевний стан. Своє зображення художник повністю позбавив усього, що нагадує солдатчину, створивши погрудний портрет у скромному світлому цивільному одязі. Освітлене згори високе чоло та широко відкриті очі крізь завісу тіні несуть і підсумок пережитого, і збережену твердість духу.

Від 1960-х висловлювалися різні думки щодо можливого часу створення портрета: 1851—53 (Б. *Бутник-Сіверський*), 1853—54 (Г. *Паламарчук*, Л. *Владич*), 1849—50 або 1850 (В. *Яцюк*). Оригінал з 1857 належав Я. Кухаренкові, з 1862 — його синові О. Кухаренкові.

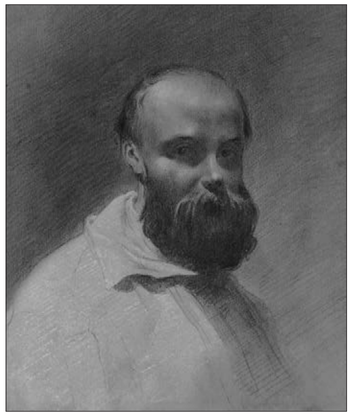
Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 37.

Літ.: Мельников Л. Я. Г. Кухаренко и Т. Г. Шевченко в их взаимоотношениях // Известия Общества любителей изучения Кубанской области. Екатеринодар, 1913. Вып. 6; окр. відб.: Екатеринодар, 1914; *Бутник-Сіверський Б.* Три знахідки // Україна. 1963. № 12; *Паламарчук Г. П.* Нескорений Прометей: Творчість Шевченка-художника 1850—1857 років. К., 1968; *Автопортрети* Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973; *Орел В.* Атаман Кухаренко и его друзья. Краснодар, 1994; *Яцюк В.* Нерозшифровані сторінки творчої біографії Тараса Шевченка // *ЛУ*. 1999. 20 трав.; *Яцюк В.* Оповідь про втрачене «поличчя» // *Яцюк В.* Малярство і графіка Тараса Шевченка: Спостереження, інтерпретації. К., 2003; *Яцюк В.* Віч-на-віч з Шевченком: Іконографія 1838—1861 років. К., 2004.

Ірина Вериківська

АВТОПОРТРЕ́Т 1851 (кольор. брістол. папір, сепія, кит. білило, італ. олівець, 22,1×17,7) виконав Шевченко у лип.—серп. під час *Каратауської експедиції* 1851 (див. *Автопортрети Шевченка*). На аркуші жовтого паперу, у прорізи якого було вкладено портрет, напис чорнилом: «Portrait de Chewtchenko d'après un, fait par lui-même, 1853»; дату визначено помилково. Зберігається у НМТШ (№ г—385).

У примітці до Шевченкового листа від 25 верес. 1855 Бр. Залеський писав: «В часі тої вандрівки Шевченко зробив для мене чорною крейдкою свій портретик, з котрого аквафорт посилаю <…>. Портретик був дуже подібний; замість зеркала послугувався артист збанком з водою, бо іншого зеркала не мали ми в степу. Не було також ані бритви, ані цирульника і для того носили ми бороди, хоч властиво оба ми були солдатами» (*Франко І.* Листи Шевченка до Бр. Залеського // *Листочки* до вінка на могилу Шевченка в XXIX роковини його смерти. Л., 1890. С. 45—46). А. є певною ремінісценцією малюнка «Серед товаришів», також виконаного у лип.—серп. 1851, з подібним портретним зображенням. Погрудний А. закомпоновано на аркуші, пофарбованому густою сепією. Характер образу виражено за допомогою світлотіньового моделювання у широкому тоновому діапазоні. Близьке до площинного зображення світлої цивільної сорочки контрастує з об'ємним відтворенням обличчя. Погляд портретованого сповнений смутку.

Т. Шевченко. Автопортрет. Кольоровий брістольський папір, сепія, кит. білило, італ. олівець. 1851

Уперше А. згадано у «Каталозі маляр. творів Т. Г. Шевченка, експонованих в галереї» (Х., 1934. С. 30); репрод. у ст.: *Бескин О.* Т. Г. Шевченко как художник (Искусство. 1939. № 2. С. 31). З 1851 належав Бр. Залеському; 1933 за допомогою акціонерного т-ва «Международная книга» (Ленінград) малюнок придбано ГКШ; 1948 передано до ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 16.

Літ.: Паламарчук Г. Нескорений Прометей: Творчість Шевченка-художника 1850—1857 рр. К., 1968; *Автопортрети* Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973.

Ірина Вериківська

АВТОПОРТРЕ́Т 1854 Шевченко виконав не пізн. листоп. 1854 у *Новопетровському укріпленні*. Місцеперебування невідоме (див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка*).

У листі до О. *Бодянського* від 1 листоп. 1854 Шевченко писав: «Посилаю тобі, друже мій єдиний,

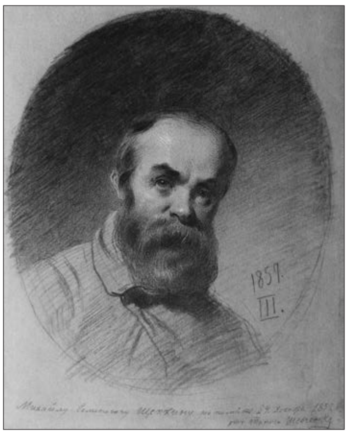
с г. Семеновим поличчя оцього нікчемного гетьманця. Дивлячися на його, згадуй і мене інколи. Я боявся нарисовать себе москалем, щоб ти часом не перелякався, глянувши на поличчя моє в московській шинелі або, Боже крий, ще і в мундирі! А гетьманець, думаю, не перелякає тебе, а може, ще й порадує твою запорозьку душу. Прийми ж його та привітай цього нікчемного гетьманця, друже мій єдиний! Послав би тобі що-небудь... краще, так у мене тепер, єй-богу, нема нічого, а про мою погану долю розпитай у г. Семенова, він тобі розкаже про мене, про такого, як мене добре бачив». З листа випливає, що на А. 1854 художник змалював себе в цивільному одязі, можливо, з окремими елементами укр. вбрання, і це давало Шевченкові привід назвати себе «гетьманцем».

М. *Семенов*, через якого Шевченко передав Бодянському цей А., був учасником експедиції К.-Е. *Бера* для дослідження Каспійського моря і 1854 перебував у Новопетровському укріпленні, звідки 3 листоп. виїхав до *Москви*.

А. відомий з часу першої публ. листа (Рус. старина. 1883. № 9. С. 644). Одержання О. Бодянським докум. не підтверджено.*Тв.: ПЗТ: У 10 т.* Т. 9. № 215.

Наталя Клименко

АВТОПОРТРЕ́Т 1857 (тонований папір, італ. та білий олівець, 31,4×24,6) виконав Шевченко не пізн. 28 листоп. 1857 у *Нижньому Новгороді* (див. *Автопортрети Шевченка*). А. закомпоновано в овалі на прямокутному аркуші. Праворуч унизу італ. олівцем авторська дата і монограма: «*1857. ТШ*». Унизу аркуша під портретом авторський напис чорнилом: «*Михайлу Семеновичу Щепкину, на память 24 декабря 1857 года отъ Тараса Шевченка*». Зберігається у НМТШ (№ г—825). Дарчий напис зроблено на згадку про день приїзду М. Щепкіна до Шевченка у Нижній Новгород. У Щоденнику 24 груд. 1857 Шевченко записав: «Праздникам праздник и торжество есть из торжеств! В три часа ночи приехал Михайло Семенович Щепкин». У листі до М. *Лазаревського* від 29 листоп. 1857 йдеться: «Нарисовав я карандашем для тебе своє поличіє, та нема з ким переслать його, а по почті боюся зотреться. Думав переслать з Федором, так чорт, враг добрых наших помышлений, бачиш, що зробив». Під листом дата: «18 ноября. Нижний». З листів Шевченка відомо лише про один його А. в Нижньому Новгороді 1857. Напевно, саме його подарував художник М. Щепкіну, тому що Лазаревському надіслав ін., виконаний на поч. січ. 1858.

Т. Шевченко. Автопортрет. Тонов. папір, італ. та білий олівець. 1857

Фігуру портретованого трохи повернено ліворуч, обличчя — у фас, воно виразно читається на темному тлі. Провідним прийомом в А. 1857 є контраст, але м'яке моделювання обличчя, майже силуетне вирішення цивільного одягу виконано у широкому тоновому діапазоні. На обличчі й чолі білим олівцем намічено відблиски верхнього освітлення; волосся, бороду, тінь від підборіддя і тло у верхній частині овалу виділено насиченим тоном. В А. втілено радісне передчуття дружньої зустрічі. Записи в Щоденнику 29 та 30 груд., зроблені після від'їзду Щепкіна, засвідчують вдячність давньому другові «за радостные сладкие слезы».

А. вперше згадано і репрод. 1902 в альб. (Табл. 40), присвяченому Виставці пам'яті М. Гоголя і В. Жуковського (Москва). Місця зберігання: у родині Щепкіна, ІТШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. І.

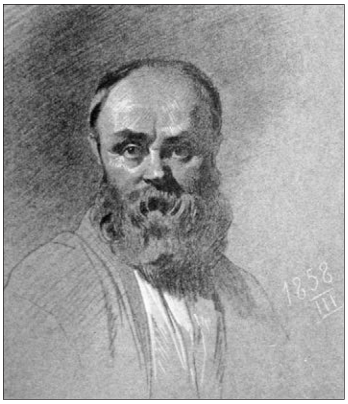
Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 17.

Літ.: Новицький Ол. Автопортрети Т. Г. Шевченка // *Шевч.* зб. К., 1924. Т. 1; *Волошин І.* Т. Г. Шевченко і М. С. Щепкін // Мистецтво. К., 1962. № 2; *Автопортрети* Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973.

Марина Юр

АВТОПОРТРЕ́Т 1858 (тонований папір, італ. та білий олівець, 25,5×21,2) виконав Шевченко не пізн. 4 січ. 1858 у *Нижньому Новгороді* (див. *Автопортрети Шевченка*). Зберігається у НМТШ (№ г—605). Праворуч унизу на худож. полі авторські дата і монограма: «*1858/ТШ*». У листі до М. *Лазаревського* з Нижнього Новгорода від 4 січ. 1858 Шевченко пише: «Добрий оцей чоловік [П. Овсянников] завтра їде в столицю». З П. Овсянниковим Шевченко передав М. Лазаревському свій лист і А. 1858. Портрет виконувано майже одночасно з *автопортретом 1857*, подарованим М. Щепкіну.

Погрудне зображення у цивільному одязі закомпоновано у центр. частині вертикального аркуша. Постать і обличчя з бородою трохи повернено ліворуч. До глядача спрямовано спокійний та впевнений погляд. Таким автопортретом мав намір привітати свого приятеля напівзвільнений засланець. Лазаревський у листі до Шевченка від 10 лют. 1858 писав: «…Посылаю 4 портрета; много есть охотников, желающих и молящих у меня твоего портрета, и я решился заказать их 50 штук…» (*Листи*, с. 109). У листі-відповіді

Т. Шевченко. Автопортрет. Тонов. папір, італ. та білий олівець. 1858

від 22 лют., зокр., йдеться: «19 февраля вернулся Шрейдерс із Петербурга, привіз мені Беранже Курочкіна, четыре экземпляра нерукотворного образа <…>. Добре єси зробив, що заказав 50 штук помянутого образа, нехай поки що земляки дивляться хоть на сей облик бородатого недобитого кобзаря свого». Друзі Шевченка поширювали фотознімки серед знайомих з метою збирання коштів для матеріальної допомоги поетові під час повернення із заслання. З листування Шевченка відомо, що декілька фотографій автор подарував С. *Аксакову*, Я. *Кухаренкові*, І. *Ускову* та ін. У фондах НМТШ є один із фотовідбитків з відтвореною на ньому частиною дарчого напису: «*Дорогому другу моєму Михайлові…*» — напевно, М. Щепкіну.

Уперше згадано у вид.: *Каталог Музею Тарновського* (№ 375); експоновано на виставці маляр. творів Шевченка у Харкові (ГКШ, 1934). Місця зберігання: у М. Лазаревського, ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 18.

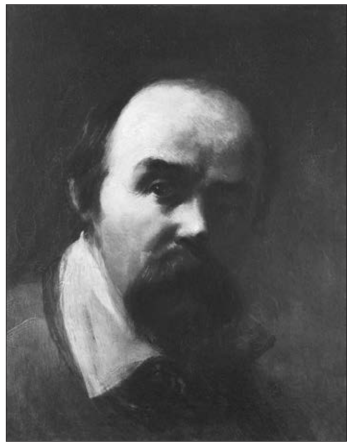
Літ.: Новицький Ол. Автопортрети Т. Г. Шевченка // *Шевченківський зб.* К., 1924. Т. 1; *Автопортрети* Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973.

Ірина Вериківська

АВТОПОРТРЕ́Т 1859 (полотно, олія, 44,4×35,5) — перший з автопортретів Шевченка, виконаних 1859 після повернення до Петербурга (див. *Автопортрети Шевченка*). Місце перебування невідоме. На ньому відсутній авторський підпис митця, але його авторство та датування засвідчив кол. власник твору С. Неклюдов: «Получил я его в подарок от В. Быковского, который, в свою очередь, получил этот портрет от И. Дзюбина, удостоверившего его подлинность следующими строками: "Портрет Шевченко, написаный им самим в 1859 году, подарен мне покойным Тарасом Григорьевичем, в память многолетней искренней между нами приязни. О взаимных наших близких отношениях можно читать в составленных Шевченко Записках, напечатанных в журнале «Основа», 1861-го, если не ошибаюсь, года. И. Дзюбин"» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 10. С. 33).

В А. 1859 образ Шевченка відтворено на темному насиченому тоном тлі, що уподібнює цей прийом до творчої манери *Рембрандта*, якою він ще змолоду зацікавився. Світло вихоплює із півтемряви лише обличчя, всі ін. деталі покриті напівпрозорими тінями. Художник вдається до засобу, типового для малярства романтизму, — за допомогою світла й тіні виділити головне, що має привертати увагу. Яскраве освітлення чола контрастує з прихованими тінню очима, ефект бічного освітлення, що утворює межу світла й тіні на обличчі, надає образу художника якоїсь таємничості, емоційної наснаженості, водночас невисловленості, незавершеності діалогу. Тут ліричне поєдналося з драматичним.

Репрод. за копією роботи К. *Флавицького* (НМТШ, № ж—182). За свідченнями С. Неклюдова, А. 1858 копіював художник Жебровський (Рус. старина. 1891. № 5. С. 447), а І. Матюшин з цієї копії виконав гравюру, яку надрук. на обкладинці в додатку до червневої книжки журн. «Русская старина» (1891), помилково ототожнивши з автопортретом Шевченка (*Щавинський В.* Шевченко як маляр // Україна. К., 1925. № 1/2. С. 120; *Новицький Ол.* До портрета Шевченка, опублікованого В. О. Щавинським // Україна. К., 1925. Кн. 1/2. С. 140—141). Іл. табл. II.

Т. Шевченко. Автопортрет. Полотно, олія. 1859

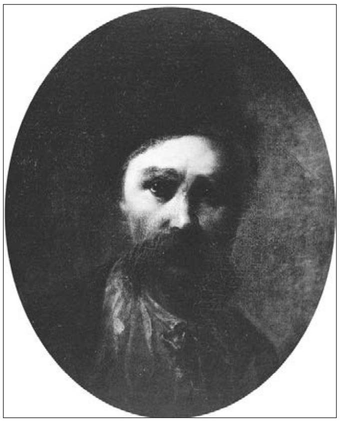
Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 48.

Літ.: Автопортрети Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973; *Яцюк В.* Віч-на-віч із Шевченком: Іконографія 1838—1861 років. К., 2004.

Марина Юр

АВТОПОРТРЕ́Т 1860 (полотно, олія, 60×50) виконав Шевченко не пізн. верес. 1860 у Петербурзі (див. *Автопортрети Шевченка*). У портреті внизу під шаром потемнілого лаку в результаті експертизи виявлено авторську монограму «*ТШ*» і дату — «*1860*». Зберігається у НХМУ (№ Ж—1453). У вид.: *ПЗТ: У 10 т.* (Т. 10. № 349) був помилково віднесений до творів, безпідставно приписуваних Шевченкові. Пізніше ідентифікований як Шевченків (*Дорофієнко І. П.* З досліджень живопису Т. Г. Шевченка // Питання шевченкознавства. К., 1978. С. 110—114).

На А. 1860 митця зображено молодшим, аніж він був на той час, у вишиванці, свитці та смушевій шапці, з сумовитим, аж до трагічності, поглядом глибоко затінених очей. Елементи театралізації й ви-

Т. Шевченко. Автопортрет. Полотно, олія. 1860

разна символізація образу загалом не притаманні Шевченкові. Психологічні спонуки цієї зорової авторської репрезентації Л. *Владич* пов'язував з реальними фактами його життя — захопленням Л. *Полусмаковою* (1941). П. *Зайцев* розглядав акцентовану українізацію образу в контексті тодішньої поетичної творчості Шевченка, зокр. його політ. інвектив (1939). Не виключено також, що худож. семантика цього А. пов'язана з мріями про відродження України.

На поч. верес. 1860 портрет разом із Шевченковими офортами експонувався на виставці в петерб. *Академії мистецтв* (див. *Експонування творів Шевченка)*. В огляді виставки (*Русский* художественный листок. СПб., 1860. № 36. С. 152) вказувалося, що портрет мали розіграти у лотерею, збір від якої автор призначав на вид. дешевих укр. підручників для недільних шкіл (див. «*Букварь южнорусский*»). Проте А. з виставки придбала за 200 рублів велика княгиня Олена Павлівна за порадою, на думку П. Зайцева, великої княгині *Марії Миколаївни (*Романової*)*, тоді президента АМ. За версією І. *Айзенштока,* портрет потрапив до особи, близької до родини Ф. Толстого. Згодом його придбав М. *Смирнов-Сокольський*. Іл. табл. II.

Літ.: Зайцев П. Новое о Шевченке // Русский библиофил. 1914. № 1; *Айзеншток И*. Судьба литературного наследства Т. Г. Шевченко // Литературное наследство. 1935. Т. 19/21; *Зайцев П*. Два останні автопортрети Шевченка // Сьогочасне й минуле. 1939. Ч. 3/4; *Владич Л*. Останні шевченківські автопортрети // Образотворче мистецтво. 1941. № 3; *Смирнов-Сокольский Н*. История одного автопортрета // Огонек. 1961. № 11; *Автопортрети* Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973; *Яцюк В*. Не близнюки, але діти рідні // *Яцюк В*. Живопис — моя професія: Шевченкознавчі етюди. К., 1989; *Яцюк В*. Віч-на-віч із Шевченком: Іконографія 1838—1861 років. К., 2004; *Овсійчук В*. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

Володимир Яцюк

АВТОПОРТРЕ́Т 1860 (з бородою, у шапці та кожусі) [**Автопортрет з бородою**] (папір, офорт, 16,9×12,5; 22×16; 42,6×31) створив Шевченко не пізн. 4 черв. 1860 у Петербурзі за фотографією з власним зображенням, про яку записав у Щоденнику 30 берез. 1858: «Заказал фотографический портрет в шапке и тулупе для М. А. Дороховой» (див.: *Автопортрети Шевченка*). Унизу під портретом травленим штрихом авторський підпис і дата: «*Т. Шевченко. 1860*». З цього портрета митець зробив декілька відбитків, на яких поставив авторський дарчий напис. На одному з них унизу на аркуші коричневим олівцем написано: «*Н. Я. Макарову на память Т. Шевченко 1860 квитня 12*». У НМТШ зберігається відбиток з підписом (№ г—867): «*Александри Михайловни Кулишъ Вомисто крашанки напамять Т. Шевченко*». Це дає підстави для уточнення датування А., зокр. його кінцевої дати створення, пов'язаної з Великоднем, яке 1860 святкували 4 квіт. Відбиток з дарчим написом О. Куліш 1939 експонувався на Республ. ювілейній шевч. виставці в Києві. В А. детально модельовано риси обличчя, фактуру хутра на шапці та комірі, але фігуру відображено ескізно, що надавало образу особливої виразності й артистизму. Така манера характерна для творчості багатьох майстрів минулих століть, зокр. фламанд. живописця А. *Ван-Дейка*, творчістю котрого захоплювався Шевченко. Експресивний штрих, яким насичував тіні А., митець поєднував з легким штрихуванням обрисів обличчя та форми нижньої частини одягу. Інтуїтивне відчуття ритму світлих і темних тонів допомагало художникові створити цілісний образ, передати його багатогранний талант. Місця зберігання примірника з написом «Н. Я. Макарову»: власність М. Макарова, ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. II.

Т. Шевченко. Автопортрет (з бородою, у шапці та кожусі). Папір, офорт. 1860

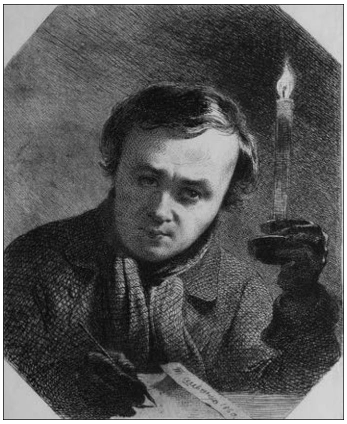
Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 53.

Літ.: Автопортрети Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973; *Яцюк В*. Віч-на-віч із Шевченком: Іконографія 1838—1861 років. К., 2004; *Овсійчук В*. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

Марина Юр

АВТОПОРТРЕ́Т 1860 (зі свічкою) (папір, офорт на плюрі, акватинта, 16,4×13; 22,5×16,2; 43×31,1) виконав Шевченко не пізн. серп. 1860 у Петербурзі (див. *Автопортрети Шевченка*). Унизу на худож. полі вигравіювані авторські підпис і дата: «*Т. Шевченко. 1860*». Описаний естамп зберігається у НМТШ (№ г—374). На звороті відбитка з НМУ (Гр—2157) — рядки 2-ї ред. «Плачу Ярославни» (2, 535).

Офорт створено за аналогічним портретом, виконаним у листоп.—груд. 1845 під час перебування у *Переяславі* в А. *Козачковського*, який попросив його намалювати автопортрет. У ньому митець зобразив себе у хвилини поетичного натхнення, але, на жаль, замовник не одержав його, і він був втрачений безповоротно (*Спогади 1982*, с. 77—78). Мемуарист не знав, що «портрет народного поета» опинився у *Третьому відділі* імператорської канцелярії у зв'язку з арештом Шевченка на поч. квіт. 1847, і повернули його 1859. «Портфель с моими рисунками получил обратно из третьего отделения его величества канцелярии 1859 генваря 23» (*Документи*, с. 301, № 501). Серед малюнків із портфеля Б. Суханов-Подколзін згадав «портрет молодика із свічкою в руці» і зазначив, що Тарас Григорович «сказав, що це його власний портрет, і ним же самим давно колись намальований <...>. Він твердив, що свого часу портрет мав велику схожість з оригіналом» (*Спогади 1982*, с. 357—358). 3 квіт. 1860 Шевченко подарував А. із дарчим написом Марку Вовчку; після її смерті портрет зберігався в родині.

Т. Шевченко. Автопортрет (зі свічкою). Папір, офорт на плюрі, акватинта. 1860

В образній мові А. прочитується усвідомлення поетом пророчої сили свого слова. Його відтворено узагальнено, у хвилини поетичного натхнення. Світло піднятої в руці запаленої свічки осяває високе чоло, висвітлює згорнений аркуш, на якому завмерло поетове перо. Ритмічна структура твору побудована на контрасті темного і світлого, розмаїтті тонових градацій і техніки — від густого перехресного штрихування до легкого мереження прямими та округлими лініями. Певна окремішність цих лінійних ритмів злагоджується рівномірними плямами акватинти.

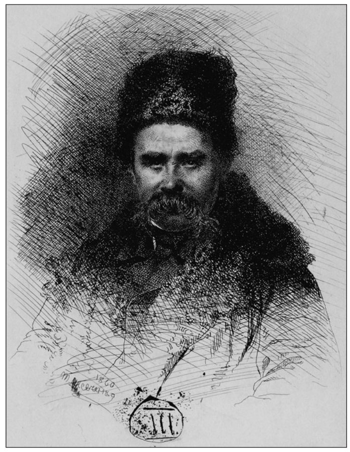
Офорт експонувався у верес. 1860 на виставці в петерб. *Академії мистецтв* (див. *Експонування творів Шевченка*); згодом один з естампів, що належить НМТШ, — на Ювілейній шевч. худож. виставці у Києві та Москві (1964). Один естамп А. 1860 був власністю В. *Тарновського* (молодшого), вперше репрод. у вид.: *Офорты* Т. Г. Шевченко в коллекции В. В. Тарновского (К., 1891). Нині, так само як і два ін., що надійшли з РМ, входить до зібрання НМТШ. Один прим. зберігається у ДМОМП.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 60.

Літ.: Указатель художественных произведений, выставленных в залах Императорской Академии художеств. СПб., 1860; *Козачковский А.* Из воспоминаний о Т. Г. Шевченке // Киев. телеграф. 1875. 26 февр.; *Суханов-Подколзин Б.* Воспоминания о Т. Г. Шевченке его случайного ученика // *КС*. 1885. № 2; *ПЗТ: У 10 т.* Т. 7. Кн. 2; *Офорти* Тараса Шевченка. К., 1964; *Автопортрети* Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973; *Лобач-Жученко Б. Б.* Літопис життя і творчості Марка Вовчка. К., 1983; *Паламарчук Г.* У пошуках Шевченкового автопортрета // *РЛ*. 1987. № 6; *Яцюк* В. Рукою власною: Студії над автопортретами Т. Г. Шевченка. К., 1992.

Ірина Вериківська

АВТОПОРТРЕ́Т 1860 (у шапці та кожусі) (папір, офорт, 16,9×12,5; 22×16; 42,6×31) виконав Шевченко не пізн. 4 квіт. 1860 у Петербурзі за фотографією Г. *Деньєра* 1858 (див. *Автопортрети Шевченка*). Зберігається у НМТШ (№ г—864), у фондах якого є два прим. цієї фотографії (№ ф—71, ф—75). Унизу А. вигравірувано монограму: «*ТШ*», ліворуч, трохи вище, травленим штрихом поставлено авторську дату: «*1860*», під нею підпис: «*Т. Шевченко*». У фондах музею зберігаються три відбитки з цього офорта (№ г—219, г—764, г—1537), останній — з автографами віршів митця «Поставлю хаточку, садочок» і «Чи не покинуть нам, небого». У Рос. держ. б-ці у Москві є примірник цього офорта з авторським дарчим написом: «Александри Ивановни Гулак-Артемовской на память 4 декабря 1860 года», завдяки якому уточнено дату виконання А. (*Айзеншток И.* Судьба литературного наследства Т. Г. Шевченко // Литературное наследство. 1935. № 19—21. С. 483). За висловлюванням К. *Юнге*, цей портрет був найкращим і найподібнішим з усіх тогочасних його портретів (див.: *Новицький,* с. 80, № 629). У ньому, як останньому з цієї серії, відчувається досконале технічне виконання образу митця експресивним офортним штрихом у широкому тоновому діапазоні. Водночас Шевченко чітко дотримується принципів академ. побудови портрета — зображення обличчя трохи вище композиційного центру картинної площини, завдяки якій образ набував певної величі, пафосу. Один з відбитків цього офорта експонувався на виставці худож. творів Шев-

Т. Шевченко. Автопортрет (у шапці та кожусі). Папір, офорт. 1860

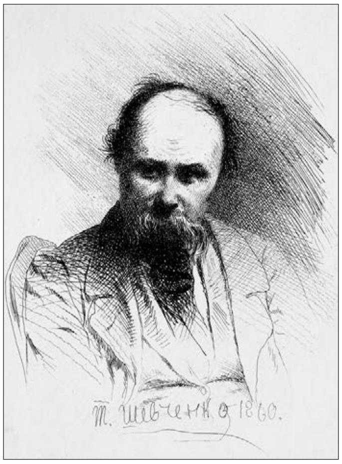
ченка (1911) в Києві до 50-річчя від дня його смерті. Місця зберігання описаного тут примірника: ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 62.

Літ.: Шевченко — художник: Альбом репрод. К., 1963.

Марина Юр

АВТОПОРТРЕ́Т 1860 (у світлому костюмі) (папір, офорт, 16,5×12,5; 21×13,6) Шевченко створив 1860 за фотографією з власним зображенням по пояс у світлому костюмі (не збереглася), яку виконав І. *Гудовський* у Києві 1859 (див. *Автопортрети Шевченка*). Унизу А. авторський підпис і дата, нанесені травленим штрихом: «*Т. Шевченко. 1860*». Зберігається у НМТШ (№ г—677). В А. митець досить тонко відобразив свій внутрішній пригнічений стан, пов'язаний з недавнім поверненням з України 1859, та сліди важкої недуги. Цей настрій передано у ледь нахиленому вниз корпусі фігури і повороті голови, в обрисах обличчя, сумному погляді. Психологізм А. посилено чергуванням світлих, виконаних легкими штрихами та лініями, деталей у моделюванні обличчя й насичених тоном тіней тла, одягу, виконаних густим штрихом. Завдяки застосованому контрасту митець звертає увагу глядача саме на характер портретованого, його очі, у яких віддзеркалюється фізичний і душевний стан. Один із прим. фотографії, з якої виконано офорт, зберігається у НМТШ (№ ф—77), другий відбиток з цього офорта — там само (№ г—676). Місця зберігання А. 1860: ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

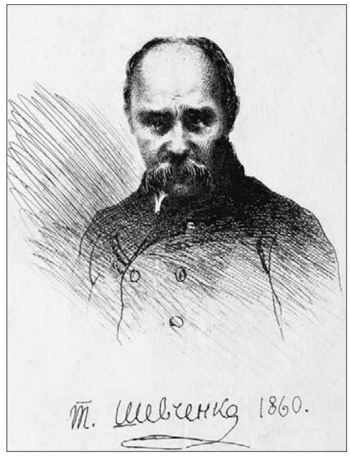
Т. Шевченко. Автопортрет (у світлому костюмі). Папір, офорт. 1860

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 61.

Літ.: Автопортрети Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973; *Яцюк В.* Живопис — моя професія: Шевченкознавчі етюди. К., 1989; *Овсійчук В.* Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

Марина Юр

АВТОПОРТРЕ́Т 1860 (у темному костюмі) (папір, офорт, 16,4×12,3; 21,1×13,1) — перший А., виконаний Шевченком 14 берез. 1860 у техніці офорта за фотографією 1858—59 (див. *Автопортрети Шевченка*). Це перший відбиток офорта, який зберігається у НМТШ (№ г—675). До збірки Держ. рос. музею (Петербург) входить подібний до цього відбиток (№ 28515), на звороті якого — автограф першої, чорнової ред. вірша Шевченка «Колись-то ще, во время оно». Два такі ж прим. зберігаються у НМТШ (№ г—881, г—674). Дату створення А. уточнено на підставі дарчого напису Шевченка на одному з відбитків пізнішого часу (16,1 × 12,5, НМТШ, № г—303), у якому митець застосував акватинту, покривши тло тонким шаром. Найточнішу характеристику зовнішності Шевченка в цей час дав *І. Тургенєв*: «Голова гостроверха, майже лиса, високий зморшкуватий лоб, широкий так званий "качиний" ніс, густі вуса, звислі губи, невеликі сірі очі, погляд яких, завжди похмурий і недовірливий, інколи набирав виразу лагідного, майже ніжного, і супроводжувався хорошою, доброю усмішкою» (*Тургенєв І. С.* Спогади про Шевченка // *Спогади 1982*, с. 336).

Т. Шевченко. Автопортрет (у темному костюмі). Папір, офорт. 1860

У цьому А., як і в ін., виконаних після заслання, присутні глибокі душевні переживання Шевченка, хворобливі риси обличчя, прагнення вирватися з мороку життєвих негараздів. У моделюванні образу художник використав прямий та експресивний штрих, який з лівого боку виходить за межі фігури, формуючи т. ч. глибину простору в А. За цією фотографією М. *Микешин* 1859 зробив рисунок (репродукція ксилографією Е. Гогенфельдена у «Кобзарі». СПб., 1860). Місця зберігання: ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

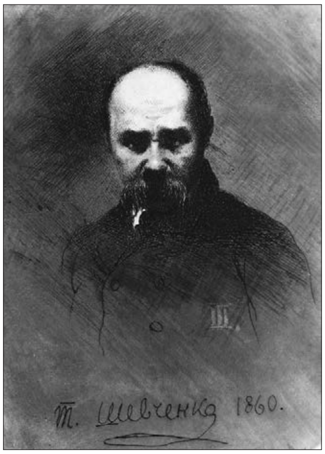
Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 51.

Літ.: Автопортрети Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973.

Марина Юр

АВТОПОРТРЕ́Т 1860 (у темному костюмі; другий) (папір, офорт, акватинта, 13,6×10,2; 16,1×12,5; 31×21,5) виконав Шевченко 14 берез. 1860 у Петербурзі (див. *Автопортрети Шевченка*). Це засвідчує авторський дарчий напис, зроблений червоним олівцем на чистому полі аркуша під портретом: «*Федору Федоровичу Львову на память Т. Шевченко 1860 14 марта*». Зберігається у НМТШ (№ г—303).

В А. моделювання образу здійснено на основі тонових співвідношень — темних і насичених у передачі

Т. Шевченко. Автопортрет (у темному костюмі). Папір, офорт, акватинта. 1860

тла, костюма, тіней на обличчі та світлих у освітлених частнах обличчя та білого коміра сорочки. Офортний штрих, яким художник посилював тон, контрастує з майже чистим тлом аркуша паперу в рисунку чола, але завдяки м'яким тоновим переходам, створеним технікою акватинти, вдалося відтворити сентиментальність і ліризм портретованого. Прворуч унизу на тлі одягу акватинтою зроблено монограму «*ТШ*», під портретом у техніці травленого штриха — авторський підпис і дата: «*Т. Шевченко 1860.*».

Місця зберігання офорта: власність Ф. Львова, Рос. музей, НМТШ.

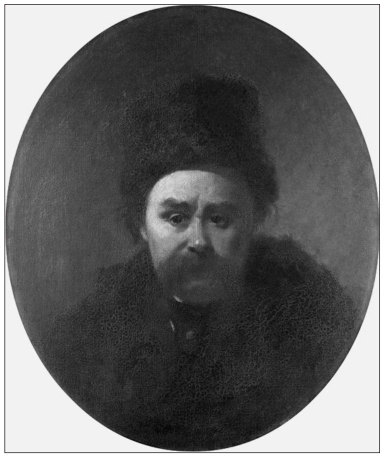
Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 52.

Літ.: *Автопортрети* Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973; *Овсійчук В*. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

Марина Юр

АВТОПОРТРЕ́Т 1861 (полотно, олія, 58,5×49) виконав Шевченко протягом двох останніх місяців життя у власній майстерні в петерб. *Академії мистецтв* (див. *Автопортрети Шевченка*). На тлі портрета ліворуч унизу під шаром потемнілого лаку авторська монограма — «*ТШ*» і дата — «*1861*». Зберігається у НМТШ (№ ж—108). За стилістикою А. близький до попереднього (1860), створеного для розігрування в лотерею і проданого з виставки. Для вже оголошеної лотереї Шевченко виконав свій останній А., позначений рембрандтівським трактуванням світла і тіні, стриманим колоритом, який ґрунтується на коричневих, чорних, зелено-сірих відтінках. Крізь товщу сутіні ледве вгадуються контури постаті, кожух, смушева шапка. На освітленій частині обличчя прочитуються важка задума і втома, що посилюють психологічну характеристику сповненого трагізму образу.

Уперше репрод. у зб.: *На спомин* 50-х роковин смерти Тараса Шевченка (М., 1912. С. 125). Експонувався на ювілейних шевч. виставках у Нижньому Новгороді (1914) та Києві (1939). А. виграв у лотерею архіт. О. *Рєзанов*, який невдовзі подарував його В. *Лазаревському*. Пізніше разом з ін. Шевченковими творами ввійшов до зб. С. Лазаревського, згодом — до колекції ВІМШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. ІІ.

Т. Шевченко. Автопортрет. Полотно, олія. 1861

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 67.

Літ.: Лазаревский А. Последний день жизни Т. Г. Шевченка // Северная пчела. 1861. 28 февр.; *Зайцев П*. Новое о Шевченке // Русский библиофил. 1914. № 1; *Зайцев П*. Два останні автопортрети Шевченка // Сьогочасне й минуле. 1939. № 3/4; *Вокруг* наследства Т. Г. Шевченко // *Тарас* Шевченко в Н[ижнем] Новгороде. Горький, 1939; *Т. Г. Шевченко* в Нижнем Новгороде: К столетию пребывания в Н[ижнем] Новгороде: [Сб.]. 2-е изм. и доп. изд. Горький, 1958; *Автопортрети* Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973; *Яцюк В*. Не близнюки, але діти рідні // *Яцюк В*. Живопис — моя професія: Шевченкознавчі етюди. К., 1989; *Яцюк В*. Вічна-віч із Шевченком: Іконографія 1838—1861 років. К., 2004.

Володимир Яцюк

«АВТОПОРТРЕ́Т РЕ́МБРАНДТА З ША́БЛЕЮ» (папір, офорт, 19,4×16,2; 22,1×17,3) — копія з офорта *Рембрандта* Гарменса ван Рейна «Автопортрет у шапочці з плюмажем та опущеною шаблею» (1634), виконана Шевченком не пізн. 15 лип. 1858 у Петербурзі (див. *Офорти Шевченка*). Зберігається у ДМОМП (№ 35737) у Москві. Шевченко творчо інтерпретував автопортрет Рембрандта — погрудний (в оригіналі) портрет домалював, у результаті чого він став півфігурним, де Рембрандта зображено з шаблею, на яку він спирається. Техніка широкого і довгого штриха, застосована у моделюванні образу, надавала йому певної експресивності, динамічності, внутрішнього переживання, драматизму на противагу досить спокійному в авторському вирішенні виразу обличчя. Це відображено й через тонові співвідношення, які у Шевченка — насичені, контрастні, а в Рембрандта світліші.

На думку В. *Касіяна*, це перші вправи митця в освоєнні штрихової техніки рембрандтівських офортів, які передували праці над офортом «Притча про робітників на винограднику» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 10. № 31, 32; *Офорти* Тараса Шевченка. К., 1964. С. 22).

Цей офорт разом з ін. — «Лазар Клап» та «Поляк з шаблею і палицею» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 10. № 105 і 106) — входив до зібрання знайомого Шевченка Я. *Полонського*, котрий подарував його рос. історику

Т. Шевченко. Автопортрет Рембрандта з шаблею. Папір, офорт. 1858

гравюри Д. *Ровинському* (див.: *Паламарчук Г*. Невідомі офорти Шевченка // Україна. 1957. № 5). Останньому належали три гравюри митця — копії офортів Рембрандта. Зазначаючи це, він посилався на назви і номери каталогу Бартша (*Von Bartsch*. Katalog raisonné de toutes les estampes qui forment l'oeuvre de Rembrandt. Wien, 1797), за якими позначено оригінали Рембрандта: «Шевченко сделал еще три копии с гравюр Рембрандта (вернее сказать с Базановских копий с Рембрандта): а) Rembrandt an sabre (Ba, № 23); б) Lasarus Klap (Ba, № 171) и в) Polonais portant sabre et bâton (Ba, № 141)» (*Ровинский Д*. Подробный словарь русских граверов XVI—XIX вв. СПб., 1895. Т. 2. С. 1177). Згодом офорт зберігався в Рум'янцевському музеї (нині ДМОМП).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 104.

Літ.: Паламарчук Г. Невідомі офорти Шевченка // Україна. 1957. № 5; *Офорти* Тараса Шевченка: Альбом. К., 1964.

Марина Юр

АВТОПОРТРЕ́ТИ ШЕВЧЕ́НКА. Автопортрет — портрет художника, виконаний ним самим. Шевченко звертався до жанру А. в різні періоди життя. У ньому досить реалістично відображено зовнішність митця, яка змінювалася залежно від обставин та природного плину часу, віддзеркалено соціокультурну атмосферу й романтичні ідеали. «Мабуть, ніхто з художників, окрім *Рембрандта*, Ван-Гога і Кете Кольвіц, не залишив стільки автопортретів, як Тарас Шевченко» (*Автопортрети*. С. 5). За даними листування Шевченка, спогадів сучасників та кількістю автопортретів, що збереглися (18) і незнайдених (9), автошаржів на полях його рукописів та аркушах альбомів і навіть на малюнках ін. художників та власних відображень у багатофігурних жанрових композиціях можна сказати, що відомо бл. 50 авторських зображень. В їх образному вирішенні велику роль відігравала й техніка виконання (олійні чи акварельні фарби, італ. та білий олівець, офорт і акватинта, сепія, туш, білило), завдяки якій підкреслювалися фізіономічні риси художника, відтворювалися найтонші нюанси його внутрішнього стану у кожний період життя.

Перший А. Шевченко написав на поч. 1840 під час навчання у петерб. *Академії мистецтв* (1838—42) (див. *Автопортрет 1840*), про що згадував його колега Ф. *Пономарьов*, у майстерні якого під час хвороби мешкав художник (*ПЗТ: У 10 т*. Т. 7. Кн. 1. С. 16). Це була перша спроба Шевченка в освоєнні жанру парадного портрета як перехідної форми між класицизмом і романтизмом. Митець прагнув віднайти образ і його живописно-пластичне вирішення, завдяки якому у творі, крім фізіономічних рис, наявні ознаки сучасної йому епохи.

Романтична концепція в європ. та рос. мист-ві найповніше виразилася у жанрі портрета, а стильові принципи — А. Багато митців пропонували власні формули портрета й А., які ґрунтуються на різних композиційних схемах: фігура у фас (Т. Жеріко «Портрет молодого Е. Делакруа», 1818; К. Брюллов «Автопортрет», 1834), фігура у фас з невеликим поворотом голови (О. *Кіпренський* «Автопортрет з пензлями», 1808, його ж «Портрет Є. Давидова», 1809; Л. Жироде «Портрет Шатобріана», 1811); фігура у профіль, обличчя в три чверті (Ф.-О. Рунге «Автопортрет», 1809—1810; О. Кіпренський «Портрет А. М. Голіцина», 1819), обличчя у фас, фігура в три чверті (О. Орловський «Автопортрет у червоному плащі», 1809; Т. Жеріко «Натурник», 1810; К. Брюллов «Автопортрет», 1848) та ін. з невеликими кутами повороту фігури і голови. Та найвиразнішим виявилося зображення портретованого з фігурою, поверненою у профіль, обличчям — у три чверті. Цей прийом контрапосту давав змогу передати динаміку, рух, внутрішню напругу портретованого, а плафонний тип композиції — певний пафос, навіть героїзм, водночас образ не був полишений романтичного забарвлення.

Шевченко був обізнаний з жанром портрета й А. на основі зібрань *Ермітажу*, куди водив своїх учнів К. Брюллов, і академ. виставок. З А. починалася творчість багатьох художників-портретистів, серед яких О. Кіпренський, О. *Варнек*, О. Орловський, К. Брюллов (*Турчин В*. Эпоха романтизма в России. К истории русского искусства первой трети XIX столетия. Очерки. М., 1981. С. 185). Як зауважує В. *Овсійчук*, пристрасть до власного портретування пробудив у Шевченкові його вчитель, а заг. духовна атмосфера сприяла манері інтерпретації (*Овсійчук В*. С. 15). Графічні та олійні портрети талановитих сучасників стали для Шевченка важливою творчою підтримкою і прикладом нового романтичного напряму. В автопортретах О. Кіпренського, послідовника Ф. Рокотова, Д. Левицького, В. Боровиковського, відчутні особлива одухотвореність, теплота, відкритість почуттів, натомість в автопортреті О. Орловського в експресивній живописній манері передано сильний характер і темперамент нового типу художника-романтика, вихованого на зразках європ. культури.

Після набуття досвіду копіювання портретів з картин К. Брюллова й ін. художників Шевченко був готовий до написання власного А. Він вибрав формат овалу як найбільш типовий для сучасної йому епохи. Малярське вирішення *А. 1840* повністю відображує творчий метод К. Брюллова, але з такою високою мірою психологізму і технічною досконалістю, що твір розкриває набуту Шевченком за досить короткий час маляр. культуру на рівні, якого ніхто з учнів К. Брюллова тоді не досягав (*Овсійчук В*. Класицизм і романтизм в українському мистецтві. К., 2001. С. 403). На ранньому етапі навчання Шевченко чітко дотримувався класичного живописного методу, який полягав у нанесенні малюнка на білий ґрунт і покритті його прозорою імприматурою з наступним моделюванням форм олійними фарбами, використовуючи пастозний мазок і лесування. Молодий художник учився у Брюллова свіжості живопису, відкидав тривалість виконання, що вела до «засушення» (*Овсійчук В*. С. 17). Хоча в основу живописного методу Брюллова покладено принципи класицизму, Шевченко, не відмежовуючись від них, прагнув віднайти нові пластичні засоби для вираження романтичного світовідчуття й естетичного ідеалу. Тому в А. він відходив від традицій попереднього століття, відмовившись від театралізованих поз та жестів, аксесуарів одягу, декорат. оформлення інтер'єру. Дещо аскетичний за формою та засобами вираження, за фрагментарним характером зображення натури, але широким колористичним діапазоном, А. розгортає творчий простір художника, розкриваючи його внутрішній світ. Виявом унікального маляр. зору Шевченка стала надзвичайна виразність погляду, у якому передано почуття власної гідності, усвідомлення себе вільною людиною, творчою особистістю з власними естетичними уподобаннями, про що він писав брату Микиті 15 листоп. 1839: «Живу, учусь, нікому не кланяюсь і нікого не боюсь, окроме Бога — велике щастя буть вольним чоловіком, робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить». А. 1840 безсумнівно був свідченням великих внутрішніх змін художника, викликаних піднесенням творчих сил, бо в ньому відчувалася майстерність в опануванні академ. принципами мист-ва та продовження традиції рос. і європ. жанру портрета.

Після закінчення АМ Шевченко їде в Україну. Формування рішучої, вольової творчої особистості віддзеркалено у наступних А. (1843—45). Улітку 1843 він знайомиться з родиною Рєпніних у їхньому маєтку в *Яготині*. 23—26 верес. 1843 малює А. (див. *Автопортрет 1843*), який дарує В. *Рєпніній*. Шевченко зобразив себе за столом з аркушем паперу в руках; обличчя на мить звернуто до глядача. На митцеві елегантний світлий сюртук із темними оксамитовим коміром і манжетами. По-художницькому недбалі пасма волосся спадають на чоло, з-під якого видно допитливий і зосереджений погляд (*Автопортрети*. С. 7). Об'ємне моделювання образу контрастує з лінійними обрисами елементів інтер'єру, водночас ці прийоми гармонійно доповнюють один одного. За словами В. *Яцюка*, у цьому А. Шевченко постає як митець високої графічної культури, здатний мовою живого, точного, інколи несподіваного, нібито недбалого, але необхідного штриха створити цілісний образ і майстерно передати не тільки зовнішню схожість, а й стан високого емоційного піднесення (*Яцюк В*. 2004. С. 11).

28 серп. 1845 у с. *Потоках* на Київщині митець написав новий А. (див. *Автопортрет 1860 зі свічкою*), який подарує Н. *Тарновській*. Це була спроба зобразити себе у парадному портреті, задля чого використано відкриту композицію — трохи повернута фігура, обличчя у фас. В образі, виконаному впевненими рухами олівця, можна роздивитися риси вже зрілої, зі сформованими ідейними переконаннями людини, якій притаманні рішучість, непохитність, впевненість у своїх силах; водночас спокійний погляд свідчить про високоодухотворену, осяяну внутрішнім світлом інтелігентну особистість. Належність до творчої еліти виражено в А. через предмети одягу, зокр. пов'язаний на шиї шовковий шарф, стиль зачіски та манеру триматися. Ці атрибути були типовими для образу молодого Шевченка того часу.

Перебуваючи в Україні, художник *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* у Києві Шевченко мав виконувати зарисовки істор. пам'яток, подорожуючи містами і селами. У груд. 1845 він вирушив до сіл Потоки, *Василівка*, *В'юнище* та ін. У В'юнищі, куди митець поїхав до знайомого поміщика С. *Самойлова* на поч. груд., він захворів і мусив залишитися там на два тижні. Після 22 груд. лікар А. *Козачковський* забрав його до себе у *Переяслав*, а підлікувавшись, Шевченко на поч. січ. поїхав до Рєпніних у Яготин. За свідченням А. Козачковського, у В'юнищі Шевченко створив А.: «…це був портрет, зовсім не схожий на всі існуючі тепер; це був портрет не Т. Г. Шевченка, а портрет народного поета, вдало схоплений у хвилину його поетичного натхнення» (*Спогади 1982*, с. 78—79). Створенню А. передували олівцеві начерки, що збереглися в робочому альбомі художника серед ін. малюнків 1845 (*ПЗТ: У 10 т*. Т. 7. Кн. 2. № 312—313). А. довго вважався втраченим. Та 23 січ. 1859, коли митцю повернули портфель з малюнками (ПЗТ: У 12 т. Т. 6. С. 267), він випадково віднайшов його і 1860 зробив з нього копію у техніці офорта, про що

свідчить напис на краю аркуша «*Т. Шевченко 1860*» (див. *Автопортрет 1860 зі свічкою*). Шевченко змалював себе за літ. працею в один із тихих вечорів перебування на Переяславщині, про що свідчать рядки на аркуші паперу, до якого ледь торкалося його перо. Нахилена до трохи піднятої рукою свічки фігура надавала композиції А. певної динаміки, посиленої ритмом темних і світлих відтінків світлотіньового моделювання. Так вибудовувалися змістові зв'язки у портреті — від білого аркуша паперу, освітлених частин одягу та рис обличчя до яскравого світла свічки. Такий ракурс фігури, зображеної на передньому плані з застосуванням обрізного формату (краї фігури і аркуш паперу виходять за рамки образотв. поля), розширює простір діалогу між портретованим і уявним співрозмовником, у якому виразніше виявляються особливості внутрішнього відчуття поета. Майстерно володіючи технікою офорта, митець створив не лише реалістичний, а й романтичний образ, у якому зовнішня молодість поєднувалася із внутрішньою зрілістю і мудрістю.

Романтичну піднесеність і жагу боротьби заступили невимовні страждання, спричинені арештом 1847 і засланням, у якому, попри заборону малювати, Шевченко створює галерею А., що засвідчують вже ін. людину, змужнілу духом та не зламану неволею. Під час перебування на засланні в *Орській фортеці* у груд. 1847 Шевченко малює А., який відправив 11 груд. 1847 А. *Лизогубу* разом з листом, у котрому просив надіслати «ящичок ваш, де є вся справа, альбом чистий і хоч один пензель Шаріона. Хоч інколи подивлюся, то все-таки легше стане». На А., виконаному олівцем на папері розміром, не більшим від поштового конверта (див. *Автопортрет 1847*), поета зображено у солдатському мундирі й кашкеті-безкозирці, на околиші якого напис «3:Р:» (3-тя рота, у якій він служив). Стилістика виконання А. близька до попередніх, де основу становить тонове співвідношення на нюансах відтінків, а контраст присутній лише у виділенні рис обличчя та деталей одягу. У листі до М. *Лазаревського* від 20 груд. 1847 Шевченко зізнається, що він «спершу сміливо глянув у вічі своєму лихові і думав, що то була сила волі, аж ні! То була гордість сліпа. Я не розгледів дна тієї безодні, в яку упав. А тепер, як розгледів, дак душа моя убога розсипалась, мов пилина перед лицем вітру». За вимогами військ. служби в часи царювання *Миколи I* солдати повинні були мати відповідний вигляд: поголену бороду, але не вуса, дозволялося в деяких випадках носити баки (*Антонович Д*. С. 168), що з фотографічною точністю зафіксував Шевченко у цьому А.

На засланні художник майже не використовує плафонний тип композиції в А., а наближає до глядача свій зосереджений, глибокий погляд, задля чого розташовує обличчя в центрі зображальної площини, глибину якої посилює поворот фігури. У моделюванні форм обличчя, фігури, одягу він уміло поєднував тоновий контраст з легким, майже прозорим штрихуванням. У творчій системі митця тонова градація посідала важливе місце, бо завдяки її широкому діапазону він досягав вражаючої правдоподібності худож. образу.

5 берез. 1848 до *Оренбурга* прибув капітан-лейтенант О. *Бутаков*, керівник експедиції *Аральським морем* (див. *Аральська описова експедиція*), до якої зараховано й Шевченка. Під час плавання митець запустив бороду, про що записав у Щоденнику під 16 лип. 1848: «У форта на острове Косарале, где занимали гарнизон уральские казаки, вышли мы на берег. Уральцы, увидев меня с широкою, как лопата, бородою, тотчас смекнули делом, что непременно мученик за веру. <...> Вскоре после этого казуса, уже обривши бороду, отправился я в Раим». За увесь час експедиції митець виконав багато акварелей, ескізів, етюдів та намалював низку А., хоча збереглося їх лише п'ять — три сепією (кін. 1849), два олійними фарбами (кін. 1849 — поч. 1850). Їх датування дає підстави стверджувати, що А. виконано вже після експедиції в Оренбурзі, оскільки ще перед її завершенням Бутаков, передавши свою флотилію К. *Поспєлову*, узяв із собою Т. *Вернера*, Шевченка й ін. і 10 жовт. поїхав з *Раїма* в Оренбург, куди прибули 1 листоп. 1849.

До серед. січ. 1850 команда працювала на квартирі О. Бутакова. Десь під кін. листоп. 1849 Шевченко намалював А., який згодом подарував Ф. *Лазаревському*, а той, у свою чергу, зробив під портретом напис чорнилом від руки: «29 ноября 1849. Оренбург» (див. *Автопортрет 1849*). У цей час Шевченко, С. *Левицький*, К. Поспєлов і Ф. Лазаревський мешкали разом, про що останній згадує: «Тарас, Поспелов, Левицкий и я зажили, что называется, душа в душу: ни у одного из нас не было своего, все было общее; а с Тарасом у нас даже одежда была общая, так как в это время он почти не носил солдатской шинели. Летом он ходил в парусиновой паре, а зимой в черном сюртуке и драповом пальто» (*Спогади 1982,* с. 179—180).

А. намальовано в овалі, який Шевченко часто використовував. Цей тип, характерний для епохи романтизму, найповніше розкриває індивідуальні риси портретованого завдяки прийому обрізної композиції, за межами якої залишається антураж. Але у цьому А., щоб відтворити середовище свого перебування, Шевченко відобразив елементи інтер'єру. Це помешкання з дощаними стелею та стінами, на одній зі стін прикріплено полицю, де складено маляр. приладдя.

Ракурс фігури митця, намальованої на межі першого і другого планів композиції, елементи інтер'єру дають уявлення про параметри досить невеликої кімнати. Важливу роль в А. відведено освітленню, яке з верхнього бічного у ранніх роботах змінено на центральне для максимального увиразнення рис обличчя та фігури. Завдяки цьому на затемненому тлі інтер'єру виділяється цілісний образ, переданий легкими, майже прозорими лесуваннями сепії і м'яким світлотіньовим моделюванням. Митець прагнув відобразити найтонші порухи своєї душі через відкритий погляд, поставу фігури, особливості цивільного одягу, що залишився у нього з експедиції — біла сорочка і «цивільне благеньке пальто», як згадував капітан О. *Макшеєв* (*Макшеєв О. І.* Подорожі по киргизьких степах і туркестанському краю // *Спогади 1982*, с. 208). В усій подобі художника відчувається душевний спокій, який він віднайшов у Оренбурзі, де жив серед друзів на приватній квартирі й мав можливість малювати.

У цьому ж помешканні митець написав іще один А. (див. *Автопортрет 1848—1849*), де він зобразив себе у білому кашкеті на тлі тих самих стін з широких дощок, але в ін. повороті, бо замість різкої перспективи майже фронтально показав частину інтер'єру з розвішаними на стіні речами — шаблею, годинником, жіночим портретом. Освітлення фігури, одяг і вираз обличчя у портреті такі ж, як і в попередньому, що дає підстави датувати його поч. груд. 1849. Якщо у попередньому А. митець, застосовуючи освітлення, передав узагальнений образ, що виділявся на темному тлі інтер'єру, то в цьому він майстерно використав тоновий контраст для зображення насиченої тоном фігури — на противагу світлому тлу інтер'єру, щоб підкреслити свій внутрішній стан, посилити увагу на особливості погляду. Важливе значення в А. митець надав і одягу — світлому кашкету з широким козирком і білій з відкритим коміром сорочці, своєрідність яких передавала ознаки тогочасного життя Шевченка. Цей А. художник подарував своєму другу, польс. засланцю А. *Венгжиновському*.

Не пізн. 29 груд. 1849 він намалював новий А. (див. *Автопортрет 1849 (другий)*). Рисунок виконано сепією у темних тонах, густими насиченими мазками змодельовано тло позаду постаті поета, напівтоном — його солдатський мундир, і лише обличчя, освітлене зверху по центру, митець передав легкими мазками. Шевченко велику увагу приділив відтворенню фізіономічних рис на противагу умовно вирішеним формам одягу й елементам інтер'єру. Такий прийом виписування обличчя чи деталей фігури широко застосовували в епоху романтизму. Цього прагнув і Шевченко в А., написаному в період квартирування у К. *Герна*, з огляду на датування. 29 груд. 1849 він надіслав його А. Лизогубу: «Ще посилаю вам оцього гарнадера (це я); згадуйте мене, дивлячись на його, друже мій добрий!»

Після від'їзду О. Бутакова ад'ютант В. *Обручова* К. Герн запросив поета заквартирувати у нього. У Герна був окремий флігель (офіцина), де Шевченко поселився та улаштував майстерню. До часу перебування митця на квартирі у К. Герна належать три олійні А. (два у білому кашкеті й один у чорному), що є копіями з А. у світлому кашкеті, написаного сепією на поч. груд. 1849, але авторство митця вважається сумнівним. Ці копії, датовані верес. 1849 — квіт. 1850, митець подарував своїм знайомим (*ПЗТ: У 10 т*. Т. 8. № 191—193). Зі стилістики А. можна зробити висновок щодо авторства. Шевченко, володіючи на профес. рівні прийомами моделювання форми, намагався якомога чіткіше показати особливості об'єкта, який змальовував, розташовуючи у вибраному умовному (пласке тло) чи реальному (фрагмент інтер'єру чи природи) середовищі. Це підтверджують не лише його твори, виконані на засланні (напр., у *Новопетровському укріпленні*, де він змальовував життя простих казахів), а й усі його ескізи, зарисовки, де часом з намічених штрихів розпізнається переданий митцем образ. Цього можна було досягти лише постійними вправами в рисуванні, якими він і займався в Аральській описовій експедиції. Виконані у цей час портрети аквареллю підтверджують його впевнену руку, технічну вправність у відтворенні характерних рис зображуваних осіб і гармонійне колористичне вирішення. Натомість у копіях А. важко знайти риси, притаманні творчому підходу Шевченка, насамперед у зображенні обличчя, яке в автентичній роботі округле, а у копіях трикутноподібне; цілеспрямований погляд замінено у копіях на слабовільний, пригнічений, що не властиво особистості митця у житті. Колорит їх вирізняється не багатобарв'ям, а своєрідною монохромністю, що також ставить під сумнів авторство Шевченка, бо в той час (листоп. 1849 — квіт. 1850) він пише ряд акварельних портретів — О. *Бларамберг*, невідомої, братів Ф. та М. Лазаревських, А. *Племянникова*, М. *Ісаєва*, колористика яких досить розмаїта, а виконання близьке до акварелей, створених іще у період навчання у К. Брюллова. Тому, найімовірніше, ці копії виконано або невідомим шанувальником таланту митця, або у більш пізній час.

23 квіт. 1850 за доносом М. Ісаєва Шевченка заарештували і після майже піврічного слідства 3 жовт. 1850 відправили до Новопетровського укріплення, куди він прибув 17 жовт. і де провів сім років служби. За цей час художник створив велику кількість малюнків, у яких відображено особливості природи того краю, побут людей з їхніми нац. традиціями, характерні риси

портретованих світських осіб. Саме в період заслання митець досяг вершини як майстер психологічного портрета, що виявилося і в його А. Бр. Залеський писав, що, працюючи в геологічній експедиції в горах Каратау й Актау, разом з Л. *Турно* і Шевченком жив в одній киргизькій кибитці. Шевченко малював і почувався вільним (*Спогади 1982*, с. 249—250). Це підтверджує малюнок «Серед товаришів» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 9. № 15), виконаний сепією з білилом, на якому митець зобразив себе з густою довгою бородою, у просторій сорочці. Саме такий образ він відтворив і в намальованому в лип.—серп. 1851 А. (див. *Автопортрет 1851*), на якому видно вже не молодого, а досить зрілого чоловіка з похилими плечима та лисіючою головою. Водночас незмінним залишився зосереджений добрий погляд. Хорунжий уральського війська М. *Савичев* згадував, що Шевченко видався йому не вищим за середній зріст, був кремезний, кругловидий, рум'яний, з таранкуватим обличчям, сірими очима, тоді досить відкритими і ясними, мав уже лисину (*Савичев М*. Короткочасне знайомство з Тарасом Григоровичем Шевченком // *Спогади 1982*, с. 258).

А. виконано в улюбленій техніці великих майстрів доби Відродження, яка, при всій скромності засобів, давала змогу досягти неабиякого худож. ефекту (*Автопортрети*. С. 13). Завдяки тонованому паперу художник досить вдало змоделював обличчя, а одяг передав, окресливши форми легкими лініями та штрихуванням, посиливши яскравість світла білилом, а тіні — тоном олівця. М'яким штрихом насичено і тло. Фігура займає нижню ліву частину аркуша, що певним чином повторює композицію першого А., але з ін. поворотом голови, зверненої до глядача на рівні діалогу, а не споглядання. Майстерне володіння графічною технікою дало художнику можливість передати через відкритий, але сумний погляд не лише досить реалістичний образ, а й «безсловесний» монолог. Цей портрет Шевченко подарував своєму другу Бр. Залеському, котрий ділив з ним дні неволі; у пам'ять про митця Бр. Залеський повторить його у техніці офорта в серед. 1860-х у Парижі (*Автопортрети*. С. 13).

Повернувшись із експедиції, Шевченко намалював два А. у Новопетровському укріпленні. Про один з них йдеться у листі до О. *Бодянського* від 1 листоп. 1854, з яким він надіслав А. у цивільному одязі, коментуючи: «Посилаю тобі, друже мій єдиний, з г. Семеновим поличчя оцього нікчемного гетьманця. Дивлячися на його, згадуй і мене інколи». Образ «гетьманця» символізував нац. належність митця, його боротьбу за укр. поневолений народ. У цій боротьбі він змінився з молодого міцної статури чоловіка на зрілого, але фізично і морально знесиленого. Як писав Шевченко до А. Козачковського ще 30 черв. 1853, «я теперь совершенно лысый і сывый». На жаль, цей А. не зберігся, а уявлення про нього дає подібний, надісланий 22 квіт. 1857 Я. *Кухаренкові*, з якого є лише фотознімок, що міститься в архіві О. Косач (Олени *Пчілки*) (ІЛ. Ф. 1. № 872). Л. *Владич* зазначає, що «рисунок автопортрета виконаний сепією, де митець зобразив себе в цивільному одязі — світлому, мабуть парусиновому піджаці і білій сорочці. Волосся на голові акуратно підстрижене і гладенько зачесане. Як і на інших портретах періоду заслання, обличчя художника освітлене бічним світлом, і густі тіні в глибоких очницях роблять ще виразнішим його характерний, замислений погляд» (*Автопортрети*. С. 14).

У квіт. 1853 прибув І. *Усков* з родиною. Шевченко, познайомившись з Усковими, став вхожий до їхньої сім'ї, про що згадує *Ускова*: «Його розумне високе чоло, велика лисина, добродушне, чесне лице, ясний ласкавий погляд надавали йому поважання і наладили до себе. Рухи його були поважні, голос м'який, симпатичний; говорив він виразно, плавно, чисто. Кожне слово його було продумане, тепле, віяло воно розумом» (*Кониський*, с. 684). Користуючись опікою І. Ускова, Шевченко вільний від служби час проводив у збудованій для коменданта землянці, де багато малював та писав, про що свідчать зарисовки, ескізи, портрети та поетичні твори, виконані в укріпленні. Тоді він міг одягати напівцивільне вбрання — це було своєрідним моментом «перевтілення», важливим для Шевченка з точки зору виявлення його справжніх почуттів і прагнень. Він їх і відобразив у доволі незвичайному як на ті обставини образі вільної людини, що нагадував Шевченка перших років вільного життя і навчання в петерб. АМ. Може, тому митець і звернувся до портретної формули свого першого А., зберігши поворот фігури й обличчя, але не з хвилястим, а з гладенько зачесаним та підстриженим волоссям, поголеною бородою, і залишивши вуса (див. *Автопортрет 1850—1857*). Це був образ духовно зрілої людини, яка, втративши здоров'я, зберегла гідність, про що Шевченко записав у Щоденнику 20 черв. 1857: «Все это неисповедимое горе, все роды унижения и поругания прошли, как будто не касаясь меня. Малейшего следа не оставили по себе. <…> Мне кажется, что я точно тот же, что был и десять лет тому назад. Ни одна черта в моем внутреннем образе не изменилась. <...> Некоторые вещи просветлели, округлились, приняли более естественный размер и образ» (*ПЗТ: У 12 т.* Т. 5. С. 22).

Образне вирішення А. обґрунтовано ще й тим, що 17 січ. 1857 Шевченко отримав від М. Лазаревського

з Петербурга листа, у якому той сповіщав про дозвіл царя на звільнення Шевченка із заслання. Ця звістка надихнула художника написати свій портрет саме у цивільному одязі, на знак закінчення періоду ув'язнення і поч. нового вільного життя. Але у стилістиці А. присутні не лише риси романтизму, тут наявні й ознаки класицизму — у чітких і суворих обрисах фігури та рис обличчя, що підкреслюють уже стриманіший характер портретованої особистості. Манера виконання портрета енергійними прямими мазками сепією характерна для всього періоду заслання, але в Новопетровському укріпленні митець здебільшого звертається до світлотіньового контрасту у пластичному моделюванні образу, який відтак ставав суворішим, поважнішим. Зрілість виражено у глибокому і замисленому погляді; у ньому — розуміння того, що за час заслання багато змінилося у житті митця. Водночас у погляді відчутна тривога, навіяна невпевненістю у близькому звільненні, принизливою залежністю від сваволі підпилої офіцерні. Цю тривогу митець не раз висловлював у листуванні з друзями, розуміючи, що за роки неволі їх поменшало — не стало його вчителів по петерб. АМ К. Брюллова, М. *Воробйова*, колег-літераторів М. Гоголя, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки та ін., і це дуже його пригнічувало.

21 лип. 1857 розпорядження про звільнення надійшло в Новопетровське укріплення, і 2 серп. Шевченко залишив його, вирушивши до *Астрахані*, звідки планував дістатися до *Нижнього Новгорода*, а далі до Петербурга. У довгому плаванні з Астрахані до Нижнього Новгорода Шевченко знову запустив бороду, яку майже перед приїздом поголив. Але, прибувши 20 верес. до Нижнього Новгорода, він дізнався про те, що йому належить повернутися до Оренбурга й очікувати там на остаточне звільнення. За той рік Шевченко посивів, втратив здоров'я, і друзі порадили йому вдати хворого. Митець став схожим на старого чоловіка, коли перестав голитися і відростив бороду. Саме таким, обуреним, сердитим, незгодним з черговим моральним приниженням намалював себе художник 27—28 листоп. (див. *Автопортрет 1857*) і цей А. подарував М. Щепкіну, який прибув до Нижнього Новгорода на Різдвяні свята. На основі академ. композиційного прийому Шевченко намалював типовий парадний портрет у форматі овалу, але з ін. змістовим наповненням — портрет людини високих духовних і моральних якостей. У повороті фігури у три чверті та майже відкритому до глядача обличчі прочитується цей протест. Митець понизив фігуру, збільшивши простір тла, яке наситив майже чорним тоном над головою, трохи нахиленою вперед. У її моделюванні Шевченко використовує широкий діапазон тонових співвідношень, які міг дати італ. олівець, натомість відблиски світла виділяє білим олівцем. Така манера техніки виконання А. — від легкої лінії внизу аркуша до насиченого штрихом і тоном малюнка угорі — створювала відчуття напруження, внутрішнього неспокою, яке прагнув передати митець.

У наступному А., переданому 4 січ. 1858 через П. *Овсянникова* М. Лазаревському в Петербург (див. *Автопортрет 1858*), глибокі борозни на чолі, більш окреслені зморшки під очима, гострий залом брів і велика густа борода створювали образ старшого чоловіка із суворим обличчям, але відкритим поглядом. У моделюванні образу італ. олівцем художник застосував легкий штрих та півтон, контрастно передавши контур голови й очей. Легкими лініями без деталювання він малює одяг, а освітлені місця та білу сорочку виділяє білим олівцем, які тепер стають акцентованими у портреті. Зміни у виконанні останнього А. особливо відчутні.

27 берез. 1858 Шевченко повернувся до Петербурга, зупинившись спочатку на квартирі М. Лазаревського, а потім у майстерні, наданій петерб. АМ. Після заслання він найбільшу увагу приділяв техніці гравірування, зокр. офорта, у якому в рос. мист-ві став справжнім новатором. Але йому потрібно було багато працювати, щоб мати засоби для існування. Про вигляд Шевченка на той час згадував В. *Ковальов*: «При зустрічі я був вражений різкою зміною в його зовнішності: це вже не той широкоплечий, кремезний, русявий чоловік у сірому сюртуці, яким я знав його колись; переді мною був зовсім схудлий, лисий чоловік, без кровинки на обличчі; руки його просвічувалися так, що видно було наскрізь кістки й жили... Я мало не заплакав» (*Ковальов В*. Спогади про Шевченка // *Спогади 1982*, с. 87).

Шевченко сфотографувався 30 берез. 1859, вбравшись у шапку й кожух, щоб подарувати фото М. *Дороховій*, яка його замовила. До цього фото митець звернувся при виконанні А. у техніці офорта 1860 (див. *Автопортрет 1860 (з бородою, у шапці та кожусі) та Автопортрет 1860 (у шапці та кожусі)*). Згодом він поголив бороду, залишивши густі обвислі вуса. Таким його знімали кращі петерб. фотографи — О. Шпаковський, К. Нагорецький, Г. *Деньєр*, М. *Досс*. На основі цих світлин митець створював живописні й офортні А. Про зовнішність Шевченка того часу згадує І. *Тургенєв*, який зустрічався з ним узимку 1859: «Широкоплечий, приземкуватий, кремезний, Шевченко являв собою тип козака, з помітними ознаками солдатської виправки і ломки. Голова гостроверха, майже лиса, високий зморшкуватий лоб, широкий так званий "качиний" ніс, густі вуса, звислі губи, невеликі сірі очі, погляд яких, завжди похмурий

і недовірливий, інколи набирав виразу лагідного, майже ніжного, і супроводжувався хорошою доброю усмішкою; голос хрипкий, вимова чисто російська, рухи спокійні, хода поважна, постать вайлувата і мало елегантна… З високою з баранини шапкою на голові, у довгому темно-сірому кожусі з коміром із чорних мерлушок, Шевченко виглядав справжнім малоросом, хохлом; полишені після нього портрети дають загалом правдиве про нього уявлення» (*Тургенєв І. С*. Спогади про Шевченка // *Спогади 1982,* с. 336).

Тургенєвська характеристика суголосна з образом Шевченка на А., виконаному олійними фарбами 1859 у стилі Рембрандта (див. *Автопортрет 1859*). Рембрандтівську живописну і графічну манеру митець почав глибше вивчати з поч. трав. 1958, часто працюючи в Ермітажі. Він копіював його офорти пером і тушшю, а на поч. лип. виконав власні офорти «Автопортрет Рембрандта з шаблею», «Лазар Клап», «Поляк із шаблею і палицею» (усі — 1858). Для А. 1859 характерними стали рембрандтівські світлотіньові переходи, акцентоване світло на невеликій частині обличчя на противагу глибоким тіням на усій площині картини. Контраст світла і тіні нівелював колористику, притаманну ранній творчості Шевченка, адже тепер художник ставив ін. завдання — передати духовні цінності та естетичні ідеали в житті портретованого. У зв’язку із цим Шевченко наближує зображення до країв формату, зменшує деталювання, прагнучи до узагальнення. Ці риси притаманні останнім А., у яких Шевченко намалював себе у смушевій шапці (1860) та ще й у кожусі (1861). Л. *Пантелєєв*, який зустрічався з митцем у ред. журн. «*Основа*», зауважив, що зблизька він був схожий на літографський портрет Мюнстера, обличчя, помітно набрякле, мало виразні сліди пережитого Шевченком, зокр. й тієї слабості, яка в останні роки передчасно прискорила його життєвий кінець. Крупні риси обличчя не справляли особливо приємного враження (*Спогади 1982*, с. 298). В А. художник передав ці крупні риси, що були виявом набряку на обличчі і вплинули на зміну звичного зовнішнього вигляду Шевченка.

В олійному А. 1860 він зобразив себе трохи молодшим і в укр. одязі (див. *Автопортрет 1860*). Це була своєрідна ретроспекція погляду на укр. культуру, молоді роки, поч. творчого шляху, пов’язаного з АМ. Усе це поєдналося в одному образі, зображеному в овалі у традиційній для романтизму композиції парадного портрета — фігура у три чверті, голова у фас. У колориті — відтінки білого, червоного, зеленого, які в А. 1840 стали акцентними у моделюванні образу.

Останній прижиттєвий А. написано олійними фарбами 1861 у холодній оселі-майстерні, з якої художник майже не виходив з січня (див. *Автопортрет 1861*). Усвідомлюючи свій фізичний стан, Шевченко прагнув зафіксувати в А. не лише наслідки пережитих страждань, а й роздуми про свою творчість і долю. Він обрав відкриту композицію, у якій найкраще можна передати індивідуальність, психологізм образу — фігуру розташовано у фас. Менше використано густих рембрандтівських тіней, образ моделюється на світлішому за тоном тлі, що є близьким за живописною манерою до першого А.

Після повернення до Петербурга Шевченко опанував техніку офорта й акватинти, відроджуючи традиції старих майстрів і збагативши її новими графічними прийомами для створення своєрідної фактури малюнка як посилення його виразності. Митець виконав естампи «Притча про робітників на винограднику» і «Приятелі», за які 16 квіт. 1858 Рада петерб. АМ визнала його «назначеним в академіки» і схвалила програму на звання академіка з гравірування на міді. Після створення офортів «Мангишлацький сад», «Сама собі в своїй господі», А. у темному костюмі без головного убору (два варіанти), А. в шапці та кожусі, копій «Вірсавії» К. Брюллова та «Дуба» А. Мещерського 2 верес. 1860 Рада петерб. АМ присвоїла Шевченкові звання академіка з гравірування. Це визнання викликало велике творче піднесення в душі художника, він перейшов до складного жанру, у якому працював до кін. життя — офортного портрета. Створену ним галерею офортних портретів сучасників позначено глибиною і тонкістю психологічних характеристик, віртуозністю виконання. 1860 Шевченко вигравірував п’ять А., послуговуючись фотографіями з власним зображенням як допоміжним матеріалом у моделюванні образу (див. *А. 1860 (у темному костюмі); А. 1860 (у світлому костюмі); А. 1860 (з бородою, у шапці та кожусі); А. 1860 (у шапці та кожусі)*. Ускладнення техніки виконання офорта і творча інтерпретація вплинули на психологічну характеристику моделі в А., яка не завжди відповідала фотовідбиткові. А. притаманні драматизм, емоційне напруження, суворий вираз обличчя, у них митець прагнув створити відповідний власному естетичному ідеалу психологічно глибший образ, натомість у фотофіксаціях йому властиві добродушність і розважливість.

Шевченко в А. прагнув не лише розповісти про себе, а й ширше показати своє оточення, людей, з якими жив, товаришував, яким співчував. Це співіснування зафіксоване шляхом введення А. в жанрові сцени, щоб підкреслити те, що відчував у даний момент, що бачив власними очима, за що переживав («За малюванням товариша», 1848; «Циган», «Серед товаришів», оби-

дві — 1851; «Байгуші», 1853; «Хлопчик з кішкою», 1856—57). Окрім А., у мист. доробку Шевченка є невелика кількість автопортретів, уведених у жанрові сцени та пейзажі («В Яготині», «Вознесенський собор у Переяславі», обидві — 1845; «Казарма», 1847; «Укріплення Раїм з боку Сирдар'ї», «На березі Аральського моря», обидві — 1848 та ін.). Окрему групу власних зображень у вигляді шаржів являють начерки на сторінках рукописів поеми «Мар'яна-черниця», зб. «Три літа», у дорожніх альб., листах. Погляд Шевченка на мист-во був синтетичним і поетично багатогранним, що віддзеркалилося в його численних літ. і мист. творах, у т. ч. й в А.

Літ.: Макшеєв О. Подорожі по киргизьких степах і туркестанському краю // *Спогади 1982*; *Новицький О*. Автопортрети Т. Г. Шевченка // *Шевч*. зб. К., 1924. Т. 1; *Антонович Д*. Шевченко — маляр. К., 2004; *Зайцев П*. Два останні автопортрети Шевченка // Сьогочасне й минуле. 1939. Ч. 3/4; *Владич Л*. Останні шевченківські автопортрети // Образотворче мистецтво. 1941. № 3; *Касіян В*. Мистецтво Тараса Шевченка. К., 1963; *Затенацький Я*. Т. Г. Шевченко // *Історія* українського мистецтва: У 6 т. К., 1969. Кн. 1; *Автопортрети* Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973; *Рубан В*. Український портретний живопис першої половини XIX століття. К., 1984; *Коницький*; *Яцюк В*. Рукою власною: Студії над автопортретами Т. Г. Шевченка. К., 1992; *Яцюк В*. Малярство і графіка Тараса Шевченка: Спостереження, інтерпретації. К., 2003; *Яцюк В*. Віч-на-віч із Шевченком: Іконографія 1838—1861 років. К., 2004; *Овсійчук В*. Мистецька спадщина Тараса Шевченка в контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

Марина Юр

А́ВТОР у поезії та прозі Шевченка — втілений у тексті носій свідомості, що вибудовує, генерує худож. систему твору, кожен її елемент, — відтак читач одержує уявлення про авторське креативне начало як про певну особистість. Поняття ***автор*** вживають звичайно у значеннях: 1) реальна людина, письменник; 2) образ суб'єкта викладу, наратора — ліричного героя, розповідача, оповідача як складника системи персонажів; 3) реконструйований в уяві читача образ творця тексту, що надає худож. інформацію, персоніфіковане втілення певної концепції, позиції стосовно зображуваного світу — позиції оцінної, просторової, часової, психологічної, фразеологічної; до його функцій належить і вибір відповідного наратора (нараторів); це т. зв. ***абстрактний, або імпліцитний*** А. Саме цю оповідну інстанцію найчастіше пов'язують із терміном «образ А». Отже, А. становить ієрархічну структуру, що містить перелічені другу й третю семантичні рубрики. А. у його взаєминах із героєм та читачем-адресатом означує смисловий центр дискурсу й оприявнюється експліцитно в ліриці й епосі через певні типи ліричних суб'єктів та епічних нараторів. Критерії розрізнення типів А. такі: а) ступінь співвіднесеності з особою письменника чи персонажем — «чужим», Іншим; б) ступінь зображеності А. як суб'єкта викладу, наратора: наскільки він є водночас також і об'єктом викладу, зображеним; в) позиція (перспектива) суб'єкта викладу — зовнішня чи внутрішня, — стосовно, по-перше, худож. світу твору взагалі та, по-друге, дії — чи суб'єкт викладу є учасником її, чи лише спостерігачем, свідком, який перебуває на узбіччі подій. Відповідно до цих критеріїв у **ліриці** Шевченка вирізнені: «***власне А.***» — суб'єкт вираження авторської свідомості, співвідносний із самим поетом (напр., у ліричній поемі «Кавказ»); ***розповідач*** — частково зображений суб'єкт, також співвіднесений із поетом; він перебуває на периферії зображуваного, оповідає не про себе, а про ін. персонажів; ***герой*** — співвіднесений із поетом; він є одночасно суб'єктом авторефлексії та об'єктом зображення (напр., у поезіях «Думи мої, думи мої», «А. О. Козачковському»); ***персонаж ліричний*** — Інший, який утілює чужу свідомість і є суб'єктом викладу й об'єктом зображення й оцінки з боку автора (напр., «Тяжко-важко в світі жити», «Не тополю високую»). У **ліро-епосі** Шевченка (поемах та баладах) епічний «власне А.» відсутній, бо поетові неприйнятна відсторонена позиція ***над*** зображуваним світом; сказане стосується і його епосу — прозових повістей. Епічний, точніше, ліро-епічний ***розповідач*** завжди присутній всередині зображеного світу на периферії дії як свідок. ***Оповідач*** репрезентує Іншу, чужу свідомість у світі героя і зазвичай взаємодіє з «автором»-розповідачем в обрамленні твору (поема й повість «Варнак», повість «Художник»). Кожен із цих типів нараторів (або наратологічних інстанцій) перебуває щодо зображеного світу на певній позиції — оцінній (вираженій інтонаційною системою твору або прямою оцінкою), просторовій, часовій, психологічній, фразеологічній (див. *Композиція ліро-епосу Шевченка*), переданих різними способами розповіді, композиційно-мовленнєвими формами, типами слова.

Форми вираження авторської свідомості в Шевченковій поезії — здобуток тривалого розвитку укр. худож. л-ри у взаємодії з християнською культовою л-рою, фольклором, народнорозмовною стихією; їхній зміст поглиблювався у процесі розвитку особистісного начала в л-рі й суспільній ментальності взагалі: властивий давній укр. л-рі жанровий «образ А.» поступово збагачувався життєвим змістом, набував індивідуальних рис. А. середньовічної релігійно-моралізаторської л-ри — це канонічний образ доброго християнина, що складає дяку Богові, або розкаяного грішника (вірші Віталія, пізнього І. Величковського, духовна лірика Климентія Зіновіїва). У ляментах і панегіриках присутні й ***ми*** чернецької братії, і ***я***

ліричного персонажа — у монолозі щойно померлого магната, адресованому живим, причому стиль бароко сприяє внесенню в цей образ багатьох інтимізуючих деталей (К. Транквіліон-Ставровецький, «Лѣкарство роскошником того свѣта правдивоє»). Ще вищим ступенем індивідуалізації позначено А. нищенських віршів-орацій, здебільшого канонічного й збірного, але вже з певними варіаціями, зумовленими «образом слухача». Не сприяли індивідуалізації «образу А.» у світській любовній ліриці широка її фольклоризація зі стереотипними ліричними суб'єктами у стандартних сюжетних поворотах. Тільки в передромантичних елегіях («Пѣснь о свѣтѣ» О. Падальського) дедалі більше вирізняється індивідуальна ситуація, яка вже в елегіях Г. Сковороди увиразнює могутню особистість його ліричного героя.

Стиль бурлеску, притаманний нищенським віршам і віршованим епістолам, посланням, травестіям (І. Некрашевича, П. *Гулака-Артемовського*, раннього Г. Квітки-Основ'яненка, К. Думитрашка, О. *Корсуна* та ін.), накладає нівеляційну машкару простака на «образ А.». Однак завдяки поєднанню бурлеску з ін. стилями й тональностями, що властиво, зокр., комічній епопеї — «Енеїді» І. Котляревського, увиразнювався глибокий і різновимірний образ ліро-епічного розповідача, яскраво особистісний і неповторний. Це був прямий попередник наратора поем Шевченка, але останній, на відміну від попередників і сучасників, досягав гармонійного співвідношення різних стилів і тональностей, володів несхибним відчуттям жанру й худож. міри. Натомість укр. романтики інколи не могли позбутися елементів бурлеску навіть і в жанрі романтичної балади («Рибалка» П. Гулака-Артемовського; «Молодиця» Л. *Боровиковського*). Наратор романтичних балад і віршованих оповідань веде розповідь у третій особі, не виражаючи себе через ліричне ***я*** у *відступах позафабульних, або ліричних*. Ліро-епічний розповідач із розгорнутою ліричною манерою викладу з'явиться лише в баладах і поемах Шевченка.

Назагал у ліриці ранніх романтиків переважають сюжетно-фабульна основа й ліричні розповідач та персонаж фольклор. типу; виняток становлять лише яскраво індивідуальні ліричні персонажі О. Шпигоцького («Материна стріча») й Л. Боровиковського («Фарис. З Міцкевича»). Більш різноманітним у переосмисленні фольклор.-етнографічного матеріалу є М. *Маркевич* (зб. «Украинские мелодии», 1831), природними й гармонійними виглядають ліричні персонажі думок Є. Гребінки, — ці поети творчо й духовно близькі Шевченкові. Однак ні яскраво емоційний А. *Метлинський*, ані лірично-розповідний М. Костомаров з їхньою постійною орієнтацією на фольклор. стереотипи не спромоглися переосмислити народну традицію, синтезувати її з літ. і витворити оригінальний, значущий образ ліричного героя, що надав би їхнім «образам А.» індивідуальної своєрідності; однак завдяки їхнім пошукам нарощувався ґрунт, на якому розвинулася поетична особистість Шевченка.

І. Лірика. Функції суб'єктів лірики Шевченка такі:

1. Ліричний «***власне А.***» (від ***я*** або ***ми***) художньо осмислює заг. філос., суспільні проблеми й оформлюється жанрово-тематично у твори філос., громадянської лірики (медитація, інвектива, пророцтво, повчання, гімн тощо). Світорозуміння Шевченка, властиве йому поетичне узагальнення спочатку були щільно узалежнені від конкретики буття, відтак ранні ліричні «власне-авторські» медитації ще не стали самостійними поезіями, але оприявнювалися у складі чи то багатосуб'єктного ліричного твору («На вічну пам'ять Котляревському», «До Основ'яненка»), чи то ліро-епічної поеми («Катерина», «Тарасова ніч», «Гайдамаки»). З часом конкретні стимули до роздумів частіше лишаються поза кадром, і широкі узагальнення-медитації постають як цілісний твір («Кавказ», «І мертвим, і живим», «Холодний Яр», деякі з «Давидових псалмів»). Цьому суб'єкту висловлення особливо притаманні ораторські інтонації, біблійна поетика («Давидові псалми», пізні «подражанія» біблійним пророкам).

2. Ліричний ***розповідач*** (від ***я*** або неназваний) передає через своє переживання певну фабулу, зображує долю ін. людини й оформлюється або в ліричний твір з фабульно-розповідною основою, або у твір описової та розповідної медитативної лірики (думка, портрет, пейзаж, образок); така лірика позбавлена епічної індивідуалізації, зміст її здебільшого плине у предметно-символічному шарі худож. структури («Вітер з гаєм розмовляє», «“Не кидай матері”, — казали», «П. С.», «По улиці вітер віє» тощо). Звернена до героїні розповідь виражає високий ступінь емоційної співучасті автора в її долі.

3. Ліричний ***персонаж*** (від ***я*** або ***ми***) репрезентує іншу, ніж самого поета, свідомість: це здебільшого нещасливі люди в різноманітних, але досить типових ситуаціях («Думка — Нащо мені чорні брови», «Ой виострю товариша», «Ой люлі, люлі, моя дитино», «Нащо мені женитися», «Було, роблю що, чи гуляю»). З часом психологізм саморозкриття персонажа поглиблюється. Нерідко такі твори двосуб'єктні: ліричний розповідач окреслює ситуацію, а тоді надає слово персонажеві; монолог ліричного персонажа набуває жанрових ознак персонажної, або рольової, лірики.

4. Ліричний ***герой*** (від ***я***) — це худож. образ самого поета; він — герой твору, об'єкт зображення і водночас суб'єкт висловлювання, тобто сам промовляє

від ***я*** про свої переживання, враження тощо. Особа автора-письменника і ліричний герой не тотожні: вони різняться як реальний і худож. образи; з корпусу поезій, що належать до сфери цього суб'єкта, формується єдиний ліричний характер, який притягує до себе сфери ліричного «власне А.» й розповідача та збагачується їхніми рисами. У ранній поезії Шевченків ліричний герой ще мало відділений від образу ліричного персонажа перших «думок», з яким його єднають спільні мотиви сирітства, самотності, чужини, людського насміху, туги за батьківщиною, коханням тощо. Але вже тоді виокремлюється й розвивається мотив призначення свого поетичного слова, своїх «дум-дітей», який надалі стає домінантним в образному комплексі ліричного героя-поета. Ранньому ліричному героєві властиві риси романтичної літературності — гіперболізовані почуття, ситуації, притаманні народним ліричним пісням про сирітство й бурлацтво, традиційні для укр. романтизму риси фольклор. поетики, наспівний стиль із сумовитою тональністю й елегійним фольклоризовано-романтичним словником. У ліричному вступі до романтичної поеми-епопеї «Гайдамаки» та поеми «Сон — У всякого своя доля» з'являється варіант образу ліричного героя-поета — його полемічна маска, іронічність якої спрямовано на розвінчання офіціозно-шовіністичної позиції деяких рос. критиків. Такий образ наївного простака, дурника походить од традиції народного карнавального сміху. В елегії «Чигрине, Чигрине» та посланні «І мертвим, і живим» образ поета набуває рис трагічного пророка, близьких образові юродивого, який віщує загибель України й оплакує її долю. Однак поет виходить за межі цього образу завдяки мотиву надії на пробудження громадянської, нац. свідомості українців. Ліричному героєві часу «трьох літ» властивий соц. критицизм, моральний максималізм, гранична емоційна напруга. У поезії часів заслання з її реалістичним психологізмом, автологічністю поетики, невимушеністю говірного інтонаційного стилю образ ліричного героя пройнятий трагічним пафосом туги за Україною, пророчою тривогою за її долю; звучать мотиви невільництва, непочутості, але й мужньої непідлеглості владі, невідступної потреби творити, нездоланної надії на майбутнє повернення в Україну. У віршах останніх років життя ліричний герой демонструє особистісне переживання найгостріших соціальних проблем («Я не нездужаю, нівроку», «Марку Вовчку», «Не нарікаю я на Бога», «Якось-то йдучи уночі» та ін.). Саме ліричний герой вносить в «образ А.» всієї поезії Шевченка, створений всіма суб'єктами вираження авторської свідомості (ліричний персонаж відбиває її дзеркально), — біогр. конкретику, емоційно-психологічний зміст, увиразнює ліричний характер; цей суб'єктний тип домінує в ієрархічній системі Шевченкового ліричного А.

II. Ліро-епос. А. у поетичному ліро-епосі Шевченка (баладах і поемах) здійснює нарацію у ліричній, яскраво емоційній манері, тобто поєднує у суб'єктній структурі один із двох можливих для Шевченка типів епічного наратора (розповідача, співвідносного з автором-письменником, або оповідача — Іншого) з ліричними суб'єктами у відступах. Відсторонений (гетеродієгетичний) «власне А.» Шевченковіепіку чужий. Наратор викладає подійну лінію сюжету, а ліричні суб'єкти, окрім суто ліричних функцій, набувають у співвіднесенні з нарацією ще й нових функцій, властивих ліро-епосові Шевченка. Лірична манера розповіді твориться не лише завдяки дигресіям, а й засобам інтонаційної виразності, притаманним власне нарації: ліро-епічний ***розповідач-спостерігач*** (екстрадієгетичний наратор) не тільки викладає сюжет (у третій особі), а й коментує зображене, висловлює — прямо від ***я*** або через експресію розповіді — своє ставлення до подій та персонажів, оцінює їх, звертається до персонажів та читача, характеризує героя і подає його портрет (нерідко не опис зовнішності, а лише своє враження від неї), демонструє механізм розповіді. Спільно з ліричними суб'єктами наратор засобами лексичної, мовленнєвої та віршової експресії генерує ***інтонаційні теми*** — емоційно-оцінний ореол, який оточує образ кожного персонажа, а в сукупності — т. зв. ***інтонаційну партитуру*** тексту.

Образ наратора-розповідача в баладах і побутових поемах Шевченка набуває рис народного оповідача — людини старшої, бувалої, котра має що розповісти і знає, від чого застерегти своїх молодих наївних слухачок — сільських дівчат. Звідси певне дидактично-моралізаторське спрямування нарації (див.: *Дидактизм*). На цей образ спрацьовує і мова викладу. Традиційні для народної оповіді (й казки) зачини («Наймичка»; «Москалева криниця», 1847), народнорозмовна лексика, інтонація, синтаксис, фразеологізми, образність, засоби інтимізації розповіді, спосіб відліку часу, стиль народного мислення, подекуди й простомовність, окреслюють в уяві читача образ розповідача як людини того ж соц. стану, що і його герої. Не дисонують із цим фольклор. образом емфатичні звертання до персонажів, звернені опис і розповідь, прикметні не тільки для нарації романтичної поеми, а й для народної поезії; те ж стосується й звертань до читача / слухача, властивих як згаданому типу поеми й дидактичній прозі, так і народній оповіді.

Якщо нарацію стилізовано під фольклор.-поетичні жанри — думу («Гамалія», «Хустина», «У неділеньку у святую»), істор. пісню («Тарасова ніч», «Швач-

ка»), легенду («У Бога за дверми лежала сокира»), обрядову та побутову пісні тощо, то вона творить образ кобзаря-оповідача, також співвіднесеного, як і розповідач, із самим автором-поетом як його своєрідна напівмаска. Кобзар як Інший може виступати у функції наратора-персонажа, героя власної історії — т. зв. гомодієгетичного наратора (Петро у «Мар'яні-черниці», Степан у «Невольнику»).

Із часом як наратор усталюється розповідач, співвіднесений з автором твору, чий образ психологічно увиразнюється у різнофункціональних дигресіях, де ***я*** ліричного героя-поета виступає або як автобіогр. паралель до образу героя-персонажа та його долі («Катерина», «Гайдамаки», «Марина»), або як суб'єкт вступних молитов («Марія») та інвектив («Неофіти»), повчань слухачам («Катерина», «Меж скалами, неначе злодій») тощо. Але й «чиста» нарація тільки частково становить пряме, предметно спрямоване «авторське» слово; найчастіше навіть суто об'єктивна, на перший погляд, розповідь насправді є багатоголосою, це — відбиття психологічних, фразеологічних, часово-просторових, оцінних точок зору, що належать персонажам. Такий перегук голосів насичує текст незглибимим змістом.

У нарації ***персонажа-оповідача*** (гомодієгетичного вторинного наратора) — як Іншого, як виразника «чужої», тобто неавторської, свідомості (хоча й дуже близької авторові-письменнику), весь комплекс внутрішньокомпозиційних точок зору належить цьому суб'єктові: такі герої-оповідачі поем «Мар'яна-черниця», «Відьма», «Варнак», «Москалева криниця» (1857); переважає психологічна точка зору персонажа-оповідача й ретроспективна часово-просторова позиція. Події викладено в суб'єктивній інтерпретації, посиленій ретроспекцією, знанням розв'язки. Оповідна форма нарації дає змогу передати переживання оповідача не описово, але інтонаційними засобами виражальності: змінами ритму й темпу, вигуками, повторами, синтаксичною асиметрією тощо («Варнак»). Партія епічного оповідача у Шевченка завжди поєднується з партією розповідача (первинного екстрадієгетичного наратора), який вибудовує композиційне обрамлення подій (портрет оповідача, опис ситуації) чи виступає слухачем. Образ оповідача та його історія є об'єктом оцінки А.-розповідача, як правило, співчутливої. Прагнення Шевченка до психологічної вмотивованості худож. репрезентації у баладах і поемах виявляється як позасуб'єктно (у сюжетиці й характерології), так і суб'єктно — у партії розповідача (завдяки грі внутрішньокомпозиційних планів, точок зору, голосів), а також у персональній нарації оповідача-персонажа.

III. Проза. У прозових повістях А. опосередковано двома суб'єктами висловлення — епічними розповідачем та оповідачем. **Розповідач** репрезентує самого письменника, але не ототожнений з ним, що підкреслюють псевд. «Кобзар Дармограй», а також відсторонені згадки про «художника Ш.», з яким розповідач давно, ще замолоду, зустрівся в Києві, про Саватієвого «земляка», що брав участь в *Аральській описовій експедиції,* коли тривалий час одбував заслання в Оренбурзькому краї («Близнецы»). Однак це літ. прийом, що має на меті передусім приховати власне авторство (через офіційну заборону писати). Насправді розповідач — літ. образ самого письменника, виразник його ставлення до зображуваного, носій автобіогр. споминів. Це художник і «антикварій», знавець історії та мист. цінностей, людина немолода, якій довелося пережити вигнання й зазнати тяжких випробувань; він скромний, доброзичливий, шляхетний, імпульсивний, часом іронічний, особливо коли негує зображуване. Незрідка іронію спрямовано на самого себе: розповідач кепкує зі своєї впертості, незграбності цивільної людини («не гусара») тощо. На відміну од поезії з її бурхливо емоційними інвективами, прокляттями, грізними пророцтвами, у прозі осуд і обурення висловлюються стримано, стисло, гірко іронічно, чи й саркастично. У таких повістях, як «Музыкант», «Капитанша», «Близнецы», «Прогулка с удовольствием и не без морали», розповідач формує шевч. різновид жанру повісті: фабулу відсунуто на другий план, а чільне місце посідає свого роду щоденник «сентиментальної подорожі» шляхами рідної України. Тому так багато місця надано розповіді про власні мандри, описам містечок, сіл, які проминав, трактирів, корчем, хат, де зупинявся, пейзажів, прикметних красою чи істор. минулим, істор. та церк. пам'яток. Так вимальовується образ України, в якому реалістичні побутові деталі поєднуються з локальними топосами, що романтизуються завдяки міфологізації істор. минулого.

Нарацію обсаджено позафабульними відступами, які містять емоційний коментар до зображеного, спогади, філос. та морально-етичні роздуми; розповідач демонструє «механізм» сюжетної композиції, звертається до героїв і «благосклонного читателя» як до зичливого бесідника, — загалом стиль наратора близький до розповідної манери М. Гоголя. Участь наратора в подіях неоднакова: якщо в повістях «Наймичка», «Варнак», «Несчастный», «Княгиня» (де превалює фабула, дія) він — особа малопомітна, спостерігач або слухач (екстрадієгетичний наратор), то в повістях «Музыкант», «Капитанша», «Близнецы» (а найбільше — «Прогулка с удовольствием и не без морали») він — свій у колі персонажів, не лише спостерігає,

а й діє, переживає, розмірковує, виступаючи не лише ***розповідачем-спостерігачем***, а й ***розповідачем-персонажем*** цих повістей, гомодієгетичним наратором, котрий набуває функції автодієгетичного наратора (як різновиду гомодієгетичного).

Осібно стоїть повість «Художник», розповідач якої — теж художник, як і молодий герой. Розповідача не названо, але читач, обізнаний з біографією письменника, відразу впізнає в ньому художника І. *Сошенка*. А в плані змістово-психологічному цей розповідач утілює свідомість, спосіб мислення, погляд на людей зрілого Шевченка. Натомість молодий Шевченко є прототипом героя — молодого художника, спершу кріпака, тоді — учня К. Брюллова. Завершення історії має суто вимислений, експериментальний характер: історія з «Пашею» (Машею *Європеус* у дійсності) розпочалася так само; і тут, у повісті, вже немолодий письменник випробовує і такий можливий поворот власної долі, проілюструвавши цим поширене серед колег з АМ переконання, що одруження — згубне для таланту. Реальний же образ Івана Максимовича Сошенка виведено в повісті «Музыкант»: це змальований з теплим гумором «скромный уездный преподаватель русской истории» (прототип викладав малювання), гостинний господар у *Прилуках*, знайомий кріпака-скрипаля Тараса й подружжя хуторян Антона Адамовича й Мар'яни Якимівни, автор повісті про долю музики Тараса. З цього тексту А.-розповідач цитує лише початок, іронізуючи над манерою викладу в дусі О. *Марлінського*, а далі змушує автора повісті, Івана Максимовича, переказати головні події власними словами. Образ розповідача в «Художнику» не має з Іваном Максимовичем повісті «Музыкант» нічого спільного.

Ін. суб'єкт викладу в повістях — **оповідач,** він репрезентує не письменника-автора, а чужу свідомість, описуючи події у власному сприйнятті. Оповідача представлено двома різновидами — героєм і спостерігачем. ***Оповідач-герой*** (гомодієгетичний наратор) викладає А.-розповідачу (екстрадієгетичному нараторові) історію власної долі. Варнак-оповідач в однойменній повісті сповідається, осуджує себе, кається; він уже відбув кару — каторжні роботи, але ніколи не позбудеться почуття провини. Оповідачі-герої в епістолярній формі — Саватій Сокира («Близнецы»), Тарас-скрипаль («Музыкант»). Інший різновид оповідача — ***оповідач-спостерігач*** (екстрадієгетичний наратор, вторинний щодо розповідача первинного — екстрадієгетичного наратора в обрамленні повісті), свідок, який викладає минулі події, перебуваючи на їхній периферії: Микитівна у повісті «Княгиня», ротний командир — автор рукопису «Капитанша, или великодушный солдат» під псевдонімом «Самовидець», він же й батько Віктора Олександровича («Капитанша»). Усе це позитивні, любі серцю письменника постаті, чий погляд на речі збігається з авторським, тому вони, суттю, є масками автора-розповідача, його іншим ***я***. Взагалі Шевченко ніколи не обирає оповідачем постать негативну, ніколи не намагається сприйняти її психологічну мотивацію, тобто ототожнити себе як А. з нею і таким чином її зрозуміти, а отже, частково виправдати (Варнак-оповідач із 2-ї ред. «Москалевої криниці» спокутував свій злочин багаторічним каяттям і самоосудом, заслуживши на співчуття).

Оповідач (вторинний наратор) у творі завжди виступає вкупі з А.-розповідачем (первинним наратором), а його слово розповідач цитує і оцінює. В. Виноградов у праці «Стиль "Пиковой дамы"» (*Виноградов В. В.* Избр. труды: О языке художественной прозы. М., 1980) обґрунтував тезу про принципову цитатність слова персонажа в епічному творі — на відміну від драми. У разі негативної авторської оцінки слово персонажа набуває іронічного відтінку (такі стисла оповідь власниці сумнівного закладу Юлії Карлівни про долю ошуканої нею мадемуазель Шарнбер, а також мовна партія Марії Федорівни в повісті «Несчастный»). А.-розповідач створює композиційне обрамлення: подає портрет героя-оповідача, обставини зустрічі з ним, повідомляє розв'язку фабули, стверджує правдивість зображених подій («Видел истину неложного сказания. Аминь!») у повістях «Музыкант», «Княгиня».

Загалом наративна стратегія прози Шевченка — суб'єктна організація, «внутрішня» та розповідна композиція повістей — має багато спільного з його ліро-епічною поезією; а відмінності, не зачіпаючи суті «образу А.», зумовлено принциповою різницею між худож. організацією поезії та прози взагалі, заданою підцензурністю останньої, її жанровою одноманітністю — з одного боку, та багатством жанрових варіацій не тільки лірики, а й Шевченкового ліро-епосу — з другого. «Образ А.» у ліриці й у поетичному ліро-епосі емфатичний, у ньому втілено широкий емоційний спектр, багатство жанрового змісту, різноманітні інтонації; діапазон його літ. ролей величезний: кобзар, народний оповідач, самотній поет на чужині, гострий на язик і ніби простакуватий полеміст, юродивий, бунтівник, стражденний невільник, пророк та ін. «Образ А.» у прозі — вже літній мандрівник з розмаїтим і нелегким життєвим досвідом, котрий кохається у прекрасному й шляхетному в людині й природі. На противагу твердженню Г. Грабовича про «дуалізм» Шевченка, про наявність у його поезії «непристосованої», а у прозі — «пристосованої» «авторської» особистості,

які гранично різняться самосприйняттям та інтелектуальними й емоційними формами вираження (*Грабович Г*. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. К., 1998. С. 17—33), видається безсумнівним, що відмінність «образу А.» у поезії та прозі насправді поширюється лише на форми вираження, але не на зміст цих образів: світосприймання й телеологія творчості, суспільна та морально-етична позиція, естетичний ідеал спільні для всіх різновидів А. як у ліриці й ліро-епосі, так і в прозовому епосі з елементами ліричної прози.

Літ.: Івакін Ю. Образний світ // *Творчий* метод і поетика Т. Г. Шевченка. К., 1980; *Івакін Ю*. Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984; *Стрюк Л*. Художнє втілення авторської позиції у повістях Т. Г. Шевченка // *ШСт [2]*; *Смілянська В*. Шевченкознавчі розмисли: Зб. наук. праць. К., 2005; *Габдукаєва О*. Сповідь як засіб психологізації у повісті Т. Шевченка «Варнак» // *ШСт 9*; *Цепа О*. Індивідуальна картина світу як ключ до пізнання образу автора в поетичній творчості Тараса Шевченка // *ШСт 10*; *Ткачук М*. Наративна оптика поеми «Катерина» // *ШСт 11*.

Валерія Смілянська

АВТОРЕМІНІСЦЕ́НЦІЯ — різновид ремінісценції (див. *Ремінісценція*), безпосереднє джерело (або архетекст) якої міститься у творчому доробку того ж письменника, котрому належить новий текст із цим відгуком. Як і ремінісценція, А. може бути і свідомою, і несвідомою.

Шевченкова А. — це завжди відгук-варіація окресленого текстового фрагмента (за словесним обсягом — бодай словосполучення), неодмінно маркованого певною своєрідністю семантики й/або стилістики. Важлива властивість архетексту А. — образна своєрідність, експресивність, енергія яких і забезпечує його нові відтворення в авторській традиції. У саморозвитку А., цього постійного «діалогу з собою» (І. Фоменко), відбуваються періодичні прирощення або скорочення смислу й словесної тканини першооснови.

У заг. контексті Шевченкової поетики А. посідає місце серед явищ інтертекстуальності, що отримали назву «кругообіг образів» (М. *Коцюбинська*), «самоповтор» (В. *Коптілов*, термін запозичено у В. Ходасевича), нарешті, «варіації тих самих словосполучень, речень, рядків у різних творах» (Ю. *Івакін*). У ряді цих явищ близькі до А. автоцитати й автоалюзії.

Від автоцитати А. відрізняє варіювання словесної форми джерела й відсутність графічно оформленої замкнености (з допомогою лапок тощо), відмінність автоалюзії від А. полягає, по-перше, у винятково свідомому й навмисному використанні джерела, по-друге, у настанові на обов'язкове й миттєве його розпізнавання, по-третє, у можливості маніфестації в мінімальному словесному обсязі. Так, у повісті «Наймичка» є автоцитата й А., що мають за джерело той самий фрагмент поеми «Катерина». Це русифікована за графікою автоцитата: «В сели довго говорылы / Дечого багато, / Та не чулы вже тых речей / Ни батько, ни маты» (3, 100) й А. першого рядка чотиривірша: «В селе долго об ней молва ходила между парубками и молодыми девушками, но никто не доведался, откуда она и кто такая» (3, 82). Якщо автоцитату наратор-розповідач ніби камуфлює під цитату з народної пісні, то автоалюзію на тему покритки з тієї ж поеми розповідач у повісті «Близнецы», навпаки, вводить до істор.-літ. контексту: «И я не намерен утруждать вас повторением тысячи и одной, к несчастию, не вымышленной, повести или поэмы в этом плачевном роде, начиная с "Эды" Баратынского и кончая "Катериной" Ш[евченка] и "Сердечной Оксаной" Основьяненка» (4, 67).

I. А. можуть відрізнятися ***за типом семантичного зв'язку*** з джерелом. У простішому випадку архетекст А. та вона сама складають двочастинну образно-семантичну конструкцію, як правило, незамкнену щодо заг. контексту поезії Шевченка; частіше тут спостерігаємо низки А., стосунки всередині яких відтворюють дві моделі. За першою моделлю всі А. походять од єдиного першовзірця, за другою — початкова од нього ж, а наступні — послідовно одна від другої. На практиці ці моделі могли й контамінуватися, а інколи знайдений усередині низки яскравий варіант ставав взірцем для всіх наступних тощо; іноді виникали й бічні відгалуження, і своєрідні сув'язі між ланцюжками А. (приклади далі).

II. А. помітно різняться ***за позицією*** їх у Шевченковому творі. Сильнішою позицією А. є ініціальна (початкова), особливо якщо вона збігається з позицією, яку словесна конструкція, джерело первісної ремінісценції, займала в архетексті. Так, вірші «Три літа», «Минають дні, минають ночі», «І день іде, і ніч іде» розпочинаються низкою А. на тему часоплину; своєю чергою, в першооснові мотиву часоплину, як показав ще В. *Щурат*, — медитація на поч. біблійної Книги Еклезіаста (Проповідника) (1, 4—11; *Щурат В*. Святе Письмо в Шевченковій поезії. Л., [1904]. С. 62—64).

Інколи А. принципово займають медіальну (серединну) позицію, бо її диктує семантична конструкція, яку обрав поет, як це сталося в низці А., що походять від рядків поеми «Мар'яна-черниця»: «Не додивилася, упала / І тяжко-тяжко заридала». Спочатку вказано причину сліз персонажа (Мар'яна чує пісні п'яних придан), потім подано якусь обставину або зафіксовано жест цього персонажа, а дійовий ряд завершує авторська формула, що й стає джерелом власне А.

У поемі «Петрусь» героїню «за старого генерала / Занапастили, продали! / І вкупі гроші пропили... / І тяжко, тяжко заридала». Саморозвиток А. призводить до її антитетичного ускладнення. У фіналі поеми «Неофіти» згорьована мати Алкіда бачить, як у Тібрі утоплено тіло сина: «Дивилась, поки не осталось / Живого сліду на воді. / І усміхнулася тойді, / І тяжко, страшно заридала». Героїня поеми «Марія» «трохи не втопилась / У тій криниці», що біля неї колись зустрілася з «гостем святим»: «Схаменулась / І тяжко, важко усміхнулась, / Та й заридала».

III. А. розрізняють також ***за походженням*** першовзірця, котрий: 1) може знайти поет у своєму доробку, 2) може походити з чужого тексту, власне початково становити ремінісценцію, докорінно або істотно в Шевченкових творах трансформовану. Можна простежити, як поступово сформувалася в поезії Шевченка образна картина молитви ліричного героя (або персонажа) перед звичайною людиною. Взагалі молитва — один із найпоширеніших мотивів у Шевченка, своєрідна трансформація його з'являється спочатку в поемі «Мар'яна-черниця» у словах Петруся — коханого гол. героїні: «А я край дороги / Серед степу помолюся / Зорям яснооким, / Щоб без мене доглядали / Тебе, одиноку». В поезії «У нашім раї на землі» ліричний герой, оспівуючи земну матір із немовлям, зізнається: «Буває, іноді дивлюся, / Дивуюсь дивом, / <…> стане жаль / Мені її, і зажурюся, / І перед нею помолюся, / Мов перед образом святим / Тієї Матері святої, / Що в мир наш Бога принесла». Так виникає першовзірець А., в якому молитву до земної матері виправдано зіставленням її з Богородицею. У наступній А. вже знято натяк на диво, а в зіставленні знижено ранг сакрального об'єкта, об'єктом молитви стає дівчина, мати потенційна: «Дивлюся іноді, дивлюсь, / І чудно, мов перед святою, / Перед тобою помолюсь» («І станом гнучим, і красою»).

Архетексти з чужих культур найчастіше виступають як першоджерело «кругообігу образів» у Шевченка, але можуть і додатково ускладнювати його. Так, до розвитку згаданої низки А., що відбивають медитативну тему часоплину, у вірші «Ми вкупочці колись росли» долучається й антономазія, заснована на античному уявленні про *Сатурна* — бога невблаганного часу: з хрестів на могилах батьків ліричного героя-поета «слова дощем позамивались... / І не дощем, і не слова / Гладесенько Сатурн стирає...». Організоване навколо античної міфолог. алюзії, це втілення теми часоплину текстуально незалежне від ін. раніших клішованих її втілень і, своєю чергою, продовжується в низці подальших А. У фіналі повісті «Художник» розповідач вирішує «ждать, что скажет старый Сатурн» (4, 205), а в Щоденнику під 20 черв. 1857 Шевченко вбачає в корекції своїх раніших переконань «следствие невозмутимо летущего старика Сатурна». В пізнішому вірші «Н. Т.» його адресатка «спала день / І спала ніч», тоді як «сила / Сатурнова іде та йде». А. на щойно відзначену алюзію у вірші «Ми вкупочці колись росли» оточено традиційними для Шевченка авторемінісцентними втіленнями теми часоплину (пор. у чотиривірші «І день іде, і ніч іде»), і вона посідає своє місце в заг. системі цих утілень.

IV. А. в Шевченка можна класифікувати також і ***за специфікою*** джерела, що ним виступає, зокр.: 1) твір у цілому, 2) сюжет, 3) мотив, 4) образна картина, 5) стилістична конструкція.

1. В остаточній версії циклу «В казематі» поставлений останнім, 12-м, вірш «Чи ми ще зійдемося знову?» і ненумерований заспів «Згадайте, братія моя» утворюють обрамлення, при цьому в читача складається враження, що фінальний вірш варіює й думки, висловлені в заспіві, і його стилістику; в результаті структура циклу нагадує побудову рондо. Проте й історія формування циклу (див.: *Ващук Ф. Т.* Редакційна робота Шевченка над циклом «В казематі» // *НШК 14*, с. 51—67), і перші чотири рядки заспіву свідчать, що саме заспів виступає тут як своєрідне відлуння поезії «Чи ми ще зійдемося знову?», як певна її макроавторемінісценція.

2. Основні вузли сюжету поеми «Слепая» відтворюються в поемі «Марина».

3. А. є також використання мотиву інцесту, розробленого в поемі «Слепая» у річищі теми покритки, у поемі «Відьма» (1847, 1857), і вже стосовно законної дочки пана-ґвалтівника в поемі «Княжна».

4. Закономірності внутрішньої побудови системи Шевченкових А., першоджерело яких — генетично пов'язана з народним звичаєм авторська образна картина, виявнює наступний приклад. У поемі «Марія» розповідач звертається до героїні: «Заквітчай голову дівочу / Лілеями та тим рясним / Червоним маком. Та й засни / Під явором у холодочку». Цей образ застосовується також і до безіменної давньоримської юної красуні (як дехто вважає, німфи) у вірші «Колись-то ще, во время оно»: «Коли погляне, / У холодочку під платаном / Дівча заквітчанеє спить», і до реальної селянки-кріпачки — у вірші «Сестрі», де чути складніше за конструкцією відлуння того ж інваріанта. Йдеться про те, що привиділося у сні ліричному героєві: «Дивлюсь, у темному садочку, / Під вишнею у холодочку, / Моя єдиная сестра! / Многострадалиця святая! / Неначе в Раї спочиває». В останньому вірші складники образу «заквітчаної» дівчини залучено до ідеалізованого зображення хати: «В садочку, квітами повита, / На пригорі собі стоїть, / Неначе дівчина, хатина». Знаками присутності цього інваріанта в на-

веденних текстах є лексема «заквітчатись» або однокоренева з нею і словосполучення «в холодочку», пов'язане із семантичною конструкцією, яка нагадує статичний мотив «епічна формула» в теорії М. Перрі — А. Лорда і несе значення «під деревом у гаю (садку)». Разом два названі компоненти утворюють ширшу тему відпочинку під деревом, «у холодочку»; в її підтексті поєдналися улюблений народнопісенний топос, дитячі спомини про батьківську садибу й ідеалізація природи батьківщини. Ця ж тема знаходить утілення також у поезіях «Подражаніє Едуарду Сові» (де йдеться про дружину ліричного героя) і «Чи не покинуть нам, небого» (у звертанні до музи), 1-й ред. поеми «Москалева криниця» (у рядках про відпочинок перехожих біля криниці, що її викопав герой), а в поезії «Якби тобі довелося» на поч. сюжетної частини — «корчма під вербою / Стоїть собі в холодочку», біля якої «сидять в путах арестанти». У «Москалевій криниці» (2-га ред.) і в поезії «Ми вкупочці колись росли» відпочинок під деревом «у холодочку» — алегорія смерті.

5. Цікавий приклад А. порівняльної конструкції містить вірш «Чи не покинуть нам, небого», де в рядку «неначе над Дніпром широким» несвідомо відтворюється рядок із вірша «Пророк» — «неначе наш Дніпро широкий». Контексти різні: в останній за часом Шевченковій поезії з Дніпром зіставляється Стікс, але в поєднанні з уявленням про рай («над Стіксом, у раю»), натомість у вірші «Пророк» могутню течію Дніпра метафорично порівняно з нестримним плином проповіді пророка — «слова його лились, текли». Усе ж, незважаючи на різницю в заг. змісті, було б необережно наполягати на цілком випадковій збіжності. Архетекст й А. поєднують тут такі семантичні відповідності, як загалом позитивно, з домішкою ностальгії, забарвлене порівняння, а також ідентичні конотації (патріотизм, замилування рідною природою та ін.), які воно викликає.

Серед причин схильності Шевченка до самоповторів М. Коцюбинська на перше місце ставить «явну спорідненість з фольклорним способом поетичного мислення», при цьому «тенденцію до творення постійних образних формул» пов'язує навіть і «з контамінаційністю, породженою колективним образом автора» (*Коцюбинська М*. С. 145, 168). Ю. Івакін і М. Коцюбинська згадують у цьому зв'язку також і Шевченків «імпровізаційний дар». У ньому Ю. Івакін вбачає один із проявів типологічної близькості творчого процесу поета «до творчого процесу народних співців, з якими у молоді роки він сам себе психологічно ототожнював», «імпровізаційній творчості» яких «властиве найширше використання» різноманітних «фольклорних кліше» (*Івакін Ю*. С. 216). А проте саме в тих творах, імпровізаційність яких засвідчив поет (триптих «Доля», «Муза», «Слава») або мемуаристи (як, напр., «Ликері»), спостерігаємо обмаль і самоповторів, і звертань до фольклор. пісенних зразків. М. Коцюбинська посилається й на «психологічну особливість Шевченка-митця: потребу безнастанно повертатися до одного й того ж мотиву, щоб дати вихід болючій думці, яка переслідує його» (*Коцюбинська М*. С. 149). Дослідниця доречно пригадує рядок «неначе цвяшок, в серце вбитий», що, зауважмо, теж є А., метафоричним перетворенням деталі катувань титаря в «Гайдамаках»: «У тім'я цвяшок закатай!» «Схильність генія до психологічних обсесій» убачає в А. й О. *Забужко* в кн. «Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу» (К., 1997. С. 83). Але з обсесій — хворобливих нав'язливих станів — не можна вивести Шевченкові А. словесних фіксацій світлих, радісних переживань, як-от безкорисливе милування дівочою красою, захват природою України та палкі патріотичні почуття. Тож обережніше було би констатувати схильність Шевченка до періодичного відтворення певних психічних констант, творче переживання яких стимулювало в поета появу А.

Принципово важливе питання про ставлення Шевченка до власних А. порушує М. Коцюбинська: «Несподівана знахідка вкорінюється в свідомості (й у підсвідомості) поета, і він звертається до неї як до необхідного чинника розвитку думки, вираження емоції, не помічаючи "одноманітності", а тому й не прагнучи "обробити" вірш, викресливши повтор» (*Коцюбинська М*. С. 167). Однак відомо, що Шевченко уважно переглядав усе написане, переносячи тексти з первісних автографів до «*Малої книжки*», згодом до «*Більшої книжки*». Але повтори при цьому не викреслював, бо взагалі не оцінював їх негативно, як, до речі, й ін. поети епохи романтизму.

Була спроба розглянути А. в поезії Шевченка як «цілісну смислову систему "Кобзаря" на рівні образно-моторних знаків», де вони «становлять цілком вивершену кількість (тобто систему тематичних груп ремінісценцій): сон, сова, син Катрусі, думи-дітипопідтинню, перелік днів і ночей» (*Бовсунівська Т*. С. 76). Справді, сукупність А. в текстах Шевченка можна досліджувати як систему, бо їй притаманні певна внутрішня ієрархічність і багатошаровість. Цю сукупність можна описати точніше й докладніше за ремінісценції — навіть як певний тезаурус. Проте не слід уявляти собі цю систему як «цілком вивершену»: саме відкритість її до ін. форм мовної діяльності поета, проявів його мист. творчості, до вітчизняного фольклору й світової л-ри становить одну зі своєрідних особливостей цієї сфери Шевченкової поетики. Див. також *Інтертекстуальність*.

Літ.: Коптілов В. В. Самоповтори // *ШС*. Т. 2; *Мовчанюк В. П.* Категорія часу в поетичному світі Шевченка: До постановки проблеми // *РЛ*. 1984. № 3; *Івакін Ю.* Нотатки шевченкознавця: Літ.-крит. нариси. К., 1986; *Коцюбинська М.* Етюди про поетику Шевченка: Літ.-критичний нарис. К., 1990; *Пилип'юк О. М.* Образи-повтори в ранній поезії Т. Шевченка // *Вісник* Прикарпат. ун-ту. Сер. «Філологія». Івано-Франківськ, 1995. Вип. 1; *Мойсієнко А.* Слово в апперцепційній системі поетичного тексту: Декодування Шевченкового вірша. К., 1997; *Бовсунівська Т.* Феномен українського романтизму: Посіб. для вузів з теорії та історії укр. романтизму. К., 1998; *Ігнатенко М.* Авторемінісценції у творчості Тараса Шевченка // Дивослово. 2003. № 5.

Станіслав Росовецький

АВШАЛУ́МОВ Хизгил (16.01.1913, аул Нюгді, тепер Дербентського р-ну, Дагестан, РФ — 2001, Дербент, РФ) — татський письменник. Закінчив 1953 істор. ф-т Дагестан. пед. ін-ту (Махачкала). Автор зб. оповідань і повістей про життя татів, ряду поетичних і драм. творів. Зібрав і видав зб. «Татський фольклор» (1940). Переклав «Заповіт» для зб. *«Заповіт» [Антол. пер.]*. Це перший перекл. з літ. спадщини Шевченка татською мовою.

Борис Хоменко

АГА́ЄВ Акпер (8/21.03.1915, м. Шуша, тепер Азербайджан — 1989, Баку) — азерб. літературознавець, критик, перекладач. Д-р філол. наук (1972). Закінчив 1937 відділення азерб. мови і л-ри Азерб. пед. ун-ту (Баку), 1940—41 навчався в аспірантурі Азерб. філії АН Союзу РСР. Автор літ.-крит. і теоретичних статей, монографій, присвячених проблемам азерб. і світової л-р.

Перекладав і досліджував творчість Шевченка. 1951 в Баку азерб. мовою видано зб. «Вибрані твори. 1861—1951». А. — упоряд., автор передм. і коментарів до цього вид. До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* видав азерб. мовою «Кобзар. Вибрані твори» (Баку, 1964) з власною передм. «Великий поет українського народу» і коментарями. У вид. вперше вміщено поему «Слепая» в перекл. Аяза Вафа.

Тофік Гусейнов

АГАМАМЕ́ДОВ Дурди (1904, аул Геокча, тепер Ашгабатського р-ну Ахал. обл., Туркменистан — 1960, Ашгабат) — туркм. письменник, педагог, журналіст. Закінчив пед. курси. У 1930-х працював у ред. сатиричного журн. «Токмак». Автор гумористичних і сатиричних віршів, драм. творів. Переклав вірші Шевченка «Мені однаково, чи буду», «Росли укупочці, зросли», «Якось-то йдучи уночі», які ввійшли до першого туркм. вид. творів Шевченка «Кобзар» (Ашгабат, 1939).

Борис Хоменко

АГА́Р — у Старому Завіті рабиня Сари, єгиптянка. Бездітна Сара дала А. в наложниці своєму чоловікові *Аврааму*, щоб їхню майбутню дитину всиновити. А. народила сина Ісмаїла. Згодом Сара народила сина Ісаака, і коли він виріс, А. з Ісмаїлом пішла в пустелю. Ісмаїл став родоначальником ізмаїльтян та агарян (Бут. 16; 21, 9—21). У Шевченковій повісті «Художник» розповідач згадує служницю Олімпіаду, «которая была моделью для Агари покойному Петровскому» (4, 139). Товариш Шевченка в *Академії мистецтв*, рос. художник П. *Петровський* працював над картиною «Агар і Ізмаїл у пустелі» в 1841.

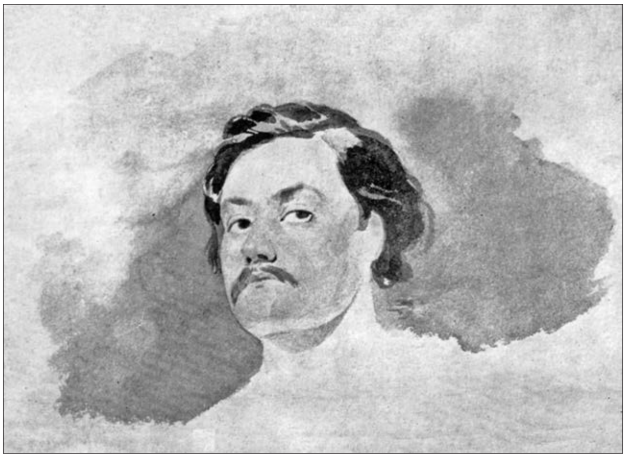
Юрій Пелешенко

П. Петровський. Агар і Ізмаїл у пустелі. Полотно, олія. 1841

А́ГІН Олександр Олексійович (1817, с. Петровське, тепер Новоржевського р-ну Псков. обл., РФ — 1875, с. Качанівка Борзнянського пов. Черніг. губ., тепер с-ще Ічнянського р-ну Черніг. обл.) — рос. художник-графік, педагог. Позашлюбний син поміщика О. Єлагіна (успадкував зі скороченням його прізвище). 1834—39 навчався в петерб. *Академії мистецтв* під керівництвом О. *Єгорова*, з 1836 — К. Брюллова. Закінчив її зі званням вчителя малювання. Користувався підтримкою *Товариства заохочування художників*. У звіті т-ва про витрату коштів упродовж квіт. 1837—38 міститься інформ. про видачу «…Агину, Алексееву и Шевченке на художественные пособия — 100 руб. 85 коп.» (*Документи*, с. 13, № 16).

А. став майстром книжкової ілюстрації. Ілюстрував твори М. Гоголя, Є. Гребінки, В. Жуковського, М. *Лермонтова*, І. *Тургенєва*. Найвідомішими є ілюстрації до «Мертвих душ» (видані 1846—48, повністю — 1892) та «Старый Завет в картинах» (СПб.,

О. Агін. Автопортрет. Папір, акварель. 1840-ві

1846). 1853 А. переїхав до Києва, де обійняв посаду вчителя малювання у Володимирському кадетському корпусі. У розповіді дочці театр. діяча В. Рокотова Маргариті, згодом письменниці-мемуаристці М. Ямщиковій (псевд. — Ал. Алтаєв), згадував «свого товариша, поета Шевченка, котрий майстерно відтворював пейзаж, в Академії славився особливим почерком для кожного дерева», «давнього товариша, друга юності, нещасливого поета-художника, який цілу вічність провів у суворому засланні», говорив також про свій намір проілюструвати Шевченків «Кобзар» (*Алтаев Ал.* Памятные встречи. М.; Лг., 1946. С. 31, 33).

Деякі дослідники вважають, що Шевченко створив «Портрет О. Агіна» (НМТШ, № ж—84), однак це питання ще потребує дослідження.

Літ.: Жемчужников Л. Мои воспоминания из прошлого. Лг., 1971; *Кузьминский К.* Художник-иллюстратор А. А. Агин: Его жизнь и творчество. М.; Пг., 1923; *Стернин Г.* Александр Алексеевич Агин. 1817—1875. М., 1955; *Курбатов В. Я.* А. А. Агин. Лг., 1979; *Судак В.* Про деякі питання атрибуції малярських творів Т. Шевченка // *НШК 34*. Кн. 2.

Лариса Рижикова

АГІОГРА́ФІЯ ХРИСТИЯ́НСЬКА в літературній творчості Шевченка. Агіографія (від давньогрец. ἅγιος — святий, γράφω — пишу) — сукупність творів реліг. л-ри про святих. Вивчення культу святих та А. х. як однієї з форм його реалізації, спочатку лише богословське, а згодом і наук., світське, отримало назву агіології. У світовій духовній культурі існують А. х. та агіологія християнська, мусульманська, буддистська, даосистська та ін. У Шевченка є спостереження над народними культами святих у мусульман — туркменів і киргизів (повість «Близнецы», Щоденник — запис 15 лип. 1857); див. також іронічне порівняння своєї бідності з наготою «турецького святого» (листи до Бр. Залеського від 13 трав. і до М. *Лазаревського* від 20 трав. 1857). У поемі «Відьма» втілено своєрідну проекцію християнського уявлення про святу людину на власне язичницьку постать праведниці. Гол. героїня поеми, повернувшись до рідного села, «жила собі святою», проте «болящих лічила», навчившись у циганки, травами (суто язичницьке розуміння святості в р. 475 з 1-ї ред.: «Святого зілля наварила...»), люди ж її «все-таки покриткою / І відьмою звали!».

Поширене визначення А. х. як л-ри житій святих приблизне й неточне. Хоча саме житіє (церк. біографія) — чільний жанр А. х., але поняття агіографічного твору значно ширше, ніж поняття житія. Житіє прибрало канонічної літ. форми, яка в православ'ї виробилася в певну сукупність під традиційним заголовком (день пам'яті, церк. статус, ім'я, місцевість, де творив чудеса святий, прохання до нього благословити) таких структурно відокремлених і специфічних за поетикою частин, як: **1)** церк.-істор. передмова з поясненнями автора-агіографа, чому має бути прославлений герой житія та чому автор, недостойний зробити це, все ж таки зважився описати діяння святого; **2)** власне розповідь про земний життєвий шлях святого з деякими традиційними епізодами, викладеними стереотипно, із застосуванням специфічних житійних формул; **3)** похвала, де з обов'язковою анафорою «радуйся» читачеві нагадувалося про основні подвиги святого; **4)** повідомлення свідків про посмертні дива. Оскільки дар чудотворіння мислився як необмежений у часі, то й житіє «ніколи не становило закінченого твору» (*Ключевский В. О.* Курс лекций по источниковедению // *Ключевский В. О.* Соч.: В 8 т. М., 1959. Т. 6. С. 75—76). Таким класичним за побудовою житієм є давньорус. анонімне «Сказання про Бориса і Гліба» (поч. 12 ст.), далекий відгук якого чується в Шевченковій повісті «Близнецы», а гол. героїв згадано також у повісті «Капитанша» і в Археологічних нотатках.

Не відповідають зазначеним формальним вимогам до житія, проте належать до кола агіографічних пам'яток такі гімнографічні, із власною поетикою, твори, як служби (у повісті «Близнецы» названо зб. таких служб — «Канонник») та акафісти святим. Крім того, інформацію про життя святих зосереджено в першохристиянських «записах», або «посланнях» про мучеників, у коротких статтях про святих у синаксарях («Прологах»), у місяцесловах (такі «святцы» Шевченко згадує в листі від 15 листоп. 1852 до О. *Бодянського*) і церк. календарях.

У давньоукр. книжній традиції не було усталеного типу збірника, до якого б переписували чи в якому друкували б тільки житія. Так, у патериках (зб., при-

свячених святим певного регіону або монастиря, як-от «*Києво-Печерський патерик*», текст якого Шевченко використовує в повісті «Близнецы») вміщували, крім коротких розповідей про святих, і повні житія окремих подвижників (у «Києво-Печерському патерику» таким є *Несторове* «Житіє Феодосія»), і церк.-істор. інформацію про заснування монастиря та його розбудову. В Мінеях (цей тип збірника Шевченко згадує в епілозі до «Гайдамаків» як традиційну недільну лектуру свого батька: «Бувало, в неділю, закривши Мінею») чільне місце посідали гімнографічні твори та молитви. Поряд з ними за календарним принципом уміщували й деякі житія. Навіть у «Четьях Мінеях» — збірниках, що найповніше відображали репертуар православних житій, — крім житій, наявні й деякі твори церк. красномовства, а в їхньому укр. зразку — «Книзі житій святих» (К., 1689—1705) — також агіологічні та церк.-істор. матеріали укладача, видатного укр. письменника, святителя *Димитрія Ростовського* (Дмитра Туптала). Як «святий Ростовський» він з'являється в поемі «Заступила чорна хмара», де використано якісь усні перекази про вшанування ним пам'яті гетьмана П. *Дорошенка*. Славнозвісний житійний кодекс св. Димитрія, що у скороченому й русифікованому вигляді та під назвою «Четьї Мінеї» (а з 1900 в рос. перекл. під назвою «Жития святых на русском языке») з 18 ст. й донині перевидається в Росії, Шевченко згадує в повістях «Варнак» і «Прогулка с удовольствием и не без морали».

Церк. традиція не передбачає наявності житій деяких святих, як-от *Авеля*, що вважається першим святим у людській історії (*Успенский Б. А.* Борис и Глеб: Восприятие истории в Древней Руси. М., 2000. С. 42, 88), а також Богородиці, що мовби очолює сонм святих, але перебуває виразно за його

Четьї Мінеї. Друкарня Києво-Печерської лаври. 1764

межами. Виняток становлять деякі пізніші компіляції, як, напр., переклад «Житія Богородиці» Єпифанія, ченця Калістратового монастиря в Єрусалимі (11—12 ст.), слідів знайомства з яким у поемі «Марія» не виявлено. Водночас повісті про чудеса богородичних ікон — своєрідних репрезентантів Пречистої на землі — поширюють коло агіографічної л-ри. У Шевченка знаходимо втілення кількох варіантів усної легенди про ікону Іржавецької Богоматері (поеми «Іржавець», «Великий льох», повість «Музыкант») та згадки про деякі богородичні ікони, зокр. про *Одигітрію* (повість «Близнецы») і *Віленсько-Остробрамську ікону Богоматері* (лист Бр. Залеському від 10 лют. 1857). У сонмі власне святих першенствують — у католиків св. *Йосип Обручник*, у православних, що дотримуються давнішої традиції, — *Іоанн Хреститель* (Іван Предтеча), за ними вже йдуть апостоли з дванадцяти, потім із сімдесяти. Усі ці персонажі Нового Завіту (а також пророки й праведники Старого Завіту, шановані християнами як святі) не мають, як правило, загальновизнаних і попул. житій.

Реальний обсяг агіографічної л-ри зумовлено також деякими тонкощами формального розуміння святості в християнстві. Зокр., гол. героями житій виступають не лише особи, яких церква офіційно проголосила святими (канонізувала), а й такі, що їх визнають святими лише певні регіональні (від території кол. удільного князівства до парафії церкви, де поховано небіжчика) спільноти вірян. Про таке місцеве пошанування Шевченко згадує в Археологічних нотатках. Повідомивши про поховання архієпископа Лазаря *Барановича* в черніг. Борисоглібському соборі, він зазначає: «Феодосий Углицкий, почитаемый святым тоже, архие[рей] Черни[говский], погребен 1695, в этой же церкви» (5, 218).

Складність полягає також у тому, що наявність житія — одна з висунутих церквою передумов для поч. процесу канонізації. До того ж церква враховує існування святих, котрі лишилися невідомими людству, але відомі Богу, якому й передає останнє слово у визнанні людини святою, земну ж канонізацію оцінює як лише приблизне й недосконале врахування непізнаванної Божої волі. Відтак є певна кількість житій, гол. героїв яких не було канонізовано; виник і такий феномен, як автобіогр. житія (давнє рос. «Житіє протопопа Авакума», якого визнають священномучеником лише рос. й укр. старообрядці, та болг. «Житіє Софронія Врачанського»). Але ж і ліричний герой поезії Шевченка до заслання іноді відчуває себе юродивим — власне пророком (послання «І мертвим, і живим»), а під час заслання — і мучеником. Так, у листі до А. *Толстої* від 22 квіт. 1856 поет скаржиться, що «не вычеркнут из реестра мучеников», а в поезії

«Колись, дурною головою» ліричного героя «щодень пілати розпинають, / Морозять, шкварять на огні!». Морозять — як царські стрільці 1676 катували соловецьких ченців-старообрядців, і підсмажують на залізних ґратах або на великій сковороді — як мучениць Віру, Надію та Любов і мученика Федора у Пергії Памфілійській. Але таке високе й слушне визнання власного мучеництва співіснувало в Шевченковій свідомості зі зниженою версією, що постала в традиції фольклор. самовисміювання: у Щоденнику під 16 лип. 1857 йдеться про те, як 1848 на *Косаралі* уральським козакам-старообрядцям бородатий Шевченко видався «мучеником за веру»; цю ж історію в повісті «Близнецы» прив'язано до не названого на ім'я засланця-«земляка», якого легко ідентифікувати з самим автором повісті. Сміхова оболонка приховує тут трагічний підтекст: праведник, якому віддають шану козаки, справді є мучеником.

У розгляді своєрідності розуміння Шевченком феномену людської святості йтиметься не про ті сакральні якості певних персонажів і осіб, що на них вказує означення «святий», а тільки про ототожнення цих об'єктів зображення з християнськими святими, яке передається субстантивованим прикметником «святий» і/або термінами, усталеними в агіології для виокремлення категорій святих (пророків, мучеників, преподобних, святителів, юродивих, блаженних, праведних). Проте й тут належить розрізняти власне мовленнєве, у складі фразеологізмів використання терміна «святий», форми метафоричного ототожнення певних персонажів і осіб зі справжніми святими та прямо висловлене визнання поетом їхньої святості — своєрідні Шевченкові «канонізації».

Узятий з народного мовлення фразеологізм помолитися (поклонитися) «усім святим у Києві» («Наймичка») передає народне уявлення про Київ як місто, прославлене великою кількістю святих мощей. Уже авторську метафоричну картину створює Шевченко в листі до Бр. Залеського від 10 трав. 1857, коли хоче виразити привабливість для художника Петербурга з його *Академією мистецтв* і *Ермітажем*: «Рай, заповеданный только святым!» Метафорично проголошуються мучениками і козаки, борці за волю України («І мертвим, і живим»). Приклади метафоричного ототожнення зі святим — це також називання великомученицею безіменної покритки в поезії «У нашім раї на землі», де воно і серйозне, і патетичне, а ще — куми у вірші «Н. Т.», насиченому церковнослов'ян. лексикою та житійною фразеологією. Взагалі ж у більшій частині (рр. 3—27) «Н. Т.» може розглядатись як пройняте гумором співчутливо-осудливе антижитіє адресатки вірша. Виразивши сакральний термін ін. словами, ліричний герой зворушливо звертається до сестри-кріпачки: «многострадалиця святая!» («Сестрі»). Метафоричними є й називання *Овідія* та *Данте* в запису Щоденника 19 черв. 1857 «великомучениками и светочами человечества», а М. Щепкіна у листі до М. Максимовича від 4 січ. 1858 — «великим чудотворцем». Таке ж метафоричне і психологічно вмотивоване ситуацією очікування волі послідовне величання А. *Толстої* «святою заступницею» в Щоденнику та листах 1856—57, підкріплене виголошенням на її честь структурного відповідника акафісту в листі від 9 січ. 1857, де відтворено будову ікоса з його обов'язковою анафорою «радуйся!».

Але чи таке вже метафоричне запитання «Де ж ти? / Великомучениче святий? / Пророче Божий?», звернене до не названого в поезії «Мені здається, я не знаю» покійного М. *Лермонтова*? До того ж тут поетично переосмислено й таку важливу сакральну функцію святого, як щодень опікуватися вірянами: «Ти, присносущий, всюди з нами / Витаєш ангелом святим». А коли в поемі «Єретик» поет уславлює «чеха святого, / Великого мученика» Я. *Гуса*, не канонізованого жодною церквою, він ніби виправляє несправедливість історії, подаючи власну, поетичну канонізацію слов'ян. велетня духу.

Якщо Іван Гус у такий спосіб опиняється на позитивному полюсі Шевченкової оцінки носіїв людської святості, то на негативному перебувають розвінчані поетом святі правителі — *Давид* («Кавказ», «Царі») і *Володимир Святославич* («Царі»). Інтерпретуючи ці постаті, поет керується принциповою настановою: «Не зовіте преподобним / Лютого Нерона» («Холодний Яр»). У вступі до поеми «Неофіти» — найяскравішому, мабуть, Шевченковому кредо, — ліричний герой питає Бога і «святих / Та праведних» Його, за що розп'яли *Ісуса Христа*. При цьому тональність звернення зі спокійної, ліричної поступово трансформується у гнівно-патетичну, але суб'єктові звернення не відповідають «ні сам сивий Верхотворець, / Ні його святії — / Помощники, поборники, / Кастрати німиє!». З'ясувати ж конкретну духовну генезу такої своєрідності Шевченкової агіології можна шляхом порівняння з християнськими концепціями святості, відомими поетові, — православною, католицькою, протестантською та укр. народною (двовірною).

Протестанти взагалі не визнають культу святих, православна ж і католицька церкви, дотримуючись дуже близьких поглядів на святість, розминаються в критеріях її оцінки, а також у деяких принципових питаннях канонізації як формальної процедури визнання людини святою. Розбіжності виникають уже при інтерпретації називання в апостольських посланнях святими всіх поспіль християн (Флп. 4, 22; 2

Кор. 1, 1 та ін.). Протестантська теологія дійшла висновку, що йшлося про сакральну властивість, притаманну всім християнам усіх часів, а не про те значення слова «святий», що виникло пізніше, з утвердженням культу святих. Натомість католицькі та православні богослови вважають за аксіому ідею незмінності християнства од Ісуса Христа й дотепер. Так, католицький богослов А. Сікарі звертає увагу на те, що першохристияни були «Богом покликаними святими» (1 Кор. 1, 1), «тобто покликаними до об'єктивного стану святості», і розглядає святість як «дар і багатство» Господа, подані християнинові передусім через хрещення, а також як обов'язок (*Сикари А.* Портреты святых. Milano, 1991. Т. 1. С. 8—16). Водночас, як зазначає Г. Федотов, католицьке богослов'я вивчає «у святому індивідуальність, <...> безпосередньо спрямовує увагу до конкретної особистості. У православ'ї переважає традиційне, загальне» (*Федотов Г.* Святые Древней Руси. М., 1990. С. 28). Коли для католицьких богословів практичного значення набуває приступність здобуття святості кожним християнином, то православних значно більше цікавить таємниця отримання цього Божого дару, містичні аспекти, сказати б, реалізації святим як Божим обранцем можливостей святості, наданої йому разом з усіма християнами. З часом розвиток цих тенденцій привів до значних розбіжностей у практиці католицької та православної церков. Якщо католицька церква, напр., у другій пол. 20 ст. почала канонізувати сучасних мирян, православна й дотепер намагається дотримуватися ряду обов'язкових для цієї процедури умов, вироблених у Візантії ще в 4—8 ст.: нетлінність тіла, наявність задокументованих чудес та житія майбутнього святого.

Укр. «народна агіологія» містить два шари язичницьких домішок. Уже в генезі своїй, як визнає історик церкви, шанування «святих, Пресвятої Марії та ангелів слугувало, сказати б, індивідуалізацією християнського культу, йшло назустріч конкретним особистим побажанням вірян». І далі ще ясніше: «У створенні собі культу святих народ далеко не завжди керувався належними принципами й правилами» (*Поснов М. Э.* История Христианской Церкви (до разделения Церквей — 1054 г.). К., 1991. С. 486, 489). І хоча церква намагалася до цього народного культу ввести певні обмеження, їх «за умов релігійної темряви та забобонів» порушували «в напрямі багатобожжя і язичницького "синкретизму", на ґрунті якого мирно співіснують з християнством пережитки язичництва» (*Булгаков Сергий, прот.* Православие: Очерки учения православной церкви. К., 1991. С. 149). В укр. народному християнстві, як відомо, двовірному, ця первісна, зроблена ще на стадії формування культу святих, поступка язичництву спровокувала нашарування нових, уже етнічно забарвлених язичницьких впливів. Так, О. Назаревський, зібравши на поч. 1920-х десятки записів легенд про св. Касіяна Римлянина, встановив, що в деяких із них зовнішність цього святого, а також небезпека, яку він становить для людей, цілком відповідають образу гоголівського Вія (*Назаревский А. А.* Из истории русско-украинских литературных связей: Старинные книжные легенды и их связи с русским и украинским фольклором. К., 1963. С. 67; *Назаревский А. А.* Вий в повести Гоголя и Касьян в народных поверьях о 29 февраля // *Вопросы* русской литературы. 1969. Вып. 2 (11). С. 42—44). Важливо, що, ставши жахливою потворою, біля якої тримається «нечиста сила», Касіян водночас для інформантів той же преподобний Касіян Римлянин, пам'ять якого вшановують 29 лют. Вбачаємо тут відбиток явища дуже архаїчного: заступивши язичницьких богів, християнські святі у свідомості недавніх язичників перебрали на себе й функції божеств злих, ворожих людині.

Тож і в інтерпретації Шевченком феномену святості простежуємо різні за генезою аспекти. На вищому — богословському, або філос., — рівні осмислення проблеми Шевченко якщо й приймає протестантське її розв'язання, то в найзагальнішому плані: на відміну од протестантів, поет звертається до святих із молитвою, а його ліричний герой, «як перед святою», готовий помолитися й перед звичайною людиною — дія, сповнена найбільшої пошани й співчуття («І станом гнучим, і красою»). Власне, Шевченко прокладає свій — паралельний, але не тотожний протестантському, — шлях до первісної християнської моделі святості, утілюючи водночас (у худож. світі поета-романтика і, ясна річ, метафорично) загальнохристиянську тенденцію наближення святості до звичайної людини — тенденцію, яка в тому ж католицизмі дала помітні результати тільки в 20 ст. Що ж до певної фамільярності у ставленні до святих, викриття їхніх пороків та навіть лайки на їхню адресу, то це вже відбитки ін., народнохристиянського шару реліг. свідомості Шевченка. Адже, картаючи Давида як убивцю, розпусника й лицеміра, поет водночас (хай і саркастично) називає його «святий пророк і цар» («Царі»), позначає свій цикл перекладів-переспівів псалмів його ім'ям, відтворює пошанування його персонажами повісті як пророка («Наймичка»), устами розповідача відзначає «божественную мелодию и восторженный лиризм» (3, 263) його псалмів («Несчастный»), цитує їх у листах тощо. Ін. словами, як і в народному сприйманні св. Касіяна, образ царя Давида у Шевченкових творах амбівалентний, ніякої ж деканонізації не відбувається.

Слід розрізняти сприймання культу святих ліричним героєм, розповідачем, автором записів у Щоденнику, за постатями яких угадуємо самого Шевченка, і персонажами його творів, оскільки вони, як правило, носії укр. побутового християнства 19 ст. і втілюють притаманні йому певні закономірності рецепції культу святих. Якщо в «Марії», яскраво індивідуальному й новаторському поетичному переосмисленні євангельського сюжету, немає жодних посилань на джерела, зокр. й агіографічні (на них Шевченко натякає тільки епіграфом з «Акафіста пресвятій Богородиці»), то це випливає з надзавдання твору, — його дія цілком по-християнському мислиться як позачасова, що відбувається заразом в істор. давнині, тепер і завжди, а задум поеми бачиться як містичний акт, своєрідна реінкарнація духовної сутності Матері Ісуса Христа в душі поета-візіонера: «Ти, / Мов золото в тому горнилі, / В людській душі возобновилась, / В душі невольничій малій, / В душі скорбящей і убогій» (текст викреслений поетом у «*Більшій книжці*»; 2, 528). Отже, в поемі «Марія» втілено своєрідний сплав ліричного самовиявлення й реліг. кредо, а в повістях, навпаки, — об'єктивне, відсторонене відтворення того, як сприймають А. персонажі. Проте і в повістях, і в поезії відбилися й певні заг. закономірності рецепції А. х. Шевченком.

Передусім привертає увагу зумовленість розподілу в Шевченкових текстах звертань до святих відповідно до їхньої конфесійної належності. Нащадок православних селян Наддніпрянщини, онук учасника *Коліївщини*, поет мав тут певну світоглядну стартову позицію, з якої випливають основні закономірності зазначеного розподілу. З власне католицьких святих він згадує тільки двох (*Станіслава* і Броніслава), при цьому лише в російськомовній прозі та листах і в контекстах периферійних і ситуативно пов'язаних з польс. взаєминами автора або персонажа чи предмета розповіді, адресата звернення: поляка-студента Демського ховає ксьондз петерб. церкви св. Станіслава («Художник»); у Щоденнику двічі згадується рос. орден Св. Станіслава, польс. за походженням; у листі до Бр. Залеського від 6 січ. 1854 Шевченко жартує, підкріплюючи своє прохання повідомити адресу апеляцією до приятелевого патрона: «Напиши мне, ради святого Бронислава». Шановану й православними мученицю св. Кілікію оповідач у повісті «Варнак» називає в ін. лат. огласовці *Цецилією*, бо прирівнює до неї католичку — польку панну Магдалену.

Узагалі ж у Шевченковому християнському пантеоні, безперечно, переважають святі вселенські, шановані і православними, і католиками. Окрім Богородиці й архангелів (у текстах Шевченка згадуються *Михаїл Архістратиг* і *Гавриїл*), це: 1) старозавітні праотці *Адам*, *Авель*, *Авраам*, *Лот*, праматір *Єва*, пророки *Мойсей*, *Самуїл*, *Давид*, Ілля, *Ісаія*, *Ієремія*, *Ієзекіїль*, праведний *Іов*, мученики Маккавеї (*Маковій*); 2) новозавітні пророки *Захарія*, Іоанн Хреститель (Іван Предтеча), праведні *Єлизавета*, *Симеон Богоприємець*, Йосип Обручник, *Лазар Чотириденний*; апостоли з дванадцяти *Андрій Первозваний*, *Петро*, *Іоанн*, *Фома, Іуда*; апостоли з сімдесяти *Марк*, Павло, рівноапостольна *Марія Магдалина*; 3) великомученики *Георгій*, *Димитрій Солунський*, *Євстафій Плакида*, *Микита Готський, Пантелеймон*, *Прокопій*, *Федір Тирон*; великомучениці *Варвара*, *Катерина Олександрійська*; 4) мученики *Іван Воїн, Іполит Римський, Іустин Філософ, Кузьма та Даміан азійські, Себастіан, Фрол і Лавр*; мучениця *Параскева-П'ятниця*; 5) святителі *Іоанн Золотоуст* і *Микола Мірлікійський*; 6) преподобні *Антоній Великий*, *Онуфрій Великий*, *Симеон Стовпник*, *Марія Єгипетська*. До цієї ж групи належать і давньорус. святі, котрих шанує й католицька церква: рівноапостольні благовірні великий князь Володимир і велика княгиня *Ольга*, мученики — благовірні князі *Борис* і *Гліб* (у католиків відповідно Роман Руський і Давид Польський). Останніх святих, канонізованих у Київській Русі — на території України, тут і сприймали як укр. разом зі згаданими в Шевченкових текстах києво-печерськими святими — преподобними *Антонієм Печерським*, *Іваном Багатостраждальним* (Іваном Затворником), *Марком Печерником, Мойсеєм Угрином*, Нестором Літописцем, *Онуфрієм Мовчазним* (імовірно), а також святителями — патріархом Цареградським (Константинопольським) *Афанасієм Пателарієм*, Димитрієм Ростовським (Дмитром Тупталом) і *Феодосієм Углицьким*. В укр. агіології питання про межі корпусу власне укр. святих не є розв'язаним остаточно (див.: *Дублянський А., прот*. Українські святі. Мюнхен, 1962. С. 7—9; *Матвєєва Н., Голобородько А*. Святі і свята України. К., 1995. С. 6—7; *Росовецький С*. Святі України: Благовірні князі Борис і Гліб // Православна Троєщина. 2001. № 1. С. 9—10).

Виглядає цілком закономірним також, що до святих власне укр. чи особливо шанованих в Україні (як, напр., великомучениця Варвара) письменник звертається значно частіше, ніж до рос. за походженням — таких, як святитель *Олексій* митрополит, преподобні *Зосим* і *Саватій Соловецькі*, благовірні князь *Петро* і княгиня *Февронія Муромські*; до них треба додати названого в повісті «Художник» «святого Михаила, князя Псковского» (4, 180), згаданого помилково, ймовірно, замість благовірного князя Всеволода-Гавриїла Мстиславича (див. *Михаїл)*.

Поділ за церк. статусом святих в основних жанрових сукупностях творів Шевченка видається досить

випадковим. З одного боку, так чи так відбито майже всі категорії християнських святих, з другого — випадковим слід визнати, що не згадувано, приміром, сповідників. У названому поділі виявляються особливості, пов'язані вже, власне, із внутрішньою, творчою специфікою поетової агіології. Зокр., в поетичних текстах явно переважають звертання до Богородиці й святих Нового і Старого Завітів, тоді як у рос. повістях — згадки про святих пізніших часів; у Щоденнику й листах відгуків А. х. взагалі істотно менше, ніж у поезії та худож. прозі. Конкретні чинники тут були різні. Якщо в худож. текстах, особливо в поезії, звертання до певних святих зумовлювала здебільшого творча інтенція Шевченка, то в жанрах докум. прози значно частіше діяли підказки й «провокації» календарні (у Щоденнику це дні пам'яті *Іллі*-пророка, апостолів Петра і Павла тощо), у листах поет інколи згадує святих патронів адресатів, дуже часто трапляються імена святих у назвах церков; в Археологічних нотатках називання імен святих диктували Шевченкові-науковцю описувані артефакти. Мала, напевне, значення й та обставина, що поеми «Царі», «Неофіти», «Марія» писались як позацензурні, тож допуск свободи реліг. самовиявлення був тут ширший, ніж у повістях, котрі Шевченко призначав для друку в рос. часописах.

Привертає також увагу мінімальна кількість алюзій на персонажів Старого Завіту (навіть тих, котрих християнська церква визнала святими) у повістях Шевченка, де персонажі та інколи навіть розповідач змальовані як носії тодішньої масової свідомості; помітне також упереджене й іронічне ставлення розповідача та його слуги до іудеїв 19 ст. і Мойсея як пророка їхньої релігії («Прогулка с удовольствием и не без морали»). У віршах і поемах на теми давньоєвр. та ранньої християнської історії чогось подібного немає, а звертання до святих Старого й Нового Завітів урівноважене. Якщо ж у поезії з'являються персонажі власне житій 4—19 ст., то відбувається це рідко і головно в поемі «Наймичка», де відтворено деталі народного культу попул. в Україні великомучениці Варвари та києво-печерського преподобного Івана Багатостраждального. У повістях саме ці народні святі фігурують найчастіше; завважимо, що в повісті «Близнецы» малоосвічена шляхтянка Прасковія Тарасівна купує в Києві такі ж реліквії попул. місцевих святих, як і наймички Ганна в поемі «Наймичка» і Лукія в однойменній повісті. А добре освічений Никифор Федорович Сокира переконаний, що північнорос. подвижники преподобні Зосим і Саватій Соловецькі — «святые заступники и покровители пчеловодства» (4, 15). Йдеться про вияв народного культу цих святих. Справді, в замовляннях пасічників є звертання до «дійства святого Зосима» (*Українські* замовляння. К., 1993. С. 162, пор. 168); за білорус. етіологічною легендою, саме Зосимові вдається принести на Русь бджіл з Єгипту (*Добровольский В. Н.* Смоленский этнографический сборник. СПб.; М., 1891. Ч. 1. С. 287), а в рос. усній традиції цих святих називали «бджолиними богами» (*Успенский Б. А.* Филологические разыскания в области славянских древностей: Реликты язычества в восточнославянском культе Николы Мирликийского. М., 1982. С. 84). Никифор Сокира, дотримуючись народного табу на продаж бджіл і вуликів як сакральних об'єктів, лише дарує їх, а в заповіті своєму просить поховати його «непременно в пасике, и чтоб над его могилою была посажена липа в головах, а черешня в ногах; и чтоб каменного креста в Трахтемирове не заказывали <...>, а чтобы повесили на липе и черешне образы святых Зосима и Савватия» («Близнецы». 4, 100—101). Липа і черешня відомі як найкращі медоноси, але безсумнівне тут і двовірне відтворення прадавнього культу рослин.

У творчості Шевченка відбилася й культурологічна колізія першої пол. 19 ст., а саме: житійна л-ра разом з усією давньоукр. книжністю перейшла до лектури майже винятково демократичних верств населення та церк. кліру, натомість дворянство, чиновництво і світська інтелігенція задовольняли свої духовні та естетичні потреби л-рою новою, західноєвроп. зразка. Що ж до Никифора Сокири, то його змальовано своєрідним естетичним консерватором — людиною, яка в 19 ст. залишається представником «високої» укр. культури 18 ст. і яку в новітній л-рі цікавить лише те, що продовжує нац. традиції. Домішка ж двовірної «народної агіології» додає самобутності постаті старого сотника й водночас є ознакою його духовної близькості до селян-козаків, серед яких він живе. Проте Шевченка — автора повістей — цікавили й читачі з народу, звертання яких до А. х., типове й закономірне з соціологічного погляду, виступає одним із засобів їх характеристики. Виглядає природним, що в кожному такому випадку показано процес читання та ін. культурологічні обставини, пов'язані зі шляхом житія до читача.

Найрозробленіша з цього погляду послідовна гумористична ремінісценція в повісті «Близнецы» епізоду розповіді про Мойсея Угрина в «Києво-Печерському патерику». Колишній семінарист Степан Мартинович Левицький, хоч і не закінчив курсу, все ж таки виніс з alma mater уявлення про св. Іустина Філософа як про найвищий наук. авторитет, і коли життя поставило його перед складною психологічною проблемою, написав листа до лаврського «отца типографа» із проханням «прислать ему Иустина

Философа <…>. Но как Иустина Философа не нашлось в киево-печерской книжной лавке», отримав він за свої гроші «акафист Пресвятой Богородицы Одигитрии и “Киевский патерик”», звідки цей літній уже, гротескної зовнішності дивак «почерпнул прекрасные назидательные идеи и решился по гроб свой подражать святому, прекрасному юному отроку праведного князя Бориса» (4, 105—106). Згодом, коли Прасковія Тарасівна намірилася чатувати в школі, аби пересвідчитися, що її названий син Зося вчащає вночі до Степана Мартиновича, вимагаючи гроші на горілку, останній вирішив розважити засмучену матір: «Я засветил свечу и достал “Патерик”, начал читать, утешения ради житие преподобного мученика Мойсея Угрина, за целомудрие пострадавшего от некия блудные болярыни. И дочитал уже, как он, прекрасный юноша, в числе прочих плененных, по разделу достался на долю вдовы-воеводыни, лицем зело красныя, а сердцем аспиду подобныя» (4, 107). Вправне наслідування агіографічного стилю не містить прямих текстуальних запозичень із названого стародруку, мабуть його Шевченко не мав під руками в *Новопетровському укріпленні*. Але в заг. задумі твору важливіший комічний підтекст розповіді. Адже вибір для читання саме цього епізоду свідчить, що старий дивак підсвідомо асоціює себе з прекрасним юнаком Мойсеєм Угрином, а «почтеннейшую кроткую старушку», вдову свого благодійника, — з молодою спокусницею-бояринею. Читач здогадується, що в глибині душі Степан Мартинович романтично сприймає дружні, майже родинні стосунки з Прасковією Тарасівною, а це, своєю чергою, психологічно збагачує й подальше, зображене з м’яким гумором, спілкування цих підстаркуватих людей.

Житійна лектура допомагає схарактеризувати й внутрішній світ демократичних персонажів повісті «Капитанша» — унтер-офіцера Якима Тумана та його вихованки Варочки. Довгими осінніми вечорами Туман «голенищу тачает», а Варочка «читает в сотый раз житие Варвары-великомученицы» (3, 326). Оскільки середньовічний за походженням звичай читання вголос зберігався тоді навіть у середовищі столичної інтелігенції (прикладами рясніє повість «Художник»), то зрозуміло, що Варочка читає вголос, проте розповідач-офіцер завважує: дівчина читає житіє «в сотый раз». Цей звичай теж давньорус. походження. А коли в селянина улюблена лубкова книжка розшарпувалася, він купував новий примірник, і перечитування тривало. Так само по-фольклорному стереотипна й реакція слухача: «И всякий раз, когда она прочитывала имя Диоскора, Туман плевал и шептал себе под нос: “Собака!”» (3, 326). Діоскор — поганин, батько св. Варвари, який став катом власної доньки, а Туман реалізував батьківські почуття, виявивши високогуманне ставлення до чужої дитини. Розповідач веде далі: «У них была еще и другая назидательная книга — это житие святых Петра и Февронии, тут, в Муроме, в Благовещенском монастыре, нетленно почивающих; но эту книгу она реже читала, потому, может быть, что Варвара-великомученица ее патронка» (3, 326). Читання Варочкою рукописного житія попул. муром. святих зумовлено, власне, місцем дії: полк давненько вже стоїть на квартирах у Муромі. Але розповідач наголошує не на читацьких уподобаннях персонажів. Поява рукопису в оселі Тумана («у них была еще») пов’язана з тим, що у 18—19 ст. в муром. монастирі, де упокоєні мощі Петра і Февронії, діяв скрипторій, у якому ченці переписували житія муром. святих на продаж.

Нарешті, персонаж повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», слуга розповідача юнак Трохим, засинає, «положив крестообразно руки на раскрытую огромную книгу, а на руки голову» (4, 238). Трохим, син бідного київ. міщанина, книгу цю називає «Жития святых отец» (викривлюючи назву першого тому «Книги житій святих» Дмитра Туптала) і пояснює розповідачеві, що отримав її від сільського священика, а читав «перед сном» у ній «житие и страдание священномученика Евстафия Плакиды» (4, 239); спросоння (чи з незнання?) хлопець знов-таки спотворив заголовок, адже гол. герой цього житія священиком не був.

Не можна вважати випадковим, що всі зазначені ремінісценції стосуються житій або принципово важливих для укр. культури, або визнаних шедеврами давньої л-ри. Прирівнюючи «Києво-Печерський патерик» до славнозвісного твору Якопо де Варацца «Legenda aurea», М. *Грушевський* назвав його «“золотою книгою” українського письменного люду, джерелом його літературної утіхи і морального повчання» (*Грушевський М.* Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. К., 1993. Т. 3. С. 106); варто лише додати, що в обробці Дмитра Туптала «Києво-Печерський патерик» став такою ж народною книжкою й для всього православного слов’янства 18—19 ст. Грец. «Страждання св. Варвари» згадується вже у «Сказанні про Бориса і Гліба», в одній із перших пам’яток давньорус. л-ри (*Успенский* сборник XII—XIII вв. М., 1971. С. 47); його давньоукр. редакцію разом із легендами про чудеса, сотворені серед українців мощами святої, упокоєними в київ. Михайлівському Золотоверхому монастирі, ще в 17 ст. віддрукував Феодосій Сафонович, у 18—19 ст. вона багато разів перевидавалася. Важила тут духовно-повчальна цінність тексту, але ж і белетристичні достоїнства дарували естетичну насолоду багатьом генераціям укр. читачів.

Своєю чергою, «Житіє і страждання Євстафія Плакиди, його дружини і чад» — одне із тих житій мучеників, що творчо втілили белетристичні традиції давньогрец. любовного роману (див.: *Адрианова-Перетц В. П.* Из истории переводной литературы Киевской Руси // *Историко-филологические* исследования: Сб. ст. к семидесятилетию акад. Н. И. Конрада. М., 1967. С. 226—228) і стали завдяки цьому важливим чинником формування вітчизняної белетристики.

Що ж до «Житія Петра і Февронії», яке написав москов. письменник Єрмолай-Еразм у серед. 16 ст., то ця казкова оповідь про перемогу муром. князя над змієм та одруження його з рязан. селянкою Февронією дійшла до наших часів у понад 400 списках 16—20 ст. і кількох лубкових вид. 19 ст., а це свідчить про величезну її популярність у рос. читача, передусім «низового», демократичного; записи легенд про цих святих було зроблено й в Україні. А після праць П. Сухотіна і Д. Лихачова, які відкрили високу естетичну цінність цього житія (*Сухотин П.* Древнерусская повесть // София. 1914. № 2. С. 40—43; *Лихачев Д. С.* Человек в литературе Древней Руси. М.; Лг., 1958. С. 104—106), і в науці перемогла думка про названий твір як визнаний шедевр давньої рос. л-ри. Отож бездоганний естетичний смак і худож. інтуїція дали змогу Шевченкові обрати для характеристики своїх персонажів найбільш попул. та худож. яскраві зразки А. х.

Водночас привертає увагу, що персонажі повістей сприймають зазначені житійні пам'ятки як твори передусім повчальні. Особливо яскраво це відбилося в повісті «Наймичка», де в розмові про покриток Яким нагадує Марті, про що «отец диякон в Евангелии читае! / — А что ж он там читае? / — А то, что Господь прощает всех раскаявшихся грешников, даже и блудницу. / — Правда! Правда, Якиме! А вот и Мария Египетская… как ты читаешь в житии… / — Вот то-то и есть, а преподобилась же?» (3, 85). Для Марти почуте під час читання Якимом уголос перекладного мартирія є ілюстрацією до почутого в церкві Євангелія, і нема підстав гадати, що вона бачить відмінність у сакральному статусі текстів. Белетристичні, оповідні можливості давніх житій явно враховує освіченіший персонаж тієї ж повісті сільський священик о. Нил. Гостюючи в Якима й Марти, він після святкового обіду вмощувався на траві в садочку і, подібно до псалмоспівця (Пс. 77, 2), «отверз уста своя, в притчах глаголя. И чего он тут не глаголал? И о Симеоне Столпнике, и о Марии Египтяныне, и о Страшном Суде» (3, 107). Товариський і дотепний батюшка обирає для усного переповідання два житія: перше з шокуючими подробицями постування й самокатувань та з казковими епізодами, друге з такою яскравою перипетією, як моральне відродження блудниці після навернення у християнство.

Інколи ім'я святого виникає в контексті відтворення традиційного уявлення, що пов'язане з текстом житія скоріше асоціативно або лише через натяк на якусь деталь в уявленні чи певному ритуалі. Напр., і Ганна, гол. героїня поеми «Наймичка», і шляхтянки, приятельки розповідача повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», під час паломництва в Києві відслужили «молебен Варваре-великомученице». В обох випадках автор розраховує на читача, знайомого з останнім проханням Варвари до Жениха Христа: «Даждь благодать твою всякому человѣку, иже мене и моя страданія воспоминати будетъ: да не приближится ему болѣзнь внезапная, и смерть нечаянная его да не похититъ»; голос із небес обіцяє це прохання виконати (*Житіе* и страданіе святыя великомученицы Варвары. К., 1882. Арк. 17). Коли ж Ганна так само в Києві «перстеник у Варвари / Невістці достала», а з останньої прощі принесла «четвертий уже перстень / Святої Варвари / Катерині», і таку ж реліквію привозять із Києва жінки в повістях «Наймичка» і «Близнецы» (при цьому ченці перстень знімали «з нетлінного перста сеї небесної невісти» — див.: *Муравьев А.* Путешествие по святым местам русским. М., 1990. С. 89—90 другої пагінації), то тут зв'язок із текстом житія вже суто асоціативний, через буквальне осмислення як заручин того епізоду, коли Варварі у в'язниці явився Ісус Христос — «Женихъ ея нетлѣнный, хотяй невесту свою посѣтити» (*Житіе*… Арк. 12 зв.).

Повернувшись із прощі, жінки — персонажі поеми «Наймичка», однойменної повісті та повісті «Близнецы» — привозять із Києва також шапочку печерського преподобного Івана Багатостраждального. Мету дарування таких гостинців пояснено в поемі: Ганна «Маркові купила / Святу шапочку в пещерах / У Йвана святого, / Щоб голова не боліла / В Марка молодого». Ритуал придбання «святих шапочок» передбачав попереднє надягання їх на голову мощей преподобного. Отож лікувальна функція, вважалося, виникає на передаванні певної еманації святості з мощей на ці предмети, а шапочка може зняти головний біль не тому, що побувала на мертвому тілі (пор. у відомому замовлянні проти зубного болю), а через даровану преподобному Господом здатність вибавити від напасті диявола (*Абрамович Д.* Києво-Печерський патерик. К., 1991. С. 141). Преподобного Івана мучили «стремленіє плоти и ражженіє телеси» (*Абрамович Д.* Там само. С. 140), у творах Шевченка ж його реліквію дістають не тільки для «Марка молодого», а й для старого Якима (повість «Наймичка») і малих дітей («Близнецы»), тож традиційне функціональне

уявлення втратило в останніх двох випадках зв'язок з агіографічним текстом. Не стосується конкретики народного культу св. Варвари й відбиття в повісті «Наймичка» укр. звичаю (що має античні паралелі) прикрашати вінками сакральні об'єкти: вінок, який сплела Лукія для маленького Марка, Марта велить повісити «перед Варварой-великомученицей» (3, 81).

Інколи важко визначити в Шевченкових творах конкретне походження ремінісценцій з біографій святих. Ось поміщиця Марія Федорівна, шахрайка і лицемірка, щоби продемонструвати сусідам-поміщикам, як гірко вона оплакує свого нікчему-чоловіка, наказала зібрати з усього села баб і дівок з лопатами й мішками та «повелела (подобно Ольге над Игорем) сыпать курган» (3, 256) над його могилою («Несчастный»). Хоч у «Житії св. Ольги» у складі «Книги житій святих» Дмитра Туптала, як і в анонімному рукописному укр. житії 17 ст., є відповідний епізод (див.: *Перетц В. Н.* Древнерусские княжеские жития в украинских переводах XVII в. // *Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVIII веков. М.; Лг., 1962. С. 69), слід обережніше виводити згадку про насипання кургану з оповіді про княгиню Ольгу в «Повісті временних літ» під 945, бо княгиню не названо святою. Але й наявність такого означення стосовно Антонія Печерського в тексті однієї з Археологічних нотаток («При Ильинской церкви около Троицкого монастыря есть пещера, вырыта святым Антонием, где он скрывался от киевского князя Изяслава». — 5, 218) не дозволяє твердити, що цю інформацію взято з книжного агіографічного джерела, адже її міг усно повідомити хтось із причту згаданої в нотатці черніг. церкви.

І вже зовсім, як правило, не мають зв'язків із житіями відповідних святих згадки про них як хронологічні орієнтири або в назвах церков — хіба що перші можуть указувати на популярність святого (Миколи Мірлікійського в поемі «Відьма», св. Варвари в повісті «Капитанша»). У назвах церков чи взагалі як метонімічні субституги останніх імена святих теж не містять жодних асоціацій із текстами житій. На початку запису в Щоденнику під 7 лип. 1857 Шевченко розповідає своє сновидіння: «Видел сегодня во сне Москву, не встретил никого знакомых и храма Спаса не видал. Был на Красной площади и Василия Блаженного не видал. Искал в Гостином дворе ивановского полотна для рубах и не нашел». У сновидінні виявився підсвідомий острах засланця, що після звільнення йому не пощастить повернутися в те життя, яке було до солдатчини. Храм Христа Спасителя будувався тоді й мав замінити старий архітектурний символ *Москви* — собор Василія Блаженного. Вони обидва відсутні в тій моторошній Москві, чужій на всіх рівнях сприймання (від кола знайомих до місця звичних покупок), котра наснилася Шевченкові; імена ж Спасителя і москов. юродивого тут — лише знаки певних церков.

Відгомони конкретних агіографічних сюжетів у словесній творчості Шевченка нечисленні. Так, сюжет поеми «Марія» видається певною реплікою того житія Богородиці, яке можна видобути з Євангелій, причому, на відміну від перекладного «Житія Богородиці» Єпіфанія, Шевченко не починає оповіді з народження гол. героїні. У повісті «Близнецы» в листі Степана Мартиновича до розповідача відтворено поч. оповіді «Києво-Печерського патерика» про св. Мойсея Угрина (пор.: *Абрамович Д.* Там само. С. 142—143).

Майже не вивченим лишається втілення в оригінальних творах Шевченка певних структурних особливостей житій, що здійснювалося в контексті рецепції як позитивної, так і негативної. Перший випадок найяскравіше репрезентує сюжетна лінія Алкіда в поемі «Неофіти», де простежується послідовне відтворення основних розповідних вузлів класичного мартирія: народження в язичницькій родині, навернення в християнство, полишення рідного дому, арешт, духовне піднесення й самовиявлення під час ув'язнення, страта, навернення нових християн з язичників — свідків тортур і страти святого. Відмінності ж зумовлено передусім задумом поеми, за яким у центрі її не сам Алкід, а його мати. Оскільки розповідач послідовно уникає змалювання надприродних явищ (і навіть про Воскресіння сказано як про духовну подію: «А Ти / Возстав од гроба, слово встало»; тут Слово — означення Христа, яке слід подавати з великої літери), то й ситуаційні відповідники житійним епізодам раціоналізовано. Так, тіла мучеників кидають у Тібр, і це нагадує, як в обробленому Дмитром Тупталом творі «Пам'яті 3618 мучеників, що в Никомідії постраждали» (під 2 верес.) тіла страчених кинули «в горныя пропасти», але, на відміну від агіографічного тексту, жодних чудес із тілами мучеників у поемі не відбувається. Немає й найважливішого та обов'язкового для мартиріїв епізоду допиту християн, під час якого поганський начальник намагається звабити християнина життєвими радощами, аби повернути до язичництва: за імператорським Римом у поемі приховується імперська Росія, де подібна методика стосовно політв'язнів у миколаївські часи не застосовувалася й покарання їх мислилося в суспільній свідомості як невідворотне. А от епізоди, в яких висловлюється надія на помилування в'язнів *Нероном*, алюзійні стосовно біографії поета, не мають відповідників у мартиріях.

«Максим святий» у 2-й ред. «Москалевої криниці» втрачає спочатку хату, потім дружину, саможертовно

йде до війська замість єдиного сина своєї тещі-удови, а повернувшись з війни, осягає душевний спокій, беручи участь у богослужінні та викопавши криницю, — і гине від руки кол. суперника, який пізніше називає себе дияволом і порівнює з Іудою. Ці події розташовано в тій же послідовності, що й деякі з пригод, котрі випали на долю великомученикові Євстафію Плакиді, коли оминути явно казкові перипетії мартирія та врахувати принципове зниження соц. статусу персонажа Шевченкової поеми: Євстафій теж спочатку втрачає все майно, потім дружину, іде на війну, повертається героєм, якого імператор у Римі вшановує тріумфом, і гине як християнин під час гонінь. Максим, як і Євстафій, у нещастях бачить вияв Божої волі, яку приймає з вдячністю («— І талан і безталання, / Все, — каже, — од Бога»), а розкаяння вбивці Максима можна розглядати як ідеологічний відповідник посмертному чуду святого. Один із епізодів «Житія Євстафія Плакиди» — цькування християн дикими звірами в римському цирку — Шевченко міг пригадати, коли створював відповідну сцену в поемі «Неофіти»; щоправда, на відміну од поеми, у «Житії» звірі на мучеників не нападають.

У повісті «Наймичка», коментуючи готовність Лукії знову піддатися на вмовляння улана-спокусника, розповідач зазначає в дужках: «дьявол же искусил святого» (3, 101). Це — майже паремійна конденсація попул. агіографічного мотиву. Так, згаданого в повісті преподобного Симеона Стовпника диявол у вигляді ангела на вогненній колісниці спокушає запросинами на небо, але Симеон в останній момент устиг перехреститися, а от преподобний Ісакій Печерник, за «Києво-Печерським патериком», піддавшись подібній бісівській провокації, мало не помер.

Негативну ж рецепцію двох житійних мотивів — смерті й оплакування святого — спостерігаємо в поезії «Умре муж велій в власяниці», що є сатиричним відгуком на смерть митрополита Петербурзького й Новгородського *Григорія*. Імені небіжчика в тексті не згадано, але в першому рядку, лаконічно змальовуючи смерть аскета, Шевченко іронічно називає його «муж велій»; іронія виявляється й у поєднанні з епітетом «юпкоборець». Оскільки ж ідеться про наскрізь бюрократизовану РПЦ серед. 19 ст., де й канонізували самих тільки митрополитів та єпископів, вірш «Умре муж велій» мав єдине значення: помер ієрарх. Подальший текст поезії — це пародія на оплакування святого, що трапляється в житіях у так само деталізованому і членованому за його учасниками вигляді: у «Житії преподобного Симеона Стовпника», напр., померлого старця-аскета послідовно оплакують учень його Антоній, патріарх Мартирій з трьома єпископами, весь народ і навіть птахи та хмари. Шевченко ж уїдливо пропонує оплакувати покійного не «сиротам, вдовицям» (тобто т. зв. церк. людям — знедоленим, якими церква мала за традицією опікуватися), а своєму давньому знайомому рос. публіцистові В. *Аскоченському*, поетові-слов'янофілу О. *Хомякову* й редакції часопису «*Русская беседа*» в повному складі.

Такому безадресному, без орієнтації на конкретний зразок, наслідуванню структурних особливостей житія відповідає в літ. текстах Шевченка і відтворення агіографічного стилю взагалі. Напр., у повісті «Близнецы» вкраплення іронічно забарвленої квазіагіографічної стилізації супроводжують майже кожну появу комічного й щиросердого кол. семінариста Степана Мартиновича й особливо помітні, коли розповідач нібито бачить події його очима (трагікомічна зустріч у Полтаві з п'яницею-басом), зокр. ж коли автор наводить його лист про драм. нічну зустріч Прасковії Тарасівни із Зосею («дух мой был возмущен и помышления мои омрачены были внезапным видением», «как в лесу неисходимом», «рыкнул на меня, аки лев свирепый» (4, 107) тощо). Подібну стилізацію агіографічної формули завершення розповіді про чудеса святого, що з'явилася в повістях («возвратился восвояси, дивяся бывшему». — «Прогулка с удовольствием и не без морали» та ін.), відтворено згодом у Щоденнику (під 1 лип. й 14 серп. 1857, 19 і 24 берез. 1858).

Деякі агіографічні мотиви Шевченко використав у своєму записі-опрацюванні християнської легенди (лист до М. *Осипова* від 20 трав. 1856), що в слов'ян. фольклористиці отримала назву легенди про двох великих грішників, а у власне укр. версії — легенди про панщину. У тексті Шевченка (його не враховано в спеціальній монографії М. Андреєва, де розглянуто 55 варіантів легенди, зокр. 9 укр. — див.: *Andrejew N. P.* Die Legende von den zwei Erzsündern. // Folklore Fellows Communications. 1924. № 54; рос. варіант: *Андреев Н. П.* Легенда о двух великих грешниках // Известия Ленингр. гос. пед. ин-та. 1928. Вып. 1. С. 185—198, отд. оттиск) випущено гол. сюжетний компонент, що визначає обидві згадані вище традиційні назви легенди: великий грішник «убиває іншого, ще жахливішого, грішника, після чого одержує прощення за свої гріхи» (*Andrejew N. P.* Там само. S. 7). Можливо, Шевченко зробив це з огляду на статус свого адресата — акад. петерб. АМ. Річ у тім, що цей, у формулюванні В. Ржиги, «мотив богоугодного вбивства» (*Ржига В. Ф.* Новый вариант сказания о Лоте // Известия по русскому языку и словесности АН СРСР. 1928. Кн. 2. С. 501) в укр. варіантах має яскраве соц. забарвлення. Свою версію легенди поет подає в рос. перекл. (як залишок усної укр. основи

наявний українізм «дуля» у значенні — сорт груш) і в контексті болісної для нього теми амністії: подібно до розбійника, він виростив у пустелі вербу з кийка, привезеного з Гур'єва: «Верба моя также выросла <…>, а отпущения грехов моих нет как нет! Но тот был разбойник, а я, увы, сочинитель» (згаданий лист до М. Осипова). Дослідники легенди про двох великих грішників (окрім М. Андреєва і В. Ржиги, про неї писали О. Веселовський, О. Назаревський, М. Грушевський, О. Никифоров) не звернули увагу, що перший компонент її сюжету (за М. Андреєвим: «1. Великий грішник кається у своїх гріхах») має яскраву паралель у поч. «Житія преподобного Давида», яке надрукував під 6 верес. Дмитро Туптало в 1-му томі «Книги житій святих»: якщо у версії Шевченка розбійник вимагає, аби відлюдник сповідав його («вб'ю, якщо не сповідуєш мене»), то Давид, єгип. розбійник, погрожує, що коли ігумен не здійснить його постриг, то він приведе свій гурт розбійників, знищить і ченців, і монастир. Отже, можна говорити, що в цьому разі агіографічний мотив потрапив до Шевченкового тексту за посередництва усної легенди.

Мотив раптового розкаяння жорстокого розбійника міг потрапити до поеми «Варнак» як з усної легенди про панщину, так і з агіографії, напр., із того ж таки «Житія преподобного Давида». На це джерело вказують щонайменше дві деталі: Варнак, як і св. Давид у миру, був отаманом, а не рядовим розбійником; у рядках поеми «одурів я, тяжко стало / У вертепах жити» вжито церковнослов'ян. «вертеп» у значенні «байрак», хоча можливе і значення «печера».

Безсумнівно, усне походження мають згадки у повісті «Близнецы» про мощі св. Афанасія Пателарія, патріарха Цареградського, який помер 1654 на шляху з Москви у Мгарському монастирі під *Лубнами* і якого там поховали. Никифор Федорович «слушал всенощное бдение в лубенском монастыре перед ракою святого Афанасия» (4, 38), якого помилково названо «патриархом Александрийским». А далі відтворено й одну з типових ситуацій трансмісії християнської монастирської легенди. Никифор Федорович «переночевал в страннoприимной [келії. — *Ред.*] и тут выслушал от какого-то переходящего богомольца легенду об успении святого Афанасия в сидячем положении» (там само). Але ж і Прасковія Тарасівна, повернувшись із поїздки до *Полтави*, розповідає з властивою їй безпосередністю: «Были в монастыре в Лубнах, заказывали молебен святому Афанасию. Точно живой сидит за стеклом, мой голубчик» (4, 48). Хоча Шевченко міг ознайомитися і з коротким житієм Афанасія в травневому томі кодексу Дмитра Туптала, помилка в іменуванні, як і фіксація дивного способу поховання святого, котрого в народі прозвали Афанасієм Сидячим (*Дублянський А., прот*. Українські святі. Мюнхен, 1962. С. 30), свідчать на користь особистих лубен. вражень поета, а не якогось усного джерела.

В Археологічних нотатках Шевченко повідомляє: «Горностай, польский полководец, в 1612 году разорил Чернигов так, что он оставался необитаем 12 лет (у Голятовского)» (5, 219). Це — свідчення знайомства Шевченка з «Чудом вторим» зі зб. чудес Пресвятої Богородиці Єлецької «Скарбниця потрібная», надрук. Іоаникієм Галятовським у Новгороді-Сіверському 1676 (пор.: *Галятовський Іоаникій*. Ключ розуміння. К., 1985. С. 354). Степан Мартинович у повісті «Близнецы», зустрівшись із розповідачем у Києві напередодні Успіння Богородиці, говорить про намір того ж дня йти на акафіст великомучениці Варварі. Митрополит Іоасаф Кроковський, автор названого акафіста, започаткував звичай щовівторка читати його над мощами великомучениці в Михайлівському Золотоверхому соборі, і звичаю цього дотримувалися в серед. 1840-х (див.: *Муравьев А*. Путешествие по святым местам русским. С. 84 другої пагінації), тож 15 серп. у худож. часі цього епізоду повісті припадає на середу, тобто так само, як 1856. А це, своєю чергою, змушує замислитися над правильністю прийнятого датування повісті «Близнецы» 1855 роком.

Як бачимо, недостатня вивченість рецепції А. х. Шевченком приховала й деякі можливості для точнішого окреслення його лектури, джерелознавчого й текстологічного дослідження творів. Хоча всебічне вивчення А. х. як духовного джерела й наративного взірця для Шевченка ще попереду, можна зважитися на попередні висновки. Не посідаючи вельми значного місця в заг. просторі інтертекстуальності Шевченкової творчості, А. х. стала одним з каналів її спадкоємності з л-рами давньою укр. й візант., а через останню — і з давньогрец. любовним романом. Водночас деякі агіографічні мотиви та образи Шевченко сприймав через посередництво укр. «народної агіології», що посутньо позначилося на складній амальгамі його власної моделі християнства.

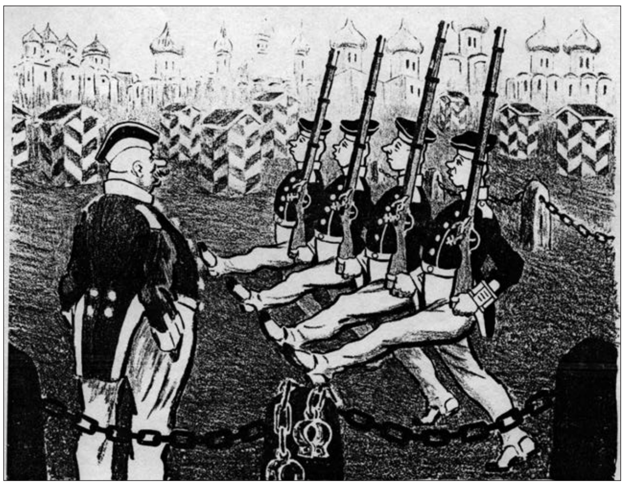
Літ: Крекотень В. І. Агіографічні християнські сюжети, мотиви та образи у творчості Т. Г. Шевченка // *ШС*. Т. 1; *Шевельов Ю*. Микола Ге і Тарас Шевченко: Мистець у відмінному контексті // *Світи 1991*; *Ісіченко І., Яковина О*. Християнська агіографія у творах Тараса Шевченка // *СіЧ*. 2003. № 3; *Кулікова О. В*. Агіографічні сюжети у творчому доробку Тараса Шевченка // Наук. зап. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. Сковороди. Х., 2010. Вип. 3. Ч. 1.

Станіслав Росовецький

А́ГНІТ-СЛЕДЗЕ́ВСЬКИЙ Казимир Генріхович (Агніт-Слєдзєвський; 15/27.05.1898, Петербург, тепер Санкт-Петербург — 6.09.1973, Київ) — укр. художник-графік. Заслужений діяч мист-в Української

РСР (1960). Навчався у Києві в худож. студії О. Мурашка, зокр. під керівництвом І. Селезньова (1913—16), та Політехнічному ін-ті (1916—22). З 1923 працював карикатуристом у газ. «Пролетарська правда», «Комсомольская правда», журн. «Глобус», був одним із засновників журн. «Перець», 1944—73 — його співробітник. Автор сатиричних та політ. плакатів, книжкових ілюстрацій, екслібрисів, пейзажів. Твори: ілюстрації до повісті М. *Салтикова-Щедріна* «Історія одного міста» (1930—31), серія «Чорне минуле» (1957), літографії за мотивами творів Д. *Бєдного*, Г. Гейне, Я. *Галана* (усі — 1958).

Графічна шевченкіана А.-С. представлена ілюстраціями до поеми «Сон» (кольор. олівці, 1938—1939, НМТШ), сатиричними станковими творами за її мотивами (гуаш, акварель, 1958; літографія, 1963) — «Землячок. “Не поскупись полтинкою...”» (1958), «Та підписувать — та драти і з батька, і брата», «А в городах, мов журавлі, замуштрували москалі», «Старшина пузата стоїть рядом», «Аж посинів» (усі — 1963), яким притаманні динамічна композиція, яскраві гротескні образи, адекватні Шевченковій сатирі. Сповнені сарказму й літографії за мотивами його поезії — «Який би ретязь ще сплести?» до вірша «Колись-то ще, во время оно» та «Во дні фельдфебеля-царя» за поемою «Юродивий» (обидві — 1963). А.-С. належать автолітографії «От і братія сипнула у Сенат писати», «Нагодовані, обуті і кайданами окуті, муштруються», «Може, вдарять або дулю дати благоволять», а також графічний аркуш «Пером Кобзаря» (усі — НМТШ). Переважна більшість творів 1958—63 не є ілюстраціями — вони існують як самостійні станкові композиції, у яких узагальнено передано брутальний, бездуховний світ імперського диктату, у сатиричному ключі зображено рос. самодержавство.

К. Агніт-Следзевський. Ілюстрація до поеми «Сон – У всякого своя доля». Папір, літографія. 1963

Тв.: Виставка творів Казимира Агніт-Следзевського: Каталог. К., 1958; Павлов В. Казимир Агніт-Следзевський: Альбом. К., 1968.

Літ.: Оксаметний І. Графічна шевченкіана // *Каталог* Державного музею книги і друкарства УРСР. К., 1989.

Петро Нестеренко

АГУМА́А Кіазим (18.04/1.05.1915, с. Гвада, тепер Очамчирського р-ну, Абхазія, Грузія — 18.12.1950, Сухумі) — абхаз. письменник і перекладач. Закінчив 1937 Калінін. пед. ін-т (тепер Твер, РФ). Автор зб. поезій, оповідань, повісті, кількох п’єс і незакінченого роману «Селім».

Ознайомив абхаз. інтелігенцію з поемою Шевченка «Сон — У всякого своя доля», яку в перекл. А. вміщено у вид.: «Шевченко Т. Зібрання творів» (Сухумі, 1939). Згодом цю ж поему опубл. у зб. творів Шевченка абхаз. мовою «Вірші та поеми» (Сухумі, 1964). Автор статей про Шевченка «Абхазький народ шанує пам’ять поета» і «Поет, революціонер і громадянин» (обидві — 1939).

Борис Хоменко

АДА́М — за Біблією, перша створена Богом людина (Бут. 1, 26—27; 2, 7). Як родоначальника людства А. згадано в поемах «Сон — У всякого своя доля» і «Неофіти». У першій Шевченко залучає ім’я А., утверджуючи спільне походження людей як аргумент у запереченні суспільної нерівності: «І царята, і старчата — / Адамові діти». У поемі «Неофіти» образ А. постає в контексті повчального протиставлення гармонії природи хаотичній та аморальній метушні людей: «Тілько ми, Адаме, / Твої чада преступниє, / Не одпочиваєм <...> / Гриземося, мов собаки / За маслак смердячий, / Та тебе ще зневажаєм, / Праотче ледачий!» Злочинно активні Адамові «чада преступниє» зневажають праотця за його бездіяльне життя в раю. Отож негативне забарвлення образу А. тут пов’язане з гірко іронічним узагальненням розповідача. Герой повісті «Художник», що навчається в АМ, одержує програмне завдання «Адам и Ева над трупом своего сына Авеля» (4, 137).

Станіслав Росовецький

А́ДАМ (Adam) **Ґеорґ** (8.02.1874, Берлін — 1948, там само) — нім. славіст, за походженням поляк, історик л-ри, перекладач, популяризатор слов’ян. л-р, серед них і укр., в Німеччині. Студіював медицину в ун-тах Берліна і Ростока. Наприкінці 1890-х зацікавився укр. народними піснями і творчістю укр. письменників. 1902 здійснив подорож до Чернівців і Львова, де познайомився з І. Франком, М. *Павликом*, О. *Кобилянською*, В. *Гнатюком*, О. *Маковеєм*, листувався з ними. Друкувався у нім. періодиці («Лі-

тературний відгомін», «Журнал для літератури», «День»). Автор нарису «Україна» у берлінській газ. «Das literarische Echo» (1898. 1 жовт.), у якому наголосив, що «українська література здобула право громадянства серед європейських літератур завдяки Котляревському і Шевченкові». Написав передм. «Сторіччя української літератури» до зб. О. Кобилянської «Українські новели» нім. мовою (Мінден, 1901), де високо оцінив Шевченка як «одну з найсвоєрідніших і найпривабливіших поетичних постатей» світової л-ри, вважав, що в його поезії відображено «душу української землі, душу українського народу». Передм. А. в дещо зміненому вигляді передрук. у журн. «Das Magazin für die Literatur» (1901. № 4). А. відгукнувся рецензією на книжку перекл. Ю. *Віргінії* «Тарас Шевченко. Вибрані вірші» (Лейпциґ, 1911) у газ. «Das literarische Echo» (1912. № 19).

Тв.: Із статті «Сторіччя української літератури» // *СВШ*. Т. 3.

Літ.: Нагірний М. Симпатичний талант української літератури // Жовтень. 1968. № 3; *Нагірний М*. На його слово і суд можете покластися // Всесвіт. 1982. № 3.

Ярослава Погребенник

АДАМО́ВИЧ Сергій Тадейович (2.04.1922, с-ще Рубіжне, тепер у складі м. Лисичанська Луган. обл. — 12.01.1998, Київ) — укр. і латв. художник станкової та книжкової графіки. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1985). Закінчив 1950 Київ. держ. худож. ін-т (викладачі О. *Шовкуненко*, О. Фомін, Т. Яблонська, М. Іванов). А. одним із перших оформлював кн. як цілісний худож. ансамбль. Ілюстрував твори І. Франка, Марка *Вовчка*, М. Гоголя, О. Кобилянської, М. Коцюбинського та ін. Виконав твори: пейзажі «Морозний день» (1985), «Вечоріє. Карпати» (1986), «Гнізда лелек» (1992); картини на істор. тематику України — картини «Данило Галицький» (1953), «Дорогами Великої Вітчизняної війни» (1984—85), «Козацькі вежі» (1992—94) тощо.

С. Адамович. Липа Шевченка в Седневі. Папір, літографія. 1975

Глибоким психологізмом позначено його ілюстрації до поем Шевченка «Сова», «І мертвим, і живим», «Наймичка», виконані в техніці мокрого соусу (усі — 1954; зберігаються в НМТШ). Вони демонструють тяжіння автора до живописності, широкої градації тонів у світлотіньовому моделюванні форми. А. оформив ювілейне вид. поеми «Гайдамаки» латис. мовою (Рига, 1964). Чіткість і лапідарність характерна для вміщених у кн. невеликого формату (60×90) шести малюнків, вирішених у червоно-чорній гамі, що посилювало психологізм і драматизм твору. Ритми контурного рисунка нагадують муз. синкопи; водночас вони співмірні з поліметричною будовою поеми. Проникнення у творчість художника помітне у роботі А. «Липа Шевченка в Седневі» (літографія з циклу «Дерева», 1975), у якій стиль і фактура рисунка перегукуються з графічними «портретами дерев», які створив Шевченко.

Тв.: Каталог виставки творів. К., 1975.

Літ.: Владич Л. Графіка Сергія Адамовича. К., 1977; *Блюміна І*. Адамович Сергій // *Олексій* Шовкуненко та його учні. К., 1994.

Ред.

АДАМО́ВИЧ (Adamovich) **Фриціс** (Фрідріх; 18.01.1863, пов. Дундагас, тепер Дундагський край, Латвія — 19.02.1933, Рига) — латис. перекладач і педагог. Автор зб. віршів «Осінні квіти» (1933). Один із перших перекладачів творів Шевченка латис. мовою. У журн. «Druva» (1914. № 4) опубл. перекл. уривка з поеми «Тарасова ніч», вірші «Ой чого ти почорніло», «Молитва» та ін.

Біруте Звайґзне

АДАМЦЕ́ВИЧ Євген Олександрович (19.12.1903/ 1.01.1904, с. Солониця, тепер Лубенського р-ну Полтав. обл. — 19, за ін. дж. — 20.11.1972, с. Холмівка, тепер Бахчисарайського р-ну, АР Крим; похований в Ялті) — укр. народний кобзар. Осліп у дворічному віці. З 1915 навчався в Київ. школі сліпих, опанував гру на скрипці й кларнеті. Більшу частину життя провів у м. Ромнах (тепер Сум. обл.), де перейняв гру на кобзі від талановитого кобзаря М. Олексієнка. З 1927 виступав у складі капел і самостійно. У репертуарі А. були народні істор., родинно-побутові, сатиричні й жартівливі пісні, твори літ. походження («Суд Байди», «Євшан-зілля» та багато ін.), романси. Виконував і власні твори на теми народного життя, зокр. про голодомор 1932—33 і розкуркулювання, за що зазнав переслідувань. Зберіг мелодію і створив власну ред. «Запорозького маршу». На тексти Шевченка співав

Є. Адамцевич

«Думи мої», «Вітер з гаєм розмовляє», «Ой три шляхи», «Плавай, плавай, лебедонько», уривки з «Тарасової ночі», багато пісень, присвячених Шевченкові, зокр.: «Зійшов місяць, зійшов ясний», «Розмова Шевченка з дубом», «На високій дуже кручі», «Сподівалися Шевченка» та ін. А. мандрував з кобзою по Україні та Росії, виступав у багатьох містах і селах, а також на могилі Шевченка. Був учасником 1-ї республ. наради кобзарів і лірників у Києві (1939) та Всесоюзної наради народних співців у Москві (1940). Свою кобзу і диплом почесного члена Республ. муз.-хорового т-ва Української РСР А. заповів музеєві Шевченка в *Каневі*.

Літ.: Ротач П. Тарасові дерева // Прапор. 1960. № 5; *Данилейко В*. Дума і пісня кобзаря // *ЛУ*. 1968. 24 груд.; *Правдюк О*. Роменський кобзар Євген Адамцевич. К., 1971; *Плачинда С*. Пам'яті народного кобзаря // *ЛУ*. 1972. 28 листоп.; *Плачинда С*. Пам'яті Євгена Адамцевича // *НТЕ*. 1973. № 1; *Євген Адамцевич:* Спогади, статті, матеріали. Суми, 1999; *Позняк Н*. Правдивий кобзар Євген Адамцевич: 100 років тому народився автор «Запорізького маршу» // Без цензури. 2004. 13—19 лют. № 6 (48).

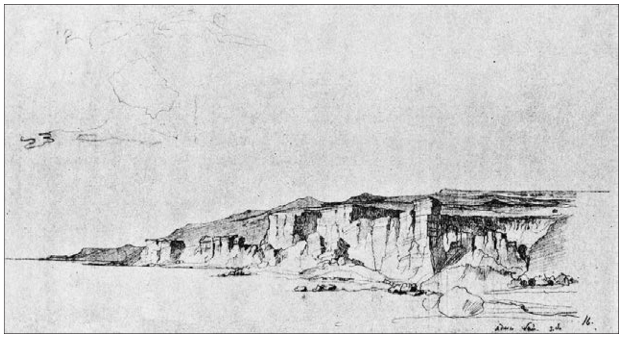
Роман Головин, Петро Ротач

А́ДЖБА Таїф (11.03.1939, с. Ачандара, Гудаутський р-н, Абхазія, Грузія — 1992, пропав безвісти під час абхазо-груз. війни) — абхаз. поет, перекладач. Основні зб. поезій: «Вірші» (1968), «Ніч і день» (1970), «Мій спокій» (1977), «Благословення» (1989) та ін.

Переклав абхаз. мовою поеми Шевченка «Тарасова ніч» і «Наймичка», які опубл. в газ. «Апсны Капш» (Сухумі, 1964).

Етері Басарія

«АДЖИБА́Й» [Аджи-Бай] (тонований папір, олівець, 16,0×29,2) — рисунок Шевченка, виконаний 22 серп. 1848 під час *Аральської описової експедиції*. Праворуч унизу олівцем авторський напис: «*Аджибай З.б.16*» («З.б.» — зх. берег, «16» — порядковий номер). Зберігається у НМТШ (№ г—483). Із запису в щоденнику начальника експедиції О. *Бутакова* відомо, що шхуна «Константин», на якій плавав Шевченко, стояла на якорі в затоці біля урочища Аджибай 22 серп. 1848 (*Бутаков,* с. 22). Урочище Аджибай розташоване у пд.-зх. частині *Аральського моря* — на прибережній смузі плато Усть-Урт. Пейзаж створено як ескіз: у діагональній перспективі зображено узбережжя, його особливістю є прямовисні скелі з пластів глинистого сланцю. Праворуч у долині розташовано кілька кибиток, з господарями яких відбулася дружня зустріч учасників експедиції, що її описали О. Бутаков (*Бутаков*) та О. *Макшеєв* (*Макшеев А*. Путешествия по киргизским степям и Туркестанскому краю. СПб., 1896. С. 67—68). Рисунок уперше згадано у ст.: *Русов А*. Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко // *КС*. Т. 44. № 2. С. 186. Уперше

Т. Шевченко. Аджибай. Тонований папір, олівець. 1848

репрод. у вид.: *Малярські твори*. Табл. 236. № 647. Зберігався: в А. *Козачковського,* В. *Коховського,* С. *Бразоль,* 1898 його придбав В. *Тарновський* (молодший), пізніше надійшов до ЧМТ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 155.

Літ.: Большаков Л. Быль о Тарасе. М.; Оренбург, 1993. Кн. 1.

Марія Корнійчук

АДИГЕ́ЙСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Інтерес до Адигеї (Черкесії), країни, що займала степові й гірські простори пн.-зх. Кавказу, відомої ще з античних часів, у Шевченка був постійний. Він різко осуджував понадстолітню загарбницьку війну, що її розв'язала Російська імперія на Кавказі, захоплювався мужністю його синів, які відстоювали незалежність свого народу. Тодішня рос. історіографія та худож. л-ра (М. *Карамзін*, Г. *Державін*, В. Жуковський, О. Пушкін та ін.) описували ті криваві події в дусі офіціозу. Укр. поета не могли задовольнити дефініції типу «разбойничьи племена», «злодеи», «дикий народ», якими наділяв Пушкін адигейців (черкесів) та ін. народи Кавказу, прославляючи одночасно «русские штыки» й жорстоких генералів-завойовників П. Котляревського, П. Циціанова, О. Єрмолова у поемі «Кавказький бранець» (1820—21) та ін. творах. Дошукуючись істини, Шевченко наполегливо розпитував друзів і знайомих, які побували на Кавказі, про черкесів та їхню боротьбу проти пн. агресора. На основі правдивої інформації, яку він одержав від О. Афанасьєва-Чужбинського і Я. *Кухаренка*,

Т. Шевченко. Поеми. Вірші. Майкоп, 1939. Обкладинка

створив поему «Кавказ» (1845). Це був чи не одинокий вияв моральної підтримки «лицарів великих, Богом не забутих», до яких поет звернувся із закликом: «Борітеся — поборете, / Вам Бог помагає!»

Твори Шевченка, за свідченням О. Афанасьєва-Чужбинського, стали відомі на Кавказі ще за життя поета (*Спогади 1982*, с. 93). Що ж до Адигеї, то внаслідок геноциду з боку Російської імперії вона перетворилася на невеликий етнічний острівець в оточенні переважно укр. населення. Таке сусідство сприяло проникненню укр. слова в середовище адигейців. З часом доходили сюди і рос. перекл. творів Шевченка. Популяризували його творчість В. *Мова*, Я. *Жарко*, М. *Вороний*, Я. *Бігдай*, В. *Потапенко* та ін. Укр. композитор Я. Яциневич протягом 1940—45 очолював Адиг. ансамбль пісні й танцю. Ю. *Назаренко* у серп. 1962 виступив у Майкопі перед місцевими літераторами, розповів про зацікавлення Шевченка життям і культурою адигейців та ін. народів, про історію написання поеми «Кавказ», передав письменницькій організації Адигеї «Кобзар» із дарчим написом М. *Рильського* та ін. укр. поетів.

У 1930-х твори Шевченка зазвучали адиг. мовою у перекл. поетів А. Хаткова, А. Євтиха, Х. *Андрухаєва* та ін. 1939 Адиг. відділення СП організувало літ. вечори, книжкові виставки, публ. в пресі. У газ. «Социалистическэ Адыгей» (№ 49, 53, 59) було надрук. поему «Катерина» в перекл. Р. *Меркицького*. У вшановуванні пам'яті Шевченка в Україні взяв участь у складі адиг. делегації Д. *Костанов*. Того ж року адиг. мовою вийшла зб. творів Шевченка «Поеми. Вірші» (Майкоп, 1939), до якої ввійшли поеми «Катерина», «Кавказ», «Наймичка», вірші «Заповіт», «О люди! люди небораки!» та ін. (перекл. Р. Меркицький, М. *Джанчатов*) зі вст. ст. Д. Костанова. Москов. газ. «Известия» (1939. 5 марта) писала про значний інтерес, з яким інтелігенція Адигеї читала твори Шевченка.

Після Другої світової війни з'явилися нові перекл. творів Шевченка: М. *Паранука* вірші «Заповіт», «Гоголю», «Сон — На панщині пшеницю жала» (Социалистическэ Адыгей. 1961. 10 берез.), Х. *Ашинова* вступ до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий» (під назвою «Дніпр»), вірші «Та не дай, Господи, нікому», «І золотої й дорогої», «Хоча лежачого й не б'ють», «І день іде, і ніч іде» (всі — 1961). 1957 на могилі поета в *Каневі* побував К. *Жане*, що відбилося у його творчості. У 1980-х він створив інтерпретацію «Заповіту» рідною мовою, яка ввійшла до вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*.

Твори Шевченка відіграли значну роль у становленні й розвитку адиг. л-ри та ін. молодописьменних л-р краю. Йшлося не лише про творче засвоювання худож. досвіду укр. поета, використання фольклор. матеріалу та багатств рідної мови, а й про реформування адиг. віршування. Робота над відтворюванням поезії Шевченка рідною мовою була для адиг. письменників високою літ. школою. Один із прикладів цього — молодий поет Х. *Андрухаєв*: 1938 під впливом Шевченкової творчості він написав вірш «Кавказ» і однойменну поему. Образ укр. поета Андрухаєв змалював у вірші «Тарас Шевченко» (1939). К. Жане написав поезії: «Біля могили Шевченка» (1957) та «Слово про Шевченка» (1965; укр. перекл. Д. Кононенка). Високу оцінку творчості поета залишив 1951 у кн. записів відвідувачів на Чернечій горі І. Машбаш. Творчий шлях Шевченка, його роль у громадському і літ. житті Адигеї та ін. народів висвітлюють опубл. в газ. «Социалистическэ Адыгей» ст. Д. Костанова «Великий поет» і Л. Голубєвої «Т. Г. Шевченко і Кавказ» (обидві — берез. 1961). У газ. «Адыгейская правда» 1961 надрук. ст. З. Бовикіної «Полум'яний революціонер» і Л. Голубєвої «Наче він жив в Адигеї...». Увагу громадськості привернули публ. ст. у пресі М. *Куніжева* «І вірш його адигейський...», «Збагачення літератур», «Шевченко і адигейська література» (1973), «Адигейська література і Т. Г. Шевченко» (1978), в яких проаналізовано історію перекл. поезії Шевченка та вивчення його творчості в Адигеї.

Пер.: Шевченко Т. Поэмхэмрэ. Стихыхэмрэ. Майкоп, 1939.

Літ.: *Куніжев М*. Шевченко і адигейська література // Соціалістична Адигея. 1973. 7 лют. [адиг. мовою]; *Малахута М*. Висота Хусена Андрухаєва // *ЛУ*. 1974. 22 лют.; *Вопросы* истории адыгейской советской литературы. Майкоп, 1980. Кн. 2.

Магомед Куніжев, Борис Хоменко

АДИКЛІ́ТЕ (Adiklytė) **Марія Аушра** (25.10.1935, Паланга, Литва) — лит. літературознавець. 1961 разом із П. *Охріменком* видала лит. мовою кн. «Т. Шевченко і Литва». У ній ідеться про життя Шевченка у *Вільнюсі* 1829—30, про пізніші його зв'язки з литовцями, подано перекл. творів Шевченка лит. мовою, зокр. ґрунтовно висвітлено історію лит. перекл. починаючи із серед. 19 ст., постаті перекладачів, схарактеризовано особливості цих інтерпретацій та їхній вплив на лит. поезію.

Тв.: T. Ševčenka ir Lietuva. Vilnius, 1961 (у співавт.).

Лорета Яконіте

А́ДЛЕРБЕРГ Володимир Федорович (10/21.11.1790, за ін. дж. 1791, Петербург — 8/20.03.1884, там само) — урядовий службовець. Батько О. *Адлерберга*. Ген.-ад'ютант *Миколи I*, директор канцелярії військ. міністерства, міністр імператорського двору.

З 1847 був причетний до вирішення кількох справ Шевченка. У зв'язку з розгромом *Кирило-*

Мефодіївського братства 13 трав. 1847 надіслав ген.-губ. Д. *Бібікову* секретного листа, у якому радив здійснювати нагляд за листуванням членів братства. Керував виконанням монаршого наказу про *заслання Шевченка*. Обіймаючи посаду міністра імператорського двору, А. 1858—59 знову вів справи Шевченка. У відповідь на клопотання віце-президента петерб. *Академії мистецтв* Ф. Толстого та президента АМ великої княгині *Марії Миколаївни* про надання Шевченкові дозволу на проживання в Петербурзі й відвідування класів АМ начальник *Третього відділу* В. *Долгоруков* 5 лют. 1858 повідомив, що імператор дав на це право. Документ супроводжувався наказом установити за «рядовим у відставці» суворий поліцейський нагляд (*Документи*, с. 295, № 473). 1 берез. 1858 Шевченко записав у Щоденнику: «На имя здешнего [Нижньоновгородського. — *Ред.*] губернатора от министра внутренних дел получена бумага о дозволении проживать мне в Петербурге, но все [е]ще под надзором полиции. Это работа старого распутного японца Адлерберга».

Наступного року А. був причетний до справи про надання Шевченкові дозволу на поїздку в Україну. Датованим 5 трав. 1859 зверненням Шевченка до Правління АМ почалася справа, що пройшла від Ф. Толстого до міністра імператорського двору, який заручився також згодою президента АМ. Подальше проходження справи, аж до видачі 25 трав. 1859 свідоцтва на вільний проїзд до Київ., Черніг. та Полтав. губ., відбувалося під керівництвом тимчасово виконуючого обов'язки міністра імператорського двору О. Адлерберга.

Літ.: Документи; *Біографія 1984*.

Наталія Оробченко

А́ДЛЕРБЕРГ Олександр Володимирович (1/13.05. 1818, Петербург — 22.09/4.10.1888, Мюнхен) — урядовий службовець. Радник імператора *Олександра II*, член Комітету в справах друку, член Головного управління цензури, 1872—81 — міністр Імператорського двору. Тимчасово виконував обов'язки міністра Імператорського двору (під час короткої відпустки В. *Адлерберга* 1859) і був причетний до завершення справи, порушеної у зв'язку з поїздкою Шевченка 1859 в Україну. Листом до начальника *Третього відділу* В. *Долгорукова* від 20 трав. 1859 А. повідомив про клопотання тодішнього віце-президента петерб. *Академії мистецтв* Ф. Толстого стосовно надання Шевченкові дозволу відбути на п'ять місяців у Київ., Черніг. і Полтав. губ., нагадавши при цьому, що виданий художникові раніше дозвіл на проживання у Петербурзі супроводжувала вимога суворого поліцейського нагляду. На документі резолюція: «Уведомить, что препятствий нет, а между тем о наблюдении за Шевченкою предварить местное жандармское начальство. 23 мая» (*Документи*, с. 316, № 520). 23 трав. 1859 В. Долгоруков сповістив А. про свою згоду надати дозвіл; однак того ж дня від таємного радника Третього відділу було розіслано листи у корпуси жандармів Київ., Черніг. та Полтав. губ., які закінчувались вимогою: «По поручению г. г[енерал]-а[дъютанта] князя Долгорукова считаю долгом сообщить о сем в[аше]му в[ысокоблагоро]дию для должного с вашей стороны наблюдения за художником Шевченко...» (*Документи*, с. 317, № 521).

Літ.: Жур 1970; *Біографія 1984*.

Наталія Оробченко

АДРЕСА́Т — див. *Читача образ*.

АДХА́М Аслам (18.12.1939, м. Самарканд, Узбекистан — 18.06.1996, м. Яван, Таджикистан) — тадж. письменник і перекладач. Навчався в Самарканд. держ. ун-ті ім. Навої. Автор зб. поезій, кн. нарисів і статей. Видав понад 40 кн. у власному перекл., серед них — «Слово про Ігорів похід» (1985), із поетичної спадщини Лесі *Українки* під назвою «Пахощі квітів» (1971).

Переклав поему «Наймичка», уривок із балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», вірш «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», які ввійшли до тадж. вид. творів Шевченка «Перлина великої ріки. Вірші і поеми» (Душанбе, 1964).

Літ.: Шодикулов Х. Бессмертная лира: К 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко // Комсомолец Таджикистана. 1964. 8 марта; *Дун А. З.* Из истории литературных связей таджикского и украинского народов. Душанбе, 1972; *Шодикулов Х.* Шевченко на Сході // Адабиет ва санъат. 1987. 8 берез.; *Шодикулов Х.* Таджицько-українські літературні зв'язки // *Енциклопедія* таджицької літератури і мистецтва: У 3 т. Душанбе. 2004. Т. 3 [тадж. мовою].

Хамракул Шодикулов

АЗА́РОВ Всеволод Борисович (1/14.05.1913, Одеса — 15.09.1990, Ленінград, тепер Санкт-Петербург) — рос. поет, перекладач, журналіст. Навчався в Одес. ІНО (1928—30), пізніше — в Ленінгр. ін-ті філософії, л-ри, історії (1934). Автор поетичних зб. «Мужність» (1932), «Балтійські балади» (1942), «Весна в старому місті» (1987), докум. повісті «Матроси йшли першими» (1972) та ін.

1939 опубл. ст. «Багрицький і Шевченко» (Звезда. 1939. № 2), у якій показав вплив поетики Шевченка, передусім як автора поеми «Гайдамаки», на творчість Е. *Багрицького* (поема «Дума про Опанаса»). Автор рецензії на *Жур 1970* (Радуга. 1971. № 11). Шевченкові присвятив вірш «Тарасе Григоровичу!» (1954).

Іван Бажинов

АЗЕРБАЙДЖА́НСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Популяризація та поширення творчості Шевченка в Азербайджані почалися ще з 1900-х. Тоді у багатонац. Баку мешкали й представники укр. інтелігенції. Їхня діяльність зосереджувалася в «Українському літературно-художньому гуртку» й т-ві «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка (організоване 1907), які популяризували досягнення укр. л-ри, відзначали ювілеї — Шевченка, І. Франка, Лесі *Українки* та ін. Спираючись на звіти «Просвіти» за 1910—12, Аббас *Абдулла* зазначає, що члени т-ва організовували в Баку численні літ.-худож. вечори, переказували частину зібраних внесків у Київ — на рахунок комітету зі встановлення пам'ятника Шевченкові (див.: *Абдулла Аббас*. 1982. С. 147). «Просвіта» приділяла значну увагу поширенню творів Шевченка в Азербайджані. Бакинська рос. газ. «Каспий» повідомляла 26 лют. 1911, що перший шевч. вечір у Баку, організований гуртком українців, відбувся 1906, присвячений 45-річчю від дня смерті поета. Надалі такі вечори т-во проводило щороку. У 1911 в Баку на вечорі виступали представники громадськості Азербайджану, Вірменії, Грузії, Латвії, України, Росії. Вечір відкрився піснею на слова вірша «Заповіт» (композитор Г. *Гладкий*), яку виконав хор т-ва «Просвіта», звучали вірші Шевченка. Ці заходи проходили під суворим наглядом поліції (див.: *Абдулла Аббас*. 1982. С. 147). У газ. «Каспий», незважаючи на заборону рос. уряду відзначати шевч. дати, під псевд. «Л. К.», «Голка», «Вогник» було опубл. статті про укр. поета «До 50-річчя з дня смерті Шевченка», «Поет-кобзар», «Батько Тарас». Газ. «Баку» (№ 45) надрук. ст. «Т. Г. Шевченко» (за підписом — Г. Старцев) і «Заборонений Шевченко» (без підпису), у яких гостро критикувалося ставлення рос. уряду до укр. поета.

Попри заборони і переслідування, 1914 було відзначено *100-літній ювілей від дня народження Шевченка* публ. у газ. «Баку» і «Каспий» — ст. «Мужицький поет» (за крипт. Гр. С.), «Т. Г. Шевченко» (Українець), «Німе свято» (за криптонімом Г. С.), «Кобзар», «Ювілей Шевченка» (за криптонімом К. К.), у яких ішлося про те, що ім'я укр. поета стало символом самоусвідомлення пригноблених націй Російської імперії.

У 1920-ті популяризації творчості Шевченка в Азербайджані значною мірою сприяли лекції проф. О. *Багрія*. У Баку вийшли його кн. «Т. Г. Шевченко в літературному середовищі», «Т. Г. Шевченко в російських перекладах» (обидві — 1925), «До рукописної традиції поширення "Кобзаря" Т. Г. Шевченка» (1927), «Т. Г. Шевченко і Схід», «Хронологічні джерела для біографії Т. Г. Шевченка» (обидві — 1929).

Уперше 1934 у Баку видано азерб. мовою зб. творів Шевченка «Кобзар», до якої ввійшли поеми «Наймичка», «Кавказ», вірші «Заповіт», «І знов мені не привезла», «Лічу в неволі дні і ночі», «Якби ви знали, паничі», «Молитва», «Хоча лежачого й не б'ють» та ін. у перекл. поетів А. *Джавада* і М. Мушфіга (вони стали жертвами репресій 1937). В азерб. шевченкознавстві й дотепер не розв'язано питання, хто з них які твори переклав, хоча були спроби розрізнити у дослідженнях Аббаса Абдулли та Х. Улутюрка. Після реабілітації обох поетів їхні перекл. увійшли до 3-го тому «Вибраних творів» М. Мушфіга у 3 томах (Баку, 1974; 2004) у розділ «Колективні переклади» (спільно з А. Джавадом). Ред. і автор вст. ст. до кн. — М. *Аріф*. До *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* у вид-ві «Азернеш» вийшла зб. «Вибрані твори» (Баку, 1939) за ред. М. Аріфа та Р. *Рзи,* автор передм. «Великий поет українського народу» — М. *Рафілі*. Одночасно у вид-ві «Ушаггенджнешр» вийшло ін. вид. під цією ж назвою (ред. М. Аріф, він же автор вст. ст. «Тарас Шевченко»). До цих зб. увійшли поеми й вірші в перекл. С. *Вургуна*, С. *Рустама*, Р. Рзи, О. Саривеллі, М. *Рзакулузаде*, М. *Дільбазі*, Н. Рафібейлі, Б. Гасимзаде, А. Фаруга. У першій з них «Заповіт» переклав С. Рустам, а в другій — М. Рзакулузаде.

Наступне вид. творів укр. поета «Вибрані твори. 1861—1951» (Баку, 1951) з передм. А. *Агаєва* «Т. Г. Шевченко» присвячене 90-річчю від дня смерті Шевченка. До нього ввійшли 8 поем і 55 віршів (для пор.: у вид. 1939 вміщено 9 поем і 45 віршів) у перекл. М. Сеїдзаде («Думка — Нащо мені чорні брови», «Перебендя», «Не кидай матері, казали»), Т. *Еюбова* («Іван Підкова», «Не завидуй багатому», «Не женися на багатій», «Самому чудно. А де ж дітись?», «Молитва»), Е. *Алібейлі* («Думка — Тяжко-важко в світі жити», «Ой три шляхи широкії», «Та не дай, Господи, нікому», «Ми заспівали, розійшлись»), М. *Рагіма* («Згадайте, братія моя», «Добро, у кого є господа»), А. Зіятая («Сова»); решту перекл. подано за вид. 1939.

1956 Азерб. держ. ун-т видав «Хрестоматію літератур народів СРСР» (Баку) для студентів вищих навч. закладів. До неї ввійшли й твори Шевченка: «Кавказ», «Думи мої, думи мої» (1840), «Заповіт», «О люди! люди небораки!» у перекл. С. Рустама; «П. С.», «Сон — На панщині пшеницю жала» — О. Саривеллі; «Ой три шляхи широкії» — Е. Алібейлі; «Молитва» — Т. Еюбова (упоряд. та автор вст. ст. «Тарас Шевченко» П. *Халілов).*

До *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* видано ілюстровану зб. «Причинна. Катерина. Царі» (Баку, 1960). Баладу «Причинна» переклав С. Вургун,

поему «Катерина» — Н. Рафібейлі, «Царі» — Б. Гасанзаде. Ці ж перекл. вміщували і в попередні вид. 1939 і 1951. Перекл. «Причинної» С. Вургуна, зроблений професійно й дуже близько до оригіналу, без змін входив до всіх наступних вид. творів Шевченка в Азербайджані (1939, 1960, 1964, 1979). Між першим перекл. поеми «Катерина» (1939) і перекл., включеним до цього вид., була суттєва різниця: поетка Н. Рафібейлі доопрацьовувала, відшліфовувала текст, наближаючи його до оригіналу. Ред. і автором передм. «Тарас Шевченко» був Б. Гасанзаде.

До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* в Азербайджані вийшов «Кобзар» (Баку, 1964) з передм. «Великий поет українського народу» й комент. А. Агаєва. До нього ввійшли перекл. віршів, яких не було в попередніх вид., а також поема «Слепая» (перекл. А. Вафи). Нові перекл. поезій належали молодому поколінню азерб. поетів: М. Аразу, Габілу, А. Джамілю, Н. Гасанзаде, А. Зейналли, А. Зіятаю.

А. Вафа 1970 видав окремою кн. власний перекл. поеми «Слепая» (Баку; тут відновлено всі скорочення вид. 1964). Згодом цей перекл. увійшов до зб. «Думи мої, думи мої…» (Баку, 1979) за ред. Аббаса Абдулли. Він є автором передм. «Від упорядника», у якій зазначено, що це восьма кн. перекл. творів Шевченка азерб. мовою. До неї ввійшли 3 поеми і 31 вірш, з яких одну поему і 16 віршів переклав Аббас Абдулла, інші — С. Вургун, С. Рустам, М. Ділбазі, О. Саривеллі, Габіл, А. Зейналли, М. Араз, А. Алізаде, В. Рустамзаде, А. Вафа; усі перекл. виконано з оригіналу. До цього «Заповіт» перекладали А. Джавад, М. Мушфіг, С. Рустам, Аббас Абдулла, Х. Улутюрк. Перевагу було віддано перекл. з оригіналу В. Рустамзаде, «Не гріє сонце на чужині» подано в перекл. з оригіналу М. Араза, поеми «Кавказ» — у перекл. з оригіналу Аббаса Абдулли, «Слепую» — у перекл. А. Вафи, «Причинну» — у перекл. С. Вургуна. Отже, вміщені у зб. «Думи мої, думи мої...» перекл. творів Шевченка засвідчили, що в Азербайджані з'явилося нове покоління перекладачів, яке працювало безпосередньо з першотвором, що позитивно впливало на якість худож. перекл. Загалом в Азербайджані вийшло 9 вид. поезій Шевченка, було перекладено майже всі його твори.

Укр. поетові присвятили праці азерб. літературознавці: М. Рафілі («Тарас Шевченко», 1939), П. Халілов («Тарас Шевченко», 1961; «Великий Кобзар України», 1964), *Мамед-Джафар* («Т. Г. Шевченко: Життя і творчість», 1964). Творчість Шевченка розглянуто у ст. С. Вургуна «Серця, сповнені любові» (1938), М. Гусейна «Геніальний народний поет» (1939), О. Гасанова «Великий Кобзар» (1964), Н. Гасанзаде «Тарас Шевченко і Азербайджан» (1964), М. Аріфа «Великий Кобзар» (1964), А. Агаєва «Народний співець» (1974), Х. Улутюрка «Українська поезія й актуальні проблеми художнього перекладу» (1979). Підсумовуючи багатолітні дослідження азерб. шевченкознавства, Мамед-Джафар зазначив, що кожен із дослідників звертав увагу на певну особливість творчості Шевченка. Відповідно, М. Аріф приділяв увагу інтернаціоналізмові у творчості укр. поета, М. Рафілі оцінив народність його творів, П. Халілов відзначив гуманізм, досліджував ті твори, в яких ішлося про долі ін. народів, А. Агаєв вбачав у постаті Шевченка романтика і патріота. Сам же Мамед-Джафар намагався всебічно охопити творчість Шевченка, якнайповніше розкрити сутність його творчої спадщини, проаналізувати його світогляд і філософію.

У дні шевч. ювілеїв у Азербайджані відбувалися вечори, у радіопередачах читали уривки з творів пое-

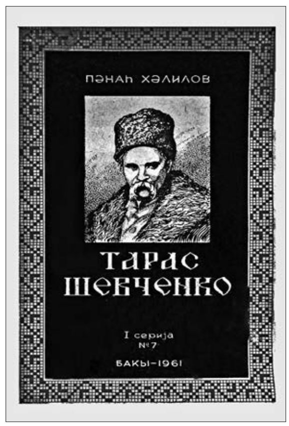
Т. Г. Шевченко. Вибрані твори. Баку, 1940. Обкладинка

Т. Г. Шевченко. Причинна. Катерина. Царі. Баку, 1960. Обкладинка

Т. Г. Шевченко. Вибрані твори. Баку, 1964. Титул

П. Халілов. Тарас Шевченко. Баку, 1961. Обкладинка

та. Так, 13 берез. 1939 було проведено спільне урочисте засідання СП Азербайджану і Азерб. філії АН Союзу РСР, відкрилася виставка, організована СП Азербайджану та Азерб. держ. музеєм, на якій було виставлено килим із портретом Шевченка (зітканий за ескізом художника Л. Керімова). Згодом його було привезено в Київ і подаровано Комітету з проведення ювілею укр. поета. Азерб. письменники Аббас Абдулла, Р. Рза, М. Рафілі приїздили на шевч. свята до Києва та *Канева*. Азерб. періодичні вид. висвітлювали на своїх сторінках творчість поета, публікували нові перекл. його віршів.

Ювілей Шевченка був поштовхом для створення образу поета в худож. л-рі Азербайджану. На оголошений 1939 СП Азербайджану конкурс було подано 22 твори. Перше місце посіла поема З. *Халіла* «Тарас», друге — вірш М. *Рагіма* «Моя епоха прекрасна», третє — ліричні поеми І. Солтана «Сон Дніпра» та Т. Еюбова «Пригоди поета». Р. Рза присвятив Шевченкові оповідання «Полум'яні мечі» (1941), М. Гусейн — нарис «Кобзар і воїн» (1943).

2008 у Баку встановлено пам'ятник Шевченку (укр. скульптор І. Гречаник). Нині в Азербайджані продовжуються шевченкознавчі традиції, закладені ще на поч. 1900-х.

Пер.: Шевченко Т. Кобзар. Баку, 1934 [азерб. мовою]; *Şevcenko T.* Secilmiş əsərləri. Бакъ, 1939; *Шевченко Т.* Вибрані твори. Баку, 1939 [азерб. мовою]; *Шевченко Т. Г.* Сечилмиш әсәрләри (1861—1951). Бакы, 1951; *Шевченко Т.* // *Хрестоматія* літератур народів СРСР. Баку, 1956 [азерб. мовою]; *Шевченко Т.* Причинна. Катерина. Царі. Баку, 1960 [азерб. мовою]; *Шевченко Т.* Кобзар. Бакы, 1964; *Шевченко Т.* Слепая. Баку, 1970 [азерб. мовою]; *Шевченко Т.* Думи мої, думи мої... Баку, 1979 [азерб. мовою]; Кавказ / Пер. Аббаса Абдулли // *«Кавказ»*; *Шевченко* Т. Вибр. тв. Баку, 2009 [азерб. мовою].

Літ.: Багрий А. В. Шевченко в литературной обстановке // Известия Азерб. Бак. ун-та. Общественные науки. 1925. Т. 2/3; *Багрий А. В.* Шевченко и Восток // Известия пед. ф-та Азерб. гос. ун-та. Общественные науки. 1929. Т. 16; *Рафілі М.* Т. Г. Шевченко. Баку, 1939 [азерб. мовою]; *Халілов П.* Тарас Шевченко. Баку, 1961 [азерб. мовою]; *Халилов П.* Великий Кобзарь // Лит. Азербайджан. 1961. № 3; *Гасанов О. Ю.* Шевченко в Азербайджані // *НШК 10*; *Мамед-Джафар.* Т. Г. Шевченко: Життя і творчість. Баку, 1964 [азерб. мовою]; *Халілов П.* Великий Кобзар України. Баку, 1964 [азерб. мовою]; *Рустам С.* Глашатай свободы // *Шевченко* и мировая культура. М., 1964; *Аджалов А.* «Заповіт» у перекладах азербайджанських поетів // *РЛ*. 1966. № 12; *Аджалов А.* Шевченко в Азербайджані // *НШК 15*; *Аджалов А.* Образ Шевченка в азербайджанській радянській літературі // *НШК 16*; *Аріф М.* Великий Кобзар // *Аріф М.* Вибране. Баку, 1970 [азерб. мовою]; *Абдулла Аббас.* Азербайджансько-українські літературні зв'язки. Баку, 1982 [азерб. мовою]; *Гусейнов Т.* Саз Алескера і Шевченко // *ЛУ*. 1984. 1 листоп.; *Халілов П.* Література тюркських народів і східних слов'ян. Баку, 1994. Кн. 1 [азерб. мовою]; *Улутюрк Х. Р.* Українська поезія і актуальні проблеми художнього перекладу // *Будь* схожим на мене. Баку, 2000 [азерб. мовою]; *Агаєва А.* Україна – Азербайджан (До питання про літ. зв'язки) // Хроніка. 2000. К., 2011. Вип. 1 (87).

Тофік Гусейнов

АЗО́ВСЬКИЙ Микола Панасович (2.10.1903, Київ — 31.10.1947, Буенос-Айрес, Аргентина) — укр. художник. 1922—28 навчався у Київ. худож. ін-ті (викладачі М. *Бойчук,* Ф. *Кричевський*). Працював у Харкові, Києві, на Донбасі, згодом у Львові (1939), Кракові (1943), Відні (1944), Римі (1945), Буенос-Айресі (1947). Автор полотен на соц. теми — «У забої», «Робітники Донбасу» (1930-ті); портретів кардинала Е. Тіссерана, д-ра Трошке, інженера Колтунюка (1940-ві), натюрмортів, театр. декорацій, картонів тематичних килимів.

До шевч. тематики А. звернувся у 1930-х, коли, ілюструючи біографію поета, створив полотна «Т. Шевченко на засланні» (1936), «Шевченко слухає киргизького баксу» (1939), «Шевченко серед киргизів», експоноване на Ювілейній шевч. виставці у Києві (1939). Однак на поч. 1940-х художник виробив оригінальну експресивну манеру в малярстві, яка й характеризує новий варіант його полотна «Шевченко на засланні» (1945). У зображенні постаті домінують риси емоційної напруги — сповнені скорботи й болю очі поета, стиснуті уста, динамічний поворот голови. Одним із підготовчих етапів створення цього полотна є живописний портрет Шевченка, що зберігається в НМАШ. Тут художник своєрідно передав мить поетичного натхнення на тлі буревію; лаконічна колористика А., надвиразний ракурс постаті Шевченка та пластика малярської фактури сприймаються як алюзії на монументальну манеру бойчукістів.

Літ.: Портнов Г. Азовський // Малярство і скульптура. 1938. № 7; *Республіканська* ювілейна шевч. виставка: Каталог-путівник. К., 1941.

Богдан Мисюга

АЙВАЗО́ВСЬКИЙ Іван Костянтинович (Гайвазовський; 17/29.07.1817, Феодосія — 19.04/2.05.1900, там само) — рос. художник. Автор марин, пейзажів та творів батального жанру. Академік петерб. *Академії мистецтв* (1844), професор (1847), її почесний член (1887). Після навчання у сімфероп. гімназії його прийняли 1833 на казенний кошт до АМ (у клас М. *Воробйова*), яку він закінчив 1837. Твори А. експонувалися на академ. виставках з 1835; у 1836 та 1837 їх удостоєно золотих медалей. Як художник 1839 брав участь в експедиції військ. суден біля узбережжя Кавказу. На осінній академ. виставці того ж року А. представив кілька кримських пейзажів (на ній уперше експоновано два акварельні портрети роботи Шевченка).

І. Айвазовський

Від трав. 1840 А. мешкав спільно з Шевченком та В. *Штернбергом* у буд. Й. Доннерберга на Васильєвському о-ві (тепер — 11-та лінія, № 6). Згодом у повісті «Художник» Шевченко згадував: «<...> приехал из Крыма Айвазовский и остановился у нас на квартире. Штернберг с восторгом встретил своего товарища. Но мне, не знаю почему, на первый раз он не понравился. В нем есть, несмотря на его изящные манеры, что-то не симпатическое, не художническое, а что-то вежливо-холодное, отталкивающее. <…> Он прожил с нами, однако ж, с лишком месяц <…>» (4, 175). Далі він описує проводи за кордон А. та Штернберга, відряджених «для вдосконалення в мистецтвах»: «<…> мы проводили моего Штернберга до *Кронштадта*. Около его собралось нас человек десять, а около Айвазовского ни одного. Странное явление между художниками!» (там само). Із закордонного відрядження А. подав 1842 на академ. виставку пейзаж «Блакитний грот у Сорренто» (на ній експонувалася також акварель Шевченка «Група жебрачок, які сплять»).

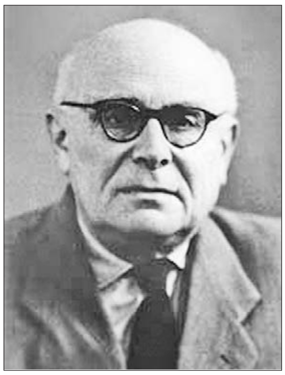
У 1840-х А. уславився як майстер марин, які виставлялися в багатьох європ. столицях; його було обрано почесним членом кількох мист. академій. З 1845 оселився у Феодосії, 1865 заснував у ній Худож. школу-майстерню, 1880 — картинну галерею.

Повернувшись до Петербурга із заслання 27 берез. 1858, Шевченко протягом квіт. уважно оглянув виставку в АМ. У листі до С. *Аксакова* від 25 квіт. 1858 поет виклав своє враження від виставки і відгукнувся негативно про твори А.: «Да еще, как на грех, выставка случилась в Академии художеств, которой я так давно не видел и которая для меня теперь самое светлое, самое высокое наслаждение. <...> Айвазовский, увы, спасовал. Он из божественного искусства сотворил себе золотой кумир и ему молится. Грешно так оскорблять бескорыстное, непорочное искусство. Бог ему судия». Навряд чи цей відгук стосувався експонованих на виставці трьох марин і двох укр. краєвидів — «Жито в Малоросії» та «Комиші біля м. Алешок на Дніпрі», або жанрових картин «Кримські цигани» чи «Транспорт кримських вин по Кавказькій дорозі». Найвірогідніше, тут ішлося про картину в пам'ять загиблого військ. вітрильника «Лефорт», яку А. написав під враженням від катастрофи судна під час бурі в Балтійському морі 10 верес. 1857, унаслідок якої загинуло понад 800 осіб, серед них дружини й діти моряків. В алегоричній картині зображено *Ісуса Христа*, котрий приймає невинні душі загиблих, тоді як ін. перебувають у напівосвітленому чистилищі, а обтяжені гріхами потопають у темній морській безодні. На технічну недосконалість твору вказувала тодішня преса (Северная пчела. 1857. 14 апр.). Не міг не помітити її занадто прямолінійної алегоричності, недостатньої худож. вмотивованості та композиційної недовершеності й Шевченко. Він, можливо, розумів, що картина А. вписується у спроби офіціозного «згладжування» морської трагедії (Русский инвалид. 1857. 20 сент.). До того ж тут мало позначитися загалом несхвальне ставлення Шевченка до певного апологетичного глянцювання, що його виявляв А. як живописець Головного морського штабу, змальовуючи історію рос. військ. флоту.

Літ.: Указатель художественных произведений, выставленных в Музее императорской Академии художеств. СПб., 1858; *Айвазовский*: Документы и материалы. Ереван, 1967; *Барсамов Н. С.* И. К. Айвазовский. М., 1967; *Иван* Айвазовский. СПб.; Бурнемут, 1996; *Павлюк М.* Шевченко та Айвазовський // *Відкритий* архів: Щорічник матеріялів та досліджень з історії модерної укр. культури. К., 2004. Т. 1.

Микола Павлюк

АЙЗЕНШТО́К Ієремія Якович (20.02/4.03.1900, м. Єлисаветград, тепер Кіровоград — 27.06.1980, Ленінград, тепер Санкт-Петербург, РФ) — укр. і рос. літературознавець, літ. критик, перекладознавець, бібліограф, педагог. Закінчив 1921 істор.-філол. ф-т Харків. ун-ту. Був учнем М. *Сумцова*, О. *Білецького*, Я. Ендзеліна та С. Кульбакіна. Почавши студентом за порадою О. Білецького описувати рукописи б-ки Харків. ун-ту, виявив і запровадив до наук. вжитку автографи укр. письменників, зокр. Шевченка. Пошукову роботу здійснював і під час наук. відряджень до Москви і Петрограда (1919 і 1920). 1922—25 А. — аспірант наук.-досл. кафедри літературознавства. Секретар Оргкомітету для створення *Інституту Тараса Шевченка*, А. брав активну участь у розроблянні програмних засад діяльності майбутньої наук. установи. Після створення ІТШ працював його вченим секретарем (1926—31). Завдяки А. ін-тові було передано з б-к, архівосховищ і музеїв Москви та Ленінграда унікальні матеріали, зокр. автографи Шевченка, його малюнки й офорти. На зламі 1920—30-х, коли зі зміною соц.-політ. ситуації в

І. Айзеншток

Україні було репресовано багатьох співробітників ІТШ, праці А. про І. Котляревського та «котляревщину» піддали нищівній критиці за формалізм і «грубе збочення супроти марксистської методології» (*Петренко П*. У хащах формалізму // Літ. архів. 1931. Кн. 1/2. С. 70). 1931 А. як позапартійного змусили залишити ін-т. А. підготував до друку кілька ґрунтовних праць з історії визв. руху в Росії та в Україні, зокр. тритомний звід арх. матеріалів з історії *Кирило-Мефодіївського братства*, переважно з архівосховищ Києва, Ленінграда та Москви (проект залишився не реалізованим). У зв'язку з подальшим загостренням політ. ситуації А. восени 1934 виїхав у Ленінград, куди його запросили працювати в Пушкінському Домі (Ін-ті рос. л-ри АН СРСР). Після Другої світової війни працював у наук.-досл. Ін-ті театру і музики та в Ленінгр. ун-ті на кафедрі рос. л-ри, на кафедрі слов'ян. мов і л-р. У повоєнний період А. паралельно з викладацькою діяльністю інтенсивно займався підготуванням вид. творів рос. і укр. письменників.

У центрі уваги А. як історика л-ри були проблеми становлення і розвитку нової укр. л-ри й особливо вивчення творчості Шевченка в контексті письменства передшевч. доби і тогочасної л-ри. Його увагу привертали такі проблеми, як шевч. текстологія, біографія поета, зв'язки творчості з тогочасною укр. л-рою і письменством попереднього періоду, з рос. та ін. слов'ян. л-рами, психологія творчості, фольклоризм Шевченкової поезії, місце Шевченка в історії громадсько-політ. думки кінця 1850-х — поч. 1860-х та роль його у визв. русі в Росії передреформеного і пореформеного часу. У діяльності А. як шевченкознавця можна виділити три періоди: 1) 1920-ті — поч. 1930, 2) 1930-ті й 3) повоєнні роки. 1920-ті позначені надзвичайно стрімким розвитком дослідницького таланту А. За короткий час молодий учений посів одне з чільних місць серед поважної когорти шевченкознавців. Хоча термін «шевченкознавство» запровадив у наук. обіг 1921 А. Машкін, усе ж наповнення цього поняття наук. змістом забезпечив саме А. у своїй основоположній праці «До тексту Шевченкових творів» (журн. «Шляхи мистецтва», 1922; того ж року видана окремою брошурою під зміненою назвою «Шевченкознавство — сучасна проблема»). У цьому дослідженні А., проаналізувавши стан видання текстів Шевченка за період з серед. 19 — поч. 20 ст., накреслив гол. параметри наук.-крит. вид. його поетичної спадщини і визначив основні принципи текстологічного підготування академ. повного зібр. творів. Висловлені там ідеї та міркування А. розвивав і уточнював у низці наступних статей і рецензій («Рецидив некритичності», 1925; «Кобзарева "повідь"», 1927; «Академічний Шевченко», 1929, та ін.).

Свої теоретичні принципи наук.-крит., «канонічного», себто усталеного тексту Шевченкової поезії спробував реалізувати у підготовленому разом з М. *Плеваком* вид. «Тарас Шевченко. Поезії. "Кобзар"» (1925), що впродовж 1925—31 виходило п'ять разів. Текстологічна підготовка поетичних творів Шевченка, незважаючи на непослідовність у доборі текстів, а також спрощене розуміння упорядниками принципу останньої волі автора, все ж сприяла виробленню основних едиційних засад академ. зібр. творів поета. 1925 вийшло упорядковане А. перше повне вид. Щоденника Шевченка під назвою «Дневник» із розгорнутою вст. ст. і докладним комент.; його високо оцінили В. *Міяковський*, М. *Могилянський*, В. *Дорошенко*, Б. Модзалевський та ін. і гостро розкритикував М. Плевако.

1930-ті, коли шевченкознавство як наук. дисципліна фактично занепадає, перетворюючись на агітпропівський засіб насаджування «класової» ідеології, стали кризовими в житті й діяльності вченого. А. мусив вдатися до т. зв. самокритики. Свідченням морально-психологічного зламу А. була його велика праця «Доля літературної спадщини Т. Г. Шевченка» (1935), надрук. у зб. «*Литературное наследство*». Це дослідження, почате ще до переїзду в Ленінград, мало на меті дати узагальнювальну характеристику стану шевченкознавства за попередній період і накреслити перспективи його дальшого розвитку насамперед в аспекті підготування академ. повного вид. творів Шевченка, але під тиском політ. обставин значно втратило у своїй наук. цінності. Стаття справляє враження сповіді, написаної рукою людини із зашморгом на шиї, яка намагається довести свою відданість режимові й запопадливо кається у своїх «гріхах». Сучасного читача шокує не стільки каяття автора статті в уявних власних помилках, скільки оцінки й характеристики праць шевченкознавців, про які ще недавно він писав хоча часом і критично, але із шанобливою повагою до всього позитивного, що в них було, а тепер кваліфікував як «буржуазно-націоналістичне шкідництво», послуговуючись при цьому поширеними на той час нищівними політ. наличками. Усе ж ця праця містить багатий і цінний фактичний матеріал, особливо щодо шевч. текстології, а також історії цензурних переслідувань творів поета. Такий «дуалізм» притаманний більшості публ. А., присвячених Шевченкові, що були надрук. впродовж 1930 — поч. 1940-х, як-от «Шевченко — читач» (1938), «Натхнення і праця в творчості Шевченка» (1939), що згодом увійшли до кн. «Як працював Шевченко» (1940). У цих останніх А. спростував поширену думку про нібито малу освіченість Шевченка, стихійність його таланту, мінімальний вплив культурно-літ. середовища на його поезію. 1938 О. Корнійчук і М. *Бажан* запросили А.

взяти участь у підготуванні шевч. ювілею 1939. Він консультував держ. Ювілейну шевч. виставку (1939), на основі якої було створено Центр. держ. музей Т. Г. Шевченка в Києві (тепер — НМТШ).

У повоєнні роки заняття А. шевч. спадщиною були швидше екстенсивними, ніж інтенсивними. У той час А. переважно виступав як упоряд. численних вид. поета в рос. перекл., зокр. зібрання творів у 5 томах (М., 1948—49 та М., 1964—65) тощо. У період т. зв. хрущовської відлиги А. ініціював двомовне вид. «Кобзаря» в академ. серії «Литературные памятники» (задум не було здійснено). Неможливість реалізувати свій дослідницький потенціал на повну силу А. почасти компенсував збиральницькою діяльністю. У його особистій б-ці (тепер — у НБУВ) є, напевно, одна з найбагатших приватних колекцій друк. матеріалів, присвячених Шевченкові. Листування А., яке зберігається в його архіві в ІЛ, містить чимало відомостей, що стосуються характеристики стану шевченкознавства протягом шести десятиліть 20 ст.

Тв.: Habent sua fata // Голос друку. 1921. Кн. 1; До тексту Шевченкових творів // Шляхи мистецтва. 1922. № 2; Шевченкознавство — сучасна проблема. Х., 1922. І: До тексту Шевченкових творів; Рецидив некритичності: З приводу нового видання «Кобзаря» Шевченка // Культура і побут: Дод. до газ. «Вісті». 1925. 7 черв. [Рец. на кн.: Шевченко Т. Г. Твори. Повний зб.: В 2 т. М., 1925]; Кобзарева «повідь» // Червоний шлях. 1927. № 4; Академічний Шевченко // Червоний шлях. 1928. № 4; Організація шевченкознавства // Шевченко. Річник 1-й. Х., 1928 (Також окрема відбитка. Х., 1928); Судьба литературного наследства Т. Г. Шевченко // Лит. наследство. 1935. № 19—21; Як працював Шевченко. К., 1940; Із розшуків про Шевченка // *НШК 5*; «Подражаніє сербському» Т. Шевченка // *НШК 8*; Невідомі та призабуті спогади про Т. Г. Шевченка // Вітчизна. 1961. № 3; Про деякі недоліки «Опису рукописів Т. Г. Шевченка» // *РЛ*. 1962. № 4.

Літ.: Дорошенко В. [Рец. на вид.: Т. Шевченко. Дневник. Х., 1925] // *ЛНВ*. Кн. 7/8; *Плевако М.* Нове про Т. Г. Шевченка // Культура і побут (Дод. до газ. «Вісті»). 1925. 12 берез.; *Кирилюк Є. П.* Сімдесятиліття Ієремії Айзенштока // *РЛ*. 1970. № 6; *Кирилюк Є., Павлюк М.* Любов і неспокій ученого: До 80-річчя з дня народження І. Я. Айзенштока // *ЛУ*. 1980. 11 берез.; *Захаркін С.* Коментарі // *Айзеншток І.* Автобіографія. Вибрані листи (1910-ті — 1920-ті роки). К., 2003; *Бажинов І.* Шевченкознавчі обрії Ієремії Айзенштока // *Шевченків* світ: Наук. щорічник. Черкаси, 2008. Вип. 1.

Іван Бажинов

АКАДЕМІ́ЗМ (франц. academisme) — напрям в образотв. мист-ві 16—19 ст., принципи якого вперше сформульовано в Болонській академії (1585). А. еволюціонував, наслідуючи традиції мист-ва античності та Відродження, худож. цінність яких вважалася абсолютною. На цих засадах створено специфічну систему профес. освіти, де провідним методом став А. Почали формуватися численні худож.-освітні заклади — академії, які виникали для профес. підготовки малярів, скульпторів, архітекторів. Італія у 16 ст. мала бл. 500 академій, одні з перших — Вітрувіанська (Рим, 1542), Академія рисунка у Флоренції (1563); згодом виникли Гаарлемська (Голландія, 1583), Болонська (1585), пізніше — Королівська академія живопису та скульптури (Париж, 1648), Флорентійська академія досвіду (1657), Франц. академія живопису (Рим, 1666), Віденська академія мист-в (1692), Венеціанська академія малярів і скульпторів (1750), Рос. академія мист-в (Петербург, 1757), Королівська академія мист-в (Лондон, 1768) тощо. Академії мист-в, серед яких провідною була Болонська (ін. назва «Academia degli Incaminati» — ті, що обрали правильний шлях), розробляли сталі програмні установки, що регулювали шляхи розвитку мист-ва, а відповідно й формувалиусп. думку; тому поряд із свавільним бароко постав сухий схоластичний А. У мист-ві Франції, Рос. 18 ст. А. відігравав обмежено прогрес. роль, у 19 ст. — реакційну, анахронічну.

Для естетики А. характерна орієнтація на рафінований ідеал краси, критерії якого відповідали мистству класицизму. Консерватизм, ідеологічна визначеність, імперсоналізм, позанаціональність А. сприяли тому, що він на тривалий час став офіц. мист-вом. А. властивий своєрідний парадокс: ґрунтуючись на класицистичній естетиці, він по суті протистояв класицизмові, оскільки його провідним методом став елективний (від лат. electare — відбирати, вибирати; пізніше — еклектика), побудований на відборі окремих найдосконаліших рис мист-ва й довільному поєднанні їх у цілість. Еклектичність — головна ознака А., яку відзначали і митці, й критики.

Під впливом А., який панував у малярстві Росії та всієї Європи в першій пол. 19 ст., формувався Шевченко як художник. У петерб. *Академії мистецтв* його попередниками були А. *Лосенко* (1737—73), засновник істор. жанру, що опрацьовував біблійні теми, античні сюжети в руслі А. — «Каїн», «Авель», «Прощання Гектора з Андромахою»; та безпосередній учитель Шевченка — К. Брюллов (1799—1852), творчість якого ознаменувала пізній розквіт А.

Оцінювати роль А. у творчості Шевченка слід неоднозначно: з одного боку, А. як пізня стадія мист-ва класицизму, що адсорбувало й перетворювало на норму та основу худож. школи повторювання канонізованих класичних зразків, призводив до схематизації та типовості композицій, умовного поєднання складових, гальмування худож. мислення. З другого боку, А. водночас був школою, фундаментом для талантів, які розвивалися, удосконалювали свою майстерність. У творчій практиці А. часто зрощувався з класицизмом, романтизмом, зокр. в живопису Ж.-О.-Д. Енгра, Ж.-Л. Давіда, П. *Делароша*, Е.-Ж.-О. *Верне*, К. Брю-

лова. Цей ряд продовжує Шевченко, для якого А. був передусім школою, базовою системою освіти, в методологічних рамках якої він творив і еволюціонував.

У країнах Європи А. як система худож. освіти мав усталені закони — закріплення видатних здобутків мист-в античності й Ренесансу, опанування складних завдань композиції картин і фресок на міфолог., істор. сюжети, біблійні теми. Панівний в усіх європ. академіях методологічний принцип А. — орієнтація на «антиків», що мав на меті вироблення естетичного канону й чіткої системи профес. виконання на основі усталених прийомів та засобів композиції й позначених рівновагою моделювання об’ємності форм світлотінню. Копіювання високої класики сприяло не лише вдосконаленню майстерності, а й розумінню шляхів її розвитку; для цього вимагалися знання історії, л-ри, архітектури, геометрії та перспективи; зображення оголеного тіла потребувало вивчення анатомії. Саме завдяки А. художник набував необхідних умінь і навичок, опановував технікою виконання творів.

Імовірно, вперше Шевченко збагнув переваги методу А. у *Вільні* (1829—30), навчаючись рисунка в проф. живопису Віленського ун-ту Я. *Рустема* (рисунок «Жіноча голівка», 1830); пізніше він, котрий в дитинстві прагнув здобути маляр. науку в дяків-іконописців і самотужки копіював примітивні естампи, зміг порівняти спорадичне й здебільшого безсистемне навчання, зокр. у В. *Ширяєва*, з академ. наукою, ставши вільним слухачем (1835) класів *Товариства заохочування художників* у Петербурзі, 1838 — учнем петерб. АМ. Саме А. дав змогу Шевченкові досягнути високого рівня майстерності, зокр. в техніці рисунка, за оволодінням якою пильно стежили педагоги. Підкреслюючи роль академ. школи рисунка, він у листі до Бр. Залеського писав, цитуючи вислів Я. Рустема: «Шесть лет рисуй и шесть месяцев малюй, и будешь мастером». Давав поради другові в дусі А.: «Первое условие живописи — рисунок и круглота [тобто скульптурність об’-ємів. — *Ред*.], второе — колорит» (лист від 10 лют. 1855).

Розуміючи велике значення петерб. АМ для свого духовного й профес. зростання, Шевченко завжди з пієтетом ставився до неї. Академ. освіта, особистий вплив К. Брюллова задали потужну програму самовдосконалення митця на кращих, згідно з доктриною А., зразках: «Образ декоративних скульптур Торвальдсена, ідеали людської краси, утілені в статуях Аполлона Бельведерського, Венери Медицейської, Геркулеса Фарнезького, багатство життєвої сили Рубенса... Ідеальні люди художників італійського Ренесансу, тонка психологія портретів Ван-Дейка, ефектна трагедія “Останнього дня Помпеї” К. Брюллова, музика Глинки, Бетховена, Моцарта, Мейєрбера, Вебера, Белліні... — ось який надзвичайно багатий світ <...> живе в свідомості поета» (*Белецкий А., Дейч А.* Тарас Шевченко. М., 1983. С. 17). Д. *Антонович* також підкреслював, що А. для Шевченка «був останнім словом, верхом втілення мистецької творчості, і його приєднання до цієї академічної науки мистецтва було саме тим, чого він так помацки шукав, перебігаючи від одного дяка до другого» (*ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12. С. 48—49).

А. дав Шевченкові орієнтир у творчих пошуках, викристалізував мист. хист, вселив у нього впевненість у фаховому володінні «святим мистецтвом», відкрив можливості високих естетичних переживань під час знайомства з європ. класикою й освоєння її. В особі К. Брюллова з його динамічним, новаторським А. Шевченко знайшов ідеального наставника, який у блискучих лекціях з теорії живопису вчив колориту, техніки рисунка, виразності ліплення об’ємів, уявлення композиційної будови. Водночас, акцентуючи увагу на вивченні античності й старих майстрів, боровся проти епігонства, бездумного копіювання природи, змушував мислити неординарно і спрямовував навчання (перший з академ. професорів) у річище ширшого ознайомлення з довкіллям, зарисовування власних вражень у робочі альбоми, підносив, усупереч А., роль особистості творця. На практиці К. Брюллов перекреслював притаманні А. постулати імперсональності й позанаціональності: у класі К. Брюллова виховувались українці Шевченко, Ф. Ткаченко, Д. *Безперчий*, поляки Ф. Горецький, І. Станкевич, Г. Бурковський, вірменин Я. Авнатамов, грузин Г. Майсурадзе, і всі вони після закінчення петерб. АМ розвивали своє нац. мист-во (див.: *Ацаркина Э.* Карл Павлович Брюллов: Жизнь и творчество. М., 1963. С. 296—301).

Отже, для Шевченка А. був не догмою, а вектором руху, стимулом до розвитку й самовдосконалення. Відповідно до вимог А. він виконав навч. роботи «Смерть Лукреції» (1835), «Александр Македонський виявляє довіру своєму лікареві Філіппу», «Смерть Олега, князя древлянського», «Смерть Віргінії» (усі — 1836), «Едіп, Антігона та Полінік», «Смерть Сократа» (обидві — 1837), копії з картин К. Брюллова та ін. Доволі відчутний вплив А. у самостійних роботах та портретах, виконаних Шевченком у 1837—41: акварелях «Одаліска», «Марія» (ілюстрації до поеми О. Пушкіна «Полтава»), «Циганка-ворожка», олійному автопортреті 1840.

Прикметно, що згодом А. як мист. напрям став для Шевченка проміжним етапом: засвоївши в оптимальному варіанті його засади й опанувавши техніку

рисунка, за що не раз здобував високі нагороди (срібні медалі) у перших класах АМ, митець прагнув нового. Програмна орієнтація на «єдино благородний і високий» жанр істор. картини, де обігрувався міфолог. сюжет чи біблійна тема з обов'язковими оголеними чи дещо задрапірованими «під антиків» фігурами, вичерпала себе. Шевченко відчув, що не потребує відвідувати класи ТЗХ (16 трав. 1842 був виключений з числа пенсіонерів), отримувати на іспитах в академії високі оцінки (у січ. 1842 мав за рисунок з натури 39 місце, за змалювання натурника — 11). Мотивація, що в цей час Шевченко інтенсивно працював як поет (аргумент П. *Жура*), є непереконливою, малярство й надалі приваблювало його образним символізмом, широкими виражальними можливостями пластичної мови, перспективами зримо явити культуру України, дух народу. Про світоглядну зміну, яка відбулася в Шевченкові-художнику, свідчить факт подання на осінню виставку 1842 в АМ акварелі «Група жебрачок, які сплять» (не збереглася), що було, по суті, викликом А. Згодом Шевченко свідомо застосовує принципи А. у розкритті нац. особливостей, які поєднував з романт. уподобаннями: малюнок «Знахар» (1841), картина «Панна сотниківна» (не знайдена), сепії «Зустріч Тараса Бульби з синами», «Сліпа з дочкою», картина «Катерина» (усі — 1842).

Живописний твір «Катерина», який, попри новаторство, демонструє відданість автора основним принципам А., окремі офорти серії «Живописная Украина», деякі акварелі, виконані під час подорожей Україною 1843—45, як і роботи періоду заслання, свідчать про ґрунтовне і творче засвоєння худож.-стилістичних особливостей А. Однак після поїздки в Україну 1843 А. уже не був для Шевченка ключовим орієнтиром, а у поєднанні з романтичними тенденціями у мист-ві слугував засобом для репрезентації нац. рис укр. народу, природи, глибоких ідей з етнічним, психологічним і філос. наповненням.

Поезія й малярство у творчості Шевченка були могутнім стимулом для розвитку індивідуального стилю. Якщо л-ра для А. становила тільки джерело сюжетів чи тем, то для Шевченка вона несла завдання одуховлення малярства, була своєрідним поетичним претекстом, яким насичені всі його портрети, краєвиди, жанрові сцени. Цей поетичний струмінь особливо відчутний в образотв. роботах періоду заслання: акварелях *Аральської описової експедиції* та *Каратауської експедиції* і технічно бездоганних щодо А. композиціях, виконаних у техніці сепії: «Милон Кротонський», «Нарцис та німфа Ехо», «Телемак на острові Каліпсо», «Умираючий гладіатор», «Діоген», «Св. Себастіан», «Благословіння дітей» (усі — 1856). У названих сепіях автор, на перший погляд, дотримується всіх канонів А. (використано сюжети з античності та біблійної історії, продумано композицію, м'яко прорисовано контури предметів, досконале напівоголене тіло, вишукані драпіровки), однак експерименти зі світлом, лірична напруга, символіка підносять ці твори на вищий експресивно-романтичний ступінь.

Алюзії на А. помітні й у малюнках Шевченка на побутову тематику, де він свідомо вводить напівоголену постать — «Серед товаришів», «Тріо», «Циган» (усі — 1851), «Щасливий ловець», «Байгуші під вікном» (обидві — 1856), «Хлопчик з кішкою», «Кара колодкою», «Кара шпіцрутенами» (усі — 1856—57). Також своєрідною даниною А. є офорти «Свята родина» (1858) з ескіза Б.-Е. *Мурільйо*, «Вечір в Альбано поблизу Рима» (1859) з роботи М. *Лебедєва*, «Вірсавія» (1860) з однойменного полотна К. Брюллова, виконані в техніці офорта-акватинти. Цими офортами Шевченко утверджує важливу роль та неминуще значення А. у власній творчості.

Усвідомлюючи сильний вплив А., Шевченко, однак, дозволяв собі іронічні, з алюзіями на стиль А. замальовки у своїх повістях — напр., пластичний пейзаж («Наймичка»), де на передньому плані — Лукія в оточенні дівчат, цариця свята — «настоящая Церера»; портрет героїні («Капитанша»), вбраної в укр. сорочку, складки якої «не снилися ни Скопасу, ниже самому Фидию»; красень клен своєю пишною кроною «как бы сошел из портфеля Калама и опять напрашивается под карандаш» («Прогулка с удовольствием и не без морали»). Трапляються паралелі, що кореспондують з елективним методом А., у прозі та Щоденнику: пожежа в степу нагадує «Страшний суд» Д. *Мартіна*, фігура арештованого Зосі — скульптуру Дж. *Флаксмана* («Близнецы»); герої повістей асоціюються з персонажами полотен Г. *Рені*, *Рембрандта*, *Рафаеля*, О. *Кіпренського*: бабуся («Княгиня») видалася «живою картиною Жерара Доу», дитя — херувимом Рафаеля; Варочку («Капитанша») уподібнено до Сивілли Куманської О. Кіпренського, кузину з повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» — до Аврори Г. Рені, Трохима з цієї ж повісті — до постаті з полотна Рембрандта, поданої в дивовижному освітленні. Окремі життєві сценки нагадують Шевченкові жанрові картини голландця *Ф. Вувермана*, полотна А. ван *Остаде*; побачена природа — пейзажі Я. ван *Рейсдала*, Ф. Альбані, Дж.-А. *Каналетто*, А. *Калама* та ін. Завдяки академ. вишколу відображення дійсності стало у Шевченка досконалим як у маляр., так і в літ. праці: він фіксував різні аспекти реального світу, порівнюючи їх із визначними творами європ. мист-ва. Школа А. була для нього інструментом самореалізації в пошуку новітніх шляхів у мист-ві. Іл. табл. XVI.

Літ.: Антонович Д. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12; *Молева Н*., *Белютин Э*. Русская художественная школа первой половины XIX века. М., 1963; *Овсійчук В*. Класицизм і романтизм в українському мистецтві. К., 2001; *Власов В*. Академизм // *Новый* энциклопедический словарь изобразительного искусства: В 10 т. СПб., 2004. Т. 1.

Ред.

АКАДЕ́МІЯ МИСТЕ́ЦТВ (з 6.11.1757 до 12.04.1918 Імператорська АМ у Петербурзі) — вищий навч. заклад Росії у галузі образотв. мист-ва (живопис, скульптура, архітектура). АМ створено з ініціативи І. Шувалова та М. Ломоносова, 6 листоп. 1757 затверджено Сенатом. 1759 організовано гравірувальний клас. 1764 при петерб. АМ відкрито підготовче «Виховне уч-ще» із заг. і спеціалізованою освітою для дітей терміном у 12 років, після закінчення якого вони вступали до АМ (реорганізовано 1843). Навчали казенним коштом. За проектом архіт. Ж.-Б.-М. Валлен-Деламота та О. Кокорінова 1764—88 збудовано споруду закладу. Першими професорами АМ були художники з Франції та Німеччини: живописці Л.-Ж. де Лоррен, Ж.-Л. де Веллі, Л.-Ж.-Ф. Лагрене; скульптор Н.-Ф. Жилле; гравер Г.-Ф. Шмідт; архіт. Ж.-Б.-М. Валлен-Деламот. 1812 заклад підпорядковано Міністерству народної освіти, 1829 — Міністерству імператорського двору. Пед. засади петерб. АМ спиралися на традиції світового мист-ва та були орієнтовані на естетику класицизму, меншою мірою — романтизму. У різний час її закінчили живописці О. *Іванов*, К. Брюллов, І. *Рєпін*, В. Полєнов, В. Суриков, скульптори І. *Мартос*, В. Демут-Малиновський, С. Пименов, І. Прокоф’єв, М. Антокольський, архіт. А. Вороніхін, М. Бенуа, К. Тон, І. Фомін, В. Щуко та ін.

Викладання в АМ здійснювалося за стрункою методичною системою. Учні опановували фах у шести навч. класах: двох оригінальних (або рисувальних), де учні рисували з естампів; двох гіпсових — «головному» (рисування гіпсових голів) та «фігурному» (гіпсових постатей); натурному та живописному (або етюдному), де рисували натурників олівцем, а згодом — олією. На певному етапі учні відвідували спеціалізовані заняття — з істор., портретного, пейзажного та перспективного живопису, скульптури, гравірування, архітектури. Кожним зарахованим в АМ опікувався певний професор. У процесі навчання важливого значення надавалося рисуванню з натури. Саме рисунок був основою майстерності митця. Учні добре володіли законами композиції та перспективи, технікою гравірування, вивчали анатомію, набували певних знань з історії та теорії мист-в, вивчали зразки образотв. мист-ва (живопис, скульптуру, естампи

Ж.-Б.-М. Валлен-Деламот, О. Кокорінов. Академія мистецтв. 1764—1788. Петербург. Сучасне фото

та ін.), які зберігалися в музеї АМ, створеному у серед. 18 ст.

Учні складали щомісячні та третинні (за третину року) іспити. За особливі успіхи в навчанні їх нагороджували золотими та срібними медалями. Удостоєні золотих медалей після закінчення навчання одержували звання класного, срібних — некласного художника. Золоті медалі давали право на подорожі за кордон для вдосконалення майстерності казенним коштом. Після трьох років творчої праці художник мав можливість подавати свою кандидатуру на присвоєння звання академіка за твір на визначену радою АМ тему. Звання рада присуджувала на щорічних зборах АМ. Наступне академ. звання професора рада надавала принаймні через шість років успішної праці художника. Якщо професор, працюючи десять років, виявляв себе людиною високих особистих і творчих якостей, рада могла обрати його ректором АМ.

З 1798 в АМ разом із казеннокоштними мали право навчатися сторонні учні (крім кріпаків), які відвідували спеціальні класи за певну плату. 1840 проведено реформу, за якою права учнів зрівняно. Шевченка зарахували стороннім учнем АМ у трав. 1838. Маючи досить високу підготовку, набуту в рисувальному класі *Товариства заохочування художників*, а також у майстерні В. *Ширяєва*, він одразу почав відвідувати «фігурний» клас, оминувши три попередні. За успіхи в навчанні Шевченка нагородили трьома срібними медалями: 1839 — за рисунок з двох натурників, виконаний на третинному іспиті, 1840 — за картину «Хлопчик-жебрак, що дає хліб собаці» (полотно, олія) (*ПЗТ: У 10 т*. Т. 7. № 387), 1841 — за картину «Циганка-ворожка» (полотно, олія) (*ПЗТ: У 10 т*. Т. 7. № 32). Дві перші роботи не знайдено, третя відома в акварельній копії чи варіанті. У перші роки навчання екзаменаційні етюди Шевченка здобували високі оцінки. Збереглися представлені на іспитах 1840 живописний етюд «Натурник у позі Марсія», оцінений номером 6, і графічний — «Два натурни-

ки» — номером 5, та поданий 1841 живописний етюд «Натурник на червоній тканині» — номером 3.

На час вступу Шевченка до АМ її президентом був О. Оленін (1817—43), його заступив чоловік великої княгині *Марії Миколаївни* (Романової) герцог Максиміліан Лейхтенберзький (1843—52), з 1852 АМ очолювала Марія Миколаївна. Віце-президентом став Ф. Толстой (1828—59), якого змінив Г. *Гагарін,* посаду конференц-секретаря обіймав В. *Григорович* (1829—59). У роки навчання Шевченка в АМ істор. живопис та портрет викладали проф. О. *Єгоров*, О. *Варнек*, К. Брюллов, Ф. *Бруні*, П. *Басін*, пейзаж (перспективний) — М. *Воробйов*, батальний живопис — О. *Зауервейд*, архітектуру — О. *Брюллов*, К. Тон, Х. Майєр, скульптуру — С. *Гальберг*, гравірування — М. *Уткін*, С. Галактіонов, теорію мист-в (естетику) — В. Григорович, пластичну анатомію — І. *Буяльський*.

Під керівництвом К. Брюллова Шевченко здобув високу академ. фахову освіту, прилучився до скарбів світового мист-ва та світової естетичної думки. К. Брюллов орієнтував своїх учнів на опанування засад античного мист-ва і водночас навчав пильно вдивлятися в навколишню дійсність, у природу. У роки навчання в АМ Шевченко створив Автопортрет (1840), картину «Катерина» (1842), серію офортів «Живописная Украина» (1844), а також портрети, жанрові картини та пейзажні малюнки. Разом із Шевченком в АМ вчилися О. *Агін*, І. *Айвазовський*, Д. *Безперчий*, Є. *Бернардський*, П. *Бориполець*, К. *Горбунов*, Є. *Ковригін*, Г. Майсурадзе, Г. *Михайлов*, С. Нерсесян, П. *Федотов*, В. *Штернберг*.

І. Іванов. Вигляд парадних сходів Академії мистецтв. Полотно, олія. 1830

Після закінчення навчання Шевченко за успіхи в живопису 10 груд. 1845 одержав атестат на звання некласного художника «с правом, по силе всемилостивейше дарованной Академии художеств привилегии пользоваться с потомством его вечною и совершенною свободою и вольностию и вступить в службу, в какую сам, как свободный художник, пожелает» (*Документи*, с. 73, № 159). Цього ж року з літа Шевченко почав співпрацювати з Київською археографічною комісією (див. *Тимчасова комісія для розгляду давніх актів*), завданням якої було, зокр., замальовування у різних графічних техніках істор. пам'яток. Для неї митець виконав цілий ряд акварельних, графічних малюнків, у яких відобразив давні архіт. споруди.

1847—57 Шевченко відбував заслання. До звільнення митця багато зусиль доклав віце-президент АМ Ф. Толстой. Від 23 берез. 1858, після повернення до Петербурга, долю Шевченка знову було тісно пов'язано з АМ. Він оселився в наданій йому за сприяння Ф. Толстого майстерні АМ, яка складалася з робочої кімнати та антресолів, прожив там до останнього дня (з 1964 — *Меморіальна майстерня-музей Т. Г. Шевченка*).

У ці роки Шевченко велику увагу приділяв самовдосконаленню у техніці офорта й офорта-акватинти, користуючись порадами проф. АМ Ф. *Йордана*. На розгляд ради АМ 16 квіт. 1859 Шевченко подав два естампи — «Притча про робітників на винограднику» з картини *Рембрандта* і «Приятелі» з картини І. *Соколова* і просив надати йому звання академіка або призначити програму на здобуття цього звання. Того ж дня рада АМ ухвалила визнати його «призначеним в академіки й задати програму на звання академіка гравірування на міді». Два названі офорти та офорт «Старець на кладовищі» експонувалися на академ. виставці у трав. 1859. Восени 1860 Шевченко подав на виставку ще п'ять офортів та автопортрет олійними фарбами. У реєстрі творів також зазначено, що на звання акад. Шевченко подав естамп «"Вірсавія". Гравюра з картини Карла Брюллова». 2 верес. 1860 рада АМ ухвалила надати йому звання академіка з гравірування, а 4 верес. на урочистих зборах ухвалу було оголошено. Офорти Шевченка вважають високими зразками тогочасної граверної школи.

Роки навчання Шевченка в АМ і творча праця в ній — найсвітліші, найвідрадніші сторінки його життя, що засвідчено в Щоденнику, Автобіографії, листуванні, а також у повісті «Художник».

АМ діяла до 1917, а з 12 квіт. 1918 наказом Раднаркому її реорганізовано; академ. музей, який поєднував різні за профілем колекції, перестав функціонувати, бо його основні фонди було передано *Ермітажу*, але невелика зб. творів усе ж зберігалася в навч. закладі (нині Наук.-досл. музей Рос. Академії мистецтв). Вище худож. уч-ще при АМ перетворено на Петроград. держ. вільні худож.-навч. майстерні, 1921 перейменовані на Петроград. держ. худож.-навч. майстерні при відродженій Академії мистецтв, 1928 перетворені у Вищий худож.-технічний ін-т (ВХУТЕІН), з 1930 — Ін-т пролетарського образотв. мист-ва, 1932 в Ленінград. ін-т живопису, скульптури та архітектури, якому в 1944 присвоєно ім'я І. Рєпіна. Нині петерб. АМ носить назву Санкт-Петерб. держ. академ. ін-т живопису, скульптури та архітектури ім. І. Рєпіна. З моменту заснування АМ була однією з найбільших у світі худож. шкіл, вона здобула високий авторитет не лише як навч. заклад, а й як найкомпетентніша організація з питань мист-ва та архітектури. Нині, як і два століття тому, гол. роль у навчанні відведено персональним майстерням професорів різних видів та жанрів мист-ва (монументальне, театр.-декораційне, церк.-істор., станковий живопис, реставрація, станкова і книжкова графіка, станкова скульптура, ф-т архітектури, ф-т теорії та історії мист-в). 1947 у Москві створено АМ СРСР, нині Рос. АМ (Москва); петерб. АМ входить до її структури. Іл. табл. XVI.

Літ.: Указатель художественных произведений, выставленных в залах Императорской Академии художеств. СПб., 1839; *Резвый М. Д*. Выставка в Санктпетербургской Академии художеств в 1839 году // Отечественные записки. 1839. Лист.; *Указатель* художественных произведений, выставленных в залах Императорской Академии художеств. СПб., 1860; *Рамазанов Н*. Материалы для истории художеств в России. М., 1863. Кн. 1; *Сборник* материалов для истории Императорской С.-Петербургской Академии художеств за сто лет ее существования. СПб., 1865. Ч. 2; 1866. Ч. 3; *Юбилейный* справочник Императорской Академии художеств. 1764—1914. Пг., 1914. Ч. 1: Краткий исторический очерк; Ч. 2: Список русских художников; *Горняткевич Д*. Петербурзька Академія мистецтв за часів студій Тараса Шевченка // *Шевченко*. Матеріали конф. Нью-Йорк, 1952. Річник 1; *Гінзбург І. В*. Шевченко і брюлловська школа // *НШК 9*; *Молева Н., Белютин Э*. Русская художественная школа первой половины XIX века. М., 1963; *Судак В*. В класах Академії мистецтв // *З досліджень* про Т. Г. Шевченка: Зб. К., 1968; *Мемориальная* мастерская Т. Г. Шевченко: Путеводитель. Лг., 1970; *Жур 1972*; *Біографія 1984*; *Судак В*. Рання творчість Шевченка-художника: З нових пошуків // *В літопис* шани і любові. К., 1989.

Валентина Судак, Марина Юр

АКБА́РІЙ Султон (4.03.1923, Ташкент — 3.06.1997, там само) — узб. письменник, перекладач. Закінчив Вищі літ. курси при Літ. ін-ті ім. О. М. Горького (Москва). Автор зб. поезій «Я славлю мир» (1951), «Вдячність» (1979), кн. прози «Учитель» (1970), поем.

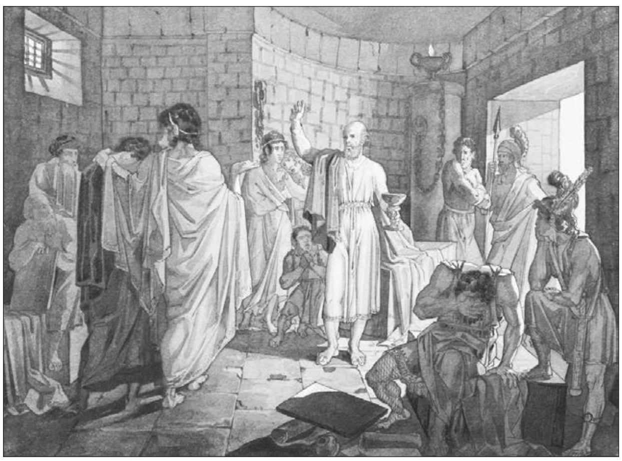
Переклав узб. мовою твори Шевченка: «Не завидуй багатому», «У нашім раї на землі», «На Великдень на соломі», «Буває, іноді старий», «Хіба самому написать», «І золотої й дорогої», «Ми вкупочці колись росли», «Буває, в неволі іноді згадаю», «Мій Боже милий, знову лихо!» та ін., які увійшли до вид. творів Шевченка «Вибране» (Ташкент, 1959. Т. 1) та до зб. лірики «Думи мої, думи мої...: Поезії» (Ташкент, 1962).

Вілль Гримич

АКВАРЕ́ЛІ ШЕВЧЕ́НКА — твори, виконані в техніці живопису водяними прозорими фарбами. В акварелі поєднуються особливості живопису і графіки. Нею широко користувалися майстри Стародавнього Єгипту, Китаю, Візантії, у 15 ст. — Іспанії та Італії. По кількох століттях, коли її застосовували лише як допоміжну техніку, акварель у 17 ст. в Англії, а згодом в ін. країнах Європи, зокр. в Росії, почала утверджуватися як самостійний різновид живопису. Шевченкова творчість виразно вписалася у цей процес і посіла помітне місце.

До акварелі Шевченко звертався упродовж майже всього життя і залишив у цій техніці найбільшу частину своєї живописної спадщини, яка зберігається передусім у НМТШ; в ІЛ — А. Ш., виконані в *Альбомі 1845*; окремі твори — у колекціях музеїв РФ та Варшав. нац. музею. Водночас чимало А. Ш. не знайдено або й втрачено.

Доробок Шевченка в акварельному живописі складається з творів портретного та пейзажного жанрів, сюди входять і кілька сюжетних малюнків. З перших, іще невпевнених, спроб прилучитися до виконання поширеного тоді мініатюрного портрета до нас дійшли «Енгельгардта П. В. портрет» (1833) та

Т. Шевченко. Смерть Сократа. Папір, акварель, туш. 1837

«Портрет невідомої» (1834). Вони засвідчують досить вправне володіння рисунком — основою образотв. мист-ва, набуте, цілком імовірно, ще у *Вільні* в майстерні Я. *Рустема* шляхом копіювання різних літографій (напр., «Жіноча голівка», 1830). Згодом у Петербурзі під час відвідування з 1835 рисувального класу *Товариства заохочування художників* Шевченко звертається до поширених у петерб. *Академії мистецтв* істор. сюжетів і створює малюнки «Александр Македонський виявляє довіру своєму лікареві Філіппу», «Смерть Віргінії», «Смерть Сократа», вирішені за канонами академ. живопису й виконані підкреслено графічним, ілюмінованим акварельним рисунком. Колір у них також значною мірою сприяє розроблянню композиції. Упродовж кількох років митець досягає високого професіоналізму у складній техніці письма прозорою водяною фарбою. Легкістю й прозорістю позначено твори передакадем. років — «Абази Катерини (?) портрет», «Портрет невідомого» (донедавна його вважали портретом Є. Гребінки), «Портрет дівчини з собакою», «Луніна М. О. портрет». Уже в цей час і найближчі роки молодий художник мав досить замовлень на виконання портретів. У повісті «Художник» герой, alter ego автора, згадував: «У меня теперь деньги водятся. Я начал рисовать акварельные портреты, сначала по-приятельски, а потом и за деньги, только Карлу Павловичу [Брюллову. — *Ред*.] еще не показываю, боюся. Я больше придерживаюсь Соколова, Гау мне не нравится, приторно-сладкий» (4, 157). Проте творчість Шевченка в жанрі портрета, виконаного аквареллю, не могла залишатися поза увагою К. Брюллова у роки навчання в АМ. Молодий художник копіював написані вчителем у техніці акварелі портрети І. *Крилова* та В. *Жуковського*, прагнучи наблизитися до оригіналу. На осінній 1839 академ. виставці експонувалися два акварельні портрети пензля Шевченка. Звертається в цей час він і до сюжетних композицій — «Жінка в ліжку», «Одаліска», «Марія» (за поемою О. Пушкіна «Полтава»), «Циганка-ворожка», які відзначаються виразно живописними рисами досить густого письма, надзвичайно пластичним розробленням драпіровок із застосуванням контрастних насиченого червоного та синього кольорів. Вплив Брюллова найбільше відчутний при порівнянні його «Перерваного побачення» та Шевченкової «Циганки-ворожки». Значне місце у композиції малюнків цих років посідає антураж — фрагменти інтер'єру і екстер'єру. Одночасно посилюється роль інтер'єру і в портретних творах («Соколовського М. П. портрет», «Портрет невідомої біля фортепіано»), і в жанрових композиціях («В гаремі»).

Цілком новий етап творчості Шевченка-аквареліста почався після повернення в Україну по закінченні навесні 1845 петерб. АМ. Помітне місце у творчості художника, як і раніше, посідає жанр портрета. Позбавлені статичності деяких ранніх спроб у цьому жанрі, портрети стали динамічнішими за композицією, виразнішими за характеристикою зовнішності портретованих та їхнього внутрішнього стану: «Портрет невідомої в коричневому вбранні», «Портрет невідомої в блакитному вбранні», «Портрет невідомої в бузковій сукні». Майстерно написано прозорою аквареллю портрети членів родини Катериничів.

Т. Шевченко. Портрет Т. П. Катеринич. Папір, акварель. 1846

Саме в Україні Шевченко вперше застосував техніку акварелі у пейзажному жанрі, що і надалі залишився одним із провідних у його творчості й започаткував новий етап розвитку укр. пейзажу. На відміну від поширених у Росії літографічних видань з пишними краєвидами, митець, подорожуючи 1845 Полтав. і Київ., а 1846 Поділ. і Волин. губ., а також у Києві, малював з натури тодішню Україну — її хутори, містечка, пам'ятні місця, пам'ятки культової архітектури або й просто ландшафти, воскрешав сторінки її історії. Художник, зокр., створив подорожню серію пейзажів Полтавщини — «Хутір на Україні», «Воздвиженський монастир у Полтаві», «Будинок І. П. Котляревського в Полтаві», малюнок «В Решетилівці» та ін. Композицію натурних пейзажів визначає обрана художником точка огляду, яка дає можливість концентрувати увагу на гол. й позбуватися другорядного. Йому вдається природно поєднати конкретику передніх планів і панорамне узагальнення дальніх. Більшості акварельних пейзажів притаманний монохромний колорит. На поч. літа 1845 Шевченко виїхав за дорученням *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* (Київ. археографічна комісія) у Полтав. та Київ. губ. У дорожньому ж *Альбомі 1845* виконав численні пейзажі. Чітким рисунком й у стриманій кольор. гамі відтворено культові споруди — руїни будівель Густинського монастиря поблизу *Прилук*, Вознесенський собор у *Переяславі*, Мотрин монастир. В акварелі «Богданова церква у Суботові» прочитуються думки поета-художника про складну долю вітчизни. Збудовану на узвишші невелику Іллінську церкву подано з нижньої точки, що створює

контраст із поземним краєвидом дальнього плану і підсилює драматизм образу «домовини України».

Шевченко створює кілька малюнків навесні 1846 під час перебування в А. *Лизогуба*. У пейзажі «Коло Седнева» поєднано прозору сепію, якою передано чумацькі вози на передньому плані, з густішою за тоном, якою відображено гору на другому плані; атмосферу простору — блакитними відтінками. Улітку в Києві, як згадував О. Афанасьєв-Чужбинський, Шевченко «задумав змалювати всі визначні види Києва <…> і цікаві околиці» (*Спогади 1982*, с. 100). Серед них «Костьол св. Олександра у Києві [Костьол у Києві]», що зацікавив художника як архіт. споруда, у зображенні якої поряд з акцентованою увагою до колонади переднього фасаду досягнуто рівноваги всіх її елементів. Відряджений у жовт. 1846 Київ. археографічною комісією на Волинь, Шевченко мав завдання змалювати конкретно визначені об'єкти Почаївської лаври, згідно з яким виконав три краєвиди — «Почаївська лавра з півдня», «Почаївська лавра із заходу», «Вид на околиці з тераси Почаївської лаври». Окрім багатобарвного колориту, малюнки вирізняються вдало обраною точкою огляду, чітким розробленням просторових планів, світлових і кольор. акцентів. Художника полонив і навколишній краєвид, і бароковий ансамбль монастиря. Малюнки Почаївської лаври — останні в його акварельному доробку перед арештом 1847.

На засланні весною 1848 з'явилася напівофіційна можливість узятися за пензлі. Під час спорядження *Аральської описової експедиції* наказом командира бригади було визначено: «Со всех заметных пунктов, по которым впоследствии можно будет определяться, приказать снимать виды с разных румбов, для чего взять из 5-го линейного батальона одного умеющего снимать виды рядового» (*Документи*, № 308, прим. 1). Переведений цим наказом до 4-го батальйону, Шевченко у складі приписаного до експедиції загону навесні 1848 вирушив з Орська до *Раїма*. Упродовж понад місячного переходу він пильно вдивлявся у незнаний пустельний край. У численних рисунках і начерках пейзажів, зроблених під час переходу і плавання *Аральським морем* 1848 та 1849, поставали краєвиди, побут і праця експедиційного загону. У композиції цих пейзажів переважала низька лінія горизонту. Ця тенденція властива більшості малюнків, де блакить неба гармонійно поєднувалася з приглушеним тоном земної поверхні — побудованих на крутому скелястому узвишші фортів («Форт Карабутак»), купки сірих мазанок («Укріплення Іргизкала)», темної зелені очерету («Укріплення Раїм. Вид з верфі на Сирдар'ї»). У пейзажах на передньому плані вміщено поодинокі постаті казахів, їхні кибитки, експедиційні намети. Ін. акварелі, виконані під час Аральської описової експедиції, — стриманіші у колориті, майже монохромні (або виконані сепією). Поєднанням двох-трьох кольорів передано красу єдиного на шляху від Орська до Раїма дерева в малюнку «Джангисагач» і могили батира Дустана у пейзажі «Дустанова могила».

У своєрідному образотв. щоденнику занотовано експедиційний побут, будні споряджувальних робіт. Акварелі «Днювання експедиційного транспорту у степу», «Урочище Раїм із заходу», «Пристань на Сирдар'ї в 1848 році» виконано на жовтуватому кольор. папері майже в монохромних сепійних тонах. У плаванні морем гол. об'єктом зображення стають побачені й відчуті художником безлюдні узбережжя й острови. У цих малюнках помітний пошук колористичного вирішення твору: сувору природу в акварелях «Острів Кугарал», «Могила Мула-Доса-Мал на півострові Куланди», одному з малюнків «Мис Байгубек», двох малюнках «Берег острова Ніколая» відтворено в сіро-брунатному колориті, тонально згармонізованому з жовтуватим тлом паперу. Близька до них, але тепліша, й акварель «Південний берег півострова Куланди». В усіх цих творах відчувається авторська інтонація. Зустріч із новими, щоразу різними об'єктами зумовлювала відповідне колористичне вирішення на спеціально тонованому папері. Малюнок «Шатро експедиції на острові Барсакельмес», другий малюнок «Мис Байгубек» набувають живописних ознак, які ще виразніше виявлено в акварелях «Берег острова Ніколая», «Крутий берег Аральського моря», «Острів Чеканарал», «На березі Аральського моря», «Шхуни біля форту Косарал», де прозорість акварельної техніки доповнено густішим письмом. Справді артистичне поєднання обох способів малювання виявлено у пейзажі «Місячна ніч на Косаралі».

У спадщині Шевченка-аквареліста є малюнки, створені на межі пейзажного й побутового жанрів, — «Учасники експедиції на березі Аральського моря», «Стоянка на Косаралі». Окреме місце в його творчості посів малюнок «Казах на коні», закомпонований у сповненому сонця й повітря просторі, чіткий за рисунком і тонко прописаний.

В *Оренбурзі*, де з листоп. 1849 опрацьовувалися матеріали експедиції, Шевченко взяв участь у складанні мапи Аральського моря, завершив деякі акварельні пейзажі, а також створив низку портретів, зокр. й акварельних — Ф. М. та М. М. *Лазаревських*, А. *Племянникова*, М. *Ісаєва*, написаних легким і прозорим письмом, що зближує їх із портретами кін. 1830—40-х.

Після другого арешту в Оренбурзі 1850 і переведення до *Новопетровського укріплення* на п-в *Ман-*

гишлак нова можливість малювати з'явилася влітку 1851, коли Шевченко брав участь в експедиції для дослідження покладів вугілля в горах Каратау. Загін пройшов долинами між пасмами крейдяних «білих» (Актау) і «чорних» (Каратау) гір. Перед очима художника поставали фантастичної краси гори, скелі, урочища обабіч колись важливого торгового шляху до Хіви, пам'ятки стародавньої культури. Побачене він фіксував у численних рисунках, виконуваних на шляху проходження *Каратауської експедиції*. Водночас на триваліших стоянках художник послуговувався і фарбами. У каратауських малюнках зберігається прихильність митця до приглушених кольорів із провідним тоном у кожному, з'являються яскраво освітлені площини величних крейдяних гір. Це підказано самою природою, дивовижною красою Актау, описаною учасником походу Бр. Залеським у альб. офортів «Життя киргизьких степів»: «Сонячні промені, освітлюючи їх, пробиваючись крізь хмари, відкидають на ці гори найрізноманітніші відтінки і надають їм часто феєричної краси» (*La vie* des steppes Kirghizes. Paris, 1865. P. 61). Прикметним стало і часте звертання Шевченка до нічних пейзажів, що вимагало розв'язання складніших завдань. Адже, як зазначав Залеський, «вночі, при світлі місяця, місцевість набуває іншого вигляду, все стає ще більш грандіозним» (Там само). В околицях укріплення Шевченко створив нічний пейзаж «Скеля "Чернець"». Малюнки цього періоду здебільшого виконано у горизонтальному форматі, у якому панорамний краєвид мав вигляд безмежного простору. У пейзажах високе небо прописано світлим прозорим блакитним відтінком, у приглушених теплих тонах — земля. На їхньому стику виразнішими були гори — головні об'єкти обраних художником пейзажів. У малюнках «Чиркалатау», «Гора Кулаат», «Мис Тюкарагай на півострові Мангишлак», «Новопетровське укріплення з Хівинського шляху» та ін. створено величну картину краю.

Підготований Шевченком 1857 цикл із 17 акварелей з «каратауского вояжа и из здешних окрестностей»

Т. Шевченко. Скеля «Чернець». Папір, акварель. 1853

було надіслано з листом від 13 трав. Бр. Залеському для літографування у «Віленському альбомі» (див. *Акварелі Шевченка для «Віленського альбому»*).

Звернувшись до техніки акварелі в юнацькі роки, передусім у жанрі портрета, й активно працюючи в ньому з кін. 1830-х, Шевченко досяг найвищих успіхів у серед. 1840-х. Від часу приїзду в Україну 1845, а згодом і в роки заслання, провідним жанром для художника став пейзаж, виконаний, зокр., аквареллю. Повністю звільнений від академ. умовностей, створений винятково з натури й позначений узагальненістю худож. образу, він утвердив нове спрямування розвитку жанру у вітчизняному мист-ві. Іл. табл. IV — V.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1; 1963. Т. 8; 1964. Т. 9; Альбом 1845 року / Факс. відтвор. К., 2000; *ПЗТ: У 12 т.* Т. 7.

Літ.: Антонович Д. Т. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.].* Т. 12; *Затенацький Я.* Т. Г. Шевченко // *Історія* українського мистецтва: У 6 т. К., 1969. Т. 4. Кн. 1; *Жаборюк А.* Малярська творчість Тараса Шевченка. О., 2000; *Овсійчук В.* Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

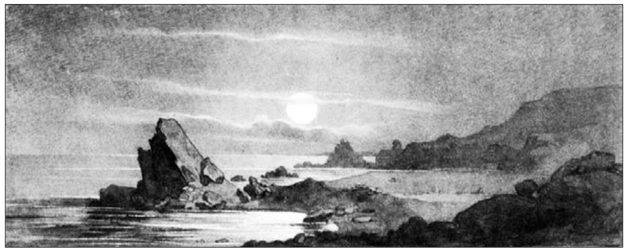
Ірина Вериківська

АКВАРЕ́ЛІ ШЕВЧЕ́НКА ДЛЯ «ВІ́ЛЕНСЬКОГО АЛЬБО́МУ» — цикл пейзажів Шевченка, надісланих для публ. у вид. «Album de Wilna» («Віленський альбом»), який випускав 1842—62 у серіях Я. Вільчинський. У «Віленському альбомі» вміщено понад 300 літографій та гравюр на сталі з творів зх.-європ., польс. та рос. художників.

Бр. Залеський 2 берез. 1857 писав до Шевченка у *Новопетровське укріплення* з Рачкевичів (село під м. Слуцьком): «Я очень коротко знаком с издателем "Виленского альбома", который к парижским литографам отправляет рисунки и выходят очень хорошие <…>. Меня уговаривают литографировать разные степные виды и рисунки, я ничего довольно хорошего не имею, но мог бы служить отцу "Блудного сына" [«Притча про блудного сина»] от полного сердца и души» (*Листи*, с. 79—80). 10 трав. Шевченко писав Бр. Залеському: «…для виленского альбома пришлю несколько штук из нашего каратауского вояжа и из здешних окрестностей. А что пришлю, о том напишу» (6, 129). До цього листа 13 трав. Шевченко дописав: «Посылаю тебе 17 штук для "В[иленского] а[льбома]". Выбери из них, которые тебе покажутся лучшими и пригоднейшими к делу. И сам назначь им цену, какую найдешь приличною. Поторгуйся, мне теперь более, нежели когда, деньги необходимы. <…> Если бы заплатили по 15 руб[лей], я был бы более нежели доволен <…>. Форму и величину 17 штукам можно дать одну, это не повредит эффекту. Такую, например, как 17 № "Кочак"» (*Листи*, с. 79—80). Шев-

Т. Шевченко. Новопетровське укріплення з моря. Папір, акварель. 1856—1857

Т. Шевченко. Новопетровське укріплення з Хівинського шляху. Папір, акварель. 1856—1857

ченко ретельно підготував малюнки, пронумерував їх і дав назви. На звороті кожного зі збережених малюнків містяться авторські написи-назви і номери — 1, 2, 5, 6, 9, 11, 14. Тут були акварелі, виконані безпосередньо в *Каратауській експедиції*, і ті, які Шевченко, вочевидь, завершив перед відправленням Бр. Залеському. До циклу ввійшли й краєвиди Новопетровського укріплення, створені, ймовірно, влітку 1856. Однак 20 серп. Бр. Залеський мусив повідомити: «Что касается до каратауских видов, то я тебе, друже мой дорогой, напишу об них в следующем письме. Издатель "Виленского альбома" выехал за границу на целый год, и я вынужден искать другого любителя. Не хотелось мне отдавать их по одиначке, рассчитывая все-таки на кого-нибудь, кто бы пожелал иметь полный альбом; до сих пор подобный ангел не нашелся, но я еще не теряю надежды и сделаю все возможное, чтобы найти его» (*Листи*, с. 85). У листі від 5 листоп. Бр. Залеський продовжує: «Виды Актау я давно отправил к Сигизмунду [Сераковському у Петербург] и надеюсь, что он их тебе переменит в деньги» (*Листи*, с. 91). У Петербурзі події навколо Шевченкових малюнків розгорталися доволі активно. 1 листоп. 1857 П. Куліш повідомив В. *Тарновському* (молодшому), що Шевченко «прислав сюди 17 акварелей, которі представляють усі тії сторони, по котором він блукав невольником. Тут розіграють їх у лотерею, і шкода, що історія заточення нашого поета розійдеться по чужих руках. Годилось би панам нашим захватить у свої руки такі клейноти. 250 срібних їм ціна. Стоять того: душа Тарасова в тих видах так і сяє. Коли схочете Ви або Галаган купить, то зараз пишіть, а гроші шліть услід; ще можна захопить рисунки» (*Т. Г. Шевченко* в епістолярії відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. К., 1966. С. 24—25). В. Тарновський 15 листоп. звернувся до батька — В. *Тарновського* (старшого) з проханням придбати для нього частину малюнків: «Вони коштують 250 рублів сріблом, купити все дорого, але Григорій Павлович Галаган і Софія Олександрівна Галаганова беруть по частці і дають по 80 рублів сріблом, то якщо ви можете, купіть для мене частку. Це буде разом дорогоцінним придбанням і допомога Тарасові, якщо ви візьмете, то надішліть, будь-ласка, зразу гроші або повідомте мені, щоб я міг повідомити Кулішеві, що рисунки розпродані». У листі-відповіді В. Тарновський (старший) сповістив, що 27 листоп. з *Качанівки* надіслано 90 рублів, і додав: «Це придбання буде тобі подарунком до наступного року» (обидва листи зберігалися у ЧІМ). 23 груд. П. Куліш повідомив Шевченкові: «От тобі, брате Тарасе, гроші — аж 250 цілкових! Се за твої невольницькі пейзажі. Тут не знайшлось охочих; так я писав до наших панів, оцінивши 17 штук у 250 цілкових. Хотілось мені, щоб споминки про твою святу для нас неволю були не в чужих, а в рідних руках, і чого бажав, те Господь і поміг мені вчинити» (*Листи*, с. 99). Сім малюнків, придбаних тоді для В. Тарновського (молодшого) («Новопетровське укріплення з моря», «Новопетровське укріплення з Хівинського шляху», «Мис Тюккарагай на півострові Мангишлак», «Вид на Каратау з долини Апазир», «Туркменські аби в Каратау», «Акмиштау», «Чиркалатау»), нині зберігаються у НМТШ. Ін. 10 акварелей, що їх по п'ять придбали Г. *Ґалаґан* та С. Ґалаґан (вдова П. *Ґалаґана*), загубилися. П'ять із них («Долина на Хівинській дорозі», «Аульятау», «Чиркалатау», «Акмиштау», «Туркменське кладовище в долині Долнапа») В. Кочубей (рідна сестра дружини Г. Ґалаґана) 1911 надала для експонування на Виставці артистичних творів Тараса Шевченка у Києві. Зі значною вірогідністю можна припустити, що показали саме ті акварелі, які 1857 придбав Г. Ґалаґан. Ці акварелі й сепію «Калмик в юрті» (місце перебування її також невідоме) було репрод. у журн. «Русский библиофил» (1914. № 1) із вказівкою, що їх власником є В[асиль] П[етрович] Кочубей. Того ж 1914 з'явилося повідомлення: «Знайшлася в Петербурзі колекція з 6 малюнків, і її має купити Д. Соловйов, відомий петербурзький антиквар і видавець журналу "Русский библиофил"» (*А. Я.* Малюнки Т. Шевченка // Рада. 1914. № 75. С. 3). Дальша доля оригіналів малюнків невідома.

Відібрані Шевченком для «Віленського альбому» акварелі мають не тільки істор. цінність, оскільки

Т. Шевченко. Чиркалатау.
Папір, акварель. 1851—1857

представляють «тиї сторони, по котрим він блукав невольником», вони виявляють глибоке проникнення у природу *Мангишлаку*, його істор. й етнографічні прикмети. Ці акварелі є окрасою Шевченкових пейзажів. Див. також *Сепії Шевченка*.

Літ.: Паламарчук Г. Малюнки Шевченка в альбомі офортів Броніслава Залеського // *НШК 9*; *Паламарчук Г.* Пейзажі Мангишлаку в творчості Т. Шевченка // *Тарас* Шевченко-художник. К., 1963.

Ірина Вериківська

АКВАТИ́НТА (італ. aquatinta від латин. aqua — вода, tinta — колір) — різновид офорта, що дає змогу створювати тональні площини різного масштабу та типу. У цій техніці травлення металевої дошки кислотою виконується способом нанесення на неї тонкого шару асфальтового або каніфолевого порошку. У результаті травлення кислота потрапляє крізь зерна порошку і створює рівномірну зернисту поверхню на металі. Багаторазове протравлювання кислотою з послідовним покриванням окремих ділянок дошки кислотостійким бітумним лаком дає можливість отримати у гравюрі різні тонові площини та витончені світлотіньові переходи на зразок акварелі або заливання тушшю. Як репродукційну техніку А. винайшли у Франції в серед. 18 ст., вона слугувала для відтворення у гравюрі тонового рисунка тушшю, сепії та акварелі. З часом в офортах Ф. Гойї, а пізніше в мист-ві франц. імпресіоністів Е. Мане та О. Ренуара стала застосовуватися фактура А. задля збагачення образної мови гравюри.

Уперше своє бажання займатися А. Шевченко висловив 26 черв. 1857 у Щоденнику: «Я думаю посвятить себя безраздельно гравюре акватинта. Для этого я полагаю ограничить свое материальное существование до крайней возможности и упорно заняться этим искусством. А в промежутке времени делать рисунки сепиею с знаменитых произведений живописи, рисунки для будущих эстампов», а пізніше 23 лип. 1857 у листі до графа Ф. Толстого: «<...> по приезде моём в Академию я намерен <...> приступить к гравированию a la acwatinta».

Такі прагнення були пов'язані з технічною стороною у худож. практиці Шевченка, яку на засланні він удосконалював саме в акварелі, сепії, рисував тушшю і бістром. Ще більше вони відбивали етичні погляди Шевченка-художника. «Быть хорошим гравером, — писав він у Щоденнику, — значит быть распространителем прекрасного и поучительного в обществе» (26 черв. 1857). Опанувавши техніку А., Шевченко планував популяризувати твори видатних живописців та власні рисунки, зокр. серію «Притча про блудного сина»: «Думаю со временем выпустить в свет в гравюре акватинта и собственное чадо — "Притчу о блудном сыне", приноровленную к современным нравам купеческого сословия» (Там само).

Шевченко, як видно з його щоденникових записів, доволі чітко уявляв бажаний ефект, досягнутий за допомогою А. Міркуючи над «майбутніми естампами акватинта», він відзначав, що полотна К. Брюллова «Нашестя Гензеріха на Рим» та «Облога Пскова» вимагають досвіду в переведенні їх в офорти А., тому що «иначе эта очаровательная брюлловская нагота выйдет в эстампе безобразие. Я не желал бы, чтобы мои будущие эстампы были похожи на парижский эстамп акватинта с картины "Последний день Помпеи". Топорный, безобразный эстамп. Поругано, обезображено гениальное произведение» (10 лип. 1857). Практичне знайомство з А. Шевченко почав у трав. 1858, щойно після приїзду до Петербурга, під керівництвом проф. гравюри Ф. *Йордана*. На першому етапі оволодіння прийомами цієї техніки він виконав різні варіанти композиції «Дві дівчини» (обидві — 1858), навіяної спогадами про Україну. В останній гравюрі він поєднав А. зі штриховим офортом, досягши реалістичнішої передачі образів. До перших спроб Шевченка в техніці А. належала й гравюра з картини Б.-Е. *Мурільйо* «Свята родина», обрана митцем для копіювання, вірогідно, за порадою Йордана.

Т. Шевченко. Притча про робітників на винограднику.
Папір, офорт, акватинта. 1858

У пошуках виразності образу світлотіньовий контраст превалює над можливостями техніки в передачі м'яких тонових переходів. У наступних роботах Шевченка А. стає важливим, але одним із багатьох ін. засобів гравюри — своєрідним тлом штрихового офорта.

Копія рембрандтівського твору «Притча про робітників на винограднику» (дерево, олія, 1637) засвідчує своєрідність Шевченкової інтерпретаційної манери в його однойменній графічній роботі (офорт, акватинта, 1858). Уважно вивчивши офорти *Рембрандта*, його манеру офортиста, він приступав до копіювання «Притчі…», переймаючись духом великого голландця. Глибокий темний тон інтер'єру, на тлі якого відбувається дія, натякає на сакральну основу, підкреслює багатоплановий зміст. Завдяки техніці А. підсилено символічне протиставлення світла і темряви в образах господаря і конторника, в яких контраст досягає найвищого ступеня. Штрих у цій гравюрі надає групі персонажів дієвої конкретності й емоційної насиченості, стає носієм розмаїття форм. Завдяки своєрідній фактурі тону А. у «Притчі про робітників на винограднику» Шевченко передав, навіть підсилив, найістотніші акценти змісту біблійної притчі та рембрандтівської картини — багатозначність і символічність дійства.

Техніці А. притаманне тяжіння до статики, а контрастність і глибина, утворювані нею, підкреслювали виразність образів. Це відчутно у гравюрі «Приятелі» (офорт, акватинта, 1859), виконаній з живописного оригіналу І. *Соколова*; у авторських композиціях «Старець на кладовищі» та «Сама собі в своїй господі» (обидві — офорт, акватинта, 1859), що втілюють, мабуть, душевну самотність автора. У гравюрі «Вірсавія» (офорт, акватинта, 1860), що відтворює картину К. Брюллова, А. відіграє допоміжну роль.

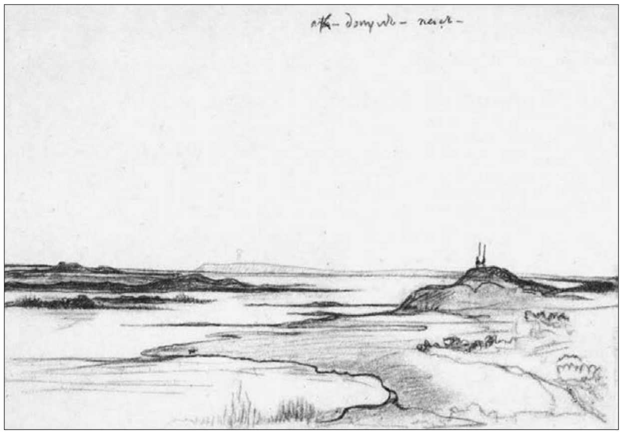
Шевченко вводив тонування А. в пейзажі: «Ліс» (1859) з краєвиду «Вечір в Альбано поблизу Рима» М. *Лебедєва*, «Дерева на Мангишлаку» (1859), «Дуб» (1860) за рисунком А. Мещерського, досягаючи яскравих просторових і світлотіньових ефектів.

А. використано у двох гравюрах «Автопортрет у темному костюмі» й «Автопортрет зі свічкою» (обидві — 1860), найвиразнішим з яких є останній, виконаний з утраченого авторського твору 1845. Техніка А. створює м'яку градацію світлотіньового моделювання форми, завдяки цьому світло набуває виняткової сили та символічної виразності, одухотворює, надає обличчю поета проникливого та дещо іронічного виразу.

Літ.: Голлербах Э. История гравюры и типографии в России. М.; Пг., 1923; *Офорти* Тараса Шевченка. К., 1963; *Турченко Ю. Я.* Український естамп. К., 1964; *Автопортрети* Тараса Шевченка: Альбом. К., 1973.

Данило Нікітін

«АКДЖУЛПА́С» [Ак-Джулпас] (папір, олівець, 11,9×17,3) — рисунок Шевченка, виконаний у черв. 1848 або у лип. чи верес. 1849 під час *Аральської описової експедиції* на зворотному боці аркуша 26 *Альбому 1846—1850*. Угорі олівцем авторський напис: «*ак-джулъ-пасъ*». Зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 108).

Т. Шевченко. Акджулпас. Папір, олівець. 1849

Назву Акджулпас мали річка, затока і могила на пн. узбережжі *Аральського моря* біля затоки Саричеганак. Про вихід (у черв. 1848) експедиційного транспорту на берег моря Шевченко розповів у повісті «Близнецы»: «Еще переход, и мы видели на горизонте, к югу, едва заметную синюю горизонтальную линию. То было Аральское море. <…> На другой день мы уже купались в Сары-чеганаке (залив Аральского моря). Еще один день следовали по берегам гнилых соленых озер того же залива» (4, 98). Художник побував тут також у лип. та верес. 1849 на шхуні «Константин» (*Бутаков,* с. 43, 53).

У панорамному краєвиді відтворено затоку зі звивистими низькими берегами, яка на дальньому плані з'єднується з широким водяним простором великої затоки, на обрії оточеної пасмом гір. Мовчазний спокій безлюдного краю немов охороняє з єдиної гори могила-вартовий з двома щоглами. Скромний, невибагливий пейзаж сповнено глибокого змісту.

Уперше згадано у вид.: *Малярські твори*, с. 12, № 105. Уперше репрод. у кн.: Опис рукописів Т. Г. Шевченка. К., 1961. Табл. 32.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 81.

Літ.: Біографія 1984; *Большаков Л.* Быль о Тарасе. М.; Оренбург, 1993. Кн. 1.

Марія Корнійчук

А́КИШЕВ Артем Оникійович (1815, за ін. дж. — 1818 — ?) — прапорщик корпусу топографів на шхуні «Константин», учасник *Аральської описової експедиції* О. *Бутакова* (1848—49). Шевченко познайомився

з А. 1848, коли вони, за свідченням О. *Макшеєва*, жили в одній каюті на шхуні. А. першим здійснив топографічні зйомки островів *Аральського моря*. Зі спільними з А. виїздами на ці острови пов'язано створення Шевченком ряду акварелей і рисунків аральського циклу.

Літ.: Бутаков; *Большаков Л*. Быль о Тарасе. М.; Оренбург. 1993. Кн. 2.

Леонід Большаков

«АККУДУ́К» [Ак-Кудук] (папір, олівець, 14,7× 23,1) — рисунок Шевченка, виконаний орієнтовно 14—16 черв. 1848 під час *Аральської описової експедиції* у період переходу від Уральського укріплення до *Раїма*. Ліворуч унизу авторський напис: «*ак-кудукъ*». Зберігається у НМТШ (№ г—465).

Аккудук (з казах. — білий колодязь) — назва річки і колодязів у Каракумах, де експедиційний транспорт завершував перехід до Раїма (*Макшеев А. И*. Путешествия по киргизским степям и Туркестанскому краю. СПб., 1896. С. 13—16, 22—43). На рисунку — експедиційний табір на відпочинку. Юрти, постаті учасників походу, коні, верблюди мальовничо зображені на тлі місцевого ландшафту по всій ширині аркуша. У багатоплановій композиції нарисований табір є частиною багатотисячного загону.

Уперше згадано у ст.: *Русов А*. Коллекция рисунков Т. Г. Шевченка // *КС*. 1894. № 2. С. 186. Уперше репрод. О. *Новицьким* у вид.: *Малярські твори,* табл. 246, № 621. Рисунок зберігався в А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*; 1898 його придбав В. *Тарновський* (молодший), згодом твір передано до ЧМТ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 146.

Літ.: Новицький; *Большаков Л*. Быль о Тарасе. М.; Оренбург, 1993. Кн. 1.

Марія Корнійчук

Т. Шевченко. Аккудук. Папір, олівець. 1848

«АКМИШТА́У» [Акмиш-Тау] (папір, акварель, 17,8×30,5) — один із двох однойменних малюнків Шевченка, створених між 7 і 15 лип. 1851 у *Каратауській експедиції*. Місцеперебування оригіналу не встановлено. До Шевченкової спадщини введено за літ. джерелами (Искусство и печатное дело. 1911. № 3. С. 141) та монохромною автотипією, де зазначено, що акварель виконано у фіалково-рожевому тоні (Русский библиофил. 1914. № 1).

Акмиштау (з казах. — гора біля білої води) — одна з гір на сх. долини Акмиш у центр. частині Північного Актау. А. *Костенко* і Е. *Умірбаєв,* подорожуючи Шевченковими стежками в горах Каратау, порівняли побачене в долині Акмиш із його сприйняттям краю: «…увагу привертали гостроверхі шпилі на східному обрії долини Акмиш. Наблизившись на 2—3 км, ми були просто вражені картиною, що постала перед нашими очима, — то стояло в руїнах стародавнє місто готичної архітектури. Гостроребрі високі скелі своїми вістрями, ніби списами, втиналися у світло-рожеве димчате небо. Гігантські брили висотою 50—80 м, правильної геометричної форми, стояли всюди, немов постаменти, з яких повалено загадкових химер пустелі» (*Костенко А., Умірбаєв Е*. Оживуть степи...: Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977. С. 163). Зіставляючи власні враження з пейзажем Шевченка, дослідники стверджують, що створений природою рельєф місцевості стає особливо виразним при освітленні «яскравим променем ранкового сонця, який спершу застиг на відполірованих гранях крейдяно-алебастрових шпилів, а потім поволі став спливати додолу, заливаючи підніжжя казкових споруд» (*Там само*. С. 164).

Той самий краєвид із ближчої відстані відтворив Бр. Залеський в офорті «Крейдяні гори» (La vie des Steppes Kirghizes. Descriptions, récits & contes. Texte et illustrations a l'eau-forte par Bronislas Zaleski. Paris: J. B. Vasseur, 1865. Між с. 60 і 61). Уперше репрод. у вид.: Русский библиофил. 1914. № 1 (між с. 40—41); звістка про репрод. оригіналів Шевченка, зокр. про «А.», містилася у публ.: *А. Я*. Малюнки Т. Шевченка // Рада. 1914. № 75. С. 3. Автор її зазначив: «Знайшлася в Петербурзі колекція з 6 малюнків, і її має купити Д. Соловйов, відомий петербурзький антиквар і видавець журналу "Рус. библиофил"». Акварель експонувалася на виставці мист. творів Тараса Шевченка у Києві (1911).

Шевченко залучив малюнок до числа акварелей, призначених для літографування у «Віленському альбомі» (див. *Акварелі Шевченка для «Віленського альбому»*). Однак задум видавця альбому з об'єктивних причин не здійснився; 17 акварелей художника було розпродано, «А.», найімовірніше, придбав Г. *Ґалаґан*, з 1911 малюнок зберігався у родині Кочубеїв.

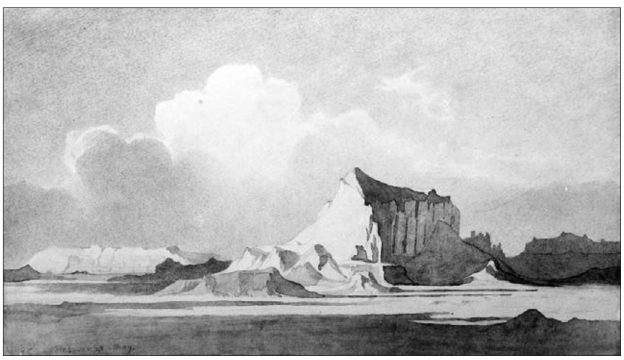
Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 11.

Літ.: Н. Б[еляшевский], Д. Щ[ербаковский]. Выставка художественных произведений Т. Г. Шевченка. Киев. 1911 // *Искусство*. Живопись. Графика. Художественная печать. 1911. № 3; *Іофанов* Д. Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка. К., 1957; *Вериківська І.* До атрибуції малюнків Т. Г. Шевченка часу Каратауської експедиції // *Мистецька* спадщина Т. Г. Шевченка. К., 1959. Вип. 1; *Паламарчук Г. П.* Малюнки Шевченка в альбомі офортів Броніслава Залеського // *НШК 9*; *Залесский* Бронислав. Қазақ сахарасына саяхат / Пер. с фр. Алматы, 1991; *Федорук О. К.* Т. Г. Шевченко і Бр. Залеський. Демократичні засади графічного мистецтва середини XIX ст.: До проблеми художніх взаємин // *Федорук О. К.* Перетин знаку: Вибрані мистецтвознавчі статті: У 3 кн. К., 2008. Кн. 3.

Ірина Вериківська

«АКМИШТА́У» [Акмиш-Тау] (папір, акварель, 16,8×29,3) — один із двох однойменних малюнків Шевченка, створених між 7 і 15 лип. 1851 у *Каратауській експедиції*. На ньому авторські написи: на лицьовому боці — «*25 акъ мышъ Тау*» («25» — порядковий номер експедиційного малюнка), на звороті — «*11. акъ мышъ Тау*»; другий напис зроблено 1857 (див. *Акварелі Шевченка для «Віленського альбому»*). Зберігається у НМТШ (№ г—500). Малюнок виконано у сх. частині долини Акмиштау («гора біля білої води»), що в центрі Північного Актау, під час стоянки експедиції у долині Кугус.

Обрана точка огляду з великої відстані відкрила перед зором художника групи крейдяних скель Акмиштау. Яскраво освітлені, вони панують над безкраїм мовчазним простором. Низька лінія горизонту і вкрите легкими хмаринками високе небо урівноважують композицію пейзажу. Зіставлення місцевості з Шевченковим твором засвідчує: «Звідси, так само як і на малюнку, видно стрімку й горду білу гору, яка своїм фронтоном, у вигляді геометричного трикутника, сяяла серед сірої пустелі. Здавалося, що вона пливла назустріч сонцю, вирвавшись з обіймів сірої степової мли» (*Костенко А., Умірбаєв Е.* Оживуть степи...: Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977. С. 166). Близькі за рельєфом гори зображено в офорті Бр. Залеського «Гірське пасмо Актау», вміщеному в альб.: La vie des Steppes Kirghizes. Descriptions, récits & contes. Texte et illustrations a l'eau-forte par Bronislas Zaleski. Paris: J. B. Vasseur, 1865. Між с. 62 і 63.

Т. Шевченко. Акмиштау. Папір, акварель. 1851

Акварель уперше згадано у вид.: *Каталог Музею Тарновського* (Т. 2. С. 181. № 263). Уперше репрод. у вид.: *Малярські твори,* табл. 102, № 306. Експонувалася на Ювілейній шевч. виставці в Києві (1939). Малюнок з 1857 належав В. *Тарновському* (молодшому), згодом надійшов до ЧМТ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. VI.

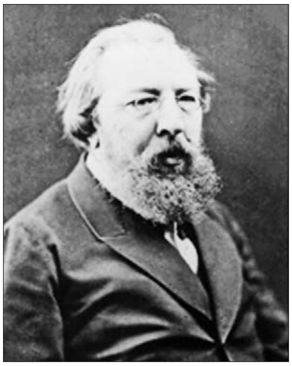
Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 12.

Літ.: Вериківська І. До атрибуції малюнків Т. Г. Шевченка часу Каратауської експедиції // *Мистецька* спадщина Т. Г. Шевченка. К., 1959. Вип. 1; *Паламарчук Г.* Новопетровське укріплення та його околиці в малюнках Т. Г. Шевченка // *Питання* шевченкознавства. К., 1961. Вип. 2; *Залесский* Бронислав. Қазақ сахарасына саяхат / Пер. с фр. Алматы, 1991; *Федорук О. К.* Т. Г. Шевченко і Бр. Залеський. Демократичні засади графічного мистецтва середини XIX ст.: До проблеми художніх взаємин // *Федорук О. К.* Перетин знаку: Вибрані мистецтвознавчі статті: У 3 кн. К., 2008. Кн. 3.

Ірина Вериківська

АКСА́КОВ Іван Сергійович (26.09/8.10.1823, с. Надєждіно (Куроєдово) Белебеєвського пов. Оренбург. губ., тепер Іглінського р-ну, Башкортостан, РФ — 27.01/8.02.1886, Москва) — рос. поет, публіцист, громадський і політ. діяч. Один з ідеологів слов'янофільства. Син С. *Аксакова*, брат К. *Аксакова* і В. *Аксакової*. Навчався у Петерб. уч-щі правознавства (1838—42). Ред. і видавець журн. «*Русская беседа*» (1858—59), «Сельское благоустройство» (1858), газ. «Парус» (1859), «*День*» (1861—65). 1840—50 виступав за скасування кріпацтва. За завданням Рос. геогр. т-ва здійснив наук. експедицію в Україну (1853—54), побував у Києві, Полтаві й Харкові. Результати викладено в матеріалах експедиції «Дослідження про торгівлю на українських ярмарках» (1858). Основні твори: істор.-біогр. нарис «Федір Іванович Тютчев» (1874), містерія «Життя чиновника» (1843), поетичний зб. «Сил стомлених я довго не жалів» (1856), сатира «Судові сцени» (1853), поезії «Російському поету» (1846) та незавершена поема «Марія Єгипетська» (серед. 1840-х).

Зустрічався з Шевченком під час перебування його в Москві навесні 1858. У журн. «Русская беседа» (1859. № 3) опубл. за автографами вірші Шевченка «Садок вишневий коло хати» під назвою «Вечір» та «Сон — На панщині пшеницю жала». Хоча й захоплювався Україною, її культурою і поезією Шевченка, проте вважав українців не самостійною нацією, а відгалуженням рос. народу, укр. мову — діалектом рос., функції укр. л-ри обмежував вузькими рамками — «для домашнього вжитку». У листі до Г. *Ґалаґана* від 25 лип. 1885 обстоював утопічну ідею заг.-руської

І. Аксаков

літ. мови, що має бути і українцям спільною культурною мовою. На підтвердження своєї тези посилався на Шевченка, який писав укр. «чудові пісні» й «водночас свій власний щоденник прозою провадив спільною літературною мовою» (Русский архив. 1902. № 2. С. 498—499). Шевченко в листі до С. Аксакова від 25 квіт. 1858 позитивно відгукувався про опубл. у січневому номері «Русской беседы» (1858) вірш А. «На Новий 1858 рік», який назвав «алмазным»: твір пройнятий антикріпосницьким пафосом і вірою в повне суспільне оновлення, яке А. пов'язував з маніфестом про селянську реформу. Втім, коли восени 1858 М. Максимович переказав поетові запрошення А. стати співробітником газ. «Парус», Шевченко у листі від 22 листоп. 1858 сприйняв цю звістку різко негативно і висловив протест проти позиції газети щодо укр. народу та укр. мови (у програмі-анонсі майбутнього видання серед ін. слов'ян. народів українців згадано не було). Поет скористався листом П. Куліша до нього, у якому містилася текстуально ідентична характеристика А. та газ. «Парус», а також князя В. *Черкаського* — «любителя березової каші» (йдеться про виступ останнього у журн. «Сельское благоустройство», у якому він допускав у селянському судочинстві застосовування щодо селян тілесних покарань).

Літ.: Кошелев В. А. Эстетические и литературные воззрения русских славянофилов (1840—1850-е годы). Лг., 1984.

Іван Бажинов

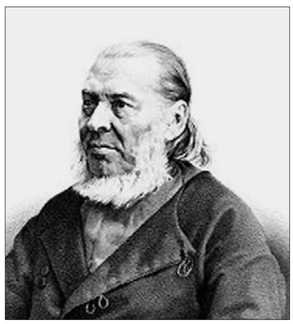
АКСА́КОВ Костянтин Сергійович (29.03/10.04.1817, с. Новоаксаково Бугурусланського пов. Оренбург. губ., тепер Белебеєвського р-ну, Башкортостан, РФ — 7/19.12.1860, о. Занте (Закінф), Греція; похований у Москві) — рос. письменник, публіцист, філософ, історик, літературознавець, критик, лінгвіст. Син С. *Аксакова*, брат І. *Аксакова* та В. *Аксакової*. Один з ідеологів слов'янофільства. Закінчив (1835) істор.-філол. ф-т Москов. ун-ту. Учасник філос. гуртка М. Станкевича. Основні твори: «Короткий історичний нарис земських соборів» (поч. 1850-х), «Записка про внутрішній стан Росії» та «Додатки» до неї, що були подані 1855 *Олександрові II* (опубл. 1881); «Кілька слів про поему Гоголя "Пригоди Чичикова, або Мертві душі"» (1842); драма «Визволення Москви в 1612 році» (1848); вірш «Вільне слово» (1854) тощо.

Як і ін. члени родини Аксакових, А. зустрічався з поетом під час його перебування в Москві після повернення із заслання. Так, разом з А. та його братом Іваном Шевченко їздив до О. *Кошелєва*, в домі якого познайомився з О. *Хомяковим* і декабристом князем С. *Волконським* (запис у Щоденнику від 25 берез. 1858). Шевченко був обізнаний з окремими творами А., зокр. з надрук. у журн. «*Русская беседа*». Деякі думки і висловлювання А. перегукуються з поетичними образами та виразами Шевченка, зокр. істор. ремінісценції, пов'язані з особами *Петра I* та *Катерини II* як носіями ворожої народові гнобительської бюрократичної сили, поетизація народного характеру тощо. Разом з Шевченком А. підписав колективний протест проти антисемітської статті Р. *Зотова* в журн. «Иллюстрация» (Русский вестник. 1858. № 18. С. 246—247).

Літ.: Гудзій М. К. Невідомі листи П. О. Куліша до Аксакових // *РЛ*. 1957. № 17; *Кулешов В. И.* Славянофилы и русская литература. М., 1976.

Іван Бажинов

АКСА́КОВ Сергій Тимофійович (20.09/1.10.1791, м. Уфа, тепер Башкортостан, РФ — 30.04/12.05.1859, Москва) — рос. письменник. Навчався в Казан. ун-ті (1805—07). Автор повісті «Дитячі роки Багрова-внука» (1858), літ. спогадів «Сімейна хроніка» (1856) та «Історія мого знайомства з Гоголем» (повністю опубл. 1890) тощо. Виявляв інтерес до укр. л-ри. Мав широке коло знайомих серед діячів укр. культури, які були у дружніх стосунках із Шевченком: М. Максимовичем, О. *Бодянським,* П. Кулішем, М. Щепкіним та ін.

С. Аксаков

У Шевченка також склалися дружні стосунки з А. Від спільних друзів А. знав про долю укр. поета, читав його вірші. У родинному альб. Аксакових «Зібрання різних віршів» (куди було вписано поетичні твори, що найбільше подобались членам родини, особливо «таткові») поряд із віршами Ф. *Тютчева*, О. *Хомякова*, М. Язикова, К. Павлової та ін. рос. поетів уміщено кілька поезій Шевченка, зокр. «Сон — На панщині пшеницю жала», «Давидові псалми. 149 — Псалом новий Господеві». У фондах аксаковського архіву в ІРЛІ є списки багатьох ін. віршів Шевченка. Виявом глибокої симпатії до Шевченка став примірник кн. «Сімейна хроніка» з дружнім дарчим написом, пересланий А. через М. Щепкіна, який приїхав відвідати поета в *Нижній*

Новгород. Зворушений увагою, Шевченко написав А. теплого листа, який поклав початок їхній дружбі.

У січ. 1858 Шевченко надіслав А. першу частину своєї повісті «Матрос» (пізніше названої «Прогулка с удовольствием и не без морали») з проханням ознайомитися з нею, висловити свою думку і посприяти публ. в журн. «*Русский вестник*». Ознайомившись із першою частиною повісті, А. прихильно поставився до твору, про що й повідомив автора в листі (не зберігся, про його зміст свідчать Шевченкові листи до М. Щепкіна від 17 січ. 1858 та до самого А. від 16 лют. 1858). Після відвідин Аксакових у Москві Шевченко записав у Щоденнику 22 берез. 1858: «Радостнейший из радостных дней». Під час наступної зустрічі А. запросив поета до себе в маєток на літо. Підсумовуючи свої враження від перебування в Москві, Шевченко у записі від 26 берез. 1858 зазначив, що його найбільше тішило «самое теплое радушие лично ко мне и непритворное сочувствие к моей поэзии», які він зустрів серед «просвещенных москвичей», особливо ж у родині А. Після прочитання другої частини повісті «Матрос» А. змінив свою попередню думку на негативну і в листі від 19 черв. 1858 радив авторові утриматися від друкування твору, мотивуючи тим, що ця повість «незрівнянно нижча за Ваш величезний поетичний талант, особливо друга частина». Категорична оцінка А. повісті призвела до того, що поет припинив подальші спроби опубл. свої твори рос. мовою, незважаючи на те, що покладав певні надії на оприлюднення їх. Повість «Прогулка с удовольствием и не без морали», яка з'явилася друком через 26 років по смерті автора, було присвячено А.

Шевченко високо ставив талант А. як письменника і поціновувача поезії. Надсилаючи М. Щепкіну свої нові поетичні твори, він просив прочитати їх А. У начерку Автобіографії Шевченко посилається на автобіогр. твори А. як на зразкові у цьому жанрі. Відомі чотири листи Шевченка до А. та два — А. до поета.

Літ.: Гудзий Н. Письма Шевченко к С. Т. Аксакову // Искусство. 1927. № 2/3; *Машинский С.* С. Т. Аксаков и Т. Г. Шевченко // Советская Украина. 1960. № 6; *Т. Г. Шевченко* и С. Т. Аксаков: Путеводитель по выставке. М., 1961.

Іван Бажинов

АКСА́КОВА Віра Сергіївна (7/19.02.1819, с. Новоаксаково Бугурусланського пов. Оренбург. губ., тепер Белебеєвського р-ну, Башкортостан, РФ — 24.02/7.03.1864, Москва) — мемуаристка. Дочка С. *Аксакова*, сестра К. *Аксакова* та І. *Аксакова*. Освіту здобула вдома. На формування її літ.-мист. уподобань вплинула атмосфера, що панувала в родині, передусім своєрідний культ М. Гоголя (особисто знайома з ним з осені 1839) — письменника, котрий в її очах був свого роду «святим подвижником». Від брата Костянтина перейняла слов'янофільські погляди. Важливу істор.-докум. цінність становлять її спогади «Останні дні Гоголя» (Минувшие годы. 1908. № 7), листи і щоденник за 1854—55, який містить цікаві відомості про бурхливі суперечки та заг. характеристику настроїв рос. громадськості переломної доби (у слов'янофільській інтерпретації).

Із притаманним усій родині Аксакових пієтетом ставилася до Шевченка та його віршів. Спілкувалася з поетом у Москві навесні 1858. Листування А. з М. Карташевською (двоюрідною сестрою) містить відомості про перебування поета в домі Аксакових, зокр. цікаві її висловлювання про особу Шевченка та його поезію. У листі від 25 берез. 1858 повідомляла свою адресатку: «Вчора у таточка був Шевченко, він і раніше був, але я його не бачила: сьогодні він прийде прочитати свої вірші і навіть обіцяв, що проспіває малоруські пісні, що їх він, кажуть, співає чудово». А наступного дня вона ділиться зі своєю кореспонденткою: «Шевченко на всіх нас, таточка і братів, справляв приємне враження: він розумний і простий <...>. Справді, вірші його завжди чисті й моральні. Віршів він не читав, але співав трохи малорос[ійських] пісень, і Надійка [сестра, Н. Аксакова. — *Ред*.] хоч і не одразу, але наважилася проспівати йому кілька; що для нього значать пісні, взагалі малоросійська поезія, нема чого й казати». А в листі від 22 лип. 1858, сповіщаючи про візит М. Щепкіна, пише, що він привіз від Шевченка лист (не зберігся), гравюру і автограф поезії «Сон — На панщині пшеницю жала»: «Щепкін прочитав чудовий новий вірш, який мені так подобається, що перепишу його тобі. <...> Яка грація, яка викінченість, ніби картину бачиш. З яким талантом ця людина!» 2 серп., надсилаючи список вірша, знову висловлює своє захоплення: «Яка краса, правда ж». Ця ж поезія, а також вірш «Давидові псалми. 149 — Псалом новий Господеві» та ін. вірші Шевченка вписані до родинного альб. Аксакових «Зібрання різних творів», до якого внесено поезії О. *Хомякова*, М. Язикова, К. Павлової та ін. улюблені членами родини твори.

Літ.: Лобач-Жученко Б. Б. Т. Г. Шевченко і Марко Вовчок у листуванні В. С. Аксакової та М. Г. Карташевської // *РЛ*. 1987. № 6.

Наталя Чорна

АКСЬО́НОВА Огдо (Євдокія; 8.02.1936, с. Боганіда Авамського р-ну, тепер Таймирського муніципального р-ну Краснояр. краю, РФ) — долган. поетеса. Закінчила 1979 Вищі літ. курси при Літ. ін-ті ім. О. М. Горького (Москва). Авторка зб. поезій «Пісні долган» (1975),

«Пісні північного сяйва» (1982) та ін. Збирає та досліджує нац. фольклор. За її ініціативи та активної участі створено писемність і перший «Буквар» долган. народу. Перекладала твори Лесі *Українки*, І. *Драча* та ін. Уперше долган. мовою переклала «Заповіт», який увійшов до вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*.

Борис Хоменко

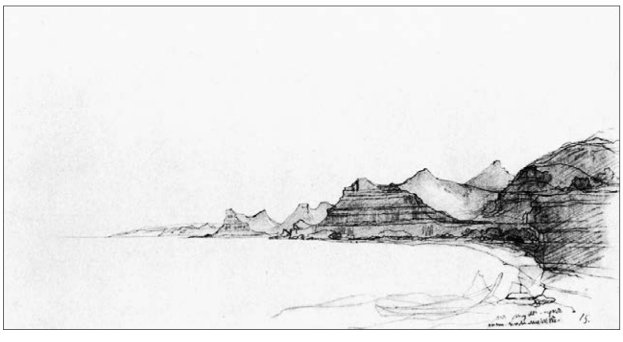
АКТА́У — див. м. *Шевченко*.

АКТЕО́Н — міфічний давньогрец. мисливець, син Арістея та Автоної, дочки *Кадма*. На полюванні А. випадково побачив Артеміду (у римській міфології — *Діану*), котра купалася у струмку. Розгнівана богиня перетворила А. на оленя, і його розірвали собаки. Міф про А. і Діану розповідає *Овідій* у III кн. «Метаморфоз». Шевченко залюбки звертався до образу А. як уособлення нескромного свідка, напр. у повісті «Музыкант»: «Раскрывши глаза, я увидел резвую стаю нимф, плескавшихся и визжавших в воде, и мне волею-неволею пришлося разыграть роль нескромного Актеона-пастуха» (3, 185). Подібно трактує Шевченко образ А. у повісті «Художник»: «Я все-таки немного смахивал на волокиту Актеона. Недоставало только быстроглазой Дианы, чтобы увенчать меня венцом, недоверчивым мужьям приличным» (4, 273).

Мирослава Шах-Майстренко

«АКТУМСУ́К» [Ак-Тумсук] (тонований папір, олівець, 15,7×29,3) — рисунок Шевченка, виконаний 3 серп. 1849 біля мису Актумсук під час *Аральської описової експедиції*. Праворуч унизу олівцем авторський напис — «*акъ-тумъ-сукъ*», під ним закреслене — «*кими-киль-мугуръ*». Зберігається у НМТШ (№ г—481). Із запису в щоденнику начальника експедиції О. *Бутакова* відомо, що шхуна «Константин», на якій у складі експедиції перебував Шевченко, стояла на якорі біля мису Актумсук 3 серп. 1849 (*Бутаков*, с. 47).

Актумсук (з казах. — білий мис) — прибережна частина плато Усть-Урт біля зх. узбережжя *Аральського моря*. На рисунку зображено гористу місцевість, що заокругленою видовженою лінією обрамовує затоку моря. На передньому плані ледь накреслено контури човна біля берега. Завдяки умілому поєднанню митцем світлих і темних тонів при відтворенні краєвиду було досягнуто відчуття яскравого сонячного освітлення.

Т. Шевченко. Актумсук. Тонований папір, олівець. 1849

Уперше згадано у ст.: *Русов* А. Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко // *КС*. 1894. № 2. С. 186. Уперше репрод. у вид.: *Малярські твори*, табл. 241, № 667. Рисунок зберігався в А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*; 1898 його придбав В. *Тарновський* (молодший), згодом твір передано до ЧМТ, пізніше надійшов до ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 187.

Літ.: Большаков Л. Быль о Тарасе. М.; Оренбург, 1993. Кн. 1.

Марія Корнійчук

АКУ́ТІН Олександр Іванович (роки життя невідомі) — урядник *Уральського козачого війська* в *Новопетровському укріпленні*, призначений сюди після закінчення (разом з Л. *Алексєєвим*) кадетського корпусу. І. Алексєєв у спогадах (Русское богатство. 1901. № 2. С. 63), записаних з уст брата Л. Алексєєва про перебування Шевченка в Новопетровському укріпленні, писав: «Йому [Шевченкові] подобалася їхня [Л. Алексєєва та А. — *Ред*.] молода незіпсованість, безпосередність і необізнаність з темними сторонами життя» (*Спогади*, с. 248). А. спілкувався з Шевченком протягом 1855—57.

Літ.: Большаков 1971.

Леонід Большаков

АЛА́ДОВ (Аладаў) **Микола Ілліч** (9/21.12.1890, Петербург — 4.12.1972, Мінськ) — білор. композитор, педагог, муз. діяч. Народний артист Білоруської РСР (1955). Народний артист Союзу РСР (1971). Закінчив екстерном 1910 Петерб. консерваторію по класу композиції. У 1917—23 працював у Казан. консерваторії, 1923—24 — у Держ. ін-ті муз. науки у Москві. Один з організаторів у Білорусі муз. технікуму (1924) і консерваторії (1932), її викладач, проф. (з 1946), ректор (1944—48). Автор перших білор. симфоній, муз. комедій, зразків камерної вокальної та інструментальної музики. У творчості широко спирався на народний мелос. Написав солоспів «Гімн черничий» на слова Шевченка.

Літ.: Кулешова Г. Николай Ильич Аладов: Очерк жизни и творчества. Лг., 1970.

Антон Муха

АЛА́МИШЕВ Амандурди (1904, с. Геокча, тепер Ашгабатського р-ну Ашгабат. обл., Туркменистан — 1943) — туркм. поет. Один із перших перекладачів

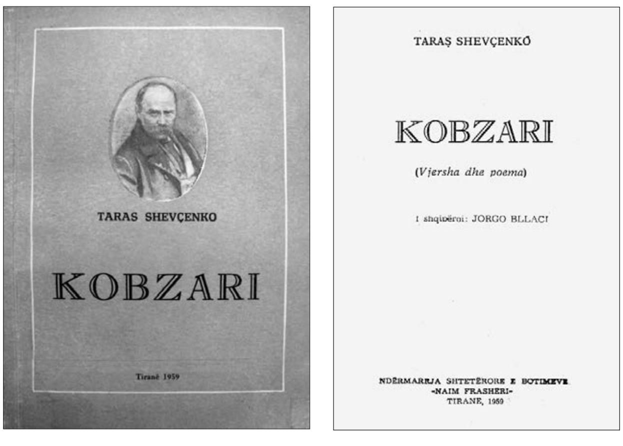
творів Шевченка туркм. мовою: уривки з поем «Гайдамаки», «Наймичка», вірші «Заповіт», «N. N. — О думи мої! О славо злая», які увійшли до вид. творів Шевченка «Кобзар» (Ашгабат, 1939).

Алла Калинчук

АЛБА́НСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. На сьогодні немає конкретних відомостей про знайомство албан. суспільства протягом 19 та першої пол. 20 ст. з життям і творчістю Шевченка. Проте широка обізнаність найвизначніших представників албан. л-ри цього періоду, таких як Н. Фрашері, Н. М'єда, Ф. Нолі та ін., з вершинними здобутками європ. культури дає змогу сподіватися на виявлення з часом позитивної інформації щодо сприйняття албан. письменниками того часу феномена Шевченка.

Події Другої світової війни і визволення Албанії від чужоземної окупації сприяли встановленню тісніших міждерж. політ., економічних і культурних взаємин Албанії з країнами Центр. та Сх. Європи. Пожвавилося і культурне взаємоознайомлення між Албанією та Україною, що мало своє коріння в попередні століття.

У 1954 до 140-річчя від дня народження Шевченка у щойно заснованому органі Спілки албан. письменників та ін. діячів культури часописі «Nëndori» (№ 3. С. 77—78) під рубрикою «З класичної літератури України» («Nga letërsia klasike Ukrainase») було опубл. кілька поезій Шевченка і серед них перший албан. перекл. «Заповіту», автором якого був Ш. Призренді. У примітці під текстом вірша зазначено: «Перекладено з оригіналу». Попри кілька відступів від ритмічного малюнка першотексту, інтерпретатор спромігся відтворити як зорову, так і емоційну картину першотвору. Добірка ін. інтерпретацій Шевченкових поезій, зокр. таких як «Не хочу я женитися», «Я не нездужаю, нівроку» та ін., авторство

Т. Шевченко. Кобзар. Тирана. 1959. Обкладинка і титул

яких належить А. Варфі, свідчить про доволі вільне ставлення до оригіналу, хоча дух Шевченкової поезії в них не загублено. Ці тексти слушніше було б назвати переспівами, а не перекл. Публ. завершується короткою ред. нотаткою (с. 79), підписаною крипт. Sh. Red. (гол. ред. часопису), у якій поезії Шевченка порівнюються з «потужною сурмою, що надихала уярмлений народ на боротьбу проти царського самодержавства і феодалізму».

1959 у виданій в Тирані під назвою «Двоє щасливих» антології укр. л-ри поряд із творами понад двадцяти укр. письменників було опубл. й поезію Шевченка: «Думи мої, думи мої» під скороченою назвою «Думи» («Mendime») у перекл. В. Скендері. У тому зб. вміщено й окремі поезії І. Франка, Лесі *Українки*, П. *Тичини*, М. *Рильського*, М. *Бажана* та ін. в інтерпретації В. Скендері, Х. Чосі та Д. Аґолі, оповідання І. Франка, Панаса *Мирного*, М. *Коцюбинського*, С. *Васильченка*, Ю. *Яновського*, І. Чендея, Л. *Смілянського*, М. Томчанія.

Справжньою подією албан. шевченкіани стала поява в Тирані того ж 1959, тобто до 145-річчя укр. поета, першого вид. албаномовного «Кобзаря» Шевченка, у якому вміщено 25 творів: «Катерина», «Тополя», «Гайдамаки», «Сова», уривок з «Причинної» — «Реве та стогне Дніпр широкий», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Розрита могила» та ін., усі в перекл. Й. *Блаці*. Серед перекл. творів був і «Заповіт», текст якого згодом двічі публікували в укр. вид.: «Тарас Шевченко "Заповіт" мовами народів світу» (1964) та *«Заповіт» [Антол. пер.]*. Усі перекл. вирізняються сумлінністю творчої манери інтерпретатора, відтворюють не лише змістові, а й метричні та ритмічні особливості оригіналів.

Вибраним творам Шевченка у цьому вид. передувала ст. албан. науковця і письменника Д. Аґолі «Стражденне життя великого поета» (1931). Удруге він повернувся до постаті Шевченка 1961, опублікувавши 12 берез. у тижневику «Drita» (№ 11. С. 2) ст. «Великий народний співець України».

Пер.: Taras Shevçenko. Kobzari. Tiranë, 1959.

Вілль Гримич

АЛГА́ Олександр (справж. — Бачков; 14/27.11.1913, с. Кошки-Новотімбаєво, тепер Тетюшського р-ну, Татарстан, РФ — 15.06.1977, Чебоксари, РФ) — чувас. письменник і перекладач. Народний поет Чувашії (1970). Закінчив 1938 Чувас. пед. ін-т (Чебоксари). Автор поетичних зб. «Сонячний ранок», «Вірші» (обидві — 1940), повісті у віршах «Мої земляки» (1955), роману «Меч і серп» (1968—73), оповідань і повістей.

Шевченкові присвятив вірш «Співець свободи» (1939). Переклав поему «Гайдамаки», частина якої

ввійшла до першого чувас. вид. «Кобзаря» (Чебоксари, 1939). Повністю перекл. поеми опубл. у другому вид. «Кобзаря» (Чебоксари, 1954). До цього ж вид. увійшли перекл. А. віршів Шевченка: «Доля», «Минули літа молодії», «Хоча лежачого й не б'ють», «О люди! люди небораки!», «І день іде, і ніч іде», «Якось-то йдучи уночі», уривок із драми «Никита Гайдай», згодом — до «Вибраного» Шевченка чувас. мовою (Чебоксари, 1964). Улітку 1959 взяв участь у Тижні чувас. л-ри в Україні, відвідав шевч. місця.

Петро Чичканов, Борис Хоменко

АЛЕГО́РІЯ (грец. ἀλληγορία, від ἄλλος — інакший і ἀγορεύω — говорю) — один із видів інакомовлення, худож. засіб, за допомогою якого те чи те поняття, судження, умоглядна ідея, уявлення про явище дійсності текстово репрезентується в розгорнутому конкретно чуттєвому образі. А. як худож. побудова містить складне відношення між означуваним і означником: перше імпліцитно присутнє в алегоричному образі. Сутність їх співвіднесення — внутрішнє порівняння (з тенденцією — остаточно не реалізовуваною — до урівнення та заміщення) одного явища з ін. здебільшого за інтелектуально-раціональним смислом, за прагматичною функцією (але майже ніколи — за імпресією чи ліричним баченням єдності світу). Отже, алегоричний образ, хоч би і вельми яскравий художньо, не є самодостатнім (як-от худож. деталь), — він одсилає за свої межі, його справжній смисл — поза ним. «Гра» у сфері співвіднесення конкретики алегоричного образу й ним означуваного смислу (смислів) нерідко виступає як одне з гол. худож. завдань і створює відчутний естетичний ефект.

Поряд із націленістю на означування ін. предмета (здебільшого з розширенням смислу) та контекстним маркуванням можливості такого означування необхідна умова А. — розгорнутість (змістова багатоелементність) алегоричного образу (який може формувати об'ємну картину чи розгортатися в сюжет). Саме ці риси становлять важливий критерій формальної відмінності А. як поетикально-риторичної фігури від метафори, метонімії, антономазії, простого порівняння. У певному сенсі (коли їх розглядають як однорядні явища) А. кореспондує із символом.

А. активно функціонує у світовій л-рі, виступаючи базовим механізмом таких жанрів, як притча, аполог, байка; складником — у жанрі повчань, проповідей, у поемах, гімнах тощо. В епоху Середньовіччя А. стає — як у візантійському, так і в лат. світі — одним зі структуротвірних засобів теологічної думки, опертої на засадниче уявлення про земну дійсність як відбиття, матеріальну іноформу божественної духовної субстанції (таке уявлення, зокр., доходить і до часів Г. Сковороди, здобуваючи словесне вираження у його творах). Поняття А. продовжує й естетичний розвиток, приблизно у 12 ст. стаючи на службу новому психологізмові (поезія мінезингерів тощо). Здобутком поетичного алегоризму є «Роман про Троянду» Г. Лоріса (13 ст.), «Божественна комедія» Данте (14 ст.), поема «Королева фей» Е. Спенсера (16 ст.). З А. почасти пов'язано визначне піднесення англ. драми періоду пізнього Відродження (В. Шекспір) та згодом самобутні явища доби бароко («метафізична поезія» тощо). Широке застосування А. припадає на добу Просвітництва (в окремих л-рах триває до кін. 18 ст.), однак алегоричний образ загалом зазнає спрощення.

На час написання своїх перших віршів Шевченко застає в л-рі тривку й худож. плідну традицію алегоризму. Значна кількість творів серед тих, із якими Шевченко міг ознайомитись, позначені алегоризмом і здатні були давати уявлення про А. та її худож. потенції. Передусім це стосується Біблії та супровідних їй текстів богослужбового церк. обряду й народного реліг. вжитку. У прямих чи опосередкованих формах до Шевченка могли доходити фрагменти творів староукр. поезії та драматургії, перекладних творів, у яких задіяно механізм А., зокр., найбільш імовірно, афоризмів зі зб. «Пчола», притч із повісті про Варлама та Іоасафа, рукописної та усної передачі спадщини Г. Сковороди (діалоги, листи, «Сад божественних пісень», «Басні харківські»). Алегоризм — одна з прикметних стильових ознак польс. поезії 18 — поч. 19 ст., з якою Шевченко був знайомий (напр., алегоризмом позначений ряд місць у поемі «Дзяди» А. *Міцкевича*). Елемент А. містили й окремі зразки укр. усної народної творчості, передусім прислів'я, загадки, дещо меншою мірою — пісенний фольклор.

Період, коли Шевченко розпочинає й продовжує свою творчість, прикметний кардинальною зміною худож. парадигм у світовій л-рі, що пов'язано насамперед із досвідом романтизму. В різних типах і модифікаціях (формат яких, зрозуміло, вже ін., ніж в епоху класицизму та Просвітництва) А. залишається в арсеналі поезії, засвідчує можливість стати формою, придатною для артикуляції нових ідей, думок, переживань, але втрачає провідне значення. На авансцену, як фіксує тодішня худож. свідомість, виходять метафора та символ. Ще важливіше, що у світовій поезії протягом кількох десятиріч і особливо інтенсивно — на поч. 19 ст. зазнає змін також і образ переживання суб'єкта (а стосовно героя — і образ суб'єкта цього переживання). В результаті місце абстрагованого розмірковування (на якому історично і здійснилася широка апробація можливостей А.) дедалі більше займає експресивна медитація, яка

або зовсім не потребує А., або ж потребує її видозмінених, порівняно з попереднім часом, форм. Маючи змогу засвоїти ту спадщину світової й нац. словесності, яка охоплювала чимало зразків поетики старої, Шевченко інтуїтивно осягає нові уявлення про поезію, з ними в багатьох моментах худож. практики солідаризуючись. Поетична система Шевченка, що динамічно формувалася, на таку своєрідну ситуацію міжчасся відповідала значним розширенням діапазону тем, мотивів, стильових і жанрових модифікацій, образотвірних засобів. Відповідно й А. залучає як старі (тобто культивовані здебільшого просвітницькою епохою), так і зреформовані романтичною свідомістю оновлені конструкції, форми як логічно-ілюстративні, так і позначені стихійністю поетичної емоції — приміром, коли А. будується як розгортання метафоричного («пустка» у вірші «Заворожи мені, волхве») чи метонімічного («костяна комора» з вірша «Дурні та гордії ми люди») образу, переймаючи на себе непередбачуваність ходу поетичної думки, або ж коли метафора виникає на периферії алегоричної конструкції, даючи новий розвиток мотиву, означеного А. (друга частина вірша «Чигрине, Чигрине»: метафора «ножі обоюдні» маніфестується в його змісті як метаморфоза, похідна від «сліз»).

Звернення поета до А. зумовлювалось, очевидно, передусім потребами реалізації настановчих, «учительних» завдань, які Шевченко завжди вважав доконечними у своїх уявленнях про творчість і для реалізації яких природним є залучення А. поряд з ін. засобами для аргументування позиції автора-правдоречника. Уважний до А. на усьому процесі творчості (щоправда, неоднаково в різних її періодах), поет уводить А. в арсенал нерідко використовуваних засобів і прийомів. Значущість А. в системі Шевченкової поетики засвідчується її здатністю виступати композиційно-смисловим принципом побудови цілості того чи того твору або ж його великого фрагмента.

Як вірш-А. можна розглядати вступ-присвяту поеми «Єретик», побудований на співвіднесенні двох семантичних рядів: одного, об'єднаного образом умисного підпалу, і другого — з мотивом підступного втручання чужинця в життя етнічної спільноти. При цьому якщо перша, корелятна частина цієї А. має чітку смислову межу (закінчуючись рядком «Та й гаснути стала»), то друга — на базі нарощування додаткових значень навколо образу іскри (що, власне, полишає вже поле алегоризму й фігурує далі в ролі метафори) — неухильно переходить у новий інакомовний пасаж на межі між А. й ускладненим перифразом. Загалом поему «Єретик» позначено посиленою інакомовністю, зокр. й алегоричною.

А. задає рух поетичній думці у вірші «Косар»; його відмінність від ін. віршів-А. у тому, що твір цей (з ознаками роздуму-візії) характеризується суто алегоричним образом, котрий формально позбавлений будь-якого розшифрування — наявності антецедента в можливій попередній чи наступній позиції. Тривке іконічне функціонування відповідного образу (зображення смерті у вигляді скелета з косою) в культурній, у т. ч. в образотворчій традиції, до якої й Шевченко-митець долучився офортом «Казка», робило розшифрування зайвим.

Про А., співвіднесену з твором як із цілістю, можна вести мову й стосовно поеми «Неофіти». Алегоричною тут є заг. змістова схема, найзагальніший план зближення події давньоісторичної, суттєві риси якої безпосередньо заявлені у творі (переслідування християн у 1 ст. н. е.), і недавньої — щодо часу написання — доби в суспільному житті Росії. Завдяки системі зумисних обмовок («Ідеш шукать його в Сибір / Чи теє... в Скіфію...»), іронічних застережень («Росії / Тойді й на світі не було, / Як у Італії росло / Мале дівча»), прозорих аналогій та алюзій (напр., про муштрування «в британських, галльських легіонах» — тобто дуже далеко від Рима, на окраїні імперії) та ін. засобів, проведених через увесь текст, автор підтримує постійне, алегоричне за своєю смисловою націленістю співвіднесення зображуваного й того, що під цим можна (варто) мати на увазі. Водночас той вид і рівень алегоризму, що його обрав тут автор, не ставить завданням виповнення множини всіх, аж до деталей, відповідників антецедента й корелята (напр., текстово об'ємний епізод страти неофітів на арені з дикими звірами, як і ряд ін. епізодів, певна річ, не передбачає якихось референційних кореляцій). Сама поема «Неофіти» — це своєрідна макроалегорія, А. найзагальнішого плану, і в цій якості, якщо торкатися жанрових визначень, поема є не так істор. (підстави для такої жанрової характеристики в неї значно менші, ніж у «Гайдамаків» чи навіть у «Єретика»), як етологічною, морально-філософською.

Зовсім ін., у ряді моментів діаметрально протилежне, порівняно і з «Косарем», і з «Неофітами», використання прийому А. наявне у вірші «На ниву в жито уночі» (відомий під ред. назвою «Сичі»). Звичайне жанрове визначення його — байка (чому сприяє персоніфікованість узятих зі сфери фауни ключових образів). Проте не менше підстав твердити, що в цьому творі маємо справу з А. як із жанром (з ознаками давнього, в європ. л-рі складеного ще в середні віки, розуміння жанру). В основі А. «Сичів» — алюзія на якусь політ. подію (найпевніше — на один з епізодів перманентних польс. революцій, повстань і заворушень у період 1830—48, котрі постійно закінчувались і постійно виявнювали пасивне, а то й рішучо негативне, ставлення «мужиків» до шляхетських революційних

гасел). Маркером такого відсилання служить, зокр., згадка про «республіку» (устрій, що контрастував із політ. реальністю як рос. самодержавства, так і цісарсько-королівської монархії). Цілком очевидною є настанова автора в межах обраної фабули інакомовно представити ту подію, яку він мав на увазі; цьому завданню жорстко підпорядковано кожен персонаж (сичі, мужик, ворони та ін.) і майже кожен відтинок сюжетної дії. Певна штучність спроектованості названих образів на підтекстові події послаблює їхній зв'язок на рівні безпосередньо прочитуваного сюжету й загалом відводить твір од тих особливостей, що зазвичай притаманні Шевченковій поезії. Байка «Сичі» ладом своїм більш архаїчна, ніж типовий байковий твір укр. л-ри 19 ст.; це — один із крайніх пунктів у контурі жанрових пошуків та експериментів поета.

Значний ступінь алегоризму властивий віршеві «Бували войни й військовії свари». Порівняно зі щойно розглянутим твором центр. образ (дуб) і суміжні з ним (шашелі, зелені парості) детальніше узгоджені між собою: їхня взаємодія дає в підсумку колоритну картину загибелі підточеного старого дерева. На передньому плані осмислення — доля давньої, козацько-старшинської України (саме козацько-старшинські роди, їхнє генеалогічне древо репрезентує дуб одним зі своїх значень), її здрібнілих спадкоємців («людськії шашелі», далі вони ж, за метонімічним виразом, — «няньки, / Дядьки отечества чужого!») та доля всієї імперії, на якій, пророкує поет, має позначитися завершення певного етапу укр. історії; безпосередній зв'язок між падінням дуба та падінням рос. трону вичитував у цьому творі І. Франко (див.: *Франко*. Т. 31. С. 89).

На різному зверненні до А. побудовано два твори Шевченка поемного жанру — «Сон — У всякого своя доля» та «Великий льох». А. присутня в ряді епізодів «Сну», особливо виразно — в умовно третій («петербурзькій») частині: у відомому кульмінаційному епізоді мордобою (що персоніфікує побудовану на приневолюванні й насильстві адміністративну машину імперії) та прикінцевому — із розлютованим, а потім збентеженим «медведем»-царем: він присікується почергово до різних груп своїх підданих, котрі по тому один за одним щезають. Цей образ можна розуміти як спростування вірнопідданчої тези, нібито сила імперії зосереджується в інституті царизму, в особі самого царя; окремі дослідники вбачають тут завуальовану думку про нетривкість імперії. Гадаємо, що ця А. ще не одержала належного розшифрування.

Алегоричні та близькі до алегоричних образи домінують у містерії «Великий льох». До власне А. в ній можна віднести персонажів другого розділу: три ворони — конкретно-образна репрезентація лиходійства, уособлення зла в історії України, Польщі та Росії. Через абсолютний негатив їхнього бачення світу очуднену інтерпретацію одержують різні події (напр., народження героя, котрий повстане проти гнобителів: «А він, клятий недолюдок, / Золота не схоче»). Також зумисно незвично звучать розповіді «душ»-пташечок про своє минуле та свою смерть, проте, будучи А. у своїй образній генезі, вони не наділені власне алегоричними функціями. Це фантастичні образи, створені згідно з міфолог.-реліг. народними уявленнями (душі перевтілені у пташечок, що літають по світу, не допущені Богом до потойбіччя). Представлення посмертного існування людини у вигляді душі, тож і птаха (що є вже метаморфозою з алегоричним елементом), належить скоріше до первісного тексту міфології, інтерпретованого поетом, а не до автономних образно-стильових утворень суто авторського тексту.

Є ряд ін. випадків, коли алегоричний образ співдіє з викладом міфу, легенди. У вірші «У Бога за дверми лежала сокира» пояснення походження пустелі, де росте лиш одним-одне дерево, оперто на міфологічну тезу про те, ніби ін. дерева було дивовижним чином вирубано й випалено, та пов'язано з фантастичним, міфічно-алегоричним образом сокири-саморубки. Така властивість сокири, котру вона чи то мала початково, чи то набула внаслідок викрадення, покликана (і в цьому алегорична націленість образу) пояснити якийсь комплекс гріха й покари народу, приреченого жити в безлісній пустелі.

А. та суміжні з нею худож. засоби й конструкції посідають помітне місце в образотвірній сфері Шевченкової поетики, в самому поетичному мисленні. Можна спостерегти, що в його творчості, взятій в діахронії, помітно неоднаковий рівень схильності до А. Найменше Шевченко вдається до А. в період заслання, з найбільшою частотою й інтенсивністю А. задіяно в поезії 1843—45, тобто в період «трьох літ», а також в останній петерб. період, що, безперечно, пов'язано передусім із завданням творення громадсько-політ., публіцистичного дискурсу в текстово об'ємних жанрах. А. та близькі їй худож. конструкції з'являються у Шевченка здебільшого там, де він, наблизившись до певних тем, думається, відчуває недостатність вирішення їх у формі викладу особисто-індивідуального переживання, там, де вислову прагне поетове масштабне світоглядне уявлення і, відповідно, виникає потреба словесних формулювань, у яких уже поставала би підкреслено поняттєва, хоча при цьому й дуже своєрідна, побудова. А. в Шевченка надає аргументацію для рішучого заперечення перестарілих, спрощувальних уявлень про цей худож.

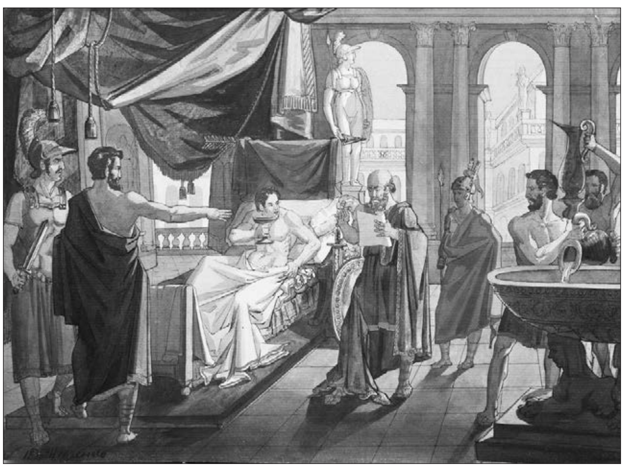
засіб як сухий, всуціль однозначний раціоналістично-дидактичний конструкт. Серед форм, прийомів, механізмів Шевченкового худож. мислення А. не меншою мірою, ніж усі інші, становить самобутньо-творчий, повноправний і повноцінний компонент.

Літ.: Білецький О. І. Ідейно-художнє значення поеми «Великий льох»: Тези // *Білецький О. І.* Зібр. праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2; *Івакін Ю. О.* Сатира Шевченка. К., 1959; *Івакін Ю. О.* Стиль політичної поезії Шевченка: Етюди. К., 1961; *Смілянська В., Чамата Н.* Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка. К., 2000; *Бондар М.* Від міфу — до інтелектуалістичного парадоксу: алегоризм у поетичному мисленні Шевченка // *СіЧ*. 2001. № 3; *Чамата Н.* Композиційні моделі вірша-символу і вірша-алегорії в поезії Т. Шевченка // *НШК 34*. Кн. 1.

Микола Бондар

«АЛЕКСА́НДР МАКЕДО́НСЬКИЙ ВИЯВЛЯ́Є ДОВІ́РУ СВОЄ́МУ ЛІ́КАРЕВІ ФІЛІ́ППУ» (папір, акварель, туш, перо, 26×35,7) — малюнок Шевченка, виконаний 1836 під час відвідування класів *Товариства заохочування художників*. Ліворуч унизу тушшю авторські дата і підпис: «*1836. Шевченко*». Зберігається у НМТШ (№ г—890). Тему широко використовували для навчання студентів, її пропонували на конкурси у петерб. *Академії мистецтв*. Істор. джерелом для учнів, як і для Шевченка, могла бути кількаразово видана в Росії у перекл. «Історія про Александра Македонського» Квінта Курція.

Малюнок виконано у притаманному академізмові (див. *Академізм*) стилі з наслідуванням античності (вбрання воїнів) та мист-ва італ. Відродження (елементи архітектури інтер'єру). У композиції сцени, що розгортається на другому плані, зображено хворого Александра Македонського, який з повною довірою п'є ліки свого лікаря Філіппа, незважаючи на одержану записку з повідомленням про намір лікаря отруїти його. Цар спрямував погляд на Філіппа, котрий почав читати її, усі присутні також повернулись у його бік, чим посилено драматизм сцени. Чіткий малюнок митець збагатив «ілюмінуванням» (розфарбовуванням) аквареллю, підкресливши виразність провідної думки твору.

Т. Шевченко. Александр Македонський виявляє довіру своєму лікареві Філіппу. Папір, акварель, туш. 1836

Малюнок уперше згадано (з помилковою назвою «Смерть Сократа») в «Указателе Радищевского музея в Саратове» (Саратов, 1886. С. 100). Уперше репрод. у журн. «Малярство і скульптура» (1937. № 3); експоновано на Ювілейній шевч. виставці у Києві (1939). З кількома ін. малюнками Шевченко 1835—37 подарував твір В. Жуковському, котрий вивіз їх 1841 за кордон; згодом від його сина П. Жуковського міг надійти до париз. зб. рос. художника О. Боголюбова; з 1885 зберігався у заснованому Боголюбовим худож. музеї в Саратові (нині Саратовський худож. музей ім. О. М. Радищева); згодом — у ЦМШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 12 т. Т. 7. № 8.

Літ.: Судак В. О. Малярська спадщина Т. Г. Шевченка доакадемічного періоду // Питання шевченкознавства. К., 1961. Вип. 2; *Taras* Ševčenko: Výstava o životě a díle. [Прага, 1968]. № 1/1.

Ірина Вериківська

АЛЕКСАНДРІ́ЙСЬКИЙ Михайло Семенович (1810 — ?) — куратор прилінійних киргизів Орської дистанції Оренбург. прикордонної комісії, надвірний радник. Закінчив 1883 медичний ф-т Казан. ун-ту, служив військ. лікарем. Шевченко познайомився з А. в *Орській фортеці* 1847. За спогадами Ф. *Лазаревського*, А. в Орську належав до тих, хто підтримував Шевченка. Через нього друзі надсилали поетові з *Оренбурга* листи, папір, рисувальне та письмове приладдя. Шевченко бував у А. вдома: «Одружений з дочкою багатого купця, А. завжди жив відкрито, і нашого Кобзаря приймано у нього <...> не як солдата, а як найближчого знайомого, нарівні з іншими гістьми» (*Спогади 1982*, с. 178). Зберігся лист А. до Шевченка від 16 серп. 1848 (виявлений під час обшуку поета 1850), у якому повідомлялося про політ. новини в Зх. Європі. Найтісніше А. з Шевченком спілкувалися протягом «оренбурзької зими» 1849—50.

Літ.: Большаков 1971; *Листи*; *Жур 2003*.

Леонід Большаков

АЛЕКСА́НДРОВ Володимир Степанович (20.06/2.07.1825, с. Бугаївка, тепер Ізюмського р-ну Харків. обл. — 29.12.1893/10.01.1894, Харків) — укр. письменник, фольклорист, культурний діяч. Після закінчення медичного ф-ту Харків. ун-ту 1886 служив військ. лікарем у Варшаві, Полтаві, Керчі, Харкові.

В. Александров

Писати вірші почав під впливом поради О. *Корсуна* взяти за взірець поезію Шевченка, зокр. поему «Гайдамаки» (див. лист А. до О. Корсуна від 4 трав. 1880; ІРЛІ. Ф. 6971. Арк. 5). Один із перших віршів «Думка» опубл. у журн. «Основа» (1861. № 7). Надрук. п'єси «За Немань іду» (1872, 1873), «Не ходи, Грицю, на вечорниці» (1873). У них, як і в неопубл. творах, А. використовував рядки з віршів і поем Шевченка. Постійно цікавився історією та мист-вом України, зібрав галерею портретів видатних укр. істор. і культурних діячів, серед яких і виконаний олійними фарбами портрет Шевченка. Був ініціатором відзначання Шевченкових дат, зокр. з приводу 20-х роковин від дня смерті поета.

Літ.: Н[аумен]ко В. Владимир Александров // *КС*. 1894. № 2; *Єрофіїв І.* Матеріали до біографії В. С. Олександрова: Дві лекції в Музею Слобідської України ім. Сковороди // Червоний шлях. 1926. № 9.

Петро Лобас

АЛЕКСА́НДРОВ Микола Олександрович (псевд. — М и к о л а О л е к с а н д р е н к о, Н. А р о в та ін.; 29.11/11.12.1841, Петербург, за ін. дж. — Ставрополь-Кавказький — 20.06/3.07.1907, Петербург) — рос. та укр. письменник, журналіст, етнограф. Навчався в Першій київ. гімназії (1849—56); у 1860-х слухав лекції в Харків., Москов., Петерб. ун-тах. Із серед. 1860-х активно займався журналістською та літ. працею: у газ. «Якорь» і сатиричному додатку до неї «Оса» опубл. 1864—65 ряд фейлетонів і віршів. 1866—68 очолював відділ критики і бібліографії журн. «Женский вестник». На поч. 1870-х як член Петерб. комісії народних читань підготував і видав наук.-попул. збірники етногр. нарисів для дітей («*Народи* Росії». СПб., 1872; 1873 [обидва рос. мовою]; «*Благодатний* край. Малоросія». М., 1898; 1904; 1906 [усі рос. мовою] та ін.), у яких описав життя, побут і звичаї багатьох народів Російської імперії, зокр. й України.

Автор ст. «Недомовки про народного поета» (Женский вестник. 1867. № 8), в основі якої — огляд публ. про Шевченка за останні 5 років та оцінка найповнішого на той час вид. *«Кобзаря» 1867*. А. охарактеризував вид. досить стримано (у надрук. в попередньому числі журналу огляді поточної л-ри його навіть названо «сіреньким»), зауваживши, що до нього не запроваджено Щоденника і листів поета, не подано коментарів до віршів. В огляді йдеться передусім про проблему народності Шевченка. А. виступає проти звуженого тлумачення її деякими критиками, частково й М. Костомаровим, наголошуючи, що у творчості поета знайшли худож. відображення не тільки «душа и характер народа», а й його «общенациональные, общечеловеческие устремления». Тому Шевченко «не только малороссийский, не только общерусский, но и общеславянский поэт». Шевченкові присвячено і надрук. в «Художественном журнале» (1881. № 1) кореспонденцію А. «З екскурсії художника», де він розповідає про свої відвідини Тарасової гори та висловлює смуток із приводу неналежного стану могили поета.

Петро Лобас

АЛЕКСА́НДРОВ Олександр Васильович (1/13.04.1883, с. Плахіно, тепер Захаровського р-ну Рязан. обл., Росія — 8.07.1946, Берлін; похований у Москві) — рос. композитор, диригент і педагог, народний артист Союзу РСР (1937), д-р мистецтвознавства (1940), ген.-майор (1943). Навчався в регентських класах Придворної співацької капели в Петербурзі, деякий час — у Петерб. консерваторії (клас композиції О. Глазунова та А. Лядова). Закінчив Москов. консерваторію (1913; клас композиції С. Василенка), з 1918 — її викладач, з 1922 — проф. У 1928 організував і очолив Червонопрапорний ансамбль пісні і танцю Червоної армії. Як композитор, автор хорів продовжував традиції рос. муз. класики. Автор музики Держ. гімну Союзу РСР, багатьох пісень для свого ансамблю, обробок народних пісень, у тому числі й укр. Широко відома його обробка для хору Шевченкового «Заповіту» (мелодія Г. *Гладкого*, 1938). У створеній 1943 «Поемі про Україну» («Шепчу шевченковские строки») на слова О. Količева використано давно фольклоризовану мелодію Д. *Крижанівського* на слова вст. до балади Шевченка «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий». Держ. премія Союзу РСР (1942, 1946).

Літ.: Шилов А. А. В. Александров: Популярный очерк жизни и деятельности. М., 1955; *Гордійчук М. М.* Фольклор і фольклористика: Зб. ст. К., 1979; *Поляновский Г.* Александр Васильевич Александров. М., 1983.

Антон Муха

АЛЕКСАНДРО́ВИЧ Степан (15.12.1921, с-ще Копиль, тепер місто Мін. обл., Білорусь — 1.05.1986, Мінськ) — білор. письменник і літературознавець. Закінчив 1950 Білор. ун-т (Мінськ). Д-р філол. наук (1972), проф. (1974). Автор повістей «Від рідної землі» (1962), «Далекі зірниці» (1967), «На широкий простір» (1972), зб. крит. ст. «Історія і сучасність» (1968), «Перехресними шляхами» (1985) та ін.

С. Александрович

Досліджував історію білор. л-ри 19—20 ст., розвиток нац. книгодрукування та періодики, літ. зв'язки. Значну увагу приділяв творчості Шевченка, його впливові на розвиток білор. л-ри і творчість окремих письменників. До кн. «Сторінки братерської дружби» (Мінськ, 1960 [білор. мовою]) увійшли ст. «Янка Купала — перекладач творів Т. Шевченка» й «Тарас Шевченко і Білорусія» (обидві — 1958). Автор ст. «Любов Білорусії» (1964).

Тв.: Т. Г. Шевченко і Янка Купала // *Радянське літературознавство*. Наукові записки. 1958. № 5.

Алла Калинчук

АЛЕКСЄ́ЄВ Анатолій Павлович (12.04.1948, м. Звенигородка Черкас. обл.) — укр. художник. Працює у галузях мистецтва графіки (техніка ліногравюри), монументально-декорат. (мозаїка) та декорат.-прикладного (різьблення на дереві, кераміка). Закінчив 1972 Вижницьке уч-ще прикладного мист-ва (викладачі В. Вархола, В. Жаворонков, Г. Ходаківський), 1985 — Львів. держ. поліграф. ін-т ім. І. Федорова (викладачі П. Приведа, М. Таранов, А. Попов). Автор ілюстрацій до кн.: Щербатюк В. «Край козацький. Довідник з історії Лисянщини» (К., 2004), Биховець О. «Коло Скіфії» (Черкаси, 2006). Створив графічні серії: «Любі друзі» (1974), «Шістдесятники», «Діти твої, Україно» (обидві 1995—2000).

1989 виконав серію пам'ятних знаків у малій графіці «Шевченкіана Анатолія Алексєєва. Шевченків край», до якої увійшли твори: «Музей "Кобзаря" Т. Г. Шевченка. Черкаси», «Канівський літературно-меморіальний музей Т. Г. Шевченка», «Музей Шевченка в с. Кирилівці», «Хата-музей Т. Г. Шевченка в с. Кирилівці», «Тарасова криниця в с. Лисянці», «Тарасів дуб у с. Будищах», «Тарасова верба. Півострів Мангишлак, Форт Шевченка», «Новопетровське укріплення. Півострів Мангишлак», «Літературно-меморіальний будинок-музей Т. Г. Шевченка. Київ», «Академія мистецтв. Петербург», «Вітер з України», а також низку шевч. екслібрисів (усі — у техніці ліногравюри). Твори А. зберігаються в Музеї «Кобзаря» Т. Г. Шевченка (Черкаси), ШНЗ, Держ. істор. музеї смт Лисянки, Звенигородському краєзнавчому музеї.

А. Алексєєв. Екслібрис «Тарасовий дуб с. Будище». Папір, лінорит. 1989

Літ.: Соса П., Мельниченко В. Шевченко і Черкаси. Черкаси, 1991.

Петро Нестеренко

АЛЕКСЄ́ЄВ Лук'ян Семенович (1830-ті — 12.1871) — офіцер *Новопетровського укріплення*, художник-аматор. Після закінчення 1856 кадетського корпусу був відряджений для проходження служби до Новопетровського укріплення у званні осаула. Згодом — урядник *Уральського козачого війська*. Після військ. служби працював начальником поштових станцій. Сатиричні малюнки А. відображають недоліки в діяльності відомств, у яких він служив (альб. із його малюнками зберігається у НМТШ). З Шевченком познайомився 1856 в Новопетровському укріпленні. А. був одним із тих офіцерів, котрі співчували засланому поетові, намагалися полегшити його становище. А. на прохання Шевченка декламував поезії М. *Лермонтова*, позував йому як натурник (можливо, для сепії «Умираючий гладіатор»). Шевченко подарував А. олівцеві малюнки «Новопетровське укріплення. Батарея № 2», «Новопетровське укріплення і вид на станицю Ніколаєвську», намалював його портрет (зберігається в НМТШ). Після заслання (1859 чи 1860) поет із Петербурга надіслав А. свій фотопортрет. Світлину поета зберігали в родині А. (1964 вона належала його онукам — З. Осецькій та О. Мойсеєнко); місцеперебування фото нині невідоме. А. надав свої спогади про Шевченка братові І. Алексєєву, який опубл. їх у ст. «Матеріали до біографії Т. Гр. Шевченка» (Русское богатство. 1901. № 2).

Літ.: Паламарчук Г. П. Нескорений Прометей: Творчість Шевченка-художника 1850—1857 років. К., 1968; *Паламарчук Г. П.* Невідомий друг Т. Г. Шевченка // *З досліджень* про Т. Г. Шевченка: Зб. К., 1968; *Спогади 1982*.

Леонід Большаков, Глафіра Паламарчук

АЛЕКСЄ́ЄВ Олександр Гаврилович (27.05.1911, Котельниково, тепер Волгоградської обл., РФ — листоп. 1941) — рос. художник-графік. 1925—29 навчався у Краснодар. худож. технікумі, 1932—40 — в Ін-ті живопису, скульптури та архітектури Всерос. академії мистецтв (викладач П. Шиллінговський). Створив низку офортів на історико-революційну тематику: «1905 р.», «Лютий 1917 р.», «Смольний у жовтневі дні», «Розстріл робітників біля Нарвської застави» (1940).

1939 А. разом зі студентами графічної майстерні Всерос. академії мистецтв виконав серію автолітографій, присвячену *125-літньому ювілею від дня народження Шевченка*. Того ж року створив авто-

літографії на тему біографії поета «Т. Г. Шевченко в Астрахані» й «Т. Г. Шевченко та М. С. Щепкін у С. Т. Аксакова» (відбитки робіт зберігаються у НМТШ), остання експонувалася на Ювілейній шевч. виставці в Києві (1939). Твори А. на шевч. тематику відзначаються детальним розробленням сюжетів у реалістичній манері, однак художнику не завжди вдавалося досягти портретної схожості героїв.

Літ.: Голлербах Э. Т. Г. Шевченко в изобразительном искусстве // *Т. Г. Шевченко* в портретах и иллюстрациях: Пособие для учителей средн. шк. Лг., 1940; *Республіканська* ювілейна шевченківська виставка: Каталог-путівник. К., 1941.

Ірина Ходак

АЛЕКСЄ́ЄВ Сергій Олександрович (1812 або 1813—1863) — рос. художник, педагог. З 1833 як сторонній учень *Академії мистецтв* навчався в О. *Венеціанова*, Г. *Чернецова* та О. *Єгорова*. Пансіонер *Товариства заохочення художників*. За записом у журн. засідань т-ва відомо, що 4 жовт. 1835 було розглянуто рисунки стороннього учня Шевченка й серед ін. творів молодих художників картину А. «Військова галерея Зимового палацу» (зберігається у Всерос. музеї О. С. Пушкіна у Петербурзі), за яку його удостоєно срібної медалі другого ступеня. 1837 у звітах т-ва про витрачені кошти А. згадано поряд із Шевченком (див.: *Документи*, с. 13). 26 верес. 1837 А. закінчив навчання в АМ зі званням вільного художника перспективного живопису й переїхав в Україну. Напевно, тоді він виконав картину «Бандурист» (місцеперебування невідоме). Викладав малювання у повітових школах *Переяслава*, Златополя Чигиринського пов., у Другій київ. гімназії. М. *Чалий* зі співчуттям розповідав про «бідолаху Алексєєва», який мешкав у Києві «в кінці Фундуклеївської вулиці навскоси проти анатомічного театру в так званій Швейцарії, де зазвичай тулилися студенти» (*Чалый М*. Вторая Киевская гимназия // *КС*. 1900. № 8. С. 37—39). 1856 А. переведено до Новгород-Сіверської гімназії. І. *Сошенко* в листі до Шевченка від 13 груд. 1860, згадуючи спільних знайомих, повідомляв: «Алексеев прозябает в Новгород-Северском» (*Листи*, с. 74).

С. Алексєєв. Військова галерея Зимового палацу. Полотно, олія. 1835

Літ.: Молева Н., Белютин Э. Русская художественная школа первой половины XIX века. М., 1963; *Мокрицький*; *Судак В*. До біографії Шевченка раннього періоду // *РЛ*. 1983. № 3; *Шевченко Т*. Художник: Повесть: Кн.-альб.: [повість і репрод. живопис тв. Т. Шевченка та ін. художників; док., іл. шевч. часу]. К., 1989.

Валентина Судак

АЛЕКСЄ́ЄВА ЛУК'Я́НА СЕМЕ́НОВИЧА З ГІТА́РОЮ ПОРТРЕ́Т [Портрет невідомого з гітарою (19.07—25.08.1848; 01—03.1849)] (папір, сепія, 17,9×14) Шевченко виконав улітку 1856 — у лип. 1857 у *Новопетровському укріпленні*. Ліворуч унизу, на тлі малюнка густою сепією авторський напис великими літерами: «*РАИМЪ*», за яким деякі дослідники вважали його виконаним під час *Аральської описової експедиції*. Зберігається у НМТШ (№ г—265).

Л. *Алексєєв* — урядник *Уральського козачого війська*, осавул Уральського козачого загону в Новопетровському укріпленні, куди він прибув навесні чи влітку 1856 після закінчення Оренб. кадетського корпусу. Тут познайомився з Шевченком.

Т. Шевченко. Портрет Л. С. Алексєєва з гітарою. Папір, сепія. 1856—1857

Особа зображеного тривалий час залишалася невідомою, або її визначали помилково. Атрибуцію здійснено за повідомленнями останніх власників — нащадків портретованого. О. *Новицький* у комент. до твору, названого «Гітарист в жовнірській амуниції», зазначив: «Як переказав мені Д. Т. Янович, що через нього я дістав був цю річ на ювілейну Шевченківську виставку в Москві [1911. — *Ред.*], І. О. Нікольський одержав цей портрет од одного з товаришів Шевченка по батальйону, дядька свого Алексієва, що був козацьким

офіцером і за щось був засланий до Новопетровської фортеці» (*Малярські твори,* с. 93—94, № 632). У супровідній записці, доданій до Акта передачі 1929 малюнків Шевченка в ІТШ, Г. Алексеєва-Нікольська засвідчила: «Портрет невідомого, два рисунки (форт Олександровський) і альбом невідомого дісталися моєму чоловікові Івану Олексійовичу Нікольському від його дядька (зображеного під ім'ям "Невідомого товариша по засланню" Шевченка) приблизно у 80-х роках. До мене вони перейшли після смерті чоловіка у 1918 році. <…> За розповідями чоловіка, дядько його ("Невідомий") був ув'язнений разом з Шевченком в Олександрівському форті [до 1858 — Новопетровське укріплення. — *Ред.*], і усі ці рисунки намальовані Шевченком в тюрмі» (акт зберігається у НМТШ). Як портрет Л. Алексеєва, виконаний у 1856—57, твір остаточно атрибутувала Г. *Паламарчук*.

Художник створив образ молодої талановитої людини, близької до нього по духу. У трохи сумному, задумливому настрої гітарист переживає не найкращий момент свого життя. У центрі діагональної композиції — акцентоване світлом обличчя із затіненими глибокими і виразними очима. Враження непомітного і невловимого руху та неспокою створено композиційними засобами: голову нахилено ліворуч, погляд спрямовано праворуч, а положення рук гітариста надає образу динамічності. У портреті простежуються й академ. (діагональна композиція, співвідношення світлого і темного), і реалістичні (деталі інтер'єру, легка недбалість в одязі портретованого) прийоми.

Уперше портрет згадано і репрод. під назвою «Портрет товарища Шевченки по солдатской службе, играющего на гитаре» у вид.: *Каталог* Шевченковской выставки в Москве по поводу пятидесятилетия со дня его смерти. 1861—1911. М., 1911. С. 5. № 4; репрод. с. 1. Портрет був власністю Л. Алексеєва; прибл. у 1880-х надійшов до І. Нікольського; згодом зберігався в ІТШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. III.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 13.

Літ.: И. А[лексеев]. Материалы к биографии Т. Г. Шевченко // Русское богатство. 1901. № 2; *Паламарчук Г.* Невідомий друг Т. Г. Шевченка // *З досліджень* про Т. Г. Шевченка: Зб. К., 1968; *Паламарчук Г. П.* Нескорений Прометей: Творчість Шевченка-художника 1850—1857 років. К., 1968.

Наталія Клименко

АЛЕКСІ́У (Αλεξίου) **Еллі** (22.05.1894 — 28.09.1988, о. Крит) — грец. письменниця і перекладач. Навчалася в Афінах і Парижі, була на пед. роботі; більшість її творів написано на теми виховання. Перша зб. — «Жорстока боротьба за життя малечі»; романи — «Люмпен» (1940), «Притоки» (1955), «І таке інше» (1964), «Головна лінія» (1972). Написала істор.-літ. дослідження про грец. прозаїка Н. Казандзакіса «Як стати великим» (1965). У кн. «Зарубіжна література» (1983) є розділ, присвячений творчості Шевченка, якого вона відкрила для Греції. Перекл. віршів «Заповіт» і «Мені однаково, чи буду» разом з її статтею про Шевченка надрук. у журн. «Πυρσός» (1961. № 2), що виходив у НДР. Перекл. «Заповіту» і ст. «Тарас Шевченко» надрук. і в газ. грец. політ. емігрантів «Νεα ζωή» (1961. 30 берез.), що виходила в Румунії. У трав. 1961 була в Україні, відвідала Київ і *Канів*, брала участь у 10-й наук. шевч. конференції до *100-х роковин від дня смерті Шевченка*, виступила з привітанням і прочитала «Заповіт» у власному перекл. За ред. А. та з її вст. ст. до *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* 1964 в Афінах вийшла зб. його творів грец. мовою.

Літ.: Пономарів О. Т. Г. Шевченко новогрецькою мовою // *Голос* Шевченка над світом. Студентські наукові праці. К., 1961; *Чернишова Т.* Еллі Алексіу про Кобзаря // Всесвіт. 1985. № 3; *Микитенко Ю.* Шляхом українського Прометея: Шевченко в Греції // *Микитенко Ю.* Сяйво Гіппокрени. К., 2008.

Олександр Пономарів

АЛЕНДЕ́Й Василь (16.10.1919, с. Кудеснери, тепер Урмарського р-ну, Чувашія, РФ — 15.03.1989, Чебоксари, РФ) — чувас. письменник, перекладач. Народний письменник Чувашії (1983). Автор низки віршів, романів, повістей і нарисів. Перекладав з багатьох мов, зокр. з укр. — А. *Малишка*, В. *Кучера*, Ю. Дольд-Михайлика та ін.

Для вид. «Кобзаря» Шевченка (Чебоксари, 1954) чувас. мовою А. переклав вірші «Минають дні, минають ночі» і «Чого ти ходиш на могилу?», а згодом для альм. «Тӑван Атӑл» (1964. № 2) — «Гімн черничий».

Петро Чичканов

АЛЕ́ННИКОВ Микола Сергійович (? — 10.10.1888) — юрист, службовець волзької пароплавної компанії «Меркурий». Один із організаторів пароплавства на Волзі, згодом очолив нижньоновгород. контору т-ва. Л. *Пантелєєв* свідчив, що А. «називав себе учнем Грановського і великим прихильником Герцена», підтримував зв'язки з учасниками «Народної волі» (див.: *Пантелеев Л. Ф.* Воспоминания. М., 1958. С. 316). А. познайомився із Шевченком у *Нижньому Новгороді* й протягом 1857—58 мав із ним тісні стосунки, знайомив поета з нелегальною л-рою. 9 січ. 1858 Шевченко намалював портрет А. (не знайдено). Пізніше вони зустрічалися у Петербурзі. Під прізвищем «Олейников» Шевченко згадував А. у Щоденнику (29 груд. 1857, 1 січ., 2 січ., 9 січ., 8 квіт. 1858) та листі до М. Щепкіна від 3 лют. 1858.

Літ.: Большаков 1977; *Жур 2003*.

Леонід Большаков

А́ЛЖНЄВ Юрій Борисович (24.08.1949, м. Кіровабад, тепер Ґянджа, Азербайджан) — укр. композитор, диригент, педагог. Заслужений діяч мист-в України (1995). Закінчив оркестровий ф-т (кафедра народних інструментів, клас баяна А. Гайденка, клас диригування П. Васюри — 1977) Харків. держ. ін-ту культури, композиторський ф-т (клас В. Золотухіна, 1989) Харків. ін-ту мист-в. Працював концертмейстером Харків. рос. драм. театру ім. О. Пушкіна (1976—92), худож. керівником та гол. диригентом театру народної музики України «Обереги» (з 1991). З 1992 — старший викладач Харків. ін-ту мист-в (нині Харків. ун-т мист-в ім. І. Котляревського).

Як композитор працює у різних жанрах. Використовує укр. пісенний та інструментальний фольклор у власних композиціях. Іноді звертається до текстів укр. поетів. Зокр., текст Шевченка використано у другій частині хорового концерту № 3 «Пробудження». Лірично-споглядальні настрої вірша «Зацвіла в долині» тут істотно посилено; використання композитором чинників розспівності, притаманних ліричній фольклор. пісенності, сприяло індивідуалізації інтонаційного ряду композиції. Автор солоспіву «Роздум» (для баса), музики до театр. вистави «Назар Стодоля» (1991, реж.-постановник Л. Садовський, Луган. обл. академ. муз.-драм. театр).

Літ.: *Шаповалова Л*. Авторська концепція жанру хорового концерту в творчості Юрія Алжнєва // *Музична* та теоретична культура Слобожанщини на межі третього тисячоліття: шляхи розвитку, проблеми, перспективи. Х., 1999; *Пархоменко Л*. «Золотоверхий Київ»: Відлуння віків // Музика. 2000. № 1—3; *Осипенко В*. Про систематику музичних знаків і символів у хорових творах Ю. Б. Алжнєва // Культура України: Зб. наук. праць. Х., 2002. Вип. 9: Мистецтвознавство.

Наталія Костюк

АЛІБЕЙЛІ́ Анвер (справж. — Алібеков Анвар Аліверди огли; 1.04.1916, Баку — 7.05.1989, там само) — азерб. поет і перекладач. Навчався на ф-ті л-ри Азерб. пед. ун-ту (Баку). Автор зб. віршів «Гарангуш — Ластівка» (1947), «Пісні» (1968), «Ти у мене в душі» (1971) та ін. Переклав азерб. мовою вірші Шевченка «Думка — Тяжко-важко в світі жити», «Ой три шляхи широкії», «Та не дай, Господи, нікому», «Ми заспівали, розійшлись»; перекл. ввійшли у вид. творів Шевченка «Вибрані твори. 1861—1951» (Баку, 1951) і «Кобзар. Вибрані твори» (Баку, 1964). А. доопрацьовував їх: перекл. з оригіналу «Ой три шляхи широкії» у вид. 1951 мав 38 рядків, 1964 — 35. Текст перекл. не еквілінеарний — в оригіналі 32 рядки. У пізніших перекл. А. уточнив значення, образну та інтонаційну структуру Шевченкового вірша.

Тофік Гусейнов

АЛІ́ЄВ Умар (31.01.1911, аул Верхня Теберда, тепер Карачаєвського р-ну Карачаєво-Черкесії, РФ — 22.09.1972, м. Карачаєвськ; похований в аулі Верхня Теберда) — карач. поет і мовознавець. Д-р філол. наук (1962), проф. (1962). Закінчив 1933 Ростов. пед. ін-т. Автор поеми за мотивами народної легенди «Аймуш» (1966), зб. поезій «Я твій син» (1981) та ін., численних праць з карач.-балк. мовознавства.

Переклав карач. мовою поему Шевченка «Кавказ»; перекл. увійшов до першого балк. вид. «Вибрані твори: Переклади та вірші балкарських поетів про Шевченка» (Нальчик, 1939).

Алла Калинчук

АЛІКЯ́Н Абргам (21.05.1928, м. Александрета, тепер м. Іскандерун, Туреччина) — вірм. поет, перекладач. Із 1954 працював у Ін-ті світової л-ри ім. О. М. Горького АН Союзу РСР (Москва). Переїхав до Бейрута. Автор зб. віршів: «Пролог» (1951), «Чаша» (1974), «Грибний дощ» (1983) та ін.

1964 переклав поезії Шевченка: «І небо невмите, і заспані хвилі» (газ. «Авангард». 10 берез.), «Н. Костомарову» (газ. «Гракан терт». 13 берез.), які згодом увійшли до вид. творів Шевченка вірм. мовою «Вибране. Вірші і поеми» (Єреван, 1989).

Мері Петросян

АЛІМБА́ЄВ Музафар (29.10.1923, аул Маралди, тепер Шарбактинського р-ну Павлодар. обл., Казахстан — 2007) — казах. поет, критик, перекладач. Народний письменник Казахстану (1994). Закінчив 1965 Казах. ун-т (Алма-Ата, тепер Алмати). Автор зб. «Пісні про Караганду» (1952), «Шляхи пісні» (1964), «Вічний вогонь» (1969) та ін., докум. повісті «Школа Кумаша» (1986), творів для дітей. Уклав кн. «Перлини слів» (1978), до якої ввійшли прислів'я і приказки народів світу, у тому числі укр. Перекладав твори Лесі *Українки*, М. *Рильського*, Л. *Первомайського*.

Шевченкові присвятив цикл із 4 віршів «На березі Аралу» (газ. «Социалистік Қазақстан». 1961. 9 берез.).

Літ.: *Кайшибаева Р. К.* Казахско-украинские литературные связи. Алма-Ата, 1977.

Раушан Кайшибаєва

АЛІМДЖА́Н Хамід (справж. — Азімов Хамід; 12.12.1909, м. Джизак, тепер Узбекистан — 3.07.1944, Ташкент) — узб. письменник, літературознавець і перекладач. Чл.-кор. АН Узбецької РСР (1943). У 1928—31 навчався в Узб. пед. академії (Самарканд). Вивчав істор.-типологічні зв'язки узб. л-ри з ін., зокр. з рос. та західноєвроп. л-рами, узб. класичну л-ру. Автор зб. поезій «Весна» (1926); поем «Зайнаб і Аман», «Айгуль і Бахтіяр» (обидві — 1938), «Сімург» (1939),

створених за фольклор. мотивами, зб. віршів «Візьми зброю в руки» (1942), драми «Муканна» (1942—43) та ін. Укр. тематику представлено поемами «Борець Турсун» (1942), «Сльози Роксани» (1944), низкою віршів.

1935 у журн. «Совет адабиети» опубл. перекл. А.: поема «Сон — У всякого своя доля», балада «У тієї Катерини», вірші «Маленькій Мар'яні», «Заповіт», «Ой три шляхи широкії», «Добро, у кого є господа», «Ми вкупочці колись росли», «Огні горять, музика грає» та ін., які ввійшли до вид.: Шевченко Т. Вірші. (Ташкент, 1939). Автор ст. «Тарас Шевченко»у цьому ж журн.; під впливом Шевченкового «Заповіту» А. написав власний заповіт — монолог Муканни з однойменної драми.

Пер.: Заповіт // *«Заповіт» [Антол. пер.].*

Літ.: Шубравський В. Є. Шевченко і літератури народів СРСР. К., 1964.

Бахтійор Назаров, Карім Мустанов

АЛІТЕРА́ЦІЯ (середньовіч. лат. alliteratio, від лат. ad — до, при і littera — буква) — повтор однакових або близьких приголосних, один з основних (див. також: *Асонанс*) засобів фоніки, завдяки якому створюються ті чи ті звукообрази. У давньогерман., тюрк. системах віршування А. — конструктивний чинник вірша, у більшості ін. систем, зокр. слов'ян., — орнаментальний засіб виділення та поєднання найважливіших слів. А. властива укр. народним пісням та думам. У Шевченка А. — один із широко вживаних засобів поетичної, словесно-муз. організації вірша, який виконує різноманітні функції, зокр. звуконаслідувальну, напр., у баладі «Утоплена», де певний звуковий ефект досягається шляхом концентрації окремих звуків («Хто се, хто се по сім боці / Чеше косу? Хто се?..»), або в поемі «Великий льох» — у сатиричному переосмисленні звуконаслідувального образу («Крав! крав! крав! / Крав Богдан крам»), чи в переспівах зі «*Слова о полку Ігоревім*», де і в оригіналі завдяки А. відтворено шум битви («Бряжчить шабля о шеломи, / Тріщать списи гартовані». — «З передсвіта до вечора»).

Зауважено, що в Шевченка «почесне місце займають алітерації, виразні й багаті» (*Якубський Б.* 1922. С. 90). Метричній поліфонії в Шевченка відповідає фонічно-алітераційна; у невеликому тексті здебільшого алітеровано не один-два, а цілу низку однорідних звуків, — напр., у баладі «Причинна»: «Зареготались нехрещені… / Гай обізвався; галас, зик. / Орда мов ріже. Мов скажені, / Летять до дуба… Нічичирк…» Найчастіші А. — на **р**, нерідко в оточенні шиплячих і свистячих приголосних: «Треба крові, брата крові, / Бо заздро, що в брата / Є в коморі і на дворі» («Гайдамаки»), «Без малодушной укоризны / Пройти мытарства трудной жизни, / Измерять пропасти страстей» («Тризна»). Ін. активні А. — на **л** (часто в парі з **р**): «І заплакала Лілея, / А Цвіт Королевий / Схилив свою головоньку / Червоно-рожеву / На білеє пониклеє / Личенько Лілеї» («Лілея»), «Неначе ляля в льолі білій» («У Бога за дверми лежала сокира»); на **п**: «Перед толпою черни пьяной / Пьёт кубок» («Слепая»); на **т**: «Ото яка недотика! / Не та рано встала, / Що до світа упилася...» («Великий льох»); на **ч**: «Отак чини, як я чиню: / Люби дочку абичию» («Гайдамаки»); на **ш**: «Пішов шелест по діброві; / Шепчуть густі лози» («Причинна»); на **з**: «Закувала зозуленька / В зеленому гаї» («Закувала зозуленька»); на **г-т-щ-р-с**: «Чума з лопатою ходила, / Та гробовища рила, рила, / Та трупом, трупом начиняла / І *со святими* не співала» («Чума») та ін. Лінійна А. (де алітеруються звуки того ж рядка) поєднується з вертикальною (наскрізною А. в кількох рядках), напр., у поемі «Кавказ»: «За горами гори, хмарою повиті, / Засіяні горем, кровію политі». Див. також *Фоніка*.

Літ.: Якубський Б. Форма поезій Шевченка // *Тарас* Шевченко: Зб. К., 1921; *Якубський Б.* Наука віршування. К., 1922 (перевид. К., 2007); *Качуровський І.* Фоніка. Мюнхен, 1984 (перевид. К., 1994); *Гумецька А.* Звукосимволізм у поезії Шевченка // *Світи 1991*.

Наталя Костенко

АЛКІ́Д (Геракл) — син Зевса і смертної жінки Алкмени. За грец. міфологією, ім'я «Геракл» («прославлений герой») отримав тому, що його переслідувала ревнива Гера. Подвиги героя стають апофеозом людської могутності, він очищає землю від скверни. Шевченко в поемі «Неофіти», створюючи образ нововаверненого християнина Алкіда, сина гол. героїні твору, підкреслює його сміливість, готовність до подвигів в ім'я утвердження християнської віри згадкою, яка зближує юнака з Гераклом: «в Алкіда син її росте».

Мирослава Шах-Майстренко

А́ЛОВ Олександр Олександрович (справж. — Лапскер; 26.09.1923, Харків — 12.06.1983, Москва) — рос. кінорежисер, сценарист. Народний артист Союзу РСР (1983). Держ. премія Союзу РСР (1985). Закінчив 1951 режисер. ф-т ВДІК (майстерня І. *Савченка*). Працював 1947—56 на Київ. кіностудії худож. фільмів, де після смерті І. Савченка разом з ін. його учнями завершив фільм «Тарас Шевченко» (1951), удостоєний 1952 за режисуру Держ. премії Союзу РСР і премії VII Міжнародного кінофестивалю в Карлових Варах.

Нонна Капельгородська

АЛО́НСО-МОНТЕ́РО (Alonso Montero) **Хесус** (28.11.1928, м. Віґо, Іспанія) — галісійс. літературознавець і мовознавець, досліджував питання галісійс. мови і л-ри. У газ. «El Progreso» (1964. 13 груд.) з нагоди виходу Шевченкової зб. поетичних творів франц. мовою (Париж, 1964) надрукував інформ. ст. «Життя і поезія Тараса Шевченка», у якій подав основні відомості з біографії поета, а також вірші «Заповіт», «І день іде, і ніч іде» та «О люди! люди небораки!» галісійс. мовою у своєму перекл. з франц.

Ярема Кравець

АЛФЬО́РОВ Микола Федорович (1780-ті, за ін. дж. 1760, Харків. губ. — 1840-ві) — укр. та рос. архітектор і гравер. З 1800 навчався і працював у петерб. *Академії мистецтв* під керівництвом А. Вороніхіна, Ч. Камерона. З 1838 почесний вільний член петерб. АМ. Автор посібника з гравірування «Способ гравировать крепкою русскою водкой с прибавлением способа гравировать карандашом и составлять потребные для сего лаки» (СПб., 1805), який Шевченко мав у своїй книгозбірні (див. *Бібліотека Шевченка*).

Олеся Стужук

АЛХА́С Рагім Халфе (20.03.1937, аул Хіналуг Кубинського р-ну, Азербайджан) — хіналуз. поет, публіцист і перекладач. Закінчив 1968 Азерб. ун-т ім. М. Расулзаде (Баку). Автор зб. віршів «Хіналуг» (1992), «Пісні Батьківщини» (1998), «Любов окрилювала всіх» (2002) та ін.; упоряд. антологій перекл. зі світової л-ри. З укр. л-ри перекладав твори Лесі *Українки* та А. *Малишка*. Його перекл. «Заповіту» хіналуз. мовою вміщено у вид.: *«Заповіт» [Антол. пер.]*. Також переклав азерб. і хіналуз. вступ до балади Шевченка «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», вірші «Чого мені тяжко, чого мені нудно», «Не женися на багатій» (газ. «Шэфэг». 2003. Берез.).

Борис Хоменко

АЛЧЕ́ВСЬКА Христина Данилівна (4/16.04.1841, Борзна, тепер районний центр Черніг. обл. — 15.03.1920, Харків) — укр. громадська діячка, педагог, публіцист, член харків. «Громади». Мати Х. О. *Алчевської* та І. *Алчевського*. У 1862 заснувала в Харкові жіночу недільну школу, якою завідувала до 1919. Як і більшість представників її покоління, зазнала значного впливу Шевченка, доклала багато зусиль для популяризації творчості поета. «Я до того зачитувалася ним, — писала вона М. Павлику, — що плачу і сміюся <...>. За 2—3 місяці я навчилася так читати Шевченка, що мене заслуховувалися <...>. Я роздавала “Кобзар” Шевченка направо і наліво — цей

Х. Алчевська

Новий Завіт української літератури і протягом 40 років зберегла у стінах школи українську пісню» (ЦДІА у Львові. Ф. 663. Оп. 1. № 189. Арк. 24—27).

Творчість Шевченка посідала вагоме місце у пед. практиці А. як керівника недільної жіночої школи й у діяльності її як віце-президента Міжнародної ліги освіти. В укладеному під керівництвом А. тритомному критико-бібліогр. покажчику «Что читать народу?» (СПб., 1884. Т. 1; 1889. Т. 2; 1906. Т. 3) подано біогр. відомості про Шевченка, характеристику його творів «Катерина», «Наймичка», «Княжна», «Музыкант» та ін. У навч. посібнику «Книга взрослых» (М., 1899—1900. Кн. 1—3), вид. за її участю, уміщено біографію і портрет Шевченка, вірш «Садок вишневий коло хати», уривок із «Заповіту». В садибі Алчевських у Харкові було встановлено погруддя Шевченка роботи В. *Беклемішева*. За ініціативою А. харків. пов. міському училищу було присвоєно ім’я Шевченка — першому з навч. закладів усієї тогочасної Російської імперії.

Літ.: Сумцов Н. Ф. Харьков и Шевченко // Вестник Харьков. историко-филол. об-ва. 1911. № 1; *Христина* Даниловна Алчевская: Полувековой юбилей (1862—1912). М., 1912; *Вахтеров О. Р.* Пятьдесят лет работы для народа. М., 1912; *Мазуркевич О. Р.* Визначні українські педагоги — народні просвітителі: Х. Д. Алчевська та її сподвижники. К., 1963; *Мухін М. І.* Т. Шевченко в педагогічній практиці Х. Д. Алчевської // Укаїнська мова і література в школі. 1982, № 3; *Ямковой А. А.* Жизнь и деятельность семьи Алчевских: Докум.-краевед. очерк, посв. 170-летию со дня рождения А. К. Алчевского. Алчевск, 2004.

Петро Лобас

АЛЧЕ́ВСЬКА Христя Олексіївна (Христина; 4/16.03.1882, Харків — 27.10.1931, там само) — укр. письменниця, публіцист, педагог. Дочка Х. Д. *Алчевської*. Навчалася на Вищих пед. курсах у Парижі (1900—02), у Харків. худож. школі (1914—15), член Укр. т-ва драматургів і композиторів. Друкувалася у вид. «*Рідний край*», «*Рада*», «*Українська хата*», «Сяйво» та ін. Автор поетичних зб. «Туга за сонцем» (1907), «Пісня життя» (1911), «Моєму краю» (1914), «Встань, Сонце» (1916), «Пробудження» (1917) та ін.

У своїй творчості А. зазнала помітного впливу Шевченка. «Як я підростала, — згадує поетеса, — <...> батько читав мені Шевченка, з якого добував собі й переписував рідкий тоді повний “Кавказ” і “Сон” і підшив до друкованих уступів свого “Кобзаря”»

(*Алчевська Х*. Спомини і зустрічі // *Алчевська Х*. Твори. К., 1990. С. 434). «З думкою про геніального селянина, — напише вона пізніше, — проходила вся моя юність і бажання працювати для українських мас» (Історія роботи скульптора Беклемішева, року 1898 або 6-го. Погрудця Т. Г. Шевченка. 1930 // ІЛ. Ф. 36. № 26. Арк. 1—2). Вплив Шевченка засвідчують і численні цитати з його поезії в листуванні А. з ін. укр. письменниками: «І день іде, і ніч іде» (лист до О. Кобилянської від 23 жовт. 1905), «На всіх язиках все мовчить, бо благоденствує» (лист до М. Павлика від 25 верес. 1906), «Ми їдемо на Кавказ, туди, де "за горами гори хмарами повиті"» (лист до І. Франка від 15 квіт. 1907) тощо. Перегук із шевч. образами і мотивами особливо відчутний у творах А. «Кобзарі», «Мої думи», «Воля», «Пісня на поталу», «Три пісні», «З моїх дум», «Співець», «Чом же ви не схаменулись?», «На чужині», «Дума засланця» та ін.

Шевченкові присвятила вірші «На спомин Т. Шевченка» (1906), «Заповіт віків (Т. Шевченкові року 1910)», «Пам'яті Тараса Шевченка» (1914), «26 лютого 1911 року», у яких говорить про велич поета, про те, що «будив людей він словом палким та розумним». Перу А. належить низка публіцистичних ст. про життя і творчість Шевченка: «З поля двох письменств» (Будучність. 1909. № 5—9), «Пам'яті Шевченка» (Утро. 1911. 26 февр.), «Пам'яті Шевченка» (Утро. 1914. 25 февр.). Письменниця розглядає морально-етичні погляди Шевченка, услід за І. Франком наголошує на Шевченковому оригінальному розробленні романтичної теми поета (на відміну від героїв О. Пушкіна і М. *Лермонтова*, Шевченків Перебендя перебуває серед людей) та жіночої теми: «Шевченко — апостол та поет рідного жіноцтва». Для популяризації творчості Шевченка серед зарубіжних читачів А. переклала франц. мовою його поему «Невольник».

Тв.: Твори. К., 1990.

Літ.: Сінько Г. По сторінках архіву Х. О. Алчевської // *РЛ*. 1970. № 2; *Іван Алчевський:* Спогади. Матеріали. Листування. К., 1980; *Ямковой А. А.* Жизнь и деятельность семьи Алчевских: Докум.-краевед. очерк, посв. 170-летию со дня рождения А. К. Алчевского. Алчевск, 2004.

Петро Лобас

АЛЧЕ́ВСЬКИЙ Григорій Олексійович (1866, Харків — 1920, Москва) — укр. композитор, педагог-вокаліст, піаніст. Син Х. Д. *Алчевської,* брат І. *Алчевського* та Х. О. *Алчевської*. Закінчив 1887 математичний ф-т Харків. ун-ту, навчався до 1893 в Москов. консерваторії (клас композиції С. Танєєва, клас фортепіано О. Зілоті). Написав муз. картину для симфонічного оркестру «Альоша Попович», камерно-вокальні твори, серед яких кілька романсів на вірші І. Франка (зокр. «Безмежнеє поле»), Лесі *Українки*, Х. О. Алчевської; здійснив ряд обробок народних пісень. На слова Шевченка написав романс для тенора або баритона «Чого мені тяжко». У шевч. концертах, передусім у Харкові та Москві, брав участь як піаніст, зокр. разом із братом І. Алчевським з нагоди шевч. роковин 1911 у муз.-драм. гуртку «Кобзар» у Москві.

Г. Алчевський

Літ.: Лисенко О. Композитор, співак, педагог // Вечірній Київ. 1966. 17 трав.; *Ивановский П*., *Милославский К*. Иван Алчевский. М., 1972; *Іван Алчевський*: Спогади. Матеріали. Листування. К., 1980; *Ямковой А. А.* Жизнь и деятельность семьи Алчевских: Докум.-краевед. очерк, посв. 170-летию со дня рождения А. К. Алчевского. Алчевск, 2004.

Іван Лисенко

АЛЧЕ́ВСЬКИЙ Іван Олексійович (15/27.12.1876, Харків — 27.04/10.05.1917, Баку; похований у Харкові) — укр. і рос. оперний та камерний співак (лірико-драм. тенор). Син Х. Д. *Алчевської*, брат Г. *Алчевського* та Х. О. *Алчевської*. Закінчив 1901 природничий ф-т Харків. ун-ту. Змалку навчався гри на скрипці у Харків. муз. уч-щі, співу навчався у брата. Згодом стажувався у Ж. Решке (Париж, 1902—04) і Ф. Литвин (Брюссель, 1905—06). Володів феноменальним голосом яскравого звучання, красивого тембру, надзвичайно широкого діапазону. Його спів вирізнявся досконалою технікою, чистою інтонацією, витонченим відчуттям муз. фрази і темпераментністю, блискучою дикцією. 1901—05 — соліст Маріїнської опери в Петербурзі, 1905—06 — театру «Де ла Монне» у Брюсселі, 1906—07 — театрів «Ковент-Ґарден» у Лондоні та «Мангеттен Опера Гауз» у Нью-Йорку, 1908—10, 1912—14 — «Ґранд-Опера» в Парижі, 1910—12 — Великого театру в Москві. Гастролював у містах Російської імперії та за кордоном. 1910—12 — голова укр. муз.-драм. т-ва «Кобзар» у Москві, де був організатором шевч. концертів. Виконував романси М. *Лисенка* («Огні горять») та Г. *Алчевського* («Чого мені тяжко») на слова Шевченка. 1911 на шевч. концерті в Москві до *50-річчя від дня смерті Шевченка* брав участь у виконанні кантати М. Лисенка «Б'ють

І. Алчевський
з сестрою Христиною

пороги». Франц. композиторка Г. Феррарі спеціально для А. створила оперу «Кобзар», поставлену 1909 у Монте-Карло.

Літ.: Ивановский П., Милославский К. Иван Алчевский. М., 1972; *Іван Алчевський*: Спогади. Матеріали. Листування. К., 1980; *Лисенко І.* Дивовижний голос // Вітчизна. 1977. № 1; *Михайличенко О.* Музично-педагогічна діяльність українських композиторів і виконавців другої половини XIX — початку XX ст.: Істор. нариси. Суми, 2005.

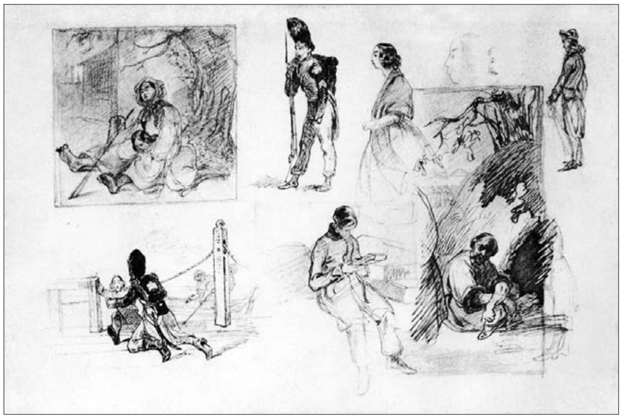
Іван Лисенко

АЛЬБО́М 1840—1844 [Альбом 1839—43] — перший із п'яти відомих на сьогодні альб. Шевченка. Фабричний, в оправі з коричневого картону (18,4×27), форзаци зелені, розмір аркушів з білого паперу 17,6×26,5. За пізнішою поаркушною пагінацією, позначеною у правому верхньому куті, А. разом із форзацами мав 28 аркушів. Нині їх 27, один — із рисунком «Батьківська хата у Кирилівці» — вилучили, коли 1934 вперше експонували в ГКШ (нині зберігається у НМТШ, № г—849). Пізнішою посторінковою пагінацією в нижніх кутах позначено 52 с. (без форзаців). Зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 106).

А. містить олівцеві ескізи, етюди, зарисовки, начерки, виконані у Петербурзі (1840 — трав. 1843, 1844) та в Україні (1843). До часу перебування в Україні належать також записи народних пісень, нотатки Шевченка та його сучасників.

На «петербурзьких» аркушах (1—5) — ескізи ілюстрацій до кн. М. Полевого «Історія Суворова»: «Арешт Пугачова», «Суворов відправляє Пугачова до Москви», поч. ескіз «Смерть Потьомкіна». Виконано етюди (ложкар та вершник на коні) до картини «Катерина», ескізи, створені в період написання поеми «Слепая», ескізи та етюди до картини «Панна сотниківна» за твором Г. Квітки-Основ'яненка, попередній начерк композиції акварелі «Марія» за поемою О. Пушкіна «Полтава», а також жанрові зарисовки з натури, рисунки рослин на Смоленському кладовищі. На аркуші 25, долученому пізніше, містяться рисунки натурника у різних поставах, якого Шевченко малював і в екзаменаційній роботі «Два натурники»; на звороті аркуша — зарисовка «На лекції І. В. Буяльського з остеології».

В Україні 1843 Шевченко використав аркуші А. здебільшого з боку нижньої оправи, через що створилася певна невідповідність між пізніше нумерованими сторінками і послідовністю зроблених у ньому зарисовок і фольклор. записів. Художник фіксував враження від побаченого під час подорожі, у зв'язку з чим з'явилися зарисовки селян, зокр. поетового діда Івана Андрійовича, жанрові сцени, краєвиди. Нова зустріч з Україною сприяла втіленню задуму створити серії офортів «Живописная Украина». В околицях Києва Шевченко малював етюди з натури, за двома з них виконано офорти «У Києві» і «Видубицький монастир у Києві», які митець вилучив з А. для роботи над офортами (нині зберігаються у НМТШ). В А. відображено роботу над однофігурною композицією постаті нареченого для офорта «Старости» (подібний образ нещодавно виявлено на верхній обкладинці, серед ін. олівцевих начерків), ескіз та етюди персонажів цього офорта; ретельно розроблено етюд солдата до офорта «Казка». У деяких ескізах намічено кілька

Т. Шевченко. Слепая. История Суворова. Катерина та інші ескізи і начерки. Папір, олівець, туш. 1842

Т. Шевченко. Краєвид Києва. Папір, олівець. 1843

композицій «Судньої ради» та картини, що пізніше дістала назву «Селянська родина». Серед виконаних в Україні були два начерки та цілком опрацьований ескіз задуманого твору «Смерть Мазепи».

В А. є й записи народних пісень, зроблені й поетом, й ін. особами. 13 черв. 1843 у Межигір'ї на Дніпрі записано істор. пісні — про Івана *Бондаренка* «Хвалилася Україна, що в нас добре жити» (ін. пісня про нього «В Макарові, славнім місті, пророчисте

свято» — в *Альбомі 1846—1850*), про *Палія* та *Мазепу* — «Солодким медом да солодким вином кубки наповняли», про *Нечая* — «Гей підтискай, малий хлопче, тісненько попруги» та рекрутську «Да все луги, все береги, ніде води напитися». А «В Яготині на святках», тобто між 25 груд. 1843 та 7 січ. 1844, Шевченко власноруч записав жартівливу пісню «Соколе мій, чоловіче» та фольклор. уривок «І ворони клюють, і сороки клюють», а також варіант двох рядків поеми «Слепая» — «В тоске в неволе побледнела / И как-то страшно похудела»; поруч — три олівцеві начерки рисунків до них; афоризм «Когда смелое предприятие оказалось удачным — то перестает уже быть невозможным»; уривок 13-го вірша з 87-го псалма; напис «Куринь Стрючка» на рисунку жанрової сцени в цьому курені. На останньому (за пізнішою нумерацією) аркуші Шевченко занотував: «1716 року Стороженко / а. Г. Сот. Иче 148 / отець Иванъ Смирницький», тобто — події 1716, пов'язані з сотником 148-ї Ічнянської сотні А. Стороженком, подав отець І. *Смирницький*; на звороті — написи «Галивера», «Мошни» (ін. не прочитуються) та напис І. Смирницького «У отца Гаврила Тычины имѣтъ ночлег г. Шевченку. 19-го Іерей Іоанъ Смирницк[ій]», що є рекомендаційною запискою до жителя *Ічні* Борзнянського пов. священика Г. Тичини.

А. Шевченко привіз назад до Петербурга. Існує гіпотеза, що він є одним з альбомів, котрі бачив П. Куліш у К. *Свідзінського* (див. *Альбоми Шевченка*). З листа В. *Горленка* від 4 верес. 1885 до тодішнього видавця й ред. «*КС*» Ф. *Лебединцева* (*Т. Г. Шевченко* в епістолярії відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. К., 1966. С. 86) відомо, що на той час А. Шевченка та *Альбом 1845* належали В. *Тарновському* (молодшому). Наступного року В. Горленко подав звістку про А. у «*КС*», де розповів про рисунки в ньому, найприкметніші написи, фольклор. записи. У лютневому числі журн. за 1892 вміщено репродукцію з рисунка «Батьківська хата у Кирилівці», деякі репрод. пізніше в ін. вид.; майже всі рисунки А. ввійшли до вид.: *Малярські твори,* № 143. Усі рисунки репрод. та прокоментовано у вид.: *ПЗТ: У 10 т*. Т. 7. Кн. 2. Рисунки, виконані на «петерб.» аркушах, уміщено у вид.: *ПЗТ: У 12 т*. Т. 7.

Записи деяких пісень 1886 опубл. В. Горленко, 1939 — Д. *Ревуцький*, шість увійшли до вид.: *ПЗТ: У 10 т*. Т. 6; усі — до вид.: *Шевченко Т*. Повне зібр. тв.: У 6 т. К., 1964. Т. 6; *ПЗТ: У 12 т*. Т. 5.

Як власність В. Тарновського (молодшого) А. увійшов до колекції ЧМТ, 1933 переданий до ІТШ (нині ІЛ).

Літ.: Горленко 1886; *Зайцев П*. Альбоми Т. Шевченка // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 6; *Ревуцький Д*. Шевченко і народна пісня // *Пам'яті* Т. Г. Шевченка. Зб. статей. К., 1939; *Попов П. М*. Шевченко і народна творчість // *НШК 1/2*; *Опис* рукописів Т. Г. Шевченка. К., 1961; *Вериківська І*. Альбоми-записники в Академічному виданні // Українське мистецтво. 2003. № 1; *Яцюк В*. Загадки художнього нотатника // *Яцюк В*. Малярство і графіка Тараса Шевченка. К., 2003.

Ірина Вериківська

АЛЬБО́М 1845 — другий із п'яти відомих на сьогодні альб. Шевченка. Фабричний, з білого ватманського паперу (17,5×27), оправлений коричневим картоном (18×27,5). За пізнішою поаркушевою пагінацією, позначеною праворуч угорі, А. налічує 20 аркушів, посторінкова пагінація внизу охоплює також внутрішні сторони оправи. На її лицьовій стороні дві паперові наклейки: на першій позначено «Ч.Г.З. Музей украин. древн. В. В. Тарновского. № 144 III», на другій витиснено герб Тарновських та напис «№ 2». Зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 107).

А. містить переважно пейзажі, що їх виконав Шевченко аквареллю у період перебування в Полтав. та Київ. губ. Аркуші *Альбому 1840—1844* та наступних Шевченко використовував з обох боків. У виборі зображуваних об'єктів його інтерес до історії України збігався з покладеним на нього *Тимчасовою комісією для розгляду давніх актів* завданням змальовувати пам'ятки старовини. На Полтавщині у другій пол. черв. 1845 в с. *Густині* Прилуцького пов. митець за дорученням комісії малював ремонтовані заходами уряду церкви тамтешнього чоловічого монастиря — акварелі «Брама з церквою святого Миколи Чудотворця в Густині», «В Густині. Церква Петра і Павла», «В Густині. Трапезна церква». У кін. лип. — на поч. серп. у с. *Василівці* Хорольського пов. створив акварель «У Василівці». Гостюючи 10—20 серп. в А. *Козачковського,* виконав малюнки, де зобразив *Переяслав* та його околиці: «Хата на Переяславщині [На околиці]», «Вознесенський собор в Переяславі»,

Т. Шевченко. Кам'яні хрести в Суботові. Папір, сепія. 1845

Т. Шевченко. Мотрин монастир. Папір, акварель. 1845

«В Переяславі. Церква Покрови», «Михайлівська церква в Переяславі», «Кам'яний хрест св. Бориса», «У В'юнищі», два малюнки «Андруші», «Хата над річкою [Повідь]». У кін. серп. — на поч. верес. він малював на Київщині у с. *Потоках* Канівського пов. («В Потоках»). У верес. поїхав на південь Київ. губ. — у кол. резиденцію Б. *Хмельницького* в *Чигирині* та *Суботові* — і створив там пейзажі «Кам'яні хрести в Суботові», «Сільське кладовище», «Мотрин монастир», «Чигиринський дівочий монастир», «Капличка», «Богданові руїни в Суботові», «Богданова церква в Суботові», «Чигрин з Суботівського шляху». Деякі з них — високомистецькі акварельні пейзажі. А. містить також ескізи та начерки, етюди селянських подвір'їв, Шевченкові записи народних пісень — «Чи я тобі не казала», «Шапувалко — чорна галко». Тут є нашвидкуруч накреслені два ескізи жанрової сцени з побуту священиків Черкащини. На одному — Шевченків напис: «*Отець Іеремія Обидовскій протоієрей села Лузановки, Черкаского уѣзду*» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 7. Кн. 1. № 201), на другому — «*Данчичъ*» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 7. Кн. 1. № 202).

Після арешту 1847 А., ймовірно, залишався в когось із друзів поета в Україні. Відомостей про місце його зберігання впродовж наступних чотирьох десятиріч не знайдено. Можна лише припускати, що він міг бути одним із двох Шевченкових дорожніх альб., які П. Куліш, за його словами, бачив 1855 у К. *Свідзінського* (див. *Альбоми Шевченка*). З листа В. *Горленка* до Ф. *Лебединцева* від 4 верес. 1885 (*Т. Г. Шевченко* в епістолярії відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. К., 1966. С. 86) відомо, що цей та *Альбом 1840—1844* тоді вже належали В. *Тарновському* (молодшому). Наступного року В. Горленко подав у лютневий номер журн. «КС» перелік 17 завершених акварелей та сепій з нього. 1890—91 видання вмістило репродукції з дев'яти малюнків А. Пізніше окремі малюнки репрод. у різних часописах, майже всі ввійшли до вид.: *Малярські твори*. Усі малюнки, крім «Кам'яний хрест св. Бориса», факсимільно репрод. та прокоментовано з уточненою атрибуцією у вид.: *ПЗТ: У 10 т.* Т. 7. Кн. 2. Рядки народної пісні «Шапувалко — чорна галко» вперше опубл. у тому ж вид. (Т. 6); два рядки сороміцької пісні «Чи я тобі не казала» в записаному Шевченком варіанті не друковано.

Як власність В. Тарновського (молодшого) А. увійшов 1899 до колекції ЧМТ, 1933 переданий до ІТШ (нині ІЛ).

Літ.: Горленко 1886; *Зайцев П.* Альбоми Т. Шевченка // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 6; *Опис* рукописів Т. Г. Шевченка. К., 1961; *Тарас Шевченко*. Альбом 1845 року. К., 2012 [факсимільне вид.].

Ірина Вериківська

АЛЬБО́М 1846—1850 — третій із п'яти відомих на сьогодні альб. Шевченка. Саморобний, в оправі з блідо-зеленкуватого картону (12,2×18) з полотняним білим корінцем, зшитий з білого, тонкого та грубшого, паперу (12×17,5). Аркуші пізніше пронумеровано чорнилом угорі від 1 до 56 (29-й відсутній, 8-й вирвано до нумерації). Зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 108).

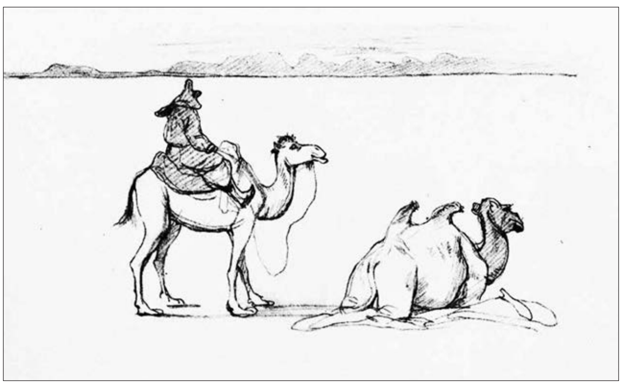
А. містить подорожні начерки та ескізи задумуваних мист. творів, записи фольклор. текстів, рядки власних поетичних творів. Шевченко користувався ним улітку 1846, коли подорожував Правобережною Україною, і 1848—50 — на засланні. Малював у А., як завжди, з обох боків і почав заповнювати його від нижньої оправи. На аркушах було виконано зарисовки краєвидів та учасників розкопок могили Переп'ята поблизу с. *Фастівця* на Київщині, котрі проводила у черв.—лип. 1846 *Тимчасова комісія для розгляду давніх актів* (Київ. археографічна комісія). Тоді в А. Шевченко або хтось ін. записав приказки, укр. народні пісні — «Ой поздров, Боже, царя Петра», «Ой горе ж мені та на чужині», «Під городом під Солидоном». Останню, як і пісню «Ой, пише, пише наш імператор», занотовано від Мартина *Липського*, а від Грицька *Демиденка* — пісню про гайдамацького ватажка Івана *Бондаренка* «Ой хвалився Бондаренко» (дві пісні про нього — також в *Альбомі 1840—1844*); тут і пісня-коломийка «Ой піду я до церковці» та ін. На перших від верхньої оправи аркушах Шевченко записав із народних уст низку прислів'їв, зарисував селянина, постать дівчини, жіночий профіль, панораму могили Переп'ята, краєвид із церквою тощо. На цих сторінках — також записи народних пісень, зроблені в жовт. 1846 на Поділлі й Волині, куди художника відрядила археографічна комісія. У *Кам'янці-Подільському* П. Чуйкевич 3 жовт. записав у Шевченків альб. пісні «Пливе щука з Кременчука, тече собі стиха»,

«Зійшла зоря ізвечора, да й не назорилася» та «Ой, Кармелюче, по світу ходиш». На Волині Шевченко знову замальовує в А. з боку нижньої оправи. У *Почаєві* записав жартівливі народні пісні «Гиля-гиля, селезень», «Ой у саду, саду» й зазначив «*У Почаєви 1846. Ок. 20*». Це останній зроблений в Україні запис в А. Під час арешту 5 квіт. 1847 «маленький альбом со стихами и рисунками» було відібрано разом з ін. паперами (*Описание* бумагам художника Тараса Шевченка, препровожденным при отношении от 6-го апреля 1847 г. // *Документи*, с. 106, № 216). Його повернули власникові, у числі двох альб., однак знову відібрали 1850.

Шевченко прибув до *Оренбурга*, а згодом і до Орська. Незважаючи на найсуворішу монаршу заборону писати й малювати, він «мережить» віршами захалявні книжечки та мріє про малювання. Звертаючись у тогочасних листах до А. *Лизогуба*, просить: «Пришліть <...> альбом чистий і хоч один пензель Шаріона. Хоч інколи подивлюся, то все-таки легше стане» (11 груд. 1847), «пришліть малярську справу і паперу» (1 лют. 1848). Отримавши 7 берез. від А. Лизогуба папір та «малярську справу», Шевченко, сподіваючись на участь у поході до берегів *Аральського моря* (лист до В. *Рєпніної* від 5 берез. 1848) і, отже, на можливість там малювати, починає збирати все необхідне. Десь у ці дні він виготовив новий альб. (*Альбом 1848—1850*), а всередину вшив чисті аркуші й потроху почав на них зарисовувати краєвиди. 11 трав. 1848 Шевченко вирушив з Орська у складі військ. команди, що супроводжувала *Аральську описову експедицію*. Він був тим рядовим, якому було наказано «со всех заметных пунктов <...> снимать виды с разных румбов» (*Документи*, с. 164, № 308, прим. 1).

Т. Шевченко. Селяни. Начерки. Папір, олівець. 1846

Т. Шевченко. Казах на верблюді. Верблюд. Начерки. Папір, олівець. 1848—1849

Рисунки, начерки, ескізи А., виконані на засланні, за зображеними об'єктами, ступенем завершеності, сюжетами деяких ескізів близькі до рисунків Альбому 1848—50. Вони містяться переважно на доданих аркушах, іноді поруч із рисунками на укр. тематику і фольклор. записами, зробленими до заслання. До 1848 належать зарисовки експедиційного табору, верблюдів, коней, вершників, каравану в степу, створені під час сухопутного переходу від Орська до *Раїма*. До часу плавання Аральським морем 1848 і 1849 належать рисунки, що відображають сцени із життя учасників експедиції на шхуні «Константин», зарисовки морського узбережжя, зокр. могили Акджулпас.

Під час зимівлі на *Косаралі* в Шевченка виник задум створити малюнки із життя народу Приаралля. Так з'явились ескізи «В юрті», «Ткаля», «Хлопчик розпалює грубку». Тієї зими на різних сторінках А. Шевченко записав рядки власних поетичних творів: чистовий автограф уривка поезії «Титарівна», чорнові фрагменти поеми [«Марина»], віршів «За сонцем хмаронька пливе», «Думи мої, думи мої, / Ви мої єдині» (1848), поеми [«Сотник»] та пісні «Ой піду я не берегом — лугом», що ввійшла до тексту поеми, поезій «Дурні та гордії ми люди», «Ми вкупочці колись росли», «Готово! Парус розпустили», «Ми восени таки похожі».

У довідці В. *Обручова,* де дано характеристику знайденим під час обшуку 5 черв. 1850 матеріалам арештованого Шевченка, зазначено: «Два альбома: в них некоторые листы вырваны, на остальных изображены карандашом, большей частью недоконченные, фигуры животных и людей и написаны стихи и песни на малороссийском языке. Содержание их не заслуживает особенного внимания» (*Документи*, с. 192, № 349).

У друк. джерелах А. вперше згадано 1893 у публ. М. *Стороженка* щодо «Справи про худож-

ника Шевченка», яка на той час зберігалася в архіві департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ (кол. *Третій відділ*) (*Стороженко Н*. Новые материалы для биографии Шевченка // *КС*. 1893. № 3). Кілька записів народних пісень і більшість чорнових варіантів поетичних творів уперше опубл. Я. Забіла (Україна. 1907. № 7/8), пісню про *Кармелюка* подав М. Стороженко (Нова рада. 1908), один фольклор. запис навів Д. *Яворницький* у розвідці «Матеріали до біографії Т. Г. Шевченка» (1909). Значну частину записів уперше опубл. Д. *Ревуцький* у ст.: «Шевченко і народна пісня» (*Пам'яті* Шевченка: Зб. статей. К., 1939). Ці, а також записи ще кількох пісень уміщено та прокоментовано у вид.: *ПЗТ: У 10 т*. Т. 6. Три записи вперше надрук. у вид.: *Опис* рукописів Т. Г. Шевченка. К., 1961. Усі записи вміщено та прокоментовано у вид.: *Шевченко Т*. Повне зібр. тв.: У 6 т. К., 1964. Т. 6; *ПЗТ: У 12 т*. Т. 5.

Рисунки, зокр. й ті, що містилися на нині відсутньому аркуші 29, уперше описано і частково репрод. у вид.: *Малярські твори*, № 77—129. Усі наявні рисунки репрод. та прокоментовано у вид.: *ПЗТ: У 10 т*. Т. 8. 1907 А. передано з архіву департаменту поліції до ЧМТ, 1933 — до ІТШ (нині ІЛ).

Літ.: Забіла Я. Автографи і нові твори Т. Г. Шевченка, знайдені в архіві департаменту поліції // Україна. 1907. Т. 3; *Зайцев П*. Альбоми Т. Шевченка // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 6.

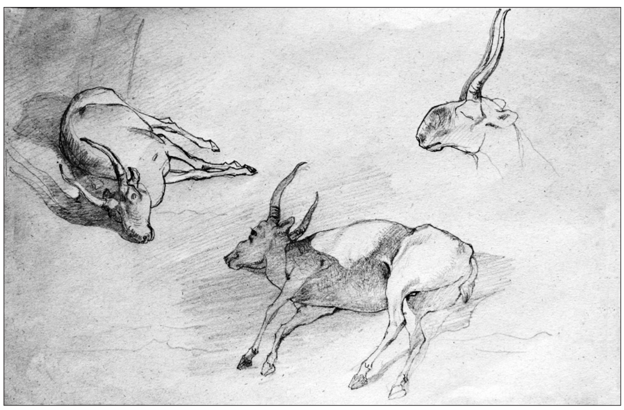
Ірина Вериківська

АЛЬБО́М 1848—1850 — четвертий із п'яти відомих на сьогодні альб. Шевченка. Саморобний, у картонній оправі (12,2×18,9), обклеєній темно-сірим перкалем, зшитий із білого паперу (бл. 11,2×17,8); окремі аркуші не розрізано по верхньому краю, кілька вирвано. Зберігається в ІЛ (Ф. 1, № 109). Як встановив за арх. джерелами Я. Забіла, А. відібрала жандармерія під час арешту Шевченка 1850. Ймовірно, саме тоді його аркуші пронумерували чорнилом від 1 до 29.

А. містить рисунки та начерки, записи фольклор. текстів і рядки власних творів, написаних на засланні — орієнтовно між берез. 1848 і квіт. 1850. Однак тривалий час, спираючись на матеріали слідства від 1 лип. 1850, його датували так само, як *Альбом 1846—1850*. На допиті Шевченко мусив сказати, що «рисунки, находящиеся в этих книжках [тобто у двох відібраних у нього альб. — *Ред*.], рисованы большей частью в Малороссии в 1846 году и несколько в 1849 году на Аральском море» (*Документи*, с. 218, № 374). Не враховували, що заборона писати й малювати змушувала Шевченка, спираючись переважно на укр. сюжети в Альбомі 1846—50, говорити про обидва альбоми сукупно.

Отримавши від А. *Лизогуба* папір, за який 7 берез. 1848 Шевченко щиро дякував, очікуючи у кін. квіт. — на поч. трав. ще «6 тетрадок бумаги» від Ф. *Лазаревського*, перед виходом *Аральської описової експедиції* 11 трав. з Орська Шевченко міг виготовити новий альб. і доповнити Альбом 1848—1850. Призначеному до військ. частини, яка спільно з учасниками експедиції мала вирушити на *Аральське море*, Шевченкові було наказано: «Со всех заметных пунктов, по которым впоследствии можно будет определяться, приказать снимать виды» (*Документи*, с. 164, № 308, прим. 1).

Як і в попередніх, у цьому А. Шевченко використав усі аркуші від титульної сторінки (відповідно до поаркушевої нумерації) до останньої й обкладинку. На перших аркушах містяться переважно зразки фольклору, записані власноруч, і власні фольклор. стилізації — «Собиралась умирать», «Думаш, думаш — не можно жить», «Ввійдеш в хату — самі діти в хаті...» (уривок), «Хоть годину посидимо вкупочці з тобою», «Ой біліє в полі трава-тирса край могили». Там само — план повісті «Из ничего почти барин», а також рисунки, не пов'язані з експедицією і виконані, можливо, ще в Орську — буд. із планом, кілька начерків композицій на сюжети давньогрец. міфів («Селена та Ендіміон», «Дочка хіоського гончаря») і на біблійний сюжет («Лот з дочками»), а також ескіз композиції «Селянин слухає бандуриста». На першому аркуші також є начерки узбережжя Аральського моря, шхуни та човнів під вітрилами. На аркуші 4 і на наступних з'являються зарисовки обрисів гір на узбережжі. Один із них, як з'ясував А. *Костенко*, репрод. у довіднику «Лоция Аральского моря» (1963) (*Костенко А*. За морями, за горами: Тарас Шевченко на Аральському морі. Тарас Шевченко за Каспієм: Худож.-докум. оповідь. К., 1984. С. 144—145). З конкретним епізодом щодо перебування експедиції на о. Ніколая (див. *Аральська описова експедиція*)

Т. Шевченко. Сайгаки. Папір, олівець. 1848

між 13—20 верес. 1848 пов'язано рисунок «Танець на палубі шхуни» (*Макшеєв А. И*. Путешествия по киргизским степям и Туркестанскому краю. СПб., 1896. С. 73). Ймовірно, у верес. на звороті аркуша 7 виконано автопортрет (папір, олівець, 1848) на повний зріст. У 1848 або між 22—29 серп. 1849 створено рисунок «Сайгаки». До завершального періоду плавання 1848 належить рисунок «Група казахів та учасників експедиції на березі Аральського моря».

Кілька рисунків можна датувати періодом зимівлі на *Косаралі* й у *Раїмі* або ж перебуванням в *Оренбурзі* з листоп. 1849 до квіт. 1850. Це начерки автопортрета у вікні, родинних портретів у кімнаті (подібні є в Альбомі 1846—1850), родини біля будинку. Там само — ескіз композиції, пізніше втіленої в сепії «Киргизка», рисунок «Зимові будівлі Аральської експедиції».

Під час другого плавання 1849 виконано численні начерки човна, берегів, затоки, два начерки жанрової композиції на палубі шхуни.

А. 1848—1850, як і попередній, був для Шевченка «записником», у якому він нашвидкуруч, часто в різний час на тих самих сторінках, зарисовував дорожні враження від побаченого, фіксував творчі ідеї.

Першу звістку про рисунки, і зокр. про ескіз «Селянин слухає бандуриста», подав М. *Стороженко* (*КС*. 1898. № 3), згадав їх 1907 Я. Забіла. Усі аркуші з рисунками описав і більшість репродукував О. *Новицький* у вид.: *Малярські твори*. У вид.: *ПЗТ: У 10 т*. Т. 8 уміщено факсимільні репродукції рисунків і комент. до них (окрім «Автопортрета 1848»). Усі фольклор. записи та план повісті «Из ничего почти барин» уперше опубл. Я. Забіла. Їх уміщено та прокоментовано у вид.: *ПЗТ: У 10 т*. Т. 4, 6; *Шевченко Т*. Повне зібр. тв.: У 6 т. К., 1964. Т. 4, 6; *ПЗТ: У 12 т*. Т. 3, 5.

1907 А. передано з архіву департаменту поліції до ЧМТ, 1933 — до ІТШ (нині ІЛ).

Літ.: Забіла Я. Автографи і нові твори Т. Г. Шевченка, знайдені в архіві департаменту поліції // Україна. 1907. № 7/8; *Стороженко М*. Дві записні книжки Шевченка // Нова рада. К., 1908; *Зайцев П*. Альбоми Т. Шевченка // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 6; *Ревуцький Д*. Шевченко і народна пісня // *Пам'яті* Т. Г. Шевченка. К., 1939; *Попов П*. Шевченко і народна творчість // *НШК 1/2*; *Вериківська І*. До історії альбому з Аральської експедиції // *В літопис* шани і любові. К., 1989.

Ірина Вериківська

АЛЬБО́М 1858—1859 — останній із п'яти відомих на сьогодні альб. Шевченка, згадуваний в л-рі як «сулієвський» (за прізв. одного з його власників) або «корсунський» (за місцем створення багатьох малюнків). А. було зброшуровано зі світлого та сіруватого паперу, аркуші розрізані нерівно (бл. 16,2×22,8); на восьми аркушах позначено номери від 4 до 11. Цілісно не зберігся. Нині 13 розрізнених аркушів з рисунками зберігаються у НМТШ. На наявних аркушах — 18 малюнків, виконаних тушшю і пером, сепією та олівцем у трав. 1858 у Петербурзі (копії трьох фрагментів офорта *Рембрандта* «Смерть Марії», малюнок до власного офорта «Дві дівчини») та в Україні впродовж 6 черв. — 22 лип. 1859 (два краєвиди «В Лихвині», «Коло Канева», «В Межиричі», «В Черкасах», «В Корсуні» та етюди дерев із саду у *Корсуні*). Про малювання Шевченка у корсун. саду згадував В. Шевченко: «Здається, не залишив він ні одного кущика в саду, щоб не змалювати його у свій альбом <…>. Тарасові більш подобалися глухі, густі куточки саду» (*Спогади 1982*, с. 31). Краєвиди з А. належать до найкращих зразків пейзажної графіки Шевченка. Більшість з них репрод. у петерб. вид.: *Малюнки* Т. Шевченка. СПб., 1914. Вип. 2.

Т. Шевченко. Священик. Папір, туш. 1858

А. містив фольклор. записи, різні нотатки, які описав та опубл. 1914 П. *Зайцев*, зокр. пісню «Через греблю Микитину» (перші чотири рядки записав Шевченко); уривок із пісні «Ой ви, галочки-чорноперочки» (записав у Корсуні 28 черв. 1859 В. Шевченко з правками Шевченка); рядки з пісні «Чи бачиш ти, дядьку» (записав поет у *Черкасах* між 18 і 22 лип.); пісню «Ой п'яна я, п'яна» (записав Шевченко у с. Зеленьки Канівського пов. 27 лип.).

В А. також є кілька нотаток різних осіб, зроблених у Петербурзі: 11 верес. О. *Оболонський* записав пісеньку з репертуару циганського хору, підписану її виконавицею Н. Перелею, 24 верес. залишила нотатки різного змісту А. *Клоберг*.

Першу звістку про А., який тоді належав В. *Лазаревському*, подав 1888 В. *Горленко*. У його опису малюнків згадано нині відсутній малюнок «У Мошнах». О. *Новицький* у праці «Тарас Шевченко як маляр» (Л.; М., 1914) зареєстрував 10 відомих на той час малюнків з А. У підготовленому ним томі мист.

Т. Шевченко. Читець. Папір, туш. 1858

спадщини (*Малярські твори*) подано усі нині відомі малюнки й більшість репрод. Опис А., факсимільні репродукції і наук. комент. уміщено у вид.: *ПЗТ: У 10 т.* Т. 10; фольклор. записи опубл. у цьому ж вид. (Т. 6) та у вид.: *Шевченко Т.* Повне зібр. тв.: У 6 т. К., 1964. Т. 6; *ПЗТ: У 12 т.* Т. 7.

Від В. Лазаревського малюнки з А. та ін. папери успадкував його син С. Лазаревський, який намагався їх розпродати, але, від'їжджаючи на службу до *Нижнього Новгорода*, доручив цю справу двоюрідному братові І. *Лазаревському*. У черв. 1899 три малюнки з А. придбав Є. Рейтерн, згодом два етюди дерев — С. Боткін (див. *Колекціонування Шевченкіани*). Від них вони 1917—18 надійшли до Рос. музею у Петрограді. Більшу ж частину А. у Б. *Лазаревського* придбав Ф. Сулієв і 1912 подарував КММ. П'ять малюнків із зібрань Є. Рейтерна та С. Боткіна 1929 було передано з Рос. музею у Ленінграді до ІТШ. Пізніше їх долучено до «сулієвської» частини А., з 1933 вони зберігалися у ГКШ, згодом — у ДМШ (нині НМТШ).

Літ.: *Горленко*; *Зайцев П.* Новое о Шевченке // Русский библиофил. 1914. № 1; *Зайцев П.* Альбоми Т. Шевченка // *ПВТ: [У 16 т.].* Т. 6; *Гольдман К.*, *Евстигнеев А.* Вокруг наследства Т. Г. Шевченко // *Тарас* Шевченко в Н[ижнем] Новгороде: Сб. Горький, 1939.

Ірина Вериківська

АЛЬБО́МИ ШЕВЧЕ́НКА виготовлено фабричним способом або самостійно митцем з окремих аркушів паперу, призначено передусім для малювання. Альб. став постійним супутником Шевченка від часу вступу до петерб. *Академії мистецтв*. К. Брюллов, як свідчив М. *Рамазанов*, постійно вимагав від своїх учнів у вільний час замальовувати в альб. усе, що привертає увагу живописністю чи являє інтерес для опанування складнощами рисунка (*Рамазанов Н.* Материалы для истории художеств в России. М., 1863. Кн. 1). Про «вершкові», тобто маленькі, ескізи, накреслювані Брюлловим у власному альб., «весьма невеликолепном», згадував Шевченко в повісті «Художник». Від часу навчання в петерб. АМ зберігся *Альбом 1840—1844,* а також створені пізніше — *Альбом 1845, Альбом 1846—1850, Альбом 1848—1850* та більшість малюнків із *Альбому 1858—1859*. Є підстави вважати, що існували й ін. А. Шевченка. Зокр., рисунки на кількох первинно подвійних і пізніше розрізаних аркушах двох розмірів (21,7×28,7 та 17,8×26,3), виконані 1838—41 у класах гіпсових фігур та натурному, можливо, належали до двох нині невідомих ранніх А. Шевченка. В. *Ковальов* згадував альб. цього періоду, який він бачив у Шевченка і де була брюлловська карикатура на поета, а також велика кількість ескізів В. *Штернберга* та Шевченкові ескізи — «Король Лір», «*Хлопчик із собакою в лісі*» (*Спогади 1982*, с. 85). За свідченням П. Куліша, він бачив альб. Шевченка 1855 у К. *Свідзінського*: «Дивним і незбагненним явищем видавався б для якогось малоросійського пана помираючий поляк, католик і аристократ, в оточенні таких речей, як мідні дошки з українськими сценами, гравійовані поетом Ш[евченком], як його подорожні альбоми, здобуті з десятих рук за великі гроші» (*Кулиш П.* Воспоминания русского о польском археологе Константине Свидзинском // Рус. вестник. 1857. Т. 2). Невідомо, про які альб. йшлося, — чи про перші два, які пізніше належали В. *Тарновському* (молодшому), чи про ін., досі не знайдені. Три офортні дошки «Живописной Украины» із зібрання Свідзінського виявлено у Нац. б-ці у Варшаві (*Паламарчук Г.* Віднайдені шедеври // *ЛУ*. 1989. 9 берез.).

Є свідчення Шевченка і про альб., до яких його рука не встигла доторкнутися, але за якими він дуже побивався. Серед особистих речей, що після арешту 1847 залишились у І. *Фундуклея* і котрі Шевченко просив йому повернути, названо «чистый альбом» (*Документи*, № 268, 284). У двох листах Шевченка до Бр. Залеського з *Новопетровського укріплення* від 10 черв. 1855 та 20 трав. 1856 також є згадки про альб., залишений після арешту 1850 в *Оренбурзі* на зберігання у К. *Герна*. Шевченко знав, чого вартий на той час альб. для художника.

Ірина Вериківська

АЛЬБО́НІ (Alboni) **Марієтта** (Марія-Анна-Марція; 6.03.1826, Чітта-ді-Кастелло, Італія — 23.06.1894, м. Віль-д'Авре, деп. О-де-Сен) — італ. оперна співачка (контральто). Навчалась у Дж.-А. *Россіні* та в муз. ліцеї у Болоньї. Володіла голосом широкого діапазону від контральто до сопрано. Тогочасний рецензент відзначав: «Вона могла б виконувати і басові партії» (Хроника петербургских театров с конца

1826 до начала 1855 года. СПб., 1877. Ч. 1. С. 111—112). У сезоні 1844—45 виступала в Петербурзі, де її міг слухати Шевченко. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» він порівняв з А. одного з персонажів — Машу Прехтель, вродливу дівчину, яка мала чудовий низький голос: «Она превосходно владела своим баритоном, который сначала показался мне грубым для ее возраста. Я тут же окрестил ее знаменитым именем Альбони» (4, 320).

Тетяна Чуйко

АЛЬБРÉХТ Константин (Карл) **Карлович** (4.10.1836, Ельберфельд, тепер у складі Вупперталя, Пн. Рейн-Вестфалія, Німеччина — 14/26.06.1893, Москва) — рос. віолончеліст, педагог, композитор, диригент. Гру на віолончелі опановував спершу в батька, диригента рос. опери в Петербурзі, згодом удосконалював майстерність у А. Шмідта. У 1854—66 грав в оркестрі імператорських театрів у Москві, 1864—65 — викладач хорового співу в муз. класах Імператорського рос. муз. т-ва (Москва), 1866—89 — інспектор і викладач елементарної теорії, сольфеджіо і хорового співу в нововідкритій Москов. консерваторії (1883—85 — в. о. директора). Автор підручників і муз. зб. із сольфеджіо, хорового співу та ін. Серед муз. творів — хори, романси, фортепіанні п'єси. На слова Шевченка написав романс «Утоптала стежечку» («Проторила я дорожку», перекл. О. *Плещеєва*) у зб. «Романсы и песни К. Альбрехта» (М., 1871. № 2) — один із перших зразків муз. інтерпретації лірики поета.

Іван Гамкало

АЛЬМАМБÉК (Альмобет) — казах. ватажок родом із *Косаралу*, служив на шхунах *Аральської описової експедиції*. О. *Бутаков* та О. *Макшеєв* згадують А. у зв'язку з його активною участю в дослідженні *Аральського моря* і довколишньої місцевості. Для Шевченка розповіді А. були важливим джерелом свідчень про цей край. Був відзначений нагородою після закінчення роботи експедиції.

Літ: Документи; *Спогади 1982*; *Большаков Л*. Быль о Тарасе. М.; Оренбург, 1993. Кн. 2.

Леонід Большаков

ÁЛЬТА — річка в басейні *Дніпра*, права притока Трубежа. При злитті Трубежа й А. стоїть м. *Переяслав* (із 1943 — Переяслав-Хмельницький). Шевченко побував тут у серп. 1845; удруге — жив у місцевого лікаря А. *Козачковського* бл. двох місяців наприкінці того самого року; востаннє відвідав Переяслав улітку 1859. Про А. поет знав з дитинства за переказами про боротьбу в цих краях повстанців на чолі з гетьманом Тарасом Федоровичем (Трясилом) та про рух гайдамаків. Річку згадано в поемах «Тарасова ніч»: «Червоною гадюкою / Несе Альта вісті» та «Гайдамаки»: «І Альта плаче: "Тяжко жити! / Я сохну, сохну..."»; «Місяцю мій ясний!.. / Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось, / І Альту, і Сену» (йдеться про розгром польс. військ Б. *Хмельницьким* під *Корсунем* (на Росі) 14—16 трав. 1648 та Т. Федоровичем під Переяславом (на А.) 15 трав. 1630 («Тарасова ніч»), а також про реліг. війну у Франції, зокр. *Варфоломіївську ніч*). Особисті переживання поета, пов'язані з тугою за батьківщиною, відображено в написаній на засланні поемі «Сон — Гори мої високії»: «З Трубайлом Альта меж осокою / Зійшлись, з'єднались, мов брат з сестрою». Численні згадки про А., мальовничі краєвиди її берегів містяться у повісті «Близнецы»: «На правом берегу хотя и скудной, но знаменитой реки Альты расположен хутор старого сотника Сокиры, верстах в четырех от города Переяслава…»; «Перед ними на темно-зеленом лужку, примыкающему к самой Альте, резвилося двое детей в красных рубашках»; «…протоиерей, почерпнув воды из Альты и осеня ее знамением животворящего креста, кропил всех предстоящих» та ін. (4, 17, 28, 103). Пейзажі річки та її околиць у творчості Шевченка мають ностальгійні ознаки, постають як уособлення рідної авторові землі.

Літ.: Жур 1985.

Григорій Зленко

ÁЛЬТМАН Петро Ізраїльович (16/29.06.1904, с. Іван-город, тепер Христинівського р-ну Черкас. обл. — 8.1941, побл. с. Степанців Канівського р-ну тієї ж обл.) — євр. та укр. письменник і літературознавець. Художні твори писав їдишем, літ.-крит. статті й наук. розвідки — укр. та рос. Закінчив Ін-т червоної професури у Києві (1937). Працював 1937—41 ученим секретарем ІЛ. Загинув під час Другої світової війни. Написав зб. оповідань «Мішень сміється» (1931), повість «Позиції» (1934) та роман «Юність» (1941). Автор біогр. нарису «Т. Г. Шевченко» (К., 1939), уперше надрук. в газ. «Вісті» (1939. Січ.). Нарис відзначено премією на конкурсі на кращу біографію поета, оголошеному Держлітвидавом Української РСР та «Літературною газетою» 1939, і того ж року видано окремою книжкою укр., рос., білор., вірм., ерзя-мордов. мовами та їдишем. Опубл. кілька наук.-попул. статей, присвячених життю і творчості поета («Інтернаціональні мотиви у творчості Шевченка», 1938, 1939, рос. мовою та їдишем; «Шевченко як людина», 1939, та ін.).

Тв.: Т. Г. Шевченко: Біографічний нарис. К., 1939.

Віктор Кравець

АЛЮ́ЗІЯ (лат. allusion — натяк, дотеп) — стилістична фігура, яку використовують у худож., ораторській, наук. та буденній мові для рельєфнішого, об'ємнішого окреслення певного явища чи реалії через співвіднесення їх з аналогом, що добре відомий із перебігу істор. подій, життя видатних людей, фольклору, літ. творів тощо («Гордіїв вузол», «Ганнібалова клятва», «або зі щитом, або на щиті», «доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Охрімова свита», «Кайдашева сім'я» і т. ін.). А. особливо утверджується в худож. мисленні 20 ст., зокр. в європ. неоромантизмі, модернізмі, латиноамер. романі, в романах-утопіях, в укр. «химерній» і «сільській» прозі, коли алюзивні міфологеми, філософеми та ідеологеми зазвичай структурують увесь твір. Свого піку алюзійне зображення сягнуло в постмодернізмі.

У творчості Шевченка, поетичній, прозовій та драм., а також у його маляр. доробку А. репрезентовано чи не всіма, як на той час, класичними різноджерельними виявами.

1. А. ***з релігійною*** (насамперед біблійною) підосновою: «І діди нам розказують / Про давні криваві / Тії літа: як рукою / Твердою Своєю / Розв'язав Ти наші руки / І покрив землею / Трупи ворожі. <…> А нині!.. / Покрив єси знову / Срамотою свої люди, / І вороги нові / Розкрадають, як овець, нас / І жеруть!..» («Давидові псалми». 43 — «Боже, нашими ушима»).

В основі цієї гнівної риторики переспівувача — біль за сучасне підневільне становище України, гнобленої Російською імперією, якому протиставлено славне минуле — успішну визв. війну проти польс. шляхти.

2. А., що ґрунтується на реаліях ***стародавньої*** (здебільшого античної) ***історії***: «Ходімо, куме, в піраміду» («Кума моя і я») — натяк на Петропавловський собор у Петербурзі, що слугував усипальницею російських «фараонів»-царів; «Нероне лютий! Божий суд, / Правдивий, наглий, серед шляху / Тебе осудить» («Неофіти») — вгадується несподівана смерть *Миколи I* у 1855, спричинена, ймовірно, приголомшливими реляціями про поразки рос. армії у Кримській війні.

3. А., що завдячує своїм походженням фактам ***середньовічної та нової світової історії***: «В британських, галльських легіонах / Не муштровались!» («Неофіти») — ідеться про багаторічну військову службу як широко застосовуваний царатом спосіб покарання підданих.

4. А., що має своїм корелятом ***історичне минуле й сучасне України та Росії***: «Потомок гетьмана дурного» («П. С.») — про Петра *Скоропадського*, укр. поміщика-конформіста, нащадка гетьмана Івана *Скоропадського*; «І пугав Пугач над Уралом» («Москалева криниця») — про очолюване Ом. *Пугачовим* повстання в Росії 1773—79.

5. А. на ***образи та прототипи літературних героїв***, які є героями раніших творів самого Шевченка чи ін. письменників: «Не заріже батько сина» («Гоголю») — Шевченко, вочевидь, міг мати на думці як Тараса Бульбу з однойменної повісті М. Гоголя, що стратив сина за зраду батьківщини, так і Івана *Гонту* зі своєї поеми «Гайдамаки» та з повісті «Вернигора» («Wernyhora») М. *Чайковського*; «Сначала твой мылый-чорнобрывый остриг бы тебя и одел мальчиком (как сердечную Оксану)» (повість «Наймичка». 3, 102) — себто як героїню повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Сердешна Оксана»; «красавицы вроде героинь покойного Бальзака» («Музыкант». 3, 184) — ідеться про немолодих, т. зв. бальзаківського віку жінок, яких франц. письменник змалював у своїх романах.

6. А. ***автобіографічна***: «Дивлюся на море широке, глибоке, / Поплив би на той бік — човна не дають. / Згадаю Енея, згадаю родину, / Згадаю, заплачу, як тая дитина» («На вічну пам'ять Котляревському») — поет у Петербурзі нудьгує за далекою Україною, як Еней, поневіряючись за межами батьківщини. А. автобіогр. у прикладі поєднується з А. літ.

7. А. сигніфікуються також ***авторськими псевдонімами й самопрізвиськами***. Шевченко підписався вигаданим прізвищем «К[обзарь] Дармограй» під повістями «Княгиня» та «Прогулка с удовольствием и не без морали». То радше навіть не псевдонім, а самопрізвисько.

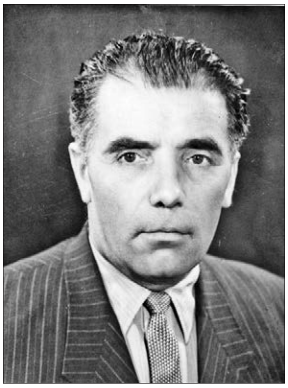
Худож. творчість Шевченка й сама стала багатющим фондом «золотих слів»; послуговуючись їхньою крилатою алюзійністю, укр. народ влучно окреслює свою минулу і сучасну долю, демонструє свій найрізноманітніший самовияв. Див. також *Інтертекстуальність*.

Літ.: Ігнатенко М. Алюзія // Укр. мова й л-ра в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. 1999. № 1.

Микола Ігнатенко

АЛЯДІ́Н Шаміль (12.07.1912, с. Махульдур, тепер с. Нагірне Бахчисарайського р-ну, Автономна Республіка Крим — 21.05.1996, Сімферополь) — кримськотатар. письменник, перекладач і громадський діяч. Учасник Нац. руху крим. татар за повернення до Криму. Із 1931 навчався у Літ. ін-ті ім. О. М. Горького (Москва). Автор численних зб. повістей, оповідань, романів. 1944 його депортовано до Узбекистану; працював консультантом Спілки письменників Узбецької РСР (1945), гол. ред. журн. «Йылдыз» (1979—85); 1994 повернувся до Сімферополя.

1939 уперше переклав кримськотатар. мовою «Заповіт» Шевченка. Того ж року на пленумі СП Союзу РСР, присвяченому *125-літньому ювілею від*

Ш. Алядін

дня народження Шевченка, П. *Тичина* прочитав кримськотатар. мовою «Заповіт» у перекл. А. і високо оцінив його працю: «У вас весь переклад складається зі слів самого Шевченка. І рими його. Це дуже важливо» (див. *Губарь А.* Мы — звезды одного неба… // Крым. известия. 1999. 5—6 марта). За перекл. «Заповіту» його нагороджено ювілейною Шевч. медаллю. У роки Другої світової війни цей варіант перекл. було втрачено. А. запропонував новий варіант, який опубл. у газ. «Голос Крыма» (1994. 14 марта) і «Кримська світлиця» (1995. 12 серп.). Також переклав кримськотатар. мовою вірш Шевченка «Сестрі», який опубл. у вид. «Т. Г. Шевченко. Вибрані поезії». Сімф., 1940), згодом у зб. вибр. тв. «Далекий і близький Шевченко» (Сімф., 1999 [укр. та кримськотатар. мовами]).

Літ.: *Губарь А. И.* Алядинов Шамиль // *Деятели* крымскотатарской культуры (1921—1944 гг.): Биобиблиогр. слов. Симф., 1999; *Фазыл Р., Нагаев С.* Шамиль Алядин // *История* крымскотатарской литературы. Симф., 2001 [кримськотатар. мовою]; *Кирьянов С.* Творчество — самоотдача: О жизни и творчестве Ш. Алядина // Крымские известия. 2002. 10 июля.

Юнус Кандимов

АМАЗО́НКИ — у давніх греків міфічні жінки-воїни, вправні вершниці, що жили на берегах Меотіди (Азовського моря) або в Малій Азії. Згадуються у повісті «Музыкант»: «бесконечная кавалькада амазонок и амазонов», «По миновании амазонок, амазонов <...> я тоже вылез из телеги» (3, 181). Тут, очевидно, йдеться про пишний потік екіпажів багатих гостей у супроводі численної прислуги, які поспішали на бал. Слово «амазон» — Шевченків неологізм, що має яскраве травестійне забарвлення поряд зі словом «амазонки».

Мирослава Шах-Майстренко

АМАНЖО́ЛОВ Касим (26.02.1911, Каркаралінський р-н Карагандин. обл., Казахстан — 17.01.1955, Алма-Ата, тепер Алмати) — казах. поет, перекладач. Навчався у Ленінгр. ін-ті лісу (не закінчив). Автор поетичних зб. Україні присвятив «Баладу про воду».

Переклав вірші Шевченка «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», «Думи мої, думи мої» (1840), «Минають дні, минають ночі», «Ой одна я, одна», «Мені однаково, чи буду», «Косар», «Чи ми ще зійдемося знову?», «Ми вкупочці колись росли», які ввійшли до вид. творів укр. поета казах. мовою; «Вірші і поеми» (Алма-Ата, 1939), «Вибране» (Алма-Ата, 1954), «Вибрані твори» (Алма-Ата, 1961); «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», «Минають дні, минають ночі», «Косар», «Ми вкупочці колись росли» — до вид. «Вибране» (Алма-Ата, 1964); «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!» — до вид. «Вірші і поеми» (Алма-Ата, 1968); «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», «Минають дні, минають ночі», «Косар», «Ми вкупочці колись росли», цикл «В казематі» (у співавт. з А. Егеубаєвим) — до вид. «Кобзар. Вірші і поеми» (Алма-Ата, 1989). Перекл. А. вважаються класичними для казах. л-ри (див. *Кайшибаева Р. К.* С. 58).

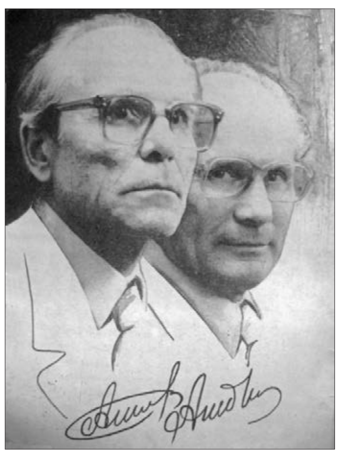
Літ.: Кайшибаева Р. К. Казахско-украинские литературные связи. Алма-Ата, 1977.

Раушан Кайшибаєва

АМАННІЯ́ЗОВ Курбан (22.04.1932, м. Красноводськ, тепер м. Туркменбаші, Туркменистан) — туркм. учений, геолог-мінералог. Д-р геолого-мінералогічних наук (1968), дійсний член АН Туркменистану. Закінчив 1957 Туркм. держ. ун-т (Ашгабат). Виріс у *Форті Шевченка*. 1961 у журн. «Совет эдебияты» (№ 7) надрук. ст. «Тарас Шевченко серед туркменів», у якій висвітлив перебування укр. поета на засланні, його взаємини з туркменами. Автор однойменної статті, у якій розглянув мист. твори Шевченка, створені під час заслання (Туркм. искра. 1969. 26 окт.).

Мерген Курбанов

АМБІ́ЦЬКІ — брати **Юрій Іванович** (13.01.1927, с. Прусик, тепер Сяноцького пов. Підкарпатського воєводства, Польща — 18.07.2000, Львів) і **Мирон Іванович** (18.09.1928, там само) — укр. художники. Працювали в декорат.-прикладному, станковому, монументальному мистецтві, використовували різні матеріали (дерево, мідь, камінь, метал, кераміка). 1964 закінчили Львів. ін-т прикладного та декорат. мист-ва (викладачі Т. Подорожняк, М. Гладкий, М. Курилич, І. Якунін, Я. Ульгурський, І. *Севера*). Ю. Амбіцький з 1957 працював художником-монументалістом на Львів.

Ю. та М. Амбіцькі

худож.-виробничому комбінаті. 1958—63 — викладав у середній школі Львова. Мист. талант братів формувався на основі народного мист-ва, зокр. на традиції лемківського різьблення на дереві та львів. скульптурної школи. Розвиваючи традиції лемківського дереворізьблення, вони разом виконали композиції «Водограй» (1961), «Нащадки Довбуша» (1967), «Танок», «Карпатський рейд» (1975), «Золота осінь» (1979), «Журавлі» (1984), «Господар» (1985), «Материнство» (1988) та ін. Автори барельєфа «Святі Володимир і Ольга», мемор. дошки (обидва твори для лемківської церкви у львів. Шевч. гаю, 1992).

М. та Ю. Амбіцькі. Пам'ятник Т. Шевченку. 1996

До творів на шевч. тематику належать скульптурні композиції «Гайдамаки» (горельєф, дерево, 1961), «Було колись на Вкраїні» (Гамалія) (дерево, різьба, 1964), «Портрет Т. Шевченка» (гальванопластика, дерево, 1975; горельєф, дерево, різьба, 1988). 1994 Ю. Амбіцький створив пам'ятник Шевченку в с. Фразі Рогатинського р-ну Івано-Франк. обл. 1996 М. та Ю. Амбіцькі виконали пам'ятник Шевченку у с. Сокільниках Пустомитівського р-ну Львів. обл. (у співавт. із скульпторами Б. Фреїв, О. Католик; архіт. В. Бліщук, Ю. Квасниця). Брати А. — учасники обласних, республ. та міжнародних (Франція, Угорщина, Німеччина, Канада) виставок. Роботи зберігаються у НМУНДМ, НМТШ, ШНЗ, Харків. етнограф. музеї, НМАШ, МЕХП. Бл. 20 творів придбано Міністерством культури України.

Тв.: Мирон та Юрій Амбіцькі: Виставка творів скульптури. Л., 1988; Каталог виставки Амбіцьких. Л., 1989.

Літ.: Кравченко Я. Різьбярі брати Амбіцькі // *НТЕ*. 1992. № 1; *Красовський І.* Діячі науки і культури Лемківщини: Довідник. Л., 2000; *Коваль Я.* Добрий мольфар Амбіцький // Суботня пошта. 2008. 1 листоп.

Марина Юр, Наталя Янко

АМІ́Н-ЗАДЕ́ Мухіддін (22.03.1904, Худжанд, тепер Согдійської обл., Таджикистан — 22.09.1966, Душанбе; похований у Худжанді) — тадж. поет і перекладач. Навчався 1928—29 в Узб. муз. хореографічному ін-ті (Ташкент). Автор зб. «Промінь» (1935), «Весна Батьківщини» (1939), «Голос перемоги» (1944), «Вибрані вірші» (1949), «Вірші» (1956), «Весна серця» (1964), «Вибрані вірші» (1976; 1980) та ін. Україні присвятив вірш «Моїм українським братам» (1962).

Переклав тадж. мовою вірші Шевченка «Н. Костомарову», «Рано-вранці новобранці», «Заросли шляхи тернами», «І Архімед, і Галілей», «Кума моя і я»; перекл. увійшли до вид. творів Шевченка: «Збірка поезій» (Сталінабад, 1940; 1954), «Заповіт» (Душанбе, 1961).

Літ.: Шодыкулов Х. Их у нас знают, читают... // Комсомолец Таджикистана. 1964. 7 марта; *Дун А. З.* Из истории литературных связей таджикского и украинского народов. Душанбе, 1972; *Шодикулов Х.* Шевченко на Сході // Адабиет ва санъат. 1987. 8 берез. [тадж. мовою].

Хамракул Шодикулов

АМІРІ́ Гайнан (25.08.1911, с. Новий Артаул, тепер Янаульського р-ну, Башкортостан, РФ — 8.10.1982, Уфа, РФ) — башк. письменник і перекладач. Закінчив 1938 Башк. пед. ін-т (Уфа). Автор поем, зб. нарисів, зб. поезій. Досліджував укр. тему в башк. л-рі. Упорядкував і видав башк. мовою зб. «Україна» з творів укр. письменників (1954). Україні присвятив вірші «Україні» та «Люди з погонами стоять на кордоні» (обидва — 1949). Перекладав твори М. *Рильського*, В. *Сосюри*, П. *Тичини*. Переклав 1961 башк. мовою твори Шевченка: баладу «Тополя», вірш «Думи мої, думи мої» (1840). Автор ст. «Тарас Шевченко» (1961), «Два портрети» (1969), надрук. у башк. періодиці.

Суфіян Сафуанов

АМІРЯ́Н Седа (3.12.1926, Діліжан, Вірменія — 21.05.1992, Марсель, Франція) — вірм. літературознавець. Канд. філол. наук (1963), заслужений працівник культури України (1987). Закінчила 1951 філол. ф-т Єреван. ун-ту. Працювала наук. співробітником Ін-ту л-ри ім. М. Абегяна АН Вірменії. Досліджувала вірм.-укр. літ. зв'язки. Популяризувала творчість Шевченка у Вірменії. Авторка низки праць, що синтезували шевченкознавчі пошуки у Вірменії: «Нові відомості про Шевченка у вірменській пресі» (Гракан терт. 1967. 13 січ.), «Невідомий відгук вірменського журналу на смерть Шевченка» (*РЛ*. 1967. № 3), «“Кобзар” Шевченка вірменською мовою» (Лит. Армения. 1964. № 3), «В сім'ї вольній, новій» (Коммунист. 1965. 3 апр.), «Ще раз про статтю Керовбе Кушнеряна “Тарас Шевченко — національний поет Малоросії”» (Историко-филол. журн. 1975. № 4), «Шевченко і Вірменія» (Советакан Гайастан. 1989. 10 берез.), «Співець свободи» (Коммунист. 1989. 10 марта) та ін.

У своїй праці А. спиралася на вірм. шевченкознавця В. *Терзібашяна*: значний фактаж, що його науковець запровадив у вжиток і плідно опрацював, дав імпульс для подальшої роботи над проблемою. Синтезуючи шевченкознавчі пошуки у Вірменії, А. неодмінно

окреслює їх у зв'язку з певною добою та її завданнями, розглядає вірм. шевченкознавство як важливий засіб — на кожному конкретному істор. етапі — розвитку літ. контактів між Вірменією та Україною, шукає тематично-худож. спільність у творчості Шевченка і вірм. письменників, установлює основні напрями вірм. шевченкознавства, досягаючи при цьому точних узагальнень щодо його ролі в розбудові вірм.-укр. літ. зв'язків.

А. — авторка монографії «Вірмено-українські літературні зв'язки» (Єреван, 1972 [рос. мовою]), окремий розділ якої присвячено вивченню теми «Т. Шевченко і Вірменія», кн. «Вірмено-українські літературні зв'язки: Бібліографія» (Єреван, 1975 [рос. мовою]) та низки шевченкознавчих праць, опубл. у зб. наук. шевч. конференцій. Вони засвідчують розвиток вірм. шевченкознавства: від аналізу рецепцій Шевченкового «Заповіту» у вірм. л-рі до порівняння з творчістю А. *Ісагакяна*.

Послідовно розробляючи шевч. проблематику, А. висловила підкріплену переконливим фактажем низку важливих припущень і міркувань щодо кола вірмен, з якими спілкувався Шевченко як художник у *Вільні* й Петербурзі, як засланець, як автор повістей, що залучає в лексику своїх творів вірм. слова.

Упорядкувала вид.: Шевченко Т. Вибране. Вірші, поеми (Єреван, 1989); «Вірменський вінок Шевченкові» (Єреван, 1989 [рос. мовою], останнє складається з розділів: «Вірменські письменники про Т. Шевченка» і «Т. Шевченко у вірменському літературознавстві»); «Шевченко Т. Заповіт» (Єреван, 1990), куди увійшли перекл. «Заповіту» вірм. мовою та дослідження твору укр. поета у вірм. літературознавстві.

Тв.: «Заповіт» Шевченка у Вірменії // *НШК 21/22*; Вірменська поетична шевченкіана // *НШК 24*; Вірмени в житті й творчості Шевченка // *НШК 26*.

Літ.: Задорожна Л. М. Перегук шевченкознавчих поколінь у Вірменії // *В літопис* шани і любові: Зб. малодослідж. фактів життя і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1989; *Задорожна Л. М.* Т. Г. Шевченко і вірменська література. К., 1991.

Людмила Задорожна

АМНО́Н (Амон) (10 ст. до н. е.) — первісток царя *Давида*. Згідно з Біблією, зґвалтував свою зведену сестру (за батьком) Фамар (2 Цар. 13, 1—19). А. вбив його брат Авесалом, аби помститися за безчестя сестри (2 Цар. 13, 23—29). Перший із цих сюжетів Шевченко втілив у поемі-циклі «Царі», обмеживши розповідь тільки злочином А. Завважмо, що поета не зацікавили ін. перипетії біблійної нарації: підступна порада Іонадава, друга й родича А.; та обставина, що Фамар мала приготувати їжу в присутності брата; пропозиція Фамарі одружитися з нею, яку А. відкинув, і така сильна психологічна деталь, як відраза ґвалтівника до жертви після скоєного насильства. Образ царевича А. — «бугай собі здоровий», що живе, «пустуючи, на світі», — постає як худож. реалізація Шевченкового переконання про апріорну злочинність інституту царської влади, її невідповідність людській природі.

Станіслав Росовецький

А́МОРТ (Amort) **Вілем** (7.10.1864, Кунратіце, побл. Праги — 5.09.1913, Прага) — чес. скульптор. Навчався у майстерні свого дядька в Оломоуці. З 1882 працював у каменярських та скульпторських майстернях, 1895 відкрив власну. Автор скульптурних зображень таких чес. митців, як Я. *Врхліцький*, Ю. Зеєр, К. В. Райс, С. *Чех* та ін., кількох мемор. пам'ятників. У 1895 здобув 2-гу премію на конкурсі за проект пам'ятника Фр. Палацькому. Певний час жив в Україні.

Автор проекту пам'ятника Шевченкові в Києві, який не було реалізовано.

Літ.: Amortovy návrhy pro pomník T. G. Ševčenka v Kyjevě // Český svět. 1910—1911. № 10; *Viléma* Amorta model sousoší Tarasa Ševčenka, «slavíka ukrajinského» pro Kyjev // Světozor. 1911. № 11 (на с. 215 фото з коротким описом проекту).

Ігор Мельниченко

АМПЛІФІКА́ЦІЯ, ампліфікаційний ряд (лат. amplificatio — поширення, збільшення) — стилістична фігура, утворена нагромадженням близьких за змістом висловів, що підсилюють названу ознаку, увиразнюють логічну й емоційну характеристику явища. А. ґрунтується на стилістичних можливостях лексичних, синтаксичних синонімів, порівнянь, на змістовій функції гіпербол, градації, на використанні однотипності мовної форми для підсилення аналогії чи контрасту у висловленій думці. А. лежить в основі розгорнутих худож.-словесних образів.

А. в поезії Шевченка виступає важливим компонентом структури медитації, в якій поєднано узагальнення та підсилювальну емпіричну частину — ряд близьких за синтаксичною будовою структур. Таку форму висловлювання зазвичай супроводжує розповідна інтонація; ампліфікаційний ряд часто утворюють однотипні дієслівні речення: «У всякого своя доля / І свій шлях широкий, / Той мурує, той руйнує, / Той неситим оком — / За край світа зазирає» («Сон — У всякого своя доля»); «Отаке-то на сім світі / Роблять людям люде! / Того в'яжуть, того ріжуть, / Той сам себе губить...» («Катерина»). Іноді від одного ряду А. Шевченко одразу переходить до наступного або розширює структуру А. уведенням до котрогось із її складників ще одного ампліфікованого ряду, як у «комедії» «Сон», де нанизувані синтаксичні конструкції з лексичним повтором «той» поєднуються

зі структурами з повтором «так», підсилюючи саркастичну тональність викладу: «Та отечество так любить, / Так за ним бідкує, / Так із його, сердешного, / Кров, як воду, точить!..»

А., наявним в описово-розповідних текстах Шевченка, притаманні високий ступінь експресивності, різноманіття форм: «Гармидер, галас, гам у гаї, / Срамотні співи» («Княжна»), «Аж страх погано / У тім хорошому селі. / Чорніше чорної землі / Блукають люди, повсихали / Сади зелені, погнили / Біленькі хати, повалялись, / Стави бур'яном поросли» («І виріс я на чужині»). У другому прикладі ампліфікований ряд активізує й антонімічні, протиставні відношення між словесними образами.

У Шевченковій поезії переважають А. риторично-питальні, завдяки яким відтворюється безпосередність роздуму суб'єкта мовлення в усьому багатстві відтінків, зокр., інтонації ліричного звертання, співчутливі або засуджувальні інтонації авторського монологу. Нанизувані питання з підсилювальною інтонацією нерідко мотивовано такими дієсловами, як «питати», «згадати», напр.: «Один у другого питаєм, / Нащо нас мати привела? / Чи для добра? Чи то для зла? / Нащо живем? Чого бажаєм? / І, не дознавшись, умираєм» («Один у другого питаєм»).

Прикметна ознака ампліфікованих текстів Шевченка — урізноманітнення структури звертань, видозміна риторичних питань і в доборі повторюваних слів, і в будові речень, співвідносних із віршовим рядком, напр.: «Душе моя, / Чого ти сумуєш? / Душе моя убогая, / Чого марне плачеш, / Чого тобі шкода? Хіба ти не бачиш, / Хіба ти не чуєш людського плачу?» («Сон — У всякого своя доля»).

А. в поетичній мові Шевченка іноді підпорядковується внутрішньому діалогізмові, коли кожне наступне твердження не тільки випливає з попереднього, розгортаючи словесний образ, а й заперечує його. Так, у поемі «Сон — Гори мої високії» побудований на апострофі ампліфікаційно-градаційний ряд поєднано з ін. стилістичними фігурами — апосіопезою (обривом речення) й апофазією (різким рішучим запереченням раніше висловленої думки): «А ви? ви, гори, оддали!!.. / Бодай ніколи не дивиться / На вас, проклятії! Ні, ні… / Не ви прокляті… а гетьмани, / Усобники, ляхи погані!!.. / Простіть, високії, мені! / Високії! і голубії! / Найкращі в світі! Найсвятії! / Простіть!..». Переривання ампліфікаційного ряду, обрамлення його повторами витворює особливий ритміко-інтонаційний лад Шевченкового вірша — з піднесеннями та спадами драматичного монологу, з пришвидшенням і уповільненням часу, з чергуванням логічної аргументації та її емоційного заперечення.

Літ.: Ващенко В. С. Мова Тараса Шевченка. К., 1963; *Стебельська А.* Художня ампліфікація в поезії Тараса Шевченка // Зб. наук. праць Канад. НТШ. Торонто; Онтаріо, 1993. Т. 33.

Світлана Єрмоленко

АМФІТРІО́Н — цар Фів; у давньогрец. міфології син Тіринфського царя Алкея, онук Персея і чоловік Алкмени, яка народила двох синів: Іфікла від А. та Геракла від Зевса. Дізнавшись про мимовільну зраду Алкмени, А. пробачив її та полюбив обох синів. У рим. комедії (у Плавта) А. висміюється як зраджений чоловік, проте в л-рі нових часів після однойменної драми Ж.-Б. *Мольєра* ім'я А. стало символізувати гостинного, хлібосольного господаря. Як прозивне воно вживається в повістях Шевченка «Художник», «Прогулка с удовольствием и не без морали». Напр., в останній: « — Что случилося? — спросили меня оба вдруг мои амфитрионы» (4, 305).

Мирослава Шах-Майстренко

АНА́КІЄВ Мусій Тадейович (роки життя невідомі) — фельдфебель 1-го лінійного батальйону О*ренбурзького окремого корпусу*. Про нього Шевченко згадує в щоденниковому записі 16 черв. 1857: «Теперь, когда уже узнали о моем освобождении, то ближайшие мои начальники — фельдфебель и ротный командир [Є. Косарєв], не увольняя меня от ученья и караула, позволили мне свободные часы от службы проводить на огороде, за что я им сердечно благодарен».

Літ: Большаков 1971.

Леонід Большаков

АНАЛО́ГІЯ ЛІТЕРАТУ́РНА (грец. ἀναλογία — відповідність, схожість) — свідомо використана письменником із певним худож. завданням подібність елементів сюжету, характерів, образності, композиційних засобів тощо, котра може бути застосована як у межах одного твору, так і між різними творами (текстами одного автора або текстами своїм і чужим). У літературознавстві змістове наповнення терміна А. л. не має нормативності й варіюється від дуже широкого структуралістського розуміння А. л. як неповного повтору, паралелізму — основного структурного принципу поетичного тексту — до тлумачення її як стилістичного прийому, повнішого за структурою, ніж порівняння.

Шевченко вдавався до різних А. л.:

1. А. ***в межах одного тексту***. Найпоширеніший її вид — це психологічний паралелізм, А. образно-сюжетна, схожість відносин — типовий для поезії Шевченка засіб: «Реве, стогне хуртовина, / Котить, верне полем; / Стоїть Катря серед поля, / Дала сльозам волю. / Утомилась заверюха, / Де-де позіхає; / Ще б плакала Катерина, / Та сліз більш немає»

(«Катерина»). У деяких творах така А. л. переростає рамки сюжетної ситуації і стає основою сюжетного епізоду, іноді — картини, що обіймає цілий вірш («Вітер з гаєм розмовляє») або його велику частину («На вічну пам'ять Котляревському»). Приміром, звернення в останньому названому творі до розгорнутої А., побудованої на образі соловейка — традиційному символі співця, дає змогу Шевченкові емоційно й виразно акцентувати значення поезії І. Котляревського для укр. письменства, підкреслити непоправну втрату, якої зазнала Україна зі смертю поета. У цьому виді А. л. — відповідно до природи психологічного паралелізму — об'єкти, що зіставляються, різні за своєю природою.

У Шевченка зустрічається й ін. вид А. л. в межах одного тексту, що ґрунтується на зв'язках між якісно однорідними предметами, явищами, процесами (парадигма, як цей вид А. л. називав Аристотель). Приклад — подібність долі матері й доньки в поемах «Слепая», «Відьма». Повторення тієї ж колізії (зведення паном дівчини з народу, а згодом — рідної доньки), що супроводжується повтором деталей та ситуацій (просторовий світ Сліпої й Оксани після їх збезчещення обмежується місцем під ворітьми панського двору; і героїню «Відьми», і доньку її Наталю пан, занапастивши, остригає, забирає з собою з села і, натішившись, кидає на чужині), посилює драматизм твору.

2. А. ***між різними текстами письменника***. Для поезії та прози Шевченка, яким вищою мірою властива варіативність, що поширюється на різні рівні структури твору, цей вид А. л. дуже характерний. Досить згадати подібні за колізією вже названі поеми «Слепая» та «Відьма», однойменні поеми й повісті «Наймичка», «Княжна» — «Княгиня», «Варнак» тощо. Щоби дослідити особливості А. л. такого виду, слід з'ясувати, чи усвідомлював Шевченко свою орієнтацію в пізнішому тексті на раніший як худож. засіб, та розглянути функціональні особливості цієї орієнтації.

3. А. ***з чужим текстом***. Більшість таких А. л. у Шевченка відповідає усталеній літ. традиції і походить від біблійних переказів та античних міфів. Зокр., Шевченко не раз накладає, особливо у творах до заслання, образ ліричного героя-поета на образ біблійного пророка: «Тілько я, мов окаянний, / І день, і ніч плачу / На розпуттях велелюдних» («І мертвим, і живим»); тим самим наголошується романтична ідея месіанського покликання поета. Вгадується А. л. між *Ісусом Христом* із Його дванадцятьма апостолами та центр. персонажем поеми «Тризна», який утворює братство з тринадцяти осіб і стає його провідником; подібно до Ісуса Христа, навчає любові до ближнього, закликає до правди, волі, злагоди, рано полишає землю і т. д. Завдяки цій А. л. Шевченкова концепція образу героя стає естетично вагомішою та переконливішою. Глибинний зміст, що полягає у пророцтві визволення України, має А. л. між деталями біблійної легенди про народження Христа та епізодом народження двох Іванів у містерії «Великий льох»: наміри Ірода та ворон знищити майбутнього провідника народу, згадки про небесне знамення — комету («мітлу») — під час його появи на світ тощо. Серед давньогрец. сюжетів та образів, що дали поетові матеріали для А. л., — сюжети про *Прометея* (ним обґрунтовується в поемі «Кавказ» теза про нескореність кавказ. народів у їхньому опорі рос. цареві) та про *Філемона і Бавкіду*. А. л. з образами старого нерозлучного подружжя, збагачена до того ж гоголівським варіантом їхньої трансформації в «Старосвітських поміщиках», присутня в повістях «Музыкант», «Близнецы». Див. також *Інтертекстуальність*.

Ніна Чамата

АНАТОМІ́ЧНА СТА́ТУЯ З ЧОТИРЬО́Х БОКІ́В — рисунки Шевченка з навч. муляжів людського тіла кін. 1836—37 (див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка*). Із повісті «Художник» випливає, що до викупу з кріпацтва та вступу до петерб. *Академії мистецтв* Шевченко малював у її класах, куди майбутнього художника в позанавч. години проводив натурник Т. *Малишев*. У фігурному класі він малював «анатомию с четырех сторон», невдовзі «наизусть рисовал анатомическую статую Фишера» (4, 137). Крім статуї роботи проф. Віденської академії образотв. мист-в Й.-М. Фішера, тут були також анатомічні фігури, які виконали франц. скульптор Ж.-А. Гудон, рос. скульптор М. Козловський та проф. пластичної анатомії АМ І. *Буяльський*.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 366—369.

Літ.: Новый анатомический фантом // Художеств. газ. 1836. № 4.

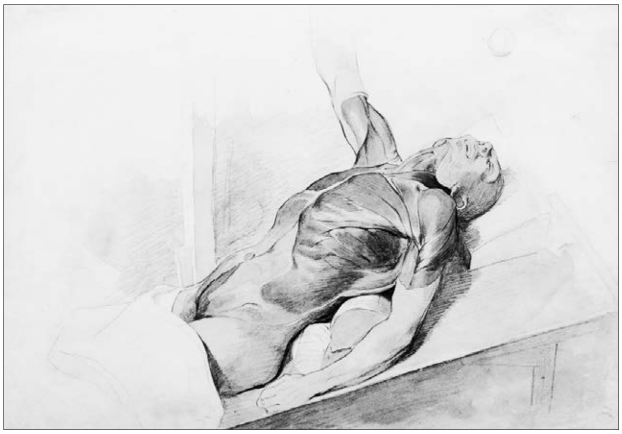
Валентина Судак

АНАТОМІ́ЧНИЙ МАЛЮ́НОК (папір, акварель, 26,3×36,6) — навч. малюнок Шевченка, виконаний у зимові місяці 1841—42 в анатомічному класі петерб. *Академії мистецтв*. Зберігається у НМТШ (№ г—432).

Арх. документи АМ свідчать, що Шевченка 10 січ. 1841 було занесено до списку слухачів лекцій з пластичної анатомії проф. І. *Буяльського*. До курсу входила і міологія (наука про м'язи). Учні вивчали її в зимові місяці, коли можна було студіювати заморожені препаровані тіла. Шевченко слухав цей курс у зимові місяці 1841—42.

На А. м. зображено тіло людини, що лежить на столі, з відпрепарованими грудинними, горловими

та плечовими м’язами. Структуру м’язів чітко модельовано насиченим тоном червоного й вохристого відтінків з наданням живого полиску м’язовій тканині. Водночас відтінками світлої вохри відтворено неживу поблякліть шкіри.

Т. Шевченко. Анатомічний малюнок. Папір, акварель. 1842

Аркуш із малюнком зареєстрував (під № 85) Г. *Честахівський* у складеному ним 1861 списку Шевченкових малюнків (ІЛ. Ф. 1. № 459), що зберігалися в його академ. майстерні. З квіт. 1861 малюнок належав М. *Лазаревському*, згодом А. *Козачковському*, В. *Коховському*, С. *Бразоль*, у якої 1898 його придбав В. *Тарновський* (молодший). Уперше згаданий у *Каталозі Музею Тарновського* (під № 192); уперше репрод. у вид.: *Малярські твори*, табл. 55, № 439. Експонувався на виставці творів Шевченка в Чернігові (1929).

Тв.: ПЗТ: У 12 т. Т. 7. Кн. 1. № 127.

Літ.: Маргорин Е. Илья Буяльский. Лг., 1948; *Марцинковський І.* Професор І. Буяльський — один з учителів Т. Шевченка // Лікар. справа. 2008. № 5—6.

Ірина Веріківська

АНАХРОНІ́ЗМ (від грец. ἀνά — проти, назад та χρόνος — час): 1. Механічна хронологічна помилка (помилка проти літочислення); 2. Несвідоме або свідоме зміщення в часі події, явища або їхніх ознак; 3. Включення до мови твору засобів висловлювання, які не відповідають представленій у ньому істор. добі.

1. ***Хронологічні помилки*** в Шевченка найчастіше трапляються у прозових творах, написаних на засланні. Так, напр., у повісті «Близнецы» є кілька А., котрі можна кваліфікувати як описки, найпоказовіша з яких — випадково перекручений рік *Переяславської ради*: 1645 замість 1654, адже через кілька сторінок у цьому ж творі Шевченко подає точну дату.

2. Чимало несвідомих А. у прозових творах Шевченка можна віднести до т. зв. ***помилок пам’яті***. Напр., описуючи події після 1815 і згадуючи бджоляра-експериментатора П. *Прокоповича*, Шевченко зазначає: «Тогда еще не было Прокоповича», хоч останній займався бджолярством із 1798 («Близнецы». *4*, 24). У повісті «Музыкант» ідеться про те, що під час перебування М. *Глинки* у Качанівці 1833 одна з героїнь виконувала арію Людмили з опери «Руслан і Людмила», хоча цю арію написано в 1841. Наведені й подібні А. в повістях із певною ймовірністю можна пояснити вкрай несприятливими обставинами життя Шевченка на засланні, відсутністю джерел, необхідних для перевірки та уточнення дат. У поетичних творах, написаних до і після заслання, несвідомі А. — це здебільшого хронологічні зміщення в зображенні істор. подій, згадках про реалії; вони часто походять із використаних поетом фольклор. джерел, народної традиції, в окремих випадках — зумовлені тодішнім станом розвитку істор. науки. Напр., у поемі «Гайдамаки» поч. *Коліївщини* Шевченко, йдучи за народними переказами, пов’язує зі святом Маковія («Против ночі Маковія, / Як ножі святили»), яке за православним календарем відзначали 1 серп. за с. ст., хоча за версією М. *Маркевича* (див.: *Маркевич Н.* История Малороссии. М., 1842. Т. 2. С. 661) гайдамацький рух в Україні розпочався повстанням у день Трійці (1768 вона припала на 19 черв.), а сучасні дослідники довели, що пізніше — 26 черв. Часові зміщення є у згадках про перебування Оксани в *Лебедині* (Миколаївський дівочий монастир, котрий мав на увазі Шевченко, за часів Коліївщини ще не існував, його було засновано 1779) та про зосередження 1768 в Умані польс. кінних формувань «Кавалерія народова» (їх запровадили в польс. війську лише 1775). Свідомі А. в Шевченка трапляються переважно в поемах і віршах на істор. теми. До цієї групи належить, зокр., А. у переказаній в «Гайдамаках» історії загибелі титаря, відзначений самим поетом у «Приписах»: «Анахронізм: титаря ляхи замучили зимою, а не літом» (*1*, 510). Прикметне для його творчості взаємопроникнення істор. та міфолог. начал, панівні принципи романтичного зображення дійсності допускають відносно вільне ставлення до хронології, зміщення часових планів, ущільнення істор. подій. Зокр., у поемі «Заступила чорна хмара» Шевченко кількома рядками змальовує драматичні події, які Україна переживала протягом тривалого періоду: «Виступили з-за лиману / З турками татари. / Із Полісся шляхта лізе, / А гетьман-попович / Із-за Дніпра напирає — / Дурний Самойлович». 1676 на Чигирин наступали тільки рос.-укр. війська І. *Самойловича* та Г. *Ромодановського*. Але завдяки сконденсованому зображенню антиукр. сил трагізм становища України на час виступу П. *Дорошенка* постає з високою худож. переконливістю. Деякі А.

з певним ступенем імовірності можна кваліфікувати як худож. засіб: авторська версія в «Гайдамаках» зустрічі М. *Залізняка* з І. *Гонтою* в *Лисянці*, що не відповідає істор. правді, згадка в тій же поемі рядка «Єще Польща не згінела» з «Мазурки Домбровського» — патріотичної пісні, написаної Ю. Вибицьким 1797 (нині державний гімн Польщі). Серед свідомих А. в Шевченкових творах останнього періоду — привнесення з метою посилення сатиричного ефекту в розповідь про першого царя Ізраїльсько-Іудейської держави Саула подробиць, узятих із життя пізніших ізраїл. владарів («Саул»).

3. Про ***мовні* А.** див.: *Архаїзми; Біблеїзми; Історизми; Церковнослов'янізми*.

Клавдія Сєкарєва

АНГЛІ́ЙСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Згадки, крит. зауваження й захоплені відгуки в Шевченкових листах, Щоденнику і повістях, спогади його друзів свідчать, що укр. поет був добре обізнаний зі здобутками англ. культури. Завдяки високій інтелектуальній культурі Шевченка, його двоєдиній сутності майстра пера і пензля, його надзвичайному прагненню естетичних і, зокр., літ. вражень та театр.-літ. середовищу, в якому він перебував, особливо в роки навчання в *Академії мистецтв*, поет здобув глибокі знання зі світової л-ри, у тому числі англ. Найулюбленішим Шевченковим письменником епохи Відродження був В. *Шекспір*, з творами якого (у рос. перекл. М. *Кетчера*) він майже не розлучався. Возив їх із собою Україною в 1840-х, а опинившись на засланні й згодом у *Нижньому Новгороді*, просив А. *Лизогуба* та М. *Лазаревського* надіслати їх йому (Шевченкові листи від 11 груд. 1847, 21 січ. 1858). За спогадами Н. О. *Білозерської*, укр. поет часто цитував уривки з Шекспірових і Байронових творів. Шевченко високо цінував Шекспіра як речника гуманістичних ідей, як найбільшого генія драми. Він захоплювався творами англ. драматурга в сценічному виконанні А.-Ф. *Олдріджа*, П. Мочалова. 1843 створив два малюнки «Король Лір» за мотивами однойменної трагедії англ. драматурга. У повісті «Музыкант» згадано Шекспірового чарівника Просперо (із драми «Буря»). Окремі дослідники, зокр. Ю. *Бойко-Блохин*, припускають, що в Шевченкових творах («Сон», «Титарівна») відчутно вплив творчого методу англ. драматурга, зокр. трагедії «Річард III», яку 1842 переклав рос. мовою М. Кетчер. У 1840-ві її часто ставили в Москві, і роль Річарда блискуче виконував П. Мочалов. Шевченко бував у Москві в ті роки, то, мабуть, бачив цю постановку. Тому є певні підстави вважати, що сцена сну Річарда III перед битвою, коли до сплячого короля приходять тіні ним же замучених жертв, позначилася на Шевченковій поемі «Сон», у тому епізоді, де тіні замучених козаків кружляють над пам'ятником *Петрові I* і проклинають його за масове винищення козацтва. Те вічне сатанинське, що вражає у Річарді III, повторюється і в кількома влучними штрихами окресленій постаті Шевченкового Микити (поема «Титарівна»), що дечим нагадує і героїв Дж.-Ґ. *Байрона*. Шевченків вірш «У Вільні, городі преславнім» вражає Шекспіровою силою зображення трагічного. Можливий певний вплив п'єс Шекспіра на композицію «Назара Стодолі». Д. *Чижевський* зараховував поему «Москалева криниця» до байронічних. О. *Білецький*, аналізуючи поему «Великий льох», підкреслював, що три ворони, які вихваляються одна перед одною своїми злочинами, явно споріднені з трьома відьмами з Шекспірового «Макбета». Певний інтерес виявив укр. поет до творів англ. прозаїків XVIII і XIX ст.: Д. *Дефо*, Дж. *Свіфта*, А. *Радкліф*, О. *Ґолдсміта*, В. *Скотта*, Ч. *Діккенса*. Особливо високо цінував Д. Дефо, чийого «Робінзона Крузо» радив читати і дітям, і дорослим, надіслав цю кн. в франц. перекл. своїй племінниці Ф. *Шевченко* з написом «Любій Прісі на пам'ять од дядька *Тараса Шевченка*. 1859. Сентября 12» та з порадою уважно перечитати (листи до В. *Шевченка* від 10 верес. 1859 та 23 берез. 1860). Роман згадується у повісті «Художник» (гол. герой дає читати його Паші), у листі до М. *Осипова* від 20 трав. 1856. На тему цієї кн. Шевченко створив сепію «Робінзон Крузо» (1856). Дж. Свіфта згадує Шевченко в повісті «Несчастный». Поет міг читати цей твір у рос. перекл. Є. Коржавіна. До романів С. *Річардсона,* через їхню солодкуватість і розтягненість, поет ставився критично, як і загалом Шевченкові сучасники. З повісті «Художник» довідуємося, що укр. поет із задоволенням читав (очевидно, у рос. перекл.) Діккенсів роман «Життя і пригоди Ніколаса Ніклбі», який він називає «знаменитим», згадує і журн. «Библиотека для чтения», де цей перекл. опубл. (1840, тт. 38—39). Описуючи хутір Олени Калити (повість «Близнецы»), Шевченко зазначає, що на столі там лежав томик «Отечественных записок», розкритий на тексті «Давида Копперфилда» (4-та публ., 1851, перекл. І. Введенського). Шевченко віддавав належне творам В. Скотта за правдиве зображення істор. подій, правильне відтворювання колориту епох. У повісті «Музыкант» зазначає, що В. Скотт — надзвичайний майстер у зображенні романтичних картин та в описах природи (йдеться, очевидно, про романтичність сприймання нац. історії). Але з Передмови до нездійсненого вид. «Кобзаря» (1847) очевидно, що Шевченко надавав перевагу Р. *Бернсові* над В. Скоттом за те, що Бернс міцніше тримався свого нац. коріння.

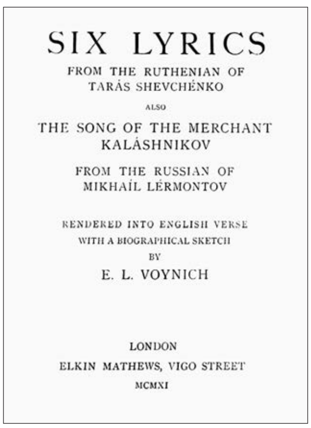
Шевченко був обізнаний з окремими творами англ. поетів передромантичної доби — Дж. *Макферсона*

та Е. *Юнга*. Усе життя він цікавився творчістю Дж.-Ґ. Байрона, часто цитував його. Є чимало спільних мотивів у творчості обох поетів: богоборчі ідеї, ненависть до поневолювачів, заклики до боротьби за волю. Особливо любив укр. поет «Прощальну пісню Чайльд-Гарольда» у перекл. А. *Міцкевича*. Шевченковій поезії загалом майже не властивий демонічний індивідуалізм Байронових персонажів. Лише на поемі «Тризна», серед Шевченкових творів художньо несподіваній і незвичайній щодо мотивів, стилю і фразеології, виразно позначилися особливості рос. байронічної поеми 1820—30-х (уривчастість композиції, патетична манера розповіді, експресивна тропіка, серпанок загадковості й недомовленості в змальовуванні героїв твору). Інтерес Шевченка до істориків — шотл. Дж. *Ґілліса* й англ. Е. *Ґіббона* — пов'язаний з любов'ю до античності. У щоденниковому записі від 27 серп. 1857 поет, захоплюючись пароплавом і розвитком техніки, називає «великим» англ. інженера-винахідника Дж. *Ватта*, що вдосконалив парову машину. У своїх творах укр. поет згадував філософа Ф. *Бекона* («Прогулка с удовольствием и не без морали»), реформатора, першого перекладача «Біблії» англ. мовою Дж. *Вікліфа* («Художник»), графіка-сатирика В. *Гоґарта* (Щоденник, запис 2 лют. 1858), геолога Р.-І. *Мурчісона* («Близнецы»).

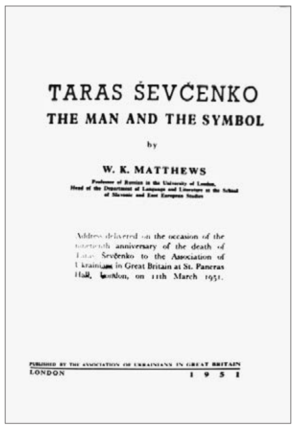
У популяризації літ. і мист. спадщини Шевченка серед англ. читача беруть участь різні своїм світоглядом, знанням і талантом письменники, публіцисти, громадські діячі й досить рідко професійні перекладачі, що й позначається на сприйманні творчості поета. Матеріали англ. шевченкіани мають неоднакову істор.-літ. вартість. До англ., амер. і канад. л-ри ім'я Шевченка входило значною мірою одночасно (див. також: *США література і Шевченко; Канадська література і Шевченко*). Дотепер Шевченко ще мало відомий широкому читачеві англомовного світу; він знаний у колах укр. іммігрантів як поет-патріот, символ болюче коханої, але втраченої Вітчизни, в академічних — як об'єкт наук. дослідження, але як поет-геній, що стоїть поруч з Й.-В. *Ґете*, Дж.-Ґ. Байроном, О. Пушкіним, В. Вітменом та ін., він мало відомий.

1844—45 англ. гравер Дж.-Г. *Робінсон* викарбував на сталі 12 ілюстрацій Шевченка до кн. М. *Полевого* Русские полководцы» (СПб., 1845). Англ. читача з творчістю Шевченка першими знайомили політ. емігранти з України і Росії (М. Драгоманов, О. *Герцен*, М. *Огарьов*, С. Кравчинський та ін.), популяризуючи його не лише як великого поета, а й як політ. діяча, борця за волю. Перша англомовна праця про Шевченка в Англії — студія «Південноросійський поет» — з'явилася 5 трав. 1877 у літ. тижневику «All the Year Round», який видавав Ч. *Діккенс-молодший*. У ній відчутно вплив популярних тоді в Європі ідей Т. Карлайла про обожнювання нац. героїв, зокр. поетів. У цій анонімній ст., побудованій на матеріалі крит.-біогр. нарису Е.-А. *Дюрана*, подано життєпис Шевченка і характеристику його як поета, що був речником свого народу, на тлі стисло викладеної історії цього народу; підкреслено художнє подвижництво поета, антикріпосницький характер його творчості, популярність «Кобзаря», що є доказом слабкості Російської — здавалося б, усемогутньої — імперії. Водночас упадає в око недостатня поінформованість невідомого автора (щодо творчості Шевченка під час та після заслання тощо). Глибший аналіз і докладніші відомості про Шевченка є в працях славіста В.-Р. *Морфілла* — автора досить вичерпного життєпису укр. поета, рецензій на празьке вид. «Кобзаря» і на антологію «Вік». Науковець переклав Шевченкову поезію «І день іде, і ніч іде» (не опубл.), уривки «Заповіту», «Подражанія 11 псалму»; прозою переклав Шевченкові вірші «Садок вишневий коло хати», «Ой три шляхи широкії», «Ой одна я, одна» (перших 8 рядків).

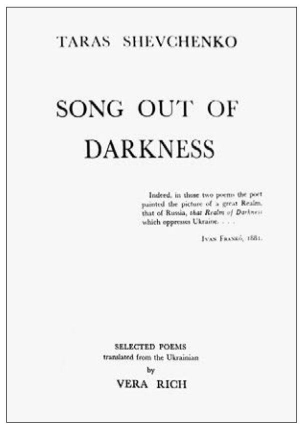
1883 опубл. курс лекцій з порівняльної лексикології К. *Абеля*, у якому в заг. рисах говорилося про спадщину Шевченка як про найвизначніше явище

SIX LYRICS
FROM THE RUTHENIAN OF
TARÁS SHEVCHÉNKO
ALSO
THE SONG OF THE MERCHANT
KALÁSHNIKOV
FROM THE RUSSIAN OF
MIKHAÍL LÉRMONTOV
RENDERED INTO ENGLISH VERSE
WITH A BIOGRAPHICAL SKETCH
BY
E. L. VOYNICH
LONDON
ELKIN MATHEWS, VIGO STREET
MCMXI

Т. Шевченко. Шість ліричних віршів. М. Лермонтов. Пісня про купця Калашникова. Лондон, 1911

TARAS ŠEVČENKO
THE MAN AND THE SYMBOL
by
W. K. MATTHEWS
Address delivered on the occasion of the ... anniversary of the death of Taras Ševčenko to the Association of Ukrainians in Great Britain at St. Pancras Hall, London, on 11th March 1951.
PUBLISHED BY THE ASSOCIATION OF UKRAINIANS IN GREAT BRITAIN
LONDON 1951

В.-К. Меттьюз. Тарас Шевченко. Людина і символ. Лондон, 1951. Титул

TARAS SHEVCHENKO
SONG OUT OF
DARKNESS
Indeed, in those two poems the poet painted the picture of a great Realm, that of Russia, *that Realm of Darkness* which oppresses Ukraine. . . .
IVAN FRANKÓ, 1881.
SELECTED POEMS
translated from the Ukrainian
by
VERA RICH

Т. Шевченко. Пісня з темряви. Лондон, 1961. Титул

укр. л-ри. 1897 славіст, перекладач (головно з рос. та чес. мов) Ф. *Марчант* у «Записках Англо-російського літературного товариства» опубл. ст. про Шевченка і подав у ній власні перекл. кількох поетових творів, зокр. перших восьми рядків «Заповіту», поем «Іван Підкова», «Тарасова ніч», віршів «Думи мої, думи мої» (1839) та ін. 1899 оприлюднено в багатотомній «Універсальній антології», що вийшла друком у Лондоні, Шевченкову поему «Тарасова ніч» у перекл. Л. Вайнера (другий англомовний переклад). 1902 у Лондоні опубл. твір С. *Ейдіна* «Перекотиполе, або Літні дні в Малоросії», заголовок якого та певною мірою зміст підказані заспівом до Шевченкової поеми «Мар'яна-черниця». 1911 роком датовано першу книжкову публ. Шевченкових перекл. англ. мовою: вийшла зб. Шевченкових поезій «Шість ліричних віршів», що містила «Заповіт», «Мені однаково, чи буду», «Минають дні, минають ночі», «Косар», «Минули літа молодії» (під назвою «Зима»), «Зоре моя вечірняя» (пролог до поеми «Княжна») у перекладі Е.-Л. *Войнич*. У кн., куди включено і «Пісню про купця Калашникова» М. *Лермонтова*, уміщено написані Е. Войнич передм. та нарис життя і творчості Шевченка. Ці перекл. знаменували новий, важливий етап англомовної шевченкіани. Їх часто передруковують і тепер (зокр., перекл. «Заповіту»), що свідчить про їхню худож. і пізнавальну вартість. Саме рецензія на перекл. Е. Войнич, яку написав Р. Лінд, була першою згадкою в англ. щоденній пресі про Шевченка (14 лют. 1912). 1911 рос. правник-емігрант Л. *Расторгуєв* опубл. містку інформ. англомовну брошуру про Шевченка. 1914 в англ. пресі з'явилася низка статей про Шевченка. 1 квіт. 1915 П. *Селвер* опубл. у тижневику «The New Age» власний перекл. Шевченкового «Заповіту». 1916 П. Селвер опубл. власні перекл. автобіогр. листа Шевченка до ред. журн. «*Народное чтение*» (у ред. П. Куліша) та уривків з поетового Щоденника в попул. тижневику «The New Age». Ті ж перекл. П. Селвер умістив в «Антології новітньої слов'янської літератури в прозі і віршах», яку уклав 1919. В антології уміщено і перекл. Шевченкових віршів «І небо невмите, і заспані хвилі», «Якби ви знали, паничі», «Огні горять, музика грає». У 1960-х П. Селвер переклав повість «Художник» (не опубл.). Популяризації спадщини Шевченка сприяли і перекл. К.-Е. *Робертса-Бехгофера* (прозовий перекл. «Катерини», 1915, віршовий — «Тарасової ночі», 1928, обидва — у співавт. з С. Вольською). Значну роль в ознайомленні англ. громадськості з творчістю Шевченка відіграє славістичний журнал, видаваний у Лондоні при Ін-ті славістики з 1922. У 1924 у ньому при сприянні Р.-В. Сетона-Вотсона опубл. ст. І. Франка «Тарас Шевченко», написану до ювілею 1914. До шевч. ювілею 1939 нові перекл. Дж. *Ліндсея* та П. *Бресліна* опубл. в англомовній рос. періодиці. Вони цікаві з погляду історії англомовної шевченкіани, але у Великій Британії невідомі. Прибуття бл. 25 тис. українців до цієї держави після Другої світової війни стимулювало зацікавлення творчістю Шевченка серед ширшого читача. 1951 до 90-річчя від дня смерті Шевченка з доповіддю про нього виступив В.-К. *Меттьюз* («Тарас Шевченко. Людина і символ». Лондон, 1951). 1955 у лондон. славістичному журн. «The Slavonic and East European Review» уміщено розвідку літературознавця Ю. Бойка «Тарас Шевченко і західноєвропейська література» в англомовному перекл. В. *Свободи*. 1956 ця праця вийшла в Лондоні окремим вид., у якому подано і 13 творів Шевченка в англ. перекладах, зокр. вперше опубл. перекл. поезій «Пророк» та «Ісаія. Глава 35» (перекл. С. *Ґардінер*). Досить багата інформацією шевченкознавча студія П. *Бентлі*, уміщена в англомовному вип. «Кур'єра ЮНЕСКО» 1961.

На поч. 1960-х у Великій Британії, як і в усьому світі (передусім там, куди доля закинула українців), готувалися до Шевченкових ювілеїв 1961 та 1964. Утворений у 1960 Шевч. ювілейний комітет Великої Британії поставив перед собою завдання опубл. всі твори Шевченка англ. мовою в нових перекл. Завдання це не поталанило зреалізувати повністю, опубл. лише частину віршової спадщини поета в перекл. Віри *Річ*. Перший перекл. Віри Річ — поеми «Кавказ» зі ст. перекладачки про цей твір — опубл. у весняному вип. лондон. квартальника «The Ukrainian Review» за 1959. Віра Річ опубл. перекл. 55 творів Шевченка (серед них — 9 поем) та уривка поеми «Княжна». 16 творів — «Причинна», «Неофіти», «Маленькій Мар'яні» та ін. — опубл. уперше. Більшість перекл. уміщено в зб. «Пісня з темряви» 1961 та в квартальнику «The Ukrainian Review», зокр. цикл «В казематі» (1965) і т. зв. «Аральський цикл» (1999). На пам'ятнику Шевченка у Вашингтоні (відкрито 27 черв. 1964) уривок з поеми «Кавказ» викарбувано в перекл. Віри Річ. 2007 київ. вид-во «Мистецтво» опубл. вибрані поезії Шевченка в оригіналі та в перекл. Віри Річ (92 поезії). У 1960-х твори Шевченка перекладав і Г. *Маршалл*. Досліджуючи творчість А.-Ф. Олдріджа, він захопився Шевченком як особистістю і талановитим автором. Під впливом М. *Бажана* (перша зустріч у Лондоні 1946) почав перекладати твори Шевченка англ. мовою з оригіналу. Перекл. опубл. в англомовній добірці Шевченка (Москва, 1964) — 21 поезія повністю і уривок вірша «Чи не покинуть нам, небого» (36 перших рядків) і в Зб. праць 10-ї наук. шевч. конференції — «Заповіт». Усього опубл. понад 1250 рядків, причому твори «Дівичії ночі», «Сестрі», «Світе

ясний! Світе тихий!», «Ликері», «І Архімед, і Галілей» перекл. вперше. Чималі заслуги перед англомовною наук. шевченкіаною В. Свободи. Зокр., вартісні його три статті, присвячені стосункам між Шевченком та В. *Бєлінським*. У полеміці з Ф. *Приймою* щодо авторства анонімної рецензії на «Кобзар», опубл. в трав. 1840, В. Свобода в ст. «Шевченко і Бєлінський: Новий погляд» (1978), залучивши до співавт. фахівця з теорії ймовірності й статистики — проф. Шеффілдського ун-ту Р. Мартіна, застосовує вперше в шевченкознавстві статистично-стилеметричний комп'ютерний аналіз (за системою дослідника з Кембриджа А. Юла). Працював В. Свобода над історією підцензурних видань поетових творів, написав чимало рецензій на шевченкознавчі публ.

Знайомству з Шевченковою творчістю сприяли поетові ювілеї 1961 і 1964 (див.: *100-літні роковини від дня смерті Шевченка* та *150-літній ювілей від дня народження Шевченка*). Найвизначніші шевч. вечори в ці роки відбулися в Лондоні (19 берез. 1961), Ноттінгемі (4 і 11 берез. 1964) та Единбурзі (11 берез. 1964). Тоді англ. газ. вміщували статті про Шевченка та вшановування його пам'яті («The Times». 1861. 18 берез.; «The Daily Telegraph». 1961. 20 берез.; «The Times Literary Supplement». 1965. 4 листоп.). Протягом останніх десятиріч щорічні шевч. свята відзначають зазвичай укр. громади у Великій Британії, передусім у Лондоні, Манчестері, Единбурзі, зокр., змістовними були святкування в Лондоні 1992. Популяризації творчості Шевченка серед британців сприяє Б-ка ім. Шевченка при Союзі українців Британії, заснована на поч. 1960-х. Чимало шевченкознавчих матеріалів і перекл. поетових творів англ. мовою опубл. англомовний квартальник «The Ukrainian Review» що виходив у Лондоні заходами Союзу українців Великої Британії (1954—99). Значно сприяють осмисленню англомовної шевченкіани бібліогр. покажчики М. *Тарнавської*, О. *Кравченюка*, О. *Соколишина*, Б. Винара, О. П'ясецької. Рецепцію творчості Шевченка у Великій Британії досліджували І. *Дубицький*, Р. *Смаль-Стоцький*, О. *Жомнір*, Р. *Зорівчак*.

Пер.: Shevchenko T. Taras' night / Transl. by L. Weiner // The Universal Anthology. London, 1899. Vol. 29; *Six lyrics* from the Ruthenian of Taras Shevchenko, also the Song of the Merchant Kalashnikov from the Russian of Mikhail Lermontov. London, 1911 (Vigo Cabinet Series, 86); *Anthology* of Modern Slavonic literature in prose and verse / Transl. by P. Selver. London, 1919; *Shevchenko T*. Song out of darkness / Transl. by V. Rich. London, 1961; *Shevchenko T*. Selected works. Moscow, 1964; *Shevchenko's* 'Aral Sea' Poems / Transl. by V. Rich // The Ukrainian Rev. 1999. Vol. 46. No. 1; *Шевченко Т*. Вибрана поезія. Живопис. Графіка = Shevchenko T. Selected Poems. Paintings. Graphic Works / Вст. ст. «Тарас Шевченко» І. Дзюби; пер. творів Т. Шевченка і вст. ст. «Тарас Шевченко» англ. мовою В. Річ. К., 2007.

Літ.: Anon. A South Russian poet // All the Year Round. 1877. 5 May. Vol. 18. No. 440; *Morfill W. R*. The peasant-poets of Russia // The Westminster Review. Vol 58; *Abel C*. The slavification of the Finnish area // Slavic and Latin. Ilchester lectures on Comparative Lexicography. Oxford; London, 1883; *Morfill W. R*. A Cossack poet // The Macmillan's Mag. 1886. Vol 53. No. 4; *Marchant F. P*. An appreciation with translations from Shevchenko's Little, or Malo-Russian poetry // The Anglo-Russian Literary Society Proceedings. 1897. No 18; *Nicholson C. A*. The Comfort-Lady and other verses. London, 1911; *Rastorgoueff L. P*. T. Shevchenko, the National Poet of Oukraïna. London, 1911; *Lynd R*. Six lyrics from the Ruthenian [Review]. The Daily News. 1912. Feb. 14; *Franko I*. Taras Shevchenko // The Slavonic Rev. 1924—25. Vol. 3; *Филипович П*. Шевченко і романтизм // *ЗІФВ*. Кн. 4; *Дубицький І., Смаль-Стоцький Р*. Шевченко в англійській мові // *ПВТ*: [*У 16 т*.]. Т. 15; *Савченко С*. Шевченко і світова література // *Наукові* записки Київ. держ. ун-ту. Зб. філол. ф-ту. К., 1939; *Рудницький М*. Твори Шевченка англійською, італьянською і французькою мовами // Л-ра і мист-во. 1941. № 3; *Matthews W. K*. Taras Shevchenko: the man and the symbol. London, 1951; *Bojko Ju*. Taras Shevchenko and West European literature. London, 1956; *Родзевич Н*. З історії українсько-англійських літературних зв'язків // Вітчизна. 1956. № 10; *Чижевський Д*. Історія української літератури від початків до доби реалізму. Нью-Йорк, 1956; *Manning C. A*. English translations of Shevchenko // Ukrainian Commentary. 1958. Берез.; *Manning C. A*. Shevchenko in English literature // Наш Шевченко: Зб.-альм. у сторіччя смерті Поета = Our Shevchenko: a Collection of works commemorating the centennial of the Poet's death. Jersey City, N. J., 1961; *Bentley P*. Taras Shevchenko, Ukraine's poet of freedom // The UNESCO Courier. 1961. No. 7/8; *Кравченюк О*. Бібліографія шевченкознавства англійською мовою // Сучасність. 1964. № 3; *Кравченюк О*. Переклади творів Т. Шевченка англійською мовою // Сучасність. 1964. № 12; *Shevchenkology* in English. New York, 1964; *Білецький О. І*. Світове значення творчості Шевченка // Білецький О. І. Зібр. праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2; *Білецький О. І*. Ідейно-художнє значення поеми «Великий льох» // *Білецький О. І*. Зібр. праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2; *Булат В. М., Кобилецький С. І., Погребенник Ф. П*. Шевченко йде по світу. (Відзначення 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка в зарубіжних працях): [В тому числі Англія] // *Всенародна* шана. Відзначення сторіччя з дня смерті та 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. К., 1967; *Бойко Ю*. Творчість Т. Шевченка на тлі західньоевропейської літератури // *Бойко Ю*. Вибране. Мюнхен. 1971. Т. 1; *Bida C*. A quest for the dramatic. Ukrainian authors turn to Shakespeare / Зб. на пошану проф. д-ра Юрія Шевельова. Мюнхен, 1971; *Жомнир А. В*. Вопросы поэтики и стиля Шевченко в переводах на английский язык: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. К., 1971; *Swoboda V., Martin R*. Shevchenko and Belinsky Revisited // The Slavonic and East European Rev. 1978. Vol. 66. October; *Скуратовський В*. Шевченко в контексті світової літератури // Всесвіт. 1978. № 3; *Тарнавська М*. Перші два англомовні видання про Шевченка та їхні автори: Войнич і Расторгуєв // Сучасність. 1987. Січ.; *Shevchenko* and the world / Compl. by V. Borodin. Kiev, 1988; *Зорівчак Р*. Українсько-англійські літературні взаємини // *Українська* література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті. У 5 т. К., 1988. Т. 3; *Зорівчак Р*. Шевченко в англомовному світі // *Шевченко* і світ. К., 1989; *Ukrainian literature* in English: Books and pamphlets, 1890—1965: An annotated bibliography. Edmonton, Alta, 1988; *Shevchenko books* in English, 1911—1988 // Forum. 1989. No. 77;

Свобода В. Шевченко і Бєлінський // *ЗНТШ*. Т. 221; *Ukraine*: A bibliographic guide to the English-Language publications. Englewood, Colo., 1990; *Ukrainian literature* in English: Articles in journals and collections, 1840—1965: An annotated bibliography. Edmonton, Alta, 1992; *Zorivchak R.* The most important problems of Anglophone Shevchenkiana: Translations, research works // Translation — the vital link: Proceedings of the XIII FIT World Congress (Brighton, UK, 1993). London, 1993; *Зорівчак Р., Дінглі Дж.* Найчільніші проблеми англомовної шевченкіани: Другий міжнародний конгрес україністів (Львів, 22—28 серпня 1993 р.) // Літературознавство: Доп. і повідомл. Л., 1993; *Одарченко П.* Шевченко і Шекспір // *Одарченко П.* Тарас Шевченко і українська література: Зб. ст. К., 1994; *Zorivchak R.* English Language Shevchenkiana: Translations and Research // Наше життя = Qur life. 1995. № 2; *Ukrainian* literature in English: 1980—1989. An annotated bibliography. Edmonton & Toronto, 1999; *Independent* Ukraine: A bibliographic guide to the English-Language publications, 1989—1999. Englewood, Colo., 2000; *Тарнавська М.* Англомовна шевченкіана останніх двадцяти років // *Світи 2001*; *Тарнавський М.* Іронічний рай Шевченка // *Світи 2001*; *Зорівчак Р.* Шевченкіана Віри Річ // Посвята: Літературно-мистецький зб., присвячений 190-й річниці від дня народження Т. Г. Шевченка. Л., 2003; *Зорівчак Р.* Шевченкіана у Великобританії // Вісник НТШ 2006. Чис. 37; *Зорівчак Р.* Шевченкове слово в англомовному світі // Інозем. мови в навч. закладах. 2007. № 1; *Зорівчак Р.* Сприйняття творчості Тараса Шевченка у Великобританії // *На перехресті* культур: Зб. наук. праць на пошану Леоніда Рудницького з нагоди його 70-річчя = At the Crossroads of Cultures: Essays in Honor of Leonid Rudnytzky, on the Occasion of His 70th Jubilee. Л.; Філадельфія, 2008; *Дроздовський Д.* Taras Shevchenko: Знайомство з туманним Альбіоном // Всесвіт. 2009. Ч. 1/2; *Зорівчак Р.* Шевченкознавство в англомовному світі // *Борітеся* — Поборете: Пропам'ятна книга з нагоди відкриття пам'ятника Т. Шевченкові в Сіракузах = Battle on — and win your battle! Commemorative book of the Taras Shevchenko monument unveiling in Syracuse. Syracuse, New York, 2010; *Кравченюк О.* Шевченкіана англійською мовою // *Борітеся* — Поборете: Пропам'ятна книга з нагоди відкриття пам'ятника Т. Шевченкові в Сіракузах = Battle on — and win your battle! Commemorative book of the Taras Shevchenko monument unveiling in Syracuse. Syracuse, New York, 2010; *Korbutiak D.* Shevchenko and Aldridge // *Борітеся* — Поборете: Пропам'ятна книга з нагоди відкриття пам'ятника Т. Шевченкові в Сіракузах = Battle on — and win your battle! Commemorative book of the Taras Shevchenko monument unveiling in Syracuse. Syracuse, New York, 2010; *Ukrainian* literature in English: 1966—1979. An annotated bibliography. Edmonton & Toronto, 2010; *Зорівчак Р.* Сприйняття творчості Т. Шевченка у Великобританії XIX сторіччя // *Мова* й дискурс: вимір і вимірювання. До 75-річчя з дня народження д-ра філол. наук, проф. С. О. Швачко. Суми, 2010; *Зорівчак Р.* Шевченкіана Віри Річ // *СіЧ*. 2011. Ч. 3; *Зорівчак Р.* Сприйняття особистості та творчості Тараса Шевченка у Великій Британії // Всесвіт. 2011. № 3/4, 5/6.

Роксолана Зорівчак

А́НДЕРВУД (Underwood) **Една Ворслі** (13.01.1873, Філіпс, шт. Мен, США — 14.06.1961, Арканзас Сіті, шт. Канзас, США) — амер. письменниця, перекладачка. Закінчила 1892 Мічиган. ун-т. У 1912—53 жила у Нью-Йорку. Авторка творів «Книжка дорогої покійниці» (1911), «Сад бажань, або Любовні сонети до іспанського ченця» (1913), «Пісні з рівнин» (1917), «Вихор» (1919) і перекл., передусім прозових текстів, із багатьох мов. Переклала «Вечори на хуторі біля Диканьки» Гоголя (1903), «Кримські сонети» А. Міцкевича (1917). Упоряд. і перекл. англомовної кн. «Слов'янська антологія з російської, польської, чеської, хорватської, сербської» (Портленд, 1916, 1931), де вміщено перекл. трьох творів Шевченка — вст. до поеми «Княжна», 12 рядків «Заповіту» (під назвою «Україна») та «Минули літа молодії». У біогр. довідці про поета його помилково зараховано до рос. л-ри. Худож. рівень перекл. досить низький, вони далекі від поетики оригіналу.

Тв.: The Slav anthology: Classic poets of Russia, Poland, Bohemia, Croatia, Serbia, with history of art of poetry of each nation. Portland, 1931.

Літ.: Жомнір О. Англійські переклади «Заповіту» // Вітчизна. 1968. № 3; *Жомнір О.* Переклади поезії «Заповіт» англійською мовою // *НШК 16*; *Жомнир А. В.* Вопросы поэтики и стиля Шевченко в переводах на английский язык: Автореф. дис. … канд. филол. наук. К., 1971; *Who was* who among North American authors 1921—1939. Detroit, Mich., 1979. Vol. 2. № 1.

Роксолана Зорівчак

АНДЗЮЛА́ЙТІС-КАЛЬНЕ́НАС (Andziulaitis-Kalnėnas) **Юозас** (13.12.1864, с. Гайсряй, тепер Маріямпольського пов., Литва — 30.01/12.02.1916, Петроград, за ін. джерелами — Нью-Брітен, США) — лит. поет, перекладач, публіцист. Закінчив 1883 учительську семінарію. 1886 переїхав до м. Тільзита (тепер Совєтськ, Калінінград. обл., РФ), пізніше емігрував у США. Публікувався у лит. пресі. Був учасником заснованого 1883 в м. Ґарляві (передмістя Каунаса) гуртка аматорів творчості Шевченка, до якого належали також лит. поети-початківці та публіцисти Й. *Мачис-Кекштас*, К. *Сакалаускас-Ванаґеліс* та ін. А.-К. — перший перекладач творів Шевченка лит. мовою: балади «Тополя» (Aušra. 1885. № 7/8, 10/11), «Причинна», «Утоплена», «Русалка», «Коло гаю в чистім полі», поеми «Іван Підкова», частини «Гайдамаків», вірша «Ой чого ти почорніло» та ін. (опубл. у: Aušra. 1885. № 7/8, 10/11; Nemuno sargas. 1886. № 24/25; Lietuviškasis balsas. 1887. № 5/6). Прагнув наблизити перекл. до лит. фольклору, надати їм місцевого колориту. Творчість А.-К. зазнала впливу поезії Шевченка на рівні сюжетів і поетики. Під його впливом А.-К. написав вірші «Казка», «Бджоли», «Прощання». З поезією Шевченка «До Основ'яненка» перегукується вірш лит. поета «Ксаверасу Ванаґелісу» (Aušra. 1885. № 7/8).

Літ.: Абрамавічюс В. Тарас Шевченко і Литва // Švyturys. 1951. № 5 [лит. мовою]; *Корсакас К.* Литовсько-українські літературні зв'язки // Pergalė. 1954. № 5 [лит. мовою]; *Шубравський В. Є.* Шевченко і літератури народів СРСР. К., 1964.

Лорета Яконіте, Ґінтаре Бернотіне

АНДРЕ́ЙЧИН Андрій Михайлович (2.09.1865, с. Устя Руське Горлицького пов., тепер Польща — 4.01.1914, Львів) — укр. гравер і літограф. 1879—81 навчався в Києві у Рисувальній школі М. Мурашка (викладачі М. *Мурашко*, С. *Васильківський*) та в друкарській майстерні Г. Корчака-Новицького. Закінчив 1886 Львів. худож.-промислову школу. 1893—1914 мав у Львові власну літографічну майстерню. Тут було надрук. одну з найраніших поштових листівок і поштову картку з портретом Шевченка (1900). Листівка з видом хати поета і його могили (1902) призначалася для фантової лотереї гімнастичного т-ва «Сокіл» у Львові, прибуток ішов на розвиток сокільських організацій (див. *Філокартична шевченкіана*).

Літ.: Левицкий И. Прикарпатская Русь в XIX веке в биографиях и портретах деятелей: (Со взглядами замечательных людей, которых 1772 р. заставъ при жизни: На основе биограф. записок и арх.-библиот. материалов). Л., 1898. Т. 1. Вып. 1; *Україна* у старій листівці: На спомин рідного краю: Альб.-кат. К., 2000; Яцюк В. М. «Не забудь пам'янути»: Шевченківська листівка як пам'ятка історії та культури, 1890–1940. К., 2004.

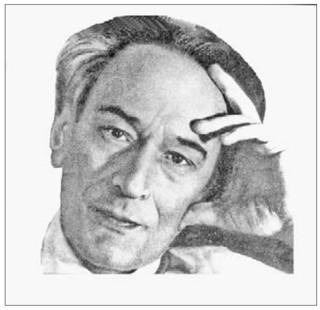
Михайло Забочень

АНДРЕ́ЄВ Василь Іванович (роки життя невідомі) — підполковник, лубен. городничий у 1840-х. 1847 його звільнено з посади за службові зловживання. 1849 у доповідній записці на ім'я *Миколи I*, намагаючись вигородити себе й виклопотати пенсію, писав, що за його доносом було заарештовано «известного возмутителя» Шевченка. Хоча справжньою причиною арешту поета був, як відомо, не донос лубен. городничого, а участь у діяльності *Кирило-Мефодіївського братства*, проте донос насправді існував і саме з ним пов'язувала Шевченків арешт В. *Рєпніна*, про що говорила М. *Чалому*: «Під час перебування Шевченка в Лубнах йому якось заманулося прочитати у веселому товаристві кілька своїх вільнодумних поезій і серед них одну сатиру. Про це дізнався лубенський справник, одразу ж доніс куди слід, і поета велено було заарештувати» (*Чалий*, с. 50). Щодо датування інциденту, що став причиною доносу, і самого доносу існує дві дослідницькі версії. За першою (її обстоює Г. *Паламарчук*), він міг статися в жовт.— листоп. 1845 (цей рік називає сам А.), за ін. (її дотримується П. *Жур*) — 17—19 лют. 1846. Саме тоді відбулися події, які А. описує у своїй доповідній записці.

Літ.: Паламарчук Г. До питання про перебування Шевченка на Полтавщині у 1845 р. // *НШК 20*; *Шнайдер А*. Его величество факт // Новый мир. 1979. № 7; *Жур 2003*.

Петро Ротач

АНДРЕ́ЄВ Данило Леонідович (2.11.1906, Берлін — 30.03.1959, Москва) — рос. поет, письменник, філософ. Правнук (із боку матері) В. *Шевченка*. 1924 вступив на Вищі літ. курси у Москві. 1947 його заарештували за антирадянський роман «Подорожні ночі» (1930-ті) і вірші, рукописи яких знищено у процесі слідства, і засудили на 25 років ув'язнення. Звільнено 1957, реабілітовано 1989. У тюрмі написав поеми, що згодом склали кн. «Російські боги» (1989), та містико-філос. трактат «Роза світу» (опубл. 1991), у якому істор. події, починаючи від Київської Русі до серед. 1920, висвітлюються як результат і невід'ємна складова боротьби Божого Провидіння з силами антибога. Спрямуванням і тематично до трактату близька драма у віршах «Залізна містерія» (1958, опубл. 1990).

Д. Андреєв

У 1929 здійснив подорож Україною, під час якої у Трипіллі зазнав глибоких містико-екстатичних переживань. У трактаті «Роза світу» А. з великим пієтетом пише про Шевченка, чий дух, за словами А., перебуває в одному з найвищих «тонкоматеріальних світів Землі».

Тв.: Роза мира // Собр. соч.: В 3 т. М., 1995. Т. 2.

Наталя Чорна

АНДРЕ́ЄВ Микола Андрійович (14/26.10.1873, Москва — 24.12.1932, там само) — рос. скульптор, графік. Заслужений діяч мист-в Російської РФСР (1931). Працював у галузі станкової та монументальної скульптури, графіки, у жанрах портрета, тематичної композиції. Створював пластику малих форм у майоліці, фаянсі, теракоті. 1889—91 навчався у Строгановському Центр. уч-щі технічного рисування (Москва), 1892—1901 — у Москов. уч-щі живопису, скульптури й архітектури (викладач С. *Волнухін*). 1892—1918 — викладав курс малювання у Строгановському уч-щі, з 1913 — театр. художник. Створив скульптурні портрети діячів рос. культури — Л. *Толстого*, Л. Андреєва, І. *Рєпіна*, Ф. *Шаляпіна* та ін., пам'ятники М. Гоголю, О. *Островському*, Ф. Гаазе, М. *Терещенку* (Глухів, 1909).

Автор проекту пам'ятника Т. Шевченку в Києві (1907, відлито у бронзі 1955, зберігається у ДТГ). Брав участь у конкурсах на проекти пам'ятника поетові в Києві (1913), Харкові та *Каневі* (обидва — 1929). Щодо проекту 1913 критик Є. *Кузьмін* зазначав, що він «надзвичайно простий, і Шевченко показаний саме таким, яким його й здебільшого уявляють і яким він любив сам себе зображувати: у високій козацькій шапці й у характерному кожусі. Він сів відпочивати

разом з глядачем, ніби прислухається до співу кобзаря — представника народу, з якого сам поет вийшов» (Искусство. [Київ]. 1911. № 3).

Літ.: Німенко А. Пам'ятники Тарасові Шевченку. К., 1964.

Наталя Янко

АНДРЕ́ЄВА Олена Федорівна (2/15.06.1914, м. Петроград, тепер Санкт-Петербург, РФ — 5.06.2007, Київ) — укр. композиторка, музикознавець, педагог. Закінчила 1945 Київ. консерваторію (клас Л. *Ревуцького*). З 1944 — викладач Київ. муз. уч-ща, з 1945 — спеціальної муз. школи ім. М. Лисенка. Керувала муз. редакціями укр. вид-в, з 1963 — ред., зав. ред. вид-ва «Мистецтво», 1967—89 — ред., старший ред., зав. редакції вид-ва «Музична Україна». Автор муз. посібників, довідників. У творчості (вокальні, хорові та інструментальні жанри) наслідувала традиції укр. музики, віддаючи перевагу ліричним і ліроепічним мотивам. Серед її творів — кантата-поема для солістів, хору та симфонічного оркестру «Наймичка» (1937) і хор без супроводу «Три шляхи» (1939) на слова Шевченка.

О. Андреєва

Літ.: Шурова Н. Слово про друга // Дослідження, досвід, спогади: Зб. наук. праць. К., 2002. Вип. 3.

Антон Муха

АНДРІ́ЄВИЧІВ ПАВЛА́ МАКСИ́МОВИЧА ТА ОЛЕКСА́НДРИ РОМА́НІВНИ ПОРТРЕ́ТИ (полотно, олія) створено 1846 в Києві. Не збереглися. 1936 вдова онука портретованих К. Андрієвич листовно звернулася до ГКШ з пропозицією придбати портрети. Однак через відсутність підпису автора й суперечливу інформацію щодо часу виконання портрети не придбали (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 10. С. 93—94). За інформацією Горського, праправнука Андрієвичів, усі родинні цінності згоріли під час пожежі в їхньому буд. в Улан-Уде (*Жур 1985*, с. 249). Знайомство Шевченка з родиною Андрієвичів засвідчено у спогадах В. *Асконченського*: «Випадково познайомився я в Києві з Тарасом Григоровичем Шевченком. Це було 1846 р. в квартирі А-вих у Старому місті» (*Асконченський В.* І мої спогади про Т. Г. Шевченка // *Спогади 1982*, с. 115). П. *Жур* на підставі арх. матеріалів з'ясував, що у спогадах йдеться про родину Андрієвичів (Андрієвичевих), яка мешкала у Старокиївській частині міста в буд. полковника Гур'єва. Глава сім'ї П. Андрієвич був чиновником восьмого класу військ. інтендантства, мав велику родину. Два його брати належали до декабристського руху. Портрети зберігалися в нащадків зображених. У вид.: *ПЗТ: У 10 т.* (Т. 10. № 311—312) портрети зареєстровані серед безпідставно приписуваних Шевченкові творів.

Літ.: Жур 1985.

Наталя Оробченко

АНДРІ́ЄВСЬКА Ніна Костянтинівна (20.12.1927, Київ) — укр. музикознавець і композитор, радіожурналістка. Заслужений журналіст Української РСР (1983), заслужений діяч мист-в України (1998). Закінчила 1952 філол. ф-т Київ. пед. ін-ту, 1954 — істор.-теоретичний ф-т Київ. консерваторії, 1970 — аспірантуру при ній. 1953—89 працювала ред. (1977—88 — зав. відділу муз. мовлення) Укр. радіо. На вірші Шевченка написала хор «Три шляхи» і романс «Тополя». Виступала з рецензіями на постановки опер «Катерина» М. *Аркаса* (Київ. правда. 1957. 3 берез.) та «Назар Стодоля» К. *Данькевича* (Радянська культура. 1961. 16 берез.), зі статтями про М. Аркаса («Радянська культура». 1959. 26 берез.) та історію створення тексту і музики «Заповіту» («Вечірній Київ». 1961. 21 берез.).

Н. Андрієвська

Літ.: Кулик Р. Світ її пісень // Музика. 1979. № 1.

Антон Муха

АНДРІ́ЄВСЬКИЙ Марко Олександрович (бл. 1811, Поділля — ?) — чиновник для особливих доручень при київ., поділ. та волин. ген.-губернаторові І. *Васильчикові,* колезький радник. Прихильно ставився до Шевченка. Після арешту 13 лип. 1859 Шевченка за звинуваченням у «богохульстві» А., за розпорядженням І. Васильчикова, допитав поета. Як свідчать чернетки поеми «Марія», поет, імовірно, давав А. читати цей твір. Пояснення від Шевченка А. одержав 6 серп. і 8 серп. передав його ген.-губернаторові разом із рапортом. У рапорті він, зокр., зазначав, що Шевченко «предан безусловно вере предков своих, от которой в том племени, к коему он принадлежит, не было еще примеров вероотступничества. <…> В других отношениях и суждениях академик Шевченко соблюдал в Киеве должное приличие и осторожность и не подал ничем повода к невыгодному в чем-либо о

себе заключению» (*Документи*, с. 336, № 551). Після пояснення Шевченка та рапорту А. ген.-губернатор 11 серп. дозволив поетові повернутися в Петербург. З почуттям подяки Шевченко 9 жовт. 1859 в листі І. *Сошенкові* до Києва просив: «Андрієвському сам занеси рисунок і гарненько поклонись йому од мене». Шевченко подарував А. офорт (акватинту) «Вечір в Альбано поблизу Рима» («Ліс») із картини М. *Лебедєва* з авторським написом «Пану Андрієвському». На звороті — напис рукою невідомого: «От Тараса Григорьев. Шевченка — 12 но[ября] 1859 в Киеве чрез г. Сошенка» (зберігається у НМТШ). Згодом Шевченко подарував А. «Кобзар» 1860 з дарчим написом «Марку Александровичу Андриевскому. На память *Т. Шевченко»* (зберігається у НБУВ).

Літ.: Молчановський Н. Арешт Т. Г. Шевченка в 1859 році // *Спогади 1982*.

Борис Деркач

АНДРІЄ́ВСЬКИЙ Олексій Олександрович (псевд. — А. Каневский, А. Каневец та ін.; 16/28.03.1845, Канів, тепер районний центр Черкас. обл. — 9/22.07.1902, Київ) — укр. історик, літератор, педагог, громадський діяч. Після закінчення 1865 Київ. ун-ту вчителював у гімназіях Катеринослава, Одеси, Тули, Києва. За антиурядові виступи його заслано у Вятку (1879—81). З 1881 ред. неофіційну частину «Киевских губернских ведомостей». Автор досліджень з історії України, літ.-публіцистичних нарисів, засновник наук.-попул. вид. з різних галузей знань. Один із активних популяризаторів творчості Шевченка й організаторів заходів для вшанування його пам'яті. А. належать численні статті, брошури, розвідки в періодиці («Южное обозрение», «Одесский листок», «Одесский вестник», «Одесские новости», «Заря», «По морю и суше» та ін.) про Шевченка та про різні аспекти його творчості: «Поминки Тараса Григоровича Шевченка 25 лютого 1879 року в Одесі» (1879), «Поїздка до Канева на могилу Т. Шевченка» (1881), «Поминки Тараса Григоровича Шевченка 25 лютого 1882 року в Єкатеринодарі» (1882), «Т. Шевченко — друг сім'ї» (1883), «Про видання "Кобзаря" Т. Г. Шевченка для дітей» (1892), «Про ставлення Шевченка до життя» (1899), «Поминки Т. Г. Шевченка в російській пресі у сорокову річницю його смерті» (1901), «"Кобзар" Т. Шевченка» (1901), «"Перебендя" Т. Шевченка» (1901), «Степ і море в поезії Т. Шевченка» (1903) та ін. А. — один із перших дослідників рецепції творчості Шевченка («Тарас Григорович Шевченко у відгуках про нього зарубіжної преси», 1879), ініціатор створення фонду для впорядкування могили поета, заснування школи його імені в *Каневі* («Про школу імені Т. Шевченка», 1878).

О. Андрієвський

Літ.: Каманин М. Алексей Александрович Андриевский: Некролог // *КС*. 1902. № 9; *Русова С.* Пам'яті О. О. Андрієвського // Світло. 1912. № 7.

Роман Кирчів

АНДРІЄ́ВСЬКИЙ Павло Аркадійович (Андреєвський; 29.06/11.07.1849, за ін. дж. — 1850, Харків — 20.03/1.04.1890, Київ) — юрист, журналіст, театр. діяч. Закінчив 1871 Харків. ун-т. 1877 став присяжним повіреним округу Москов. судової палати, з 1880 — київ. адвокатом. Брав участь у заснуванні Київ. драм. т-ва. 1880 видавав і ред. газ. «Заря», де опубл. низку матеріалів, пов'язаних із творчою спадщиною та вшануванням постаті Шевченка (як відповідно коментовані запозичення з ін. вид., так і цілком оригінальні виступи, у тому числі власні). Ще 18/30 листоп. 1880 у хронікальній добірці оприлюднив анонімну інформацію, вірогідно, одержану від О. *Кониського*, що «один із відставних педагогів, котрий своєю діяльністю заслужив глибоку громадську повагу, зайнятий написанням розлогої біографії українського поета Тараса Григоровича Шевченка» (чим досить прозоро вказувалося на авторство М. *Чалого*). Публікував спеціальні тексти до шевченкових роковин. Крім того, подавав оголошення про продаж у Києві Шевченкових кн. «Букварь южнорусский», «Гайдамаки», «Тополя», «Наймичка», «Катерина» тощо. Вмістивши кореспонденцію О. *Андрієвського* про поїздку до *Канева* (Заря. 1881. 26 февр.), у супровідній примітці наполягав на негайному подоланні проблем оренди ділянки землі, де поховано поета. Широко анонсував проведення 2 берез. панахиди по Шевченкові в київ. Софійському соборі.

1882 за підтримку збирання коштів для догляду могили Шевченка наразився на суворі цензурні переслідування. Передрукував із часопису «Санкт-Петербургские ведомости» спомини Н. Ускової «Згадки Нати про дядька Тараса» (Заря. 1882. 24 берез.). З 1887 співпрацював із газ. «Киевское слово». Автор п'єс, а також прози «Щоденник гультяя» (Дневник праздного человека. К., 1886) та «Голка» (Игла. К., 1888).

Літ.: Куперник Л. А. Павел Аркадьевич Андреевский // Киевское слово. 1890. 25 марта; *Т. Г. Шевченко* в епістолярії відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. К., 1966; *Подольская И. И.* Андреевский Павел Аркадьевич // *Русские* писатели: 1800—1917. М., 1989. Т. 1.

Павло Усенко

АНДРІ́ЇВКА — село Гадяцького пов. Полтав. губ. (тепер Роменського р-ну Сум. обл.). В А. був маєток В. *Рєпніна*. 17 або 18 листоп. 1843 Шевченко з В. Рєпніним їздив у А., звідки повернувся в *Яготин* через десять днів — 27 листоп. (Русские пропилеи. М., 1916. Т. 2. С. 209). Того ж вечора він прочитав родині Рєпніних поему «Тризна». Про цю поїздку відомо з листа В. *Рєпніної* до Ш. Ейнара від 27 січ. 1844. З 19 по 25 листоп. 1843 в А. гостював Р. Лукомський, портрет якого, ймовірно, саме тоді Шевченко і намалював. Заїжджав поет до А. й улітку 1845. 1967 у селі встановлено пам'ятник Шевченкові.

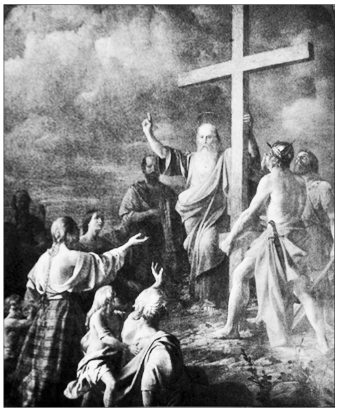
Літ.: Жур 1979.

АНДРІ́Й БОГОЛЮ́БСЬКИЙ, Андрій Юрійович Боголюбський (бл. 1111 — 30.06.1174) — князь вишгородський, пересопницький, владимиро-суздальський, син Юрія Долгорукого, внук Володимира II Мономаха. Після смерті батька об'єднав пн.-сх. землі Русі. Було утворене й досягло значної могутності Владимиро-Суздальське князівство зі столицею у м. *Владимирі* й резиденцією в с. Боголюбові. 1169 війська А. Б. під проводом його сина Мстислава захопили і зруйнували Київ. Був убитий 1174 у своїй резиденції боярами-змовниками, невдоволеними посиленням князівської влади. Канонізований РПЦ.

Шевченко згадує А. Б. в повісті «Варнак» у зв'язку з Китаївським городищем (побл. Києва), печера в якому була схованкою для героя та його товаришів: «Это были огромные пещеры, вырытые, как кажется, во время Андрея Боголюбского. На горе, в которой вырыты пещеры, заметны и до сих пор следы земляных укреплений, может быть, ограды его загородного терема» (3, 141). Насправді ж Китаївське городище виникло за 200—250 років до А. Б. (*Брайчевський М. Ю.* Т. Г. Шевченко і археологія // *Історичні* погляди Т. Г. Шевченка. К., 1964. С. 55).

Роксана Харчук

АНДРІ́Й ПЕРВОЗВА́НИЙ — святий апостол, брат апостола Петра, був рибалкою на Тиверіадському озері. Учень *Іоанна Хрестителя*, один із перших (Мт. 4, 18—20) або й перший апостол (Ін. 1, 40—41), якого покликав за собою *Ісус Христос*. День пам'яті його православна церква відзначає 30 листоп./13 груд. За апокрифічними «Діяннями Андрія», А. П. проповідував християнство балканським та причорноморським народам. За «Повістю временних літ», він із Херсонеса (*Корсуня*) прийшов до Дніпрових гір, благословив їх і провістив появу величного і славного міста; згодом тут постав Київ. Із цією легендою пов'язаний (хоч ім'я А. П. не названо) ліричний роздум розповідача в повісті «Близнецы»: «И после светлого, непорочного восторга, навеянного созерцанием красоты твоей [Києва. — *Ред.*] неувядающей, упадет на мое осиротевшее старое сердце тоска, и я переношуся в века давноминувшие и вижу его, седовласого, маститого, кроткого старца с писаною большою книгою в руках, проповедующего изумленным дикарям своим и кровожадным и корыстолюбивым поклонникам Одина. Как ты прекрасен был в этой ризе кротости и любомудрия, святый мой и незабвенный старче!» (4, 109).

П. Борисполець. Проповідь апостола Андрія. Полотно, олія. 1847

Юрій Пелешенко

АНДРІЙЧУ́К Михайло Омелянович (21.11.1927, с. Нехворощ, тепер Андрушівського р-ну Житом. обл.) — укр. художник-графік. Заслужений художник Української РСР (1987). 1951—56 навчався в Одес. худож. уч-щі ім. М. Грекова, 1956—62 — Київ. худож. ін-ті (нині НАОМА; викладачі О. *Пащенко*, І. Селіванов). З 1962 — художник, згодом голова худож. ради на Хмельн. худож.-виробничому комбінаті. З 2002 — доцент Хмельн. нац. ун-ту. А. розробляв сучасний стиль укр. кольор. графіки, творчо переосмисливши традиційне мист-во. У творчості митця переважають роботи на істор. тему, побут народу: літографії «Літо», «Гаряча пора» (обидві — 1962), «Побратими» (1979), «Подолянки» (1980), серія автолітографій «108 вад людських» (1997) тощо.

1963 за мотивами творів Шевченка виконав автолітографії «А ти, всевидящеє око!» та «Якби зострілися ми знову». Його графічні портрети митця датовано 1973, 1978 (Хмельн. обл. б-ка для юнацтва) та 1993. Серія аркушів, створена 1990 у техніці літографії — «Довго, довго дивовались» (за мотивами балади «Причинна»), «Катерино, серце моє! Лишенько з тобою!» («Катерина»), «І сниться їй той син Іван» («На панщині пшеницю жала»), «Моє ти диво! Моя ти доле чорнобрива» («Якби зострілися ми знову»), — зберігається у Хмельн. краєзнавчому музеї. Для манери А. властиве узагальнене трактування образів, передача об'ємів досягається м'яким пластичним контуром, легким штрихом, грою напівтіні. На кожному аркуші зоровий образ доповнено рядками з поезій Шевченка, які органічно вписано в композицію твору. Живопис «Т. Шевченко у м. Кам'янці-Подільському»

(1992) виконаний на замовлення Хмельн. обл. б-ки для юнацтва.

А. брав участь у виставках, 20 з яких персональні. Його роботи зберігаються у Бердянському, Горлівському, Запоріз. худож. музеях, Донец. картинній галереї, Запоріз. краєзнавчому музеї, Києво-Печерському нац. істор.-культурному заповіднику, Київ. літ.-мемор. музеї Лесі Українки та ін.

Літ.: Кульбовський М. Поезія у фарбах // *Кульбовський М.* З подільського кореня. Хмельницький, 2003. Кн. 2; *Михайло* Андрійчук: Зб. Хмельницький, 2002.

Галина Гірник

АНДРОМА́ХА — у давньогрец. міфах дружина троянського царевича Гектора, образ її став уособленням відданої дружини. У повісті «Художник» Шевченко згадує свої перші маляр. твори та ескізи, серед яких сцену з «Іліади» — «Андромаха над тілом Патрокла» (4, 172). Ім'я *Патрокла* тут ужите помилково замість Гектора — троянського героя, убитого другом Патрокла — Ахіллом. У цій же повісті герой зауважує стосовно своєї натурниці: «Жаль, что она не может служить мне моделью для Андромахи: слишком молода и субтильна» (4, 174).

П. Постніков. Прощання Гектора з Андромахою. Полотно, олія. 1863

Мирослава Шах-Майстренко

А́НДРОС Ніна Іванівна (за чоловіком — Королюк; 19.05.1935, Харків) — укр. хормейстер, музикознавець. Канд. мистецтвознавства (1970). Проф. (1985). Закінчила Харків. консерваторію (1957, диригентсько-хоровий відділ, клас З. Заграничного). 1957—62 — викладач хорових дисциплін у Харків. пед. ін-ті, 1962—72 — у Харк. консерваторії, 1971—91 — в Київ. консерваторії. У наук. і наук.-попул. дослідженнях висвітлювала питання муз. смаків і захоплень Шевченка, особливості втілення його поезії у хорових творах. Кандидат. дисертацію «Особливості музичного виконання поезії Т. Шевченка в хорових творах українських радянських композиторів» захистила 1969. Окремі аспекти рецепції Шевченкової поезії в укр. музиці розкрила в оглядах творчості М. *Лисенка*, Ф. *Колесси*, Г. *Топольницького*, С. *Людкевича*, М. *Кузана*, В. *Губаренка*, Є. *Станковича* та ін.

Тв.: «Шевченкіана» А. Штогаренка // Укр. музикознавство. К., 1980. Вип. 15 (у співавт. з О. Тимошенко); Музична інтерпретація поезій Шевченка: На матеріалі хорових творів укр. композиторів. К., 1985; Кобзарева пісня: поезія Тараса Шевченка і музика. К., 1994; Корифеї української хорової культури XX століття. К., 1994; Полум'яне слово Шевченка в українській музиці: Хорова творчість укр. композиторів. К., 1995.

Лю Пархоменко

АНДРУ́ЗЬКИЙ Георгій (**Юрій**) **Львович** (26.05/7.06.1827, с. Вечірки Полтав. губ., тепер Пирятинського р-ну Полтав. обл. — ?) — член *Кирило-Мефодіївського братства*, громадський діяч і поет. 1846, навчаючись на юрид. ф-ті Київ. ун-ту, на зборах братства зустрічався із Шевченком і під його впливом написав низку антикріпосницьких віршів («Не плач же, ріднесенька мати», «Україна» та ін.) і романтичні поезії («Була колись годинонька», «Похорони», «По хутору слава ходила», «Кобзар на могилі на руку схилився»). Вшанував Шевченка віршем «Скажи мені, батьку». Під час арешту і обшуку 30 берез. 1847 в А., крім віршів, відібрали дві публіцистичні праці — «Проект. Достижение возможной степени равенства и свободы преимущественно в славянских землях» та «Идеал государства» (обидві — 1846—47), у яких автор обстоював республ. спосіб правління, виступав проти кріпацтва. Після завершення слідства у справі братства А. покарали засланням до Казані, а звідти 1848 перевели до Петрозаводська. 1850 під час обшуку в нього виявили начерки Конституції Республіки, вірші Шевченка, за що заслали до Соловецького монастиря. Але 1854 за участь у відбиванні нападу англ.-франц. ескадри А. заслужив пом'якшення вироку, і його було переведено до Архангельська. 1858 повернувся на Полтавщину й до 1864 перебував під наглядом поліції. Подальша доля його невідома.

Свідчення А. під час слідства у справі Кирило-Мефодіївського братства *Третій відділ* використав для обвинувачення Шевченка. Прізвище А. трапляється у запитаннях слідчого та відповідях Шевченка на допиті в Третьому відділі 21 квіт. 1847. У свідченні Шевченка на очній ставці з А. поет відкинув його показання. Дослідники вважають, що в листі Шевченка до Бр. Залеського від 5 лют. 1854 у фразі «спасибо трем людям, теперь уже не в Петрозаводске, которые знали меня лично», йдеться про А.

Літ.: Кузьміна З. Шевченко і Андрузький [з додатком віршів Андрузького] // *НШК 5*; *Фруменков Г.* Узники Соловецкого монастыря. Архангельск, 1970; *Марахов Г. І.* Т. Г. Шевченко в колі сучасників. К., 1976; *КМТ*.

Петро Ротач

АНДРУСИ́ШИН (Andrusyshen) **Костянтин-Генрі** (19.07.1907, Вінніпег, Канада — 13.05.1983, Саскатун, провінція Саскачеван) — канад. україніст, перекладач. Походив з родини укр. іммігрантів зі Станіславщини

(нині — Івано-Франківщини). Студіював на відділі англ. та франц. мов Манітоб. ун-ту (1925—30). Продовжував навчання на відділі франц. л-ри в Сорбонні (1930—31). 1931 — магістр мист-в Манітоб. ун-ту. 1940 — д-р філософії Торонт. ун-ту. У 1941—44 — гол. ред. укр. тижневика «Канадійський фармер». Один із засновників канад. славістики, зокр. україністики на університет. рівні. Довголітній викладач україністики Саскачеван. ун-ту в м. Саскатуні (1945—75), зав. відділу славістики з 1945, проф. (1955). Укладач (у співавт. з Дж. Креттом) «Українсько-англійського словника» (Торонто, 1955, 1957, 1981); упоряд. англомовної антології «Українські поети, 1189—1962» (1963). Автор вст. і приміток до кн. «Поетичні твори Тараса Шевченка» (Торонто, 1964) — першого майже повного «Кобзаря» англ. мовою. Перекл. для цього вид. А. здійснив разом з В. *Кіркконнеллом*, для якого підготував підрядники. Автор публ. про Шевченка, зокр. кн. «Українська література та її світоч Тарас Шевченко» (1949, англ. мовою). Переклав англ. мовою твори В. *Стефаника*, М. *Коцюбинського*, М. *Черемшини*, А. Любченка, М. Яцківа, Г. *Косинки*. Автор україномовних статей про М. Коцюбинського (1941), В. Стефаника (1971), укр. думи (1947), Г. Сковороду (1946, 1980).

Тв.: Ukrainian literature and its guiding light, Shevchenko. Winnipeg, 1949; The Ukrainian poets, 1189—1962 / Sel. and transl. from Ukrainian by C. H. Andrusyshen and W. Kirkconnell. Toronto, 1963; The poetical works of Taras Shevchenko. The Kobzar / Transl. from Ukrainian by C. H. Andrusyshen and W. Kirkconnell. Toronto, 1964.

Літ.: *Жомнір О.* Повний англійський «Кобзар» // Вітчизна. 1967. № 3; *Buyniak V. O.* Constantine Henry Andrusyshen (1907—1983) // Canadian Slav. Papers. 1983. Верес.; *Зорівчак Р.* Шевченко в англомовному світі // *Шевченко* і світ: Літ.-крит. ст. К., 1989. *Zorivchak R.* In the English-speaking domain // *Shevchenko* and the world. Kiev, 1988; *Dutka J.* The Grace of Passing. Constantine H. Andrusyshen. The Odyssey of a Slavist. Edmonton; Toronto, 2000.

Роксолана Зорівчак

АНДРУ́СІВ Петро Степанович (крипт. — П. А.; 2.07.1906, с. Кам'янобрід, тепер Яворівського р-ну Львів. обл. — 29.12.1981, м. Рівергед, шт. Нью-Йорк, США) — укр. художник, мистецтвознавець, педагог та громадський діяч. Член Об'єднання митців-українців Америки (з 1952; пізніше голова), співзасновник Укр. студії пластичного мист-ва (Філадельфія, 1952), член *Наукового товариства ім. Шевченка*. 1927—30, 1934—36 навчався у Варшав. школі образотв. мист-ва (з 1930 — Варшав. АМ; викладачі М. Котарбінський, Ф. Коварський, Б. Ленарт, Т. Прушковський). Викладав історію мист-ва у Вищій архіт. школі (Варшава, 1936—38). З 1948 — у США, працював в архіт. бюро м. Філадельфія. А. створив серії ілюстрацій до кн. М. Гоголя, Б. *Лепкого*, А. *Лотоцького*, А. Курдидика, А. Чайковського та ін. Пензлю А. належать істор. цикли «Зустріч гетьмана І. Мазепи з К. Гордієнком» (1968), «Сватання Анни Ярославни» (1970), «Французькі посли у князя Ярослава Мудрого» (1978) та ін., а також монументальне полотно «Хрещення Руси-України» (1980). Автор низки публікацій з питань теорії і практики укр. мист-ва.

А. виконав кілька графічних творів, зокр.: «Шевченко малює в парку» (1961), іл. до дит. журн. «Веселка» за мотивами Шевченкових поезій та монтаж до поеми «Гайдамаки» для худож. оформлення платівки (1960-ті). В істор.-мист. нарисах розглядав Шевченка як провідника в історіософських моделях нац. культури («Про українську графіку», 1950-ті). У листі до письменника А. Курдидика (1973) згадує про нього в ін. ракурсі: «Перед більш як сто роками Шевченко карався за українську правду на засланні; нині — десятки Шевченків терплять страшні каторги за ту ж невмирущу ідею, за ту саму правду, якої найжорстокіший режим не зміг викорінити із сердець української молоді...» А. — учасник виставок укр. графіки у Празі (1933), Берліні (1933), Німеччині (1946—48).

Тв.: Мистецтво — наймічніша зброя: Ст., промови й огляди. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1987.

Літ.: *Кейван І.* Цінний твір мистця П. Андрусева: З нагоди 100-річчя смерти Тараса Шевченка // Новий шлях. 1961. 8 лип. (Ч. 27); *Гординський С.* Петро Андрусів: Маляр і графік. Нью-Йорк, 1980; *Яців Р.* Історія очима надії: Петро Андрусів // *Мистецтво* української діаспори. К., 1998. Вип. 1: Повернуті імена; *Народжені* Україною. К., 2002.

Роман Яців

АНДРУХА́ЄВ Хусен (Хусейн; 2.03.1920, аул Хакуринохабль, тепер аул Шовгенівський, Адигея, РФ — 8.11.1941, с. Дякове, тепер Антрацитівського р-ну Луган. обл.) — адиг. поет. Закінчив 1939 Адиг. пед. уч-ще (Майкоп), 1941 — Сталінград. військ.-політ. уч-ще. Загинув під час Другої світової війни (Герой Радянського Союзу з 1942; у с. Дяковому А. встановлено пам'ятник). Посмертно видано зб. «Моя пісня» (1946), «Я буду співати» (1971), «Вважайте мене живим» (1976). Під впливом творчості Шевченка написав вірш «Кавказ» і поему під такою ж назвою (1938). Присвятив йому вірш «Тарас Шевченко».

Магомед Куніжев

АНДРУХО́ВИЧ Юрій Ігорович (13.03.1960, Івано-Франківськ) — укр. поет, прозаїк, есеїст, перекладач. 1982 закінчив Львів. поліграф. ін-т ім. Івана Федорова, 1991 — Вищі літ. курси при Літ. ін-ті (Москва). Автор поетичних зб. «Небо і площі» (1985), «Екзотичні птахи і рослини з додатком "Індія"» (1991) та ін.; романів «Рекреації» (1992), «Московіада» (1993) та ін., книг есеїв «Дезорієнтація на місцевості» (1999), «Моя Європа» (2000, у співавт.), «Диявол ховається в

Ю. Андрухович

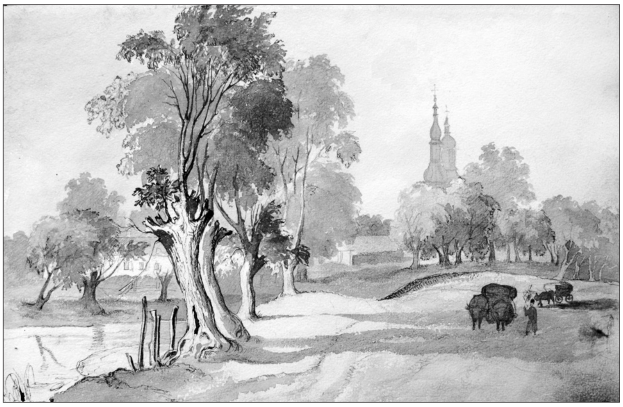
сирі» (2006). У творчості А. переважають карнавал, іронія, пародія, мовний експеримент. Про себе А. зазначав, що, перебуваючи у Києві в 1985—87, «зрозумів власну недостатність і малість — поруч із поетами, про яких вдячно згадуватиму до решти днів. Маю тут на увазі <…> Т[араса] Ш[евченка]» (*Андрухович Ю*. Автобіографія // *Андрухович Ю*. Рекреації. К., 1997. С. 32).

Ремінісценції з поезії Шевченка, обігрування шевч. мотивів і цитат в А. мають своє пояснення. Шевченко, за А., творив антиколоніальний дискурс в укр. л-рі, «стверджуючи її романтичну інвективу» (*Павлишин М*. Козаки в Ямайці: Постколоніальні риси в сучасній українській літературі // *Павлишин М*. Канон та іконостас. К., 1997. С. 229). А. ретранслює окремі гасла та ідеї Шевченка у новому істор. часі й геогр. просторі, відкриваючи період постколоніалізму. Уже в романі «Рекреації», прощаючись із колоніальним укр. минулим, А. перетворює Шевченкове гасло: «Борітеся — поборете!» на «Веселітеся — розвеселитесь!». Найбільш «шевченківським» у творчості А. є роман «Московіада», у центрі якого — зображення Російської імперії. А. визначає конфлікт між свободою і деспотизмом не так у політ.-нац. чи в метафізично-універсальних категоріях, як у категоріях культури і побуту, звідси — памфлетний пафос роману. О. Гнатюк помітила, що в «Московіаді» А., як і Шевченко, вдається до прийому сну, проте «при всьому бажанні читати “Московіаду” як переказ сновидіння читачеві не вдасться: аж надто виразні реалії місця дії та її часу» (*Гнатюк* О. Авантюрний роман і повалення ідолів // *Андрухович Ю*. Рекреації. К., 1997. С. 20). На думку дослідниці, у «Московіаді» відчутний відгомін Шевченкового діагнозу Російської імперії: «від молдаванина до фіна» — «з усіма молдаванами і манкуртами». Чимало тут і цитат з найпопулярніших творів Шевченка. У «Листах в Україну» також з’являються ремінісценції з Шевченка: «ніч — як море», наратор, який «вив» у Москві «совою», шевч. форма «люде», обігрування слова «круглолиций»: у Шевченка «круглолиций» вжито для позначення місяця, в А. — М. Горбачова: «Прощавайте, всі! І ти, круглолиций, / що згори, як манну, даруєш укази» (Із циклу «Листи в Україну» // *Андрухович Ю*. Рекреації. С. 255). О. Гнатюк і Т. Гундорова вважають, що А. в «Московіаді», як і Шевченко в комедії «Сон», знищує символи імперії, профануючи її офіційну ієрархію (*Гундорова Т*. Постмодерністська фікція Юрія Андруховича з постколоніальним знаком питання // Сучасність. 1993. № 9. С. 82; *Гнатюк О*. Авантюрний роман і повалення ідолів. С. 23).

В есеї «Близько до тексту» А. шукає Шевченка з живим людським обличчям, звертаючись до Щоденника. Його цікавлять дрібниці: сигари, які курив Шевченко, його незгоди з «Естетикою» Лібельта, уважне вдивляння в жіноцтво, зрештою, сюжет із райським садом, тобто комендантським городом у Новопетровському укріпленні, де Шевченко, пишучи Щоденника, чекав звільнення: «Тут ми його й полишимо, в цьому раю, він уже майже вдома, йому пишеться, і дайте йому нарешті спокій з вашими ідолами та патріотичною метушнею. Він у раю, і всіх вас звідти бачить» (Близько до тексту // *Андрухович Ю*. Дезорієнтація на місцевості. Івано-Франківськ, 1999. С. 78). У кн. «Диявол ховається в сирі» уміщено есей «Shevchenko is OK», що є розширеною версією есею «Останні поети» («Дезорієнтація на місцевості»). Розглядаючи агіографію Шевченка, проблему ритуалу і культу, А. подає основні інтерпретаційні моделі його творчості: комуністичну, націоналістичну, християнську, атеїстичну, дисидентську, анархічну, протиставляючи їм «незабронзовілу» версію пуерториканського короля поетів. Шевч. мотив з’являється і в кн. А. «Лексикон інтимних міст» (К., 2011).

Роксана Харчук

АНДРУШІ́ — село Переяславського пов. Полтав. губ. (тепер затоплене Канівським водосховищем). Шевченко побував у А. у серп. 1845, жив у буд. архієрейської садиби. У повісті «Близнецы» згадано церкву з цієї садиби: Степан Мартинович пригадує пожежу в А. і пізніше перебування в А.; Никифор Федорович у той рік, коли було знайдено в нього на хуторі близнюків, привозить дві липи з архієрейського гаю і садить їх «на память той великой радости» (4, 69). Згадка про А. є і в поетичних творах та листах Шевченка. У листі до А. *Козачковського* від 16 лип. 1852 він писав: «Помните ли нашу с вами прогулку в Андруши <..>? Чудный вечер! Чудный край», а в листі від 14 квіт. 1854 радив: «Як получиш сіє нехитростное посланіє моє, то вибери хороший погодній день та повели запрягти у бричку коні, та возьми посади коло себе жіночку свою і діточок своїх невеличких, і поїдьте собі з Богом у Андруші, погуляйте собі гарненько у архієрейському гаї, та, гуляючи попід дубами та вербами, згадай той день, як колись перед вечером ми з тобою в Андрушах гуляли. <…> Мені тепер здається, що й раю кращого на тім світі не буде, як ті Андруші». У серп.—жовт. 1845 Шевченко виконав два малюнки «Андруші». Через затоплення А. церкву із села перевезено 1969 до Музею народної архітектури та побуту в Переяславі-Хмельницькому.

Т. Шевченко. Андруші. Папір, сепія. 1845

Т. Шевченко. Андруші. Папір, сепія. 1845

Літ.: Козачковський А. О. Із спогадів про Т. Г. Шевченка // *Спогади 1982*; *Жур 1985*; *Руденко О. І.* Альбом 1845 року // *В літопис* шани і любові: [Зб. малодослідж. фактів життя і творчості Т. Г. Шевченка]. К., 1989.

Володимир Гориславець

«АНДРУШІ́» (папір, сепія, 17,5×26,9) — два етюди, виконані Шевченком у лип.—жовт. 1845 у с. *Андруші* Переяславського пов. Полтав. губ. (нині Переяслав-Хмельницький р-н Київ. обл.). Малюнки входили до *Альбому 1845* року (Аркуші 7—8), який зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 107) (див.: *Ескізи, етюди, начерки Шевченка*). На обох аркушах ліворуч внизу чорнилом авторський напис: «*андруши*». На звороті праворуч внизу напис олівцем: «wieś Andryszy». Датуються на підставі спогадів А. *Козачковського* про перше перебування Шевченка в *Переяславі*: «В серпні цього року він несподівано відвідав мене у Переяславі, проживши у мене два тижні» (*А. О. Козачковський*. Із спогадів про Т. Г. Шевченка // *Спогади 1982*, с. 78), він «їздив з ним у сусідні села Андруші та Монастирище» (Там само. С. 423). В листі до Козачковського від 14 квіт. 1854 Шевченко також згадував про їхню поїздку восени 1845 до Андрушів: «…згадай той день, як колись перед вечером ми з тобою в Андрушах гуляли. <…> Мені тепер здається, що й раю кращого на тім світі не буде, як ті Андруші, а вам там то, може, навіть остило дивитися і на сині Трахтемировські гори. Боже мій, Господи єдиний! Чи гляну я на ті гори коли-небудь хоч одним оком?»

На аркуші 7 зображено дорогу до села, ліворуч — на березі ставка високі й розлогі дерева. Вдалині рухається валка волів, видніються силуети сільської дерев'яної церкви (1768), хат поміж дерев. Ранкове сонце, пробиваючись крізь їхні крони, окреслює довгі тіні, виявляючи риси місцевого ландшафту, які митець відобразив через світлі тонові співвідношення, акцентно підкресливши своєрідні вигини гілля, стовбурів дерев, обриси людей, валки волів. У л-рі малюнок згадується під назвою «Андруші. Краєвид з греблі» (*Новицький*, с. 51, № 151).

На аркуші 8 намальовано пейзаж, вид якого розкривався з місця біля сільського будинку, звідки виднілася та сама дорога, що прямувала від села. На першому плані — розлоге дерево, за ним ставок, ліворуч на березі людина, яка на вогнищі готує їжу, праворуч вдалині обриси будівель за парканом і силуети дерев. Митець відобразив пейзаж у час сонцестояння, використовуючи тоновий контраст. Поверхню землі праворуч від дерева, плесо ставка, небо він не забарвлював, натомість чітко окреслив силуети ряду дерев край дороги, їхнє гілля та густе листя.

У першій публікації малюнка зазначено, що на ньому зображено архієрейську дачу в Андрушах під Переяславом (К рисункам // *КС*. К., 1890. Т. 28. Февр. С. 358). На звороті аркуша не раніше квіт. 1845 олівцем виконано начерк «Било» (пристрій для подачі звукових сигналів ударами). Праворуч внизу напис «*На мал. "Андруші"*». І. Кошовий у праці «Т. Г. Шевченко в Києві» (К., 1941. С. 19) створення двох аркушів помилково датує 1846.

Малюнки вперше згадано у ст.: *Горленко 1886* (С. 406). Уперше репрод. у журн. «*Киевская старина*» (1890. № 2, № 6).

Альб. не пізніше 1885 став власністю В. *Тарновського* (молодшого), 1899 надійшов до ЧМТ, 1933 — в ІТШ, 1936 — в ІЛ.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. № 211, 212, 213; *Тарас Шевченко*. Альбом 1845 року. К., 2012 [Факсим. вид.].

Літ.: Козачковский А. О. Из воспоминаний о Т. Г. Шевченко // Киевский телеграф. 1875. 26 февр.; *Руденко О.* Альбом 1845 // *В літопис* шани і любові. К., 1989.

Марина Юр

АНДРУ́ЩЕНКО Тетяна Іванівна (22.01.1953, м. Бобруйськ, Білорусь) — укр. шевченкознавець і мистецтвознавець. Закінчила 1975 Київ. пед. ін-т

ім. О. М. Горького (нині — Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова). Д-р філос. наук (2008), проф. У 1975—2005 працювала у НМТШ. У працях А. переважають розвідки, присвячені психологічному аналізу Шевченкових поетичних і маляр. творів, мист. світоглядові Шевченка та художників його доби. Звертається дослідниця і до культурологічного аспекту висвітлення образотв. спадщини Шевченка та засад її представлення у музейних експозиціях. А. — співупорядниця колективної праці «Національний музей Тараса Шевченка. Альбом» (К., 2002); авторка післямови до монографії Д. В. *Антоновича* «Шевченко — маляр» (К., 2004); співавт. спеціального номера журн. «Великие художники. Их жизнь, вдохновение и творчество. Тарас Шевченко» (К., 2004. № 24); авторка статей про Шевченкове малярство у вид.: *Шевченко Т*. Вибр. поезія. Живопис. Графіка. К., 2007; *Шевченко Т*. Кобзар. Повна ілюстрована збірка. Х., 2009; *Шевченко Т*. Заповіт [Вибр. поезія]. Афіни, 2011 [укр. і грец. мовами].

Тв.: «Бо, бачте, пари не найшов»: Про інтимну лірику Т. Шевченка // Вітчизна. 1997. № 5/6; Святеє сонечко загляне. Наук.-мист. вид. К.; Л., 2003; Проблема естетичного в культурі. К., 2011.

Сергій Гальченко

АНДРУ́ЩЕНКО Юрій (Марат) **Васильович** (29.07/11.08.1910, с. Великоселецьке, тепер Оржицького р-ну Полтав. обл. — 31.01.1975, Полтава) — укр. поет. Після закінчення 1931 істор.-літ. відділу Черкас. ін-ту соц. виховання працював учителем, журналістом. Автор зб. поезій «Цвітуть жита» (1931), «Вогонь душі» (1963), «Серпневий день» (1971) та ін. Шевченкові присвятив поему «Дума про ковані мечі» («Українське слово». Вінніпег, 1964); вірші «Дівчина», «Ходив Тарас по Петербургу» (обидва — 1961), «Серце Тараса» (1963), «Дуб Тараса», «Зійшлись шляхи до Канева» (обидва — 1964), опубл. в періодичній пресі, ст. «Російські повісті великого Тараса» (1964) та ін.

Ю. Андрущенко

Петро Ротач

А́НДЯЛ (Angyal) **Ендре** (25.09.1915, Пожонь, Угорщина, тепер Братислава — 28.03.1976, Будапешт) — угор. літературознавець. Університет. освіту здобув у Будапешті, Мюнхені, Флоренції. З 1953 — наук. співробітник Ін-ту л-ри ім. Л. Кошута (Дебрецен), з 1966 — співробітник Задунайського НДІ НАН Угорщини (м. Печ). Досліджував інтернац. зв'язки угор. л-ри, особливо зі слов'ян. світом. Автор статей і рецензій в угор. та зарубіжній пресі, монографій («Мистецтво Ренесансу і бароко в Східній Європі», Будапешт, 1960 [угор. мовою]; «Світ слов'янського бароко», Лейпциґ, 1960 [нім. мовою]).

У ст. «Тарас Шевченко», надрук. у журн. «Alföld» (1961. № 2), торкається багатьох нових для угор. шевченкознавства проблем. Мист. доробок укр. поета вважає рівноцінним його літ. спадщині, основним джерелом натхнення — укр. фольклор, історію України, найприкметнішим жанром поезій — ліроепіку, у якій вбачає ідейно-тематичну спорідненість із творчістю угор. поета Міклоша Зріні (1920—64). Даючи порівняльний аналіз поем Шевченка «Неофіти», «Сон — У всякого своя доля» та «Гайдамаки», зауважив, що ненависть автора до рос. царів викликана ліквідацією самостійності України та гнобленням укр. народу. Релігійність Шевченка А. розцінює як цілком індивідуальну, далеку від офіційної. Центр. проблемою філософії поета називає правду. У деяких віршах і портретах Шевченка критик вбачає наявність ідеалу невинної краси, притаманного стилю особливого, «козацького» бідермаєру, характеризуючи останній як «міщанський варіант романтизму з домішками пізнього рококо». Укр. дослідники (напр., В. *Васовчик*) вважають хибним це твердження, яке вперше висловив ще Г. *Стрипський*. Наводячи уривки з деяких поезій Шевченка в інтерпретації Ш. *Вереша*, допущені тут неточності А. пояснює тим, що перекладач не працював з оригіналом. А. виступив із доповіддю «Романтика і бідермаєр у поезії Шевченка» на Міжнародній наук. конференції, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка* та М. *Лермонтова* (Дебрецен, 1965).

Тв.: Із ст. «Тарас Шевченко» // *СВШ*. Т. 3; Romantik und Biedermeier in der Dichtung Ševčenkos // Slavica. 1965. 5. k.

Літ.: *Ф. П[огребенник]*. Конференція, присвячена Т. Г. Шевченкові і М. Ю. Лермонтову: [Хроніка. Дебрецен (Угорщина)] // *РЛ*. 1965. № 7; *Васовчик В*. Творчість Шевченка в світлі угорської критики // *НШК 16*.

Галина Герасимова

АНІ́СОВ Василь Федорович (8/21.03.1912, с. Павлівка, тепер Білопільського р-ну Сум. обл. — 9.05.1974, Київ) — укр. літературознавець, педагог. Чоловік Є. *Середи*. Закінчив 1937 Харків. пед. ін-т. 1944—52 — наук. працівник БМШ. З 1967 — заступник гол. ред. журн. «Українська мова і література в школі». Уклав кн. «Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка» (1959; 2-ге доп. вид. 1976), автор кн. «Від підмайстра до академіка» (1967; обидві — у співавт. з Є. Середою), ст. «Новий факт з біографії Т. Г. Шевченка» (1953) — про участь Шевченка в геологічній експедиції на п-в *Мангишлак*

улітку 1851, «Т. Г. Шевченко і недільні школи» (1963) та ін.

Тв.: Автограф останнього вірша безсмертного Кобзаря // Літ. газ. 1948. 11 берез.; Життя Суворова в ілюстраціях Тараса Шевченка // Радянська Україна. 1950. 18 трав.; Новий факт з біографії Т. Г. Шевченка // Вісник АН Української РСР. 1953. № 1.

Літ.: Вишневський М. Ф. [Рец.] // Л-ра в школі. 1960. № 2. — Рец. на вид.: *Анісов В., Середа Є.* Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1959; *Довгалюк П. М.* Нова книга про Шевченка // *РЛ*. 1960. № 2. — Рец. на вид.: *Анісов В., Середа Є.* Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1959; *Косян В.* Літопис великого життя // Вітчизна. 1960. № 4; — Рец. на вид.: *Анісов В., Середа Є.* Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1959; *Тарахан-Береза З. П.* [Рец.] // Укр. мова і л-ра в школі. 1978. № 1. — Рец. на вид.: *Анісов В., Середа Є.* Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. Вид. 2-ге, доп. К., 1976.

Василь Бородін

А́НІЧКІН Леонід Анатолійович (5.06.1937, Київ — 7.12.2009, там само) — укр. кінореж.-документаліст. Закінчив 1958 Київ. ін-т театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого (курс М. Верхацького) та 1963 Вищі режисер. курси в Москві. З 1958 — актор і асистент реж. Київ. театру юного глядача. У 1963—99 працював на студії «Укрнаукфільм», згодом — на Укр. телебаченні. Зняв бл. 60 наук.-докум. фільмів, зокр. цикл істор.-біогр. та з укр. історії, а також стрічки про драм. долю нац. інтелігенції, укр. письменників: серіал із 4-х фільмів «Моя адреса — Соловки» (1991—92), фільми «Шляхами Захара Беркута» (1987), «Драй-Хмара. Останні сторінки» (1990), телефільми «Гіркі усмішки Остапа Вишні», «Духовні співи Павла Тичини», «Володимир Сосюра. Любіть Україну» (усі — 1996), «Олександр Довженко. Без омани» (1998) та ін.

Л. Анічкін

Зняв докум. фільми за автор. сценарієм «Тарас Шевченко. Спадщина» (1994), у якому йдеться про творчу спадщину поета, і «Тарас Шевченко. Надії» (1995), що розповідає про роки поетового заслання та його сподівання, пов’язані з власним майбутнім і майбутнім України. Телефільм «Шлях до “Заповіту”» (1995) присвячено історії написання цього твору.

Літ.: Брюховецька Л. На олтар болючої пам’яті (екранна галерея Леоніда Анічкіна) // Кіно. Театр. 2007. № 4 (72).

Тамара Носенко

А́НКА (Anka) **Янош** (5.05.1883, Мезетохат, Угорщина — 1941) — угор. письменник, журналіст, перекладач. Закінчив гімназію у м. Секейудвархей та юрид. ф-т у Коложварі. З 1907 був дописувачем газ. «Alkotmány» («Конституція»), з 1918 — ред. газ. «Élet» («Життя») та ін. Протягом 1909—40 з’явилася переважна більшість його романів, зб. поезій та оповідань; останні перекладено словац. мовою.

1918 в газ. «Élet» опубл. свій перекл. «Заповіту», один із перших в Угорщині (його передруковують у сучасних угор. вид. творів Шевченка).

Тв.: Sevcsenko T. Kobzos. Budapest, 1961; Sevcsenko T. Versei. Budapest, 1984.

Літ.: Васовчик В. Шевченко угорською мовою // *НШК 15*; *Шахова К. О.* Шевченко в Угорщині // *Шевченко* і світ: Літ.-крит. ст. К., 1989; *Мегела І.* «Заповіт» Т. Г. Шевченка угорською мовою // *Наукові* дослідження в галузі української та русинської філології. Ніредьгаза, 1997. Вип. 5.

Галина Герасимова

АНКВА́Б Володимир (23.02.1928, м. Ґаґра, Абхазія, Грузія — 14.11.1987, Сухумі) — абхаз. поет, перекладач, літературознавець. Закінчив Літ. ін-т ім. О. М. Горького (Москва). Канд. філол. наук (1954). Автор зб. поезій «Моя гірська річка» (1958), «Любов моя» (1964), роману у віршах «Абріскіл» (1966), «Вибране» (1987) та ін. Перекладав абхаз. твори П. *Тичини* і В. *Сосюри*. Читав в Абхаз. ун-ті (Сухумі) спец. курс «Великий гуманіст Т. Шевченко в перекладах абхазьких письменників». А. опублік. у перекл. О. *Новицького* вірш «Тарас Шевченко» (Апсны Капш. 1969. 4 серп.).

Етері Басарія

А́ННЕНКОВ Іван Олександрович (5.03.1802, Москва — 27.01.1878, Нижній Новгород, тепер РФ) — член Пн. т-ва декабристів. Після придушення повстання 14 груд. 1825 десять років провів на каторзі. З 1835 А. разом із дружиною П. *Анненковою* — на поселенні в с. Бєльському Іркутської губ., потім — у м. Туринську Тобольської губ. 1839 його прийняли на службу в туринський земський суд, звідти 1841 перевели до Тобольська. Після амністії 1856 — у *Нижньому Новгороді*. З 1857 — чиновник для особливих доручень при нижньоновгород. губернаторі. 16 жовт. 1857 Шевченко записав у Щоденнику, що в домі М. *Якобі* він «благоговейно познакомился с возвращающимся из Сибири декабристом, с Иваном Александрови-

М. Бестужев. Портрет І. Анненкова. Папір, акварель. 1836

чем Анненковым», назвавши його «седым, величественным, кротким изгнанником». Висловлюючи своє шанобливе ставлення до А., поет записав далі: «Благоговею перед тобою, один из первозванных наших апостолов!» До пізньої ночі Шевченко і А. «говорили о многом и о многих», зокр. «о возвратившемся из изгнания Николае Тургеневе, о его книге» («Росія і росіяни», 1847 [франц. мовою]). У листоп. того ж року Шевченко знову зустрівся з А. у вітальні генеральського дому О. *Веймарна* і, за власним свідченням, «в продолжении вечера <…> не расставался» (Щоденник, 8 листоп. 1857).

Літ.: Мемуары декабристов. Северное общество. М., 1981; *Карпенко В. Ф.* Нижегородцы-декабристы. Нижний Новгород, 2007.

Борис Деркач

А́ННЕНКОВ Павло Васильович (19.06/1.07.1813, за ін. дж. — 18/30.06.1812, Москва — 8/20.03.1887, Дрезден, Німеччина) — рос. історик л-ри, критик, мемуарист. Належав до кола західників (В. *Бєлінський*, О. *Герцен*, М. *Бакунін* та ін.), дружив з М. Гоголем (живучи в Римі, переписував під його диктування перших 6 глав «Мертвих душ»), І. Тургенєвим. Автор програмних для свого часу літ.-крит. статей, зокр. полемічної щодо трактату М. *Чернишевського* «Естетичні відношення мистецтва до дійсності» ст. «Про значення художніх творів для суспільства» (1856), та високо оцінених сучасниками мемуарних нарисів. Найвідоміший із цих нарисів — «Визначне десятиліття. 1838—1848» (1880). Як свідчать мемуари А. «Шість років листування з І. С. Тургенєвим. 1856—1862» (Вестник Европы. 1887. № 3, 4), Тургенєв із глибокою повагою ставився до укр. письменників, насамперед до Шевченка і Марка Вовчка. Переказуючи один із листів від Тургенєва (1860) і коментуючи його теплі дружні стосунки з Марком Вовчком, А. зазначав, що вона належала до кола українців «з поетом Шевченком на чолі», яке з журн. «*Основа*» «набуло значного становища в суспільстві». А. наголошував на прихильному ставленні І. Тургенєва (і сам поділяв його позицію) до кола українців у Петербурзі, яке прагнуло «піднести мову своєї країни, розвинути її культуру і поставити її в дружні, а не лише підлеглі відношення до великоруської культури». Не випадково, на думку А., І. Тургенєв «шукав знайомства з поетом Шевченком, висловлював щирі симпатії його минулим стражданням і його талантові», хоча й не поділяв поетової «прихильності до Запоріжжя, козацького молодецтва» тощо (*Анненков П.* Литературные воспоминания. М., 1960. С. 445—446). У 1859—60 А. і Шевченко зустрічалися на понеділках у В. *Білозерського*, на вівторках у М. Костомарова, на літ. вечорах у Карташевських тощо. Навесні 1860 А. як член Комітету *Товариства для допомоги нужденним літераторам і вченим* разом із ін. (І. Тургенєвим, М. Чернишевським) клопотався про звільнення родичів Шевченка з кріпацтва (*Документи*, с. 349, 356).

Тв.: Литературные воспоминания. М., 1983.

Борис Деркач

А́ННЕНКОВА Парасковія Єгорівна (дівоче — Поліна Гебль; Pauline Geuble; 9/20.06.1800, замок Шампіньї побл. Нансі, Франція — 14/26.09.1876, Нижній Новгород, тепер РФ) — мемуаристка, дружина І. *Анненкова*, француженка за походженням. 1823, за ін. дж. — 1824 переїхала з Парижа до Москви; працювала модисткою і гувернанткою. Улітку 1825 познайомилася з І. Анненковим. Коли його як учасника повстання 14 груд. 1825 засудили до 15 років каторги і довічного поселення в Сибіру, А. особисто домоглася від *Миколи I* дозволу поїхати за ним. У квіт. 1828 у Петровському заводі (Чита) обвінчалася з І. Анненковим. З 1835, звільнений від каторжних робіт, Анненков із дружиною — на поселенні в Сибіру (з 1841 — у Тобольську). З 1857 родина жила в *Нижньому Новгороді*. 16 жовт. того ж року в домі М. *Якобі* Шевченко познайомився з І. Анненковим, про що свідчить відповідний запис у Щоденнику.

П. Соколов. Портрет П. Анненкової. Папір, олівець. 1825

Під час його відвідин Шевченком (6 лист. 1857) «старушки» (дружина і сестра М. Якобі) завели розмову про долю Анненкових. «Из рассказа моих собеседниц», як занотував поет того ж дня у Щоденнику, він дізнався, що те, що сталося з А., дуже нагадувало «происшествие, так трогательно рассказанное Герценом в своих воспоминаниях» про декабриста В. Івашева (в одному з уривків «Минулого і дум» (Ч. 1. Гл. 3), надрук. в «*Полярной звезде*» за 1857), який також одружився на засланні з гувернанткою К. Ледантю. «Старушки» Якобі обіцяли Шевченкові познайомити його з А. — «этою достойнейшею женщиною. Не знаю, скоро ли я удостоюсь счастия взглянуть на эту беспримерную святую героиню» (щоденниковий запис 6 лист. 1857). А. залишила спогади про своє життя в Сибіру та про декабристів-каторжан (*Воспоминания* Полины Анненковой. М., 1929).

Борис Деркач

А́ННЕНСЬКИЙ Інокентій Федорович (20.08/1.09.1856, м. Омськ, Росія — 30.11/13.12.1909, Петербург) — рос. поет, драматург, перекладач, літ. критик. Закінчив 1879 істор.-філол. ф-т Петерб. ун-ту. Був директором Колегії Павла Ґалаґана в Києві (1891—93). З 1890-х займався переважно перекладами з давньогрец. драматургії: переклав повний корпус трагедій Еврипіда. Автор оригінальних трагедій «Цар Іксіон» (1902), «Меланіпа-філософ» (1904), поетичних зб. «Тихі пісні» (1904), «Кипарисова скринька» (1910) та «Посмертні вірші» (1923). Поетична творчість А. мала великий вплив на розвиток рос. поезії 20 ст., особливо акмеїзму і футуризму.

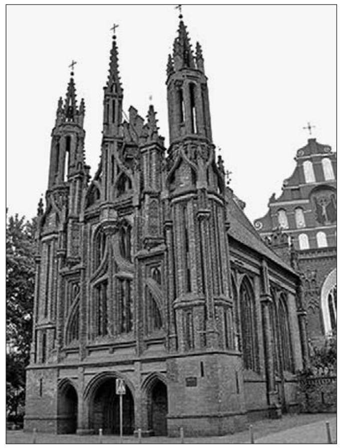
І. Анненський

Був добре обізнаний із поетичною творчістю Шевченка. Можна припустити, що вона привернула його увагу під час навчання в ун-ті, коли він під керівництвом І. *Срезневського* писав дослідження «Південноруська мова» (1879) за матеріалами зб. Я. *Головацького*. Захоплення віршами Шевченка позначилося на поетичній творчості А., зокр. в ремінісценціях, алюзіях і запозиченнях, напр., образів «думи-діти», «квіти-діти», мотиву сліз як універсального еквівалента слова-вірша-молитви тощо. У ст. «Про сучасний ліризм» дав високу оцінку Шевченковій поемі «Марія», яку розглядав як еталон щирості, високої і мудрої мист. простоти, протиставленої примхливим стилізаціям модерністів (*Анненский И. Ф.* Книга отражений. М., 1979).

Літ.: Аникин А. Е. Анненский и Шевченко: Предварительные замечания. Новосибирск, 1997.

Іван Бажинов

А́ННИ СВЯТО́Ї КОСТЕ́Л У ВІ́ЛЬНЮСІ — католицький храм, побудований 1581. Названий на честь св. Анни (1 ст. до н. е. — поч. 1 ст. н. е.) — за церк. переданням, дружини святого Іоахима і матері Богородиці. Пам'ять св. Анни православна церква вшановує 9/22 груд., католицька — 22 лип. У Щоденнику 5 верес. 1857 Шевченко зробив запис: «Во сне видел церковь святыя Анны в Вильне и в этой церкви молящуюся милую Дуню, чернобровую Гусиковскую. Это, верно, вследствие чтения "Королевы Варвары Радзивилл"». У названому компілятивному істор. нарисі Н. *Попова* «Королева Варвара» зазначено, що король Сигізмунд II Август бажав, аби його дружина у Вільні «ходила молитися до костелу св. Анни, а не св. Станіслава» (Русский вестник. 1857. Т. 7. С. 97). Можлива й додаткова асоціація імені героїні згаданого нарису та другої назви храму, — його називали також костелом св. Анни — св. Варвари (*Jankevičienė Alge*. Vilniaus senamiesčio ansamblis. Vilnius, 1969. S. 39). Отже, читання нарису про королеву Барбару (бл. 1520—51), яка молилася в церкві, що стояла на місці теперішнього костелу св. Анни, викликало з підсвідомості Шевченка спомин про цей шедевр польс.-лит. пізньої готики. А в інтер'єрі костелу поетові наснилася Ядвіга Гусиковська, у яку він закохався, коли перебував у Вільні 1829—31. А. *Непокупний* вважає неможливою відтворену в Шевченковому сні ситуацію, нагадуючи, що «з 1798 р. костел св. Анни був призначений для німецько-католицького зібрання», відтак «Дуня Гусиковська, за національністю полька, навряд чи могла бути парафіянкою костьолу св. Анни» (*Непокупний А.*, с. 311—314). Проте ніщо не заважало полячці-католичці молитися в цьому католицькому храмі.

Костел св. Анни. Вільнюс. 1581. Сучасне фото

Літ.: Непокупний А. Балтійські зорі Тараса: Худож.-докум. есе // «У Вільні, городі преславнім…»: Худож.-докум. диптих. К., 1989.

Станіслав Росовецький

АНТИ́ПОВ Олександр Іванович (1824—1887) — гірничий інженер, поручик. У 1850-х очолював кілька експедицій, що досліджували кам'яновугільні родовища Оренбурзького краю, один із організаторів мінералогічного відділу Оренбурзького музею. Очолював *Каратауську експедицію 1851* на п-в *Мангишлак* (пн.-сх. узбережжя Каспійського м.) і 1852 опубл. про неї звіт. Залишки розробок А. в горах Каратау згадує в геологічному щоденнику М. Барботде-Марні. За сприяння учасників експедиції Бр. Залеського і Л. *Турно* до супроводжувального загону експедиції залучили Шевченка, якому неофіційно доручили зарисовувати геологічну структуру гір. Шевченко згадував А. в листах до Бр. Залеського від 10 черв. та 25—26 верес. 1855, зокр. в останньому: «Я вспоминал наш каратавский поход со всеми его подробностями, тебя, Турно и кой-где изредка Антипова. И он, хоть это весьма редко, бывал иногда похож на человека».

Тв.: О произведенных исследованиях бурого угля в горах Кара-Тау, на полуострове Мангишлаке // Горный журн. [СПб.], 1852. Ч. 2. Кн. 6.

Літ.: Барбот-де-Марни Н. Через Мангышлак и Устьюрт в Туркестан // Тр. Арало-Каспийской экспедиции. 1889. Вып. 6; *Большаков 1971*.

Леонід Большаков, Ірина Вериківська

АНТИТЕ́ЗА (грец. ἀντίϑεσις — протиставлення) — стилістична фігура, що полягає у протиставленні або зіставленні порівнюваних понять, явищ і ситуацій шляхом поєднання їхніх позначень в одному контексті для досягнення певного виражально-зображального ефекту (увиразнення протилежності, підкреслення несумісності або, навпаки, діалектичного співіснування контрастних понять у межах одного цілого). А. будується на основі використання антонімів і взагалі слів та висловів, які можна протиставити у відповідних контекстах, а також за допомогою певних синтаксичних засобів та інтонації.

У Шевченковій поезії з її сповненим контрастами змістом і емоційно-схвильованою тональністю А. посідає важливе місце серед виражально-зображальних засобів мови. Вона виявляється у таких основних формах побудови:

1) у протиставленні на *власне лексичному* рівні (звичайно в межах простого речення з підрядним зв'язком між словами): «…і премудрих / Немудрі одурять!» («І мертвим, і живим»), «Став земних владик судити / Небесний Владика» («Давидові псалми. 81 — Меж царями-судіями»), «Огнем невидимим пекли [слова. — *Ред*.] / Замерзлі душі» («Пророк»);

2) у протиставленні на *лексико-синтаксичному* рівні (з допоміжною участю відповідної інтонації, сполучників, конструкції речення, порядку слів — із сурядними відношеннями між словами і реченнями, у реченнях із порівняльними зворотами тощо): а) у власне протиставних відношеннях: «Заспіває весільної, / А на журбу зверне» («Перебендя»), «Не на ліжко, в домовину / Сиротою ляже!» («Причинна»), «А материних гарячих сльоз! / А батькових старих, кровавих, / Не ріки — море розлилось» («Кавказ»), «Чудно людям, / Бо люде не знають, / Чому добре умирає, / Злеє оживає» («Княжна»), «Не громом праведним, святим / Тебе уб'ють. Ножем тупим / Тебе заріжуть, мов собаку. / Уб'ють обухом» («Неофіти»); б) у єднально-протиставних відношеннях: «Над Тясмином, / У темному гаю, / Зібралися; старий, малий, / Убогий, багатий / Поєднались — дожидають / Великого свята» («Гайдамаки»); в) у зіставних відношеннях: «Катерину чорнобриву / В полі поховали, / А славнії запорожці / В степу побратались» («У тієї Катерини»); г) у градаційних відношеннях: «Не так тії вороги, / Як добрії люди — / І окрадуть, жалкуючи, / Плачучи, осудять» («Не так тії вороги»); ґ) у розділових відношеннях: «...що хочете, / То те і робіте: / Чи голосно зневажайте, / Чи нишком хваліте / Мої думи» («Три літа»); д) у підрядних відношеннях — у простому реченні: «І од глибо[ко]ї тюрми / Та до високого престола — / Усі ми в золоті і голі» («Кавказ»); е) у порівняльних відношеннях — у складному реченні: «Погано дуже, страх погано! / В оцій пустині пропадать. / А ще поганше на Украйні / Дивитись, плакать — і мовчать!» («І виріс я на чужині»);

3) як композиційна основа в *межах ширших контекстів* (окремих творів та їхніх частин) — контраст: напр., у поезіях «Мені однаково, чи буду», «N. N. — Мені тринадцятий минало», «І виріс я на чужині», «У нашім раї на землі» (з її поч. — замилуванням молодою матір'ю — і трагічним кінцем, який може чекати жінку-кріпачку: «...Поки не загинеш / Межи псами, на морозі / Де-небудь під тином»), «Якби ви знали, паничі», у фрагментах поем «Гайдамаки», «Єретик» (зокр. у сцені протистояння Яна Гуса і його суддів) тощо.

Тематична основа А. у Шевченка досить різноманітна. Це сфера соц. і особистих взаємин між людьми, сфера фізичного і духовного життя людини, філос.-медитативні узагальнення та ін.:

1) протиставлення життя і смерті, фізичного розквіту і занепаду, молодості і старості: «Я умерла / Зимою під тином, / А весною процвіла я / Цвітом при долині» («Лілея»), «Лихо, лихо! Мати в'яне, / Дочка червоніє» («Утоплена»), «Оддай мене, моя мамо, / Та не за старого, / Оддай мене, моє серце, / Та за молодого. / Нехай старий бурлакує, / Гроші заробляє, / А молодий мене любить, / Долі не шукає» («Мар'яна-черниця»), «Отак я іноді тобою, / Тобою, серце, молодою, / Старії очі веселю» («І станом гнучим, і красою»). У метафоричному значенні це може бути також протиставлення духовної або суспільної активності і пасивності, інертності; напр., у поетовому звертанні до Бога: «Не дай спати ходячому, / Серцем замирати / І гнилою колодою / По світу валятись. / А дай жити, серцем жити / І людей любити» («Минають дні, минають ночі»);

2) протиставлення долі і недолі: «Думав, доля зустрінеться — / Спіткалося горе» («Думка — Тече вода в синє море»), «По тім боці — моя доля, / По сім боці — горе» («Тополя»), «Доле, де ти! Доле, де ти? / Нема ніякої, / Коли доброї жаль, Боже, / То дай злої, злої!» («Минають дні, минають ночі»); зокр. нещаслива доля людини всупереч її фізичній досконалості, вроді, всупереч багатству: «Вміла мати брови дати, / Карі оченята, / Та не вміла на сім світі / Щастя-долі дати» («Катерина»), «І багата я, / І вродлива я, / Та не маю собі пари, / Безталанна я» («І багата я»); зображення людського горя на тлі краси природи —

напр., як композиційний контраст у вірші «Чума», у ліричних відступах у поемах «Сон — У всякого своя доля» (від рядка «Дивлюся, аж світає»), «Невольник» (від «І барвінком, і рутою»), «Княжна» (від «Село! І серце одпочине») та ін.; протиставлення волі і неволі як конкретизація долі — недолі: «Колись Бог нам верне волю, / Розіб'є неволю» («Давидові псалми. 52 — Пребезумний в серці скаже»), «А воленьку люде добрі / І не торговали, / А без торгу закинули / В далеку неволю...» («Як маю я журитися»), «Немає гірше, як в неволі / Про волю згадувать» («Г. З.»); градаційне протиставлення волі і синекдохічного образу кайданів у значенні неволі: «Страшно впасти у кайдани, / Умирать в неволі, / А ще гірше — спати, спати / І спати на волі» («Минають дні, минають ночі»), «Поховайте та вставайте, / Кайдани порвіте / І вражою злою кров'ю / Волю окропіте» («Заповіт — Як умру, то поховайте»). До цієї групи прилягають А. на позначення психологічного стану героя у відповідних ситуаціях (*радіти, сміятися, співати — плакати, ридати, вити* тощо): «І тепер я розбитеє / Серце ядом гою, / І не плачу, й не співаю, / А вию совою» («Три літа»);

3) протиставлення добра і зла, правди і неправди: «Один у дру́гого питаєм, / Нащо нас мати привела? / Чи для добра? Чи то для зла?» («Один у другого питаєм»), «Діла́ добрих оновляться, / Діла́ злих загинуть» («Давидові псалми. 1 — Блаженний муж на лукаву»), «Помолюся Господеві / Серцем одиноким / І на злих моїх погляну / Незлим моїм оком» («Давидові псалми. 53 — Боже, спаси, суди мене»), «Погасили [роки. — *Ред*.] усе добре, / Запалили лихо» («Три літа»), «Нема правди, не виросла; / Кривда повиває...» («Гайдамаки»), «Яко Бог кара неправих, / Правим помагає» («Давидові псалми. 149 — Псалом новий Господеві»); протиставляння добра і зла в народнопоетичних і християнських символах (світла — мороку, тепла — холоду, чистоти — бруду, неба — землі тощо): «Встане Україна. / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить» («Великий льох»), «За що закрив їх добрі очі, / І вольний розум окував / Кайданами лихої ночі!.. / Прозріте, люди, день настав!» («Єретик»), «Заступила чорна хмара / Та білую хмару. / Опанував запорожцем / Поганий татарин» («Іржавець»), «Нехай хмара / На татари, / А сонечко на християне» («Марина»), «Не зійде сонце. Тьма і тьма! / І правди на землі нема! / Ледача воля одурила / Маленьку душу. Сонце йде / І за собою день веде» («І тут, і всюди — скрізь погано»), «Раз добром нагріте серце / Вік не прохолоне!» («Сон — У всякого своя доля»), «Із казарми нечистої / Чистою, святою / Пташечкою вилетіла» («Муза»);

4) протиставлення за соц. нерівністю: «Тече вода і на гору / Багатому в хату. / А вбогому в яру треба / Криницю копати. / У багатих ростуть діти — / Верби при долині, / А у вдови одним одно, / Та й те, як билина» («Сова»), «Минали / За днями дні. Раби мовчали, / Царі лупилися, росли / І Вавилони муровали» («Саул»), «Горе! Горе! / Дрібніють люде на землі, / Ростуть і висяться царі!» («Саул»). Одним із полюсів цієї опозиції постають *люди* у значенні основної маси населення або простого народу — на противагу панівній верхівці: «І не в однім отім селі, / А скрізь на славній Україні / Людей у ярма запрягли / Пани лукаві...» («І виріс я на чужині»), «Буде бите / Царями сіянеє жито! / А люде виростуть. Умруть / Ще незачатиє царята... / І на оновленій землі / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі» («І Архімед, і Галілей»). Соц. А. конкретизує протиставлення соц. верхів і низів за місцем їхнього проживання: «Гуляє князь, гуляють гості, / Ревуть палати на помості, / А голод стогне на селі» («Княжна»), «Даєш ти, Господи єдиний, / Сади панам в Твоїм раю, / Даєш високії палати. / Пани ж неситії, пузаті, / На рай Твій, Господи, плюють / І нам дивитись не дають / З убогої малої хати» («Не молилася за мене»); у синекдохічних образах свити і жупана: «Моя доля, моє щастя, / Ти, моя Мар'яно. / Чом не ти в сірій свитині, / Чом я не в жупані?», а далі: «Найду свою долю! / Не в свитині, а сотником / До тебе вернуся» («Мар'яна-черниця»), «Не знає, / Що він коло неї, / У Лисянці, не в свитині — / В червонім жупані» («Гайдамаки»);

5) часове протиставлення. Сіре і безбарвне або вбоге сьогодення протистоїть романтизованому та ідеалізованому минулому і майбутньому. Протиставлення сучасного і минулого характеризує, по-перше, романтичний період творчості поета з його баченням «золотого віку» України в героїчній добі козаччини: «Там могили з буйним вітром / В степу розмовляють, / Розмовляють сумуючи, / Отака їх мова: / "Було колись — минулося, / Не вернеться знову" («Н. Маркевичу»), «Не заревуть в Україні / Вольнії гармати. / Не заріже батько сина, / Своєї дитини, / За честь, славу, за братерство, / За волю Вкраїни. / Не заріже — викохає / Та й продасть в різницю / Москалеві» («Гоголю»); зокр., в опозиції предків і нащадків із негативною оцінкою сучасності: «Діди лежать, а над ними / Могили синіють. <...> А унуки? Їм байдуже, / Жито собі сіють» («Гайдамаки»), «Славних прадідів великих / Правнуки погані!» («І мертвим, і живим»); як контраст у композиційній організації творів або їхніх частин таке протиставлення наявне в поезіях «До Основ'яненка», у поч. розділі та розділі «Треті півні» поеми «Гайдамаки», вірші «Полякам» та ін. По-друге, у пізнішій творчості це також контраст у світосприйманні героя в його дитинстві або юності і в зрілому віці: «Веселеє колись село / Чомусь тепер

мені, старому, / Здавалось темним і німим, / Таким, як я тепер, старим» («Ми вкупочці колись росли»). Протиставлення негативно маркованого сучасного і щасливого (як у ширшому соц., так і в особистому для героя планах) майбутнього стають особливо виразними в Шевченковій творчості з серед. 1840-х: «Встане правда! встане воля! / І Тобі одному / Помоляться всі язики / Вовіки і віки. / А поки що течуть ріки, / Кровавії ріки!» («Кавказ»); зокр., як композиційний контраст творів: «Ісаія. Глава 35», «І Архімед, і Галілей», в ідилічних снах героя: «Сестрі», «Л.», «Сон — На панщині пшеницю жала»;

6) протиставлення своїх і чужих, рідного дому або України і чужини: «В неволі виріс між чужими / І, неоплаканий своїми, / В неволі, плачучи, умру» («Мені однаково, чи буду»), «У чужому краю / Не шукайте, не питайте / Того, що немає / І на небі, а не тільки / На чужому полі. / В своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля» («І мертвим, і живим»), «І умитеє сльозами / Серце одпочине / І полине із чужини / На свою країну» («Варнак»);

7) протиставлення самотнього (бідного, сумного) героя і благополучного оточення, характерне для романтичної як літ., так і фольклор. традицій: «І смеркає, і світає, / День божий минає, / І знову люд потомлений, / І все спочиває. / Тільки я, мов окаянний, / І день і ніч плачу / На розпуттях велелюдних» («І мертвим, і живим»); як протиставлення різних доль: «В того доля ходить полем, / Колоски збирає, / А моя десь, ледащиця, / За морем блукає» («Думка — Тяжко-важко в світі жити»); як композиційний контраст у побудові творів: «Огні горять, музика грає», «Якби з ким сісти хліба з'їсти»; зокр., як небажання героя жити спокійним, родинним життям, коли він іде в козаки, що, проте, закінчується для нього драматично і навіть трагічно: «Не хочу я женитися», «Нащо мені женитися?». Одним із полюсів такої опозиції є іменник «*люди*» у значенні сторонніх, інших осіб — у протиставленні суб'єктові (А., поширена в народній мові), що можуть представляти як просто байдужі до героя і для героя, так і ворожі щодо нього сили (особливо в ранній творчості): «Нехай людям лихо сниться, / А ми заспіваймо» («Гайдамаки»), «Не для людей, тієї слави, / Мережані та кучеряві / Оці вірші віршую я. / Для себе, братія моя!» («Не для людей, тієї слави»), «Сиротині сонце світить / (Світить, та не гріє) — / Люде б сонце заступили, / Якби мали силу, / Щоб сироті не світило» («Катерина»);

8) протиставлення життєвого шляху, життєвого покликання різних героїв (переважно з різною оцінкою їх): два Івани з «Великого льоху» як протиставлення патріота пристосуванцеві; протиставлення творчих принципів: «Ти смієшся, а я плачу, / Великий мій друже» («Гоголю»); протиставлення творчого начала руйнівницькому: «У всякого своя доля / І свій шлях широкий, / Той мурує, той руйнує, / Той неситим оком / За край світа зазирає» і т. д. (поч. поеми «Сон — У всякого своя доля»);

9) протиставлення людей (з підкресленням їхньої людської гідності) ін. представникам і верствам суспільства за морально-етичним принципом: «Прокиньтесь, чехи, будьте люди, / А не посмішище ченцям!» («Єретик»), «Ми не раби Його — ми люде!» («Ликері»), «Кругом мене, де не гляну, / Не люди, а змії...» («Три літа»), «Ви ж таки люди, не собаки!» («О люди! люди небораки!»).

Поряд з А. як *власне протиставленням* у Шевченка широко простежується й А. як *об'єднання протилежностей*, зіставлення їх за допомогою єднального зв'язку, щоб підкреслити поєднуваність протилежних основ у межах певної цілості. Тут також наявні А. різних тематичних груп — напр., початок — кінець, життя — смерть: «Все йде, все минає — і краю немає, / Куди ж воно ділось? Відкіля взялось? / І дурень, і мудрий нічого не знає. / Живе... умирає... Одно зацвіло, / А друге зав'яло, навіки зав'яло...» (поч. поеми «Гайдамаки»), «І нема тому почину, / І краю немає!» — про природу (ліричний відступ у поемі «Сон — У всякого своя доля»); доля — недоля в людському житті: «— І талан і безталання — / Все, — каже, — од Бога» («Москалева криниця», 1847), «А пан!.. / (І неталан наш і талан, / Як кажуть люде, все од Бога) / Наглядів, клятий!» («Меж скалами, неначе злодій»), «Молися й ти, з святого неба / На тебе, серце, не зійшла / Твоя і доля і недоля» («І станом гнучим, і красою»), ліричний відступ у розділі «Галайда» поеми «Гайдамаки»: «О Боже мій милий! / Тяжко жить на світі, а хочеться жить: / Хочеться дивитись, як сонечко сяє, / Хочеться послухать, як море заграє, / Як пташка щебече, байрак гомонить, / Або чорнобрива в гаю заспіває... / О Боже мій милий, як весело жить!»; своє — чуже: «Не дуріте самі себе, / Учітесь, читайте, / І чужому научайтесь, / Й свого не цурайтесь» («І мертвим, і живим»); у сфері психології, почуттів: «І словеса його святиє / На серце падали Марії, / І серце мерзло і пеклось!» («Марія»), «Я різав все, що паном звалось, / Без милосердія і зла, / А різав так» («Варнак»); зіставлення людей за віком, розумовими здібностями, майновим і соц. станом тощо для увиразнення їхньої єдності в межах ширшого цілого: «І малого, і старого / В Сейму́ потопила» («Великий льох»), «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм» (з назви твору), «І дурень, і мудрий нічого не знає» («Гайдамаки»), «Усі на сім світі — / І царята, і старчата — / Адамові діти» («Сон — У всякого своя доля»), «Царі, раби — однакові / Сини перед Богом»

(«Давидові псалми. 81 — Меж царями-судіями»). Крім об'єднання протилежностей на «горизонтальному» рівні, існує А. «вертикального» плану — для показу змінності їх у часі: «Блукав я по́ світу чимало, / Носив і свиту, і жупан...» («Сон — Гори мої високії»), тобто був і бідним, і багатим.

У деяких випадках А. подібна до ін. стилістичних фігур, що також будуються на протиставленні або зіставленні понять, — до *оксиморона* і парадокса. Див. також *Антоніми*.

Літ.: Цебенко В. Фігура як художній засіб поетичної мови Т. Г. Шевченка // Наукові записки Харківського педагогічного інституту. 1939. Т. 2; *Чамата Н. П.* Поетика контрасту в поезії Т. Г. Шевченка // *РЛ*. 1976. № 3; *Жайворонок В. В.* Лінгвостилістична основа поетики Т. Г. Шевченка // Мовознавство. 1994. № 2/3.

Олександр Тараненко

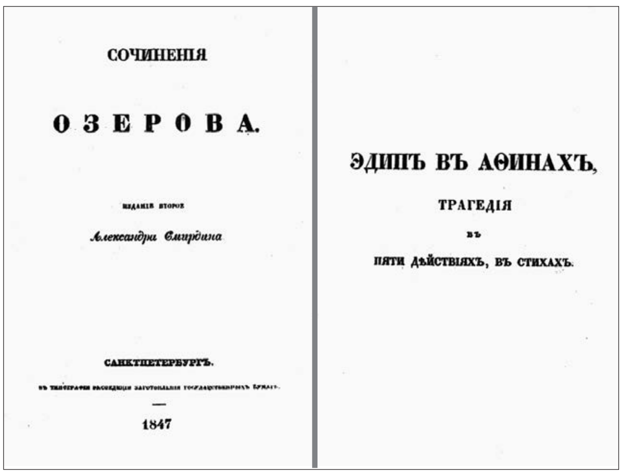
АНТИ́ЧНІСТЬ у творчості Шевченка. Антична (від лат. antiquus — давній) або греко-римська (класична) л-ра хронологічно охоплює прибл. 8 ст. до н. е. — 5 ст. н. е. Включає в себе л-ру Давньої Греції і Риму. Започаткувала в Європі гол. літ. роди і жанри: драм. — трагедію (Есхіл, Софокл) і комедію (Арістофан), поетичні — епічну поему (*Гомер*, *Вергілій*), ліричну поезію (Алкей, Сапфо), байку (Езоп, *Федр*), прозу — роман, повість, новелу (Лонг, Петроній, Апулей), а також філософію, естетику, риторику, мист-во та архітектуру, точні й природничі науки. Ареал греко-римського культурно-політ. впливу дуже широкий: від Британських островів на Зх. до Персії та Індії на Сх., від Єгипту на Пд. до Русі та Скандинавії на Пн.

Україна періоду княжої доби (Київської Русі) сприймала античну культуру прямо й опосередковано. Були відомі окремі твори Арістотеля, котрі вивчали руські книжники й цитували у своїх творах. Але гол. шляхом рецепції були візантійська агіографія, апокрифи, наук.-природничі трактати, дидактична л-ра, зб. афоризмів тощо. Особливе значення мали послання «отців церкви» (патристика Василя Кесарійського, *Іоанна Золотоуста*, Іоанна Дамаскина, Григорія Назіанзіна), які не лише формували візантійську християнську л-ру, а й творили нові жанри, зокр. полемічну промову, теологічний трактат, тлумачення Біблії (екзегезу), проповідь, похвальне слово (панегірик) та ін. Їхні твори, а особливо полемічні послання, спрямовані на боротьбу з «єресями» та залишками поганства, стали джерелами знань про А., яка завдяки їм не була забута в Середні віки. Візантійські гімни, хорали, піснеспіви містили елементи античної метрики, загалом версифікації та поетики. Ряд перекладних і оригінальних давньоукр. повістей — «Варлаам та Йоасаф», «Про Олексія, чоловіка Божого», «Александрія» та ін. — включали сюжетику і мотиви античності, збагачуючи укр. л-ру і фольклор. У періоди Ренесансу і бароко А. приходила в Україну переважно в західноєвроп. варіанті, через лат. поезію, прозу, реліг., філос., поетичні й риторичні трактати. У 15—17 ст. багато українців навчалися і викладали в ун-тах Зх. Європи. Укр. поети, вчені-теологи, філософи писали латиною і «грекою», органічно засвоюючи античну естетику, поетику, версифікацію, світоглядні й філос. системи, окремі образи, мотиви та сюжети (Ю. Дрогобич, П. Русин із Кросна, К. Сакович, І. Гізель, Лазар *Баранович*, М. Андрелла, Феофан Прокопович, Г. Сковорода та ін.). Значна насиченість давньої укр. л-ри античним топосом, як і вплив літ.-естетичних і реліг. чинників, поряд із якими йшла А. (у різних формах) у процесі розвитку і становлення укр. культурної традиції та пріоритетів, пояснює закономірність появи «Енеїди» І. Котляревського як першого значного твору нової укр. л-ри.

З огляду на давні й плідні традиції рецепції А. в укр. культурі, Шевченкове інтенсивне засвоювання антич. топосу є логічним і закономірним. У повісті «Художник» (1856) Шевченко устами свого персонажа висловлює ставлення до античності: «Я совершенно понял, как необходимо изучение антиков и вообще жизни и искусства древних греков» (4, 172—173). Ці слова стали своєрідним внутрішнім маніфестом митця. Античний топос, тобто весь масив присутності греко-римської культури у творчості Шевченка, умовно поділяємо на три рівні, які системно передають логіку його застосовування. На *першому (верхньому) рівні* — згадки істор. осіб (письменників, митців, філософів, держ. діячів), міфолог. образів і персонажів, літ. і маляр. творів, цитати, ідіоми, сентенції, порівняння тощо. Цей рівень ерудованості почав формуватися вже в культурному етосі помешкання П. *Енгельгардта*, і особливо з часу приїзду Шевченка до Петербурга, відколи П. Енгельгардт 1832 законтрактував його в артіль В. *Ширяєва* з метою профес. вишколу власного художника-декоратора. Шевченко опиняється в насиченому класицистичною тематикою середовищі, бере участь у розмальовуванні інтер'єрів важливих громадських споруд, зокр. Сенату і Синоду, Великого театру, змальовує античні фігури Царського (Літнього) саду. Навчаючись у класах *Товариства заохочування художників*, Шевченко створює у 1835—36 багатофігурні й композиційно багатопланові малюнки з античної історії: «Смерть Лукреції», «Александр Македонський виявляє довір'я своєму лікареві Філіппу», «Смерть Вірґінії», «Смерть Сократа», демонструючи знання й відчуття античної історії та міфології. На поч. 1837 І. *Сошенко* вводить Шевченка в середовище *Академії мистецтв*. Поет навчається в АМ як вільний слухач, зокр. працює

у знаменитій Гіпсовій залі, стає учнем художника-класициста К. Брюллова, який «строжайше запретил брать сюжеты из чего бы то ни было, кроме Библии, древней греческой и римской истории» (4, 151). На час викупу з кріпацтва у 1838 та в роки навчання в АМ Шевченко простудіював «Мандрівку молодшого Анахарсіса Грецією» Ж.-Ж. *Бартелемі*, «Одіссею» в рос. перекл. І. Мартинова, «Іліаду» в перекл. М. *Гнідича*, ґрунтовні праці про античний світ: «Історія Стародавньої Греції, її колоній і завоювань» Дж. *Ґілліса* та «Історія занепаду і зруйнування Римської імперії» (1776—87) Е. *Ґіббона*, ознайомився з творами І. Котляревського, Г. *Державіна*, В. Жуковського, О. Пушкіна, насиченими А., а також, що особливо важливо, з п'єсою «Едіп в Афінах» В. *Озерова*, до якої створив однойменний малюнок. Античну міфологію поет вивчав за кількома рос. перекл. книг В. Ґедеріха та А. Мілленя, а поетику — за Горацієвим «Посланням до Пісонів». Так формувався античний топос у Шевченка: спершу в малярстві, а згодом чи паралельно у слові, і супроводжував його цей топос фактично до останніх днів (див.: *Савченко С*. Шевченко і світова література // Радянська л-ра. 1939. № 7; *Пеленський Є.-Ю*. Шевченко — класик. Краків; Л., 1942; *Микитенко Ю*. Антична спадщина і становлення нової української літератури. К., 1991).

Творчість Шевченка відображала приблизний «баланс» істор. і міфолог. фактів і подій. Насиченість античними образами, іменами, алегоріями тощо зростає у творах гострого громадянського звучання, антиімперських сатирах та інвективах, які артикулювали заг. європ. романтичну традицію. Це демонструє етапна поема «Кавказ», де образ прикутого до скелі *Прометея* символізує і «розіп'ятий» москов. вторгненням Кавказ, і «розіп'яту» Україну, так само як і розіп'яту

СОЧИНЕНІЯ

ОЗЕРОВА.

изданіе второе

Александра Смирдина

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

1847

ЭДИПЪ ВЪ АѲИНАХЪ,

ТРАГЕДІЯ

ВЪ

ПЯТИ ДѢЙСТВІЯХЪ, ВЪ СТИХАХЪ.

В. Озеров. Твори. СПб., 1847. Шмуцтитул трагедії «Едіп в Афінах»

суперечностями душу самого поета. Побутує думка і про асоціативний зв'язок поетового Прометея зі Спасителем на хресті: у цьому випадку можна говорити про контамінацію політеїстичних (античних) і монотеїстичних (християнських) мотивів, що також іде у річищі європ. романтизму і поетової тенденції до зближення фольклор. і літ. начал. Образ нескореного Шевченкового Прометея особливо увиразнюється його символічним звучанням у контексті романтизму (напр., «Прометей розкутий» П.-Б. Шеллі), де худож. роль грец. титана, на думку О. *Білецького*, була не такою драматичною, як у поемі «Кавказ». Звідси походить поняття «прометеїзму» Шевченка, що втілює тираноборчі мотиви поета.

Сюжет історіософської поеми «Неофіти» формально побудовано на матеріалі римської історії часів імператора *Нерона* (1 ст. н. е.), однак у суті являє собою розгорнуту алегорію політ. (ідеологічних) і нац. змагань на теренах Російської імперії. Тут за допомогою античної тематики артикульовано важливі соц.-філос. проблеми деспотії влади, взаємин тоталітаризму і мист-ва, особистості і юрби, духовного стоїцизму, одвічної боротьби добра і зла, правди і кривди, тяглості традицій духовного вдосконалення в умовах жорсткого тоталітарного тиску. Яскраві образи неофіта-християнина Алкіда та його матері, яка стала на бік сина у його сповідуванні забороненої тоді християнської віри і тим самим прирекла себе на смерть, — центральні в поемі. Однак, попри сюжетику твору з його персонажами, гол. символом і духовним та етико-моральним концептом поеми постає «вірую» самого Шевченка-християнина. Тут зустрічаємо розгорнутий «декор» греко-римського істор. і міфолог. топосу: *Лета*, Декій (див. *Децій*), Нерон, неофіти, гінекей, пенати, *Гіменей*, Капітолій, синкліт, *гетери*, *Венера*, *фарисеї*, Аппіїв шлях, *Пріап*, оргія, *Фавн*, амфори, Кіпріда, Сиракузи, *Медуза*, преторіанці, сенат, ліктори, кесар, патрицій, *Юпітер*, плебей, Тібр, стратеги, Зевс, *Сціпіони* та ін., що свідчить про глибоку класичну освіту й ерудицію автора. Поему створено через 13 років після «Кавказу», що демонструє тенденцію до нагромадження й інтенсивного застосовування знань із царини А.

ИСТОРІЯ

ДРЕВНЕЙ ГРЕЦІИ,

ПОСЕЛЕНІЙ И ЗАВОЕВАНІЙ ОНОЙ,

отъ первобытнаго состоянія сей страны, до раздѣленія Македонскаго государства,

содержащая въ себѣ

Исторію словесныхъ наукъ, Философіи, изящныхъ художествъ.

ТВОРЕНІЕ *Гиллиса*,

Исторіографа Его Величества, Короля Великобританскаго.

Исторія приноситъ намъ существенную пользу и удовольствіе тогда единственно, когда описываемыя ею событія одно съ другимъ соединяемъ, одно другому противуполагаемъ, и такимъ образомъ находимъ ихъ сходство и различіе. Полибій Кн. 1. гл. 5.

Въ осьми частяхъ.

Часть вторая.

Перевелъ съ Англійскаго

Алексѣй Огинскій.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

Въ Типографіи I-го Кадетскаго Корпуса.

1830.

Дж. Ґілліс. Історія Давньої Греції. СПб., 1830

Останню тезу підтверджує і проза письменника, особливо повість «Художник», і його Щоденник, де античний топос постає в риторичній або белетристичній функції найчастіше у формі міфолог. *метонімії* (антономазії): *Сатурн* — час, *Геба*, як і сирени, — прекрасна жінка, *Клеопатра*, Венера, *Аврора* — вранішня зоря, *Філемон і Бавкіда* — гармонійне подружжя, *Кастор і Поллукс* — вірні друзі-побратими, *Орфей* — вправний музикант, *Бахус* — п'яниця, *Лукулл* — ненажера тощо. Античність фігурує тут у формі різних мовних зворотів, алегорій, персоніфікацій, порівнянь, метонімій (див. *Білик М. Й.* Античні мотиви у творчості Т. Г. Шевченка: Тези доповідей наук. сесії, присвяченої 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка. Л., 1961; *Яніш В. Б.* Античний світ у творчості Шевченка // *Світова* велич Тараса Шевченка: Тези доповідей республ. міжвузівської наук. сесії, присвяченої 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. К., 1964).

У поезії та прозі письменника інтенсивно вживаються імена античних філософів і майстрів слова (*Сократа*, *Геракліта*, Демосфена), поетів і мислителів (Гомера, Есхіла, Вергілія, *Овідія*, *Горація*, Езопа, *Федра*), митців (зокр., *Фідія*), імператорів (Гая Октавіана *Августа*, Нерона, Деція), а в багатьох маляр. творах відображено сюжети античної міфології та історії. Напр., на малюнку «Нарцис» міфолог. образ близький до його трактування Г. Сковородою в однойменному творі, а малюнки «Нарцис і німфа Ехо» і «Телемах на острові Каліпсо» свідчать про знання античної класики.

Глибоку органічну рецепцію А. підтверджує *другий (середній) рівень* — функціонування античного топосу у творчій свідомості поета. Це рівень мотивів, трансформованих сюжетів, ремінісценцій, алюзій, свідомих і позасвідомих паралелей. Раніше побутувала думка, що Шевченко одержав перше уявлення про античну л-ру лише в майстерні В. Ширяєва в Петербурзі, де майбутній письменник читав попул. книжки і ознайомився з класичними сюжетами. Однак це стосується лише верхнього рівня сприйняття А., оскільки є підстави говорити про більш раннє знайомство 12—13-річного Шевченка з античною спадщиною опосередковано, типологічно, через літ. твори, що реципіювали античні мотиви (див. *Микитенко Ю.* 1991). Йдеться про мотив земної марноти і минущості людської слави перед лицем вічності, що звучав у Горацієвій оді «До Мецената» (кн. I, ода 1) і прийшов до Шевченка-підлітка через пісню Г. Сковороди «Всякому городу нрав і права». Про його сугестивність у світогляді поета свідчить використання цього ж мотиву у вст. до поеми «Сон — У всякого своя доля». Раніше він звучав у пісні Возного з «Наталки Полтавки» І. Котляревського, де дуже точно переспівано твір Г. Сковороди (див. *Білецький О. І.* Шевченко і західноєвропейські літератури // *Білецький О. І.* Зібр. праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2; *Ласло-Куцюк М.* Велика традиція: Українська класична література в порівняльному висвітленні. Бухарест, 1979). Тож з самого дитинства, коли Шевченко, як свідчить його вірш «А. О. Козачковському», «списував» Сковороду, і до останнього поетичного «прощавай» — вірша «Чи не покинуть нам, небого», де поет кличе Музу за собою на той світ, А. була невіддільним елементом його худож. космосу.

До середнього рівня належать і низка мотивів та ремінісценцій з Овідія, Горація, Софокла, греко-римської міфології. Шевченко часто порівнював свою долю засланця з долею Овідія, висланого в «землі Кіммерійські», і сприймав поета як «наисовершеннейшее создание» (лист до М. *Осипова* від 20 трав. 1856). Наслідком захоплення «Метаморфозами», «Скорботними елегіями» та ін. творами Овідія (найповніший із тогочасних рос. перекл. — К. Рембовського) у Шевченкових творах «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», «Тополя», «Сова» вважають мотиви перетворень (метаморфоз): збожеволілої матері — на сову, дівчини — на тополю чи калину. Глибше вкорінено у текстуру поета мотив із останньої частини «Метаморфоз» про переселення душ, що має назву метемпсихозу, у поезії «Мені здається, я не знаю»: «Мені здається, я не знаю, / А люде справді не вмирають, / А перелізе ще живе / В свиню абощо, та й живе» (див.: *Білецький О. І.* Шевченко і західноєвропейські літератури // *Білецький О. І.* Зібр. праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2; *Майстренко М.* Шевченко і античність. Одеса, 1992).

Найприкметнішою з погляду структурної рецепції класичної міфології в Шевченка є поема «Слепая». Цей романтичний твір становить композиційне та структурно-наративне віддзеркалення давньогрец. міфу про царя Едіпа, який, через незнання убивши свого батька, несвідомо став чоловіком своєї матері, а дізнавшись про це, осліплює себе. Один з центр. античних міфів фіванського циклу, відтворений Софоклом у трагедії «Едіп-цар», він структурно переніс у поему «Слепая», де на реаліях укр. суспільства досліджуються глибинні шари людської психіки. Шевченкове поетичне осмислення проблеми інцесту і батьковбивства як найбільших табу людської спільноти відбувається в локалізованому «декорі» укр. обставин на основі міфолог. матриці. Те психічне явище, яке значно пізніше З. Фройд назве «Едіповим комплексом» і яке оформиться в теорію психоаналізу завдяки поштовхові та впливові античного міфу, Шевченко міг інтуїтивно зрозуміти і витлумачити у таких

рядках: «Це правда, що окроме Бога і чорта в душі нашій єсть ще щось таке, таке страшне, що аж холод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриєш, цур йому». Ці слова листа до Я. *Кухаренка* від 30 верес. 1842, можливо, проектуються на колізії поеми «Слепая». Частина дослідників зараховують наведені слова до контексту Шевченкових переживань стосовно вимушеної російськомовності поеми, однак і обставини появи ін. його творів рос. мовою, і міфопоетична система поеми, і лектура всієї поетової спадщини під кутом зору рецепції античності говорять на користь такої гіпотези. Ту непевну тінь, яку Шевченко називає «таке страшне», тепер розуміємо, за З. Фройдом і К.-Г. Юнґом, як витіснене у підсвідомість травмуюче начало людської психіки. На цьому прикладі бачимо глибинний вплив античного топосу, який сприяє формуванню важливих худож. констант у творчості Шевченка (див.: *Микитенко Ю*. 1994).

Важливим фактом є застосовування античних мотивів у найсакральніших медитативних творах поета. Зокр., І. Франко вперше вказав на подібність мотивів Шевченкового «Перебенді» до оди Горація «Odi profanum vulgus» («Ода дурній юрбі»), де вчений розглянув мотив «протиставлення поета окружаючій його суспільності» (див.: *Франко І*. Переднє слово: (До вид.: Шевченко Т. Г. Перебендя. Л., 1889) // *Франко*. Т. 27. С. 285). Однак горацiанський мотив зверхності поета над суспільством, поета як істоти духовної, що нею опікуються боги, набуває у Шевченка звучання відстороненої самозаглибленості, поетичної концентрації, екзистенційної самості як онтологічного стану поетичного творення. У цьому контексті дослідники (див., зокр., *Чернишова Т*. «Заповіт» Т. Г. Шевченка в аспекті зв'язків зі світовою літературою // Всесвіт. 1975. № 3) не спостерігають гострого несприйняття «юрби», властивого, напр., віршеві «Чернь» О. Пушкіна, де фігурує той самий мотив Горація, що повністю відповідав канонам романтизму.

Горацiанські мотиви присутні й у «Заповіті», де дослідники знаходять ремінісценції з оди «До Мельпомени» (III, 30, ін. назва — за першим рядком — «Exegi monumentum» («Я спорудив пам'ятник»). Ода Горація Мельпомені — музі трагедії — уславлює поетичне натхнення як Божий дар і стверджує вічну Пам'ять і Славу поета, який явився «славний з убогого» (Горацій походив із родини рабів) і пам'ятник якому споруджено «вище царських пірамід». Розглядають структурну подібність «Заповіту» до оди (див.: *Чернишова Т*. «Заповіт» Т. Г. Шевченка в аспекті зв'язків зі світовою літературою // Всесвіт. 1975. № 3), посилаючись на спільні опірні точки і транспозицію часопростору у формі бінарних опозицій: смерть фізична — безсмертя духовне; царські єгипет. піраміди — висока могила, кручі; лиха доля за життя — вічна пам'ять після смерті: «Смерті весь не скорюсь / Поміж потомками / Буду в слові цвісти» тощо (перекл. А. Содомори). Це дає підстави розглядати «Заповіт» як твір найширшого контексту світової л-ри. Європ. романтизм дав також «Пам'ятник» О. Пушкіна, «Exegi monumentum» А. *Міцкевича* та кілька ін. аналогічних творів, що стоять у цьому ж ряді горацiанських інтерпретацій. Шевченків «Заповіт» виразно доводить контамінацію античних, нац. та інонац. європ. літ. традицій і фольклору у створенні шедевра нац. л-ри.

Третій, найглибший, рівень рецепції античного топосу в поезії Шевченка можна назвати архетипним, або перцептивним. Під архетипами К.-Г. Юнґ розумів первісні, поч. уявлення людства про світ, природу, матеріальні речі тощо, закодовані в пам'яті сучасної людини і неприступні для їх раціонального пояснення. Він мав на увазі й «колективне безсвідоме», і «колективну пам'ять» — сукупність навіть не самих образів, а їхніх первинних, дологічних схем, які відображалися в міфах, а через них у л-рі й мист-ві. У тлумаченні Н. Фрая, архетипи — це літ. образи, які сприймаються як худож. елемент, створений конкретним автором, але насправді є елементом заг. досвіду. Шевченкова особливість полягає в застосовуванні архетипів середземноморської протогрец. культури у процесі власного поетичного символотворення та сакралізації символів шляхом позасвідомого перетворення і переписування античної міфології. Причина цього може полягати в міфопоетичному типі мислення і творчої свідомості письменника та його дискурсу як міфотворчого (див.: *Грабович Г*. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. К., 1998). Класична культура була в цьому сенсі засобом транспозиції найдавніших шарів духовного досвіду людини в худож. космос Шевченка. Водночас худож. історизм також посідав важливе місце в його творчості, хоч і лишався переважно саме худож., міфотворчим (див. *Архетипи Шевченка*. *Історизм творчості Шевченка*). З огляду на сакралізацію та міфологізацію особи самого автора в подальші істор. епохи, взаємозв'язок міфо-істор. «правил гри» його творчості видається впливовим фактором цього процесу. Подібно, як сам Шевченко інтегрував історію, зокр. історію А., у міфо-істор. дискурс України, так і його самого, його особу було інтегровано в міфо-істор. дискурс України кін. 19 — поч. 21 ст. в образі Великого Кобзаря. Політ. чинники відігравали при цьому не останню роль. А вплив А. артикулювався і трансформувався в несподіваний, якщо не сказати унікальний, спосіб.

Від перших творів («Думка — Тяжко, важко в світі жити», «Думи мої, думи мої», «Перебендя»)

до останнього («Чи не покинуть нам, небого») знакова система поетичної мови письменника істотно не змінилася. За зовні світським змістом його творів простежується виразна тенденція до сакралізації категорій-символів, таких як Слово, Доля, *Муза*, Слава, Мати, Могила, Рай, Небо та ін. До того ж категорії-символи не просто виступають як семи, знаки та знаряддя мовно-психологічної комунікації в ролі посередників, а формуються у філос. надматеріальні й ірраціональні категорії, позачасовий і позапросторовий абсолют. Важливо, що категорії-символи мали аналогічне функціональне застосування у класичній греко-римській естетиці й л-рі, де Лексе — Слово, Мойра — Доля, Муза — Натхнення, Докса — Слава, Демос — Народ, Пайдея — Культура, освіта і л-ра, Ананке — неминучість були базовими категоріями філософії, поезії та драматургії. Коли Шевченко символічно «принижує» себе в першій поезії триптиха «Доля» («колись / З нас будуть люде, — ти сказала. <…> / А ти збрехала. / Які з нас люде?»), він цілком не свідомий того, що така позірна скромність для подальшого возвеличування понад височінь єгип. пірамід («Exegi monumentum» Горація) — типовий прийом античної риторики, пов'язаний із міфологією та «законами» архаїчної дологічної «етики».

В останньому вірші Шевченка «Чи не покинуть нам, небого», власне в його другій частині «А поки те, та се, та оне...», нездоланні сили тягнуть поета саме до берегів Флегетона, Лети, Стікса, до *Ескулапа* і *Харона*, до *Парки* та Музи. Відбувається транспозиція місця худож. дії з християнського «потойбічного світу» в «потойбічний світ» грец. міфу. Дві третини наративної дії твору розгортаються в міфолог. підземному світі, уявлення про який сформувалося в ранні часи грец. архаїки, коли архетипні матриці найактивніше переносили до міфу відбитки пам'яті колективного безсвідомого. «Предвічний гай» над Стіксом, де поет мріє поставити хатину, ніби над Дніпром, не просто алегорія, бо викликає алюзії з передвічним гаєм у Колоні побл. Афін (саме там знайшов вічний спочинок прощений Едіп). І саме Музу Шевченко прагне взяти з собою в подорож Летою (див. *Микитенко Ю*. 1994).

До образів архетипно-міфолог. походження належать також образи долі і фатуму, смерті і воскресіння, очищення (катарсису), самогубства, батьковбивства та дітовбивства, кровозмішування і покути, сліпоти і осліплення — весь той масив підсвідомих витіснених психічних рефлексій людини та викликаних ними табуйованих вчинків персонажів, котрі поет характеризував у наведеному листі до Я. Кухаренка як щось «таке страшне, що аж холод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриєш». При тому не слід відхиляти й ін. джерельну базу сакральних образів і символів, якими користується поет, — Біблію, фольклор, теологічні джерела, західноєвроп. л-ру. Однак антична міфологія — першорядний чинник архетипних рефлексій поета. Інтуїція Шевченка, його унікальне міленарне чуття, позасвідоме відчуття архетипного зв'язку поєднували генетично розшаровану структуру його вірша в гармонію і цілісність. Створені завдяки цьому відчуттю образи дають змогу зараховувати їх до категорії вічних і всесвітньо універсальних.

Звернення Шевченка до античної культури є однією з фундаментальних першооснов виразного індивідуального звучання й найвищого ступеня сугестивності його поезії. Античну спадщину, яка артикулювала універсальні образи й вічні людські цінності архаїчного світу, Шевченко переосмислив й інтерпретував своїм укр. поетичним досвідом. Саме з цим есенційним злиттям загальнолюдського й нац. начал пов'язана невловима ірраціональна спонука, що підштовхує читача раз по раз перечитувати «Кобзаря», як Святе Письмо, у найсвітліші і найтрагічніші моменти свого життя у пошуках духовного очищення, у пошуках катарсису.

Літ.: Франко І. Я. Переднє слово : (До вид.: Шевченко Т. Г. «Перебендя». Л., 1889) // *Франко* Т. 27; *Білецький О. І.* Шевченко і західноєвропейські літератури // *Білецький О. І. Вибр. праці*: У 5 т. К., 1965. Т. 2; *Савченко С.* Шевченко і світова література // Радянська л-ра. 1939. № 7; *Пеленський Є. Ю.* Шевченко — класик // Українська книга: Книгознавчий річник. Краків; Л., 1942; *Білик М. Й.* Античні мотиви у творчості Т. Г. Шевченка // *Тези* доповідей наук. сесії, присвяченої 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка. Л., 1961; *Приходько П. Г.* Образ Прометея в поемі Т. Г. Шевченка «Кавказ» // Питання шевченкознавства. К., 1962. Вип. 3; *Яніш В. Б.* Античний світ у творчості Шевченка // Світова велич Тараса Шевченка: Тези доп. республ. міжвузів. наук. сесії, присвяченої 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. К., 1964; *Ласло-Куцюк М.* Велика традиція: Українська класична література в порівняльному висвітленні. Бухарест, 1979; *Микитенко Ю.* Антична спадщина і становлення нової української літератури. К., 1991; *Микитенко Ю. О.* Поетове «задзеркалля»: До проблеми античного топосу у творчості Шевченка // *СіЧ.* 1994. № 3; *Шах-Майстренко М. І.* Шевченко і антична культура. К., 1999; *Шах-Майстренко М.* Античність у малярських творах Шевченка: Античні міфологічно-історичні реалії. Полтава, 2001; *Шах-Майстренко М.* Нові аспекти дослідження творчості Шевченка // Античність — Сучасність: (Питання філології): [Зб.]. Донецьк, 2001. Вип. 1; *Микитенко Ю.* Сяйво Гіппокрени: З історії й типології українсько-грецьких літературних зв'язків. К., 2008.

Юрій Микитенко

АНТІГО́НА — у давньогрец. міфології царівна, дочка фіванського царя Едіпа та його дружини Іокасти. У повісті «Художник» Шевченко згадує твір В. *Озерова* «Едіп в Афінах» і створену на його сюжет свою композицію «Едіп, Антігона і вдалині Полінік». Вона, очевидно, відтворює епізод, у якому А. благає батька

зняти прокляття з брата Полініка. Трагедія В. Озерова в 1830—40-х належала до постійного репертуару Александринського театру. Герой повісті «Художник», прочитавши «Едіп у Афінах» В. Озерова, малює композицію «Едіп, Антігона і Полінік» (4, 134).

Мирослава Шах-Майстренко

АНТІНО́Й (Ἀντίνοος; бл. 111, Віфінія, тепер Болу, Туреччина — 130) — уславлений вродою юнак родом з Віфінії, улюбленець римського імператора Адріана (117—138). Служив моделлю багатьом античним скульпторам. Після смерті волею Адріана обожнений. Шевченко в повісті «Художник» вустами розповідача, у якому вгадується І. *Сошенко*, називає живим Антіноєм відомого натурника *Академії мистецтв* Т. *Малишева*. Шевченко і сам не раз малював його в натурному класі; два таких малюнки він подарував натурникові.

А́НТКІВ Богдан Михайлович (14.01.1915, с. Острів, тепер Тернопільського р-ну Терноп. обл. — 22.12.1998, Львів) — укр. актор, драматург, диригент. Заслужений артист Української РСР (1952). Закінчив 1969 Львів. консерваторію (клас Ю. Луцева). Працював у Терноп. хоровій капелі (1940—41), театрах Тернополя — драм. ім. І. Франка (1944—48) та муз.-драм. ім. Т. Г. Шевченка (1948—63); 1964—98 — у Львів. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької (нині — *Національний академічний український драматичний театр імені Марії Заньковецької*). Диригент хорової капели Львів. ун-ту (1973—75). У 1934—36 інсценізував поеми Шевченка «Відьма», «Сотник», «Петрусь» (трилогію поставлено аматорськими театрами Тернопільщини). Створив образи Гната Карого («Назар Стодоля» Шевченка — Терноп. укр. муз.-драм. театр ім. Т. Г. Шевченка, 1948), Гонти і Кобзаря («Гайдамаки» за Шевченком, інсценізація Леся *Курбаса* та В. *Харченка*, 1963, 1971 — Львів. укр. драм. театр ім. М. Заньковецької). У виставах драм, написаних за мотивами творів Шевченка, виконав ролі Марка («Мати-наймичка» І. *Тогобочного*, 1944, Терноп. театр ім. І. Франка, м. Чортків), бандуриста Недобитого («Невольник» М. *Кропивницького*, 1961, Тернопіль), Крайбіди («Марина» М. *Зарудного*, 1965, Львів. укр. драм. театр ім. М. Заньковецької). Відомий як виконавець поетичних творів Шевченка. У 1934—38 та 1941—44 був диригентом сільського хору с. Острова, з яким щорічно готував шевч. концерти. У 1950-х виступав у радіотеатрі з читанням творів поета.

Б. Антків

Літ.: Корнієнко О. З. Тернопільський театр імені Т. Г. Шевченка. К., 1980; *Кулик О. О.* Львівський театр імені М. К. Заньковецької. К., 1989.

Леонід Барабан, Петро Медведик

АНТОКО́ЛЬСЬКИЙ Павло Григорович (19.06/1.07.1896, Петербург — 9.10.1978, Москва) — рос. поет і перекладач. З 1914 відвідував лекції в Ун-ті ім. А. Шанявського та на юрид. ф-ті Москов. ун-ту, але курсу не закінчив. Автор поетичних зб. «Захід» (1926), «Дійові особи» (1932), поеми «Син» (1943; Держ. премія, 1946), драм. поем «Робесп'єр і Горгона» (1928), «Франсуа Війон» (1934), книжок статей і споминів «Поети і час» (1957), «Казки часу» (1971) тощо.

П. Антокольський

Переклав рос. мовою Шевченкову баладу «Причинна», поеми «Кавказ», «Відьма», «Ісаія. Глава 35 (*Подражаніє*)» (перша публ.: *Шевченко Т*. Кобзарь. М., 1939). Відтоді ці перекл., крім інтерпретації «Причинної» (востаннє її передрук. у вид.: *Шевченко Т*. Кобзарь. М., 1954), входять до всіх вид. творів Шевченка рос. мовою. Разом із К. *Чуковським* відтворив рос. мовою драму «Назар Стодоля» (окрема публ. — М.; Лг., 1939). Перекл. А. властиве глибоке проникнення в сутність оригіналу, уміння передати самобутність авторської манери. На II Всесоюзному з'їзді радянських письменників (1954) у спільній доповіді з М. *Рильським* та М. *Ауезовим* «Художні переклади літератур народів СРСР» порушив питання про специфіку відтворювання силабічних віршів Шевченка. У ст. «Золотий скарб народу» (1938), «Дар незвичайної сили» (1939) досліджував новаторство, народність і традиції у поезії Шевченка, виклав теоретичні міркування про перекл. його лірики. В окремих поезіях А. використано ремінісценції з творів Шевченка, зокр. спогад про «садок вишневий» («Леоніду Первомайському»); рядком «Реве та стогне Дніпр широкий» починається вірш А. «Братерство». Шевченкові присвятив вірш «Київський березень» (1964).

Літ.: Бажан М. Поет крокує далі // *Бажан М.* Твори: У 4 т. К., 1975. Т. 4; *Коптілов В.* Мовою Пушкіна і Маяковського // *«Хай слово* мовлено інакше...». К., 1982.

Володимир Кузьменко

АНТОЛО́ГІЇ шевченківські — збірники літ. творів, які поділяються за змістом на дві групи: такі, що містять твори Шевченка й твори ін. авторів, і такі, де опубл. твори ін. авторів про життя і творчість Шевченка. Після прижиттєвих петерб. вид. «Кобзаря» (1840, 1844, 1860) та перших посмертних вид. (1867 — СПб., Львів; 1876 — Прага; 1883, 1884 — Петербург), а також публ. поетичних творів у літ.-худож. альм. «*Ластівка*» (1841), «*Молодик*» (1843—44), «*Хата*» (1860), «Луна» (1881) поезії Шевченка згодом з'являються друком і у збірниках-антологіях.

I. А., що містять твори Шевченка і твори ін. авторів.

«Антологія руська» — одна з перших А. укр. поезії та перший поетичний зб., де вміщено твори Шевченка. Видана 1881 у Львові студентським видавничо-освітнім т-вом «Дружній лихвар» і присвячена десятим роковинам його заснування. Тут надрук. 11 поезій Шевченка: «Думи мої, думи мої» («Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!»), «Породила мене мати», «Муза» під заголовком «До музи», «Якби ви знали, паничі» під заголовком «Ідилія», «Не завидуй багатому», «Гамалія», вст. до поеми «Княжна» («Зоре моя вечірняя») під заголовком «До зорі», «Наймичка», «Чигрине, Чигрине» під заголовком «Чигирин», «Ой чого ти почорніло», «Садок вишневий коло хати» під заголовком «Вечір». У А. надрук. і твори М. *Шашкевича*, О. *Кониського*, С. *Руданського*, Ю. *Федьковича*, Є. Гребінки, Л. *Глібова*, М. *Устияновича*, А. *Метлинського*, О. Афанасьєва-Чужбинського, П. Куліша, М. Костомарова, Я. *Головацького*, С. *Воробкевича*, М. *Старицького*, П. Гулака-Артемовського, І. Франка та ін. Поява «Антології руської» — вагома подія 19 ст. Вона показала могутній творчий потенціал нац. лірики, виявлений всупереч несприятливим умовам, що випали на долю українства.

«Вік» — тритомна А. укр. л-ри, присвячена 100-річчю з часу опубл. поеми «Енеїда» І. Котляревського (1798). Видана у Києві. Уклав В.*Доманицький* за участю вид. гуртка київ. молоді. У 1900 вийшов 1-й том А., куди вміщено поезію 1798—1898. До неї увійшли вірші 50 поетів. Тут надрук. 27 поезій Шевченка: «Якби ви знали, паничі», «Мені тринадцятий минало» (надрук. з пропуском адресата «N. N.» у заголовку); «А. О. Козачковському», «Готово! Парус розпустили», «І небо невмите, і заспані хвилі», «Марку Вовчку», «Гамалія», «Чернець», «Чигрине, Чигрине» під заголовком «Чигирин»; «Полякам — Ще як були ми козаками» під заголовком «Ляхам»; уривок з поезії «Сон — Гори мої високії», починаючи зі слів «Іду я тихою ходою»; уривок з поеми «Княжна», починаючи зі слів «Село! і серце одпочине»; «Сон — На панщині пшеницю жала»; уривок з послання «І мертвим, і живим» (починаючи зі слів «Схаменіться! будьте люди»); «Не нарікаю я на Бога»; «У нашім раї на землі» під заголовком «Мати покритка»; «І досі сниться: під горою»; «Садок вишневий коло хати» під заголовком «Вечір»; «За сонцем хмаронька пливе», «Минають дні, минають ночі», «І день іде, і ніч іде», «Доля», «Муза — А ти, пречистая, святая» під заголовком «До музи»; «Слава», «Минули літа молодії», «Чи не покинуть нам, небого», «Заповіт — Як умру, то поховайте», з купюрами. Поряд з творами Шевченка в А. вміщено поезії П. Куліша, П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, М. Шашкевича, Я. Головацького, М. Костомарова, М. *Петренка*, Я. *Щоголева*, Л. Глібова, О. Кониського, С. Руданського, П. *Чубинського*, М. *Вербицького*, В. *Мови-Лиманського*, Ю. Федьковича, С. Воробкевича, М. Устияновича, М. Старицького, Олени *Пчілки*, І. *Манжури*, Б. *Грінченка*, Уляни Кравченко, І. Франка, В. *Самійленка*, Л. *Старицької-Черняхівської*, П. *Грабовського*, М. *Вороного*, М. *Чернявського*, Лесі *Українки* та ін., а також поезію О. Афанасьєва-Чужбинського з присвятою Шевченкові. 1-й том було перевидано 1902. У 2-му вид. знято поезії П. *Морачевського* і П. Кузьменка, ін. автори представлені більшою кількістю віршів. Кн. містить 34 поезії Шевченка. А. поповнено поезіями «І виріс я на чужині», «Думи мої, думи мої — Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!», «Перебендя», «До Основ'яненка», «Холодний Яр», уривок з поеми «Гайдамаки», починаючи зі слів «Все йде, все минає»; «Пророк» без зазначення заголовка; «Лічу в неволі дні і ночі», «Н. Костомарову»; уривок з поеми «Сон — У всякого своя доля», починаючи зі слів «Світає, край неба палає»; уривок з поеми «Неофіти» («На хресті стрімглав повісили старого»), «Не гріє сонце на чужині»; «Давидові псалми» («Меж царями-судіями» під заголовком «Псалом 81», «Огні горять, музика грає»), «Муза — А ти, пречистая, святая»). Проте знято поезії «Мені тринадцятий минало», «А. О. Козачковському», «Марку Вовчку», «Гамалія», «Чернець», «До музи», «Слава», «Чи не покинуть нам, небого». У цьому ж році видрукувано і два томи прози 1798—1898. Епіграфом до 2-го вид. 1-го тому, 2-го і 3-го тому А. «Вік» є рядки «Возвеличу малих отих рабів німих: Я на сторожі коло їх поставлю слово»

Вік. 1798—1898. К., 1902. Т. 3

з «Подражанiя 11 псалму». Тут надрук. оповідання Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, І. *Нечуя-Левицького*, Панаса *Мирного*, М. *Коцюбинського*, Лесі Українки, уривки з повістей М. Шашкевича, Ю. Федьковича, В. *Стефаника*, І. Франка, який високо оцінив А., що вперше в одному вид. об'єднала письменників Наддніпрянщини, Галичини і Буковини. В А. вміщено також біогр. довідки про письменників, їхні портрети. Назва А. 1900 перейшла на вид-во.

«Розвага» — двотомна А. укр. л-ри, твори якої призначені для декламації. Видана у Києві. Уклав О. Коваленко. 1-й том вийшов 1905. Кн. мала три розділи: Декламаторіум; Мелодекламація і лірична поезія; Жарти і гуморески, куди ввійшли 16 поезій Шевченка: «Чернець — У Києві на Подолі», «Якби ви знали, паничі», «Іван Підкова — Було колись — в Україні», уривок з послання «І мертвим, і живим», починаючи зі слів «Схаменіться! будьте люди», «Думи мої, думи мої — Думи мої, думи мої, лихо мені з вами», уривок з поеми «Княжна», починаючи зі слів «Село! і серце одпочине», «Заповіт», «У тієї Катерини», уривок з поеми «Єретик» («Запалили у сусіда») під заголовком «Папська булла», починаючи зі слів «Во ім'я господа Христа», «Пророк» («Неначе праведних дітей») без зазначення заголовка, «Минають дні, минають ночі», «І день іде, і ніч іде», «І небо невмите, і заспані хвилі», «Доля», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Огні горять, музика грає». В А. надрук. і поезії І. Франка, В. Самійленка, Лесі Українки, М. Старицького, М. Чернявського, В. Мови-Лиманського, Б. Грінченка, П. Грабовського, І. Манжури, О. Кониського, С. Руданського, П. Куліша, М. Вороного, Л. Старицької-Черняхівської, Б. *Лепкого*, Я. Щоголева, О. *Олеся*, *Дніпрової Чайки*, П. Чубинського, Л. Глібова, П. *Карманського*, Олени Пчілки, Х. *Алчевської*, П. Гулака-Артемовського, С. *Черкасенка*, М. Костомарова, В. *Пачовського*, А. *Кримського* та ін., оповідання М. Коцюбинського, Дніпрової Чайки, Л. Старицької-Черняхівської, М. *Левицького*, І. Нечуя-Левицького. Кн. містила також твори Г. *Комарової* та О. Афанасьєва-Чужбинського з присвятою Шевченкові. 1906 1-й том було перевидано. У 2-му вид. було введено окремий розділ прози, ін. розділи представлені більшою кількістю віршів авторів, які увійшли до 1-го вид. Кн. поповнено 8 поезіями Шевченка: «Сон — У всякого своя доля», «Кавказ», «Саул», поемою «Єретик» під заголовком «Єретик або Іван Гус»; «Розрита могила», «Як маю я журитися», «Сичі», «У перетику ходила». 2-й том А. побачив світ 1908. Структуру мав аналогічну до 2-го вид. 1-го тому. Тут надрук. 11 поезій Шевченка: уривок з поеми «Великий льох» («Стоїть в селі Суботові») під заголовком «Суботів», «Холодний Яр», «Мені однаково, чи буду», «Утоплена», «Во Іудеї во дні они», «І Архімед, і Галілей», поема «Царі — Старенька сестро Аполлона» без зазначення ред. заголовка, «І золотої й дорогої», «Якби мені, мамо, намисто», «Чого ти ходиш на могилу» під заголовком «Калина»; «Утоптала стежечку». В А. вміщено також портрети письменників.

«Досвітні огні» — А. укр. л-ри, твори якої призначені для декламації. Видана у Києві 1906. Упорядкував Б. Грінченко. А. складається з трьох розділів: Поеми. Балади. Лірика; Байки, вірші сатиричні, жартівні та гумористичні; Проза. Уміщено й перекл. зі світової л-ри. До кн. ввійшла 21 поезія Шевченка: «Минають дні, минають ночі», «Садок вишневий коло хати» під заголовком «Вечір», «Якби мені черевики», «Мені однаково, чи буду», «Пророк» без зазначення заголовка, «Не кидай матері! — казали», «Ой одна я, одна», уривок з поеми «Сон — У всякого своя доля», починаючи зі слів «Прощай, світе, прощай, земле», уривок з поеми «Наймичка», починаючи зі слів «Іде Марко з чумаками», «До Основ'яненка», «Як маю я журитися», «Гамалія», «Якби ви знали, паничі», «І золотої й дорогої», «Утоплена», «Огні горять, музика грає», «Чернець», «Заповіт», «Ой маю, маю я оченята», уривок з послання «І мертвим, і живим», починаючи зі слів «І смеркає, і світає», «У тієї Катерини». Тут опубл. також твори багатьох укр. письменників: Лесі Українки, І. Франка, В. Самійленка, М. Старицького, М. Чернявського, П. *Капельгородського*, Б. Грінченка, В. Мови-Лиманського, П. Грабовського, І. Манжури, О. Кониського, П. Гулака-Артемовського, С. *Яричевського*, С. Руданського, П. Куліша, М. Вороного, Ю. Федьковича, Л. Старицької-Черняхівської, Б. Лепкого, Я. Щоголева, О. Афанасьєва-Чужбинського, О. Олеся, Дніпрової Чайки, П. Чубинського, Л. Глібова, П. Карманського, Олени Пчілки, Х. Алчевської, С. Черкасенка, О. *Маковея*, М. Костомарова, В. Пачовського, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Коцюбинського, О. *Стороженка*, Г. *Хоткевича*, А. Кримського, І. Котляревського, Є. Гребінки, М. *Кропивницького*, І. *Карпенка-Карого*, Панаса Мирного, Л. *Яновської*, В. *Винниченка*, І. Нечуя-Левицького та ін. 1908 А. було перевидано. До 2-го вид. ввійшли недрук. у 1-му вид. твори, а також нові твори молодих авторів. Збільшено розділ перекл. зі світової л-ри і додано новий — драм. А. доповнено двома поезіями Шевченка («І тут, і всюди — скрізь погано» та «Розрита могила») і поезіями В. Самійленка та Г. Комарової, присвяченими Шевченкові. 3-тє вид. А., що побачило світ 1914, ще доповнено двома поезіями Шевченка з циклу «Давидові псалми» — «Боже, спаси, суди мене» та «На ріках круг Вавилона» під заголовком «Псалми Давида, 53» і «Псалми Давида, 136» відповідно.

«Українська Муза» — найвизначніша А. укр. поезії поч. 20 ст. Видана 1908 у Києві. Уклав О. Коваленко. У кн. опубл. 21 поезію Шевченка: уривок з послання «І мертвим, і живим», починаючи зі слів «І смеркає, і світає», «Минають дні, минають ночі», «І небо невмите, і заспані хвилі», «Н. Костомарову», «Чернець», «Заповіт», «Не завидуй багатому», «Садок вишневий коло хати» під заголовком «Вечір», «Єретик — Запалили у сусіда» під заголовком «Єретик або Іван Гус», «Якби ви знали, паничі», «І широкую долину», «Мені однаково, чи буду», «За сонцем хмаронька пливе», «Огні горять, музика грає», «Сичі», «Якби мені, мамо, намисто», «Як маю я журитися», «Холодний Яр», «Не так тії вороги», «І золотої й дорогої», «Ой чого ти почорніло». Серед творів ін. авторів — твори І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Л. *Боровиковського*, Є. Гребінки, М. Шашкевича, М. Устияновича, Я. Головацького, А. Могильницького, М. Костомарова, А. Метлинського, В. *Забіли*, М. Петренка, П. Куліша, Я. Щоголева, Л. Глібова, О. Кониського, С. Руданського, В. Мови-Лиманського, Ю. Федьковича, М. Вербицького, М. Старицького, П. Чубинського, І. Франка, І. Манжури, П. Грабовського, У. Кравченко та ін. Надрук. також твори О. Афанасьєва-Чужбинського та В. *Кулика* з присвятою Шевченкові. В А. вміщено й біогр. довідки про письменників.

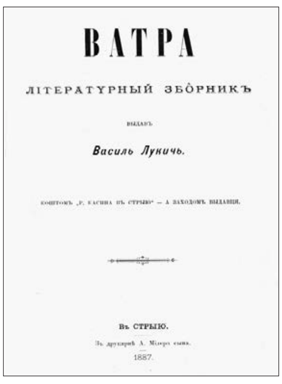

Українська муза. К., 1908

II. А., що містять твори ін. авторів про життя і творчість поета.

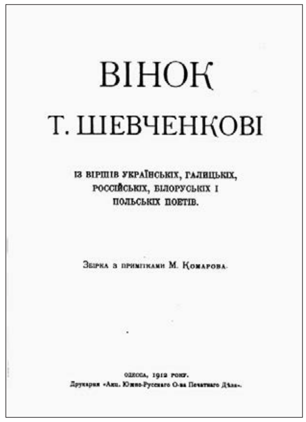
Ці А. нерідко присвячені Шевченкові.

«Ватра» — перший літ. зб., присвячений Шевченкові, який підготував і видав 1887 у Стрию В. *Лукич*. На окремому аркуші вміщено напис, який вказує, що зб. видано на честь і на пам'ять 25-літніх роковин смерті Т. Шевченка і 25-літньої літ. діяльності Ю. Федьковича. На сторінках зб. опубл. поетичні й прозові твори О. Кониського, С. Руданського, Ю. Федьковича, В. Самійленка, П. Куліша, О. Маковея, М. Старицького, У. Кравченко, С. Воробкевича, Б. Грінченка, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, розвідки з літературознавства, мовознавства та архівознавства.

Ватра. Стрий, 1887

«Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів». Видана 1912 в Одесі, є найповнішою шевч. А. Упоряд. М. *Комаровим*. Містить 131 віршову присвяту Шевченкові 91 поета за 1841—1912. Опубл. поезії І. Франка, Лесі Українки, Панаса Мирного, О. Афанасьєва-Чужбинського, П. Куліша, М. Максимовича, Л. Глібова, П. Грабовського, Б. Грінченка, В. Самійленка, О. Кониського, А. Кримського, О. Олеся, Олени Пчілки, Х. Алчевської, Г. Комарової, О. Коваленка, М. Некрасова, І. Бєлоусова, В. *Гіляровського*, Янки *Купали*, Бр. Залеського, А. *Сови* та ін.

Вінок Т. Шевченкові. Одеса, 1912. Титул

Найпомітнішими з шевч. А. є літ.-худож. зб., присвячені *150-річчю з дня народження поета*.

«Вінок великому Кобзареві» — А. укр. л-ри. Видана 1961 у Києві ред. колективом у складі П. *Воронька*, І. *Гончаренка*, А. *Малишка*, М. *Нагнибіди* та М. *Рильського*. Епіграфом до вид. є останні чотири рядки «Заповіту». А. мала два розділи: Його життя; Він з нами. До кн. увійшли присвяти Шевченкові П. *Панча*, Л. *Смілянського*, Я. Баша, П. Воронька, А. Малишка, Д. Міщенка, Л. Забашти, П. *Тичини*, В. *Собка*, Я. *Качури*, Ю. *Збанацького*, О. *Десняка*, М. *Бажана*, І. *Неходи*, С. *Скляренка*, В. *Кучера*, О. *Іваненко*, М. Нагнибіди, М. Рильського, Д. *Павличка*, П. Харченка, Д. *Красицького*, О. *Довженка*, Остапа *Вишні*, В. *Козаченка*, Ю. *Яновського*, В. *Сосюри*, Т. *Масенка*, Л. Дмитерка, С. *Крижанівського*, О. Корнійчука, О. *Гончара*, М. *Терещенка*, П. *Усенка*, Л. *Костенко*, В. *Мисика* та ін. В А. також уміщено твори письменників ін. народів, які входили до складу Союзу РСР: Максима *Горького*, П. *Бровки*, Янки Купали, Якуба *Коласа*, М. *Тихонова*, Г. *Леонідзе*, М. *Джаліля*, О. *Твардовського* та ін.

«Вінок Кобзареві» — А. укр. л-ри, видана 1961 у Черкасах (ред. А. Белень) у зв'язку зі *100-літніми роковинами від дня смерті Шевченка*. Книга складається з двох розділів: Художні твори, Фольклорні записи. Вони містять присвячені Шевченкові твори письменників Черкащини та Кіровоградщини: М. *Негоди*, В. *Симоненка*, Л. Письменної, М. *Ліхцова*, В. Оглобліна, О. Журливої, Д. Ястребової, В. Біленка,

Г. *Зленка*, М. Дашківського, П. Жука, Г. *Донця*, І. *Бойка*, П. Власюка, Я. *Данилова* та ін., а також фольклор. матеріали про Шевченка, записані на Черкащині, під назвою «Великий Кобзар у пам'яті земляків (Нові фольклорні записи)». Добірка складається з п'яти невеликих розділів: «Шевченко — борець за права і свободу народу», «Згадки про життя Кобзаря», «Про Шевченка сатирика і атеїста», «Вшанування безсмертного Тараса», «Шевченко і наша сучасність».

«І мене в сім'ї великій» — А. укр. л-ри. Видана 1961 у Києві за ред. Л. Чубасової. Епіграфом до вид. є останні чотири рядки «Заповіту». В А. надрук. драм. твори В. *Суходольського*, Ю. *Костюка*, С. *Голованівського*, А. Макаренка, О. *Ільченка*, М. Негоди, І. *Кочерги*, присвячені життю і діяльності Шевченка. Всі твори висвітлюють різні періоди його життєвого і творчого шляху, відповідне розташування їх надає зб. вигляду своєрідної худож. біографії поета.

«Вінок Тарасові Шевченку» — А. укр. л-ри. Видана 1963 у Києві за ред. Д. Міщенка. Передм. до вид. є «Присвята» І. Франка. У кн. вміщено оповідання на шевч. теми В. Козаченка, В. *Чемериса*, П. Панча, Д. Красицького, Я. Баша, В. *Дарди*, М. *Рубашова*, Я. Качури, Ю. Збанацького, О. Десняка, С. Скляренка, М. Олійника, О. Пархоменка, Є. *Кротевича*, А. *Хижняка*, О. Довженка, М. Латишева, Ю. Яновського, І. Чендея, А. Хорунжого, Д. Міщенка.

«Кобзар на сцені» — зб. драм. творів за поезіями Шевченка. Виданий у Києві 1963. Уклав В. Долина. Містить інсценівку поеми «Гайдамаки», виконану В. Марченком, театралізовану композицію Г. *Юри* за поемою «Єретик» («Іван Гус»), літ.-муз. композицію І. Шаргородського за поемою «Причинна», а також драм. твори М. Кропивницького «Невольник», «Титарівна» (за сценічною ред. М. Андрієвич і К. *Артеменка*) та драму І. *Тогобочного* «Мати-наймичка» (за сценічною ред. М. Кудиненка).

«Т. Г. Шевченко в художній літературі» — А. укр. л-ри. Видана 1964 у Києві. Упоряд. В. *Косян* і Н. Ткаченко. Книга мала три розділи: Письменники дожовтневої доби про Шевченка; Радянські письменники про життя і творчість великого Кобзаря; Вічно живий в пам'яті народній. До А. увійшли присвячені Шевченкові поетичні й прозові твори О. Афанасьєва-Чужбинського, В. Забіли, М. Максимовича, М. *Некрасова*, О. Кониського, Ю. Федьковича, М. Старицького, І. Франка, І. Манжури, І. Нечуя-Левицького, В. Самійленка, М. Коцюбинського, Л. Глібова, Б. Грінченка, С. Яричевського, Панаса Мирного, О. Маковея, С. Васильченка, П. Панча, Д. Красицького, П. Бровки, Л. Смілянського, Л. Дмитерка, О. Іваненко, Я. Баша, Д. Міщенка, А. Малишка, З. Тулуб, Л. Забашти, В. Собка, Я. Качури, Ю. Збанацького, О. Десняка, М. Бажана, С. Скляренка, І. Неходи, В. Кучера, М. Нагнибіди, Д. *Білоуса*, І. Кочерги, М. Рильського, Якуба Коласа, І. *Микитенка*, Є. Кротевича, І. *Ле*, Янки Купали, В. Чумака, П. Тичини, О. Довженка, Остапа Вишні, Ю. Яновського, В. Сосюри, Т. Масенка, С. Крижанівського, О. Корнійчука, М. Терещенка, В. Бичка, Ю. Шкрумеляка та ін. Вийшло чимало й ін., менших за обсягом А. Деякі з них, окрім худож. творів, містили й статті про життя і творчість Шевченка.

«Вінок великому Кобзареві. Художні твори і статті» — А. укр. л-ри. Видана 1961 у Дніпропетровську за ред. В. *Сологуба* та М. Фідчунова. Епіграфом до вид. є рядки з поеми «Слово про рідну матір» М. Рильського, присвячені Шевченкові. Кн. складається з двох розділів: Художні твори; Статті, присвячені Т. Шевченкові. До зб. увійшли твори письменників, журналістів, художників, наук. працівників Дніпропетровщини: Ф. Карпенка, М. Миколаєнка, М. Нечая, П. Кононенка, М. Фідчунова, В. Чемериса, Д. Красицького, О. Терещенка, В. Окунь, М. Розумного, С. Даниленко, Ф. Залати, Ф. Ісаєва, Ж. Амосової, О. Опришко, П. Богуш, М. Олійник, В. Колос, О. Давидової, П. Киричка, В. Ямкового.

Вінок великому Кобзареві. К., 1961. Титул

«Кобзареві — Одеса» — А. укр. л-ри. Видана 1964 в Одесі ред. колективом у складі В. Гетьмана, П. Дузя, С. Ковганюка та ін. До кн. увійшли поетичні твори Є. *Бандуренка*, В. Логвиненка, Б. *Нечерди*, В. Скоморовського, В. Бершадського, О. Уварова, оповідання Г. Зленка, Г. Карєва, М. *Левченка*, А. Незвідського, драм. поема С. *Стриженюка*, статті й розвідки Г. *Вязовського*, М. *Левченка*, І. *Дузя*, Л. Свідерської, П. *Маркушевського*. Вміщено і музику до пісень на слова Шевченка композиторів С. Орфєєва, Ю. Макаревича, М. Гржибовського, Я. Файнтуха.

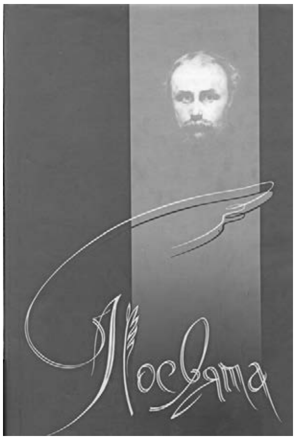
«Кобзарева зоря» — А. укр. л-ри. Видана 1984 у Києві. Упоряд. і автор вст. слова П. *Осадчук*. Кн. містила поетичні твори письменників України та ін. республік, що входили до складу Союзу РСР: М. Бажана, В. *Базилевського*, І. *Виргана*, Якуба Коласа, І. *Драча*, М. *Вінграновського*, П. Воронька, Янки Купали, С. Воскрекасенка, Л. *Горлача*, Є. *Гуцала*, Л. Дмитерка, В. *Забаштанського*, С. Йовенко, А. *Камінчука*,

В. *Коломійця*, В. *Коротича*, Р. *Лубківського*, Л. Костенко, С. Крижанівського, М. *Луківа*, О. *Лупія*, А. Малишка, П. *Бровки*, В. *Мисика*, М. Нагнибіди, Б. *Олійника*, Д. Павличка, А. *Вознесенського*, П. *Перебийноса*, М. Рильського, В. Симоненка, В. Сосюри, М. Джаліля, П. Усенка, П. Тичини, В. Чумака, Р. *Чілачави*, М. Тихонова та ін.

«Посвята» — літ.-мист. збірник. Виданий у Львові 2003 за ред. Р. Лубківського. До зб. увійшли поетичні, публіцистичні, есеїстичні, літературознавчі твори західноукр. письменників — від М. Шашкевича і донині, у тому числі й письменників, донедавна замовчуваних з ідеологічних міркувань, а також діаспорних або взагалі незаслужено малознаних. Серед авторів — О. *Левицький*, В. Пачовський, С. Кричевський, Л. Цегельський, Є. *Маланюк*, О. Ольжич, О. *Тарнавський*, Б. *Кравців*, С. *Гординський*, О. Степанович, Г. Чубай, І. *Калинець* та багато ін. Тексти згруповано за розділами: «Пророцтво», «Відлуння», «Осмислення», «Карби»; окремим розділом виділено й «Шевченкіану. 1989—2003»: розділ містить різножанрові публ. останніх 15 років, де найвиразніше продемонстровано сучасне осмислення постаті поета, а також матеріали, що стосуються вшанування його пам'яті. До тексту додано біогр. довідки про авторів.

Кобзарева зоря. К., 1984. Титул

Посвята. Л., 2003. Обкладинка

«Шевченкіана степова» — одна з останніх А. ш. Видана 2005 у Кіровограді за ред. В. *Бондаря* з нагоди проведення Міжнародного шевч. літ.-мист. свята «В сім'ї вольній, новій», що відбулося 2005 на Кіровоградщині. Передм. до вид. служить уривок із повісті «Наймичка» під назвою «Тарас Шевченко». До кн. увійшли присвячені Шевченкові поетичні твори Т. Масенка, Є. Маланюка, П. Біби, О. Журливої, А. *Німенка*, Я. *Славутича*, Б. Нечерди, В. *Коржа*, В. *Бровченка*, В. Базилевського, В. *Терена*, С. Стриженюка, В. Гончаренка, В. Сокуренка, Анат. Кримського, Б. Чичибабіна, А. Загравенка, П. Куценка, Д. Іванова, П. *Селецького*, А. Корінь, Т. Журби, І. Кримської, І. Немирової, проза В. Понеділка, істор. драма Ю. Яновського, листи І. Карпенка-Карого до ред. газ. «Елисаветградский вестник», до Н. І. Тобілевича, статті й розвідки В. Панченка, В. Винниченка, Д. Чижевського, Є. Маланюка, В. Соколова, В. Бондаря, Л. Куценка, В. Погрібного, В. Могилюка, фотографії картин О. Логвинюка, А. Дворського, В. Федотова, Ф. Полонського, І. Смиченка, М. Бондаренка. В А. вміщено біогр. довідки про авторів, їхні портрети.

«Шевченкіана Придніпров'я» — статті, нариси, поезія, проза, есеї, інтерв'ю. Упоряд. та автори передм. Л. Степовичка й М. Чабан (Дніпропетровськ, 2008). Містить передм. В. *Яворівського* й окремі розділи про шевченкіану історіософську та істор.-краєзнавчу, літ., мистецьку, окремо театр., муз. і скульптурну, а також лінгвістичну, фольклор., дитячу і спортивну; автори переважно сучасні.

2010 у Житомирі побачила світ 3-тя кн. літ. альм. ***«Тет-а-Тетерів»*** — спеціальний вип. альм., присвячений Міжнародному шевч. святу «В сім'ї вольній, новій» на Житомирщині. У кн. вміщено: великий нарис М. Семенюка «Т. Шевченко і Житомирщина», огляд поетичної шевченкіани з біогр. тематикою М. Скорського «Володар у царстві духа: Поетичний життєпис Шевченка»; дослідження П. Білоуса «Чи бував Тарас Шевченко у Кодні?», де автор деконструює поширений міф; кілька публіцистичних та інформ. текстів; а також низку присвячених Шевченкові поезій різних авторів, включно з видавцем альм. М. Пасічником. Подібні А. виходять друком щороку.

Сергій Кривенко

«АНТО́Н ГОЛОВА́ТИЙ БІ́ЛЯ НЕВИ́» (папір, олівець, аркуш 18,9×12,5, рис. 10×6,8) — ескіз Шевченка, виконаний наприкінці січ. — на поч. трав. 1843 у Петербурзі. Зберігається у НМТШ (№ г—646). Особа А. *Головатого*, кошового отамана Чорноморського козацького війська, зацікавила Шевченка після прочитання нарису Г. Квітки-Основ'яненка «Головатый (Материал для истории Малороссии)» (Отечественные записки. 1839. № 10). За пізнішим свідченням самого Шевченка, нарис став поштовхом до написання послання «До Основ'яненка» (див. *Максимович М*. Трезвон о Квиткиной Марусе // *КС*. 1893. № 8. С. 200), у першодруку якого в «Кобзарі» 1840 були рядки: «Наш завзятий Головатий / Не вмре, не загине». Розповіді про Головатого митець чув від Я. *Кухаренка*, який у 1840-х бував у Петербурзі. У листі до нього від 31 січ. 1843 Шевченко пропонував провести серед чорноморського козацтва передплату

на літографований портрет кол. їхнього кошового отамана й у зв'язку з цим писав: «Чом ви мені не присилаєте костюма для Головатого. <…> замість того, щоб малювать Головатого для вас одного, то я лучше зроблю літографію в 200 екземплярів, і то тойді тілько, як буду мать гроші <…>. Я зроблю рисунок і пошлю в Париж літографіровать, бо тут не зроблять так, як треба. <…> Я думаю його нарисовать, що він стоїть сумн[ий] коло Зимнього дворца, позаду Нева, а за Невою крепость, де конав Павло Полуботок. Поміркуйте самі, як це лучше зробить, бо мені й самому дуже хочеться кликнуть на світ Головатого…» На Шевченкове прохання Кухаренко зібрав і надіслав портрети Головатого, що зберігалися в його родичів у Катеринодарі; про це пізніше Кухаренко писав Шевченкові у листі від 18 груд. 1856 (див. *Листи*).

Т. Шевченко. Антон Головатий біля Неви. Папір, олівець. 1843

Задум створити портрет залишився нездійсненим. Щоб увиразнити образ героя, композицію ескіза вирішено на перетині горизонталі (дальній план) і вертикалі (постать Головатого на передньому плані). Заокруглений верх рамки ескіза створює враження завершеності майбутнього тиражованого літографічного аркуша. На рисунку Головатий одягнений майже за описом у нарисі Квітки-Основ'яненка: «Суміш польського з татарським, чоботи з високими підборами, чекмінь з полковницькими галунами, як належало за його армійським чином, в черкесці з відкинутими назад рукавами». У Шевченковому рисунку накреслено основні риси образу «завзятого Головатого», якого художник прагнув «кликнуть на світ».

Про рисунок уперше згадано 1895 у публ.: *Кониський О*. Т. Шевченко до викупу з кріпацтва і під час перебування в Академії художеств (Л., 1895. С. 69). Уперше репрод. з назвою «Ілюстрація до оповідання Квітки-Основ'яненка "Головатий"» у вид.: *Малярські твори,* с. 46, № 339, табл. 149. Місця зберігання: ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 284; *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 11.

Літ.: Сластьон О. Шевченко у мистецтві // Малюнки Т. Шевченка. СПб., 1911. Вип. 1; *Попов П*. До питання про Шевченка як художника-літографа // *НШК 11*; *Жур 1979*.

Валентина Судак

АНТОНЕ́НКО-ДАВИДО́ВИЧ Борис Дмитрович (24.07/5.08.1899, м. Ромни, тепер Сум. обл. — 8.05.1984, Київ) — укр. письменник, політ. і громадський діяч. Навчався 1917—18 в Харків. ун-ті, закінчив 1923 Київ. ІНО. 1935 його звинуватили у належності до Укр. військ. організації і Укр. нац. центру, які нібито «прагнули повалити радянську владу в Україні», за що письменник потрапив до концтаборів і на заслання (1935—56). Реабілітований 1956. Автор прозових кн. «Запорошені силуети» (1925), «Справжній чоловік» (1929), «Крила Артема Летючого» (1932), «Слово матері» (1964) та ін., романів «Січ-мати» (1926—30, ч. І), «За ширмою» (1963); літературознавчих, есеїстичних зб. «Про що і як» (1962), «В літературі й коло літератури» (1964), «Здалека й зблизька» (1969), а також мовознавчої кн. «Як ми говоримо» (1970), неодноразово перевиданої в Україні та за кордоном. За зб. прози «Смерть. Сибірські новели. Завищені оцінки» (1989) А.-Д. посмертно удостоєний звання лауреата Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1992).

Б. Антоненко-Давидович

До постаті Шевченка А.-Д. звернувся ще у ст. «Велетню пролетарської поезії» в газ. «Известия Ахтырского уездисполкома и уездпарткома КП(б) Украины», надрук. укр. мовою за підписом «Б. Давидів» (1921. 12 берез.). Згодом письменник не раз звертався до образу Шевченка у кн. літ. репортажів «Землею українською» (1929) та «В сім'ї вольній, новій...» (1960). Опинившись у засланні в Казахстані 1934, де влаштувався у вид-во «Казкрайогиз» ред. худож. відділу, А.-Д. повідомив свого друга Ю. Самброса в листі від 17 жовт. 1934: «Упорядковую оце "Кобзар" казахською мовою з моєю вступною статтею і загальною редакцією...» (*Самброс Ю*. Шаблі. Мій шлях до комунізму. К., 1988). Але 2 січ. 1935 в Алма-Аті А.-Д. знову заарештували, тож цей видавничий проект не було реалізовано. У 1960-х написав ще два літ.-публіцистичні нариси про Шевченка — «Парадокс епохи» та «Страшний і по смерті» (зб. «Здалека й зблизька»).

Тв.: Нащадки прадідів. К., 1998; Тв.: У 2 т. К., 1999.

Літ.: Дмитренко В. І. Т. Г. Шевченко в житті і творчості Б. Д. Антоненка-Давидовича // *НШК 31*; *Бойко Л. С*. Подвижник духу: Документи і факти з життя Б. Антоненка-Давидовича. К., 2003; *Бойко Л. С*. З когорти одержимих: Життя і творчість Бориса Антоненка-Давидовича в літ. процесі ХХ ст. К., 2003; *Касян Л*. Творчість Тараса Шевченка у рецепції Б. Антоненка-

Давидовича // *Слово* Тараса Шевченка в полікультурному середовищі: Матеріали конф. Сімф., 2006; *Жигун С.* Тарас Шевченко у творчості Бориса Антоненка-Давидовича // *ШСт 13*.

Леонід Бойко

АНТО́НИЧ Богдан-Ігор (5.10.1909, с. Новиця Горлицького пов., тепер Польща — 6.07.1937, Львів) — укр. поет. Автор зб. «Привітання життя» (1931), «Три перстені» (1934), «Книга Лева» (1936), «Зелена Євангелія», «Ротації» (обидві — 1938), реліг. віршів «Велика гармонія», лібрето опери «Довбуш», незакінченого роману «На другому березі». Основні мотиви творчості А. — світ міфологізованої лемківської природи й урбанізовані пейзажі, монументальні краєвиди від прапервісного хаосу до апокаліптичних «сурм останнього дня», заглиблення у таємниці буття в єдності його матеріальних і духовних проявів.

Б.-І. Антонич

Шевч. тема у творчості А. постає як вираження сили нац. традиції, що виявляє себе не через повторення, а через збагачення і оновлення. Поет чує голос свого великого попередника в одухотвореній природі, зливається з нею і «розчиняється» у ній: «Антонич був хрущем і жив колись на вишнях, / на вишнях тих, що їх оспівував Шевченко. / Моя країно зоряна, біблійна й пишна, / квітчаста батьківщино вишні й соловейка» («Вишні»). Кілька знаків утілюють образ міфологізованої Шевченкової України (зорі, вишні, соловей), доповнений ідеями біблійно-християнської етики. Уподібнення із хрущем авторського ***я*** веде в ін. смисловий простір: воно є ланкою зв'язку між ліричним суб'єктом і умовною реальністю шевч. візій. В інтерв'ю часопису «*Назустріч*» (1935. № 15) А. пояснював, що цей образ хруща «висловлює зв'язок поета з традицією нашої національної поезії, а зокрема з шевченківською традицією. У цій традиції поет почуває себе одним дрібним тоном (малим хрущем), але зате врослим у неї глибоко й органічно, наче б сягав корінням ще шевченківських часів». Шевченко постає у поезії А. і як виразник народних страждань («клятьби бездольної») та сподівань, і як пророк — «вогонь, людина, буря», що «дивиться в столітню далеч» («Країна Благовіщення»). У вірші «Шевченко» передано відчуття власного громадянського обов'язку, спадкоємності з Шевченком, усвідомлення потреби йти дорогою, яку поет освітив «вогнем своїх палючих слів, що пропекли до дна нам душі».

Літ.: Пономаренко О. Б. Міфосвіт поезії Б.-І. Антонича й естетичні традиції Т. Шевченка: (Аспект художнього образу-символу). Вінниця, 2006.

Микола Ільницький

АНТО́НІЙ ВЕЛИ́КИЙ (бл. 250, с. Кома поблизу Гераклеополя, Єгипет — 356, г. Колзум, Єгипет) — канонізований як преподобний; засновник християнського чернецтва, аскет-відлюдник, що ховався од світу в єгипет. пустелі. Пам'ять його православна церква вшановує 17/30 січ. А. В. згадується в повісті Шевченка «Капитанша»: розповідач нарікає, що від Подольська до *Орла* промандрував «на пище святого Антония» (3, 290), тобто голодував, недоїдав.

Станіслав Росовецький

АНТО́НІЙ ПЕЧЕ́РСЬКИЙ (983, с. Любеч, тепер смт Ріпкинського р-ну Черніг. обл. — 7.05, за ін. дж. — 10.07.1073, Київ) — засновник (1051) *Києво-Печерської лаври (монастиря)*. Канонізований як преподобний; започаткував на Русі традицію духовної допомоги ченця-наставника мирянам («старчества»). Пам'ять його православна церква вшановує 10/23 лип., 2/15 верес. і 28 верес./11 жовт. В Археологічних нотатках, описуючи пам'ятки *Чернігова*, Шевченко повідомляє: «При Ильинской церкви около Троицкого монастыря есть пещера, вырыта святым Антонием, где он скрывался от киевского князя Изяслава» (5, 218). Під час повстання 1068—69 А. П. підтримав киян, осудивши великого князя за те, що він порушив присягу, дану на хресті князеві Всеславу Полоцькому. А. П. мусив залишити Київ 1069, коли Ізяслав Ярославич із допомогою польс. війська відновив свою владу в місті й учинив розправу над киянами-повстанцями. Згодом А. П. повернувся до рідного монастиря.

Преподобний Антоній Печерський. Фрагмент фрески. Кін. 19 ст. Володимирський собор. Київ

Станіслав Росовецький

АНТО́НІМИ (грец. ἀντι — проти, ὄνομα — ім'я) — слова, що належать до однієї частини мови і мають протилежні значення. Відповідно до типу протилежності — контрарної чи комплементарної, А. поділяються на такі, що виражають: 1) якісну протилежність (добрий/поганий, розумний/дурний, звичайний/незвичайний); 2) додатковість (комплементарність), у цьому

випадку один член антонімічної пари доповнює другий і заперечення одного дає значення другого (правда/кривда, або неправда; живий/мертвий, або неживий); 3) протилежну спрямованість дій, ознак і властивостей (сходитися/розходитися, український/антиукраїнський, чужий/свій).

Як лексично-стилістична категорія, антонімія — це тип функціонально-семантичних відношень лексичних одиниць протилежного значення, організованих із певною виражальною метою. В худож. тексті А. є основою *антитези*, характерної для поетики Шевченка: «Одна — стара, / Нездужає встати, / А другая — молодая, / Дума погуляти!» («Меж скалами, неначе злодій»).

У Шевченкових творах є різні типи А., зокр. загальномовні пари слів із контрарною протилежністю: «І дурень, і мудрий нічого не знає» («Гайдамаки»); «Доле, де ти! Доле, де ти? / Нема ніякої, / Коли доброї жаль, Боже, / То дай злої, злої!» («Минають дні, минають ночі»); лексичні пари, побудовані на комплементарній протилежності, що вказують на фольклор. джерела поетики Шевченка: «Смійся, лютий враже! / Та не дуже, бо все гине — / Слава не поляже; / Не поляже, а розкаже, / Що діялось в світі, / Чия правда, чия кривда / І чиї ми діти» («До Основ'яненка»); «Молися й ти, з святого неба / На тебе, серце, не зійшла / Твоя і доля і недоля» («І станом гнучим, і красою»); «І неталан наш і талан, / Як кажуть люде, все од Бога» («Меж скалами, неначе злодій»).

Поет творчо використовує синонімічні потенції однієї з лексем антонімічної пари, пор.: правда/кривда, неправда, брехня, живий/неживий, мертвий, талан/неталан, безталання, воля/неволя, кайдани, доля/недоля, горе. Напр.: «Страшно впасти у кайдани, / Умирать в неволі, / А ще гірше — спати, спати / І спати на волі» («Минають дні, минають ночі»); «По тім боці — моя доля, / По сім боці — горе» («Тополя»). Традиційну субстантивовану антонімічну пару багатий/убогий Шевченко увиразнює синонімом «*сирота*»: «Тече вода і на гору / Багатому в хату. / А вбогому в яру треба / Криницю копати» («Сова»; тут вгадується народне прислів'я: «Багатому й під гору вода тече, а бідному і в долині треба криницю копати»), «Багатого губатого / Дівчина шанує, / Надо мною, сиротою, / Сміється, кепкує» («Думка — Тяжко-важко в світі жити»), а також переосмислює її, вводячи інші авторські антонімічні лексеми-образи — покої, палати / хата, хатина: «Цвітуть сади, біліють хати, / А на горі стоять палати, / Неначе диво» («Княжна»), «І ледве-ледве вийшла з хати, / Пішла на гору, на прокляті / Палати глянуть, та й пішла / Аж до палат» («Марина»); пан/холоп: «У Києві на Подолі / Братерськая наша воля / Без холопа і без пана, / Сама собі у жупані / Розвернулася весела» («Чернець»), жупан/свита: «"Блукав я по́ світу чимало, / Носив і свиту і жупан..."» («Сон — Гори мої високії»); царевичі/людські діти: «Отак царевичі живуть, / Пустуючи, на світі. Дивітесь, людські діти» («Царі»). В окремих Шевченкових творах комплементарні А. виконують конструктивну роль у композиції: зелений/чорний, почорнілий («Ой чого ти почорніло»), правда/неправда, слава/неслава, добрий/злий, лихий («Давидові псалми»), сонце (правди)/тьма (неправди) («І тут, і всюди — скрізь погано»), добре/лихе, зле («Три літа»); А. воля/неволя — ключовий образ поетичного циклу «В казематі» й багатьох віршів, написаних на засланні.

Стилю Шевченка властиві й А. — дієслівні пари: «Нехай собі розійдуться / Так, як ізійшлися» («Гайдамаки»); «Надивлялась, любувалась / Княжною своєю... / І жениха їй єднала, / І раділа з нею, / І плакала» («Княжна»); «Ізнемігся козаченько, / Тяжко зажурився, / А поганий Конецпольський / Дуже звеселився» («Тарасова ніч»).

Загальномовні варіантні антонімічні пари радіти/плакати, сміятися/плакати, співати/плакати Шевченко урізноманітнює, доповнюючи другий член протиставлення лексемами ридати і вити: «Зажурилась чорнобрива, / Тяжко зажурилась. / Плаче, плаче та ридає, / Як рибонька б'ється... / А над нею, молодою, / Поганець сміється» («Навгороді коло броду»), «І тепер я розбитеє / Серце ядом гою, / І не плачу, й не співаю, / А вию совою» («Три літа»). В авторських медитаціях поєднуються стилістичні фігури повторів із функціями протиставлення, зіставлення, чергування А.: «Ділá добрих оновляться, / Ділá злих загинуть» («Давидові псалми. 1 — Блаженний муж на лукаву»), «Ані злого, ні доброго / Я вже не почую» («Марина»), «Отаке-то, що хочете, / То те і робіте: / Чи голосно зневажайте, / Чи нишком хваліте / Мої думи» («Три літа»), «Хто про долю, про недолю, / Як я, розпитає?» («Гайдамаки»), «В неволі виріс між чужими / І, неоплаканий своїми, / В неволі, плачучи, умру» («Мені однаково, чи буду»).

У Шевченкових поетичних контекстах А. використовуються як засіб іронії та сарказму, коли в тому ж слові чи словосполученні міститься протилежне значення — явище т. зв. *енантіосемії*; при цьому антонімічні пари слів є контекстуальними синонімами, посилюють, увиразнюють ознаку: добрі люди/злі люди, вороги, добрий/злий: «Не так тії вороги, / Як добрії люди — / І окрадуть, жалкуючи, / Плачучи, осудять» («Не так тії вороги»), «А ці добрі люде / Найдуть тебе всюди, / І на тім світі добряги / Тебе не забудуть» (там само), «Не жаль на злого, коло його / І слава сторожем стоїть. / А жаль на доброго такого, /

Що й славу вміє одурить» («П. С.»), слава/неслава: «І воздасть їм [царям, судіям. — *Ред.*] за діла їх / Кроваві, лукаві, / Погубить їх, і їх слава / Стане їм в неславу» («Давидові псалми. 93 — Господь Бог лихих карає»), свої люди/чужі люди: «Свої люде — як чужії, / Ні з ким говорити» («Думка — Нащо мені чорні брови»); пор. також образ України, переданий за допомогою антонімічної пари своя країна/чужина: «І умитеє сльозами / Серце одпочине / І полине із чужини / На свою країну» («Варнак»). А. в поезії Шевченка — важливий стилістичний засіб, що увиразнює змістовий контраст частин тексту, ключових його елементів.

Літ.: Ващенко В. С. Мова Тараса Шевченка. Х., 1963; *Жайворонок В. В.* Лінгвостилістична основа поетики Т. Г. Шевченка // Мовознавство. 1994. № 2/3.

Віталій Жайворонок

АНТО́НОВА Саандре (5.05.1932, побл. с. Териберки Сєвероморського р-ну Мурман. обл., РФ) — саам. поетеса, перекладачка, вчений і педагог. Член Асоціації письменників скандинав. країн (1991). Закінчила 1956 Ленінгр. пед. ін-т ім. О. Герцена. З 1978 — наук. співробітник НДІ нац. шкіл Академії пед. наук Росії. А. — авторка першого нац. букваря та навч. посібників для саам. шкіл. З укр. л-ри інтерпретувала вірші «Повій, вітре, на Вкраїну» С. *Руданського*, «Любіть Україну» В. *Сосюри*. Переклала вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», вірші «Чого мені тяжко, чого мені нудно», «Минають дні, минають ночі», «Заповіт» (увійшов до вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*).

Борис Хоменко

АНТОНО́ВИЧ Володимир Боніфатійович (6/18.01. 1834, містечко Махнівка Бердичівського пов. Київ. губ., тепер с. Комсомольське Козятинського р-ну Вінн. обл. — 8/21.03.1908, Київ) — укр. історик, археолог, етнограф, громадський і політ. діяч. Закінчив медичний (1855) та істор.-філол. (1860) ф-ти Київ. ун-ту. З 1861 — викладач лат. мови у Першій київ. гімназії, з 1863 — чиновник у канцелярії київ., поділ. та волин. ген.-губернатора, у 1864—80 — гол. ред. *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* у Києві. 1878 захистив докторську дисертацію. З 1870 — доцент, з 1878 — ординарний проф., 1880—83 — декан істор.-філол. ф-ту Київ. ун-ту. Один із фундаторів і голова (1881—87) Істор. т-ва Нестора-літописця. Чл.-кор. Петерб. АН (1902). А. — засновник Київ. школи істориків та автор численних праць з укр. історії, зокр. студій з історії Давньої Русі, Великого князівства Литовського, козацтва, гайдамаччини та ін. З А. пов'язують впровадження традиції документалізму в укр. історіографії. За ред. А. було зібрано і видано 9 томів «Архива Юго-Западной России» (понад 2200 документів). Разом з М. Драгомановим А. видав «Исторические песни малорусского народа» (К., 1874—75. Т. 1—2). Один із фундаторів руху польс. українофілів-хлопоманів та Київ. громади. Брав участь у київ. частині заходів для перепоховання Шевченка. 7/19 трав. виголосив промову під час перенесення домовини Шевченка з Подолу на пароплав поблизу Ланцюгового мосту.

Т. Маєргофер. Портрет В. Б. Антоновича. Папір, автолітографія. Кін. 19 ст.

Наук. погляди А. спиралися на позитивістські засади розуміння історії із вкрапленнями ідей пізньопросвітницького раціоналізму та ідеалів романтизму. З цих позицій А. тлумачив спадок Шевченка, зокр. його твори, написані за мотивами реальних істор. подій. 1 берез. 1881 А. виступив з доповіддю «Произведения Шевченка, содержание которых составляют исторические события» на урочистому засіданні Істор. т-ва Нестора-літописця при Київ. ун-ті з нагоди 20-х роковин смерті поета. Цю доповідь одночасно застенографували учень А. — історик М. Дашкевич та кореспондент київ. газ. «Труд». Англомовний перекл. — у вид.: Shevchenko and the Critics. 1861—1980 (Toronto, 1980) за ред. Ю. *Луцького*. У ній А. акцентував увагу на худож. правдивості цілісного образу істор. доби в творах Шевченка, хоча й відзначав низку фактографічних помилок. Він обстоював думку, що не можна оцінювати худож. творчість з позицій суворого крит. аналізу фактів, а поета-митця ототожнювати з істориком. Шевченко використовував обмежений, часом невірогідний істор. матеріал з праць Д. *Бантиша-Каменського*, М. *Маркевича*, В. Рубана та апокрифічної «Історії Русів». Деякі сюжети укр. минувшини були тоді ще недостатньо розробленими в істор. науці. Мірилом вартості спадщини поета є погляд народу на події власної історії; більше того, у творах Шевченка представлено соц. правду минувшини. А. наголосив на точних і правдивих соц. типажах, репрезентованих у Шевченкових «Гайдамаках» та «Гамалії». Завдяки могутньому таланту митця, подібно до В. *Скотта* або В. *Шекспіра*, поет інтуїтивно відтворював реальні явища і процеси істор. життя. Традиційні морально-етичні домінації романтичного народництва в оцінках А. сполучалися з позитивістськими ідеями еволюційної поступовості, органіцизму та генетичного зв'язку. Відтак А. співвідносив істор. сюжети окремих поезій Шевченка

з соц. засадами суспільства тієї чи ін. істор. доби. Адже виняткова увага до соц. зв'язків, відносин і форм минувшини є характерною рисою світосприймання й поглядів А. як історика народницько-позитивістського спрямування.

А. не раз згадував Шевченка у багатьох контекстах, зокр. для пояснення суспільних поглядів українофілів. 1892 він допомагав О. *Огоновському* коментувати «Кобзар» Шевченка (Л., 1893. Т. 1, 2), подавши у трьох листах до нього 46 великих комент. Думки А. про Шевченка по-різному сприймали і сприймають дослідники. Онук А. — М. *Антонович* вважав, що висновки А. щодо істор. поглядів Шевченка і нині є достатньо адекватними. Натомість Г. *Грабович* стверджує, що оцінки А. спираються на романтичний міфологізм.

Тв.: О воспроизведении исторических событий в поэзии Шевченко // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. К., 1888. Кн. 2.

Літ: Дорошенко В. Примітки Володимира Антоновича до Шевченкового «Кобзаря» // *Праці* Українського історично-філологічного товариства в Празі. Прага, 1939. Т. 2; *Ульяновський В.* Коментарі // *Антонович В. Б.* Моя сповідь: Вибр. істор. та публіцистичні твори. К., 1995; *Грабович Г.* Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. 2-ге вид., випр. й авториз. К., 1998; *Короткий В.* До питання про участь Володимира Антоновича в похованні Тараса Шевченка в Україні: З історії українського суспільного руху початку 1860-х років // *ЗНТШ*. Л., 2006. Т. 251.

Олексій Ясь

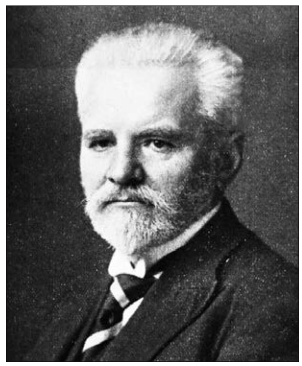
АНТОНО́ВИЧ Данило Сидорович (справж. — Будько; 10/22.12.1889, м. Білопілля, тепер райцентр Сум. обл. — 8.02.1975, Харків) — укр. актор, педагог. Народний артист Української РСР (1947), народний артист Союзу РСР (1954). Держ. премія Союзу РСР (1948). Проф. (1957). Закінчив 1919 Муз.-драм. ін-т ім. М. Лисенка (Київ). Працював 1920—21 у «Кийдрамте», 1922—35 (з перервами) — у театрі «Березіль» (з 1935 — Харків. укр. драм. театр ім. Т. Г. Шевченка). З 1946 викладав у Харків. театр. ін-ті. Перший виконавець ролі Залізняка у виставах Леся *Курбаса* «Гайдамаки» за Шевченком (Перший театр Української Радянської Республіки ім. Т. Шевченка, 1920; «Кийдрамте», 1920—21; «Березіль», 1931—33). Цей образ утілив також у Харків. укр. драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка (1961). Роль Залізняка зіграв і у фільмі «Коліївщина» І. *Кавалерідзе* за мотивами Шевченкової поеми «Гайдамаки» (Українфільм, Одеса, 1933). А. створив повнокровний образ народного ватажка, який полонив мужністю, пристрасністю і людяністю. Як згадував А., Курбас, домагаючись портретної подібності актора до його прототипа, вимагав грати Залізняка таким, яким він зберігся в історії та пам'яті народу, водночас осучаснити внутрішній зміст образу (див.: *Антонович Д.* Митець, громадянин // *Лесь* Курбас: Спогади сучасників. К., 1969. С. 118). У виставі «Назар Стодоля» грав Гната Карого (Харків. укр. драм. театр ім. Т. Г. Шевченка, 1939).

Тв.: Записки актора // Прапор. 1958. № 3—5.

Літ.: Гельфандбейн Г. Д. Д. І. Антонович. Х., 1947; *Гайдай И. Н.* Даниил Исидорович Антонович. К., 1960; *Довбищенко Г., Лабінський М.* Поема народного гніву: До 50-річчя сценічного втілення «Гайдамаків» Т. Шевченка. К., 1972; *Курбас Л.* Березіль: Із творчої спадщини. К., 1988; *Довбищенко Г., Лабінський М.* На сцені «Гайдамаки»: До 175-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. К., 1989; *«Молодий* театр»: Генеза. Завдання. Шляхи. К., 1991; *Курбас Л.* Філософія театру. К., 2001.

Микола Лабінський

АНТОНО́ВИЧ Дмитро Володимирович (псевд. і крипт.: Муха, Войнаровський, Северин Войнилович, Подорожний, Шельменко, Д. А., С. В.; 2/14.11.1877, Київ — 12.10.1945, Прага) — укр. вчений-енциклопедист, театрознавець і мистецтвознавець, громадсько-політ. діяч. Син В. *Антоновича*, чоловік художниці К. Серебрякової, батько істориків Михайла Антоновича і Марка *Антоновича*. Навчався в Київ. (з 1895) та Харків. ун-ті (з 1897; не закінчив). У 1906—11 в Італії, Франції, Німеччині вивчав історію мист-ва, з 1912 викладав історію стилів та історію костюма у Драм. школі М. *Лисенка*, а також історію мист-ва у Київ. мист. школі. З 1917 — активний політик, співорганізатор Центр. Ради, пізніше — міністр у справах мист-в. Один із фундаторів УАМ (1917). За Директорії — дипломатичний представник УНР в Римі (1919). Відтоді — на еміграції. Один зі співзасновників, проф. і ректор УВУ у Відні (1920). З 1921 разом з УВУ — у Празі. Керівник Укр. істор.-філол. т-ва; засновник (1925) і протягом майже двох десятиліть директор Музею визв. боротьби України в Празі із театр. і шевч. відділами. Ім'я А. надано Музею-архіву УВАН у США.

Д. Антонович

Автор монографії «Триста років українського театру. 1619—1919» (Прага, 1925), статей і досліджень з укр. драм. мист-ва, де подав відомості про театр. життя України передреволюційного десятиріччя та перших років революції, а також циклу статей з історії укр. архітектури. Виступав і як мист. критик, автор статей

про М. *Бурачека*, М. *Ге*, М. *Паращука*, О. *Мурашка*, Д. *Безперчого*, Т. *Бойчука* та ін.

Уперше в науці поставив питання про естетичне виховання Шевченка, образне мислення Шевченка в малярстві й поезії (*Антонович Д*. «Катерина» // Сяйво. 1914. № 2); прокоментував 24 Шевченкові начерки й малюнки (Дзвін. 1914. № 2; Сяйво. 1914. № 2). Написав ст. «Шевченко драматург», перше комплексне дослідження драматургії Шевченка (*ПВТ: [У 16 т]*. 1935. Т. 6). Брав участь у дискусіях з приводу спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві, окремо виступав з приводу четвертого іменного конкурсу (Сяйво. 1914. № 2). Прорецензував другий вип. альб. Шевченкових малюнків, що вийшли під наглядом В. *Мате* (1914). Автор «Скороченого курсу історії українського мистецтва» (Прага, 1923), у якому розглядав творчість Шевченка у контексті класичного стилю в малярстві. На думку А., Шевченко, хоч і був пристрасним прихильником творчості К. Брюллова, водночас орієнтувався на нові віяння у мист-ві.

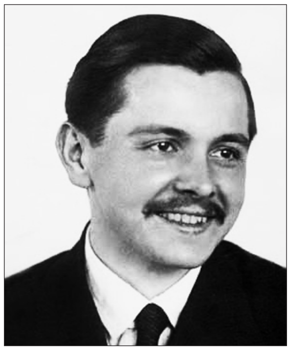
А. належать численні шевченкознавчі статті; монографія «Шевченко як маляр», що увійшла до 12 т. Повного вид. тв. Тараса Шевченка (Варшава; Л., 1937); перевидана в 11 т. 2-го вид. (Чикаго, 1963). Відзначаючи Шевченків талант як рисувальника і гравера, одного з найкращих у Росії того часу, А. заперечує рівноцінність худож. і поетичного хисту митця, вказавши на подібне співвідношення талантів у Мікеланджело; відкинув надуману проблему існування між Шевченковими поезією та мист-вом певної колізії, застерігаючи проти некрит. сприймання деяких його автохарактеристик. Важливе значення у працях А. мало розкриття змісту терміна *академізм* як напряму класичного мист-ва, у якому знаходили своє місце історизм, традиціоналізм і елементи реалізму, а також «романтизм із його захопленням середньовіччям (напр., Енґр, Деларош), і сентименталізм із сценами з міщанського та народного життя (Ґрез, Робер)» (*ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12. С. 333), який пройшов різні фази — від аристократично пишного ампіру до інтимного бідермаєру, до якого дослідник залічує й Шевченка. Для Яр. *Рудницького*, який готував вид. «Чигиринського Кобзаря і Гайдамаків» (Ґрефенгайніхен, 1945), написав свою останню шевченкознавчу працю — «Завваги» про автопортрет Шевченка 1845.

Тв.: Естетичне виховання Шевченка // Дзвін. 1914. № 2 (те ж зі зміненим заголовком // *ЛНВ*. 1914. № 2); Скорочений курс історії українського мистецтва. Прага, 1923; Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12. 2-ге вид.: Чикаго, 1963. Т. 11.

Літ.: Жук А. Автобіографія Д. Антоновича // Сучасність. 1961. Ч. 1; *Кравців Б*. Остракізм у шевченкознавчій бібліографії // Сучасність. 1964. Ч. 3 (39); *Міяковський В*. Дмитро Антонович. Вінніпег, 1967; *Ульяновська С., Ульяновський В*. Дмитро Антонович // *Українська* культура: Лекції. К., 1993; *Білокінь С*. Початки Української державної академії мистецтв // Студії мистецтвознавчі. К., 2007. Ч. 1 (17).

Сергій Білокінь

АНТОНО́ВИЧ Марко Дмитрович (7.07.1916, Київ — 28.01.2005, Монреаль, Канада; похований у Празі) — укр. громадський і політ. діяч, історик і публіцист, дослідник творчості Шевченка та його впливу на формування укр. нац. ідеї. Онук В. *Антоновича*, син Д. *Антоновича* та мистецтвознавця і художниці К. Серебрякової (1884—1975). Семирічним вивезений з України до Праги (1923). Навчався в УВУ (1936—39), єгиптологію вивчав у Карловому ун-ті, де здружився з О. Кандибою (Ольжичем); обоє стали членами Організації укр. націоналістів. У 1941—42 здійснив поїздку в окупований нацистами Київ, де 1943 арештований гестапо й ув'язнений в одному з нім. концтаборів.

М. Антонович

Упродовж кількох повоєнних років А. завершив студіювання єгиптології в Мюнхен. ун-ті й став д-ром філософії. 1950 переїхав до Монреаля й одержав канад. громадянство (1956). Вивчав укр. історію, зокр. українофільський рух 19 ст. Автор низки ґрунтовних розвідок про громади (див. *Громади українські і Шевченко*). Очолював Укр. істор.-філол. т-во у Празі, а також т-во «Зарево», видавав його бюлетень, який згодом переріс у журн. «Розбудова держави» (1949—54). З 1964 А. — співред. істор. журн. «Український історик» (США). У 1992—97 — Президент УВАН у США.

Серед шевченкознавчих досліджень А. — дві розвідки про складні для інтерпретації твори Шевченка. У ст. «Вірш Т. Шевченка "Мій Боже милий..." (у 125-ті роковини смерті Т. Г. Шевченка)» (Укр. історик. 1986. № 3/4), до аналізу якого автор повернувся удруге (пор.: *Шевченко*. Нью-Йорк, 1961. Річник 8/9), висунуто нові аргументи на підтримку думки В. *Сімовича*, ред. «Кобзаря» (Катеринослав; Кам'янець; Лейпциґ, 1921) про те, що цього вірша написано під свіжим враженням повідомлення Я. *Лазаревського* «о многих свежих гадостях в моем родном краю, в том числе и о грустном Екатеринославском восстании 1856 года» (Щоденник, 22 січ. 1858). У ст. «"І Архімед і Галілей..." (Інтерпретація)» // Укр. історик. 1989. № 1/3) А., критично розглянувши попередню аналітику, подав власну інтерпретацію твору. Низку

суттєвих шевченкознавчих проблем він порушив у рецензіях (1982, 1985) на монографію Г. *Грабовича* «Поет як міфотворець» (1982, [англ. мовою]), де полемізував з приводу істор. поезій Шевченка, призначення його рос. повістей тощо й стверджував цілісність особистості письменника.

Тв.: О. Кониський і Т. Шевченко // Наук. зап. Укр. технічно-господарського ін-ту. Мюнхен, 1971—72. Т. 23; Українська петербурзька громада // Ювілейний зб. УВАН у Канаді. Вінніпег, 1976; Коли постали громади // Наук. зб. УВАН у США. Нью-Йорк, 1977. Т. 3: Зб. на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина; Історія українофільства // Укр. історик. 1981. № 1/4 (69/72); Нова невдала концепція (кілька думок з приводу праці Г. Грабовича) // Укр. історик. 1985. № 1/4 (85/88); Шевченко і громади // *СіЧ*. 1992. № 3; Переднє слово // *Українська* культура: Лекції. К., 1993; Олександер Кониський // 125 років київ. укр. академ. традиції, 1861—1986: Зб. Нью-Йорк, 1993; З історії громад на рубежі 1850—1860-х років // Київ. старовина. 1998. № 2; Гарвардська невдала концепція шевченкознавства (Аналіз праці проф. Джорджа Грабовича «Шевченко як міфотворець». Кембридж, 1982. 212 с.) // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та практики. К., 2002. Число 8/9. Зб. наук. праць на пошану Ярослава Івановича Дзири: У 2 ч. Ч. 2.

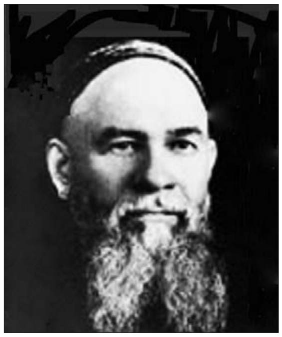
Валентина Шандра

АНТОНО́ВИЧ Платон Олександрович (Войшин; 1812—1883) — громадський діяч. Закінчив Новгород-Сіверську гімназію. На поч. 1830-х навчався в Москов. ун-ті разом з О. *Герценом*. За участь у політ. справі його заслано рядовим на Кавказ, де він познайомився з багатьма учасниками декабрист. руху. Згодом служив в Одесі. Заприязнився з переведеним з Пермі до тутешнього Рішельєвського ліцею кол. членом *Кирило-Мефодіївського братства* М. *Гулаком*. Імовірно, на його прохання, перебуваючи в Петербурзі, двічі, наприкінці 1860 і на поч. 1861, зустрічався із Шевченком. Про ці візити А. поет згадує у листі до В. *Шевченка* від 29 січ. 1861, поділяючи клопоти свояка про працевлаштування його сина Каленика, в чому відвідувач обіцяв допомогти. За деякими даними, А. сприяв звільненому з Рішельєвського ліцею М. Гулакові одержати місце вчителя у Керчі.

Літ.: Зленко Г. Антонович Платон Олександрович // *Тарас* Шевченко і Крим: Енцикл. довід. Сімф., 2001.

Григорій Зленко

АНТО́ЩЕНКО-ОЛЕ́НЄВ Валентин Йосипович (18.05/1.06.1900, с. Велика Павлівка Зіньківського пов. Полтав. губ., тепер Зіньківського р-ну Полтав. обл. — 1984, м. Алма-Ата, тепер Алмати, Казахстан) — укр. і казах. художник-графік. Заслужений діяч мист-в Казахської РСР (1965). Навчався у Рисувальній школі *Товариства заохочування художників* (1916) під керівництвом М. *Реріха*, у студії М. Шагала (Вітебськ, 1919), у ВХУТЕМАСі на робітфаці мист-в і в студії А. Міганджіана (Москва, 1925—28). До 1938 — художник газ. і книжкових вид-в у Кзил-Орді, Алма-Аті, з 1948 — газ. «Советская Колыма» (м. Магадан, тепер — РФ). Пізніше — сценограф Магадан. муз.-драм. театру ім. М. Горького. З 1958 жив в Алма-Аті. Автор галереї портретів П. Гогена, Ф. *Ліста*, П. Пікассо, Е. Хемінгуея.

В. Антощенко-Оленєв

На шевч. тему виконав ліногравюри: «Думи мої, думи», «У неволі», «І за нього тривога» (усі — 1961), «Вночі на Аральському морі» (1963—64), «Солдатський хліб», «Шевченко і Карагоз», «Вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте», «Повстання» (усі — 1964). Своєрідна графіка А.-О., де динамічним штрихом і широкими тонованими площинами підкреслено драматизм сцен і страждання поета на засланні, у яких він постає як Шевченко-бунтар і як Шевченко-гуманіст («Солдатський хліб»). Митець — тонкий знавець матеріалу ліногравюри, уміло використовує її художні можливості. Брав участь в ілюструванні кн. «Брат наш, друг наш. Сб. ст. к 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко» (Алма-Ата, 1964).

В. Антощенко-Оленєв. «І за нього тривога». Папір, ліногравюра. 1961

Тв.: Каталог выставки, посвященной 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко. Алма-Ата, 1964; Валентин Антощенко-Оленев: [Альб. репродукций]. Алма-Ата, 1983.

Літ.: Антощенко-Оленев И. Флориан Антощенко: Правдивое описание жизни Валентина Антощенко-Оленева, заслуженного деятеля искусств Казахской ССР. Калуга, 1993.

Лариса Рева

АНТРОПОМОРФІЗА́ЦІЯ (грец. ἄνθρωπος — людина, μορφή — форма) — засіб худож. зображення, коли певний предмет, явище в різних аспектах уподібнюється людині. Поезії Шевченка рясніють численними антропоморфічними ознаками й номінаціями. Вони привносять до твору враження постійної

людської присутності, яка набуває найрізноманітніших виявів з допомогою багатьох чинників, спроектованих на ті чи ті явища природи, історії.

А. навколишнього світу відбувається: **а)** на основі ***динамічної ознаки***, пов'язаної з ***голосом*** людини (говорити, розмовляти, кричати, стогнати, ридати, голосити): «Вітер з гаєм розмовляє, / Шепче з осокою» («Вітер з гаєм розмовляє»), «Тихе поле аж крикнуло, / Аж заридало, потряслось» («З передсвіта до вечора», варіанти чорнового автографа. 2, 538); **б)** на основі ***почуттєво-психологічних ознак***, властивих людині (журитися, сумувати, плакати, сердитися, сміятися): «І гай сумує, похиливсь» («"Не кидай матері", — казали»), «У моїй хатині синє море грає, / Могила сумує, тополя шумить» («Гайдамаки»), «Виспівує, вимовляє, / Аж калина плаче» («Катерина»), «Дніпро на нас розсердився» («Гайдамаки»), «Верба сміється, свято скрізь!» («На вічну пам'ять Котляревському»); **в)** на основі ***динамічної ознаки***, що передає ***зовнішньовідчуттєві*** сприйняття, ***рухові*** особливості людини: «Верба слуха соловейка, / Дивиться в криницю» («Гайдамаки»), «А тим часом місяць пливе оглядать / І небо, і зорі, і землю, і море, / Та глянуть на люде, що вони моторять, / Щоб Богові вранці про те розказать» («Гайдамаки»), «Сонце йде / І за собою день веде» («І тут, і всюди — скрізь погано»); **г)** на основі ***статичної*** (вираженої прикметником) ***внутрішньо-*** чи ***зовнішньохарактеристичної ознаки***: «Сердитий вітер завива» («Причинна»), «А доня взаперті сидить / В своєму сумному покої» («Княжна»), «А я край дороги / Серед степу помолюся / Зорям яснооким» («Мар'яна-черниця»).

Шевченко широко культивує паралелістичні структури — звертання, прикладкові звороти, побудовані на основі поєднання номінацій з особовим значенням і назв об'єктів навколишнього світу. Введення у тканину худож. твору звертань «мамо», «батьку», «сестро», «брате», «друже», «товаришу» інтимізує текст. Такі особові звертання, незалежно від адресанта — ліричного героя, ліричного чи епічного персонажа та ін., — творять своєрідну парадигму, радіально пов'язану з цілим всесвітом: «Погибнеш, згинеш, Україно, / Не стане знаку на землі, / А ти пишалася колись / В добрі і розкоші! Вкраїно! / <...> Воскресни, мамо!» («Осія. Глава XIV»), «Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! / Багато ти, батьку, у море носив / Козацької крові; ще понесеш, друже!» («Гайдамаки»). Важливе значення для оживлення, олюднення вірша мають зіставно-порівняльні конструкції, у яких особливості предметного, рослинного, тваринного світу, явищ природи подаються за аналогією з тими діями, що властиві людині: «А калина з ялиною / Та гнучкою лозиною, / Мов дівчаточка із гаю / Вихожаючи, співають» («Над Дніпровою сагою»), «На пригорі собі стоїть, / Неначе дівчина, хатина» («Сестрі»).

А. у Шевченка охоплює найширші тематичні та стилістичні контексти, в яких поняття, що позначають частини людського організму, — очі, руки, серце тощо, — втілюють конкретні індивідуальні та загальнолюдські динамічні риси. Напр., персоніфікований на основі дієслівної ознаки образ серця охоплює майже весь динамічний світ людини. У Шевченковому ідіолекті наріжне поняття людського життя — вираз «серцем жити». Парадигма серця об'єднує розумово-чуттєву сферу діяльності людини: «Само серце знає, / Кого любить» («Тополя»), «Чуло серце недоленьку» («Тополя»), «А серце плаче, глянуть не хоче!» («Сон — Гори мої високії»), «Нехай ще раз усміхнеться / Серце на чужині» («До Основ'яненка»), «Єсть серце єдине, серденько дівоче, / Що плаче, сміється, і мре, й оживає» («Гайдамаки»). Антропоморфізований образ серця своєю чергою може сприяти олюдненню ін. об'єктів худож. світу, як, напр., у «Тополі»: «Рости ж, серце-тополенько, / Все вгору та вгору». А. Шевченкового ідіолекту виявляється в автономному функціонуванні образу серця як суб'єкта спілкування із зовнішнім світом: «Чого серце, як голубка, / День і ніч воркує; / Ніхто його не питає» («Думка — Нащо мені чорні брови»). Значну групу становлять Шевченкові антропоморфізми, виражені численними абстрактними номінаціями на зразок: доля, воля, лихо, журба, слава, правда тощо. Безпосередня вказівка на людину наявна в порівняльних конструкціях на зразок: «І горе, горенько моє, / Мов нагодована дитина, / Затихне трохи» («Неофіти»), а також у різного типу прикладкових утвореннях, що дають характеристику поняття: «Може, ще раз прокинуться / Мої думи-діти» («Заворожи мені, волхве»), «В того доля ходить полем, / Колоски збирає, / А моя десь, ледащиця, / За морем блукає» («Думка — Тяжко-важко в світі жити»). Означуваність, пов'язана з характеристикою людини, властива субстантивам-перифразам, як у вірші «Слава»: «А ти, задрипанко, шинкарко, / Перекупко п'яна». Нерідко збірний антропоморфізований образ має подвійну (прикметниково-дієслівну) характеристичну основу: «А правда наша п'яна спить» («Кавказ»), «Може, озоветься / Безталання невсипуще / І нам усміхнеться» («Відьма»). Розгортання просторово-ситуативних семантичних зв'язків через конкретизацію умов життя людини, побуту, традицій сприяє осягненню глибинної суті образу: «А як прийде нудьга в гості / Та й на ніч засяде» («Не додому вночі йдучи»), «А воля в гостях упилась» («А. О. Козачковському»), доля «взяла <...>

за руку / І в школу хлопця одвела / До п'яного дяка в науку» («Доля»). А. — важливий естетичний складник мовно-образної картини Шевченкового світу.

Літ.: Мойсієнко А. Слово в апперцепційній системі поетичного тексту: Декодування Шевченкового вірша. К., 1997; 2-ге вид. К., 2006.

Анатолій Мойсієнко

АНТРОПО́НІМИ (від грец. ἄνθρωπος — людина, ὄνυμα — ім'я) — власні імена людей, прізвища, по батькові, прізвиська, псевдоніми, криптоніми тощо. У творчості Шевченка є цілі ряди А., що їх поет вживав для поіменування держ. і політ. діячів, діячів науки і культури, міфолог. істот, а також відомих і менш відомих сучасників, близьких людей, побратимів, друзів. Серед А. у віршованих Шевченкових текстах розрізняються такі групи: **а)** ***власне літ. персонажі***: Галайда, Ганна, Данило, Іван, Катерина, Максим, Марина, Перебендя, Степан, Хайка, Хведір, Ярема, Ярина та ін.; **б)** ***античні (міфологічні) персонажі***: *Аполлон*, Зевс, *Харон*, *Юпітер* та ін.; **в)** ***біблійні персонажі***: *Авраам*, *Адам*, *Вірсавія*, *Єва*, *Ієзекіїль*, *Іуда*, *Каїн*, *Марія*, *Мойсей*, *Ісус Христос* та ін.; **г)** ***постаті з істор. минулого України***: князі *Володимир*, *Ігор*, *Святослав*, гетьмани П. *Дорошенко*, І. *Мазепа*, П. *Сагайдачний* (Конашевич), Т. *Федоро́вич* (Трясило), Б. *Хмельницький* та ін., запорожці, ватажки нац.-визв. змагань А. *Головатий*, І. *Гонта*, М. *Залізняк* та ін.; **ґ)** ***ін. істор. постаті минулого***: вождь гунів *Аттіла*, середньоазійський емір Тамерлан (Тімур), половецький хан *Кобяк*, рос. царі *Петро I*, *Катерина II*, амер. президент Дж. *Вашингтон*, польс. королі С. *Баторій*, С.-А. *Понятовський*, *Зигмунт (Сигізмунд) III Ваза*, *Ян III Собєський*; польс. політ. діячі М.-Я. *Пац*, Ю. *Пулавський*, С. *Чарнецький*; діячі нац.-визв. руху в Чехії Я. *Гус*, Я. *Жижка*, видатні італійці *Данте* Аліґієрі, Г. *Галілей*, нім. філософ І. Кант та ін.; **д)** ***сучасники поета***: імператор *Микола I*, магнати укр. (*Ґалаґани*, *Киселі*, *Кочубеї*) та польс. (М. *Радзивілл*, Т. *Потоцький*), діячі культури, науки М. Гоголь, Марко Вовчок, Я. *Коллар*, П.-Й. *Шафарик*, А. *Сова* (Е.-В. Желіговський), Я. де *Бальмен*, Я. *Кухаренко*, О. *Хом'яков*, княжна В. *Рєпніна*, Шевченкова наречена Л. *Полусмак*, лікар А. *Козачковський*, інженер-архітектор Ф. *Черненко* та ін. Особові назви часом набувають зміненої форми, прізвища заступаються прізвиськами тощо. Худож. А. зі зміненим іменем, але реальним прізвищем істор. особи може доповнюватись уточнювальним компонентом; напр., до прізвища С. *Наливайка*, котрий походив із родини кравця, додається прикладка — Кравченко: «Якби замість старого / Та обрали молодого / Завзятого молодця, / Преславного запорожця / Павла Кравченка-Наливайка» («У неділеньку у святую»). У поемі «Юродивий» морфологічно видозмінено прізвище М. *Долгорукова*, ген.-губернатора Харків., Чернігів., Полтав. губерній, — «унтер п'яний Долгорукий», тобто той, у кого загребущі руки (відомо було, що М. Долгоруков зазіхав на держ. скарбівню). Іноді на чільне місце в антропонімічному утворенні виступає найменування по батькові, що, власне, заміняє прізвище. Напр., у «Гайдамаках»: «Од Конашевича і досі / Пожар не гасне» (йдеться про гетьмана укр. реєстрового козацтва П. Сагайдачного). З А. по батькові Гаврилович — «Гаврилич» пов'язано ім'я київ. військ. губ., київ., поділ. і волин. ген.-губернатора Дмитра Гавриловича *Бібікова* — «Капрал Гаврилович Безрукий» (він не мав лівої руки), «стрижений Гаврилич» («Юродивий»). Істор. персонажі Шевченко часто називає лише на ім'я, як у «Гайдамаках» у пісні кобзаря Волоха: «Гуля Максим, гуля батько / Степами-лісами» (мова про М. Залізняка). Прізвищне означення А. отримує у прикінцевих рядках цієї пісні: «Йде Залізняк Чорним шляхом, / За ним гайдамаки». У поемі «Тарасова ніч» А. Тарас («Зібрав Тарас козаченьків / Поради прохати») розкрито у зв'язку з «супровідним» компонентом прізвиська, яке історично закріпилося за гетьманом запорозьких нереєстрових козаків на ім'я Тарас Федорович (Трясило): «Обізвавсь Тарас Трясило / Волю рятовати». Автономне функціонування імені славнозвісного гетьмана Богдан зафіксовано в Шевченкових поезіях понад десять разів, а от прізвище — Хмельницький — жодного разу. Поряд із власне називною функцією А. в Шевченкових текстах указують на соц. чи нац. ознаку персонажа, напр.: «“Запиши, Миколо, / У реєстер. Нехай буде… / Нехай буде Голий, / Так і пиши!” — “Ні, погано!” / “Ну, хіба Бідою?” / “І це не так”» («Гайдамаки»); «Із славного Запорожжя / Наїхали гості. / Один Семен Босий, / Другий Іван Голий» («У тієї Катерини»). Залежно від контексту семантика власного імені набуває різного стилістичного забарвлення — з позитивною або негативною конотацією. Зневажливу оцінну семантику має ім'я Кирило в «Невольнику» («Як Кирило з старшинами / Пудром осипались / І в цариці, мов собаки, / Патинки лизали») — ідеться про останнього гетьмана Лівобережної України К. *Розумовського*. Інтимно-зболена інтонація звертання «Ой Богдане, Богданочку!» прочитується у творі «Розрита могила». Текстові конотації зменшеності, пестливості, інтимності, співчуття несуть А.-імена Ганнуся, Ганнусенька, Оксаночка, Яриночка, Івась, Івасечок, Петрусь і подібні. Поетика власного імені узгоджується і за формою, і за функцією з образно-смисловою, ритміко-інтонаційною, звуковою організацією Шевченкового вірша.

Літ.: Сухомлин І. Д. Прізвища та їх функції в поезіях Т. Г. Шевченка // *Питання* стилістики української мови в її взаємозв'язку з ін. слов'янськими мовами: Тези доп. Міжнарод. вуз. наук. конф. Чернівці, 1963; *Чабаненко В.* Антропоніми в Шевченкових поезіях: (лінгвостилістичний аналіз) // *НШК 20*; *Масенко Л. Т.* Власна назва в поетиці Шевченка // *Культура* слова: Респ. міжвід. зб. 1989. Вип. 37; *Черторизька Т. К.* Літературні антропоніми в творах Т. Г. Шевченка // Мовознавство. 1989. № 2; *Белей Л.* Функціонально-стилістичні можливості українських літературно-художніх антропонімів XIX—XX ст. Ужгород, 1995; *Мойсієнко А.* Слово в апперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша. К., 1997; *Гладіна Г., Сеніна В.* Антропоніми та їх різновиди у творчості Тараса Шевченка як засіб художньої виразності й образності // *НШК 34*. Кн. 1; *Яременко В.* Ономастика у Т. Шевченка як інгредієнт його історіософії: топоніми, етноніми, антропоніми. Містичний пейзаж у творах Т. Шевченка: взаємовплив живописного та поетичного начала // *НШК 37*.

Анатолій Мойсієнко

АПЕЛЛЕ́С (Ἀπελλῆς; 356 — 308 до н. е.) — давньогрец. художник. Працював в Ефесі, Косі, Александрії (Єгипет). Був придворним художником Александра Македонського. Найвідоміші картини — «Афродіта Анадіомена» (що виходить з моря), портрет Александра в образі Зевса. Писав темперою на дерев'яних дошках; майстерно користувався світлотінню й графічною перспективою. Твори А. не збереглися; нині вони відомі лише завдяки класичним літ. описам (екфразисам), зробленим Плінієм Старшим та Лукіаном. Шевченко в Автобіографії та «Письме к редактору "Народного чтения"» іронічно назвав А. сільського дячка-маляра, котрий відмовився вчити підлітка Тараса, бо не виявив у нього хисту не те що до малярства, а навіть ані до шевства чи бондарства.

Ольга Камінчук

АПЕ́ТРІ (Apetri) **Думітру** (21.10.1940, с. Тернавка Герцаївського р-ну Чернів. обл.) — рум. літературознавець. Закінчив 1967 Чернів. ун-т, аспірантуру АН Молдавської РСР (1974). Старший наук. співробітник Ін-ту філології АН Республіки Молдови. Автор понад 150 статей і рецензій, у яких досліджує проблеми порівняльного літературознавства, зокр. взаємодію укр. л-ри з рум. л-рою Бессарабії та Молдови, сприймання творчості Шевченка в Молдові. Автор монографій «Буковина, культура, особистості, долі» (2000), «Міжкультурний діалог. Аспекти літературного сприйняття» (2006) та ін. Автор післямови, упоряд. двомовної (рум. та укр.) зб. «Збратані ліри» (1979) з укр.-молд. тематикою.

Рецепцію творчості Шевченка в Молдові розглянув у понад 20 публ.: ст. «Присвяти Кобзареві. Образ Т. Шевченка в молдовській поезії» (1982), «Плідне співробітництво, взаємозбагачення» (1984), есей «Величний, незгасний смолоскип» (1983), у кн. «Присвяти Тарасові Шевченку» (1999) та ін. В окремих розділах монографії «Міжкультурний діалог. Аспекти літературного сприйняття» (2006) йдеться про перекл. творів Шевченка рум. мовою і твори про нього.

Тв.: Поетична спадщина Т. Шевченка в Молдавії (Художній переклад) // *РЛ*. 1976. № 10; «Заповіт» Т. Г. Шевченка в молдавських перекладах // *РЛ*. 1985. № 3.

Васіле Чокану

«АПОЛЛІ́НО» («Маленький Аполлон») — копія, що її Шевченко виконав, ймовірно, 1836 у Петербурзі з однойменної гравюри В. Осипова, вирізьбленої за рисунком А. *Лосенка*. Місцеперебування невідоме Гравюру було вміщено в альб. 18 ст. «Изъяснение краткой пропорции человека, основанной на достоверном исследовании разных пропорций древних статуй, старанием Императорской Академии художеств профессора живописи господина Лосенко для пользы юношества, упражняющегося в рисовании, изданное» (табл. 6) (*ПЗТ: У 12 т.* Т. 4. С. 126) і внесено до переліку творів, призначених для навч. копіювання у класах петерб. *Академії мистецтв* і *Товариства заохочування художників*. У повісті «Художник» Шевченко від особи оповідача (І. *Сошенка*) писав про героя твору: «Protégé мой ввечеру, прощаясь со мною, просил у меня какого-нибудь эстампика срисовать. У меня случился один экземпляр, в то время только что напечатанный "Геркулес Фарнежский", <...> и еще "Аполлино" Лосенка. Я завернул оригиналы в лист петергофской бумаги, снабдил его италианскими карандашами, дал наставление, как предохранять их от жесткости...» (4, 126).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 360.

Літ.: Судак В. В класах Академії мистецтв // З досліджень про Т. Г. Шевченка: Зб. К., 1968; *Повесть* Тараса Шевченко «Художник». Ил., докум. Альб. (на рус. и англ. языках). К., 1989.

Валентина Судак

АПОЛЛО́Н — один із верховних богів Олімпу, син Зевса та богині Лето, батько *Асклепія*, *Орфея*, Ліна, брат Артеміди. А. шанували переважно як бога мист-ва і худож. натхнення, поводиря муз. У бурлескному ключі Шевченко згадує його у поезії «Царі»: «Старенька сестро Аполлона <…> Найкраща сестро Аполлона». У повісті «Художник» ідеться про статую «повішеного Аполлоном Мідаса», але тут міф переказано неточно: змагався з А. у муз. мист-ві флейтист Марсій, за що його покарали на смерть; а суддю Мідаса, який визнав переможцем Марсія, А. нагородив ослячими вухами.

У творах Шевченка слово «Аполлон» часто є синонімом слова «мистецтво»; напр., у повісті «Художник»: «Приезжайте, ради самого Аполлона и

девяти его прекрасных сестриц» (4, 189). У подібному значенні згадано образ А. в листі до С. Гулака-Артемовського від 30 черв. 1856: «нехай він, ради святого Аполлона, пришле мені хоть маленький болванчик», а також у листі до С. *Аксакова* від 16 лют. 1858: «ради самого Аполлона и его прекрасных бессмертных сестёр пришлите мне экземпляр». І «святий Аполлон», і *Аполлон Бельведерський*, і *Венера Мілоська*, і прекрасні сестри бога — музи — утілення божественної краси, символ неперевершеної досконалості. У поезії та прозі Шевченка трапляється й епітет А. — Феб: «А ти, пречистая, святая, / Ти, сестро Феба молодая!» («Муза»). У повісті «Музыкант» ім'я Феб актуалізує значення А. як божества світла: «лучезарный Феб уже скрылся за горизонтом в объятиях Фетиды» (3, 225).

Мирослава Шах-Майстренко

АПОЛЛО́Н БЕЛЬВЕДЕ́РСЬКИЙ (Феб) — статуя, римська мармурова копія з грец. бронзового оригіналу Леохара (бл. 330—320 до н. е.), що зберігається у Ватикані, утілення ідеалу чоловічої краси, уособлення всього світлого, благородного і прекрасного. У переносному значенні ім'я А. Б. Шевченко вживає як символ мист-ва. Саме у цьому значенні він згадує А. Б. в листі до М. *Осипова* від 10 верес. 1856: «Ради Аполлона Бельведерского и Венеры Милосской напишите мне».

Мирослава Шах-Майстренко

«АПОЛЛО́Н БЕЛЬВЕДЕ́РСЬКИЙ» (папір, олівець) — рисунок Шевченка, виконаний орієнтовно 1835 зі статуї в Літньому саду в Петербурзі. Місцеперебування невідоме (див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка)*. Це, напевно, був один із тих навч. рисунків, про які Шевченко писав у Автобіографії: «<...> в светлые летние ночи бегал в Летний сад рисовать с безобразных неуклюжих статуй. Достойное украшение Петровского сада» (5, 192). У повісті «Художник» він згадав «Аполлона Бельведерского, т. е. пародию на Бельведерского бога, стоящего особнячком у самой Мойки» (4, 123), що рисував його alter ego. Нині ця статуя розташована на головній алеї Літнього саду. Грец. бронзовий оригінал роботи Леохара (бл. 330—320 до н. е.) втрачений. Мармурова рим. копія (бл. 130), знайдена в 15 ст., зберігається у Бельведері Ватиканського палацу.

Аполлон Бельведерський. Мармур. 330—320 р. до н. е.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 351.

Літ.: Кониський; *Скворцов А.* Жизнь художника Тараса Шевченко. М., 1929.

Валентина Судак

АПОЛЛО́НОВ Іван Григорович (10.09.1930, с. Ярославцев Лог Родинського р-ну Алтайського краю, тепер РФ) — укр. художник-скляр. Працює в галузі худож. скла. Заслужений художник Української РСР (1983). Народний художник України (2011). Закінчив 1960 Ленінград. вище худож.-промислове уч-ще ім. В. Мухіної (викладачі Б. *Смирнов*, В. Марков, В. Васильківський, Ф. Ентеліс). У 1960—86 працював на Київ. заводі худож. скла (1964—66 — гол. художник). Розробляв форми побутового та фігурного посуду, дрібної пластики, декорат. скульптури, застосовуючи різні техніки обробки скла (алмазне гранування, піскострумінь, розпис), наслідуючи традиції укр. гути з її фольклор. образністю. Твори: ваза «Київ» (скло, алмазна грань, 1965), декорат. композиції «Ранок Київської Русі», «Козак Мамай» (обидві — сульфідне скло, 1981), «Ой не шуми, луже» (1985).

І. Аполлонов

На шевч. тему створив декорат. тарелі — «Кобзар» (кришталь, алмазна грань, 1961, 1964), «Т. Г. Шевченко» (скло, розпис, 1961), три тарелі «Реве та стогне Дніпр широкий» (кришталь, гравірування; кришталь, алмазна грань, обидва — 1963; кольор. скло, алмазна грань, 1967); декорат. скульптурки «Мати», «Наймичка» (скло, гутна обробка), склянку «Тече вода з-під явора» (кришталь, алмазна грань, 1964), вазу «Тополя» (кришталь, алмазна грань, 1971), а також об'ємні композиції «Садок вишневий коло хати» (кольор. кришталь, гутна обробка, 1972), «Тополі» (кольор. скло, гутна обробка, 1973, 1975, 1977). Вони вирізняються ліризмом образів, високим рівнем худож.

І. Аполлонов. Дек. таріль «Реве та стогне Дніпр широкий». Кришталь, гравірування. 1963

інтерпретації змісту, оригінальною пластикою. Твори було представлено на республ. конкурсі, присвяченому 100-річчю від дня смерті Т. Г. Шевченка (Київ, 1961) та ювілейній худож. виставці до 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка (Київ, Москва, 1964). З 1961 А. — учасник вітчизняних та закордонних виставок. Твори зберігаються у НМУНДМ, НМІУ, ін. музеях України. Іл. табл. XII.

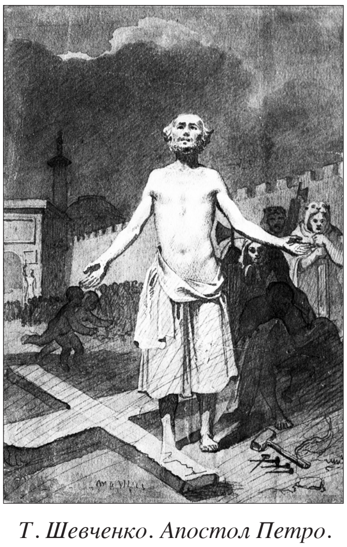
Тв.: Сучасне українське художнє скло: Альбом. К., 1980; Іван Аполлонов. Художнє скло: Каталог виставки творів. К., 1984; Іван Аполлонов. Альбом. К., 1985.

Літ.: *Яроменок Е.* Доробок Івана Аполлонова // Образотворче мистецтво. 1984. № 3; *Сучасне* українське скло: Альбом. К., 1980; *Амеліна Л.* Майстер художнього скла Іван Аполлонов // *НТЕ*. 1989. № 1; *Кара-Васильєва Т.* Гута Аполлонова // Народне мистецтво. 2001. № 1/2; Іван Аполлонов // Скло України. К., 2004.

Марина Юр

«АПО́СТОЛ ПЕТРО́» (кольор. папір, сепія, 15,1× 10,3) — малюнок Шевченка, виконаний у черв.— серп. 1851 у *Новопетровському укріпленні*. На звороті — начерк до цього твору. Зберігається у НМТШ (№ г—715).

Сюжет малюнка побудовано на легенді про розіп’яття в Римі одного з найближчих учнів *Ісуса Христа*. У Новому Завіті Петра наділено всіма суперечливими людськими якостями — пристрасністю і відчайдушністю, страхами і сумнівами; цей образ привертав увагу багатьох художників (*Рафаеля*, Ель Греко, Караваджо, *Мурільйо* та ін.). Шевченко зосередився на темі страждання земної людини, що обрала свій хресний шлях; він виявив знання євангельського сюжету й особистісне відчуття худож. матеріалу. Постать Петра з широко розкинутими руками, що являє вертикальну домінанту переднього плану композиції, уособлює готовність прийняти апостольську смерть. На другому плані — символи Рима: зубчаста брама, Колізей, колона з постаттю легіонера, Тріумфальна арка — неодмінна ознака могутності столиці імперії. Процесія прямує до місця страти праведника. Почуттям тривоги сповнені чоловік та жінка, зображені поблизу апостола. Драматизм ситуації підсилюють підготовлений до страти великий хрест, що лежить на землі, цвяхи, молот біля ніг апостола.

Т. Шевченко. Апостол Петро. Кольоровий папір, сепія. 1851

Малюнок уперше репрод. 1901 під назвою «Християнський мученик»: Север. 1901. № 9. С. 12. Експоновано: з помилковою назвою «Апостол Андрій» на Ювілейній виставці до 50-річчя від дня смерті Т. Шевченка (Москва, 1911; фоторепродукція); під назвою «Перед хрестом» на Виставці творів Т. Шевченка (Чернігів, 1929) та ін. Твір зберігався у майстерні Шевченка в петерб. *Академії мистецтв* і був зареєстрований Г. *Честахівським* в описі творів як виконаний у Новопетровському укріпленні під назвою «Св. апостол Петр». З квіт. 1861 — у М. *Лазаревського*, згодом був придбаний укр. громадою Петербурга і переданий на збереження А. *Козачковському*, потім — В. *Коховському*. У нього малюнок придбав М. *Микешин*, який передав його Д. *Мордовцю*. Далі надійшов у ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 123.

Літ.: Антонович Д. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.].* Т. 12.

Вікторія Колесник

АПОСТРО́ФА (від грец. ἀποστροφή, буквально — відхилення, тут — звертання) — стилістичний прийом, звертання суб’єкта мовлення до певного об’єкта (або об’єктів). У тексті легко вирізняється завдяки наявності адресата і маркуванню мовними формами звернення. Адресати А. можуть бути різними.

У Шевченковій поезії А. трапляється в різних жанрах і може охоплювати: **1)** весь текст вірша («Як умру, то поховайте», «Згадайте, братія моя...», «Молитва», «Царів, кривавих шинкарів», «Тим неситим очам», «Світе ясний! Світе тихий!» та ін.); **2)** весь основний текст твору (у триптиху «Доля», «Муза», «Слава», де заголовки подано не в кличній формі, а в називній); **3)** різні за обсягом, часто композиційно цілісні частини твору («На вічну пам’ять Котляревському», «Думи мої, думи мої», 1840, «Чигрине, Чигрине», «Кавказ», «І мертвим, і живим», «Три літа», «N. N. — О думи мої! О славо злая!», «Пророк», «Мені здається, я не знаю», «Марку Вовчку», «Не нарікаю я на Бога» та ін.). Дуже виразна структурна роль А. у присвятах Шевченкових поем («Єретик», «Сліпий» — «Невольник», «Москалева криниця», 1857, «Неофіти»).

Суб’єкт звертання в Шевченкових А. — це найчастіше ліричний герой, у фольклор. стилізаціях — ліричний персонаж (дівчина або козак). Набагато рідше А. зустрічаються в партіях персонажів ліро-епічних творів. Ліричний герой здебільшого звертається до сакрального об’єкта, певної Вищої Істоти (близько 30), а саме — до Бога (переважно це

розгортання ідіоми «О Боже мій!»), до *Ісуса Христа* («Неофіти», «Во Іудеї во дні они» і — гіпотетично — «Світе ясний! Світе тихий!») та Богородиці. На другому місці за частотністю — А. до відсутніх у момент уявної комунікації осіб, котрих суб'єкт мовлення оцінює позитивно. Такий адресат може бути й індивідуальним, і колективним. В останньому випадку це — укр. народ («Як умру, то поховайте»), «братія», тобто ув'язнені учасники *Кирило-Мефодіївського братства* («Згадайте, братія моя...», «Чи ми ще зійдемося знову?»), «споборники святої волі» — політ. засланці («Юродивий»), сестри ліричного героя («Якби ви знали, паничі»). На тлі емоційно стриманих А. до читачів вирізняються співчутливі звертання до дівчат або «чорнобривих». У поемах «Катерина» і «Петрусь», баладах «Тополя», «Утоплена» та ін. ці А. становлять один із засобів інтимізації розповіді, а також можуть стати характерологічним чинником у розгортанні образу героя (старого кобзаря, Петруся, коханого Мар'яни), як у сцені спілкування кобзаря з дівчатами в поемі «Мар'яна-черниця».

Об'єкти А. ліричного героя Шевченка та персонажів його творів — це персоніфіковані «серце» («Дівичії ночі», «Чого мені тяжко, чого мені нудно»), «душа» («Сон — У всякого своя доля»), «скорбь» та «печаль» («Хоча лежачого й не б'ють»), «доля» («А нумо знову віршувать», «Доля»), «думи» («Думи мої, думи мої», 1840, 1847, «Сон — У всякого своя доля», «Три літа», «Невольник»); «слово-сльози» («Гайдамаки»), «муза» (перифрази у вступі до поеми-циклу «Царі», у віршах «Муза», «Чи не покинуть нам, небого»), «слава» («N. N. — О думи мої! О славо злая!», «Слава») та ін.

Серед А. до ідеологічних опонентів або осіб, що їх суб'єкт висловлювання сприймає негативно, значно більше колективних адресатів («вороги», «лукаві», «мудрі», «дурні» тощо), ніж індивідуальних, — названих на прізвище (В. *Аскоченський* та О. *Хом'яков* у вірші «Умре муж велій в власяниці») або означених натяком: «цяця» — цариця Олександра Федорівна у поемі «Сон — У всякого своя доля», «людомор» — історик А. *Скальковський* у вірші «Холодний Яр», «ти» — Л. *Полусмак* у вірші «Л.» та ін.

Негативно забарвлені А. до Богдана *Хмельницького* (їх дві), до рос. царя і цариці, *Нерона* (двічі повторена остання А. у «Неофітах» своїм адресатом має одночасно і римського тирана, і *Миколу I*). А., спрямовані до мертвого як до живого, в поезії Шевченка поділяються на такі групи: 1) небіжчиків названо на ім'я або прізвище — Яків (де Бальмен) у поемі «Кавказ», Дорошенко та Ростовський (св. *Димитрій Ростовський*) у поемі «Заступила чорна хмара» та ін.; 2) померлих на ім'я не названо, як-от М. *Лермонтова* («Мені здається, я не знаю»).

А. до персонажів та читача у партії розповідача трапляються в багатьох Шевченкових поемах — «Катерина», «Гайдамаки», «Гамалія», «Княжна», «Меж скалами, неначе злодій», «Неофіти», «Відьма» та ін., у баладі «У Вільні, городі преславнім». До цієї групи слід віднести й А. до матерів-кріпачок у вірші «У нашім раї на землі», до «щенят», «львичищ»-царят у поезії «Подражаніє Ієзекіїлю. Глава 19» тощо. Емоційною напругою пройнято патріотичні звертання ліричного героя до України («Думи мої, думи мої», 1840, «Розрита могила», «Сон — У всякого своя доля», «Осія. Глава XIV»), до неї ж як до «святой родины» («Тризна») і «мого краю» («Іржавець»). Політ. контекстом творів поета, його біографією пояснюється вибір таких просторових об'єктів А., як *Чигирин* в однойменному творі, «сині гори» Кавказу, гори Дніпрові «окрадені» й занедбана «козацька церква» («Сон — Гори мої високії»), «убогий Косарал» («Готово! Парус розпустили»). Соц.-критичний аспект поезії Шевченка відбиває також А. до панських «веселих здалека палат» («Княжна»), філос. осмислення природи — до діброви («Ой діброво — темний гаю!»). Серед об'єктів А. ліричного суб'єкта також «зоря» («Княжна», «N. N. — Сонце заходить, гори чорніють», «Юродивий»), «місяць» («Гайдамаки»).

Саме явища природи найчастіше стають об'єктами звертань персонажів і тих суб'єктів, котрі не є людьми. Зазвичай це відбувається у фрагментах, поданих як вставні фольклоризовані пісні. Так, у пісні кобзаря до моря, гір і вітру звертається *Тарас Трясило* («Тарасова ніч»), героїня вставної балади про удову звертається до *Дунаю* та піску («Наймичка»), Ярема — до *Дніпра* («Гайдамаки»), козак — до Дністра («Меж скалами, неначе злодій»), до моря й вітру — бранці-козаки («Гамалія»). Зразки для цих А. можна знайти й у фольклорі, й у «Слові о полку Ігоревім», у Шевченкових переспівах із якого відтворено Ярославнині А. до Дніпра, вітру, сонця. Шевченкові персонажі апелюють до хвиль («Русалка»), туману («Наймичка»), хмарки («Тризна»), грому («Гімн черничий»), калини («Чого ти ходиш на могилу»). Ймовірно, під впливом фольклор. персоніфікацій на кшталт використаних у думі «Розмова Дніпра з Дунаєм» постає А. Дніпра — «брате Луже», «Хортице-сестро», А. моря до Босфору («Гамалія»). Ліричний герой лише один раз — в А. до «німих стін» («Відьма», обидві редакції) — звертається до персоніфікованої речі. У піснях персонажів таких А. чимало — до «лодочки» й «перышка» («Слепая»), до хустини («У неділю не гуляла»), трапляється й А. до зброї («Невольник»). Лише в пісенних стилізаціях бачимо А. до птахів («Слепая», «Ой не п'ються пива-меди»). Схильність

до своєрідних, ретельно опрацьованих і різноманітних А. — істотна особливість поетики Шевченка, важливий фактор збагачення текстури його віршів. А. мають велике значення для інтелектуалізації поезії Шевченка: супроводжуючи істор. та геогр. алюзії, вони розширюють худож. час і простір твору, ускладнюючи гру суб'єктно-об'єктних стосунків, викликають у читача необхідність розумової співпраці. Див. також *Діалогічність*.

Літ.: Смілянська В. Л. Стиль поезії Шевченка: (суб'єктна організація). К., 1981; *Недiлько О. Д.* Звертання у поетичних творах Т. Шевченка // *Т. Г. Шевченко* і загальнолюдські ідеали: Тез. доп. та повідомл. на обл. міжвуз. конф., присвяч. 175-річчю Т. Шевченка 19—21 квіт. 1989 р. О., 1989. Ч. 2; *Зубрицька М.* Феноменологічний аспект категорії читача в творчості Тараса Шевченка // *Світи* 2001; *Дядищева-Росовецька Ю. Б., Росовецький С. К.* Апострофа в поезії Шевченка: На матеріалі поезії «На вічну пам'ять Котляревському» // *Актуальні* проблеми української лінгвістики: Теорія і практика. К., 2003.

Станіслав Росовецький, Юлія Дядищева-Росовецька

АППІЙ (Appius) **КЛАВДІЙ** (бл. 340—273 рр. до н. е.) — римський громадянин, консул римської республіки, цензор. Шевченко згадав А. у поемі «Неофіти»: «Над самим Аппієвим шляхом / У гаї…» (2, 247). Згаданий тут шлях — стратегічна дорога між Римом і містом Капуя, споруджена 312 р. до н. е. за розпорядженням А.

Володимир Мовчанюк

«АПРÉЛЄВА ВАСИЛЯ́ ПЕТРÓВИЧА ПОРТРÉТ» [портрет Василя Петровича Апрелєва] — виконав Шевченко орієнтовно 1841 у Петербурзі. Не зберігся. В. Апрелєв (1805—55) — знайомий Шевченка. Вихованець Шляхетного пансіону в Петербурзі (1817—24), де вчився разом із М. *Глинкою*, М. *Маркевичем*, ротмістр (1838), полковник кавалергардського полку імператриці *Олександри Федорівни* (1847). Про знайомство з В. Апрелєвим у М. Соколовського 1841, стосунки з ним і обставини створення портрета Шевченко згадував у щоденниковому запису від 2 лип. 1857: «Это <…> ротмистр кавалергардского ее величества полка. Сибарит и обжора, известный в столице. <…> С этим видным лицом познакомился я в 1841 году <…>. Молодой, свежий, румяный толстяк <…>. Он мне заказывает свой портрет. И я ему позволяю приезжать ко мне на сеансы с собственным фриштиком <…>. Третий сеанс начался у нас на "ты" и кончился шампанским. <…> Кончились сеансы, отправился я к другу за мздой; друг занят, никого не принимает; другой раз то же самое, третий, четвертый, и так до десяти раз — все то же самое. Я плюнул другу на порог да и ходить перестал».

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 391.
Літ.: Кониський.

Валентина Судак

АПÝХТІН Микола Олександрович (20.05.1924, Ташкент — 10.11.1996, Київ) — укр. артист балету, педагог-хореограф. Народний артист Української РСР (1960). Навчався в Москов. і Ленінгр. хореографічних уч-щах (1934—42). 1945—67 — соліст балету Київ. театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка (нині — *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*), 1951—72 — викладач Київ. хореографічного уч-ща, 1972—96 — педагог-репетитор Ансамблю танцю України ім. П. Вірського. Створив героїко-романтичні образи у класичному і сучасному репертуарі. Один із найкращих — партія Степана в балеті «Лілея» К. *Данькевича* в київ. постановках 1945 (балетмейстер Г. *Березова*) та 1954 (балетмейстер В. *Вронський*).

Літ.: Станішевський Ю. О. Балетний театр України: 225 років історії. К., 2003.

Юрій Станішевський

АПÝХТІН Олексій Миколайович (15/27.11.1840, за ін. дж. — 1841, м. Болхов Орлов. губ., тепер Орлов. обл., РФ — 17/29.08.1893, Петербург) — рос. поет. Закінчив (1859) Імператорське уч-ще правознавства. Автор поетичної зб. «Вірші» (1886), повістей «Щоденник Павки Дольського», «Незакінчена повість» (обидві — 1890) та ін. Сприяв розвиткові інтимно-оповідної лірики і романсового жанру.

Одну з жартівливих епіграм А. (на журн. «*Русский вестник*») Шевченко почув від актора І. *Самаріна*, перебуваючи 23 берез. 1858 в домі М. Щепкіна. Переписав її до Щоденника, назвавши «очень миленькой». Автором епіграми тут помилково названо М. *Щербину*.

Борис Деркач

АПХАЇ́ДЗЕ Шалва (20.07/1.08.1894, с. Дзукнурі, тепер у складі Ткібульського муніципалітету, Грузія — 19.02.1968, Тбілісі) — груз. поет і літературознавець, перекладач, мистецтвознавець. Закінчив 1917 істор.-філол. ф-т Петрогр. ун-ту. Був учасником угруповання груз. символістів «Голубі роги». Автор зб. «Вірші» (1941, 1945, 1949, 1954), «Мцхетська блакить» (1967) та ін.; низки монографій і кн.

Переклав вірші «Чи ми ще зійдемося знову?», «Закувала зозуленька», «Бували войни й військовії свари», які ввійшли до вид. творів Шевченка груз. мовою «Вірші та поеми» (Тбілісі, 1939, 1952), «Вибране» (Тбілісі, 1961).

Алла Калинчук

АРАБÁЖИН Костянтин Іванович (псевд. і крипт. — К. А-жин, К. Не-я, Недоля, Solus та ін.; 21.12.1865/2.01.1866, м. Канів Київ. губ., тепер районний центр Черкас. обл. — 13.07.1929, Рига) — рос.

та укр. літературознавець, літ. критик, публіцист, перекладач і громадсько-політ. діяч. Закінчив істор.-філол. ф-т Київського університету (1890). З 1892 жив у Петербурзі. Редагував (разом із В. Барятинським) газ. «Северный курьер» (1899—1900). Автор книжок про рос. письменників 19 — поч. 20 ст. Член Петерб. громади та Укр. клубу, до якого входили депутати Держ. думи з укр. фракції. З 1913 — проф. кафедри рос. л-ри Гельсінгфорського ун-ту. З 1918 постійно жив у Гельсінкі, видавав газ. «Русский голос» (1918), був ректором рос. університетських курсів і ред. газ. «День» (1922) у Ризі.

Автор водевілю «Поперед спитайся, а тоді й лайся» (К., 1885), у якому полемізував із М. Драгомановим із приводу оцінювання політ. поглядів Шевченка в кн. «Шевченко, українофіли і соціалізм». Написав кілька статей про Шевченка (переважно рос. мовою): «Український Прометей» (Вільна Україна. [СПб.]. 1906. № 3), «Т. Г. Шевченко» (Всеобщий журнал. 1911. № 4), «Т. Г. Шевченко і панславізм: До питання про Кирило-Мефодіївське товариство» (Южный край. 1914. 23 лют.), «Шевченко і месіанізм» (Наше слово [Львів]. 1914. 23—24 берез.) та ін. У шевченкознавчих студіях А. акцентував на соц. аспектах творчості поета.

Іван Бажинов

АРА́БСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Шевченко був обізнаний з давньою історією Близького Сходу, де пізніше утворився Арабський халіфат і де нині розташовано араб. країни. Знайомство, безперечно, відбулося через вивчення Біблії. У Шевченкових творах є чимало геогр. назв, пов'язаних з араб. землями: Сирія, Єгипет, Палестина, Ліван, Єрусалим, Вавилон, Пальміра, Сахара, Карміль, Назарет, Єлеон тощо. Відомі поетові були отці церкви, що походили з цього регіону, — Єфрем Сирин, Іоанн Дамаскин, св. *Марія Єгипетська*, біблійна родоначальниця арабів *Агар* («агарянська земля»), а також *Семіраміда* і *Кадм*.

Деякі відомості про арабів та їхню культуру Шевченко міг одержати з попул. творів О. *Сенковського*. Поет був обізнаний з «Історією хрестових походів» (СПб., 1841) Ж.-Ф. Мішо, про яку йдеться у повісті «Художник». У Щоденнику 20 лип. 1857 згадав п'ятитомну працю А. *Норова* «Мандрівки Сицилією, Святими місцями, Єгиптом і Нубією» (СПб., 1854. Т. 1—5). Добре знав «орієнтальну» поезію рос. та західноєвроп. поетів, як і «східні» твори свого вчителя К. Брюллова, твори А. *Міцкевича*, зокр., зацитував у листі до Бр. Залеського (10, 15 лют. 1857) уривок із поеми «Фарис»: «Мало воздуха всей Аравии наполнить мою свободную грудь».

Про введення у поетичний світ Шевченка сх. мотивів свідчить задум написати поему «Сатрап і Дервіш». Згадував він у Щоденнику (20 лип. 1857) і про культ Іллі у «палестинских магометан». У повісті «Близнецы» письменник писав про побудований у т. зв. мавританському стилі за малюнками О. Брюллова караван-сарай перед в'їздом в *Оренбург*.

Творчість Шевченка в араб. світі відома мало. Певну роль у популяризації його імені відіграв журн. «Кур'єр ЮНЕСКО», що виходить у Парижі основними світовими мовами, а також має нац. вид. ін. мовами, зокр. арабською. У зв'язку зі *100-літніми роковинами від дня смерті Шевченка* журн. у № 7/8 за 1961 опубл. велику інформативну ст. П. *Бентлі* «Тарас Шевченко — волелюбний поет України», а з нагоди *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* у № 6 за 1964 було надрук. ст. Д. *Павличка* та Р. *Кайюа*, а також перекл. віршів «Якби ви знали, паничі», «І небо невмите, і заспані хвилі», уривки зі Щоденника та повісті «Художник». Ілюстрували ці матеріали репродукції Шевченкових маляр. творів. А 1982 у № 5 цього ж журн. інформація про Шевченка та репродукції з «Автопортрета» й «Покарання колодкою» знайшли місце в ст. Г. *Вервеса*.

У радянський період, коли в ряді араб. країн забороняли навіть рос. класиків 19 ст., культурними зв'язками араб. світу з народами кол. Союзу займалися організації лівого спрямування. Тому й творчість укр. поета ставала відомою серед арабів завдяки зусиллям людей, що гуртувалися навколо таких організацій та близьких до них видань.

У 1964 в столиці Лівану Бейруті відбувся урочистий вечір для відзначення 150-літнього ювілею від дня народження Шевченка. На вечорі виступили письменники М. *Нуайме*, Ж. Ханна, М. *Сулейман*. Доповідь про життя і творчість укр. поета зробив М. Нуайме, який у молоді роки навчався у Полтав. духовній семінарії і через усе життя проніс теплі спогади про Україну та її народ. Тож і виступ його про укр. поета був сповнений любові і пієтету, з нього араб. читач міг дізнатися про багатогранну творчу діяльність Шевченка, його боротьбу за ідеали свободи і братерства людей. М. Нуайме прочитав кілька Шевченкових поезій у власному перекл., зокр. «Заповіт». Повний текст доповіді він пізніше опубл. у своїй кн. «У новому решеті» (Бейрут, 1972 [араб. мовою]). Ще 1957 він захоплено писав про укр. поета у кн. «Далеко від Москви й від Вашингтона», створеній відразу після повернення з поїздки до Союзу РСР. Відомий арабіст Т. Кезма переклав відразу ж укр. і рос. мовами цю значну філос., а разом із тим багато в чому автобіогр. працю свого ліван. друга, але вий-

ти у світ у ті роки вона не могла через «ідеологічну невідповідність» режимові.

Високі слова про укр. поета і мислителя сказав Ж. Ханна — активний громадський діяч араб. світу і прозаїк. Про свою участь у святкуванні Шевченкового ювілею в Києві, а також на батьківщині Кобзаря розповів молодий поет М. Сулейман, щедро наповнивши свій виступ перекл. уривків з творів Шевченка, зокр. «Заповіту». Того ж року в номері за черв.—лип. матеріали про відзначення ювілею Шевченка в Лівані опубл. в бейрут. журн. «Ат-Тарик».

Єгип. поетеса М. *Абдельазіз*, дружина відомого «лівого» інтелектуала, літ. критика М. Мандура, переклала «Заповіт» з англ. мови і опубл. у своїй зб. «Пісні юності» (Каїр, 1959). Є інформація, що цей твір також переклали Назим ад-Дейраві (Ліван) та Хасиб аль-*Каялі* (Сирія). Перебуваючи в Києві й відвідавши музей поета, Хасиб аль-Каялі залишив такий запис: «Шевченко вражає своїм багатогранним генієм, своєю небаченою стійкістю і терпінням. Його віра в свободу і справедливість була непохитна. Саме життя його, вивчення цього життя є школою добра, справедливості і мужності. Я висловлюю глибоку вдячність людям, які займаються спадщиною Шевченка. Сподіваюсь перекласти всі його чудові поезії арабською мовою».

150-річчя від дня народження Шевченка було відзначено і в Судані — публ. в газ. «ас-Судан аль-джадід» ст. поета Таґ ас-Сірра Хасана. Зокр., він писав: «Тарас Шевченко боровся за волю всіх пригноблених народів і цим заслужив шану і славу не тільки в Радянському Союзі, а й в усьому світі. Його життя і творчість залишаться взірцем для нас, молодих африканських літераторів, які пов'язали свою долю з народом і борються за свободу, за незалежність».

Значне місце постаті й творчості Шевченка відведено у присвяченому укр. л-рі розлогому матеріалі, надрук. у журн. «Філястин — ас-Саура» (1988. Лют.), що виходив на Кіпрі. Підготували його араб. вчений і журналіст Назим ад-Дейраві й Т. *Лебединська*. Це панорамний огляд злетів укр. л-ри та перших кроків у вивчанні укр.-араб. літ. контактів. Про Шевченка писали й газ. «Саут аш-шааб» (Амман, Йорданія, 1984), «аль-Муджагід» (Алжир, 1990). В Об'єднаних Араб. Еміратах, де багато жителів є вихідцями з Індії, твори укр. поета друковано тамільс. мовою (Дубай, 1988). А 1996 «Заповіт» Шевченка у перекл. М. Нуайме побачив світ у найпопул. в араб. світі каїрській газ. «аль-Аграм».

У квіт. 2006 в газ. «Райя», що виходить у м. Доха (Об'єднані Араб. Емірати), з'явилася згадка про Шевченка і перекл. трьох його віршів, здійснений Кирімом аль-Малікі. Поет із Катару Х. Тауфік у трав. 2006 високо оцінив актуальність творчості Шевченка і закликав до перекладання його творів.

Три араб. перекладачі «Заповіту» — М. Нуайме, М. Абдельазіз та М. Сулейман — правильно зрозуміли зміст та ідейну спрямованість вірша і донесли їх до своїх читачів. Аналіз лексики та фразеологічних одиниць — носіїв основного ідейно-смислового навантаження — свідчить про високу точність перекладів. Для М. Нуайме «Заповіт» був не просто одним із віршів поета, він знав про роль творчості Шевченка у розвитку революційних ідей в Україні та й в усій Росії, про місце, яке посів «Заповіт» серед творів поета, і зумів передати його емоційну напругу і пафос.

Літ.: Кочубей Ю. Гордість арабської літератури // Всесвіт. 1978. № 5; *Кочубей Ю*. «Заповіт» Т. Шевченка арабською мовою // «*Хай слово* мовлене інакше…»: Проблеми худож. пер.: ст. з теорії, критики та історії худож. пер. К., 1982.

Юрій Кочубей

АРАҐÓ (Arago) **Жак-Етьєн-Віктор** (6.03.1790, Естажель, деп. Сх. Піренеї, Франція — 27.11.1854, Ріо-де-Жанейро, Бразилія) — франц. письменник і мандрівник. Як кресляр брав участь у дослідницькій навколосвітній експедиції на кораблі «Уранія», що відбулася у 1817—20, та ін. експедиціях. Побачене виклав у наук.-описовому творі «Прогулянка довкола світу упродовж років 1817—20» (Париж, 1822. У 2 т., з атласом). Згодом з'явилося 2-ге вид. під назвою «Спогади сліпця. Мандрівка довкола світу» (Париж, 1839. У 2 т.). Після повернення у Францію А. займався виданням сатиричних журналів. 1835 був призначений директором театру в Руані. Написав ряд театр. п'єс. Учасник франц. Липневої революції 1830.

Ж. Араго. Спогади сліпця. Мандрівка довкола світу. СПб., 1844. Т. 1 Обкладинка

У повісті «Художник» (1856) Шевченко згадував наук.-описову кн. «Путешествие Араго» (очевидно, «Путешествие вокруг света Жака Араго» у перекл. П. *Корсакова*; СПб., 1844—45. Т. 1—2) серед романів, що розвивають уяву та облагороджують серця, як, напр., роман Д. *Дефо* «Робінзон Крузо», описових природничих та істор. книг ін. франц. мореплавця Ж.-С. *Дюмона-Дюрвіля* і кн. нарисів про знаних грец. і рим. діячів давньогрец. письменника й історика Плутарха (бл. 46 — бл. 127).

Володимир Мовчанюк

АРАҐО́Н (Aragon) **Луї** (справж. — Анріє; 3.10.1897, Неї-сюр-Сен, деп. О-де-Сен — 24.12.1982, Париж) — франц. письменник, критик і громадський діяч. Учасник Руху Опору під час Другої світової війни. Автор романтичного циклу «Реальний світ» (1934—57), поетичних збірок та новел, істор. роману «Страсний тиждень» (1958), експериментально-ліричних романів «Анрі Матісс» (1971) і «Театр-роман» (1974). А. уклав і видав кн. літературознавчих розвідок «Радянські літератури» (1955), зб. ст. про соціалістичний реалізм «Я розкриваю карти» (1959). В останніх кн. і ст. виступив проти догматичного тлумачення соціалістичного реалізму. А. був ініціатором вид. франц. мовою роману Ю. *Яновського* «Вершники», редагував його франц. інтерпретацію (Париж, 1957).

Л. Араґон

1955 в тижневику «Les Lettres françaises» надрук. ст. «Українське інтермеццо», у якій дав ґрунтовну характеристику Шевченка як засновника нової укр. л-ри. Статтю разом з доопрацьованими перекладами передрук. в зб. «Радянські літератури» (Париж, 1955 [франц. мовою]). Ст. «Українське інтермеццо» складається із семи розділів і короткої передм. — «Пушкін України», «Заслання», «Повернення», «Два останні роки», «Українська література», «Правильна думка» та «Нові часи». Називаючи Шевченка «справжнім фундатором, засновником українського реалізму», автор розказав історію викупу укр. поета, про його участь у *Кирило-Мефодіївському братстві*, арешт і заслання. У розповідь про поета і роки, проведені на засланні, вміщено переказ тематики основних творів Шевченка, а також перекл. віршів, які написав поет-невільник — «Ми заспівали, розійшлись», «На батька бісового я трачу» тощо. Автор переповів низку віршів Шевченка, наголошуючи на тому, що творчість поета ґрунтувалася на історії рідного народу з її найважливішими моментами нац.-визв. боротьби. А. звернув увагу і на такі моменти життя Шевченка, як його знайомство із М. Щепкіним, М. *Чернишевським*, вид. О. *Герцена*. У розділі «Два останні роки» йшлося про зустріч Шевченка з Марком Вовчком, вид. «Букваря южнорусского» та «Кобзаря» (1860), про кохання Шевченка до Л. *Полусмакової*, вірш «Моя ти любо! Мій ти друже!», розповідь про смерть поета. Загалом, ст. А. супроводжували перекл. шести віршів Шевченка та репродукції трьох акварелей поета.

Тв.: Intermezzo ukrainien // Les Lettres françaises. 1955. № 557. 24 лют. / 3 берез.; Українське інтермеццо // Вітчизна. 1958. № 1.

Ярема Кравець

АРА́З Мамед (ін. псевд. — Ібрагім Мамед; справж. — Ібрагімов Мамед Інфіль оглу; 14.10.1933, с. Нурс Шахбузького р-ну Нахічеванської АРСР, тепер Азербайджан — 1.12.2004, Баку) — азерб. поет. Народний поет Азербайджану (1990). Закінчив 1954 геогр. ф-т Азерб. пед. ін-ту (Баку), 1961 — Вищі літ. курси при СП Союзу РСР. Автор зб. поезій. Переклав азерб. мовою вірші Шевченка «Минають дні, минають ночі» та «Не гріє сонце на чужині», що ввійшли до вид.: *Шевченко Т*. Кобзар: Вибрані твори (Баку, 1964). Згодом поезія «Не гріє сонце на чужині» ввійшла до кн.: *Шевченко Т*. «Думи мої, думи мої…» (Баку, 1979; упоряд., автор передм. — Аббас *Абдулла*). У передм. відзначено, що цей вірш А. переклав безпосередньо з оригіналу.

Тофік Гусейнов

АРАЗІ́ (справж. — Гарутюнян Мовсес; 20.03/1.04.1878, с. Шулавери, тепер смт Шаумяні Марнеульського муніципалітету, Грузія — 22.12.1964, Єреван) — вірм. письменник. У 1899—1901 навчався у Петерб. технологічному ін-ті. Автор повістей та оповідань, істор. роману «Ісраел Орі» (1959—62. Кн. 1, 2).

Ред. і упоряд. вид. «Кобзаря» Шевченка вірм. мовою (Єреван, 1939; перекладач Г. *Сарян*). Автор ст.: «Народ шанує великого Кобзаря», «Великий поет українського народу», «Шевченко близький народові Вірменії» (у співавт., усі — 1939). Був у складі делегації, що приїздила в Україну на *125-річний ювілей від дня народження Шевченка* (1939). Виступив із промовою на VI пленумі Правління СП Союзу РСР.

Тв.: Аразі М., Сар'ян Г., Ісагакян А. Шевченко близький народу Вірменії // Літ. газ. 1938. 8 трав.; Григорян Г., Аразі М. Свято всіх народів // Вісті. 1939. 27 лют.; Григорян Г., Аразы М. Советская Армения готовится к юбилею Т. Г. Шевченко // Советская Украина. 1939. 28 февр.; Виступ на Шевченківському пленумі правління Спілки радянських письменників // *СВШ*. Т. 2.

Людмила Задорожна

АРАКЧЕ́ЄВ Олексій Андрійович (23.09/4.10.1769, у Бєжецькому пов., за ін. дж. — с. Гарусово Вишнєволоцького пов. Твер. губ., тепер Твер. обл., РФ — 21.04.1834, с. Грузіно Новгород. губ., тепер Новгород. обл., РФ) — рос. держ. діяч, ген. від артилерії. Спеціальну військ. освіту здобув у Шляхетському артилерійському й інженерному кадетському корпусі в Петербурзі. 1798 — комендант цього міста. За *Олександра I* у 1808—10 — військ. міністр, з 1811 — сенатор, а з 1815 фактично керував Держ. радою,

Кабінетом міністрів та імператорською канцелярією, що призвело до зниження ролі цих органів у держ. управлінні. З 1817 А. — гол. начальник військ. поселень, за допомогою яких армія мала стати самоокупною. Виявив настирливість і жорстокість щодо дотримування військ. дисципліни поселенцями, які водночас вели і сільськогосподарські роботи, і стройову підготовку. Жорстоко придушував виступи селян. Проводив украй реакційну політику, що одержала у сучасників назву «аракчеєвщини», — з поліцейським деспотизмом, брутальною вояччиною і бездушною муштрою. *Микола I* звільнив його від заг. справ, а 30 квіт. 1826 — від управління корпусом військ. поселень.

Шевченко, перебуваючи на засланні, потрапив у роту суворого командира, капітана Глоби, який дотримувався системи дисциплінарних стягнень, запроваджених А. Для поета, натури вразливої і тонкої, який ніколи не служив у армії, військ. служба була тяжким випробуванням (див. *Солдатчина Шевченка*). Він знав про А. з розповідей сучасників, зокр. почутих у родині М. *Якобі*, бо записав у Щоденнику (6 листоп. 1857) розповідь про те, як конференц-секретаря *Академії мистецтв* О. *Лабзіна* А. вислав до м. Симбірська (насправді до м. Сингилея Симбір. губ.) за те, що той дозволив собі висміяти А., коли його кандидатуру 1822 було запропоновано до обрання в почесні члени АМ.

Літ.: Мироненко С. В. Самодержавие и реформы. Политическая борьба в России в начале XIX в. М., 1989; *Власть* и реформы: От самодержавной к советской России. СПб., 1996; *Аракчеев*: свидетельства современников. М., 2000; *Дневник* Тараса Шевченко с комментариями Л. Н. Большакова. Оренбург, 2001.

Валентина Шандра

АРА́ЛЬСЬКА ОПИСО́ВА ЕКСПЕДИ́ЦІЯ — експедиція, яку 1848—49 організовувало Військ. міністерство для топографічної зйомки і промірювання *Аральського моря* та вивчення його природних ресурсів і умов майбутнього судноплавства. Експедиція була складником експансії Російської імперії в Середню Азію для захоплення Хівинського ханства (що, зрештою, й досягнуто 1873). Очолив А. о. е. капітан-лейтенант О. *Бутаков*. На прохання Шевченкових друзів він порушив перед командиром *Оренбурзького окремого корпусу* В. *Обручовим* клопотання про введення до її складу засланого художника. В. Обручов дозволив, наказавши перевести його з 5-го батальйону до 4-го, що стояв у Раїмському укріпленні. Транспорт, у складі якого була флотська команда О. Бутакова, вирушив з *Орської фортеці* до *Раїма* 11 трав. 1848, везучи в розібраному вигляді збудовану в *Оренбурзі* шхуну «Константин». У дорозі Шевченко жив у кибитці штабс-капітана генерального штабу О. *Макшеєва*. За тридцять три переходи подолано 702 версти. Маршрут транспорту А. о. е. — річки Мендибай, Ор, Таєтибутак, Ащесай, Уймула, Карабутак, Ащебутак, Яманкайракли, Якшикайракли й Іргиз, гора Манааулiє, могила Дустана, урочище Кизил-Яр, укріплення Уральське, озера Джалангач і Китайкуль, річки Джалавли, Копані-Терекли, Джулюс, Каракудук, Дунгурсюксор, Кулькудук, Алтикудук, Акджулпас, Аккудук і Сапак, оз. Камислибас, укріплення Раїм, куди транспорт прибув 19 черв. 1848. У дорозі Шевченко виконав чимало ескізів, етюдів олівцем та акварелі «Джангисагач», «Укріплення Іргизкала)», «Пожежа в степу», «Дустанова могила» й «Днювання експедиційного транспорту в степу», створив поезію «У Бога за дверми лежала сокира». Цей шлях він пізніше описав у повісті «Близнецы».

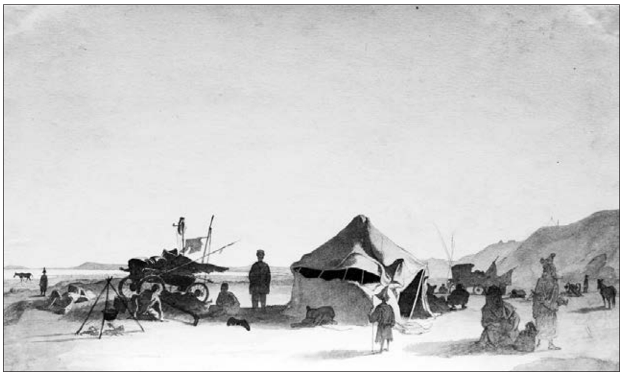
П’ять тижнів тривала підготовка до плавання; було зібрано і спущено на воду шхуну «Константин». У Раїмі Шевченко малював шхуни, жанрові сцени та учасників експедиції. 25 лип. шхуна «Константин» у супроводі шхуни «Ніколай» рушила Сирдар’єю в Аральське м. Через два дні шхуни досягли о. *Косаралу*, а 30 лип. шхуна «Константин» вийшла в море. Шевченко жив в офіцерській каюті разом з О. Бутаковим, штурманом К. *Поспєловим*, географом О. Макшеєвим, топографом А. *Акишевим*, геологом Т. *Вернером* та фельдшером О. *Істоміним*. Шхуна провела обстеження, зйомку і промірювання глибин поблизу пн.-зх., зх. та частково пд. берегів моря. Відкрито й описано групу островів — Ніколая (нині п-в Відродження), Наслідника, Костянтина, окремі о. Обручова та Лазарєва (нині не існують). Шевченко в цей час намалював акварелі «Мис Байгубек», «Низький берег острова Ніколая», «Гористий берег острова Ніколая» та ін. 26 верес. 1848 А. о. е. повернулася до о. Косаралу, 5 жовт. команда зійшла на берег на зимівлю. Січ.—берез. 1849 Шевченко прожив у Раїмі, решту часу — на Косаралі. Перебуваючи на цьому острові, напружено працював. Малюнки «Біля вогню», «Хлопчик розпалює грубку», «Казах на коні» та ін. відображають інтерес і приязне ставлення художника до місцевого населення. Під час зимівлі 1848—49 він написав понад 70 поезій, у яких відобразив глибокі переживання, спричинені неволею й самотністю («І знов мені не привезла», «Хіба самому написать», «Мов за подушне, оступили», «Заросли шляхи тернами» та ін.), тяжкі враження, винесені з рідного краю («П. С.», «Неначе цвяшок, в серце вбитий» («Марина»), «Якби тобі довелося» та ін.).

6 трав. 1849 А. о. е. починає друге плавання Аральським м. У ньому брала участь і шхуна «Ніколай», якою командував К. Поспєлов. Шхуна «Константин»

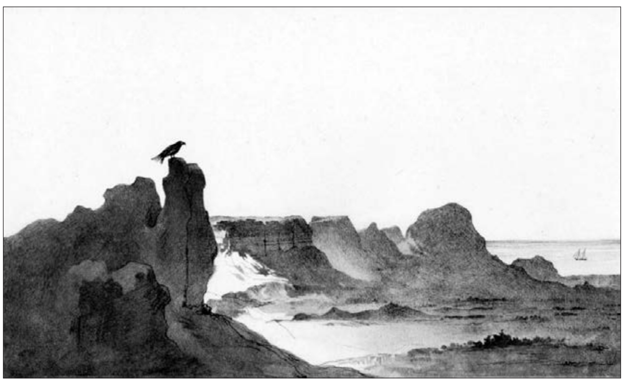
вирушила на південь уздовж сх. берега. Оглянувши частково пд. берег моря, команда 29 черв. повернулася до Косаралу для поповнення запасів свіжої води та провізії. 19 лип. шхуна знову вийшла в море для топографічної зйомки зх. берега і дослідження затоки Перовського, а 20 верес. остаточно повернулася до гирла Сирдар'ї. 22 верес. плавання було закінчено. За цей час Шевченко створив малюнки «Острів Чикитаарал», «Острів Чеканарал», «Півострів Бусай» і багато ін. А загалом він привіз із А. о. е. понад 150 маляр. творів.

Т. Шевченко. Пристань на Сирдар'ї в 1848 році. Папір, акварель. 1848

Т. Шевченко. Днювання експедиційного транспорту в степу. Папір, акварель. 1848

Т. Шевченко. Острів Кугарал. Папір, акварель. 1848—1849

Ще до другого виходу в море (22 квіт. 1849) О. Бутаков звернувся до командування з проханням залишити Шевченка та Вернера у складі його команди в Оренбурзі, щоб завершити оформлення матеріалів експедиції. Наприкінці верес. експедиція вирушила до Раїма, а звідти 10 жовт. — до Оренбурга, куди й прибула 31 жовт. 1849. Аби пришвидшити закінчення робіт, О. Бутаков 5 листоп. 1849 звернувся до штабу Оренбурзького окремого корпусу з проханням виділити Шевченкові на допомогу Бр. Залеського, який також умів малювати. Шевченко переніс гідрографічні види на карту, закінчив початі в степу малюнки та зробив альб. краєвидів Аральського м., який, представивши начальству, пізніше повернули авторові, і він подарував його К. *Герну* (збереглися розрізнені аркуші). 1850, після арешту і слідства, спричинених доносом прапорщика М. *Ісаєва* про те, що рядовий Шевченко ходить у цивільному одязі й малює, Шевченка заслано в *Новопетровське укріплення*. На О. Бутакова і командира 5-го лінійного батальйону Д. *Мєшкова* накладено стягнення за порушення царської заборони Шевченкові малювати.

Роботи Шевченка в А. о. е., виконані з наук. точністю, мають, окрім мист., важливе пізнавальне значення як пам'ятка природного стану Аральського м., яке нині майже пересохло (див. *Аральської описової експедиції акварелі та рисунки, Акварелі Шевченка*).

Літ.: *Макшеев А. И.* Путешествия по киргизским степям и Туркестанскому краю. СПб., 1896; *Данилов В.* Т. Г. Шевченко на Аральському морі // *РЛ*. 1939. Кн. 4; *Бутаков*; *Ведмицкий А.* Т. Шевченко на Аральском море // Ученые зап. Орского гос. пед. ин-та. 1958. Вып. 2; *Костенко А.* За морями, за горами: Тарас Шевченко на Аральському морі. Тарас Шевченко за Каспієм: Худож.-докум. оповідь. К., 1984; *Большаков Л.* Быль о Тарасе. М.; Оренбург, 1993. Кн. 2.

Валерія Смілянська

АРА́ЛЬСЬКЕ МО́РЕ (Арал) — солоне озеро в Центр. Азії, пн. частина якого тепер належить до Казахстану, а пд. — до Узбекистану. Арал — тюрк. слово, що означає «острів». Велика кількість островів на А. м. і в дельтах річок Сирдар'ї та Амудар'ї, що впадають у нього, дали привід місцевому населенню називати його «Арал-Денгиз (Тингиз)» («Острівне море»). Уперше А. м. згадав араб. географ Ібн-Рустам (у 903—913). Перші топографічні дані про А. м. з'явилися після приєднання частини території нинішнього Казахстану до Російської імперії (кін. 18 — поч. 19 ст.). 1847 над А. м. було піднято прапор військ.-морського флоту Росії. У 1848—49 на А. м. працювала *Аральська опи-*

сова експедиція під керівництвом О. *Бутакова*, учасником якої був Шевченко. Вона поклала поч. наук. дослідженню А. м. Її метою було вимірювання А. м. та вивчення його природних ресурсів і умов майбутнього судноплавства. Бутаков зазначав у своєму «Короткому описі Аральського моря», що воно «належить до найбурхливіших та найнеспокійніших». Особливо складним було плавання на вітрильних суднах: «Помірних вітрів <…> не було протягом двох років, здебільшого були штилі або міцні вітри, а нерідко жорстокі шторми» (*Документи*, с. 168). На основі спостережень та описів О. Бутакова і К. *Поспєлова* гідрографічний департамент Морського міністерства 1850 видав першу карту А. м. За ініціативою Бутакова 1852 запроваджено перше пароплавство на Аралі.

А. м., його береги, острови, а також гирло і нижню течію річки Сирдар'ї відтворено в багатьох маляр. творах Шевченка, завданням якого було «знімання видів» берегів та оформлення матеріалів експедиції. Перебуваючи на Аралі, Шевченко створив численні поезії: «Добро, у кого є господа», «Ну що б, здавалося, слова», «Мов за подушне, оступили», «За сонцем хмаронька пливе», «І небо невмите, і заспані хвилі», «І знов мені не привезла», «Готово! Парус розпустили» та ін. Маршрут Аральської описової експедиції Шевченко пізніше відтворив у повісті «Близнецы». Згадки про А. м. є в листах Шевченка до А. *Лизогуба* (1 лют., 7 берез., 9 трав. 1848; 8 листоп., 29 груд. 1849); О. *Макшеєва* (26 берез. 1849); В. *Рєпніної* (25—29 лют. 1848; 14 листоп. 1849; 1 січ. 1850); О. *Бодянського* (3 січ. 1850); В. Жуковського (між 1 і 10 січ. 1850); С. Гулака-Артемовського (1 лип. 1852); А. *Козачковського* (16 лип. 1852); Ф. *Лазаревського* (2 серп. 1852); Я. *Кухаренка* (1, 10, 16 квіт. 1854).

Дослідження А. м. провів через півстоліття після експедиції Бутакова географ і природознавець Л. Берг. Його експедиція підтвердила і доповнила результати першої (*Берг Л. С.* Аральское море. СПб., 1908).

За даними поч. 1920-х, площа плеса А. м. мала 690 км^2, найбільша довжина — 428 км, ширина — 235 км. Починаючи з 1960-х рівень А. м. різко спадає у зв'язку з інтенсивним забором води з Амудар'ї та Сирдар'ї для зрошування великих плантацій бавовнику і будівництва водосховищ. Водна поверхня А. м. нині становить бл. чверті кол. моря, рівень її знизився на понад 20 метрів — на одну десяту кол. об'єму. Приєдналися до материка острови *Косарал*, Кугарал, Барсакельмес. Відкриті Бутаковим острови Ніколая, Костянтина, Наслідника (Царські острови) та ін. утворили єдиний о. Возрождєнія. Берегова лінія моря відступила на 100—150 кілометрів. А. м. на сьогодні розділене на два ізольовані водоймища: Малий Арал (пн. частина) та Великий Арал (пд. частина). Дно пересохлої частини моря перетворилось на пустелю, що має назву Аралкум — продовження пустель Каракум і Кизилкум. Утрата А. м. призвела до екологічної катастрофи, у якій перебуває Приаралля. Починаючи з 1990-х науковці різних країн світу працюють над міжнародною програмою відновлювання екологічної ситуації в Приараллі.

Літ.: *Макшеев Н. А.* Описание Аральского моря // Записки Русского географического общества. 1851. Кн. 5; *Берг Л. С.* Очерки по истории русских географических открытий. М., 1949; *Костенко А.* За морями, за горами: Тарас Шевченко на Аральському морі. Тарас Шевченко за Каспієм: Худож.-докум. оповідь. К., 1984; *Арал*: сегодня и завтра. Алмати, 1990; *Большаков Л. Н.* Быль о Тарасе. М.; Оренбург, 1993. Кн. 2; *Стрешнев Р.* Арал умирает // Красная звезда. 2001. 12 сент.; *Стріха М.* Шевченкове море, якого більше немає // Україна молода. 2004. 26 трав.

Марія Корнійчук

АРА́ЛЬСЬКОЇ ОПИСО́ВОЇ ЕКСПЕДИ́ЦІЇ АКВАРЕ́ЛІ ТА РИСУ́НКИ виконав Шевченко у 1848—49. Це численні зарисовки та малюнки узбережжя й островів *Аральського моря*, краєвидів (див. *Пейзажі Шевченка*), побутових сцен з життя учасників *Аральської описової експедиції* та місцевого населення (див. *Побутовий жанр у творчості Шевченка*), автопортрети (див. *Автопортрети Шевченка*). За завданням її начальника О. *Бутакова* художник мав зарисовувати види довкілля «со всех заметных пунктов, по которым впоследствии можно будет определяться, приказать снимать виды с разных румбов». Це зумовило хронологію їх створення: 11 трав. — 17 черв. 1848 — сухопутний перехід від *Орської фортеці* до укріплення *Раїма* (див.: *ПЗТ: У 10 т.* Т. 8. № 2—18, № 138—148); 30 лип. — 28 верес. 1848 — перше плавання по Аральському морю (див.: *ПЗТ: У 10 т.* Т. 8. № 19—31, № 149—172); 6 жовт. 1848 — 6 трав. 1849 — зимівля на о. *Косаралі* (див.: *ПЗТ: У 10 т.* Т. 8. № 32—43, № 173—177); 6 трав. — 22 верес. 1849 — друге плавання Аральським морем (див.: *ПЗТ: У 10 т.* Т. 8. № 44—45, № 178—190); твори, закінчені після повернення поета з експедиції до *Оренбурга* (жовт. 1849 — черв. 1850). Загалом митець створив 170 малюнків: 90 — на окремих аркушах, 80 — у двох альб. 1846—50 (див.: *ПЗТ: У 10 т.* Т. 8. № 56—106, № 107—137). На окремих рисунках — № 5, 6, 10, 15, 19, 20, 21 — є авторські назви чорнилом (до 1900 їх було відрізано, нині зберігаються у НМТШ, № 195, 1—7).

Особливість зображень у цей період свідчить про вдосконалення творчої манери художника. На основі досвіду, набутого в петерб. *Академії мистецтв* та під час подорожей Україною в роки роботи в *Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів* у Києві, він демонструє високий худож. рівень і технічну майстерність у створенні малюнків, уміння розв'язувати завдання, які

виникали у процесі виконання творів як в Україні, так і в Аральській описовій експедиції.

Шевченко в експедиції досить детально змальовував краєвиди, часом вводячи у них стафажі чи окремі постаті задля більшої виразності масштабу певної місцевості. Т. ч. створено чималу кількість рисунків і акварелей, у яких не було чіткої межі між жанровим твором чи пейзажем. Д. *Антонович* зазначав, що «Днювання експедиційного транспорту в степу», «Серед учасників експедиції на березі Аральського моря», «Пристань на Сирдар'ї в 1848 році», — «всі ці не то жанри, не то пейзажі, — як пейзажі прекрасно передають характер краєвидів киргизького степу та Аральського моря, а як жанри так само докладно зображують життя в степу, характер і діяльність експедиції» (*Антонович Д*. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12. С. 259). Такого типу краєвиди становлять більшу частину робіт. На різних етапах експедиції митець у зображення краєвидів вводив різноманітні побутові сцени, нариси з життя табору, укріплень, невеличких поселень.

Виконані в академ. манері, пейзажі аральського періоду посідають важливе місце в історії живопису України та Росії. Шевченко — перший художник, який увічнив засобами живопису і графіки своєрідність ландшафту узбережжя Аралу. Новим був підхід до об'єкта — «відсторонене» бачення, зумовлене відсутністю зображень цієї місцевості (на відміну від художників, які працювали в Італії, — С. Щедрін, М. *Лебедєв* та ін.), емоційного зв'язку з нею, асоціацій з її природою, яка була вже не умовна, як у академ. і класицистичному пейзажі, а цілком реальна.

Шевченкові краєвиди Приаралля певною мірою продовжили традицію видового пейзажу, яка існувала в рос. живопису (т. зв. видописці-рисувальники ще у 18 ст. входили до складу різноманітних експедицій і посольств). Але якщо у 18 ст. художники лише документально відображували місцевість, населення, то у часи Шевченка замальовували подорожні спостереження. Докум. зображення перетворювалося на худож.-пізнавальне. Загалом, розуміння пейзажу у першій пол. 19 ст. поступово змінювалося — у поєднанні пізнавальних та емоційно-худож. завдань він набував рис «портрета» місцевості. Художник ретельно досліджував особливості ландшафту; не останнім для формування особистісного відчуття природи було і введення елементів жанру до пейзажної структури, поступове перетворення етюду на картину. Під час роботи на пленері народжувалися нові принципи живопису, зокр. тональне розуміння кольору, інтерес до передання світла. «Ці нові принципи слугували не суто формальній меті, але були тісно пов'язані з новим ставленням до натури, новим сприйняттям навколишнього світу» (*Федоров-Давыдов А. А*. Сильвестр Щедрин и пейзажные живописцы // История русского искусства: В 22 т. М., 1963. Т. 8, Кн. 1. С. 494).

Під час експедиції Шевченко розвивав худож. принципи своєї творчості, сформовані ще в Україні. Цьому сприяв досвід роботи у Київ. археографічній комісії, коли митець вчився не лише фіксувати основні риси споруд, своєрідність місцевості, а й сприймати її тип. Зосередивши увагу на особливостях природи, проводячи пошук цікавих ракурсів, він поступово виробляв власну худож. мову. У повісті «Близнецы», у поезії того часу Шевченко не раз наголошував на непривабливості пейзажу Приаралля, лаконізмі пустельного ландшафту, обмеженості природної колірної гами монотонного, скупого на барви краєвиду; і навіть невеликий арсенал технічних засобів, у яких працював, сприяли тому, що митець мусив не зосереджуватися на ефектних прийомах і засобах виразності, а відпрацьовувати максимально досконало те, що йому завжди добре вдавалося — точність рисунка та гармонію тональних співвідношень. Крім того, він виявляв високу живописну майстерність у відображенні мотивів (гори, скелі, вода, скупа рослинність), майстерно поєднував реалістичне трактування елементів композиції (дерево, споруди, каміння) із заг. характером зображення.

Шевченко вирушив у досі не досліджену частину території біля Аральського моря в передчутті нових творчих звершень, тому «був веселий і, як виглядає, дуже задоволений роздоллям степу й зміною свого становища» (*Макшеев А*. С. 30), оскільки нарешті міг легально малювати, а перед очима відкривалися нові простори та безмежні обрії ще незнайомої місцевості. Специфіка азійської природи надихала художника, який активно і плідно працював, фіксуючи все, що заслуговувало на увагу. Під час походу він починав створювати акварелі (див. *Акварелі Шевченка*), робив замальовки та етюди, а пізніше доопрацьовував їх. Тому вже у перших роботах виявилися ті особливості, які будуть притаманні всім без винятку творам цього часу, — чіткість форм і бездоганний рисунок, віртуозне володіння лінією, чому сприяли вроджений талант митця, його феноменальна зорова пам'ять, особливо на кольори.

Слова К. Брюллова «не копируй, а всматривайся» підштовхували художника до глибокого аналізу навколишнього середовища. Пізніше він напише у листі до Бр. Залеського від 10 лют. 1857: «Ботанике и зоологии необходим восторг, а иначе ботаника и зоология будет мертвый труп между людьми. А восторг этот приобретается только глубоким пониманием красоты, бесконечности, симметрии и гармонии в природе». Звичайно, таке розуміння приходило до Шевченка поступово, проте робота в експедиції, попри

Т. Шевченко. Шатро експедиції на острові Барсакельмес. Папір, акварель. 1848

Т. Шевченко. За малюванням товариша. Папір, сепія. 1848

суворість пустельного краю, несприятливий клімат і невлаштованість побуту, була безперечно корисною. «Шевченко на засланні зустрівся з невідомим для самого себе відчуттям природи. Борючись з нею, він на початках нав'язував їй спогади рідного українського середовища, вбачаючи в чимось близьких мотивах спільні настрої й поетично-духовну близькість. Проте поступово ця природа розкривалась у своїй суворій величі, і Шевченко намагався її прочитати або розгадати. <…> Нова природа пробуджувала нові образи та ідеї, сюжети і теми, для вираження яких традиційною залишалась форма, підкорена змісту, проте вся творчість Шевченка в тих далеких краях стала спробою якщо не зрозуміти, то хоча б торкнутися того не зовсім пізнаного, однак прегарного світу природи» (*Овсійчук В*. С. 242).

Зіставлення пейзажів Аральської описової експедиції з пейзажами, виконаними в Україні до заслання, увиразнює зміни у творчому підході митця, оскільки панорамність пейзажів давала змогу знаходити співвідношення графічного і колористичного вирішення, «твори цього часу глибше передають просторові далі; деякі з них більш стримані в колориті та значно багатші тональністю» (*ПЗТ: У 10 т*. Т. 8. С. 6). Пейзажі Шевченка часу обох експедицій вирізняються активними другим і третім планом у видовженому форматі композиції. Тому одну третину площі в них займає зображення землі, а дві — зображення неба. Художник багато спостерігав за зміною станів неба, динамічне «життя» якого у його творах набувало образного узагальнення. «Ніколи раніше небо не набувало у творах Шевченка такого змістового й емоційного значення, як у казахських пейзажах. Колір, світло художник поставив на службу гранично виразному образові природи — суворої величі й епічної розміреності» (*Степовик Д*. Нариси з історії українського мистецтва. К., 1985. С. 183). У малюнках «Пристань на Сирдар'ї в 1848 році», «Спорядження шхун» (обидва — 1848), «Укріплення Косарал взимку» (1849) краєвиди наповнено внутрішнім динамізмом у відображенні неба й місцевості, часом обжитої людьми.

Але якщо в акварельних пейзажах, виконаних під час подорожей Шевченка Україною та праці в Київ. археографічній комісії, провідним був архіт. мотив, то тепер художник став відкритий до сприймання обширів, створених природою, вчився емоційніше відображувати її особливості, чим збагатив свою творчу манеру. У цьому контексті змінився худож. метод передання образного ладу у сх. пейзажі: «Перехід від камерного до панорамного пейзажу став у нових умовах реальним фактом розвитку його творчості як художника. Помітно змінилося й емоційне забарвлення пейзажів. Він почав мислити ще масштабніше, образи природи трактувати монументально, передавати в них гостро драматичні стани» (*Степовик Д*. Нариси з історії українського мистецтва. К., 1985. С. 183).

«Найчастіше художникові доводилося фіксувати натуру нашвидку, — звідси начерковий характер робіт, особливо рисунків у дорожніх альбомах. Ці рисунки дуже лаконічні, часто це лише контури, або ж контур з незначною штриховкою. Деякі пейзажі часу Аральської експедиції Шевченко завершував уже в Оренбурзі за олівцевими рисунками з помітками "для пам'яті" (напр., "красный-желтый"), а частіше покладався на свою виняткову зорову пам'ять. Про велику спостережливість художника говорять і численні пейзажі, на яких надзвичайно тонко зображено деталі не тільки на першому плані, а й на другому і третьому. З особливою силою спостережливість митця виявляється в численних малюнках науково-допоміжного характеру з зображенням структури берегів Аральського моря та скель і урвищ, що були важливими для геологічної характеристики місцевості» (*Бутник-Сіверський Б*. Мистецька спадщина Т. Г. Шевченка // *ШС*. Т. 1. С. 401).

Слід зазначити, що у творах Аральської описової експедиції митець по-новому вирішує проблему освітлення: «Самі засоби малювання Шевченко розширює: коли раніше він любив яскраве світло і переходи від світла до тіней, то він любувався в цих проблемах світлотіні, але уникав віддавати самі джерела світла. У нього завжди ясно і умотивовано світло ллється на певні місця образу, але саме джерело того світла — здебільшого закрите <…>. У краєвидах берегів Аральського моря в Шевченка з'являються ці джерела світла, і не тільки місяць, але й сонце: іноді — за хмарами <…>, іноді — в хвилини заходу» (*Антонович Д*. С. 190). У жанрових творах, природно, джерело світла також умотивоване, напр., у низці сепій 1848—49: «В юрті» — світло падає вбік з горішнього отвору юрти, «Хлопчик розпалює грубку» — світло від грубки моделює фігуру дитини, «Біля вогню» — освітлення від багаття ніби вихоплює постать; «За малюванням товариша» — бокове освітлення виявляє риси фігур. Інтерес до «проблеми освітлення» був зумовлений місцем перебування художника, адже на пд. сході, у пустелі, освітлення було яскравішим порівняно з тим, яке він досі бачив, хоча при цьому тіні «завчено одноманітні»; проте саме на засланні «був час і можливість вочевидь вловити стан природи, помічаючи мінливість кольору від зміни світла і разом з тим виразити своє поетичне сприйняття світу» (*Овсійчук В*. С. 235).

Митець прагнув продовжити традиції видового пейзажу, завданням якого насамперед було фіксування характерних особливостей місцевості. Шевченко урізноманітнює худож. мову у відтворенні краєвидів різними графічними засобами. Часом він використовує класичний прийом, перетворюючи етюд на картину, вводить стафажні фігури, щоб передати масштаб природного об'єкта. Напр., в акварелі «Мис Байгубек» (1848) це — постать людини, в акварелі «Острів Кугарал» (1848—49) подібну роль відіграє птах на передньому плані ліворуч і двощогловий вітрильник на задньому плані праворуч. Іноді художник вводив постаті людей з ін. метою — щоб пожвавити краєвид, який сприймав у безпосередньому зв'язку з людиною, зазначаючи: «Это все равно, что прекрасный пейзаж, не оживленный человеческой фигурой» (*ПЗТ: У 10 т*. Т. 3. С. 258).

Акварель «Пожежа в степу» (1848) — перший малюнок часу Аральської описової експедиції. На самому її поч. Шевченко став свідком вражаючої картини степової пожежі — місцеві кочівники спалювали стару ковилу, щоб росла нова. Можливо, митця вразила незвичайна, доти не бачена картина, до якої він повернеться згодом у повісті «Близнецы». Він уперше виступив не як автор ліричних краєвидів, іноді романтично забарвлених, «а тут Шевченко перед нами встає з широкою, величавою, трагічною, епічного розмаху картиною» (*Антонович Д*. С. 189). У роботі «над краєвидом як самостійним жанром <…> визначався характер панорамного краєвиду, саме такий, щоб одним поглядом охопити цілість явища. У той час краєвид його захоплював понад усе, а найголовніше — глибока зацікавленість проблемою повітря і світла та насамперед пластична передача простору, в чому ще переважала класицистична схема — ритмічне чергування світлих і затемнених горизонтальних смуг, якими долалось просторове вирішення, та врешті, працюючи на натурі, не втрачалося б перше враження від побаченого» (*Овсійчук В*. С. 225). У цій акварелі можемо виділити ті риси, які будуть притаманні Шевченковим краєвидам часів Аральської описової експедиції, — уважне, ретельне вивчення довкілля, інтерес до місцевого побуту, органічне поєднання природи з елементами жанру.

Сепія «Форт Карабутак» (1848—50) порівняно з однойменною аквареллю має високе худож. вирі-

Т. Шевченко. Джангисагач.
Папір, акварель. 1848

Т. Шевченко. Форт Карабутак.
Папір, акварель. 1848—1850

шення. Обмежуючись винятково тональними можливостями, митець майстерно передав краєвид із будівлею. Уміло використав освітлення, відтворюючи залитий сонцем схил, де розташовано новозбудований форт, і підкреслюючи монументальність образу. Пейзаж — яскраве свідчення того, як, користуючись мінімальними худож. засобами, Шевченко досягав максимального худож. ефекту.

У класично вибудуваній композиції акварелі «Джангисагач» (1848) художникові вдалося створити досить напружений образ. Велетенське самотнє дерево дивовижним чином виросло у пустельній, безлюдній місцевості й стало «святим деревом». За незвичності тамтешнього ландшафту, його краса й могутність сприймаються досить органічно, поєднуючи епічне й романтичне. Безперечно, дерево викликало в Шевченка асоціації з власною долею. Виразне графічне начало у рисунку стовбура та гілок поєднано з майстерним колористичним вирішенням крони — освітлене сонцем листя ніби розчиняється у небесній блакиті, а постать вершника підкреслює масштаб дерева. «Для Шевченка “Джангисагач” — це ще глибоко суб’єктивний образ, просякнутий його думами і його долею, а крім того, тут виражена екстатична любов митця до дерев, до усього створеного світом» (*Овсійчук В*. С. 229).

Романтичні риси притаманні акварелі «Дустанова могила» (1848—50), у якій відображено кулпітас, надмогильний пам’ятник батира Дустана. Спочатку старовинна споруда не викликала особливого захоплення у Шевченка: «Этот грубо из глины слепленный памятник напоминает общей формою саркофаги древних греков» (*Костенко А*. С. 50). Попри це, художник зробив з нього нарис олівцем, а пізніше виконав акварель. Докум. фіксація пам’ятника не полишена романтичного наповнення худож. образу, чому сприяла своєрідність ландшафту: похмура темносіра маса пагорба біля могили, надгробний камінь, який здіймався на тлі безкрайого степу й рожевого неба. Майстерно передано загальний стан природи, особливості місцевості, яка, безперечно, викликала у митця особисті асоціації — стан самотності й елегійної мрійливості, в якому перебував на той момент Шевченко. Інакше зображено пейзаж із жанровою сценою в акварелі «Днювання експедиційного транспорту в степу» (1848), де активним елементом композиції є учасники Аральської описової експедиції, які розташувалися на березі біля води. Художник майже з докум. точністю вибудував плани композиції. Низький горизонт у пейзажі дає відчуття глибокої перспективи, на передньому плані — невеликі групки людей, де кожен займається своєю справою. Глибину простору передано через обмежену кольор. гаму, яка надає пейзажу особливого емоційного забарвлення.

Наступні за часом створення роботи належать до періоду перебування Шевченка в укріпленні Раїм, назва якого походить від аби, спорудженої над могилою батира Раїма у вигляді кам’яного півмісяця. Ця могила вважалася священною у місцевих жителів. Тут художник виконав бл. десяти завершених малюнків сепією та аквареллю, які є етапними у його творчості. Акварель «Укріплення Раїм. Вид з верфі на Сирдар’ї» (1848) цікава своєю творчою знахідкою: загальну сріблясто-золотисту тональність доповнено введенням кольор. домінанти — червоного кольору сорочки на персонажі. «Такий ефект у Шевченка не випадковий, оскільки в інших акварелях використані пари гармонійних кольорів для колористичного ефекту, що характерно його живописним творам “Катерина”, “Селянська родина”» (*Овсійчук В*. С. 234).

Сепія «Шхуни “Константин” та “Михаил”» (1848) — особливо віртуозний за худож. виконанням твір, у якому простежуються тенденції європ. образотв. мист-ва. Композиційний лад, освітлення малюнка зберігають вироблені митцем під час експедиції творчі прийоми. Художник звертається до свого улюбленого жанру пейзажу, у котрому органічно поєднані природа і діяльність людини. Введений у композицію сепії вітрильник у правій частині своєрідно пожвавлює цей надзвичайно багатий у тональному аспекті твір.

Два малюнки «Острів Кугарал» (1848—49) починають серію, створену на узбережжі Аральського моря. Перший виконано аквареллю на тонованому жовтуватому папері ахроматичними відтінками. Він вирізняється досконалою композицією, в якій щільно розташовані гори вибудовують діагональ, спрямовану до середини картинної площини, за ними виднiє гора у вигляді сторожової вежі й Аральське море. Художник вибрав час, коли «фронтальний бік натури (гірського пасма) був у тіні, вигляд мав суворий, неприступний», «а сонячні пасма в проривах між крутоспадними пагорбами додавали своїм контрастуючим сяйвом глибшої виразності» (*Костенко А*. С. 71). Контраст світлого і темного посилює суворість місцевого краєвиду. Другий малюнок олівцем — підготовчий етюд, гори на ньому зображено з ін. точки, завдяки чому вони мають не різкий вигляд, а плавний лінійний контур, що окреслює їхні пологі форми.

З двох ракурсів намальовано й дві акварелі «Мис Байгубек» (1848). В одній високі круті береги з майже відсутньою рослинністю й голі скелі з чітко помітними пластами гірських порід передано в ахроматичній гамі, натомість у другій художник використав палітру теплих відтінків з уведенням світлих сірих. Велич гірських масивів підкреслено на кожному з малюнків стафажними зображеннями фігур, розташованих унизу біля самої води.

Острів Ніколая був найбільшим з усіх нововідкритих О. Бутаковим на Аральському морі, учасники експедиції відвідали його двічі. Шевченко зображував його з різних точок огляду (виконано бл. 20 цілком закінчених олівцевих і акварельних краєвидів).

Акварель «Низький берег острова Ніколая» (1848—49) — невеликий за розміром краєвид — піщаний берег, високий очерет, низькі кущі саксаулу під похмурим небом. Смуга землі займає лише четверту частину в пейзажі. Елегійний настрій природи суголосний психологічному стану, який відображено у поезіях та листах цього часу.

В акварелі «Гористий берег острова Ніколая» (1848—49) відтворено природу сх. і пн.-сх. частин острова. Його кольорова гама багата і яскрава: «На малюнку з великим умінням, з майже філігранною чіткістю і в той же час з узагальненою блискучою живописністю передані як кущі дерев на передньому плані, так і гориста місцевість на задньому. Малюнок багатоплановий, що надає йому глибокої перспективи і підкреслює наявність всіх елементів, властивих великим живописним полотнам» (*Тарас Шевченко* — художник: Дослідження, розвідки, публікації. К., 1963. С. 81).

Зимівля на Косаралі (жовт. 1848 — трав. 1849) привнесла у творчість Шевченка нові форми зображення. Саме тут відбулося полювання на тигра, якого художник згодом зобразив на однойменному малюнку. У цій колористично бездоганній роботі передано силу, граційність і могутність підстреленого старого хижака; митець також вдало відтворив фактуру шерсті.

У центрі композиції «Укріплення Косарал взимку» (сепія, 1848—49) лаконічною графічною мовою зображено барак, оточений валом, у якому зимував командний склад експедиції, поряд кілька казах. шатрів — джеломейок, де перебували ін. учасники експедиції та гарнізон укріплення. На передньому плані — гармата. Зимовий пейзаж відтворено у світлих тонах сепії, лише освітлення на дерев'яній будівлі — білилом. Настрій пустельного пейзажу підкреслює і похмуре небо.

Звертання Шевченка до побутового жанру під час Аральської описової експедиції зумовлене багатьма чинниками: потребою постійних студій з натури (давався взнаки академ. вишкіл), вдосконаленням власної творчої манери. Відчувається зацікавлення новими типами, водночас художник намагається розкрити внутрішній світ моделі, майстерно відтворює органічний зв'язок із середовищем, у якому живе людина. Посилена увага до побутових деталей, їх добір для створення того чи ін. образу свідчать про впевнені кроки Шевченка у цьому жанрі, який формувався на той час у рос. та європ. мист-ві.

Велику групу творів, виконаних під час експедиції, становлять малюнки з життя місцевих жителів. Якщо влітку художник працював за завданням О. Бутакова, то під час зимівлі за власним бажанням зарисовував кочовиків, їхні житла, побут. Малюнки «Біля вогню», «В юрті», «Казах на коні», «Стоянка на Косаралі» (всі — 1848—49) та ін. — це не просто етногр. замальовки (хоча ці твори, безперечно, мають етногр. цінність), а завершені жанрові композиції, у яких передано побут і життєвий устрій народу, який мешкав на кордонах Російської імперії. Щодо етнічної належності зображених місцевих жителів, то «на побережжі Аралу і тої частини Сирдар'ї, де бував Шевченко з експедицією, мешкали у той час різні тюркомовні народи й народності, зокрема киргизи, казахи, каракалпаки, татари, туркмени, узбеки, башкири. За традицією, <…> їх всіх називали киргизами» (*Костенко А.* С. 111). Художник приязно відтворив зовнішні риси тубільців, їхню природність, граційність та вправність у щоденній роботі. Низку цікавих творів присвячено й дитячій темі: «Хлопчик розпалює грубку», «Хлопчик дрімає біля грубки» (обидві — 1848—49).

Сепія «Бутаков О. І. і фельдшер Істомін О. О. під час зимівлі на Косаралі» (1848—49) — твір новаторський, у ньому відображено всі елементи побутової обстановки, серед якої жили і працювали учасники експедиції.

Жанровий твір «В юрті» (1848—49) має, крім худож., ще й етногр. цінність, оскільки йдеться про життя типової середньоазійської родини першої пол. 19 ст.; одяг жінки, її головний убір дають підстави вважати, що зображені є киргизами, а не казахами. Цю жанрову сцену змальовано у типовому для цього народу інтер'єрі юрти: на тлі візерунчастого сх. килима господарі зайняті щоденною, добре знайомою їм працею — чоловік щось перетирає, жінка ніби готує тісто для хліба. Колорит середньоазійського помешкання досить різнобарвний і яскравий, що в техніці сепії виражено лише у тоновому співвідношенні. У малюнку Шевченко прагнув вирішити проблему освітлення завдяки круглому отвору в юрті (тюндюку). Хоча джерела світла не видно, проте за його допомогою митець моделює постаті чоловіка та жінки, «вихоплюючи» з темряви візерунки килима, фрагмент бідного інтер'єру, начиння.

В акварелі «Казах на коні» (1848—49) митець зобразив вершника на тлі широкого степу у цікавому, незвичному ракурсі — спиною до глядача і головою, повернено у фас. Його міцна статура напружена від такого стану, під ним витривалий кінь, з яким вони створюють гармонійну цілість.

Під час Аральської описової експедиції Шевченко створив ряд портретів, які стилістично близькі до портретів, виконаних в Україні, але відрізняються глибшою психологічною характеристикою, тоншим моделюванням форм засобами світлотіні. Іл. табл. VIII — IX.

Тв.: *ПЗТ: У 10 т*. Т. 8.

Літ.: *Макшеев А*. Путешествие по киргизским степям и Туркестанскому краю. СПб., 1896; *Тарас* Шевченко — художник: Дослідження, розвідки, публікації. К., 1963; *Степовик Д*. Українське мистецтво першої половини XIX століття. К., 1982. *Костенко А*. За морями, за горами. Тарас Шевченко на Аральському морі. Тарас Шевченко за Каспієм: Худож.-докум. оповідь. К., 1984; *Антонович Д*. Шевченко — маляр. К., 2004; *Овсійчук В*. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

Наталя Білоус

АРАРАТЯ́Н Вааґн (8/21.08.1902, Тифліс, тепер Тбілісі, Грузія — 25.09.1983, Москва) — вірм. композитор. Заслужений діяч мист-в Вірменської РСР (1960). Закінчив 1938 Одес. консерваторію (клас композиції П. Молчанова, М. Вілінського, А. Павленка). Автор солоспівів на вірші Шевченка «Заповіт» (1938), «Мені однаково» (1939), «Нащо мені чорні брови», «Косар» (обидва — 1940). Пам'яті укр. поета присвятив «Елегію» для струнного оркестру (1938, не опубл.). Написав пісню-кантату «Привіт Україні» (1954), здійснив кілька обробок укр. пісень.

Мері Петросян

АРБЕ́НЬЄВИ — родина музиканта нижньоновгород. театру. Батько, почавши акторське життя у кріпацькій трупі поміщика Шепелєва, став згодом першою скрипкою театру *Нижнього Новгорода*, проте це не врятувало його від злиднів (вірогідно, про А., називаючи його «А-в», писав у своїх спогадах П. Боборикін; див.: *Боборыкин П*. Воспоминания. М., 1965. Т. 1. С. 69). У щоденниковому записі Шевченка 30 верес. 1857 занотовано про зустріч поета на бульварі з чотирма бідно вбраними дітьми музиканта — Катрусею, Надійкою, Дунею та Сашком: «Три девочки и мальчик. Прехорошенькие и резвые дети. Костюм их показался и странным и жалким <…>. Ручонки нагие, и почти босиком <…>. Я дошел с ними до кондитерской, купил им сладких пирожков <…>. На расставаньи они просили меня к себе в гости, и я, разумеется, обещал прийти».

Літ.: *Большаков 1977*.

Леонід Большаков

А́РБОРЕ-РА́ЛЛІ (Arbore, Arbure) **Замфір** (справж. — Раллі; 14.11.1848, Чернівці — 3.04.1933, за ін. дж. — 5.06.1933, Бухарест) — молд. і рум. письменник, публіцист, перекладач і громадський діяч. Навчався в Кишиневі й Москві, у Медико-хірургічній академії в Петербурзі, з якої 1869 його виключили за участь у студентському русі. Після ув'язнення до Петропавловської фортеці заслали у Красноярськ, звідки він утік до Швейцарії. 1879 перебрався з сім'єю в Румунію. Автор публіцистичних творів, пригодницьких романів для дітей. Підтримував тісні зв'язки з М. Драгомановим та Ф. *Вовком*. Написав статтю про П. *Могилу* (1899) та кн. «Україна і Румунія» (1916). За участі А.-Р. через Румунію і Бессарабію переправлено в Росію частину тиражу виданого 1878 в Женеві «Кобзаря» Шевченка. Писав про Шевченка у кн. «На засланні» (Крайова, 1986 [рум. мовою]) та ін., де охарактеризував Шевченка як народного поета, проаналізував поеми «Єретик», «Кавказ» та ін. А.-Р. належить перший худож. перекл. (1916) Шевченкового «Заповіту» рум. мовою, названий ним «Porunca», уміщений у кн. «Україна і Румунія». 1931 з нагоди 70-річчя від дня смерті Шевченка виступав з лекціями про життя і творчість поета перед громадськістю Бухареста.

Думітру Апетрі

АРГОНА́ВТИ (від грец. 'Αργοναυται — моряки Арго) — у давньогрец. міфології — учасники походу на кораблі «Арго» на чолі з Ясоном у Колхіду (чорноморське узбережжя Кавказу) по золоте руно, яке охороняв дракон. У переносному значенні — відважні мореплавці, що заради важливого здобутку вирушають у небезпечну подорож. У Щоденнику від 15 лип. 1857 Шевченко уявляє себе «аргонавтом татарского корабля, идущего к берегам Колхиды, т. е. к Астрахани». Так само Шевченко називав А. і мангишлацьких рибалок, із якими Каспійським м. із *Новопетровського укріплення* дістався *Астрахані*. 9 серп. 1857 він зазначає: «В 5 часов утра пошел я от нечего делать на косу (пристань) проведать моих новопетровских аргонавтов, так быстро переплывших со мною Хвалынское море. Рыбу они свою продали, купили хлеба и с этим золотым руном отплывут завтра к пустынным берегам полуострова Мангишлака. Желаю вам счастливого плавания, бесстрашные плователи».

Мирослава Шах-Майстренко

АРЕ́Й (Арес) — у грец. міфології бог війни, син Зевса і Гери, втілення несамовитої войовничості й жорстокості. У листі до М. *Осипова* від 20 трав. 1856 Шевченко писав: «Письмо ваше, мой благородный, мой искренний друже, получил я 16-го мая, и хотя вы променяли лиру на меч и лучезарного Феба на мрачного Арея, но невинная слабость задумчивых поклонников муз — рассеянность — осталась при вас».

Мирослава Шах-Майстренко

А́РЕНС Генрієтта Іванівна (роки життя невідомі) — знайома Шевченка, дружина чоботаря й механіка

Г. Аренса, уродженця Гамбурга, що мав купецьке звання. Власниця будинку в Петербурзі на 7-й лінії Васильєвського острова (у часи Шевченка № 64, нині № 4), у якому 1839 мешкав поет. Тоді це була двоповерхова кам'яна будівля, що виходила на Академічний пров. Шевченко разом із Г. *Михайловим* до кін. листоп. винаймав тут квартиру на верхньому поверсі. П. *Мартос* так описував її: «Квартира його була <...> десь під небесами, і складалася з передпокою, зовсім порожнього, й невеликої, з напівкруглим зверху вікном, кімнати, де ледве могли вміститися ліжко, щось подібне до столу, <...> мольберт і напівзламаний стілець» (*Спогади 1982*, с. 69—70).

Літ.: Жур 1972.

Петро Жур

АРЕШЯ́Н Саломея (5/18.01.1913, Тбілісі — 29.12.1966, Єреван) — вірм. літературознавець. Д-р філол. наук (1958). Закінчила 1934 Ленінгр. ін-т історії, філософії та лінгвістики. Авторка праць з історії вірм. та рос. л-р, вірм.-укр. культурних зв'язків. Досліджувала творчість Шевченка, опубл. низку статей у періодичних вид. Вірменії та України, серед яких: «Тарас Шевченко», «Серце України», «Співець братерства» (усі — 1961), «Деякі спільні риси художнього методу Шевченка і Налбандяна» (1963), «Тарас Шевченко і вірменська культура», «Великий гуманіст, поет, мислитель», «Тарас Шевченко у вірменсько-українських культурних відносинах» (усі — 1964) та ін. Про укр. поета йдеться у монографії «Вірменська преса та царська цензура» (Єреван, 1957 [рос. мовою]). У шевченкіані А. чільне місце посідає дослідження шевч. традицій у колі ін. культур і л-р, визначення істор. закономірностей взаємодії та розвитку суспільних традицій вірм. та укр. л-р. Виступила з доповіддю на 11-й наук. шевч. конференції.

Тв.: Сердце Украины // Коммунист. [Ереван]. 1961. 11 марта; Из скалы возвращённый // Правда Украины. 1961. 21 мая; Певец братства // Лит. Армения. 1961. № 3; Деякі спільні риси художнього методу Шевченка і Налбандяна // *НШК 11*; Великий гуманист, поэт, мыслитель // Коммунист. 1964. 10 марта.

Літ.: Задорожна Л. М. Т. Г. Шевченко і вірменська література. К., 1991.

Людмила Задорожна

АРІО́СТО (Ariosto) **Лудовіко** (8.09.1474, Реджіо-Емілія — 6.07.1533, Феррара, Італія) — італ. поет. Автор од, елегій, епіграм у дусі римських поетів, комедій і поеми «Несамовитий Орландо» (1516), яка мала широкий відгук у європ. л-рах завдяки численним наслідуванням, переробкам, перекл. Впливу поетики А. зазнала й романтична поезія, зокр. поема. У Росії поема А. була відома в перекл. П. Молчанова (М., 1791—93, у 3 кн.), С. Раїча (неповний перекл., опубл.

Тіціан. Портрет чоловіка в синьому (Лудовіко Аріосто). Фрагмент. Полотно, олія. 1512

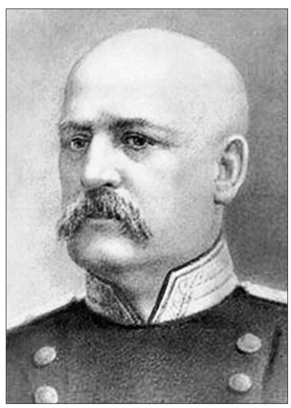
1832—33). Вільний перекл. фрагмента з поеми А. здійснений О. Пушкіним 1826, опубл. 1855. Уривки з поеми А. переклали К. *Батюшков*, І. *Козлов* та ін. Шевченко згадав про А. в повісті «Варнак» поряд з іменами відомих італ. письменників — *Данте*, Дж. *Боккаччо*, Т. *Тассо*.

Володимир Мовчанюк

АРІ́Ф (справж. — Мамед Аріф Маґеррам огли Дадашзаде; 12.04.1904, Баку — 27.12.1975, там само) — азерб. літературознавець, критик і перекладач. Акад. АН Азербайджанської РСР (1958). Директор Ін-ту л-ри та мови ім. Нізамі АН Азербайджанської РСР (1939—59). Автор низки праць і монографій, один із авторів і ред. «Історії азербайджанської літератури» у 3 томах. Досліджував питання історії азерб. л-ри, міжліт. і міжкультурних зв'язків. Брав участь у підготовці вид. Шевченкового «Кобзаря» азерб. мовою (Баку, 1934), був його ред. і автором вст. статті. А. належить передм. до вид. «Вибраних творів» Шевченка азерб. мовою (Баку, 1939) .

Тофік Гусейнов

АРКА́С Микола Миколайович (26.12.1852/7.01.1853, Миколаїв — 13/26.03.1909, там само) — укр. композитор, муз.-громадський діяч, історик-аматор. Закінчив 1875 фізико-математичний ф-т Новоросійського ун-ту в Одесі. 1875—99 служив у Морському відомстві в Миколаєві. Як актор-аматор брав участь у виставі «Назар Стодоля», здійсненій М. *Кропивницьким* в одес. театрі (1872), співаючи в хорі. З серед. 1870-х збирав і записував укр. народні пісні, підготував до видання дві зб. обробок 80 пісень, кілька солоспівів і дуетів, два романси. Створив першу оперу на шевч. сюжет — «Катерина» (лібрето за однойменною поемою). Оперу закінчено в клавірі 1891 (муз. ред. П. Молчанова). П'ять років рукопис пролежав у цензурних відомствах

М. Аркас

Москви й Києва і лише 1897 вийшов у світ у Москві коштом автора. На обкладинці вид. стояло тільки прізвище Шевченка, авторство музики та лібрето було приховано за крипт. «Н. А…ъ». Того ж року фрагменти музики «Катерини» вперше прозвучали в концертному виконанні напівпрофесійного симфонічного оркестру Микол. відділення Імператорського рос. муз. т-ва (оркестрування диригента С. Зельцера). Прем'єра відбулася 12 лют. 1899 у постановці Т-ва русько-малоруських артистів під керівництвом М. Кропивницького в москов. театрі «Акваріум» (оркестрування Б. Воячека), де мала великий успіх. Улітку того ж року здійснено десять вистав у Києві. Оперу поставили в Одесі трупа О. Суслова (1899), у Галичині — Руський народний театр (реж. К. Підвисоцький, 1902), у Варшаві — трупа М. Ярошенка (1902), у Львові в театрі «Руської бесіди» — М. *Садовський* (1906) та Й. *Стадник* (1908), у Кракові в театрі «Руської бесіди» — Й. Стадник (1913). Твір незмінно вабив народним колоритом музики, наспівністю, безпосередністю ліричного висловлювання. Народно-побутова за жанром, нескладна для виконання, опера ввійшла до репертуару багатьох аматорських колективів. Муз. ред. і оркестрування опери здійснив Й. Прибік (1903). 1910 оперу поставлено в Києві у *Садовського М. К. театрі* (диригент — Г. Єлінек). У новому лібрето Д. Бобиря та муз. ред. Г. *Таранова* вистава йшла на сцені оперної студії Київ. консерваторії (1956) і Київ. театру опери та балету (див. *Національна опера України ім. Т. Г. Шевченка*) (1957) у постановці В. Скляренка, Львівського театру опери та балету (1957), Вінн. і Чернів. муз.-драм. театрів (1956), оперної студії луцького Будинку культури (1959) та ін. На матеріалі опери 1934 М. *Вериківський* створив сюїту для симфонічного оркестру.

М. Аркас. Перше видання опери «Катерина». М., 1897. Обкладинка

А. написав наук.-попул. «Історію України-Русі» (СПб., 1908). У кн. вміщено стислий життєпис Шевченка — «найбільшого поета усіх слов'ян», подано його портрет, репродукцію малюнка батьківської хати в с. Кирилівці та фото могили в Каневі. Частину коштів від продажу кн. було призначено на спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві. В 1907 А. очолив микол. т-во «Просвіта», яке щороку в лют. вшановувало пам'ять Шевченка (див.: лист А. до В. *Доманицького* від берез. 1908: «Історія України-Русі» у листуванні М. Аркаса з В. Доманицьким, 1906—1909. К., 2009). За патріотичну діяльність А. постійно зазнавав погроз і утисків місцевої влади. Як писала газ. «Рада» (1907. 6 трав.), зусиллями А. в с. Богданівці протягом двох років діяла чотирирічна школа з укр. мовою викладання, а богданівські селяни першими в Україні 1905—07 почали збирати кошти на пам'ятник Шевченкові в Києві. У Миколаєві 1993 встановлено пам'ятний знак А.

Літ.: Кауфман Л. С. М. М. Аркас. К., 1958; *Архімович Л.* Оперна шевченкіана // Музика. 1984. № 91; *Сарбей В. Г.* Микола Аркас і його «Історія України-Русі» // *Аркас М.* Історія України-Русі. К., 1990; *Іванов В.* Музичні джерела опери М. Аркаса «Катерина» // Наук. вісник Микол. держ. ун-ту. Миколаїв, 1997. Вип. 1; *Шкварець В. П.* Микола Миколайович Аркас: Життя, творчість, діяльність. Миколаїв; О., 2002; *Жадько В.* Микола Аркас: Катерина. Опера: текст і клавір. Рецензії. Листування. К., 2008; *Жадько В.* Микола Аркас: Роман-пошук. К., 2008.

Антон Муха

АРКОНА́ДА (Arconada) **Сесар Муньйос** (5.12.1898, Астудільйо, Іспанія — 10.03.1964, Москва) — іспан. письменник і перекладач. Автор сюрреалістичних поезій, а також романів, есеїв і біографій артистів кіно. З трав. 1939 як політемігрант жив у Союзі РСР, був ред. іспаномовного журн. «Радянська література». Перекладав «Слово о полку Ігоревім», твори О. Пушкіна, М. *Лермонтова*, М. *Некрасова*, О. Блока, В. *Маяковського*, К. *Симонова* та ін. Брав участь разом із А. *Ерраїсом-Комасом*, Х. *Матеу*, Х. *Сантакреу-Мансанетом* та ін. у підготовці (за підрядником Р. *Естрели-Льопіса*) першого вид. творів Шевченка іспан. мовою (Москва, 1964). Переклав 5 розділів поеми «Гайдамаки» («Інтродукція», «Червоний бенкет», «Гупалівщина», «Гонта в Умані», «Епілог»), поеми «Катерина», «Гамалія», «Марія», «Царі», поезії «Не женися на багатій» і «Заповіт». Перекл. А. вирізняє майстерне відтворення думок, образів та вільнодумного настрою поезії Шевченка.

Ярема Кравець

АРНАУ́Т Федора (Тудора) **Іванівна** (6.09.1970, с. Дмитрівка Болградського р-ну Одес. обл.) — укр. тюрколог, гагаузька просвітниця, поетеса, перекладачка. Д-р філософії. Закінчила ф-т сходознавства Азерб. держ. ун-ту (1993), магістратуру Газійського ун-ту в Туреччині (1997), аспірантуру Ін-ту л-ри ім. Нізамі АН Азербайджану (2000). Працювала викладачем Комратського держ. ун-ту (Молдова), Сх. Середземноморського ун-ту (Пн. Кіпр), Київ. міжнародного ун-ту. У 2003—06 — доцент кафедри тюркології Ін-ту філології Київ. нац. ун-ту. Одно-

часно з 2004 — зав. кафедри сх. філології Київ. міжнародного ун-ту. Член СП Гагаузії. Президент Всеукр. громадської організації «Союз гагаузів України».

Популяризаторка творчості Шевченка в Туреччині. Здійснила перше вид. творів Шевченка тур. мовою у своєму перекл. «Український народний поет Тарас Шевченко. Кобзар (Вибране)» (Анкара, 2009). До кн. увійшли 40 творів поета, серед яких — «Катерина», «Іван Підкова», «Кавказ», «І мертвим, і живим», «Лілея», «Сон — Гори мої високії», «Полякам», «А. О. Козачковському», «Пророк», поезії циклу «В казематі». Вид. ілюстровано маляр. творами Шевченка-художника. Укладач і автор перекл. творів Шевченка гагаузькою мовою.

Пер.: Ukrayna ulusal şairi Taras Şevcenko. Kobzar (Seçmeler). Ankara, 2009; *Відомі* українські класики Тарас Шевченко та Леся Українка гагаузькою мовою: Навч. посібник. К., 2011.

Володимир Мовчанюк

АРНÓ (Arnaud) **Сімон** (імовірно, справж. — Копен Альбанселлі Анна; 1850—1901) — франц. письменниця, авторка кількох драм. творів. Її вважають автором ст. «Російські селянські поети», що з'явилася в червневому номері місячника «La Revue Britannique» («Британський журнал») за 1882, у якій десять сторінок присвячено Шевченкові. А. докладно розповіла про творчість поета, подала уривки поеми «Мар'яна-черниця», вірша «Думка — Нащо мені чорні брови», а також дві строфи «Заповіту», що були, певно, взагалі першим, хоч і не повним, франц. перекл. цього твору. Вона порівнювала «Заповіт» із віршем А. де Мюссе «Mes chers amis, quand je mourrai»; окрім того, проводила паралелі між «Катериною» Шевченка та Маргаритою у «Фаусті» Й.-В. *Ґете*, а також завважила в Шевченкових віршах аналогії з грец. поезією, наголошуючи на спільних для них «природності, шляхетності, граціозності у найменших деталях», нац. духові творчості Шевченка. І. *Дубицький*, відзначивши, що ст. А. «навіяна великою прихильністю до нашого поета, як і до його батьківщини», з жалем констатував, що вона «пройшла так непомітно, що ніхто ні в французькій, ні в нашій пресі про неї й не згадав». Критик зауважив, що розвідка А. «спирається на докладній знайомості творчості Шевченка» (незалежно від ст. Е.-А. *Дюрана* «Національний поет Малоросії — Шевченко»), і висловив здогад, що її міг написати якийсь українець або принаймні був її співавтором. Окремі дослідники натякали на певний зв'язок цієї статті з однойменною статтею В.-Р. *Морфілла* (1880; див. *Англійська література і Шевченко*).

Тв.: Poètes paysans russes // La Revue Britannique. Bruxelles; Paris, 1882. Juin. T. 3: Littératures du Nord. Chevtchenko.

Літ.: Дубицький І. Шевченко у французькій мові // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 15.

Ярема Кравець

АРОНÉЦЬ Василь Володимирович (4.04.1936, с. Видинів, тепер Снятинського р-ну Івано-Франк. обл. — 17.11.1994, м. Косів Івано-Франк. обл.) — укр. художник-кераміст. Навчався 1963—66 на відділенні кераміки Косів. технікуму народних худож. промислів (викладачі І. Климко, Г. Колос). 1966—80 викладав у ньому композицію, рисунок, живопис та роботу в матеріалі. Працював на Косів. фабриці худож. виробів (1959—63), у Косів. худож.-виробничому об'єднанні «Гуцульщина». Створював багатофігурні сюжетні композиції, різноманітні форми посуду, зооморфну й антропоморфну пластику, іграшку, що поєднують традиції народного гончарства із сучасними тенденціями мист-ва. Окрім засобів пластичної виразності широко використовував розпис. До основних творів належать: сервізи — «Кавовий» (1962), «Гуцульське весілля» (1966). На шевч. тематику виконав багатофігурні скульптурні композиції «І виріс я на чужині...», «Мені тринадцятий минало...», «Вівці мої, вівці» (усі — глина, ангоби, полива, 1963). Перші дві роботи експонувалися на Ювілейній худож. виставці, присвяченій 150-річчю від дня народження Шевченка (Київ, Москва, 1964). Твори зберігаються в музеях Києва, Львова, Івано-Франківська.

Літ.: Соломченко О. Г. Народні таланти Прикарпаття. К., 1969; *Персональна* виставка творів майстра художньої кераміки В. Аронця. Івано-Франківськ, 1970; *Соломченко О. Г.* Сучасні проблеми Прикарпаття. К., 1979; *Сакович І.* Народні традиції в сучасному керамічному промислі // Художні промисли: теорія і практика: Зб. наук. праць. К., 1985.

Олена Клименко

А́РОНУ (Aronu) **Матіс** (12.03.1858, х. Адумнієки, пов. Берзаунес Ліфляндської губ. Російської імперії, тепер Латвія — 25.04.1939, Рига) — латис. критик, журналіст, бібліограф. Автор зб. «Наші народні пісні» (1888), бібліогр. «Покажчика латиської перекладної белетристики» (1902—20); кн. «Латиське літературне суспільство у століття своєї праці» (1929) та ін. У журн. «Austrums» (1900. № 12) опубл. ст. «Тарас Григорович Шевченко», яка стала першим біогр. нарисом про Шевченка в латис. л-рі.

Біруте Звайгзне

АРСАНУКÁЄВ Шайхі (15.08.1930, аул Дишні-Ведено, тепер Веденського р-ну Чечен. Республіки, РФ) — чечен. поет і перекладач. Народний поет Чечні (1985). 1944 його репресували і депортували в Новопокровський р-н Семипалатин. обл. (Казахстан). Закінчив 1968 філол. ф-т Чечено-Інгуського пед. ін-ту (Грозний). Автор поетичних зб. «Ранок у горах»

(1965), «В дорозі» (1970), «Пісні гір» (1991); низки істор. поем, роману у віршах «Лінії долі» та ін. Перекладав твори С. *Руданського*, Лесі *Українки*, В. *Сосюри*, І. *Драча*, М. *Братана*, Л. Куліша та ін.

Переклав «Заповіт» Шевченка (Ленинан некъ. 1979. 18 лют.; передрук. у вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*). До 190-річчя від дня народження укр. поета інтерпретував чечен. мовою поему «Кавказ» (Гоч. 2004. № 1). Намагався зберегти не тільки зміст поеми, а й розмаїття худож. прийомів, образів, метрики оригіналу. Автор ст. «Тарас Григорович Шевченко: До 190-річчя від дня народження» (Орга. 2004. № 3).

Літ.: Кусаев А. Очерки о писателях: Шайхи Арсанукаев // Вайнах. Грозный. 2003. № 8/9.

Борис Хоменко, Алла Калинчук

АРСЕ́НИЧ Петро Іванович (24.01.1934, с. Нижній Березів, тепер Косівського р-ну Івано-Франк. обл.) — укр. історик, фольклорист, народознавець. Після закінчення Київ. ун-ту працював 1958—90 в Івано-Франк. краєзнавчому музеї (водночас 1963—66 — викладач археології та етнографії в Івано-Франк. пед. ін-ті). Нині — доцент Прикарпат. ун-ту, член *Наукового товариства імені Шевченка* (1990). Перу А. належать численні публ. з історії та культури Прикарпаття, зокр. Гуцульщини. З його ініціативи 22 берез. 1990 в Івано-Франківську засновано Братство шанувальників Шевченка, яке він певний час очолював; 1988 ініціював створення в Івано-Франківську Музею народної шани Шевченка тощо. З 1961 систематично виступає в періодичній пресі зі статтями і розвідками про поета, написаними значною мірою з використанням нових джерельних даних. У кн. «Шевченко і Прикарпаття» (2001) висвітлено широке коло питань. Розділи «Поширення та видання творів Т. Шевченка у Галичині в 19 — на поч. 20 ст.», «Вшанування пам'яті Кобзаря», «Шевченкіана у філокартії», «Пам'ятники Шевченкові», «Наукове товариство ім. Шевченка», «Шевченкіана в іменах» та ін. ґрунтуються на арх. матеріалах, щедро ілюстровані рідкісними арх. світлинами.

Тв.: Вшанування пам'яті Т. Шевченка у Станиславові // Західний кур'єр. 2000. 10 берез.; Прикарпатська Шевченкіана в іменах // Перевал. 2004. № 1, 2; Шевченко і Прикарпаття // Новий час. 2004. 9 берез.; 9 квіт; Шевченко у філокартії // Світ молоді. 2004. 11 берез.; Чи буде в Івано-Франківську музей шани Кобзаря? // Галичина. 2007. 5 квіт.

Літ.: Петро Арсенич: бібліогр. покажчик. Івано-Франківськ, 2008.

Борис Деркач

АРСЕ́НІЙ (Москвін Федір Павлович; 1795, с. Вороньє Костромського пов. і губ., тепер Судиславського р-ну Костром. обл. — 28.04.1876, Петербург; похований у Києві) — архієпископ поділ. і брацлав., 1860—76 — митрополит київ. і галицький. Шевченко зустрічався з ним під час поїздки на Поділля в жовт. 1846 за завданням *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*. На поч. 1861, одразу після появи друком «Букваря южнорусского», Шевченко розіслав його своїм знайомим в Україну для поширення в недільних, сільських і повітових школах. Довірившись лицемірним заявам А. на сторінках «Киевских епархиальных ведомостей» про потребу розвитку народної освіти («Я і чув, і читав, що високопреосвященний Арсеній дуже возревновав о сельских школах и жалуется, що не печатають дешевих букварів»), Шевченко в листі до М. *Чалого* від 4 січ. 1861 просив показати митрополиту «Букварь», і якщо він йому «вподобається», обіцяв надіслати «хоч 5000 екзем[плярів]». Пізніше М. Чалий писав, що А. насправді був не «світильником, а гасителем народної освіти — у своїй єпархії» (*Чалий*, с. 143). І справді, коли А. показали «Букварь южнорусский», він поставився до нього зневажливо саме як до «южнорусского». В оману щодо «просвітительських» намірів А. було введено й групу харків. студентів, яка закупила 6000 прим. «Букваря» для поширення в Україні, зокр. у школах Київ. губ. З цією метою П. *Лобко* і його друзі В. *Мова*, В. *Гнилосиров*, І. Білик та ін. вже після смерті Шевченка 31 берез. 1861 надіслали листа А. з проханням благословити їхній почин. 19 квіт. того ж року митрополит переслав цей лист (з прізвищами тих, які його підписали) до Петербурга обер-прокурору синоду О. Толстому із запитом — чи слід йому приймати запропонований для сільських шкіл «подарунок», чи відмовитися від нього. Питання про «Букварь» потрапило на обговорення Гол. управління цензури, яке прийняло остаточне рішення, схвалене шефом жандармів В. *Долгоруковим*: рекомендувати А. відхилити прийняття і поширення «южнорусского букваря в виде учебного руководства». Про це рішення О. Толстой секретним листом від 5 серп. 1861 повідомив А. (*Бородін В. С.* С. 75—76).

Літ.: Чалий; Зайцев П. До історії Шевченкового «Букваря» // Вільна українська школа. 1918. Ч. 7; *Бородін В. С.* Т. Г. Шевченко і царська цензура: Дослідж. та докум. 1840—1862 роки. К., 1969; *Жур 1970*; *Стельмах С.* Поширення «Букваря южнорусского» Т. Г. Шевченка у 60-х роках XIX ст. // *НШК 27*.

Борис Деркач

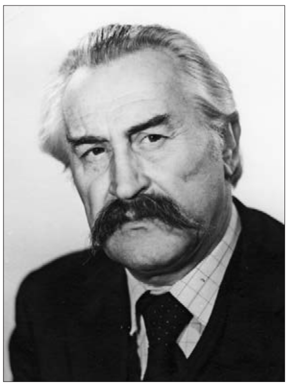
АРТЕ́МЕНКО Євген Григорович (2.01.1935, м. Городище Черкас. обл.) — укр. колекціонер, збирач шевченкіани, пропагандист творчості Шевченка. До колекції А. ввійшли численні дореволюційні вид. й публ. в періодиці, листівки, медалі, порцелянові вироби, статуетки, твори образотв. мист-ва тощо. Шевч. матеріали з цієї колекції експонувалися впродовж 1980—2000-х на виставках у Харкові — у Будин-

ку вчених, худож. та літ. музеях, кінотеатрах, школах, вузах. Виставка «Шевченкіана в екслібрисі» відбулася в Києві, Харкові, *Каневі*, *Черкасах*. Шевч. б-ку А. з 1980-х відкрито для громадського користування. Частину експонатів його колекції передано в ШНЗ, 1989 на її базі в Черкасах відкрито єдиний у світі музей однієї книги *Музей «Кобзаря» Т. Г. Шевченка*, куди А. передав понад тисячу книжок Шевченка, зокр. примірник першого вид. «Кобзаря» (1840) та альм. «Ластівка» (1841). А. сприяв створенню музею Шевченка у школі № 96 м. Харкова.

Літ.: *Lopatin N.* A 100 «Kobzar» Collection of a Worker // Commission of the Ukrainian SSR for UNESCO: Bulletin. 1983. № 2; *Михайлин І. Л.* Збирач скарбів духовних. Х., 1985; *Музей* «Кобзаря» Т. Г. Шевченка: Путівник. Черкаси, 2004.

Олесь Федорук

АРТЕ́МЕНКО Костянтин Григорович (25.02.1925, с. Хомівка, тепер Радомишльського р-ну Житом. обл. — 7.10.2006, Київ) — укр. актор і режисер. Заслужений артист Української РСР (1964). Закінчив 1950 Київ. ін-т театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого (курс В. Вільнера), 1964 — Вищі режисер. курси в Москві. Працював у Чернів. укр. муз.-драм. театрі ім. О. Кобилянської (1950—68; з 1965 — гол. реж.), 1969—78 — реж. Київ. театру оперети. У 1961 у Чернів. укр. муз.-драм. театрі ім. О. Кобилянської здійснив постановку власної сценічної ред. (у співавт. з М. Андрієвич; опубл. у кн.: «“Кобзар” на сцені: Драматичні твори за Т. Г. Шевченком». К., 1963) драми М. *Кропивницького* «Титарівна» (за мотивами однойменної поеми Шевченка; художник О. *Плаксій*, композитор О. *Радченко*). Поставив цю драму в Рівнен. (1972) та Полтав. ім. М. В. Гоголя (1980) муз.-драм. театрах. А. знявся в епізодах у к/ф «Сон» (реж. В. *Денисенко*, 1964, Київ. кіностудія худож. фільмів ім. О. П. Довженка).

К. Артеменко

Літ.: *Сулятицький Т. В.* Чернівецький український музично-драматичний театр імені Ольги Кобилянської: Нарис історії. Чернівці, 2004.

Леонід Барабан

АРХАЇ́ЗМИ (грец. ἀρχαῖος — стародавній) — слова, що є давніми, кол. назвами реалій і вийшли із заг. вжитку, а їх заступили ін. синонімічні лексичні одиниці. Як стилістичний засіб А. традиційно використовують у худож. л-рі для відтворювання істор. реальності й тогочасної мови героїв, для надання мові урочистості, піднесеності, для характеристики негативних явищ, як засіб створення іронії, сатири та сарказму. У поезії Шевченка різні худож. функції виконують власне лексичні А.: вертоград (сад), чертог (палац), ретязь (ланцюг), оливо (олівець), лиця (щоки), вої (вояки), ланіти (щоки), живот (життя), пря (спір), глаголи (слова, мова), Царград, Цареград (Стамбул), лексико-словотвірні А.: возлісся (узлісся), подружіє (подружжя, подруга), правдолюбіє (правдолюбність), телець (теля), возвістити (сповістити), возвеселити (звеселити), воспівати (оспівувати); лексико-фонетичні А.: врата (ворота), враг (ворог), глава (голова), древо (дерево), злото (золото); семантичні А.: подлий (незнатний), позорище (видовище), витати, вітати (бути присутнім де-небудь), товариш (старшинське козацьке звання). Серед А., які використовував Шевченко, значну частину становлять *церковнослов'янізми*, зокр. ті, що їх поет створив за лексично-словотвірними взірцями давньоруської мови.

А. є органічним елементом у Шевченкових творах, що мають жанрові ознаки молитви, гімну, а також у подражаніях і переспівах Біблії («Молитва», молитви Яна Гуса в «Єретику» і молодого неофіта в поемі «Неофіти», «Гімн черничий», «Ісаія. Глава 35 (*Подражаніє*)», «Подражаніє Ієзекіїлю. Глава 19», «Осія. Глава XIV. *Подражаніє*»). Для збереження стилістики першоджерела в переспівах зі «Слова о полку Ігоревім» Шевченко використовує лексичні й лексико-словотвірні А., напр.: «В Путивлі-граді вранці-рано», «— Полечу, — каже, — зигзицею», «Рукав бобровий омочу <…> / Омию кров суху́ , отру / Глибокії, тяжкії рани...», «На вої любії мої, / На князя, ладо моє миле», «Моє веселіє украв» («Плач Ярославни»); «В степу, в незнаємому полі, / Середи землі половецької», «Поникли Ігореві стязі» («З передсвіта до вечора»). Стилізаційну функцію виконує семантичний А. «пригода» у словосполученні «на пригоду» (на допомогу): «То повертає / Той Ігор військо на пригоду / Тому буй-туру Всеволоду» (там само). У переспівах поет вдається до архаїчної форми звертання давніх русичів до богів — господине (ця форма збереглася з дохристиянських часів, коли слів «господь» і «господин» не розрізняли): «— Вітрило-вітре, господине! / Нащо ти вієши, несеш» («В Путивлі-граді вранці-рано»), «— Вітрило-вітре мій єдиний, / Легкий, крилатий господине!», «Святий, огненний господине!» («Плач Ярославни»).

У поезіях, де простежується відгомін козацького літописання, привертають увагу функціонально навантажені книжні мовні одиниці — лексичний А. «єси», що увиразнює авторську іронію, спрямовану на персоніфікований образ: «Чигрине, Чигрине, / Мій друже єдиний, / Проспав єси степи, ліси / І всю

Україну» («Чигрине, Чигрине»); лексико-словотвірні А.: нарожденний, посланіє, незрящий («І мертвим, і живим») — перші два А. підкреслюють давню жанрову традицію, третій А. автор використовує для створення сатиричної тональності розповіді; лексиколізована архаїчна форма «єлико мога» — для посилення метафоризації зображуваного: «Виступили з-за лиману / З турками татари. / Із Полісся шляхта лізе, / А гетьман-попович / Із-за Дніпра напирає — / Дурний Самойлович. / З Ромоданом. Мов та галич, / Вкрили Україну, / Та й клюють єлико мога…» («Заступила чорна хмара»). Давньоукр. А., навіяні літописами, несуть у творах Шевченка різне худож. навантаження: увиразнюють авторське застереження відступникам: «Умийтеся! образ Божий / Багном не скверніте» («І мертвим, і живим»); підсилюють уїдливо-саркастичну характеристику земляків із психологією меншовартості: «Колись будем / І по-своєму глаголать, / Як німець покаже / Та до того й історію / Нашу нам розкаже, — / Отойді ми заходимось!..» (там само); надають переконливості авторським закликам пізнати справжню історію України: «Прочитайте знову / Тую славу. Та читайте / Од слова до слова, / Не минайте ані титли, / Ніже тії коми, / Все розберіть…та й спитайте / Тойді себе: що ми?../ Чиї сини? яких батьків?» (там само). По-різному реалізовує Шевченко семантику офіційно-шанобливого почесного називання укр. гетьманів і польс. панів — ясновельможний; пор. позитивний зміст контексту: «А ясновельможний, на воронім коні, / Блисне булавою — море закипить…» («Гайдамаки»), іронічну оцінку конфедератів у прямій мові персонажа: «“Жартувать, / Чи що, ти хочеш?” / “Я? З панами? / Крий Боже! Зараз, дайте встать, / Ясновельможні (нишком — свині)”» (там само), різко негативну оцінку діяльності тих укр. гетьманів, які служили не своєму народові, а сусіднім королям і царям: «…ось що / Ваші славні Брути: / Раби, подножки, грязь Москви, / Варшавське сміття — ваші па́ни / Ясновельможнії гетьмани» («І мертвим, і живим»).

Особливого худож. ефекту досягає Шевченко шляхом зіткнення в тому самому творі піднесених А. зі зниженою лексикою («Давидові псалми», «Пророк», «Подражаніє Ієзекіїлю. Глава 19», «Осія. Глава XIV. *Подражаніє*» та ін.). Поєднання А. з розмовною лексикою, побутовізмами, стилістично зниженими оцінковими словами надає поетичному висловленню усномовної експресії та забарвлює його авторською емоційністю: «Старенька сестро Аполлона, / Якби ви часом хоч на час / Придибали-таки до нас, / Та, як бувало во дні они, / Возвисили б свій Божий глас / До оди пишно-чепурної, / Та й заходилися б обоє / Царів абощо воспівать» («Царі»).

Як стилістичний засіб А. в поезії Шевченка виконують різнорідну роль — стилізаційну, емотивно-експресивну, використовуються як засіб характеристики. Див. також *Біблеїзми*.

Літ.: Деркач А. Г. Функції слов'янізмів у лексиці Шевченка // Наук. зап. Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка: Зб. філол. ф-ту. К., 1939. № 1; *Дзира Я.* До питання про джерела архаїзмів у мові творів Тараса Шевченка // Укр. мова і л-ра в шк. 1961. № 5; *Сімович В.* Дещо про Шевченкову архаїзовану мову // *Сімович В.* Українське мовознавство: Розвідки й ст. Оттава, 1984. Т. 2; *Струмінський Б.* Шевченко і церковнослов'янська мова // *Світи 2001*.

Віталій Жайворонок

«АРХА́НГЕЛЬСЬКИЙ СОБО́Р У НИ́ЖНЬОМУ НО́ВГОРОДІ» (тонований папір, олівець, сепія, білило, 16,5 х 31,2) — малюнок Шевченка, виконаний 11—12 жовт. 1857 у *Нижньому Новгороді*. На ньому внизу олівцем авторський напис: «*N. Архангельскій Соборъ*», на звороті аркуша, де наклеєно малюнок, чорнилом ін. авторський напис: «*N. N. Архангельскій Соборъ построенный въ XIV столетіи*», ліворуч угорі ін. рукою олівцем: «Писано в Нижнем. 11 октября 1857. Въ Дневникѣ [12 окт.] сказано, что этот собор построен в 1227 году в княженіе Юрія Всеволодовича»; унизу тією ж рукою над автографом митця: «подпись Шевченка». Зберігається у НМТШ (№ г—602). Собор споруджено у 13 ст., відбудовано у камені 1359, його верхню частину перебудовано й орнаментовано 1624. Із запису в Щоденнику 12 жовт. 1857 відомо, що Шевченко напередодні почав малювати собор із вікна казарми навч. карабінерського полку: «Окончил вчера начатый рисунок Архангельского собора. Оригинальное, красивое и самое древнее, прекрасно сохранившееся здание в Нижнем Новгороде» . Споруду з характерним шатровим покриттям і орнаментальним декором відтворено олівцем шанобливо й уважно, легко тоновано сепією, яскраве освітлення відображено білилом.

Малюнок під назвою «Вид церкви и площади в Нижнем Новгороде» уперше згадано у ст.: *Гор-*

Т. Шевченко. Архангельський собор у Нижньому Новгороді. Тонований папір, олівець, сепія, білило. 1857

ленко 1888, с. 83; він був у зб. творів, що на той час належали В. *Лазаревському*. Уперше репрод. 1928 в журн. «Всесвіт» (№ 11). Експонувався 1929 на Виставці творів Шевченка в Чернігові. Зберігався у родині Лазаревських, 1898 його придбав В. *Тарновський* (молодший), відтак твір надійшов до ЧМТ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 15.

Літ.: Гольдман К., Евстигнеев А. Вокруг наследства Т. Г. Шевченко // *Тарас* Шевченко в Н[ижнем] Новгороде. Горький, 1939.

Ірина Вериківська, Надія Прокопенко

АРХЕОЛОГІ́ЧНІ НОТА́ТКИ — так публікатори свого часу назвали записи Шевченка про археол. пам'ятки, старовинні будівлі та про знайдені в них церк. начиння, писемні твори, ін. предмети. Записи було зроблено за дорученням *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* (Київської археографічної комісії) під час відрядження в жовт. 1845 — квіт. 1846 до Полтав. та Черніг. губ. Автограф — ІЛ. Ф. 1. № 112. Уперше надрук. М. *Новицьким* у журн. «Україна» (1925. Кн. 1/2. С. 66—72) без відтворення напису на львів. Євангелії. Офіційно співробітником Київ. археографічної комісії Шевченко став 10 груд. 1845, того ж року він двічі їздив у відрядження на Лівобережну Україну, а згодом і в ін. місцевості. Зміст Шевченкових записів відповідав тому розумінню археології як науки, що склалося на серед. 19 ст.: її предметом вважали всі пам'ятки історії та культури від найдавнішої доби до 17—18 і навіть поч. 19 ст. — архіт., мист., етногр., писемні тощо (згодом вони стали об'єктами вивчення ін. наук. дисциплін). Тривалий час єдиним свідченням археол. досліджень Шевченка були замальовки пам'яток архітектури й окремих предметів, а також згадки в літ. творах, аж поки автограф А. н. не виявили в архіві Департаменту поліції в Петербурзі.

Текст, що дійшов до нас, — лише частина звіту поета про результати його відряджень. В А. н. подано стислі відомості про *Переяслав*, його цитадель — т. зв. дитинець, заснований князем *Володимиром* наприкінці 10 ст. Описано церкви Успіння Богородиці (пов'язана з Переяславською угодою), а також *Михаїла* (за переказом, кол. монастир 11 ст.). Шевченко пише про соборну церкву Вознесіння, збудовану коштом І. *Мазепи*, згадує культові речі, що зберігаються в церквах (лампади, чаші, хрестики й ін.), та Євангелія, зазначаючи, хто і коли їх подарував. Особливий

Т. Шевченко. Потир із церкви с. Монахин. Папір, олівець. 1846

Т. Шевченко. Михайлівська церква в Переяславі. Папір, акварель. 1845

інтерес викликає в нього Євангеліє з семінарської б-ки. Обізнаний з л-рою, Шевченко посилається на ст. О. *Бодянського*, який першим описав цю, добре нині знану пам'ятку — Пересопницьке Євангеліє (на ньому складають присягу Президенти України). Шевченко вперше прочитав і відтворив в А. н. напис на Євангелії про те, що його придбано й оновлено коштом І. Мазепи та подаровано семінарії 1701. Пересопницьке Євангеліє зберігається в НБУВ.

Дослідник фіксує археол. пам'ятки, виявлені на північ од Переяслава, зокр. кургани, відомі під назвами Трибратніх могил, Богданової могили. Поет сприймав їх як пам'ятки боротьби козацтва за незалежність; насправді ж ці кургани, найімовірніше, є скіфськими похованнями (серед. 1 тис. до н. е.). Шевченко звертає увагу на «бесконечный вал» поблизу Переяслава, «неизвестно когда и для чего построенный». Тепер відомо, що йдеться про один із численних Змійових валів — насипів оборонного призначення, досить поширених на території Середньої Наддніпрянщини, час спорудження яких досі остаточно не з'ясовано. Шевченко першим описав ці давні земляні укріплення. Вірогідно, цегла, яка видалася йому слідами кам'яної будівлі в Телепні (одному з укріплень), — це рештки виварювальної печі. Шевченко перераховує кілька таких укріплень між *Березанню* та *Яготином*, *Пирятином*, *Хоролом* і *Миргородом*, наводить легенди, пов'язані з їхніми назвами. Тут поет побачив об'єкти, які не мали тоді належного визначення. Це так звані майдани — залишки великих курганів, розритих із метою добування селітри для виготовлення пороху. Починаючи з 16 ст. селітродобування, особливо з великих курганів, стало одним із найважливіших промислів на Лівобережній Україні.

Дорогою до *Лубен* Шевченко звернув увагу на новозбудовану церкву на місці, де, за легендою, вбили князя *Бориса*. У Лубнах зафіксував укріплення

у вигляді земляного валу, давньорус. у своїй основі. Укріплення в містечку *Лукім'ї* (нині село Оржицького р-ну Полтав. обл.), що його описав Шевченко, вірогідно, було давньорус. городищем. Шевченко відзначив невелике укріплення на північ від с. Солониць (у нотатках — Солонці), де було видано полякам зрадженого козацькою старшиною С. *Наливайка*. Понад 40 майданів — розритих курганів різних розмірів, названих укріпленнями, — завважив Шевченко на узвишшях поблизу Миргорода.

Значну увагу дослідник приділив давнім пам'яткам *Чернігова*. Згадав цитадель, найдавнішу укріплену частину міста, подав короткі відомості про його архіт. пам'ятки, назвав Спасо-Преображенський собор (збудований між 1026 і 1036) — одну з найвидатніших і найдавніших пам'яток давньорус. архітектури, що збереглася до нашого часу. Навів деякі дані про Борисоглібську церкву (помилково посилаючись на літопис *Нестора*), церкву Параскеви П'ятниці (11—13 ст.), Успенський собор Єлецького монастиря (1060), Троїцький собор та ін. Окремо відзначено пам'ятки Болдиної гори: курган, у якому, за легендою, було поховано княжну *Черну* (в А. н. «Чарна — или Цорна»), будинок семінарії з б-кою, що раніше належав П. *Полуботку*. Опис церков Переяслава та Чернігова Шевченко доповнив стислими істор. відомостями про них. Відчутна стурбованість дослідника станом їх збереження, зокр. з приводу погано виконаних реставраційних робіт, якими спотворено ці пам'ятки архітектури.

А. н. свідчать про широку зацікавленість поета й художника істор. минулим лівобережного Середнього Подніпров'я, його розмаїтими різночасовими пам'ятками. Шевченко перший описав деякі з археол. пам'яток цієї території, поклавши своєю працею поч. їх дослідженню в наступні роки.

Літ.: Забіла Я. П. Автографи і нові твори Т. Г. Шевченка, знайдені в архиві Департамента Поліції // Україна. 1907. Кн. 3. № 7/8; *Новицький М.* Шевченко в процесі 1847 р. і його папери // Україна. 1925. Кн. 1/2; *Шовкопляс І. Г.* Короткий коментар до «Археологічних нотаток» Т. Г. Шевченка // *НШК 27*; *Шовкопляс Г. М., Шовкопляс І. Г.* За покликом серця: Пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1990; *Фісун В. В.* Суб'єктивно-емоційний погляд Тараса Шевченка на археологічні розкопки в Україні // *ШСт [2].*

Іван Шовкопляс

АРХЕОЛО́ГІЯ і Шевченко. Серед багатьох уподобань і захоплень Шевченка, поряд із поезією та живописом, помітний інтерес до старожитностей взагалі й А. зокр. Цій зацікавленості, безумовно, значною мірою сприяв той факт, що поет народився і виріс у Середній Наддніпрянщині, котра багата на пам'ятки різних епох — від глибокої давнини до пізнього Середньовіччя: численні могили, появу яких народна уява пов'язувала з козацтвом, Змійові вали і городища, старовинні храми і печери, перекази і легенди про які він чув змалечку. Під А. в серед. 19 ст. тогочасна наука розуміла не лише власне археол. пам'ятки та рухомі артефакти, а й пам'ятки архітектури, мист-ва, л-ри, фольклору та етнографії. Саме так сприймав А. і Шевченко, ретельно фіксуючи всі згадані феномени; його автор-розповідач повісті «Музыкант» «прощался с почтеннейшим педагогом, прося его для пользы науки записывать все, что касается археологии» (3, 206).

Уже під час першої подорожі Україною (квіт. 1843 — лют. 1844) поет почав малювати етюди до майбутнього альб. офортів «Живописная Украина», про що у жовт. 1844 листовно повідомив *Товариство заохочування художників*: «Желая более сделать известными достопримечательности родины моей, богатой воспоминаниями историческими и резко отличающейся от других народным бытом настоящего времени, я предпринял издание, названное мною "Живописная Украина"» (6, 227). Уже до першого випуску цього альб. (1844) увійшли шість його офортів, зокр. присвячений подіям у *Чигирині* 1649 (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 7, кн. 1. № 91) та зображення Видубецького монастиря в Києві (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 7, кн. 1. № 97).

Наприкінці квіт. 1845 Шевченко вирушив у другу подорож Україною (тривала до його арешту на поч. квіт. 1847), під час якої відвідав Волин., Київ., Поділ., Полтав. та Черніг. губ., обстеживши, замалювавши й описавши значну кількість пам'яток історії та культури, насамперед архіт. та археол. У першій пол. черв. 1845 за дорученням *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* він поїхав на Лівобережну Україну, побувавши у *Прилуках*, *Густині*, у Мгарському монастирі біля *Лубен*, у *Полтаві*, *Ромнах*, *Переяславі* й близьких селах — *В'юнищі* й *Потоках*, у Чигирині, відвідав і *Холодний Яр*, Мотронинський монастир, с. *Суботів*, рідні *Кирилівку* і Зелену Діброву, *Миргород*, *Мар'янське*, *Ісківці*, *Яготин*, *Мойсівку*, *Ніжин*, *Чернігів*, *Седнів* і у 20-х числах квіт. 1846 повернувся до Києва. 21 верес. Шевченко одержав доручення від ген.-губ. Д. *Бібікова* вирушити в різні місця Київ., Поділ. та Волин. губ. із завданням: зібрати народні перекази про історію різних місцевостей, пісні, оповідання; змалювати прикметні кургани й урочища і записати місцеві перекази про них; оглянути й описати монументальні пам'ятки й старі будови; збирати писемні пам'ятки; змалювати заг. вигляд Почаївської лаври, краєвид з її тераси, внутрішній вигляд храму (*Документи*, с. 78. № 172). Під час цієї подорожі, що тривала до кін. жовт., Шевченко побував у Брацлаві, *Кам'янці-Подільському*, *Житомирі*, *Почаєві*, *Вишнівці*, на полі битви під *Берестечком*.

Окрім того, він брав безпосередню участь в археол. розкопках курганів Переп'ятихи і Переп'яту,

розташованих між містами *Васильковом* і *Фастовом* на Київщині, які проводила у 1845—46 експедиція археографічної комісії під проводом М. *Іванишева*, замалював окремі етапи розкопок та різні знахідки.

Наслідком цієї роботи були *Археологічні нотатки* — істор.-археол. записи, що їх зробив Шевченко в жовт. 1845 — квіт. 1846 за дорученням археографічної комісії (автограф, хоча й не в повному обсязі, зберігається в ІЛ. Ф. 1. № 112). В Археологічних нотатках уміщено відомості про городища, кургани, стародавні храми та окремі предмети старовини з *Березані*, *Городні*, Лубен, Миргорода, Переяслава, *Пирятина*, *Хорола*, Чернігова, Яготина та ін. міст і містечок України, згадки про народні перекази й легенди. Значно більше таких згадок у Шевченкових повістях «Музыкант», «Наймичка», «Варнак», «Капитанша», «Княгиня», «Близнецы», «Прогулка с удовольствием и не без морали». Так, у повісті «Наймичка» Шевченко описує відомий Ромоданівський шлях (з *Кременчука* до Ромен), з численними могилами та майданами обабіч нього; у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» згадує городище побл. с. *Великий Листвен*, де, як він вважав, «Мстислав Удалой резался с единоутробным братом своим Ярославом», — свідченням чого є «небольшое земляное четырехугольное укрепление» (4, 265); у повісті «Княгиня» описує хату Розумовських у *Лемешах* і храм Різдва Богородиці в *Козельці*, споруджений Наталією Розумихою (*Розумовською*; 3, 157) та ін.

У поетичних творах Шевченко часто звертає увагу на давні кургани-могили (поеми «Гайдамаки», «Іван Підкова», «Тризна», «Чернець», «Буває, в неволі іноді згадаю»; вірші «За байраком байрак», «До Основ'яненка» та ін.). Так, у поемі «Іван Підкова» він зазначив, згадуючи славну минувшину України: «Минулося — осталися / Могили на полі». У вірші «За байраком байрак» поет недвозначно пов'язує степові могили з історією козацтва: «За байраком байрак, / А там степ та могила. / Із могили козак / Встає сивий, похилий».

Зображення пам'яток історії та культури становлять вагому частину малюнків, ескізів та начерків з його відомих альб. (зберігаються в ІЛ; див. *Альбоми Шевченка*). Серед них — зображення археол. пам'яток (начерки могили Переп'ятихи, малюнки «Чумаки серед могил», «Коло Седнева», «Аскольдова могила» тощо), церк. («В Густині. Церква Петра і Павла», «Михайлівська церква в Переяславі», «Богданова церква в Суботові», «Церква Всіх Святих у Києво-Печерській лаврі», «Видубецький монастир» та ін.) та світської архітектури («Богданові руїни в Суботові», «Будинок Мазепи в Батурині», «В Потоках», «Васильківський форт у Києві» та ін.), пейзажі («Київ з-за Дніпра», «Чигирин з Суботівського шляху», «Сільське кладовище», «Коло Канева» та ін.).

Літ.: *Левицкий О*. Археологические экскурсии Т. Г. Шевченко в 1845—1846 гг. // *КС*. 1894. № 2; *Іванцов І. О*. Т. Г. Шевченко і археологія // *Пам'яті* Т. Г. Шевченка: Зб. ст. до 125-ліття з дня народження. К., 1939; *Кордуба М*. Т. Шевченко як краєзнавець і археолог // *Шевченко Т*. Повне вид. тв.: У 11 т. Чикаго, 1959. Т. 5; *Шовкопляс Г. М., Шовкопляс І. Г*. За покликом серця: Пам'ятки історії та культури в житті та творчості Т. Г. Шевченка. К., 1990; *Брайчевський М*. Тарас Шевченко й історико-культурна спадщина українського народу // *Світи* 1991; *Фісун В*. Суб'єктивно-емоційний погляд Тараса Шевченка на археологічні розкопки в Україні // *ШСт [2]*.

Володимир Коваленко

АРХЕТИ́ПИ Шевченка. І. 1. Вступ. Архетип (від грец. ἀρχή — поч., походження і τύπος — відбиток, форма, зразок) — першовзір; у юнґівському психоаналізі — базова складова колективного та індивідуального несвідомого, міфічного й реліг. мислення. Крім згадок у нечисленних попередніх працях (зокр. Ю. *Луцького*), досі не було комплексного, наук. обґрунтованого обговорення ролі та функції А. у Шевченка, по суті, проблема залишається неторканою, хоча вона є центр., бо моделює основні структурні, психологічні та композиційно-наративні пласти Шевченкової творчості, особливо поезії.

Теорія А. бере поч. від праць психоаналітика й мислителя К.-Ґ. Юнґа (1875—1961) (див.: *Jung C.-G*. The Archetypes and the Collective Unconsciou // *Jung C.-G*. The Collected Works. Princeton; N.-J., 1959. Vol. 9. Part 1; *Jung C.-G*. Aion: Researches into the Phenomenology of the Self // *Jung C.-G*. The Collected Works. Vol. 9. Part 2; *Jung C.-G*. Symbols of Transformation // *Jung C.-G*. The Collected Works. Vol. 5). Тези Юнґа протягом років зазнавали певної еволюції, зокр. стосовно того, як співвідносяться поняття А. із примордіальними (первісними) образами, щодо онтологічного статусу А., залучення А. до аналізу різних видів людської діяльності тощо. Термін А. існував до Юнґа, сам науковець співвідносив його з платонічними ідеями, а поняття А. запозичив у Псевдо-Діонісія Ареопагіта (див. про це: *Jacobi J*. Complex — Archetype — Symbol in the Psychology of C.-G. Jung. Princeton, 1959. P. 34). Але осмислення, планомірне й теоретичне застосування А. пов'язані саме з юнґівським (та постюнґівським) психоаналізом (див. зокр.: *Bodkin M*. Archetypal Patterns in Poetry // Psychological Studies of Imagination. London, 1934. № 14). Уже від 1930-х (спершу в англо-амер. критиці, а згодом і ширше) концепція А. і т. зв. архетипна критика набули в літературознавстві усталеної екзегетичної традиції, яка в укр. науці, на жаль, малознана.

Гол. тези юнґівського осмислення А. відомі. За Юнґом, «архетипи можна вважати фундаментальними складовими свідомості, що закорінені в глибині психіки <…>. Це засоби, котрі уможливлюють дію, а водночас це образи та емоції. Архетипи успадковуються разом зі структурами мозку і становлять, до речі, його психічний вияв» (див.: *Jacobi J*. Complex — Archetype — Symbol in the Psychology of C.-G. Jung. P. 37). А. моделюють наше психічне життя, наші інстинкти, емоції, перцепції. Вони існують як в індивідуальному, так і в колективному несвідомому, «поширюються не тільки через традиції, мови, міграції, але також можуть виникати спонтанно, де-небудь, будь-коли і без жодного зовнішнього впливу. Це означає, що у психіці кожної людини існують форми неусвідомлювані, але активні — живі предиспозиції, ідеї в платонічному сенсі, котрі формують наші думки, почуття і дії і постійно впливають на них» (*Jung C.-G*. Psychological Aspects of the Mother Archetype // *Jung C.-G*. The Collected Works. Vol. 9. Part II. P. 79).

Поняття колективного несвідомого (das Kollektive Unbewusste), яким Юнґ збагатив психоаналітичну думку (раніше бачилося лиш індивідуальне), спричинило розрив із ученням З. Фройда і викликало у сцієнтистично налаштованого наук. істеблішменту скепсис, що триває і досі. Це поняття також відкрило вихід на багатобічне й плідне дослідження ряду культурних та культурно-істор. явищ, зокр. в етнології, вивченні фольклору, в т. ч. казок, ритуалів і передусім міфу. Підтверджуючи універсальність людської уяви й символіки, поняття колективного несвідомого уможливлює й стимулює нові типологічні та порівняльні дослідження А., котрі складають своєрідний комплекс основних, постійно відновлюваних мотивів, топосів та образів, стають тим пластом, у якому колективне несвідоме співдіє або перегукується з індивідуально-психологічним. У Шевченка і міфічний вимір (як код, як модус мислення та символізації), і психологічний вимір (знову як код і модус символізації, а також як стратегія щоденного мислення і дій, як есенційна — сутнісна — інтроспекція) глибокі та місткі, вельми сильно представлені, але дуже слабо досліджені. Тимто поняття А. і, зокр., його текстуальна присутність стають засобом, користуючись яким можна плідно й передусім системно розглядати символіку та структурування, а також і взаємодію обох кодів — як міфічного, так і індивідуально-психологічного.

I, 2. За Юнґом, А. всюдисущі, універсальні, адже йдеться про набутки людського досвіду від початків роду. Хоча найголовніші, найпомітніші й найчастіше обговорювані А. складають лише певний ряд, напр., матері, батька (що вливається в поняття Бога та Його образ), дитини (як і два перші, цей А. має розгалуження, у т. ч. й Святе Дитя, дитя природи, сирота і т. п.) та ін., але потім ці А. переходять до ряду більш специфічних, однак і надалі універсальних А. (напр., учителя, священика/жерця, короля/царя, юродивого, трікстера та ін.), які, видозмінюючись у різних культурах, створюють багатющу гаму літ. постатей, типів. Коментуючи думку Юнґа, Й. Якобі постулює, що А., власне, встановлюють ієрархічний порядок — від найбільш есенційних і примордіальних, котрі насвітлюють «фундаментальні прикмети людського роду», до більш специфічних — таких як, напр., європ., або вужче — нордичні, а потім нац., етнічно базовані, аж до специфічно локальних. Звісно, з посиленням специфічності чи локальності знижується заряд психічної енергії А., вагомість значення і сила нумінозності (*Jacobi I*. Complex — Archetype — Symbol in the Psychology of C.-G. Jung. P. 56—57; нумінозність від лат. numen — божество, святість; див. про це ширше — II, 7). По суті, кількість А. невичерпна;ураховуючи чисельність і багатогранність культур і, зокр., здатність людини творити й переформульовувати символи, будь-який важливий момент або типаж має потенційну можливість перетворитися на А. До того ж природа А. іманентно біполярна, що віддзеркалює «загальну суперечливість і контрапунктність психічного життя» (Там само. С. 65). За Юнґом, «усі А. мають свою позитивну, привабливу, світлу сторону, спрямовану вгору, але водночас мають і ту, що спрямована донизу, почасти як щось негативне й відразливе, а почасти як щось хтонічне» (Там само). Як це бачимо в поезії Шевченка, мати може перетворитися на відьму (див. далі).

Протеїчність А. цим не вичерпується. Такі центр. для Юнґа психологічні структури, як самість (das Selbst, або душа), аніма й анімус, тінь (їй належить вельми важлива роль у Шевченковій творчості, зокр. в поезії), мають виразне архетипне значення і сутність. До того цілий ряд подій або в індивідуальному, або в колективному плані (або водночас в одному і другому) теж мають архетипну форму й значення — такі, як народження, смерть, вінчання, розлука, сотворіння світу, кінець світу/апокаліпсис тощо. Тим, звісно, істотно розширюється діапазон охопленого матеріалу і зростає його складність, але й тут закладено плідність і продуктивність цих структур. Найголовніше (і то вже зафіксовано в дослідженнях, напр., школи архетипної критики) — це усвідомлення, що А. не статичні моменти чи топоси і тим паче не ілюстративний матеріал. Аналогічно до ролі А. у людській психіці (як це доводив Юнґ), вони — саме те, що організовує весь твір, установлює базисні сюжети («узори» або «ходи», тобто patterns) його розвитку,

визначає наративні стратегії та символічні цінності, вирішує його значущість і гештальт. Уже навіть перелік тих архетипних сюжетів та образів, що їх досліджує М. Бодкін, — такі, як перенародження (в поезії Колріджа), небо і пекло, сходження до пекла (у *Верґілія*, *Данте*, *Мільтона*), образ жінки (у Мільтона, Данте, *Ґете*) тощо, — вказує на їхню глибинність, тобто психокультурну закоріненість, і водночас на поширеність у різних культурах і періодах (пор.: *Bodkin M*. Там само). Для Н. Фрая А. та архетипні сюжети разом із міфологією і міфопоетичною творчістю визначають ключові, передусім жанрові, модальності л-ри як такої (див.: *Frye N*. Anatomy of Criticism. Princeton, 1957; укр. пер. у кн.: *Слово*. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. Л., 1996).

I, 3. У контексті творчості Шевченка А. слід розглядати як базисний символічний і наративно даний чинник, або код, що означує його поезію. І саме поезію, бо проза та образотворчий доробок не містять такого згущення символічних засобів, такої компресії психічної енергії та заряду інтроспекції й не мають виходу на міфічне мислення (у т. ч. й на акцентування постаті пророка, який також належить до істинних, еталонних А.), що його надає, майже без виїмку, Шевченкова поезія. Щоправда, прочитання Шевченкової прозової та мист. творчості з метою пошуку наявності або відгомону А. і можливе, і корисне, але залишиться поза цією статтею.

II. Колективні архетипи: міфопоетичний код

II, 1. Для контекстуалізації питання варто коротко згадати ті моменти, постаті або топоси (переважно з поезії Шевченка), котрі обговорювалися власне як А.; майже завжди їх розглядали номінально (а не функціонально або структурно) і статично, тобто, власне, як атрибутику Шевченкового поетичного світу, як набір топосів, хай і важливих. Чи не першою спробою порушити питання А. у Шевченка — і саме в контексті юнґівської теорії (взоруючись на пошуки архетипних сюжетів, здійснені західними дослідниками) — стала праця Ю. *Луцького* «Архетип байстрюка у поезії Шевченка» (1970; укр. перекл.: *Збірник* Харків. істор.-філол. т-ва. Х., 1993. Т. 1. С. 105—110), у якій коротко й пунктирно окреслено функціонування названого А. в поезії Шевченка. Попри певні недоліки, праця вперше системно порушує питання А. До того в дусі тої ж архетипної критики, яка тоді процвітала на Заході, Луцький постулює (здебільш імпліцитно), що А. не статична «річ», а явище, подібне до процесу. Дослідник також нагадує про потребу враховувати передісторію А. і виводить її від ранніх спроб системно осмислити Шевченкову народність, з'ясувати, як це бачимо в М. Сумцова (*Сумцов Н. Ф.* О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко // *КС*. 1896. № 2. С. 210—228), основні теми й мотиви, що de facto служать як первісні образи й певною мірою як до-теоретичне чи до-юнґівське формулювання питання, своєрідний А.-без-А. (тобто А. без психоаналізу).

II, 2. Прямі посилання на А., що останнім часом поширюються, передусім в інтернеті, не набагато ригористичніші й рідко або майже ніколи не заторкують найосновнішого — питання психологічного виміру та дії (і взаємоперетікання) індивідуального та колективного несвідомого. Також помітна тенденція — не менше засвідчена в заг. дискурсі — як наук., так і публіцистичному, — співвідносити А. передусім з укр. етнонац. сферою, з укр. світобаченням, менталітетом тощо. Таке співвіднесення, хоч би яке зрозуміле в сьогоднішній соціополіт. ситуації, до аналізу Шевченкового А. здебільша вводить певну апорію і викривлює розуміння предмета. У тому психоаналітичному, культурологічному й теоретичному контекстах, про які тут ітиметься, А. не вимірюється лише колективним етнічним чи нац. досвідом. За своєю сутністю А. здатний сягати найглибшого, універсального пласта людського досвіду, хоча, звісно, включає колективну пам'ять вужчих, нац. та етнічних колективів. І не варт обмежувати, замикати сенс і функціонування А. на одному рівні, не враховуючи глибший, може, й істотніший. Як зауважує Якобі, тут існує певна ієрархія першого, другого, третього і т. д. порядку (див.: *Jacobi I.* Complex — Archetype — Symbol in the Psychology of C.-G. Jung. P. 56—57).

II, 3. Певну контекстуалізацію ролі А. у Шевченка вводить наше дослідження «Поет як міфотворець» (The Poet as Mythmaker: A Study of Symbolic Meaning in Taras Ševčenko. Cambridge, Mass., 1982; укр. перекл.: *Грабович Г.* Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. К., 1998. Посилання в тексті подаються за цим вид.), де в іншому ключі, ніж прийнято було в тодішньому шевченкознавстві, обговорювались як структури Шевченкового міфічного мислення, його міфопоетичного коду й міфічного бачення України, її долі (і людської долі взагалі), так і засоби та орієнтири самопроекції поета як носія міфу. Монографія не мала на меті комплексно і програмово досліджувати А., оскільки планувалося наголосити (заради сукупності й зосередження аргументів) на висвітленні міфічно-колективного рівня, питання ж авторового психологічного коду залишалось як завдання на майбутнє. Проте вивчити міф і міфічне мислення неможливо без виходу на А., адже вони — основні складові цієї модальності. Отож А., архетипні моменти й архетипні контексти в різних ракурсах у названій праці обговорювалися, напр., як архетипна подія, як архетипні постаті — кобзар (носій міфу),

Ярема Галайда (як архетипний представник ідеальної спільноти), Гус (архетипний мученик), Нерон (архетипний тиран-мучитель), Христос (архетипний спаситель) і т. п.; зокр., обговорювалася Шевченкова міфопоезія як мова А. та універсальних символів. Імпліцитно й експліцитно тут наголошено, що будь-який момент, зосібна той, який має колективну вагомість і закорінений у колективній пам'яті, може стати символом, а це, за теорією А., і є об'єктивною — видимою — базою А. Враховуючи базисний міфічний код Шевченкової поезії і те, що А., як твердить ціла широко розгалужена традиція міфічної та архетипної критики, це провідні елементи міфу, тобто його міфологеми, то вся тканина Шевченкової поезії може бути — мала би бути — зосереджена на А., есенційно відображати їх; за своєю символічною природою вона мусила би посідати особливу предиспозицію бачити — «вичакловувати» — А. Докладніше перепрочитання Шевченкової поезії, тут лише пунктирно запропоноване, підтверджує це з несподіваною чіткістю та силою. Також варто зазначити, що гол. структурні опозиції, обговорювані в названій праці (зокр., протиставлення світу батька, або суспільної структури, світові матері, або ідеальній спільноті) становлять ту основу, точніше — ту пружину чи механізм, котрі генерують ряд А. та архетипних ситуацій, наративних тем тощо і визначають чільні цінності й символічні завдання Шевченкової поезії.

II, 4. А. звично бачити передусім у персонажах, котрі присутні в різних Шевченкових наративах: жінка (мати, покритка і як антипод — відьма), козак, кобзар, байстрюк, москаль, варнак, сотник, генерал, цар (Володимир, Давид, Нерон), народний месник або праведник (Ярема Галайда, Іван Гус, Максим із «Москалевої криниці») та ін.; усе це, безперечно, зафіксовується у поезії Шевченка. Проте сама їхня наявність — лише поверхня явища, щось схоже на його надфеномен передусім тому, що наведений перелік лише частковий і відкритий до продовження (хоч і не безмежний). Важливішим є осмислення динаміки, ієрархій, перевтілень і комбінацій цих А., комплексів, до яких вони входять, та іпостасей, у яких вони варіюються.

У вимірі Шевченкового міфічного коду основна генерувальна матриця-пружина для різних постатей — це згадана опозиція між суспільною структурою та ідеальною спільнотою. З одного боку, у найбільш архетипному, тобто первісному та універсальному планах це і є опозиція між світом батька і світом матері. У реальному або істор. світі це опозиція між деспотією, імперським насильством і малими безборонними народами або народом як таким, просто людьми. Парадигматичною тут є поема «Кавказ» з її протиставленням Російської імперії народам Кавказу, але ця антитеза також помітно виявнюється в поемі «Єретик», де католицька церква, Священна Римська імперія і навіть «німота» протиставлені слов'янам, чехам, простому народові (поет двічі в цьому творі вживає формулу «прості люди», а раз лише «люди», також і «сироти») і де, врешті, Папа Римський та його кардинали протиставлені не лише Яну Гусові, мученикові за правду, а й Христові. Також архетипно — як опозиція не-людське/людське — бачиться ставлення Росії до України (тобто Імперії — до простих людей, до народу, до світу вдів і сиріт) у таких, сказати б, політ. (по суті, протополітичних) поемах, як «Сон — У всякого своя доля», «Великий льох», послання «І мертвим, і живим» тощо. Обидва антиподи — Імперія і прості люди, не-людське і людське — звісно, це А. Особливо важливо, однак, те, що, по-перше, не тільки ці полюси, а й саме протиставлення є архетипним явищем, тобто реалізацією бінарної опозиції добра і зла, людського і потворного, а по-друге, що воно становить структуру передусім міфічного коду, хоч і особистого, психологічного також. І така структура, тобто бінарна опозиція — добро/зло, правда/кривда, може генерувати великий ряд інших, похідних структур, наративних тем і мотивів тощо. Архетипну природу й багатопланову насиченість А. в засадничій для поезії Шевченка опозиції добро/зло, на жаль, не відзначив В. Пахаренко у статті, що ввійшла до зб. «Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка» (К., 2008).

Характерно, однак, — і помітне в усіх наративних поемах од «Катерини» до «Марії», але й не обмежується ними, — що опозиція між ідеальною спільнотою та суспільною структурою не статична, а навпаки, постійно артикулюється рухом або трансформаціями, котрі відбуваються на стику цих двох світів. По суті, цей рух і ці трансформації (персонажа передусім і в ньому символічно закодовані) постійно наголошують на правоті або вищості саме ідеальної спільноти (communitas) над світом суспільної структури, світом влади, майна, держави, рангів, авторитету і т. п. (див. докл.: *Грабович Г. 1998*. Розд. 3 і 4; зокр. с. 93—96 та ін.). У звичному, сказати б, нормальному плані — і в житті різних суспільств, напр., у різних ритуалах і в різних наративах, літ. сюжетах тощо, — це рух (реалізований знову-таки передусім у перипетіях героя) від світу суспільної структури до ідеальної спільноти; відтак — відповідно до класичного ритуалу — герой після очищення й відновлення повертається до структурованого світу, відновлює в ньому своє нормальне життя. А в Шевченка цей процес іде навпаки: наголошується, апофеозується завжди лише світ ідеальної спільноти, — у його поезії (у прозі ситуація набагато складніша) нема узаконення, апро-

бату, утвердження світу структури. У проекції такого світу, власне, закорінений сенс Шевченкового революціонізму, його бунтарства тощо. Одне слово, це і є провідний міфічний чинник Шевченкового світу — як також і те, що вихід із постійно наголошуваного стану маргіналізації та приниження бачиться лише в міленарній візії майбутнього. І найголовніша роль поета полягає у проповідуванні, реалізації або проекції стану прийдешнього спасіння (Там само. С. 164—168). Оскільки міф реалізує себе в А., і вони таким чином становлять його істинні міфологеми, рух або сюжет (pattern) постійного узаконення ідеальної спільноти також треба бачити як найосновніший, корінний А. Шевченкової поезії. Інакше кажучи, ідеальна спільнота і все, що з нею пов'язане, — питання маргіналізації та суспільного каліцтва, буття у стані жертви тощо, але водночас і особливе наближення до правди, людської автентичності та спасіння і, врешті, до святості (sacrum), — становить осердя Шевченкового світу (в семіотичному плані — його поч. стан) і виявнюється розповідною матрицею. За нею чи від неї потім реалізують себе наративно артикульовані, предметні символи (а заразом і пов'язані з ними сюжети) — оті покритка, байстрюк, сирота, москаль, варнак, кобзар та ін. Це і є ті похідні видимі А., що лежать на поверхні, котрі найбільше привертали увагу дотеперішніх дослідників. На цілості тих співвідношень також базується заг., хоч і не чітко усвідомлена концепція Шевченкової народності. Від цього, так би мовити, пра-взору (або пре-А.) потім постають і кінцева міленарна візія спасенного світу: «А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі» («І Архімед, і Галілей»), і висока роль самого поета — носія міфу з його силою вивільнення, бодісатви, пророка.

І міф, і його складові — А. проявляються у повному обсязі тільки тоді, коли Шевченкову поезію бачити цілісно, тобто враховувати її кульмінаційний, міленарний пласт, який, хоч і закладений структурами самого міфу й у ранній поезії також, проте повністю артикульований тільки в поезії пізнішій, післязасланчій. Варто нагадати, що як з ідеологічних крипто-марксистських, так і з традиційних (народницьких) міркувань в укр. критиці таке цілісне бачення Шевченкової поезії не наголошувалося, а навпаки, здебільша ігнорувалося, оскільки на передній план і взагалі в ролі іманентної сутності висувалися Шевченкове бунтарство, революціонізм тощо, у контексті яких моменти спасіння, святості (sacrum) узагалі були ніби й недоречні. Подібне половинчате бачення надихало різні полемічні виступи проти самої ідеї міфічного кодування поезії Шевченка (напр., згадка про таку чи таку істор. дату, постать або подію начебто мусила дискредитувати саму наявність міфічного мислення й міфічного коду).

І хоча топос/стан/А. сина (або синівства) присутній у цілому діахронному спектрі Шевченкової поезії, він, як видно з низки творів, майже всуціль, — а коли йдеться про афективно-катектичний рух цієї поезії (від збудження напруги до її зняття), то таки суцільно, — вписується в А. сироти/байстрюка. Це парадигматично представлено в поемі «Петрусь», де сільське «мале байстря» (ще й «погане») підноситься у статусі, символічно, а може, й фактично, осиновлюється і навіть мовби стає повноцінним членом світу суспільної структури: «Петра на волю одпустили, / Зимою в Київ одвезли, / І там у школу оддали, / І там чимало поповчили. / Вернувся з Києва Петрусь / Уже Петром і паничем» (рр. 94—99). Але таке підвищення статусу (зроблена кар'єра) — цілком нормальне в людських справах і центр. момент у різних наративах, зокр., напр., у жанрі роману виховання, — не присутнє *як **нормальний, санкціонований, самодостатній компонент*** у поетичному світі Шевченка: Петрусева названа мати (вона також жертва в цьому творі, але й різновид А. грішної/темної матері) отруює чоловіка-генерала (різновид А. батька/старого мужа), а Петрусь (цей мотив звучить і в «Москалевій криниці» й перегукується з творами «Якби тобі довелося» і «Юродивий» та ін.) бере на себе чужий гріх і як праведний мученик спокутує його («І поволік Петрусь кайдани / Аж у Сибір…», рр. 234—235).

Неминучість долі, своєрідна обробка поняття глибинної карми, закодована в різних А., підвладна тому заг., вище обговорюваному корінному, або макро-А., який означує світ України в її пороговому існуванні — світ знедолених, пригнічених і використаних, світ кривди й неправди. У такому світі універсальні А. (матері, батька, сина і т. п.) постійно зсуваються в бік тої деформації, яку породжує це суспільство: замість сина завжди буде байстрюк, замість матері — покритка, вдова, замість чоловіка — старий генерал, поміщик-ґвалтівник. І тільки візія спасенного майбутнього, також один із найосновніших, визначальних А. Шевченкової поезії (див.: «Ісаія. Глава 35», зокр. кінцеві рядки, від «Оживуть степи, озера» до «І пустиню опанують / Веселії села», або закінчення поезії «І Архімед, і Галілей» — «І на оновленій землі / Врага не буде супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі»), — візія міленарного раю утверджує: лише там і тоді можливий поворот до недеформованого, непід'яремного людського існування, яке, власне, й осовлюється в ключі істинно універсальному, глибинному, архетипному — син, мати, земля.

II, 5. Тенденція акцентувати А. (або, швидше, архетипність як таку) зовсім не обмежується в Шев-

ченка пізньою поезією. Здатність чи потреба висловлювати думку через А. та архетипне згущення взагалі визначальна для нього й походить, звісно, від самої природи його міфічного мислення, яке програмово, у вигляді прогнозованого коду, наголошує есенційність речей, що змушує читача дивитись у корінь. Момент, коли поет оголює, як сказали би формалісти, свій прийом, помітний навіть критично не озброєним оком. Але насправді йдеться не так про прийом, тобто не про певну формальну, тематичну або композиційну характеристику (хоча й такі простежуються), як про глибинну потребу самовияву, наголошення самого повідомлення, тобто заразом і змісту, й коду, — як ідеї, так і бачення її поетом. Найбільше, вочевидь, показовий тут триптих «Муза», «Доля», «Слава», де кожна поезія розкриває і заг. А., котрий у світовій культурі одержав глибокий резонанс, і особливе, поетове бачення його, що реалізується з максимальною інтимізацією, суцільним психологічним заякоренням даного А. у власній біографії. Таких оголених або, точніше, тематизованих А. у поезії Шевченка багато; навіть куди більше, ніж за конвенційною логікою можна би сподіватися; подеколи складається враження, що як твір, так і А. Приміром, ранній вірш «Перебендя» (1839) представляє не одного якогось конкретного кобзаря, ані навіть типового кобзаря (хоча момент типовості не виключений), а кобзаря як такого, тобто А. Кобзаря. Це засвідчує програмове прирівнення його слова до природи, до Божого слова й самого Кобзаря до віщуна, котрий «все знає», «все чує», — тим-то його люди і не сприймають («Його на сім світі ніхто не прийма; / Один він між ними, як сонце високе», — тут і категоричність, і поляризація дійсності також підказують, що не про конкретного кобзаря мовиться), та й зображення Перебенді подане також у ключі піднесеного й сакрального. Врешті, поет (голос автора) звертається до Перебенді — тепер уже кобзаря-як-такого — як до батька, як до правзору (тобто того ж А.), образ героя твору та його голос зливаються з образом і голосом поета, як видно, напр., із рядків, котрі можуть слугувати лейтмотивом авторового самозображення в його ранній (і не тільки) поезії: «А якби почули, що він, одинокий, / Співа на могилі, з морем розмовля, — / На Божеє слово вони б насміялись, / Дурним би назвали, од себе б прогнали». У ще ранішій поезії «Причинна» (1837) все — і безіменна нещасна Причинна, і безіменний нещасний козак, і русалки, і природа (той же «Дніпр широкий», що «реве та стогне»), дівчата, парубки, громада, яка ховає загиблих коханців, і чи не кожна деталь, — аж до зозуленьки, що прилітає «над ними кувати», і соловейка, що над ними «виспівує та щебече / Поки місяць зійде, / Поки тії русалоньки / З Дніпра грітись вийдуть» (рр. 219—225), — має ауру А. і становить частину великого, цілісного А., своєрідної симфонії А. І з того безпомильного резонансу, що вона здобуває в поколіннях читачів, виводиться не менш архетипна рецепція Шевченка. Одне моделює друге: інтегральна частина Шевченкового міфу — участь поета в ньому, його роль як носія міфу, а це своєю чергою формує і закріплює відповідну рецепцію.

Перелік поезій, які оголюють/тематизують різні Шевченкові А., можна продовжувати. Неважко помітити, що в «Неофітах» (1857) конкретні постаті чи події не зображаються, а представляють — по суті, апофеїзують — А.; аналогічно це відбувається в «Юродивому» (також 1857), хоча в основі твору реальна подія. При тому сам момент апофеозу, особливого виділення об'єкта поетової уваги набуває першорядного значення: символічна насиченість теми, її центральність наголошуються самою розповіддю, і цілісність твору (тема плюс реалізація розповіді), його представлення, так би мовити, однозначно вказує на те, що викладене тут є архіважливим: воно наближує до глибинної істини й почасти розкриває сам код. Так, у поемі «Юродивий» це — А. і народного месника, і майбутнього мученика за священну справу («Найшовсь-таки один козак / Із міліона свинопасів, / Що царство все оголосив — / Сатрапа в морду затопив», рр. 45—48). У «Неофітах» — це А., пов'язаний із щойно визначеним А. прозріння до свого покликання — священної справи, поява перших мучеників (перших християн), котрі, як мати Алкіда, понесуть «слово правди» і встановлять новий, священний лад на землі. Подібне архетипне звучання мають поезії «У Бога за дверми лежала сокира» і «Чума» (обидві — 1848), які представляють в апокаліптичному ключі трансцендентну, загальнолюдську кару. Обидва твори також розкривають символічну та психологічну роль автора в зображенні цього явища.

Упроваджуючи таку тематизацію, поет не раз наголошує на особливій позачасовості, або трансцендентності своєї розповіді. У поезії «У Бога за дверми лежала сокира» таке розуміння привносить лапідарна, зараз після першого рядка парентетична згадка, вповні в народнорозповідному дусі — «А Бог тойді з Петром ходив / По світу та дива творив». У «Неофітах» це взагалі цілий відступ, у якому з чималою дозою іронії озвучується, ніби як топос скромності, поетове (розповідача) невміння точно окреслити час дії: «Не в нашім краю, Богу милім, / Не за гетьманів і царів, / А в римській ідольській землі / Се беззаконіє творилось. / Либонь, за Декія-царя? / Чи за Нерона-сподаря? / Сказать запевне не зумію. / Нехай за Не́рона. / Росії / Тойді й на світі не було, / Як у Італії росло / Мале дівча» (рр. 89—100). У

«Москалевій криниці» (1847) локалізація архетипного села, де мають відбутися події, також окреслюється мовби щось другорядне (і в прикметному для цього твору діалозі між двома мовцями/голосами, що також становить важливий психологічний А.: «Пиши отак» — каже неписьменний/селянин/кобзар його «письменному» alter ego — паничеві: «було / Село. / Та щоб не лізти на чужину, / Пиши: у нас на Україні. / А в тім селі вдова жила» (рр. 7—11 і т. д.). У «Княжні» (1847) зображення архетипного села супроводжується цілим уступом (рр. 33—34 — від «Село! І серце одпочине, / Село на нашій Україні» до кінцевого «Сам Бог витає над селом» — р. 43), який став показовим А. у попул. шкільній рецепції Шевченка. Не менш важливо, однак, те, що в самій названій поемі цей «світлий», «Божий» А. села різко замінюється його чорною, демонічною іпостассю, і вже наступні рядки (після «Сам Бог витає над селом») несуть заперечення села-раю, села-писанки: «Село! Село! Веселі хати! / Веселі здалека палати, / Бодай ви терном поросли!» (рр. 44—46). І вся подальша нарація представляє село в його вже згадуваному архетипно-деформованому вигляді — село насильства, ґвалту й інцесту.

Парадигматичний приклад тематизації — через універсалізацію А. — поема «Саул» (1860), де початок твору оголює всюдисущість явища, про яке йтиметься: «В непробудимому Китаї, / В Єгипті темному, у нас, / І понад Індом і Євфратом / Свої ягнята і телята / На полі вольнім вольно пас / Чабан, було, в своєму раї» (рр. 1—6). Універсальність місця посилює універсальність дії, і в наступних рядках ідеться про те, як цей рай «зайняли», «розтлили», «осквернили», як «лихий царя несе» з усією його раттю — «З законами, з мечем, з катами, / З князями, темними рабами» (рр. 11—12). Структурно докладнішого опису цього А. — А. влади, котра нищить («оскверняє») все іманентно людське, — годі й придумати.

Помітно, що Шевченко з іронією усвідомлював свою наполегливість (чи не нав'язливість) у висвітленні чільних для себе тем, котрі тут, власне, й конкретизуються як А. Парадигматичним прикладом може послужити пасус зі вступу до поеми-циклу «Царі» (1848), де поет ніби консультується з Музою, а насправді зізнається в потребі оновити свій репертуар: «Бо як по правді вам сказать, / То дуже вже й мені самому / Обридли тії мужики, / Та паничі, та покритки. / Хотілося б зогнать оскому / На коронованих главах, / На тих помазаниках Божих…» (рр. 9—15).

II, 6. Типологію таких оголень-тематизацій слід бачити у двох вимірах: спочатку на рівні колективної, міфічної проекції, а потім — власне психологічної. Стосовно міфічного рівня, то питання ускладнюється тим, що, як уже згадувалося, діє тут також базисна тавтологія: А. — чинники міфічного мислення і міфічної нарації, отож міфічна свідомість і розповідь будуть їх постійно проектувати, що й породжує множинність. Безперечно, гама й топоси авторового усвідомлення-артикулювання цього процесу потребують дальшого висвітлення.

Поширеним і наочним є А. походження або виникнення різних явищ. (Етіологічні оповідання взагалі вважаються різновидом міфічної розповіді.) «Тополя», «Утоплена», «Лілея» — це стислі етіологічні розповіді, які стосуються явищ природи (тематика привносить романтичну обстановку і сприяє зверненню до баладної форми). У таких творах, як «Саул», «Косар», «У Бога за дверми лежала сокира», «Пророк», «Неофіти», «Юродивий» та ін., ідеться про формування феномену людського чи метафізичного плану, — в т. ч. зла й насильства, кари, месника, апостолів нового ладу, Богом даного пророка, якого люди не здатні оцінити, смерті та ін. У «Титарівні» (1848) байстрюк перетворюється на А. звідника-баламута, хоча це з'ясовується тільки наприкінці поеми: на поч. Микита — «найкращий хлопець, та байстрюк, / Байстрюк собі, та ще й убогий» (рр. 24—25); з нього насміхається Титарівна, і він потім їй за це мститься — зводить, убиває їхню нешлюбну дитину й доносом перекладає вину на неї. А громада («громадонька» — ключове здрібнення!) Титарівну (винну, власне, тільки в тому, що покохала байстрюка-пройдисвіта) карає живопохованням. Це драматизує темну сторону й А. байстрюка, і громади, — адже всі А. бінарні (завважимо, що для Шевченка поняття *байстрюк* не має однозначно позитивного виміру: залежно від контексту воно може бути й цілком негативним, — напр., «байстрюки Єкатерини» у фіналі поеми «Великий льох» — «Стоїть в селі Суботові»). Микита ж, учинивши тяжкий гріх, стає паничем і «сатаною-чоловіком», як підсумовує в кінцівці розповідач: «Покарав / Його Господь за гріх великий / Не смертію — він буде жить, / І сатаною-чоловіком / Він буде пó світу ходить / І вас, дівчаточка, дурить / Вовіки» (рр. 221—227). Розповідач завершує твір зверненням до «дівчаточок» не без іронії, бо знає, що це повчання намарне, адресатки й надалі будуть закохуватися в баламутів-паничів.

Чимало тематизованих А. озвучено в тих творах Шевченка, де так чи інакше згадується і розвивається істор. тематика, тобто тематика, котра традиційно прочитується як істор. і водночас резонує з тодішніми літ.-істор. конвенціями, але посутньо вписується в метаісторію і в заг. міфічний код його поезії. На поодинокі твори критика певною мірою вже звертала увагу, зокр. не- і пострадянська (вона вільніше, ніж радянська, та все ж недостатньо глибоко осмислювала нац., протополіт. вимір Шевченкової поезії), але належного розгляду цих творів, їхніх топосів, сюжетів

тощо саме як А. ще немає. Див., напр., політ. алегоризм С. Смаль-Стоцького в його праці «Т. Шевченко. Інтерпретації» (Варшава, 1934; Черкаси, 2003). Для радянських дослідників — навіть таких тонких, як Ю. Івакін, — неуникненна ідеологічна настанова блокувала осмислення не лише А., а й символів (див.: *Івакін 1964*; *Івакін 1968*). Такі твори, як «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине», «Великий льох» і його фінал «Стоїть в селі Суботові», «Холодний Яр» (усі зі зб. «Три літа»), а також «Іржавець», «Полякам», «Чернець» і потім «Ой чого ти почорніло», «У неділеньку у святую» і «Заступила чорна хмара» та ін., розвивають і тематизують архетипні згустки колективного минулого й колективної пам'яті. Самі об'єкти, що збуджують і фокусують пам'ять поета, різні, більш або менш канонічні (розкопана могила, церква, де поховано Б. Хмельницького, чудотворна ікона у с. Іржавець, поле біля Берестечка, де полягли козаки, і т. п.), іноді зовсім суб'єктивні (напр., відтворення в пам'яті панорами Дніпра й хатини, з якої «видно Україну / І всю Гетьманщину кругом». — «Сон — Гори мої високії», рр. 66—97). Але всі ці об'єкти об'єднує відчуття живого контакту з минулим, тобто зі значенням і глибинним сенсом колишнього. Отож усі вони стають різновидами потужного, комплексного А. пам'яті — протеїчного і пантопічного, немовби всеохопного, де все, що бачить око чи завважує пам'ять стосовно України (чи то Поділ у Києві, чи Січ, чи Суботів), може стати засобом для докорінної інтроспекції — і для проявлення самої сутності України. У раніших творах (по суті, ще до зб. «Три літа») цей А. пам'яті (зовні він дещо нагадує істор. пам'ять, але постійно виводить на міф, а не на історію як таку) також викликає глибинне, емоційне — і також архетипне — почуття колективної ідентичності, що потім стане підвалиною нової укр. нац. свідомості, включно із політ. свідомістю. Процес, у якому ця свідомість формувалася, — складний, нюансований і великою мірою тотожний із самою рецепцією Шевченка. Іноді ця рецепція була здатна осмислювати саму себе, свою динаміку, що притаманне передусім працям М. Драгоманова (див., напр., його розвідку 1876 «Шевченко, українофіли і соціалізм»); іноді, зокр. в минулому столітті, а також на жорнах тоталітарної та авторитарної ідеологій вона спрацьовувала на поспішне й половинчате замикання Шевченкової візії в ідеологічні шори тієї доби, декларуючи, однак, при тому — кожна на свій лад — позачасовість та універсальність.

II, 7. Відзначимо: радянська і націоналістична ідеології, а разом із ними й наук. думка, яка незрідка сповідувала ті ідеологічні настанови (хоча також віддзеркалювала заг. секулярні та позитивістські цінності), послідовно недобачали центр. момент Шевченкової візії України, що стосується як її минулого, так і сучасного й майбутнього, — момент святості. Відкриття святості (das Heilige, sacrum), відчуття того, що Р. Отто називав нумінозним, того, що перебуває поза і понад пересічно-земним і нічим не може бути редуковане до нього, — того, що є фундаментально ***іншим***, — також прикметна особливість, точніше вимір, який дефініює Шевченків поетичний світ. Відкриття Шевченком святості підлягає важливій еволюції і поглиблюється на наступних етапах його поезії, але вона присутня від самого її початку, бо іманентна (див.: *Otto R*. Das Heilige—Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen. Breslau, 1917). Почуття і переживання святості, нумінозність не варто зараховувати до А., адже це — якість, котра надихає і надає особливого звучання А. і архетипним сюжетам, це — вимір і модальність А., а не А.-як-такий. Проте нумінозність справляє особливий, есенційний вплив на функціонування А. у поезії Шевченка.

У дослідженнях явища святості, його суспільно-культурного впливу й худож. зображення — від соціологічної контекстуалізації реліг. мислі в Е. Дюркгайма (див.: *Durkheim E*. Les formes élémentaires de la vie religieuse. Paris, 1925) і теологічного осмислення Р. Отто до сучасних інтерпретацій — виокремлюється кілька основних рис, передусім: а) прямий зв'язок зі сферою релігії та релігійності; б) проекції трансцендентності; в) визначення того, що є фундаментально ***іншим*** (див.: *Mathew T. Evans*. The Sacred: Differentiating, Clarifying and Extending Concepts // Review of Religious Research. 2003. Sept. Vol. 45. Issue 1. P. 32—47). Останнє набуло особливої вагомості в поезії Шевченка. Як відчуття фундаментальної іншості, над- або не-земності представленого світу, нумінозність помітна вже в найраніших творах, починаючи від «Причинної», де, як уже відзначалося, весь укр. світ зображено в його природній, надприродній і навіть у нібито побутовій обстановці. Балада сприймається як своєрідна симфонія А. і тим уперше, на самому порозі творчості поета, заповідає особливий статус України. У своїй унікально насиченій цілісності й емоційній валентності архетипний світ природи тут — лише тло, але вже наділений нумінозністю. Семантично визначальними стають особливість, унікальність і та ж нумінозність України, що так виразно вимальовуються і так помітно вирізняють Шевченків твір од балад його сучасників і попередників (В. Жуковського, А. *Міцкевича*, А. *Метлинського*, М. Костомарова та ін.): у жодній з них тло дії не має такої насиченості й сили, не переростає в саму субстанцію тексту.

Пряма, семантична (і з часом щобільше програмова) артикуляція святості також проявляється дуже рано — у тому ж «Перебенді» (1839). Що, власне, виокремлює постать Перебенді від усіх інших і робить його першим у Шевченковій поезії втіленням носія Слова, по суті, немовби протопророком, носієм Божої правди, — він розмовляє з Богом, його слово і є Боже слово, воно несе Божу славу, але «люде» не готові або не спроможні її почути: «Старий заховавсь / В степу на могилі, щоб ніхто не бачив, / Щоб вітер по полю слова розмахав, / Щоб люде не чули, бо то Боже слово, / То серце по волі з Богом розмовля, / То серце щебече Господнюю славу». Перебендя виразно репрезентує модель поета як носія священного слова й основну самопроекцію Шевченка, а водночас — визначальну телеологію його поезії (див.: *Грабович Г.* 2000. С. 111—113). Пошук Слова, котре насиченістю, змістом і центральністю також оформляється як ще один вагомий базисний шевч. А., виявнюється в поезії «На вічну пам'ять Котляревському»: «Праведная душе, <…> Прилини до мене хоть на одно слово / Та про Україну мені заспівай. / Нехай усміхнеться серце на чужині, / Хоть раз усміхнеться, дивлючись, як ти / Всю славу козацьку за словом єдиним / Переніс в убогу хату сироти», а також у вірші «Думи мої, думи мої» (1840), що став іконним для розуміння раннього Шевченка: «А я… А я / <…> Тілько сльози за Украйну… / А слова — немає…» І мовлено гранично чітко: Слово має бути про Україну і для України. Ще один етапний момент — «Гайдамаки» (1839—41), де повстання гайдамаків не раз подається в аспекті святості; див., зокр., слова Благочинного: «Кругом святого Чигрина / Сторожа стане з того світу, / Не дасть святого розпинать», рр. 1115—1117 (див. також згадку про освячення ножів, перегук із повстанням *Маккавеїв* тощо). Усе це, щоправда, ще не проектує нумінозність, це скоріше найменування, а не внутрішнє світло (нумен), і образи кроволиття, якими переткані події, стають проблемними для самого автора, не лише для його критиків.

Ключове продовження й осмислення завдання — викликати зображення святості — втілює російськомовна поема «Тризна» (1843), де пошуки Слова розгортаються в особливу психодраму автора, яку він сам промовисто визначає так: «Вот драма страшная, святая!..» (р. 211). Святістю, нумінозністю характеризується як мета — батьківщина, Україна («О святая! / Святая родина моя! / Чем помогу тебе, рыдая? / И ты закована, и я», рр. 246—249), так і засіб, саме Слово, однак автор його швидше вимолює, ніж вимовляє. Очевидний парадокс твору: пошук Слова й разом із ним пророчої сили і влади над людськими душами (що типологічно перегукується з Міцкевичевими «Дзядами», ч. III) завершується поразкою — не лише смертю недо-поета і недо-пророка (адже він тільки «страдалец» і «несчастный»), а й вимиранням вузького кола його прихильників. Причина поразки закорінена в тому, що більш раціональне й дистанційоване розуміння свого завдання і покликання, можливість якого надає рос. медіум, — тобто сама рос. мова твору (її імпліцитний рилеєвсько-декабристський дискурс із певними відгомонами також і Пушкіна), — звужує й затискує авторський голос. Адже своєю канонічністю такий медіум не допускає якихось інновацій щодо локальнішої «родины» поета: Україну тут так і не згадано, хоча про неї і мовиться. Поема про посвячення великій справі перетворюється на реквієм. Проте цей парадокс наявний тільки в поемі «Тризна» й у межах змодельованого тут дискурсу. Паралельно (насправді на кілька тижнів раніше) Шевченко розпочав зовсім ін. дискурс про Україну, тепер уже своїм власним і безпрецедентно владним голосом, — ідеться про «Розриту могилу».

«Розрита могила», написана 9 жовт. 1843 (згодом із цією датою вписана до зб. «Три літа»), віддзеркалює ті глибокі зміни в світобаченні Шевченка, які викликала перша подорож Україною 1843—44. По суті, це його перша нелегальна, поцензурна поезія, що відкриває цілий ряд творів, які в радикально новому ключі осмислюватимуть випробування України, її знівечення. Метафорика і пафос поезії, втіленої у формі діалогу автора із самою Україною, підсилені ознаками ляменту, набувають концепційно тоталізуючого сенсу: вся Україна — розрита могила. Все тут представлено в маніхейсько-граничному вигляді, без будь-якої істор. або суспільної релятивізації чи інтелектуального нюансування (див. нижче) — і водночас є худож. визначальним. Твір стає оголенням не так прийому, як візії, цілої модальності нового Шевченкового мовлення і бачення — поета як нового Єремії, пророка-юродивого, приреченого бачити те, чого інші не бачать, і говорити не так для живої аудиторії, як із трансцендентними силами. Сама ця настанова, звісно, й усе, що з неї випливає, пройнята нумінозністю. А локальність такої комунікації — над розритою могилою — також А., що засвідчує сходження поета до глибинного несвідомого й у ширшому сенсі актуалізує його самопосвяту новому завданню.

Подальші твори, зокр. зі зб. «Три літа», розгортають цей комплекс («Чигрине, Чигрине», «Великий льох» і «Холодний Яр»), у якому Україна й колективна (з часом — нац.) пам'ять про неї послідовно асоціюються зі сферою священного: «церков-домовина» і «світ правди» (з фінальної частини поеми «Великий льох» — «Стоїть в селі Суботові»), звеличення захисників «святої правди-волі» («Холодний Яр»),

плач Матері Божої на іконі в с. Іржавець (Ржавиці) після смерті гетьмана П. Полуботка, замученого в Петербурзі («Великий льох»; див. також «Іржавець»). У посланні «І мертвим, і живим» Україна також представлена як свята, зокр. у своєму мучеництві, хоча потім і осквернена злими синами. У поемі «Кавказ» зв'язок з Україною імпліцитний — через посвяту Я. де Бальмену й згадку про його смерть і через утвердження думки: волю треба постійно виборювати, за неї страждати й умирати як на Кавказі, так і в Україні; це — одна універсальна тканина. А що воля тут освячена найвищою мірою, також немає сумніву: «Борітеся — поборете», — проголошує поет: «Вам Бог помагає! / За вас правда, за вас слава / І воля святая!» (рр. 61—64).

II, 8. Для Шевченка А. священного — Україна. Силою своєї іманентної нумінозності Україна визначає сенс буття поета, особливо ж — сенс його місії. Онтологічний статус України, реалізація її як sacrum'у виявнюється у кількох взаємопов'язаних фундаментальних функціях або прикметах.

По-перше, у номінальному та ідеальному планах, тобто як не-здеградоване явище, Україна представлена насамперед своїм минулим. У сучасному світі вона також може існувати як феномен неоскверненого (згадаймо її природну, тобто позачасову, нумінозність та архетипність у «Причинній»), але як усвідомлене й тематизоване, тим паче програмове явище вона дефініюється минулим, її давнім етосом і тими героями, котрі її колись репрезентували. У Шевченковому реальному й конкретному часопросторі (скажімо, влітку 1843) формально, об'єктивно, політично тощо існує тільки Малоросія. Україна існує лише як тінь, — вона в анабіозі й осквернена всуціль («заснула Вкраїна, / Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла, / В калюжі, в болоті серце прогноїла / І в дупло холодне гадюк напустила». — «Чигрине, Чигрине»), постає мовби велика руїна і велике кладовище. Але це також, хай і парадоксально, посилює нумінозність України: її простір (як кожний некрополь) — сакральний простір предків і слави; парадигматично це Богданова церква («Стоїть в селі Суботові»), село Іржавець («Іржавець»), Дніпрові гори («Сон — Гори мої високії»), Берестечко тощо. Нумінозність місця й пам'яток старовини майже повсюдна й коригується, як уже відзначено, заг. міфічним кодуванням Шевченкової поезії. Вагомий компонент — момент інакшості: все, що в сокровенному сенсі пов'язане з Україною, передусім її семіотично насичені, іконічні місця або топоси, — унікальне, неповторне, навіть трансцендентне («Нема на світі України, / Немає другого Дніпра». — «І мертвим, і живим», рр. 33—34).

По-друге, Україна освячується своїм упослідженням і стражданням, своєю маргінальністю, що охоплює найнижчі пласти (отих покриток, сиріт і вдів, старців і калік, якими поезія Шевченка переповнена і на яких спрямовано його основну увагу) і сягає аж найвищого й найзагальнішого рівня — цілого краю, окупованого й пригніченого Імперією, царством зла. Отже, у теперішньому, сучасному вимірі Україна дефініюється маргінальністю, і цей стан буття, тотожний зі станом ідеальної спільноти, communitas, також освячує її, до того ж — у дусі євангельської істини, за якою упосліджені будуть спасенні й стануть першими. Таке онтологічне обґрунтування святості закорінене в самій сутності ідеальної спільноти — і цим також усталюється універсалізм Шевченкової поезії.

По-третє, оскільки Шевченкова візія зосереджена й на майбутньому, на ідеальному розв'язанні, то передбачає міленарний план утвердження спасенного ладу, відновленого раю на землі (див.: «Ісаія. Глава 35», «І тут, і всюди — скрізь погано») або чи не найбільш лапідарно в уже цитованому: «І на оновленій землі / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі» («І Архімед, і Галілей»). Міленарна візія спасенного устрою також, звісно, артикулює потужну абсолютизуючу силу Шевченкової поезії, адже віщує радикальну, всеохопну й недиференційовану переміну. Що не менш важливе — ця візія поширюється на подальші покоління. І справді, шевч. А. святості України протягом наступних десятиліть стане, по суті, різновидом нової секулярної релігії та фундаментом для майбутньої укр. колективної ідентичності.

По-четверте, йдеться про актуалізацію святості України, перетворення її на дію. Для Шевченка Україна не абстракція, а динамічне силове поле, конкретно — місія, яка формує самоперцепцію й розуміння власних завдань, надихає й означує власну творчу діяльність (див. **розд. III**). Ця місія має також заг. звучання, вона формулюється як імператив посвяти ідеалові, імператив любові — саме як вищий етап тієї нової секулярної релігії. Відчуття того, що через цю любов може прийти внутрішнє осяяння, піднесення духу, і він таким чином сам осягає святість, черпаючи із заг. нумінозності навколишнього силового поля, — дається імпліцитно й інтуїтивно, але потребує дальшого дослідження в контексті Шевченкової психології творчості. В латентній формі момент осягнення святості проймає всю поезію Шевченка (що й випливає з повсюдності самого міфічного коду та його засадничого компонента — пласта А.), а іноді чітко оголюється-тематизується. Напр., у посланні «І мертвим, і живим», де поет говорить своїм адресатам, а, власне, всій нації в цілісному і трансцендентному

часопросторі, — «полюбіте щирим серцем / Велику руїну» (рр. 23—24), або у вірші «Чи ми ще зійдемося знову?» — останньому з циклу «В казематі», де цей заклик спрямований до вужчого кола співв'язнів, імпліцитно — до апостолів-носіїв нової правди, членів *Кирило-Мефодіївського братства*: «Свою Україну любіть, / Любіть її… Во время люте, / В остатню тяжкую минуту / За неї Господа моліть». Для самого Шевченка цей імператив, знову ж у дусі тоталізуючої поезії і сакральної, пророчої ролі поета, абсолютизується й озвучується, напр., у поемі «Сон — Гори мої високії», не в мові котрогось персонажа, а як висловлення самого автора, тобто без наративної маски (що, до речі, ставить під сумнів теоретичний постулат окремого, немовби опосередкованого ліричного героя). У названій поемі опосередкування немає, а категорична (для декого, може, й блюзнірська) переорієнтація шкали святостей недвозначно, програмово наголошується: «Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу, / Що проклену святого Бога, / За неї душу погублю!» (рр. 57—60).

III. Архетипи індивідуальної психіки: психологічний код

Як видно з Шевченкової поезії і як постулюється юнґівською теорією, А. закорінені не лише в колективному несвідомому, а й в індивідуальному також; співзалежність і співдія між ними фундаментальні й закономірні. Міф і міфічне мислення перетинаються насамперед із колективним несвідомим; індивідуальне несвідоме виявнюється в усьому психічному житті й розкривається передусім у творчості та з допомогою психоаналізу. В нашому контексті осмислення цих моментів указує на основний парадокс: питання Шевченкового виходу на індивідуальне несвідоме, що є важливою частиною його заг. психологічного коду, втіленого не тільки в поезії, а й в ін. видах творчості, передусім у прозі, — надалі залишається найбільш не дослідженим аспектом шевченкознавства як такого. Причини цього різні, передусім істор., тобто ідеологічні: радянське шевченкознавство не завважувало А., заплющувало очі й на психологію Шевченка (як, до речі, й на психологію будь-якого ін. митця). Тим-то у *ШС* немає ст. «Психологія Шевченка», є тільки «Психологізм Т. Г. Шевченка» (Т. 2. С. 147—149), що не те саме. Великою мірою це також стосується як антирадянської націоналістичної перспективи, так і дорадянської, народницької. Попри відмінності в суто ідеологічних позиціях чи догматах, що їх дотримувалися шевченкознавці, неготовність розкривати психологічні та психоаналітичні аспекти творчості Шевченка коренилася не тільки у всіляких упередженнях, спрощеннях, популізмі тощо, а й у тоталізуючому дискурсі нац. поета, його (і особи, і дискурсу) іконного статусу. По суті, як і паранаукові та культові трактування Шевченка, власне наук. (або ті, що вмонтовувалися в наук. дискурс) також здебільша обгороджувалися різними тематичними та методологічними табу. Посилювала це ще й довготривала ізольованість укр. гуманітаристики від світових течій та стандартів.

III, 1. За Юнґом, структура людської психіки складається з кількох взаємопов'язаних функцій і їхніх змістів (матерій, на яких їх побудовано), вони також є А.: еґо (я), персони, аніми (або душі), тіні й трансцендентного центру людської психіки — самості (das Selbst). Деякі функції знані завдяки ранішим пошукам, деякі випливають із власне юнґівського осмислення й досвіду. Всі ці структури чітко вимальовуються у Шевченка, і взагалі його творчість, передусім поезія, але й проза також, із безпрецедентною виразністю акцентує свою психологічну закодованість. Як жоден із сучасників, випереджаючи і Ф. Достоєвського, і Ф. Кафку, Шевченко розкриває — у прямому й, зокр., в символічному плані — і сам процес творення, і власну психологію, перевтілює творчий акт у різновиди медитації, сповіді, самоосмислення та самооголення. Важко знайти ін. автора, принаймні в укр. л-рі, котрий би так наполегливо розкривав і тематизував не лише свій психічний шлях, свій наратив, свою історію і карму, а й саму внутрішню архітектоніку власного **я**.

Наріжним для Юнґа є поняття і А.-еґо, під яким він розуміє основну інтегративну функцію людської психіки, що базується як на «тотальному просторі свідомості», так і на «тотальності несвідомого змісту»; водночас «еґо — свідомий фактор найвищого ступеня. Воно, як показує досвід, нарощується протягом життя індивіда» (див.: *Jung C.-G.* Aion: Researches into the Phenomenology of the Self // *Jung C.-G.* Там само. Vol. 9. Part 4). Еґо, однак, не тотожне цілій людській психіці; поза ним існують ін. згадані вище функції (аніма, тінь і, зокр., самість), із ними еґо як центр свідомості так чи інакше стикається, хоча не завжди їх уповні усвідомлює. Недостатньо розвинене, не індивідуалізоване еґо піддається інфляції, схильне до ілюзорного бачення власної вагомості (*Jung C.-G.* Aion: Researches into the Phenomenology of the Self. Там само. P. 23—24 та ін.). Особливу проекцію еґо, його зовнішній аспект, що також є А. для Юнґа, становить персона, дослівно (з лат.) маска, тобто це **я**, здебільшого ідеалізоване, дуже часто базоване на офіційній ролі або посаді (кардинал, суддя, професор, чиновник та ін.), яке представляємо зовнішньому світові, яким приховуємо низку внутрішніх шкідливих рис, комплексів, вразливих почуттів, узагалі внутрішню психічну сутність.

Навіть на попередньому рівні — рівні заг. тематизації — видно, що Шевченко з винятковою силою акцентує своє внутрішнє життя і, зокр., унаочнює присутність як свідомого, так і несвідомого вимірів своєї психіки. Вияви несвідомого привертали увагу ще ранніх дослідників (зокр. М. Сумцова), котрі, хай і не вдаючись до теоретичного інструментарію, завважили, напр., вагомість і чисельність опису снів або видінь у Шевченка, широке амплуа потойбічного й фантастичного тощо.

Не менш очевидне, постійно тематизоване й наратизоване зображування Шевченком себе — і як особи, суб'єкта (тобто еґо), і як постаті, тобто персони (передусім художника). Це засвідчує величезна кількість (велика навіть у контексті світового мист-ва) автопортретів, до яких можна також долучити ряд символічних автопортретів, напр., серію засланчих сепій «Притча про блудного сина». Показово, однак, що зображення своєї персони, передусім себе-як-художника, зокр. в контексті нормального, повновимірного суспільного життя з його ієрархіями, конвенціями, кодами поведінки та етикету й узагалі широкою гамою різностанового суспільства та різних суспільних і товариських ситуацій тощо, здійснює Шевченко чи не виключно в контексті прози — у світі, де спрацьовують закони та модальність його «пристосованої» особистості (див.: *Грабович Г.* 1998. С. 17—33). У поезії ця гама в принципі — тобто згідно зі структурами «непристосованого» світу — відсутня, і про представлення своєї персони говорити набагато важче, оскільки світ, у якому персона діє, тут послідовно оминається. Зате в повістях, де спрацьовує певний (або й зовсім не прихований) автобіографізм (як, напр., у повісті «Художник» і, зокр., в чи не найскладнішому й символічно найбільше насиченому прозовому творі «Прогулка с удовольствием и не без морали»), питання персони стає основним і осмислюється з небувалою інтенсивністю. Переважно це самоосмислення власної ролі й того, як світ, у його різних прошарках, тебе бачить і як треба себе в цьому світі позиціонувати. Великою мірою, хоч і з раціоналістичнішим амплуа (і без компонента фіктивності), самоосмислення продовжується у Щоденнику. Як ці прозові зображення й осмислювання-проекції персони, але й еґо також, артикулюють А. і те архетипне мислення, що надихає поезію, — відкрите питання, проте певна тяглість таки існує, хоч і зазнає раціоналістичних модуляцій.

III, 2. Психіка автора, його психічне життя відтворюються в поезії Шевченка надзвичайно динамічно. Зображення будується на тому, що автотематизм становить провідну модальність і виявнюється постійними варіаціями самоосмислення, медитації, молитви. Багато творів, найбільше засланчих, але починаючи вже із найраніших (напр., «Думи мої, думи мої», 1840), представляють сам процес цього мислення й самоосмислення дуже часто у формі автокомунікативного діалогу. Парадигматичний приклад розмови з собою — вірш 1849 «Хіба самому написать» (і взагалі ряд творів, що фокусуються на самому процесі писання). Еталонний приклад діалоговості, а водночас теми писання-творення як такої, — 1-ша ред. «Москалевої криниці» (1847), де поема ніби вибудовується перед нашими очима як діалог між двома нараторами (один «письменний», другий — з народу) про те, як слід писати «оцю бувальщину», тобто сам твір. Водночас продемонстровано прикметну рису Шевченкової поезії: тут зазвичай зображаються не так душевні стани, або емоції, як їхня поява, наростання, — вони мовби постійно в процесі й постійно нагадують, що йдеться не про статичні речі, а про силові поля, про дію. Так, у вірші «Муза», коли поет просить музу/аніму: «Учи неложними устами / Сказати правду. Поможи / Молитву діяти до краю», — звучить не молитва як така, а творення молитви. Прикметно, що весь цикл під назвою «Молитва», який складається з трьох віршів (чотирьох, якщо враховувати «Тим неситим очам», 1860), варіює тези, настанови, прохання, висловлені в першому творі. Знову ж: не тільки молитва, а молитва як силове поле, семантичне нагнітання.

Наголошування руху, динамізму, процесуальності — почерк Шевченкового стилю. Зауважимо, що у вступі до «Гайдамаків» (рр. 1—268) поет тричі повторює слово «заспіваю» (рр. 107, 109, 113): перший раз це наче традиційний для нього топос і локалізація подальшої акції («один собі / У моїй хатині / Заспіваю, заридаю, / Як мала дитина», рр. 105—108); удруге вже подається зміст отого співу, ставиться знак рівності між співом і зображенням («Заспіваю — море грає, / Вітер повіває, / Степ чорніє, і могила / З вітром розмовляє», рр. 109—112); за третім разом оте «заспіваю» вже є актуалізацією дії, нарація переходить від опису до дійства як такого: «Заспіваю — розвернулась / Висока могила, / Аж до моря запорожці / Степ широкий вкрили» (рр. 113—116). Семантика цього руху, динаміки однозначна: зображення козаків і гетьманів оживлюється, їх представлено конкретно присутніми, актуальними: «Сотники з панами / І гетьмани — всі в золоті, / У мою хатину / Прийшли, сіли коло мене / І про Україну / Розмовляють, розказують, / Як Січ будовали» (рр. 132—138). І далі постають самі гайдамаки, але не як витвір фантазії чи те, що наснилося розповідачу літньої ночі; ніч минає, сходить сонце, а вони — в хаті наратора, ще й говорять з ним: «Отак, сидя в кінці стола, / Міркую, гадаю: / Кого просить? хто поведе? / Надворі світає; / Погас місяць,

горить сонце. / Гайдамаки встали, / Помолились, одяглися, / Кругом мене стали. / Сумно, сумно, як сироти, / Мовчки похилились. / "Благослови, — кажуть, — батьку, / Поки маєм силу; / Благослови шукать долю / На широкім світі"» (рр. 197—210). Прикладів таких чимало. Йдеться про фундаментальну тенденцію Шевченкового поетичного тексту — не лише драматизувати зображуваний світ, а й проектувати свій внутрішній світ на зовнішній, зміщувати кордони між одним і другим, затирати їх. Оця здатність проектувати власну психодраму на широке наративне, а далі на громадське й навіть на істор. та ідеологічне тло робить Шевченка модерним письменником, ближчим до 20 ст., ніж до 19, а також уможливлює набагато конкретніше уявлення про психічне структурування поета й зокр. про визначальну роль А. у його психічному житті.

III, 3. Одна з гол. структур у юнґівському аналізі людської психіки — самість (das Selbst, the self); вона закладена в центрі психіки, але у свідомому плані її не можна охопити, пізнати: вона трансцендентна і, по суті, становить А. цілісності. Самість виходить поза виміри власного **я** і пов'язує нас із центром святості — Богом; до неї можна наближатися інтуїтивно й символічно. Залежно від культури самість символізується божеством, напр., *Ісусом Христом* чи Буддою. Для християнського світу (і це, звісно, матриця як Шевченкового світу, так і нашого) Христос як А. спасителя також є А. самості — Христос у середині нас; див. у Юнґа: «центральну роль постаті Христа для цієї епохи [раннього християнства. — *Ред*.] вже широко доведено. Для християнського гностицизму це була візуалізація Бога як архантропоса (Первісного Чоловіка, тобто Адама) і таким чином людини як такої — "Чоловіка і Сина Чоловіка". Христос — це внутрішня людина, до якої можна дійти шляхом самопізнавання, це "небесне царство, яке є в середині нас"» (*Jung C.-G.* Aion. P. 203—204; див., зокр., розд. 5: Christ a Symbol of the Self).

Наближення Шевченка до самості, до того внутрішнього центру, що об'єднує і свідоме, і несвідоме й викликає особливе відчуття цілісності й гармонії, спричиняється кількома більш або менш окресленими моментами. Передусім це виявнюється в тому процесі, що його Юнґ називає індивідуацією і що доволі чітко простежується в поезії Шевченка й становить чільний складник його місії або покликання (див. нижче). Самість також виявнюється (хоч іноді лиш імпліцитно) у ряді моментів; по суті, також можна говорити про семіотичне поле, де йдеться про істинне (не спотворене владою, прагненням до контролю і тріумфалізмом) значення Христа, про його центр., цілісне і зцілювальне значення для людства (див.: *Чижевський Д*. Шевченко і релігія // *Чижевський Д*. Філософські твори: В 4 т. К., 2005. Т. 2: Між інтелектом і культурою: дослідження з історії укр. філософії. С. 192—205). Прикметно, що не раз (згадаймо «Кавказ» або «Сон — Гори мої високії») утвердження ідеалу Христа й обернення його на протилежність Шевченко подає у ключі полеміки, богоборства, що, вочевидь, засвідчує, як відзначив Д. *Чижевський*, не антирелігійність (або нерелігійність), а глибоку віру в Бога (*Чижевський Д*. Там само. С. 195—196, тут і далі) на рівні свідомої настанови. Ці аспекти часто розглядалися в контексті Шевченкових поглядів, але з позиції ідеологічної спрощеності бачилися здебільша схематично й поверхово. До свідомого, концепційного й подекуди програмового плану також належать христологічні настанови Кирило-Мефодіївського братства (зокр. віддзеркалені в «Законі Божому», або «Книгах буття українського народу»), які не могли не мати резонансу в думці Шевченка. До того ж він двічі звертається із заслання (листи від 28 лют. 1848 і 1 січ. 1850) до В. *Рєпніної* з проханням надіслати йому рос. перекл. «Наслідування Христа» *Томи Кемпійського* і, за свідченням К. *Ґерна*, його читає (*Чижевський Д*. Там само. С. 200). Щодо Ґерна див. його лист до М. *Лазаревського* 1861 (*Спогади 1958*, с. 244). Проте крім отих свідомих і програмових моментів, до яких (зокр. в листах із заслання) не могли не вкрадатися життєві потреби і прагматичні проекції своєї персони, є ряд особливостей глибинніших, символічно насичених.

Символічне проектування себе в ролі Христа, його місії та мучеництва заради гноблених, бідних, зневажених і слабких — визначальний компонент Шевченкового самоосмислення, який артикулюється, починаючи від поеми «Тризна» через «Пророка» і «Юродивого» до пізніх творів, де, зокр., розгортається поетова міленарна візія нового, спасенного життя. Цей Христос-у-собі — особливо коли Шевченко акцентує верховенство не влади, а співчуття й самопожертви, — і становить осердя А. самості. Водночас існує ще один, так би мовити, приземленіший локус самості — в самому народі, в його голосі, що артикулює колективність, простоту і природність. Як видно з еталонного «Хіба самому написать» та з уже згадуваного діалогу з 1-ї ред. «Москалевої криниці», цей варіант локусу самості стає есенційним антиподом до сумніву, зневіри й розгубленості еґо та персони, на ньому ґрунтується цілісність і життєздатність особистості; тут також самість підтверджується як центрувальна структура.

III, 4. З огляду на рівень тематичного й емоційного насичення наступні дві психічні структури та центр. А. (аніми й тіні) засвідчені у творчості Шевченка набагато сильніше. За Юнґом, аніма втілює

для кожного чоловіка його архетипне фемінне **я** і проектується на різні жіночі іпостасі, починаючи від його матері (див.: *Jung C.-G.* Concerning the Archetype and the anima concept. Archetypes and the Collective Unconscious // *Jung C.-G.* Там само. Vol. 9. Part 1); вона — і душа, і, показово для Шевченка, також доля і муза. (Для жінки відповідно до гендерно закодованої симетрії подібним еквівалентом є анімус — маскулінне **я**.) У суто кількісному, наративному плані звернення до аніми, її артикулювання посідають у Шевченка чільне місце, про що й сигналізує наведений попередній перелік її проекцій, до якого також слід додати славу, враховуючи, зокр., те, що в поезії під цією назвою слава з деякою грайливістю представлена в архетипно-негативному плані — тобто як повія, але тим не менше приваблива. Діалог, що його поет веде з цими проекціями (з анімою як такою), стає базисним засобом самоосмислення і самоокреслення; сила присутності аніми, поетової ідентифікації з нею розкриває як гол. риси, так і взагалі домінантний профіль його психології, передусім емоційності, чутливості й співчуття, тобто діапазон його місії та механізми її проекції.

Центр. момент, котрий унаочнює цю проекцію, визначаючи ключовий композиційний засіб і водночас своєрідний психологічний ритуал у творенні поезії, — вступна інвокація, що передує майже кожній довшій наративній поемі, поступово еволюціонуючи до висококонцентрованої артикуляції аніми та її ролі. У «Катерині», першій Шевченковій поемі, інвокації немає, проте є — у дусі перформенсу кобзаря, який надихає цілу однойменну збірку, — вагоме вступне повчання («Кохайтеся, чорнобриві, / Та не з москалями»). У «Гайдамаках» інвокація вже з’являється у вступі, хоча в зародковій формі: вона ще не має наголошеного адресата, але вже становить важливий об’єкт дискурсу — саме як душа поета, до якої він тут звертається, а точніше говорить про неї у третій особі (рр. 20—36). Наявність інвокації засвідчує, що психічне джерело творчості подвійне: і маскулінний автор-наратор, і його фемінна душа («Вона вас любила, рожевії квіти, / І про вашу долю любила співать», рр. 33—34). У своєрідний спосіб це перегукується з тим, що голос автора-наратора також подвійний: він проектує і кобзаря, і поета. У поемі «Мар’яна-черниця», написаній того ж 1841, вступ-інвокацію адресовано начебто конкретній особі — Оксані, тобто Оксані Коваленко, подрузі дитячих літ, згаданій у присвяті. Тут знову наявна скоріше лише зародкова форма, але адресат — таки вже аніма: «ти без мови, без слова навчила / Очима, душею, серцем розмовлять» (рр. 19—20) і «на тебе дивлюся, за тебе молюсь» (р. 26). У поемі «Тризна» — етапному творі для поета (хоча і російськомовному) у пошуках слова і свого призначення — адресат інвокації — також конкретна особа, тобто Варвара Рєпніна, але її зображення (у дусі піднесеної і дещо екзальтованої манери спілкування, притаманної їхнім із Шевченком взаєминам) знову-таки має виразні прикмети аніми: вона «душа», «ангел» і імпліцитно «муза» («Ваш добрый ангел осенил / Меня бессмертными крылами / И тихостройными речами / Мечты о рае пробудил», рр. 10—13. Введений після цих слів фрагмент із Першого соборного послання апостола *Петра* ще раз наголошує на святості Слова, що має тут народитися). Поема «Сліпий» містить інвокацію до аніми та її проекцію вже в зовсім розвиненій формі: вона — як та зоря, що витає над поетом; його «серце», «рай» і відрада, коли всі його покинули, навіть думи (рр. 1—20; варто додати, що твір написано у жовт. 1845 — задовго до заслання). Знаменно також, що в цій поемі інвокація повторюється, але вдруге проекція аніми постає вже в образі долі та в її пошуку і з наголошенням на тому, що її дія таємнича і трансцендентна (рр. 39—66).

Вершинний образ аніми представляє інвокація в поемі «Княжна». У ній не лише втілюються попередні іпостасі (першоджерело знання, відради й натхнення), а й особливо акцентується спілкування з нею — і тим самим писання поезії — як медитація, як комунікація зі святістю (раєм), з одного боку, і сферою демонічного (пекла), з другого; чітко окреслюється її посередницька роль: «Зоре моя! / Мій друже єдиний! / І хто знає, що діється / В нас на Україні? / А я знаю. І розкажу / Тобі; й спать не ляжу. / А ти завтра тихесенько / Богові розкажеш» (рр. 25—32). По суті, починається перехід інвокації в діалог із анімою, що буде продовжуватися і розвиватися в усіх її подальших проекціях, зокр. у вступі до поеми-циклу «Царі», суцільно в триптиху «Доля», «Муза», «Слава», у вступі до «Неофітів», у вершинному вступі-інвокації до «Марії» і, зрештою, в кульмінаційному «Чи не покинуть нам, небого». «Княжна» — перша наративна поема періоду заслання, що випереджає 1-шу ред. «Москалевої криниці», впроваджує ідентифікацію писання поезії зі сповіддю, есенційним спілкуванням із Богом, але за не менш есенційним посередництвом аніми. Інвокація переростає в молитву. Ідентифікація поезії з молитвою помітна була й раніше — в поемі «Осика» (пізніше переписаній на засланні під назвою «Відьма»), останній поемі до арешту й заслання; див.: «Молюся, знову уповаю, / І знову сльози виливаю, / І думу тяжкую мою / Німим стінам передаю» (рр. 1—4). Хоча тут нема інвокації, адресованої безпосередньо до аніми, «Осика»/«Відьма» особливо важлива тим, що

виявнює значущу дуальність А. (пор. вище), зокр. аніму — тепер зі зболеним, демонічним обличчям. У викладі драматичних дій, який переходить, власне, у драматизований діалог, де розгортається оте «безталання невсипуще», про яке йшлося у вступі, поет мовби не стримується і звертає прямо до нас, читачів, універсальне архетипне утвердження: «Що ж се таке? Се не мара. / Моя се мати і сестра. / Моя се відьма, щоб ви знали» («Відьма», рр. 65—67).

Варто бодай пунктирно окреслити ще кілька провідних структурних різновидів у Шевченковому трактуванні аніми. Завважимо передусім мовби повний перехід інвокації в діалог, тобто прихований діалог, свідомо шаржований і з виразними ознаками пародії на стиль котляревщини, у вступі до «Царів», що провадиться як іронічний (і, звісно, односторонній) консиліум із Музою (її слів не чути, але вони проявляються в основній частині твору) стосовно того, як зобразити «царів», «помазаників Божих», оті "святопомазані чуприни». Грайлива фамільярність звернення до Музи в психологічному плані — ознака фундаментальна, бо вона встановлює новий рівень упевненості й майстерності автора, що також перегукується з наголошенням самого А. царів і взагалі з ідеологічним радикалізмом циклу, кардинальним переглядом традиційного канону — sacrum'у «царів».

Подальший крок у цьому напрямі — упровадження вже не так фамільярності, як глибинної інтимізації і, зокр., дальшого самопізнавання та самоствердження, — триптих «Доля», «Муза», «Слава», створений на одному диханні 9 лют. 1858 вже на волі (у *Нижньому Новгороді*), але ще до того тріумфу, який прийде з поверненням у столицю. Всі три вірші написані однозначно про аніму, з усіма тими функціями і прикметами (опора, опіка, натхнення тощо), про які мовилося; перші два («Доля» і «Муза») ці якості подають у високому стилі, а «Слава», як згадано, у зниженому. Тяглість об'єкта — аніми — увиразнена заг. семантикою й образністю триптиха, але також цілком ясно наголошується в закінченні «Долі»: «Ходімо дальше, дальше слава, / А слава — заповідь моя». Моменти інтимізації передаються широкою гамою прийомів, організацією викладу ніби з позиції дитини із залученням демінутивів (як у «Долі», так і в «Музі» й подекуди навіть у «Славі»). Особливе згущення цієї семантики — закінчення «Музи», яке ніби переходить — за стилем і за змістом — у молитву дитини: «Учи неложними устами / Сказати правду. Поможи / Молитву діяти до краю. / А як умру, моя святая! / Моя ти мамо! Положи / Свого ти сина в домовину / І хоть єдиную сльозину / В очах безсмертних покажи».

Значущість триптиха реалізується в самій поліфонії та децентризації, де аніма проектується, власне, у множинності своїх іпостасей, що, крім усього ін., дає змогу якомога точніше висловити найінтимніші для поета речі: розуміння себе самого, шлях од дитинства до смерті, завдання й осягнення, свою місію, а водночас — оминути постійну загрозу інфляції еґо (самовдоволення, гординю тощо). Загалом же таке стереоскопічне насвітлення аніми стає її повнішою інтеграцією в себе й чільним етапом власної індивідуації поета (пор. нижче).

Навіть таким раціоналістично настановленим критикам, як М. Драгоманов та І. Франко, вступ-інвокація до «Марії» бачився апофеозом Шевченкового духовного самовираження — саме у ключі центр. християнського міфу та його культурного поля. Вст. частина поеми також, звісно, містить чергову й вершинну проекцію аніми передусім як матері, але вже універсальну — як уселюдську надію на відновлення і спасіння. Та головне, власне, у тому, що, продовжуючи досвід триптиха «Доля», «Муза», «Слава», вся поема «Марія», а не лиш інвокація до неї, — про аніму. І водночас це роздум про її функціонування для людства. Шевченко особливий наголос поклав на кінцівці: Марія — мати Христа-спасителя, котра після його смерті збирала й надихала слабодухих апостолів, помирає в апогеї заг. забуття і зневаги: «Ти ж під тином, / Сумуючи, у бур'яні / Умерла з голоду» (рр. 744—746). Тут А. матері-покритки (а «Марія» чи не передовсім її апофеоз) немовби перебирає фабулу, наративний фокус на себе, засвідчує першенство колективного архетипного над індивідуальним. Але це лише половина задуманого, бо в наступних десяти рядках поет дає продовження і розв'язку, власне, у ключі своєї наростаючої міленарної візії (відзначимо, що саме після «Марії» Шевченко посилює артикулювання цієї візії). І тоді, з одного боку, суспільно-канонічна версія Марії перетворюється на тріумфалізм владарів, — тобто наругу над нею (інакше й не може бути, адже йдеться про світ тих же «царів»), а з другого, трансцендентно, власне, в людській душі — кожній, не лише поетовій — цей образ Марії, як аніма, постійно відроджується: «а Ти, / Мов золото в тому горнилі, / В людській душі возобновилась, / В душі невольничій малій, / В душі скорбящей і убогій» (2, 528).

І, врешті, останній Шевченків твір «Чи не покинуть нам, небого» також цілком присвячений анімі — діалогові поета з душею напередодні смерті, фінальна артикуляція його прощання зі світом. Нюанси голосу, інтимізації та самопроекції, зокр. в тому найбільш екзистенційному моменті, коли людина прощається з життям, роблять цей вірш наріжним для повнішого розуміння психології Шевченка.

III, 5. Якщо аніма за кількістю артикуляцій посідає чи не перше місце в Шевченковій проекції своєї

психіки і свого бачення світу, то тінь, певно, на другому. Але за вагомістю для визначення поетової психодрами в її еволюції та для повноцінного осмислення психології Шевченка, для самозображення особливо й узагалі його візії світу тінь аж ніяк не вторинна. Проте відповідно до базової логіки іконного образу Шевченка явище тіні недобачається, а то й свідомо блокується, табуюється, і в шевченкознавчому дискурсі (як і в його попул. різновидах) зовсім зникає з поля зору. За Юнґом, тінь (der Schatten, the Shadow) — це все те, що затемнене або репресоване в нашій особистості, що вважається гидким, поганим, злим, те, що свідомість, взоруючись на батьків, на суспільство, настанови авторитетів тощо, відкидає і приховує. Тінь ознаменовує як деструктивні, так і низькі аспекти психіки (див.: *Henderson J.-L.* Shadow and Self. Wilmette, 1990. P. 65—66 та ін.). Тінь — зворотний бік персони, все те, що суперечить її ідеалізованій версії, хоча психічне джерело тіні, її сила йде від самості (Там само. С. 66 та ін.). Центр. у юнґівській теорії та практиці й у похідних від неї школах є переконання, що зрозуміння, інтеграція власної тіні у процесі індивідуації вельми бажані й становлять вирішальне осягнення в психічному житті. Адже тінь — це також місце психічної енергії, творчості, і для повноцінного психічного життя необхідно розглянути її (див., зокр.: *Bly R.* A Little Book on the Human Shadow. Harpers, 1988).

Помічати й зображувати небезпечне і темне, тавроване і табуйоване, те, що суспільство не сприймає, відкидає і демонізує, — особлива сила Шевченкового хисту, джерело прозірливого бачення реальності. Цю здатність викривати приховане, бачити відворотну, злу сторону людської душі Шевченко застосовує і до себе у складному й важливому пласті сповідальної поезії — і вона стає потужним засобом самопізнання і самоочищення. А. тіні в його уособленій формі виявнюється особливо чітко в кількох наративних поемах, зокр. в 1-й і 2-й ред. «Москалевої криниці», поемах «Варнак» і «Титарівна», а також у прихованішій або програмово менш наголошеній формі в різних ін. творах. Проте слід підкреслити, що, за юнґівським аналізом, тінь — це не лише об'єктивовані (напр., у персонажах) негативні прикмети або моменти, вона також проектується заг. станом пригнічення або приниження і взагалі почуттями безпорадності, безпомічності й такими психосоціальними станами, як провина і сором (див.: *Henderson J.-L.* Shadow and Self. P. 65—66 та ін.). У контексті Шевченкового світу ці почуття й стани охоплюють надто широкий простір: у заг. плані вони стосуються цілої України в її актуальному під'яремному становищі. Враховуючи ту іманентну тотожність, яку поет установлює між Україною і собою, ми не повинні дивуватися тому, що він навколо себе й у собі самому так часто бачить «пустку», руїну, «пекло». Там, де люди, котрі помічають тільки видиме, відзначають красу природи й мальовничу Україну («Село на нашій Україні — / Неначе писанка, село». — «Княжна», рр. 34—35), поет завважує тінь, яка замість Бога витає над селом — і над Україною (парадигматична тематизація тіні — вірш «Якби ви знали, паничі»). У біографії Шевченка таким концентрованим простором тіні став період заслання; не випадково саме там пишуться твори (і щойно згадані, і багато ін.), які з незвичайною інтенсивністю представляють тінь в її глибинній психодинаміці.

Найраніший твір, що розкриває світ тіні — насильства, вбивства, крові й жорстокості, — вочевидь «Гайдамаки». Інтенсивність цього світу опосередковується принаймні у двох планах. По-перше, через романтичну (байронічну) конвенцію (особливим посередником для якої виступила польс. л-ра про Коліївщину, зокр. поема С. *Ґощинського* «Канівський замок»), по-друге (і набагато важливіше), через свідомий інтелектуальний (ідеологічний) фільтр, яким служать слов'янофільські концепції (див., зокр., «Передмову» до поеми). Проте ряд моментів, зосібна постать Ґонти, сцена вбивства (хоча в істор. плані і фіктивного) ним своїх дітей, його страшної кари (яка не зображена, але імпліцитна у творі), вказують на А. тіні, передусім у ключі демонічного. Відлуння цього апофеозу «праведної» різанини — поема «Гамалія» з її тріумфальним кровопролиттям заради помсти й козацького етосу (звільнення бранців). Літ. умовність, стилізація під нар. творчість (думу тощо) тут здебільше нюансують, а то й нівелюють вихід на тінь як на істинний А., як на щось нумінозне і страшне. Однак важливо, що від цього апофеозу насильства, невиправданого кроволиття Шевченко буде послідовно відступати (така тенденція помітна вже в «Передмові» до «Гайдамаків»); у пізніших творах, починаючи від «Неофітів», озвучуватиметься пряме заперечення насильства.

А. тіні як образ демонічного й антиприродного в родині й у суспільстві надалі проявлятиметься у поезії Шевченка (див., напр., «Утоплену», «Княжну» і ряд творів, де зображено вбивство дітей чи батьків, ґвалтування, інцест тощо). Але тоді ж, починаючи від зб. «Три літа» й особливо в поезії періоду заслання, наростатиме поглиблене проектування тіні як чогось індивідуального. В «Осиці»/«Відьмі», як згадувалось, автор/наратор прямим текстом ідентифікує себе з демонічною і водночас глибоко нещасною Відьмою і мовби схрещує А. аніми й тіні. Дещо раніше, в символічному ключі, він сходить у «великий льох», яким є Україна, і самим фактом того сходження в пекло

(як давніше Верґілій, потім Данте, а перед ними Орфей) виконує найсокровенніше своє архетипне завдання. Дещо пізніше, у поезії «За байраком байрак», а потім у поемі «Буває, в неволі іноді згадаю» в моторошно розгорнутому нарративі його, малого, у сні козак на руках «несе у могилу», де поховані козаки, — і це стає емблематичним заглибленням у колективну несвідомість. Знаменно, що у своїй архіскладній, глибоко прозорливій, але концепційно плутаній згадці про Шевченка «Спогад про двох малярів» М. Костомаров добачає й розвиває метафору, а насправді А. оцього сходження в підземний простір, де схована істина, сам корінь реальності: «Тарасова муза прорвала якийсь підземний склеп, уже кілька віків замкнений багатьма замками, запечатаний багатьма печатями, засипаний землею, навмисне зораною і засіяною, щоби сховати від нащадків навіть згадку про місце, де криється підземна порожнеча» (*Спогади 1982*, с. 133; *Грабович Г*. Проникливість і сліпота у рецепції Шевченка: Випадок Костомарова // Сучасність. 1997. № 3. С. 72—95; № 4. С. 109—128).

Вельми важливо, що артикуляція Шевченком А. тіні (у цьому випадку спогадів з дитинства і травми) обернулася на акт творення, тобто розкривається психодинаміка поета, його глибинна система асоціацій. Могила, побачена хлопцем уві сні, як видно з розповіді старого козака, нібито навіч стає архетипною: «— Дивися, дитино, оце козаки / (Ніби мені каже), — на всій Україні / Високі могили, дивися, дитино, / Усі ті могили усі отакі. / Начинені нашим благородним трупом, / Начинені туго. Оце воля спить!» («Буває, в неволі іноді згадаю»). Згадка про сон відновлює сам сон, тобто переживання сну, попри те, чи описане «було насправді», чи привиділася «мара»: «І досі болить, / Як сон той згадаю. А як нагадаю / Козака в могилі, то й досі не знаю, / Чи то було справді, чи то було так, / Мара яка-не́будь. Мені той козак / Розказував ось що…» (рр. 44—49). І тут авторська розповідь переходить в оповідь козака, стає, власне, тою поемою, яку читаємо. Як у низці ін. творів, згадки, асоціації, сни перетоплюються в поезію, і ми стаємо свідками цього процесу, ми залучені в його драматургію. Основний чинник тут — також дія А. Сама ж поема постає не так історіософічним роздумом про причини поневолення України (*Смілянська В*. «Буває, в неволі іноді згадаю» // Шевченківська енциклопедія. Роб. зошит Б. К., 2005. С. 234—236), про те, чому тепер «воля спить», як нумінозним прозрінням, відкриттям і черговою символізацією авторової місії.

Найпомітнішим моментом текстової реалізації тіні є її уособлення, її наративно-сюжетна проекція. В поемі «Титарівна» це — перетворення Микити на антигероя, архетипного «панича» й «сатанучоловіка». Те, що присутнє в «Титарівні» як катектичне тло і як лиш імпліцитна ідентифікація з героєм/антигероєм, розгортається у «Москалевій криниці» (з ін. нюансами в кожній з обох редакцій) і в поемі «Варнак» у проекцію тіні як двійника. Тема двійника взагалі центральна для новочасної л-ри (у Шевченка вона з'являється не раз і реалізується зокр. в повісті «Близнецы») і виявляє посилену увагу до психічних процесів, активізується власне психічними потрясіннями й випробуваннями, напр., в обряді переходу (див.: *Casement Ann*. Encountering the Shadow in Rites of Passage: A Study in Activations // Journal of Analytical Psychology. 2003. № 48. С. 29—46). По суті, весь період заслання став для Шевченка таким переходом — процесом власного переформування. В обох названих поемах цей процес проявляється як пряма конфронтація зі своєю тінню, діалог із нею, тобто з проектованим двійником, запис цього — сама поезія — реалізується як акт сповіді, отже, звільнення, очищення.

Разом із усвідомленням центральности тіні (бо саме в ній концентрується і найбільш наболіле, і ядро креативності) приходить усвідомлення того, що, власне, оте приховане, темне, знівечене й осоружне стає приводом для самоочищення, осмислення своєї гріховності. Першочерговим у цьому процесі, як у сповіді, стає актуалізація, сама артикуляція змісту того, що було, хай воно і надто страшне. Як видно з різних Шевченкових творів, де мовиться про те, що діється в тіні, момент проявлення, переказування є основним. Напр., у «Княжні»: «І розкажу / Тобі; й спать не ляжу. / А ти завтра тихесенько / Богові розкажеш» (рр. 29—32); або тематизоване й інтелектуалізоване зізнання в Передмові до вид. «Гайдамаків» 1841: «Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами», або настанова козака у вірші «Буває, в неволі іноді згадаю»: «Дивися ж, дитино! / Та добре дивися — а я розкажу, / За що Україна наша стала гинуть, / За що й я меж ними в могилі лежу. / Ти ж людям розкажеш, як виростеш, сину» (рр. 36—40), або слова гол. героя — Варнака з 2-ї ред. «Москалевої криниці»: «Слухай, сину, / Мій друже єдиний! / Слухай добре, та записуй, / Та на Україні, / Як Бог тебе допровадить, / То розкажи, сину, / Що ти бачив диявола / Своїми очима» (рр. 64—71).

III, 6. Імператив переказувати правду, служити її носієм, виконувати таким чином свою заповідь постає як базисний компонент Шевченкового **я**, але вже не як частина психічної архітектоніки (персона, еґо, аніма, тінь і т. п.), а як центральна, все-охопна й автодефінювальна функція. Вона через свою програмову артикуляцію існує більше на рівні свідомому,

ніж на несвідомому, але також насичена архетипним змістом і реалізується сюжетами (patterns), зачерпнутими з несвідомого пласта; як процес, як цінність і як місія ця функція має символічну насиченість і нумінозність А. По суті, психічна функція відповідає А. пошуку — одному з найактивніше використовуваних наративних А. у зх. культурі й л-рі — і водночас вписується в юнґівську модель психодинаміки, тобто у процес індивідуації.

А. осмислення й артикулювання Шевченком свого завдання, своєї карми-долі, своєї, за його словом, «заповіді», вимагає окремого дослідження. Тут можна лише кількома штрихами показати основні етапи психічної подорожі-дороги поета, яка передусім вимірюється його життєвим шляхом і фазами його творчості, але яка також виявляє своє символічне й передусім цілісне (холістичне) закодування. Накреслимо етапи цієї подорожі, цього rite de passage.

1-й етап, що відповідає Шевченковій найранішій поезії, ураховуючи семіотику проекції, можна назвати етапом від «Перебенді» до «Тризни». Це осмислення своєї вибраності, покликання, що показане скоріше в аспектах приреченості й відчуження од людей (образ Перебенді), або навіть карми-кари Нещасного («Тризна»), ніж як пошанування владою, визнання суспільства тощо, і передусім представлене у завданні відкривати Слово, налаштовувати себе на таке завдання. Значуще для цього етапу — Шевченкове пряме (ба навіть несподівано самовпевнене) вписування себе в канон укр. л-ри, проекція своєї центральності в її процесі. І тут він виявляє гідну подиву прозірливість та інтуїцію, цілковито аналогічні настановам таких поетів, як О. Пушкін і А. Міцкевич, котрі також на висхідній стадії своєї творчості вже заявляють свою готовність і запрограмованість на подальшу роль нац. поета (див.: *Grabowicz G.-G.* National Poets and National Mystifications // *Literární* mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí. Studie Slováckého Muzea. Uherské hradiště, 2001. S. 7—24). Це самовписування на рівних в укр. або «вітчизняну» л-ру (відмінності між цими поняттями кристалізує і великою мірою творить власне Шевченко) реалізується й у формальному плані, чи в плані модальності, у настанові на істор. тематику, на визначальні моменти нац. історії (що, звісно, перегукується з конвенціями романтизму) в таких поезіях, як «На вічну пам'ять Котляревському» й «До Основ'яненка»; а на наступному етапі «трьох літ» до них долучається вірш «Гоголю». Поемою «Гайдамаки» Шевченко, — як і О. Пушкін «Борисом Годуновим» і А. Міцкевич «Дзядами» (ч. III), а потім «Паном Тадеушем», — уводить себе не лише в канон л-ри, а й у нац. канон, в історію цілого народу. Знак рівності, який він накреслює між власною долею і долею нації, встановлює найвищу планку для оцінки себе (і самооцінки), гарантуючи, так би мовити, подальшу рецепцію.

2-й етап, що включає за традицією поезію зб. «Три літа», але й пізніші твори до арешту й розгрому Кирило-Мефодіївського братства, продовжує і розвиває відчуття і розуміння Шевченком своєї місії. Цей етап, як і 1-й, також посутньо передпороговий, але виявнене тепер розуміння місії поета й контексту незрівнянно масштабніше: Шевченко бачить себе носієм міфу, а роль поета вписується в нац. історію. Власне, він «вичакловує» — у дополітичному й у символічному, міфічному плані — нац. вимір колективного самоототожнення; панівний же компонент міфу — сама нумінозність України. Шевченкова місія інтуїтивно, а точніше архетипно, постає як така, що захищає від інфляції еґо (гордині, славолюбства): самопрезентація як пророка, носія глибинної правди моделюється топосом, а скоріше функцією юродивого, обраність бачиться більше як кара, ніж вивищення над зага́лом чи тріумф. І такі особливості самозображення ведуть до основного парадокса 2-го й 1-го етапів і глибинного осердя цілого А. його пошуку: випробування, спричинені арештом і довголітнім ув'язненням, не стали для поета ані несподіванкою, ані потрясінням. Як видно з різних зовнішніх свідчень (самих братчиків-арештантів, допиту й офіц. документів, спогадів тощо) і з самого тексту тюремної поезії Шевченка, арешт і засудження не надто вразили його, бо колишня воля не була однозначною, справжньою: народ, із яким поет себе ідентифікував і яким себе вимірював, лишався уярмленим. Водночас у свідомості Шевченка виявнюється суто індивідуальне бачення себе і своєї місії, і хоча це стане еталоном наступного етапу, але вже у творчості до заслання починає тематизуватися й реалізовуватися той автобіографізм, який визначатиме тональність усього доробку митця, не лише поезії. І вперше на 2-му етапі засвідчується (прозірливо з огляду на те, що чекає поета) топос-А. сходження у глибокий підземний склеп, у могилу, у колективне та індивідуальне несвідоме — у парадигматичний Великий льох.

3-й етап. Не лише в біографії Шевченка, та навіть не тільки з перспективи всього його літ. доробку, а й у перспективі цілісного феномену митця засланця поезія становить осердя. І хоча на засланні створено майже всю прозу, а писання поезій обмежувалося лише 1847—50, цей період є центр. і визначальним для Шевченка (див. також: *Івакін Ю*. Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984). У цей час сформувався, щоправ-

да в дещо поверховому, метафоричному плані, А. сприйняття постаті Шевченка одразу після повернення і на майбутні роки: поет-засланець, поет-мученик, нескорений Кобзар. Проте засланчий етап визначає цілий шлях Шевченка, стає емблематичним для цілого А. пошуку (quest). Без нього не можна собі уявити Шевченка, тобто без нього поет був би не тим, був би іншим і куди менш масштабним, ніж є. І головне: сам він цей факт глибоко усвідомлює, тобто поступово інтегрує випробування в себе, у свою творчість.

Отже, пунктирно, час заслання, неволі й покарання, осквернення в очах влади й суспільного ладу стає періодом вимушеного й тривалого перебування в тіні — в ролі каторжника, варнака, злочинця. І хай статус політ. в'язня (і шана, яку йому виявляло суспільство), професія художника (що уможливила участь у *Аральській описовій* та *Каратауській експедиціях*) і друзі та добрі люди це випробування пом'якшували, все ж його тягар і муку не можна недооцінювати. Проте найглибший компонент становища засланця — це не так зовнішні прояви страждання, самота й ізоляція, як сумніви — те, що містична л-ра називає темною ніччю зневіри. І, власне, це останнє Шевченко перетворює на поезію, на саму суть писання (і прози також), на тривалий процес автотерапії. Тобто він розпочинає те, що Юнґ називає індивідуацією — відкривання в собі й відкривання себе до тіні й до аніми, спроби свого вивільнення і реінтеграції, подолання пригніченості відкриттям свого справжнього **я**.

4-й етап. Цей процес не завершується засланням, але він тоді починається, зокр. у конфронтації з власною тінню. Значуще його продовження, починаючи від звістки про звільнення, актуалізується в Шевченковій творчості наступних місяців аж до останніх років життя. Крім великого спалаху енергії, повороту до поезії, переоблювання раніше написаного, ведення Щоденника, створення нових мистецьких робіт тощо, триває фундаментальний процес звільнення себе від усього негативного, від гніву й зневіри. Як і раніше, все це, включно із ваганнями, з переплітанням гніву і прощення (див.: «Неофіти») також перетоплюється на саму поезію і стає передумовою для артикуляції міленарної візії спасенного людства.

III, 7. Індивідуація, яка в Шевченка розпочинається на засланні, не була раптовою і не мала однозначного завершення; вона триває до останніх його творів, уводить нові акценти й уможливлює нову універсальність і основану на ній нову гуманність. Багато в чому індивідуація є продовженням життєвого шляху поета, але вона також знаменує нову сутність, вельми далеку від деяких мотивів ранньої творчості. Вже зазначалося, що Шевченко — чи не перший письменник в укр. л-рі, котрий так докладно зображує процес свого дозрівання і зростання, самоформування наперекір долі й, що, здається, ще важче, всупереч попул. баченню. Гол. тут — цілющий процес відкриття й творення душі, що його новіший юнґівський психоаналіз підніс на заслужено високе місце (див.: *Hillman J*. Archetypal Psychology. Dallas, 1983; ін. його праці). В артикулюванні процесу індивідуації — як і в багато чому іншому — Шевченко також посідає чільне місце.

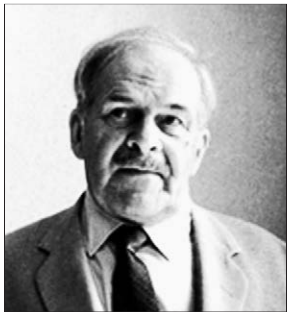
Останній Шевченків А. — мета-А. Цей А. формально не належить до аналізованої проблеми, однак він для неї вирішальний і в пізнавальному, і у творчому плані,— він її надихає. Йдеться про те, що Шевченко сам постає А. — А. поета-пророка, нац. поета, ікони нації, катектичним локусом її самоідентифікації. Цей А. — кульмінативний продукт тривалого процесу рецепції, але, як належить справжнім А., він також немовби позачасовий. Він постав ще за життя Шевченка і діяв уже на повну силу, коли його ховали, а потім перепоховували на Чернечій горі; з часом він став всюдисущим для укр. суспільства. Протягом свого життя Шевченко заповнив важливу архетипну нішу — представника, речника нації, поета-трибуна, пророка. І щорічні святкування його пам'яті, власне, й артикулюють цей А. У дискурсивному плані він великою мірою становить результат поетового кодування, його вписування себе в колективну психіку. Водночас це також здобуток колективної психіки, живлений силами, які заховані в її надрах. Він віддзеркалює ту ж таки колективну психіку, а також проявляється у низькій, негативній формі — як заперечення Шевченка і тієї України, котру представляє (див.: *Дзюба І*. Шевченкофобія в сучасній Україні. К., 2006), як і належить А.

Літ.: Балей С. З психольогії творчости Шевченка. Л., 1916; перевид. Черкаси, 2001; *Луцький Ю*. Архетип байстрюка в поезії Шевченка // Зб. Харків. істор.-філол. т-ва: Нова серія. Х., 1993. Т. 1; *Грабович Г*. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. К., 1998; *Грабович Г*. Шевченко, якого не знаємо: (З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета). К., 2000; *Моклиця М. В*. Архетип сліпої/сліпого у мікросвіті Шевченка // *Тарас* Шевченко і Україна XXI століття: Зб. матеріалів міжнар. наук.-публіцист. конф. К., 2003.

Григорій Грабович

АРХИ́ПЕНКО Олександр Порфирович (18/30.05.1887, Київ — 24.02.1964, Нью-Йорк) — укр. скульптор, живописець, графік, теоретик мист-ва. 1902—05 навчався в Київ. худож. уч-щі, водночас відвідував студію С. *Світославського*, 1905—08 — у Москов. уч-щі живопису, скульптури та архітектури. 1908—21 працював у Парижі, де ввійшов до кола художників-кубістів (А. Модільяні, А. Годьє-Бжеска, П. Пікассо, Ж. Брак, Ф. Леже), у 1921—

23 — у Берліні. 1923 оселився в Нью-Йорку. У Франції, Німеччині та США заснував худож. студії, де впроваджував новаторські пластичні рішення, це — Вудсток (1924—28, 1940-ві), Лос-Анджелес (1935), Чикаго (кін. 1930-х), Вашингтонський ун-т у Сієтлі (1935—36, 1952), Нью-Баухауз (1937), Ін-т рисунка, обидва — в Чикаго (1946), ун-т Канзас-Сіті (1950); їздив з лекціями містами США.

О. Архипенко

А. перший у світовому мист-ві втілив у скульптурі концепцію кубізму («Статуетка», «Гондольєр», обидві — 1914; «Солдат іде», 1917), створив синтетичний жанр скульпто-живопису («Натюрморт на круглому столі», 1916), запровадив ритмізовану форму, композиційні інтервали у вигляді т. зв. конкейвіа (увігнутостей) та порожнин — наскрізних отворів («Жінка, що розчісує волосся», 1915; «Мадонна», 1936), застосовував поліхромію скульптури («Карусель П'єро», 1913; «Жозефіна і Бонапарт», 1935; «Океанська мадонна», 1957). Відкрив і обґрунтував принципи кінетичного малярства: за допомогою механізму (запатентував 1927) приводив у рух кольор. смуги. У 1940 виконав серію «світломодуляторів» — напівпрозорих, освітлених зсередини об'єктів із плексигласу. Ідеї й експерименти А. мали значний вплив на розвиток світового мист-ва. Відомі його скульптурні портрети І. Франка (1925), диригентів В. Менгельберга (1925, НХМУ) і В. Фуртвенглера (1927), письменника Т. Вайлдера (1926) та ін.

А. не раз звертався до постаті Шевченка, створивши серію скульптурних творів: півфігуру митця і два погрудні пам'ятники (усі — 1923), бронзове погруддя (1933), встановлене 1940 у Клівленді, штат Огайо, ін. погруддя (1957) — у зоні відпочинку українців «Союзівка», штат Нью-Йорк. Для укр. громади вирізьбив три портрети Шевченка (1933). Вільно інтерпретуючи риси зовнішності поета, виконав кілька варіантів скульптурної композиції «Шевченко-пророк» (синтетичні смоли, 1935); один він того ж року подарував Ін-ту мист-в у Детройті, другий передав 2002 паризький колекціонер А. Вірста для НХМУ (№ СКС—324), третій міститься в Музеї м. Стемфорда, штат Нью-Йорк. Енергійний, експресивний образ поета випромінює величезну творчу енергію, його руку з піднятим вказівним пальцем звернено до глядачів у жесті перестороги. На поч. 1960-х скульптор працював над проектом пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні.

О. Архипенко. Шевченко-пророк. Синтетичні смоли. 1935

А. — учасник бл. 130 персональних виставок (Німеччина, Італія, Нідерланди, Франція, США та ін.). Спадщина митця налічує сотні творів, які зберігаються в найбільших музеях світу. В Україні у НМАШ — вісім рисунків, у НХМУ — копія зі скульптурної композиції «Шевченко-пророк» та ін.

Тв.: Альбом. К., 1989; Візія і тяглість: Альбом-каталог. Нью-Йорк, 2005.

Літ.: Коротич В. Плексигласова мадонна самотності (Із біографії О. Архипенка // Вітчизна. 1966. № 10; *Лобановський Б.* Художник і світ речей // Всесвіт. 1968. № 1; *Стебельський Б.* Олександр Архипенко // Література і мистецтво. 1987. Ч. 10; *Синько О.* Олександр Архипенко: Перші кроки. К., 1994; *Синько О. Р.* Новаторство Архипенка. К., 2001; *Скрипченко М.* Велетень серед митців: Українець Олександр Архипенко // Образотворче мистецтво. 2002. № 3; *Асєєва Н.* Олександр Архипенко // Art Ukraine. 2008. 5—15 берез.; *Малюта А.* Портрети Шевченка у творах Архипенка // Хроніка-2000. К., 2009. Вип. 77; *Архипенко О.* Чому я виготовив погруддя Шевченка // Хроніка-2000. К., 2009. Вип. 77.

Ірина Горбачова, Наталя Янко

АРХІ́ВНІ ДОКУМЕНТА́ЛЬНІ МАТЕРІА́ЛИ ПРО ШЕВЧЕ́НКА — докум. матеріали про життя, творчу і громадсько-політ. діяльність Шевченка, публ. та поширення його творів, вшанування пам'яті поета, що зберігаються в держ. і відомчих архівах, у рукописних відділах наук. ін-тів, музеїв, б-к в Україні й за її межами. Ці документи різні за своєю номінальною ознакою, автентичністю, змістом, хронологією, розпорошені по багатьох фондах, у книгосховищах України і за кордоном. За походженням АДМ поділяються на групи:

І. АДМ, що є репрезентацією творчої та громадсько-політ. діяльності Шевченка — його рукописні твори, мист. та епістолярна спадщина. В Україні особові фонди Шевченка зберігаються в трьох архівосховищах. У відділі рукописних фондів і текстології *Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України* (ІЛ) зосереджено колекцію автографів віршів, рукописи прозових творів поета, епістолярну спадщину (листи Шевченка і листи до нього); альб. з малюнками і фольклор. записами; списки творів поета; прижиттєві видання із авторськими виправленнями; друк. матеріали про Шевченка; перекл. його поетичних творів, іконографію. У НМТШ зібрано АДМ, що висвітлюють його життєвий і творчий шлях, рідкісні вид. його творів, твори, ілю-

стровані Шевченком, перекл. його творів мовами різних народів; листи різних осіб, у яких згадується Шевченко. У ЦДАМЛМ зберігається кілька рукописів Шевченка, фотокопії, виготовлені з документів, що є в ін. архівах — у РДІА, у ДАРФ та ін.

Окремі рукописні твори, листи є у сховищах в ін. рукописних відділах і архівах. Зокр., в ЦДІАК у Києві в колекції мікрофільмів з рос. архівів зафільмовано АДМ про життя Шевченка; там само — слідча справа *Кирило-Мефодіївського братства*, основна маса документів якої перебуває в архівах РФ, а її частину VI ще 1939 передано на вічне зберігання до НМТШ.

II. Офіційні АДМ законодавчих, адмін., судових, поліцейських, цензурних, наук. і церк. установ, громадських організацій, видавців та ін. Це доповідні записки, циркуляри, повідомлення, слідчі справи, офіц. листування, нелегальні листівки, ілюстративні матеріали, що належать до фондів ген.-губернаторів, губернаторів, органів міського самоврядування, судів і прокуратури, жандармерії, попечителів навч. округів, цензури, духовних консисторій дореволюційної Російської імперії. Це фонди органів держ. влади і управління, культури та освіти, партійних і профспілкових організацій радянського періоду; фонди установ і організацій, які діяли в період панування Австро-Угорської монархії та польс. держави на зх. землях України. АДМ цих фондів висвітлюють життєвий шлях Шевченка (викуп з кріпацтва, навчання у петерб. *Академії мистецтв*, роботу в Археографічній комісії, зв'язки з Кирило-Мефодіївським братством, заслання, смерть і похорон), вшановування пам'яті поета, збирання коштів на спорудження йому пам'ятника в Києві, про вид. і розповсюдження його творів, заборону окремих творів цензурою, відзначання *50-річчя від дня смерті й 100-річчя від дня народження*, листівки нелегальних організацій, видані в знак протесту проти заборони святкування шевч. ювілеїв, днів пам'яті Кобзаря; колекції художньо виконаних запрошень, програм ювілейних вечорів, пов'язаних із вшановуванням пам'яті Шевченка, та ін. Ці АДМ зберігаються у держ. архівах і рукописних відділах: у ЦДІАК — у фондах київ., поділ. і волин. ген.-губернатора, куратора київ. навч. округу, прокурорів судових палат, жандармерії, охранки, Київ. духовної консисторії та ін. У ЦДІАУ в м. Львові — фонди *Наукового товариства імені Шевченка*, т-ва «Просвіта», ред. «Нового шляху», галицького намісництва, прокуратури та ін. У НМТШ — окремі документи і справи, передані ЦДІАК з фондів київ., поділ. і волин. ген.-губернатора; з Держ. архіву Київ. обл. — окремі справи з фонду київ. губернатора; з ДАРФ — справа з фонду *Третього відділу* про участь Шевченка в Кирило-Мефодіївському т-ві. АДМ цієї групи є й у відділах рукописів ІЛ, ЛНБ, в Ін-ті рукопису НБУВ, обл. архівах України, держ. обл. архівах Росії.

У фондах радянських законодавчих, виконавчих і культурно-освітніх установ — Центр. держ. архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО), Центр. держ. архіву громадських організацій України (ЦДАГО), обл. архівів України зосереджено багато документів про вшановування пам'яті поета в Союзі РСР та за кордоном, установлення Державної премії Української РСР імені Т. Г. Шевченка, видання і поширення творів поета, присвоєння імені Шевченка містам, вулицям, театрам, т-вам, колгоспам, школам та ін., про встановлення пам'ятників поетові в Україні й за кордоном — у *Форті Шевченка* (Казахстан), Палермо (Канада) та ін.

За межами України докум. матеріали цієї групи зберігаються: у ДАРФ (фонд Третього відділу), РДІА (фонди цензури, обер-прокурора Синоду, Міністерства народної освіти, АМ та ін.); Центр. держ. істор. архіві Санкт-Петербурга (фонд *Товариства заохочування художників*), у рукописних відділах РДБ, РНБ, обл. архівах Нижнього Новгорода, Оренбурга, Архіві-музеї ім. Д. Антоновича у Нью-Йорку та ін.

III. Особові й родинні фонди — окремі листи Шевченка, листи різних осіб, у яких згадується Кобзар; перекл. його творів, записи народних оповідань, легенд про нього; літературознавчі праці про поета, ілюстративний матеріал та ін. АДМ цієї групи зберігаються: у ЦДІАК (напр., фонди М. *Сумцова* та ін.), ЦДІАУ в м. Львові (фонди М. *Павлика*, К. *Студинського* та ін.), ЦДАМЛМУ (фонд П. *Тичини*), рукописному відділі ІЛ (фонди О. *Кониського*, І. Франка, М. *Чалого* та ін.), НБУВ (фонди Лазаревських, Максимовичів, Тарновських та ін.), рукописному відділі ЛНБ (фонди М. *Возняка*, Барвінських, Я. *Головацького*, М. Бучинського та ін.), у фондах рос. архівів і рукописних відділах: РДАЛМ (фонди Аксакових, І. *Бєлоусова*, М. Максимовича, Срезневських, Лазаревських та ін.); Архіві АН РФ (фонди М. Морозова, Ф. *Корша* та ін.); ДАРФ (фонд Горчакова); рукописних відділах РДБ (фонд Єлагіних) та РНБ (фонди Є. Гребінки, П. *Корсакова* та ін.).

IV. Кінофотодокументи зберігаються переважно у фондах Центр. держ. кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного. Це хронікально-докум. фільми, присвячені Шевченкові: про місця, де він народився, перебував; відкриття пам'ятників поетові у Петрограді (1918), у *Моринцях*, Харкові, Києві, *Каневі*, Донецьку, Форті Шевченка, Палермо (Канада) та ін. містах і селах; про відвідування могили поета в Каневі; про місця заслання, вшановування пам'яті поета в Україні та за

її межами; фоторепродукції мист. творів Шевченка; фотознімки місць, з якими пов'язаний життєвий шлях поета, відвідування зарубіжними делегаціями шевч. пам'ятних місць; фотознімки наук. і мист. установ, колективів, громадських організацій, яким надано ім'я Шевченка. Фотоілюстративний матеріал зберігається і у ЦДАМЛМУ, ІЛ, НМТШ, НБУВ, ряді обл. архівів.

Значну кількість АДМ опубл. в докум. зб., окремих монографіях, періодичній пресі: *Яворницький Д. І.* Матеріали до біографії Т. Г. Шевченка. Катеринослав, 1909; Матеріали з політичної справи Т. Г. Шевченка // *Шевченко Т. Г.* Твори: У 2 т. СПб., 1911. Т. 2; *Новицкий М. М.* Т. Г. Шевченко по документам царской цензуры: Хроника цензурных репрессий (1847—1916) // Молодая гвардия. 1939. № 2/3; *Т. Г. Шевченко* в документах і матеріалах. К., 1950; *Рудько М. П.* Тарас Шевченко і Київський університет. К., 1959; *Архівні* документи про життя і діяльність Т. Г. Шевченка // *Матеріали* до вивчення історії української літератури: У 5 т. К., 1961. Т. 2; *Смерть* и похороны Т. Г. Шевченко: (Документы и материалы). К., 1961; *Тарас* Шевченко: Документи і матеріали 1814—1963. К., 1963; *Т. Г. Шевченко* в епістолярії відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. К., 1966; *Бородін В. С.* Т. Г. Шевченко і царська цензура: Дослідження та документи. 1840—1862 роки. К., 1969; *Документи* та ін.

Літ.: Записки отдела рукописей. М., 1939. Вып. 5; *Іофанов Д. М.* Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка. К., 1957; *Слюдікова Т.* Документи ЦДІА УРСР у Києві про Т. Г. Шевченка // Наук.-інформ. бюлетень Арх. управління УРСР (АУ). 1961. № 2; *Чумак К. В.* Нові надходження Державного музею Т. Г. Шевченка // Науково-інформ. бюлетень АУ. 1964. № 2; *Дорошенко К. П.* Державний музей Т. Г. Шевченка // Питання шевченкознавства. К., 1962. Вип. 3; *Ковальов І. Ф.* Шевченко під забороною царської цензури: (Огляд документальних матеріалів) // *РЛ*. 1964. № 3; *Сеник Я., Купчинський О.* Документи ЦДІАЛ про Шевченка // Архіви України. 1965. № 1; *Бородін В. С.* Твори Шевченка в архіві кириломефодіївців // *НШК 14*; *Костенко В.* Шевченківська тема в листуванні П. Тичини з фронтовиками // *НШК 21/22*; *Трегуб М. М.* Т. Шевченко у писемних джерелах фондів відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР // *Т. Шевченко* і українська національна культура…: Матеріали наук. симп. Л., 1990; *Т. Шевченко* і Запорізький край: (За докум. Держ. архіву Запорізької обл.). Запоріжжя, 1992; *Дуда І., Мельничук Б.* Т. Шевченко на Тернопільщині. Т., 1998; Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. К., 1999; *Дубровіна Л. А., Зубкова Н. М.* Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського як архівна установа // Архіви України. 1999. № 1/6; *Центральний* державний історичний архів України, м. Львів: Путівник. Л.; К., 2001; *Арсенич П.* Тарас Шевченко і Прикарпаття. Івано-Франківськ, 2001; Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник. К., 2002.

Тетяна Слюдікова

АРХІМÉД (бл. 287 — 212 до н. е.) — уславлений давньогрец. учений, математик, фізик, інженер. Символічний зміст образу А., так само як і *Галілея*, у Шевченковій поезії «І Архімед, і Галілей» (1860) має декілька різних інтерпретацій.

АСАНАЛÍЄВ Кенешбек (10.06.1928, с. Сокулук, тепер Чуйської обл., Киргизстан — 12.02.2007, Бішкек) — кирг. літературознавець, критик. Народний письменник Киргизстану (2004). Автор праць про кирг. л-ру 20 ст.

У нарисі «Про деякі питання літературних взаємин українського і киргизького народів» (Известия Кирг. филиала АН СССР. Фрунзе, 1954. Вып. 11) систематизував явища і факти, що створювали панораму взаємодії двох нац. л-р у 1930—50-х, проаналізував перекл. кирг. мовою творів Шевченка, які зробили К. *Маликов*, С. *Сасикбаєв*, А. *Токтомушев*, поему Ж. Боконбаєва «На могилі Тараса», спільні типологічні риси у творчості Шевченка і кирг. акина Токтогула. Питання худож. перекл. розглядав і в ст. «Українська класична та радянська література киргизькою мовою» (Советтик Кыргызстан. 1954. № 1), «Шевченко киргизькою мовою» (1955). Остання з них — доповідь, виголошена на 3-й наук. шевч. конференції (Київ, 1954). А. зазначив, що робота над перекл. віршів Шевченка вимагала худож. майстерності й особливо чуття мови, без яких неможливо було б знайти в кирг. мові зображальні засоби для адекватного відтворювання шевч. образів.

Тв.: Шевченко киргизькою мовою // *НШК 3*.

Георгій Хлипенко

АСАНÍДЗЕ Аміран (28.11.1943, Тбілісі — 30.10.2001, там само) — груз. поет і перекладач. Закінчив 1965 філол. ф-т Тбіліс. ун-ту. 1964—66 стажувався у Київ. ун-ті, вивчав укр. мову та л-ру. Автор статей про груз.-укр. літ. взаємини. Переклав твори І. Котляревського, Лесі *Українки*, П. *Тичини*, В. *Сосюри*, М. *Бажана*, М. *Рильського* та ін.

Серед віршів Шевченка, що їх переклав А., — «Перебендя», «Н. Маркевичу», поема «Кавказ», які ввійшли до зб. «Кавказ» (Тбілісі, 1989), виданої до *175-літнього ювілею від дня народження Шевченка* під егідою клубу «Україна» при Тбіліс. ун-ті.

Літ.: Халимоненко Г. Еней заговорив грузинською мовою // *Гроно*: Літ.-мист. зб. К., 1985. Вип. 1.

Реваз Хведелідзе

АСАТІÁНІ Ладо (14.01.1917, с. Барднала, істор. обл. Лечхумі, тепер Грузія — 23.06.1943, Тбілісі; 1968 перепоховано в пантеоні Дідубе у Тбілісі) — груз. поет. Закінчив 1938 Кутаїс. пед. ін-т. Автор віршів,

істор. поем «Колхіда» (1940), «Аспіндза», «Битва під Басіані» (обидві — 1942) та ін. Єдина прижиттєва зб. А. «Вірші» (1940) залишила помітний слід в історії груз. л-ри. Укр. поетові присвятив вірш «На батьківщині Шевченка» (1939). Його перекл. груз. мовою поеми «Кавказ» було надрук. у газ. «Індустріл Кутаїсі» (1939. 10 берез.).

Літ.: Пономаренко О., Хоменко О. Шевченків «Кавказ» на Кавказі // Крим. світлиця. 2009. 10 квіт.

Реваз Хведелідзе

АСАТІА́НІ Леван (12.07.1900, Тбілісі — 14.05.1955, там само) — груз. літературознавець. Закінчив 1927 Тбіліс. ун-т. Досліджував творчість груз. класиків, взаємозв'язки л-р. У працях «Життя Акакія Церетелі» (Тбілісі, 1947), «Дружба братерських літератур» (Тбілісі, 1958), «Літературні зв'язки грузинського народу з братніми народами СРСР» (Тбілісі, 1955) висвітлив питання проникнення творів Шевченка у Грузію, розповів про літ. взаємини Шевченка й А. *Церетелі*, наголосив вплив Шевченка на творчість груз. поета. А. — автор розвідки «Тарас Шевченко і грузинська література» (1957), в якій докладно розповів про знайомство А. Церетелі та Шевченка у Петербурзі.

Тв.: Тарас Шевченко і грузинська література // *РЛ*. 1957. № 3; Литературные статьи, очерки. Тбилиси, 1975.

Літ.: Імедадзе В. Т. Г. Шевченко і Грузія. К., 1963; *Шубравський В. Є.* Шевченко і літератури народів СРСР. К., 1964.

Алла Калинчук

АСЄ́ЄВ Микола Миколайович (псевд. — А с с є є в; 28.06/10.07.1889, м. Льгов Курської губ., тепер Курської обл., РФ — 16.07.1963, Москва) — рос. поет і перекладач. Навчався в Москов. комерційному ін-ті (1908—10) та Харків. ун-ті (1910—13). Ранній період творчості позначено близькістю до символістів (зб. «Нічна флейта», 1914). У 1914 А. увійшов до поетичної групи футуристів «Центрифуга» (зб. «Леторей», 1915; «Оксана», 1916). У 1920-х брав участь у діяльності літ. об'єднання «ЛІФ». У найзначніших зб. 1950—60-х громадянський пафос поєднано з філос. медитаціями. Автор «Поеми про Гоголя» (1955).

Мав значний доробок у галузі поетичного перекл. зі слов'ян. мов, а також англ., нім., франц. та ін. Перекл. А. з Шевченка — «Гамалія», «Невольник» («Сліпий»), «Чернець», «Вітер з гаєм розмовляє», «Ой діброво — темний гаю!», «Не вернувся із походу» — притаманна висока поетична культура, прагнення адекватно передати зміст і відтворити ритмічний лад, заг. тональність і мелодику оригіналів. Спостереження щодо природи ритміки і мелодики Шевченкового вірша А. висловив у ст. «Російський вірш», «Вірші і серце» (обидві — 1961) і «Досвід перекладу: Тарас Шевченко. Кобзар» (Літ. газ. 1938. 30 листоп.; переироблену і доповнену ред. 1947 опубл. у зб. «Про поетів та поезію», 1985).

Тв.: О поэтах и поэзии: Ст. и воспоминания. М., 1985; Родословная поэзии: Ст., воспоминания, письма. М., 1990.

Літ.: Карпов А. Николай Асеев: очерки творчества. М., 1969.

Іван Бажинов

АСИНДЕТО́Н (гр. ἀσύνδετον — незв'язане, безсполучниковість) — стилістична фігура, яка будується на безсполучниковому, інтонаційному поєднанні частин складного речення або однорідних членів речення. А. сприяє стислості висловлювання, надає йому динамічності, увиразнює ритміко-інтонаційну будову фрази. Поетичній мові Шевченка властиві два типи А.: **1)** безсполучникове поєднання частин складного речення, між якими існує семантична взаємозалежність — часова, причинно-наслідкова тощо. Напр.: «Минув і рік, минув другий — / Козака немає» («Тополя»), «Маю серце широкеє — / Ні з ким поділити!» («Заросли шляхи тернами»), «Щаслива голубка: високо літає, / Полине до Бога — милого питать» («Причинна»); **2)** безсполучникове поєднання однорідних членів і частин складного речення на основі семантичної самостійності, зокр. найменування одночасних або послідовних у часі явищ, подій, зіставно-протиставних відношень між ними тощо, напр.: «Сонце заходить, гори чорніють, / Пташечка тихне, поле німіє» («N. N. — Сонце заходить, гори чорніють»). У текстах Шевченка обидва типи А. переплітаються, взаємодіють. Напр., у вступній частині поеми «Гайдамаки» завдяки такій взаємодії підкреслено відповідність внутрішньому станові суб'єкта мовлення тих зорових картин, які малює його уява, напр.: «Дивлюся, сміюся, дрібні утираю — / Я не одинокий, є з ким в світі жить; / У моїй хатині, як в степу безкраїм, / Козацтво гуляє, байрак гомонить, / У моїй хатині синє море грає, / Могила сумує, тополя шумить, / Тихесенько *Гриця* дівчина співає — / Я не одинокий, є з ким вік дожить».

Як і синтаксичний паралелізм, повтори, А. — характерна ознака інтонаційно-синтаксичної організації Шевченкового вірша. Завдяки А. вірш збагачується розмовними синтаксичними структурами на зразок: «Старці під берестом заснули; / Ще сонце спить, пташки мовчать» («Великий льох»). Безсполучникове нанизування синтагм скорочує час їхнього вимовляння, організовує чіткий ритм вірша, що надає розповіді або описові стрімкості, лаконічності, виразності, напр.: «Защебетав жайворонок, / Угору летючи; / Закувала зозуленька, / На дубу сидячи; / Защебетав соловейко — / Пішла луна гаєм; / Червоніє за горою; / Плугатир співає» («Причинна»); «Огні горять, музика грає,

/ Музика плаче, завиває; / Алмазом добрим, дорогим / Сіяють очі молодії; / Витає радость і надія / В очах веселих, любо їм, / Очам негрішним, молодим» («Огні горять, музика грає»).

А., як і полісиндетон, досить активний у Шевченковій мові; ці стилістичні фігури становлять основу функціонування ампліфікації. Див. також: *Полісиндетон*; *Ампліфікація*.

Літ.: Костич Л. Безсполучниковість як засіб вираження експресії у творах Т. Шевченка // *ШСт 12*.

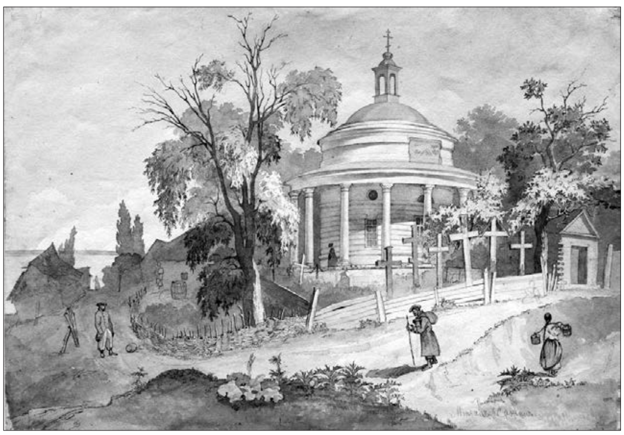
Світлана Єрмоленко

АСКЛЕ́ПІЙ — див. *Ескулап*.

«АСКО́ЛЬДОВА МОГИ́ЛА» (папір, сепія, акварель, 26×37) — малюнок Шевченка, виконаний у трав.—верес. 1846 у Києві. Праворуч олівцем напис: «Рисовалъ Михаилъ Сажинъ». Зберігається у НМТШ (№ г—1942).

Шевченко від поч. трав. жив у Києві разом із М. *Сажиним* та О. Афанасьєвим-Чужбинським. Останній пізніше згадував про задум художника змалювати всі визначні види Києва. Частину цієї роботи узяв на себе М. Сажин. Багаторічне дослідження творчості Шевченка і М. Сажина спонукало Я. *Затенацького* до перегляду двох малюнків, підписаних М. Сажиним, і до репрод. 1959 «А. м.» як твору Шевченка. Так «А. м.» введено до вид.: *ПЗТ: У 10 т*. Т. 7, кн. 1. № 145. Як твір Шевченка атрибутував і П. *Білецький* у ст.: Новознайдені твори Т. Г. Шевченка // Радянська Україна. 1959. 11 квіт.

На малюнку зображено невелику кам'яну церкву-ротонду Св. Миколая, споруджену 1809 в Угорському урочищі за проектом київ. архітектора А. Меленського. Як свідчить літопис, саме тут під 882 новгород. князь Олег убив київ. князя Аскольда (у хрещенні Микола).

Т. Шевченко. Аскольдова могила. Папір, сепія, акварель. 1846

На місці поховання в часи княгині Ольги збудовано дерев'яну церкву, навколо якої згодом облаштовано цвинтар, що існував упродовж століть. Ротонда розташована на узвишші дніпровського схилу, її форму передано засобами світлотіні, у різних тонових співвідношеннях відтворено природу, людей, надмогильні хрести. Рівновагу досягнуто зображенням дерев поблизу ротонди.

Гравюру з малюнка М. Сажина репрод. в альб. «Виды России» (М., 1861). Експонувався на багатьох виставках (див. *Експонування творів Шевченка*).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 145.

Літ.: Чужбинский А. Воспоминания о Т. Г. Шевченке. СПб., 1861 // *Спогади 1982*; *Закревский Н.* Описание Киева. М., 1868. Т. 1; *Затенацький Я. П.* Невідомий твір Т. Г. Шевченка // *Мистецька* спадщина Т. Г. Шевченка: Матеріали, присвячені дослідженню творчості Шевченка-художника. К., 1959. Вип. 1.

Наталія Оробченко

АСКО́ЧЕНСЬКИЙ Віктор Іпатійович (справж. — Оскошний, потім — Отскоченський; 1/13.10.1813, Воронеж — 18/30.05.1879, Петербург) — рос. письменник, журналіст, історик. Після закінчення 1839 Київ. духовної академії викладав у ній як магістр богослів'я польс. і нім. мови, патрологію. З 1844 жив у домі Д. *Бібікова* як гувернер його племінника. Згодом служив урядовцем у держ. установах Волин. губ. управи та в Кам'янець-Подільському суді. З 1849 — у відставці.

Автор зб. «Вірші» (К., 1846), кн. «В. Г. Григорович-Барський, знаменитий мандрівник 18 ст.» (1854), дослідження «Київ з найдавнішим його училищем Академією» (1856) та ін., багатих на істор.-культурний матеріал. У 1850—60-х А. поступово відійшов од молодого вільнодумства, обстоював відвертий обскурантизм, крайній монархізм тощо, що особливо виявилося в публ. тижневика *«Домашняя беседа»* (1858—77), ред. і видавцем якого він був.

За спогадами самого А. (Домашняя беседа. 1861. № 33), з Шевченком він познайомився навесні 1846 в Києві на вечірці в П. і О. Андрієвичів. 26 трав. 1846 Шевченко разом із Андрієвичами та О. Афанасьєвим-Чужбинським на запрошення А. завітали до його помешкання в буд. Бібікова. А. дав поетові переглянути свою щойно видану зб. «Вірші» (К., 1846) і звернувся з проханням обрати в ній вірш для присвяти, а також попросив Шевченка «написати що-небудь і мені на згадку». Шевченко обіцяв, але, як зазначив А., «не виконав своєї обіцянки». Тоді ж поет читав уривок із поеми «Єретик» і різні «крамольні» вірші, що занепокоїло господаря, і він звелів своєму слузі викликати його нібито до губернатора, тим самим припинивши вечірку. Зустрічалися Шевченко й А. в

Києві ще кілька разів, зокр. А. у черв. відвідав поета на квартирі в буд. І. *Житницького* на Козиному болоті. Востаннє А. був у Шевченка в Петербурзі в майстерні *Академії мистецтв*, де поет жив і працював, повернувшись із заслання. А. повідомив Шевченкові, що видає часопис «Домашняя беседа», «але коли я, — пише А., — виклав перед ним мої наміри і мету, до якої я вирішив іти не поспішаючи, Тарас став серйозним і, відтягуючи великі свої вуса, промовив: “Важко вам проти рожна перти”. Холодно і байдуже слухав він після цього мої спогади і кожним рухом показував, що моя присутність ніби обтяжлива для нього» (*Спогади 1982*, с. 118—119). Шевченко в’їдливо висміяв А. як затятого обскуранта у вірші «Умре муж велій в власяниці» (1860).

Після смерті Шевченка А. у своєму тижневику (Домашняя беседа. 1861. №№ 12, 16, 22, 33) припустився випадів проти поета і його творчості, що викликало гнівний протест прогрес. рос. преси (Д. *Минаєв*, М. *Лєсков* та ін.)

Тв.: І мої спогади про Т. Г. Шевченка // *Спогади 1982*.

Літ.: Афанасьєв-Чужбинський О. С. Спогади про Т. Г. Шевченка // *Спогади 1982*; [*Минаев Д.*]. Дневник тёмного человека // Рус. слово. 1861. № 5; *Левандовський Л. І.* М. С. Лєсков і українська література. К., 1980; *Смілянська В. Л.* Біографічна шевченкіана. К., 1984; *Брюховецький В. С.* Зеров і Шевченко: [Післямова до ст. М. Зерова «Шевченко і Асноченський»] // *РЛ*. 1989. № 3; *Жур 2003*.

Борис Деркач

АСОНА́НС (франц. assonance, від лат. assono — відгукуюсь). **1.** Повтор однакових або близьких голосних, здебільшого наголошених, основний (поряд із алітерацією) елемент фоніки. Як один із найважливіших чинників вірша застосовувався в середньовічній поезії роман. народів («Пісня про мого Сіда», «Пісня про Роланда» та ін.). У поезії герман. і слов’ян. народів його функція другорядна. В укр. народній поезії незрідка трапляється в поєднанні з алітерацією. Напр., у відомій пісні «Ой не шуми, луже»: «Як умру я, мила, / А ти будеш жива, / Чи згадаєш, мила, / Де моя могила?» У поезії Шевченка А. становить важливий компонент словесного звукопису, що його у 20 ст. успадкували і розвинули поети укр. модерну. Різноманітні форми Шевченкового А. представлено в поемі «Кавказ». Напр., на **а**: «Слава! Слава! / Хортам, і гончим, і псарям, / І нашим батюшкам-царям / Слава»; на **о**: «І од глибокої тюрми / Та до високого престола — / Усі ми в золоті і голі»; на **и—і**: «Храми, каплиці, і ікони, / І ставники, і мирри дим» тощо. Існує думка, що тим чи тим голосним звукам притаманне певне значення — скажімо, звук **у** передає стан страху, жаху; зокр. в баладі Шевченка «Причинна»: «Ух! Ух! / Солом’яний дух, дух!» Однак це твердження доволі суб’єктивне.

2. Вид неточної рими, у якій співзвучними є наголошені голосні, а приголосні не збігаються. Такий А., властивий укр. народній поезії (напр.: «На ясні зорі, на тихі води» та ін.), у Шевченка трапляється часто, особливо там, де він імітує стиль народної пісні й думи. Напр.: «Якби мені чоловік молодий, / До другої не ходив, не любив» («Невольник»); «Загрібай, мамо, жар, жар, / Буде тобі дочки жаль, жаль» («Гайдамаки»); «Як була я молодиця, / Цілували мене в лице, / А як стала стара баба, / Цілували б, була б рада» («Відьма»); «І одногласне, одностайне / Громада вибрала гетьмана» («У неділеньку у святую»). Сфера застосування А. поширюється і на ін. жанри, напр., ліричну медитацію: «Ой зоре! зоре! — і сльози кануть. / Чи ти зійшла вже і на Украйні?» («N. N. — Сонце заходить, гори чорніють»). Див. також: *Фоніка*.

Літ.: Якубський Б. Наука віршування. К., 1922 (перевид. К., 2007); *Чижевський Д.* Деякі проблеми дослідження формального боку поезій Шевченка // Хроніка-2000. 2010. Вип. 3 (85): Зарубіжне шевченкознавство (з матеріалів УВАН). Ч. 1.

Наталя Костенко

АСПА́ЗІЯ (Ἀσπασία; бл. 470 до н. е., Мілет — бл. 400 до н. е.) — одна з видатних жінок Давньої Греції, дружина військ. і політ. діяча *Перікла*. Народилася в Мілеті. Вирізнялася розумом, освіченістю і красою. Її дім був своєрідним культурним і мист. центром, у ньому збиралися художники, поети і філософи (*Фідій*, Анаксагор, *Сократ*, Платон, Ксенофонт та ін.). Політ. супротивники Перікла притягли А. до судової відповідальності, звинуватили в аморальності й богохульстві, але завдяки захисту Перікла її було виправдано. У повісті Шевченка «Художник» описується малюнок К. Брюллова «Афінський вечір»: «Картина представляла афинскую улицу, освещённую вечерним солнцем. <…> Сбоку сам Фидий, встречаемый Периклом и Аспазией» (4, 179).

Ольга Камінчук

АСТА́ПЕНКО Змітрок (Дмитро; 28.10/10.11.1910, с. Колесники, тепер Хиславицького р-ну Смолен. обл., РФ — жовт. 1944, Чехословаччина) — білор. письменник. Закінчив 1929 Мстислав. пед. технікум. Автор поетичних зб. «На схід сонця», «Країні» (обидві — 1931), «Обурені» (1938) та ін.; поем «Два товариші» (1932), «Ганка» (1943), «Едем» (1944; опубл. 1957); роману «Визволення сил» (1944; опубл. 1957). Автор вірша «Тарасові Шевченку» (Чырвона змена. 1928. 26 лют.).

Тв.: Тарасові Шевченку // На ўсход сонца: Першая кн. вершаў. Мінск, 1931.

Світлана Колядко

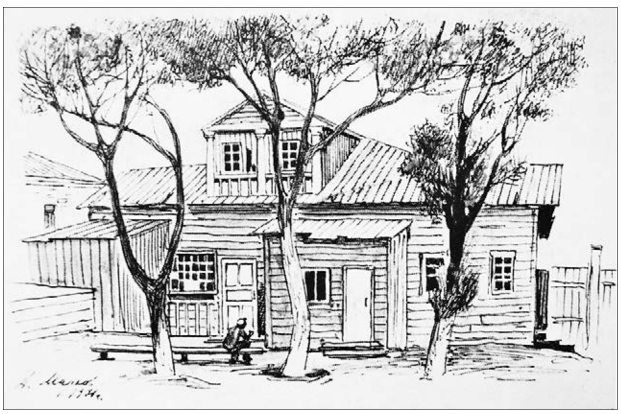
А́СТРАХАНЬ — місто, центр Астрахан. губ., тепер обл. центр РФ. Перший населений пункт, куди Шевченко прибув, повертаючись із заслання. Поет жив тут з 5 по 22 серп. 1857, чекаючи на пароплав до *Нижнього Новгорода*.

Згідно з розпорядженням штаб-офіцера 1-го лінійного батальйону підполковника О. *Михальського*, ротному командирові Є. *Косарєву* належало відправити Шевченка (разом з ін. звільненими) до батальйонного штабу в м. *Уральськ*, але, зважаючи на наполегливе прохання поета, комендант *Новопетровського укріплення* І. *Усков* 1 серп. 1857 видав йому квиток на проїзд до Петербурга (див. довідку І. Ускова ген.-майору Г. Фрейману: *Документи*, с. 286—287, № 455). Оскільки перебування Шевченка в А. не передбачалося, місцева влада не одержала жодних вказівок щодо нагляду за звільненим засланцем. Джерелами інформації про перебування Шевченка в А. є спогади сучасників, а також листи і Щоденник Шевченка. Враження від вигляду і побуту міста записано в Щоденнику 6 серп. 1857: «Астрахань — это остров, омываемый одним из протоков Волги, перерезанный рядом вонючих болот, называемых рекою Кутумом <...>. Полуостров этот окружен густым лесом мачт и уставлен живописными бедными лачугами и серыми, весьма неживописными деревянными домиками с мезонинами, не похожими на лачуги потому только, что из них выглядывают флотские и вообще официальные физиономии. Всю эту огромную безобразную серую кучу мусору венчают зубчатые белые стены Кремля и стройный великолепный пятиглавый собор московской архитектуры 17-го столетия». Місто вразило Шевченка бідністю й брудом: «Где же причина этой нищеты (наружной) и отвратительной грязи (тоже наружной) и, вероятно, внутренней? Где эта причина? В армяно-татарско-калмыцком народонаселении или в другой какой политическо-экономической пружине? Последнее вероятнее».

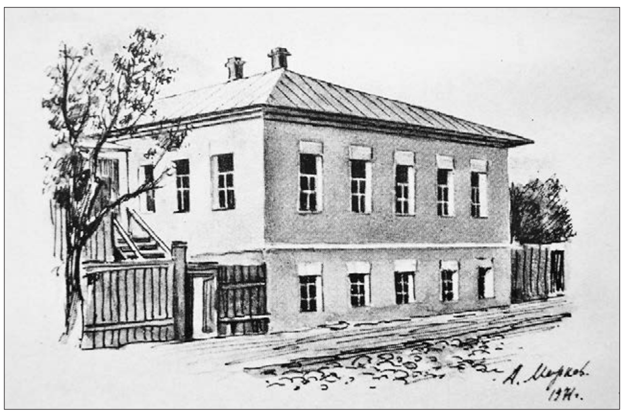
Шевченко спочатку жив на квартирі в Л. *Бурцева*: «И если бы не приехал сюда <…> Бурцов, то мне пришлось бы ночевать если не на улице, так в калмыцкой кибитке. <...> Спасибо Бурцову, он приютил и накормил меня в этом негостеприимном улусе». Згодом поет винайняв кімнату на Варварацієвому каналі. Будинок зберігся донині (Набережна 1-го Травня, буд. 5).

В А. Шевченко познайомився з І. *Клопотовським*, І. *Муравським*, С. *Незабитовським*, Є. *Одинцовим*, Ф. *Чельцовим*, Т. *Зброжеком*, К. *Новицьким*, П. Радзейовським, Т. Шилевичем. Усі вони залишили записи або поставили підпис у його Щоденнику. «Влітку 1857 року лікар Муравський, який служив тоді в Астрахані, <...> повідомив Івану Петровичу [Клопотовському], що в одному з ним, Муравським, будинку “на горищі” (мезоніні) оселився Шевченко, який повернувся із заслання <...>. Іван Петрович поспішив до Шевченка і перший із астраханської інтелігенції привітав його з поверненням із багаторічного заслання на пустельному Мангишлацькому півострові» (*Спогади 1982*, с. 265). На квартирі І. Клопотовського, де збирався гурток шанувальників поета, було влаштовано виставку його малюнків, виконаних на засланні під час *Аральської описової експедиції*. Шевченко відновив і знайомство з родиною Сапожникових, яка підтримала його морально і матеріально. Незадовго до від’їзду поета О. *Сапожников* влаштував на його честь катання Волгою на своєму пароплаві. Шевченко в А. виконав портрет П. та Н. Сапожникових.

Поет подарував автографи вірша «Полякам» С. Незабитовському та уривка із поеми «Царі» Ф. Чельцову. С. Незабитовський переписав до свого зошита поему «Чернець» і вірш «А. О. Козачковському» з «Малої книжки». Згодом Незабитовському та Чельцову Шевченко подарував і «Кобзар» 1860 з дарчими написами. З А. написав листи М. *Лазаревському* (10—14 серп.), К. *Герну* (10 серп.,

А. Марков. Будинок в Астрахані, де жив Т. Шевченко. Папір, туш. 1971

А. Марков. Будинок І. Клопотовського, де часто бував Т. Шевченко. Папір, туш. 1971

лист не зберігся), Бр. Залеському (10 серп.), Я. *Кухаренку* (13—15 серп.). Мотивом усіх цих листів є повідомлення про кінець неволі разом з описом від'їзду з Новопетровського укріплення та планів на ближче майбутнє. С. *Єфремов* зазначив, що 10 серп. Шевченко написав лист і до І. Ускова, не занотувавши цього у Щоденнику, але лист загубився. «Взагалі з датами й адресатами астраханських листів у Шевченка зайшла деяка плутанина. Мабуть, поет серед нових обставин не все міг виконати з того, що думав і занотував…» (*Журнал*, с. 501).

Під час перебування в А. поет цікавився історією та архіт. пам'ятками міста, серед яких згадував Троїцький собор, церкву Різдва Богородиці, Гостиний двір, будинок губернатора, Публічну б-ку. Найбільше захоплення викликав у нього Успенський собор Астраханського кремля, в якому поет оглянув одну з найбагатших у Росії архієрейських ризниць. Кремль і Успенський собор Шевченко відтворив на малюнку «В Астрахані». Щоденникові записи від 9 та 12 серп. 1857 свідчать, що, знаючи про існування кн. М. Рибушкіна «Записки об Астрахани» (М., 1841; Шевченко неточно називає її «Описание города Астрахани»), поет намагався придбати її або розшукати в місцевій б-ці.

Згадки про А. є в повістях «Несчастный» та «Близнецы». Зокр., у повісті «Близнецы», написаній, як і «Несчастный», ще в Новопетровському укріпленні, відображено реалії цього міста, назви його районів. Шевченкові про А. могли оповідати Зигмунтовські, а також моряки з пароплава «Астрабад», які регулярно відвідували укріплення, дехто з офіцерів гарнізону, місцеві купці, учасники експедицій К.-Е. *Бера*, особливо К. *Вейдеман*, учитель словесності в астраханській гімназії (*Біографія 1984*, с. 328).

Літ.: Кларк В. И. Тарас Григорьевич Шевченко в Астрахани // Русская старина. 1895. № 3; *Травушкин Н. С.* Дом, в котором жил Шевченко // Волга. 1961. 11 марта; *Большаков Л. Н.* Астраханський зошит // *Большаков 1977*; *Корнійчук М. А.* Астраханський портрет // *В літопис* шани і любові: Зб. К., 1989.

Марія Корнійчук, Оксана Яковина

АСТРОФІ́ЧНИЙ ВІРШ — вірш, у якому відсутній поділ на строфи. Рядки в такому вірші поєднуються не на основі впорядкованого чергування їхніх клаузул, а тільки за синтаксичними та смисловими ознаками; розміщення рим може бути довільним.

У поезії Шевченка А. в. досить помітний. Астрофізм — властивість його лірики, яскрава прикмета панування вільної стихії. Більшість Шевченкових поем скомпоновано нерівними строфами (строфоїдами); лише кілька невеликих ліро-епічних творів або їхні фрагменти астрофічні (зокр., вірш баладного зразка «Чума» — перша його половина написана 4-стопним ямбом).

Найтиповіші моделі А. в. у Шевченка такі: **1)** 14-складовик із вільним римуванням (напр., «Ой я свого чоловіка», «Подражаніє сербському»); **2)** 4-стопний ямб із вільним римуванням (напр., «Мені однаково, чи буду», «Н. Костомарову», «І золотої й дорогої», «Доля», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Я не нездужаю, нівроку», «Во Іудеї во дні они», «Осія. Глава XIV»); **3)** вольний ямб із вільним римуванням (напр., «Сичі»); **4)** думовий вірш, у якому неримовані рядки чергуються зі спорадично заримованими в окремих фрагментах твору (напр., «У неділеньку та ранесенько», «У неділеньку у святую»); **5)** астрофічні поліметричні композиції з вільним римуванням у фрагментах, складених 4-стопним ямбом, яке переходить у впорядковане римування в рядках, написаних 14-складовиком (напр., «N. N. — Мені тринадцятий минало») тощо.

Своєрідною перехідною формою між строфічним і астрофічним віршем можна вважати графічно не розчленований на катрени або дистихи 14-складовик із характерною для нього схемою римування ХАХА... на відміну від народного зразка з його куплетною завершеністю (напр., «Заворожи мені, волхве», «Як умру, то поховайте», «Давидові псалми» — усі вірші циклу, крім переспіву Псалма 81 — «Меж царями-судіями», та ін.).

А. в. не можна ототожнювати з одностропфним, який вирізняється певною синтаксичною і фонічною завершеністю. Однострофні вірші у Шевченка, — як правило, не короткі, а довгі (від 13 до 20 рядків, приміром, у вірші «То так і я тепер пишу»), зі складним римуванням, де окремі рими повторюються 3—5 разів, утворюючи віртуозний, артистичний ланцюг. Див. також: *Строфіка*.

Літ.: Якубський Б. Форма поезій Шевченка // *Тарас* Шевченко: Зб. К., 1921; *Качуровський І.* Строфіка. Мюнхен, 1967; перевид. К., 1994; *Сидоренко Г. К.* Ритміка Шевченка. К., 1967.

Наталя Костенко

АТА́ Салих (1.06.1908, с. Шорден, побл. м. Мари, Туркменистан — 26.12.1964) — туркм. поет. Народний поет Туркменської РСР. Автор низки зб. поезій, байок. До *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* написав поезію «Народе мій» (Совет эдебияты. 1939. № 3), у якій висловив шану і повагу туркменів до творчості укр. поета. Присвятив йому вірші «Тарас Шевченко» (1951), «Над могилою Шевченка» (1961), «Слово Тараса» (Туркм. искра. 1961. 10 марта).

Тв.: Над могилою Шевченка // Т. Г. Шевченко в художній літературі. К., 1961.

Літ.: Шубравський В. Є. Шевченко і літератури народів СРСР. К., 1964.

Нурі Атдаєв

АТАМАНЮ́К Василь Іванович (псевд. — Яблуненко В. та ін.; 14.03.1897, Яблунів, тепер смт Косівського р-ну Івано-Франк. обл. — 9.10.1937, урочище Сандармох у Медвеж'єгорському р-ні Карелії) — укр. письменник, журналіст, громадський діяч. Навчався в Коломийській гімназії, Львів. ун-ті. Брав участь у визв. змаганнях укр. народу, був січовим стрільцем. У 1918—20 жив у Катеринославі, працював секретарем газ. укр. комуністичної партії (боротьбистів) «Боротьба», згодом перейменованої на «Український пролетар». Після переїзду в Київ прилучився до літ. організації «Західна Україна». Автор багатьох поетичних кн., упоряд. антологій і зб. гумору, поезії та пісень. Написав вірш «Кобзар (на свято Т. Шевченка)» (Укр. пролетар. 1920. 9 берез.); розвідку «Назви "Україна" і "український" в творах Тараса Шевченка» (Укр. пролетар. 1920. 12 берез.). На святі Шевченка в Катеринославі 9 берез. 1920 виступив із рефератом «Життя Тараса Шевченка і доля України» (Укр. пролетар. 1920. 14 берез.). Репресований 1933 (розстріляний 1937). Реабілітований 1965.

Літ.: Андріанова Н. Василь із Яблунева // Вітчизна. 1973. № 5; *Арсенич П., Козовик І.* Поет Василь Атаманюк // Ранковий клич. Ужгород, 1981; *З порога* смерті: Письменники України — жертви сталінських репресій. К., 1991. Вип. 1.

Микола Чабан

АТАНА́СОВ Петко (10.10.1922, Бургас, Болгарія — 16.06.1975, Софія) — болг. літературознавець і перекладач. Закінчив Софійський ун-т. У 1927—44 жив у болг. селах на Пд. України. З 1950-х — дослідник укр. л-ри і укр.-болг. літ. зв'язків, насамперед творчості Шевченка та її рецепції у Болгарії. Автор розвідок і статей про І. Франка, Лесю *Українку*, М. Драгоманова та ін. Перекладав твори І. Франка, М. *Коцюбинського*, О. *Кобилянської*, Марка *Черемшини* та ін.

Заг. міркування щодо укр.-болг. літ. зв'язків А. висловив у ст. «Болгарсько-українські зв'язки часів Відродження» (Славяни. 1955. № 6), «115-ті роковини "Кобзаря"» (Славяни. 1955. № 2). До питань сприйняття творчості Шевченка в Болгарії звернувся у ст. «Георгій Бакалов і українська культура» (Литературен фронт. 1963. 7 листоп.), «Шевченко і Георгій Бакалов» (Славяни. 1961. № 6), у яких, зокр., висвітлив вплив Шевченка на Г. *Бакалова*, розглянув його шевченкознавчі інтереси в 1930-х. Нетривіальним підходом до проблеми укр.-болг. зв'язків позначена ст. «Шевченко і болгари» (Литературен фронт. 1964. 5 берез.), де А. обґрунтував думку, що Шевченко, який так жваво цікавився долею слов'ян. народів, був ознайомлений із тогочасним становищем болг. народу та його культурою, найімовірніше, завдяки працям О. *Бодянського* та його болг. учня — С. *Палаузова*. Відомості про постановки в Болгарії «Назара Стодолі» (1911) та «Наймички» (1919) подав у ст. «Українська драма і музика у нас» (Театър. 1958. Кн. 9). Серед ін. українознавчих публ. А. — розвідка «Тарас Шевченко. Життя і творчість» (Софія, 1964) і ст. «Димитр Полянов і українська культура» (Славяни. 1959. Кн. 3).

Тв.: Із ст. «Шевченко і Георгій Бакалов» // *СВШ*. Т. 3.

Літ.: Русакієв С. Тарас Шевченко і болгарська література. К., 1968.

Олена Шпильова

АТТІ́ЛА (? — 453) — вождь гунів з 434. З 445 — володар велетенської держави в Сх. Європі, що, за прибл. описами стародавніх істориків, сягала від Чорного м. до р. Рейну та від данських островів до правого берега *Дунаю*. Здійснив спустошливі походи в Іллірію (447), Ґаллію (451) та Італію (452), що вжахнули народи Європи і світу. Ім'я А. стало прозивним як уособлення жорстокого завойовника. Шевченко вжив у поемі «Єретик» гіперболічне порівняння великого рушення нім. можновладців зі своїми загонами й обозами на Констанцький собор 1415, де судили Яна *Гуса*, з велетенською армією А.: «Мов сарацина воювать / Або великого *Аттілу*!» Конкретними джерелами обізнаності Шевченка з життям і спустошливими походами А. могли бути «Энциклопедический лексикон» А. Плюшара (СПб., 1835. Т. 1), з яким Шевченко знайомився наприкінці 1830 — на поч. 1840-х у Петербурзі, статті в рос. журн., згадки в читаних Шевченком кн. про хрестові походи. У колі петерб. родичів В. *Штернберга* — О. *Шмідта* та О. *Фітцума*, яких разом зі Штернбергом відвідував і Шевченко, до поета могли доходити розповіді про А. за кн. Е. *Ґіббона* «Життя Аттіли» (1797).

Василь Бородін

АУЕ́ЗОВ Мухтар (16/28.09.1897, урочище Чингістау, тепер Сх.-Казахстан. обл., Казахстан — 27.06.1961, Москва; похований в Алма-Аті, тепер Алмати) — казах. письменник, літературознавець, публіцист і перекладач. Акад. АН Казахської РСР (1946). Закінчив 1928 Ленінгр. ун-т. Автор численних оповідань, повістей, романів, п'єс, літературознавчих праць. Роман-епопея А. «Шлях Абая» («Абай». Т. 1—2. 1942—47; «Шлях Абая». Т. 1—2. 1952—56) про казах. поета-просвітителя Абая Кунанбаєва.

Перші публ. про творчість Шевченка — розділ «Тарас Шевченко» у «Хрестоматії казахської літератури» (1937; 1938). У ст. «Розквіт літератур народів СРСР» (1958) у розділі «Українська література» дав високу оцінку творчості Шевченка. Автор ст. «Брат

наш, друг наш» (1961), у якій ідеться про значення творчості укр. поета для України і для казах. л-ри. У доповіді «Художні переклади літератур народів СРСР» (Дружба народов. 1955. № 2; у співавт. з М. *Рильським* та П. *Антокольським*) проаналізував особливості перекл. творів Шевченка казах. мовою. А. — активний учасник шевч. свят. 15 січ. 1939 виголосив промову на літ. вечорі з нагоди 125-річчя від дня народження Шевченка, який відбувся у Клубі письменників в Алма-Аті. 10 берез. 1961 відкрив урочисті збори в столиці Казахстану, присвячені *100-літнім роковинам від дня смерті Шевченка*.

Тв.: Брат наш, друг наш // Лит. газ. 1961. 9 марта.

Літ.: Кайшибаева Р. Казахско-украинские литературные связи. Алма-Ата, 1977.

Раушан Кайшибаєва

АУКЦІО́НИ З РОЗПРО́ДАЖУ МАЙНА́ ШЕВЧЕ́НКА влаштовано на користь родичів поета, після смерті якого в кімнаті та майстерні в приміщенні петерб. *Академії мистецтв* залишилися: особисті речі, мист. твори, офортні дошки, маляр. та гравірувальне приладдя, б-ка, меблі. Три аукціони, організовані членами Петерб. укр. громади (див. *Громади українські і Шевченко*), відбулися 28 квіт., 7 і 14 трав. 1861 на квартирі М. *Лазаревського*, який мешкав у буд. І. Вороніна на 5-й лінії, навпроти саду АМ (Основа. 1861. № 5. С. 78).

На підставі письмового прохання єдиних спадкоємців Шевченка — братів *Микити* та *Йосипа* — від 18 берез. 1861 (НМТШ, А—7, № 96, арк. 23) всі його речі слід було передати М. Лазаревському, якому доручено це «майно прийняти й продати або переслати до них». За тогочасним законодавством рухоме майно Шевченка мало зберігатися під наглядом місцевої поліції або АМ. Одержавши доручення родичів митця, 28 берез. 1861 канцелярія АМ звернулася до 1-го департаменту Санкт-Петербурзької управи благочинія з проханням залишити майно у віданні АМ, щоб передати його «колезькому раднику М. М. Лазаревському» (№ 96, арк. 26). За розпорядженням цієї установи Шевченкове майно, яке зберігалося в АМ (крім мист. творів та б-ки), було описано й оцінено в 150 карбованців 15 копійок сріблом. Опис речей склав старший помічник наглядача 1-го кварталу Васильєвської частини Д. Китченко, присутній під час їх оцінювання, експертами виступили: мебляр Л. Бенерец, купець М. Почин (мідні речі), акад. О. Лебедєв (маляр. приладдя, гравюри, фоторепродукції), кравець Якобсон (одяг, взуття), купець і золотих справ майстер І. Міллер (*Документи*, с. 364—365). За вказівкою 1-го департаменту від 4 квіт. 1861 Шевченкове майно віддали під охорону АМ, а не пізн. 19 квіт. 1861 його прийняв у своє розпорядження М. Лазаревський «з розпискою на самому описі» (№ 96, арк. 32).

До цього опису не ввійшло майно, яке не призначалося для продажу на аукціонах — *бібліотека Шевченка,* а також гравюри, літографії, фотографії та малюнки, зафіксовані в окремому списку, що його Г. *Честахівський* склав не пізн. 26 квіт. 1861 — дати свого від'їзду з Петербурга в Україну разом з О. *Лазаревським*, з яким вони супроводжували труну із прахом поета. Через О. Лазаревського було відправлено коштовні речі (сап'яновий футляр із трьома кораловими намистами, кілька золотих прикрас у черепаховій табакерці), а також жіночий одяг, кілька відрізів тканини тощо для В. Шевченка (*Честахівський Г*. Опис речей, відправлених родичам Шевченка після його смерті. — ІЛ. Ф. 1. № 456).

Як свідчив Л. *Жемчужников*, члени громади поставили за мету зберегти речі в нерозпорошеному вигляді, не допустивши, щоб вони потрапили до випадкових осіб (лист до О. Кониського 28 січ. 1898 // *Кониський*, с. 598—599). Одержані під час розпродажу суми значно перевищили оцінну вартість речей. Все придбали члени Петерб. укр. громади, які ще в день смерті поета на квартирі у М. Лазаревського обговорювали заходи щодо увічнення пам'яті Шевченка (Основа. 1861. № 6. С. 13—14).

Для продажу на першому аукціоні виставили одяг, білизну, взуття, головні убори, два килими, ковдру, валізу, лампу, дещо з посуду; на другому — кухонне та столове начиння, меблі, особисті речі, гіпсові статуетки та зліпки, а також «картини в рамках», серед яких: фотографії, гравюри, незакінчений «Куліша П. О. портрет» і твори без зазначення техніки виконання. На третьому аукціоні продавалися офорти Шевченка, твори ін. художників, а також особисті речі, не продані раніше. Серед тих, хто брав участь в аукціоні, були переважно близькі знайомі й друзі поета: М. Лазаревський, О. *Маркович*, Л. Жемчужников, Д. *Лебединцев*, В. *Білозерський*, Д. *Каменецький*, Ф. *Черненко* (див. *Лазаревський М*. Опис проданих речей Т. Г. Шевченка. — ІЛ. Ф. 1. № 460).

Продані з аукціонів мист. твори Шевченка зберігали знайомі й найближчі друзі поета — М. Лазаревський, А. *Козачковський*, Л. Жемчужников, Д. *Мордовець*. Художнє та гравірувальне приладдя купив Честахівський (*Лазаревський М*. Опис речей, картин, рисунків та ін. Т. Г. Шевченка. — ІЛ. Ф. 1. № 475), який 1888 передав його В. *Тарновському* (молодшому) (*Каталог Музею Тарновського*. Т. 2. С. 78). Нині memор. речі художника зберігаються в НМТШ та БМШ.

Літ.: Внучкова Л. Дорогоцінні реліквії // В сім'ї вольній, новій: Шевч. зб. К., 1985. Вип. 2; *Гальченко С*. З літопису Шев-

ченкового дому // *Національний* музей Тараса Шевченка: Альбом. К., 2002.

Тетяна Калініна

«АУЛЬЯТА́У» (папір, акварель, 16,3×29,1) — малюнок Шевченка, виконаний 1—20 черв. 1851 і завершений у *Новопетровському укріпленні* не пізн. 13 трав. 1857. Місцеперебування оригіналу не встановлено.

Аульятау, тобто «Свята гора», — одна з гір у пн. частині долини Апазир біля підніжжя гори Каратаучик. Від неї на пд. схід простягаються гори та міжгір'я хребта Каратау. Відомий за монохромною автотипією панорамний краєвид засвідчує інтерес художника до незнаного загадкового краю. Обрана точка огляду з гори Каратаучик зумовила низьку лінію горизонту і достатню глибину дальнього плану. На ньому велично й загадково видніється силует Святої гори на тлі освітленого вечірнім місяцем неба. Горизонтальними штрихами передано блиск поверхні рівнини, вкритої соляним інеєм та гіпсовим пилом. Полиски світла увиразнюють абрис Аульятау. З більшої відстані гору зображено також на акварелі «Вид на Каратау з долини Апазир».

Одержавши від Бр. Залеського листа, написаного 2 берез. 1857, у якому він пропонував надіслати акварелі з *Каратауської експедиції* та околиць Новопетровського укріплення для літографування у «Віленському альбомі», Шевченко 10 трав. відповів: «А для виленского альбома пришлю несколько штук из нашего каратауского вояжа <…>», а 13 трав. дописав до листа, що надсилає 17 малюнків. Серед них була й акварель «А.». Однак через тривале перебування за кордоном видавця «Віленського альбому» доля малюнків ускладнилася: їх було надіслано С. *Сераковському* в Петербург, де друзі Шевченка доклали зусиль, щоб зібрати для поета 250 рублів, яких він потребував, очікуючи звільнення із заслання (див. *Акварелі Шевченка для «Віленського альбому»*).

Т. Шевченко. Аульятау. Папір, акварель. 1851

До наук. обігу введено у вид.: Искусство и печатное дело (1911. № 3. С. 141), де зазначено, що акварель виконано в темно-фіолетовому тоні. Вперше автотипію малюнка вміщено у журн. «Русский библиофил» (1914. № 1); експоновано на Виставці художніх творів Тараса Шевченка (Київ, 1911). Малюнок «А.», найімовірніше, придбав Г. *Ґалаґан*; у 1911 належав сестрі дружини Г. Ґалаґана — В. Кочубей, 1914 — її чоловікові В. *Кочубею*.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 4.

Літ.: Н. Б[еляшевский], Д. Щ[ербаковский]. Выставка художественных произведений Т. Г. Шевченко // Искусство: Живопись. Графика. Художественная печать. К., 1911. № 3; *Іофанов Д.* Матеріали про життя і творчість Т. Г. Шевченка. К., 1957; *Костенко А., Умірбаєв Е.* Оживуть степи…: Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977.

Ірина Вериківська

АУФФЕНБЕ́РҐ (Auffenberg) **Йозеф фон** (30.08.1798, Фрайбург, Німеччина — 25.12.1857, там само) — нім. поет і драматург. Починав як лірик. Перші драм. віршовані твори мали значний успіх на сцені театру в Карлсруе. На творчій манері А. позначився вплив поетичної драматургії Ф. *Шиллера*. Мелодрам. трагедія «Das böse Haus» тривалий час мала успіх на Петерб. сцені Александринського театру під назвою «Зачарований дім, трагедія в п'яти діях, у віршах, з танцями, тв. Ауфенберга, перекладена з німецької П. Г. Ободовським». Її прем'єра в Петербурзі відбулася 1836. В. *Бєлінський* у відгуку на одну з постановок цієї п'єси писав: «"Зачарований дім" перероблено з відомої повісті Бальзака "Maitre Cornelius", і перероблено так добре, що вийшла прекрасна драматична п'єса, а не банальна німецька штука з чуттєвими ефектами. <…> Людовік XI <…>, особливо завдяки чудовій грі Каратигіна, живо нагадує нам історичного Людовіка XI» (*Белинский В.* Полное собр. соч. М., 1953. Т. 3. С. 374). У кн. «Хроніка Петербурзьких театрів з кінця 1826 до початку 1855 року» [рос. мовою] зазначено: «Хто бачив Каратигіна в "Зачарованому домі", той ніколи не забуде відтвореної ним особистості Людовіка XI» (СПб., 1877. С. 52). Подібні враження зафіксовано й у повісті «Художник», у якій коротко описано візит Шевченка до театру в товаристві К. Брюллова і В. *Штернберга*: «…мы условились с ним [Брюлловим] быть в театре. Он изъявил желание сопутствовать нам, если дают что-нибудь порядочное. К счастию, в тот день на Александрийском театре давали "Заколдованный дом". В конце класса Карл Павлович зашел в класс, взял меня и Штернберга с собою, усадил в свою коляску, и мы поехали смотреть Людовика XI» (4, 154).

Володимир Мовчанюк

АФАНА́СІЙ (у миру — Алексій Пателарій; 1580, м. Ретімно на о. Крит у Греції — 5.04.1654, Мгарський Лубенський Спасо-Преображенський монастир у с. Мгарі, тепер Лубенського р-ну Полтав. обл.) — патріарх Цареградський (Константинопольський), грец. письменник, поет і філософ. Займався церк.-просвітньою діяльністю в слов’ян. країнах. 1653 поїхав у Москву. Дорогою через Україну зустрічався з Б. *Хмельницьким*, який передав через нього листа рос. цареві. Повертаючись назад, А. захворів і помер у Мгарському монастирі. Його поховали в Преображенській церкві у сидячому положенні, згодом визнали чудотворцем і зарахували до лику святих (називали: св. Афанасій Сидячий та ін.). До 1941 мощі А. перебували в *Лубнах*, потім їх перевезли в Харків; нині покояться там у Благовіщенському кафедральному соборі. Шевченко, як і герой повісті «Близнецы» Степан Левицький, був знайомий з «легендой о успении святого Афанасия в сидячем положении» й, очевидно, бачив його мощі, оглядаючи Мгарський монастир (4, 38). Ін. героїня повісті — Прасковія Тарасівна — оповідає, що вони з чоловіком у монастирі «заказывали молебен святому Афанасию. Точно живой сидит за стеклом» (4, 48). Шевченко помилково назвав А. александрійським патріархом. У Спаській церкві в *Полтаві*, яку Шевченко бачив 1845, було зображення св. Афанасія на повний зріст, писане 1665 і поновлене 1813.

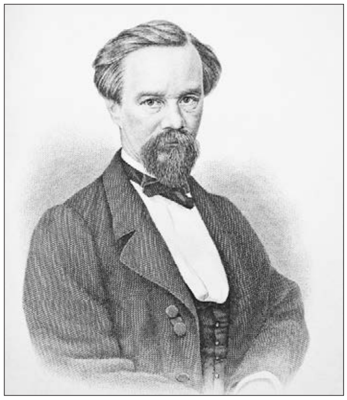
Літ.: Св. патриарх Афанасий Пателарий // Полтав. епарх. ведомости. 1883. № 21—23.

Петро Ротач

АФАНА́СЬЄВ Олександр Миколайович (12/24.07.1826, м. Богучар, тепер Воронезької обл., РФ — 23.10/4.11.1871, Москва) — рос. історик, літературознавець і фольклорист. Закінчив 1848 Москов. ун-т. Автор наук. праць з історії рос. л-ри і журналістики («Російські сатиричні журнали 1769—1774 рр.: Епізод з історії російської літератури минулого століття», 1859, та ін.). Найзначніші наук. праці А. — у галузі вивчення та публ. фольклору. А. — упоряд. зб. «Народні російські казки» (1855—63. Вип. 1—8), «Народні російські легенди» (1859), автор тритомного дослідження «Поетичні погляди слов’ян на природу» (1865—69), в основі якого — теорія міфолог. походження і розвитку фольклору, та ін. У своїх працях А. широко використовував укр. пісні, легенди тощо, запозичені зі зб. М. Максимовича, А. *Метлинського*, П. Куліша та ін. Шевченка з А. познайомив М. С. Щепкін у своєму домі в Москві (Щоденник, 12 берез. 1858). 24 берез. вони відвідали книгарню сина актора М. М. *Щепкіна*, який, за словами укр. поета, справляв «новоселье» й з цієї нагоди «задал пир московской учено-литератур-ной знаменитости». Про А. та ін. гостей, присутніх на обіді, — І. *Бабста*, М. *Кетчера*, Є. *Корша* та ін., Шевченко захоплено писав у Щоденнику 24 берез. 1858: «И что это за очаровательная знаменитость! Молодая, живая, увлекающаяся, свободная!» У б-ці поета зберігалася зб. А. «Народні російські легенди».

Борис Деркач

АФАНА́СЬЄВ-ЧУЖБИ́НСЬКИЙ Олександр Степанович (справж. — Афанасьєв; 28.02/11.03.1816, с. Іськівці, тепер Лубенського р-ну Полтав. обл. — 6/18.09.1875, Петербург) — укр. і рос. письменник, журналіст, етнограф, фольклорист, мовознавець, історик. У 1829—35 навчався в Ніжин. гімназії вищих наук князя Безбородька. 1836—43 перебував на військ. службі у Бєлгороді. Як письменник дебютував 1838 російськомовними творами (вірш «Кольцо», оповідання «Свинцовая пуля», уривок із роману «Чугуевский казак») у петерб. пресі. Перші твори укр. мовою («Скажи мені правду, мій любий козаче» та «Прощай, весела сторона») надрук. 1841 в альм. «*Ластівка*» Є. Гребінки. Ще два україномовні віршові твори А.-Ч. («Шевченкові — Гарно твоя кобза грає» та «Пісня — Ой у полі на роздоллі») надрук. у другій частині харків. альм. «*Молодик*» 1843. У 1847—49 був ред. неофіційної частини «Воронежских губернских ведомостей». Потім повернувся в Україну, де активно займався літ. роботою, зокр. перекладацькою (з польс. мови на рос.), виступав із рецензіями (зокр. на твори укр. л-ри), подорожніми нарисами тощо. 1855 у Петербурзі вийшла поетична зб. А.-Ч. «Що було на серці» (без зазначення автора), а в «Известиях отделения русского языка и словесности императорской АН» було вміщено частину (опубл. до літери «З») «Словаря малорусского наречия», що його склав А.-Ч. і який одержав схвальні оцінки І. *Срезневського*, пізніше — І. Франка. У 1856—60 А.-Ч. брав участь в етногр. експедиції пд. приморськими і прирічковими регіонами. 1861 матеріали його розшуків вийшли окремою кн. «Поездка в Южную Россию» у двох частинах (ч. І — «Очерки

Невідомий гравер. Портрет О. Афанасьєва-Чужбинського. Друк з форми вид-ва Ф. А. Брокгауза. Лейпциг. 19 ст.

Днепра», ч. II — «Очерки Днестра»). У 1864 заснував газ. «Петербургский листок» (проіснувала до 1916), 1872 — журн. «Магазин иностранной литературы», вів відділ журналістики в газ. «Неделя» (1867—68), був ред. журн. «*Искра*» (1873), газ. «Новости» (1875). Перекладав з франц. мови. Усі ці роки А.-Ч. у різних вид. друкував рос. мовою свої вірші й прозові твори. У 1890—93 у Петербурзі видано 9-томне «Собрание сочинений» А.-Ч. (за ред. П. *Бикова*).

Україномовні ліричні твори А.-Ч. (їх відомо 22, до зб. «Що було на серці» ввійшло 15) належать до романтичної течії укр. поезії. Ще до особистого знайомства з Шевченком А.-Ч. написав вірш «Шевченкові», датований «1841. Ноября 26. Чугуев». Автор висловлює захоплення красою і силою поетичного Шевченкового слова, у центр свого відгуку ставить передусім козацьку тематику творчості свого ровесника. А.-Ч. відгукнувся і на смерть Шевченка віршем «Над гробом Т. Г. Шевченка», прочитаним у день його похорону в Петербурзі, де висловлено жаль, що поет «заснув» не на рідній Україні, а на чужині, проте завершується твір сповненим пафосу афористичним (із перефразуванням поетичних рядків самого Шевченка) підсумовуючим висловом: «Покоління поколінню / Об тобі розкаже, / І твоя, Кобзарю, слава / Не вмре, не поляже!»

Як літ. критик і взагалі знавець л-ри, А.-Ч. із самого поч. і до кін. своєї діяльності захоплено оцінював творчість Шевченка. Першим його виступом була рецензія на альм. «Ластівка», у якому вміщено і Шевченкові твори (Москвитянин. 1841. № 10). А.-Ч. написав рецензію на виданий 1860 «Кобзарь Тараса Шевченка в переводе русских поэтов» (Санкт-Петерб. ведомости. 1860. № 279), нотатку про потребу пропагувати Шевченків «Букварь южнорусский» (Северная пчела. 1861. № 22). У журн. «*Русское слово*» (1861. № 1), виступаючи з рецензією на перший номер журн. «*Основа*», А.-Ч. звернув увагу на вміщені там твори Шевченка. У № 2 «Русского слова» А.-Ч. надрук. ст.-некролог «Землякам. Над гробом Т. Г. Шевченко», де коротко розповів про останні відвідини покійного, а в № 5 вмістив «Воспоминания о Т. Г. Шевченке».

«Спомини...» А.-Ч., написані особою, яка справді була певний час близькою до Шевченка, володіла гострим «художницьким» зором і майстерністю нарисовця, належать до найцінніших матеріалів шевченкіани. Автор подає виразні штрихи до змалювання живої постаті Шевченка, окреслює культурну обстановку 1840-х та поч. 1860-х, згадує деталі появи окремих Шевченкових творів (не забуваючи й своєї ролі, приміром, як надавача відомостей про життя кавказьких народів тощо). «Спомини...» мають і певне текстологічне значення: у них подано власноручно записаний Шевченком у зошит автора (не зберігся) варіант вірша «Не женися на багатій» (дещо відмінний від варіанта, опубл. в «Основі», але майже ідентичний варіантові зб. «Три літа»), а також вірш «Не журюсь я, а не спиться» як нібито Шевченків (вірш досі публікують у зібраннях творів Шевченка в розділі «Dubia». При цьому автор «Споминів...», очевидно, припустився помилки, мимовільно приписавши Шевченкові вірш, найімовірніше, власного компонування). Спомин про те піднесене враження, яке справляла рання поетична творчість Шевченка на тогочасну укр. інтелігенцію, міститься в нарисі А.-Ч. «Фаня» (1870, цикл «Очерки прошлого»).

Як випливає зі спогадів, А.-Ч. познайомився із Шевченком 29 черв. (за с. ст.) 1843 у с. *Мойсівці* (тепер Драбівського р-ну Черкас. обл.) в маєтку Т. *Волховської*, котра того дня відзначала іменини свого покійного чоловіка. Шевченко прибув сюди в супроводі Є. Гребінки. «Заїздив він потім до мене [тобто в с. Ісківці], — згадував про Шевченка А.-Ч., — супроводжував я його до спільних знайомих, і саме в тих поїздках я встиг трохи ближче придивитися до цієї цікавої людини». Потім вони зустрілися на поч. 1844 (коли закінчувалося перше перебування Шевченка в Україні). Новий період їхніх зустрічей почався орієнтовно наприкінці жовт. 1845 в Лубнах (Шевченко повертався із с. *Мар'янського* побл. *Миргорода* від О. *Лук'яновича* і прямував у с. *Березову Рудку* до *Закревських*). На цей час уже було написано «Єретика» («Іоан Гус», дата закінчення твору — 10 жовт. 1845). Шевченко читав А.-Ч. цю поему в *Ісківцях*. Узимку 1845—46 вони зустрічалися у Закревських. У серед. лют. («перед Масницею») 1846, під час нового приїзду Шевченка в Ісківці, А.-Ч. вирушає з ним у тривалу етногр. поїздку Україною (під час поїздки Шевченко, зокр., зробив велику кількість замальовок), почавши з *Лубен*, де 17—19 лют. проходив Масничний ярмарок. Обидва письменники побували у *Прилуках*, *Ніжині* (де познайомилися з М. *Гербелем*), *Чернігові*. Звідти А.-Ч. вирушив до Києва, а Шевченко прибув туди, відвідавши перед цим *Седнів*. За свідченням А.-Ч., у Чернігові Шевченко намалював його портрет олівцем (не зберігся). У Києві А.-Ч. пробув із Шевченком до верес. 1846. Наступна їхня зустріч відбулася через 14 років.

Охолодження у стосунках Шевченка із А.-Ч. пояснюється насамперед відмінністю їхніх естетичних уподобань (Шевченко в Щоденнику, запис від 2 лип. 1857, з іронією відгукується про численні «громадные стихотворения» А.-Ч., котрі той із різних приводів вписував в альб. знайомих і менш знайомих паній, характеризує його як можливого «второго Тредьяковского», тобто, за попул. уявленням тих часів, графомана). Серед причин було й непорозуміння

у фінансових справах, зокр., борги, які А.-Ч. не спромігся повернути Шевченкові до часу його арешту (про один згадується у «Споминах…», а про ін. — у Щоденнику); крім того, у скрутну пору Шевченкового заслання А.-Ч. з ним не листувався, не підтримав його матеріально, як ін. знайомі. Нарешті, обурення Шевченка викликали вірші А.-Ч., які він, найімовірніше, міг прочитати у його кн. «Русский солдат: Рассказы в стихах» (третій і останній том її вийшов у Петербурзі 1855, тобто під час Кримської війни) або у «Санкт-Петербургских ведомостях» за січ. 1856, де, за справедливим висловом Шевченка, містилась «отвратительная и подлая лесть русскому оружию» (5, 38; Шевченко при цьому вказує на фейлетон у журн. «Русский инвалид», однак там таких віршів не виявлено).

Останній період спілкування А.-Ч. з Шевченком починається з верес. 1860 у Петербурзі, коли А.-Ч. повернувся з експедиції. Після кількох зустрічей, украй стриманих з боку Шевченка, їхні «попередні стосунки», як зазначає А.-Ч., відновилися. До кін. 1860 належить записка А.-Ч. Шевченкові: «Таке ніколи припало, коханий друже, що не можна одлучиться з дому. Посилаю тобі десять карбованців, а остатні принесу незабаром. Бувай здоров. Твій А. Афанасьєв. Прийми і книжечку [очевидно, йдеться про зб. віршів А.-Ч. «Що було на серці»] на пам'ять» (*Листи*, с. 177). А.-Ч. у серед. лют. (за с. ст.) 1861 навідав тяжко хворого Шевченка. Друзі вели розмову про майбутню весняну поїздку Шевченка в Україну, про спорудження планованої Шевченком хати на березі Дніпра тощо. «Я скільки міг довго пробув у Шевченка, немов передбачаючи вічну розлуку, — згадував А.-Ч. — Нарешті я взяв капелюха. "Посидь, покури ще, — сказав він, — мені не хочеться працювати, нездужаю, побалакаємо"». А.-Ч. брав участь у похороні Шевченка в Петербурзі, де виступив із короткою промовою та віршем «Над гробом Т. Г. Шевченка».

Із творчістю А.-Ч. пов'язано деякі ускладнення в атрибуції творів обох авторів. Йдеться, зокр., про вірш «Шевченкові», який було надрук. у «Молодику» 1843 за підписом А.-Ч.; твір цей, як припускав І. Франко, «на основі рукописної традиції» (*Франко*. Т. 39. С. 26) потрапив у празьке вид. «Кобзаря» 1876 як Шевченків (пізніше помилку було виправлено). 1861 в № 11—12 журн. «Основа» опубл. три вірші А.-Ч. зі зб. «Що було на серці»: «Думка — Як ранок осипле квіточки росою», «Безталання» й «Дівоцька правда» за підписом «Невідомий». Вірші було надіслано, очевидно, третьою особою, без відома автора (ймовірно, також на основі рукописних списків), при цьому ред. журн. подала прим.: «Стихи Невідомого прислано нам з догадкою, що мусять бути Шевченковими первими пробами. Не знаємо, що скаже громада, а нам здається, що ні...» Далі розгорнуто аргументацію такої позиції ред.; остаточне з'ясування джерела й авторства цих творів дано в нотатці Н. Захарова в «Основі» (1862. № 10).

Тв.: Воспоминания о Т. Г. Шевченке // Воспоминания о Тарасе Шевченко. К., 1988; Зоре моя вечірняя…: Т. Шевченко і одвічна жіноча таїна. К., 2002.

Літ.: Возняк М. З оточення Тараса Шевченка // Культура. 1925. № 3; *Франко І.* Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський // *Франко*. Т. 39; *Павлюк М. М.* Провідні ідейні тенденції в ранніх перекладах творів Шевченка на російську мову // *НШК 8*; *Айзеншток І.* Невідомі та призабуті спогади про Т. Г. Шевченка // Вітчизна. 1961. № 3; *Гнатюк М.* Олександр Афанасьєв-Чужбинський // *Афанасьєв-Чужбинський О.* Поезії. К., 1972; *Пінчук Т. С.* Т. Шевченко і О. Афанасьєв-Чужбинський // Другі шевч. читання, присвяч. 150-річчю «Заповіту» і 155-річчю «Кобзаря»: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Переяслав-Хмельницький, 1995; *Пінчук Т., Третяк Н.* Т. Шевченко та О. Афанасьєв-Чужбинський // *НШК 32*; *Біографія 1984*; *Жур 2003*; *Зленко Г.* Хто перший: Олександр Афанасьєв-Чужбинський чи Олександр Корсун? // *Зленко Г.* Пошук для прийдешнього: Вибрані розповіді літ. слідопита. О., 2004; *Немченко І.* Ліричні присвяти Т. Г. Шевченкові в доробку О. Афанасьєва-Чужбинського // *Немченко І.* Шевченкова офіра: Ст. та дослідж. К., Херсон, 2008.

Микола Бондар

АФАНА́СЬЄВА-ЧУЖБИ́НСЬКОГО ОЛЕКСА́НДРА СТЕПА́НОВИЧА ПОРТРЕ́Т [Портрет О. С. Афанасьєва-Чужбинського] (папір, олівець) — виконав Шевченко у лют.—квіт. 1846 у *Чернігові*. Місцеперебування невідоме. Можливо, його загублено разом з ін. паперами О. Афанасьєва-Чужбинського (див. «Бал у Чернігові»).

Джерелом інформації про цей твір та обставини його створення є спогади портретованого (див. Русское слово. 1861. № 5): «Покінчивши із справами в Чернігові, Тарас Григорович від'їздив до дружньо знайомого сімейства Лизогубів у Седнів, де й працював, а я залишався у Чернігові і збирав по околицях етнографічні матеріали. Потім я занедужав. Шевченко приїхав і жив зі мною, поки мені стало легше. Тоді ж він змалював з мене чудовий портрет олівцем і знову виїхав у Седнів…» (*Спогади 1982*, с. 99). У такому стилі Шевченко здебільшого малював дружні камерні портрети.

Літ.: Біографія 1984; *Жур 1985*.

Микола Скиба

АФЕ́НДИК ОЛЕ́НИ АНТО́НІВНИ ПОРТРЕ́Т (бристол. папір, акварель, 26,5×18,8) — один із восьми портретів членів родини Катериничів, що їх Шевченко виконав у другій пол. січ. — першій пол. лют. 1846 у с. *Марківцях* Козелецького пов. Черніг. губ. (див. *Катериничів родини портрети*). Місцезнаходження не встановлено. Відомий за чорно-білою репродукцією, в якій худож. поле частково прикрито світлим овальним паспарту. Ліворуч унизу олівцем авторські дата й під-

Т. Шевченко. Портрет О. А. Афендик. Папір, акварель. 1846

пис: «*1846* / *Т. Шевченко*». У вид.: «Малюнки Т. Шевченка» (Пб., 1914. Вип. 2. Табл. 27) помилково подано як «Портрет О. С. Бларамберг».

О. Афендик — дружина поміщика с. Кулажинців Козелецького пов. П. Афендика, мати портретованої Шевченком Т. Катеринич, одруженої з власником с. Марківців П. Катериничем. На відміну від ін. портретів циклу, зображення О. Афендик закомпоновано класично — фігура й обличчя анфас, що зумовлює непорушність пози, спокійний лагідний погляд. М. *Біляшівський* і Д. *Щербаківський* подали стислий опис твору за оригіналом вкупі з характеристикою портрета: «більш ніж поясний, літня жінка у блакитному очіпку з блакитними стрічками, що спадають уздовж голови на плечі».

Про портрет, що на той час належав ін. дочці портретованої — М. Бенецькій у с. Кулажинцях, вперше згадав 1910 О. *Сластіон* у часописі «*Рідний край*» (1910. № 38). Експонувався на Шевч. виставці в Києві (1911). Після виставки КММ докладав зусилля, аби придбати портрет, але безрезультатно, він перейшов до нащадків М. Бенецької.

Літ.: Виставка артистичних творів Тараса Шевченка. К., 1911; *Н. Б[еляшевский], Д. Щ[ербаковский]*. Выставка художественных произведений Т. Г. Шевченка. Киев. 1911 // Искусство: Живопись. Графика. Художественная печать. К., 1911. № 3; *Антонович Д*. Т. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12; *Бородін В*. З нових (додаткових) матеріалів про долю літературної та образотворчої спадщини Шевченка на поч. XX ст.: (З архіву М. Ф. Біляшівського) // *НШК 13*; *Жур 1985*; *Гамалій Д*. Броварські шляхи Кобзаря. Бровари, 1994.

Ірина Вериківська

АФІ́НИ — місто на пд. п-ва Аттіка, побл. узбережжя Середземного м.; з 1834 — столиця Греції. Джерелами знань Шевченка про А. були праці з історії Давньої Еллади та худож. твори, один із яких — трагедію В. *Озерова* «Эдип в Афинах», що належала до репертуару Олександринського театру в Петербурзі 1830—40-х, — він називає в повісті «Художник» (трагедія, яку Шевченко прочитав замолоду, прислужилася для однієї з його композицій). Серед ранніх творів Шевченка був і малюнок «Смерть Сократа» (1837), героєм якого є грец. філософ із А. Знав Шевченко і твори образотв. мист-ва, у яких знайшло відображення життя А. давніх часів, зокр. фреску С. *Рафаеля* «Афінська школа». Вірогідно, слухав Шевченко розповіді К. Брюллова про подорож до Греції та відвідування А. під час його 13-річного перебування в Італії; був під глибоким враженням від його «чудной картины под названием “Афинский вечер”», на якій видно «вчерне оконченный Парфенон» (храм на Акрополі в А.). Опис картини в повісті «Художник» свідчить про знання Шевченка з історії А. 440—420-х до н. е.: він називає тогочасного політ. і військ. діяча *Перікла*, його дружину А*спазію* з Мілета, видатного скульптора *Фідія* та один з його творів — дружину Сократа *Ксантіппу* та ін. (4, 179).

Літ.: Лапина И. П. Рисунок К. П. Брюллова «Афинский вечер» // Сообщения Государственного Русского музея. Лг., 1957. Вып. 5; *Майстренко М. І*. Шевченко і античність. О., 1992.

Григорій Зленко

АФОРИ́ЗМ (грец. ἀφορισμός — визначення, короткий вислів) — короткий оригінальний вислів, що в довершеній худож. загостреній формі виражає узагальнену думку. Джерела афористики — фольклор, худож. л-ра, наук. твори, висловлювання видатних людей. У фольклорі до афористичних засобів належать прислів’я, у літ. і наук., зокр. філос., творах — лаконічні худож. та логічні узагальнення, які виражають важливий зміст, тож і набувають самостійного значення. А. поділяються на вставні (наявні у творах різних жанрів) та відокремлені (власне афористичний літ. жанр); за викладом змісту розрізняють А. логічні й поетичні.

У творчій спадщині Шевченка мовно-естетичний здобуток становлять саме поетичні А. Думка в А. поетичному, порівняно з логічним (наук., значною мірою й публіцистичним) А., втілюється образно, з більшою експресією та емоційністю, образний його зміст відносно прозорий. Для поетичних А., як і для прислів’їв, що їх нерідко називають народними А., властивий переносний смисл, але в тісній взаємодії з прямим смислом, на чому й ґрунтуються їхні функціонально-комунікативні можливості у сфері спілкування. Як своєрідні символічні структури, що включають дискретні й рухомі елементи, поетичні А. того чи того автора хоча й тяжіють до автономного вживання, але не втрачають своїх внутрішніх смислових і функціональних зв’язків у межах образної системи, до якої належать генетично. Отже, Шевченкову афористику слід розглядати і як важливий компонент ідіостилю поета, і як надбання укр. літ. мови, збагачення її образних стилістичних засобів.

З-поміж численних Шевченкових А. передусім вирізняються ті, що розкривають високу тему святої віри у всемогутність Творця, уславлюють чистоту й

красу материнства. Ставлячи над усе спілкування з Богом, поет і жінку-матір підносить до рівня Богоматері: «Молітесь Богові одному, / Молітесь правді на землі, / А більше на землі нікому / Не поклонітесь» («Неофіти»), «Благословенная в женах, / Святая праведная Мати / Святого сина на землі» (там само), «У нашім раї на землі / Нічого кращого немає, / Як тая мати молодая / З своїм дитяточком малим» («У нашім раї на землі») і т. ін. Мотив найвищого благословення, святості супроводжує чимало афористичних висловів різноманітної тематики, напр.: «де нема святої волі, / Не буде там добра ніколи» («Царі»), «Любов — Господня благодать!» («Москалева криниця», 1847). У наведених А. актуалізовано мотиви волі й любові передусім як дару Божого, як освячених вірою категорій.

У поезії Шевченка виразно наголошено тему України, любові до рідного краю. Формулою патріотизму стали слова: «Свою Україну любіть, / Любіть її… Во время люте, / В остатню тяжкую минуту / За неї Господа моліть» («Чи ми ще зійдемося знову?»). У безмежній любові до України, до рідного народу Шевченко не втримується навіть од страшного, богоборчого слова, вживаючи його в афористично вираженій синівській клятві: «Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу, / Що проклену святого Бога, / За неї душу погублю!» («Сон — Гори мої високії»). Патріотична тема розкривається й у відомому вислові, який і сьогодні застерігає тих, хто байдужий до батьківщини, її долі: «Нема на світі України, / Немає другого Дніпра» («І мертвим, і живим»). В образних узагальненнях на зразок «не гріє сонце на чужині» («Не гріє сонце на чужині») тема любові до рідної землі розкривається імпліцитно.

У численних афористичних висловах Шевченко творчо осмислює основні поняття християнської та народної моралі (добро, правда, милосердя). Ці сентенції мають виразне емоційне забарвлення, напр.: «Добре жить / Тому, чия душа і дума / Добро навчилася любить!» («Буває, іноді старий»), «Діла добрих оновляться, / Діла злих загинуть» («Давидові псалми. 1— Блаженний муж на лукаву»), «Учи неложними устами / Сказати правду» («Муза»), «Чи є що краще, лучше в світі, / Як укупі жити, / Братам добрим добро певне / Пожить, не ділити?» («Давидові псалми. 132 — Чи є що краще, лучше в світі»). Засадничі моральні принципи автор нерідко подає у формі заперечення, осуду неприйнятної в його розумінні моралі: «Не жаль на злого, коло його / І слава сторожем стоїть. /А жаль на доброго такого, / Що й славу вміє одурить» («П. С.»), «Не так тії вороги, / Як добрії люди — / І окрадуть, жалкуючи, / Плачучи, осудять» («Не так тії вороги») і т. ін.

Притаманний поетичній творчості Шевченка дух волелюбності й самопожертви в боротьбі зі злом проймає його численні афористичні вислови: «Страшно впасти у кайдани, / Умирать в неволі, / А ще гірше — спати, спати / І спати на волі, / І заснути навіквіки, / І сліду не кинуть / Ніякого, однаково, / Чи жив, чи загинув!» («Минають дні, минають ночі»), «Що ж діяти? На те й лихо, / Щоб з тим лихом битись» («Не додому вночі йдучи») та ін.

Одне з чільних місць у Шевченковій поезії посідає тема кохання, образне розкриття якої зумовило появу низки афористичних висловів. У багатьох творах автор актуалізує думку, виражену А.: «Тяжко, тяжко в світі жить / І нікого не любить» («І багата я»). Наведений вислів має варіанти: «Невесело на світі жить, / Коли нема кого любить» («Княжна»), «І буде варт на світі жить, / Як матимеш кого любить» («Москалева криниця», 1847). У смисловій структурі А. цієї групи нерідко наголошено й емоційно підкреслено слово «серце» у традиційному метонімічному значенні, яке стає базовим компонентом складнішого поетичного образу: «Не так серце любить, щоб з ким поділиться, / Не так воно хоче, як Бог нам дає» («Причинна»), «Диво дивнеє на світі / З тим серцем буває! / Увечері цурається, / Вранці забажає!» («Титарівна») і т. ін. В останніх двох прикладах поетичне переживання спирається на традиційну — загальномовну й фолькл. — символіку.

Досить широкий у творчості Шевченка тематичний ряд А., що подає узагальнений образ слова, самої поезії або щирої пісні, яка лягає на душу. У відповідних висловлюваннях творчий дар людини освячується, пов'язується з Божим благословенням: «Те слово, Божеє кадило, / Кадило істини» («Неофіти»), «Ну що б, здавалося, слова… / Слова та голос — більш нічого. / А серце б'ється — ожива, / Як їх почує!.. Знать, од Бога / І голос той, і ті слова / Ідуть меж люди!» («Ну що б, здавалося, слова») і т. ін. Шевченкове слово водночас невіддільне од таких понять, як правда, любов, душевність. У цей ряд афористичних висловів слід поставити також образно-смислову єдність, підказану Шевченкові П. Кулішем: «Наша дума, наша пісня / Не вмре, не загине… / От де, люде, наша слава, / Слава України!» («До Основ'яненка») — місткий образ безсмертя народу, його поетичного хисту, неперевершеної пісні, утвердження довічної слави.

Окрему тематичну групу складають А., що втілюють поетові роздуми над людською долею, зокр. власною, над сутністю життя взагалі. Це і звертання до своєї долі: «Ми не лукавили з тобою, / Ми просто йшли; у нас нема / Зерна неправди за собою» («Доля»), і філос. узагальнення: «У всякого своя доля / І свій шлях широкий» («Сон — У всякого своя доля»), і

глибоке розуміння місії поета з чітким визначенням свого життєвого кредо: «Возвеличу / Малих отих рабів німих! / Я на сторожі коло їх / Поставлю слово» («Подражаніє 11 псалму»), і спроба підсумувати осмислення мети людського життя: «Нащо живем? Чого бажаєм? / І, не дознавшись, умираєм, / А покидаємо діла…» («Один у другого питаєм»).

У поетичних А. відобразилося і глибоке усвідомлення поетом невідворотної плинності часу, і погляд у майбутнє. Думка про минущість усього, що оточує людину і випадає на її долю, несе утвердження безконечності руху, розвитку — «Все йде, все минає — і краю немає» («Гайдамаки»). У такому ж філос. ключі висловлено й віру поета в щасливе прийдешнє: «Сонце йде / І за собою день веде» («І тут, і всюди — скрізь погано»); «І на оновленій землі / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі» («І Архімед, і Галілей») і т. ін. У багатьох Шевченкових А. поєднуються кілька мотивів або своєрідно розвивається один із них. Так, напр., сентенції: «Якби ви вчились так, як треба, / То й мудрость би була своя» («І мертвим, і живим»), «Учітесь, читайте, / І чужому научайтесь, / Й свого не цурайтесь» (там само), співвідносячись з А. на теми моралі, накреслюють нову тематичну лінію — освіта, потреба спілкування з ін. народами, пам'ять роду, загалом нац. культура та міжнац. культурні контакти. Майже всі провідні мотиви поезії Шевченка здобули втілення в образних узагальненнях — смислових єдностях афористичного типу. Деякі з Шевченкових А. генетично пов'язані з народними прислів'ями («Буде каяння на світі, / Вороття не буде» — «А. О. Козачковському») і становлять варіації біблійних, а також загальнопоширених філос. та літ. топосів («У всякого своя доля / І свій шлях широкий» — «Сон»), ремінісценції з творів світової л-ри (у вірші «Г. З.»: «Немає гірше, як в неволі / Про волю згадувать», — початок монологу Франчески з «Божественної комедії» *Данте*).

Шевченкові А. засвідчують високу мовну майстерність поета. Структурно вони становлять віршові строфи та їхні частини, при цьому і ті й ті співвідносні із фразою або надфразовою єдністю. Афористичними є окремі вірші-мініатюри (напр., «І день іде, і ніч іде»). Широко вживає Шевченко в усіх структурних різновидах А. стилістичні фігури, зокр. риторичне запитання й риторичне звертання, ампліфікацію та градацію, повтор і паралелізм. Нерідко поет послуговується прийомом контрастного зіставлення зображуваного, подаючи стверджувальну частину думки на тлі заперечення і навпаки. У Шевченковій афористиці переважають розгорнуті судження, проте є також чимало цілісних худож. мікрообразів у формі звертання та заклику.

А., як і багато ін. образів Шевченкової поезії, ввійшли в укр. поетичну мову як місткі естетичні формули, здатні наповнюватися новим змістом. До них зверталися і продовжують звертатися поети (І. Франко, Леся *Українка*, М. *Рильський*, А. *Малишко*, Б. *Олійник* та ін.), досить часто це зумовлено шевч. тематикою (напр.: «Та над століття, над повінь лиха, / Могутній голос говорить стиха: / — Нічого, брате, я не звикаюсь, / Караюсь, мучуся… Але не каюсь!» — у поезії А. Малишка «Тож скільки треба таїть любові»). Широковідомі образні узагальнення Шевченка трансформуються і проектуються на нові, сучасні теми. Напр.: «Слава наша не вмре, не загине, / Над світами соколом полине» — у М. Рильського («Дума»). Подібні афористичні вислови не відриваються повністю від першооснови і, поєднуючи традиційне і нове, стають важливими худож. знаками сучасності.

Поетична афористика, витворена Шевченковим генієм, привернула увагу дослідників укр. образного слова давно. Вже у зб. М. *Номиса* «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) уміщено кілька десятків образних висловів Шевченка зі вступною приміткою упорядника про те, що їх народ уживає «замість приказок» («Раз добром налите серце — ввік не прохолоне», «В своїй хаті — своя й правда, і сила, і воля» і т. ін.). Певна частина Шевченкових А. про худож. слово увійшла до ст. П. *Филиповича* «Поет огненного слова» (1921). Як крилаті вислови визначено чимало А. із «Кобзаря» у ст. Л. Добржанської та О. Мельниченко, а також І. *Білодіда* (застережемо потребу критичного прочитання відповідних досліджень радянської доби). Описові біблійних парафраз у переспіві псалмів присвячено працю А. Власенко-Бойцун із цікавими ілюстраціями; варті уваги спостереження автора над рядками давніх колядок на звеличення Різдва Христового в поемі «Марія» (*Зб. мовознавчої* комісії: Праці наук. Конгресу в тисячоліття хрещення Руси-України. Мюнхен, 1988. Т. 1).

Ґрунтуючись на животворних традиціях Святого Письма, світової л-ри й народної поезії, Шевченко створив багато промовистих А., що збагатили духовну культуру укр. народу та його мову.

Літ.: Филипович П. П. Поет огненного слова // *Филипович П. П.* Літературно-критичні статті. К., 1991; *Шевченкова* криниця: Думки про Бога, людей, Україну. З творів Шевченка вибрав і впорядкував В. Дорошенко. Л., 1922; *Сімович В.* Шевченкові «крилаті вислови» // *Сімович В.* Праці: У 2 т. Чернівці, 2005. Т. 1: Мовознавство; *Білодід І. К.* Крилате слово Шевченка // *Джерела* мовної майстерності Т. Г. Шевченка. К., 1964; *Добржанська Л., Мельниченко О.* Словник крилатих виразів Шевченка // *НШК 18*; *Черторизька Т.* Крилате слово Т. Г. Шевченка // *Культура* слова: Респ. міжвід. зб. К., 1989. Вип. 37; *Калашник В. С.* Поетичні афоризми Тараса Шевченка // *Слово* про Шевченка: Зб. ст. Х., 1998; *Каляка М.* Великі

слова — велика сила: Крилаті слова Т. Г. Шевченка: Довідник. Херсон, 1999; *Українська* афористика X—XX ст. / Упоряд. Р. Коваль та ін. К., 2001; *Щербина В*. Євангеліє українців, або Крилаті вислови «Кобзаря». К., 2001; *Шевченкова* криниця: Зб. афоризмів із творів Тараса Шевченка. К., 2003; *Мельник Л. В*. Шевченкові крилаті вислови в дискурсах документалістики // *Вісник* Луган. нац. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер.: Філол. науки. Луганськ, 2004. № 3; *Чорненький Я. Я*. Духовно-культурологічний аспект афористичних висловлювань Тараса Шевченка // *ШСт* 7.

Володимир Калашник

АФРОДІ́ТА — одна з чільних богинь грец. олімпійської релігії, богиня краси і кохання. Епонім Афродіти — Кіпріда, адже богиня, за версією міфу, з'явилася з морської хвилі біля о. Кіпру. Народжена біля о. Пафосу, вона називалася «богинею Пафосу». Венера (лат.) — синонім А. У «Неофітах» Шевченко називає богиню краси і кохання Венерою: «Росте, лицяються гетери / І перед образом Венери / Лампаду світять».

Міфолог. образи в цій поемі виступають символами поганського світу і старої віри, передаючи колорит епохи імперії, зокрема розпусту. Найвищої кульмінації досягає зображення цього світу в картині оргії на честь Кіпріди: «І в термах оргія. Горять / Чертоги пурпуром і златом, / Куряться амфори. Дівчата / Трохи не голії стоять / Перед Кіпридою і влад / Співають гімн».

Царицею оргій постає «жриця Кіприди» в оточенні молодих гетер і божеств нижчого рангу в наступних рядках поеми. У бурлескній традиції з посиланням на твір І. Котляревського уявляє Шевченко долю героїні повісті «Наймичка» Лукії, укр. Венери, коли б вона знов повірила своєму спокусникові улану й помандрувала б з їхніми ескадронами, «как единородная мать Энея (у Котляревского): боса, / Задрипана, простоволоса…» маркітантка (3, 103).

Мирослава Шах-Майстренко

АХМЕ́ТОВ Сражатдиїн (1928, Кегейлинський р-н, Узбекистан — 8.06.1990, Нукус, Узбекистан) — каракалп. літературознавець. Закінчив 1947 Каракалп. держ. пед. ін-т (Нукус). Автор наук. праць: «Література і критика» (1978), «Каракалпацька літературна критика» (1993) та ін. У зб. ст. «Вимоги до таланту» (1986) А. опубл. ст. про життя і творчість Шевченка «Великий син українського народу», де познайомив каракалп. читача з творами Шевченка, зокр. з поемою «Гайдамаки», баладою «Тополя», віршами «Думи мої, думи мої» (1840), «Заповіт» та ін. Докладно проаналізував творчість укр. поета під час *Аральської описової експедиції*. Цей період, на думку А., посідає особливе місце в Шевченковій творчості.

Саригуль Бахадирова

АХТАМ'Я́НОВ Іхсан (8.01.1932, с. Сабітово Іглінського р-ну, Башкирія, РФ) — башк. поет. Закінчив 1955 Башк. пед. ін-т (Уфа). Башк. мовою переклав вірші Шевченка «І виріс я на чужині» (Пионер. 1961. № 3), «Сестрі» (Пионер. 1964. № 3), «У перетику ходила» (Хэнэк. 1964. № 3), уривок з кн. О. *Ведміцького* «Т. Шевченко в Оренбурзькому засланні» (Оренбург, 1960), опубл. у газ. «Совет Башкортостаны» (1961. 10 берез.).

Суфіян Сафуанов

АХУНДІ́ Насирулла (справж. — Охундий Насрулло; 2.05.1908, м. Джизак, Узбекистан — 1984, Ташкент) — узб. письменник і перекладач. Навчався в Ін-ті освіти і Пед. академії (Самарканд). Автор поетичних зб., кн. оповідань і нарисів. 28 лют. 1939 в газ. «Қизил Ўзбекистон» у перекл. А. опубл. уривок з поеми Шевченка «Катерина», згодом окремими вид. двічі — поему «Катерина» (Ташкент, 1948; 1964). Того ж року в Ташкенті в перекл. А. вийшов «Кобзар» Шевченка. Разом із поемою «Гайдамаки» та кількома косаральськими поезіями ці перекл. вміщено у першому томі «Вибраних творів» Шевченка узб. мовою (Ташкент, 1959). Перекл. поезії «Готово! Парус розпустили» опубл. у зб. лірики Шевченка «Думи мої, думи мої… Поезії» (Ташкент, 1962).

Вілль Гримич

АШЕНБРЕ́ННЕР Михайло Юлійович (9/21.09.1842, Москва — 11.11.1926, там само) — рос. офіцер, революційний діяч, мемуарист. Навчався в Москов. кадетському корпусі (1853—60). За відмову перейти до гвардійської частини під час придушення польс. повстання 1863—64 відправлений служити в Акерман (нині м. Білгород-Дністровський), згодом — до Катеринослава (нині Дніпропетровськ) і Миргорода, а 1865 — до Туркестанського стрілецького батальйону (побував у *Оренбурзі* та *Орську*). У 1870—80-х створив у Миколаєві та Одесі соціалістичні осередки військовиків, підпорядкував їх підпільному керівництву «Народної волі». Задля пропаганди використовував поезію Шевченка. 1883 А. заарештовано, 1884 засуджено на смерть, але страту замінено довічною каторгою. Після 20-річного ув'язнення в одиночній камері Шліссельбурзької фортеці його поселено під наглядом поліції у м. Смоленську. З 1904 займався перекл., з 1917 читав лекції з історії визв. руху в Російській імперії. У часописі «*Былое*» 1906—07 надрук. спогади, де переказав (почасти зі змінами) 14 рядків з поеми «Кавказ» (од слів «За кого ж Ти розпинався» до «З пожару вкрадений покров!!») і зазначив, що така цитата й у військ. середовищі «запалювала чутливу душу й освітлювала свідомість,

створювала бойовий настрій у людей, загалом не схильних до революційного протесту, але поставлених у безвихідь: чи зробитися негідником <...>, чи постати проти порядків, що засівають чорну неправду». 1923 опубл. ст. «Військово-революційна організація партії “Народної волі”» на шпальтах зб. «Каторга и ссылка» (№ 7), а в 1924 — кн. спогадів, у якій уточненим навів зазначений уривок «Кавказу». За свідченням А., Шевченко належав до найулюбленіших авторів у колі офіцерської молоді 1860—80-х.

Тв.: Военная организация «Народной воли» и другие воспоминания (1860—1904 гг.). М., 1924; Военно-революционная организация партии «Народной Воли». М., 1926.

Літ.: Прийма Ф. Я. Поезія Шевченка в російському суспільному і літературному житті 1870—1880 років // *НШК 8*.

Павло Усенко

АШЕ́ШОВ Микола Петрович (11/23.12.1866, Одеса — 9.03.1923, Петроград) — рос. письменник, журналіст, літ. критик. Закінчив 1891 фізико-математичний та юрид. ф-ти Москов. ун-ту. Співпрацював із газ. «Русская жизнь» (1892—93), ред. «Самарскую газету» (1893—95), «Нижегородский листок» (1895—98) та ін. Автор літ.-крит. статей, оповідань, п’єс, роману «Бурхливе болото» (1893), біогр. нарисів про А. Желябова (1919), Л. Андреєва, О. Купріна (1915—16), С. Перовську (1920) та ін. Написав наук.-попул. біографію «Тарас Григорович Шевченко» (1919), у якій широко використав твори поета (цитує мовою оригіналу), простежив зв’язки Шевченка з *Кирило-Мефодіївським братством*, підкреслив фольклор. основу його поезій.

Тв.: Тарас Григорьевич Шевченко. Жизнь поэта. Его мировоззрение. Его страдания. Его творчество. Пг., 1919.

Літ.: Хабас Р. Н. Ашешов // Пролетарская революция. 1922. № 5; *Смілянська В. Л.* Біографічна шевченкіана (1861—1981). К., 1984.

Ганна Ляшенко

АШИ́НОВ Хазрет (2.01.1926, аул Губукай, тепер Теучезького р-ну, Адигея, РФ — 1994, Майкоп, РФ) — адиг. письменник і перекладач. Закінчив 1964 Вищі літ. курси при Літ. ін-ті ім. О. М. Горького (Москва). Автор зб. оповідань, зб. повістей, романів «Вершник переходить бурхливу річку» (1966) і «Водяний горіх» (1967), зб. віршів і байок. З творчості Шевченка переклав вступ до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий» під назвою «Дніпро», вірші «Та не дай, Господи, нікому», «І золотої й дорогої», «Хоча лежачого й не б’ють», «І день іде, і ніч іде». Усі перекл. опубл. 1961 в адиг. періодичній пресі.

Борис Хоменко

АШИ́РОВ Чари (10.12.1910, с. Кеши, тепер Ашгабатського р-ну, Туркменистан — після 1990) — туркм. письменник і перекладач. Народний письменник Туркменської РСР (1970). Переклав понад 40 творів Шевченка: поеми «Катерина» і «Гайдамаки», вірш «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», балади «Перебендя», «Тополя», «Утоплена», «Русалка» та ін., що ввійшли до вид. творів укр. поета туркм. мовою «Кобзар» (Ашгабат, 1939), «Вірші і поеми» (Ашгабат, 1961). Написав ст. про творчість Шевченка «У Київ, до друзів» (1961).

Борис Хоменко

АШКАРЕ́НКО Григорій Андрійович (1856, м. Кременчук, тепер Полтав. обл. — 23.03.1922, с. Пісочин, тепер смт Харківського р-ну Харків. обл.) — укр. антрепренер, драматург, актор. Автор драм на сучасну та істор. теми, сатиричних комедій тощо; інсценізував деякі прозові твори Г. Квітки-Основ’яненка, М. Гоголя. 1880—81 організував профес. театр. трупу, у складі якої виступали М. *Кропивницький* і М. *Садовський*. З листоп. 1881 трупа першою після пом’якшення дії Емського акту 1876 певний час виступала винятково з укр. репертуаром. А. ставив спочатку укр. водевілі, згодом — «Наталку Полтавку» І. Котляревського, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ’яненка та ін. 1881 трупа показала «Назара Стодолю» Шевченка, де А. з успіхом грав роль Хоми Кичатого, а в 1882 — п’єсу М. Кропивницького «Невольник» (за Шевченком). У «Споминах про першу українську трупу» високо оцінював майстерне виконання М. Кропивницьким ролі Назара Стодолі.

Тв.: Спомин про першу Українську трупу // Рідний край. 1908. № 15.

Лариса Мороз

АШУ́КІН Микола Сергійович (23.08/4.09.1890, Москва — 9.12.1972, там само) — рос. письменник, літературознавець, поет. Навчався в Москов. археол. ін-ті (1910—13). Літературознавчі праці мають біогр. характер і присвячені поетам М. *Михайлову*, М. *Некрасову*, О. Пушкіну, О. Блоку, В. *Брюсову*. Під його ред. видано серію зб. з організації заг.-освітніх екскурсій, до яких увійшла кн. І. Білоусова «Тарас Григорович Шевченко» (1924). У нарисі про М. Михайлова А. цитує лист, у якому поет згадує слова з вірша Шевченка. А. залучив до зібрання творів Михайлова його перекл. віршів Шевченка, у комент. написав про ставлення до них царської цензури, а в примітці подав варіанти перекл. (*Михайлов М. Л.* Полное собр. стихотворений. М.; Лг., 1934). А. — автор рецензії на вид. Щоденника Шевченка (1925).

Тв.: Дневник Шевченко // Красная нива. 1925. № 13.

Ганна Ляшенко

Б

БАБА́ЄВ Мамарасул (справж. — Бобоєв; 1911, с. Каттакурґан, тепер Самаркандська обл., Узбекистан — 22.06.1969, Ташкент) — узб. письменник і перекладач. Навчався в Пед. академії (Самарканд), згодом закінчив 1938 Ташкент. пед. ін-т. Автор низки зб. поезій і драм. Чималу частку літ. доробку Б. становлять поетичні та прозові перекл. М. *Лермонтова*, Муси *Джаліля*, Р. *Гамзатова*, К. *Симонова*, І. Неходи, А. Кулешова, С. *Вургуна*, Г. Еміна та ін.

У двотомному вид. творів Шевченка узб. мовою «Вибране» (Ташкент, 1959), а також у зб. «Думи мої, думи мої… Поезії» (Ташкент, 1962) у перекл. Б. вміщено поезії «Доля», «Сестрі», «Якось-то йдучи уночі», «Чи не покинуть нам, небого».

Вілль Гримич

БАБЕ́НКО Надія Несторівна (30.09.1926, с. Вересоч, тепер Куликівського р-ну Черніг. обл. — 27.12.2009, смт Решетилівка, Полтав. обл.) — укр. майстриня декорат.-прикладного мист-ва в галузі худож. ткацтва. Заслужений майстер народної творчості Української РСР (1976); лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1986). У 1948 закінчила Кролевец. технікум худож. промислів, працювала у м. Станіславі (тепер Івано-Франківськ), пізніше — на Решетилів. фабриці худож. виробів (1958—73 — гол. художник). 1973—81 викладала у Решетилів. худож.-промисловому уч-щі. Створювала малюнки для масових орнаментальних і унікальних тематичних килимів ручного виробництва, розвиваючи барокові традиції укр. килимарства в сучасному трактуванні. Основні твори: килими «Білий» (1960), «Україна» (1967), «Дерево життя» (1969), «Дивоцвіт» (1975), «Світанок» (1980), «Мир землі квітучий» (1985) та ін.

Н. Бабенко. Килим з портретом Т. Шевченка. Вовна, ручне ткання. 1996

На шевч. тематику створила ряд рушників та килимів, зокр. килим із погрудним силуетом поета до 100-ліття з дня смерті та 150-ліття від дня народження (у співавт. з А. Шегульною, М. і Г. Черкун; вовна, ручне ткацтво, 1961 та 1996), де образ вирішено білим силуетом на темному тлі в обрамленні квіткових мотивів, та килим у традиціях полтав. килимарства (1964, вовна, ручне ткацтво). Б. — учасниця всеукр. та міжнародних виставок і ярмарків (Монреаль, Загреб, Лейпциг, Белград, Пекін). Один із килимів прикрашає інтер'єр приміщення в ООН у Нью-Йорку. Чотири декорат. вишиті рушники зберігаються в музеї Т. Г. Шевченка у *Каневі*. Ін. твори Б. — у НМТШ, Рос. етнограф. музеї (СПб.), НМУНДМ, Полтав. краєзнавчому музеї, СХМ, кімнаті-музеї Решетилів. худож. професійного ліцею. Іл. табл. XIII.

Н. Бабенко

Тв.: Опішня. Решетилівка: Альбом. К., 1992; *Надія Бабенко*: Каталог творів. К., 1998.

Літ.: Сибіберт І. Сучасний решетилівський килим // *НТЕ*. 1960. № 1; *Колос С*. Кролевецькі рушники // *НТЕ*. 1966. № 6; *Ханко О*. Мистецький рід Бабенків // Образотворче мистецтво. 1999. № 1/2; *Щербак В*. Заквітчала б килимами всю Україну // Народне мистецтво. 2006. № 3/4.

Марина Юр

БА́БИЧ Михайло Федорович (Бабичев; 1820-ті, Сумщина — 1875, Суми) — укр. письменник, актор, театр. діяч і меценат. 1864 в Сумах на власні кошти спорудив приміщення для міського театру, в репертуарі якого поряд із п'єсами Г. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя, О. *Островського*, О. *Сухово-Кобиліна* була і драма Шевченка «Назар Стодоля», поставлена за текстом першодруку в журн. «*Основа*» (1862. № 9). Рукописний

список — «“Малоросійська дія в 3-х актах Тараса Шевченка”. Сумы, 25 августа 1867. Из библиотеки суфлера Семенова» — зберігається у відділі рідкісних книг Одес. наук. б-ки ім. М. Горького. Шевч. мотиви й образи помітно позначилися і на драмах та комедіях, які Б. створив 1860—70-х: «Чудна комедія, або Не роздивився, з ким перевідався», «Смішний погляд, або Справа навпаки», «Чумак, або Моторна дівчина» та ін. Колізія п’єси Б. «Гусар, або Цікава думка» близька до сюжету п’єси «Назар Стодоля». П’єси Б., як і «Назар Стодоля» в його постановці, були в репертуарі не тільки сум., а й харків. та ін. театр. труп в Україні.

Літ.: Чугуевец П. М. Ф. Бабичев, автор малороссийских пьес и основатель театра в Сумах // Южный край. 1882. 23 авг.

Петро Лобас

БА́БИЧЕВ Карпо (роки життя невідомі) — священик у селі Устивиця Миргородського пов. Полтав. губ. (тепер Великобагачанського р-ну Полтав. обл.); приятель родини Лук’яновичів, знайомий Шевченка. За спогадами А. *Татарчука*, кухаря поміщика О. *Лук’яновича,* які записав В. *Беренштам*, Шевченко зустрічався з Б., приїжджаючи із сусіднього с. *Мар’їнського* Миргородського пов. Полтав. губ. Бачилися вони й у Мар’їнському під час перебування поета в О. Лук’яновича у жовт. 1845.

Літ.: Беренштам В. Шевченко і простолюдини, його знайомі // *Спогади 1982*; *Жур 1985*.

Петро Ротач

БА́БКІН Олександр Євграфович (роки життя невідомі) — чиновник нижньоновгородського земського суду, титулярний радник. Походив з родини поміщиків Нижньоновгород. губ., прихильник звільнення селян з кріпацтва. Шевченко познайомився з Б. у *Нижньому Новгороді* 1857, бував у нього вдома. Б. подарував Шевченкові акватинту із зображенням страти франц. короля *Людовіка XVI*, гільйотинованого за вироком Конвенту 21 січ. 1793. У Щоденнику (13 січ. 1858) цю «прекрасную акватинту» поет назвав «назидательным изображением». Зустрічався Шевченко з Б. і в Петербурзі, про що свідчить щоденниковий запис від 12 трав. 1858.

Леонід Большаков

БА́БКІНА ОЛЕКСА́НДРА ЄВГРА́ФОВИЧА ПОРТРЕ́Т [Портрет Олександра Євграфовича Бабкіна] (папір, олівець) Шевченко виконав 13 січ. 1858 у *Нижньому Новгороді*. Місцеперебування невідоме (див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка*). Про його створення митець записав у Щоденнику 13 січ. 1858: «Бабкин подарил мне прекрасную акватинту, изображающу[ю] смерть Людовика XVI, а я сегодня, за это назидательное изображение, изобразил его собственную персону и довольно удачно».

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 153.

Літ.: Большаков 1977.

Людмила Зінчук

БАБСТ Іван Кіндратович (1824, за ін. даними — 20.10/1.11.1823, Коротояк, тепер Воронез. обл. — 6/18.07.1881, Бєлавіно, тепер Москов. обл.) — рос. економіст, історик і публіцист. Навчався на філос. ф-ті Москов. ун-ту (1842—46). Проф. політ. економії та статистики Казан. (1856—57) та Москов. (1857—74) ун-тів; директор Лазаревського ін-ту сх. мов у Москві (1864—68). Шевченка познайомив з Б. у своєму домі М. Щепкін 12 берез. 1858. 21 берез. 1858 Шевченко на квартирі М. *Кетчера* зустрічався з Б., де останній подарував йому свою працю «Про деякі обставини, що сприяють примноженню народного капіталу. Промова, виголошена 6 черв. 1856 р. в урочистому зібранні імператорського Казанського університету» (М., 1857), — один із найвизначніших програмних документів ліберального руху напередодні скасування кріпацтва. Востаннє Шевченко бачився з Б. у Москві 24 берез. 1858 на обіді в книгарні М. М. Щепкіна, де були також М. Кетчер, О. *Афанасьєв*, Є. *Корш*, М. *Крузе* та ін. діячі культури і науки, котрих він визначив як «московскую учено-литературную знаменитость», захоплено додавши: «Молодая, живая, увлекающаяся, свободная! <…> Я встретился и познакомился с ними, как с давно знакомыми родными людьми». Поет згадує Б. і в Щоденнику 30 берез. 1858. У листі з Петербурга від 13 листоп. 1858 до М. Щепкіна Шевченко просив друга вклонитися знайомим, серед них і Б.

Літ.: Мельниченко В. Ю. Шевченківська Москва: Авторська енциклопедія-хроноскоп. М., 2009.

Борис Деркач

БАБ’Я́К Петро Григорович (11.08.1926, с. Велика Плавуча, тепер Козівського р-ну Терноп. обл. — 16.06.2011, Львів) — укр. літературознавець, бібліограф, архівіст, член *Наукового товариства імені Шевченка* (1995). Закінчив філол. ф-т Львів. ун-ту (1960). Із 1956 — наук. працівник відділу рукописів ЛНБ. Уклав і видав ряд бібліогр. покажчиків. У розвідках «Шевченко крокує Галичиною» (Зоря [Яворів]. 1990. 8 берез.), «Шевченко і Західна Україна» (Прапор комунізму. 1990. 8 берез.) йдеться про видання творів поета, зокр. про видання з 1840 до 1989 двохсот «Кобзарів», що виходили в різних містах (зберігаються у книжкових фондах ЛНБ). У ст. «Шевченкіана на сторінках “Зорі”» (Вільна Україна. 1989. 15 берез.) вміщено інформацію про публ. шевченкознавчих матеріалів у журналі протягом 1880—97.

Марта Пономаренко

БАВКІ́ДА — див. *Філемон і Бавкіда*.

БАГАЛІ́Й Дмитро Іванович (26.10/7.11.1857, Київ — 9.02.1932, Харків) — укр. історик і громадський діяч. Учень В. *Антоновича*. Закінчив історико-філол. ф-т Київ. ун-ту (1880), магістр (1882); д-р (1887). З 1883 — приват-доцент, з 1887 — ординарний проф., 1906—10 — ректор Харків. ін-ту. У 1906, 1911—14 — член Держ. ради від С.-Петерб. АН і дев'яти рос. ун-тів. Акад. ВУАН (1918). Голова Істор.-філол. відділу ВУАН (1918—20, 1929—30). Проф. кафедри історії України у Харків. ІНО (1921—27), завідувач Харків. наук.-досл. кафедри історії укр. культури (1922—29), один із організаторів і директор (1926—32) *Інституту Тараса Шевченка*.

Д. Багалій

Б. — автор численних праць з історії Росії, Лівобережної, Пд. і Слобідської України 15—18 ст., історії культури й укр. історіографії. За радянських часів Б. висвітлював укр. історію з позицій соц.-економ. детермінізму, близьких до офіційної версії марксизму.

У шевченкознавчих працях Б. розглядав участь поета в діяльності *Кирило-Мефодіївського братства*, відображення постаті поета у народній свідомості, соц. мотиви його творчості тощо. У 1906 Б. надрук. в «*Украинском вестнике*» розвідку, в якій умістив кілька документів про репресивні заходи супроти укр. мови в пореформену добу, пов'язані з поезіями Шевченка. Рефлексії Б. на шевч. тематику досить складні й суперечливі. Вони складаються з кількох шарів. Спочатку погляди Б. спиралися на тезу про Шевченка як захисника кріпосного селянства і поборника революційного шляху боротьби з рос. царатом. Почасти така соц.-економ. домінація у тлумаченнях Б. відповідала вимогам марксистсько-ленінської ідеології, почасти відображала позитивістські й соціологічні складові у його поглядах. Зокр., Б. визнавав, що Шевченко був «незмірно більшим революціонером» з політ. і соц. боку, ніж ін. кириломефодіївські братчики. Він уважав, що укр. ідея домінувала у світогляді Шевченка і була органічно пов'язана з його кріпацьким минулим, натомість заг.-слов'ян. ідея перебувала на другому плані. Більш глибинний рівень інтерпретацій Б. стосувався відображення поетової постаті у свідомості простолюду: набуття героїчних рис, існування легенд про його отруєння, заслання до Сибіру та ін., різноманітних переламувань образу Шевченка — обранця Божого, великого характерника, великого лицаря, великого мудреця та ін. Б. — автор кількох передмов до вид. окремих поезій Шевченка. Приміром, Б. високо оцінив поему «Сон» як сатиру «великого мистця й разом з тим свідомого громадянина-революціонера», порівнявши її з «Німеччиною» Г. Гейне та «Дзядами» А. *Міцкевича*. У попул. працях Б. надав пріоритетну увагу висвітленню соц. мотивів у творчості Шевченка (покритка, панщина, доля каторжан, рекрутчина тощо). Б. відзначав негативне ставлення поета до православ'я, хоча й підкреслював, що Шевченко не був атеїстом, а тільки наближався до заперечення ідеї Бога в останні роки життя; натомість Б. вважав, що в 1840-ві у творах поета переважали пантеїстичні мотиви. Як директор Інституту Тараса Шевченка Б. виступив організатором шевченкознавства, визнавав необхідність інституціоналізації шевченкознавства як окремої дисципліни, яка має критично переглянути весь масив тогочасної л-ри про Шевченка. Б. був одним з ініціаторів видання щорічника «*Шевченко*».

Тв.: Характерная страничка из пришлого: (Т. Шевченко и народная школа) // Украинский вестник. 1906. № 6; Т. Г. Шевченко і кириломефодіївці: Істор.-літ. розвідка. Х., 1925; Інститут Т. Шевченка (його завдання, сучасний стан і перспективи дальшого розвитку) // Культура і побут. 1927. 11 берез. № 10; Шевченкова поема про Івана Гуса: Попереднє слово // *Шевченко Т.* Єретик. [Х.], 1927 (у співавт. з П. Филиповичем); Про поему «Кавказ»; Про поему «Сон» // *Шевченко Т.* І. Сон. ІІ. Кавказ. Дві поеми. Х., 1928; Передмова // Шевченко. [Х.], 1928. Річник перший; Т. Шевченко і селяни в переказах і історичній дійсності: Доп., зачит. на прилюдних зборах Ін-ту Т. Шевченка в Харкові, 14 берез. 1927 р. Х., 1928; Під знаком наукового шевченкознавства // Комуніст. 1929. 10 берез. — Рец. на кн.: *Шевченко*. [Х.], 1928. Річник перший; Т. Г. Шевченко — поет пригноблених мас. Х., 1931; Вибр. праці: У 6 т. Х., 1999. Т. 1: Автобіографія. Ювілейні матеріали. Бібліографія; Х., 2001. Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України.

Літ.: Сарана Ф. К. Дослідження в Інституті Тараса Шевченка спадщини поета (1926—1936) // *НШК 14*.

Олексій Ясь

БАГА́ЧКА — містечко Миргородського пов. Полтав. губ. (тепер смт Велика Багачка, районний центр Полтав. обл.). Поселення Б. виникло не раніше кін. 18 ст. З кін. 18 ст. селом володіли поміщики Базилевські, через що село тривалий час називалося Базилівщиною. На межі 19 і 20 ст. Б. (Базилівщина) згадується у друк. джерелах як Б. Перша. Шевченко був тут проїздом улітку та в жовт. 1845, коли за завданням Археографічної комісії описував архіт. й істор. пам'ятки Полтавщини. Згадка про Б. є в повісті «Близнецы»: один із персонажів твору Степан Мартинович зупинився в Б. на перепочинок, прямуючи до Полтави (4, 39). В Археологічних нотатках поет

зазначив: «Между г[ородом] Миргородом и местечками Богачкой, Устывицей и Сорочинцями все возвышенности заняты разной величины укреплениями, я насчитал более сорока» (5, 217).

Ред.

БАГИ́НСЬКА Вікторія (справж. — Гурджі; 30.06.1926, Краснодар, Росія) — кримчацька письменниця, перекладачка, фольклорист і педагог. Закінчила 1953 істор.-філол. ф-т Краснодар. пед. ін-ту. Переклала окремі твори Лесі *Українки*, С. *Руданського*, В. *Сосюри*. Із Шевченкових поезій — вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», вірші «Думка — Тече вода в синє море», «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», «Не завидуй багатому», «Садок вишневий коло хати», «N. N. — Сонце заходить, гори чорніють», «Не для людей, тієї слави», «Молитва», «Минули літа молодії» (всі неопубл., автографи зберігаються у Краснодар. літ. музеї, де є спеціальна експозиція, присвячена Шевченкові). Перекл. «Заповіту», виконаний Б., увійшов до вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*. Образ Шевченка відтворила у вірші «Поет» (1966). Побіжно висловилася про значення його поезії у ст. «Весілля у кримчацькій родині» (Дружба народов. 1993. № 8).

В. Багинська (Гурджі)

Борис Хоменко

БА́ГМЕТ Андрій Євгенович (6/18.08.1887, с. Максимівка, тепер Карлівського р-ну Полтав. обл. — 6.04.1966, Полтава) — укр. мовознавець, фольклорист, педагог і письменник. Видав «Збірник українських приказок та прислів'їв» (Полтава, 1929). Протягом 1956—66 упорядкував «Словник синонімів української мови», у джерельній базі якого широко використав твори Шевченка; Словник частково надрук. у журн. «Вітчизна» (1959—62) та «Україна» (1969—71). Ці матеріали републіковано окремим вид. 1982 *Науковим товариством Шевченка* у США за ред. Г. *Лужницького* та Л. *Рудницького* (НТШ, у серії «Пам'ятки української мови й літератури», т. 9). Працював над лібрето вокальної поеми «Мрії поета», присвяченої Шевченкові (композитор Г. *Жуковський*).

Літ.: Жуковський Г. Українському Прометею // Мистецтво. 1964. № 2.

Петро Ротач

БАГРИ́ЦЬКИЙ Едуард Георгійович (справж. — Дзюбін; псевд. – Н і н а В о с к р е с е н с ь к а; 22.10/03.11.1895, Одеса — 16.02.1934, Москва) — рос. поет і перекладач. Закінчив реальне уч-ще. Працював журналістом, співробітничав із газ. «Моряк», «Шквал», «Станок» (всі — з 1919, Одеса), «Известия» (з 1920, Одеса), випускав агітплакати ПдРОСТА (з 1920). Входив до групи конструктивістів (з 1926), а з 1930 — до РАПП. Автор зб. «Південний Захід» (1928), «Переможці» (1932), поем «Остання ніч», «Людина передмістя», «Смерть піонерки» (всі — 1932). Перекладав поезії А. Рембо, Р. *Бернса*, Н. *Хікмета*, Янки *Купали*, М. *Бажана*, В. *Сосюри* та ін.

Е. Багрицький

Добре обізнаний із творчістю Шевченка, вплив якої помітно позначився на поетичному доробку Б. У ст. «Як я пишу» (1933) Б. зазначив, що, працюючи над поемою «Дума про Опанаса» та однойменним лібрето (1932), свідомо спирався на творчий досвід Шевченка: «Мені хотілося написати її [поему] стилем українських народних пісень, як писав Шевченко. Для цього я використав ритм його "Гайдамаків"» (*Эдуард* Багрицкий: Альм. М., 1936. С. 363). Епіграфом до поеми Б. взяв Шевченкові рядки «Посіяли гайдамаки / в Україні жито, / Та не вони його жали, / Що маєм робити?». У творі поет показав трагічну долю укр. селянства на крутому зламі його істор. буття. Зображуючи звивистий шлях недавнього селянина, а потім — махновця, Б. часто перериває епічну розповідь ліричними відступами, зверненнями до героя, застереженнями і докорами на його адресу, подібно до того, як це робив Шевченко у «Гайдамаках». До тексту поеми — особливо до лібрето — включено багато пісень, написаних 14-складовиком. В оперному лібрето шевч. образами народних співців навіяний монументальний образ сліпого кобзаря, пісня якого в конденсованому вигляді виражає трагедійний пафос твору. У «Пісні про Юстину» (1926), написаній на основі особистих вражень часів громадянської війни в Україні, Б. також звернувся до поетики Шевченка та укр. народної пісні. Вірш суголосний низці Шевченкових поезій про долю дівчини, покинутої коханим. Написав радіоп'єсу «Тарас Шевченко» (незакінчена, 1934; опубл. в журн. «Тридцать дней». 1934. № 2). Згодом уривки з неї вміщено у зб. Б. «Вірші та поеми» (М.; Лг., 1964). В альб. графічних творів Б. міститься 17 малюнків, об'єднаних спільною назвою «Гайдамаки», де подано

кілька ілюстрацій до Шевченкової поеми. Для «Видавництва письменників», пізніше перетвореного на «Советский писатель», за участю П. *Антокольського*, В. Луговського, М. *Свєтлова* та ін. готував вид. «Вибраних творів» Шевченка в рос. перекладах.

Тв.: Стихотворения и поэмы. М., 2002.

Літ.: Адельгейм Є. Т. Шевченко і Е. Багрицький // Літературна газета. 1939. 17 лют.; *Азаров В.* Багрицкий и Шевченко // Звезда. 1939. № 2; *Пахарева К. М.* Шевченковские традиции в поэме Багрицкого «Дума про Опанаса» //*Дослідження* творчості Т. Г. Шевченка: Темат. зб. наук. праць. К., 1992.

Наталія Чорна

БА́ГРИЧ Микола Ілліч (19.11.1920, с. Макарівка, тепер с. Макарове Золочівського р-ну Харків. обл.) — укр. бібліограф. Закінчив 1941 Харків. бібліотечний ін-т. Провадив наук.-бібліогр. роботу в Книжковій палаті Української РСР. Укладач бібліогр. покажчиків: «Українська радянська культура за 40 років (1917—1957)» (1957—1960. Т. 1—2; у співавт.), «Володимир Сосюра» (1966; у співавт.) та ін. 1964 Книжкова палата Української РСР випустила у світ працю Б.: «Т. Г. Шевченко. Бібліографічний покажчик (1917—1963)», в якому зареєстровано понад 500 окремих вид. творів у Союзі РСР. Покажчик значною мірою заповнив прогалини в бібліографуванні вид. творів поета. Тут подано список вид. Шевченка укр. мовою та мовами народів Союзу РСР — від абхаз. до якут. З огляду на обставини часу праця має, однак, вимушені пропуски, бо чимало вид., вилучених із обігу, зберігалися у спецсховищах, серед них — «Повне зібрання творів» за ред. С. *Єфремова*. 1927. Т. 4; 1929. Т. 3; «Повне зібрання творів» за ред. В. Затонського, А. Хвилі, Є. *Шабліовського*. 1935. Т. 1; 1937. Т. 2 тощо.

Літ.: Яшек М. Бібліографія видань творів Т. Г. Шевченка // Червоний прапор [Харків]. 1964. 26 лип.; *42 мовами* // *ЛУ*. 1964. 1 серп. — Рец. на вид.: *Багрич М. І.* Т. Г. Шевченко: Бібліогр. покажчик (1917—1963). Х., 1964; *Яровий Д.* // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1964. № 6. — Рец. на вид.: *Багрич М. І.* Т. Г. Шевченко: Бібліогр. покажчик (1917—1963). Х., 1964.

Василь Бородін

БАГРІ́Й Олександр Васильович (11/23.04.1891, Летичів, тепер смт Хмельн. обл. — ?, Баку) — укр., рос. і азерб. літературознавець, фольклорист, археограф, бібліограф і педагог. Закінчив 1912 істор.-філол. ф-т Київ. ун-ту. Учень акад. В. *Перетца* та учасник його семінарію рос. філології. 1917 брав участь у роботі організованої Рос. АН спеціальної наук. експедиції для збереження культурно-мист. цінностей, істор. документів і старожитностей під час воєнних дій, яка працювала у Галичині й на Буковині. У період правління гетьмана П. *Скоропадського* був консулом Української Держави у *Самарі* (Росія). У 1919—24 — проф. Кубан. ІНО й Азерб. ун-ту (1925—49). Досліджував пам'ятки давньорус. писемності, рос. поезію та драматургію 17—18 ст., а також історію рос. л-ри 19 ст., фольклор кавказьких народів. Автор праць із питань джерелознавства і методології вивчення л-ри.

Один із піонерів наук. шевченкознавства за межами України. Автор критико-бібліогр. оглядів л-ри про Шевченка та розвідок, присвячених різним аспектам його біографії, серед них: «Т. Г. Шевченко в литературной обстановке» (1925), «Опыт хронологической канвы для биографии поэта» (1929), «Квітка-Основ'яненко й Т. Шевченко» (1929) та ін. 1923 видав у Владикавказі «Шевченковскую студию: Введение в изучение Шевченка» — перший семінарій, присвячений комплексному вивченню літ. спадщини поета (2-ге перероб. вид. в укр. перекл. увійшло до кн.: *Багрій О.* Т. Г. Шевченко. Х., 1931. Т. 2). Склав бібліогр. покажчик «Т. Г. Шевченко в русских переводах» (Баку, 1925), що досі зберігає наук.-інформ. вартість. У дослідженні «К рукописной традиции распространения "Кобзаря" Т. Г. Шевченка» (Баку, 1927) проаналізував примірник вид. «Кобзаря» 1860, що зберігався у родині Л. *Лопатинського* й у якому було зроблено рукописні вставки на місці цензурних вилучень і вмонтовано рукописні тексти творів, заборонених цензурою. Підсумком шевченкознавчих досліджень Б. є монографія «Т. Г. Шевченко» (Х., 1930. Т. 1: Оточення. Мотиви творчості. Стиль; Х., 1931. Т. 2: Етюди про творчість Шевченка. Шевченківська студія), у якій подано узагальнену характеристику поетичної та прозової спадщини письменника, розглянуто світогляд поета у його зв'язках із провідними ідейними течіями та політ. рухами епохи, проаналізовано гол. мотиви його творчості й зв'язки її із сучасними укр., рос. та польс. л-рами. Особливу увагу Б. приділяв вивченню поетики і стилю Шевченкової творчості, питанням композиції, ритміки, строфіки та римування. Прихильник т. зв. формального методу в літературознавстві, Б. не поділяв його крайнощів. Праця Б. певною мірою протистояла вульгарному соціологізму, що саме тоді почав утверджуватися в радянському шевченкознавстві й наклав на нього специфічний відбиток. Можливо, почасти з огляду на це після 1931 Б. практично відійшов від студій над творчістю Шевченка.

Літ.: Филипович П. // Життя й революція. 1925. № 9. — Рец. на кн.: *Багрий А. В.* Т. Г. Шевченко в литературной обстановке. Х., 1925; *Айзеншток І.* З нової літератури про Шевченка // Червоний шлях. 1926. № 4; *Марковський М.* Деякі праці про Шевченка // *ЗІФВ*. 1927. Кн. 12; *Семинарий* русской филологии акад. В. Н. Перетца. Лг., 1929 [перелік праць Б.]; *Грицик Л. В.* Шевченкіана О. Багрія в контексті національного літературного відродження 20-х років // *ШСт [1]*.

Іван Бажинов

БАГРЯ́НИЙ Іван Павлович (справж. — Лозов'ягін; псевд. — І в а н   П о л я р н и й; 19.09/2.10.1906, Охтирка, тепер Сум. обл. — 25.08.1963, санаторій Блазієн у Шварцвальді (Зх. Німеччина); похований у Новому Ульмі, Німеччина) — укр. письменник, поет, драматург, публіцист, політ. діяч. Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1992, посмертно). Закінчив 1922 Краснопільську худож.-керамічну школу. У 1926—30 навчався в Київ. худож. ін-ті. Був членом літ. угруповань «Плуг» (1924—27) та «Марс» (1927—28). Автор зб. новел «Чорні силуети» (1925), зб. поезій «До меж заказаних» (1929), поеми «Ave Maria» (1929) та ін. 1932 його репресували за безпідставним обвинуваченням у контрреволюційній пропаганді, заслали на «вільне» поселення на Далекий Схід. Удруге Б. заарештовано 1938; звільнено 1940 через відсутність доказів. Під час нім. окупації України працював як журналіст. 1944 емігрував. Один з організаторів і активний учасник Мист. укр. руху (МУР). Фундатор Укр. революційно-демократичної партії (УРДП) та її друк. органів «Наші позиції» та «Українські вісті». У повоєнні роки видав драм. повість «Морітурі» (1947), повість-вертеп «Розгром», сатиричну комедію «Генерал» (обидві — 1948), повість «Огненне коло» (1953), романи «Тигролови» (1946), «Сад Гетсиманський» (1950) та ін. Після смерті Б. вийшов у світ роман «Людина біжить над прірвою» (1965).

І. Багряний

Світоглядна та стильова позиції Б. формувалися в атмосфері укр. літ. процесу 1920-х під значним впливом Шевченка. У вірші «Канів» (1927) ліричний герой замислюється над тим, чому ідеали та мрії Шевченка не здійснилися в більшовицьку епоху, міркує про співзвучність Шевченкової поезії часові й пророкує неуникність духовної та екологічної катастрофи як наслідку навальної урбанізації, індустріалізації, нехтування народними традиціями. В істор. віршованому романі «Скелька» (1930) помітний вплив поеми «Гайдамаки» — у жанрово-композиційних особливостях, фольклор.-істор. основі сюжету, драматургічних прийомах тощо.

У ст. «Національна ідея і націоналізм» (1946) Б. писав, що першим великим «носієм української національної ідеї в новітній нашій історії» є Шевченко. Ставлення Б. до Шевченка найяскравіше виявилося в його полеміці з Д. *Донцовим* 1958, котрий у ст. «Шевченко і прогресисти» (згодом увійшла до кн. «Незримі скрижалі Кобзаря», 1961) піддав критиці П. Куліша, М. *Грушевського*, С. *Єфремова*, М. *Рильського*, Д. *Чижевського* та ін., а також Б. (за поезію «Канів»), закинувши йому неправомірне заперечення ролі Шевченка в «нову добу». Б. відгукнувся ст. «Відповідь Донцову і його деяким учням» і «Чий Шевченко?» (обидві — 1958), в яких обстоював своє розуміння феномена Шевченка.

Б. постійно відчував спільність своєї біографії з долею Шевченка: художник за фахом, він зазнав репресій за свої нац. і соц. спрямовані поезії: «Я визначив собі шлях українського письменника — той, що начертаний великим Шевченком» («Думки про літературу», 1946). І в публіцистичних працях, і в худож. творах письменник звертався передусім до програмних політ. творів Шевченка «Кавказ», «І мертвим, і живим», «Заповіт». Проблема єдності укр. нації — одна з провідних і в романі «Сад Гетсиманський». На думку багатьох дослідників, гол. герой прози Б. належить до «шевченківського» типу українця (за класифікацією М. *Шлемкевича*).

Тв.: Золотий бумеранг: Зб. поезій. Рештки загубленого, конфіскованого та знищеного. 1926—1946. Нью-Йорк, 1956; Доповіді, статті, рефлексії, есе. К., 1996; Листування. 1946—1963. К., 2002.

Літ.: *Донцов Д.* Незримі скрижалі Кобзаря: (Містика лицарства запорозького). Торонто, 1961; *Утріско О.* І. Багряний і Д. Донцов: проблема протистояння у світоглядній публіцистиці // *Українська філологія*: школи, постаті, проблеми: Зб. наук. праць. Л., 1999. Ч. 1; *Сподарець М.* Тарас Шевченко у сприйнятті неоромантика Івана Багряного // *НШК 34*; *Сподарець М.* Спадщина Т. Шевченка і націєтворчі процеси у політичній та ідейно-художній концепції І. Багряного // *ШСт 6*.

Михайло Сподарець

БА́ДАЛИЧ (Badalić) **Йосип** (7.06.1888, с. Деановац, побл. Чазми, Хорватія — 11.08.1985, Загреб) — хорват. літературознавець-славіст і перекладач. Член Югослов'янської академії наук і мист-в (1948). Навчався у Загреб. (1909—11) та Берлін. (1911—12) ун-тах. У 1915—19 був у рос. полоні, вчителював у м. Земську (Росія). Д-р філології (1919). У 1919—45 — наук. працівник б-ки Загреб. ун-ту, з 1945 — проф. кафедри рос. л-ри у ньому. Був заступником голови Міжнародного комітету славістів. Писав про рос. письменників, досліджував їхній вплив на хорват. л-ру. Перекладав прозу А. *Чехова*, К. Федіна, поезії О. Блока, В. *Брюсова*, І. Сєвєряніна та ін. Автор ст. про рецепцію творчості Шевченка в Хорватії: «Шевченкова доба та південні слов'яни» — у зб. «Великому слов'янину. Пам'ятна книга з нагоди 60-ї річниці від дня смерті Т. Шевченка» (Загреб, 1922), «Тарас Г. Шевченко в хорватській літературі» — у

журн. «Umjetnost riječi» (1964. № 1). У кн. «Російсько-хорватські літературні студії» (Загреб, 1972) Шевченкові присвятив окремий розділ, у якому йдеться про перекл. творчості укр. поета хорват., зокр. про худож. інтерпретації А. *Шеноа* та А. *Харамбашича*.

Тв.: Шевченко в хорватской литературе // *Шевченко* и мировая культура: К 150-летию со дня рождения: 1814—1964. М., 1964.

Літ.: *Пащенко Є.* Йосип Бадалич // *Слов'янське* літературознавство і фольклористика. К., 1975. Вип. 10.

Іван Ющук

БАЖА́Н Микола Платонович (26.09/9.10.1904, Кам'янець-Подільський, тепер Хмельн. обл. — 23.11.1983, Київ) — укр. поет, перекладач, літературознавець, публіцист, сценарист, держ. і громадський діяч, акад. АН Української РСР (1951), лауреат Держ. премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1965), відзначений кількома Держ. преміями Української РСР і Союзу РСР і почесними званнями. 1953—59 — голова правління СПУ, 1957—83 — гол. ред. Укр. радянської енциклопедії. Автор багатьох поетичних збірок, що стали класикою укр. л-ри; найвідоміші з них — «Будівлі» (1929), «Сталінградський зошит» (1943), «Міцкевич в Одесі» (1957), «Італійські зустрічі» (1961), «Уманські спогади» (1972), «Карби» (1978), ряд високохудож. перекладів і публіцистичних, літ.-крит. і мемуарних книжок. Під керівництвом Б. 1974 було сформовано редколегію першої в Союзі РСР персональної енциклопедії — Шевченківської, видано її як «Шевченківський словник» у 2 т. (1976—77).

М. Бажан

Шевч. тема проходить крізь усю творчість Б. — лірику, поеми, сценарії. Відгомін баладної символіки Шевченка чується ще в ранніх сонетах зі зб. «Різьблена тінь» (1927) — «Пароль», «Любисток», у циклах «Розмай-зілля» і «Залізнякова ніч». У незавершеній істор. поемі «Сліпці» (1930) молодий Б. переосмислює образ Шевченкового Перебенді, загалом ідеал рапсода-кобзаря, дискутує як із романтичним піднесенням образу народного співця у поезії Шевченка, так і з епатажним його запереченням у футуристичній доктрині М. *Семенка*. У суперечці між старим і молодим лірником ідеться про подолання рабської упослідженості старої України, про пошуки молодою повсталою Україною нових шляхів у майбутнє. Устами молодого героя Б. висловив свій погляд на істор. перспективу укр. народу, впевненість у відродженні його духовності й нац. культури. У поемі «Сліпці» Б. застосував окремі елементи Шевченкової поетики: в сюжетних ситуаціях (сцена на ярмарку в другій частині), у метриці-ритміці, наслідуванні окремих ритмічних мотивів, зокр. в стилізації під гопак: «Ух, ух! Горілчаний дух...» (перегук із баладою «Причинна»: «Ух! Ух! / Солом'яний дух, дух!»). Молодий поет змагався з Шевченком, демонструючи блискучу евритмічну віртуозність.

У 1930-ті Б. дав кінодраматургічну інтерпретацію поеми Шевченка «Катерина» (відомі дві ред. — 1937 та 1961; сценарний примірник 1930-х втрачено). Автор виїжджав у с. Яреськи на Полтавщину, де готували зйомки. В архіві Б. збереглася ред. 1961. Сценарій 1961 слушно вважають найкращим у Бажановій кінодраматургії. Поет створив стислий і художньо місткий кіноваріант, домисливши і виписавши ледь намічені в Шевченковій поемі характери, передусім москаля-офіцера (у сценарному варіанті — Івана Гавриловича Гуляєва), а також вигаданого образу селянського хлопця Андрія Безверхого, закоханого в Катерину. Однак тенденційна критика з її підозрами щодо всього нац. стала на заваді екранному втіленню сценарію.

Образ самого Шевченка Б. намагався окреслити у вірші «Зустріч біля брами» (зб. «Біля Спаської вежі», 1951). Однак надмірна риторика (збірку готували до 300-річчя Переяславської ради 1654) зашкодила і змістові, і стилю поезії. У 1960-ті, на хвилі гуманістичного відродження, в період т. зв. відлиги, Б. знову повернувся до теми народного співця, кобзаря, цього разу у філос. ліро-епічному циклі «Чотири оповідання про надію. Варіації на тему Р.-М. Рільке» (1966). Символіко-романтичне тлумачення кобзарства витримане в дусі не тільки Рількової, а й Шевченкової традицій. Про вплив Шевченка свідчать і особливості версифікаційної структури твору: елементом його поліметричної композиції став Шевченків 14-складовик (напр., «Де ти, Боже! Де ти, Боже! Заніміло небо» і т. д.). Загалом Б. був прямим продовжувачем Шевченка у сфері віршової поліметрії, найбільшим епікомполіметристом в укр. поезії 20 ст. До Шевченкових образів і цитат Б. вдавався у своїй публіцистиці, особливо в роки війни, зокр., на шпальтах газ. «За Радянську Україну!», яку видавало політуправління Пд.-Зх. фронту для населення окупованих областей України й співредактором якої був Б. Напр., 2 серп. 1941 часопис вийшов із надрук. через усю шпальту гаслом із «Заповіту» Шевченка: «І вражою злою кров'ю / Волю окропіте!»

Б. — автор ст. про Шевченка: «Поет — народу» (1938), «Шевченко — з нами!» (1942), «Всенародна

слава Кобзарева» (1961) та ін. Але жодної з них Б. не завів до зібрання своїх творів, що можна пояснити тільки його надзвичайною самовимогливістю. Шевченкознавство було для нього чимось більшим, як ювілейний виступ. У великих узагальнювальних літ.-крит. працях, зокр. в нарисі «Дружба народів — дружба літератур» (1954), Б. використав фактичний матеріал про спілкування Шевченка з рос. інтелігенцією.

Як член Шевченківського комітету при Раднаркомі Української РСР Б. брав активну участь у підготовці та проведенні ювілейних заходів з нагоди *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* 1939, 9 берез. виступав на відкритті пам'ятника поета та ювілейної шевч. виставки. Згодом на основі матеріалів цієї виставки створено Центр. держ. музей Т. Г. Шевченка в Києві (тепер НМТШ). 24 квіт. 1949 музей відкрито, головою Урядової комісії по його прийняттю був Б.

Як держ. і громад. діяч Б. багато зробив для вшанування пам'яті поета, організації виставок, ювілейних урочистостей тощо. Так, до 125-річчя від дня народження Шевченка Б. виголосив промову на мітингу з нагоди відкриття пам'ятника Шевченкові «На священній землі древнього Києва» (Комуніст. 1939. 9 берез.); очолював Урядовий республ. комітет з відзначення *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* (1961) і *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* (1964); відкрив вст. словом Міжнародний форум діячів культури з нагоди 150-річчя від дня народження поета. Б. всіляко заохочував друзів — рос. і груз. поетів (М. *Тихонова,* П. *Антокольського,* С. *Чиковані* та ін.) — до перекладання творів Шевченка рос. і груз. мовами. Спогадам про ці дружні контакти на ниві шевченкознавства присвячено чимало сторінок у написаних Б. «Думах і спогадах» (1982).

Тв: Твори: В 4 т. К., 1984.

Літ.: Грузман З. Тарас Шевченко у творчій біографії Миколи Бажана // *Про Миколу* Бажана: Літ.-крит. ст., есе. К., 1984; *Щербак А. І.* Кіно Миколи Бажана: Сторінки історії укр. радянського кіно. К., 1986; *Костенко Н. В.* Микола Бажан. Життя. Творчість. Особливості віршостилістики. К., 2004.

Наталя Костенко

БАЖА́НОВ Микола Єфремович (роки життя невідомі) — наглядач півгоспіталю в *Новопетровському укріпленні* (з 1855), підпоручик. Шевченко познайомився з Б. та його дружиною Катериною Агатангелівною в укріпленні, де Б. служив з 1845. Поет бував у подружжя вдома й зустрічався з ними в родині І. *Ускова*. 1854 Шевченко намалював олівцем портрет К. Бажанової. Разом із дружиною Б. зображено на портреті сепією, що його виконав Шевченко — за уточненим датуванням — між 1856 і черв. 1857 (див. *Бажанової Катерини Агатангелівни портрет*; *Бажанових Катерини Агатангелівни та Миколи Єфремовича портрет*). 15 черв. 1857 Шевченко засвідчив у Щоденнику початок роботи над ще одним портретом Б. Чи закінчив художник його, невідомо (див.: *Бажанова Миколи Єфремовича портрет*). У щоденниковому записі 11 лип. 1857 йдеться про вечірній чай у товаристві з Б.: «На огород пришел я к вечернему чаю и попотчевал Ираклия Александровича (коменданта) и Николая Ефремовича (смотрителя полугоспиталя) своими заветными сигарами». Б. перший привітав поета зі звільненням (див. запис у Щоденнику 21 лип. 1857). Через Б. до Шевченка надходили листи. У листі до Я. *Кухаренка* 5 черв. 1857 Шевченко радить адресату: «А щоб швидче твоє письмо прийшло в мої руки, то пиши отак на конверті: <…> С передачею Николаю Ефремовичу *Бажанову*. В Новопетровское укрепление». У листі до І. Ускова від 4 лип. 1858 із Петербурга Шевченко передає уклін серед ін. і подружжю Бажанових. 8 серп. 1860 Б. надіслав Шевченкові листа до Петербурга з проханням допомогти «вирватися з глухого укріплення» (*Листи*, с. 155).

Літ.: Большаков 1971.

Леонід Большаков, Оксана Яковина

БАЖА́НОВА МИКО́ЛИ ЄФРЕ́МОВИЧА ПОРТРЕ́Т [Портрет М. Є. Бажанова] (папір, італ. та білий олівець) виконав Шевченко у другій пол. черв. 1857 в *Новопетровському укріпленні*. Місцеперебування невідоме (див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка*). Про поч. роботи над портретом митець записав у Щоденнику 15 черв. 1857: «Сегодня поутру начал я рисовать портрет г. Бажанова черным и белым карандашом в киргизской кибитке на огороде. Прекрасное освещение. И я с охото[й] принялся за работу. Черт принес приятельницу — помешала. Я закрыл портфель и вышел из кибитки». Невідомо, чи було закінчено портрет.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 224.

Літ.: Большаков 1971.

Марія Корнійчук

БАЖА́НОВИХ КАТЕРИ́НИ АГАТА́НГЕЛІВНИ ТА МИКО́ЛИ ЄФРЕ́МОВИЧА ПОРТРЕ́Т [Портрет Катерини Агафангелівни та Миколи Єфремовича Бажанових] (папір, сепія, 22,2×27,2) виконав Шевченко 1854 у *Новопетровському укріпленні*. На звороті портрета до реставрації був олівцевий напис: «Баженовы, плац-адъют[ант] генер[ал]-губ[ернатора]». Твір зберігається у НМТШ (№ г—723). Портрет подружжя закомпоновано в овалі. Постаті зображено по пояс на темному тлі, їхні обличчя освітлює лампа, промені якої торкаються волосся, одягу, меблів, частково стіни за ними. Дрібними мазками густої та світлої сепії створено образ подружжя, який

Т. Шевченко. Портрет К. А. та М. Є. Бажанових. Папір, сепія. 1856

Т. Шевченко. Портрет К. А. Бажанової. Тонований папір, італ. олівець. 1854

привертає увагу своєю безпосередністю, душевним теплом. Художник уміло передав риси характеру — спокійний і лагідний у жінки, вольовий і енергійний у чоловіка (див. *Бажанової Катерини Агатангелівни портрет*).

Малюнок уперше згадано у ст.: *Широцкий К.* Портретные произведения Т. Г. Шевченко (Искусство в Южной России. 1914. № 1/2. С. 21). Уперше репрод. у вид.: Малюнки Т. Шевченка (Пб., 1914. Вип. 2. Табл. 20); експонувався на виставці «Український портрет XVIII—XX ст.» (Київ, 1925). Місця зберігання: в КММ, ВІМШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. XIV.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 42.

Літ.: Антонович Д. Т. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.].* Т. 12; *Паламарчук Г. П.* Нескорений Прометей: Творчість Шевченка-художника 1850—1857 років. К., 1968.

Марія Корнійчук

БАЖА́НОВОЇ КАТЕРИ́НИ АГАТА́НГЕЛІВНИ ПОРТРЕ́Т [Портрет Катерини Агафангелівни Бажанової] (тонований папір, італ. олівець, 27,5 × 17,8) — рисунок Шевченка, що його він виконав 1854 у *Новопетровському укріпленні*. На зворотному боці твору напис олівцем невідомою рукою: «Екатерина Агафангелловна Бажанова. Работа Тараса Григорьевича Шевченко въ фортѣ Александровском (бывш. Новопетровск) на Мангишлакѣ — 1854 г. въ бытность Николая Ефремовича Бажанова плацъ-адъютантом Ново-Петровска» (напис зроблено 1857 після перейменування Новопетровського укріплення). Зберігається у НМТШ (№ г—273).

Портретована — дружина М. *Бажанова*. Шевченко зустрічався з нею в родині коменданта укріплення І. *Ускова*, з дружиною якого А. *Усковою* вона приятелювала; досить іронічно згадував про неї в щоденникових записах 18 і 23 лип. 1857. Віртуозний рисунок м'яким олівцем на тонованому брунатному папері відтворює образ елегантної молодої пані. Тонко змодельоване обличчя, сповнений думки погляд, скромна зачіска, білий комір і м'які лінії приталеної сукні підкреслюють жіночність образу. Твір вперше згадано у вид.: Старые годы (1914. Окт.—дек. С. 136—137); експонувався на Ювілейній шевч. виставці (Київ; Москва, 1964). Вперше репрод. у вид.: *ПЗТ: У 10 т.* Т. 9. Портрет, ймовірно, зберігався в сім'ї Бажанових та їхніх нащадків; згодом у ДРМ, ІТШ, ДМШ (тепер НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 43.

Літ.: Іваньо І. Великий художник // Вітчизна. 1964. № 5; *Паламарчук Г. П.* Нескорений Прометей: Творчість Шевченка-художника 1850—1857 років. К., 1968.

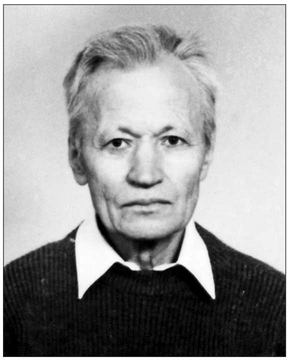
Марія Корнійчук

БАЖЕ́НОВ Олександр Миколайович (23.08/4.09, за ін. даними — 27.08/8.09.1835, Городище, тепер Пензенської обл., РФ — 30.09/12.10.1867, Москва) — рос. драматург, театр. критик і перекладач. Ще навчаючись на істор.-філол. ф-ті Москов. ун-ту, Б. написав ряд водевілів: «Метка бабуся» (1858), «Мольєр-дитя» (1859) та ін. Виступав зі статтями і рецензіями, гостро критикуючи репертуар тодішніх театрів, у якому переважали франц. мелодрами та рос. переробки їх, пропагував класичну драматургію (В. *Шекспіра*, О. *Грибоєдова*), підтримував реалістичну акторську школу П. М. *Садовського*, І. *Самаріна* та ін. Шевченко, рецензуючи бенефіс К. *Піунової* 21 січ. 1858 в нижньоновгородському театрі, позитивно відгукнувся про водевіль Б. «Метка бабуся». «Водевиль сам по себе хорош», — відзначив він і наголосив, що у виконанні К. Піунової (роль Глаші) та Є. Трусової (роль бабусі) «вышла такая миленькая игрушка, что хоть на любую столичную сцену» (5, 209).

Тв.: Сочинения и переводы. М., 1869. Т. 1—2.

Борис Деркач

БАЖИ́НОВ Іван Денисович (12.03.1931, с. Уди Золочівського р-ну Харків. обл.) — укр. літературознавець. Закінчив рос. відділення філол. ф-ту Харків.

І. Бажинов

ун-ту (1954), аспірантуру ІЛ (1955—57). Канд. філол. наук (1964). Працював у ред. журн. «Радянське літературознавство», у відділах книгознавства, рос. л-ри, світової л-ри й компаративістики; 1998 — 2006 у відділі шевченкознавства (1998—2000 — група «Шевченківська енциклопедія»), де розробляв тему зв'язків творчості Шевченка з укр. і рос. л-рами. Сфера наук. зацікавлень — історія рос. л-ри 19—20 ст., укр.-рос. громадсько-політ. та літ.-культурні зв'язки, літ. джерелознавство і біографістика. Окрім участі в ШЕ, досліджує рецепцію Шевченка рос. критикою та читачем серед. 19—20 ст., еволюцію поетичних перекл. творів Шевченка рос. мовою, проблеми реліг.-конфесійної позиції Шевченка (зокр., впливу протестантизму на його світогляд, зв'язків із масонством і відгомону цієї ідеології у творчості), зв'язків із рос. та польс. радикальними громадсько-політ. рухами 1830—50-х. Автор кн.: «Герой і час» (К., 1965); «Мости дружби: Мотиви інтернаціонального виховання в радянській літературі» (К., 1967); співавт. розділу «Шевченкознавство» у колективній монографії «Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1926—2001: Сторінки історії» (2003), статей у *ШС* (1976—77), бл. сотні публ. у зб. та журналах.

Тв.: Невідома шевченкознавча студія видатного українського педагога і народознавця [Володимира Щепотьєва] // *НТЕ*. 1999. № 2/3; Про одне маловідоме петербурзьке видання творів Т. Г. Шевченка та його упорядника // *Шевченковский* Петербург: Материалы 4-го Междунар. семинара. СПб., 2005; Таємний друг поета: Маловідомий епізод цензурної історії Шевченкових творів // *Слово* Тараса Шевченка в полікультурному середовищі: 3-я Всеукр. наук.-метод. конф.: Матеріали. Сімф., 2006; Шевченкознавчі обрії Ієремії Айзенштока // *Шевченків* світ: Наук. щорічник. Черкаси, 2008. Вип. 1.

Валерія Смілянська

БАЗАРБА́ЄВ Муслім (15.05.1927, с. Кокірел, тепер Сирдар'їнського р-ну Кзилордин. обл., Казахстан — 9.11.1995, Алмати) — казах. літературознавець, громадський і суспільний діяч. Д-р філол. наук (1974). Закінчив 1948 Казах. нац. ун-т (Алма-Ата, тепер Алмати). У 1956—70 — заступник директора Ін-ту л-ри та мист-ва ім. М. Ауезова АН Казахської РСР, 1970—86 — його директор. Б. — автор бл. 20 монографій та 300 наук. статей. У монографії «Про взаємозв'язки братерських літератур» (1964) проаналізував зв'язки укр. і казах. л-р, традиції Шевченка і значення його творчості для казах. л-ри. Б. — автор низки статей у *ШС*, зокр. «Казахська література і Шевченко».

Раушан Кайшибаєва

БАЗА́РОВ Володимир Олексійович (за ін. дж. — Олександрович; справж. — Михайловський; 1840, Ізюм Харків. губ., тепер Харків. обл. — 17/29.05.1895, Петербург) — рос. і укр. режисер, драматург, антрепренер, актор, театр. критик і видавець. Після закінчення пов. уч-ща в Харкові (1856) був вільним слухачем Харків. ун-ту. Писав п'єси рос. мовою, переважно на мотиви давньоєвр. сказань і біблійних сюжетів, комедії, водевілі, виконував переклади і переробки з франц. драматургії. 1887 переклав і видав драму Шевченка «Назар Стодоля» під назвою «Ніч на Різдво».

Тв.: Ночь на Рождество (Назар Стодоля): Комедия в 3 д. СПб., 1887; Каталог пьесам Театральной библиотеки В. А. Базарова. СПб., 1889.

Іван Бажинов

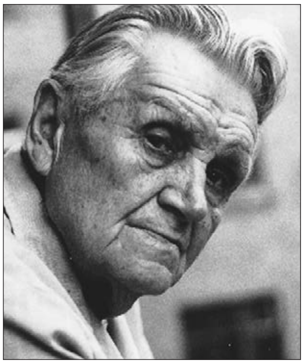
БАЗИЛЕ́ВИЧ Анатолій Дмитрович (7.06.1926, Жмеринка, тепер Вінн. обл. — 30.06.2005, Київ) — укр. художник-графік. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1969), народний художник України (1993). Закінчив 1953 Харків. худож. ін-т (графічний ф-т, майстерня Й. Дайца). Працював у книжковій та станковій графіці. Автор ілюстрацій до кн. «Пан Халявський» Г. Квітки-Основ'яненка (1959), «Енеїда» (1968, 1994), зб. укр. народних казок (1970, 1974) та ін. Виконав ілюстрації до творів Шевченка: «Катерина», «Причинна», «Перебендя», «Відьма», «Єретик», «Гайдамаки» (всі — кольор. олівець, 1961); малюнки (туш, перо, акварель) для поштових листівок із народними піснями на слова Шевченка: «Садок

А. Базилевич. Зустріч з Яриною. Папір, автолітографія. 1964

А. Базилевич. Листівка на слова Шевченка «Якби мені черевики». Папір, туш, акварель. 1962

А. Базилевич

вишневий коло хати», «Од села до села», «У гаю, гаю», «Ой гоп-гопака» (всі — 1961), «Якби мені черевики», «Перебендя старий, сліпий» (обидві — 1962). Створив станковий аркуш «Зустріч Т. Шевченка з сестрою» (м'який лак, 1963), ілюстрацію до поеми «Тарасова ніч» (м'який лак, 1963) для ювілейного вид. «Кобзаря» (1964). Оформив вид. «Малий Кобзар» (К., 1969): малюнок на обкладинці «Старий кобзар із хлопчиком-поводирем» і на шмуцтитулах «Народне повстання»; також 23 мініатюрні малюнки-заставки (всі — туш, перо) до поезій, серед яких укр. пейзажі, сюжетні сценки, портретні зображення Шевченка. Творам Б. притаманний яскравий психологізм; віртуозно володіючи виразною контурною лінією, Б. створив характерно-індивідуальні образи багатьох шевч. персонажів.

Тв.: Анатолій Базилевич: Альбом. К., 1976.

Літ.: Базилевич Анатолий // *Художники* Советской Украины. Графика: Каталог. К., 1989.

Станіслав Бушак

БАЗИЛЕ́ВСЬКИЙ Володимир Олександрович (14.08.1937, с-ще Павлиш, тепер смт Онуфріївського р-ну Кіровогр. обл.) — укр. письменник. Закінчив 1962 Одес. ун-т. Автор поетичних зб.: «Допоки музика звучить» (1982), «Чуття землі небесне» (1983), «Вокзальна площа» (1995) та ін.; докум. повістей «Делегат конгресу» (1975), «Ці довгі суворі зими» (1979), кн. нарисів «Земля двох морів» (1978), «Обираю тривогу» (1982). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1996).

Образ Шевченка, мотиви його творчості прямо чи опосередковано присутні в таких поезіях Б., як «Мангишлак, 1847» (зб. «Ятрань», 1968), «Кобзарі» (зб. «Гони», 1971), «Канівські строфи» (зб. «Труди і дні», 1984), «Шевченко», «Суботівська новела», «Час» (зб. «Колодязь», 1988), «Що дума Тарас Григорович», «Викуп», «Рукою водив перед смертю» (зб. «Вертеп», 2004), «Яготин» (зб. «Украдене небо», 1999), «Аскольдова могила» (зб. «Віварій», 2004), «Кінець навігації», «Ликера» (зб. «Кінець навігації», 2004). Б. широко вдається до ремінісценцій, цитат і епіграфів із творів Шевченка, посилається на нього в багатьох літ.-крит. публікаціях. У ст. «Шевченко» (Дніпро. 1991. № 7) розглянуто різноманітні аспекти біографії і творчості Шевченка, осмислено значення

В. Базилевський

появи феномена поета в пробудженні нац. самосвідомості. У ст. «Імпресії та медитації» йдеться про природу міфотворчості в «Гайдамаках», особливості новаторства поета, безкомпромісність його патріотизму. Інтерпретуючи останній вірш Шевченка «Чи не покинуть нам, небого» в контексті подій кінцевого року поетового життя у ст. «Завершуючи земне коло» (*Базилевський В*. І зав'язь дум, і вільний лет пера: Літ.-крит. ст., есе, студія одного вірша. К., 1990), автор залучив фактографічний матеріал, студії попередників, висловив тонкі, часом несподівані, спостереження, полемічні думки (напр., витрактував твір як два самостійні вірші на одну тему). Наголосив на необхідності підтримки держ. владою творчої інтелігенції та потребі «регенерації культури» у ст. «Шевченко плюс економіка» (*ЛУ*. 1996. 21 берез.)

Літ.: Вертеп. К., 2004; *Сторожовий* вогонь (Тарас Шевченко) // *Внук* Одісеїв. К., 2005; *Сконденсований* Шевченко // *Холодний* дух історії. К., 2008; *Шевченківські* епіграфи // *ЛУ*. 2009. 18 черв.; «Хазаров ушановує Тараса…» // *ЛУ*. 2011. 24 листоп.

Микола Кодак

«БАЙГУШІ́» (папір, сепія, 28,8×22) — малюнок Шевченка, виконаний орієнтовно у кін. 1855 — на поч. 1856 у *Новопетровському укріпленні*. Праворуч унизу червоною фарбою авторська монограма «*ТШ*», позначена, ймовірно, пізніше. Зберігається у ХХМ (Г—РУ № 228). Датується за близькими за манерою виконання роботами митця, створеними у період 1855—56: «Байгуші під вікном (Державний кулак)», «Хлопчик з кішкою», «Байгуш. Солдати в госпіталі» та ін. Шевченко намалював байгушів (з кирг. — жебраки), зобразивши і себе пасивним свідком цієї сцени. «С последней почтой послал тебе “Байгушей”; приюти их, если можешь, куда-нибудь, а перед тем, как пустишь ты их в чужие люди, сделай мне, если это не трудно, фотографические копии в величину обыкновенного конверта; мне хотелось бы подарить их А[гате; Усковой. — *Ред*.], ей они очень нравятся» (лист до Бр. Залеського кін. 1855 — поч. 1856). Бр. Залеський згадував: на засланні Шевченко створював акварелі — зазвичай сепією; дуже «високо цінив Рембрандта і в своїх роботах шукав звичайно сильного, а навіть фантастичного освітлення, на взір голландського майстра» (*Спогади 1982*, с. 251). Тому двох хлопчиків-байгушів — дітей з найбіднішого стану

Т. Шевченко. Байгуші. Папір, сепія. 1855–1856

кочовиків — вивів на передній план. У моделюванні дитячих, майже оголених постатей, облич зі щирими усмішками використав широкий діапазон тонових градацій сепії. Глибоке співчуття художника до маленьких жебраків, співзвучне з його ставленням до дітей взагалі (див. *Діти і Шевченко*), красномовно підкреслено автопортретним зображенням на другому плані. За провідною думкою, принципом компонування на тлі відчинених дверей та автопортретом Шевченка малюнок близький до сепії «Киргизя». Це дає підстави вважати їх виконаними в одному проміжку часу. У вид.: *ПЗТ: У 10 т.* (Т. 9. № 32) твір помилково ідентифіковано з ін., надісланим Бр. Залеському для продажу, нерозшуканим малюнком «Байгуші». Уперше згадано у ст.: *Широцкий К.* Портретные произведения Т. Г. Шевченко (Искусство в Южной России. 1914. № 1/2. С. 241). Вперше репрод. у журн. «Глобус» (1925. № 5). Після звільнення із заслання Шевченко, щоб не наражатися на неприємності, передав малюнок у складі цілої зб. на збереження А. *Козачковському*; далі твір зберігався у Н. Ніколаєвської (з 1889), у ВІМШ (з 1927), пізніше — у ГКШ. З 1943 — у колекції ДМОМ (нині ХХМ). Іл. табл. XIV.

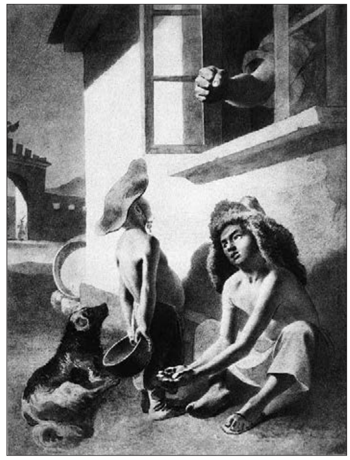
Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 32.

Літ.: Малярські твори. № 720; *Владич Л.* Про малюнки «Байгуші» і «Т. Г. Шевченко і байгуші» та їх датування // *НШК 14*; *Паламарчук Г.* Нескорений Прометей: Творчість Шевченка-художника 1850—1857 років. К., 1968.

Марія Корнійчук, Марина Юр

«БАЙГУШІ́ ПІД ВІКНО́М (Державний кулак)» (папір, сепія, бл. 23,9×18,0) — малюнок Шевченка, виконаний у межичассі 25 верес. 1855 — 21 квіт. 1856 у *Новопетровському укріпленні*. Місцеперебування нез'ясоване. Малюнок відомий за фотографією, зробленою у 1880-х, яка нині зберігається в НМТШ (№ ф.—1). Під нею на паспарту чорнилом напис: «"*Государственный кулак*". *Картина рис. Т. Шевченком в Оренбурзі, віднайдена і репрод. заходом товариства "Академічна громада" у Кракові*». *Оренбург* як місце виконання малюнка вказано узагальнено. Первісний задум його втілено в легкому начерку одного з байгушів на 23 арк. чорнового рукопису повісті «Близнецы», над якою Шевченко працював орієнтовно 10 черв. — 20 лип. 1855 (ІЛ. Ф. 1. № 90). Сцену жебракування двох байгушів — дітей найбідніших кочовиків — під вікном офіцерського буд. відтворено з великою драм. напругою. У діагональній композиції за допомогою світлотіньового моделювання двом малим дітям, які просять милостиню, символічно протиставлено могутній кулак, що погрожує з вікна.

Як відомо з листів Шевченка до Бр. Залеського, 25 верес. 1855 завершених творів, отже й «Б. п. в.», він не мав. Цим зумовлена поч. дата виконання цього малюнка. Кінцеву встановлено за листом до Бр. Залеського від 21 квіт. 1856, коли малюнок у числі двох частин «шерстяной материи» було надіслано другові, який одержав його в черв. (*Листи*, с. 69). Польс. засланці прихильно сприйняли твір. З. *Сераковський*, побачивши малюнок у Бр. Залеського, 3 лип. 1856 писав Шевченкові: «Твои киргизята прекрасны! Ты олицетворяешь идеи» (*Листи*, с. 71).

Т. Шевченко. Байгуші під вікном (Державний кулак). Папір, сепія. 1855–1856

Інформацію про малюнок, який належав невстановленій особі «докторові К.», і виготовлені з нього заходом «Академічної громади» у Кракові фотографії «природної величини» та про їх продаж уперше вміщено в часописі «Діло» (1889. 17/29 черв.). Уперше репрод. за фотографією у журн. «Глобус» (1928. № 5. С. 7).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 45.

Літ.: Антонович Д. Т. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12; *Владич Л. В.* Про малюнки «Байгуші» і «Т. Г. Шевченко і байгуші» та їх датування // *НШК 14*; *Паламарчук Г. П.* Нескорений Прометей: Творчість Шевченка-художника 1850—1857 років. К., 1968.

Марія Корнійчук

БАЙДЕБУ́РА Павло Андрійович (16.02/1.03.1901, с. Нерубайка, тепер Новоархангельського р-ну Кіровогр. обл. — 26.01.1985, Донецьк) — укр. письменник. Закінчив 1930 ф-т журналістики Харків. комуністичного ун-ту. Працював у вид-ві «Література і мистецтво» (1931—34), керівником Одес. та Донец. організацій СПУ. Автор зб. оповідань «На оновленій землі» (1936), «Гобелен» (1940), «Перші пригоди» (1954), «Молодий заспів» (1961) та ін.; повістей

«Зустріч» (1969), «На степовому розгоні» (1976) тощо; роману «Вогонь землі» (1979, 1981).

В основі його оповідання «На пароплаві» (1961) — худож. інтерпретація Шевченкових роздумів, зафіксованих у його Щоденнику 27 серп. 1857 під час переїзду з *Астрахані* в *Нижній Новгород* на пароплаві «Князь Пожарский». У центрі твору — образ вільновідпущеного кріпака — скрипаля О. Панова, буфетника на пароплаві. В оповіданні Б. мотив зустрічі двох митців — своєрідна варіація теми трагічної долі творчої особистості, однієї з визначальних у худож. спадщині Шевченка.

Тв.: На пароплаві // *Вінок* великому Кобзареві. К., 1961.

Олександр Гожик

БА́ЙКА — один із різновидів ліро-епічного жанру, невеликий алегоричний, переважно віршовий, твір повчального змісту. Має здавна сформовану (ще від прозових притч легендарного давньогрец. байкаря Езопа, 6 ст. до н. е.) структуру, традиційне коло образів, мотивів, сюжетів. Це оповідання, персонажами якого, поряд із людьми (точніше — схематичними фігурами людей), виступають тварини, рослини, неживі предмети — уособлення певних характерів та ідей. Розповідь, як правило, супроводжено на поч. або наприкінці твору афористично сформульованим моралістичним висновком, який розкриває алегорію твору (див. *Алегорія*). Комізм, сатиричне начало — невіддільні особливості Б. Байковий жанр має давню і багату традицію у світовій і, зокр., в укр. л-рі. Нову літ. Б. в Україні започаткували «Байки Харківські» (1769—поч. 1770-х) Г. Сковороди. В перші десятиліття 19 ст., коли формувалося нове нац. письменство, Б. була одним із найпродуктивніших жанрів, активно сприяла демократизації літ. процесу. П. Гулак-Артемовський, Л. *Боровиковський*, Є. Гребінка розробили жанр Б. структурно й тематично, наповнили новими життєвими реаліями, укр. народним колоритом.

Шевченко був добре обізнаний зі світовою Б., високо цінував твори І. *Крилова*, згадував їх у повістях, Щоденнику, листах. Знав Шевченко й укр. Б. — Г. Сковороди, П. Гулака-Артемовського, Л. Боровиковського, Є. Гребінки, С. Писаревського, Р. *Витавського* та ін. Позитивно відгукнувся про байки Р. Витавського, з якими ознайомився 1860 — ще до публ. в журн. «*Основа*» (1861. № 1) — «не згірш Гребінчиних» (*Кониський*, с. 573). Допомагаючи Є. Гребінці готувати до друку альм. «*Ластівка*», Шевченко редагував твір С. Писаревського «Собака та Злодій». Самому Шевченкові належить лише одна Б. — «Сичі» — перший взірець політ. Б. в укр. л-рі.

Літ.: Івакін 1968; Деркач Б. А. Крилов і розвиток жанру байки в українській дожовтневій літературі. К., 1977.

Борис Деркач

БА́ЙКО Даниїла Яківна (20.08.1929), **Марія Яківна** (2.03.1931), **Ніна Яківна** (25.08.1933) (усі — с. Яблуниці, тепер Жешувського воєводства, Польща) — укр. співачки (вокальне тріо), сестри. Заслужені артистки Української РСР (1969), народні артистки Української РСР (1979). Лауреати Держ. премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1976). 1945 переселені з Лемківщини до м. Буська Львів. обл. Закінчили Львів. консерваторію (1958; клас вокалу О. Бандрівської та клас бандури В. Герасименка). Спільно виступали з 1953. Із 1958 вокальне тріо сестер Б. — солістки Львів. філармонії. Даниїла Б. — викладач Львів. муз.-пед. уч-ща (1971—99); Марія Б. — Львів. консерваторії (з 1959; з 1982 — проф.), камерна співачка; Ніна Б. — Київ. ін-ту культури (тепер Нац. ун-т культури і мист-в; з 1982; з 1996 — проф.) та Стрітенської школи кобзарського мист-ва (з 1991).

У концертні програми тріо ввійшли такі пісні на вірші Шевченка: «Така її доля» за В. *Зарембою*, в гармонізації сестер Б., «Ой три шляхи широкії» та «Утоптала стежечку» в обробці Є. *Козака*, «По діброві вітер виє» в обробці Г. *Верьовки*. Серед оригінальних композицій — «Тече вода з-під явора» М. *Лисенка*, «Навгороді коло броду» П. *Чайковського*, «Вітре буйний» і «Тече вода з-під явора» Б. *Фільц*; твори, присвячені поетові: «На високій дуже кручі» (у запису сестер Б.), «Шевченкові» А. *Кос-Анатольського* на слова М. *Рильського*, «На роковини Т. Г. Шевченка» («Колись нашу рідну хату темрява вкривала») Б. Фільц на слова Лесі *Українки*, «На Тарасовій горі» Я. *Цегляра* на слова О. Марунич та ін. У к/ф «Сон» (1964) сестри Б. озвучили пісню О. *Білаша* «Лелеченьки». Спів сестер Б. характеризує узгодженість голосів, чарівна неповторність.

Літ.: Білинська М. Квіти Прикарпаття // *Співають* сестри Байко. К., 1972; *Баранов В.* Омріяний квартет, якого не було // Київ. 2003. № 12.

Богдана Фільц

БА́ЙРОН (Byron) **Джордж-Ноел-Ґордон** (22.01.1788, Лондон — 19.04.1824, Міссолунгі, Греція) — англ. поет-романтик, лорд. Закінчив 1808 Кембриджський ун-т. 1816 покинув Велику Британію, жив в Італії. Завдяки поетичній пристрасності, волелюбним думам, титанічному протестові проти будь-якої тиранії Б. став у 19 ст. одним із найулюбленіших і найпопул. поетів Європи, мав великий вплив на формування багатьох поетів-романтиків. Шевченко був обізнаний із творами Б., головно в рос. перекл. (В. Жуковського, М. *Маркевича*, В. Любича-Романовича, І. *Козлова*, М. Каченовського, А. Воєйкова, М. Вронченка та ін.). О. Афанасьєв-Чужбинський у спогадах про Шевченка пише, що укр. поет захоплювався

Міцкевичевими перекл. з Б., зокр. «Прощальною піснею Чайльд-Гарольда» (вперше надрук. у «Dzienniku Warszawskim». 1826. Берез.), та часто декламував передостанню строфу «And now I'm in the world alone» — «Sam jeden błądząc po świecie szerokim». Очевидно, Шевченко знав укр. перекл. з Б. М. Костомарова (кількох віршів із циклу «Єврейські мелодії»), опубл.

Т. Філліпс. Портрет Д.-Н.-Ґ. Байрона. Полотно, олія. 1814

в першому вип. харків. альм. «*Сніп*» (1841). За спогадами Н. *Білозерської*, Шевченко до кінця життя цікавився творчістю Б., часто цитував уривки з його творів у перекл.; називав Б. «крупным» і «знаменитым» поетом («Прогулка с удовольствием и не без морали»); у повісті «Художник» Шевченко переказав схвальну думку К. Брюллова про перекл. поеми «Шильйонський в'язень» пера В. Жуковського. У Щоденнику (15 верес. 1857) згадав про франц. перекл. віршованого роману Б. «Дон Жуан». Для укр. і англ. поетів спільними мотивами у творчості були прометеїзм («Прометей» Б. і «Кавказ» Шевченка), богоборчі настрої («Каїн» Б. та Шевченкові «Кавказ», «Якби ви знали, паничі», «Гімн черничий», «Світе ясний! Світе тихий!» та ін.). Вплив байронізму, зокр. рос., відчувається в композиційному та стилістичному планах у рос. поемах Шевченка, напр., у «Тризне». Одначе героєві цієї поеми Шевченка не притаманний демонізм байронівських образів — він живе не холодним розумом, а серцем. Такі риси байронізму, як аристократично-мізантропський індивідуалізм, егоцентризм, відчай і песимізм бунтівника-одинака, світовий сум («байронический туман», як висловився Шевченко в поемі «Тризна»), були чужі укр. поетові. У своїх творах лише один раз Шевченко дає образ сатанинського індивідуалізму — у постаті Микити (поема «Титарівна»).

О. Кудлей наголошує на тому, що Шевченко виступає не як наслідувач Б., а як реципієнт байронізму в цілому. Байронічні мотиви, теми, образи і композиційно-стильові елементи у поетичних творах Шевченка розглянуто і в працях С. Павличко, В. *Смілянської*, І. Арендаренко.

Літ.: Афанасьєв-Чужбинський О. С. Спогади про Т. Г. Шевченка // *Спогади 1982*; *Білозерська Н. О.* Спогади про М. І. Костомарова (уривок) // *Спогади 1958*; *Білецький О. І.* Шевченко і західноєвропейські літератури // *Білецький О. І.* Зібр. праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2; *Бойко Ю.* Творчість Т. Шевченка на тлі західньоевропейської літератури // *Бойко Ю.* Вибране. Мюнхен, 1971. Т. 1; *Грабович Г.* Перехрестя «Тризни» // *Грабович Г.* Шевченко, якого не знаємо: (З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета). К., 2000; *Зорівчак Р. П.* Українсько-англійські літературні взаємини // *Українська* література в загальнослов'янському й світовому літературному контексті: В 5 т. К., 1988. Т. 3; *Павличко С.* Байрон. Нарис життя і творчості. К., 1989; *Кудлей О. П.* Рецепція байронізму в художньому світі Тараса Шевченка: Автореф. дис. канд. філол. наук. К., 2003; *Арендаренко І.* По дорозі й назустріч. (Англійська та українська романтичні поезії: порівняльна типологія і поетика). К., 2004; *Смілянська В.* Шевченкові побутові поеми в аспекті жанру // Шевченкознавчі розмисли: Зб. наук. праць. К., 2005.

Роксолана Зорівчак

БАК Михайло Абрамович (19.12.1902/1.01.1903, Одеса — 7.11.1989, Москва) — укр. і рос. диригент і композитор. Навчався 1913—23 в Одес. консерваторії (клас скрипки Ф. Ступки та П. Меренблюма; 1927 — диригування у Г. Столярова). У 1922—33 працював у театрах Проскурова (тепер Хмельницький), Могилева-Подільського; 1933—63 — у Держ. укр. театрі Російської РФСР (постановник опери «Катерина» М. *Аркаса*) та в ін. москов. театрах. Автор балету «Три царства» (1938), «Української сюїти» для хору та симфонічного оркестру, хорових обробок укр. народних пісень, музики для

М. Бак

дітей. На слова Шевченка в рос. перекл. О. *Суркова* написав солоспіви із супроводом фортепіано «Протоптала тропочку» («Утоптала стежечку») та «При дороге возле брода» («Навгороді коло броду») (обидва — 1939).

Іван Гамкало

БАКА́ЛОВ Георгій (27.11.1873, Стара Загора, Болгарія — 14.07.1939, Софія) — болг. літературознавець, публіцист, літ. критик, поет. Чл.-кор. АН Союзу РСР (1932). Навчався у Женев. ун-ті (1891—93). У 1925 емігрував до Союзу РСР, 1932 повернувся в Болгарію. Автор літ. праць «Христо Ботев» (1934), «Сучасна болгарська література» (1938) та ін.

У Женев. ун-ті ознайомився з творами Шевченка, які сприйняв як худож. втілення ідей, суголосних його власним ідеалам. 1894 у Болгарії, перебуваючи у в'язниці, написав вірш «Мої пісні», де використав поетику та віршовий розмір Шевченкової поезії «Думи мої, думи мої» (1840). Вірш надрук. в газ. «Работнически другар» (1894) і в зб. Б. «Пісні революціонера»

(1895). 1934 взяв участь в ідеологічній дискусії, що розгорнулася у Болгарії навколо творчості Шевченка, у якій жорстко зіткнулися два потрактування укр. поета — як виразника нац. ідеї і як борця за соц. визволення трудящих. Виступаючи з класових позицій і категорично відкидаючи спроби осмислення Шевченка як поета суто нац., Б. піддав різкій критиці погляди С. *Чилингирова*, висловлені у ст. «120 років з дня народження Шевченка» (Утро. 1934. 16 берез.). У репліці «Пан Ст. Чилингиров і “дух” Шевченка» (Звезда. 1934. Кн. 16), користуючись тогочасною термінологією марксистського соціологічного літературознавства, Б. звинуватив автора статті в політ. діяльності, спрямованій проти Союзу РСР.

Брав активну участь у підготовці відзначання *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. У лют. 1939 звернувся до Інтернац. комісії при Спілці радянських письменників із листом, де просив надіслати до Болгарії твори Шевченка і літ.-крит. матеріали про його життя і творчість для потреб революційної пропаганди (див. зб. «Тарас Шевченко». М., 1962). Б. — один із авторів надісланого до Москви колективного листа, де йшлося про вплив Шевченка на болг. л-ру другої пол. 19 ст. (*Русакієв С*. С. 255—256). У виступі 25 трав. 1939 на прийомі в радянському посольстві в Болгарії з нагоди ювілею укр. поета підкреслив важливе значення укр. л-ри, зокр. творчості Шевченка, для розвитку болг. демократичної культури. Б. — автор ст. «Шевченко і російська демократія» (Заря. 1939. 22 трав.).

Літ.: *Шпильова О*. Т. Г. Шевченко і болгарська література. К., 1963; *Русакієв С*. Тарас Шевченко і болгарська література. К., 1968.

Олена Шпильова

БАКАНÍДЗЕ Отар (27.03.1929, Тбілісі) — груз. літературознавець. Акад. літературознавчих наук (2000), президент Академії літературознавства Грузії, голова Центру славістичних студій, почесний д-р Київ. ун-ту. Закінчив 1952 Тбіліс. ун-т, з 1975 — зав. кафедри худож. перекладу і міжліт. зв’язків цього ун-ту. Автор понад 30 монографій, серед яких, праці, присвячені проблемам укр.-груз. взаємин: «Акакій Церетелі та Україна», «Нариси з української літератури» (1965); «М. Гулак — перший український дослідник “Витязя в тигровій шкурі”» (1968); «Український театр у Тбілісі» (1967); «Грузинсько-українські літературно-мистецькі взаємини» (1984); «Українська література» у 3 т. (1985; 1995; 2004) та ін. Б. — автор монографій груз. мовою: «Леся Українка» (1971), «Григорій Сковорода» (1972), «Микола Бажан» (1975), «Іван Франко» (1986), «Олесь Гончар» (1989); укладач і ред. двомовних видань укр. класичної та сучасної поезії.

О. Баканідзе. Грузинсько-українські літературно-мистецькі взаємини. К., 1984

Шевченкові Б. присвятив ст.: «Поет-демократ» (Мнатобі. 1961. № 3), «Натхненна ліра» (Ціскарі. 1961. № 3), «Спадщина поета-художника» (Сабчота Хеловнеба. 1964. № 3), а також розділ «Тарас Шевченко» у монографії «Нариси з української літератури» (1985). У кн. «З історії грузинсько-українських взаємин» (Тбілісі, 1968) проаналізував перекл. груз. мовою Шевченкової «Наймички», що його виконав 1877 тодішній студент Київ. духовної академії, згодом письменник, Н. *Ломоурі* й надрук. 1881 у журн. «Іверія» (№ 5). Б. порушив проблему відтворювання Шевченкового вірша засобами груз. мови, зокр. восьмискладовим шаїрі (чотирирядкова строфа, в якій усі рядки римуються між собою). У монографії «Тарас Шевченко» (Тбілісі, 1989) значну увагу приділив зустрічі Шевченка з А. *Церетелі* й рецепції ним творчості Шевченка, наголосив на обізнаності Шевченка з минулим і тогочасним життям Грузії, зіставив моделі романтизму в укр. і груз. л-рах, розглянув контактні зв’язки і типологічні відношення творчості Шевченка і груз. шістдесятників — А. Церетелі, І. Чавчавадзе, Н. *Ніколадзе*. До шевч. теми Б. звернувся у кн. «Київський університет — осередок освіти грузинської молоді» (Тбілісі, 2000), розповідаючи про участь груз. студентів Київ. ун-ту (серед них були А. Хорава і Г. Натадзе) у відзначанні *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* (1914) та 55-х роковин від дня його смерті (1916). За ред. і з передм. Б. у вид-ві Тбіліс. ун-ту вийшла двотомна зб. поезій Шевченка груз. мовою під назвою «Кавказ» (1989).

Тв.: Грузинсько-українські літературно-мистецькі взаємини. К., 1984; Українська література: У 3 т. Тбілісі, 2004 [груз. мовою].

Літ.: *Грицик Л. В.* Грузинська україністика: інтелектуальний світ Отара Баканідзе // Українознавство. 2009. № 1.

Людмила Грицик

«БÁКСА» [Казахський бакса] — малюнок Шевченка, виконаний 23 листоп. 1848 — 29 груд. 1849 під час перебування *Аральської описової експедиції* на о. *Косаралі*. Місцеперебування невідоме. (Див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка*). У листі до рідних від 24 листоп. 1848 О. *Бутаков* згадував про баксу (народного співця), якого бачили на Косаралі учасники експедиції: «...мені стало цікаво побачити баксу. Оскільки аул його був недалеко, то по нього

послали, і він з'явився. Сівши на підлогу, бакса вийняв вид скрипки, на якій замість струн були пасма кінського волосся, приготував смичок» (*Берг Л. С.* Очерки по истории русских географических открытий. М.; Лг., 1949. С. 209). Шевченко 29 груд. 1849 надіслав А. *Лизогубові* на продаж малюнок, про який писав: «Шлю Вам киргизького Баксу, або по-нашому К о б з а р я. Коли найдеться яка добра душа, то нехай купить, зробить добреє діло, а ціну я йому кладу 50 карбованців; може, задорого, то збавте як знаєте. Буду посилать до вас усе, що зроблю вартого послать, а ви вже робіть з ними, що хочете». Малюнок придбав брат А. Лизогуба — І. *Лизогуб*. У наступному листі до того ж адресата від 14 берез. 1850 художник писав: «В великій пригоді стали мені оці 50 карб. Розпитайте Ілію Івановича, — я йому пишу. <...> Подякуйте і ви за мене Ілію Івановича за його благородную щедроту...»

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 204.

Літ.: Новицький; *Судак В.* Музыка в жизни и творчестве Шевченко // Радуга. 1963. № 9; *Большаков Л.* Быль о Тарасе. М.; Оренбург, 1993. Книга вторая. На Арале.

Валентина Судак

БАКУ́НІН Михайло Олександрович (18/30.05.1814, с. Премухіно (Прямухіно) Новоторжковського пов. Тверської губ., тепер Кувшановського р-ну Тверської обл., РФ — 01.07.1876, Берн, Швейцарія) — рос. публіцист, філософ, один з ідеологів народництва і теоретик анархізму. Належав до москов. літ.-філос. гуртка М. Станкевича. Навчався (1829—33) в Петерб. артилерійському уч-щі. Служив офіцером, 1835 вийшов у відставку, 1840 виїхав до Німеччини, де вивчав філософію. 1844 за відмову повернутися в Росію був заочно позбавлений станових привілеїв і засуджений до каторжних робіт. Виступав за створення вільної федерації слов'ян. народів шляхом народної революції. Брав участь у Слов'ян. з'їзді у Празі 1848, у Празькому 1848 та Дрезденському 1849 повстаннях. Був засуджений австр. урядом до смертної кари і виданий урядові Росії. Після шести років ув'язнення у Петропавловській, а згодом у Шліссельбурзькій фортецях засланий до Сибіру (1857), звідки 1861 втік через Японію до Америки. Потім дістався Лондона, де співпрацював у журн. «*Колокол*», займався організацією революційного народницького руху в Росії. Із серед. 1860-х — на поч. 1870-х інтенсивно поширював анархістські ідеї у Зх. Європі й Росії, виступав із публіцистичними працями, в яких обґрунтовував ідеологію анархізму — «Батого-німецька імперія і соціальна революція» (Женева, 1871 [франц. мовою]), «Державність і анархія» (Цюрих, 1873), обстоював ідею анархічного руїнницького повстання народних мас.

М. Бакунін

Виявляв інтерес до діяльності *Кирило-Мефодіївського братства*, зокр. цікавився долею Шевченка. Про арешт братчиків у Києві Б. міг дізнатися з повідомлень, що з'явилися влітку 1847 у паризьких газ. «Journal de debats» та «Democratie pacifique». У серп. 1847 під час зустрічі на квартирі О. *Герцена* в Парижі з В. *Бєлінським*, щойно прибулим із Петербурга (крім господаря, тут були присутні І. Тургенєв, П. *Анненков* і М. Сазонов), Б. докладно розпитував про справу Україно-слов'ян. т-ва й особливо про Шевченка, якого назвав «гідною і чудовою людиною», «мучеником свободи», просив повідомити деталі справи братчиків та розправи над ними.

Імовірно, Б. був ознайомлений із позацензурними творами Шевченка, про що свідчать окремі фрагменти його «Сповіді», контекстуально суголосні з сатиричними пасажами Шевченкової поеми «Сон — У всякого своя доля». Так, характеризуючи суспільно-політ. устрій Російської імперії, Б. писав: «В Росії головний рушій — страх, а страх убиває всяке життя, всякий розум, всякий благородний порух душі. <...> Російське суспільне життя — це ланцюг взаємних утисків: вищий гнобить нижчого; цей терпить, скаржитися не сміє, але зате утискує ще нижчого <...>. Найгірше ж простолюду, бідному мужикові, що на самому споді суспільної драбини, вже нікого утискувати не може й мусить терпіти гноблення від усіх» (*Материалы* для биографии М. Бакунина. М.; Лг., 1923. Т. 1. С. 183). Шевченко міг ознайомитися з діяльністю Б., читаючи альм. «*Полярная звезда*» та газ. «Колокол», в яких публікували матеріали про Б. й, зокр., уривки з кн. О. Герцена «Минуле і думи». Мотиви бунтарства і селянської революції, помітні у творах Шевченка кінця 1850-х, певною мірою суголосні утопічним і анархістським ідеям Б. Щоденник Шевченка дає підстави вбачати елемент його полеміки з бакунінським трактуванням образу С. *Разіна* як виразника народної революції. У Щоденнику Шевченко охарактеризував ватажка селянсько-козацьких повстань як «славного лыцаря», «волжского барона и, наконец, пугала московского царя и персидского шаха», а переказавши легенду про нього, поет іронічно зауважує: «Разин не был разбойником, а он только на Волге брандвахту держал и собирал пошлину с кораблей и раздавал

её неимущим людям. Коммунист, выходит» (запис 29 серп. 1857).

Тв.: Собр. соч. и писем. М., 1934—1935. Т. 1—4.

Літ.: Оксман Ю. Г. Летопись жизни и творчества В. Белинского. М., 1958; *Прийма Ф. Я.* Шевченко и русская литература XIX века. М.; Лг., 1961.

Іван Бажинов

«БАЛ У ВОЛХО́ВСЬКИХ» (папір, акварель) — два малюнки Шевченка, виконані в один із трьох приїздів до *Мойсівки* Пирятинського пов. Полтав. губ. — 29—30 черв. 1843, 12—14 січ. 1844, 12 січ. 1846. Місцеперебування невідоме (див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка*). За спогадами О. Афанасьєва-Чужбинського, у зазначені дні у Мойсівці відбувалися традиційні бали, один із яких замалював художник. 29—30 черв. 1843 Шевченко гостював у маєтку Т. *Волховської* у с. Мойсівці і там був присутній на балу, присвяченому іменинам її покійного чоловіка, де познайомився з О. Афанасьєвим-Чужбинським, Я. де *Бальменом*, С. *Закревською*, Г. *Закревською*, В. *Закревським*, кол. декабристом О. *Капністом* (*Жур 2003*). У ці дні він створив акварельний рисунок балу у Волховських. Художник був і 12 січ. 1844 і 1846 на дні народження у Т. Волховської. 1846 намалював «О. Шостки портрет» (див. Шостки Олександри Іванівни портрет), який одразу розіграли для порятунку портретованої, яка розтратила церковні кошти. У листі до В. *Рєпніної* від 12 січ. 1851 митець згадує: «Мне до сих пор живо представляется 12 число генваря — и соседка ваша Т. Г. Вольховская, жива ли она, добрая старушка? Собираются ли по-прежнему в этот день к ней нецеремонные соседи со чады и домочадцы повеселиться денька два-три и потом разъехаться по хуторам до следующего 12 генваря?» Про існування малюнків відомо зі статті О. *Сластіона* «Шевченко у мистецтві»: «У селі Березовій Рудці Пирятинського повіту у жінки небіжчика сенатора Закревського висять на стінах <...>, як кажуть, ще 2 акварелі, на яких намальований бал у Волховських у Мойсівці, де усі або більшість постатів — портрети гостей» (Малюнки Шевченка. Пб., 1911. Вип. 1. С. 9). У маєтку Т. Волховської Шевченко виконав також «Волховського О. портрет».

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. № 404—405.

Літ.: Жур 1985; *Жур 2003*.

Людмила Зінчук, Марина Юр

«БАЛ У ЧЕРНІ́ГОВІ» [Бал у Чернігові. Ілюстрація до вірша Чужбинського] (папір, олівець, туш) — ескіз та рисунок Шевченка, виконані як ілюстрації до вірша О. Афанасьєва-Чужбинського наприкін. лют. 1846 під час їхнього спільного перебування в *Чернігові*. Місцезнаходження невідоме. Про начерки Шевченка на списку гумористичного вірша О. Афанасьєва-Чужбинського (спочатку чорновому, а потім чистовому) розповів його автор у своїх спогадах: «…мені спало на думку описати у віршах учорашній бал, давши назви квітів і рослин усім особам прекрасної статі. Коли прокинувся Шевченко і я прочитав йому свого вірша, той вірш так йому сподобався, що, примусивши мене повторити, він одразу ж сів за стіл, взяв олівця і на полях зробив ілюстрацію, наскільки міг запам'ятати ту чи іншу особу. Певна річ, схожості не було, бо за якусь годину не міг же він роздивитись незнайомі фізіономії, проте було багато комізму у фігурах деяких рослин, особливо смішно вийшли капуста, півонія, морква і т. п. Тарас Григорович надзвичайно ретельно взявся до діла, приймаючи його близько до серця. — Ось знаєш що, — сказав він, — ось перепиши лишень начисто і зостав мені більше місця — я гарненько ілюструю. Доки він пив чай, я переписав вірш, а до обіду була готова майстерна ілюстрація» (*Спогади 1982*, с. 97—98). Ці ілюстрації О. Афанасьєв-Чужбинський зберігав багато років, але незадовго до написання спогадів (опубл. у журн.: Русское слово. 1861. № 5) малюнки загубилися разом з ін. паперами.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. № 415—416.

Літ.: Біографія 1984; *Жур 1985*.

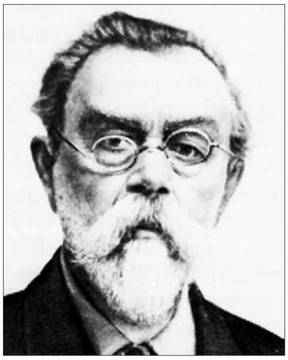
Микола Скиба

БАЛАБА́Н Борис Олександрович (23.12.1905/ 5.01.1906, Харків — 8.03.1959, Київ) — укр. реж., актор, драматург. Заслужений артист Української РСР (1942). У 1922—29 — актор, водночас стажувався у режисерській лабораторії театру «Березіль». У 1929—34 очолював Харків. театр муз. комедії. В 1935—47 працював у театрах Харкова, Києва, Москви, Ленінграда, Львова; 1948—59 — реж. Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка. Інсценізував поему Шевченка «Сотник» (Білоцерків. пересувний театр, 1924). Б. — постановник театралізованих шевч. вечорів (1930 — Харків; 1939 — Ленінград) і тематичного концерту «І вражою злою кров'ю волю окропіте», який виконували фронтові бригади артистів під час Другої світової війни. Брав участь у постановці «Назара Стодолі» Шевченка (разом з А. *Бучмою*, Л.*Дубовиком,* А. *Петрицьким* і Л. *Ревуцьким*, 1951); поставив драму О. *Ільченка* «Петербурзька осінь» (художник Б. *Немечек*, композитор В. *Рождественський*, 1954); обидві — в Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка.

Микола Лабінський

БАЛА́ВЕНСЬКИЙ Федір Петрович (31.12.1864/ 12.01.1865, Люботин, тепер Харків. обл. — 8.11.1943, с-ще Ліанозово, тепер у складі Москви) — укр.

скульптор. Закінчив 1896 Київ. рисувальну школу М. *Мурашка*, 1903 — петерб. *Академію мистецтв*. Викладав у Тифліс. (1905—06) та Київ. (1907—22) худож. уч-щах, Миргород. худож.-керамічному технікумі (1922—30). Працював у галузі станкової та монументально-декорат. пластики. У 1910 і 1912 — член журі, 1911 — учасник конкурсу на проект пам'ятника Шевченкові у Києві (отримав другу премію, першу не присуджено нікому). У проекті Б. митець сидить зі схиленою головою. Біля підніжжя невисокого п'єдесталу розташовано групи, що втілювали образи Шевченкової поезії. В ідею пам'ятника покладено рядки «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами…». Спорудження заборонив царський уряд. Б. — автор пам'ятника Шевченкові (гіпсове погруддя; 1919), встановленого на місці демонтованого пам'ятника цареві Олександру II у Києві; знищений того ж року денікінцями. Загалом Б. виконав понад сорок портретів укр. поета, зокр. «Т. Г. Шевченко», «Т. Шевченко» (гіпс; фарфор, бісквіт, обидва — 1903; НМТШ), монументальні погруддя (Лубни, 1927; Золотоноша, 1928; не збереглися). Імовірно, Б. є автором пам'ятника Шевченкові (гіпсове погруддя; 1903), встановленого в маєтку Лизогубів у *Седневі* на Чернігівщині.

Ф. Балавенський

Погруддя Т. Шевченка. Фарфор, бісквіт. 1903

Літ.: Михайлів Ю. Нове різьбярство України // Життя й революція. 1929. № 12; *Богданович Г.* Федір Петрович Балавенський. К., 1963; *Німенко А.* Пам'ятники Тарасові Шевченку. К., 1964; *Горобець П.* Твір скульптора Ф. П. Балавенського // Зоря Полтавщини. 1964. 4 берез.

Наталя Янко

БАЛАГУРА́К Іван Васильович (29.06.1922, Косів Івано-Франк. обл. — 13.02.2001, там само) — укр. художник-різьбяр. Заслужений майстер народної творчості Української РСР (1968). Вчився у народних майстрів-різьбярів Ф. Когута, Ю. та С. Корпанюків, В. Девдюка. З 1939 працював у артілі «Гуцульщина» Косова, з дерева виготовляв побутові вироби, речі церк. вжитку, оздоблені традиційним гуцульським різьбленням. Створив декорат. тарелі: «Богдан Хмельницький» (1957), ювілейні до шевченківських дат (1961, 1964). Портретні зображення Шевченка Б. найчастіше виконував у техніці сухого різьблення в поєднанні з гуцульською орнаментикою; йому притаманні відчуття специфіки матеріалу, чіткість композиції, вміння органічно закомпонувати портретно-зображальний мотив у форму побутової речі й доповнити його традиційним декором. Твори Б. експонувалися на всеукр. (від 1947) і міжнародних (від 1956) виставках (Австрія, Болгарія, Монголія, Німеччина, США, Франція, Чехословаччина). Зберігаються у НМУНДМ та ін. музеях України, Рос. етногр. музеї (Петербург). Іл. табл. XII.

І. Балагурак. Книжка-адрес. Дерево, різьблення. 1961. Обкладинка

Тв.: Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964.

Літ.: Будзан А. Ф. Різьба по дереву в західних областях України. К., 1960; *Соломченко О. Г.* Сучасні художні промисли Прикарпаття. 1979; *Пелипейко І.* Косів: люди і долі. К., 2001.

Олена Клименко

БАЛАГУ́РОВ Олександр Васильович (роки життя невідомі) — наглядач напівшпиталю *Новопетровського укріплення*, капітан, згодом майор, ветеран польс. і тур. кампаній. Шевченко в Щоденнику 29 лип. 1857 згадує Б. як людину, чиїй думці можна довіряти. Можливо, вони познайомилися ще 1847 в *Оренбурзі*, коли Б. служив плац-ад'ютантом ордонансгаузу (комендантського управління).

Літ.: Большаков 1971.

Леонід Большаков

БАЛА́ДА (франц. ballade, від лат. ballo — танцюю) — літ. (також муз.) жанр. У худож. л-рі це здебільшого ліро-епічний, наснажений елементами драматизму твір віршової форми, інколи — діалогічного викладу. Б. притаманний, як правило, напружений, загалом рельєфно окреслений конфлікт із тяжінням до трагізму, розгорнутий у завершеному повістувальному сюжеті, і подібного плану герой, заряджений сильною пристрастю, здебільшого особистість непересічна. Фабулу Б. характеризує обстановка таємничості й заг.

незвичайність дії (події, пригоди). Енергійний, часто пунктирно-уривчастий авторський виклад, з ознаками схвильованості або ж якимось ін. чином акцентований («майже гарячкова драматичність оповідання» — див.: Передмова [до збірки старошотландських балад] // *Франко*. Т. 10. С. 142), зумовлюється завданням виділення найголовнішого в сюжеті. Узагальнений смисл жанру Б. — утвердження думки про непізнаваність, знаннєву й емоційну невичерпність світу (думка ця на різних етапах розвитку л-ри одержує відповідну тому чи тому худож. напрямові смислову конкретизацію: одну — в романтичному типі мислення, іншу — в експресіоністському). В рецептивному плані жанром Б. підкреслено притягальність, здатність викликати зацікавлення як одну з невід'ємних рис мист-ва.

Сам термін Б. спочатку (у 12—13 ст.) позначав любовну пісню, виконувану під час танцю. Як і ряд ін. літературознавчих термінів (ямб, новела, роман, мелодрама тощо), термін Б. у процесі вжитку отримав дещо ін. зміст, на передній план у ньому вийшла фіксація визначеного типу сюжетної дії, і цей термін почали вживати на означення творів певного, чітко окресленого жанрового вигляду. Так, подібні до Б. твори чи їхні фрагменти з баладними рисами можна знайти в давніх л-рах (приміром, в окремих частинах «Метаморфоз» *Овідія*); термін Б. ретроспективно сполучено з рядом творів, що виникли в добу Середньовіччя у фольклорі нім., англ., шотл. та ін. народів. І лише у другій пол. 18 ст. відбувається злиття терміна Б. з тим жанром, який надалі ним і означується (Г.-А. Бюрґер, Й.-В. *Ґете*, Й.-Ф. *Шиллер*, В. Каупер). У літ. житті Б. повноваго утверджується в добу сентименталізму та преромантизму, нім. руху Sturm und Drang. Розквіт Б. припав на період романтизму (В. *Скотт*, В. Вордсворт, С.-Т. Колрідж, Р. Саути, Л. Уланд, Й.-Н. Фоґль, А. *Міцкевич*, К.-Я. Ербен, М. Верешмарті та ін.). Нові можливості жанр Б. віднайшов на порубіжжі 19—20 ст. (у творчості Р.-Л. Стівенсона, Р. Кіплінґа, М. Гумільова, Б. Брехта та ін.).

Широко представлено Б. в укр. усній словесності (вже перший із відомих народнопоетичних творів, записаний у другій пол. 16 ст., — пісня про Стефана-воєводу «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?» має баладні ознаки). Особливо великим є масив народних Б. родинно-побутової тематики; найширше тут представлено тему кохання. У новому періоді нац. л-ри, ще до Шевченка, у своїй україномовній поезії до жанру Б. звертаються П. Гулак-Артемовський, П. *Білецький-Носенко* (твори опубл. по смерті автора), Л. *Боровиковський*, І. *Срезневський*, М. *Шашкевич*, І. *Вагилевич*, М. Костомаров (зб. «Украинскії баллады», 1839), А. *Метлинський*. Баладна творчість укр. поетів тривала за життя Шевченка й у пошевч. добу (С. *Руданський*, М. *Устиянович*, Ю. *Федькович*, Є. *Згарський*, С. *Воробкевич*, Я. Щоголів, Г. *Кернеренко*, І. Франко, Б. *Грінченко*, *Дніпрова Чайка*, М. *Чернявський* та ін.). Пізніше, із зародженням символізму та ін. новітніх худож. течій, Б. істотно переосмислюється жанрово, в різних модифікованих варіантах побутує й у 20 ст.

У період, коли розпочинає свою творчість Шевченко, вже існувала тривала традиція звернення до жанру Б. в новому його розумінні, визначеному етапом сентименталізму й романтизму. В Шевченка цей жанр загалом не одержує широкоохопних тематичних розгалужень, але поет вельми своєрідно витрактовує його, залучаючи Б. до своєї худож. системи, мобілізуючи закладені в цьому жанрі онтологічно-смислові та стильові можливості для побудови власного самобутнього світу. Основні новаторські риси Шевченка в жанрі Б. — утвердження природності переживання й почуття баладного героя, виведення реального, істотного життєвого конфлікту (з елементами його соц. характеристик), ліризація розповіді, поглиблення психологізму.

У літературознавстві немає цілковитої єдності щодо складу корпусу Шевченкових Б., окреслено лише ядро цієї жанрової групи — п'ять творів: «Причинна», «Тополя», «Утоплена», «Лілея» та «Русалка». Серед поезій цього жанру найчастіше також розглядають «У неділю не гуляла» (Г. *Нудьга*), «За байраком байрак», «Чого ти ходиш на могилу?» (Г. Нудьга, Ф. *Пустова*), «Коло гаю в чистім полі», «У тієї Катерини» (М. *Рильський*, Г. Нудьга, Ф. Пустова, В. *Шубравський*).

Із жанром Б. взагалі та названими Б. кореспондує ряд ін. ліричних та ліро-епічних творів поета. Початковий період баладної творчості Шевченка загалом співвідносний із фольклор.-побутовою тематикою, розроблюваною в річищі укр. поетичного преромантизму та романтизму, в арсеналі яких уже були окремі баладні чи близькі до них твори С. Писаревського («За Німан іду», 1813), П. Білецького-Носенка, Є. Рудиковського. За мотивами й естетичними принципами ближчі до Шевченкових твори Л. Боровиковського («Молодиця», 1828; «Чарівниця», 1831, надрук. 1930), «Розставання», 1841; «Вивідка», 1841; М. Костомарова («Великодня ніч», «Посланець», обидві — 1838). Починаючи з «Тополі» та «Лілеї» в Шевченковій Б. з'являються окремі елементи, притаманні психологічному напрямові в укр. романтизмі, що стало однією з новаторських рис, привнесених поетом в укр. Б. (ще більше ці елементи розвинено в його ліриці того й пізнішого часу). Б. мала значне поширення в культивованій

романтизмом істор. темі, яка саме в цьому жанрі може посперечатися за хронологічний пріоритет з темою фольклор.-побутовою (Б. істор. плану у зб. М. Костомарова та А. *Метлинського* 1839—40). Проте Шевченко, звернувшись у багатьох творах раннього періоду до істор. тематики, далеко не одразу апробовує її у власне баладних жанрових вимірах (побутовий сюжет, закорінений в істор. обставини, — в Б. «У тієї Катерини», 1848; пор. твір складної жанрової природи «За байраком байрак», 1847, однозначне зарахування якого до розряду Б. видається спірним). Хронологічно баладну творчість Шевченка можна поділити на два періоди: перший завершується 1846, другий охоплює часи арешту й заслання. Простежується певна відмінність між Б. цих двох періодів — за авторським обранням генези баладного сюжету, за його ставленням до фольклор. баладних зразків, духу і конкретних мотивів народної міфології, до реальної предметності, до індивідуально-особистісного начала.

Перша з відомих Б. Шевченка — «Причинна» (1837). Цьому етапові його творчості притаманна більша, ніж пізніше (починаючи з періоду «трьох літ»), увага до баладної літ. та фольклор. традицій. Джерелом літ. впливів, які мають стосунок, здебільшого опосередкований, до поемної та баладної творчості Шевченка, був, зокр., М. *Карамзін* із його повістю «Бідна Ліза» (1791) та Б. «Раїса» (1792), що свого часу послужили активним чинником розвитку Б. в рос. л-рі, визначили, на переконання сучасних дослідників, появу в ній цілої галереї жіночих образів — пасеїстичних жертв нещасливого кохання. В річищі цієї традиції, зазнаючи також впливу В. Жуковського (в поезії Шевченка він майже не здобув місця), розвивалася баладна творчість Л. Боровиковського. З його Б. «Молодиця» (1828) вступає в перегук «Причинна» Шевченка — як за провідним мотивом (у Шевченка ускладненим і сюжетно продовженим), так і за окремими образами (зокр., йдеться про пейзажні фрагменти, якими розпочинаються твори). Водночас «Причинна» засвідчує зацікавлене звернення поета до народної словесності — як баладного, так і пісенного жанру (М. *Коцюбинська* наголошує, що в названій Б. «синтезовано мотиви багатьох пісень», — див.: *Коцюбинська М. Х.* С. 76), а також до народної міфології, демонології. В цілому Б. Шевченка позначені — які потужнішим (напр., «Утоплена», «Коло гаю в чистім полі», «У тієї Катерини»), які менш помітним — впливом нац. фольклору, хоча жодна з них не становить переробку чи стилізацію конкретної народної Б. Сюжет «Причинної» в найзагальніших рисах перегукується із сюжетами певної групи фолькл. Б.; у класифікації О. *Дея* їх позначено як I—G-7, тобто сюжетна сфера «Кохання і дошлюбні відносини», цикл «Втрата милого (милої). Переживання з приводу його (її) смерті (розлуки)» (*Дей О. І.* С. 67—68); проте в конкретних деталях сюжету, а тим більше в його худож. розробці, далеко не адекватний фольклор. творам окресленої групи. Із ряду творів цього жанру Шевченкова Б. уже від «Причинної» виділяється як однією з прикмет — своєрідним способом нагнітання настрою таємничості, непевності, загадковості, чудесності світу та, особливо, відчуття присутності якоїсь невідомої сили, котра втручається в долю героя і котру він з острахом чи з радістю сприймає. На цей настрій працює не тільки сюжетна лінія героя, а й хронотопні особливості Б., задіяні в ній природні сили. Сама природа немовби мерехтить у поетичному номінуванні її виявів, підсилюючи почуття солодкого жаху, урочого передстояння людини перед наступною миттю, перед своїм майбутнім.

У контексті поезії самого Шевченка «Причинна» головною своєю темою наближена до таких творів, як поема «Катерина», ранні «думки» («Вітре буйний, вітре буйний», «Нащо мені чорні брови»); можливо, розширити цей контекст мала би й незакінчена поема «Мар'яна-черниця». Відзначимо, що тема жіночої долі (з основним мотивом — ущемленістю сердечного почуття), яка до кінця пронизує поезію Шевченка, на поч. її етапі одержує інтенсивне вирішення саме в Б. Жінки — героїні ранніх Б. та «думок» Шевченка (а з ними, цілком очевидно, й розповідач, котрий глибоко переймається їхньою долею) — істоти ніжні, незвичайноييткливі. Героїнь веде до трагічного кінця не тільки відвертий обман з боку людини, якій вони довірились, а й навіть тривала відсутність рідної душі (саме цим зумовлена, зокр., смерть Причинної). Не тільки бажанням уникнути повторення вже відомого фіналу у ще одній розробці подібного сюжету, а й, очевидно, передчуттям можливості розширення худож. (образно-значеннєвих і смислових) горизонтів апробованої теми можна пояснити те, що Шевченко вдається до нового в його творчості, хоч і добре відомого в л-рі й фольклорі, міфолог. мотиву перетворення героїні на рослину — Б. «Тополя» (1839). Тематично доповнює названі два твори, складаючи з ними своєрідний триптих, Б. пізнішого часу «Чого ти ходиш на могилу?» (1847). Неперебутня туга за померлим милим також призводить до смерті героїню твору, при цьому дерево (калина, посаджена на його могилі) стає і свідком та повірником страждань дівчини, і своєрідним магічним засобом, через непояснене посередництво якого здійснюється перехід зі світу живих у смерть. Б. «Чого ти ходиш на могилу?» подає особливо виразні свідчення злитості в баладному світі Шевченка реально-побутової проблематики й елементів фантастики.

Зазначений мотив жіночої самотини й туги відсутній у Б. «Коло гаю в чистім полі», проте важливим сюжетним чинником залишається механізм метаморфози (перетворення двох сестер на дві тополі). Варто скоригувати поширене твердження, ніби «Тополю» Шевченка написано за зразком балад «Ленора» Г.-А. Бюрґера, «Людмила» і «Світлана» В. Жуковського, де гол. мотив — прикликання покійника-упиря. У Шевченка цей мотив зовсім не розгорнуто стосовно вчинків дівчини, до того ж текст не дає остаточних підстав твердити, чи справді помер коханий, за яким дівчина побивається. Ідучи за мотивом укр. фольклору (дослідники називають як можливе джерело народну Б. про закляття свекрухою невістки в тополю, зокр. «Оженила мати неволею сина» та численні її варіанти) чи, точніше, тільки відтворюючи дух фольклору «в поодиноких художніх образах та деталях» (*Дей О. І.* С. 132), Шевченко тут, очевидно, передовсім дбав про поетичне змалювання градаційного розвитку певного визначеного почуття (туги дівчини), завершуючи його яскравою картиною, де метаморфоза носія туги (а точніше сказати: метаморфоза самого почуття, маючи на увазі його розвиток і трансформацію) водночас становить і його метафору. Одним із додаткових аргументів на користь саме такого худож. задуму є те, що розповідь про героїню (тобто власне баладний компонент) не охоплює всієї цілості твору: баладний сюжет має обрамлення, рамка тут — елегійний роздум наратора, котрого — в унісон із враженнями персонажів (чумака, чабана) — зчудовує дерево серед степу і котрий пропонує можливе, побудоване на уяві, пояснення цьому. Має право на існування й дещо ін. розуміння композиції Б. «Тополя»: авторські слова можна сприймати як обрамлення змальованої події, роздум, дистанційований від неї в часі, такий, що стосується її наслідків (див.: *Смілянська В. Л.* С. 153—158). У «Тополі» підхоплено й худож. посилено запропонований «Причинною» та «Катериною» авторський виклад, що передбачає не тільки ведення схвильованої, емоційно наснаженої розповіді, а й перемежування її самостійними ліричними відступами, а також широке надання слова персонажеві, зокр. й опосередковано, через невласне пряму мову. Такий виклад (згодом ще більше ліризований у «Лілеї») стає яскравою ознакою Б. Шевченка.

Деякі дослідники (Г. Нудьга, В. Шубравський, В. *Бородін*) уважають за можливе вести мову про «соціальну свідомість» героїні, «соціальний конфлікт» у «Тополі», що, на їхнє переконання, вперше серед Шевченкових Б. здобуває вираження саме в названому творі. Не менш важливим у плані еволюції Б. і взагалі поезії Шевченка видається й той злам у його міфопоетиці, який засвідчує «Тополя»: перехід од екстенсивно-просторового ділення двох світів (коли об'єкт устремлінь та бажань перебуває по той бік якоїсь території, здебільшого на тому боці певної водної перешкоди, як це заманіфестовано ранніми «думками», віршем «Думи мої, думи мої» 1840, поемою «Катерина» та Б. «Причинна») до установлення нового поділу цих світів за якісними онтологічними вимірами, перетворення одного світу на ін. на межі того з них, який є земним і де межовий знак — рослина (тополя, лілея, калина). Значення дерева як рослини магічної пізніше ще озветься у вірші-легенді «У Бога за дверми лежала сокира», в Б. «Коло гаю в чистім полі» та ін.

Надзвичайну, почасти пояснювану невизначеним і хистким соц. становищем (дитина пана та покритки) і все ж до кінця не пояснену самотність героїні змальовано в Б. «Лілея» (знову-таки із задіянням механізму перетворення людської істоти на рослину). В «Лілеї» Шевченко успішно випробовує новий для своєї Б. (хоч і не новий для творчості загалом, позаяк вже був заявлений у поемі «Слепая») стильовий режим: виклад від першої особи — героїні твору, що робить повіствування задушевною сповіддю та взагалі надає нових якостей баладному ліризмові поета. «Лілея» засвідчує також новий, підвищений ступінь психологізації ліро-епічного викладу не тільки в Б., а й у всьому обсязі поезії Шевченка. Важливим додатковим, а в певних координатах чи й не гол., смислом цього твору є те, що через образ дівчини-лілеї автор у жанрі високого рівня «вільної» художності (яким для нього вже тоді стала Б.), немовби підбиваючи підсумки світоглядного й емоційного перелому «трьох літ», виразив і своє відчуття ізольованості, можливо, навіть виголосив — опосередковано, через образ долі дівчини та через довірливе звучання жіночого голосу, — провіщення власної долі, розглянутої в певному аспекті. Саме ця смислова поліфонія «Лілеї» викликала захоплений відгук швед. вченого А. *Єнсена*, котрий назвав її «витвором високого мистецтва», який «міг би принести честь і самому Гете» (*Єнсен А.* З праці «Тарас Шевченко: Життя українського поета» // *СВШ*. Т. 3. С. 434).

Окреслене коло мотивів у Б. Шевченка продовжує мотив неможливості поєднатися закоханим. Перепоною стає не якийсь лихий учинок когось із оточення, а просто-таки ірраціональна непоступливість долі, як це означено поезією «У неділю не гуляла». Звичної екстремальності, «несамовитості» власне баладного, будованого на події сюжету в цьому творі немає, баладні ознаки тут виявлено на рівні композиції (особливо з суто баладним у контексті того часу, передбачуваним і все ж певною мірою несподіваним фіналом: «На новому хресті хустку / Вітер розвіває, / А дівчина у черниці / Косу розплітає»).

Ін. коло мотивів Шевченкової Б. презентують «Утоплена» та «Русалка». Ще перед тим, як розгорнути широке худож. дослідження серця матері — ідеалу любові й самопожертви, поет у жанрі Б. подає його характеристики, сказати б, від супротивного: змальовує випадки, в яких воно постає таким, яким би не повинно бути. В «Утопленій» (1841) це суєтна заздрість старіючої жінки до молодої вроди власної дочки. Ситуація з її гіперболізованістю й фантастичною умовністю, супроводжена недвозначною моральною оцінкою наратора, загалом вписується у смислові й семантичні ряди Шевченкової поезії, а рівень худож. майстерності незвичайно високий для молодого автора. І все ж можна твердити, що в цьому творі, зокр. в другій частині, поет дозволяє своїй уяві без супротиву прийняти бачення світу, притаманне окремому, похмуро-жорстокому за своїм настроєм сегментові фольклор. Б., залучити заснований на вкрай винятковій ситуації сюжет, не підтверджений розвитком близьких сюжетних мотивів у подальшій творчості. Дещо ін. перспективою наділено сюжетний тип, до якого належить «Русалка» (1846). У цій Б. розгорнуто — з відповідною баладно-фантастичною атрибутикою — варіацію того сюжету, який широко розроблено в соц.-побутових поемах («Слепая», яку вже було написано до названої Б., «Відьма», «Варнак», «Марина» та ін.), — про пана-кріпосника і зваблену чи зґвалтовану ним жінку. У Б. «Русалка» ця жінка, персонаж твору, чинить заодно з паном і плід спільного гріховоддя топить, за що її й спостигає смерть, заподіяна міфічними істотами. Мотив гріха (гріха батьків та спокутування його дитиною-сиротою) звучить як один із супровідних у «Лілеї», пізніше освоюється медитативною лірикою («Ой люлі, люлі, моя дитино», «Породила мене мати», «Титарівна-Немирівна» — друга з викладених у творі історій). «Русалка» насвітлює також одну з яскравих характеристик баладної творчості Шевченка, пов'язаних із залученням фантастики, демонологічних (хоча поміркована дібраних) образів; ці образи підкреслюють гостроту конфлікту. Обрання баладного сюжету й задіяння в ньому фантастичних постатей передбачає в Шевченка донесення худож. думки й відповідної оцінки, емоційність яких вирізняється побільшеним ступенем на тлі незвичайного. Прикметна риса Б. «Русалка» — спроба автора психологізувати заголовний образ: Русалоньці доручено вести оповідь, відтак виповісти певні переживання, що відкриває можливості бодай фрагментарно окреслити внутрішній світ героїні. Це стає ще одним кроком, який виводить поезію Шевченка далі поза звичайний обсяг народнопоетичних уявлень та поза фіксований у подібній темі рівень фольклор. поетики.

Якщо до жанру Б. зараховувати «У Вільні, городі преславнім» (цю позицію беззастережно відстоював Г. Нудьга) — твір, який «близький своїм любовно-трагічним сюжетом до балади», проте «стилістично <...> тяжіє <...> до жанру маленької віршованої повісті» (*ШС*. Т. 2. С. 284), і який, крім того, можна кваліфікувати і як баладного типу віршове оповідання, — то й ця поезія, і деякі ін. («У неділю не гуляла», «У тієї Катерини») дають підстави твердити, що Б. охоплює й такі поезії Шевченка, де фантастика відсутня, заміщена незвичайною, рідкісною подією чи деталлю. Однак визначальним при цьому, як і скрізь у його Б., залишаються яскравість барв, схвильований виклад автора, наголошення на болючих явищах і трагічних розв'язках міжлюдських узаємин. «У Вільні, городі преславнім» — твір, у якому заявлено індивідуально-авторське гуманне почуття. Похмурому нац.-реліг. фанатизмові батька героїня чинить рішучий, гнівний опір (у кульмінації — вбивство). Мотив любові, яка штовхає особу на незвичайний вчинок, за відповідного витрактування належить до розряду типово баладних. Саме це, з інтонацією підкреслення нечуваності, надзвичайності вчинку та завдяки виразності предметного зображення, слугує гол. підставою зарахування названого твору до кола Б.

Жанр Б. у Шевченка виповнює «У тієї Катерини» — поезія, яку рішуче відніс до цього жанру М. Рильський (*Рильський М*. Балада Шевченка «У тієї Катерини» // *Рильський М*. Зібр. тв.: У 20 т. К., 1986. Т. 12. С. 287—293). Згадана Б. має яскраво виявлену фольклор. генетичну основу в сюжеті (народна пісня про тройзілля) та відчутний істор. колорит (коханий Катерини «десь пропадає» в тур. неволі). Незвичайна подія у фіналі («І Катрина / Додолу скотилась / Головонька...») доносить деяку жорсткість морального імперативу, можливо, дещо контрастну стосовно контексту тодішньої (друга половина 1848) «жіночої» лірики Шевченка; фінал Б. покликаний засвідчити, що, на переконання розповідача, чесність у взаєминах є обов'язковою для всіх, без розрізнення статей; додатковий штрих кладе поет і на образ козацтва, зі змалювання якого випливає, що лицарська дружба в цьому середовищі подеколи ставиться вище любові.

У Б. од 1847 — часу арешту й заслання — на перший погляд несподівано, дещо зменшується ступінь прямої присутності автора, розповідач стає стриманішим, більш опосередкованим у вияві переживань, надаючи перевагу зображенню. Розширюється сфера розмовних інтонацій, посилюються реально-повсякденні атрибутивні обриси предметного ряду («Чого ти ходиш на могилу?», «У Вільні, городі преславнім»). Означуються й певні зміни в позиції автора стосовно фольклор. зразка. Шевченко немовби вивільняється від

стихійності переживання, що панує в поетичному фольклорі, зокр. й у фольклор. Б. (це відбилося свого часу вже в «Причинній», «Утопленій»), посідає стосовно народнопоетичних образів та мотивів позицію більш відсторонену, пропонуючи у 1847—48 цілу стилістично й жанрово варіативну низку загалом композиційно гармонійних, наближених до фольклор. поетики творів, зокр. Б. («Коло гаю в чистім полі», «У тієї Катерини»). Узагальнюючи тему «глибокої спорідненості поетичних малюнків — фольклорного і Шевченкового» у жанрі Б., О. Дей наголошував, що вона є «не стільки свідченням запозичення з конкретного народнопоетичного джерела, скільки виявом специфіки художнього мислення поета, яке ввібрало в себе й творчо видозмінювало народнопісенні методи та форми сприйняття й відображення дійсності» (*Дей О. І.* С. 133). Ці міркування слід доповнити підкресленням ознак, у яких увиразнилися також моменти принципової відмінності Б. Шевченка від Б. фольклор., а саме: заявлений у низці тем і мотивів і, можливо, ними зумовлений відхід поетичного мислення Шевченка від типової народнопоетичної образності у прямуванні до її індивідуально-суб'єктивного статусу; психологічне поглиблення образів персонажів з наданням їм певних рис худож. характеру; нарешті, рішуче переважання розбудови індивідуально-поетичної міфології (яка реалізується в процесі всієї творчості Шевченка) перед рецепцією сегментів міфології, що її за різними джерелами можна було б ідентифікувати як етнічно-нац.

Чимало баладних рис має «За байраком байрак». Це й зовнішні атрибути, притаманні численним зразкам одного з європ. романтичних баладних різновидів, що їх подеколи позбавлені навіть ті твори Шевченка, котрі слід беззастережно зарахувати до Б., — ідеться про нумінозні нижчої ієрархії образи й ситуації (тобто присутні в темі спілкування зі світом мертвих): покійник встає з могили, а щезає в урочу пору — при співі третіх півнів тощо. Це й важлива характеристика змісту, що сполучує названий твір із Б.: герой (козак) співає пісню, яка відкриває жаску правду історії й дає розгадку того, чому він не може упокоїтись і по смерті («Як запродав гетьман / У ярмо християн, / Нас послав поганяти. / По своїй по землі / Свою кров розлили / І зарізали брата»). І все ж за жанром це скоріше роздум-видіння, аніж Б. (видіння жанрово визначає і близький за мотивом вірш А. Метлинського «Гетьман»), у викладі недостатньо експліковано епічну баладну подійність (як і подійність узагалі), щоб однозначно зарахувати аналізовану поезію до жанру Б.

Є також рація крізь призму жанру Б. розглядати невелику поему «Титарівна» (її разом із кількома ін. творами, «близькими до балад окремими мотивами, сюжетними ситуаціями, стильовими рисами» упорядник В. Бородін завів до вид.: *Шевченко Т*. Балади. К., 1982. С. 104). Проте наведені аргументи все ж не такі переконливі, щоб надати «Титарівні» жанрове найменування Б. Навіть залишаючи осторонь істотні формальні ознаки, котрі дещо суперечать уявленням про типову Б. (відсутність динамічного баладного викладу, наведення автором численних подробиць оповіданої історії, котрі претендують на відносно самостійну роль, наявність докладної експозиції та епілогу події тощо), «Титарівну» від того ряду творів, що їх зазвичай зараховують до жанру Б., зокр. й представленого в Шевченка, відрізняють особливості суб'єктної організації. У Б. Шевченка (як і в багатьох ін. творах) діє герой (героїня), якого автор емоційно підтримує, йому співчуває, натомість виклад у «Титарівні» позначено певним ступенем заг. безсторонності автора. В цій поемі відтворюється мовби вартий уваги й роздуму (та відповідного висновку) житейський випадок, до міри фантастичний, дивний і по-своєму загадковий, але нема властивої Шевченковим Б. виразної суб'єктивно-емоційної спрямованості. І це видається гол., що відмежовує «Титарівну», сюжет якої міг би бути баладним, у якій, безперечно, заявлено баладне мислення поета, від низки тих творів, що повноваго репрезентують жанр Б. у Шевченка. Водночас в аспекті співвіднесення з жанром Б. «Титарівна» по-своєму ще раз могла б свідчити про властивий ліро-епічній творчості Шевченка пізнішого періоду нахил до посилення реально-житейської локалізації дії (що контрастує, скажімо, з «Причинною») та до чіткішого психологічного вирізьблення характерів.

Окремі риси баладного мислення (передусім напруженість сюжету, підкреслена драматичність, незвичайність обставин або мотивів учинків героя) проникають і в ін., що перебувають поза власне Б., жанри Шевченкової поезії. Окреслюється ціла група своєрідної «баладної» лірики поета (декотрі з цих творів до жанру Б. залучають Г. Нудьга та В. Бородін). Притаманні названі риси й деяким із поем, зокр. так званої соц.-побутової тематики («Катерина», «Слепая», «Марина», «Буває, в неволі іноді згадаю», «Петрусь» та ін.).

Один із генетичних витоків Шевченкової Б. — народна Б., численні зразки якої поетові були відомі. Можна розглядати близькість деяких баладних творів Шевченка (зокр. таких, як «Причинна», «Тополя», «Коло гаю в чистім полі») до сюжетних мотивів та настроєвості народної Б. Найбільше доторків до баладної творчості Шевченка має народна Б. родинно-побутової (любовної, сімейної) тематики. При цьому варто зазначити притаманну позиції поета диференційованість при орієнтації на народну Б.,

а також очевидні риси відмінності від її поетики в баладотворенні Шевченка. Так, він уникає посутнього «висновкового» (моралістичного) завершення, яке нерідко має народна Б., значно приглушує або ж нейтралізує багатством додаткових емоційних мотивів (що дає простір ширшим естетичним вимірам зображуваного) акцентуацію почутливості, визначувану в народній Б. здебільшого за критеріями «справедливого» родинного життя. На відміну від домінантної для народної Б. гол. функції основної події, поет посилює мотивацію вчинку героя, нерідко заглиблюючись у його психологічний стан. Значно багатшою супроти народної Б. є інтонаційна, метрико-ритмічна система, в якій реалізується Шевченкова Б.

В обсязі й укр., і світової поезії Шевченкова Б. посідає вельми своєрідне місце. Її вирізняє примітна вибірковість у сюжетно-тематичному й образно-семантичному баченні цього жанру. Так, поет украй стриманий у відгуках на мотиви демонології (повноваге зображення в нього здобуває, по суті, лиш одна категорія вихідців з того світу — русалки — у «Причинній» та «Русалці», на маргінесі повістування фігурують «нехрещені діти», тобто ті ж таки русалки, та вовкулак в експозиції поеми «Княжна»); його баладну творчість не підпорядковано колу демонічних персонажів слов'ян. міфології, численними інонаціональними відповідниками яких є пов'язані з середньовічною містикою знакові атрибути Б. герм. л-р (за виразом із «Фауста» Й.-В. Ґете в перекл. М. Лукаша: «давні вигадки німецькі — / Чорти, відьми, танки мертвецькі»). Чужим для поета залишається попул. (і в укр. поезії трохи пізнішого часу) лорелеївський мотив еротичного спокушення тощо. Оригінальністю позначено структуру й поетику Шевченкової Б.: в ній «не знаходимо звичайної баладної композиції з підхідкою повторювання, яка збільшує враження, затримує увагу, але має більш-менш штучний, "стилізований" характер» (*Филипович П*. Шевченко і романтизм // *Филипович П*. Шевченкознавчі студії. Черкаси, 2002. С. 65). У Шевченка майже немає слідів естетичної рефлексії стосовно механізму Б., поет (можливо, за єдиним винятком — у «Тополі») не милується красою вигадки, його безпосередня текстова увага до фантастичності сюжету мінімальна. Навпаки: на передній план виходить природність почуття і переживання, цьому підпорядковано жанрову баладну атрибутику.

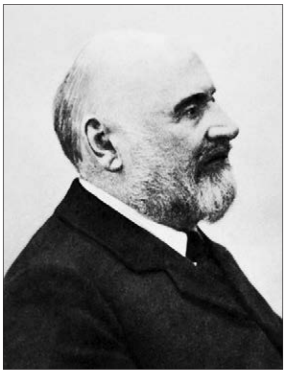
Б. займає помітне місце в жанровій системі поезії Шевченка; будучи, по суті, жанром, з якого поет розпочав творчість, вона заявляє себе в повному чи зредукованому вигляді й на пізніших етапах. Жанр Б., що за своєю природою передбачає практично однозначне, укрупнене виведення якоїсь пристрасті й, головне, відносно цілісний характер, ясна річ, не міг забезпечити відповіді на всі естетичні проблеми подальшої еволюції Шевченкової поезії, бути втіленням розмаїтості її струменів, багатогранності творчих підходів. Ті уявлення, фантазії, устремління й сили душі, які визначають шлях людини і які Б. об'єктивізує, в іншому, не завжди співмірному з романтизмом типі творчості, що стає на порядок дня в європ. поезії, бачаться складниками внутрішнього, а не зовнішнього світу людини. Творчість Шевченка по-своєму суголосна цьому процесові. Загалом не зрікаючись романтичних установок, а паралельно з цим відходячи од романтичного типу письма й подаючи цілий ряд не-романтичних спроб, Шевченко художньо осягає складність і розмаїття людської натури, дедалі ширшу множину чинників, що зумовлюють світобачення, долю, уявлення й інтереси, істор. діяльність особистості. Б. засвідчує себе як один із дієвих, проте не всеохопних засобів Шевченкової поетики, жанр творчо продуктивний, але в розкритті худож. світу підсилений ін. елементами жанрової системи.

Стильові характеристики Шевченкової Б., втілене в її образах бачення світу, ліризм, емоційна проникливість тощо справляли вплив на подальший розвиток укр. поезії в комплексі тих факторів, котрі сукупно репрезентували особливості набутку великого поета. Можна висловити припущення, що окремі сюжети й мотиви Шевченкової Б. (а ще точніше — всієї ліро-епіки) творчо засвоєно в Б. В. *Кулика*, Ю. Федьковича, М. Устияновича, О. Кониського, Дніпрової Чайки та ін. Але Шевченкова Б. не викликала появи особливого жанрово-тематичного відгалуження в укр. поезії.

Літ.: Франко І. «Тополя» Т. Шевченка // *Франко*. Т. 28; *Гнатишак М*. Українська романтична балада: М. Костомарів, Т. Шевченко. Л., 1936; *Колесса Ф. М*. Фольклористичні праці. К., 1970; *Пільгук І. І*. Балади в українському фольклорі і балади Т. Г. Шевченка // Уч. зап. Харків. держ. ун-ту ім. М. Горького. 1939. № 17; *Коцюбинська М. Х*. Поетика Шевченка і український романтизм // *НШК 6*; *Приходько П. Г*. Шевченко й український романтизм 30—50-х рр. XIX ст. К., 1963; *Комаринець Т. І*. Шевченко і народна творчість. К., 1963; *Нудьга Г. А*. Українська балада: (З теорії та історії жанру). К., 1970; *Пустова Ф.Д*. Жанрове багатство «Кобзаря» // *НШК 17*; *Плющ Л*. «Причинна» і деякі проблеми філософії Шевченка // Сучасність. 1979. № 3; *Шубравський В. Є*. Жанри // *Творчий* метод і поетика Т. Г. Шевченка. К., 1980; *Дей О. І*. Українська народна балада. К., 1986; *Охріменко О. О*. Українська романтична балада (20—60-ті роки XIX ст.) // *РЛ*. 1986. № 5; *Пилип'юк О*. Художній світ ранніх балад Т. Г. Шевченка // *НШК 27*; *Єременко О*. Українська балада XIX ст.: (Історія жанру). Суми, 2004; *Смілянська В. Л*. «Святим огненним словом…» Тарас Шевченко: Поетика. К., 1990; *Смілянська В*. До проблеми композиції поем та балад Шевченка // *Шевченків* світ: Наук. щорічник. Черкаси, 2009. Вип. 2; *Росовецький С*. Тарас Шевченко і фольклор. К., 2011.

Микола Бондар

БАЛА́КІРЄВ Милій Олексійович (21.12.1836/2.01.1837, Нижній Новгород — 16/29.05.1910, Петербург) — рос. композитор, піаніст, диригент, громадський діяч. Гри на фортепіано навчався приватно в О. *Дюбюка* в Москві (1846) і К. Ейзріха в Нижньому Новгороді (1850—51). 1853—55 був вільнослухачем Казан. ун-ту. 1856 у Петербурзі дебютував як піаніст і диригент. Муз. талант, широка ерудиція та суспільні погляди Б. сприяли об'єднанню у 1860—70-х навколо нього і В. *Стасова* творчої співдружності видатних рос. композиторів «Могуча кучка». Диригент Рос. муз. т-ва (1867—69), керівник Придворної співацької капели (1883—94). Автор симфонічних і фортепіанних творів, романсів і пісень. Шевченко познайомився з Б. 1859 у родині Ф. Толстого. В дещо жартівливому листі до В. Стасова 5 трав. 1859 Б. приязно характеризував Шевченка як людину і поета: «Там [у Толстих] я зійшовся з відомим халдейським поетом Шавченкой, котрий відразу торкнувся таких струн мого серця (якщо лише таке у мені наявне), що зробився мені дуже приємним аж такою мірою, що я навіть став думати про те, чи не прочитати мені його вірші». Факт знайомства з Шевченком Б. зафіксував і в листі 13 трав. цього ж року до свого знайомого Н. Заткевича, назвавши укр. поета «цікавою особистістю» (Русская музыкальная газета. 1910. № 30—31).

М. Балакірєв

Літ.: Ляпунова А. С., Язвицкая Э. Э. Милий Алексеевич Балакирев. Летопись жизни и творчества. Лг., 1967; *Балакирев М. А., Стасов В. В.* Переписка. М., 1970. Т. 1; *Г. Х. [Хоткевич Г.].* Дрібонька звісточка про Шевченка // Діло. 1910. 29 лип. Ч. 166.

Світлана Попель

БАЛА́Н Іван Дмитрович (2.08.1941, с. Стрілківці, тепер Борщівського р-ну Терноп. обл.) — укр. художник. Працював у галузі станкової графіки, малярства, монументального мист-ва. У 1969—75 навчався в Укр. поліграфічному ін-ті ім. І. Федорова (ф-т графіки; вчителі В. Бунов, Б. Валуєнко). Викладач Чернів. культурно-освітнього уч-ща, старший художник наук.-досл. сектора Чернів. ун-ту, з 1982 — художник Чернів. худож.-виробничого комбінату Худож. фонду України. Його творчості властива жанрово-тематична розмаїтість. У графічному мист-ві Б. — автор екслібрисів, плакатів, листівок, книжкової ілюстрації, у живописі — жанрових композицій, краєвидів, натюрмортів. Оформив кн.: «Іван Федоров — першодрукар» (1970), «За тебе, свята Україно» Н. Мизака (Чернівці, 1998) та ін.

Шевч. тематиці присвятив плакат «Тарас Шевченко» (1991), ряд екслібрисів, у яких зображено поета й героїв його творів. Кожна з мініатюр вирізняється оригінальним трактуванням теми, високим рівнем худож. втілення, стилістикою. Виражальні графічні засоби автор обирає відповідно до характеру звучання образів і поетичного сенсу літ. твору. Б. — учасник всеукр. і міжнародних виставок з 1966, персональної 1988 у Чернівцях. Твори зберігаються у НМТШ, ШНЗ, музеях І. Котляревського (Полтава), Ю. Федьковича (Чернівці), А. Сент-Екзюпері (Ульяновськ, РФ), Чернів. худож. музеї. Іл. табл. XI.

Тв.: Каталог виставки екслібрису Івана Балана і Ореста Криворучка. Чернівці, 1988; Шевченкіана в екслібрисі: Альбом. Дніпропетровськ, 1993; *Іван Балан.* Каталог творів: Малярство. Оформлення книги. Графіка. Чернівці, 2009.

Літ.: Дугаєва Т. Іван Балан. Різноманітність жанрів і тем // Образотворче мистецтво. 2002. № 2.

Олена Гужва, Марина Юр

БАЛА́НДІНА Марія Григорівна (Соколова; ?, Миргородщина, Полтав. губ. — поч. 20 ст., м. Тростянець, тепер Сум. обл.) — знайома Шевченка, дружина художника П. М. *Соколова*, який 1859—61 був у приятельських стосунках із поетом і виконував деякі його доручення. Після смерті чоловіка (1887) Б. зберігала речі, які їм дістались від Шевченка, зокр. «Кобзар» з автографом поета (цей примірник нині невідомий).

Літ.: Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. К., 1958; *Ротач П.* Петро Соколенко — хто він? // Вітчизна. 1974. № 3.

Петро Ротач

БАЛАНО́ВСЬКА Леоніда Миколаївна (по чоловікові — Екскузович; 26.10/7.11.1883, м. Шпола, тепер районний центр Черкас. обл. — 28.08.1960, Москва) — укр. і рос. оперна та камерна співачка (сопрано), педагог, проф. (з 1941). Закінчила 1906 Петерб. консерваторію. 1906—28 — солістка Маріїнського театру, Київ. опери, Великого театру (Москва), Харків. театру опери та балету (нині — *Харківський національний академічний театр опери та балету імені М. В. Лисенка*) (1926—28, 1933). Викладала вокал у Харків. муз.-драм. ін-ті (1927—33), Москов. кон-

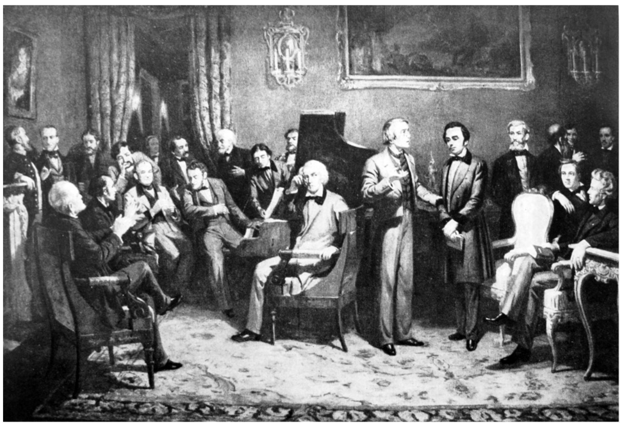
Л. Балановська

серваторії (1935—55). Була активним членом укр. муз.-драм. т-ва «Кобзар» у Москві (з 1910), на зібраннях якого співала романси М. *Лисенка* на вірші Шевченка — «Чого мені тяжко», «Минають дні», «Нащо мені чорні брови». 1911 на концерті в Москві, присвяченому *50-річчю від дня смерті Шевченка*, зіграла роль Хазяйки на вечорницях у виставі «Назар Стодоля».

Літ.: Лисенко І. Видатна співачка // Вітчизна. 1984. № 7; *Українські* співаки у спогадах сучасників. К.; Л.; Нью-Йорк, 2003.

Іван Лисенко

БАЛАНО́ВСЬКИЙ Юрій Васильович (26.05/8.06. 1914, с. Цареводарівка, тепер с. Ботієве Приазовського р-ну Запоріз. обл. — 16.08.1984, Київ) — укр. художник. У 1930—38 навчався в Харків. худож. уч-щі (у М. Шаронова й М. *Дерегуса*), 1938—42 — у Харків. худож. ін-ті (у М. *Самокиша*, С. *Прохорова*). Працював у галузі малярства і графіки. Серед живописних творів переважають картини істор. тематики: «Переправа через Дніпро» (1946), «Панас Мирний у колі друзів» (1955) та ін. Створював також графічні портрети, зокр. «Портрет художника М. Самокиша» (1939),

Ю. Балановський.
Зустріч Т. Г. Шевченка з В. Г. Бєлінським
на вечорі у О. М. Струговщикова.
Полотно, олія. 1949

книжкові ілюстрації до оповідання І. Франка «До сонця» (1956—58), серії акварелей «З історії села Баранівки», «Харків» (обидві — 1943).

Автор офорта «Катерина» (1940), портрета Шевченка (1943), а також кількох варіантів створеної в дусі ідеологічних імперативів радянського миства картини «Т. Шевченко на вечорі у О. Струговщикова» (ін. назви — «Зустріч Т. Г. Шевченка з В. Г. Бєлінським на вечорі у О. М. Струговщикова», «Т. Г. Шевченко, К. П. Брюллов та В. Г. Бєлінський на вечорі у О. М. Струговщикова»), що зберігаються в ШНЗ (1949), НМТШ (два варіанти — 1949 і 1952), НМІУ (1964), ще один варіант зберігався в музеї Шевченка в Канаді (1951). Твори Б. було використано як ілюстрації у зб. творів Шевченка англ. мовою (Selections. Toronto, 1961).

Літ.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; *Шевченко* в образотворчому мистецтві: Альбом. К., 1963; *Юбилейная* художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964.

Ірина Ходак

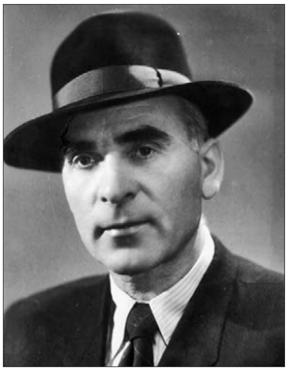
БАЛАХНА́ — пов. місто Нижньоновгород. губ. (тепер районний центр Нижньоновгород. обл., РФ), пристань на р. Волзі. Шевченко побував у Б. разом із М. *Брилкіним* і Дж. *Ністремом*, які інспектували будівництво пароплава, барж, доку та майстерень для компанії «Меркурій». Поїздка відбулася 24 верес. 1857 з *Нижнього Новгорода* Волгою на пароплаві «Лоцман», про що Шевченко того ж дня зробив запис у Щоденнику. Супутники пояснили Шевченкові, що Б. — «одна из главных верфей на берегах Волги», а сам він назвав її «родительницей бесчисленных живописных расшив». Б. згадано й у щоденникових записах 27 листоп. та 15 груд. 1857.

Літ.: Большаков 1977.

Володимир Гориславець

БАЛА́ЦЬКИЙ Дмитро Євменович (8.11/21.11, за ін. дж. — 26.10/8.11.1902, м. Гайсин, тепер районний центр Вінн. обл. — 15.03.1981, Полтава) — укр. хоровий диригент. Закінчив 1929 Муз.-драм. ін-т ім. М. Лисенка (Київ). Один із засновників і керівник (1923—25) Гайсинської хорової капели «Зірка», яка виконувала на вірші Шевченка кантати М. *Лисенка* «Б'ють пороги», «На вічну пам'ять Котляревському», а також кантату-поему «Хустина» Л. *Ревуцького*. У 1927—29 керував студентським хором, у репертуарі якого були пісні на вірші Шевченка. Після закінчення ін-ту керував вокальним мішаним ансамблем Київ. радіокомітету (1929—34), в 1937—38 був худож. керівником і гол. диригентом Держ. капели бандуристів Української РСР. 1938 його репресували й вислали до Казахстану. Після десятирічного заслання керував хоровою капелою Одес. філармонії (1947—48). З 1949 керував хоровою капелою Полтав. обл. філармонії. У 1951—81 очолював самодіяльні хори у Полтаві. У репертуарі колективів, якими керував Б., постійно були твори на Шевченкові слова: кантата «Радуйся, ниво неполитая» М. Лисенка, «Заповіт» в обробці К. *Стеценка*, «Кавказ» С. *Людкевича*, «Садок вишневий коло хати» Б. *Вахнянина*, «Думи мої» в обробці Є. *Козака*, «Реве та стогне Дніпр широкий» у

власній обробці, «Ой чого ти почорніло, зеленеє поле» Л. Ревуцького, «Поема про Україну» О. *Александрова* на тему Шевченкового «Реве та стогне Дніпр широкий» та ін.; народні пісні, що їх любив співати Шевченко — «Забіліли сніги», «Ой зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя».

Д. Балацький

Літ.: Кауфман Л. Пісня знаходить автора. К., 1966; *Ротач П.* На крилах пісні. До 80-річчя від дня народження Д. Є. Балацького // Трибуна праці (Гайсин). 1982. 16 жовт.; *Черемський К.* Шлях звичаю. Х., 2002.

Петро Ротач

БАЛАЯ́Н Віктор (16.07.1931, Степанаван, Вірменія — 31.01.1995, Єреван) — вірм. письменник і журналіст. Закінчив 1954 філол. ф-т Єреван. ун-ту. Автор зб. прози «Небезпечна стежка» (1959), «Невидимі сліди» (1968), «Ключ» (1977), «Стиснули моє серце» (1979), «Віра» (1986) та ін. Автор низки статей про вірм.-укр. літ. взаємини: «Переклади вірменських поетів» (Ленинская правда. 1964. 4 сент.), «На благо рідної культури» (*ЛУ*. 1964. 11 верес.), «Вірменські переклади Павла Грабовського» (Лит. Армения. 1965. № 7).

Шевченкові присвятив дві ст.: «Наш Шевченко» (Ленинская правда. 1963. 15 сент.) і «Тарас Шевченко і вірменська література» (Укр. мова і л-ра в школі. 1964. № 3), в яких проаналізував рецепцію творів укр. поета у Вірменії.

Мері Петросян

БА́ЛДІН Анатолій Семенович (Болдін; 1843, с. Семенівка, тепер Зміївського р-ну Харків. обл. — ?) — знайомий Шевченка. На поч. 1860-х навчався на юрид. ф-ті Харків. ун-ту, де зблизився з В. *Мовою*, В. *Гнилосировим*, Д. Оробченком та ін., котрі працювали над організацією недільних шкіл. Пізніше Б. обіймав посаду старшого чиновника для особливих доручень при харків., полтав. і черніг. ген.-губернаторі. Б. познайомився із Шевченком у Петербурзі 15 верес. 1860, домовився з ним про зустріч наступного дня. Але 16 верес. не застав Шевченка вдома і залишив йому записку зі своєю харків. адресою, запрошуючи відвідати Харків (*Листи*, с. 162). У листі-відповіді (від 5 листоп. 1860) Шевченко написав про можливий приїзд до Харкова наступної зими і звернувся з проханням надіслати «на комісію під час ярмарки харьковским книгарям» «50 або і 100 экземпляров своего "Кобзаря"», якщо приїхати не пощастить (поїздка не відбулася). Також просив поінформувати про діяльність харків. недільних шкіл.

Літ.: Жур 1970.

Борис Деркач

БАЛЕ́Й Степан Володимирович (4.02.1885, с. Великі Бірки, тепер Терноп. обл. — 13.09.1952, Варшава) — укр. психолог і літературознавець. Член *Наукового товариства імені Шевченка*, Польс. АН (1927). Навчався 1903—08; за ін. дж. — 1913 на філос. ф-ті Львів. ун-ту. Д-р філософії (1911; за ін. дж. — 1913); д-р медицини (1926) — після медичних студій та роботи в Берлін. ін-ті психології, а також Парижі та Відні. З 1927 — проф. освітньої психології Варшав. ун-ту; очолював Ін-т експериментальної психології, з 1936 — Ін-т педагогіки для польс. учителів. Б. — автор численних досліджень з психології; перших укр. підручників з психології та логіки, студій з філософії, літературознавчих розвідок, зокр. «Психологічні замітки про виникнення поеми Словацького "У Швейцарії"» (1936), «Творча особистість Жеромського» (1936).

С. Балей

Найпомітніша шевченкознавча студія Б. «З психології творчості Шевченка» (Л., 1916) з'явилася в той час, коли мислення та образний світ митця почали розглядати крізь призму психологічних наук: праця І. Франка «Із секретів поетичної творчості» (1898—99), розвідки Г. *Костельника* «Шевченко з релігійно-етичного становища» (1909), М. *Євшана* «Тарас Шевченко» (1911), М. *Сумцова* «Сни Т. Г. Шевченка. До психології художньої творчості» (1913), Я. *Яреми* «Уява Шевченка. З нагоди столітнього ювілею уродин поета» (1914). Робота Б. — перша спроба застосування психоаналітичного фройдівського методу в дослідженні Шевченкової спадщини й укр. л-ри загалом. Б. не був беззастережним адептом фройдизму, навпаки, до деяких положень свого вчителя ставився критично, уникнувши багатьох спрощень та крайнощів цієї школи. Б. перший у шевченкознавстві намагався досліджувати реальні бажання й переживання митця, спираючись не лише на його твори, а й на біографію і Щоденник, висловив сміливі гіпотези стосовно індивідуальності Шевченка. Застосувавши категорії психоаналізу, дав оригінальне трактування підсвідомих

рушіїв творчості Шевченка, зосередившись на Едіповому та Ендіміоновому мотивах, на співвідношенні його поетичного світу з реальністю і специфічній релігійності. Б. висвітлив їх, осмислюючи широко представлену в творчості Шевченка жіночу тему. Так, комплекс Едіпа, спричинений кризою ранньої втрати матері, він відстежував у фантазіях заміщення: численні героїні поета призначені заступити втрачену рідну душу. Ендіміонів комплекс розкрито у темі пасивно-покірного, інфантильного кохання (Яреми до Оксани в «Гайдамаках» та підлітка до дівчини у вірші «Мені тринадцятий минало») із залученням подібних літ. проекцій *Данте*, Ю. Словацького, А. Стріндберга, К. Гамсуна. Наголошена Б. специфічна властивість Шевченкової психіки «вчувати свою душу в інші єства» стане згодом однією з провідних в інтерпретаціях творчості Шевченка.

Розвідка Б. мала значний резонанс (відомі неоднозначні відгуки М. *Марковського*, О. Олександренка, О. *Багрія*, О. *Грушевського*, Я. *Гординського*) і стала орієнтиром для подальшого вивчення психології творчості й особистості Шевченка для таких дослідників, як О. Халецький («Психоаналіз особистості та творчості Шевченка», 1926), М. Богуш («Уривок з психоаналітичної розвідки у творах Шевченка», 1930), Я. Ярема («Дитячі переживання і творчість Шевченка: Зі становища психоаналізи», 1933), Є. *Кирилюк* («Крізь магічний кристал», 1975—76).

У ст. «Трійця в творчості Шевченка» (написана 1921 й надрук. 1925; перевид. окремою брошурою 1925 накладом НТШ) психоаналітичний складник мінімальний. Дослідник інтерпретує трійцю як основний конструктивний, структурний і ритмологічний чинник творчості поета. Міркування Б., побудовані на концепціях віталізму К. Юнга, езотеризмі еллінських містерій (в юнгіанській інтерпретації) і піфагорійській езотериці чисел, недостатньо чітко сформульовано, а потрактування образів, дотичних до числа «три», є надміру суб'єктивним.

Тв.: З психольоґії творчости Шевченка. Л., 1916 (Перевид.: Черкаси, 2001); Трійця в творчости Шевченка // Зб. математично-природописно-лікарської секції НТШ. Л., 1925. Т. 23/24.

Літ.: Кирилюк Є. Крізь магічний кристал // Вітчизна. 1975. № 3; *Данилюк У.* Іван Франко та Степан Балей: дві спроби інтерпретації психології творчості Тараса Шевченка // *Українська* психологія: сучасний потенціал: Матеріали четвертих Костюківських читань: В 3 т. К., 1996. Т. 1; *Пахаренко В.* Геній у світлі психоаналізу // *Балей С.* З психольоґії творчости Шевченка. Черкаси, 2001; *Саксєєв С.* Висвітлення проблем психології творчості Т. Шевченка в роботах українських дослідників: пошук позитиву // *Інтеграція* позитиву в творчості Шевченка: (Аспекти символу, аксіології, онтології, міфу, психології і стилю). К., 2002.

Леся Генералюк, Василь Пахаренко

БАЛЕ́Т І ШЕВЧЕ́НКО. Творчість Шевченка була джерелом ідей, тем і образів укр. балетного театру і хореографічного мист-ва. 1899 М. *Кропивницький* здійснив постановку опери «Катерина» М. *Аркаса* за поемою Шевченка з великими танцювальними сценами, що їх створив балетмейстер Х. Ніжинський. У дивертисменті укр. народні танці поєднано з елементами класичної хореографії. Прем'єра опери відбулася у Москві й мала успіх насамперед завдяки танцювальному дивертисменту, який двічі повторювали. 1910 у постановці в Київ. укр. стаціонарному театрі М. Садовського (див. *Садовського М. К. театр*) «Катерини» М. Аркаса хореографію здійснив В. Верховинець. 1912 він поставив у спектаклі «Назар Стодоля» танцювально-хоровий дивертисмент «Вечорниці» з музикою П. *Ніщинського* і танцювальними мініатюрами на основі укр. народного танцю, серед яких були номери на теми Шевченкових творів «Катерина», «Тополя», «Лілея», «Садок вишневий коло хати». У 1929 В. Верховинець повторив цей вечір укр. танцю в Харків. укр. театрі муз. комедії.

1940 на сцені Київ. академ. театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка (див. *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*) композитор К. *Данькевич*, лібретист В. Чаговець, балетмейстер Г. *Березова*, диригент Я. Розенштейн створили героїко-романтичний балет «Лілея» за мотивами поетичних творів Шевченка «Лілея», «Марина», «Сліпий», «Варнак», «Причинна», «Русалка», «Катерина». Г. Березова, гармонійно поєднавши класичний і укр. народно-сценічний танці, створила нову хореографічну лексику нац. класичного балету, зокр. нові форми дуетів, у яких використано композиції парних укр. танців. Першими виконавцями гол. ролей були А. *Васильєва* (Лілея) та О. Соболь (її наречений Степан). Окрім укр. народно-сценічної хореографії, у балеті використано традиції класичної романтичної вистави з жіночими кордебалетними, ансамблевими і сольними танцями, де форми класичного танцю поєднувалися з елементами укр. дівочих хороводів (картина «сон Лілеї» серед русалок), а також циганські танці (картина «Лілея в циганському таборі»). 1945 Г. Березова створила на київ. сцені нову хореографічну ред. «Лілеї». 1946 цей балет поставила на сцені харків. оперного театру (див. *Харківський національний академічний театр опери та балету імені М. В. Лисенка*). Тоді ж постановку «Лілеї» здійснив на сцені Одес. оперного театру (див. *Одеський національний академічний театр опери та балету*) балетмейстер В. *Вронський*, у виставі якого класична хореографія була основою танцювальної лексики героїв (Лілея та Степан) і балетного дивертисменту кріпосних акторів «Суд Паріса». Всі народні сцени побудовано на укр. танцях. 1956 В. Вронський переніс цю постановку на

київ. сцену, а 1958 вона стала основою першого укр. фільму-балету, де гол. ролі виконували Є. *Єршова* (Лілея) та Р. *Візиренко-Клявін* (Степан). 1976 на київ. сцені балетмейстер А. *Шекера* створив нову постановку «Лілеї», яка найповніше розкривала симфонізм і танцювальність музики К. Данькевича. Гол. ролі виконували А. Гавриленко (Лілея) та В. Круглов (Степан). 2003 балетна трупа Нац. опери України ім. Т. Г. Шевченка показала нову муз.-сценічну інтерпретацію «Лілеї», що її здійснили балетмейстер В. *Ковтун* і диригент О. Баклан; гол. ролі виконували О. Філіп'єва і Г. Дорош (Лілея) та М. Чепик і Д. Матвієнко (Степан). Серед найкращих постановок «Лілеї» — львів. вистави, які здійснили 1964 А. Шекера і 1994 Г. Ісупов.

На львів. сцені (див. *Львівський національний академічний театр опери та балету імені Соломії Крушельницької*) 1967 балетмейстер А. Шекера, композитор В. *Кирейко*, диригент Ю. Луців, художник Є. *Лисик* створили сповнений експресії, яскравий танцювальний балет «Відьма» за поемою Шевченка, в класичних хореографічних формах якого було широко використано елементи укр. народних танців. Гол. ролі виконували І. Красногорова (Відьма) та О. Поспєлов (Пан). Балетмейстер розкрив у віртуозному танці виразно окреслені в музиці характери Шевченкових героїв. Декорації Є. Лисика були сповнені поетичності й експресивної символіки.

У 1964 в Донец. театрі опери та балету (див. *Донецький національний академічний театр опери та балету імені А. Б. Солов'яненка*) було створено (композитор В. *Гомоляка*, київ. балетмейстер Р. Візиренко-Клявін, диригент Б. Лебедєв, художник Б. Купенко) героїко-романтичний балет «Оксана» за мотивами поеми Шевченка «Слепая». Яскрава танцювальність і мелодійність музики, перейнятої народнопісенними інтонаціями, втілилися у масштабному хореографічному полотні, в якому укр. і класичний танці об'єдналися в оригінальній нац. танцювальній лексиці, що допомогло балетмейстерові переконливо розкрити характери героїв: Оксани (О. Горчакова, Г. Кириліна), її нареченого Андрія (О. Ковальов), її матері Марії (І. Шувалова) та жорстокого Пана (Н. Третяков).

Юрій Станішевський

БАЛІ́НСЬКИЙ Людвік (роки життя невідомі) — польс. політ. засланець, рядовий, з 1856 — унтер-офіцер 1-го Оренбурзького лінійного батальйону. На поч. 1850-х служив у *Новопетровському укріпленні* разом із Шевченком; Б. звільнили дещо раніше за поета. Приятельським стосункам між Шевченком і Б. сприяло давнє та близьке знайомство останнього з Бр. Залеським. У листі до Шевченка від 3 лип. 1856 перед від'їздом з Оренбурга Бр. Залеський повідомив, що його адресу для майбутнього листування «может тебе продиктовать Людвиг» (*Листи*, с. 71). У трав. 1857 Шевченко в листах до Бр. Залеського нарікав на тривале мовчання адресата, зазначивши, що писав йому «два раза, по адресу Балинского», ба навіть разом із Б. (йдеться про листи від 8 листоп. 1856 та від 10, 15 лют. 1857), проте відповіді так і не одержав.

Леонід Большаков

БАЛКА́РСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Відомості про Шевченка починаючи з кін. 19 ст. доходили в Балкарію різними шляхами. Крім публ. про укр. поета в рос. пресі, важливе значення мали контакти діячів культури обох народів. Марко Вовчок у Нальчику спілкувалася з основоположником балкар. л-ри К. Мечієвим, з творчістю якого був знайомий Шевченко, цінував його поезію. Громадськість багатонац. Кавказу гостро зреагувала на заборону рос. уряду 1914 вшанувати пам'ять укр. поета. У 1930-х популяризував творчу спадщину Шевченка серед балкарців і кабардинців укр. живописець О. *Шовкуненко*.

Перші перекл. Шевченкової поезії балкар. мовою з'явилися 1938 — поеми «Катерина» і «Наймичка» (перекладачі К. *Отаров* та О. Етезов). Ці перекл. було одразу вміщено до хрестоматій з л-ри для балкар. шкіл. До *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* вийшла зб. «Вибрані твори. Переклади та вірші балкар. поетів про Шевченка» (Нальчик, 1939). Склали її вірші й поеми у перекл. К. Отарова («Катерина», «Заповіт»), О. Етезова («Сова», «Наймичка»), Ж. Заліханова («Сон — У всякого своя доля»), К. *Кулієва* («Маленькій Мар'яні», «Мені однаково, чи буду»), С. Макітова («Садок вишневий коло хати», «Ой одна я, одна»). Автор передм. та відп. ред. цього вид. — Х. Алієв; у кн. було вміщено і біогр. нарис «Т. Г. Шевченко» Є. *Кротевича* (у перекл. К. Отарова). Тут також подано добірку віршів балкар. поетів, присвячених Шевченкові (К. Кулієва, С. Макітова, Ж. Заліханова, Д. Етезова). Згодом К. Кулієв відтворив образ укр. поета у вірші «Шевченко». В ювілейні березневі дні 1939 республ. газ. «Социалист Къабарты-Малкъар» опубл. ст. К. Отарова «Великий Кобзар» і нарис Ж. Заліханова «Великий син України».

Нові перекл. до наступних шевч. ювілеїв 1961 та 1964 здійснили К. Кулієв («Сліпий», «Заповіт», «Не гріє сонце на чужині»), К. Отаров («Іван Підкова», «Заповіт»), Б. *Гуртуєв* («Не завидуй багатому», «Не женися на багатій», «Із-за гаю сонце сходить», «Зійшлись, побрались, поєднались» та ін.), С. Гуртуєв («Тарасова ніч»), А. Теппеєв («Іван Підкова»). Перекл. «Заповіту» К. Отарова увійшов до антології «Тарас

Шевченко: “Заповіт” мовами народів світу» (К., 1964), а К. Кулієва — до вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*. Низку Шевченкових творів та матеріалів про життя і творчість укр. поета подав альм. «Шуёхлукъ» (1961. № 11; 1964. № 23). Увагу балкар. громадськості привернули ст. «Народний поет-революціонер» К. Ашурової та публ. в газ. «Коммунизмге джол» (1964. 9 берез.), в якій під рубрикою «В сім'ї вольній, новій» виступили не лише письменники, а й учителі, шанувальники таланту Шевченка в Балкарії. Інтерес викликала і кн. Б. *Лобача-Жученка* «Марко Вовчок на Кавказе (по следам семейного архива)» (Нальчик, 1976), де, зокр., йшлося і про Шевченка та творчі зв'язки з ним авторки «Народних оповідань». У 1961—64 в містах і селах Республіки відбулися літ.-муз. вечори, влаштовано книжкові виставки тощо. Мала успіх вистава «Гайдамаки» під час гастролей 1972 у Кабардино-Балкарії Вінн. обл. муз.-драм. театру ім. М. Садовського (див. *Вінницький академічний обласний український музично-драматичний театр імені М. К. Садовського*). Поезія Шевченка ввійшла в духовне життя громадськості Балкарії, стимулювала розвиток балкар. худож. слова.

Пер.: Шевченко Т. Г. Малкъар тилде. Нальчик, 1939.

Літ.: Ашурова К. Народный поэт-революционер // Кабардино-Балкарская правда. 1961. 10 марта; *Тажев П.* Мистецтво вінничан // Вінницька правда. 1972. 11 серп.; *Морозов С.* Мечтаю изваять Прометея // Известия. 1972. 17 авг.; *Кулієв К.* Вершини Кавказу // Радянська Україна. 1983. 10 берез.

Борис Хоменко

БА́ЛЛА (Balla) **Ласло** (23.07.1927, с. Павловце, тепер Словаччина — 28.10.2010, Ужгород) — укр. угорськомовний письменник, журналіст, літературознавець, перекладач, скульптор. Заслужений працівник культури України. 1946 закінчив Вищі пед. курси в м. Печ (Угорщина). У 1954—59 викладав в Ужгород. ун-ті угор. л-ру, працював у журналістиці, редагував обл. газ. «Kárpáti igaz szó». Автор понад 30 зб. поезій, нарисів і репортажів, повістей, романів, оповідань і п'єс, які друкувалися і в Угорщині, виходили в укр. та рос. перекл. Б. належать численні статті й рецензії, присвячені проблемам угор. л-ри, мист-ва та укр.-угор. літ. зв'язкам. Переклав угор. мовою вірші Шевченка: «Вітер з гаєм розмовляє», «Заповіт», «Минають дні, минають ночі», «Один у другого питаєм», «Сонце заходить, гори чорніють». Написав вірші «Біля могили Шевченка» (1958) та «Кобзар до Ужгорода йде» (1989). Кілька статей Б. про творчість Шевченка надрук. в підручнику для шкіл з угор. мовою викладання та в періодиці Закарпаття. Особливу увагу автор звернув на типологічні перегуки творчості укр. поета і Ш. *Петефі*. Виступав на урочистих зборах із нагоди ювілейних шевч. дат, зокр. в Будинку радянської науки і культури (Будапешт, 1989), на шевч. наук. конф. у м. Ніредьґазі (Угорщина, 1989).

Л. Балла

Тв.: Уклонилась Тарасу Говерла // Закарпатська правда. 1989. 11 берез.; Sevcsenko ebresztese // Új Hajtás [Ужгород]. 1989. 25 черв.

Літ.: Балега Ю. Ласло Баллі — 50 // *ЛУ*. 1977. 29 лип.; *Рішко М.* «Заповіт» угорською // *ЛУ*. 1984. 9 трав.; *Кеслер В.* Ласло Балла — письменник, літературознавець, перекладач // Всесвіт. 1987. № 12; *Хланта І.* Щедро вродила творча нива: До 70-річчя Ласло Балли // Новини Закарпаття. 1997. 22 лип.

Галина Герасимова

БА́ЛОДІС Андрій (24.03.1908, Вецумнієкська волость, тепер Бауський край, Латвія — 6.04.1987, Рига) — латис. поет і перекладач. Автор зб. «У променях боротьби й перемог» (1945), «Нехай гармати мовчать» (1951), «Вітри у вікні» (1955), «Золото кленових листків» (1980), «Риб'яче небо» (1983) та ін. Укр. мовою вийшла зб. віршів Б. «З тобою, Латвіє» (1965).

У 1961 надрук. перекл. віршів Шевченка «Не завидуй багатому», «Муза» (обидва — у журн. «Karogs». № 3), а також ст. про укр. поета «Життя, що стало безсмертною піснею» (журн. «Zvaigzne». № 5).

Анатолій Шпиталь

БАЛЬЗА́К (Balzac) **Оноре де** (20.05.1799, Тур — 18.08.1850, Париж) — франц. письменник. Створив грандіозну епопею «Людська комедія» (97 творів із 143 задуманих). 1843 жив у Петербурзі; з 1847 по лют. 1848 і з кін. 1848 по 25 квіт. 1850 — в Україні у маєтку польс. поміщиці Е. Ганської в с. Верхівні (тепер Ружинського р-ну Житом. обл.), 1850 обвінчався з нею. Згадка про Б. у повісті «Музыкант» дає підстави вважати, що Шевченко знав його прозу, оскільки йдеться про один із прикметних типів, «красавиц вроде героинь покойного Бальзака» (3, 184). Шевченкові, очевидно, був відомий роман «Тридцятирічна жінка» Б., що в рос. перекл. «Женщина в тридцать лет» вийшов у Петербурзі

О. де Бальзак

1833, а можливо, й ін. його твори. Ю. Бойко обстоював доречність порівняння роману Б. «Селяни», назвавши його «найреалістичнішим твором 40-х на селянську тему», з «Шевченковим творчим методом у показі селянства» (*Бойко Ю*. Творчість Тараса Шевченка на тлі західньоевропейської літератури // *Бойко Ю*. Вибране. Мюнхен, 1971. Т. 1. С. 312). Проте невідомі жодні факти, які б свідчили про знайомство Шевченка із цим твором Б.

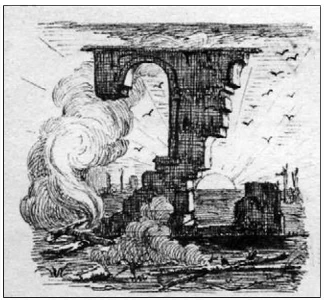
Володимир Мовчанюк

БАЛЬМЕ́Н Сергій Петрович де (7/19.12.1816, с. Линовиця Пирятинського пов. Полтав. губ., тепер смт Прилуцького р-ну Черніг. обл. — ?) — граф, нащадок франц. емігрантів, полтав. поміщик, знайомий Шевченка; молодший брат Я. де *Бальмена*. Закінчив 1834 Петерб. кадетський корпус, служив у Білгород. уланському полку. 1842 за станом здоров'я вийшов у відставку й мешкав у родинному маєтку в *Линовиці*. Шевченко познайомився з Б. 29 черв. 1843 в *Мойсівці*, не раз зустрічався з ним у *Лемешівці* та *Березовій Рудці* у братів *Закревських*, де збиралися члени т. зв. гуртка мочиморд. 1856 П. Куліш переписав в альбом дочки Б. Марії невольницькі вірші Шевченка (лист П. Куліша до О. Куліш від 16 серп. 1856 у вид.: *Т. Г. Шевченко* в епістолярії відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. С. 21. № 15).

Літ.: *Новицький М*. «Мочиморди» перед судом сучасників і досліду // Життя і революція. 1930. № 3; *Жемчужников Л. М*. Мои воспоминания из прошлого. Лг., 1971; *Кузьменко А. Ю*. «Друже незабутий...»: Розповідь про життя і творчість Якова де Бальмена. К., 1989.

Надія Орлова

БАЛЬМЕ́Н Яків Петрович де (28.06/10.07.1813; за ін. дж. — 29.07/10.08.1813, с. Линовиця Пирятинського пов. Полтав. губ., тепер смт Прилуцького р-ну Черніг. обл. — 14/26.07.1845, Дагестан, долина р. Аксай побл. аулу Шуані, тепер РФ) — граф, нащадок франц. емігрантів, гусарський офіцер, художник-аматор, письменник; приятель Шевченка, старший брат С. де *Бальмена*. Автор альб. малюнків «Гоголівський час» (вид. 1910), щоденника подорожі Кримом із 300 малюнками у тексті (1842). Загинув під час воєнних дій на Кавказі.

Я. де Бальмен. Заголовна літера в оформленні поеми «Гайдамаки». Папір, туш. 1844

Я. де Бальмен. Ілюстрація до поеми «Гайдамаки». Папір, туш. 1844

Шевченко познайомився з Б. 29 черв. 1843 на балу в Т. *Волховської* в с. *Мойсівці* на Полтавщині. Зустрічався з ним у с. *Березовій Рудці* у *Закревських* та в економії Вікторівка неподалік від с. *Лемешівки*, де жив В. *Закревський*; у лип., ймовірно, відвідував маєток Бальменів у *Линовиці*. Зберігся колективний жартівливий лист до М. *Маркевича*, складений 22 січ. 1844 від імені членів т. зв. гуртка мочиморд у с. *Вейсбахівці*, який підписали «гетьман» Шевченко, «військовий ієсаул Яків Дибайло», тобто Я. де Б., та ін. Разом із М. *Башиловим* Б. відтворив польс. транслітерацію зб. поезій Шевченка «Wirszy T. Szewczenka», до якої увійшли «Кобзар» 1840, поеми «Гайдамаки», «Гамалія», та виконав до неї 39 ілюстрацій (заставки, кінцівки та заголовні літери). 20 лип. 1844 надіслав її з Одеси В. Закревському, щоб передати авторові. До цієї рукописної зб. Шевченко власноручно орієнтовно у другій пол. 1845 — на поч. 1846 вніс окремі рядки, вилучені цензурою з «Кобзаря» 1840, а в кін. записав два поч. рядки поеми «Кавказ». Зб. було конфісковано в М. Костомарова під час арешту 1847 у справі *Кирило-Мефодіївського братства*. Написавши поему «Кавказ», Шевченко, вражений звісткою про трагічну смерть друга, присвятив її «искреннему моему Якову де Бальмену»; твір завершено звертанням до друга, який загинув «не за Україну, / А за її ката». Рукописна зб. «Wirszy T. Szewczenka» зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 79).

Тв.: Wirszy T. Szewczenka. 1844: факсимільне відтворення. Дніпродзержинськ, 2008.

Літ.: *Лернер Н*. Я. де Бальмен, друг Т. Г. Шевченка // Каторга и ссылка. 1928. № 2; *Мацапура М. І*. «Мій друже єдиний, Мій Якове добрий...» // Україна. 1968. № 10; *Шубравський В*. Яков де Бальмен // *Бальмен Я. П*. Повести. Х., 1988; *Кузьменко А. Ю*. Друже незабутий...: розповідь про життя і творчість Якова де Бальмена. К., 1989; *Кольцова Л. А*. Иллюстрации М. С. Башилова и Я. де Бальмена к «Виршам»

Т. Г. Шевченко: 1844 // Русское искусство Нового времени: исследования и материалы: сб. статей. М., 1999. Вып. 5; *Жур* 2003.

Глафіра Паламарчук

БА́НДТКЕ (Bandtkie) **Єжи Самуель** (24.11.1768, Люблін — 11.06.1835, Краків) — польс. історик, мовознавець, бібліограф. Навчався в ун-тах Галле та Єни (1787—89, 1810). Перебував у Варшаві, Берліні, Дрездені, Петербурзі (1796—98), де й вивчив рос. мову і старослов'ян. письменство. 1798 переїхав до Вроцлава, викладав польс. і лат. мови в гімназії, був бібліотекарем бернардинського монастиря. Займався істор. та філол. студіями, видав«Історико-критичні матеріали для висвітлення історії Східної Європи» (1802), польс.-нім. та польс.-франц. словники, граматику польс. мови, двотомний курс польс. історії (Вроцлав, 1810, перевид. 1830 та 1835). Д-р філософії в Ягеллон. ун-ті в Кракові (1811). Викладав бібліографію, мовознавство, нумізматику. Видавав наук. журнали.

М. Фаянс. Портрет Є. Бандтке. Папір, олівець. Поч. 19 ст.

На працю Б. «Dzieje Królestwa Polskiego» (Вроцлав, 1820. Т. 2) Шевченко послався у «Приписах» до поеми «Гайдамаки», де йдеться про *Барську конфедерацію 1768*. При описі Речі Посполитої в істор. «Інтродукції» до поеми використано позитивну характеристику, яку Б. дав Стефану *Баторію*, Янові *Собєському*, Станіславу *Понятовському* — на відміну від ін. польс. королів, — а також наявні там відомості про втечу з Польщі кількох королів іноземного походження, про місію папського нунція А. *Поссевіно*, який намагався схилити москов. царя *Івана IV Васильовича* (Грозного) до прийняття католицтва. Крім польс. оригіналу, Шевченкові могло бути доступне і вид. праці Б. в рос. перекл. «История государства Польського. Сочинение Георга Самуила Бандтке. Переведено з польского П. Г[аевским]». В 2 т. (СПб., 1830).

Микола Павлюк

БАНДУРЕ́НКО Євген Федорович (справж. — Бондаренко; 23.01.1919, Київ — 16.03.1972, Одеса) — укр. поет. Навчався у 1937—39 у Київ. ун-ті. У 1946—54 очолював Одес. організацію СПУ. Автор кількох зб. ліричних і гумористичних віршів, поетичних кн. для дітей. Написав вірші, присвячені Шевченкові: «Якими буть пісням» (1943), «Україно, Україно» (1944), «Тарасові» (1961), «Люблять сина України» (1962) та ін.

Літ.: Дузь І. Пора поетичної зрілості // *Бандуренко Є.* Струни і стріли. К., 1967.

Євген Прісовський

«БАНДУРИ́СТ» [«Сліпий» («Невольник»)] (папір, сепія. 14,5×10,5) — малюнок Шевченка, виконаний 1843 в Україні. На звороті напис друк. літерами: «*Бандурист*». Зберігається у НТМШ (№ г—904). Стилістично близький до малюнка «*Козак-бандурист*» (1843, сепія). Постать молодого чоловіка зображено на першому плані, за ним, схилившись на паркан, стоїть старшого віку чоловік, з ін. боку дві жінки, які сховались у затінку крислатого дерева, слухають спів бандуриста. Вдалині двоє перехожих зупинилися, прислухаючись до звуків бандури. Яскраве сонячне освітлення виділяє типові риси фігур людей та особливість ландшафту. Під широкими полями капелюха у бандуриста густа тінь майже повністю покрила обличчя, від бандури — поясну частину та шаровари, своєрідно формуючи заг. виразність образу. Зменшуючи тональну насиченість, митець моделює постаті на другому і третьому планах, надаючи їм узагальнених обрисів. Інтерес Шевченка до цієї теми знайшов втілення мовою образотв. мист-ва у згаданій сепії «Козак-бандурист», у рисунках, ескізах і начерках, створених 1843 і 1845, а також в образі героя поем «Сліпий» (1845), «Невольник» (1859).

Малюнок уперше згадано О. *Русовим* у ст. «Колекція рисунків Т. Г. Шевченка» (*КС*. 1894. № 2). Уперше репрод. у вид.: Малюнки Т. Шевченка (Пб., 1914. Вип. 2). У вид.: *ПЗТ: У 10 т.* Т. 7 — подавався з гіпотетичною назвою «Сліпий» («Невольник») і визначався як автоілюстрація. Експоновано на виставці творів Т. Шевченка під назвою «Хлопець грає на бандурі» (Чернігів, 1929) і на Ювілейній шевч. виставці (Київ, Москва, 1964). Малюнок зберігався у майстерні Шевченка, 1861 зазначений у списку творів, складеному Г. *Честахівським*. З квіт. 1861 належав М. *Лазаревському*, згодом А. *Козачковському*, В. *Коховському*, С. *Бразоль*, потім його придбав В. *Тарновський* (молодший), відтак надійшов до ЧМТ (№ 167), ЧІМ, ЦМШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. XIV.

Т. Шевченко. Бандурист. Папір, сепія. 1843

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 78.

Літ.: Вериківська І. Акварелі Альбома 1845 року і поетичні твори Шевченка (до проблеми «Шевченко — поет і художник») // *НШК 33*.

Ірина Вериківська

БАНДУРИ́СТІВ КАПЕ́ЛА І́МЕНІ ТАРА́СА ШЕВЧЕ́НКА — капелу засновано восени 1941 в Києві; її перший худож. керівник — Г. *Китастий*. Держ. премія України ім. Т. Шевченка (1992). Спочатку складалася з 16 бандуристів, здебільшого кол. учасників держ. зразкової капели бандуристів, які були мобілізовані до Червоної армії й потрапили в нім. полон. 1949 капела виїхала до США, постійним місцем її перебування є Детройт. Гастролювала в Канаді, Європі, Австралії, виступала в багатьох містах Америки. Під керівництвом Г. Китастого (до його смерті 1984 з перервами) колектив зміцнів, розширив репертуар, збагатив технічні й виконавські можливості у співі й інструментальному супроводі. Мист. принципи його творчої роботи, зокр., під орудою таких помічників Г. Китастого, як В. Божик, П. Потапенко, І. Задорожний, продовжив В. Колесник (1984—96). 1991 і 1993 капела з успіхом гастролювала в Україні. Традиції В. Колесника розвивали О. Махлай (1996—2008), А. Бриттан (2008—09). Нині колективом керує Б. Герявенко.

Капела бандуристів ім. Т. Шевченка. Київ

Під час відзначання *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* капела виступила на відкритті пам'ятника поетові у Вашинґтоні. У її репертуарі кілька шевч. програм — понад 500 творів, серед них «Заповіт» (в обробці Г. *Хоткевича*), «Грай, кобзарю» (муз. Г. Китастого), «Гайдамацька пісня» (слова С. *Черкасенка*, муз. К. *Стеценка*), героїчна поема «Байда», «Невольничий ринок у Кафі», «Корчомка» Г. Хоткевича, «Вставай, народе» (слова І. *Багряного*, муз. Г. Китастого); інструментальний твір «Гомін степів» Г. Китастого.

Літ.: Костюк О. Сорок років з ім'ям великого Кобзаря в серці // Вісті. 1963. № 7. Груд.; *Самчук У.* Живі струни. Бандура і бандуристи. Детройт, 1976; *Капеля* бандуристів ім. Т. Шевченка. Нью-Йорк, 1985; *Майстренко І.* Історія мого покоління: Спогади учасника революційних подій в Україні. Едмонтон, 1985; *Козак С.* Тріумф Капели бандуристів імені Тараса Шевченка // ЛУ. 1991. 11 лип.; *Колесник В.* Капела бандуристів ім. Т. Г. Шевченка // Музика. 1991. № 5.

Олександр Правдюк

БАНДУРИ́СТІВ НАЦІОНА́ЛЬНА ЗАСЛУ́ЖЕНА КАПЕ́ЛА УКРАЇ́НИ І́МЕНІ ГЕО́РГІЯ ІЛАРІО́НОВИЧА МА́ЙБОРОДИ. Лауреат Держ. премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1983). 1995 капелі надано ім'я Г. *Майбороди*, 1997 — статус нац. Започатковано її 1918 в Києві (за Української Держави гетьмана П. *Скоропадського*) під назвою Кобзарський хор під орудою В. Ємця як ансамбль, що об'єднував сімох кобзарів.

Репертуар капели формувався на основі кобзарської творчості; його складали істор. пісні, найкращі зразки чумацького, рекрутського і козацького фольклору, народна лірика та муз. жарти. До концертних програм капели належали й сольні виступи кобзарів із виконанням істор. дум. Колектив став яскравим інтерпретатором народних пісень на слова Шевченка — «Заповіт», «Думи мої», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Ой літа орел» та ін. Гастролювала капела у Росії, Білорусі, Прибалтиці, Середній Азії та Закавказзі. Під час Другої світової війни 1941—45 діяльність капели перервалася. Більшість її учасників, серед них і мист. керівник Д. Піка, загинули на фронті, ін. потрапили в полон до нацистів і створили *Бандуристів капелу імені Тараса Шевченка*.

В Україні капела відновила роботу 1946 під орудою О. Міньківського (до 1974). Він увів до капели оркестрову групу: цимбали, сопілки, тулумбаси, баян

Національна заслужена капела бандуристів України ім. Г. І. Майбороди

та ін., що урізноманітнило інструментальне звучання. О. Міньківський збагатив репертуар, залучив до співпраці відомих композиторів — Л. *Ревуцького*, В. *Кирейка*, Г. *Майбороду*, П. *Майбороду*, А. *Коломійця*, а також уславлених співаків — І. *Козловського*, Б. *Гмирю*, І. *Паторжинського*, А. *Іванова*, М. *Гришка*, Д. *Гнатюка*, Д. *Петриненко* та ін. 1951 капелі присвоєно звання заслуженого колективу. В 1974—77 капелу очолював Г. Куляба, з 1977 колективом керував М. *Гвоздь*, з 2010 — В. Скоромний. До концертних програм капели входять передусім твори муз. шевченкіани, серед них К. *Стеценка* — кантата «У неділеньку у святую», «Козачок», «Серенада» та хор «Молітесь, братія», написані композитором до поеми «Гайдамаки», хори з опери О. *Білаша* «Гайдамаки», народні пісні в обробці укр. композиторів. Капела постійно звертається до глибин укр. фольклору, поповнюючи репертуар маловідомими пісенними зразками. Зокр., обробки пісень, які здійснив Г. Майборода («Ой у полі три доріжки різно», «Ревуть-стогнуть гори-хвилі» та ін.), стали окрасою концертних програм колективу.

Дискогр.: CD — Національна заслужена капела бандуристів України ім. Г. І. Майбороди. UKR music, 2007. Ч. 1—4.

Літ.: *Ященко Л. І.* Державна заслужена капела УРСР. К., 1970; *Жеплинський Б.* Коротка історія кобзарства в Україні. Л., 2000; *Чорногуз Я.* Кобзарська січ: Нац. заслуженій капелі бандуристів України імені Г. Майбороди — 90 років // Українська культура. 2008. № 11.

Галина Верховинець

БАНДУРИ́СТОК ТРІ́О — інструментально-вокальний ансамбль при Київ. філармонії, у складі якого були **Голенко** Майя Федорівна (19.05.1940, с. Котовка, тепер Магдалинівського р-ну Дніпроп. обл. — 24.12.1993, Київ), 1-ша партія бандури, колоратурне сопрано; **Грищенко** Тамара Олександрівна (25.08.1938, с. Орлик, тепер Кобеляцького р-ну Полтав. обл.), 3-тя партія бандури, мецо-сопрано; **Писаренко** Ніна Дмитрівна (18.09.1937, м. Фастів Київ. обл.), 2-га партія бандури, ліричне сопрано. У складі тріо при Київ. філармонії виступали з 1961 по 1993. Заслужені артистки Української РСР (1972), народні артистки України (1991). Лауреати Держ. премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1975). У програмах Б. т. пісні на слова Шевченка: «Якби мені черевики», «Ой три шляхи широкії», «Утоптала стежечку» (всі — в муз. обробці Є. *Козака*), на текст уривків із балад «Тополя — По діброві вітер виє» і «Причинна — Така її доля» (в обробці самих виконавиць), пісні «Садок вишневий коло хати» М. *Лисенка*, «Над Дніпровою сагою» В. *Кирейка*, «У перетику ходила» О. Незовибатька; виконували і твір, присвячений Шевченкові, — «На роковини Т. Г. Шевченка» (слова Лесі *Українки*, муз. Б. *Фільц*). У вид-ві «Музична Україна» вийшли дві зб. пісень із репертуару Б. т.: «Вечорниці» (1969) та «Ой співаночки мої» (1973).

Олена Гданська

БА́НСЬКИЙ (Bánsky) **Йозеф** (псевд. — K r a k u s, V r c h o v s k ý та ін.; 31.12.1919, с. Кунов, нині у складі Сеніце — 18.01.1956, Ториски, Словаччина) — словац. літературознавець, літ. критик і перекладач. Вивчав словац. та герман. філологію у Братислав. ун-ті (1939—43) та Ун-ті ім. М. Лютера в Галле у Д. *Чижевського* (1943—44). Навчався у Віден. (1944—45) та Краків. (1947—48) ун-тах. 1946 перебував на стажуванні в Югославії. В 1948—56 працював у б-ці Братислав. ун-ту.

Й. Банський

Автор праць «Початки словацького романтизму в Галле» (1948), «Словаки на студіях в Галле» (1949), «Словацька міцкевичіана» (1955), «Міцкевич серед словаків» (1956) та ін. У співавт. з М. *Мольнаром* підготував до друку ст. «Штефан Крчмерий і українська література» в журн. «Sovětská literatura» (1955. № 6). Один з авторів ідеї тритомного вид. творів Шевченка словац. мовою (1959—62). До Шевченка, за власним свідченням, прийшов «через польську літературу, яку докладно вивчав, і, звичайно, саме внаслідок цього, зацікавився насамперед “Гайдамаками”» (*Мольнар М.* Тарас Шевченко у чехів та словаків. Пряшів, 1961. С. 259). Автор ст. «Шевченко і Словаччина» у газ. «L’ud» (1951. № 73). У рецензії на «Вибране з творів найбільшого поета і будителя України» (Прага, 1951 [чес. мовою]) критикував словац. літературознавців і перекладачів за недостатню увагу до «геніального творця “Кобзаря”, “Гайдамаків”, “Кавказу” та ін.» (L’ud. 1952. 10 верес.). Переклав уривок із поеми «Гайдамаки» (від поч. до «Інтродукції», 1956), опубл. М. Мольнаром у кн. «Тарас Шевченко у чехів та словаків» (Пряшів, 1961. С. 260—266). Працю над перекладом не було завершено.

Ігор Мельниченко

БАНТИ́Ш-КАМЕ́НСЬКИЙ Дмитро Миколайович (5/16.11.1788, Москва — 25.01/6.02.1850, Санкт-Петербург, похований у Москві) — письменник, вчений, таємний радник (1841). Дійсний член Т-ва історії та старожитностей російських при Москов. ун-ті. Онук молд. вихідця М. Бантиша, одруженого на дочці

С. Каменського (службовця *Петра I,* товмача при І. *Мазепі*). Син урядовця М. Бантиша-Каменського. 1800 вступив до очоленого батьком архіву Колегії закордонних справ; спробував себе в л-рі нарисовцем, перекладачем, автором нотаток мандрівця. Відвідував лекції в Москов. ун-ті. 1813 обнародував «Діяння уславлених полководців та міністрів, які служили за царювання государя імператора Петра Великого».

1816 на пропозицію князя М. *Рєпніна-Волконського* взяв у Полтаві посаду чиновника з особливих доручень, виконував обов'язки правителя канцелярії військ. губ. Малоросії. Займався дослідженням укр. минулого. Систематизував великий обсяг публ. і рукописів, одначе не піддавав їх наук. критиці, тож, напр., беззастережно послугувався «*Історією Русів*». Відтак 1822 оприлюднив працю «Історія Малої Росії» у 4 частинах. 1825 призначений цивільним губ. м. Тобольська, а 1828 усунутий з посади; 1836 обійняв губернаторство у *Вільні*. Склав 5-томний «Словник достопам'ятних людей російської землі» (М., 1836) із більш як півтисячею персоналій і через 11 років додав понад сто життєписів. 1838 — у штаті міністерства внутрішніх справ. 1840—41 обнародував кн. розвідок «Біографії російських генералісимусів та генерал-фельдмаршалів». О. Пушкін називав його «справжнім істориком». О. *Бодянський* надрук. добірки доповнених документів із теки Б.-К. під заголовком «Джерела малоросійської історії».

Невідомий автор. Портрет Д. Бантиша-Каменського. Папір, пастель. 1850

Шевченко знав про Б.-К. і його доробок, добре відомий, зокр., причетним до *Кирило-Мефодіївського братства*, в колі якого певної популярності набула «История Малой России», перевид. зі змінами 1830 і 1842. Пояснення, долучені до вид. «Гайдамаків» 1841, містили примітку з прикметним посиланням: «Тарас Трясило вирізав ляхів над Альтою; і та ніч, в котору те трапилось, зоветься Тарасова, або кровава (Бантиш-Каменський)» (1, 510). Відповідні рядки у Б.-К. (утім фактично не підкріплені): «Гетьман козацький вивів повзком значну частину піхоти зі стану й на світанку вдарив з обох боків на польський табір, удерся в середину того, піддав лезові меча багатьох поляків, змусив решту тікати, перетопив чимало в річці, оволодів обозом і артилерією їхньою» (*Бантыш-Каменский Д. Н.* История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. СПб.; К.; Х., 1903. Ч. 1. С. 117).

Вірогідне використання Шевченком творчої спадщини Б.-К. для висвітлення істор. подій у прозі, особливо в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали». Заслуговує на увагу й та обставина, що портретам, змальованим Шевченком для зб. М. Полевого «Російські полководці» (СПб., 1845), передували поличчя тих самих осіб як ілюстрації до раніше випущених Б.-К. матеріалів.

Тв.: Историческое собрание списков кавалерам четырех российских императорских орденов. М., 1914; История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче с кратким обозрением первобытного состояния сего края. М., 1822; Торжество веры // Сиротка. Альм. М., 1831; Жизнь Мазепы. М., 1832; Княжна Меншикова. М., 1833; Словарь достопамятных людей русской земли. Ч. 1—5. М., 1836; доп. Ч. 1—3. СПб., 1847; Биографии российских генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов. Кн. 1—4. СПб., 1840—1841; перевид.: М., 1990—1991; Памяти Карамзина // Отечественные записки. 1842. № 10; Источники малороссийской истории. Ч. 1—2. М., 1858—1859.

Літ.: Дорошенко Д. І. Князь М. Рєпнін і Д. Бантиш-Каменський // Праці Українського високого педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова. Прага, 1929. № 1; *Кирило-*Мефодіївське товариство. К., 1990. Т. 1, 2; *Кравченко В. В.* Д. М. Бантиш-Каменський // *УІЖ*. 1990. № 4; *Гуржий А. И.* Штрихи к портрету «настоящего историка» // *Бантыш-Каменский Д. Н.* История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. К., 1993; *Замлинський В.* Батько і син Бантиш-Каменські // Київська старовина. 1994. № 1; *Дорошенко Д. І.* Огляд української історіографії. К., 1996; [*Павлюк М.*] Коментарі // *ПЗТ: У 12 т.* Т. 1; [*Сєкарєва К.*] Коментарі // *ПЗТ: У 12 т.* Т. 4.

Павло Усенко

БАРАБА́Н Леонід Іванович (14.10.1929, с. Кривохижинці, тепер Мурованокуриловецького р-ну Вінн. обл.) — укр. театрознавець. Канд. мистецтвознавства (1969). Закінчив 1956 філол. ф-т Чернів. ун-ту. З 1959 — в ІМФЕ. У 1989—2008 поєднував наук. роботу з пед. як доцент Київ. нац. ун-ту театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого. Автор досліджень з питань історії укр. театру та драматургії, творчості майстрів вітчизняної та зарубіжної сцени, сценічної історії шевченкіани. Серед ст. — «Драматургія Шевченка в деяких перекладах та сценічній інтерпретації країн соціалістичної співдружності (Болгарія і Чехословаччина)» (*НШК 26*), «Твори Шевченка на зарубіжних сценах» (*НШК 27*), «Шевченкова сторінка світової театральної культури» у кн. «В літопис шани і любові» (К., 1989), «Образ Шевченка в сучасній драматургії: європейський аспект» у кн. «Тарас Шевченко і сучасність» (Рівне, 1996).

Тв.: Бунтівна душа театру…: Драматургія Т. Г. Шевченка за рубежем // Всесвіт. 1984. № 3; І діалог, і сцена: [Образ Шевченка в сучасних театрі і драмі] // *ЛУ*. 2000. 17 лют.; Шевченко і світова театральна культура // Слово Просвіти. 2002. № 14.

Світлана Попель

БАРАБА́Ш (Barabás) **Тібор** (27.08.1911, с. Пецел побл. Будапешта — 2.05.1984, Будапешт) — угор. письменник, літературознавець і перекладач. Закінчив Будапешт. торговий ін-т. У 1946—49 — Генеральний секретар Соціалістичної партії Угорщини. У 1940—70-х написав низку різножанрових творів про життя угор. суспільства. Улюблений жанр Б. — істор.-біогр. романи (про Л. ван *Бетховена*, В.-А. *Моцарта*, Ф. *Шопена*, Ф. *Ліста*, І. Мартиновича, М. Танича, Ш. Кішфалуді, Б. *Мікеланджело*, Г. ван Р. *Рембрандта*). Автор досліджень «Аттіла Йожеф — співець бідноти» (1942), «Література і прогрес» (1946), «Сила книги» (1961).

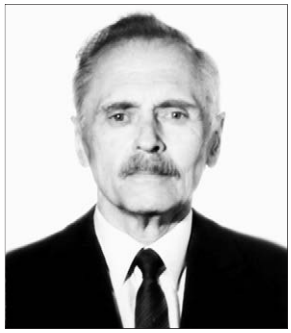
Виступав із доповідями на вечорах пам'яті Шевченка в Будапешті (1954, 1964). У ст. «Шевченкова слава» (журн. «Szabad Hazank». 1959. № 10), «Тарас Шевченко: До 100-річчя від дня смерті» (газ. «Népszabadság». 1961. № 58) і «Тарас Шевченко» (газ. «Magyar Nemzet». 1964. № 36) розглядав творчий шлях укр. поета на суспільно-істор. тлі укр. дійсності. Зупиняючись детальніше на поемах «Сон», «Кавказ», «Єретик» та ін., розкривав погляди Шевченка на нац. питання, релігію та церкву. Спільними рисами Шевченка і Ш. *Петефі* вважав народність, ліризм, революційність, нерозривність з визв. боротьбою своїх народів. У співавт. з Г. Кепешем Б. переклав уривок з Шевченкової поеми «Гайдамаки» (1961).

Тв.: Тарас Шевченко: До 100-річчя з дня смерті (1961) // *СВШ*. Т. 3.

Літ.: Світ вшановує [Шевченка]. Угорщина // *ЛУ*. 1964. 17 квіт.; *Васовчик В*. Творчість Шевченка в світлі угорської критики // *НШК 16*; *Стець І*. Кобзар в Угорщині // Всесвіт. 1975. № 3.

Галина Герасимова

БАРАБА́Ш Юрій Якович (10.08.1931, Харків) — укр. і рос. літературознавець і критик. Д-р філол. наук (1969), проф. (1971). Закінчив 1955 Київ. ун-т. З 1961 живе і працює у Москві — директор Ін-ту теорії мист-в Міністерства культури Союзу РСР (1973—75), Ін-ту світової л-ри ім. О. М. Горького АН Союзу РСР (1975—77), перший заступник міністра культури Союзу РСР (1977—83), гол. ред. газ. «Советская культура»; з 1989 — гол. наук. співробітник Ін-ту світової л-ри ім. О. М. Горького РАН. Держ. премія Російської РФСР ім. М. Горького (1976). Лауреат Нац. премії України ім. Т. Г. Шевченка (2004) за працю «“Коли забуду тебе, Єрусалиме…”: Гоголь і Шевченко: Порівняльно-типологічні студії» (2001). Автор численних праць з теоретико-літ. проблем, досліджень про Г. Сковороду, М. Гоголя, О.*Довженка*, В. *Блакитного*, В. Чумака, Є. *Маланюка*, В. *Барку*, М. *Куліша*, І. *Виргана*, А. Любченка, О. *Гончара*, Г. Тютюнника та ін., в т. ч. монографій «Поет і час» (1958), «Чисте золото правди» (1962), «Я єсть народ» (1967), «Довженко» (1968), «Вопросы эстетики и поэтики» (1973, 1977, 1978), «Алгебра и гармония: О методологии литературоведческого анализа» (1977), «“Знаю человека...”. Григорий Сковорода: философия, поэзия, жизнь» (1989), «Почва и судьба. Гоголь и украинская литература: у истоков» (1995), «Гоголь у літературній свідомості українського зарубіжжя: Нариси сприйняття та інтерпретацій» (2004), «Вибрані студії. (Сковорода. Гоголь. Шевченко)» (2006) та ін. Низку праць Б. видано європ. мовами.

Ю. Барабаш

Б. вдалося поєднати набутки попереднього етапу розвитку науки про Шевченка з новітніми методологічними підходами до вивчення л-ри. Наскрізною в шевченкознавчому доробку Б. є тема «Шевченко і Гоголь», що вперше постала у вітчизняному літературознавстві в усій складності й багатопроблемності. Дослідник перейшов від рівня аналізу локальних питань до підсумкової узагальнювальної праці — «“Коли забуду тебе, Єрусалиме…”: Гоголь і Шевченко: Порівняльно-типологічні студії» (Х., 2001; рос. мовою: Х., 2003), що стала етапною у тривалій історії вивчення двох геніальних творчих постатей. Згадане дослідження, крім широкого обсягу залученого матеріалу, цінне насамперед оригінальним підходом до проблеми, новаційність якого виявляється у кількох аспектах: методологічному — автор відмовляється від «контактного» та емпіричного вивчання, яке зосереджується переважно на нагромаджуванні згадок про Гоголя, його персонажів, ремінісценцій із його творів і т. п. у Шевченка (це значною мірою реалізовано попередниками Б.), натомість запропоновано метод порівняльного аналізу, зокр. семантико-типологічний підхід. Дослідник вирішує комплекс проблем послідовно, системно саме на засадах компаративістики, наочно демонструючи її плідність у застосовуванні до творчості Гоголя і Шевченка. Відтак в ін. аспекті, змістовому, Б. цілком по-новому з'ясовує та інтерпретує відомі, а переважно вперше помічені перегуки і співзвучності у творчості обох митців. Важливо, що дослідник націлений не лише на збіги і подібності, а й на відмінності, які іноді мають чи не більше значення для розуміння суті й природи письменницьких особливостей. У процесі досліджування Б. вдалося з'ясувати низку питань: обґрунтувати відмінності у нац. свідомості Гоголя і Шевченка;

сформулювати один із домінантних мотивів Шевченкового дискурсу України — мотив нац. самокритики; окреслити драму «двох душ» у Гоголя на противагу унікальній цілісності нац. самосвідомості Шевченка та ін. вузлові проблеми, що тривалий час не знаходили адекватного вирішування.

У ряді статей, що були попередніми варіантами відповідних гасел ШЕ, присвячених низці Шевченкових поезій, Б. реалізував комплексний підхід до худож. твору. Будь-який Шевченків текст він розглядає не автономно, а в системних зв'язках з ін. поезіями й обов'язково в контексті життєвих обставин. У доробку шевченкознавця — інтерпретація таких складних і визначальних творів, як «Великий льох», «Сон — У всякого своя доля», «Три літа», «Юродивий», «Художник» та ін. Так, аналізуючи поему-«комедію» «Сон», він зосереджується на найконтроверсійніших проблемах її вивчання: зв'язки з «петербурзьким текстом», жанр, специфіка поетичної структури тощо. Попри свого роду хрестоматійність твору і наявність численних його прочитань, дослідник пропонує нове розуміння тексту, наголошуючи полісемантичність, багатовимірність інтратекстової простороні поеми, її змістову насиченість, широкосяжність проблемного діапазону.

Тв.: «Коли забуду тебе, Єрусалиме…»: Гоголь і Шевченко: Порівн.-типол. студії. Х., 2001; Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма. К., 2004; «Чуже слово» в структурі ліричного монологу («Кавказ»): Конспект // *НШК 35*. Кн. 2; Сон імперської ночі. Ще одна спроба прочитання поеми-комедії Т. Шевченка «Сон» // Кур'єр Кривбасу. 2005. № 183 (лют.); «Шевченківський текст» Івана Дзюби // Дивослово. 2008. № 3; Україна; Помста; Любов; Самотність; Смерть; Слово // Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка. К., 2008; Национальная история в мистериальном освещении. Поэма-мистерия Т. Шевченко «Подземелье» («Великий льох») // Литературная классика в диалоге культур. М., 2008. Вып. 1; Украина Тараса Шевченко: словообраз, дискурс, «текст» // Вопросы литературы. 2008. Июль—август; Просторінь Шевченкового Слова. Текст — контекст, семантика — структура. К., 2011.

Літ.: Пахаренко В. «У всякого своя доля...»: Роздуми над новою книжкою Ю. Барабаша // *СіЧ*. 2002. № 12; *Панченко В.* «Велика трійця» українського духу: концепції та версії Юрія Барабаша // *Барабаш Ю*. Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко. К., 2006; *Боронь О*. Шевченкознавчі інтерпретації Юрія Барабаша // *СіЧ*. 2011. № 8.

Олександр Боронь

БАРА́НОВА Юлія Федорівна (дівоче — Адлерберг; 18/29.08.1789, Ревель, тепер Таллінн — 16/24.07.1864, Царське Село) — графиня, гофмейстерина, статс-дама, вихователька дочок *Миколи I*. Брала участь у збиранні грошей серед членів царської родини за квитки лотереї, в якій розіграно портрет В. Жуковського, що його написав К. Брюллов для викупу Шевченка з кріпацтва. З метою прискорити збирання грошей за лотерейні квитки В. Жуковський у квіт. 1838 написав графині жартівливий лист, ілюстрований малюнками-шаржами, на яких В. Жуковський зобразив себе, К. Брюллова, графиню Б. та Шевченка (*Бычков Ф. А*. Письма и записки В. А. Жуковского к графине Ю. Ф. Барановой // Русская старина. 1902. № 4. С. 124—126).

Літ.: Жур 1972. *Петро Жур*

БАРАНО́ВИЧ Лазар (світське ім'я — Лука; бл. 1615, за ін. дж. — 1620 — 1/11.09.1693, Чернігів) — укр. церк., культурний і політ. діяч, письменник і видавець. Навчався в Київ. братській школі, єзуїтських школах Вільна та Каліша. З 1642 —викладач граматики, згодом — проф. поетики, риторики, філософії Києво-Могилянської колегії; з 1650 — її ректор. Із 1657 — єпископ, потім — архієпископ Чернігівський. У 1674 відкрив у Новгороді-Сіверському друкарню (1679 переніс її до Чернігова), де було видано понад 50 книг церковнослов'ян., староукр., польс. та лат. мовами. У своїх проповідях, полемічних трактатах і віршах («Меч духовный», 1666; «Труби словес проповѣдных...», 1674; «Книга смерті», 1676, та ін.) гостро критикував католицькі догми, виступав на захист православ'я.

Невідомий автор. Портрет Лазаря Барановича. Фрагмент. Полотно, олія. 18 ст.

В Археологічних нотатках, розповідаючи про одну з найвидатніших архіт. пам'яток Київської Русі — Борисоглібську церкву, побудовану 1123 черніг. князем *Давидом Святославичем*, Шевченко зазначив, що в часи «владычества поляков церковь эта была обращена в кляштор доминиканов, по изгнании поляков архиепископ Лазарь Баранов[ич] обновил и освятил церковь», в якій 1693 його поховано (5, 218). Тут же Шевченко згадав і Троїцький монастир, «благословением Лазаря Барановича построенный гетманом Мазепою», з багатою на «многие редкие утвари» архієрейською ризницею (5, 218).

Борис Деркач

БАРАНО́ВСЬКИЙ Єгор Іванович (1821, за ін. дж. — 1820 — 1914) — рос. чиновник. З 1840 служив у Сенаті, Міністерстві юстиції, Міністерстві внутрішніх справ та в ін. держ. установах. З 1853 — оренбурзький віце-губернатор, також (з 1859) виконував обов'язки

цивільного губернатора. Високоосвічена із широким світоглядом людина. В Оренбурзькому краї підтримував дружні стосунки із засланими поляками, зокр. Бр. Залеським та Е.-В. *Желіговським*. Очевидно, саме Бр. Залеський передав йому виконану олівцем на кольор. папері копію автопортрета Шевченка (НМТШ № г—685) часу *Каратауської експедиції* 1851 (див. *Автопортрети Шевченка*). На звороті портрета, що його Б. вважав оригіналом, є напис: «Портрет этот передан мне в пятидесятых годах прошедшего столетия сосланными в Оренбургский край поляками, по поручению Т. Г. Шевченко, нарисован им самим в то время, когда томился в изгнании в пустынях Каспия с запрещением не только писать, но и рисовать. Этот дорогой мне подарок передаю, достигши 86 лет, Обществу, основанному в память Т. Г. Шевченки. Октябрь 1906 года. Бывший оренбургский губернатор Е. И. Барановский» (ішлося про *Товариство ім. Т. Г. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, що вчаться у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга*). Нижче напис Л. *Жемчужникова*: «С разрешения дорогого друга моего Егора Ивановича Барановского, передаю этот портрет на хра[не]ние в музей В. Тарновского. 17 января 1911 г. Лев Жемчужников». За композицією і всіма зовнішніми ознаками він вельми близький до автентичного *Автопортрета* 1851, котрий на той час вже належав Бр. Залеському. Подарований же Б., імовірно, є копією з нього, зробленою Бр. Залеським, або рисований ним одночасно з Шевченковим автопортретом.

Літ.: Паламарчук Г. П. Нескорений Прометей: Творчість Шевченка-художника 1850—1857 рр. К., 1968; *Большаков 1971*.

Григорій Зленко, Ірина Вериківська

БАРА́НЦЕВ Костянтин Прокопович (1/13.01.1859, Житомир — після 1915, там само) — укр. письменник, театр. і культурний діяч. Після закінчення Віленського піхотного юнкерського уч-ща (1889) служив у Вільні. На поч. 20 ст. жив у Києві, був членом Літ.-артистичного т-ва, брав активну участь у відзначанні *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* та ін. ювілейних дат поета. Б. — один із популяризаторів творчої спадщини Шевченка, його нац.-визв. ідей. Шевч. традиції відчутні в тематиці драматургічної спадщини Б., зокр. в істор. п'єсах «Княжна Локсандра», «Мотря Кочубей» (обидві — 1914), у соц.-побутовій драмі «Батьки — діти» (1893), яка виразно перегукується з драмою «Назар Стодоля». Соц. конфліктами, характером персонажів, життєвими ситуаціями, зокр. мотивами трагічної жіночої долі, драми Б. «Три шляхи», «На роздоріжжі», «Не під вік» (усі — 1893) та ін. споріднені з творами Шевченка. Б. — автор істор. драми «Гамалія» та соц.-побутової п'єси «Наймичка» (обидві — 1893), в яких використано сюжети й образи з поем Шевченка, уривки з його віршів. Постановки за п'єсами Б. належали до репертуару аматорських театрів Київщини та Житомирщини. Твори Б. зберігаються у відділі рукописів Театр. б-ки ім. А. Луначарського в С.-Петербурзі.

Петро Лобас

БАРАТИ́НСЬКИЙ Євген Абрамович (Боратинський; 19.02/2.03.1800, с. Мара Кирсановського пов. Тамбов. губ., тепер Тамбов. обл., РФ — 29.06/11.07.1844, Неаполь, Італія; похований у Петербурзі) — рос. поет. Навчався в Пажеському корпусі у Петербурзі (1812—15). 1820 служив унтер-офіцером у Фінляндії. У 1823—24 друкувався в альм. «*Полярная звезда*» О. *Бестужева* і К. *Рилєєва*. Автор кн. «Еда, фінляндська повість» і «Бенкети, описова поема» (1826), зб. «Вірші» (1827)

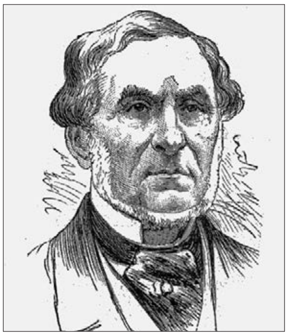
Є. Баратинський

Шевченко був обізнаний із творчістю Б. під час навчання в петерб. *Академії мистецтв* наприкінці 1830-х. Про це свідчить згадка про поему «Еда» в повісті «Близнецы» серед творів, присвячених темі зведеної дівчини. Розповідаючи про долю доньки міщанина Макухи красуні Якилини, автор-розповідач повісті зазначає, що ця історія настільки типова, що він не має наміру надокучати читачам «повторением тысячи и одной, к несчастию, не вымышленной, повести или поэмы в этом плачевном роде, начиная с "Эды" Баратынского и кончая "Катериной" Ш[евченка] и "Сердечной Оксаной" Основьяненка» (4, 67). Устами розповідача Шевченко сам вказав на типологічний зв'язок своєї поеми «Катерина» з «Едою» Б.: у них справді наявні спільні сюжетні колізії, окремі ситуації, характер і розстановка персонажів. Як у «Катерині» Шевченка, так і в «Еді» Б., в основу сюжету покладено історію взаємин представників різних соц. верств. Споріднені й гол. героїні обох поем. Багато схожого і в розгортанні сюжету, в зображенні характерів та поведінки персонажів в обох творах. Є чимало аналогічних моментів у перипетіях сюжету, в окремих епізодах, у самому часопросторі обох поем.

Літ.: Ласло-Куцюк М. «Катерина» Шевченка і «Еда» Баратинського // *РЛ*. 1975. № 8.

Іван Бажинов

БАРБ'Є́ (Barbier) **Анрі-Огюст** (28 або 29.04.1805, Париж — 14.02.1882, Ніцца) — фр. поет, член Франц. академії з 1870. Автор збірки політ. сатир «Ямби» (1831); написав цикл елегій та сонетів «Плач» (1833) під враженням мандрівки до Італії. Напередодні Лютневої революції 1848 Б. закликав до християнської покори і всепрощення.

Невідомий автор. Портрет А.-О. Барб'є. Папір, офорт. 19 ст.

Один із віршів зб. «Ямби» — «Собачий бенкет» — особливо сподобався Шевченкові, як свідчить запис 2 верес. 1857 в Щоденнику. Присутні під час читання рос. перекладу мали нагоду почути й оригінал, відзначили високий рівень його інтерпретації. Лірика Б. була особливо попул. в Росії 1840—60-х (зокр., в перекл. В. *Курочкіна*). Вірш у рос. перекл. В. *Бенедиктова*, який тоді поширювався у списках, Шевченко 16 і 17 верес. 1857 переписав до свого Щоденника. 3 квіт. 1858 Шевченко слухав фрагменти з «Собачого бенкету» у виконанні самого В. Бенедиктова на його с.-петерб. квартирі й зазначив у Щоденнику: «теперь только я уверился, что этот великолепный перевод принадлежит действительно Бенедиктову».

Літ.: Филипович П. Барб'є Огюст // *Журнал*; *Домбровський Ю. О.* Тарас Шевченко та французькі поети О. Барб'є та Ж.-П. Беранже // Вісник Львівської політехніки. № 236; Вісник українознавства. Л., 1995.

Ярема Кравець

БАРБОРІ́КЕ (Barboricã) **Корнеліу** (5.04.1931) — рум. літературознавець-славіст, перекладач і письменник. Закінчив 1955 Братислав. ун-т. До 1995 — проф. кафедри слов'ян. мов Бухарест. ун-ту, викладав словац. мову та л-ру, компаративістику. Нині — проф.-консультант цієї кафедри. Автор монографій, присвячених переважно словац. і чес. л-рам, розвідок із порівняльного дослідження слов'ян. л-р. Перекладав письменників слов'ян. світу (найбільше словац. і чес.). Укр. письменство досліджує в контексті порівняльного вивчення слов'ян. л-р. У кн. «Утопія і антиутопія» (Бухарест, 1998) Б., розглядаючи філос. вчення про взірцеве людське суспільство та їхнє худож. втілення, коротко схарактеризував філософію Г. Сковороди; в ін. розділі йдеться про відгомін нац.-визв. та месіанських ідей поезії А. *Міцкевича* в укр. л-рі 19 ст. (стисло проаналізовано «Книги буття українського народу» М. Костомарова, згадано Л. *Боровиковського*, П. Гулака-Артемовського, Шевченка). У розвідці «Студії з порівняльної літератури» (Бухарест, 1987) у розділі «Метаморфози великих епічних віршованих форм» Б. проаналізував поеми І. Франка «Мойсей» і «Смерть Каїна», приділив увагу творчості Шевченка. Докладно розглянувши жанрову трансформацію романтичної поеми байронівського типу в слов'ян. л-рах, дослідник окреслив у цьому аспекті худож. своєрідність Шевченкової ліро-епічної поеми (на прикладі «Гайдамаків»). Як визначальні риси поетики Шевченка-романтика Б. виокремив нац.-патріотичні й соц. мотиви, наявність опозиції — елегійно-ностальгійного протиставлення героїчного минулого України її жалюгідному сучасному, ліричну інтенсивність розповіді. Б. завважив просодичну варіантність віршування, а найперше — поліметрію, що, на його думку, ріднить Шевченка передусім із такими слов'ян. поетами, як А. Міцкевич, К.-Г. Маха, Я. Краль. В есеї «Тарас Шевченко — живе серце нації» (Наш голос. [Бухарест]. 1994. № 5 [укр. мовою]) Б. порушив питання про ставлення поета до ідеї панславізму, відзначив його новаторство в царині жанру ліро-епічної поеми; назвав «поетом необмежених можливостей», «вулканічним талантом», виразником одвічних прагнень укр. народу до волі.

Літ.: Носенко Т. А. Шевченкознавчі студії в Румунії 80—90-х рр. // *ШСт 4*.

Тамара Носенко

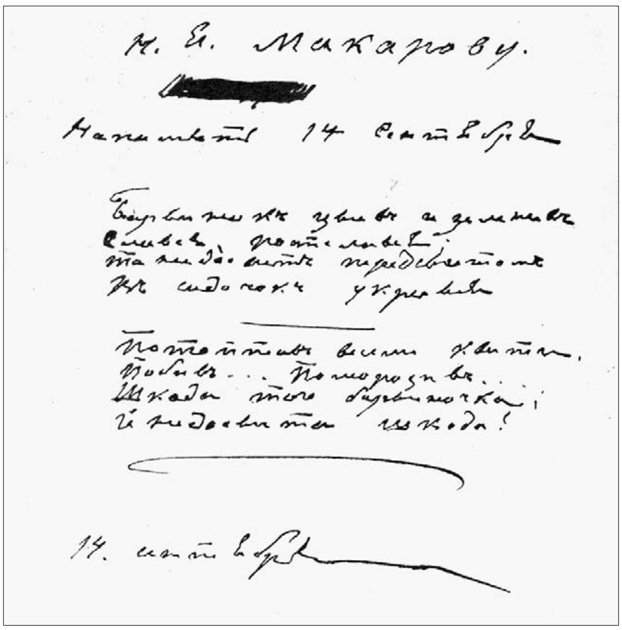
БАРВІ́НОК Ганна – див. *Куліш* Олександра Михайлівна.

«БАРВІ́НОК ЦВІВ І ЗЕЛЕНІ́В» — вірш, написаний Шевченком 14 верес. 1860 у Петербурзі. Автографи у «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 306) та на окремому арк. (РДАЛМ. Ф. 277. Оп. 2. № 37. Арк. 6). За жанром — описово-медитативна елегія, належить до т. зв. Ликериного циклу — групи віршів, пов'язаних з історією взаємин Шевченка з Л. *Полусмак*. На це вказує присвята, спершу записана над текстом у «Більшій книжці»: «Ликері на пам'ять 14 сентября», наявна й в автографі на окремому арк.: «Л.», тобто «Ликері». Згодом Шевченко змінив присвяту в «Більшій книжці» — закреслив ім'я Ликери й написав згори «Н. Я. Макарову», переадресувавши твір поміщику М. *Макарову* (його кріпачкою була Ликера), брату В. *Карташевської*, в сім'ї якої служила дівчина, — людині, безпосередньо пов'язаній з матримоніальними планами Шевченка (з цього приводу Шевченко і М. Макаров листувалися, див. листи поета від 30 лип. та 6 верес. 1860, а також лист М. Макарова від 13 серп. 1860 у вид.: *Листи*). На яку саме подію вказує зазначена у присвяті дата 14 верес., невідомо, проте вона, безперечно, стосується розриву взаємин між

Шевченком та Полусмак, спричиненого образою, якої ця дівчина завдала поетові між 9 та 11 верес. 1860 (*Дорошкевич О*. С. 82). Присвята вірша М. Макарову засвідчила приязні почуття до нього Шевченка й, можливо, визнання слушності того негативного ставлення друзів і знайомих до наміру взяти шлюб з Ликерою, яке спочатку так обурювало поета (див. його лист до В. Шевченка від 22, 25 серп. 1860).

Вірш становить інакомовну розповідь Шевченка про свою нещасливу спробу одружитися з Л. Полусмак: перша реакція на крах надій укласти родину вилилася в овіяну щемливим смутком ліричну пейзажну мініатюру. Двоплановий сюжет реалізується у символічній структурі через опис — картину природи, т. ч. життя природи послужило предметним вираженням драматичних переживань ліричного суб'єкта. В тексті відсутні прямі відсилки до другого плану, але певне, стале за змістом дешифрування підтексту, як і сама його наявність для читача, обізнаного з укр. народнопісенною символікою, подіями Шевченкового життя того часу, видаються очевидними. Текст сприймається і як опис природного явища, і як розповідь про життєву драму автора, подану узагальнено завдяки паралелі з предметним світом. Кожне зі слів основної частини поєднує два значення — пряме та переносне.

Тема вірша — любовна драма, в основі якої, за трактуванням Шевченка, — вразливість і нетривалість людських взаємин. Сюжетний рух реалізується в прозорій композиції, вкладаючись у типову для ліричного твору тричастинну схему з елементами хронологічної послідовності у викладі подій. Гол. момент у розвитку теми — протиставлення мотивів. Рр. 1—2 вводять тему, лапідарно й чітко подають вихідну ситуацію: «Барвінок цвів і зеленів, / Слався, розстилався». Рр. 3—6 — другий етап розгортання теми, залучення нового мотиву через протиставлення: «Та недóсвіт передсвітом / В садочок укрався. / Потоптав веселі квіти, / Побив... Поморозив...». Чинником варіювання теми всередині композиційної частини стають синонімічні ряди однорідних дієслів-присудків до підметів — центр. тематичних образів барвінку й недосвіту — символів, що не мають у шевченкознавчій л-рі однозначного тлумачення. Найпоширеніша традиція їх інтерпретації йде від О. *Кониського*: «Кого поет розумів під барвіночком? Я гадаю, що Ликеру, а може, й себе з нею... А недосвіт? на мою думку, недосвіт — всі оті пащекування, що ширили про Ликерію <...>. Чуючи їх, чуючи навкруги: "Не до пари, не до пари", — він, натурально, бентежився. Певна річ, що його підбивали проти Ликерії і довели до того, що досить було маленької якої іскорки, щоб сталася в душі його велика пожежа» (*Кониський*, с. 370). Гадаємо, що образність вірша можна сприймати також і в ін., загальнішій площині: барвінок (ним, за народним звичаєм, молодій заквітчують коси, вбираючи до шлюбу) — це не тільки символ весілля, одруження з Ликерою, якого так бажав Шевченко, а й образ його сподівань, мрій про родинне щастя, так само як і недосвіт (ранковий приморозок) — не тільки пересуди, плітки з приводу його сватання до Ликери, люди (серед них були близькі друзі Шевченка), які прагнули перешкодити їхньому весіллю, загалом обставини, що роз'єднали наречених, а й власні сумніви поета перед важливим життєвим кроком. Ін. тлумачення образу недосвіту, пов'язане з Ликерою, подав 1940 В. *Сімович*: «То вона — той "недосвіт" (світ — люди, мир), то вона — "несвіт" (пор. український прикметник "несвітський" або несвітний — не такий, як люди, незвичайний, нелюдський, між людьми неприйнятний, небувалий), а "недосвіт" чи "несвіт" <...> — не "такий світ, як повинен бути"» (*Сімович В*. С. 363). А. Ткаченко, локалізуючи підтекст образів барвінку й недосвіту, зміст першого бачить винятково в аспекті народнопоетичної символіки: «...Образ барвінка — це символ молодості, дівоцтва, першого кохання та чистого шлюбу. Зів'ялий барвінок символізує нещасний стан жінки», недосвіт же — «не лише "пащекування", а <...> швидше їх носії <...>, насамперед, певна річ, пан покоївки Ликери, Макаров, котрому переприсвячено вірш». Фінальний рядок («Й недосвіта шкода!») пояснений А. Ткаченком у плані соц. пророкування (*Ткаченко А*. Спокуса і спокута: фактичне та етичне тло «Ликериного циклу» // *ЛУ*. 2003. 19 черв.).

Т. Шевченко. «Барвінок цвів і зеленів». Автограф. «Більша книжка»

Один із опорних образів аналізованого вірша, на нашу думку, — образ саду, часто вживаний і багатозначний символ у поезії Шевченка (як і в укр. бароковій та світовій л-рі взагалі), — символ поетової душі. Драматичне протиставлення центр. мотивів — життєствердного і руйнівного — посилено підкресленою процесуальністю сюжетного руху, що створюється чергуванням дієслів недоконаного й доконаного видів: цвів, зеленів, слався, розстилався — украєся, потоптав, побив, поморозив; завдяки яскравій персоніфікації другого мотиву — наглого зів'янення весняної природи — образ раптової загибелі «веселих квітів», тобто поетових надій, набуває особливої експресії. Прихований душевний біль ліричного суб'єкта виявнюється в глибоких синтаксичних паузах («Побив... Поморозив...»), що порушують пісенний розспів 14-складовика, в пестливих іменникових формах (садочок, барвіночок) — чинниках інтимізації начебто об'єктивного опису.

Останні рр. 7—8 є кульмінацією вірша і водночас його емоційним завершенням, що має форму сентенції: «Шкода того барвіночка / Й недосвіта шкода!» Цей синтезуючий мотив своєю природою відрізняється від двох попередніх — він трансформує ситуацію любовної драми із зображального плану в медитативний. Його зміст — узагальнений погляд на життя, піднесення ліричного суб'єкта до примирення з долею, позиція морального просвітління, в якій немає відчаю, ані ворожості. Вихід в екзистенційний план цілком відповідає індуктивному способу розвитку теми у вірші. Властива поетичній індукції життєва конкретика — це й індивідуальна лірична ситуація — предметна та психологічна, і яскрава предметна основа зовнішнього сюжетного плану, і просторово-часова локалізація подій у ньому (місце — садочок, час — напровесні, перед світанком). Згідно з особливостями тематичного руху у творі відбувається й часова перебудова сюжету: першу й другу частини подано в минулому часі, третю, завершальну, — в теперішньому.

У вірші «Б. ц. і з.» Шевченко обрав шлях опосередкованого осмислення ситуації особистої драми. До повнішого використання можливостей рефлексії та прямого висловлення думок і почуттів у зв'язку з тими ж подіями він повернеться трохи пізніше — у вірші «Л.».

Літ.: Дорошкевич О. Трагедія самотнього чуття // Життя й революція. 1926. № 9; *Сімович В*. «Недосвіт» у Шевченка // *Сімович В*. Праці: В 2 т. Чернівці, 2005. Т. 1; *Івакін 1968*; *Ткаченко А. О*. Ликерин цикл: штрихи до інтерпретації // *ШСт 6*; *Ткаченко А. О*. Художність і поезія Т. Шевченка // *ШСт 12*.

Ніна Чамата

БАРВІ́НСЬКА Феодосія Андріївна (30.05/11.06.1899, Суми — 12.10.1966, Київ) — укр. актриса. Народна артистка Української РСР (1943). Сценічну діяльність почала 1913 у театр. трупі О. *Суходольського*, де виконувала роль Першої дівчини у «Вечорницях» П. *Ніщинського* у виставі «Назар Стодоля» Шевченка. 1914 виступила в ролі Галі в цій же драмі. У виставі театр. трупи Т. Колесниченка і театр. т-ва «Сурма» «Мати-наймичка» І. *Тогобочного* (за Шевченком) грала роль Христі (1916—20). У 1921—59 — актриса Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка (нині — *Національний академічний драматичний театр ім. Івана Франка*). Створила образ Оксани у виставі «Гайдамаки» (інсценізація і постановка Г. *Юри*, 1921, прем'єра відбулася у Черкасах), виконувала роль Стехи в «Назарі Стодолі» (Семипалатинськ, 1942). 1939 грала у п'єсі «Поетова доля» С. *Голованівського* (роль Кріпачки). У роки Другої світової війни виступала у складі фронтових театр. бригад (зокр. на Балканах), читала поезії «І золотої й дорогої», «Причинна», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Мені тринадцятий минало» та ін. Брала участь у вечорах пам'яті Шевченка (1935 — організований театром ім. І. Франка; 1951 — Київ. філармонією). Записи віршів Шевченка у виконанні Б. зберігаються у фондах Укр. радіо.

Ф. Барвінська

Літ.: Поляков А. Феодосія Андріївна Барвінська. Х., 1940; *Мистецтво* франківців. К., 1970.

Леонід Барабан

БАРВІ́НСЬКИЙ Василь Олександрович (20.02.1888, Тернопіль — 9.06.1963, Львів) — укр. композитор, піаніст, музикознавець, педагог, муз.-громадський діяч. Почесний доктор Укр. вільного ун-ту в Празі (1937). Д-р мистецтвознавства (1940). Проф. (1940). Син О. *Барвінського*. З 1907 навчався на філос. ф-ті Карлового ун-ту (Прага). Закінчив Празьку консерваторію (1911— клас фортепіано І. Гольфельда, 1914 — клас композиції В. Новака). 1915—39 — директор і викладач Вищого муз. ін.-ту ім. М. Лисенка у Львові, 1939—41 і 1944—48 — Львів. консерваторії ім. М. Лисенка. Був одним з організаторів муз. життя в Галичині: член правління Львів. «Бояна», голова Спілки укр. професійних музикантів (1936—39), Львів. обл. відділення Спілки композиторів України (з 1940). 1948 репресований, до 1958 — на засланні в Мордовській АРСР.

Б. — композитор лірико-романтичного спрямування з нахилом до імпресіонізму. Для його муз. характерне активне перетворення укр. пісенного фольклору в дусі здобутків сучасного професійного муз. мист-ва. Один із найвизначніших творів Б. — кантата «Заповіт» для чоловічого і мішаного хорів або фортепіано в 4 руки (1917). Існує варіант для хору без супроводу. На вірші Шевченка написав солоспів для високого голосу «Ой люлі, люлі» (1923). Поетові присвячено мішаний хор без супроводу «Шевченкова хата» на текст Б. *Лепкого* (1919). Автор ст. про Шевченкову творчість в укр. муз., зокр. ст. «Розвиток української музики і Тарас Шевченко» (Вільна Україна. 1945. 21 берез.).

Тв.: З музично-письменницької спадщини. Дрогобич, 2004.

Літ.: *Лисько З*. Василь Барвінський // Українська музика. 1938. № 2; *Щепанська М*. В. О. Барвінський // Радянська музика. 1941. № 2; *Мазепа Л*. Трагічна доля митця // Музика. 1988. № 5; *Павлишин С*. Василь Барвінський. К., 1990; *Василь* Барвінський і українська музична культура: Святкова академія. 1888—1998. Статті та матеріали. Т., 1998; *Василь* Барвінський в контексті європейської музичної культури. Т., 2003.

Марія Загайкевич

БАРВІ́НСЬКИЙ Володимир Григорович (псевд. — Барвінок Василь, Барвінський Василь та ін.; 25.02.1850, с. Шляхтинці, тепер с. Гніздичка Тернопільського р-ну Терноп. обл. — 3.02.1883, Львів) — укр. письменник, літ. критик, публіцист, історик і журналіст, один із лідерів галицьких народовців. Брат О. *Барвінського*. Закінчив 1872 юрид. ф-т Львів. ун-ту. Один із засновників журн. «*Правда*», його активний автор та відп. ред. (1876—80). Видавець і ред. газ. «*Діло*» (1880—83), яка багато сприяла популяризації та дослідженню спадщини Шевченка. У повістях «Скошений цвіт» (1877), «Сонні мари молодого питомця» (1879) Б. показав важливе значення Шевченкової творчості для галицького нац.-культурного відродження 1860-х. Доповіді Б. на шевч. урочистостях у Львові публікувалися у журн. «Правда»: «Бесіда на музикально-декляматорськім вечорі в XV роковини смерті Т. Шевченка» (1876), «Поезія Т. Шевченка і наше народне житє» (1878), «XVIII-ті роковини смерті Т. Шевченка» (1879). Б. твердив, що Шевченкова поезія є тим чинником, який кристалізував «народний дух», а долю Шевченка розглядав у контексті складного процесу самоідентифікації українців за умов бездержавності нації. Розкриваючи нац. самобутність Шевченкової лірики, автор водночас наголошував її загальнолюдську цінність. У доповідях, надрук. у газ. «Діло» (1881. 9 берез. і 1882. 15 берез.), Б. обстоював потребу активної праці інтелігенції «для добра Русі», прямування до ідеалу, визначеного Шевченком. Аналізуючи твори поета, Б. завжди орієнтувався на проблеми тодішньої галицької дійсності, зокр. на розв'язування нац. питання. Шевченків вплив помітний і в численних істор. розвідках і публіцистичних статтях Б., в яких утверджувалися нац. окремішність українців, їхнє право на власну державність. Постійним опонентом Б. у питаннях громадського життя був М. Драгоманов, який різко осуджував Б. за ігнорування соц.-практичних проблем, а пізніше виступав проти його культу.

В. Барвінський

Тв.: Відповідь п. М. П. Драгоманову // Правда. 1879. № 6.

Літ.: *Споминки* про житє і діяльність Володимира Барвінського. Л., 1884; *Драгоманов М*. Шевченко, українофіли і соціалізм // Вибране. К., 1991; *Барвінський О*. Спомини з мого життя: [В 2 т.]. Нью-Йорк; К., 2004. [Т. 1]; 2009. Т. 2.

Віталій Хропко

БАРВІ́НСЬКИЙ Олександр Григорович (псевд. — Австрієць, А. Подолянин та ін.; 8.06.1847, с. Шляхтинці, тепер с. Гніздичка Тернопільського р-ну Терноп. обл. — 25.12.1926, Львів) — укр. історик, громадсько-культурний діяч, педагог і видавець. Брат В. *Барвінського*. Один з ініціаторів політики т. зв. «нової ери». Навчався 1865—68 на філос. ф-ті Львів. ун-ту. Посол до Галицького сейму (1894—04) і Райхсрату у Відні (1891—1907); 1918 — належав до уряду Західноукр. Народної Республіки (ЗУНР). Голова *Наукового товариства імені Шевченка* (1893—97), ред. *ЗНТШ* (1893—94) та журн. «Учитель» (1889). Засновник серії «Руська історична бібліотека» (Т.; Л., 1883—94). Автор праць: «Історія України-Руси» (1904), «Історія української літератури» (1920—21. Т. 1—2), що містить розділ про Шевченка, видавець підручників укр. мовою, упоряд. хрестоматій (читанок) з укр. л-ри (вид. 1870—90-х і 1900-х), в яких висвітлював, зокр., життєвий і творчий шлях Шевченка, вмістив 34 його твори, серед них — «Гамалія», «Тополя», «Наймичка», «Москалева криниця». Доклав багато зусиль для ознайомлення галицької громадськості 1870—80-

О. Барвінський

х із творчістю Шевченка. З ініціативи Б. та великою мірою завдяки його організаторській діяльності (разом із Г. *Рожанським* і Г. Боднаром він брав участь у підготовці матеріалів та збиранні коштів) у Галичині було видано «Поезії Тараса Шевченка» (т. 1 — 1867, т. 2 — 1869). З текстологічного погляду це вид. оцінюють невисоко (*Бородін В*. Текстологія // *Шевченкознавство*: Підсумки й проблеми. К., 1975. С. 520), але на той час воно було чи не найповнішим — містило 216 творів, зокр. поеми «Сон — У всякого своя доля», «Кавказ», «Гайдамаки», «Неофіти», і вельми сприяло популяризації поета в Галичині, поширенню його вільнолюбних ідей. 1882 уперше в Тернополі організував вечорниці на честь Шевченка; відтоді вшановування пам'яті поета в Тернополі стали щорічними. Б. був активним організатором ювілейних свят Шевченка й у Львові; саме на його замовлення М. *Лисенко* написав муз. до віршів «Заповіт» та «Ой чого ти почорніло».

Тв.: Тарас Шевченко: Промова в XXIV роковини смерті поета в Тернополі // Батьківщина. 1885. 3 квіт., 17 квіт., 24 квіт.; В справі пам'ятника Т. Шевченкові у Львові // Руслан. 1909. 8 квіт.; Ще кілька заміток з історії Шевченкового пам'ятника // Руслан. 1911. 11 берез.; Перше видання Шевченкових творів у Галичині // Руслан. 1911. 16 берез.; Псевдокритики Шевченка // Руслан. 1914. 11 берез.; Спомини з мого життя: [В 2 т.]. Нью-Йорк; К., 2004. [Т. 1]; 2009. Т. 2.

Літ.: Павлишин С. Пам'ять роду і народу // Дзвін. 1993. № 4/6; *Кравець О*. Слава і окраса галицького роду: (До 150-річчя від дня народження Олександра Барвінського) // Дзвін. 1997. № 7; *Олександр Барвінський*. 1847—1927: Матеріали конф., присвяченої 150-й річниці від дня народження Олександра Барвінського. Л., 1997.

Мирослав Мороз, Роман Головин

БАРВІ́НСЬКИЙ Павло Якович (справж. — Ізраїльтенко; 1862, с. Борисівка, тепер смт Бєлгород. обл., РФ — 21.08/4.09.1908, там само) — укр. актор, письменник, культурний діяч. Навчався в Москов. консерваторії. У складі труп М. *Кропивницького*, М. *Старицького*, Руського народного театру в Галичині виступав на сценах театрів України, Росії, Польщі; був антрепренером власної театр. трупи (1900). У нарисах, оповіданнях і п'єсах, у публічних виступах, на театр. кону популяризував твори Шевченка, брав участь у відзначанні його ювілейних дат. На основі сюжету поеми «Гайдамаки» створив однойменну героїко-патріотичну драму (1897), де використав і ін. поезії Шевченка; п'єсу заборонила цензура до вистав та друку. Наслідування Шевченка помітне в п'єсах Б. «Орли України» (1895), «За віру» (1897), «Каторжна», «Загублений вік» (обидві — 1898) та ін.

Тв.: Драматичні твори. Полтава, 1908. Т. 2.

Літ.: Прокопенко З. Т. П. Я. Барвинский // *П. Я. Барвинский*. Избранное. Белгород, 2001.

Петро Лобас

БА́РДА Пауліне (дівоче — Пускалне; 8.06.1890, Митава, тепер Єлґава, Латвія — 7.10.1983, Рига) — латис. поетеса і перекладачка. Автор зб. віршів «Радість самотності» (1932), «Осіння пташка» (1973), «У вечірньому сонці» (1982) та ін. Переклала латис. мовою бл. 20 творів Шевченка: поеми «Наймичка», «Кавказ», вірші «Муза», «Марку Вовчку», «Сестрі», «Молитва» та ін. Перекл. опубл. в періодичній пресі Республіки та у вид. творів Шевченка латис. мовою «Вибране» (Рига, 1951; 1954).

Бірута Звайґзне

БАРЕЛЬЄ́Ф (гіпс) — скульптурний твір Шевченка, виконаний орієнтовно навесні — не пізн. 15 черв. 1853 у *Новопетровському укріпленні*. Не зберігся. Б. був першим скульптурним твором митця, зміст не відомий. Про поч. занять скульптурою та, зокр., про Б. він писав 15 черв. 1853 С. Гулакові-Артемовському: «Нашел я близ укрепления хорошую глину и алебастр. И теперь, тоски ради, занимаюся скульптурой. Но, Боже, как жалко я занимаюсь этим новым для меня искусством: в казармах, где помещается целая рота солдат; а про модель и говорить нечего. Бедное занятие! <...> Вылепил я небольшой барельеф, вылил его из гипсу и хотел тебе послать один экземпляр, так не знаю, довезет ли почта такую хрупкую вещь, как гипс, это раз; а другое и то, что совестно и посылать в столицу такую ничтожную штуку, как мой первенец-барельеф. А вот, даст Бог, поучусь, та вылеплю второй — так тот уже стеарином залью та пришлю тобі» (лист вперше надрук. у журн. «Основа». 1862. № 7).

Звернення Шевченка до скульптури пов'язане з дотриманням царської заборони писати й малювати. Призначення нового коменданта Новопетровського укріплення І. *Ускова* спонукало митця до обережності. У листі від 6 жовт. 1853 до Гулака-Артемовського він писав: «...мені, ти знаєш, рисовать запрещено, а ліпить — ні, то я і ліплю тепер...» У цьому ж листі Шевченко повідомляв, що передав адресату «невеликий ящик <…> з пренечепурним ділом: так що ж маю робить? виліпить я то ще як-небудь виліпив, а вилить і досі не вмію...». В обох листах він просив допомогти одержати від К. *Йохима* форми для «небольших фігурок», «який-небудь маленький барельєфик» для копіювання, цікавився дослідами Ф. Толстого з виливання медалей з гутаперчі, висловлював бажання оволодіти технікою гальванопластики.

Перший скульптурний твір Шевченка, певне, виконаний навесні, коли придатні для ліплення глину та алебастр уже можна було роздобути поблизу Новопетровського укріплення. Можливо, Б., про який ідеться у першому зі згаданих листів, у другому Шевченко називав «Тріо»: «К[арлу] Івановичу Ійохиму не

показуй мойого “Тріо”» (див.: *Зайцев П.* Різьбярська творчість Шевченка // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12. С. 414), або й «Бик з киргизом» (Там само. С. 420). Згадується Б. також з описовою назвою «У киргизькому шатрі чоловік з жінкою», тобто без жодної аргументації ідентифікується з сюжетом сепії «Тріо» (див.: *Малярські твори,* с. 114, № 736).

Літ.: Герн К. І. Т. Г. Шевченко // *Спогади 1982*; *Німенко А.* Тарас Шевченко-скульптор // Образотворче мистецтво. 2000. № 1/2.

Галина Скляренко

БАРЖА́НСЬКИЙ (Barjanschi) **Юрій** (6.09.1922, Брашов, Румунія — 11.09.1986, Оргіїв, Молдова) — молд. поет і перекладач. Навчався в Кишинів. пед. ін-ті. Автор зб. поезій «Дорога до щастя» (1948), «Під зоряним небом» (1956), «Живу для тебе» (1982) та ін.

Переклав рум. мовою поеми Шевченка «Сон — У всякого своя доля» і «Наймичка», поезії «Не завидуй багатому», «Заповіт», «N. N. — Мені тринадцятий минало», «Гімн черничий» та ін., що ввійшли до вид. творів укр. поета «Вибрані твори» (Кишинів, 1951) і «Вибране» (Кишинів, 1961) молд. мовою. Шевченкові присвятив вірш «Пісня про Тараса» (1964).

Микола Богайчук

БАРИ́ЛКО Павло Григорович (1820—23.01/5.02. 1910, Катеринодар, тепер Краснодар, РФ). полковник Чорноморського (Кубанського) козачого війська, укр. поет. Походив зі шляхетної родини. Закінчив Харків. ун-т (1845). Викладач історії та географії Єкатеринодарського військового окружного училища (1847—54). Віршував у 1-й пол. 1840-х під впливом «Кобзаря» Шевченка; твори не збереглися. Взимку 1860 з Катеринодара звернувся до П. Куліша із запитанням про зміст і завдання віршових творів укр. мовою. У відповідь одержав нове вид. «Кобзаря» (1860) та альм. «Хата», а також Кулішів переказ рядків із не надрук. ще тоді вірша Шевченка як приклад творчої інтерпретації істор. минулого України. Популяризував Шевченка серед українців Кубані. Ймовірно, був знайомий з Я. *Кухаренком*. 1862 Б. опубл. у «Санкт-Петербургских ведомостях» (№ 236) нарис «Полон і смерть генерала Я. Г. Кухаренка», передрук. пізніше в журн. «*Основа*», газ. «Московские ведомости», «Кавказ», «Одесский вестник», «*Сын отечества*» та ін., також у переказах ін. авторів та анонімно («Народная беседа», «Солдатская беседа»), завдяки якому він отримав визнання. У цьому нарисі Б. вперше висвітлив стосунки Шевченка з Я. Кухаренком та його родиною. Ця публ. ввійшла до «Збірника творів Я. Г. Кухаренка (наказного отамана землі війська Чорноморського)» (К., 1880).

Літ.: Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. К., 1966; *Письмо* П. А. Кулиша П. Г. Барилко / Публ. і коммент. В. К. Чумаченко // Третьи кухаренковские чтения. Краснодар, 1999.

Григорій Зленко, Віктор Чумаченко

БА́РИШІВКА — містечко Переяславського пов. Полтав. губ. (тепер смт, районний центр Київ. обл.). Шевченко заїхав до Б. в листоп. 1846, щоб відвідати Т. *Бориспольця* — батька свого товариша з петерб. *Академії мистецтв* П. *Бориспольця*. Згадка про Б. є в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»: «...нужно было поехать в Оглав да завернуть в Барышевку навестить старого прокурора Бориспольца» (4, 323). Імовірно, прототипом гол. персонажа Шевченкової поеми «Сотник» був сотник Соболь, який на той час жив у Б. 9 берез. 1989 в Б. відкрито пам’ятник Шевченкові (скульптор В. Проскуров, архіт. А. Ворона). У берез. 2003 в Б. з ініціативи В. С. Костенка створено музей Шевченка; зібрана ним колекція вид. «Кобзаря», ряд шевченкознавчих матеріалів лягли в основу фондів музею.

Літ.: Жур 1985; *Майко І.* Музей Т. Г. Шевченка в Баришівці // *Тарас* Шевченко і Україна XXI ст.: Зб. матеріалів міжнар. наук.-практич. конф. К., 2003.

Володимир Гориславець

БАРІ́ Едвард Якович (1826—93) — петерб. лікар, доктор медицини. Закінчив Медико-хірургічну академію в Петербурзі (1851). Познайомився з Шевченком через М. *Лазаревського*. «З листопада 1860 року він [Шевченко] почав часто хворіти. Зустрівшись у Лазаревського з лікарем Барі, він поскаржився на біль у грудях. Вислухавши його, лікар радив йому поберегтися» — згадує О. *Благовєщенський* (*Спогади 1982*, с. 291). Б. лікував поета в останні місяці й дні його життя. Б. встановив діагноз хвороби й виписав свідоцтво про смерть Шевченка (*Лазаревський О.* Останній день життя Т. Г. Шевченка // *Спогади 1982*, с. 378—379).

Літ.: Жур 1972.

Петро Жур

БА́РКА Василь Костянтинович (справж. — Очерет; псевд. — І в а н В е р ш и н а; 3/16.07.1908, с. Солониця, тепер Лубенського р-ну Полтав. обл. — 11.04.2003, Ліберта, шт. Нью-Йорк, США) — укр. письменник, перекладач, літературознавець, критик, філософ. Закінчив Лубенський пед. технікум, учителював на Донбасі. 1928 виїхав до Краснодара, де закінчив пед. ін-т. Канд. філол. наук (1940). Видав зб. поезій «Шляхи» (1930) та «Цехи» (1932). Під час війни працював у газ. «Кубань». 1943 як остарбайтера вивезено до Німеччини. У Берліні працював у вид-ві «Голос». 1950 переїхав до Нью-Йорка, працював на

В. Барка

радіостанції «Свобода». Автор поетичних зб. «Псалом голубиного поля» (1958), «Океан І» (1959), «Лірник» (1968), «Океан І, ІІ» (1979), «Царство» (1979), романів «Рай» (1953), «Жовтий князь» (1963), роману у віршах «Свідок для сонця шестикрилих» (1981), есе «Хліборобський Орфей, або Кларнетизм» (1956), «Уваги про поезію старовинну і сучасну» (1958), «Творчість» (1961).

Виразним впливом творчості Шевченка позначені зб. поезій «Апостоли» (1946), «Білий світ» (1947). Один з основних конфліктів драм. поеми «Кавказ» (1993) — свобода народів проти імперії — перегукується з одноіменним твором Шевченка. На переконання Б., своєю творчістю він повернув в укр. л-ру образ Христа, «видалений з неї після Шевченка» (Автобіографія // ІЛ. Ф. 204. Од. зб. № 132).

Зб. публіцистичних есе «Правда Кобзаря» (1961) присвячено розгляду месіанської ролі Шевченка, провіденційності його творчості тощо. Відстоюючи своє бачення мотивів та ідей поезії Шевченка, Б. полемічно викривав примітивізацію його творчості радянськими літературознавцями на догоду комуністичній ідеології. Для Б. Шевченко — поет глибоко християнський, сповнений всепрощення, віри й надії. До постаті поета Б. звертався і в філос.-реліг. трактатах «Жайворонкові джерела» (1956), «Вершник неба» (1965), «Земля садівничих» (1977), присвятивши йому окремі розділи. Так, у «Вершнику неба» вміщено есе «Правда “Неофітів”», у якому згадану поему розглянуто як пророчий твір; до цитування Шевченка Б. вдається в низці ін. есе збірки, зокр. «Мати пророка», де висловлено переконання у здійсненні пророцтв «Кобзаря». У «Землі садівничих» опубл. дві короткі шевченкознавчі ст.: «“Кобзар” і Біблія» та «Речник обнови» (1944). У першій Б. виступає категорично проти вивищування «Кобзаря» над Біблією, вважаючи, що цим насправді принижується геніальний поет. У другій утверджується думка про Шевченка — поета сердечності, зворушливої сили, здатної оновлювати.

Тв.: Правда Кобзаря. Рівне, 2002; Вершник неба. Нью-Йорк, 1972; Речник обнови // Українська мова і література в школі. 1993. № 3; «Кобзар» і Біблія // *СіЧ*. 1993. № 7.

Літ.: Плющ Л. Від «Княгині» Шевченка до «Жовтого князя» Барки // Сучасність. 1988. № 7—8; *Пушко В. Ф.* Біблійні мотиви поетичного жанру Тараса Шевченка й Василя Барки // *НШК 32*; *Музика С.* Творчий феномен Тараса Шевченка в рецепції Василя Барки: біблійний кордоцентризм // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія Літературознавство. Т., 2001. Вип. 1 (9); *Поліщук Я.* Від правди до істини Шевченка // *Барка В.* Правда Кобзаря. Рівне, 2002; *Поліщук Я.* «Поет духовної свободи». Тарас Шевченко в оцінці Василя Барки // Дивослово. 2006. № 5; «*Шукає* серце щастя» (До 100-річчя від дня народження Василя Барки): Бібліогр. покажчик. К., 2008; *Швець Г.* Книга Василя Барки «Правда Кобзаря»: жанрова специфіка та проблематика // *ШСт 12*.

Раїса Мовчан

БАРКО́В Іван Семенович (за ін. дж. — Степанович; бл. 1732 — 68) — рос. поет і перекладач. Брав участь разом із М. Ломоносовим у перекл. уривків із Петровської копії Кенігсберзького (Радзивіллівського) літопису, який видавав Г. Міллер. За ред. Б. було здійснено ініційоване М. Ломоносовим та під його ж керівництвом перше рос. вид. сатир А. Кантемира. Перекладав і сатири *Горація* (1763), байки *Федра* (1764). Здобув популярність як автор бурлескних поезій, зокр. «Оди кулачного бійця», в'їдливих пародій на елегійну лірику поетів сумароковської школи та сороміцьких віршів, що поширювалися в рукописних списках не лише в другій пол. 18, а й впродовж кількох десятиліть 19 ст.

К. Афанасьєв. Портрет І. Баркова. Папір, гравюра. 1857

Ім'я Б. двічі згадує Шевченко у повісті «Капитанша» у зв'язку з характеристикою літ. зацікавлень одного з її персонажів — поета Віктора Олександровича. У першому випадку розповідач іронічно зазначає, що той, аби зберегти свою «самобытность в литературе», не читає «ровно ничего, кроме басен Федра, переведенных во время оно знаменитым Барковым» (3, 304). В ін. називає зазначені перекл. варварськими. 9 лип. 1857 Шевченко занотував у Щоденнику, що бачив уві сні покійного поміщика А. *Родзянка* (в маєтку його у *Веселому Подолі* поет побував улітку 1845); небіжчик «потчевал» його «своими грязнейшими малороссийскими виршами вроде Баркова».

Борис Деркач

БАРЛЕ́ (Barle) **Янко** (12.03.1869, с. Буданьє, тепер Словенія — 18.02.1941, Загреб) — словен. і хорват. літератор, історик, теолог. Навчався у гімназіях Словенії та Хорватії (Ново Место, Карловац, Загреб), вищу теологічну освіту здобув у Загребі, після чого служив там на різних посадах у церк. установах. Автор численних праць з історії словен., хорват., серб. та ін. європ. л-р, з мистецтвознавства, етнографії, історії церкви тощо. Йому належить пер-

ший у Словенії схвальний відгук на зб. перекл. Шевченкових творів «Поеми» хорват. мовою, що їх здійснив А. *Харамбашич* 1887. Рецензію під назвою «Хорватська словесність» опубл. в журн. «Dom in svet» (1888. № 7; підпис B. Janko). Ця публ., що з'явилася одночасно з відгуком Й. Старе (Ljubljanski zvon. 1888. № 8), була помітним фактом рецепції хорват. інтерпретацій Шевченкових творів у Словенії та ще одним імпульсом до зацікавлення спадщиною укр. поета. Високо оцінюючи перекл. А. Харамбашича, Б. висловив захоплення творчістю Шевченка, назвавши поета «українським велетнем».

Тв.: З рецензії на переклад поем Шевченка: [Уривок] // *СВШ*. Т. 3.

Вілль Гримич

БА́РНИЧ Ярослав Васильович (30.09.1896, с. Балинці, тепер Снятинського р-ну Івано-Франк. обл. — 1.06.1967, м. Клівленд, шт. Огайо, США) — укр. композитор, диригент, муз. режисер і педагог. Навчався у Вищому муз. ін-ті ім. М. Лисенка у Львові, 1924 склав держ. пед. екзамен у Львів. муз. ін-ті (польському, з 1931 — Львів. муз. консерваторія ім. Кароля Шимановського). 1926—27 стажувався як диригент у «Штерншес-консерваторіум» (клас В. Ґросса, Берлін). У 1916—20 і 1921—23 працював диригентом Укр. народного театру т-ва «Українська бесіда» у Львові, 1920—21 — мандрівного театру В. Коссака, 1924—26 — Руського театру т-ва «Просвіта» в Ужгороді. З 1927 — викладач муз. в жіночій учительській семінарії т-ва «Рідна школа» у м. Самборі (тепер районний центр Львів. обл.); тут 1928 організував філію Вищого муз. ін-ту ім. М. Лисенка, керував аматорським театром. З 1929 — диригент хору т-ва «Станіславівський Боян». У 1939—41 — зав. муз. частини Станіславівського драм. театру ім. І. Франка, диригент симфонічного оркестру обл. філармонії, організатор Ансамблю гуцульської пісні і танцю в Станіславові (1940). У 1941—44 — диригент Укр. театру м. Львова (1942 перейменованого у Львів. оперний театр). 1944 емігрував у Німеччину, де працював диригентом Ансамблю укр. артистів (під керівництвом В. *Блавацького*, м. Ауґсбурґ), з яким 1949 переїхав у США, де працював з театром у м. Філадельфії. З 1950 керував Укр. народним хором ім. Т. Шевченка у Лорейні та Клівленді. Шевч. тема пройшла через життя і творчу діяльність Б. Як учень Коломийської укр. гімназії був учасником страйку проти заборони львів. шкільною радою шевч. свят у Коломиї (1914), де Б. мав виступати як декламатор. Він — диригент муз.-драм. вистав Шевченкової драми «Назар Стодоля» разом з «Вечорницями» П. *Ніщинського*, драми «Невольник» М. *Кропивницького* та опер «Катерина» М. *Аркаса*, «Пан сотник» Г. *Козаченка*, муз. картини «Лебедин» Б. *Вахнянина* (усі — за Шевченком) в Укр. народному театрі т-ва «Українська бесіда» у Львові та в Руському театрі т-ва «Просвіта» в Ужгороді (усі — 1917—26), а також в аматорських театрах у Станіславові (1930-ті), у Львів. оперному театрі (1944). Автор чоловічого хору з фортепіано «Світе тихий...» (слова Шевченка) та муз. до інсценізацій Шевченкових поем «Гамалія», «Лілея» та до уривка з містерії «Великий льох» — «Три душі» (1938, м. Станіслав). З Укр. народним хором ім. Т. Шевченка у м. Клівленді проводив щорічні шевч. вечори (1950—66), а також здійснив вистави «Назар Стодоля» з «Вечорницями» П. Ніщинського, «Катерина» М. Аркаса. Підготував концертну програму з нагоди відкриття пам'ятника Шевченкові у Вінніпезі (Канада, 1961).

Я. Барнич

Тв.: З карток старого щоденника // *Коломия* у спогадах: Над Прутом у лузі. Торонто, 1962; З автобіографії // Визвольний шлях. Лондон, 1975. Кн. 4; «Світе тихий» / Слова Т. Шевченка. Муз. Я. Барнича // *Філоненко Л*. Ярослав Барнич: Нотний додаток. Дрогобич, 1999.

Літ.: Гайський О. Ярослав Барнич: життя та творчий шлях // *Альманах* Станиславівської землі. Нью-Йорк—Торонто—Мюнхен, 1975; *Лисяк О*. Ярослав Барнич — володар «золотої батути» // Наш театр: Кн. діячів укр. театр. мист-ва. 1915—1991. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1992. Т. 2; *Філоненко Л*. Ярослав Барнич: Наук.-попул. нарис про життя і творчість. Дрогобич, 1999.

Ростислав Пилипчук

БАРО́КО (найімовірніше, від португал. perola barroca — перлина неправильної форми) — культурно-істор. епоха, що заступила Ренесанс. Її прикметами вважають теоцентричність, трагічне бачення світу й долі людини, напружені контроверзи між гармонійним і дисгармонійним, плинним і вічним, раціональним та ірраціональним, послуговування складними формами, символами тощо. Питання про сутність Б. та його поширеність в л-рі, зокр. в укр., залишається багато в чому дискусійним. Вихідною тезою статті є широке розуміння явища Б., за яким, по-перше, для укр. його версії деякі із зазначених прикмет були факультативними, а по-друге, оскільки йдеться про основний літ. і мист. напрям певної доби в історії л-ри України, до нього належить більшість творів, які в той час виникли. З цього погляду в Україні Б. тривало від реформ Петра Могили 1630—40-х до кінця 18 ст., тобто збігалося в часі з добою героїчного чину в на-

шій історії, отож привертало пильну увагу Шевченка.

Мандруючи Україною, Шевченко з зацікавленістю історика й маляра оглядав численні пам'ятки барокової архітектури на Київщині (*Київ*, *Васильків*, *Переяслав*), Полтавщині (*Полтава*, *Сорочинці*, *Лубни*, *Густиня*), Чернігівщині (*Чернігів*, *Глухів*, *Ніжин*, *Козелець*, *Седнів*), Волині (*Почаїв*, *Кременець*). Це засвідчують передусім його Археологічні нотатки (1845—46) та низка маляр. робіт, зокр. офорт «Видубицький монастир у Києві» із серії «Живописная Украина», сепія «Церква всіх святих у Києво-Печерській лаврі», акварелі «Вознесенський собор у Переяславі», «В Густині. Церква Петра і Павла», «Почаївська лавра з півдня» та ін. Вишукані й урочисті форми барокових споруд приваблювали Шевченка. Так, він писав про Вознесенський собор у Переяславі: «как алмазы, горят переяславские храмы Божии, и один из них ярче всех сверкает своею золотою головою. Это собор, воздвигнутый Мазепою», храм «прекрасной, грациозной, полурококо, полувизантийской архитектуры» («Близнецы». 4, 109, 17). Бароковий храм Шевченко сприймає як сакралізоване поєднання мистецтв, тому гармонію укр. архітектури 17—18 ст. він пов'язує із довершеністю старожитніх іконостасів та церк. хорової музики, скажімо, Д. *Бортнянського*, що продовжувала традиції барокового київ. співу. Відповідні думки висловлює в повісті «Близнецы» розповідач, який окреслює мист. уподобання позитивного героя Никифора Сокири. В акварелі «Марія», офорті «Дари в Чигрині 1649 року», портреті В. *Кочубея* помітна добра обізнаність митця з творами барокового парсунного малярства й ужиткового мист-ва. Як співробітник *Київської археографічної комісії* Шевченко цікавився пам'ятками книжкової справи 17—18 ст. Прикметно, що частину заголовків у зб. «Три літа» (1843—45) поет виконав на взір урочистого каліграфічного півуставу мазепинської пори.

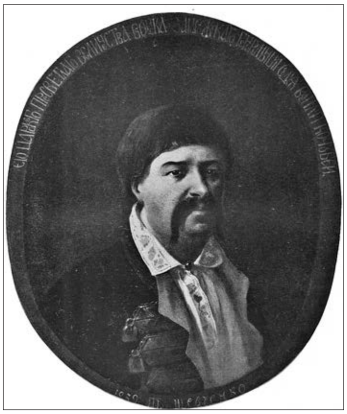
Л. Тарасевич. Освячення Успенського собору. Гравюра з Києво-Печерського патерика. 1702

До укр. барокової л-ри Шевченко ставився назагал неприхильно, либонь, поділяючи думку П. Куліша, М. Костомарова та ін. романтиків, згідно з якою все наше письменство «середньої доби» не було виявом народного генія, бо не послуговувалося народною мовою й зазнало сильних чужинецьких впливів. Окреслена романтична настанова виразно проступає, зокр., у Шевченковому поцінуванні творчості Г. Сковороди — останнього видатного поета укр. Б.: Сковорода був би народним і великим, «якби його не збила з пливу латинь, а потім московщина» (Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря». 5, 208).

Шевченко знав такі фундаментальні пам'ятки л-ри укр. Б., як «Євхологіон, албо Молитвослов чи Требник» Петра *Могили*, «Книга житій святих» — «Четьї Мінеї» *Димитрія Ростовського* (*Дмитра Туптала*), «Мандрівки» В. Григоровича-Барського, «*Історія Русів*», літописи М. Гунашевського, *Самовидця*, Г. *Грабянки*, С. *Величка*, а ще — корпус духовних пісень, псальми Г. Сковороди та його листи, оприлюднені на сторінках «*Украинского вестника*» (1816—19), кн. Іоаникія Галятовського «Скарбниця потребная», історіогр. джерела на кшталт «Літописця в Руських і Польських що ся сторонах діяло і якого року» тощо. У своїх творах Шевченко згадує також чільного діяча укр. Б. зрілої пори Лазаря *Барановича* (Археологічні нотатки), полемізує з М. *Гречем* щодо того, як він у своїй праці «Спроба короткої історії російської літератури» (1822) вивів образ «козака-стихотворца» Семена Климовського з однойменного водевілю князя О. *Шаховського* («Близнецы». 4, 55, 56), подає цікаві образки з життя «мистика-философа» Г. Сковороди та письменника Івана *Леванди* («Близнецы»).

До культури укр. Б. Шевченко почав прилучатися ще тоді, коли навчався читати й писати, за тодішнім звичаєм, у кирилівських дяків-бакалярів. У дяківському рукописному співанику Шевченко вперше натрапив на твори укр. барокової духовної лірики, як-от псальму «Всякому городу нрав и права» Г. Сковороди чи колядку «Три царіє со дари». Змалку він запам'ятав багато духовних пісень, щонайперше — «Богом ізбранная Мати, Діво Отроковице», «Ісусе мой прелюбезний», «Нескверная, неблазная», «О всепітая Мати», «О горе мні, грішнику сущу». Ці пісні, на думку І. Франка, стали джерелом справді «чудової наївності і простоти», з якою Шевченко звертався до Бога у власній поезії («Наші коляди»). Ймовірно, саме від когось із бакалярів ще малим Шевченко чув також пародію на акафісти. В дяківській школі він уперше милувався бароковими гравюрами-«кунштиками», а його почерк зберіг відтоді деякі прикметні риси укр. скоропису кін. 18 ст.

Шевченко був обізнаний із «Книгою житій святих» Димитрія Ростовського — найвизначнішою пам'яткою укр. барокової агіографії. Природно, що набожні герої Шевченкових творів оновлюються духом, читаючи житія святої великомучениці *Варвари*, *Марії Єгипетської*, *Симеона Стовпника* чи

Т. Шевченко. Портрет В. Л. Кочубея. Полотно, олія. 1859

священномученика *Євстафія Плакиди*. «Прекрасные назидательные идеи» вони віднаходять також у «*Києво-Печерському патерику*», скажімо, в житії «преподобного мученика Мойсея Угрина, за целомудрие пострадавшего от некия блудныя болярыни <...> лицем зело красныя, а сердцем аспиду подобныя» («Близнецы». 4, 107). З різного приводу Шевченко згадує у своїх творах *Антонія Великого*, *Івана Багатостраждального*, Катерину-великомученицю, *Марію Магдалину*, «святого гробокопателя Марка», *Миколу* Мірлікійського, а найчастіше — великомученицю Варвару, що її особливо шанували в укр. бароковій л-рі (досить пригадати «Вінець от дванадесят звізд святій Варварі» Димитрія Ростовського). Поетову увагу привертають також святі, які мешкали в Україні доби Б.: *Феодосій Углицький* (Археологічні нотатки) та Димитрій Ростовський («Заступила чорна хмара») (див.: *Агіографія християнська в літературній творчості Шевченка*).

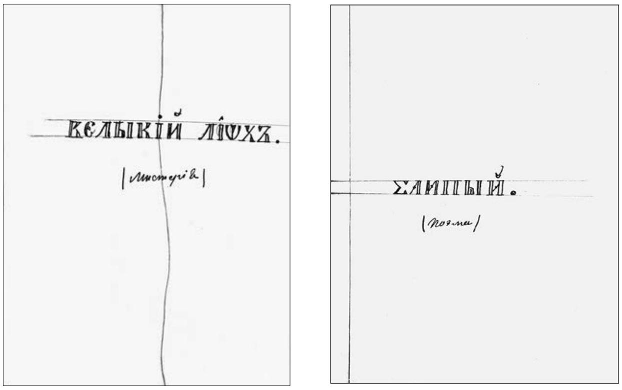
Проте важливішою для Шевченка стала укр. барокова історіографія, передовсім «Історія Русів» та козацькі літописи Самовидця, Г. Грабянки й С. Величка. Козацькі літописи Шевченко студіював ще до заслання за тими списками, що були в М. Костомарова та О. *Бодянського*, а славнозвісна «Історія Русів» правила йому за основне джерело знань про укр. старовину, мабуть, од часу роботи над оригінальною маляр. композицією «Смерть Богдана Хмельницького» (1836—37). Із сюжетами та образами «Історії Русів» прямо пов'язані такі твори, як «Тарасова ніч», «Іван Підкова», «Гайдамаки», «Сон — У всякого своя доля», «Великий льох», «За байраком байрак», «Іржавець», «Заступила чорна хмара», «Ой чого ти почорніло», «Буває, в неволі іноді згадаю», «Близнецы». Назагал ціла Шевченкова візія укр. історії формувалася під вирішальним впливом «летописи Конисского», як називав поет «Історію Русів». Принаймні особливий пафос свободи, що ним перейнято цей твір, прикметний також і для Шевченкового поетичного світу.

Укр. історіографія 17—18 ст. багато важила для Шевченка не лише як джерело знань, ідей та поетичного натхнення. «Невольничі» листи поета до О. Бодянського (від 3 січ. 1850, 15 листоп. 1852, 1 трав. 1854) із проханням надіслати «Історію Русів» та літопис С. Величка засвідчують, що ці пам'ятки укр. Б. дарували йому правдиве втішання історією. Природно, що поетика Шевченкових творів часом виразно тяжіє до барокових літ. форм. Скажімо, усталену риторичну схему окреслення екзистенційного вибору, що на ній засновується філос. початок «комедії» «Сон — У всякого своя доля» («У всякого своя доля / І свій шлях широкий, / Той мурує, той руйнує, / Той неситим оком / За край світа зазирає <...>. І той... і той... А що ж то я? / Ось що, добрі люди: / Я гуляю, бенкетую / В неділю і в будень»), поет уперше надибав у псальмі Г. Сковороди «Всякому городу нрав и права». Своєрідна алегорика та діалогічність містерії «Великий льох», вочевидь, указують на її зв'язок із укр. вертепною драмою: різдвяну маріонеткову містерію Шевченко міг бачити в сокиринському маєткові Ґалаґанів, де вертеп, занесений туди ще 1770 київ. школярами, щороку грали впродовж майже всього 19 ст. А в повісті «Близнецы» Шевченко цитує слова Псаломника (Пс. 119, 133): «герой мой не медля яхся бегу, глаголя: "Стопы моя направи по словеси Твоему, и да не обладает мною всякое беззаконие"» (4, 45) — на взір того, як примовляли в добу Б. «мандровані» дяки-бакаляри. Досить пригадати бодай «Скаргу дидаскала» з кінця 18 ст.: «Єдин от них <...> ятся бігу, глаголя со слезами: "стопи моя направи по словесі Твоєму, і да не обладаєт мною всякая каналія"» (*Українська* література XVIII ст. К., 1983. С. 583). Ритмічний малюнок поезії Шевченка значною мірою залежить від укр. барокової літ. силабіки. Звідти, зокр., бере початок Шевченків 12—11-складовий вірш, так само, як звичні для поета перенесення (enjambement'и), внутрішні неточні рими.

Укр. Б., що вирізнялося на тлі європ. культури 17—18 ст. передусім всеосяжною релігійністю, істотно живить сакральний первень Шевченкової поезії. Так, марійний культ, розквіт якого в Україні припадає на 17—18 ст., плекав, зокр., численні легенди про чудеса Богородиці та її святих ікон. Почасти вони були зібрані у книгах «Parergon cudow...» («Парергон чудес...») Іларіона Денисовича, «Небо новоє» Іоаникія Галятовського, «Руно орошенноє» Димитрія Ростовського,

Історія Русів. М., 1846. Обкладинка

Т. Шевченко. «Сліпий», «Великий льох». Збірка «Три літа». Автограф. Шмуцтитули поем

«Phenix tertiato redivivus» («Фенікс тричі воскреслий») Якова Суші, «Гора Почаєвськая» та ін. Одну з таких книжок («Скарбниця потребная и пожитечная всему світу, Пресвятая Богородица Єлецькая» Іоаникія Галятовського) Шевченко читав у Чернігові 1846, а усну легенду про те, як плакала Іржавецька Божа Мати, прохаючи Всевишнього заступитися за Україну та запорозьке лицарство, поклав в основу поеми «Іржавець», згадав у містерії «Великий льох» та повісті «Музыкант». Шевченкові звертання до Діви Марії («Благословенная в женах», «великая в женах», «Всеблагая», «Всесвятая», «Пренепорочная», «Преправедная», «Пречиста», «Скорбящих Радосте») підказано образним ладом богородичних акафістів та барокових духовних пісень.

Потаємний сенс ідеї наслідування Христа, що є правдивим осереддям християнського богомислення, відкривався Шевченкові не тільки в шанованих кирило-мефодіївцями повчаннях трактату «Про наслідування Христа» («De imitatione Christi»), що приписується *Фомі (Томі) Кемпійському*, але також у «Книзі житій святих» Димитрія Ростовського. У Шевченковому образі «святого Києва» як містичного джерела Божої благодаті: «Мов на небі висить / Святий Київ наш великий. / Святим дивом сяють / Храми Божі, ніби з самим / Богом розмовляють. / Дивлюся я, а сам млію. / Тихо задзвонили / У Києві, мов на небі... / О Боже мій милий! / Який дивний Ти» («Варнак») — виразно відлунюють барокові ідеї «богоспасаемого града Києва», «Києва — неба», «Києва — другого Єрусалима».

Світ західноєвроп. літ. Б. Шевченко відкрив для себе передусім у поемі Т. *Тассо* «Визволений Єрусалим». Можна сказати, що крізь призму л-ри Б. поет побачив і В. *Шекспіра* — одного зі своїх улюблених письменників; його твори Шевченко знав так добре, що іноді говорив шекспірівськими цитатами. Сприйнята поетом, на нашу думку, як барокова драматургія Шекспіра певною мірою зумовила різкі контрасти містерії «Великий льох»; барокову експресію «Короля Ліра» Шевченко відтворив в однойменній гальванографічній композиції (1843), а також у втраченій сепії, на якій, за переказом *В. Ковальова*, «енергійна постать короля була майже гола; з факелом у руках, у нападі безумства він біг підпалювати свій палац» (*Спогади 1982*, с. 85).

Шевченко добре знав творчість видатних малярів, що представляли провідні нац. школи західноєвроп. Б.: італ. — Дж.-Ф. Барб'єрі (*Ґверчіно*), А. Карраччі, Ґ. *Рені*, Д. Цамп'єрі (*Доменікіно*); ісп. — *Веласкес*, Б.-Е. *Мурільйо* та фламанд. — А. *Ван-Дейк*, Д. *Тенірс-молодший*, П.-П. *Рубенс*. Ще 1838 незадовго до викупу з кріпацтва Шевченко разом із А. *Мокрицьким* пильно студіював у *Ермітажі* полотна А. Ван-Дейка, Д.-Р. Веласкеса, А. Карраччі, Ґ. Рені та Рубенса. Відтоді він навчився легко розпізнавати манери Барб'єрі й Доменікіно (Щоденник, 2 жовт. 1857), запримітив, напр., що «во всех портретах Ван-Дейка господствующая черта — ум и благородство» («Художник». 4, 168) тощо. Ескіз Б.-Е. Мурільйо «Свята Родина» Шевченко назвав геніальним (саме цей твір, повернувшись із заслання, він обирає для перших спроб у техніці офорта), а картини «Апостол Іоанн Богослов» Доменікіно та «Вартівня» Д. Тенірса-молодшого вважає неперевершеними мист. витворами. Навіть уві сні Шевченко бачить полотна Рубенса та Ґ. Рені.

Утім найбільший вплив на Шевченка-маляра справив *Рембрандт*, чия творчість має чимало барокових або суголосних із Б. прикмет: недарма ще на поч. 19 ст. у старожитніх укр. храмах траплялися гарні копії з рембрандтівських картин. У «великого Рембрандта» Шевченка приваблювало щонайперше «чудное сочетание света и тени» («Прогулка с удовольствием и не

Т. Шевченко. Церква Всіх Святих у Києво-Печерській лаврі. Папір, олівець, сепія. 1846

без моралі». 4, 238). Тож, як згадував Бр. Залеський, Шевченко «в своїх роботах шукав звичайно сильного, а навіть фантастичного освітлення, на взір голландського майстра» (*Спогади 1982*, с. 250). Питомо рембрандтівська світлотінь, така прикметна для численних маляр. робіт Шевченка (як-от «Автопортрет зі свічкою», відомий за його офортом 1860; «Молитва за померлих» тощо), у сфері літ. творчості видимо позначилася на поетиці контрастів митця. Шевченко був послідовником Рембрандта також як офортист. Безперечно, культура Б., найперше укр., стала одним із помітних джерел Шевченкової поетичної та мист. творчості.

Літ.: Попов П. М. Шевченко і Сковорода // Наук. зап.: Зб. філол. ф-ту Київ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. 1939. № 1; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси. Х., 2003; *Білецький П. О.* Шевченко і Рембрандт // *НШК 7*; *Angyal E.* Sevcsenko Tarasz // Alfold. 1961. № 2; *Дзира Я.* Тарас Шевченко і українські літописи XVII—XVIII ст. // *Історичні* погляди Т. Г. Шевченка: Зб. К., 1964; *Кисілевський К.* Рембрандтівські світлотіні в Шевченковій поезії // *Українське* мовознавство в останній добі: Філол. пр. Рим, 1973; *Омеляшко Р. А.* Витоки Шевченкового 14-складового вірша // *РЛ*. 1989. № 6; *Макаров А.* Світло українського бароко. К., 1994; Mokry W. Idea wolności w rozumieniu Hryhoria Skoworody i Tarasa Szewczenki // *Z polskich* studiów sławistycznych. Seria IX. Warszawa, 1998; *Ґудзь О.* Творчість Шевченка і стильова система бароко: ідеологічний та міфологічний рівні // *Інтеграція* позитиву в творчості Шевченка: (Аспекти символу, аксіології, онтології, міфу, психології і стилю). К., 2002; *Ласло-Куцюк М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. Бухарест, 2002; *Ушкалов Л.* Барокові джерела нового українського письменства: Котляревський, Квітка, Шевченко // *Ушкалов Л.* Есеї про українське бароко. К., 2006; *Чопик Р.* Концепт як сюжет (від Сковороди до Шевченка) // *Історії* літератури: Зб. ст. К.; Л., 2010; *Барабаш Ю.* Просторінь Шевченкового Слова. К., 2011.

Леонід Ушкалов

БАРО́Н де Бей (Baron de Baye; справж. — Бертело Амур-Огюст-Луї-Жозеф; 1853 — 1931) — франц. археолог і етнограф. Деякий час був президентом Т-ва франц. антикварів. З молодих років цікавився вивченням і дослідженням доістор. документів і реліквій. Автор монументальної праці «Доісторична археологія» (1880), брошури «Руська ікона» (1925), низки праць, присвячених побуту українців, переклав і надрук. 1904 ст. В. *Горленка* про франц. поета укр. походження Віктора Гриценка із журн. «*Киевская старина*». У 1889—1920 щорічно відвідував Росію, зацікавлюючи найвищих посадових осіб своєю пошуковою діяльністю. Частина колекції Б. де Б. зберігається в Ін-ті слов'ян. студій у Парижі. Автор численних праць з етнографії, археології, присвячених Україні, виступав і організовував конференції з укр. історії. Неодноразово бував в Україні, де мав нагоду бачити кобзарів, зокр. у Харків. губ. Брав участь у Міжнародних з'їздах археологів в Україні.

Надзвичайна популярність Шевченка серед укр. народу спонукала Б. де Б. виявити інтерес до особи поета. У праці «В Малоросії. Спогади про одну місію» (Париж, 1903) розглядав твори укр. поета у зв'язку з істор. роллю запорожців і тогочасним важким життям укр. селянства. Написав її після відвідин України 1903, коли побував у Харків., Полтав. та Катеринослав. губ., тобто, як сам уточнював, у Гетьманщині та Запоріжжі. В Україні автор був із місією Міністерства народної освіти для збирання етногр. матеріалу і колекціонування зразків гончарних виробів для створення окремої секції у промисловому музеї у Севрі побл. Парижа.

Про Шевченка автор писав: «Поеми Шевченка, написані малоросійською мовою, є відгомоном гіркоти і тривоги, що спали на долю селян; вони часто звучать, як скрушне нарікання, зболілий стогін... Гоголь і Шевченко, вихідці з двох різних класів суспільства, підтвердили своїми величними творами, що любов до рідної землі була спільною пристрастю і шляхтича, і кріпака, які поєдналися у єдиному культі захоплення своєю милою і гарною Україною». Ці міркування доповнив прозовим перекл. поеми «Іван Підкова».

У праці «Відвідання Гавронців, біля Полтави» (1902—03) Б. де Б. описав свою подорож з Полтави до Гавронців, здійснену 1902, подав картини полтав. краєвидів, опис укр. хати, народних вишивок, згадав працю М. Костомарова «Мазепа і мазепинці». До постаті Шевченка автор перейшов після розповіді про художницю М. Башкирцеву. Вчуваючи у ніжному мелодійному співі селян відгомін поезії Шевченка, Б. де Б. закінчив свою працю прозовим перекл. вірша «Садок вишневий коло хати». Розповідь франц. вченого була ілюстрована світлинами характерних селянських типів, а також портретами Гоголя і Шевченка.

Тв.: En Petite-Russie. Souvenirs d'une mission. Paris, 1903; Une visite à Gavrontzy près Poltava (1902) par le Baron de Baye. Paris, 1903.

Ярема Кравець

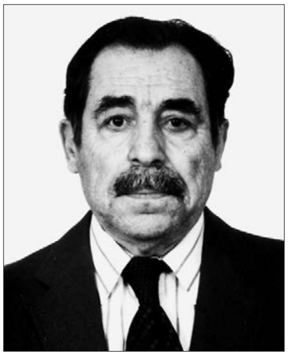
БА́РОНЧ (Barącz) **Тадей** (24.03.1849, Львів — 12.03.1905, там само) — польс. скульптор, перший творець Шевченкового погруддя у Галичині. Походив з вірм. роду, предки якого з 17 ст. жили в Галичині. Вчився у кракув. скульптора П. Філіппі та в Мюнхен. АМ. Деякий час працював і навчався у Флоренції та Відні. Повернувшись до Львова, Б. створював статуї, портрети, медальйони. 1877 експонував на виставці Т-ва образотв. мист-ва у Кракові теракотовий скульптурний портрет Шевченка (у шапці, кожусі). Подарував його *Науковому товариству імені Шевченка*, дозволив робити з портрета копії та репродукції, а кошти використати на побудову пам'ятника Шевченкові у Львові. Під час

похорону Б. від т-ва «Руська бесіда» несли вінок з написом: «Творцеві пам'ятника Шевченку». Твори Б. зберігаються в Нац. музеї у Кракові та у Львів. картинній галереї.

Літ.: Німенко А. В. Українська скульптура другої половини XIX — початку XX ст. К., 1963; *Держко О.* Про пам'ятник Шевченку давно мріяли у Львові // За вільну Україну. 1994. 6 трав.

Роман Головин

БАРОЯ́НЦ Михайло Сергійович (25.09.1925, Кропоткін Краснодар. краю, РФ — 17.06.2006, Київ) — укр. художник. Закінчив 1953 Київ. держ. худож. ін-т, ф-т живопису (майстерня О. *Шовкуненка*). Працював у жанрі пейзажного живопису: «Друзі» (1958), триптих «В ім'я життя» (1967), «Карпатські нафтовики» (1987) тощо.

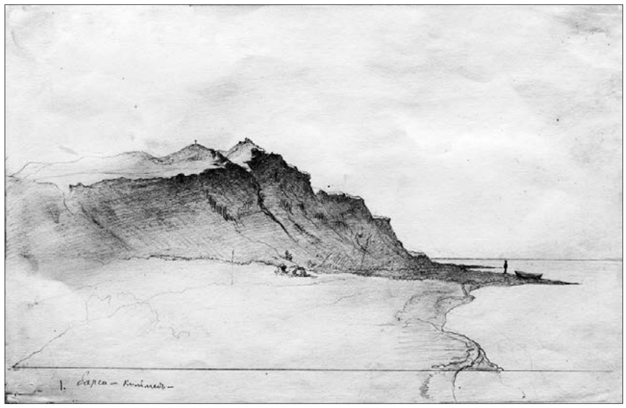
М. Бароянц

Ряд його олійних робіт — «На могилі Т. Г. Шевченка», «Дорога до могили Шевченка», «Село Моринці», «Дуб Т. Г. Шевченка» (всі — 1961) — відтворюють шевч. місця в Україні; ін. — «В експедиції», «Аральська пустеля» (обидві — 1964, НМТШ) — інтерпретують епізоди з життя Шевченка часу заслання. Символічним змістом сповнене полотно «Шляхи Тараса» (1969, Донец. худож. музей), авторський варіант рецепції долі поета. 1969 Б. написав серію олійних полотен під умовною назвою «Канівські пейзажі»: «Тарасові схили», «Кручі біля Канева» та ін. У 1980-х Б. копіював живописні роботи Шевченка, зокр. його олійні портрети, вважаючи творчість Шевченка-художника зразком в освоєнні митцем набутків світового мист-ва.

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961.

Леся Генералюк

«БАРСАКЕЛЬМЕ́С» (папір, олівець, 15×23,3) — рисунок, що його Шевченко виконав 7—13 серп. 1848 під час *Аральської описової експедиції*. Ліворуч унизу олівцем авторський напис: «*1. Барса-Кильмесъ*». Зберігається у НМТШ (№ г—462). Барсакельмес («підеш — не вернешся») — колись острів у пн.-зх. частині *Аральського моря*; його назва пов'язана зі швидким скресанням навесні криги, через що кочовикам, які зимували тут, важко було встигнути відійти на материк. На серед. 19 ст. заг. площа Б. становила 130 кв. верст. Рослинність була бідна, траплялися чагарники, були запаси питної води (нині

Т. Шевченко. Барсакельмес. Папір, олівець. 1848

острів у зв'язку з висиханням Аральського моря перетворився на урочище). Шхуна «Константин» підійшла до острова в ніч на 7 серп. 1848, перебувала тут до 13 серп. (*Бутаков,* с. 16—19). У рисунку відтворено зх. гористу прибережну частину острова. Художник зосередив увагу на могутньому масиві гори, підніжжя якої простяглося до самого узбережжя наразі спокійного моря. Її схил модельовано розтушовкою у поєднанні з тонкими штрихами олівця, силует підкреслено яскравим освітленням верхів'я.

Рисунок уперше згадано у ст.: *Русов А.* Коллекция рисунков Т. Г. Шевченка (*КС*. 1894. № 2. С. 186). Уперше репрод. у вид.: *ПЗТ: У 10 т.* Т. 8. Зберігався в А. *Козачковського*, в родині В. *Коховського*, у С. *Бразоль*, 1898 його придбав В. *Тарновський* (молодший), відтак надійшов до ЧМТ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 154.

Літ.: Макшеев А. Путешествия по киргизским степям и Туркестанскому краю. СПб., 1896; *Костенко А.* За морями, за горами: Тарас Шевченко на Аральському морі. К., 1984; *Большаков Л.* Беспокойное плавание // *Большаков Л.* Быль о Тарасе. М.; Оренбург, 1993. Кн. 2: На Арале.

Марія Корнійчук

БАРСУКО́В Михайло Платонович (8/20.11.1838, Липецьк, Росія — 23.11/06.12.1906, Петербург) — рос. історик, археограф, бібліограф. Був вільним слухачем Петерб. ун-ту (1859—62, за ін. дж. — 1861). З 1866 співпрацював із журн. «Русский архив», «Вестник Европы». Підготував до публ. документи і арх. матеріали з історії л-ри першої пол. 19 ст. (листування М. *Карамзіна*, О. Пушкіна, А. Дельвіга, Є. *Баратинського*, П. *Плетньова* з П. *Вяземським*), археогр. та джерелознавчі праці, центр. місце серед яких посідає вид. «Життя і праці М. П. Погодіна» у 22 т. (1888—1910, незавершене), яке містить величезну кількість документів та арх. джерел і становить своєрідну хроніку істор.-культурного, гро-

мадсько-політ. та літ.-мист. життя в Росії 1830—50-х, а також матеріали про участь укр. письменників у тогочасному літ. процесі, про особисті й творчі взаємини М. Гоголя, М. Максимовича, О. *Бодянського* та ін.

У 12-му т. цього дослідження (СПб., 1898) Б. помістив виклад «Трактату Л. В. Дубельта про слов'янофілів», навів відомості про *Кирило-Мефодіївське братство*, його програму і склад. Переказав фрагмент «Трактату» про Шевченка, в якому так схарактеризовано «провину» поета: «Шевченко у своїх віршах, крім вихваляння минулих часів і паплюження теперішніх порядків, з нечуваною зухвалістю виливав наклепи та жовч на все святе для Росії». Далі повідомлено, що «винних» суворо покарали: друк. твори Шевченка, П. Куліша й М. Костомарова вилучено з продажу, Кулішеві та Шевченкові заборонено писати, а останньому — й малювати. Викладено зміст і наведено уривки з листа В. *Бєлінського* до П. *Анненкова* від 1 груд. 1847 з негативними характеристиками діяльності Кирило-Мефодіївського братства та Шевченка. У «Споминах про М. І. Костомарова та А. М. Майкова» (Русское обозрение. 1897. № 5) Б. згадав їхню бесіду про Шевченка.

Іван Бажинов

БА́РСЬКА КОНФЕДЕРА́ЦІЯ 1768 — суспільний феномен Речі Посполитої, специфічна відповідь на прийняття надзвичайним сеймом 1767 (під егідою тодішньої Радомської конфедерації і тиском посла *Катерини II* князя М. *Рєпніна-Волконського*) конституційних «кардинальних прав», які позбавляли шляхту низки переваг, зокр., з економічних питань обмежували «ліберум вето», скасували поміщицьке свавілля вбивати кріпаків, визнавали свободу віросповідання, хоч і за привілеїв католицтва. 18/29 лют. 1768 прибулі до поділ. замку Бар численні шляхтичі уфундували військ.-політ. самоврядний союз, що поєднував визв. змагання за суверенітет проти прийшлих з Російської імперії вояків і затяте обстоювання реліг. дискримінації насамперед місцевих українців. На протидію Б. к. 1768 — відповідно до підписаного 13/24 лют. 1768 Варшав. договору як гарантії непорушності оновленого ладу, було спрямовано експедиційний корпус ген.-майора М. Кречетникова. У результаті 3/14 черв. капітулював Бердичів — велика конфедератська фортеця. 9/20 черв. рос. загін ген.-майора графа Апраксіна за допомогою коронного війська, приведеного ген. регіментарем Ф.-К. *Браницьким*, штурмом здобув Бар. Продовження боротьби конфедератів партизанськими угрупованнями точилося до першого поділу Речі Посполитої 1772.

Шевченків відгук у «Гайдамаках» на Б. к. 1768 в широкому контексті представлення уряду *С.-А. Понятовського*: «Запановав та й думав шляхту / Приборкать трошки... Не зумів! / Добра хотів, як дітям мати, / А може, й ще чого хотів. / Єдине слово "nie pozwalam"/ У шляхти думав одібрать, / А потім!.. Польща запалала, / Панки сказилися... Кричать: / "Гонору слово, дарма праця! / Поганець, наймит москаля!" / На ґвалт Пулавського і Паца / Встає шляхетськая земля, / І разом сто конфедерацій». Учасників цього руху в поемі зображено жорстокими грабіжниками, ворогами мирного православного населення та євреїв. Відомості про Б. к. 1768 поет міг почерпнути як із усних переказів, так і з вид.: *Bandtkie J.-S.* Dzieje Królestwa Polskiego. Wrocław, 1820. T. 2; *Шульгин И. П.* Барская конфедерация // Энциклопедический лексикон. СПб., 1836. Т. 5, та ін.

Літ.: Журнал генерал-майора и кавалера Петра Никитича Кречетникова, главного командира корпуса её императорского величества императрицы всероссийской о движении и военных действиях в Польше в 1767 и 1768 годах. М., 1863; *Костомаров Н.* Последние годы Речи Посполитой. СПб., 1886. Т. 1; *Konopczyński W.* Konfederacja Barska. Warszawa, 1936—1938. T. 1—2; *Брязгунов Ю.* Барська конфедерація: сигнал з минулого // Неопалима купина. 1995. № 5/6; [*Павлюк М.*] Коментарі // *ПЗТ: У 12 т.* Т. 1.

Павло Усенко

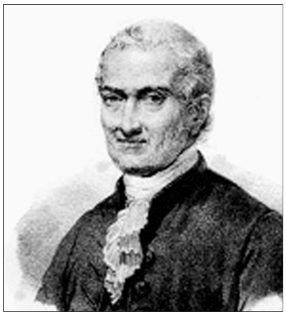
БАРТ (Bart) **Ілля** (справж. — Юліус Бартошек, псевд. — І л л я   Г л у ч а к; 17.05.1910, Хрудім — 11.11.1973, Прага) — чес. поет, журналіст і перекладач. Закінчив юрид. ф-т Карлового ун-ту в Празі (1933). У 1934—35 перебував на навчанні в Союзі РСР. У 1936—38 — воєнний кореспондент газ. «Руде право» в Іспанії. У 1940—43 ув'язнений фашистами. Після війни працював у ред. газ. «Руде право», апараті Комуністичної партії Чехословаччини, міністерстві культури та профспілках. Автор поетичних зб. «Бийте, похоронні дзвони» (1945), «Зморшка» (1970), «Віддзеркалення» (1973) та ін. Автор кн. мемуарів «Дні життя» (1966). Перекладав з рос. та іспан. мов. Переклав чес. мовою завершальний фрагмент з поеми Шевченка «Єретик» («Задзвонили в усі дзвони») та «Заповіт».

Тв.: Kacíř: (Úryvek) // Mladá fronta. 1945. 6 лип; Závěť // Tvorba. 1946. № 10.

Ігор Мельниченко

БАРТЕЛЕМІ́ (Barthélemy) **Жан-Жак** (20.01.1716, Кассіс — 30.04.1795, Париж) — франц. письменник і археолог. Член Франц. академії (1747), абат. Був хранителем Кабінету медалей Королівської б-ки. Найвидатніший твір Б. «Мандрівка молодшого Анахарсиса Грецією» (Париж, 1788) перекладено багатьма європ. мовами. У Росії його видано під назвою

«Путешествие младшего Анахарсиса по Греции в половине четвёртого века до Рождества Христова» двічі в Москві (1803—19 у 9 частинах) і в Петербурзі Рос. академією (1804—09 у 6 частинах). У романі змальовано яскраві картини побуту і культурно-політ. життя давніх греків. Він був одним із тих джерел, за якими художники (і Шевченко) знайомилися з античною культурою. Шевченко двічі згадує цей твір у повісті «Художник»: «“Путешествие Анахарсиса” и “Историю Греции” Гилиса я читаю у Карла и для Карла Павловича, и он всегда слушает с одинаковым удовольствием» (4, 151).

Невідомий гравер. Портрет Ж.-Ж. Бартелемі. Папір, дереворит. 1840

Володимир Мовчанюк

БАРТЕ́НЄВ Петро Іванович (1/13.10.1829, с. Королевщина, за ін. дж. — с. Грязі Липецького пов. Тамбов. губ. — 22.10/4.11.1912, Москва) — рос. історик, бібліограф і археолог. Видавець і ред. журн. «Русский архив». Закінчив 1851 Москов. ун-т. Був у близьких стосунках з москов. слов'янофілами, поділяв з ними інтерес до Шевченка, коли поет повертався з заслання через *Нижній Новгород,* Москву до Петербурга. Б. записав від В. *Рєпніної* розповідь про Шевченка, проте не опубл. її, очевидно, через наявні в ній деякі невідповідності й розбіжності з відомими біогр. матеріалами про поета. 25 берез. 1858 отримав запрошення від М. Максимовича на обід на честь Шевченка, де познайомився з поетом. Довідався про його бажання розшукати рукопис поеми «Єретик». Найближчими днями Б. розшукав список частини цього твору (посвяту «Шафарикові» та початок власне поеми — рядки 1—227), — найімовірніше, в О. *Бодянського*, — і не пізніше 27 берез. через М. Максимовича та Г. *Ґалаґана* передав Шевченкові до Петербурга. Поет одержав його 28 берез. (запис у Щоденнику). «“Єретик” мій не ввесь, — писав Шевченко до М. Максимовича 5 квіт. 1858, — тут його й половини нема. Подякуй за мене Бартенєва і попроси його, чи не достане він де-небудь другу половину, а то я без неї нічого не вдію». Ця послуга Б. виявилась для Шевченка дуже істотною. Оскільки всі спроби поета розшукати будь-які ін. рукописи «Єретика» були марними, він, прагнучи хоча б частково відновити й опубл. текст твору, спирався на цей єдиний список частини поеми, що опинився в його руках завдяки Б.

П. Бартенєв

Василь Бородін

БА́РХВІЦ Станіслав Августович (роки життя невідомі) — підпоручик 5-го Оренбурзького лінійного батальйону. 1838—39, будучи прапорщиком Ревельського єгерського полку, приєднався до нелегальної групи офіцерів, яку очолював А. Кузьмін-Караваєв і яка планувала організувати втечу одного з керівників польс. визв. руху 1830-х — Ш. Конарського. Після арешту зрадив товаришів, сприяв слідству. Завдяки цьому його залишили у чині прапорщика з переведенням в *Оренбурзький окремий корпус*. Імовірно, саме від Б. застерігав Шевченка Ф. *Лазаревський* у листі з *Оренбурга* до *Орської фортеці* (жовт. 1847). 1848 Б. позичив у Шевченка гроші й не повернув борг, коли ж поет поскаржився, той вимагав притягти його до відповідальності за нібито брехливе домагання: «Бархвиц <...> просил поступить с рядовым Шевченкою по всей строгости законов <…> за ложное предъявление претензии» (*Документи*, с. 165—166). В оцінці Шевченка Б. — «дрянь, мелочь» (Щоденник, 2 лип. 1857).

Літ.: Большаков 1971; Листи.

Леонід Большаков

БАРЩЕ́ВСЬКИЙ (Barszczewski) **Ян** (бл. 1794, за ін. дж. — 1790, маєток Мураги, тепер територія Расонського р-ну Вітеб. обл., Білорусь — 28.02/12.03.1851, с. Чуднів, тепер смт Житом. обл.) — білор. і польс. письменник, фольклорист і видавець. Один із зачинателів нової білор. л-ри. Закінчив Полоцьку єзуїтську колегію. Писав польс. і білор. мовами. У 1820—40-х жив у Петербурзі, де видавав польс. мовою щорічний альм. «Niezabudka» (1840—44). Б. — автор «Шляхтич Завальня, або Білорусь у фантастичних оповіданнях» у 4 т. (1844—46). 1839 у Петербурзі очолював гурток білор. і польс. літераторів, познайомився із Шевченком, який відвідував зібрання цього гуртка. Вплив укр. поета певною мірою позначився на творчості Б., зокр.

К. Рупінський. Портрет Я. Барщевського. Полотно, олія. 19 ст.

останніх років, коли він жив в Україні в с. Чуднові. В Україні видав 1849 зб. «Проза і вірші», в окремих творах якої простежуються укр. мотиви.

Тв.: Proza i wiersze. Kijów, 1849. Cz. 1.

Літ.: Зямкевіч Р. Тарас Шэўчэнка і беларусы // Наша ніва. 1911. 24 лют.; *Зямкевіч Р.* Ян Баршчэўскі, першы беларускі пісьменнік 19 сталецця. Вільня, 1911; *Чайковський Б.* Незабутня сторінка дружби: (Т. Г. Шевченко і білоруська література). К., 1971.

Павло Охріменко

БАСИ́РОВ Міясар (25.11.1930, с. Старі Баликли, тепер Бакалинського р-ну, Башкортостан, РФ — 28.02.1983, Уфа, РФ) — башк. поет. Закінчив 1959 Башк. ун-т (Уфа). Переклав башк. мовою вірші Шевченка «Думи мої, думи мої» (1840), «І золотої й дорогої», «Мені здається, я не знаю» (Совет Башкортостаны. 1964. 10 берез.).

Суфіян Сафуанов

БА́СІН Петро Васильович (25.06/6.07.1793, Петербург — 4/16.07.1875, за ін. дж. — 1877, там само) — рос. живописець. З 1811 — сторонній учень, з 1831 — академік петерб. *Академії мистецтв*. У 1831—69 викладав у ній (з 1836 — проф.). Вів заняття в натурному й у класі гіпсових фігур, які відвідував Шевченко. Як живописець брав участь у розписах Зимового палацу, Ісаакіївського і Казанського соборів у Петербурзі. Виконав копії з ватикан. фресок *Рафаеля* (зберігалися в музеї АМ). Шевченко у 1830-х використав одну з цих копій, створюючи малюнок «Звільнення апостола Петра з темниці». У трав. 1840 Б. і Шевченко були присутні на літ. вечорі в О. *Струговщикова*. В повісті «Художник» згадано майстерню Б. в АМ, його анатомічні літографовані малюнки (4, 136—138).

П. Басін

Літ.: Судак В. О. В класах Академії мистецтв // *З досліджень* про Т. Г. Шевченка. К., 1968; *Повесть* Тараса Шевченко «Художник». Иллюстрации, документы: Альбом. К., 1989.

Глафіра Паламарчук

БА́ТЕЧКО Іван Васильович (7.04.1926, с. Рудня, тепер Броварського р-ну Київ. обл. — 21.09.1982, Київ) — укр. графік і живописець. 1962 закінчив КХІ (викладачі О. *Пащенко*, І. Селіванов, Л. Чичкан). Працював у станковій графіці та живопису, переважно в жанрі пейзажу.

Шевч. темі присвячено серії: «Шляхами Тараса» (1962), «Пам'ятники Києва» (1963), «Поема про Київ» (1964), окремі кольор. ліногравюри, 8 кліше для дереворитів: «Портрет Т. Г. Шевченка», «Будинок-музей Т. Г. Шевченка в Києві», «Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка» (1978) та ін. Усі виконані в реалістичній манері, у виразній колористиці. Ліногравюри Б. експонувалися у ДМШ, БМШ, ін. музеях України. Твори Б. зберігаються у НМТШ і БМШ.

І. Батечко. Будинок-музей Т. Г. Шевченка в Києві. Папір, дереворит. 1978

Тв.: Виставка творів Івана Батечка: Каталог. К., 1977.

Літ.: Гамалій Д. Шевченкіана Івана Батечка // *Гамалій Д.* Броварськими шляхами Кобзаря. Бровари, 1994.

Наталя Грязнова

БАТИ́Й (Бату, Саїн-хан; 1208—55) — хан монголів, онук Чингізхана, другий син Джучі, володар зх. улусу Монгол. імперії. На курултаї 1235 призначений головнокомандувачем походу монголо-татар. військ у Сх. і Центр. Європу. Війська Б. 1236—37 завоювали Волзьку Булгарію, знищили об'єднання половців у причорноморських степах, 1237—38 розорили землі Пн.-Сх. Русі, 1239—41 — Пд. Русі. У груд. 1240 здобули Київ і через землі Волинського та Галицького князівств рушили до Польщі та Угорщини. 1242 після смерті великого хана Угедея Б. повернувся у волзькі степи, які стали центром його улусу — Орди (т. зв. Золота Орда) зі столицею з 1243 у м. Сарай-Бату. За роки правління Б. склалася система монгол. володарювання землями Русі.

Хан Батий. Малюнок із китайського манускрипта 13 ст.

Шевченко згадує Б. в Археологічних нотатках у зв'язку із розоренням монголами храмів Чернігова. Та записи Шевченка містять помилки: Чернігів було взято монголами не 1240, а 1239, а на чолі їх стояв не Б., а хан Менгу.

Андрій Плахонін

БАТО́РІЙ (Batory, Bathory) **Стефан** (27.09.1533, Сімлеу, тепер Румунія — 12.12.1586, Гродно, Білорусь; похований у Кракові) — польс. король і полководець. 1576 обраний за підтримки середньопомісної шляхти польс. королем. Боровся проти свавілля магнатів. Прагнучи об'єднати Річ Посполиту, Москов. царство і Трансільванію в єдину державу, Б. 1579—82 брав участь у Лівонській війні проти Москов. царства. 1581 його війська взяли в облогу Псков, однак численні спроби здобути місто штурмом не мали успіху, і це змусило Б. укласти з Москвою Ям-Запольський мир (1582).

Я. Матейко. Стефан Баторій. Папір, олівець. 1891

Шевченко дізнався про похід Б., навчаючись у петерб. *Академії мистецтв*, де він бачив ще не закінчене монументальне полотно К. Брюллова «Облога Пскова королем Стефаном Баторієм» (1836—43). Картина вразила Шевченка: «У меня дыхание захватило: передо мною стояла не картина, а со всем ужасом и величием живая осада Пскова. Вот где смысл крошечных эскизов. Вот для чего он прошедшее лето делал прогулку в Псков. <…> кажется, слышишь крики и звон мечей о железные ливонские, польские, литовские и бог знает еще о какие железные шлемы. <…> Какие чудные, разнообразные эпизоды!» (4, 180).

Працюючи над поемою «Гайдамаки», Шевченко скористався вид. А. Плюшара «Энциклопедический лексикон» (СПб., 1836. Т. 5), де зазначалося, що Б. «виявив великі доблесті, які принесли йому повагу зарубіжних держав і любов народу. З його смертю проминули для Польщі дні слави і могутності. Шматована безначальністю і різновладдям, вона швидким кроком пішла до неминучої загибелі» (С. 73). Подібну ж характеристику дано Б. у праці польс. історика Є.-С. *Бандтке* «Dzieje Królestwa Polskiego» (Wrocław, 1820), на 2-й т. якої Шевченко посилається в «Приписах» до поеми «Гайдамаки». Характеристику Б. в «Інтродукції» до поеми («Була колись шляхетчина, / Вельможная пані; <...> / Було, шляхта, знай, чваниться, / День і ніч гуляє / Та королем коверзує... / Не кажу Степаном / Або Яном Собієським: / Ті два незвичайні — / А іншими.») поет запозичив зі ст. І. Шульгіна «Барська конфедерація» в згаданому «Энциклопедическом лексиконе»: «Від часу, коли припинилося правління дому Ягеллонів (1572) і в Польщі повністю утвердилося виборне правління, в цій країні запанувало жахливе безвладдя. Королівський престол зробився іграшкою партій... Упродовж двохсот років усі з одинадцяти обраних королів польських, серед яких історія вирізнить лише Стефана Баторія та Йоанна Собєського, здобули корону внаслідок переваги, отриманої якою-небудь партією над своїми супротивниками» (С. 9). Там же йдеться про непокору магнатів королівській владі, сваволю шляхти, реакцію сусідніх держав на події у Польщі, зокр. втечу з країни обраних королів, про що також згадано в «Інтродукції» до поеми «Гайдамаки».

Микола Павлюк

БАТТА́Л Салих (5.08.1905, с. Великі Тігани, тепер Алексєєвського р-ну, Татарстан, РФ — 14.03.1995, Казань, РФ) — татар. письменник. Навчався в медресе м. Чистополя (тепер Татарстан, РФ). Закінчив 1929 льотну школу в Оренбурзі. Автор численних зб. віршів, поем, повістей, романів. Переклав поему «Гайдамаки», яку вміщено у вид. творів Шевченка «Кобзар» (Казань, 1953) татар. мовою.

Резеда Ганієва

БАТТА́ЛІЯ (Battaglia; Баттаглія) **Ґвідо де** (бл. 1846, Обертин, тепер Івано-Франк. обл. — після 1913, там само; за ін. дж. — Калуш) — польс. журналіст, барон. Учнем львів. домініканської гімназії, вихованим у реліг.-патріотичному дусі, взяв участь у Січневому повстанні 1863—64.

Під час навчання у Львів. ун-ті зацікавився творами Шевченка і матеріалами про нього, що їх зібрав студент духовної семінарії Г. *Рожанський*. На цій основі Б. 1865 написав і видав нарис «Тарас Шевченко, його життя і твори» (Львів, 1865) — перше в шевченкіані моногр. дослідження. Стимулом до написання праці була й жвава полеміка в польс. пресі поч. 1860-х стосовно істор. і сучасних взаємин українців та поляків, в якій опоненти посилались на поеми Шевченка «Гайдамаки», перекладені на той час Л. *Совінським*, а також «Тарасову ніч», перекладену А. *Гожалчинським* і В. *Сирокомлею*, звинувативши Шевченка в пропаганді «племінної зненависті» до польс. народу.

Серед небагатьох тогочасних джерел, використаних Б., — публ. «*Основи*», «*Вечерниць*», «Biblioteki Warszawskiej», «Dziennika Literackiego», нарис Л. Совінського «Тарас Шевченко», щоденник Я. Гордона (М. *Ятовта*). Виклад біографії Шевченка та розгляд творів у книжці спрямовано на розкриття його демократичних волелюбних ідеалів, неприйняття деспотизму і насильства над людиною, обстоювання рівності й братерства в суспільстві. І. *Дзюба* відзначив справедливу інтерпретацію дослідником поеми «Гайдамаки» та образу Гонти в ній (*Дзюба І.* С. 166).

Б. створив романтичну концепцію постаті Шевченка як поета нац. і соц., виразника інтересів народу і його будителя, борця за визволення України з-під потрійного гніту — «убозтва морального, неволі політичної і суспільної». Як перший нарис життєвого і творчого шляху поета праця Б., попри великі лакуни і неточності, прислужилася наступним дослідникам життя й творчості Шевченка в Україні й поза Україною, серед яких — В. *Маслій*, Й.-Ґ. *Обріст*. Завдяки Й.-Ґ. Обрісту відомості про Шевченка потрапили до праць нім. дослідників Й. Шерра, В. *Каверау*, В. *Фішера*. М. *Чалий*, вміщуючи у своєму «Зводі матеріалів» зроблений Б. аналіз творчості Шевченка, писав: «Неупередженість і відсутність національного антагонізму, що рідко зустрічаються в судженнях польських критиків про нашого поета, дають брошурі шановного автора право на почесне місце серед матеріалів для біографії Шевченка» (*Чалий*, с. 173).

Тв.: Taras Szewczenko: Życie i pisma jego. Lwów, 1865.

Літ.: Кирилюк Є. П. Українські письменники — революційні демократи й літератури західних і південних слов'янських народів у XIX столітті. К., 1963; *Неділько В. Я.* Тарас Шевченко в оцінці польського критика Гвідо Баттаглії // *Т. Г. Шевченко* і слов'янські народи. К., 1964; *Вервес Г. Д.* Т. Г. Шевченко і Польща. К., 1964; *Полєк В.* Літературно-мистецька і наукова Івано-Франківщина. Баттаглія Гвідо // Архіви України. 1969. № 4; *Смілянська В. Л.* Біографічна шевченкіана: 1861—1981. К., 1984; *Дзюба І. М.* Тарас Шевченко: Життя і творчість. К., 2008.

Валерія Смілянська

БАТТІСТЕ́ССА (Battistessa) **Ангель Хосе** (17.08.1902, Буенос-Айрес — 26.X.1993, там само) — арґентин. літературознавець, перекладач, проф. філол. ф-ту ун-ту Буенос-Айреса. Автор монографій «Іспанські поети і прозаїки» (1943), «Р.-М. Рільке, мандрівка через століття» (1950), «Поет і його вірш» (1965), «Прозаїк і його проза» (1969) та ін., численних есеїв та статей, перекладач нім., франц., англ. поетів, зокр. Й.-В. *Ґете*, Р.-М. *Рільке*, П. Клоделя, П. Валері, В. *Шекспіра*. Вершиною його перекладацької діяльності була інтерпретація «Божественної комедії» *Данте* (спеціальна відзнака папи Павла VI). Б. започаткував філол. студії у Католицькому ун-ті Буенос-Айреса. Б. — автор іспаномовної брошури «Тарас Шевченко. 1814—1861», виданої 1961 у Буенос-Айресі, у якій подав короткий огляд життя і творчості поета, вмістив свою вільну інтерпретацію Шевченкового «Заповіту». Цей перекл. надрук. Б. Кравців у своєму вид. «Шевченкове слово і слава: антологія перекладів з Шевченка чужими мовами» (Чикаго, 1964) разом із чотирма ін. перекл. (Д. *Бучинський*, М. Ф. Ґомез). Б. — ініціатор і активний учасник урочистостей (5 серп. 1971) у рамках програми «Життя української культури в Арґентині», приурочених до відкриття пам'ятника Шевченкові в Буенос-Айресі, де виступав із доповіддю «Тарас Шевченко — революціонер». Автор розлогої іспаномовної ст. «Тарас Шевченко» у двомовному вид. «Taras Shevchenko. Тарас Шевченко. Пропам'ятна книга» (Буенос-Айрес, 1976), в якій подав біографію поета, а також охарактеризував поеми «Гайдамаки», «Сон», «Кавказ». Б. з'ясував питання витоків поезії Шевченка — впливу на нього «літератури романтизму, фольклору, а особливо славної і трагічної української історії, яка живила поезію Кобзаря», акцентував увагу на філос. поглядах поета, його розумінні істор. процесу, знанні найновіших досягнень філос. думки. Стаття Б. доповнювалася вибраними поезіями Шевченка — «Заповітом» (перекл. автора ст.), «Ісаія. Глава 35» та фрагментом із поеми «Кавказ».

А. Х. Баттістесса

Як президент Арґентинської академії красного письменства Б. виступив 1 лип. 1971 з доповіддю «Тарас Шевченко — Поет Свободи» в театр. залі Буенос-Айреса. У промові під час відкриття пам'ятника Шевченкові провів паралель між словами «Заповіту» Шевченка «Вставайте, кайдани порвіте» і словами арґентин. нац. гімну «Почуйте брязкіт порваних кайданів», а також зацитував іспан. мовою окремі фрагменти творів митця, зокр. вступ до поеми «Кавказ».

Тв.: Taras Shevchenko. Тарас Шевченко. Пропам'ятна книга (Libro conmemorativo). 5.XII.1971. Buenos Aires. 1976.

Ярема Кравець

БАТУ́РИН — містечко Бахмацького пов. Черніг. губ., тепер смт (з 1960) Бахмацького р-ну Черніг. обл., на р. Сеймі (притока Десни). Поселення на місці Б. згадується у давньоруських літописах під назвою «Чорне городище». Належало черніг. князям Ольговичам. На поч. 14 ст. — під владою Великого князівства Литовського, з 1618 — Польщі. 1625 польс. король *Зигмунт III Ваза (*Сигізмунд*)* заклав на кордоні з Московією Батуринську фортецю, біля якої виникло містечко Б. Звільнений від поляків під час Нац.-визв. війни укр. народу 1648—54 під проводом Б. *Хмельницького*, Б. став сотенним містом, що 1648 ввійшло до Черніг., а з 1649 — до Ніжин. полку. 1663 у Б. укладено «Батуринські статті» гетьмана І. Брюховецького з Москвою (додаток до Переяславських статей 1654). З 1670 Б. — резиденція геть-

Ч. Камерон. Палац К. Розумовського. 1799—1803. Батурин. Сучасне фото

манів Лівобережної України — Д. Многогрішного (1670—72), І. *Самойловича* (1672—87), І. *Мазепи* (1687—1708), К. *Розумовського* (1750—64).

2 листоп. 1708 після переходу І. Мазепи на бік швед. короля *Карла XII* Б. був захоплений москов. військом під командуванням О. *Меншикова* і вщент зруйнований, жителів міста знищено. Нове відродження міста припадає на роки діяльності гетьмана К. Розумовського. У 1799—1803 в Б. збудовано Воскресенську церкву та палац К. Розумовського (у стилі класицизму, за проектом англ. архіт. Ч. Камерона). Збереглися також Крупицький Свято-Миколаївський монастир (кін. 17 ст.), Будинок Генерального суду 17 ст. (нині — відділ Черніг. істор. музею), укріплення фортеці 18 ст., будинок пошти 19 ст., торгові ряди 19 ст.

Шевченко був у Б. у трав. — черв. 1843 під час першого приїзду в Україну, коли гостював у Г. *Тарновського* в *Качанівці* та у П. *Прокоповича* в с. Пальчиках побл. Б. Він оглянув архіт. пам'ятки в місті та на його околицях, зробив малюнок батуринського замку. У 1844—45, працюючи над офортами для альб. «Живописная Украина», Шевченко зафіксував у проспекті вид.: «Виды. Чигирин, Суботове, Батурин, Покровская Сечевая церковь» (5, 206).

Б. посідає вагоме місце в творчості Шевченка. В містерії «Великий льох» Б. — один із центр. образів-символів худож. історіософської концепції України, яка, за задумом поета, мала виявити причини нац. трагедії, показати перспективу духовного відродження народу. Образ сплюндрованого і спаленого москов. військом міста, мешканці якого зазнали нелюдських катувань і загинули мученицькою смертю, постає істор. планом поеми. Є і другий — символічний, містеріальний образ укр. трагедії, що розвивається в колізії усвідомлення / неусвідомлення тяжкої істор. провини. «Батурин славний» у Шевченка — символ героїчної й водночас трагічної сторінки нац.-визв. боротьби України, діяльності І. Мазепи та його сподвижників (згаданий тут полковник Д. *Чечель* — мужній захисник Б.).

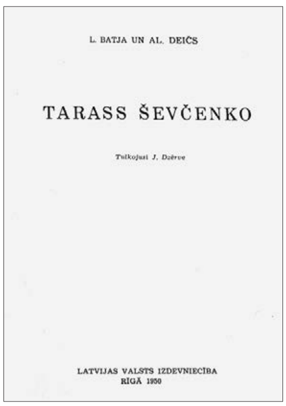
У повісті «Близнецы» сотник Никифор Сокира, відвідуючи соборний храм Благовіщення в *Переяславі*, звернув увагу дружини на образ Покрови: він розповідав їй про зображених на картині істор. діячів і, зокр., про О. Меншикова «и разрушенный им Батурин», «с такими подробностями», що Парасковія Тарасівна, дивуючись заступництву Богоматері-Покрови, «наивно спрашивала мужа: За что ж она его покрывает?» (4, 27). У підтексті повісті закладено думку про те, що в народі живе пам'ять про трагічні сторінки його історії і що нац. самосвідомість формується на внутрішніх етичних імперативах, непідвладних імперським ідеологічним установкам.

Літ.: Чернігівщина в біографії і творчості Т. Г. Шевченка. Чернігів, 1961; *Жур 1979*; *Біографія 1984*; *Шовкопляс І. Г.* За покликом серця: Пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1990.

Володимир Мовчанюк

БАТЬ Лідія Григорівна (5/18.05.1900, Одеса — 1980, Москва) — рос. письменниця, перекладачка і літ. критик. Навчалася на істор.-філол. ф-ті Вищих жіночих курсів в Одесі (1916–20). Автор циклу істор.-біогр. повістей «Фритьоф Нансен» (1936; у співавт. із О. Дейчем), «Сад життя» (1948), «Дякуємо за правду» (1961), «Айбек» (1966; у співавт. із М. Кошчановим) та ін., кн. мемуарів «Незабутні зустрічі» (1970) та ін.

1939 у співавт. з О. Дейчем написала повість «Тарас Шевченко» (2-ге вид. М.; Лг., 1954). У повісті відтворено життєвий і творчий шлях Шевченка, дано коротку характеристику його літ. спадщини. Кн. перекладено татар. (1941), латис. (1950), узб. (1961), рум., угор. та ін. мовами. Б. — авторка нарису «Він жив

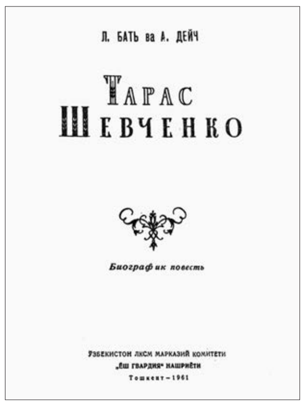

L. BATJA UN AL. DEIČS

TARASS ŠEVČENKO

LATVIJAS VALSTS IZDEVNIECĪBA
RĪGĀ 1950

Л. Бать, О. Дейч. Тарас Шевченко. Рига, 1950. Титул

Л. БАТЬ ва А. ДЕЙЧ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Биографик повесть

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ
«ЁШ ГВАРДИЯ» НАШРИЁТИ
Тошкент—1961

Л. Бать, О. Дейч. Тарас Шевченко. Ташкент, 1961. Титул

у нашому місті» (Вітчизна. 1964. № 5) про пам'ятні місця *Нижнього Новгорода*, пов'язані з життям укр. поета.

Тв.: Великое призвание: Повесть о великом русском актере М. С. Щепкине. М., 1972.

Літ.: Виноградов А. // Комсомольская правда. 1939. 11 июня — Рец. на кн.: Бать Л., Дейч А. Тарас Шевченко. М.; Лг., 1954; *Федан В.* Два видання однієї книги // Вітчизна. 1955. № 10.

Ганна Ляшенко

«БА́ТЬКІВСЬКА ХА́ТА У КИРИ́ЛІВЦІ» [Хата батьків Т. Г. Шевченка в с. Кирилівці] (папір, олівець, 17,6×26,5) — рисунок Шевченка в *Альбомі 1840—1844*, виконаний у черв. або верес. 1843 під час перебування у *Кирилівці*. На вставці під рисунком зроблений В. *Тарновським* (старшим) напис чорнилом: «(Хата Шевченка) / По указанію самого Шевченка». Альбомний аркуш (не за авторською пагінацією 14-й)

Т. Шевченко. Батьківська хата у Кирилівці. Папір, олівець. 1843

бл. 1934 було виокремлено у зв'язку з експонуванням. Зберігається у НМТШ (№ г—849).

Вигляд хати, придбаної батьком 1815 і побаченої Шевченком по довгих роках, хати, де пройшло його сирітське дитинство, художник передав, фіксуючи важливі деталі, які він пам'ятав ще змалку. Вправно олівцем відтворив пластику будівлі, контурною лінією динамічно окреслюючи силует хати; масивну солом'яну покрівлю, м'яко модельовану світлотінню, також нарисував узагальнено, посилюючи тон у місцях переходу світла і тіні. Форма стріхи та площинно передані стіни створюють образ хати, що стане архетипом творчості Шевченка.

Уперше згадано у вид.: *Чалый М.* Жизнь и произведения Тараса Шевченка (К., 1882. С. 43). Уперше репрод. у журн. «*Киевская старина*» (1892. № 2); експонувався на Ювілейній шевч. виставці (Київ, 1939). Місця зберігання: у складі альбому, не пізн. 1885 надійшов до колекції В. *Тарновського* (молодшого), а відтак — до ЧМТ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 181.

Літ.: Горленко 1886; *Каталог* малярської творчості Т. Г. Шевченка, експонованої в Галереї. Х., 1934.

Ірина Вериківська, Данило Нікітін

БАТЮ́К Порфирій Кирилович (28.02/11.03.1884, м. Зіньків, тепер районний центр Полтав. обл. — 19.04.1973, Київ) — укр. фольклорист, хормейстер, композитор і педагог. Закінчив 1912 муз. класи Придворної співацької капели у Петербурзі, навчався в Москві вокалу та гри на скрипці. З 1917 вчителював (Зіньків, Охтирка, Харків), керував аматорськими хорами. 1944—46 працював в ІМФЕ. На тексти Шевченка написав романс для високого голосу із супроводом фортепіано «У гаю, гаю» (1962), для дитячого хору — «Заповіт», «Річка» («Тече вода з-під явора») і «Мені тринадцятий минало» (три останні твори увійшли до зб. «Музична хрестоматія на вірші українських письменників для двохголосного та трьохголосного хору»; Полтава, 1922); на слова Л. *Волошки* — хор «Шевченкові» (1922). Пам'яті поета присвячені мішані хори Б. без супроводу на слова К. Яцика — «На могилі, на високій» та «Хай про тебе слава лине» (обидва — 1961). Творчість Б. є аматорською.

Літ.: Шевченко і музика: Нотографічні і бібліогр. матеріали 1861—1961. К., 1964.

Антон Муха

БА́ТЮШКОВ Костянтин Миколайович (18/29.05.1787, Вологда — 7/19.07.1855, там само) — рос. письменник. Член Вільного т-ва шанувальників словесності, наук і мист-в. Вихований на ідеях О. Радищева і франц. просвітительської ідеології, Б. у своїх творах виступав проти реакційного крила «старовірів»-шишковістів («Видіння на берегах Лети», 1809, та ін.), утверджував внутрішню свободу поета, оспівуючи радощі земного буття («Мої пенати», 1811—12, та ін.). Брав участь у рос.-швед. війні 1808—09, зокр. у фінлянд. битві. Написав нарис «Картина Фінляндії (уривок з листів російського офіцера)» (1810), де під впливом «Пісень Оссіана» Дж. *Макферсона* з витонченою пластичністю і глибоким ліризмом у поєднанні з меланхолійними настроями зобразив величну природу Пн. Фінляндії, руйновану походом рос. військ. У повісті «Близ-

О. Кіпренський. Портрет К. Батюшкова. Полотно, олія. 1815

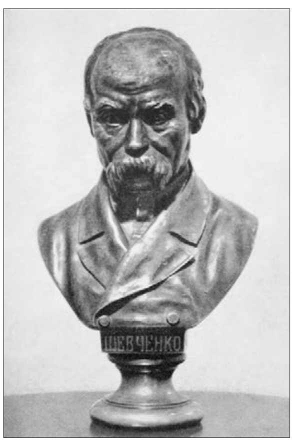
нецы» Шевченко, розповідаючи про листи персонажа Степана Мартиновича до автора-розповідача, зазначив, що вони, зрозуміло, «не сверкали той ослепительной молнией ума и воображения, ни ученостью, ни новым взглядом на вещи, ни новыми идеями, ни даже блестящим слогом» (4, 101), що було властиво, зокр., «Листам російського мандрівника» М. *Карамзіна* та «Листам з Фінляндії» Б. Але при цьому Шевченко зазначив, що в листах Степана Мартиновича, «его нехитрых посланиях, как алмаз в короне добродетели, горела его непорочная душа» (4, 101).

Борис Деркач

БАХ (Bach) **Йоганн-Себастьян** (21.03.1685, Айзенах — 28.07.1750, Лейпциґ) — нім. композитор та органіст. Майстер поліфонічного стилю в світовій муз. культурі. У 1700—03 навчався в Люнебурзькій школі, був там хористом, скрипалем. Служив придворним скрипалем, альтистом і органістом у Веймарі, згодом — органістом в Арнштадті. 1717—23 — у Кетені, був органістом, концертмейстером і капельмейстером. З 1723 — у Лейпциґу, кантор церкви св. Томи. Автор творів різних жанрів: мес, світських і духовних кантат, ораторій, хоралів, концертів, камерних ансамблів, п'єс для органа, клавесина, скрипки та ін. Шевченко, який виявляв глибокий інтерес до музики й мав тонкий муз. смак, цікавився творчістю Б. Згадав його у повісті «Варнак», характеризуючи одну з героїнь твору: «Часто свои грустные проекты она кончала симфонией Себастиана Баха на домашнем органе. Это была святая Цецилия! И я, затая дыхание, слушал ее и молился за нее. Это были самые чистые, самые счастливые минуты моей печальной жизни» (3, 133).

Тетяна Чуйко

БАХ Роберт Романович (Робертович; 28.01/9.02.1859, Петербург — 17.09.1933, Ленінград, тепер Санкт-Петербург) — рос. скульптор. Закінчив 1885 петерб. *Академію мистецтв*, з 1891 — її акад., з 1900 – проф., з 1906 — дійсний член. У 1926—29 — проф. Вищого худож.-технічного ін-ту (ВХУТЕІН) у Ленінграді. Автор відомих пам'ятників О. Пушкіну в Царському Селі, М. *Глинці* в Петербурзі, численних скульптур анімалістичного жанру. Створив два портрети Шевченка (бронза, 1886, НМТШ; НМІУ).

Р. Бах

Р. Бах. Погруддя Т. Г. Шевченка. Бронза. 1886

Наталя Янко

БАХТІ́Н Микола Миколайович (псевд. — Б і б л і о г р а ф, Н. Н о в и ч та ін.; 5/17.05.1866, Чири-Юрт, тепер Інгушетія, РФ — 2.05.1940, Ленінград, тепер Санкт-Петербург) — рос. літературознавець, перекладач і бібліограф. Переклав низку віршів Шевченка («Косар», «Якби тобі довелося», «Думи мої, думи мої» 1840 та ін.), які надрук. 1898—1912 в періодичних вид. та в зб. «Кобзарь» (у перекл. рос. поетів) за ред. І. *Бєлоусова* (М., 1900, 1906). Підготував бібліогр. покажчик «Шевченко в російських перекладах» (РЛ: Наук. зап. К., 1939. Кн. 4; неопубл. частина зберігається в ІЛ). Склав велику картотеку рос. перекл. з іншомовних л-р, в окремому розділі якої зареєстровано вид. творів укр. л-ри рос. мовою і крит. відгуки на них із 1700 до поч. 1940, зокр. і вид. творів Шевченка; зберігається у Петербурзі в ІРЛІ РАН.

Літ.: Бронь Т. И. Н. Н. Бахтин и его картотека // *Международные* связи русской литературы: Сб. ст. М.; Лг., 1963.

Василь Бородін

БА́ХУС — у рим. міфології бог рослинності, виноградарства, виноробства (у давньогрец. — Діоніс); «поклонятися Б.» — випивати. Саме в цьому значенні Шевченко вживає вираз «поклонники веселого бога Бахуса» в повісті «Художник»: «Замечено, что и между цивилизованными нациями люди, выходящие из круга обыкновенных людей, одаренные высшими душевными качествами, всегда и везде более или менее были чтителями, а нередко и усердными поклонниками веселого бога Бахуса» (4, 186). У Щоденнику від 29 черв. 1857 Шевченко з осудом відзначає «безобразнейшую бакханалию» — «колоссальнейшее пьянство по случаю храмового праздника», осуджуючи таке святкування пам'яті «величайших двух провозвестников любви и мира» — святих *Петра* і *Павла*.

Мирослава Шах-Майстренко

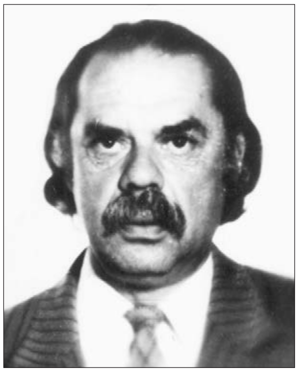
БАЧИ́НСЬКА Теофілія Йосипівна (дівоче — Лютомська; 1837, Вільно, тепер Вільнюс, Литва — 17.01.1906, Самбір, тепер районний центр Львів. обл.) — укр. актриса. Дружина О. *Бачинського*. Навчалася у Варшав. балетній школі. Виступала в польс.-рос.-укр. трупах у Києві, Кам'янці-Подільському, Житомирі (1853—63), першому профес. театрі в Га-

личині — Руському народному театрі т-ва «Руська бесіда» у Львові (1864—73), у приватних мандрівних трупах О. Бачинського в Галичині (1873—94), де виконувала провідні ролі в укр. та перекладному репертуарі. Перша на укр. профес. сцені виконавиця ролі Галі у виставі драми «Назар Стодоля» Шевченка (1864—67).

Літ.: Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині. Л., 1934; *Пилипчук Р. Я.* Театр на західноукраїнських землях XIX — поч. XX ст. // *Український* драматичний театр. Нариси історії: У 2 т. К., 1967. Т. 1; *Пилипчук Р.* Становлення українського професіонального театру в Галичині (60-і роки XIX ст.) // Просценіум. 2003. № 1; *Пилипчук Р.* Репертуар і сценічне мистецтво українського професіонального театру в Галичині (60-і роки XIX ст.) // Просценіум. 2008. № 3.

Ростислав Пилипчук

БАЧИ́НСЬКИЙ Анатолій Діомидович (21.05.1933, Одеса — 10.04.1995, там само) — укр. історик, архівіст. Закінчив 1957 Одес. ун-т. Працював у Держ. архіві Одес. обл.; з 1963 — на кафедрі історії України Одес. ун-ту. Автор численних праць про козацтво пд.-укр. регіону, освоєння придунайського степу, публікатор ряду документів. Вивчав розповсюдження творів Шевченка у 1870—80-х, зокр. учасниками революційного руху на Пд. України та студентством Новоросійського ун-ту.

А. Бачинський

Тв.: З історії розповсюдження творів Т. Г. Шевченка на Півдні Росії в 70—80-х рр. XIX ст. (За матеріалами Одес. облдержархіву) // Літературна Одеса. 1959. № 23; Твори Т. Г. Шевченка в революційній пропаганді 70—80-х років XIX ст. // *РЛ*. 1960. № 5; Т. Г. Шевченко і студентство Новоросійського університету: (З арх. матер.) // *За наукові* кадри: Одес. ун-т. 1989. 10 берез.; Твори Т. Шевченка в придунайських землях України (1940—1941) // *Т. Шевченко* і українська національна культура: Матеріали наук. симпозіуму. Л., 1990.

Літ.: Анатолій Діомидович Бачинський: (Біобібліогр. покажчик). О., 1994.

Григорій Зленко

БАЧИ́НСЬКИЙ Омелян Васильович (1833, с. Жукотин, тепер с. Бережок Турківського р-ну Львів. обл. — 10.07.1907, м. Самбір, тепер районний центр Львів. обл.) — укр. актор, реж., антрепренер. Виступав у Львів. польс. театрі (з 1852), польс.-рос.-укр. трупах у Києві, *Кам'янці-Подільському*, Житомирі та ін. містах (1857—63). У 1864—73 — директор першого в Галичині укр. профес. театру — *Руського народного театру товариства «Руська бесіда»*. В 1874—94 — керівник власних мандрівних труп у Галичині. Вперше на профес. сцені поставив драму «Назар Стодоля» Шевченка (5 трав. 1864) й до 1867 грав у ній роль Назара.

О. Бачинський

Літ.: Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині. Л., 1934; *Пилипчук Р. Я.* Театр на західноукраїнських землях XIX — поч. XX ст. // *Український* драматичний театр: Нариси історії: У 2 т. К., 1967. Т. 1; *Пилипчук Р.* Становлення українського професіонального театру в Галичині (60-і роки XIX ст.) // Просценіум. 2002. № 3; *Пилипчук Р*: Становлення українського професіонального театру в Галичині (60-і роки XIX ст.) // Просценіум. 2003. № 1; *Пилипчук Р.* Репертуар і сценічне мистецтво українського професіонального театру в Галичині (60-і роки XIX ст.) // Просценіум. 2008. № 3.

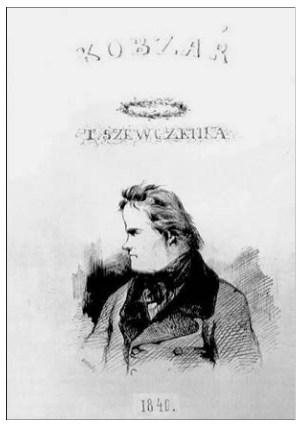
Ростислав Пилипчук

БАШИ́ЛОВ Михайло Сергійович (6/18.10.1821, Могильов. губ. — 10.12.1870, Боцин, Австрія) — укр. і рос. живописець, графік, педагог. Закінчив Харків. ун-т, спеціальної худож. освіти не здобув. Жив у Харкові, Полтаві. Був близький до кола Г. Квітки-Основ'яненка. У 1843—44 виконав портрети укр. письменників для альм. «*Молодик*». З кін. 1850-х — у Москві. Ілюстрував твори рос. письменників, активно співпрацював із москов. сатиричними журналами. У станковому живописі звертався до сюжетів з народного життя.

Ймовірно, Б. познайомився з Шевченком 1843—44 у с. *Линовиці* на Полтавщині в Я. де *Бальмена*, проте сам поет на допиті 21 квіт. 1847 це заперечував

М. Башилов. Ілюстрація до поеми Т. Шевченка «Катерина». Папір, туш. 1844

М. Башилов. Портрет Т. Шевченка на фронтиспісі «Кобзаря». Папір, туш. 1844

(6, 260). Разом з Я. де Бальменом виконав 1844 ілюстрації до рукописної зб. творів Шевченка «Wirszy T. Szewczenka», поданих у польс. транскрипції (ІЛ. Ф. 1. № 79). Б. належить портрет Шевченка на шмуцтитулі та ілюстрації, заставки, кінцівки і заголовні літери (туш, перо) до першого розділу, що включає твори з вид. *«Кобзар» 1840*. 23 з них позначено підписами «M. Bachiloff» або монограмами «МВ». 1857 на сюжет опубл. того року поеми Шевченка «Наймичка» Б. написав однойменну картину (НМТШ; етюд сепією — у Держ. літ. музеї в Москві), 1858 — картину «Три покоління» (ДРМ). Офорт Б. «Старий і смерть», можливо, є ремінісценцією Шевченкового офорта «Солдат і смерть» із серії «Живописная Украина». Картина Б. «Краєвид з вітряком» («Вечір», 1850. НМТШ) деякий час вважалася твором Шевченка. Іл. табл. X.

Тв.: Wirszy T. Szewczenka. 1844: факсимільне відтворення. Дніпродзержинськ, 2008.

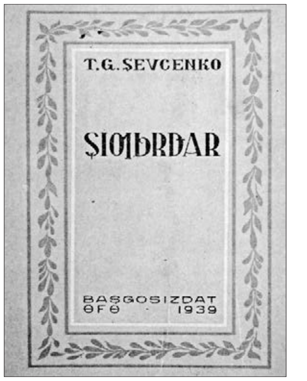
Літ.: Жемчужников Л. М. Мои воспоминания из прошлого. Лг., 1971; *Мацапура Н.* Башилов — первый иллюстратор произведений Т. Г. Шевченко // Искусство. 1964. № 12; *Яцюк В.* Сторінки невиданої книжки // Живописна Україна. 1992. № 1/2; *Кольцова Л. А.* Иллюстрации М. С. Башилова и Я. де Бальмена к «Виршам» Т. Г. Шевченко: 1844 // Русское искусство Нового времени: исследования и материалы: сб. статей. М., 1999. Вып. 5; *Покормяко Н.* Перший ілюстратор творів Тараса Шевченка // Дивослово. 2003. № 5.

Надія Покормяко

БАШКИ́РСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Майже три засланські роки життя (1847—50) Шевченко провів у степах Оренбур. губ., до якої належала і Башкирія. Тут поет тісно спілкувався з башкирами, цікавився їхнім життям, побутом, фольклором; милувався мальовничою башк. р. Самарою, блакитними пасмами Губелинських гір. Потоваришував із перекладачем Новопетровського комендантського управління сотником-башкиром А. *Хаїровим*, якого називав добрим і шляхетним, передавав через нього листи до друзів. Знайомство поета з башк. природою та людьми відображено в повісті «Близнецы» й у Щоденнику.

Ім'я поета стало відомим башк. письменникам і широкому загалові 1914 під час святкування *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* завдяки ст. татар. письменника й ученого Г. *Ібрагімова* «Герой-поет» (Йолдыз. 1914. 25 листоп.) і татар. письменника-літературознавця Г. Карама «Тарас Шевченко» (Анг. 1914. № 5). Г. Ібрагімов також виступав із лекціями про Шевченка в медресе «Галія» 1915 в Уфі.

Твори Шевченка почали перекладати башк. мовою на поч. 1930-х. Уперше «Заповіт» переклав М. *Сюндюкле* (опубл. у зб. «Іскри». Уфа, 1934); пізніше, 16 берез. 1936, у газ. «Башкортостан» надрук. досконаліший його переклад. 1939 «Заповіт» перекл. М. *Хай*;

Т. Шевченко. Вірші. Уфа, 1939. Обкладинка

Т. Шевченко. Вірші. Уфа, 1961. Титул

1961 — Х. *Біккулов*; 1964 — Р. Гаріпов; башк. мовою опубл. і перекл. цього вірша, виконаний татар. поетом З. *Нурі* (Пионер. 1954. № 3). У перекл. М. Сюндюкле вийшла поема «Тарасова ніч» (Башкортостан. 1938. 28 серп.; Октябрь. 1938. № 12). 1939 у періодичній пресі опубл. поеми «Катерина» (перекл. Р. *Нігматі* та Ю. *Гареєва*) і «Сон — У всякого своя доля» (перекл. Г. *Гумера* і А. *Валєєва;* опубл. у журн. «Октябрь». 1939. № 3), а також бл. 20 віршів. 1939 за ред. комісії, створеної СП Башкирії до святкування *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка*, в Уфі опубл. його окрему зб. «Вірші» (перекл. А. Валєєва, К. Габітова, Ю. Гареєва, Г. Гумера, Г. Ібрагімова, Н. *Ідельбаєва*, М. *Каріма*, С. *Кулібая*, М. Сюндюкле, М. Хая, А. *Шакірі* та ін.). Тоді ж перекл. із творів Шевченка було вміщено до підручників з л-ри для башк. шкіл. 1961 видано другу зб. Шевченка «Вірші» у перекл. Х. Біккулова. У наступні роки над перекл. творів працювали Г. *Амірі* — «Думи мої, думи мої» (1840) (Агидель. 1961. № 3), І. *Ахтам'янов* — «Не гріє сонце на чужині» (Пионер. 1961. № 3), «Сестрі» (Башкортостан пионере. 1964. 8 берез.), М. *Басиров* — «Думи мої, думи мої» (1840), «І золотої й дорогої», «Мені здається, я не знаю» (Совет Башкортостаны. 1964. 10 берез.) та ін. Перекл. творів Шевченка сприяли збагаченню башк. л-ри в тематичному і худож. планах.

Перші розвідки про життя і творчість Шевченка вийшли друком у Республіці 1936 до 75-річчя від дня його смерті: «Тарас Шевченко» (Башкортостан. 16 берез.) та «Великий народний поет» (Комуна. 23 берез. [татар. мовою]). 1939 в усіх газетах Башкирії, що друкувалися башк., татар. і рос. мовами, опубл. ст. про творчість Шевченка: Є. *Кротевич* «Тарас Григорович Шевченко» (Кызыл Башкортостан. 3 берез.); Л. Шуб «Тарас Шевченко і російська культура» (Кызыл Башкортостан. 8 берез.), «Великий поет-революціонер» (Кызыл Башкортостан. 9 берез.)

та ін.; також опубл. повідомлення про відкриття у Києві пам'ятника Шевченкові, про ювілейні урочистості в Союзі РСР, портрети поета, його малюнки, ілюстрації укр. художників до його творів.

Пожвавився інтерес до творчості Шевченка серед башк. громадськості в роки Другої світової війни. У лип. 1941 до Уфи евакуйовано АН Української РСР і СПУ та низку ін. творчих і культурних установ. Тут виходили газ. «Література і мистецтво», журн. «Українська література». У берез. 1942 АН Української РСР спільно з СПУ провела шевч. сесію, в якій брала участь і башк. інтелігенція. У газ. «Кызыл Башкортостан» 10 берез. було вміщено ст. Президента АН Української РСР О. Богомольця «Великий поет українського народу», М. *Рильського* «Шевченко — майстер слова» та ін., у журн. «Українська література» — ст. П. *Тичини* «Гнів Тараса». Масовим тиражем в Уфі видано Шевченків «Кобзар» укр. і рос. мовами. 1943 там само вийшла укр. мовою кн. Д. *Косарика-Коваленка* «Войовниче життя Тараса Шевченка». Матеріали про поета опубл. і в газ. «Кызыл Башкортостан». У подальшому в періодиці Республіки з'явилися ст. Є. *Кирилюка* «Поет і громадянин» (Совет Башкортостаны. 1961. 10 берез.), Д. Косарика-Коваленка «Народу син, народам брат» (Советская Башкирия. 1964. 8 марта), О. *Дейча* «Великий співець українського народу», Л. *Хінкулова* «Світло великої мужності» (обидві — Совет Башкортостаны. 1964. 10 берез.), низка матеріалів без прізвищ авторів. Усі вони відіграли значну роль у популяризації творчості Шевченка серед громадськості Башкирії.

У періодиці публікувалися матеріали про зв'язки укр. поета з Башкирією та її громадськістю. М. Карім у ст. «Т. Г. Шевченко: Стихотворения» (Октябрь. 1939. № 4) проаналізував перекл. віршів поета башкир. мовою, що вийшли 1939 окремим вид. У ст. архівіста У. Салімова «Про вірного сина українського народу» (Совет Башкортостаны. 1953. 24 берез.) та «Нові архівні документи про Тараса Шевченка» (Эдэби Башкортостан. 1953. № 4) наведено документи про встановлення негласного нагляду над поетом під час його заслання в Оренбур. губ., знайдені в Держ. архіві Республіки. Н. Барсов розповідав про зв'язки Шевченка з оренбур. губ. Є. *Барановським*, письменником М. *Михайловим* та польс. поетом Е.-В. *Желіговським*, теж засланцем, та ін. У ст. С. *Кудаша* «Народний кобзар» (Эдэби Башкортостан. 1953. № 3), Г. Амірі «Тарас Шевченко» (Агидель. 1961. № 3), «Два портрети» (Кызыл тан. 1969. 1 лип.), М. Каріма «Той, що став символом нації» (Литературная газета. 1961. 9 марта), А. Валєєва «Народний співець», Г. Рамазанова «Вишукане море пісень і натхнення» (обидві — Кызыл тан. 1961. 10 берез.), А. Бікчентаєва «Шевченко — наш сучасник» (Башкортостан пионере. 1964. 8 берез.), В. *Шубравського* «Надихаючий приклад великого Кобзаря» (Советская Башкирия. 1964. 12 марта), С. *Сафуанова* «Шевченко і башкирська література» (*НШК 23*) та ін. досліджено зв'язки поета з башк. л-рою, шляхи впливів його творчості на л-ру, культуру та духовний світ башк. народу; висвітлено спільні мотиви, що пов'язують творчість Шевченка з башк. поезією.

Оспівуючи Україну, башк. письменники зверталися не тільки до постаті Шевченка, а й до створених ним образів. С. Кудаш узяв епіграфом до поеми «Нічні думи» (1942) слова «Думи мої, думи мої»; образ матері, яка вболіває за свободу рідної землі, також має витоки з творчості укр. поета. Героя поеми С. Кудаша «Помста» про боротьбу за визволення України названо Тарасом. М. Карім у вірші «Україна» (1943) показав край в образі «дівчини Катерини». Окремі мотиви творчості укр. поета, заг. дух та муз. його віршів помітні й в ін. творах башк. письменників, присвячених Україні.

Для багатьох башк. авторів ім'я Шевченка звучить синонімом укр. народу, а Україну вони називають «священною землею Тараса Шевченка». «Коли промовляєш імена Тараса Шевченка, Шота Руставелі, маєш на увазі не тільки цих знаменитих письменників, а й цілі народи, що дали їх світу», — писав Б. Бікбай у ст. «Перший поет, якого я читав» (Октябрь. 1946. № 3/4). Для С. Кудаша українці — це «народ, що має Шевченка», а визволення України від нім. загарбників — ще й «звільнення полоненої могили Тараса» (поема «Нічні думи»); А. *Ісхан* у шумі тополь на укр. шляхах вчуває пісні Шевченка (вірш «Тополя», 1942); Р. Нігматі у вірші «Україна» (1942) теж називав цей край «батьківщиною поета». «Країною Шевченка» називали Україну й ін. письменники: Р. Зіннатуллін у ст. «В країну Кобзаря» (Кызыл тан. 1970. 11 жовт.), В. *Ісхаков* у нарисі «На землі Тараса» (Советская Башкирия. 1970. 1 ноября). Для Г. Рамазанова у поемі «Пісня про Україну» (1944) та вірші «Моєму вчителеві, що живе у Києві» (1979) укр. поет — уособлення всієї укр. землі.

Свої твори присвятило Шевченкові не одне покоління письменників Республіки. Так, А. Валєєв (брав участь 1939 у святкуванні 125-річчя від дня його народження) присвятив батьківщині укр. поета цикл віршів «Українські ескізи» (1939), С. Кудаш — повість «Назустріч весні» (1954), В. Ісхаков — оповідання «Сторінка з історії» (1979), С. Кіньякай — «До Т. Г. Шевченка» (1939), М. Сюндюкле — «На Дніпровій кручі» (1954), Б. Валід — «Тарас Шевченко» (1964), Г. Рамазанов — «Шевченко» (1964), Р. Бікбаєв — «Тарасова гора» (1976) та ін. Широко

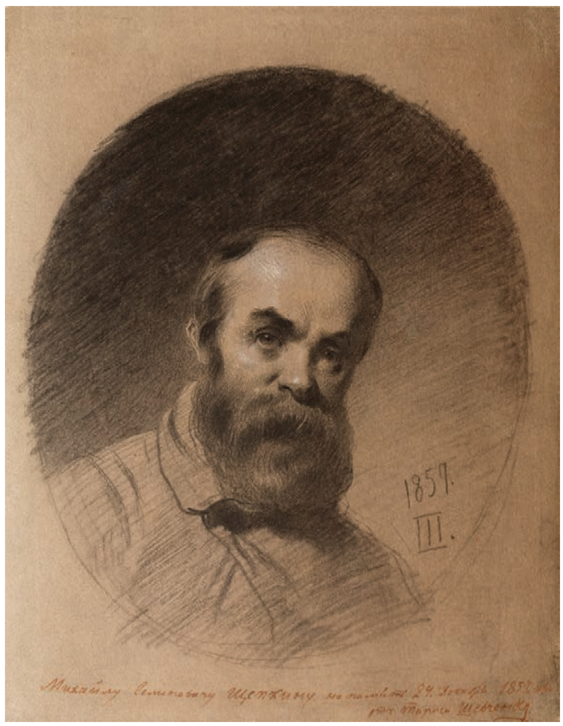
1. *Т. Шевченко. Автопортрет.*
Папір, олівець. 1845

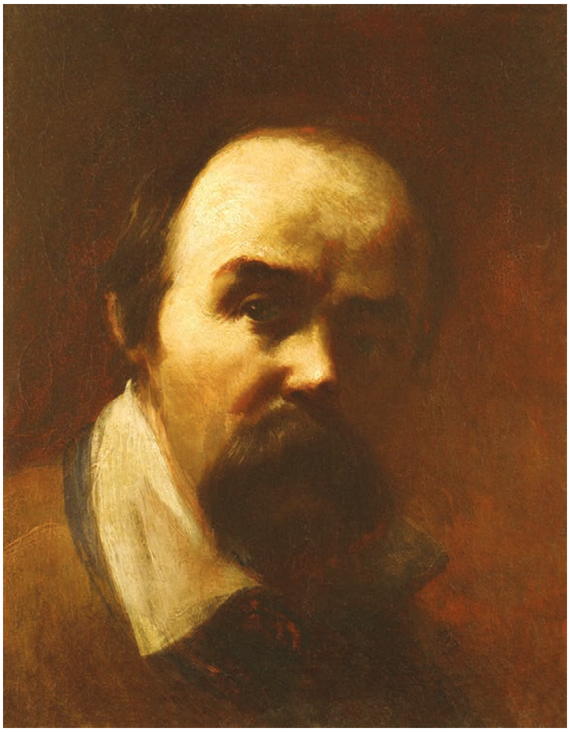
2. *Т. Шевченко. Автопортрет.*
Папір, олівець. 1847

3. *Т. Шевченко. Автопортрет.*
Папір, сепія. 1849

4. *Т. Шевченко. Автопортрет. Тонований папір,*
італійський та білий олівець. 1857

1. *Т. Шевченко. Автопортрет.*
Полотно, олія. 1859. (Копія К. Флавицького)

2. *Т. Шевченко. Автопортрет.*
Полотно, олія. 1860

3. *Т. Шевченко. Автопортрет (з бородою, у шапці та кожусі).*
Папір, офорт. 1860

4. *Т. Шевченко. Автопортрет.*
Полотно, олія. 1861

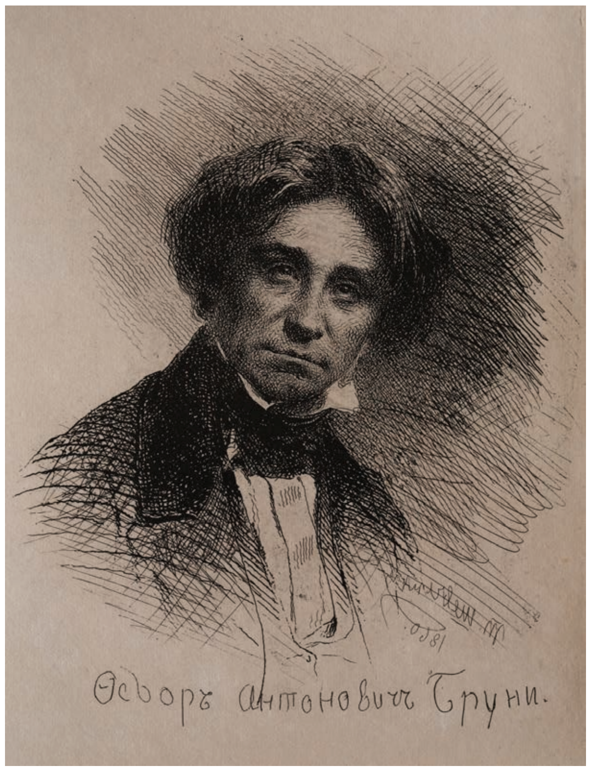
1. *Т. Шевченко. Портрет К. Абази (?).*
Папір, акварель. 1837

2. *Т. Шевченко. Портрет Томаша Вернера.*
Папір, сепія. 1849

3. *Т. Шевченко. Портрет Л. С. Алексеєва з гітарою.*
Папір, сепія. 1856—1857

4. *Т. Шевченко. Портрет Ф. А. Бруні.*
Папір, офорт. 1860

1. *Т. Шевченко. Почаївська лавра з півдня. Папір, акварель. 1846*

2. *Т. Шевченко. Низький берег острова Ніколая. Папір, акварель. 1848—1849*

V. До статті «Акварелі Шевченка»

1. *Т. Шевченко. Костел св. Олександра в Києві. Папір, акварель. 1846*

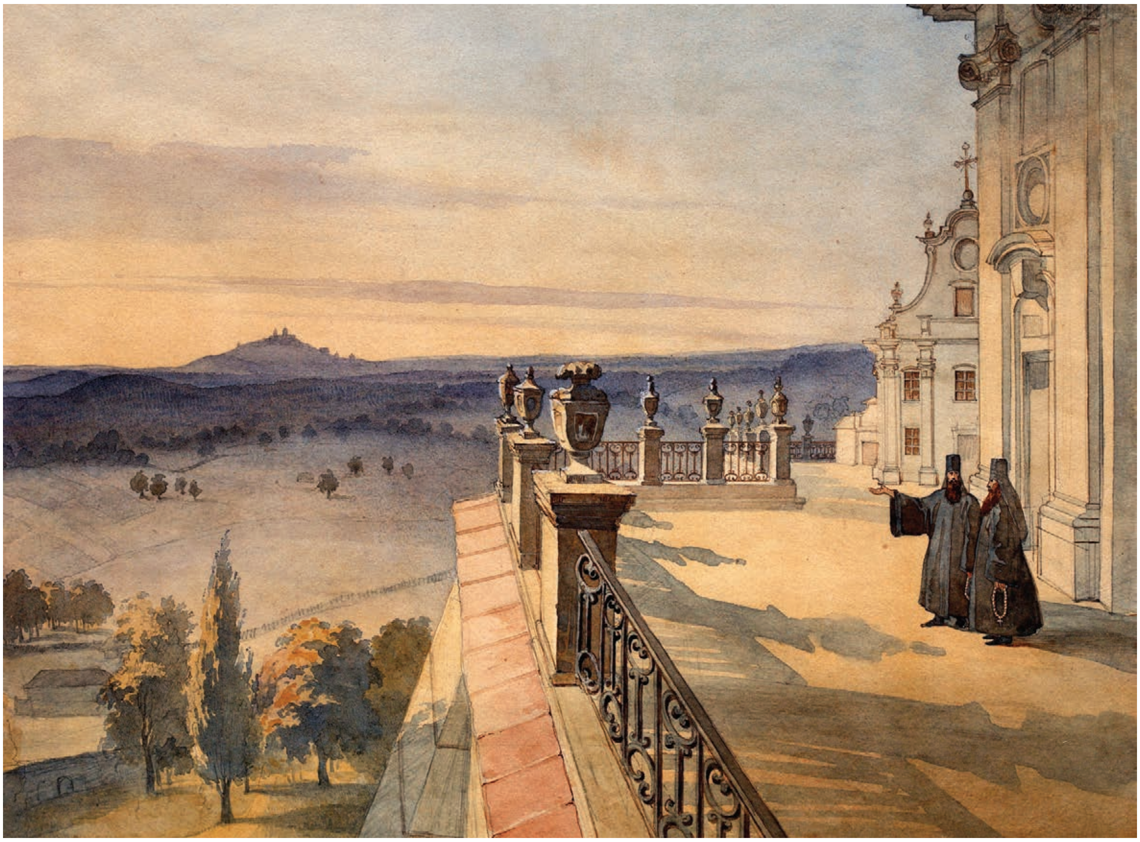
2. *Т. Шевченко. Крутий берег Аральського моря. Папір, акварель. 1848—1849*

1. Т. Шевченко. В Потоках. Папір, акварель, туш. 1845

2. Т. Шевченко. Акмиштау. Папір, акварель. 1851

1. *Т. Шевченко. Вид на околиці з тераси Почаївської лаври. Папір, олівець, акварель. 1846*

2. *Т. Шевченко. Вид на Каратау з долини Апазир. Папір, олівець, акварель. 1851*

VIII. До статті «Аральської описової експедиції акварелі та рисунки»

1. *Т. Шевченко. Пожежа в степу. Папір, акварель. 1848*

2. *Т. Шевченко. Шхуни біля форту Косарал. Папір, акварель. 1848—1849*

IX. До статті «Аральської описової експедиції акварелі та рисунки»

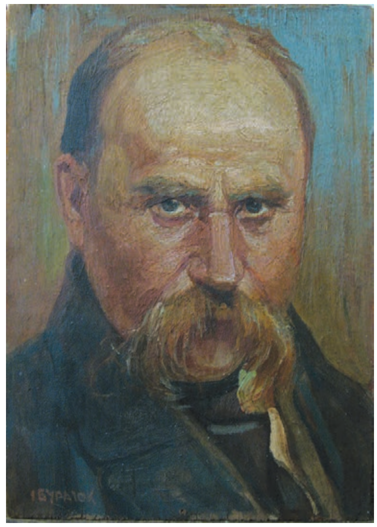
1. *Т. Шевченко. Казах на коні. Папір, акварель. 1848—1849*

2. *Т. Шевченко. Берег острова Ніколая. Папір, акварель. 1848—1849*

1. *М. Башилов. Наймичка.*
Полотно, олія. 1857

2. *І. Бурячок.*
Портрет Т. Г. Шевченка.
Фанера, олія. 1900

3. *Г. Вербицький.*
Портрет Т. Г. Шевченка.
Папір, акварель. 1962

4. *Г. Васецький. Гість.*
Полотно, олія. 1963—1964

1. *С. Бесєдін. Шевченко і його друг негр — актор Айра Олдрідж. Папір, автолітографія. 1961*

До статті «Вшановування пам’яті Шевченка»

2. *На спомин 50-х роковин смерті Тараса Шевченка. М., 1912*

3. *В. Яцюк. Шевченківська листівка як пам’ятка історії та культури. 1890—1940. К., 2004*

До статті «Видання мистецьких творів Шевченка»

4. *В. Овсійчук. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Львів, 2008*

5. *Національний музей Тараса Шевченка. Альбом. К., 2002*

6. *І. Балан. Екслібрис «Бандуристе, орле сизий». Папір, цинкографія. 1988*

7. *А. Волненко. Ескіз декорації до опери «Назар Стодоля». Папір, акварель. 1961*

1. *І. Балагурак. Декоративний таріль. Дерево, точіння, різьблення. 1961*

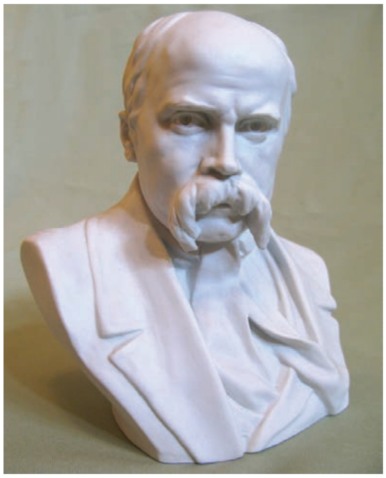
2. *І. Балагурак. Декоративний таріль із портретом Т. Г. Шевченка. Дерево, різьблення, точіння, лакування. 1966*

3. *П. Аверков. Декоративний таріль «Наймичка». Кришталь, гравірування. 1961*

4. *В. Беклемішев. Погруддя Т. Г. Шевченка. Гіпс тонований. 1899*

5. *М. Вронський. Погруддя Т. Г. Шевченка. Бісквіт. 1957*

6. *П. Верна. Погруддя Т. Г. Шевченка. 1814–1861. Дерево, різьблення. 1970*

7. *І. Аполлонов. Декоративний таріль «Наймичка». Кришталь, гравірування. 1964*

8. *І. Аполлонов. Композиція «Тополі». Кольорове скло. 1975*

9. *І. Аполлонов. Склянка «Тече вода з-під явора». Гутне скло, гравірування. 1964*

1. *Н. Бабенко. Килим з силуетом Т. Г. Шевченка. Вовна, ручне ткання. 1961*

2. *Т. Шевченко. Кобзар. К., 1972. (Ілюстрований репродукціями рушників Г. Верес і Г. Василащук)*

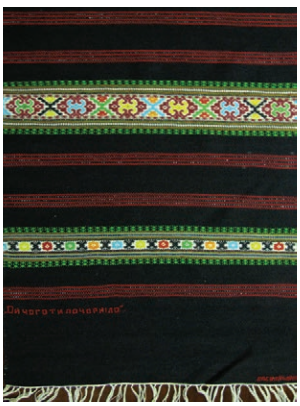
3. *Г. Василащук. Рушник «Ґонта в Умані». Вовна, ручне ткання. 1978*

6. *Г. Василащук. Доріжка «Думи мої, думи...». Бавовна, муліне, ручне ткання. 1966*

4. *Г. Василащук. Рушник «Наймичка». Вовна, ручне ткання. 1978*

5. *Г. Василащук. Рушник «Ой чого ти почорніло». Вовна, ручне ткання. 1970*

1. *Т. Шевченко. Бандурист.*
Папір, сепія. 1843

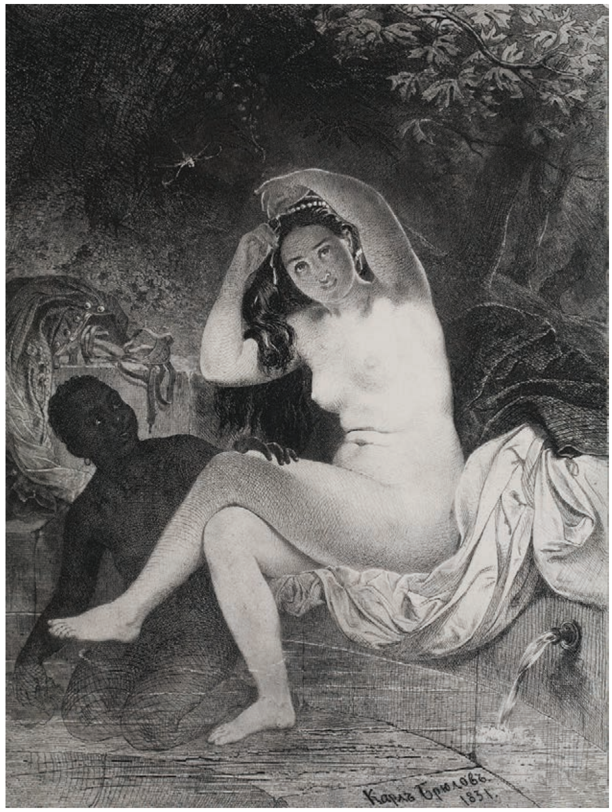
2. *Т. Шевченко. Байгуші.*
Папір, сепія. 1855—1856

3. *Т. Шевченко. Портрет К. А. та М. Є. Бажанових.*
Папір, сепія. 1854

1. *Т. Шевченко. Біля вогню.*
Папір, сепія. 1848—1849

2. *Т. Шевченко. Вірсавія.*
Папір, офорт, акватинта. 1860

3. *Т. Шевченко. Вечір в Альбано поблизу Рима («Ліс»).*
Папір, офорт, акватинта. 1859

XVI. До статті «Академізм»

1. *К. Брюллов. Останній день Помпеї. Полотно, олія. 1830—1833*

До статті «Академія мистецтв»

2. *Г. Михайлов. Друга антична галерея в Академії мистецтв. Полотно, олія. 1836*

відзначалися у Башкирії шевч. ювілейні свята 1939, 1961, 1964, 1989, 2004. У містах і селах Республіки проходили урочисті вечори, виставки творів, шевч. читання.

Пер.: Шевченко Т. Вірші. Уфа, 1939 [башк. мовою]; *Шевченко Т*. Вірші / Перекл. Х. Біккулов. Уфа, 1961 [башк. мовою].

Літ.: [Скляр Ф.] Шевченкове свято в Уфі 9—10 березня 1942 р. / Ф. С. // Укр. л-ра. 1942. № 5/6; *Кудаш С*. Наш любимый Кобзарь // Советская Украина. 1953. № 3; *Салімов У*. Вірний син українського народу // Совет Башкортостаны. 1953. 24 берез.; *Кудаш С*. Народний Кобзар // Літературна Башкирія. 1957. № 3; *Рамазанов Г*. Океан поезії, океан пісень // Дніпро. 1961. № 3; *Карім М*. Той, що став символом нації // *СВШ*. Т. 2; *Сафуанов С*. Шевченко і башкирська література // *НШК 23*; *Сафуанов С*. Межнациональные связи башкирской литературы. М., 1979; *Рахимкулов М*. Чувство семьи единой // *Рахимкулов М*. Любовь моя, Башкирия. Уфа, 1985.

Суфіян Сафуанов

БАШУ́ЦЬКИЙ Олександр Павлович (30.03/11.04. 1803, Петербург — 26.03/7.04.1876, там само) — рос. письменник, журналіст і видавець. Одружився з небогою Г. Квітки-Основ'яненка. Ініціатор і укладач альм. «Наши, списанные с натуры русскими» (Вип. 1—14. СПб., 1841—42; факсимільне вид. М., 1986), до участі в якому залучив В. *Даля*, В. Львова, Г. Квітку-Основ'яненка та ін. Це була перша в Росії колективна спроба худож.-публіцистичного осмислення умов життя й потреб соц. низів. З листа Г. Квітки-Основ'яненка від 22 берез. 1841, що був відповіддю на два листи поета (зберігся лише другий від 19 лют. 1841), відомо, що Шевченко надіслав йому рисунок із зображенням укр. дівчини і парубка для ілюстрування нарису «Знахарь», який мав друкуватися у згаданому альм. Г. Квітка-Основ'яненко вирізав з Шевченкового листа рисунок і переслав видавцеві, автора ж повідомив, що просив Б. «сеє письмо віділслати до Вас» із запрошенням узяти участь в ілюструванні нарису «Знахарь». Ознайомившись із рисунком, Б. запропонував Шевченкові виготовити на його основі ілюстрацію до названого твору. Шевченко виконав замовлення (ілюстрацію за гравюрою на дереві О. Неттельгорста надрук. у вип. 13 альм. 1841). Відомий також попередній, дещо відмінний варіант ілюстрації (див.: *ПЗТ: У 12 т*. Т. 7. № 34).

Борис Деркач

БЕБА́Н Максим (10.02.1913, с. Керетіно, тепер Ковилкінського р-ну, Мордовія, РФ — 13.04.1986, Саранськ, РФ) — мордов. поет і перекладач. Закінчив 1949 Мордов. пед. ін-т (Саранськ). Автор зб. віршів «Весні присвячується» (1932), «Моя вина» (1957) та ін., роману «Весняні птахи» (1962), низки оповідань і байок.

М. Бебан

Переклав 1939 «Заповіт» Шевченка. Нову ред. перекл. надрук. у журн. «Мокша» (1964. № 2), з деякими уточненнями цей перекл. увійшов до вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*. Згодом відтворив рідною мовою поезії «Якби ви знали, паничі», «Доля», «Я не нездужаю, нівроку» та ін., що ввійшли до зб. «Українські вірші та оповідання» (Саранськ, 1954).

Борис Хоменко

БЕГА́ЛІН Сапаргалі (24.11.1895, аул Дегелен, тепер Абайського р-ну Східноказахстан. обл., Казахстан — 10.03.1983, Алма-Ата, тепер Алмати, Казахстан) — казах. письменник. Закінчив 1915 рос.-казах. уч-ще (м. Семипалатинськ, тепер Семей, Казахстан). Автор монографії «Життя і творчість Жамбила» (1946), низки поем, повістей, оповідань та істор. роману «Віхи часу» (1975).

С. Бегалін

1939 переклав Шевченкову баладу «Лілея», уривок з поеми «Єретик» та вірші «Якби мені, мамо, намисто», «Ой по горі роман цвіте», які ввійшли до вид. творів Шевченка казах. мовою «Поеми. Ліричні вірші» (Алма-Ата, 1939), згодом — до вид. «Вибране» (Алма-Ата, 1954), «Вибрані твори» (Алма-Ата, 1961; 1964).

Раушан Кайшибаєва, Борис Хоменко

БЕ́ДЗИК Дмитро Іванович (20.10/1.11.1898, с. Вільхівці Сяноцького пов., тепер Польща — 27.11.1982, Київ) — укр. письменник. Закінчив 1926 Харків. ІНО. Член літ. організацій «Плуг», «Західна Україна». Автор романів «У творчі будні» (1931), «Хлібороби» (1956), «Кам'яні пороги» (1978), «Сполох» (1983) та ін.; п'єс «Пророк» (1930), «Останній вальс» (1959) та ін.

Написав одноактну п'єсу для дітей «Невільник» — про поневіряння Шевченка-козачка і драм. етюд «Тарасова ніч» — про відвідини робітниками могили поета (обидва твори — 1939). Опубл. ст. «Поет у Києві» (1944), присвячену діяльності Шевченка до заслання. Один із персонажів роману Б. «Дніпро горить» (1948),

де зображено події Другої світової війни, зокр. в районі могили Шевченка, Семен Яремченко для конспіративної підпільної діяльності бере символічне ім'я Тарас Дніпровець.

Тв.: Невільник. Х.; О., 1939; *Поет* у Києві // Київська правда. 1944. 10 берез.

Василь Косян

БЕДНА́РСЬКИЙ Кароль (4.11.1848, Львів — 23.04.1911, там само) — укр. друкар. Професію здобув у друкарні Ставропігійського ін-ту. З груд. 1878 до кін. життя — директор найпродуктивнішої в Галичині друкарні Т-ва ім. Шевченка (з 1892 — *Наукового товариства імені Шевченка*). За участю Б. в ній було надрук. кілька вид. Шевченкового «Кобзаря»: попул. — «для народу» (1883, двочастинне — 1884—85); «для дітей» (1891; 1905); «для ужитку молоді» (1898); наук. — в 4 кн., за ред. О. *Огоновського* та ін. (1893—98, тут уміщено прозу Шевченка в укр. перекл., драму «Назар Стодоля» і «Журнал»); у 2 т. за ред. І. Франка (1908). Т-во «Просвіта» видало у друкарні Б. «Поезії Тараса Шевченка» (1902) і «Твори Тараса Шевченка» у 2 т. (серія «Руська письменність», 1907). З окремих творів у цій друкарні за часів Б. виходили «Княгиня» (в перекл. О. *Кониського*, 1889), «Перебендя» (1889), поема «Наймичка» (1893), «Художник» (у перекл. О. Кониського, 1894), «Гайдамаки» (1895). У друкарні Б. побачили світ усі вид. НТШ, зокр. ЗНТШ, студія О. *Колесси* «Шевченко і Міцкевич» (1894), біографія-хроніка О. Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський» (1898. Т. 1; 1901. Т. 2).

К. Беднарський

Літ.: Купчинський О. Забуті імена в українській науці та культурі. Карло (Кароль) Беднарський // Вісник НТШ. 2006. № 37.

Михайло Шалата

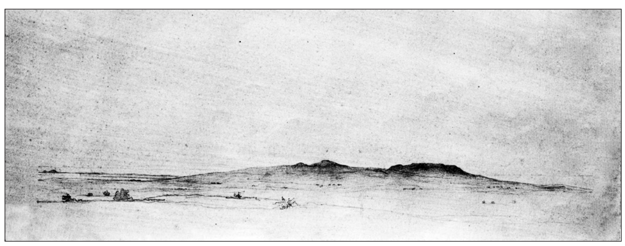
БЕ́ЕКМАН (Beekman) **Владимир** (23.08.1929, Таллінн) — естон. письменник і перекладач. Закінчив 1953 Таллінн. політехнічний ін-т. Автор поетичних зб. «Пісня про молодість» (1952), «Синій тюльпан» (1965), «Антидерево» (1969), романів «Нічні льотчики» (1975), «Нарвський водоспад» (1984) та ін., 7 зб. подорожніх нарисів, низки кн. для дітей. Творчості Б. притаманна ліричність і пристрасна публіцистичність. Перекладає зі швед., рос., нім., латис. та укр. мов.

Переклав естон. мовою вірші Шевченка «І небо невмите, і заспані хвилі», «Ой чого ти почорніло» і «Мій Боже милий, знову лихо!», які були надрук. у журн. «Looming» (1954. № 5). Автор вірша «Квіти дружби» (1954), присвяченого Шевченкові.

Сергій Ісаков

«БЕЗВО́ДНІ ПІСКИ́» (тонований папір, олівець, 16×29) — рисунок Шевченка, виконаний, імовірно, у трав.—верес. 1848 або 1849 під час *Аральської описової експедиції*. На звороті олівцем написи польс. мовою: «pieski» та «bez wody», зроблені, можливо, Бр. Залеським, який працював у *Оренбурзі* разом із Шевченком над підготовкою матеріалів до звіту О. *Бутакова*. Подібні написи про наявність чи відсутність води в певній місцевості, зроблені тією ж рукою, є й на старанно викінчених рисунках «Берег Аральського моря», «Західний берег півострова Куланди», «Острів Ніколая», «Усь-Чека», а також на двох рисунках — «Караван біля гір Чиркалатау (Ширкала) та Коксуйру» і «Чиркалатау і Коксуйру» — з *Каратауської експедиції* 1851, в якій брав участь і Бр. Залеський. Рисунки з написами, що несли інформацію про маловивчену місцевість, могли бути використані в експедиційних звітах. Зберігається у НМТШ (№ г—580).

На рисунку зображено пустелю, що простяглася під високим безхмарним небом геть до обрію. Лише чітко окреслені й тонко модельовані олівцем невеликі пагорби серед пісків та сухі кущики саксаулу на передньому плані пожвавлюють безрадісну картину. Рисунок «Б. п.» разом із багатьма ін. та «*Малою книжкою*» після арешту Шевченка 1850 зберігався в Оренбурзі у К. *Герна*. Копія з нього міститься в альбомі Н. Беклемішева — Р. Чернишова, що зберігається в ДІМ (№ 63113, И-П, 7566. Арк. 86). Рисунки та «Малу книжку» Шевченкові передав у *Новопетровське укріплення* ген. К. *Бюрно*, який туди приїздив 15 верес. 1856 (*Яцюк В*. Нерозшифровані сторінки творчої біографії Тараса Шевченка // *ЛУ*. 1999. 20 трав.). Привезені Шевченком до *Астрахані*, вони були надані для огляду в помешканні І. *Клопотовського*. Уперше рисунок «Б. п.» згадано у вид.: *Каталог Музею Тарновського* (Т. 2. С. 186. № 345). Уперше репрод. у вид.: *Малярські твори*

Т. Шевченко. Безводні піски. Папір, олівець. 1848—1849

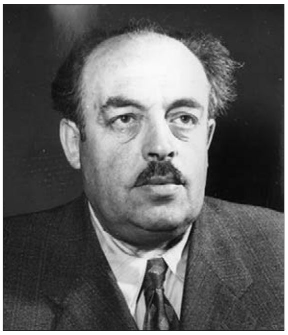
(Табл. 233. № 620). Зберігався в А. *Козачковського,* В. *Коховського,* С. *Бразоль*. В останньої його придбав В. *Тарновський* (молодший), згодом належав ЧМТ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 140.

Літ.: Судак В. Шевченкіана Василя Тарновського // *НТЕ*. 1995. № 2/3.

Валентина Судак

БЕЗИМЕ́НСЬКИЙ Олександр Ілліч (6/18.01.1898, за ін. дж. — 7/19.01.1898, Житомир — 26.06.1973, Москва) — рос. поет і перекладач. Навчався в Київ. комерційному ін-ті (з 1916). Один із засновників літ. груп «Молода гвардія» та «Жовтень» (обидві — 1922), активний учасник РАПП (1923—26). Автор поетичних зб. «Жовтневі зорі» (1920), «До сонця» (1921), «Як пахне життя» (1924), «Гнівливі рядки» (1949), «Книга сатири» (1954), поем «Містечко» (1921, опубл. 1922—23), «Фелікс» (1927), «День нашого життя» (1928), «Петербурзький коваль» (1937, опубл. 1939), сатиричної п'єси у віршах «Постріл» (1929) та ін.

О. Безименський

Переклав рос. мовою баладу Шевченка «Тополя», поезії «Подражаніє Ієзекіїлю», «Не гріє сонце на чужині», «Н. Т.» («Великомученице кумо!») (уперше надрук.: Кобзарь. М., 1939), «Світе ясний! Світе тихий!» (надрук.: Кобзарь: Избр. стихотворения и поэмы. М., 1964). Відтоді названі перекл., крім інтерпретації «Тополі» (востаннє передрук. 1964), вміщують в усіх вид. Шевченка рос. мовою. Б.-перекладачеві властиве відчуття самобутності авторської манери, найтонших інтонацій оригіналу. Автор вірша про Шевченка «Повстали ми і волю окропили» і ст. «Любов і ненависть» (Литературная газета. 1939. 5 марта).

Володимир Кузьменко

БЕЗКОРОВА́ЙНИЙ Василь Васильович (12.01.1880, Тернопіль — 5.03.1966, Буффало, шт. Нью-Йорк, США) — укр. композитор, хоровий диригент, педагог і громадський діяч. Закінчив Львів. ун-т. Муз. освіту здобув у Львів. консерваторії (у М. Солтиса і С. Невядомського). Організував філії львів. Вищого муз. ін-ту ім. М. Лисенка в Тернополі (1928) та Золочеві (1931). З 1949 жив у США (Буффало), де викладав у філії Укр. муз. ін-ту. Автор муз. творів на слова Шевченка: «Садок вишневий» — для жіночого (1921) і чоловічого (1929) хорів, «Полуботок» (1920—21) та «Думи мої» (1928) — для мішаного хору; солоспівів «Садок вишневий», «Думи мої», «Сон», «Калина» («Чого ти ходиш на могилу»). Написав муз. для мелодекламації «Минають дні» (1930), «Тополя» до драм. вистави «Тополя» Г. *Лужницького* за Шевченком (поставив театр «Заграва» 1938 у Львові). Як диригент хорів т-ва *«Боян»* влаштовував щорічні шевч. концерти і брав у них участь у Станіславі (тепер — Івано-Франківськ; 1911—13), Тернополі (1921—29), Золочеві (1930—35), а також у Буффало (1950—60).

В. Безкоровайний

Літ.: Рудницький А. Українська музика: Історико-крит. огляд. Мюнхен, 1963; *Людкевич С.* Дослідження, статті, рецензії. К., 1973; *Медведик П.* Діячі української музичної культури // *ЗНТШ*. Л., 1993. Т. 226; *Безкоровайний* Василь Васильович: музикант, композитор, диригент. 1880—1966: Біобібліогр. покажчик. Донецьк, 2004.

Антон Муха, Петро Медведик

БЕЗЛА́Й (Bezlaj) **Франце** (19.09.1910, Літія, Словенія — 27.06.1993, Любляна) — словен. мовознавець, літературознавець і перекладач. Акад. Словен. АН і мист-в (1964), чл.-кор. АН Боснії та Герцеговини (1973), Хорватії (1983), Польщі (1992). У 1933—37 навчався у Карловому ун-ті. 1936 захистив диплом у Люблян. ун-ті. У 1958—80 — проф. порівняльного словен. мовознавства у Люблян. ун-ті, 1980—93 — зав. відділу в Ін-ті словен. мови та мист-в АН Словенії, директор Ін-ту словен. народознавства. З 1930-х цікавився слов'ян. л-рами. Автор ст. «Іван Франко», переклав вст. до поеми Франка «Мойсей» (обидві — журн. «Ljubljanski zvon». 1939. № 5/6). До *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* в журн. «Ljubljanski zvon» (1939. № 3/4) опубл. ст. «Тарас Шевченко» та власні перекл. віршів «Думка — Нащо мені чорні брови», «Минають дні, минають ночі», «Косар» та «Молитва». У статті, переважно інформативній, — оригінальні міркування щодо можливого впливу поезії Шевченка на творчість словен. поета О. *Жупанчича*.

Ф. Безлай

Літ.: Гримич В. Від покоління до покоління // Всесвіт. 1978. № 3.

Вілль Гримич

БЕЗОБРА́ЗОВ Володимир Павлович (3/15.01.1828, Владимир — 29.08/10.09.1889, м. Дмитров, тепер Москов. обл., РФ) — рос. економіст і публіцист. Акад. Петерб. АН (1857). У 1850-х належав разом із К. *Кавеліним* та ін. до гуртка поміркованих лібералів. Б. виступав проти кріпацтва, був прихильником проведення реформ, які б сприяли поступовому переходу від станової нерівності до «природної рівності» при «рівності свободи», сталості «державного організму». Шевченко познайомився з Б. у Москві 24 берез. 1858, ймовірно, на відкритті книгарні М. М. *Щепкіна*. Згодом зустрічався з ним у Петербурзі (запис у Щоденнику 10 квіт. 1858).

Борис Деркач

БЕЗПЕ́РЧИЙ Дмитро Іванович (18/30.10.1825, Борисовка Курської губ., тепер районний центр Бєлгород. обл., РФ — 17/30.09.1913, Харків) — укр. живописець, графік, педагог. У 1841—46 — сторонній учень петерб. *Академії мистецтв*. Навчався з 1843 у К. Брюллова, здобув звання некласного художника істор. й портретного живопису (1846). Викладав малювання в *Ніжинському ліцеї*, школах Харкова, Харків. худож. школі. Виконав роботи: «Автопортрет» (1846), пейзажі України, ілюстрував твори М. Гоголя, О. Пушкіна, М. *Лермонтова* та ін. У берез.—трав. 1844 разом із Шевченком складав іспити як учень натурного класу (*Документи*, № 102, 105, 107). Під впливом поезії Шевченка створив картини «З поля» (1859—60, ХХМ), «Бандурист» (1860, СХМ, 2-й варіант — у НХМУ).

Д. Безперчий. Автопортрет. Полотно, олія. 1846

Літ.: Чернова М. Дмитро Іванович Безперчий. К., 1963.

Глафіра Паламарчук, Валентина Юван

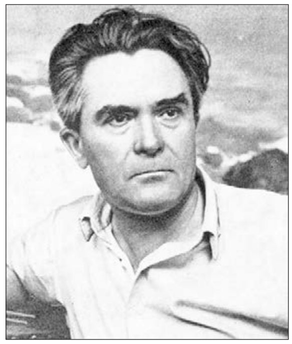
БЕЗПОЩА́ДНИЙ Павло Григорович (справж. — Іванов; 29.06/11.07, за ін. дж. — 30.06/12.07.1895, с. Всеславль Смолен. губ., тепер Смолен. обл., РФ — 25.05.1968, Горлівка Донец. обл.) — рос. поет. Жив в Україні. Працював на шахтах Донбасу (1907—17). Автор поетичних зб. «Кам'яна могила» (1930), «Над шахтою летять журавлі» (1957), «Завжди з Донбасом» (1962) та ін.

У поемі «Зустріч із лірником» (1961) написав про роль Шевченкового слова в житті шахтарів. У тканину твору вкраплено окремі рядки та строфи з балади Шевченка «Причинна».

Тв.: Избранное: Стихи, песни, поэмы. К., 1968.

Володимир Кузьменко

БЕЗУ́ГЛИЙ Данило Іванович (10/23.12.1914, х. Іванівка, тепер село Кобеляцького р-ну Полтав. обл. — 20.01.1977, Київ) — укр. художник. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1972). У 1931—34 навчався у Київ. худож. технікумі (клас В. Денисова), 1936—42 — у КХІ (у В. Котова, К. *Трохименка*, К. Єлеви). Працював у галузі станкового живопису. Тв.: серії «Дніпрогес», «Земля Карпатська» (обидві — 1946), картини «Дніпро форсовано» (1947), «Ранок» (1955), «Берізки» (1970), «Нащадок» (1975), подорожні етюди Індії (1957), Китаю (1959).

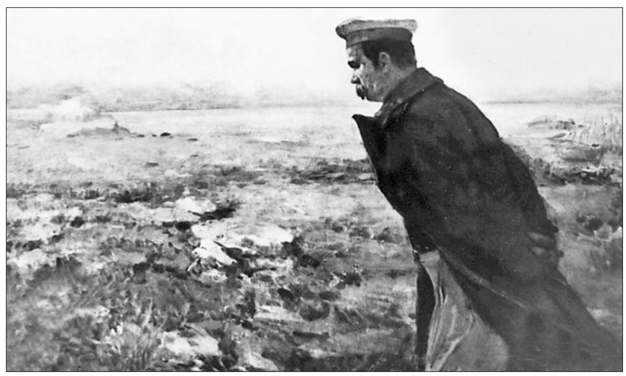

Д. Безуглий

Написав картини на шевч. тематику — «Біля пам'ятника Шевченкові в день визволення Києва» (1943), «Шевченко серед казахів» (1948), «Далеко від України: Т. Г. Шевченко на засланні» (1961), «Тарас Шевченко на засланні», «В краю далекім, за Уралом...» (обидві — 1964), «Тарас Шевченко на березі Аральського моря», «Немає листів з України», «Серед пісків сипучих» (усі — 1965), які демонструють зацікавлення художника періодом заслання поета. На живопису митця позначились ідеологічні імперативи образотв. мист-ва радянської доби.

Тв.: Данило Безуглий: Каталог. К., 1967.

Данило Нікітін

Д. Безуглий. В краю далекім, за Уралом... Полотно, олія. 1964

БЕЗУ́ГЛИЙ Іван або Тимофій (роки життя невідомі) — укр. композитор і піаніст у 1850—60-х. Молоді роки провів в Україні. Із серед. 1850-х жив у Петербурзі, де займався муз. творчістю. Перший його фортепіанний твір — мазурка «Подолянка» — було виконано у Петербурзі разом з польс. композитором і скрипалем К. Троп'янським (1820—77) і, можливо, за його сприяння видано у Варшаві 1855. У другій пол. 1850-х написав фортепіанні твори — фантазію «Спогад про Україну», «Колискову пісню», дві балади, одна з яких — «Конашевич-Сагайдачний» — на тему похідних козацьких пісень. Усі ці твори схарактеризував у жовтневому номері укр. журн. *«Основа»* (1862) невідомий муз. критик під псевдонімом Бачний (неспроможною є версія, яку утверджували у 20 ст. деякі музикознавці, безпідставно ідентифікуючи Бачного з польс. композитором чес. походження Ю. Башним, ?—1844). Наступні фортепіанні твори Б. — елегія «Барвінок», скерцо «Русалки», «Марш на смерть Т. Шевченка» — видані двома вип. 1864 друкарнею М. Бернарда у Петербурзі. Твори Б., тісно пов'язані з укр. народною пісенністю, на думку музикознавців, свідчать про профес. вправність їхнього автора, однак дехто із рос. критиків оцінив їх негативно. У деяких біогр. довідках Б. безпідставно названо Іваном. Постать Б. ще потребує чіткої ідентифікації.

Тв.: Марш на смерть Т. Шевченка. СПб., [1861]; *Сочинения* Т. Безуглого: В 2 вып. [СПб., 1864].

Літ.: Бачный. Об украинской народной музыке (Два слова о музыкальной обработке и о г. Безуглом) // Основа. 1862. № 10; (Перекл.: Культура і життя. 1995. 4 лют.); *[Минаев Д. Д.].* Дневник темного человека: Нечто об одном «музыкальном сочинении» // Будильник. 1865. 20 авг. № 63; *Дремлюга М.* Українська фортепіанна музика (дожовтневий період). К., 1958; *Головащенко М.* Композитор Іван Безуглий // Культура і життя. 1995. 4 лют.; *Пилипчук Р.* На маргінесах довідника про українських композиторів // *Музична* україністика: Сучасний вимір. К., 2005. Вип. 1: Зб. наук. статей на пошану доктора мистецтвознавства Лю Пархоменко.

Ростислав Пилипчук

БЕЗУ́ШКО Володимир Васильович (22.08.1894, с. Корчин Стрийського пов., тепер Сколівського р-ну Львів. обл. — 24.06.1980, Філадельфія, США) — укр. літературознавець, педагог і журналіст. Освіту здобув в ун-тах Львова (1918), Праги (1919—20), Ґраца (1920—21), Відня (1921—22), Кракова (1929—31). Д-р філософії (1925) і педагогіки (1953). 1947 виїхав до США. Викладав нім. мову у Ксавієрському ун-ті в м. Цинциннаті (шт. Огайо), а також педагогіку в УВУ (Мюнхен). Дійсний член *Наукового товариства імені Шевченка* і УВАН. Автор статей укр. та англ. мовами про творчість М. Гоголя, І. Франка, Лесі *Українки*, Б. *Лепкого*, В. *Шекспіра*, окремі сонети якого переклав укр. мовою. Б. належить розвідка «Шекспір і Шевченко» (Філадельфія, 1948).

Літ.: Лужницький О. Володимир Безушко — літературознавець і педагог // *ЗНТШ*. 1982. Т. 195.

Світлана Кравченко

БЕЇ́СОВ Темір (14.11.1911, м. Саркуль, тепер Джангалинського р-ну Західноказахстан. обл., Казахстан — 12.04.1955, м. Уральськ, Казахстан) — казах. літературознавець. Закінчив 1937 Саратовський пед. ін-т (Російська РФСР). Автор історико-літ. та бібліогр. праць, підручників з казах. л-ри.

Опубл. ст. «Шевченко і Короленко про казахський народ» (1950). Автор монографії «Т. Г. Шевченко в Казахстані» (1952 [рос. мовою]), яка складається з трьох розділів: Шевченко в Казахстані; Казахстан в літ. творах Шевченка; казах. народ у малюнках Шевченка. Б. першим у казах. шевченкіані зробив узагальнювальне дослідження про перебування Шевченка в Казахстані, яке й нині не втратило наук. та пізнавальної цінності.

Тв.: Шевченко и Короленко о казахском народе // Вестник Академии наук Казахской ССР. 1950. № 4; *Т. Г. Шевченко в Казахстане*. Очерк. Алма-Ата, 1952.

Раушан Кайшибаєва, Борис Хоменко

БЕКБАУ́ЛОВ Уразак (1.03.1929, с. Назархан, тепер Амудар'їнського р-ну, Каракалпакстан, Узбекистан — 21.03.1993, Нукус, Узбекистан) — каракалп. письменник і літературознавець. Закінчив 1949 Каракалп. пед. ін-т (Нукус). Автор низки романів. Шевченкові присвятив повість «Тарас на Аралі» та нарис «Думи біля Тарасового дерева в Мангишлаку» (обидва — 1964), написав ст. «Тарас Шевченко в Каракалпакії» (1961), «Незабутній велетень», «Сліди не стираються» (обидві — 1964) та ін. З доповіддю «Шевченко в каракалпацькій літературі» виступив на 15-й наук. шевч. конференції (Одеса, 1966).

У. Бекбаулов

Тв.: Тарас Шевченко в Каракалпакии // Вестник Каракалпакского филиала АН Узбекской ССР. 1961. № 2; Тарас на Аралі. К., 1975; Шевченко в каракалпацькій літературі // *НШК 15*.

Літ.: Стадниченко Ю. Каракалпацька квітка у вінок шевченкіани // Прапор. 1976. № 3; *Малиновська М.* Два літа на Аралі // *ЛУ*. 1975. 27 листоп.

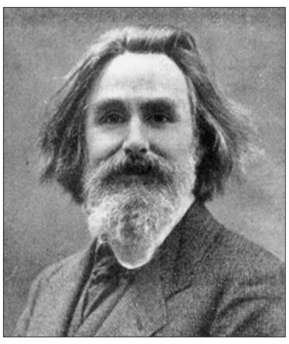
Василь Бородін

БЕКЕ́ТОВ Володимир Миколайович (9/21.01. 1809 — 1883) — цензор Петерб. цензурного комітету (1853—63), третій (після С. *Палаузова* та Д. Мацкевича) цензор «Кобзаря» 1860. До творів із «Чигиринського Кобзаря» і «Гайдамаків» (1844), поем «Гайдамаки» (СПб., 1841), «Гамалія» (СПб., 1844) і схвалених духовною цензурою «Давидових псалмів», що містилися в поданому рукопису «Поезія Т. Шевченка. Том первий», Б. дозволив — на прохання автора — додати деякі поезії, видрук. раніше в альм. «*Ластівка*» (1841), «*Молодик*» (1843. Ч. 2), «*Записки о Южной Руси*» (1857. Т. 2). На вимогу Гол. управління цензури Б. вилучив вст. до поеми «Гайдамаки» та більшу частину вірша «Думи мої» (1840). Б. розглянув уміщений у тому ж рукописі зб. «Поезія Т. Шевченка. Том первий» вірш «Марії Олександрівні Маркович» («Марку Вовчку»), котрим як посвятою Шевченко хотів відкрити «Кобзар» 1860. Проте у цьому творі Б. зробив такі істотні викреслення, що Шевченко відмовився його друкувати. Б. був також цензором останньої книжки Шевченка — «Букварь южнорусский» (1861), підписав її 31 груд. 1860 на випуск у світ.

Літ.: Бородін В. С. Т. Г. Шевченко і царська цензура. К., 1969; *Громова Л. П.* В. Н. Бекетов — цензор «Современника» // *У мысли* стоя на часах…: Цензоры России и цензура. СПб., 2000.

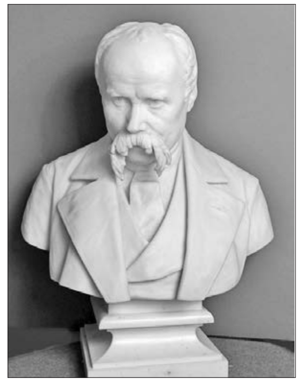
Василь Бородін

БЕКЛЕМІ́ШЕВ Володимир Олександрович (3/ 15.08.1861, Катеринославщина — січ. 1920, Новоржев, тепер Псков. обл., РФ) — рос. скульптор, акад. (1892), дійсний член *Академії мистецтв* (1893). Навчався 1878—87 у петерб. *АМ* (викладачі О. Бок, М. Лаврецький, І. Подозеров). З 1887 — викладач Рисувальної школи *Товариства заохочування художників*, у 1894—1918 — керівник скульптурної майстерні, проф. (1884), ректор (1901—03 і 1906—11) Вищого худож. уч-ща при АМ. Автор скульптурних жанрових композицій, портретів, пам'ятників. Створив поясний портрет Шевченка (гіпс, 1898) та погруддя Шевченка (білий італ. мармур, 1899; НМТШ), виконане на замовлення Х. Д. *Алчевської* і встановлене 1900 в садибі Алчевських у Харкові перед будинком жіночої недільної школи. 1933 передане до ГКШ. За спогадами О. *Сластіона*, опубл. 1899 в журн. «*Киевская старина*», скульптор уже працював над пам'ятником Шевченкові й створив ще кілька ескізів.

В. Беклемішев

Б. був членом *Товариства імені Т. Г. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, що вчаться у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга*. 1911 допомагав в організації виставки артистичних творів Шевченка в АМ. У 1909—14 — член журі й учасник (1909, 1913) конкурсу на проект пам'ятника Шевченкові у Києві. Іл. табл. XII.

В. Беклемішев. Погруддя Т. Г. Шевченка.

Літ.: Сластион О. Ю. К Шевченковской коллекции. (Письмо в редакцию) // *КС*. 1899. № 9; *Добровольський Д.* Слово Алчевських — діло Беклемішева // Україна молода. 2004. 22 черв.

Наталя Янко

БЕ́КОН (Bacon) **Френсіс** (22.01.1561, Лондон — 19.04.1626, Гайґейт, тепер у складі Лондона) — англ. філософ і держ. діяч (член парламенту, королівський юрид. радник, гол. прокурор держави). Один із родоначальників філософії нового часу. Прихильник експериментальної науки й емпіричного методу. Свої ідеї виклав у трактатах «Про поступ у науці» (1605), «Новий Органон» (1620), а також у незакінченій утопічній повісті «Нова Атлантида» (1627). На відміну від давньогрец. та середньовічної філософії з її ідеалом спекулятивного знання, Б. розглядав науку як засіб досягнення практичних цілей.

У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», мотивуючи поведінку свого героя, Шевченко іронічно переказує одне з міркувань Б.: «лежу под липою, самого так и подергивает посмотреть, что за картина откроется за этими неугомонными мельницами. Но философ Бэкон учит сначала удовлетворять необходимое, а потом уже и любопытное. И я последовал его мудрому совету, тем более, что желудок мой начинал уже хлопотать о необходимом» (4, 293). Шевченкові були відомі головніші філос. ідеї Б., який мету наук. знання вбачав не у пошукові істини («любопытное»), а в покращенні умов життя («необходимое»). Безперечно, поет читав анонімну ст. «Бекон, його життя, філософія та її вплив» (Библиотека для чтения. 1837. № 12; у цьому ж томі надрук. і рец. М. *Полевого* на п'єсу К. *Тополі* «Чары, или Несколько сцен из народных былей и рассказов украинских», яку Шевченко критикував у «Передмові до нездійсненого видання "Кобзаря"»). Ймовірно, Шевченко ознайомився з філос. та етичними ідеями Б. за працями О. *Герцена* «Листи про вивчення

природи» (Отечественные записки. 1845—46), зокр.: «Лист перший. Емпірія та ідеалізм» (1845. Кн. 4), «Лист шостий. Декарт і Бекон» (1845. Кн. 11), «Лист сьомий. Бекон і його школа в Англії» (1846. Кн. 3). Шевченкові могла бути відома і ст. В. Коневича «Нарис життя лорда Бекона» (Библиотека для чтения. 1856. № 10). Міркування Б. щодо пізнання та підкорення природи не були чужими Шевченкові. У вірші «Дурні та гордії ми люди» він пише про людську моральну недосконалість, надмірну гординю й висловлює скептичне ставлення до можливостей людини стати царем природи.

Літ.: Хинкулов Л. Ф. Тарас Шевченко. Биография. М., 1960; *Прийма Ф. Я.* Шевченко и русская литература XIX века. М.; Лг., 1964; *Мовчанюк В.* Філософсько-поетичний стиль медитації Шевченка «Дурні та гордії ми люди» // *Шевченків* світ. Наук. щорічник. 2008. Вип. 1.

Володимир Мовчанюк

БЕКХО́ЖИН Халіжан (2/15.12.1913, Павлодар, тепер Казахстан — 2.10.1990, Алма-Ата, тепер Алмати, Казахстан) — казах. поет і перекладач. Народний письменник Казахстану (1986). Закінчив 1938 Казах. пед. ін-т (Алма-Ата). Автор зб. поезій «Похід» (1944), «Весна» (1948), «Три переходи» (1962), «Мої сучасники» (1977) та ін., поем «Сирдар'я» (1947), «Марія, дочка Єгора» (1949—54) та ін.; п'єс, творів для дітей.

Під час святкування *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* 1939 виступив із доповіддю про життя і творчість поета на ювілейному пленумі Спілки письменників Казахстану в Алма-Аті. Автор ст. «Співець свободи» (1936) та «Великий знавець наших степів» (1961). Про Шевченка, його роль в історії укр.-казах. літ. і культурних зв'язків йдеться і в ст. Б. «Співдружність двох культур» (1948). Переклав вірш «Якби ви знали, паничі», який увійшов до Шевченкових «Вибраних творів» казах. мовою (Алма-Ата, 1961). Узяв участь як перекладач в ювілейному вид. «Вибраних творів» Шевченка (Алма-Ата, 1964).

Борис Хоменко

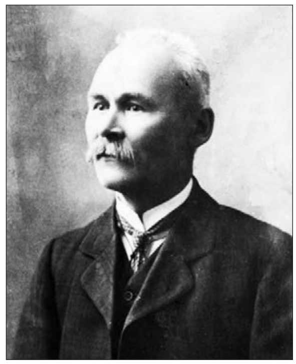
БЕ́ЛЕВ Генчо (12/24.06.1889, м. Іхтиман, тепер Болгарія — 24.01.1963, Софія) — болг. письменник і публіцист. У ранній творчості зазнав впливу модернізму. Автор численних зб. оповідань, роману «Гребля тріщить. Провінційна хроніка» (1936), серії романів «Випадки з життя Минка Минина» (1940—58. Т. 1—5) та ін.

З нагоди *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* виступив зі ст. «Вічний, як народ» (надрук. у спеціальному ювілейному листку болг. мовою: Тарас Шевченко. 125-річчя з дня народження. Софія, 1939). Один з авторів колективного листа болг. письменників (Г. *Бакалов*, Л. *Стоянов*, Т. Павлов, К. *Зидаров*, Н. Хрелков та ін.), надісланого у трав. 1939 до СП Союзу РСР (присвячений тій же даті), в якому йшлося про значний вплив Шевченка на болг. л-ру другої пол. 19 ст., зокр. на Л. *Каравелова*, Х. *Ботева* та ін. (*Русакієв С.* Тарас Шевченко і болгарська література. К., 1968. С. 255—256).

Літ.: Шпильова О. Т. Г. Шевченко і болгарська література. К., 1963.

Вікторія Захаржевська

БЕЛЕ́Й Іван Михайлович (псевд. — Роман Розмарин, Гнат Перевізник та ін.; 1856, м. Войнилів, тепер смт Калуського р-ну Івано-Франк. обл. — 20.10.1921, Львів) — укр. журналіст, перекладач і критик. Закінчив юрид. ф-т Львів. ун-ту (1880). Належав до демократичної частини студентського т-ва «Академический кружок», був членом ред. журн. «Друг» (1876—77). Разом з І. Франком та М. *Павликом* видавав серію «Дрібна бібліотека» (1878—79), ред. журн. «Світ» (1881—82), на сторінках якого виступав із сатиричними нарисами проти негативних явищ галицької дійсності. Багаторічний ред. газ. «*Діло*» (1884—1902) та її літ. додатка «Бібліотека найзнаменитших повістей». Автор перекл. із кількох західноєвроп. л-р, численних публіцистичних, літ.-крит. статей, нарисів і рецензій. З юнацьких років був активним учасником і організатором щорічних шевч. свят.

І. Белей

У редагованих вид. Б. систематично публікував статті й матеріали про життя і творчість Шевченка, широко висвітлював вшанування пам'яті поета в містах і селах Галичини. Відгукнувся на першу публ. Шевченкового Щоденника в укр. перекл. О. *Кониського* (Зоря. 1893. № 17), доводив потребу в укр. перекл. повістей і листів поета, повного вид. його творів. Популяризував кн. М. *Чалого* «Жизнь и произведения Тараса Шевченка» (1882), підтримував роботу І. Франка над нім. перекл. поезії Шевченка. У промові на шевч. святі у Львові 1894 [Діло. 1894. 5 (17) трав.] і у ст. «За що ми шануємо пам'ять Шевченка?» (Ілюстрований календар т-ва «Просвіта». Л., 1895) Б. наголосив про виняткове значення поезії Шевченка для нац.-політ. і культурного відродження укр. народу.

Роман Кирчів

БЕЛЕ́НЬ Михайло Олексійович (19.05.1951, с. Лісковець Міжгірського р-ну Закарп. обл.) — укр. скульптор, художник, етнограф. Заслужений художник України (2001). Закінчив Ужгород. уч-ще прикладного мист-ва (1971), ф-т скульптури КХІ (1983; вчителі В. Борисенко, І. *Макогон*, В. Шведов), аспірантуру при АМ Союзу РСР (1986—89; керівники В. *Бородай*, М. Анікушин, В. Цигаль) та при кафедрі філософії Ужгород. нац. ун-ту (1997—2000). Проф. Укр. Богословської академії ім. св. Кирила і Мефодія (з 2005). Створив серію монументальних пам'ятників та мемор. дощок видатним діячам історії та культури у карпатському краї. Зокр., пам'ятники письменнику О. *Духновичу* (Ужгород, 1997), поету В. *Ґренджі-Донському* (2000), Ф. Фекеті (2004) та ін. Виконав понад 500 медалей, серію скульптурних та графічних творів, присвячених князям і гетьманам Русі-України, графічних філос. композицій «Людина — світ душі — Всесвіт» (2006).

З кін. 1980-х працює над шевч. темою: 1989 до ювілею поета виконав медаль «Т. Г. Шевченко. 1814—1861», дві плакети у бронзі «175 років з дня народження Т. Г. Шевченка. 1814—1861» та «Кімната-музей Т. Г. Шевченка. Ужгород. 1814—1861». Створив проекти пам'ятників Шевченку (гіпс, 1995; бронза, 1997), а також погруддя поета (бронза, 1997). З нагоди 183-ї річниці від дня народження Шевченка Б. підготував до друку календар та 12 помісячних календарів на 1997 р. — своєрідний «поетичний путівник» шевч. місцями. Вид. «Т. Шевченко (1814—1997). Ювілейний календар» (Ужгород, 1997), проілюстроване Б., розповідає про творчий шлях Шевченка-художника: «У натурному класі», «На пагорбах древнього Києва», «На березі Аральського моря», «У Москві», «У майстерні Академії мистецтв» тощо.

Тв.: Персональна ретроспективна виставка Магдалини і Михайла Беленів. Ужгород, 2006.

Петро Нестеренко

БЕ́ЛЗА Ігор Федорович (Белза-Дорощук; 26.01/8.02.1904, м. Кельце, тепер Польща — 5.01.1994, Москва) — рос., польс. та укр. музикознавець, літературознавець, культуролог і композитор. Закінчив Київ. консерваторію (1925; клас композиції Б. *Лятошинського*). В 1925—41 викладав там муз.-істор. та муз.-теоретичні предмети, проф. У 1930—37 очолював муз. відділ «Укрфільму» (згодом — Кіностудія ім. О. Довженка), 1938—41 працював у муз. секторі вид-ва «Мистецтво» й заступником гол. ред. журн. «Радянська музика». З 1942 жив у Москві, де зосередився гол. чин. на наук. та пед. діяльності.

Створив балади на слова Шевченка opus 17 («Слово о полку Ігоревім», «Ой чого ти почорніло») для голосу і фортепіано (вид.: К., 1939; а також у зб.: Т. Г. Шевченко у творах українських радянських композиторів. К., 1944). Творчості за мотивами поезій Шевченка присвячено розвідки та рецензії, зокр. на зб. «Т. Г. Шевченко у творах українських радянських композиторів» (1944; див.: Правда Украины. 1944. 18 июля). Б. дав розгорнуті характеристики-аналізи хорів на тексти Шевченка та муз. до к/ф «Тарас Шевченко», фортепіанної «Шевченківської сюїти» Б. Лятошинського, симфонічної поеми «Заповіт» Р. *Ґлієра*; акцентував на значенні муз. на тексти Шевченка у роки війни; здійснив порівняльну характеристику муз. інтерпретацій «Заповіту» Б. Лятошинського, Л. *Ревуцького*, І. Юцевича та ін. композиторів.

І. Белза

Тв.: Нові музичні обробки «Заповіту» Т. Шевченка // Радянська музика. 1939. № 2; Чайковський і Україна // Комуніст. 1940. 6 трав.; Украинская музыка в годы войны // Советская музыка. Пятый сб. ст. М.; Лг., 1946; Б. Н. Лятошинский. М.; Лг., 1947; Р. М. Глиэр. М., 1955; Б. Н. Лятошинский // Советская музыка. Статьи и материалы. М., 1956. Вып. 2.

Літ.: Олійник Л. Розмаїття творчих інтересів // Музика. 1984. № 1; *Блажкевич-Чаплін Х.* Ігор Белза. Л., 1998.

Наталія Костюк

БЕЛІ́НА-КЕНДЖИ́ЦЬКИЙ Ю. — див. *Кенджицький Ю. Б.*

БЕ́ЛЛА (Bella) **Ондрей Милослав** (псевд. — А. В.; Bludar; Bočko; Cigáň; Dědinec; Háčik; Chudák; Ján Dušný тощо; 8.05.1851, Ліптовський Мікулаш — 12.10.1903, Краків, Польща) — словац. поет, прозаїк і перекладач. Брат П. Д. Белли (Петер *Горал*). Закінчив гімназію в м. Ревуці. Навчався у Лейпциґ. та Віден. ун-тах (1873—74). Друкувався в часописах «Сокол», «Орел», альм. «Татран». У поезії Б. виразно простежуються фольклорні мотиви, характерні для штурівської генерації.

Автор створеної на основі укр. дум епічної поеми «Анна Данилівна» (1877), опубл. в журн. «Slovenské pohľady» (1922, № 38; 1929, № 45). У ній Б. використав також сюжет перекладеного П. Горалом вірша Шевченка «У тієї Катерини». М. *Мольнар* поставив під сумнів «залежність оригінального твору від перекладу», вважаючи, що цим заперечується «можливість безпосереднього знайомства О. Белли з творчістю українського поета». Проте це «спростовує

<…> як біографія О. Белли, так і той факт, що <…> переклад Шевченкового твору "У тієї Катерини" був надрукований (а отже, можливо, і здійснений) Гораломом через два роки після смерті брата О. М. Белли, 1905 р.» (*Мольнар М*. С. 244).

Літ.: *Мольнар М*. Тарас Шевченко у чехів та словаків. Пряшів, 1961.

Ігор Мельниченко

БЕЛЛІ́НІ (Bellini) **Вінченцо** (3.11.1801, Катанья, Сицилія — 23.09.1835, Пюто, побл. Парижа; перепохований в Катаньї) — італ. композитор і співак. 1819—25 (або 1827) навчався в Неаполітанській консерваторії. Зробив значний внесок у мист-во співу — стилю бельканто. Автор опер, серед яких — «Сомнамбула», «Норма» (обидві — 1831). Остання йшла в Петербурзі у виконанні нім. оперної трупи з листоп. 1835 й рос. оперної трупи з 15 жовт. 1837. Нею захоплювався і Шевченко. Герой повісті «Музыкант» розповідає про те, що кріпак-віолончеліст Тарас «вроде пробы, как бы шутя, проиграл знаменитую каватину из "Нормы". У меня дух захватило при этих звуках» (3, 188). Автобіогр. героя повісті «Художник», запрошеного на обід у січ. 1839 до К. Брюллова, зачарував голос німкені Е. *Тімм*, коли вона, на прохання К. Брюллова, акомпануючи собі на фортепіано, проспівала «знаменитую каватину из "Нормы"» (4, 159).

Невідомий художник. Портрет В. Белліні. Полотно, олія. Поч. 19 ст.

Антон Муха

БЕЛЬГІ́ЙСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Пізнання й дослідження літ.-мист. спадщини Шевченка в Бельгії пов'язано з процесом ознайомлення Зх. Європи з літ. та культурними здобутками укр. народу, різними аспектами його духовності, історії, політ. становища. Це ознайомлення відбувалося у річищі посиленого зацікавлення тодішньої гуманітарної науки зх. слов'ян. світом узагалі, особливо з 1870-х. Рецепції Шевченка в Бельгії сприяло те, що ця країна стала незалежною 1830, і нова бельг. л-ра, розвиваючись двома мовами — франц. і фламанд. (нідерланд.), викликала дискусії з приводу самого факту свого існування. У франкомовній л-рі Бельгії, яка зазнавала потужного впливу франц. л-ри, гостро поставало питання про збереження нац. самобутності, можливості власного незалежного розвитку. У бельг. літ. часописах, які виходили здебільшого у спільних франц.-бельг. вид-вах, друкувалися статті, присвячені проблемам тогочасної культури та л-ри слов'ян. народів, етногр. матеріали; принагідно в них подавалася й інформація про Шевченка. Так, у ст. Антуана Вер'є «Рутенці в Галичині» (газ. «Le Nord». [Брюссель; Париж]. 1870. 14 трав.) йдеться про «поезії та пісні визначного поета Київської України Шевченка». Згодом у ст. С. А. «Російські поети-селяни» у бельг.-франц. вид. «La Revue Britannique» (1882. № 6) розглянуто творчість Шевченка, вміщено в перекл. уривки з поеми «Мар'яна-черниця», поезію «Думка — Нащо мені чорні брови», а також дві строфи «Заповіту».

Наук. дослідження творчості укр. поета в Бельгії започаткував Ежен *Енс*, автор прозового перекл. поеми «Катерина» (La Société nouvelle. 1887. Трав.). Вибір саме цього твору перекладач мотивував «вселюдськістю» сюжету поеми, доступністю її змісту. В передм. «Український поет Тарас Григорович Шевченко» перекладач подав короткий життєпис цього «найславетнішого представника забороненої нині літератури», назвав Шевченка «найбільшим представником національної за духом народної поезії», зверненої не до естетів, а до «мас, їхніх почувань, страждань і переживань». І. Франко часто згадував ім'я бельг. вченого та здійснений ним перекл. Українознавчі інтереси Е. Енса привернули увагу М. Драгоманова, з яким бельг. дослідник листувався. Праця Е. Енса зацікавила також О. *Маковея*, В. *Горленка* та ін.

Наступні роки та перше десятиріччя 20 ст. дають відносно небагату інформацію для вивчення творчості Шевченка в Бельгії. Композитор і музикознавець Л. Вальнер, популяризатор рос., укр., польс. та угор. л-р у Бельгії, в журн. «La Société nouvelle» надрук. праці «Про ліричну поезію малоросійського народу» (1890. Жовт.) та «Народна поезія України» (1892. Берез.). З'явилися окремі публ. у періодиці соціалістичної орієнтації (напр., ст. «Український революціонер: Росія — Україна» у бельг. журн. «Etudiant Socialiste» (1902. № 3).

Бельг. ученим і літераторам були відомі шевченкознавчі матеріали, опубл. у Франції та Швейцарії, зокр. прочитаний проф. Collège de France Л. *Леже* в 1905/06 навч. році окремий курс «Національний поет Малоросії. Тарас Шевченко» — одне з гол. джерел студіювання творчості укр. поета на Зх. Цей курс видрук. 1906 у швейцар. журн. «Bibliothèque Universelle et Revue Suisse» (Т. 41. № 122. С. 267—287; № 123. С. 510—522) у Лозанні. Із двома ст., присвяченими укр. л-рі, виступив у льєзькій газ. «La Meuse» (1920. Січ., берез.) Ф. *Елленс*, який цікавився слов'ян. культурами, зокр. й укр., підтримував приязні стосунки зі скульптором О. *Архипенком*. Ф. Елленс писав про

розмаїття укр. поезії (ліричної, епічної, сатиричної) як відображення глибинної самобутності укр. народу.

У 20 ст. ознайомлення з творчістю Шевченка в Бельгії відбувалося і фламанд. мовою. З'явилася ст. «Українська та російська: дві мови і два народи» Г. *Схамельговта* (Ons Vaderland. 1920. 5—6 жовт.). Розповідь про життєвий і творчий шлях Шевченка дослідник супровів власним прозовим перекл. «Заповіту». Згодом він видав кн. «Народи Європи та боротьба національностей» (1930), в якій не раз звертався до постаті укр. поета.

Особливо сприяв поширенню інформації про Шевченка в Бельгії ілюстрований брюссельський мист.-літ. журн. «La Nervie». Стислу біографію Шевченка, в якій було згадано про участь поета в *Кирило-Мефодіївському братстві*, його життя на засланні та після повернення, окреслено основну тематику його творчості, подала франкомовному читачеві ст. П. *Филиповича* «Сучасна українська література» (у перекл. А. *Мартеля*; 1928. № 4/5). Особи Шевченка торкнулася також авторка ст. «Українське мистецтво» С. *Корбйо* — мистецтвознавець, яка тривалий час працювала в музеях Києва та Львова над вивченням укр. живопису, архітектури та скульптури. У № 7 названого франц. журналу за 1928 серед поетичних і прозових творів укр. письменників різного часу вміщено «Мар'яну-черницю» (у прозовому перекл. Е.*Дюрана* з журн. «La Revue des Deux mondes». 1876), а також «Заповіт» Шевченка (передрук з «Антології української літератури» у франц. перекладах за ред. А. *Меє*; Париж, 1921). Українознавчі матеріали, вміщені у ж. «La Nervie», мали схвальні рецензії в тогочасній укр. періодиці. Так, в одному з відгуків зазначалося, що випуски складені «завдяки заходам друзів України в Бельгії, серед яких окремо слід згадати ім'я Симони Корбйо, що з таким захопленням пропагує укр. мистецтво в Бельгії» (Вікна. 1928. № 11. С. 8).

Того ж 1928 в бельг. місті Боплято з'явилася брошура о. Р. Маргана «Шевченко, його життя і творчість» («Chevtchenko, sa vie et son oeuvre»), в якій подано перекл. творів «Садок вишневий коло хати» і «Мар'яна-черниця» в інтерпретації Е. Дюрана, «Заповіт» і фрагмент поеми «Кавказ» в інтерпретації Р. *Мартеля*. Як свідчить І. *Дубицький*, ця поки що не знайдена книжечка, видрук. накладом у 50 примірників, — літографічне вид. праці кол. місіонера в Галичині, здійснене «заходами українських студентів-редемптористів в Боплято» (*ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 15. С. 182). Наступна бельг. публ., пов'язана з творчістю Шевченка, з'явилася в газ. «La Province de Namur» (1933. 14 лип.). Автор публ. — Р. Тіссеран, який не раз виступав із українознавчими статтями у франц. енциклопедичних вид., супроводив свою розповідь про Шевченка віршами «Заповіт» і «Мені однаково, чи буду», передрук. зі своєї монографії «Життя одного народу. Україна» (Париж, 1933).

У фламанд. періодиці 1939 видрук. кілька невеликих інформ. матеріалів про творчість Шевченка. Анонімні статті в газ. «De Dag» повідомили про експозицію в Ґентському ун-ті, присвячену *125-літньому ювілею від дня народження Шевченка* (1939. 19 трав.), про відзначання його пам'яті в Ґенті й урочисте відкриття виставки з нагоди ювілею (De Dag. 1939. 19 черв.). Про ту ж виставку писала в літ.-мист. розділі й ґентська газ. «Métropole en Vers» (1939. 16 трав.). Ст. «Шевченко: До ювілею Тараса Григоровича Шевченка (1814—1861), кріпака, найбільшого українського поета» подали журн. «Leiding» (1939. № 4) та газ. «Vooruit» (1939. 9 квіт.). Автор обох публ. — поет, перекладач і літературознавець Г. Тієрі, знаний в літ. колах під псевд. Йоганн Десне. Як представник соціалістичної газ. «Vooruit» він 1935 відвідав Союз РСР. Названі статті Йоганна Десне — цікавий факт сприйняття творчості укр. поета в Бельгії, зокр. фламандськомовною критикою.

Значним внеском у західноєвроп. українознавчі студії стала монографія вже повоєнного періоду політолога М. Туґуші-Ґаяне (псевд. М. Джавакашвілі) «СРСР. Віч-на-віч із проблемою національностей» (Льєж, 1946). Укр. питанню він присвятив 40 сторінок, подавши короткий огляд історії України від давніх часів до 1921 — року втрати нею незалежності, а також розповів про її багаті культурні традиції. У розд., присвяченому культурі та л-рі України, йшлося про діяльність Кирило-Мефодіївського братства, «яке об'єднало патріотів і поставило своєю метою визволення України». Автор відзначив, що «такі поети, як Т. Шевченко, Куліш, історик Костомаров, привернули до себе симпатію народу, якому вони, незважаючи на поліційні переслідування, прищепили любов до його культури та минувшини» (С. 103–104). Праця М. Туґуші-Ґаяне, в якій постать Шевченка подано на широкому тлі укр. нац.-визв. руху, — важлива ланка прочитання літ. спадщини Шевченка в Бельгії.

Про активізацію інтересу до творчості Шевченка в Бельгії протягом останнього півстоліття свідчить постійна увага тамтешньої преси до проведення річниць і ювілеїв укр. поета. Один із літ. вечорів, де відзначали 86-ті роковини смерті поета, відбувся у Брюсселі (трав. 1947). В його програмі були декламації Шевченкових поезій, виконання пісень на слова поета і творів бельг. композиторів. У фламанд. газ. «Front» (1947. 7 груд.) вміщено два перекл. віршів Шевченка — «Доля» і «Минають дні, минають ночі»

в інтерпретації Йоганна Десне. Наступного року в бельг. вид. «Electa» з'явилося окреме поетичне видання (упоряд. Йоганн Десне), в якому на сс. 63–88 також містилися переклади творів Шевченка фламанд. мовою.

Ряд шевченкознавчих матеріалів побачили світ у зв'язку з *100-літніми роковинами від дня смерті Шевченка*. Зокр., у фламанд. газ. «Het Laatste Nieuws» (1961. 17 берез.) надрук. анонімну ст. «Тарас Шевченко. Український вільнодумний поет XIX ст.», в якій подано основні відомості про життя і творчість поета, інформацію про відзначення його пам'яті 18 й 19 берез. в культурних центрах Брюсселя (зокр., в одному з них 19 берез. 1961 фламанд. літературознавець Франсуа де Вінне виголосив реферат «Тарас Шевченко — геній України»). Інформація-звіт про відзначення цієї ж дати з'явилася в літ. додатку до брюссел. газ. «Les Nouvelles» (1961. 10 квіт.), де йшлося про вечір пам'яті «найбільшого національного поета і найкращого тогочасного художника України Тараса Шевченка», який відбувся 18 берез. у приміщенні Європ. культурного центру. Вст. словом вечір відкрив ген. директор центру Р. Анню. Бельг. письменник П. д'Урсель у доповіді «Тарас Шевченко, співець надії і волі» розповів про життєпис поета, зазначив, що в перших його віршах і в поемах, написаних під впливом романтизму, що панував тоді в усій літ. Європі, переосмислено фольклор. перекази укр. народу. У доповіді йшлося про діяльність Кирило-Мефодіївського т-ва, про ті причини, котрі спонукали поета до гострішого трактування політ. проблем, про роки вимушеного мовчання на берегах *Аральського моря*. П. д'Урсель підкреслив, що творчість укр. поета «безсмертна, бо в ній відображено прагнення і сподівання України», що Шевченко — «поет одного народу і водночас поет цілого світу». Доповідач навів розлогу цитату з поеми «Іван Підкова» (в перекл. бельг. поета Ж. Пювреза), окремі строфи поем «Сон», «Кавказ», а завершив розповіддю про Шевченків «Заповіт», про перепоховання Кобзаря в *Каневі*. Виступ літератора опубл. газ. «Le Phare» (1961. 14 трав.) під назвою «Невідома сота річниця. Тарас Шевченко. Співець надії і волі». Із читанням власних перекл. творів Шевченка «Іван Підкова», «Мені однаково, чи буду», «Думи мої, думи мої» (1840) на вечорі виступив поет Ж. Пюврез. У залі «Mundaneum» (9—29 жовт. 1961) експонувалася виставка, організована до сотих роковин смерті Шевченка.

Ґрунтовну ст. Е. де Тунка про Шевченка опубл. в т. 3 «Загальної історії літератури», видрук. 1961 спільним швейцар.-франц.-бельг.-нім.-австр. видвом. Згадавши про зросійщення у 19 ст. багатьох письменників укр. походження (серед них названо і М. Гоголя), автор зазначив, що «певна кількість українців залишалась вірною національній спадщині. Таким був і Т. Шевченко, один із творців української національної поезії; його поетичний талант названо рівнозначним талантові Пушкіна і Лермонтова» (С. 174). Розповівши про життя Шевченка, Е. де Тунк подав короткий зміст поем «Катерина», «Гайдамаки», «Кавказ», провів деякі аналогії з творами М. Гоголя, М. Лермонтова, А. *Міцкевича*. У ст. розглянуто також драматургію і прозу Шевченка. Виклад ілюстровано багатим матеріалом з історії України, відомостями про становлення її філос. думки та громадських інституцій, зокр. про боротьбу за збереження укр. мови в підавстр. Галичині. Значне місце присвячено діяльності «Руської Трійці», а також письменникам Буковини і Закарп. України. Бельг. газ. «Le Soir» (1961. 28 трав.) вмістила ст. письменниці В. Фості «Тарас Шевченко, великий український поет». Авторка розповіла про основні віхи його життя і творчості, проаналізувала, зокр., поему «Гайдамаки».

У 1970–80-х бельг. перекладач А. Свірко здійснив франц. інтерпретації творів А. Чайковського, І. Франка, Лесі *Українки*, в передм. та вст. ст. до видань своїх перекл. (1969—73) порушив окремі питання творчості Шевченка. А. Свірко перекладав і вірші Шевченка, але через фінансові труднощі ці перекл. залишилися ненадрук. 19 берез. 1989 на батьківщині Е. Енса в Шарлеруа відбулася святкова академія на відзначення *175-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. Було виголошено реферат «Від кріпацтва до пророцтва», читали вірші Шевченка й виконували пісні на його слова. Святкування Шевченкових роковин у Шарлеруа, а також Жіллі, Тразені, Ла Лув'єрі, де на той час проживали численні укр. громади, було усталеною традицією духовного життя вихідців з України. Їх ініціював ще 1949 отець Іван Кіт, який майже півстоліття душпастирював серед укр. громади м. Шарлеруа. Ці «березневі роковини» стали неодмінним атрибутом «заходів літературного спрямування громади». Велелюдні академії з нагоди роковин Шевченка відбувалися в м. Шарлеруа 1951 і 1953. Отець І. Кіт, доповідач і автор рефератів про Шевченка, часто звертався до його поетичної творчості й у своїх проповідях, листах, пастирських посланнях, використовуючи, зокр., уривки із творів «Тарасова ніч» («Зажурилась Україна — / Така її доля!») та «Кавказ» («По закону апостола / Ви любите брата!»). Такі святкування доповнені вшановуванням пам'яті І. Франка, М. *Шашкевича* та Лесі *Українки*. У шевч. вечорах часто брав участь хор ім. Т. Шевченка із бельг. м. Намюра. 22 лип. 1989 святкова шевч. академія відбулася й у Франкополі (провінція Льєж) за участі членів Спілки укр. молоді (СУМ). Основну доповідь

«Борітеся — поборете!» виголосив О. Коваль, голова Укр. допомогового комітету (УДК) в Бельгії. Він звернув увагу на подібність долі Шевченка і тих, хто в 1970—80-х боровся за громадянські свободи в Україні, її незалежність. Під час урочистостей декламували уривки з Шевченкового послання «І мертвим, і живим», вірш «Розрита могила». Сценку під назвою «Сотник» за однойменною поемою Шевченка поставили члени осередку СУМ у Льєжі. Гострим почуттям відповідальності за прийдешність людини і світу пройнято вірш «Шевченкові» з двотомника сонетів бельг. священика Ж. *Кобса* («Кобзар вигнання». Париж, 1973—74). Поет наслідував деякі мотиви Шевченка, вважав свій голос «запізнілим відлунням заповіту, проголошеного з високої могили над Дніпром». Кобсова інтерпретація «Заповіту» хоч і лишилася ненадрук., проте є ще одним свідченням уваги до спадщини Шевченка в Бельгії.

Шевченкознавчу проблематику порушив Поль Дельсем в огляді міжнародного журн. «La Société nouvelle», вміщеному у зб. наук. досліджень «Головні напрями європейської літератури та бельгійські франкомовні письменники» (Брюссель, 1995. С. 45—64). Підкресливши, як багато зробив Е. Енс, залучаючи франкомовного читача до творчості окремих рос. письменників, П. Дельсем завважив і відкриття цьому читачеві Шевченка. Вдруге укр. поета оглядач згадав, відзначивши великий внесок журн. «La Société nouvelle» у справу ознайомлення франкомовного читача з різними літературами: «Між 1885—1897 роками цей бельгійський журнал уперше французькою мовою надрукував <...> окремі поеми Шевченка».

Помітним фактом бельг. шевченкіани є поява 11-го т. франкомовної антології «Європейська літературна спадщина» (2000), що охоплює 1832—85. У вид., здійсненому Лувенським католицьким ун-том спільно з низкою бельг. ун-тів, сторінки 500—510 присвячені поетичній творчості Шевченка. Подано вст. ст. М. Антохія та А. *Жуковського*, проілюстровану поетичними уривками поем «Причинна», «Кавказ», «Марія», творами «Іван Підкова», «Заповіт», «Мені однаково, чи буду», «Садок вишневий коло хати», «Чи не покинуть нам, небого». Упоряд. використали вже наявні франкомовні перекл. Шевченкових творів, які належали таким авторитетним перекладачам поезії Шевченка, як Е. *Ґільвік*, Ф. *Мазад* та ін.

Пер.: Daisne I. Van Nitsjevo tot Chorosjo. Drussel. 1948.

Літ.: Hins Eugéne. Un poéte oukrainien: Taras Grigoriévitch Chevtchenko // La Société nouvelle. Bruxelles, 1887; *Драгоманов М. П*. Листочки до вінка на могилу Шевченка в XXIX роковини його смерті // Літературно-публіцистичні праці. К., 1970. Т. 2; *Дубицький І*. Шевченко у французькій мові // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 15; *Catalogue* de l'exposition documentaire organisée au Mundaneum du 8 au 29 octobre 1961. Bruxelles, 1961; *Kravets Yarema*. Shevchenko in Belgium // Ukraine. 1991. № 3; *Кравець Я*. Українські зацікавлення бельгійського професора Е. Енса // *НШК 30*; *Кравець Я*. Із закордонної шевченкіани 30-х рр. XX ст.: замовчуваної (Італія, Бразилія) та незнаної (Бельгія) // *НШК 31*; *Delsemme Paul*. La Société nouvelle, revue internationale // *Paul Delsemme*. Les grands courants de la littérature européenne et les écrivains belges de langue française. Recueil d'études. Prèf. De Charles Bertin. Emile Van Balberghe Libraire et Bibliothèques de l'Université libre de Bruxelles, 1995; *Patrimoine* litterature europeen. 11 a Renaissances nationales et conscience universelle 1832—1885 Romantismes triomphants. Anthologie en langue française sous la direction de Jean-Claude Polet avant-propos df J.-PH. Saint-Gerand. De Boeck Université, 2000.

Ярема Кравець

БЕ́ЛЬМОНТ (Belmont) **Лео** (справж. — Леопольд Блюменталь; 8.03.1865, Варшава — 19.10.1941, там само) — польс. публіцист, критик і перекладач. У 1889 закінчив правничий ф-т Варшавського ун-ту, захищав поляків у судових процесах у Петербурзі (1892—1904). Згодом мав адвокатську практику у Варшаві. Засновник Польс. т-ва шанувальників есперанто. У Варшаві 1907—13 видавав і ред. часопис «Wolne słowo», у якому опубл. свій перекл. уривків із поеми Шевченка «Гайдамаки» (1913. № 195—196, 199—200). Крім цього, переклав вірш Шевченка «Минають дні, минають ночі»; перекл. опубл. у зб. «Рими і ритми» (Варшава, 1900. Т. 3).

Пер.: Belmont L. Rymy i rytmy. Warszawa, 1900. T. 3.

Літ.: Зайцев П. Про польські переклади з Шевченка // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 14.

Роксана Харчук

БЕМ Франц (7.09.1788, Відень — 16/26.02.1846, Петербург) — рос. музикант-скрипаль і педагог. За походженням австрієць. У 1810-х — соліст петерб. імператорських театрів, 1820—40-ві викладав у Петерб. театр. уч-щі. У нього брали уроки М. *Глинка*, О. Верстовський та ін. Протягом 30 років улаштовував камерні зібрання. Шевченко слухав віртуозну гру Б. на вечорі в домі О. *Фітцума* й висловив своє захоплення в повісті «Художник»: «насладившись квинтетом Бетговена и сонатою Моцарта, где солировал знаменитый Бем, часу в первом ночи возвратилися на квартиру» (4, 156).

Літ.: Жур 1972.

Борис Деркач

БЕ́НДРУПЕ (Bendrupe) **Мірдза** (23.10.1910, х. Лівберзес, тепер Єлґавського пов., Латвія — 30.07.1995, Рига) — латис. письменниця і перекладач. Автор зб. віршів «Життя» (1937), «Біля моря» (1939) та ін., зб. оповідань «Річка виходить з берегів» (1957), кількох кн. для дітей. Переклала поеми «Сова», «Сон — У всякого своя доля», «Єретик», вірші «Думи мої, думи

мої» (1840), «Над Дніпровою сагóю», які ввійшли до «Вибраного» Шевченка латис. мовою (Рига, 1951; 1954).

Анатолій Шпиталь

БЕНЕДИ́КТОВ Володимир Григорович (5/ 17.11.1807, Петербург — 14/26.04.1873, там само) — рос. поет, перекладач. Закінчив 2-й кадетський корпус у Петербурзі (1827). До 1832 перебував на військ. службі, до 1858 служив у міністерстві фінансів. Перша зб. — «Вірші Бенедиктова» (1835), у 1838–42 — двотомне зібрання віршів.

Шевченкові були добре відомі твори Б., деякі він слухав на пароплаві «Князь Пожарский», повертаючись із заслання. 2 верес. 1857 Шевченко описав у Щоденнику, як, на його прохання, О. *Сапожников* «мастерски» продекламував перекладений Б. і поширений у списках вірш-сатиру «Собачий бенкет» О.-А. Барб'є, а потім і оригінал. Далі, писав поет, «общим голосом решили, что перевод выше подлинника. Бенедиктов, певец кудрей и прочего тому подобного, не переводит, а воссоздает Барбье». Цей перекл. Шевченко переписав повністю до Щоденника (16 та 17 верес. 1857); високо оцінив і вірші Б. «Вхід заборонено» та «На новий 1857 рік», прочитані В. Кишкіним: «Я дивился и ушам не верил. Много еще кое-чего упруго свежего, живого было прочитано нашим милым капитаном. Но я все свое внимание и удивление сосредоточил на Бенедиктове». Шевченко познайомився з Б. у Петербурзі, не раз зустрічався з ним у столичних літ. салонах (у І. *Ґрінберг*), бував у нього вдома. Про це свідчить запис у Щоденнику 3 квіт. 1858, коли Шевченко разом із Д. *Каменецьким*, З. *Сераковським* та ін. друзями завітали до Б.: «Встретил он меня непритворно радостно, и после разнородных разговоров он по моей просьбе прочитал нам некоторые места из "Собачьего пира" (Барбье), и теперь только я уверился, что этот великолепный перевод принадлежит действительно Бенедиктову».

Тв.: Стихотворения. Лг., 1983.

Літ.: Белинский В. Г. Стихотворения Владимира Бенедиктова // Собр. соч. М., 1953. Т. 1; *Белинский В. Г.* Стихотворения Владимира Бенедиктова // Собр. соч. М., 1956. Т. 6; *Лесневский С.* Гул забвения и славы // Поэзия. М., 1978. Вып. 22.

Іван Бажинов, Борис Деркач

БЕ́НЕДИКТСЕН (Benedictsen) **Оґе Меєр** (13.07. 1866, Копенгаген — 21.10.1927, там само) — дан. літературознавець і славіст. Автор розділу «Слов'янська література» у вид. «Ілюстрована історія світової літератури» (Копенгаген, 1901. Т. 3). У підрозділі «Малоросія» подано короткий нарис про життя і творчість Шевченка, схарактеризовано «Кобзар» 1840, вміщено портрет поета 1859 роботи М. *Микешина*. Б. писав: «Шевченко — король української поезії <…>. Він походив з простого народу й оспівував свій народ, поділяючи сам його почування. Але крім почувань, крім всієї цієї ніжної, поетичної краси, його мужня душа була сповнена не лише надії, а й сильної волі, — поет домагався світла і свободи для свого катованого народу». Б. також написав ст. про Шевченка в «Універсальному ілюстрованому енциклопедичному словнику Сальмонсена» (Копенгаген, 1904. Т. 15. С. 741), де показав обдарованість Шевченка і як поета, і як художника, підкреслив, що саме обраний шлях приніс митцеві славу. Дещо уточнену статтю-начерк Б. про життя і творчість Шевченка (написану у співавт.) вміщено в тому ж енциклопедичному словнику (Т. 20. С. 1083). *«Кобзар» 1840* у ній визначено як збірку, що відразу ж поставила Шевченка попереду всіх укр. поетів.

Тв.: Slavisk litteratur // Illustreret Verdens Litteraturhistorie. København, 1901.

Ярема Кравець

«БЕНЕФИ́С Г-ЖИ ПИУНО́ВОЙ, ЯНВАРЯ́ 21, 1858 ГО́ДА» — театр.-крит. стаття Шевченка, написана 22—27 січ. 1858 в *Нижньому Новгороді*. Автограф не зберігся. Вперше надрук. в неофіційній частині газ. «Нижегородские губернские ведомости» від 1 лют. 1858 (№ 5), передрук. зі скороченнями у газ. «Московские ведомости» від 11 лют. 1858 (№ 18); першодрук підписаний *** (астерисками), передрук — без підпису. Авторство Шевченка підтверджується його власними свідченнями в Щоденнику (записи 21 січ. 1858, 3 лют. 1858), у листі до М. Щепкіна від 3 лют. 1858. Ця єдина відома театр.-крит. Шевченкова стаття не є власне рецензією, хоча написано її саме з приводу бенефісу К. *Піунової*. Стаття подає стислий творчий портрет актриси, має риси крит. огляду, бо в ній згадано й ін. вистави за участю бенефіціантки та її партнерів. Автор виявив глибоке розуміння акторського мист-ва, об'єктивно й виважено оцінив гру не лише К. Піунової, а й ін. акторів Нижньоновгородського театру — Є. *Трусової*, Є. *Климовського*, О. *Васильєвої*, А. *Владимирова*. Публікація свідчить про

НИЖЕГОРОДСКІЯ

ГУБЕРНСКІЯ ВѢДОМОСТИ

ЧАСТЬ НЕОФФИЦІАЛЬНАЯ.

СУББОТА, ФЕВРАЛЯ 1-ГО, 1858 ГОДА. № 5.

ДНЕВНИКЪ ОТЕЧЕСТВЕННЫХЪ ВОСПОМИНАНІЙ.

МѢСТНЫЯ ИЗВѢСТІЯ.

Бенефисъ Г-жи Піуновой Января 21 1858 г.

Перша стор. газети «Нижегородские губернские ведомости» зі статтею Т. Шевченка «Бенефис г-жи Пиуновой»

широке коло театр. інтересів Шевченка, його обізнаність із репертуаром, зокр. названого театру.

Актриса К. Піунова, на думку Шевченка, завдяки миловидності й граційності зуміла привернути увагу, підтримати інтерес до своєї гри протягом тривалого часу й заслужити любов місцевої не надто чутливої публіки. На бенефіс К. Піунової 21 січ. 1858 давали в один вечір виставу з двох п'єс. Перша — п'ятиактна драма з прологом та епілогом «Паризькі злидарі» Е.-Л.-А. Брізбарра та Е. Ню в перекл. рос. з франц. В. Петрова. Авторство цієї п'єси свого часу було помилково приписане Е. Сю (див., напр.: *ПЗТ: У 12 т*. Т. 5. С. 559) та Т. Барр'єрові (див., напр.: *ШС*. Т. 2. С. 263). Друга п'єса — одноактний водевіль «Бідова бабуся» («Бедовая бабушка») рос. драматурга О. *Баженова*. Шевченко відзначає, що завдяки виконанню К. Піунової (Глаша) та Є. Трусової (Бабуся) вийшла «такая миленькая игрушка, что хоть на любую столичную сцену: так грациозна наивностью своею Глаша и так добродушно-комична бабушка». У драмі ж «Паризькі злидарі» К. Піунова виконала гол. роль Антуанетти «весьма совестливо, но видно, что у ней не было сочувствия к роли»; тут же помічено й неправильність дикції актриси в одній зі сцен. Автор статті визнав, що «бенефициантка обладает всеми задатками сценического искусства, а это, вместе с молодостью её, конечно, подает большие надежды и в будущем», але не приховував, що «самые успехи её порождают и большие требования». Зауваживши, що К. Піунова охоче обирає ролі «наивно-милых девушек» (амплуа інженю), бо вони їй найкраще вдаються, Шевченко робить слушне з профес. погляду застереження, що одноманітність і легкість подібних ролей можуть зашкодити талантові актриси, і радить їй розширювати свій репертуар, доклавши більше праці, серйознішої вдумливості, тоді й «талант развернется шире». Обґрунтовуючи свою думку, Шевченко наводить приклад із комедії «Бідність не порок» О. *Островського*, в якій К. Піунова грала «разбитную вдовушку» Анну Іванівну і виконала роль «с большим тактом, а тут, конечно, обыкновенными способностями не обойдешься; особливо в 17 лет». Ще один приклад навів Шевченко з п'єси «Москаль-чарівник» І. Котляревського. В цій виставі, попри поспішне її приготування, К. Піунова, хоча й не знала укр. мови, добре вивчила напам'ять текст і в ролі Тетяни «была очень хороша» (5, 209), її партнер у ролі Чупруна — М. Щепкін «был в восторге и говорил, что он ни с кем с таким удовольствием не играл, а мнение Щепкина может служить авторитетом» (5, 210). Критичні зауваження та побажання на адресу актриси, в яку Шевченко закохався і якій (на десятий день після бенефісу і за два дні до появи статті другом) запропонував стати дружиною, свідчать про його високу принциповість і почуття відповідальності перед глядачем і читачем. Судячи з реакції К. Піунової на прочитаний їй Шевченком текст, актриса статтю не сприйняла (запис Шевченка у Щоденнику 3 лют. 1858).

І. Журавльов. Портрет К. Піунової. Полотно, олія. 1872

Другу частину ст. присвячено партнерам К. Піунової в бенефісній виставі. Автор похвалив Владимирова за роль волоцюги Ґастона в «Паризьких злидарях», виконану «чрезвычайно рельефно и талантливо». На думку Шевченка, Владимиров — «весьма опытный артист, занимавшийся своим искусством добросовестно. Он вовсе не односторонен, и игра его в особенности замечательна в пиесах, имеющих литературное достоинство». Звертає увагу Шевченко й на особливості характеризації ролі: «В гримировке и костюмировке он просто совершенен». Високу оцінку дано й акторам Є. Климовському та О. Васильєвій, водночас Шевченко зробив серйозний закид на адресу останньої: «видна какая-то законченность в ее игре, как будто она выказала все свои средства и что дальше ожидать нечего; впечатление, не говорящее в пользу будущего развития; признать же совершенно установившимся талантом г. Васильеву нельзя» (5, 210). Що Шевченко мав чітко негативну думку про цю актрису, свідчить і така згадка в Щоденнику 29 січ. 1858: «Аляповатый бенефис г-жи Васильевой».

Очевидно, хтось із прихильників О. Васильєвої виступив у тих же «Нижегородских губернских ведомостях» 22 лют. 1858 (№ 5) з полемічною відповіддю — «Замітки на статтю про бенефіс п. Піунової». Підписана публікація, напевно, псевдонімом «Щёголев». Редакція додала до неї примітку про те, що не поділяє думок автора, але сподівається, що з протилежних поглядів постане істина. Не називаючи прізвища Шевченка, Щеголєв полемізує з усіма пунктами Шевченкової статті. К. Піунова, твердить він, уже здійснила розширення репертуару, але опинилася не на своєму місці; посилання на авторитет М. Щепкіна викликало в'їдливе зауваження на адресу останнього, зроблено спробу знизити високу оцінку гри Владимирова. А всі застереження стосовно О. Васильєвої полеміст відкинув. Шевченко ніяк не відреагував на статтю Щеголева ні в Щоденнику, ні в листах; може,

тому, що, як свідчать щоденникові записи 23 і 24 лют. 1858, розчарувався у К. Піуновій. Через тривалий час, коли Шевченка вже не було в Нижньому Новгороді, в тій же газеті під криптонімом «……й ………й» з'явився огляд М. *Храмцовського* «Замітка про нижньоновгородський театр» (1858. 18, 25 жовт.), автор якої солідаризувався з висловленою у статті Шевченка оцінкою гри О. Васильєвої (див. коментарі М. Новицького у вид.: *Листування*, с. 654). Про цю публ. Шевченко, ймовірно, не знав, якщо ніхто з Нижнього Новгорода не переслав йому газети.

Літ.: Рулін П. Шевченко і К. Б. Піунова // Україна. 1925. Кн. 1/2; *Рулін П*. Шевченко і театр // *Шевченко* та його доба: К., 1925. Зб. 1; *Листування*; *Борщаговський О., Йосипенко М*. Шевченко і театр. К., 1940; *Йосипенко М*. Шевченко і театр // *Український* драматичний театр: Нариси історії: В 2 т. К., 1967. Т. 1; *Большаков Л*. Шевченко і Нижегородський театр // *НШК 21/22*; *Дудко В*. Стаття Тараса Шевченка «Бенефис г-жи Пиуновой января 21 1858 г.»: Публікації, синхронна рецепція, коментарі // Вісник Київ. славіст. ун-ту. 2008. Серія філологія. Вип. 37.

Ростислав Пилипчук

БЕ́НТЛІ (Bentley) **Полін** (29.12.1921, Манчестер, Великобританія) — англ. журналістка. Написала розвідку «Тарас Шевченко — волелюбний поет України», вміщену в англ. вип. «Кур'єра ЮНЕСКО» (1961. № 7/8). Шевченка в ній представлено як генія світової л-ри, а його творчість — як величний гімн волі, вибухова сила якого спроможна знищити будь-який гніт. Життєпис і характеристику творчості Шевченка супроводжують цитати з його Щоденника, поем «Кавказ», «Сон — У всякого своя доля», «Великий льох», «Юродивий», «Єретик» і віршів «Заповіт», «N. N. — Сонце заходить, гори чорніють», «Чи не покинуть нам, небого» в перекл. К. *Меннінга*, а також репродукції мист. творів Шевченка та ілюстрація В. *Касіяна* до поеми «Гайдамаки». У статті Б. відчутний значний вплив шевченкознавчих праць К. Меннінга. Статтю передрук. у франц., іспан., араб. вип. «Кур'єра ЮНЕСКО»; повний текст або уривки з неї подавалися в укр. пресі (Тарас Шевченко — співець свободи // Всесвіт. 1963. № 3).

Тв.: Taras Shevchenko — Ukraine's poet of freedom // The UNESCO Courier. 1961. № 7/8; Український поет свободи // *СВШ*. Т. 3.

Літ.: Зорівчак Р. Шевченко в англомовному світі // *Шевченко* і світ. К., 1989.

Роксолана Зорівчак

БЕНЦА́ЛЬ Микола Гнатович (24.05.1891, с. Курівці, тепер Зборівського р-ну Терноп. обл. — 9.09.1938, м. Коломия, тепер районний центр Івано-Франк. обл.) — укр. актор і режисер. Навчався 1907—08 у Львів. школі диригентів хору та гри на скрипці. 1910—14 — актор *Руського народного театру театру товариства «Руська бесіда»*, 1915—17 — реж. *«Тернопільських театральних вечорів»*. 1918—24 — актор Укр. народного театру т-ва «Українська бесіда» у Львові. У 1920—30-х працював у театр. трупах Зх. України, зокр. 1930—38 був директором і гол. реж. (до 1933 — спільно з В. *Блавацьким*) театру ім. І. Тобілевича. Створив образи Степана в «Невольнику» М. *Кропивницького* (за мотивами Шевченка) та Гната в «Назарі Стодолі» Шевченка («Тернопільські театральні вечори», 1916; театр т-ва «Українська бесіда» (Львів), 1920). Тоді ж як реж. поставив «Назара Стодолю» (з «Вечорницями» П. *Ніщинського*) і «Невольника» в цих театрах. 1935 в театрі ім. І. Тобілевича здійснив постановку опери «Катерина» М. *Аркаса*. На багатьох шевч. вечорах читав розділ з поеми «Гайдамаки» — «Гонта в Умані», поему «Іван Підкова» та ін. твори поета.

М. Бенцаль

Літ.: Кривицька Л. Повість про моє життя. К., 1958 (2-ге вид.: К., 1965); *Рудницький М. І*. В наймах у Мельпомени. К., 1963; *Затварська Р*. Корифеї галицьких театрів. Коломия, 1997.

Петро Медведик

БЕНЦО́Н (Bentzon) **Тереза** (справж. — Тереза де Сольме; 21.09.1840, Сен-Пор, побл. Парижа — 7.02.1907, Париж) — франц. письменниця, перекладачка і літ. критик, авторка понад 20 романів. 1884 відвідала Україну. Перший запис у своєму «Щоденнику» Б. зробила 6 серп. того ж року, занотовуючи реалії життя селян, згубні наслідки земельної реформи 1861. Розповідаючи про діяльність укр. учительства на селі, говорила про необхідність залучати до освіти найздібніших селянських дітей, виховуючи з них майбутню нац. еліту. «Саме так, — написала авторка, — Шевченко став поетом». 1902 на сторінках журн. «Revue des deux mondes» надрук. ст. «В Малоросії. Праця жінки», в якій подала стислу біографію Шевченка. Ця стаття увійшла окремим розділом до кн. «Прогулянка Росією» (Париж, 1903). Б. звернула увагу на культ Шевченка і М. Гоголя серед укр. громади. Торкаючись постаті Шевченка, письменниця зупинилася на основних віхах його життя, розповівши про його кріпацьке походження, зацікавлення малярством, петерб. період життя, зустріч із І. *Сошенком*, влаштування до петерб. *Академії мистецтв*, де він «міг повністю віддатися малярству. Та незабаром, повернувшись в Україну, він був по-

лонений поезією, почав оспівувати "українським діалектом" її краєвиди та звичаї, історію, жалкуючи за її величним минулим, козаками давніх часів, плекаючи таємні надії на пробудження української республіки». Коротко розповіла про арешт і заслання Шевченка, царську заборону писати і малювати. Про посмертну славу Шевченка писала так: «Довший час його твори забороняли, та все ж таки вони звучали, і врешті-решт забезпечили йому тривке місце серед письменників, які становлять національну гордість Росії».

Тв.: En Petite-Russie. Oeuvre de femme // Revue des deux mondes. Paris, 1902. T. 8; Promenades en Russie. Paris, 1903; 1905.

Ярема Кравець

БЕНЬКО́ВСЬКА (Bieńkowska) **Марія** (21.07.1904—?) — польс. перекладачка, літераторка. Б. належать вдалі перекл. віршів Шевченка «Ой гляну я, подивлюся», «Ой три шляхи широкії», «Якби мені черевики» та «У тієї Катерини», що увійшли до 14-го тому *ПВТ: [У 16 т.]*. У післямові П. *Зайцев* зазначив, що укр. літ. світ зі щирим задоволенням вітатиме нові перекл. Шевченка польс. мовою, зокр. Б., оскільки вони «значно вірніші й ліпші за всі попередні» (*Зайцев П.* Про польські переклади з Шевченка // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 14. С. 353).

Роксана Харчук

БЕНЮ́К (Beniuc) **Міхай** (20.11.1907, с. Себіш, пов. Арад — 24.06.1988, Бухарест) — рум. поет і громадський діяч. Закінчив 1932 Клузький ун-т. Акад. Рум. академії наук (1955). Автор багатьох зб. поезій переважно громадянського спрямування, романів, есе, п'єс. Переклав рум. мовою «Слово о полку Ігоревім», низку віршів рос. поетів.

М. Бенюк

Автор «Переднього слова» до першого повного вид. поезій Шевченка «Кобзар» рум. мовою (Бухарест, 1963). Зарахував Шевченка до найвидатніших представників «великої поезії 19 ст.» (Г. *Гейне*, Дж. Леопарді, Дж.-Ґ. *Байрон*, Ш. *Петефі*, О. Пушкін, М. Емінеску). Серед провідних рис його поетичної спадщини Б. особливо виокремив «могутній соціальний дух» та органічний зв'язок із народом, наголосивши, що з-поміж усіх великих нац. поетів 19 ст. саме Шевченкові найбільше притаманна народність як найважливіша ідейно-худож. засада творчості. Зміст і особливості народності Шевченка Б. трактує не лише як глибоку закоріненість його поетичної спадщини у народне мист-во, а й як солідарність із актуальними проблемами життя укр. народу, його ідеалами та визв. боротьбою. Підкресливши високу гуманістичність Шевченка, Б. стверджував, що поет «проклав новий шлях в українській літературі», підніс її на вищий щабель. У передм. стисло викладено біографію Шевченка, схвально оцінено перекл., які зробив для цього вид. рум. поет В. *Тулбуре*, відзначено зростання популярності Шевченка в Румунії. Б. — автор рецензії на перше вид. «Кобзаря» рум. мовою (1952) «Рапсод українського народу» (Viaţa românească. 1952. № 7). На Міжнародному форумі діячів культури в Києві 1964, присвяченому *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*, Б. виступив з промовою; головував і виголосив вст. сл. на урочистому шевч. вечорі в Бухаресті.

Тв.: Промова голови Спілки письменників Румунії Міхая Бенюка // *Всенародна шана*: Відзначення сторіччя з дня смерті та 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. К., 1967.

Тамара Носенко

БЕР Карл-Ернст Максимович (17/28.02.1792, Вейсенштейнський пов. Естлянд. губ., Росія — 16/28.11.1876, Дерпт, Ліфлянд. губ., Росія) — рос. вчений-ембріолог, природознавець, акад. Петерб. АН (1828). Керував чотирма геогр. експедиціями, які впродовж 1853—56 досліджували стан і можливості рибальства на Волзі й у Каспійському м. З 21 верес. до 3 жовт. 1853 перебував у *Новопетровському укріпленні*. Занотував цікаві відомості про життя гарнізону. Оселився на квартирі І. *Ускова*, де познайомився із Шевченком (див. листи Шевченка до С. Гулака-Артемовського від 6 жовт. 1853 та Бр. Залеського від 5 лют. 1854). В останньому листі Шевченко характеризує Б.: «фон Бэр такой аккуратный немец, какого и в сердце Германии редко встретить можно; три дня, говорит, буду на Мангишлаке, т. е. в Н[ово]петровском укреплении; сказал, как отрезал. Просто хуже всякого немца!» Б. зустрічався з поетом у Новопетровському укріпленні ще з 13 серп. по 24 верес. 1854 та двічі — 1856 (наприкінці трав. і в лип.—серп.). Про Б. та його експедицію Шевченко писав Бр. Залеському у листі від 9 жовт. 1854. Згадку про поета («Шевченко виглядає краще») містить щоденниковий запис Б. від 28 трав. 1856. Б. зацікавився садом, що його виростили Шевченко та І. Усков у Новопетровському укріпленні. У своєму щоденнику Б. згадує про вербу, яку посадив Шевченко. Тоді ж, у трав. 1856, Б. познайомив поета з учасником експедиції письменником О. *Писемським*. Після повернення до Петербурга Б. брав участь у заходах, пов'язаних із намаганням визволити Шевченка із заслання.

Літ.: Попов П. М. Шевченко і академік Карл Бер // Вітчизна. 1962. № 10; *Жур П. В.* Встречи на Мангышлаке // Звезда. 1966. № 8; *Спогади 1982*; *Каспийская* экспедиция К. М. Бэра. 1853—1857 гг.: Дневники и материалы. Лг., 1984.

Григорій Зленко

БЕРАНЖЕ́ (Beranger) **П'єр-Жан** (19.08.1780, Париж — 16.07.1857, там само) — франц. поет. Дебютував віршами, написаними в дусі класицистичної школи. Невдовзі звернувся до жанру пісні (1813). Створив різноманітні пісні (пісня-марш, заклик, памфлет тощо), деякі побудовані як ліричний монолог, ораторський виступ або жанровий малюнок, інколи це віршована мініатюрна новела. Б. — автор зб.: «Моральні пісні» (1816), «Пісні» (т. 1—2, 1821), «Нові пісні» (1825), «Нові та останні пісні» (1833).

П.-Ж. Беранже

Шевченко знав твори Б. здебільшого з перекл. В. *Курочкіна*, які в 1850—60-х були дуже популярні в Росії. У Щоденнику 1 лип. 1857 він зазначив, що читав перекл. В. Курочкіна з Б. в журн. «Библиотека для чтения», що публікувалися протягом 1855 (№ 12) — 1856 (№ 1, 3, 6—9). В листі до М. *Лазаревського* від 20 січ. 1858 Шевченко просив купити зб. пісень Б. в перекл. В. Курочкіна (її вид. 1858 в Петербурзі) й одержав її 19 лют.; 5 лют. 1858 переписав до Щоденника вірші Б. «Старий холостяк» (у пер. Д. *Ленського*), 3 квіт. того ж року — «Навуходоносор» (переспів В. Курочкіна), 2 січ. 1858 — вірш В. Курочкіна на смерть Беранже «18 липня 1857 року». Шевченко схарактеризував цей твір як «прекрасное, сердечное стихотворение», але назвав його неточно — «16-е июля 1857 года».

Літ.: Ольшанецький М. С. Шевченко і Беранже // Літературна газета. 1939. 11 лют.; *Худзей І.* Беранже в оцінці Т. Г. Шевченка // Українське літературознавство. 1973. Вип. 19; *Домбровський Ю. О.* Тарас Шевченко та французькі поети О. Барб'є і П.-Ж. Беранже // Вісник Львівської політехніки. 1995. № 296: Вісник українознавства.

Ярема Кравець

БЕРГ Костянтин Федорович (справж. — Келлер; 1824—81) — рос. актор. Працював у рос. провінційних трупах, зокр. в Україні (Харків, 1860; Одеса, 1861). Виконував переважно комедійні ролі. З 1873 — в Малому театрі в Москві. У виставі «Вночі проти Різдва» (перекладена рос. мовою і перероблена М. *Біциним* Шевченкова драма «Назар Стодоля») виконав роль Хоми Кичатого (22 і 25 лют. 1877), з приводу якої москов. «Театральная газета» від 27 лют. 1877 зазначала, що, незважаючи на досить майстерне зображення Хоми Кичатого, його ставлення до дочки, до сватів, до Гнатових погроз і навіть зовнішнє відтворення образу сотника засобами одягу і гриму, усе ж сцени зі Стехою у нього пропали зовсім: «Він занадто розкис, занадто бабою був, що зовсім неправильне, якщо згадати, що Хома — старий і бувалий запорожець». Про гру Б. в ролі Хоми Кичатого у цій виставі відгукнулася і москов. газ. «Современные известия» (1877. 1 марта).

Літ.: Рулін П. Шевченко і театр // *Шевченко* та його доба. К., 1925. Зб. перший; *Борщаговський О.*, *Йосипенко М.* Шевченко і театр. К., 1941; *Йосипенко М.* У творчій співдружбі: Укр.-рос. театральні зв'язки. К., 1954; *Йосипенко Н.* Великая дружба: Очерки исторических взаимосвязей двух театральных культур. К., 1961; *Костюк Ю. Г.* Т. Г. Шевченко-драматург на сцені Малого театру // Театральна культура. К., 1984. Вип. 10.

Ростислав Пилипчук

БЕРГ Микола Васильович (24.03/5.04.1823, Москва — 16/28.06.1884, Варшава) — рос. поет, перекладач, історик. Навчався на істор.-філол. ф-ті Москов. ун-ту (1844—46). Дотримувався слов'янофільських поглядів, співробітничав у журн. «*Москвитянин*» (з 1845). Перекладав твори слов'ян. поетів. У зб. «Пісні різних народів» (1854) та «Поезія слов'ян» (1871) вмістив 12 перекл. укр. народних пісень.

Для вид. «Кобзарь Тараса Шевченко в переводе русских поэтов» (СПб., 1860) переклав вірш «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!» та поему «Гамалія». Недостатньо володіючи укр. мовою та істор. даними, часто відступав від змісту, не дотримувався стилю оригіналів, вдавався до літ. шаблонів.

Тв.: Мастера русского стихотворного перевода. Лг., 1968. Т. 1.

Літ.: Павлюк М. Провідні ідейні тенденції в ранніх перекладах творів Шевченка на російську мову // *НШК 8*.

Микола Павлюк

БЕ́РҐОВА (Bergrová) **Зденка** (Вовсова; 10.03.1923, Прага — 22.05.2008, там само) — чес. поетеса і перекладачка. 1942 закінчила празьку гімназію ім. Елішки Красногорської. Працювала в держ. б-ці Клементінум, брала участь у Русі Опору та Празькому повстанні 1945. У 1945—49 навчалася в Карловому ун-ті, але через ідеологічний тиск не закінчила його. З 1949 публікує перекл. О. Пушкіна, М. *Лермонтова*, М. *Некрасова*, С. *Єсеніна*, Б. *Пастернака*, П. Верлена та ін. (бл. 70 тис. поет. строф). Після одержання 1990 т. зв. реабілітаційного ступеня д-ра філософії видала кілька власних поетичних збірок. Нагороджена медаллю і дипломом Європ. кола Франца Кафки (1999).

З 1950 з'явилися перекл. Б. з творів Шевченка; чотири вірші вміщено в антології укр. поезії «Пе-

ремагати й жити», сім віршів — у зб. «Вибране з творів найбільшого поета й будителя України» (обидві — Прага, 1951). У чеськомовний «Кобзар» (1953) за ред. та з передм. Ю. *Доланського* увійшло 85 творів Шевченка в перекл. Б. У 1961 у її перекл. вийшли поема «Гайдамаки», зб. «Думи мої, думи мої» (79 поезій) та «У тім раї на землі» (13 епічних і ліричних творів; з післямовою Ю. Доланського). Переклала поему Шевченка «Єретик» (Прага, 1964; «дзеркальне» вид. укр. і чес. мовами — 2005) та вірш «Три літа» (у кн. «Українська література в слов'янській бібліотеці»; Прага, 1964). Високо оцінив перекладацьку майстерність Б. Ян *Владіслав* у рец. на «Кобзар» (1953), що вийшла під заголовком «Переклад як поетичний подвиг»: «В новому чеському "Кобзарі" ми зустрічаємо поета широкого регістру, поета громадянського — іноді аж апокаліптичної пророцької сили <…>, поета морального, поета особистих почуттів, співця любовної долі дівочої та автора балад надзвичайної сили. Книга перекладів, що зуміла в усій ширині подати цей регістр, — це поетичний подвиг» (Host do domu. 1954. Č. 4. Str. 178).

З. Бергрова (Вовсова)

Літ.: Мольнар М. Тарас Шевченко у чехів та словаків. Пряшів, 1961.

Ігор Мельниченко

БЕРДИ́ЄВ Аннали (23.03.1932, аул Біринджи Бірлешик, тепер Гекдепінського р-ну Ахалської обл., Туркменистан — трав. 2002, Ашгабат) — туркм. поет і перекладач. Закінчив 1958 Туркм. ун-т ім. Махтумкулі (Ашгабат).

Інтерпретував туркм. мовою «Заповіт» Шевченка (газ. «Эдебият ве сунгат». 1972. 23 берез.), згодом перекл. увійшов до вид. *«Заповіт» [Антол. пер.].*

Мухаммед Курбансахатов

БЕРДИЧЕ́ВСЬКИЙ Яків Ісакович (11.03.1932, Київ) — укр. історик книжки та графіки, бібліофіл. 1954 закінчив філол. ф-т Ленінгр. ун-ту ім. А. О. Жданова, 1959 — ф-т рос. мови та л-ри Ленінгр. пед. ін-ту ім. О. І. Герцена. У 1960—95 працював у Києві, зокр. у МНАПі (1970—78) та Музеї О. С. Пушкіна в Києві (1987—95), створеному на основі колекції Б., яку власник подарував місту. З 1995 живе в Берліні.

Автор праць з історії укр., рос. та євр. книжки і книжкового знаку 16—20 ст., укладач понад 100 каталогів виставок книжок, графіки й народного мист-ва. Б. належить перша спеціальна праця про бібліофільські зацікавлення Шевченкового оточення — «Книжные знаки современников Т. Г. Шевченко» (К.; Берлин, 2005; Вид. 2-е. К., 2007 [укр. мовою]), що містить, окрім репродукцій та опису книжкових знаків і біогр. довідок власників, відомості про обсяг і склад книгозбірень, їхню дальшу долю й сучасне місце зберігання. У псков. газ. «Молодой ленинец» (1959, 10 берез.) опубл. ст. «Великий поэт» до 145-річчя від дня народження Шевченка. У складі особистої б-ки Б. — значне зібрання шевченкіани (бл. 200 одиниць, зокр. прижиттєві вид. творів Шевченка; збірка мала два спеціальні книжкові знаки).

Літ.: Всё остаётся людям: Сб. в честь 70-летия Якова Бердичевского. К., 2002.

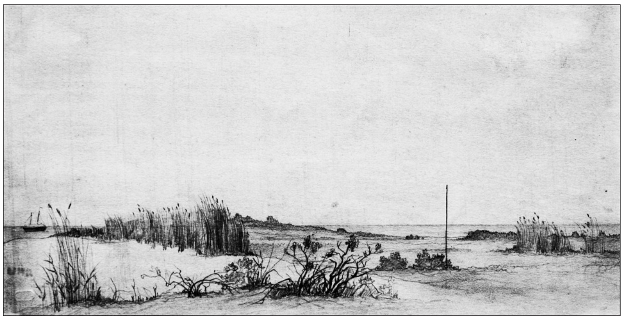
Степан Захаркін

БЕРДИ́ЧІВ — повітове місто Волин. губ. (тепер районний центр Житом. обл.), розташоване на р. Гнилоп'яті (басейн Дніпра). Шевченко проїздом побував у Б., імовірно, 4 жовт. 1846, коли на доручення *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* описував істор. та архіт. пам'ятки на Поділлі і Волині. Дорогою з *Кам'янця-Подільського* до *Житомира* (3—5 жовт. 1846) поет їхав через поштові станції, серед яких був і Б. (*Жур 2003*, с. 138). Шевченко згадував Б. в поемі «Чернець», повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали». Герой поеми «Чернець» козацький полковник С. Палій у чернецтві згадує найприкметніші події свого життя, серед них — «Музика, танці і Бердичів». Ідеться про очолене С. Палієм велике визв. повстання проти польс. влади 1702—04, коли в жовт.—груд. 1702 повсталі серед низки міст Правобережної України визволили і Б. У «Прогулке с удовольствием и не без морали», описуючи «лицо довольно обыкновенное» ротмістра гвардії Курнатовського, яке «особенного ничего не выражает», автор зауважує, що «такие лица можно встретить на конной ярмарке в Бердичеве или в Полтаве» (4, 220). У повісті «Близнецы» автор згадує «бердичивский календар» — мова про календарі, які до 1840 виходили в Б. у друкарні католицького монастиря кармелітів босих. У Щоденнику 5 лип. 1857 Шевченко називає фортуну «бердичевским фактором» — дрібним посередником, комісіонером (у серед. 19 ст. Б. був відомий своєю торговельною активністю).

Літ.: Жур 1985; *Марцінковський І. Б.* Шевченко в Бердичеві // Старожитності. 1993. № 17/18.

Оксана Яковина

«БЕ́РЕГ АРА́ЛЬСЬКОГО МО́РЯ» (тонований папір, олівець, 13,3×23,4) — один із рисунків Шевченка, виконаних 13—21 верес. 1848 або 22—30 серп. 1849

Т. Шевченко. Берег Аральського моря. Тонований папір, олівець. 1848—1849

під час перебування *Аральської описової експедиції* на о. Ніколая. На звороті напис олівцем, зроблений, імовірно, Бр. Залеським: «Woda biała solona», — відтак можна вважати, що Шевченко створив цей краєвид поблизу одного з солоних озер, що їх побачили учасники експедиції на відкритому ними острові. Зберігається у НМТШ (№ г—470). На рисунку зображено рівнинну частину пустельного острова з поростю очерету й поодинокими низькорослими кущиками. На дальньому плані — експедиційна шхуна на рейді. У непоказній на перший погляд зарисовці швидким та м'яким рисунком відтворено конкретний ландшафт і враження автора від безлюдного простору. «Б. А. м.» виконано на тонованому жовтуватому аркуші, де більшу частину худож. поля обіймає небо, а рівнинний краєвид підкреслює суворість безлюдного краю.

Уперше згадано з назвою «Woda biała solona» у ст.: *Русов А.* Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко (*КС*. 1894. № 2); із назвою «Берег Аральського моря» — у вид.: *Каталог Музею Тарновського* (Т. 2. С. 179. № 232). Уперше репрод. у кн.: *Шагинян М.* Тарас Шевченко (М., 1941, між с. 160—161). Місця зберігання: ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 167.

Літ.: Бутаков; *Большаков 1971*.

Валентина Судак

«БÉРЕГ ÓСТРОВА НІКОЛÁЯ» (папір, акварель, 13,8×22,9) — один із двох малюнків Шевченка, виконаних 12—21 верес. 1848 або 22—30 серп. 1849 на о. Ніколая. Ліворуч унизу авторський напис: «*O.N.*» («Острів Ніколая»). На альбомному аркуші під наклеєним на ньому малюнком, зроблений, можливо О. *Бутаковою,* напис чорнилом: «Берегъ Аральскаго моря — (раб. Шевченко)»; на звороті цього аркуша напис і підпис олівцем кол. власника малюнка С. Глазенапа: «Из альбома А. И. Бутакова С. Глазенап». Зберігається у НМТШ (№ г—741). Кол. острів Ніколая (тепер п-в Відродження) належав до групи

Т. Шевченко. Берег острова Ніколая. Папір, акварель. 1848—1849

островів пн.-зх. частини *Аральського моря,* відкритих *Аральською описовою експедицією*. На малюнку зображено невисокі пагорби, вкриті рослинністю, які розділяють озера, — про що, можливо, згадував О. *Бутаков*: «Внутри его [острова] несколько соленых озер, окруженных камышом» (*Бутаков,* с. 29). Малюнок створено у монохромній гамі, суголосній із природним середовищем острова. Невисокий ландшафт відтворено витонченою градацією світлотіні, заливкою та розмиванням чорної акварелі. Буденний пейзаж має виразне пластичне вирішення.

Малюнок уперше репрод. під назвою «Очерет на березі моря» у вид.: *Малюнки* Т. Шевченка (Пб., 1914. Табл. XIV. № 2). Належав Бутаковим, Глазенапам, 1912 надійшов до КММ, згодом до ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 27.

Літ.: Бутаков; *Мацапура М.* Т. Г. Шевченко та О. І. Бутаков // *Тарас* Шевченко — художник: Дослідження, розвідки, публікації. К., 1963; *Большаков 1971*.

Данило Нікітін

«БÉРЕГ ÓСТРОВА НІКОЛÁЯ» (папір, акварель, 13,5×22,6) — один із двох малюнків Шевченка, виконаних 12—21 верес. 1848 або 22—30 серп. 1849

Т. Шевченко. Берег острова Ніколая. Папір, акварель. 1848—1849

на о. Ніколая. Зберігається у НМТШ (№ г—894). Порівняно з ін. виконаним на острові малюнком особливості пейзажу відтворено ще виразніше. Незначне введення синього тону в силуетах підвищень дальнього плану підкреслює емоційну безбарвність рівнини. Однак розкидані берегом рослини й купинки постають гарними акцентами глибокого пейзажного простору. Око художника знаходить у цьому сумному пейзажі протистояння рослинного світу важким та несприятливим природним умовам. Образ побаченого на о. Ніколая згодом знайшов відгук у поетичних рядках — «І небо невмите, і заспані хвилі; / І понад берегом геть-геть, / Неначе п’яний, очерет / Без вітру гнеться. Боже милий! / Чи довго буде ще мені / В оцій незамкнутій тюрмі, / Понад оцим нікчемним морем / Нудити світом?».

Уперше згаданий під назвою «Берег Аральського моря» у вид.: *Каталог Музею Тарновського* (С. 177. № 208). Уперше репрод. у журн. «Сяйво» (1914. № 2). Експонувався 1939 на ювілейній шевч. виставці (Київ, 1939). Малюнок зберігався в А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, В. *Тарновського* (молодшого), відтак у ЧМТ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 29.

Літ.: Новицький Ол. Краєвиди в поезії та малюнках Шевченка // Сяйво. 1914. № 2.

Данило Нікітін

БЕРÉЗА Зиновій Іванович (29.07.1933, с. Женів, тепер Золочівського р-ну Львів. обл.) — укр. художник-кераміст. 1965 закінчив Львів. ін-т прикладного та декорат. мист-ва (викладачі Е. *Мисько*, Р. Сельський, І. Якунін). З 1957 працював на Львів. експериментальній кераміко-скульптурній фабриці. Створював декорат. посуд, вази, дрібну пластику, сувеніри, подарункові предмети, виконані у кам’яній масі литтям чи у шамоті ліпленням, оздоблював глазуруванням, розписом емалями, рельєфом. На шевч. тематику виконав декорат. пласт «Бандурист» і декорат. рельєф «Перебендя» (обидва — глина, полива, 1964), барельєф «Тарас Шевченко» (1971), скульптуру «Пророк» (глина, 1988). У цих творах намагався своєрідно осмислити і відтворити традиційні шевч. сюжети новаторськими технологічними рішеннями на основі пластичних можливостей матеріалу. Виставки: понад сто всеукр. (з 1957), на яких роботи Б. відзначені дипломами, і міжнародні у Празі (1968), Валорі (Франція, 1980). Твори зберігаються у НМУНДМ, ШНЗ.

Тв.: Чегусова З. А. Декоративне мистецтво України кінця XX ст. 200 імен: Альбом-каталог. К., 2002.

Літ.: Гургула І. В. Народне мистецтво західних областей України. К., 1966; *Нариси* з історії декоративно-прикладного мистецтва. Л., 1969.

Олена Клименко, Марина Юр

БЕРЕЗÁНЬ — село Переяславського пов. Полтав. губ. (тепер смт Баришівського р-ну Київ. обл.), належало П. *Лукашевичу*, якого Шевченко відвідав у серп. та жовт. 1843. У Б. поет написав вірш «Розрита могила» (9 жовт. 1843). Згадки про Б. та її околиці є в повісті «Близнецы» та в Археологічних нотатках. В останніх, зокр., зазначено: «Между местечками Березанью и Яготыном в 15 верстах от Переяслова огромное древнее земляное укрепление, план которого никак понять нельзя по различным направлениям валов. Предание говорит, что какая-то княжна Переясловская Домна защищалась здесь от неприятелей <…> и была ими побеждена, и укрепление разрушено, почему и названо Выбле, то есть выбылое, оставленное» (5, 215—216). Насправді «укріплення» було т. зв. майданом — залишком старого кургану, розритого для добування селітри (*Шовкопляс Г. М*., *Шовкопляс І. Г*. За покликом серця: Пам’ятки історії та культури в житті і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1990. С. 23—24).

Літ.: Жур 1979; *Жур 2003*.

Володимир Гориславець

БЕРÉЗОВА Галина Олексіївна (Ганна; 2/15.06.1909, Петербург — 24.10.1997, Київ) — укр. артистка балету, балетмейстер-педагог і постановник. Заслужена артистка Української РСР (1941). Закінчила 1925 Ленінгр. хореографічне уч-ще, 1937 — оперно-режисерський ф-т Ленінгр. консерваторії. 1937—39 — худож. керівник і гол. балетмейстер Київ. театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка (нині — *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*). 1944—47 — балетмейстер цього ж театру. Худож. керівник (з 1947) і педагог (з 1972) Київ. хореографічного уч-ща; 1981—85 — репетитор Київ. театру класичного балету. Перший постановник балету «Лілея» К. *Данькевича* в Київ. (1940, 1945) та Харків. (нині — *Харківський національний академічний театр опери та балету імені М. В. Лисенка*) (1946) театрах опери та балету. У 1980 поставила фрагмент балету «Лілея» в Київ. театрі класичного балету. У постановках Б. уперше гармонійно поєднано класичний і укр. народно-сценічний танці.

Літ.: Станішевський Ю. Український радянський балет. К., 1963; *Загайкевич М. П*. Драматургія балету. К., 1978; *Володько В*. Роль класичного танцю у створенні українського національного балету (до сторіччя з дня народження заслуженої артистки України Г. О. Березової) // Мистецтвознавчі записки: Зб. наук. праць. 2009. № 16.

Юрій Станішевський

БЕРÉЗОВА РÝДКА — село Пирятинського пов. Полтав. губ. (тепер Пирятинського р-ну Полтав. обл.). З 18 ст. — маєток *Закревських*, до яких приїздив Шев-

Є. Червинський. Палац Закревських. 1838. Березова Рудка

ченко. Уперше поет прибув у Б. Р. в серед. лип. 1843, після того не раз відвідував це село. 15—24 груд. 1843 у Б. Р. Шевченко намалював портрети Г. *Закревської*, П. *Закревського* і В. *Закревського*. На думку П. *Жура*, ці десять днів — час захоплення поета Г. Закревською, почуття до якої він зберіг і на засланні, присвятивши їй вірш «Г. З.», та до якої звернено також вірш «Якби зострілися ми знову». З В. Закревським у Шевченка склалися особливо дружні стосунки. У Б. Р. у трав. 1845 В. Закревський передав Шевченкові рукописний «Кобзар», переписаний та ілюстрований Я. де *Бальменом* і М. *Башиловим*. Після того поет був у Б. Р. в жовт. 1845. 12 січ. 1846 Шевченко гостював у Волховських у *Мойсівці*, звідки на короткий час заїхав до Закревських. О. Афанасьєв-Чужбинський згадував: «Взимку ми з'їхалися до Закревських. Шевченко був у них як свій і охоче жив у їхньому гостинному домі» (*Спогади 1982*, с. 93). Збереглися перекази про спілкування поета із селянами і дворовими Закревських. Ще у 1920-х тут показували місце, де Шевченко зустрічав схід сонця. Селяни зберігали кілька малюнків, які подарував Шевченко. Нині про перебування поета в Б. Р. нагадують кол. палац Закревських, побудований у стилі необароко, 1838, і стара альтанка в парку (Шевченків дуб, за переказами, зрубали на початку 1930-х). 1960 у Б. Р. відкрито музей Шевченка. 9 берез. 1961 на кол. палаці Закревських встановлено memор. дошку.

Літ.: Хоменко Є. Шевченко на Прилуччині // *Бюлетень* Прилуцького окружного музею. Прилука, 1926. № 1; *Хохлачов В.* Кобзар на Пирятинщині // Зоря Полтавщини. 1961. 19 січ.; *Самойловський І.* Із спогадів про Т. Г. Шевченка // *Науково-*інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1961. № 3; *Кириленко І.* Музейна кімната поета // Зоря Полтавщини. 1962. 25 серп.; *Котенко В., Кириленко І.* Шевченко у Березовій Рудці // Зоря Полтавщини. 1963. 13 серп.; *Жур 1979*; *Жур 1985*; *Стеценко Н.* Бував у Березовій Рудці... // Зоря Полтавщини. 1993. 10 берез.

Петро Ротач

БЕРЕЗОВИ́Й Василь Миколайович (3.03.1938, с. Слобода Кагарлицького р-ну Київ. обл.) — укр. художник, журналіст і педагог. Закінчив Львів. поліграф. ін-т ім. І. Федорова (1965, майстерня М. Іванова). З 1961 живе й працює в Києві.

Натхнений Шевченковими поетичними образами жінок, Б. написав велику серію живописних робіт «Жіноча доля»: «Вдови» (1990), «Жінка» (1993), «Чураївна» (1999) та ін. Жіночим образам Б. притаманні епічна сила, героїзм, ніжність і страждання. Створив низку портретів Шевченка серед укр. природи: «Реве та стогне Дніпр широкий» (папір, акварель, 1982), «Крізь вічність» (полотно, олія, 1999), «Нема на світі України, немає другого Дніпра» (папір, акварель, 2002). Для Григора Тютюнника написав портрет Шевченка (картон, олія, 1979; зберігається в родині письменника). Акварель «Іван Миколайчук під час роботи над образом Тараса Шевченка у фільмі “Сон”» представляє актора в момент глибокого занурення в образ митця-поета.

Тв.: Василь Березовий. Живопис: Каталог. К., 1997.

Літ.: Баранов В. Вирватися з мороку реальності // Київ. 1997. № 3/4; *Романюк Л.* Думка болить і воскрешає // Жінка. 1998. № 5.

Станіслав Бушак

БЕРЕНШТА́М Вільям Людвігович (псевд. — В е л и н а, С т а р и й г р о м а д я н и н; 9/21.11.1839, Вільно — 10/23.11.1904, Київ) — укр. археолог, педагог, літ. і громадсько-культурний діяч. У Київ. ун-ті здобув істор.-філол. освіту (1862); належав до київ. «Старої громади». Один із організаторів недільних шкіл. У січ. 1861 підписав листа викладачів недільних шкіл до Шевченка з подякою за надіслані для шкіл примірники «Кобзаря». Викладав у гімназіях *Кам'янця-Подільського* (1865—68), Києва (1868—79), Пскова (1879—80), Петербурга (1880—98). У 1890-х в Петербурзі брав участь в організації панахид по Шевченку. Б. — упоряд. «Кобзаря» Шевченка, виданого 1883 і 1884 в Петербурзі. Один з організаторів *Товариства імені Т. Г. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, що вчаться у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга* (1898). Живучи в Хатках на Миргородщині, записав спогади кол. кріпаків миргородського поміщика О. *Лук'яновича* — Татарчуків — про перебування Шевченка в с. Мар'їнському на Полтавщині, опубл. в нарисі Б. «Т. Г. Шевченко и простолюдины, его знакомцы. (Из встреч и воспоминаний)» (*КС*. 1900. № 2; див. ще: *Спогади 1982*). 1901 під час обшуку, проведеного поліцією, в Б. відібрано копію Шевченкового Щоденника, в

В. Беренштам

якому слідчий побачив «украй зухвалі й образливі вислови супроти священної особи у Бозі спочилого государя імператора Миколи I». У листуванні з М. Драгомановим оповів історію вид. двотомного празького «Кобзаря» 1876.

Літ.: Науменко В. П. Памяти В. Л. Беренштама // *КС*. 1906. № 3; *Марахов Г. І.* Т. Г. Шевченко в колі сучасників: Словник персоналій. К., 1976.

Петро Ротач, Михайло Шалата

БЕРЕСТЕ́ЙСЬКА ЦЕРКО́ВНА У́НІЯ — акт про визнання Київ. митрополією юрисдикції Папи Римського. Проголошена на соборі в Бересті (тепер — Брест, Білорусь), який відбувся 16—20 жовт. 1596. Необхідність церк. зреформування була наслідком затяжної кризи православ'я в Речі Посполитій, зумовленій рядом факторів як власне церк., так і політ.: активна латинізація й денаціоналізація України внаслідок Люблінської унії 1569; протягом тривалого часу не скликалися собори, де розглядалися канонічні та організаційні питання, не підтримувалася освіта для духовенства і пастви; православна церква не мала достатнього пастирського нагляду і з боку Константинопольської патріархії, якій формально підпорядковувалася. Православна церква в Речі Посполитій сприймалася певними урядовими колами і католицькою церквою як неповноцінна по відношенню до католицької, що сприяло процесу окатоличування провідної політ. еліти укр. народу. Православна ієрархія бачила вихід з кризи в укладанні унії з католицькою церквою, що мало піднести статус руської церкви на рівень католицької, забезпечило б чітку організаційну структуру, подібну до католицької, призупинило б перехід еліти до католицизму, уможливило б прилучення до «латинської» культурної і духовної спадщини; при цьому передбачалося збереження особливостей греко-православної обрядової системи та мови. Питання унії обговорювалися на соборах у Бересті 1591 та 1593. На соборі, що відбувся в черв. 1595, було сформульовано артикули, основні положення яких зводилися до того, що при визнанні верховенства Папи Римського й низки католицьких догматів руська церква збереже особливості форм таїнства, обрядів і свят, мови богослужіння, а її статус у Речі Посполитій буде відповідати статусу католицької церкви. Собор прийняв остаточне рішення укласти унію, його підписали митрополит Михайло Рогоза та сім єпископів; Іпатій Потій і Кирило Терлецький вирушили до Рима, де 23 груд. 1595 папа Климент VIII проголосив навернення руських владик з усіма підданими до «істинної віри і церкви».

Для офіційного проголошення унії, підготовка до якого відбувалася таємно від провідних суспільних верств і пастви, 1596 був скликаний собор у Бересті. Одночасно противники унії на чолі з князем Костянтином Острозьким там же зібрали свій собор, на якому засудили владик уніатів і не прийняли унії. Король *Зигмунт III Ваза* (Сигізмунд) визнав унійну церкву як єдину для православного населення Речі Посполитої і цим поставив поза законом ту частину православної ієрархії та духовенства, які не приєдналися до унії. Унія розколола суспільство по горизонталі, серед її прихильників і супротивників була укр. політ. еліта, духовенство, міщанство, посполиті. Боротьба навколо унії набула політ. звучання, в неї активно втрутилося козацтво, при підтримці якого 1620 було відновлено православну ієрархію. Київ. митрополія зрештою поділилася на дві — православну та уніатську. У народній свідомості покатоличений чи унійний шляхтич, магнат ставав «ляхом».

Шевченко згадує унію в негативному плані — у творах, де оспівується визв. боротьба укр. козацтва проти Речі Посполитої, мотивуючи її причини захистом православної віри від «ляхів» (католиків) та уніатів. У поемі «Тарасова ніч» поет пише: «Як та галич поле криє, / Ляхи, уніяти / Налітають — нема кому / Порадоньки дати». У поемі «Гайдамаки» поняття унії небезпідставно ототожнюється з поняттями «єзуїти», «ксьондзи», оскільки єзуїтський орден був одним з активних ініціаторів унії: «Болить серце, як згадаєш: / Старих слов'ян діти / Впились кров'ю. А хто винен? / Ксьондзи, єзуїти». У поезіях, написаних на засланні («Буває, в неволі іноді згадаю», 1850, та «Полякам», 1847—58), де Шевченко познайомився і заприятелював із засланими в *Оренбург* польс. діячами визв. руху Бр. Залеським та З. *Сераковським*, поет наголошує, що саме унія була причиною розбрату між «ляхами та козаками»: «Ще як були ми козаками, / А унії не чуть було, / Отам-то весело жилось! / Братались з вольними ляхами, / Пишались вольними степами». При цьому поет істор. вмотивовано наголошує на ролі польс. короля Сигізмунда III та католицької церкви у запровадженні унії: «А ми браталися з ляхами! / Аж поки третій Сигизмонд / З проклятими його ксьондзами / Не роз'єднали нас... Отак / Те лихо діялося з нами!» («Буває, в неволі іноді згадаю»). Така ідеалізація відносин козаків і поляків до проголошення унії запозичена з «*Історії Русів*», де козацтво часів його оформлення в окремий військ. стан внаслідок реформ короля Стефана *Баторія* (1578) розглядається як рівноправний партнер шляхетського стану. Ця оцінка перейшла і в «Історію Малоросії» М. *Маркевича*, вона відображає ідеологію автономістично налаштованої козацької старшини, для якої було важливо підкреслити, що приєднання укр. народу до Литви і Польщі відбувалося «за пактами-конвентами як

рівного з рівним і вільного з вільним» (*Маркевич М.* Історія Малоросії. К., 2003. Т. 1/2. С. 50).

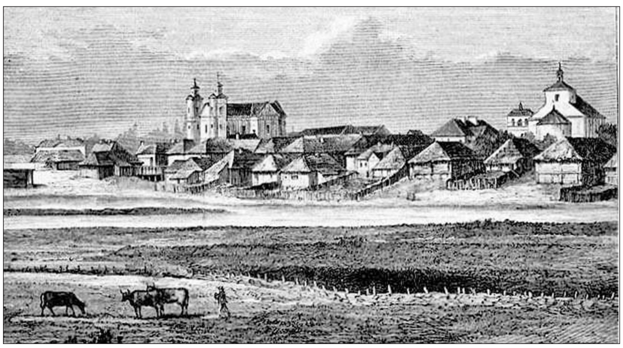
Літ.: Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII столітті. Матеріали Других «Берестейських читань». Л., 1996; *Halecki O*. Od unii florenckiej do unii breskiej. Lublin, 1997. T. 1—2.; *Гудзяк Б*. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. Л., 2000; *Яковенко Н*. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI—XVII ст. К., 2002; *Яковенко Н*. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. К., 2005; *Дмитриев М. В*. Между Римом и Царьградом. Генезис Брестской церковной унии 1595—1596 гг. М., 2003.

Олена Дзюба

БЕРЕСТЕ́ЧКО — містечко Дубнівського пов. Волин. губ. (тепер Горохівського р-ну Волин. обл.). Про невдалу битву козацького війська під проводом Б. *Хмельницького* з польс. збройними загонами під Б. 1651 Шевченко знав із багатьох істор. джерел. Уперше він побіжно згадує про Б. в містерії «Великий льох» (1845), де третій лірник каже: «Я співаю. І про Яси, / І про Жовті Води, / І містечко Берестечко». Восени 1846 поет побував на Волині і, ймовірно, у Б., на доручення *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*. Масові поховання козаків у цій місцевості імперські історики пояснювали епідемією чуми кінця 18 ст. і не пов'язували з визв. боротьбою під проводом Б. Хмельницького. Свої роздуми про Берестецьку битву поет відтворив у вірші «Ой чого ти почорніло», написаному в другій пол. 1848 на *Косаралі*.

А. Кущ. Пам'ятник козакам і селянам-повстанцям, які воювали під Берестечком у 1651 р. 1991

Д. Подбельський. Берестечко. Папір, гравюра. Поч. 19 ст.

Літ.: Івакін 1964; *Крамар Є. С.* Про подорож Шевченка по Волині // *РЛ*. 1975. № 3; *Жур 1985*.

Григорій Зленко

БЕРКО́ВИЧ Григорій Борисович (2/15.01.1905, с. Верхній Рогачик, тепер смт Верхньорогачицького р-ну Херсон. обл. — 11.12.1976, Харків) — укр. живописець і графік. 1925—30 навчався в КХІ (викладач Ф. *Кричевський*). 1932—38 викладав у Харків. поліграф. ін-ті. Автор картин: «Після варварів» (1942), «Любов» (1947), низки графічних творів та циклів укр. пейзажів у техніці літографії (серед. 1960-х).

Значне місце у доробку Б. посідає постать Шевченка, до якого він звертався починаючи з 1930-х. На тему біографії митця написав картини «Т. Г. Шевченко — художник» (1936, 1939), «Друзі у хворого Шевченка» (1939, 1941; ШНЗ), «Т. Г. Шевченко слухає акина» (1943), «В далекій неволі (Т. Г. Шевченко з другом — солдатом А. Обеременком)» (1963—64). Б. виконав літографії «Т. Г. Шевченко слухає акина» (1936), «Т. Г. Шевченко слухає казахського народного співця» (1938), «Т. Г. Шевченко серед казахів» (1961). Твори, в цілому позначені ілюстративністю й тенденційністю, які властиві соцреалізму, демонструють еволюцію формально-стилістичних прийомів худож. стилю радянської епохи: від наслідування зовнішніх прикмет пізнього передвижництва у 1930—40-ві до більш узагальнених композиційно-пластичних вирішень, притаманних радянському мист-ву 1960-х.

Галина Скляренко

БЕРНА́РДСЬКИЙ Євстахій Юхимович (1819, Новгород. губ., Росія — 1889) — рос. художник. З 1838 навчався в петерб. *Академії мистецтв* у О. *Варнека*, опановував гравірування на дереві в П. *Клодта*. 1843 здобув звання вчителя малювання у гімназіях. З 1840-х виконував гравюри у техніці ксилографії з ілюстрацій О. *Агіна* до творів Є. Гребінки (1844), М. Гоголя (1846—47) та ін.; робив гравюри з творів також до вид. «Художественная газета» (1841), «Физиология Петербурга» (1845), «Иллюстрация» (1847—48) тощо. Притягався до слідства у справі петрашевців, перебував під таємним наглядом поліції.

Із Шевченком Б. спілкувався у *Товаристві заохочування художників* та в роки навчання в АМ; з берез. 1840 до лют. 1842 вони складали іспити як учні натурного класу. 26 груд. 1858 разом з ін. діячами культури підписали листа міністрові імператорського двору В. *Адлербергу* з проханням продовжити гастролі А.-Ф. *Олдріджа* в Петербурзі.

Літ.: Жемчужников Л. М. Мои воспоминания из прошлого. Лг., 1971; *Жур* 1972; *Документи*.

Валентина Судак

БЕРНАТО́ВИЧ Володимир Олександрович (крипт. і псевд. — Б.; Б. и з К и е в а; К у з ь м а Б а с а р а б е ц ь; бл. 1840, Поділля — 26.11/08.12.1865, Одеса) — укр. письменник і громадський діяч. Навчався на медичному ф-ті Київ. ун-ту. Учасник укр. нац.-визв. руху. Разом із київ. молоддю і місцевими мешканцями зустрічав у *Броварах* домовину Шевченка. Автор спогадів «Похорони Тараса Шевченка» (Слово [Л.]. 1861. 19(31) лип.). Брав участь у перепохованні Шевченка на Чернечій горі в *Каневі*.

1861 Б. виїхав до Праги, а звідти — до Парижа. Зупинявся у Львові, де мав зустрічі з К. *Климковичем*, В. *Шашкевичем*, Д. *Танячкевичем*, Ф. *Заревичем* та ін. представниками укр. нац. свідомої молоді, розповів про перепоховання Шевченка, ймовірно, залишив у ред. журн. «*Вечерниці*» списки творів поета. Згодом опубл. у цьому часописі низку оповідань і нарисів з народного життя, де не раз згадував про Шевченка та його вірші. Пропагував твори Шевченка серед чехів, чому сприяли його знайомство і дружба з чес. поетом Й. *Фрічем* та його синами. За дорученням К. Климковича передав Марку Вовчкові в Парижі 16 вип. журн. «Вечерниці». Виступав у пресі за вільний розвиток укр. культури, обстоював необхідність єдиного правопису для всіх українців, ідею єднання слов'ян. народів. Останні роки працював лікарем в Одесі.

Тв.: Похорони Тараса Шевченка // *Спогади 1958*.

Літ.: Возняк М. Д-р Володимир Бернатович // Діло. 1935. № 201, 203—205, 207—210; *Мовчанюк Г.* Два листи Володимира Бернатовича // *Чеська* ластівка «Просвіти». Вінниця, 1999.

Борис Хоменко, Михайло Шалата

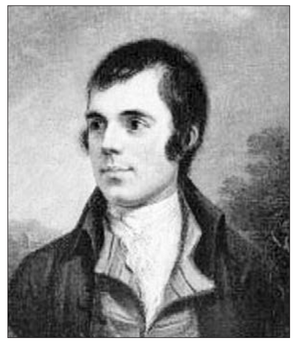
БЕРНА́ЦЬКИЙ Іван Йосипович (1.07.1946, с. Городниця Підволочиського р-ну Терноп. обл.) — укр. актор. Народний артист України (1991). 1969 закінчив Київ. ін-т театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого (курс проф. В. Биковця). З 1969 працює у трупі Волин. обл. муз.-драм. театру ім. Т. Шевченка, з 1980 — у складі Львів. акад. укр. драм. театру ім. М. Заньковецької (нині — *Національний академічний український драматичний театр імені Марії Заньковецької*). Зіграв бл. 60 ролей класичного і сучасного репертуару. Брав участь у виставі «Гайдамаки» (за інсценізацією Леся *Курбаса*, 1988), літ.-театр. композиціях «В сім'ї вольній, новій» (1988), «Привітай же мене, моя Україно» (1989), «Згадайте, братія моя» (1990), усі — реж. Ф. *Стригун*. У них актор виступав у ролі «Від автора», основний смисл якої — намагання збагнути через думки й ідеї Шевченка драм. колізії нації, суть і причини її істор. помилок, пов'язаних не лише із зовнішніми подіями, а й з власною ментальністю. З 1999 Б. живе у США, керує Укр. драм. студією під покровом церкви Св. Юра в Нью-Йорку, де створив вистави за творами Шевченка: «Доле, де ти, доле, де ти?», «Ой, Богдане, Богданочку», «Гайдамаки», «Там матір добрую мою», «Шевченко, якого ми не знаємо», «Хоч на годину, на Вкраїну».

Мирослава Оверчук

БЕРНЕ́С Марк Наумович (справж. — Нейман; 8/21.09.1911, Ніжин, тепер районний центр Черніг. обл. — 17.08.1969, Москва) — рос. актор, естрадний співак. Держ. премія Союзу РСР (1951). Народний артист Російської РФСР (1965). Закінчив 1934 театр. курси в Харкові. У к/ф «Тарас Шевченко» (1951, реж. І. *Савченко*) зіграв роль Є. Косарєва — одного із Шевченкових командирів у *Новопетровському укріпленні*.

Нонна Капельгородська

БЕРНС (Burns) **Роберт** (25.01.1759, с. Аллоуей, побл. м. Ер, Шотландія — 21.07.1796, Дамфріс) — шотл. поет доби Просвітництва, чиє худож. мислення співзвучне з поезією романтизму — англ., нім. і особливо слов'ян. народів, зокр. й зі Шевченковою поезією. Порівнювати Шевченка з Б. почали ще за життя. 11 лип. 1860 у «Черниговских губернских ведомостях» надрук. рецензію на альм. «*Хата*», де зазначено, що «в английській літературі ближче всіх до Шевченка стоїть Бернс». І. Франко зауважував: «в р. 1840 випливає наверх явище зовсім майже (виключаючи шотландця Бернса) нове в літературі світовій» (*Франко І*. Тарас Шевченко // *Франко*. Т. 28. С. 113). Е.-Л. *Войнич* у передм. до зб. своїх перекл. «Шість ліричних поезій» (Лондон, 1911), де вміщено й перекл. з Шевченка, писала, пояснюючи вагу Шевченкової творчості англ. читачеві, що укр. поет «зробив для країни над Дніпром те, що й Бернс для Шотландії». Канадець О. *Гантер* у назву своєї статті заклав порівняння: «Тарас Шевченко — Роберт Бернс України» (газ. «Канадійський ранок». 1930. 14 берез.). Подібне порівняння подає К. Гейза у передм. до угор. «Кобзаря» (Будапешт, 1961). Підставою для такої паралелі є і ряд обставин життєвої долі шотл. поета, і доля його батьківщини. Б., як і Шевченко, був сином народу, що, незважаючи на тривалу боротьбу, 1707 втратив державність. Шотл. нація, яка ще в 15 ст. мала прекрасні твори духовної і світської поезії, почала втрачати свою літ. мову. Офіц. мовою стала англійська.

О. Нейсміт. Портрет Р. Бернса. Полотно, олія. Друга половина 18 ст.

Виразні паралелі між Б. і Шевченком мають своє підґрунтя і в соц. статусі обох поетів. Зростав майбутній поет у сім'ї бідного сільського фермера, з ранніх років тяжко працюючи на землі. Початкову освіту у сільського священика Дж. Мердока хлопець доповнював читанням Біблії, календарів, худож. класики та істор. лектурою. У автобіогр. Записах (їх цитував О. Сенковський у ст. «Роберт Бернс» в журн. «Библиотека для чтения». 1837. Т. 24) Б. згадував прочитану самостійно «Історію сера Вільяма Воллеса», що збурила його патріотичні почуття. Безліч народних казок і пісень, що їх майбутній поет ще в дитинстві ввібрав у свою пам'ять, за власним його визнанням, викликали потяг до поетичної творчості. Писати Б. почав стихійно, наслідуючи мелодії народних пісень; значно вплинуло пізніше знайомство з віршами трагічно померлого у молодому віці Р. Ферґюссона, видатного поета 1770-х, що писав шотл. діалектом. Перша поетична зб. Б. під назвою «Вірші, головним чином на шотландському діалекті» («Poems chiefly in the Scottish dialect». Кілмарнок, 1786), що містила 44 твори, з них кілька великих поем, схвилювала читача проникливим ліризмом, нац. колоритом, щирим почуттям любові до рідної Шотландії, непідробною повагою до людської гідності найнижчих соц. верств, веселим гумором і оптимізмом. Вид., що відразу зробило Б. літ. знаменитістю, було цілком новим словом не тільки в шотл., а й в усій англомовній поезії. Подібний розголос мав і Шевченків «Кобзар» 1840, який своєю назвою також задекларував орієнтацію на нац. народну поетичну традицію. Зацікавлені критики радили Б., що прибув до Единбурґа з наміром перевидання творів, у майбутньому менше користуватися провінційним діалектом, більше використовувати грец. міфологію (деякі петерб. критики теж радили Шевченкові відмовитися від «мужицької мови»). Позиція і Б., і Шевченка відома.

Важливим аспектом творчого становлення Б. як нац. поета була його праця над вид. шотл. фольклору, особливо підготовкою 2-го тому вид. «Шотландський музичний музей — загальнодоступний збірник старих і нових пісень». Б. не тільки збирав пісні та їхні мелодії, а й сам писав слова до мелодій, відновлював призабуті тексти. Роботу над ними вважав своїм патріотичним обов'язком. Збирання нац. старовини, легенд, переказів, пісень, опис і змальовування істор. пам'яток і місцевостей також стає предметом занять Шевченка — співробітника *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* у 1845—46. Ще раніше, у 1844, він задумує вид. серії офортів «Живописная Украина» з метою «сделать известными памятники древности, предания и существующие обычаи жителей края» (з Шевченкового листа до офіційної особи — князя М. *Долгорукова* від 16 січ. 1845).

Потужним імпульсом для подальшої творчості Б. були мандрівки Шотландією 1787 (ще одна біогр.-творча паралель із Шевченком, з його мандрівкою до місць козацької слави, зокр. на Хортицю). Незважаючи на успіх і славу, Б. мріяв повернутися до фермерства. Однак виснажлива праця на орендованій фермі згубно позначилася на здоров'ї. 1791 Б. переїхав до Дамфріса, де на жалюгідній платні чиновника прожив із дружиною і трьома дітьми до останніх своїх днів.

Шевченкове серйозне зацікавлення поезією, життєвим і творчим шляхом шотл. поета засвідчує Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря», написана у *Седневі* 1847. Як помітив ще П. *Филипович*, у ній виразно простежується полеміка з анонімною рецензією на п'єсу К. *Тополі* «Чари», опубл. в журн. «*Библиотека для чтения*» (1837. Т. 25) (*Филипович П*. Шевченко в боротьбі з українською дворянсько-поміщицькою літературою // *Филипович П*. Шевченкознавчі студії. Черкаси, 2002), у якій рецензент з великодержавних позицій писав про безперспективність самостійного літ. розвитку народів, що втратили державність, зараховуючи до них шотландців, українців та угорців, поглинутих тодішніми Великобританією, Росією, Австро-Угорщиною. Літ. розвиток цих народів, на думку критика, мав би обмежитися народною поезією як «дитячим віком кожного народу». Полемізуючи з такими лукавими порадами, які закликали укр. письменників писати рос., посилаючись при цьому на М. Гоголя і В. *Скотта*, Шевченко писав: «Гоголь виріс в Ніжині, а не в Малоросії — і свого язика не знає; а В[альтер] С[котт] в Эдемборге, а не в Шотландії — а може, і ще було що-небудь, що вони себе одцурались. Не знаю. А Борнц усе-таки поет народний і великий» (5, 208). З полемічного контексту Передмови видно, що Шевченко сприймав Б. як великого нац. поета світової слави. Протиставляючи В. Скотта і М. Гоголя патріотичній позиції Б., Шевченко солідаризується з останнім, котрий у передм. до першої зб. творів «Вірші, головним чином на шотландському діалекті» задекларував свої естетичні принципи, виявив власну гідність поета, який не приховує свого походження і не цурається рідної мови (аналогічно позиціонував себе Шевченко у вст. до «Гайдамаків»).

Які саме твори Б. знав Шевченко, невідомо. Ймовірно, що повз його увагу не пройшла ідилія «Суботній вечір селянина» («The Cotter's Saturday Night», що вийшла в Росії окремою книжечкою в перекл. І. *Козлова* «Сельский субботний вечер в Шотландии. Вольное подражание Р. Бернсу И. Козлова» (СПб., 1829), де вміщено й перекл. вірша «До гірської маргаритки, підкошеної плугом у квітні 1786» («To a Mountain Daisy, on turning one down with the plough, in April, 1786», дуже характерного для ліричного його

стилю. Пафос та ідилічні мотиви збірки співзвучні з настроєм опоетизованих картин укр. села у низці творів Шевченка. Його ідилія «Садок вишневий коло хати» і Б. «Суботній вечір селянина», так відмінні авторським стилем і композицією, все ж дуже співзвучні внутрішнім духовним наповненням, щемливою душевністю, ностальгійною тугою за ідеальним світом патріархальної селянської сім'ї, гармонією між світом людини і світом природи.

Уявлення Шевченка про життєвий і творчий шлях Б. гол. чин. складалися на основі рецензій і статей про нього, що в різний час публікувалися в літ. періодиці. Критична рецензія на перекл. І. Козлова — інформативна ст. М. *Полевого* «О жизни и сочинениях Р. Бернса» спростовувала поширене уявлення про Б. як поета простолюду. Натомість йшлося про «полум'яного співця Шотландії» (Московский телеграф. 1829. Ч. 28. С. 206). М. Полевой назвав Б., котрий народився під сільською стріхою, поетом, якого природна геніальність зрештою піднесла над класом аристократів. Приклад Б. мав зміцнювати нац. гідність молодого Шевченка, якого, незважаючи на блискучий успіх «Кобзаря» 1840, недоброзичливці глузливо називали «мужицьким» поетом. До цього ж ряду джерел могла належати ст. «Роберт Бернс» у журн. «Библиотека для чтения» без підпису автора (вважають, що її написав О. *Сенковський* — видавець цього журн.), а також ст. А. Каннінґема «Роберт Бернс і Лорд Байрон» (передрук з англ. журн.), опубл. в «*Отечественных записках*» (1842. Т. 23. Июль. Отд. VIII. Смесь. С. 30—35), побудована на основі спогадів. Автор, порівнюючи двох геніальних поетів, з особливим захопленням описав красу, силу голосу, природну гідність і розум Б. Із поданих у статті О. Сенковського біогр. свідчень Шевченко міг дізнатися, що важливим джерелом поетичної фантазії й натхнення Б. був фольклор і нац. історія, особливо визв. війни шотл. народу проти поневолювачів: «Історія Воллеса озброїла мене проти Англійців, розлила в жилах моїх такі передсуди, що вони і досі хвилюють кров мою і будуть хвилювати» (Библиотека для чтения. 1837. Т. 24. С. 108). Певні типологічні перегуки з образом «сільської музи Шотландії» з поеми «Видіння» («The Vision»), про яку двічі згадано у ст. О. Сенковського, можна гадати, наявні у вірші «Муза» (1857) в образі Шевченкової музи — «пречистої, святої <...> сестри Феба», турботливої укр. жінки-матері.

Утім будь-яке припущення щодо ймовірного впливу одного поета на ін. залишається гіпотетичним, доречнішим є порівняння загальнішого плану: і Б., і Шевченка свого часу сприймали як поетів «народних», тобто поетів простолюду, хоча вони були справді нац. поетами — і за структурою самосвідомості, і за типом худож. мислення, орієнтованого на нац. поетичну традицію, що виявилася у творах програмних; окремі ідеї та образи поеми «Видіння» перегукуються з мотивами поезій «Думи мої, думи мої», «До Основ'яненка». Муза в образі шотл. дівчини у нац. вбранні з'являється перед Б. у хвилини важких роздумів, він бачить перед собою картини рідного краю: на мантії Музи між давніх руїн видно фігури воїнів, які б'ються з англійцями. У своїх візіях Б. відтворив пристрасні почуття поета-патріота, перейнятого долею рідної Шотландії. Шевченко також супроводжує розмову зі своєю музою («Думи мої, думи мої»), втіленою в образі дум — найглибинніших творчих і екзистенціальних переживань, — картинами рідного краю: «вишневого саду зеленого», «степів та могил, що на Україні»; а на їхньому тлі — візія «козацької громади / З булавами, з бунчуками», — усе це асоціюється з «волею, що минулась».

Таку структуру творчої самосвідомості яскраво відтворено не тільки у поетичних образах, а й у листах. В одному з них Б. писав: «Звання шотландського поета — моя найбільша гордість, заслуговувати його надалі — моє найчестолюбніше бажання. Шотландія і шотландська історія — теми, на які я тільки і міг би бажати складати пісні» (*Симоненко І*. С. 87). Б. тужить за втраченою свободою і славою та з гіркотою визнає, що багато його співвітчизників куплені англ. золотом («Шотландська слава»). Мотив нац. сорому звучить у «Відповіді вірнопідданим уродженцям Шотландії»: «Ви, вірнопіддане престолу сміття, / Пируйте й забавляйтеся в цю мить! / Та знайте: Вас ні гріш, ані століття, / Ніщо від сорому не захистить!» Мотив нац. сорому звучить у Шевченка в «Розритій могилі», «І мертвим, і живим», у містерії «Великий льох» та ін.

Загалом у Б. творів на теми нац.-визв. боротьби не багато. У Шевченка ж ця тематика є провідною, особливо у перше десятиріччя творчості — 1837—45. Потужно вона звучить і в поезії років заслання («Мені однаково, чи буду», «Заступила чорна хмара», «Іржавець» та ін.). Їхній пафос — трагедійний і пророчий. Це голос щирої поетової сповіді. Порівняно з Б., Шевченко як митець романтичної доби є новим типом поета-пророка, апостола. Очевидно, мав слушність Ю. Бойко-Блохин, пишучи: «Бернса захоплювала історично-національна романтика Шотландії, і він був натхненним оспівувачем її. Але він не став ні національним пророком, ні трибуном. <...> Він не прокладав шотландцям шляху до національного відродження, навпаки, з його часів що далі, то більше поглиблювалася провінціалізація шотландського життя» (*Бойко Ю*. С. 19—20). Яр. *Рудницький*, автор брошури «Бернс і Шевченко» (Вінніпег, 1959), дещо поміркованіший у своїх роздумах про відмінності і збіжності «у тематиці й ідеології обох поетів»:

«Бернс, хоч і в <…> менш “полум’яному” масштабі, все-таки був герольдом волі, національної, соціальної, особистої. Так як український геній у “Посланні” й “Заповіті”, так шотландський бард у своїх поемах “Шотландська слава” і “Брус до шотландців перед битвою під Баннокберн” і ін. взивав земляків до боротьби за національне визволення» (*Рудницький Яр*. С. 15). У цьому контексті дослідник акцентує і на спільному для поетів прихильному ставленні до війни Пн. Америки за незалежність.

Безперечним є певний вплив Б. на формування фольклор. течії у наступну після нього епоху Романтизму. Демократичний світогляд обох поетів був основою їхнього підходу до народної творчості й побуту як об’єкта зображення загалом. Цілком зрозуміло, що продуктивним предметом порівняльних студій про них є фольклор. елемент їхньої поетики. До того ж вагому частину поетичної спадщини Б. і Шевченка становлять твори пісенного жанру. Втім, акцентування на цьому аспекті творчих паралелей шотл. і укр. поетів може створити неадекватне уявлення про їхній жанрово-стильовий та ідейно-худож. діапазони. Застереження щодо зрівняння на цій основі Шевченка з Б. свого часу висловлював Є. *Маланюк* («Малоросійство». Нью-Йорк. 1959. С. 29—30). Подібні зауваги проти «узалежнення Шевченка від Бернса» мав і Ю. Бойко-Блохин, вважаючи, що таке порівняння «слід вважати навіяним народницькими уявами про українського поета» (*Бойко Ю*. С. 16). Звертаючи увагу на те, що «Бернс був поетом безпосередньости» і що це так само властиве Шевченкові, дослідник писав: «І у Шевченка знаходимо мотиви дитячо-наївної простоти, і Шевченко вражає нас подиву гідною, кристальною чистотою народнього образу, і у нього буває, що спалахи і вибухи почуттів натурально і невимушено виливаються на папір, одначе специфіка Шевченкового творчого методу цим не вичерпується. Йому властивий і стан глибокої застанови над образами, які він носить у собі, мов “цвяхами в серце вбиті”, він переймається великими завданнями поета-пророка і “обличителя людей жорстоких”» (Там само. С. 17). Б. ж це не властиве. У його поемах і віршах народно-побутової тематики, на відміну від Шевченкових творів, пронизаних трагічними мотивами, переважає гумор, веселий, хоч і критичний, тон (*Рудницький Яр*. С. 15). Мистецький діапазон Шевченка значно ширший порівняно з художньою палітрою Б.: це помітно вже на рівні жанрової системи, в якій реалізовано Шевченків високий потенціал майстра слова і мислителя. Він вражає не тільки своїм соц. радикалізмом, а й глибоким проникненням у психологію своїх героїв, філос. баченням світу, соц. і глибинних екзистенціальних проблем людини.

Літ.: Иванов Ив. Шевченко в кругу народных поэтов // Русская мысль. 1897. № 6; *Мисик В*. Роберт Бернс // *Бернс Р*. Пісні та поеми. Х.; К., 1932; *Савченко С*. Шевченко і світова література // Радянська література. 1939. № 7; *Бойко Ю*. Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури // *Бойко Ю*. Вибр. праці. К., 1992; *Рудницький Яр*. Бернс і Шевченко. Вінніпег. Канада. 1959; *Симоненко І*. Поезія Роберта Бернса. 1773—1789 рр. К., 1959; *Нечипорук О*. Тарас Шевченко і Роберт Бернс // Вісник Київського університету. Серія філології. 1968. № 10.

Володимир Мовчанюк

БЕРНШТЕ́ЙН Михайло Давидович (21.12.1910/ 3.01.1911, містечко Великий Токмак, тепер м. Токмак Запоріз. обл. — 7.12.2002, Київ) — укр. літературознавець. Д-р філол. наук (1960). Закінчив 1934 Запоріз. пед. ін-т. У 1938—81 працював в ІЛ. Лауреат Держ. премії ім. Т. Г. Шевченка (1988). Основні дослідження Б. присвячені історії укр. л-ри, літ. критики, журналістики 19 ст. Брав участь у підготовці «*ПЗТ: У 10 т*.». У ст. «Літературно-текстологічний аналіз поеми “Гайдамаки” Т. Г. Шевченка» ґрунтовно досліджено історію тексту твору як «соціально-історичної народної драми-епопеї» (Радянське літературознавство: Наук. зап. 1939. Кн. 4). У монографії «Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50—60-х років XIX ст.» (К., 1959) йдеться про Шевченка як натхненника ідеї видання укр. журналу, з’ясовано його участь у підготовці перших номерів «*Основи*» тощо, докладно висвітлено обставини першопубл. творів Шевченка в часописі. Літ.-естетичну концепцію Шевченка у 1850-х Б. розглянув у праці «Українська літературна критика 50—70-х років XIX ст.» (К., 1959). Дослідник окреслив уплив Шевченка на формування поглядів таких критиків, як І. *Білик*, В. *Навроцький*, І. Франко та ін., показав значну актуальність творів поета у Галичині 1870-х. Підсумково-методологічною є праця «Із спостережень над сучасним досвідом радянської шевченківської текстології» (Питання текстології: Поезія. К., 1977). У монографії «Франко і Шевченко: (Спостереження над шевченкознавчою спадщиною І. Я. Франка)» (К., 1984) Б., поєднавши соціологічний принцип дослідження з естетичним, висвітлив Франкове трактування стилю лірики поета, місця Шевченка в літ. процесі України і світу тощо. Б. — автор статей і рецензій на книжки, присвячені Шевченкові:

М. Бернштейн

«Петербурзька осінь» О. *Ільченка* (1942, 1975), «Творчість Тараса Шевченка і російська революційно-демократична література» Д. *Тамарченка* (1944), зб. «Тарас Шевченко в документах і матеріалах» (1950) та ін.

Тв.: Шевченко і російська література // Дніпро. 1947. № 3; До історії тексту «Гайдамаків» // *РЛ*. 1968. № 7.

Лариса Мороз

БЕ́РХЕМ (Berchem) **Клас** (Ніколас; 1.10.1620, Гарлем — 18.02.1683, Амстердам) — голланд. художник, один із найяскравіших пейзажистів 17 ст. Індивідуальним внеском Б. до історії європ. мист-ва вважається жанр пасторального пейзажу, розвиток якого він визначив на століття вперед; творчість митця мала вплив на розвиток англійського і французького пейзажу 18 ст. Автор пасторальних пейзажів, картин на міфолог. й алегоричні теми, портретів, натюрмортів, побутового жанру, зокр., «Викрадення Європи» (1649), «Італійський пейзаж із містком» (1656), «Пейзаж зі стадом біля води» (1663). Велика колекція творів художника зберігається в *Ермітажі*, де Шевченко міг їх бачити. Напевно, Шевченко був знайомий з біографією Б., оскільки в повісті «Художник» він згадує пейзажиста серед майстрів, які зазнали великих злиднів: «В Голландии, например, во время самого блестящего золотого ее периода Остаде, Бергем, Теньер и целая толпа знаменитых художников (кроме Рубенса и Ван-Дейка) в лохмотьях начинали и кончали свое великое поприще» (4, 120).

Мирослава Сапко

БЕСЄ́ДІН Сергій Фотійович (25.09/8.10.1901, Харків — 22.07.1996, там само) — укр. живописець, графік. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1970). Закінчив 1929 Харків. худож. ін-т (викладачі С. *Прохоров*, О. Кокель, М. Шаронов).

Звернення Б. до шевч. теми мало традиційний для радянського часу поверхневий, ідеологізований характер. Дві його літографії увійшли до ювілейного альб. харків. художників, присвяченого *125-літньому ювілею від дня народження Шевченка* (1939): «В казематі царської охранки», «Шевченко і його друг негр — актор Айра Олдрідж». Навмисна зовнішня патетика, простота й наївність змісту, особливо притаманні другому творові, свідчать про залежність шевченкіани Б. від епохи, що намагалася перетворити поета і художника на одного з ідолів тоталітарної культури. У жанрових малюнках «Т. Г. Шевченко у Чернишевських» (1949, НМТШ), «Т. Г. Шевченко серед прогресивних діячів російської культури» (1954) образ поета передано як «протореволюціонера». Підміну ролі Шевченка в радянському мист-ві найяскравіше відображено у полотні «В. І. Ленін на вечорі, присвяченому 100-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, у 1914 році в Кракові» (1963—64, НМТШ). Холодним, позбавленим життя мармуровим погруддям він відходить на другий план, поступаючись місцем героям тієї дійсності. Іл. табл. XI.

Літ.: Мацапура М. І. Сергій Фотійович Бесєдін. К., 1965.

Данило Нікітін

БЕССАРА́БА Леонід Павлович (29.07.1935, с. Нова Гребля Калинівського р-ну Вінн. обл.) — укр. живописець. Закінчив 1965 Київ. держ. худож. ін-т (викладачі К. *Трохименко*, А. *Пламеницький*). Працює в реалістичній манері, автор численних пейзажів, натюрмортів, портретів земляків, жанрових творів. Створив живописне полотно «Т. Г. Шевченко у м. Кам'янці-Подільському» (1980). Учасник міжнародних, республіканських, обл. виставок. Твори зберігаються в музеях України, зокр. на Хмельниччині, приватних зб. в Україні та за кордоном.

Галина Гірник

«БЕСТАЛАННЫЙ» — див. «*Тризна*».

БЕСТУ́ЖЕВ Олександр Олександрович (Бестужев-Марлінський; псевд. — М а р л і н с ь к и й; 23.10/3.11.1797, Петербург — 7/19.06.1837, Адлер, тепер РФ) — рос. письменник-романтик, декабрист. Навчався в Гірничому кадетському корпусі, потім служив у драгунському полку. Разом із Ф. *Глинкою* був одним із керівників Вільного т-ва шанувальників словесності, наук і мист-в (з кін. 1820). Спільно з К. *Рилєєвим* видавав 1822—25 альм. «*Полярная звезда*». У повістях першої пол. 1820-х Б. опоетизував байронічного героя, що протиставив себе суспільству («Ніч на кораблі», 1823, «Зрадник», 1825) та ін. У 1830-х написав низку світських і батальних повістей («Випробовування», 1830; «Фрегат "Надія"», 1833; «Мулла Нур», 1836, та ін.). Ці повісті мали великий успіх, але після розгромної критики В. *Бєлінського* 1840 проза Б. з її надмірною афектацією, вишуканою метафоричністю й орнаментальністю вже сприймалася негативно. У повісті «Музикант» Шевченка пові-

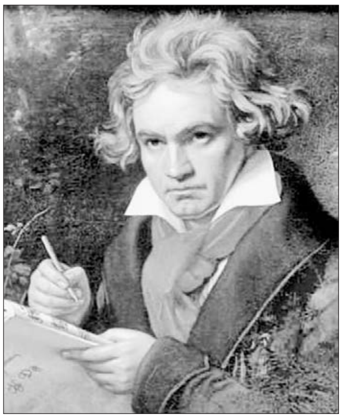
Г. Грачов. Портрет О. Бестужева-Марлінського. Гравюра з акварелі невід. автора. 1889

тового учителя історії Івана Максимовича схарактеризовано як палкого прихильника «блестящего», «гениального слога» «незабвенного Марлинского». І сам Іван Максимович писав «слогом возвышенным, обработанным, таким слогом, что я, — іронічно зауважив розповідач, — с трудом прочитал полстраницы. Настоящий Марлинский! Мир памяти его» (3, 234).

Літ.: Белинский В. Г. Полное собрание сочинений А. Марлинского // *Белинский В. Г.* Полное собр. соч. М., 1954. Т. 4; *Манн Ю. В.* Поэтика русского романтизма. М., 1978; *Боронь О.* Творчість Бестужева-Марлінського в системі інтертекстуальних зв'язків повісті Т. Шевченка «Музыкант» // Літературознавчі студії / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2011. Вип. 31.

Борис Деркач

БЕТХО́ВЕН (Beethoven) **Людвіґ ван** (16.12.1770, Бонн — 26.03.1827, Відень) — нім. композитор, піаніст, диригент. Представник т. зв. віденської класичної школи. Услід за своїм учителем Ф.-Й. *Гайдном* і В. *Моцартом* розвинув форми класичної муз., наснажив драматизмом сонатні й симфонічні форми. У своїй творчості з великою силою втілив тему героїчної боротьби за свободу. Через посла Росії у Відні графа А. Розумовського композитор знайомився з укр. народними піснями, обробку однієї з них — «Їхав козак за Дунай» — включив до свого циклу «24 пісні різних народів» (1816). Шевченко був обізнаний з біографією Б., знав і любив його муз. У щоденниковому записі 24 берез. 1858 занотував, що слухав «Моцарта, Бетговена и других великих представителей слышимой гармонии». Одна з героїнь повісті «Варнак» — панна Магдалена «просиживала до полуночи за фортепиано, варьируя чудные создания Бетговена (это был ее любимый композитор и только что явившийся в музыкальном мире). Я [Кирило. — *Ред.*], бывало, сижу в уголку, не пошевельнуся, сижу и слушаю, слушаю и заплачу, сам не знаю отчего» (3, 131). У повісті «Музыкант» відтворено враження від муз. Б.: «И после нескольких аккордов тихо, стройно, как будто с неба раздалася одна из божественных сонат божественного *Бетговена*» (йдеться про одну з п'яти сонат Б. для віолончелі з фортепіано; 3, 200). У цій же повісті розповідач згадує Б., іронізуючи щодо красуні, обличчя якої спотворив нарив: «Не страдал так величайший музыкант Бетговен, когда оглох, <…> как она, бедная, страдала» (3, 211). Згадка про Б. є й у повістях «Художник», «Капитанша», а також у листах Шевченка.

К. Штілер. Портрет Л. ван Бетховена. Полотно, олія. 1820

Антон Муха

БЕ́ЦЬКИЙ Іван Єгорович (Юрійович; псевд. — Н а д е ж д а В а с и л ь к о в и ч е в а та ін.; 1818, Москва — 1890, Флоренція, Італія) — укр. і рос. видавець і перекладач. Освіту здобув у Москов. (1833—39) та Харків. (1840—42) ун-тах. Служив у Харків. дворянському депутатському зібранні (1843—45), у канцелярії москов. ген.-губернатора (1849). Автор кількох публіцистичних творів, літературознавчої розвідки «Нотатки про відмінності між поетами давнього і нового світу» (1840). Перебуваючи в Харкові, Б. підтримував дружні контакти з В. Каразіним, Г. Квіткою-Основ'яненком, М. Костомаровим, за активним сприянням яких почав видавати укр. літ. альм. «*Молодик*» (Х., 1843. Вип. 1—3; СПб., 1844. Вип. 4). В цьому альм. Б., за сприяння Г. Квітки-Основ'яненка, надрук. кілька віршів Шевченка («Думка — Тяжко-важко в світі жити», «Н. Маркевичу», баладу «Утоплена»).

Літ.: Срезневский В. И. И. Е. Бецкий — издатель «Молодика» // Журнал Министерства народного просвещения. 1900. Кн. 12.

Борис Деркач

БЄ́ДНИЙ Дем'ян (справж. — Придворов Юхим Олексійович; 1/13.04.1883, с. Губівка Олександрійського пов. Херсон. губ., тепер Компаніївського р-ну Кіровогр. обл. — 25.05.1945, с. Барвиха Одинцовського р-ну Москов. обл., РФ; похований у Москві) — рос. поет. Навчався на істор.-філол. ф-ті Петерб. ун-ту (1904—08). На поч. 1900-х був близький до народництва. З 1911 почав активно співпрацювати із соціал-демократичними вид. (насамперед газ. «Звезда»), публікуючи сатиричні вірші, байки, памфлети, пародії тощо. Автор зб. «Байки» (1913), «Диво-дивне та інші казки» (1916), публіцистично-сатиричної віршованої повісті «Про землю, про волю, про робітничу долю» (1917), поеми «Головна вулиця» (1922) та ін. У ряді пасквільних віршів паплюжив укр. нац.-визв. рух (частину їх написав укр. мовою): «Панська рада (українцям)», «Осиковий кіл Раді», «Замість волика» тощо.

Сатиричною байкою «Біля могили Тараса Шевченка» (Утро. 1914. 19 марта) висміяв невігластво автора нотатки про місце поховання поета (Уголок Шевченко // Новое время. 1911. 24 февр.). У сатиричному фейлетоні «Професор» (Утро. 1914. 30 марта) полемізував із К. *Арабажиним*, який у ст. «Т. Г. Шевченко і панславізм (До питання про Ки-

рило-Мефодіївське товариство)» (Южный край. 1914. 25 февр.) трактував поета як укр. панславіста, а його творчість до 1846 розглядав як ілюстрацію до «Книг буття українського народу». В окр. творах Б. простежуються шевч. мотиви, образи та ремінісценції. У поезії «Вставай, Україно!» (1943) могилу поета в *Каневі* згадано як нац. святиню укр. народу.

Тв.: Собр. соч.: В 8 т. М., 1963. Т. 1.

Літ.: А. Р. М. [Мазуркевич О.]. Демьян Бедный обличает // Радуга. 1964. № 3.

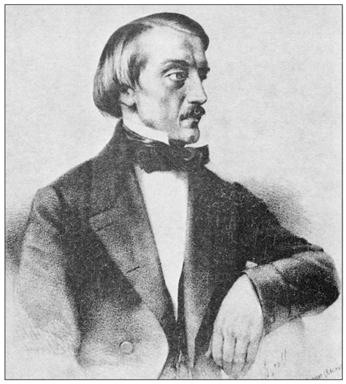
Світлана Кравченко

БЄ́ЛИЙ Віктор Аркадійович (1/14.01.1904, Бердичів, тепер районний центр Житом. обл. — 6.03.1983, Москва) — рос. композитор, педагог, громадський діяч. Держ. премія Союзу РСР (1952). Народний артист Російської РФСР. Навчався 1919—22 в Харків. консерваторії, закінчив Москов. консерваторію (1929; клас композиції Г. Конюса, М. Мясковського і М. Жиляєва). 1935—52 викладав у консерваторіях Москви, Мінська. 1957—73 — гол. ред. журн. «Музыкальная жизнь». Серед творів — мішаний хор без супроводу на слова Шевченка «Три шляхи» (рос. перекл. О. *Безименського*, вид. 1939), «Пісня Тараса» для соліста, хору і симфонічного оркестру на слова Л. *Первомайського* (1942). У ст. «Українська музика за роки війни» (Радянська Україна. 1945. 19 трав.) схарактеризував оперу «Наймичка» і поему для баса і симфонічного оркестру «Чернець» М. *Вериківського*, написані на шевч. тексти.

Літ.: Мамчур И. Виктор Белый. М., 1979.

Антон Муха

БЄЛІ́НСЬКИЙ Віссаріон Григорович (30.05/11.06.1811, фортеця Свеаборг, тепер Суоменлінна, Фінляндія, — 26.05/7.06.1848, Петербург) — рос. літ. критик, публіцист і поет. Навчався на філос. ф-ті Москов. ун-ту (1829—32). Схвально ставився до творчості І. Котляревського, М. Костомарова, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя. Часто змінюючи політичні й літ.-естетичні погляди, Б. зберігав глибинні риси: потяг до сильних особистостей та сильної держави (звідси елементи імперської свідомості) й гострі крайнощі в переконаннях. З імперських позицій він постійно ставився до укр. культури і мови як до вузько обласних: «Є обласна малоросійська говірка, так само як є білоруська, сибірська» (Рец. на альм. «Ластівка» // Отечественные записки. 1841. № 6; Полное собр. соч. Т. 5. С. 177), а тому вбачав їхню значущість лише у фольклор. спадку минулого і творах для простолюду. Ставився вкрай суворо до укр. л-ри загалом. У ст.-рецензії «Стародавні російські вірші, зібрані Кіршею Даниловим...» (Отечественные записки. 1841. № 11) висловився прямо: «Літературною мовою малоросіян повинна бути мова їхнього освіченого товариства — мова російська. Якщо в Малоросії й може з'явитися великий поет, то не інакше як за умови, щоб він був російським поетом, сином Росії» (Полное собр. соч. Т. 5. С. 330). Прагнення укр. інтелігенції до розвитку власної культури сприймав як небезпечну сепаратистську спробу. Звідси, як правило, — негативне ставлення Б. до Шевченка.

К. Горбунов. Портрет В. Г. Бєлінського. Папір, літографія. 1843

Б. був, очевидно, знайомий із Шевченком, зустрічався з ним у Петербурзі наприкінці 1830-х — на поч. 1840-х; відомо, що обидва вони були присутні на муз. вечорі в О. *Струговщикова* 27 квіт. 1840 (Русская старина. 1874. № 4. С. 701). Знав Б. і деякі твори Шевченка. Зокр., Б. є автором гостро негативної рецензії на Шевченкову поему «Гайдамаки»: «Якщо ж пани кобзарі сподіваються своїми поемами прислужитися найнижчому класу своїх співвітчизників, то вони в цьому дуже помиляються: їхні поеми, незважаючи на рясноту найвульгарніших і брутальних слів та зворотів, позбавлені простоти вимислу й оповіді, сповнені викрутасів і химер, властивих усім поганеньким піїтам, — часто анітрохи не народні» (Полное собр. соч. Т. 6. С. 172). Далі подано іронічний, або навіть знущальний розгляд поеми. Кульмінацією негації Шевченка став його лист до П. *Анненкова* від 1—10 груд. 1847. Від свого кол. гімназійного учителя М. Попова, котрий став співробітником *Третього відділу*, Б. дізнався про деякі подробиці розгрому *Кирило-Мефодіївського братства*, про арешти учасників, про гнів царя з приводу сатиричної Шевченкової поеми «Сон — У всякого своя доля» і в листі повідомив про своє вкрай негативне ставлення до «українського сепаратизму». До того ж палко очікуючи, за чутками, на урядові заходи щодо пом'якшення кріпосницької системи, він побоювався, що навіть незначні акції укр. «лібералів» можуть насторожити оточення *Миколи I* й заморозити селянську реформу. Тому з такою страхітливою зловтішністю поставився Б. до розправи з Шевченком (помилково вважаючи, що його відправили солдатом на Кавказ): «Шевченка послали на Кавказ солдатом. Мені його не шкода, був би я суддею, я зробив би не менше. Я почуваю особисту ворожість до таких лібералів.

Це вороги будь-якого успіху. Своїми зухвалими діями вони дратують уряд, роблять його підозріливим, готовим вбачати бунт там, де зовсім нічого нема» (Полное собр. соч. Т. 12. С. 440—441).

Іншим було ставлення Б. до Шевченка-художника. У відгуку на ілюстроване вид. «Наші, списані з натури руськими» (Отечественные записки. 1842. № 2) критик зазначав: «Рисункам пп. Тімма, Щедровського і Шевченка притаманна типова оригінальність і вірність дійсності» (Полное собр. соч. Т. 5. С. 602), натомість у рецензії на «Історію князя Італійського, графа Суворова...» М. *Полевого*, проілюстровану кількома художниками, серед них і Шевченком, відгукнувся гостро: «І текст, і картинки — все геть нікчемне» (Полное собр. соч. Т. 8. С. 19).

Шевченко мав у власній б-ці окремі томи творів Б., виданих М. *Кетчером* (М., 1859—61). І. Франко вважав, що «критична замітка Бєлінського о “Гайдамаках”, хоч побіжна, та не зовсім справедлива, мала значний вплив на Шевченка, охолодила його козацький патріотизм» (Лист І. Франка до О. *Пипіна* від 23 січ. 1888 // *Франко*. Т. 49. С. 139). Однак про конкретні факти впливу Б. на Шевченка невідомо.

Літературознавство 19 ст. констатувало негативні відгуки Б. про Шевченка й укр. культуру, оминаючи серйозне пояснення причин (М. *Чалий*, О. *Кониський,* Ф. *Корш*, О. Пипін) — переважно наголошували, що Б. не знав укр. реалій. У радянський час автори намагалися усіляко пом’якшити негативізм Б. До прикладу, щодо анонімної позитивної рец. на *«Кобзар» 1840* Шевченка у відділі «Бібліографічна хроніка» журн. «*Отечественные записки*», де відділом критики керував Б., зроблено декілька спроб приписати її авторство Б. Так учинив В. Спиридонов (Литературная газета. 1939. 5 марта), однак до 13-го, додаткового, тому (Лг., 1948) Повного зібр. творів її не вмістив. Проте Ф. *Прийма* завів її до основного корпусу 4-го тому нового Повного зібр. творів Б. (1954). І хоча Ю. *Оксман* переконливо заперечив цю атрибуцію у своєму «Літопису життя й творчості В. Г. Бєлінського» (М., 1958. С. 567—568), вважаючи, що її зміст суперечить відомим оцінкам, висловленим Б., переконань Прийми це не змінило. Подекуди Ф. Прийма вдавався до відвертої фальсифікації, пояснюючи брутальні висловлювання в листі Б. до Анненкова, по-перше, осторогою перед перлюстрацією, а по-друге, пристосуванням Б. до «ліберальної» обмеженості адресата (насправді цей лист до друга й літератора того часу було передано з оказією). У працях про рос.-укр. літературні взаємини деякі дослідники (І. *Пільгук*, І. Басс) намагалися скоромовкою збути негативні відгуки Б. й пояснити їх спотвореною інформацією чи помилковим зарахуванням Шевченка до слов’янофілів.

Тв.: Полное собр. соч.: В 13 т. М., 1953—1959.

Літ.: Кониський; *Пільгук І. І.* Шевченко і Бєлінський // Наук. записки Київ. держ. пед. ін-ту. К., 1952. Т. 14: Філол. серія. № 4; *Svoboda V.* Shevchenko and Belinsky // The Slavonic and East European Review. 1961. Vol. 40. № 94 (передрук укр. мовою: *ЗНТШ*. 1990. Т. 221); *Прийма Ф. Я*. Шевченко и русская литература XIX века. М.; Лг., 1965; *Прийма Ф. Я*. «Большая дорога» Белинского и перепутья его исследователей // Русская литература. 1974. № 1; *Шубравський В*. Шевченко в оцінці Бєлінського: припущення і дійсність // Українська мова і література в школі. 1988. № 3; *Яблонська О*. Тарас Шевченко і В. Бєлінський // Інформ. вісник АН вищої школи України. 1996. № 7; *Егоров Б. Ф.* Элементы «имперского» сознания у Белинского. Казань, Москва, Петербург: Российская империя взглядом из разных углов. М., 1997; *Егоров Б. Ф.* Вместо воспоминаний о Ф. Я. Прийме // *Литературные* мелочи прошлого тысячелетия. К 80-летию Г. В. Краснова. Коломна, 2001.

Борис Єгоров

БЄЛО́В Василь Миколайович — лікар, титулярний радник. 1848 служив старшим лікарем Раїмського лазарету, в наступні роки — лікар Оренбурзького військ. шпиталю. Шевченко познайомився з Б. під час *Аральської описової експедиції*, не раз бував у лазареті як пацієнт. Про Б. згадував Ф. *Лазаревський* у листі до Шевченка 27 квіт. 1848.

Літ.: Листи.

Леонід Большаков

БЄЛО́В Микола Олександрович — столоначальник Нижньоновгородської палати цивільного суду. Син військ. топографа. Захоплювався грою на фортепіано. Шевченко в Щоденнику від 5 лют. 1858 зробив запис, що слухав у *Нижньому Новгороді*, на квартирі місцевого музиканта-аматора С. *Татаринова*, як господар разом із Б. «играли в четыре руки увертюру из “Вильгельма Телля” и из “Фрейшица”, а потом некоторые вещи духовного содержания Гайдена».

Літ.: Большаков 1977.

Григорій Зленко

БЄЛОКУ́РОВ Володимир В’ячеславович (25.06/8.07.1904, Казань, тепер РФ — 28.01.1973, Москва) — рос. актор і реж. Народний артист Союзу РСР (1965). Закінчив 1920 театр. відділення Вищого ІНО в Казані. Працював 1926—36 у москов. Театрі Революції, з 1936 — у МХАТі. Викладав у театр. вузах Москви, проф. (1946). Б. — актор сміливої, гострої характерності, особливо виразними є зіграні ним ролі негативних персонажів. У к/ф про Шевченка «Сон» (1964, реж. В. *Денисенко*) зіграв роль Л. *Дубельта*.

Нонна Капельгородська

БЄЛОУ́СОВ Іван Олексійович (27.11/9.12.1863, Москва — 7.01.1930, там само) — рос. письменник, поет і перекладач. Закінчив 1-ше Москов. міське уч-ще (1875—80). Писав ліричні поезії, оповідання і

вірші для дітей. Входив до гуртка народних поетів, створеного І. *Суриковим*, згодом очолив його. Автор і укладач зб. «Малята» (1893), «З пісень про труд» (1897), «Моїм діткам» (1898), «М. Конопницька. Вибрані вірші» (1918) та ін.

Активний перекладач і популяризатор поезії Шевченка в Росії наприкінці 19 — в перші десятиріччя 20 ст. Видав зб. віршів «З “Кобзаря” Т. Г. Шевченка і українські мотиви» (К., 1887), де подав 18 своїх перекл. Публікував перекл. з Шевченка в періодиці 1880—90-х, випустив зб. «Маленький “Кобзар”» (К., 1892) та «Пісні й думи Кобзаря» (М., 1900; перевид. 1903, 1909), упорядкував «“Кобзар” в перекладах російських письменників» (М., 1906, перевид. 1911). Для останнього вид. переклав понад 60 творів. На відміну від перекладачів 1860—70-х, набагато ширше подавав поезію Шевченка рос. читачам, прагнув якомога точніше передати зміст Шевченкових творів. Однак Б.-перекладачеві зашкодило спрощене уявлення про поетику Шевченка та про співвідношення в ній народнопісенної та літ. традицій, а також відсутність справжнього поетичного хисту. Упорядкував і видав «Заборонений “Кобзар”» (М., 1918, перевид. 1922), до «Кобзаря» в рос. перекладі 1919 вмістив і твори, які раніше не друкувалися. Видав окремим вид. перекл. «Наймички» (1923). Написав критико-біогр. нарис «Тарас Григорович Шевченко» (1919). 1907 разом з С. *Дрожжиним* відвідав могилу Шевченка в *Каневі*. 1914 з нагоди *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* присвятив поетові цілий номер журн. «Путь», ред. якого був. У спогадах «Літературне середовище» (М., 1928) писав про свою роботу над перекл. з «Кобзаря», навів відгук А. *Чехова* про свої перекл. з його листа від 3 берез. 1887. Тут також уміщено розповідь про панахиду в роковини смерті поета 1902 та відзначення *50-літніх роковин від дня смерті Шевченка* 1911 у Москві, про зустріч з Л. *Полусмак*.

Тв.: Как я начинал переводить «Кобзаря» // Украинская жизнь. 1914. № 2; Тарас Григорьевич Шевченко. М., 1919.

Літ.: Багрий А. В. Т. Г. Шевченко в русских переводах. Баку, 1925; *Зеров М.* Іван Бєлоусов, російський перекладач «Кобзаря» // Життя й революція. 1930. № 3; *Крук І.* Невтомний пропагандист «Кобзаря» // Вітчизна. 1964. № 3; *Павлюк М. М.* Шевченко в перекладах ранніх поетів-суриковців // *РЛ*. 1964. № 2; *Андреєва А. О.* З родинних спогадів про І. О. Бєлоусова // *РЛ*. 1980. № 8.

Микола Павлюк

БЄЛЬЦО́В Володимир Олексійович (роки життя невідомі) — військ. інженер, полковник. Закінчив 1855 петерб. Головне інженерне уч-ще. Тривалий час служив у Петербурзі. Перейнятий демократичними настроями, що з серед. 1840-х панували в уч-щі й викликали рух петрашевців, Б. увійшов до кола прогресивної інтелігенції Петербурга. З листа історика і соціолога О. Щапова до публіциста, співробітника журн. «*Современник*» у 1859—61 Г. Єлисеєва відомо, що «другом його [Б.] в Пітері був Тарас Шевченко» (*А. П. Щапов* в Иркутске: (Неизданные материалы). Иркутск, 1938). Ці стосунки поета досі не вивчено. Психологічну характеристику Б. містить той самий лист: «Это — добрейший и честнейший человек. В военном мундире я не видывал и не слыхивал таких людей <…> Он готов <…> сделать все, что только может, и с высокочеловеческим удовольствием изыскивает случаи помочь <...>, сделать <…> добро». Наприкінці 1860-х був начальником однієї з Інженерних дистанцій у Сибіру, брав участь у невдалій спробі Г. Лопатіна визволити з каторжного заслання М. *Чернишевського*.

Літ.: Бельчиков Н. Ф. Тарас Шевченко. М., 1961; *Дьяков В. А.* Деятели русского и польского освободительного движения в царской армии 1856—1865 годов: (Биобиблиогр. словарь). М., 1967; *Шаблиовский Е. С.* Т. Г. Шевченко и русские революционные демократы. К., 1975; *Давыдов Ю. В.* Герман Лопатин, его друзья и враги. М., 1984.

Григорій Зленко

БЕ́ЛЬЧИКОВ Микола Федорович (4/16, за ін. дж. — 5/17.11.1890, с. Мстьора Владимир. губ., тепер смт Вязниковського р-ну Владимир. обл., РФ — 8.01.1979, Москва) — рос. літературознавець, чл.-кор. АН Союзу РСР (1953). Закінчив Москов. духовну академію і 1917 — Москов. ун-т. Основні праці присвячені дослідженню рос. класичної л-ри, а також питанням методики літературознавства та літ. джерелознавства.

Творча спадщина Шевченка завжди перебувала в колі наук. інтересів Б. Наприкінці 1930-х з’явилися його статті, в яких було розкрито видатну роль поета в розвитку укр. та світової л-ри. Особливу увагу дослідника привернув, зокр., ранній період його творчості — ст. «Ранній Шевченко» (1939), «Рання сатира Т. Г. Шевченка» (1939) та ін. Заг. характеристика Шевченкового життєвого шляху і творчого доробку міститься у кн. «Тарас Шевченко. Критико-біографічний нарис» (М., 1939 [рос. мовою]). За ред. і зі вст. ст. Б. 1941 у Москві видано бібліогр. покажчик «Т. Г. Шевченко». Був одним із упоряд. та автором вст. ст. до зб. «Т. Г. Шевченко в воспоминаниях современников» (М., 1962); гол. ред. зб. «Шевченко и мировая культура» (М., 1964). Праці Б. про Шевченка перекладено іноземними мовами.

Тв.: Ранний Шевченко // Литературная учеба. 1939. № 3; Ранняя сатира Т. Г. Шевченко // Октябрь. 1939. № 3; Невольничья поэзия // Новый мир. 1939. № 3; Т. Г. Шевченко в шестидесятые годы // Советская наука. 1939. № 4; Т. Г. Шевченко и дружба народов // Исторический журнал. 1939. № 4; Тарас Шевченко. Лг., 1956; Тарас Шевченко: Критико-биогр. очерк. М., 1961; Шевченко и мировая культура // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. 1964. Т. 23. Вып. 3.

Літ.: Кузьменко А. И. Николай Федорович Бельчиков. М., 1965; *Трофимов И.* Друг Украины // Радуга. 1965. № 12; *Крутікова Н. Є., Шабліовський Є. С.* Подвиг ученого // *РЛ.* 1970. № 10.

Ігор Дзеверін

БЄЛЯ́ЄВА Катерина Львівна (роки життя невідомі) — вихованка нижньоновгородського Маріїнського ін-ту шляхетних дівчат. На репетиції випускного акту 6 лют. 1858 у присутності Шевченка прочитала власний вірш «Прошло то время золотое», на що поет схвально відгукнувся у Щоденнику: «Для ее возраста стихи хороши», обіцяв подарувати Б. твори І. *Козлова* (запис від 6 лют. 1858). Вірш Б. опублікувала газ. «Нижегородские губернские ведомости» (1858. № 9). Після закінчення ін-ту Б. склала іспит на домашнього вчителя і працювала в Нижньоновгородській жіночій гімназії.

Літ.: Большаков 1977; *Дневник* Тараса Шевченко с комментариями Л. Н. Большакова. Оренбург, 2001.

Григорій Зленко

БЄЛЯ́ЄВА Лілія Вікентіївна (29.01.1928, м. Бобруйськ Могильовської обл., Білорусь) — укр. бібліограф, засл. працівник культури України (2000). Закінчила філол. ф-т Львів. ун-ту (1953). Працювала у відділі рукописів ІЛ (1953—55); з 1955 — у НБУВ (протягом 12 років — заступник директора б-ки з наук. роботи; нині — гол. бібліограф відділу нац. бібліографії Ін-ту укр. книги НБУВ). Брала участь в укладанні покажчика «Т. Г. Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість. 1839—1959» (У 2 т. К., 1963), що містить понад 9 тис. позицій і понині є найповнішою бібліографією шевченкіани; а також праці «Бібліографічний список дисертацій та авторефератів про Т. Г. Шевченка: 1939—1963» (*РЛ*. 1964. № 2); серії вип. «Слов'янська філологія на Україні»; бібліогр. покажчиків праць О. *Білецького*, Л. *Новиченка*, Є. *Кирилюка*, Є. *Шабліовського*, Ю. *Меженка*, Г. *Вервеса* та ін.; серії вип. «Філологічні науки на Україні», праці «Т. Г. Шевченко: Бібліографічний покажчик. 1965—1988» (К., 1989); «Українська література в загальнослов'янському і світовому контексті»: У 5 т. (К., 1994. Т. 5); низки вип. покажчика «Україномовна книга. 1798—1916».

Літ.: Онищенко О., Солонська Н. Бібліограф Лілія Бєляєва // Бібліотечний вісник. 1998. № 2.

Лариса Рева

БЖЕ́СЬКИЙ Ігор Юрійович (12/25.05.1917, с. Ржищів, тепер смт Кагарлицького р-ну Київ. обл. — 10.11.1986, Київ) — укр. реж. театру, телебачення, худож. та наук.-попул. кіно, театр. публіцист. У 1938—41 і 1948—52 навчався на режисерському ф-ті Київ. ін-ту театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого. Працював 1941—48 помічником і асистентом реж. в Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка (нині — *Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка*), де брав участь у постановці драми Шевченка «Назар Стодоля» (реж. А. *Бучма*, Л. *Дубовик*; 1942, 1951), реж. Київ. студії телебачення (1952—56), реж. Київ. кіностудії худож. фільмів ім. О. П. Довженка (1956—61) та Київ. кіностудії наук.-попул. фільмів (1961—77). Автор кн. «Тарас Шевченко в мистецтві кіно» (К., 1963), де проаналізував 8 знятих на той час укр. фільмів на цю тему і два нереалізовані творчі задуми; розглянув режисерську роботу П. *Чардиніна*, І. *Савченка*, В. *Івченка*, акторів А. Бучми, С. *Бондарчука* та ін. Профес. аналіз творчого доробку майстрів кіно у галузі шевченкіани не позбавлений ідеологічних оцінок, притаманних радянській добі.

Валентина Заболотна

БЖЕ́СЬКИЙ Роман Степанович (псевд.— З а д е с н я н с ь к и й Р о м а н, З а д н і п р я н с ь к и й Р., М л и н о в е ц ь к и й Р., П а к л е н Р о б е р т, Х а р а к т е р н и к та ін.; 23.03/4.04.1894, м. Ніжин, тепер Черніг. обл. — 4.04.1982, Детройт, США) — укр. історик, літературознавець, публіцист, політ. і військ. діяч. Ще в Черніг. гімназії вступив до таємного «Братства самостійників», до якого деякий час належали й П. *Тичина*, В. *Блакитний*. Став одним із організаторів укр. полку ім. гетьмана П. *Дорошенка*, учасником Другого військ. з'їзду в Києві; з жовт. 1917 — урядовцем Генерального секретаріату Центральної Ради; брав участь у боях у час більшовицького повстання в Києві. У 1934—39 відбував ув'язнення в Березі Картузькій за підпільну діяльність проти польс. окупації. У 1939 емігрував до Кракова. У 1941 повернувся в Україну, працював у ред. газ. «Волинь», що виходила в Рівному, ред. якої був У. *Самчук* і де друкувалися Є. *Маланюк*, О. *Теліга*, Ю. Горліс-Горський та ін. Після арешту У. Самчука повернувся у Кременець, потім — у Прагу; опинився в таборах для переміщених осіб в Ульмі; жив у Мюнхені, де видавав журн. «Вістниківець» (1946—52), а з 1952 — у Детройті, де й помер і похований у Бавнд-Бруку.

Б.— послідовник Д. *Донцова*, прихильник інтегрального націоналізму, переконаний захисник нац. незалежності України, відтак переглядав історію України — давньої та сучасної — «з єдино перспективних і політично виправданих незалежницьких позицій» (*Дашкевич Я.* С. 127). Автор праць з історії України, окремих нарисів (часто полемічного характеру) про укр. політ. діячів (зокр., про М. Драгоманова, С. *Єфремова*, О. *Оглобліна*). Досліджував історію

укр. л-ри, написав літ.-крит. нариси про недавніх і сучасних письменників (Лесю *Українку*, М. *Вороного*, Л. *Старицьку-Черняхівську*, Остапа *Вишню*, Л. Мосендза), висвітлюючи їхню діяльність саме з погляду нац. ідеї. Але часом доходив меж нетерпимості й однобічного погляду на події та їхніх учасників (зокр., В. *Винниченка*, Ю. *Яновського*, М. *Куліша*, В. *Сосюру*, Ю. *Косача*, М. *Семенка*).

Уже з серед. 1946-х пильну увагу приділяв світогляду Шевченка як найвищого виразника укр. нац. ідеї, публікуючи низку окремих нарисів, які пізніше звів у монографію «Апостол української національної революції» (Детройт, 1958. Т. 1—2), 4-те вид. якої побачило світ 1969 у Мюнхені під псевд. Р. Задеснянський. У Післяслові до нього Б. писав: «Автор має завдання з'ясувати цілковиту безпідставність примітивної українофільської [народовської. — *Ред.*] схеми "еволюції" світогляду Шевченка: "романтичне захоплення козацтвом і минулим", "розчарування", "прозріння" і негативне ставлення до козацької доби, поєднане з ідеями соціальної революції, матеріалізм і зближення з московськими революційними колами. Ця штучна схема мала бути своєрідним дороговказом — куди мають прямувати нині українські діячі. В жертву цій меті приносилося справжнього Шевченка» (*Задеснянський Р.* 1969. С. 393). На думку Б., Шевченко критично ставився до тогочасних істор. джерел, приймаючи лише факти, але не висвітлення їх. Прагнучи побудови суверенної нац. держави на засадах рівності, демократизму і соц. справедливості, Шевченко, втім, усвідомлював неготовність українства до саможертовної збройної боротьби за волю, що й було його особистою трагедією. У цій праці присутні й екстремні ідеї, властиві ідеології її автора, котрі він приписував і Шевченкові, оминаючи факти, що суперечили авторській тенденційності.

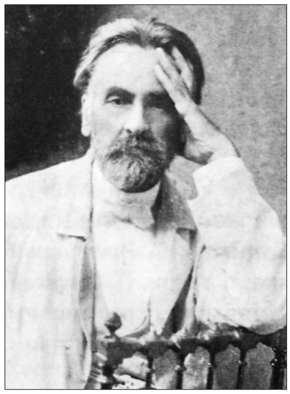
Тв.: Історія українського народу (Нариси з політичної історії). Мюнхен, 1953; Переяславська умова в планах Б. Хмельницького та «переяславська легенда». Торонто, 1954; Апостол української національної революції. Мюнхен, 1969; Гетьман Мазепа: В світлі фактів і дзеркалі «Історій»: У 2 кн. Торонто, 1976; Що дав нам Хвильовий? Торонто, 1979; Національно-політичні погляди Михайла Драгоманова, їх вплив та значіння. Торонто, 1980.

Літ.: Роман Бжеський. Бібліографія друкованих праць. Торонто, 1988; *Черниxівський Г.* Життєвий і творчий шлях Романа Бжеського // Самостійна Україна. 1996. № 1—2; *Дашкевич Я.* Роман Бжеський, життя й історико-публіцистична діяльність // Українські проблеми. 1999. № 1; *Астаф'єв О.* Роман Бжеський // *Енциклопедія* сучасної України. К., 2003. Т. 2.

Валерія Смілянська

«БИК З КИРГИ́ЗОМ» (гіпс) — див. *Скульптурні твори Шевченка*.

БИ́КОВ Микола Васильович (1857, с. Мануйлівка, тепер Дніпроп. обл. — 16/29.12.1917, Катеринослав, тепер у складі Дніпропетровська) — укр. і рос. письменник, журналіст і громадський діяч. Навчався в Петерб. ун-ті, звідки 1877 був виключений за причетність до революційних гуртків і висланий до Катеринослава, де займався літ. і просвітницькою діяльністю. Опубл. цикл новел «Мініатюри Ігренєва» (1898), фантастичний роман «На островах Гонолулу» (1899) та ін. Автор праці «Народна душа в творчості Т. Г. Шевченка» (1912). Багато уваги приділив Шевченкові та його доробку в газетах, які редагував. У газ. «Днепровская молва» вмістив, зокр., ст. О. *Кониського* «Про вивчення особистості Т. Г. Шевченка» (1900. 13, 20, 27 лют.), у «Добрій пораді» (1906) — ряд статей до роковин поета. Написав ст. «Тарасова слава» (Дніпрові хвилі. 1911. № 10), «Великий поет народної людяності» (Южная заря. 1914. 28 февр.), виголосив доповідь у катеринослав. «Просвіті» під час відзначання *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. Б. висвітлював значення творчості Шевченка для розвитку народної самосвідомості, відродження нації, відзначав плідний внесок поета у світову л-ру.

М. Биков

Тв.: Народная душа в творениях Т. Г. Шевченка // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. 1912. Вып. 8.

Іван Клименко

БИ́КОВ Микола Дмитрович (28.11/10.12.1812, м. Вишній Волочок, тепер Твер. обл., РФ — 6/18.03. 1884, Петербург) — рос. художник, колекціонер. Був стороннім учнем петерб. *Академії мистецтв*, навчався в О. *Варнека*, 1835 здобув звання некласного художника портретного живопису. У 1830—50-х викладав малювання і креслення в Андріївському уч-щі в Петербурзі, обіймав при АМ посади канцеляриста, гувернера, архіваріуса. У 1837—38 виконав для Мих. *Вієльгорського* копію з портрета В. *Жуковського*, створеного К. Брюлловим (див. *Жуковського Василя Андрійовича портрет*). Зібрав велику колекцію мист. творів, до якої ввійшла сепія Шевченка «Зустріч Тараса Бульби з синами» (за повістю М. Гоголя «Тарас Бульба»). Б. — автор двох статей, присвячених історії викупу Шевченка з кріпацтва (Русская старина. 1877. № 11; 1904. № 7).

Літ.: Горленко 1888; *Мацапура М. І*. Нове в спадщині Тараса Шевченка // Україна. 1951. № 8; *Быков Н.Д*. Заметка о портрете В. А. Жуковского // Русская старина. 1877. № 11.

Валентина Судак

БИСТРИ́ЦЬКИЙ Андрій Андрійович (Бистршицький; бл. 1800 — 15.12.1872, Хмільник, тепер Вінн. обл.) — військовий, декабрист. Військ. службу почав 11/23 квіт. 1817 юнкером Черніг. кінно-єгерського полку; до Черніг. піхотного полку на Київщину Б. переведений 1819. Не належав до таємних т-в, але підтримав повстання своїх однополчан: 1/13 січ. 1826 привів свою мушкетерську роту із Германівки через Васильків і Солтанівку до Мотовилівки. 3/15 січ. його контужено і схоплено царськими військами, після чого могильовський суд 1-ї армії засудив Б. на смерть, а *Микола I* конфірмував його на 20 років каторжних робіт. Після здійсненої в Острозі громадянської страти (1/13 серп. 1826) його етапували до Сибіру (Иркутськ, 1828; Чита, 1828—30; Петровський завод, 1830—1839. Поселений у с. Хомутово Кудінського пов., 1839). Амністований *Олександром II*, з 1857 жив у Київ. та Поділ. губ.

Згаданого Шевченком у Щоденнику 15 квіт. 1858 «декабриста Персидського» низка дослідників ідентифікує як Б., котрий саме 1858 приїздив до Петербурга клопотати про пенсію і зустрівся з Шевченком (*Хінкулов Л*. Імена і люди // Прапор. 1957. № 12; *Хінкулов Л*. Тарас Шевченко. М., 1960; *Большаков Л*. Добро найкращеє на світі... Пошуки. Роздуми. Підсумки. К., 1981; *Сергієнко Г*. Декабристи і Шевченко. К., 1983; *Жур 2003* та ін.). Одначе док. ці твердження не підкріплені. С. *Єфремов* із певними застереженнями висловив здогад, що зазначене прізвище можна розшифрувати як «Оржицький» (див. примітки до: *Журнал*, с. 732—734). По тому П. *Зайцев* уже категорично наполягав на потребі вважати цим Шевченковим знайомим «без жадних сумнівів Миколу Оржицького», відтак відповідно підкориговано авторський тогоденний запис у тексті перекл. *Журналу* укр. мовою, здійсненого Л. *Білецьким* (*ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 10. С. 230, 315, 316).

Літ.: Карабутенко И. Ф., Марусич А. Г., Новохатский М. И. Шевченко в Москве; *Латиш В*. Документи про останні роки життя декабриста А. А. Бистрицького // *Декабристи* в Україні: Дослідження й матеріали. К., 2005. Т. 4.

Павло Усенко

БИСТРУ́ШКІН Олександр Павлович (1.01.1949, Галич Івано-Франк. обл.) — укр. актор. Народний артист України (2001). Закінчив 1970 Київ. ін-т театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого. У 1970—92 — актор Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка (нині — *Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка*). У 1993—2006 — начальник Гол. управління культури і мист-ва Київ. міської держ. адміністрації; у 2007—09 — на керівній посаді у Секретаріаті Президента України.

Читав твори Шевченка на Укр. радіо та на концертах, присвячених поетові. 2008 записав на компакт-диск поетично-муз. композицію «Монолог самоти», створену за «Кобзарем» Шевченка. Композиції передує передм. М. *Жулинського*; автор муз. супроводу М. *Чембержі* використав тему укр. народної пісні «Думи мої, думи мої» на слова Шевченка. «Монолог самоти» складається з 17 поезій Шевченка, серед яких — уривок з поеми «І мертвим, і живим», вірші «Заповіт», «Хіба самому написать», триптих «Доля», «Муза», «Слава», «Ми восени таки похожі», «І знов мені не привезла», «В неволі, в самоті немає». Автор композиції зосереджує увагу здебільшого на тих поетичних творах Шевченка, в яких розкрито складний і драм. внутрішній світ поета, його глибокі переживання й болісні роздуми, звернені до самого себе, своєї долі, сучасників та України. Композиція, записана на Укр. радіо, звучала під час заходів, присвячених Шевченкові.

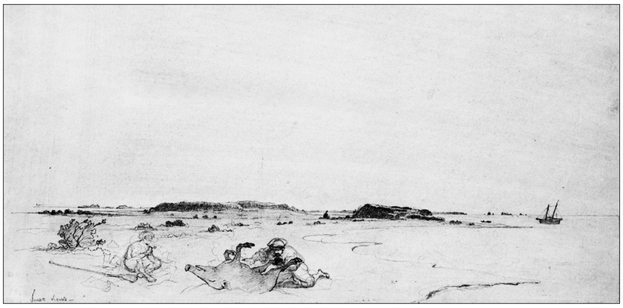
Тамара Носенко

БИЧВА́РОВ Стоян Стоянов (25.07.1878, с. Медвен, тепер Сливенського округу, Болгарія — 6.01.1949, Софія) — болг. актор, реж. і театр. діяч. Народний артист Болгарії (1947). Сценічну діяльність почав 1897 в аматорському театрі Варни. 1902 вступив до профес. трупи «Сучасний театр», з 1904 — у театрі «Сльоза і сміх» (обидва — у Софії). 1908 приїжджав у Москву вивчати творчий досвід Малого і Худож. театрів. Після повернення на батьківщину працював у різних болг. театрах. З 1937 до кінця життя був актором Нац. театру в Софії. Зіграв бл. 300 ролей і здійснив 120 режисерських постановок. Зокр., поставив п'єсу «Мати-наймичка» І. *Тогобочного* за поемою Шевченка «Наймичка» (у перекл. болг. мовою П. Скопакова та І. Комарницького; «Вільний театр», Софія, 1919; «Пробуда», 1921, та «Громадський театр», 1922, обидва — у Варні). Був першим виконавцем ролі Трохима у цій виставі. 1921 у театрі «Пробуда» поставив концерт із творів Шевченка.

Літ.: Барабан Л. Драматургія Шевченка в деяких перекладах та сценічній інтерпретації країн соціалістичної співдружності (Болгарія і Чехословаччина) // *НШК 26*.

Леонід Барабан

«БИШКУ́М» (тонований папір, олівець, 16×29,6) — рисунок Шевченка, виконаний 25 трав. або 1—3 верес. 1849 під час *Аральської описової експедиції*. Ліворуч унизу олівцем авторський напис: «*бишъ-кумъ*». Зберігається у НМТШ (№ г—519). Бишкум («п'ять

Т. Шевченко. Бишкум. Тонований папір, олівець. 1849

пісків») — п'ять горбів на острові у гирлі Джандар'ї, розташованому в пд. частині *Аральського моря* й відокремленому від материка вузькою протокою. Про перше перебування 25 трав. 1849 на острові О. *Бутаков* занотував: «На Биш-Кумі місцевість має багато спільного з місцевістю Кунган-Сандана [урочище на сх. березі Аральського моря — *Ред*.]. Спочатку, після вкритої очеретом рівнини, йдуть ті самі dunes, що поросли чагарником, потім вузький рукав моря, за яким рослинності більше і ґрунт стає твердішим, хоча також піщаний, і потім пагорби, що піднімаються дедалі вище й вище» (*Бутаков*, с. 36). 1—3 верес. того ж року члени експедиції побували на Бишкумі знову, про що свідчать записи Бутакова, зокр. зроблений 1 верес.: «Вранці був напроти висот Джиделі на материку (неподалік острова Обручова) і звідти спустився до Биш-Кума для спостережень <...>. На самому острові дров більш ніж досить і водяться кабани» (*Бутаков*, с. 52). Рисунок Шевченка — один із тих, які відтворюють життя членів Аральської експедиції. На вузькому горизонтальному аркуші зображено рівнинну місцину з низькорослими кущами, похилий берег морської затоки зі шхуною «Константин» на якорі (на ній плавав Шевченко) та панораму пагорбів удалині під високим простором неба. На передньому плані — чоловік (нагадує Шевченка) біля впольованого кабана. Художник подекуди докладно виписує окремі деталі, тоном моделює віддалені пагорби.

Рисунок уперше згадано у ст.: *Русов А*. Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко (*КС*. 1894. № 2. С. 186). Уперше репрод. у вид.: *ПЗТ: У 10 т*. Т. 8. С. 66. Зберігався в А. *Козачковського*, в родині В. *Коховського,* у С. *Бразоль;* 1898 його придбав В. *Тарновський* (молодший), відтак надійшов у ЧМТ, у ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 189.

Літ.: Бутник-Сіверський Б. С. До методики атрибутування мистецької спадщини Т. Г. Шевченка // *НШК 14*; *Большаков Л*. Арал-49 // *Большаков Л*. Быль о Тарасе. М.; Оренбург, 1993. Кн. 2: На Арале.

Марія Корнійчук

БІБЕРО́ВИЧЕВА Іванна Антонівна (дівоче — Коралевич, сценічний псевд. до 1879 — Л я н о в с ь к а; 30.12.1861, с. Фалиш Стрийського р-ну Львів. обл. — 7.09.1937, м. Коломия, тепер Івано-Франк. обл.) — укр. актриса. У 1874—92 працювала в *Руському народному театрі товариства «Руська бесіда»* , 1879—81 — у приватній трупі О. *Бачинського*. Виконувала провідні ролі в укр. та перекладному репертуарі. У виставі «Назар Стодоля» Шевченка виконувала роль Галі, яка належала до найкращих її сценічних образів.

Літ.: Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині. Л., 1934; *Пилипчук Р*. Театр на західноукраїнських землях XIX — поч. XX ст. // *Український* драматичний театр: У 2 т. К., 1967. Т. 1.

Ростислав Пилипчук

БІ́БИК Валентин Савич (Бібік; 19.07.1940, Харків — 7.07.2003, Бат-Ям, Ізраїль) — укр. та євр. композитор. Закінчив Харків. консерваторію (1966; клас композиції Д. *Клебанова*). Викладав на кафедрі композиції та інструментування, очолював кафедру композиції Харків. ін-ту мист-в ім. І. Котляревського (1966—94). З 1994 — проф. Санкт-Петерб. консерваторії; зав. кафедри муз. мист-ва Санкт-Петерб. гуманітарного ун-ту. З 1998 — в Ізраїлі.

В. Бібик

Одним із перших в укр. муз. почав експерименти із сучасними прийомами композиторської техніки, звертався до найновіших стилістичних засобів. У камерній «Сумній кантаті» для солістів, хору і оркестру на тексти Шевченка (1980) першим серед укр. композиторів застосував техніку чвертьтонової організації муз. ладу. Такі нетемперовані звучання певною мірою виявляли особливості фольклор. інтонування, яскраво вирізняючи твір серед масиву «традиційних» інтерпретацій поезій Шевченка. Серед ін. новаційних прийомів — використання «магнітофонної музики», в окремих творах виявляються риси неостилів (неофольклоризму, неокласицизму та необароко). Поезію Шевченка використано в симфонії № 6 «Думи мої, думи» (1980). Цей твір лірико-драм. спрямування вирізняється яскраво самобутніми інтерпретаціями шевч. тексту, загостреною психологічною концепцією.

Літ.: Щетинський О. Валентин Бібик — відомий і невідомий // «Контрасти», V міжнародний фестиваль сучасної музики (збірник програм і анотацій). Л., 1999; *Зинькевич Е*. Песнь души // *Зинькевич Е*. Память об исчезающем времени. Страницы музыкальной летописи. К., 2005.

Наталія Костюк

БÍБІКОВ Дмитро Гаврилович (21.09.1792 — 22.02.1870, Петербург) — рос. держ. діяч, сенатор (1837), ген.-ад'ютант і ген. од інфантерії (1843), член Держ. ради (1848), герой війни 1812. У Бородінській битві втратив ліву руку. З 1819 — на цивільних посадах у Владимирі, Саратові, Москві. Взимку 1837—38 номінований ген.-лейтенантом і призначений київ. військ. губернатором, київ., поділ. та волин. ген.-губернатором, а з 1847 — ще попечителем Київ. навч. округу. Щодо України ретельно здійснював політику *Миколи І*. З метою посилення русифікації дбав про *Київський університет*. Заснував Центр. архів у Києві, Постійну комісію з опису пд.-зх. губерній і *Тимчасову комісію для розгляду давніх актів*. У 1852—55 — міністр внутрішніх справ.

Д. Бібіков

20 верес. 1846 «свободный художник» Шевченко адресував Б. офіційний звіт про використання коштів, виданих поетові з канцелярії ген.-губернатора «для некоторых разысканий в Полтавской губернии» (*Документи*, с. 77, № 171). 10 груд. 1846 Шевченко листовно клопотався перед Б. щодо свого призначення вчителем малювання Київ. ун-ту, вказавши свою освіту і зазначивши, що хотів би водночас залишитися співробітником Київ. археогр. комісії. Рапортом на ім'я Б. 31 груд. 1846 подав зошит витрат на виконання покладеного доручення та повернув залишок виділених грошей — 34 крб. 69 коп.

Б. суворо придушував прояви укр. і польс. визв. рухів. Із допомогою спеціально створеної слідчої комісії розгромив таємні антиурядові гуртки, організаційно пов'язані в Україні з Ш. Конарським. Ініціював провадження жандармами справи Україно-слов'ян. т-ва (*Кирило-Мефодіївського братства*). Улітку 1847 на запит О. *Орлова* відіслав з Києва до *Третього відділу* папери та речі Шевченка.

«Безрукого Бибикова» як всесильного покровителя «ренегата Писарева» згадано у Щоденнику Шевченка 19 лип. 1857. У написаному того ж року тексті незакінченої поеми «Юродивий» Б. саркастично іменується «капрал Гаврилович Безрукий», «стрижений Гаврилич», «капрал п'яний», «сатрап-капрал» і разом із М. *Долгоруковим* — «оці сатрапи-ундіра», що «чимало люду оголили».

Літ.: Шульгин В. Я. Юго-Западный край под управлением Д. Г. Бибикова (1838—1853) // Древняя и новая Россия. 1879. № 5—8; *КМТ*; *Бовуа Д.* Шляхтич, кріпак і ревізор. К., 1996; *Усенко П. Г.* Дмитро Бібіков // *Кирило-Мефодіївське* товариство: Люди, ідеї і традиції. К., 1996.

Павло Усенко

БІБЛЕЇ́ЗМИ — мовностилістичні та образні запозичення з Біблії. Такі слова, словосполучення і фрази, цілком природні й нейтральні в Шевченкових переспівах біблійних творів («Давидові псалми»), у наслідуваннях їм («Ісаія. Глава 35 (*Подражаніє*)» тощо) і в творах на біблійні теми («Марія» та ін.), помітнішу стилістичну функцію виконують за межами цих прямо пов'язаних з Біблією текстів. Як правило, Б. в Шевченка алюзійні, вони розраховані на миттєве розпізнавання їхнього походження; в Шевченкові часи Б. мали сприятливішу аперцепційну базу, — адже тодішній читач знав біблійні тексти з дитинства. Необхідність для сучасного читача розшифровування Б. надає відповідним текстам Шевченка не передбачуваної поетом герменевтичної глибини. Хоча більшість Б. з походження *церковнослов'янізми*, серед них є гебраїзми (алілуя, амінь, фарисей), грецизми (апостол, лепта, тимпан, ківот), латинізми (кесар, олтар, пастир, динарій). У деяких Б.-словосполученнях і Б.-фразах поет залишає церковнослов'янську лексику, напр., у фрагменті: «Мітла з востоку / Над самим Віфлієімом, боком, / Мітла огненная зійшла» («Марія»). Водночас є тут натяк і на євангельську «звѣзду» («видѣхомъ бо звѣзду его на востоцѣ». Мт. 2, 2 та ін.), яку семантично оформлює церковнослов'янський епітет «огненная», розмовне «мітла» (в значенні «комета»). Деякі ж із Б.-конструкцій відтворено чистою укр. мовою. Напр., біблійному розгорнутому порівнянню «яко прахъ, его же возметаетъ вѣтръ от лица земли» (Пс. 1, 4) у переспіві Шевченка відповідає «як той попіл над землею / Вітер розмахає» («Давидові псалми. 1 — Блаженний муж на лукаву»). Яскраву деталь ламентації псалмоспівця, зверненої до Бога, з алегоричним застосовуванням якої до історії України Шевченко був ознайомлений за кількаразовими ремінісценціями її в «*Історії Русів*» («Положилъ еси насъ поношеніе сосѣдом нашымъ, подражненіе и поруганіе сущымъ окрестъ насъ». Пс. 43, 14), він також передає, не залучаючи церковнослов'янізмів: «Покинув нас на сміх людям, / В наругу сусідям» («Давидові псалми. 43 — Боже, нашими ушима»).

Серед лексичних Б. вирізняються антропоніми *Аарон*, *Авраам*, *Адам*, *Амнон*, *Веніамін* («Веніамінові внучата»), *Вірсавія*, *Гурій*, *Давид*, *Єва*, *Іаков*, Йосип / *Іосиф*, Єзекіїль / *Ієзекіїль*, *Ірод*, *Іуда Іскаріот*, *Каїн*, *Марія Богородиця*, *Мойсей*, *Нафан* / Анафан, *Петро*, *Самуїл*, Сарданапал, *Саул*, *Фамар* та ін. При цьому імена Ірод, Іуда, Каїн уживаються і як прозивні, а *Пілат Понтій* — навіть у множині («Щодень

пілати розпинають»); але й ін. біблійні антропоніми набувають у поезії Шевченка додаткового значення екзотизмів, а для певного «очуднення» біблійний Іаков згадується як форма архаїчніша, ніж сучасне Яків. Екзотично-архаїчним забарвленням позначені й біблійні топоніми Вавилон, Віфлієм, Голгофа, Єрусалим / Ієрусалим, Іудея, Назарет, Палестина, Сіон («гори <...> Сіонськії»), Тиверіада, Фавор. При цьому поетів Ієрусалим у «Давидових псалмах. 136 — На ріках круг Вавилона» давно вже розшифровано як інослов'я «України», а «Вавилон» — Російської імперії.

Зберігаючи специфічний біблійний колорит атрибутивних Б.-словосполучень, Шевченко або вводить їх у первісному вигляді («блаженний муж», «в законі Господньому» тощо), або модифікує. Так, у вірші «Мені здається, я не знаю» ліричний герой запитує померлих володарів світу: «Де ж слава ваша?? <...> / Де власть великая? В склепах, / В склепах, поваплених ката[ми], / Такими ж самими, як ви». Перший Б., не такий помітний, «власть великая» — образ, узятий із атрибутики апокаліптичного «звѣря» (дракона), якому дано владу перемогти «святых» (Об. 13, 1—8). Другий рядок «В склепах, поваплених ката[ми]», де, безперечно, використано порівняння з докору *Ісуса Христа*, адресовано зовсім ін. грішникам: «Горе вамъ, книжницы и фарісеи, лицемѣри, яко подобитеся гробомъ повапленымъ, иже внѣуду убо являются красны, внутрьуду же полны суть костей мертвыхъ и всякія нечистоты» (Мт. 23, 27). Коли євангельський вираз започаткував традиційний символ лицемірства, то Шевченко, несподівано ампліфікуючи, переосмислює його як образ меморіальної споруди, за допомогою якої пізніші тирани намагаються звеличити тиранів-попередників — од «новой гробницы» Наполеона в Парижі (див.: «Последнее новоселье» М. *Лермонтова*) і до Петропавловського собору в Петербурзі. Інколи поет надає читачеві змогу простежити й процес переосмислювання вихідної біблійної конструкції. Шевченкове «Блаженний той, хто <...> / Тебе, злая, / В радості застане / І розіб'є дітей твоїх / О холодний камень» («Давидові псалми. 136 — На ріках круг Вавилона») ампліфікує фразу, взяту з джерела: «Блаженъ, иже иметъ и разбіетъ младенцы твоя о камень» (Пс. 136, 9), завдяки появі контрасту між «радістю» та наглою катастрофою; жорстокість вимріяної розправи, з одного боку, психологічно посилюється, бо додається епітет «холодний», а з другого, дещо пом'якшується, коли замість біблійного «младенцы» вжито дещо нейтральніше слово — «діти». Ця образна картина згодом ще гуманізується в поезії «Три літа», де шокуючий Б. (в оточенні доданих у «Давидових псалмах» обертонів) повністю переосмислено й подано як явище людської психології: «А літа стрілою / Пролітають, забирають / Все добре з собою. / Окрадають добрі думи, / О холодний камень / Розбивають серце наше / І співають а́минь, / Амінь всьому веселому» («Три літа»).

Залучаючи Б. здебільшого в контекстах патетичних і викривальних, Шевченко, особливо в російськомовних прозових текстах, звертається до них і як до стилістичного засобу іронії, сарказму, насмішки розповідача над собою. Інколи такі Б. є засобом сміхової архаїзації стилю поряд із ремінісценціями з *Гомера*. Так, у Щоденнику від 20 черв. 1857, подумки звертаючись до офіцерів («Держись, наша официя»), алюзію на перекл. М. *Гнєдичем* «Іліади» Шевченко саркастично оздоблює Б. (пор.: Вих. 19, 16; Об. 1, 7): «Баталионный командир, подобно тучегонителю Крониону, грядет на тебя во облаце мрачне». Див. також *Архаїзми*.

Літ.: Журба І. Я. Стилістичні функції біблійних образів у поезії Т. Г. Шевченка // *Джерела* мовної майстерності Т. Г. Шевченка. К., 1964; *Русанівський В. М.* У слові — вічність. К., 2002.

Станіслав Росовецький

БІБЛІ́ЙНІ ТЕ́МИ І МОТИ́ВИ У ЛІТЕРАТУ́РНІЙ ТВО́РЧОСТІ ШЕВЧЕ́НКА. Під біблійним мотивом маємо на увазі певне сюжетно окреслене і внутрішньо замкнене явище тексту Біблії як передтекст Шевченкового твору. Маркованість біблійного походження багатьох мотивів у текстах поета чітко простежується. Причому в Шевченка біблійні теми і мотиви реалізувалися не лише в словесних текстах (письмових, усних і тих, що зафіксувалися в його пам'яті), а й в образотв. мист-ві.

В основу аналізу пов'язаних з Біблією тематично-мотивних комплексів у літ. творчості Шевченка покладено систематизацію, здійснену К. Осіком, Д. Сініором і К. Стулмюллером. У статті, надрукованій серед додатків до англійського перекладу Біблії, названі дослідники вирізняють у Святому Письмі сім базових тем — або як «основні концепти, що охоплюють усю Біблію (**спасіння**, **дух**, **завіт** і **поклоніння**), або як такі, що становлять особливий інтерес для християнського читача Письма (**царство, церква і христологія**)» (*Osiek C., Senior D., Stuhlmueller C.* Biblical Themes // The new American Bible. Nashville, 1987. P. 1467).

Перша тема — **спасіння**, тобто виправдання перед Богом, — поета зацікавила не в суто богословських аспектах. Риторичне питання в поемі «Кавказ» («За кого ж Ти розіп'явся, / Христе, Сине Божий?»), поставлене серед інвектив з уживанням шляхетного проповідницького «ми», спрямованих проти підступних святенницьких верхів Російської імперії, отримує сатиричне забарвлення: ті, за кого розіп'явся Христос,

недостойні дарованої Ним путі до спасіння. Натомість ідеальний герой поеми «Тризна» таке індивідуальне спасіння отримує, а його душа тепер «на небе в вечной славе / У трона Божия». Коли Шевченко говорить про посмертну долю свого ліричного героя або персонажів ін. творів, то апелює скоріше до народнопобутових уявлень. Так, у поезії 1847 «N. N. — О думи мої! О славо злая!» ліричний герой звертається до Слави: «Роби, що хочеш, з темним зо мною, / Тільки не кидай, в пекло з тобою / Пошкандибаю» (у списку, що належав Л. *Жемчужникову:* «Тільки не кидай в пекло з собою». 2, 581). У листі до М. *Осипова* від 20 трав. 1856 Шевченко переповідає народну легенду про розбійника, що, спокутуючи провину, мусив поливати свою «дубину, окованную железом», допоки з неї «вырастет дерево и плод принесет». У фольклор. тексті втілено біблійний мотив Ааронового жезла (варіант т. зв. легенд про походження), який проквітнув на знак первосвященства його роду (Чис. 17, 8), але Шевченко пригадує цей мотив з іронією, бо про нього нагадала поетові верба, яку він виростив із палиці: «Верба моя также выросла и укрывает меня в знойный день своею густою тенью, а отпущения грехов моих нет как нет! Но тот был разбойник, а я, увы, сочинитель». У легенді втілено ідею непізнаності Божого суду, а Шевченко говорить про своє особисте земне прощення. Зате в «Давидових псалмах» поет переосмислює старозавітні оригінали, вводячи до них християнську ідею спасіння: це звертання до Бога «Спаси мене, / Спаси мою душу» у переспіві псалма 12 і відповідна ампліфікація у переспіві псалма 93, де, на відміну від джерела, йдеться про спасіння душі співця: якби не Бог, вона би «во тьмі ада потонула».

Друга тема — **дух** — багатобічно втілена в Біблії, теж здобуває в Шевченковій рецепції лише епізодичні відгуки. У поемі «Кавказ» знаходимо її в цілком православному звертанні до Бога: «Ми віруєм Твоїй силі / І духу живому» (пор.: 1 Кор. 3, 16 та ін.). Значення божественної сакральної сили «дух святий» набуває в поемі «Марія», героїня якої, надихаючи апостолів, «дух святий свій пронесла / В їх душі вбогії!».

Наступна біблійна тема — **завіт** — одержала в Шевченка доволі своєрідну інтерпретацію. Можна сказати, що богословські аспекти договору з Богом іудейського народу (в християнському розумінні — людства) як богообраного мало цікавили поета. Тема завіту й нагадування Господові про необхідність виконати обіцянки, дані народу і співцеві як його частці, — одна з центр. у Псалтирі, але в «Давидових псалмах» вона залишається в підтексті. Бачимо це й у поезії «Осія. Глава XIV. *Подражаніє*», де місце богообраного народу посідає Україна. На те, що Бог («Держитель») має право покарати Україну та грішних «панів отих поганих» через укладений свого часу завіт, тут указують лише глухі натяки: Господь карає «правдиво», він «довготерпеливий», його знаряддя — «правда-мста». Пряме називання цього договору з Богом бачимо лише в чорновому тексті поеми «Царі», де є батальна зарисовка: «І гине, падає народ / За той завіт, і за ківот» (2, 422). В остаточному тексті поеми читаємо, що всі єрусалимляни, «Замкнувши в городі ківот, / У поле вийшли, худосилі» Під «ківотом» (ще — «кіотом») поет мав на увазі т. зв. ковчег завіту, або союзу (Вих. 35, 12 та ін.). Це ж значення має слово «кіот» у зверненні до Бога в «Юродивому»: «Око! око! / Не дуже бачиш Ти глибоко! / Ти спиш в кіоті». Проте Шевченко докладно зобразив тих Божих обранців, через яких здійснювався, підтримувався та уточнювався договір Єгови з давньоєвр. народом, — старозавітних пророків. Уже М. Драгоманов у ст. «Шевченко, українофіли і соціалізм» писав, що поет шукав у Біблії «духа народолюбного пророкування» (*Драгоманов М*. Вибране. К., 1991. С. 360). Згодом М. *Сумцов*, автор першої розвідки про мотивну структуру поезії Шевченка, серед численних мотивів назвав лише один біблійний — пророка (*Сумцов Н. Ф*. С. 215). Ю. *Бойко-Блохин* зовсім уже в ін. проблемному контексті зауважив: «З біблійних мотивів, якими так захоплювалися романтики, Шевченко вибирає лише ті, що можуть послужити йому канвою для виразу власних почуттів і візій майбутнього у згоді з його соціальними утопіями, політичними і національними пророкуваннями» (*Бойко Ю*. С. 40).

Вихідна ситуація біблійного пророкування — ***неволя обраного народу*** — аналогічна до становища колонізованої України. Щоб показати соц. та нац. поневолення українців, Шевченко, як це доводить В. *Щурат*, «знайшов чудовий образ у пророка Захарії — “обыдохомъ всю землю, и се вся земля населена єсть, и молчитъ” (Зах. 1)» (*Щурат В*. С. 48). У Біблії (Зах. 1, 10—11) це слова тих, «ихже посла Господь объити землю»; дія відбувається у видінні Захарії «втораго лѣта, при Даріи», і в перекл. І. *Огієнка*, як і в рос. синодальному, послані звітують, що земля «спокійна», а в новішому англ., опертому на останні критичні вид. Старого Завіту, — що земля «спокійна і відпочиває» (The new American Bible. P. 1035). Але ж і в Першій книзі Макавейській після короткої інформації про завоювання Александра Македонського, і — на відміну від Книги пророка Захарії, в контексті безперечного осуду загарбника — сказано, що «умолче земля предъ нимъ» (1 Мак. 1, 3). Шевченко ж із цього біблійного образу ***мовчання землі*** утворив мотив ***мовчання поневолених***, уперше втіливши його — до того ж у формі, найближчій до обох джерел, — в

«Епілозі» поеми «Гайдамаки»: «Все замовкло. Нехай мовчить; / Така Божа воля». Наведений фрагмент послужив вихідним пунктом для трьох наступних утілень цього генетично біблійного (але об'єктивно скоріше вже Шевченкового) мотиву, котрі є, власне, авторемінісценціями (див. *Авторемінісценція*). Перше з утілень, декламаційно карбований поч. роздумів Яна *Гуса*, відкриває поему «Єретик»: «Кругом неправда і неволя, / Народ замучений мовчить»; друге, сатирично забарвлене, в поемі «Кавказ» повертається до прихованого змісту біблійних першоджерел: «Од молдованина до фіна / На всіх язиках все мовчить, / Бо благоденствує!» Третє втілення вмонтовано в патетичну ламентацію про страждання України: «За що її діти в кайданах мовчать?» («Іржавець»).

У ламентації Ієремії «Воду нашу за сребро пихомъ, дрова наша за цѣну куповахомъ» (Плач 5, 4) В. Щурат бачив джерело саркастично відтвореного питання рос. колонізаторів у поемі «Кавказ»: «Чом ви нам / Платить за сонце не повинні!»; на нашу думку, йдеться скоріше про імпульс. Так само можна кваліфікувати й ін. відзначену дослідником паралель — згадку про «нечаяний напад злодіїв уночі» в кількох книгах біблійних пророків (Авд. 1, 5; Іоїл 2, 9 та ін.) і картину, «як Україну злії люде / Присплять, лукаві, і в огні / Її, окраденую, збудять» у поезії «Мені однаково, чи буду» з циклу «В казематі» (*Щурат В.* С. 48—50).

Наступний мотив із біблійного комплексу пророкування — ***викриття гріхів*** народу — в Шевченка завжди спрямований не на народ, а на його гнобителів — іноземних «царів» та вітчизняних «панів отих поганих». Саме тому для одного зі своїх «подражаній» пророкам поет обрав за джерело оригінальний, схожий на байку сюжет із Книги пророка Ієзекіїля, де всю провину за страждання давніх євреїв, зокр. за єгипет. та вавилон. полони, покладено на «львичищ», тобто царів та вельмож («Подражаніє Ієзекіїлю. Глава 19»).

Розгортання мотивного комплексу ***погрози Божою карою*** становить основний зміст поезії «Осія. Глава XIV», де словесний матеріал названої в заголовку глави ампліфіковано за рахунок образності ін. фрагментів цієї біблійної книги (Ос. 11, 4; 13, 10). Особливо цікавим є розгортання мотиву ***кари безпліддям***. В *Осії* було: Єфрем, неначе птах, відлетить «от порожденій, и болѣзней [пологів. — *Ред.*], и от зачатій» (Ос. 9, 11), «Даждь имъ утробу неплодящую и сосцы сухи» (Ос. 9, 14), «Плода к сему да не принесетъ, понеже аще и породятъ, побію вожделѣнная утробѣ ихъ» (Ос. 9, 16). У Шевченка Бог погрожує, що України сини «злозачаті / Во чреві згинуть, пропадуть, / Мов недолежані курчата!..». Ця метафорична картина, що балансує між високомовними «злозачаті», «во чреві» й образком зі сфери низького побуту, відгукнулася також і в парадоксальному пророцтві поезії «І Архімед, і Галілей»: «Умруть / Ще незачатиє царята...» У вірші «Осія. Глава XIV» поет-пророк сам виводить Україну з-під загроз Бога, розгніваного злочинами царя *Петра*, Богдана *Хмельницького* й «панів отих поганих»: «Воскресни, мамо! І вернися / В світлицю-хату; опочий». У посланні «І мертвим, і живим» об'єкт традиційних докорів пророка теж розшифровано: це три генерації нового укр. дворянства, т. зв. козацької аристократії. Саме до них звертає поет-пророк свої погрози, починаючи з такої: «Орють лихо, / Лихом засівають, / А що вродить? побачите, / Які будуть жнива!» Це ремінісценція слів пророка Осії «Вскую премолчасте нечестіе, и неправды его объимасте — изъядосте плодъ лживъ» (Ос. 10, 13). Раніше, в «Гайдамаках», відгукнулася й ін. версія профетичного мотиву ***зловісних жнив*** (Ос. 10, 12): «Посіяли гайдамаки / В Україні жито, / Та не вони його жали <...> / Нема правди, не виросла; / Кривда повиває...»

В. Щурат пов'язував з образністю біблійних пророцтв і погрозу кровопролиття на поталу звірам у посланні «І мертвим, і живим» («І потече сторіками / Кров у синє море / Дітей ваших... і не буде / Кому помагати»), нагадуючи про пророкування Ієремії (Єр. 7, 33): «И будетъ трупіе людей сихъ въ снѣдь птицемъ небеснымъ и звѣремъ земнымъ, и не будетъ отгоняющаго" (*Щурат В.* С. 49—50). Однак найбільшу подібність до цього фрагмента з Ієремії — «зовсім ту саму картину» В. Щурат знаходив у «Гайдамаках»: «На улицях, на розпуттях / Собаки, ворони / Гризуть шляхту, клюють очі; / Ніхто не боронить» (розд. «Гупалівщина»). Втім, доказову силу тут мають лише аналогії до слів Ієремії «и не будетъ отгоняющаго», а з рядками «Гайдамаків» увесь наведений В. Щуратом фрагмент з Ієремії пов'язаний передусім через утілення спільної індоєвроп. епічної теми, яку Ф. Мегоун назвав «***темою звірів на бойовищі***» (*Magoun F.-P.* The Theme of the Beasts of Battle in Anglo-Saxon Poetry // Neophilologische Mitteilungen. 1955. Vol. 56. P. 3—44) і яку Шевченко міг знати не лише з Біблії, а й через її реалізації в думах і в «Слові о полку Ігоревім».

Твір «Ісаія. Глава 35» розгортає, як і назване в її заголовку джерело наслідування, мотивний комплекс ***пророцтво про вільний розквіт*** народу. Переосмислюючи біблійний текст, поет кладе дуже сильний соц. акцент, а за «рабами» у вірші бачаться мільйони кріпаків Російської імперії, що не могли дочекатися обіцяної «владиками» волі. Відзначимо й своєрідне переосмислення біблійного мотиву ***святих шляхів***: «Першоісаія» віщує «путь чистъ» — такий, що «не прейдетъ тамо нечистый, ниже будетъ тамо путь нечистъ» (Іс. 35, 8), а в Шевченка йдеться про містичні шляхи, протиставлені реальним шляхам

сполучення як частині інфраструктури Російської імперії («і не верствової»), і ведуть ці «вольнії, широкії <...> святії» шляхи «рабів» до утопічної вільної землі, «і не найдуть / Шляхів тих владики». Складається враження, що на біблійний мотив тут наклалася деталь однієї із соц.-утопічних легенд про далекі землі, попул. в останні десятиліття перед скасуванням кріпаччини й в Україні (див.: *Чистов К. В*. Русские народные социально-утопические легенды XVII—XIX вв. М., 1967. С. 308—311).

У поезії Шевченка втілено погляд на біблійних пророків і, сказати б, іззовні, в істор. перспективі, завдяки мотиву ***здійснення пророцтва***. Мовиться про своєрідне відтворення давньоєвр. народної усної традиції про пророцтва Ієремії та Ісаії в 1-й ред. поеми «Марія»: «на майдані / У Віфліємі, люд зійшовсь / І мовить нищечком: — Збулось / Пророчество Ієремія, / Ісаія... у нас Месія / У Віфліємі народивсь / Учора ввечері» (2, 517). У 2-й ред. цей епізод уведено до євангельської ремінісценції (Лк. 2, 8—20): «Чабан якийсь біжить, кричить: / — Пророчество Ієремія, / Ісаія збулось! збулось! / У нас, у пастирей, Месія / Родився вчора!»

Аналогічний випадок, нечастий у поезії Шевченка, коли він указує на біблійне джерело всередині свого тексту, — у присвяті «Шафарикові» як пророку вже новітньому, де реалізовано мотив ***воскресіння померлих*** (поема «Єретик»): славний чех «перелічив трупи, / А не слав'ян. І став єси / На великих купах, / На розпутті всесвітньому / Ієзекіїлем, / І — о диво! трупи встали / І очі розкрили». У Шевченковому романтичному образі чес. будителя поєднуються функції пророка Ієзекіїля і Бога, силою Якого, за біблійним джерелом, «ожиша» нагромадження «костей человѣческихъ» (Ієз. 37, 1—14). Шевченко, за свідченням А. *Козачковського*, плекав задум картини «Видіння Ієзекіїля в пустелі, всіяній сухими кістками», а в «Художнику» — це тема академ. композиції багато в чому автобіогр. героя повісті. Образ П.-Й. *Шафарика* з присвяти започаткував Шевченкову галерею «кротких пророків» 19 ст., продовжену образами гол. героя поеми «Тризна» й завершену своєрідною жіночою версією цієї постаті в поезії «Марку Вовчку». Але найменування «кротким» героя поезії «Пророк», де подано ідеалізований та інтегрований образ біблійного пророка, свідчить, що відбите в цьому творі Шевченкове своєрідне бачення пророцького психічного стану йде-таки від Біблії, а не від інтерпретації М. *Лермонтова*, як писав свого часу М. Сумцов (*Сумцов Н*. С. 215).

Разом з тим наслідування біблійних пророків семантично забарвлює образ ліричного героя громадянської лірики Шевченка, що помітили й відзначили вже його сучасники. Так, зустрівшись із поетом в *Астрахані*, випускник медичного ф-ту Київ. ун-ту Т. Зброжек у Шевченковому Щоденнику зробив запис 20 серп. 1857, в якому є звертання «święty narodowy wieszczumęczeniku Małejrosii» («святий народний пророче-мученику Малоросії»). Згадуючи Шевченка в його київ. період, і П. Куліш, і М. Костомаров також називали поета пророком. В. Щурат 1904 висловив заг. погляд на Шевченка як на «українського Єремію». Румун. україністка М. *Ласло-Куцюк* слушно зауважує, що образність «вірша "Чигрине, Чигрине", який входить до рукописної збірки "Три літа", явно перегукується з епіграфом до цієї збірки» (*Ласло-Куцюк М*. 1992. С. 69). Ідеться про комплекс виписок із позначкою «Молитва Иеремии-пророка» (Плач. 5, 7—8, 12—14) на початку зб. (див.: *Біблія і Шевченко*). Так само й епіграф із Плачу Ієремії (9, 1) до «Кавказу» тричі озивається у структурі поеми мотивом ***оплакування забитих***.

У долі пророка Ієремії можна знайти цікаві паралелі до певних моментів біографії Шевченка: Ієремія за «слово» своє був ув'язнений (Ієр. 32, 2 та ін.; 37, 13—16; 38, 6—13), пророкував у поневоленому чужинцями рідному краї, Бог заборонив йому мати дружину й дітей (16, 1—4), його слова, записані «въ свитокъ книжный», підлягали знищенню в царстві Іудейському, і цар Йоаким спалив той сувій (36, 1—26), але всі ці паралелі не що інше, як типологічні збіги. Вельми переконливим є основний аргумент І. Франка проти концепції «Шевченка-Єремії»: на відміну від Шевченка, Ієремія має завданням «голосити свому народові конечність — підлягати, коритися його найбільшому ворогові — Вавилонові. <...> Він чує се і клене сам себе й свою долю, але не може говорити інакше» (*Франко*. Т. 35. С. 187). Відтак будь-яке свідоме наслідування Шевченком Ієремії якщо й можна припускати, то з обережністю, — за одним, можливо, винятком: готовність Ієремії позиватися з Господом і незадоволення пророка Його правосуддям (Ієр. 12, 1), завуальовані в Єлизаветинській Біблії («Праведенъ еси, Господи, яко отвѣщаю к Тебѣ, обаче судьбы возглаголю к Тебѣ»), але зрозумілі із загального контексту, могли стати одним з імпульсів для богоборчих поетичних інвектив Шевченка («Заповіт», «Сон — У всякого своя доля» та ін.). Цей здогад підтверджує й помічений В. Щуратом перегук між докором Ієремії Господові «Покрылся єси облакомъ, да не дойдетъ къ тебѣ молитва» (Плач. 3, 44) і Шевченковим запитанням у згаданій поемі: «Чи Бог бачить із-за хмари / Наші сльози, горе?» (*Щурат В*. С. 50).

Мабуть, пророкування Шевченкового ліричного героя належать до того типу наслідування, в якому

втілюється загальне сконцентроване уявлення поета про біблійні пророчі тексти в цілому, але конкретний зразок виокремити важко. Перспективним із методологічного погляду видається спостереження В. *Смілянської*: в посланні «І мертвим, і живим» «“автор” обертається до читача обличчям то юродивого — печальника за людей (“Тілько я, мов окаянний, / І день і ніч плачу / На розпуттях велелюдних”), то пророка (“Схаменіться! будьте люди, / Бо лихо вам буде”)». З першою цитатою дослідниця пропонує порівняти рядки з поезії «Чигрине, Чигрине»: «А я, юродивий, на твоїх руїнах / Марно сльози трачу» (*Смілянська В*. «І мертвим, і живим...» // *Смілянська В., Чамата Н*. С. 136). Генетична спорідненість біблійного пророка і православного юродивого була очевидною вже для візант. богословів. Так, Георгій Кедрин пояснював смисл юродства прикладами з життя Ісаії, Ієремії та Ієзекііля, чиї дивацтва заповів їм Бог, «щоб ті, хто не дослухається до слова, збудилися видовищем дивовижним і надзвичайним» (цит. за: *Панченко А. М*. Смех как зрелище // *Лихачев Д. С., Панченко А. М., Понырко Н. В*. Смех в древней Руси. Лг., 1984. С. 85). Прийняття візант. і давньорус. православ’ям «надзаконного» подвигу юродства базувалося на словах апостола Павла «мы буи Христа ради» (1 Кор. 4, 10; у перекл. І. Огієнка — «ми безумні»).

Україна має у своєму пантеоні лише одного святого юродивого — Ісакія Печерського, в Московській Русі їх було дуже багато, але в Шевченкову добу РПЦ не визнавала за сучасниками юродства як подвигу — зокр. й через те, що православні юродиві, хоча своїм суспільним значенням і незмірно поступалися біблійним пророкам, усе ж успадкували найважливішу функцію попередників — особисту конфронтацію з царями задля безкомпромісного викриття їхніх гріхів. Так, спираючись на пояснення *Димитрія Ростовського* в редагованій ним зб. «Книга житій святих», сучасний культуролог зауважує: «У звичайному уявленні юродство обов’язково пов’язане з душевною або тілесною убогістю. Це — помилка. Слід розрізняти юродство природне і юродство добровільне (“Христа ради”)» (*Панченко А. М*. Там само. С. 73). Отож безіменний герой незакінченої поеми Шевченка «Юродивий», що «в морду затопив» всевладного чиновника, «та ще й у церкві», то юродивий у першому, низькому, значенні в очах обивателів і в другому, високому — в сприйманні ліричного героя твору. Відзначимо також, що поему «Юродивий» зазвичай ототожнюють із тією, задум якої поет викладає в Щоденнику 19 лип. 1857: сюжет розгортається на Сході, а заголовок твору — «Сатрап и Дервиш». У запису ж, зробленому наступного дня, 20 лип. 1857, Шевченко назвав пророка *Іллю* «библейским циником», тобто прирівняв до представника античної школи кініків (див.: *Біблія і Шевченко*). Але ж і сучасний дослідник убачає типологічні паралелі до християнського юродства в «античному кінізмі» й «мусульманських дервішах» (*Панченко А. М*. Там само. С. 80). Отже, поет осмислював феномен біблійного пророцтва в широкому культурологічному контексті.

Зіставлення іпостасей пророка та юродивого в структурі ліричного героя громадянської поезії Шевченка виявляє творче засвоєння ним ще одного біблійного мотиву. Коли у фрагменті «Тілько я, мов окаянний, / І день і ніч плачу / На розпуттях велелюдних» («І мертвим, і живим») ліричний герой може прирівнювати себе і до юродивого, і до пророка (є певні паралелі до дій Ієремії), то в словах «А я, юродивий, на твоїх руїнах / Марно сльози трачу» («Чигрине, Чигрине») він однозначно називає себе юродивим, хоч у читача увиразнюється асоціація з біблійним зображенням того ж пророка Ієремії, що плаче на руїнах Єрусалима. Отож, діючи як пророк, ліричний герой Шевченка свідомо варіює свій сакральний статус од пророка до юродивого, свідомо ж ураховуючи й можливість сприймання себе як юродивого в обивательському розумінні — тобто дурня, божевільного. Це не що інше, як наслідування апостольського мотиву ***приниження Христа ради***. В одному з його втілень апостол Павло за базовий текст своєї діатриби (своєрідної теми в каноні пізнішої проповіді) бере слова пророка Ісаії «Погублю премудрость премудрыхъ и разумъ разумныхъ сокрыю» (Іс. 29, 14) і посилається на вчення *Ісуса Христа*, стверджуючи зокр., що «худородная міра и уничиженная избра Богъ» (1 Кор. 1, 19, 27—28). Уважне читання цих сторінок Нового Завіту позначилося на посланні «І мертвим, і живим», де одну з ланок іронічного самоприниження апостола Павла перед зарозумілими коринтянами («Мы буи Христа ради, вы же мудри о Христе», — «ми» тут ужито, бо апостол говорить і від імені свого однодумця Аполлоса) поет переосмислив, зорієнтувавши на соц. сферу: «Дознаються небожата, / Чия на вас шкура, / Та й засядуть, і премудрих / Немудрі одурять!» Мотив приниження Христа ради згодом як певне бічне відгалуження утворив у середньовічних л-рах (і в давньорус. зокр.) спеціальні формули самоприниження письменників. Як показав Е. Курціус, таке приниження насправді засвідчує правовірність християнина: коли він, за апостолом Павлом, «раб Ісуса Христа», то саме тому є Його обранцем (Рим. 1, 1) (див.: *Curtius E.-R*. European Literature and the Latin Middle Ages. Princeton, 1973. P. 83—85, 407—413). Чи не відлунює це ритуальне вже письменницьке самоприниження в структурі образу розповідача в «комедії» «Сон — У

всякого своя доля», де суб'єкт розповіді — мораліст, історик і візіонер — прикидається п'яним сільським дядьком, який буцімто ніколи не бачив кінних статуй або феєрверка, та й сниться йому таке, що «тілько / Сниться юродивим / Та п'яницям»? Але ж у цій «комедії» вже сама оболонка сну повертає нас до біблійних пророків, з якими, на думку М. Ласло-Куцюк, споріднює психіку поета «інтенсивне переживання своїх сновидінь» (*Ласло-Куцюк М*. 1992. С. 73).

Стосунки звичайних людей із Богом охоплює біблійна тема **поклоніння**, і розвиває її передусім Псалтир — книга, що за кількістю рефлексій у творчості Шевченка посідає друге місце після біблійної Книги пророків. Біограф поета О. *Кониський* відзначав: «Другим духовним хлібом Шевченка, можна сказати, змалку і до останку, стає Біблія і переважно з неї Псалтир» (*Кониський*, с. 108). Поет створив цикл із десяти переспівів та перекладів, назвавши його «Давидові псалми», написав «Подражаніє 11 псалму», взяв із Псалтиря епіграф до поеми «Великий льох», його поезія, і особливо проза, рясніють псалмічними ремінісценціями (див.: *Біблія і Шевченко*). Тут мовиться лише про втілення псалмічних мотивів.

Мотивна структура Псалтиря доволі складна, Шевченко її відтворює далеко не повно. В. Домашовець нагадує, що вже в 5 ст. до н. е. Псалтир було поділено на п'ять книг, які названо відповідно до структури П'ятикнижжям, Шевченко ж для своїх «Давидових псалмів» вибрав оригінали «з кожної зо згаданих вище книг» (*Домашовець В*. Псалми Давидові в поетичних творах Т. Шевченка. Оттава; Морріс Плейнс, 1992. С. 15). Оскільки йдеться про поділ доволі формальний, то й спостереження дослідника відбиває випадковий розподіл текстів: так, із Книги п'ятої, «Повторення», Шевченко взяв псалми 132, 136 і 149, дуже різні тематикою. Обраний поетом заголовок «Давидові псалми» близький не лише до назви перекл. Я. Кохановського («Psałterz Dawidów»), свого часу попул. в Україні, а й до назви, типової для укр. стародруків: «Псалтир блаженного пророка и царя Давида» (Четверня, 1625; Унів, 1692; К., 1693 та ін.). Це може свідчити про те, що Шевченко сподівався на певну репрезентативність дібраних ним псалмів стосовно тематики та ідеології Псалтиря в цілому. При цьому вибір псалмів не пов'язаний (як то було, напр., у «Повчанні» Володимира Мономаха) з календарною чи спокутною традицією. Згадавши традиційний тематичний поділ псалмів на істор., месіанські, повчальні й похвальні, побачимо, що поет не звернувся до жодного з яскраво месіанських псалмів (у переспіві псалма 43 вбачають провіщення приходу Христа-Царя, але Шевченко не переклав відповідний р. 4), як і до власне похвальних Богові, проте обрав для переспівів псалми повчальні з істор. ремінісценціями та яскравими патріотично-реліг. мотивами.

Етичні проблеми розв'язують переспіви псалмів 1, 53, 93. Послідовний макаризм (заповідь блаженства) у першому тексті лише відтінюється образами «лукавих, нечестивих», а в другому «сильнії чужії», «злі» виходять на передній план як особисті вороги ліричного героя, у третьому «лихі», «гордий», «лукаві», «немудрі», «злі», «діющі злая» стають головним об'єктом морального осуду вже в контексті суспільства. У псалмі 81 до уст Бога вкладено різкі інвективи проти «земних владик» (у Біблії, яку мав перед собою Шевченко, Бог поставав «въ сонмѣ боговъ»). До цих текстів прилягає переспів 132 псалма, де із залученням екзотичних образів, що відбивають давньоєвр. ритуал і природу Палестини, оспівано гармонію злагоди «братів благих». Мотив ***змащення голови єлеєм***, що має тут цілком позитивне забарвлення (див. ще у «Неофітах»: «слово / Із уст апостола святого / Драгим єлеєм потекло»), згодом у вірші «І Архімед, і Галілей», як це показують варіанти чернетки, трансформувався в метафоричну картину з негативним забарвленням: «Єлей / Потік у черево чернече».

У молитовному зверненні до Бога ліричного героя переспіву псалма 53 з'являється мотив ***чужоземних кривдників*** («Бо на душу мою встали / Сильнії чужії»), широко розгорнутий у переспівах псалмів 43 і 136. Поза сумнівом, псалом 43 Шевченко обрав для переспіву під впливом «*Історії Русів*», в якій цей твір широко цитовано для осмислення стосунків укр. козацтва і Московської держави (див., зокр.: *Кисельова Л*. С. 34—35). Особливо ж зачепили Шевченка вірші 14—15, багаторазово використані автором «Історії Русів»; поет поставив їх епіграфом до поеми «Великий льох» і згадав у посланні «І мертвим, і живим» («І не покивали б на вас головою»). У «Давидових псалмах» ці рядки переспівано так: «Покинув нас на сміх людям, / В наругу сусідям, / Покинув нас, яко в притчу / Нерозумним людям. / І кивають, сміючися, / На нас головами».

Культурологічний аспект такого повчального («яко в притчу») мотиву ***національного приниження*** розгорнуто в переспіві славнозвісного псалма 136, де лаконічний текст джерела («Воспойте намъ от пѣсней сіонскихъ!») насичено алюзіями на стосунки рос. та укр. культур у першій пол. 19 ст.: «Розкажіть нам пісню вашу, / Може, й ми заплачем. / Або нашу заспівайте, / Невольники наші». За спостереженнями І. Бетко, в подальшій укр. поезії цей переспів «утвердив традицію символічного ототожнення: Вавилон — царська Росія, Єрусалим — Україна» (*Бетко І*. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX — початку XX ст.:

(Моногр. дослідження). Zielona Góra; Kijów, 1999. С. 18). Останній переспів циклу — псалом 149 — утілює не лише реліг. віру в доконечне встановлення Богом нац. та соц. справедливості, а й фінальний у циклі катарсис, пов'язаний поетом із сакралізацією праведного і правдивого творчого слова («Псалом новий Господеві», пор. у псалмі 12: «Псалмом тихим, новим»). Співання «нової слави» Богові (псалом 149), одичне «воспою» в обіцянці похвалити Його «блага» (псалом 12), ще одна обіцянка — «Восхвалимо Тебе, Боже, / Хваленієм всяким» (псалом 52) — свідчать, що хоча мотив ***«хваленій» Господові*** не основний в Шевченковому "малому Псалтирі", але присутній у ньому.

Тематичний комплекс, котрий сучасні теологи назвали **царством**, або **царством Бога** (*Osiek C., Senior D., Stuhlmueller C.* Biblical Themes. P. 1471—1472), Шевченко втілює багатобічно й глибоко, відтворюючи й сакральні, й світські мотиви. Можна сказати навіть, що біблійне розуміння царства й царської влади позначається й на вільнолюбних творах поета, текстуально з Біблією не пов'язаних. Ідею ***безпосереднього панування-правління Єгови над обраним народом*** Шевченко втілює в дописаній ним кінцівці переспіву псалма 132: Господь «Воцариться в дому тихім, / В сім'ї тій великій». В поезії «Пророк» у заг. формі передано деякі із застережень пророка *Самуїла* у відповідь на прохання ізраїльтян дати їм царя (1 Цар. 8, 10—18 та ін.). Докладно цей мотив розгорнуто в поезії «Саул», де розповідач уже ближче до відповідного біблійного тексту переказує щойно згадані застереження Самуїла, а потім знижено та максимально спрощено (зміст чотирьох розділів 1-ї Книги Царів викладено у 12 рр.) — сюжет про ***помазання «во царя»*** «од козлищ і свиней / Того Саула-здоровила». Натомість подробиці про Саулів «гарем <...> чималий» і зведені для царя «кедрові світлиці» взято вже з оповіді про царя Соломона (3 Цар. 11, 1—3; 7, 2—3). Оминаються війни, що їх вів Саул, у поемі «сердега одурів» невдовзі після помазання; одну деталь — «про батькове осля питає» — взято з розповіді про помазання Саула (1 Цар. 9, 3). Тож вірш не лише концентрує інформацію про іудейських царів узагалі, — в ньому утверджується думка про невідповідність царської влади натурі селянина Саула.

Шевченко кардинально переробляє й мотив ***лікування царя***. В Біблії двірня («отроцы») радить знайти для його лікування гравця на гуслах, і Саул сам посилає по Давида (1 Цар. 16, 15—19). У Шевченка ж ініціатива лікування належить «чабанам» — рідні Саула, і лікують вони царя-родича своїм співом: «Заревла / Сивобородa, волохата / Рідня Саулова пузата». Отож поет уводить до своєї новітньої редакції біблійної оповіді про Саула власне бачення давніх іудеїв як грубих, простакуватих людей. Дібрана лексика передає колорит того Сходу Російської імперії, який Шевченко знав сам (недаремно ж персонаж його повісті «Близнецы» порівнює кочовиків-казахів «с библейскими евреями») і з яким — завдяки, зокр., творам кавказької теми в рос. л-рі — були знайомі й укр. читачі (напр., «гарем», «аул»). До лікування Саула співом рідня залучає й чабана-«гусляра» Давида. В сучасних укр. перекладах Біблії, виправлених за давньоєвр. текстами, Давид грав на гуслах (1 Цар. 16, 23; 18, 10), але Шевченко користувався перевиданням 1824 (або ін.) Єлизаветинської Біблії, де спочатку Саулові радять знайти «мужа, знающа пѣти в гусли», потім цар наказує пошукати «мужа, добрѣ поюща», далі про Давида сказано, що він «вѣсть пѣніе» (1 Цар. 16, 16—18), а в другому описі гри Давида на гуслах («И Давидъ пояше рукою своею [в гусли], якоже и по вся дни») збереглося слово «пояше» з Острозької Біблії, де воно з'явилося, мабуть, під впливом дуже попул. в Давній Русі образу Давида-псалмоспівця. За Шевченком, Давидів спів вилікував Саула — він «прочумався, та й ну, / Як той москаль, у батька, в матір» вилаяв рідню, а «гусляра того Давида / Трохи не вбив». Із «москалем», тобто росіянином (або українцем, що відслужив у рос. армії), Саул порівнюється не випадково: відомо, що рос. простолюд уживав матірну лайку частіше, ніж укр., і пов'язано це було, напевно, з поміченим етнографами 19 ст. «кращим вихованням» укр. селянських дітей (*Зеленин Д. К.* Восточнославянская этнография. М., 1991. С. 330). Ампліфікуючи свою версію біблійної оповіді зазначеними вище подробицями, Шевченко водночас редукує і спрощує мотивну структуру джерела. Виявляється, до оповіді про першого царя Іудеї поет звертається лише для того, щоб розвинути думку вступу, за якою простолюд (до цієї верстви належав і Саул-чабан) і «царства» — одвічні, непримиренні вороги: «Горе! Горе! / Дрібніють люде на землі, / Ростуть і висяться царі!»

Цар Давид з'являється також у трьох епізодах із чотирьох, які складають наративний текст циклу під ред. назвою «Царі». Перший епізод переповідає сюжет ***про Давида та Урію***, до того саркастично реферований у поемі «Кавказ»: «У нас / Святую Біблію читає / Святий чернець і научає, / Що цар якийсь-то свині пас / Та дружню жінку взяв до себе, / А друга вбив. Тепер на небі». Проте якщо для біблійного дієписьменника (а також для реципієнтів його тексту, у нас починаючи від Володимира Мономаха в його «Повчанні») на передньому плані — каяття Давида у своєму гріху і прощення Богом, то Шевченко ці мотиви підкреслено знижує: «А потім цар перед народом / Заплакав трохи, одурив / Псалмом старого Анафана...» Подану в Біб-

лії напружену психологічну колізію між Давидом і *Урією*, що вже знає про зраду дружини, але вдає, ніби нічого не сталося (2 Цар. 11, 7—13), Шевченко просто оминає. Про загибель Урії теж сказано одним рядком, майже як у поемі «Кавказ»: «То цар убив його, та й годі». А зацікавила поета в цьому епізоді передусім любовна пригода Давида з *Вірсавією*, розповідь про яку він починає із зображення Давида, що походжає «по кровлі кедрових палат». У біблійному джерелі ця подробиця («хождаше на кровѣ дому царскаго, и увидѣ жену съ крова мыющуюся» — 2 Цар. 11, 2) має подвійну функцію: по-перше, «съ крова» цар справді міг побачити в одному з нижчих дворів жінку, що купалася. По-друге, дах, на якому Давид згрішив, сказати б, оком і помислом, згодом стане місцем, де справдиться обіцяна йому Господом через Нафана кара: «И возму жены твоя пред очима твоима и дамъ ближнему твоему, и будетъ спати со женами твоими пред солнцемъ симъ» (2 Цар. 12, 11). Це здійснилося, коли проти батька повстав Авесалом (2 Цар. 16, 22).

Картину ж, що її Давид побачив з даху свого палацу, Шевченко відтворив із застосуванням фольклор. композиційного прийому ступеневого звуження образів (Б. Соколов): «А в саді, / В своїм веселім вертограді, / Версавія купалася, / Мов у Раї Єва / <...>. Купалася собі з Богом, / Лоно біле мила». Мотив ***саду як локусу, пов'язаного з коханням*** (знаний, до речі, й укр. народній поезії), тут походить із Пісні над піснями (4, 12—13), мотив ***веселого благоденства першолюдей у Раї*** — з Книги Буття (2, 7—22), а «лоно» (щоправда, в ін. значенні) згадано й в основному біблійному джерелі Шевченка (2 Цар. 12, 8), звідки, можливо, й з'явилося в рядку, взятому з народної ліричної пісні, де дівча «білі ноги мило». Безсумнівно, поетові пригадалася й білошкіра героїня картини «Вірсавія» (1832) К. Брюллова; з цієї картини він згодом зробить офорт (1860). Епізод купання Вірсавії Шевченко продовжує словами: «І царя свого святого / У дурні пошила». В Біблії гріх Давида, який, забравши собі дружину Урії, послав його на смерть, призводить до смерті й першого сина Давида та Вірсавії, а в перспективі — до знеславлення Давида «пред всѣмъ Израилемъ» (2 Цар. 12, 12). А оскільки відповідне пророцтво Нафана лишилося за межами Шевченкового тексту, йдеться передусім про осмислення мотиву ***залицяння старого до молодої***, близьке до народного погляду, втіленого в жартівливій пісні «Ой під вишнею, під черешнею». В поемі з ред. назвою «Сотник», над якою поет працював теж на *Косаралі* десь через рік після закінчення «Царів», розповідається про спробу старого сотника одружитися з молодою дівчиною: «Не сина з нею поєднать, / А забандюрилось старому / Самому в дурнях побувать». Далі йдуть уже знайомі за циклом «Царі» образи: дівчина, «мов кошеня на припічку / З старим котом грає», а сотнику «самому треба / Себе одурити». Врешті-решт дівчина втікає від закоханого старого, щоб одружитися з його сином. Отже, як можна зрозуміти, і Вірсавія в поемі «Царі» подібним чином царя «у дурні пошила». Щоправда, в Біблії немає мотиву зради Вірсавії, але Шевченко міг читати рукописні апокрифи про *Соломона* або, що вірогідніше, чув легенди, в яких Вірсавія після народження Соломона зраджує Давида, а коли син дізнався про це, намагається знищити його.

Другий епізод поеми переказує розповідь 2-ї Книги Царів про те, як син Давида *Амон* зґвалтував свою сестру *Фамар* (2 Цар. 13, 1—19). Фабулу джерела максимально спрощено, відкинуто вагання закоханого Амона, лукаву пораду його друга Іонадава тощо. Шевченко не зацікавився й таким психологічним нюансом, як відраза, що її відчув до сестри ґвалтівник після свого злочину; не згадує також про вбивство Амона Авесаломом, — його, як і безчестя Фамар, біблійний дієписьменник розцінював в аспекті Божої помсти «дому» Давидовому. Обираючи цей сюжет, Шевченко розвивав мотив ***морального здичавіння «царів»***, а заразом продовжував дискредитацію гол. мішені своєї істор. сатири — Давида. Кілька слів у біблійному джерелі про відвідини Давидом нібито заслаблого сина розгорнуто в «Царях» — на тлі заг. безжальної редукції — в бурлескну сцену: «Давид стенає та ридає, / Багряну ризу роздирає / І сипле попіл на главу. <...> / І йде, ридаючи, до сина. / Аж тюпає, немов біжить». Усі подробиці, крім останнього рядка, який сатирично змальовує старечу неміч Давида, взято з біблійного опису Фамар, що повертається додому після зґвалтування, тільки на дівчині була «риза <...> испещрена» (2 Цар. 13, 18), а на цареві — багряниця. Невідомо, чи розраховував поет на уважного читача Біблії, здатного помітити іронічність цього прийому, але, безперечно, надмірна екзальтація Давида мала ще раз показати царя в кумедному, зниженому вигляді.

Третій епізод циклу остаточно дискредитує царя Давида як чоловіка. Обрано сюжет про ***зігрівання царя-старця*** з допомогою юної Авісаги Сунамитянки (3 Цар. 1, 1—4). Такий лікувальний засіб викликає в поета асоціацію з огидними звичаями кріпосників-«серальників» (подібну аналогію помітно й у першому епізоді поеми, де Вірсавію названо «рабинею царевою» й підкреслено, що на вечерю до царя «раби рабиню привели»). Але цього разу Шевченко створює не трагедію, а еротичний фарс. Замість однієї Авісаги, як у Біблії, «отроки й домірковались» привести до царя кількох дівчат — «царевен паче красотою», що перед Давидом «грались меж собою / Голісінькі». Найкраща з-поміж дівчат, «мов крин той / Сельний при долині —

/ Меж цвітами», як і героїня Пісні над піснями Авісага (2, 1), «гріла собою / Царя свого»; він же «грівся, / І... і не позна ю». Останню, не взяту в лапки цитату з Біблії («Царь же не позна ея»), поет використовує як іронічний евфемізм.

Завважмо, що всі три біблійні з походження епізоди поеми «Царі» присвячено скандальним подіям саме в родині царя Давида. Складається враження, що, спілкуючись із петерб. німцями, Шевченко познайомився із властивим протестантам побутовим сприйманням Біблії як книги на всі випадки життя, котра, охоплюючи різноманітні сфери людського буття, містить і т. зв. «масні місця», що їх не варто трактувати алегорично. Хоч там як, матеріал для сатиричного зображення царів Шевченкові надавала сама Біблія. Сучасні гебраїсти звертають увагу на той факт, що біблійні істор. хроніки зображали давньоєвр. царів з усіма їхніми недоліками. Шевченко відкидав заг. характеристику Давида як святого і праведного правителя, в новозавітній перспективі — предка Ісуса Христа, і використав лише ті біблійні мотиви, що дали змогу зганьбити цього царя в річищі опозиції пан («цар»)/скривджена селянська дівчина («рабиня»).

Вельми своєрідно й вибірково звертається Шевченко й до такої важливої біблійної теми, як **церква**. Це суто новозавітне поняття, маючи основне для православного християнина значення містичного тіла Христового (*Библейская* энциклопедия. М., 1991. С. 778; *Булгаков Сергий*, *прот*. Православие: Очерки учения православной церкви. К., 1991. С. 3—5), містить мотиви фундації церкви Христом (Мт. 16, 18), духовної влади апостолів (Мк. 3, 14—19; Мт. 10, 1–7 та ін.), новозавітних церков як окремих християнських громад (Рим. 16, 4; 1 Кор. 11, 16 та ін.) і церкви як одностайної громади вірян у Христі (Дії 4, 32; 1 Кор. 1, 2), а заразом — генеральної сукупності зазначених окремих церков (*Osiek C., Senior D., Stuhlmueller C*. Biblical Themes. P. 1472). Шевченка тут зацікавив, головно, один мотив — ***апостольство як діяльне наслідування Ісуса Христа***. У поемі «Марія» цілком правовірно й канонічно відтворено поведінку апостолів після Розп'яття: «Брати Його, ученики, / Нетвердії, душеубогі, / Катам на муку не дались, / Сховались, потім розійшлись». Така худож. реконструкція спирається на євангельський текст, за яким після арешту Ісуса «ученицы вси, оставлше Его, бѣжаша» (Мт. 26, 56). Епітет «нетвердії» цілком умотивовано потрійним зреченням *Петра* (Мт. 26, 69—72) — Шевченкового улюбленця серед апостолів. Але далі поет різко переосмислює новозавітні джерела, бо його Марія сама виконує все те, що, за цими джерелами, здійснив Христос після Воскресіння та перед Вознесінням, передусім згуртовує апостолів (Дії 1, 4). Розповідач звертається до Марії: «І ти їх мусила збирати... / <...> І Ти, великая в женах! / І їх униніє і страх / Розвіяла, мов ту полову, / Своїм святим огненним словом!» Хоча загалом Шевченкова версія християнства, як давно вже було помічено, найближча до протестантизму, в поемі «Марія» його неканонічна інтерпретація Богородиці суголосна з тим процесом поступового її звеличення, ретроспективного зростання її авторитету в церк. історії, який і нині спостерігаємо в католиків, а в послабленій формі — й у православ'ї.

У поемі «Неофіти» яскраво відбилося глибоке розуміння Шевченком суті новозавітної церкви та апостолів як її духовних керівників, що «слово правди понесли / По всій невольничій землі». Йдучи до Рима, апостол Петро «зайшов у гай води напитись» і потрапив на оргію з чітко вималюваним поганським антуражем (фігурує й «козлоногий п'яний дід», тобто фавн), проте відреагував на побачене з дивовижною лагідністю: « — Благо вам! — / Сказав апостол утомленний / І оргію благословив». Саму ідею зустрічі апостола з язичниками, що «попились, / Та й поклонялися Пріапу», могла підказати Шевченкові тема картини Ф. Моллера «Апостол Іоанн Богослов проповідує на острові Патмос під час свята Вакха», про виставлення якої в Петербурзі поет «случайно прочитал в "Русском инвалиде"» (Щоденник, запис 27 лип. 1857). Високу духовну силу, доброту й лагідність апостола Петра Шевченко зумів відтворити вже в маленькому ескізі сепією «Святий Петро» до малюнка, що не зберігся; апостола зображено тут перед тим, як його розіп'яли. Благословляючи в поемі оргію язичників, Петро наслідує свого вчителя — Ісуса Христа, котрий бенкетував із митарями, яких зневажали правовірні іудеї, та грішниками (Мт. 9, 11; 11, 18—19 та ін.), пояснюючи ці вчинки прикладом Бога, що «солнце Свое сіяетъ на злыя и благія» (Мт. 5, 45). Поет міг пригадати й слова апостола Петра: «Не воздающе зла за зло, или досажденія за досажденіе, супротивное же благословяще, вѣдяще, яко на се звани бысте» (1 Петр. 3, 9). У поемі навернені апостолом Петром у гаю язичники, серед яких був і Алкід, запрошують апостола «до себе в терми на вечерю», де знов-таки відбувається оргія; її учасників Петро також навертає до християнства й веде в катакомби.

Так син безіменної римлянки, героїні «Неофітів», стає християнином, а після розп'яття Петра — й «апостолом новим». Апостольство Алкіда — це визнання його духовної сили та сміливості як проповідника «великого / Христового слова», зверненого вже до всіх народів світу. Адже цей син римлянки співає псалом 149, а в палкій проповіді до «братії» — неофітів — згадує й таку незвичну для римлянина постать, як

давньоєвр. пророк («Нехай пророка побиває»). Отак Алкід стає апостолом того першохристиянства, котре як явище загальнолюдської, всесвітньої та гуманістичної культури оспівував Шевченко. А з відомого антипапського фрагмента поеми «Єретик» «І на апостольськім престолі / Чернець годований сидить» випливає, що поет визнавав і «єпископів» (у католицькій інтерпретації — пап) первісної християнської церкви: за церк. Переданням, першим римським єпископом був апостол Петро.

На думку Д. *Чижевського*, для Шевченка постать Христа «займає центральне місце в історії *людства*», бо «в Ньому — разом із Божою природою був у якійсь найвищій ідеальній формі вершок природи людської» (*Чижевський Д*. С. 198). Перший з комплексу мотивів, котрі складають біблійну тему **христологія** (*Osiek C., Senior D., Stuhlmueller C*. Biblical Themes. P. 1473—1474), пов'язаний зі словом «Христос», що є давньогрец. відповідником слова «месія» зі значенням «помазаник». Коли вже в Новому Завіті Ісуса називають Христом так часто, що «виникає враження, наче це не називання месією, а просто друге ім'я» (op. cit. P. 1473), то цілком природно, що в 19 ст. про семантику імені Христос пам'ятали лише богослови. Тому й у Шевченка розуміння ***Ісуса Христа як месії*** з'являється лише там, де Його «Месією» й названо. Найдокладніше цей мотив розроблено в поемі «Марія». Тут уже «гость», земний батько Ісуса, в палкій промові каже: «Я Месію / Іду народу возвістить!» Після розп'яття Марія здогадується, що цей «дивочний гость» і був саме той, чий прихід звістував, і впевнено мовить: «Вже прийшов, / І ми вже бачили Месію!» Нарешті, вже після народження Ісуса, один із чабанів волає: «У нас, у пастирей, Месія / Родився вчора!» І далі вже розповідач про Немовля говорить як про «нарожденного Месію».

Комплекс біблійних мотивів, пов'язаних з інтерпретацією ***Ісуса як «сина Божого»***, втілено у творчості Шевченка дуже неоднозначно. В поемі «Неофіти» таке називання Ісуса зустрічаємо двічі: уперше — в присвяті М. Щепкіну, коли дещо відсторонено подано зміст розпису «златомальованого» хреста на кладовищі: «І намальовано: розп'ятий / За нас Син Божий на хресті». Вдруге, вже в основному тексті поеми, це називання Ісуса вжито в контексті фабульної розповіді: Іудея «Сина Божія во плоті / На тій Голгофі розп'яла / Межи злодіями». Натомість у поемі «Марія» інтегральна здебільшого рецепція мотивів, пов'язаних із богосинівством Ісуса, та відповідної євангельської стилістики контрастує з радикальним переосмисленням канонічної інтерпретації новозавітних джерел. Один із напрямів переосмислення — послідовна українізація та, сказати б, «оселянення» персонажів Євангелія. Так, про аристократичне походження св. *Йосипа* (нащадка царя Давида) Шевченко згадав у вірші «Во Іудеї во дні они», де «почтар із Вифлієма» сповіщає Іродові: «Кляте плем'я / Давидове у нас зійшло!» А в поемі «Марія» про родовитість скромного теслі та — в церк. Переданні — Богоматері й мови нема, живуть вони на хуторі (в «оазисі»), а не в місті Назареті. Шевченко, що в дитинстві переписував колядку «Три царіє со дари» («А. О. Козачковському»), тепер оминає євангельську оповідь про царів-волхвів (Мт. 2, 1—13) і любовно розробляє мотив ***поклоніння чабанів*** (Лк. 2, 8—20).

Гол. інтерпретаційна новація поеми — раціоналістичне тлумачення мотиву ***Благовіщення***. Питання про конкретне джерело цього тлумачення залишається не з'ясованим, але найбільш вірогідним здається запозичення (через усного посередника) з «Життя Ісуса» Г. Паулюса (1828), а можливо, через критичний аналіз його Д. Штраусом у відомішій однойменній книжці (1836). Для глибшого розуміння позиції автора «Марії» стосовно мотиву Благовіщення ключовим є зображення «гостя» Марії та Йосипа: всі вказані тут подробиці його поведінки поет узяв із оповідань про гостювання Господа з ангелами в *Авраама* та ангелів у *Лота* (Бут. 18, 2—16; 19, 1—3). «Гость» до того ж «мов намальований, сіяв», і це, на нашу думку, мало нагадати читачеві ікону в окладі; йому надано епітет «дивочний». Марія «дивувалася, дивилась» на нього; нарешті їй, вже вагітній, говорить Йосип: «Диво сталось / З тобою». Чудесна, «дивочна» забарвленість подій свідчить, що ідею Доброї Звістки в поемі відкинуто не остаточно, не до кінця.

Що ж до ***Непорочного Зачаття***, то богослови, як відомо, прив'язують його до моменту, коли Марія зрозуміла спрямовану до неї Добру Звістку й дала згоду («Буди мнѣ по глаголу твоему». — Лк. 1, 38). Проте і в поемі саме в цю мить переживання героїні сягають вершини: «І словеса його святиє / На серце падали Марії, / І серце мерзло і пеклось!» Ось ці «словеса»: «Равві великого глаголи / На ниві сіються новій! <...> І в житницю соберемо / Зерно святеє». Тут використано Ісусову притчу про сіяча (найближче до: Мк. 4, 2—14; Лк. 8, 11, 15), але в поемі, по-перше, сіються «глаголи» (ті ж «словеса»), по-друге, символізується Непорочне Зачаття: «нива» — один із гімнографічних символів Богородиці, а «на серце падали» — ремінісценція євангельського «паде на земли добрѣй». По-третє, «зерно» — загальновідомий символ Ісуса Христа, Слова, а тут воно ще й «зерно святеє». До того ж у фіналі поеми Марія «дух святий свій пронесла» в «душі вбогії» апостолів, тобто, за версією розповідача, саме Богоматір була джерелом Духа Святого, що ним сповнились апостоли в день П'ятдесятниці (Дії 2, 1—4). Знайомий з Євангелієм

читач мав здогадатися, що це той же «Дух Святый», котрий, як обіцяв під час Благовіщення ангел, «найдетъ» на Марію (Лк. 1, 35). Отже, в поемі — поряд із раціоналістичною земною версією Ісусового народження — збережено й містичну версію Непорочного Зачаття.

Наступний яскравий мотив з Євангелія — ***побиття Іродом немовлят*** (Мт. 2, 16—18) — поет висвітлює в «Марії» зі своєю традиційною антицарською тенденцією, ще посиленою в поезії «Во Іудеї во дні они», де, на відміну від поеми, розроблено, в традиції народної вертепної драми, гротесково-карикатурний образ царя Ірода. Уважно й докладно Шевченко втілює в поемі «Марія» мотив ***утечі святої родини до Єгипту***, поданий в Євангелії від Матвія вельми лаконічно (2, 13—15). Безперечно, імпульсом для такої ампліфікації послужила популярність цього мотиву в європ. живопису, зокр., поет був знайомий з картиною Б.-Е. *Мурільйо* «Відпочинок на дорозі до Єгипту», що експонувалася в петерб. *Ермітажі*. Описуючи подорож своїх персонажів, Шевченко змальовує їхній простий побут на контрастному тлі зловісної панорами околиць єгипет. Мемфіса — місто це прямо не назване, але чітко ідентифікується згадкою про те, що чабани втікачів «провели <...> / На шлях мемфіський». Мемфіс персонажі сприймають згідно зі старозавітніми пророцтвами (Ієр. 46, 19; Ієз. 30, 13–16) як місто мертвих, а у свідомості розповідача його явно співвіднесено із реальною столицею імперії, що гнобила поета та його народ, — Петербургом. Цю співвіднесеність згодом у яскравішій формі відтворено в худож. просторі поезії «Кума моя і я», де «Петрополіський лабіринт» нагадує про відомий Мемфіський лабіринт, один із петерб. соборів названо «пірамідою», а священика цього храму — «жрецем Ізіди».

Епізод Євангелія від Луки, в якому ***Йосип і Марія знаходять дванадцятирічного Ісуса в Єрусалимському храмі*** серед равві, «и послушающаго ихъ, и вопрошающаго ихъ» (2, 41—52), передано в поемі близько до джерела, але в наступних епізодах поеми, де мовиться про дорослого Ісуса, розповідач од цих джерел віддаляється. Шевченко явно зберігає божественну сутність євангельського прототипу: Ісус у поемі — єдиний (коли не рахувати *Іоанна Хрестителя*, доросле життя котрого лишається «за кадром») позитивний персонаж, що його не названо «вбогим»; одразу після Народження він отримує найменування «Спасителя», «Месії», «Живого істинного Бога». Відтак у духовному просторі твору виникає напруження: про життєвий шлях Боголюдини належить повідати, не порушуючи раціоналістичності та принципової приземленості оповіді. Цю проблему й розв'язує наративний прийом, за яким Марія стає медіатором між розповідачем та Ісусом: лише в її сприйманні, ніби її очима побачені, й показано в поемі ретельно дібрані епізоди Його земного життя. Ось, напр., розповідь про відпочинок Ісуса після «діянь» Його в Єрусалимі, про які в поемі нічого не сказано. Ісус, сидячи на горі Єлеонській, вдивляється в панораму великого міста: «І час, і два мине, не встане, / На матір навіть не погляне, / Та аж заплаче, дивлячись / На іудейськую столицю». І мати з ним заплаче, і «вмиє» йому ноги, «і отрясе, / Одує прах з його хітона, / Зашиє дірочку та знову / Під смокву піде». На перший погляд, це реалістичне зображення Ісуса Христа, насправді ж ні. «Дірочку» на хітоні завважено, але чому заплакав Ісус? В Євангелії Він плаче, бо прозирає зруйнування Єрусалима (Лк. 19, 42—44) і пояснює це, а в поемі — мовчить. Різниця істотна. Поетика синоптичних Євангелій передбачає, що Добру Звістку сприймають апостоли — прості люди (див., напр.: Мт. 11, 25), котрим дано лише запам'ятати й переказати зроблене та сказане Ісусом: у думки Його євангелісти принципово не заглядають, почуття ж фіксуються в їхніх зовнішніх проявах. Дотримуючись таких же обмежень, Шевченко поставив свого «вбогого» розповідача поряд із Марією і змусив так сприймати Ісуса, як бачить Його люблячa мати, що повністю прийняла вчення сина й не потребує пояснювати собі його думки і почуття — їй досить співпереживання («з ним заплаче»). Відтак образ Ісуса в поемі далекий від повнокровності. Проте коли християнинові навіть під час молитви Бога не слід намагатися уявляти: «бо хоч який створений нами образ Бога буде не більш, ніж ідолом» (*Антоний, митрополит Сурожский*. Учитесь молиться. М., 1999. С. 33), то можливість внутрішньо вільного худож. дослідження образу Боголюдини в наративному творі виглядає ще проблематичнішою.

Проповідницьку діяльність Ісуса, відбиту в Євангелії, в поемі «Марія» не зачеплено, але багатобічно втілено в ін. творах поета. Саме з цих сторінок Євангелія (Мт. 18, 21—22 та ін.) походить ***мотив всепрощення***, що його Шевченко, на думку С. *Єфремова*, «зводив на міру якогось ніби світового закону, якогось вищого принципу, обов'язкового для людини» (*Єфремов С. О*. Поезія всепрощення // *Єфремов С*. Літературно-критичні статті. К., 1993. С. 186). Слід зазначити, що першим цю думку висловив С. *Петлюра* в рецензії на ст. А. *Калішевського* «Мотиви поезії Шевченка» (1912), зауваживши, що «до головних мотивів слід додати мотив всепрощення» (Украинская жизнь. 1912. № 3. С. 109). Найяскравіше мотив всепрощення розроблено в поемах «Відьма», «Москалева криниця», «Меж скалами, неначе злодій», «Неофіти» тощо.

Ісусову ***притчу про сіяча*** Шевченко використав, як згадувалося, в поемі «Марія», а також у поезіях

«Чигрине, Чигрине» і «Не нарікаю я на Бога», в повісті «Близнецы». В останній протоієрей Григорій Гречка, переконавшись у шкільних успіхах Никифора Сокири, «проговорил: “Зерно упало на добрую землю”» (4, 20; пор.: Мт. 13, 8). Мотив ***притчі про кукіль*** виникає в авторському відступі цитованої повісті, коли розповідач іронічно говорить про те, що талановиті письменники, яким добре відомий «военный быт», могли б «понемногу вырывать плевелы из пшеницы» (4, 67; пор.: Мт. 13, 28—30). Цей же мотив в оберненому вигляді, застосованому негативним персонажем до Христа, виникає у вірші «Во Іудеї во дні они»: «Зіновать, кукіль і будяк / Росте в пшениці!» У поезії «Перебендя» кобзар співає «на базарі — про Лазаря», тобто народну псальму на сюжет євангельської ***притчі про Лазаря*** (Лк. 16, 19—31). Зі стилістичної оздоби названої притчі походить вираз, до якого охоче вдаються розповідачі Шевченкових повістей, згадуючи небіжчика — «отослал свою честную душу на лоно Авраамле» («Близнецы», 4, 100; «Несчастный»; «Прогулка с удовольствием и не без морали»). З персонажем цієї притчі поет жартівливо порівнював себе в листі від 8 жовт. 1856 до М. *Лазаревського*, якому дякує «і за гроші. У мене їх тепер так небагато, як у того Лазаря, що співці співають по ярмарках». В останні місяці заслання у Шевченка виник задум «представить в лицах евангельскую притчу о блудном сыне», в якій митець убачав «истинно нравственную тему» (лист до Бр. Залеського від 8 листоп. 1856). Із запису в Щоденнику 26 черв. 1857 видно, що безпосереднім поштовхом для Шевченка послужив бачений колись рос. лубок на сюжет цієї «поучительной притчи». Але серед зроблених Шевченком малюнків (див. докл.: *Притча про блудного сина*) немає такого, що відтворив би парадоксальний фінал євангельської притчі, як немає і міркувань про нього в Щоденнику й у листах. Так само, як із притчі про Лазаря поетові пригадалася лише бідність «убогого», в інтерпретації ***притчі про блудного сина*** він вже як художник зосередився на жахливих картинах поневірянь людини «среднего полуграмотного сословия» в миколаївській Росії. Раніше в повісті «Близнецы» колізія цієї євангельської притчі відбилася у долі випускника кадетського корпусу «блудного сына Зоси».

В епістолярії періоду заслання Шевченко звертався до цитат і ремінісценцій Євангелія частіше, цілком серйозно прикладаючи їхній зміст до себе та своїх стосунків з адресатами (листи до А. *Лизогуба* від 1 лют. 1847 (Мт. 25, 36), до М. Лазаревського від 20 груд. 1847, до В. *Рєпніної* від 25—29 лют. 1848 (Мт. 11, 28) та ін.), а після заслання — рідше і здебільшого в іронічному переосмисленні. Зокр., у листі до Є. *Ковалевського* від 23 квіт. 1860 поет подає відому Ісусову ***інвективу проти багатіїв*** (Мт. 19, 24) у такому вигляді: «Легче верблюду в игольное ухо пройти, нежели доброму художнику среди бела дня оставить свою рабочую». Використавши початок промови Єлизавети до Марії (Лк. 1, 42), що повторює фразу з привітання ангела під час Благовіщення (Лк. 1, 28), в патетичній молитві ліричного героя до Богоматері («Благословенная в женах») у «Неофітах», Шевченко згодом звертає її до матері своїх приятелів, братів Лазаревських: «Благословенная в женах Афанасия Алексеевна!» (лист до А. *Лазаревської* від 23 серп. 1860).

Мотив ***зради Христа Іудою*** відбився в поезії Шевченка доволі широко, але без психологічної розробки характеру, частіше через уживання імені зрадника як прозивного. Відповідні читацькі асоціації поет викликає в «Гайдамаках», називаючи цим ім’ям єврея-шинкаря Лейбу, коли той перехрестився на вимогу грабіжників-конфедератів. У 2-й ред. поеми «Москалева криниця» з Іудою, який зрадив Ісуса, — не так із євангельським (пор.: Мт. 27, 3—5), як із персонажем апокрифів і народних легенд, — двічі порівнює себе вбивця Варнак: «А я, мов проклятий / Той Іуда, одринутий / І людьми і Богом, / Тиняюся, ховаюся»; «І пропадаю, мов собака, / Мов той Іуда!». У поемі «Єретик» члени суду над Іваном Гусом «Зібралися, мов Іуди, / На суд нечестивий / Против Христа». Тут розповідач переосмислює внутрішні стосунки персонажів в обраному біблійному інтертексті (Мт. 26, 57—66; 27, 3—5), характеризуючи «архиереевъ же и старцевъ и сонмъ весь» через традиційний образ зрадника.

Мотиви ***катувань і розп’яття Ісуса Христа*** Шевченко втілив у двох варіантах, власне синхронних, — в інтерпретаціях канонічній та, сказати б, вільнодумній. Інколи ці дві версії втілено водночас і паралельно в одному творі. Так, у вступі до «Неофітів» подробиці знущань над Ісусом і страти Його передано цілком канонічно, за Євангелієм, проте подано їх у гнівних риторичних питаннях, скерованих до Бога та «його святих» («Що Він зробив їм? І за що / Його, святого, мордували <…> / За що? Не говорить / Ні сам сивий Верхотворець, / Ні його святії»). В поезії «Не гріє сонце на чужині» Його загибель осмислено як закономірну в «літа лихії, / Погані, давнії літа, / Тойді повісили Христа, / Й тепер не втік би син Марії!». Оскільки євангельський Христос зовсім не прагнув уникнути призначеної Йому земної долі, тут відчутно підтекстне ототожнення з ним самого ліричного героя-засланця. А у посланні «І мертвим, і живим» образами Христового розп’яття поет змальовує долю України: «Гірше ляха свої діти / Її розпинають. / Заміс[т]ь пива

праведную / Кров із ребер точать». У двох останніх рядках Шевченко негативно переосмислює ту ж парадоксальну барокову метафору (пор.: Ін. 19, 34), що її Іван Некрашевич у віршованому посланні 1791 використовує в позитивному контексті: «пиво нове / З ребр Христових / Будем попивати» (*Українська* література XVIII ст. К., 1983. С. 248). Узагалі ж, як це показує Ю. *Шевельов*, семантичне поле слова «розпинати» у Шевченка і модернізоване, і багатозначне (*Шевельов Ю*. Микола Ґе і Шевченко: Митець у відмінному контексті // *Світи 1991*, с. 214—221). Стосовно адресата поезії «Світе ясний! Світе тихий!» запропоновано кілька гіпотез. У вид. «Кобзаря» 1934 вперше було висловлено здогад, що поет звертається тут до Ісуса Христа (*Шевченко Т*. Кобзар. Х., 1934. С. 413). З цієї гіпотези, яку згодом ґрунтовно аргументував Ю. *Івакін* (*Івакін 1968*, с. 344—350), випливає, що страждання Ісуса Христа переосмислено як знущання над Його вченням сучасної поетові РПЦ; при цьому використано ту ж форму риторичних питань, що й у вступі до «Неофітів»: «За що ж тебе, Світе-Брате, <…> Багряницями закрито / І розп'ятієм добито?»

Мотиви ***Воскресіння з мертвих, посмертного спілкування Ісуса Христа з учнями-апостолами та Вознесіння*** мало зацікавили Шевченка. Як уже було згадано, в поезії «Осія. Глава XIV» ідею Воскресіння звернуто до України — «Воскресни, мамо!»; в «Подражанії 11 псалму» про нього нагадує Господь в уявному звертанні до опонентів ліричного героя: «Воскресну я! — той пан вам скаже», і далі йде славнозвісне: «Возвеличу / Малих отих рабов німих!» У повісті «Близнецы» розповідач називає себе «неверующим Фомою» (4, 16; пор.: Ін. 20, 27), висловлюючи скептичне ставлення до літ. вартості романів О. Дюма-батька.

Утілення апокаліптичного мотиву ***Божого суду*** в суді народному наявні в поезіях «Заповіт», «І мертвим, і живим», а також у фіналі поезії «Холодний Яр», де пророковане селянське повстання набуває барв апокаліптичного «дня радості». Християнська догматика, як відомо, зумовлює майбутнє повернення Христа на Землю попереднім царством антихриста та одночасною загибеллю земного світу. Але в народних легендах 19 ст., дуже попул. і в українців, Ісус Христос мандрує селами у вигляді жебрака або подорожнього. Певну паралель до такого апокрифічного, не пов'язаного з апокаліптичною загибеллю земного життя, повернення Ісуса Христа як людини Шевченко створює, коли в «комедії» «Сон» деякі Його атрибути надає революціонерові, засланому в Сибір на каторгу: оксюморонний образ «цар, / Штемпом увінчаний!» містить біблійний мотив ***царства Ісуса Христа***, а водночас модернізує євангельський мотив ***знущань над Сином Божим*** (Мт. 27, 29 та ін.), залучаючи реалії сучасної поетові рос. каторги. Коли дотримуватися згаданої гіпотези, що адресатом поезії «Світе ясний! Світе тихий!» є Ісус Христос, то це Йому, Який у худож. просторі твору прибрав людської подоби, ліричний герой цілком по-козацькому (пор. епіграф до розділу «Гонта в Умані» з поеми «Гайдамаки») обіцяє: «Будем, брате, / З багряниць онучі драти». Але водночас таке олюднення Ісуса Христа потрактовано тут і по-філософському — як повернення Христовому вченню первісної гуманності й духовності, очищених од реліктів язичництва. Багатозначні слова Понтія Пілата про Ісуса Христа («се человѣкъ» — Ін. 19, 5) у поемі «Тризна» прикладено до романтичного героя Безталанного. І в повісті «Близнецы» сусід родини Сокир Карл Осипович цей вираз прикладає до І. Котляревського: «Ecce homo» — так перекладено у Вульгаті давньогрец. «ἴδου ὁ ἄνθρωπος» (*Novum* Testamentum Graece cum apparatu critico. Stuttgart, 1904. S. 288). Тим самим персонаж повісті віддає шану високим моральним якостям цього поета і просвітника. Славнозвісний фінал однієї з останніх поезій Шевченка «І Архімед, і Галілей» («А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі»), за всієї його багатозначності, можна розглядати і як своєрідний символ інтегральної рецепції Шевченком біблійних мотивів: ідея Другого Пришестя, що в Апокаліпсисі має містичний та руйнівний для земного життя характер, набуває інтерпретації в дусі «питомого українського релігійного антропоморфізму» (Є. *Маланюк*), у дусі демократизму й гуманності.

Біблійні мотиви не можна розглядати лише як чисті форми, що їх Шевченко наповнював своїм неповторним індивідуальним змістом. Особливості їх худож. структури, сприйняті й з лектури, і в процесі творчості, позначилися на індивідуальній Шевченковій поетиці, а втілені в них ідеї добра й людяності помітно забарвлювали складну амальгаму світогляду, сприяючи водночас урівноваженню й гармонізації бунтарської, революційної свідомості. Використання біблійних мотивів стало також одним із каналів, що ними здійснювався зв'язок творчості Шевченка з вітчизняною давньою л-рою та з народною християнською культурою України, які тоді ще не було досліджено й осмислено культурологічно й історіософськи. В результаті цього зв'язку, зокр., збагатилася Шевченкова версія укр. літ. мови завдяки церковнослов'янізмам, частково вже апробовуваним у пам'ятках давньої л-ри та усній християнській традиції (див.: *Церковнослов'янізми*). Творча інтерпретація біблійних мотивів відкривала для поезії Шевченка одне з «вікон» до світової л-ри, бо при-

лучала до використання універсальної символічної мови, розпізнавання окремих лексем якої полегшує розуміння творів укр. генія іноземним читачем. Див. також: *Біблія і Шевченко*.

Літ.: *Франко І*. Шевченко і Єремія // *Франко*. Т. 35; *Сумцов Н. Ф*. О мотивах поэзии Т. Г. Шевченка // *КС*. 1898. № 1—3; *Щурат В*. Святе Письмо в Шевченковій поезії. Л., [1904]; *Маланюк Є*. Репліка // *Маланюк Є*. Книга спостережень: Фрагменти. К., 1995; *Чижевський Д*. Шевченко і релігія // *Чижевський Д*. Філософські твори: В 4 т. К., 2005. Т. 2; *Білецький О. І*. Шевченко і західноєвропейські літератури // *Білецький О. І*. Зібр. праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2; *Барка В*. Речник обнови: «Кобзар» і Біблія // Українська мова і література в школі. 1993. № 3; *Білецький Л*. Біблійні мотиви в творчості Шевченка за 1859 р. // *«Кобзар»: У 4 т*. Т. 4; *Бойко Ю*. Вибрані твори. К., 1992; *Саєнко І. Є*. До з'ясування ролі біблійних впливів і образів у творчості Т. Г. Шевченка // Праці Одес. держ. ун-ту ім. І. І. Мечникова. 1962. Т. 152. Сер. філол. наук. Вип. 14; *Грабович Г*. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. К., 1998; *Стус І*. Релігійні мотиви в творчості Тараса Шевченка. Едмонтон, 1989; *Пріцак О*. Шевченко — пророк // *Світи 1991*; *Павлюк М. М*. Псалтир у поезії Т. Шевченка періоду «Трьох літ» // *НШК 31*; *Ласло-Куцюк М*. Вогонь і слово: Космогонічний міф на Україні. Бухарест, 1992; *Сверстюк Є*. Шевченко і час. К.; Париж, 1996; *Mokry W*. Literatura i myśl filosoficzno-religijna ukraińskiego romantyzmu: Szewczenko, Kostomarow, Szaszkiewicz. Kraków, 1996; *Павлюк М. М*. Інтерпретація Псалтиря в поезії Т. Шевченка // *Українська* література в системі літератур Європи і Америки (XIX—XX ст.). К., 1997; *Росовецький С*. Шевченкова «Марія», православна традиція і протестантська біблеїстика першої половини XIX ст. // *Тарас* Шевченко і національно-визвольні змагання українського народу: Зб. матеріалів міжнар. наук. конф.: Доп., тези, повідомл. К., 1998; *Сулима В*. Біблія і українська література: Навч. посібн. К., 1998; *Смілянська В*. «Марія» // *Смілянська В., Чамата Н*. Структура і смисл: Спроба наук. інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка. К., 2000; *Кисельова Л. О*. Шевченкові «Давидові псалми» в історико-культурному контексті // *ШСт 3*; *Ласло-Куцюк М*. Творчість Шевченка на тлі його доби. Бухарест, 2002; *Нахлік Є*. Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Л., 2003; *Нахлік Є*. Ісус Христос у літературній творчості Тараса Шевченка // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. 2004. № 1; *Дзюба І*. Тарас Шевченко: Життя і творчість. К., 2008.

Станіслав Росовецький

БІБЛІОГРАФІ́ЧНА ШЕВЧЕНКІА́НА — сукупність бібліогр. покажчиків, що містять інформацію про опубл. літ. і мист. твори великого поета й л-ру про нього (вітчизняну та зарубіжну), зокр. зібрання творів, окремі вид., публ. у збірниках і антологіях, факсимільні відтворення текстів, перекл. їх різними мовами, а також матеріали для вивчення життя і творчості поета, праці, присвячені інтерпретації його спадщини в образотв. мист-ві, театрі, музиці, кіномист-ві.

Формування ядра вид. Б. ш. проходило паралельно з розвитком вітчизняного шевченкознавства, проте з певним відставанням. Ці вид. різняться принципами укладання й повнотою добору матеріалів, однак гол. принципи їхньої підготовки залишались незмінними, відступи допускалися у виняткових випадках. Не завжди, напр., з однаковою точністю й повнотою фіксувалися вид. творів поета, по-різному враховували худож. л-ру про Шевченка, змінювалися правила добору хронікально-інформ. матеріалів. Із розвитком шевченкознавства уточнювався тематичний зміст розділів покажчика, змінювалася їхня структура.

Над бібліографуванням творів Шевченка та л-ри про нього в різні часи працювали не тільки укр., а й зарубіжні бібліографи. Першим бібліографом Шевченка був М. *Гербель*, який до «Кобзаря Тараса Шевченка в переводе русских поэтов», вид. 1860 в Петербурзі, додав «Список печатных сочинений Шевченко и их переводов на русский язык».

Чільне місце в Б. ш. 19 — поч. 20 ст. посідають праці М. *Комарова*. Серед них — «Бібліографічний покажчик нової української літератури (1798—1883 рр.)» (Рада: Укр. альм. на 1883 рік. К., [1883]. Ч. 1. С. 397—470), один із розділів якого присвячено творам Шевченка і л-рі про нього. У 1886 до 25-х роковин із дня смерті поета М. Комаров опубл. у журн. «*Киевская старина*» бібліогр. покажчик творів Шевченка і л-ри про нього (1886. Т. 14. № 3, 4). Покажчик «Т. Шевченко в литературе и искусстве: Библиогр. указ. материалов для изучения жизни и произведений Т. Шевченка» (О., 1903), який хронологічно охоплює матеріал 1840—1903, був підсумком багаторічної праці М. Комарова. Укладач зареєстрував у ньому творчу спадщину Шевченка — зібр. творів, окремі вид., публ. у журналах і збірниках, малюнки, листування; перекл. його творів різними мовами: рос., польс., болг., чес., серб., нім., франц. та ін.; критико-біогр. л-ру про поета; твори композиторів, художників і драматургів, написані на пошану Шевченка або за мотивами його творчості; хронікальний матеріал. У передм. М. Комаров писав, що не всі вид. творів Шевченка були йому доступні, і тому він мусив у деяких випадках задовольнятися даними, які є в бібліогр. працях В. Межова, каталогах, рецензіях, літ. вісниках тощо. Це не могло не позначитися на точності бібліогр. записів. У бібліографії було чимало прогалин, не зовсім задовільною виявилася й методика її складання. І. Франко, зазначаючи вади покажчика в рецензії, справедливо зауважив: «Його книжка, хоч і як іще далека від того, щоб могла бути повною і всюди докладною бібліографією Шевченка, все-таки важна тим, що показала нам перший раз літературу, належну до нашого поета в її повнім об'ємі, і заразом вивела перед наші очі ті дезидерати, яких треба для її повного опанування» (*Франко*. Т. 35. С. 171).

Окрім М. Комарова, у цей період бібліографуванням життя і творчості Шевченка займалися й інші укр. та рос. діячі культури (І. *Левицький*, Б. *Грінченко,* В. *Доманицький*, В. Межов, А. Мезьєр та ін.).

Велике значення для розвитку Б. ш. мали методичні поради, розроблені М. *Ясинським* у ст. «Індивідуальна бібліографія» (Бібліологічні вісті. 1930. № 1. С. 23—47) і «Шевченківська бібліографія і її завдання» (Україна. 1930. Кн. 40. С. 113—132). Якщо у першій праці розроблено основні принципи і методи складання персональних покажчиків, то в другій — подається конкретне вирішення і втілення цих методичних рішень стосовно Б. ш. Друга стаття складається із двох частин: перша — характеристика гол. етапів, що їх пройшла Б. ш. у дореволюційний період 1917—29; друга являє собою перше обґрунтування методики складання покажчиків, присвячених Шевченку. Це поняття добору л-ри, бібліогр. опису, анотування, групування матеріалу, структури допоміжного апарату, де тематичний покажчик повинен займати провідне місце і допомагати розшукувати л-ру про Шевченка у світовому контексті.

Автором першого шевч. бібліогр. покажчика **радянської доби** був М. *Яшек* (Т. Шевченко: Матеріали до бібліографії (рр. 1903—1921). Х., 1921. Вип. 1), який, власне, продовжив працю М. Комарова. У покажчику зареєстровано вітчизняну і частково іноземну л-ру — книжки, брошури, статті зі збірників, період. вид., що вийшли в 1903—21. У цьому добре систематизованому покажчику подано 1684 бібліогр. записи, використано понад 160 назв журналів і газет, бібліографію бібліографії, покажчики період. вид.; алфавітний покажчик скорочень період. вид. та іменний допоміжний. Після його виходу у світ М. Яшек у різні роки опубл. 12 різних за формою бібліогр. покажчиків, зокр.: «До історії “Кобзаря”: Матеріали» (Червоний шлях. 1925. № 3), де описано 123 повних і скорочених вид. «Кобзаря» укр. та у перекл. рос. мовою за 1840—1925; «Шевченківська література в 1925 році» (Червоний шлях. 1926. № 2, 3), де у 21 розділі зареєстровано бл. 300 назв. На шевч. тематику бібліограф виступав на сторінках часописів «Знання», «Шлях освіти», «Радянська освіта». У своєму останньому виступі в пресі — рецензії на покажчик М. *Багрича* «Т. Шевченко: Бібліогр. покажчик (1917—1963)» (Х., 1964) — М. Яшек поряд із характеристикою праці дає огляд основних бібліогр. вид., присвячених Шевченку (Червоний прапор. 1964. 26 лип.).

Т. Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість. 1839 —1959. У 2 томах. К., 1963. Обкладинка

У журн. «*Життя й революція*» (1930. № 3. С. 183—192) опубл. покажчик Ю. *Меженка* «Матеріали до шевченкіани за роки 1917—1929». Ця праця є хронологічним продовженням покажчиків М. Яшека «Т. Шевченко: Матеріали до бібліографії. (рр. 1903—1921)» (Х., 1921. Вип. 1) і «До історії “Кобзаря”: Матеріали» (Червоний шлях. 1925. № 3. С. 285—293). У покажчику Ю. Меженка в хронологічній послідовності представлено збірки творів поета. Ю. Меженко виступає як ред. і рецензент ряду бібліогр. праць. Зокр., редагує покажчик М. Багрича «Т. Шевченко: Бібліогр. покажчик. (1917—1963)» (Х., 1964), пише рецензію на працю Ф. *Сарани* «Т. Г. Шевченко: Бібліографія ювілейної літератури. 1960—1964» (К., 1968), виступає з доповіддю «Бібліографія шевченкіани» (Літературна газета. 1945. 13 верес.) та ін.

У архіві Ю. Меженка в ІЛ (Ф. 191) зберігається машинопис його анотованого покажчика «Бібліографія шевченківської бібліографії» (К., 1940). В ньому описано бл. 120 назв окремо виданих, внутрішньокнижкових, внутрішньожурнальних та пристатейних бібліографічних покажчиків.

Плідно в галузі Б. ш. працював М. *Плевако*, який з 1926 до 1933 очолював Кабінет бібліографії ІТШ. У посібнику М. Плевака «Хрестоматія нової української літератури» (Х., 1926. Т. 1: Перша половина XIX ст. 1. Дрібнопанська передшевченківська література. 2. Шевченко) у розділі «Тарас Шевченко» описано й частково схарактеризовано бл. 450 вид. шевч. творів, зібрано відомості про сотні літературознавчих, мемуарних і біогр. публ. шевченкіани, описано десятки рецензій, бл. півсотні окремих бібліогр. джерел. Деталізація структури, уточнення змісту кожної підрубрики орієнтує читача в процесі пошуку та вибору необхідного матеріалу. Якщо окремо взятий бібліогр. запис стосується певної збірки поета чи окремо виданого твору, в ньому зафіксовано всі перевид. цього твору чи цієї збірки, починаючи з перших, у хронологічній послідовності, із зазначенням рецензій на те чи інше вид., зі вкрапленням у бібліогр. текст довідок, анотацій і перших пояснень.

Поза межами Союзу РСР вийшла низка бібліографій, присвячених Шевченкові. Досвідченим майстром у цій царині був В. *Дорошенко*. Одна з перших його бібліогр. публ. шевч. тематики — інформ. огляд «Шевченкознавство за останнє десятиліття (1914—

1924)» (Стара Україна. 1925. № 3/4), а потім окреме вид. у Львові. Тут представлено вид. творів Шевченка, матеріали до біографії поета, наук. л-ру про нього, що вийшла в Україні та за її межами — у Берліні, Відні, Нью-Йорку, ін. містах. Його огляди вид. поета друк. і в «Славянской книге» (Прага, 1926. Ч. 4/5) та ін.; у річнику «Шевченко» (Нью-Йорк, 1955. Річник 4) було вміщено огляд «Мої шевченкознавчі праці» та ін. Вершинною бібліогр. роботою В. Дорошенка став «Покажчик видань Шевченкових творів та опис бібліографічних праць про Шевченка» (Варшава; Л., 1939). Його надрук. як останній (16-й) том Повного вид. творів Тараса Шевченка, здійсненого Укр. наук. ін-том у Варшаві (і перевид. з істотними доповненнями у Чикаго, 1961). Бібліографія вид. Шевченкових творів, укладена В. Дорошенком, запровадила до наук. обігу чимало нового матеріалу. Тут виправлено помилки попередніх бібліогр. покажчиків. Покажчик складається з чотирьох основних розділів: 1. Шевченкові твори; 2. Фототипічні знімки Шевченкових рукописів; 3. Фальсифікати Шевченкових творів; 4. Чужі твори, приписувані Шевченкові. У першому — найбільшому і найважливішому розділі — подано у хронологічній послідовності бібліогр. описи публ. оригінальних творів Шевченка (в т. ч. й вид. за кордоном). Перекл. ін. мовами не включено. Виняток зроблено лише для перекл. рос. творів поета укр. мовою. Подано детальний бібліогр. опис вид. Шевченка, розкрито зміст збірників, наведено рецензії, відгуки на те чи ін. вид.; названо використані джерела тощо. Праця містить і три допоміжних алфавіти, покажчики вид. і творів, а також іменний; окремо — ред. та упоряд. видань, ілюстраторів, цензорів, видавців, вид-в, часописів, альманахів та збірників, міст, а також численних ілюстрацій — фото титульних сторінок і обкладинок (у т. ч. деяких закордонних) вид. Шевченкових творів, портретів їхніх ред., бібліографів. У вміщеному наприкінці покажчика нарисі «Шевченко в цифрах» подано статистичний аналіз його матеріалів, наведено таблиці, де розглянуто творчу спадщину поета за різними статистичними параметрами: поширення творів Шевченка за роками — 1840—1938; розподіл вид. за місцевостями; вид. Шевченкових творів (за назвами) тощо. У другому нарисі-огляді «Бібліографія шевченкознавства» детально проаналізовано бібліогр. праці М. Гербеля, братів Ламбіних, Г. Геннаді, В. Межова, М. Комарова, М. Яшека, М. Плевака та ін. Покажчик В. Дорошенка суттєво збагатив Б. ш., оскільки тут вміщено закордонні вид. Шевченкових творів, широко представлено відгуки й рецензії на них у пресі укр. діаспори, які змушена була замовчувати радянська літературознавча наука.

Вивченню і популяризації творчої спадщини Шевченка, створенню необхідної інформ.-бібліогр. бази для успішного розвитку шевченкознавства сприяють бібліогр. праці Ф. Сарани. Покажчиком «Матеріали до бібліографії шевченкіани за роки Великої Вітчизняної війни» (Питання шевченкознавства. К., 1958. Вип. 1) Ф. Сарана починає свою Б. ш. Із 1958 щорічно протягом шести років, а потім ще у 1965 і 1966 у «Збірниках праць наукових шевченківських конференцій» він друкує «Матеріали до бібліографії шевченкіани» за черговий рік. Ці покажчики дають систематичну і ретельну реєстрацію творів Шевченка та праць про життя і творчість поета. Вони налічують від 400 до 500 назв книжок, газетних та журнальних статей, опубл. в Україні й Росії.

До *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* ДПБ (нині НБУВ) уклала покажчик «Тарас Григорович Шевченко: Б. ш. 1840—1960 / Упоряд. та підготували до друку І. З. Бойко і Г. М. Гімельфарб» (К., 1961), що охопив вибрану інформацію Б. ш., починаючи з перших бібліогр. повідомлень про вихід «Кобзаря» Шевченка 1840 до бібліогр. матеріалів 1960. До вид. уведено основні покажчики, списки, огляди, статті й замітки, видані окремо й опубл. в книгах і періодичних вид. укр. та рос. мовами в межах кол. Союзу РСР. Крім безпосередньо присвячених Шевченкові вид., тут репрезентовано заг. бібліогр. вид., в яких подано бібліографію творів Шевченка і л-ри про нього, а також путівники, каталоги, різні довідники та зб., що більшою або меншою мірою є джерелом Б. ш.

У 1963 у вид-ві АН УРСР вийшла фундаментальна двотомна бібліографія л-ри про Шевченка за 120 років «Т. Г. Шевченко: Бібліографія літератури про життя і творчість. 1839—1959. / Склали І. З. Бойко, Л. В. Бєляєва, М. В. Булавицька та ін. К., 1963. Т. 1: (1839—1916); Т. 2: (1917—1959)». Її уклав колектив бібліографів ЦНБ АН УРСР та ЛНБ за ред. Є. *Кирилюка*. Досить повно представлено матеріали мовами народів Союзу РСР. Усього зареєстровано 9264 матеріали, а якщо врахувати всі відгуки, статті у зб. та ін. колективних вид., які не мають окремих номерів, то заг. кількість урахованих матеріалів становить бл. 12 тис. назв. Завершує обидва томи розділ «Бібліографія бібліографії видань творів Т. Г. Шевченка та літератури про нього» за 1840—1959. У цьому розділі подано заг. перелік бібліогр. покажчиків, списків та оглядів, виданих окремо й опубл. в книжках і періодичних вид., каталогів, путівників, довідників та ін. матеріалів. Хронологічний порядок розташування матеріалів відображає історію створення Б. ш. Для зручності користування бібліографією в обох томах вміщено допоміжні покажчики: іменний, покажчик використаних період. видань і предметно-тематичний (усього опрацьовано 1083 назви). Однак покажчик не

повний: у ньому зі зрозумілих причин не згадано табуйованих імен (С. *Єфремова*, П. *Зайцева* та багатьох ін.).

Великий список творів Шевченка і л-ри про нього містить 5-томний біобібліогр. словник «Українські письменники» (К., 1963. Т. 3: Шевченко Тарас Григорович. Кобзар Дармограй. / Укл. М. Пивоваров, Г. Сингаївська, К. Федоритенко, за ред. П. *Волинського*). Біобібліогр. довідка складається з чотирьох розділів: у першому — стислі біогр. відомості про Шевченка, в другому — основні першодруки, в третьому — найважливіші повторні вид. творів поета, в четвертому — вибірка крит. матеріалів про письменника. Список завершує перелік як окремих бібліогр. покажчиків шевченкіани, так і ряду загальноліт. покажчиків, де виокремлено шевч. персоналії.

150-літньому ювілею від дня народження Шевченка присвячено бібліогр. покажчик М. Багрича «Та-рас Григорович Шевченко (1917—1963)», випущений Книжковою палатою Української РСР (Х., 1964). Тут подано відомості про вид. творів Шевченка за роки радянської влади, а також інформацію про перекл. творів Кобзаря мовами народів Союзу РСР.

1968 вийшла ґрунтовна праця Ф. Сарани «Т. Г. Шевченко: Бібліографія ювілейної літератури. 1960—1964» (К., 1968). Тут зібрано й систематизовано понад 11 тис. найрізноманітніших матеріалів, видрук. з нагоди 100-літніх роковин від дня смерті та *150-літнього ювілею від дня народження* Шевченка. Покажчик свідчить, що в ювілейні роки вперше було повністю видано мист. спадщину Шевченка, з'явилися факсимільні копії першого вид. «Кобзаря», «Малої книжки», «Більшої книжки», було опубл. вперше розшукані дослідниками, раніше невідомі тексти поета, спогади сучасників про нього. У покажчику дослідник з можливою повнотою зібрав усі книжкові вид. та матеріали з журналів, у т. ч. й передруки раніше опубл. праць і худож. творів. З газетних матеріалів автор відбирає лише незначну частину, проте не обмежує себе центр. газетами, а включає окремі статті та інформ. матеріали з різних укр. і рос. органів, де вміщено повідомлення про заходи вшановування поета, що дало змогу відобразити розмах підготовки і відзначення шевч. ювілеїв. До покажчика не включено численну л-ру з період. вид., що з'явилася з нагоди ювілеїв мовами народів Союзу РСР і зарубіжних країн.

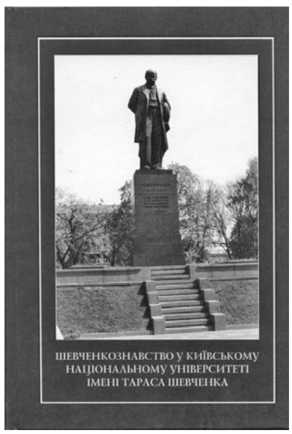
Покажчик складається з дев'яти основних розділів: 1. Видання творів Т. Г. Шевченка. 2. Життя й творчість Т. Г. Шевченка. 3. Т. Г. Шевченко в літературних взаємозв'язках. 4. Т. Г. Шевченко і сучасність. 5. Т. Г. Шевченко в художній літературі і народній творчості. 6. Т. Г. Шевченко і мистецтво. 7. Шевченківські місця і музеї. 8. Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка. 9. Бібліографічні матеріали.

Ф. Сарана виступає і зі ст., присвяченими стану і завданню Б. ш., продовжуючи публ. 1920-х М. Ясинського на цю тему. Характерна в цьому плані ст. «Стан і завдання бібліографії шевченкіани» (*НШК 9*, с. 212—218). В ній охарактеризовано 13 назв укр. і зарубіжних бібліогр. покажчиків за 1860—1958. Оцінюючи дані вид., автор узагальнює їхні прорахунки, дає методичні поради, ставить завдання перед бібліографами щодо роботи над підготовкою таких посібників.

Особливе місце у вивченні Б. ш. посідає його вст. ст. «Тарас Шевченко в бібліографії» до покажчика, укладеного М. Багричем, — «Т. Г. Шевченко: бібліогр. покажчик (1917—1963)» (Х., 1964. С. 5—10). Тут він докладно зупиняється на ролі бібліографії у вивченні творчості поета, характеризує внесок у популяризацію його спадщини таких укр. вчених, як М. Комаров, М. Яшек, Ю. Меженко, О. Багрій та ін. Говорячи про тодішній стан розроблення Б. ш., вчений підкреслює значення щорічних публ. та оглядів матеріалів, а також наголошує на тому, що іноземні вид. представлені недостатньо.

Хронологічним продовженням покажчика Ф. Сарани є покажчик, вид. до *175-літнього ювілею від дня народження Шевченка,* — «Т. Г. Шевченко: Бібліогр. покажчик (1965—1988) / ЦНБ АН УРСР; Уклад. Л. В. Бєляєва, Н. М. Мислович; відп. ред. В. С. Бородін» (К., 1989).

Плідно займалися Б. ш. в роки незалежності України НПБУ, ІЛ. До *190-літнього ювілею від дня народження* Шевченка було видано покажчик «Тарас Шевченко: Бібліографічний покажчик. 1989—2003/ (НПБ України; Укладач Г. Гамалій» (К., 2004); доп. й випр. перевид.: «Тарас Шевченко, 1989—2004: Матеріали до бібліографії / ІЛ НАН України, НПБ України; Укладач Г. Гамалій» (К., 2005). Тут зібрано інформацію про вид. літ. і мист. творів Шевченка, окремо виділено підрозділ перекл. ін. мовами. Решта розділів представляють л-ру про життя і діяльність Шевченка, надбання укр. і світового шевченкознавства, матеріали про місце поета й художника у світовій та вітчизняній

Шевченкознавство у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (1860—2003). К., 2004. Обкладинка

історії, культурі та ін. Цінні розділи покажчиків «Бібліографічні матеріали», в них не тільки подано окремі шевч. бібліогр. посібники, що вийшли за період 1989—2004, а й аналітично розкрито бібліогр. вид., в структурі яких виділено шевченкознавчі матеріали.

Т. Шевченко. 1989—2004. Матеріали до бібліографії. К., 2005. Обкладинка

Дослідників життя і творчості Шевченка можуть зацікавити і деякі ін. бібліогр. публ., які де в чому доповнюють вищезгадані капітальні заг. посібники. Це — «Шевченко і музика: Нотографічні та бібліогр. матеріали (1861—1961) / Укладач А. І. Касперт» (К., 1964); «Шевченкознавство в Харківському університеті: Бібліогр. покажчик / Уклад. В. К. Мазманьянц» (Х., 1989); «Видання творів Т. Г. Шевченка у фондах ЦНБ (1840—1914 рр.): Бібліогр. покажчик / Харків. держ. ун-т. Центр. наук. б-ка; Сх.-укр. відділ Центру пам'яткознавства НАН України та Укр. т-ва охорони пам'яток історії і культури; Укладач В. О. Репрінцева» (Х., 1997); ряд краєзнавчих покажчиків: каталог «Тарас Шевченко і Чернігівщина: Виставка худож. творів, присвяч. 175-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, з фондів музею / Черніг. худож. музей» (Чернігів, 1989); «Шевченко і Закарпаття: До 175-річчя з дня народження Шевченка / Закарп. обл. університет. наук. б-ка; Укладач М. Ю. Рушак» (Ужгород, 1989); «Т. Г. Шевченко в одеській пресі: Бібліографічний покажчик / ОДНБ ім. М. Горького; Упоряд. О. Кушнір» (О., 1996—2003. Вип. 1: Кн., альм., зб., журн. 1996; Вип. 2, ч. 1: Газети, 1844—1917. 1999; Вип. 2, ч. 2: Газети, 1918—1940. 2003; Вип. 2, ч. 3: 1914—1974. 2005; Вип. 2, ч. 4: 1975—2005. 2007); «Шевченкознавство у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (1860—2003) / Л. М. Задорожна, Г. Ф. Семенюк, С. К. Росовецький та ін.» (К., 2004); «Тарас Шевченко і Вінниччина: Бібліогр. покажчик / Вінн. обл. університет. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва; Укладачі Г. Авраменко, Б. Хоменко» (Вінниця, 2004); «Видання творів Тараса Шевченка у фондах Шевченківського національного заповідника: Каталог / Упоряд. О. О. Солонченко; Л. Г. Сіленко» (К., 2004). Цінність краєзнавчих бібліографій у тому, що в них нерідко подають повідомлення, які стають першими друк. матеріалами про Шевченка, і на них надалі будуть спиратися ін. дослідники.

Ґрунтовністю відзначається покажчик, підготовлений рос. бібліографами, — «Т. Г. Шевченко: Библиогр. указатель / Сост. О. М. Клеменова, А. К. Гудзий, Е. Д. Поплавская, И. С. Романченко» (М., 1941). У ньому зібрано всі важливі друк. матеріали про життя і творчість Шевченка, про вид. його творів. Покажчик цей є бібліогр. рідкістю, оскільки майже весь наклад вид. загинув на поч. Другої світової війни і збереглися лише окремі прим. в найбільших б-ках кол. Союзу РСР.

Бібліогр. покажчики про Шевченка, невеликі за обсягом, видано в Грузії, Білорусі, Казахстані та ін. країнах. У журн. «Всесвіт» (1983. № 3) подано «Бібліографію японської шевченкіани» (Укл. Кадзуо Накаї; з япон. переклав І. Дзюб).

Короткий бібліогр. список найважливіших англомовних вид. Шевченка і про Шевченка від 1868 до 1981 опубл. М. *Тарнавська*: «Shevchenko in English: A short bibliographical data sheet / Comp. by Marta Tarnawsky» (Our Life. 1982. Берез.).

Над виявленням і бібліографуванням зарубіжної шевченкіани плідно працював укр. бібліограф М. *Гресько,* котрий видав зокр.: «Т. Г. Шевченко французькою мовою (1847—1967): Бібліогр. покажчик» (ЛНБ; Укладач М. М. Гресько. Л., 1967); «Т. Г. Шевченко мовою італійською, іспанською, португальською та есперанто: Бібліогр. покажчик» (ЛНБ; Укладачі М. М. Гресько, Н. М. Андріанова. Л., 1968); «Т. Г. Шевченко в німецьких перекладах та критиці (1843—1917): Бібліогр. покажчик / Укладачі М. Гресько, М. Занічковський, В. Кулик» (Л., 1968. Б-ка інозем. л-ри). Невеликий за обсягом бібліогр. покажчик «Шевченко в Данії, Швеції, Норвегії, Фінляндії, Нідерландах і Бельгії» (Х., 1989) підготувала Центр. наук. б-ка Харків. держ. ун-ту ім. М. Горького. У 5-му т. ґрунтовного вид. «Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті: В 5 т.» (К., 1994) — «Українська література в країнах Центральної і Південно-Східної Європи: Матеріали до бібліографії» представлено зарубіжні літературознавчі та літ.-крит. матеріали заг. плану, зб. худож. творів, вид. творів окремих письменників, літ.-крит. матеріали про їхню творчість — болг., нім., серболуж., польс., рум., угор., чес., словац., сербо-хорв., макед., словен. мовами.

Останнім часом видано покажчик змісту 34 томів зб. праць наук. шевч. конференцій, які з 1951 скликав ІЛ, з 1999 — спільно з Черкас. нац. ун-том ім. Б. Хмельницького — «Збірник[и] праць наукових шевченківських конференцій (1952—2002)» (Черкаси, 2002).

Значну бібліогр. інформацію, присвячену Шевченкові, вміщено в заг. бібліогр. працях, у заг.-літ. вид., у покажчиках змісту журналів (зокр., у зведеному

покажчику «Слово і Час: Систематичний покажчик змісту (1990—1999)» (К., 2002); «Слово і Час: Систематичний покажчик змісту (2000—2007)» (К., 2008), у списках праць літературознавців, в історіогр. оглядах дисертацій, зб. наук. шевч. конференцій, у спеціальних семінаріях (див., напр., *Неділько Г. Я., Неділько В. Я.* Тарас Шевченко: Семінарій. К., 1985), у текстологічних коментарях до наук. вид. худож. спадщини поета тощо.

На окрему увагу заслуговує вид. «Тарас Шевченко у прижиттєвій критиці (1839—1861): Бібліографія. Матеріали: Навч. посібник» (Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка; /Упоряд. В. Іскорко-Гнатенко. К., 2009). У цьому посібнику зроблено спробу з можливою повнотою охопити й систематизувати наявний друк. матеріал прижиттєвих відгуків (статті, рецензії, повідомлення, переклади, замітки, згадки, присвяти, листи), розкиданих по тогочасних період. та книжкових вид., переважно малодоступних. Матеріал подано повністю і скорочено сучасною орфографією зі збереженням характерних особливостей авторської мови. Порядок розміщення матеріалів — хронологічний, датування — за старим стилем. Цитати з Шевченкових творів наведено скорочено за сучасним правописом. Посібник структуровано таким чином: Розд. І: Прижиттєві публ. та вид. Шевченкових творів; Розд. ІІ: Прижиттєві перекл. творів Т. Шевченка; Розд. ІІІ: Т. Шевченко в оцінці прижиттєвої критики. Бібліографія (1839—1861); Розд. IV: Т. Шевченко в оцінці прижиттєвої критики. Матеріали до бібліографії. Подано покажчик критиків, перекладачів і видавців поетичної і мист. творчості Шевченка (1839—1861), перелік період. і окремих вид. (з відгуками про Шевченка і його твори), а також список л-ри «Т. Шевченко в оцінці прижиттєвої критики».

До ч. 2-ї двотомника републікованих текстів «Зарубіжне шевченкознавство», упоряд. редакцією укр. культурологічного альм. «Хроніка-2000», додано бібліогр. покажчики змісту десяти річників «Шевченко» (УВАН, 1952—1964), укладених за роками й за авторами: «Зарубіжне шевченкознавство (з матеріалів УВАН). Ч. 2» (К., 2011). Відтак вичерпний бібліогр. звід худож. л-ри про Шевченка тільки чекає на створення, так само як і бібліографування праць зарубіжних шевченкознавців, особливо останнього періоду. Немає покажчика образотв. шевченкіани, який би об'єднав відомості про портрети Шевченка, картини й малюнки, йому присвячені, а також про інтерпретацію творчості Шевченка ін. видами мист-ва.

Літ.: Дорошкевич О. Сучасний стан шевченкознавства // *Дорошкевич О.* Етюди з шевченкознавства: Зб. ст. Х.; К., 1930; *Багрій О. В.* Т. Г. Шевченко. Х., 1931. Т. 2: Етюди про творчість Шевченка. Шевченківська студія; *Дорошенко В. В.* Бібліографія шевченкознавства (огляд покажчиків) // *ПВТ: [У 16 т.].* Т. 16: Бібліографія; *Сарана Ф. К.* Бібліографія шевченкіани // *РЛ.* 1964. № 2; *Кравців Б.* Остракізм у шевченкознавчій бібліографії // Сучасність. 1964. № 3; *Гольденберг Л. І.* Бібліографічні джерела українського літературознавства. 2-е вид., виправл., доповн. К., 1990; *Буран В.* Літературознавець і бібліограф Микола Плевако (1890—1941): Біобібліогр. нарис. К., 1996; *Федотова О. О.* Українська літературознавча бібліографія за рубежем у 20—30-х рр. XX ст. К., 1997; *Королевич Н. Ф.* Українські бібліографи XX століття. К., 1998; *Ясинський М. І.* Михайло Комаров. К., 2001; *Жданова Р. С.* Бібліографічні джерела українського літературознавства, мовознавства та фольклористики, 1990—2002. К., 2004.

Валентина Патока

БІБЛІОТЕ́КА ШЕВЧЕ́НКА — зібрання книжок і періодичних вид., особистих рукописів і рукописів ін. осіб, що належали Шевченкові.

Про Б. Ш. уперше згадано у ст. про створення укр. громадою Петербурга «Тарасової книгарні», в основу якої покладено частину книжкового зібрання Шевченка (*Доманицький В.* До історії «Тарасової книгарні» (Рахуба Киянам книгаря Щербака про книгарню й запросини для дальшої послуги: ноябрь 1867 года) // Україна. 1907. Т. 4. № 10/11. С. 222—224). Вперше про кількісний склад книжок, що залишилися після смерті поета, а також «Опис книжкам, що належали Т. Г. Шевченку» 1861 повідомив П. *Зайцев* (1914).

1917—20 посилився інтерес до вивчення книжкового зібрання Шевченка. На підставі Щоденника й спогадів про поета А. *Ніковський* уклав каталог б-ки, куди увійшло бл. 200 назв друк. творів (*Ніковський А.*

Книги з особистої бібліотеки Т. Шевченка. Літературно-меморіальний будинок-музей Т. Г. Шевченка в Києві

Бібліотека Т. Шевченка // Книгарь. 1917. Ч. 3. С. 107—118). Дослідник припустився певних неточностей, які викликали критику І. *Айзенштока*; проте цей каталог і нині становить значний інтерес для науковців. У ньому Ніковський не лише подав список книжок, а й намагався виявити читацькі інтереси власника зібрання.

1923 І. Айзенштоку пощастило у ЧМТ віднайти й оприлюднити анонімний «Опис книжкам, що належали Т. Г. Шевченку» (*Айзеншток І.* Замітки й матеріали про Шевченка (ІІІ. Книгозбірня Т. Шевченка) // Червоний шлях. 1923. № 8. С. 228—240); наступні публ.: *Анісов* В. й *Середа* Є. «Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка» (К., 1959, вид. 2-е, доп. К., 1976); *Документи 1982*; Є. *Пеленський* писав про третій етап збирання Б. Ш. після заслання (*Пеленський Є. Ю*. Шевченкові книжки про класичну старовину // Українська книга. 1937. Ч. 3. С. 73); Ф. *Сарана* проаналізував «Опис» у ст. до *ШС*. Про Б. Ш. йшлося в контексті вивчення читацьких інтересів митця та висвітлення ролі книжок у його житті.

Постійно відбувається уточнення складу і назв вид., що входили до Б. Ш.: *Д. Ч.[ижевський]*. Книга, що була в руках Шевченка та Куліша // Шевченко. Нью-Йорк, 1952. Річник І; *Терлецький В*. Шевченкова бібліотека // Київ. 1995. № 4/5. С. 151—153; додаються й аналізуються нові факти, адже Б. Ш. вивчали переважно у межах посмертного «Опису», до якого потрапили не всі рукописні та друк. твори, що належали поетові. Отже, є потреба наук. реконструкції, а відтак і комплексного дослідження особистого зібрання поета як історико-культурного явища.

Гостре прагнення інтелектуальних вражень сприяло тому, що впродовж усього життя Шевченко постійно читав, користувався б-ками знайомих, друзів та збирав особисту б-ку. Під час арешту в справі *Кирило-Мефодіївського братства*, відповідно до «Опису рукописів і книг, відібраних у Т. Г. Шевченка…» від 6 квіт. 1847, за підписом київ. губ. І. *Фундуклея*, у поета конфісковано: «1. Связка стихов, писем и разных бумаг на … [кількість не зазначено] листах. 2. Книга писанных стихов под заглавием: “Три літа”. 3. Маленький альбом со стихами и рисунками» (*КМТ*. Т. 2. С. 198). При розгляді відібраних у нього паперів виявлено рукописи віршів О. Афанасьєва-Чужбинського, В. *Забіли*, Г. *Андрузького*; серед документів — листи до Шевченка від П. Куліша, Р. *Штрандмана*, Г. Квітки-Основ’яненка, М. *Карпа* (Там само. С. 309). Тобто під час цього арешту Шевченко втратив частину особистої б-ки та архіву, зокр. епістолярію, що формувалися органічно упродовж життя власника й відображали його загальнокультурні потреби, свідчили про коло спілкування.

В «Описі речей і книжок, що належали рядовому Шевченку», який зробив військ. старшина П. *Корін* після арешту 1850, є відомості про вилучення книжок, серед яких — «Ветхий завет — Библия», «О подражании Христу» Фоми *Кемпійського*, два томи В. *Шекспіра*, твори М. *Лермонтова*, «Євгеній Онєгін» О. Пушкіна, два томи «Полного собрания призведений русских авторов», а також два портфелі з паперами (*Документи*, с. 188). Жодного з конфіскованих видань так і не було повернено Шевченкові.

Під час заслання поетові можливості комплектувати б-ку були обмежені: до неї надходили лише поодинокі вид., які надсилали друзі. Так, 17 черв. 1857 поет записав у Щоденнику: «Спасибо еще Кулишу, что догадался прислать книг <…>. В особенности благодарен я ему за “Записки о Южной Руси”. Я эту книгу скоро наизусть буду читать»; а 5 лип. 1857 констатував: «Из моей библиотеки, которую я знаю наизусть всю и которую уже давно упаковал в ящик, не нашлося книги, достойной сопутствовать мне в моем радостном одиноком путешествии по Волге».

1858 книгозбірня поповнилася віршами П.-Ж. *Беранже* у перекл. В. *Курочкіна*, вид. С. *Аксакова* «Семейная хроника», «“Детство Багрова внука” <…> с самою лестною надписью сочинителя» (Щоденник, 3 берез. 1858). Переїзд із *Нижнього Новгорода* до Москви також супроводжувався збільшенням Б. Ш.: «Навестил меня <…> М. А. Максимович с брошюрою “Исследование о Петре Конашевиче Сагайдачном”. Сердечно благодарен за визит и за брошюру» (Щоденник, 13 берез. 1858); потім поет «пошел к уральскому казачине Савичу. Взял у него летопись Велички, которую он получил от О. М. Бодянского два года тому назад для пересылки [мне] и держал у себя, сам не знает, с каким намерением» (Щоденник, 20 берез. 1858). Наступного дня М. *Кетчер* «подарил <…> все издания своей компании, кроме своего перевода Шекспира, — он еще в типографии. А Бабст подарил свою речь о умножении народного капитала, издание той же компании» (Щоденник, 21 берез. 1858).

Багато книжок Шевченко набув після повернення до Петербурга: зібрання пам’яток, пісень, істор. праці М. *Білозерського*, П. Куліша, М. Костомарова, С. *Соловйова*, М. Смирнова, П. Шпилевського, М. *Храмцовського*, бібліогр. покажчики О. *Лазаревського*; вид. творів Марка Вовчка, Г. Квітки-Основ’яненка, М. Костомарова, П. Куліша, Ганни *Барвінок*, С. Аксакова, І. *Тургенєва*, О. *Кольцова*, О. *Полежаєва*, М. *Гербеля*, О. *Писемського*, Й.-Ф. *Шиллера*, Е. *Желіговського*, теорію фінансів Й. Шилля, літературознавчі праці, навч. л-ру, звіти петерб. *Академії мистецтв*, археографічної комісії, про чергове присудження нагород графа Уварова, а також періодичні вид. — «*Отече-*

ственные записки», «*Современник*», «*Русский вестник*», «*Народное чтение*», «Руководство для сельских пастырей», «*Северная пчела*», «*Русский инвалид*», «*Основа*». Зібрання збільшувалося завдяки дарункам видавців, авторів, ред., а також купівлі книжок, у т. ч. в книгарнях І. *Лисенкова* й О. *Смірдіна*, творів ін. поетів і письменників, які сам переписував, власних видань.

Шевченко мав по кілька примірників своїх друк. творів, які дарував, зокр. кн. «Тризна. Т. Шевченка. СПб. 1844» подаровано М. *Чернявському*; вид. «Гамалія. Соч. Т. Шевченки. Санктпетербург в типографии М. Ольхина. 1844» — П. *Селецькому* (*Опис* рукописів Т. Г. Шевченка. К., 1961. С. 345, 448). Серед прижиттєвих вид. Шевченка з його автографами у найбільшій кількості зберігся «Кобзар» 1860 (6, 240—243). У Б. Ш. могли бути й вид. «Awentures de Robinson Crusoe, par Daniel de Foë» (6, 243; зберігається в Держ. музеї М. Горького (РФ), подароване племінниці Ф. *Шевченко* з написом: «Любій Прісі на память од дядька Тараса Шевченка. 1859. Сентября 12», «Библия или книги священного писания Ветхого и Нового завета» (СПб., 1824), подарована Ф. *Лазаревському* з автографом: «Т. Шевченко Федору Лазаревскому. 16 авг. 1859» (6, 243; зберігається у НМТШ).

Певне уявлення про склад, зміст і тогочасну фінансову вартість особистого книжкового зібрання поета, залишеного по його смерті, дає згаданий вище анонімний «Опис книжкам, що належали Т. Г. Шевченку», укладений 1861 після його смерті (оригінал та дві копії зберігаються в ІЛ. Ф. 1. Од. зб. 461, 462). Щодо особи укладача цього документа серед науковців існують різні версії. П. Зайцев зазначав, що друзі поета — «художник Честахівський і брати Лазаревські склали опис його речей, картин і бібліотеки» (*Зайцев П*. С. 27). У Айзенштоковій публ. «Опису» (1923) відомості про укладача списку відсутні. Не встановили авторство й В. Анісов та Є. Середа. Водночас Ф. Сарана укладачем документа зазначив Д. *Каменецького* (*ШС*. Т. 1. С. 69), цієї думки дотримується і В. Терлецький (*Терлецький В*. Шевченкова бібліотека // Київ. 1995. № 4/5. С. 152).

До «Опису» увійшло понад 160 позицій книжкових і періодичних вид. укр., рос. та польс. мовами, з автографами авторів, перекладачів, видавців або самого Шевченка. Зібрання складається з наук., наук.-попул., навч., бібліогр. видань з різних галузей знань, що характеризує розмаїття інтересів його власника. Ймовірно, список не повний, оскільки по смерті поета його друзі й знайомі могли одержати дещо з Б. Ш. «на пам'ять». Зрештою, люди, які описували книгозбірню, мали змогу залишити у себе деякі примірники, тим більше, що такі факти трапляються в історії приватних книжкових колекцій.

В кінці «Опису» зазначено, що «книги эти переданы 4 июня 1861 года для хранения Федору Ивановичу Черненку. Михаил Лазаревский», а «все двести рублей за книги Т. Г. Шевченка из петербургской громады получил М. Лазаревский» (ІЛ. Ф. 1. Од. зб. 461. Арк. 10). Однак вартість книжок за документом — 185 рублів 80 копійок. Можливо, деякі з видань не внесено до списку, та й газ. «Северная пчела» і «Русский инвалид» (№ 96—97) не позначено знаком +; не означено й вартість книжок під № 81, 108—110.

Дальшу долю Шевченкового книжкового зібрання висвітлює «Підписка на укладання суми для викупу книг, що належали Тарасу Григоровичу Шевченку і призначених для заснування Тарасової бібліотеки» (ІЛ. Ф. 1. Од. зб. 468, 469). У ній подано інформацію про збирання коштів укр. громадою Петербурга, а також про грошові внески М. Костомарова, П. Куліша, М. Лазаревського, Ф. *Черненка*, Д. Каменецького, В. *Білозерського* та ін. за вид., зазначені в «Описі». Викуплену в спадкоємців книгозбірню за ухвалою громади було покладено в основу новоутворюваної «Тарасової книгарні».

Формував б-ку Шевченко упродовж усього життя в умовах, що не сприяли цьому, зокр. на засланні. Після повернення з неволі за вкрай короткий термін знову було зібрано значний масив друк. вид. Книжкова колекція митця поповнювалася попри відсутність достатніх фінансових засобів і постійного належного приміщення.

Після 1867 Б. Ш. як цілість втрачено.

1918 П. *Потоцький* придбав у Петрограді три книжки, що входили до «Опису»: № 22. Малороссийские и Червонорусские народные думы и песни. изд. П. Лукашевича. СПб. 1836; № 99. Estetyka czyli umnictwo piękne przez K. Liebelta. St. Petersburg. 1854; № 101. Poezye Ant. Sowy. Petersburg. 1858 з дарчим написом автора. Загалом, за С. *Білоконем*, у колекції П. Потоцького було вісім книжок, що належали Шевченкові: «1. Шевченко. Гайдамаки. СПб. [1]841. <…> 2. Шевченко. Кобзарь. СПб. [1]860. <…> 3. Шевченко. Чигиринский Кобзарь и Гайдамаки. СПб. 1844 и 1841 в одном пер[еплете]. <…> 4. Гайдамаки с облож[кой]. 5. Шевченко. Чигиринский Кобзарь. СПб. [1]844 <…> 6. Лукашевич [Платон Якимович]. Малороссийския и Червонорусския народныя думы и песни. СПб. [1]836. 8°. Экз[емпляр] из книг Шевченки. 7. Liebelt K. Estetyka. Petersburg [1]854. 8°. Экз[емпляр], бывший у Шевченки во время его ссылки. 8. Poezye Antoniego Sowy. Petersb[urg], 1858 <…> (*Білокінь С*. С. 113). Відтак колекціонерові вдалося виявити й зібрати найбільшу

кількість книжок з Б. Ш. Після розпорошення фондів «Музею України» частину книжок втрачено.

Поодинокі примірники із Б. Ш. стали власністю окремих осіб. Так, І. Айзеншток виявив у ЧМТ один прим. кн. з Б. Ш.: «Кобзарь Тараса Шевченка в переводе русских поэтов, изданный под редакцией Ник. Вас. Гербеля. СПб., 1860», що зберігався там під № 53 Ш (*Айзеншток І*. Замітки й матеріали про Шевченка (ІІІ. Книгозбірня Т. Шевченка) // Червоний шлях. 1923. № 8. С. 240) і який не внесено до «Опису». На палітурці знайденого прим. є напис: «Тарасу Григорьевичу Шевченко от почитателей его таланта и переводчика и издателя его сочинений Николая Гербеля». В ІЛ зберігаються дві книжки з Б. Ш.: «Памятники, изданные Временною Комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Том второй» (К., 1846; Ф. 1. Од. зб. 823), тобто одне з видань, яким починається «Опис» (на шмуцтитулі автограф Шевченка); «Летопись событий в югозападной России в XVII-м веке, составил Самоил Величко, бывшый канцелярист канцелярии войска запорожскаго, 1720. Том второй» (К., 1851; Ф. 1. Од. зб. 824) наступна у списку. Ще одна книжка — «Poezye Antoniego Sowy» (СПб., 1858) з дарчим написом автора Шевченкові (у рукописному каталозі має № 101) — зберігається у ЦДАМЛМУ. «Библия или книги священного писания Ветхого и Нового Завета» (СПб., 1824) з дарчим написом Ф. Лазаревському зберігається в НМТШ. Окремі вид. виявили А. Гумецька («Малороссийские песни». М., 1827); С. Рейсер (А. В–к–в [О. *Великанов*] «Городищенский свеклосахарный завод потомственных почетных граждан К. М. Яхненка и Ф. С. Симиренка»).

Відомості про книжкову колекцію поета дають змогу реконструювати її історію, а також можливість створення каталогу та фонду, що сформує цілісне уявлення про Б. Ш. та його епоху.

Див. також: *Лектура Шевченка*; *Рукописна спадщина Шевченка*; додаток до тому.

Літ.: Зайцев П. Новое о Шевченке // Русский библиофил. 1914. № 1; *Айзеншток І*. Як працював Шевченко. К., 1940; *Каганов И. Я*. Шевченко и книга // *Книга*: Исследования и материалы. М., 1963. Сб. VII; *Рейсер С. А*. До вивчення Шевченка // *РЛ*. 1969. № 3; *Анісов В., Середа Є*. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1976; *Звід* пам'яток історії та культури України: Енцикл. вид.: У 28 т. К., 2011. Кн. 1. Ч. 3: Київ; *Білокінь С*. Музей України: (Збірка П. Потоцького). К., 2006; *Дудко В*. Зі студій над листами Тараса Шевченка // Українознавчі студії. 2007—2008. № 8—9; *Відоняк Н*. Збирач розкраденої історії // Слово Просвіти. 2009. 13—19 серп. № 32 (513); *Півшар Т. І*. Особисте книжкове зібрання Т. Г. Шевченка // Українська біографістика: Зб. наук. праць Ін-ту біогр. досліджень. К., 2009. Вип. 5.

Таїсія Півшар

«БИБЛИОТЕ́КА ДЛЯ ЧТЕ́НИЯ» — щомісячний літ., громадсько-політ. журн. універсального змісту. Виходив у Петербурзі 1834—65. Одне з найпопулярніших видань у Росії 1830—40-х. Редакторами в різні часи були О. *Сенковський,* М. *Греч*, А. Старчевський, О. *Дружинін* та ін.

БИБЛІОТЕКА
ДЛЯ ЧТЕНІЯ,
ЖУРНАЛЪ
СЛОВЕСНОСТИ, НАУКЪ, ХУДОЖЕСТВЪ, ПРОМЫШЛЕНОСТИ, НОВОСТЕЙ и МОДЪ,
составляемый
изъ
ЛИТЕРАТУРНЫХЪ И УЧЕНЫХЪ ТРУДОВЪ
К. И. Арсеньева. Е. А. Баратынскаго. Барона Брамбеуса. Ѳ. В. Булгарина. А. Ѳ. Воейкова. Кн. П. А. Вяземскаго. Ѳ. Н. Глинки. Н. И. Греча. В. И. Григоровича. Д. В. Давыдова. И. И. Давыдова. В. А. Жуковскаго. М. Н. Загоскина. И. Т. Калашникова. М. Т. Каченовскаго. И. В. Киреевскаго. Казака Луганскаго. И. И. Козлова. И. А. Крылова. Н. В. Кукольника. М. Е. Лобанова. А. М. Максимовича. А. П. Максимовича. Марлинскаго. К. П. Масальскаго. А. И. Михайловскаго-Данилевскаго. А. С. Норова. Кн. В. Ѳ. Одоевскаго. А. И. Очкина. В. И. Панаева. П. А. Плетнева. М. П. Погодина. А. Погорельскаго. Н. А. Полеваго. А. С. Пушкина. С. Е. Раича. А. Г. Ротчева. Рудаго Панька. П. П. Свиньина. О. И. Сенковскаго. И. Н. Скобелева. И. М. Снегирева. Н. Г. Устрялова. В. А. Ушакова. Б. М. Федорова. Гр. Д. И. Хвостова. А. С. Хомякова. Кн. А. А. Шаховскаго. С. П. Шевырева. А. В. Шидловскаго. А. С. Шишкова. В. Н. Щастнаго. Д. И. Языкова. Н. М. Языкова. П. Л. Яковлева. И. М. Ястребцева. Г. М. Яценкова, и другихъ.
ТОМЪ ПЕРВЫЙ.
ИЗДАНІЕ КНИГОПРОДАВЦА АЛЕКСАНДРА СМИРДИНА.
САНКТПЕТЕРБУРГЪ.
ВЪ ТИПОГРАФІИ ВДОВЫ ПЛЮШАРЪ СЪ СЫНОМЪ.
1834.

Библиотека для чтения. Журнал. СПб., 1834

У № 6 за 1840 було вміщено анонімну рецензію на «Кобзар», автор якої — О. Сенковський — високо оцінив талант укр. поета, але водночас скептично висловився щодо майбутнього укр. мови як літературної. 1849 у «Б. д. ч.» опубл. повість «Останні нащадки гайдамаків: Український переказ» О. Кузьмича, в основу сюжету якої покладено думу про втечу трьох братів із тур. неволі; в повісті наведено уривки з поеми «Гайдамаки», вірш «Розрита могила» та ін. Це стало своєрідною формою популяризації заборонених поезій. У № 12 за 1856 анонімно опубл. вірш «Нащо мені чорні брови» в перекл. М. *Гербеля* — перший перекл. Шевченка рос. мовою.

Шевченко читав «Б. д. ч.» на засланні (про це свідчить запис у Щоденнику 1 лип. 1857). У повісті «Близнецы» він іронічно згадує журн. серед «блюстителей нравственности», які ганили «Мертві душі» М. Гоголя за аморальність.

Іван Бажинов

БІ́БЛІЯ І ШЕВЧЕ́НКО. Наук. дослідження рецепції Б. у творчості Шевченка започаткував 1878 М. Драгоманов. На тлі реліг.-політ. боротьби за Шевченка, яка розгорнулася в Галичині та сх. Україні, він показав, що поет «в Біблії став шукати духа народолюбного пророкування, проповіді суда Божого над неправедними», висловив упевненість, що «"біблійцем" в основі зостав Шевченко й до смерті» (*Драгоманов М*. Шевченко, українофіли і соціалізм // *Драгоманов М*. Вибране. К., 1991. С. 360). Ці думки, вважав учений, «може підперти перегляд рік за роком того, що розказують про Шевченка приятелі його, й того, що він сам написав» (Там само. С. 360—362), але в цитованій розвідці зосередився лише на першій частині накресленого завдання. Другу ж реалізував уже 1904 В. *Щурат*, який прийняв концепцію М. Драгоманова в етапному конкретному дослідженні біблійних витоків поезії Шевченка. Обмеживши коло своїх спостережень поетичними текстами, В. Щу-

рат поділив «сліди Св. Письма» на дві групи. Творів першої групи (поеми «Царі», «Марія» та вірші «Саул», «Во Іудеї во дні они») дослідник не торкався, оскільки побачив у них лише «формальний зв'язок» із темами Б., а зосередився на творах другої групи як таких, що, на його думку, є «більш-менш вірними наслідуваннями Св. Письма в змісті і в ідеї». Дослідник здійснив прискіпливі зіставлення церковнослов'ян. оригіналів із Шевченковим циклом «Давидові псалми» і його наслідуваннями пророків та 11-го псалма, а також виклав спостереження, не завжди переконливі, над відгуками («слідами») писань пророків та Книги Еклезіаста в ін. творах поета (*Щурат В*. С. 17, 21—64).

Розвідка В. Щурата стала основною джерельною базою для наступних дослідників, які після 1917 пішли різними шляхами в підрадянській та Західній Україні, а після 1939 — в Україні та за межами СРСР (див. змістовний огляд: *Грицковян Я*. Шевченко і Біблія // *Світи 1991*. С. 23—29). Атеїстично налаштоване радянське шевченкознавство не було зацікавлене нагромаджувати в цій сфері нові конкретні спостереження (завважмо хіба поодинокі розвідки І. *Айзенштока*, О. *Білецького*, В. *Крекотня*), натомість у зарубіжному шевченкознавстві з протилежних, здебільшого ідеологічних, міркувань з'являлися, поряд із осмисленням світоглядного аспекту цієї проблеми (праці Л. *Білецького*, Д. *Чижевського* та ін.), і дослідження, автори яких у пошуках аргументації поверталися до зіставлення текстів Б. та Шевченка. Тут слід назвати передусім моногр. ст. В. *Мокрого* «Тарас Шевченко в колі біблійної лектури» (1982) і розд. «Тарас Шевченко: Між Прометеєм і Христом» у його монографії «Література і філософсько-релігійна думка українського романтизму: Шевченко, Костомаров, Шашкевич» (1996) польс. мовою, монографію В. Домашовця про «Давидові псалми» (1992), а також шевченкознавчі розділи кн. М. *Ласло-Куцюк* (1979, 1992) та розд. «Шевченківські наслідування пророкам» в її монографії «Творчість Шевченка на тлі його доби» (2002).

У 1990-х в Україні відроджується наук. розробка зазначеної теми, при цьому в структурі й методології відповідних шевченкознавчих праць спостерігаємо певне наслідування діаспорних зразків. Так, есеїстиці Л. *Плюща* в Україні відповідає вже двічі видана (1996, 2001) кн. В. *Пахаренка* «Незбагнений апостол», а поряд із ґрунтовними, наук.-об'єктивними розвідками М. *Павлюка*, В. *Смілянської*, Л. Кисельової та ін. з'являється й така паралель до апологетичних писань В. *Барки*, як розд. «Тарас Шевченко: Кобзар, пророк, апостол» в інтерпретаційній частині своєрідного шкільного посібника-хрестоматії В. *Сулими* (1998). Осібне явище становить побудований за проблемно-реєстраційним принципом огляд І. Бетко (1999). Біблеїзми поезії Шевченка одержують тут докладно виписаний істор.-літ. контекст, але спостереження над текстами поета змушено лаконічні, подекуди й непродумані, як-от зарахування до явищ «рецепції ідей і пророцтв Єремії» і такого: «картини розбою в поемі "Гайдамаки" перегукуються з аналогічними картинами розорення Єрусалима» (*Бетко І*. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX — початку XX ст. Zielona Góra; Kijów, 1999. С. 31).

Уже стислий огляд л-ри питання дає підстави для висновку, що тема «Біблія і Шевченко» в сучасному прочитанні — це великий комплекс взаємопов'язаних проблем, і далеко не всі вони достатньо висвітлені. Основні аспекти вивчення: загальнокультурологічний, біогр., книгознавчий, герменевтичний, мовний, дискурсивно-соціологічний, поетико-стилістичний, ідентифікаційно-описовий, компаративний, інтертекстуальний, інтерсеміотичний, реліг.

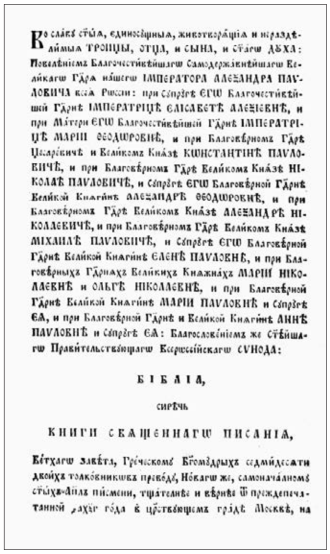
Із погляду **загальнокультурологічного**, або з істор.-літ., Б. (від давнього βιβλία — книги) — найпопулярніша пам'ятка світової л-ри, перекладена більшістю сучасних літ. мов. Біблія справила потужний вплив — як духовний, так і естетичний; це синкретичний твір письменства, що надав світовій л-рі свій «великий код» (Н. Фрай) для інтерпретації людини й буття. З погляду ж християнської церкви Б. — це зібрання богонатхненних книг (звідси ще одна назва Б. — Святе Письмо), джерело Божого об'явлення.

Протиставлення Б. та творчості Шевченка як явищ сакрального і світського, таке природне й безперечне у світовому контексті, дещо згладжується в контексті укр. нац. культури. Адже сам поет ще за життя сприймався як апостол і пророк, а згодом і як месія українства, суб'єкт і об'єкт укр. міфу і под. Його «Кобзар» у переносному потрактуванні постає як своєрідна Б. — і то в кількох версіях, а саме: клерикально-націоналістичній, язичницькій, світській, революційно-демократичній тощо. Цей етнопсихологічний феномен шевченкознавство не може ігнорувати. Звідси випливає необхідність усвідомлення внутрішньої зумовленості, невипадковості негативних, диференційних моментів Шевченкової рецепції Б. Останнє явище пов'язане і з тим, як відтворив поет певні спільнонац. закономірності сприймання Б. в укр. культурі, декотрі з них є загальноєвроп. Адже для осілих, з міською культурою, побудованою на засадах греко-римської античності, народів Європи, попри всю сакральну цінність Б., вона завжди лишалася книгою, яку створили нащадки близькосхідних кочовиків, а Старий Завіт — священною книгою євреїв діаспори, що жили поряд, зберігаючи свою етнічно-реліг.

ідентичність. Тож і стара укр. церква з давньорус. часів обережно ставилася до Старого Завіту (див. хоч би покарання його шанувальника ченця Микити в «Києво-Печерському патерику»), і Г. Сковорода з упередженням завважував у ньому дикунство жертвувань тварин Єгові та попереджав: «Біблія есть и Бог, и змій». Шевченко як людина нового часу (а в новій укр. л-рі склалося принципово ін. сприймання Старого Завіту) втілює цю традицію частково, у формі пом'якшеній, але зовсім не відкидає.

Т. Шевченко
Ф. Лазаревскому
БІБЛІА 16 ав. 1859
или
книги
священнагѡ писаніѧ
ветхагѡ и новагѡ
завѣта.

Біблія. СПб., 1824. З дарчим написом Т. Шевченка Ф. Лазаревському. Титул

Во славꙋ с҃тыѧ, единосꙋщныѧ, животворѧщїѧ и нераздѣлимыѧ ТРОИЦЫ, ОТЦА, и СЫНА, и С҃тагѡ ДꙊХА: Повелѣнїемъ Благочестивѣйшагѡ Самодержавнѣйшагѡ Великагѡ Г҃дрѧ нашегѡ ІМПЕРАТОРА АЛЕѮАНДРА ПАѴЛОВИЧА всеѧ Россїи: при Сꙋпрꙋзѣ ЕГѠ Благочестивѣйшей Г҃дрнѣ ІМПЕРАТРІЦѢ ЕЛІСАВЕТѢ АЛЕѮІЕВНѢ, и при Матери ЕГѠ Благочестивѣйшей Г҃дрнѣ ІМПЕРАТРІЦѢ МАРІИ ѲЕОДѠРОВНѢ, и при Благовѣрномъ Г҃дрѣ Цесаревичѣ и Великомъ Кнѧзѣ КѠНСТАНТІНѢ ПАѴЛОВИЧѢ, и при Благовѣрномъ Г҃дрѣ Великомъ Кнѧзѣ НІКОЛАѢ ПАѴЛОВИЧѢ, и Сꙋпрꙋзѣ ЕГѠ Благовѣрной Г҃дрнѣ Великой Кнѧгинѣ АЛЕѮАНДРѢ ѲЕОДѠРОВНѢ, и при Благовѣрномъ Г҃дрѣ Великомъ Кнѧзѣ АЛЕѮАНДРѢ НІКОЛАЕВИЧѢ, и при Благовѣрномъ Г҃дрѣ Великомъ Кнѧзѣ МІХАИЛѢ ПАѴЛОВИЧѢ, и Сꙋпрꙋзѣ ЕГѠ Благовѣрной Г҃дрнѣ Великой Кнѧгинѣ ЕЛЕНѢ ПАѴЛОВНѢ, и при Благовѣрныхъ Г҃дрнахъ Великихъ Кнѧжнахъ МАРІИ НІКОЛАЕВНѢ и ОЛЬГѢ НІКОЛАЕВНѢ, и при Благовѣрной Г҃дрнѣ Великой Кнѧгинѣ МАРІИ ПАѴЛОВНѢ и Сꙋпрꙋзѣ ЕѦ, и при Благовѣрной Г҃дрнѣ и Великой Кнѧгинѣ АННѢ ПАѴЛОВНѢ и Сꙋпрꙋзѣ ЕѦ: Благословенїемъ же С҃тѣйшагѡ Правительствꙋющагѡ Всероссїйскагѡ СѴНОДА:

БІБЛІА,

сирѣчь

КНИГИ СВѦЩЕННАГѠ ПИСАНІѦ,

Ветхагѡ завѣта, Греческомꙋ Б҃гомꙋдрыхъ седмидесѧти двоихъ толковникѡвъ переводꙋ, Новагѡ же, самоначальномꙋ с҃тыхъ Ап҃лъ писмени, тщателнѣе и вѣрнѣе ѿ преждепечатанной ҂ахѯѕ҃ года в црствꙋющемъ градѣ Москвѣ, на

Біблія. СПб., 1824. Перша сторінка

Розуміння Б. та текстів Шевченка як двох пам'яток світової культури передбачає принципову можливість позареліг. вивчення їхніх зв'язків. Ін. річ, що, як і у вітчизняних позитивістів 19 ст., в атеїстів радянського штибу власний їхній світогляд не був цілковито безреліг. — через, зокр., міцний православний (а в тих, що ближчі до народу, ще й двовірний) первень.

Біографічний аспект є базовим для всіх інших. Тексти Б. супроводжували Шевченка все його свідоме життя. Ще дитиною він на слух сприймав у церкві окремі фрагменти її книг, які використовують у службі Божій, тоді ж, безперечно, чув християнські легенди та псалми, що втілювали біблійні мотиви. Перше знайомство Шевченка-читача з Б. відбулося в дяківській школі, де ще за давньорус. традицією дітей учили читати на текстах Псалтиря та Часослова. З часом, складаючи вже власний «Букварь южнорусский», Шевченко творчо продовжив цю традицію, вмістивши свої переспіви з «Давидових псалмів». Автобіогр. розповідач у повісті «Княгиня» пригадує, як він, осиротілий, «взявши свою таблицу, *каламарь* и Псалтырь» (3, 156), оселився в дяка й годував його та себе, читаючи Псалтир над небіжчиками: «Я знал почти всю Псалтырь наизусть и читал ее (как говорили слушатели мои) выразительно, т. е. громко» (3, 156). Отже, Псалтир був і першою біблійною книгою, яку читав Шевченко.

Обов'язкова програма петерб. *Академії мистецтв* передбачала виконання творів на біблійну тематику. Що це не було для Шевченка лише казенною, офіційною вимогою, свідчить фрагмент листа гол. героя повісті «Художник», котрому автор, як відомо, передав дещо зі своєї біографії: К. Брюллов «мне строжайше запретил брать сюжеты из чего бы то ни было, кроме *Библии*, древней греческой и римской истории. "Там, — сказал он, — всё простота и изящество. А в средней истории — безнравственность и уродство". И у меня теперь на квартире, кроме Библии, ни одной книги нет» (4, 151). Остання фраза стосується саме героя повісті, адже молодий Шевченко, на відміну від цього персонажа, не лише художник, а й укр. поет, мав уже й рукописні твори, і друковані видання. Слід нагадати, що Брюллов назавжди лишився для Шевченка незаперечним авторитетом, людиною з абсолютним смаком, і його думка про естетичну довершеність Б. для поета багато важила. Б. — одна з небагатьох книжок, які поет брав із собою, подорожуючи Україною в 1843—44 і 1845—46. А. *Козачковський* згадує, що восени 1845 в *Переяславі* поет іноді «читав Біблію, відзначаючи місця, що вражали особливою величчю думки» (*Спогади 1982*, с. 77). Іронічно змальовуючи своє перебування у Миргороді в листі до А. та Н. Родзянків від 23 жовт. 1845, Шевченко зауважує: «и ко всему этому еще нечего читать. Если бы не Библия, то можно бы с ума сойти». В петерб. казематі *Третього відділу* Б. — єдина дозволена Шевченкові лектура, а в перший рік заслання він скаржився в листі до М. *Лазаревського* від 20 груд. 1847: «єй-богу, окроме Біблії, нема в мене ні однісінької книжечки». Останній свій примірник Б. Шевченко заповів Маркові Вовчку.

Книгознавчий аспект. Біблійні тексти, з якими працював Шевченко, мали свою історію. Немає відомостей не лише про згаданий вище Псалтир, а й про ту Б., що була з поетом на засланні, коли це не та ж, яку він заповів Маркові Вовчку. Остання не збереглася, але в посмертному каталозі б-ки поета є її опис: «80. Библия, СПб., 1824, 8. 1 кн. с автогр[афом]» (*Анісов В., Середа Є.* Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка.

Вид. 2-е, доп. К., 1976. С. 343). Але ще раніше, 16 серп. 1859, Шевченко подарував Ф. Лазаревському примірник Б. того ж вид. 1824 у вісімку (6, 243), і в ньому є підкреслення олівцем. Тепер він зберігається у НМТШ (№ А—214). За текстом це видання 1824 — найближче повторення Єлизаветинської Біблії (1751). Її канонічний, як на той час, церковнослов'ян. текст постав у результаті послідовного опрацювання списку рукописної Геннадіївської Біблії (1499) вченими редакторами Острозької Біблії (1583) та кількома генераціями київ. учених монахів. Видрукуване у вісімку дрібним шрифтом, вид. 1824 було найзручнішим для того кочового життя, що судилося Шевченкові, а практична відсутність гравюр-ілюстрацій, не нав'язуючи сприйняття тексту художником, сприяла вільній мист. інтерпретації.

Змушений задовольнятися скромним і компактним виданням Б., Шевченко мріяв про ін. — про вишуканий старовинний витвір Києво-Печерської друкарні. Цю мрію він утілив у повісті «Варнак»: у гол. її героя на столі «лежала большая книга, вроде Четии Минеи, в красном сафьянном переплете, с золотыми вытиснутыми и почерневшими от времени украшениями. Это была Библия (как я после узнал) — изящное киевское издание 1743 [года], с высокопарным посвящением гетману Разумовскому» (3, 124). Це вид. книгознавцям невідоме, а найближче за часом — київ. Б. 1758 — не має названої присвяти (див.: *Запаско Я., Ісаєвич Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. Л., 1984. С. 107. № 2038). Показово, що сказав про книгу старий Варнак: «Святая! божественная книга! — продолжал он восторженно. — Мое единое прибежище, покров и упование. — Старик задумался, заплакал и сквозь слезы говорил как бы сам про себя: — Одна-единственная вещь, уцелевшая от пожара» (3, 151). Отже, вид. Б., що його вимислив Шевченко, отримує вигадану ж, романтичну «біографію»: це єдина річ, котра заціліла од спаленого розбійниками (кріпаками-втікачами) поміщицького маєтку. У повісті «Близнецы» ін. вигаданий персонаж — переяслав. протоієрей Григорій Гречка заповідає улюбленому вихованцеві «часть своей библиотеки, состоящей из дорогих изданий древних классиков, еврейскую библию, французскую энциклопедию и рукописный экземпляр летописи Конисского» (4, 22) із дарчим написом нібито самого Кониського. Наявність «еврейской библии» (Танаха) вказує на широту лінгвістичних знань, що їх одержували випускники Київ. духовної академії, а загалом це одна з ознак високого, європ. рівня старої укр. культури.

Дискурсивно-соціологічний аспект. Звертання персонажа до біблійного тексту стає обов'язковим, а частота біблеїзмів у текстах Шевченка різко зростає, коли він зображує представників двох вельми симпатичних йому соц. прошарків. Перший, соціологічно чіткіше окреслений, — це старий укр. клір: од щойно згаданого протоієрея Григорія Гречки («Близнецы») до «отца Нила и всего причета церковного» в повісті «Наймичка». Біблійні цитати й алюзії, церковнослов'янізми — прикмети їхнього професійного дискурсу. Друга, розпливчастіше окреслена, верства — старші люди, що одержали давню укр. церк. освіту (серед них — розповідачі більшості рос. повістей), або діти, які саме одержують її, напр., Марко в повісті «Наймичка», котрий «одолел букварь до самого "Иже хощет спастися"» (3, 110).

Залучення різноманітних біблеїзмів допомагало тодішньому неосвіченому читачеві зрозуміти поезію Шевченка. Як слушно зазначає Ю. *Бойко-Блохин*, «біблійно-релігійний стиль» циклу «Давидові псалми» є свідченням того, що твори, котрі до нього ввійшли, «були розраховані не стільки на інтелігентного читача, як безпосередньо на психіку малоосвіченого або й неписьменного селянина» (*Бойко Ю.* Шевченкова національно-революційна концепція та Шевченкове застосування її // Український історик. 1989. Ч. 1/3 (101—103). С. 9).

Ідентифікаційно-описовий аспект передбачає розпізнавання й вирізнення відбитків, відтворень і відгуків текстів Б. в текстах Шевченка та поширення цих операцій, по змозі, на тексти поета, які не збереглися, а також на усні тексти, які дійшли до нас у записі його знайомих. Методична простота цієї ідентифікації виявляється позірною, коли йдеться про неявні випадки або про надмірно узагальнювальні твердження, що їх нерідко висловлюють під час розгляду аналізованої теми. Завважмо, що пошук біблеїзмів у листах, повістях і Щоденнику провадили менш інтенсивно, ніж у поезії Шевченка. І все ж таки можна підбити перші підсумки. Студії В. Щурата, В. Мокрого, А. Власенко-Бойцун та ін. дослідників дають змогу окреслити деякі закономірності Шевченкових звертань до окремих книг Б., якнайстисліше подані нижче.

Книга Буття відгукується в творчості Шевченка доволі численними, але, як правило, периферійними стосовно задуму відповідного твору ремінісценціями й алюзіями. Серед них — назва людства («Адамові діти») в поемі «Сон», порівняння *Вірсавії* з *Євою* «в Раї» («Царі»), народнопаремійні або іронічні згадки про *сатану* в поемах «Москалева криниця» (2-га ред.) та «Марина», в повістях («Наймичка», «Близнецы», «Капитанша», «Художник» тощо) та в багатьох листах (найяскравіша з них — у листі до Я. *Кухаренка* від 1 квіт. 1854), антитеза рай/пекло в поезії «Якби ви знали, паничі». У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» розповідач нагадує, що «и в самом

даже раю зарезал брат брата»; з *Каїном*, який «убив брата праведного / У світлому раю», порівнює себе старий Варнак у 2-й ред. «Москалевої криниці». Відзначимо й опосередковане — через рос. поетичний переспів народної псальми — переповідання історії Іосифа (Бут. 39) в поемі «Слепая»; епізод тлумачення Іосифом снів «своим соузникам, виночерпию и хлебодару» (4, 192) становить академічну програму героя повісті «Художник». Так само й Книга Вихід відгукнулася хіба що образним комплексом «незримії скрижалі, / Незримим писані пером» у 2-й ред. поезії «Лічу в неволі дні і ночі» й образом кумира з другої заповіді (Вих. 20, 4), який, політ. переосмислений, з'являється у вірші «Бували войни й військовії свари». Зовнішність гол. героя повісті «Варнак» нагадує розповідачеві «Мойсея-боговидца» (3, 122). Книга Левіт — джерело двох ремінісценцій: це вирази «жертва всесожжения» (пор.: Лев. 1, 3 та ін.) у повісті «Близнецы» та «ісповєдуй / Свої гріхи» (пор.: Лев. 16, 21) в поезії «Умре муж велій в власяниці». З Книги Ісуса Навина (5, 6) Шевченко використовує вираз «страна, текущая млеком и медом» (повість «Варнак»). Відгуків Книг Второзаконня, Суддів, Рут у текстах Шевченка не виявлено.

Натомість не лише багаторазовим, а й творчо плідним було звертання поета до 1-ї та 2-ї Книг Царів (у сучасних укр. перекл. це 1-ша і 2-га Книги Самуїлові), де він знаходив матеріал для свого бачення природи й суті монархічної влади. Вірш «Пророк» розробляє відповідні тези промови пророка *Самуїла*, зверненої до ізраїльтян (1 Цар. 8, 10—18); сатирично знижені версії розповідей про першого ізраїл. царя (2 Цар. 9—16) подано в поезії «Саул», про другого, *Давида* (2 Цар. 11, 1—23; 13, 1—19; 3 Цар. 1, 1—4), — в епізодах поеми-циклу «Царі», йому присвячених. Ще раніше, в поемі «Кавказ», ці біблійні фрагменти слугують джерелом саркастичної ремінісценції. Деталь християнської легенди про сина Давидового, одного з найпопулярніших персонажів в укр. (як і в загальноєвроп.) фольклорі — царя *Соломона*, стає об'єктом ремінісценції в драмі «Назар Стодоля», а в повісті «Музыкант» з'являється алюзія на біблійну розповідь (3 Цар. 6) про спорудження Соломоном Єрусалимського храму. Проминувши 1-шу і 2-гу Книги Хронік, Книги Ездри, Неемії та Естер, поет не спокусився й вишуканою філософією Книги Іова, яка відгукнулася лише ремінісценцією в листі до М. Лазаревського від 20 груд. 1847, де автор порівнює себе, хворого, з Іовом. Зате Псалтир Шевченко і перекладає, і переспівує (цикл «Давидові псалми»), це — гол. джерело біблійних цитат, ремінісценцій та алюзій в його поезії, прозі, епістолярії. А ось вельми попул. в світовій поезії, перекладена укр. з чес. гуситського перекладу з коментарем уже в 15 ст., Пісня над піснями відбилася лише кількома ремінісценціями (Пісн. 2, 1) в «Марії», «Царях» та вірші «N. N. — Така, як ти, колись лілея». Одну з медитацій Книги Еклезіастової (1, 9, 14—16) втілено у вступі до поеми «Гайдамаки» та низці пізніших віршів. Із пророцьких книг Б. Шевченко творчо використовує тексти трьох «великих пророків» — *Ісаї* («Ісаія. Глава 35»), *Ієремії* (виписка на поч. альбому «Три літа»), *Ієзекіїля* («Подражаніє Ієзекіїлю. Глава 19»), а також одного з «малих пророків» — *Осії* («Осія. Глава XIV»).

Звертання Шевченка до книг Нового Завіту було ще вибірковішим. Дії та послання апостолів його майже не цікавлять навіть як джерело цитат: є лише цитата-епіграф до поеми «Тризна» (1 Петр. 22, 25) і цитата в автобіогр. розповіді про навчання в дяківській школі (повість «Княгиня»; Дії 9, 5) — «Тяжко противу рожна прати» (варіант у листі до Я. Кухаренка від 30 верес. 1842 та в щоденниковому записі 29 лип. 1857), що стала прислів'ям. Увагу поета не привертає і парадоксальна пауліністська етика, його симпатії викликав радше опонент апостола Павла — ідеолог іудеохристиянства апостол Петро, чия зворушлива постать з'являється в поемі «Неофіти», при цьому він поводиться з язичниками так, як можна було б очікувати скоріше від апостола Павла. І не дивно, адже у сприйманні Шевченка, як і в народному укр. християнстві, образи цих двох апостолів зближуються, майже зливаючись (див. запис у Щоденнику 29 черв. 1857). Есхатологія й апокаліптика — як старо-, так і новозавітні, взагалі найвіддаленіші від ментальності інтелігента нового часу, — лишилися для поета чужими, трансформувалися у більш світську форму міленаризму (див.: *Грабович Г.* Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. К., 1998. С. 162—167).

Улюбленими книгами Нового Завіту були для Шевченка Євангелія; вони, подібно до Псалтиря, відбилися в його текстах багатобічно. За моделлю земного життя *Ісуса Христа* будується розповідь про життєвий шлях героя поеми «Тризна» (рр. 36—95) та звертання до М. *Лермонтова* у вірші «Мені здається, я не знаю». Ісуса вгадує читач у каторжному «царі всесвітньому» («Сон — У всякого своя доля»); до Нього, на думку деяких інтерпретаторів, зокр. Ю. *Івакіна*, звертається поет у вірші «Світе ясний! Світе тихий!». Христологічні роздуми з'являються в поезії «Не гріє сонце на чужині»; з Його земним життєвим шляхом порівнює Шевченків ліричний герой майбутню долю — власну («Лічу в неволі дні і ночі») й адресатки поезії «N. N. — Така, як ти, колись лілея»; «щодень пілати розпинають» ліричного героя у вірші «Колись дурною головою». Сюжет вірша «Во Іудеї во дні они»

сатирично розгортає розповідь про вбивство немовлят з наказу царя *Ірода* (Мт. 2, 16—18), патетично відтворену й у поемі «Марія». Євангельський життєпис Ісуса Христа простежується в багатьох аспектах цілком православної — за втіленим у ній світоглядом автора — поеми «Неофіти» і в поемі «Марія», де історія земного життя *Марії* кардинально і принципово розминається з її церк. інтерпретацією. Ім'я Ірода стає джерелом алюзій у 2-й ред. «Москалевої криниці» та в поезії «N. N. — О думи мої! О славо злая!», а в прозивному значенні з'являється в поемі «Відьма» й у листуванні. Алюзії на образ ін. євангельського «антигероя» — *Іуди* — є в поемах «Гайдамаки», «Єретик», «Москалева криниця» (2-га ред.), в поезії «Ну що б, здавалося, слова», у драмі «Назар Стодоля» й у повістях «Художник» і «Прогулка с удовольствием и не без морали».

Слід зазначити, що в шевченкознавстві спостерігаємо і своєрідну, сказати б, «гіперідентифікацію» біблійних інтертекстів у творах Шевченка, як, напр., неаргументовані твердження Л. Плюща про відбиття в 2-й ред. поеми «Москалева криниця» (1857) образу Іова (*Плющ Л.* Екзод Тараса Шевченка: Навколо «Москалевої криниці»: Дванадцять статтів. К., 2001. С. 28, 37—38 та ін.) або думка В. Сулими, що у вірші «Чи не покинуть нам, небого» поет звертається «до ангела-охоронця» (*Сулима В.* Біблія і українська література: Навч. посібн. К., 1998. С. 219).

Герменевтичний аспект проблеми «Біблія та Шевченко» лишається майже не дослідженим. Маємо справу передусім із властивим романтикам новаторським для свого часу розумінням «давніх культур як утворень, відмінних і від новоєвропейських, і одна від одної» (*Гайденко П.* Герменевтика и кризис буржуазной культурно-исторической традиции // Вопросы литературы. 1977. № 5. С. 135). Шевченко — читач та інтерпретатор Б. — втілив два гол. здобутки європ. герменевтики свого часу: по-перше, чітке розуміння окремих книг Б. як авторських текстів, що виникло вже у 18 ст., а по-друге — «психологічно-індивідуальне витлумачення окремих її авторів», засновником якого був Ф. Шляєрмахер, старший сучасник Шевченка (див.: *Ґадамер Г.-Ґ.* Істина і метод: Основи філософської герменевтики. К., 2000. Т. 1. С. 177). Так, у Щоденнику 20 лип. 1857 поет робить запис: «Ильин день. Илия-космат, — так пишется он в Библии. Должно быть, этот библейский циник был безграмотным, потому что не оставил по себе, подобно другим пророкам, писанного пророчества». Називаючи пророка *Іллю* «циником», Шевченко, на нашу думку, прирівнює його до давньогрец. філософів кінічної школи, які вважали себе послідовниками *Сократа* й також висловлювали свої погляди усно. Про Апокаліпсис (Об'явлення Іоанна) Шевченко записав у Щоденнику 18 груд. 1857, що апостол писав цей текст «для своих неофитов» відомими їм інакомовленнями, «с целию скрыть настоящий смысл проповеди от своих приставов. А может быть, и [с] целию более материальною, чтобы они (пристава) подумали, что старик рехнулся, порет дичь, и скорее освободили бы его из заточения». Роздратування поета пояснюється не лише принциповим неприйняттям есхатології Об'явлення, а й психологічно: В. *Даль* нав'язав йому рецензування свого рос. перекл. цієї «боговдохновенной галиматьи <…> с толкованием». А можливо, Шевченко, сам іще не звільнившись остаточно «из заточения», відчував моральне право проаналізувати внутрішні мотиви творчості ін. засланця. Але ця брутальна й вільнодумна фамільярність має і цікавий «герменевтичний», сказати б, підтекст: Шевченко визнає, що «увы, ничего не понял» в Об'явленні (Щоденник, 16 груд. 1857).

Натомість у листі до А. *Толстої* від 9 січ. 1857, сповненому палкої вдячності за обіцяну допомогу у визволенні, поет визнає: «Теперь, и только теперь я вполне уверовал в слово: "Любя наказую вы"». Зацитоване «слово» поет пригадав саме за Апокаліпсисом (Об. 3, 19), тож креативною базою для герменевтичного «вчування» у біблійний текст — у листі є і хайретизми, й ремінісценції з Псалтиря (Пс. 118, 67, 71) та Євангелій — у цьому разі став щирий приплив реліг. почуття. Більш звичним для поета, власне стабільною психологічною основою для розуміння/прийняття окремих книг і фрагментів Б., було осягнення «особливої величі думки» в них (вислів зі спогадів А. Козачковського про роботу Шевченка над Б.) або передовсім естетичне захоплення ними, засвідчене, зокр., в Щоденнику 16 груд. 1857: «я неравнодушен к библейской поэзии».

«Вчування» Шевченка в текст Б. ґрунтувалося на такій традиційній герменевтичній процедурі, як багаторазове перечитування. У листі до А. і Н. Родзянків від 23 жовт. 1845 Шевченко, трохи іронізуючи над собою, зізнається: «Дочитываю Библию, а там… а там… опять начну». В листі до В. *Рєпніної* від 1 січ. 1850 поет сповіщає, що тепер, на засланні, читає Євангеліє «без изучения, ежедневно и ежечасно». Отже, постійним для нього було читання не лише багаторазове, а й з «изучением» (пор. у Б. вказівку до Пс. 59: «въ наученіе»), тобто повільне і критичне. Але й таке вивчення Б. не гарантувало поетові досконалого розуміння її тексту, і це призводило до помилок, що їх завважили шевченкознавці в «Давидових псалмах». Найповніший реєстр їх зібрав Б. Струмінський (*Струмінський Б.* С. 267—269), але припустився, втім, такої довільності в інтерпретації: «У "Псалмі 81" Шевченко

не зрозумів згадки про богів, яка є залишком старожидівського пантеїзму, і замінив богів земними владиками і царями, згідно зі своєю антимонархічною і антипанською ідеологією» (Там само. С. 268). Мабуть, уже тієї мотивації, яку навів дослідник, досить, аби побачити: причина не в тому, що поет чогось «не зрозумів», — ідеться про момент творчої переробки, трансформації перекладу на переспів. У цьому зв'язку варто навести думку В. Мокрого: «Уже в самому способі Шевченкового потрактування оригіналів Псалмів (де помітно зміни, скорочення й доповнення) проявляється християнський спосіб осмислення й інтерпретації Псалмів, завдяки чому деякі неясності в тих піснях Старого Завіту доповнено тлумаченнями, відповідними до християнського вчення про посланництво Ісуса Христа» (*Mokry W*. 1996. S. 72). Такі докори на адресу Шевченка дуже вразливі з методологічного погляду. Адже йдеться про часи, коли в Україні наук. біблеїстики зовсім не було, в Росії вона зароджувалася, а в Західній Європі К. Лахманн підготував критичне вид. тільки Нового Завіту (1842). Зазначимо також, що й критичні вид. 20 ст. в кращому разі лише наближаються до відтворення первісних рукописних традицій біблійних текстів. Можливість похибок було закладено вже в тому, що Шевченко оперував лише церковнослов'ян. текстом псалмів, створеним на основі давньогрец. перекл. з івриту, отож поетова інтерпретація псалмів базувалася на одному з проміжних етапів шляху Псалтиря до укр. читача. Ця герменевтична ситуація здавалася Шевченкові такою природною, що він, описуючи в Щоденнику 18 груд. 1857 свої враження від перекладу рос. мовою Об'явлення, зробленого В. Далем, обмовився: «читая подлинник, т. е. славянский перевод "Апокалипсиса"». Проте ваду нейтралізує талант митця, який і на базі недосконалого тлумачення спроможний на худож. відкриття.

Мовний аспект проблеми «Біблія і Шевченко» виявнює помітний консерватизм поета щодо словесної оболонки Б. Залишається не з'ясованим, чи підтримував Шевченко створення Б. укр. мовою — ідею, що сформувалася в *Кирило-Мефодіївському братстві*, з багатьма членами якого поет був тісно зв'язаний; задум цей зреалізував згодом П. Куліш спільно з І. Пулюєм та І. *Нечуєм-Левицьким*. Неясно також, чи був відомий Шевченкові рос. перекл. Нового Завіту, вид. 1818 Біблійним т-вом, але до перекл. Апокаліпсису, зробленого В. Далем, нагадаємо, він поставився негативно.

Переклавши та переспівавши десять псалмів (1845), Шевченко волів цитувати Б. завжди церковнослов'ян., цією ж мовою подавав алюзії та ремінісценції тощо. Такий вибір не залежав од того, укр. чи рос. писав поет: вище вже подано трансформовану цитату в листі рос. мовою до А. Толстої від 9 січ. 1857, але Шевченко двічі наводить тексти саме церковнослов'ян. — фрагмент на тему дружби (Сир. 37, 1) та похвалу Господній всемогутності (Пс. 105, 2) — і в листі укр. до А. *Лизогуба* від 1 лют. 1848. Церковнослов'ян. мовою подає він біблійні цитати й в епіграфах. Завважмо наступне. Велику, розбиту на віршовані рядки, виписку з Книги пророка Ієремії (Ієр. 5, 7—9, 12—15) на першій сторінці альб. «Три літа» інтерпретовано коментатором як «творчу заготовку Шевченка для якогось не здійсненого поетичного задуму» (1, 757). На нашу думку, оскільки джерело цитати легко встановити з напису під нею — «Молитва Иеремии пророка» (пор.: Ав. 3, 1), а сама цитата не містить молитовних зворотів, то мова скоріше про своєрідний макроепіграф до всієї рукописної збірки, семантику якого багатобічно пов'язано з уміщеними тут віршами.

Поет явно відчував мову церковнослов'ян. Б. як живий інструмент своєї творчості. Він експериментує, компонуючи неологізми на кшталт церковнослов'янізмів, як, напр., «своєволя» («Подражаніє Ієзекіїлю. Глава 19»), «хребетносилі» («І тут, і всюди — скрізь погано»), «долгомолчание» в листі до С. *Аксакова* від 16 лют. 1858, «кровосердечный» у листі до Бр. Залеського від 6 січ. 1854. І навіть поезію «Умре муж велій в власяниці» написано, як гадає Б. Струмінський, розвиваючи спостереження Ю. Івакіна, «не по-українськи, а російсько-церковнослов'янською мовою» (*Струмінський Б*. С. 266), точніше — як пародійне наслідування рос. ізводу церковнослов'ян. мови. Є тут і зазначена вже ремінісценція («ісповєдуй / Свої гріхи») Книги Левіт (Лев. 16, 21). За спостереженнями Струмінського, в ін. випадках Шевченко відтворював укр. вимову церковнослов'ян. тексту. Взагалі ж вивчення поетики церковнослов'янізмів у Шевченка (А. *Деркач,* В. *Русанівський* та ін.) далеко не вичерпало ще своїх можливостей. Адже поет звертався до церковнослов'янізмів як мовностилістичних явищ не лише Б. та літургії, а й давньої укр. л-ри, до того ж не міг, гадаємо, оминути церковнослов'ян. шар, присутній у лексиці, фразеології, епічних формулах дум.

Вплив поетики та стилістики Б. на Шевченка має два аспекти: інтегральний, вивчення якого в останні десятиріччя було доволі активним, і диференційний, на який дослідники майже не звертали уваги. Стосовно першого аспекту слід відзначити піонерську працю М. Ласло-Куцюк, що подала зразки аналізу поетики (частково у зв'язку з генетичними гіпотезами) біблійних псалмів та спостереження над утіленням деяких їхніх особливостей у «Давидових псалмах» (*Ласло-*

Куцюк М. 1979. С. 62—74). Продовжив і розвинув ці спостереження М. Павлюк, який розглянув «Давидові псалми» в контексті Шевченкової поетичної творчості (*Павлюк М. М*. Інтерпретація Псалтиря в поезії Т. Шевченка // *Українська* література в системі літератур Європи і Америки (XIX—XX ст.). К., 1997. С. 63—94). Водночас поетико-теоретичну базу цих досліджень не можна визнати достатньою та вичерпною. М. Ласло-Куцюк оперує широким поняттям «наскрізний паралелізм», що охоплює, в її розумінні, й відповідні явища укр. пісенного фольклору. Але в поетичних текстах Старого Завіту маємо своєрідну близькосхідну версію паралелізму як явища світової словесної культури. Це прийом стилістичної симетрії (Е. Ґалліаті, А. П'яцца), коли про те саме у близькій синтаксичній конструкції говориться двічі, при цьому в другому члені симетрії варіюється словесна й образна форма, але суть висловлювання не змінюється. Сучасний дослідник літ. особливостей біблійної поезії вказує на такі її визначальні риси, як «стислість і ритмічна експресія, специфічна манера висловлювання, паралелізм, балансування ідей, конкретна образність і символічна мова» (*Laverdiere E. A*. Literary forms of the Bible // *The new* American Bible. Nashville, 1987. P. 1461). Класичну форму стилістичної симетрії (за Е. Лейвердіром — «синонімічний паралелізм») спостерігаємо, як і в більшості псалмів, на поч. поезії «Осія. Глава XIV»: «Погибнеш, згинеш, Україно, / Не стане знаку на землі». Ці ж два рядки разом із продовженням їх («А ти пишалася колись / В добрі і розкоші!») складають уже, за Е. Лейвердіром, «антитетичний паралелізм». Приклад «кумулятивного» або «ступінчастого» («staircase») паралелізму можна побачити у фрагменті цієї ж поезії, де Бог говорить: « — Потреблю / Твою красу, твою оздобу, / Сама розіпнешся. Во злобі / Сини твої тебе уб'ють». Безперечно, й в ін., не пов'язаних навпрост із біблійною тематикою, поетичних текстах Шевченка легко знайти аналогії до двох останніх конструкцій, але ж їх представлено й у народних піснях (див., зокр.: *Дей О. І*. Поетика української народної пісні. К., 1977. С. 220—248). Завважені вище ін. характеристики біблійної поезії помітні в усіх віршах Шевченка на теми Б., зокр. він використовує й особливу «символічну мову» (Е. Лейвердір). Скажімо, в «Подражанії Ієзекіїлю. Глава 19» лев («за львами», «львичища») означає, як і в джерелі, авторитарного владаря, царя.

Шевченко зазнав впливу поетики й такого біблійного жанру, як молитва. За християнською богословською традицією, «зразком для всіх молитов <...> безперечно треба назвати Молитву Господню: Отче наш і т. д. (Мт. 6, 9—13); вона поділяється на прикликування, сім прохань і славослів'я» (*Библейская* энциклопедия. М., 1991. С. 484). Цю молитву читає перед смертю Ганна в поемі «Наймичка» й отець Ніл в однойменній повісті на трапезі з нагоди початку шкільного навчання Марка; її вдячно промовляє «сивий дід» у поезії «І досі сниться: під горою»; її текст церковнослов'ян. мовою поет увів до свого «Букваря». За взірцем цієї молитви Шевченко створює власні віршовані молитви у поемах «Відьма», «Неофіти», «Марія». Всі гол. структурні компоненти молитви зберігаються й у «Подражанії 11 псалму», але одержують вільнодумне соц.-істор. осмислення: Господь має поширити «по всій землі» свої обіцянки звеличення «малих отих рабов німих», і лише тоді, твердить ліричний герой, «чудесам / Твоїм увірують на світі / Твої малі убогі діти!». Взагалі зазначимо, що введення певної умови, в разі виконання якої ліричний герой (або, як тут, близькі йому люди) увірує повністю і беззастережно (див. також: «Заповіт», вступ до «Марії»), — це оригінальний внесок Шевченка до структури літ. версії християнської молитви.

У великих за обсягом творах на біблійні сюжети, особливо ж у «Царях» та «Марії», відчутний явний вплив прийомів організації наративного прозового тексту, властивих Б. Як такі, що походять від поетики старозавітних текстів, у Шевченка можуть розглядатися описи і характеристики, побудовані не на об'єктивному зображенні людей, явищ і речей природи, а на враженнях од них, як правило, своєрідних та експресивних. Безперечно, пов'язані з утіленням такого прийому (в «Марії», напр., це описи зовнішності гол. героїні) фрагментарність і своєрідна емблематичність у композиції названих поем знов-таки відтворюють відповідні особливості наративного старозавітного тексту, що їх відзначив Е. Ауербах на матеріалі зіставлення епізодів Книги Буття та «Іліади»: «з явищ вихоплено лише те, що є важливим для кінцевої мети дії, решту залишено в темряві; підкреслено лише вирішальні кульмінаційні моменти дії» (*Ауэрбах Э*. Мимесис: Изображение действительности в западноевропейской литературе. М., 1976. С. 44). Ці спостереження не заперечують впливу як на згадані, так і на ін. поеми Шевченка композиційного канону («вершинність, уривчастість, недомовленість») байронічної поеми (див.: *Жирмунский В. М*. Байрон и Пушкин. Лг., 1978. С. 54—64), сприйнятого через посередництво О. Пушкіна, М. Лермонтова та польс. романтиків, але ж і *Байрон* звертався до біблійної поезії.

Чи звертався Шевченко до диференційної рецепції Б.? На рівні ідеологічному прикладом такої рецепції може бути поема «Марія», де кардинально переосмислено, зокр., ідею Благовіщення. Явище ж певного відштовхування Шевченка від біблійної поетики у творах, котрі мають прототексти в Б., залишається

майже не вивченим. Щоправда, Л. Кисельова зазначає, що «іноді симетрична двочленна побудова біблійного вірша втрачає в перекладах поета синтаксичну симетрію», вважаючи, що в таких випадках «вона відновлюється композиційно — двома поетичними рядками» (*Кисельова Л. О.* Шевченкові «Псалми Давидові» в історико-культурному контексті // *ШСт* 3, с. 32).

Компаративний аспект передбачає вивчення зв'язків творчості Шевченка з Б. на рівні металітературному — в контекстах л-р світової та нац. різних епох, творів різних регіональних традицій та літ. напрямів, жанрів тощо. Пунктирні абриси таких студій маємо в оглядах О. *Білецького* (1939, 1965) та Ю. Бойка-Блохина (1956). Коли розглядати Б. як об'єкт наслідування світовою л-рою та фольклором, її рецепція в Шевченка заходить у цікаві зв'язки з рецепціями ін. спадкоємців цього загальнолюдського культурного здобутку. Безперечно, вивчення спадкоємних зв'язків такого внутрішньо непростого явища, як Шевченкова рецепція Б., значно ускладнює методику дослідження (див.: *Росовецький С. К.* Спадкоємні зв'язки національних словесних культур. К., 1997. С. 47—93), але може висвітлити своєрідність Шевченкової інтерпретації. Цей аспект досі розглядали доволі однобічно: порівнювали головно рецепції Псалтиря у Шевченка й у рос. поезії, але нез'ясованим залишається питання про стосунок «Давидових псалмів» до віршованого перекл. Я. Кохановського «Псалми Давида» («Psalterz Dawidów»), 1578 — найпопулярнішої польс. «народної книги». За об'єкти зіставлення можна взяти й біблійні мотиви в Дж.-Ґ. Байрона, де інтеграційний момент — належність обох поетів до європ. романтизму; плідним виявилося би й окреме порівняння поем «Каїн» і «Марія». А зіставлення «месіанізму» Шевченка й Ш. *Петефі*, хоча поети й були сучасниками, мало би вже типологічний характер.

Водночас вивчення Шевченкової рецепції Б. спроможне кинути «відбите світло» на ті особливості цієї пам'ятки релігії та культури, котрі, виявивши найбільшу духовно-естетичну «валентність», надали імпульси мотивам боротьби проти нац. та соц. гноблення у творчості укр. поета нового часу.

Інтертекстуальний аспект аналізованої проблеми перемикає увагу на ті відношення Б. і творів Шевченка, які складаються на рівні власне текстуальному, головно окремого тексту та його фрагмента, а також, за класифікацією Р. Нича, в класичному для інтертекстуальних студій «відношенні текст—текст», і при цьому у випадку, коли за прототекст маємо твір, «що належить до канону літературної традиції» (*Nycz R.* Textowy świat: Poststrukturalizm a wiedza o literaturze. Warszawa, 1995. S. 65, 67). Основні форми реалізації інтертекстуальності — цитати, епіграфи, ремінісценції, алюзії, заголовки.

Інтертекстуальний аспект вивчення заголовків Шевченкових творів на біблійні теми найвиразніший, коли поет відходить од свого базового принципу називання твору за ім'ям гол. персонажа («Марія», «Саул») і намагається підкреслити в заголовку авторство прототексту. Перший такий випадок бачимо в назві циклу перекл. та переспівів «Давидові псалми», де відсилання до попул. образу царя-співця було для Шевченка важливішим, ніж засвідчення церк. традицією реального авторства псалмів. Для своїх композицій на теми з пророчих книг Б. він обирає назву «подражаніє», церковнослов'ян. форма якого мала підкреслити архаїчність джерела наслідування. Це слово — одна з невдалих лексичних пропозицій Шевченка — так і залишилося винятково в його індивідуальному поетичному тезаурусі (пор.: «Подражаніє Едуарду Сові», написане після двох перших «подражаній» біблійним текстам). Коли слово «подражаніє» сигналізує читачеві про творче звертання до прототексту, то заголовок на кшталт «Ісаія. Глава 35» наголошує, навпаки, на збереженні важливих рис його своєрідності, а водночас надає назві вигляду богословського посилання, що, цілком припустимо, було одним із засобів, який мав би полегшити проходження твору через цензуру. Отож можна говорити про певний аспект використання «езопівської здатності біблійних форм і формул», а це, на думку В. Крекотня, цінував Шевченко (*Крекотень В. І.* Біблійні мотиви в творчості Т. Г. Шевченка // *ШС*. Т. 1. С. 68).

Інтерсеміотичний аспект є, власне, закономірним поширенням інтертекстуального на тексти вже не лише писемні, а й усні, а також на тексти ін. знакових систем — муз., образотв.-пластичних тощо. Стосовно творчості Шевченка врахування цього аспекту цілком необхідне, — адже йдеться про відомого графіка й живописця, котрий на засланні звернувся й до ліплення, талановитого співака й оповідача, актора-аматора. Рецепція Б. в текстах Шевченка, що належать до різних видів мист-в, може мати лише внутрішні, для нас уже недосяжні зв'язки. Так, судячи з повісті «Художник», Шевченко під час навчання в АМ зробив ескіз на тему «Ієзекіїль на полі, всіяному кістками», його задум написати картину на цей сюжет засвідчив А. Козачковський у спогадах (*Спогади 1982*, с. 77), і коли той же мотив (Ієз. 37, 1—2) відбивається у присвяті поеми «Єретик», де П.-Й. *Шафарика* порівняно з Ієзекіїлем, зв'язок тут прямий. Але якими асоціаціями з цим мотивом, естетично уже освоєним, керувався Шевченко, замисливши «Подражаніє Ієзекіїлю. Глава 19» (1859), де джерело наслідування — пророцтво,

формою подібне до байки, та взагалі, чи були тут якісь семантичні поєднання, — залишається без відповіді. З листа до Бр. Залеського від 10 лют. 1855 відомо, що Шевченко виліпив з воску барельєф Христа, а ще почав «в пандан Христу, Ивана Крестителя, на текст “Глас вопиющего в пустыне”». Ці слова пророка Ісаії (Іс. 40, 3), що їх автори синоптичних Євангелій приклали до *Іоанна Хрестителя* (Мт. 3, 3 та ін.), Шевченко, певно, асоціював із власною долею. Втрата згаданих барельєфів позбавляє змоги пізнати не реалізовані в словесних творах митця аспекти втілення біблійного прототексту.

Натомість доволі ясною видається функція вже твору образотв. мист-ва — картини Б.-Е. *Мурільйо* «Свята Родина» — як певного каталізатора кристалізації задуму поеми «Марія». 3 трав. 1858 поет розповідає в Щоденнику, що, шукаючи в Ермітажі оригінал для першої своєї спроби в техніці акватинти, зупинився «на эскизе Мурильо “Святое семейство”. Наивное, милое сочинение. Я не видал картины этого содержания, которой бы так шло это название, как гениальному эскизу Мурильо». Можна зрозуміти, що саме зумовило парадоксальне поєднання епітетів наївне/геніальне в цій оцінці: Шевченкові сподобалося, що Мурільйо ввів усіх персонажів у сферу бідного, демократичного побуту. Шевченко «ослов’янив» виконаний офорт, умістивши під гравюрою напис кириличним шрифтом «свѧтаѧ сємьѧ», а на звороті відбитка, подарованого Ф. *Черненкові*, переписав вірш «Сон — На панщині пшеницю жала». Тим самим митець свій хрестоматійний образ матері-селянки зблизив із материнством Богородиці в Б.-Е. Мурільйо. У зв’язку з цим варто пригадати антиурбаністичні мотиви поеми «Марія»: обіцяння оспівати Богородицю лише тоді, «як процвітуть убогі села», і перенесення дії з міста Назарета на хуторець («хутір», «оазис») поблизу Генісаретського озера. Отож як графік-офортист Шевченко прийняв запропоновану ісп. митцем концепцію Святої Родини, але як художник слова він на периферію офорта (на його берегах та на звороті одного з примірників) обережно вніс момент власної інтерпретації, прокоментований у Щоденнику й розгорнутий згодом в оригінальному поетичному творі. В тій же поемі Шевченко робить свій внесок у розвиток у новій європ. л-рі традиції непрямого зображення Ісуса Христа, початої «Останніми днями Помпеї» Е.-Д. Булвера-Літтона і згодом продовженої «Quo vadis?» Г. Сенкевича та «Царем Іудейським» К. Р. (криптонім рос. великого князя Костянтина Костянтиновича). А Шевченко й у сепії «Благословення дітей» (1856) зображає Ісуса Христа на другому плані — темним, загадковим силуетом.

Релігійний аспект ніби концентрує інформацію, одержану в ході вивчення всіх ін. аспектів проблеми «Біблія і Шевченко», а сам становить лише один зі шляхів до її розв’язання (див.: *Релігія і Шевченко*). Тут ідеться лише про ті риси реліг. компонента світогляду великої людини, котрі можна помітити через дослідження сприймання нею Б. Але й на звуженому в такий спосіб полі шевченкознавчих студій яскраво проявився суб’єктивізм у висвітленні цієї проблеми науковцями та літераторами, що набуває і ширших, сказати б, корпоративних форм, як-от діаспорна модель Шевченка — щирого християнина і радянська — Шевченка-атеїста, і вужчих, індивідуальних. Серед останніх протистоять, напр., позиції позитивіста М. Драгоманова і клерикала М. *Лободовського*, анестетичного теолога В. Домашовця й етнолога-містика, речника «предковічної трансцендентної української душі» В. *Пахаренка*, есеїста-популяризатора Л. *Плюща* і представника архетипної критики Г. *Грабовича*. Оскільки йдеться не лише про науку, а й про публіцистику та філософування, інколи з теологічною домішкою (протестантською у В. Домашовця, католицькою — у В. Мокрого), очікувати тут об’єктивності, а тим паче одностайності не доводиться. Свідчення текстів дають змогу реконструювати лише інтенції їх створення, але справжнє світосприймання Шевченка як реальної людини, котра творила й страждала на цій землі, великою мірою залишається малодоступним. Адже реліг. почуття належать до вельми інтимної сфери свідомості, тож і Шевченко у своїх текстах, зокр. і в тих, які втілили рецепцію Б., явив нам тільки те, що схотів.

Християнський компонент у релігійності Шевченка (а були там й ін. — щось із вітчизняного традиційного двовір’я, щось із язичництва на кшталт античного, щось зі світосприймання народів Сходу) відчутно змінювався в різні моменти його життя, і зміни ці залежали і від внутрішніх, і від зовнішніх факторів. Безперечно, за жахливих умов солдатчини поет свідомо намагався використати великі душевно-терапевтичні можливості християнства (зокр., він двічі просив В. Рєпніну надіслати йому перекл. трактату «Про наслідування Христові», що його приписують *Томі (Фомі) Кемпійському*, — листи від 28 лют. 1848 та 1 січ. 1850) і, певно, був цілком щирий, коли в одну з найтяжчих годин, на Новий 1850-й рік, писав до тієї ж адресатки: «Я теперь, как падающий в бездну, готов за все ухватиться — ужасна безнадежность! так ужасна, что одна только христианская философия может бороться с нею». Варто придивитися до багато разів цитованого зізнання, адресованого графині А. Толстій — впливовій аристократці, яка разом із чоловіком

домоглася врешті звільнення поета, — в листі від 9 січ. 1857: «Теперь только молюся я и благодарю Его за бесконечную любовь ко мне, за ниспосланное испытание. Оно очистило, исцелило мое бедное больное сердце. Оно отвело призму от глаз моих, сквозь которую я смотрел на людей и на самого себя. Оно научило меня, как любить врагов и ненавидящих нас <...>. Я теперь чувствую себя если не совершенным, то, по крайней мере, безукоризненным христианином». Розуміючи сказане буквально, довелось би погодитися із тим, що Шевченко справді був вдячний Богові за роки солдатчини, що він розкаявся й навіть визнав справедливою кару, отриману за переконання, втілені в поетичних текстах! Не така була Шевченкова натура, аби в окресленій ситуації виконувати парадоксальний етичний імператив Ісуса Христа (Мт. 5, 44), на який тут подано алюзію. Слід зважити й на те, що це діалог із уявним співрозмовником, на духовний світ якого поет, людина чутлива, емоційна, мимоволі орієнтувався. Недаремно ж кілька місяців по тому Шевченко пригадував цей лист як «восторженную чепуху», написану «второпях» (запис у Щоденнику від 26 лип. 1857). Варте уваги також і те, що згодом доля знову поставила Шевченка в умови, за яких багато хто відчуває приплив реліг. почуття, але ж, смертельно хворий, він як поет зустрічав свій близький скін зі стоїцизмом швидше античним, ніж християнським («Чи не покинуть нам, небого»). До того ж так і не запросив (хоча, може, й не встиг?) священика ні для соборування, ані для сповіді.

Парадоксальність ситуації й у тому, що, компонуючи такі, за словами самого Шевченка, «химерні письма» (лист до М. Лазаревського від 29 листоп. 1857), як листи до подружжя благодійників Толстих, поет водночас плекав задум поеми «Марія». Обговорення христологічної концепції «Марії» триває в шевченкознавстві вже багато десятиліть (праці Ф. *Вовка*, М. Драгоманова, І. Франка, Д. Чижевського та ін.). Висновки цього обговорення Б. Завадка сформулював так: поет «відступив від тексту, але не від духу євангельської розповіді» (*Завадка Б.* «Серце чистеє подай...»: Проблема релігії в творчості Тараса Шевченка. Л., 1993. С. 63). По-перше, в будь-якому творі на біблійний сюжет жоден поет не може не відступити від тексту джерела, по-друге, саме тексти Євангелій Шевченко, як це показав свого часу І. Франко, використовував вільно. Водночас хіба «дух євангельської розповіді» не сконцентровано в епізодах поеми про Благовіщення та твердженнях про богосинівство Христа?

У церк.-істор. перспективі христологічна концепція поеми «Марія» відповідає єретичним поглядам ебіонітів (див.: *Поснов М. Э.* История Христианской Церкви (до разделения Церквей — 1054 г.). Брюссель, 1964. С. 142 та ін.) і Ф. Социна, але єресі залишаються в межах християнства. У річищі світської, позаконфесійної інтерпретації поеми найпліднішими з методологічного погляду видаються міркування Є. *Маланюка* про те, що «антропоцентричні і протестантські ідеї 30-х і 40-х років XIX ст. не засвоюються Шевченком сліпо і механічно <...>. Ці ідеї знову ж таки культивуються Шевченком на українськім ґрунті, на ґрунті питомого українського релігійного антропоморфізму» (*Маланюк Є.* Репліка // *Маланюк Є.* Книга спостережень: Фрагменти. К., 1995. С. 62). Розшифрування того «антропоморфізму» як конкретних явищ укр. народнотрадиційного християнства та його інтелігентської версії першої пол. 19 ст. надало би матеріал для наук. розв'язання проблеми християнства Шевченкового. Сам він своєрідність свого розуміння християнства дуже чітко окреслив у листі від 23 берез. 1860 до В. Шевченка, троюрідного брата і свояка: «Я тілько не фарисей, не идолопоклонник такий, як оті християни — сіпаки і брехуни». Залишаючись християнином, поет вельми критично ставився до всіх зовнішніх обрядових форм та ідеологічних канонів сучасних церков, які суперечать євангельському вченню. Особливо ж із цього погляду Шевченка обурювала офіціозна РПЦ. У запису Щоденника 29 черв. 1857 з приводу «колоссальнейшего пьянства по случаю храмового праздника» в *Новопетровському укріпленні* він так звертається до «величайших двух провозвестников любви и мира» — апостолів Петра і Павла: «…если бы вы знали, как мы запачкали, как изуродовали провозглашенную вами простую, прекрасную, светлую истину. Вы предрекли лжеучителей, и ваше пророчество сбылось». Провісництва апостола Петра про те, що серед християн мають з'явитися «лживіи учители» (2 Петр. 2, 1—22), й апостола Павла про моральний занепад «въ послѣднія дни» (2 Тим. 3, 1—9) Шевченко поширював (як згодом і в «Букваре южнорусском») уже на часи Нікейського вселенського собору (4 ст.), до первісного ж християнства ставився цілком позитивно.

Вірна й запопадлива служниця рос. царів, офіціозна рос. церква ображала й естетичні чуття поета й художника, тому символ її він бачив у «безобразных суздальских идолах», виробах ремісників-іконописців. Ікону в притворі нижньоновгородської церкви Св. Георгія Шевченко назвав «каким-то безобразным чудовищем» і, побачивши «барыню», котра перехрестилася на це зображення, записав у Щоденнику 27 верес. 1857: «Миллионы подобных ей бессмысленных, извращенных идолопоклонниц. Где же христианки? Где христиане? Где бесплотная идея

добра и чистоты? Скорее в кабаке, нежели в этих обезображенных животных капищах». Далекими від євангельських ідей здавалися йому й обрядовір'я, що панувало в РПЦ, і пишні урочисті богослужіння: «В архиерейской службе с ее обстановкою и вообще в декорации мне показалось что-то тибетское или японское. И при этой кукольной комедии читается Евангелие. Самое подлое противуречие» (запис у Щоденнику 16 лют. 1858). У витонченій поетичній формі сприймання офіц. рос. православ'я як язичництва втілено у вірші «Кума моя і я».

Для визначення своєрідності Шевченкової рецепції Б. належить врахувати той факт, що поет спирався на певні вітчизняні традиції: першу — давньої укр. л-ри — було тоді втілено лише в рукописах і стародруках; другу — християнського фольклору — частково зафіксовано в численних рукописних збірках, «*Богогласнику*». Знайомство з цими посередниками засвідчує сам поет, згадуючи у вірші «А. О. Козачковському» своє дитинство: «Хрестами / І везерунками з квітками / Кругом листочки обведу. / Та й списую Сковороду / Або "Три царіє со дари"». І. Франко, знайомий із цитованою колядкою (мабуть-таки, «Радість нам ся являє») у вид. «Богогласника», пов'язував згадку її Шевченком із популярністю на Лівобережжі греко-католицьких пісень (*Франко І.* Наши коляди // *Франко*. Т. 28. С. 7—9). Як слушно зазначив В. Щурат, ці пісні «давнішого походження» і «Шевченкові могли бути знані і не з уніатського "Богогласника", а з першої-ліпшої рукописної збірки, коли не з уст лірників» (*Щурат В.* Поезія в пророка Ісаії. Л., 1908. С. 3).

Фронтальне порівняння рецепцій Б. в укр. фольклорі (див. огляд: *Грушевський М.* Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. К., 1994. Т. 4, кн. 2) і в Шевченка підводить до висновку про те, що в обох об'єктах наявна певна модель укр. народного сприймання Б. За цією моделлю Шевченко більший інтерес виявляє до персонажів та подій Старого Завіту, фактично ігнорує моральну своєрідність Христового вчення; помітним є незацікавлення (за великої уваги до постатей Богородиці та Йосипа, також і до обставин Народження) біографією Христа між Народженням і розп'яттям, як і есхатологічною сутністю християнської апокаліптики. А індивідуальну своєрідність рецепції Б. в творчості Шевченка означають такі відхилення від окресленої моделі, як яскраво особистісні «подражанія» старозавітним пророкам, а також велика частка свідомо диференційних, негативних моментів: заг. «антицарська» тенденція привела, зокр., до карикатурного зниження образу народного улюбленця царя Давида. Фронтальне ж порівняння з рецепцією Б. в новій укр. л-рі підкреслило би таку особливість рецепції Шевченкової, як протестантське забарвлення, яке помітив іще М. Драгоманов і яке походить не лише від ідей тюбінґенської школи (насамперед Ґ. Паулюса) і, як гадають, Д. Штрауса, а й від того буденного сприймання Євангелія в протестантському середовищі, з яким Шевченко ознайомився під час спілкування з петерб. німцями. На тлі ж світової рецепції Біблії Шевченкова вирізняється передусім послідовним її підкоренням ідеям боротьби проти нац. та соц. гноблення. Див. також *Біблійні теми і мотиви у літературній творчості Шевченка*.

Літ.: Щурат В. Святе Письмо в Шевченковій поезії. Л. [1904]; *Костельник Г.* Шевченко з релігійно-етичного становища: (Критична аналіза). Л., 1910; *Грушевський М. С.* З історії релігійної думки на Україні. Л., 1925; *Чижевський Д.* Шевченко і Давид Штраус // *Чижевський Д.* Філософські твори: У 4 т. К., 2005. Т. 2; *Барка В.* «Кобзар» і Біблія // *СіЧ*. 1993. № 7; *Білецький О. І.* Шевченко і західноєвропейські літератури // *Білецький О.* Зібр. праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2; *Білецький Л.* «Марія» // *«Кобзар»: У 4 т.* Т. 4; *Бойко Ю.* Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури // *Бойко Ю.* Вибр. праці. К., 1992; *Ласло-Куцюк М.* Велика традиція. Бухарест, 1979; *Mokry W.* Taras Szewczenko w kręgu lektur biblijnych // Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. 1982; *Грицковян Я.* Шевченко і Біблія // *Світи 1991*; *Домашовець В.* Псалми Давидові в поетичних творах Т. Шевченка. Оттава, 1992; *Пріцак О.* Шевченко–пророк // *Світи 1991*; *Ласло-Куцюк М.* Вогонь і слово: Космогонічний міф на Україні. Бухарест, 1992; *Mokry W.* Literatura i myśl filosoficzno-religijna ukraińskiego romantyzmu: Szewczenko, Kostomarow, Szaszkiewicz. Kraków, 1996; *Сверстюк Є.* Шевченко і час. К.; Париж, 1996; *Смілянська В.* «Марія» // *Смілянська В., Чамата Н.* Структура і смисл: Спроба наук. інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка. К., 2000; *Струмінський Б.* Шевченко і церковнослов'янська мова // *Світи 2001*; *Ласло-Куцюк М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. Бухарест, 2002; *Нахлік Є.* Доля — Los — Судьба: Шевченко і польс. та рос. романтики. Л., 2003; *Дзюба І.* Тарас Шевченко: Життя і творчість. К., 2008; *Сулима В.* Біблійні географічні назви як концепти і їх художньо-стилістична функція в поезії Тараса Шевченка // *ШСт 12*. Див. також літ. до ст. *Біблійні теми і мотиви у літературній творчості Шевченка*.

Станіслав Росовецький

БІ́БЛОВА (Bieblová) **Марія** (12.11.1909, Лоуни, Пн.-Зх. Чехія — 21.11.1997, Прага) — чес. поетеса і перекладачка. У 1955—65 — ред. Держ. вид-ва дитячої книги. Перекладала з франц. (Г. Флобер, П. Елюар, Г. Аполлінер та ін.), нім. (Й.-Ф. *Шиллер*), рос. (М. *Некрасов*, К. *Чуковський*), укр. мов. Автор чес. перекл. віршів Шевченка «N. N. — Мені тринадцятий минало», «Не гріє сонце на чужині», «Лічу в неволі дні і ночі», опубл. у вид. «Шевченко Т. Вибрані твори найвеличнішого поета і будителя України» (Прага, 1951).

Пер.: Ševčenko T. Výbor z díla největšího básníka a buditele Ukrajiny. Praha, 1951.

Ігор Мельниченко

БІ́ГАЧ — село Черніг. пов. Черніг. губ., тепер Менського р-ну Черніг. обл. Відоме з другої пол. 17 ст. як Бігач-Менський. Належало до Седнівської сотні Черніг. полку. З 1708 Б. відданий за гетьманським універсалом Я. Лизогубу. З 1770 належало Кейкуатовим. На запрошення власника села М. *Кейкуатова* Шевченко приїжджав у берез. — на поч. квіт. 1847 малювати портрети членів родини і виконав портрет К. Кейкуатової та ескіз портрета дітей М. І. Кейкуатова. Згадка про Б. є в листі Шевченка до А. *Лизогуба* від 16 лип. 1852.

Літ.: Демич В. Тарас Григорович Шевченко: До його біографії. 1847 р. // *Спогади 1982*; *Жур 1985*.

Єлизавета Середа

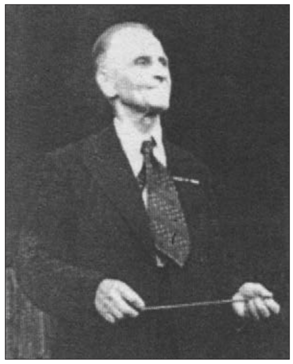
БІГДА́Й Яким Дмитрович (3/15.09.1855, м. Катеринодар, тепер Краснодар, РФ — 17/30.11.1909, Сухумі, Абхазія, Грузія) — укр. фольклорист, композитор-аматор. 1878 закінчив Новорос. ун-т в Одесі. Служив мировим суддею в Катеринодарі, був членом Кубанського статистичного комітету. Серед задумів — створення укр. оперного театру в Катеринодарі (не реалізований). 1896 очолив Катеринодарський гурток аматорів муз., 1900 — місцеве відділення Імператорського рос. муз. т-ва. За його ініціативою Кубанський статистичний комітет організував фольклор. експедицію на Кубань, яку, за рекомендацією М. *Лисенка*, здійснив О. *Кошиць* (1903—05).

Збирач (переважно для Кубанського військ. співочого хору) і популяризатор укр. і рос. пісень на Кубані (загалом зафіксував бл. 1500 творів). Видав зб. «Песни кубанских и терских казаков», що друкувалися (1896—98) в 14 вип. (укр. пісні містилися в 1, 3, 5, 7 і 9 вип.), у яких не розмежовував автентичний фольклор і популярні на той час пісні. Деякі з власних муз. творів компонував разом із капельмейстером П. Махловським. Серед авторських творів — пісні на слова Шевченка: «Тече вода в синє море», «Тополя» («Плавай, плавай, лебедонько»), «Ой сяду я під хатою», «Навгороді коло броду» (всі — 1891), «Думка» («Тяжко-важко в світі жити», 1898), «Туман, туман долиною» та «Ой пішла я у яр за водою» (1891, за ін. даними — 1893 або 1901), «На вулиці невесело» (1901). Його оперету «Чорноморський побит» (текст Я. *Кухаренка*; 1896) ставили деякі театр. трупи. За окремими відомостями, написав оперу «Гайдамаки» (не збереглася).

Літ.: Бардадым В. Собиратель песен // *Театральный* листок. Краснодар, 1984; *Захарченко В.* Аким Бигдай и его сборник «Песни кубанских казаков» // *Бигдай А.* Песни кубанских казаков. Краснодар, 1992; *Бардадым В.* Аким Дмитриевич Бигдай // *Радетели* земли кубанской. Краснодар, 1998.

Лю Пархоменко

БІГДА́Ш-БІГДА́ШЕВ Полікарп Микитович (Бігдаш-Богдашев; 22.02/6.03.1877, м. Острог, тепер районний центр Рівнен. обл. — 5.12.1970, Москва) — укр. і рос. диригент, педагог, муз.-громадський діяч.

П. Бігдаш-Бігдашев

Закінчив Житом. учительську семінарію, був вільним слухачем правничого ф-ту Варшавського ун-ту. Учителював на Волині, організовував народні хори, записував укр. народні пісні, серед них — на сл. Шевченка («Така її доля»). Навчався у Київ. консерваторії (1918, клас Р. *Ґлієра*). Закінчив 1926 Москов. консерваторію (у П. Чеснокова та О. Кастальського). Працюючи в Тамбові, організовував робітничі й селянські хори, до репертуару яких залучав твори укр. композиторів та укр. народні пісні. Колективи, якими керував Б.-Б., постійно відзначали шевч. дні, серед них Держ. укр. хорова капела, якою Б.-Б. керував у Москві 1928—31. У 1907—09 разом з А. Пащенком видавав у Тамбові перший попул. муз. журн. «Баян», залучив до співробітництва К. *Стеценка*, П. *Демуцького*, М. *Грінченка*, М. *Гайдая* та ін. Тут друкувалися відозви про збирання коштів на побудову пам'ятника Шевченкові (1909). 1918—20 Б.-Б. стимулював хоровий рух в Україні. Автор хорових творів, обробок укр. і рос. народних пісень, серед них — «Реве та стогне Дніпр широкий» (Петербург, 1903).

Літ.: Юрмас Я. П. М. Бігдаш-Бігдашев // Музика — масам. 1928. № 6; *Пархоменко Л.* П. Бігдаш-Богдашев в українському хоровому русі 20-х років XX століття // Студії мистецтвознавчі. 2004. № 2.

Іван Гамкало

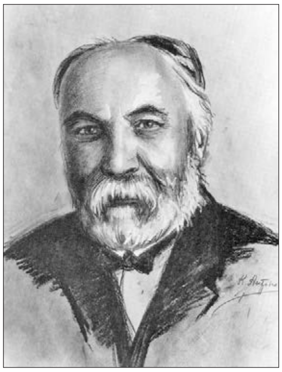
БІ́ДЛАС (Bidlas) **Мирослав** (26.12.1910, Прага — 26.04.1990, там само) — чес. літературознавець, історик, публіцист і культурний діяч. Закінчив 1935 філос. ф-т Карлового ун-ту. До 1945 працював шкільним учителем, 1945—53 — ред. вид-ва «Світло Рад». Співробітник Чехословацько-радянського ін-ту (1953—62) та Нац. б-ки у Празі (з 1963). У 1930-х написав низку пропагандистських нарисів про Союз РСР. Автор праць «Погляди Палацького, Гавлічка і Запа на деякі питання історії східних слов'ян» (1956), «До проблематики вивчення чесько-російських взаємин» (1960), «П. Й. Шафарик і нецензурована рукописна література в Росії» (1961), «Невідомі переклади Я. Неруди українською мовою» (1965) та ін.

Автор бібліографії перекл. поеми Шевченка «Єретик» чес. мовою, вміщеної у вид. перекл. поеми 1964.

Літ.: Ševčenko T. Kacíř. Praha, 1964.

Ігор Мельниченко

БІДНО́В Василь Олексійович (псевд. — В. Степовий, В. Широчанський, В. Попершній; 2/14.01.1874, с. Широке Херсон. пов., тепер районний центр Дніпроп. обл. — 1.04.1935, Варшава) — укр. громадсько-культурний діяч. Випускник Київ. духовної академії (1902). Із 1903 працював у Катеринослав. духовній семінарії. 1918—20 — проф. Кам'янець-Поділ. ун-ту, згодом — проф. Укр. вільного ун-ту, Укр. господарської академії в Подєбрадах (Чехія) і Варшав. ун-ту.

К. Антонович. Портрет В. Біднова. Папір, сангіна. Поч. 20 ст.

Організатор і учасник шевч. свят у Катеринославі починаючи з 1905. У 1911 до *50-літніх роковин від дня смерті Шевченка* виголосив доповідь на ювілейних урочистостях, организованих Катеринослав. наук. т-вом. Ред. газ. «Живе слово» (1918) — вид. катеринослав. т-ва «Просвіта». Перший номер газети повністю присвячено Шевченкові; Б. належали в ньому ст. «Шевченківські свята у Катеринославі» та «Видання творів Т. Г. Шевченка у Катеринославі».

Літ.: Ю. Г. Видатний український вчений Василь Біднов // Сучасність. 1990. Ч. 6; *Ульяновська С.*, *Ульяновський В.* Василь Біднов // *Українська* культура: Лекції. К., 1993; *Чабан М.* Похований у Варшаві // *Чабан М.* Вічний хрест на грудях землі: Худож.-докум. нариси. Д., 1993.

Микола Чабан

БІККУ́ЛОВ Хурмат (22.03.1927, с. Калтаєво, тепер Куюргазинського р-ну, Башкортостан, РФ) — башк. поет, перекладач. Закінчив 1959 Башк. ун-т (Уфа). Перекладав башк. мовою твори І. Франка, П. *Тичини*, М. *Рильського*, А. *Малишка*, Б. *Олійника*, Л. *Костенко* та ін.

Видав зб. власних перекл. поезій Шевченка «Вірші» (Уфа, 1961), до якої увійшло бл. 30 творів.

Суфіян Сафуанов

БІ́ЛА ЦЕ́РКВА (до кінця 12 ст. — Юр'їв) — містечко Васильківського пов. Київ. губ., тепер районний центр Київ. обл. Засновано на р. Росі (притока Дніпра) на місці давньорус. Юр'єва (Гюргева), що виник у 1032 за князя *Ярослава Мудрого* як фортеця проти кочівників. Центром міста була гора з розміщеним на ній дитинцем (замком). На горі стояв білокам'яний собор — обов'язковий атрибут єпархіального центру (Юр'їв був кафедральним центром Пороської єпархії). 11 груд. 1842 у Б. Ц. засновано гімназію (з 2007 Білоцерків. нац. аграрний ун-т). Серед випускників і працівників цього навч. закладу — директор гімназії (1863—69), перший біограф Шевченка М. *Чалий*, художник, друг Шевченка І. *Сошенко* (працював у 1860-х), композитор К. *Стеценко* (1908—09 працював учителем муз. і співів) та ін.

Перебування Шевченка в Б. Ц. не задокументовано. П. *Жур* уважав, що поет відвідав містечко не раз у 1843—46, прямуючи з Києва до рідної *Кирилівки* й назад. Поштовим шляхом (описаним Шевченком пізніше у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали») з Києва на Звенигородщину, що проходив через *Віту* — *Васильків* — *Фастів* — Б. Ц., поет часто їздив у Кирилівку. На думку П. Жура, Шевченко був у Б. Ц., зокр., наприкінці верес. 1846, коли їхав на Поділля і Волинь на завдання *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* (*Жур 2003*, с. 138). За ін. даними, поет відвідав Б. Ц. 1845. Незадовго до своєї поїздки Шевченко був на розкопках могили Переп'ят побл. с. *Фастівця* (де колись був осідок полковника Білоцерків. полку С. *Палія*) сусіднього Фастівського пов., де записав три народні пісні про козацького ватажка: «Солодким медом да солодким вином кубки наповняли», «Під городом під Солидоном», «Семене Палію! А що ж бо ти робиш». Ці записи поет міг продовжити в Б. Ц., де в парку «Олександрія» була Палієва гора (фольклор. екскурси поет згодом використав, створюючи поему «Чернець»). У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» об'єктивний істор. контекст сприйняття Шевченком

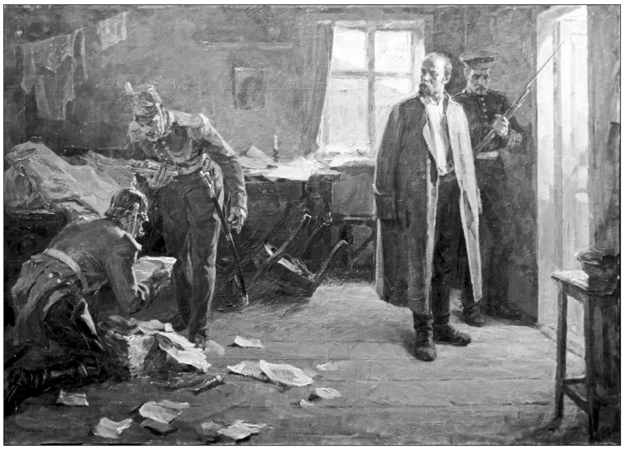
Костел Івана Хрестителя. 1796—1812. Біла Церква. Сучасне фото

Б. Ц. накладається на авторську рецепцію тогочасного містечка, враження від якого подано з відповідною оцінювальною характеристикою: «В Белую Церковь приехали мы уже ночью». Оскільки «узел описываемого <...> происшествия завязался именно в эту достопамятную ночь», автор обмежується в зображенні міста описом «белоцерковского жидовского трактира со всеми его грязными подробностями» (4, 209). У парку «Олександрія», де, згідно з традиційною версією, побував Шевченко, встановлено меморіальну дошку.

Літ.: Похилевич; *Жур 1985*; *Жур 2003*.

Оксана Яковина

БІЛА́Н Петро Ілліч (21.07.1921, с. Новомиколаївка Запоріз. обл. — 22.09.1996, Київ) — укр. живописець. Заслужений художник Української РСР (1985). Навчався в Одес. худож. уч-щі ім. М. Грекова (1937—40), Ленінгр. худож. уч-щі (1946—48) та Київ. худож. ін-ті (1949—55, у С. Григор’єва). У творах превалював метод соцреалізму (сюжетні картини «До сина», 1955; «Посівна», 1971 тощо). Шевченкові присвятив дві олійні картини: «Т. Г. Шевченко читає вірші кріпакам» (1961, ШНЗ) та «Арешт Т. Г. Шевченка в Оренбурзі» (1963, НМТШ). В образно-пластичному вирішенні цих полотен виявилися традиції вітчизняного мист-ва кін. 19 ст.

П. Білан. Арешт Т. Г. Шевченка в Оренбурзі. Полотно, олія. 1963

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961.

Галина Скляренко

БІЛА́Ш Олександр Іванович (6.03.1931, Градизьк, тепер смт Глобинського р-ну Полтав. обл. — 6.05.2003, Київ) — укр. композитор, поет і муз.-громадський діяч. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1968). Народний артист Української РСР (1977), народний артист Союзу РСР (1990), Герой України (2001). Лауреат Держ. премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1975). Закінчив Київ. консерваторію (1957; клас композиції М. *Вілінського*). Композитор широкого жанрового діапазону, найплідніше працював у пісенному жанрі. Автор попул. ліричних пісень, оперет, моноопер, опери «Прапороносці» (за однойменним романом О. *Гончара*, 1985), концертів для фортепіано, кантат, ораторій, музики до драм. вистав і к/ф та ін. Муз. Б. до худож.-біогр. фільму про Шевченка «Сон» (1964, реж. В. *Денисенко*, Київ. студія худож. фільмів ім. О. П. Довженка), створена на основі нац. мелосу, допомагає розкриттю екранного образу поета. Пісня «Лелеченьки» з к/ф стала широко знаною. Відомий також солоспів для голосу в супроводі баяна «Гопак» («Ой гоп-гопака»; 1960). Опера Б. «Гайдамаки» (1965) на лібрето В. *Шевчука* за однойменною поемою Шевченка виконувалася у концертному варіанті у супроводі симфонічного оркестру. Один із найкращих творів Б. великої форми — ораторія «Вишневий вітер» для читця, трьох солістів, мішаного хору та симфонічного оркестру (1989) написана за поемою І. *Драча* «Смерть Шевченка». У муз. звучать інтонації народних мелодій, голосінь та відомих пісень на слова Шевченка («Заповіт», «Думи мої», «Реве та стогне Дніпр широкий»). Смислове й емоційне обрамлення ораторії становлять перша частина «Вишневий цвіт» і сьома — «Вишневий вітер». Прем’єра твору відбулася 1991 в палаці «Україна» та в *Національній опері України імені Т. Г. Шевченка* на авторському вечорі композитора.

О. Білаш

Тв.: Він — символ України // Тарас Шевченко в моєму житті: Розповіді. Статті. Нариси. К., 2004; Шевченкіана Олександра Білаша [Ноти]: Гайдамаки: опера; Вишневий вітер: ораторія. К., 2007.

Літ.: Немирович І. Олександр Білаш. К., 1969; 1986 [рос. мовою]; *Немирович І., Сікорська І.* Олександр Білаш. Дві музи — два крила. К., 2001; *Линник М.* Олександр Білаш. Мовчать віки… З останніх творів композитора і поета. К., 2006.

Тетяна Швачко

БІЛЕ́НКО Анатолій Миколайович (16.01.1939, Київ) — перекладач. Закінчив 1967 Київ. ун-т. Член НСПУ (1986), лауреат Літ. премії ім. Івана Франка (2001). Перекладає англ. з укр. та рос. мов худож. прозу, поезію, мистецтвознавчі й соц.-політ. праці.

Б. брав активну участь у започаткуванні англомовної преси в Україні. Переклав укр. народні казки, прозу М. *Коцюбинського*, А. Головка, О. *Гончара*, В. Земляка, Григора Тютюнника, В. Нестайка, З. *Тулуб*, М. *Вінграновського* та ін., поезію І. *Драча*, М. Тарнавської, пізнавальні книжки про Україну, чимало журнальних і газетних публ. — уривки повістей, оповідання, вірші та статті. Найзначніше досягнення Б. в англ. шевченкіані — перекл. повісті «Художник» (*Шевченко* Т. Художник = Shevchenko T. The Artist. Kiev, 1989). Переклав також путівник ДМШ в Києві (1971), оповідання С. *Скляренка*, О. Гончара про Шевченка, численні худож.-публіцистичні та наук.-публіцистичні ст. про Шевченкову творчість (вміщені в газ. «News from Ukraine», журн. «Ukraine» та ін. вид. і кн.). Перекл. Б. притаманна змістова точність, адекватне відтворення нац. колориту й стилістичних рис оригіналу, зокр. словесних образів та реалій.

Пер.: Chirko I. Shevchenko's poetry in Chinese // Ukraine. 1987. № 7; *Furnika V.* Shevchenko's «Katerina» in India; Sri Lanka Discovers Shevchenko // Ukraine. 1988. № 3; *Seniuk O.* Kotsiubinsky, Franko and Shevchenko in Icelandic // Ukraine. 1988. № 6; *Furnika V.* War and Love: A dramatized version of Shevchenko's poem «Katerina» in Canada // Ukraine. 1988. № 7; *Pakhliovska O.* Mario Grasso — Italian translator of Shevchenko // Ukraine. 1988. № 11; *Zhulynsky M.* Dialogue on Shevchenko: Commentary on «The Poet as Mythmaker. A Study of Symbolic Meaning in Taras Shevchenko» by Prof. G. G. Grabowicz // Ukraine. 1988. № 11; *Honchar O.* Kaniv Sketch // Ukraine. 1989. № 3; *Furnika V.* A Sinhalese admirer of «Mahakavi» Taras // Ukraine. 1989. № 7; *Oliynik B.* Eternal contemporary // Ukraine. 1989. № 3; *Pokalchuk Yu.* The Bard in Latin America // Ukraine. 1989. № 3; *Pavliuk M.* As contemporaries rememberd him («Memoirs about Taras Shevchenko». Russian-language edition. Dnipro Publishers, 1988) // Ukraine. 1989. № 3; *Kiriliuk V.* Shevchenko's poetry in the United Arab Emirates // Ukraine. 1989. № 11; *Lebedinska T.* Shevchenko and the Orient // Ukraine. 1989. № 11; *Zorivchak R.* «Forum» about Shevchenko // Ukraine. 1989. № 12; *Krikunenko V.* The Kobzar in Japanese // Ukraine. 1989. № 17; *Honchar O.* Eternal Word. Commemorating the sesquicentennial of the publication of Shevchenko's «Kobzar» // Ukraine. 1990. № 3; *Pavliuk M.* A people's Book of Books. Commemorating the sesquicentennial of the publication of Shevchenko's «Kobzar» // Ukraine. 1990. № 3; *Kravets Ya.* Shevchenko in Belgium // Ukraine. 1991. № 3; *Pavliuk M.* An epopee of popular wrath and historic wisdom: On the sesquicentennial of the publication of Shevchenko's poem «The Haidamaks» // Ukraine. 1991. № 3; *Furnika V.* India's first Kobzar by Shevchenko // Ukraine. 1991. № 4; *Petliura S.* On the drama of Shevchenko's life // Ukraine. 1992. № 3; *Pohrebennyk F.* Vera Rich — English translator of Shevchenko // Ukraine. 1992. № 3.

Літ.: Грузин В. Висока місія // Всесвіт. 1985. № 8; *Зорівчак Р.* Реалія і переклад. Л., 1989; *Biletsky P.* «The Artist». A story by Taras Shevchenko: Texts in Russian and English: Album. Kiev, 1989 // Ukraine. 1989. № 8; *Корунець І.* Шевченко — англійською // Вітчизна. 1989. № 5.

Роксолана Зорівчак

БІЛЕ́ЦЬКИЙ Леонід Тимофійович (23.04/05.05.1882, с. Литвинівка, тепер Жашківського р-ну Черкас. обл. — 5.02.1955, Вінніпег, Канада) — літературознавець, історик укр. л-ри, текстолог, педагог. Закінчив 1913 Київ. ун-т. Учень акад. В. *Перетца*, учасник його семінару. У 1918—20 — приват-доцент Кам'янець-Поділ. держ. укр. ун-ту, 1920—23 — проф. Укр. (неофіційного) ун-ту у Львові, 1923—33 — проф. укр. л-ри Укр. Високого пед. ін-ту ім. М. Драгоманова у Празі; викладав на ф-ті права та економ. наук УВУ в Празі, в Укр. господарському ін-ті в Подєбрадах тощо; в 1945—49 — директор укр. гімназії в Ульмі. Д-р філософії (1938). Дійсний член *Наукового товариства імені Шевченка*, президент УВАН, директор *Інституту шевченкознавства* УВАН у Канаді. Автор багатьох праць, серед яких «Українська драма» (Львів, 1922); «Перспективи літературно-наукової критики» (Прага, 1924); «Основи літературно-наукової критики (Спроба літературно-наукової методології)» (Прага, 1925. Т. 1); «Історія української літератури. Т. 1: Народня поезія» (Авґсбурґ, 1947) та ін. Упорядкував кілька хрестоматій з укр. л-ри для гімназій, учительських семінарій, учительських ін-тів, написав ряд шкільних посібників та методичних праць (серед останніх — «Про Тараса Шевченка: До шкільного святкування роковин Кобзаря України» (Умань, 1918); «Виховання емоціонально-образного мислення і твори Т. Шевченка» (Вільна українська школа. 1918. № 7; окрема відбитка — Київ, 1918). Протягом усієї своєї наук. діяльності велику увагу присвячував питанням шевченкознавства, дослідженню біографії й творчості поета, його світогляду, ідеології, поетики, проблемам текстології та виданню шевч. спадщини. Одна з найраніших праць Б. — доповідь «Народність чи національність у творах Шевченка» (Кам'янець-Подільський, 1919). Виявом сталого, дедалі більшого інтересу до текстологічно-едиційних проблем шевченкознавства є рецензії Б. на видання творів поета: «Кобзар» (1921) за редакцією В. *Сімовича* — Українська трибуна. 1921. № 177. 2 груд.; «Історичні поеми». Пояснив Д. *Николишин* (Коломия, 1921) — *ЛНВ*. 1923. № 1; «Кобзар». Зредагували та примітки додали І. *Айзеншток* та М. *Плевако* (Харків, 1925, 1927, 1930, 1931) — Дзвони. 1932. № 4. У ст. «"Москалева криниця" Т. Шевченка: історія тексту і сюжету» (Нова Україна [Прага]. 1923. Кн. 3) Б. простежив творчу історію цього твору, вперше в українській текстології користуючись терміном «історія тексту». Аналогічну працю Б. пробрив над незавершеною по-

Л. Білецький

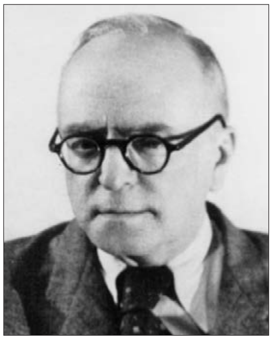
емою Шевченка «Мар'яна-черниця» (*Білецький Л.* «Мар'яна-черниця» Т. Шевченка. Історія тексту // *ЗНТШ*. Л., 1927. Т. 146). Для аналізу Б. мав лише скупі, не в усьому точні друк. відомості про джерела тексту; захопившись пошуком можливих ін. версій твору, він висунув гіпотезу про існування ще одного автентичного джерела поеми (в так званому тоді «альбомі Ф. Сулієва», інакше — списку І. *Лазаревського*, до якого насправді «Мар'яна-черниця» не входила). Це припущення (хибне) дослідник згодом скоригував. У студентському журн. «Спудей» ([Прага]. 1926. № 4) надрук. ст. Б. «Еволюція ідей і образів у поезії Т. Шевченка» (окреме вид.: «Поетична еволюція найголовніших образів та ідей Т. Шевченка». Прага, 1926), у «*Літературно-науковому віснику*» (1929. № 4) — ст. «"Гайдамаки" Т. Шевченка». Постать Шевченка опиняється в цей час у центрі творчої уваги Б. В 1930-х Б. брав участь у Повному виданні творів Тараса Шевченка, здійснюваному Укр. Наук. Ін-том у Варшаві за ред. П. *Зайцева*, переклав для нього укр. мовою повість «Художник» та Щоденник. В 2-му томі (1934) вміщено змістовні «пояснялні статті» Б. «Катерина» та «Балади», в 7-му — «Наймичка» (повість). Праця над коментуванням повісті «Художник» трансформувалась у спеціальне проблемне дослідження (в улюбленому Б. жанрі «творчої історії твору») — ст. «Молодий Шевченко перед власним судом своїм на кінці життя: історія повісті "Художник"» (Наша культура. 1936. № 4/5, 11/12). Плідним наслідком наполегливої пошукової, дослідницької праці були його студії «Історіософія Т. Шевченка» (Самостійна думка [Чернівці]. 1934. № 4), «Критичні моменти в ранній творчості Т. Шевченка» (Наша культура. 1935. № 1—2), «Мандрівна легенда в творчості Т. Шевченка» (Наша культура. 1937. № 12), «Шевченко й П. Куліш» (Сучасне й минуле. Л., 1939. Т. 3—4). У вид. Укр. Об'єднання вийшла брошура Б. «Шевченко і Гонта» (Прага, 1941). У розвідці «Книги Битія українського народу як декларація прав української нації» (Наук. зб. УВУ в Празі. 1942. Т. 3) Б., серед ін., торкнувся питання про вплив Шевченка на М. Костомарова як автора «Книг битія українського народу». Під час еміграції з Праги до Німеччини, реалізуючи давніший свій задум, він розпочав писати худож. біографію поета. Під псевдонімом Лев Тимощук уривок з неї був надрук. в газ. «Українські вісті» ([Новий Ульм], 1948). У перші повоєнні роки заходом УВАН вийшла ґрунтовна розвідка Б. «Тарас Шевченко в Яготині» (Аугсбурґ, 1949); наприкінці кн. вміщено поему Шевченка «Бесталанный» («Тризна») в перекл. О. *Стефановича*. Після переїзду 1949 в Канаду, до Вінніпега, Б. знову приділяє помітну увагу пед. і методичним працям та виданням. Того ж року окремою брошурою виходить праця Б. «Віруючий Шевченко» (Вінніпег, 1949) — передрук (з доповненнями) розвідки, друк. ще в 1930-ті. Та гол. справою Б. в цей час і до кінця життя стає праця над виданням корпусу поетичних творів Шевченка, що під назвою «Кобзар», т. 1—4, надрук. 1952—54 у Вінніпегу. Ще в Празі Б. зробив спробу підготувати й видати «Кобзар», перший його том, що вийшов 1942 у вид-ві С. Россохи, і «весь наклад його розійшовся на рідних землях». Після прибуття до Вінніпега Б. цілком зосереджується на цій праці, не полишаючи її до кінця життя. Він висунув власну концепцію шевч. поетичного тексту та розробив методи його текстологічної підготовки. Їх Б. виклав у першому томі, в ст. «Мої засади» (*«Кобзар»: У 4 т*. Т. 1. С. 361—368) та в спеціальній ст. «Кілька основних моментів у редагуванні "Кобзаря" 1952 року» (Шевченко. Нью-Йорк, 1953. Річник 2. С. 38—39). Позитивним моментом цієї концепції була відмова від поширеної на той час практики контамінації Шевченкових текстів (щоправда, не завжди упорядником послідовно додержана).

Поезії Шевченка подано за чотирма періодами творчості, вони супроводжуються істор. вступом і попул. статтями з характеристикою певного творчого періоду, дрібнішого часового відтинку, жанрово-тематичної групи творів чи окремого твору. У кінці кожного тому вміщено відомості з історії написання, публікації, короткий текстологічний, істор. та реальний коментарі до твору, пояснення окремих слів. Створюючи індивідуальне видання творів Шевченка, Б. підпорядкував супровідні статті своїй основній концепції — «дати в інтерпретації життя і творчості Шевченка один суцільний образ генія і творця ідей, серед яких Правда Божа і Визволена Україна на першому плані» (*Білецький Л*. Кілька основних моментів у редагуванні «Кобзаря» 1952 року // Шевченко. Нью-Йорк, 1953. Річник 2. С. 39). Концепція розгортається і в кількох ґрунтовних заг. ст., зосереджених переважно у 4-му томі, — про естетику, тип худож. мислення, образ Богоматері, біблійні теми, світогляд Шевченка та ін. Саме статті Б., попри чималу кількість фактичних помилок і відверто дискусійних моментів, становлять сьогодні найбільшу наук. вартість 4-томного «Кобзаря», тоді як спробу запропонувати основний текст творів Шевченка слід вважати невдалою.

Літ.: Порський В. [Міяковський В.] Четвертий том «Кобзаря» за редакцією Л. Білецького // Шевченко. Нью-Йорк, 1956. Річник 5; *Мандрика М. І.* Леонід Білецький. Вінніпег, 1957; *Кирилюк Є. П.* Питання шевченківської текстології // *НШК 9*; *Ільницький М.* Леонід Білецький — історик українського літературознавства // *Білецький Л.* Основи літературно-наукової критики. К., 1998; *Федорук О.* Шевченкознавство в Українській Вільній Академії Наук (1940-ві—1960-ті рр.) // Хроніка-2000. К., 2010. Вип. 4 (86): Зарубіжне шевченкознавство: (з матеріалів УВАН). Ч. 2.

Василь Бородін

БІЛЕ́ЦЬКИЙ Олександр Іванович (20.10/1.11.1884, с. Борисовка Казан. губ., Росія — 2.08.1961, Київ) — укр. літературознавець. Проф. (1920), д-р філол. наук (1937); акад. АН Української РСР (1939) та Союзу РСР (1958). Заслужений діяч науки Української РСР (1941). Член Держ. академії худож. наук у Москві, член Спілки письменників Союзу РСР (1934). Закінчив Харків. ун-т (1907). З 1912 — приват-доцент, доцент, проф. (1920—41) Харків. ун-ту. З 1936 — в Ін-ті л-ри АН УРСР; 1939—41 та з 1944 — директор. Віце-президент АН Української РСР (1946—48). З 1957 — гол. ред. журн. «Радянське літературознавство». Працював у галузі теорії л-ри та літ. критики, історії зх., рос. і давньої та нової укр. л-р. Очолював укр. радянську літературознавчу школу (1940—50-ті), укр. л-ру розглядав у світовому контексті. Ред. і автор низки розділів «Історії української літератури» (К., 1954—57. Т. 1—2). Б. був активним учасником культурного будівництва, напружених теоретичних та методологічних пошуків, хоч і спотворених догматизмом офіційної ідеології; часом змушений рахуватися з ідеологічним диктатом режиму.

О. Білецький

Одна з гол. дослідницьких тем Б. — творчість Шевченка. У родині панував пієтет до укр. культури. В «Автобиографии» (1945) Б. зазначав: обоє батьків — «украинцы (отец обрусевший, но сохранивший в своем правильном вообще русском языке украинский акцент; мать, уроженка Полтавщины, говорила по-украински, в молодости отлично пела украинские песни, поддерживала в семье культ Шевченко)» (*Белецкий А. И.* Избранные труды по теории литературы. М., 1964. С. 5). Наук. праця Б. починалася в Харків. ун-ті, де жила пам'ять про О. Потебню, де працювали його учні. В «Автобиографии» Б. згадує, що «возгорелся интересом к украинике» під впливом бесід з М. *Сумцовим* та П. *Тиховським*, «кладезем украинской библиографии» (Там само. С. 9). Очоливши ювілейного 1939 *Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка* АН УРСР, Б. заглиблюється в творчість Шевченка. На цей час біографія і творчість поета й художника вже були предметом багатьох поважних наук. праць, літературознавча шевченкіана мала величезний корпус публ., зокр. пера працівників ІЛ (кол. *Інституту Тараса Шевченка*). Тому сама логіка ситуації немовби диктувала завдання здійснити свого роду крит. ревізію шевченкознавства, узагальнити його здобутки і спрямувати дослідницьку думку на з'ясування дискусійних або обійдених ін. авторами питань, на уневажливлення ідеологічних або естетичних стереотипів.

З цього погляду характерна ст. «Шевченко и русская культура», опублікована до *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* (Учені зап. Харків. держ. ун-ту ім. Горького, № 17. Труди філол. ф-ту. Х., 1939. № 1). Тримаючись у межах загальновизнаних у радянському шевченкознавстві уявлень про вплив рос. л-ри на формування поглядів і творчий шлях Шевченка та визнаючи принципову слушність цих уявлень, Б. водночас наполягає на коректності в компаративістських зіставляннях. Принципове значення мала висловлена в цій ст. думка про потребу переоцінки довго замовчуваних повістей Шевченка у контексті тогочасної рос. прози: вони є оригінальним літ. явищем, яке ще не одержало адекватної інтерпретації. Полемічною була і ст. «Шевченко і слов'янство» (1952), де Б. пропонує глибший типологічний підхід при порівнянні творів Шевченка, А. *Міцкевича*, О. Пушкіна, ін. слов'ян. поетів; аналізує відмінності «слов'янської ідеї» у різних слов'ян. л-рах, колізію між рос. і західнослов'ян. панславізмами, обґрунтовано заперечує досить стійку в літературознавстві тезу про слов'янофільство Шевченка. «До російського дворянського слов'янофільства і до його відображення в українському поміщицькому середовищі Шевченко в 1845 р. ставився негативно і насмішливо» (*Білецький О.* 1965. С. 259). Натомість вчений підкреслює принципову відмінність слов'ян. ідеї *Кирило-Мефодіївського братства* як від рос., так і від західнослов'ян. слов'янофільства (див. *Слов'янофільство і Шевченко*).

Одним із найбільш «дражливих» для радянського літературознавства Шевченкових творів була містерія «Великий льох». Б. як лідер укр. науки сказав своє слово: ним стали тези його доповіді на 7-й шевч. наук. конференції у Києві 1958 — «Ідейно-художнє значення поеми "Великий льох"». Гостра критика «буржуазно-націоналістичних» інтерпретацій поеми емігрантськими вченими, до якої вдався Б., фактично забезпечила йому можливість такої ж гострої критики спрощень, а суттю фальсифікацій, у тлумаченнях, які панували на той час у радянському шевченкознавстві. У світлі такого підходу Б. розглядає вузлові моменти містерії, її «троїсту структуру», елементи фантастичності, символіки, гротеску, впливи світового романтизму, а водночас підкреслює: «Стимулами до створення поеми послужили сумні враження, що залишилися в поета після поїздок на Україну, його участь у зборах Кирило-Мефодіївського товариства та інші біографічні факти 40-х років» (*Білецький О.* 1965. С. 246). Принципове значення мала теза Б.: «Текст

поеми явно суперечить твердженням, що Шевченко позитивно оцінював діяльність Хмельницького як дипломата, розумів історичне значення Петра I. Підтримують Хмельницького і Петра I несвідомі верстви українського народу ("душі")» (Там само. С. 247).

Так само наполегливо доводилося йому спростовувати політизовану версію т. зв. атеїзму Шевченка. Зокр., багато уваги приділив він цьому питанню у докладному відгукові на дисертацію М. *Новикова* «Світогляд Т. Г. Шевченка» (пізніше опубл. у вид-ві АН Союзу РСР як монографія «Общественно-политические и философские взгляды Т. Г. Шевченко». М., 1961). Полемізуючи з твердженням М. Новикова («Людину, що проклинає Бога, уже ніяк не можна визнати релігійною людиною»), Б. пише: «Так, звичайно, але з якої точки зору? З точки зору офіціальної церковності? Проте людина, що проклинає бога, очевидно, допускає існування об'єкта, до якого адресуються прокляття <...>. Але так само не зовсім ясне питання і про те, був чи не був Шевченко християнином? Адже ж християнином можна бути, не входячи ні в православну, ні в католицьку, ні в лютеранську общину». У цьому зв'язку Б. ставить запитання: «Чи є у Шевченка які-небудь антихристиянські висловлювання?» — і не знаходить їх (*Білецький О. І.* Про світогляд Т. Г. Шевченка // *Білецький О. І.* Письменник і епоха. К., 1963. С. 458). Шевченкове ставлення до християнства відмінне від ставлення І. Франка та Лесі *Українки*.

Питання про «атеїзм» було складовою частиною ширшого питання про світогляд Шевченка. Тут Б. довелося полемізувати з тогочасними радянськими філософами, які, виконуючи партійні постанови про боротьбу з «ідеалізмом» та ін. виявами «буржуазної ідеології», активно намагалися довести «матеріалізм» Шевченка, його учнівство в школі рос. революційних демократів тощо, а водночас таврували як націоналістів його друзів — М. Костомарова, П. Куліша, як і пізніших укр. письменників — І. *Нечуя-Левицького*, Б. *Грінченка* та ін. Переглядаючи догми тодішнього офіц. радянського шевченкознавства, Б. здійснював оздоровчу, «санітарну» роботу, яка стосувалася й ін. напрямів укр. літературознавства. Йому довелося долати міцно вкорінене «хатнє», внутрішньо вжиткове сприймання й тлумачення творчості укр. письменників, усього процесу розвитку укр. л-ри; острах чи нездатність дослідників помістити їх в обшири світової худож. думки, в панораму заг. духовного життя, в контекст загальнолюдських ідейних та естетичних шукань, застосувати до них універсальний «режим» і критерії. Насамперед у цьому зв'язку Б. звертається до постаті й творчості Шевченка: «Шевченко і західноєвропейські літератури», «Шевченко і слов'янство», «Світове значення творчості Шевченка», «Українська література серед інших літератур світу». Б. перший не лише надав вивченню цієї теми необхідну широчінь і синтетичність, а й принципово змінив його методологію, залучаючи величезний матеріал, сміливо, але водночас і обережно, вдумливо зіставляючи творчість Шевченка з творчістю десятків видатних поетів у європ. л-рах.

Звичайно, на працях Б. про Шевченка, як і на ін. його працях, лежить печать доби, яку він усе-таки багато в чому випередив. Але його висновок безсумнівний: Шевченко — «наш патент на благородство», він — на першому місці серед тих, кого українці можуть пред'явити «як блискучий доказ свого гідного представництва не лише в осередку літератур слов'янського світу, а й у світовій літературі» (*Білецький О*. 1965. С. 37).

1986 засновано Державну премію ім. Б. в галузі літ.-худож. критики.

Тв.: Вибр. праці: У 2 т.: Від давнини до сучасності: Зб. праць з питань української літератури. К., 1960. Т. 2; Письменник і епоха. К., 1963; Зібр. праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2.

Літ.: Гудзій М. К. Олександр Іванович Білецький. К., 1959; *Про Олександра* Білецького. Спогади. Статті. К., 1984; *Дзеверін І.* Олександр Іванович Білецький // *РЛ*. 1984. № 11.

Іван Дзюба

БІЛЕ́ЦЬКИЙ Платон Олександрович (8.11.1922, Харків — 6.05.1998, Київ) — укр. мистецтвознавець і живописець, чл.-кор. НАНУ (1995), дійсний член АМ України (1997). Син О. *Білецького*. Закінчив Харків. худож. уч-ще (1941), КХІ (1949, викладачі О. *Шовкуненко*, К. Єлева); з 1959 — його викладач, з 1969 — проф., д-р мистецтвознавства (1971). Автор монографій «Украинская портретная живопись XVII—XVIII вв.», «Українське мистецтво другої половини XVII—XVIII ст.» (обидві — 1981; Держ. премія України ім. Т. Г. Шевченка, 1982). Як живописець працював здебільшого в жанрі портрета, з 1947 брав участь у всеукр. виставках. З 1950-х зосередився на проблемах теорії та історії укр. і зарубіжного мист-ва. Автор кн. «Козак Мамай — українська народна картина» (1960).

П. Білецький

Вагоме місце у працях Б. посіла шевч. тема: «Шевченко і Рембрандт» (*НШК 7*). Працюючи директором музею Шевченка в Києві, написав кн. «Шевченко в Києві» (1962), ст. «Задуми Шевченка-художника»

(Тарас Шевченко — художник. К., 1963. Зб. 1), «Місце Шевченка-художника в історії мистецтва» (*НШК 13*), монографію «Скарби нетлінні: Українське мистецтво у світовому процесі» (К., 1974). Б. належать узагальнювальні ст. у «*ШС*»: «Метод творчий Шевченка-художника», «Образотворче мистецтво і Т. Г. Шевченко», «Притча про блудного сина», «Реалізм Шевченка-художника», «Творчий процес Шевченка-художника». Останнє дослідження Б. «Апостол України. Життя і творчість Тараса Шевченка» (1998) — наук.-попул. нарис, присвячений життю й творчості Шевченка — поета і художника. У своїх вид. Б. розробив принципи аналізу мист. спадщини Шевченка, велику увагу приділив його ролі в історії укр. і світового худож. процесу.

Літ.: Рубан В., Чуліпа І. Білецький Платон // *Олександр* Шовкуненко та його учні. К., 1994; *Рубан В.* Художник, вчений, педагог Платон Білецький // *Мистецькі* обрії'98: Альм. К., 1999.

Лариса Рижикова

БІЛЕ́ЦЬКИЙ-НОСЕ́НКО Павло Павлович (16/27.08.1774, м. Прилуки, тепер Черніг. обл. — 11/23.06.1856, с. Лапинці, тепер у складі Прилук) — укр. письменник, мовознавець і культурно-освітній діяч. Закінчив 1793 Шляхетний сухопутний кадетський корпус у Петербурзі. Перебував на військ. службі. 1798 в чині капітана вийшов у відставку. Член Т-ва наук при Харків. ун-ті (з 1817), Вільного економ. т-ва у Петербурзі (з 1824), Т-ва любителів рос. словесності при Москов. ун-ті. Писав укр. і рос. мовами. У худож. доробку Б.-Н. — байки, поеми, романи, балади тощо; перекл. з нім. і франц. мов; ряд творів написано в бурлескній манері. Уклав найповніший тоді «Словарь малороссийского или юго-восточнорусского языка…», над яким працював протягом 1838—43 (уперше надрук. 1966). У передм. до нього Б.-Н. обстоював право на існування і розвиток укр. мови й л-ри. У розвідці «О языке малороссийском» (уперше опубл. в газ. «Полтавские губернские ведомости», 1841) Б.-Н., один із перших тогочасних укр. культурних діячів, дав високу оцінку творчості Шевченка. Серед представників нового укр. письменства, котрі збагатили «отечественную литературу своими прекрасными произведениями на малороссийском языке», він назвав автора «Кобзаря» та поеми «Гайдамаки» поряд з І. Котляревським, Г. Квіткою-Основ'яненком, Є. Гребінкою.

П. Білецький-Носенко

Літ.: Деркач Б. А. П. П. Білецький-Носенко: Життя і творчість. К., 1988.

Борис Деркач

БІ́ЛИЙ ВІРШ (від англ. blank verse; blank — згладити, стерти, знищити) — вірш, позбавлений рим, трапляється у новоєвроп. силабічному, силабо-тонічному і тонічному віршуванні. Відсутність у віршах римового суголосу часто компенсується впорядкованим співвідношенням кінцевих складів (клаузул) — жіночих, чоловічих, дактилічних. Найбільшого застосування Б. в. набув в епічному та драматичному п'ятистопному ямбі, особливо у жанрі віршової драми (у В. *Шекспіра*, О. Пушкіна, О. *Толстого*, М. Костомарова, М. *Старицького*, В. *Самійленка*, І. Франка та ін.), в якій діалог і розмовна інтонація ламають схему правильного римування. Згодом Б. в. з'являється в ліричній поезії, найактивніше у творах 19—20 ст., складених вільним віршем (А. *Фет*, Леся *Українка*, І. Франко, І. *Драч* та ін.).

У поліфонічній, багато інструментованій поезії Шевченка Б. в. — явище рідкісне. Неримованим віршем написано лише кілька невеликих фрагментів у деяких його творах, зокр. у вірші «З передсвіта до вечора» — переспіві опису битви з половцями зі «Слова о полку Ігоревім». Загалом тексти з неримованим віршем у Шевченка постають у двох формах: 1) із невпорядкованим чергуванням римованих і неримованих рядків («У неділеньку та ранесенько», «У неділеньку у святую», розділ «Дума» в поемі «Невольник»); 2) з їх упорядкованим чергуванням, зокр. у творах, написаних 14-складовиком за схемою ХАХА…, де Х — холості, неримовані рядки, А — римовані (в парних і непарних рядках — переважно жіночі клаузули). Напр.: «Нащо мені чорні брови, / Нащо карі очі, / Нащо літа молодії, / Веселі дівочі?» («Думка»); або: «Не слухала Катерина / Ні батька, ні неньки, / Полюбила москалика, / Як знало серденько» («Катерина»).

Літ.: Ковалевський В. Рима. Ритмічні засоби українського вірша. К., 1965; *Сидоренко Г. К.* Від класичних нормативів до верлібру. К., 1980.

Наталя Костенко

БІ́ЛИК І. — див. *Рудченко І. Я.*

«БІ́ЛИК» [«Урочище Білик»] (папір, олівець, 16,6×24,5) — етюд Шевченка, виконаний у трав. — жовт. 1845 на Полтавщині. Праворуч унизу авторський напис «*Бѣликъ*». Зберігається у НМТШ (№ г—427). Ідеться про х. Білик, що на р. *Хоролі*

Т. Шевченко. «Білик». Папір, олівець. 1845

неподалік *Василівки*. Шевченко впродовж кількох днів гостював у маєтку А. *Родзянка* у с. *Веселому Подолі* й створив в околицях кілька пейзажів — «Хутір на Україні», «У Василівці», «Стінка», «В Україні», також намалював «Портрет Гаврила Родзянка». Недалеко було урочище Білик. Художника привабила долина, в якій росли групи дерев, а вдалині вздовж лінії горизонту виднілася суцільна смуга лісу. У намальованому з узвишшя етюді відтворено панораму краєвиду на контрасті світлих і темних відтінків ахроматичної гами. Рисунок уперше згадано у вид.: *Каталог Музею Тарновського* (Т. 2. С. 175. № 186). Уперше репрод. і прокоментовано у вид.: *ПЗТ: У 10 т*. Т. 7. Кн. 2. Зберігався в А. *Козачковського*, потім у В. *Коховського,* С. *Бразоль,* 1898 придбаний В. *Тарновським* (молодшим), згодом увійшов до колекцій ЧМТ, ЧІМ, 1933 переданий до ГКШ, з 1948 — у ДМШ (нині — НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 310.

Літ.: Шудря М. Де ж малював поет? // *ЛУ*. 1983. 10 берез.; *Жур 1985*.

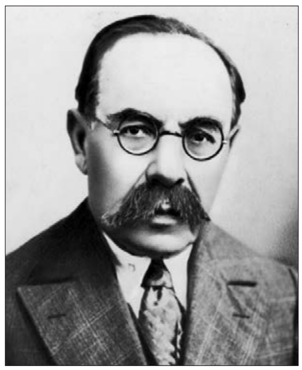
Наталя Клименко

БІЛИКО́ВСЬКИЙ Іван Симеонович (8.10.1846; за ін. дж. — 6.10.1848, с. Бабин, тепер Косівського р-ну Івано-Франк. обл. — 1922, Львів) — укр. композитор, диригент, педагог і муз.-громадський діяч. Навчався у Station Станіславській учительській семінарії, де з 1876 — учитель співу. Один з ініціаторів створення, а згодом — перший диригент станіславського «*Бояна*» (1896—98), з ним брав участь у відзначенні Шевченкових роковин. Із 1898 працював у Львів. учительській семінарії, у 1918—21 викладав теорію музики у Вищому муз. ін-ті ім. М. Лисенка у Львові, належав до правління львів. «*Бояна*». У ст. про П. Бажанського (Альманах музичний. Л., 1904) та В. *Матюка* (Ілюстрований музичний календар. Л., 1906) окреслив особливості їхньої творчості, зокр. музики на тексти Шевченка. У власних композиціях до поезій Шевченка звертався не раз. Серед найвідоміших — кантата «Гамалія» для чоловічого хору з фортепіано (1909). 4-частинна композиція цього твору («Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі», «У туркені по тім боці», «О Боже милий України», «Наш отаман Гамалія») позначена яскравими контрастами епіко-драм., побутово-танцювального та ліричного планів. Драматургійні, стилістичні й формотворчі засоби, хоча й типові для свого часу, доволі рельєфно підкреслюють образність поетичного тексту. Серед творів, що збереглися, — хори «Ой три шляхи», «Думи мої» (див.: Кобзар. Ювілейне видання комітету для обходу 50-х роковин Т. Шевченка. Л., 1911), «Перебендя», «Сонце заходить», «Сестри мої», «Ой гляну я, подивлюся».

Літ.: Зарицький Р. Іван Біликовський // *Ілюстрований* музичний календар. Л., 1904; *Пархоменко Л*. Кантати і поеми для хору // *Історія* української музики: У 6 т. К., 1990. Т. 3; *Михальчишин Я*. З музикою крізь життя. Л., 1992.

Лю Пархоменко

БІЛИЛО́ВСЬКИЙ Кесар Олександрович (псевд. — Цезар Білило, Цезарко, Іван Кадило та ін.; 20.02/4.03.1859, с. Стополівка, тепер Вознесенське Золотоніського р-ну Черкас. обл. — 28.05.1938, Сімферополь) — укр. письменник, перекладач, громадсько-культурний діяч, лікар, д-р медицини (1883).

К. Білиловський

Навчався на мед. ф-тах Дерптського, Лейпцизького та Віденського ун-тів; закінчив медичний ф-т Єнського ун-ту. Працював лікарем у Петропавловську (Казахстан). З 1892 жив у Петербурзі. Видав 3-й (Х., 1896) та 4-й (Пб., 1897) вип. літ. альм. «Складка» і підготував до друку 5-й, що залишився неопубл. через вимушений від'їзд Б. із С.-Петербурга. У 1909—10 — ред. неофіційної частини газ. «Олонецкие губернские ведомости» (Петрозаводськ). Автор праць із медицини, антропології, етнографії тощо. Написав спогади про В. *Александрова* (1896), М. *Кропивницького* (1909) та ін.

Автор мелодрами «Катерина» (Коломия, 1879), а також поезій, оповідань, нарисів, які друк. у журн. «Весна», «*Зоря*», «Наука», «Світ», альм. «Складка» та ін. Перекладав поезії Й.-В. Ґете, Г. Гайне, Ф. Шиллера та ін.

Віршувати почав ще учнем полтав. гімназії 1874 під впливом «Кобзаря» Шевченка (Білиловський К.

Спогади // Київська старовина. 2000. № 1. С. 144). Проте зріла літ. творчість Б. була далекою від безпосереднього впливу шевч. традиції. Студентом Лейпцизького ун-ту Б., за порадою Ф. *Боденштедта,* переклав нім. мовою і опубл. вірш Шевченка «Думка — Нащо мені чорні брови» (Leipziger Theater- und Intelligenzblatt. 1876. 12 берез.). Живучи у Відні та Флоренції (1876—82), а згодом у С.-Петербурзі (1890—98), Б. тісно спілкувався із Шевченковими знайомими — П. Кулішем, І. Білозерським (небіж у перших В. *Білозерського*), Д. *Мордовцем*, М. *Микешиним*. У переказах Б. відомі усні спомини М. Микешина і М. Анненського про Шевченка (див.: Київська старовина. 2000. № 3. С. 120; відділ рукописів та рідкісної книги Одес. держ. наук. б-ки ім. М. Горького. Ф. 28. Карт. 1. Од. зб. 480. Арк. 47—48). П. Куліш справив значний вплив на формування особистості Б., однак це не завадило Б. пізніше виступити проти Кулішевої оцінки Шевченка в «Истории воссоединения Руси» (див., зокр., його лист до М. *Лободовського* від 3 лют. 1895: ІЛ. Ф. 182; неопрацьований). 1882 Б. підготував розділ про укр. драматургію для «Історії світової літератури» («Storia universale della letteratura») А. Де Ґубернатіса (Мілан, 1883. Т. 1), де згадано драму Шевченка «Назар Стодоля» і зацитовано (у прозовому перекл.) вірш «До Основ'яненка». 1883 до Б. перейшла невелика, але цінна частина власної б-ки П. Куліша, зокр. книжки з дарчими написами Шевченка; вона зберігалася в Б. до 1905, подальша доля невідома (див.: відділ рукописів та рідкісної книги Одес. держ. наук. б-ки ім. М. Горького. Ф. 28. Карт. 1. Од. зб. 480. Арк. 55).

У 1894—98 у С.-Петербурзі Б. був одним із гол. організаторів щорічного вшанування пам'яті Шевченка — поминальних обідів та літ.-мист. вечорів, розглядав ці заходи як засіб консолідації укр. і рос. інтелігенції та пропаганди «українського питання». Серед учасників цих вшанувань були М. Анненський, О. *Пипін*, В. Соловйов, В. *Спасович*. Б. надрук. кілька дописів про відзначення Шевченкових роковин у С.-Петербурзі в журн. «Зоря» (1891. Ч. 8; 1893. Ч. 8; 1894. Ч. 7), на одному з вечорів (берез. 1894) прочитав власного вірша «Роковини Тараса» (опубл.: Зоря. 1894. Ч. 7), побудованого на введенні ремінісценцій із Шевченкової поезії у контекст біблійної та романтичної топіки (передрук. в антології М. *Комарова* «Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів». О., 1912). Б. — один з ініціаторів створення Т-ва пам'яті Шевченка і *Товариства імені Т. Г. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, що вчаться у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга*; брав діяльну участь у підготовці програмних документів обох т-в (статутів і клопотань про дозвіл). Переїхавши в Мітаву, проводив серед місцевої громади (укр., латв. і рос.) кампанію по збиранню коштів для Т-ва ім. Т. Г. Шевченка. Високо оцінив бібліогр. покажчик М. Комарова «Т. Шевченко в литературе и искусстве» (О., 1903) і подав доповнення до нього у листі до автора від 9 листоп. 1903 (див.: відділ рукописів та рідкісної книги Одес. держ. наук. б-ки ім. М. Горького. Ф. 28. Карт. 1. Од. зб. 480. Арк. 54—55).

Особистий архів Б. зберігається в ІЛ (ф. 72) та приватному зібранні (Сімферополь).

Літ.: Дегтярьов П. А. Залюблений у красу рідного слова: [Вступ. ст.] // *Біликовський К.* В чарах кохання: Вибр. поезії. К., 1981.

Степан Захаркін

БІЛИ́НСЬКА Марія Леонтіївна (28.11.1912, Чернівці — 29.09.1996, Львів) — укр. музикознавець. Закінчила 1937 музикознавчий і філол. ф-ти Львів. ун-ту. Викладала 1948—83 муз.-теоретичні дисципліни та іноземні мови у Львів. спеціальній серед. муз. школі та консерваторії ім. М. Лисенка. Чільне місце в дослідженнях Б. займали питання творчості галицьких (В. *Матюк*, С. *Людкевич* та ін.) і буковинських (С. *Воробкевич* та ін.) композиторів, а також муз.-літ. зв'язки. Автор кн. «Грає Кобзар, виспівує» (К., 1981), «Шевченко і музика» (К., 1984 [рос. мовою]), де висвітлено різні аспекти зв'язків Шевченка зі сферою муз. мист-ва: місце укр. народної пісні в житті й творчості поета, подано його характеристику як знавця та поціновувача надбань світової профес. муз. (творів Й.-С. *Баха*, М. *Глинки,* Г. *Доніцетті*, Дж. *Меєрбера*, Ф. *Шопена* та ін.), роль муз., зокр. народної пісні, у формуванні його індивідуального образного мислення та поетичної лексики. Окремі розділи присвячені оглядові муз. шевченкіани — численних опер, балетів, симфонічних поем, хорів, солоспівів, пісень, що були створені на основі літ. спадщини Шевченка протягом 19—20 ст. композиторами М. *Лисенком*, С. Людкевичем, М. *Вербицьким*, С. Воробкевичем, Д. *Січинським*, М. *Аркасом*, К. *Стеценком*, М. *Мусоргським*, П. *Чайковським*, С. *Рахманіновим*, М. *Вериківським*, К. *Данькевичем*, Л. *Ревуцьким*, Г. *Майбородою*, Л. *Дичко*, Л. *Колодубом* та ін.). Книжки Б., написані доступно для широкого читача, мають дослідницькі й водночас популяризаторські особливості.

М. Білинська

Літ.: *Фільц Б*. З любов'ю до молоді // *Твій* друг музика. К., 1981; *Яросевич Л*. Марія Білинська: Творчий портрет // *ЗНТШ*. Л., 1993. Т. 226.

Марія Загайкевич

БІЛОБОРО́ДОВ Олексій Андрійович (псевд. — Ол. Андрович, О. Теплий; 16/28.03.1872, с. Кропивна, тепер Тульської обл., РФ — 1903, Харків) — укр. публіцист і громадський діяч. Навчався в Лісовому ін-ті в Петербурзі, з якого виключений 1893 за поширення нелегальної л-ри з-за кордону. 1894 виїхав до Львова, тут спілкувався з І. Франком та членами його родини. 1895 у Катеринодарі за його ініціативою українці започаткували традицію святкування на Кубані річниць Шевченка. Вперше шевч. дні широко відзначали в Катеринодарі 1896. Б. опубл. ст. «Пам'яті Шевченка. З приводу 35-літньої річниці його смерті» (Кубанские областные ведомости. 1896. 25 февр.). Навесні 1897 виступив на засіданні Т-ва аматорів вивчення Кубані (одним із засновників якого він був сам) із доповіддю про Шевченка.

Тв.: Пам'яті учителя // *Драгоманов М.*: Листи до І. Франка і інших. 1887—1895. Л., 1908.

Літ.: *Городецкий Б. М*. Очерк развития русской периодической печати на Северном Кавказе. Екатеринодар, 1914.

Віктор Чумаченко

БІЛОВО́ДСЬКИЙ Яків Васильович (псевд. і крипт. — Б., Я. Б—ий, Я. Білобородий; 1840-ві, Полтавщина — поч. 1920-х, Одеса) — укр. культурний діяч, літератор і видавець. Навчався у Полтав. кадетському корпусі, був на військ. службі в Ніжині й Одесі. 1897 ред. і видавав в Одесі журн. демократичного спрямування «Жизнь Юга», до участі в якому залучив визначних укр. і рос. письменників. Займався перекладанням творів укр. л-ри, зокр. І. Франка і Т. Бордуляка, рос. мовою. Суспільні та літ.-естетичні погляди Б. сформувалися під впливом творів Шевченка, з якими його познайомив кол. член *Кирило-Мефодіївського братства*, викладач історії Полтав. кадетського корпусу Д. *Пильчиков*. Присвятив поетові ст. «Шевченко-кріпак» (1897) та «Пам'яті Т. Г. Шевченка» (1904), у яких наголосив його місію «ідейного борця і виразника думок, сподівань і прагнень свого народу».

Літ.: *Погребенник Ф. П*. Іван Франко в українсько-російських літературних взаєминах: (Дослідження). К., 1986; *Зленко Г. Д*. «Сюди приїхав Іван Франко...» // *Зленко Г. Д*. З полону літ: Літ.-крит. нариси. К., 1989.

Григорій Зленко

БІЛОГУ́БИ — село Семенівського р-ну Полтав. обл. Розташоване по узгір'ях правого берега р. *Хоролу* біля с. *Василівки*. За народними переказами, занотованими в 1940—50-х, з Б. почався Біликів хутір, що належав В. Родзянку. Шевченко відвідав цей хутір, імовірно, наприкінці лип. 1845, коли перебував у маєтку В. Родзянка в с. Василівці. Тут художник, можливо, намалював акварель «Хутір на Україні» (на ній частково зберігся напис рукою Шевченка: «*З Хуторъ БѢ...*»; *ПЗТ: У 10 т*. Т. 7. № 116). Зображений на малюнку ландшафт нагадує краєвид Б.

Літ.: *Жур 1985*; *Жур 2003*.

Володимир Ленченко

БІЛОДІ́Д Іван Костянтинович (16/29.08.1906, с. Успенське, тепер Успенка Онуфріївського р-ну Кіровогр. обл. — 21.09.1981, Київ) — мовознавець. Академік АН Української РСР (1957), АН Союзу РСР (1972). 1932 закінчив Харків. ун-т, з 1946 викладав у Львів. і Київ. ун-тах. З 1946 працював в Ін-ті мовознавства ім. О. О. Потебні АН Української РСР, у 1961—81 — директор Ін-ту; одночасно в 1957—62 — міністр освіти України. Автор праць з історії укр. літ. мови, історії мовознавства, взаємодії слов'ян. літературних мов, лінгвостилістики, лексикографії, термінознавства, соціолінгвістики, історії славістики (Питання розвитку мови української радянської художньої прози. (Переважно післявоєнного періоду, 1945—1950 рр.). К., 1955; Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов. К., 1979). Співавт. колективних праць «Курс історії української літературної мови» (1958—61. Т. 1—2), «Сучасна українська літературна мова» (1969—73. Кн. 1—5), голова редколегії «Словника української мови» (1970—80. Т. 1—11). У багатьох працях із соціолінгвістики обстоював ідею двомовності, зближення мов народів Союзу РСР, підкреслював виняткову роль рос. мови для розвитку укр. та ін. мов, обґрунтовував тогочасну мовну політику Союзу РСР (Ленінська теорія національно-мовного будівництва в соціалістичному суспільстві. К., 1969, рос. мовою — 1972; Язык и идеологическая борьба. К., 1974).

Автор праць про мову Шевченка: ст. «Т. Г. Шевченко — основоположник украинского литературного языка» (у зб.: Тарас Шевченко. М., 1962; варіант укр. мовою опубл.: Мовознавство. 1962. Т. 17); монографії «Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови» (К., 1964); з деякими скороченнями передрук. у «Вибраних працях» (К., 1986. Т. 2), передм. до вид. «Словарь языка русских произведений Шевченко» (К., 1985. Т. 1); наук. і попул. ст. про мову Шевченка: «Зі світом розмовля…» (Вітчизна. 1963. № 10), «Крилате слово Шевченка» (зб. «Джерела мовної майстерності Т. Г. Шевченка». К., 1964), «Полум'яне слово Шевченка» (Українська мова і література в школі. 1964. № 3), «Поэзия мыс-

ли и чувства» (Литературная Россия. 1964. 6 марта). У цих працях, зокр. у кн. 1964, викладено відому інформацію стосовно традиційних питань лінгвістичного шевченкознавства: роль Шевченка у становленні нової літ. мови, відмінність мовної практики Шевченка від старої укр. літ. мови та від мови його попередників і сучасників (І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, поетів-романтиків), а також зв'язок з останніми; розглянуто народнорозмовне та ін. джерела мови творів Шевченка. Аналіз мовного матеріалу часто конспективний, значною мірою публіцистичний; багато положень не аргументовано. Перебільшено роль Шевченка у формуванні всіх стилів укр. літ. мови, вплив на сучасну йому мовну практику в зх. обл. України; без аргументації твердиться про нібито «наддіалектність» його мови. У стилі гасел гіперболізовано вплив рос. л-ри на становлення поетики і стилю Шевченка. Книжку критично оцінено через поверховість аналізу, некоректне застосовування методики лінгвостатистики (І. *Світличний*). Опозиціонував до шевченкознавців укр. зх. діаспори, суб'єктивно і з позицій боротьби з укр. буржуазним націоналізмом негативно оцінював їхні праці, водночас пропагував дослідження шевченкознавців країн соцтабору.

Тв.: Вибр. тв.: У 3 т. К., 1986. Т. 1—3.

Літ.: *Світличний І.* Гармонія і алгебра // Дніпро. 1965. № 3; *Іван* Костянтинович Білодід: Біобібліогр. покажч. К., 1976.

Павло Гриценко

БІЛОЗЕ́РСЬКА Надія Михайлівна — див. *Забіла Н. М.*

БІЛОЗЕ́РСЬКА Надія Олександрівна (дівоче — Ген; 29.03/10.04.1838, маєток Софіївка Білозерського пов. Новгород. губ. — 25.02/9.03.1912, Петербург) — рос. перекладачка, педагог, історик, журналіст і мемуарист. Змалку жила в Петрозаводську, де здобула домашню освіту й одружилася із засланим кириломефодіївцем В. *Білозерським* (1856); опинилась у колі петерб. укр. громади (див. *Громади і Шевченко*). Познайомилася з Шевченком 1858, зустрічалася з ним, зокр., на організованих удвох з чоловіком щотижневих понеділкових журфіксах (де, крім Шевченка, бували М. Костомаров, П. Куліш, І. *Тургенєв*, П. *Анненков*, К. *Кавелін*, Я. *Полонський*, О. *Пипін*, М. *Чернишевський* та ін.), а також на зібраннях у М. Костомарова і на квартирі Марка Вовчка та О. *Марковича*. Народивши 16/28 берез. 1860 сина, висловила бажання, щоб його хрещеним батьком став Шевченко (кого про це тоді ж листовно сповістив В. Білозерський; *Листи*, с. 145). Шевченко того року подарував Б. «Кобзар» зі своїм дарчим написом. Її дядько М. *Катенін* дав гроші на вид. «*Основи*». Була присутня на похороні Шевченка у Петербурзі.

1867 розлучилася з чоловіком; виховувала трьох дітей, заробляла репетиторством. 1868 склала іспит на домашню вчительку, стала літ. секретарем М. Костомарова, під впливом якого взялася за самостійні істор. студії. Серед її розвідок: «Марія Іванівна Гоголь» (1887), «Микола Васильович Гоголь. Служба його у Патріотичному інституті» (1887), «В. Т. Наріжний» (1888—91; окреме вид. — 1896; Уваровська премія Академії наук 1893). У журн. «*Русская мысль*» 1885 (№ 5, 6) вмістила записану нею автобіографію М. Костомарова з його згадками про Шевченка. Допомагала Марку Вовчку у вид. зб. «Переклади кращих іноземних письменників». Входила до керівництва артілі перекладачок у Петербурзі та Вищих жіночих курсів (до 1878). Написала спогади «Микола Іванович Костомаров у 1857—1875 рр.» (Русская старина. 1886. № 3, 5—6), де йдеться і про дружбу Костомарова з Шевченком. У розмовах з О. *Кониським* зазначила спільне в характерах обох: «живість, перейнятливість, великий талант, глибоке почуття поетичне, любов до всього прекрасного й огидливість до всякої фальші»). Звернула увагу на майстерність співу Шевченка, акцентувала добре знання і цитування ним творів Дж.-Ґ. *Байрона* і В. *Шекспіра*. Підсумувала, що «усе, що в бесіді говорив він, було передуманим, і висловлював він талановито, гарно» (*Кониський*, с. 545). Ред. спогади братів В. Жемчужникова та Л. *Жемчужникова* (із розповіддю останнього про знайомство із Шевченком, про смерть поета і поховання у Петербурзі).

Тв.: *Николай Иванович Костомаров в 1857—1875 гг. // Русская старина. 1886. № 3, 5—6; Надежда* Александровна Белозерская, урожденная Ген: Автобиография // Исторический вестник. 1913. № 6; Листи до Марка Вовчка. К., 1979; *Спогади 1982*.

Літ.: *Листи* Марка Вовчка. К., 1984.

Павло Усенко

БІЛОЗЕ́РСЬКИЙ Василь Михайлович (крипт. і псевд. — В. Г., В о л о в і д М и к о л а, М и к о л а В., Р у с и н; 1825, х. Мотронівка, тепер у складі с. Оленівки Борзнянського р-ну Черніг. обл. — 20.02/4.03.1899) — укр. громадський і літ. діяч, журналіст і педагог. Чоловік Н. О. *Білозерської*. Походженням із козацько-старшинського роду. 1845 закінчив Київ. ун-т, учителював у Києво-Подільському пов. дворянському уч-щі, а здобувши 1846 ступінь канд. словесних наук, одержав посаду вчителя історії та географії в Петровському кадетському корпусі в Полтаві. 1844 у Києві П. Куліш познайомив Б. із Шевченком. Ще в студентські літа Б. здійснював фольклор. записи (серед них — дума «Івась Коновченко», «О пикинерских казаках 1790 г.», пісня «У Києві на риночку орел воду но-

сить»); спілкувався зі знайомим Шевченка П. *Чуйкевичем*. Б. із М. Костомаровим і М. Гулаком були співзасновниками *Кирило-Мефодіївського братства*; склав важливі програмові документи — «Статут товариства св. Кирила і Мефодія» та пояснення до нього, де наголосив на стражданнях України, «приєднаної на основі своїх власних прав» (*КМТ*. Т. 1. С. 392), яка зазнала численних кривд і якої гуманістично-етична місія — у поверненні до Європи, відродженні «незалежного розвитку тої ідеї, котра вкладена творцем у натуру нашого народу» (Там само). На допиті в *Третьому відділі* Б. обґрунтовував: статут т-ва складено на основі різних творів, «котрі впливали на нашу уяву», а також за прикладом наук.-літ. т-в, як, імовірно, слов'янофільський гурток у 1830-х у Відні при греко-католицькій церкві св. Варвари: П. Панславський, Й. Левицький, А. Добрянський, М. Лучкай, В. Копітар, Вук *Караджич* (*Гординський Я*. Основаннє греко-католицької церкви в кн. Люкка в Італії // *ЗНТШ*. 1918. Т. 125), котрі існують у чехів, лужичів і сербів. У паперах Б. знайдено тексти укр. пісень, твори Шевченка, О. Пушкіна. Посилався він на Шевченка: що «слов'яністи не лише не думали використовувати освіти як знаряддя до повстання, а, навпаки, просвіту вважали запобіжним засобом проти кровопролиття і насильства» (*КМТ*. Т. 1. С. 404). Аргументуючи наміри братства, Б. підкреслював потребу діяти в дусі «злагоди й сумирності, справді властивих (насмілююся стверджувати) моєму характерові» (*КМТ*. Т. 1. С. 400). 16 верес. 1846 Б. склав «Проект про створення на Україні ремісничих шкіл для юнаків козацького стану» (*КМТ*. Т. 1. Док. № 500), де викладено трирічну програму підготовки дітей селян походженням із козацького стану до «землеробського життя» (*КМТ*. Т. 1. С. 502). 22 січ. 1847 Б. подав у відставку, виїхав із П. Кулішем до Варшави, де волів «виконати обов'язок людини, котра працює для науки — збирати матеріали задля сприяння вивченню мови і поезії» (*КМТ*. Т. 1. С. 408). Матеріали допиту Б. у Третьому відділі свідчать про співчуття важкій долі Шевченка, який болісно переживав становище селян і висловлював обурення кріпосниками. У висновку Третього відділу про Б. зазначалося, що його «рассуждение в высшей степени возмутительное, служащее как бы истолкованием устава Славянского общества о неестественном состоянии славян под властью государей и необходимости действовать к освобождению их, преимущественно Малороссии» (*КМТ*. Т. 1. С. 417).

В. Білозерський

За вироком Б. заслано до Олонецької губ., де призначено помічником правителя канцелярії Олонецького цивільного губернатора у м. Петрозаводську з установленням за ним нагляду (*КМТ*. Т. 3. С. 378). У Петрозаводську Б. підтримував зв'язки з Шевченком завдяки листуванню з Е.-В. *Желіговським* за посередництва Бр. Залеського; у листі від січ. 1854 останній писав Шевченкові про петрозаводських засланців, про поему Е.-В. Желіговського (псевд. — Антоній Сова) «Йордан», про Б. і Шевченкову поему «Катерина» (лист не зберігся; див. відповідь Шевченка від 5 лют. 1854). У листі Б. від 14 січ. 1850 із Петрозаводська до П. Куліша наявна алюзія до поеми «Катерина». Саме Б., очевидно, спонукав Е.-В. Желіговського ще у Петрозаводську перекласти цю поему: в листі Шевченка від 9 жовт. 1854 йдеться про перекл. «Катерини». Цілком природним було прагнення Б. познайомитися з оренбурзьким віршем Е.-В. Желіговського «Do przyjaciół Słowian», пройнятим ідеєю братньої слов'ян. єдності у контексті Шевченкового послання «Полякам» (*Павлюк М*. С. 118). У листуванні Б. з П. Кулішем наявні відомості про службові відрядження Б., його наук.-літ. діяльність. У листі від 20 січ. 1851 Б. писав про власний конфлікт з олонецьким губ. М. *Писарєвим* («героєм» скандального випадку в Петрозаводську, використаного Шевченком у поемі «Юродивий»).

У берез. 1856 Б. помилувано і звільнено від таємного нагляду. Знаменно, що саме на квартирі Б. («моего соузника и соседа по каземату в 1847 году») на другий день по приїзді до Петербурга Шевченко зустрівся зі «своими соизгнанниками оренбургскими» — З. *Сераковським*, Я. *Станевичем*, Е.-В. Желіговським; 11 квіт. 1858 Шевченко слухав драму польс. поета «Зорський» ще до подання в цензуру; 17 квіт. познайомився з проф. К. *Кавеліним* і трьома братами Жемчужниковими; 11 трав. разом із Е.-В. Желіговським у Б. обговорювали плани вид. польс. газ. «Słowo» (поч. 1859); на квартирі Б. відбувалися зібрання ред. щомісячника «*Основа*» (1861—62), де широко друк. твори Шевченка і матеріали про нього. Підготував для журналу першу публ. Щоденника Шевченка. Із мемуарно-епістолярної л-ри Шевченко і Б. постають близькими друзями, відданими культурно-громадській справі творення укр. культури. На особистому, родинному і побутовому рівнях Шевченко висловлювався про Б. як про «щиру християнську душу» (6, 126). У 1863 Б. подарував львів. Народному дому власноручний автограф Шевченка — Посвяту Шафарикові до поеми «Єретик» (*Кирилюк Є*. Шевченкознавчі й славістичні дослідження. К., 1971. С. 87—88).

Тв.: Значение Шевченко для Украины. Проводы тела его в Украину из Петербурга // Основа. 1861. № 6.

Літ.: КМТ; *Павлюк М*. З літературних взаємин оренбурзьких засланців (Шевченко — Желіговський — Плещеєв) // *НШК 19*; *Куліш П*. Листи до М. Д. Білозерського. Л.; Нью-Йорк, 1997; *Дудко В*. Хто підготував першу публікацію щоденника Тараса Шевченка? // Сіверянський літопис. 2010. № 2/3.

Жанна Ляхова

БІЛОЗЕ́РСЬКИЙ Микола Данилович (1800 — 7.1870, х. Миколаїв, тепер у складі с. Забілівщини Борзнянського р-ну Черніг. обл.) — поміщик на Борзнянщині, колекціонер укр. старожитностей і нац. реліквій, меценат. Двоюрідний брат Ганни *Барвінок* та В. *Білозерського,* шваґер В. *Забіли*. У 1830—41 — борзнян. пов. суддя, 1833—37 і у другій пол. 1840-х (до 1848) — предводитель пов. шляхти. Шевченко познайомився з Б. у січ. 1847 на Борзнянщині. Бував на його х. Миколаєві (*Спогади 1982*, с. 164—165). Вони зустрічалися у *Мотронівці*, де Шевченко був старшим боярином на весіллі П. Куліша й О. Білозерської, а Б. — посадженим батьком нареченої. О. Білозерська оповідала, що тоді, зворушений Шевченковим виконанням козацької пісні «Ой Морозе, Морозенку», Б. «бросился к Шевченку, обнял его и зарыдал на груди. Шевченко едва мог его заспокоить; все, что было в душе обох, родное, заветное, поднялось и обнаружилось в этих слезах, в этих объятиях и рыданьях. С этой минуты Миколай Данилович никогда не забывал его и потом посылал ему в ссылку деньги» (*Шенрок В*. П. А. Кулиш: Биогр. очерк // *КС*. 1901. № 3. С. 48). У колекції Б. зберігалися автографи укр. і рос. текстів драми Шевченка «Назар Стодоля» (місцеперебування оригіналу невідоме) та виконана П. Кулішем 1856 олійна копія автопортрета Шевченка з часу його перебування в *Оренбурзі*. У Щоденнику 22 січ. 1858 Шевченко, під враженням розповіді Я. *Лазаревського*, дав негативну оцінку Б. як поміщикові.

Літ.: Федорук О. П. О. Куліш і М. Д. Білозерський: Взаємини на тлі доби // *Куліш П*. Листи до М. Д. Білозерського. Л.; Нью-Йорк, 1997.

Олесь Федорук

БІЛОЗЕ́РСЬКИЙ Микола Михайлович (1833, х. Мотронівка, тепер у складі с. Оленівки Борзнянського р-ну Черніг. обл. — 11/23.06.1896, Борзна, тепер місто, районний центр тієї ж обл.) — укр. фольклорист, етнограф і археограф. Брат В. *Білозерського* і Ганни *Барвінок*. Навчався у петерб. кадетському корпусі (не закінчив). 1852—55 працював у ред. «Чернігівських губернських відомостей», 1854—55 виконував обов’язки ред. У другій пол. 1855 — першій пол. 1856 — корнет 5-го малорос. полку.

Б. написав ст. «Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц (1831—1861 г.)» (*КС*. 1882. № 10), де вмістив мемуарні свідчення (часом неточні) В. *Тарновського* (старшого), В. *Забіли*, О. *Сенчила-Стефановського*, А. *Лизогуба*, М. *Лазаревського* та ін., серед яких особливо вартісні спогади родичів Б. про перебування Шевченка у Борзнянському пов. й на Кулішевому весіллі у січ. 1847, а також про перевезення тіла Шевченка через Борзнянський пов. під час його перепоховання в Україні. Опубл. матеріали є основним джерелом інформації про Шевченкові твори, які нині невідомі: 1) графічні портрети В. Забіли, К. Білозерського, Ю. Сребдольської (один зберігся); 2) листи Шевченка до В. Забіли із заслання; 3) бл. 20 листів Шевченка до О. Сенчила-Стефановського. У *бібліотеці Шевченка* були «Южнорусские летописи» (К., 1856. Т. 1), що їх упорядкував і видав Б.

Олесь Федорук

БІЛОЗЕ́РСЬКОГО КАРПА́ ПОРТРЕТ (папір, олівець) — один із портретів, виконаних Шевченком у січ. 1847 у Борзнянському пов. Черніг. губ. (див. *Забіли Віктора Миколайовича портрет* та *Сребдольської Юлії Григорівни портрет*). Місцеперебування невідоме. Про ці портрети йдеться у спогадах М. *Білозерського*, вперше надрук. у жовт. 1882 в журн. «*Киевская старина*». До цієї публ. спогадів портрети вважали збереженими. Карпо Іванович Білозерський (1838 — бл. 1882) — небіж, вихованець та один зі спадкоємців М. *Білозерського*, власника х. *Миколаєва* поблизу *Борзни* (*Куліш П*. Листи до М. Д. Білозерського. Л.; Нью-Йорк, 1997. С. 161). Згадувана в л-рі назва цього Шевченкового твору як «Портрет сина К. І. Білозерського» помилкова.

Літ.: Білозерський М. Тарас Григорович Шевченко за спогадами різних осіб (1831—1861 рр.) // *Спогади 1982*; *Жур 1985*.

Наталя Асєєва

БІЛОЗЕ́РСЬКОЇ ОЛЕКСА́НДРИ МИХА́ЙЛІВНИ ПОРТРЕ́Т [Ганни Барвінок портрет] (папір, олівець) виконав Шевченко 24 січ. 1847 на х. *Мотронівці* Борзнянського пов. Черніг. губ. Не зберігся. О. Білозерська — укр. письменниця (літ. псевд. — Ганна *Барвінок*), дружина П. Куліша. 24 січ. 1847 у Мотронівці Шевченко був боярином на їхньому весіллі та відвідував подружжя на х. *Миколаєві* під Борзною. Після заслання поет бачився з Ганною Барвінок улітку 1858 у Петербурзі, не раз згадував її у листах до різних осіб. Презентував їй виданий коштом П. *Симиренка* «Кобзар» (1860) та офорти з дарчими написами. Уперше відомості про портрет О. Білозерської, роботи Шевченка, подав В. Шенрок (перший біограф П. Куліша) 1901. Розповідаючи про весілля Куліша та Білозерської, він зауважив: «Того

ж вечора ще до приїзду гостей Шевченко чудово співав “Зірочку вечірнюю” і намалював портрет молодої та написав до її альбому вірші…» (*Шенрок В*. С. 488). Про згаданий альб. і його подальшу долю йдеться у спогадах Ганни Барвінок, в яких вона оповідала про своє перебування в *Тулі*, куди заслали Куліша: «Ми були в тяжких матеріальних обставинах; до моєї матері ми не хотіли писати, щоб її ще більше не сокрушати. Вона й так через те непорозуміння мало не збожеволіла від жаху й альбом дорогий із малюнками і віршами П. О. Куліша і старшого боярина нашого Шевченка закопала десь — і ніколи його не знайшла» (*Куліш О. М*. [Г. Барвінок]. Спомини // Українська хата. 1911. Трав.—черв. С. 311).

Дату й місце виконання портрета визначено відповідно до дня та місця, де відбувалося весілля Куліша та Білозерської — 24 січ. 1847 в Мотронівці. Про зовнішність письменниці дає уявлення її портрет роботи А. *Гороновича* і фотографії, виконані 1847.

Літ.: Білозерський М. М. Тарас Григорович Шевченко за спогадами різних осіб (1831—1861 рр.) [1882] // *Спогади 1982*; *Шенрок В*. П. А. Кулиш: Биогр. очерк // *КС*. 1901. № 3; *Барвінок Ганна*. Спомини про Марка Вовчка // Рідний край. 1909. № 1; *Яцюк В*. Портрети Куліша // *Яцюк В*. Малярство і графіка Тараса Шевченка: Спостереження, інтерпретації. К., 2003; *Пантелеймон Куліш*. Виставка з нагоди презентації Повного зібрання творів: Каталог. К., 2006.

Людмила Зінчук

БІЛОКІ́НЬ Сергій Іванович (1.07.1948, Київ) — укр. історик, джерелознавець і культуролог. Закінчив 1971 Київ. ун-т. Д-р істор. наук, гол. наук. співробітник, керівник Центру культурологічних студій Ін-ту історії України НАНУ. Досліджує історію укр. аристократії, культури, церкви, більшовицьких репресій. Основні праці: «Масовий терор як засіб державного управління в СРСР, 1917—41 рр.: Джерелознавче дослідження» (К., 1999; Нац. премія України ім. Т. Шевченка, 2002), «На зламах епохи: Спогади історика» (Біла Церква, 2005); «Нові студії з історії большевизму», І—VIII (Вид. 2-е. К., 2007).

С. Білокінь

Долю шевч. матеріалів із колекції П. *Потоцького* і його зацікавлення Шевченком дослідив у кількох працях (Вісник Книжкової палати. 2002. № 12; 2003. № 1—2; *СіЧ*. 2002. № 3), зведених у монографії «Музей України: (Збірка П. Потоцького): Дослідження, матеріали» (К., 2006). Шевченкознавчі студії Ф. *Ернста* й історію академ. вид. творів Шевченка — «Більшовики й академічний Шевченко» (*ЛУ*. 2004. 29 квіт.), «Шевченкознавчі праці видатного історика мистецтв Ф. Ернста» (Пам’ять століть. 2005. № 3/4) — звів у присвяченій йому кн. «В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст» (К., 2006).

Автор низки основаних на новому джерельному матеріалі шевченкознавчих студій: «Євген Гребінка і “Кобзар” 1840 року» (Прапор. 1984. № 3), «Доля “Натурниці”» (*В сім’ї вольній*, новій: Шевч. зб. К., 1988. Вип. 4), «Шевченківський портрет [Р. Лукомського]» (Радянське життя [Варва Черніг. обл.]. 1985. 28 берез.), «Нарбут і Шевченко» (*Світи 1991*) та ін.

Республікував ст. В. *Горленка* «Киевщина: (Памяти Шевченка)» (*СіЧ*. 1993. № 1). Прорецензував вид. Г. *Марахова* «Т. Г. Шевченко в колі сучасників: Словник персоналій». К., 1976 (Прапор. 1978. № 3).

Літ.: Кузьменко О. Д. Сергій Білокінь: Бібліогр. покажчик. К., 1989; *Гирич І*. Оборонець і дослідник національної культурної спадщини // Пам’ятки України. 1998. Ч. 3/4.

Віктор Дудко

БІЛОКРИ́СЕНКО Арсен Федорович (1818, с. Комісарівка Верхньодніпровського пов. Катеринослав. губ. — 1885) — управитель Симбірської губ. удільної контори, знайомий Шевченка з *Нижнього Новгорода*. Закінчив Харків. ун-т. Виявляв глибоку зацікавленість істор. минулим слов’ян. народів, зібрав бл. 200 літописів. Шевченко подарував Б. фотознімок зі свого автопортрета з дарчим написом: «*Арсенію Федоровичу Білокрисенку. Т. Шевченко*» (Зоря. 1896. № 5). Фотопортрет Б. зареєстрований в описі «Фотографічних знімків з натури», котрі належали Шевченкові, складеному після його смерті Г. *Честахівським*, де зазначено: «А. Ф. Білокрисенко. Портрет» (ІЛ. Ф. 1. № 453). Нині місцеперебування портретів невідоме.

Літ.: Большаков Л. Пошук заповітного: Спостереження. Роздуми. Знахідки. К., 1985; *Яцюк В*. Загадки нерукотворного образу // *Яцюк В*. Живопис — моя професія. К., 1989.

Леонід Большаков, Валентина Судак

БІЛОРІ́ЧИЦЯ — див. *Вейсбахівка*.

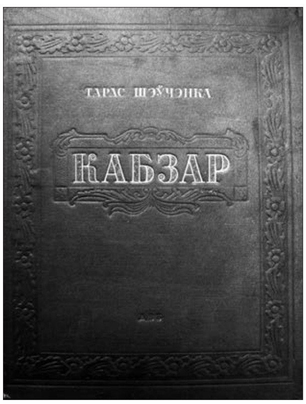
БІЛОРУ́СЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Життя і творчість Шевченка гармонійно і природно вписуються у простір білор. культури, а відтак і л-ри. Перше знайомство Шевченка з Білоруссю відбулося 1829, коли він з валкою кріпаків пана П. *Енгельгардта* їхав до *Вільна*. Шлях пролягав спершу на Київ, тоді на Смоленськ через *Козелець*—*Чернігів*—*Гомель*—Оршу в родовий маєток Енгельгардтів с. Чижово побл. Смоленська. Там 13 берез. 1829 в спорудженій В. Енгельгардтом церкві й було його поховано. Звідси через

Смоленськ—Оршу—Борисов—Мінськ—Молодечно прибули до Вільна в другій пол. верес. (Шудря М. З валкою за дідичем // В сім'ї вольній, новій: Шевч. зб. К., 1986. Вип. 3. С. 304—305). Шевченко мав змогу ознайомитися із життям, побутом і звичаями білорусів, почути їхню мову, пісні, завдяки цьому зрозуміти особливості білор. менталітету, основи народної духовності. Ці враження вплинули на формування естетичних смаків і світоглядних пріоритетів майбутнього поета. Шевченко згадував Білорусь у листах, Щоденнику, повісті «Музыкант». Після переїзду 1831 у Петербург Шевченко встановив відносини з гуртком білор. і польс. літераторів. 1839 познайомився з учасниками їхнього гуртка — Я. *Барщевським*, Р. *Подберезьким-Друцьким* та ін. Від них він почув білор. пісні, які, за свідченням Р. *Земкевича*, високо оцінив, а «штучні літературні твори білоруських письменників він трохи критикував, кажучи, що в них мало суто народного елементу» (*Зямкевіч Р*. Тарас Шэўчэнка і беларусы // Наша ніва. 1911. 24 лют.). У часописі «Tygodnik Petersburski» (1842. № 36) Р. Подберезький-Друцький надрук. рецензію «Кілька слів про малярські твори в петербурзькій Академії мистецтв, а також про польських митців, що там працюють, особливо з приводу щорічної виставки у тій же Академії», в якій, оглядаючи осінню виставку 1841 в петерб. *Академії мистецтв*, звернув увагу на картину Шевченка «Циганка-ворожка» і рисунок «Гермафродит». У тому ж часописі критик 1844 (№ 95) опубл. ст., в якій повідомляв про намір Шевченка видавати «Живописную Украину», а також високо оцінив талант Шевченка-художника і Шевченка-поета, назвав відомим народним поетом в укр. і рос. л-рах. Шевченко передплачував альм. «Rocznik Literacki», який видавав Р. Подберезький-Друцький. У ньому вміщували, зокр., етногр. матеріали про Білорусь, вірші Я. Барщевського. Часопис був для Шевченка додатковим джерелом ознайомлення з білор. етнографією та народними піснями. 1843 поет вдруге проїхав територією Білорусі під час *подорожі Шевченка Україною*, яка пролягала через Вітебськ, Оршу, Шклов, Могильов, *Гомель*. Цим же шляхом його везли до Петербурга після арешту 1847 у справі *Кирило-Мефодіївського братства*.

Під час заслання Шевченко дізнавався про Білорусь завдяки спілкуванню із учасниками польс. нац.-визв. руху Бр. Залеським, З. *Сераковським*, Я. *Станевичем*, Е.-В. *Желіговським* та ін. Особливо міцною була дружба з істориком і художником Бр. Залеським. Після звільнення із заслання Шевченко мав намір відвідати свого товариша у його маєтку Рачкевичі Слуцького пов. Мінської губ. (листи до Бр. Залеського від 10, 15 лют. 1857), проте плани ці не здійснилися. Навесні 1858 Шевченко, повернувшись до Петербурга, підтримував дружні взаємини зі скульптором М. *Микешиним*, з яким познайомився під час навчання в АМ. М. Микешин намалював портрет Шевченка з натури для вид. «Кобзаря» (1860), присвятив укр. поетові вірш «Знову зійшлися ми» та ін. 1858 Шевченко вперше зустрівся з польс. поетом Е.-В. Желіговським, з яким заочно познайомився через Бр. Залеського під час заслання. У Щоденнику 11 квіт. 1858 він занотував, що слухав, як Е.-В. Желіговський читав свою драму «Зорський» (надрук. польс. мовою: *Чечот Я*. Пісеньки сільські із-під Неману, Дніпра і Дністра. Вільно, 1845). Згодом Шевченко переспівав пісню сватів із цієї драми — «Подражаніє Едуарду Сові» (1859). Е.-В. Желіговський присвятив укр. поетові послання «До брата Тараса Шевченка» (13 трав. 1858 записав до Щоденника Шевченка польс. мовою). До кола знайомих, які були пов'язані з Білоруссю, належали художник М. *Башилов*, юрист

Т. Шевченко. Катерина. Мінськ, 1911. Обкладинка

Т. Шевченко. Кобзар. Мінськ, 1939. Обкладинка

Т. Шевченко. Наймичка. Мінськ, 1940. Обкладинка

Т. Шевченко. Вибрані вірші та поеми. Мінськ, 1948. Обкладинка

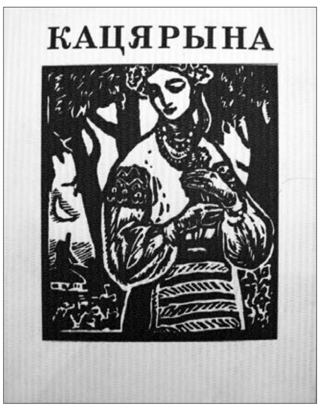
В. *Спасович*, історик В. *Калиновський* та ін. 1863 вперше у Вільні вийшло вид. «Кобзаря» Шевченка в польс. перекл., укладач В. *Сирокомля*.

Шевченко засвоїв і творчо використав білор. народні пісні. В. *Щурат* звернув увагу на подібність віршів укр. поета «Подражаніє Едуарду Сові» та «Ой діброво — темний гаю!» і відповідних віршів-пісень білор.-польс. поета і етнографа першої пол. 19 ст. Я. Чечота, якого 1824 заслано в *Оренбург* (див: *Щурат В. Г*. Шевченко — Желіговський — Чечот // *Щурат В. Г*. Вибрані праці з історії літератури. К., 1963. С. 235—241). Вірш Шевченка «Ой діброво — темний гаю!» є вільним переспівом укр. народної пісні «Ой дуброво, дубровонько!», яку у польс. перекл. опубл. у зб. Я. Чечота «Пісеньки сільські із-під Неману, Дніпра і Дністра» (Вільно, 1845). На думку В. *Гнатюка*, Л.-Т. *Заблоцький* наслідував Шевченка у своїй поезії «Самотня думка», 1846 (*Гнатюк В*. Шевченко в стосунках з поляками // Червоний шлях. 1930. № 3. С. 160).

Поетична творчість Шевченка була широко відомою у Білорусі майже з того ж часу, що і в Україні. Попул. були народні пісні на слова Шевченка «Заповіт», «Ой одна я, одна», вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», «Утоптала стежечку» та ін. Вони поширювалися усно, у друк. і рукописних білор. зб. Так, у «Збірнику пам'яток народної творчості у Північно-Західному краї» (Вільно, 1866 [рос. мовою]) П. Гільтебрандта серед білор. і укр. фольклор. творів вміщено пісню «Од села до села» із поеми Шевченка «Гайдамаки». Запис Шевченкової пісні «Упилась я на меду» опубл. рос. мовою у «Білоруському збірнику» Є. Романова (1886. Т. 1). До репертуару укр. театр. труп, зокр. під керівництвом М. *Старицького* та М. *Кропивницького*, які гастролювали у Білорусі, входили поезії Шевченка, а його драма «Назар Стодоля» мала успіх у білор. глядача (Мінскі лісток. 1894. 5 черв.).

Т. Шевченко. Кобзар. Мінськ, 1952. Титул

Т. Шевченко. Катерина. Мінськ, 1964. Обкладинка

Етнограф та історик А. *Кіркор* у ст. «Про літературу братерських слов'янських народів» (Краків, 1874 [польс. мовою]) відзначив народність поезії Шевченка та її надзвичайну популярність серед слов'ян. Янка *Купала*, Якуб *Колас*, З. *Бядуля* та ін. уперше ознайомилися з творчістю Шевченка через пісні, які побутували серед білорусів, а потім уже з книжок. Так, Янка Купала у виступі на VI пленумі Правління Спілки радянських письменників Союзу РСР, присвяченому *125-літньому ювілею від дня народження Шевченка,* згадував, як ще в дитинстві запам'ятав пісню «Од села до села» (уривок із поеми «Гайдамаки»), не знаючи, хто її автор.

Вплив Шевченка на розвиток білор. л-ри активізувався в умовах суспільно-соц. і нац.-патріотичного піднесення в Білорусі поч. 20 ст. На той час форми білор.-укр. культурного діалогу набули глибшого розвитку, з'явилися підстави для безпосередніх контактів письменників, літературознавців, збільшилася кількість перекладів. До цього періоду належать перші перекл. творів Шевченка білор. мовою, виконані Янкою Купалою. У 1905—07 він переклав поезії «Думка — Нащо мені чорні брови» та «Гоголю», опубл. у зб. його віршів «Жалійка» (СПб., 1908), 1906 — вірш «Минають дні, минають ночі» (Полымя. 1930. № 5/6). У журн. «Полымя рэвалюцыі» опубл. перекл. поеми «Сон — У всякого своя доля». Своє захоплення творчістю укр. поета Янка Купала висловив у віршах «Пам'яті Шевченка», «Пам'яті Т. Шевченка» (обидва — 1909), поемі «Тарасова доля» (1939). У 1910 газ. «Наша ніва» надрук. уривок із Шевченкового послання «І мертвим, і живим» у перекл. А. *Гурло* і вірш «Думка — Тече вода в синє море» у перекл. Ф. Чернишевича. У перекл. Ф. Чернишевича під ред. Янки Купали до *50-річчя від дня смерті Шевченка* вийшла окремою кн. поема «Катерина» (Вільно, 1911). У 1914 до *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* дитячий журн. «Лучинка» опубл. вірш «Минають дні, минають ночі» у перекл. А. Павловича, ст. О. Власова про життя і творчість Шевченка. 1918 А. *Гарун* переклав поему Шевченка «Кавказ» (Вольная Беларусь. 21 січ.). У газ. «Наша ніва» надрук. численні матеріали про Шевченка. Так, до 95-ї річниці від дня народження укр. поета вміщено портрет Шевченка, ст. про життя і творчість, вірш Янки Купали «Пам'яті Т. Шевченка» (1909. № 11). До 50-річчя від дня смерті надрук. ст. А. Бульби «Пам'яті Т. Шевченка» і Р. Земкевича «Тарас Шевченко і білоруси» (1911. № 8) та ін. 1914 весь номер цієї газ. (9 берез.) було присвячено 100-річчю від дня народження укр. поета, тут надрук. ст. Л. *Гмирака* «Тарас Шевченко», що

містила біогр. дані та оцінку творчості поета. Того ж року М. *Богданович* присвятив Шевченкові дві ст.: «Пам'яті Т. Г. Шевченка» (Голос. [Ярославль]. 1914. № 46) і «Краса і сила» (Украинская жизнь. 1914. № 2), які зробили важливий внесок у дослідження та осмислення поетичної спадщини Шевченка. М. Богданович проаналізував особливості поетики, підкреслив нац. зміст, багатогранність і світовий рівень його таланту.

Знаменною подією у культурному житті Білорусі та України була поява 1939 «Кобзаря» Шевченка білор. мовою у перекл. Янки Купали, Якуба Коласа, К. *Крапиви*, П. *Бровки*, А. *Кулєшова*, П. *Глєбки*, З. Бядулі, М. *Климковича*. У наступні роки двічі виходили «Вибрані твори» (Мінськ, 1941) і «Вибрані вірші і поеми» (Мінськ, 1948) Шевченка. Вдруге перевидано доп. «Кобзар» (Мінськ, 1952). Окремими вид. білор. мовою надрук. поеми «Наймичка» (Мінськ, 1940) і «Катерина» (Мінськ, 1964). Томом «Вірші і поеми» Шевченка (Мінськ, 1989) почато попул. серію «Скарби світової культури» (упоряд. Е. *Мартинова*, автор передм. К. Хромченко). Збірка складається з уже відомих перекл., а також з нових, які виконали Р. *Бородулін*, Н. *Гілевич*, В. *Зуйонок*. 1995 вийшла кн. «Вірші і поеми» Шевченка для старшого шкільного віку (упоряд. і автор передм. В. Бехтіна), а 2003 — зб. В. Стрілка «Незгасимий вогонь: Переклади», до якої, зокр., ввійшли твори Шевченка. 2004 у Гомелі вийшов «Кобзар. Вибране» у перекл. Т. Мельченко, 2006 — зб. перекладів В. Жуковича «Енергія заповітів», 2008 у Києві — зб. перекл. В. Стрілка «Тріада слов'янської поезії», до якої, зокр., увійшли оригінальні твори і перекл. з Шевченка. Окремі твори Шевченка у перекл. Н. Гілевича, Р. Бородуліна, В. Жуковича, С. Законникова, В. Зуйонка, Є. Міклашевського, В. Стрілка, С. Граховського та ін. регулярно друкуються у білор. наук.-попул. і літ.-худож. виданнях: «Роднае слова», «Полымя», «Крыніца», «Дзеяслоў», «Літаратура і мастацтва» та ін.

Білор. письменники присвятили Шевченкові численні вірші, сповнені почуття любові й поваги до укр. поета, захоплення його талантом і життєвою стійкістю. Серед них — А. Гурло («Пам'яті Шевченка», 1924), З. *Астапенко* («Тарасу Шевченку», 1928), Якуб Колас («Бояну-кобзареві», 1939), П. Бровка («Через Білорусію», 1939), П. Панченко («Спогад», 1954), А. *Велюгін* («На Шевченковій горі», 1960), М. *Калачинський* («Живий серед нас», 1961), Р. Бородулін («Пам'яті Т. Г. Шевченка», 1963; «Біля пам'ятника Т. Г. Шевченка в Ашхабаді», 1975), Янка Купала («Тарасова доля», 1939) та ін. У 1939 вийшла зб. «У вінок Т. Г. Шевченкові», в якій вміщено ст. й худож. твори про укр. поета білор. письменників Янки Купали, Якуба Коласа, М. *Линькова*, З. Бядулі, П. Бровки, Е. Агнєцвєт, М. Климовича та ін.

Тріада слов'янської поезії. К., 2008. Обкладинка

Білор. шевченкознавці висвітлюють роль укр. поета у розвитку білор. нац. л-ри, його вплив на творчість Янки Купали, Якуба Коласа, Ф. *Богушевича*, М. *Богдановича*, М. *Танка*, З. Бядулі, П. *Труса*. Ці питання розкрито у низці ст. — Якуба Коласа «Тарас Шевченко і білоруська поезія» (1939), В. *Борисенка* «Тарас Шевченко і Янка Купала» (1940), Ю. *Пширкова* «Тарас Шевченко та білоруська література» (1951) і «Світло великих ідей» (1964), С. *Александровича* «Т. Г. Шевченко і Янка Купала» (1958), М. *Лужаніна* «Відомий світові» (1961), В. *Івашина* «Шевченко та шляхи розвитку білоруської поезії» (1965), В. Рагойші «Тарас Шевченко у відтворенні Якуба Коласа» (1982), М. Тичини «Містерія "Великий льох" Т. Шевченка і поема "Могила лева" Янки Купали» (1999), К. Хромченка «Тарас Шевченко і Янка Купала: споріднені долею народів» (2002), Ж. Шаладонової «"Ну що б, здавалося, слова": естетичний вимір світу у поезії Т. Шевченка і М. Богдановича» (2002) і «Романтичний дискурс у типології Янки Купали і Тараса Шевченка» (2005) та ін. Перекл. творів Шевченка білор. мовою проаналізовано у працях С. Александровича «Янка Купала — перекладач творів Т. Шевченка» (1960), В. Рагойші «Контакти», «Тарас Шевченко у відтворенні Якуба Коласа» (обидві — 1982) і «Вершини» (1991) та ін., Е. Мартинової «Білорусько-український поетичний взаємопереклад» (1973), Ж. Шаладонової «Поезія Тараса Шевченка у сучасних білоруських перекладах» (2005) та ін. Про зв'язки укр. поета з білор. культурою, зокр. з фольклором і л-рою, йдеться у ст. Д. *Косарика-Коваленка* «Тарас Шевченко в Білорусі» (1947), Н. *Ватаци* та Н. Лапідуса «Шевченко в Білорусі» (1961), у монографіях П. *Охріменка* «Тарас Шевченко і Білорусія» (1960), Т. Кобржицької та В. Рагойші «Корені дружби. Білорусько-українські літературні взаємозв'язки початку 20 ст.» (1976), В. Рагойші «…І відгукнеться слово в слові» (1992), у ст. «Тарас Шевченко у контексті сучасності» (1999),

Т. Кобржицької «З історії білоруського шевченкознавства» (1999) та «Український вектор у сучасній Білорусі» (2004), Ж. Шаладонової «Шевченкознавство у Білорусі» (2004) та ін.

Широко відзначають у Білорусі шевч. ювілеї. У рамках ювілейних заходів проводять наук. конференції, вечори у Будинку дружби, на філол. ф-ті Білор. ун-ту, в музеях і б-ках організовують виставки Шевченкових книжок і репродукцій картин. 1939 було створено республ. комітет для святкування 125-літнього ювілею від дня народження Шевченка. Делегація білор. письменників у складі Янки Купали, Якуба Коласа, З. Бядулі, М. Линькова, А. Кулєшова брала участь у святкуванні ювілею укр. поета в Україні. Янка Купала виступив на відкритті пам'ятника укр. поетові в Києві. Янка Купала та Якуб Колас брали участь у роботі VI пленуму Правління СП Союзу РСР, відвідали могилу Шевченка в Каневі. 1961 до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* та 150-літнього ювілею від дня народження Шевченка в Білорусі проведено шевч. наук. сесії в АН Білоруської РСР, Білор. ун-ті та ін. наук. установах. На радіо і телебаченні прозвучали передачі «Білоруські поети у вінок Тарасові Шевченку». Літературознавці М. *Ларченко* (1952), В. *Івашин* (1954, 1964), О. Левенфіш (1956), Е. Мартинова (1957) виголосили доповіді на наук. шевч. конференціях в Україні. 1975 видано сувенірний (на зразок «захалявних» зошитів) екземпляр поеми Янки Купали «Тарасова доля» білор. мовою і в перекл. укр. та рос. мовами. У вид. вміщено фрагменти картин Шевченка, автор вст. ст. — П. Бровка. 185-літній ювілей від дня народження Шевченка відзначено наук. конференцією у Нац. б-ці Білорусі. З доповідями виступили В. Рагойша, А. *Мальдзіс*, М. Тичина, Л. Гарнін, Т. Кобржицька та ін. 2002-й рік за підтримки уряду Республіки Білорусь і посольства України у Білорусі оголошено Роком Шевченка. Вперше у Нац. музеї Республіки Білорусь було продемонстровано унікальну виставку оригінальних картин Шевченка. Білор. телебачення показало телефільм «Мій Шевченко». У рамках святкових заходів було відкрито пам'ятники Шевченкові у Мінську і Бресті, іменем укр. поета названо парк у Гомелі, проведено день Києва в Мінську, створено відділи укр. книжки в кількох білор. книгарнях. Пам'ятники Шевченкові відкрито також у Слуцьку (1996), Гомелі (2004), Могильові (2005); пам'ятний знак Шевченкові й Е.-В. Желіговському — в с. Карекаусті побл. Вілейки (2009).

Неослабний інтерес до постаті Шевченка відповідає об'єктивним вимогам духовного розвитку обох націй, є органічною частиною перспективного і насиченого білор.-укр. діалогу.

Пер.: Шэўчэнка Т. Кацярына. Вільня, 1911; *Шэўчэнка Т*. Кабзар. Менск, 1939; *Шэўчэнка Т*. Наймічка. Мінск, 1940; *Шэўчэнка Т*. Выбраныя творы. Мінск, 1941; *Шэўчэнка Т*. Выбраныя вершы і паэмы. Мінск, 1948; *Шэўчэнка Т*. Кабзар. Мінск, 1952; *Шаўчэнка Т*. Кацярына. Мінск, 1964; *Шаўчэнка Т*. Вершы. Паэмы. Мінск, 1989; *Шаўчэнка Т*. Кацярына. К., 1994; *Шаўчэнка Т*. Вершы. Паэмы. Мінск, 1995; *Шаўчэнка Т*. Выбранае. Мінск, 2004; Тріада слов'янської поезії. К., 2008.

Літ.: Щурат В. Шевченко — Желіговський — Чечот // Діло. 1910. 28 трав.; *Бульба А*. Памяці Тараса Шэўчэнкі: (У 50-летнюю гадаўшчыну яго смерці) // Наша ніва. 1911. 24 лют.; *Зямкевіч Р*. Тарас Шэўчэнка і беларусы // Наша ніва. 1911. 24 лют.; *М. Ж. [Дорошенко Д.]*. Шевченко і білоруси // Дніпрові хвилі. 1911. № 11; *М. Ж.* [*Дорошенко Д*.]. Шевченко на білоруській мові // Дніпрові хвилі. 1911. № 23—24; *Свєнціцький І*. Основи відродження білоруського письменства // *ЗНТШ*. 1913. Т. 117/118; *Богданович М*. Краса и сила. Опыт исследования стиха Т. Г. Шевченка // Украинская жизнь. 1914. № 2; *Богданович М*. Памяти Т. Г. Шевченко // Голос. 1914. № 46; *Бузук П*. Аб беларуска-ўкраінскім літаратурным пабрацімстве // Маладняк. 1928. № 7; *Купала Янка*. Великий Кобзар українського народу // Комуніст. 1938. 29 верес.; *Колас Якуб*. Його слово лунає над всією країною // Комуніст. 1938. 29 верес.; *Луців Л*. Шевченко в білоруській мові // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 15; *Альтман П*. Т. Г. Шэўчэнка: Біяграфічны нарыс. Мінск, 1939; У вянок Т. Г. Шэўчэнка. Менск, 1939; *Глебка П*. Шевченко и белорусская литература // Советская Украина. 1939. 8 янв.; *Колас Якуб*. Шэўчэнка і беларуская паэзія // Літаратура і мастацтва. 1939. 3 сакавіка; *Бядуля З*. Водгукі кабзарскіх струн // Звязда. 1939. 9 сакавіка; *Колас Якуб*. Шэўчэнка і беларуская паэзія // Полымя рэвалюцыі. 1939. № 3; *Кавалёў П*. «Кабзар» на беларускай мове // Полымя рэвалюцыі. 1939. № 4; *Касарык Д*. Тарас Шэўчэнка на Беларусі: (З біяграфіі вялікага паэта) // Літаратура і мастацтва. 1947. 8 сакавіка; *Колас Якуб*. Выдатнейшы паэт і крытык // Літаратура і мастацтва. 1947. 24 мая; *Ахрыменка П*. Тарас Шэўчэнка і беларуская літаратура // Літаратура і мастацтва. 1951. 10 сакавіка; *Пшыркоў Ю*. Тарас Шэўчэнка і беларуская літаратура // Беларусь. 1951. № 3; *Ахрыменка П*. Т. Г. Шэўчэнка і беларуская літаратура. Мінск, 1952; *Ступак Ю. П*. Т. Г. Шевченко в білоруській літературі // РЛ. 1952. Кн. 16; *Айзеншток І*. Традыцыі вялікага Кабзара // Літаратура і мастацтва. 1954. 3 красавіка; *Чайковський Б*. Шевченко і білоруська література // *НШК 1*/2; *Александровіч С*. Тарас Шэўчэнка і Беларусь // Полымя. 1958. № 9; *Александровіч С*. Т. Г. Шевченко і Янка Купала // *РЛ*. 1958. № 5; *Нікітіна-Фокіна О*. Шевченко і Якуб Колас // *НШК 7*; *Охріменко П*. Шевченко і Білорусія. К., 1960; *Ахрыменка П*. Шэўчэнка і беларускі фальклор // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. 1961. № 1; *Ватацы Н., Лапідус Н*. Шаўчэнка ў Беларусі // Беларусь. 1961. № 3; *Охріменко П*. Білоруське шевченкознавство // *РЛ*. 1962. № 3; *Ахрыменка П*. Беларусь у жыцці і творчасці Тараса Шаўчэнкі // Полымя. 1964. № 3; *Ахрыменка П*. Значэнне творчасці Т. Г. Шаўчэнкі у развіцці беларускай культуры дакастрычніцкай пары // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. 1964. № 1; *Аўрамчык М*. Як «Малы Кабзар» пазнаёміў мяне з Кабзаром вялікім // Маладосць. 1964. № 3; *Ларченко М. Г*. Тарас Шевченко і білоруська література // Українська мова і література в школі. 1964. № 3; Тарас Шаўчэнка і беларуская літаратура. Мінск, 1964; *Мальдіс А., Мартинова Е*. Творча співдружність революційних демократів: (Шевченко і Желіговський) // *РЛ*. 1964. № 2;

Івашин В. Шевченко та шляхи розвитку білоруської поезії // *НШК 13*; *Мальдзіс А*. Не, не «ў адпаведнасці з фактамі» // Літаратура і мастацтва. 1965. 5 сакавіка; *Ахрыменка П*. Бібліяграфічны ўказальнік прац аб беларуска-ўкраінскіх літаратурных і фальклорных сувязях (1865—1965). Гомель, 1967; *Ахрыменка П*. Дадатак да «Бібліяграфічнага ўказальніка прац аб беларуска-ўкраінскіх літаратурных і фальклорных сувязях (1865—1965)» // Матэрыялы першай навуковай канферэнцыі па вывучэнню беларуска-ўкраінскіх літаратурных сувязей. Гомель, 1969; *Ахрыменка П*. Тарас Шаўчэнка і Беларусь. Мінск, 1969; *Чайковський Б*. Незабутня сторінка дружби: (Т. Г. Шевченко і Білорусія). К., 1971; *Ахрыменка П*. Другій дадатак да «Бібліяграфічнага ўказальніка прац аб беларуска-ўкраінскіх літаратурных і фальклорных сувязях (1865—1965)» // Тези доповідей і повідомлень 2-ї наук. конф. по вивченню білор.-укр. зв'язків. Л., 1972; *Охріменко П*. Матеріали для бібліографічного покажчика праць про білорусько-українські літературні і фольклорні зв'язки (1966—1970) // Тези доповідей і повідомлень 2-ї наук. конф. по вивченню білор.-укр. зв'язків. Л., 1972; *Мартынава Э*. Беларуска-ўкраінскі паэтычны ўзаемапераклад. Мінск, 1973; *Каваленка В*. Вытокі. Уплывы. Паскоранасць. Мінск, 1975; *Кабржыцкая Т*., *Рагойша В*. Карані дружбы. Беларуска-ўкраінскія літаратурныя ўзаемасувязі пачатку 20 ст. Мінск, 1976; *Мартинова Е*. Слово Шевченка в Білорусії // *НШК 23*; *Нікітіна-Фокіна О*. Образ Шевченка в білоруській радянській поезії 60-х років // *НШК 23*; *Охріменко П*. Матеріали для бібліографії праць про білорусько-українські літературні і фольклорні зв'язки (1971—1980) // Тези доповідей 4-ї наук. конф. по вивченню укр.-білор. літ. і фольклор. зв'язків. Суми, 1981; *Кобржицька Т., Рагойша В*. «Будзь і нам жа бацькам мілым…»: (Тарас Шевченко і національне відродження Білорусії) // *В літопис* шани і любові: Зб. К., 1989; *Півторак Г. П*. Білорусія і білоруси в житті й творчості Т. Г. Шевченка // *Культура* слова: Республ. міжвуз. зб. К., 1989. Вип. 37; *Сцяпунін І*. «Ад малдаваніна да фіна…» // Літаратура і мастацтва. 1989. 10 сакавіка; *Охріменко П*. До питання про джерела поезій Т. Г. Шевченка «Подражаніє Едуарду Сові» та «Ой діброво — темний гаю!» // *НШК 30*; *Хромчанка К*. Тарас Шаўчэнка: 180 гадоў з дня нараджэння // Роднае слова. 1994. № 3; *Мархель У*. Ад Запаведзі да Запавету. Перастварэнні верша Т. Шаўчэнкі «Заповіт» // Роднае слова. 2001. № 10; *Нарысы* беларуска-ўкраінскіх літаратурных сувязей: Культурно-гістор. і літ. аспекты прабл. Мінск, 2002; *Хромчанка К*. Тарас Шаўчэнка // Славянскія літаратуры. Постаці: Зб. Мінск, 2003; *Шаладонава Ж*. «Ну що б, здавалося, слова»: эстэтычны вымярэнне свету у паэзіі Тараса Шаўчэнкі і Максіма Багдановіча // Роднае слова. 2002. № 12; Шевченкова дорога в Білорусь: Літ.-публіцистична зб. Л., 2004; *Денисюк І*. Тарас Шевченко і білоруська поезія // *Денисюк І*. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. Л., 2005. Т. 1. Кн. 1; *Шаладонава Ж*. Тарас Шаўчэнка і беларуская літаратура 19 — пач. 20 ст.: асаблівасці рэцэпцыі // Беларуская літаратура ў кантэксце славянскіх літаратур 19—20 ст.: Зб. прац. Мінск, 2006; *Шаладонава Ж*. Духоўныя спектры агню: Тарас Шаўчэнка і беларуская літаратура пачатку XX ст. Мінск, 2009.

Юліан Пширков, Жанна Шаладонова

БІЛОСТО́ЦЬКИЙ Анатолій Юхимович (15.09.1921, Одеса — 22.07.1993, Київ) — укр. скульптор. Народний художник Української РСР (1974). Закінчив 1952 КХІ (учень М. *Лисенка*). Працював у галузі монументальної та станкової скульптури: «Портрет М. Рильського» (1952), пам'ятник І. Франкові в Києві (бронза, граніт, 1956, у співавт. з О. *Супрун*) та ін. Шевч. темі присвятив твори: «Постать Т. Г. Шевченка» (гіпс тонований, 1948, у співавт. з О. Супрун; НМТШ), «Мені тринадцятий минало» (дерево, 1961), «Т. Г. Шевченко» (оргскло, 1964, у співавт. з В. *Бородаєм* та О. Супрун; НМТШ). Автор пам'ятника поетові у Шевченківському парку в Одесі (бронза, граніт, 1966, у співавт. з О. Супрун, арх. Г. Топуз).

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961.

Наталя Янко

БІЛО́УС Григорій Павлович (22.11.1939, с. Курмани Недригайлівського р-ну Сум. обл. — 28.12.2011, Черкаси) — укр. письменник, перекладач і літературознавець. Закінчив Київ. геологорозвідувальний технікум, Вищу партійну школу при ЦК КПУ. Працював геологом у Закарпатті, журналістом у газ. Черкащини і на телебаченні. Голова Черкас. обл. організації НСПУ, ред. часопису «Холодний Яр». Автор кількох зб. поезій та зб. літературознавчих статей.

Одна з наскрізних тем у творчості Б. — шевч., що засвідчують вірші «Як зацвітуть у вас каштани», «Лиш промайне понад садками», «Вік вісімнадцятий, клятий», поеми «Спрага» (1981), «Сповідь мандрівної вишні» (2001), об'єднані в одну — «Спрага» (2001) та ін. Вірші й поема «Спрага» — своєрідне бачення місць, пов'язаних із Шевченком, епізодів із його життя (Тарасова гора в *Каневі*, *Мангишлак*, останні дні Шевченка на засланні). Сюрреалістичними картинами, багатством формально-змістових знахідок, нац. колоритом, психологічними штрихами, алегоричним звучанням позначено поему «Сповідь мандрівної вишні»: вишня, яка «мандрує» з Кирилівки до Шевченка на заслання, вироджується в тернове дерево. Алегорія дерева в поемі — трагедійна доля поневоленої України. Правдоборцями, будителями народного духу в 18, 19, 20 ст. Б. називає Г. Сковороду, Шевченка, В. *Стуса* (вірш «Вік вісімнадцятий, клятий»), проводячи крізь три століття персоналізовану вісь невмирущого українства.

Літ.: Поліщук В. Тиха розмова серця // *Поліщук В*. Під прапором неба. Черкаси, 2000.

Володимир Поліщук

БІЛО́УС Дмитро Григорович (24.04.1920, с. Курмани, тепер Недригайлівського р-ну Сум. обл. — 13.10.2004, Київ) — укр. поет, перекладач, педагог. Лауреат Держ. премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1988). Закінчив 1945 Київ. ун-т. Автор багатьох поетичних творів про Шевченка, про

значення його поезії (зб. «Тарасові жарти», 1964; цикл віршів у колективній зб. «Іде Тарас по Україні», 1964; зб. «Диво калинове», 1988; «Ромен хіба не родич Рима?», 1999; «Даруй словам одвічну силу», 2000, та ін.); добірку віршів уміщено в журн. «Учитель» (1998. № 4). Б. вів на радіостанції «Радянська Україна» цикл передач під назвою «Їх спалить гнів Тараса» (1943), йому належать розвідки про перекл. творів Шевченка болг. мовою в республ. періодиці. Переклав укр. мовою присвячені Шевченкові твори естон. письменника В. *Беекмана*, лит. — Є. *Матузявічюса*, болг. письменників І. *Давидкова*, Л. Даскалової, С. *Чилингирова*. Тривалий час (1985—95) Б. вів радіопередачі для дітей та молоді «Диво калинове», в яких пропагував творчість Шевченка, розповідав про любов поета до укр. культури та мови.

Літ.: Томенко М. Ф. Дмитро Білоус. К., 1988; *Василашко В. Ф.* Передмова // *Білоус Д. Г.* Даруй словам одвічну силу: Поезії. К., 2000.

Віктор Бурбела

БІЛОУ́С Михайло Іванович (5.11.1838, с. Витків-Старий, тепер Радехівського р-ну Львів. обл. — 8.11.1913, с. Монастирок, тепер Городенківського р-ну Івано-Франк. обл.) — укр. видавець, ред., журналіст і громадський діяч. 1864 у Коломиї відкрив укр. друкарню й відтоді активно займався видавничою діяльністю.

Підготував і видав Шевченкову поему «Гайдамаки» (етимологічним правописом, із похибками) з ілюстраціями О. *Сластьона* (Коломия, 1898). Вид.супроводив власними передм. «Тарас Григорієвич Шевченко» і пояснювальною ст. «Що таке були гайдамаки». Кн. мала багато відгуків в укр. і польс. пресі. Частину їх, зокр. із різними випадами проти видавця, Б. передрук. у брошурі «Про изданіе илюстрованой поеми “Гайдамаки” славного украинского поеты Тараса Григоріевича Шевченка» (Коломия, 1899).

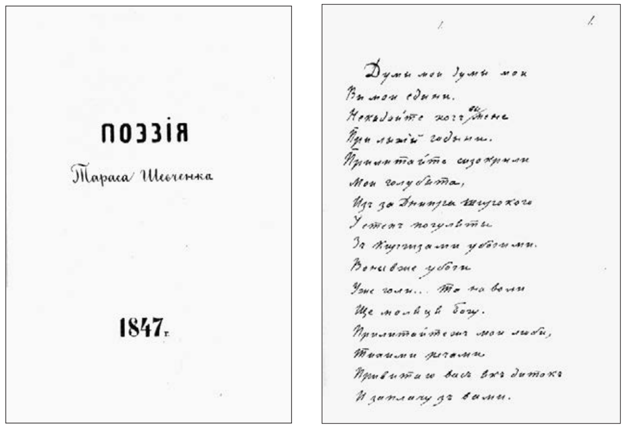
Літ.: Дорошенко В. Бібліографічний покажчик творів Т. Шевченка // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 14.

Олесь Федорук

БІЛОЦЕРКІ́ВКА — село Хорольського пов. Полтав. губ., тепер село Великобагачанського р-ну Полтав. обл., розташоване на р. Пслі. Засноване в першій пол. 17 ст. Подорожуючи Україною на доручення *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*, Шевченко влітку 1845 кілька разів переправлявся у Б. поромом через Псел. Враження про Б. та про місцеву поміщицю Г. Базилевську, відому своєю жадібністю, він використав у повісті «Близнецы» (4, 39, 49). У повісті «Наймичка» Марко, чумакуючи, минає Б. (3, 118).

Дмитро Косарик

«БІ́ЛЬША КНИ́ЖКА» — рукописний зб. поезій Шевченка. Саморобний альб. із синього поштового паперу (формат 20,3×13), оправлений в жовтий сап’ян і вкладений у футляр з того ж матеріалу (ІЛ. Ф. 1. № 67). Назву «Поэзія Тараса Шевченка» автор поставив власноруч на титульному аркуші, згодом її було повторено на палітурці. За цим зб. закріпилась умовна назва «Б. к.».

Т. Шевченко. «Більша книжка». Автограф. Титульна і перша сторінки

Спочатку «Б. к.» призначалася для переписування поезій 1846—50 з «*Малої книжки*». Відбирати, правити й переписувати твори з «Малої книжки» до «Б. к.», сподіваючись опублікувати їх, Шевченко почав 21 лют. 1858 у *Нижньому Новгороді*, продовжив наступного місяця в Москві й закінчив у Петербурзі. Значна частина текстів з «Малої книжки» ввійшла до «Б. к.» в істотно виправлених і перероблених редакціях («Відьма», «Княжна», «Варнак», «Царі», «Якби тобі довелося», «Петрусь», «Швачка», «У нашім раї на землі», «А. О. Козачковському», «Г. З.», «Якби зострілися ми знову», «Лічу в неволі дні і ночі» та ін.). Залишені в альб. чистими наступні десять сторінок свідчать про намір поета вписати ще якісь твори періоду заслання. За «невольничою поезією» Шевченко вніс до альб. й новостворені вірші та поеми; поступово «Б. к.» сформувалася як майже повне зібрання творів поета 1857—60, розташованих у хронологічному порядку (до альб. не ввійшли «Юродивий», «Кума моя і я» та передсмертний вірш «Чи не покинуть нам, небого»). На останніх сторінках «Б. к.» (твори 1858—60) значно більше виправлень і переробок, частину їх здійснено під час переписування до альб. («Неофіти», «Муза», «Плач Ярославни», «Саул» та ін.), а частину внесено пізніше («Марку Вовчку» та ін.). Кілька текстів з авторських чернеток до альб. переписали брати І. та О. *Лазаревські*, В. *Білозерський* та ін. («Марія», «Осія. Глава XIV», «Ликері», «Якось-то

йдучи уночі», «Молитва», «Царів, кровавих шинкарів», «Злоначинающих спини», «Тим неситим очам», «Дівча любе, чорнобриве», «Ой діброво — темний гаю!», «Ой по горі роман цвіте» та ін.). Але, не зумівши скрізь правильно прочитати автографи, переписувачі припустилися багатьох викривлень тексту. Шевченко помітив і виправив лише незначну частину помилок. Особливо зазнав спотворень текст поезії «Бували войни й військовії свари» (його доводиться друкувати з редакційними кон'єктурами). Незадовго до смерті Шевченко передав «Б. к.» до журн. «*Основа*», де протягом 1861—62 і було здійснено широку (першу посмертну) публікацію недрук. літ. спадщини поета. Як джерело тексту «Б. к.» — один із найважливіших рукописів Шевченка; за цим зб. готують основний текст майже всіх уміщених у ньому творів (крім двох — «Сон — На панщині пшеницю жала», «Марія»). 1963 і 1989 «Б. к.» вид. фототипним способом.

Літ.: Доманицький В. Критичний розслід над текстом «Кобзаря» Шевченка. К., 1907; *Ненадкевич Є*. З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка: Редакційна робота над творами 1847—1858 рр. К., 1959; *Опис* рукописів Т. Г. Шевченка. К., 1961; *Шабліовський Є*. [Передмова] // *Шевченко Т*. Більша книжка: Автографи поезій 1847—1860 рр. К., 1963; *Бородін В*. Рукописні збірки Шевченка «Мала книжка» та «Більша книжка» як джерела тексту // *НШК 25*; *Новиченко Л*. Дорогоцінні сторінки // *Шевченко Т*. «Більша книжка»: Автографи поезій 1847—1860 рр. К., 1989.

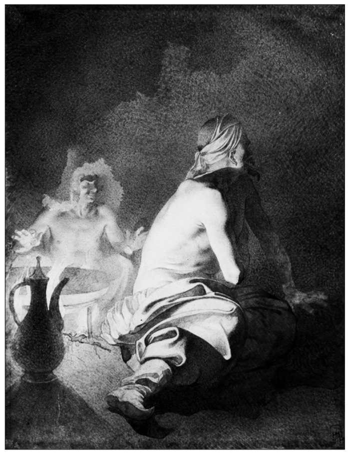
Василь Бородін

БІЛЮ́НАС (Biliūnas) **Йонас** (3.03.1879, с. Нюроніс, тепер Утенського пов. Анікщяйського р-ну, Литва — 8.12.1907, Закопане, тепер Малопольське воєводство, Польща; 1953 прах перевезено до Анікщяя) — лит. письменник, критик. Навчався у Дерптському ун-ті (тепер Тартуський, Естонія) та за кордоном (Лейпциґ, Цюріх). Автор лірико-психологічної прози (оповідання «Перший страйк» і «Без роботи», обидва — 1903; повість «Сумна казка», 1907, та ін.). Під враженням від «Заповіту» Шевченка написав вірш «Як умру, то поховайте» (1905).

Літ.: Непокупний А. Спорідненість мотивів // *ЛУ*. 1964. 25 лют.

Юрате Спріндіте

«БІ́ЛЯ ВОГНЮ́» [«Казахи біля вогню»] (папір, олівець, сепія, 23×17,6) — малюнок Шевченка, виконаний між 6 жовт. 1848 та 2 квіт. 1849 на *Косаралі* під час *Аральської описової експедиції*, очолюваної О. *Бутаковим*. На звороті аркуша внизу поставлений пізніше олівцем напис: «$18^{29|XI}49$», праворуч — «*Оренбургъ, Т. Шевченко*». Зберігається у НМТШ (№ г—898). Манера виконання роботи близька до рисунків «Хлопчик розпалює грубку» (кол. назва «Казахський хлопчик розпалює грубку» у вид.: *ПЗТ: У 10 т*. Т. 8. № 37), «Хлопчик дрімає біля грубки» (кол. назва «Казахський хлопчик дрімає біля грубки» у тому ж вид. № 38).

Т. Шевченко. Біля вогню. Папір, сепія, олівець. 1848—1849

На малюнку зображено сцену з побуту народу, який проживав на о. Косаралі (на той час киргизів, казахів, каракалпаків, татар, туркменів називали киргизами, що було узаконено рос. урядом стосовно до тюркомовних народів і народностей). Шевченко завдяки контрасту майстерно розставив акценти у композиції, підкреслюючи оповідні особливості сцени. Двоє чоловіків сидять біля вогнища і ведуть розмову, один повернувся до нього спиною, вдивляючись у темряву, ін. підняв над полум'ям руки, спрямувавши погляд у той самий бік. Світло від вогнища виокремлює фігури та предмети на темному тлі й одночасно підкреслює динаміку жестів і поз чоловіків. Широкою градацією відтінків сепії митець уміло передав настрій сцени.

Малюнок уперше згадано під назвою «Внутрішність кибитки» у ст.: *Горленко 1888* (С. 83). Репрод. як «Киргизы у огня» у ст.: Е. *Кузьмин*. Т. Г. Шевченко как живописец и график (Искусство и художественная промышленность. 1900. № 3. Між с. 68—69). Експонувався на виставках за такими назвами: «Киргизи коло вогню» (Київ, 1939; Каталог. С. 43. № 218); «Казахи біля вогню» (Київ, 1964; Алма-Ата, 1964; Прага, 1968; Київ, 1986); «Біля вогню» (Мінськ, 2002) *(див. Експонування творів Шевченка)*. Був власністю В. *Лазаревського*, Д. Лазаревського, С. Боткіна, зберігався у ДРМ, ЦМШ, тепер у НМТШ. Іл. табл. XV.

Тв.: Киргизька родина біля вогню // *Новицький О*. Коментар до малюнків Т. Г. Шевченка // *Малярські твори*. С. 95. № 813; «Біля вогню» // *Раєвський С*. Життя і творчість художника Тараса Шевченка. К., 1939. № 51; *ПЗТ: У 10 т*. Т. 8. № 39.

Літ.: Лазаревський Д. Вещи, принадлежащие Т. Г. Шевченку // *КС*. 1900. № 1; *Каталог*-путівник Республіканської ювілейної шевч. виставки. К., 1941. № 218; *Каталог* Юбилейной художественной выставки, посвященной 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко. К., 1964; *Каталог* выставки, посвященной 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко. Алма-Ата, 1964; *Taras* Ševčenko. Výstava o životě a díle. Praha, [1968]. № 35/II; *Костенко А*. За морями, за горами: Тарас Шевченко на Аральському морі. Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1984; *Каталог* виставки «Шевченко-художник». К., 1986; *Каталог* виставки «Тарас Шевченко-художник». К.; Мінськ, 2002. № 31.

Ольга Цурканюк

«БІ́ЛЯ ХВО́РОГО» (папір, олівець, 15,9×21,4) — ескіз жанрової композиції, виконаний Шевченком не пізн. 10 жовт. 1841 у Петербурзі на звороті рисунка «Знахар». Зберігається у НМТШ (№ г—392). Сцена розгортається в інтер'єрі кімнати — біля ліжка хворого стоїть чоловік, повернутий спиною до глядача. Ця сцена перегукується з рядками нарису Г. Квітки-Основ'яненка «Знахарь», у якому йдеться про запрошення знахаря до недужих (у вид.: *Наши*, списанные с натуры русскими. СПб., 1841. С. 133). Спільний із заголовною ілюстрацією до «Знахаря» мотив дає підстави вважати рисунок ескізом ін. ілюстрації, не здійсненої або не вміщеної у вид. Уперше згадано і репрод. під назвою «У шпиталі» у вид.:

Т. Шевченко. Біля хворого. Папір, олівець. 1841

Малярські твори (Табл. 140. № 280). Належав не пізн. 1888 В. *Тарновському* (молодшому), перебував у ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 262; *ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. № 116.

Літ.: Судак В. О. Участь Т. Г. Шевченка в ілюструванні російських книжкових видань 40-х років XIX ст. // *Мистецька* спадщина Т. Г. Шевченка. К., 1959. Вип. I; *Владич Л.* Йдучи до джерел // *ЛУ*. 1983. 3 берез.

Валентина Судак

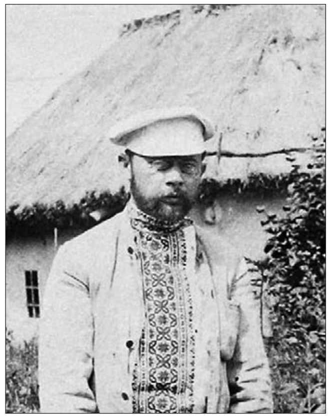
БІЛЯКИ́ — село Заїчинської волості Хорольського пов. Полтав. губ., тепер — центр Біляківської сільради Семенівського р-ну Полтав. обл. Розташоване на лівому березі та в заплаві р. *Хоролу*. В околицях Б. зафіксовано численні пам'ятки археології — городища, могили-кургани, селітряні майдани тощо. Б. — одне з найдавніших сіл Полтавщини, засноване укр. козаками і селянами на рубежі 16—17 ст. Історію Б. козацької доби засвідчують місцеві топоніми: урочища Сотницьке, *Стінка*, Гай, Острів, *Касянова гора*; гребля Полковницька; гора і дорога Миргородська та ін.

Шевченко відвідав Б. наприкінці лип. — на поч. серп. 1845 під час перебування на Хорольщині в маєтках Родзянків. На той час у Б. існувала дерев'яна Покровська церква (1768). Шевченко намалював в околицях Б. краєвид «Стінка» [«Урочище Стінка»]. Перебування Шевченка у Б. засвідчено в народних переказах в записах 1940—50-х.

Літ.: Ленченко В. О. Біляки та біляківці // *Кравченко І.* Українська вдача. Оповіді з полтавського села Біляки. К., 2007.

Володимир Ленченко

БІЛЯШІ́ВСЬКИЙ Микола Федотович (12/24.10. 1867, м. Умань, тепер Черкас. обл. — 21.04.1926, Київ; похований на х. Княжій Горі біля с. Пекарів, нині Канівського р-ну Черкас. обл.) — укр. археолог, етнограф, мистецтвознавець; акад. УАН (1919). Навчався 1885—90 у Київ. ун-ті та 1892—93 у Москов. ун-ті. Закінчив 1891 Новорос. ун-т (Одеса). Із перших років наук. діяльності, поряд з археол. дослідженнями та розвідками, приділяв увагу висвітленню постаті Шевченка, розшукував усні й писемні джерела. Одним із перших після А. Смоктія — автора ст. «Погляд народу на Шевченка» (*КС*. 1882. № 8) — порушив питання про вивчення народних спогадів-розповідей про поета, цінних, за визначенням Б., тим, що в них «особа Шевченка висвітлюється в дусі народної психології. Шевченко-поет, Шевченко-художник мало цікавлять народ; вся увага його звернена на Шевченка-людину. <...> чутлива народна маса зрозуміла й те, що є основою Шевченкової поезії, зрозуміла його безмежну любов до простого люду, який перебував під ярмом неволі» (*Спогади 1982*. С. 313). Перебуваючи 1893 у *Пекарях* Черкас. пов. Київ. губ., що неподалік могили Шевченка, Б. записав про нього кілька оповідань-спогадів селян (В. Галушковського, О. Дяченка, Т. *Садового*, М. Селюка, В. Пархоменка та ін.) і опубл. їх (*КС*. 1894. № 2). У листі до рос. історика І. *Забєліна* від 15 груд. 1893 Б. запрошував його написати для шевч. числа журн. «*Киевская старина*» спогади про зустрічі з Шевченком у Москві (про них поет згадував у щоденниковому записі 21 берез. 1858).

М. Біляшівський

У 1902—23 Б. був директором Київ. міського худож.-промислового і наук. музею, де з допомогою В. Кульженка і спільно з Д. *Щербаківським* у берез.—квіт. 1911 до *50-річчя від дня смерті Шевченка* влаштував виставку, на якій експонувалося багато

нових, цінних матеріалів переважно з приватних колекцій (Г. *Вашкевича*, О. Померанцевої, А. Катеринич, М. Закревської, Л. *Жемчужникова*). Поряд із мист. творами (портретами, пейзажами, малюнками, офортами) було представлено новознайдені автографи кількох поетичних творів зі зб. «Поезія Т. Шевченка: Том первий» (від Г. Вашкевича), а також посмертна маска поета (листування Б. з приводу організації виставки див.: ІЛ. Ф. 146). На поч. 1912 в музеї створено шевч. відділ — першу експозицію музейної шевченкіани, до якого перейшла частина експонатів виставки. Згодом матеріали виставки передано до *Інституту Тараса Шевченка* та ДМШ. Опис музею, зокр. й зібраних Б. шевч. матеріалів, подала С. Щеглова, доповнив П. *Зайцев*. Б. брав участь у громадському русі за встановлення пам'ятника Шевченкові в Києві; у 1907—14 — член Об'єднаного комітету й журі іменного конкурсу на його проект. У ст. «Сталося!» (1914) виступив проти схвалення Об'єднаним комітетом проекту пам'ятника роботи італ. (мальтійського) скульптора А. *Шіортіно* всупереч ухвалі журі. З 1890-х брав участь в упорядкуванні могили Шевченка.

Тв.: Сталося! // Сяйво. 1914. № 2; Два портрети роботи Шевченка // Україна. 1925. № 1/2; Розповіді селян с. Пекарів про Т. Г. Шевченка // *Спогади 1982*; «Я дуже щиро Вас люблю»: Шевченко у розповідях сучасників. Х., 2004.

Літ.: Бородін В. З нових (додаткових) матеріалів про долю літературної та образотворчої спадщини Шевченка на початку XX ст.: (З архіву М. Ф. Біляшівського) // *НШК 13*; *Наумова Н.* М. Ф. Біляшівський і спадщина Т. Г. Шевченка // Образотворче мистецтво. 1991. № 2; *Тарахан-Береза З. П.* Святиня: Наук.-істор. літопис Тарасової Гори. К., 1998.

Василь Бородін

БІРЮКО́В Юрій Сергійович (14/27.04.1908, Москва — 22.10.1976, там само) — рос. композитор, піаніст і педагог. Закінчив Москов. консерваторію (1936; клас композиції М. Мясковського та клас фортепіано С. Фейнберга). На Шевченкові слова (в рос. перекл. О. *Твардовського*) написав хор без супроводу «Літа орел, літа сизий» (1939) та «Туман, туман долиною».

Антон Муха

БІ́ЦИН Микола (справж. — Павлов Микола Михайлович; 1836 — 1906) — рос. письменник і театрознавець. Автор рос. переробки драми Шевченка «Назар Стодоля» під назвою «Вночі проти Різдва» (підписано крипт. — Н. Б.), яку було поставлено в Малому театрі (реж. — О. *Богданов*) на бенефіс Г. *Федотової* 22 лют. і повторено на бенефіс суфлера М. Єрмолова (батька М. Єрмолової) 25 лют. 1877, тобто у день народження Шевченка. Переробку було подано до цензури у серп.; дозвіл «до виставляння на сцені» одержано 27 верес. 1875.

Літ.: Костюк Ю. Г. Т. Г. Шевченко на сцені Малого театру // Театральна культура. К., 1984. Вип. 10.

Ростислав Пилипчук

БІЦІ́ЛЛІ Петро Михайлович (1.10.1879, Одеса — 25.09.1953, Софія) — рос. історик, філолог і культуролог. Закінчив 1904 Новорос. ун-т в Одесі, спеціалізувався у галузі історії та культури Середньовіччя; один із провідних рос. медієвістів. 1920 емігрував до Болгарії. З 1924 — проф. кафедри заг. історії у Софійському ун-ті. 1944 прийняв радянське громадянство, але, незважаючи на це, протягом 1948—53 зазнав у Болгарії політ. переслідувань і мусив залишити ун-т. У 1920—40-х опубл. кілька ґрунтовних монографій із проблем історії та культурології, історії рос. поезії (вибр. праці Б. перевид. 1993 у Софії, 1996 — у Москві).

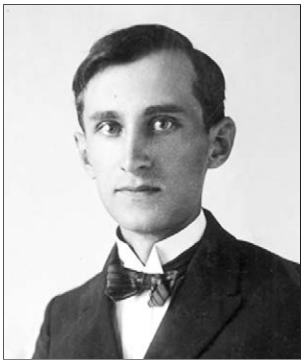
До 120-річчя від дня народження Шевченка виступив зі статтею про його поезію в софійському тижневику «Литературен глас», яка стала помітним явищем рецепції Шевченка в Болгарії. Попри хибний погляд на укр. мову як «обласне наріччя» (на зразок провансальського у Містраля), Б. слушно відзначив кровний зв'язок Шевченка з глибинною стихією реального народного життя, особливу роль «материнського первня» в його поезії, своєрідну «апокрифічність» поеми «Марія», де вміло використано засоби етногр. модернізації та побутового олюднення євангельської образності, до яких вдавалися ще середньовічні італ. та нідерл. художники-примітивісти, а також укр. народний іконопис. Цим, а також спробою окреслити психологічний портрет Шевченка, стаття Б. протистояла вульгарно-соціологізаторським тенденціям у його сприйнятті, які в той час ставали дедалі відчутнішими в болг. критиці.

Тв.: Поезията на Шевченко // Литературен глас [Софія]. 1934. 10 черв.

Микола Павлюк

БЛАВА́ЦЬКИЙ Володимир Іванович (справж. — Трач; 5.11.1900, м. Коломия, тепер Івано-Франк. обл. — 6.01.1953, м. Філадельфія, США) — укр. актор і реж., громадський і театр. діяч. Після закінчення 1919 гімназії в Коломиї вступив до Укр. народного театру т-ва «Українська бесіда», де працював до 1924. У 1926—27 очолював Укр. людовий театр у Львові, в 1927—28 — актор театру «Березіль» у Харкові. У 1929—33 очолював Укр. народний театр ім. І. Тобілевича у Станіславові, 1933 — Український молодий театр «Заграва», який, об'єднавшись з Укр. народним театром ім. І. Тобілевича, з 1938 і до 1939 діяв як Театр ім. І. Котляревського. У 1939—41 працював спочатку у Львів. театрі ім. Т. Шевченка (з 1940 — Держ. укр. драм. театр ім. Лесі Українки; худож. керівник). Один

із організаторів Львів. оперного театру (1942—44), до якого належала й драм. трупа. 1944—49 — в еміграції в Німеччині й Австрії, потім — у США (Філадельфія), де керував Ансамблем укр. акторів (АУА), укр. радіостанцією.

В. Блавацький

Шевч. тема була наскрізною в акторській та режисерській творчості Б. Ще 1919 брав участь в опері «Катерина» М. *Аркаса* (театр т-ва «Українська бесіда» під керівництвом В. Коссака), у 1927—28 — в масових сценах вистави «Гайдамаки» в постановці Леся *Курбаса* (театр «Березіль»). Здійснив інсценізацію вірша Шевченка «Розрита могила» та фінальної частини поеми «Великий льох» — «Стоїть в селі Суботові» (театр ім. І. Тобілевича в Станіславові, 1929; вистава довго йшла під назвою «Розрита могила»). Шевченкові тексти скомпоновано навколо постаті Б. *Хмельницького*, до вистави введено персонаж «Хлопчик зі смолоскипом», який виголошував патріотичну промову. Сценічне дійство Б. режисирував в умовно-реалістичному плані, спираючись на досвід Леся Курбаса, велику увагу приділяв масовим сценам, світловим і звуковим ефектам. Керуючи укр. профес. пересувним театром «Заграва» (1933—38), Б. здійснив постановку шести новел В. *Стефаника*, які йшли під назвою «Земля» (прем'єра відбулася 12 груд. 1933 у Збаражі, тепер Терноп. обл.). Шевч. тема була тут одним з елементів образної символіки в утвердженні ідеї соборності України (портрет Шевченка, виконання «Заповіту»). Виставу поновлено 30 жовт. 1941 у Львів. оперному театрі; належала до репертуару ансамблів укр. акторів у Зх. Німеччині (1946) та США (1952).

До Шевченкового ювілею 1937 Б. поставив драму «Тарас Шевченко» З. *Тарнавського* в театрі «Заграва» (прем'єрні покази відбулися 9 і 10 берез. в Коломиї, 12 і 13 берез. — в Ділятині), виконав у ній роль ген. Л. *Дубельта*. Було підготовлено розширену програмку до спектаклю, в якій уміщено ст. Л. Нигрицького (Г. *Лужницького*) «Шевченко на сцені». В ст. підкреслено, що завдяки співпраці З. Тарнавського і Б. на сцені відтворено «романтичне кохання, суд, зраду, присуд, смерть», а «пророка національного відродження зображено просто людиною, яка жила, терпіла і вмерла самітня». Вистава мала успіх, що засвідчує, зокр., рецензія О. Кульчицького у львів. газ. «Назустріч» (1937. 1 квіт.). Із серед. верес. 1939 на коломийській сцені Театр ім. І. Котляревського під керівництвом Б. виставляв інсценізовану Г. Лужницьким баладу Шевченка «Тополя» (реж. Б. Паздрій), де поетичний текст відтворювано у драм. діалогах та у співі дійових осіб. Будучи директором і худож. керівником Львів. оперного театру, Б. поставив «Великий льох» за Шевченком (опрацювання Г. Лужницького, 1942), сприяв здійсненню балетної вистави «Сільське кохання», в основу якої покладено Шевченкову баладу «Лілея» на муз. К. *Данькевича* (інсценізація Є. Вігілєва, диригент Я. *Барнич*, хормейстер Я. Вощак). 11 і 12 квіт. 1943 у театрі виконувалася симфонія-кантата «Кавказ» С. *Людкевича* на слова Шевченка (муз. керівник і диригент Л. Туркевич). Театр тричі організовував шевч. вечори. До творчості й образу Шевченка Б. постійно звертався й у виставах АУА. Був одним з ініціаторів проведення шевч. вечорів укр. та англ. мовами на амер. континенті. Автор театрознавчих праць і спогадів.

Літ.: Лужницький Г. Український театр після визвольних змагань // Наш театр: Кн. діячів укр. театр. мистецтва. 1915—1975. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1975. Т. 1; Наш театр: Кн. діячів укр. театр. мистецтва. 1915—1991. Нью-Йорк, 1992. Т. 2; *Рудницький Л.* Драматургія Григора Лужницького // *ЗНТШ*. Л., 1992. Т. 224; *Ревуцький В.* В орбіті світового театру. К.; Х.; Нью-Йорк, 1995; *Гайдабура В.* Театр, захований в архівах. К., 1998; *Черепанин М.* Музична культура Галичини. К., 1997; *Ревуцький В.* «Заграва»: кілька слів про театр 1933—1938 рр. Л., 2000; *Боньковська О.* Львівський театр товариства «Українська Бесіда»: 1915—1924. Л., 2003.

Леонід Барабан, Наталка Лисенко

БЛАГИ́НІНА Олена Олександрівна (14/27.05.1903, с. Яковлево Орлов. губ., тепер Свердловського р-ну Орлов. обл., РФ — 24.04.1989, Москва) — рос. поетеса. Закінчила Вищий літ.-худож. ін-т ім. В. Брюсова (1925). У творчому доробку Б. — перекл. рос. мовою з І. Франка, О. *Кобилянської*, А. *Малишка* та ін.

Переклала Шевченкові поеми «Наймичка», «Кавказ», «Мар'яна-черниця», вірші «На вічну пам'ять Котляревському», «Минають дні, минають ночі», «І багата я». Перекл. Б., що відтворюють ідейний зміст, ритмомелодику та народнопісенний лад оригіналів, версифікаційну різноманітність, здобули позитивну оцінку.

Літ.: Чуковский К. Высокое искусство. М., 1968; *Приходько В.* Елена Благинина. М., 1979.

Іван Бажинов

БЛАГОВЄ́ЩЕНСЬКИЙ Микола Михайлович (2/14.02.1821 — 1/13.08.1892, Петербург; за ін. дж. — 2.04.1821, Петербург — 4.08.1892, там само) — філолог, проф. рим. словесності. Після закінчення 1842 істор.-філол. ф-ту Гол. пед. ін-ту (Петербург) його відрядили для продовження освіти до Німеччини. З 1845 – ад'юнкт, згодом – екстраординарний проф.

рим. словесності Казан. ун-ту, де почав наук.-літ. діяльність. Із 1852 очолював відповідну кафедру Петерб. ун-ту. 1872—83 — ректор Варшав. ун-ту.

У 1859—60 товаришував із М. Костомаровим, тоді ж познайомився з Шевченком. К. *Юнге* згадувала: «Ввечері в нас [у родині Ф. Толстого. — *Ред*.] були Шевченко, Благовєщенський, Мещерський, Соколов і Микешин»; «У понеділок був день іменин Миколи Івановича [Костомарова. — *Ред*.], і ми пили в нього чай. Були тільки ми та Благовєщенський і Шевченко» (*Юнге Е. Ф.* Воспоминания. 1843—1860. СПб., 1913). В особистій *бібліотеці Шевченка* зберігалися тексти двох публічних лекцій Б. «Ювенал» — дослідження з історії давньорим. л-ри.

Літ.: Русские книги: С биогр. данными об авторах и переводчиках. СПб., 1898. Т. 2; *Русский* биографический словарь. СПб., 1908. (Бетанкур—Бякстер); *Паламарчук Г. П.* Новое о Т. Г. Шевченко: Из дневника и воспоминаний Е. Юнге (Толстой) // Советская Украина. 1960. № 3.

Юлія Шиленко

БЛАГОВЄ́ЩЕНСЬКИЙ Олександр Опанасович (7/19.07.1846, Ярославль — 26.08/7.09.1894, м. Петергоф, тепер у складі Петербурга) — рос. археолог, історик. Закінчив Петерб. духовну академію (1871). Викладав грец. мову в Казан. духовній семінарії, з серед. 1870-х — учитель і вихователь у Першій петерб. військ. гімназії. Опубл. ряд істор. досліджень, у т. ч. «История Казанской духовной семинарии с 8 низшими училищами за XVIII — XIX ст.» (Казань, 1883).

Із 1883 — діловод канцелярії петерб. *Академії мистецтв*. Користуючись матеріалами її архіву, епістолярієм і щоденниковими записами Шевченка, спогадами сучасників, Б. підготував ст. про життя поета в Петербурзі в 1858—61. У ній подано відомості про роботу Шевченка в галузі офорта і здобуття ним звання академіка гравюри, про останній день життя поета, вміщено опис речей, що залишилися після його смерті в майстерні. Підготовлена до друку братом Б., протоієреєм Зимового палацу П. Благовєщенським, ст. «Шевченко в Петербурге (1858—1861)» була опубл. в журн. «Исторический вестник» (1896. № 6). У рецензії на неї зазначено: «Не зважаючи на те, що в ній трапляються грубі помилки, вона містить в собі дуже багато цінного матеріялу. <...> Вартість сієї статті видко вже з того, як часто покликується на неї О. Кониський в біографічних нарисах про Т. Шевченка» (ЗНТШ. 1897. Т. 60. С. 11).

Тв.: Шевченко в Петербурзі (1858—1861) // *Спогади 1982*.

Літ.: Паламарчук Г. П. Новое о Т. Г. Шевченко: Из дневника и воспоминаний Е. Юнге (Толстой) // Советская Украина. 1960. № 3.

Юлія Шиленко

«БЛАГОВІ́ЩЕНСЬКИЙ МОНАСТИ́Р У НИ́ЖНЬОМУ НО́ВГОРОДІ» (тонований папір, олівець, 16,1×31,5) — рисунок Шевченка, виконаний 30 жовт. 1857 у *Нижньому Новгороді*. На звороті внизу ліворуч олівцем авторський напис: «*N. N. Благовѣщенскій монастырь, 1649*». Зберігається у НМТШ (№ г—604). Про Благовіщенський монастир і створений там рисунок Шевченко записав 30 жовт. 1857 у Щоденнику: «Пользуясь погодой, я совершил прогулку вокруг города с удовольствием и не без пользы. В заключение прогулки нарисовал Благовещенский монастырь. Старое, искаженное новыми пристройками здание. Главная церковь, колокольня не совсем уцелели от варварского возобновления. Осталися только две башни над трапез[н]ой неприкосновенными. И какие они красавицы! Точно две юные, прекрасные, чистые отроковицы грациозно подняли свои головки к Подателю добра и красоты и как бы благодарят Его, что Он заступил их от руки новейшего архитектора. Прекрасное, ненаглядное создание! Благовещенский монастырь основан в XIV столетии св. Алексеем митрополитом. К этому времени принадлежат и прекрасные башни. Соборная церковь монастыря построена в 1649 году. Местоположение монастыря очаровательное». Про історію монастиря та його церкву Шевченко прочитав у вид. *Храмцовский* Н. «Краткий очерк истории и описание Нижнего Новгорода»: В 2 ч. Нижний Новгород, 1857. Ч. 1: Очерк истории. Він одержав кн. від М. *Брилкіна* 9 жовт., про що занотував у Щоденнику. В серед. 17 ст. було відновлено архіт. ансамбль Благовіщенського монастиря — Успенську двонаметову церкву, дзвіницю та монастирську трапезну. Увагу Шевченка привернули саме вежі над трапезною, які він змалював з пд.-зх. боку, окресливши їхні легкі й стрункі форми. Митець зобразив також дзвіницю та шоломоподібні бані Благовіщенського собору, ліворуч унизу злегка намітив поверхню р. Оки, на правому березі якої розташовано монастир.

Т. Шевченко.
Благовіщенський монастир у Нижньому Новгороді.
Тонований папір, олівець. 1857

Рисунок уперше згадано у вид.: *Каталог Музею Тарновського* (Т. 2. С. 188. № 37); уперше репрод. у вид.: *Малярські твори* (Табл. 318. № 95). Зберігався в А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, у якої 1898 його придбав В. *Тарновський* (молодший), потім у ЧМТ (№ 374), ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 97.

Літ.: Прокопенко Н. Творческое наследие художника Шевченко Нижегородского периода // *Т. Г. Шевченко* в Нижнем Новгороде. Горький, 1958; *Агафонов С.* Горький. Балахна. Макарьев: Художественные памятники XIII — начала XX века старинных волжских городов. М., 1969; *Большаков 1977*.

Надія Прокопенко, Ірина Вериківська

«БЛАГОВІ́ЩЕНСЬКИЙ СОБО́Р У НИ́ЖНЬОМУ НО́ВГОРОДІ» (тонований папір, сепія, білило, 17×31,0) — малюнок Шевченка, виконаний 26 верес. 1857 у *Нижньому Новгороді*. Ліворуч унизу олівцем авторський напис: «*N. N. Соборъ благовѣщенія*». На звороті аркуша, на який наклеєно малюнок, чорнилом також авторський напис: «*N. N. Благовѣщенскій соборъ. Основанъ въ 1378 году В. К. Дмитріемъ Константиновичемъ*». Зберігається у НМТШ (№ г—600). Про перші враження від міста та малювання собору Шевченко записав у Щоденнику 26 верес. 1857: «Старинны[е] нижегородские цер[к]ви меня просто очаровали. Они так милы, так гармонически пестры, и отвратительная погода не дает мне рисовать их. Я, однако ж, сегодня перехитрил упрямую погоду. Рано поутру пошел в трактир, спросил себе чаю и нарисовал из окна Благовещенский собор. Древнейшая в Нижнем церковь. <…> Нижний Новгород во многих отношениях интересный город и не имеет печатного указателя. Дико! По-татарски дико!» Кн. *Храмцовский* Н. «Краткий очерк истории и описание Нижнего Новгорода»: В 2 ч. Нижний Новгород, 1857. Ч. 1: Очерки истории Шевченко дістав від М. *Брилкіна* 9 жовт., про що є відповідний запис у Щоденнику.

Т. Шевченко.
Благовіщенський собор у Нижньому Новгороді.
Тонований папір, олівець, сепія, білило. 1857

Собор споруджено 1697 навпроти Дмитріївської вежі кремля; за проектом розбудови міста 1770 навколо собору сформувався майдан, на який виходить кремлівська стіна. Шевченко намалював сх. фасад п'ятибанного Благовіщенського собору, на другому плані праворуч — Дмитріївську вежу та кремлівську стіну, ліворуч — будинок «казенного» стилю поч. 19 ст. У панорамі майдану художник прагнув передати особливості стародавніх будівель, яскраво висвітливши білилом архіт. форми собору та вежі, наближені до переднього плану композиції, приглушивши брунатносірим кольором будівлі на дальньому плані.

Малюнок уперше згадано у ст.: *Горленко 1888* (С. 83). Уперше репрод. у вид.: *Малярські твори* (Табл. 113. № 887); експонувався на виставці творів Шевченка (Чернігів, 1929). Зберігався в родині Лазаревських, згодом його придбав В. *Тарновський* (молодший), з його колекцією надійшов до ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 13.

Літ.: Прокопенко Н. Творческое наследие художника Шевченко Нижегородского периода // *Т. Г. Шевченко* в Нижнем Новгороде. Горький, 1958; *Агафонов С.* Горький. Балахна. Макарьев: Художественные памятники XIII — начала XX века старинных волжских городов. М., 1969; *Большаков 1977*.

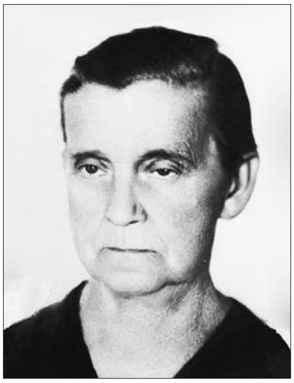
Ірина Вериківська, Надія Прокопенко

«БЛАГОНАМЕ́РЕННЫЙ» — щомісячний журн., який видавав у Петербурзі 1818–26 О. Ізмайлов — рос. письменник і журналіст, президент Вільного т-ва шанувальників словесності, наук і мист-в. Задуманий як літ. і культурно-мист. часопис, «Б.» із занепадом Вільного т-ва втратив ці орієнтири, друкував переважно невибагливі жартівливі замітки, анекдоти, мадригали тощо самого О. Ізмайлова та випадкових дилетантів-анонімів. Розповідач (він же й один із гол. персонажів) вставної новели «Капитанша, или Великодушный солдат», вмонтованої до Шевченкової повісті «Капитанша», передплатив для юної героїні твору Варочки журн. «Б.», «увлекшись таким благородным названием», але не давав їй читати, бо «как прочитал первую книжечку, так остальные уже и не разрезывал; так их у меня в ларе и мыши съели» (3, 320).

Борис Деркач

«БЛАГОСЛОВІ́ННЯ ДІТЕ́Й ХРИСТО́М» — див. *Телемак — Діоген*.

БЛАЖКЕ́ВИЧ Іванна Омелянівна (9.10.1886, с. Денисів, тепер Козівського р-ну Терноп. обл. — 2.03.1977, там само) — укр. письменниця і громадсько-культурна діячка. Закінчила 1920 екстерном Львів. вчительську семінарію. Була активним членом т-ва

І. Блажкевич

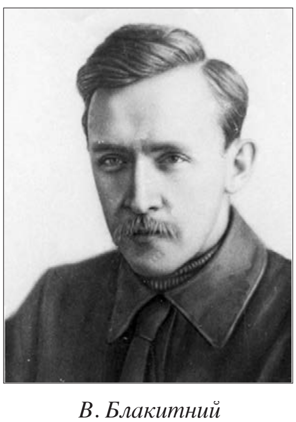
«Просвіта» (1904—39) та Укр. радикальної партії. Зазнала переслідувань із боку польс. влади. Депутат Народних зборів Зх. України (1939). Авторка драм. віршових творів для дітей («Св. Миколай в 1920 році», 1920; «Вертеп», 1924, та ін.), зб. поезій «Мила книжечка» (1928), «Чи є в світі що світліше?» (1977) та ін. Активно популяризувала творчість Шевченка на Тернопільщині. 1904 організувала в Денисові «Кружок укр. дівчат», в якому запровадила вивчення творів поета та ін. класиків укр. л-ри. Тривалий час безплатно поширювала «Кобзар». Постійно влаштовувала традиційні шевч. свята, на яких виступала з доповідями, декламувала вірші. П'єси Б. для дітей «Тарас у дяка» (1923), «Діло в честь Тараса» (1924) неодноразово ставили в осередках «Просвіти». З її ініціативи 1961 в Денисові встановлено погруддя Шевченка. Написала вірші «Кобзареві» (1911), «Пам'ятник Т. Шевченка в Денисові» (1961) та ін.

Тв.: Драматичні твори для дітей: (Дит. оповідання). Т., 1998.

Літ.: Баб'як П. Іванна Блажкевич: Бібліогр. покажч. Л., 1980.

Володимир Хома

БЛАКИ́ТНИЙ Василь Михайлович (справж. — Елланський; псевд. — В. Еллан, Артур Орталь, Валер Проноза, Маркіз Попелястий, Гарт та ін.; 31.12.1893/12.01.1894, с. Козел, тепер смт. Михайло-Коцюбинське Черніг. обл. — 4.12.1925, Харків) — укр. письменник, критик, публіцист, громадський і політ. діяч. По закінченню Черніг. духовної семінарії навчався в Київ. комерційному ін-ті (1912—15). Член партії укр. есерів, очолював ліве її крило, що 1918 утворило партію комуністів-боротьбистів, після її самоліквідації вступив до КП(б)У. Із 1921 — ред. газ. «Вісті ВУЦВК», директор Держвидаву України. Один з організаторів і керівників спілки пролетарських письменників «Гарт».

В. Блакитний

У своїй творчості й публіцистиці часто звертався до поезії Шевченка, інтерпретував її з соціологічних позицій. У віршованому фейлетоні «Льокаї» (1924) образ Шевченка подано згідно з панівними на той час кліше: поета протиставлено диригенту О. *Кошицю*, під керівництвом якого Укр. капела виступала «на сценах панського салону». Шевченко для Б. — зразок органічного зв'язку біографії та творчості поета (ст. «По чорноземній борозні», 1922). Він гостро заперечував футуристу М. *Семенку*, який проголошував спалення «Кобзаря» (ст. «Без маніфесту», 1924), і водночас вважав, що Шевченкову творчість слід «очистити від того, що дійсно застаріло з точки зору суспільних завдань революції».

Тв.: Твори: У 2 т. К., 1958; Поезії. К., 1983.

Літ.: Еллан-Блакитна В. Ні слова про спокій: Спогади. Матеріали. К., 1989; *Вишняк М. Я.* Василь Еллан (Блакитний) // *Гроно* нездоланих співців. К., 1995.

Степан Крижанівський

БЛАРА́МБЕРҐ Іван Федорович (8/20.04.1803, Франкфурт-на-Майні, Німеччина — 8/20.12.1878, Сімферополь) — сходознавець, військ. інженер, топограф, географ; дійсний член Рос. географічного т-ва (1845), у 1843—55 — обер-квартирмейстер *Оренбурзького окремого корпусу*. Народився у сім'ї штабофіцера франц. королівської армії. У Росію переїхав навесні 1823, деякий час жив в Одесі. Закінчив Корпус інженерів шляхів сполучення. Учасник рос.-тур. війни (1828—29). Служив в Окремому корпусі на Кавказі. Із 1840 — в Оренбурзькому окремому корпусі, керував будівництвом укріплень, зокр., в *Раїмі*, де під час *Аральської описової експедиції* перебував Шевченко. Б. разом із К. *Герном* та С. Васильєвим уклав «Воєнно-статистичний огляд Оренбурзької губернії» (1848). Шевченко намалював портрет його дружини О. *Бларамберґ*. Поет спілкувався з родиною Бларамберґів в *Оренбурзі* орієнтовно протягом листоп. 1849 — квіт. 1850. У відставці Б. написав тритомні спогади (Берлін, 1874—76 [нім. мовою]), в яких широко розповів про життя Оренбурзького краю в той час, коли там відбував заслання Шевченко.

Тв.: Воспоминания. М., 1978.

Літ.: Большаков 1971; *Большаков Л. Н.* Быль о Тарасе: [В 3 т.]. М.; Оренбург, 1993. Кн. 1; *Сапожников С. А.* Шевченко, Бларамберги и Мавромихали. М.; Оренбург, 1999.

Григорій Зленко

БЛАРА́МБЕРҐ Олена Павлівна (дівоче — Мавромихалі; 1817 — 3/15.02.1876, с. Чоргун побл. Севастополя) — дружина І. *Бларамберґа*, донька крим. поміщика, за походженням грекиня, знайома Шевченка. Одружилася з І. Бларамберґом 29 верес. 1840 у Криму, народила чотирьох дітей: синів Павла (1841—1907, композитор і журналіст; свідчив, що в родині Б. не раз бував Шевченко) та Володимира (1843—95, правник),

дочок Ольгу (1844—54) та Олену (1846—1923, письменниця, яка виступала з псевд. Є. Ардов). Шевченко був знайомий з Б., виконав її портрет. Імовірно, поет знав її дітей; можливо, бував на виставах аматорського театру, який організовувала Б. у власному літ.-муз. салоні.

Літ.: Большаков 1971; *Большаков Л. Н.* Быль о Тарасе [В 3 т.]. М.; Оренбург, 1993. Кн. 1; *Сапожников С. А.* Шевченко, Бларамберги и Мавромихали. М.; Оренбург, 1999.

Григорій Зленко

БЛАРА́МБЕРҐ ОЛЕ́НИ ПА́ВЛІВНИ ПОРТРЕ́Т (тонований папір, акварель, сепія, білило, 27,9×22) виконав Шевченко орієнтовно у верес. 1849 — квіт. 1850 в *Оренбурзі*. Зберігається у НМТШ (№ г—768).

О. *Бларамберґ* за походженням грекиня з родини Мавромихалі, дружина підполковника І. *Бларамберґа*. Дім Бларамберґів завдяки високоосвіченій господині став культурним осередком Оренбурга. Тут влаштовували літ. вечори, аматорські вистави, звучала музика у виконанні професіоналів (декотрих із засланців). Про Бларамберґ Шевченко, напевно, чув ще під час *Аральської описової експедиції* від її знайомих О. *Бутакова* та О. *Макшеєва*. В листах до останнього з *Косаралу* О. Бутаков тепло згадує «M-me Blaramberg» (*Дорошкевич О.* Деякі нові факти до перебування Т. Шевченка на Аральському морі. Листи О. І. Бутакова до О. І. Макшеєва // Вітчизна. 1946. № 3). Особисто з Бларамберґ митець познайомився в Оренбурзі після повернення з Аральської експедиції. Старший син Бларамберґів Павло згадував: «Одним із частих гостей у домі був Т. Г. Шевченко» (*Большаков Л.* Быль о Тарасе [У 3 т.]. М.; Оренбург, 1993. Кн. 3). Безперечно, Шевченко знав й ін. дітей цього подружжя, можливо, бував на виставах аматорського театру, який організувала Бларамберґ у літ.-муз. салоні. «У своєму грецькому одязі, — розповідав про свою дружину І. Бларамберґ, — вона була чарівна» (*Сапожников С. А.* Шевченко, Бларамберґи и Мавромихали. М.; Оренбург, 1999. С. 33).

Т. Шевченко. Портрет О. Бларамберґ. Тонований папір, акварель, сепія, білило. 1849–1850

На портреті — вродлива 33-річна жінка, яка сидить на дивані. Погляд блискучих очей спрямовано на глядача. Темно-каштанове розкішне волосся перевите сріблястим серпанком, легкість якого підкреслено тонкими мазками білила. Створений художником образ виявляє гідність, доброзичливість і відкритість портретованої.

Уперше згадано 1911 як «Портрет пані Бларамберґ» у ст.: *Б[еляшевский] Н.* и *Щ[ербаковский]Д.* Выставка художественных произведений Т. Г. Шевченка // Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать. К., 1911. № 3. Уперше репрод. у вид.: *Малярські твори* (С. 90. № 727). Портрет зберігався у родині Бларамберґ, звідки 1907 надійшов до Полтав. земського музею, згодом — до ІТШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 49.

Літ.: Большаков 1971; *Бларамберг И.* Воспоминания. М., 1978.

Валентина Судак

БЛАХО́ВСЬКИЙ (Błachowski) **Константи-Антоній** (20.02.1849, Конколювка, тепер Жешувського воєводства, Польща — 18.04.1921, Чернєєво, тепер Вєлькопольського воєводства, Польща) — польс. критик і перекладач. Закінчив 1874 Віденську медико-хірургічну академію. Служив у Тернополі, Станіславі. Популяризував укр. л-ру. У ст. «Тарас Шевченко як громадянин і русинсько-український поет» (Echo z Pokucia. 1884. № 1. С. 4—6) із захопленням висловився про твори Шевченка «Гамалія», «Катерина», «Мені однаково, чи буду», «Сестрі», навів уривки з них у власному перекл. Згодом її з незначними змінами передрук. газ. «Kurjer Lwowski» (1887. № 142—146). На поч. 1891 виступив у Станіславі з доповіддю про укр. поета. Газ. «Kurjer Stanisławowski» (1891. № 251) надрук. про цю доповідь розгорнуту інформацію, в якій наведено повністю або в уривках твори: «Гайдамаки», «За байраком байрак», «Мені однаково, чи буду», «І золотої й дорогої», «Ми восени таки похожі» «Неофіти», «Сестрі» у перекл. Б. У доповіді Б. наголосив передусім реліг. основу творів поета, особливо детально характеризуючи псалми, «рясно цитуючи їх у власних перекладах, настільки невдалих, що іноді неможливо впізнати оригінал» (*Вервес Г. Д.* Т. Г. Шевченко і Польща. К., 1964. С. 168). У статтях Б. є неточності щодо біографії Шевченка, його перекл. можна кваліфікувати як переспіви. Однак Т. Пачовський вважав, що «заслуга Антона Блаховського в тому, що він викликав серед своїх співвітчизників любов до Шевченка та його творчості» (*Пачовський Т. І.* Шевченко в польських перекладах 70—90-х років XIX ст. // *НШК 12*. С. 118).

Іван Лозинський, Роксана Харчук

БЛА́ЦІ (Bllaci) **Йорго Польо** (10.10.1938, Джірокастра, Албанія — 28.09.2001, Москва) — албан. поет і перекладач. Закінчив 1959 Тиранський ун-т. 1961 одержав запрошення СПУ взяти участь у вшановуванні пам'яті Шевченка з нагоди *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*, але тодішній тоталітарний комуністичний режим Албанії зірвав поїздку Б. в Україну. 1964 Б. разом з ін. інтелектуалами звинуватили в агітації проти влади, заарештували і позбавили права друкуватися. Автор поетичних зб. «Лісові голоси» (1964), «Епіка троянд» (1990), «Нічні звуки» (1993). Перекладав рос. класиків (О. Пушкіна, І. *Тургенєва*). Переклав 25 творів Шевченка, серед них — вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», балада «Тополя», поеми «Катерина», «Івана Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки», вірші «Думи мої, думи мої» (1840), «Заповіт», «Гімн черничий» та ін., які склали першу в Албанії зб. вибр. тв. укр. поета «Кобзар» (Тирана, 1959). Передм. до книжки написав відомий албан. поет Дрітеро Аголі. Низку своїх перекл. Шевченка Б. опубл. у періодичній пресі. «Заповіт» у його трансформації включено до вид. *«Заповіт»* [*Антол. пер*.].

Тв.: Shevçenko T. Kobzari (Vjersha dhe poema). Tiranë, 1959.

Борис Хоменко, Вілль Гримич

«БЛИЗНЕЦЫ́» — повість Шевченка рос. мовою, написана орієнтовно між 10 черв. і 20 лип. 1855. Автограф зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 90). Вперше опубл. з довільними перестановками й значними пропусками, з доданими словами та реченнями (*КС*. 1886. № 10—12). Згодом надрук. у вид. «Поэмы, повести и рассказы Т. Г. Шевченка, писанные на русском языке» (К., 1888). Як і вся Шевченкова рос. проза, повість «Б.» не має жанрової чіткості: в ній сполучаються типологічні риси й ознаки просвітницького роману виховання, крутійського (пікарескного) й етологічного (звичаєвого) романів і навіть докум. жанрів (автобіогр., щоденника, спогадів, сповіді та ін.). Йдеться про романну структуру етологічного змісту, до якої введено композиційні елементи різноманітних жанрових модифікацій, що містять відомості про людину і світ. Таку структуру можна сприймати як «вельми специфічний (специфікований невільними умовами всамостійнення новочасної української культури) авторський коментар до власне-"Кобзаря", крос-жанрове і крос-лінгвістичне "тіньове" його продовження» (*Забужко О*. С. 35—36).

Тему формування духовного світу особистості, типову саме для роману виховання з притаманним йому відтворенням «процесу гуманізації, одухотворення, становлення особистості, освоєння багатого зовнішнього світу» (*Гайжюнас С*. Роман воспитания: Динамика жанровой структуры. Вильнюс, 1984. С. 12), у повісті «Б.» розкрито через зображення життєвих доль близнят Зосима та Саватія. Типологічна спорідненість повісті з романом виховання виявляється на кількох рівнях: сюжетно-композиційному (долі персонажів структуровано як наслідок сукупності впливів виховних чинників), типу повіствування (сповідально-розповідного, що зазвичай зумовлює особливості худож. стилю — дидактичного, повчального, описового, позначається й на організації «образу автора»), концепції подійного часу (виховання, становлення особистості відбувається в біогр., лінійному часі), а також на рівні протагоніста й героїв-супутників (гол. герої — учні, «вихованці» у школі культури чи школі життя, характер їхній здебільшого пасивний; наявні корелятивні пари: учитель — учень, наставник — вихованець).

В. Василенко. Ілюстрація до повісті Т. Шевченка «Близнецы». Папір, туш. 1977

Гол. тема повісті — вивчення життя й пошук учителя, експериментальність процесу розвитку характеру, яка йде від просвітительських ідей та уявлень про силу виховання, добру людську природу та її руйнування суспільством: автор запрошує читача стати свідком і учасником експерименту над людською природою: «увидим», «посмотрим», «какая произойти может разница от воспитания между двумя субъектами, совершенно одинаково организованными» (4, 57). У сюжетному просторі, що витворюється як похідний від основних структурних елементів жанру роману виховання та виховної ідеї загалом, центром є образи героїв у процесі становлення, а вже навколо них в'яжуться всі події та епізоди, вибудовуючи цілісну картину життєдіяльності, життєвивчення, розкриття світу свого «я» та просторово-часової безперервності світу взагалі (батьки — діти, вчителі — учні). Завважмо, що Зосимові з його численними витівками й ходінням усіма колами життєвого пекла відведено в повісті більше місця, ніж Саватію — герою ідеальному, позбавленому вад.

«Б.» як твір про літа науки героїв, їхні пошуки та спроби знайти належне місце в житті сягає сво-

їми витоками старохристиянського духовного роману, «житія святого», давньоруської «учительної» л-ри, повістей про мандри та пригоди, притчі (зокр., «Притчі про блудного сина»), звичаєвого роману і подібне, бо осереддя худож. дослідження — морально-етичний мікрокосм і природні цінності людини. Напр., ідея святого непорочного життя, християнські мотиви випробування героїв на вірність біблійним заповідям (зокр., ходіння різними життєвими шляхами) оприявнені в тексті як прямі й приховані цитати з Біблії, відсилання до неї, до творів *Єфрема Сирина*, *Києво-Печерського патерика* й т. ін. стають у повісті сюжетно-композиційними чинниками, маркують певні зрушення у душах героїв. Етапи духовного розвитку героїв «Б.» — ознака процесу виховання — відбуваються в істор. часі й просторі й насичені історико-культурними, геогр. і мовно-етногр. деталями, реалізуються також і в ідеальній сфері: Саватій — постійне самовиховання, готування себе до корисної громадської діяльності, Зосим — невпинна моральна деградація.

Етологічність як настанова на дослідження характерів героїв, їхньої морально-звичаєвої природи, позитивних і негативних якостей присутня вже у перших рядках повісті, де автор висловлює намір перевірити істинність народного прислів'я «каков из колыбельки, таков в могилку» (4, 16). На спільність «Б.» із крутійським романом указує лінія Зосима; його витівки й учинки демонструють формування авантюриста, крутія: він «настоящий был донжуан», «прослыл хватом на все руки, т. е. плутом на все руки», «просто шерамыжником». Життя Зосима — це часово-просторова дорога, на якій він незворотно втрачає свої позитивні риси. І зрештою колишній наставник близнят Степан Мартинович бачить «едва рубищем прикрытого входящего в школу блудного сына Зосю», котрий цинічно атестує себе так: «твой бывший ученик, а теперь заслуженный вор, пьяница и привилегированный картежник Зосим Сокирин» (4, 106). Автор прискіпливо вглядається в душі, характери й учинки героїв, у їхнє оточення («Сначала опишу со тщанием место, т. [е.] пейзаж; потом опишу действующих лиц, их домашний быт, характеры, привычки, недостатки и добродетели, а потом уже <…> приступлю к драме, т. е. к самому действию» (4, 16), осмислює свої спостереження, залучаючи категорії моралі, звичаєвого права до оцінки природних і станових цінностей. Тож етологічність проявляється як тенденція до універсального охоплення й пізнання життя, зумовлює полісюжетність повісті — твір розростається структурно, набуває жанрових ознак великої епічної форми, тобто романізується.

В основу фабули повісті покладено історію підкинутих байстрят Зосима й Саватія. Автор називає їх «настоящие <…> мои герои», хоча одразу ж уточнює, що має на увазі «будущих героев». До шести років їх виховують у повній злагоді з природою: діти були «как и вообще дети: хорошенькие, полненькие, румяные, как недоспелая черешня, и больше ничего» (4, 30). «Светлый горизонт юной свободы» порушується першим знайомством дітей із книжкою — букварем, найбільшим ворогом солодкої дитячої волі. А втім, на уроках кол. семінариста Степана Мартиновича близнята протягом двох місяців вивчили «букварь до последней буквы» і до Різдва «довольно бегло читали гражданскую печать» (4, 34). Загалом «росли они, как сказочные богатыри, не по дням, а по часам. А учились они тоже по-богатырски» (4, 36). Ідилія порушується з моменту вибору професії: Никифор Федорович хоче дати їм гуманітарну освіту — вивчити на «хороших семинаристов», а Прасковія Тарасівна, вихована під впливом низькопробних «французских уродливых повествований», бачить у хлопцях тільки офіцерів. Так постають опозиції природа — цивілізація та батьківщина — чужина. Слова «Пускай же решит судьба. Кинем жеребий» — ще одна прикметна риса крутійського роману. За жеребом випало «везти Зосю в Полтаву в кадетский корпус, а Ватю определить в гимназию в той же Полтаве» (4, 37). Відтоді образам Никифора Федоровича та Саватія — утіленню доброї людської природи, охоронцям гуманістичних нац.-культурних і патріотичних начал протиставлено образ Зосима — уособлення моральних вад офіцерського середовища та чужини, згубні впливи яких руйнують позитивну природну даність юнака.

Про навчання близнят у Полтаві дізнаємося з листів на хутір як од них, так і від І. Котляревського (прототип — автор «Енеїди»), котрого у повісті виведено куратором гімназії («ангел-хранитель <...> малым сиротам на чужине») (4, 58). Плин часу в історії виховання максимально ущільнюється: «Проходили невидимо дни, месяцы и годы. Зося и Ватя росли духом и телом в Полтаве, а Никифор Федорович и Прасковья Тарасовна старилися себе безмятежно на хуторе и получали исправно каждый праздник поздравительные письма от детей. Потом ста-

В. Василенко. Ілюстрація до повісті Т. Шевченка «Близнецы». Папір, туш. 1977

ли получать ежемесячно, потом и чаще и уже не наивные детские письма, а письма такие, в которых начал определяться характер пишущих» (4, 59). І. Котляревський як справжній ментор-просвітник розвиває їхні добрі якості, здогадно — в укр. культурному контексті, адже його листи писано «по-малороссийски». А листування близнят із батьками відтворює динаміку змін у їхній духовній сфері, фіксуючи виникнення як позитивних, так і негативних рис. Зосим пише коротко, акцентуючи увагу батьків на тому, «что он почти нищий между воспитанниками», і просить вислати гроші, а хвалиться тим, «что по фронту он из числа первых». Натомість Саватій «скромно писал о своих успехах, о нищете своей он не упоминал», але про доброго покровителя І. Котляревського «исписывал целые страницы». Листи стають рушієм виховного сюжету.

Наприкінці полтав. періоду окреслилися не тільки характери дітей, а й їхнє ставлення до батьків, що в подальшому також позначилося на тому, як розійшлися їхні життєві шляхи. Здобувши вишкіл у кадетському корпусі, Зосим повідомляє батьків, що одержав призначення «в дворянский полк в Петербург», підписує листи русифікованим «З. Сокирин» і, як завжди, вимагає грошей. А Саватій просить «родительского благословения и совета, какой именно избрать <...> университет», висловлює бажання навчатися саме в київському, — «чтобы быть ближе к вам, мои бесценные, мои милые родители!» (4, 60). Справжній сенс написаного синами одразу визначив Никифор Федорович. «Сокирин, Сокирин, — худой знак...» — реагує він на лист Зосима, лист же Саватія вселяє в батькове серце надію: «Ну, слава тебе Господи, хоть один походит на человека». Виявнюються вже перші ознаки протистояння близнюків як принципово відмінних етнокультурних типів.

Навчання Саватія в ун-ті — період його духовного збагачення. До захоплення класичною л-рою додається любов до муз., навчання гри на гуслях, скрипці, інтерес до живопису, зокр. до творчості К. Брюллова; він цікавиться л-рою, а саме романом М. Гоголя «Мертві душі». А Зосим упродовж усієї своєї служби в дворянському полку в Петербурзі постійно вимагає грошей. Перебування Саватія-студента у «школі культури» — це наполеглива робота над собою як в університетській аудиторії, так і поза нею. Названий батько й перший наставник упевнені, що із Саватія «выйдет доктор, магистр, профессор — и знаменитый профессор медицины и хирургии», і це, суттю, й має стати вінцем виховного сюжету. А твердження Прасковії Тарасівни, що «Зося генералом будет, а бедный Ватя и капитанского рангу не опануе!» (4, 78), власне, ніхто не поділяє. Попри авторську іронію з приводу надмірного захоплення Степана Мартиновича творами отців церкви, не варто ігнорувати прямі аналогії життя близнят до притчі Єфрема Сирина про двох подорожніх. Напр., Зосим, хоча й активніше просувається життєвим шляхом, але швидше потрапляє в тенета розпусти і гріхопадіння. Натомість Саватій цілком поринає у навчання.

Сюжет повісті «Б.» охоплює кілька подійних ліній. По-перше, це лінія самого автора-розповідача, представлена його враженнями, спогадами, оцінками тих чи тих істор. подій. По-друге, лінія Степана Мартиновича. По-третє, розгалужена в кількох хронологічних зрізах лінія роду Сокир. Підкинуті близнята Зосим і Саватій — діти з ін., чужого роду — вводяться в коло традицій і звичаїв, сповідуваних у сім'ї Сокир. Мотивація тут зрозуміла: «чтобы терпеливый мой читатель или читательница могли ясно видеть, чем и кем было окружено детство и отрочество моих будущих героев» (4, 16) Але водночас автор прагне відійти від просвітницької прямолінійності й дидактизму. Історія близнят розгортається на тлі кількох ін. виховних історій-розповідей: про життя їхнього вчителя Степана Мартиновича Левицького, названого батька Никифора Сокири, діда Федора і прадіда Кирила Сокир. Для Саватія та Зосима коло виховних чинників обмежується батьками, вчителями, оточенням, а на долю ін. персонажів справляють вплив істор. й особисто значущі для них події, моральна позиція людей, з якими їх зводить життя (зустріч Федора Сокири із запорожцями, участь Никифора Сокири у війні 1812). Так, розкриття й утвердження високих моральних якостей і рис характеру Степана Мартиновича відбулося завдяки доброму ставленню до нього подружжя Сокир.

Екскурс в історію роду Сокир, численні коментарі та ліричні відступи дають змогу розповідачеві ту локальну життєву ситуацію, що склалася в одній родині в «уездном городе П. и губернии тоже П.», увести до кількасотлітнього плину історії «нашей милой Украины», озвученого іменами, реаліями та подіями багатошарових часових пластів. Тут і князівські часи — згадки про вбивство Святополком брата *Гліба*, Києво-Печерську лавру й образ «золотоглавого, садами повитого и тополями увенчанного Киева» (4, 109), «Слово о полку Ігоревім» та ін., і козацька доба («кровавая, или Тарасова, ночь», Тарас *Федорóвич*, Києво-Могилянська академія, Богдан Хмельницький, «Успенская церковь, прославленная в 1654 году принятием присяги на верность московскому царю Алексею Михайловичу» (4, 17), Іван Мазепа, Антон Головатий, «Великий Запорожский Луг», ген. П. Текелій та ін. У повісті згадано й військ.

канцеляристів і гуртки автономістів (названо Д. *Трощинського*, І. Котляревського та ін.), «Історію Русів» і літ.-мист. явища бароко (проповіді Іоанна *Леванди*, філософію і поезію Г. Сковороди, муз. Д. Бортнянського). А споглядаючи переяславський «соборный храм прекрасной, грациозной, полурококо, полувизантийской архитектуры, воздвигнутый знаменитым анафемой Иваном Мазепою в 1690 году» (4, 17), зізнається автор, «много, много разных событий воскресает в памяти» (4, 109). Готуючи «Б.» до підцензурного друку, Шевченко не мав змоги навіть устами героя повісті висловити позитивну оцінку І. Мазепи, але ставлення старого сотника до опального гетьмана можна простежити в багатьох моментах. Так, підкреслено, що Никифор Федорович протягом усього життя зберігав вірність «собору, воздвигнутому Мазепою» (4, 109). Згодом він їздив до церкви Покрова, спорудженої полковником І. Мировичем — «другом и соучастником проклинаемого Ивана Мазепы» (4, 27). Вагома й така деталь: у церкві Покрова «хранится замечательная историческая картина», на якій зображено Петра І та Катерину І, «а вокруг их все знаменитые сподвижники» царя, — «в том числе и г[етман] Мазепа» (4, 27). Никифор Федорович розповідав дружині про всіх персонажів картини, а про «Даниловича [Меншикова. — *Ред*.] и разрушенный им Батурин» — із такими подробицями, які жахали Прасковію Тарасівну. Батькову прихильність до цього храму зберігає і Саватій: і заупокійна відправа Никифора Федоровича, і вінчання Саватія «совершено было в церкви Покрова» (4, 100).

Знаковими для розповідача є постаті П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, М. Гоголя, К. Брюллова. Історію України та її культуру автор уводить у всесвітньо-істор. поступ людства; на присутність цього універсального контексту в житті автора та його героїв указують численні згадки, цитати й посилання на античних авторів, Біблію, отців церкви (*Авраам*, *Давид*, Єфрем Сирин, *Іустин Філософ* та ін.). А високоосвічений — «латинист, эллинист, гебраист» (4, 25), глибоко релігійний — «всем сердцем своим и всем помышлением своим сознавал и глубоко чувствовал священные истины евангельские» (4, 26), шляхетного козацького роду сотник Никифор Сокира постає в повісті як один із останніх нащадків і охоронців героїчної києворуської та гетьманської епох, славної історико-культурної спадщини тих часів. Прикметно, що його настільна книга, «Псалтырь <…> его священная, Геродот его» — це «летопись» Георгія Кониського, тобто «Історія Русів» (4, 102).

Значущість переходу від родинної ситуації з хлопчиками-знайдами до важливих подій вітчизняної історії підкреслено й зміною мовностилістичного регістру — «начну старыми словесы повествование мое тако» (4, 16). Істор. екскурс формує в повісті діахронічну глибину, «культурну пам'ять твору», в якій «зберігається безліч кодів, — нових і старих, забутих і напівзабутих, із різним ступенем актуальності для сучасної аудиторії» (*Косиков Г*. «Структура» и/или «текст»: (Стратегии современной семиотики) // *Французская* семиотика: От структурализма к постструктурализму. М., 2000. С. 38). Попри те, що культурний код Шевченкової творчості «багато в чому затрачено, і реставровувати його доводиться сьогодні методами просто-таки археографічними» (*Забужко О*. С. 129), успіхи цілісного осягнення цього коду на сьогодні незаперечні (праці Д. *Чижевського*, Ю. *Шевельова*, Л. *Плюща*, Б. *Рубчака*, Г. *Грабовича*, О. *Забужко*, Ю. *Барабаша* та ін.).

Біблійні та міфолог. символи, сюжети й образи-концепти (зокр. міфи про близнят), патріотичний пафос «Історії Русів» — усе це визначило художньо-семантичну структуру повісті «Б.». Одним із засобів семантичного структурування є, напр., опис бурхливої реакції Никифора Сокири на епізод із голштинцями, викладений в «Історії Русів». Йдеться про юнаків з України, котрі завербувалися у сформовані Петром III загони для участі у війні Голштинського герцогства з Данією (1761—62), тобто про найманців, котрі ладні були воювати не за славу й волю України, а за гроші. Никифор Федорович не належав до цієї молоді, що «знялася пташиним летом з Півдня на Північ», а безславно повертаючись додому, ховалася «по лісах і байраках до ночі, не показуючись із сорому перед своїми знайомими» (Історія Русів. К., 1991. С. 311, 312), його проймають біль і сором за такий ганебний кінець козацької історії. Особливо ж палке обурення в старого сотника викликав полковник А. Крижановський, який нажився на поставках під час формування голштинських полків.

Показова й така, вже згадувана деталь: коли сотник Сокира їхав із близнятами до Полтави, то звернув на Гетьманський шлях, — щоби «навестить при таком удобном случае друга своего и сына своего благодетеля полковника Свички» (4, 39), далі мав намір «проехать на Миргород, чтобы поклониться праху славного козака-вельможи Трощинского» (4, 40), тобто разом із дружиною та дітьми засвідчує вірність друзям — представникам шляхетного козацтва. Завдяки таким промовистим деталям герой Шевченка явно «виламується» з того типологічного ряду гоголівських старосвітських поміщиків, куди його віднесли Г. Грабович і Ю. Барабаш (*Грабович Г*. С. 27, 30; *Барабаш Ю*. С. 238). Однак тут бачиться глибока особистісна драма літньої людини, яка не має кому передати у спадок «драгоценное наследство»: «Для

полного счастия Сокире чего бы недоставало? А ему недоставало самого высшего блаженства в жизни — детей» (4, 27). «Драгоценное наследство» Никифора Федоровича — заповідані протоієреєм Григорієм духовні скарби: йдеться про «часть своей библиотеки, состоящей из дорогих изданий древних классиков, еврейскую Библию, французскую энциклопедию и рукописный экземпляр летописи Конисского, на первом листке которого было написано собственною рукою преосвященного тако: “Юному моему другу и собрату Григорию Гречке, доктору богословия и других наук, на память посылает смиренный Г. Конисский”. Кроме библиотеки, отказал он ему еще дорогую скрипку и свои любимые гусли» (4, 22). Старий Сокира глибоко усвідомлює свою духовну місію — доручити цей спадок достойній людині.

Конкретний життєвий випадок, що трапився в родині Сокир, універсалізовано через залучення його в біблійну історію людського роду — як шляху до благодаті. Знайшовши на своєму подвір’ї підкинутих дітей, бездітне подружжя Сокир усвідомлює, що «вдруг великой своей благодатью Господь посетил их праведную и добродетельную старость. Радостно, неизреченно радостно встретили они и проводили вторник» (4, 14). Цей день став для них «великим событием», виявом Божої прихильності. Можна говорити про подібність історії Никифора Федоровича до історії біблійного Авраама та його сина Ісаака. Авраама «тривожила його бездітність: він уже навіть готовий був призначити своїм спадкоємцем свого старшого слугу Елієзера, але Яхве пообіцяв йому нащадків» (*Мифы* народов мира: Энциклоп.: В 2 т. М., 1991. Т. 1. С. 26). Ісаак також довго не мав дітей. Але після його тривалих молитов Бог дарував його дружині дітей (близнят!), причому з такими словами: «два народи в твоїм лоні, два розділяться народи з твого лона» (Бут. 25, 21). Стосунки між біблійними близнятами Ісавом та Іаковом будуються на протиставленнях: «мисливець — пастух; улюбленець батька — улюбленець матері; старший брат — молодший брат». Суперництво тривало постійно й «позначилося на долі їхніх нащадків» (*Мифы* народов мира. Т. 1. С. 567). Стосунки Зосима і Саватія також побудовано на протиставленні й суперництві, ба більше, після жеребкування «Прасковья Тарасовна как будто бы начала предпочитать Зосю Вате» (4, 37). Як і в міфі, у повісті «Б.» одного брата пов’язано тільки з добрим чи корисним, а другого — з усім поганим.

У давнину близнят і їхніх батьків вважали небезпечними, вони викликали страх (*Мифы* народов мира. Т. 1. С. 175). Поява близнят на хуторі Сокири також викликала «великий страх»: Прасковія Тарасівна «в испуге <...> сама не знала, что делать», Никифор Федорович — «о ужас! Он не мог выговорить ни слова». Серед ін. символів, пов’язаних із міфом про близнят, «відзначають символіку червоного кольору» (Мифы... С. 176). Нагадаємо, що Сокири знайшли «двух красненьких малюток», а згодом хлопчики гасали подвір’ям «в красных рубашках, точно два красные мотылька мелькали на темной зелени» (4, 28). У суспільствах, де вшановують близнят, справляють «обряди, що пов’язують їхній культ із символікою родючості, зокр. зі священними миртовими деревами <...> Під аналогічним священним деревом <...> у Давньому Римі ставились образи священних близнят Ромула та Рема» (Мифы... С. 176). Подібний момент є і в повісті «Б.». Никифор Федорович напередодні від’їзду Саватія на службу до Оренбурга «показал на две роскошные липы перед самым входом в пасику и сказал: “Эти два дерева привез я из архиерейского гаю <…> в тот самый год, как вы были найдены на моем хуторе, и посадил на память той великой радости”» (4, 69). Самий акт усиновлення, за Біблією, — це не лише набуття знайдою статусу спадкоємця, а й вінець благословіння: після хрещення-усиновлення встановлюються особливі відносини названих батьків і прибраних дітей із Богом, і це дає надію на відродження роду Сокир у майбутньому.

Шевченко звертався до багатьох авторитетних сучасників із проханням відверто висловити свою думку щодо повістей, сприяти їхньому друкові (про це йдеться в листах до М. *Осипова*, С. *Аксакова*, О. *Плещеєва*, П. Куліша та ін.), однак отримав невтішні відгуки. Безумовно, повість «Б.», як і вся загалом Шевченкова проза з її сентиментально-романтичними і просвітницько-натуралістичними принципами характеротворення, давала підстави для крит. оцінок. Обмеженість цих принципів стала на заваді худож.

М. Дерегус. Ілюстрація до повісті Т. Шевченка «Близнецы». Папір, офорт. 1956

переконливому зображенню гол. героїв — Саватія та Зосима, цілковиту позитивність першого і цілковиту негативність другого недостатньо вмотивовано психологічно. Однак повість «Б.» як худож. текст не втратила актуальності. Наратив її охоплює текстові площини Біблії, творів античної л-ри та міфів, козацьких літописів, «Енеїди» І. Котляревського і сентиментально-романтичних творів укр. письменства першої пол. 19 ст., а також поезії та прози самого Шевченка (як поеми «Катерина», так і Щоденника — листи Саватія з Оренбурга, надто ж — опис у них «земляка <...> из числа несчастных»). Більше того, згадки про те, що автор-розповідач належить до кола «нашего брата художника», і про його вигаданий візит «к художнику Ш[евченко], недавно приехавшему из Петербурга», цілком органічно вводять у цей перетин текстових площин ще й маляр. твори автора «Б.», передусім серію «Притча про блудного сина». Зокр., композиція «На кладовищі», як уважає мистецтвознавець, зображує гол. персонажа притчі «у найскрутнішу і зламну мить» життя: «блудний син», «обідраний, простоволосий, босий», біля розритої ним могили; це «один з найбільших гріхів, за які він понесе кару» (*Яцюк В*. Шевченкова «Притча про блудного сина»: Від задуму до втілення // Київська старовина. 2000. № 3. С. 23). Йдеться не тільки про впізнаваність Зосима (серію створено після повісті «Б.»), а й про глибокі асоціативні зв'язки й алюзії з ін. Шевченковими творами: поемою «Великий льох» (в якій також присутня міфолог.-притчева структура близнят), повістю «Княгиня» (згадано притчу про блудного сина, який проклинає померлу матір) тощо. Все це дає підстави розглядати повість «Б.» як твір, важливий для пізнання творчої особистості письменника.

Проза Шевченка й, зокр., повість «Б.» не менше, ніж його поезія і маляр. творчість, привертає увагу своєю пошуковістю та новаторством. Нині, з істор. відстані, це стало помітніше. Так, говорячи про «образ автора» в повістях Шевченка, В. *Смілянська* відзначила ті видові зміни, якими йому завдячує самий жанр (*Смілянська В*. Шевченкові повісті: Український гумор в російському тексті // *Смілянська В*. Шевченкознавчі розмисли. К., 2005). Йдеться про створення нового типу нарації, прикметною особливістю якої є зміна місця розповідача в системі персонажів. Сюжет більшості повістей, відзначає дослідниця, «зав'язаний» на подорожніх зустрічах і пригодах антикварія чи художника: наратор стає своїм у колі персонажів, він не лише спостерігає, а й діє, переживає, розмірковує. Звідси — індивідуалізація авторської розповіді, її своєрідна суб'єктивна лірична та гумористична тональність. Інтимізують нарацію численні згадки розповідача про свої мандри, про людей, з якими його зводила доля. Всі ці особливості худож. втілення «образу автора» виразно виявлені й у повісті «Б.», де особистість розповідача розкривається в описах істор. подій, культурних пам'яток, оренбур. вражень Саватія, в епізоді знайомства з матір'ю та донькою в Києво-Печерській лаврі тощо. Гумористичного забарвлення авторському слову в повісті надають такі чинники текстової експресії, як пародіювання літ. штампів та церк. відправ, іронічні посилання на «авторитети», скажімо, на «Письмовник» Курганова з приводу фатального впливу понеділка, на пророцтво щодо життєвого призначення Карла Осиповича: «Покойный Коцебу сказал раз <…>, что из меня будет великий поэт. А на деле вышел маленький фармацевт» (4, 28), комічна невідповідність стилю розповіді зображуваним фактам та подіям: «Иван Петрович велел своей Леде (старой и единственной прислужнице) подавать обед» тощо. Безсумнівно, Шевченко-прозаїк не стояв осторонь тих еволюційних зрушень, які відбувалися в прозових жанрах укр. л-ри другої пол. 19 ст. Саме завдяки переосмислюванню сюжетотворчої ролі автора посилювалася їхня психологізація й модернізація.

Повість «Б.» побачила світ фактично через 30 років після написання й не справила на подальший розвиток укр. прози такого впливу, яким завдячує Шевченкові наступна поезія. Однак багатство культурного коду, глибина підтексту, виразний гуманістичний пафос сприяють естетичній актуалізації. А це означає, що роль і місце рос. прози Шевченка як у його особистому творчому доробку, так і в розвитку укр. прози 19 ст. належить переглянути й уточнити.

Літ.: Пыпин А. Русские сочинения Шевченко // Вестник Европы. 1888. № 3; *Навроцький Б*. Т. Шевченко як прозаїк: (Порівнюючий розгляд прозової і ліро-епічної композиційної техніки творчості Шевченка) // Червоний шлях. 1925. № 10; *Чалий Д*. Повісті Шевченка і проблема його реалістичного методу // *НШК 1/2*; *Кирилюк Є*. Тарас Шевченко: Життя і творчість. К., 1964; *Білецький О*. Російська проза Т. Г. Шевченка // *Білецький О*. Зібр. праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2; *Кодацька Л*. Художня проза Т. Г. Шевченка. К., 1972; *Міщук Р*. Українська оповідна проза 50—60-х років XIX ст. К., 1978; *Івакін Ю*. Нотатки шевченкознавця: Літ.-крит. нариси. К., 1986; *Нахлік Є*. Українська романтична проза 20—60-х років XIX ст. К., 1988; *Грабович Г*. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. К., 1998; *Грицюта Н*. Структурні особливості бінарного образу // *СіЧ*. 1991. № 12; *Сидоренко О*. Повість «Близнецы» в контексті духовних пошуків поета // *СіЧ*. 1991. № 12; *Забужко О*. Шевченків міф України: Спроба філос. аналізу. К., 1997; *Демчук Н*. Художній світ прози Шевченка: (Пробл. психол. аналізу): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Л., 1999; *Барабаш Ю*. «Коли забуду тебе, Єрусалиме...». Гоголь і Шевченко: Порівняльно-типологічні студії. Х., 2001; *Сарапин В*. Гуманістична аура Полтавщини в повісті Тараса Шевченка «Близнецы» // *Наукові* праці Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Філол. науки. Кам'янець-Подільський, 2005. Вип. 9.

Олексій Сидоренко

БЛО́ЖЕ (Bložė) **Вітаутас** (9.02.1930, за ін. дж. — 1939, містечко Байсогала, тепер Шауляйського пов. Радвілішкського р-ну, Литва) — лит. поет і перекладач. Навчався 1949 у Вільнюс. пед. ін-ті. Автор поетичних зб. «Сім косарів» (1961), «З землі, яка мовчить» (1966), «Поліфонії» (1981) та ін., перекл. з укр. та світової класики.

Інтерпретував ряд поетичних творів Шевченка: «Утоптала стежечку», «Не молилася за мене», «Огні горять, музика грає», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Ой діброво — темний гаю!», «Якось-то йдучи уночі», які ввійшли до вид. творів Шевченка лит. мовою «Кобзар» (Вільнюс, 1961). Згодом ще один перекл. балади «У Вільні, городі преславнім», виконаний Б., увійшов до вид. «Т. Шевченко. І. Франко. Леся Українка. Вірші. Поеми. Драма» (Вільнюс, 1988).

Даля Саткаускіте

БЛЮ́ММЕР Леонід Петрович (псевд. — К р у т о я р ч е н к о, Л. К н и ж н и к; 25 або 26.12.1840/6 або 7.01.1841, Єнікале Керч-Єнікальського градоначальства Таврійської губ., тепер на території Керчі, АР Крим — 26.05/7.06.1888, Петербург) — журналіст, письменник і юрист. У 1856—57 працював учителем у с. Крутоярівка Костянтиноградського пов. Полтав. губ. Навчався у Петерб. і Москов. ун-тах. Наслідуючи форму «Кобзаря», видав у Петербурзі брошуру «Хохлацькі співки» (1858), гостро розкритиковану П. Кулішем. З 1856 кореспондував до провінційної та столичної преси, виступав із матеріалами на літ. та культурно-освітні теми — «Малороссийская литература» (Светоч. 1861. № 9), «Кое-что о харьковской литературе», «Нужды нашей книжной торговли» (Книжный вестник. 1861. № 10—13) тощо. 1861 виїхав за кордон, співробітничав з О. *Герценом*, М. *Огарьовим* та ін. рос. політ. емігрантами, друкувався в газ. «*Колокол*». У 1862—64 ред. незалежний журн. «Свободное слово» (Берлін, Брюссель), газ. «Весть» (Берлін) і «Европеец» (Дрезден), в яких умістив низку оригінальних статей. Повернувшись до Росії, зазнав репресій, був засланий до Сибіру. Займався підприємництвом і адвокатурою. Автор роману «Около золота» (1871), зб. оповідань «Без следа» (1887). Оперативно повідомив про вид. та продаж «Кобзаря» 1860: «Спешим уведомить наших читателей о выходе в свет стихотворений малороссийского поэта Т. Г. Шевченко, под титулом “Кобзарь”. Эта небольшая, но великолепно изданная книжка украсила бы каждую, самую богатую литературу; это истинно гениальные произведения даровитого художника. Шевченко — тип чисто народного поэта-художника; в нём, как в Крылове — Русь, отразилась вся Украина поэтическая, философская, жизненная, будничная! Нам ли, другому ли будет принадлежать честь писать разбор этой книги, но мы считаем себя уже достаточно счастливыми, уведомив первые о её выходе. Цена 1 р. 50 коп. серебром. Продаётся во всех книжных магазинах» (Северная пчела. 1860. 26 янв.). Вірогідно, бачив Шевченка зблизька, бо зазначив: «К книге приложен портрет Шевченко, хорошо исполненный, но кажется, не совсем схожий» (Там само). У рецензії в петерб. тижневику «Семейный круг» (1860. № 8) наголосив на геніальності й популярності Шевченка: «Нет в Малоросии ни одного порядочного уголка, в котором имя творца “Кобзаря” не произносилось с уважением и глубокою любовью; в народе поют его песни. Это высшая степень славы. Это самая видная, самая симпатичная личность Украйны нашего времени; на него обращены теперь взоры всех как на представителя народных дум, горя, желаний, радостей». Пізніше, на шпальтах 15-го числа цього часопису, аналізуючи «*Хату*», підкреслив, що «лучше других, конечно, произведения Шевченка, принадлежащие к поздней поре его деятельности — 1847/1859 гг.», і навів у власному перекл. рос. мовою вірш «Доля», а в 22-му номері — два перекладені ним уривки з «Івана Підкови»: «Було колись — в Україні» («Эх, бывало, на Украйне полчища ревели…») і «Чорна хмара з-за Лиману» («Туча встала от Лимана…»). Переклад «Долі» (без останніх чотирьох рядків), зроблений Б., подав того ж року місячник «Светоч» (1860. № 4). У ст. «Малорусские учебники» (Книжный вестник. 1861. № 13) дещо побіжно оцінив «Букварь южнорусский», висловившись за перевагу над ним «Граматки» П. Куліша. В цілому виразно підтримав поширення укр. видань, осуджував тенденцію негативного сприйняття їх у рос. л-рі, помічену від часу перших публ. Шевченка, твердо протестував проти намагань не ви-знавати укр. мову, потрактувань її меншовартісною. На обкладинці свого часопису «Свободное слово» анонсував 1862 підготовку до друку в Берліні зб. Шевченкової поезії «Стихотворения Т. Г. Шевченка».

Літ.: Куліш П. Хохлацькі співки Крутоярченка. СПб., 1858 г. // Парус. 1859. 10 янв.; *Бобров Е.* Л. П. Блюммер (Биографический очерк) // Русская старина. 1905. № 6; *Прийма Ф.* Шевченко і вільна російська преса // *НШК 5*; *Шаблиовский Е.* Т. Г. Шевченко и русские революционные демократы. К., 1975; *Кузнецов В.* Нетленные строки. Воронеж, 1984; *Жур 2003*.

Павло Усенко

БЛЮ́ХЕР (Blücher) **Гебгард Леберехт** (16.12.1742, Росток — 13.09.1819, с. Крібловіц, тепер с. Кробєльовіце Нижньошльонського воєводства, Польща) — прусський воєначальник, ген.-фельдмаршал (1813), князь Вальштадтський. Під час війни з Наполеоном

був командувачем рос.-прусської Сілезької армії, з 1815 — головнокомандувачем прусcько-саксон. армії. Вчасно вступивши в битву під Ватерлоо, забезпечив перемогу союзників. За енергійні й рішучі дії Б. прозваний «маршал Уперед».

У повісті Шевченка «Капітанша» згадано походи рос.-прусської армії під командуванням Б., учасником яких зображено гол. героя повісті Якима Тумана.

Ольга Камінчук

БОБЕЛІ́НА (Бубуліна; Ласкаріна Бубуліна; 1771—1825) — адмірал рос. флоту, героїня грец. нац.-визв. повстання проти тур. поневолювачів. Спопуляризована завдяки присвяченому їй роману нім. письменника Х.-А. *Вульпіуса* «Бобелина, героиня Греции нашего времени», вид. у Москві в рос. перекл. 1823. Шевченко знав твори цього письменника, зокр. за взірцем героя його роману «Рінальдо Рінальдіні» створив образ шляхетного розбійника Кирила у повісті «Варнак». У Щоденнику він згадує «эксцентрическую» мадам С. Варенцову, що кохалася в конях та собаках (запис 15 листоп. 1857), а через чотири дні з полегшенням фіксує закінчення портрета «гусароподобной м[адам]»: «Она чрезвычайно довольна портретом, потому что он похож на какую-то кокетливую нимфу в амазонке с хлыстом, а я еще больше доволен, что, наконец, развязался с этою неуклюжею Бобелиною».

Літ.: *Ушкалов Л.* Від бароко до постмодерну: Ст. та есеї. К., 2011.

Ред.

БОБИКЕ́ВИЧ Остап Олексійович (псевд. — Tyrsa Orest; 4.09, за ін. дж. 19.10 або 4.11.1889, с. Слобідка, тепер Стрийського р-ну Львів. обл. — 19.07.1970, Мюнхен) — укр. піаніст і композитор. Небіж О. *Нижанківського*. Муз. освіту здобув у Стрию і Львові (клас фортепіано Левінського, Б. Рудковського). У 1920-х виступав як акомпаніатор стрийського і львів. «*Боянів*». На укр. концертах у Відні та Львові 1930—40-х — як піаніст і композитор. Із 1944 — у Німеччині. Автор солоспівів у супроводі фортепіано на слова Шевченка: «Не тополю високую» (1930), «І небо невмите, і заспані хвилі», «Думи мої» (опубл. під псевд. у зб.: *Tyrsa Orest*. Pieśni moje. Warszawa, 1936. Т. 2), на уривок із поеми «Марія» (1940), «Розрита могила», «Чи ми ще зійдемося знову», «Все упованіє моє» (1961), на вірш В. *Сосюри* «На могилі Шевченка». Перші три названі твори Б. у виконанні Й. *Гошуляка* (бас-баритон) записано 1982 на грамплатівку в Торонто (Канада). Солоспіви Б. у концертах виконувала М. *Сабат-Свірська*.

О. Бобикевич

Тв.: Мої спомини // Стрийщина: Історико-мемуарний зб. Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1990. Т. 2.

Літ.: *Автобіографія* О. Бобикевича (1965) // Бандура. 1992. № 39/40; *Гошуляк Й.* Й свого не цурайтесь: Спогади. Листування. Матеріали. Л., 1995; *Шарко Б.* Композитор Остап Бобикевич // Новий шлях. 1996. 13 січ.; *Молчко У.* Остап Бобикевич — композитор-патріот // *Краєзнавчий* вісник. Стрий, 2002.

Петро Медведик

БОБИ́НСЬКИЙ Василь Петрович (11.03.1898, м. Кристинопіль Львів. обл. — 28.01.1938) — укр. поет, публіцист і перекладач. Освіту здобув у гімназіях Львова та Відня. Брав участь у визв. змаганнях 1918—20-х, був у лавах січових стрільців, згодом — «червоного стрілецтва». З другої пол. 1920-х — один з ініціаторів і організаторів т. зв. пролетарської л-ри на зх.-укр. землях, рупором якої став львів. журн. «Вікна» (1927—32). 1930 виїхав із родиною до Української РСР. Репресований 1933, розстріляний 1938.

1922 разом з О. Бабієм, Ю. Шкрумеляком і Р. Купчинським видавав у Львові журн. «Митуса», де надрук. ст. «Від символізму — на нові шляхи» (№ 1—3), у якій творчість Шевченка проголосив тим естетичним ідеалом, на який слід орієнтуватися молодим митцям у своїх пошуках. Був ред. львів. тижневика «Світло» (1925—27), опубл. у ньому популяризаторські ст. «Жінка в творах Шевченка» (1927. 6 берез.), «Боротьба за Шевченка» (1927. 20 берез.); остання позначена вульгарно-соціологічними тенденціями.

Тв.: Василь Бобинський: Бібліогр. покажч. Л., 1963; Василь Бобинський: Бібліографічна пам'ятка до 70-річчя з дня народження. Л., 1968.

Літ.: *Ільницький М.* Західноукраїнська і емігрантська поезія 20—30-х років. К., 1992; *Сирота Л.* Літературна група «Митуса» (1921—1922): О. Бабій, В. Бобинський, Р. Купчинський, Ю. Шкрумеляк: Бібліогр. покажч. Л., 2004.

Мойсей Гон

БОБРЖИ́ЦЬКИЙ Олексій Олександрович (Бобржецький; роки життя невідомі) — учитель лат. мови в нижньоновгородській гімназії. Закінчив 1848 філос. ф-т Київ. ун-ту. Вчителював у гімназіях, водночас займався л-рою та журналістикою. Шевченко знав про Б., можливо, від астрахан. земляків. Їхня зустріч відбулася 20 верес. 1857 — в день приїзду Шевченка в *Нижній Новгород*, про що йдеться у відповідному щоденниковому записі поета: «Зашел в гимназию к Боб[р]жицкому, бывшему студенту Киевского университета; не нашел его дома. <…> Из Кремля зашел я опять к Бобржицкому и опять не застал его дома. <…> Успокоившись немного, я в

третий раз пошел к Бобржицкому и на сей раз нашел его дома с широко распростертыми объятиями». Спілкування Шевченка з Б. тривало протягом усього нижньоновгород. періоду життя поета.

Леонід Большаков

БОГАЙЧУ́К Микола Артемович (13.01.1929, с. Подвірне, тепер Новоселицького р-ну Чернів. обл. — 7.02.2006, Чернівці) — укр. літературознавець і перекладач. Закінчив 1952 відділення укр. мови і л-ри філол. ф-ту Чернів. ун-ту, аспірантуру (1955). Потім учителював, був директором Чернів. пед. уч-ща (1969—76). Захистив кандидат. дисертацію на тему «Творчість Т. Г. Шевченка в Румунії». У 1976—99 — доцент кафедри зарубіжної л-ри того ж ун-ту. Уклав словник-довідник «Література і мистецтво Буковини в іменах» (2005). Досліджував укр.-рум.-молд. літ. зв'язки, творчість Шевченка і літ. процес у Румунії та Молдові.

Тв.: Повний румунський «Кобзар» // *ЛУ*. 1964. 25 лют.; Шевченко в румунській літературі // Тези доповідей XX наук. сесії Чернівецького ун-ту. Секція філол. наук. Чернівці, 1964; Тарас Шевченко в Румунії // *НШК 12*; Шевченкове слово кликало до боротьби: Вшанування пам'яті Шевченка на Буковині (1918—1940 рр.) // *НШК 19*; Т. Шевченко в оцінці К. Доброджану-Геря // Духовне відродження слов'ян у контексті європейської та світової культури: 10-та Всеукр. славіст. конф.: (Тези доп.). Чернівці, 1992. Т. 1.

Літ.: Довгань О. У царині літературознавства і педагогіки // Буковина. [Чернівці]. 2007. 17 січ.

Олекса Романець

БОГАТИРЬО́В Анатолій Васильович (31.07/13.08. 1913, Вітебськ, Білорусь — 19.09.2003, Мінськ) — білор. композитор, педагог і громадський діяч. Народний артист Білоруської РСР (1968), народний артист Росії (1981). Лауреат Держ. премії (1941). Проф. (1960). Закінчив 1937 Білор. консерваторію (клас В. *Золотарьова*). З 1948 викладав у ній, 1948—62 — ректор. Творчість Б. спирається на білор. муз. фольклор, їй притаманна багата образність. Один із засновників білор. опери. Автор опер, симфонічних, камерно-інструментальних і вокальних творів. На оригінальні Шевченкові тексти написав мішаний хор без супроводу «Сонце заходить» (1964), цикл романсів для голосу з фортепіано «Поставлю хату» (1961), «І широкую долину», «Огні горять», «Од села до села» (з поеми «Гайдамаки»), «Садок вишневий коло хати» (усі — 1964); для мішаного хору без супроводу написав твір «Пам'яті Шевченка» (1964) на текст Я. *Купали*.

Світлана Попель

БОГА́ЦЬКИЙ Павло Олександрович (4/16.03.1883, містечко Купин Кам'янець-Подільського пов. Подільської губ., нині село Городоцького району Хмельн. обл. — 22.12.1962, Тірроул, Новий Пд. Уельс, Австралія) — укр. письменник, журналіст, літературознавець, літ.-театр. критик і бібліограф. Дійсний член *Наукового товариства імені Шевченка*. Закінчив військ. школу у Вільнюсі (1906), згодом студіював на агрономічному відділі Київ. політехнічного ін-ту (1907—08). Засновник журн. «*Українська хата*» (1909), його ред. (по 1914). Того ж року Б. заарештовано рос. владою за нац.-просвітницьку роботу і заслано до Наримського краю (Сибір). Брав активну участь у нац.-визв. боротьбі в Україні протягом 1917—19. Згодом емігрував до Польщі (1920), Чехії (Прага, 1922), де був ред. журн. «Нова Україна» (1922—23), очолив Укр. видавничий фонд (1926), став секретарем Укр. соціологічного ін-ту, директором б-ки та керівником кабінету шевченкознавства (1929). З 1949 — в Австралії. Автор зб. прози, низки літературознавчих праць.

Б. досліджував текстологію творів Шевченка, історію видань. Оприлюднив ряд шевченкознавчих повідомлень (Проект пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві // Українська хата. 1911. № 2. Підпис: П. Б.), ст. різного спрямування, зокр. «Т. Г. Шевченко і кн. В. Н. Рєпніна» (Книгарь. 1917. № 2) та ін. Рецензією «Академічне видання творів Тараса Шевченка» (Студентський вісник [Прага]. 1927. Ч. 3/4) відгукнувся на вихід *Журналу*. Протягом 1920 — поч. 1930-х регулярно друкував бібліогр. огляди праць із шевченкознавства. Високу наук. цінність має його бібліогр. покажчик «“Кобзар” Т. Шевченка за сто років: 1840—1940», опубл. в «Українській книзі» (1942. Т. 4) та окремим відбитком (Краків; Л., 1942). За ред. Б. та В. *Дорошенка* 1944 у Празі побачила світ «Поезія Шевченка» (наклад повністю знищений комуністичною владою 1945).

Тв.: «Кобзарь» Тараса Шевченка в Празі // Студентський вісник. [Прага]. 1926. Ч. 3; Нове про Шевченка. Інформативний огляд (1924—1927) // *ЛНВ*. 1927. Т. 93. Кн. 5/6; Нове про Шевченка. Інформативний огляд за рр. 1927—1929 // Народознавство. [Прага]. 1931. Ч. 1/3; Фальсифікатори Шевченка // Сьогочасне і минуле. 1939. Ч. 3/4; Трагедія самотньої душі. (Інтимна сторінка біографії Т. Г. Шевченка) // Вільна думка. [Сідней]. 1950. Ч. 17—21; Проблеми критичного видання поетичних творів Тараса Шевченка // Вільна думка. [Сідней]. 1958. Ч. 10—14; Архіви. Сідней, 2003.

Літ.: Рибчин І. Павло Богацький в 70-річчя. Сідней, 1953.

Олександр Боронь

БО́ҐАЧ (Bogaci) **Ґеорґе** (20.04.1915 — 28.11.1991) — рум. і молд. літературознавець. Закінчив ф-т л-ри і філософії Ясського ун-ту. Досліджував проблеми давньої молд. л-ри та л-ри 19 ст., питання літ. і фольклор. взаємозв'язків. Автор монографій «Олександр Доніч» (1966), «Сторінки літературної історіографії» (1970), «У світі слів» (1982) та ін.

Шевченкові присвятив ст.: «Український поет Шевченко» (Opinia. 1936. 11 груд.), «Тарас Шевченко і молдавський народ» (Молдова сочиалистэ. 1951. 10 берез.), «Оспівав і нас, молдаван» (Культура. 1961. 9 берез.), в яких висвітлив значення творчості Шевченка для розвитку молд. л-ри.

Думітру Апетрі

«БОГДА́Н ХМЕЛЬНИ́ЦЬКИЙ ПЕ́РЕД КРИ́МСЬКИМ ХА́НОМ» — див. *Ескізи, етюди, начерки Шевченка*.

БОГДА́НОВ Олександр Олексійович (псевд. — В о л з ь к и й, К а р п и н с ь к и й, А з – б у к и, А л ь – б о в та ін.; 10/22.04.1874, за ін. дж. — 6/18.04.1874, Пенза — 10.11.1939, Москва) — рос. поет, письменник і громадсько-політ. діяч. Закінчив 1894 Пензен. духовну семінарію. Активний учасник революційних рухів, спочатку народницького, пізніше — соціал-демократичного (1903 примкнув до більшовиків). Один із зачинателів т. зв. пролетарської поезії в Росії. Твори Б. розвивали традиції Суриковського літ.-муз. гуртка. Автор поетичних зб. «Під лагідним сонцем» (1917), «В боротьбі за життя» (1926), «Пісні підпільника» (1927), «Вибрані вірші» (1934) тощо.

Переклав вірш Шевченка «І небо невмите, і заспані хвилі» (Звезда. 1911. 12 берез.; Журнал для всех. 1911. № 2).

Літ.: Жак Л. А. Богданов — человек и поэт // Звезда. 1960. № 8.

Світлана Кравченко

БОГДА́НОВ Олександр Федорович (? — 1877, Москва) — рос. актор і реж. Чоловік Єлизавети Щепкіної (1802 — ?) — сестри М. Щепкіна. Сценічну діяльність почав танцюристом і актором Малого театру. У 1847—53 — реж. новозаснованого постійного рос. театру в Одесі, з 1861 — актор і реж. Малого театру у Москві. Тут здійснив постановку вистави «Вночі проти Різдва» (драма Шевченка «Назар Стодоля», яку переклав рос. мовою та переробив М. *Біцин*). Прем'єра — 22 лют. 1877.

Літ.: Костюк Ю. Г. Т. Г. Шевченко на сцені Малого театру // Театральна культура. К., 1984. Вип. 10.

Ростислав Пилипчук

БОГДА́НОВ Федір Федорович (27.12.1903/9.01.1904, Харків — 13.07.1981, там само) — укр. композитор і диригент. Перші уроки брав у Ф. Якименка (муз. уч-ще Харків. відділення Імператорського рос. муз. т-ва, 1919—21), навчався в Харків. муз.-драм. ін-ті (клас С. Богатирьова, 1928—30). Працював диригентом і композитором у драм. театрах, зокр. Харкова і Донецька. Вів клас фортепіано у Харків. муз. школі ім. М. Лисенка. Один з організаторів Асоціації пролетарських музикантів України (АПМУ). Автор творів для симфонічного оркестру та фортепіано, обробок народних пісень, романсів, музики до театр. вистав. Написав солоспів із супроводом фортепіано «Тече вода в синє море» (1928), симфонічну поему «Гомоніла Україна», присвячену Шевченкові (1959, 2-га ред. 1971—72). Подав інформацію про твори харків. композиторів на слова Шевченка (Музика масам. 1928. № 7).

Літ.: Шевченко і музика: Нотографічні та бібліогр. матеріали 1861—1961. К., 1964; *Шокальский П.* 70-летие композитора // Советская музыка. 1974. № 8.

Антон Муха

«БОГДА́НОВА ЦЕ́РКВА У СУ́БОТОВІ» (папір, акварель, 17,5×26,9) — малюнок Шевченка, виконаний у квіт.—жовт. 1845 у с. *Суботові* Чигиринського пов. Київ. губ. під час подорожі на доручення *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*. Розміщений на аркуші 13 в *Альбомі 1845*. Ліворуч унизу чорнилом авторський напис: «*Богданова церковъ / у Суботови*». Зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 107).

На малюнку зображено кам'яну Іллінську церкву в Суботові — родинній резиденції Богдана *Хмельницького*, збудовану його коштом 1651—53, в якій у серп. 1657 за заповітом гетьмана й поховано. Під час нападу польс.-шляхетського війська на Суботів 1664 тіло гетьмана вилучили з домовини.

Архітектура невеликої однонавної церкви, позначена стилістикою раннього укр. бароко, відповідає вимогам оборонного будівництва, зокр. завдяки могутнім стінам. Простота фасадів у поєднанні з вишуканим декором фронтонів надають споруді величі. Шевченковій акварелі притаманна точність зображення більшості архіт. пам'яток, оскільки вони мали для митця важливе значення — як наук. та докум. фіксація істор. минулого. Споглядання розкопаних

Т. Шевченко. Богданова церква у Суботові. Папір, акварель. 1845

руїн (див. «*Богданові руїни в Суботові*») та храму відкривало завісу над правдою нац. історії. Саме тому зображення на альбомному розвороті залишків палацу Хмельницького й Іллінської церкви-усипальниці стали своєрідним диптихом, у якому культова споруда була символічним центром. Богданову церкву поет метафорично осмислював як символ розквіту й водночас занепаду України в епілозі поеми «Великий льох» — «Стоїть в селі Суботові».

Акварель у складі Альбому 1845 вперше згадана В. *Горленком* у журн. «*Киевская старина*» (1886. № 2), уперше репрод. там само 1890. Зберігалася у складі Альбому 1845 у В. *Тарновського* (молодшого), відтак — у ЧМТ, ЧІМ, 1933 передана до ІТШ, 1936 — до ІЛ.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 222; *Тарас Шевченко*. Альбом 1845 року: [факсимільне вид.]. К., 2000.

Літ.: Кониський; *Антонович Д*. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12; *Вериківська І*. Акварелі альбому 1845 року й поетичні твори Шевченка: (До проблеми «Шевченко — поет і художник») // *НШК 33*.

Данило Нікітін

БОГДАНО́ВИЧ Анатолій Максимович (псевд. — Богдан-Сокольський А. М.; 3.07.1882, с. Сокіл, тепер Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. — 12.08.1914, с. Чернівці, тепер Могилів-Подільського р-ну Вінн. обл.) — укр. прозаїк і драматург, культурний діяч. Закінчив 1914 Київ. комерційний ін-т. Член Київ. т-ва «Просвіта». Виступав із критикою русифікаторської політики уряду щодо укр. мови, л-ри та культури, заборони відзначання *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. Сатиричне спрямування таланту Б. виявилося в публіцистиці («Ескізи сучасності», 1909), повістях і драм. творах. За сюжетом Шевченкової поеми «Гайдамаки» Б. створив однойменну істор. драму (Вільно, 1904), куди ввів немало нових сцен, розвинувши як істор.-політ. сюжетну лінію з її пафосом боротьби проти соц., нац. і духовно-реліг. гніту, так і романтичну лінію Яреми — Оксани.

Петро Лобас

БОГДАНО́ВИЧ Максим (27.11/9.12.1891, Мінськ — 12/25.05.1917, Ялта) — білор. поет, перекладач і літературознавець. Закінчив 1916 Демидовський юрид. ліцей (Ярославль, тепер РФ). Автор зб. віршів «Вінок» (Вільно, 1913), у якій поет використовував мотиви й образи білор., а також укр. фольклору («Краю мій рідний!», «Над могилою мужика», «Сонет», «Народ, білоруський народ» та ін.). Під впливом Шевченка почав розробляти вірш т. зв. білор. складу («Лявониха» та ін.), запровадив складні метричні форми (терцина, тріолет, сонет тощо). Перекладав з укр. та світової класики. Його наук. інтереси пов'язані з вивченням і популяризацією укр. красного письменства та історії України: оглядова ст. «Образ Галичини в художній літературі», незакінчена ст. «Забутий шлях» (укр. мовою), істор.-етногр. нариси «Українське козацтво», «Галицька Русь», «Угорська Русь», «Червона Русь» та ін.

Б. — один із перших дослідників Шевченкового віршування. До *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* опубл. дві статті, що прозвучали як виступ проти заборони вшановування ювілею поета в Російській імперії. У першій ст. «Пам'яті Т. Г. Шевченка» (газ. «Голос» [Ярославль]. 1914. № 46) наголосив, що значення поезії Шевченка незрівнянно більше, ніж творів О. *Кольцова* чи Р. *Бернса*. Шевченко посів таке ж місце в історії укр. л-ри, як О. Пушкін у рос., а А. *Міцкевич* у польс. У ст. «Краса і сила: Спроба дослідження вірша Т. Шевченка» (Украинская жизнь. 1914. № 2) Б. проаналізував майстерність Шевченкового вірша. Чимало уваги приділив таким поетичним засобам, як внутрішня рима, асонанси, алітерації, евфонія, показав, що завдяки винятковому худож. чуттю Шевченка його вірш набув експресивності, мелодійності, а багатством і красою внутрішніх рим із ним не може зрівнятися жоден поет.

Переклав рос. мовою вірші Шевченка «Мені однаково, чи буду», «Н. Костомарову», «В неволі тяжко, хоча й волі», «А. О. Козачковському» (перші 20 рядків), «І небо невмите, і заспані хвилі», «В неволі, в самоті немає», «Готово! Парус розпустили», «Доля» (у ст. «Пам'яті Т. Г. Шевченка». 1914) та ін. У його архіві збереглися чорнові уривки перекл. віршів «Якби ви знали, паничі» та «Огні горять, музика грає». За життя Б. опубл. перекл. вірша «А. О. Козачковському» в петерб. вид. «Ежемесячный журнал литературы, науки и общественной жизни» (1914. № 3), решта лишилася в рукописах через цензурні утиски. Опубл. у вид.: *Багдановіч М*. Творы. Мінск, 1927. Т. 1, згодом у вид.: *Багдановіч М*. Поўны збор твораў. Мінск, 2001. Т. 2.

Тв.: Памяти Т. Г. Шевченко; Краса и сила: Опыт исследования стиха Т. Г. Шевченко // Тарас Шаўчэнка і беларуская літаратура. Мінск, 1964; Стратим-лебідь: Зібр. тв.: Поезія, проза, публіцистика, критика, листи. Л., 2002.

Літ.: Якубський Б. Форма поезій Шевченка: [Відгук на кн.: *Богданович М*. Краса и сила: (Опыт исследования стиха Т. Г. Шевченко) // Украинская жизнь. 1914. № 2] // Тарас Шевченко: Зб. К., 1921; *Охрименко П. П*. Максим Богданович и украинская литература // Уч. записки Гомел. гос. пед. ин-та. 1954. Вып. 1; *Лапидус Н. И*. М. Богданович и Т. Г. Шевченко // Уч. записки Белор. гос. ун-та. Серия филол. 1956. Вып. 27; *Івашин В. В*. Творчість Шевченка в оцінці Богдановича // *НШК 3*; *Ларчанка М. Г*. Тарас Шевченко і Максим Богданович // *Т. Г. Шевченко* і слов'янські народи. К., 1961; *Шубравський В. Є*. Шевченко і літератури народів СРСР. К., 1964; *Чайковський Б*. Незабутня сторінка дружби: (Т. Г. Шевченко і білоруська література). К., 1971; *Чамата Н*. Віршування //

Шевченкознавство: Підсумки й проблеми. К., 1975; *Калинчук А.* Максим Богданович і Шевченко: До рецепції творчості // *Шевченковский* Петербург: Материалы IV Междунар. семинара. СПб., 2005; *Шаладонава Ж. С.* Духоўныя спектры агню: Тарас Шаўчэнка і беларуская літаратура пачатку ХХ ст. Мінск, 2009.

Алла Калинчук

БОГДАНО́ВИЧ Павло Іванович (роки життя невідомі) — поручик 4-го лінійного батальйону *Оренбурзького окремого корпусу*. Один з офіцерів, з якими Шевченко познайомився й підтримував стосунки в 1848—49 в *Раїмі*. За свідченням Е. *Нудатова*, Б. — один із тих, чиї портрети малював Шевченко. Портрет Б. невідомий.

Літ.: Клеменсов Д. Г. (Монтвид Д. Г.) Дещо з життя Т. Г. Шевченка в Раїмі // *Спогади 1982*.

Леонід Большаков

«БОГДАНОВІ РУЇНИ В СУ́БОТОВІ» (папір, акварель, 17,5×26,9) — малюнок Шевченка, виконаний у черв.—жовт. 1845 у с. *Суботові* Чигиринського пов. Київ. губ. Розміщений на звороті аркуша 12 *Альбому 1845*. На одній із намальованих стін давньої споруди зроблено чорнилом авторський напис: «*Богдановые руины / въ Суботови*». Зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 107). На малюнку, створеному під час подорожі на доручення *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*, зображено руїни палацу Богдана *Хмельницького* — гетьманської резиденції, спустошеної загонами польс. шляхти 1664.

Т. Шевченко. Богданові руїни в Суботові. Папір, акварель. 1845

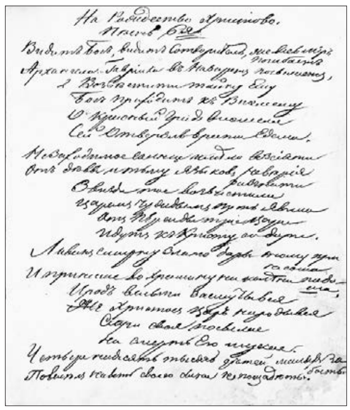
У часи Шевченка залишки палацу Б. Хмельницького було розташовано на узвишші, з якого відкривався вид на весь Суботів і далекі тясминські луки. На цьому місці стояла стодола; по цеглинах, що вибивалися з-під трави, вгадувалися сліди фундаменту. Виконану на лівій стороні альбомного розвороту акварель, ймовірно, задумано як частину диптиха, друга частина якого — малюнок «Богданова церква у Суботові», розміщена на правій стороні розвороту. Архіт. форми зруйнованої будівлі на передньому плані вирішено у вохристій гамі, а порослий травою «інтер'єр» нижнього поверху освітлено сонцем. Грандіозність архітектури вказує на кол. велич резиденції. На другому плані — хата чи то клуня козака Яременка (згаданого у поемі «Великий льох»). Занедбаний тин, що оточує садибу, повторюючи округлість кам'яних склепінь, іронічно увінчує руїни. На тому самому плані митець зображує чоловічу постать, а на дальньому — силует пн.-сх. фасаду Іллінської Богданової церкви, вирішений у близьких за кольором із небом сіро-блакитних тонах. Цей силует став утіленням поєднання змістових планів, де культова споруда посилює мемор. значення руїн палацу Б. Хмельницького.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 221; *Тарас Шевченко*.Альбом 1845 року: [факсимільне вид.]. К., 2000.

Літ.: Киевские губернские ведомости. Часть неофициальная. 1846. 8 марта; *Кониський*; *Антонович Д.* Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12; *Вериківська І.* Акварелі альбому 1845 року й поетичні твори Шевченка: (До проблеми «Шевченко — поет і художник») // *НШК 33*.

Данило Нікітін

«БОГОГЛА́СНИК» — антологія реліг.-моралістичних віршів і пісень (із нотами), вперше надрук. у *Почаєві* 1790—91, передруки — 1805, 1825. У «Б.» вміщено вірші про *Ісуса Христа*, *Марію Богородицю* та ін., сюжети яких запозичені з Євангелія, Псалтиря, апокрифів та ін. джерел і відтворені книжною, близькою до народної, укр. мовою. Автори низки віршів — Г. *Кониський*, Дмитро *Туптало* та ін. Твори «Б.», широко відомі в народі, виконували лірники, вертепники, кобзарі. Одну з попул. пісень «Б.» — «Бачить же Бог, бачить Творець» — співають колядники в першому акті п'єси Шевченка «Назар Стодоля».

Богогласник. Почаїв, 1790. Сторінка з видання із піснею «Бачить же Бог, бачить творець»

Борис Деркач

БОГОМА́ЗОВ Олександр Костянтинович (14/26.03.1880, Ямпіль, тепер смт Сум. обл. — 3.06.1930, Київ) — укр. художник-кубофутурист, теоретик авангардного мист-ва. 1902—12 навчався у Київ. ху-

дож. уч-щі (майстерня О. Мурашка), на приватних студіях у С. *Світославського* (Київ), Ф. Рерберга і К. Юона (Москва). Учасник і організатор київ. виставок авангардних художників мист. об'єднання «Ланка» (1907—08) і групи «Кільце» (1914), свої твори представляв разом з О. Екстер і Д. Бурлюком. 1922—30 — проф. КХІ. Автор картин: «Трамвай. Львівська вулиця у Києві» (1914), «Паровоз» (1916) у стилі кубофутуризму; «Пилярі» (1927), «Портрет дочки» (1928) у стилі спектралізму та ін.

О. Богомазов

1920 Б. створив плакат із портретом Шевченка й написом «Учітеся, брати мої» (одноколірна літографія). У тому самому році київ. Комітет із вшанування пам'яті Шевченка за оригіналом плаката видав дві благодійні поштові листівки з погрудними портретами Шевченка та малюнками Б., виконаними в орнаменталізованій манері стилю модерн; на одній із них був напис «На пам'ятник Шевченкові у Києві». Одночасно підвідділ мист-в губ. відділу освіти випустив третю благодійну листівку, на якій повторено напис із плаката. Один із тих малюнків відтворено на запрошеннях і рекламних програмках Київ. держ. театру ім. Шевченка (1920); ін. — на обкладинці вид.: *Т. Шевченко*. Кобзар. К., 1927.

Літ.: Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. Україна у старій листівці. К., 2000; *Яцюк В.* «Не забудьте пом'янути...»: Шевч. листівка як пам'ятка історії та культури (1890—1940). К., 2008.

Дмитро Горбачов

БОГОМО́ЛОВ Ігор (17.07.1932, Тбілісі — 25.01.2003, там само) — груз. літературознавець. Акад. Літературознавчої академії Грузії (1995), Академії освітніх наук Республіки (2001), д-р філол. наук (1968). Закінчив 1956 філол. ф-т Тбіліс. ун-ту ім. І. Джавахішвілі. Автор численних літературознавчих монографій, бл. 400 наук. статей, у центрі уваги яких були питання взаємозв'язків груз. л-ри з л-рами зарубіжжя. Не раз брав участь у шевч. форумах і конференціях у Тбілісі, присвятив укр. поетові ст.: «Т. Шевченко і грузинська громада» (газ. «Вечерний Тбилиси». 1961. № 59), «Український поет і Грузія» (газ. «Наддніпрянська правда». 1964. № 29), «Т. Шевченко в грузинской поэзии» (газ. «Вечерний Тбилиси». 1964. № 58) та ін.

Тв.: Шевченківські дні в Грузії // *РЛ*. 1964. № 4; Шевченко і дожовтнева грузинська періодика // *РЛ*. 1967. № 9; Т. Г. Шевченко и грузинская общественность // *Из истории* украинско-грузинских связей. Тбилиси, 1968; Тарас Шевченко і діячі грузинського визвольного руху // *НТЕ*. 1982. № 2; Кобзар и Грузия // Заря Востока. 1989. № 57.

Реваз Хведелідзе

БОГОМО́ЛОВ Олександр Трохимович (роки життя невідомі) — поручик 4-го лінійного батальйону *Оренбурзького окремого корпусу*, начальник рибопромислової команди на Аралі. Один із найдіяльніших організаторів роботи *Аральської описової експедиції*. 1848 — начальник Косаральського форту, командир шхуни «Николай» (команда якої разом із командою шхуни «Константин» здійснювала Аральську експедицію). 1849 Б. командував ротою, до якої під час експедиції належав Шевченко. За спогадами Е. *Нудатова*, поет зустрічався з Б. і в неофіційній обстановці.

Літ.: Клеменсов Д. Г. (Монтвид Д. Г.). Дещо з життя Т. Г. Шевченка в Раїмі // *Спогади 1982*.

Леонід Большаков

БОГО́РСЬКИЙ Петро Федорович (1803 — ?) — стихарний дяк с. *Кирилівки* (1824—36), учитель Шевченка. Із сім'ї священика. Здобув освіту в Київ. духовній академії. При архієрейському хорі освоював церк. устав і нотний спів. 1824 його, висвяченого на дяка, направили у Кирилівку. 1825 до його дяківської школи взяли Шевченка (після смерті батька) «в виде школяра-*попыхача*» («Письмо Т. Гр. Шевченка к редактору "Народного чтения"») (5, 194). Шевченко виконував у школі й у хаті дяка всю господарчу роботу і водночас навчався грамоти. Пізніше поет в Автобіографії писав про свою науку в третій особі: «По мно[го]тяжком двухлетнем испытании, прошел он Граматку, Часословец и, наконец, Псалтырь» (5, 191). Б. посилав школярів читати Псалтир над померлими, платив же учням десяту копійку з доходу. Не витримавши знущань і свавілля, хлопець помстився п'яному дякові: «…обнажив задняя своего наставника и благодетеля, всыпал ему великую дозу берёзовой каши» і втік, «похитивши какую-то книжечку с *кунштиками*» (5, 191). Про науку у Б. — «из самого Киева стихарного дьячка», від якого тікали учні, «зане пьяница бе паче всех пьяниц на свете», Шевченко згадує в повісті «Княгиня» (3, 155). У вірші «Доля» також виникає спогад про Б.: «Ти взяла / Мене, маленького, за руку / І в школу хлопця одвела / До п'яного дяка в науку». В «Письме Т. Гр. Шевченка к редактору "Народного чтения"» поет писав про Б. (не називаючи його на ім'я): «Этот первый деспот, на которого я наткнулся в моей жизни, поселил во мне на всю жизнь глубокое отвращение и презрение ко всякому насилию одного человека над другим» (5, 195).

Літ.: Красицький Д. Ф. До біографії Шевченка раннього періоду // *НШК 6*; *Лазаревський О. М.* Матеріали до біографії Т. Г. Шевченка // *Спогади 1982*; *Лебединцев П. Г.* Тарас Григорович Шевченко // *Спогади 1982*.

Надія Орлова

БОГОСЛО́ВСЬКИЙ Кузьма Борисович (роки життя невідомі) — штаб-лікар 5-го лінійного батальйону *Оренбурзького окремого корпусу*. Перший лікар, який надав Шевченкові медичну допомогу на засланні 1847 в *Орській фортеці*. Про нього (не називаючи прізвища) поет писав М. *Лазаревському* 20 груд. 1847: «…занедужав я спершу ревматизмом, тяжкий недуг, та я все-таки потроху боровся з ним, і лікар, спасибі йому, трохи помагав <...> а тут спіткала мене *цинга* лютая».

Літ.: Большаков 1971; *Большаков Л. Н.* Быль о Тарасе: [В 3 т.]. М.; Оренбург, 1993. Кн. 1.

Леонід Большаков

БОГУ́Н Іван (? — 17.02.1664, під Новгородом-Сіверським, тепер Черніг. обл.) — укр. військ. і політ. діяч, кальницький (вінн.) полковник (1650—58). Сподвижник Б. *Хмельницького* у Нац.-визв. війні укр. народу 1848—54 проти шляхетської Польщі. З поч. 1640-х брав участь у боротьбі донських і запороз. козаків проти тур. і татар. нападників. У 1651—53 діяв як досвідчений військ. стратег і тактик у боях із польс. шляхтою під Вінницею, Монастирищем і Званцем, брав участь у поході в Молдавію.

Я. Мадеєвський. Портрет І. Богуна. Папір, літографія. 1884

У Берестецькій битві 1651 завдяки Б. козацькі загони вирвалися з оточення. У 1654—57 успішно воював під Брацлавом, Уманню, Охматовом. Застерігав про можливі негативні наслідки Переяславської ради 1654, відмовився скласти присягу на вірність монархові. Після смерті Б. Хмельницького в 1658 підтримав гетьмана І. Виговського в боротьбі за вихід України зі складу Російської держави. У 1662 польс. владі вдалося захопити Б. і кинути до в'язниці. 1663 його звільнено, проте незабаром знову схоплено й розстріляно.

Про Б. як народного героя, військ. діяча та його мученицьку смерть Шевченко писав не раз: у поемі «Гайдамаки», драмі «Никита Гайдай», у текстівці до офорту «Дари в Чигрині 1649 року». У «Гайдамаках» ідеться про події нац.-визв. війни серед. 17 ст., які розгорталися не на Інгулі (як у поемі), а на р. Пд. Бузі, під Вінницею, з 28 лют. по 11 берез. 1651, коли козаки на чолі з Б. знищили значну частину польс. кінноти.

Літ.: Яковлєва Т. Іван Богун-Федорович // Київська старовина. 1992. № 5; *Гуржій О.* Іван Богун: Деякі міфи та реальність // *УІЖ*. 1998. № 1.

Олександр Гуржій

БОГУСЛА́В — містечко Канівського пов. Київ. губ., тепер районний центр Київ. обл. Розташоване на р. Росі. В урочищі Городок збереглися залишки давньорус. городища 11—13 ст., яке, ймовірно, можна ототожнювати з м. Богуславль, згадуваним у літописі під 1195 як фортеця для оборони від половців. З 14 ст. Б. — у складі Литви, а 1569 перейшов під владу Польщі. В 1685 став полковим містом Богуславського полку. Після 2-го поділу Польщі (1793) місто увійшло до складу Правобережної України. Серед пам'яток архітектури — кам'яниця (18 ст.), будинок фабриканта Д. Покараса (19 ст.), Троїцька церква (19 ст.).

Шевченко підлітком, наймитуючи у священика Г. *Кошиця*, їздив до Б. на базар. Бував він тут і 1845. Згадки про Б. є в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»: «Решено было выехать из дому рано, чтобы обедать в Богуславе и на ночь поспеть в Потоки»; «он незаметным образом обогнал нас и, не останавливаясь в Шендериевке, пустился далее в Богуслав»; «Из Богуслава через Росаву и Поток мы на другой день благополучно приехали в Триполье» (4, 315, 318). Про Б. ідеться й у народній пісні «Дума про Марусю попівну Богуславку». У місті на вулиці Шевченка встановлено погруддя поета (1989).

Алла Калинчук

БОГУШЕ́ВИЧ Францішек-Бенедикт (псевд. — Мацей Бурачок, Симон Ревко з-під Борисова; 9/21.03.1840, фільварок Свірани Віленського пов. Вілен. губ. (за ін. дж. — маєток Кушляни Ошмянського пов. Вілен. губ.), тепер територія Вільнюського р-ну, Литва — 15/28.04.1900, с. Кушляни; похований у с. Жупранах, тепер Ошмянського р-ну Гроднен. обл., Білорусь) — білор. поет і адвокат. 1861 навчався в Петерб. ун-ті (звідки його виключили за участь у студентських заворушеннях). Працював учителем у народному уч-щі (в Ошмянському пов.). Брав участь у польс. повстанні 1863—64, після розгрому якого виїхав в Україну. Закінчив 1868 ніжин. Ліцей кн. Безбородька. Працював судовим слідчим у Чернігові, Кролевці, Борзні, Конотопі, а також у Вологод. губ. Після амністії всіх учасників польс. повстання 1884 переїхав до Вільна, де працював адвокатом. Автор зб. «Білоруські оповідання Бурачка», «Скрипочка білоруська» (обидві не збереглися), низки байок, поем і балад. У білор. л-рі Б. впрова-

див нові для неї форми вірша, виступив на захист рідної мови і самобутності нац. л-ри. Живучи бл. 20 років в Україні, студіював укр. мову, історію, культуру і л-ру, захопився творчістю Шевченка. Ще до переїзду сюди Б. був знайомий з публ. творів укр. поета в першому польс. вид. «Кобзаря» (Вільно, 1863) у перекл. В. *Сирокомлі* (див.: *Майхрович С. К.* Жизнь и творчество Ф. Богушевича. Минск, 1991. С. 100). На зб. «Дудка білоруська» (Краків, 1891) і «Смик білоруський» (Познань, 1894) відчутний вплив Шевченкового «Кобзаря» (див.: *Rudziewicz I.* S. 117—120), зокр. поеми «Гайдамаки». Під впливом укр. поета використовував мотиви й образи білор. та укр. фольклору. Це помітно у віршах Б. «Правда», «Думка», «Офіра», «Бог не рівно ділить», «Колисанка» та ін., в яких розмір вірша, поетика творів близькі до Шевченкових.

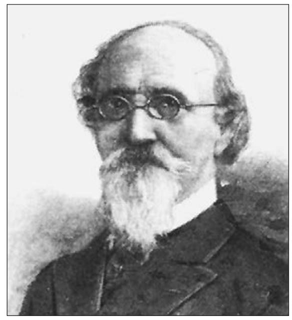
Літ.: Охріменко П. П. Українсько-білоруські літературно-фольклорні зв'язки. К., 1959; *Чайковський Б.* Незабутня сторінка дружби: (Т. Г. Шевченко і білоруська література). К., 1971; *Rudziewicz I.* Franciszak Bahuszewicz a Ukraina // *W kręgu* kultury Ukraińskiej: Studia i Materiały WSP w Olsztynie. Olsztyn, 1995; *Лисий I.* Син братньої Білорусі // Ніжинська старовина: Наук. історико-культурологічний зб. Ніжин, 2007. Вип. 3.

Алла Калинчук

БОДЕ́ Климентій Карлович (1806 — ?) — граф, перший секретар рос. посольства у Персії у 1850-х. Автор подорожніх нотаток про мандрівки Персією (Библиотека для чтения. 1854. Т. 123. № 1/2; Т. 125. № 5/6; Т. 126. № 7/8; 1855. Т. 130. № 3/4), які Шевченко читав у *Новопетровському укріпленні*. У повісті «Музыкант» він з іронією посилається на подорожні записки Б.: «Некий учёный муж, кажется, барон Боде, поехал из Тагерана к развалинам Персеполиса и описал довольно тщательно своё путешествие до самой долины Мардашт. Увидевши же величественные руины Персеполиса, сказал: "Так как многие путешественники описывали сии знаменитые развалины, то мне здесь совершенно нечего делать"» (3, 183). Шевченко неточно переказує Б., який застерігав, що, не маючи змоги заглибитись в істор. матеріали та достатньо часу для огляду руїн Персеполіса, може дати лише побіжний нарис їх та зробити кілька зауважень (див.: [*Боде К.*]. Путешествие в Луристан и в Аравистан // Библиотека для чтения. 1854. № 7/8. С. 31).

Борис Деркач

БО́ДЕНШТЕДТ (Bodenstedt) **Фрідріх-Мартін** (22.04.1819, Пейне, побл. Ганновера — 18.04.1892, Вісбаден) — нім. письменник, перекладач і журналіст. Здобув економ. і філол. освіту. У 1837—43 жив у Москві (з 1843 по квіт. 1845 — у Тифлісі), вивчав рос., укр. та ін. мови, мандрував Кавказом, Малою Азією, описав ці подорожі у кн.: «Тисяча й один день на Сході» (1849—50). Писав романи, оповідання, драми і вірші наслідувального характеру (зб. «Пісні Мірзи Шафі», 1851, та ін.), перекладав зі сх. мов (Гафіз, Омар Хайям, Калідаса), рос. поетів (О. Пушкін, М. *Лермонтов*, О. *Кольцов*). Б. — один із перших перекладачів укр. пісень і дум нім. мовою. Перебуваючи в Росії та в Україні, під впливом В. Красова, що у 1838—39 працював доцентом Київ. ун-ту, інспектора тифліської гімназії укр. письменника й етнографа І. Розковшенка, О. Афанасьєва-Чужбинського захопився укр. народною творчістю. Переклав 33 пісні народного і літ. походження («Стоїть явір над водою», «Віють вітри, віють буйні», «Чи се ж тая криниченька») і 10 дум («Про втечу трьох братів з Азова», «Про бурю на Чорному морі», «Про Івана Коновченка» та ін.), добре відтворивши не лише зміст, а й ритміку оригіналу. Видана з передм. Б. зб. «Поетична Україна» (1845) справила значний вплив на зростання в німецькомовних країнах зацікавлення укр. народною творчістю. Про історію видання збірки, зустрічі з українцями Б. згадує у кн. «Спогади з мого життя» (1888).

Ф.-М. Боденштедт

Свого часу Ф. *Вовк* у надрук. у журн. «Громада» (1879. Кн. 4) ст. «Тарас Шевченко і його думки про громадське життя» висловив думку, що у посланні «І мертвим, і живим» Шевченко виступив проти «…панського романтичного козакофільства, що почалося між українськими панами "по німецькому показу Боденштедта"» (цит. за вид.: *Сірко Ф.* [Вовк Ф.] Тарас Шевченко і його думки про громадське житє. Л., 1906. С. 15). М. Драгоманов висловив заперечення щодо цієї гіпотези: «Нізвідки не видно, щоб Шевченкові була відома книжка Боденштедта "Die poetische Ukraine", що вийшла в 1845 р. в один час із самим "Посланієм", і щоб Шевченко думав про неї, коли писав, що "колись будем і по-своєму глаголать, як німець покаже"» (там само, див. уваги М. Драгоманова. С. 96—97). В. *Щурат* у ст. «Боденштедтова "Поетична Україна"», підтримавши позицію Ф. Вовка, висловив думку, що Шевченко міг знати зб. Б. від О. Афанасьєва-Чужбинського — свого приятеля з 1843. Вчений вважав, що в рядках Шевченкового послання: «Колись будем / І по-своєму глаголать, / Як німець покаже, / Та до того й історію / Нашу нам розкаже» — чути критичний

відгук Шевченка, — «бо в 1845 р. вже вилікуваний з романтичного козакофільства» (*Щурат В*. С. 126), — на змальований у передм. до зб. «Поетична Україна» романтично-істор. образ України, що уявлявся нім. перекладачеві «величавою, поетичною картиною», з якої «для малосвідомих українців» могла виснуватися «фальшива гадка, що, справді, їх історія — це поема вільного народу» (Там само). Гіпотезу Ф. Вовка і В. Щурата поставив під сумнів Г. *Нудьга*. Як випливає з його досліджень, в Україні, на відміну від європ. преси, про книжку Б. «не було сказано нічого» (*Нудьга Г*. Українські народні думи в німецьких перекладах та критиці // *РЛ*. 1965. № 6. С. 69). Ю. *Івакін*, який у нотатці «Боденштедт чи Енгель?», закликаючи «до обережності у висновках», писав: «Поряд з Боденштедтом і раніше за Боденштедта можна назвати ще чимало імен німецьких вчених, відомих своїми дослідженнями історії Росії та України. І найвірогідніше, в словах "як німець покаже" і т. д. поет мав на увазі не одного, а багатьох» (*Івакін Ю*. Нотатки шевченкознавця. К., 1986. С. 50). Отже, питання про знайомство Шевченка зі зб. Б. і про його можливе відштовхування від висловлювань нім. вченого залишається гіпотетичним. Зі ст. М. Семевського «Фридрих Боденштедт: Очерк его жизни и трудов. 1819—1887 гг.» відомо, що в б-ці Б. було вид. «Собрание стихотворений Тараса Шевченко» (1862), [Русская старина. 1887. № 5]. К. Білиловський згадував, що Б. заохочував його до перекладання Шевченка нім. мовою: «Боденштедт нагадав мені спробувати дещо перекласти з Шевченка на німецьку мову. Обрав я "Нащо мені чорні брови"» (*Заславський І*., *Захаркін С*. Спогади Кесаря Білиловського // Київська старовина. 2000. № 1. С. 145).

Тв.: Die poetische Ukraine. Eine Sammlung Kleinrussischen Volkslieder ins Deutsche übertragen von F. Bodenstedt. Stuttgart, Tübingen, 1845; Erinnerungen aus meinem Leben. Berlin, 1888.

Літ.: *Щурат В*. Вибр. праці. К., 1963; *Нудьга Г*. Слово і пісня. К., 1985; *Івакін Ю*. Нотатки шевченкознавця. К., 1986; *Наливайко Д. С*. Спільність і своєрідність: Українська література в контексті європейського літературного процесу. К. 1988; *Піч Р*. Фрідріх Мартін Боденштедт і його «Поетична Україна» // Український світ. 1995. № 7—12.

Ярослава Погребенник, Володимир Мовчанюк

БОДИ́СКО О. К. — див. *Станкевич О. К.*

БОДІ́ЦЬКИЙ (Bodický) **Самуель** (псевд. — Samo Bodický, Samoslav Javorov, Samo Samovič; 9.10.1850, Шпаня Доліна — 22.08.1919, Сенне) — словац. письменник, культурний та реліг. діяч. Вивчав теологію у Віден. ун-ті. В газ. «Národnie noviny» та «Slovenské pohľady» опубл. нариси про О. Пушкіна, М. *Лермонтова*, І. *Крилова*, М. Гоголя. Перекладав з англ., угор. та рос. мов. Автор ст. «Співець України» (Národnie noviny. 1881. № 98—99), яка «вперше знайомить словацьких читачів з життєвим і творчим шляхом Т. Шевченка» (*Мольнар М*. С. 240). Б. використав у ній біогр. матеріали, надрук. у «Кобзарі» (Прага, 1876. Т. 1, 2), а також «статтю про поета з чеської енциклопедії Рігра, відомий автобіографічний лист поета до редактора журн. "Народное чтение"» (*Мольнар М*. С. 240—241). Статтю Б. ілюструють твори Шевченка в авторському перекл.: чотири рядки із вірша «Думи мої, думи мої» (1840), що стали епіграфом до ст., уривок з послання до П.-Й. *Шафарика* (вісім рядків із поеми «Єретик») і повний перекл. вірша «Садок вишневий коло хати», у якому «більш-менш близько відтворено дух оригіналу» (*Мольнар М*. С. 242).

Тв.: Spevec Ukrajiny // Národnie noviny. 1881. Č. 98—99.

Літ.: *Мольнар М*. Тарас Шевченко у чехів та словаків. Пряшів, 1961.

Ігор Мельниченко

БОДЯ́НСЬКИЙ Ілля (Ілія) **Гаврилович** (1782, містечко Варва, тепер смт Черніг. обл. — 14/26.06.1848, Прилуки) — прилуцький протоієрей і краєзнавець. Батько П. *Бодянського*, дядько О. *Бодянського*. Шевченко познайомився з ним у *Прилуках* улітку 1845. Разом вони їздили оглядати напівзруйнований Густинський монастир, де Шевченко малював його храми, записував істор. відомості. «Я, изволите видеть, — згадує розповідач у повісті "Музыкант", — по поручению К[иевской] а[рхеографической] комиссии посетил эти полуразвалины и, разумеется, с помощию почтеннейшего отца Илии, узнал, что монастырь воздвигнут коштом и працею несчастного гетмана Самойловича в 1664 году, о чём свидетельствует портрет его яко ктитора, написанный на стене внутри главной церкви» (3, 178).

Петро Ротач

БОДЯ́НСЬКИЙ Осип Максимович (Йосип; псевд. — Запорожець Ісько Материнка та ін.; 31.10/12.11.1808, за ін. дж. — 3/15.11.1808, містечко Варва, тепер смт Черніг. обл. — 6/18.09.1877, Москва) — укр. і рос. філолог-славіст, історик, фольклорист, письменник, перекладач і видавець. Чл.-кор. Петерб. АН (1854). Закінчив філол. ф-т Москов. ун-ту (1834). 1837 був відряджений Міністерством народної освіти за кордон для вивчення л-ри та історії зх. і пд. слов'ян. Повернувшись у Росію (1842), обійняв посаду проф. кафедри слов'ян. філології Москов. ун-ту (створена 1835), на якій працював до 1868 (з перервою 1848—49), викладаючи чес., польс. і серб. мови та л-ри, порівняльну граматику

слов'ян. мов. Д-р слов'ян. філології (1855). Секретар москов. Т-ва історії й старожитностей російських при Москов. ун-ті (1845—48, 1858—77), водночас ред. його вид. «Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете», де опубл. цінні матеріали з історії України та Росії, зокр. «Історію Русів або Малої Росії», «Реєстри всього Війська Запорозького…», «Народні пісні Галицької та Угорської Русі» Я. *Головацького* та ін. Б. написав багато наук. праць і передм. до різних вид. з історії України, за його ред. видано «Літопис Самовидця про війни Богдана Хмельницького...» (1846). Як письменник відомий зб. віршів «Наські українські казки запорожця Іська Материнки» (1835). Був у дружніх взаєминах із багатьма укр., рос. і зх.-слов'ян. діячами науки і культури, пропагував серед них поетичні твори Шевченка. Вислав П.-Й. *Шафарику*, В. *Ганці*, Чес. нац. музею (Прага), Я. *Коллару*, Братислав. ліцею (Словаччина), С. Вразу (Хорватія) поеми Шевченка «Тризна» і «Гамалія», а першим трьом адресатам — і «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки».

Б. і Шевченко познайомилися в лют. 1844 у Москві, але ще раніше вчений захоплювався творами поета. Збереглося шість листів Шевченка до Б. і два листи Б. до поета. Видаючи 1843 працю П.-Й. Шафарика «Слов'янський народопис», Б. до названих у ній укр. письменників додав прізвище Шевченка. Вдруге Б. і Шевченко зустрілися 1845, а втретє — 1858. Під час першої зустрічі вони обговорювали рукопис поеми «Гамалія», яку Шевченко готував до друку, і Б., як видно з його листа до поета від 9 лип. 1844, запропонував ряд мовних правок, які Шевченко не встиг внести до тексту, вже переданого до друку. «“Гамалія” не поправлений, як ми з вами тойді поправляли, — писав він у листі до Бодянського від 6—8 трав. 1844, — бо без мене надрюкований». Під час останньої зустрічі з Шевченком після заслання, що відбулася 18 берез. 1858 на квартирі хворого Б., вони обговорювали, зокр., роботу вченого над народними піснями. Це засвідчив О. *Лазаревський*, який із Петербурга писав Б.: «Особенно порадовались, что наконец знаменитый Ваш сборник песен увидит свет. Весточку эту привез сюда г. Шевченко» (ІЛ. Ф. 99. № 83. Арк. 135 зв.).

Шевченко, як свідчить його листування із Б. та з ін. адресатами, був досить добре обізнаний з наук. зацікавленнями вченого, його працями. Побачивши 1845 в переяслав. семінарській б-ці Пересопницьке Євангеліє, передане Переяслав. єпископському престолу гетьманом І. *Мазепою*, Шевченко зазначив у своїх Археологічних нотатках, що воно «подробно описано г. Бодянским в “Журнале Министерства народного просвещ[ения]” № 5, 1836 года, м. май» (5, 214). Почавши вид. «Живописной Украины», Шевченко умовляв Б. взяти на себе істор. коментарі: «На види і на людський бит текст буду сам писать або Куліша проситиму, а на історію потурбуйтесь, будьте ласкаві, ви писать» (лист до Б. 6—8 трав. 1844). Б. прихильно поставився до цього задуму й відповів 9 лип. 1844: «Робітників, здається, матимете досить: я теж не цураюсь зусім».

А. Бєляков. Портрет О. Бодянського. Папір, гравюра. 1878

Б. зацікавив Шевченка історією чехів і постаттю Яна *Гуса*, а також працями П.-Й. Шафарика. Так, ім'я Шевченка зазначено у списку осіб, яким Б. надіслав кн. «Слов'янський народопис» (ІЛ. Ф. 99). Очевидно, читав поет і перекладену Б. розвідку П.-Й. Шафарика «Слов'янські старожитності», присвячену етногенезу слов'ян. народів. Зацікавлення особою та працями чес. вченого стало одним із поштовхів до написання поеми «Єретик». Дружні взаємини між Б. і Шевченком, головно листовні, тривали до смерті поета. У листі від 9 лип. 1844 з Москви Б. щиро дякував поетові за лист і гостинець — книжки «Гамалія», «Тризна» і офорт «Судня рада». Із приводу «Гамалії», зокр., висловив жаль, що твір вийшов без запропонованих ним правок. На прохання Шевченка Б. розповсюджував «Гамалію» і «Тризну», допомагав через А. *Козачковського* розшукувати поему «Слепая» (написана 1842, опубл. 1886). 24 жовт. 1847 поет звертався до В. *Рєпніної* з проханням надіслати йому в Орськ «“Чтение Московского археологического общества”, издаваемое *Бодянским*», у трав. 1851 просить Б. надіслати «Слово о полку Ігоревім», а 15 листоп. 1852 — «летопись Конисского или Величка». В архіві Б. збереглося чимало зшитків із записами, в яких багато разів згадується ім'я Шевченка, а також списки творів поета, зроблені в серед. 1850-х. Б. мріяв про вид. всеслов'ян. альм. і переписав для нього 15 творів Шевченка, серед них недрук. тоді «Сон», «Кавказ», «І мертвим, і живим», а також «Заповіт», «Розрита могила» та ін. (ІЛ. Ф. 99).

Спілкувалися Б. та Шевченко й у роки заслання. Шевченко надіслав Б. вірш «Як маю я журитися» в листі 3 січ. 1850 та автопортрет (не зберігся) у листі 1 листоп. 1854: «Посилаю тобі <...> поличчя оцього

нікчемного гетьманця. Дивлячися на його, згадуй і мене інколи. Я боявся нарисовать себе москалем, щоб ти часом не перелякався, глянувши на поличчя моє в московській шинелі або, Боже крий, ще і в мундирі! А гетьманець, думаю, не перелякає тебе, а може, ще й порадує твою запорозьку душу».

Посередниками у спілкуванні Б. і Шевченка в роки заслання були В. *Варенцов*, А. *Головачов*, А. Козачковський, С. *Левицький*, О. *Писемський*, М. *Савичев*. С. Левицький, побувавши на прохання Шевченка у Б., 6 берез. 1850 писав поетові про зустріч: «Доїхавши до Москви <...>, пішов до Бодянского, насилу достукався, да вже ж зато як сказав, що я від Вас і ще маю писульку, то із єго зробилось щось таке, як буцім він чує об браті, або об кім-небудь дуже близькім його щирому серцю» (*Листи*, с. 63). Про зустріч з А. Головачовим Шевченко писав Б. 15 листоп. 1852, а Б. у своєму Щоденнику 11 черв. 1853 відзначив, що через А. Головачова передав поетові книжки та відбитки з «Чтений...». Через А. Козачковського Шевченко 14 квіт. 1854 передав вітання Б., через М. Савичева 1854 Б. передав «Літопис» Величка (поет одержав його тільки 20 берез. 1858). Через В. Варенцова Шевченко одержав у *Нижньому Новгороді* подарунок од Б. — працю «Про час походження слов'янських письмен», видану в Москві 1855, і записав у Щоденнику 10 груд. 1857: «Сердечно благодарен О[сипу] М[аксимовичу] за его бесценный подарок. Эта книга удивительно как пополнила современную нашу историческую литературу». Довідавшись про смерть М. Гоголя, Шевченко просив Б. піти на могилу письменника й помолитися «за його праведную душу» (лист від 1 трав. 1854).

27 квіт. 1861 Б. прощався з Шевченком у Москві у церкві св. Тихона на Арбаті, коли домовину з тілом поета везли на перепоховання в Україну.

Тв.: Дневник 1852—1857. М., 2006.

Літ.: Савченко Ф. Відомості про Т. Г. Шевченка в неопублікованій кореспонденції Бодянського // Україна. 1930. № 3/4; *Кирилюк Є. П.* Шевченко і слов'янські народи. К., 1958; *Левінська С. Й.* Тарас Шевченко і Осип Бодянський // Вісник Київського університету. 1962. № 5; *Полотай А.* Шевченко і Бодянський // *РЛ*. 1965. № 8; *Минкова Л.* О. М. Бодянски и българското възраждание. София, 1978; *Береза І.* Співпраця О. Бодянського і Т. Шевченка // *Історична* ретроспектива в українській літературі. К., 2003; *Мельниченко В. Ю.* «На славу нашої преславної України»: (Тарас Шевченко і Осип Бодянський). М., 2008.

Ангеліна Полотай

БОДЯ́НСЬКИЙ Павло Ілліч (1809, Переяславщина — 29.05/10.06.1867, Полтава) — укр. журналіст, історик, етнограф, літературознавець і краєзнавець; син І. *Бодянського*, двоюрідний брат О. *Бодянського*. Закінчив 1829 Полтав. духовну семінарію, вчителював. Із 1841 редагував неофіц. частину газ. «Полтавские губернские ведомости». Видав у Полтаві праці: «Достопримечательности Полтавы» (1849), «Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год». Дійсний член Рос. географічного т-ва, чл.-кор. Москов. сільськогосподарського т-ва та ін. У 1840-х Шевченко читав газету, в якій працював Б., оскільки в Археологічних нотатках (розд. «Лубны») посилається на надрук. у цьому вид. опис лубенського Мгарського монастиря. 1861 він звернувся до Б. через Ф. *Ткаченка* з проханням дати оголошення в «Полтавских губернских ведомостях» про «Букварь южнорусский» (лист від 4 січ. 1861) та просив передати Б. примірник цієї книжки. 29 берез. 1861 Б. вмістив у газеті (№ 13) некролог «Т. Г. Шевченко» з викладом біографії та описом останніх днів життя поета.

Літ.: Ротач П. Колоски з літературної ниви. Полтава, 1999.

Петро Ротач

БОЄСЛА́В Марко (справж. — Дяченко Михайло Васильович; 25.03.1910, с. Боднарів, тепер Калуського р-ну Івано-Франк. обл. — 22.02.1952, с. Дзвиняч, тепер Богородчанського р-ну тієї ж обл.) — укр. поет, культурно-громадський діяч. Закінчив 1930 укр. гімназію в Станіславі (тепер Івано-Франківськ), студіював право у Львів. ун-ті. До Другої світової війни видав три поетичні зб.: «Іскри» (Станіслав, 1936), «Юні дні» (Станіслав, 1938), «Село» (Л., 1939). За громадсько-політ. діяльність відбував ув'язнення в станіслав. тюрмі (1937—39). У 1940—44 друкувався в укр. періодиці, зокр. «Дорога», «Наші дні». З 1944 Д. — речник підпільної боротьби УПА на терені Карпатського краю. Д. часто друкував свої вірші, нариси і спогади у повстанському журн. «Чорний ліс» під літ. псевд. «Марко Боєслав» (рідше — «М. Б.»). 1946—49 вийшли зб. поезій: «Непокірні слова», «Поеми», «В хоробру путь», «Вітчизна кличе», «Із днів боротьби» та ін. Всі вцілілі зб. поезій увійшли до антології укр. поезії «Слово і зброя» (Торонто, 1968). Автор низки творів, присвячених Шевченкові («Великому Кобзареві», 1948; «Тарасові Шевченкові», 1949; та ін.). У віршах ідеться про нац.-визв. боротьбу укр. патріотів поетового покоління. Свій святий обов'язок перед Україною вони сприймали через призму Шевченкового заповіту: «Ми ідем заповіт Твій сповнити, / Україно — Тобі ми клялись / Його словом…». Трагічні переживання за долю рідного краю та віра, що нащадки продовжать боротьбу за його свободу, — мотиви написаного під впливом Шевченка «Заповіту борців» (1948).

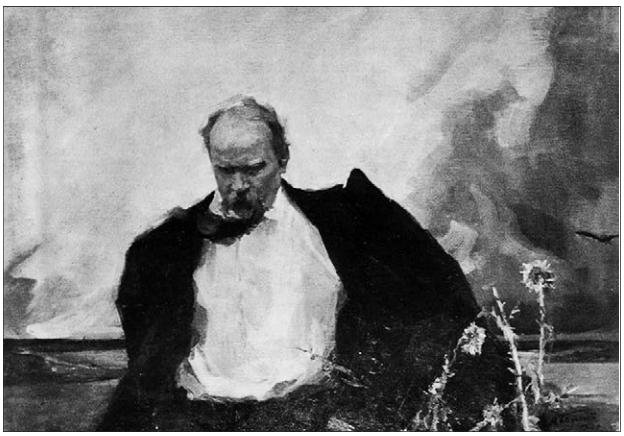
Петро Дрогомирецький

БОЖІ́Й Михайло Михайлович (7/20.09.1911, Миколаїв — 1.01.1990, Одеса) — укр. живописець. Народний художник Союзу РСР (1963); дійсний член АМ Союзу РСР (1962), лауреат Держ. премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1974). Навчався у Микол. худож. технікумі (1930—33; у Д. *Крайнєва*). Працював у всіх жанрах живопису: «Портрет батька» (1949), «Портрет художниці Попової» (1955), «Новий час» (1969), «Апасіоната» (1975), «У Михайловському» (1978—82).

Шевченкіана Б. самобутня й змістовна: у великому полотні «Думи мої, думи...» (1959—60, НХМУ) художник виходить за межі портретного жанру, прагне передати масштабність постаті Шевченка. Романтичний порив визначає настрій у картині, Б. передає неспокій митця, біль за долю України. Поета зображено на тлі грозових хмар, освітлених призахідним сонцем, степові трави стеляться під вітром. Твір експонувався на виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* (Київ, 1961), на ювілейній виставці до *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* (Київ, Москва, 1964) та ін. Авторський варіант — «Т. Г. Шевченко. Роздуми про майбутнє України» (1975; галерея L-art). У полотні «Катерина» (1971, НМТШ) також помітні пошуки узагальненого символічного образу, його філос. осмислення. У постаті Катерини прочитується самозаглибленість, відстороненість від навколишнього світу. У жіночому образі митець посилює акцент на християнській ідеї смирення й покірності долі.

М. Божій

М. Божій. «Думи мої, думи…». Полотно, олія. 1959—1960

Обидва твори, схожі за композиційним та пластичним розв'язанням, сприймаються як диптих, де герой — alter ego поета. Авторський варіант — «Катерина. До поеми Т. Г. Шевченка» (полотно, олія; 1985—86, місцеперебування невідоме). Психологічне трактування образу митця-поета Б. дає також в олійній картині «Т. Г. Шевченко на Дніпрі» (1985—86, НМТШ).

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961.

Літ.: Шапошников Ф. М. Божій. К., 1963; *Ост О.* Драма таланту // Артанія. 2006. Кн. 7.

Данило Нікітін

БОЖКО́ Ніна Григорівна (6.08.1928, Київ) — укр. художниця. Заслужений діяч мист-в України (1993). Народний художник України (з 2009). Закінчила 1948 Республ. худож.-промислове уч-ще, 1956 — КХІ (викладачі В. *Касіян*, В. Задорожний). Працювала у галузі станкової графіки, плаката, книжкової ілюстрації, у жанрах портретного, пейзажного живопису й натюрморту. Створила серії станкових гравюр «Київ» (кольор. ліногравюра, 1960—70), «Земля моїх батьків» (1988—2004); галерею живописних портретів відомих діячів, митців України — М. Плав'юка, О. Шалімова, Н. Матвієнко, Р. *Недашківської* (2000-ні) та ін.

Н. Божко

Авторка численних гравюр на шевч. тематику, зокр. кольор. ліногравюр: «Тяжко мені сиротою на сім світі жити» (1961) за мотивами поезії «Думка — Нащо мені чорні брови» , «Пам'ятник Т. Г. Шевченкові в Києві» (1961), а також плаката «Т. Г. Шевченко» (1961); циклу кольор. ліногравюр за мотивами поезій Шевченка «Затихло все...», «Край неба палає...», «По діброві вітер виє...», «Весна землю квітчає...», «Веселе сонечко сідало» (1964). Відомі її серії літографій «Жіноча доля» (1967) та офорт «По той бік гора, по сей бік гора...» (1960-ті).

Літ.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964; *Сагач Г.* Божественне покликання Ніни Божко // *Сагач Г.* Храм слова. К., 2005.

Ірина Ходак

БО́ЖКОВ Стойко (27.12.1913, с. Свежен, тепер Пловдивського округу Болгарії — 27.10.1989, Софія) — болг. літературознавець. Закінчив 1940 Софійський ун-т. Досліджував історію болг. л-ри 19 ст.,

болг.-укр. літ. зв'язки. Автор праці «Іван Франко в українсько-болгарських літературних зв'язках» (1957) та ін. У ст. «Торжество вікової дружби і літературного співробітництва» (Известия на Института за българска литература. Софія, 1955. Кн. 3), розділах «Історії болгарської літератури» у 4 т. (Софія, 1966. Т. 2) Б. спробував розкрити істор. зв'язки між Болгарією та Україною, охарактеризувавши й значення Шевченка в системі цих зв'язків. Дослідив перші перекл. болг. мовою, рецепцію творчості Шевченка, питання впливу творчості Шевченка на болг. л-ру 1860—70-х.

Літ.: Русакієв С. Тарас Шевченко і болгарська література. К., 1968.

Олена Шпильова

БОЖУ́К Миколая (справж. — Божук-Штефуца Василина Миколаївна; 3.01.1907, с. Великий Бичків, тепер Рахівського р-ну Закарп. обл. — 4.01.1938, м. Рахів Закарп. обл.) — укр. поетеса. Закінчила 1928 Ужгород. учительську семінарію. Вчителювала в селах Закарпаття. Авторка кн. «Поезії» (Ужгород, 1930). Світ її мист. почувань і думок творять переважно мотиви кохання, любові до природи та рідного краю, ліричні роздуми про долю жінки. Із творчістю Шевченка поезію Б. зближує народна пісня з її мотивами, інтонаціями, образною системою і мелодикою. З юних літ декламувала твори Шевченка на людних вечорах. Вірш Б. «Не гніваюсь, доле!» виразно перегукується із «Долею», ремінісценції з Шевченкових творів наявні у віршах «Ой сама я» (1928), «Ой гуляє буйний вітер» (1935) та ін.

Тв.: Вітайте, Карпати! Ужгород, 1973.

Василь Поп

БО́ЙКО Василина Федорівна (1850 — ?) — небога Шевченка, дочка його рідної сестри Я. *Бойко*. Виховувалася в родині В. Шевченка (Основа. 1862. № 6. С. 16), у листах до якого (лют. — груд. 1860) поет незмінно цікавився навчанням її, обіцяв привезти їй гостинець, «як буде добре вчиться». Б. була присутня на перепохованні Шевченка. Подальша доля Василини невідома.

Літ.: Чалий.

Григорій Зленко

БО́ЙКО Іван Захарович (20.10/2.11.1908, с. Нова Гребля, тепер Роменського р-ну Сум. обл. — 25.04.1970, Київ) — укр. бібліограф і письменник. Закінчив 1931 Харків. ІНО. Працював у вид-ві «Рух», належав до літ. організації «Молодняк». У 1936—37 перебував на ред. роботі. 1938—70 провадив наук.-бібліогр. роботу в ЦНБ. З ініціативи і під керівництвом Б. та за його безпосередньої участі створено ґрунтовні покажчики: «Т. Г. Шевченко: Бібліографія

І. Бойко

бібліографії. 1840—1960» (1961), «Т. Г. Шевченко: Бібліографія літератури про життя і творчість. 1839—1959» (К., 1963. Т. 1—2). В обох багато пропусків, зумовлених тим, що за умов ідеологічного тиску в радянські часи ряд праць було вилучено з обігу і передано до спецсховищ, а будь-які згадки про них у бібліогр. працях не допускалися.

Літ.: Сарана Ф. К. Пропагандист українського слова // *ЛУ*. 1965. 18 жовт.; *Королевич Н. Ф.* Бібліограф Іван Захарович Бойко (1908—1970): Бібліогр. нарис. К., 1997.

Василь Бородін

БО́ЙКО Іван Федорович (24.11.1845 — 1900) — небіж Шевченка, син його рідної сестри Я. *Бойко*. Чи зустрічався поет з Б. 1859 під час подорожі Україною, невідомо. У листі до В. Шевченка 18 лют. 1860 поет просить: «Та напиши, як зовуть синів <…> сестри Ярини». У відповідь (берез. 1860) В. Шевченко сповіщав: «<...> Іван 14 літ» (*Листи*, с. 147). Відомості про синів поетових братів і сестри Ярини були потрібні у зв'язку з тим, що після опубл. в журн. «*Народное чтение*» (1860. № 2) автобіогр. листа Шевченка *Товариство для допомоги нужденним літераторам і вченим* почало вживати заходів до звільнення його родичів з кріпацтва. За документально не підтвердженою розповіддю священика І. Мельниківського, Б. вчився у Першій київ. гімназії на кошти поета. Після Шевченкової смерті Б. матеріально підтримував історик В. *Антонович*. Пізніше Б. понад 13 років працював учителем у школах Київ. шкільної округи. Невиліковна психічна недуга змусила його решту життя провести в лікарнях. Преса того часу — «Киевское слово», «Одесский вестник», «Волынь», «Крым» та ін. — писала про долю Шевченкового небожа, його двох дочок і сина, наділеного поетичним хистом, закликала допомогти нужденній родині.

Літ.: Священник И. Мельниковский напечатал в «Киевском слове» // Одесский вестник. 1891. 17/29 февр.; *Шелухин С.* Іван Бойко, племінник Т. Шевченка: Спомини // ЛНВ. 1901. Т. 14. Ч. 2; *Пархоменко И.* Родственники Т. Г. Шевченко // *КС*. 1904. Т. 87. № 10; *Зленко Г., Рудницький Г.* Клич біди // Кримська світлиця. 1998. 27 лют.

Григорій Зленко

БО́ЙКО Іларіон Федорович (16.06.1840 — ?) — небіж Шевченка, син його рідної сестри Я. *Бойко*. У берез. 1860, повідомляючи Шевченка про синів Я. Бойко, В. Шевченко не називає Б. Чи був він жи-

вий восени 1843 та влітку 1859, коли поет відвідав *Кирилівку* і зустрічався з сестрою, відомостей немає.

Григорій Зленко

БО́ЙКО Катерина Якимівна — див. *Шевченко К. Я.*

БО́ЙКО Лаврентій Федорович (1839 — ?) — небіж Шевченка, син його рідної сестри Я. *Бойко*. Його вік називає В. Шевченко в листі до поета (берез. 1860): «…у сестри Ярини <...> Лаврентій 20 <...> літ» (*Листи*, с. 147). Чи зустрічався Шевченко з Б. 1859 під час подорожі Україною, відомостей немає. Шевченко згадує про Лаврентія єдиний раз — у листі до В. Шевченка від 29 лип. 1860: «У сестри Ярини спитай (як побачиш), чи оженила вона свого сердешного сина, чи ні». Як склалася доля Лаврентія, невідомо.

Григорій Зленко

БО́ЙКО Логвин Федорович (1842 — ?) — небіж Шевченка, син його рідної сестри Я. *Бойко*. Є згадка про нього в листі В. Шевченка до поета (берез. 1860): «…у сестри Ярини <…> Логин 17 <...> літ» (*Листи*, с. 147). Чи бачив його Шевченко восени 1843 або влітку 1859, коли зустрічався з Яриною, відомостей немає.

Григорій Зленко

БО́ЙКО Петро Феодосійович (23.06.1930, с. Лопатинка Оратівського р-ну Вінн. обл.) — укр. культурний і церк. діяч, диктор Нац. радіокомпанії України, священик. Заслужений артист Української РСР (1984). Закінчив 1959 філол. ф-т Київ. ун-ту, 1993 — Колегію св. Андрія при Манітобському ун-ті (Канада). З 1953 працював на Держтелерадіо Української РСР, вів радіожурн. «Слово про слово», «Пам'ятники України» та ін. Водночас 1959—90 — на викладацькій роботі в київ. вищих навч. закладах. Автор статей про мист-во живого слова. З 1990 — священик, з 1991 — протоієрей УАПЦ в Україні та Канаді.

У виконанні Б. на 1-му Нац. каналі та радіоканалі «Культура» прозвучали майже всі поетичні й прозові твори Шевченка. Творчі роботи у звукозаписі Б. — «Кобзар» і монографія І. *Дзюби* «Тарас Шевченко» (2005) — увійшли до Золотого фонду Укр. радіо. Б — учасник міжнародного походу-реквієму «Останнім шляхом Кобзаря», присвяченого 130-річчю перепоховання тіла Шевченка з Петербурга до *Канева* 8—22 трав. 1991. Під час цього походу правив молитви, служив панахиди, освячував місця, пов'язані з ім'ям Шевченка.

Літ.: Куприй М. Сівач слова Кобзаревого // Слово Просвіти. 2011. 3 лют.

Валентина Гнатенко

БО́ЙКО Устина Федорівна (1837 — ?) — небога Шевченка, дочка його рідної сестри Я. *Бойко*. Шевченко міг бачити Б. у верес. 1843 і влітку 1859, коли побував у *Кирилівці*. Очевидно, саме Б. побіжно згадала її мати Я. Бойко, оповідаючи М. *Чалому* про приїзд Шевченка до Кирилівки 1859: «Була я на городі — копала грядки. Дивлюсь — біжить моя дівчинка: мамо, мамо, вас якийсь Тарас гукає!» (*Спогади 1982*, с. 299).

Григорій Зленко

БО́ЙКО Федір Кіндратович (Бойченко; 1811, с. Кирилівка Звенигородського пов. Київ. губ., тепер с. Шевченкове Звенигородського р-ну Черкас. обл. — не пізніше 1858, там само) — чоловік рідної сестри Шевченка Ярини, кріпак, іконописець. Одружився з Яриною 1836, мав з нею четверо синів (Лаврентія, Іларіона, Логвина, Івана) і двоє дочок (Устину і Василину). У листі до брата Микити від 15 листоп. 1839 Шевченко писав із Петербурга: «Та ще скажи зятям нашим Антонові і Федорові, щоб і вони до мене коли-небудь написали хоч одно слово». Та Б. постійно пиячив, збиткувався над дружиною. Це викликало обурення в Шевченка. 2 берез. 1840 поет писав братові Микиті: «Малярові поганому скажи, коли він не схаменеться, то опиниться там, де йому і не снилось». В. Шевченко стверджував, що йшлося про погрозу солдатчиною (*Спогади 1982*, с. 28). Зустрівшись із Яриною під час подорожі Україною влітку 1859, Шевченко радів, що сестра вже не зазнає від чоловіка знущань, бо той помер (*Спогади 1982*, с. 299).

Григорій Зленко

БО́ЙКО Яким Іванович (1750-ті, Прикарпаття — після 1833, с. Моринці Звенигородського пов. Київ. губ., тепер Звенигородського р-ну Черкас. обл.) — дід Шевченка, батько матері — К. *Шевченко*. Вірогідно, його привіз батько — учасник руху опришків, а згодом козак на *Запорозькій Січі* — до моринського приятеля М. Цапенка, під опікою якого Б. виріс. Згодом Б. побрався з місцевою дівчиною Параскою, мав із нею кількох дітей. Завдяки власній праці мав ниву, леваду, віз, волів і пасіку на три десятки колод; був кріпаком В. *Енгельгардта*, але щороку відкуповувався у пана, сплачуючи чиншу 5 рублів сріблом. Після смерті дружини жив із бездітною Мотрею Боровиченковою. За спогадами родичів, Шевченко народився в хаті Б. в с. *Моринцях*. Після повернення батьків поета в с. *Кирилівку* Шевченко відвідував діда в Моринцях. Б., переживши дочку Катерину, свідчив одруження Г. *Шевченка* з вдовою О. *Терещенко*. Хата Б. стояла до 1918. Нині на місці оселі — камінь із меморіальним написом, поряд — пам'ятник поетові.

Літ.: Дмитренко О., Шудря М. Верховіть черещатого дуба // *В сім'ї* вольній, новій: Шевч. зб. К., 1984. Вип. 1; *Пушик С.* Славетний предок Кобзаря // *В сім'ї* вольній, новій: Шевч. зб. К., 1989. Вип. 5; *Жур 2003*.

Григорій Зленко

БО́ЙКО Ярина Григорівна (12/24.05.1816, с. Кирилівка, тепер Шевченкове Звенигородського р-ну Черкас. обл. — 1865) — рідна сестра Шевченка. Із дитячих років була товаришкою поета. Ця приязнь тривала до його смерті. Шевченко разом із Б. хрестив сина свого молодшого брата Йосипа. Доля Б. склалася нещасливо. Взявши шлюб з односельцем Ф. *Бойком* (1836), зазнала важкої долі в сім'ї. Шевченко намагався полегшити життя сестри, допомагав їй матеріально. 2 берез. 1840, надсилаючи рідним 50 крб., він просив старшого брата Микиту: «доглядай сестру Марусю, та, коли можна, помагай і бідній Ярині». Після заслання Шевченко клопотався про звільнення братів і сестри Ярини та їхніх родин із кріпацтва.

Приїжджаючи в *Кирилівку*, поет завжди відвідував рідних, зокр. родину Б. Згадки про Б. є в листуванні поета з братом В. Шевченком. Поет ставився до Б. як до порадниці й поважав її думку. Так, маючи намір одружитися з Х. *Довгополенко*, 2 листоп. 1959 Шевченко нагадує братові Варфоломію, що «Ярина-сестра обіцяла найти мені дівчину в Керелівці». 7 груд. 1859: «Спасибі тобі, що ти зовеш на пораду і на розглядини сестру Ярину». 12 січ. 1860: «Дуже, дуже я зрадів, що вона [Харита] вподобалась Ярині. Чи Ярина ще й досі у тебе гостює? Як ще й досі, то нехай би вона нишком, по-своєму спитала Хариту, а ти б мені написав те слово, або сам спитай, що вона скаже?» У листах від 18 лют. та 23 берез. 1860 до того ж адресата Шевченко запитує, «як зовуть синів <…> сестри Ярини», та просить відомості «об <…> дітях і ґрунтах». Ці дані потрібні були Шевченкові у зв'язку з його клопотаннями щодо звільнення родичів з кріпацтва. З цього приводу поет радить у листі 28 берез. 1860 до В. Шевченка: «Добре б ти зробив, якби поїхав у Керелівку та сказав би <…> Ярині, щоб <…> не квапилися на волю без поля і без ґрунту. Нехай лучче підождуть. <…> Посилаю тобі 10 книжок "Кобзаря", продай їх <…> і гроші оддай сестрі Ярині». Зрозумівши марність своїх сподівань одружитися з Харитиною Довгополенко, Шевченко не полишав надії знайти собі дружину в Україні й просив Б. допомоги йому в цьому. Поет також мав намір залучити Б. до освоєння своєї майбутньої хати й земельної ділянки. Згадки про Б. є й у листах до В. Шевченка від 22 квіт., 15 трав., 29 черв., 29 лип., 22, 25 серп., 5 жовт., 23 груд. 1860; в листі до В. *Фліорковського* від 28 лип. 1860. «Крепостных братьев и сестру» Шевченко згадав в автобіогр. листі до ред. «*Народного чтения*».

Востаннє Шевченко бачився з Б. у черв. 1859. «Вже й не знаю, що зі мною було, — розповідала вона пізніше М. *Чалому*. — От ми сіли гарненько під грушею; він, сердешний, положив голову на мої коліна та все просить мене, щоб я розказувала про своє життя гіркеє. От я йому й розказую, а він <…> слухає та все додає: "Еге ж! Так, сестро, так!" Наплакалась я доволі» (*Спогади 1982*, с. 58). Наприкінці життя поет сподівався здійснити свою заповітну мрію: збудувати хату над Дніпром, привести туди дружину й надати притулок страдниці сестрі. Б. Шевченко присвятив поезію «Сестрі». Б. була присутня на похороні Шевченка у Києві й у *Каневі* (є на груповому фото, зробленому під час цієї події).

Гпафіра Паламарчук, Оксана Яковина

БО́ЙКО-БЛОХИ́Н Юрій Гаврилович (справж. — Блохин; 12/25.03.1909, Миколаїв — 17.05.2002, Мюнхен, Німеччина) — укр. літературознавець і публіцист. 1929 його заарештували органи НКВС у справі СВУ, але 1930 звільнили. Закінчив 1931 Одес. ун-т, навчався в аспірантурі при наук.-досл. *Інституті Тараса Шевченка* (1933—35), в якому працював на посаді наук. співробітника, згодом — керівника бібліогр. відділу; 1935 його безпідставно звільнили з роботи. 1940 захистив дисертацію, одержав звання доцента Харків. ун-ту. З 1945 — у Мюнхені, з 1960 — дійсний чл.-кор. УВАН та Міжнародної АН (Париж), з 1963 — дійсний член *Наукового товариства імені Шевченка*, з 1950 — проф. УВУ, 1965—66 — ректор, 1970—89 — голова Організації укр. письменників «Слово» в Європі.

Ю. Бойко-Блохин

Як керівник бібліогр. відділу ІТШ разом зі співробітниками готував 10-й (бібліогр.) том повного академ. вид. творів Шевченка, картотека якого налічувала кілька тисяч записів (вид. не було завершено, вийшли лише перші два томи поезій — 1935 і 1937). 1934 у Харкові побачила світ кн. «Т. Шевченко. З щоденника» за ред. Б.-Б. і з його передм., у якій він мусив враховувати вимоги цензури. У ст. «Шевченко, визволений від большевицької фальсифікації» (1944), «Шевченко і релігія» (1948), «Жінка в творчості Шевченка» (1949) на противагу радянському шевченкознавству сміливо порівнював Шевченка зі світовими геніями, стверджував, що в укр. л-рі й духовному житті

він посідає місце поруч із І. Вишенським, Г. Сковородою та ін. У кн. «Шевченко і Москва» (1952) Б.-Б. охопив різні сторони творчості митця, спростовуючи погляди дослідників, які акцентували увагу на зв'язках Шевченка лише з рос. оточенням, не розглядаючи його взаємин у С.-Петербурзі з українцями чи особами ін. національностей, тощо. У праці «Культ Шевченка і шевченкознавство» (1954) поета схарактеризовано як ясновидця, творчість якого може підносити народ до вищих ідеалів. Ст. «Taras Shevchenko and West European Literature» (1955) і кн. «Тарас Шевченко на тлі західноєвропейської літератури» (1956), написані нім., англ. і укр. мовами, були покликані переконати амер. громадськість у доцільності спорудження пам'ятника поетові у Вашингтоні. У цих працях проаналізовано універсальність Шевченка; поширення «Кобзаря» як нац. Євангелія; ставлення поета до В. *Скотта* і Р. *Бернса*; романтичний стиль його творів на тлі Бюрґерової естетики, романтики Новаліса, Шлеґеля; захоплення Шевченка Рембрандтовими світлотінями; романтичне обожнювання жіночості та ін.

У праці «Франко — дослідник Шевченкової творчості» (1956) розглянув еволюцію Франкових поглядів і методів при вивченні творчості поета. У ст. «Шевченкова річниця і завдання української науки» (Українське слово. Париж, 1961) доводив, що в умовах радянського поневолення України неможливе об'єктивне, справді наук. вивчення творів Шевченка. У розвідці «Переклади Шевченка на німецьку мову» (1962) звернув увагу на труднощі перекладу його поезій, пов'язані з необізнаністю зх. перекладачів з укр. історією, нац. специфікою, побутом і ментальністю укр. народу. У ст. «Шевченкознавство 20-х років» (1963) проаналізував розвиток шевченкознавства протягом 1919—29, уперше згрупувавши дослідників за особливостями їхньої методології. У праці «Тарас Шевченко. Його життя і творчість» («Taras Ševčenko. Sein Leben und sein Werk», 1965 [нім. мовою]; передм. Е. Кошмідера), покликаній дати нім. читачеві всебічне уявлення про Шевченка, розглянуто зв'язок його поезії із західноєвроп. л-рами.

Тв.: Борьба за Шевченко // Литературная учеба. 1936. № 6; Франко і Шевченко // Літературний журнал. 1939. № 10/11; Шевченко і релігія [1948] // *Бойко Ю*. Вибране. Мюнхен, 1971. Т. 1; Жінка в творчості Шевченка // Промінь [Зальцбург]. 1949. 11 берез.; Шевченко і Москва. [Мюнхен], 1952; Taras Shevchenko and West European Literature // The Slavic and East European review. 1955. № 82; Тарас Шевченко на тлі західноєвропейської літератури. Мюнхен, 1956; Фальсифікація Шевченка в УССР // Наукові записки. Мюнхен, 1961. Ч. 4/5; Taras Ševčenko: Sein Leben und sein Werk. Stuttgart, 1965; Франко — дослідник Шевченкової творчості [1956] // Там само; Культ Шевченка і шевченкознавство [1954] // *Бойко Ю*. Вибране. Мюнхен, 1975. Т. 2; Шевченкознавство 20-х років [1963] // *Бойко Ю*. Вибране. Мюнхен, 1983. Т. 3; О. Я. Кониський як біограф Т. Г. Шевченка // *Бойко Ю*. Вибране. Гейдельберг, 1990. Т. 4; Тарас Шевченко в насвітленні Сергія Єфремова // Український історик. 1980. № 1/4; Вибр. праці. К., 1992; На порозі мого шевченкознавства (1933—1937 рр.) // *Тарас* Шевченко і національно-визвольні змагання українського народу: Зб. матеріалів наук. конф. К., 1998.

Літ.: Тетерина Д. Життя і творчість Юрія Бойка-Блохина: (До 70-річчя діяльності). Мюнхен; К., 1998; *Борзенко О*. Роль досліджень Ю. Бойка в перспективі проблем сучасного шевченкознавства // *Харків* 30—40-х рр. XX ст.: Література. Історія. Мистецтво: Матеріали міжнар. наук. конф. до ювілею проф. Ю. Бойка-Блохина. Х., 1998; *Севастьянова А. В*. Юрій Бойко-Блохин — дослідник творчості Т. Г. Шевченка // Наук. вісник Миколаїв. держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Миколаїв, 2004. Вип. 7: Філологічні науки; *Тетерина-Блохин Д*. Діяльність Юрія Бойка-Блохина в німецькому світі. Переяслав-Хмельницький; Мюнхен, 2009.

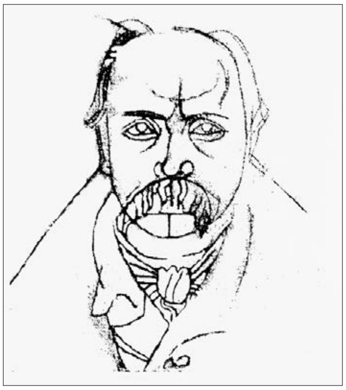
Дарина Тетерина-Блохин

БОЙЧУ́К Михайло Львович (30.10.1882, с. Романівка, тепер Терноп. обл. — 13.07.1937, Київ) — укр. художник монументального станкового живопису, графік, теоретик мист-ва, педагог. Навчався у маляр. школі художника Ю. *Панькевича* (1898—99, Львів), у приватній маляр. школі (1899, Відень), в Академії образотв. мист-в у Кракові (1900—04) та Мюнхен. АМ (1905—06). У 1907—11 удосконалював свою майстерність у Парижі в АМ Рансона (у П. Серюзьє та М. Дені, 1908—11). Один із засновників укр. школи монументального мист-ва (1909, бере початок з групи «Rénovation Byzantine» у Парижі), Укр. держ. АМ (1917), з 1924 — проф. КХІ. Член *Наукового товариства імені Шевченка* (1912), Укр. наук. т-ва (1917), один із лідерів Асоціації революційного мист-ва України (з 1925). Б. розробив оригінальну теорію укр. нац. стилю, що базувалася на синтезі течій модернізму, візантизму, італ. проторенесансу, укр. народного мист-ва, де особливу увагу приділялося монументальному живопису (стінопису). Б. — творець самобутньої мист. школи — худож. напряму в укр. культурі серед. 1900-х—30-х, т. зв. бойчукізму.

М. Бойчук

Виконані Б. та його учнями розписи Луцьких казарм у Києві (1919), Селянського санаторію ім. ВУЦВК в Одесі (1927—28), Червонозаводського театру в Харкові (1933—35) — унікальні спроби створення ансамблю монументального живопису в громадській споруді, які засвідчили суголосність бойчукізму

М. Бойчук. Портрет Т. Шевченка. Начерк. Калька, перо, туш. 1910-ті

із сучасною йому мексикан. школою монументалістики Д. Рівери, Д. Сікейроса, Х.-К. Ороска. В роки посилення тиску тоталітаризму Б. та бойчукістів звинуватили у формалізмі, націоналізмі, відриві від дійсності, наслідуванні буржуазного мист-ва. 1937 його репресовано разом з учнями І. Падалкою, В. *Седлярем*, С. *Налепинською-Бойчук та* І. Липківським, їхні монументальні роботи знищено. Реабілітовано митця посмертно 1989.

З творчого доробку Б. залишилися поодинокі твори. Серед них — «Портрет Т. Г. Шевченка: Начерк композиції» (графітний олівець, папір, 1910; зібрання Я. *Музики*, Львів. нац. галерея мист-в). Рисунок, імовірно, був підготовчим до епічного твору; в ньому виразно проступає монументальність форми, властива почерку митця: широке асиметричне обличчя поета, високе чоло, перетнуте різкими зморшками, монолітний силует плечей — усе підпорядковано відтворенню великої сили духу, стійкості, незламної волі. До ювілею поета Б. створив плакат «Шевченківське свято» (Київ, 1920). На ньому зображено вершника, який тримає стяг з написом «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте». Рисунок виконано у лаконічних формах, силуети фігур утворюють стрімкий рух вперед, посилений спрямованою у лівий верхній кут лінією древка стяга.

М. Бойчук. Плакат «Шевченківське свято». Папір, дереворит. 1920

Літ.: Сліпко-Москальців О. М. Бойчук. Х., 1930; *Холостенко Є.* Монументальне малярство Радянської України. Х., 1932; *Ріпко О.* Бойчук і бойчукісти. Бойчукізм: Каталог виставки. Л., 1991; *Ріпко О.* У пошуках страченого минулого. Л., 1996; *Соколюк Л.* Графіка бойчукістів. Х.; Нью-Йорк, 2002; *Кравченко Я.* Школа Михайла Бойчука. Тридцять сім імен. Л.; К., 2010.

Людмила Ковальська, Марина Юр

БОККА́ЧЧО (Boccaccio) **Джованні** (1313, Чертальдо, побл. Флоренції, Італія — 21.12.1375, там само) — італ. письменник. Знакова постать межі Високого середньовіччя та Відродження. Один із тих письменників, котрі формували ренесансний гуманізм. Шевченко згадав Б. в повісті «Варнак» поряд із видатними італ. поетами Високого середньовіччя та Відродження — *Данте*, *Аріосто* і *Тассо*. Розповідач, характеризуючи гол. героя повісті, зазначає: «Он был образован, как любой аристократ того времени, с тою разницею, что любил читать, и в особенности италиянских поэтов: Боккаччио, Ариосто, Тасса. А "Божественную комедию" он наизусть читал» (3, 125).

Дмитро Наливайко

Андреа дель Кастаньйо. Портрет Джованні Боккаччо. Фреска на віллі Кардуччо. 1450-ті

БОЛГА́РСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. В історії болг. л-ри, болг.-укр. літ. і культурних взаємин творчість Шевченка є вагомим і конструктивним чинником. Перше знайомство болгар з творами поета припало на 1850—60-ті — час найвищого піднесення в Болгарії нац.-визв. руху проти п'ятисотлітнього османського гніту, коли інтелігенція дедалі глибше проймалася ідеями нац. самовизначення, відновлювання своєї державності, утвердження соц. рівності. Носій цих ідей — л-ра вже в першій пол. 19 ст. звернулася до патріотичної тематики і, розвиваючи традиції, закладені «Історією слов'янoболгарською» П. Хілендарського, нагадувала читачам про героїчне минуле батьківщини та її кол. велич. Інтерес до фольклору, як і в ін. слов'ян. країнах, супроводжував і активізував пробудження нац. свідомості народу, а в л-рі руйнував застарілі канони Просвітництва та сприяв формуванню романтизму.

Суспільні настрої в Болгарії в серед. 19 ст., коли нац.-визв. боротьба була на піднесенні й визначала ідейно-естетичні домінанти л-ри, рух худож. свідомості, викликали активну зацікавленість болг. культурної громадськості спадщиною Шевченка, в якій знайшли втілення ідеали, яких прагнули у своїх пошуках і болг. письменники. Співзвучність — ідейна, тематична, настроєво-психологічна — сприяла входженню творчості Шевченка в болг. літ. процес — через пряме наслідування укр. поета й через перекл. його творів. Вплив поета на болг. письменників у передвизв. період найбільше виявлявся у зміцнюванні й розвиткові

фольклор. традицій, посиленні романтичного пафосу л-ри, наближенні її до реалій народного життя.

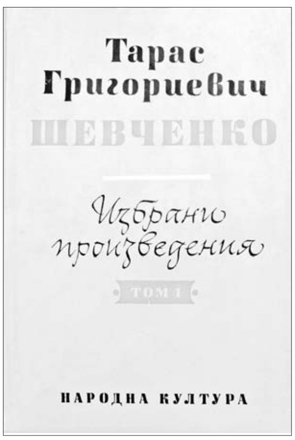
Перекл. Шевченкових творів болг. мовою почали з'являтися у 1860—70-х. Увагу Р. *Жинзифова* та П. *Славейкова* привернули насамперед баладно-романтичні твори поета, написані за мотивами народних пісень, переказів, легенд і народного побуту. Так, Р. Жинзифов у кн. «Новоболгарська збірка» (М., 1863 [болг. мовою]) вмістив у розділі «Гусляр Тараса Шевченка» перекл. балад «Тополя», «Утоплена», трьох думок — «Вітре буйний, вітре буйний!», «Нащо мені чорні брови», «Тече вода в синє море», а пізніше в періодиці — й «Причинної». Імпонували йому і твори, в яких змальовано життя селян, оспівано героїчні події укр. історії, піднесено ідею слов'ян. єднання. Про це свідчать його перекл. поем «Катерина», «Наймичка», уривка з поеми «Гамалія», вірша «Ой чого ти почорніло», адресованого П.-Й. *Шафарикові* вст. до поеми «Єретик». Ці перекл. ще не мали худож. цінності, не завжди адекватно відтворювали зміст оригіналу; далася взнаки і складна мовна ситуація — суміш болг. і македонської мов (це відзначив ще Л. *Каравелов* у ст. «Болгарська література» (Българска пчела. 1864. № 3/4) і «Чи знаєш ти, хто ми?» (Свобода. 1871. № 24). П. Славейкову належать перекл. уривків балад «Причинна», «Тополя», віршів «Перебендя», «Думи мої, думи мої» (1840), «Минають дні, минають ночі». Вплив Шевченка позначився і на заг. тональності, віршових розмірах оригінальних творів обох письменників (поема «Кривава сорочка», вірші «Голуб», «Безсоння», «Питала Болгарія», «Сон» Р. Жинзифова; поеми «Бойка-воєвода», «Джерело Білоногої», «Милена», поезії «Вигнанець», «Пісня про тиранів» та ін. П. Славейкова).

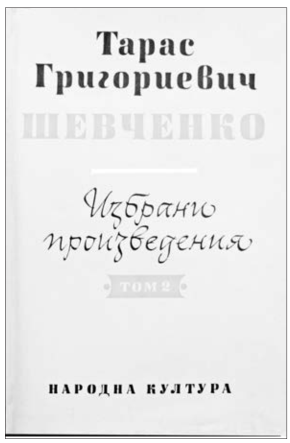
Глибше проникнув у поетичний світ Шевченка Л. Каравелов, який в 1860-х почав перекладати «Кобзар». Як і ін. тогочасних болг. письменників, Л. Каравелова особливо цікавили твори, тематично й образно-стилістично близькі до фольклору. Його увагу привернули вірші за мотивами укр. народного побуту (думки «Породила мене мати», «Тече вода в синє море», «Нащо мені чорні брови»). Він прагнув ознайомити читача і з громадянською та політ. поезією Шевченка — переклав уривок із поеми «Єретик», працював над перекл. «Неофітів», готуючи разом з І. *Прижовим* прим. до твору, підкреслював його викривальні особливості (перекл. і прим. за його життя не було надрук.). Шевченкові рядки Л. Каравелов використовував як епіграфи до своїх публіцистичних праць. Захоплення творчістю укр. поета відчутно позначилося на всьому літ. доробку Л. Каравелова: за Шевченковими мотивами, з використанням його віршової техніки написано поезії «Самоїл», «Нові Христові апостоли», «Коли умру, не ховай мене», «Чорні очі, біле личко» та ін. Цей вплив у болг. критиці іноді навіть потрактовували як негативний для розвитку оригінального обдарування Л. Каравелова. Так, болг. письменник і громадський діяч К. Величков зауважував, що усі вірші Л. Каравелова написано в стилі й за формою поезій Шевченка, але без їхньої поетичності. І все ж значення Р. Жинзифова, П. Славейкова, Л. Каравелова як першовідкривачів Шевченка для болгар безсумнівне: вони ввели творчість укр. поета в культурний обіг, привернули до неї увагу і письменників, і читачів.

Після визволення Болгарії від османського поневолення (1878) почався новий період в історії болг.-укр. літ. взаємин, що охоплював кін. 19 — перші десятиліття 20 ст. Урізноманітнилося і сприймання творчості Шев-

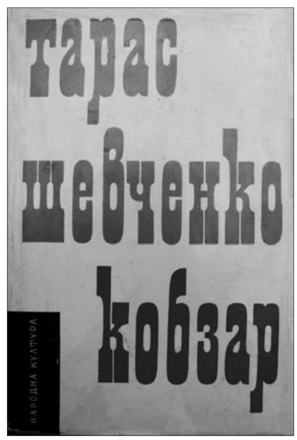

Т. Шевченко. Вибрані твори. К., 1939. Титул

Т. Шевченко. Вибрані твори у 2 томах. Софія, 1960. Обкладинка

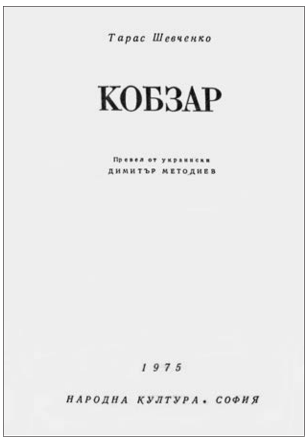

Т. Шевченко. Кобзар. Софія, 1964. Суперобкладинка

ченка болг. громадськістю. Протягом 1880—90-х під певним впливом Шевченка відбувалося становлення таланту класика болг. л-ри І. *Вазова*. Ще в гімназійні роки він ознайомився з поемою «Катерина», а пізніше — з деякими ін. творами укр. поета (здебільшого в рос. перекл.). Під цим враженням він написав одну з найкращих своїх поем — «Громада» (1879), сюжет якої взято з життя села. За визнанням автора, віршову структуру поеми, її розмір запозичено в Шевченка. Його ж вплив помітний і в жіночих образах поем І. Вазова «Громада» та «Загорка» (1883). Шевченкова традиція відчутна і в його ліричних поезіях 1880—90-х («Іванка», «Затужив Бунарджик», «Любену Каравелову» та ін.).

Вплив творчості Шевченка позначився на формуванні світовідчуття Т. *Влайкова*. Мотиви поем «Катерина» і «Наймичка» надихали й ранні поетичні спроби, і прозу, в якій він відтворював життя села та болг. інтелігенції. За болг. перекл. ознайомився з творами Шевченка Ц. *Церковський*. Деякі шевч. мотиви й віршові розміри він використав у віршах «Серце моє», «Думи мої», поемах «На жнива», «Ружа». Шевченкова поетична традиція, сприйнята через творчість Л. Каравелова і П. Славейкова, відчутна у деяких творах Д. Максимова.

Ширше ознайомилася болг. громадськість із творчістю укр. поета у 1880—90-х. У газ. «Работник» (1881. № 14) надрук. першу болг. інтерпретацію «Заповіту» (перекладач невідомий). Знаменно, що в цей час перекл. з творів Шевченка вміщували у хрестоматіях світової л-ри, призначених для шкіл, пед. і духовних уч-щ. Так, у «Хрестоматії для вивчення словесності» в 2 т. (Пловдив, 1888—89), яку впорядкували С. Костов і Д. Мишев, було подано вже відомі перекл. Л. Каравелова «Думка — Тече вода в синє море», П. Славейкова «Перебендя» (цей твір мав у Болгарії особливу популярність, його часто перекладали). Чималим здобутком перекладної шевченкіани тоді були перекл. віршів «Садок вишневий коло хати», «Самому чудно. А де ж дітись?», уривків із балади «Тополя», послання «І мертвим, і живим», які здійснив Х. Кесяков, їх також уміщено в названій хрестоматії. Пізніше ці та ін. твори Шевченка друкували в хрестоматіях А. Стоїлова і Д. Мирчева, І. Пеєва та ін., а отже, вони входили до програми вивчення л-ри в школах. У другій пол. 1890-х з'явилися ще кілька нових перекл. із творів Шевченка: І. Белева — «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!» (Българска сбирка. 1895. Кн. 7), Л. *Іхчієва* — «Думка — Тече вода в синє море» (Ученически другар. 1898. Кн. 9/10) та «Ой одна я, одна» (Живот. 1899. Кн. 9/10).

Т. Шевченко. Кобзар. Софія, 1975. Титул

Т. Шевченко. Вибрані твори. К., 1999. Титул

Відчутно пожвавилося перекладання творів Шевченка в ювілейні роки. 1911 з'явилися перекл. С. Дринова поезій «Заповіт» та «Ой гляну я, подивлюся»; 1912 — «Думи мої, думи мої» (1840), «Минають дні, минають ночі», «Один у другого питаєм»; 1914 — «В неволі, в самоті немає». Тоді ж із перекл. «Заповіту» (Свободно мнение. 1914. № 18) почав багаторічне перекладання і дослідження творчості Шевченка С. *Чилингиров*. 1915 він опубл. під заголовком «Ян Гус» уривок з поеми «Єретик» (Свободно мнение. 1915. № 28).

Ширшому ознайомленню з творчістю Шевченка сприяли і статті в болг. періодиці кін. 19 — поч. 20 ст. Статтю, в якій невідомий автор прагнув показати соц. коріння творчості Шевченка, надрук. газ. «Работник» (1881. № 14). Ґрунтовну інформацію про життя і діяльність поета болг. читач одержав зі статті К. *Доброджяну-Ґері* «Тарас Шевченко», яку журн. «Дело» (1894. № 2) передрук. з франц. журн. «L'Ère Nouvelle» (1894. № 5). Кілька оглядових статей уміщено в болг. періодиці до 50-х роковин смерті Шевченка (автори — І. Шивачев, Д. Кьорчев, С. Скитник, В. Парушев та ін.). У ст. С. Чилингирова «Шевченко болгарською мовою» (Славянски глас. 1911. № 1/2) узагальнено спостереження про вплив укр. поета на болг. л-ру. У Болгарії широко відзначено *100-літній ювілей від дня народження Шевченка*. З ініціативи т-ва «Слов'янська бесіда» в Софійському ун-ті відбувся літ. ранок, на якому виголошено доповіді С. Станимирова «Біографічні відомості про Тараса Григоровича Шевченка» та І. *Шишманова* «Тарас Шевченко, його творчість і його вплив на болгарських письменників перед визволенням» (обидві надрук. у кн.: *Спомин* про Тараса Григоровича Шевченка. Софія, 1914). Доповідь І. Шишманова була помітним здобутком тодішнього болг. шевченкознавства. У ній

визначено ідейно-тематичні напрями впливу творчості Шевченка на болг. письменників. Вона лягла в основу праці І. Шишманова «Роль України в болгарськім відродженню: Вплив Шевченка на болгарських поетів передвизвольної доби» (Відень, 1916 [укр. мовою]). До ювілею Шевченка у болг. періодиці опубл. низку ст. дан. дослідника Г. *Брандеса* «Тарас Григорович Шевченко» (Земеделска мисъл. 1914. № 2), рос. критика В. *Львова-Рогачевського* «Огненне слово» (Борба. 1914. № 8), К. Мустейкіса «Т. Г. Шевченко» (1914. Листоп. Кн. 26, 28), Д. Толмачова (Демократичен преглед. 1914. № 2), М. Москова (Българска сбирка. 1914. № 4), В. Парушева (Нова балканска трибуна. 1914. 12 берез.) та ін. Загалом ювілейний 1914 заклав міцні основи болг. наук. шевченкіани. Саме тоді було порушено важливі проблеми укр.-болг. літ. зв'язків, центр. місце в яких починаючи з 1860–70-х посідала постать Шевченка.

Наступний період в історії болг.-укр. культурних і літ. взаємин припадає на період між двома світовими війнами. Його складність, різка заполітизованість, ідеологічні протистояння спричинено такими істор. подіями, як революція 1917 в Росії, нац.-визв. рух 1918—20 в Україні, Вересневе повстання 1923 в Болгарії, утвердження тоталітарної системи в Союзі РСР. Суспільно-політ. ситуація в Болгарії та Україні привела до неоднозначних потрактувань творчості Шевченка й ідеологічної боротьби навколо його імені. На поч. 1920-х статті й розвідки про укр. поета в Болгарії друкували здебільшого на сторінках двотижневика «Украинско-български преглед», заснованого 1919 силами болг. літературознавців за участі укр. емігрантів. Однією з перших у ньому було опубл. промову І. Шишманова, виголошену з нагоди 59-х роковин від дня смерті Шевченка (1920. № 12). У ній автор відзначив «існування політичного українського питання», однак наголосив всеслов'ян. та всесвітнє значення спадщини Шевченка. Як речника укр. нації трактував Шевченка Д. Страшимиров у публіцистичній ст. «"Заповіт" Шевченка» (1920. № 11). На відомому фактажі побудовано ст. С. Младенова «Любен Каравелов та українська література» та Н. Балабанова «Тарас Шевченко і деякі наші письменники передвизвольної доби» (1920. № 11). Нові спостереження містила розвідка Л. Іхчієва «Вплив Шевченкової поезії на творчість Райка Жинзифова» (1920. № 12). Того ж 1920 в ювілейному зб. на пошану І. Шишманова опубл. ст. про вплив укр. поета на творчість болг. письменників — «Тарас Шевченко болгарською мовою» (розширений варіант) С. Чилингирова та «Любен Каравелов і Україна» Д. *Шелудька*. Увагу першого привернули причини широкого резонансу творів поета в громадському і літ. житті Болгарії передвизв. доби. Крім того, автор подав ґрунтовну бібліографію перекл. творів Шевченка болг. мовою. Розвідка Д. Шелудька цікава постановкою проблеми «Л. Каравелов і українське національне питання». Спираючись на фактичні дані про перебування Каравелова в Москві, про співробітництво з І. Прижовим, аналізуючи ставлення болг. письменника до України, він узагальнив, що Л. Каравелов «не лише перекладав Шевченка, а й поділяв його політичні й національні ідеали». Висвітлюючи значення творчості Шевченка для розвитку болг. л-ри у ст. «Кілька нотаток про вплив Шевченка на болгарських поетів» (Слънце. 1921. № 11), Д. Шелудько виходив із теорії запозичень, що позначилось на об'єктивності поціновування оригінальних обдарувань болг. митців. Із його пізніших ст. слід відзначити «Вплив Шевченка на Любена Каравелова» (1928), «Шевченко і тенденція в мистецтві» (1934), «Шевченко в своїх російських творах» (1936). Привертає увагу ст. укр. скульптора М. *Паращука* «Шевченко-художник» (Литературен глас. 1934. 10 лип.), в якій професійно розглянуто мист. спадщину Шевченка. Активно сприяла популяризації поета в Болгарії вистава «Наймичка» (в перекл. болг. мовою) за інсценізацією І. *Тогобочного* на сцені Софійського вільного театру. П'єса витримала бл. 30 спектаклів і протягом 1920—30-х ішла з незмінним успіхом на сценах різних театрів, одержавши позитивні рецензії у пресі (Илюстрация, театър и музика. 1919. 23 берез.; Учителски вестник. 1929. 26 жовт. та ін.).

У 1920—30-х у болг. пресі з'являлось чимало статей (переважно емігрантів з Росії — А. Шульговського, І. Орлова та ін.), присвячених творчості Шевченка. З 1934 в галузі шевченкознавства активно виступала болг. марксистська критика, яка трактувала творчість поета з вульгарно-соціологічних, класових позицій, недооцінюючи або й різко засуджуючи її нац. інтерпретацію. Таких поглядів, зокр., дотримувалися М. Марчевський у ст. «Співець українських рабів і кому він належить» (Работнически литературен фронт. 1934. 1 квіт.) та Г. *Бакалов* у ст. «Пан Ст. Чилингиров і "дух" Шевченка» (Звезда. 1934. № 16). Протистояла такій позиції ст. П. *Біціллі*, в якій розглянуто естетичну цінність поезії Шевченка (Литературен глас. 1934. № 238).

Урочисто відзначено в Болгарії *125-літній ювілей від дня народження Шевченка*. Значний резонанс мали ст. Т. Павлова «Проблема Шевченка» (Заря. 1939. 13 трав.), в якій наголошено загальнолюдські та соц. особливості творчості Шевченка, Г. Бакалова «Шевченко і російська демократія» (Заря. 1939. 22 трав.), де висвітлено участь поета у визв. русі Росії. Вагомим внеском у вивчення спадщини Шевченка і

поширення його творів серед болг. громадськості були ст. Л. *Стоянова* «Великий український поет Тарас Шевченко» (Култура. 1939. 18 берез.) і К. *Зидарова* «Тарас Григорович Шевченко» (Заря. 1939. 18 берез.). Цікаві, подекуди нові, думки містяться у ст. Г. *Белева* «Вічний, як народ», М. Дилянова «Тарас Шевченко і Христо Ботев», М. Марчевського «Народ і поет», С. *Каракостова* «Шевченко і слов'янство», Л. Стоянова «За правду і за свободу» — всі надрук. навесні 1939 у ювілейній одноденці «Тарас Шевченко», в підготуванні якої взяли участь болг. письменники, науковці й громадські діячі. Того ж 1939 в Україні опубл. ст. болг. емігранта А. *Величкова* «Шевченко і болгарська література 60—70-х 19-го століття» (РЛ: Наукові записки. 1939. Кн. 4). Докладну бібліографію болг. шевченкіани вмістив М. Арнаудов у 15 т. *ПВТ: [У 16 т.]*, присвяченому рецепції Шевченка за межами України.

Протягом 1920—30-х у болг. пресі опубл. чимало нових перекл. творів Шевченка, зокр. й тих, що їх уже перекладали. Так, 1920 «Украинско-български преглед» (№ 11, 13) надрук. вірші «Думи мої, думи мої» (1848), «Ой чого ти почорніло» в перекл. Х. *Цанкова*, «Мені однаково, чи буду», «Якби ви знали, паничі» в перекл. С. Чилингирова. 1924 в перекл. Х. Цанкова з'явився «І досі сниться: під горою» (Млечен път. Кн. 7/8). З перекл. віршів «Заповіт», «І день іде, і ніч іде», «Та не дай, Господи, нікому» виступив С. Димитров (Северянин. 1928. № 5; 1929. № 9/10). На відзначення 120-річчя від дня народження Шевченка Н. Хрелков опубл. перекл. уривка з послання «І мертвим, і живим» (Щит. 1934. 28 берез.); С. Чилингиров переклав вірш «Не женися на багатій» (Литературен глас. 1934. № 238), Д. Стоєвський — «Думку — Тяжко-важко в світі жити» (Украинско-български вести. 1935. Кн. 1). Особливо активізувалося перекладання творів Шевченка 1939. В Україні К. *Кюлявков* переклав повість «Художник» (К., 1939) і зб. поезій «Вибрані твори» (К., 1939), останню — з передм. І. *Стебуна*. Перевидану в Болгарії 1947 з передм. К. Кюлявкова, її негативно оцінив Д. Шелудько (Септември. 1950. Кн. 7), який завважив низький худож. рівень перекл., а також фактологічні помилки.

В ювілейній газ. «Тарас Шевченко» під заголовком «Чотири пісні» вміщено добірку віршів: «Думи мої, думи мої» (1840), «Закувала зозуленька», «Ой умер старий батько», «Подражаніє сербському» у перекл. Л. Стоянова, поезії «До Основ'яненка» — К. Зидарова; «Думи мої, думи мої» (1840), «Заповіт», «Мені однаково, чи буду» — А. *Тодорова*; «Ой по горі роман цвіте», «Ой маю, маю я оченята» — Б. Райнова; «Маленькій Мар'яні» — М. *Грубешлієвої*. Журн. «Изкуство и критика» (1939. Кн. 3) опубл. перекл. Бленіки (П. Цаневої) «Ісаія. Глава 35 (*Подражаніє*)». Всі перекл., попри окремі змістові чи худож. втрати, засвідчили, що рівень перекладацької майстерності в Болгарії значно підвищився і творчість Шевченка відкрилася болг. читачеві багатогранніше й глибше.

Із серед. 1940-х інтерес болг. науковців, критиків і письменників зосереджено на двох питаннях: творча особистість Шевченка та вплив його спадщини на болг. л-ру. Серед публ. були ст. С. Каракостова «Тарас Шевченко і болгарська література» (Българо-съветска дружба. 1946. № 3) та А. Тодорова «Слов'янські поети — борці за свободу» (Ведрина. 1947. 19 верес.). Почасти нові для болгар матеріали про участь Шевченка в *Кирило-Мефодіївському братстві* подав С. Каракостов у кн. «Кирило й Мефодій і боротьба за свободу та слов'янське просвітительство» (Софія, 1946). У 1950-х у болг. пресі опубл. ст. Н. Дончева «Тарас Шевченко, великий український поет» (Изгрев. 1951. 7 берез.), П. Русева «Тарас Григорович Шевченко — великий народний поет-революціонер» (Отечествен фронт. 1954. 10 берез.), Й. Цонева «Геніальний син України» (Труд. 1956. 10 берез.). У ці ж роки почалася плідна діяльність П. *Атанасова*, який зробив значний внесок у вивчення і популяризацію творчості Шевченка в Болгарії. Слід відзначити його ст. в журн. «Славяни»: «Болгаро-українські зв'язки в добу Відродження» (1955. № 6), «115 років "Кобзаря"» (1955. № 2), «Димитр Полянов і українська культура» (1959. № 3), «Шевченко і Георгій Бакалов» (1961. № 6); «Шевченко і болгари» (Литературен фронт. 1964. 5 берез.); кн. «Тарас Шевченко: Життя і творчість» (Софія, 1964) та ін. *100-літні роковини від дня смерті Шевченка* було відзначено ст. І. Давидкова «Наш дар ювілеєві» (Литературен фронт. 1961. 9 берез.), В. *Мавродієва* «Тарас Шевченко і наш театр» (Театър. 1961. № 4), С. Великова «Близький та улюблений нашим народом» (Пламък. 1961. № 3). З'явилися бібліогр. праця Є. Сарафової «Тарас Шевченко в Болгарії» (Библиотекар. 1961. № 2) та брошура Х. Крушева «Великий український кобзар Тарас Шевченко» (Софія, 1961). 1963 в Україні вийшла монографія О. *Шпильової* «Т. Г. Шевченко і болгарська література» — перша в цій проблематиці спроба ширшого аналізу в історико-хронологічній послідовності. Серйозні дослідження творчості Шевченка та його значення для розвитку болг. л-ри здійснив С. *Русакієв*. Його найвагоміша праця — «Тарас Шевченко і болгарська література» (Софія, 1964; укр. перекл. — 1968). В ній дослідник використав багато арх. матеріалів, докладно проаналізував перекл. з творів Шевченка болг. мовою, статті про його життя

і творчість. До творчості Шевченка зверталися болг. літературознавці й письменники С. *Божков*, Е. Георгієв, В. *Велчев*, Л. *Минкова*, К. Кюлявков, Л. Стоянов, К. Зидаров та ін. У періодиці надрук. перекл. окремих творів Шевченка. 1956 в перекл. Д. *Методієва* видано зб. «Вибраних творів», 1960 — «Вибрані твори» у 2 т., у 1964 — «Кобзар», куди ввійшла майже вся поезія Шевченка. Перекл. Д. Методієва позначені високою майстерністю, вони дали болг. читачеві досить повне уявлення про талант і своєрідність світобачення укр. поета. Глибоко емоційне сприймання Шевченкової творчості засвідчено у присвячених укр. поетові віршах І. Давидкова, А. Тодорова, М. Грубешлієвої та ін.

150-літній ювілей від дня народження Шевченка відзначено в Болгарії урочистими зборами, літ. вечорами. Делегація болг. письменників і науковців узяла участь у ювілейних урочистостях 1964 в Україні. Із промовою на Міжнародному форумі діячів культури в Києві виступив С. Русакієв. Цікаві дослідження проблеми укр.-болг. літ. зв'язків і значення творчості Шевченка для болг. л-ри опубл. в Україні в 1980-х. У 5-томній праці «Українська література у загальнослов'янському і світовому літературному контексті», здійсненій співробітниками ІЛ АН України (К., 1987. Т. 1), вміщено розділи «Українсько-болгарські зв'язки другої половини 19-го ст.» (автор В. Климчук) та «Українсько-болгарські літературні взаємини кінця 19-го — початку 20-го ст.» (автори — В. Климчук, В. Москаленко), в яких тему «Шевченко і болгарська література» розглянуто на істор. тлі культурних зв'язків обох країн. Новою постановкою питання й оригінальним його висвітленням привертає увагу ст. В. Климчука «Шевченко і Ботев: Літературна паралель» (*РЛ*. 1987. № 3). Огляд того ж автора «Шевченко і болгарська література» вміщено у зб. «Шевченко і світ» (К., 1989).

У 1980—-90-ті було зроблено нові перекл., відмінні від попередніх досліджень. Болг. вчені й літературознавці вивчають спадщину укр. поета, яку, на думку Л. *Терзійської*, не повністю ще освоєно в Болгарії: «До цього часу не перекладено болгарською мовою його повісті, щоденник, листи. Шевченко-художник у Болгарії майже невідомий. Мало хто знає і його вірші, покладені на музику і перетворені на пісні» (*Терзийская Л*. С. 13). Х. Дудевський у ст. «Великий Кобзар» (1989) згадав про епізоди вшановування ювілею поета в 1939, у якому взяли участь провідні актори Театру опери та Народного театру (*Дудевський Х*. Великий Кобзар // Литературен фронт. 1989. 8 черв. С. 8). По-новому підійшов до вивчення творчості Шевченка К. Динчев у ст. «Тарас Шевченко і болгарська літературно-фольклорна традиція» (1996), «Особистість і творчість Тараса Шевченка в інтерпретації болгарського літературознавства» (2006), в яких проаналізував розвиток шевченкознавства у Болгарії. У ст. А. Якимової йдеться про перші перекл. творів Шевченка в Болгарії, досліджено історію перекл. «Заповіту», підсумовано розвиток шевченкознавства в країні.

Наприкінці 20 ст. у Болгарії сформовано інституції, які розвивають тему «Шевченко і Болгарія». Серед них посольство України, відкрите у Софії 1993, укр. відділення у Софійському ун-ті (1997), електронне вид-во «БУВісті» (1998), т-во «Мати — Україна», засноване 2000 у Софії. Так, 6 берез. 2002 т-во «Мати — Україна» (Софія) влаштувало вечір, присвячений дню народження Шевченка. У берез. 2004 шевч. вечір відбувся в укр. відділенні Софійського ун-ту. 2 лют. 2006 посольство України в Болгарії за підтримки кафедр слов'ян. мов і л-р Софійського ун-ту та електронного вид-ва «БУВісті» провело конкурс на кращий твір про Шевченка, а 2 квіт. 2006 організувало шевч. вечір, на якому було оголошено імена переможців. Матеріали про Шевченка можна знайти в архіві електронного вид-ва «БУВісті». З ініціативи глав держав України та Болгарії, посольства України та громадських організацій Болгарії у Софії 2009 відкрито перший пам'ятник укр. поетові в цій країні.

Пер.: Шевченко Т. Художник. К., 1939; *Шевченко Т.* Избрани произведения. К., 1939; *Шевченко Т.* Избрани стихотворения. София, 1949; *Шевченко Т.* Избрани произведения. София, 1960. Т. 1—2; *Шевченко Т.* Кобзар. София, 1964; Катерина. К., 1994 [Білор., болг., нім., польс., рум., словац. та угор.]; *Шевченко Т.* Вибрані твори / Пер. болг. К., 1999.

Літ.: Шишманова-Драгоманова Л. Шевченко в болгарській літературі // Рада. 1911. 1 листоп.; *Шевченкові* дні в Болгарії: (Шевченкове слово в столиці Болгарії — Болгарська преса про Шевченка) // Нове слово. 1914. 14 квіт.; *Чілінгіров С.* Тарас Шевченко по-болгарськи // *ЗНТШ*. Л., 1917. Т. 119/120; *Величков А. С.* Шевченко і болгарська література 60-х — 70-х років 19-го століття // РЛ. Наукові записки. 1939. Кн. 4; *Базилевський М.* Шевченко в болгарській літературі // Україна. 1947. № 3; *Дмитрук В.* З любов'ю до Кобзаря: (Нове видання творів Т. Шевченка в Болгарії) // Літературна газета. 1957. 8 берез. — Рец. на кн.: *Шевченко Т.* Збірка вибраних творів. Софія, 1956; *Тодоров А.* Кровні зв'язки: (Т. Шевченко і болгарська література) // Літературна газета. 1957. 31 груд.; *Авджієв Ж.* Т. Г. Шевченко в болгарській критиці: (Критично-бібліограф. нотатки за період 1878—1944 рр.) // *РЛ*. 1958. № 4; *Кирилюк Є. П.* Шевченко і слов'янські народи. К., 1958; *Павлович М.* З історії перекладів творів Т. Г. Шевченка болгарською мовою // *Голос* Шевченка над світом. К., 1961; *Методієв Д.* Ми любимо Шевченка // Всесвіт. 1961. № 5; *Минкова Л.* У Болгарії: (Відзначення сторіччя з дня смерті Т. Г. Шевченка) // *РЛ*. 1961. № 6; *Злыднев В. И.* Шевченко и болгарская литература // *Тарас* Шевченко: [Доклады науч. сессии]. М., 1962; *Шпильова О.* Т. Г. Шевченко і болгарська література. К., 1963; *Кирилюк Є. П.* Шевченко в болгарській літературі // *РЛ*. 1963. № 2; *Минкова Л.* Тарас Шевченко и

българската литература // Литературна мисъл. 1964. Кн. 1. — Рец. на кн.: *Шпильова О.* Т. Г. Шевченко і болгарська література. К., 1963; *Русакиев С.* Роль Т. Г. Шевченко в развитии болгарской поэзии эпохи, предшествующей освобождению Болгарии // *Шевченко* и мировая культура. М., 1964; *Велчев В.* Шевченко и българската литература // Език и литература. 1964. № 3; *Гончарук Г. М.* Т. Г. Шевченко в болгарській прогресивній критиці (1863—1944) // Мовознавство і літературознавство: (Зб. вибр. праць пед. ін-тів). К., 1964; *Шишманов И. Д.* Тарас Шевченко, неговото творчество и неговото влияние върху българските писатели преди Освобождението // *Шишманов И. Д.* Избрани съчинения. София, 1965. Т. 1; *Минкова Л.* Творчеството на Т. Шевченко и публицистиката на Л. Каравелов // Известия на Института за литература на БАН. 1966. Кн. 13—19; *Русакієв С.* Тарас Шевченко і болгарська література. К., 1968; *Барабан Л.* На сцені друзів: Драматургія Т. Г. Шевченка в Болгарії // Культура і життя. 1984. 4 берез.; *Климчук В., Москаленко В.* Українсько-болгарські літературні взаємини кін. 19-го — поч. 20-го ст. // *Українська* література у загальнослов'янському і світовому літературному контексті: У 5 т. К., 1987. Т. 1; *Климчук В.* Українсько-болгарські зв'язки другої пол. 19-го ст. // *Українська* література у загальнослов'янському і світовому літературному контексті: У 5 т. К., 1987. Т. 1; *Кирилюк Є., Якубець М.* Тарас Шевченко і слов'янські літератури // *Українська* література у загальнослов'янському і світовому літературному контексті: У 5 т. К., 1987. Т. 1; *Климчук В.* Шевченко і болгарська література // *Шевченко* і світ: Літ.-крит. статті. К., 1989; *Терзийска Л.* Проникновение и восприятие творчества Т. Г. Шевченко в Болгарии // Болгарская русистика. 1989. № 6; *Костюк Б.* Болгарські шляхи Тараса: (Вплив Т. Шевченка на болгарську літературу) // Вітчизна. 1990. № 3; *Горячко Л.* Тарас Шевченко у Болгарії: (Про переклади творів Т. Шевченка) // Вітчизна. 1992. № 5/6; *Тимчук М.* Т. Г. Шевченко і Болгарія // Дослідження з філології: Зб. наук. праць. К., 1992; *Динчев К.* Тарас Шевченко и българската литературно-фолклорна традиция // Балканистичен форум. 1996. Кн. 3; *Свашенко А. О.* Українські екзотизми в болгарських перекладах «Кобзаря» Т. Г. Шевченка // *Слово* про Шевченка: Зб. Х., 1998; *Чопик М., Чопик Я.* Слово Кобзаря в Болгарії // *Шевченко* і Поділля: Зб. наук. праць за матеріалами 2-ї Всеукр. наук. конф. Кам'янець-Подільський, 1999; *Коваль-Костинська О.* Поезія Т. Шевченка в перекладах болгарських поетів XIX—XX ст. // *НШК 34.* Кн. 2; *Матусєва Ю.* Тарас Григорович Шевченко та болгарська література: Ідейно-тематичні паралелі в «До Основ'яненка» Тараса Григоровича Шевченка та «Отльчие от България еднаго разпаленаго родолюбца българика в лето 1853» Георгья Сави Раковскаго // Літературознавчі студії: Зб. наук. праць. К., 2005; *Димов Г.* Личность и творчество Тараса Шевченко в интерпретации болгарского литературоведения // Болгарський щорічник. К., 2006. Т. 6; *Якимова А.* До 145-річчя перших перекладів болгарською мовою творів Тараса Шевченка // Українознавство. 2009. № 1.

Олена Шпильова

БО́ЛДИРЕВ Володимир Степанович (15.07.1911, ст. Ханженкове, тепер Донец. обл. — 29.03.1993, Київ) — укр. живописець і графік. Заслужений діяч мист-в України (1990). Закінчив 1939 КХІ (викладачі Ф. *Кричевський* і К. Єлева), з 1948 — його викладач, з 1991 — проф. Працював у галузі станкового живопису і графіки, в жанрах пейзажу та портрета: «Київ будується» (1975), серії «По країнах і континентах» (1987), «Дорога до села» (1990). З кін. 1940-х звернувся до шевч. теми, зокр. до сюжетів, пов'язаних з похороном поета, — «Зустріч домовини поета біля Микільської слобідки» (1949, НМТШ), «Зустріч труни Шевченка в Києві» (1950), «Похорон Т. Г. Шевченка в Каневі» (1961, НМТШ), «Виступ студентів біля домовини Тараса Шевченка в Києві» (1964, БМШ). Деяким із творів Б. надав символічного звучання, зокр. у картині «Похорон Т. Г. Шевченка в Каневі» відобразив жалобну процесію, що зникає за обрієм у глибокій перспективі. Це посилило драматизм сцени, в якій смерть укр. поета сприймається як вселюдська втрата. У тематичному живописі краєвид найчастіше виступає тлом, а витончений прозорий колорит підсилює заг. настрій картини.

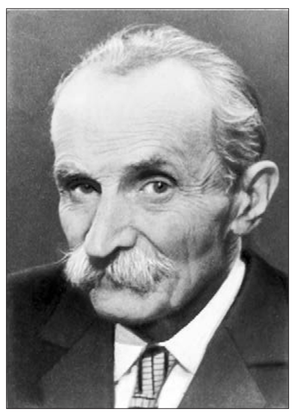

В. Болдирев. Зустріч домовини поета біля Микільської слобідки. Полотно, олія. 1949

Тетяна Чуйко

БО́ЛДІН А. С. — див. *Балдін А. С.*

БОЛО́БАН Леонід Вітович (справж. — Серговський; 5/17.06.1893, м. Біла Церква, тепер районний центр Київ. обл. — 21.12.1979, Харків) — укр. драматург, театр. діяч. Навчався 1914—15 в Київ. ун-ті, 1918—19 — у драм. студії «Молодого театру» в Києві. В 1920—21 — актор «Кийдрамте» (Київ. драм. театру). 1924 разом із Ю. *Смоличем* організував у Харкові театр. майстерню «Гарт». У 1926—33 був ред. журн. «Сільський театр» і «Масовий театр», де виступав з рецензіями і

Л. Болобан

театрознавчими статтями. Автор п'єс «Найвища міра» (1931), «Миронова війна» (1932), «Коли сонце повертає на весну» (1943) та ін. Написав (з Л. Предславичем) п'єсу «Реве та стогне Дніпр широкий» (1939) — про трагічну долю селянської дівчини. У п'єсі звучать мотиви балади «Причинна» й уривки з ін. творів Шевченка. Автори використали народні перекази про те, що Шевченко не вмер, а ходить по селах і розтлумачує зміст царського маніфесту про скасування кріпацтва (дію п'єси віднесено до 1861). У спогадах «Від "Молодого театру" до "Кийдрамте"» (*Лесь Курбас*: Спогади сучасників. К., 1969) значну увагу приділив аналізу вистави «Гайдамаки» в інсценізації та постановці Леся *Курбаса*. За спостереженнями Б., глядачі вистави відчували в ній відгомони і монументальної статичності Софоклового «Царя Едіпа», і сатиричної задерикуватості Грільпарцерового «Горя брехунові», і народної простоти традиційного вертепного дійства, тісно переплетеного з ораторійною публіцистикою Шевченкового «Єретика». Виставі, на думку Б., була притаманна глибока народність, її джерела — в укр. народній пісні, в традиціях хлібороба-трудівника.

Літ.: Шаховський С. Життя і творчість для театру // *Болобан Л*. П'єси. К., 1974.

Микола Лабінський, Анжела Матющенко

БОЛСУНО́ВСЬКИЙ Карло Васильович (10/22.11. 1838, м. Сквира, тепер Київ. обл. — 10.1924, там само) — укр. історик, нумізмат, археолог, колекціонер, організатор музейної справи. 1858 вступив до Київ. ун-ту на історико-філол. відділ, де вчився у В. *Антоновича*. Мешкав у І. *Сошенка*, в котрого 1859 зустрічався з Шевченком у час його перебування у Києві. Тітка Б. — Т. Болсуновська, у якої він жив кілька років, через Бр. Залеського отримувала із заслання малюнки Шевченка для продажу. Б. розробляв питання сфрагістики, нумізматики, геральдики, колекціонував монети, етногр. експонати, рукописи тощо. Автор понад 30 праць на істор. теми. У 1910—16 — завідувач мюнц-кабінету КММ, один із засновників музею при Вищих жіночих курсах у Києві, засновник і перший директор Краєзнавчого музею ім. Болсуновських у *Сквирі*. Передав до різних музеїв більшу частину своєї колекції. Б. був власником кількох мист. творів Шевченка, які експонував на виставках у Києві та Москві. Посідав кілька його прижиттєвих фотографій, а також альб. рисунків Я. *Рустема*. Атрибутував і підтвердив авторство Шевченка щодо рисунків курганів Переп'ята і Переп'ятихи, які художник виконав під час археол. розкопок (ці рисунки опубл. у вигляді літографій в кн. «Древности изданные временной комиссией для разбора древних актов» (К., 1846. Т. 1—3). На поч. 1920-х працював над біогр. нарисом «Т. Шевченко як людина», присвяченим поету, з яким був особисто знайомий (зберігся в рукопису).

Літ.: Кучерук О. С. Карло Васильович Болсуновський // Археологія. 1992. № 3; *Стародуб О. В*. Розвиток краєзнавчого руху на півдні Київщини // Юр'ївський літопис. 1996. № 1.

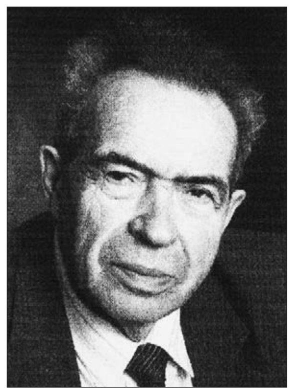
Олександр Кучерук

БО́ЛТІН Микола Петрович (роки життя невідомі) — маршалок Нижньоновгород. губ. Почав кар'єру прапорщиком Лит. полку, потім його перевели на флот і він п'ять років служив на Балтиці. 1842 звільнився зі служби й повернувся до *Нижнього Новгорода*, господарював у власному маєтку. 1855 — начальник Сергацької дружини ополчення. Шевченко познайомився з Б. у Нижньому Новгороді, відзначивши в Щоденнику 28 січ. 1858, що ініціатива знайомства йшла від самого Б. Бажання познайомитися з поетом, ймовірно, могло бути зумовлено діяльністю, яку Б. проводив у зв'язку з організацією роботи губ. Комітету для поліпшення побуту поміщицьких селян. Б. був прихильником ідеї звільнення селян з кабальним викупом. «Он человек здраво и благородно мыслящий, горячо сочувствующий вопросу о крепостных крестьянах, и усердно хлопочет о составе комитета, который должен порешить это дело в Нижегородской губернии», — зазначив Шевченко у згаданому щоденниковому записі.

Леонід Большаков

БОЛХОВІ́ТІНОВ Євгеній — див. *Євгеній*.

БОЛЬШАКО́В Леонід Наумович (1.01.1924, Сновськ, тепер м. Щорс Черніг. обл. — 9.08.2004, Оренбург) — рос. та укр. літературознавець, письменник і журналіст. Закінчив Орський пед. ін-т (1952). Працював у ред. газ. «Орский рабочий», очолював оренбур. обл. телебачення, викладав в Оренбур. політехнічному ін-ті; проф. (1979), заслужений діяч культури України, лауреат Нац. премії ім. Т. Г. Шевченка України (1994). Коло літ. зацікавлень Б. охоплювало творчість письменників, пов'язаних з Оренбур. краєм: О. Пушкіна, В. Кюхельбекера, П. Пестеля, Г. Вінського, Л. *Толстого*, В. Теряна, М. *Джаліля*. Чільне місце серед них належить Шевченкові.

Л. Большаков

Уже перші шевченкознавчі публ. Б. в укр. періодиці засвідчили, що дослідник ґрунтується на ще не запроваджених до наук. вжитку джерелах. Він

фронтально обстежив фонди не лише *Оренбурга*, а й архівосховищ Уфи, Алмати, Москви, Петербурга, Вільнюса, Києва і виявив багато цінних матеріалів про Шевченка та його оточення на засланні. На їхній основі Б. захистив 1968 у Києві кандидатську дисертацію про докум. джерела біографії Шевченка 1847—58 і того ж року видав у Челябінську біогр. дослідження «Слідами Оренбурзької зими». Кн. «Літа невольничі» (К., 1971) та «Їхав поет із заслання...» (К., 1977) містили, крім біогр. нарисів, і арх. дані, документовані словники про осіб, які оточували Шевченка на засланні, в *Астрахані*, *Нижньому Новгороді* та Москві. Для *ШС* Б. написав понад 160 персональних довідок, ст. про Оренбург, Орськ, *Новопетровське укріплення*. На широкого читача розраховано наук.-попул. кн. Б. «Іду до джерела» (1979), «Добро найкращеє на світі» (1981), «Шляхами великої долі» (1984), «Пошук заповітного» (1985), «Все он изведал...» (1988), «Повість про вічне життя» (1990, всі видані в Києві), «Там за Уралом, за Елеком...» (Оренбург, 2003). Підсумки багаторічних шевченкознавчих досліджень Б. мав підбити в монументальній праці «Быль о Тарасе», задумавши присвятити по окремому тому на кожен із десяти років Шевченкового заслання, але встиг видати лише 1—3-й томи (Оренбург; М., 1993). Б. уклав узагальнювальний довідник «Оренбургская шевченковская энциклопедия: Тюрьма. Солдатчина. Ссылка» (Оренбург, 1997). Дослідник творчо співпрацював з ІЛ, НМТШ, брав участь у відзначанні шевч. річниць, друкувався в укр. періодиці. Написане ним (у співавт. з В. *Бородіним*) книгознавче дослідження «Путь “Кобзаря”: Судьба книги Т. Шевченко» вийшло друком 1980 у Москві й перевидане 1983 вірм. мовою в Єревані. Б. був учасником кількох наук. шевч. конференцій 1960—80-х, ініціював проведення 19-ї шевч. конференції в Оренбурзі та Орську (1970).

Завдяки Б. створено шевч. музеї в Орську та Оренбурзі, видано кілька буклетів, путівників, попул. нарисів про місця Шевченкового заслання, започатковано щорічне відзначання «Шевченківського березня» в Оренбур. обл. Щоб продовжити й активізувати шевченкознавчі дослідження в РФ, Б. створив *Інститут Тараса Шевченка* (Оренбург) — наук.-дослід. центр при Оренбур. ун-ті й став його першим директором (1993). Зусиллями Ін-ту видано чимало біогр. та краєзнавчих праць, серед них — два вид. укладеного Б. коментаря до Шевченкового Щоденника. Цю працю покладено в основу коментаря до Щоденника у *ПЗТ: У 12 т*. (підготовлено за участі Н. Вишневської). Арх. розшуки і численні публ. Б. істотно поповнили біогр. шевченкіану.

Тв.: Биобиблиогр. указатель. Отд. издания. Оренбург, 1998; Биобиблиогр. указ. Оренбург, 2005.

Літ.: Мельничук Б. Натхнений Кобзарем // Жовтень. 1979. № 2; *Шерех Ю.* Новітня одіссея: Можливості і обмеження // Сучасність. 1995. № 10; *Ротач П. П.* Вклад Леонида Большакова в украинское шевченковедение // Ученый. Писатель. Гражданин: Материалы Первых Большаковских чтений. Оренбург, 2005; *Камскова Т. А.* Л. Н. Большаков — создатель НИИ Тараса Шевченко // Там само; *Большакова Т. Л., Любичанковский С. В.* Леонид Большаков: Автопортрет на фоне эпохи. Оренбург, 2012.

Микола Павлюк

БО́НДАР Василь Трохимович (31.12.1923, с. Бурбине, тепер Семенівського р-ну Полтав. обл. — 24.10.1969, Харків) — укр. письменник. Закінчив 1952 філол. ф-т Львів. ун-ту. Працював учителем, журналістом. Шевченкові присвятив цикл поезій «Зоре моя непогасна», вміщений в однойменній зб. (1960), а також вірші «Кобзар» (1961), «Іде Тарас по Україні» (1964) та ін., пройняті глибокою любов’ю до поета.

Петро Ротач

БО́НДАР Микола Пантелеймонович (2.02.1952, с. Люлинці Калинівського р-ну Вінн. обл.) — укр. літературознавець. Закінчив 1972 Вінн. пед. ін-т. Із 1979 — в ІЛ, у 1994—96 та з 2006 і понині — завідувач відділу укр. класичної л-ри. Канд. філол. наук (1984). Автор праць з укр. л-ри 19 — поч. 20 ст., питань теорії л-ри (жанр, образ, особистість у структурі твору).

М. Бондар

Дослідження смислового й естетичного багатства поетичної спадщини Шевченка, її значення для розвитку укр. л-ри представлено в монографії «Поезія пошевченківської епохи: Система жанрів» (1986), у розділах «Історії української літератури» в 2 томах (К., 1987. Т. 1; про поезію 1840—60-х та 1870—90-х та ін.). Цю ж проблематику розглянуто у ст. «Образ України в поезії Т. Шевченка» (Вісник АН України. 1993. № 6), «Діалог з історичним часом: Формування нової української літератури» (Київська старовина. 1998. № 5), «Від міфу — до інтелектуалістичного парадоксу: Алегорія у Шевченка» (*СіЧ*. 2001. № 3), у розділі «Тарас Шевченко» нарису «Українська літературна творчість», вміщеного в «Історії української культури» (К., 2001. Т. 4. Кн. 2) та ін. Б. розкриває вирішальне значення творчості Шевченка в утвердженні укр. л-рою 19 ст. фундаментальних ознак нац. худож. мислення. Водночас, покликуючись на унікальність художницького темпераменту митця та його поетики, він вносить істотні корективи, зокр. у традиційне розуміння впливу Шевченка на подальший розвиток

укр. поезії, спростовує наявні кваліфікації ряду її явищ як нібито епігонського наслідування Шевченкових тем і стилю. Б. прагне показати особливий рівень худож. свободи у сфері Шевченкової поезії, завдяки якому виявляють непередбачувану результативність традиційні худож. засоби і прийоми (зокр., алегорія).

Тв.: Індивідне виповнення образу особистості в українській поезії другої половини XIX ст.: Імплікації і диз'юнкції // Матер. 3-го Міжнар. конгр. україністів: Літературознавство. К., 1996; «Дівча любе, чорнобриве...»: Спроба герменевтичного прочитання // *СіЧ*. 1999. № 3.

Літ.: Кирилюк Є. [Рец. на кн.]: Бондар М. П. Поезія пошевченківської епохи. Система жанрів // *РЛ*. 1987. № 3.

Павло Федченко

БОНДАРЕ́НКО Гнат Васильович (1807 — не раніше 1859) — шкільний товариш Шевченка. Вони одночасно навчалися в дяківській школі с. *Кирилівки*, де вчителями були нестихарний дяк Совгир, а потім стихарний дяк П. *Богорський*. Був одружений з Оленою Григорівною, на 1845 подружжя мало п'ятеро дітей (*Жур 1985*, с. 141). Шевченко підтримував стосунки з давнім товаришем. Зі спогадів В. Шевченка відомо, що 26 верес. 1845, перебуваючи в Кирилівці, поет гостював у Б., на той час — титаря церкви Івана Богослова в Кирилівці, на храмовому святі: «Церковний титар Ігнат Бондаренко запросив нас до себе на мед. День стояв теплий, ясний; у титаря було велелюдно, і ми, сівши в саду під яблунею, кружали мед…» (*Спогади 1982*, с. 28). Про це «медування» поет із теплим почуттям згадував у листі до В. Шевченка від 7 груд. 1859, звертаючись до нього із проханням надіслати ковбас на Різдво: «…щоб ковбаси були такі самі, як ми з тобою їли на меду у Гната Бондаренка, під яблунею сидячи».

Літ.: Зленко Г. Задавнена помилка. Про справжнього автора «Декількох нових штрихів до біографії Т. Г. Шевченка» // Науковий світ. 2006. № 2.

Василь Бородін

БОНДАРЕ́НКО Григорій Антонович (18/30.01.1892, Новогеоргіївськ Херсон. губ., тепер затоплене Кременчуцьким водосховищем — 31.01.1969, Харків) — укр. графік. Навчався у Віленській школі малювання (1909—11), Одес. худож. уч-щі в К. Костанді (1911—15), петерб. *Академії мистецтв* у Г. Залемана, І. Творожникова (1915—17), ВХУТЕІНі у К. Петрова-Водкіна, В. Конашевича (1923—27). З 1927 жив у Харкові. Працював художником-ілюстратором у різних виданнях (до 1941) переважно у книжковій ілюстрації, станковому рисунку, чорно-білій та кольор. літографії. З 1945 — на викладацькій роботі у Харків. худож. ін-ті. Виконав серію індустріальних пейзажів «Донбас» (1945—47), «Каховка» (1953), чимало камерних портретів та краєвидів, відзначених імпресіоністичною манерою.

Г. Бондаренко. Т. Шевченко і його земляк А. Обеременко. Папір, літографія. 1961

Автор циклу літографій, присвячених Шевченкові: «Т. Г. Шевченко в Орській фортеці» (друга назва «Т. Г. Шевченко на засланні», НХМУ), «Т. Шевченко серед селян» (обидві — 1939, НМТШ), «Портрет Т. Шевченка» (1951), «Т. Г. Шевченко і його земляк А. Обеременко», «Т. Шевченко у Енгельгардта» (друга назва «Т. Шевченко у дитинстві»), «Маленький Тарас слухає оповідання діда» (усі — 1961, НМТШ). Реалістичність, любов до натури, почуття життєвості ситуації та тонкий психологізм, що в окремих випадках забарвлений високим трагізмом, художник втілив засобами конструктивної побудови об'ємів, чіткістю рисунка й виразністю рухливого живописного тону.

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961.

Лариса Савицька

БОНДАРЕ́НКО Іван ([1746 (?), с. Грузьке Київ. воєводства, тепер Макарівського р-ну Київ. обл. — 27.07/8.08.1768, Чорнобиль, тепер Київ. обл.] — ватажок загону гайдамаків під час народного повстання проти польс.-шляхетського гніту в Правобережній Україні 1768 (*Коліївщини*). Очолювані ним гайдамаки діяли в межах Брусилова, Макарова, Радомишля. Того ж року Б. захоплений у полон спільно створеним урядами Польщі й Росії каральним загоном. Після суду його прилюдно стратили в Чорнобилі. В альб. Шевченка 1839—44 рукою П. Куліша записано дві пісні про Б.: «Хвалилася Україна, що в нас добре жити», «В Макарові, славнім місті, пророчисте свято» (5, 259), а в *Альбомі 1846—50* самим Шевченком почато текст пісні «Ой хвалився Бондаренко» (закінчений невідомою рукою; 5, 265).

Літ.: Лола О. Гайдамацький рух на Україні в 20—60-х pp. XVIII ст. К., 1965; *Коліївщина* 1768. К., 1970; *Росовецький С.* Тарас Шевченко і фольклор. К., 2011.

Олександр Гуржій

БОНДАРЕ́НКО Марфа Сидорівна (20.06/2.07.1892, с. Орлова Балка Олександрійського пов. Херсон. губ., тепер Знам'янського р-ну Кіровогр. обл. — 3.11.1970, Полтава) — укр. поетеса. Її фольклорні записи вміщені в зб. «Українська народна поезія про Велику Вітчизняну війну» (1953), «Українські народні прислів'я та приказки» (1955) та ін. Шевч. тематиці присвятила вірші: «Сонце, місяць, сяйте ясно» (1939; *НТЕ*. 1958), «Ой якби ж то ти, Тарасе» (1960; зб. «Народ і Шевченко». 1963), «На Горі Чернечій» (Соціалістична культура. 1964. № 3), «Слово Тарасові Григоровичу» (Зоря Полтавщини. 1964. 9 берез.) та ін.

Тв.: Вінок полтавських квіток: Поезії. Полтава, 1962.

Літ.: Березовський І. Марфа Бондаренко // *НТЕ*. 1967. № 4.

Петро Ротач

БОНДАРЕ́НКО Микола Михайлович (15.11.1949, с. Дмитрівка Буринського р-ну Сум. обл.) — укр. живописець і графік. 1972 закінчив Харків. худож. уч-ще (педагоги М. Гнойовий, А. Луценко). Автор ілюстрацій до думи «Втеча трьох братів з Азова, з турецької неволі» у техніці ліногравюри (1986), серії з 73 аркушів, присвяченої голодомору 1932—33 — «Україна—1933» (1992—93), серії з 80 ліноритів «Слово о полку Ігоревім» (1997), портретів та ін.

На шевч. тематику виконав графічні твори: серії «Реве та стогне Дніпр широкий» (6 арк.), «Тече вода з-під явора» (5 арк.), три ілюстрації до балади «Причинна» («Додолу верби гне високі», «Сичі в гаю перекликались», «І блідий місяць на ту пору…») (всі — 1983); гравюру «Поет і дівчина» (1987). Сповнені експресії твори митця демонструють вільне володіння лінією. Важливе місце у творчому доробку Б. посідає екслібрис — понад 500 творів, над якими почав працювати з 1972, переважно у техніці ліногравюри. Кілька десятків із них — за мотивами творів Шевченка. Більшість експонувалися на численних виставках екслібриса, присвячених ювілеям Шевченка, у т. ч. на виставці «У вінок Кобзареві» (Київ, Братислава, Женева; 1988—89).

Тв.: Міжнародна виставка екслібриса «У вінок Кобзареві», присвячена 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка: Каталог. Суми, 1989; Шевченкіана в екслібрисі: Альбом. Д., 1993.

Літ.: В сім'ї вольній, новій: Шевч. зб. К., 1986. Вип. 3; *Кузьменко О.* Шевченкіана в екслібрисах // *Україна*. Наука і культура: Щорічник. К., 1989. Вип. 23.

Петро Нестеренко

БОНДАРЕ́НКО Микола Никифорович (15.03.1924, Маріуполь Донец. обл. — 2.10.1983, Чернівці) — укр. живописець. Навчався у Донец. худож. школі (закінчив 1938); худож. школі при КХІ (1940—41, викладач К. *Трохименко*). З 1960 працював у худож.-виробничих майстернях Худож. фонду Української РСР (Чернівці). Створював картини у жанрах портрета, пейзажу, натюрморту. Творча манера найповніше розкрилася у написанні крим. пейзажів, краєвидів Чернігівщини, Прибалтики, Карпат, яким притаманне життєствердне сприйняття дійсності: «Зима в Карпатах» (1960), «Сонячний день» (1971), «В'їзд до села» (1995) тощо. У 1960-х почав працювати над шевч. тематикою, написав полотна «Тарас Шевченко на засланні» (1960), «Порт Новий Мангишлак» (1964). Вправно володіючи маляр. технікою, Б. передав найсокровенніші почуття поета у важкий для нього час через локальні колірні сполучення і моделювання образу широким пастозним мазком. Учасник виставок з 1958. Твори зберігаються у Чернів. худож. музеї.

Тв.: Бондаренко Микола Никифорович. Живопис, графіка. Чернівці, 1966.

Олена Гужва, Марина Юр

БОНДАРЧУ́К Сергій Федорович (25.09.1920, с. Білозерка, тепер районний центр Херсон. обл. — 20.10.1994, Москва) — рос. і укр. актор, реж. кіно. Народний артист Союзу РСР (1952). Ленінська премія (1960), Держ. премія Союзу РСР (1952, 1984). Закінчив 1948 ВДІК, з 1971 — його викладач (з 1974 — проф.). Поставив к/ф «Війна і мир» (1966—67; премія Амер. кіноакадемії «Оскар», 1968) та ін., в яких зіграв гол. ролі. Знімався на Київ. кіностудії худож. фільмів, зокр. у к/ф «Іван Франко» (1956, виконував гол. роль), «Овід» (1980, роль Монтанеллі; Держ. премія Української РСР ім. Т. Г. Шевченка, 1982). Неперевершений здобуток Б. — глибоко людяний образ Шевченка у к/ф «Тарас Шевченко» цієї ж студії (1951, реж. І. *Савченко*), за створення його акторові присуджено Держ. премію Союзу РСР та премію VII Міжнародного кінофестивалю в Карлових Варах (обидві — 1952). Читав Шевченкові вірші в худож.-докум. стрічці «Тарас» («Укркінохроніка», 1989); виступав із творами Шевченка по радіо і телебаченню; окремі з них записано на грамплатівки.

С. Бондарчук

Літ.: Ханютин Ю. Сергей Бондарчук. М., 1962; *Шалуновский В. Н.* Сергей Бондарчук. М., 1977; *Слободян В. Р.* Кіноактор і сучасність. К., 1987.

Валентина Слободян

БОНДАРЧУ́К Степан Корнійович (25.07/6.08.1886, с. Кодня, тепер Житомирського р-ну Житом. обл. — 30.11.1970, Одеса) — укр. актор і реж. Закінчив 1916 Муз.-драм. школу ім. М. Лисенка у Києві. Один із засновників «Молодого театру» (1916—19) у Києві, «Незалежного театру» (1920—22) в Житомирі. З 1922 працював у театрі «Березіль» (1924—25 очолював 6-у майстерню «Березоля» в Одесі), у Першому робітничому театрі в Києві (1930—32); в період сталінських репресій був висланий з України, працював в узб. театрі м. Бухари (1932—41) та ін. За творами Шевченка написав п'єси «Варнак» і «Відьма» (у 1930-х ішли в робітничо-селянських театрах). Автор спогадів про Леся *Курбаса* (кн. «Молодий театр»: Генеза. Завдання. Шляхи. К., 1991), в яких аналізує, зокр., «Шевченківську виставу» Леся Курбаса (1919), створену на матеріалі поем «Єретик», «Москалева криниця», містерії «Великий льох», ліричних віршів «Не спалося, а ніч, як море», «І небо невмите, і заспані хвилі», «У неділеньку та ранесенько». Б. відзначив, що Курбасові інсценізації Шевченкових поезій зберігали стильові особливості й поетичність оригіналу, підкреслив їхню високу сценічність.

Літ.: Голота В. В. Одеська філія «Березоля» // Театральна культура. К., 1985. Вип. 11.

Микола Лабінський

БО́НКАЛО (Bonkáló) **Шандор** (Олександр Олександрович; псевд. — О. Р а х і в с ь к и й, B o n; 22.01.1880, с. Рахів, тепер районний центр Закарп. обл. — 3.11.1959, Будапешт) — філолог-славіст, етнограф та історик Закарпаття, педагог, перекладач, дійсний член *Наукового товариства імені Шевченка* у Львові (1918). Вивчав слов'ян. філологію в Будапешт., Лейпциґ. та Петерб. ун-тах. У1905—16 вчителював в угор. гімназіях міст Сегеда, Льондьоша і Залаегерсега. У 1917—24 — проф. кафедри рос. мови і л-ри, водночас (1919—24) — проф. кафедри укр. мови та л-ри Будапешт. ун-ту. Автор ст. «Шевченко в угорській мові» та «Ювілей І. Котляревського» (1939).

Тв.: A szlávok. A szláv népek is a szláv kérdés ismertetése (Слов'янські народи і слов'янське питання). 1915; Шевченко в угорській мові // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 15. Передрук: Sevcsenko magyarul // Kárpáte Igaz Szó. Ужгород, 1998. 17 берез.

Літ.: Радо Д. Угорсько-українські літературні зв'язки // *Міцніє* братня співдружність. К., 1970; *Мишанич О.* Карпати нас не розлучать. Ужгород, 1993.

Галина Герасимова

БОНКО́ВСЬКИЙ Денис Федорович (Діонісій; 16.04.1816, с. Вороновиця, тепер смт Вінницького р-ну Вінн. обл. — не раніше 1869) — укр. поет і композитор. Походив із родини збіднілого польс. шляхтича. Був канцеляристом у Новоград-Волинському (1834—38) та Радомишльському (1838) земських судах, секретарем у канцелярії київ. цивільного губернатора (з 1838). Автор слів і мелодій до пісень «Ґандзя», «Гей, я козак, зовусь Воля», «Нудьга козача», «Тропак» («Ой пішла б я на музику») та ін. Його мелодія до Шевченкової «Думки» («Нащо мені чорні брови») стала народною піснею. Опубл. бл. 1875 під назвою «Карі очі. Думка Тараса Шевченка» (О., вид-во Б. Корейва) та у фортепіанному перекладенні С. Заремби (К., вид-во Л. Ідзиковського, без дати). Серед наступних вид. — у серії «Вечорниці» (К., 1969. Вип. 12), у зб. укр. народних пісень із репертуару О. *Петрусенко*, М. *Литвиненко-Вольгемут* (К., 1969).

Ростислав Пилипчук

БОНЬЄ́ (Beaunier) **Андре** (1869, Евре — 1925, Париж) — франц. романіст, драматург і літературознавець, театр. критик. Як літ. критик друкувався на сторінках «Echo de Paris» та «Revue des Deux Mondes». Автор багатьох романів та повістей, зокр. «Людина, яка втратила своє Я» (1911), «Бунт» (1914), «Жіноча душа» (1924) та ін. Також писав есеї, крит. статті, істор. дослідження («Нова поезія» (1902), «Мистецтво бачити картини» (1906), «Учорашні та сьогоднішні обличчя» (1910), «Ідеї та люди» (1913—16). Автор декількох комедій. Б. був письменником вишуканого, інколи навіть надто прецизійного стилю. Як літ. критик відзначався особливою проникливістю і спостережливістю.

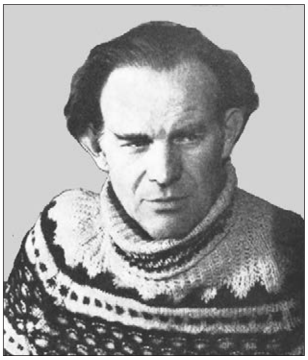
1899 мандрував по Росії й Україні, відвідав Київ, побував на могилі Шевченка. У кн. «Нотатки про Росію. Спогади про одну місію» (1901) присвятив Шевченкові декілька сторінок (с. 297—302), характеризуючи його як великого народного поета України, що зазнав жорстоких переслідувань з боку царизму. Б. відзначив любов українців до свого співця, могилу якого вони відвідують немов святиню. Крім особистих вражень із мандрівки, Б. спирався на ст. Івана *Странника* (Г. Аничкової) про укр. поета, опубл. в «Journal des Débats» (1899. 16 черв.). Б. зацитував уривки вірша «Не молилася за мене» у перекл. Івана Странника із згаданої статті.

Тв.: Beaunier A. Notes sur la Russie. Paris, 1901.

Літ.: Larousse du XXme siècle. Paris, 1928. T. 1.

Ярема Кравець

БО́НЯ Григорій Васильович (1.04.1918, Градизьк, тепер смт Глобинського р-ну Полтав. обл. — 26.04.1989, Київ) — укр. живописець. Заслужений художник Української РСР (1978). 1950 закінчив КХІ (викладачі О. *Шовкуненко*, Т. Яблонська). Працював у галузі станкового і монументального живопису. Основними темами творчості були історія України й соц. реалії буття: «Мати-земля» (1959—60), «Славутич» (1970), «Хліб» (1971), «Київська Русь» (1979—

Г. Боня

80), «Битва за Дніпро», «Зоря. Початок століття» (обидві — 1987).

За мотивами творів Шевченка написав картини: «Світе ясний» (1961—63), «Легенда про Гамалію» (1963), «За святую правду-волю» (1964); монументальне полотно у стилі соцреалізму «Зустріч Т. Г. Шевченка з М. О. Некрасовим і М. О. Добролюбовим на вечорі в актора О. Є. Мартинова» (1949, у співавт. з В. Давидовим та В. *Югаєм*), в якій, за оцінкою Г. *Грабовича*, Шевченка представлено в «забронзовілому» ієратичному ключі (*Грабович Г*. Шевченко, якого не знаємо. К., 2000. С. 216—217). Б. виділив М. *Добролюбова*, натомість Шевченка зобразив дещо умовно, без характерного для поета емоційного забарвлення та самозаглиблення. Шевченкіана митця зберігається в НМТШ.

Тв.: Боня Г. Вибрані твори художника: Альбом. К., 1985.

Леся Генералюк

БОР — село Нижньоновгородського пов. Нижньоновгород. губ., тепер районний центр Нижньоновгород. обл., РФ. Розташоване на лівому березі р. Волги, проти *Нижнього Новгорода*. У січ. 1858 Шевченко разом із К. *Піуновою* та її родиною приїздив із Нижнього Новгорода у Б. святкувати Масницю. Про це йдеться в Щоденнику 26 січ. 1858: «И мы поехали в село Бор, напилися чаю в каком-то кабаке, и на обратном пути она [Піунова] все пела известную свадебную или святочную песню».

Єлизавета Середа

БОРДÓН (Bordon) **Радо** (16.11.1915, Трієст, тепер Італія — 19.06.1992, Любляна) — словен. поет, перекладач, літературознавець і публіцист. Закінчив славістичне відділення філос. ф-ту (1947) та юрид. ф-т (1959) Люблян. ун-ту. Д-р права (1965). Автор зб. сонетів «Одвічні пастки» (1955), «Дюни: Вибрані сонети» (1985), зб. поезій «Уїдливі байки» (1966) та ін. Перекладав із багатьох європ. мов. У люблян. тижневику «Naši razgledi» (1964. 4 квіт.) під заг. назвою «Тарас Шевченко: Буйний вітер» опубл. добірку матеріалів до *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка*: зокр., у перекл. словен. мовою уривок послання «І мертвим, і живим», вірші «Думи мої, думи мої» (1840), «Заповіт», «Садок вишневий коло хати», «В неволі тяжко, хоча й волі», «Не гріє сонце на чужині», «Полякам» (уривок), «А. О. Козачковському», «Сон — На панщині пшеницю жала» та ін.; ст. «Нотатка про Тараса Шевченка» про життя і творчість укр. поета. Автор радіовистави про Шевченка «Буйний вітер», здійсненої 27 лют. 1964 в Любляні.

Р. Бордон

Літ.: B[orko] B[ožidar]. Ševčenko v novem slovenskem prevodu // Delo. 1969. 11 черв.; *Гримич В*. Закоханий у Кобзареве слово // *ЛУ*. 1969. 11 берез.; *Гримич В*. Від покоління до покоління // Всесвіт. 1978. № 3.

Вілль Гримич

БОРÉЙ — у давніх греків бог пн. вітру, син Астрея (зоряного неба) та Еос (ранкової зорі). Повертаючись із заслання пароплавом «Князь Пожарский», на переході від *Астрахані* до *Нижнього Новгорода* Шевченко 28 серп. 1857 записав у Щоденнику: «Я оставил знойную степь в кителе и туркменском верблюжьем чапане. В Астрахани я думал только о пологе от комаров. А север, к которому стремлюсь, мне и в голову не приходил. И сегодня я мог бы быть порядочно наказан за невнимание к беловласому Борею, если бы не выручил меня Александр Александрович».

Мирослава Шах-Майстренко

БОРÉЛЬ Петро Федорович (1829 — 10.1898, за ін. дж. — 1901, Петербург) — рос. гравер і живописець-аквареліст. У 1850-х — сторонній учень петерб. *Академії мистецтв*; 1855 здобув звання некласного художника акварельного портретного живопису. З кін. 1859 створював портрети у техніці літографії.

Для «Портретної галереї російських діячів» (СПб., 1864—1869) Б. виконав серію літографій, серед них (у 2-му томі) — портрет Шевченка за фотографією Г. *Деньєра* 1859—60. Літографія не раз репрод. «і окремо, і як додаток до видання творів Кобзаря, й у вигляді листівок» (*Яцюк В*. «Не забудьте пом’янути…»: Шевч. листівка як пам’ятка історії та культури, 1890—1940. К., 2004. С. 72), зокр., на першій київ. шевч. листівці 1903 і згодом на листівках 1904—07, 1911, 1914 та ін. (див. *Філокартична шевченкіана*); літографія була вміщена у вид. «Катерина» (1902), «Маленький Кобзар» (з портретом, життєписом і 32 малюнками) (1910), упоряд. В. *Доманицьким* та ін.

Літ.: Ровинский Д. Подробный словарь русских гравированных портретов. СПб., 1889. Т. 2; *Яцюк В*. Таїна Шевченкових світлин. К., 1998.

Людмила Остафіїва

БОРЗНА́ — пов. місто Черніг. губ., тепер районний центр Черніг. обл., на р. Борзенці. У 19 ст. через Б. пролягав поштовий шлях з Києва до Москви. Шевченко перебував у Б. в січ. — лют. 1847, коли гостював у В. *Забіли*. За спогадами М. М. *Білозерського*, Шевченко відвідував багатьох знайомих у Б. та навколишніх хуторах (*Спогади 1982*, с. 164—165). Зокр., Шевченко тоді приїздив на х. *Мотронівку* побл. Б. на весілля П. Куліша та О. *Білозерської*. Тоді ж побував у М. Д. *Білозерського* на х. *Миколаєві* побл. Б. 1 лют. 1847 Шевченко надіслав з Б. лист М. Костомарову. У Б. написано лист П. Куліша до О. *Бодянського* з допискою Шевченка (10 січ. 1847). Б. згадано також

Храм Миколи Чудотворця. Борзна. 1766—1768. Сучасне фото

у відповідях поета на запитання слідчого на допиті в *Третьому відділі* (21 квіт. 1847): «…виделся с ним [М. Гулаком] всего раза три в Киеве, да проехал с ним от Киева до Борзны». Б. названо в поемі «Чернець» (герой твору Семен Палій згадує про «Свою Борзну...», де він народився). Через Б. у трав. 1861 перевозили труну з тілом Шевченка, 1991 в пам’ять цієї події у Б. споруджено капличку. 1976 на місці будинку, в якому зупинявся Шевченко, було встановлено пам’ятний знак — стелу з барельєфним зображенням поета.

Володимир Гориславець

БОРИ́С ВОЛОДИ́МИРОВИЧ — син великого київ. князя Володимира І Святославича та болгарині; у хрещенні — Роман (раніше 988 — 1015). Благовірний князь, канонізований як мученик. Пам’ять його православна церква вшановує 24 лип./3 серп. За давньорус. літописними джерелами, Б. В. після смерті батька підступно забив старший брат *Святополк*, а за «Еймундовою сагою» 13 ст. — Ярослав (*Алешковский М. Х.* Повесть временных лет. М., 1971. С. 129—131). У Київській Русі Б. В. і його брата Гліба (див. *Гліб Володимирович*) сприймали як «перших святих у руській історії» (*Успенский Б. А.* Борис и Глеб: Восприятие истории в Древней Руси. М., 2000. С. 42). Б. В. згадано в Шевченковій повісті «Близнецы», основна дія якої відбувається поблизу місця загибелі князя на р. Альті: розповідач зазначає, що «расположен хутор старого сотника Сокиры <...> против того самого места, где бешеный честолюбец, окаянный Святополк, зарезал родного праведного брата своего Глеба» (4, 17; Гліба згадано тут помилково). Степан Мартинович, персонаж названої повісті, вирішує наслідувати у цнотливості св. *Мойсея Угрина* — «отрока праведного князя Бориса» (4, 106). За протекцією Никифора Сокири він отримує «стихарь дьячка и место при церкви св. Бориса и Глеба, что против хутора» (4, 36). В Археологічних нотатках Шевченко критично оцінив архітектуру цієї церкви, побудованої в 19 ст. «на месте, где по преданию убит князь Борис» (5, 216), і відтворив напис 1661 на пам’ятному кам’яному хресті всередині її.

Борис і Гліб. Гравюра з Анфологіону. Друкарня Києво-Печерської лаври. 1619

Станіслав Росовецький

БОРИ́С ФЕ́ДОРОВИЧ ГОДУНО́В (бл. 1552 — 13/23.04.1605) — рос. цар з 17/27.02.1598. Походив з костромського боярського роду Годунових, виховувався при дворі *Івана IV Васильовича (Грозного)*, за сина котрого, спадкоємця престолу Федора, віддав сестру Ірину. Фактичним правителем при психічно хворому царі Федорі став Б. Ф. Г., а після смерті царя 1598 Земський собор обрав царем і коронував Б. Ф. Г. Зміцнював самодержавну владу, посилив закріпачення селян. Соц. струси, викликані голодом 1601—03 та селянським повстанням 1603 під проводом Хлопка, призвели до послаблення його становища, що й зумовило втручання в москов. справи Речі Посполитої, а згодом і Швеції, та поклало початок т. зв. походам Лжедмитріїв.

Перебуваючи в *Астрахані*, Шевченко записав у Щоденнику 11 серп. 1857, що відвідав Троїцький собор у кремлі, де отець Гавриїл показав архієрейський

посох, подарований царем Б. Ф. Г., і стверджував, що й собор споруджено в часи його царювання. Астраханський кремль справді побудовано в 1580-ті, коли фактично правителем Москов. держави був Б. Ф. Г.

Олена Дзюба

БОРИСЕ́НКО Василь (12/25.04.1904, Борисов, тепер Мінської обл., Білорусь — 26.07.1984, Мінськ) — білор. літературознавець, критик. Академік АН Білоруської РСР (1969). Закінчив 1929 Білор. ун-т (Мінськ). Тривалий час (1937—41, 1946—50, 1952—73) очолював Ін-т л-ри ім. Янки Купали АН Білоруської РСР. Досліджував головно нову білор. л-ру, питання текстології.

В. Борисенко

Автор низки ст. про Шевченка і зв'язки поета з білор. л-рою: «Т. Г. Шевченко і білоруська література» (Сталинская молодежь. 1939. 8 марта), «Шевченківські мотиви у творчості Янки Купали» (1939), «Тарас Шевченко і Янка Купала: Шевченківські мотиви у творчості Купали дожовтневої доби» (1940), «Великий син великого народу: До 100-річчя від дня смерті Т. Г. Шевченка» (Беларуская літаратура: Зборнік прац. Мінск, 1961. Вип. 4), «Великий син братнього народу» (1964) та ін. Б. один із перших ґрунтовно проаналізував вплив поезії Шевченка на творчість Янки *Купали*. Від Ін-ту л-ри ім. Янки Купали АН Білоруської РСР виголосив промову на ювілейній 10-й наук. шевч. конференції (1961).

Тв.: Шевченківські мотиви в творчості Янки Купали // Літаратура і мастацтва. 1939. 9 сакавіка; Тарас Шаўчэнка і Янка Купала: Шэўчэнкаўскія матывы ў творчасці Купалы дакастрычніцкай пары // Уч. зап. кафедры литературы и языка Минск. гос. пед. ин-та им. М. Горького. Минск, 1940. Вып. 1; Вялікі сын братняга народа // Тарас Шаўчэнка і беларуская літаратура. Мінск, 1964.

Павло Охріменко

БОРИСОГЛІ́БСЬКА Ганна Іванівна (справж. — Сидоренко-Свідерська; 26.12.1867/7.01.1868, Себеж, тепер Псков. обл., РФ — 26.09.1939, Київ) — укр. актриса. Народна артистка Української РСР (1936). Закінчила 1886 школу Доброчинного т-ва в Харкові. З 1888 виступала в укр. трупах М. *Кропивницького*, П. *Саксаганського* та І. *Карпенка-Карого*, Т. Колесниченка та ін. Працювала в Київ. театрі М. Садовського (1907—17; див. *Садовського М. К. театр*), в Укр. нац. театрі (1917—18; Київ), в Укр. народному театрі т-ва «Українська бесіда» в Галичині (1919—24); з 1925 до кінця життя — в Держ. укр. драм. театрі ім. І. Франка (Харків, Київ; нині — *Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка*). Виявила свій талант у характерних ролях. У виставі драми Шевченка «Назар Стодоля» виконувала ролі Стехи та Хазяйки на вечорницях. Створила образ матері Семена Неживого в к/ф І. *Кавалерідзе* «Коліївщина», поставленому за мотивами Шевченкових «Гайдамаків» (Українфільм, Одеса, 1933).

Г. Борисоглібська

Літ.: На честь сорокалітньої праці Ганни Іванівни Борисоглібської. К., 1927; *Мар'яненко І. О.* Минуле українського театру. К., 1953; *Василько В. С.* Микола Садовський та його театр. К., 1962; Український драматичний театр. К., 1967. Т. 1.

Ростислав Пилипчук

БОРИ́СПІЛЬ — містечко Переяславського пов. Полтав. губ., тепер районний центр Київ. обл. Уперше згадується в докум. джерелах 1590. Шевченко був у Б., найімовірніше, 1843—47. У серп. 1859, востаннє полишаючи Україну і прямуючи в Петербург (лист до В. Шевченка від 20 серп. 1859), поет відвідав рідні йому місця й зустрівся з давніми друзями. З Києва до *Переяслава* він їхав поштовим трактом через Б. Містечко згадується в поемі «Сотник» (Шевченко називає його Борисполь) і в повісті «Близнецы» (4, 12).

Літ.: Жур 1985.

Володимир Гориславець

БОРИ́СПОЛЕЦЬ Платон Тимофійович (1805, с. Гоголів (Оглав) Остерського пов. Черніг. губ., тепер Броварського р-ну Київ. обл. — 14/26.07.1880, Петербург) — укр. та рос. живописець і літограф; артилерійський офіцер, товариш Шевченка. Син Т. *Бориспольця*. У 1820—39 перебував на військ. службі в Петербурзі, з 1836 навчався в петерб. *Академії мистецтв* як сторонній учень О. *Зауервейда,* проф. батального живопису. 1828 отримав велику срібну медаль. У 1843—57 жив і працював у Франції та Італії. Серед живописних творів: портрет О. *Даргомижського* (1845), «Проповідь апостола Андрія» (1847, Андріївська церква, Київ). Утративши 1852 зір, повернувся до Росії. 1859 обраний почесним вільним спільником АМ.

Шевченко та Б., ймовірно, познайомилися в *Товаристві заохочування художників* у серед. 1830-х або пізніше в АМ. Їхні твори експонувалися 1841 на річній академ. виставці; у «Художественной газете» (1841. 28 верес.) серед тих, хто подає «добрі надії», було названо й цих митців (*Документи,* № 75, с. 37). У 1841—42 вони працювали над іконостасом для церкви Орловського кадетського корпусу (Там само, № 83, с. 40). Спогади рос. скульптора М. *Рамазанова*, знайомого Шевченка, дають підстави припускати, що зібрання молоді в Б., куди приходив і К. Брюллов, відвідував і Шевченко. Напевно, молодий художник бачився з Б. у літ. гуртку в АМ, де бували М. Рамазанов, В. *Штернберг*, О. *Струговщиков*. Про нездійснений намір Шевченка поїхати за кордон з Б. відомо з листа Я. *Кухаренка* до поета від 2 листоп. 1844 (*Листи,* с. 29). Шевченко згадує живописця у листах із заслання (до М. *Лазаревського* від 20 груд. 1847, Я. Кухаренка від 16 квіт. 1854), а містечко Гоголів (Оглав) — у повістях «Близнецы», «Княжна», «Прогулка с удовольствием и не без морали»; в ньому відбуваються й події поеми «Сотник». Про особисту зустріч з Б. на виставці в АМ Шевченко записав у Щоденнику 24 квіт. 1858: «В первой зале в Академии встретился мне Зимбулатов и Борисполец, мои старые и искренние друзья. Наскоро обошли мы выставку, отправились к Зимбулатову и время до обеда провели в воспоминаниях».

Літ.: Рамазанов Н. Материалы для истории Академии художеств. М., 1863. Кн. 1; *Сидоренко О. І.* Доля художника // В сім'ї вольній, новій... Шевч. зб., К., 1986; *Маляжек М.* Платон Борисполець і Тарас Шевченко // *НТЕ*. 1994. № 2/3.

Світлана Бабина, Борис Деркач

БОРИ́СПОЛЕЦЬ Тимофій Никифорович (? — 17/29.05.1849, с. Баришівка, тепер смт Київ. обл. — губ. прокурор у Житомирі, Мінську, Херсоні, замолоду — літератор-аматор. Батько П. *Борисполься*. З 1837 — у відставці. Шевченко був особисто знайомий з Б. Очікуючи у Києві призначення на вакансію вчителя малювання в Київ. ун-ті, Шевченко у листоп. 1846 з'їздив на Лівобережжя. Розповідач у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» про цю поїздку говорить так: «нужно было проехать в Оглав да завернуть в Барышевку навестить старого прокурора Борисполься» (4, 323).

Літ.: Костенко В. С. Хто такий «старий прокурор Борисполець?» // *РЛ*. 1961. № 3; *Жур 1985*.

Борис Деркач

БО́РІН Борис Абрамович (справж. — Шварцман; 19.11/1.12.1899, Одеса — 9.02.1965, Чернівці) — укр. режисер. Народний артист Української РСР (1960). Закінчив 1923 Першу держ. театр. студію в Одесі. У 1923—40-х працював реж. у театрах Одеси і Харкова. 1944—48 — реж., 1948—65 — гол. реж. *Чернів. муз.-драм. театру ім. О. Кобилянської*. За творами Шевченка здійнив вистави «Слепая», «Сліпий», «Петрусь» (всі — 1923, Держ. вища театр. студія в Одесі), «Неофіти», «Москалева криниця» (обидві — 1939). Як реж.-асистент брав участь у підготовці вистави «Назар Стодоля» у Харків. театрі Революції (1931). Худож. керівник постановок драм К. *Герасименка* «Легенда», в якій прозвучали героїчні мотиви Шевченкових поезій, та «При битій дорозі» за Шевченком — в Одес. театрі Революції (1939—41); нині — Одес. акад. укр. муз.-драм. театр ім. В. Василька. Для фронтових бригад цього театру інсценізував поеми «Єретик», «Марина», «Царі», вірш «Три літа» (1942—43), був реж. вистави-концерту «В сім'ї вольній, новій», присвяченої пам'яті Шевченка (1944). 1952 — гол. худож. консультант програми-концерту Буковинського народного хору, куди увійшли муз. твори на вірші Шевченка — «Садок вишневий» Б. *Вахнянина* і «Реве та стогне Дніпр широкий» К. *Стеценка*, а також хор «Закувала та сива зозуля» П. *Ніщинського* (із драм. сцени «Вечорниці», що стала складовою частиною вистави «Назар Стодоля»). 1964 — худож. консультант постановки драми «Невольник» М. *Кропивницького* за Шевченком у театрі ім. О. Кобилянської (реж. С. Омельчук).

Б. Борін

Літ.: Сулятицький Т. Слово про митця // Театральна бесіда. 2000. № 2; *Сулятицький Т.* Чернівецький український музично-драматичний театр імені Ольги Кобилянської: Нарис історії. Чернівці, 2004.

Леонід Барабан

БО́РКО (Borko) **Божидар** (2.02.1896, с. Ког, побл. Орможа, Словенія — 12.12.1981, Любляна) — словен. критик, публіцист, перекладач. Автор кн. «На роздоріжжі часу» (1962). Досліджував міжліт. зв'язки у слов'ян. світі. Україніка в його доробку представлена ст. «Відлуння словенської літератури в Києві» (Delo. 1968. 21 груд.), «Прешерн українською мовою» (Delo. 1969. 1 берез.), «Циріл Космач в українському перекладі» (Delo. 1971. 6 січ.), «Погляди з Любляни на Київ» (Delo. 1971. 18 верес.), «Українське видання Прешерна» (Delo. 1978. 8 лют.) та ін. Б. — автор нарису «Тарас Шевченко. З нагоди 125-ї річниці народження» (Jutro. 1939. 25 лют.), в якому навів укр. мовою в лат. транскрипції перший восьмивірш із «Заповіту»,

порівняв феномен Шевченка для українців із феноменом Прешерна для словенців. У ст. «Шевченко в новому словенському перекладі» (Delo. 1969. 11 черв.) проаналізував перекл. Шевченкових творів, здійснені Р. *Бордоном*.

Тв.: Тарас Шевченко // *СВШ*. Т. 3.

Вілль Гримич

БОРКО́ВСЬКИЙ Олександр Михайлович (крипт. і псевд. — А. Б., Олекса Сторожинський, Українець; 29.03.1843, с. Загутин, тепер Жешувського воєводства, Польща — 5.10.1921, с. Ваньковичі, тепер Самбірського р-ну Львів. обл.) — укр. громадський діяч, публіцист, перекладач і педагог. Закінчив 1863 Львів. ун-т. Один із засновників т-ва «Просвіта» у Львові (1868). Ред. львів. журн. «*Зоря*» (1886, 1888, 1897), «Ілюстрованого народного календаря товариства “Просвіта”» (1877—1901), газ. «Батьківщина» (1896), «*Діло*» (співред. у 1896—1910); директор гімназії у Дрогобичі (1889—95). Популяризував творчість Шевченка в Галичині, про потребу глибокого вивчення життя і творчості поета вперше писав у рецензії на «Рускую читанку для висшой гімназії» О. Торонського (Правда. 1868). 1889 вмістив у «Зорі» ст. «Перші чотири роки заслання Шевченка», «Ще про новопетровські часи Шевченкової неволі», «Щепкін і Шевченко», «Увільнення Шевченкової рідні з кріпацтва», «З життя Шевченка після повороту з заслання» та «Народна пісня про Шевченка», що були вільними переказами розвідок і споминів М. *Стороженка*, Н. *Ускової*, М. *Новицького*, Б. *Суханова-Подколзіна* та М. *Васильєва*, надрук. в «*Киевской старине*» (1885. № 11, 13; 1888. № 23; 1889. № 24) та «Газете А. Гатцука» (1888. № 6). Багато уваги присвячено Шевченкові в листуванні Б. з М. Драгомановим, зокр., в листі від 18 лют. 1889 (Житє і слово. 1897. Т. 6. № 1) він відгукнувся на ст. Олени *Пчілки* «До Шевченкового свята», надрук. у журн. «Зоря» (1889. № 6/7). Б. запрошував М. Драгоманова, а також Б. *Грінченка*, до участі в шевч. числі «Зорі» 1897, порекомендував Н. М. *Кибальчич* вислати М. *Грушевському* три листи Шевченка до її матері Н. *Забіли*. Автографи цих листів не збереглися.

Літ.: Павлик М. Листи М. Драгоманова до О. Борковського // Житє і слово. 1896. Т. 5. № 6; 1897. Т. 6. № 1—2; *Кохановський З*. Проф. Олександр Борковський // Діло. 1930. 14 січ.; *Семчишин В*. Маловідомий професор гімназії // Бойки [Дрогобич]. 1993. № 1—7; *Дзьобан Олесь*. Борковський О. М. // Українська журналістика в іменах. Л., 1995. Вип. 2.

Михайло Шалата

БОРОВИКІ́В ХУ́ТІР — належав до Звенигородського пов. Київ. губ., тепер с. Боровикове Звенигородського р-ну Черкас. обл. Шевченко бував тут, найімовірніше, в дитинстві. Опосередкованим свідченням цього може бути згадка про Б. х. у поемі «Гайдамаки» та у «Приписах» до неї: «між Звенигородкою і Вільшаною по старому шляху Боровиків хутір».

Андрій Кінько

БОРОВИКО́ВСЬКИЙ Левко Іванович (10/22.02. 1808, с. Мелюшки, тепер Хорольського р-ну Полтав. обл. — 14/26.12.1889, там само) — укр. поет, фольклорист і етнограф. Закінчив етико-філол. відділення філос. ф-ту Харків. ун-ту (1826—30), де був близький до літ. гуртка І. *Срезневського*. Вчителював у Курській (1831—37), а потім у Полтав. (1838—56) гімназіях. Автор лірики, балад, байок, прозових притч укр. і рос. мовами; перекладав укр. мовою з А. *Міцкевича* та О. Пушкіна. Один із перших укр. романтиків, Б. долав бурлескний стиль. Попередник Шевченка в нац. письменстві. Сприяв розширенню тематичного діапазону укр. л-ри, розвиткові нових жанрів (романтична балада, пісня-«дума», елегійно-лірична медитація тощо). Його поезія наснажена народнопоетичними мотивами, багата на зображувальні засоби народнопісенного походження. Помітне місце в творчому доробку Б. займають «байки й прибаютки», позначені рисами просвітительського реалізму.

Л. Боровиковський

Шевченко був добре обізнаний із деякими поетичними і байкарськими творами Б., його добірками «Народні пословиці», «Загадки й відгадки», видрук. в альм. «*Ластівка*» (1841), зокр. і з тими, які вилучила цензура, оскільки у 1838—39 допомагав Є. Гребінці укладати й редагувати цей альм.; імовірно, він знав і поезії Б., опубл. раніше в журн. «Вестник Европы», «Украинский альманах», «Отечественные записки». Про особисте знайомство Шевченка з Б. відомостей немає. У листі Б. до І. Срезневського (24 трав. 1840) згадано перше вид. «Кобзаря» Шевченка: «Особливо хвалят журналы вышедший недавно “Кобзарь” — не знаю чей» (*Боровиковський Л*. Повне зібр. тв. К., 1967. С. 215). Безсумнівно, що невдовзі Б. прочитав Шевченкову збірку. Основні мотиви баладно-пісенних творів Б. — доля народного співця, уславлення героїчного минулого України та борців за її волю, трагізм нещасливого кохання, жіночої самотності, сирітства («Молодиця», «Маруся», «Вивідка», «Ко-

зак», «Розставання», «Палій» та ін.). Поетика Б. з властивим їй поєднанням романтичних і фольклор. фантастико-символічних елементів і гнучким ритмікоінтонаційним ладом справила вплив на ранню творчість Шевченка («Причинна», «Тополя», «Утоплена» та ін.). Особливо це стосується «Причинної», яка і своєю темою (смерть дівчини, що не дочекалась коханого), й образністю (обидві балади починаються описом буряної ночі на березі річки), й віршовим розміром (поєднання чотиристопного ямба з 14-складовиком) явно перегукується з «Молодицею» Б.

Літ.: Шамрай А. Л. Боровиковський як поет-романтик // *Харківська* школа романтиків: У 3 т. Х., 1930. Т. 1; *Русанівський М*. Шевченко і українська література першої половини XIX сторіччя // Наук. записки Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка: Зб. філол. ф-ту. К., 1939. № 1. Пам'яті Т. Г. Шевченка; *Крижанівський С. А*., *Ротач П. П*. Визначний представник українського романтизму // *Боровиковський Л*. Повне зібр. тв. К., 1967; *Українські* поети-романтики. К., 1987; *Чижевський Д*. Історія української літератури: Від початків до доби реалізму. Т., 1994; *Шупта-В'язовська О*. Боровиковський і Шевченко: традиція і новаторство // Історично-літературний журнал. 2006. № 12; *Ткачук М. П*. Поетика балад Левка Боровиковського. Т., 2000.

Борис Деркач

БОРОДА́Й Василь Захарович (5.08.1917, Катеринослав, тепер Дніпропетровськ — 19.04.2010, Київ) — укр. скульптор. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1960). Народний художник Української РСР (1964) і Союзу РСР (1977), дійсний член АМ СРСР (1973) і АМ України (1997). Лауреат Держ. премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1968), Ленінської премії (1984). Закінчив 1953 КХІ (майстерня М. *Лисенка*), у 1966—73 — його ректор, з 1971 — проф. Одночасно у 1968—82 — голова правління Спілки художників України. Працював у галузі монументальної та станкової скульптури: портрети Л. *Ревуцького* (1963), В. *Касіяна* (1973), Т. Яблонської (1974) та ін. Створив пам'ятний знак засновникам Києва (1982); один із авторів мемор. комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років» (1981).

В. Бородай

Автор пам'ятників Шевченкові в Арров-парку поблизу Нью-Йорка (архіт. А. *Ігнащенко*; бронза, граніт, 1970) та в Білому Бору в Польщі (архіт. А. Ігнащенко; бронза, граніт, 1991). Відобразив образ поета у станкових скульптурах: «Дума про волю (Тарас Шевченко)» (гіпс тонований, 1961, у співавт. з І. Воропай) і «Т. Г. Шевченко» (оргскло, 1964, у співавт. з А. *Білостоцьким* та О. *Супрун*). Створив низку станкових і монументальних творів на шевч. тематику. У скульптурі «Бандурист» (гіпс тонований, 1960) та горельєфі «Ще не вмерла Україна» (шамот, поч. 1990-х) постали величні образи народних співців-кобзарів — хранителів істор. пам'яті, носіїв героїчного епосу укр. народу.

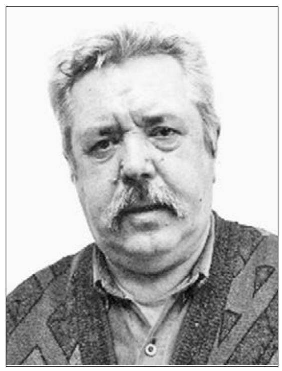

В. Бородай, І. Воропай. «Дума про волю (Тарас Шевченко)». Гіпс тонований. 1961

Літ.: Лобановський В. Василь Захарович Бородай. К., 1964; *Фогель З. В*. Василь Захарович Бородай. К., 1969.

Станіслав Бушак

БОРОДА́Й Олександр Андрійович (15.09.1946, Дніпропетровськ) — укр. живописець, графік, монументаліст, майстер худож. емалі. Закінчив Дніпроп. худож. уч-ще (1966, викладачі М. Боровський, М. Родзін), КХІ (1972, майстерня Т. Яблонської). Працював на Дніпроп. (1972—86) та Київ. (1986—91) худож.-виробничих комбінатах. Брав участь у розписах Михайлівського Золотоверхого собору (нартекс та хори, 2000) і Покровсько-Подільської церкви (2001—02) у Києві. Виконав монументальні твори: композицію з металу та емалі «Ритми Всесвіту» (Головна астрономічна обсерваторія НАН України, 1988); живописні: «Ворскла» (1980), «Вулиця в Седневі» (1983); в техніці емалі: «Родина», «Обереги» (1988—91); оформлення станцій метро «Видубичі» (мідь, емаль, флорентійська мозаїка, 1991) та «Осокорки» (цинк, мідь, емаль, 1995) у Києві.

О. Бородай

У своїй творчості звертався до постаті Шевченка. Для інтер'єру Дніпроп. обл. укр. муз.-драм. театру ім. Т. Г. Шевченка створив монументальний триптих «Т. Г. Шевченко», «Косарі», «З поля» (розпис у техніці енкаустики, 1976). Центральна його частина — композиція «Т. Г. Шевченко», на передньому плані якої представлено поета в останні роки життя. Образ Шевченка виразно виокремлюється у статичній групі ін. письменників (М. Гоголь, М. *Чернишевський*, М. *Некрасов*, Г. *Сковорода*, Г. Квітка-Осно-

О. Бородай. «Катерина». Емаль. 1992

в'яненко, І. Котляревський) внутрішньою динамікою і колоритом. На бічних композиціях триптиха «Косарі» та «З поля» зображено укр. селян. На теми Шевченкової поезії Б. виконав низку живописних і графічних творів: «Катерина» (емаль, варіанти 1990 і 1992), офорти «Розриті могили» (серія з п'яти робіт, 1980-ті), «Бандурист» (1986), «Калина» (1987), ілюміновані аквареллю. Образ бандуриста, до якого часто звертався Шевченко, Б. інтерпретував у творах «Лірник» (різьблення на дереві в інтер'єрі Дніпроп. обл. укр. драм. театру ім. Т. Г. Шевченка, 1974) та «Козак Мамай» і «Пісня» (обидва — у техніці емалі, 1986). 1996 Б. створив серію станкових панно у техніці емалі за мотивами графічного циклу Шевченка «Блудний син», де на тлі умовного простору цитує фрагменти сепій, підкреслюючи їхню промовисту образно-пластичну завершеність.

Літ.: Александр Бородай: Монументальная живопись, графика, эмали. Д., 1983; *Даскалова Р*. Сходження // Україна. 1984. № 27; *Скляренко Г*. Час, який нас так довго чекав // Образотворче мистецтво. 1993. № 6; *Федорук О*. Позначити грані достовірного // Образотворче мистецтво. 2003. № 3.

Станіслав Бушак, Галина Скляренко

БОРОДІ́Н Василь Степанович (23.02.1930, с. Прилєпи, тепер Курської обл., РФ — 19.06.2011, Київ) — укр. літературознавець. Д-р філол. наук (1981). Держ. премія Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1980). Закінчив Харків. ун-т (1953). У 1956—2006 працював в ІЛ: 1984—96 — зав. відділу шевченкознавства, 1996—2006 — провідний наук. співробітник. Досліджував життя і творчість Шевченка. Автор кн.: «Соціально-побутові поеми Т. Г. Шевченка періоду “Трьох літ” (1843—1845 рр.)» (1958), «Три поеми Т. Г. Шевченка: “Сова”, “Сліпий”, “Наймичка”» (1964), «Т. Г. Шевченко і царська цензура: Дослідження та документи. 1840—1862 рр.» (1969, з додатком факсимільної копії рукописного зб. «Поезія Т. Шевченка. Том перший», не допущеного цензурою до вид. у 1859), «Над текстами Т. Г. Шевченка» (1971; усі — К.), «Путь “Кобзаря”: Судьба книги Т. Шевченко» (у співавт., М., 1978; вірм. мовою — Єреван, 1983). Співавт. монографій: «Шевченкознавство. Підсумки й проблеми» (1975), «Творчий метод і поетика Т. Г. Шевченка» (1980), «Т. Г. Шевченко: Біографія» (1984). Один із творців (заступник відп. ред.) *ШС*. Під наук. керівництвом Б. і за його участю створено зб. наук. праць «Питання текстології: Т. Г. Шевченко» (1990), «Проект тематичного словника Шевченківської енциклопедії», підготовлено корпус «Листи до Тараса Шевченка» (два останні — 1993; усі — К.). У тематиці численних шевченкознавчих статей і розвідок Б. провідне місце належить комплексному дослідженню проблем шевч. текстології в усіх її теоретичних і практичних аспектах, цензурної долі та історії вид. і публ. творів поета, розробленню філол. концепції та принципів підготовки академ. вид. його спадщини. Значну частину праць Б. присвячено арх.-докум. пошукам, публ. виявлених ним раніше невідомих Шевченкових творів (вірш «Нудно мені, тяжко — що маю робити?», фрагмент ранньої ред. поеми «Катерина» тощо), автографів, листів, нових документів, мемуарів, епістолярних матеріалів про Шевченка. Серед них — ґрунтовний зб. «Спогади про Тараса Шевченка» (1982; 1989; 2010, підготовка і коментування, у співавт.). Б. брав участь у текстологічній підготовці й коментуванні «Повного зібр. тв. Т. Шевченка» в 6 томах (1963—64, т. 1—4, 6), творів у 5 томах (1978—79, т. 1—5; 1984, т. 3, 4, 5), творів М. Костомарова у 2 томах (1967), І. Франка у 3 томах (1973, т. 2; усі — К.). Окремими вид. вийшли підготовлені Б. Шевченкові «Балади» (1982), «Повісті» (1986; 1988; усі — К.), зб. поезій у рос. перекл. «Кобзарь» (1980; 1984; 1989); «Избранные сочинения» (1987) (усі — М.). За його участю здійснено низку факсимільних вид. творів Шевченка, серед них — «Кобзар» 1840 (К., 1963, 1974, 1976, 1990; Рівне, 2001), «Автобиография. Дневник» (К., 1988); «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» (К., 1990). На основі концепції Б. та під його керівництвом видано літ. частину академ. «Повного зібр. тв. Т. Шевченка» в 12 томах, наук. редактором більшості томів якого він був (т. 1, 2 — 1989—90; т. 1, 2, 5, 6 — 2001—03). Вироблений у цьому вид. текст Шевченкових творів від часів його виходу передрук. більшість масових видань.

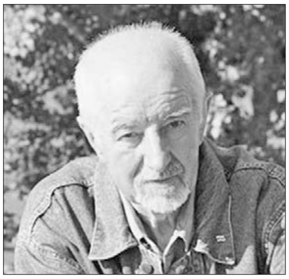
В. Бородін

Літ.: Пільгук І. Дослідження текстолога // *ЛУ*. 1972. 31 берез.; *Комаринець Т*. Предмет дослідження — тексти Шевченка. // Жовтень. 1973. № 3. — Рец. на кн.: *Бородін В. С*. Над текстами Т. Г. Шевченка. К., 1971; *Івакін Ю*. Нотатки шевченкознавця: Стаття одинадцята. К., 1986; *Бернштейн М. Д*. Із спостережень над сучасним досвідом радянської шевченківської текстології // Питання текстології: Поезія. К., 1977; *Kol'an [Неврлий М.]*. Osudy knih // Hlas ludu. 1979. 9 júna; *Каспрук А*. Шлях «Кобзаря» // Вітчизна. 1979. № 5. — Рец. на кн.: *Большаков Л. Н., Боро-*

дин В. С. Путь «Кобзаря»: Судьба кн. Т. Шевченко. М., 1978; *Арсен П. [Кравчук П.].* Цінне дослідження // Життя і слово. 1979. 19 берез.; *Павлюк С.* Шлях у безсмертя // Жовтень. 1980. № 3. — Рец. на кн.: *Большаков Л. Н., Бородин В. С.* Путь «Кобзаря»: Судьба кн. Т. Шевченко. М., 1978; *Одарченко П.* Шевченкознавство на Україні в 1961—1981 роках // *Світи 1991.*

Олекса Мишанич

БОРОДУ́ЛІН Ригор (Григорій; 24.02.1935, х. Верасовка, тепер Ушацького р-ну Вітеб. обл., Білорусь) — білор. поет, публіцист і перекладач. Народний поет Білорусі (1992). Закінчив 1959 Білор. ун-т (Мінськ). Автор зб. поезій «Молодик над степом» (1959), «Перший сніг» (1972), «Амплітуда сміливості» (1983), «Мовчання Перуна» (1986), «Листи у Хельсінкі» (2000) та ін. До укр. тематики звертався, зокр., у віршах «Шана», «Уклін до зірок», «В Карпатах» та ін. Перекладав з укр. «Слово о полку Ігоревім» (1984), твори Лесі *Українки*, П. *Тичини*, М. *Рильського*, Д. *Павличка*, І. *Драча* та ін.

Р. Бородулін

Шевченкові присвятив вірші «Крізь очерет штиків. Пам'яті Т. Г. Шевченка» (зб. «Нагбом». Мінск, 1963; укр. перекл. Є. Летюка, опубл. у журн. «Донбас». 1968. № 5), «Біля пам'ятника Т. Г. Шевченку в Ашгабаді» (Літаратура і мастацтва. 1975. 21 лют.), «Триптих Чернечої гори» (укр. перекл. П. Масенка, опубл. у зб. «Кобзарева зоря». К., 1984). Автор ст. «Тарас Шевченко» (опубл. у літ. зб. «Братэрства-84». Мінск, 1984). Переклав поеми «Гайдамаки» (уривок), «Княжна», поезії «Думи мої, думи мої» (1840), «Заповіт», «Садок вишневий коло хати», «N. N. — Мені тринадцятий минало», «Не гріє сонце на чужині», «Сон — Гори мої високії», «N. N. — О думи мої! О славо злая!», «Хустина», «І небо невмите, і заспані хвилі», «Заросли шляхи тернами», «Готово! Парус розпустили», «Ми заспівали, розійшлись», «Юродивий», «Доля», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Я не нездужаю, нівроку», «Ісаія. Глава 35 (*Подражаніє*)», «І Архімед, і Галілей», «Л.», «І день іде, і ніч іде», «Тече вода з-під явора», «Якось-то йдучи уночі» (усі — «Братэрства-84», Мінск, 1984), згодом увійшли до вид. творів укр. поета «Вірші. Поеми» (Мінськ, 1989), «Вірші, поеми» (Мінськ, 1995) білор. мовою.

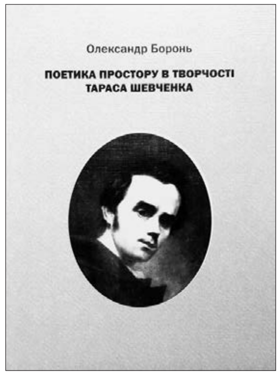
Тв.: Триптих Чернечої гори // *Шевченкова* дорога в Білорусь: Літ.-публіцист. зб. Л., 2004.

Літ.: Драч И. Волшебник слова из Ушач // *Барадулин Р. И.* Избранное: Стихотвор., поэмы. М., 1985.

Алла Калинчук

БО́РОНЬ Олександр Вікторович (15.11.1979, м. Новоград-Волинський Житом. обл.) — укр. шевченкознавець. Закінчив Київ. ун-т ім. Т. Шевченка (2002). Працював у тому ж ун-ті асистентом кафедри укр. л-ри і шевченкознавства (2004—05). Канд. філол. наук (2005). Із 2005 — наук. співробітник, із 2008 — старший наук. співробітник відділу шевченкознавства ІЛ. У 2006—09 поєднував наук. діяльність із роботою в Гол. службі інформаційної політики Секретаріату Президента України.

Опубл. понад 60 наук. статей із проблем історії укр. л-ри, зокр. шевченкознавства. Автор монографії «Поетика простору в творчості Тараса Шевченка» (2005). У кн. вперше запропоновно цілісну теорію простору як філос. концепту, проаналізовано просторові структури й образи-символи. Співавтор колективних монографій «Інтеграція позитиву в творчості Шевченка (аспекти символу, аксіології, онтології, міфу, психології і стилю)» (2002), «Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка» (2008). Упоряд. вид.: *Ващук Ф. Т.* Шевченкознавчі праці. К., 2011.

О. Боронь. Поетика простору в творчості Тараса Шевченка. К., 2005. Обкладинка

Тв.: Ступінь оригінальності пошевченківських поетів // *ШСт 5*; Шевченкова рецепція художнього досвіду Квітки-Основ'яненка у поемі «Катерина» // Літературознавчі студії: Зб. наук. праць. К., 2005. Вип. 14; Поетика «снів» у творчості Шевченка // *НШК 36*; Образ саду у творчості Тараса Шевченка: генеза та семантика // *СіЧ*. 2008. № 5; Чарлз Діккенс у лектурі та творчій практиці Тараса Шевченка: контактні зв'язки і типологічні збіги // Бібліотечка «Дивослова». 2011. № 3; Творчість Квітки-Основ'яненка як претекст Шевченкових повістей // *СіЧ*. 2011. № 5.

Ніна Чамата

БО́РТКО Володимир Володимирович (27.09.1924, Курськ, тепер РФ — 12.03.1983, Москва) — рос. режисер. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1968). Закінчив 1949 Держ. ін-т театр. мист-ва ім. А. В. Луначарського в Москві. До 1964 працював у театрах Москви, 1971—83 — у театрах Волгограда і Курська. В 1964—71 — гол. реж. Одес. рос. драм. театру ім. А. Іванова. 1951 в москов. театрі на Малій Бронній поставив «Назара Стодолю» Шевченка.

Світлана Попель

БОРТНЯ́К Анатолій Агафонович (27.04.1938, с. Олександрівка, тепер Тростянецького р-ну Вінн. обл. — 22.07.2009, Вінниця) — укр. поет. Закінчив 1960 філол. ф-т Одес. ун-ту. Надрук. понад 20

А. Бортняк

збірок ліричних і гумористично-сатиричних творів. Шевченкові присвятив вірші «Солдатський автопортрет Тараса Шевченка» (1970), «Садок вишневий коло хати» (1987) та ін. У публіцистичній поемі «Що ми?» (1993), побудованій на ремінісценціях із послання «І мертвим, і живим» та ін. творів Шевченка, порушив проблему пробудження нац. самосвідомості укр. народу. У кн., назвою якої став крилатий шевч. вислів «Ну що б, здавалося, слова» (Вінниця, 1992; 2-ге вид. — К., 1994), ідеться про нац.-культурне відродження за умов незалежної України.

Борис Хоменко

БОРТНЯ́НСЬКИЙ Дмитро Степанович (1751, м. Глухів, тепер районний центр Сум. обл. — 28.09/10.10.1825, Санкт-Петербург) — укр. і рос. композитор, хоровий диригент і муз. педагог. Почесний член петерб. *Академії мистецтв* (1804) і Філармонічного т-ва (1815). Навчався в Глухівській муз.-співацькій школі до 1758, потім разом з ін. музично обдарованими укр. юнаками на вимогу царського двору був відряджений до Придворної співацької капели в Петербурзі. Протягом 1769—79 удосконалював композиторську майстерність в Італії. У 1796—1825 — директор і диригент Петерб. придворної співацької капели. Автор багатьох хорових концертів, одночастинних хорових творів, літургій, кантат, опер, камерно-вокальних та інструментальних творів. Шевченко згадав Б. у повісті «Близнецы». Один із героїв твору мав намір писати Б. — «своему товарищу по бурсе» (йдеться про Київ. духовну академію, але насправді Б. в академії не вчився), щоб він допоміг молодому Никифору Сокирі, який мав муз. хист. У вірші «Кума моя і я» згадано спів хору «О скорбь, / О скорбь моя! О скорбь велика!» (імовірно, йдеться про хоровий концерт Б. «Вскую прискорбна єси, душе моя!»).

М. Бєльський. Портрет Д. Бортнянського. Полотно, олія. 1788

Лідія Корній

БОРЩАГО́ВСЬКИЙ Олександр Михайлович (1/14.10.1913, м. Біла Церква, тепер районний центр Київ. обл. — 4.05.2006, Москва) — укр. театр. критик, історик театру, рос. письменник. Закінчив 1935 Київ. театр. ін-т та аспірантуру при ньому (1940). Завідував літ. частиною у київ. театрах. Один із організаторів і ред. республ. журн. «Театр» (1936—41); 1945—46 — заступник ред. газ. «Радянське мистецтво» (тепер — «Культура і життя»). Із 1947 — у Москві. Автор розвідок і статей про укр. театр, творчість окремих драматургів. Свої дослідження у галузі шевченкознавства узагальнив у ст. «Театральні ідеї Шевченка» (1939), «Шевченко-драматург» (1940), монографії «Шевченко і театр» (К., 1941; у співавт. з М. *Йосипенком*), у якій простежено театр. зацікавлення Шевченка, проаналізовано драму «Назар Стодоля» і драм. елементи в його поемах, викладено сценічну історію цієї драми та багатьох інсценізацій творів поета, наведено хронологію шевч. вистав.

Ростислав Пилипчук

БОРЩА́К Ілько (Баршак Ілля Львович; 19.07.1892, с. Нагартава Березнегуват. посаду Херсон. губ., тепер Микол. обл. — 11.10.1959, Париж) — укр. історик, архівознавець, публіцист і літературознавець; дійсний член *Наукового товариства імені Шевченка*. Навчався у Петерб., Київ., Новорос. (Одеському) ун-тах, здобувши юрид. та істор. освіту. Секретар делегації УНР на Паризькій мирній конференції 1919—20. Проф. Школи живих сх. мов у Парижі. Ініціював створення кафедри україністики в цьому навч. закладі й там викладав укр. мову та л-ру (1938—57). У 1920-ті заснував гурток українознавства в Парижі, Союз укр. громадян Франції, один із видавців його друк. органу «Українські вісті» (1926—29). Видавець (1949—53) наук. журн. «Україна». Досліджував істор. зв'язки України з Францією, Швецією та Англією. Автор понад 400 наук. праць, написаних укр. і франц. мовами.

І. Борщак

Про рецепцію Шевченка у Франції писав на сторінках журн. «Світ» (1927) та «Життя й революція» (1929). Автор передм. «“Ян Гус” Шевченка» до франц. перекл. «Єретика», здійсненого С. *Борщак* та Р. *Мартелем* (Le Monde Slave. 1930. № 3). У своїй передм. (с. 371—378) Б. переповів біографію Шевченка, нагадав історію написання поеми «Єретик» («Ян Гус»),

«яка вперше подається французькому читачеві», зацитував уривки з листів та Щоденника стосовно цієї поеми, торкнувся обставин, що спонукали Шевченка до створення цього твору, зокр. його зацікавлення діяльністю П.-Й. *Шафарика*.

Автор кн. «Шевченко у Франції: Нариси з історії французько-українських взаємин» (Л., 1933), в якій оглянув найважливіші ст. про поета, що з'являлися починаючи з 1873. Значну увагу приділив великій розвідці Е. *Дюрана* «Національний поет Малоросії Шевченко» (Revue des Deux Mondes. 1876. Т. 15), наголосивши на тому, що франц. учений подав докладну біографію Шевченка «так, як її знали за тих часів». Вартісними були схвальні відгуки про ст. Е. Дюрана газ. «Journal des Débats» і «Temps», які Б. помістив у своєму дослідженні. У цій же праці Б. докладно схарактеризував університетський курс Л. *Леже* про творчість Шевченка, читаний 1905—06 у Collège de France, розповів про франц. перекл. «Єретика», здійснений С. Борщак та Р. Мартелем, подав два уривки з цього перекладу. У своїй книжці Б. умістив усі прозові перекл. А. д'*Авріля*, перекл. Е. Дюрана, барона де *Бея,* Л. Леже, а також «Садок вишневий коло хати» у перекл. Ф. *Мазада* та ін. Про важливу роль Шевченка в *Кирило-Мефодіївському братстві* Б. писав у праці «Український національний рух у XIX ст.» (Le Monde Slave. 1930. № 10, 12), супроводжуючи своє дослідження перекл. уривків творів «До Основ'яненка», «Тарасова ніч», «Чигрине, Чигрине», епілогом «Великого льоху» — «Стоїть в селі Суботові», «Кавказ», «І мертвим, і живим», «Заповіт», «Чи ми ще зійдемося знову». Творчості Шевченка Б. торкнувся і в дослідженні «Україна в літературі Західної Європи» (Le Monde Slave. 1933. № 7, № 10; 1934. № 1, № 4, № 10). До постаті Шевченка Б. звернувся, окрім того, в «Житті Мазепи» (Париж, 1931), написаному у співавт. з Р. Мартелем, уточнюючи ставлення поета до укр. гетьмана. Негативне трактування поетом особи *Петра I* ілюстрував перекл. уривка з поеми «Великий льох». Шевченкознавчі матеріали про перекл. поеми «Наймичка» друкував також у львів. газ. «Назустріч» (1934), а також у журн. «Revue des Etudes Slaves», до якого подавав подібні матеріали упродовж 1937—57. Видав «Вибраний Кобзар» Шевченка мовою оригіналу зі своєю вст. статтею (Монтрей-су-Буа, 1947).

Б. помістив коротку біографію Шевченка із коментуванням декількох віршів поета в першому підручнику укр. мови, виданому у Франції (1946). На с. 50 вид. Б. писав: «"Кобзар" став настільною книгою усіх українців. Шевченкові належить вирішальна роль в історії його країни. Як національний геній, він надав українській мові досі незнаної точності і сили».

Тв.: Le mouvement national ukrainien au XIX-e siècle. Paris, 1930; Le Jean Hus de Sevcenko // Le Monde Slave. 1930. № 3; *Borschak E*., *Martel R*. Vie de Mazeppa. Paris, 1931.

Ярема Кравець

БОРЩА́К Софія (дівоче — фон дер Лявніц; 1891 — 17.04.1933, Париж) — укр. громадська діячка і перекладачка; дружина І. *Борщака*. Авторка першого повного перекл. поеми Шевченка «Єретик» (L'Hérétique), виконаного разом з Р. *Мартелем*, під назвою «L' Hérétique (Jean Hus)» і надрук. у журн. «Le Monde Slave» (1930. № 3). Перекл. (два уривки) було вміщено у праці І. Борщака «Шевченко у Франції: Нарис з історії французько-українських взаємин» (Л., 1933); у виданій до *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* кн. «Тарас Шевченко (1814—1861). Його життя і творчість» (Париж, 1964 [франц. мовою]); а також у кн. «Тарас Шевченко (1814—1861). Дослідження і переклади французькою мовою» (Париж, 2004 [франц. мовою]) та «Антологія української літератури XI—XX ст.» (Париж; Київ, 2004 [франц. мовою]), підготованих до друку *Науковим товариством імені Шевченка* у Європі. У присвяті до однієї зі своїх праць І. Борщак назвав С. Борщак «невтомним співробітником у пошуках Ucrainica».

Ярема Кравець

БОРЩО́В Омелян Олександрович (1827—1905) — петерб. чиновник, служив у Синоді. Шевченко познайомився з Б. після повернення із заслання до столиці; відвідував засідання т. зв. цивільного гуртка польс. революціонерів, які відбувалися у квартирі Б. у буд. Радзивіллів на Мільйонній вулиці (нині буд. № 17). За свідченням М. *Лазаревського*, Б. 1861 брав участь у заходах Петерб. громади з увічнення пам'яті Шевченка. Двоюрідний брат Б., ліцеїст — Микола Григорович Борщов — теж був знайомий із Шевченком. Навесні 1860 він записав у своєму щоденнику: «Нещодавно читав розбір "Кобзаря" Шевченка, написаний без підпису Костомаровим. Там чудово розглянуто становище краю стосовно Росії і висловлено ідею, що народність не мусить бути знищувана» (Україна. 1926. Кн. 1. С. 154).

Літ.: Жур 1972; *Жур 2003*.

Борис Деркач

БОРЯ́Н Гурген (20.06/3.07.1915, м. Шуша, тепер Нагірно-Карабахська Республіка, Азербайджан — 15.04.1971, Єреван) — вірм. поет, драматург і перекладач. Закінчив Літ. ін-т ім. О. М. Горького (Москва). Автор зб. «Дорога до моря» (1940), «Єреванський світанок» (1947), «Вірші» (1957), «Вибрані твори» (1966) та ін., низки п'єс. Україні присвя-

Г. Борян

тив вірші «Три брати», «Київ», «Карпатська пісня», «Україні» (усі — Советакан Гайастан. 1964. 10 берез.). 1939 Б. уперше відвідав Україну. Автор ст. про Шевченка: «Могила на Чернечій горі» (1939); «Український Прометей», «Воістину народний» (рос. мовою; обидві — 1964).

Тв.: Могила на Чернечій горі // Хорурдаин Гайастан. 1939. 24 трав.; Поистине народный // Литературная Армения. 1964. № 3.

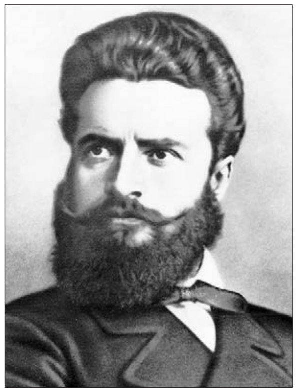
Мері Петросян

БОТВИНО́ВСЬКИЙ Юхим Георгійович (? — 1873) — священик київ. Святотроїцької церкви. У 1859—62 викладав у серед. школі, що готувала юнаків із сіл до вступу в ун-т. Серед його учнів було і двоє родичів Шевченка. Характеризуючи Б. в «Печерських антиках», М. *Лєсков* назвав його «дивною *громадиною суміші* вульгарності, гультяйства й доброти якоїсь героїчної» (*Лесков Н. С.* Собр. соч. М., 1958. Т. 11. С. 271). Шевченко познайомився з Б. 30 лип. 1859, коли заарештованого поета було привезено до Києва і передано в. о. старшого поліцмейстера «під нагляд». 31 лип. Б. взяв Шевченка, про якого немало знав від свого товариша Ф. *Лебединцева*, на поруки у свій будинок на Георгіївській вулиці, де Шевченко на деякий час оселився. 6 серп. у квартирі Б. відбулося знайомство поета з Ф. Лебединцевим — майбутнім відомим укр. журналістом, істориком, ред. журн. «*Киевская старина*», в якому публікувалися матеріали про життя і діяльність поета (*Спогади 1982*, с. 43—44). Незабаром після 7 серп., помітивши, що за ним стежать, поет переїхав від Б. на квартиру І. *Гудовського* на Хрещатицькій площі (нині на майдані Незалежності поміж сьогоднішніми Малою Житомирською та Михайлівською; будинок не зберігся).

Літ.: [*Лебединцев Ф. Г.*]. Мимолетное знакомство мое с Т. Гр. Шевченко и мои об нем воспоминания. // *КС*. 1887. № 11; *Жур 1970*; *Жур 2003*.

Григорій Зленко

БО́ТЕВ Христо (справж. — Петков; 25.12.1848/6.01.1849, Калофер, тепер Болгарія — 20.05/1.06.1876, місцевість Йолковиця, тепер Болгарія) — болг. поет, публіцист і революційний діяч. У 1863—66 жив у Росії, 1863—65 — навчався в Одес. гімназії, де зблизився з політ. засланцями — учасниками польс. повстання 1863 і діячами рос. революційного руху. Після короткочасного перебування у Болгарії 1867 виїхав до Румунії у зв'язку з переслідуванням тур. владою за революційну діяльність. Співпрацював в емігрантських газетах. Із 1875 очолив болг. революційний рух. Загинув у бою з тур. військами. Автор зб. поезій. До проблеми «Шевченко і Б.» не раз зверталися болг. критики, особливо в 1930-х, наголошуючи тематичні збіги у творчості укр. і болг. поетів. Л. *Стоянов* у ст. «Шевченко і Каравелов» (Заря. 1939. 22 трав.) підкреслив, що таку близькість Б. і Шевченка зумовлено подібністю істор. доль укр. і болг. народів; у ст. «Великий український поет Тарас Шевченко» (Культура. 1939. 18 берез.) вказав на спільне джерело мотивів і стилістичних особливостей обох поетів — народнопісенну творчість. Б. і Шевченка порівнював Г. *Бакалов* у ст. «Шевченко і російська демократія» (Заря. 1939. 22 трав.), В. Георгієв у ст. «Тарас Шевченко» (Академік. 1939. 5 трав.). М. Дилянов у ст. «Тарас Шевченко і Христо Ботев» (одноденна ювілейна газ. «Тарас Шевченко». Софія, 1939) акцентував увагу на спільних особливостях стилю, художньо-образних систем обох поетів. Про типологічну подібність творчості Б. і Шевченка на рівні поетики (розробляння фольклор. мотивів, романтичні риси) і на змістовому рівні (обробка християнськихліричних і публіцистичних форм самовираження — сповідь, заповіт, молитва, послання) йдеться у ст. В. Климчука «Українсько-болгарські зв'язки другої половини XIX ст.».

Х. Ботев

Літ.: *Русакієв С.* Тарас Шевченко і болгарська література. К., 1968; *Климчук В.* Українсько-болгарські зв'язки другої половини XIX ст. // Українська література у загальнослов'янському і світовому літературному контексті: У 5 т. К., 1987. Т. 1.

Олена Шпильова

БОТЕ́З (Botez) **Демостене** (2.07.1893, с. Трушешті Ботошанського повіту — 18.03.1973, Бухарест) — рум. письменник, публіцист, громадський діяч. Чл.-кор. Румунської АН (1963). Закінчив 1915 юрид. ф-т ун-ту в Яссах. Після 1915 жив у Бухаресті. Був головою СП Румунії (1964—65), ред. журн. «Viaţa românească» (з 1962). Автор багатьох зб. поезій, романів, книжок спогадів та есе, дорожніх нотаток, статей, творів для дітей. Перекладав твори Г. Флобера, Р. Вайяна, Ж. Дюамеля, Б. Брехта, Ю. Тувіма, рос. поетів-де-

кабристів, класиків кит. л-ри. Шевченкові присвятив ст. «Геніальний Кобзар» (1956), де зазначив, що «вірші Шевченка були могутньою зброєю у боротьбі за визволення українського народу», що вони вже при житті поета «здобули міжнародний резонанс».

Літ.: Genialul Cobzar // URSS azi. 1956. № 3.

Микола Богайчук

БОТУША́НСЬКА Домна Сидорівна (18.09.1912, с. Глибока, тепер районний центр Чернів. обл. — 31.10.1994, м. Мелітополь Запоріз. обл.) — укр. поетеса і художниця. Закінчила семирічну рум. школу і укр. вчительські курси (1940). Худож. освіту здобула в майстерні Є. *Ліпецького*. З літа 1941 жила в Запоріжжі. У 1920-х друкувалася в періодиці та збірниках. Автор зб. віршів і коломийок «Сини весни» (1973). Серед мист. творів — портрети Ю. *Федьковича*, Є. Ярошинської, Лесі *Українки*, членів своєї родини, автопортрет.

Ще в юності намалювала портрет Шевченка (Чернів. обл. краєзнавчий музей) і панно «Коли велетень спочине» (не збереглося) за мотивами творів поета. У берез. 1929, коли відзначали 115-літній ювілей від дня народження Шевченка, виступила з рефератом про поета на вечорі в Глибоцькому народному домі. Організований Б. 1932 драм. гурток показав глибочанам «Назара Стодолю». До Шевченка звернено вірші Б. «Тарасова дума», «Розкуйтеся! Братайтеся!», «Встань, Тарасе, борче правди» та ін. На поетиці багатьох творів Б. відчутно позначився вплив коломийкового вірша — як народного, так і Шевченкового.

Тв.: Сини весни: Вірші та коломийки. Ужгород, 1973; Яворова сопілка: Творчість народних поетів. Ужгород, 1991.

Літ.: *Коржупова А.* Кобзар у долі буковинки // Радянська Буковина. 1980. 11 берез.

Богдан Мельничук

БОЦУ́ЛА Андрій Іванович (роки життя невідомі) — укр. художник-графік. З 1917 жив у Полтаві. Працював над худож. оформленням видань Полтав. видавничого т-ва «*Боян*». Виконав обкладинку кн. М. Савицької «Тарас Шевченко. Життєпис і вибір з “Кобзаря”» (Полтава, 1918), а також уміщені на вклейці шрифтові заголовки й тексти

А. Боцула. Заповіт Т. Г. Шевченка. Полтава. 1918. Титульна сторінка

«Заповіту» для хору та солоспіву «На смерть Т. Г. Шевченка. Спів кобзарський». Ін. варіант його ілюстрації «Заповіту» видало 1918 Полтав. муз.-хорове т-во «Боян» окремою листівкою: в овалі зображено могилу Шевченка над Дніпром, по краях овалу розташовано текст — «Будеш, батьку, панувати, поки живуть люди. Поки сонце з неба сяє, тебе не забудуть».

Літ.: *Ротач П. П.* Полтавська Шевченкіана: Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії: У 2 кн. Полтава, 2009. Кн. 1.

Петро Ротач

БОЦЯНО́ВСЬКИЙ Володимир Теофілович (15/27.06.1869, с. Скоморохи, тепер Житомирського р-ну Житом. обл. — 16.07.1943, Москва) — рос. і укр. критик, літературознавець, письменник, історик. Закінчив 1892 істор.-філол. ф-т Петерб. ун-ту. Автор драм. творів, критико-бібліогр. нарисів, праць з історії драматургії та театру.

В. Боцяновський

Шевченкові присвятив кілька публ. У ст. про М. *Заньковецьку* в «Нарисах з історії українського театру» (1908) писав, серед ін., про виконання нею ролей у виставах за творами Шевченка. Питання інтерпретації доробку Шевченка на сцені торкався і в ст. «До історії українського театру в Петербурзі» (1929). Наприкінці 1930-х — на поч. 1940-х працював над худож.-докум. кн. про Шевченка, яка мала називатися «Тарасові університети». Частини її публікувалися в пресі, зокр., нарис «В Балабінському готелі», повість «Петербурзькі зустрічі» та ін. Рукопис книги втрачено під час ленінгр. блокади.

Тв.: Слезы и кровь у Шевченко [про поему «Гайдамаки»] // Биржевые ведомости. 1911. 26 февр.; Т. Шевченко и украинский театр // Театр и искусство. 1911. № 9; До арешту Т. Г. Шевченка в 1859 р. // Наук. зб. Ленінгр. т-ва дослідників укр. історії, письменства та мови. К., 1929. Т. 2; Шевченко-скульптор // Образотворче мист-во. 1938. № 2/3; Шевченко и русский язык // Известия. 1938. 17 окт.; В Балабінському готелі // Пролетарська правда. 1938. 20 листоп.; Петербургские встречи // *Зощенко М.*, *Боцяновский В.*, *Евстафьев П.* Тарас Шевченко. Лг., 1939.

Іван Бажинов

БОШ (Bosch) **Артур Маріан** (24.10.1884, Чернівці — 26.12.1953, Штутґарт) — австр. письменник, перекладач і педагог. У 1913—29 жив на Буковині, навчався в Чернів. ун-ті, працював викладачем нім.

гімназії у Чернівцях. Брав активну участь у роботі нім. культурно-освітніх т-в. Друкував вірші у буковинських німецькомовних періодичних виданнях («Tageszeitung», «Deutscher Kalender für die Bukowina» протягом 1920, 1925, 1929, 1932), перекладав і публікував вірші рум. поета М. Емінеску. Перекладати Шевченка почав 1913. Опубл. у шевч. номері віденського журн. «Ukrainische Rundschau» (1914. № 3—4) дев'ять поезій Шевченка у власному перекл.: «Вітер з гаєм розмовляє», «Лілея», «Іван Підкова», «Ой крикнули сірії гуси», «Хустина», «У тієї Катерини», «Заповіт» та ін., п'ять фрагментів з поеми «Сон — У всякого своя доля». Того ж року вірші вийшли окремим зб. «Тарас Шевченко — найбільший поет України». Перекл. Б. надрук. у віденських часописах: «Заповіт», фрагмент поеми «Сон» (Ukrainische Nachrichten. 1914. № 15, 25), «Якби ви знали, паничі» (Ukrainische Nachrichten. 1915. № 25) та у вид. творів Шевченка: *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 15 («Заповіт», «У тієї Катерини», «Ой крикнули сірії гуси», «Якби ви знали, паничі», «Косар» та поему «Іван Підкова»). Три вірші надрук. у вид. «Taras Schewtschenko. Ausgewählte Gedichte» (Київ, 1939; без зазначення перекладача); вірш «У тієї Катерини» наявний у тримовному вид. «Taras Shevchenko. Poems. Poésies. Gedichte» (Мюнхен, 1961); вірш «Якби ви знали, паничі» є у вид. «Taras Ševčenko. Sein Leben und sein Werk» (Вісбаден, 1965). Вірші «Заповіт», «Лілея», «Якби ви знали, паничі» у перекладі Б. цитує А. Єнсен у монографії «Тарас Шевченко. Життя українського поета» (Відень, 1916). Перекл. Б. передають сутність поезії Шевченка, її ідейне багатство, образність, емоційність та заг. звучання оригіналу. Він вдало поєднує точність з художністю, прагне зберегти поетичність мови Шевченка. Праця Б. є цікавим і помітним явищем історії перекладання Шевченка нім. мовою.

Літ.: Погребенник Я. М. Поезії Шевченка в німецькомовних перекладах О. Поповича і А. Боша // Теория и практика перевода. К., 1984. Вып. 11.

Ярослава Погребенник

БОШКÓВ Віталій (10.10.1968, с. Кубей, тепер с. Червоноармійське Болградського р-ну Одес. обл.) — гагауз. поет і перекладач. Закінчив 1992 філол. ф-т Одес. ун-ту. Автор поетичних зб. «Освячена вода» (1995), «Біла шовковиця» (1997) та ін. Укладач кількох зб. гагауз. народних казок. Переклав низку творів І. Франка, Лесі *Українки*, В. *Сосюри*. Із поезії Шевченка відтворив гагауз. мовою «Минають дні, минають ночі», «Заповіт», «Ой одна я, одна», «Мені однаково, чи буду», «Садок вишневий коло хати», «N. N. — Мені тринадцятий минало».

Борис Хоменко

БОЯ́Н (Ба́ян) — напівміфічний давньоруський епічний співець, відомий із поеми «*Слово о полку Ігоревім*». У Щоденнику 13 лип. 1857 Шевченко з доброзичливою іронією величає Б. не названого на ім'я уральського козака, який співав старовинну пісню про керівника козацького повстання 1707—08 — «Игнашу Степанова, сына Булавина» (насправді Булавіна звали Кіндрат Опанасович). Див. *Булавін* Кіндрат Опанасович.

Юрій Пелешенко

«БОЯ́Н» — муз.-хорові т-ва просвітницького спрямування, що існували в кін. 19 — першій пол. 20 ст. в Україні. Перше з них створено у Львові. Установчі збори львів. «Б.» відбулися 2 лют. 1891. До складу правління т-ва входили: В. Шухевич (голова), С. Федак (заступник голови), А. *Вахнянин* та Є. Барвінська (диригенти), Д. *Січинський* і Р. Ганінчак. Протягом наступних років т-ва «Б.» були організовані в багатьох ін. містах Галичини та Буковини: у Перемишлі (1891), Бережанах (1892), Коломиї (1895), Станіславі (1896), Чернівцях (1899), Снятині, Тернополі, Стрию (всі три — 1891) та ін. Ці т-ва згуртувалися навколо львів. «Б.» й діяли під його проводом. У сх. районах України створено київ. «Б.» (1905, заходом М. *Лисенка*, диригенти О. *Кошиць* і К. *Стеценко*) та полтав. (1910, голова Г. Данковський, диригент мішаного хору Ф. *Попадич*, керівник оркестру В. Пархомович). Т-во мало на меті пропаганду укр. муз. мист-ва, піднесення його худож. та профес. рівня. Основною формою діяльності «Б.» були хорові концерти. У Львові «Б.» організовував муз. школи, нотні вид-ва та б-ки, влаштовував конкурси на кращі вокальні та інструментальні твори. Хорові т-ва «Б.» на Зх. Україні припинили існування з приходом 1939 радянської влади.

Діяльність «Б.» в Галичині тісно пов'язано з традицією щорічних шевч. свят. На одному з них 28 берез. 1891 уперше публічно виступив хор львів. «Б.»; цього року відбулися й виїзні хорові концерти в пам'ять Шевченка до Станіслава та Кракова. Впродовж усього існування т-во щороку влаштовувало святкові шевч. вечори.

Діапазон репертуару «Б.» був дуже широкий: від обробок народних пісень до масштабних хорових творів укр. і зарубіжних композиторів. Чільне місце в ньому посідали твори на вірші Шевченка, передусім Лисенкові: кантати «Радуйся, ниво неполитая» (присвячена 1894 «Б.» й уперше виконана 1896), «Б'ють пороги», «На вічну пам'ять Котляревському», хори «Іван Гус», «За сонцем хмаронька пливе», «Гамалія», «Заповіт» та ін. У постійний репертуар «Б.» входили такі шевч. твори, як «Заповіт» М. *Вербицького*, кантата «Хустина» (присвячена львів. «Б.») та хор «Ой три

шляхи широкії» Г. *Топольницького*, кантати «Катерина», «Гамалія» Й. *Кишакевича*, «Огні горять», «Ой чого ти почорніло» С. *Воробкевича*, «Лічу в неволі дні і ночі» Д. Січинського, кантата «Шевченкові» К. Стеценка та ін. Велика заслуга «Б.» — у введенні до концертних програм шевченкіани С. *Людкевича*. У 1902 вперше було виконано «Молитву» — другу частину симфонії-кантати «Кавказ», 1914 і 1915 — весь твір. З нагоди 75-літніх роковин від дня смерті Шевченка зведені хори «Б.», т-в «Бандурист» і «Сурма» вперше виконали кантату С. Людкевича «Заповіт» (1936). У програмах «Б.» значилися й ін. хорові твори С. Людкевича («Косар», кантата «Наша дума, наша пісня», написана до 40-річчя львів. «Б.», та ін.). Поширенню муз. шевченкіани сприяли й ін. види діяльності «Б.». У 1901 станіславський «Б.» видав 12 пісень для чоловічого хору С. Воробкевича на слова Шевченка.

Полтав. «Б.» спільно з Укр. муз.-драм. гуртком пропагував укр. класичне та народне хорове мист-во, влаштовував виставки, концерти, ювілейні вечори, присвячені діячам культури. Щорічні шевч. вечори в Полтаві закінчувалися так званим апофеозом — живою картиною «Шевченко і герої його творів» (в образі Шевченка виступав актор гуртка О. Осмяловський). Грошові надходження, як правило, надсилали на спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві. Концерти «Б.» супроводжувалися лекціями В. Щепотьєва. Влаштовували вечори укр. істор. пісні за участю кобзарів Г. *Хоткевича*, І. *Кучугури-Кучеренка* (1912), ювілейні вечори пам'яті Є. Гребінки, І. Котляревського, Шевченка, М. Лисенка (1912—13). Т-во видавало муз. твори, зокр. «Заповіт» Шевченка (1918). 1918 т-во припинило існування.

Шевч. традиції підтримують «Б.», організовані в повоєнні роки українцями у Нью-Йорку, Детройті (США) і Вінніпегу (Канада).

Літ.: Загайкевич М. Музичне життя Західної України другої половини XIX ст. К., 1960; *Ханик Л.* З історії хорового товариства «Львівський Боян» // Українське музикознавство. 1969. № 5; *Людкевич С.* У 40-річчя «Львівського Бояна» // *Людкевич С.* Дослідження, статті, рецензії. К., 1973; *Черепанин М.* Музичне видавництво «Станиславівський Боян» // ЗНТШ. 1996. Т. 232; *Ханик Л. Р.* Історія хорового товариства «Боян». Л., 1999; *Кияновська Л.* Стильова еволюція галицької музичної культури XIX—XX ст. Л., 2000; *Бермес І.* Еволюція хорового руху на Дрогобиччині в контексті розвитку культури Галичини (від «весни народів» до 1942 року). Дрогобич, 2002; *Іздепська-Новіцька М.* Музично-просвітницька діяльність хорового товариства «Тернопільський Боян» у 20-х—30-х роках XX ст. // Молодь і ринок: Щомісячний наук.-пед. журнал. 2011. № 10 (81).

Марія Загайкевич, Петро Ротач

БРАГА́ЛЯ (Bragalja) **Чиро** (роки життя невідомі) — хорват. літературознавець, публіцист і перекладач. Був обізнаний з рос. і європ. л-рами. У журн. «Zora» (1886. № 2, додаток) опубл. ст. «Т. Г. Шевченко», в якій писав про життєвий і творчий шлях укр. поета, порівнював його поезії з творами М. *Некрасова* (зокр., безцензурними). У статті Б. навів і власний прозовий перекл. Шевченкової поезії «Нащо мені чорні брови» та уривка з поеми «Марина», переказав зміст поеми «Гамалія», яку помилково вважав першим твором Шевченка. Статтю передрук. без змін і журн. «Iskra» (1894. № 9).

Вілль Гримич

БРАДЕ́ЛЬСЬКИЙ (Bradelský) **Йозеф** (справж. — Клваня; 22.01.1857, Відень — 13.08.1919, Кийов, Моравія) — чес. природознавець, мінералог і фольклорист. Із 1879 — асистент-мінералог Нац. музею (Прага), з 1882 — вчитель гімназії у Кийові. Автор праць із природознавства й геології Моравії та Сілезії. Досліджував морав. народне вбрання. Автор поезій у фольклор. стилі. 1910 вийшла книга його вибр. праць.

Переклав чес. мовою вірш Шевченка «Ой три шляхи широкії» (Koleda. 1877. № 2).

Ігор Мельниченко

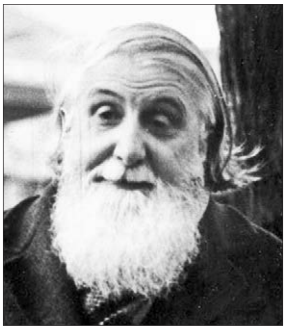
БРАЗО́ЛЬ Софія Дмитрівна (бл. 1825 — 17.04.1909, с. Мала Павлівка Полтав. губ., тепер Охтирського р-ну Сум. обл.) — поміщиця, власниця колекції творів Шевченка; дружина полтав. предводителя дворянства Є. Бразоля, сестра М. Селецької і П. *Селецького*. На поч. січ. 1844, вірогідно, зустрічалася з Шевченком у Рєпніних в *Яготині*. Пізніше вдова ген.-лейтенанта В. *Коховського* передала їй «за добровільною згодою» 280 малюнків та ескізів Шевченка (*Мордовцев Д.* Об «исчезнувших» будто бы рисунках и эскизах Т. Г. Шевченка // Новости и Биржевая газета. 1896. 11 июня). Цю колекцію у Б. придбав В. *Тарновський* (молодший). У листі до С. Лазаревського від 3 квіт. 1898 він писав: «У цю поїздку я придбав у Петербурзі 280 рисунків Шевченка за 1100 рублів і його портрет, який зробив один художник у день його смерті в гробу» (*Тарас* Шевченко в Н. Новгороде. Горький, 1939. С. 139). Майже всі твори Шевченка, що зберігались у Б., нині в НМТШ.

Літ.: Русов А. Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко // *КС*. 1894. № 2; *Записки* Петра Дмитриевича Селецкого. Часть первая. 1821—1846 год // *КС*. 1884. № 8; *Судак В.* Шевченкіана Василя Тарновського // *НТЕ*. 1995. № 2/3.

Валентина Судак

БРАЙЧЕ́ВСЬКИЙ Михайло Юліанович (6.09.1924, Київ — 23.10.2001, там само) — укр. історик, археолог, нумізмат і громадський діяч. Д-р істор. наук (1989), проф. (1992), дійсний чл. *Наукового то-*

вариства імені Шевченка, Укр. істор. т-ва, УВАН (США). Автор понад 600 праць, зокр. низки монографій. Після закінчення 1948 істор.-філол. ф-ту Київ. ун-ту працював в Ін-ті археології АН Української РСР; у 1960—68 — в Ін-ті історії АН Української РСР, 1970—72 — знову в Ін-ті археології. Співавт. низки колективних праць — «Історія українського мистецтва» (1962), «Історія селянства Української РСР» (1967), «Історія Української РСР» (1969), численних статей до енциклопедій, монографій — «Коли і як виник Київ» (1963), «Біля джерел слов'янської державності» (1964), «Походження Русі» (1968). 1972, після написання своєї найвідомішої праці «Приєднання чи возз'єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції», в котрій піддавався нищівній критиці міф рос. великодержавницької історіографії про «возз'єднання рос. та укр. народів у 1654», та її публ. за кордоном, Б. зазнав репресій компартійної системи. Однак і в цей період Б. створив вагомі праці: «Утвердження християнства на Русі» (1988), «Вступ до історичної науки» (1995), «Походження слов'янської писемності» (1998), «Вибрані твори» (1999), «Літопис Аскольда» (2001), цикл статей. З поч. укр. нац. відродження повернувся до активного наук. та громадського життя, став членом Т-ва шанувальників укр. мови ім. Т. Шевченка і делегатом установчого з'їзду Народного руху України.

М. Брайчевський

Захоплення Шевченком позначилося на поетичних і худож. творах Б. У ювілейному 1964 Б. виступив з доповіддю на конференції і публікував статті про Шевченка-археолога (1964). Він активно пропагував культурну спадщину Шевченка, не раз звертався до аналізу світосприймання поета, висвітлював діяльність Шевченка на сторінках узагальнювальних істор. праць (*Брайчевський М.* Конспект історії України. К., 1993).

Тв.: Т. Г. Шевченко — археолог: (тези доповіді) // *СВШ;* Т. Г. Шевченко і археологія // *Історичні* погляди Т. Г. Шевченка. К., 1964; Культурно-історична спадщина українського народу в системі поглядів Т. Г. Шевченка: (До 175-річчя від дня народження Великого Кобзаря) // Вісник АН УРСР. 1989. № 5; Тарас Шевченко й історико-культурна спадщина українського народу // Сучасність. 1989. № 5.

Літ.: Івакін Г. Ю. Слово про історика // *Брайчевський М.* Вибр. тв. К., 1999; *Домбровський О.* На ювілей 75-ліття Михайла Ю. Брайчевського // Український історик. 1999. Ч. 2/4; *Михайло* Брайчевський: вчений і особистість. К., 2002; *Гирич І.* До проблеми історіософії Михайла Брайчевського // *Спеціальні* історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. праць. Ч. 10: У 2 ч. К., 2003. Част. 1; *Сагайдак М. А.* Михайло Брайчевський у просторі української культури 60—80-х років XX століття // Археологія. 2004. № 4; *Кухарчук Ю. В.* Просвітник українського народу // *Брайчевський М.* Твори. К., 2004. Т. 1.

Юрій Кухарчук, Юрій Мицик

«БРА́МА З ЦЕ́РКВОЮ СВЯТО́ГО МИКО́ЛИ ЧУДОТВО́РЦЯ В ГУСТИ́НІ» [Брама в Густині. Церква св. Ніколая] (папір, акварель, 17,5×26,9) — малюнок Шевченка, виконаний у квіт. — 20 лип. 1845 у с. *Густині* Прилуцького пов. Полтав. губ. (нині Черніг. обл.) на аркуші 3 *Альбому 1845*. Ліворуч унизу чорнилом авторський напис: «*брама въ Густыни*». Альб. зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 107). Малюнок є одним з трьох, виконаних у Густині, куди Шевченка відрядила *Тимчасова комісія для розгляду давніх актів* (Київ. археографічна комісія) у зв'язку з розпочатими там 1844 відбудовчими та реставраційними роботами. На малюнку відображено головну зх. браму церкви до її відбудови (вона залишалася не реставрованою ще у листоп. 1846). Брама з напівзруйнованою маківкою ба-ні — основний мотив твору. В ньому документально передано пам'ятку у романтично піднесеному образі могутньої минувшини. Відвідування Густинського монастиря й ознайомлення з його історією Шевченко пізніше згадував у повісті «Музыкант»: «Узнавши все это и нарисовавши, как умел, главные, или святые, ворота, да церковь о пяти главах Петра и Павла, да еще трапезу и церковь, где погребен вечныя памяти достойный князь Николай Григорьевич Репнин, да еще уцелевший циклопический братский очаг, — сделавши, говорю, все это, как умел, я на другой день хотел было оставить Прилуки <...>» (3, 178—179).

Уперше малюнок згадано під назвою «Брама в Густыне, полуразрушенные ворота, над которыми была церковь св. Варвары» у ст.: *Горленко 1886* (С. 406).

Т. Шевченко. Брама з церквою святого Миколи Чудотворця в Густині. Папір, акварель. 1845

Уперше репрод. у журн. «*Киевская старина*» (1890. № 2). Альб. належав В. *Тарновському* (молодшому), відтак зберігався у ЧМТ, ЧІМ, ІТШ, нині в ІЛ.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 205.

Літ.: Летопись о первозачатии и создании Густынского монастыря. М., 1848; *Жур 1985*; *Тарас Шевченко*. Альбом 1845 року: [факсимільне вид.]. К., 2003.

Ірина Вериківська

БРА́НДЕС (Brandes) **Ґеорґ** (справж. — Коген Моріс; 4.02.1842, Копенгаген, Данія — 19.02.1927, там само) — дан. літературознавець. Автор першого в європ. літературознавстві фундаментального порівняльно-істор. дослідження «Найголовніші течії в європейській літературі XIX ст.» у 6 т. (1872—90). У 1886—87 Б. популяризував слов'ян. л-ри в Данії, запропонував психологічно-біогр. метод створення літ. портрета. Автор монографій про В. *Шекспіра*, Й.-В. *Ґете*, *Юлія* Цезаря та ін.

Ґ. Брандес

Б. — перший дослідник життя і творчості Шевченка в дан. літературознавстві й загалом у Скандинавії; написав нарис про укр. поета, вміщений у кн. «Російські враження» (1888). Б. стисло виклав відомості про життя Шевченка, дав заг. характеристику його творчості, проаналізував «Кобзар» 1840, відзначивши, що поет у своїй ліриці «з глибоким національним почуттям звертається до спогадів українського народу про героїчне минуле», співчуваючи його стражданням у минулому й підтримуючи надії на майбутнє, приділив увагу поемам «Гайдамаки», «Кавказ», «Тарасова ніч», поезії «Утоплена», виклав свої враження від портрета Шевченка пензля І. *Крамського*. Шевченка Б. назвав «найбільшим поетом, якого дав світові український народ», а його лірику — «найвищим і найповнішим виразом у літературі дум і прагнень народу, до якого і сам належить», високо оцінив талант і соц.-визв. спрямованість його творів. Поема «Гайдамаки», на думку Б., — це «великий історичний епос, написаний у дусі давніх народних пісень, який серед сучасних слов'янських віршованих творів поступається тільки "Пану Тадеушу" Міцкевича». Працюючи над нарисом про Шевченка, Б. користувався перекл. «Історії слов'янських літератур» О. *Пипіна* і В. *Спасовича*, працями К.-Е. *Францоза*, нім. джерелами, зокр. нім. перекл. Шевченкових поезій.

Тв.: Русские впечатления. М., 2002.

Літ.: Миронов О. О. Шевченко в Данії // *НШК 26*; *Саєнко В.* Рецепція й інтерпретація долі та творчості Тараса Шевченка в Скандинавії // *З його* духа печаттю: Шевченкознавчі студії. О., 2004.

Ярема Кравець

БРАНИ́ЦЬКИЙ (Branicki) **Францішек-Ксаверій** (Браніцький, Бранецький; бл. 1730 — 1819, м. Біла Церква, тепер районний центр Київ. обл.) — військ. і держ. діяч Речі Посполитої, магнат, граф, ген.-аншеф (1793) і ген. від інфантерії (1798) рос. армії. Батько Є. Воронцової, оспіваної О. Пушкіним. Від 1768 — регіментар коронних військ, діяв проти *Барської конфедерації 1768*, придушував *Коліївщину*. Польний гетьман (1773), великий коронний гетьман (1774). 1775 очолив опозицію з боку консерваторів проти короля Станіслава-Августа Понятовського. 1781 з намови *Катерини II* повінчався з її улюбленицею Олександрою Енгельгардт, сестрою В. *Енгельгардта*, племінницею Гр. Потьомкіна. З 1793 — на царській службі. 1798, узявши відставку, оселився в білоцерківському маєтку. Засновник ландшафтного парку «Олександрія».

У Приписах до поеми «Гайдамаки», спираючись на подану в романі «Вернигора» (1838) версію М. *Чайковського*, Шевченко переказав чутку про те, що Б. звелів іще до страти відтяти *Ґонті* язика й руку, щоб «він чого-небудь не сказав на його» (1, 511). Б. справді зорганізував судну комісію та здійснював нагляд над виконанням її вироку щодо Ґонти (катувати 13 днів, а на 14-й відрубати голову), але вже після двох діб нелюдських тортур припинив їх, наказавши негайно стратити Ґонту. Попри королівську волю, він зберіг життя сотням повсталих українців, приречених трибуналом на смерть. Його ім'я згадано в записах пісень «Ой за пана Браницького орали волами» (з прихильністю) та «Ой хвалився Бондаренко» в *Альбомі 1846—1850* (5, 265—266).

Літ.: Антонович В. Уманский сотник Иван Гонта (1768) // *КС*. 1882. № 11; *Гуслистий К. Г.* Коліївщина в творах Т. Шевченка // *Пам'яті* Т. Г. Шевченка. К., 1939; *Гуслистий К. Г.* Коліївщина. К., 1947; *Ruszczyc M.* Dzieje rodu i fortuny Branickich. Warszawa, 1991.

Павло Усенко

БРАНИ́ЦЬКІ (Branicki) — польс. графський рід, найбільші землевласники і промисловці Правобережної України. Родовід Б. задокументований з 1543. З Україною Б. пов'язані через Ф.-К. *Браницького*. На поч. 19 ст. Б. мали величезні маєтки на Чернігівщині, Канівщині й Звенигородщині (220 сіл, 97 тис. душ кріпосних та 28 млн. рублів капіталу). Господарством управляла О. Браницька (Енгельгардт), прозвана в народі гетьманшею й оскаржена як визискувачка в

частівці, яку невідомий записав до Шевченкового альбому в черв.—лип. 1846 (5, 265, фольклор. запис 22). Кріпаками Б. були й Шевченки. Б. провадили благодійницьку діяльність: заснували перший сільський банк, утримували стипендіатів, облаштовували лікарні, гімназії, притулки, будували костели й православні церкви.

Онук О. Браницької Ф.-К. Браницький (1817—79) — письменник, політик, громадський діяч, меценат — як офіцер рос. армії брав участь у Кавказ. війні, 1845 виїхав за кордон, де разом з польс. емігрантами провадив революційну діяльність, спрямовану на визволення Польщі від рос. царизму; фінансував Польський легіон А. *Міцкевича*. У наук. праці «Слов'янські народності» (Париж, 1879 [польс. мовою]) дав високу оцінку творчості Шевченка, назвавши його поетом справжнього таланту.

Літ.: Степанишина О. Господарство Браницьких на Київщині і реформа 1861 р. К., 1930.

Тетяна Лазанська

БРА́НКА Катерина (дівоче — Придатко; по чоловікові — Кривуцька; 12.11.1906, с. Вороньків, тепер Бориспільського р-ну Київ. обл. — 29.01.1990, м. Детройт, США) — укр. актриса і режисер. Закінчила 1925 Муз.-драм. ін-т ім. М. Лисенка (Київ). У 1926—41 працювала в харків. театрах — «Березолі», муз. комедії, театрі Революції, ім. Т. Г. Шевченка та ін. 1939 Б. відзначено першою премією за виконання ролі Галі у виставі «Назар Стодоля» у Харків. укр. драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка. 1942—43 цю ж роль грала у Харків. міському драм. театрі ім. Т. Шевченка. В 1943—44 — у театрі малих форм «Веселий Львів». У 1944—49 перебувала в Зх. Німеччині, з 1949 — у США (Детройт). 1966 влаштовувала при Школі українознавства в Детройті вечори укр. худож. слова, в основі репертуару яких була поезія Шевченка. У 1970-х з випускниками цієї школи організувала драм. гурток, серед вистав якого були інсценізації Шевченкових творів — «Великий льох», «Кавказ», «Причинна». Б. — авторка оригінальних літ. монтажів за Шевченковими поезіями в англ. перекл., деякі здійснила сама. 1982 у США вийшла платівка із записами Шевченкової поезії, яку декламувала Б., зокр. «Великого льоху». Її виконання вирізнялося глибоким психологічним проникненням у зміст твору, романтичним забарвленням.

Літ.: Климишин О. К. Бранка-Кривуцька — митець живого слова // Наше життя. 1976. Верес.

Леонід Барабан, Ростислав Пилипчук

БРАТА́Н Микола Іванович (1.01.1935, с. Семенівка Каховського р-ну Херсон. обл. — 13.03.2010, Херсон) — укр. письменник, перекладач, публіцист, критик і громадський діяч. Закінчив 1964 Одес. ун-т. Працював журналістом, викладав у Херсон. пед. ін-ті. Очолював Херсон. обл. організацію НСПУ (1971—2006). У 1990-х очолював Херсон. обл. організацію Всеукр. т-ва «Просвіта» ім. Т. Шевченка. Автор понад 80 кн. поезії, прози, драматургії, публіцистики, перекл., творів для дітей.

Шевч. тему розроблено у творах Б. від дебютної ліричної зб. «Смаглява Таврія» (1961). Ще в 1960-х Б. маніфестував свою зорієнтованість на служіння нац. святиням, вірність Шевченковим заповітам (поезія «Листвиною зелено-промінною…», зб. «Поступ», 1968). У ряді віршів проведено паралелі між Шевченком та ін. великими поетами світу («Лермонтов і Шевченко», 1966, «Уроки Некрасова», зб. «Портрет з дороги», 1984, та ін.). Про сприйняття заповітів Шевченка українцями 20 ст. йдеться у віршах «Заспів» (1961), «Над Дніпром», «До поета» (обидва — 1966), «Поступ велетня», «Його діти» (обидва — 1984), «Сонет» («На "Кобзарі" — автограф Гончара…»), «Де білий світ і небо синє» (обидва — 2004) та ін. У поезії «Болючий урок» (1989) зіставляє Шевченкові й Сосюрині заповіти любити Україну на тлі радянської епохи. Сторінки життя Шевченка, пов'язані з десятилітньою солдатською муштрою, висвітлено в поезії-репортажі «На засланні» (1961), пройнятій мотивом нескореності митця-громадянина, та у присвяті Л. *Большакову* «Тарас Шевченко в Орській фортеці» (1986) (див. також поезії «В Різдвяну ніч на Косаралі», 1995; «Чи хто в цій кріпості співає?», зб. «Дожинок», 2004). У сатиричному вірші-монолозі «"Спогади" прапорщика Ісаєва про Т. Г. Шевченка» (1986) таврує кривдників Шевченка. Віршована декларація «Хто нас не кликав, хто нас не вів…» (1990) проектує Шевченкові думи на сучасність. У поезії «Тарас Шевченко: іду до вас» (1989) проглядає парадоксальність буття Шевченкової батьківщини, що й у пору незалежності ніяк не стане сама собою. У сатиричній поезії «Землячок» (1990), побудованій на паралелях із «комедією» «Сон» та посланням «І мертвим, і живим», виведено тип сучасного псевдопатріота і мововідступника.

Лірико-драм. тетралогію Б. про Шевченка становлять твори «Сердитий Бог» (1996), «Колюча нива» (2004), «Лукавий сон» (2007) та «Побите серце» (2009). Драм. повість «Сердитий Бог» відтворює події в Оренбурзі на порубіжжі 1849—50. Винесений у заголовок драм. повісті образ співвідноситься не стільки з Господом, як із його земним «помазаником» — царем-диктатором *Миколою I*. За твором «Сердитий Бог» знято теленарис (1996). Драм. повість «Колюча нива» воскрешає окремі мангишлацькі перипетії в Шевченковій долі — поч. етап його перебування у *Новопетровському укріпленні*. Драм. пое-

му «Лукавий сон» зіткано зі вражень Шевченка про *Нижній Новгород*, а «Побите серце» — про перебування в Орській фортеці.

До шевч. теми Б. звертається й у царині літературознавства та публіцистики — ст. «…І братолюбіє пошли» (1991), «Основи майстерності Шевченка-поета», «Вічна загадка любові» (обидві — 1996) та ін. Б. переклав кілька віршів на шевч. тематику: із білор. — «Пошана» Р. *Бородуліна*; з рос. — «В сім'ї великій» В. Гордейчева та ін.

Тв.: «…І братолюбіє пошли» // Наддніпрянська правда. 1991. 31 трав.; Основи майстерності Шевченка-поета // *З Україною* в серці: Зб. Херсон, 1996; Сердитий Бог. Херсон, 1996; Колюча нива. Херсон, 2004; Лукавий сон. Херсон, 2007; Семенівське шосе: Вибр. К.; Херсон, 2007; Побите серце. Херсон, 2009.

Літ.: Олексюк О. В. Поетика творів Миколи Братана. К.; Херсон, 2004; *Микола* Братан: Рекоменд. бібліогр. покажчик. Херсон, 2007; *Мішуков О.*, *Луків А.* Оманливі чари // *Братан М. І.* Лукавий сон. Херсон, 2007; *Немченко І.* Матеріали до лекції «Поезія Миколи Братана» // Печатное слово. 2007. № 3; *Немченко І.* Шевченкіана Миколи Братана // *Немченко І.* Шевченкова офіра. Херсон, 2008.

Іван Немченко

БРА́ТСТВО ТАРА́СІВЦІВ — таємна організація, яку заснували на зразок *Кирило-Мефодіївського братства* 8/20.06.1891 на могилі Шевченка в *Каневі* три харків. студенти — І. *Липа* (ун-т), М. Базькевич (технологічний ін-т), М. Байздренко (ветеринарний ін-т) — і випускник Київ. ун-ту В. Боровик. На відміну від федералізму кириломефодіївців, тарасівці ставили собі за мету повне нац.-політ. і соц. визволення України. За словами І. Липи зі ст. «Братерство Тарасівців», іншої України, аніж самостійної, братчики собі й не уявляли. Б. т. постало як заперечення «українофільського» народництва 1860—80-х, зокр. програми Старої Громади (див. *Громади українські і Шевченко*). Аматорству нац. ідеї тарасівці протиставили програму «нового, свідомого українства». Центром братства був Харків. Незабаром тут склався актив із восьми чоловік: окрім фундаторів І. Липи та М. Базькевича (М. Байздренко виїхав у Дерпт, В. Боровик повернувся до Києва), це були студенти М. Яценко, О. Кривко, Д. Дробиш, О. Стовбин, О. Бурлюк та учитель І. Зозуля. Троє — І. Липа, В. Боровик і І. Зозуля — молоді письменники. До Б. т. приймали дуже обережно, адже в Російській імперії всяку думку про «отторжение Малороссии» люто карали. І все ж невдовзі братство у Харкові налічувало понад 50 чоловік. Серед них — студент, майбутній автор «Самостійної України» (промова на шевч. святі в Харкові і Полтаві, 1900) М. *Міхновський*, етнограф, майбутній комісар Директорії у Вінниці В. Боржковський, службовець міської управи С. Левандовський, залізничний службовець В. Степаненко, статистик Л. Падалка, лікар Я. Трутовський. До братства залучили Б. *Грінченка*, сприяли братчикам у переховуванні нелегальної л-ри старогромадівці О. *Русов* та його дружина С. *Русова*. Осередки братства з'явилися у Києві (організатор — В. Боровик), Полтаві, Чернігові, Одесі. Гурток Б. т. утворився навіть у Бессарабії — серед українців, які працювали тут на виноградниках у т. зв. філоксерних комісіях. У діяльності братства брали участь М. *Вороний*, В. *Самійленко*, М. *Коцюбинський,* його майбутня дружина В. Дейша, М. *Кононенко*, Є. Тимченко, О. Черняхівський, В. Андрієвський, Д. Сигаревич. Листувалися тарасівці із П. Кулішем. Статут і програма Б. т., складені четвіркою фундаторів після повернення з Канева в м. Глинськ на Полтавщині, — де, за дорученням статистика О. Русова, ця четвірка переписувала рухоме майно, — не збереглися, очевидно, через сувору конспірацію. Основні тези програми відображено в рефераті «Profession de foi молодих українців», виголошеному в Харкові на святкуванні роковин Шевченка і надрук. у Львові (Правда. 1893. № 4). Його приписували Б. Грінченкові й Т. *Зіньківському*, та Ю. *Липа* зауважив, що автором першоваріанта реферату слід вважати І. Липу. Підстава: один із тарасівців свідчив, що той реферат читав І. Липа у гуртку братчиків, і ті внесли деякі зміни. «Розмаїті народи в Російській державі, — говориться в документі, — не можуть разом, купою, з однією мовою і накиненими спільними інтересами йти шляхом поступу <...>. Україна була, єсть і буде завсіди окремою нацією, і, як кожна нація, так і вона потрібує національної волі для своєї праці й поступу. <…> …Не вогнем і мечем добуває волю собі, а духом та розумом» (Правда. 1893. № 4. Т. 27. С. 202—203). Учасники Б. т. зобов'язувалися розмовляти в Україні тільки укр. мовою, усе особисте й родинне життя провадити в укр. дусі. Вони ходили «в народ», вивчали народну мову, побут, звичаї українців, збирали фольклор. Організовували по містечках шевч. вечори, укр. театр. вистави, виступи хорів, читали реферати, поширювали укр. нелегальну л-ру. Книжки таємно від влади отримували зі Швейцарії та Галичини — зі Львова, де у цій справі допомагали братству І. Франко та його дружина Ольга. «***Україна австрійська і Україна російська***, — наголошено в рефераті "Profession de foi...", — ***однак нам рідні***, і жадні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу» (Там само, с. 205). У різних місцях тарасівці створювали гуртки самоосвіти, кожен протягом року мав навчити укр. грамоти двох неписьменних і прилучити до братства дві надійні особи. Крім нац.-політ. і загальнопросвітніх, вони порушували й економ. питання: націоналізація землі, 8-годинний трудовий день для робітників. Кульмінаційним у діяльності брат-

ства був 1893 рік. Тоді у Києві відбувся триденний з'їзд Б. т., на котрий зібралося 30 делегатів. Але то був і рік занепаду братства. Жандарми натрапили на слід чергової книжкової посилки зі Львова на ім'я В. Степаненка й у ніч на 1 трав. провели обшуки в підозрілих не тільки в Харкові, Києві, Одесі, а й у Херсоні та Олександрії. Лише в Харкові арештували 29 чоловік. І хоч на суді 13 трав. існування Б. т. не було доведено, та й книжок із посилки «виловили» менше чверті — решту братчики встигли розповсюдити,— все ж багатьох заарештованих засудили до в'язниці. Найбільшу кару поніс І. Липа: 13 місяців тюрми і три роки поліційного нагляду. Проте Б. т. діяло далі, хай і не так інтенсивно. На зібрані внески тарасівці заснували своє вид-во, з якого 1894 вийшли окремими книжками такі твори, як «Перекотиполе» Г. Квітки-Основ'яненка, «Казка про таємні слова» і «Кажи жінці правду, та не всю» Марусі Вольвачівни, «Кайдашева сім'я» І. *Нечуя-Левицького*, «По ревізії» М. *Кропивницького*. Б. т. дбало про європ. рівень нової укр. л-ри, про виховання нац. укр. інтелігенції. Щодо міжнац. і міжконфесійних стосунків, то у згаданому програмовому документі тарасівці заявляли: «Любимо усіх людий і бажаємо усій людськости однаково добра і широкої волі. <...> В справі релігійній, яко в справі особистого сумління, мусить панувати серед нас абсолютна толеранція...» («Profession de foi...», с. 201). Були в цім документі й окремі суперечності, проте, за винятком кількох, як правило, упереджених критичних оцінок (насамперед М. Драгоманова), він викликав заг. громадське захоплення і прихильні відгуки в пресі. Характерні риси тарасівців можна пізнати в героях казки М. Коцюбинського «Хо», присвяченої В. Боровикові. Б. т. існувало до 1898. Воно відіграло важливу роль у поширюванні серед народу ідей Шевченка, у розвитку укр. нац. свідомості.

Літ.: Липа І. Братерство Тарасівців: Спомини // *ЛНВ*. 1925. № 7/8; *Липа Ю.* Тарасівці // *ЛНВ*. 1925. № 12; *Козуб С.* Коцюбинський у Братерстві Тарасівців // *Коцюбинський М.* Твори. Х.; К., 1930. Т. 7; *Вірні* заповіту Кобзаря: братство Тарасівців // Молода нація. 1996. № 1; *Тарахан-Береза З.* Шевченків дух і Братерство Тарасівців // *Тарахан-Береза З.* Святиня: Наук.-істор. літопис Тарасової Гори. К., 1998.

Михайло Шалата

БРАТУ́НЬ Ростислав Андрійович (7.01.1927, м. Любомль Волин. обл. — 7.03.1995, Львів) — укр. поет. 1943 очолював підпільний відділ ідеологічної роботи проводу ОУН у Горохівському р-ні Волин. обл. Закінчив 1950 Львів. ун-т ім. І. Франка. У 1950-ті — на редакційній роботі в журн. «Радянський Львів», газ. «Правда України». У 1963—66 — гол. ред. журн. «Жовтень». У 1966—80 очолював Львів. організацію СПУ. Автор понад 20 поетичних книжок.

Осмисленням Шевченкової ролі в історії нац. культури позначено вірші «Над "Кобзарем"» (зб. «Вогонь», 1956), «Шумить Вкраїна у Палермо», «Шевченковій вербичці» (обидва — зб. «Канадська книга», 1963), «Пам'ятник Шевченкові у Вашингтоні» (зб. «Літо пізніх жоржин», 1987), поема «Мангишлак» (зб. «Грудка землі», 1962). Прологом до поеми є рядки одного з казах. народних переказів про Шевченка. Тут немає картин побуту чи етногр. і пейзажних подробиць, натомість постає широка гама почуттів, мрій, дум: і туга за далекою батьківщиною, і співчуття до знедолених казахів, і біль за марно втраченими роками.

Тв.: Образ Прометея в українській літературі // Науч. работы студентов / Львов. гос. ун-т им. И. Франко. Л., 1948. Сб. 1; Шевченко з нами. Наша анкета // *РЛ*. 1964. № 2; На землі Тарасовій // Дружба навіки. Л., 1964; Театр читає Шевченка // Радянська Україна. 1964. 29 трав.; Твори: В 2 т. К., 1979.

Літ.: Рудницький М. Поет звітує // Жовтень. 1959. № 12.

Наталія Лощинська

БРАТУ́СЬ Іван Вікторович (8.02.1976, Київ) — укр. літературознавець. Закінчив 1998 Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова; канд. філол. наук (2002), доцент Нац. авіаційного ун-ту (2004). У праці «Пошуки істини та краси» (К., 2000) подано аналіз жанрової специфіки роману О. *Іваненко* «Тарасові шляхи». Шевченкіану І. Франка, Б. *Лепкого*, Л. *Смілянського* та ін. розглянуто у кн. «Плин вічності крізь слово Кобзаря» (2002); у ній також висвітлено основні закономірності сприйняття Шевченка укр. діаспорою (В. *Барка*, Л. *Білецький*, Є. *Маланюк*, Ю. *Шевельов* та ін.). У кн. «Тарас Шевченко та Осетія» (К., 2002; у співавт. з І. *Луценком*) усебічно проаналізовано вплив Шевченка на розвиток укр.-осетин. культурних і літ. зв'язків.

Літ.: Мельничук Б. Пошуки істини і краси // Буковина. 2001. 14 лют.; *Погребенник В.* Споріднені долею і творчістю // Освіта України. 2003. 4 берез.

Борис Деркач

БРА́УН Микола Леопольдович (2/15.01.1902, с. Парахіно Бельовського пов. Тульс. губ., тепер Арсеньєвський р-н Тульської обл., РФ — 12.02.1975, Ленінград, тепер Санкт-Петербург) — рос. поет і перекладач. Закінчив 1929 літ. ф-т Ленінгр. пед. ін-ту ім. О. І. Герцена. Автор вірша «Ярославна» (1943; переспів «Плачу Ярославни»), поетичних зб. «Світ і майстер» (1924), «Вірність» (1936), «Морська слава» (1945), «Живопис» (1963), «Тільки про життя» (1972) та ін. Перекладав поезії з укр. і білор. мов.

Шевченкові присвятив поезії «Тут жив Шевченко», «Шевченко» (обидві — 1961). Переклав рос. мовою вірші «Ой чого ти почорніло», «Неначе степом чумаки», «За сонцем хмаронька пливе», «Якось-то йдучи

уночі» (вперше опубл.: Кобзарь / Под ред. М. Рыльского и Н. Ушакова. М., 1939), «На вічну пам'ять Котляревському», «Тече вода в синє море», «До Основ'яненка», «Пророк» та ін. (Кобзарь / Под ред. Н. Брауна и А. Прокофьева. Лг., 1939). Відтоді перекл. Б. входять до всіх вид. творів Шевченка рос. мовою. Брав участь у ред. поезій Шевченка, перекладених рос. мовою, зокр. у згаданому вид. (Лг., 1939) та «Стихи и поэмы» (М.; Лг., 1964).

Літ.: Россельс В. Сколько весит слово. М., 1984.

Володимир Кузьменко

БРАЩА́ЙКО Михайло Михайлович (14.10.1883, с. Блажієве, тепер Берегівського р-ну Закарп. обл. — 5.01.1969, Ужгород) — громадсько-політ. і культурний діяч на Закарпатті. Закінчив юрид. ф-т Віден. ун-ту (1908), працював адвокатом у Хусті й Ужгороді. Очолював Хустську Народну Раду, яка 21 січ. 1939 прийняла рішення про возз'єднання Закарпаття з Україною. У 1939 — член Сойму Карпатської України. Ред. газ. «Руська нива» (1920—24) і «Українське слово» (1932—38), директор Ужгород. Руського театру, член правління т-ва «Просвіта». У редагованих ним газетах популяризував творчість Шевченка, вважав його найвизначнішим укр. поетом, близьким і дорогим закарп. українцям. На ювілейному вечорі 1923 з нагоди 110-ї річниці від дня його народження виголосив доповідь (вийшла окремою книжкою). Б. високо підніс творчість Шевченка як поета, що боровся за незалежну укр. державу, показав укр. народу дорогу, яка веде «до свобідного, самостійного, щасливого життя». До 70-річчя від дня смерті Шевченка в журн. «Пчілка» (1931. № 7) Б. виступив зі ст. «Тарас Шевченко», у якій високо оцінив «Кобзар», що «став Біблією для кожного українця», наголосив на значенні Шевченка для закарп. українців, підкреслив, що вони — сини одного народу, бо Шевченко «походив з того народу, з котрого ми. Писав тим язиком, яким ми пишемо і говоримо... <…> Тож він є вселюдським, всеукраїнським, а через те і нашим». Ці слова спрямовано проти тих антиукр. сил Закарпаття, які вважали Шевченка чужим для тодішніх підкарп. русинів.

Тв.: Тарас Шевченко // *Книжка* Русина. Ужгород, 1923. Ч. 12.

Літ.: Федака П. «По тисячолітній неволі наша земля проголошує перед цілим світом, що вона була, є й хоче бути українська...»: До 120-річчя народження Михайла Бращайка // *Календар* «Просвіти» на 2003 рік. Ужгород, 2003.

Олекса Мишанич

БРАЩА́ЙКО Юлій Михайлович (1874, с. Глибоке, тепер Ужгородського р-ну Закарп. обл. — 1955, Ужгород) — громадсько-політ. і культурно-освітній діяч. Закінчив юрид. ф-т Будапешт. ун-ту, працював адвокатом в Хусті й Ужгороді. У 1919 разом із братом Михайлом очолив рух закарпатців за возз'єднання з Україною, був членом Сойму й уряду Карпатської України (1939). Редагував і видавав газ. «Українське слово» (1932—38). У 1920—39 — перший голова т-ва «Просвіта», яке активно сприяло зближенню Закарпаття з рештою України й укр. культурою, поширювало твори Шевченка на Закарпатті (ужгород., львів. та празькі вид.). «Просвіта» систематично проводила в містах і селах Закарпаття шевч. вечори, на яких декламували вірші Шевченка, виконували пісні на його слова, розповідали про життя і творчість поета. Шевч. матеріали вміщували й газ. «Українське слово» та календарі «Просвіти».

Олекса Мишанич

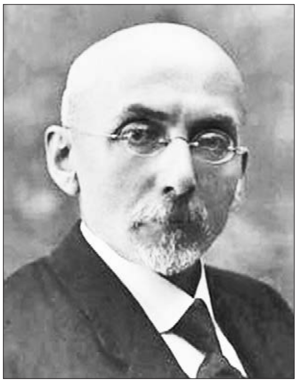
БРЕ́СЛІН (Breslin) **Падрік** (14.04.1907 — 1941) — перекладач Шевченка англ. мовою. За походженням ірландець. У 1928—30 — студент Міжнародної ленінської школи в Москві. Зазнав безпідставних репресій, був арештований і засланий, подальша його доля невідома. Вивчив рос., а також укр. мови (завдяки одруженню з українкою). Перекладав окремі поезії О. *Твардовського*. Зацікавився Шевченком 1939, переклав 416 поетових рядків: уривки з «Катерини», «Заповіт», заспів до балади «Причинна», «Не женися на багатій», «І виріс я на чужині», «Я не нездужаю, нівроку». Останні три поезії англ. мовою з'явилися вперше. Перекл. виконані на невисокому худож. рівні, найкращі з них — «Не женися на багатій», уривок із «Катерини». Інтерпретація «Заповіту» цікава ритмічними пошуками — застосовано старовинний розмір англ. народних балад. У перекл. трапляються пропуски рядків, підміна реалій («Заповіт», «Катерина»), є й серйозні текстові перекручення. Перекл. «Заповіту» часто передрук. прорадянська преса англомовного світу (*Weir J.* Bard of Ukraine. 1951; The Ukrainian Canadian. 1948. 1 берез.; 1952. 15 берез.; 1955. 1 берез. та ін.).

Пер.: Shevchenko T. I grew amid a land of strangers…; Testament; I do not all… // Moscow News. 1939. March 6; *Shevchenko T.* In mountains rise and fall… // Moscow News. 1939. March 13; *Shevchenko T.* Testament. Don't you marry. From Katerina… // Soviet Land. 1939. № 2.

Літ.: Жомнір О. В. Переклади поезії «Заповіт» англійською мовою // *НШК 16*; *Жомнир О. В.* Вопросы поэтики и стиля Шевченко в переводах на английский язык: Автореф. дис. … канд. филол. наук. К., 1971; *Zorivchak R.* In the English-speaking domain // Shevchenko and the world. K., 1988.

Роксолана Зорівчак

БРЖЕ́ЗІНА (Březina) **Отокар** (справж. — Єбавий Вацлав-Ігнат; 13.09.1868, с. Початки Пд.-Моравської обл. — 25.03.1929, м. Яромержіце над Рокитноу, там само) — чес. поет, прозаїк і філософ. Одна з

О. Бржезіна

найпомітніших постатей чес. л-ри 20 ст. Представник символізму. Закінчив 1888 Учительський ін-т у Празі. Працював у школах і гімназіях. Лауреат Держ. премії (1928), номінант на Нобелівську премію в галузі л-ри (1928). З 1919 — почесний д-р філософії Карлового ун-ту (Прага). Автор зб. «Таємничі далі» (1895), «Світанок на заході» (1896), «Вітри з полюсів» (1897) та ін. У поезіях виражав оригінальний погляд на конфлікт людини і природи; домінують мотиви самоти, життя і смерті, трагічності людського буття.

Ремінісценції та деякі паралелі до творів Шевченка, наявні у зб. «Зі звісток українських» (1886), дають підстави припустити, що Б. читав Шевченкові поезії в тогочасних перекладах.

Ігор Мельниченко

БРИК Іван Станіславович (8.08.1879, за ін. дж. — 7.07.1879, с. Устрики Долішні, побл. Перемишля, тепер Польща — 17.09.1947, м. Ландек, Австрія) — укр. громадський діяч, філолог і педагог. Дійсний член *Наукового товариства імені Шевченка*. 1932—39 — голова і почесний член т-ва «Просвіта». Ред. часописів «Письмо з "Просвіти"» (1923—25), «Життя і знання» (1931—33). Основні наук. інтереси — укр.-чес. літ. й культурні зв'язки кін. 18 — першої пол. 19 ст., «Руська трійця» і початки укр. нац. відродження в Галичині, шевченкознавство. Шевченкознавчий доробок Б. становлять ст.: «Кирило-Мефодіївське братство» (зб. «Тарасові поминки», 1907), «Шевченкова поема "Іван Гус"» (Перша частина: *ЗНТШ*. Л., 1917. Т. 119/120. С. 95—168; Друга частина: *ЗНТШ*. Л., 1918. Т. 126/127. С. 223—258), «Пам'ятки по Т. Шевченкові в родині Ускових» (Л., 1925), «Святе дерево в творчості Т. Шевченка» (Л., 1931) — про поетову акварель «Святе дерево» і вірш «У Бога за дверми лежала сокира» . Пояснювальні ст. Б. — «Гайдамаки», «Єретик» і «Шевченко й освіта» — ввійшли, відповідно, до 2, 3 і 6-го томів «Повного видання творів Тараса Шевченка» за ред. П. *Зайцева* (Л., 1934—38; Чикаго, 1959—63).

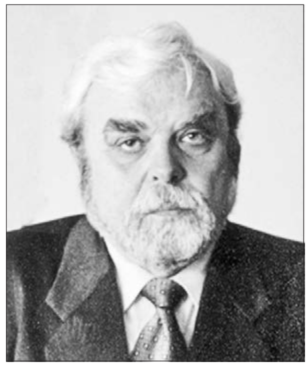
Визначальною рисою шевченкознавчих праць дослідника є намагання повно й вичерпно висвітлити всі внутрішні складники худож. тексту поета (психологічні, біогр., соц., істор., естетичні), завдяки чому його наук. твердження і висновки відзначаються високим культурологічним рівнем і доказовістю. Зокр. це стосується його тези про духовні шукання слов'янофільства і протестантизму як основні компоненти гуманістичного змісту поеми Шевченка «Єретик», а також про статтю учня О. *Бодянського* — С. *Палаузова*, що, на думку дослідника, стала одним з істор. джерел знайомства поета з постаттю Я. *Гуса* та гуситським рухом (див.: *Івакін Ю*. Єретик // *Івакін 1964*, с. 215—220).

Тв.: Тарас Шевченко і народна освіта // *НТЕ*. 1996. № 4.

Літ.: Б. Р. [Богдан Романенчук]. Д-р Іван Брик: [Некролог] // Литаври. 1947. № 6; *Шах С*. Заслужений для народу // Християнський голос [Мюнхен]. 1967. 3 груд.; *Іван* Брик // *Ювілейна* книга Української академічної гімназії у Львові: На сторіччя першого укр. іспиту зрілості 1878—1978. У 3 ч. Ч. 1. Мюнхен; Філадельфія, 1978.

Михайло Шалата

БРИЛИ́НСЬКИЙ Юрій Богданович (25.03.1942, с. Бориня, тепер Турківського р-ну Львів. обл.) — укр. актор. Заслужений артист Української РСР (1991). У 1960—64 навчався у Львів. ун-ті. З 1963 працює у Львів. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької (нині — *Національний академічний український драматичний театр імені Марії Заньковецької*). Серед ролей: Кобзар у виставі «Гайдамаки» за однойменною поемою Шевченка (інсценізація Леся *Курбаса*, 1963), Недобитий у виставі «Невольник» М. *Кропивницького* (за Шевченковою поемою «Сліпий», 1961, 2011). Автор сценарію театралізованого дійства «За думою дума», скомпонованого за творами Шевченка (1991). У доробку Б.-читця — цикл «В казематі», поема «Кавказ», послання «І мертвим, і живим», поема І. *Драча* «Смерть Шевченка» та ін. Виконавець вокальних композицій на Шевченкові слова.

Ю. Брилинський

Роман Головин

БРИ́ЛКІН Микола Олександрович (роки життя невідомі) — гол. управитель нижньоновгородської контори пароплавного т-ва «Меркурий»; молодший брат П. *Брилкіна*, знайомий Шевченка. 1844—47 служив на Чорноморському та Балтійському флотах. 1848 ходив на пароплаві Фінською затокою. 1850 його звільнено з військ. служби. З квіт. 1858 працював на Волзі. Підприємець, один з організаторів Волзького пароплавства. Шевченко познайомився з Б. 20 верес. 1857 в день свого приїзду до *Нижнього Новгорода* й підтримував дружні стосунки протягом перебування

в цьому місті. Б. допоміг Шевченкові уникнути повернення до *Оренбурга*. 21 верес. 1857 поет записав у Щоденнику: «Добрые мои новые друзья, Н. А. Брылкин и П. А. Овсянников, посоветовали мне прикинуться больным, во избежание путешествия <…> в Оренбург, за получением указа об отставке. Я рассудил, что не грех подлость отвратить лицемерием, и притворился больным». 17 жовт. 1857 нижньоновгородський поліцмейстер полковник П. *Лаппо-Старженецький* повідомив коменданта І. *Ускова*, що через хворобу Шевченко «оказался не могущим следовать в обратный путь» (*Документи*, с. 439). Б. давав поетові читати закордонні вид. О. *Герцена* та ін. л-ру. Поет не раз згадував Б. у Щоденнику, називаючи його серед своїх найближчих друзів: «В 7 часов вечера зашел я к Н. А. Брылкину <…> и дружеской откровенной беседой заглушил вопли так внезапно, так гнусно, подло уязвленного сердца. Если бы не эти добрые люди, мне бы пришлось теперь сидеть за решеткой <…> или просто броситься в объятия красавицы Волги» (запис 21 верес. 1857). У товаристві Б. і на його запрошення Шевченко відвідував театр (запис 1 жовт. 1857). Б. бував удома в поета, запрошував на обіди, прогулянки, муз. вечори (записи 2, 6 жовт. 1857, 12 січ., 25 лют. 1858). Завдяки Б. у Шевченка з'явилося багато знайомих у Нижньому Новгороді. 24 верес. 1857 поет із Б. та амер. інженером Дж. *Ністремом* їздив у Балахну дивитися на будівництво пароплава і баржі для компанії «Меркурий». У скрутному становищі Шевченко часто звертався за порадою до Б.: «Посоветуюсь с моими искренними друзьями, с П. А. Овсянниковым и с Н. А. Брылкиным. Они люди добрые, сердечные и разумные. Они научат меня, что мне предпринять в <…> безвыходном положении» (запис 23 жовт. 1857). 1 січ. 1858 поет зустрічав Новий рік у родині Б. (див. відповідний щоденниковий запис). 10 жовт. 1857 Шевченко намалював портрет Б., доля якого невідома.

Ім'я Б. неодноразово зустрічається в листуванні поета. На адресу Б. в Нижній Новгород надходили листи до Шевченка. «Тільки що хотів написать прощай, <…> аж гульк — несуть твоє письмо од Брилкіна. <…> Спасибі тобі, моє серце, за клопоти по лотереї, як збереш гроші, то пришли на ім'я Брилкі[на]» (лист до М. Щепкіна від 15—17 січ. 1858). 3 лют. 1858 Шевченко дякує Щепкіну за лист і гроші, передані йому через Б., «который тебе щиро цілує і посилає тобі <…> кожушок. Зноси на добре здоров'я». Залишивши Нижній Новгород, Шевченко й надалі не забував Б. 8 трав. 1858 з Петербурга поет надіслав йому лист, який не зберігся.

Літ.: Большаков 1977.

Оксана Яковина

БРИ́ЛКІН Петро Олександрович (1816 — ?) — капітан пароплава т-ва «Меркурий», старший брат М. *Брилкіна*. Виховувався в морському корпусі, служив на Балтиці. Вийшов у відставку 1855 в чині капітан-лейтенанта, присвятив себе організації Волзького пароплавства. Шевченко познайомився з ним у *Нижньому Новгороді* (кін. 1857 — поч. 1858) і підтримував дружні стосунки, про що свідчить згадка у щоденниковому записі 25 лют. 1858. Поет називає Б. серед своїх приятелів, які зібралися, щоб привітати його «с днем ангела» й дозволом переїхати в Петербург.

Літ.: Большаков 1977.

Леонід Большаков

БРИ́ЛКІНА Аделаїда Олексіївна (роки життя невідомі) — дружина М. *Брилкіна* (з 1850), дочка інженер-полковника (згодом ген.-майора) О. Ігнатьєва. Шевченко часто відвідував родину Брилкіних у *Нижньому Новгороді*. У жовт. 1857 працював над портретом Б. (4 жовт. 1857). 5 жовт. Шевченко у Щоденнику зізнався: «…я вчера только вид показывал, что я будто бы рисую, а где там, и фон не мог *конопатить*. Так только, абы-то». Відомостей про завершення портрета немає. Зберігся жартівливий лист М. Брилкіна від 8 листоп. 1857, яким він запрошував «дядька Шевченочка» відзначити семиріччя того дня, відколи «Аделаида Алексеевна из Барышен превратилась в Даму».

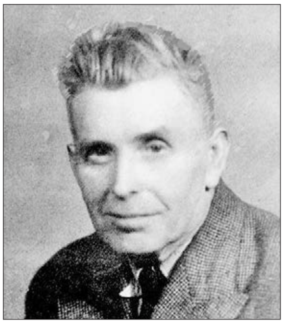
Літ.: Большаков 1977; Листи.

Леонід Большаков

БРИ́ЛКІНИХ А. О. ТА М. О. ПОРТРЕ́Т — див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка*.

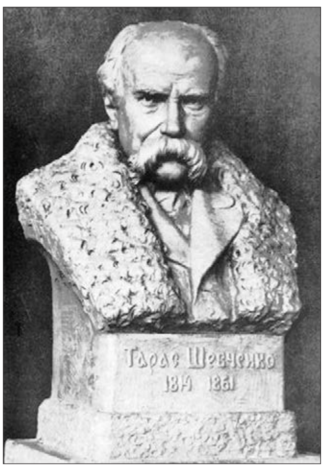
БРИ́НСЬКИЙ Михайло Федорович (11.10.1883, с. Долина, тепер Тлумацького р-ну Івано-Франк. обл. — 10.01.1957, Прага) — укр. і чес. скульптор-монументаліст. Закінчив різьбярську худож.-промислову школу в Закопаному (Польща, 1909), Віден. вищу худож.-промислову школу (Австрія, 1913, майстерня А. Штрассера). Навчався в Академії образотв. мист-в у Відні у Г. Біттерліха (1913—16) та у Празькій АМ в Я. Штурси та О. Шпанієла (1920—26). Жив у Празі з 1920. Під час нім. окупації був ув'язнений у концтаборі. Основні твори: композиція «Еней рятує свого батька» за поемою І. Котляревського (1916); серія композицій на теми віршів І. Франка, зокр. «Каменяр» (гіпс, 1930—31). Створив пам'ятник укр. воякам (граніт, Німецька Яблониця, Чехія, 1922), на фасадній частині якого встановлено скульптуру кобзаря з бандурою, над ним на вертикальній плиті викарбувано слова з Шевченкового послання «До Основ'яненка»: «Слава не поляже; / Не поляже, а розкаже, / Що діялось в світі,

/Чия правда, чия кривда / І чиї ми діти. (Т. Шевченко)».

М. Бринський

До образу Шевченка Б. звертався не раз, відтворюючи його в різному матеріалі. Дві свої ранні роботи митець подарував: поясну скульптуру «Шевченко — поет» (гіпс, 1916) — укр. т-ву «Родина» у Відні, погруддя Шевченка (гіпс, 1921) — укр. громаді на відзначення 60-х роковин смерті поета в Ліберці (Чехія). Портрети художника Б. виконав з мармуру (1931), з теракоти (1935); пізніше, попри традицію погрудного портретування, виліпив статую митця в молодості («Шевченко — художник-графік», глина, 1938), зобразивши його на лаві в Літньому саду в Петербурзі з папкою для малюнків, рука застигла над аркушем з ескізом. Погруддя «Шевченко — поет-революціонер» (гіпс, 1946) було виставлено на шевч. вечорі т-ва «Освіта» в Празі 12 берез. 1946, потім у б-ці Т-ва радянських громадян, у Празькому нац. театрі 1951 під час відзначення 90-х роковин смерті Шевченка. За мотивами його поезії Б. виконав станкову композицію «Кобзар з бандурою» (камінь, 1921; варіант — дерево, 1935).

Б. брав участь у міжнародному конкурсі на проект пам'ятника Шевченкові для Харкова (1931, архіт. С. Вацек; друга премія). Ескіз пам'ятника виконав у вигляді динамічної багатофігурної композиції, в центрі якої дві постаті: Шевченко з піднятою рукою і жінка — уособлення України. Навколо постаменту — фігури, що символізують минуле (кріпак, кобзар) і сучасне (селяни-колгоспники, робітники). Ідеєю багатофігурної композиції було єднання Зх. України, Буковини, Закарпаття з Радянською Україною. Проект, здійснений під девізом «Галичина», оцінили як «найвидатніший з експонатів» (*Скрипник М.* На виставці проектів пам'ятника Шевченкові // Комуніст. 1931. 1 січ. С. 7), а журн. «Критика» — як «один з найвдаліших проектів» (*Грудина Д.* Шевченко в пам'ятниках // Критика. 1931. № 3. С. 39—40). Пізніше мотиви цього твору використав М. *Манізер* для свого проекту пам'ятника Шевченкові, який був установлений у Харкові (1935).

М. Бринський. Погруддя Т. Г. Шевченка. Гіпс. 1921

Літ.: Касіян В. І. Скульптор Михайло Бринський // Дружно вперед. 1957. № 5; *Мольнар М.* Тарас Шевченко у чехів та словаків. Пряшів, 1961; *Німенко А.* Пам'ятники Тарасові Шевченку. К., 1964; *Полєк В. Т.* Михайло Бринський: Бібліогр. покажчик. Л., 1968; *Гапак С.* Скульптор Михайло Бринський. Пряшів, 1971.

Леся Генералюк

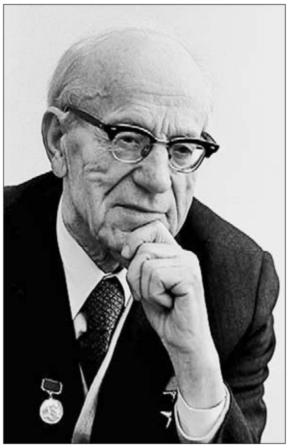
БРОВАРИ́ — містечко Остерського пов. Черніг. губ., тепер місто, районний центр Київ. обл. Розташоване на пн. сх. від Києва на лівому березі Дніпра. Перші писемні згадки про Б., які належать князеві Я. *Вишневецькому*, відомі з 1628. Назва пов'язана з тим, що в ньому було багато броварень, в яких варили пиво. Через Б. проходив великий тракт на Москву. Шевченко бував у Б. 1843 і 1845—47. Не раз згадав про це містечко в поемах «Катерина», «Варнак» (згадується Броварський ліс), «Сотник»; повістях «Близнецы», «Прогулка с удовольствием и не без морали». У квіт. 1847, коли заарештованого поета везли до Петербурга, він зустрівся в Б. з матір'ю та нареченою М. Костомарова. У серп. 1859 поїхав із Києва поштовим трактом на перекладних через Б. та ін. населені пункти до Москви, а звідти — до Петербурга. Через Б. 6 (18) трав. 1861 везли труну з тілом поета. У спогадах В. *Бернатовича* зазначено: «Але тут якось у п'ятницю вечором почули невзначай, що везуть Тараса, — уже у Броварах ночує, за Дніпром» (*Спогади 1958*, с. 528). 1964 у Б. на площі ім. Т. Шевченка поетові споруджено пам'ятник, його іменем названо парк і вулицю.

Літ.: Гамалій Д. Броварські шляхи Кобзаря. Бровари, 1994.

Алла Калинчук

БРО́ВКА Пятрусь (12/25.06.1905, с. Путилковичі, тепер Ушацького р-ну Вітеб. обл., Білорусь — 24.03.1980, Мінськ) — білор. письменник, перекладач. Народний поет Білорусії (1962), акад. АН Білоруської РСР (1966). Лауреат Держ. премії Союзу РСР (1947, 1951), Ленінської премії (1962). Закінчив 1931 Білор. ун-т (Мінськ). З 1928 — у літ. об'єднанні «Маладняк». У 1967—80 — гол. ред. Білор. радянської енциклопедії. Автор поетичних зб. «Роки як шторм» (1930), «А дні ідуть…» (1961) та ін., поем «Через гори і степ» (1932), «Білорусь» (1943), «Що серце проспівало» (1979) та ін.; численних прозових творів, статей з питань л-ри і мист-ва. Перекладав поезію П. *Тичини*, М. *Рильського*, М. *Бажана*.

Відтворив білор. мовою наближено до оригіналу бл. 80 віршів і поем Шевченка: «Москалева криниця», «І золотої й дорогої», «Петрусь», «Юродивий», «Якби ви знали, паничі», «Ісаія. Глава 35 (*Подражаніє*)», «Мо-

П. Бровка

литва», «Саул» та ін., які вміщено у вид. творів укр. поета «Кобзар» (Мінськ, 1939) білор. мовою, згодом передрук. у пізніших вид. До зб. «Дорогами боровими» (1970) увійшли вірші, присвячені укр. поетові: «Шлях по Білорусії» (1939), «У Каневі» (1936). Б. — автор ст.: «З піснею Тараса» (1961), «Близький і рідний» (1964), «Думи Кобзаря» (Огонёк. 1964. № 11). Під впливом творчості Шевченка написав поему «Катерина» (Полымя рэвалюцыі. 1938. № 7—9). Виголосив промову на Об'єднаному пленумі правлінь СП Союзу РСР і СПУ, присвяченому *125-літньому ювілею від дня народження Шевченка* (1939).

Тв.: С песняю Тараса // Полымя. 1961. № 3; Близький і рідний // *СВШ*. Т. 2.

Літ.: Ігнатенко Г. Г. Слово прозоре і променисте // *РЛ*. 1962. № 5.

Алла Калинчук

БРО́ВЧЕНКО Володимир Якович (1.06.1931, с. Мала Виска, тепер місто Кіровогр. обл.) — укр. поет. Із 1973 — гол. ред. журн. «Дніпро». У 1979—91 — голова правління Т-ва культурних зв'язків з українцями за кордоном. Автор поетичних зб. «Нерозстріляні зорі» (1966), «Повернення з літа» (1985), «Повернення Богородиці» (2000) та ін.

В. Бровченко

Шевч. тему представлено у віршованому романі Б. «Як Мамай до Канади їздив» (1984, розділ «Розмова з Тарасом»), у віршах «Матері, пересилаючи нове видання "Кобзаря"», «Осінь на Чернечій горі», «Відкриття пам'ятника Шевченкові в Звенигородці», «Вузький Шевченків скверик біля храму» та ін. (зб. «Вибране», 1991). Автор ст. «"Кобзар" єднає народи» (1990), «Як постає пам'ятник Т. Г. Шевченкові у Львові» (1996). Автор пісні «Канівська гора», муз. П. Бровченка (1993).

Літ.: Герасим'юк В. «Коли ще є земля і небо...» // Київ. 1991. № 7; *Панченко В.* «Там, у моїм первозданні джерельнім» // *Бровченко В.* Повернення Богородиці. К., 2000.

Віктор Бурбела

БРО́ДСЬКИЙ Давид Григорович (5/17.03.1899, Акерман, тепер Білгород-Дністровський Одес. обл. — 7.12.1966, Москва) — рос. поет і перекладач. Навчався в Одес. мед. ін-ті. Переклав поему «Герман і Дорофея» Й.-В. *Гете*, «Пори року» К. Донелайтіса, твори П. *Глєбки*, А. Акопяна, О. Туманяна та ін. Велику увагу приділяв перекладу творів укр. поетів: І. Франка, Лесі *Українки*, П. *Тичини*, М. *Рильського*. Переклав поему Шевченка «Якби тобі довелося».

Світлана Кравченко

БРОН Генріх Іванович (роки життя невідомі) — учитель франц. мови в Нижньоновгородському дворянському ін-ті, колезький секретар. Шевченко познайомився з ним 1857, повертаючись із заслання, під час вимушеної тривалої зупинки в *Нижньому Новгороді*. Б. розповів Шевченкові про трагічну загибель дівчини, яку обманув молодий гвардієць. Л. *Большаков* вважає джерелом, з якого Б. запозичив історію жертви, — 5-й вип. «*Колокола*» О. *Герцена* за 1 листоп. 1857 (*Дневник* Тараса Шевченко с комментариями Л. Н. Большакова. Оренбург, 2001. С. 184—185). Поет гнівно зреагував на розповідь, обурившись «отвратительным сословием» військовиків (щоденниковий запис від 19 груд. 1857). У Щоденнику прізвище вчителя поет переінакшив на Брас; помилково назване й місце його служби: «гімназія» замість ін-ту.

Літ.: Большаков 1977.

Григорій Зленко

БРО́НСЬКИЙ Андрій Васильович (5/18.10.1910, Горлівка, тепер Донец. обл. — осінь 1942) — укр. літ. критик і літературознавець, письменник. Освіту здобув в Одес. ін-ті соц. виховання (1930—33) та Харків. ІНО (1933—34). У 1936—39 виступав з літ.-крит. та літературознавчими ст. в журн. «*Літературна критика*», у «Літературній газеті» та ін. Досліджував творчість Шевченка, зокр. його прозу і драматургію. Автор ст. «Народні герої у творчості Шевченка», «Горький про Шевченка» (обидві — 1938), «Літературна спадщина Шевченка російською мовою» (*Пам'яті* Т. Г. Шевченка: Зб. статей до 125-річчя з дня народження. 1814—1939. К., 1939), «Повісті Т. Г. Шевченка» (1939), «Драматичні твори Т. Г. Шевченка» (1939). Б. — один з упорядників і коментаторів Повного зібр. тв. Шевченка в 5 томах (т. 3, 4, обидва — 1939), де вміщено і дві останні його статті.

Василь Бородін

БРТАНЬ (Brtáň) **Рудо** (псевд. — Daniel Melich, Darina Tajna, Dušan Majový та ін.; 9.10.1907, с. Гибе, окр. Ліптов — 1998, Братислава) — словац. поет, критик, літературознавець і пе-

рекладач. Навчався в Карловому (Прага) та Братислав. ун-тах. Д-р філософії. Після війни навчався в Краків. ун-ті, працював у Міністерстві освіти та інформації у Кошіце і Братиславі, культурно-просвітницькій організації «Matica Slovenská», з 1961 — в Ін-ті словац. л-ри АН Чехословацької СР. Автор монографії «Бароковий славізм» (1946). Досліджував творчість Я. *Коллара*, Я. Краля, Я. Ботто, С. Халупки. Перекладав зі слов'ян. мов (С. Враз, А. *Міцкевич*, Ф. Прешерн, О. *Жупанчич*) та нім. мови (Й.-В. *Ґете*, Г. Гейне, Н. Ленау, Р.-М. *Рільке*). Перекладати Шевченка почав після знайомства з М. *Рильським* у Братиславі 1945, який подарував Б. 5-томне вид. тв. Шевченка, а також «Словарь української мови» Б. *Грінченка*. Перший перекл. «Заповіту» опубл. анонімно в братислав. газ. «Pravda» (1945. 5 лип.) із присвятою М. Рильському (*Мольнар М*. С. 257). Відтворив словац. мовою баладу Шевченка «Причинна», поеми «Іван Підкова» та «Єретик», поезії «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», «Заповіт», уривки з вірша «Думи мої, думи мої» (1840) та поеми «Гайдамаки». Автор статей про творчість Шевченка, опубл. у журн. «Život» (1951), газ. «Smena» (1954) і газ. «Praca» (1974).

Р. Бртань

Пер.: Dumy moje // Živena. 1947. № 79; Kacíř // Kultúrne večery. 1951. № 3; Dumka // Život. 1951. № 11; Dumy moje // Svet socializmu. 1951. № 10; Ivan Pidkova // Kultúrne večery. 1951. № 3; Reve ta stohne Dnipr širokyj // Kultúrne večery. 1951. № 3; Pomätena // Matičné čitanie. 1954. № 5; Vetor bujný, vetor prudký // Kultúrne večery. 1954. № 17; Dumy moje // Čitanie zo svetovej literatury. Bratislava, 1962; N. Markevyču // Praca. 1974. 9 берез.

Тв.: Taras Ševčenko // Týždeň'. 1947. № 41; Ze života T. H. Ševčenka // Smena. 1954. № 57.

Літ.: *Мольнар М*. Тарас Шевченко у чехів та словаків. Пряшів, 1961.

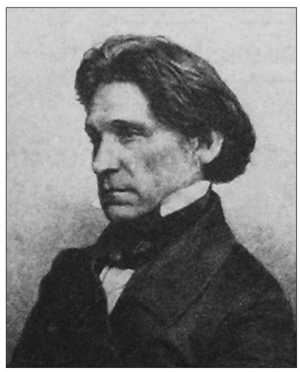
Ігор Мельниченко

БРУКС (Brooks) **Ван-Вік** (16.02.1886, Плейнфілд, штат Нью-Джерсі — 2.05.1963, Нью-Йорк) — амер. критик та історик л-ри, представник історико-культурної школи. Член Амер. академії мист-в і л-ри та Королівського літ. т-ва (Великобританія), лауреат премії Пулітцера (1937). Закінчив 1907 Гарвардський ун-т, викладав, був журналістом. Автор циклу праць з історії амер. л-ри: «Муки Марка Твена» (1920), «Паломництво Генрі Джеймса» (1925), «Життя Ралфа Уолдо Емерсона» (1932), «Світ Вашингтона Ірвінга» (1944), «Епоха Мелвілла та Вітмена» (1947) та ін.

10 серп. 1921 в нью-йоркському тижневику «The Freeman», гол. літ. ред. якого був Б., у рубриці «Щоденник оглядача» з'явилася розвідка про Шевченка без підпису автора. У ст. вміщено досить докладний життєпис Шевченка (не в усьому правильний), схарактеризовано його як дуже талановитого поета, співця волі й борця проти тиранії. Автор називає Шевченка Данте укр. л-ри, підкреслює його значення у формуванні укр. літ. мови, а також наводить уривок із поезії «Мені однаково, чи буду» в перекл. Е.-Л. *Войнич*. У ст. використано автобіогр. лист Шевченка, ін. рос. та укр. матеріали, а також нарис Е.-Л. Войнич про життя і творчість поета. Згодом її передрук. (з певними змінами в тексті) під прізвищем Б. і з прим. «з дозволу автора» — під заголовками «З вільного козака зробили панського прислужника, а панський прислужник став генієм» у журн. «Common ground» (1923. Серп.), потім — «Тарас Шевченко» у журн. «The Trident» (1940. № 10) і «Forum» (1989. № 77).

Роксолана Зорівчак

БРУ́НІ Федір Антонович (Бруні Бароффі Феделе Джіованні; 10.06.1799, за ін. дж. — 1800, Мілан — 30.08/11.09.1875, Петербург) — рос. живописець, педагог. За походженням італієць. У Росії з родиною від 1807. У 1809—18 навчався в петерб. *Академії мистецтв* в О. Іванова, О. *Єгорова*, В. Шебуєва. Акад. АМ (1834); 1836—38, 1846—71 — її проф.; 1855—71 — ректор відділення істор. живопису і скульптури, 1850—64 — хранитель картинної галереї *Ермітажу*. Працював у жанрі істор. та біблійного живопису, був послідовним прихильником неокласичного «високого стилю» в мист-ві, у драм. сюжетах вдавався до підкресленої афектації.

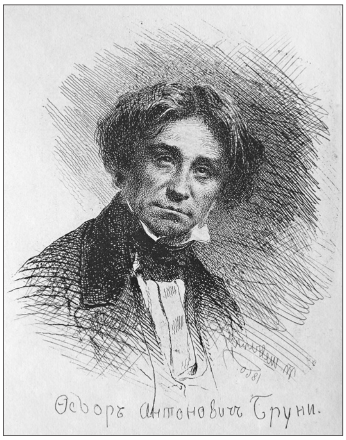
Ф. Бруні

Шевченко в щоденниковому запису 10 лип. 1857 критично оцінював твори Б. з їхнім «заученным, однообразным безобразием» і «ненатуральною манерою». І далі про найвідомішу картину Б. «Мідний змій» (1841), підмальовок якої вперше виставляли в АМ навесні 1837, він відгукнувся так: «Это толпа безобразных и самых бесталанных актрис и актеров. Я видел эту картину в подмалевке, и она меня ужаснула. Неприятное, но все-таки впечатление. Оконченная же эта огромная картина не произвела на меня даже и этого неприятного чувства». Читаючи

працю К. *Лібельта* «Estetyka czyli umnictwo piękne» і розмірковуючи над його тезою про те, що митець «выше натуры», Шевченко категорично заперечує авторові й у цьому зв'язку знову згадує Б. у запису 12 лип. 1857: «А попробуй этот свободный творец на волос отступить от вечной красавицы природы, он делается богоотступником, нравственным уродом, подобным Корнелиусу и Бруни». Художник зустрічався з Б. в АМ в останні роки життя. 2 верес. 1860 Б. був на попередньому засіданні Ради АМ, коли прийняли ухвалу про надання Шевченкові звання академіка з гравірування. Того ж року митець виконав у техніці офорта портрет Б. (див. *Бруні Федора Антоновича портрет*).

Наталія Грязнова

«БРУ́НІ ФЕ́ДОРА АНТО́НОВИЧА ПОРТРЕ́Т» (папір, офорт на плюрі, 16,2×12,3, 16,6×12,7, 25,4×18,6) Шевченко виконав 1860 у Петербурзі. Відбиток зберігається в НМТШ (№ г—865). На зображенні внизу праворуч травленим штрихом дзеркально передано авторські підпис і дату: «*Т. Шевченко 1860*». Під портретом вигравірувано рукописним шрифтом авторський напис: «*Федоръ Антоновичъ Бруни*». Засвоєні від *Рембрандта* імпровізаційні динамічні штрихи Шевченко поєднав із власною манерою штрихування рівнобіжними лініями. В обличчі, модельованому на світлому тлі, відтворено твердість характеру і самовпевненість портретованого.

Т. Шевченко. Портрет Ф. А. Бруні. Папір, офорт. 1860

Уперше офорт згадано у ст.: *Горленко 1888* (С. 84); уперше репрод. у вид.: *Офорты* Т. Г. Шевченко в коллекции В. В. Тарновского (К., 1891). Відбитки офорта експонувалися на виставках в *Академії мистецтв* починаючи з 1903; Виставці творів Т. Шевченка (Чернігів, 1929), Ювілейній шевч. виставці (Київ; Москва, 1964), на виставках «Шевченко-художник. До 170-річчя від дня народження» (Київ, 1984) і «Шевченко-пейзажист» (Київ, 2002).

З арх. і друк. джерел відомо, що кілька відбитків були в майстерні Шевченка в АМ, принаймні чотири продано на аукціоні 14 трав. 1861; один мав А. *Козачковський*, згодом два належали В. *Тарновському* (молодшому), один — Є. Рейтерну; нині по два перебувають у НМТШ і ДРМ. Описаний примірник зберігався в А. Козачковського, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, В. *Тарновського* (молодшого), ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ЦМШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. III.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 63.

Літ.: Ровинский Д. А. Подробный словарь русских граверов XVI—XIX вв. СПб., 1895; *Кузьмин Е.* Т. Г. Шевченко как живописец и гравер // Искусство и художественная промышленность. 1900. № 3; *Новицький*; *Голлербах Э.* История гравюры и литографии в России. М.; Лг., 1923; *Антонович Д.* Т. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12; *Січинський В.* Шевченко-гравер // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12; *Касіян В.* Офорти Тараса Шевченка: Альбом. К., 1964.

Наталія Грязнова

БРУТ (Brutus) **Марк Юній** (85—42 до н. е., Рим) — давньорим. діяч, полководець, прихильник аристократичної республіки. З 46 до н. е. — намісник провінції Цізальпінська Галлія, з 44 до н. е. — претор у Римі. Разом з Л. Кассієм очолив змову проти диктатора Гая *Юлія Цезаря*, був співучасником убивства імператора. Загинув на чолі республіканців у боротьбі з другим тріумвіратом. Б. вшановують як утілення героїзму й саможертовності заради свободи. Саме в героїчному плані Б. фігурує в історіософ. поемі Шевченка «І мертвим, і живим», де як істинний герой протиставиться незаслуженому вихвалянню постатей власної історії деякими укр. романтиками (включно з П. Кулішем у його романі «Михайло Чарнышенко»), замість того, щоб справді заглибитись в укр. історію і показати ту криваву ціну, яку платили за волю кращі сини народу, і ту глибину нац. зради, яку чинили гірші: «То й побачите, що ось що / Ваші славні Брути: / Раби, подножки, грязь Москви, / Варшавське сміття — ваші па́ни, / Ясновельможнії гетьмани. / Чого ж ви чванитеся, ви! / Сини сердешної Украйни! / Що добре ходите в ярмі».

БРЮ́КНЕР (Brükner) **Александер** (29.01.1856, м. Бережани, тепер Терноп. обл. — 24.05.1939, Берлін) — польс. славіст та історик культури, член Польс. АН (1888), Петерб. АН (1889) та ряду ін. академій наук, дійсний член *Наукового товариства імені Шевченка* у Львові (1920). Навчався у Львів. (1872—75), Віден., Берлін. і Лейпцизькому ун-тах. Працював у Львів. ун-ті (1881—1924). Б. обіймав кафедру славістики в Берлін. ун-ті. Автор праць зі слов'ян. і балтійського мовознавства, міфології, історії польс. мови і л-ри, рос. л-ри, вивчав «укр. школу» в польс. л-рі. В «Історії слов'янських літератур», що є першою частиною його (разом із Т. *Лер-Сплавінським*) праці «Нарис історії слов'янських літератур і літературних мов» (Л., 1929 [польс. мовою]), дав високу оцінку творчості Шевчен-

ка та значенню поета для України: «Пристрасна любов до своєї України і її народу, гнобленого польськими панами і російським урядом, і така ж пристрасна любов до волі і справедливості, свободи совісті і праці забарвлює всю його поезію, надає їй тих суспільних рис, завдяки яким вона ніколи не застаріє» (*Брюкнер О*., *Лер-Сплавінський Т*. З книги «Нарис історії слов'янських літератур і мов» // *СВШ*. Т. 3. С. 230).

Літ.: Jakóbiec M. Wstęp // Szewczenko Taras. Wybór poezji. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974.

Антоніна Струтинська

БРЮЛЛО́В Карл Павлович (до 1822 — Брюлло; 12/23.12.1799, Петербург — 11/23.06.1852, Манціана, Італія; похований у Римі) — рос. живописець. Працював в істор., пейзажному та портретному жанрах, автор монументальних розписів реліг. характеру. Проф. петерб. *Академії мистецтв* і Флорентійської АМ, почесний член Міланської, Болонської, Пармської академій, Академії св. Луки в Римі. Навчався у батька, акад. орнаментальної скульптури, 1809 зарахований у Виховне уч-ще при АМ, з 1815 її студент (учителі О. Іванов, О. *Єгоров*, В. Шебуєв), 1821 закінчив АМ з золотою медаллю за твір «З'явлення Аврааму трьох ангелів біля дуба Мамврійського». У 1822—35 як пансіонер *Товариства заохочування художників* (1820) студіював за кордоном (Німеччина, Австрія, Італія). 1835 повернувся до Росії, 1836 отримав звання проф. 2-го ступеня, 1846 — 1-го ступеня. 1836—49 викладав в істор. класі АМ, 1843—47 брав участь у розписуванні Ісаакіївського собору (Петербург). Навесні 1849 вирушив на о. Мадейру для лікування, а 1850 — до Рима (Італія).

К. Брюллов. Автопортрет. Полотно, олія. 1848

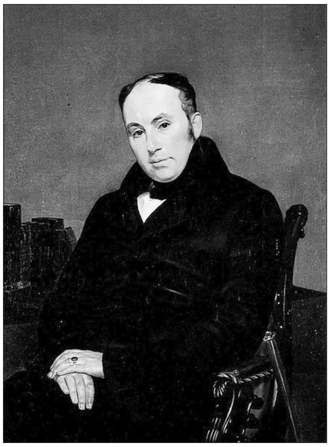
Основу творчості Б. складали система *академізму* і стиль класицизму, але прагнення передати природність, сильні емоції, почуття, що виявилося у пізніх портретах, наближає його до романтиків. У портретному жанрі Б. створив окремий напрям — романтичний портрет, продемонстрував майстерність у парадних, інтимних і камерних портретах. Індивідуальний підхід у моделюванні форм і тонке відчуття кольору дали змогу створити унікальні психологічні образи сучасників — Н. *Кукольника*, В. *Жуковського*, сестер Шишмарьових, О. *Струговщикова*, Ю. Самойлової та ін. Психологізм у портретах Б. справив великий вплив на рос. художників цього жанру — І. *Крамського*, В. Перова, В. Сєрова, М. Врубеля та самого Шевченка. Багато полотен Б. написано на міфолог., істор. теми, античні та біблійні сюжети; у побутових сценах відображав переважно життя італ. селян. Реалістичність і сентиментальність Б. у побутовому жанрі стали тими рисами, які визначили новий напрям розвитку рос. живопису і відкрили шлях таким художникам, як П. *Федотов*, Г. *Гагарін*. Творчий метод Б., ґрунтований на вивченні натури, відтворенні її індивідуальних рис, був містком між канонами академ. та класицистичного живопису і романтизмом. Особливо яскраво цей перехід виявився в картинах на істор. тематику, сповнених драматизму і суперечностей відображуваної епохи. У них відчутні і впливи творчості *Рафаеля Санті*, Н. *Пуссена*, Д.-Р. *Веласкеса*. На замовлення ТЗХ Б. виконав копію «Афінської школи» Рафаеля Санті (1823—27), яка зберігається в картинній галереї АМ. Серед полотен художника вершинами творчості є «Італійський полудень (італійка, яка знімає виноград)» (1827), «Останній день Помпеї» (1830—33), «Вершниця» (1832), портрет Ю. П. Самойлової з Амацилією Пачіні (бл. 1839), автопортрет (1848), «Облога Пскова польським королем Стефаном Баторієм в 1581 р.» (1839—43). Як викладач АМ Б. підготував плеяду талановитих учнів, серед яких А. *Мокрицький*, Г. Гагарін, О. *Агін*, П. Федотов, Шевченко. У пед. практиці Б. надавав великого значення інтелектуальному розвиткові учнів: заохочував їх відвідувати *Ермітаж*, приватні галереї О. *Строганова*, Б. *Юсупова*, вів з ними тривалі бесіди з історії та теорії мист-ва, запровадив у своїй майстерні читання вголос творів худож. і наук. л-ри, разом із вихованцями відвідував театри, концерти, літ. й муз. вечори.

К. Брюллов. Італійський полудень (італійка, яка знімає виноград). Полотно, олія. 1827

На час знайомства з Шевченком (1836) Б. перебував у зеніті слави, проф. любили не тільки його

вихованці, а й учні ін. викладачів, зокр. українці — І. *Сошенко*, П. *Борисполець*, Д. *Безперчий*. Завдяки І. Сошенкові Шевченко почав відвідувати майстерню митця ще кріпаком. На клопотання земляків Б. взяв діяльну участь у звільненні Шевченка з кріпацтва, у зв'язку з цим у квіт. 1837 він почав роботу над портретом В. Жуковського (НМТШ) у техніці олійного живопису. Ще до завершення портрет було розіграно в лотерею при царському дворі, зібрані кошти передано В. Жуковському 23—26 квіт. — вже після оформлення відпускної, яку 22 квіт. 1838 підписав П. *Енгельгардт* і засвідчили В. Жуковський та М. *Вієльгорський* (див. *Викуп Шевченка з кріпосного стану*). 25 квіт. на квартирі Б. Шевченко її одержав. З цього часу він стає пансіонером Т-ва заохочування художників і як сторонній слухач починає навчатися малярства у класах АМ. У трав. він вступив до гіпсового фігурного класу АМ (див. *Академія мистецтв*; *Документи*, с. 16—17). Зауваживши у молодого художника незвичайний хист і прагнення здобути освіту, Б. почав більше уваги приділяти йому як у практичних навиках, так і в теоретичній підготовці. Навчаючись в АМ (1838—45), Шевченко став одним з улюблених учнів Б. і деякий час мешкав у його майстерні (1839). Спілкування з митцем справило значний вплив на становлення Шевченка-художника. Завдяки Б. Шевченко познайомився з багатьма діячами культури столиці. Він високо цінував талант і віртуозну майстерність Б., захоплювався його монументальними полотнами «Останній день Помпеї», «Облога Пскова», добре знав і не раз згадував у своїх літ. творах картини, портрети та малюнки вчителя: «Вознесіння Божої Матері» (1839), «Розп'яття» (1838), портрет В. О. Мусіна-Пушкіна (1838), портрет О. М. Голіцина (1840), «Спляча одаліска» (1830-ті) та ін. У повісті «Художник» розповідач згадував «Бахчисарайський фонтан» Б., ділився враженнями від його картини «Відвідання Рима Гензеріхом»: «Чудная! как и все чудное, что выходит из-под его кисти. Если не видали, то я сделаю небольшой рисунок и пришлю вам. "Багчисарайский фонтан" тоже пришлю» (4, 157).

К. Брюллов. Портрет В. Жуковського. Полотно, олія. 1837—1838

Поєднуючи у власній творчості кращі традиції школи класицизму з романтичною піднесеністю, Б. виховував у своїх учнів пильне вивчення і відтворення натури, спрямовував до роботи на пленері, вимагав вдумливої самостійної праці, підтримував їхні творчі пошуки, інтерес до жанрового живопису. Вплив манери Б. виразно помітний у рисунку, а також у колориті ранніх творів Шевченка. Копіювання учнями творів Б. входило до його пед. системи. Копіював їх і Шевченко; збереглися його копії з акварелей Б. «Перерване побачення», «Сон бабусі та онуки», а також акварельні копії з портретів І. *Крилова* та В. Жуковського. Митець залучав учнів до ілюстрування книжок. 1841 Шевченко разом із Б. брав участь в ілюструванні зб. «Сто русских литераторов» (СПб., 1841. Т. 2). Багато творчих здобутків Б. сприяли розвиткові таланту Шевченка, але завдяки самостійним пошукам він виробив власний оригінальний почерк. Із вдячністю і пошаною Шевченко згадував Б. в Автобіографії, Щоденнику, листуванні. Привабливий образ проф. створив у повісті «Художник»: «Нередко случалось мне бывать в Эрмитаже вместе с Брюлловым. Это были блестящие лекции теории живописи» (4, 129). «Велика его слава! И необъятен его гений!» (4, 165). 1860 Шевченко виконав у техніці офорта-акватинти копію з картини Б. «Вірсавія» (1832), що стало даниною пам'яті вже покійного автора. За цю гравюру Шевченко удостоєний звання акад. гравірування. Відомо кілька грифонажів Б. із зображеннями Шевченка (Держ. літ. музей, Москва; НМТШ).

Тв.: Каталог выставки к 200-летию со дня рождения художника. Лг., 1998; Живопись, рисунки и акварели из собрания Русского музея. СПб., 1999.

Літ.: Толбин В. Ученики Брюллова // Иллюстрация. 1861. Т. 8. № 180; К. Брюллов и Т. Шевченко // Украинская жизнь. 1913. № 2; *Антонович Д.* Т. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12; *Гінзбург І. В.* Шевченко і брюлловська школа // *НШК 9*; *Судак В. О.* В класах Академії художеств // *З досліджень* про Шевченка. К., 1963; *Ацаркина Э.* Карл Павлович Брюллов: Жизнь и творчество. М., 1963; *Леонтьева Г.* Карл Павлович Брюллов. Лг., 1986; *Судак В. О.* Рання творчість Шевченка-художника: З нових розшуків // *В літопис* шани і любові. К., 1989; *Повесть* Тараса Шевченко «Художник»: Иллюстрации, документы: Альбом. К., 1989.

Валентина Судак, Марина Юр

БРЮЛЛО́В Олександр Павлович (до 1822 — Брюлло; 29.11.1798, Петербург — 21.01.1877, там само) — рос. архітектор і художник. Працював у галузі графіки, зокр. рисунка, акварелі, літографії. Акад. (1831), проф. (1832) архітектури петерб. *Академії мистецтв*, чл.-кор. Франц. ін-ту, член Королівського ін-ту архітекторів в Англії, АМ у Мілані та Петербурзі. Худож. освіту здобув у батька, акад. орнаментальної скульптури, 1809 разом з К. Брюлловим (молодшим братом) зарахований у Виховне уч-ще при АМ. Навчався в архіт. класі в А. Михайлова. Закінчив АМ

К. Брюллов. Портрет архітектора О. Брюллова. Полотно, олія. 1841

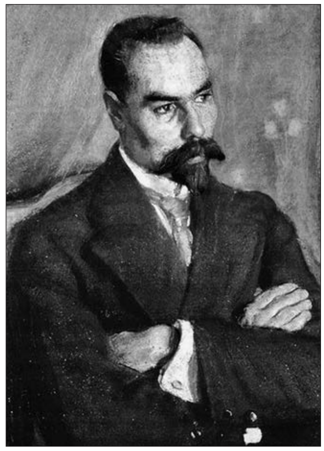
1821. З братом як пансіонери *Товариства заохочування художників* навчалися архітектури в Італії (1822—26), Франції (1826—30). 1831—71 викладав в АМ. За проектами Б. у Петербурзі збудовано Михайлівський театр (1831—33), лютеранську церкву Петра і Павла (1833—38), Пулковську астрономічну обсерваторію (1834—39), Штаб гвардійського корпусу (1837—40) та ін. Відновлював після пожежі (1837) Зимовий палац. Б. — представник пізнього класицизму, хоча в архіт. проектах застосовував різні істор. стилі. Автор багатьох архіт. пейзажів: «Сінна площа в Петербурзі», «Адміралтейство з боку Глашки» та ін. до вид. «Зібрання видів Санкт-Петербурга та його околиць» (1821—26); «Помпейські терми» (1824); портретів, виконаних в акварельній техніці старих майстрів у «сухій манері»: В. *Перовського* (1824), сім'ї Г. *Гагаріна* (1827), О. Оленіна (1831), Н. Пушкіної (1832—33), М. Сперанського (1833) та ін., автопортрета (1830).

З Шевченком Б. зустрічався у К. Брюллова, О. *Струговщикова*, Ф. Толстого та ін. У повісті «Близнецы» поет згадував караван-сарай в *Оренбурзі*, споруджений «по рисунку А. Брюллова» — «розового цвета огромное здание с мечетью и прекраснейшим минаретом» (4, 81). Згадка про Б. є і в повісті «Художник». Разом з ним Шевченко брав участь в ілюструванні зб. «Сто русских литераторов» (СПб., 1841. Т. 2). Подарував йому офорт «Вірсавія» з дарчим написом «Александру Павловичу Брюллову Т. Шевченко. 1860 года. 4 сентября.».

Літ.: Документи; *Оль Г. А.* А. Брюллов. Лг., 1983; *Повесть* Тараса Шевченко «Художник»: Иллюстрации, документы: Альбом. К., 1989.

Валентина Судак, Марина Юр

БРЮ́СОВ Валерій Якович (1/13.12.1873, Москва — 9.10.1924, там само) — рос. поет-символіст, прозаїк, драматург, критик, перекладач і літературознавець. Закінчив 1899 істор.-філол. ф-т Москов. ун-ту. 1894—95 видав три зб. «Російські символісти», складені в основному з віршів самого Б. та зб. «Chefs d'Oeuvre» [Шедеври] (1895), «Me eum esse» [Це —я] (1897), в яких відчутний сильний вплив західноєвроп. символістів. Зб. «Tertia vigilia» [Третя сторожа] (1900), «Urbi et Orbi» [Місту й світові] (1903), «Στέφανος [Вінок]. Вірші 1903—1905 рр.» (1906) засвідчили творчу зрілість Б., принесли йому славу найвизначнішого рос. поета-символіста. У післяреволюційних зб. «Всі наспіви» (1909), «Дзеркало тіней» (1912), «Сім кольорів райдуги» (1916), «Останні мрії» (1920) та ін. виявилися неокласичні тенденції, прагнення до філос. осмислення життя. Ред. журн. «Весы» (1904—09). Автор оповідань та істор. романів «Вогняний ангел» (1908), «Олтар перемоги» (1911—12), «Юпітер повалений» (незакінчений, опубл. 1934); літературознавчих розвідок «Ключі таїн» (1904), «Техніка віршування Пушкіна» (1905), «Основи віршування» (1927) та ін. Цікавився укр. л-рою, перекладав твори Лесі *Українки*, В. *Самійленка*, О. *Маковея*.

С. Малютін. Портрет В.Брюсова. Полотно, олія. 1913

Інтерес Б. до Шевченка виявився ще 1911, про що свідчить його листування з К. *Чуковським*, який готував тоді лекцію про автора «Кобзаря» (в листі від 3 берез. 1911 Б. писав про своє бажання надрук. цю лекцію в журн. «*Русская мысль*»). Працював у вид-ві «Парус», був співред. «Збірника української літератури», який готував до вип. спільно з М. *Горьким* 1916—17, але вид. не було здійснено. До цієї роботи Б. залучив велике коло перекладачів. У багатьох випадках Б. власноруч доводив не досить вдалі чужі перекл. до адекватного відтворювання оригіналу, враховуючи його змістову і худож. своєрідність. За планом-проспектом до зб. мали ввійти такі твори Шевченка, як «Минають дні, минають ночі», «Якби ви знали, паничі», «Чернець», «Мені однаково, чи буду», «Огні горять, музика грає», «Садок вишневий коло хати», «Ой чого ти почорніло», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Пророк — Неначе праведних дітей», «І небо невмите, і заспані хвилі», «Не нарікаю я на Бога», «Минули літа молодії», «Косар — Понад полем іде», «Кавказ». Б. переклав рос. мовою ряд поезій Шевченка: «Заповіт» (повний перекл. якого залишився незавершеним), «Пророк», «Ой чого ти почорніло», «Мені однаково», «Огні горять, музика грає» (цей перелік подано в копії звіту вид-ва «Парус» від 27 груд. 1916).

Літ.: Сивоволов Б. М. Редактор, перекладач, популяризатор (Брюсов і українська поезія) // *РЛ*. 1973. № 12.

Ольга Охріменко

БРЯ́НСЬКИЙ Яків Григорович (справж. — Григор'єв; 6/17.10.1790, Петербург — 20.02/4.03.1853, там само) — рос. актор. Один з останніх представників класицизму на рос. сцені. Виконував трагедійні ролі у виставах п'єс В. *Шекспіра*, Й.-Ф. *Шиллера*. Шевченко бачив Б. на петерб. сцені в 1830—40-х. Згадував про нього в повісті «Художник» у зв'язку із декламацією К. Брюлловим поем Дж.-Ґ. *Байрона* «Шильйонський в'язень» у перекл. В. Жуковського: «Как он дивно стихи читает, ей-богу, лучше Брянского и Каратыгина» (4, 152).

В. Баранов. Портрет Я. Брянського. Полотно, олія. 1820

Ростислав Пилипчук

БУАЄ́ (Boyer) **Поль-Жан** (11.03.1864, Кормері, побл. Тура — 1.10.1949, Париж) — франц. славіст, адміністратор Школи сх. мов (Сорбонна), проф. (упродовж 40 років) рос. мови і л-ри. Організатор слов'ян. студій у Франції, один із фундаторів «Revue des Etudes Slaves», почесний президент Ін-ту слов'янознавства при Сорбонні. Закінчив Сорбонну, спеціалізувався у лінгвістиці. До Першої світової війни щороку проводив вакації в Росії, став найкращим знавцем рос. мови у Франції, співпрацював із відомим лінгвістом А. *Мейє*. Учасник вечора з нагоди *50-річчя від дня смерті Шевченка*, що відбувся в Парижі 1911. Автор ст. «Росія та її національності» (Revue de Synthèse Historique. 1912. Т. 24), в якій писав про значення поезії Шевченка в розвитку нац.-визв. ідей у Росії. Як лінгвіст практично цікавився укр. мовою, заохочуючи свого учня А. *Мартеля* вивчати її. 1927 відправив його в наук. подорож в Україну. Б. комплектував б-ку Школи сх. мов укр. книжками. Видав «Бесіди про Шевченка» франц. мовою (Париж, 1939), в яких підкреслював, що твори укр. поета стали символом боротьби з гнітом та експлуатацією. В основу «Бесід» покладено доповідь Б. на вечорі, присвяченому *125-літньому ювілею від дня народження Шевченка* 10 трав. 1939, яка мала резонанс у культурних колах Парижа — на неї відгукнулися інформаційні вид. «Agence Fournier», подавши її тези про життя і творчість Шевченка, а паризька газ. «Ere Nouvelle» (1939. 12 трав.) надрук. відгук на неї. Будучи директором паризької держ. Школи сх. мов, Б. надіслав свою пожертву на спорудження пам'ятника Шевченкові у Києві.

Тв.: Вечір пам'яті Шевченка в Парижі: [Доп. про життя Шевченка Поля Буає] // Советская Украина. 1939. 12 мая; Causeries sur Chevtchenko. Paris, 1939; Discours prononcé à la Soirée artistique consacrée au 125-e anniversaire du poète ukrainien Taras Chevtchenko. Edition de la Section française des Amitiés Internationales et des Commissions Artistiques et Littéraires de l'A. P. E. C. S.

Літ.: Борщак І. Поль Буає // Україна [Париж]. 1950. Ч. 3.

Ярема Кравець

БУАЧІ́ДЗЕ Тенґіз (7.11.1926, с-ще Сачхере, тепер місто, Грузія) — груз. письменник, літературознавець. Д-р філол. наук (1970), проф. (1972). Закінчив 1950 Тбіліс. ун-т. Автор зб. оповідань «Чекання» (1966), роману «Дорога в дитинство» (1984), кн. «Мала проза, або Есеїстські нотатки», повісті «Сповідь, або Професор Сордія» (обидві — 1986) та ін. Досліджував взаємозв'язки груз. л-ри з укр., білор. і рос. л-рами: «З історії літературних взаємин. Розвиток східнослов'янських літератур і грузино-російсько-українські літературні взаємини» (Тбілісі, 1968); «Минуле і сучасність: Літературно-критичні статті» (Тбілісі, 1976) та ін. Переклав ряд пам'яток Київської Русі.

Автор статей і розвідок про Ю. *Федьковича*, Марка Вовчка, І. *Нечуя-Левицького*, Панаса *Мирного*, Шевченка, опубл. у зб. «Літературні статті» (Тбілісі, 1960—70. Кн. 1—2). До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* Б. видав груз. мовою кн. «Життя Кобзаря» (Тбілісі, 1964).

Тв.: Братство народов — братство литератур: Из истории дружбы укр. и груз. народов // Заря Востока. 1958. 11 марта.

Алла Калинчук

БУБЛИКІ́ВСЬКА Віра Федорівна (1846 — 1925) — народна вчителька, збирачка спогадів та переказів про Шевченка. Народилася у дворянській сім'ї і деякий час жила в Петербурзі. Навесні 1861 разом із матір'ю супроводжувала домовину поета з Петербурга до *Канева* і була свідком перепоховання на Чернечій Горі. Після повернення в Україну вчителювала у Полтаві в жіночому єпархіальному уч-щі та в Черкасах. Протягом багатьох років відвідувала зі своїми учнями місця, в яких побував Шевченко (*Лубни*, *Пирятин*, *Переяслав*, *Прохорівка*, *Яготин* та ін.), і сама та з допомогою учнів записувала спогади знайомих Шевченка і перекази про нього. Ці матеріали готувала до видання, яке не здійснилось. Після смерті Б. збирання переказів про Шевченка продовжив її учень С. *Нехорошев*.

Літ.: [*Ротач П.*]. З народних уст // Архіви України. 1967. № 2.

Петро Ротач

«БУВА́Є, В НЕВО́ЛІ І́НОДІ ЗГАДА́Ю» — ліро-епічна істор. поема, написана в *Оренбурзі* орієнтовно взимку—навесні 1850. Автограф у «*Малій книжці*»

виявився розділеним унаслідок поплутання під час зшивання книжечки (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 395—398, 191—194). Відтак поему спочатку було надрук. як два самостійні твори у вид. *«Кобзар» 1867*. Цілісний текст уперше опубл. у вид.: *Шевченко Т*. Кобзар (СПб., 1907. С. 504—507).

Тема твору — епізод із часів визв. боротьби укр. народу в 17 ст. проти панування Речі Посполитої та католицької експансії. Істор. джерела — «История Русов, или Малой России», «Запорожская старина», дослідження М. Бантиша-Каменського, М. *Маркевича*, повість М. Гоголя «Тарас Бульба», літописи С. *Величка*, Г. *Грабянки*, Самовидця, які героїзували козаччину. Трагічна історія, покладена в основу сюжету, репрезентує вільнолюбний дух укр. народу, його непоборне прагнення здобути свободу, захистити свою віру.

Герой твору — романтична постать старого козака, який віддав цій боротьбі все, що мав: дітей, майно, життя. Синів послав до козацького війська, постачив коней, зброю, збіжжя. А коли напасники — ксьондзи з челяддю й драгунами — вдерлися до хутора й схопили його молоденьку дочку, він із джурою спалив увесь хутір і пішов до війська, де знайшов трьох своїх синів і поліг в одній битві з ними. Щоб герой — учасник подій — міг оповісти нащадкам про трагедію своєї родини й народу, поет удався до романтичної умовності, властивої народній і літ. баладі (вже використаній ним у творі «За байраком байрак», 1847). Символічний образ могили, де поховано козацьку волю, опредметнено через фантастичний мотив: розкривається могила, в якій лежать порубані в битві козаки, з неї виходить старий воїн і оповідає про криваву ціну боротьби за волю України.

В оповіді героя втілено авторську істор. концепцію взаємин із Польщею, висловлений уже в «Гайдамаках» ідеал братання обох народів. Поет прагнув утвердити колишні добрі взаємини між ними, що тривали аж до поч. польс.-католицької експансії: «А ми браталися з ляхами! / Аж поки третій Сиґизмонд / З проклятими його ксьондзами / Не роз'єднали нас».

М. Ткаченко. Ілюстрація до вірша Т. Шевченка «Буває, в неволі іноді згадаю». Папір, автотипія. Маленький Кобзар. СПб., 1911

Цей мотив перегукується з віршем «Полякам» (1847), що адресований польс. друзям-засланцям.

Композиційно твір побудовано як оповідь героя в рамках умовного, незвичайно ускладненого прийому — сон у сні. Поет-засланець бачить себе вві сні малим підпасичем, а цьому підпасичеві, своєю чергою, чи примарилося, чи він насправді побачив: розкрилася могила, і з неї вийшов старий козак, який оповів про тяжку руїнницьку війну, що стала початком занепаду України. Прийом подвійного сну виправдовується здійсненням заповіту старого воїна — оборонця України: «Ти ж людям розкажеш, як виростеш, сину». Аби оповідь героя-козака переказував не малий підпасич, як мало би статися у хронологічно послідовному викладі, а дорослий засланець-поет, автор подає першу й завершальну частини обрамлення на початку твору: сюди належать: експозиція — розповідь поета про сон, де він бачить себе в дитинстві, далі — початок монологу козака з обіцянкою оповісти дитині, «за що Україна наша стала гинуть»; тоді йде часова лакуна, потім — розповідь підпасича про своє пробудження й покару, вчинену лановим за недогляд (бо поки малий снив, ягнята вбились у панське жито). Обрамлення завершується коментарем розповідача-засланця до цього сну: «І досі болить, / Як сон той згадаю», «…досі не знаю, / Чи то було справді, чи то було так, / Мара яка-небудь». Тільки тоді йде продовження монологу героя-козака («Мені той козак / Розказував ось що»),— це основна, подієва частина поеми. Монолог козака має самостійний медитативний вступ і завершення-підсумок, де автор устами героя розкриває свій погляд на причину братовбивчої війни та її відлуння в народній пам'яті: «Правдива дума невесела / Меж людьми ходить...»

Твір поліметричний: вступну частину написано 12—11-складовим віршем, який природно передає і переляк хлопчика через побачене, й урочистий монолог-оповідь героя, в якому втілено авторську апологію саможертовного героїзму козацтва, що полягло за праведну справу: «Усі ті могили, усі отакі. / Начинені нашим благородним трупом, / Начинені туго. Оце воля спить! / Лягла вона славно, лягла вона вкупі / З нами, козаками! Бачиш, як лежить — / Неначе сповита!.. Тут пана немає, / Усі ми однако на волі жили! / Усі ми однако за волю лягли. / Усі ми і встанем». Дуже емоційну, пристрасно ліричну оповідь героя — його центр. монолог написано чотиристопним ямбом. Герой ніби наново переживає оповідане, і його хвилювання віддано інтонаційно — вигуками, еліпсисом, апострофою, експресивною лексикою, звертаннями до слухача, коментуванням оповіданого та ін. Твір є історіософським підсумком поглядів Шевченка на козацьке минуле України.

Літ.: Смілянська В. Л. Стиль поезії Шевченка: (Суб'єктна організація). К., 1981; *Івакін Ю. О.* Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984.

Валерія Смілянська

«БУВА́Є, І́НОДІ СТАРИ́Й» — елегія-інтроспекція Шевченка, пройнята мотивом благотворної оновлювальної сили добра, яке відроджує й ушляхетнює душу людини. Вірш написано орієнтовно в січ.—квіт. 1849 в укріпленні *Раїмі* на Приараллі; чистовий автограф — у «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 207). Уперше надрук. у вид.: *«Кобзар» 1867*.

На відміну од переважної більшості творів жанру елегії, тут відсутнє ліричне **я**: героя означено епітетом «старий», і про нього розповідається, на перший погляд, безсторонньо, у третій особі; але водночас герой розкривається з внутрішньої психологічної позиції — передано його думки й почуття. Такою позірною відстороненістю, іронічним тоном, дидактичними роздумами автор маскує інтимність глибокого ліричного переживання: відчуття своєї старості є наслідком неволі з її приниженням і скорботою. У низці Шевченкових поезій неволя асоціюється зі старістю, а воля, недавно втрачена, — з молодістю, «молодим <...> грішним раєм» (пор. «Ми заспівали, розійшлись»). Неволя гнітить безвиходдю, підлеглістю, чужістю злиденної пустелі й порожніх душ армійського офіцерства, ностальгією та культурним вакуумом, неможливістю якось змінити ситуацію. Залишається тільки втеча у внутрішній світ — у творчість і спогади. Полегшує душу прагнення «добро якесь комусь зробить». Діяльна добрість воскрешає «душу і думу», тоді «старий» відчуває себе молодим і вільним, у ньому пробуджуються найкращі почуття й спогади про кохання («І зо́ря, молодость його / Витає весело над ним»). В опозиції неволя («темна яма») / «святеє сонечко» любові — бере гору весняна радість, оджившена надія. Цей невеликий вірш створено наче на одному диханні.

Перший чотиривірш чотиристопного ямба з перехресним римуванням становить ліричну експозицію. Другу, центр., частину твору (рр. 5—15) структурно оформлено 11-рядковою строфою з переважно тернарним римуванням і здебільшого чоловічими клаузулами. Опис піднесеного настрою ліричного героя підсумовано ліричним запитанням: «Що ж се зробилося з старим, / Чого зрадів оце?» і відповіддю: «Того, / Що, бачите, старий подумав / Добро якесь комусь зробить». У рр. 13—15 подано пряму, з дидактичним забарвленням, оцінку цього наміру. У третій частині (рр. 16—21), що становить 6-рядкову строфу, вияв радісного настрою увиразнюється через розгорнуте порівняння (не без автоіронії) доброго наміру — із сонечком, завдяки якому в темній ямі проростає зелена травичка. Логічний плин поетичної думки, вибагливе римування злютовують 21-рядкову мініатюру в мист. цілісність. Вірш — один із небагатьох творів «невольничої музи» Шевченка, в якому домінує світлий настрій.

Валерія Смілянська

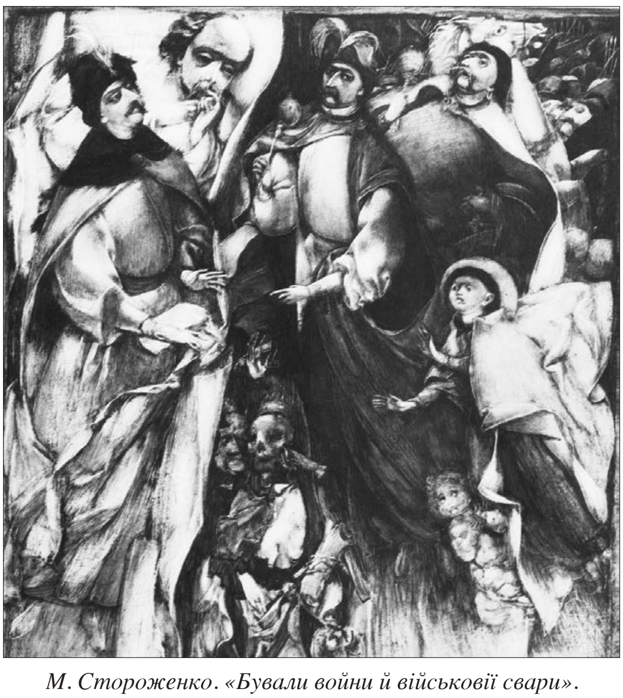
«БУВА́ЛИ ВО́ЙНИ Й ВІЙСЬКОВІ́Ї СВА́РИ» — вірш, написаний Шевченком 26 листоп. 1860 у Петербурзі, один з останніх його творів; автограф невідомий, текст переписав до «*Більшої книжки*» І. *Лазаревський* (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 325—326). Твір виявився завершальним у групі ліричних поезій — політ. пророцтв 1859—60 (серед яких — «Подражаніє Ієзекіїлю», «Осія. Глава XIV», «І Архімед, і Галілей», «Хоча лежачого й не б'ють», «І тут, і всюди — скрізь погано»). Це — політ. сатира-інвектива, побудована на парадигмі пророцтва; належить до синкретичних жанрових форм. Жанрова специфіка вірша полягає в тому, що «гостра сатира є водночас віщуванням того, що має бути і обов'язково буде», «віщуються дві неминучі зміни — загибель існуючого суспільного ладу (царя, панів) та встановлення правди» (*Пустова Ф.* Жанрове багатство Кобзаря // *НШК 17*, с. 138).

Предмет поетичного осмислення у вірші традиційний для творчості Шевченка — істор. доля України, найболючіша тема його роздумів. Ще раз звернувшись до причин трагедії рідного народу, поет розглядає її в ракурсі втрати Україною державності та, як і в багатьох своїх раніших творах, особливо періоду «трьох літ», звинувачує в цьому верхівку укр. суспільства. Нац. зраді укр. панства Шевченко протиставить могутній духовний потенціал народу, чиє призначення — визволити вітчизну від політ., соц., морального поневолення. Ідею істор. оптимізму проголошено у вірші з усією конкретністю та незвичайною експресією.

Відповідно до законів жанру, свою візію укр. історії Шевченко будує в часовому розрізі. Вірш композиційно поділяється на три частини. Перша частина (рр. 1—8) — сатирична дискредитація укр. панства — поширюється на минуле й теперішнє, друга (рр. 9—22) та третя (рр. 23—24) частини — пророцтво, віщування — охоплюють сферу майбутнього. В основу сюжету покладено алегорію, центральний у творі образ «старий дуб» — символ України. Вводячи до вірша один із найпоширеніших, універсальний та багатозначний міфолог. топос, Шевченко насамперед мав на увазі дуже характерне для слов'ян міфопоетичне сприйняття дуба як священного дерева життя, уособлення могутності. (Ін. інтерпретація образу дуба як світового дерева, що об'єднує різні сфери світобудови, — у баладі «Причинна». Про моделюючу функцію цього образу див.: *Плющ Л. І.* Шаманна пое-

тика Т. Г. Шевченка: Ст. 1. Ініціація ворожки // Філософська і соціологічна думка. 1992. № 6. С. 137—138). Подібна за змістом символіка дуба (і дерева взагалі) траплялась у творах тогочасної л-ри. Серед них Ю. *Івакін* відзначив, зокр., вірш знайомого Шевченка, поміщика з Полтавщини А. *Родзянка* «Стихи на уничтожение имени малороссиян. Посвящается памяти вельмож малороссийских» (1835), в якому автор пише про падіння «дуба України», пояснюючи це як занепад укр. дворянських родів, — сюжетна ситуація, близька до тієї, що її з протилежних ідеологічних позицій зобразив Шевченко (*Івакін 1968*, с. 394—395).

Перший рядок аналізованого вірша — експозиція, виділена ритмічно (незаримований рядок п'ятистопного ямба на тлі подвоєного рядка чотиристопного ямба, яким складено твір). Це ремінісценція з думи про Северина *Наливайка*: «Ой у нашій у славній Україні / Бували колись престрашнії злигодні, бездольні години: / Бували й мори, й військовії чвари, / Ніхто вкраїнців не рятовав». Розпочавши твір цим драматичним узагальнювальним образом, Шевченко конкретизує його алюзіями на події з наступних епох історії України, підкреслюючи тим самим у свідомості читача тривалість її бідувань. Замість розповіді про події (як у думі) роль епічного чинника у вірші відіграють прізвища осіб — антигероїв нац. історії, вони в тексті є не тільки знаками певних конкретних ситуацій, а й передусім уособленням огидних, із погляду автора, явищ суспільної моралі — угодовства та нац. зради, що в давнішій і тогочасній Україні перешкоджали відновленню її державності. Згадуючи укр. старшинські роди — «Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Нагаї», Шевченко, звичайно, насамперед мав на увазі Гната *Ґалаґана*, Адама *Кисіля* та Василя *Кочубея*. Г. Ґалаґан, «прилуцький полковник поганий» (так охарактеризував його Шевченко в поемі «Іржавець», 1847), зрадив гетьмана І. *Мазепу* й допоміг рос. військам у 1709 зруйнувати *Запорозьку Січ*. Генеральний суддя В. Кочубей (назвавши Кочубеїв Нагаями, поет натякав на їхнє татар. походження) доніс *Петру І* про таємні задуми гетьмана І. Мазепи вивести Україну з-під влади Росії. Київ. воєвода А. Кисіль вів тривалі переговори з Б. *Хмельницьким*, умовляючи його підкоритися Польщі. Однозначність асоціативного образу «Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Нагаї» формується вже самим рядом наведених прізвищ. Негативна оцінка поетом антиукр. діяльності названих осіб виявлена у зневажливо-саркастичному узагальненні — «Було добра того чимало».

М. Стороженко. «Бували войни й військовії свари». За мотивами поезії Шевченка. Картон, левкас, змішана техніка. 2002—2004

Ця оцінка стає гострішою, коли думка ліричного суб'єкта зосереджується на сучасній поетові Україні, зокр. на такому явищі, як перекинчицтво, зрада нац. інтересів укр. старшиною, дворянством — теперішніми винуватцями підневільного становища батьківщини. Їх названо «шашелями», які «гризуть, / Жеруть і тлять старого дуба» — Україну, руйнують її давню державницьку традицію. Від р. 5 з уведенням до твору алегоричних образів розповідь переходить у метафоричний план і розгортається у ньому до р. 14, коли інакомовлення дістає (як передбачено структурою алегорії) однозначне тлумачення: «Людськії шашелі. Няньки, / Дядьки отечества чужого!» У шевченкознавстві не раз відзначали перегук цих рядків із рядками послання «І мертвим, і живим»: «Раби, подножки, грязь Москви, / Варшавське сміття — ваші пани». В обох творах подібні суспільно-істор. явища одержують близьку експресивно-оцінну й образну характеристику. Прихований зміст другого центрального тематичного образу (також побудованого на алегорії) — «А од коріння тихо, любо / Зелені парості ростуть» — автор не дешифрує: його легко розгадати з контексту самого вірша та завдяки сюжетним паралелям з ін. Шевченковими пророцтвами, де носіями ідеї суспільного оновлення й справедливості завжди виступають «люде», народ. «Зелені парості» — молоде покоління патріотів, що піднімається й невдовзі здійснить нац. та соц. визволення України. Введенням через протиставлення цього контрастного тематичного образу, завдяки чому відбувається поворот у розвиткові сюжету, завершується перша частина вірша.

Властива пророцтву концентрація ліричного переживання на сфері майбутнього припадає на другу й третю частини твору, конкретизуючись головно (як і в поезіях «Подражаніє Ієзекіїлю», «Осія. Глава XIV» та ін.) у динамічній розробці теми приреченості, невідворотності загибелі тиранів і поневолювачів, у розглядуваному вірші — Російської імперії, царя та їхніх укр. прислужників. Цілком охоплюючи другу частину поезії, ця розробка реалізується в послідовному подієвому ряді (ближнє, середнє, віддалене майбутнє) на основі градаційної композиції. Переконливості Шевченкове віщування набуває вже в першому ж рядку з його семантикою підкреслення неуникненності — «І виростуть». Чинники наголошення: інтонаційне виділення надкороткого односкладового речення на тлі поширеного попереднього, що підсилюється глибокою синтаксичною паузою в серед. р. 9, рідкісною ритмічною варіацією чотиристопного ямба, яку представляє цей рядок («І виростуть; і без сокири», v–vvvvv–v), а також повторення предиката зі зміщенням у часі на межі теперішнього і майбутнього (рр. 8—9) при тому ж самому діячеві («Зелені парості ростуть. / І виростуть») тощо.

Наступний текст — багатоступеневе емоційне розгортання візій — картин майбутнього знищення несправедливого суспільного устрою — спирається на мову політ. алегорій, вироблених культурною свідомістю доби. Більшість цих образів: трон, порфіра, кумир, ідол святий — емблеми панівного в Росії соц. порядку (два останні безпосередньо стосуються особи імператора). За ними, як і за образом сокири — символом бунту (про поширеність цього символу див. зокр.: *Кирилюк Є. П.* Тарас Шевченко: Життя і творчість. К., 1964. С. 513—515), в асоціативному мисленні сучасників Шевченка та в його власних творах було закріплено сталу конотацію (вагомість останнього образу підкреслена позицією слова «сокира» в перенесенні). Отже, мотив «і без сокири / Аж зареве та загуде» в літ. контексті доби міг мати одне тлумачення: зміна соц. устрою відбудеться і без повстання. Цю ідею вимагала оминати радянська ідеологічна кон'юнктура, змушуючи дослідників замовчувати неоднозначність бачення Шевченком шляхів народного визволення, особливо виразну в порівнянні наведених рядків з фрагментом написаного 1858 вірша «Я не нездужаю, нівроку», в центрі якого також образ сокири: «А щоб збудить / Хиренну волю, треба миром, / Громадою обух сталить, / Та добре вигострить сокиру, / Та й заходиться вже будить». Слід, однак, зауважити, що специфіка зображення, емоційна тональність, предметність подальшого тексту в поезії «Б. в. й в. с.», маючи багато спільного з апокаліптичними описами, не відповідають парадигмі мирного оновлення суспільства. Навіяна біблійними пророцтвами стилістика жанру, вибуховий темперамент Шевченка-поета ввійшли в суперечність із логікою розвитку теми, заявленою мотивом «і без сокири / Аж зареве та загуде», і трансформували її. Про еволюцію, що намітилася у світовідчуванні Шевченка в останній петерб. період його життя, писав Ю. *Шевельов* у ст. «1860 рік у творчості Тараса Шевченка». Дослідник зараховує вірш «Б. в. й в. с.» до поезій, у яких Шевченко пориває з бунтарством попереднього періоду творчості: «Саме в цьому вірші Т. Шевченко стверджує, що історії давньої України настав кінець і без сокири, не через революцію, а через тріумф Правди і Справедливості» (*Шевельов Ю.* С. 104). Абсолютизуючи образ «і без сокири», дослідник лишає поза увагою семантику насильства, руйнації, знищення, панівну в низці наступних мотивів. Погляд Ю. Шевельова з різними застереженнями підтримують автори більшості шевченкознавчих студій останнього десятиліття (див. зокр.: *Нахлік Є.* С. 38—39; див. також: *Теми і мотиви поезії Шевченка: Добро і зло. Революціонізм*). Протилежний погляд на зміст цих візій Шевченка мав, зокр., Л. *Білецький*: «На оборону її [укр. ідеї. — *Ред.*] повстане козацтво українське, народ <...> і революційною неорганізованою силою впаде на царську Росію і зруйнує трон царату московського» (*Білецький Л.* С. 342).

Певну варіантність інтерпретації — попри достатньо прозорий заг. змістовий рух — допускає образність р. 11 «Козак безверхий упаде». Розбіжності в його тлумаченні зумовлено насамперед різним сприйманням образу «безверхий козак», у якому одна група шевченкознавців вбачала прямий предметний зміст, друга вважала його алегорією. Першу позицію виразно явлено у С. *Смаль-Стоцького*: «“Козак безверхий” це в зовсім звичайному, не в натягненому розумінні, — такий козак, який “не має”, як то кажуть, “свого власного кута, своєї власної хати”, а з огляду на політичний смисл думки (пор. особливо: “Няньки, / Дядьки отечества чужого”, “Ґалагани, і Киселі, і Кочубеї-Нагаї”) — це “зелений парост старого діда”, який так само хоче мати свою власну хату, свій власний верх над головою, свою вольну Україну, своє власне, а не чуже отечество”» (*Смаль-Стоцький С.* С. 155). Л. Білецький в образі «козак безверхий» бачить «козацтво українське, народ, але без проводу» (*Білецький Л.* С. 342). Подібне пояснення з посиланням на метафоричний образ, створений Є. *Маланюком* («Безверхе дев'ятнадцяте століття / Безкрилим супокоєм розлилось»), у Є. Нахліка: «Слово “безверхий” тут означає найпевніше “позбавлений керівництва, проводу”» (С. 39). Серед тих дослідників, котрі трактують цей образ як знаковий істор. образ

України, — В. *Сімович* (*Шевченко Т*. Кобзар. Катеринослав; Кам’янець; Лейпциґ, 1921. С. 424). В останні роки подібне тлумачення обґрунтовує В. *Пахаренко*: дуб — безверхий козак — «алегорія двогранна: немудра і бездержавна — мертва стара Україна» (*Пахаренко В*. С. 171). Є й ін. нюанси прочитання: «козак безверхий» — укр. світ, «одтятий од горішньої сфери» — Бога (*Забужко О*. Шевченків міф України: Спроба філософ. аналізу. К., 1997. С. 75).

Усі коментатори вірша визнають зв’язок між образами «старий дуб» і «козак безверхий», однак провіщення Шевченка щодо істор. призначення України зруйнувати Російську імперію, що його перифрастично сформульовано в р. 11 і наступних і яке здійснилося в наш недавній час, багатьом видавалося незрозумілим. «Як поневолена Україна, *падучи*, цебто своїм упадком, може розтрощити трон <...> отечества Росії? Як вона, *падучи*, може встати вільна?» — запитував С. Смаль-Стоцький. (С. 154; пор. також подібні міркування: *Івакін*, 1968, с. 392).

Майбутній крах суспільного устрою Шевченко зображує кількома лаконічними емблематичними жестами, виразність яких посилено введенням до говірного вірша, яким написано твір, урочистої лексики, яскравою фонічною організацією тексту: «Козак безверхий упаде, / Розтрощить трон, порве порфіру, / Роздавить вашого кумира» (цей звукообраз бере початок від р. 6). Від р. 13 монолог автора стає зверненим, а від рр. 14—15, в яких названо адресата, пафос викриття і пророцтва зосереджується на ньому, визначаючи характер та структуру прикінцевого етапу ступеневого наростання емоцій. Експресія риторичного звернення разом із саркастично забарвленою афористичною образністю (метафоричною алегорією, несподіваними епітетами, різностильовою лексикою тощо) завершують формування образу провідників імперського зла — укр. панів, що служили рос. монархії: «Людськії шашелі. Няньки, / Дядьки отечества чужого!» Відбуваються певні зрушення в тематичній та стилістичній організації вірша. Подальший текст (рр. 16—22) — втілення найвищого напруження пристрасті й заперечення – переважно ґрунтується на прямій номінації предметів та явищ. Тут Шевченко відходить од узагальнено-алегоричного принципу зображення й у картинах-пророцтвах очищення рідної землі від гнобителів реалізує свій емоційний максималізм з допомогою послідовності конкретизованих до натуралістичних деталей гіперболізованих зорових образів: «І вас не стане, — будяки / Та кропива — а більш нічого / Не виросте над вашим трупом. / І стане купою на купі / Смердячий гній — і все те, все / Потроху вітер рознесе». Разом із ускладненням синтаксису зазнає помітної модифікації інтонаційна система вірша. До дієслівної ампліфікації — гол. чинника емоційного нагнітання на першому його етапі — додаються на другому етапі яскрава модальність зверненого слова, виразніші й різноманітніші повтори, зокр. повторення сполучника «і» на початку кожної з картин-мотивів, численні порушення ритміко-синтаксичної цілісності рядка (сильні внутрішні паузи, enjambement’и).

Останні два рядки вірша, його третя композиційна частина — афористична кінцівка, зняття емоційного напруження є відокремленою від попередньої частини протиставленням візією щасливого майбутнього України, яку Шевченко розширює до образу щасливого світоустрою в цілому: «А ми помолимося Богу / І небагатії, невбогі». Таким чином укр. народ (а з ним і поет — «ми»), який через радикальні суспільні зміни має вибороти оновлення рідної землі, ідентифіковано з людством. Тема народу, цілком пануючи в завершенні вірша, немовби заступає всі ін. теми, тим самим актуалізується думка про незворотність істор. поступу. Проблему нац. трагедії України розв’язано в річищі одного з варіантів християнського міфу рівності й справедливості.

Таким є одне з можливих прочитань аналізованого вірша. Як і чимало ін. Шевченкових творів, він у багатьох істотних моментах надається до множинної інтерпретації. І річ тут не тільки у специфіці поетичного тексту з властивою йому багатозначністю, а й у невичерпності, глибинній варіантності Шевченкових думки й слова, що існують одночасно з «постійним, інваріантним, суто шевченківським єдиним Словом» (*Плющ Л*. «Причинна» і деякі проблеми філософії Шевченка // Сучасність. 1979. № 3. С. 9—10; див. також: *Забужко О*. Шевченків міф України: Спроба філософ. аналізу. К., 1997. С. 8—10). Шевченкове ж слово передбачає інваріантність основної худож. ідеї твору. У цьому вірші такою ідеєю є ідея націєтворча, втілена поетом з величезною емоційною силою внутрішньої переконаності й довершеною майстерністю.

Літ.: Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко: Інтерпретації. Варшава, 1934 (перевид.: Черкаси, 2003); *Білецький Л*. Творчість Шевченка в 1860 р. // *«Кобзар»: У 4 т*. Т. 4; *Шевельов Ю*. 1860 рік у творчості Тараса Шевченка // ЗНТШ. Т. 224. Л., 1992; *Івакін 1968*; *Пахаренко В*. Незбагнений апостол: Світобачення Шевченка. Черкаси, 1999; *Нахлік Є*. Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Л., 2003; *Барабаш Ю*. Тарас Шевченко: імператив України: Історіо- й націософська парадигма. К., 2004; *Пахаренко В*. Начерк Шевченкової етики. Черкаси, 2007; *Дзюба І*. Тарас Шевченко: Життя і творчість. К., 2008.

Ніна Чамата

БУГА́ЄВИЧ Ігор Васильович (22.11.1919, Полтава — 1.11.1992, Чернігів) — укр. педагог, філокартист і етнограф. Закінчив 1951 істор. ф-т Ленінгр.

пед. ін-ту ім. О. І. Герцена. Викладав у вузах Вінниці, Херсона, Чернігова. З поч. 1960-х вивчав історію кобзарства й лірництва. Зібрав понад 10 тис. листівок україніки, серед яких великий розділ посіла шевченкіана, яку він описав у вид. «Українські листівки та філокартія: Нотатки колекціонера» (1971). Автор істор.-краєзнавчих статей у періодиці, досліджував аспекти філокартії, зокр. висвітлення в ній постаті Шевченка: «Кобзарство у філокартії» (1957), «Філокартія як джерело етнографії» (1965), «Проблеми української поштової марки» (1990) та ін. У ДМШ (нині НМТШ) експонувалася виставка Б. «Філокартична шевченкіана» (1986).

Тв.: Шевченко в колекційних матеріалах // *НШК 25*; Філокартична Шевченкіана // В сім'ї вольній, новій: Шевч. зб. К., 1988. Вип. 4; Шевченкові кобзи: Інструменти, на яких ймовірно грав Т. Шевченко // *НТЕ*. 1989. № 2; Шевченко в колекційних матеріалах: Образ Шевченка в поштових листівках та марках, екслібрисах, медалях, значках та ін. // Вітчизна. 1989. № 5.

Літ.: Хоменко Б. Книга з історії художніх поштових листівок // *НТЕ*. 1973. № 5; *Філокартична* Шевченкіана: Каталог виставки (Державний музей Т. Г. Шевченка). К., 1986; *Яцюк В.* Шевченківська листівка як пам'ятка історії та культури, 1890—1940. К., 2004.

Петро Ротач, Борис Хоменко

БУГА́ЄВСЬКИЙ Володимир Олександрович (12/25.04.1905, Одеса — 21.09.1964, Москва) — рос. поет і перекладач. Закінчив 1925 істор.-філол. ф-т Одес. ун-ту. В Одесі належав до літ. об'єднання «Молода гвардія», був близький до Ю. Олеші, В. Катаєва та ін. Із 1925 — в Москві. З укр. мови переклав поезії І. Франка, М. *Рильського*, В. *Сосюри* та ін.

Переклав рос. мовою поезії Шевченка «Повій, вітре, понад яром» (фрагмент «Титарівни»), «Було, роблю що, чи гуляю», «І Архімед, і Галілей», «Марина», «У Вільні, городі преславнім», які ввійшли до ювілейної зб. «“Кобзарь” в переводах русских поэтов» (Лг., 1939) та вид. перекл. із «Кобзаря» 1947. Перекл. Б. формально точні.

Світлана Кравченко, Михайло Назаренко

БУГА́ЙКО Тетяна Федорівна (13/25.06.1898, Єреван — 25.10.1972, Київ) — укр. літературознавець, педагог і методист. Д-р пед. наук (1957), проф. (1958). Закінчила Полтав. ін-т соц. виховання (1931) та Ніжин. пед. ін-т (1935). 1957 — зав. кафедри методики мови і л-ри Київ. пед. ін-ту ім. М. Горького. Одночасно (1951—54) — гол. ред. журн. «Література в школі». Б. — авторка наук. праць із методики викладання л-ри в серед. школі, навч. посібників для вчителів.

Творчість Шевченка розглядала в методичному аспекті. Уклала «Хрестоматію з української літератури для 7 класу» (9 вид., 1940—52). Авторка навч. посібників: «Вивчення творів Т. Г. Шевченка в середній школі» (К., 1939), «Основні проблеми вивчення творчості Т. Шевченка в середній школі» (К., 1951), «Українська література в середній школі: Курс методики» (К., 1955), «Література учить жити» (К., 1968, у співавт. з Ф. *Бугайком*).

Петро Хропко

БУГА́ЙКО Федір Федорович (17/29.01.1899, м. Пирятин, тепер районний центр Полтав. обл. — 24.02.1980, Київ) — укр. методист і педагог, канд. пед. наук (1946), доцент (1947). Закінчив 1936 Ніжин. пед. ін-т. Із 1936 — наук. співробітник Укр. НДІ педагогіки, з 1947 — зав. кафедри методики мови і л-ри, у 1951—53 — проректор із наук.-досл. роботи Київ. пед. ін-ту ім. М. Горького. Із 1923 виступав зі статтями на методичні теми. Творчість Шевченка Б. розглядав у методичному аспекті. Праці з цієї проблеми: «З досвіду вивчення ранніх творів Шевченка в 9 класі» (1939), «До вивчення творчості Т. Г. Шевченка в школі» (1951). Співавт. з Т. *Бугайко* методичних посібників «Завдання для учнів заочної середньої школи: Літературне читання. 6 клас» (три вид., 1950—59), «Методичні вказівки до курсу української літератури для заочників педучилищ» (1962), у яких значне місце відведено вивченню життя і літ. творчості Шевченка.

Петро Хропко

«БУГРИ́ В СТЕПУ́» — див. *Ескізи, етюди, начерки Шевченка*.

БУ́ДАР (Búdar) **Бено** (19.03.1946, Кульов, Німеччина) — серболужиц. письменник і перекладач. У 1964—68 студіював славістику у Лейпцизькому ун-ті, 1967—68 стажувався в ун-ті Ростова-на-Дону. З 1969 — ред. лужиц. вид-ва «Domowina» у Будишині (Бауцен). Із 1990 — гол. ред. лужиц. журн. для молоді «Płomje». Автор поетичних зб. «Наш шмат землі» (1994), «Як то можна спати у травні» (1996), «Миттєвості сонця» (2001), п'єс, оповідань, докум. книг [«Я також мав щастя (Сорок монологів сербських вояків Другої світової війни)», 2005], літ.-крит. нарисів.

Не раз бував в Україні, що знайшло свій відгук у публіцистиці й перекл. укр. авторів: Шевченка, І. Франка, Р. *Лубківського*, В. *Лучука*. Його твори перекладено укр. (друк. у пресі та поетичних антологіях), нім., польс., чес. та рос. мовами. Б. належать поезії, присвячені Україні («Львів—Будишин», 1999; «Іван Франко і Якуб Барт-Чишинський», 2006, та ін.). Твори Б. перекладали В. Лучук, Р. Лубківський, В. Ганулич, Г. Мовчанюк та ін. Окреме вид. творів Б. «Ріка часу. Поезії» вийшло 2009 у Вінниці в перекл. Г. Мовчанюка.

Автор літ. нарису про Шевченка («Тарас Шевченко — український Гандрій Зейлер») та перекл. вірша «Добро́, у кого є госпо́да». У нарисі, ілюстрованому автопортретом поета (1840) та малюнком батьківської хати, подано біографію Шевченка, головно дитячі роки і роки навчання в петерб. *Академії мистецтв*, зацікавлення світовою л-рою, історією, філософією і природничими науками, стисло схарактеризовано романтичний струмінь балад, ліричних елегій та істор. поезій «Кобзаря» (1840). Відзначено, що творчість поета укр. народ уважає за своє найбільше духовне надбання. Автор, підкреслюючи світове значення творчості Шевченка, ставить його в ряд найвідоміших класиків світової л-ри та зазначає, що його твори перекладено багатьма мовами світу. Перекл. вірша «Добро́, у кого є госпо́да» (Płomje. 2008. № 1) адекватно передає зміст, стиль і віршовий лад твору. Читачам свого журн. Б. радить скористатися енциклопедичними вид. та подає інтернет-адресу, де можна більше довідатися про Шевченка.

Тв.: Taras Šewčenko ukrainski Handrij Zejler // Płomje. 2008. № 1.

Володимир Моторний

«БУДИ́НОК А. О. КОЗАЧКО́ВСЬКОГО В ПЕРЕЯ́СЛАВІ» — малюнок Шевченка, виконаний між 10 та 20 серп. 1845 у *Переяславі* Полтав. губ. (нині м. Переяслав-Хмельницький Київ. обл.). Не зберігся. Про його створення відомо зі спогадів дружини А. *Козачковського* Марії Степанівни, записаних онуком А. Козачковським. Гостюючи 1845 в родині Козачковських, художник намалював їхній буд. та акварельний портрет господині (див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка)*. Після арешту Шевченка 1847 у метушні, викликаній приходом жандармів у буд. А. Козачковського, як згадувала мемуаристка, «загинуло багато рукописів і рисунків».

Літ.: Козачковский А. Пребывание Т. Г. Шевченко в Переяславе // Советская Украина. 1954. № 5; *ПЗТ: У 10 т.* Т. 7. Кн. 1. № 410.

Ірина Вериківська

«БУДИ́НОК І. П. КОТЛЯРЕ́ВСЬКОГО В ПОЛТА́ВІ» (папір, олівець, акварель, 16,7×24,14) — малюнок Шевченка, створений не пізн. 20 лип. 1845 у *Полтаві*. Ліворуч унизу олівцем авторська позначка: «*б*», на звороті ліворуч угорі олівцем напис: «1843—1844?» та чорнилом: «Домик Котляревського у Полтаві». Зберігається у НМТШ (№ г—852). Малюнок, так само як «Воздвиженський монастир у Полтаві», з'явився завдяки Шевченковому пієтетові до І. Котляревського, а також, можливо, під певним впливом висловленого В. *Рєпніною* в листі до Шевченка 19 черв. 1844 захоплення від прекрасних, «вартих

Т. Шевченко. Будинок І. П. Котляревського в Полтаві. Папір, олівець, акварель. 1845

уваги художника», краєвидів Полтави. Поряд із будиночком письменника зображено Успенський собор (18 ст.), диякон якого, дід І. Котляревського, 1751 придбав цю хатину. Опис «просто хаты» подав Шевченко у повісті «Близнецы». Пейзаж із будівлями за спільною огорожею на передньому плані виконано олівцем і тоновано прозорою світло-брунатною аквареллю різної інтенсивності. Краєвид пройнятий спокоєм, непоказною урочистістю (див. *Акварелі Шевченка*; *Пейзажі Шевченка*). Г. *Честахівський* зареєстрував його в розділі «Рисунки Кобзареві сепією» в описі речей, що залишилися по смерті митця в його майстерні в *Академії мистецтв* (ІЛ. Ф. 1. № 459).

Уперше репрод. у вид.: Писания И. П. Котляревского с его портретом и картинкой его дома в Полтаве. СПб., 1862 (літографія А. Чернякова). Уперше згадано у ст.*: Русов А.* Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко (*КС*. 1894. № 2. С. 187). Експонувався: Виставка творів Т. Шевченка (Чернігів, 1929); Ювілейні шевч. виставки (Київ, 1939; Київ, Москва, 1964); «Художні твори у власній колекції Т. Шевченка» (Київ, 1974); «Шевченко-художник» (Київ, 1984). Деякий час (квіт.—черв. 1861) малюнок зберігався у М. *Лазаревського*, згодом в А. *Козачковського*, не пізн. 1875 переданий В. *Коховському*, 1893 надійшов до С. *Бразоль*, 1898 придбаний В. *Тарновським* (молодшим), наступного року з його колекцією став надбанням ЧМТ, з якого 1933 переданий до ГКШ, з 1948 — у ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 120.

Літ.: Паламарчук Г. До питання про перебування Шевченка на Полтавщині в 1845 році. // *НШК 20*; *Жур 1985*.

Ірина Вериківська

БУ́ДИЩЕ — село Звенигородського пов. Київ. губ., тепер Звенигородського р-ну Черкас. обл. Засноване в першій пол. 18 ст. За спогадами жителів, у давнину на місці села стояла бу́да, де виробляли поташ,

звідси й пішла його назва. 1776 у Б. було збудовано Михайлівську церкву. В описі Смілянського деканату за 1741 і 1746 згадувалося, що в селі стояла церква, збудована 1737 (*Похилевич*, с. 322). У 1857—59 П. *Енгельгардт* збудував тут нову церкву.

У першій пол. 19 ст. Б. — резиденція управління маєтком поміщика В. *Енгельгардта*, згодом П. Енгельгардта; до його складу входили також с. Сегединці, *Журавка* і *Пединівка*. У селі мешкало 893 жителі.

Шевченко жив у Б. орієнтовно між листоп. 1828 і поч. берез. 1829, коли його забрали до поміщицького двору П. Енгельгардта і зробили «козачком». Б. не раз згадано в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» та поемі «Гайдамаки».

У селі зберігся один із кол. будинків Енгельгардтів (тепер тут школа), де встановлено мемор. дошку і відкрито кімнату-музей Шевченка. На території маєтку збереглися частина паркової алеї родини Енгельгардтів, невеликий, на два поверхи, будинок гол. управителя маєтків та льох. За будинком Енгельгардтів ростуть два велетенські дуби (400 і 800 рр.), в дуплах яких, за переказами старожилів, Тарас ховав свої малюнки і які називають Шевченковими. Іменем поета названо одну з вулиць Б., 1989 в центрі села встановлено погруддя Шевченка.

Шевченків дуб. Будище. Сучасне фото

Маєток Енгельгардта. Перша пол. 19 ст. Будище. Сучасне фото

Літ.: Жур 2003.

Ольга Дмитренко

«БУДІ́ВЛЯ ПОБЛИЗУ́ РАЇ́МА» — див. *Аральської описової експедиції акварелі та рисунки.*

БУ́ДІНОВА (Budínová) **Ганна** (справж. — Койфманова Хана; 24.12.1902 — 15.09.1965) — чес. театр. критик. Автор нарису «Тарас Шевченко» (1960). Переклала драму Шевченка «Назар Стодоля» і написала передм. до її вид. 1958.

Тв.: Taras Ševčenko // Kulturně politický kalendář. 1961. Praha, 1960.

Пер.: Nazar Stodol'a. Hra se zpěvy a tanci o třech dějsvích. Praha, 1958.

Ігор Мельниченко

БУДНЕ́ВИЧ Віктор Георгійович (1891, с. Мечеть, тепер с. Грушківка Гребінківського р-ну Полтав. обл. — 20.10.1957, Чернівці) — укр. співак (баритон), режисер. Заслужений артист Української РСР (1934). Закінчив Київ. консерваторію (1916, клас В. Цвєткова). Соліст багатьох оперних театрів, зокр. Київ. (нині — *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*) (1925—26) та Харків. (нині — *Харківський національний академічний театр опери та балету імені М. В. Лисенка*) (1927—51, з 1940 — реж., з 1946 — гол. реж.). 1951—57 — худож. керівник Чернів. філармонії. 1945 на сцені Харків. театру опери та балету поставив оперу «Наймичка» М. *Вериківського* за однойменною поемою Шевченка. До концертного репертуару Б. належали романси укр. композиторів, зокр. М. *Лисенка*, на вірші поета.

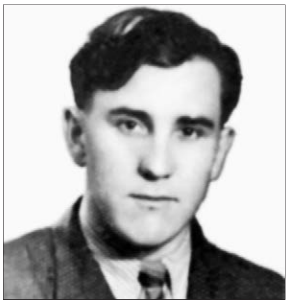

В. Будневич

Літ.: Віктор Георгійович Будневич: [Некролог] // Радянська Буковина. 1957. 22 жовт.; *Українські* співаки у спогадах сучасників. К., 2003.

Іван Лисенко

БУ́ДНИЙ Степан Франкович (23.08.1933, с. Струсів, тепер Теребовлянського р-ну Терноп. обл. — 22.06.1958, Тернопіль; похований у Струсові) — укр. поет. Закінчив 1957 Чернів. ун-т. Працював учителем і журналістом. Друкувався в пресі та колектив-

С. Будний

них збірниках. Посмертно видано кн. «Людина до сонця йде» (1961) і «Поезії» (1972), чотири спеціальні літ.-мист. додатки до часопису «Воля» — зшитки з поетичними і прозовими творами, що не ввійшли до цих книжок. Серед них — ліричні інтерпретації постаті Шевченка, мотивів та образів його творчості («Слово Шевченка», «Любов до України», «Слова», «Сурми», «Взяв я в серце рідне Тернопілля»), написані в 1955—58.

Тв.: [З неопубл. поетичних і прозових творів 1953—1958 рр.] // Бібліотечка часопису «Воля» [Теребовля]. 1993. № 5, 7, 8, 9.

Богдан Мельничук

БУ́ДНИК Микола Кирилович (4.01.1924, с. Доманівка Іванківського р-ну Київ. обл. —?, Київ) — укр. письменник і журналіст. Закінчив 1957 Київ. ун-т. Працював у пресі, вид-ві «Наукова думка», 1991—2006 — наук. співробітник Музею народної архітектури та побуту України. Дебютував у л-рі романом «Сад на заклятих скелях» (1970, написаним спільно з О. Романченком на основі істор. легенд та оповідання Л. *Смілянського* «Сад» про «*Софіївку*», визначну пам’ятку садово-паркового ландшафтного стилю в *Умані*). 1964 опубл. інформ. матеріали про нові вид. творів Шевченка та худож. твори про нього. 1972 надрук. оповідання «Сіра шинеля», яке згодом стало одним із 25 розділів повісті «При лихій годині» (1985), присвяченої солдатській службі Шевченка в *Орській фортеці* (1847—48). 1994 завершив роман «Самопожертва», що складається з пролога, чотирьох частин та епілога й худож. розкриває перебування Шевченка на засланні з черв. 1847 до жовт. 1850.

Богдан Мельничук

БУЗДУГА́Н (Buzdugan) **Йон** (справж. — Буздига; псевд. — І. Романаш, І. Кимпяну, Б. Аліон; 9.03.1887, с. Бринзени Ной, тепер Теленештського р-ну, Молдова — 27.01.1967, Бухарест) — рум. поет, фольклорист і перекладач. Д-р економ. наук. Закінчив 1908 учительську семінарію в с. Байрамча (тепер Миколаївка Одес. обл.). Вищу освіту здобув у Ясському ун-ті. Учасник революційних подій у Бессарабії 1917—18. Після 1918 постійно жив у Румунії. Автор збірок ліричних і патріотичних поезій, видав два томи молдов. фольклору «Пісні з Бессарабії» (Кишинів, 1921. Т. 1; Крайова, 1928. Т. 2). Переклав оповідання М. *Коцюбинського* «Пе-коптьор». Пропагував укр. л-ру і творчість Шевченка серед румунів і молдован. Блискуче відтворив рум. мовою «Заповіт» і пісню кобзаря Волоха з поеми «Гайдамаки» (перекл. опубл. у вид.: *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 15). Не раз виступав із рефератами на шевч. вечорах у Бухаресті.

Микола Богайчук

БУЗУЛУ́К — пов. місто Самарської губ., тепер районний центр Оренбурзької обл., РФ, при впадінні р. Бузулука у р. Самару. Засновано 1736. Шевченка везли через Б. у черв. 1847 по дорозі до *Оренбурга*. Згадка про Б. є в повісті «Близнецы» (4, 81).

Леонід Большаков

БУЗЬКО́ Дмитро Іванович (1890, Новомиргород, тепер місто Кіровогр. обл. — 14.11.1937, Київ) — укр. письменник. Навчався в Одес. духовній семінарії, закінчив Копенгаген. агрономічний ін-т (1915). За участь у революційних гуртках його 1907 засудили на каторгу. Після чотирьох із половиною років каторжних робіт потрапив на заслання до Іркут. губ., звідки 1912 втік за кордон, перебував у Німеччині, Швейцарії, Великобританії, Данії. 1917 повернувся до Петрограда. Після повалення Гетьманату 1918 був призначений на посаду аташе в Данії. 1919 під час приїзду в Україну затриманий особливим відділом 14-ї армії, внаслідок чого змушений співпрацювати з ЧК. Заарештований 20 жовт. 1937, засуджений до розстрілу. 1957 реабілітований. Належав до літ. організації «Нова генерація». Автор зб. прози («На світанку», 1930; «З таєжного краю», 1931), повістей («За ґратами», 1930; «Домни», 1932; «Нащадки хоробрих», 1933) та романів («Голяндія», 1930; «Кришталевий край», 1936, та ін.). Автор сценаріїв кількох фільмів, зокр. за власними творами.

У співавт. з М. Панченком написав сценарій к/ф для дітей «Шевченкове життя», 1926 (*Фартучний М.* «Тарас Шевченко» [к/ф] // Кіно. 1926. № 5). Б. також належить методична розробка: «Тарас Шевченко. Поет-незаможник: (Матеріал для інсценізованого докладу на Шевченкові роковини в робітничих клубах і сельбудинках)» (Культура і побут (додаток до газ. «Вісті»). 1925. 26 лют.).

Тв.: Вибр. тв. К., 1971.

Літ.: *З порога* смерті: Письменники України — жертви сталінських репресій. К., 1991. Вип. 1.

Олександр Боронь

БУЙМІ́СТЕР Валерій Григорович (21.05.1948, м. Виборг, тепер Ленінгр. обл., РФ) — укр. камерний співак (ліричний баритон), педагог. Народний артист України (1994). Лауреат Нац. премії України

ім. Т. Г. Шевченка (1999). Навчався і працює в Києві. Закінчив муз. уч-ще (1969) і консерваторію (1975; клас Д. Євтушенка). 1969—71 — соліст Ансамблю пісні і танцю Київ. військ. округу, 1971—73 — оперної студії консерваторії, 1973—74 — Камерного хору ім. Б. Лятошинського, 1974—76 — хору держтелерадіо, з 1976 — Нац. філармонії України, викладач Нац. муз. академії ім. П. І. Чайковського (з 1995).

В. Буймістер

У репертуарі Б. — камерні вокальні композиції на слова Шевченка: «Ой чого ти почорніло, зеленеє поле», «Минають дні», «Огні горять», «Реве та стогне Дніпр широкий», «У неділю вранці-рано», «Доля», «Понад полем іде», «Мені однаково» М. *Лисенка*, «Зоре моя вечірняя», «Із-за гаю сонце сходить» Я. *Степового*, «За байраком байрак» С. *Людкевича*, «Я опять одинок» (перекл. І. *Буніна*) С. *Рахманінова*. Брав участь у концертах, присвячених вшановуванню пам'яті Шевченка, в Україні й за її межами, зокр. у Львові, Ризі, Таллінні.

Має голос красивого м'якого тембру. Мист-ву Б. притаманна висока вокальна культура, добре розуміння стильових особливостей виконуваних творів.

Літ.: Антонюк В. З України — та й для цілого світу: (Нотатки з приводу надання Державної премії України ім. Т. Шевченка Валерію Буймістеру) // Вітчизна. 1999. № 9/10; *Кузько О.* Родина Буймістерів присвятила концерт Тарасові Шевченку // Вечірній Київ. 2003. 13 трав.

Олена Немкович

«БУКВА́РЬ ЮЖНОРУ́ССКИЙ» — посібник для навчання грамоти в недільних школах, який Шевченко уклав орієнтовно у верес.—жовт. 1860. Остання прижиттєва книжка Шевченка вийшла 1861 в Петербурзі. Збереглися недатовані чорнові уривки автографа (ІЛ. Ф. 1. № 115).

Появу «Б. ю.» зумовили як світоглядні настанови Шевченка, так і істор. обставини. Під кінець 1850-х нова хвиля укр. нац. пробудження виявнилася в справі організації недільних шкіл із рідною мовою навчання. Реалізовуючи просвітницькі ідеї, якими переймалися ще кирило-мефодіївці, Шевченко жертвує на користь недільних шкіл у Києві й Чернігові 100 прим. «Кобзаря» (1860) та планує підготувати й видати низку доступних посібників для початкової освіти українців: крім букваря, ще лічбу (арифметику), етнографію, історію України, географію. «Якби Бог поміг оце мале діло зробить, то велике б само зробилося», — наголошував він на важливості цієї роботи в листі до М. *Чалого* 4 січ. 1861. «Б. ю.» був лише першою сходинкою в Шевченковій концепції патріотичного, морального та естетичного виховання народу. Щоб знайти кошти для реалізації свого задуму, Шевченко 1861 розіграв у лотерею автопортрет у кожусі й смушевій шапці, який купив архіт. О. *Рєзанов* й одразу ж подарував М. *Лазаревському*.

Шевченкові із планованого вдалося укласти лише «Б. ю.», який було видано у друкарні Й. Гогенфельдена і К° накладом 10 тисяч прим. коштом самого автора (195 крб. 50 коп.) до кін. груд. 1860 (на обкладинці стоїть наступний 1861). «Б. ю.» був найдешевшим з-поміж подібних вид. Так, Л. Ященко, автор «Граматки задля українського люду» (М., 1862), повідомляв, що на той час через нього в Москов. ун-ті реалізуються: «Букварь южнорусский» Т. Шевченка — 6 шагів, «Граматка» П. Куліша і «Українська граматка» І. Деркача — по 10 шагів, «Домашня наука» К. *Шейковського* — 16 шагів, «Українська абетка» М. Гатцука – 30 шагів. Підручник пройшов і через світську, й через духовну цензуру, оскільки містив молитви та пояснення до них (*Бородін В. С.* Т. Г. Шевченко і царська цензура. К., 1969). Шевченкове листування засвідчує, як поет, уже тяжко хворий, переймався розсиланням книжки в недільні школи Києва, Чернігова, Полтави. Але він так і не дізнався, що поширенню «Б. ю.» активно протидіяли Київ. митрополит *Арсеній*, оберпрокурор Святійшого Синоду О. *Толстой*, начальник *Третього відділу* В. *Долгоруков*, міністр народної освіти Є. Путятін. Член Гол. управління цензури О. Тройницький написав: «Видання як цієї книжки, так і інших подібних до неї, тобто укладених для простолюду в Малоросії й малоросійською мовою, хоча й друкованими рос. літерами, виявнює намір викликати знову до окремого життя малоросійську народність, якої поступове й міцне злиття в одне нерозривне ціле з народністю великоросійською повинно, на мою думку, бути предметом ненасильницьких, але тим не менше постійних прагнень уряду» (*Бородін В. С.*, с. 155). Можновладці побоювалися, щоб Шевченків підручник не витіснив

Т. Шевченко. Букварь южнорусский. СПб., 1861. Обкладинка

з України букварі церковнослов'ян. мовою. Отож цензура рекомендувала митрополитові Арсенію не поширювати «Б. ю.», чого й дотримувалися його підлеглі.

У *бібліотеці Шевченка*, крім «Граматки» П. Куліша, було ще кілька підручників для навчання дітей, написаних рос. та польс. мовами: «Початкове навчання людям» (М., 1855), «Російська азбука для народних шкіл» (СПб., 1860), «Азбука по новому способу архімандрита Вікторіна» (СПб., 1860), «Буквар для сільських хлопців» В. Грегоровича (Варшава, 1860), «Година читання для дітей» (Житомир, 1860), «Римсько-католицький катехизис» кс. Хвалібога (Житомир, 1860) (див.: *Документи*, с. 366—370), зі змістом яких Шевченко, напевно, ознайомився, складаючи свій «Б. ю.». Посібник було розраховано передусім на дорослих учнів недільних шкіл, серед яких, як писав Шевченкові 8 верес. 1860 М. Чалий, «сидят и бородачи лет за сорок». Саме тому Шевченко відкинув ті системи навчання грамоти, що базувалися на читанні ізольованих складів, прийнявши засаду навчити дорослих учнів букв, а згодом приступити до читання зв'язного тексту.

«Б. ю.» й досі викликає неоднозначні оцінки. О. Афанасьєв-Чужбинський, надрук. повідомлення про вихід у світ «Б. ю.» (Северная пчела. 1861. 27 янв.), зазначив, що він істотно відрізняється від подібних вид., і назвав його чудовим подарунком для «малорусского простолюдина». П. Куліш дав негативну оцінку «Б. ю.» в листі до О. *Кониського* 3 січ. 1861 (див.: *Вибрані* листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані. Нью-Йорк; Торонто, 1984). П. Кулішу належить й іронічний афоризм: «Почав Кобзарем — закінчив букварем» (*Чалий*, с. 142). Зрозуміло, що «Б. ю.» не сприйняло клерикальне середовище Росії через неблагонадійність Шевченка. Священик Л. Крамаренков (Домашняя беседа. 1861. № 12) написав негативну рецензію, в якій зауважував відсутність у підручнику реліг. почуття. Невисоку оцінку, яку дали останній прижиттєвій книжці Шевченка багато сучасників (П. Куліш, В. *Лобода*, Д. *Пильчиков*, О. Кониський, Б. *Познанський*, М. Драгоманов), а також пізніші дослідники (І. Коровицький, М. *Антонович*), можна пояснити неприйняттям тих методично-пед. критеріїв, що їх запропонував автор «Б. ю.», і недостатньою функціональністю підручника. Рецепцію «Б. ю.» позначено й ідеологічною суперечливістю. Як відзначив О. *Федорук*, «той самий матеріал, який в інтерпретації радянських вчених мав характер не лише "народний", а й антиклерикальний, послужив для зовсім протилежних висновків В. Щуратові, С. Сірополкові», котрі вважали, що «Б. ю.» свідчив про глибоку релігійність Шевченка (*Федорук О*. С. 101—102). Дослідник підкреслює, що неоднозначність сприйняття «Б. ю.» в укр. суспільстві загалом «пояснюється насамперед тим, що <…> рецепції "Букваря" переломлювалися у призмі ставлення до Шевченкової творчості, особистих зв'язків» (Там само. С. 107).

Варто підкреслити, що пед. кредо Шевченка, втілене й у «Б. ю.», виражається формулою: вчити не тільки грамоти, а й мудрості та розуму (див.: *Лєсков М. С*. Остання зустріч і розлука з Шевченком // *Спогади 1982*). Шевченко прагнув надати навч. процесові за допомогою «Б. ю.» істинно християнського змісту, не спотвореного інститутом церкви (передусім рос. цезаропапізмом). Це засвідчує щоденниковий запис 10 груд. 1857, зроблений після прочитання Кулішевої «Граматки»: «Как прекрасно, умно и благородно составлен этот совершенно новый букварь. Дай Бог, чтобы он привился в нашем бедном народе. Это первый свободный луч света, могущий проникнуть в сдавленную попами невольничью голову». Багато шевченкознавців підкреслювали, що поет вірив у Бога живої правди — *Ісуса Христа*, а не у «візантійського Саваофа», який був знаряддям політ. влади (див.: *Смаль-Стоцький С*. Т. Шевченко. Інтерпретації. Черкаси, 2003. С. 278; *Сірополко,* с. 249; *Дзюба І*. Бог, релігія, церква в житті і творчості Шевченка // Сучасність. 2004. № 7/8. С. 58—59, 62). Саме тому через увесь «Б. ю.» — передусім через реліг. і опосередковано через світський матеріал — проведено думку, що Христос навчає людей правди й любові. Зрозуміло, що Шевченко надавав більшого значення вихованню, аніж формальним знанням, і вважав, що фахова освіта також повинна морально вдосконалювати людину (див.: *Брик І*. Тарас Шевченко і народна освіта // *НТЕ*. 1996. № 4. С. 59, 61).

У посібнику вміщено різноманітний матеріал для читання: уривки з Шевченкових переспівів псалмів, канонічні тексти молитов та коментарі до них, народні думи та приказки. «Б. ю.» складається з таких розділів: «Азбука», «Склади», «Молитви», «Рукописна азбука» (великих і малих літер), «Лічба», думи та народні приказки. Книжка починається абеткою друк. літер (великих і малих), до якої додано десятковий цифровий ряд. Далі йдуть шість «стихів» — уривки з «Давидових псалмів» (132, 53, 12, 93, 149), призначені для читання за складами. Прикметно, що Шевченко вибирає рядки 132-го псалма, що звучать як гімн злагоді й братерству між людьми, рядки 53-го псалма, в яких утілено мотив прощення ворогам, рядки 12-го псалма — нового похвального псалма Господові, рядки 93-го псалма, в яких ідеться про Господню дов-

готерпеливість і можливість спасіння для кожної людини, рядки того ж псалма, в яких проголошується невідворотне покарання зла, і, нарешті, уривок 149-го псалма, наскрізною в якому є ідея Божої справедливості. Розділ «Склади» завершує переспів 132-го псалма, поданий суцільним текстом.

Про Христову науку любові розповідається у другому розділі під назвою «Молитви». До нього належать Господня молитва («Отче наш»), Нікейсько-царгородський «Символ віри» та молитва диякона Єфрема *Сирина* та коментарі до них, в яких Шевченко пояснює виникнення цих церк. текстів. Структурно цей розділ ділиться на три частини, кожна з яких означує етап становлення єдиної, святої, соборної і апостольської церкви. Перший — євангельсько-апостольські часи. Другий — мучеництво й долання єресей («найшлись лжеучителі і лжепророки»), соборне вироблення «Символу віри». Третій — реакція на посилення формалізму в нормативному християнстві, на певне послаблення його дієвості, що проявилося, зокр., в аскетизмі й чернецтві («і Правдоучителі сховалися в дебрі і вертепи; побудовали собі скити, келії і святії монастирі»). Припущення Л. *Плюща*, що в цій частині Шевченко мав на увазі проблему протистояння серед служителів церкви (*Плющ Л*. Екзод Тараса Шевченка: Навколо «Москалевої криниці»: Дванадцять статтів. К., 2001. С. 231), підтверджують такі слова в одному з чорнових варіантів: «Беззаконіє і неправда вкралися в душу і єпископа і пресвитора» (а не «в душу людськую», як в остаточному тексті). Розділ «Молитви» об'єднує основна заповідь християнства — заповідь любові. Світоглядну функцію виконує й ін. зразок — прислів'я: «Де єсть добрі люди, / Там і правда буде, / А де кривда буде, / Там добра не буде», також подане як приклад до «Рукописної азбуки». Для Шевченка любов до Бога та ближнього ототожнюється з любов'ю до добра і справедливості, правди, конкретизується в цих категоріях. Молитва Єфрема Сирина «Господи і Владико живота моєго!», яку співають під час великопостової вечірні, ніби підсумовує розділ «Молитви», бо в її трьох частинах відбилися ціннісні орієнтири християнина: відкидається найгріховніше (дух неробства, досади, любострастя або пристрасті, марнослів'я), підносяться найголовніші чесноти (дух доброчесності, смиренномудрості, терпіння, любові) й утверджується особистісний шлях до спасіння через покаяння та любов, остаточне поборювання гордині. Вибір Шевченком саме цієї молитви для завершення розділу свідчить, що він сприймав християнство як релігію, сповідники якої мають цілковиту свободу вибору. Саме на таке розуміння християнства Шевченко орієнтував і користувачів свого підручника.

Наступний розділ «Б. ю.», в якому подано думи, узгоджується з попереднім і є його логічним продовженням. Шевченко наголошує, що в народній моралі християнський елемент — основний. Тут подано дві думи, які ілюструють становлення у свідомості укр. людини, особливо в межовій життєвій ситуації, універсальних християнських істин. У «Думі про Пирятинського поповича Олексія» (взятій, можливо, зі зб. М. Максимовича «Сборник украинских песен», 1849), котра належала до Шевченкових найулюбленіших (її використано також у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»), втілено мотив істинної, а не фарисейської, книжної віри. У думі «Про Марусю попівну Богуславку» (взятій, можливо, зі зб. П. Куліша «Записки о Южной Руси», 1856) звучить тема щирої спокути. Останній розділ «Б. ю.» — прислів'я. Всі зразки прислів'їв образні, ритмічні, з оригінальним укр. колоритом. Шевченко надає більше уваги тим прислів'ям, засвоєння сенсу яких вимагає певних інтелектуальних зусиль.

«Б. ю.» свідчить про те, що Шевченко вважав необхідним запровадження в Україні нац. освіти, його названо «южнорусским» із цензурних міркувань. Цей підручник має передусім морально-етичне й виховне значення. У ньому, як і в усій творчості Шевченка, яскраво виявилася здатність автора досягати за допомогою реліг. символіки надзвичайної смислової глибини.

Літ.: Щурат В. Шевченків «Буквар» // *Щурат В*. Літературні начерки. Л., 1913; *Зайцев П*. До історії Шевченкового «Букваря» // Вільна українська школа. 1918. Ч. 7; *Потоцький П*. Букварь Шевченка // *ЗІФВ*. К., 1927. Кн. 13—14; *Шемлей Й*. Недільні школи й Шевченків «Букварь южнорусскій» // Життя і знання. 1934. Ч. 3; *Сірополко С*. Шевченків «Букварь южнорусский» // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 6; *Сімович В*. Шевченків буквар // Рідна школа. 1939. Кн. 6—7; *Чавдаров С. Х*. Педагогічні ідеї Тараса Григоровича Шевченка. К., 1953; *Ступак Ю. П*. Використання Т. Г. Шевченком народної творчості з навчально-виховною метою // *Шевченко* в школі. К., 1963; *Коровицький І*. Шевченків «Буквар» (1861) // Шевченко. Нью-Йорк, 1964. Річник 10; *Прийма Ф*. Шевченко і недільні школи на Україні // *НШК* 14; *Бородін В. С*. Т. Г. Шевченко і царська цензура. Дослідження та документи 1840—1862 років. К., 1969; *Стельмах С*. Поширення «Букваря южнорусского» Т. Г. Шевченка у 60-х рр. XIX ст // *НШК 27*; *Шевченківський* «Букварь»: [Вид. фототип.] К., 1990; *Яцюк В*. Кобзаревий «Буквар» // *Шевченко Т. Г*. Буквар південноруський 1861 року: [Вид. фототип.]. К., 1991; *Федорук О*. «Букварь южнорусский» Т. Шевченка: Історіографія, проблеми рецепції, генеза ідеї // Україна в минулому. К.; Л., 1994. Вип. 6; *Антонович М*. Декілька зауважень до Шевченкового вірша «Не нарікаю я на Бога» // Сучасність. 2000. № 5; *Кузьменко Н. М*. Принципи відбору, структурування і способи пред'явлення інформації у «Букварі южнорусскому» Шевченка // *ШСт 5*; *Яременко В*. «Добрі жнива колись-то будуть…»: Християнська наповненість Шевченкового «Букваря» // *СіЧ*. 2004. № 4; *Шаркань В*. Мова і правопис Букваря Тараса Шевченка // *ШСт. 12*.

Василь Яременко

БУ́КОВ (Bucov) **Єміліан** (26.07/8.08.1909, м. Кілія, тепер Одес. обл. — 17.10.1984, Кишинів) — молд. письменник, перекладач і громадський діяч. Закінчив 1936 літ.-філос. ф-т Бухарест. ун-ту. Автор зб. поезій «Я бачу тебе, Молдавіє» (1942), «Весна на Дністрі» (1944), «Червоне листя» (1979) та ін., поем, романів, драм. творів. В окремих творах розробляв укр. тематику — поема «Мости дружби» (1954), цикл віршів про Київ, оповідання «Братська могила».

Є. Буков

Автор ст. «Тарас Шевченко» (1961), «Сила народу» (Культура Молдовей. 1961. 9 берез.), «Співець гіркої долі жінки» (Фемея Молдовей. 1961. № 3), «Ми вчилися на його слові» (1964), «Незабутнє» (1972). Переклав вірш Шевченка «І виріс я на чужині», який входив до зб. вибраних творів Шевченка (1951, 1959, 1961, 1964) та ін. Б. — ред. і автор передмов до молд. вид. поезій Шевченка «Вибране» (Кишинів, 1961) і «Вибрані твори» (Кишинів, 1964). Образ Шевченка подано у поемі «Моцарт і Сальєрі». Укр. поетові присвятив вірш «Тарас» і поему «Шевченко на Дунаї» (1964), в яких наведено чимало рядків із Шевченкових поезій; вірш «Очі Тараса Шевченка» (1964).

Тв.: Тарас Шевченко // Днестр. 1961. № 3; Ми вчилися на його слові // *ЛУ*. 1964. 9 берез.; Незабутнє // *ЛУ*. 1972. 14 квіт.

Микола Богайчук

БУЛА́ВІН Кіндрат Опанасович (бл. 1660, станиця Трьохізбянська, тепер с. Трьохізбенка Слов'яносербського р-ну Луган. обл. — 18.07.1708, м. Черкаськ) — донський козак, керівник великого народного повстання в Росії та Україні 1707—08. Не раз його обирали отаманом у спільних походах донців і запорожців у Крим. Загинув через зрадницькі дії групи козаків зі свого оточення після поразок повстанців під Тором (нині Слов'янськ Донец. обл.) і Азовом. Шевченко зазначив у Щоденнику (12 лип. 1857): «У второй батареи [Новопетровського укріплення. — *Ред.*] остановил меня уральский казак своею старинной песней про Игнашу Степанова сына Булавина. Первый стих песни мне чрезвычайно нравится: "Возмутился наш батюшка, / Славный тихий Дон, / От верховьица / Вплоть до устьица». <...> С удовольствием слушал я незримого певца, пока он замолчал». Коментатор Щоденника зазначає: «В старовинній пісні, почутій поетом (але не наведеній у щоденнику), він — *Ігнатій*; мав товариша — Ігната Некрасу» (5, 337). Сучасний дослідник уточнює: «Тим часом слід було б зазначити, що Шевченко помилково цитує слова однієї з пісень козаків-некрасівців (пор.: «А он донской казак Игнатьюшка Некрасов / А он, братцы, Игнатьюшка, да сын Некрасов»; <…> наведений Шевченком далі початок пісні <…> відступає від її основного варіанта, в якому перші два рядки звучать так: «Ой возмутился да наш батюшка Дон, возмутился / Да он от самой было вершинушки до самой устюжи…» (*Ушкалов Л*. Від бароко до постмодерну. К., 2011. С. 303—304).

Олександр Гуржій

БУ́ЛАТ Тамара Павлівна (3.02.1933, Запоріжжя — 25.08.2004, Едісон, штат Нью-Джерсі, США) — укр. музикознавець. Закінчила Київ. консерваторію (1956, клас О. Шреєр-Ткаченко). Д-р мистецтвознавства (1981). У 1963—90 — співробітник відділу музикознавства ІМФЕ. Із 1993 — ген. секретар *УВАН* (Нью-Йорк). У доробку багато праць, присвячених композиторській інтерпретації текстів Шевченка, що їх Б. розглядає в аспекті прояву індивідуальності митців. У ст. «Музичні імпульси в поезії Т. Шевченка та композиторські інтерпретації

Т. Булат

віршів» аналіз солоспівів подано після висвітлення чинників поетичної традиції (К. Транквіліона-Ставровецького, Г. Сковороди) та вітчизняної муз. творчості у його текстах. Подано також огляди доробку М. *Маркевича*, М. *Аркаса*, Г. *Козаченка*, М. *Лисенка*, М. *Вериківського*, С. *Людкевича* та ін. композиторів на Шевченкові вірші. Аналогічну проблематику висвітлено й у монографії «Український романс» (К., 1979).

Тв.: Лунають пісні Тарасові (До 150-річчя з дня народження Тараса Григоровича Шевченка) // Дніпро. 1964. № 6 (у співавт. з В. Бородіним); З любов'ю до Шевченка // *НТЕ*. 1965. № 2; Творча праця М. Лисенка над Шевченковою поемою «Гайдамаки» і задум опери // *НШК 20*; Вітчизняні композитори-класики — пропагандисти Шевченкового слова // *НШК 26*; Українське музикознавство діаспори в Північній Америці (XX ст.) // Другий міжнародний конгрес україністів: Історіографія. Л., 1994; Усупереч заборонам: Майже через сто років повернувся з небуття ще один твір із циклу «Музика до "Кобзаря" Т. Шевченка» // Музика. 1994. № 2; Музичні імпульси в поезії Т. Шевченка та композиторські інтерпретації віршів // *Світи 2001* (у співавт. з Т. Філенком); The World of Mykola Lysenko. Edmonton, 2001 (у співавт. з Т. Філенком).

Наталія Костюк

БУЛА́ТОВ Тимофій (роки життя невідомі) — унтер-офіцер 1-го лінійного батальйону *Оренбурзь-*

кого окремого корпусу. У жовт. 1850 супроводжував від *Уральська* до *Гур'єва* Шевченка, переведеного з *Оренбурга* до *Новопетровського укріплення*. Далі наглядав за поетом під час переправи на поштовому човні через Каспійське м. Оскільки навігацію в ті дні було закрито, залишився у Новопетровському укріпленні до кінця берез. 1851 і впродовж зими, ймовірно, спілкувався з Шевченком.

Літ.: Большаков 1971.

Григорій Зленко

БУ́ЛАХ Григорій Іванович (10.04.1938, с. Піски, тепер Лохвицького р-ну Полтав. обл.) — укр. письменник, народний артист України (1993). Закінчив 1965 Київ. ін-т театр. мист-ва, відтоді працює в Київ. філармонії, виступає з худож. читанням. В оповіданні «Се человек!..» (1989; зб. «Нурт», 1998) змальовано страждання Шевченка в казармах *Новопетровського укріплення*. Враження від подорожі на *Мангишлак* 1989, де перебував під час своєї солдатчини поет, відвідин місцевого Музею Шевченка та перевезення гілки з Шевченкової верби в столицю Словаччини відтворив в есе «Галузка вогню» (Там само). Спільно з М. *Неврлим* за підтримки інтелігенції Словаччини Б. сприяв відкриттю у Братиславі пам'ятника Шевченкові.

Тв.: Нурт: (Поезії, проза, есе). К., 1998.

Олександр Боронь

БУЛАХО́ВСЬКИЙ Леонід Арсенійович (2.04/14.04.1888, Харків — 4.04.1961, Київ) — укр. мовознавець. Акад. АН Української РСР (1939), чл.-кор. АН Союзу РСР (1946). Закінчив 1910 Харків. ун-т. 1916—17 — приват-доцент Харків., проф. Пермсько-го (1917—21), Харків. (1921—41), Москов. (1943), Київ. (1947—60) ун-тів. 1944 очолив Ін-т мовознавства АН УРСР. Автор бл. 400 наук. праць із проблем теоретичного мовознавства, славістики, україністики, русистики.

Л. Булаховський

У монографії «Питання походження української мови» (К., 1956), нарисі «Питання виникнення української літературної мови» (Мовознавство. Наук. записки ін-ту мовознавства АН УРСР. К., 1953. Т. 12), висвітлюючи етапи історії укр. писемності, Б. підкреслював основоположну роль Шевченка у становленні укр. літ. мови. Особливостям мови Шевченка присвятив кілька розвідок, зокр., «Українська мова серед інших слов'янських» (Уфа, 1941), «Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка» (1942). На тлі літ. процесу, розвитку стилів різних поетичних жанрів рос. худож. л-ри 19 ст. й у порівнянні з найкращими зразками пушкінської школи Б. у спеціальній праці про рос. поетичні тексти Шевченка розглянув поеми «Тризна» і «Слепая». Відзначив, що в обох творах поет не відходить від власної поетики, виробленої у творах укр. мовою, його худож. манера залишається в основі укр. Дослідник вбачав також в обох поемах численні елементи, пов'язані з традиціями Г. *Державіна*, О. Пушкіна, В. Жуковського, М. Язикова, особливо К. *Рилєєва*, чия поезія співзвучна з Шевченковою гуманізмом, громадянською спрямованістю. Б. зазначив різний ступінь опрацьованості поем: «Слепая» в цьому плані поступається «Тризне». Хоча в останній теж можна знайти деякі відхилення від норм рос. літ. мови, в «Слепой» їх більше і вони стосуються як лексики, так і фонетики та синтаксису. Працюючи над рукописом поеми «Слепая», Б. висловив припущення, що за рукописним текстом поеми можна з великою мірою ймовірності схарактеризувати рос. вимову поета. На думку Б., чималий матеріал для роздумів дають ненормативні Шевченкові написання та його своєрідна пунктуація (напр., деякі помилки зумовлені світоглядом, а особливості вживання розділових знаків можуть тлумачитися у зв'язку з емоційно-афективними аспектами відповідних місць).

Тв.: Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка. І. Інтимізуючі займенники // Українська література. 1942. № 5/6; Мовні засоби інтимізації в поезії Шевченка. II. Звертання // Українська література. 1943. № 3/4; Російські поеми Т. Шевченка та їх місце в системі поетичної мови першої половини XIX століття // Вибр. праці: У 5 т. К., 1978. Т. 3.

Літ.: Карпенко М. А., Дальпиац Ф. Поэтическое слово А. С. Пушкина и Т. Г. Шевченко в интерпретации Л. А. Булаховского // Мова і культура: Зб. К., 2000. Т. 3. Вип. 2.

Тетяна Лукінова

БУЛАШЕ́НКО Ірина Григорівна (9.05.1921, с. Іван-город, тепер Олександрівського р-ну Кіровогр. обл. — 11.02.1980, Харків) — укр. літературознавець. Закінчила 1945 Харків. ун-т. Із 1963 — доцент. У монографії «Т. Г. Шевченко в українській радянській художній літературі» (Х., 1962) досліджувала рецепцію Шевченка в укр. л-рі, осмислювала роль Шевченка у 1920—30-ті, розглядала його образ у творах часів Другої світової війни, простежувала еволюцію жанру істор.-біогр. повісті про Шевченка.

Тв.: Шевченко — наш! // Прапор. 1961. № 5; Роль творчого домислу в післявоєнній історико-біографічній прозі про Шевченка // Вісник Харків. ун-ту. 1965. Вип. 1. (Серія філол.).

Літ.: Шевченкознавство в Харківському університеті: Бібліогр. покажчик. Х., 1989.

Лідія Бикова

БУЛГА́РІН Фадей Венедиктович (Тадеуш; 24.06/5.07.1789, маєток Перишево Мінського воєводства Великого князівства Литовського, тепер Узденського р-ну Мінської обл., Білорусь — 1/13.09.1859, миза Карлово, побл. Дерпта, тепер Тарту, Естонія) — рос. письменник, журналіст, критик і видавець. Навчався в Сухопутному шляхетському кадетському корпусі (1798—1806). На поч. 1820-х брав активну участь у літ.-культурному і громадсько-політ. житті Петербурга. Видавав журн. «Северный архив» (1822—29, разом із М. *Гречем* з 1825), «*Сын отечества*» (1825—39), газ. «*Северная пчела*» (з 1825), альм. «Русская Талия» (1825). Автор романів «Іван Вижигін» (1829), «Дмитрій Самозванець» (1830), «Петро Іванович Вижигін» (1831), «Мазепа» (1834–35), зб. «Нариси російських звичаїв» (1843), «Картинки російських звичаїв» (1842) та ін. Як літ. критик і публіцист виступав переважно з реакційних позицій, особливо починаючи з кінця 1830-х, коли став виразником офіційної ідеології.

І. Фредерік. Портрет Ф. Булгаріна. Папір, гравюра. 1828

Шевченко зустрічався з Б. на літ.-мист. вечорах у О. *Струговщикова*. Б., імовірно, є автором рецензії на вид. «Кобзаря» (Северная пчела. 1840. 7 мая), яка містила високу оцінку зб. в цілому й окремих її творів. Зокр., йшлося про образ Перебенді як «майстерний, сильний, сповнений неприкрашеної поезії»; про поему «Катерина» сказано, що «хоч сюжет її і старий, і простий, але ж скільки тут справжньої поезії, скільки почуттів, що глибоко проникають у душу». Автор рецензії висловив сподівання на велике майбутнє молодого поета. У тій же газ. вміщено рекламне повідомлення про підготовку до друку мист. вид. «Живописная Украина», в якому Шевченка було названо «відомим і улюбленим поетом-живописцем», а сам проект кваліфіковано як важливу справу.

Зберігся Шевченків дарчий напис на вид. поеми «Тризна» (СПб., 1844): «Его высокородию Фаддею Венедиктовичу Булгарину» (на вирваному із кн. титульному аркуші; 6, 240). Перебуваючи на засланні, Шевченко читав «Северную пчелу» (див. його лист до С. Гулака-Артемовського від 1 черв. 1852). У повісті «Близнецы» автор згадує роман Б. «Петро Іванович Вижигін», іронізуючи над неправдивими описами звичаїв та побуту місцевого населення (очевидно, він мав на увазі попередній роман Б. «Іван Вижигін»).

Літ.: Жур 1972; *Моренець М.* Шевченко і «Общество поощрения художников»: (Нові матеріали до біографії Т. Г. Шевченка) // РЛ. 1939. Кн. 4.

Нурія Емирсуїнова

«БУЛО́, РОБЛЮ́ ЩО, ЧИ ГУЛЯ́Ю» — вірш, написаний орієнтовно у січ.—квіт. 1849, під час зимівлі *Аральської описової експедиції* в укріпленні *Раїмі* (чистовий автограф у «*Малій книжці*»; ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 270). Уперше надрук. у вид.: *«Кобзар» 1867*. За жанром — ліричний монолог-сповідь покинутої дівчини. Написана у наспівній манері 14-складовиком, поезія має і виразні ознаки стилізації під народнорозмовну оповідь, а відтак і елементи говірної віршової інтонації (насамперед дуже ускладнений синтаксис, enjambement'и). Лірична композиція містить чотири ритміко-синтаксично й інтонаційно виділені частини.

Перша частина (рр. 1—4) демонструє свідому налаштованість героїні — сільської дівчини — на роздумливу, звернену до себе самої інтроспекцію в народнооповідному стилі, на що вказує вже зачин, подібний до початку народної оповіді чи казки: «Було, роблю що, чи гуляю», — причому ритмічна схема рядка, який містить дев'ять складів (замість восьми за метричною схемою) і три наголошені склади (замість двох звичайних), теж справляє враження прозового мовлення. Текст написано астрофічним віршем, де тільки перші чотири рядки становлять інтонаційно замкнуте ціле.

У другій частині (рр. 5—12) інтонаційне наростання — аж до найбільш виділеного інтонаційно, ритмічно й завдяки лексичному й звуковому повтору рядка «Що він мене, дурну, дурить» — виявнює болісне прозріння героїні. В подібний спосіб, але ніби поштовхами, у рр. 13—16 третьої частини (яка обіймає рр. 13—24) зростає інтонаційне піднесення з наступним спадом у безмірний відчай, у гірке усвідомлення повного краху надій на родинне щастя (рр. 17—24). Запізнілий жаль виражено умовною підрядністю («А якби було сказало, / То я б не любила, / Може, була б до криниці / У гай не ходила, / А то вранці і ввечері / Ходила, гуляла»), зміною недоконаного виду дієслів-присудків — доконаним (ходила — доходилась), лексичним повтором («Доходилась, осталася, / Навіки осталась / Дівувати»). Відчай буквально «викричано» в емфатично виділених рядках «А своєї / Вже хати не мати!» (емфазу підготовано перенесенням і підсилено внутрішньою римою та вигуком). Розвиток ліричного сюжету ґрунтується на акцентованості (завдяки римуванню) дієслів-присудків, які складають безперервний динамічний ланцюг, увиразнюючи рух ліричного переживання героїні, а подвійне кільце композиційного обрамлення (рр. 1—4 і 25—29; 13—18 і 29—32) ніби подвійним обручем замикає текст.

Четверта частина (рр. 25—32) вивершує обрамлення, однак читач марно очікуватиме розв'язання колізії: героїня не одержує ані заспокоєння, ані відповіді на свої розпачливі запитання, які й надалі переслідують її, засвідчуючи, що її гірке кохання все ще живе: «А ще й досі, чи роблю що, / Чи то так гуляю, / Усе думаю про його, / І сама не знаю, / Чого думаю! Чого я / У той гай ходила? / І за що його так довго, / Так тяжко любила!» Аналізований твір — один із психологічно найпроникливіших зразків персонажної (або рольової) лірики.

Літ.: Смілянська В. Л. «Святим огненним словом...». Тарас Шевченко: Поетика. К., 1990.

Валерія Смілянська

БУ́МБА Михайло Миколайович (18.04.1901, м. Сколе, тепер Львів. обл. — 29.11.1983, м. Стрий тієї ж обл.) — укр. майстер худож. обробки дерева. Викладав у Дрогобицькій школі дереворізьблення (1945—48) і Стрийській школі (1955—62). Виготовляв скриньки, обкладинки до альбомів та декорат. тарілки з сюжетними композиціями, рамки. Розвивав традиції бойківського геометричного орнаменту: на полірованій підфарбованій дошці у техніці плаского різьблення виконував орнамент, який розмальовував акварельними фарбами, здебільшого яскравим кольором на зразок місцевих вишивок. Б. розробив чимало нових орнаментальних мотивів розмаїтої кольор. гами. У цій техніці створив сюжетно-тематичні композиції «Олекса Довбуш» (1949), «Захар Беркут» (1960), «Прийом на роботу» (1961), «Гуцули» (1969), портрети Б. *Хмельницького*, І. Франка (1945), Ю. *Федьковича*, О. *Кобилянської* (1950) та ін. Твори на шевч. тематику: «Хата батьків Т. Г. Шевченка» (1948), портрет Т. Шевченка (1951), «Будинок-музей Т. Г. Шевченка в Києві» (1952). У техніці плаского різьблення на полірованій дошці виконав обкладинку до Ювілейного альб. (1961) та портрет Т. Г. Шевченка (1964). Зберігаються у НМУНДМ, МЕХП, НМАШ, Нац. музеї народного мист-ва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського.

Літ.: Гургула І., Чехович С. Народні майстри. Л., 1959; *Будзан А. Ф.* Різьба по дереву в західних областях України. К., 1960; *Будзан А. Ф.* Народні художні промисли Бойківщини // *Народні* художні промисли України. К., 1979.

Марина Юр

БУ́МІ-ПАПА́ (Μπούμη-Παπά) **Рита** (27.11.1906, о. Сирос — 8.09.1984, Афіни) — грец. письменниця і перекладачка. Навчалася в Парижі. Авторка поетичних зб. «Пісні кохання» (1930), «Афіни» (1945), «Троянда зустрічі» (1960), повістей «Морган, скляний принц» (1972), «Хрисо» (1984). У її перекл. вийшла «Антологія світової поезії» (1953). До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* опубл. ст. «Великий співець українського народу» (Ав'ї. 1964, 9 берез.). Для зб. «Поезії» Шевченка, що вийшла в Афінах 1964, переклала вірші «Думи мої, думи мої» (1840) та «Садок вишневий коло хати». Добре відтворила зміст і настрій перекладених поезій, знайшла вдалі грец. відповідники до Шевченкових слів, але не зберегла розміру оригіналу.

Літ.: Микитенко Ю. Пасіонарія Еллади // Всесвіт. 1982. № 12.

Олександр Пономарів

БУ́НІН Іван Олексійович (10/22.10.1870, Воронеж — 8.11.1953, Париж) — рос. письменник, поет і перекладач. Навчався в Єлецькій гімназії (1881—85). Почесний акад. Рос. АН (1909), лауреат Нобелівської премії з л-ри (1933). 1920 емігрував у Францію. Автор повістей «Село» (1910), «Суходіл» (1912), «Дмитрова любов» (1925), поетичних зб. «Вірші 1887—1891 років» (1891), «Просто неба» (1989), «Вибрані вірші» (1929), зб. оповідань «Іоанн Ридалець» (1913), «Чара життя» (1915), «Пан із Сан-Франциско» (1916), «Роза Єрихону» (Берлін, 1924), «Темні алеї» (Нью-Йорк, 1943), роману «Життя Арсеньєва» (1927—33, вид. 1930 в Парижі, повністю — 1952, Нью-Йорк), автобіогр. публіцистики «Окаянні дні» (1925), «Спогади» (1950) та ін.

І. Бунін

Життя і творчість Б. тісно пов'язані з Україною. Певний час жив у Харкові, Полтаві, Києві, Одесі, Ялті та ін. Знав укр. мову, захоплювався укр. театром, піснею, цікавився минулим укр. народу, мав особисті й творчі зв'язки з багатьма діячами укр. культури і л-ри, перекладав рос. мовою твори Б. *Грінченка*, О. *Стороженка* та ін.

Творчістю Шевченка захоплювався ще з юнацьких років. Коли в січ. 1889 І. *Бєлоусов* надіслав йому свою зб. «Из "Кобзаря" Т. Г. Шевченко и украинские мотивы» (К., 1887), Б. у листі від 19 січ. позитивно відгукнувся про книжку, зокр. відзначив «вельми точні й узагалі хороші» перекл. окремих віршів із «Кобзаря», що їх називав чудовими «за глибиною і теплотою почуття» (*Бунин И. А.* Письма 1885—1904 гг. М., 2003. С. 22), і водночас висловив жаль, що І. Бєлоусов не переклав такі «високо поетичні» вірші, як «Думи мої», «Як умру, то поховайте», «І широкую долину», «Огні горять, музика грає». Лист від 3 лют. 1889 містив критичні зауваження з приводу окремих

перекл. із Шевченка О. *Плещеєва* (Там само. С. 23). Навесні 1889 у Харкові зблизився з представниками укр. інтелігенції, серед якої були й члени Громади, ознайомлювався з л-рою з українознавства, читав і перечитував Шевченка, від якого «приходить у захват» (*Муромцева-Бунина В. Н.* Жизнь Ивана Алексеевича Бунина. Париж, 1958. С. 55). Б. виявляв зацікавлення не лише творчістю, а й особистістю поета, його біографією, читав л-ру про нього. Улітку 1890 відвідав могилу поета в *Каневі*, враження від якої описав у нарисі «По Дніпру» (1895), оповіданні «На “Чайці”» (1898; у переробленому вигляді опубл. під назвою «Козацьким шляхом», 1900). Із великим пієтетом говорить про укр. поета: «Згодом я бував на могилах багатьох великих людей, але жодна з них не справила на мене такого зворушливого враження, як могила українського кобзаря. І справді, — чия могила скромніша й водночас величніша та поетичніша?» (Собр. соч.: В 6 т. Т. 2. С. 432). 1891 у газ. «Орловский вестник» (№ 56. 26 февр.) опубл. ст. «Пам’яті Т. Г. Шевченка», в якій поета названо одним «з найталановитіших і найблагородніших людей» (Литературное наследство. Т. 84. Кн. 1. С. 301). У романі «Життя Арсеньєва» герой твору в розмові з коханою говорить про свою любов до України і згадує при цьому рядки з поезії «До Основ’яненка»: «Чайка скиглить, літаючи, / Мов за дітьми плаче; / Сонце гріє, вітер віє / На степу козачім» і додає: «Це Шевченко — цілком геніальний поет!» (Собр. соч.: В 6 т. Т. 6. С. 260). Б. переклав дві перші строфи «Заповіту» (1900, повний текст твору на той час був під цензурною забороною) та поч. вісім рядків вірша «Закувала зозуленька» (1900), в яких майстерно відтворено образний лад та ритмомелодику оригіналів. Брав участь у святкуванні ювілею поета в Москві (1911), кошти від якого призначалися на спорудження пам’ятника Шевченкові у Києві.

Тв.: Собр. соч.: В 6 т. М., 1987—1988; Письма 1885—1904 гг. М., 2003.

Літ.: Бабореко А. К. И. А. Бунин: Материалы для биографии. М., 1983; *Базилевський В.* Україніка Івана Буніна // *Базилевський В.* І зав’язь дум, і вільний лет пера: Літ.-крит. ст., есе, студія одного вірша. К., 1990.

Іван Бажинов

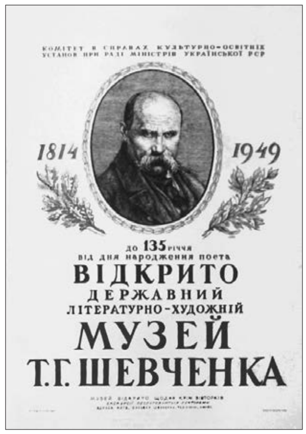
БУ́РА-МАЦАПУ́РА Віра Іванівна (18.09.1900, с. Бучки Стародубського пов. Черніг. губ., тепер Брянської обл., РФ — 29.01.1991, Київ) — укр. графік. Член Асоціації радянських митців України (1927). Дружина М. *Мацапури*. Навчалася у Київ. ін-ті пластичних мист-в (1923—24, майстерня монументального мист-ва М. *Бойчука*); потім на поліграф. ф-ті КХІ (1924—29, викладачі С. *Налепинська-Бойчук*, К. Єлева, В. *Касіян*, А. *Середа*, І. *Плещинський*). Працювала у книжковій і станковій графіці, плакаті. Б.-М. — автор

В. Бура-Мацапура

графічного оформлення Укр. павільйону на Виставці досягнень народного господарства в Москві (1939); серії пейзажних офортів у техніці сухої голки та акватинти (1940).

До *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* виконала серію з п’яти робіт (1938, НМТШ і ШНЗ) та графічні твори на замовлення ДМШ (нині НМТШ), БМШ і вид-ва «Мистецтво»: обкладинку до кн. М. *Грінченка* «Шевченко і музика» (1941), запрошення в техніці літографії на наук. сесію, присвячену 100-річчю перебування Шевченка в Києві (1946), і плакати до цієї річниці та до відкриття 1949 Державного літ.-худож. музею Шевченка (обидва — в техніці літографії); також офорт «Пам’ятник Т. Г. Шевченку на тлі палаючого університету» (1949). Для *Музею Тараса Шевченка* в Канаді (Палермо) Б.-М. створила 11 акварельних копій з оригінальних сепій художника 1951; для експозиції ШНЗ — ряд портретів декабристів та сучасників Шевченка в стилі старовинної літографії.

В. Бура-Мацапура. Плакат з нагоди відкриття ДМШ. Літографія. 1949

Літ.: Блюміна І., Мацапура Т. Майстер графічного мистецтва: (До сторіччя від дня народження В. І. Бури-Мацапури) // *Українська* академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. К., 2000. Вип. 7; *Нікітін Д.* З когорти бойчукістів // Образотворче мистецтво. 2000. № 3/4.

Тетяна Мацапура

БУРА́ЧЕК Микола Григорович (16.03.1871, с. Летичів, тепер Хмельн. обл. — 12.08.1942, Харків) — укр. живописець-пейзажист, історик мист-ва. Заслужений художник Української РСР (1936), заслужений діяч мист-в Української РСР (1941). Навчався в Київ. рисувальній школі М. *Мурашка* (кін. 1890-х, у М. *Пимоненка*, Х. Платонова), Академії образотворчих мист-в у Кракові (1905—10, в Я.-Г. Станіславського, Ф. Рушиця), у Парижі (майстерня А. Матісса, 1910—12; та АМ Рансона, у М. Дені). З 1912 жив у Києві. Член Т-ва київ. художників, Т-ва укр. художників (1910-ті),

М. Жеваго. Портрет М. Бурачека. Полотно, олія. 1939

один із засновників Укр. держ. АМ (1917—20 — проф., керівник майстерні пейзажу). Викладав у Київ. муз.-драм. ін-ті ім. М. Лисенка (1918—21). Директор Харків. худож. технікуму (1925—27), у 1927—31 — проф. Харків. худож. ін-ту. З 1931 — наук. співробітник ГКШ. Один із засновників Асоціації радянських митців України, член Об'єднання сучасних митців України і Асоціації художників Червоної України. Живописна спадщина Б. налічує бл. 10 тис. творів, які позначені впливом імпресіонізму: «Соняшники» (1914), «Дахи Софійського собору в Києві» (1917), «Яблуні в цвіту» (1936) та ін. Оформляв вистави: «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. *Кропивницького* (1936), «Наймичка» І. *Карпенка-Карого* (1938). Автор численних наук. мистецтвознавчих праць.

Як наук. співробітник ГКШ Б. збирав мист. спадщину Шевченка, працював над вивченням і атрибуцією його маляр. і графічних творів: описав сотні акварелей, рисунків, картин, уклав хронологію живописної та графічної спадщини, заклав основи наук. методології та систематизації доробку художника. Б. був членом ювілейного комітету з відзначення *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка*, як наук. ред. готував до друку 7-й та 8-й томи мист. спадщини ювілейного зібр. тв. Т. Г. Шевченка у 10 т., виходу в світ яких перешкодила війна. Укладач альб. «Великий народний художник» (Х., 1939), до якого ввійшли 75

М. Бурачек. Реве та стогне Дніпр широкий. За мотивами балади Т. Г. Шевченка «Причинна». Полотно, олія. 1940

репродукцій творів Шевченка, автор ґрунтовної дослідницької статті до нього.

Б. створив серію пейзажів, де представлено місця, пов'язані з іменем митця: «Могила Т. Г. Шевченка в Каневі», «Хата-сторожка на могилі Т. Г. Шевченка», «Пам'ятник на могилі Т. Г. Шевченка» (всі — 1927), «Будинок у Києві, де в 1846 р. жив Т. Г. Шевченко» (1931), «Готель біля могили Т. Г. Шевченка» (1933), «Захід сонця. Біля могили Т. Г. Шевченка» (1938), «Хата в селі Пекарях, де бував Т. Г. Шевченко» (1939), «По дорозі до Тарасової гори», «Причинна», а також пейзаж «Реве та стогне Дніпр широкий» (усі — 1940) — романтичний, піднесений образ природи за однойменною Шевченковою баладою.

Тв.: Шевченко як художник // Культура і побут [дод. до газ. «Вісті»]. 1928. 10 берез.; Про портрети Т. Г. Шевченка // Культура і побут. 1928. 21 жовт.; Жіночі образи 40-х років в портретній живописі Т. Г. Шевченка // Література і мистецтво [дод. до газ. «Вісті»]. 1929. 9 берез.; Малюнки Т. Г. Шевченка // Знання. 1929. № 5; Галерея малярських творів Шевченка в Харкові // Літературна газета. 1933. 15 квіт.; Моє життя. К., 1937; Великий народний художник: Альбом. Х., 1939; Творчий шлях (Шевченко-художник) // Комуніст. 1939. 6 лют.; Секрет творчості // Образотворче мистецтво. 1941. № 3; *Перші* ілюстратори «Кобзаря» // Київ. 1984. № 3.

Літ.: *Дерегус М. Г.* Співець української природи М. Г. Бурачек // Образотворче мистецтво. 1940. № 6; *Касіян В. І.* Знавець образотворчої спадщини Шевченка // Образотворче мистецтво. 1941. № 3; *Дюженко Ю.* Микола Бурачек. К., 1967; *Абліцов В.* Художник досліджує художника // Вітчизна. 1981. № 3; *Абліцов В.* Микола Бурачек і Українська Академія мистецтва // Українська академія мистецтва: Дослідж. та наук.-методологічні праці. К., 2000; *Абліцов В.* Ностальгія. К., 2001; *Народжені* Україною: Меморіальний альманах: У 2 т. К., 2002. Т. 1: А–К; *Петрашик В.* Спроба вивчення шевченкіани Миколи Бурачека // *ЗНТШ*. Л., 2012. Т. 263.

Ольга Жбанкова

БУРАЧО́К Степан Онисимович (Бурачек; 1800, с. Заньки, тепер Ніжинського р-ну Черніг. обл. — 26.12.1876/07.01.1877, Петербург) — інженер-кораблебудівник, учений, педагог, письменник, видавець, ген.-лейтенант (1864).

Спільно з П. *Корсаковим* 1840 заснував у Петербурзі журн. «Маяк современного просвещения и образованности: Труды ученых и литераторов, русских и иностранных». 1842 став одноосібним ред.-видавцем часопису під зміненою назвою «*Маяк*, журнал современного просвещения, искусства и образованности в духе русской народности». Наполягаючи на народності, яку Б. розумів як «зразкову релігійність, глибоку відданість вітчизні й царю» (Маяк. 1840. № 4. С. 101), Б. не приймав новітньої рос. л-ри (В. Жуковського, О. Пушкіна, М. *Лермонтова*), протиставляючи їй у цьому плані твори О. *Башуцького,* Г. *Квітки-Основ'яненка,* укр. л-ру взагалі. Шевченко, особисто знайомий з Б., опубл. у

його журн. уривок з п'єси «Никита Гайдай» (Маяк. 1842. № 9) і поему «Бесталанный» («Тризна») (Маяк. 1844. № 4). Відомо дві записки Шевченка до Б. від берез. 1844 з проханням надіслати окремі видання та коректуру поеми «Бесталанный».

Літ.: Быховский И. А. Корабельных дел мастера. Лг., 1961.

Павло Усенко

БУРБЕ́ЛА Віктор Анастасійович (30.09.1948, с. Зелене, тепер Згурівського р-ну Київ. обл.) — укр. літературознавець і поет. Закінчив 1972 Київ. ун-т. Досліджує історію укр. л-ри 20 ст. та сучасний літ. процес в Україні. Автор зб. поезій та поем, значна частина яких містить шевч. мотиви («Вкраїно рідна, люба Україно!», «Чечня», «Над Супоєм», «Не спалося» та ін.). Лірично-філос. осмисленню мужнього життєвого шляху Шевченка, його драм. долі присвячено цикл поезій «Наодинці з Шевченком» (зб. «Кредо», 1999), поему «Шевченко у Яготині». У брошурі «Війна в ефірі» (1984) і ст. «Слово, що кликало до бою» (1985), «Фронт в ефірі» (1985), «Зброєю Шевченкового слова» (1986) та ін. Б. розглянув шевч. матеріали в передачах Укр. радіомовлення періоду Другої світової війни.

Літ.: Федорук О. Гармонія із хаосу зірок // Київ. 2000. № 5/6. — Рец. на кн.: *Бурбела В.* Кредо. Л., 1999.

Борис Деркач

БУРЕВІ́Й Кость (справж. ім'я і по батькові — Сопляков Костянтин Степанович; псевд. — Е д в а р д С т р і х а, В а р в а р а Ж у к о в а та ін.; 2.08.1888, с. Велика Меженка Воронез. губ., нині РФ — 15.12.1934, Київ) — укр. письменник, публіцист, літературознавець, критик, мистецтвознавець і політ. діяч. Навчався на Вищих комерційних курсах у Петербурзі, яких не закінчив через активну участь у підпільній діяльності як член Рос. партії соціалістів-революціонерів. Після повернення із заслання в січ. 1918 його обрано членом ЦК партії есерів. Виступав проти узурпації влади більшовиками. Був причетний до організації антибільшовицького повстання на Поволжі. Із 1922 жив у Москві, де був одним з організаторів Укр. клубу, Т-ва друзів укр. театру, при якому діяла Укр. драм. студія, де Б. викладав курс історії укр. театру. Заснував разом із В. *Гадзінським* літ. групу і видавниче т-во «Село і місто» (СіМ). 1934 Б. таємно переїхав у Москву, але його вистежено, восени того ж року заарештовано і в груд. розстріляно разом із 28 ін. видатними діячами укр. культури. Реабілітований 1957.

Першою відомою публ. Б., присвяченою Шевченкові, була ст. «За право й свободу» (журн. «Жизнь пекарей». 1914. № 6, за підписом Клим Буровой). Стаття стала приводом для судового переслідування ред. і арешту накладу видання. 1925 у Москві у вид-ві «Село і місто» за ред. В. *Ґадзінського* та Б. було видано перше за радянського режиму зібр. тв. Шевченка у 2 т.: «Твори: Повний збірник», до першого тому якого ввійшли поетичні твори (їх надрук. за петерб. вид. «Кобзаря» 1907 за ред. В. *Доманицького*), а другий склали повісті, подані в перекл. укр. мовою (за лейпцизьким вид. за ред. Б. *Лепкого*). Текстологічні принципи вид. викликали жваву дискусію серед шевченкознавців, що сприяла виробленню якісно нових підходів до текстологічної підготовки видань творів Шевченка, зокр. й академ. (див. рецензії: М. *Новицького* —Життя й революція. 1925. № 6/7; М. *Плевака* — Більшовик. [Київ]. 1925. 28 трав., та ін.). Б. написав передм. до кн.: *Скворцов А. М.* Жизнь художника Тараса Шевченко. М., 1929.

Тв.: Едвард Стріха. Пародези. Зозендропія. Автоекзекуція. Нью-Йорк, 1955.

Літ.: Айзеншток І. Рецидив некритичності (З приводу видання «Кобзаря» Шевченка) // Культура і побут (Додаток до газ. «Вісті»). 1925. 7 черв.

Іван Бажинов

БУРЛА́КА Федір Михайлович (справж. — Горшковський; 16/29.09.1902, с. Довгалівське, тепер Рокитнянського р-ну Київ. обл. — 10.03.1972, Київ) — укр. письменник. У 1921—22 навчався у Київ. ін-ті народного господарства, 1922—25 — у Київ. політехнічному ін-ті. Працював агрономом і журналістом. Писав романи й повісті про життя селянства і робітничого класу 19 — поч. 20 ст., про події революції та громадянської війни, соц. перетворення і «соціалістичне будівництво», колективізацію та індустріалізацію тощо. Автор низки повістей. У повісті «Остап Вересай» (1947; друга ред. 1959) яскраво й оригінально відтворив образ Шевченка, його погляди на народ, складні стосунки з представниками укр. освіченого панства, зокр. з Г. *Ґалаґаном*. Таке трактування подій і зображення як самого поета, так і його взаємин із колами патріотично налаштованого укр. дворянства на той час, коли в Україні було розгорнуто нещадну боротьбу з «буржуазним націоналізмом» і всілякими проявами «позакласового підходу до історії», викликало гостру реакцію з боку радянської партійної номенклатури. У пресі повість було піддано нищівній критиці: автора звинувачували в ідеологічному шкідництві, у проповіді «безкласовості української нації» та спотворенні образу Шевченка. Б. мусив переробити повість відповідно до радянських ідеологічних приписів. Він обмежився тим, що додав кілька казенно-публіцистичних розділів та пасажів, і повість змогла з'явитися у новій ред. 1959. Це негативно позначилося на худож. цілісності твору.

Вплив Шевченкових істор. візій відчувається у повісті Б. «Семен Палій», трактування істор. осіб у якій, зокр. гетьмана І. *Мазепи*, кошового отамана Костя *Гордієнка* та фастівського полковника Семена *Палія*, перегукується з поглядами Шевченка на цих істор. діячів, напр., у вірші «Іржавець» та ін.

Тв.: Остап Вересай. К., 1947.

Іван Бажинов

БУРЛЕ́СК (італ. burlesca, від burla — жарт) — комічна, сміхова л-ра, традиційно віршова, домінанту якої становить свідома, створена автором невідповідність між темою та особливостями її інтерпретації. «Висока» тема набуває в Б. тривіально-побутового трактування і втілюється в навмисне зниженому стилі, а «низька» тема, навпаки, — у не відповідному їй високому стилі. Б. відомий з античних часів. Розвинувшись у л-рі Відродження, особливого поширення Б. набув у 17—18 ст. як критичний прийом у міжцерковних та літ. протистояннях. В укр. л-рі бурлескна поезія виникла в 16 ст., найбільшого розвитку набула у 17—18 ст. Укр. Б. того часу — це здебільшого л-ра рекреаційна, яка творилася для великих свят: вона своєрідно реалізувала християнський обов'язок радіти з приводу Різдва й Великодня. Б. став важливим чинником секуляризації укр. л-ри. Автори бурлескних гумористичних віршів — мандрівні дяки або учні богословських шкіл, «дяки-пиворізи», семінаристи — відображали у своїх творах народний побут, звичаї, вводили розмовну укр. мову. Бурлескні традиції давньої укр. л-ри використав І. Котляревський у поемі «Енеїда» (1798—1809). У першій пол. 19 ст. Б. проникає в усі роди й до багатьох жанрів укр. л-ри; Б. репрезентує творчість П. Гулака-Артемовського, П. *Білецького-Носенка*, К. *Думитрашка*, Я. *Кухаренка*, Г. Квітки-Основ'яненка та ін. Впливаючи на літ. процес у цілому, бурлескна традиція сприяла його пожвавленню, формуванню ранніх зразків реалізму, позначилася на змісті, стилі й мові багатьох творів, які до власне Б. не належали. Але, посприявши входженню народної мови в літ. обіг, Б. дещо однобічно й тенденційно спрямував цей процес: письменники надуживали вульгаризмами та лайливими словами, внаслідок чого розвивалися здебільшого засоби комізму народної мови.

На творчість Шевченка бурлескна традиція не справила визначального впливу, бурлескні засоби не стали постійним елементом його поетики. Коли письменник робив свої перші кроки, Б. уже не домінував в укр. л-рі. Однак саме Шевченко остаточно відвернув тодішню укр. л-ру від бурлескної надмірності, а водночас дав зразки трансформації худож. засобів Б. Визнавши за Б. його гумористичну, ігрову спрямованість, Шевченко усвідомлював, що обмеженість соц. функції цього засобу стоїть на заваді повноцінній рецепції реальності (див.: Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря», 1847), проте вдавався до окремих худож. прийомів та елементів бурлескної стилістики. Шевченко розширив функціональні можливості Б.: його Б. не лише створює комічний ефект, знижуючи об'єкт осміяння, а й сприяє сатиричному викриттю. Як і давні бурлескні автори, Шевченко без остраху висміював дискредитовані явища дійсності. Гумор у власному розумінні слова Шевченкові-поету не був притаманний, комічне виявлялося здебільшого в іронії та сатирі. Саме для увиразнення сатиричного звучання своїх творів Шевченко вдавався до Б.

У поемі «Гайдамаки» бурлескну стилістику представлено простацькою розмовною манерою автора в «Передмові», у зверненні до передплатників «Панове субскрибенти!», зниженою лексикою персонажів у розд. «Свято в Чигирині». Ширше використано засоби Б. в поемі «Сон — У всякого своя доля», проте чистого Б. й тут немає. В останній частині поеми Шевченко інтерпретує традиційно поважне як низьке й об'єктивно смішне, комічне. Цар у поемі «неначе з берлоги / Медвідь», цариця — «мов опеньок засушений, / Тонка, довгонога», вельможі — «мов кабани годовані, / Пикаті, пузаті!.. / Аж потіють, та товпляться, / Щоб то ближче стати / Коло с а м и х: може, вдарять / Або дулю дати / Благоволять; хоч маленьку, / Хоч півдулі, аби тільки / Під самую пику». Знижена мова поєднується з високою патетикою, оповідач-простак нагадує мандрівного дяка; описи Петропавловської фортеці, царського палацу, монумента Петрові І подібні до тих бурлескно-фантастичних описів різних міст і країв, що залишили мандрівні дяки. Багатий досвід Б. враховано у змалюванні низьких почуттів, примітивних потреб і втіх.

Намаганням посилити сатиричне звучання твору вмотивовано появу елементів Б. у поемі «Царі», де навмисне претензійний виклад поєднується з формами бурлескного комізму. Один із об'єктів зображення — міфолог. образ музи («старенька сестро Аполлона»). Мотив звернення до музи поширений як у бурлескно-травестійній традиції, так і у високій поезії класицизму. У Шевченка замість богині в 1-й ред. вступу до твору (1848) з'являється сива п'яненька бабуся з торбою і на милицях — комічний образ, генетично пов'язаний з «Енеїдою» І. Котляревського. У 2-й, пізнішій ред. (1858) поет дещо зміщує тематичні акценти, проте зображення музи лишається пародійним. Автор подає його у знижено-побутовому плані, відверто іронізуючи: «Покиньте ж свій святий Парнас, / Придибайте хоч на годину / Та хоч старенький Божий глас / Возвисьте, дядино». Шевченко в бурлескному стилі висловлює намір висміяти придворну цареславну поезію з її «одами пишно-чепурними»: «Бо як по правді вам сказать, / То дуже вже й мені самому / Обридли тії мужики, / Та

паничі, та покритки. / Хотілося б зогнать оскому / На коронованих главах, / На тих помазаниках Божих…» У перших трьох розділах поеми теж виявляється бурлескний стиль розповіді. Як і мандрівні дяки, Шевченко охоче звертається до біблійної тематики, зокр. до образу царя *Давида*, який «не дуже був благочестивий». Розвінчуючи царя та його сина *Амона*, Шевченко надає сатирі антимонархічного звучання.

У поезії «Во Іудеї во дні они» цар *Ірод* скоріше смішний, ніж страшний, і цим подібний до Ірода різдвяних бурлескних віршів: «а цар… / Самодержавний государ! / Лизав у ліктора халяву, / Щоб той йому на те, на се… / Хоч півдинарія позичив». У вірші «Саул» Шевченко дає знижено-карикатурну інтерпретацію біблійного сюжету. Напр., про гол. героя твору він говорить так: «Саул, не будучи дурак, / Набрав гарем собі чималий / Та й заходився царювать» (тут пародійно використано «чужу мову» — експресивний рос. фразеологізм). Мета звернення до засобів Б. — не дискредитація біблійних образів і текстів, а створення сатиричної проекції на сучасність — асоціацій із царюванням *Олександра II*. Класичний зразок ліричного застосування бурлескного стилю — вірш «Слава». Подібно до мандрівних дяків, поет іронізує над собою та над своєю славою: «А ти, задрипанко, шинкарко, / Перекупко п'яна! / Де ти в ката забарилась / З своїми лучами?» І сенс гумору (зізнання у прагненні слави), і його форма (самовикриття) йдуть од традицій Б. Окремі бурлескні прийоми наявні також у таких творах, як «Умре муж велій в власяниці», «Гімн черничий», «Н. Т.» та ін.

Отже, бурлескні елементи в Шевченка не були тільки даниною літ. традиції. У творчості поета вони знайшли нові сфери застосування — в сатирі й рідше в ліриці.

Літ.: *Бурлеск* і травестія в українській поезії першої половини XIX ст. К., 1959; *Микитась В. Л.* До питання про традиції давньої української літератури в творчості Шевченка // *НШК 8*; *Івакін Ю.* Стиль політичної поезії Шевченка. К., 1961; *Нога Г.* Бурлескна традиція мандрівних дяків та творчість Тараса Шевченка // *Нога Г.* «Звичаї тії з давніх школярів бували…»: (Український святковий бурлеск XVII—XVIII століть). К., 2001.

Геннадій Нога

БУРТИ́ — село Костянтиноградського пов. Полтав. губ., тепер Новосанжарського р-ну Полтав. обл. Шевченко побував у Б. влітку 1845 під час відвідин маєтку А. *Лук'яновича* в сусідньому с. Шедієвому. На думку П. *Жура*, саме Б. описані в повісті «Наймичка» як невелике село, в якому стояли улани (*Жур 1985*, с. 95—96). Хутір Якима Гирла, де відбуваються основні події повісті, розташований біля Б. На Полтавщині є ще два села, які називаються Б., — в нинішніх Полтав. та Кременчуцькому р-нах. Вони розташовані на відстані більше як сорок верст від Липового: «...от Липового до нас будет, я думаю, верст сорок» (3, 71). У повісті Шевченко не прагнув до повної документальності топіки й вільно використовував відомі йому назви населених пунктів Полтавщини.

Алла Калинчук

БУ́РЦЕВ (Бурцов) Володимир Львович (17/29.11.1862, форт Олександровський (кол. Новопетровське укріплення, тепер Форт Шевченка, Казахстан) — 21.08.1942, поблизу Парижа, Франція) — рос. публіцист, історик, видавець і революціонер. Син Л. *Бурцева*. Навчався у Петерб. і Казан. ун-тах. Узимку 1884—85 підданий арешту за зв'язок із народницькими гуртками, утримувався у Петропавловській фортеці й москов. Бутирській тюрмі, після чого його заслано до Сибіру; втік 1888. У Женеві з В. Дебагорієм-Мокрієвичем узяв участь у випуску незалежного органу «Свободная Россия», де 1889 вмістив вірш М. *Некрасова* «На смерть Шевченка» — передрук із львів. журн. «*Зоря*» 1886.

Повернувшись 1905 до Петербурга, підготував «Історико-революційний альманах» (СПб., 1907), вмістивши, крім власних розвідок, матеріали багатьох авторів, серед яких були Л. Андреєв, О. Купрін, А. *Луначарський*, М. Морозов, П. *Щоголєв* та ін. Особливу увагу в цій книжці, наклад якої цензура конфіскувала, приділив Шевченковим роковинам. Висвітлення перипетій за 28 лют. відкрив інформацією про петерб. демонстрацію 1861 під час Шевченкового похорону. В тексті хроніки за 30 трав. зазначив: «1847. Т. Шевченка здано в солдати під найсуворіший нагляд із забороною писати й малювати» (за документами *Третього відділу,* вперше обнародуваними у серп. 1906 на сторінках журн. *«Былое»*, до ред. котрого входив Б.). 1917 у супроводі спеціальної передм. відтворив автентичний зміст свого альманаху десятилітньої давності із виправленням деяких дрібних помилок у тексті вже під новою назвою — «Календар російської революції» (Пг., 1917).

Тв.: Борьба за свободную Россию. Мои воспоминания (1882—1924). Берлин, 1924. Т. 1.

Літ.: *Лурье Ф. М.* Хранители прошлого. Журнал «Былое»: история, редакторы, издатели. Лг., 1990.

Павло Усенко

БУ́РЦЕВ Лев Олександрович (роки життя невідомі) — плац-ад'ютант *Новопетровського укріплення*, прапорщик, потім підпоручик. У 1856—57 належав до кола осіб, близьких до сім'ї коменданта укріплення І. *Ускова*, де зустрічався з Шевченком. Приїхавши в *Астрахань*, поет з 5 по 10 серп. 1857 жив у Б., який перебував тут у службових справах. «И если бы

не приехал сюда <...> Бурцов, то мне пришлось бы ночевать если не на улице, так в калмыцкой кибитке. <...> Спасибо Бурцову, он приютил и накормил меня в этом негостеприимном улусе», — занотував Шевченко у Щоденнику 7 серп. 1857. Однак у зв'язку з підготовкою Б. до власного весілля поет мусив шукати собі ін. житло, хоча й далі приходив до Б. «чай пить» (Щоденникові записи від 8, 10, 13, 14 серп. 1857). Шевченко згадав Б. й у листах до І. Ускова (12 листоп. 1857; 17 лют. 1858).

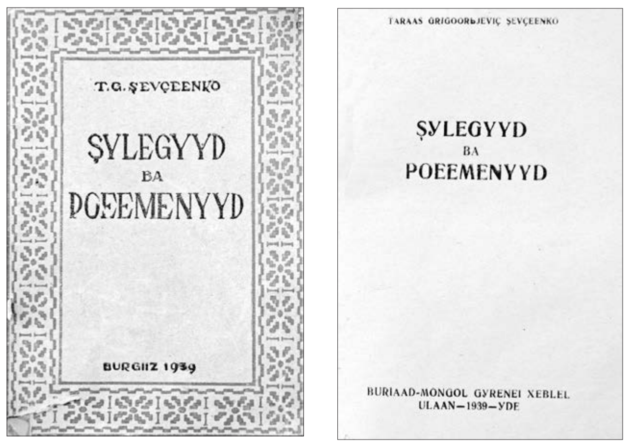
Леонід Большаков

БУРЯ́ТСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Шевченко мав деякі відомості про Бурятію, або точніше — Бурят-Монголію, з різних джерел — друк. праць і розповідей знайомих, яким із тих чи ін. причин довелося побувати в «Сибірі неісходимій». Це засвідчує й запис 10 серп. 1857 в Щоденнику із прихильною характеристикою народів «монгольского племени», до якого належать і буряти. Того ж року в сатиричній поемі «Юродивий» (1857) Шевченко з гіркотою згадував Бурятію, перетворену Російською імперією на місце заслання та каторги політ. в'язнів. З інтересом прочитав Шевченко у газ. «Русский инвалид» (1857. 31 июля) статтю про Тайпінську революцію в Китаї. Навівши поч. промови Гонга, «предводителя инсургентов перед штурмом Нанкина», його заклик розправитися з мандаринами, поет запитує: «Скоро ли во всеуслышание можно будет сказать про русских бояр то же самое?» (запис у Щоденнику 6 верес. 1857).

Ще за життя Шевченка його слово доходило до освічених людей краю, будило їхню нац. та соц. свідомість. Під значним впливом творчості укр. поета сформувалися суспільно-політ. концепції рос. історика та публіциста А. *Щапова*. У праці «Про конституцію» (1860) учений говорив про тривалу, уславлену Шевченком боротьбу укр. народу проти шляхетської Польщі та ін. поневолювачів, наводив не друк. доти вірш «Розрита могила». Можна припустити, що певний слід залишила Шевченкова поезія й у свідомості педагога, перекладача і лексикографа У. Онгодова (1831—1911), етнографа, вчителя і мовознавця М. Болдонова (1833—99), перекладача і лексикографа Р. Бімбаєва (1876—1921) та ін. представників бурят. інтелігенції.

Шевченкове слово, поетові ідеї потрапляли в Бурятію різними шляхами. Найвірогідніше, поезію Шевченка поширювали українці, які в різний час тут працювали. Так, під час вимушеної затримки поета в *Нижньому Новгороді* його розшукали та привітали з поверненням із заслання земляки — випускники медичного ф-ту Київ. ун-ту Ф. *Волхонський* та П. *Малюга*, які прямували до Іркутська на місце своєї майбутньої служби (запис у Щоденнику 18 лют. 1858). І пізніше в Бурятії перебували українці, серед них — письменники, журналісти, митці, вчені, лікарі, інженери, вчителі, які були шанувальниками Шевченкового слова, поширювали його твори. Укр. вчений-мікробіолог та епідеміолог Д. Заболотний 1898 керував медичною експертизою в експедиції, яка працювала в Бурятії та Сх. Монголії. У складі експедиції був перекладач-мовознавець Р. Бімбаєв. Д. Заболотний, який знав напам'ять увесь «Кобзар» (та й сам писав вірші), прихилив до творчості Шевченка бурят. мовознавця. Багато зробили для ознайомлення громадськості Бурятії з творчістю укр. поета численні політ. засланці з України, серед них — А. *Красовський*, М. Муравський, П. *Грабовський*, М. *Михайлов*. Згодом у Бурятії давали спектаклі й концерти укр. трупи, зокр. йшла вистава за п'єсою Шевченка «Назар Стодоля». З успіхом відбувалися виступи Укр. держ. заслуженого академ. народного хору ім. Г. Верьовки, в репертуарі якого завжди були пісні на тексти Шевченка («Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий» та ін.). Вони віддавна лунали в містах і селах республіки. Про це йдеться, зокр., в ст. Н. Концевича «В Сибіру співали "Заповіт"» (Восточно-Сибирская правда. 1961. 10 марта).

Тривалий час твори Шевченка могли читати в Бурятії лише в рос. перекладах. Тільки в 1930-х у зв'язку з підготовкою до *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* з'явилися перші перекл. його творів бурят. мовою: «Заповіт», «Не гріє сонце на чужині» в інтерпретації Д. *Дамдінова* та Д. Чернінова (Бурят-Монголой унэн. 1939. 9 берез.). Того ж року в Улан-Уде вийшло перше вид. вибр. тв. Шевченка «Вірші та поеми» з передм. Д. Дамдінова, де вміщено поему «Наймичка», «Заповіт», вірші «Ой одна я, одна», «N. N. — Сонце заходить, гори чорніють», «Не гріє

Т. Шевченко. Вірші та поеми. Улан-Уде, 1939. Обкладинка і титул

сонце на чужині» та ін. твори в перекл. Д. Дамдінова, Д. Чернінова, Ц. *Галсанова*, Ж. Балданжабона та Б. Абідуєва. Тоді ж Ц. Галсанов запропонував свої інтерпретації вірша «Заповіт», поем «Сон — У всякого своя доля» і «Гайдамаки».

В ювілейні дні періодична преса Бурятії опубл. ст. про життя і творчість укр. поета: «Великий народний поет» М. *Бєльчикова* (Улан туг. 1939. № 3) і «Великий Кобзар» Ж. Балданжабона (Бурят-Монголой унэн. 1939. 9 берез.), в яких, зокр., завважено вплив Шевченка на творчість бурят. письменників.

Спілка письменників Бурят-Монголії надіслала в ті ювілейні дні привітання в Україну; в урочистостях у Києві взяв участь бурят. поет Б. Абідуєв. Відзначали в Бурятії й наступні пам'ятні дати Шевченка. До *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* газ. «Буряад унэн» (1961. 10 берез.) надрук. ред. ст. «Пам'яті великого поета Т. Г. Шевченка»; газ. «Забайкальский рабочий» того ж числа — ст. «Поет цілком народний» С. Павловича; у газ. «Правда Бурятии» (1961. 10 марта) було вміщено розгорнуту програму шевч. днів в Улан-Уде, в якій передбачалися лекції, бесіди, концерти, виставки творів поета; в журн. «Байгалай толон» (1961. № 2) опубл. поему Шевченка «Сон — У всякого своя доля» і баладу «Тополя» в перекл. Ч. *Намжилова,* вірш «Заповіт» у перекл. Ц. Галсанова. До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* в бурят. пресі з'явилися нові перекл. його творів. Журн. «Байгал» (1964. № 2) надрук. уривки з поем «Наймичка» та «Гайдамаки» у перекл. Ц. Галсанова і Ч. Намжилова. Життєвий і творчий шлях поета висвітлено в ред. ст. «Великий Кобзар». У російськомовному варіанті цього часопису (1964. № 2) було опубл. ст. І. Бройтмана «Безсмертя Тараса».

Бурят. письменники — активні учасники шевч. свят і Днів бурят. л-ри в Україні. Поет Д. Жалсараєв, учасник Днів бурят. л-ри на Волині (1972), присвятив Шевченкові вірш «Україно рідна» (укр. перекл. Й. Струцюк). Інтонації та поетику Шевченкової музи відчутно у віршах учасників творчих зустрічей на Волині — Ц.-Д. Дондокової, Д. Улзитуєва та ін. бурят. поетів. У ряді міст і сіл Бурятії ім'я Шевченка надано вулицям, школам і культурно-освітнім закладам.

Пер.: Şevçeenko T. G. Şylegyyd ba poeemenyyd. Ulaan-Yde, 1939.

Літ.: Чалий Б. Бурят декламує Шевченка // Радянська Україна. 1954. 5 листоп.; *Лавров Ф. І.* Братні народи оспівують великого Кобзаря // *НТЕ*. 1964. № 2; *Мах П*. Байкальська легенда // Вітчизна. 1975. № 4; *Марголис Ю.Д*. Поэзия украинского революционного демократа в генезисе земско-областнической теории русского историка (Т. Г. Шевченко и А. П. Щапов) // *Марголис Ю. Д*. Т. Г. Шевченко и русские историки-демократы. Лг., 1991.

Борис Хоменко

БУРЯЧО́К Іван Мартинович (Бурачо́к; крипт. і псевд. ІБ, І. Б у р у л я, Н е в і р, Н е в; 28.09/10.10.1877, с. Лозувата, тепер Липовецького р-ну Вінн. обл. — 24.10.1936, Київ) — укр. художник, працював у царині станкового і театр.-декораційного живопису, книжкової та сатиричної графіки. Навчався у Київ. рисувальній школі М. *Мурашка*, Академії образотв. мист-в у Кракові (1896—1903). У 1906—14 — художник першого укр. стаціонарного театру М. *Садовського* в Києві, де виконав сценічне оформлення вистав «Наталка Полтавка» І. Котляревського (1912), «Сава Чалий» І. *Карпенка-Карого* (1913), «Утоплена» М. *Лисенка* (1913), «Вій» М. *Кропивницького*, «Камінний господар» Лесі *Українки* (обидві — 1914). Пізніше — художник у театрі при Народному домі у Вінниці (1918—22) та у Київ. держ. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької в Києві (1922—27). Відомий карикатурами у журн. «Шершень» (1906), «Хрін» (1908) та ін.

І. Бурячок

Б. — автор двох портретів Т. Г. Шевченка (папір, туш; фанера, олія, 1900-ті) і карикатури «Од молдаванина до фіна на всіх язиках все мовчить, бо... благоденствує» за мотивами поеми «Кавказ». 1922 оформив вистави «Катерина» у Вінн. народному домі, «Гайдамаки» за інсценізацією Леся *Курбаса* у Київ. держ. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької (прем'єра — 3 листоп.); його стиль вирізнявся узагальненістю просторово-кольор. побудови, лаконічністю деталей, умовністю та асоціативністю худож. мови. Іл. табл. X.

Літ.: Демченко Є. Сторінки творчості І. М. Бурячка // Образотворче мистецтво. 1972. № 5; *Бобошко Ю. М*. Режисер Лесь Курбас. К., 1987; *Коляда Ю*. Талант істинно національний // Образотворче мистецтво. 1991. № 6; Габелко В. Сценограф і графік Іван Бурячок (1877–1936 // МІСТ (мист-во, історія, сучасність, теорія: Зб. наук. праць з мистецтвознавства і культурології. К., 2006.

Галина Скляренко

БУТ П. М. — див. *Павлюк П. М.*

«БУТАКО́В О. І. І ФЕ́ЛЬДШЕР ІСТО́МІН О. О. ПІД ЧАС ЗИМІ́ВЛІ НА КОСАРА́ЛІ» (папір, сепія, 18×27,4) — малюнок Шевченка, виконаний у період між 20 листоп. 1848 та 6 трав. 1849 під час зимівлі *Аральської описової експедиції* на о. *Косаралі*. На альбомному аркуші під наклеєним на нього малюнком зроблено напис, вочевидь, О. *Бутаковою*: «раб. Т. Шевченко / А. И. Бутаковъ и фельдшеръ Истоминъ в комнате укрепления Косъ-Аралъ». На звороті —

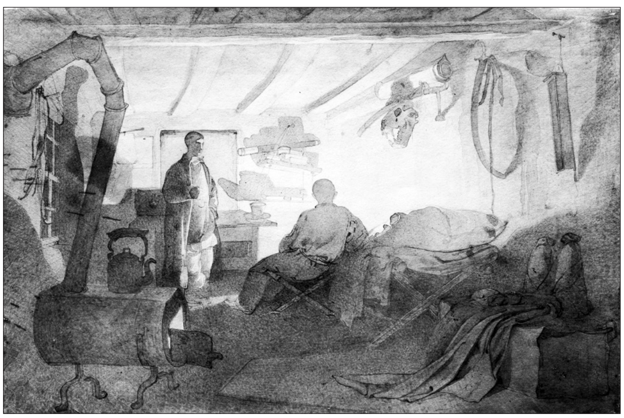
ескіз до малюнка «Хлопчик розпалює грубку» (*ПЗТ*: У 10 т. Т. 8. № 177). Зберігається у НМТШ (№ г—758). Начальника експедиції О. *Бутакова* та О. *Істоміна* зображено у приміщенні, побудованому для зимівлі. Фігури чоловіків розташовано на дальньому плані, О. Бутаков сидить спиною до глядача й намальований у контражурі завдяки освітленню лампадою, розміщеною на підлозі перед ними. Істомін повернутий у три чверті. Щоб передати особливості сцени, Шевченко насичує тоном предмети на першому плані, поступово послаблюючи його на другому і третьому, акцентуючи увагу на силуетах Бутакова та Істоміна. Про це приміщення Бутаков писав у листі до начальника Гол. морського штабу О. *Меншикова* від 2 трав. 1849: «Кімната, в якій ми прожили зиму і стіни якої, складені з вимащеного глиною очерету, продувалися наскрізь усіма вітрами... Вона нагрівалась залізною піччю і була теплою лише тоді, коли її палили» (Російський державний архів військово-морського фоту. Ф. 19. № 32. Арк. 38). Над ліжком Бутакова — череп тигра, забитого зимівниками 20 листоп. 1848 (див. *«Тигр»*). Детально відтворений інтер'єр кімнати й постаті друзів Шевченка — важлива сторінка його біографії.

Малюнок уперше згадано і репрод. у вид.: *Малюнки* Т. Шевченка (СПб., 1911. Вип. 1. Табл. 30). У літ-рі був під назвами: «А. И. Бутаков и фельдшер Истомин в комнате укрепления Кос-Арала» (Украинская жизнь. М., 1912. № 11. С. 76), «Бутаков та Істомін» (Каталог малярської творчості Т. Г. Шевченка, експонованої в Галереї. Х., 1934. С. 20). Експонувався: в *Академії мистецтв* на виставці творів Шевченка, присвяченій 50-річчю від дня його смерті (СПб., 1911). Малюнок спершу зберігався у К. *Герна*, згодом у родині Бутакових, у Т. Глазенап. 1912 разом з 12 ін. творами Шевченка придбаний КММ коштом родини Терещенків (потім ВІМШ), згодом переданий до ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 41.

Літ.: Берг Л. Очерки по истории русских географических открытий. М.; Лг., 1949; *Бутаков*; *Новицький*.

Надія Наумова

Т. Шевченко. Бутаков О. І. і фельдшер Істомін О. О. під час зимівлі на Косаралі. Папір, сепія. 1848—1849

БУТАКО́В Олексій Іванович (7/19.02.1816, Кронштадт, Росія — 28.06/10.07.1869, Швальбах, Німеччина) — рос. мореплавець і географ, контр-адмірал (1864), мандрівник і літератор. Дійсний член Рос. (1848), почесний член Берлін. (1853) географ. т-в. Удостоєний золотої медалі Лондонського геогр. т-ва.

О. Бутаков

Закінчив 1832 Морський кадетський корпус у Петербурзі. Виступав у рос. часописах із перекл. прози іноземних письменників (Ф. Марріета, Ч. *Діккенса* та ін.). Старшим лейтенантом військ. транспорту «Або» здійснював у 1840—42 навколосвітнє плавання, події якого відобразив у нарисах на сторінках місячника «*Отечественные записки*» (1843—44) і відомчого вид. «Записки Гидрографического департамента» (1844). У 1848—49 очолив *Аральську описову експедицію,* куди взяв художником репресованого Шевченка, представляв його звання унтер-офіцера (рапортом командирові *Оренбурзького окремого корпусу* В. *Обручову* від 23 груд. 1849). В експедиції вони разом були на шхуні «Константин», жили в одній каюті. Шевченко виконав мал. сепією «Бутаков О. І. і фельдшер Істомін О. О. під час зимівлі на Косаралі». Дружні взаємини між Б. і поетом тривали і потім в *Оренбурзі*, де, на прохання Б., Шевченка залишили для опрацювання аральських матеріалів. «Доброе братское» ставлення Б. (лист до В. *Рєпніної* від 14 листоп. 1849) дещо полегшувало долю Шевченка, котрий назвав Б. своїм «другом, товарищем и командиром» (там само), тепло і вдячно відгукувався про нього в листах до знайомих — О. *Макшеєва* (26 берез. 1849), Бр. Залеського (поч. 1854). Сподівався на його подальшу підтримку, посилаючись на Б. у зверненні до Л. *Дубельта* від 10 січ. 1850 по дозвіл малювати, а також у спробі клопотання перед В. *Перовським* навесні 1856.

Після завершення робіт з опису *Аральського моря* Б. 1850 виїхав з Оренбурга в Петербург. У цей час Шевченко подарував йому сепію «Хлопчик розпалює грубку» і на звороті нагадав про твори Д. Веневітінова й О. *Кольцова*. Відповідний запис Б. зробив до свого

щоденника (*Шагинян М*. Тарас Шевченко. М., 1946. С. 252).

1850 він видав карту Аральського моря. За свідченням С. *Левицького*, у Петербурзі шукав шляхів полегшити долю Шевченка (*Листи*, с. 63). Того ж 1850 «за упущение по наблюдению за рядовым Шевченко» Б. зроблено «строжайший выговор» за те, що він допустив «рядового Шевченка писать, рисовать и ходить иногда в партикулярном платье» (*Документи*, с. 248).

20 груд. 1852 / 1 січ. 1853 на заг. зборах Рос. геогр. т-ва виголосив доповідь «Відомості про експедицію, споряджену для описування Аральського моря 1848 року». У 1850-х організував Аральську флотилію, рейди Амудар'єю та Сирдар'єю, брав участь у бойових операціях, 1853 відзначився при штурмі фортеці Ак-Мечеті. З 1855 капітан 2-го рангу. 1857, командуючи кораблями та козацьким загоном, придушив повстання казахів, за що отримав чин капітана 1-го рангу. У берез. 1858, прямуючи вчергове до Оренбурга і далі в Середню Азію, випадково зустрівся на поштовій станції у м. Владимирі з Шевченком, що останній відзначив у Щоденнику. За спомином О. Бутакової (газ. «Туркестанские ведомости», 1898), вони бачилися й 1860 в Петербурзі, коли Б. став флігель-ад'ютантом і збирався у відрядження до Великобританії і США, щоб замовити пароплави «Арал» та «Сырдарья» (*Алякринский А. П*. Т. Г. Шевченко на страницах туркестанских газет (1890—1917 гг.) // *Т. Г. Шевченко* в інтернаціональних літературних зв'язках. Зб., К., 1981. С. 107—108). 1863 Б. повернувся на Балтику. Вів щоденники, публікував статті в журн. «Вестник Императорского Русского географического общества» тощо. Іменем Б. у 20 ст. було названо мис о. *Барсакельмес* на Аральському морі. З О. Бутаковою зберігав низку робіт Шевченка.

Тв.: Survey of the Sea of Aral // Journal of the Royal Geographical Society. 1853. Vol. 13; *Бутаков*.

Літ.: Некролог. Свиты Его Величества контр-адмирал Алексей Иванович Бутаков // Морской сборник. 1869. № 9; *Дмитриев В. И*. А. И. Бутаков. М., 1955; *Мацапура М*. Т. Г. Шевченко та О. І. Бутаков (малярські твори Т. Г. Шевченка в альбомі О. І. та О. М. Бутакових) // *Тарас* Шевченко — художник: Дослідження, розвідки, публікації. К., 1963. Вип. 1; *Аксельрод Е*. Контр-адмирал Бутаков — исследователь Аральского моря // Известия Всесоюзного географического общества. 1971. Т. 103. Вып. 2; *Смирнова-Россен А. О*. Дневник. Воспоминания. М., 1989.

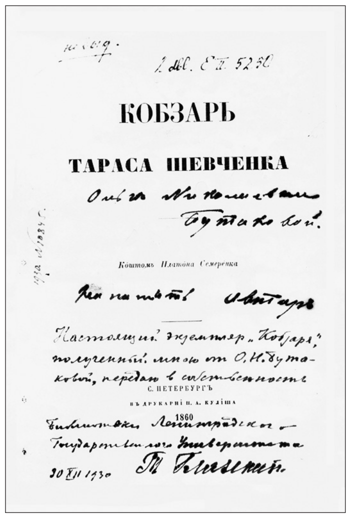
Павло Усенко

БУТАКÓВА Ольга Миколаївна (22.02/6.03.1830, с. Домкіно Лузького пов. Петерб. губ., тепер РФ — 11/24.07.1903, с. Домкіно; похована у с. Городці Петерб. губ., тепер РФ) — рос. художниця, гравер, знайома Шевченка. Дружина О. *Бутакова*. Навчалася гравірування у К. Клодта. Розробляла т. зв. степову тему, зібрала два альб. із власними малюнками, а також роботами художників А. *Гороновича*, О. *Чернишова* та ін.

Перші згадки про Б. є в листуванні Шевченка за 1854: «Алексею Ивановичу [Бутакову. — *Ред*.] пожелай всех благ от меня в его новой жизни; поблагодари его за память обо мне, а ее за копии с "Монаха"» (лист із *Новопетровського укріплення* до Бр. Залеського в *Оренбург* від 5 лют. 1854; йдеться про копії Б. з акварелі Шевченка «Скеля "Чернець"», що в той час була в *Оренбурзі* у Бр. Залеського). Напевно, тоді ж Б. одержала від К. *Герна* альб. із 12 малюнками Шевченка, про який писала ред. газ. «Туркестанские ведомости» А. Романовичу: «Ці малюнки Шевченка залишались у Герна, коли Тараса Григоровича було вислано з Оренбурзького краю в Петровське укріплення. Герн передав їх нам...» (*Алякринский А. П*. Шевченко на страницах туркестанских газет (1890—1917 гг.) // *Т. Г. Шевченко* в інтернаціональних літературних зв'язках: Зб. К., 1981. С. 107—108). Уперше художниця зустрілася з Шевченком, як відомо з його запису в Щоденнику, 10 берез. 1858 у м. *Владимирі*. Про цю зустріч Б. згадувала у листі до А. Романовича (Там само. С. 108—109). З деяких Шевченкових малюнків Б. виконала офорти: «Днювання експедиційного транспорту в степу», «Гористий берег острова Ніколая», «Низький берег острова Ніколая», «Укріплення Косарал взимку» та ін. (частина з них зберігається у НМТШ). У Петербурзі взимку 1860 Шевченко подарував Б. щойно виданий «*Кобзар*» з дарчим написом: «Ольге Николаевне Бутаковой.

О. Бутакова

КОБЗАРЬ

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Ольгѣ Николаевнѣ Бутаковой.

Коштомъ Платона Семеренка

На память! Кобзарь

Настоящий экземпляр „Кобзаря", полученный мною от О.Н. Бутаковой, передаю в собственность

С. ПЕТЕРБУРГЪ

ВЪ ДРУКАРНІ П. А. КУЛІША

1860

Библиотеки Ленинградского Государственного Университета

30 XII 1930

Т. Шевченко. Кобзар. СПб., 1860 (з дарчим написом автора О. М. Бутаковій)

На память автор» (Наук. б-ка Санкт-Петерб. держ. ун-ту. Відділ рідкісних книжок. № 10845).

Тв.: Каталог «Виставки творів художників — сучасників Шевченка». К., 1964.

Літ.: Ровинский Д. А. Подробный словарь русских граверов XVI—XIX вв. СПб., 1895; *Чабров Г.* Ольга Николаевна Бутакова и её художественные произведения (1853—1861 гг.) // Известия Узбекистанского филиала географического общества СССР. 1957. Т. 3; *Опис* рукописів Т. Г. Шевченка. К., 1961; *Бородін В. С.* Невідомий автограф Т. Шевченка // *РЛ*. 1962. № 2; *Большаков 1977*; *Остафіїва Л.* Твори Ольги Бутакової [в колекції Національного музею Тараса Шевченка] // Музеї України. 31.01.2011 / доступ. ресурс: http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php?go=News&in=view&id=5328

Григорій Зленко, Валентина Судак

БУТАШЕ́ВИЧ-ПЕТРАШЕ́ВСЬКИЙ М. В. — див. *Петрашевський М. В.*

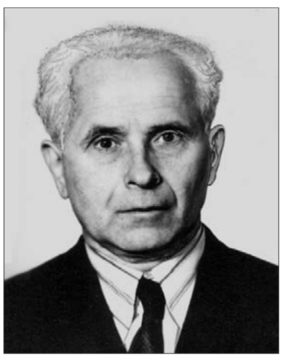
БУТЕ́НАС (Būtėnas) **Юлюс** (17/30.11.1908, с. Галінтінай, тепер Алітуського пов., Литва — 28.04.1999, Вільнюс) — лит. письменник і критик. Закінчив 1934 Каунаський ун-т. У 1944—50 викладав у Вільнюському ун-ті. Написав понад 40 книжок, здебільшого історіогр. змісту, зокр. «Повілас Вішінскіс» (1936), «Вінцас Кудірка» (1937), «Жемайте» (1938), «Сподвижники Вінцаса Кудірки» (1993) та ін.

Автор монографії «Тарас Шевченко» (1954), в якій висвітлено біографію Шевченка, його творчість, її рецепцію в лит. л-рі, зокр. вплив на Ю. *Андзюлайтіса-Калненаса*, Й. *Білюнаса*, Л. *Гіру*. Ст. Б. «Українська література в нашій періодиці» (Literatura ir calba. 1948. № 5) присвячено перекл. творів Шевченка, І. Франка, М. *Бажана* лит. мовою.

Тв.: Tarasas Ševčenka. Vilnius, 1954.

Лайма Арнаткевічюте

БУ́ТИЧ Іван Лукич (21.09.1919, с. Усівка, тепер Пирятинського р-ну Полтав. обл. — 9.05.2007, Київ) — укр. архівіст, історик і джерелознавець. Дійсний член *Наукового товариства імені Шевченка* (1992). Закінчив 1945 істор. ф-т Київ. ун-ту. Канд. істор. наук (1950). З 1945 — працівник, 1954—71 — керівник Наук.-видавничого відділу Арх. управління Міністерства внутрішніх справ Української РСР (з 1960 — при Раді Міністрів Української РСР), згодом водночас працівник Ін-ту історії України АН Української РСР. 1950—71 — член редколегії «Науково-інформаційного бюлетеня Архівного управління УРСР» (з 1966 — «Архіви України»), з 1958 — відп. ред., 1991—2007 — провідний наук. співробітник, завідувач відділу історії і теорії археографії та споріднених джерелознавчих наук Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ.

І. Бутич

У своїй багатогранній творчості часто звертався як до шевч. тематики, так і до вивчення укр. руху 19 — поч. 20 ст. у цілому. Як керівник наук.-видавничого відділу Арх. управління 1960 разом з ін. науковцями (зокр., Я. Дашкевичем, З. Франко) ініціював вид. зб. документів про І. Франка (1966), Лесю *Українку* (1971), В. *Гнатюка* (1998), М. Драгоманова (2001). Першим у цьому списку був зб. «Тарас Шевченко: Документи і матеріали (1814—1863)» (1963). Б. — автор бл. 20 енциклопедичних ст. до *ШС*, а також низки розвідок про Шевченка, опубл. у «Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР» («Архівах України»): огляд арх. фото- і кінодокум. матеріалів про Шевченка (1961, № 1); про переслідування його творів царською цензурою, історію спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві, заборону відзначання *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* у 1914 (1964. № 2) та ін., а також рецензій. У 1960-х разом з архівістами М. Бутич, І. Глизем та ін. виступив одним з організаторів тритомного вид. документів про Кирило-Мефодіївське товариство (КМТ). 1970 підготовлений до друку машинопис з нагоди 125-річчя з часу виникнення організації було передано до вид-ва «Наукова думка», однак наступного року відкликано на повторне рецензування і згодом зовсім вилучено з планів вид-ва (опубл. 1990; репродукцію буклета вид-ва 1970 з анонсуванням плану публ. цього зб. див.: Іван Бутич у спогадах // Пам'ятки України. 2008. № 3. С. 129; див. також *Кирило-Мефодіївське братство*).

Як ред. «Архівів України» заохочував багатьох дослідників публікувати у цьому журн. свої статті й матеріали про Шевченка. Був одним з ініціаторів створення енциклопедичних довідників «Чернігівщина» (К., 1990) і «Полтавщина» (К., 1992), у яких шевч. тематика посідає чільне місце.

Літ.: Іван Лукич Бутич (21 вересня 1919 — 9 травня 2007 рр.): Біобібліогр. К.; Л., 2011; *Бутич М.* З історії підготовки до друку збірника «Кирило-Мефодіївське товариство» в трьох томах // Український археографічний щорічник. Нова серія. К.; Нью-Йорк, 2004. Вип. 8/9; *Гирич І.* Бутич Іван Лукич (1919—2007) // Український археографічний щорічник. Нова серія. К., 2007. Вип. 12.

Ярослав Федорук

БУТКО́В Петро Григорович (17/28.12.1775, слобода Осиново, тепер село Новопсковського р-ну Луган. обл. — 12/24.12.1857, Санкт-Петербург) — рос. військ. і держ. діяч, історик. Служив на Кавказі,

1801—02 був правителем канцелярії головнокомандувача; згодом перебував на різних військ. посадах, 1811 остаточно залишив службу. Із 1828 працював у міністерстві внутрішніх справ. Акад. Петерб. АН (1841); сенатор (1849). Наук. інтереси Б. стосувалися переважно історії Київ. Русі.

Шевченко в листі до О. *Бодянського* від 29 черв. 1844 писав, що працює над «Живописной Украиной», і повідомляв, що звернувся з пропозицією взяти участь у її вид. серед ін. і до Б. як знавця слов'ян. старовини (у Шевченка Б. названо помилково «Будковим»), щоб той допоміг у написанні пояснень до офортів. Про відповідь Б. відомостей немає. Прізвище Б. згадано в оголошенні про підготовку «Живописной Украины» в газ. «*Северная пчела*» (1844. 25 серп.)

Олександр Боронь

БУ́ТНИК-СІ́ВЕРСЬКИЙ Борис Степанович (3/16.03.1901, Чернігів — 5.11.1983, Київ) — укр. мистецтвознавець. Закінчив 1926 Київ. археол. ін-т. Канд. істор. наук (1946). Працював у галузі історії образотв. та декорат.-прикладного мист-ва, плаката, худож. критики, шевченкознавства. Автор понад 10 монографій (зокр. «Рєпін і Україна», 1962), брав участь у підготовці «Історії українського мистецтва» (К., 1968. Т. 6). На поч. 1950-х рішенням Президії АН Української РСР почато підготовку до видання мист. спадщини Шевченка, у складі «*ПЗТ: у 10 т.*» (відповідні томи — 7—10 вийшли друком 1961—64). Підготовкою мист. частини займалися академ. установи — ІМФЕ і ДМШ (нині НМТШ), у фондах якого зберігається найбільша колекція графічних та живописних творів художника. Керівником підготовки 7—10 томів призначили Б.-С. від ІМФЕ. У тісній співпраці мистецтвознавців (В. *Касіян*, Я. *Затенацький*) та наук. співробітників музею (Г. *Паламарчук* та ін.) великий колектив авторів та редакторів на чолі з Б.-С. описав твори, уточнив їхню атрибуцію, прокоментував бл. 1000 наявних і незнайдених творів. Задля здійснення цієї роботи було започатковано створення картотеки, що складалась із виписок з літ. джерел про кожний твір. Постійно доповнювана, вона стала вагомою складовою шевченкознавства (зберігається у НМТШ). Б.-С. був ред. 7-го (1961) і співред. 10-го (1963) томів.

Б. Бутник-Сіверський

Б.-С. присвятив творчості Шевченка низку мистецтвознавчих праць: «Мистецькі твори Т. Г. Шевченка років заслання» (1954), «До історії деяких малюнків Т. Г. Шевченка» (1959), «Волзькі краєвиди. Мандрівка в творчу лабораторію Т. Г. Шевченка» (1962), «В творчій лабораторії художника», «Три знахідки» (обидві — 1963), «Шевченко-художник в уяві народу» (1965), у т. ч. статей у «*ШС*» (К., 1976—77. 1—2 т.): «Ескізи, етюди і начерки Т. Г. Шевченка», «Мистецька спадщина Т. Г. Шевченка», «Мистецькі твори, приписувані Т. Г. Шевченкові», «Пейзажі Т. Г. Шевченка», «Плакати шевченківські», «Шевченкознавство» (у співавт.). У них науковець висвітлював творчий метод художника, описував історію творів, робив мистецтвознавчий аналіз, розробляв методику і проводив атрибуцію Шевченкової мист. спадщини. Дослідження Б.-С. 1953—77 з шевч. тематики в основному пов'язані з підготовкою видань образотв. спадщини Шевченка. Це — атрибуції окремих творів, характеристика певних періодів та жанрів, узагальнення питань мист. шевченкознавства.

Тв.: Нотатки до біографії Т. Г. Шевченка // Вісник АН УРСР. 1944. № 14; Про вивчення малярської спадщини Т. Г. Шевченка у зв'язку з підготовкою академічного видання його творів // Вісник АН УРСР. 1953. № 6; Мистецькі твори Т. Г. Шевченка років заслання: (До підготовки 8 і 9 томів академ. вид. «Повного зібрання творів Т. Г. Шевченка» // Вісник АН УРСР. 1954. № 6; Роль Петербурзької Академії художеств у розвитку мистецької освіти на Україні в першій половині XIX ст. // Вісник АН УРСР. 1958. № 10; До підготовки академічного видання повного зібрання творів Т. Г. Шевченка-художника // Мистецька спадщина Т. Г. Шевченка: (Матеріали, присвячені дослідженню творчості Шевченка-художника). К., 1959. Вип. 1; До історії деяких малюнків Т. Г. Шевченка // Там само; Волзькі краєвиди: Мандрівка в творчу лабораторію Т. Г. Шевченка // Україна. 1962. № 15; Три знахідки // Україна. 1963. № 12; До методики атрибутування мистецької спадщини Т. Г. Шевченка // *НШК 14*.

Василь Афанасьєв, Марина Юр

БУТУРЛІ́Н Іван Іванович (роки життя невідомі) — начальник штабу *Оренбурзького окремого корпусу* (з 1855), ген.-майор. Дізнавшись, що Б. — «просвещенный любитель прекрасного искусства», Шевченко радив Бр. Залеському познайомитися з ним (лист від 25 верес. 1855). Підписом Б. засвідчено лист командира Оренбурзького окремого корпусу О. *Катеніна* від 18 верес. 1857, в якому І. *Ускову* зроблено «суворе зауваження» за дозвіл Шевченкові виїхати до Петербурга.

Леонід Большаков

БУТУРЛІ́Н Петро Дмитрович (17/29.03.1859, Флоренція, Італія — 24.07/5.08.1895, с. Таганча Київ. губ., тепер Канівського р-ну Черкас. обл.) — рос. поет і дипломат. Навчався в коледжі св. Марії в Аскоті, Англія (1870—74), закінчив 1878 1-шу київ. гімназію. Із 1883 —

радник рос. посольства в Римі, потім у Парижі. 1893 повернувся на батьківщину й оселився в Таганчі, де відкрив народне уч-ще. Автор зб. «Сибілла та інші вірші» (СПб., 1890) та ін. Відвідавши місце поховання Шевченка в *Каневі*, написав сонет «Могила Шевченка», в якому з прихильністю говорить про поета, чиє слово «закони смерті побороло». Сповнений благоговійного почуття сонет завершується словами: «Тут — хрест, тут — знак страждання і надії». Укр. мовою цей сонет переклав М. *Зеров* під назвою «Шевченкова могила» (*Зеров М*. Твори: У 2 т. К., 1990. Т. 1).

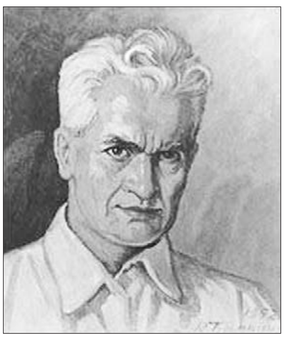
П. Бутурлін

Тв.: Сонеты. К., 1895; Русский сонет: XVIII — начало XX в. М., 1983.

Літ.: Schmidt O. Neizvestnyi poet P. D. Buturlin. München, 1971.

Іван Бажинов

БУЦМАНЮ́К Юліан (3.07.1885, с. Сморжів, тепер Радехівського р-ну Львів. обл. — 30.12.1967, Едмонтон, Канада) — укр. живописець, художник-монументаліст. Навчався в Академії образотв. мист-в у Кракові (1908—14, викладачі Л. Вичулковський, Т. Аксентов). 1923—27 студіював малярство у Празькій АМ. Відомий як автор стінопису церкви Пресвятого Христового Серця отців василіан (тепер Христа-Чоловіколюбця отців василіан) у м. Жовкві (1910—11, 1932—39), завершив стінопис церкви св. Юрія у Раві-Руській (1938), катедри св. Йосафата в Едмонтоні (1951—56). Працював як іконописець і портретист, брав участь у вид. «Український скиталець» (1921—23), журн. «Мистецтво» (1932—36).

Ю. Буцманюк. Автопортрет. Полотно, олія. 1952

До образу Шевченка звертався двічі: створив графічний портрет для титульної сторінки «Українського скитальця» (1921), приуроченого до 60-ї річниці від дня смерті поета, і фресковий портрет Шевченка у стінописі церкви у м. Жовкві. Розпис — явище унікальне, в якому міцно переплетено давні традиції фрескового малярства та модернові течії мист-ва першої третини 20 ст. У стінопис, поряд із традиційними для укр. фрескового малярства сценами Успіння Пресвятої Богородиці та Благовіщення, зображеннями Бога-Отця та чотирьох євангелістів, Б. увів цілком нові композиції: «Мученицька смерть св. Йосафата» та «Покликання св. Йосафата», а також знамениті історико-реліг. сцени — «Покрова Богородиці» та «Берестейська унія». Остання представляє галерею постатей творців і прихильників унії: І. Потія, М. Рогозу, Й. Рутського, М. Терлецького, її активних противників: І. Вишенського, Петра *Могилу*, М. Смотрицького, та політ., реліг. і культурних діячів, причетних до знаменних віх укр. історії: Шевченка, І. *Мазепи*, Б. *Хмельницького*, П. *Дорошенка*, П. *Сагайдачного*.

Б. — автор теоретичної праці «Шевченко — маляр» (машинопис, фонди Укр.-канад. арх.-музею Альберти).

Літ.: Юліян Буцманюк. Монографічна студія. Едмонтон, 1982; *Пеленська О*. Український портрет на тлі Праги. Нью-Йорк; Прага, 2005; *Гах І*. Стінопис жовківської церкви Христа-Чоловіколюбця. Л., 2006.

Ірина Гах

БУ́ЧАР (Bučar) **Франьо** (25.11.1866, Загреб — 26.12.1946, там само) — хорват. історик л-ри, критик і славіст. Гімназію закінчив у Загребі, ун-т у Відні. Автор праць про хорват. та ін. слов'ян. л-ри, про скандинав. письменників. У загреб. часописі «Savremenik» (1917. № 88—90) за підписом Dr. B. опубл. про Шевченка ст. «Український герой», що є широким коментованим викладом монографії швед. славіста А. *Єнсена* «Тарас Шевченко. Життя українського поета» (виданої 1916 нім. мовою у Відні). 1939 з нагоди *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* у газ. «Obzor» (№ 86, підпис Dr. B.) опубл. ст. Б. «Тарас Шевченко — найбільший український поет». У ній, поряд із викладом відомих фактів життя і творчості поета, Б. порівнює Шевченка стосовно його драм. долі й бунтівної вдачі з італ. драматургом С. Пелліко (1789—1854), чес. поетом і публіцистом К. *Гавлічком-Боровським* (1821—56) та хорват. політиком і публіцистом С. Радичем (1871—1928), котрі також зазнали переслідувань, ув'язнення і заслання за непоступливу позицію у змаганнях за незалежність своєї батьківщини. Тут вміщено інформацію про видані 1921 й 1922 у Загребі з нагоди 60-літніх роковин від дня смерті Шевченка збірники статей, авторами яких були представники різних слов'ян. л-р, а також А. Єнсен.

Ф. Бучар

Вілль Гримич

БУЧИ́НСЬКИЙ Дмитро Григорович (9.04.1913, с. Трибухівці, тепер Бучацького р-ну Терноп. обл. — 4.11.1963, Рим, Італія; похований у Мадриді, Іспанія) — укр. літературознавець, перекладач, журналіст і видавець. Чл.-кор. УВАН, член *Наукового товариства імені Шевченка*. Студіював теологію і філософію у Люблін. ун-ті (1935—39). З 1944 — на еміграції. 1948 переїхав до Іспанії, де очолив укр. ред. Нац. радіо Іспанії (1952—63).

Д. Бучинський. Християнсько-філософська думка Тараса Г. Шевченка. Лондон; Мадрид. 1962. Обкладинка

Гол. шевченкознавча праця Б. — «Християнсько-філософська думка Тараса Г. Шевченка» (Лондон; Мадрид, 1962) — за жанром ближча до великого просвітянського есе, ніж до наук. монографії, а за методологією та аналітичним апаратом — до публіцистики, ніж до праці з історії філософії або літературознавства з богословським ухилом. На названу жанрову специфіку вказує цитування творів Шевченка без посилань, а російськомовних — в укр. перекл., компілятивність і широке переповідання загальновідомих фактів біографії поета. Публіцистичність книги засвідчують розлоге цитування попередників (особливий авторитет у Б. має С. *Смаль-Стоцький*), різка полеміка з радянськими шевченкознавцями, повна відсутність естетичного аналізу, слабка філос. і теологічна бази.

Непохитно переконаний у християнській ортодоксальності Шевченка, Б. ототожнює з «філософською розумною думкою» письменника його «християнську думку» (*Бучинський Д*. Християнсько-філософська думка Тараса Г. Шевченка. Лондон; Мадрид, 1962. С. 89), а засобом структурування світогляду поета обирає вже «питання практичної філософії з її галузями» — теодицеєю, космологією, онтологією, психологією, етикою, причому всі ці «галузі» розглядає «в християнському розумінні» (Там само. С. 91). Найцікавіша частина роботи — «Практичні питання Шевченкової філософії» — складається з 9 етюдів, у кожному з яких Б. інтерпретує як світоглядне явище певну життєву колізію або фрейм із відображених у поетичних текстах письменника.

Тв.: Шевченко й Щепкін // Календар-альманах «Відродження» на 1961 рік. Буенос-Айрес, 1960; Молитва в житті Т. Шевченка // Католицький щорічник. 2002. К., 2006.

Літ.: *«Журавлина»* книга. Тернопільська українська західна діаспора: Словник імен. Т., 1999. Ч. 1.

Станіслав Росовецький

БУЧКІ́ВСЬКИЙ Іван Павлович (4.02.1923, с. Купновичі, тепер Самбірського р-ну Львів. обл.) — громадсько-освітній діяч. Закінчив філол. ф-т Луцького пед. ін-ту. Вчителював на Львівщині. За нац. переконання зазнав переслідувань. 1948 відвідав могилу Шевченка, заприсягшися покласти грудку землі з могили в підвалини пам'ятника поетові в Галичині. 1964 ініціював будівництво пам'ятника Шевченкові у с. Градівці, 1989 — у с. Купновичах (скульптор В. Одрехівський, який з 1968 був ув'язнений). Б. організував закладання парків у пам'ять Шевченка — у с. Градівці 1964 та с. Купновичах 1968 (останній за рішенням місцевої влади було знищено). 1989 з ініціативи Б. жителі з Купновичів знову впорядкували й урочисто відкрили парк «Тарасів гай». Б. — учасник багатьох шевч. конференцій; організував понад 200 подорожей Україною, з них — понад 20 шевч. місцями, зокр. і ювілейну — на *Запорозьку Січ*.

Роман Головин

БУ́ЧМА Амвросій Максиміліанович (Максимович; 14.03.1891, Львів — 6.01.1957, Київ) — укр. актор театру та кіно, реж. і педагог. Народний артист Української РСР (1943). Народний артист Союзу РСР (1944). Проф. (1940). Держ. премії Союзу РСР (1940, 1949). Артистичну діяльність почав у Львові 1908 у *Руському народному театрі товариства «Руська бесіда»*. У 1917—18 працював у *Садовського М. К. театрі* у Києві. Навчався в Муз.-драм. школі ім. М. Лисенка. 1919 — у Новому львів. театрі, що став основою для створення Нового драм. театру ім. І. Франка (нині — *Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка*). У театрі ім. І. Франка здійснив власну сценічну композицію «Заповіт» («жива картина»), створену за поезіями Шевченка. В 1922—36 (з перервою на роботу у Всеукр. фотокіноуправлінні 1926—30) — актор Мист. об'єднання «Березіль» під керівництвом Леся *Курбаса* у Києві (з 1926 — Держ. театр «Березіль» у Харкові, з 1935 — Харків. укр. драм. театр ім. Т. Г. Шевченка). У театрі

А. Бучма

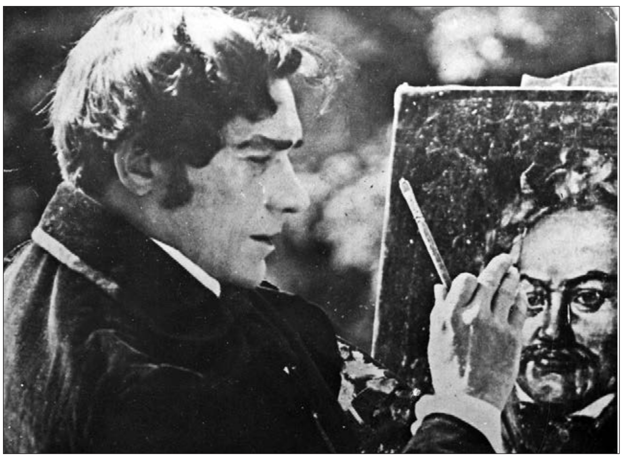
А. Бучма у ролі Лейби у виставі за поемою Т. Шевченка «Гайдамаки». Режисер Лесь Курбас. 1924

«Березіль» 1924 зіграв шинкаря Лейбу й був одним із виконавців ролі Ґонти у сценічній версії поеми «Гайдамаки», яку створив Лесь Курбас. У 1936—57 — актор Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка. Тут здійснив постановку п'єси С. *Голованівського* «Поетова доля» (1939), двічі ставив «Назара Стодолю» (1942, Семипалатинськ; 1951, разом з Л. *Дубовиком*, Київ). У німому двосерійному істор.-біогр. фільмі реж. П. *Чардиніна* «Тарас Шевченко» (1926, ВУФКУ, Одеса) створив образ Шевченка, який увійшов у скарбницю укр. кіношевченкіани. Фільм з успіхом пройшов 1928 у США та Канаді. У ролі Шевченка Б. виступив і в драм. етюді В. *Чаговця* «Зустріч» на 125-річному ювілеї Малого театру в Москві (1949). На екрані втілив також образ Хоми Кичатого у к/ф реж. Г. *Тасіна* «Назар Стодоля» (1937, Українфільм, Одеса). Б.-акторові притаманні сценічна правдивість, глибинний психологізм, філос. тлумачення ролей. На фронті (1942) акторська бригада франківців під керівництвом Б. грала театралізований концерт «І вражою злою кров'ю волю окропіте», у якому було використано і твори Шевченка. Б. виступав на естраді з читанням «Заповіту». Позував скульпторові М. *Манізеру* для створення образів двох селян до пам'ятника Шевченкові в Харкові.

Тв.: З глибин душі: Статті і спогади. К., 1959.

А. Бучма у ролі Т. Шевченка. Фільм «Тарас Шевченко». Режисер П. Чардинін. 1926

А. Бучма у ролі Т. Шевченка. Фільм «Тарас Шевченко». Режисер П. Чардинін. 1926

Літ.: *Буревій К.* А. Бучма. Х., 1933; *Борщаговський О.* А. М. Бучма. К., 1947; *Піскун І.* А. М. Бучма. К., 1956; *Львов-Анохин Б.* А. М. Бучма. М., 1959; *Бжеський І.* Тарас Шевченко в мистецтві кіно. К., 1963; *Жукова А., Журов Г.* Амвросій Бучма в ролі Шевченка // Новини кіноекрану. 1964. № 3; *Бабишкін О.* Амвросій Бучма в кіно. К., 1966; *Косач Ю.* Амвросій Бучма. К., 1978; *Заболотна В.* Амвросій Бучма. К., 1984.

Валентина Заболотна

БУЯ́ЛЬСЬКИЙ Ілля Васильович (26.07/6.08.1789, с. Вороб'ївка Новгород-Сіверського пов. Черніг. губ., тепер Новгород-Сіверського р-ну Черніг. обл. — 8/20.12.1866, Петербург) — рос. хірург-анатом, учений і педагог. Закінчив філос. відділення Черніг. семінарії (1809), Медико-хірургічну академію в Петербурзі (1814), проф. анатомії (1831), акад. (1842). Практикував у багатьох галузях медицини, опубл. низку визначальних для становлення рос. хірургічної школи наук. праць. Із січ. 1841 Шевченко відвідував лекції Б. з анатомії у петерб. *Академії мистецтв* (*Документи*, с. 31, № 65). Програма курсу, який викладав Б., дає уявлення про студіювання Шевченком цієї дисципліни. Автобіогр. герой повісті «Художник» оповідає про це узагальнено: «Я начал

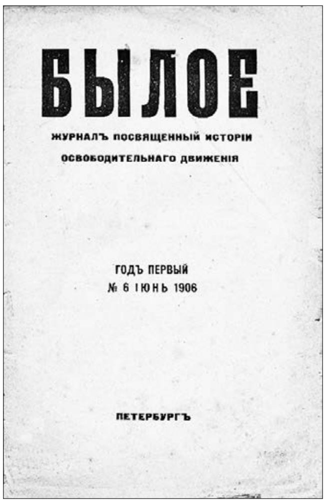
Т. Шевченко. Портрет І. Буяльського. Начерк на аркуші «На лекції анатомії». Папір, олівець. 1841

посещать анатомические лекции профессора Буяльского. Он теперь читает остов» (4, 150). В *Альбомі 1840—1844* збереглася зарисовка «На лекції І. В. Буяльського з остеології» (перша пол. 1841), на якій зображено Б. перед групою учнів. Узимку 1841—42, коли учні вивчали м'язи на препарованих заморожених тілах (кадаверах), виконано акварель «Анатомічний малюнок».

Літ.: Марцінковський І. Б. Професор І. Буяльський — один з учителів Т. Шевченка // Лікарська справа. Врачебное дело. 2008. № 5/6.

Ірина Вериківська

«БЫЛО́Е» — рос. істор. часопис, що виходив у Петербурзі в 1906—07 та 1917—26; з січ. 1906 до жовт. 1907 щомісяця на кошти видавця — підприємця М. Парамонова за ред. В. Яковлєва (Богучарського), П. *Щоголєва* та В. *Бурцева*. Попередниками цього часопису були шість однойменних збірників, випущених В. Бурцевим у 1900—04 у Лондоні. Оголошена наприкінці 1905 журнальна програма анонсувала появу на сторінках «Б.» різноманітних матеріалів, присвячених визв. рухові в Росії, зокр. досліджень, документів, мемуарів, бібліографії, портретів. Дописувачами були профес. революціонери, вчені, літератори, громадські діячі, учасники та очевидці подій (серед них — М. *Ашенбреннер*, О. Бах, М. Кареєв, М. Піксанов, С. *Русова,* В. *Семевський,* В. Фігнер, М. Фроленко та ін.). Ім'я Шевченка в «Б.» згадано неодноразово. Вперше — 1906 у лютневій публ. «До історії "Товариства св. Кирила і Мефодія"» (в ред. примітці Шевченка названо серед учасників *Кирило-Мефодіївського братства*). У наступному номері подано вірш М. *Некрасова* «На смерть Шевченко» («Не предавайтесь особой унылости»). Червневе число 1906 відкрив першодрук заключної частини «Єретика», що його здійснив П. Щоголєв. Цей же ред. із власним вст. словом у серп. 1906 обнародував за оригіналами з *Третього відділу* авторську передм. до нездійсненого вид. «Кобзаря» 1847 та «достеменне слідство у справі Т. Г. Шевченка». 1907 в «Б.» № 5 світ побачила рецензія В. *Маслова-Стокоза* на щойно виданий В. *Доманицьким* «Кобзар»; а в № 7 — бібліогр. огляд того ж автора, присвячений київ. журн. *«Україна»*.

Былое. Пб., 1906. № 6. Обкладинка номера, в якому вперше опубліковано заключну частину поеми Т. Шевченка «Єретик»

Після десятирічної перерви журнал відновили у Петрограді 1917 М. Парамонов, В. Бурцев, П. Щоголєв і письменник В. Водовозов. Цього ж року В. Водовозова заступив історик Є. Тарле. Часопис уважали продовженням «Б.» 1906—07: перше (липневе) число за 1917 нумерувалося й 23-м за заг. ліком. 1918 М. Парамонов і В. Бурцев емігрували. Єдиному ред. П. Щоголєву допомагали вести журнал літературознавець Ю. *Оксман*, історики О. Шилов і Ш. Левін, а також секретар ред. М. *Ашешов*. У другій книжці за 1925 було вміщено рецензію Б. Модзалевського на щойно опубл. у Харкові Щоденник (*Шевченко Т*. Дневник. Х., 1925).

Літ.: Петлюра С. «Ukrainika» в журналі «Былое» за минулий (1906) рік // Україна. 1907. № 5; *Из истории* «Былого» // Былое. 1917. № 1; *Лурье Ф. М.* Хранители прошлого: Журнал «Былое»: история, редакторы, издатели. Лг., 1990.

Павло Усенко

«БЮЛЕТЕ́НЬ ПО́ЛЬСЬКО-УКРАЇ́НСЬКИЙ» («Biuletyn Polsko-Ukraiński») — місячник, згодом тижневик, що виходив у Варшаві в 1932—38; знайомив польс. суспільство з укр. культурою, історією та перебігом польс.-укр. стосунків у минулому й на той час; був трибуною ідеї польс.-укр. зближення, яку проголошувало Польс.-укр. т-во. Авторами та співробітниками часопису з польс. боку були В. Бончковський, А. і Т. Бохенські, Л. *Василевський*, Т. *Голлендер*, С. *Ґрудзінський*, П. *Дунін-Борковський*, Б. *Лепкий*, Ю. *Лободовський*, Ю. *Чехович* та ін., з укр. – В. *Дорошенко*, Я. Дригинич, Ф. Загора, П. *Зайцев*, М. *Ковалевський*, П. *Ковжун*, Ю. *Косач*, А. Крижанівський, Є. *Маланюк* та ін. Шевченкові присвячено окремий номер журналу (1934. № 10).

З перекл. Шевченкових творів на сторінках журналу виступили З. *Войнаровська*, Р. Гамчикевич, С. Ґрудзінський, К. Думанський, П. Зайцев, Б. Лепкий, Ю. Лободовський, Є. *Погоновський*, В. *Сирокомля*, С. Твердохліб, Ч. Ястшембєц-Козловський. У 1932—38 в «Б.» надрук. 23 вірші й поеми, фрагменти Щоденника й повісті «Художник», бл. 50 ст. про Шевченкову творчість, численні огляди, рецензії, замітки у зв'язку з виходом нових вид. творів поета і досліджень про нього.

У «Б.» було надрук. низку шевченкознавчих статей і нотаток. Про світове значення творів основоположника укр. л-ри та їхню популярність у Польщі йдеться в окремому шевченкознавчому номері видання, який

відкривається ред. ст. «Kult Szewczenki» (1934. № 10): «Можемо стверджувати, що немає у світі ще одного ліричного поета, котрий міг би похвалитися такою пошаною і такими її усталеними виявами, яких зажив в українського народу Тарас Шевченко. Ні Шекспір в англійців, ні Гюго у французів, Гете у німців, Пушкін у росіян, Петефі в угорців, навіть Данте в італійців не можуть і мріяти про такий безперечно винятковий культ, якого не зустрічали ніколи впродовж віків, як культ Шевченка в українців» (*Комиссаров* В. Современное переводоведение: Курс лекций. М., 1999. С. 21—26).

Окремі з публ. у «Б.» стосуються вид. «Кобзаря»: «O dotychczasowych wydaniach dzieł Tarasa Szewczenki» — стаття про препарування творів поета відповідно до ідеологічних вимог в Україні і Росії (1934. № 12); «“Kobzar” T. Szewczenki w alfabecie łacińskim» — історія рукописного примірника кн., оформленої Я. де *Бальменом*, зі зб. С. *Єфремова*, кн. так і не вийшла і згодом була втрачена (1934. № 15); «“Kobzar” T. Szewczenki w wydaniu Wydawnictwa Państwowego Książek Szkolnych» (1938. № 38) — повідомлення про появу нової книжки. Проблемі «Польська література і Тарас Шевченко» присвячено ст.: «Z dziedziny literatury» Едварда Карка (Є. Маланюка) — про рецепцію Шевченкових творів у польс. л-рі (1931. № 1); «“Zaspiw” T. Szewczenki w przekładach polskich» Є. Поґоновського (1933. № 7); «Urywek ze wspomnień» С. Стемповського — про вплив творів поета на польс. молодь (1933. № 7); «Echa wileńskie w życiu i twórczości Tarasa Szewczenki» М. Альтбауера (1934. № 2); «Polacy o Szewczence» Л. *Луціва* (1934. № 10); «Polskie przemówienie nad trumną Tarasa Szewczenki» (1934. № 10); «Szewczenko i Polacy» (1934. № 10) та «Dwie postacie polskie w powieściach T. Szewczenki» П. Зайцева (1935. № 8); «O przekładach polskich poezyj T. Szewczenki» Є. Поґоновського (1935. № 35); «Wykłady prof. P. Zajcewa na Uniwersytecie J. Piłsudskiego» (1935. № 46); «Do interpretacji poematu Szewczenki “Słipyj”» Б. Ольхівського (1936. № 7).

На сторінках «Б.» постійно висвітлювалася праця вчених Укр. наук. ін-ту (Р. *Смаль-Стоцького*, В. Біднова, П. Зайцева) над повним вид. творів Шевченка: «Zapowiedź wydania pełnego zbioru dzieł Szewczenki w Polsce» (1934. № 11); «Z życia Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie» — про шевченкознавчий семінар під керівництвом П. Зайцева (1934, № 47); «Powne wydannia tworiw Tarasa Szewczenka» (1936. № 4); «Działalność Ukraińskiego Instytutu Naukowego w 1-ym półroczu b. r. akad.» — про вихід у світ 9 томів повного вид. тв. Шевченка у Варшаві (1937. № 7); «XV tom dzieł Szewczenki» (1938. № 19).

Низку статей присвячено Шевченковим урочистостям: у Варшаві (1934. № 10; 1934. № 11; 1936. № 10 — за участю Я. *Івашкевича*; 1936. № 12; 1937. № 13), Петербурзі (1935. № 11), Луцьку й Володимирі-Волинському (1934. № 12), Чернівцях (1936. № 15), Кременці, Томашеві, Любліні (1934. № 12).

Про смерть поета й панахиди по ньому йдеться у ст. «Arcybiskup wołyński odprawia modły za T. Szewczenkę» (1935. № 11); «Zakaz odprawienia panachidę za duszę T. Szewczenki przez namiestnika Ławry Poczajowskiej» (1936. № 9); «Audycja radiowa w 75 rocznicę śmierci T. Szewczenki» (1936. № 11); «Zatarg o panachidę za duszę Szewczenki» (1936. № 12). Окрему статтю присвячено перипетіям довкола пам’ятника Тарасові Шевченку в Петербурзі: «Ciągłe kłopoty z Szewczenką» (1934. № 41).

Шевченкіана й шевченкознавство на сторінках великою мірою зумовлені зовнішнім контекстом подій в Українській РСР, зокр. процесом вигаданої «Спілки визволення України», звинуваченнями в «буржуазному націоналізмі» видатних учених С. Єфремова, Й. *Гермайзе*, А. *Ніковського*, О. *Дорошкевича*, А. *Річицького* та ін., фальсифікаціями творів поета. У цьому аспекті привертають увагу нотатка «Nowy szewczenkoznawca» — коментар до ст. Н. Кагановича «Як націоналісти фальсифікували Тараса Шевченка» (1934. № 6) та публ., присвячені фальшуванню творів поета. У ст. «Ostatnie wydania szewczenkowskie w USRR» (1936. № 6—7) ідеться про препарування біографії та образу Шевченка в радянському літературознавстві у працях Є. *Шабліовського*, А. Хвилі, І. *Айзенштока*, І. Лакизи, В. Бойка та ін. Є. Маланюк проводить аналогію між ставленням критиків царських (В. *Бєлінський*) і радянських (Є. Шабліовський) до творів укр. генія, їхні праці об’єднує тенденційність і намагання замовчати ідеї нації та нац. держави у творах Шевченка (1936. № 6); критикує вст. ст. М. *Новицького*, неправдивий аналіз поеми «Великий льох», коментарі і примітки до вид. «Т. Г. Шевченко. Кобзарь. Избранные стихотворения в переводе Ф. Сологуба» (Лг., 1934).

Під рубрикою «Recenzje i odesłania» в «Б.» було вміщено рецензії: «Pod szyldem “Akademii Kijowskiej”» — на кн. Є. Шабліовського «Т. Г. Шевченко та його історичне значення» (1933. № 31); «Broszury angielskie o Szewczence» — на англ. й канад. вид. брошури Д. Дорошенка «Taras Shevchenko the national poet of the Ukraine» (1936. № 23); «Informacja wydawnicza» — на кн. «Taras Chevtchenko. Suavida e obras», біографію і твори Шевченка, що вийшли португальською мовою в Куртиді, Бразилія (1936. № 38); рецензію Є. Поґоновського на докторську дисертацію Ю. Ґоломбка «Братство Св. Кирила і Ме-

фодія в Києві», де йдеться про розправу царського уряду над Шевченком та ін. братчиками (1935. № 38); відгуки на видані Укр. наук. ін-том у Варшаві 2-й (1934. № 8), 6-й (1935. № 40), 7-й (1935. № 12), 11-й (1935. № 26), 14-й (1936. № 22) томи творів Шевченка. Є. Маланюк відгукнувся ст. на 2-й том (1934. № 44) і реплікою «Przebrzmiała legenda» на злостиву рецензію «Największy poeta ruski» у газ. «Dziennik Narodowy», де Шевченка потрактовано як рос. поета і вміщено сумнівні підписи під його двома малюнками (1936. № 39). Замітка «Życie ukraińskie na Dalekim Wschodzie» інформувала читачів про передрук ст. Г. Борковської «Taras Szewczenko a naród polski» з варшавського квартальника «Wschód» у тижневику «Харбінські листи» (1933. № 2).

Загалом же рецепція творчості Шевченка на сторінках журн. «Б.» засвідчує, що організатори вид. вбачали в його особі, як і в постаті А. *Міцкевича*, поета-революціонера, виразника нац. державницької свідомості, пророка.

Літ.: Арасимович Л. Польські переклади Шевченка. К., 1927; *Портнов А.* Наука у вигнанні. Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919—1939). Х., 2008.

Олександр Астаф'єв

БЮРНО́ Карл Іванович (1796, о-в Сардинія — 1865) — інженер-фортифікатор, ген.-майор. На поч. 1854 його переведено в розпорядження оренбурзького ген.-губернатора. Б. керував спорудженням оборонних фортів на Сирдар'їнській лінії. Найближчим помічником Б. деякий час був політ. засланець З. *Сераковський*. Завдяки йому та відданому в солдати художникові Бр. Залеському Б., що захоплювався мист-вом і сам малював, довідався про перебування у *Новопетровському укріпленні* Шевченка. Поет також дізнався про Б. від Бр. Залеського. У листі від 21 квіт. 1856 Шевченко пише другові: «Ты так прекрасно говоришь мне о г[енерале] Бюрно, что и я полюбил его так, как и ты его любишь; это явление весьма редко между господами г[енералами]. Жаль, что он скоро <…> оставляет Оренб[ург]. <…> Попроси его, не может ли он для меня сделать что-нибудь, хоть вырвать меня из этого проклятого гнезда». Бр. Залеський у листі від 8 — 9 черв. 1856 повідомляв поетові, що на поч. верес. до укріплення прибуде з інспекцією ген.-майор Б., і радив йому звернутися до Б. з приводу дозволу малювати (*Листи*, с. 69 — 70). Шевченко познайомився з Б. особисто під час перевірки останнім укріплення 15 верес. 1856. Короткочасне знайомство викликало взаємну приязнь, яка згодом переросла в товариські стосунки. У листі до Бр. Залеського від 8 листоп. 1856 Шевченко передає свої враження від зустрічі з Б.: «15 сентября посетил нас Бюрно, но так не надолго <…>, что я потерял надежду увидеться с ним. Он, однако ж, вспомнил обо мне перед самым выездом своим. Принял меня, как давно и хорошо знакомый человек. Свидание наше длилось несколько [минут]. И в эти короткие минуты я успел полюбить этого счастливого человека. Я его называю потому счастливым, что такие люди, как он, не требуют долгого и пристального вглядыванья в свой характер. Такие любимцы Бога одним движением, одним взглядом говорят вам: нам можно все доверить. В продолжение нескольких минут [такому сообщишь то], чего иному в продолжение жизни не скажешь. Он не обещал мне много, чем я особенно доволен. Много обещать — значит ничего не сделать. Он просил меня писать ему <…>. И встретились, и простились мы с ним, как старые и добрые приятели. Надолго останется в моем сердце это кратко-длинное свидание, эта симпатическая, благородная физиономия, издающая тихие, кроткие звуки. Напиши ему от меня самое глубокое сердечное приветствие». Згодом, маючи «передчуття, віру, надію» на звільнення із заслання, Шевченко емоційно писав своєму другові-поляку: «…прошу тебя, мой сердечный друже, пиши ему [Бюрно. — *Ред*.], целуй его седую молодую голову, целуй его чистое живое сердце, целуй его божественную христианскую душу! Целуй его как артиста, как брата, как человека! Я ничего теперь не могу больше сказать. Сердце мое переполняется любовью и изнемогает при воспоминании о нем» (лист від 15 лют. 1857). Звільнений від солдатчини, поет бачився з Б. влітку 1858 в *Павловську* під Петербургом. Про свій намір відвідати Б. Шевченко зробив запис у Щоденнику 7 квіт. 1858. Імовірно, була ще одна зустріч восени 1859. Існує версія, що Б. мав деякі малюнки Шевченка. Поет згадував його і в листах до Бр. Залеського (20 трав., друга пол. черв. 1856, 10, 15 лют. 1857, 8—20 трав. 1857), до І. *Ускова* (4 лип. 1858).

Літ.: Большаков 1971; *Сапаргалиев Г. С., Дьяков В. А.* Общественно-политическая деятельность ссыльных поляков в дореволюционном Казахстане. Алма-Ата, 1971; *Зленко Г. Д.* Встреча на Мангышлаке // Вечерняя Одесса. 1991. 9 марта; *Листи*; *Зленко Г. Д.* «Шевченко... дуже його поважав»: З книги життя поета // Кримська світлиця. 2002. 15 лют.

Григорій Зленко

БЯДУ́ЛЯ Змітрок (справж. — Плавник Самуїл; 23.04.1886, містечко Посадець, тепер Логойського р-ну Мінської обл., Білорусь — 3.11.1941; похований в Уральську, Казахстан) — білор. письменник і перекладач. 1912 Б. запросили у Вільно працювати у білор. культурній організації. Влітку 1915 повернувся до Білорусі. Автор зб. ліричних мініатюр «Образки» (Петербург, 1913), зб. оповідань «Незвичайні

історії» (1931), повістей «Соловей» (1928), «Наближення» (1935) та ін., не раз використовував образи з поезій Шевченка і переймав худож. засоби укр. поета (напр., «Соловей», «Відплата панові» та ін.).

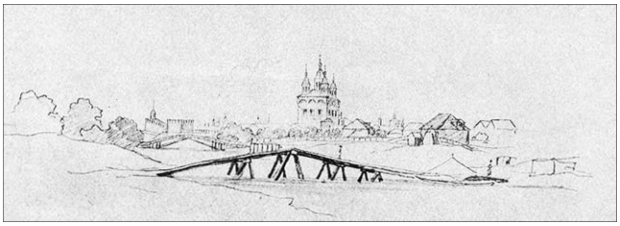

З. Бядуля

Б. — автор ст. «Відгомін кобзарських струн» (1939), в якій, зокр., розповів про ідейно-емоційний вплив Шевченка на власний світогляд і творчість, про ставлення до укр. поета білор. письменників (зокр., М. *Богдановича*), про перегук деяких білор. поетичних зб. із «Кобзарем», про активне проникнення шевч. поезії в білор. культуру. Переклав твори Шевченка: балади «Лілея», «Русалка», поему «Відьма», вірші «Думи мої, думи мої» (1840), «Холодний Яр», «Давидові псалми», «Маленькій Мар'яні», «Минають дні, минають ночі», «Три літа», «Заповіт», цикл «В казематі». Перекл. ввійшли до першого вид. творів укр. поета «Кобзар» (Мінськ, 1939) білор. мовою, їх передрук. у пізніших вид. «Шевченко Т. Вірші. Поеми» (Мінськ, 1989), «Шевченко Т. Вірші, поеми» (Мінськ, 1995).

Тв.: Соловей. Х., 1929; У вянок Т. Г. Шэўчэнка. Мінск, 1939; Водгукі кабзарскіх струн // Тарас Шаўчэнка і беларуская літаратура. Мінск, 1964.

Павло Охріменко

«В А́СТРАХАНІ» (тонований папір, олівець, 10,1× 28,6) — рисунок Шевченка, виконаний 5—22 серп. 1857 в *Астрахані*. На аркуші ліворуч олівцем авторський напис: «*І. Въ Астрахани*». Це перший після від'їзду з *Новопетровського укріплення* рисунок пейзажу. Зберігається у НМТШ (№ г—827). У композиції на дальньому плані окреслено обриси Астрахані. В центрі височить стрункий п'ятибанний Успенський собор, ліворуч — зубчасті стіни міського Кремля. На передньому плані — дерев'яний міст через Волзьку протоку, конструкцію якого передано насиченим тоном штрихів. Світлотіньове моделювання відповідно до

Т. Шевченко. В Астрахані. Тонований папір, олівець. 1857

лінійної і повітряної перспектив підкреслює контрасти портового губ. міста. Увесь пейзаж суголосний опису затоки біля Астрахані, зробленому 6 серп. 1857 у Щоденнику: «Полуостров этот окружен густым лесом мачт и уставлен живописными бедными лачугами и серыми, весьма неживописными деревянными домиками с мезонинами, не похожими на лачуги потому только, что из них выглядывают флотские и вообще официальные физиономии. Всю эту огромную безобразную серую кучу мусору венчают зубчатые белые стены Кремля и стройный великолепный пятиглавый собор московской архитектуры 17-го столетия. Таков город Астрахань».

Уперше рисунок експоновано на Виставці творів Т. Шевченка (Чернігів, 1929). Зберігався в А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, 1898 його придбав В. *Тарновський* (молодший), пізніше твір надійшов до ЧМТ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 1.

Літ.: Русов О. Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко // *КС*. 1894. № 2; *Кларк В. М.* Тарас Григорьевич Шевченко в Астрахани // Рус. старина. 1895. № 3.

Надія Прокопенко, Данило Нікітін

«В ГАРЕ́МІ» (брістольський папір, акварель, 24,7× 20) — малюнок Шевченка, виконаний на поч. 1843 у Петербурзі. На аркуші ліворуч унизу авторські дата

й підпис: «*1843. Т. Шевченко*», на звороті чорнилом напис: «*1843. У гаремі. 280×200*», а також угорі олівцем — № 146 (за каталогом ЧМТ). Зберігається у НМТШ (№ г—393). Звернення Шевченка до сх. сюжету пов'язано з розповідями К. Брюллова про подорожі Грецією і Туреччиною та його орієнталістськими творами («Турецьке кладовище в Скутарі»). У жовт.—лист. 1842 поет пише поему «Гамалія», в якій сюжет про визволення полонених козаків з тур.

Т. Шевченко. В гаремі.
Брістольський папір, акварель. 1843

неволі розгортається в околиці Стамбула Скутарі на малоазійському березі Босфору. У створеному невдовзі малюнку «В гаремі» поєднано різні техніки, де тон кольору та світлотінь передано відповідно насиченими мазками і легким прозорим лесируванням. Інтер'єр сх. палацу з його орнаментальною пластикою гармоніює з текстильним декором. Сюжет сцени розгортається по діагоналі з правого нижнього у верхній лівий кут: на передньому плані зображено одаліску, яка спить, та її чорношкіру служницю, а на дальньому — господаря гарему з хлопчиком-євнухом. Колірний контраст твору підсилює художню виразність персонажів сцени, а бічне освітлення інтер'єру і дальнього екстер'єрного плану надає їй цілісність.

Малюнок уперше згадано під назвою «Сон в гаремі» у кн.: *Чалий,* с. 219. Перші відомі його репродукції у журн. «Зеркало» (1911. № 9. С. 8), «Рампа и жизнь» (1911. № 9. С. 8). Уперше експоновано на Виставці творів Т. Шевченка (Чернігів, 1929). Належав В. *Тарновському* (молодшому), згодом перейшов до ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 12 т. Т. 7. № 44.

Літ.: Ш[ироцкий] К. К. Брюллов и Т. Шевченко // Украинская жизнь. 1913. № 2; *Широцький К.* Туреччина в картинах Т. Шевченка // Збірник пам'яті Тараса Шевченка. 1814—1861. К., 1915; *Антонович Д.* Т. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.].* Т. 12.

Валентина Судак

«В ГАРЕ́МІ» (папір, олівець, 30,4×37,0) — етюд до незнайденої однойменної сепії Шевченка, виконаної 1859—60 у Петербурзі. На звороті вгорі чорнилом напис: «*Турок з одаліскою*», поруч олівцем ін. рукою: «1859. Тарновський». Зберігається у НМТШ (№ г—607). У центр. частині композиції — молода дівчина, яка дрімає,

Т. Шевченко. В гаремі.
Папір, олівець. 1859—1860

схилившись на коліно турка, власника гарему. На сх. килимі простелено зняту з дівчини сорочку, подібну до укр., що вказує на її національність. Інтерес до сх. тематики, зумовлений впливом К. Брюллова, тут одержав укр. підтекст. Інтер'єр розкішного приміщення гарему з аркою прикрашено сх. орнаментом. Через арковий отвір крадькома зазирає ін. ревнива одаліска (цей сюжетний момент можна трактувати як алюзію на «Бахчисарайський фонтан» О. Пушкіна). Б. Суханов-Подколзін, який у 1858—60 навчався в Шевченка малювання, згадував, що на його квартирі зустрічав старого натурника і дуже непоказну дівчину-натурницю, котрі приходили позувати для малюнка «Турок з одаліскою»: «Я ще пам'ятаю малюнки, виконані сепією. Перший зображував старого турка <…> у повній своїй турецькій формі, у чалмі, з чубуком і кинджалом» (*Спогади 1982*, с. 356).

Уперше згадано у вид.: *Чалий*, с. 219. Уперше репрод. у вид.: *Малярські твори* (Табл. 146. № 336). Етюд був у майстерні Шевченка, після його смерті — у М. *Лазаревського*, згодом його придбала Петерб. укр. громада. Потім твір зберігався в А. *Козачковського,* В. *Коховського,* С. *Бразоль,* у якої 1898 його придбав В. *Тарновський* (молодший), пізніше твір надійшов до ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 103.

Літ.: Широцький К. Туреччина в картинах Т. Шевченка // *Збірник* пам'яті Тараса Шевченка. 1814—1861. К., 1915; *Багрий А. В.* Шевченко и Восток // Изв. пед. ф-та Азербайджанского ун-та. Общественные науки. Баку, 1929. Т. 16; *Антонович Д.* Т. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.].* Т. 12.

Валентина Судак

«В ГУСТИ́НІ. ТРА́ПЕЗНА ЦЕ́РКВА» (папір, туш, акварель, 17,5×26,9) — малюнок Шевченка, один з трьох, виконаних у с. *Густині* Прилуцького пов. Полтав. губ. (нині Черніг. обл.) у другій пол. черв. 1845 на звороті аркуша 16 *Альбому 1845*. Ліворуч унизу авторський напис чорнилом: «*въ Густыни*». Альб. зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 107).

На малюнку зображено напівзруйновану однобанну трапезну церкву (кол. Успенська), що однією стороною виходить на перший план, а вся споруда спрямована вглиб до центру композиції. З одного боку її стіни підпирають дерев'яні балки, а з другого намальовано похилене дерево з розлогою кроною. Навколо церкви на землі розкидано дошки, а попереду спиною до глядача за роботою сидить чоловік. Застосовуючи широкий діапазон відтінків від білого до насиченого сірого, Шевченко майстерно передав особливості конструкції споруди та навколишній ландшафт.

Трапезну церкву у зв'язку з похованням в її склепі праху князя М. *Рєпніна* перейменовано в ім'я

Т. Шевченко. В Густині. Трапезна церква. Папір, туш, акварель. 1845

Т. Шевченко. В Густині. Церква Петра і Павла. Папір, туш, акварель. 1845

Воскресіння Христового. Про поховання М. Рєпніна в Густинському монастирі В. *Рєпніна* писала Шевченкові через кілька днів після смерті батька, що сталася 7 січ. 1845: «Я начала было писать с дороги в Прилуку, куда мы повезли священные останки его, т. е. в Густынский монастырь. Это было его желание: там возобновляются церкви, и одну хочет маменька возобновить над ним» (*Листи*, с. 34). На Шевченковому малюнку органічно вписана в довкілля невелика церква у час відбудови.

Малюнок уперше згадано у ст.: *Горленко 1886* (С. 407). Уперше репрод. у журн. «*Киевская старина*» (1890. № 2). Альб. належав *В. Тарновському* (молодшому), пізніше зберігався у ЧМТ, ЧІМ, ІТШ (з 1936 — ІЛ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 228; *Тарас Шевченко.* Альбом 1845 року: [факсимільне вид.]. К., 2012.

Літ.: Летопись о первозачатии и создании Густынского монастыря. М., 1848; *Жур 1985*.

Ірина Вериківська

«В ГУСТИ́НІ. ЦЕРКВА ПЕТРА́ І ПАВЛА́» (папір, туш, акварель, 17,5×26,9) — один з трьох малюнків Шевченка, виконаних у період з лип. по 20 серп. 1845 у с. *Густині* Прилуцького пов. Полтав. губ. (нині Черніг. обл.) на аркуші 2 *Альбому 1845*. На аркуші ліворуч унизу авторські написи — чорнилом «*въ Густыни*», нижче олівцем — «*Петра і Павла*». На звороті праворуч унизу олівцем «Monastir Hustyński». Альб. зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 107).

На малюнку в центрі на другому плані зображено частково зруйновану церкву Петра і Павла, на передньому справа — розлоге дерево, гілки якого майже торкаються землі, а зліва — стара округла будівля. У силуеті церкви, яка ще у листоп. 1846 залишалася не реставрованою, найвиразніше окреслено бані. Поєднуючи ахроматичну і хроматичну гами, митець теплими тонами відобразив архіт. споруду, дерево і мур за ним, а холодними — невелику округлу будівлю. Паралельними штрихами пера тушшю передав їх форму, а лініями підкреслив обриси. Про малюнки, виконані в Густині, є згадка Шевченка в повісті «Музыкант»: «Я, изволите видеть, по поручению К[иевской] а[рхеографической] комиссии посетил эти полуразвалины и <…> узнал, что монастырь воздвигнут <…> в 1664 году <…>. Узнавши всё это и нарисовавши, как умел, главные, или святые, ворота, да церковь о пяти главах Петра и Павла, да ещё трапезу и церковь, где погребён вечныя памяти достойный князь Николай Григорьевич Репнин, да ещё уцелевший циклопический братский очаг, <…> я <…> хотел было оставить Прилуки…» (3, 178—179).

Малюнок уперше згадано у ст.: *Горленко 1886* (С. 406). Уперше репрод. у журн. «*Киевская старина*» (1890. № 2). Альб. належав В. *Тарновському* (молодшому), відтак зберігався у ЧМТ, ЧІМ, ІТШ (з 1936 — ІЛ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 204, 205; *Тарас Шевченко.* Альбом 1845 року: [факсимільне вид.]. К., 2012.

Літ.: Летопись о первозачатии и создании Густынского монастыря. М., 1848; *Жур 1985*.

Ірина Вериківська

«В КАЗЕМА́ТІ» — поетичний цикл Шевченка. Дванадцять із тринадцяти віршів, що входять до нього, написано в казематі *Третього відділу* в Петербурзі, де поет перебував під час слідства в справі *Кирило-Мефодіївського братства* 17 квіт. — 30 трав. 1847. Вірш «Згадайте, братія моя...», що відкриває цикл, створено в *Оренбурзі* між 1 листоп. 1849 та 23 квіт. 1850. Автографи: окремий автограф циклу без вірша «Згадайте, братія моя...» (ІЛ. Ф. 1. № 69), автограф у «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71), автограф у «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67). Усі твори циклу протягом 1858—67 опубл. в різних вид.

«В к.» — наступний після «Давидових псалмів» крок до утвердження в укр. поезії нового жанрового

утворення — циклу і задумом та втіленням становить складніший його тип. Поряд із ліричними віршами до нього ввійшли кілька ліро-епічних творів. Основні вироблені на серед. 19 ст. жанрові ознаки зрілого циклу — авторська заданість структури, самостійність творів — поєднуються у ньому з такими рисами, притаманними циклу ліричному, як одноцентровість, доцентрова композиція, ліричний характер зчеплення віршів.

Що Шевченко бачив у поезіях, які склали цикл «В к.», структурну цілісність, удосконалював її, свідчить історія тексту: запроваджена вже в першому відомому нам автографі порядкова нумерація віршів, поява в циклі через два з половиною роки — під час переписування до «Малої книжки» — заспівної поезії «Згадайте, братія моя...», котра в «Більшій книжці» разом із поезією «Чи ми ще зійдемося знову?» (на її тему, мотиви, стилістичний лад Шевченко орієнтувався, створюючи перший вірш) обрамила цикл. Остаточного оформлення циклові надали виведені в «Більшій книжці» на окрему сторінку назва «В казематі» та присвята «Моїм соузникам посвящаю», корекції в його складі та розташуванні окремих поезій.

«В к.» — нечастий у поезії 19 ст. тип циклічної структури, опертий тільки на закономірності суб'єктивно-авторської свідомості. Зв'язок між віршами, діалогічні відносини, в які вони вступають завдяки перебуванню у циклі (попри самостійність кожного вірша), будуються на аналогії або контрасті, тема розвивається варіативним способом. Сюжетна основа циклу — переживання поета, спричинені арештом та ув'язненням, тяжкі передчуття щодо власної долі, які у світовідчуванні Шевченка невіддільні від усвідомлення трагічної долі рідного народу, України, жертовна любов до батьківщини. Ці настрої відбились у циклі безпосередньо — п'ять віршів із тринадцяти втілюють медитації та рефлексії ліричного героя, і опосередковано — через їх об'єктивацію в сюжетах та образах з укр. побуту в решті поезій. Такий спосіб організації зумовлює багатосуб'єктність циклу (поряд із ліричним героєм суб'єктами авторської свідомості виступають ліричний та епічний персонажі, розповідач, «власне автор») і сприяє широкому жанровому діапазону творів, що належать до нього (серед них — елегії, послання, пісня, балада та її модифікації, вірші розповідного характеру, ідилія, притча).

За всієї багатоплановості, сюжет у названому циклі розвивається навколо центр. мотивів людської відчуженості, знівеченого життя, самотності, що у різний спосіб — декларативно, через сюжетну ситуацію чи фабульно — пов'язуються з темою України. Символом душевного стану автора, його світосприймання, образом світу є вже заголовок циклу — «В казематі» (одночасно це й назва місця, де його написано). Центр. мотиви від перших поезій розробляються як опозиційні пари й ускладнюються додатковими темами й мотивами, ключовими для творчості Шевченка. На ці мотиви — доля/недоля, воля/неволя, зустрічі/розставання, пам'ять/забуття, свої/чужі, Україна/чужина тощо і спирається великий ліричний контекст циклу, ними твориться асоціативне поле, що об'єднує поезії — складові циклу. Особливою в розгортанні сюжету є роль віршів: заспівного «Згадайте, братія моя...», «Мені однаково, чи буду», «Н. Костомарову», «В неволі тяжко, хоча й волі», «Чи ми ще зійдемося знову?»; вони належать до сфери ліричного героя і мають спільну логічну основу — реальні події, що становлять драматичне підґрунтя сюжету. Перебіг цих подій у циклі максимально редуковано, вони існують як натяк або лірична ситуація в медитаціях героя. Сюжетну динаміку визначають емоційні та настроєві зміни, які відбуваються в його свідомості. Так, той факт, що вирок кириломефодіївцям винесено, отже, крапку в нестерпному чеканні ліричним суб'єктом вирішення його долі поставлено, у сюжеті відображено передусім через зміну характеру переживання: душевне збурення, що проймає світовідчуття ліричного героя центр. частини циклу, в першому й останньому віршах заступають гіркота примирення, християнська любов та всепрощення.

У роздумах ліричного героя над власним життям, над майбутнім братчиків незмінно присутні тема України, туга за нею, синівська любов та пристрасне вболівання за її долю. Молитва до Бога невіддільна в його свідомості від думки про батьківщину. Цей мотив у різних варіантах повторюється в усіх віршах циклу, об'єднаних образом ліричного героя. Із благанням пронести любов до «своєї України» через «степи і дебрі» заслання й молитися за неї «во время люте, / В остатню тяжкую минуту» ліричний суб'єкт-автор звертається до братчиків («Чи ми ще зійдемося знову?», «Згадайте, братія моя...»). Дещо ін. модифікація тих же мотивів любові до України й молитви до Бога чується у віршах «Мені однаково, чи буду» (в ньому патріотичні почуття долають чорний смуток і безнадію) та «В неволі тяжко, хоча й волі».

Т. Шевченко. В казематі. Автограф. «Більша книжка»

Худож. обґрунтування болісних переживань із приводу становища

України, узагальнених із допомогою експресивних епітетів — «безталанна», «зубожена земля», вражаючого оксиморона «наша славна Україна, наша — не своя земля», Шевченко подає в ін. восьми поезіях циклу. Укладені на сюжети з народного життя, не пов'язані логічно між собою, ці різножанрові й різносуб'єктні твори, згідно із доцентровою будовою циклу, становлять варіації його гол. мотивів. Занурюючись подумки у стихію народних пісень, історії, побуту, природи, Шевченко марить Україною і зображує її краєм цілковитої людської недолі. Саме цю співзвучну душевному станові поета худож. ідею втілено в сюжетних ситуаціях, епізодах, картинах більшості поезій циклу, що перебувають поза сферою ліричного героя (осібне місце посідає вірш «Садок вишневий коло хати»). За всієї зовнішньої сюжетної різноманітності тематична основа таких творів подібна — глибоко драматична, незрідка трагічна. «Мерехтливі уламки української долі» — визначив центр. тему циклу Є. *Сверстюк*, кількома словами спробувавши розкрити зміст кожної з поезій: «"За байраком байрак" — міт часів Руїни в розповіді козака, що вийшов із заклятої могили. <…> "Ой одна я, одна" — одинока у світі дівоча краса, без життєвої дороги, без щастя й долі. <…> "Не кидай матері" — пустка покинутої хати, з якої дівчина втекла десь у світ. "Чого ти ходиш на могилу" — марне чекання й загибель дівчини під калиною на очах у байдужих людей. "Ой три шляхи широкії… терном заростають" — туга згасання колись живого села [точніше — селянської родини. — *Ред*.], до якого не вертаються три брати з чужини. <…> "Рано-вранці новобранці" — одинокий на милицях солдат біля опустілої хати його дівчини. <…> "Косар" — примара вічної рівности — смерти з косою, смерти на чужині — без хреста й могили» (*Сверстюк Є*. Шевченко і час. К.; Париж. 1996. С. 52—53). Подані в тексті впереміш із медитаціями ліричного героя, ці твори-«видіння» своїми мотивами перегукуються з першими. Такий спосіб зображення, коли в одній сюжетній площині завдяки монтажному принципу побудови опиняються драматичні долі ліричного героя-автора та героїв-персонажів — людей з народу, дав змогу Шевченкові вибудувати масштабний і художньо переконливий образ суспільно-істор. драми України.

Діалогічні зв'язки між творами в аналізованому циклі не обмежуються відносинами аналогії. Важливий складник авторського задуму — застосування міжтекстового контрасту. Єдиним на весь цикл протиставленням на міжтекстовому рівні є вірш «Садок вишневий коло хати», зміст і тональність якого — світлий, життєствердний опис весняного вечора в укр. селі, мрія про красу людських відносин, про родинне щастя в гармонії з розкішною природою, — антитетичні до ін. творів з панівними мотивами журби, самотності, недолі, руйнації життя. Навіяна спогадами, ймовірно, часів раннього дитинства самого поета, ідилія має явний підтекст, відтворюючи образ райського саду, Едему, яким є в уявленні Шевченка одвічна глибинна сутність України. Про особливе місце вірша «Садок вишневий коло хати» в тематичному русі циклу свідчить його розташування: поет ставить твір у точку золотого перетину — семантично наголошену позицію.

С. Караффа-Корбут. Іл. до вірша Т. Шевченка «За байраком байрак» з циклу «В казематі». Папір, кольорова ліногравюра. 1963

Уже йшлося про те, що динаміку циклу «В к.» визначає суб'єктивно-авторський погляд. Логічні моменти в його організації мінімальні, помітити їх можна хіба що в особливості зчеплення віршів «В неволі тяжко, хоча й волі» та «Косар», пов'язаних розвитком мотиву смерті-забутості на чужині, й, звичайно, у свідомому застосуванні поетом прийому композиційного обрамлення, завдяки чому цикл набув цілісності й завершеності. Властиве пізнішим стадіям циклізації поєднання двох ліній — суб'єктивно-емоційної та тієї, що зважає на логіко-часовий або логіко-просторовий фактори, відбулося в наступному Шевченковому циклі — триптиху «Доля. Муза. Слава».

Цикл «В к.» — певний етап в еволюції образу ліричного героя та пов'язаних із ним образно-тематичної й стилістичної систем. Наростання в поезії періоду «трьох літ» тенденції до злиття автора й ліричного героя дістає завершення у віршах циклу також і завдяки безпосередньому введенню до них деталей конкретної біографії Шевченка, поданих у раніших творах інакомовно. Підвищується ступінь індивідуалізації в окресленні емоційно-психологічного комплексу ліричного героя ще й завдяки його ускладненню. Зокр., варто відзначити акцентоване у тексті прагнення ліричного героя-автора подолати свою життєву драму шляхом переорієнтації на ін. об'єкт — трагічне становище уярмленої України («Мені однаково, чи буду») чи на горе матері «соузника» («Н. Костомарову»). Таким чином набуває більшої худож. правдоподібності зображення особистості в кризові періоди життя, а героїчне

начало у характері ліричного героя, яскраво виявлене у віршах «Минають дні, минають ночі», «Заповіт» та ін., доповнюється новими рисами.

Починаючи від циклу «В к.» в поезію Шевченка ширше входить прямономінативний стиль і заснована на побутових реаліях образність (як, напр., у посланні «Н. Костомарову» — «чаєм напували», «часових переміняли», «синємундирі часові», «двері, на ключ замкнуті», «решотка на вікні»), переважає говірна інтонація. Метричними домінантами циклу є улюблені розміри поета — чотиристопний ямб та 14-складовий вірш, що вживаються самостійно та в поліметричній композиції. Від «казематного» циклу різко збільшується питома вага ямба в Шевченковій поезії. Строфічна будова циклу типова для Шевченка: серед віршів, що складають його, трапляються правильні, рівнострофні структури («Садок вишневий коло хати», «Косар»), проте більшість поезій написано нетотожними строфами або астрофічним віршем.

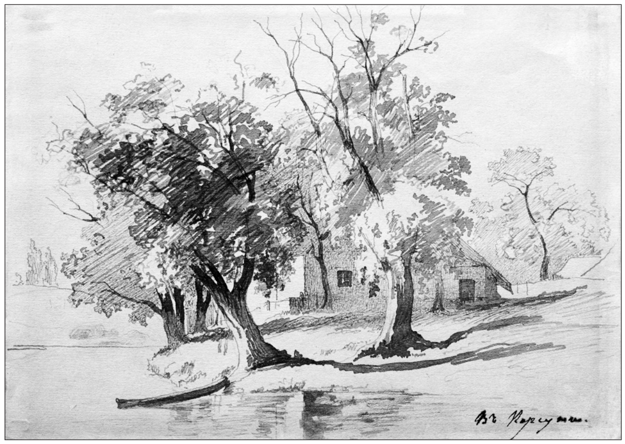
Цикл «В к.» — важливе, принципово нове явище у творчості Шевченка та в укр. л-рі. Виникнувши, як і ліричні поеми Шевченка, в результаті властивих тодішній поезії процесів епізації лірики, аналізований цикл репрезентував нову форму реалізації ліричного переживання, новий тип сюжетності, новий спосіб творення образу людської особистості в усьому багатстві її психологічних проявів та соц. зв'язків. Див.: *Цикл.*

Літ.: Колесник П. У казематі // Життя й революція. 1934. Кн. 3; *Петров В.* Казематні поезії Тараса Шевченка (квітень—травень 1847 р.) // *Шевченко Т.* Казематні поезії (квітень—травень 1847 р.). Мюнхен, 1947; *Білецький Л.* В казематі // *«Кобзар»: У 4 т.* Т. 3; *Ващук Ф.* Редакційна робота Шевченка над циклом «В казематі» // *НШК 14*; *Івакін 1968*; *Просалова В. А.* Про сюжетно-композиційну єдність ліричного циклу Т. Шевченка «В казематі» // *НШК 30*; *Костенко Н.* Про вірш у поетичному циклі Т. Шевченка «В казематі» // *ШСт 12.*

Ніна Чамата

«В КО́РСУНІ» (кольор. папір, туш, перо, пензель, 16,2×22,9) — малюнок Шевченка в *Альбомі 1858—1859*, виконаний 28 черв. — 12 лип. 1859 у містечку *Корсуні* Канівського пов. Київ. губ. На аркуші праворуч унизу Шевченків напис тушшю: «*Въ Корсуни*». Твір зберігається у НМТШ (№ г—732). В. Шевченко, у якого гостював поет з 27 черв. до 8 лип. 1859, пізніше згадував: «Він вставав дуже рано, о четвертій годині. Встане й зараз у сад; а сад у Корсуні (маєток князя Лопухіна) дуже, дуже хороший! <...> Вибере, було, Тарас у цьому саду найкращий куточок і змалює його на папір. Здається, не залишив він ні одного куточка в саду, щоб не змалювати його у свій альбом» (*Спогади 1982*, с. 31). Цього разу увагу художника привернули дерева на березі одного з рукавів р. Росі.

На сірому папері тушшю зображено світанок на березі річки. Освітлене промінням вранішнього сонця,

Т. Шевченко. В Корсуні.
Кольоровий папір, туш. 1858— 1859

похилилося над водою дерево, до нього припнуто човен, спущений на воду. Вище на пагорбі росте таке ж велике і розлоге дерево, а за ними на дальньому плані — селянська садиба в оточенні зелених насаджень, які передано силуетно. Старі дерева на першому плані досить детально пророблено, виділено фактуру стовбура, підкреслено форму сухих гілок, що виходять із заг. зеленої крони. Художник акцентує увагу на своєрідності обрисів дерев, що відкидають довгі тіні. Білими й темними насиченими плямами він передає відчуття ранкового пробудження природи.

У складі альб. малюнок належав В. *Лазаревському* і вперше був згаданий у ст.: *Горленко 1888*. Уперше репрод. у вид.: *Малюнки* Т. Шевченка (Пб., 1914. Вип. 2). Після смерті В. Лазаревського альб. належав його синові С. Лазаревському, згодом його придбав Ф. Сулієв і 1912 подарував КММ (з 1924 — ВІМШ), звідти 1933 разом з ін. малюнками з альбому твір передано до ГКШ, потім у ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 78.

Літ.: Зайцев П. Новое о Шевченке // Русский библиофил. 1914. № 1; *Антонович Д.* Т. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.].* Т. 12; *Жур 1970.*

Надія Наумова

«В ЛИХВИНІ́» (папір, туш, перо, сепія, 16,2×23; папір, туш, перо, 16,2×22,7) — два пейзажні малюнки Шевченка, виконані 6—9 черв. 1859 на х. *Лихвині* Лебединського пов. Харків. губ. (нині с. Лифине Лебединського р-ну Сум. обл.) в *Альбомі 1858—1859*. На кожному — ліворуч унизу авторські написи тушшю: «*Въ Лихвени*». Зберігаються у НМТШ (№№ г—729, г—730).

У черв. 1859 художник разом з власником х. Лихвина Д. *Хрущовим* їхав з Петербурга в Україну і кілька днів провів у його маєтку. У відомому тоді на Харківщині саду Хрущова увагу митця приверну-

ли дерева. На одному малюнку зображено в центрі напівзасохле дерево, за ним загальною масою сад і фрагмент будівлі. Нарисований тушшю і пером малюнок відтворює своєрідність місцевості, акцентом якої є старе дерево з розлогими гілками. На другому — могутні дерева із густими кронами над ставком, обабіч них хатки, а на дальньому плані на пагорбі видніється ліс.

Уперше згадано у ст.: *Горленко 1888*. Уперше репрод. у вид.: Малюнки Т. Шевченка (Пб., 1914. Вип. 2. Табл. 22, 23). У складі альб. малюнки належали В. *Лазаревському*, згодом його синові С. Лазаревському, у 1910-х їх придбав Ф. Сулієв і 1912 подарував КММ (з 1924 — ВІМШ), 1933 твори передано до ГКШ, потім у ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 73, 75.

Літ.: Зайцев П. Новое о Шевченке // Русский библиофил. 1914. № 1; *Антонович Д.* Т. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.].* Т. 12; *Плещинський І.* Малюнки й акварелі [Т. Шевченка] // Образотворче мистецтво. 1939. № 2/3; *Жур 1970*.

Надія Наумова

Т. Шевченко. В Лихвині. Папір, туш. 1859

Т. Шевченко. В Лихвині. Папір, туш, сепія. 1859

Т. Шевченко. В Межирічі. Папір, туш. 1859

«В МЕЖИ́РІЧІ» (папір, туш, перо, пензель, 16,2×22,5) — малюнок Шевченка, виконаний між 5 і 12 лип. 1859 у містечку *Межирічі* Канівського пов. Київ. губ. (нині село Канівського р-ну Черкас. обл.). На аркуші унизу праворуч тушшю авторський напис: «*Въ Межиричи*». Твір входить до *Альбому 1858—1859,* зберігається у НМТШ (№ г—276). За свідченням Шевченка і за матеріалами слідчих органів, у містечку Межирічі він перебував з 5 до 12 лип. 1859. Художник мав намір придбати у власника тамтешнього маєтку Н. *Парчевського* ділянку землі поблизу його с. *Пекарів*, щоб оселитися там на постійно. На малюнку зображено старі стовбури двох дерев, життя яких іще підтримують поодинокі молоді парості. Дерева передано впевненим, енергійним штрихом пера й пластичним мазком пензля із застосуванням світлотіньових і тонових градацій.

Уперше згадано у ст.: *Горленко 1888* (С. 83). Уперше репрод. у вид.: Шевченківський збірник (Пб., 1914. Т. 1; між с. 64 і 65); також у вид.: *Новицький,* с. 67, № 433. Малюнок зберігався у В. *Лазаревського*, згодом у його сина С. Лазаревського; 1899 твір придбав Є. Рейтерн, з 1918 перебував у РМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 83.

Літ.: Антонович Д. Т. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.].* Т. 12; *Плещинський І.* Малюнки й акварелі [Т. Шевченка] // Образотворче мистецтво. 1939. № 2/3; *Жур 1970*; *Документи*.

Надія Наумова

«**В НЕВО́ЛІ, В САМОТІ́ НЕМА́Є**» — елегія Шевченка, один із взірців сповідальної, «щоденникової» лірики поета, написана 1848 на *Косаралі*. Автографи — у «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 363) та у «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 191) — не датовано. Датується орієнтовно кінцем верес. — груд. 1848. Переписуючи вірш із «Малої книжки» до «Більшої книжки»,

поет його значно доопрацював й скоротив. Уперше надруковано в журн. «*Основа*» (1862. № 7. С. 7).

Тема самотності, одна з провідних у світовідчуванні Шевченка, постає в цій елегії і в суто ліричному її переживанні, і в роздумі-осягненні. Останнє привносить у твір філос.-медитативну тональність: уявлення про свій життєвий шлях як долю, як наслідок певних обставин та часу («От що зробили з мене годи / Та безталання»). Варіант із «Малої книжки» відрізняється насамперед спробою відсторонити, об'єктивувати переживання за рахунок граматичної форми другої особи («шукаєш», «видумуєш» тощо), а також узагальнювальної форми множини («Отак-то нівечать нас годи»). Все це — знана особливість лірики власне філос., коли ***я*** замінюється на ***ти***, ***ми***, ***ви***, вживається в сенсі «не лише я, а й будь-хто інший», тобто людина взагалі як родова істота. Водночас цей поч. варіант фіксує і протилежну, інтроспективну тенденцію: самотність обертає людину до себе самої, ніби прирікаючи її на таке товариство: «Та сам в собі когось шукаєш, / Щоб з ним хоть серцем розмовлять». Зрештою інтроспекція стала панівною: на відміну від ранньоромантичної, зріла елегія віддає перевагу психологічно конкретному, унікально-особистісному, одиничному переживанню. Природність і незумисність такого способу висловлювання втілено в ритміко-інтонаційній безпосередності чотиристопного ямба без поділу на строфи, в розкутому, плинному чергуванні перехресного та парного римування, у значній кількості дієслівних клаузул. Ці чинники надають творові ліричної спонтанності, максимальної невимушеності й щирості. Озираючись на минуле — тут синонімічне порі молодості, — ліричний герой не знаходить у ньому розради і втіхи («Ніже єдиного случаю, / Щоб доладу було згадать»). Самотність невільника, особливо гнітюча й безвихідна, усвідомлюється як неможливість задовольнити нездоланну, непогамовну душевну потребу людського розуміння і співчуття, втілену тут в образі серця, що цілком співвідноситься з кордоцентричністю — прикметою укр. літ.-філос. традиції, зосібна романтичної. Аналогічна суперечність постає між духовними пориваннями невільника та нав'язаними йому обставинами, що породжують душевну зневіру («Шукаю Бога, а нахожу / Таке, що цур йому й казать»). Окреслений емоційний комплекс особливо увиразнено розпачливим повтором «немає, / Нема», який одразу ж і пом'якшено в наступному реченні завдяки розмовним синтаксису й лексиці. Вже в цьому можна добачати опанування і долання настрою зневіри та сум'яття, явлене у творі як духовне зусилля. Його стилістичним відповідником є неоднорідний, дисгармонійний образний лад, — коли до розмовно-побутової за характером ліричної розповіді («То сам собі оце шукаю / Когось-то») вклинюється контрастний до неї поетизм («літечко моє святе», тобто молодість) і так само несподівано урочистий архаїзований зворот «ніже єдиного», в якому, проте, вчувається й елемент гіркої самоіронії. Назагал у вірші домінує оповідь автологічна; тим виразніше контрастує з нею фінал, апогей висловлених гіркоти й відчаю, неочікувано різкий навіть після попередніх стилістичних перепадів, вражаючий образ: «Хоч слова тихого; не чуть, / І мов у полі сніг заносить / Неохолонувший ще труп». Асонансна рима, що замикає твір, додатково підсилює цей разючий образ як відруховий жест розпачу та безнадії (див.: *Теми і мотиви поезії Шевченка. Самотність*).

Літ.: Івакін Ю. О. Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984.

Елеонора Соловей

«В НЕВО́ЛІ ТЯ́ЖКО, ХОЧА Й ВО́ЛІ» — вірш, позначений цифрою X у Шевченковому циклі «В казематі». Датується орієнтовно між 19 і 30 трав. 1847, Петербург. Автографи — в окремому рукописі циклу (ІЛ. Ф. 1. № 69. С. 4), у «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 47—48), у «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 79). Першодрук у журн. «*Основа*» (1861. № 5. С. 14).

Вірш належить до тієї меншості творів циклу, де втілено безпосередні драматичні переживання Шевченком наслідків розгрому *Кирило-Мефодіївського братства*. Перебуваючи під слідством у казематі *Третього відділу*, поет у цьому ліричному монолозі з ознаками рефлективно-психологічної медитації виразив свої болісні роздуми з приводу недавніх подій. Переоцінка того, що сталося, і висновки висловлено не в остаточному вигляді, а у важкому процесі їх здобуття. Невеличкий (14 рядків) твір охоплює всі три часові плани: теперішнє й минуле («В неволі тяжко, хоча й волі, / Сказать по правді, не було. / Та все-таки якось жилось»), причому минуле як давніше, так і недавнє; нарешті, майбутнє, що постає як жахлива («холоне серце») перспектива довікувати й померти на чужині — «не в Украйні». Притаманна Шевченкові сенсожиттєва неподільність понять доля-воля набуває, як загалом у всій його невольничій ліриці, прикмет кардинальної буттєвої опозиції-сув'язі (доповнюваної сув'яззю недоля-неволя), яка осмислюється тут ситуативно: навіть «зла доля», що не була справжньою волею, в неволі постає як благо, примушує «ждати», себто сподіватися повернення її «як Бога», і якщо не розкаюватись, то принаймні картати себе за ті, не названі у вірші, вчинки, що призвели до фатальних наслідків: «Дурний свій розум проклинаю, / Що дався дурням одурить, / В калюжі волю утопить». Експресію цих рядків досягнуто як просторічним оксимороном «дурний розум», так і умисною тавтологічністю вислову «дурням одурить». Дослідники (Л. *Білецький* та ін.)

мають підстави вважати, що імпульсом до висловлених почувань стали докори самому собі за довірливість і необачність: поет не тільки знайомив членів братства зі своїми творами, а й давав їх переписувати. Тепер вірші, знайдені під час обшуків і долучені до матеріалів слідства, мусили істотно вплинути на вирок, що невдовзі й справдилося.

Передчуття майбутнього вироку, примарність надії на повернення «злої тії долі», так радикально переоціненої в ув'язненні, певною мірою знімають емоційний порив у фінальних рядках твору; його заступає передчуття покари — довічної розлуки з Україною. Анафора «що не в Україні» у рр. 12—13 — інтонаційно-смислове вираження розпачу — засвідчує, що поет не мислив свого існування поза можливістю побувати в Україні, повернутися на батьківщину. Всі ці ліричні колізії посилюють значну емоційно-психологічну напругу вірша, що позначилося і на його плинності: нерівнострофній композиції (перша строфа шестирядкова, друга і третя — чотирирядкові, відсутності графічного поділу на строфи, нерегулярному чергуванні кільцевих і парних рим. Максимальна невимушеність інтонації, творена чотиристопним ямбом (ним написано й значну частину всього циклу), надає віршеві додаткової експресії, як і концентрація дієслів, зокр. тих, котрі вибудовують суцільну дієслівну риму у двох останніх строфах (рр. 7—14), підкреслюючи драматичну суперечність між безсиллям в'язня і поворотним моментом долі, який може визначити все його подальше життя.

Переписуючи аналізований вірш до «Більшої книжки», Шевченко вніс одну суттєву зміну. Рядок «Та все-таки якось жилось» спочатку мав продовження «Коло людей та коло поля...» (2, 385), яке в остаточному вигляді набуло виразного соц. акценту — «Хоть на чужому, та на полі...». Це своєрідний парафраз-авторемінісценція знаменитого Шевченкового оксиморону «На нашій — не своїй землі» з вірша «Мені однаково, чи буду», який також належить до циклу «В казематі», але написаний трохи раніше, між 17 квіт. і 19 трав. Варто порівняти зміст і емоційний вияв поетової рефлексії в названих двох творах: адже в обох ідеться про загрозу втратити батьківщину, бути силоміць відторгненим од неї, проте в короткому часовому проміжку висловлено позірно протилежні думки. Коли йдеться про долю України, поет саможертовно згоджується на вигнання і забуття — «мені однаково»; коли ж думка його обертається до власної долі, то в особистому вимірі перспектива жити і вмерти «не в Україні» й знаменує оту синонімічність неволі-недолі: «Холоне серце, як згадаю, / Що не в Україні поховають, / Що не в Україні буду жить, / Людей і Господа любить». Завважмо, що останній рядок через 12 років відлунює як авторемінісценція (прикметна риса поезії Шевченка й поетики романтизму в цілому) у вірші «Колись, дурною головою»: «Як доведеться в світі жить? / Людей і Господа хвалить?» За змістом це спогад саме про ті часи, коли написано цикл «В казематі».

Літ.: Білецький Л. «В казематі» // *«Кобзар»: У 4 т.* Т. 3; *Івакін Ю. О.* Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984.

Елеонора Соловей

«В ПЕРЕЯ́СЛАВІ. ЦЕ́РКВА ПОКРО́ВИ» [Церква Покрови в Переяславі] (папір, олівець, акварель, 17,5×26,9) — малюнок Шевченка, виконаний між 10—20 серп. 1845 в *Альбомі 1845* у *Переяславі*. На аркуші ліворуч унизу два авторські написи: чорнилом — «*въ Переяславѣ*», нижче олівцем — «*церковь Покрова построена 1709 // полковникомъ Мировичемъ*». На звороті праворуч унизу напис олівцем: «Cerkiéw fundowana przez Pułkownika Mirowicza. 1709». Зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 107). Час створення акварелі встановлено на основі листа А. *Козачковського* до О. *Бодянського* від 20 верес. 1845, написаного невдовзі по від'їзді художника з міста. Козачковський повідомляє, що Шевченко пробув у Переяславі дев'ять днів — тобто орієнтовно між 10—20 серп. — і, зокр., «змалював церкву Соборну, Покрову» (*Савченко Ф.* Відомості про Т. Г. Шевченка в неопублікованій кореспонденції Бодянського // Україна. 1930. № 3/4. С. 134).

Опис Покровської церкви й однойменної ікони художник наводить у повісті «Близнецы»: «Церковь во имя Покрова, неуклюжей и бесхарактерной архитектуры, воздвигнутая в знамение взятия Азова П[етром] П[ервым] полковником переяславским Мировичем, другом и соучастником проклинаемого Ивана Мазепы. В этой церкви хранится замечательная историческая картина кисти, можно думать, Матвеева, если не иностранца какого. Картина разделена на две части: вверху — Покров Пресвятыя Богородицы, а внизу — П[етр]

Т. Шевченко. В Переяславі. Церква Покрови. Папір, олівець, акварель. 1845

П[ервый] с и[мператрицей] Е[катериной] I, а вокруг их все знаменитые сподвижники его. В том числе и г[етман] Мазепа, и ктитор храма во всех своих регалиях» (4, 27). Образ «Покрови Богоматері» роботи укр. іконописця першої пол. 18 ст. втрачено. Він відомий за виконаною в 19 ст. копією (НХМУ. И—110).

Покровську церкву, споруджену коштом переяславського полковника Івана *Мировича* в 1704—09, Шевченко замальовував з перебудованими після пожежі банями та добудованою 1837 до зх. притвору дерев'яною дзвіницею. На відміну від ін. малюнків архіт. пам'яток, де людські постаті відіграють роль стафажу, тут художник створив жанрову сцену. Аркуш по діагоналі перетинає зображення Старокиївської вул., з хатами і перехожими. Покровський храм — на другому плані, але завдяки вертикальним пропорціям і пірамідальній конструкції він домінує над навколишнім краєвидом. Складна ритміка мас хрещатої триверхої культової споруди з додатковими приміщеннями створює динамічну гру світлотіні, яку художник передав тонкими градаціями блакитної акварелі.

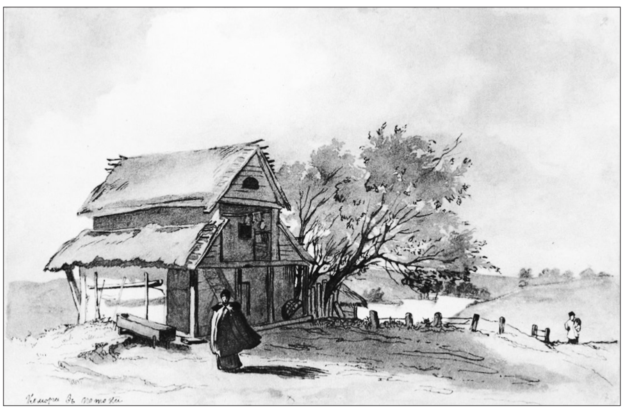
Уперше малюнок згадано як «Покровская церковь в Переяславе» у ст.: *Горленко 1886* (С. 406). Уперше репрод. у журн. «*Киевская старина*» (1891. № 3) з назвою «Храм Покровы Богоматери в Переяславе». Альб. належав В. *Тарновському* (молодшому), відтак надійшов у ЧМТ, ЧІМ, нині в ІЛ.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 210; *Тарас Шевченко*. Альбом 1845 року. К., 2012.

Літ.: Кузьмин Е. Т. Г. Шевченко как живописец и гравер // Искусство и художественная промышленность. 1900. № 3; *Кузьмин Е.* Тарас Григорьевич Шевченко // Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать. 1911. № 3; *Новицький*; *Антонович Д.* Т. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12; *Жур 1985*.

Ірина Ходак

«В ПОТÓКАХ» [Комора в Потоках] (папір, акварель, туш) — малюнок Шевченка з *Альбому 1845* (аркуш 9), виконаний у кін. серп. 1845 у с. *Потоках* кол. Канівського пов. Київ. губ. (нині с. Потік Миронівського р-ну Київ. обл.). На аркуші ліворуч унизу під зображенням зроблено чорнилом авторський напис: «*Комора въ потоки*». Твір датовано часом перебування художника в Потоках у серп. 1845, де він гостював у В. *Тарновського* (старшого) (*КС*. К., 1897. Лют.; *Документи*, № 154). У ЦДІАК України (№ 4061) зберігається «Метрическая книга, данная из Киевской Духовной Консистории Богуславского Духовного правлення в Преображенскую церковь с. Потоки для записи родившихся, браком сочетавшихся и умерших на 1845 год», у ній є запис від 28 серп. 1845 про хрещення дитини у місцевого диякона, де Шевченко і Н. *Тарновська* були хрещеними батьками. У цей період і створено акварель «В Потоках». Про село митець не раз згадував у листах і повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» (4, 315, 318; 6, 156, 215, 218).

Т. Шевченко. В Потоках. Папір, акварель, туш. 1845

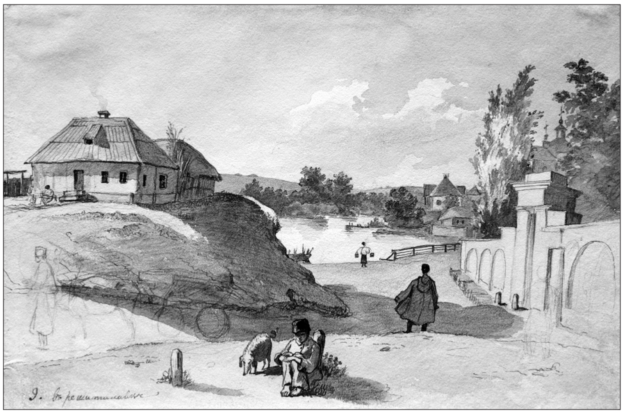
На малюнку на передньому плані зображено високу дерев'яну будівлю з солом'яним дахом, розташовану на узвишші над річкою, за нею нахилені до дороги дерева, за якими видніє частина селянської хати. Перед коморою, яскраво освітленою променями сонця, що пробиваються крізь хмари, намальовано темний силует жінки, позаду неї дорогою йде чоловік з ношею на плечі. Образ жінки, будівлю на першому плані художник передав у теплих кольорах, другий і третій — у холодних, посилюючи т. ч. глибину простору. На звороті аркуша у черв.—жовт. 1845 виконано рисунок сепією «Кам'яні хрести в Суботові» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 7. Кн. 1. № 215). Іл. табл. VI.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 214.

Марина Юр

«В РЕШЕТИ́ЛІВЦІ» (папір, туш, сепія, акварель, 17,9×27,1) — малюнок Шевченка, виконаний на поч. лип. 1845 у містечку *Решетилівці* Полтав. губ. (нині районний центр Полтав. обл.). На аркуші ліворуч унизу авторський напис тушшю: «*9 въ РешитиловкѢ*», в якому цифра «9» вказує на належність твору до пронумерованих малюнків із Полтавщини. Зберігається у НМТШ (№ г—882).

На малюнку зображено сільську вулицю, ліворуч якої здіймається пагорб. На ньому розміщені селянські хати, праворуч — кам'яна стіна садиби О. *Попова* із входом до маєтку. На дальньому плані — річка Говтва, над нею дорога, якою жінка несе відра на коромислі, у напрямку до річки йде чоловік. На першому плані збоку дороги сидить маленький хлопчик, біля нього пасеться порося. За річкою — сільські хати, церква, гай, за селом — пагорби. Постаті селян на різних планах підкреслюють ефект просторової перспективи всього пейзажу. Вирішений у стриманому колориті твір вирізняється і новим прийомом виконання — тон і колір

Т. Шевченко. В Решетилівці.
Папір, туш, сепія, акварель. 1845

Т. Шевченко. В Решетилівці.
Папір, туш, сепія, акварель. 1845

сепії, якою Шевченко змальовував землю, він доповнив відтінками індиго або берлінської лазурі, передаючи небо. Цей прийом дещо обмежував діапазон кольору — блакитно-сірих відтінків акварелі й вохристої сепії, натомість спонукав митця віртуозно відобразити форму у композиції і відчуття панорамного простору й світла.

Уперше згадано у ст.: *Русов А*. Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко (*КС*. 1894. № 2). С. 186. Уперше репрод. у кн.: *Новицький* (Табл. 38); експоновано на Виставці творів Т. Шевченка (Чернігів, 1929). Малюнок з квіт. 1861 зберігався у М. *Лазаревського*, згодом у А. *Козачковського,* В. *Коховського,* С. *Бразоль,* 1898 його придбав В. *Тарновський* (молодший), 1899 твір надійшов у ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 122.

Літ.: Антонович Д. Т. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12; *Іваньо І*. Великий художник // Вітчизна. 1964. № 5; *Жур 1985*.

Наталія Клименко

«В РЕШЕТИ́ЛІВЦІ» (папір, туш, сепія, акварель, 19×27,4) — малюнок Шевченка, виконаний на поч. лип. 1845 у містечку *Решетилівці* Полтав. губ. (нині районний центр Полтав. обл.). На аркуші ліворуч унизу авторський напис тушшю: «*7. въ Решитиловки*», в якому цифра «7» вказує на належність твору до пронумерованих малюнків із Полтавщини. Зберігається у НМТШ (№ г—397). Решетилівка — місце останньої зупинки митця під час його подорожі до *Полтави*. На значній території містечка розташувалася садиба О. *Попова*, де перебував Шевченко.

Пейзаж вирішено у спокійному сепійному колориті. На передньому плані справа — високий пагорб з селянською хатою за плетеним тином. Зліва — вулиця, що прямує в глиб картинної площини, з'єднавшись з ін. На дорозі між сільськими хатами зображено постать селянина з хлопчиком, а біля підніжжя пагорба — гурт селян за розвагами і танцями. На другому плані лівої частини пейзажу — один із входів до садиби О. Попова й альтанка за муром, що межує з дорогою; на дальньому плані — силует Успенської церкви. Досить промовистим є контраст двох основних мотивів діагональної композиції твору — садиби поміщика, перед якою їде чоловік на возі, запряженому волами, і сцени з життя решетилівців. Цей контраст передано тоном. У малюнку поєднано теплі сепійні тони переднього і холодні сірувато-блакитні кольори акварелі дальнього планів. Світлотіньове і тональне вирішення охоплює широкий діапазон градацій: від чітких обрисів форм, виконаних тушшю, до надзвичайно прозорої акварелі, яка подекуди майже не покриває колір паперу.

Уперше згадано у ст.: *Русов А*. Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко (*КС*. 1894. № 2. С. 186), уперше репрод. у вид.: *Новицький* (Табл. 40). Уперше експоновано: на Виставці творів Т. Шевченка (Чернігів, 1929). Малюнок з квіт. 1861 зберігався у М. *Лазаревського*, згодом у А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, 1898 його придбав В. *Тарновський* (молодший), 1899 твір надійшов у ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 121.

Літ.: Скворцов А. М. Художник Тарас Шевченко. М.; Лг., 1941; *Іваньо І*. Великий художник // Вітчизна. 1964. № 5; *Жур 1985*.

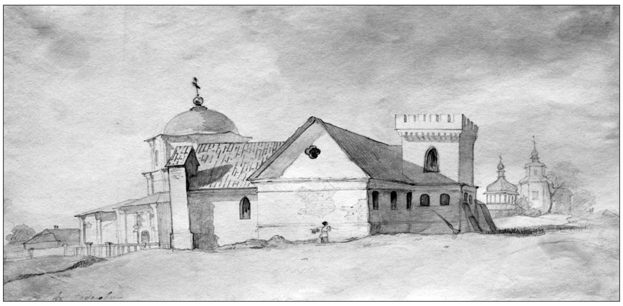
Наталія Клименко

«В СЕ́ДНЕВІ» (папір, олівець, сепія, 18,4 × 27) — один із трьох відомих краєвидів *Седнева* (два ін. — «Коло Седнева», «Чумаки серед могил»), які Шевченко намалював у квіт. 1846 під час перебування на Чернігівщині за завданням *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*. На аркуші ліворуч унизу авторський напис чорнилом: «*въ Седневи*». Зберігається у НМТШ (№ г—405).

На рисунку зображено залишки старої будівлі 17 ст. — т. зв. Кам'яниці (детальний її опис подано в кн.: *Жем-*

чужников Л. М. Мои воспоминания из прошлого. М., 1927. Вып. 2. С. 10—13). Пам'ятка архітектури, яскраво освітлена сонцем, займає центр композиції, її монументальні форми гармонійно поєднані в єдиний ансамбль. На дальньому плані праворуч видніється висока однобанна церква і дзвіниця, ліворуч — господарські будівлі. Перед будівлею — постать чоловіка, яка хоч і є стафажною фігурою, та все ж оживляє аскетичний «архітектурний» пейзаж. Силует давніх споруд і об'ємно-просторове їх вирішення передано світлими відтінками сепії. Існує думка, що цей пейзаж, як і ін. краєвиди Седнева, Шевченко виконував для наступного випуску «Живописной Украины» (*Офорти* Т. Шевченка. К., 1964. С. 27).

Рисунок уперше згадано у ст.: *Русов А.* Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко (*КС.* 1894. № 2. С. 187). Уперше репрод. О. *Новицьким* у вид.: *Малярські твори* (Табл. 65. № 529). Вперше експоновано на Виставці творів Т. Шевченка під назвою «Седнівська кам'яниця» (Чернігів, 1929). Твір був у А. *Козачковського,* В. *Коховського,* С. *Бразоль,* 1898 його придбав В. *Тарновсь-*

Т. Шевченко. В Седневі. Папір, олівець, сепія. 1846

кий (молодший), згодом твір надійшов у ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 137.

Літ.: Сластьон О. Шевченко у мистецтві // Малюнки Шевченка. Пб., 1911. Вип. 1; *Новицький.*

Надія Прокопенко

«В УКРАЇ́НІ» [На Україні] (папір, олівець, 16,9 × 24,0) — рисунок Шевченка, виконаний наприкінці лип. — на поч. серп. 1845 на Полтавщині. Ліворуч унизу рукою Г. *Честахівського* напис чорнилом: «*въ Украіні*». Зберігається у НМТШ (№ г—423). У композиції рисунка митець зобразив сільську вулицю з кількома хатами, за якими ростуть високі дерева. Застосовуючи лінію, штрих і розтушування олівця, митець передав у досить світлих тонах форми хат, постать перехожого, крони дерев на дальньому плані. В образному моделюванні майже відсутній контраст, у світлих тонах намальовано сільські хати, на передньому плані — силует чоловіка, що йде, темним тоном на дальньому — дерева. Художник дуже тонко передав стан природи на світанку.

Т. Шевченко. В Україні. Папір, олівець. 1845

Рисунок уперше згадано в *Каталозі Музею Тарновського* (С. 175. № 182). Уперше репрод. під назвою «Сільська садиба» у вид.: *Малярські твори* (Табл. 218. № 480). Уперше експоновано на Виставці творів Шевченка (Чернігів, 1929). Зберігався в А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, 1898 його придбав В. *Тарновський* (молодший), згодом твір надійшов до ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

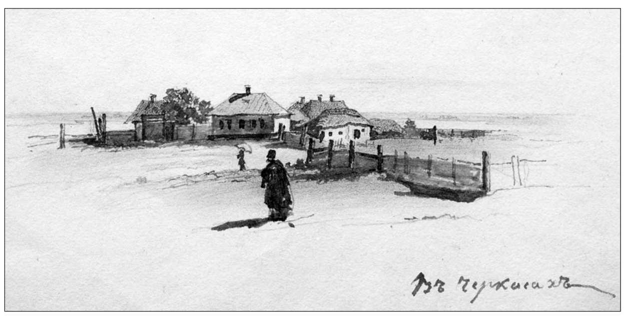
Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 125.

Літ.: Новицький; Жур 1985.

Марія Корнійчук

«В ЧЕРКА́САХ» (папір, туш, перо, пензель, 16,2× 22,8) — малюнок Шевченка, виконаний між 18 і 22 лип. 1859 у містечку *Черкасах* Київ. губ. під час арешту. На ньому унизу праворуч авторський напис тушшю: «*Въ Черкасахъ*». Входить до *Альбому 1858—1859*. Зберігається у НМТШ (№ г—751).

На малюнку в центрі зображено групу хаток за плетеним тином на околиці містечка, перед ними постать людини, яка йде вулицею. М'яко і лаконічно прописані тушшю зі світлотіньовими акцентами оселі разом із ледве наміченим обрієм сповнюють пейзаж повітрям і тишею. Існує припущення, що намальована крайня ліворуч хата належала ковалеві Слюсарю, у якого Шевченко не раз гостював.

Т. Шевченко. В Черкасах. Папір, туш. 1859

Твір уперше згадано у ст.: *Горленко 1888* (С. 83). Уперше репрод. у вид.: *Малюнки* Т. Шевченка (Пб., 1914. Вип. 2. Табл. 21), у журн. «Русский библиофил» (1914. № 2. С. 28). Альб., а відтак і малюнок, належав В. *Лазаревському*, згодом його синові С. Лазаревському, у 1910-х твір придбав Ф. Сулієв і 1912 подарував КММ (з 1924 — ВІМШ), 1933 його передано в ГКШ, потім у ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 85.

Літ.: Зайцев П. Новое о Шевченке // Русский библиофил. 1914. № 1; *Антонович Д.* Т. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.].* Т. 12; *Плещинський І.* Малюнки й акварелі [Т. Шевченка] // Образотворче мистецтво. 1939. № 2/3; *Бондаренко А. І.* Шевченко на Черкащині (З архівних матеріалів) // *НШК 10*; *Жур 1970*; *Документи.*

Надія Наумова

«В Ю́РТІ» [«Казахи в юрті»] (папір, сепія) — малюнок Шевченка, виконаний орієнтовно між 19 черв. — 25 лип. 1848, січ. — берез. 1849 в *Раїмі* під час *Аральської описової експедиції*. Місцеперебування невідоме. Твір датовано на підставі зображеного килима, що повторюється на малюнку «Портрет Алексеєва Л. С.», та подібної худож. манери рисування. Митець створив ряд начерків до малюнка: «В юрті. Селянин» (олівець, [лип. — серп. 1846; черв. — лип. 1848; січ. — берез. 1849] та «В юрті. Шаржі та інші начерки» (олівець, чорнило, перо [1846—50]) (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 8. № 56—57).

У жанровій сцені показано хатній побут сх. народу (за тодішньою традицією, тюркомовні народи, зокр. киргизів, казахів, каракалпаків, татар, туркменів, називали киргизами). На першому плані намальовано напівоголеного чоловіка, стегна якого прикриває широка тканина, а голову — малахай (нац. головний убір). Він сидить на підлозі, розтираючи щось у макітрі довгим макогоном. На дальньому плані, майже біля стіни юрти зображено його дружину у досить широкому вільному вбранні з білою наміткою на голові; жінка ложкою помішує страву у великій мисці. Їхні силуети виокремлюються на тлі орнаментального килима. Верхнє бокове освітлення виявляє обриси фігури чоловіка, одяг і білу намітку на жінці й переливається на кольор. візерунках килима. Митець документально нарисував предмети казах. побуту 19 ст. і виявив високу майстерність у передачі світлотіньових ефектів.

Твір уперше згадано та репрод. в альб. «*Малюнки* Т. Шевченка» (Пб., 1914. Вип. 2. Табл. 18) під назвою «Калмик в юрті…». Також опубл. у вид.: *Шевченко Т. Г.* Повна збірка творів: Повісті. (К., 1927. С. 154); *Раєвський С.* Життя і творчість Т. Шевченка. (Х., 1939). Експонувався під назвами: «Калмик в юрті» на виставці артистичних творів Тараса Шевченка (Київ, 1911); «Киргиз в юрті» на Виставці маляр. творів Шевченка (Харків, 1934) (див. *Експонування творів Шевченка).*

Т. Шевченко. В юрті. Папір, сепія. 1848—1849

Тв.: Каталог виставки артистичних творів Тараса Шевченка. К., 1911. № 61; Каталог малярської творчості Т. Г. Шевченка, експонованої в Галереї. Х., 1934; *ПЗТ: У 10 т.* Т. 8, № 14.

Літ.: Антонович Д. Шевченко — маляр. К., 2004.

Олена Слободянюк

ВАВИ́ЛІН Іван (псевд. — Б а я р с а І в а н; 21.11.1911, с. Бояркерос, тепер Корткероського р-ну Республіки Комі, РФ — 4.10.1975, Сиктивкар, РФ; похований у с. Вильгорт Сиктивдінського р-ну Республіки Комі, РФ) — комі поет. Автор зб. поезій «Ні кроку назад!» (1942), «Моя парма» (1957) та ін. Вірші «Білосніжна хата», «У ґаздині», поему «Дід Тарас» та ін. присвятив Україні. 1961 і 1964 переклав комі мовою вірші Шевченка «Перебендя», «Гоголю», «Заворожи мені, волхве», «Не завидуй багатому», «Минають дні, минають ночі», «Заповіт», «І виріс я на чужині», «Якось-то йдучи уночі» та ін. В. — автор вірша-звернення «Безсмертному Кобзарю», написаного у формі Шевченкового «Заповіту» (1968, зб. «Пісня серця», 1976).

Літ.: Хоменко Б., Хоменко К. Єднання сердець // *Випробування*: Поезії. Ужгород; Сиктивкар, 1986.

Олена Єльцова, Борис Хоменко

ВА́ВРА (Vávra) **Еммануел** (1839, Прага — 29.04.1891, Єреван) — чес. літературознавець, журналіст, перекладач. Закінчив Празький технічний ін-т. Учасник Слов'ян. з'їзду в Москві (1867). Емігрував до Росії (1870). Жив у Ризі, *Оренбурзі*, Одесі. Автор граматики рос. мови для чехів «Російський перекладач» (1868). Л. *Луців* приписував В. авторство розвідки «Тарас Григорович Шевченко, малоросійський поет», опубл. в журн. «Květy» (1865—66. № 35—37), де вперше подано докладні відомості про Шевченка, наведено уривки з його поезій укр. мовою в чес. транскрипції,

серед них і присвяту П. *Шафарикові* з «Єретика», уривок із поеми «Гайдамаки» (66 рядків), «невправно перекладений чеською мовою» (М. *Мольнар*). Досить вдалий, за оцінкою М. Мольнара, перекл. балади Шевченка «Тополя», що його здійснив В., опубл. у додатку до журн. «Česká včela» (1866. № 21), в антології «Слов'янська поезія» (Брно, 1874. Т. 1) та вибраному з чес. і світової худож. л-ри «Цікавий співбесідник» (Прага, 1877), і це, як уважає М. Мольнар, «певною мірою спричинилося до популяризації Шевченкового імені в Чехії» (*Мольнар М*. Тарас Шевченко у чехів та словаків. Пряшів, 1961. С. 143).

Літ.: Гонтар П. Українсько-чеські літературні зв'язки в XIX ст. К., 1956.

Ігор Мельниченко

ВАГИЛЕ́ВИЧ Іван Миколайович (псевд. — Вагилевич Далибор, Волк Заклика; 2.09.1811, с. Ясень, тепер Рожнятівського р-ну Івано-Франк. обл. — 10.05.1866, Львів) — укр. поет, фольклорист і етнограф. Закінчив Львів. духовну семінарію. Разом із М. *Шашкевичем* та Я. *Головацьким* заснував гурток зх.-укр. демократичної молоді, відомий під назвою «Руська трійця», який 1837 видав першу в Галичині книжку народною укр. мовою — «*Русалка Дністровая*», започаткувавши тут нову укр. л-ру. Шевченко познайомився з «Русалкою Дністровою», зокр. з надрук. в ній патріотичною баладою В. «Мадей», гостюючи наприкінці серп. 1843 у маєтку П. *Лукашевича*. Тоді Лукашевич, як видно з його листа до В. від 21 верес. 1843, запропонував Шевченкові запозичити деякі галицькі слова і форми, з чим поет погодився. Знайомство В. із творами Шевченка почалося пізніше. У листі до Я. Головацького 1 лип. 1843 В. просив «короткого-повного опису», а також оцінки «Кобзаря» і «Гайдамаків», а в листі до І. *Срезневського* 28 черв. 1844 жалкував, що йому не відомі твори П. Гулака-Артемовського, Шевченка та ін. укр. письменників. У нарисі «Замітки о руській літературі» (1848) В. називає Шевченка «знакомитим поетом», проте робить помилку в прізвищі — «Шевченько», а також вважає, що поетова збірка 1840 іменувалася, як і 1844, «Чигиринський Кобзар». Усе ж, поінформувавши про такі твори, як «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Катерина», «Гайдамаки», «Гамалія» і «Тризна», В. відзначав: «В рукописи зостает превосходная єго поема "Кавказ"». Нарис надрук. в редагованій В. газ. «Дневник руський» (1848. № 5, 6, 9). У цьому ж вид. вміщено вірш Г. Яблонського «Мученикам вольності з р. 1847» про ув'язнених учасників *Кирило-Мефодіївського братства* і статтю під крипт. Ф. Г. «Слово о Русі і її становищі політическім», де «мучеником української вольності» названо Шевченка. Ширше з творчістю Шевченка В. ознайомився наприкінці життя із львів. народовських часописів.

Невідомий художник. Портрет І. Вагилевича. Папір, олівець. Серед. 19 ст.

Тв.: Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. К., 1982; Твори. Рівне, 2006.

Літ.: Возняк М. Перший етап зацікавлення Шевченком на Галичині // Вільна Україна. 1946. 10 берез.; *Дзьобан О*. Іван Вагилевич: Покажчик рукописів та матеріалів до біографії. Л., 1986.

Михайло Шалата

ВАДЕ́ЦЬКИЙ Борис Олександрович (16/29.12.1907, Петербург — 29.03.1962, Москва) — рос. письменник. Закінчив Ленінгр. ун-т (1930). Автор істор. та істор.-біогр. повістей і романів «Простий смертний» (1950), «Глинка» (1954), «Оповідання про флотоводця» (1958). Шевченкові присвятив повісті «Повернення» (1939), «Акин Терезі» (1956), що не раз перевиданий, та роман «Повнозвучність» (1964), до якого ввійшли два попередні твори. Тут подано найголовніші факти життя і творчості поета, показано зв'язки Шевченка із широким колом діячів культури України та Росії. Укр. поет у творах В. постає як людина незламної духовної сили і мужності. Образ Шевченка є центр. і в романі «Глинка», в якому розповідається про зустріч композитора з поетом та наголошується значення уснопоетичної народної творчості як джерела худож. натхнення обох митців.

Тв.: Полнозвучность. М., 1964 (2-ге вид. — 1974; Акин Терезі. Шевченко на засланні. К., 1964.

Літ.: Брайнина Б. Образ Тараса Шевченко // Книга и пролетарская революция. 1939. № 11; *Сажин П*. Книги Б. Вадецкого // Литературное обозрение. 1940. № 14; *Машинский С*. Роман о великом Кобзаре // Октябрь. 1957. № 2; *Пархоменко М*. Роман о Великом Кобзаре // *Вадецкий Б*. Акин Терези. М., 1961.

Анна Ляшенко

ВАЗА́РІ (Vasari) **Джорджо** (30.07.1511, Ареццо, Тоскана — 27.06.1574, Флоренція) — італ. художник, архітектор, історик мист-ва. З дванадцятирічного віку, за його свідченням, навчався у *Мікеланджело* у Флоренції. Як представник Пізнього Відродження належав до худож. течії маньєризму — італ. мист-ва кін. 16 ст. В. був центр. фігурою тогочасного архіт. мист-ва Флоренції, автором ряду палацових споруд. Служив при дворі Медичі радником з питань мист-ва та придворним живописцем. 1563 заснував у Римі Академію мистецтв, ставши згодом її акад. Автор «Життєписів найславетніших живописців, скульпторів

та архітекторів» (1550), викладених у формі повчальних життєписів, покликаних, за словами В., стати у пригоді насамперед художникам. У вст. ст. до другого вид. (1568) задекларовано естетичні та філос. погляди В. на історію мист-ва, його природу і завдання. У «Життєписах...» уперше сформульовано поняття стилю (манери, за В.) як істор. категорії, визначено етапи розвитку середньовічного мист-ва Італії, введено термін Ренесанс (Відродження). Як першу історію мист-ва, «Життєписи...» не раз перекладали, вони стали підґрунтям формування наступних шкіл теорії та історії мист-ва. Трансформовані та розвинені відповідно до вимог часу, основні постулати В. певним чином продовжували впливати й на пед. засади європ., зокрема й петерб. *Академії мистецтв*.

Дж. Вазарі. Автопортрет. Полотно, олія. 1566—1568

«Життєписи...» використовував В. *Григорович* у своїх лекціях з теорії та історії мист-в, читаних у класі *Товариства заохочування художників,* яке з 1835 відвідував Шевченко. Вони були вагомим чинником загальноосвітньої підготовки майбутніх художників у майстернях багатьох професорів. Уперше Шевченко згадує «Життєписи...» на сторінках повісті «Художник» (1856). Розмірковує над місцем мист-ва в історії суспільства та долі визначних художників, які «в лохмотьях начинали и кончали свое великое поприще», і пише: «Разверните Вазари и там увидите то же самое, если не хуже» (4, 120). Далі: «Жаль, что нет у нас переведенного Вазари», щоб ознайомитись із «знаменитостями нашего прекрасного искусства» (4, 184). Влітку наступного 1857, читаючи працю польс. філософа К. *Лібельта* «Естетика, або Наука про прекрасне» (1849), яка викликала у нього багато, переважно крит., думок, Шевченко згадує В. і 23 лип. занотовує у Щоденнику: «Если бы эти безжизненные ученые эстетики, эти хирурги прекрасного, вместо теории писали историю изящных искусств, тут была бы очевидная польза. Вазари переживет целые легионы Либельтов». Для поета твір В. став цінним джерелом пізнання і формування естетичного світогляду.

Вікторія Колесник

ВА́ЗОВ Іван (27.06/9.07.1850, Сопот, тепер Болгарія — 22.09.1921, Софія) — болг. письменник і громадський діяч. Навчався 1866—67 в єпархіальному уч-щі в Пловдиві. Учасник нац.-визв. протиосманського руху. Під час рос.-тур. війни 1877—78 служив у рос. армії. 1885 емігрував до Росії, 1887—89 жив в Одесі. Повернувшись до Болгарії, продовжував активну літ. і громадську діяльність. Почесний член Болг. АН (1921). Автор поетичних зб. «Прапор і гусла» (1876), «Визволення» (1878), «Бузок запáх» (1919); прозових зб. «Повісті й оповідання» (1891—93. Т. 1—3), «Строкатий світ» (1902) та ін.; низки поем і романів. В. належить замітка про М. Костомарова, написана у першій пол. 1880-х (надрук.: *Вазов Иван*. Съб. съч. София, 1957. Т. 18).

З творчістю Шевченка В. познайомив його вчитель — культурний діяч П. Белчев (виховувався у Росії), який розповідав учням про долю укр. поета і читав уривок із поеми «Катерина». Кількома роками пізніше, вже роблячи перші кроки в поезії, В. перечитав цю поему, надрук. в антології М. *Гербеля* (СПб., 1871; див.: *Шишманов И.Д*. С. 234). Під враженням від першого знайомства з Шевченковою творчістю В. написав поему «Громада» (1879). Певний вплив Шевченка відчувається в поемах «Загорка» (1883), «У царстві самодив» (1884), віршах «Іванка» (1878), «Красуня» (1879), «Малина» (1880), «Затужив Бунарджик» (1882), «Пловдив» (1883), «Любену Каравелову» (1884). Факт творчої спільності між поемою Шевченка «Сон — У всякого своя доля» і поемою В. «У царстві самодив» встановив В. *Велчев*. Згадки про укр. поета у рецензії на 15-ту книжку журн. «Периодическо списание» (1885), дорожніх нотатках «Поза Болгарією» (газ. «Денница». 1891), листах до В. Уманова-Каплуновського свідчать про обізнаність В. з основними віхами життєвого і творчого шляху Шевченка, про ставлення до його творчості.

Літ.: Уманов-Каплуновский В. Иван Вазов — народный болгарский поэт-гражданин // Исторический вестник. 1908. № 5; *Шишманов И. Д*. Иван Вазов: Спомени и док. София, 1930; *Шпильова О*. Т. Г. Шевченко і болгарська література. К., 1963; *Русакієв С*. Тарас Шевченко і болгарська література. К., 1968.

Олена Шпильова

ВА́ЙНЕРТ (Weinert) **Еріх Бернгард Густав** (4.08.1890, Магдебург, Німеччина — 20.04.1953, Берлін) — нім. поет, перекладач, публіцист, культурно-освітній і політ. діяч. Закінчив школу мист-в у Берліні (1912). Член мист. об’єднання «Куля» (Kugel, 1919—23). Належав до співзасновників Спілки пролетарсько-революційних письменників (1928). У 1933—46 — діяльність в антифашистській еміграції (Швейцарія, Франція, Союз РСР, Іспанія). 1935 — творча подорож Україною, публіцистичні виступи в Харкові, Києві, Дніпропетровську, Запоріжжі. У 1936—39 — учасник громадянської війни в Іспанії як воєнний кореспондент Інтернац. бригади. 1943 — у Москві обраний президен-

том Нац. комітету «Вільна Німеччина». Визначальна риса оригінальних худож. зб. В. — «Розбите дзеркало часу» (1923), «Театр мавп» (1925), «Еріх Вайнерт говорить» (1930), «Надходить день» (1934), «Червоний фронт» (1936), «До німецьких воїнів» (1942) та ін. — відверта пропаганда ідеологічних засад.

Е. Вайнерт

Найзначнішою в доробку В. є перекладацька спадщина — твори поетів Франції, Іспанії, Китаю, Союзу РСР. Художньо довершені інтерпретації В. здійснив з укр. поетів — Шевченка й І. Франка. Зацікавлення укр. л-рою припали на 1939—40, коли В. був у складі москов. творчої групи нім. поетів-емігрантів (А. *Курелла*, Г. *Ціннер*, Г. *Гупперт*, Г. *Роденберг*, Е. Бах). Мета авторського колективу, очолюваного А. Куреллою, полягала в поширенні найкращих творів л-р народів, які перебували в держ. організмі Союзу РСР, та їхній рецепції нім. мовою. З поетичної спадщини Шевченка В. переклав 68 творів. З них 40 поезій перекладено нім. мовою вперше. Ці перекл. вперше опубл. окремими вид. у 1950-х («Гайдамаки та інші поезії». Берлін, 1951; «Кобзар»: У 2 т. М., 1951; «Кобзар. Вибрані поезії». М., 1962). В. інтерпретації Шевченкових творів — це аргументована стилізація, що максимально наближує реципієнта до першотвору, спричиняючи дієвий вплив оригіналу на читача. До найкращих перекл. В. належать: «Гайдамаки», «Чигрине, Чигрине», «Стоїть в селі Суботові» (епілог «Великого льоху»), «Холодний Яр», «Русалка», «Відьма», «В казематі». Цікаві спогади про роботу В. над Шевченковими перекл. опубл. 1965 А. Курелла у кн. «Еріх Вайнерт. Поет і трибун. 1890—1953».

Перекл.: Taras Schewtschenko. Der Kobsar. Ausgewählte Dichtungen: In 2 Bänden. Moskau, 1951. Bd. 1; Bd. 2; Schewtschenko T. Die Haidamaken und andere Dichtungen. Berlin, 1951; Schewtschenko T. Der Kobsar. Ausgewählte Dichtungen. Moskau, 1962; Schewtschenko T. Meine Lieder, meine Träume. Gedichte und Zeichnungen. Berlin; Kiew, 1987.

Літ.: Шамрай А. Новий переклад творів Т. Г. Шевченка німецькою мовою // Вітчизна. 1952. № 3; *Синиченко О. П.* Поема Т. Г. Шевченка «Гайдамаки» німецькою мовою: (Перекл. Еріха Вайнерта) // *Твори* Тараса Григоровича Шевченка в перекладах на західні мови: (Зб. ст.). К., 1958; Kurella A. I. // *Erich Weinert*. Dichter und Tribun. 1890—1953. Berlin; Weimar. 1963; *Миронов О.* Е. Вайнерт — перекладач Шевченка в оцінці радянської і зарубіжної критики 50-х років // *РЛ*. 1969. № 11; *Миронов О. А.* Эрих Вайнерт — переводчик Тараса Шевченко: Автореф. дис. … канд. филол. наук. К., 1971; *Миронов О.* З історії створення Е. Вайнертом перекладу поеми «Петрусь» // *НШК 19*. К., 1972; *Погребенник Я.* Шевченко німецькою мовою. К., 1973; *Jarosch G.* Die Nachdichtung des «Kobzar» ein bedeutender Beitrag deutscher antifaschistischer Schriftsteller zu Theorie und Praxis der künstlerischen Übersetzung // Der revolutionäre Demokrat Taras Schewtschenko 1814—1861. Beiträge zum Wirken des ukrainischen Dichters und Denkers sowie zur Rezeption seines Werkes im deutschen und im westslawischen Sprachgebiet. Berlin, 1976; *Zymomrja M.* Die Rezeption Taras Schewtschenkos im deutschen Sprachgebiet // Der revolutionäre Demokrat Taras Schewtschenko 1814—1861. Beiträge zum Wirken des ukrainischen Dichters und Denkers sowie zur Rezeption seines Werkes im deutschen und im westslawischen Sprachgebiet. Berlin, 1976; *Миронов О. А.* З історії створення Вайнертових перекладів поезій Т. Г. Шевченка «І виріс я на чужині…» та «Заступила чорна хмара…» // Вісник Харків. ун-ту. Х., 1997. № 54.

Микола Зимомря

ВАКС Борис (Бенціон) **Йосипович** (12/25.05.1912, Житомир — 4.08.1989, Харків) — укр. живописець, графік, монументаліст. Заслужений художник Української РСР (1973). У 1944—48 навчався в Харків. худож. ін-ті (викладачі С. *Прохоров*, О. Кокель, М. *Дерегус*). У 1948—52 викладав у Харків. худож. уч-щі. Для творчості В. характерна різноманітність стилістичних і формальних рішень, які він втілював у тематичних полотнах, натюрмортах, портретах, пейзажах. В. виконав монументально-декорат. фриз «Вугільний Донбас» (1960, у співавт.) в інтер'єрі Горлівського палацу культури, олійні картини «Журавлі» (1957), триптих «Хліб» (1967—68) та ін.

На тему біографії Шевченка В. створив декілька графічних композицій, зокр. кольор. літографію «Арешт» (НМТШ), літографію «Після повернення» (обидві — 1961). Йому належить серія ліногравюр, до якої увійшли твори «Т. Г. Шевченко з діячами російської літератури» (НМТШ), «Рідна вербиченька», «Думи мої, думи мої», «Дитинство Тараса» (усі — 1964, у співавт. з О. *Любимським* та М. *Рибальченком*; Донец. худож. музей), позначені типовою для того часу сюжетною ілюстративністю та ліризмом.

З 1950 В. учасник всеукр. і міжнародних виставок. Твори зберігаються у музеях Сімферополя, Донецька, приватних зб. Росії, США, Німеччини, Франції, Італії, Японії.

Літ.: Борис Йосипович Вакс: Каталог. К., 1972; *Півненко А.* Вакс Борис // Образотворче мистецтво. 1973. № 5.

Галина Скляренко

ВАКУ́ЛА Раїса Савівна (дівоче — Тимін; 5.10.1930, с. Попівка, тепер Глобинського р-ну Полтав. обл.) — укр. художниця декорат.-прикладного мист-ва. Навчалася у Миргород. керамічному технікумі ім. М. Гоголя (1948—51; у Г. Павелко, В. Панащатенко). Працювала у галузі худож. кераміки. З 1951 — на Будянському фаянсовому заводі (Харків. обл.). Розробляла форми

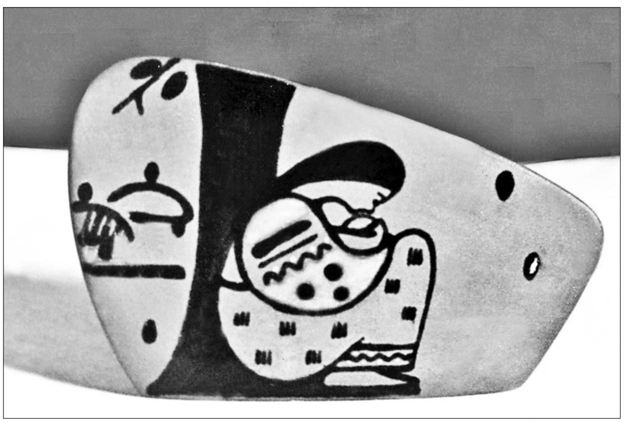
Р. Вакула

великого фігурного посуду, столових сервізів, декорованих квітково-рослинним орнаментом, сувенірів, скульптуру малих форм на основі синтезу пластики і живопису, традицій укр. фольклору та народної орнаментики. Твори: декорат. посуд «Хрещатий барвінок» (1970), «Симфонія фаянсу» (1986), ваза із зображенням Лесі *Українки*. Захоплюючись поезією Шевченка, 1963—64 створила серію виразних за малюнком і колоритом композицій: «На панщині» (ваза, авт. форми Ю. Т. Пімонкін), «Гайдамаки» (вазочка для олівців), «Хвалилися гайдамаки» (ваза); сувеніри з фаянсу: «Бандура» (фаянс, 1963, 1969), «Наймичка»; медальйон «Оксана»; керам. настінні пласти: «Ішов кобзар до Києва», «Катерина», «Мати молодая», ювілейні декорат. тарілку і вазу «На панщині» (всі — 1964). У виробах на шевч. тему прагнула передати власне ставлення до Шевченкових творінь. Брала участь у всесоюзних, зарубіжних промислових виставках-ярмарках. Твори зберігаються у Полтав. худож. музеї, СХМ, ХХМ, НМУНДМ, Всерос. музеї декорат.-прикладного та народного мист-ва у Москві.

Тв.: Державний музей українського народного декоративного мистецтва УРСР: Альбом. К., 1983; Декоративно-прикладное искусство Украинской ССР: Альбом. М., 1986.

Літ.: Большаков Л. Н. Рисунок на фаянсе: непридуманная повесть о будянском петушке. Х., 1982; *Донина Г.* Фаянсовая сказка: [Будян. фаянсовое пром.-торг. предприятие] // Панорама. 1993. № 42.

Марина Юр

Р. Вакула. Настінний пласт «Катерина». Фаянс, розпис. 1964

ВАКХ — див. *Бахус*.

ВАЛЄ́ЄВ Акрам (28.07.1908, с. Аблаєво, тепер Чекмагушевського р-ну, Башкортостан, РФ — 19.03.1963, Уфа, РФ) — башк. письменник. Закінчив 1932 Башк. пед. ін-т (Уфа). Автор зб. віршів «Сила» (1931), «Башкиріє, тобі співаю!» (1932) та ін., зб. розповідей і нарисів «Я з Далекого Сходу» (1940) та ін., низки романів. Україні присвятив цикл віршів рос. мовою «Українські ескізи» (1939), поему «Гата Ідельбаєв» (1945), вірші «Другові» (1946), «Дніпро» (1957), «Торжество дружби» (1957) та ін. Брав участь у шевч. ювілеї 1939 у Києві. Переклав башк. мовою поему Шевченка «Сон — У всякого своя доля» (Октябрь. 1939. № 3; у співавт. з Г. *Гумером*). Образ укр. поета відтворив у вірші «Дорога» (Октябрь. 1939. № 4). В. — автор ст. «Народний співець» (Кызыл тан. 1961. 10 берез.), в якій подано основні віхи життєвого і творчого шляху Шевченка, розглянуто рецепцію творчості Шевченка у башк. л-рі.

Тв.: Народный певец // *Валеев А.* Раздумья в пути. Уфа, 1967.

Суфіян Сафуанов

ВА́ЛЬДАПФЕЛЬ (Waldapfel) **Йожеф** (28.10.1904, Будапешт — 15.02.1968, там само) — угор. літературознавець і перекладач. Закінчив Будапешт. ун-т. 1925 захистив докторську дисертацію. У 1925—45 — викладач столичної гімназії; з 1948 — зав. кафедри історії угор. л-ри Будапешт. ун-ту; 1949—50 — ред. журн. «Irodalom történet» та ін.; 1949—53 — секретар І відділення Угор. АН. З 1951 — член редколегії серії «Угорська класика». Дійсний член Угор. АН. Автор понад 20 наук. досліджень угор. просвітництва і романтизму, інтернац. зв'язків угор. л-ри, зокр. з рос. та укр. письменством. Виступив з привітанням на 10-й наук. шевч. конф. (К., 1961), в якому зробив короткий огляд перекл. Шевченка угор. мовою і прочитав власний перекл. «Заповіту», опубл. в «Кобзарі» (Будапешт, 1961) і зб. «Вірші Т. Шевченка» (Будапешт, 1984). На запрошення АН Української РСР брав участь у ювілейних шевч. урочистостях у Києві та *Каневі* 1964. Перекл. В. — один із найкращих в угор. л-рі — опубл. у зб. «“Заповіт” мовами народів світу» (К., 1964, 1989).

Тв.: Привітання X наук. шевч. конф. // *НШК 10.*

Літ.: Радо Д. Десять угорських «Заповітів» // *ЛУ*. 1964. 24 берез.; *Яременко В.* «Заповіт» лунає над світом // *ЛУ*. 1965. 9 берез.; *Васовчик В.* Шевченко угорською мовою // *НШК 15*; *Мегела І.* «Заповіт» Т. Г. Шевченка угорською мовою // *Наукові* дослідження в галузі української та русинської філології. Ніредьгаза, 1997. Вип. 5.

Галина Герасимова

ВАЛЬКІ́РІЇ (нім. Walküre, від давньоскандинав. valkyrja) — у скандинав. міфології войовничі вершниці-

діви, які за велінням верховного бога *Одіна* розподіляли на полі бою перемогу і смерть. У IV розд. поеми-циклу «Царі» Шевченко порівнює подруг полоцької князівни *Рогніди* з В.: «Перед богами Лель і Ладо / Огонь Рогніда розвела / <…> Мов ті валькірії, круг неї / Танцюють, граються дівчата».

Юрій Пелешенко

ВА́НАҐ (Vanags) **Юлій** (25.06/8.07.1903, с. Унгурмуйжа, тепер Єкабпілського р-ну, Латвія — 12.10.1986, Рига) — латис. письменник. Автор зб. віршів «У воротах сонця» (1946), «Гіркі квіти» (1960) та ін.; низки п'єс, лібрето першої латис. опери «Рута» (1942), прозових творів для дітей і юнацтва, кіносценаріїв. 1965 присвятив Україні поему «Каховка» (Вітчизна. 1974. № 2). Перекладав твори Лесі *Українки*, О. *Гончара*.

Переклав латис. мовою поезії Шевченка: «Мені однаково, чи буду» і «Садок вишневий коло хати» (Karogs. 1946. № 3). Йому належить ст. «Два ювілеї» (1946), присвячена Шевченкові.

Біруте Звайґзне

ВАН-ДЕ́ЙК (van Dyck, van Dijck) **Антоніс** (22.03.1599, Антверпен, тепер Бельгія — 9.11.1641, Лондон) — фламанд. живописець. Навчався у Х. Ван-Балена, П.-П. *Рубенса*. Автор картин «Поцілунок Іуди» (бл. 1618—20), «Св. Мартін і жебраки» (1620—21), «Карл I на полюванні» (1635) та ін.

А. Ван-Дейк. Автопортрет. Полотно, олія. 1620-ті

Шевченко був добре обізнаний із творчістю В.-Д. Велика кількість його портретів, зокр. виконаних у Фландрії, Італії та Англії, зберігалася в *Ермітажі*, зали якого постійно відвідували К. Брюллов і його учні. Незадовго до викупу з кріпацтва, 5 квіт. 1838, Шевченко навідався до Ермітажу з А. *Мокрицьким*. Про це останній 8 квіт. записав у щоденнику: «З великою користю говорили ми у цьому святилищі, і цього разу, більш як колинебудь, побачив я достоїнства в роботах першокласних майстрів» (*Мокрицький,* с. 146). Серед художників, чию творчість було сприйнято відразу, А. Мокрицький називає В.-Д. За його ж свідченням, він був серед п'ятьох живописців, яких найбільше шанував К. Брюллов, вважав, що йому вдалося відкинути «надмірності розкошів», притаманних полотнам Рубенса, радив учням жити як В.-Д. «розумно, чесно, приємно та з користю для інших. <…> Вандик рисував бездоганно <...>, колорит його правдивий, дуже наближений до природи. Фарби надзвичайно прості, освітлення невигадливе, пози природні <...> Молодець, спасибі йому, добрій людині» (*Мокрицький*, с. 147).

У повісті «Художник» Шевченко згадує В.-Д. побіжно й, розмірковуючи про органічний зв'язок душевного складу митців і характеру творчості, наводить як приклад ім'я В.-Д.: «Во всех портретах Ван-Дейка господствующая черта — ум и благородство, и это объясняется тем, что Ван-Дейк сам был благороднейший умница» (4, 168).

Вікторія Колесник

ВАНДРО́ВСЬКА Олена Борисівна (22.05.1922, Харбін, Китай — 27.05.2002, Алмати) — казах. мистецтвознавець. Закінчила Ленінград. ін-т живопису, скульптури та архітектури ім. І. Ю. Рєпіна (1953). Працювала в Казах. держ. худож. галереї ім. Т. Шевченка (1953—75; нині Держ. музей мист-в Республіки Казахстан ім. А. Кастєєва). Викладала в Алма-Атинському худож. уч-щі ім. М. В. Гоголя (1975—97; нині Алмат. коледж декорат.-прикладного мист-ва ім. О. Тансикбаєва). В. — автор наук. праць, присвячених творчості казах. художників: К. Тельжанова, М. *Кенбаєва*, А. Кастєєва.

Важливу сторінку наук. біографії В. пов'язано з вивченням казах. періоду життя і творчості Шевченка, який вона досліджувала протягом 1950—60. У кн. В. «Т. Г. Шевченко — художник» (Алма-Ата, 1964) висвітлено творчість митця на засланні, детально проаналізовано твори того часу. В. входила в групу науковців (під керівництвом директора музею Казах. держ. худож. галереї ім. Т. Шевченка Л. Плахотної), котрі в 1950-х в Алма-Аті знайшли портрет П. Доленго-Залеської авторства Шевченка (Держ. музей мист-в Республіки Казахстан ім. А. Кастєєва, Алмати). 1964 підготувала виставку, присвячену 150-річчю від дня народження Шевченка (з фондів Казах. держ. худож. галереї), а також уклала каталог.

Тв.: Выставка художественных произведений, посвященная 100-летию со дня смерти Тараса Григорьевича Шевченко: Каталог. Алма-Ата, 1961; *Вандровская Е. Б.* Т. Г. Шевченко — художник. Алма-Ата, 1964; Выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. Алма-Ата, 1964.

Єлизавета Кім

ВАН-ПУТЕРЕ́Н Дмитро Іванович (1823—77) — лікар. Служив у *Нижньому Новгороді* хірургом міської лікарської управи, був лікарем Маріїнського ін-ту шляхетних дівчат, виконував обов'язки лікаря у Дворянському ін-ті. Входив до кола знайомих Шевченка під час його повернення із заслання через Нижній Новгород. У Щоденнику 20 січ. 1858 поет помилково називає

В.-П. «до[к]тором Кутеремом». З щоденникових записів 12 і 13 берез. 1858 видно, що В.-П. відвідав Шевченка в Москві, на зворотному шляху з Петербурга, і призначив йому «два лекарства для внутреннего и наружного употребления», а також «рекомендовал <...> своего приятеля, какого-то немца», який, проте, не відвідав хворого поета. Про В.-П. Шевченко згадує 12 берез. 1858 у листі до М. *Лазаревського*: «Доктор посадив мене на дієту і не велів виходить на улицю».

Літ.: Большаков 1977.

Григорій Зленко

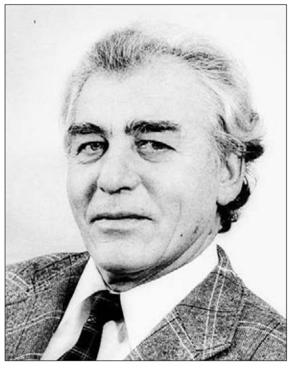
ВА́НЧЕНКО-ПИСАНЕ́ЦЬКИЙ Костянтин Іполитович (справж. — Писанецький; 1863, Житомир — 18.07.1928, Ташкент) — укр. актор, режисер, антрепренер, драматург. Освіту здобув у Житом. гімназії. Працював у мандрівних рос. та укр. драм. трупах, зокр. М. *Старицького* (1883—91), В. Грицая (1892—94), П. Мирова-Бедюха (1895—98), Г. Деркача (1898—1900) та ін., керував власними трупами (1906—12), у репертуарах яких була драма Шевченка «Назар Стодоля». Автор драм із народного життя «Мурло», «Рудоплави», «Недолюдки», «Запорізький клад» і переробок творів рос. та польс. письменників. Виконував характерні й комічні ролі. У «Спогадах українського лицедія» (Червоний шлях. 1928. № 7—11) писав про постановку різними трупами Шевченкової п'єси «Назар Стодоля», про вшанування в Ташкенті *50-річчя від дня смерті Шевченка*. В.-П. сам незмінно виступав у ролі Назара Стодолі у різних театр. трупах, виконував пісні на слова Шевченка, брав участь у відзначанні його ювілеїв та річниць, провадив недільні ранкові шевч. вистави.

Літ.: Український драматичний театр: Нариси історії: У 2 т. К., 1967. Т. 1; *Лобас П.* Служив українській літературі, театру, рідній Україні (К. Ванченко-Писанецький — актор, драматург, театральний діяч) // Волинські дзвони: Краєзнавчий альм. Рівне, 1998. Вип. 2.

Петро Лобас

ВАРА́ВВА Іван Федорович (5.02.1925, слобода Ракова, тепер с. Новобатайськ Кагальницького р-ну Ростов. обл., РФ — 13.04.2005, Краснодар, РФ) — рос. поет і фольклорист. З 1932 — на Кубані. Учасник Другої світової війни. Навчався 1947—49 в Київ. ун-ті. Закінчив 1953 Літ. ін-т ім. О. М. Горького. Автор поетичних зб. «Вітер з Кубані» (1954), «Кубанське літо» (1959), «Золота бандура» (1966) та ін. Перекладав рос. мовою чорноморські (укр.) народні пісні.

Видав зб. «Пісні козаків Кубані» (1966), до якої ввів популярну на Кубані народну пісню «Ще не вмерла Україна»; її перші чотири рядки збігаються з однойменним віршем П. *Чубинського*, а наступні є вільним переспівом уривка з поеми Шевченка «Іван Підкова» («Колись було на Вкраїні», у Шевченка: «Було колись — в Україні»). В. переклав рос. мовою вірші Шевченка «Заповіт», «Перебендя», «Думи мої, думи мої», «Садок вишневий коло хати». Записав і опубл. варіанти народних пісень на тексти Шевченка «Ой чого ти почорніло, зеленеє поле», «Встає хмара з-за лиману» та ін. З його ініціативи 1980 у Краснодарі відкрито пам'ятник Шевченкові (скульптор І. Шмагун).

І. Варавва

Тв.: Вишневый май. Краснодар, 1968; Отцовская хата: Стихотвор. Краснодар, 1989; Кубанский кобзарь. Краснодар, 1997.

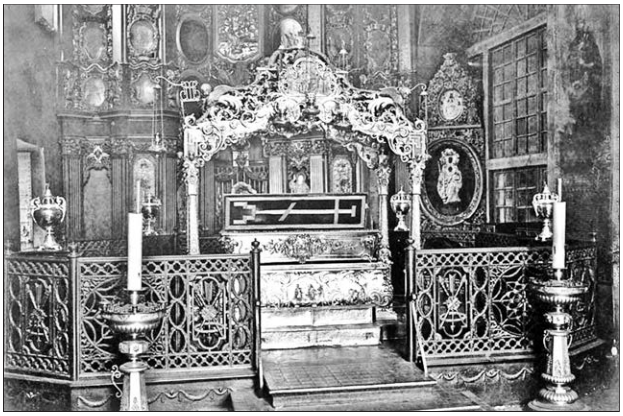
Літ.: Чумаченко В. К. Два Кобзаря: Т. Шевченко и И. Варавва — творческие параллели // Кубанские новости. 1999. 11 марта.

Віктор Чумаченко

ВАРВА́РА — канонізована як великомучениця; її страчено бл. 306 в Геліополі (Іліополі) фінікійському. Пам'ять її православні відзначають 4/17 груд., католики — 8 серп. Одна з найпопулярніших вселенських святих, В. особливо шанована в Україні, адже за легендою, що відома з першої пол. 17 ст., її мощі на поч. 12 ст. було перенесено з Константинополя до київ. Михайлівського Золотоверхого монастиря Варварою — дружиною великого князя *Святополка Ізяславича*, дочкою імператора Олексія Комніна (нині мощі святої покояться у Свято-Володимирському кафедральному соборі в Києві). У Михайлівському Золотоверхому монастирі склався й розвинений місцевий культ В., що різними своїми гранями відбився у творах Шевченка. Так, традиційною в Шевченкові часи київ. реліквією був перстень, що його ченці перед тим, як продати паломникові, надягали на палець мощей святої. Тож і Ганна, гол. героїня поеми «Наймичка», «перстеник у Варвари / Невістці достала», а в кінці поеми приносить «четвертий уже перстень / Святої Варвари / Катерині»; про такі ж реліквії згадано в повістях «Наймичка» і «Близнецы». Важливою частиною паломництва до

Ікона св. Варвари. 18 ст.

Мощі св. Варвари. Володимирський собор. Київ

святинь Києва було замовлення в Михайлівському Золотоверхому монастирі молебню св. В. У «Наймичці» Лукія наймається носити воду, — «бо грошей не стало / На молебствіє Варварі»; відслужили його й шляхтянки, приятельки розповідача повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали». Щовівторка над мощами святої урочисто читали акафіст св. В., складений митрополитом Іоасафом Кроковським на поч. 18 ст., і на цей обряд збираються піти, приїхавши до Києва, герої повісті «Близнецы» Степан Мартинович і Прасковія Тарасівна. Вважається, що молитва св. В. здатна захистити християнина від наглої смерті без покаяння та причастя, зберегти життя серед небезпек морського плавання й війни. А коли Прасковія Тарасівна, дізнавшись, що її чоловік та приятель родини Карл Осипович вирішили розпочати навчання шестирічних Зосі й Ваті, апелює з цього приводу до святої («Святая Варваро-великомученице!»), невідповідність цього звертання конкретній життєвій ситуації викликає комічний ефект. Перекладне «Мученіє св. Варвари» — улюблене читання демократичних героїв повісті «Капитанша» унтер-офіцера Якима Тумана й Варочки, його прийомної доньки.

Станіслав Росовецький

ВА́РҐА (Várga) **Балінт** (23.06.1856, Сент-Леаньфалва, тепер Сенткірайфалва, Румунія — 16.09.1943, Будапешт) — угор. педагог, письменник, літературознавець і перекладач. Закінчив пед. ф-т Будапешт. ун-ту (1880), д-р філософії (1885). Як педагог працював у Будапешті й Дебрецені (1882—1922). Літ. доробок В. різнобічний: вірші, нариси, праці з історії угор. і франц. л-р, стилістики угор. мови, підручники нім. та франц. мов (1883—1932), перекл. з франц. та на франц. На основі підрядника Г. *Стрипського* переклав восьмистопним хореєм «*Слово о полку Ігоревім*» (журн. «Ukránia», 1916) та поезії Шевченка «Заповіт», «Минають дні, минають ночі», «До Основ'яненка» (Ukránia. 1916. №№ 3/4; 7/8), в яких точно передав ідейний зміст Шевченкових творів, але з деякими відхиленнями в ритмомелодиці. Творче досягнення В. — самостійний перекл. поеми «Наймичка» (Ukránia. 1916. № 7/8). Перекл. «Заповіту» В. і Г. Стрипського вміщено у зб. «“Заповіт” мовами народів світу» (К., 1957; 1960).

Літ.: Васовчик В. Шевченко угорською мовою // *НШК 15*; *Стець І.* Кобзар в Угорщині // Всесвіт. 1975. № 3; *Vaszócsik V.* A nagy Kobzos ésa magyarok // Kárp. Igaz Szó. 1984. 10 берез.; *Нудьга Г., Стойко С.* «Кобзар» угорською мовою // Всесвіт. 1985. № 4; *Качій Ю.* Мовою Петефі // Закарпатська правда. 1989. 8 берез.; *Vaszócsik V.* Sevcsenko és Magyar-ország // Kárp. Igaz Szó. 1989. 8 берез.

Галина Герасимова

ВАРДОШВІ́ЛІ Харитон (справж. — Ніколаїшвілі; 25.09/7.10.1895, с. Цхемлісхіді, тепер м. Озурґеті, Грузія — 15.10.1970, Тбілісі) — груз. поет і перекладач. У 1918—20 був вільним слухачем Тбиліс. ун-ту. Рання творчість позначена декадентськими мотивами. Автор зб. поезій «Поцілунок смерті» (1918), «Розмова з нещасною тінню» (1920), «Вірші» (1943), «Доброта» (1964) та ін. В. переклав баладу «Причинна» (журн. «Наше покоління». 1936), яка згодом увійшла до вид. творів Шевченка груз. мовою: «Вірші і поеми» (Тбілісі, 1939; 1952) та «Вибране» (Тбілісі, 1961). Автор вірша «Тарас Шевченко і Акакій Церетелі» (1954).

Реваз Хведелідзе

ВАРЕНЦО́В Віктор Гаврилович (1825—67) — рос. фольклорист, етнограф і педагог. Навчався у Казан. ун-ті, де здобув ступінь канд. рос. словесності (1845). Згодом учителював у Пермі, Пензі, а також у Саратові (1854—57), де познайомився з М. *Чернишевським* і М. Костомаровим. З 16 берез. 1857 В. — інспектор Дворянського ін-ту в *Нижньому Новгороді*, а з 21 листоп. того ж року — ад'юнкт на кафедрі рос. словесності Казан. ун-ту. В. — укладач «Сборника русских духовных стихов» (СПб., 1860), «Сборника песен Самарского края» (СПб., 1862). Шевченко познайомився з В. 15 жовт. 1857, занотувавши в Щоденнику: «От него я узнал, что Костомаров еще не возвратился из-за границы в Саратов и что Кулиш издал второй том “Записок о Южной Руси”». Шевченко бував вдома у В., користувався його б-кою (записи 26 жовт. та 2 листоп. 1857). У листоп.—груд. 1857 В. від'їжджав до Петербурга і Москви, де виконав кілька доручень Шевченка. Через В. поет «получил письмо от Костомарова из Саратова» (запис 5 листоп. 1857). В. допомагав Шевченкові підтримувати дружні стосунки з М. *Лазаревським*, П. Кулішем, О. *Бодянським*, М. Щепкіним та ін.: «Варенцов возвратился из Петербурга и привез мне от Кулиша письмо и толь-

ко что отпечатанную его "Граматку". <…> Из Москвы Варенцов привез мне поклон от Щепкина, а от Бодянского поклон и дорогой подарок, его книгу "О времени происхождения славянских письмен"» (запис 10 груд. 1857). Тоді ж В. привіз і портрет О. *Герцена* для М. *Якобі*. Шевченко перемалював цей портрет у Щоденник (12 груд. 1857). Окрім Щоденника, В. згаданий і в листуванні Шевченка (листи до М. Лазаревського від 29 листоп. 1857, до П. Куліша від 4—5 груд. 1857). У цьому ж листі до М. Лазаревського поет повідомляє адресата, що, провівши В. (5 листоп.) до Петербурга, куди той поїхав у справі призначення на посаду викладача Казан. ун-ту, передав через нього П. Кулішеві поеми «Москалева криниця» та «Чернець» (ці автографи невідомі).

Літ.: Бобров Е. Заметки по истории русской литературы, просвещения и культуры: Материалы для биографии В. Г. Варенцова. Варшава, 1912; *Гольдін Ф. Л.* Про знайомство Т. Г. Шевченка з В. Г. Варенцовим // *РЛ*. 1967. № 3; *Большаков Л.* На хвилі довір'я: З літ. пошуків // Вітчизна. 1978. № 3.

Леонід Большаков

ВАРЕНЦÓВ Микола Михайлович (1818—?) — москов. купець 2-ї гільдії, меценат, почесний громадянин Москви. Шевченко не раз зустрічався з ним у Москві. У Щоденнику 24 берез. 1858 поет записав, що після святкування «новоселья» книжкового магазину М. М. *Щепкіна*, де були представники «московской учено-литературной знаменитости», вечір того ж дня він провів у В., «музыканта и любителя искусств», і там познайомився з деякими москов. художниками і музикантами, слухав «Моцарта, Бетговена и других великих представителей слышимой гармонии».

Літ.: Справочная книга о лицах, получивших на 1873 год купеческие свидетельства по 1 и 2 гильдиям в Москве. М., 1873.

Борис Деркач

ВАРЕНЦÓВ Олександр Петрович (роки життя невідомі) — директор Нижньоновгород. ярмаркової контори та ярмаркового театру. Був на військ. службі, відтак перейшов на цивільну. Шевченко познайомився і заприятелював з В. у *Нижньому Новгороді* восени 1857. Відвідував його оселю, де слухав «машинную музыку», писав портрети дружини і сина В. (не збереглися), допомагав готувати благодійний спектакль. Про це поет занотовує у Щоденнику 12 листоп. і 20 груд. 1857. У записі 4 січ. 1858 Шевченко згадує про власну присутність на балу-маскараді в театрі В.

Літ.: Большаков 1977.

Григорій Зленко

ВАРЕНЦÓВОЇ СОФІЇ ІЗ СИ́НОМ ПОРТРÉТ (папір, олівець) Шевченко виконав 14—19 листоп. 1857 у *Нижньому Новгороді*. Місцеперебування невідоме. Про роботу над портретом Софії Федорівни Варенцової (1830—93), сестри кн. В. *Голіцина*, дружини О. *Варенцова* — директора місцевого театру та їхнього сина Петра художник залишив чотири записи у Щоденнику за листоп. 1857: 14-го — «Начал портрет м[адам] Варенцовой. Плотная, кавалергард-мадам. Ничего женственного, ни даже самого обыкновенного кокетства»; 16-го — «Кончил портрет своей отчаянной амазонки и начал ее милое чадо. Мальчик лет пяти, избалованный, будущий собачник, камер-юнкер и вообще человек дрянь», 18-го — «После неудачного, вялого сеанса у м[адам] Варенцовой зашел я по соседству к ее больному брату, князю Голицыну»; 19-го — «К общему великому удовольствию сегодня, наконец, я окончил портрет гусароподобной м[адам] Варенцовой и ее будущего собачника-сына. Она чрезвычайно довольна портретом, потому что он похож на какую-то кокетливую нимфу в амазонке с хлыстом, а я еще больше доволен, что, наконец, развязался с этою неуклюжею Бобелиною» (5, 128—129). О. *Кониський* (*Зоря*. 1896. № 9. С. 175) та Ол. *Новицький* помилково розглядають цей портрет як два окремі — портрет дружини О. Варенцова та портрет його сина.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 150.

Літ.: Новицький.

Людмила Зінчук

«ВАРНÁК» — ліро-епічна побутово-етологічна поема на «розбійницьку тему», популярну в європ. фольклорі та літ. романтизмі. Написана орієнтовно в січ. — трав. 1848 в *Орській фортеці*; основний текст — автограф у *«Більшій книжці»* (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 87—92). Порівняно з ранішим текстом *«Малої книжки»* (ІЛ. Ф. 1. № 71. Арк. 165—172) автор доопрацював твір: додав вступ, посилив соц. антагонізм образів, переніс дію з Київщини на Волинь, зняв деякі натуралістичні деталі, ушляхетнив образ «сім'ї» месників. Першодрук у вид.: *«Кобзар» 1867* (С. 415—420).

В основі фабули поеми — низка мотивів: насильство пана над кріпачкою, помста її нареченого-кріпака не лише «своєму» панові, а й кріпосникам узагалі, покаяння та моральне відродження запеклого розбійника. Поет ішов і від добре йому відомих реальних подій, відбитих у переказах про гайдамаків та опришків, про У. *Кармалюка* й С. *Гаркушу*, і від літ.-романтичної «розбійницької» тематики, представленої в таких романах, як «Айвенго» В. *Скотта*, «Рінальдо Рінальдіні» К.-А. *Вульпіуса*, «Брати-розбійники», «Дубровський» та «Капітанська дочка» О. Пушкіна, «Гаркуша, малороссийский разбойник» В. *Наріжного*, в нарисі «Предание о Гаркуше» Г. Квітки-Основ'яненка, драмах «Розбійники» й «Вільгельм Телль» Ф. *Шиллера*, поемі «Чернець» І. *Козлова* та ін. У цих творах Шевченка особливо приваблювала тема протесту проти

насильства й поневолення — тема, якій присвячено й романтичну епопею «Гайдамаки». Від Варнака з поеми «Москалева криниця» герой поеми «В.» відрізняється насамперед мотивом переростання особистої помсти в помсту за багатьох. Виправданість помсти за особисту кривду для поета є щонайменше проблематичною. Його героїні, жертви панського насильства (Оксана в поемі «Слепая», Марина в однойменній поемі), вбивають пана-ґвалтівника захищаючись, а самозахист, опір — природне право особистості, котра відстоює свою честь і гідність. Помсти прагне й божевільна Відьма в однойменній поемі (первісна назва твору — «Осика»), але, одужавши, вона по-християнськи прощає кривдника; так само чинять герої віршованого оповідання «Не спалося, а ніч, як море» і поеми «Меж скалами, неначе злодій»; не мститься княжна в однойменній поемі. Коли ж ідеться про боротьбу за волю, міцно злютовану з соц. помстою визискувачам, то в такій боротьбі гинуть і невинні. У поемі на чільне місце автор уперше висуває проблему «перетворення борця проти зла у кривавого месника, що сам уже сіє зло» (*Іщук-Пазуняк Н*. С. 53).

Гол. колізія поеми — психологічна: драма Варнака зумовлена його становищем невільника-кріпака; він прагне вирватись на волю, але пани не відпускають його — ані викупитися з кріпацтва, ані навіть піти до війська. Це драма людини, котра усвідомлює себе морально й інтелектуально вищою за своїх власників, та вона цілковито безправна, підвладна примхам людей розбещених і аморальних, але на боці яких закон і влада. Такий лад сам породжує розбійництво серед доведених до відчаю кріпаків, а носії цього ладу — пани — сприймаються як нелюдський його виплід. Тому Варнак, утвердившись на думці про нелюдськість панів, нищить їх як нечисть — «без милосердія і зла», аби змести геть. Однак поет не приймає такого шляху, бо помста породжує нові й нові злочини. Християнська етика забороняє помсту, право на неї належить лише Богові («Мне отмщение, и аз воздам» — Рим. 12.19.). Тягар пролитої крові нестерпний, і Варнак зважується на самогубство. Тут виникає поширений у народних переказах мотив розбійника, що розкаявся й покутує провину. Один із таких переказів Шевченко виклав у листі до М. *Осипова* від 20 трав. 1856 як паралель до власної долі. Народні перекази подібного змісту публікували пізніше М. Драгоманов (Малорусские народные предания. К., 1876) та П. Куліш (Записки о Южной Руси. СПб., 1856. Т. 1). Мотив розкаяння під впливом церковного подзвону є в поемах «Фауст» Й.-В. *Ґете*, «Чернець» І. Козлова. Майбутній варнак, а на той час розбійницький отаман, приходить до каяття й морального відродження, переживши реліг. екстаз, викликаний панорамою світанкового Києва — Божого града з його золотими куполами в перших променях сонця й гармонійним перегуком дзвонів: «Дивлюся, / Мов на небі висить / Святий Київ наш великий. / Святим дивом сяють / Храми Божі, ніби з самим / Богом розмовляють». Це видиво герой поеми сприйняв як Боже чудо, як втручання Бога, щоб оновити життя грішника, як прояв вищої сили, гармонії, справедливості. Саме справедливість вимагала, щоб розбійник поніс кару за невинно пролиту кров, і він іде здатися владі й прийняти будь-який вирок.

Твір побудовано як сповідь героя. Автор-розповідач у вступній частині подає сцену зустрічі з героєм — старим каторжником, «недомученим варнаком», який вже відбув покарання, — в Оренбурзькому краї понад річкою Елек (Ілек); вступ призначений надати вигляду реальності цій зустрічі, ймовірно, вимисленій. Варнак — образ худож.; реальний його прототип навряд чи існував. Це засвідчує запис Шевченка в Щоденнику від 20 черв. 1857 з приводу другої ред. поеми «Москалева криниця» (де теж виведено образ розкаяного вбивці-варнака) про те, що він надіслав Я. *Кухаренкові* листа «со вложением небывалого рассказа мнимого варнака под названием “Москалева криниця”».

Гол. в розповідній композиції твору — оповідь Варнака про своє життя й виховання, панську кривду,

І. Їжакевич. Ілюстрація до поеми Т. Шевченка «Варнак». Картон, олія. 1938

про свою помсту і каяття. Тональність образу Варнака, яка виражає авторське ставлення до героя, задана вже в експозиційній частині поеми мотивом самоосуду: нещадно картаючи себе, герой не сподівається на милосердя слухача і долі: «Я сам, як бачиш, марне, всує, / Я сам занівечив свій вік. / І ні на кого не жалкую, / І ні у кого не прошу я, / Нічого не прошу». І цим викликає співчуття в автора-розповідача й у читача. Драматизм образу героя підсилюється його невтолимою й безнадійною тугою за рідним краєм («Так і загину на чужині / В неволі»). Автобіогр. мотиви самотності, сирітства, пристрасного поривання на батьківщину психологічно вмотивовують авторове (розповідачеве) співпереживання: «Сивий брате! / Поки живе надія в хаті, / Нехай живе, Не виганяй». На певну спільність автобіогр. ліричного героя Шевченка і героя поеми «В.» вказує і образ нетопленої, покинутої хати-пустки, що метафорично символізує душу поета, випалену видовищем людських страждань. Цей образ можна порівняти із розгорнутими метафорами душі-пустки, що набули символічного змісту, у вірші «Заворожи мені, волхве» (1844) та в епілозі поеми «Сліпий» (1845).

В оповіді про кривду, яка чинилася ще малому слузі-козачку, що був живою іграшкою паненятам, виникає збірний образ панства — надалі постійний об'єкт оповідачевої ненависті й зневаги, виражених зниженими епітетами й порівняннями: «панята <...> як ті щенята»; пані «проклята»; «старої пані бахур сивий»; паничі, «мов бугаї»; полягли, «мов поросята / В багні смердячому»; «мов поросяча, кров лилась» тощо. Інакше оповідає Варнак про себе («я був убогий сирота»), про кохану — наймичку («воно тойді було дитина»); він малює збірний образ своєї ватаги барвами фолькл. символіки: хлопці знайшли собі «зелену хату і кімнату / У гаї темному. В лугах, / В степах широких, в байраках / Крутих, глибоких. <...> / Мене господарем обрали, / Сем'я моя щодень росла». Ці збірні образи полярно протиставлені. В оповіді про те, як надії на одруження зруйнував пан, хвилювання героя сягає апогею: виклад переривається вигуками жалю («О доле! доленько моя!/ О Боже мій! О мій єдиний!»); темп різко прискорюється, як схвильоване дихання; ритм перебивається сильними й частими паузами, — так уже самим звучанням і темпоритмом відтворюється стан героя-оповідача. Не в змозі послідовно викласти події, він забігає наперед («...вона мені на лихо / Та на погибель підросла. / Не довелось і надивитись...»), потому знов повертається до зв'язної оповіді.

Героєві несила бодай назвати ту страшну кривду, якої зазнали він та його наречена, і він вдається до фолькл. метафори: «Накупили / І краму, й пива наварили, / Не довелося тільки пить. / Старої пані бахур сивий / Окрав той крам. Розлив те пиво, / Пустив покриткою...» Намагаючись погамувати хвилювання, оповідач зупиняється — ніби вмовляє себе заспокоїтися, адже біда вже давня й невідворотна («Дарма. / Минуло, годі... Недоладу /Тепер і згадувать. Нема, / Нема, минулося, пропало...»). Розпач героя передається низкою пауз; але він не в змозі подолати хвилювання, — і це відбиває інтонація подальшої оповіді: уривчастість мови, нагромадження синонімів, лексичні й синтаксичні повтори. Тут подано не опис чи самоаналіз власних переживань, а їх мистецьки реалістичне зображення: старий засланець, на схилі віку, все ж таки не змирився з панською кривдою, несправедливістю, втратою кохання й родинного щастя.

О. Данченко. Ілюстрація до поеми Т. Шевченка «Варнак». Папір, офорт. 1982

Шевченко не приймає ідею кривавої помсти. «Поет умів побачити невидиму для інших межу між правдою боротьби проти соціального і національного зла й оборони покривджених, з одного боку, і між кривдою, та вже новою, заподіяною самим оборонцем-месником» (*Іщук-Пазуняк Н.* С. 53). Герой чинить відповідно до християнської етики й зрештою, — і як жертва кріпосництва, і як людина, що розкаялася й усім життям спокутувала свою провину, можна вважати, вимушену, — теж долучається до ряду Шевченкових героїв-праведників, таких, як Максим в «Москалевій криниці», старий козак із Степаном та Яриною в поемі «Сліпий» / «Невольник», як безіменні герої поем «Якби тобі довелося» та «Меж скалами, неначе злодій», Петрусь із однойменної поеми, чия праведність — у тихому героїзмі буденщини й самозреченні. Завершує цей ряд образ мученика Алкіда

(«Неофіти») та старого Йосипа-бондаря й, нарешті, — самого *Ісуса Христа* («Марія»).

Мова оповідача поєднує особливості народної оповіді — інтонаційні, лексичні (розмовні, фолькл.) — та особливості мови інтелігента, переважно русизми, іронічно подані як «*чужа мова*» («А паничів у гвардію / Поопреділяла», «возобновленнії покої»). Романтична гіперболізація розбійництва героя не суперечить реалістичному психологізмові твору. «Поема є романтичною і за сюжетом (“розбійницький сюжет”, мотив помсти), і за композицією й стилем (“вершинність”, схвильовано-піднесений тон розповіді, всілякі романтичні надмірності в зображенні помсти народних месників панам), і за трактуванням образу героя (гіперболізація почуттів, мотив розчарування й “переродження” героя в фіналі твору). Водночас у поемі наявний реалістичний елемент — передусім у зображенні поміщицького побуту й панської моралі» (*Івакін Ю*. 1984. С. 152). Із принаймні трьох складових худож. системи поета, що творять лише йому притаманний синтез (просвітительського реалізму, сентименталізму, слов’ян. модифікації романтизму), в аналізованій поемі домінує романтизм, що виявляється в ідеалізації та гіперболізації образу героя, в умовності, в полярності персонажів, у мотивах розбійництва, помсти й каяття, у вершинності композиції сюжету, ліричній манері розповіді, формі монологу-сповіді героя тощо.

В. Куткін. Ілюстрація до поеми Т. Шевченка «Варнак». Папір, ліногравюра. 1963

Поему «В.» написано характерним для творів періоду заслання розміром, коли поєднано чотиристопний ямб та 14-складовий вірш з перевагою першого. 14-складовиком виділено особливо вагомі смислові й композиційні фрагменти: звертання до героя, його гіркоіронічний пасаж щодо марності освіти для кріпаків, фінальний епізод морального відродження героя. Вірш не поділений на строфи, тому особливої ваги набуває римування (тут є парне, й перехресне, й кільцеве), його різноманітність демонструє віртуозність Шевченкової віршової техніки (напр.: неділю — зострілись, єдиний — однині, брате — хаті, нагріє — молодії, одпочине — країну, рала — поопреділяла, нарадив — громаду, весілля — неділю, великій — музика, покої — рудою, задзвонили — милий, тощо). Глибинні семантичні структури простежуються як у контрастному зіставленні епізодів сюжету й полярності груп персонажів, так і в контрастуванні деталей та лексики, теж суто романтичному.

Фабула поеми «В.», значно ширше розроблена сюжетно, лягла в основу однойменної повісті рос. мовою (1853—54). Образ Кирила вибудуваний у біограф. часі, де значне місце посідає опис його виховання під опікою доброчесної панни Магдалени — втіленої святої Цецилії. Романтичний ореол безжального месника знято, і образ шляхетного розбійника переведено в сентиментальний регістр. Гол. мотив поведінки Кирила — муки сумління, прагнення покинути ватагу й повинитися, що він, при підтримці Магдалени й своєї колишньої нареченої Марисі (теж утіленого ангела), і чинить. Мотиви поеми «В.» та образ розкаяного розбійника позначилися на другій ред. поеми «Москалева криниця» (1857).

Поема «В.» досліджувалася в річищі літ. «розбійницької» традиції та подібних фабульних мотивів у самого Шевченка (О. *Багрій,* Ю. *Івакін 1984*); в аспекті виявнення християнської етики поета (С. *Смаль-Стоцький,* Н. Іщук-Пазуняк); з погляду марксистсько-ленінської соціології, коли завважувалася «непослідовність» у революційних поглядах Шевченка, його нахил до християнської етики, що оцінювалося негативно (*Івакін 1968;* Л. *Кодацька*); твір вивчався в плані текстологічному (Є. *Ненадкевич,* Ф. *Ващук*), у зіставленні з однойменною повістю (М. *Марковський,* Б. *Навроцький,* Л. Кодацька).

Літ.: *Марковський М*. Російські і українські твори Шевченка у їх порівнянні: Дещо до психології творчості Шевченка // Україна. 1928. № 4; *Багрій О. В*. Т. Г. Шевченко: Оточення, мотиви творчості, стиль. Х., 1930. Т. 1; *Навроцький Б*. Шевченкові повісті // *Навроцький Б*. Шевченкова творчість: Зб. ст. Х.; К., 1931; *Смаль-Стоцький С*. Т. Шевченко: Інтерпретації.

Варшава, 1934 (перевид. Черкаси, 2003); *Ненадкевич Є.* З творчої лабораторії Т. Шевченка: Редакційна робота над творами 1847—1858 рр. К., 1959; *Ващук Ф.* Дві редакції поеми Т. Г. Шевченка «Варнак»: (З творчої лабораторії поета) // *НШК 12*; *Кодацька Л.* Однойменні твори Т. Г. Шевченка. К., 1968; *Івакін 1968*; *Івакін Ю.* Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984; *Іщук-Пазуняк Н.* Кривда, помста і каяття в поемах «Варнак» і «Москалева криниця» // *Світи 1991*; *Наумова Н.* Ідея спокути і духовного відродження в поемі Тараса Шевченка «Варнак» та однойменній повісті // Дивослово. 1999. № 11.

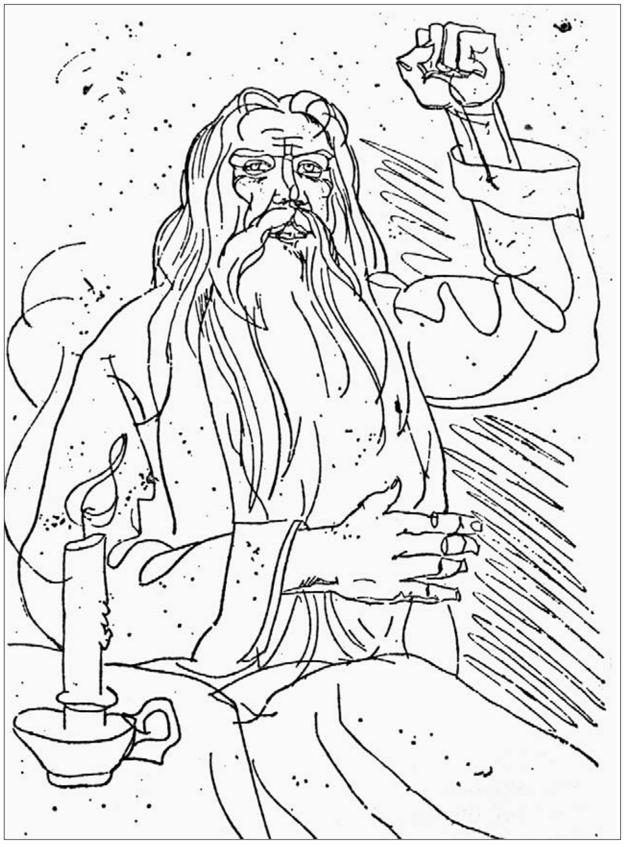
Валерія Смілянська

«ВАРНА́К» — повість Шевченка рос. мовою, написана у *Новопетровському укріпленні* орієнтовно 1853. Авторська дата («1845 года. Киев») фіктивна. Автограф зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 91). Письменник мав намір присвятити твір Е.-В. *Желіговському* (лист до Бр. Залеського від 20 трав. 1856). Спроби Шевченка опублікувати повість (про це йдеться у листах до Бр. Залеського, М. *Осипова*) не мали успіху. Вперше надрук. з довільними змінами й неточностями в *КС* (1886. № 7. С. 410—442).

«В.» — одна з трьох повістей, які мають однойменні поетичні версії. На відміну од «Варнака» — «романтичної, байронічної поеми з моментами жахіття помсти» (*Іщук-Пазуняк Н.*, с. 57), у повісті «В.» вибудовується образ із «складним морально-психологічним ракурсом» (*Нахлік Є.*, с. 170).

Тематично твір інтегровано у загальноєвроп. літ. процес 19 ст. Образ народного месника присутній у багатьох світових культурах; генетично він сягає фольклор. мотиву морального переродження звичайного розбійника у шляхетного захисника бідних (Робін Гуд в англ. л-рі, Вільгельм Телль у нім., Луї Картуш у франц., Кармалюк в укр. та ін.). Цей мотив органічний саме в концепції романтизму, в річищі якого переосмислювалися традиційні фольклор. сюжети. У творах західноєвроп. («Розбійники» Ф. *Шиллера*, «Роб Рой» В. *Скотта*, «Рінальдо Рінальдіні, розбійницький отаман» К.-А. *Вульпіуса*, «Одіссея капітана Блада», «Хроніка капітана Блада» Р. Сабатіні), рос. («Дубровський» О. Пушкіна, «Гаркуша, малороссийский разбойник» В. Наріжного) та укр. («Предания о Гаркуше» Г. Квітки-Основ'яненка, «Злодій у селі Гаківниці» П. Куліша) л-р ця тема реалізується з помітною увагою до проблем суспільних — усвідомлення громадянського обов'язку, соц. диференціації та права людини на помсту. В повісті «В.» згадано героя роману Вульпіуса Рінальдо Рінальдіні, — з ним порівнює себе Кирило-варнак.

Проблематика «В.» прикметна для тогочасних укр. та рос. л-р назагал і для прози Шевченка зокр. Програмний у творчості письменника соц. мотив кріпацтва представлено в новому світлі, бо йдеться

В. Василенко. Ілюстрація до повісті Т. Шевченка «Варнак». Папір, туш. 1977

про долю кріпака-інтелігента: аморальність і сваволя панів — причина не лише фізичної, а й духовної неволі (ця тема в центрі Шевченкових повістей «Музикант» і «Художник», присутня вона також у багатьох творах рос. л-ри, зокр. в повістях «Именины» М. Павлова, «Сорока-злодійка» О. *Герцена*). Проблему відносин суспільства й індивідуума, традиційно актуальну в поезії Шевченка, подано у специфічному ракурсі: спровокована соц. обставинами помста все ж тлумачиться як злочин; навіть той, хто позбавив життя людину в момент справедливої люті, рано чи пізно усвідомлює себе вбивцею. У повісті «В.» Шевченко надає образові народного месника принципово нового змісту. Оригінальність інтерпретації фабули визначає зміна кута зору, що скерований не так на соц. перипетії, як на еволюцію людської душі.

Фабула твору доволі проста і близька до фабули однойменної поеми, написаної 1848. Становище кріпака, змалку сироти, його здібності до наук і неможливість їх реалізувати — все це визначило нещасливу долю Кирила. Збезчещення паном нареченої героя перекреслило його мрії про щасливе сімейне життя. Жадаючи помсти, він намагається вбити спо-

кусника — графа Болеслава, після невдалого замаху тікає з села, випадково сходиться з розбійниками, а згодом стає їхнім ватажком. Однак хижацький спосіб життя, грабунки й, зрештою, випадкове вбивство графа тільки поглиблюють муки сумління. Кирило вирішує покинути своє «ремесло». Покладаючись «на милосердие Божие и на правосудие человеческое» (3, 150), зізнається у скоєних злочинах і дістає в покару двадцять років каторги. У цю колізію закладено філос. проблему екзистенційного вибору. Прагнучи осмислити боротьбу в свідомості людини протилежних первнів — жадання справедливої помсти та відмови від неї й християнського смирення, Шевченко підносить питання: чи має скривджена людина право на помсту, чи втамовує помста біль обра́зи й відновлює справедливість, і, врешті, в чому полягає злочин помсти і якою повинна бути кара?

Повість поділено на дві нерівні за обсягом частини. Коротку післяісторію, побудовану в теперішньому істор. часі, яку викладає розповідач (перша частина), розкриває, доповнює й уточнює докладна сповідь героя (друга частина). Сповідь — типовий елемент жанру романтичної повісті («Шильйонський в'язень» Дж.-Г. *Байрона*, «Рене» Ф.-Р. де *Шатобріана*, «Адольф» Б. Констана, «Сповідь сина віку» А. де Мюссе). Романтична сповідь, завжди ретроспективна, з чітким хронологічним розвитком подій, передбачає адресата, який хоча й лишається цілковито пасивним, але формально існує завжди. Саме пасивний адресат найкраще вписується в природу романтичної сповіді: адже герой не потребує ні співрозмовника, ні слухача, бо пояснює себе передусім для себе. Цій моделі взаємин між автором і героєм найбільше відповідали дві наративні манери: форма Я-оповідання, що реалізувалась у сповіді героя (повість «В.»), та форма викладу, де розповідь від автора поєднувалася з листами та щоденниками (повісті «Музыкант», «Близнецы», «Художник»). Зміна наративної моделі — од авторського всезнання до самовираження героя — дала змогу докладно відтворити генезу й динаміку світобачення героя, подати його внутрішній світ у власній інтерпретації.

Оповідь гол. героя повісті «В.» сповнено найдраматичніших роздумів. Поринувши в гіркі спогади, Кирило звертається до Бога: «Боже мой великий! Зачем Ты меня не поразил тогда Своим святым громом! Сколько бы греха тогда пронеслося мимо моей грешной души! Его судьбы неисповедимы. Он иначе судил меня!» (3, 138). В ув'язненні герой згадує, як, сам того не бажаючи, вбив Болеслава, і вкотре переживає минулу трагедію: «Я почувствовал все свои преступления разом. Я был хищник, грабитель и, наконец, убийца!» (3, 146). Амплітуда переживань змінювалася від напівсну до жаских галюцинацій: «Картина переменялась. И я видел погубившего меня врага моего. Кругом меня все в огне горело, и я впадал в бешенство: кричал, плакал и грыз каменный пол погреба. Мучения мои были страшны, молитвы и всякие другие добрые помыслы покинули меня на жертву лютым демонам. Припадки бешенства повторялись со мною ежечасно» (3, 146). Життя Варнака, яке немовби опанував лиховісний фатум, постає як низка нескінченних випробувань (безталанне сирітське дитинство, байдужість і зневага священика, управителя, графині та графа, тоді безвихідь, спричинена кріпацтвом, понівеченим коханням та самотністю спокути); тож не випадково в кріпака-писарчука зринули думки про самогубство. Але на схилі віку, повертаючись у минуле й переосмислюючи кожен свій вчинок, Кирило картає себе: «Как ни печальна, как ни тяжела наша жизнь, но мы не вправе ее прекратить. Пускай тот ее от нас отнимает, кто даровал нам ее» (3, 134). У цих словах — мудрість людини, котра мужньо й терпляче несе свій хрест, адже метою життя стала «казнь собственной души», а це вимагало щоденного каяття й самопожертви. Втілюючи у повісті попул. в романтичній л-рі модель суспільних відносин — пан/кріпак = кривда/помста, Шевченко принципово змінює концепцію твору: і справедлива помста є злочин, християнин мусить прощати навіть своїх ворогів. Форма сповіді дозволила розкрити не так зовнішні перипетії, як внутрішні колізії.

М. Дерегус. Ілюстрація до повісті Т. Шевченка «Варнак». Папір, олівець. 1956

Систему персонажів «В.» підпорядковано заг. ідеї твору. На відміну від складної концепції гол. героя, героїв другорядних однозначно поділено на негативних (графиня, граф Болеслав, управитель Кошулька) та позитивних (панна Магдалена, Марися, бабка-знахарка, що вилікувала Варнака). Утім зарахування образу панни Магдалени до другорядних швидше є умовністю, бо насправді, як зізнається сам Варнак, ця жінка «имела надо мною безграничную моральную власть, я повиновался ей, как ребенок матери» (3, 150). Дослідники укр. роману виховання (серед проаналізованих творів — повісті Шевченка «Близнецы» та «Художник») О. Сидоренко (Роман воспитания в украинской литературе второй половины XIX — начала XX веков: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. К., 1991), а за ним Н. Грицюта (Проза Т. Шевченка в контексті розвитку європейського роману виховання: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. К., 1993) серед домінантних сюжетотворчих факторів називають модель наставник — учень, де наставник не тільки викладає основи наук. знань, а передовсім (і це головне) витворює в учня уявлення про світ, загальнолюдські цінності, тим формуючи його особистість. Саме панна Магдалена справила вирішальний вплив на вироблення заг. концепції світогляду гол. героя. Здебільшого сюжетний зміст, що втілюється в образах центр. персонажів роману виховання, засадничий для всього твору (як це спостерігаємо в повісті «Близнецы»). У «В.» проблема виховання, не будучи провідною, природно й закономірно доповнює тематичний спектр твору. Досить докладно описуючи дитячі та юнацькі роки Варнака, письменник прагнув показати всі ймовірні чинники непростого становлення цієї особистості. Окремі настроєві замальовки зі спогадів дитинства складаються у причинно-наслідкову мотивацію психологічної характеристики героя.

Проблема «герой — суспільство» в повісті виводить на два основні моменти: принизливе, нелюдське своєю суттю становище кріпака та високоморальна духовна аура, уособленням якої є панна Магдалена. За сюжетною схемою роману виховання Кирило (Варнак) — учень, панна Магдалена — наставниця (вчителька), етичні засади якої послужили «суто психологічним фактором у розвиткові душевних настроїв варнака» (*Навроцький Б.,* с. 163). Увагою та любов'ю заповнила ця жінка порожнечу в душі Кирила після смерті матері, навчила розуміти книжку, відкрила дивовижний світ музики (найулюбленішого мист-ва романтиків). Саме панні Магдалені сповідується Варнак, прагнучи покінчити з розбійницьким життям, її подарунок — Біблія — «единое прибежище, покров и упование» (3, 151) для Кирила на засланні. Саме Магдалена промовляє слова, які можна вважати програмними для всього твору: «любите и ненавидящих вас» (3, 132). Цю християнську заповідь герой обирає за життєву настанову, довічне credo.

В. Христофоров.
Краєвид Києво-Печерської лаври з півдня.
Папір, кольорова літографія. 1850-ті

У «В.» — повісті-сповіді (повісті-інтроспекції) — подійний ряд представлено у викладі героя; за розповідачем залишається описова площина твору. Описовий комплекс «В.» максимально актуалізує психологічні резерви кожного окремого елемента. Портретна галерея твору (описи зовнішності панни Магдалени, Марисі, графа Болеслава та ін.) класична манерою виконання, стримано колористична й водночас напрочуд експресивна. Живописна конкретика вигляду Кирила-варнака націлює увагу на домінанту рис зовнішності, з перших слів портретного опису визначаючи характер особистості: «В первое воскресенье <…> увидел я в церкви старика, совершенно седого, но еще довольно свежего и необыкновенно выразительной и благородной физиономии. <…> Огромный рост, седая длинная волнистая борода, такие же белые густые вьющиеся волосы, темные густые брови. Лицо правильное, чистое, с легким румянцем на щеках, как у юноши. Словом, он мог бы быть прекрасной моделью для Мойсея-Боговидца или для гомеровского Нестора» (3, 122). На запитання розповідача про цю особу один із мешканців містечка відповідає: «Это, батюшка, бывший *варнак*, а теперь здешний поселыщик. Добрейшей души человек» (3, 122). Контраст між шляхетним візуальним образом героя та його злочинним минулим зацікавив розповідача, спонукав спровокувати всю наступну оповідь — сумну історію життя Варнака.

Описову площину повісті доповнюють й ускладнюють полісемантичні, динамічні пейзажі. Один із них — нічний степ, поданий через сприймання героя; це — пейзаж-віщування, пейзаж-пересторога. Прозора ілюстративність опису трансформувалася в майбутні акти життєвої драми тоді ще цілком щасливого

юнака, втілилася в картину нічного степу, де за видноколом — невідоме; а серед домінантних образів цієї картини — могила, повний місяць, сумна пісня чабана. Наскрізна у тексті й містка психологічна деталь — мелодія сопілки. Проста, сумовита («заунывная») пісня чабана передає не тільки журливий настрій виконавця, а й бентежність душі героя. Схвильований неусвідомленими тривожними передчуттями, Кирило довго слухає, намагаючись збагнути суть пісні. «Бывало, я часто остановлю ямщика на дороге и слушаю чабана, слушаю, слушаю и не наслушаюсь. Ямщик, бедный, продрогнет от ночной росы и бездействия, а я сижу себе на телеге и слушаю, долго слушаю, пока не заплачу» (3, 137). Таке сприймання пісні свідчить про вразливу душу героя, його тонку інтуїцію.

Опис у прозі Шевченка — яскрава змістова категорія з визначеною функцією та худож. статусом. Повістям загалом, а «В.» зокр. притаманне «гоголівське упредметнення персонажів» (*Крутікова Н.,* с. 30). Окремі деталі довкілля вкомпоновано в цілісність, що промовляє не лише про героя, а й замість нього. Кожна подробиця в житлі Варнака (в повісті, на відміну від поеми, подано докладний його опис) — окремий штрих у картині життя героя, де зібрано водно роки та події. В цьому описі Шевченко застосовує так званий штриховий інтер'єр, не вдаючись до застережень чи тлумачень. Подробиці тут слугують своєрідним епілогом подальшої оповіді героя. Так, прикрашена «лепными арабесками домашнего художества» піч (3, 124) нагадує про дитячі та юнацькі роки Кирила, що минули в одному з сіл на Волині; бухарський килим і посох зі степового дерева джигилу чимало розкажуть про тривале перебування господаря поза рідним краєм; стіл під образами, накритий вишитим рушником, і хліб на ньому вказують на пошанування традицій свого народу. Живучи на чужині, Варнак марить Батьківщиною і створює у своїй хаті модель рідного світу, аби хоч удома почуватися, ніби в Україні. Естамп із картини Д. *Цампієрі* на біблійну тему покликаний дати уявлення про освіченість і мист. вподобання героя.

У зображенні такого непростого інтер'єру функціонують елементи з різним сюжетним навантаженням. Одні — досить прозорі й однозначні, ін. — домінантні — потребують авторського коментаря. Чи не найприкметнішими в господі Варнака є дві речі — Біблія та кайдани; вони — мовчазні свідки трагічних подій минулого. Варнак оповідає історію свого життя до арешту, а далі, каже герой, звертаючись до автора-розповідача, «пускай тебе доскажут кандалы мои и мои преждевременные седины» (3, 111). Роки страждань, тяжких поневірянь, свідками яких є кайдани, — ця рана вже ніколи не загоїться, але Варнак не уникає спогадів про своє минуле, отож кайдани завжди на видноті: «Тяжкий трофей! <…> буду казниться и исповедовать ему грехи свои до гробовой доски. <...> Я держу у себя этот проклятый знак человеческого унижения для казни собственной души» (3, 124—125). Так функціональна пластика портрета, метафорична образність пейзажу, багатозначність опису оселі висвічують худож.-психологічну характеристику гол. героя; кожен окремий елемент взаємодіє з ін. і реалізується лише в цій взаємодії. Семантика всіх описів фокусується в єдиний центр — від трагедії кріпацтва, втраченого кохання, жорстоких злочинів до вічного каяття й спокути.

У літературознавстві повість «В.» отримала розмаїті, часом діаметрально протилежні характеристики, як, зрештою, й уся прозова спадщина Шевченка. Найприкметнішою для літ.-крит. розвідок про «В.» є полеміка щодо належності системи образів, сюжетних блоків повісті до певної літ. формації: ознаки крит. реалізму відзначила Л. *Кодацька*, просвітницького реалізму — М. *Яценко*, Ю. *Івакін*, естетики романтизму — Є. *Нахлік*. На нашу думку, ці погляди насправді не є взаємозаперечними, вони засвідчують синкретичну природу романтичної повісті, в якій переосмислюється поетика просвітництва та сентименталізму. У «В.» відчутно окреслилася тенденція, що дедалі помітніше виявлялася в укр. прозі, — не лише побачити світ довкола себе, а й зрозуміти всесвіт у собі. Тривалий час визначальною у Шевченковому творі вважалася тільки соц. спрямованість, що, безперечно, спрощувало трактування концепції повісті. Предметом окремих студій став також порівняльний аналіз однойменних поем та повістей (М. Драгоманов, І. Франко, М. *Марковський*, О. *Багрій*, Д. *Чалий*, С. *Дмуховський,* Л. Кодацька). Б. *Навроцький* ще в 1930-х наголошував: «У прозовому варіанті "Варнака" відчувається задум дати подрібнішу, ніж у віршованому, психологічну розробку душевного стану героя» (*Навроцький Б*., с. 179—180). Значно менше розвідок із певним теоретичним ракурсом і аргументованим текстуальним аналізом. Цікаві спостереження висловила Н. Іщук-Пазуняк, увівши повість «В.» у контекст усієї творчості Шевченка (загальновідома його схильність повертатися до раніше окреслених мотивів та сюжетів, змінюючи деякі акценти). У логічний ряд вибудовуються п'ять творів (дві редакції поем «Москалева криниця» та «Варнак», повість «В.»), що виявнюють зміни у трактуванні образу месника-варнака. Отож повість варто розглядати як важливий етап в еволюції етичної, морально-світоглядної парадигми Шевченка. Постать Кирила — людини, котра скоїла злочин і спокутує його всім наступним страдницьким і праведним життям, — варіант трансцендентного образу, пройнятого філософією християнства.

Літ.: Пыпин А. Русские сочинения Шевченко // Вестник Европы. 1888. № 3; *Марковський М.* Російські і українські твори Шевченка в їх порівнянні: Дещо до психології творчості Шевченка // Україна. 1918. Кн. 2/3; *Навроцький Б.* Шевченко як прозаїк // Червоний шлях. 1925. № 10; *Колесник П.* Проза Т. Г. Шевченка // Літературна критика. 1936. № 10; *Бронський А.* Повісті Т. Г. Шевченка // Літературна критика. 1939. № 2/3; *Білецький О.* Російська проза Т. Г. Шевченка // *Білецький О.* Зібрання праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2; *Пільгук І.* Прозова творчість Шевченка: Рос. повісті. К., 1951; *Чалий Д. В.* Повісті Шевченка і проблема його реалістичного методу // *НШК 1/2*; *Крутікова Н. Є.* Художні особливості прози Т. Шевченка // *НШК 3*; *Бойко Ю.* Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури // *Бойко Ю.* Вибрані праці. К., 1992; *Дмуховський С. Е.* До питання про час написання повістей Шевченка «Наймичка» та «Варнак» // *НШК 6*; *Ващук Ф.* Дві редакції поеми Шевченка «Варнак» // *НШК 12*; *Кодацька Л. Ф.* Однойменні твори Т. Г. Шевченка: (Порівняльний аналіз поем і повістей «Наймичка», «Варнак», «Княжна» — «Княгиня»). К., 1968; *Кодацька Л. Ф.* Художня проза Т. Г. Шевченка. К., 1972; *Ващук Ф.* Образотворча роль портрета у повістях Шевченка // *НШК 26*; *Нахлік Є.* Українська романтична проза 20—60-х років XIX ст. К., 1988; *Вітошинська О.* Шевченкова проза // Визвольний шлях. 1989. № 4; *Іщук-Пазуняк Н.* Кривда, помста і каяття в поемах «Варнак» і «Москалева криниця» // *Світи 1991*; *Копач О. Ю.* Повісті Тараса Шевченка // Зб. праць Канадського НТШ. Торонто, 1993. Т. 214; *Габдукаєва О.* Сповідь як засіб психологізації у повісті Т. Шевченка «Варнак» // *ШСт 9*. *Антоновська М.* Повість Т. Шевченка «Варнак» та український літературний контекст І пол. XIX ст. // *ШСт 14*.

Наталія Демчук

ВАРНА́К Охрім (справж. — В а с и л е н к о Онопрій Омелянович; 3/15.06.1861, с. Коврай, тепер Золотоніського р-ну Черкас. обл. — 20.12.1921, Золотоноша) — укр. письменник, публіцист. Автор подорожніх нотаток «Від Севастополя до Золотоноші» (1892), оповідань «Мусій Кріпиця, або Правда кривду переважить» (1893), «З принципа» (1901) та ін. Перебуваючи багато років на службі в царській армії, пропагував творчість Шевченка. Влаштовував вечори пам'яті поета, виступав із читанням його віршів. 1905—06 організував у Бресті хор і самодіяльну трупу, які виконували пісні на слова Шевченка, поставили п'єси «Назар Стодоля» і «Невольник» М. *Кропивницького* (за Шевченком). Його заходами 1914 у Бресті було нелегально відзначено *100-літній ювілей від дня народження Шевченка*. Написав вірші: «Вечір в пам'ять Т. Г. Шевченка» (1890), «На той світ. На вічну пам'ять Т. Шевченкові» (1891), «Таємний співець: Посвята Шевченковій пам'яті» (1897), а також публіцистичні ст. й замітки: «Догляд Шевченкової могили» (1892), «Причинок до Шевченкового побуту в Орській кріпості» (1894), «Шевченкові роковини в Сімферополі» (1899) та ін. Збирав кошти на спорудження пам'ятника Шевченкові у Києві.

Тв.: Догляд Шевченкової могили // Зоря. 1892. № 20.
Літ.: Пономаренко М. Письменник з Черкащини // Молодь Черкащини. 1974. 17 жовт.

Петро Ротач

ВА́РНЕК Олександр Григорович (15/26.02.1782, Петербург — 19/31.03.1843, там само) — рос. художник, педагог. Працював у жанрі портрета. 1795—1803 навчався в петерб. *Академії мистецтв* (викладачі Д. Левицький, С. Щукін). Нагороджений трьома срібними та великою золотою (1802) медалями. 1804—09 як пансіонер АМ удосконалював майстерність в Італії. З 1810 — викладач портретного та мініатюрного живопису в АМ, того ж року здобув звання акад., з 1834 — проф. У творчості В. відобразилися романтичні тенденції, його портретний живопис позначено майстерним рисунком, гармонійним колоритом, умінням передати подібність натурі. Серед творів: портрет І. Мартоса (1819), «Автопортрет з люлькою» (кін. 1820-х) тощо.

О. Варнек. Автопортрет в оксамитовому береті, з рейсфедером. Полотно, олія. 1810-ті

В. наглядав за діяльністю рисувальних класів *Товариства заохочування художників*, що їх як пансіонер з 1835 відвідував Шевченко. 4 трав. 1840 В. був черговим проф. на рисувальному третьому екзамені учнів натурного класу, на якому Шевченко одержав четвертий номер (*Документи*. № 51 і прим. до нього. С. 25). 10 січ. 1841 В. брав участь у засіданні Ради АМ, де у зв'язку з реформою затверджувався розподіл учнів, у т. ч. Шевченка, за професорами (*Документи*. № 65. С. 29—31).

Літ.: Молева Н., Белютин Э. Педагогическая система Академии художеств первой половины XIX века. М., 1963.

Надія Орлова

ВА́РНЕКЕ Борис Васильович (3/15.07.1874, Москва — 31.07.1944, Київ) — укр. і рос. історик театру, літературознавець. 1898 закінчив Петерб. істор.-літ. ін-т. Викладав давні мови у гімназіях Санкт-Петербурга (1902—04), проф. класичної філології Казан. (1904—10) і з 1910 Новорос. (Одеса) ун-тів. В Одес. ун-ті пропрацював до кінця життя. Досліджував історію античного театру і драматургії. Основні праці: «Нариси з історії давньоримського театру» (СПб., 1903),

«Спостереження над давньоримською комедією», «До історії типів» (обидві — Казань, 1905). Вивчав історію рос. театру і драматургії 17—20 ст.: «Історія російського театру» (Казань, 1908—10; Т. 1—2. 2-ге вид. 1913; 3-тє — 1939), «Замітки про народну драму» (1915) та ін. Значну увагу приділив укр. шкільному театрові, драм. творчості Ф. Прокоповича, Г. *Кониського*, В. *Капніста*, І. Котляревського. Досліджував композицію драм. творів Шевченка («Композиція “Назара Стодолі» Шевченка”, 1929), риси реалізму в його образотв. спадщині («Майстерність реаліста-маляра», 1929). Окремі праці В. присвятив творчості близького друга Шевченка — актора М. Щепкіна.

Тв.: Реформа Щепкина // Еженедельник гос. театров. 1922. № 11; Композиція «Назара Стодолі» Шевченка // Україна. 1929. № 10/11; Майстерність реаліста-маляра // Великий поет-революціонер. Наук.-літ. зб. Одес. держ. ун-ту. О., 1929.

Літ.: Библиографический список научных трудов профессора Б. В. Варнеке. 1889—1924: XXXV. О., 1925.

Олександр Боронь

ВАРТАҐА́ВА Іполит (31.01/11.02.1872, Зуґдіді, Грузія — 6.01.1967, Тбілісі) — груз. літературознавець. Досліджував історію груз. л-ри 19 ст. Автор кн. «Теорія словесності» (1922), «Силуети грузинських письменників» (1956), «Спогади» (1962) та ін. Брав участь у відзначанні шевч. ювілеїв 1911, 1914, 1939. Не раз бував в Україні. Надсилав до Грузії статті й повідомлення про вшановування пам'яті Шевченка в Україні. У журн. «Театрі да цховреба» (1914. № 1) опубл. ст. «Поезія Т. Г. Шевченка», в якій висвітлив творчість укр. поета, наголосивши, що основним мотивом його поезії є мотив духовної і нац. свободи України.

Літ.: Імедадзе В. Т. Г. Шевченко і Грузія. К., 1963.

Отар Баканідзе, Алла Калинчук

ВАРТИЧА́Н (Varticean) **Йосиф** (22.09.1910, с. Оніцкани Криулянського пов., тепер Молдова — 13.05.1982, Кишинів) — молд. літературознавець і громадський діяч. Акад. АН Молдавської РСР (1961). Закінчив 1941 Ленінгр. пед. ін-т ім. О. Герцена. Досліджував історію молд. л-ри, молд.-укр.-рос. літ. взаємини. Співавт. і ред. колективних праць «Сторінки дружби» (Кишинів, 1958), «Історія молдавської літератури» (Кишинів, 1958), «Молдавсько-російсько-українські літературні і фольклорні зв'язки» (Кишинів, 1961—67. Т. 1—2), «Молдавсько-російсько-українські літературні зв'язки другої половини 19 ст.» (Кишинів, 1979; у співавт.) та ін.

Шевченкові присвятив ст. «Поет, близький серцю молдаванина» (Советская Молдавия. 1961. 10 марта), «Тарас Шевченко» (1977). У нарисі «Шевченко в молдавській літературі» (1962; у співавт.) та «Молдавська література і Т. Г. Шевченко» (*ШС*; у співавт. з А. Додул) В. уперше проаналізував і систематизував багатий матеріал (статті, відгуки, перекл. та ін.) про поширення творів і рецепцію творчості укр. поета у молд. л-рі, зокр. її вплив на літ. процес Молдови у другій пол. 19 — на поч. 20 ст.

Тв.: Шевченко в молдавській літературі // *НШК 10*.

Микола Богайчук

ВАРФОЛОМІ́ЇВСЬКА НІЧ — масове винищення католиками протестантів, прихильників кальвінізму, яких називали гугенотами, у Парижі в ніч з 23 на 24 серп. 1572 перед днем св. Варфоломія. В. н. стала кульмінацією боротьби між придворними католицькими кланами. У цей час до столиці Франції з'їхалися гугеноти на весілля одного з чільних протестантів Генріха III Наваррського з сестрою короля Маргаритою. Погроми перекинулися в Орлеан, Руан, Бордо та ін. міста й спровокували нову реліг. війну у Франції. У добу Романтизму В. н. стала символом підступної та кривавої розправи з інакодумцями («Хроніка правління Карла IX» П. Меріме, роман А. *Дюма* «Королева Марґо», опера Дж. *Меєрбера* «Гугеноти»).

Шевченко опосередковано згадує В. н. у поемі «Гайдамаки» в розділі «Треті півні», де великі кровопролиття, що мали реліг. підтекст, на річках Росі й *Альті* під час козацьких воєн, порівняні з В. н.: «Місяцю мій ясний! З високого неба / Сховайся за гору, бо світу не треба; / Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось, / І Альту, і Сену, і там розлилось, / Не знать за що, крові широкеє море». У власній примітці поет зазначив, що «Тарасова і Варфоломеєва ночі одна другої варт, на стид римської тіари» (1, 510). Справді, папа римський Григорій XIII, який перед тим не благословив шлюбу Генріха III Наваррського з Маргаритою, привітав різанину, наказавши викарбувати медаль на її честь і замовивши Дж. *Вазарі* серію фресок, що уславлювали б звірства католиків. Порівнявши в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» (1855—58) *Коліївщину* 1768 з В. н. й першою франц. революцією (1789—94), письменник стверджував: «Одно, в чем они [мои земляки. — *Ред*.] разнились от европейцев, — у них все эти кровавые трагедии были делом всей нации и никогда не разыгрывались по воле одного какого-нибудь пройдохи, вроде Екатерины Медичи, что допускали нередко у себя западные либералы» (4, 228—229). Тут Шевченко відтворив версію подій, поширену в добу Романтизму й відому, зокр., з роману А. Дюма «Королева Марґо» (1845). Насправді *Катерина Медічі* не тільки не була організаторкою погромів 1572, а й намагалася їх зупинити. Справжнім ініціатором масової різанини

слід визнати родину герцогів де Ґізів. Проте, як переконливо доводить сучасна історіографія, їхні наміри не сягнули б таких масштабів, якби не спиралися на антигугенотське наставлення найширших верств паризького населення, серед якого переважали католики.

Олена Дзюба, Степан Захаркін

ВАРША́ВА — місто; за часів Шевченка — столиця Царства Польського, у складі Російської імперії (тепер — столиця Польщі). Розташована на березі р. Вісли. Поселення побл. сучасної В. відомі з 10 ст. З поч. 14 ст. В. — у складі Мазовецького князівства, пізніше — його столиця. З кін. 16 ст. — столиця Речі Посполитої. За рішенням Віденського конгресу 1814—15, частину Польщі з центром у В. приєднано до Російської імперії. Адмін. центр Варшав. воєводства (до 1837) та Варшав. губ. (1837—1914). Питання про перебування і навчання Шевченка у В. залишається дискусійним. Сучасники поета (І. *Сошенко*, М. Костомаров та ін.), а також його біографи (М. *Чалий*, О. *Кониський* та ін.) стверджували, що поет був у В. 1830, навчався там живопису в художника Й.-Б. Лампі. Утім свідчення мемуаристів непереконливі. Докум. даних про перебування Шевченка у В. або згадок у його листах чи худож. творах немає. Дослідники (Г. *Хоткевич*, М. *Ткаченко*, Є. *Кирилюк* та ін.) заперечують версію про перебування поета у В. Проте в особистому житті Шевченка та його творчості В. зайняла непересічне місце. Її згадано в поемі «Гайдамаки», вірші «У неділеньку у святую», уривку з драми «Никита Гайдай» (3, 16), у повістях «Варнак» (3, 133), «Капитанша» (3, 314), а також у поемі «І мертвим, і живим» («Так от як кров свою лили / Батьки за Мо́скву і Варшаву»). Про неї йдеться у листі поета до Я. *Кухаренка*, датованому 31 січ. 1843, де Шевченко сповіщає про друкування у В. «маленької поеми “Гамалія”». Однак жодних ін. даних про те, що поема друкувалася у В., немає. Не зареєстровано й дозволу на друк у цензурному комітеті. Можливо, Шевченко лише мав намір видати поему у Варшаві. Вперше поему «Гамалія» було надрук. в Петербурзі у берез. 1844. Плануючи вид. «Живописной Украины», Шевченко мав намір продавати її серед ін. міст і у В. Про це він повідомляв у рекламному проспекті «Живописной Украины», надрук. в газ. «Северная пчела» (1844. 25 серп. № 193). Про В. йдеться і в тексті під офортом «Дари в Чигрині 1649 року» для «Живописной Украины». Топонім В. фігурує в записаній Шевченком народній пісні «Ой горе ж мені та на чужині».

Варшава. Замкова площа. 19 ст.

Варшава. Петербурзький вокзал. 19 ст.

Літ.: Чалий; *Кониський*; *Зайцев П. І.* Життя Тараса Шевченка. К., 2004; *Ткаченко М. М.* До питання про перебування Шевченка у Варшаві // *НШК 7*; *Біографія 1984*; *Дмитренко О., Шудря М.* Верховіть черещатого дуба // *В сім'ї* вольній, новій: Шевч. зб. К., 1984. Вип. 1; *Непокупний А.* Балтійські зорі Тараса: Литва в житті Т. Г. Шевченка: Худож.-докум. есе // *У Вільні*, городі преславнім…: Худож.-докум. диптих. К., 1989; *Хоткевич Г.* Чи був Шевченко у Варшаві? // *Хоткевич Г.* Про Шевченка. З архівних джерел. К., 1999.

Оксана Яковина

ВАСЕ́ЦЬКИЙ Григорій Степанович (28.09.1928, с. Новоіванівка, тепер Хорольського р-ну Полтав. обл.) — укр. живописець. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1971), народний художник Української РСР (1979), чл.-кор. НАМУ (2000). Закінчив 1955 живописний ф-т КХІ (викладачі О. *Шовкуненко*, В. *Пузирков*). Працював у напрямі тематичної картини, де представлено розмаїття композиційних рішень і стилістики живопису. Твори позначено притаманною для мист-ва другої пол. 20 ст. ілюстративністю в інтерпретації тем: «Тривожна молодість» (1965), «Весна. 1945 рік» (1972), «На Єнісеї» (1981), «Діти війни» (1990).

У першій пол. 1960-х В. звертається до шевч. тематики, виконавши полотна «Тарас Шевченко» (1961) та «Гість» (1963—64), що ілюструють життя поета на засланні, для яких він збирав матеріал на місці безпосереднього перебування Шевченка у Казахстані. Сюжет картини «Гість» розкриває особливості спілкування молодого художника з неписьменним міс-

цевим населенням. Твір експонувався на виставках в Україні, Росії, Казахстані та за кордоном. За мотивами поеми Шевченка В. створив картину «Гайдамаки» (1991). Автор картини «Шевченко серед козаків» (2007). Іл. табл. X.

Літ.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; *Зубкова В.* Васецький Григорій // *Олексій* Шовкуненко та його учні. К., 1994.

Галина Скляренко

ВАСИЛАЩУ́К Ганна Василівна (2.11.1924, с. Шешори, тепер Косівського р-ну Івано-Франк. обл. — 27.06.2004, там само) — укр. майстриня декорат.-прикладного мист-ва, працювала у галузі худож. вишивки і ткацтва. Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1968). Навчалася у своєї сестри П. Василащук. Виконала тканини човниковою та перебірною техніками; у їх кольор. гамі й візерунках традиційне шешорівське ткацтво набуло нової худож. образності, символічного змісту. Створила численні тематичні запаски, наволочки, верети — «Гуцулка Ксеня» (1964), «У горах Карпатах» (1967), «Ґонта в Умані» (1969), «Гетьте, думи, ви хмари осінні» (1968), «Степом, степом» (1981), а також рушники за мотивами поезії В. *Симоненка*, І. Франка. Бл. 150 декорат.-тематичних рушників В. присвятила шевч. тематиці, серед них — «Ой чого ти почорніло, зеленеє поле?» (1966—67), «Реве та стогне Дніпр широкий» (1967), «Зоре моя вечірняя», «Утоплена» (обидва — 1976), «Наймичка» (1978), «Минають дні, минають ночі» (1984), «Буває, в неволі...» (1992), «Розрита могила» (1995), «Мова рідна, слово рідне», «Думи мої, думи мої», «Учітеся, брати мої…» (усі — бавовна, акрил, перебірне ткання, 1998). Асоціативне сприйняття поезій Шевченка виражено В. у ритмічно чергованих стрічкових орнаментах з геометричними мотивами та яскравим колоритом. Репродукціями рушників В. та Г. *Верес* проілюстровано «Кобзар» Шевченка (К., 1972). З 1964 В. — учасниця вітчизняних та зарубіжних виставок, у т. ч. персональної «Вінок Кобзареві» у ДМШ (Київ, 1967). Твори зберігаються у НМУНДМ, МЕХП, Нац. музеї народного мист-ва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського. Іл. табл. XIII.

Г. Василащук

Г. Василащук. Декоративний рушник «Невольник». Ручне ткання, ірис, муліне. 1973

Тв.: Ганна Василащук. Альбом. К., 1985.

Літ.: Кравець І. Рушники Ганни Василащук та Ганни Верес // *НТЕ*. 1968. № 4; *Соломченко О. Г.* Народні таланти Прикарпаття. К., 1969; *Саноцька Х.* Майстриня: Штрихи до портрета народної художниці, лауреата респ. премії ім. Т. Г. Шевченка Ганни Василащук // Жінка. 1982. № 11.

Марина Юр

ВАСИЛЕ́ВСЬКИЙ (Wasilewski) **Леон** (псевд. — L. Płochocki, Левко Васильчук та ін.; 12.08/24.08.1870, Санкт-Петербург — 10.12.1936, Варшава) — польс. політ. діяч, письменник, публіцист. Навчався у Львів. (1893—94) і Карловому празькому ун-тах. 1920—21 — посол Польщі в Естонії. Директор ряду наук. установ, теоретик і активний діяч правого крила Польс. соціалістичної партії. Виступав за поширення польс. впливів у межах кол. Речі Посполитої.

У кн. «Україна та українська справа» (Краків, 1912 [польс. мовою]), «Українська національна справа в її історичному розвитку» (Краків, 1925 [польс. мовою]) і «Східне пограниччя — Литва і Білорусь. Підляшшя і Холмщина. Східна Галичина. Україна» (Варшава; Краків, 1917 [польс. мовою]) В. виділив два етапи у розвитку укр. нац. руху: дошевч. і післяшевченківський. Представляючи Шевченка як геніального самоука, чия творчість зливається з творчістю укр. народу, В. підкреслив, що його поезія була потужним поштовхом до нац. відродження. Автор висвітлив зв'язки укр. поета з польс. письменством, наголосив на впливі на Шевченка А. *Міцкевича* і поетів «української школи» польс. романтизму. У праці «Українське питання як міжнародна проблема» (1934 [польс. мовою]) Шевченка виведено республіканцем і борцем за незалежність України, який під цим кутом зору оцінював минуле України та її взаємини із сусідами.

Тв.: Drogi porozumienia. Wybór pism. Warszawa, 2001; Про усамостійнення України; Україна і українська справа // Ми не є українофілами: Польська політична думка про Україну й українців. К., 2012.

Літ.: Jakóbiec M. Wstęp // Szewczenko Taras. Wybór poezji. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974.

Юлія Горова

ВАСИЛЕ́НКО Володимир Вікторович (03.09.1925, Кисловодськ, тепер РФ — 28.01.1997, Київ) — укр. художник. Закінчив Одес. худож. уч-ще ім. М. Грекова (1951), КХІ (1957, учень О. *Шовкуненка*). Працював

у галузях станкового та монументального живопису, графіки. Виконав картину «Чавун пішов» (1960), гобелен «Лісова пісня» (1971), декорат.-монументальне оформлення кінотеатру у Щорсі Черніг. обл. (1966, у співавт. з Г. Довженком та М. *Стороженком*); ілюстрації до роману М. Горького «Мати» (К., 1968), двотомника вибр. тв. Лесі *Українки* (К., 1970).

Шевч. тематиці присвячено живописні полотна «Т. Г. Шевченко із сучасниками» (1960), «Караюсь, мучуся... але не каюсь!..» (1961), обидва — у співавт. з М. Стороженком, «Катерина» (1964), в яких митець знаходить худож.-композиційні рішення, що розкривають ідеї загальнолюдського значення. Особливим драматизмом образів вирізняються ілюстрації В. до драми «Назар Стодоля» (К., 1964), офорт «Я твоя мати» до поеми «Наймичка» (1975, Донец. худож. музей). Етапи розвитку образно-пластичної мови творів В. на цю тематику характеризують заг. еволюцію творчості художника: від типових для радянського мист-ва ілюстративних композицій 1960-х до більш асоціативних, формально виразніших творів у 1970-ті.

В. Василенко. Катерина. Полотно, олія. 1964

Літ.: Туранський О. Відлуння гармонії: Пам’яті Володимира Василенка (1925—1997) // Україна. Наука і культура. Щорічник. К., 1999. Вип. 30.

Галина Скляренко

ВАСИЛЕНКО Оноприй Омелянович — див. *Варнак* Охрім.

ВАСИ́ЛІВКА — село Хорольського пов. Полтав. губ., тепер — село Семенівського р-ну Полтав. обл. Заснував наприкінці 17 ст. Василь Родзянко. Належало до Хорольської сотні Миргород. полку. Родині Родзянків належали і сусідні села Хорольщини — *Біляки*, *Веселий Поділ*, *Заїчинці*, *Вишняки*. В. стояла понад дорогою на *Кременчук*. Шевченко у кін. лип. 1845 разом із тодішнім власником села Віталієм Родзянком виїхав з *Ромен* до Хорольського пов. й гостював тут до поч. серп. У подорожньому альб. (див. *Альбом 1845*) він виконав акварель «У Василівці», в якій зобразив церк. подвір’я з дерев’яною дзвіницею. У 1950—70-х була поширена докум. не підтверджена версія про те, що Шевченко малював її в ін. с. Василівці (тепер — с. Гоголеве Шишацького р-ну Полтав. обл.), у якому минули дитячі роки М. Гоголя.

Літ.: *Шудря М.* Де ж малював поет? // *ЛУ*. 1983. 10 берез.; *Жур 1985*; *Ротач П.* А докази?: (Щодо перебування Т. Шевченка у Василівці) // *СіЧ*. 1992. № 6.

Ірина Вериківська

ВАСИ́ЛІЯ БЛАЖЕ́ННОГО СОБО́Р у Москві — один із найвідоміших столичних храмів. Побудований 1552—61 на відзначення перемоги Московії над Казанським царством, храм освятили як Покровський собор. З 1588, відколи до споруди прибудували приділ на честь чудотворця Василія Блаженного (пом. 1552), назву собору змінили, — він одержав ім’я цього дуже популярного серед москов. простолюду святого. У Щоденнику 7 лип. 1857 Шевченко, переповідаючи свій сон про Москву, зауважує: «Был на Красной площади и Василия Блаженного не видал».

Станіслав Росовецький

ВАСИ́ЛЬЄВ Георгій (27.12.1908, Соловйовський наслiг, тепер Чурапчинського улусу Республіки Саха (Якутія), РФ — 23.09.1981, Якутськ, РФ) — якут. літературознавець і перекладач. Закінчив 1938 Москов. ін-т історії, філософії і л-ри. В. збирав і публікував фольклор. твори. Переклав якут. мовою «Заповіт» Шевченка, надрук. у газ. «Кыым» (1939. 9 берез.) та альм. «Художня література» (Якутськ, 1939. Кн. 2). Згодом цей перекл. вміщено в антології «Тарас Шевченко: “Заповіт” мовами народів світу» (К., 1960). В. — автор ст. про укр. поета: «Великий син українського народу» (Кыым. 1939. 9 берез.), «Тарас Шевченко» (Кыым. 1954. 9 берез.), «Немеркнуче ім’я» (Социалистическая Якутия. 1964. 8 марта), «Добрим ніжним словом» (Эдэр коммунист. 1964. 11 берез.).

Алла Калинчук

ВАСИ́ЛЬЄВ Матвій Тимофійович (псевд. — Васильєв-Святошенко; 18/30.08.1863, Смоленськ, Росія — 14.02.1961, Чернігів) — укр. композитор і диригент, заслужений діяч мист-в Української РСР (1947). Народився в сім’ї кол. музиканта-кріпака. Був учнем-валторністом у театр. оркестрах пересувних труп. З 1879 виступав як диригент театр. трупи Гаврилова у Воронежі, 1889—91 керував власною трупою, з 1891 — диригент у трупах С. Новикова, М. *Кропивницького*, М. *Садовського*, Л. *Сабініна* та ін. У 1890-х відвідував лекції з муз.-теоретичних дисциплін у Москов. консерваторії. З 1921 — диригент у театрах Донецька і Харкова, 1932—48 (з перервами) — зав. муз. частини Укр. муз.-драм. театру ім. Т. Шевченка в Чернігові. Автор музики до багатьох укр. класичних і новочасних п’єс. Спирався на традиції укр. муз.-

пісенного фольклору. Підготував до виконання оперу «Катерина» М. *Аркаса* (Одеса, 1898), організував оркестрування твору Ф. Воячеком. З успіхом диригував прем'єрою опери в Москві 12 лют. 1899.

Літ.: Кауфман Л. М. Т. Васильєв. К., 1962.

Антон Муха

ВАСИ́ЛЬЄВ Микола Олександрович (1807—77) — астрахан. військ. губернатор, адмірал, держ. діяч Російської імперії. 1824 став офіцером, закінчивши навчання у морському корпусі в Петербурзі. Учасник рос.-тур. війни 1828—29 у складі Чорноморського флоту. 1833 переведений на Балтику до гвардійського екіпажу. 1834 направлений командувати астрахан. суднами, якими переправляв солдатів Каспійським м,, зокр., до Новоолександровського укріплення при затоці Мертвий Култук. Протягом 1838—39 інспектував тихоокеанські порти Охотськ і Петропавловськ, після чого до 1850-х служив начальником штабів чорноморської та балтійської ескадр (з 1848 — у чині контр-адмірала). 1853 з Кронштадта переведений на посаду астрахан. військ. губернатора та гол. командира тамтешнього порту і каспійської флотилії. Був номінований віце-адміралом і ген.-ад'ютантом (1856).

Відвідував *Новопетровське укріплення*, зокр. разом із експедицією акад. К.-Е. *Бера*. Негайне передання до його відання наміченого стратегічного пункту передбачала масштабна пропозиція царського Кавказького намісника князя О. Барятинського, восени 1856 попередньо підтримана імператором *Олександром II*, який, одначе, зобов'язав свого брата, великого князя Костянтина Миколайовича, запитати про доцільність перепідпорядковування в оренбурзького і самарського ген.-губ. графа В. *Перовського*. У відповіді 30 груд. (за с. ст.) В. Перовський зумів довести необхідність збереження місцевого статус-кво і, паралельно налагодивши продуктивну співпрацю персонально з В. (настільки, що останній терміново поліпшив постачання Новопетровська морем), водночас своїм рапортом виклав ідею дозволити ініціативному астрахан. зверхникові керувати самостійно в «усіх екстрених випадках», з чим зрештою у лют. 1857 погодився Олександр II, наклавши на представлену йому копію паперів з цього приводу резолюцію: «Залишити як є».

Своєрідне відлуння виниклого в уряді надзвичайного зацікавлення Новопетровським фортом, таємно пов'язаного з амбітним геополіт. планом використати означену прикаспійську територію для потреб гіпотетично обмізкованого походу рос. армії проти колоніальних британських військ на п-в Індостан, улітку 1857 відбилося чуткою про можливе прибуття на Каспій Костянтина Миколайовича. Відтак ротний командир капітан Є. *Косарєв* 6 лип. терміново сформував для нафантазованої зустрічі почесну варту, а наступного ранку вишикував її собі на огляд з введеним до неї Шевченком, для кого спеціально мали розгорнутися виснажливі багатогодинні підготовчі марширування при повній амуніції та тренувальні вправи зі зброєю. Між тим, негативно зреагувавши на несанкціоновану акцію, затіяну в підлеглому йому гарнізоні, комендант майор І. *Усков* відмінив уже зроблені недоладні розпорядження, бо мав оперативне повідомлення, що добре поінформований В. одержав із Санкт-Петербурга вказівку не чекати в *Астрахані* великого князя. Шевченко у Щоденнику записав, що навіть 17 лип. Косарєв не відкинув намір справити особливий церемоніал привітання «ежели не великого князя Константина Николаевича, то непременно адмирала Васильева». Проте на прибулому тоді астрахан. пароплаві найвищим начальством виявився лейтенант М. *Поскочин*.

8 серп. 1857 Шевченко зафіксував свіжі враження від побаченого ним в Астрахані губернатор. будинку — житла В., де на нижньому поверсі розташовувалися крамниці «с разными благородными товарами, в том числе и с кумысом». Обійшовши навкруг резиденцію і сусідній сквер, автор нотаток відчув «дисгармонию», котру викликало оригінальне функціонування торговельних закладів у масивній адмін. споруді. «Странно. Но как мирная промышленность не может иначе процветать, как под эгидою власти, то я на этой мысли помирился», — іронічно підсумував він.

Перейменований на ген.-лейтенанта, В. 1861 одержав призначення виконувати особливі доручення О. Барятинського. Був нагороджений багатьма орденами: Св. Георгія 4-го ступеня, Св. Рівноапостольного князя Володимира 2-го ступеня, Св. Станіслава і Св. Анни 1-го ступеня, Білого Орла тощо.

Літ.: Большаков Л. Н. Оренбургская Шевченковская энциклопедия. Оренбург, 1997; *Доценко В. Д.* Словарь биографический морской. СПб., 2001; *Усенко П. Г.* «Державний кулак»: Як Тарас Шевченко ледве не втрапив до «кавказців» (Новопетровський форт на розпутті геополітики). К., 2004.

Павло Усенко

ВАСИ́ЛЬЄВ Олексій Степанович (1816 —?) — гарнізонний інженер-прапорщик Раїмського укріплення. Шевченко познайомився з ним під час *Аральської описової експедиції*. Автор спогадів про Шевченка. Е. *Нудатов* припускає, що Шевченко міг малювати портрет В. (не знайдений). Збереглися замальовки Шевченка зі споруд *Раїма* і *Косаралу*, у будівництві яких протягом кількох років брав участь В.: «Укріплення Раїм. Внутрішній вигляд» (1848), «Укріплення Раїм» (1848), «Будівлі Косаральського форту взимку» (1848).

Літ.: Клеменсов Д. Г. Дещо з життя Т. Г. Шевченка в Раїмі // *Спогади 1982*; *Большаков Л. Н.* Быль о Тарасе. М.; Оренбург, 1993. Кн. 2: На Арале.

Леонід Большаков

ВАСИ́ЛЬЄВА Антоніна Іванівна (14/27.12.1910, Санкт-Петербург — 1.01.1997, Тель-Авів, Ізраїль) — укр. балерина і педагог, народна артистка Української РСР (1946). Закінчила 1930 Ленінгр. хореографічне уч-ще. Солістка Ленінгр. (1930—35), Одес. (1936—37), Київ. (1937—56) театрів опери та балету. З 1956 — педагог Київ. хореографічного уч-ща (1966—72 — худож. керівник). 1989 виїхала в Ізраїль. Перша виконавиця партії Лілеї у балеті К. *Данькевича* «Лілея» за мотивами творів Шевченка (1940, балетмейстер Г. *Березова*). В цій партії виступала і у поновленій виставі (1945) та в новій постановці В. *Вронського* (1956) — всі в Київ. театрі опери та балету ім. Т. Г. Шевченка (див. *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*).

Літ.: Станішевський Ю. Антоніна Іванівна Васильєва — народна артистка Української РСР. К., 1962; *Стефанович М.* Київський держ. ордена Леніна академічний театр опери та балету Української РСР ім. Т. Г. Шевченка. К., 1968; *Станішевський Ю.* Балетний театр Радянської України. К., 1986.

Тетяна Чуйко

ВАСИ́ЛЬЄВА Олександра Василівна (бл. 1838, Корчева Твер. губ., нині не існує, затоплено під час спорудження Іваньківського водосховища і каналу Москва — Волга — 1920) — рос. актриса. Після закінчення Москов. театр. уч-ща (1856) виступала у Малому театрі, на провінційних сценах — у *Нижньому Новгороді* (1857—62), *Казані* (1863—66), *Саратові* (1866), Києві (1867), Одесі (1867—72), *Симбірську* (1877—78). Протягом тривалого часу «г-жу Васильеву» помилково ідентифікували з актрисою Малого театру К. Васильєвою (1829—77).

Шевченко бачив вистави за участю В. у Нижньому Новгороді у зимовому театр. сезоні 1 жовт. 1857 — 2 лют. 1858. 6 жовт. 1857 він занотував у Щоденнику, що у драмі «Син кохання» А. *Коцебу* «роль Амалии, дочери барона, исполняла артистка московского т[еат]ра госпожа Васильева, натурально и благородно». У театр. ст. «Бенефис г-жи Пиуновой, января 21, 1858 года» Шевченко відзначив, що в мелодрамі «Паризькі злидарі» Е.-Л.-А. Брізбарра та Е. Ню В. «передала очень верно тщеславную и своевольную Алиду, дочь банкира. Мимика ее замечательна», що «лучше всего» вона в «Бідній нареченій» О. *Островського*. Проте актриса справила на Шевченка «странное впечатление»: «какая-то законченность в ее игре, как будто она выказала все свои средства и что дальше ожидать нечего»; «очень желательно было бы, если б г-жа Васильева вникнула в причину такого явления, и нам кажется, что выяснение этого себе может принести ей большую пользу» (5, 210). Ці міркування Шевченка викликали полемічну репліку Щеголєва «Замітки на статтю про бенефіс п. Піунової (у 5-му № Н. Г. В.)» (Нижегородские губернские ведомости: Часть неофициальная. 1858. 22 февр. № 8).

Літ.: Большаков 1977; *Дудко В. І.* Стаття Тараса Шевченка «Бенефис г-жи Пиуновой января 21 1858 г.»: публікації, синхронна рецепція, коментарі // Вісник Київ. славістичного ун-ту. Сер. філологія. К., 2008. Вип. 37; *Дудко В. І.* До вивчення нижньогородського оточення Тараса Шевченка: актриса Олександра Васильєва // Кубань — Україна: питання історико-культурної взаємодії. Краснодар; К., 2011. Вип. 5.

Віктор Дудко

ВАСИ́ЛЬЄВ-БУГЛА́Й Дмитро Степанович (28.08/09.09.1888, Москва — 15.10.1956, там само) — рос. композитор і хоровий диригент. Заслужений діяч мист-в Російської РФСР (1947). Лауреат Держ. премії (1951). Учень В. Калинникова (клас гармонії) та О. Кастальського (клас композиції) у Москов. синодальному уч-щі (1898—1906). Майстер хорової музики, пропагандист і збирач пісенного фольклору, піонер радянської пісні. У його різножанровій спадщині є ораторія «Полтава» за О. Пушкіним (1944), «Українська сюїта» на мелодії М. *Лисенка* для солістів, хору та оркестру народних інструментів (1945), хорова сюїта на слова М. *Рильського* (1953). На слова Шевченка (рос. перекл. А. *Колтоновського*) написав мішаний хор без супроводу «Ой одна я, одна» (1954).

Д. Васильєв-Буглай

Літ.: Локшин Д. Д. С. Васильев-Буглай. М., 1958.

Антон Муха

ВАСИЛЬКІ́В — повітове місто Київ. губ., тепер місто обл. підпорядкування, районний центр Київ. обл. Шевченко був тут 1846. Згадки про В. є в повістях «Прогулка с удовольствием и не без морали» (4, 209, 239) та «Наймичка» (3, 63).

Ред.

ВАСИЛЬКІ́ВСЬКИЙ Сергій Іванович (7/19.10.1854, Ізюм, тепер Харків. обл. — 24.09/07.10.1917, Харків) — укр. художник-живописець. 1876—85 навчався у петерб. *Академії мистецтв* (викладачі М. Клодт, В. *Орловський)*. Працював у жанрах пейзажу, портрета, створював полотна на істор. теми. Твори: серія пейзажів «Весна в Україні», «Влітку», «Кам'яна бал-

С. Васильківський

ка», «На околиці» (1883), «Козачий пікет» (1888), «Козак в степу. Тривожні ознаки» (бл. 1905) та ін. За картину «На Дніпрі» (1885) В. отримав Велику золоту медаль АМ. 1886—88 — пансіонер АМ, студіював у Франції, де зазнав впливу художників барбізонської школи. З 1888 жив у Харкові. Був членом журі конкурсу на проект пам'ятника Шевченкові у Києві 1910, 1911 (*Німенко А*. Пам'ятники Тарасові Шевченку. К., 1964. С. 12).

В. 1910—11 написав портрет Шевченка з відтвореним авторським підписом, на якому поета зображено сидячи, на тлі панорами степу з низьким горизонтом. Цей портрет не раз репрод. на листівках (див. *Філокартична шевченкіана*): 1911 (п'ять виконань; вид-во «Рассвет», Київ), 1929 (вид-во Музею Слобідської України, Харків). В. є автором портрета поета (1907), який писав, спираючись на один з найтиражованіших на той час фотопортретів Шевченка, зроблений І. *Доссом* (1858). Портрет не підписано, але за написом на звороті І. *Бойка*, вірогідного нащадка кол. його власника С. Бойка, знайомого В., його створено 1907. Обидва портрети зберігаються в НМТШ.

Тв.: Сергій Васильківський: Альбом. К., 1987.

Літ.: Безхутрий М. М. С. І. Васильківський. К., 1954.

Тетяна Чуйко

«ВАСИЛЬКІ́ВСЬКИЙ ФОРТ У КИ́ЄВІ» (?) (папір, олівець, акварель, 21,8×29,3) — пейзаж Шевченка, виконаний у черв.—верес. 1846 у Києві. Зберігається у НМТШ (№ г—406). На поч. трав. 1846 митець приїхав

Т. Шевченко. Васильківський форт у Києві (?). Папір, олівець, акварель. 1846

із *Седнева* до Києва й оселився разом з М. *Сажиним* та О. Афанасьєвим-Чужбинським у буд. І. *Житницького* на Козиному болоті поблизу Хрещатика. Про це згадував О. Афанасьєв-Чужбинський: «Шевченко задумав змалювати всі визначні види Києва, внутрішній вигляд храмів і цікаві околиці» (*Спогади 1982*, с. 99—100). На пд. околицях Києва художник малював улітку (див. також «*Церква Всіх Святих у Києво-Печерській лаврі*»).

На малюнку — Наводницька балка, яка у 1830-ті стала міською вулицею. Саме перші обриси ще не забудованої вулиці, що простяглася попід Васильківським фортом, відобразив Шевченко. На дальньому плані — сірий силует вежі № 4 форту і казарма Нового Печерського військ. укріплення (будувалося у 1831—61). У композиції на основі світлотіньового контрасту передано особливості природи, а дальній план вибудувано на світлих тонових співвідношеннях. Домінантою натурного етюду є могутнє дерево з пишною кроною. Розмаїтою тональністю вирішено форму дерева, завдяки чому досягнуто цілісності і гармонійного співвідношення освітлених сонячними променями й затінених гілок.

Малюнок уперше згадано під назвою «Пейзаж» у вид.: *Каталог Музею Тарновського* (С. 173. № 163). Уперше репрод. під назвою «Краєвид з брамою» у вид.: *Новицький* (Табл. 37). Уперше експоновано на Ювілейній шевч. виставці (Київ; Москва, 1964). Місця зберігання: власність В. *Тарновського* (молодшого), відтак з 1899 — ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 146.

Літ.: Закревский Н. Описание Киева. М., 1868. Т. 1; *Овсійчук В.* Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008; *Сьомка О.* Васильківський форт: до історії назви та побудови // *ШСт 13*.

Наталія Оробченко

ВАСИ́ЛЬКО Василь Степанович (справж. — Миляєв; 26.03/7.04.1893, с. Бурти, тепер Шполянського р-ну Черкас. обл. — 18.03.1972, Одеса) — укр. режисер, актор, педагог і театрознавець. Народний артист Української РСР (1940). Народний артист Союзу РСР (1944). Навчався на істор.-філол. ф-ті Київ. ун-ту (1913—15) та в режисер. лабораторії «Березоля» (1922—26) у Києві. Сценічну діяльність почав 1912 у Київ. театрі М. Садовського (див. *Садовського М. К. театр*). Працював у «Молодому театрі» (1918—19), Першому театрі Української Радянської Республіки ім. Т. Шевченка (1919—20, 1921—22), «Кийдрамте» (1920—21), Мист. об'єднанні «Березіль» (1922—26). У 1926—56 очолював держ. укр. драм. театри Харкова, Сталіно (нині Донецьк), Чернівців, Одеси. Один

В. Василько

із засновників Музею театр., муз. та кіномист-ва України (Київ, 1923). Пед. діяльність почав 1929 у Харкові. У виставах творів Шевченка виконав ролі Козака та Хлопця у сцені вечорниць («Назар Стодоля», 1912, Київ. театр М. Садовського) і Ксьондза («Іван Гус» («Єретик»), 1919, «Молодий театр»). Брав участь як асистент реж. і виконавець ролей Кобзаря (1920, Перший театр Української Радянської Республіки ім. Т. Шевченка) та Полковника конфедератів (1921, «Кийдрамте») у «Гайдамаках» (інсценізація та режисура обох вистав Леся *Курбаса*). Інсценізував і поставив Шевченкові поеми «Відьма» та «Єретик» («Іван Гус») (1929—30, обидві — у Харків. Червонозавод. укр. драм. театрі). Здійснив постановку Шевченкових «Гайдамаків» в інсценізації Леся Курбаса (1927, 1961 — у власній ред.) та драми С. *Голованівського* «Поетова доля» (1939), обидві — в Одес. укр. драм. театрі (нині — ім. В. Василька). Під час Другої світової війни для фронтових бригад підготував концертні програми «На Вкраїні милій», «І вражою злою кров'ю волю окропіте» (1942—43), в яких виконувалися твори Шевченка. Використав мотиви поезій Шевченка в інсценізаціях «Енеїди» І. Котляревського та «Черевичків» за М. Гоголем.

Тв.: Микола Садовський та його театр. К., 1962; Фрагменти режисури. К., 1967; Театру віддане життя. К., 1984.

Літ.: Андреєв А. [Гаккебуш В.], Віхрєв В. [Довбищенко В.]. В. С. Василько. К., 1949; *Кравчук П. І.* В. С. Василько — режисер. К., 1980; *Недзвідський А. В.* Василь Василько: Нарис про життя і творчість. К., 1981; *Народний* артист СРСР В. С. Василько і український радянський театр: Тези доповідей і повідомлень наук.-теоретичної конф. О., 1983.

Петро Кравчук

ВАСИ́ЛЬЧЕНКО Степан (справж. — Панасенко Степан Васильович; 27.12.1878/8.01.1879, м. Ічня, тепер районний центр Черніг. обл. — 11.08.1932, Київ) — укр. письменник, журналіст, перекладач і педагог. Учителював переважно на Київщині й Полтавщині. З 1910 вів відділ театр. хроніки в газ. «Рада». Автор зб. «Ескізи» (1911), «Оповідання» (1915), «Чорні маки» (1920), повісті «Талант» (1924), п'єс «Куди вітер віє» (1919), «Кармелюк» (1924) та ін.

У автобіогр. записах «Мій шлях» (1931) В. зізнавався, що «пісня, Шевченко, Гоголь» справили на нього як письменника неоціненний вплив. Свідчення цього впливу — духовна присутність поета в житті самого В. і його персонажів, яка на наративному рівні виявляється у формі ремінісценцій, найчастіше з «Кобзаря» («Циганка», «За мурами», «Чайка», «Шевченкові легенди», «Чарівна книжка»), алюзій («Інспектор», «Лаври», «Обивательські жарти», «Олив'яний перстень»), опису епізодів з читанням окремих Шевченкових творів, матеріально-предметних деталей інтер'єру (портрет на стіні — «Куди вітер віє», «Чайка», погруддя — «Минають дні»). Спробою літ. міфологізації Шевченка є твір В. «Шевченкові легенди». В. — автор біогр. повісті про Шевченка, яка є частиною планованого великого епічного твору, що залишився не завершеним. Друкувалася лише перша частина — першопубл. під назвою «Дитинство Шевченка» була здійснена після смерті письменника (Радянська література. 1938. № 5). Задум виник у В. 1920, про що свідчить його власноручний запис на зворотному боці нотаток «Кобзар на вулицях велелюдних і на базарах» (ІЛ. Ф. 39. № 228).

С. Васильченко

В архіві В. (ІЛ. Ф. 39. № 211—229) зберігаються чорнові матеріали до майбутньої худож. біографії Шевченка (особливо багато варіантів першої її частини), серед яких записані назви — «Доля», «Колючим терном», «Полин», «Талан», «Гіркий талан», «З бур'яну», «З бур'янів», «Проспівана доля», «Широкий шлях», «Т. Шевченко», «Жива легенда». За одним з варіантів заг. плану (назва «Доля». ІЛ. Ф. 39. № 214), біогр. твір мав складатися з п'яти частин («Бур'яни», «В рабстві», «Слава», «Неволя та недоля», «Живий монумент»). Готуючи текст до друку у найповнішому 4-томному вид. творів В. (1959—60), упорядники 2-го тому спинилися на назві «Широкий шлях», що, на їхню думку, найбільше відповідала авторському задумові. У першій частині «В бур'янах» (ІЛ. Ф. 39. № 211), що має епіграфом слова з Шевченкового листа «Та поклонися тим нашим бур'янам», письменник прагне максимально опоетизувати постать майбутнього поета. З цією метою він вводить елементи казкової оповіді, окремі епізоди розписує за мотивами поезій «Садок вишневий коло хати», «Маленькій Мар'яні», що надає більшої худож. переконливості епізодам з біографії Шевченка.

В. належать нотатки, ст. про Шевченка («Зичний голос», 1914; «Думки перед ювілеєм», 1914; «Гринченко о "Кобзаре". (По поводу брошюры Гринченко «Шевченків "Кобзар" на селі»)», 1914; «Спогади про

100-літній ювілей Т. Шевченка», 1923), в яких величезний вплив поета на розвиток нац. л-ри пояснено тим, що йому вдалося підпорядкувати худож. систему фольклору завданням творення індивідуальної поезії. У 1920—30-ті В. пише ряд інсценівок на шевч. тематику для шкільного драм. гуртка («Минають дні», 1923; «Кобзар у селянській хаті», «Осінній вінок», 1923; «Під Тарасове свято», 1924), упорядковує репертуарний зб. «Шевченкові дні» (1926), перекладає нариси М. *Лєскова* «Остання зустріч і остання розлука з Шевченком», «Чи забута "Тарасова могила"?» (1929).

Тв.: Твори: В 4 т. К., 1959—1960. Т. 2; В бур'янах. К., 1968; Твори. Оповідання. Повісті. Драматичні твори. К., 1988; Мужицький ангел. К., 2000.

Літ.: Грудницька М., Курашова В. Степан Васильченко: Статті та матеріали. К., 1950; *Деркач Б. А.* Степан Васильченко: (Життя і творчість). К., 1957; *Булашенко І. Г.* Т. Г. Шевченко в українській радянській художній літературі. Х., 1962; *Олійник В. П.* «Кобзар» у творчому формуванні С. Васильченка // *НШК 18*; *Костюченко В. А.* Степан Васильченко: Життя і творчість. К., 1978; *Олійник В. П.* Творчість Степана Васильченка. К., 1979; *Майстер* прози поетичної Степан Васильченко: Зб.: Автобіогр. записки, наук. розвідки, спогади, матеріали до літопису життя і творчості. К., 1983; *Шумило Н.* Проза Степана Васильченка: (Питання поетики). К., 1986; *Турган О.* Степан Васильченко. Життя і творчість. Запоріжжя, 2000; *Шумило Н.* Під знаком національної самобутності. К., 2003.

Наталя Шумило

ВАСИ́ЛЬЧИКОВ Іларіон Іларіонович (1805—12/24.11.1862) — князь, ген.-ад'ютант; з 1852 — київ., поділ. і волин. ген.-губернатор. Після донесення справника Черкас. пов. В. *Табачникова* (14 лип. 1859) про арешт Шевченка з приводу його «богохульства» біля с. *Пекарів*, де поет мав намір купити у Н. *Парчевського* ділянку землі для майбутньої невеликої садиби, ген.-губернатор наказав доставити Шевченка в Київ «под надзором полиции». 31 серп. В. доручив чиновнику з особливих доручень М. *Андрієвському* розібратися в «інциденті», докладно допитати Шевченка, «стараясь при этом удостовериться в образе мыслей его». 8 серп. Андрієвський передав ген.-губернатору записане ним зі слів Шевченка пояснення і рапорт, в якому зазначав, зокр., що своєю поведінкою і судженнями Шевченко «не подал ничем повода к невыгодному в чем-либо о себе заключению». У доповідному листі від 15 серп. начальнику *Третього відділу* В. *Долгорукову*, виклавши у скороченому вигляді зміст пояснення і рапорту, В. писав: «Соображая объяснение Шевченко, я прихожу к заключению, что взведенное на него обвинение могло возникнуть по недоразумению лиц, пред которыми он вел разговор, или, быть может, вызвано и неудовольствием, возбужденным им к себе насмешкою над Козловским и резкими ответами на разговоры его о богословии. Потому, не придавая делу этому особого значения, я оставляю его без последствий и разрешил Шевченко, согласно изъявленному им желанию, возвратиться в С.-Петербург». При цьому В. уважав за необхідне зазначити: «Если бы Шевченко пожелал поселиться в здешнем крае, то я полагал бы отклонить его намерение. Водворение его здесь я не почитаю удобным не потому, чтобы он возбуждал опасения прежним его политическим поведением, но по той причине, что он известен здесь как человек, скомпрометировавший себя в политическом отношении» (*Документи*, № 556, с. 339). Ця офіц. позиція і стала невидимою поетові причиною неуспіху всіх його спроб оселитися в Україні.

І. Васильчиков

Під час перевезення 1861 в Україну труни з тілом Шевченка для подальшого поховання його у *Каневі* на Чернечій горі В. особисто стежив за подіями і вимагав від київ. цивільного губернатора П. *Гессе* та канівської поліції забезпечити «спокойствие и порядок». Невдовзі після поховання Шевченка на ім'я В. почали надходити листи від деяких поміщиків і донесення канівської поліції з приводу чуток про змову на Чернечій горі. Зрештою, ретельно розслідувавши справу про т. зв. змову, В. прийшов до висновку (про що й писав 28 лип. 1861 в Петербург), що все це порожні чутки й виплід настраханої уяви місцевого панства.

Літ.: Смерть и похороны Т. Г. Шевченко: (Документы и материалы). К., 1961; *Спогади 1982*.

Борис Деркач

ВА́СІН Кім (14.03.1924, с. Шоркінер, тепер Сернурського р-ну Республіки Марій Ел, РФ — 18.05.2005, Йошкар-Ола, РФ) — мар. письменник, перекладач і літературознавець. Народний письменник Марійської АРСР (1984). Закінчив 1952 Москов. обл. пед. ін-т. Писав мар. і рос. мовами. Автор низки прозових творів. Досліджував взаємозв'язки мар. л-ри з ін. л-рами, зокр. укр. У 1963—87 — наук. співробітник Марійського наук.-досл. ін-ту.

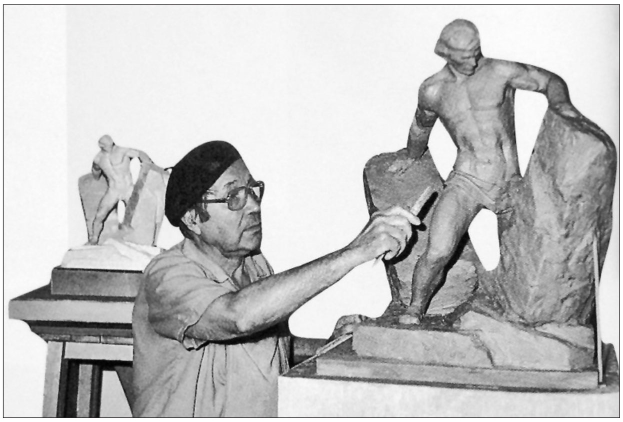
Про Шевченка й активне проникнення шевч. поезії у мар. культуру В. наголосив у ст. «Велике бра-

терство» (1954), «Тарас Шевченко в марійській літературі» (1959), «Добре слово. Шевченко в марійській поезії», «Нам близькі і Шевченко, і Руставелі, і Тукай», «Наш земляк» (усі — 1961). У кн. «Сторінки дружби» (1959) і «Творчі взаємозв'язки марійської літератури» (1969) Шевченкові присвячено окремі розділи, в яких викладено біографію і творчість, розглянуто рецепцію творчості укр. поета у мар. л-рі. В. — автор ст. «Марійська література і Т. Г. Шевченко» (*ШС*).

Тв.: Страницы дружбы. Йошкар-Ола, 1959; Творческие взаимосвязи марийской литературы. Йошкар-Ола, 1969.

Борис Хоменко

ВАСЯ́КІН Олександр Васильович (27.10.1925, с. Стрельниково, тепер Мордовія, РФ) — укр. скульптор. Заслужений художник Української РСР (1975). Навчався в Ленінград. худож. уч-щі (1948—53; викладач В. Сичов). З 1954 — скульптор у криворізьких майстернях Дніпроп. худож.-виробничого комбінату,

О. Васякін

1961—85 — гол. художник Кривого Рогу. Працював у галузі станкової та монументальної скульптури. До основних творів належать: пам'ятники М. *Лермонтову*, Л. *Толстому* (1965), О. Пушкіну (1987); композиції «Майна» (1974), «Інгулець і Саксагань» (1992), всі — у Кривому Розі.

У своїй творчості В. звертався до шевч. тематики, зокр. біографії Шевченка. Виконав: скульптурні композиції «Т. Г. Шевченко» (бетон, 1959; не збереглася), «Художник Шевченко» (гіпс, поч. 1960-х), «Т. Г. Шевченко на засланні» (гіпс, 1961; НМТШ; експонувалася на худож. виставці, присвяченій 100-річчю з дня смерті Шевченка); рельєф «Т. Шевченко» (гіпс, кін. 1950-х), портрет Шевченка (гіпс, поч. 1960-х). В. створив монументальні образи поета, розкривши худож. мовою скульптури істор. значення його постаті в укр. культурі та велич його духу.

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; Державний музей Т. Г. Шевченка: Каталог фондів. К., 1967. Вип. 1; *Васякін О.:* Альбом. Кривий Ріг, 2010.

Літ.: Васякін О. В. Каталог виставки. Кривий Ріг, 1975; *Художники* Днепропетровщины: Биобиблиогр. справочник. Д., 1991.

Наталя Янко, Олена Кашшай

ВАТТ (Watt) **Джеймс** (19.01.1736, Ґрінок, Ренфрушир, Шотландія, Великобританія — 25.08.1819, Гендсворт, Бірмінґем, там само) — шотландський винахідник, створив універсальну парову машину подвійної дії. Його іменем названо одиницю потужності — ват. У Щоденнику 27 серп. 1857 Шевченко, називаючи В. великим, записав, що розвиток техніки «пожрет кнуты, престолы и короны, а дипломатами и помещиками только закусит, побалуется, как школьник леденцом» і довершить те, що почали енциклопедисти у Франції. Цими словами Шевченко передбачив істор. значення промислового капіталізму в Росії.

Абрам Барабой

ВАТТО́ (Watteau) **Антуан** (хрещений 10.10.1684, Валансьєн, Франція — 18.07.1721, побл. Парижа) — франц. художник, акад. (1717). Навчався у К. Жилло (1703—07/08) і К. Одрана (1708—09). В. був засновником жанру, який традиційно називають «галантні святкування», а його творчість стоїть біля витоків епохи рококо у живопису. Найчастіше звертався до побутового жанру, в якому відтворював світ тонких душевних почуттів та поетичної уяви: «Бівак» (бл. 1710), «Актори французького театру» (1712), «Савояр із бабаком» (бл. 1716), «Вередунка» (бл. 1718), «Скрутне становище» (бл. 1716), «Меццетен» (1719), «Свято кохання», «Товариство в парку» (обидві — бл. 1720), «Вивіска крамниці Е.-Ф. Жерсена» (1720). За картину «Паломництво на острів Киферу» 1717 здобув звання акад. Королівської АМ у Лондоні. Творчість В. відкрила нові шляхи до худож. пізнання світу, в якому важливу роль почали відігравати внутрішнє життя персонажів, їхній характер, почуття, настрої, драм. розвиток

Розальба Кар'єра. Портрет Антуана Ватто. Папір, пастель. 1721

узаємин. В. — майстер театр. композиції, буфонади й пишних пасторалей, малював картини з вишуканою

граційністю та витонченим гротеском, зображуючи безтурботне життя.

Шевченко мав твір В. У листі до І. *Фундуклея* з *Орської фортеці* від 16 лип. 1847, прохаючи київ. цивільного губернатора повернути відібрані під час арешту 1847 речі, він писав: «В портфели между рисунками есть оригинальный рисунок известного французского живописца Ватто. Ежели угодно будет вашему превосходительству приобресть его, то я охотно уступаю за цену, какую вы назначите». Відповіді на цю пропозицію Шевченко не одержав, і де опинився твір В., що був у Фундуклея, невідомо. Крім того, з живописними творами В. поет міг ознайомитися в *Ермітажі*, який посідав одну з найліпших збірок його картин (*Немилова И*. Ватто и его произведения в Эрмитаже. Лг., 1964), а також за репродукціями.

Тетяна Чуйко

ВАТУ́ЛЯ Олексій Михайлович (2/14.08.1891, х. Новомиколаївка, тепер с. Трубайці Хорольського р-ну Полтав. обл. — 20.05.1955, Київ) — укр. актор. Народний артист Української РСР (1940). Навчався 1913—16 у Муз.-драм. школі ім. М. Лисенка (Київ). Один із засновників і актор «Молодого театру» в Києві (1916—19), з 1920 по 1955 — актор мандрівного Нового укр. драм. театру ім. І. Франка (у 1923—26 — постійний держ. театр у Харкові, з 1926 — у Києві; нині — *Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка*). У виставах за творами Шевченка створив образи Ґонти в «Гайдамаках» (1921, інсценізація і постановка Г. *Юри*; 1925, інсценізація Леся *Курбаса* у власній постановці) та Івана Гуса («Іван Гус», 1920, інсценізація і постановка Г. Юри). Виконання В. було позначено яскравістю сценічних характеристик, що її він досягав поєднанням напруженого драматизму з романтичною піднесеністю. В роки Другої світової війни, перебуваючи у складі фронтових концертних бригад театру (1941—45), виступав із читанням творів Шевченка.

Літ.: Днєпров К. Олексій Михайлович Ватуля: Життєвий і творчий шлях актора театру ім. І. Франка (Київ). К., 1940; *Олексій* Ватуля: Зб. ст. і спогадів. К., 1975.

Микола Лабінський

ВАХНЯ́К Євген Дмитрович (4.12.1912, Надвірна, тепер районний центр Івано-Франк. обл. — 17.09.1998, Львів) — укр. хоровий диригент, педагог. Народний артист України (1992). У 1934—36 навчався у Люблінському ун-ті, 1936—39 — у Вищому муз. ін-ті ім. М. Лисенка у Львові, 1944—48 — у Львів. консерваторії (клас співу С. *Крушельницької*, клас диригування М. Колесси). У 1941—49 — хормейстер хорової капели «Трембіта», 1949—54 — викладач Львів. пед. уч-ща, 1954—56 — муз.-пед. уч-ща. З 1956 — викладач Львів. консерваторії. 1956—59 працював при Львів. консерваторії з чоловічим хором «Гомін», у репертуарі якого — твори на тексти Шевченка (кантати «Б'ють пороги» та «Радуйся, ниво неполитая» М. *Лисенка*, «Кавказ» С. *Людкевича*, численні мініатюри). Серед власних творів — хор «По діброві вітер виє» на слова Шевченка.

Є. Вахняк

Літ.: Пацуняк Б. Окрилений піснею // Жовтень. 1983. № 3; *Бурбан М*. Висока кафедра митця // Українська культура. 1993. № 7; *Лига В*. І проросте посіяне зерно. Євген Вахняк: Людина, митець, педагог. Л., 2001.

Наталя Костюк

ВАХНЯ́НИН Анатоль (Наталь) **Климентович** (псевд. — Н. із-над Сяну, Наталь з-над Сяну, Еволюційник та ін.; 19.09.1841, с. Синява, тепер с. Сенява Жешувського воєводства, Польща — 11.02.1908, Львів) — укр. композитор, диригент, письменник, муз.-громадський і політ. діяч. Закінчив 1863 духовну семінарію, 1868 — істор.-геогр. ф-т Віден. ун-ту. Муз. знання здобув у Перемишлі в педагогів В. Серсаві, Ф. Лоренца, Я. Седляка, а також у композиторів М. Гуневича і Я. Ґалля у Львові. Працював гімназійним учителем. Засновник і керівник т-ва «Просвіта» (1868), муз.-хорових т-в «Торбан» (1870), львів. «Бояна» (1891), Союзу співацьких і муз. т-в (1903), Вищого муз. ін-ту ім. М. Лисенка (Львів) (1903—08 — його перший директор). Один із лідерів народовців, посол австро-угор. парламенту (1894—1900). Автор оповідань з народного життя, віршів, розвідок із питань муз. і театру. Написав муз. до драми Шевченка «Назар Стодоля» (втрачена), солоспіви «Була колись Гетьманщина» (1865), «Тяжко-важко в світі жити» (1876), чоловічий хор «Ой по горі ромен цвіте» (1891). Організатор перших у Галичині концертів, присвячених пам'яті Шевченка, які стали щорічною традицією (1865, Перемишль; 1868, Львів), та концертів на

А. Вахнянин

його честь у Відні (1865—68). Підтримував дружні взаємини з М. *Лисенком*, який на прохання В. поклав на муз. Шевченків «Заповіт».

Літ.: Гриневецький І. О. А. К. Вахнянин. К., 1961; *Загайкевич М.* Музичне життя Західної України другої половини XIX ст. К., 1961.

Марія Загайкевич

ВАХНЯ́НИН Богдан Іванович (16.11.1888, м. Стрий, тепер районний центр Львів. обл. — 18.01.1940, Львів) — укр. педагог, композитор, піаніст і диригент. Племінник А. *Вахнянина*. 1910 закінчив Вищий муз. ін-т ім. М. Лисенка у Львові. Керував мішаним хором «Боян» у Перемишлі, з яким виступав на концертах, присвячених Шевченкові, І. Франкові, М. *Шашкевичу* та ін. 1924 став першим директором перемиської філії Вищого муз. ін-ту ім. М. Лисенка, викладав у ній теорію музики і гармонію. З 1926 жив у Стрию. Працював учителем гімназії та диригентом Стрийського «Бояна». З 1929 — у Львові, керував чоловічим хором «Бандурист». Провадив муз.-громадську діяльність. Автор хорових творів і солоспівів, написав муз. на поезії Шевченка: «Садок вишневий» для мішаного хору із фортепіанним супроводом, «У перетику ходила» (1919), створив муз. картини до «Гайдамаків» — дует Оксани і Яреми (1934), «У гаю, гаю», «Напад конфедератів» (1906), «Червоний бенкет» (1919), «Плач Яреми» (1907), «Лебедин» (1937), «Титар»; а також «Думу» з поеми «Невольник» для мішаного хору (1905; 1989 її виконувала хорова капела «Орфей» на шевч. концерті у Львові). В. видав пісенники: «На Шевченкові роковини» для дитячого хору (1914), «Альбом стрілецьких пісень» — 60 обробок для мішаного і дитячого хорів (1937).

Тв.: Шевченкове свято у Львові // Діло. 1913. № 60.

Літ.: Михальчишин Я. Добра пам'ять // *З музикою* крізь життя. Л., 1992; *Медведик П.* Вахнянин Богдан // *ЗНТШ*. 1993. Т. 226.

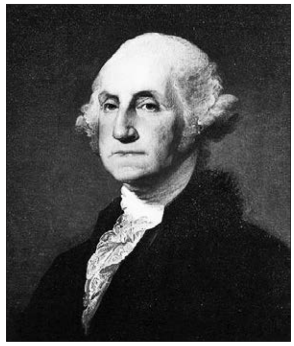
Роман Головин

ВА́ЦЛАВ IV (Václav IV; 26.02.1361 — 16.08.1419) — чес. король з 1378. У часи його правління Чеське королівство було фактично незалежне від Священної Римської імперії та відігравало важливу політ. роль у Центр. Європі. Спершу підтримував Яна *Гуса* в його боротьбі проти папської влади, практики католицької церкви щодо продажу індульгенцій, секуляризації церк. маєтностей. Однак, попри свою обіцянку захистити Гуса в Констанці, В. IV слова не додержав. Коли після спалення Гуса на Констанцькому соборі 1415 рух проти католицької церкви в Чехії набрав визв. та соц. спрямування, В. IV намагався знайти порозуміння із повстанцями. У перебігу розгортання визв. руху він помер 1419, королевою стала його дружина Софія, яка звернулася по допомогу в боротьбі проти гуситів до імператора Священної Римської імперії Сигізмунда I (Зигмунта Вази).

Шевченко згадує В. IV у поемі «Єретик», називаючи його В'ячеславом услід за С. *Палаузовим*, з публ. якого «Иоанн Гус и его последователи» (Москвитянин. 1845. № 7, 8) він був знайомий: «У Празі глухо гомонять, / І цесаря, і В'ячеслава, / І той собор тисячоглавий / Уголос лають! Не хотять / Пускать в Констанц Івана Гуса!»

Олена Дзюба

ВА́ШИНҐТОН (Washington) **Джордж** (11/22.02. 1732, Бридж-Крик, штат Віргінія — 3/14.12.1799, м. Маунт-Вернон, штат Віргінія, США) — військовик, плантатор, політ. і держ. діяч, один із провідників пн.-амер. революції 18 ст. Головнокомандувач армії колоністів у війні за незалежність їхніх теренів Пн. Америки 1775—83, перший президент США (з 1789). Під його головуванням 1787 прийнято федеральну Конституцію, пізніше доповнену «Біллем про права» (1789—91).

Г. Стюарт. Портрет Дж. Вашинґтона. Полотно, олія. 1796

Широко відомий у світі ще за життя, набув популярності на різних континентах, його згадувано, зокр., в рос. і польс. л-рах. О. Радищев у оді «Вольность» назвав його уособленням потягу до свободи, а М. *Новиков* 1784 в «Прибавлении к "Московским ведомостям"» умістив опис життя В. з ключовою фразою: «Він заснував республіку, котра, вочевидь, стане притулком свободи, вигнаної з Європи розкошами та розпустою». В. був у полі зору декабристів; про нього писали А. *Міцкевич*, Ю. *Словацький*, В. *Бєлінський*, О. *Герцен*, З. *Сераковський* та ін. М. *Чернишевський* у серпневому числі «*Современника*» 1857 наголосив на унікальності цього «великого полководця і правителя», котрий постає «рідкісним явищем не лише з огляду на свою непохитну чесність і великі таланти, а й завдяки тому, що однаково ревно виконував свій обов'язок за вкрай непевних ситуацій».

Шевченко в «Юродивому», гостро викриваючи сервілізм в українцях, запитував: «О роде суєтний, проклятий, / Коли ти видохнеш? Коли / Ми діждемося Вашингтона / З новим і праведним законом? / А діждемось-таки колись». Інтерпретуючи Шевченкову інвективу, А. Лотоцький 1914 висловив бажання: «Коли б тільки найшовся другий Вашингтон!», А. Річицький дійшов

висновку, що образом «Вашингтона з новим і праведним законом» подано «програму революційної війни за незалежність України, за республіку». З акцентом не так на гострому запитанні, як на пророчому оптимізмі С. *Смаль-Стоцький* і Ф. Ястребов стверджували, що Шевченків ідеал суспільного ладу для України — республіка. Зрештою, звернення до знакової демократичної постаті тлумачилося вельми розмаїто: «тільки символ президента республіки, автора конституції» (*Кирилюк Є. П.* С. 474), свідчення впевненості «у неминучій перемозі революції на Україні і в Росії» (*Івакін 1968*, с. 234), мрії «про українського “Вашингтона”» (*Хмара А. А.* С. 23), емблематика «сакральної сфери справедливості й свободи» (*Грабович Г.* С. 166), «очікування національного месії» (*Нахлік Є. К.* С. 207). Порушену Шевченком проблематику «Вашингтона» (у природному сенсі способу її розв'язування) далеко не вичерпано.

Літ.: Лотоцький А. Любов в творах Т. Шевченка // *Ювілейна* збірка статей про Тараса Григоровича Шевченка в соті роковини його народження. Вінніпег, 1914; *Річицький А.* До проблеми нації у Шевченка // Літературний архів. 1930. № 1/2; *Смаль-Стоцький С.* Т. Шевченко — співець самостійної України // *Смаль-Стоцький С.* Т. Шевченко. Інтерпретації. Черкаси, 2003; *Хвиля А. А.* Великий демократ, поет, революціонер // *Шевченко Т. Г.* Поезія. Х., 1934; *Ястребов Ф.* Т. Г. Шевченко в революційному русі 30-х — 50-х років XIX століття // *Пам'яті* Т. Г. Шевченка. Зб. ст. до 125-ліття з дня народження. 1814—1939. К., 1939; *Смаль-Стоцький Р.* Шевченківська пам'ятка з портретом Вашинґтона // Шевченко. Нью-Йорк, 1954. Річник 3; *Кирилюк Є. П.* Т. Г. Шевченко. К., 1959; *Прийма Ф. Я.* Шевченко и русская литература XIX века. М.; Лг., 1961; *Кравців Б.* «Коли ми діждемося Вашинґтона...»: До генези Шевченкового «нового і праведного закону» // *Шевченко Т.* Повне вид. тв. Чикаго, 1962. Т. 4; *Івакін 1968; Козій Д.* Ідея «праведного закону» у Шевченка // Сучасність. 1976. № 3; *Копиленко О. Л.* Політико-правові ідеї Т. Шевченка та І. Франка в сучасній ідеологічній боротьбі. К., 1990; *Одарченко П.* Тарас Шевченко в радянській літературній критиці (1920—1960) // *Світи 1991*; *Сверстюк Є.* Шевченко і час. К., 1996; *Грабович Г.* Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. К., 1998; *Усенко П. Г.* Волонтер свободи // Україна. 2001. № 4; *Нахлік Є. К.* Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Л., 2003; *Усенко П. Г.* Тадей Косцюшко і Україна: наш земляк — найславніший поляк. К., 2004.

Павло Усенко

ВАШКЕ́ВИЧ Григорій Станіславович (1837—1923, х. Шумськ, тепер с. Шумське Роменського р-ну Сум. обл.) — укр. культурний діяч. 1859 закінчив Ніжин. юрид. ліцей князя Безбородька, того ж року вступив на юрид. ф-т Петерб. ун-ту. Дописувач журн. *«Киевская старина»* та ін. видань. Приятель М. *Лазаревського*, М. Костомарова. Опубл. спогади про М. Костомарова (*КС*. 1895. № 4), документи до його біографії (*КС*. 1898. № 11). Разом із М. Костомаровим підготував за рукописами поета, друк. текстами і списками «Кобзар», який вийшов 1867 у Петербурзі й був набагато повнішим за останній прижиттєвий «Кобзар» (СПб, 1860). В архіві В. зберігалися автографи творів Шевченка («Гамалія», «Тарасова ніч», «Марку Вовчку» та ін.), його лист до Д. *Каменецького*, Шевченків офорт «Старець на кладовищі», фотопортрети та копія посмертної маски поета, які В. передав 1914 Укр. наук. т-ву в Києві. Два портрети Шевченка В. переслав до Воронежа (не знайдено). 1911 брав діяльну участь в організації шевч. ювілейної виставки в Києві. Виступив із промовою на відкритті пам'ятника Шевченкові роботи І. *Кавалерідзе* в *Ромнах* 27 жовт. 1918.

Літ.: З паперів Шевченка, Куліша, Костомарова // Україна. 1914. № 2; *Бородін В. С.* З нових (додаткових) матеріалів про долю літературної та образотворчої спадщини Шевченка на початку XX ст. (З архіву М. Ф. Біляшівського) // *НШК 13*; *Бородін В. С.* Текстологія // Шевченкознавство: Підсумки й проблеми. К., 1975; *Нудьга Г. А.* Мої зустрічі з приятелем Т. Г. Шевченка [Г. С. Вашкевичем] // Жовтень. 1989. № 3; *Діброва Г. В.* Тарас Шевченко і Г. С. Вашкевич // Шевченко і Сумщина: Тези доповідей та повідомлень наук.-теоретичної конф., присвяченої 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. Суми, 1989; *Дудко В. І.* Шість листів до Тараса Шевченка: невирішені проблеми датування і коментування // Кубань — Украина: вопросы историко-культурного взаимодействия. Краснодар, 2008. Вып. 3.

Василь Бородін

ВА́ЩЕНКО Василь Семенович (26.02/11.03.1905, м. Ніжин, тепер Черніг. обл. — 12.11.1993, Дніпропетровськ) — укр. мовознавець, д-р філол. наук і проф. (з 1959). Закінчив 1930 Дніпроп. ІНО. У 1930—33 працював у Дніпроп. сільськогосподарському ін-ті, 1933—77 (з перервою) — у Дніпроп. ун-ті, де 1939—67 (з перервою) завідував кафедрою укр. мови. Досліджував проблеми укр. діалектології, лінгвогеографії, лексикології, укр. лінгвостилістики, лексикографії, історії укр. мови й укр. мовознавства. Підготував низку підручників і посібників сучасної укр. літ. мови для середніх і вищих шкіл, багато праць присвятив стилістиці укр. мови, мовотворчості І. Котляревського, Шевченка, М. *Коцюбинського*, І. Франка, О. *Гончара*.

Мову і стиль Шевченка В. досліджував упродовж тривалого часу, розвиваючи й аргументуючи усталені в шевченкознавстві положення про народність мови Шевченка, зв'язок із мовотворчістю попередників, фольклор. джерелами; стверджував, однак без належного обґрунтування, думку про наддіалектність мови творів Шевченка. Досліджував уживання і стилістичні функції окремих слів — «Україна», «Дніпро», «Бог», «люди», «слава» тощо та поширених у поетичних текстах фольклоризмів — слів і зворотів; з'ясовував стилістичну роль граматичних форм, інколи — безпідставно перебільшено (зокр., у ст. «Морфологічні

паралелі в мові Т. Г. Шевченка»; крит. відгук В. Ільїна див. у «Курсі історії української літературної мови». К., 1958. Т. 1). Звернув увагу на фоностилістику поетичних творів Шевченка (Багатство Шевченкового слова // *НШК 7*). У кн. «Мова Тараса Шевченка» (Х., 1963) В. синтезував і удокладнив розрізнені попередні дослідження лексичних, фразеологічних і граматичних особливостей мови творів Шевченка, насамперед з позицій їхньої естетичної доцільності. Нерідко невмотивовано пов'язував із частотністю використання мовних одиниць їхню естетичну цінність; розглянув авторську реалізацію окремих тропів (метафор, епітетів, порівнянь, повторів), описав структурні особливості й роль звертань у текстах тощо (рец.: *Жилко Ф. Т.* // Українська мова і література в школі. 1964. № 3; крит. зауваження: *Світличний І.* Гармонія і алгебра // Дніпро. 1965. № 3).

В. продовжив лексикографічне опрацювання мови творів Шевченка. На підставі вид. «*ПЗТ: У 10 т.*» (К., 1939. Т. 1—2) В. (у співавт. з П. *Петровою*) уклав індекс слів (окремо за основними текстами і за варіантами), уживаних у поетичних творах Шевченка (Шевченкова лексика. Словопокажчик до поезій Т. Г. Шевченка. К., 1951). Крит. аналіз праці подав П. Горецький (Українська мова в школі. 1952. № 2). В. розробив інструкцію для укладання словника поезій Шевченка (Побудова словника Шевченкової мови (Проект) // Лексикографічний бюлетень. К., 1952. Вип. 2; Про будову Словника Шевченкової мови // *НШК 9*), засади якої значною мірою реалізовано у «Словнику мови Шевченка» (К., 1964. Т. 1—2), відп. ред. якого був В. (заг. оцінку і крит. зауваження щодо повноти реєстру і прийомів лексикографічного опрацювання у словнику див.: *Пилинський М. М.* Словник мови Шевченка [Рец.] // Українська мова і література в школі. 1965 № 11; *Бевзенко С. П.* Додатки до «Словника мови Шевченка» // *НШК 15*, та ін.). В. дослідив окремі тропи та уклав перший словник-індекс епітетів «Епітети поетичної мови Т. Г. Шевченка. Словник-покажчик» (Д., 1982).

Тв.: Основоположник української літературної мови: (Вступна частина роботи про мову Шевченка) // Сб. работ филол. ф-та [Дніпроп. ун-ту]. 1940. Т. 20. Вып. 1; Народність лексики Шевченка // Сб. работ филол. ф-та [Дніпроп. ун-ту]. 1940. Т. 24. Вып. 2; Книжні елементи в лексиці «Кобзаря» // Сб. работ филол. ф-та [Дніпроп. ун-ту]. 1941. Т. 29. Вып. 3; Про художній синтаксис Шевченка // *НШК 8*; Народнопоетичні джерела Шевченкової мови // Українська мова в школі. 1961. № 1; Афористичність мови Шевченкових поезій // *НШК 24*.

Літ.: Жовтобрюх М. А. В. С. Ващенко // Українська мова і література в школі. 1965. № 3; *Поповський А. М.* Бібліографічний огляд наукових праць професора В. С. Ващенка з українського мовознавства. Д., 1990; *Василь* Семенович Ващенко (1905 — 1993) // Мовознавство. 1993. № 6; *Василь* Семенович Ващенко: До 100-річчя від дня народження. Д., 2005.

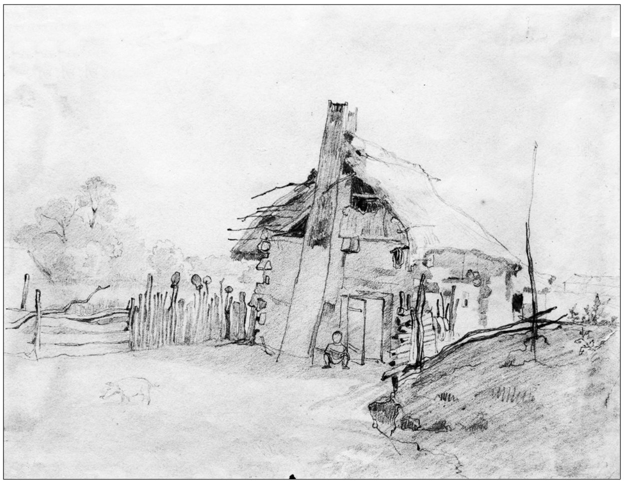
Павло Гриценко

ВАЩУ́К Федір Тимофійович (16.10.1925, с. Костувате Братського р-ну Микол. обл. — 15.04.1988, Запоріжжя) — укр. літературознавець. 1951 закінчив Ужгород. ун-т. 1954 захистив канд. дисертацію «Поезія Т. Г. Шевченка періоду заслання (1847—1850 рр.)». У 1955—85 — старший викладач, з 1985 — доцент Запоріз. пед. ін-ту (з 1988 — ун-ту). Праці В. присвячено переважно вивченню творчого процесу в Шевченка, зокр. його ред. роботі над власними творами. У ряді статей, які виходили друком майже щороку в наук. часописах і зб. праць, — «Дві редакції поеми Т. Г. Шевченка “Москалева криниця”» (1962), «Редакційна робота Шевченка над циклом “В казематі”» (1966), «Творчо-редакційна робота Шевченка над поезіями останніх років (1859—1861)» (1969), «Творчо-редакційна робота Шевченка над поезією раннього періоду» (1971), «Дві редакції поеми Шевченка “Мар'яна-черниця”» (1973), «Поема Т. Шевченка “Княжна” в редакціях і варіантах» (1974), «Творчо-редакційна робота Шевченка над поемою “Гайдамаки”» (1976) та ін. — В. скрупульозно досліджував особливості й закономірності роботи Шевченка над удосконаленням композиції, образності, ритміко-інтонаційної організації поетичних творів, внаслідок якої постали кілька ред. одного тексту. Саме порівняльний аналіз різних ред. дав змогу В. встановити напрям творчих пошуків поета, подекуди переконливо реконструювати перебіг його думки, логіку тих чи тих худож. рішень. Наук. розвідки В. спростовували поширене уявлення про нібито тотально імпровізаційний характер творчості Шевченка, демонструючи надскладну лабораторію творчо-ред. роботи поета. Наук. значення донині зберігає вдумливий мікроаналіз худож. тканини Шевченкової поезії, хоча не завжди дослідникові вдавалося уникати невиправданої соціологізації чи акцентації надуманого атеїзму поета, як, приміром, у розгляді ред. і варіантів поеми «Марія». У кількох статтях В. вивчав деякі аспекти поетики Шевченка, зокр. розповідну майстерність, портрет у поезії та повістях, ідейно-естетичну роль порівнянь тощо, худож. особливості окремих творів («Ми вкупочці колись росли»). Виступав із рецензіями на шевченкознавчі праці та наук.-попул. статтями у місцевій пресі.

Тв.: Шевченкознавчі праці. К., 2011.

Олександр Боронь, Віталій Шевченко

«ВДОВИ́НА ХА́ТА НА УКРА́ЇНІ» (папір, олівець, 22,7×29,5) — рисунок Шевченка, виконаний улітку 1843 під час перебування в Україні. На звороті аркуша вгорі рукою Г. *Честахівського*, ймовірно зі слів Шевченка, напис: «[Вдовина] хата на Україні». Внесений до списку Честахівського за № 116. Зберігається у

Т. Шевченко. Вдовина хата на Україні. Папір, олівець. 1843

НМТШ (№ г—850). Належав до найбільш соціально загострених творів художника, за манерою близький до аналогічних малюнків 1843. Напівзруйнована хата — вияв бідності й недолі людини. Обдерта нерівна стріха, похилений димар, збірна розвалена огорожа дисонують із красою довкілля. Силует оселі передано у світлих тонах, насиченим — підкреслено фрагменти руйнації, дещо світлішим — дитину, яка сидить біля порога, дерева і хати на дальньому плані, лінією намічено обриси поросяти на подвір'ї. Ці персонажі виглядають відокремлено на тлі руйнації житла, підкреслюючи тяжку долю самотньої жінки.

Рисунок уперше згадано у вид.: *Каталог Музею Тарновського* (Т. 2. С. 176. № 197). Уперше репрод. у вид.: *Малярські твори* (Табл. 219. № 482); експоновано на Ювілейній шевч. виставці (Київ, 1939). Зберігався у майстерні Шевченка в *Академії мистецтв*, згодом після його смерті з квіт. 1861 належав М. *Лазаревському*, невдовзі А. *Козачковському*, В. *Коховському*, С. *Бразоль*. 1898 твір придбав В. *Тарновський* (молодший), 1899 надійшов у ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 82.

Літ.: Плещинський І. Малюнки й акварелі [Т. Шевченка] // Образотворче мистецтво. 1939. № 2/3; *Затенацький Я.* Живопис Т. Г. Шевченка // Мистецтво. 1963. № 2; *Касіян В.* Про мистецтво: Вибр. ст. К., 1970; *Паламарчук Г. П.* Тарас Шевченко: Альбом. К., 1976; *Овсійчук В.* Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

Галина Скляренко, Олексій Овчаренко

ВЕ́БЕР (Weber) **Карл-Марія фон** (18 або 19.11.1786, Ойтін— 5.06.1826, Лондон) — нім. композитор, диригент, піаніст, муз. критик. Основоположник нім. романтичної опери, організатор нац. муз. театру. Автор опер, зокр. «Вільний стрілець» («Фрейшюц»; 1820), віртуозних концертних п'єс для фортепіано, музики до драм. вистав, хорів.

Шевченко був обізнаний з творчістю В. У повісті «Музыкант» він двічі згадує фрагменти муз. В. до драми П.-О. Вольфа «*Преціоза*»: «Началася увертюра из "Прециозы" Вебера» (3, 187); Марія Тарасевич «часто для него в сумерки пела любимую его арию из "Прециозы"» (3, 216). Персонаж повісті «Несчастный» «насвистывал из "Фрейшица" песню "Ах что б было без вина!"» (3, 253). Застільна пісня Каспара, про яку згадує Шевченко, у рос. перекладі насправді називається «Что б мы были без вина» (див.: *Ушкалов Л.* Коментар до творів Шевченка // *Ушкалов Л.* Від бароко до постмодерну. К., 2011. С. 289). Шевченко слухав якісь уривки із цієї, найпопулярнішої із опер В., у виконанні нижньоновгород. піаністів-аматорів М. *Бєлова* і С. *Татаринова* в чотири руки (запис у Щоденнику 5 лют. 1858). На думку А. *Непокупного*, Шевченко міг почути цю оперу ще 1832, бо та ішла на сцені Великого театру в Петербурзі, зокр. 17 лют., 30 черв., 28 лип. (див.: *Непокупний А.* Балтійські зорі Тараса // *У Вільні*, городі преславнім: Худож.-докум. диптих. К., 1989. С. 250).

Роксана Харчук

ВЕДМІ́ЦЬКИЙ Олександр Микитович (10/22.12.1894, м. Прилуки, тепер Черніг. обл. — 18.10.1961, Орськ Оренбург. обл.) — укр. поет і літературознавець, канд. філол. наук. 1917 закінчив Полтав. учительський ін-т. Належав до Спілки селянських письменників «Плуг». Автор зб. «Шумить тополя» (1927), «Покоси» (1929), «Вугіль» (1931), зб. фейлетонів «З ліхтарем по селах» (1925) та ін. Шевченкові присвятив праці: «Т. Шевченко та критика» (1933), «Поэма Т. Шевченко "Мария"» (1940), «Поема Тараса Шевченко "Неофиты"» (1947), «Т. Шевченко на Аральском море» (1958). У 1950—61 працював в Орському пед. ін-ті, де написав монографію про «десятирічну драму» поета «Т. Шевченко в оренбургской ссылке» (Оренбург, 1960). Пройшов еволюцію від вульгарного соціологізму (див. «Т. Шевченко та критика» у журн. «За марксо-ленінську критику», 1933. № 2, де навіть В. *Коряку* ставиться на карб недостатність класового підходу в оцінюванні творчості Шевченка) до соц.-психологічної критики. У кн. «Т. Шевченко в оренбургской ссылке» дослідник розглядає заслання передусім як соц.-психологічну проблему обстоювання поетом власної людської гідності.

Літ.: Ротач П. Йому шуміли тополі України // *ЛУ*. 1967. 27 січ.; *Олійник О.* Метеор загорівся в Прилуках // Прапор. 1969. № 3.

Петро Ротач

ВЕ́ЙДЕМАН Карл Іванович (роки життя невідомі) — старший учитель природознавства астрахан. гімназії. Супроводжував акад. К.-Е. *Бера* під час його експедицій для вивчення стану рибальства на Каспійському м. Під час експедиції (за якої з чотирьох, не встановлено) познайомився у *Новопетровському укріпленні* з Шевченком. Припускають, що відбулося це наприкінці трав. 1856, хоча прізвище В. не занесено до щоденника К.-Е. Бера. 17 лип. 1857 В. знову побував на *Мангишлаку* з пароплавом до *Астрахані*. Шевченка не бачив, але розпитував про нього і передавав йому вітання. Про це йдеться у щоденниковому записі поета 18 лип. 1857 без вказівки на ім’я В.: «…учитель словесности при астраханской гимназии <…> и чуть ли еще не земляк мой, потому что передал мне поклон через здешнего плац-адъютанта, за что я ему сердечно благодарен».

Літ.: Жур П. В. Встречи на Мангышлаке // Звезда. 1966. № 8; *Каспийская* экспедиция К.-Э. М. Бэра. 1853—1857: Дневники и материалы. Лг., 1984; *Жур 2003*.

Григорій Зленко

ВЕ́ЙЛЬ (Weill) **Жорж** (6.07.1865, м. Алжир — 1944) — франц. історик. Закінчив Вищу нормальну школу в Парижі. Проф. Ліцею Луї Великого в Парижі й ун-ту м. Кана (Нормандія). Автор праць з історії суспільних рухів у Франції та історії ідей, дослідник нац. рухів у Європі напередодні «весни народів». Основні праці В. написані в дусі поміркованого буржуазного республіканізму, характерні докладним добором фактичного матеріалу. В. написав розділ «Пробудження націй та ліберальний рух» (1815—48) колективної монографії «Народи і цивілізації: загальна історія», де принагідно згадував Шевченка. Ширше про укр. поета говорив у праці «Європа XIX століття та національна ідея» (1938).

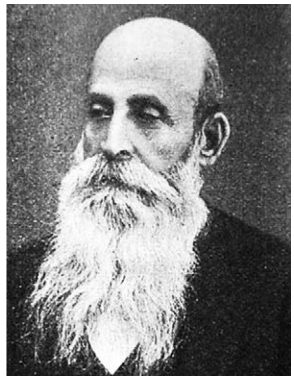
Тв.: L’éveil des nationalités et le mouvement libéral (1815—1849) // Peuples et civilizations: Histoire générale, publiée sous la direction de Louis Halphen et Philippe Sagnac. Paris. T. XV; L’Europe du XIX-e siècle et l’idée de nationalité // Bibliothèque de Synthèse historique. Paris, 1938.

Ярема Кравець

ВЕ́ЙМАРН Олександр Володимирович (роки життя невідомі) — командир Нижньоновгородського навч. карабінерського полку, ген.-майор. «Генерал Веймарн замечателен тем, что он не похож на русского генерала, а похож вообще на прекрасного простого человека», — так схарактеризував Шевченко В. у Щоденнику 3 жовт. 1857, коли відбулося їхнє знайомство. Познайомив їх М. *Якобі*. За Щоденником, 8 листоп. 1857 поет вдома у В. зустрівся з І. *Анненковим*. У запису від 11 жовт. 1857 Шевченко розповів про люб’язну пропозицію В. перейти з холодної вулиці до його полкової казарми, щоб крізь вікно змалювати вигляд *Архангельського собору* в *Нижньому Новгороді*.

Леонід Большаков

ВЕ́ЙНБЕРГ Петро Ісайович (псевд. — Г е й н е и з Т а м б о в а; 16/28.06.1831, Миколаїв — 3/16.07.1908, Петербург) — рос. поет, перекладач, літературознавець. Навчався в Харків. ун-ті (1850—54). З 1858 жив у Петербурзі. Редагував журн. «Век» (1861), «Изящная литература» (1883—85), газ. «Варшавский дневник» (Варшава, 1870), «Театральная газета» (1893). Очолював кафедру рос. л-ри Варшав. ун-ту (1868—74). Розгорнув широку перекладацьку діяльність, брав участь у виданнях Й.-Ф. *Шиллера*, Дж.-Ґ. *Байрона*, В. *Шекспіра*, які готував М. *Гербель*, перекладав твори Г. Гейне, Й.-В. *Ґете*, А. *Данте*, Р. *Бернса*, П.-Ж. *Беранже*, А. *Міцкевича* та ін.

П. Вейнберг

Переклав баладу Шевченка «Тополя» (Библиотека для чтения. 1860. № 3), дещо послабивши її фольклор. колорит. Із читанням свого перекладу виступив на шевч. вечорі 27 лют. 1899 (*КС*. 1899. № 4). Згадка про смерть Шевченка в образливому для його пам’яті тоні у фейлетоні В. «Що нового у Петербурзі?» (Век. 1861. № 10) викликала полемічний відгук Д. *Минаєва* (Русский мир. 1861. 6 мая).

Тв.: Поэты 1860-х годов. Лг., 1968.

Літ.: Левин Ю. Вейнберг — переводчик // *Россия* и Запад: Из истории лит. отношений. Лг., 1977.

Микола Павлюк

ВЕЙСБА́ХІВКА — містечко Прилуцького пов. Полтав. губ., тепер — с. Білорічиця Прилуцького р-ну Черніг. обл. У В., що містилася за 30 верст на пн. зх.

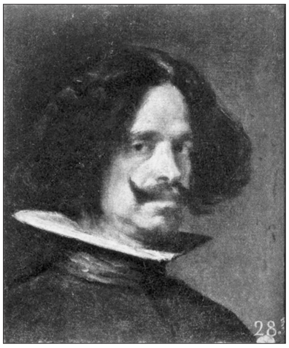
Маєток полковника І. Корбе. Поч. 18 ст. Вейсбахівка. Сучасне фото

від *Прилук*, був маєток знайомого Шевченка І. *Корбе*. У січ. 1844 Шевченко гостював тут разом із В. *Закревським* і Я. де *Бальменом*. З В. 22 січ. вони послали М. *Маркевичу* жартівливого листа, під яким стоїть підпис і Шевченка. Одну з вулиць сучасної Білорічиці названо ім'ям Шевченка.

Літ.: Жур 1979.

Петро Ротач

ВЕЛА́СКЕС (Velasques) **Дієго** (Родрігес де Сільва Веласкес; хрещений 06.04 або 05.06.1599, Севілья — 06.08.1660, Мадрид) — іспан. живописець, представник «золотого віку» іспан. малярства. Навчався у В. Ерери, пізніше у Ф. Пачеко. 1617 здобув звання майстра. У 1623—60 працював при дворі короля Філіппа IV. У ранній севільський період писав побутові сцени, а в дальшому — переважно портрети. Вважається одним із творців психологічного портрета. Твори: портрети графа Оліквареса (1625), інфанти Марії-Терези (1651), Філіппа IV (1655—56), інфанти Маргарити Австрійської (бл. 1660), «Кузня Вулкана» (1630), «Здача Бреди» (1634) тощо.

Д. Веласкес. Автопортрет. Полотно, олія. 1640

Ім'я В. Шевченко згадав у повісті «Художник»: «У меня стояла на мольберте [копия] с старика Веласкеца, что в Строгановой галерее, и он прильнул к ней глазами», «сводил я его в Строганова галерею, показал ему оригинал Веласкеца» (4, 124, 148). Однак наразі відомо, що оригінальних робіт В. у Строгановій галереї не було, натомість твори художника поет міг бачити в *Ермітажі*, який відвідував як учень К. Брюллова. Серед творів В. у колекції музею того періоду: погрудний портрет графа Оліквареса, етюдний портрет папи Інокентія X (1650), «Чоловіча голова в профіль» (бл. 1617) атрибутується як копія з В. невідомого іспан. художника 17 ст.; «Сніданок» (бл. 1617) вважався твором невідомого фламанд. художника й зберігався в комірчині.

Літ.: Мокрицький.

Ірина Громовенко

ВЕ́ЛЕЖЕВА Ніна Олексіївна (17.07.1928, Харків) — укр. живописець і графік. Закінчила Харків. худож. уч-ще (1950) і Харків. худож. ін-т (1956, викладач С. Бесєдін). Працювала у книжковій графіці та плакаті. Твори: серія літографій «На Херсонському суднобудівному заводі» (1957); ілюстрації до кн. «Таманго» П. Меріме (1959), «Голубий гвинтик» О. *Донченка* (1963).

Н. Вележева

На шевч. тему виконала твори: «...Сестри! Сестри! Горе вам...» (кольор. літографія, 1961, НМТШ), «Тарасова наука», «Катерина» (обидві — кольор. ліногравюри, 1964). Творчій манері В. притаманний енергійний, лаконічний штрих. Майстерно використовуючи декорат. властивості різних технік, художниця відтворила драм. події й глибокі почуття персонажів Шевченка.

Тв.: Художники Харкова: 1917—1967. X., 1967.

Наталя Білоус

Н. Вележева. Тарасова наука. Папір, автолітографія. 1964

ВЕЛИГО́РСЬКИЙ Михайло Михайлович (2.11.1840 — ймовірно, 1906, Київ) — чоловік Ф. *Шевченко*, дочки В. Шевченка. Походив із дворянської родини. Навчався у 2-й київ. гімназії. Брав участь у похованні Шевченка на Чернечій горі (прізвище В. занесене до «Списка осіб, що прибули з Києва з труною Т. Шевченка в Канів», що його склав начальник повітової поліції // Смерть и похороны Т. Г. Шевченко (Документы и материалы). К., 1961. С. 97—98). У квіт. 1863 закінчив землемірно-таксаторські класи при 2-й гімназії; відтак працював як землевпорядник у Черніг., Подільс. та Орлов. губерніях. У 2-й пол. 1860-х побрався з Ф. Шевченко, мав від неї трьох дочок (зокр., Олександру — майбутню дружину рос. письменника Л. Андреєва) та двох синів. Певний час (1872—79) управляв маєтком дружини в Козелецькому пов. Черніг. губ. У 1890-х розлучився з нею, але

продовжував піклуватися про родину. Вважав себе українцем, поділяв шанобливе ставлення до творчості Шевченка; допомагав В. Шевченкові в його клопотах щодо упорядкування могили поета.

Літ.: Митрофанов В. П. Леонид Андреев и семья Добровых // *Андреевский* сборник: Исслед. и материалы. Курск, 1975; *Тарахан-Береза З. П.* Святиня: Наук.-істор. літопис Тарасової гори. К., 1998; *Павлова Г. Н.* Леонид Андреев и семья Велигорских // Русская литература. 2000. № 3; *Шморгун Є.* Шість століть Велигорських. Рівне, 2002; *Ройцина О.* «Эта самая любовь…» Докум. повесть из жизни представителей рода Шевченко—Велигорских—Андреевых. К., 2009.

Григорій Зленко

ВЕЛИКА́НОВ Олександр Семенович (1818, Одеса — 17/29.03.1896, там само) — підприємець, історик, громадський діяч. Закінчив 1842 правниче відділення Рішельєвського ліцею в Одесі. У 1850—58 за дорученням торговельного дому «Брати Яхненки та Симиренко» управляв конторою Городищенської цукроварні. Напередодні Шевченкових відвідин (літо 1859) опубл. ґрунтовний нарис десятилітньої діяльності заводу (Городищенский свеклосахарный завод // Вестник промышленности. 1858. № 2). У 1860 на прохання Шевченка надіслав йому відбитку названої статті з дарчим написом (зберігається у наук. б-ці Санкт-Петерб. ун-ту). Фактографія цієї праці підтверджує те захоплення, яке викликали в поета оглядини підприємства (див.: *Чалый М.* Посещение Т. Г. Шевченком сахарного завода Яхненка и Симиренка // *КС*. 1889. № 2). Згодом, 1866, В. видав статистичне дослідження «Сахарная промышленность: Торговый дом “Братья Яхненко и Симиренко” и учрежденная его кредиторами администрация», яке допомагає зрозуміти фінансову ситуацію на заводі 1859—60, коли коштом П. *Симиренка* вийшов друком «Кобзар» Шевченка. Цей «Кобзар» продавали ціною 1 крб. 60 коп. у книгарні В., відкритій в Одесі навесні 1861. В асортименті книгарні були й окремо видані поеми «Гамалія», «Наймичка», «Катерина» і «Псалми Давидові» (всі — у друкарні П. Куліша, 1860). В. популяризував твори Шевченка через засновану при книгарні б-ку для читання — перший заклад такого типу в Одесі. Пізніше В. займався проблемами слов'ян. праісторії, досліджував, зокр., старожитні назви порогів Дніпра.

Літ.: Библиотека для чтения при книжном магазине А. Великанова. О., 1863; *Попруженко М. Г.* Из материалов для истории одесских просветительных учреждений: Публичная библиотека // *Записки* Одесского общества истории и древностей. 1911. Т. 29; *Рейсер С. А.* До вивчення Шевченка: Хто ж автор епіграми? // *РЛ*. 1969. № 3; *Бельский М. Р., Фабрика Л. В.* Гражданский подвиг Александра Великанова // Одесский вестник. 1998. 1 авг.; *Дудко В.* Зі студій над листами Тараса Шевченка // Українознавчі студії. Івано-Франківськ, 2007/2008. Вип. 8/9; *Зленко Г.* Хто він, Олександр Великанов? // Науковий світ. 2009. № 11.

Григорій Зленко

ВЕЛИКА́НОВИЧ Юрій-Мар'ян Дмитрович (10.04.1910, містечко Турка, тепер місто, районний центр Львів. обл. — 7.09.1938, Леріда, Іспанія) — учасник революційного руху в Зх. Україні, неодноразово ув'язнений. Навчався у Львів. політехнічному ін-ті і Львів. ун-ті, з якого був виключений за підпільну революційну діяльність (перша пол. 1930-х). З літа 1937 — боєць інтернац. загону в Іспанії у роті ім. Т. Шевченка. Тут видавав бюлетень укр. мовою «Боротьба», в якому надрук. декілька популяризаторських і пропагандистських статей про життя і творчість Шевченка. Така ж спрямованість і статей про Шевченка польс. мовою в газ. «Dombrowszczak», «Żołnież wolności».

Літ.: Романюк П. У Львові та на Ебро // Жовтень. 1976. № 2; *Твердохліб В.* Молодь Західної України у боротьбі за возз'єднання (1919—1939). Л., 1983.

Мойсей Гон

ВЕЛИ́КИЙ ЛИ́СТВЕН — село Городнянського пов. Черніг. губ., тепер Городнянського р-ну Черніг. обл. Розташоване на р. Рудні. Засноване, вірогідно, ще за часів Київ. Русі, коли тут 1024 відбулася Лиственська битва київ. князя *Ярослава* з черніг. князем *Мстиславом*. Після 1654 В. Л. належав до Лівобережної України. 1742 в селі споруджено муровану Михайлівську церкву; до 1828 діяв козацький храм — Миколаївська церква. Шевченко, вивчаючи в лют.—берез. 1846 за завданням Київ. археографічної комісії (див. *Тимчасова комісія для розгляду давніх актів*) істор. та архіт. пам'ятки Чернігівщини, побував і на місці Лиственської битви, оглянув укріплення, про яке згадав у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»: «А у самой опушки темного леса <...> показалося небольшое земляное четырехугольное укрепление. Точно такой формы и величины, как на поле около Листвена, близ Чернигова, где Мстислав Удалой резался с единоутробным братом своим Ярославом» (4, 265).

Григорій Зленко

«ВЕЛИ́КИЙ ЛЬОХ» — поема-містерія Шевченка, один із найвизначніших його творів історіософського змісту й націософського спрямування. В оригінальній худож. формі Шевченко втілює свою філос.-поетичну концепцію історії України, головно зламного її етапу — злуки з Москвою та фатальних для нації політ., соц., соціопсихологічних наслідків цього акту; поет у «В. л.» висловив свої провіденційні уявлення про майбутнє краю, віру в пробудження укр. народу, його духовне відродження, здобуття незалежності та розбудову нац. держави.

Первісний текст поеми невідомий. Чистовий автограф — у рукописній зб. «Три літа» (ІЛ. Ф. 1. № 4. Арк. 87—98 зв., 75—77 зв.). Услід за більшою

частиною тексту в автографі записано фрагмент, котрий зазвичай розглядали в шевченкознавстві як окремий твір, у всіх виданнях, що виходили в Україні до 1989, він і надрук. під назвою за першим рядком — «Стоїть в селі Суботові». Водночас з огляду на те, що основну частину тексту не датовано (єдиний у збірці випадок), а фрагмент подано без осібного заголовка й типового — як для окремого твору в зб. «Три літа» — графічного оформлення, та беручи до уваги їхню тематичну й смислову близькість, чимало дослідників (М. *Новицький,* П. *Зайцев,* Л. *Білецький,* О. *Білецький,* Ю. *Івакін,* В. *Бородін,* О. Павлів та ін.) схиляються до думки, що текст «Стоїть в селі Суботові» становить епілог «В. л.». У ряді вид. Шевченка (*«Кобзар»: У 4 т.*; Повне зібр. тв.: У 12 т. К., 1989. Т. 1; *ПЗТ: У 12 т.*) його вміщено як питому частину поеми (рр. 500—547). Відповідно роблять висновок, що вказівка на час і місце «21 октября 1845. Марьинское» під фрагментом «Стоїть в селі Суботові» стосується тексту всієї містерії «В. л.», а Шевченкова позначка під списком І. *Лазаревського* «Миргород. 1845» не є точною, оскільки її зроблено поетом з пам'яті, вже після повернення із заслання. (Втім, того ж 1845 поет, як відомо, не раз відвідував *Миргород*, тож навряд чи варто цілковито виключати, що коли не всю поему, то котрусь її частину могло бути створено там). Викладену вище думку поділяють не всі шевченкознавці. Так, С. *Росовецький* схильний прийняти як вірну Шевченкову позначку під списком І. Лазаревського («Миргород. 1845»), а поезію «Стоїть в селі Суботові» вважає написаною раніше «В. л.» — «як перший емоційно-публіцистичний відгук» на розкопки в *Чигирині*, тобто твором цілком самостійним, хоча і суголосним містерії за змістом (*Росовецький С. К.* «Великий льох» і «Стоїть в селі Суботові...»: текстологічні спостереження // *ШСт [2].* С. 89). Вочевидь навколо цих питань ще триватимуть дискусії.

Перші публ.: фрагмент «Стоїть в селі Суботові», рр. 500—547 — у газ. «Dziennik Literacki» (1861. № 62. С. 495—496) і в часописі «*Основа*» (1861. № 7. С. 6—7); рр. 175—499 уперше оприлюднив часопис «*Правда*» (1869. №№ 2—3. С. 12—16). Уривок (без рр. 1—174 та 500—547) уперше введено до зб. творів у вид.: Поезії Тараса Шевченка (Л., 1867. Т. 2. С. 323—333). Основну частину поеми (без рр. 500—547) уперше надрук. у вид.: Кобзар. З додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина. Прага, 1876. С. 36—53, повний текст — у вид.: *«Кобзар»: У 4 т.* Т. 2. С. 153—168.

Генетичні витоки поеми виявляються на кількох рівнях. На рівні ***культурно-істор.*** це передовсім середньовічна західноєвроп. містерія та її модифікації в укр. бароко. Сформована на ґрунті літургійного священнодійства і присвячена головно доленосним подіям християнської історії — народженню, смерті й воскресінню *Ісуса Христа*, містерія імпліцитно несла в собі зерно типологічної схожості з так званим другим Старим Завітом, тобто з еллінською, античною міфологією, зосібна з діонісійським міфом умирання і відродження, а через нього, опосередковано, і з глибиннішими шарами міфолог. свідомості. Зрозуміла річ, цей елемент у містерії трансформовано і переосмислено в дусі християнського віровчення. Містеріальної традиції сягають такі особливості «В. л.», як підставовий для композиції та всієї образної системи тернарний принцип, опертя на сакральне число 3 (три частини, три душі, три ворони, три лірники), превалювання конвенційного, умовно-знакового начала над конкретно-чуттєвими уявленнями і — найважливіше — акцент на архетипі Воскресіння, вірою в яке пройняті Шевченкові міленарні візії та пророцтва. Зі староукр. вертепною та шкільною драмою різдвяного й великоднього циклу, котра успадкувала й разом трансформувала на нац. ґрунті риси західноєвроп. містерії, кореспондують елементи бурлеску та гротеску, наявні, зокр., в розділах «Три ворони» і «Три лірники» (див.: *Івакін Ю. О.* Гротеск у Шевченка // *Івакін Ю. О.* Стиль політичної поезії Шевченка: Етюди. К., 1961).

Б. Смирнов.
Ілюстрація до поеми-містерії Т. Шевченка «Великий льох».
Папір, гуаш. 1914

Друга генеалогічна складова поеми — традиція біблійних псалмоспівів і пророцтв, яка виявляє себе не тільки в мотто, взятому Шевченком із 43 Давидового псалма (вв. 14 і 15), відомого також у його власному переспіві (над циклом «Давидові псалми» поет працював, імовірно, близько за часом до «В. л.», автограф у зб. «Три літа» датовано 19 груд. 1845), а й у скорботних інтонаціях, гнівно-викривальних, пророчих єреміадах на адресу ворогів України, перевертнів та нерозумних і збайдужілих синів нації.

Засадничо важливе значення з погляду генези поеми має її фольклор. первень; наскрізні мотиви шукання

скарбу, і то передовсім духовного, здобуття омріяної «правди-волі», визволення скутих потенційних сил народних, концепт-метафора «великий льох» — опорний для ідеї твору корелят символічної могили, в якій ті сили й ту правду-волю поховано, але з якої вони мають неодмінно воскреснути, — є традиційними для укр. народнопоетичної творчості.

На ***історіософському*** рівні для генези «В. л.» важили глибоко вивчені й багато в чому крит. осмислені Шевченком істор. та історико-фольклор. джерела («*Історія Русів*», відома поетові тоді ще у списку, праці укр., польс. та рос. історіографів, козацькі літописи, народні істор. пісні й думи, розповіді й спогади «старих людей»), романтико-містична історіософська міфологія кириломефодіївців, нарешті, власний життєвий — соц. і психологічний — досвід учорашнього кріпака.

Деякі шевченкознавці відносять до генетичних чинників, суттєвих для інтерпретації «В. л.», вплив на автора поширених у європ. письменстві першої пол. 19 ст. романтично-алегоричних творів, позначених містеріальними рисами (найчастіше під цим поглядом називають містерії «Каїн» Дж.-Ґ. *Байрона*, «Іжорський» В. Кюхельбекера, «Дзяди» А. *Міцкевича*, «Небожественну комедію» З. *Красінського*, алегоричний пролог до поеми Є. Гребінки «Богдан» та ін.). Безперечно, між романтичною символікою цих і подібних творів (з-поміж них варто згадати «Книги польського народу і польського пілігримства» А. Міцкевича та вочевидь суголосні з нею кириломефодіївські «Книги буття українського народу»), з одного боку, і Шевченковою містерією — з другого, існують точки дотику, певні корелятивні співвідношення, а щодо Гребінки та Міцкевича ймовірний і вплив; проте видається, що все ж коректнішим було б говорити не так про генетичні зв'язки і впливи, як про літ. контекст, риси типологічної схожості. (Останній момент, до речі, актуальний і з огляду на дещо надмірне захоплення пошуками істор.-літ. паралелей між «В. л.» і, скажімо, «Макбетом» В. *Шекспіра*, «Визволеним Єрусалимом» Т. *Тассо* або «Літописом» С. *Величка*, коли акцент робиться не так на типології, як на прямих впливах, мало не запозиченнях).

Щодо контексту власне творчості Шевченка, то «В. л.» органічно вписується в історіо- й націософську парадигму, яка проходить крізь усю його поезію — від ранніх творів «На вічну пам'ять Котляревському» та «До Основ'яненка» через «Гайдамаки», «Розриту могилу», «Чигрине, Чигрине», «Гоголю», «Сон — У всякого своя доля», «І мертвим, і живим», «За що ми любимо Богдана?» до пізніших і пізніх — «За байраком байрак», «Сон — Гори мої високії», «Іржавець», «Заступила чорна хмара», «Подражаніє 11 псалму», «Якби-то ти, Богдане п'яний», «Осія. Глава XIV», «Бували войни й військовії свари». І не просто вписується: за очевидної ідейної та тематичної близькості, інваріантності мотивів і образів, «В. л.», завдяки своїй виразній синтетичності, масштабності поетового істор. й філос. мислення, максимальній гостроті соц. і політ. проблематики посідає в цьому корпусі творів осібне місце, становить вершину Шевченкового поетичного дискурсу історії України.

Надзвичайна структурно-семантична складність, поліморфізм «В. л.», багатозначність образів, їхня плинність, а часом і закодованість, рухливість співвідношень між текстом і підтекстом, прямими характеристиками та алюзіями, розмаїття стилістичних прийомів, жанрових і віршових форм, інтонацій, мовних засобів тощо — все це ставить дослідника перед необхідністю комплексного підходу, розгляду поеми як системного худож. об'єкта. Відтак виникає потреба застосування в аналізі тих чи тих аспектів твору, його текстових шарів і зрізів різних — як традиційних, так і новітніх — методів і літературознавчих технологій, за неодмінної, однак, умови сполучення відносної, евристичної автономності кожного з таких методів із доконечним збереженням цілісності твору. Приміром, визначаючи тему, сюжет, композицію, систему образів і характерів поеми, одразу стикаємося з феноменом нетривіальності цих категорій у Шевченка. Так, чітко виявленою і доволі простою видається композиція твору: текст, відповідно до тернарного засновку, складається з трьох частин — «Три душі», «Три ворони», «Три лірники» і фрагмента, який вважається епілогом поеми. Проте пильніший аналіз показує, що лише в першій частині чітко дотримано тернарного принципу, слово для розповіді й сповіді тут почергово надано кожній з трьох душ, а партію автора обмежено вступними й прикінцевими рядками; другу частину побудовано як вільний обмін репліками між трьома персонажами-воронами з одним украпленням партії розповідача; у третій розмову лірників, так само не структуровану за тернарним принципом, обрамлено коротким авторовим вступом — харак-

В. Седляр.
Ілюстрація до поеми-містерії Т. Шевченка «Великий льох». Папір, туш. 1931

теристикою лірників і завершальною розповіддю про хід і результат розкопок у *Суботові*. Тобто в заг. тернарних рамках композиція виявляє ознаки варіативності.

Складніше з фабулою і сюжетом. Якщо за фабулу поеми приймемо саму розповідь, чи радше інформацію, про факт розкопок, подану, втім, дотично, бо ті розкопки переважно десь «за кадром», то сюжет — у традиційному його розумінні як певної послідовності подій — тут, власне, зовсім відсутній. Скориставшись запропонованими Ю. *Шевельовим* для означення поняття хронотопу метафорами «гри» і «співгри» часопросторових планів (див.: *Шевельов Ю*. Слово впроводу до Леоніда Плюща як шевченкознавця // *Плющ Л*. Екзод Тараса Шевченка: Навколо «Москалевої криниці». Дванадцять статтів. Едмонтон, 1986. С. 15), звернімо увагу, що хронотоп «В. л.» — «гра» вельми складна і примхлива. Події, які, зауважмо, назагал не є подіями у власному, звичному сенсі цього слова, відбуваються симультанно в кількох часових площинах: в істор. минувшині, в поетовій сучасності й у міленарному, почасти хіліастичному, часі. Дія, а точніше, містеріальне дійство, охоплює різні топонімічні сфери (Суботів, *Батурин*, *Канів*, Париж, Петербург, Київ, *Переяслав*), але якщо під дією розуміти рух авторової мислі, наскрізної ідеї твору, то цей рух розгортається в метафізичній простороні, сягаючи й висот космічних, трансцендентних. Водночас усередині окремих частин спостерігаємо сюжетні фрагменти традиційного плану, хоча й позначені елементами умовності; такими вповні завершеними мікросюжетними одиницями є, приміром, історії кожної з трьох душ у першій частині. Так само ні типових обставин, ані типових характерів, поданих у конкретно-чуттєвому зображенні й психологічно вмотивованих виявах, немає в цій суто романтично-містичній Шевченковій поемі. Натомість маємо достоту ірреальні, лише з окремими міметичними вкрапленнями, часопросторові обставини й низку сиґнітивно-символічних за своєю природою персонажів (душі, ворони), які надаються до аналізу в ракурсі структурно-семіологічного та міфолог. підходів.

Міфологічний вимір тексту «В. л.» включає в себе компоненти різних типів і різного походження. Значне місце посідають у творі поетично переосмислені біблійні, як старо-, так і новозавітні, міфологеми — Різдва (мотив народження двох близнят під знаком зірки-комети), хресної путі й Голгофи (доля занапащеної «сироти-України» та її «невольничих дітей») і Воскресіння («встане Україна»); імпліцитно присутні в підтексті бінарні міфолог. опозиції *Авеля* і *Каїна*, Христа і Антихриста. Другий шар — це притаманні первісній свідомості архетипні явища, повторювані міфолог. першообрази й символи. Такими є, напр., архетип материнства, різні іпостасі якого представлено в частинах першій (мати Другої душі, бабуся — чиясь мати, — що поховала дівчинку) і другій («навісна мати» близнят), архетип води, що з ним у більшості народів світу з правіків пов'язано численні міфічні уявлення й ритуали; такими є й знакові для міфолог. свідомості чорні ворони (символи смерті, підступності, лиходійства), котрі контрастують з «білесенькими» душами-пташками (семіотика кольорів); різні варіанти вертикалей як структуротвірних елементів міфопростору («похиле́нний хрест» на церкві, «дубочок», на якому сіли ночувати душі-пташки, «маяк», що його обрали за сідало ворони, центр. в поемі знаки-символи — льох і церков-домовина, які відтворюють архетипну бінарну опозицію верх/низ); нарешті, типово міфолог. є мотив сакрального «циклічного відродження часу» (в термінології М. Еліаде. — Див.: *Элиаде М*. Космос и история // *Элиаде М*. Избр. работы. М., 1987. С. 66), його «відворотності», за якої ті або ті явища закорінені в їхньому передбутті, «передні», тобто раніші, події зумовлюють ланцюг подій пізніших, згідно з міфолог. уявленнями — «задніх» (скажімо, фатальні наслідки мимовільного вчинку дівчини Прісі).

При цьому, як зазвичай у Шевченка, первісні архетипи часто-густо набувають виразного етноміфопоетичного забарвлення, несуть додаткові елементи, пов'язані з фольклор. традицією, з нац. міфопоетичним каноном, з особливостями укр. світобачення (питання досліджували Т. *Комаринець*, С. Мишанич, Н. *Слухай*, С. Росовецький). Прикметний щодо цього архетип води в розділі «Три душі» — тут денотативний мотив води як фундаментальної стихії світобудови переплетено з конотаціями, що походять від етноміфопоети-ки («мертва» вода, якою безталанна Пріся «батька, матір, себе, брата, / Собак отруїла»), з нац. звичаями і прикметами (вповні перейти дорогу — на щастя, напоїти коня — виявити особливу прихильність до вершника). Те саме стосується й ін. архетипів — напр., материнства, який відбиває одну з онтологічних рис укр. міфопоетичної системи і ширше — нац. менталітету, або могили — водночас як вертикального і мінус-вертикального елементу міфолог. моделі світу, як традиційної складової укр. степового ландшафту й, нарешті, як поширеного фольклор. образу-символу.

Наявність у худож. світі «В. л.» міфолог. виміру — факт очевидний, тож інтерес до нього, спроби інтерпретацій твору в цьому ракурсі (Г. *Грабович,* О. *Забужко*) як такі не можуть викликати заперечення. Річ у суті цих інтерпретацій і кінцевих висновках. Привід (і то привід серйозний) для незгоди й дискусії (і то

дискусії засадничої) виникає тоді й там, коли й де «В. л.» вписують у контекст тотального міфотворення, розглядають як складову такого Шевченкового міфу України, в якому Україна нібито існує не в істор., а виключно в міфолог. континуумі, поза межами істор. модальності й законів політ. існування — тобто «В. л.» вилучають з історії. Таке тлумачення не адекватне текстовій реальності поеми. Відтворена Шевченком хресна путь України пролягає через зламні, доленосні етапи нац. історії. Перший — Переяславська рада, злука України з Москвою, присяга Б. *Хмельницького* та його оточення москов. цареві, що її поет недвозначно оцінює як фатальну помилку гетьмана. Етап другий — поразка І. *Мазепи*, братовбивство під Полтавою, де козаки проливали кров один одного, нечувано жорстока різанина в Батурині, розправа *Петра I* з народом, який, за висловом М. Гоголя, «хотів пожити своїм життям» (*Гоголь Н. В.* <Отрывок из «Истории Малороссии». Размышления Мазепы> // *Гоголь Н. В.* Собр. соч.: В 9 т. М., 1994. Т. 7. С. 150). І третій етап, катерининський, коли «матінка»-цариця, *Катерина II*, запровадила в Україні кріпаччину, ліквідувала гетьманство, зруйнувала Запорозьку Січ, а козацьку старшину підступно задушила в своїх обіймах, замінивши брутальну дискримінацію «оксамитовою» асиміляцією. Цю сповнену трагізму істор. тріаду покладено в підґрунтя трьох підрозділів першої частини поеми, але відгомони й наслідки тих подій виявляємо й у частині другій, де з розповіді 1-ї — української — ворони вимальовується страшний ланцюг злочинів рос. самодержавства проти України, і в епілозі, у згадці про «байстрюків Єкатерини», що «сараною сіли» на предковічних козацьких землях. Маємо, отже, підстави говорити про цілісний текст укр. історії у «В. л.».

Такий підхід до істор. компонента поеми дає змогу розглянути його в різних ракурсах. Справді, це текст до деякої міри історіогр., він-бо спирається на достеменні, досліджені наукою факти історії, і

Б. Смирнов. Ілюстрація до поеми-містерії Т. Шевченка «Великий льох». Папір, гуаш. 1914

водночас це текст-артефакт, оскільки він виник у результаті цілеспрямованої роботи поета, створений ним. Або: з одного боку, це текст у тексті, який питомою часткою входить до складу заг. тексту поеми й водночас метатексту історії України в цілій Шевченковій творчості, а з другого боку, він сам являє інтегративну текстову цілісність відносно автономних субтекстів — тексту Переяслава, тексту Батурина, тексту Петербурга («цареві / Болота гатила»), текстів Хмельницького, Петра, Катерини, нарешті, тексту Суботова, де засобами поетичного гротеску змодельовано новітню істор. ситуацію в Україні; можна було би тут вжити вираз Ю. Лотмана «казан текстів», якби ці тексти не складали ***систему***, фундовану на історіософській концепції автора.

Що текст укр. історії в поемі «В. л.» саме концептуальний, а не емпіричний, підтверджують принаймні два такі приклади. Переяславську раду та наступні події на порівняно невеликому — півтора століття — часовому відтинку Шевченко сприймає як по суті єдиний істор. епізод, у розгляді якого, поряд із природною діахронією, наявні також елементи синхронічного підходу. Водночас, оскільки одним з найтрагічніших наслідків злуки з Москвою стала втрата Україною своєї, такою дорогою ціною здобутої, самостійності, поет відчуває гостру внутрішню потребу звернутися до глибинних витоків нац. державотворення, стверджуючи тим самим своєрідний «вивід прав України» (за формулою Конституції України П. Орлика). Опосередковано, через монолог 1-ї ворони (про прихований сенс цього незвичайного прийому буде сказано нижче), він полемізує з міфом офіціозної великодерж. історіографії («Карамзіна, / Бачиш, прочитали!») про нібито тисячолітню історію рос. держави. Другий засадничо концептуальний момент — оприявнена в поемі позиція Шевченка щодо Богдана Хмельницького.

Якщо під цим оглядом порівняти «В. л.» із такими творами, як «Розрита могила», «За що ми любимо Богдана?» і надто «Якби-то ти, Богдане п'яний», попервах може скластися враження, що гостроту критики на адресу гетьмана — архітектора Переяславської угоди — в поемі дещо притлумлено, Шевченкова оцінка виглядає тут амбівалентною. Подібно до того, як лірники співають пісні однаково «І про Жовті Води» — першу тріумфальну перемогу Богдана над коронним військом, і про «містечко Берестечко» — символ особисто гетьманової і в цілому нац. поразки, поет в епілозі, гірко дорікнувши Хмельницькому за те, що той «занапастив <...> вбогу / Сироту Украйну!», все ж уважає за потрібне сказати про суб'єктивно чесні вихідні наміри гетьмана, який «молився, / Щоб москаль добром і лихом / З козаком ділився». Річ, однак,

у тому, що історія виносить свій вердикт про того чи того політ. й держ. діяча, виходячи не з суб'єктивних його намірів, а з об'єктивних наслідків. В ієрархії гріхів різних персонажів поеми, так чи інакше причетних до Переяславської драми, гетьманів гріх найтяжчий, — бо першопочатковий. Чого варті мимовільні дитячі провини Прісі та бідолашних її посестер порівняно з фатальною помилкою провідника нації, який, — дарма що, звісно, не того прагнув і не за те молився, — своїм учинком поклав початок трагедії цієї нації, зникненню незалежної нац. держави, Великій Руїні. Концептуальне зерно тексту Хмельницького у «В. л.» закладено, сказати б, не у власне тексті, тобто не у словах та емоційних реакціях (див. примирливе «Мир душі твоїй, Богдане!»), а в підтексті, де — хочемо того чи ні — постать гетьмана опиняється в одному ряду з ворожими нац. істор. пам'яті зловісними постатями Петра та Катерини. Тут слід застерегтися, що свою істор. оцінку Хмельницького та його діяльності ми, річ ясна, формуємо не лише під впливом поетичної, неуникно суб'єктивної Шевченкової концепції; а й поза нею, — без її врахування наші уявлення про велику й трагічну постать укр. історії не будуть повними й адекватними.

Це стосується й історії в ширшому розумінні, зокр. заторкнутої вище проблеми міфології та (або?) історії, якою ця проблема постає у поемі «В. л.» (утім, і в Шевченковій творчості в цілому). Розв'язання цієї, дещо, треба визнати, штучної проблеми/дилеми бачиться в рішучому відкиненні розділового сполучника *або*, у відмові від абсолютизації одного з компонентів й ігнорування другого, у кожному разі не менш сутнісно важливого; перед нами не протиставлення, а органічне сполучення, співвіднесення на засновках корелятивного взаємозв'язку та взаємодоповнюваності. У підґрунті притчевих компонентів поеми є, поза сумнівом, міфолог. субстрат, але секрет (якщо завгодно, в певному сенсі й парадокс) у тому, що, структурно аломорфні стосовно істор. компонентів, вони ізоморфні їм семантично. Події, зосібна постпереяславські, розгортаються в сакральному, «відворотному», міфолог. часі, однак паралельно й взаємопроникно існує і вимір часу профанного, невідворотного, у площині якого абсолютно пізнавані й гранично актуалізовані реалії історії — події, дати, імена, топоніміка — «перетікають» в авторову сучасність, аж до поточної злоби дня: недавнє польс. повстання, *Радзивілл* і *Потоцький* у Парижі, будівництво Миколаївської залізниці, барон М. фон *Корф*, булгарінська «*Северная пчела*», розкопки в Суботові. Зрозуміла річ, — і про це вже йшлося, — «В. л.» не є працею історіографа: найбільш адекватним для означення природи істор. складової поеми видається поняття історіософії. В останній, на відміну від історіографії, суб'єктивне

Б. Смирнов. Ілюстрація до поеми-містерії Т. Шевченка «Великий льох». Папір, гуаш. 1914

осягнення й перетворення істор. матеріалу превалює над безстороннім, пласким позитивізмом, вибірковість у доборі фактів — над їх накопиченням, нелінеарні уявлення про розвиток як стрибкоподібний, незрідка химерно «ламаний» процес — над уявленнями спрощено тяглими; історіософію зорієнтовано не на опис фактів історії, а на її філософію, і то філософію передовсім особистісну, на емоційне, пристрасне, іноді інтуїтивне, ба навіть містичне, сприймання й естетичне переживання трагізму істор. буття людини. При цьому Шевченків «історіософський антропоцентризм» (*Чижевський Д*. Нариси з історії філософії на Україні. К., 1992. С. 170), повною мірою виявлений і втілений у «В. л.», поза сумнівом, корелює з міфолог. складовою, але корелює тією мірою, якою сам міф є, за О. Лосєвим, «у словах даною <...> о с о б и с т і с н о ю історією» (*Лосев А. Ф*. Диалектика мифа. М., 1930. С. 239).

Стрижень історіософської концепції «В. л.» — націософський первень. Відтворені в поемі зламні етапи істор. розвою України за двісті років — від Переяславської ради, через кривавий час «Петрухи» і квазіпросвітницький катерининський тоталітаризм, аж до сучасної поетові доби — це ланки ескалації єдиного процесу занапащення нації; Шевченко осмислює і подає їх саме в такому ракурсі, ставлячи нац. питання як центр. і найболючіше, по суті — фатальне для України. Він розуміє (й утілює своє розуміння у символічних образах-знаках), що гостроту цього питання великою мірою детерміновано зовнішніми, об'єктивними чинниками: межовим геополіт. становищем України серед різних держ. утворень, поміж різними культурними світами й етноментальними, конфесійними системами, ще й зазіханнями сусідів, не вельми розбірливих у засобах реалізації своїх месіанських амбіцій (2-га — польська і 3-тя — російська — ворони).

Але Шевченко, — і цей аспект надає його націософській концепції особливої глибини й, сказати б, стереоскопічності, — здає собі справу й у тому, як трагічно багато важать в істор. долі України обставини інтронаціональні, чинники людські, суб'єктивні, соціопсихологічні: егоцентризм і марнославство еліт, політ. короткозорість й елементарні прорахунки окремих провідників, міжбратні чвари, постійний двобій в нац. свідомості добра зі злом, вірності зі зрадою, крові «живої козацької» із «сукроватою». Темні, деструктивні сили всередині укр. нації персоніфіковано в макабрично-гротесковому образі політ. й морального покруча — 1-ї ворони, яка протягом століть помагала катам-чужинцям шматувати тіло України, «шинкувала», «кров проливала», братів «запродавала». Усвідомлення Шевченком цієї гіркої правди про свою націю, його безкомпромісна нац. самокритика — лейтмотив таких творів, як «Розрита могила», «І мертвим, і живим», «Бували войни й військовії свари» — у «В. л.» набуває рис історіософського синтетизму, кульмінацією якого в поемі є притча-пророцтво про двох братів-близнят. Народженню близнят передують таємничі знамення («над Києвом / Мітла простяглася», а «над Дніпром і Тясмином / Земля затряслася») — комета й землетрус, які з давніх-давен колективне позасвідоме сприймає як провісників лиха. Немає більших антагоністів, аніж ці близнята: одному з неба послано роль нац. Месії, йому належить, подібно до Ґонти, «катів катувати», розпустити «правду й волю / По всій Україні!», другого приречено на те, щоб стати антимесією, він «буде <...> / Катам помагати»; недаремно 1-ша ворона так радіє появі на світ саме другого — «оце вже наш!», натомість народження першого брата викликає в неї панічну реакцію: «Все наше пропало! / Усе добро [“добро” за її, воронячою, шкалою цінностей. — *Ред*.] поплюндрує». Радянське шевченкознавство, коментуючи цю опозицію, акцентувало увагу виключно на соц.-класовому її аспекті: І. *Айзеншток* та М. *Плевако* — «два Івани — два класи» (*Шевченко Т*. Поезії. Кобзар. [X.], 1927. С. 175); Є. *Кирилюк* — «соціальна диференціація» (*Кирилюк Є. П*. Т. Г. Шевченко: Життя і творчість. К., 1959. С. 198); Ю. Івакін — «антагонізм між гнобителями і пригнобленими» (*Івакін 1964*, с. 266), — автори намагалися відшукати у притчі заклик до народної революції. В тексті притчі, зокр. через знакову постать Ґонти, справді-таки відчитується інваріантний для Шевченкової поезії мотив суто соц. ненависті до панства, провіщення часу помсти, коли «повіє огонь новий / З Холодного Яру».

Однак поза увагою радянських дослідників — як офіціозних, налаштованих на пропаганду, так і тих, котрі прагнули здійснити неупереджений, наук. аналіз, — залишався промовистий, зрештою вирішальний, сенсотворний факт: обох братів, до того ж близнят, названо одним іменем — Іванами. Навряд чи це можна витлумачити інакше, ніж знак трагічного розщеплення єдиного нац. організму, симптом хронічної хвороби «української людини» (М. *Шлемкевич*), усієї нації — хвороби роздвоєння, що криє в собі величезну руйнівну силу. Тому й «регочеться» божевільним сміхом «навісна мати» близнят — майбутніх ворогів, тому й «сміється і ридає / Уся Україна», — їх гнітить передчуття того, що очікуваний шлях до «правди й волі», яким поведе націю Іван-Месія, шлях до нац. воскресіння, проляже через Голгофу, через криваві випробування й потрясіння, і то зумовлені не тільки діями зовнішніх ворожих сил, а й — не меншою мірою — трагедією ворожнечі між братами. Розбрат у поемі ще не оприявнився, не набув чітких ознак і конкретних форм, адже близнята щойно народилися, та він потенційно невідворотний, фатальний, наперед визначений екзистенційною природою України, її долею. В цьому Шевченковому провіщенні закладено містичне зерно, і ця містика не суперечить істор. правді, бо вона є містикою самої історії, історії України.

У притчі про близнят Іванів виникає засадничо важливий для розуміння націософської концепції «В. л.» мотив «сліпих людей». Звісткою про народження майбутнього Ґонти налякані всі три ворони, ці «інтернаціональні каналії» (*Смаль-Стоцький С.*, с. 57); польс. і рос. ворони пропонують прямолінійні (хоч, як свідчить досвід історії, часто-густо вельми ефективні) методи боротьби з небезпекою — підкупити, чи то «золотом», чи «царевыми чинами», або застосувати «всі зла і всі муки!». Досвідченіша в підлоті й мудріша за своїх співрозмовниць 1-ша ворона знає ін., надійніший, питомо укр. спосіб — тишком-нишком, і то невідкладно, — «поки сліпі люде», знищити Месію, «поховати», пустити за водою «по Дніпру у Лиман»; саме так, таємно, вона колись «славного Полуботка / В тюрмі задушила» з волі царя Петра, ніхто й не схаменувся. Пам'ятаємо «комедію» «Сон», гіркі слова про «братію», яка «мовчить собі, / Витріщивши очі! / Як ягнята...»; трохи пізніше, у посланні «Гоголю», вони виллються в тему нац. «глухоти» («Всі оглухли — похилились / В кайданах… байдуже...»), яка відгукнеться згодом в іншому програмовому посланні, «І мертвим, і живим»: «І ніхто не бачить <...> / Оглухли, не чують». У «В. л.» мотив «сліпих людей» з притчі про близнят переходить до наступної частини, втілюючись у збірний образ трьох лірників — «Один сліпий, другий кривий, / А третій горбатий». Образ цей дістав у шевченкознавців різні тлумачення: хто бачить у ньому сатиру на укр. інтелігенцію, політ. і творчо

імпотентну, цілковито спаралізовану москов. впливами, хто, навпаки, зображення речників визв. ідей, викривачів панства, царизму й москальства, а хто — осереддя темноти й пасивності, аналог отій мовчазній, сліпій та оглухлій «братії». Хоч і як дивно, мало не кожну з версій формально можна тією чи тією мірою підкріпити текстовим матеріалом; полісемантичний образ лірників належить до тих, що надаються до множинних інтерпретацій. Проте системний аналіз, герменевтичне, повільне прочитання все ж дають змогу виявити в ньому сенсову домінанту — тему духовного каліцтва, оспалості розуму й душі — «лучче полягаєм / Та виспимось». Це тяжкий свинцевий сон нації, який породжує одночасно й покруча малоросійства, байдужої рабської покірливості, і потвору захланної чужинецької влади, брутальних зайд («*начальство* мордате», «несамовитий»ісправник), ласих до сусідових скарбів.

Мотиви сліпоти і сну в поемі вочевидь корелюють із мотивом гріхів кожної з трьох душ, які в минулому своєму житті або так чи інакше прислужилися ворожій силі, або примирилися з нею. Дарма що чинилося це мимовільно, несвідомо — саме цією несвідомістю вони й завинили перед Україною, саме тому їх «в Рай не пускають». За Шевченком, сліпота, глухота, несвідомість — найтяжчі хвороби нац. організму, реальних засобів лікування яких поет не бачить; залишаються тільки віра у Божу справедливість і романтична надія на легендарний скарб — приховані потенційні сили народу, на те, що «церков-домовина» сама собою «розвалиться». Тому й виникає відчутна дисгармонія поміж оптимізмом фінальних рядків («Встане Україна <...> І помоляться на волі / Невольничі діти!..») і високим ступенем вираженої раніше нац. самокритики, заг. тональністю — доволі, треба визнати, похмурою, подекуди й з апокаліптичним забарвленням — націософської концепції поеми: адже проблему близнят не розв'язано, і немає жодної певності, що це давнє й сьогочасне укр. лихо не переповзе в час майбутній; до того ж звільнитися від залізних невільничих кайданів ще не означає автоматично позбутися невільництва духовного.

О. Данченко. Ілюстрація до поеми-містерії Т. Шевченка «Великий льох». Папір, офорт. 1981

Сказане дає підставу для припущення про певну незавершеність твору, неповне втілення автором свого задуму, а разом наштовхує на думку, що гіпотеза про епілог хоча й вірогідна, та все ж лише гіпотеза, над якою ще варто поміркувати. Поза тим незаперечним залишається непроминальне значення «В. л.» і його серцевини — історіософсько-націософської концепції Шевченка для формування і становлення укр. нац. ідентичності не тільки як (подібно до його літ. попередників) стихійного почуття етнічної тотожності й окремішності, а і як усвідомлення належності до нац. спільноти, що спирається на цілісну, і то в багатьох своїх складових крит., націєтворчу програму, — або, послуговуючись сучасною термінологією, своєрідний укр. проект.

Повертаючись до щойно висловленої думки про ймовірний епілог, звернімо увагу й на те, що фрагмент «Стоїть в селі Суботові» виразно відрізняється від решти тексту подачею образу автора. Це єдине у «В. л.» місце, де автор відкриває своє обличчя і де безпосередньо звучить його голос, що визначає певну виокремленість фрагмента. По суті це достатньою мірою автономний, хоч у семантичному плані безумовно пов'язаний з усією поемою, цілісний поетичний текст, який становить питому частину Шевченкового надтексту Хмельницького. Зі структурно-семіологічного погляду знаходимо тут типові ознаки худож. тексту: єдність точки зору власне автора, його трактування істор. шляху України після Переяславської ради; плетиво і взаємопов'язаність мотивів; наявність ключової сигнітивної метафори «льох» із синонімічними її варіантами («могила», «домовина»); сенсовий підтекст — ледь завуальована полеміка з офіціозною москов. історіографією; нарешті, чітко виявлений ідіолект автора (за визначенням У. Еко, «о с о б л и в и й, н е п о в т о р н и й код мовця» (*Эко У.* Отсутствующая структура: Введение в семиологию. [СПб.], 1998. С. 85) — засоби й інтонація, що йдуть од прикметного для Шевченка жанру послання, зокр. прямі звернення до Хмельницького — «Отак-то, Богдане!», «Отаке-то, Зіновію, / Олексіїв друже!». Подібного в ін. частинах поеми немає. Панівний структурний принцип поеми — поліфонізм, який здобуває втілення в системі полілогів; останні лише подекуди супроводжено авторовими повідомленнями й коментарем увідно-інформативного або сполучного типу: вступна строфа, точніше, перші, і то неповні, її чотири рядки, де сповіщається про трьох душ-«пташечок», і кінцеві рядки (171—174) цього розділу; коротка вступна характеристика трьох ворон у другій частині (рр. 186—194); знову референтивна за

своєю функцією початкова строфа (рр. 370—373) до розділу «Три лірники» і фінальна частина цього розділу (рр. 440—449), яка містить розповідь про розкопки. Це аж ніяк не означає, буцімто голос автора в левовій частині тексту не відчутний, інша річ, що він тут виявлений через опосередковані форми й способи. Водночас не всі з означених щойно фрагментів виконують суто службову функцію, іноді вловлюємо в них достоту очевидний і при тому недвозначний емотивний момент, значеннєву авторову оцінку; такі, прикладом, глузливе порівняння ворон зі старими сестрами, «що дівували, дівували, / Аж поки мохом поросли»; чи бистрим оком схоплений збірний портрет, своєрідне моментальне фото лірників; або характеристика ісправника, в якій його мова («Я вас навчу!..») переплелася з авторовим коментарем («ісправник / Трохи не сказився!»). При тому слово персонажа лише позірно дистанційоване від позиції автора, принаймні психологічної; це особливо відчутно у монологах трьох душ, де оцінку вчинених ними гріхів дано через наскрізний мотив самозвинувачення і каяття.

Головне ж полягає в тому, що «В. л.» не просто драм. твір чи діалогізована форма; це — містерія; з огляду на її жанрові особливості проблема організації тексту в аспекті образу автора постає не так у суто літ., як у метафізичному плані, в ірреальному вимірі. Ґрунтована на подіях Святого Письма, містерія як така не має автора в традиційному сенсі цього поняття; доречно говорити радше про посередника, котрий зважується донести до нас — по змозі й у приступних нам формах — створене Тим, Хто є справжнім Автором. З цього погляду знаходять пояснення такі структурні особливості «В. л.», як очевидне превалювання (принаймні в більшій частині поеми, до фіналу) поліфонізму над монологізмом, опосередкованих засобів виявлення авторової позиції над прямим її декларуванням, мінімізація, «залаштунковість» лірично-оповідного начала за майже повної відсутності прикметного для деяких поезій Шевченка (див. «комедію» «Сон») самоіронічного, умисно простацького елементу. Інтонаційний образ автора поеми позначено переважно рисами задумливої серйозності, сумовитої розважливості, яка зрідка переривається емоційно забарвленою, втім, доволі стриманою, інтонацією (про душі — «схопилися, біленські») або сатиричним коментарем (згадуване вище порівняння ворон із замшілими старими дівками), і тільки в епілозі авторове «я», відкрито ідентифіковане тут із поетовим, рішуче виходить на авансцену, панівною стає інтонація виразно особистісна, експресивна, яка під кінець переходить у пророчо-патетичну.

Інтонація як один із істотних чинників структурної організації вірша, його ритмомелодики, сенсової та емоційної виразності — важливий інгредієнт Шевченкової системи віршування (різні її аспекти досліджували Ф. *Колесса*, Б. *Навроцький*, П. *Волинський*, Г. *Сидоренко*, М. *Коцюбинська*, Н. *Чамата)* і в ширшому плані — всього мовленнєво-стильового комплексу. Стосовно поеми «В. л.» слід наголосити на ознаках, закорінених у питомих рисах Шевченкової поетики, — передовсім це багатство й розмаїття інтонаційної (як і віршової в цілому) палітри, що кардинально суперечить іноді висловлюваній думці про її нібито одноманітність, і, з другого боку, це подиву гідна розкутість, свобода від канонічних норм, невимушеність у володінні найрізноманітнішими інтонаційними й ін. засобами в межах заг. для Шевченка еволюції від народнопісенної стихії до говірної. З певною мірою умовності «В. л.» можна назвати якщо не моделлю, то поетичним корелятом цієї еволюції, своєрідним компендіумом типових Шевченкових інтонаційних форм: традиційні оповідно-наспівні мотиви в монолозі 1-ї душі (рр. 34—37) і говірна, зигзагоподібна інтонація в розмовах ворон і лірників, знижено-бурлескний елемент (рр. 175—185) і піднесено-ораторська кода (рр. 543—547). Щодо віршового розміру, то превалює в поемі 14-складовик у різних його говірних модифікаціях, з різними видами перерозподілу сили ритмових пауз, зокр. завдяки графічному поділові рядка та перенесенням (на зразок: «2. <…> Ану, заспіваєм! / Проби ради... / 1. Та цур йому! / Лучше полягаєм / Та виспимось. День великий», рр. 432—436), водночас трапляються і чотиристопний ямб (рр. 186—194), і 8-складовий (4+4) вірш у строфовому поєднанні з 7-складовим (4+3) віршем, з дуже відчутною хореїзацією (рр. 273—292) та ін.

Строфічний склад поеми різноманітний, знаходимо тут традиційний катрен (як цілісний, так і розбитий на дворядкові частини), розгорнуті утворення строфоїдного типу, строфічні п’яти-, три- і дворядкові конструкції та ін. Оскільки панівний розмір — 14-складовик, то переважає жіноча рима й перехресне римування парних рядків, непарні рядки всередині графічно не виділених чотиривіршів лишаються незаримованими. При тому, що автор «В. л.» не уникає традиційних точних співзвуч, помітним усе ж, як назагал для Шевченкового римування, є пов’язане з народнопісенними джерелами тяжіння до рим неточних («н**о**сить — г**ос**ті», «засв**і**тить — д**і**ти», «злякалось — зарид**а**ла»). На внутрішньому римуванні алітераційного типу побудовано першу строфу розд. «Три ворони»: «Крав! крав! крав! / Крав Богдан крам» і далі (рр. 175—179).

У широкому діапазоні мовленнєво-стильових засобів і форм тропіки поеми вирізнимо, крім уже

окреслених, два моменти. Перший — сенсотворча функція «чужого слова». Для Шевченкової творчості, передовсім для його поезій історіософського, політ. спрямування, позначених високим ступенем полемічної заряджености («Гайдамаки», «Сон — У всякого своя доля»), «Кавказ», «І мертвим, і живим» та ін.), прийом «чужого слова» — один із найпоширеніших. «В. л.» належить до цього ряду. Поет із абсолютним мовним слухом і чуттям, Шевченко виявляє непересічну, сказати б, гнучкість у використанні «чужого слова» в різних семантичних і стильових контекстах. Найпростішим із таких способів, як на бистре око, видається безпосереднє надання слова 3-й — рос. — вороні, хоча насправді при цьому на перетині двох мов (польс. ворона висловлюється укр. мовою) виникає доволі складний стилістичний контрапункт. Рос. слова й вирази, переважно брутального, лайливого шару, щедро вкраплено в опис розкопок у третій частині, де ісправник «по-московській лає / Увесь народ», а його «начальство» (певно, із «земляків» із «циновими ґудзиками») послуговується малорос. суржиком — «треба <...> / Своди розламати, / Вєрнєй дєло...». Обігруються офіціозна лексика та історіогр. «аргументація»: спочатку в українізованій версії 1-ї ворони («Ото указ надрюкують: / “По милості Божій, / І ви наші, і все наше”»), потім, у фіналі, у викладі «власне автора» — «Кажуть, бачиш, що все-то те / Таки й було наше». Маленьким шедевром нетривіального використання автором «чужої мови» для опосередкованого висловлення своїх думок є згадуваний уже монолог 1-ї ворони, в якому вона стверджує свою першість перед приятельками («а дзусь, недоріки!»), а в сенсовому підтексті — Шевченкову переконаність в істор. старшості укр. державності порівняно з рос. та польс. — «Ви ще й не родились», «В колодочки ще не вбились».

Другий момент стосується метафори. У різноманітній і розгалуженій системі тропів, що їх вжито у «В. л.», метафорі належить, без перебільшення, осібне місце. Суть цієї осібності полягає, з одного боку, в її (метафори) всепроникності в тексті, з другого, — в акцентованій символічності. Це означає, що метафоричність як форма поетичного світосприймання і спосіб світовідтворення проймає всі структурно-семантичні рівні твору, всі його худож. компоненти. Метафорою «похиле́нний хрест» суботівської церкви поема починається, метафорою тієї ж «церкви-домовини» вона завершується. У метафорі «великий льох» втілено гол. ідею твору, виявлено його міленарно-провіденційне спрямування; через метафори означено й конотативні мотиви-«супутники», впізнавані ціхи істор. часу. Фактично всі різновиди тропіки, якою насичено «В. л.», мають метафоричне підґрунтя: епітет («сліпий», «кривий» і «горбатий» лірники), порівняння («Росла, виростала! / Як квіточка», «Байстрюки Єкатерини / Сараною сіли»), гіпербола («Сулу в Ромні загатила / Тілько старшинами / Козацькими...»), метонімія («Застогнала / Гора над Чигрином»), синекдоха («Батурин славний / Москва <...> запалила», «москаль незгірша штука», «н а ч а л ь с т в о мордате»), оксиморон («баня-прохолода», «На катів та на все добре»), парадокс як форма виявлення абсурду («Щоб люди не крали / Води з річки та щоб нишком / Піску не орали») тощо. Та в суті справи вся поема становить не що інше, як розгорнуту, поліструктурну й багатозначеннєву метафору, що в символічному плані віддає історіософські й націософські інтенції Шевченка. З цим пов’язано жанрову осібність «В. л.»: криючи в собі генетичний код старої містерії, поема водночас із погляду внутрішньої структури тяжіє до параболи, якій притаманна співвіднесеність символічно-притчевого плану з предметним, ситуативним. Власне, символіку первісно закладено в природі метафори, в якій завдяки прихованому порівнянню непорівнюваного, зіставленню незіставлюваного народжується новий, і то саме символічний, зміст. Проте в Шевченковій поемі цей символічний аспект метафорики набуває пріоритетності, чимала частка образів — значення не тільки поетичних, а й істор., філос. символів (льох, могила, Іван-Месія, три ворони — три національності, сліпота людей, фізичне й духовне каліцтво лірників), іноді й алюзій до конкретних подій та обставин («розлили з річку крові» — придушення польс. повстання 1830—31; «козаками / Фінляндію засіяла» — примусова участь тисяч козаків у завоюванні Петром І Фінляндії та будівництві Петербурга й т. ін.).

Це відкриває широкий — занадто широкий — простір для інтерпретації мало не всіх поспіль образів поеми, аж до окремих деталей і штрихів, у дусі політ. символів та алегорій (Б. *Лепкий*, С. Смаль-Стоцький, Л. Білецький). Полемізуючи з такими тлумаченнями, Ю. Івакін небезпідставно виступав проти штучності багатьох цих спроб і закликав не примушувати читача поеми до тяжкої роботи її «розсимволізування» (*Івакін Ю. О.*, с. 246—247). Утім, не секрет, що за подібними, позірно суто естетичними, полеміками крилися глибокі ідеологічні розбіжності, контроверсійні політ. мотивації. «В. л.» став одним з об’єктів і плацдармів боротьби радянського шевченкознавства з еміграційним, і важко назвати фахівців, яких не було б тією чи тією мірою втягнуто у дискусію. Хоча за радянських часів «В. л.» і вводили до зібрань творів Шевченка, це робили неодмінно у супроводі казуїстичного коментаря, який ставив з ніг на голову справжній зміст поеми; так, усіляко затушковувалося або попросту перекручувалося пози-

цію Шевченка стосовно злуки України з Москвою, його крит. оцінку Хмельницького й Переяславської ради, різко негативне ставлення до Петра I. Оскільки самостійний, бодай хоча трохи об'єктивний аналіз «В. л.» практично унеможливлювався зовнішніми ідеологічними причинами, а деяким коментаторам він просто був не до снаги, наука поступалася пропаганді, панівну позицію посідало спростування й викриття чужих концепцій, що їх кваліфікували як «буржуазно-націоналістичні».

Тільки наприкінці 1950-х, за умов антисталінської «відлиги» й пожвавлення антидогматичних тенденцій, О. Білецький наважився зробити перші, дарма що несміливі, обставлені ритуальними застереженнями, кроки до об'єктивного розгляду й оцінки поеми. Представники еміграційного і зарубіжного шевченкознавства (В. *Сімович*, Б. Лепкий, С. Смаль-Стоцький, Л. Білецький), на відміну від опонентів, здавна приділяли пильну увагу публікаціям і коментуванню «В. л.», дослідженню змісту, почасти поетичної форми поеми, її місця в контексті цілої творчості й духовних пошуків Шевченка. Їхні студії також не були вільні від політ. заангажованості, що давалося взнаки в певній однобічності підходів і висновків. Так чи так, але багатолітнє перетягування ідеологічної линви навколо «В. л.» спричинилося до того, що досі не дістали належної наук. розробки деякі важливі аспекти поеми: не осягнено й не поціновано достатньою мірою естетичні, стильові відкриття Шевченка в цьому творі, інноваційне значення його худож. системи, не досліджено в усій повноті глибинні асоціативні зв'язки й алюзії, структурні особливості тексту й семантичні тонкощі підтексту, нарешті, окремі «затемнені», чи принаймні не до кінця прояснені, місця, які не є рідкісним явищем для творів такого масштабу й ступеня складності й надаються лише до скрупульозного герменевтичного аналізу.

Доводиться визнати, що повноцінний, з опертям на комплексний підхід, дискурс «В. л.» в шевченкознавстві, взятому нехай у різних його відгалуженнях, але як цілісна наук. дисципліна, поки що не сформувався, можна говорити лишень про перші обнадійливі спроби в цьому напрямі. Тим часом такий дискурс необхідний, поза іншим, з огляду на той прикрий і, на жаль, реальний факт, що «В. л.» недостатньо знають цілі покоління читачів — унаслідок як багатодесятилітнього замовчування, властиво «тихої» заборони твору, так і через значну його складність для сприймання широким читацьким загалом, що вихований на довгими роками насаджуваному спрощеному, спримітивізованому каноні. Дослідження поеми «В. л.» потребує спеціальних, цілеспрямованих зусиль.

Літ.: Сімович В. (Стаття і примітки) // «Великий Льох» Тараса Шевченка. Відень, 1915; *Лепкий Б.* Про життя і твори Тараса Шевченка // *Шевченко Т.* Повне видання творів. Київ; Лейпциґ, 1919. Т. 1. (репр. К., 1994); *Смаль-Стоцький С.* Т. Шевченко: Інтерпретації. Варшава, 1934 (перевид.: Черкаси, 2003); *Білецький Л.* Великий Льох // *«Кобзар»: У 4 т.* Т. 2; *Білецький О.* Ідейно-художнє значення поеми «Великий льох»: (Тези) // *Білецький О.* Зібр. праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2.; *Івакін Ю. О.* «Великий льох» // *Івакін 1964*; *Бородін В. С.* Над текстами Т. Г. Шевченка. К., 1971; *Комаринець Т.* Поема «Великий льох» у контексті Шевченкової концепції України // *ЗНТШ*. Т. 221; *Павлів О.* Поема-містерія «Великий льох» Тараса Шевченка // *СіЧ*. 1991. № 6; *Соболь В. О.* Літопис С. Величка і поема-містерія Т. Шевченка «Великий льох» // *НШК 30*; *Груя С.* Містерія «Великий льох» // *Груя С.* Молитва і прокляття. Бухарест, 1995; *Федорук О.* З історії першої публікації поеми Тараса Шевченка «Великий льох» // *КС*. 1999. № 2; *Барабаш Ю.* «Коли забуду тебе, Єрусалиме...» Гоголь і Шевченко: Порівняльно-типологічні студії. Х., 2001; *Пахаренко В.* «Великий льох»: Національна ідея, історіософія, метафізичний контекст // *СіЧ*. 2001. № 3; *Шевчук В.* «Personae verbum»: (Слово іпостасне): Розмисел. К., 2001; *Шкандрій М.* Археологія ідентичності: «Великий льох» (1845) Тараса Шевченка // *Шкандрій М.* В обіймах імперії: Рос. і укр. л-ри новітньої доби. К., 2004; *Зборовська Н.* Пророцтво «Великого льоху» як деконструкція імперського християнства // *Зборовська Н.* Код української літератури: Проект психоісторії новітньої укр. л-ри. К., 2006; *Дзюба І.* Тарас Шевченко: Життя і творчість. К., 2008; *Росовецький С.* Тарас Шевченко і фольклор. К., 2011; *Барабаш Ю.* Просторінь Шевченкового Слова: Текст — контекст, семантика — структура. К., 2011.

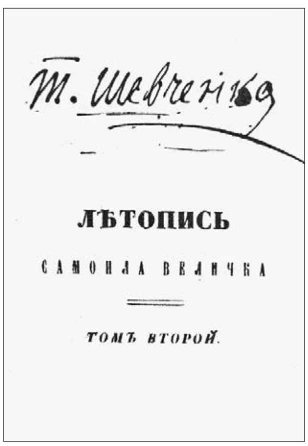
Юрій Барабаш

ВЕЛИ́ЧКО Самійло (Самоїл) **Васильович** (1670, Полтавщина — після 1728, с. Жуки, тепер Полтавського р-ну Полтав. обл.) — укр. історик і письменник-мемуарист. Народився на Полтавщині в козацькій родині. Закінчив Києво-Могилянську академію. Був канцеляристом у генерального військ. писаря, згодом генерального судді В. *Кочубея*. Прибл. з 1704 служив у Генеральній канцелярії у *Батурині*. Після поразки І. *Мазепи* В. усунуто з посади (1708) і кинуто у в'язницю, де він перебував, імовірно, до 1715, після чого жив у маєтку Кочубеїв у Диканьці, згодом — у с. Жуках побл. Полтави. Автор істор.-літ. пам'ятки — Літопису (1720), який відтворює події в Україні з 1648 до 1700. Перша частина Літопису В. — «Сказаніє о воинѣ козацкой з поляками, чрезъ Зѣновія Богдана Хмельніцкого гетмана воискъ Запорожскіхъ в осмі лѣтехъ точівшойся», що є окремим твором, описує події 1648—59. Друга частина — «Повѣствованія лѣтописная о малоросійских и іних отчасти поведеніях собранная и здє описанная» — займає два томи і відтворює події 1660—1700. Літопис не закінчено. Для його написання В. користувався різними джерелами: поемою «Wojna domowa» польс. автора С. Твардовського, народними переказами, козацькими літописами, працями іноземних

історикiв, арх. документами, листами тощо. Гол. увагу придiлено подiям Нац.-визв. вiйни укр. народу 1648—54 i постатi Б. *Хмельницького*. Автор, iдеолог козацької старшини, обстоює її права та вольностi в Українi. Незважаючи на окремi неточностi, домисли i сумнiвнi документи, Лiтопис є цiнним джерелом iсторiї України 17 ст., видатною пам'яткою барокової укр. прози.

Шевченко знав Лiтопис В., мiг ще до заслання читати його в рукописi в Москвi у О. *Бодянського* або в Києвi у М. Костомарова. Перебуваючи на засланнi, вiн у листах до О. Бодянського вiд 15 листоп. 1852 i 1 трав. 1854 просить надiслати йому першi томи виданого Лiтопису В. З аналогiчними проханнями поет звертався i до М. *Iванишева*, видавця Лiтопису В., але вiдповiдi не одержав. О. Бодянський передав Лiтопис В. через М. *Савичева* 1854, та Шевченко одержав його тiльки 1858. У IЛ (ф. 1, № 824) зберiгається 2-й том Лiтопису В. (вид. 1851) з пiдписом Шевченка на титульнiй сторiнцi. Прислати йому Лiтопис В. Шевченко просив i П. Кулiша (лист з *Нижнього Новгорода* вiд 5 груд. 1857). Третiй том надiслав йому 1859 М. Максимович.

Лiтопис В., як i iн. козацькi лiтописи (Самовидця, Грабянки) та «*Iсторiя Русiв*», був для Шевченка джерелом ознайомлення з iсторiєю України 17 ст. Спираючись на цi твори, Шевченко творив свою концепцiю iсторiї козаччини, використовував почерпнутi з лiтописiв сюжети, образи, характеристики й оцiнки окремих подiй i осiб. Сучаснi дослiдники перебiльшують вплив Лiтопису В. на творчiсть Шевченка, дошукуючись у нiй прямих запозичень окремих фраз, образiв та оцiнок. Насправдi може йтися тiльки про засвоювання iстор. знань i перейняття духу героїчної козацької доби, що знайшла своє вираження у козацьких лiтописах, зокр.

С. Величко. Летопись. К., 1851. Т. 2. З автографом Т. Шевченка. Авантитул

С. Величко. Летопись. К., 1851. Т. 2. Перша сторiнка

й Лiтописi В. Стверджувати, що Лiтопис В. був єдиним джерелом для написання «Великого льоху», «I мертвим, i живим», «Заступила чорна хмара», «Чигрине, Чигрине» та iн., некоректно.

Тв.: Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке / Составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии войска запорожского. 1720. К., 1848, 1851, 1854, 1864. Т. 1—4; Пам'ятки українського письменства. Т. 1. Величко С. Сказанiє о войнѣ козацкой з поляками. К., 1926; *Величко С.* Лiтопис / Перекл. з книжної укр. мови В. Шевчук. К., 1991. Т. 1, 2.

Лiт.: Марченко М. I. Українська iсторiографiя (з давнiх часiв до середини XIX ст.). К., 1959; *Дзира Я.* Творчiсть Шевченка i лiтопис Величка // Вiтчизна. 1962. № 5; *Соболь В.* Лiтопис Самiйла Величка як явище українського лiтературного бароко. Донецьк, 1996; *Герасименко Н.* Iсторичнi подiї на Українi 1657—1659 рр. (гетьманство I. Виговського) у висвiтленнi С. В. Величка. К., 1999.

Олекса Мишанич

ВЕЛИ́ЧКОВ Алекси (30.06.1890, с. Церквище, тепер Софiйської обл., Болгарiя — 23.08.1943, Уфа, РФ) — болг. лiтературознавець i перекладач. Навчався 1920 в Софiйс. ун-тi. 1926 виїхав до Союзу РСР. У 1929—34 навчався в аспiрантурi Iн-ту червоної професури (Москва). З 1934 жив i працював у Києвi. З 1936 — старший наук. спiвробiтник IЛ. Брав участь у виданнi пiдручникiв для болг. шкiл в Українi, виступав зi статтями в пресi. Автор студiй з питань розвитку болг. л-ри 1920—30, дослiджень про болг.-укр. лiт. взаємини, про творчiсть Христо Смирненського (1930) та iн.

У ст. «Шевченко i болгарська лiтература 60-х—70-х рокiв XIX столiття» (*РЛ*. Наук. записки. 1939. Кн. 4) вiдзначав вплив Шевченка на творчiсть Л. *Каравелова,* Р. *Жинзифова*, К. Миладинова, Х. *Ботева*.

Олена Шпильова

ВЕЛÍНСЬКА (Velinská) **Ева** (крипт. — E. V.; 23.07.1934, Нiмбурк, центр. Чехiя) — чес. славiстка. Закiнчила фiлос. ф-т Карлового ун-ту (Прага), де вивчала бiблiотекознавство i чес. мову (1957), а також укр. мову (1970). В 1957—91 працювала в Слов'ян. б-цi при Нац. б-цi Клементiнум (Прага). Дослiдниця укр. л-ри. Брала участь у пiдготовцi фундаментального вид. «150 рокiв чесько-українських лiтературних зв'язкiв (1814—1964)» (1968). У спiвавт. з О. *Зiлинським* та Л. Шмiдою видала бiблiогр. зб.-довiдники «Тарас Шевченко — поет-революцiонер. Бiблiографiя» (1961) i (у спiвавт. з О. Зiлинським) — «Тарас Шевченко в чеськiй культурi. Бiблiографiя» (1962).

Тв.: Taras Ševčenko, básník revolucionář: Bibliografie / Sest. E. Velinská, O. Zilynský, L. Šmída. Praha, 1961; *Velinská E., Zilynský O.* Taras Ševčenko v české kultuře: Bibliografie. Praha, 1962.

Iгор Мельниченко

ВЕ́ЛЧЕВ Велчо (15/28.06.1907, Враца, Болгарiя — 2.04.1991, Софiя) — болг. лiтературознавець. Д-р фiлол. наук. Закiнчив 1934 ф-т слов'ян. фiлологiї Софiйського

ун-ту; проф. цього ун-ту (1947—65). У 1946—47 читав лекції з болг. л-ри в Москов. ун-ті. Засновник і керівник кафедри рос. л-ри у Софійському ун-ті (1947—48), сектора болг.-рос. зв'язків Ін-ту л-ри Болг. АН. Досліджував історію болг. л-ри, болг.-рос. літ. взаємини.

У дослідженнях «"Громада". Сюжет, першообрази, зіставлення» («Иван Вазов: По случай сто години от рождението му». Софія, 1950), «Шевченко і болгарська література» (Език и литература. 1964. Т. 19), «Російська та українська літератури і міжнародний соціалістичний рух» (Език и литература. 1964. Т. 25) розглядав вплив творчості Шевченка на л-ру Болгарії, зокр. встановив факти певних творчих спільностей між поемами І. *Вазова* «У царстві самодив» та «Громада» й, відповідно, поемами Шевченка «Сон — У всякого своя доля» та «Катерина».

Літ.: Русакієв С. Тарас Шевченко і болгарська література. К., 1968.

Олена Шпильова

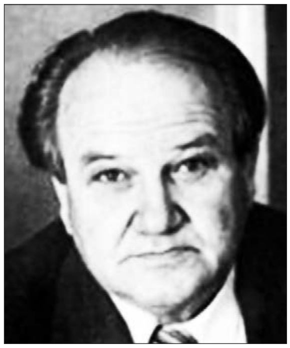
ВЕ́ЛЬТМАН Олександр Хомич (8/20.07.1800, Петербург — 11/23.01.1870, Москва) — рос. письменник, історик і археолог. Навчався у Благородному пансіоні при Москов. ун-ті. У 1817—31 — на військ. службі в Бессарабії; брав участь у топографічних роботах у Пд. Україні. З 1852 — директор Оружейної палати. Шевченко, перебуваючи в Москві 1858, мав намір відвідати Оружейну палату. У Щоденнику 21 берез. того ж року поет занотував, що цього дня він з М. Щепкіним поїхали до І. *Забєліна*, помічника В. Але І. Забєлін, відзначив Шевченко, виявився «не совсем здоров, и я не решился просить его показать мне Оружейную палату, где он служит помощником Вельтмана».

О. Вельтман

Борис Деркач

ВЕЛЮ́ГІН Анатолій Степанович (27.12.1923, с. Мошкани, тепер Сенненського р-ну Вітеб. обл., Білорусь — 24.10.1994, Мінськ) — білор. поет і перекладач. Закінчив 1948 Мінський пед. ін-т. Автор зб. «Салют у Мінську» (1947), «Негорєльська арка» (1949), «На зорі займається» (1958), «Вересовий взяток» (1974) та ін.; творів для дітей, низки сценаріїв до худож. фільмів. Укр. тематика є у поемі «Батько Дніпро» (1955). Укладач зб. «День української поезії. 1957», ред. антології «Українська радянська поезія: У 2 т.» (Мінськ, 1975 [білор. мовою]). Переклав твори Лесі *Українки*, П. *Тичини*, М. *Рильського*, А. *Малишка*, В. *Сосюри*, М. *Бажана* та ін. Укр. поетові присвятив вірші «На Шевченковій горі» (1960) та «На поклін до Тараса» (1961), в яких наголосив про роль Шевченка для білор. культури і л-ри.

А. Велюгін

Тв.: На Шевченковій горі // *Велюгін А.* А у полі верба. К., 1960; На поклон к Тарасу // Литературная газета. 1961. 23 мая.

Світлана Колядко

ВЕ́ЛЯ (Velea) **Стан** (29.05.1933, с. Пояна Маре, повіт Долж, Румунія) — рум. критик і літературознавець. Після закінчення відділення славістики філол. ф-ту Бухарест. ун-ту працює наук. співробітником в Ін-ті історії л-ри і фольклору ім. Дж. Келінеску Рум. АН. Питанням полоністики і порівняльного літературознавства присвячено монографічні праці «Реймонт» (1966), «Польські письменники» (1972), «Літературні паралелі і ретроспективи» (1974). На вид. повістей Шевченка під назвою «Життя художника» в перекл. О. Константінеску і Р. Васілеску-Албу відгукнувся рецензією, надрук. в академ. журн. «Студії і дослідження з історії літератури і фольклору» (1961. № 2).

Микола Богайчук

ВЕНГЖИНО́ВСЬКИЙ Аркадій Миколайович (1818, м. Проскурів, тепер Хмельницький — 1880-ті, Одеса) — чиновник, юрист. Двоюрідний брат З. *Сераковського*. Закінчив 1832 Подільську чоловічу гімназію (Вінниця). Був городничим у Проскурові. 1842 виїхав до Тобольська, де служив у губ. приказі. Звідти 1845 переведений до *Оренбурга* і призначений наглядачем школи для кирг. дітей при Оренбурз. прикордонній комісії. Входив до гуртка засланих до Зауралля учасників польс. визв. руху, дбав про матеріальну допомогу їм через польс. поміщиць Т. Болсуновську, родичку З. Сераковського, та Р. Собанську. Шевченко познайомився з В. у листоп. 1849 в Оренбурзі. В. увів поета до гуртка поляків, де Шевченко заприязнився із З. Сераковським. Улітку 1850 В. подав у відставку і виїхав в Україну. Шевченко подарував В. автопортрет. В. було подаровано й малюнок О. *Чернишова* «Т. Г. Шевченко серед польських політичних засланців». Ці матеріали стали своєрідним паролем при зустрічах В. у Литві, Україні, Польщі з родичами і друзями засланців, зокр. з В. *Рєпніною*, якій він розповів про становище Шевченка, передав прохання поета клопотати про його звільнення з солдатчи-

ни. Автопортрет Шевченка і малюнок О. Чернишова, що зберігалися у В., експонувалися 1884 на виставці, влаштованій Одес. т-вом красних мист-в. Пізніше автопортрет перейшов до музею НТШ у Львові (тепер він у Нац. музеї у Львові); доля оригіналу малюнка О. Чернишова невідома (за копією, виготовленою в Одесі 1888, його репродуковано 1911 у варшав. журн. «Świat słowiański»). Взятий під поліцейський нагляд, В. зі значними труднощами влаштувався на службу в Одесі, де продовжував збирати кошти для політ. засланців, турбувався про повернення дворянства З. Сераковському та надання йому офіцерського звання. У жовт. 1851 з метою матеріальної підтримки поета Бр. Залеський надіслав в Одесу В. для продажу малюнок Шевченка «Циган» (зберігається у НМТШ), а 1853 — малюнки «Тріо» та «Скеля "Чернець"» (зберігаються у Варшав. нац. музеї). Листи Бр. Залеського до В. містять численні згадки про поета. Шевченко в листах до Бр. Залеського (від 5 лют., 6 черв., 9 жовт., 8 листоп. 1854, в листі, написаному наприкінці 1855 — на поч. 1856, від 21 квіт. 1856, 15 лют., 10 трав. 1857) часто згадує про В., високо поціновує його людські якості, просить друга «поцеловать его за меня». З епістолярію Шевченка до В. відома лише коротка дописка поета в листі Бр. Залеського до В. від 8 черв. 1851 (зберігається в Ягеллонській б-ці у Кракові: Rkp, 4837; фотокопія — ІЛ. Ф. 1. № 803). Листи Бр. Залеського з приписками Шевченка, З. Сераковського, Л. *Турно* В. у лют. 1880 переслав Ю. *Крашевському* (всі зберігаються в Ягеллонській б-ці у Кракові).

Літ.: Владич Л. История одного рисунка // Огонек. 1954. № 20; *Автопортрети* Тараса Шевченка. К., 1973; *Марахов Г. І.* Т. Г. Шевченко в колі сучасників: Словник персоналій. К., 1976; *Листи*; *Зленко Г. Д.* Автопортрет // *Зленко Г. Д.* Відсвіти Тараса Шевченка. О., 2009.

Григорій Зленко

ВЕНЕ́РА — див. *Афродіта*.

ВЕНЕ́РА МІЛО́СЬКА — давньогрец. статуя з мармуру елліністичної епохи (прибл. 120 р. до н. е.), що зберігається у Луврі, втілення жіночої краси і пластичної досконалості. Шевченко згадує В. М. у листі до М. *Осипова* 10 верес. 1856: «Ради Аполлона Бельведерского и Венеры Милосской напишите мне…»

Мирослава Шах-Майстренко

ВЕНЕЦІА́НОВ Олексій Гаврилович (7/18.02.1780, Москва — 4/16.12.1847, с. Сафонково Твер. губ., тепер Твер. обл., РФ) — рос. живописець, педагог. З 1802 жив у Петербурзі, 1807—11 навчався у В. Боровиковського, 1811 удостоєний звання акад. петерб. *Академії мистецтв*, 1830 — придворного художника. Працював у портретному, побутовому жанрах. Заснував першу в Росії приватну школу художників. У 1820—40-х там здобули освіту понад 70 осіб, серед них друзі та знайомі Шевченка: А. *Мокрицький*, С. *Зарянко*, Г. *Михайлов*, В. *Раєв*, О. *Тиранов* та ін.

О. Венеціанов. Автопортрет. Полотно, олія. 1811

Існує свідчення, що з В. поета познайомив Є. Гребінка (*Сава Ч.* [*Чалый* М. К.] Новые материалы для биографии Т. Г. Шевченка // Основа. 1862. № 5. С. 54—55), але ймовірніше, що їхнє знайомство відбулося завдяки А. Мокрицькому або І. *Сошенку*. В. особисто клопотався про звільнення Шевченка з кріпацтва. На сторінках повісті «Художник» автор створив живий і привабливий образ В., зокр. оцінивши новаторство його пед. діяльності й творчості: «Не место, да и некстати распространяться здесь об этом человеколюбце-художнике; пускай это сделает один из многочисленных учеников его, который подробнее меня знает все его великодушные подвиги на поприще искусства» (4, 126).

Літ.: Жур 1972; *Мокрицький*; *Жаборюк А. А.* Мистецтво живопису і графіки на Україні в першій половині і середині XIX століття. К.; О., 1983; *Біографія 1984*; *Рубан В. В.* Український портретний живопис першої половини XIX століття. К., 1984; *Жур 2003*.

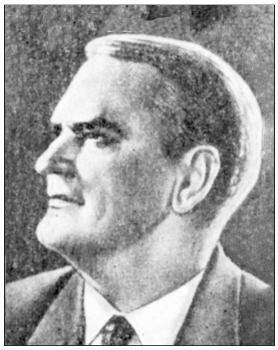
Надія Орлова

ВЕНІАМІ́Н — наймолодший син *Іакова* (Бут. 35, 16—19), родоначальник одного з дванадцяти колін Ізраїлевих, з якого походив перший ізраїл. цар *Саул* (1 Цар. 9, 2). У поезії «Саул» Шевченко називає «Веніаміновими внучатами» чабанів — підданих Саула: вони «тельця отрокам принесли», аби ті дозволили зцілити недужого царя співом.

Юрій Пелешенко

ВЕ́НЦЛОВА (Venclova) **Антанас** (7.01.1906, с. Трямпіняй, тепер Купішкіського р-ну Паневеж. пов., Литва — 28.06.1971, Вільнюс) — лит. письменник, перекладач, громадський діяч. Народний письменник Литовської РСР (1965), чл.-кор. АН Литовської РСР (1949). Закінчив 1932 Каунаський ун-т. Автор зб. оповідань «Берези в бурю» (1930), «Дорога в Литву» (1942) та ін., зб. поезій «Клич Батьківщини» (1943), «Вибране» (1950, [рос. мовою]; Держ. премія Союзу РСР, 1952), романів — автобіогр. трилогії «Весняна ріка», «В пошуках молодості», «Буря опівдні» (всі — 1964—69) та ін.

Творчість Шевченка була близькою В. протягом усього життя. Уперше ознайомився із творами укр. поета, вміщеними у «Віночку віршів Тараса Шевченка» (Сейнай, 1912) в перекл. Л. *Гіри*. Інтерпретував лит. мовою поеми Шевченка «Катерина», «Сон — У всякого своя доля», «Кавказ», вірші «Заповіт», «Лічу в неволі дні і ночі», «О люди! люди небораки!», що ввійшли до вид. творів Шевченка лит. мовою «Поезії» (Вільнюс, 1951), «Вірші» (Вільнюс, 1955), «Кобзар» (Вільнюс, 1961). Автор ст. про Шевченка: «Безсмертя поета», «Тарас Шевченко в Литві» та ін. Укр. поетові присвятив вірші «Тарас Шевченко у Вільнюсі» (1953) і «Тарас Шевченко» (1964).

А. Венцлова

Тв.: Тарас Шевченко у Вільнюсі // *Вінок* великому Кобзареві. К., 1961; Безсмертя поета // *СВШ*. Т. 2; Тарас Шевченко в Литве // *Шевченко* и мировая культура. М., 1964.

Доната Мітайте

ВЕРБА́ — село Дубненського пов. Волин. губ., тепер Дубнівського р-ну Рівнен. обл.), розташоване на півдорозі між *Дубном* і *Кременцем*. Одне з імовірних місць перебування Шевченка під час його волин. подорожі восени 1846 за завданням *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* у Києві з метою змальовування істор. та архіт. пам'яток. Тоді тут була поштова станція на шляху між Дубном і Кременцем, яким міг проїжджати Шевченко, прямуючи із *Житомира* до *Почаєва* (або навпаки). Згадка про В. є в повісті «Варнак». Її герой, подорожуючи з Кременця у Дубно, переїздить через В.

Літ.: Поліщук Я. Шевченко і Ровенщина. Ровно, 1989; *Власюк О.* До місцевих студій про перебування Шевченка на Рівненщині // *Тарас* Шевченко і сучасність: Зб. матеріалів і тез міжнар. наук.-теоретичної конф. Рівне, 1996.

Петро Кралюк

«ВЕ́РБИ НА СМОЛЕ́НСЬКОМУ КЛАДОВИ́ЩІ» (тонований папір, олівець) — рисунок Шевченка, виконаний орієнтовно не ран. черв. 1858—60 у Петербурзі. Незнайдений. Відомості про нього подав Г. *Честахівський* у складеному 1861 описі малюнків, що залишилися в майстерні Шевченка. У рубриці «Рисунки на крашенім папері, карандашем» зазначено під № 114: «Верби на Смоленському кладовищі. Любиме місце Кобзареве. Ступнів з десяток від цего місця він був захований і пролежав два місяці». У примітці додано: «Після ссилки. В Петербургѣ» (ІЛ. Ф. 1. № 459).

Про Шевченкове малювання у ті роки на Смоленському кладовищі згадував і Л. *Жемчужников*: «Шевченка поховали на Смоленському кладовищі на тому самому місці, де сидів і роздумував небіжчик. Він навіть малював це місце» (*Жемчужников Л.* Воспоминание о Шевченке; его смерть и погребение // Основа. 1861. № 3. С. 18).

Рисунок уперше згадав О. *Русов* як сумнівний щодо авторства Шевченка (*Русов А.* Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко // *КС*. 1894. № 2. С. 185). Серед ін. творів митця з квіт. 1861 зберігався у М. *Лазаревського,* потім його придбала Петерб. укр. громада і передала А. *Козачковському*, згодом — В. *Коховському*.

Літ.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 156.

Валентина Судак

ВЕРБИ́ЦЬКИЙ Георгій Миколайович (27.10.1920, с. Ширяєве, тепер смт, центр однойменного р-ну Одес. обл. — 14.08.2011, Київ) — укр. живописець. Заслужений художник Української РСР (1989). У 1938—39 навчався у Київ. інженерно-будівельному ін-ті. Працював у галузі станкового живопису й акварелі. Твори: «Портрет доньки Наталки» (1960), триптих «Українські мотиви» (1980), «Площа Богдана Хмельницького (Києву 1500 років)» (1981), «Дніпровські схили» (1986), серія «Квіти» (1994) та ін. Значну частину доробку В. присвячено шевч. темі: серії «Мій Київ» (1971—99); «По шевченківських місцях» (1957—81) — акварелі, виконані у містах, де перебував Шевченко, — у Петербурзі, Москві, *Астрахані*, *Форті Шевченка* (Казахстан), *Каневі*. В. — автор портрета Шевченка (1962) і малюнка для поштової марки «Автопортрет Т. Г. Шевченка 1840 року» (1964). Більшість творів В. зберігаються у НМТШ.

Г. Вербицький

З 1950 для ДМШ В. виконував копії з акварелей Шевченка для постійної експозиції музею, оскільки оригінали неприпустимо тривалий час піддавати впливу світла. В. — глибокий знавець Шевченкової техніки акварельного письма. З 1982 до цієї роботи він долучив сина — художника С. Вербицького. Понад 350 худож. копій акварелей Шевченка експонуються у НМТШ, БМШ, Літ.-меморіальному *музеї Т. Г. Шевченка у Форті Шевченка*, шевч. музеях у РФ, *Музеї Тараса Шевченка* у м. Палермо (Канада). Іл. табл. X.

Тв.: Виставка творів Г. М. Вербицького: Каталог. К., 1963; *Державний* музей Т. Г. Шевченка: Каталог фондів. К., 1967; *Георгій* Миколайович Вербицький. Акварель: Каталог виставки творів. К., 1988.

Наталія Грязнова

ВЕРБИ́ЦЬКИЙ Микола Андрійович (1/13.02.1843, Чернігів — 27.11/10.12.1909, там само) — укр. письменник. Навчався в Київ. ун-ті, згодом у Петерб. ун-ті. Закінчив Київ. ун-т екстерном (1864). Учасник київ. «Громади». Був висланий з України, бл. 30 років прожив у Росії. Викладав у гімназіях Полтави, Чернігова, Рязані, Орла. Серед його учнів — Л. Андреєв, М. *Заньковецька*. Літ. творчість почав у гімназійні роки під впливом Шевченка віршами, які вперше надрук. у журн. «*Основа*» та в газ. «Черниговский листок» (1862). Поезії В. друкувалися і в журн. «*Зоря*», «*Літературно-науковий вістник*», «*Правда*», газ. «Черниговские губернские ведомости» та ін. Поетичні твори В. позначені характерним для укр. поезії другої пол. 19 ст. синтезом романтичних і просвітницьких худож. тенденцій. Фольклорно-романтичні мотиви пошуків долі, інтерпретація сюжетів народних пісень, використання фольклор. поетики поєднуються з рецепцією християнської етики і біблійної образності. До провідних рис поезії В. належить домінування теми України, нац.-визв. спрямованість фольклор. стилізацій, образ «щирого українця» як етичний ідеал поета.

Поезія Шевченка — один з основних інтертекстуальних чинників худож. структури поезії В.: вірші В. насичені ремінісценціями з Шевченка: «Знову серце оживає і знову сміється», «Тебе побачу знову, мій ти раю, / Мій батьку рідний — степ без краю! («Додому»), «Знову долі виглядаєм, / А долі немає» («Веснянка»); вірш «Невольник» інспірований ранніми ліро-епічними творами Шевченка («Гамалія», «Тарасова ніч»). У ліриці В. широко використовує розроблений Шевченком літ. варіант 14-складовика.

Тв.: Поети пошевченківської доби. К., 1961; Українська муза. Поетична антологія. К., 1993. Вип. 3.

Літ.: Покальчук В. Забутий поет // Життя й революція. 1929. № 12; *Бондар М.* Поезія 70—90-х років // *Історія* української літератури XIX століття. К., 1997. Кн. 3; *Погрібний А.* Вербицький Микола Андрійович (1843—1909) // *Погрібний А.* Поклик дужого чину: Статті. Портрети. Силуети. Наближення. Публіцистика. К., 2009.

Ольга Камінчук

ВЕРБИ́ЦЬКИЙ Михайло Михайлович (4.03.1815, с. Явірник Руський Бірчанського пов., Польща — 7.12.1870, с. Млини, тепер Пшемисльського воєводства, Польща) — укр. композитор, хоровий диригент і муз. діяч, священик. Муз. освіту здобув у Перемишлі у співацько-муз. школі та в чес. музикантів-педагогів А. Нанке і Ф. Лоренца. Активно співпрацював з укр. театром: 1849—51 — аматорським у Перемишлі, з 1864 — Руським народним *театром товариства «Руська бесіда»*. Один із фундаторів укр. нац. композиторської школи. Створив муз. до численних народно-побутових оперет, водевілів, мелодрам (найвідоміша — «Підгіряни» І. Гушалевича). Виразним нац. колоритом позначені т. зв. симфонії В. — одні з перших зразків укр. симфонічної музики.

М. Вербицький

Виникнення пісні-хору «Ще не вмерла Україна» (слова П. *Чубинського*) безпосередньо пов'язане з поширенням у Галичині творчості Шевченка. Її текст уперше надрук. серед Шевченкових поезій, уміщених у львів. літ.-політ. віснику «Мета» за 1863. Тим-то не лише В., а й уся галицька громадськість сприйняла вірш як Шевченків. Саме як хор, написаний на слова Шевченка, твір «Ще не вмерла Україна» вперше прозвучав у виставі «Запорожці» («Поворот запорожців з Трапезунту» К. Гейнча) на сцені Руського народного театру у Львові у груд. 1864; а незабаром як заключний номер першого на зх.-укр. землях шевч. концерту, влаштованого у роковини смерті поета в Перемишлі 26 лют. 1865. Відтоді цей твір став нац., а в 1917 — держ. гімном України. До найвизначніших досягнень В. належить масштабний епічний твір кантатного типу «Завіщаніє» («Заповіт») на вірші Шевченка для подвійного хору (мішаного і чоловічого), соліста (баса) та симфонічного оркестру. Спеціально написаний для шевч. концерту, влаштованого т-вом «Руська бесіда» у Львові 1868, він став першою вагомою муз. інтерпретацією поезії Шевченка на зх.-укр. землях — у Галичині й на Буковині.

Літ.: Михайло Вербицький і відродження української музичної культури в Галичині: Тези наук. читань, присвячених 175-річчю від дня народження композитора М. Вербицького. Дрогобич, 1992; *Лисько З.* Піонери музичного мистецтва в Галичині. Л.; Нью-Йорк, 1994; *Волинський Й.* Музична культура Галичини 60-х років XIX ст. // *Живі* сторінки української музики. К., 1995; *Загайкевич М.* Михайло Вербицький. Сторінки життя і творчості. Л., 1998; *Кияновська Л.* Михайло Вербицький (1815—1870) // *Музичне* мистецтво України у XIX сторіччі. Т., 2002. Ч. 2. Кн. 1.

Марія Загайкевич

ВЕРБІ́ВКА — село Звенигородського пов. Київ. губ. (тепер Городищенського р-ну Черкас. обл.). Опосередкованим свідченням того, що 1828—29 Шевченко, будучи козачком у П. *Енгельгардта* і подорожуючи за паном, міг заїжджати у це село, є згадка про В. у поемі «Гайдамаки»: «Вже минули Воронівку, / Вербівку; в Вільшану / Приїхали». Пізніше (груд. 1859 — поч. 1860), працюючи над текстом «Гайдамаків», Шев-

ченко замінив назву села В. на Байбузи, що свідчить про прагнення автора чіткіше окреслити географію повстання.

Андрій Кінько

ВЕ́РВЕС Григорій Давидович (15.04.1920, с. Петрове, нині смт Кіровогр. обл. — 9.01.2001, Київ) — укр. літературознавець, акад. НАНУ (1995), проф. (1962). Займався переважно проблемами типологічного зіставлення слов'ян. л-р, досліджував зв'язки укр. л-ри з польс. та ін. слов'ян. л-рами: «Іван Франко і питання українсько-польських літературно-громадських взаємин 70—90-х років XIX ст.» (К., 1957), «Максим Рильський в колі слов'янських поетів» (К., 1972), «В інтернаціональних літературних зв'язках. Питання контексту» (К., 1983), «Польська література і Україна» (К., 1985). В. очолював колектив, який працював над вид. «Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті» у 5 т. (К., 1987—94), в якому одне з центр. місць належить Шевченку.

Г. Вервес.

Основна праця В. про Шевченка — «Т. Г. Шевченко і Польща» (К., 1964) — узагальнює вивчення польс. рецепції поета у 19—20 ст. В. висвітлив контакти Шевченка з поляками і його зв'язок із польс. традицією — у вілен., петерб. і київ. періоди, на засланні й після повернення до Петербурга. Вивчав контактні й неконтактні зв'язки Шевченка з польс. л-рою, висуваючи на перший план питання: Шевченко і польс. нац.-визв. рух, Шевченко і польс. романтизм, Шевченко в польс. критиці й перекладах. В. намагався відійти від пошуків однобічних впливів і запозичень, стверджуючи, що, напр., перегуки у творчості Шевченка і А. *Міцкевича* зумовлені напівколоніальним становищем України і Польщі в царській Росії 19 ст. Водночас дослідник вважав, що на істор. поемах Шевченка і Міцкевича позначився вплив К. *Рилєєва* та О. Пушкіна (*Вервес Г.Д*. Адам Міцкевич в українській літературі. К., 1952. С. 55). Проблемі «взаємопроникнення ідей та взаємообміну революційним досвідом між українськими і польськими передовими діячами» (*Вервес Г. Д*. Т. Г. Шевченко і Польща. К., 1964. С. 7) В. присвятив окрему ст. «Тарас Шевченко серед польських друзів» (*УЖ*. 1964. № 3), водночас доводячи, що польс. л-ра мала на Шевченка не менший вплив, аніж рос.

У розд. «Адам Міцкевич і Тарас Шевченко» з монографії «Адам Міцкевич в українській літературі» (К., 1952), ст. «Слава українського генія» (див.: *СВШ*. Т. 3) В. досліджував творчість Шевченка у контексті романтичної слов'ян. і особливо польс. поезії. В останній виділив чотири аспекти: 1) світова л-ра у сприйнятті Шевченка; 2) рецепція Шевченка за межами України; 3) внесок Шевченка в систему іннац. л-р; 4) світова велич Шевченка, неповторність його творчої індивідуальності (див.: *Вервес Г*. Шевченко і світова література (підсумки й перспективи вивчення) // *НШК 27*. С. 44). Підсумковий зміст мають праці В.: «Тарас Шевченко і польська культура» (див.: *Шевченко* і світ: Літ.-крит. статті. К., 1989), «Тарас Шевченко і слов'янський світ» (див.: *Вервес Г.Д*. Як література самоутверджувалась у світі: Дослідження. К., 1990), «У руслі слов'янського відродження. Т. Шевченко» (див.: *Вервес Г*. Українці на рандеву з Європою. К., 1996).

Праці В. є цінними з огляду на використаний у них фактичний матеріал. Проте окремі теоретичні положення втратили своє значення. Загалом польс.-укр. конфлікт В. розцінював виняткове як соц. В останніх своїх працях соц. момент не абсолютизував, зокр. наголошував на європ. особливостях укр. культури і ролі Шевченка у формуванні укр. нації: «Під впливом і з участю романтичної літератури, насамперед Т. Шевченка (як і повсюдно на Слов'янщині) проходить активний процес формування нації і національної моделі культури» [*Вервес Г*. «В єдиному русі (Від Київської Русі до Шевченка)» // *СіЧ*. 2000. № 4. С. 11]. Дослідник наголошував на взаємозалежності нац. і загальнолюдського у світогляді Шевченка.

Тв.: Тарас Шевченко і Адам Міцкевич: (Перегляд і постановка питання) // *РЛ*. 1952. № 16; Tam, gdzie Ikwy srebrne fale płyną. Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich w XIX i XX wieku. Warszawa, 1972; Польська література і Україна. К., 1985; Шевченко і світова література: (Підсумки й перспективи вивчення) // *НШК 27*; Тарас Шевченко і слов'янський світ // *РЛ*. 1989. № 3.

Літ.: Григорій Давидович Вервес: Біобібліографія до 80-річчя. К., 2000; *Пам'яті* Григорія Вервеса // *СіЧ*. 2001. № 2; *Селіверстова С*. Вервес Григорій Давидович // *СіЧ*. 2008. № 9.

Роксана Харчук

ВЕРҐІ́ЛІЙ МАРОН Публій (Publius Vergilius Maro; 15.10.70 до н. е., побл. Мантуї у с-щі Анди — 21.09.19 до н. е., Брундизій; похований у Неаполі) — рим. поет епохи Г.-О. Авґуста. Автор «Енеїди», «Буколік», «Ґеорґік». У повісті «Близнецы» Шевченко розвиває концепцію В. про щастя людини, худож. виражену рим. поетом у «Ґеорґіках». Повість містить ремінісценції з другої та четвертої книг «Ґеорґік» В. і неодноразові згадки про «Вергилиеву “Энеиду” на латинском языке», або «заветную “Энеиду”», яку «читал в подлиннике» гол. герой повісті. У повісті «Музыкант» Шевченко називає свого супутника в подорожі

Україною «Виргилий мой», подібно до *Данте*, який собі за провідника пеклом у «Божественній комедії» взяв саме цього рим. поета.

У повісті «Близнецы», що має особливе значення для розуміння творчих зацікавлень Шевченка античною л-рою, зокр. В. та його дидактично-філос. поемами, на прикладі життєвих шляхів кількох поколінь давнього козацького роду сотника Сокири подано Шевченків нац. ідеал традиційного селянсько-козацького життя. За простим способом життя Никифора Сокири постає глибокий смисл людського буття — розумного і шляхетного, пройнятого гармонією, мірою, злагодою з довколишнім світом, що перегукується з ідеалом античної людини. Заняття бджільництвом — улюблена справа Шевченкового героя. «Трудолюбивейшая, Богу и человеку угоднейшая из всех земнородных тварей — это пчела. А заниматься ею и полезно, и Богу не противно. Этот смиренный труд ограждает вас от всякого нечистого соприкосновения с корыстными людьми. А между тем ограждает вас и от гнетущей и уничтожающей человека нищеты. <…> пчела требует не только искусного человека, но еще кроткого и праведного мужа» (4, 53). Ці міркування виразно перегукуються з поглядами античних авторів на бджільництво, за якими бджола — символ чистоти, благочестивого способу життя. Той, хто займається бджільництвом, повинен бути бездоганно чистим у прямому і переносному значенні цього слова (Плутарх, Еліан). Таким бездоганно чистим був Никифор Сокира. «Пасикою своею он отстранил от себя всякое корыстное и необходимое соприкосновение с людьми, а с тем вместе и все пошлое и низкое. <…> И как были кстати тут Вергилиевы “Георгики”, которые любил прочитывать Никифор Федорович, лежа под соломенным навесом» (4, 24—25). Шевченко вказує на своє античне джерело — «Ґеорґіки» В., четверта книга яких уславляла бджіл як найдосконаліші творіння природи, істоти з божественною суттю, а заняття пасічника підносила до найблагороднішого.

За В., селянин підсвідомо досягає того життєвого блаженства, яке епікурейський мудрець знаходить на вершинах знання. Марнотратство не штовхає селянина до чвар, жадібність — до злочину, і дім його цнотливий; щастя, здобуте трудом, — міцне і тривке («Ґеорґіки», II, рр. 493—518). Концепцію В. про щастя людини розвиває Шевченко у своїй повісті: «Счастливый, стократ счастливый человек, умевший отстранить от себя все недостойное человека и довольствоваться только благом, приобретенным собственными трудами. Такой счастливец был Никифор Сокира» (4, 24). Слова Шевченка — ремінісценція із другої кн. «Ґеорґік» В. (рр. 493—518).

Ідеалізація сільського, сповненого моральних чеснот, побуту і праці, що має місце й у низці поетичних творів Шевченка, близька за духом до філос. ідей античного поета, зокр. до його ідеї про гармонійну єдність людини і природи.

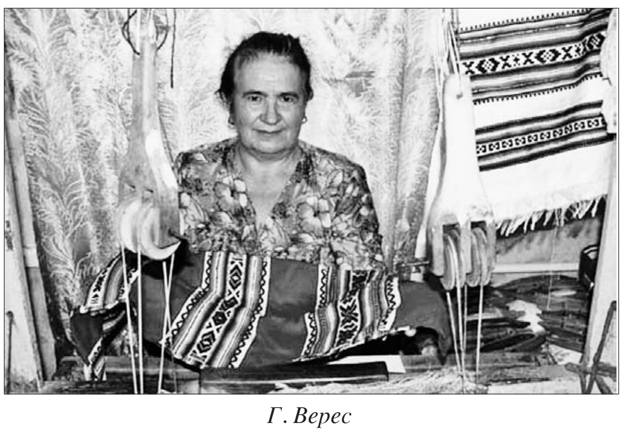
Літ.: Кодацька Л. Ф. Художня проза Т. Г. Шевченка. К., 1972; *Лосев А. Ф.* Античная музыкальная эстетика. М., 1960; *Шах-Майстренко М. І.* Шевченко і антична культура. К., 1999.

Мирослава Шах-Майстренко

ВЕ́РДІ (Verdi) **Джузеппе-Фортуніно-Франческо** (10.10.1813, Ронколе, провінція Парма, Італія — 27.01.1901, Мілан, Італія) — італ. композитор. З 15 років виступав як диригент і піаніст. Творчість В. — вершина розвитку італ. опери 19 ст. В. — автор опер. Найвідоміші — «Набукко» («Навуходоносор», 1841), «Ріголетто» (1851), «Трубадур» (1853), «Травіата» (1853), «Аїда» (1870), «Отелло» (1886). Шевченкові була відома опера В. «Трубадур». Відвідавши родину С. Гулака-Артемовського, Шевченко занотував у Щоденнику 20 трав. 1858: «Милейшая Александра Ивановна [дружина С. Гулака-Артемовського. — *Ред*.] играла лучшие места из “Трубадура”. Очаровательно играла».

Антон Муха

ВЕ́РЕС Ганна Іванівна (21.12.1928, с. Обуховичі Іванківського р-ну Київ. обл. — 11.06.2003, там само) — укр. художниця. Заслужений майстер народної творчості Української РСР (1977). Народний художник України (1995). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1968). Навчалася у своєї матері М. Пособчук. Працювала в галузі худож. ткацтва. У філії Київ. виробничо-худож. об’єднання в Обуховичах (1948—58), з 1977 — у Худож. фонді Києва. Створювала традиційні поліські ткані тематично-декорат. рушники, декорат. тканини і панно у техніці перебірного ткацтва. Манера В. вирізнялася розмаїтістю образного та орнаментального вирішення, насиченою кольор. гамою. Серед творів: цикл панно — «Слався, Вітчизно» (готель «Україна» в Москві, 1978), «Цвіти, Україно» (1990), «Спалах» (1991), тематично-декорат. цикл із

Г. Верес

70 тканин і рушників «Наша дума, наша пісня» (1968), орнаментальний рушник «В сім'ї вольній, новій» (1972), які присвятила шевч. тематиці. Складний ритм поперечних смуг із прадавніми мотивами етнічного укр. орнаменту органічно відтворює мелодику віршованих рядків, емоційний настрій поезій Шевченка. Ткані візерунки співзвучні передусім з фольк. образами його поетичних творів. Репродукціями фрагментів рушників В. та Г. *Василащук* проілюстровано «Кобзар» Шевченка (К., 1972). Її творчості присвячено кінофільми «Ляда» («Київнаукфільм», 1974), «А льон цвіте» («Укртелефільм», 1980). Твори В. експонувалися на міжнародних виставках. Зберігаються у НМУНДМ та ін. музеях України. Іл. табл. XIII.

Тв.: Ганна Верес. Декоративні тканини: Альбом. К., 1966; Художні тканини родини Вересів у зібранні Запорізького художнього музею: Каталог. Запоріжжя, 2002.

Літ.: Мєстєчкін Г. Хліб і троянди // *Трудівниці* землі київської. К., 1965; *Кравець І.* Рушники Ганни Василащук та Ганни Верес // *НТЕ*. 1968. № 4; *Гончаренко Т.* Царина Вересів // Народне мистецтво. 2004. № 12.

Наталя Студенець, Марина Юр

ВЕРЕСА́ЄВ Вікентій Вікентійович (справж. — Смидович; 4/16.01.1867, Тула — 3.06.1945, Москва) — рос. письменник, літературознавець і перекладач. Закінчив істор.-філол. ф-т Петерб. (1888) і медичний ф-т Дерптського (1893) ун-тів. Значний громадський резонанс мали публіцистичні зб. «Записки лікаря» (1901) та «Оповідання про війну» (1913). Автор повістей «Без дороги» (1895), «На повороті» (1902), «Два кінці» (1909), «Сестри» (1933), мемуарів «Літературні спогади» (1936), «Невигадані оповідання про минуле» (1941) та ін. Методом докум. монтажу створив біогр. літописи «Пушкін у житті» (1925—26), «Супутники Пушкіна» (1937), «Гоголь у житті» (1933), в яких використано величезний масив докум. матеріалів, часто суперечливих.

Як член літ. т-ва «Среда» брав участь у відзначанні шевч. роковин у Москві 1911. За ред. В. було видано поетичну зб. «Пісні Тараса Шевченка» (1911), де вміщено перекл. І. *Бєлоусова*, С. *Дрожжина*, Л. *Мея*, І. *Сурикова* та ін. Опубл. ст. «Любити Україну — любити Шевченка» (Советская Украина. 1939. 9 янв., № 7). 1939 приїздив на відкриття пам'ятника Шевченкові в Києві. Принцип «вільного монтажу» документів, що його застосовував у своїх худож.-докум. дослідженнях В., використали Г. *Лазаревський* у праці «Шевченко в житті» (Вітчизна. 1946. № 3), Д. *Нитченко* у кн. «Живий Шевченко» (1947).

Тв.: Песни Тараса Шевченко. М., 1911; Собр. соч.: В 4 т. М., 1990.

Літ.: Бабушкин Ю. В. В. Вересаев. К 100-летию со дня рождения. М., 1966; *Белоусов И. А.* Воспоминания. М., 2003.

Наталія Чорна

ВЕРЕСА́Й Остап Микитович (народні прізвиська — Остап Сокиринський, Лабза, Радчишин; 1803, с. Калюжинці, тепер Срібнянського р-ну Черніг. обл. — 4.1890, с. Сокиринці, тепер того ж р-ну та обл.) — укр. кобзар. Походив з кріпаків. Осліп у 4-річному віці. З 1825 навчався у кобзаря С. Кошового; 1852—56 жив у *Сокиринцях*. Виконував думи («Про втечу трьох братів з города Азова», «Проводи козака», «Про бідну вдову і трьох синів», «Буря на Чорному морі» та ін.), псалми, істор., побутові, жартівливі й сатиричні пісні. Улюбленим його твором була «Пісня про правду і неправду», за виконання якої кобзаря не раз заарештовували. Творчість В. привертала увагу М. *Лисенка*, І. Франка, Ф. *Колесси* та ін. У листі до В. 23 жовт. 1860 П. Куліш повідомляв, що Шевченко передав для В. гроші й «Кобзар» (1860) з дарчим написом. За спогадами, В. належать слова: «Була голова — оцей Тарас та, мабуть, вже такої не буде! Бог зародив <…> може, вона й мала була, я не бачив, але ж розумна! У нас, мабуть, і не буде вже такої, може, Бог кому другому дасть, а нам вже ні!» (Кобзарь Остап Вересай, его думы и песни // *КС*. 1882. Серп. С. 264). У 1873 В. виступав у Києві на засіданні Пд.-Зх. відділу Імператорського Рос. геогр. т-ва, 22 лют. 1875 — на присвяченому пам'яті Шевченка концерті, влаштованому петерб. клубом художників.

Остап Вересай

Літ.: Лавров Ф. Кобзар Остап Вересай: (Матеріали на допомогу лекторові). К., 1955; *Т. Г. Шевченко в епістолярії* відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. К., 1966; *Нудьга Г.* Гомер 19 століття // *Нудьга Г.* Слово і пісня. К., 1985.

Богдан Жеплинський

ВЕ́РЕШ (Weöres) **Шандор** (22.06.1913, Сомбатгей, тепер Угорщина — 22.01.1989, Будапешт) — угор. письменник, перекладач і літературознавець. Закінчив 1939 ун-т у м. Печі. Автор поетичних зб., драм, літ.-крит. статей, книжок з питань естетики. Вагомий доробок В. як перекладача античної, сх. та європ., а також рос. і груз. поезії. З укр. перекладав твори Шевченка, Лесі *Українки*, І. Франка, Д. *Загула*, М. *Бажана*, які надрук. у «Збірці перекладів» (1975) та в антології «Українські поети» (1971). Уперше перекл. В. з творів Шевченка опубл. у журн. «Új Hanh» (1952. № 8): «Садок вишневий коло хати», «Тече вода в синє море», «Ще як були ми козаками», «О люди! люди небораки!», «Гімн черничий», «Хоча лежачого й не б'ють». Публ. супроводжувало вст. слово перекладача «Тарас Григорович Шевченко».

Твори Шевченка у перекл. В. вийшли окремою зб. «Кобзар. Вибрані поезії» — 122 твори (*Sevcsenko T.* Kobzos. Válogatott költemények. Budapest, 1953). В. вдалося дуже точно передати зміст і настрій більшості Шевченкових творів, хоча він перекладав з підрядників та рос. перекладів. Угор. преса схвально відгукнулася на це видання. Ш. *Лані* відзначала органічне для угор. мови звучання Шевченкової поезії. Ф. *Шеймеш* у ст. «Про вибрані поезії Тараса Шевченки» (Dunántúl. 1954, № 7) писав про вихід «Кобзаря» у перекл. В. як про визначну літ. подію, яка дає змогу угор. читачеві познайомитися з видатним діячем світової л-ри. Перекл. відзначаються стильовою єдністю і передають емоційний лад оригіналу. Перекл. В. також склали основу і наступних угор. вид. — «Кобзар» (1961) та «Поезії» (1984). Окремі його перекл. з Шевченка друкувалися у періодиці, антологіях та вид. власних творів. Див. бібліогр. розділ «Шевченко Т. Г.» у кн.: Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті: У 5 т. К., 1994. Т. 5. С. 367—375.

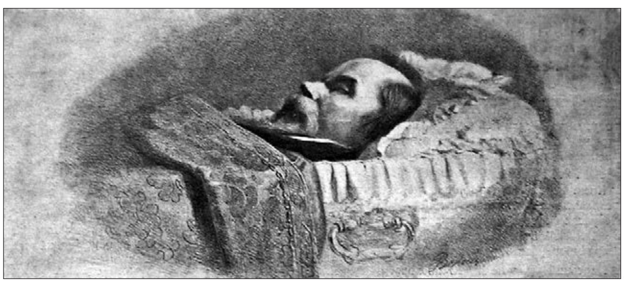
В. — автор «Варіацій на теми Шевченка», що складаються з віршів «Воїни-гайдамаки», «В казематі», «Кобзар», надрук. у зб. поезій угор. мовою «Увертюра нового часу» (Будапешт, 1967); перший з них надрук. в укр. перекл. Ю. *Шкробинця* (Жовтень. 1970. № 6).

Пер.: Sevcsenko T. Kobzos. Válogatott költemények. Budapest, 1953; Sevcsenko T. Kobzos: Verses kötet. Budapest, 1961; Sevcsenko T. Versei. Budapest. 1984; Sevcsenko T. Kobzos: Válogatott költemények. K., 2006.

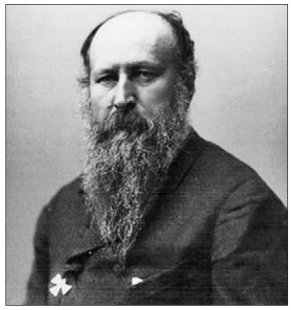
Літ.: Selymes Ferenc. Tarasz Sevcsenko válogatott költeményeiröl. Dunántúl. 1954. № 7; *Радо Д.* Українська література й угорці // Всесвіт. 1960. № 11; *Васовчик В.* Шевченко угорською мовою // *НШК 15*; *Нудьга Г., Стойко С.* «Кобзар» угорською мовою // Всесвіт. 1965. № 4; *Стець І.* Кобзар в Угорщині // Всесвіт. 1975. № 3; *Мегела І.* Пристрасність художнього мислення // Всесвіт. 1975. № 4.

Володимир Мовчанюк

ВЕРЕЩА́ГІН Василь Петрович (1/13.01.1835, Перм, тепер РФ — 9/22.10.1909, Петербург) — рос. художник. 1856—61 навчався в петерб. *Академії мистецтв*

В. Верещагін. Т. Шевченко в труні. Папір, олівець. 1861

В. Верещагін

у О. Маркова. 1863—69 — пансіонер АМ у Європі. З 1869 — проф. істор. й портретного живопису в АМ. Зображував переважно біблійні сюжети та билинні мотиви: «Святий Георгій карає порушення монахом обітниці» (1862), «Ніч на Голгофі» (1869), «Ілля Муромець на бенкеті у князя Володимира» (1872) тощо. Виконав ескізи для Ісаакіївського собору у Петербурзі, написав ікони для храму Христа Спасителя у Москві, а також керував розписами Успенського собору *Києво-Печерської лаври*.

26—28 лют. (10—12 берез.) 1861 В. замалював Шевченка в труні (оригінал зберігається у НМТШ), того ж року виконав літографію «Т. Г. Шевченко на смертному одрі» (ін. назва — «Т. Шевченко в труні»).

Олеся Стужук

ВЕРЕЩА́ГІН Роман Іванович (справж. — Верещага; 15/28.10.1910, с. Гребениківка, тепер Тростянецького р-ну Сум. обл. — 26.01.1985, Київ) — укр. композитор і педагог. Закінчив 1947 Київ. консерваторію

Р. Верещагін

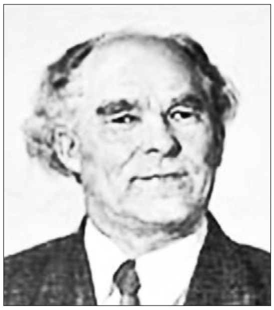
(клас композиції Б. *Лятошинського*). Відтоді до 1972 — викладач теорії музики в Київ. муз. уч-щі та пед. ін-ті. Автор вокальних та інструментальних творів. У Другій симфонії в 4 частинах, присвяченій пам'яті Шевченка (1966), використав народні наспіви, зокр. на слова з «Кобзаря». У романсі для голосу з фортепіано «І небо невмите, і заспані хвилі» зробив спробу відтворити тяжкі душевні переживання самотньої, забутої людини на тлі чужого, непривітного пейзажу.

Літ.: Муха А. Композитори до Шевченківських днів // Музика. 1961. № 1; *Гордійчук М.* Спомин про друга // Музика. 1990. № 6.

Антон Муха

ВЕРЕЩА́ГІН Федір Григорович (17/30.05.1910, Миколаїв — 13.05.1996, Вінниця) — укр. режисер. Народний артист Української РСР (1960), народний артист Союзу РСР (1977). Закінчив 1941 Київ. театр. ін-т. У 1941—44 — худож. керівник фронтової агітбригади Червоноармійського театру,

1945—48 — худож. керівник Ізмаїл. обл. укр. муз.-драм. театру, 1944, 1948—86 — гол. реж., директор Вінн. обл. укр. муз.-драм. театру ім. М. К. Садовського. Серед вистав — «На Вкраїні милій» І. Чабаненка (1945, у постановці використано патріотичні поезії Шевченка). Поставив Шевченкових «Назара Стодолю» (1946) та «Гайдамаків» (1964, за інсценізацією В. *Харченка* та Леся *Курбаса*, сценічна ред. В.), п'єсу «Петербурзькі ночі» В. Малакова і Д. Шкневського (про життя Шевченка, 1949). Здійснив також постановки опери «Катерина» М. *Аркаса* (1956, лібрето Д. Бобиря) та драми «Марина» М. *Зарудного* (1963); обидві — за поемами Шевченка. 1984 поставив спектакль-концерт пам'яті Шевченка «Оживуть степи, озера».

Ф. Верещагін

Літ.: Український драматичний театр: Нарис історії: У 2 т. К., 1959. Т. 2.

Леонід Барабан

ВЕРИКІ́ВСЬКА Ірина Михайлівна (25.04.1921, Київ — 4. 06.2011, там само) — укр. мистецтвознавець. Закінчила філол. ф-т Київ. ун-ту (1947), канд. мистецтвознавства (1970). Дочка композитора М. *Вериківського*, дружина поета К. *Герасименка*. У 1950—54 працювала у ДМШ, 1959—80 — в ІМФЕ АН УРСР, з 1998 — в ІЛ, у відділі шевченкознавства. Вивчала театр.-декораційне мист-во 20 ст., автор монографій «Художник і сцена» (1971), «Становлення української радянської сценографії» (1981), розділів у колективних працях та статей у наук. збірниках.

І. Вериківська

Ін. напрямом наук. інтересів В. було дослідження мист. спадщини Шевченка. Брала участь у підготовці 10-томного «Повного зібрання творів» Шевченка, де уточнила атрибуцію та прокоментувала понад 70 малюнків, які раніше датувалися загалом роками заслання (1847—57), встановила час і місце їх виконання упродовж *Каратауської експедиції* 1851, тривалість походу і його маршрут. У наступні роки працювала над підготовкою до друку мист. спадщини у 12-томному «Повному зібранні творів» Шевченка, де їй належить низка уточнень, виявлення досі невідомих творів. В. — співупор. 7-го тому цього вид. (К., 2005), автор коментарів до понад 130 творів Шевченка.

Тв.: До атрибуції малюнків Т. Г. Шевченка часу Каратауської експедиції 1851 р. // *Мистецька* спадщина Т. Г. Шевченка. К., 1959. Вип. 1; Портрети пензля Т. Г. Шевченка у Вологді // *НТЕ*. 1987. № 3; До історії альбома з Аральської експедиції // *В літопис* шани і любові. К., 1989; Театральний світ Тараса Шевченка // Укр. мова й л-ра в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. 1999. № 1; Акварелі альбому 1845 р. й поетичні твори Шевченка (До проблеми «Шевченко — поет і художник») // *НШК 33*; Тарас Шевченко. Альбом 1845 року [факсимільне вид.] («Одне літо»: Коментар). К., 2000; Етюд як складова творчості Т. Шевченка // *НШК 34*. Кн. 2; Із творчої лабораторії Шевченка-художника: Дещо про ескізи // *НШК 35*. Кн. 1; Офорти академіка з гравірування Тараса Шевченка у зібранні Російського музею в С.-Петербурзі // *Вклад* украинцев в русскую культуру: Материалы V Международного семинара 25—28 мая 2005 года. СПб., 2006.

Валерія Смілянська

ВЕРИКІ́ВСЬКИЙ Михайло Іванович (8/20.11.1896, Кременець, тепер районний центр Терноп. обл. — 14.06.1962, Київ) — укр. композитор, диригент, педагог, музикознавець, муз.-громадський діяч. Закінчив 1923 Київ. консерваторію (клас спеціальної теорії Б. Яворського). Заслужений артист Української РСР (1930), заслужений діяч мист-в Української РСР (1944), проф. (1946). З 1926 — диригент Київ., з 1928 — Харків. оперних театрів. Диригував симфонічними концертами з творів укр. композиторів, зокр. й своїми. Був організатором багатьох концертів до Шевченкових роковин. Муз.-громадську діяльність почав 1921 у Т-ві ім. Леонтовича (1924—27 — голова Правління). В 1924—26 викладав у Муз.-драм. ін-ті ім. М. Лисенка (Київ), 1928—35 — у Харків. муз.-драм. ін-ті, 1923 та з 1935 (з перервою) — у Київ. консерваторії (1955—60 — зав. кафедри хорового диригування). В 1941—45 очолював відділ музики Ін-ту народної творчості і мист-в АН Української РСР (тепер ІМФЕ).

М. Вериківський

У жанрово різноманітному доробку В. — муз.-сценічні, кантатно-ораторіальні, хорові, симфонічні, камерні вокальні та інструментальні твори, муз. до драм. вистав і к/ф, пісні, обробки укр. народних пісень, ред. і оркестровка творів ін. авторів. Твори В. здебільшого побудовані на інтонаціях укр. фольклору.

Визначною сторінкою творчості В. є його шевченкіана. Вперше звернувшись до «Кобзаря» 1919 (фантазія «Гайдамаки» для солістів, хору і фортепіано), він згодом створив ораторії «Іван Гус» (1934, 1943), «Тополя», «Гайдамаки» (обидві — 1951). У 1936 на-

писав муз. до к/ф «Назар Стодоля» (Укрфільм, Одеса) і розповів про неї в журн. «Радянське кіно» (1936. № 5). 1938 створив хор «Світе ясний», 1939 — літ.-муз. композицію «Кавказ», хор «Відповідь на "Заповіт"» Шевченка» на текст А. *Лахуті* в перекл. М. *Рильського*. У 1938 з'являється опера у двох картинах «Сотник» за однойменною поемою Шевченка (постановка Одес. оперного театру, 1939; екранізація Одес. студії телебачення, 1964). У 1939—43 В. пише оперу «Наймичка» на власне й К. *Герасименка* лібрето (2-га ред. 1956—60). У листоп. 1943 оперу поставив в Іркутську Київ. оперний театр (диригент В. *Тольба*, реж. В. *Манзій*, художник О. *Хвостенко-Хвостов*). 1944 «Наймичкою» відкрито перший сезон театру у визволеному Києві (див. *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*). Провідні партії виконували М. *Литвиненко-Вольгемут*, З. *Гайдай*, І. *Паторжинський*. Вистава мала глядацький успіх. 1945 оперу поставлено у Харкові та Львові, 1961 у м. Сталіно (Донецьк); 1984 Київ. театр опери та балету здійснив нову її постановку. Київ. кіностудія ім. О. Довженка створила кінооперу «Наймичка» (1963) з Б. *Гмирею*, Л. *Руденко*, а студія «Укртелефільм» — двосерійний телефільм-оперу (1986, під назвою «Спокута») з Л. *Забілястою* в ролі Ганни. В 1943 в Уфі В. написав поему «Чернець» для баса та симфонічного оркестру. Про перше враження від твору згадував М. Рильський у ст. «Митець, свідомий свого покликання» (*Рильський М.* Зібрання творів: У 20 т. К., 1986. Т. 15). Уперше диригував «Ченцем» автор у концерті Шевч. сесії АН Української РСР 1943. У різні роки цей монолог для баса виконували І. Паторжинський, М. Роменський, Й. *Гошуляк* (Канада). 1996 у святковому концерті, присвяченому 100-річчю від дня народження В., що відбувся у Нац. опері України, його виконав Т. Штонда. В. — автор хору «Ой гоп, таки-так» (1960), обробок хорів «Думи мої» (1939, 1942), «Заповіт» (1951). Оркестрував хори «Іван Гус» М. *Лисенка* (1924), «Заповіт» К. *Стеценка* (1943), здійснив ред. і оркестрував сюїту з опери «Катерина» М. *Аркаса* (1934), «Вечорниці» П. *Ніщинського* (вступ до 2-ї дії вистави «Назар Стодоля», 1949), кількох номерів з опери «Пан Сотник» Г. *Козаченка* (1955).

Тв.: Шевченко у творах українських радянських композиторів. К., 1944; Вибр. тв. К., 1975—1981. Т. 3—4.

Літ.: Герасимова-Персидська Н. Образи Шевченка в оперній творчості М. Вериківського // *Шевченко* і музика: Зб. ст. К., 1966; *Дубенко С. В.* Тарас Шевченко та його герої на екрані. К., 1967; *Шольп О.* Лірика Шевченка і «Сотник» М. І. Вериківського // *Українське* музикознавство: наук.-метод. міжвід. щорічник. К., 1968. Вип. 3; *Шурова Н.* Три монологи для баса М. І. Вериківського: жанрово-стилістичні риси // *Українське* музикознавство: наук.-метод. міжвід. щорічник. К., 1969. Вип. 4; *Шурова Н.* Михайло Вериківський. К., 1971.

Ірина Вериківська

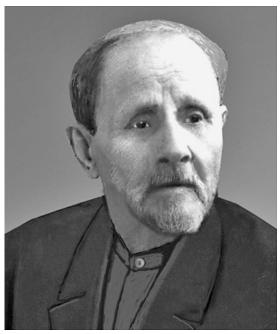
ВЕРЛІ́БР (франц. vers libre — вільний вірш) — вірш, який не має наскрізної міри повтору, вільний від метру, рими й, нерідко, від поділу на строфи, що структурно наближає його до прози. Важливий засіб організації В. — тематичний і синтаксичний паралелізм. Структури, подібні до В., трапляються у давній книжній і народній укр. поезії (молитвословному вірші, голосіннях, обрядових примовляннях тощо). Як самостійна форма укр. В. складається на межі 19 і 20 ст. в поезії Лесі *Українки* та І. Франка — у перекладах (з Й.-В. Ґете, Г. Гейне у Лесі Українки) та оригінальних творах («У чорну хмару зібралася туга моя», «Ave regina!», «Уривки з листа» та ін. Лесі Українки, «Вільні вірші» Франка).

Питання про В. у Шевченка належить до дискусійних. Деякі дослідники вважають Шевченка піонером європ. В. (вперше таку думку висловив А. *Луначарський*), ін. (напр., М. *Рильський*) заперечували саму можливість зарахування поета до верлібристів. Фрагменти й твори, що їх традиційно наводять віршознавці як зразок Шевченкового В. (уривки з поем «Титарівна», «Наймичка», «Невольник», тексти стилізованих дум), не є В. у сучасному розумінні, оскільки допускають певну симетричність у своїй будові, зокр. в римуванні.

Літ.: Сидоренко Г. К. Від класичних нормативів до верлібру. К., 1980; *Костенко Н. В.* Українське віршування XX століття. К., 1993.

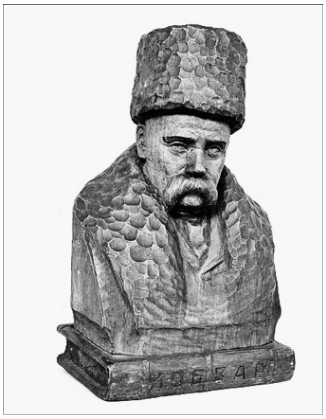
Наталя Костенко

ВЕ́РНА Петро Петрович (24.12.1876/6.01.1877, х. Гора Переяславського пов. Полтав. губ., тепер Бориспільського р-ну Київ. обл. — 3.04.1966, там само) — укр. художник-різьбяр. Заслужений майстер народної творчості Української РСР (1964). 1934—36 — вільний слухач КХІ (викладачі П. Ульянов, М. *Гельман*). Працював у галузі монументального та станкового дереворізьблення скульптури, рельєфу. У доробку: портрети М. Гоголя (1912), О. Пушкіна (1936), І. Котляревського (1940, 1950), автопортрет (1922), багатофігурні композиції — «Зустріч визволителів» (1945), а також на мотиви творів М. Гоголя («Ніч перед Різдвом», 1941), І. Котляревського («Енеїда», 1948). В. створював узагальнені образи та яскраві типи, багато уваги приділяв виразності рис обличчя, жесту, скрупульозно опрацьовував деталі.

П. Верна

Одним із перших серед народних майстрів В. звернувся до образу Шевченка, створивши портрет-барельєф

П. Верна. Погруддя Т. Г. Шевченка. Дерево, різьблення. 1950

«Т. Г. Шевченко» (1911) та композиції за поетичними мотивами митця. За картиною К. *Трутовського* «Кобзар над Дніпром» (1875) і мотивами «Кобзаря» виконав круглу скульптуру «Шевченко біля Дніпра» (1912) та стакову скульптуру «Козак-бандурист» (експонувалася на виставці Т-ва харків. художників, 1915). Автор понад 30 скульптурних портретів Шевченка (1922 для Баришівської школи, 1925, 1927, 1941, 1947, 1949, 1950; горельєф, 1943). Перше погруддя поета вирізьбив 1914. У ранніх портретах-барельєфах дотримувався традиційної іконографічної схеми (1911, 1912), пізніші погрудні портрети позначено психологічною глибиною (1921—50). В. прагнув передати образ просвітника народу, його внутрішній світ, зображуючи близькі до натурних риси обличчя, тип одягу. 1921 Шевченкові погруддя було встановлено як пам'ятники у Броварах, селах Княжичі, Вишеньки на Київщині та ін. На сюжети віршів Шевченка В. вирізьбив декорат. тарілки «Мені тринадцятий минало...» та «А я до школи — носити воду школярам» (обидві — 1939), створив скульптурні композиції «На панщині пшеницю жала» (1913), «Сон» (1913, 1949), «Шевченко з кобзою» (1920-ті), «Слухають кобзаря» (1929), «Мені тринадцятий минало...» (1939, 1947, 1949, 1954), «Перебендя» (1947) та ін. У 1920-х вирізьбив два чорнильні приладдя із зображенням поета, статуетку «Катерина» (1928), медальйон з портретом до 125-річчя від дня народження Шевченка. Твори В. зберігаються в НМТШ, БМШ, НМУНДМ. Іл. табл. XII.

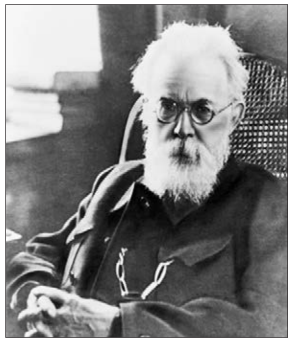
П. Верна Скульптурна композиція «Мені тринадцятий минало...». Дерево, різьблення. 1954

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; Державний музей українського народного декоративного мистецтва УРСР: Альбом. К., 1978.

Літ.: *Проминицький К.* Петро Петрович Верна. К., 1958; *Івасенко В.* Верна-батько. Верна-син // *НТЕ*. 1966. № 2; *Бутник-Сіверський Б.* Українське радянське народне мистецтво. К., 1966.

Марина Юр

ВЕРНА́ДСЬКИЙ Володимир Іванович (28.02/12.03.1863, Петербург — 6.01.1945, Москва) — укр. і рос. вчений, мислитель. Один із фундаторів і перший голова-президент УАН (1918), член *Наукового товариства імені Шевченка* (1903), акад. імператорської АН (1908; з 1917 — Російської, з 1925 — Союзу РСР), член Укр. наук. т-ва (1914), член Комітету, влаштованого у Москві 1910 з нагоди *50-річчя від дня смерті Шевченка*. Син І. *Вернадського* та Ганни (Константинович — дівоче), небоги М. *Гулака*. Брат у других В. *Короленка*. Батько історика Георгія Вернадського. У дитинстві жив у Харкові. В юнацькі роки читав у родинній книгозбірні *«Основу»*, цікавився життям і творчістю Шевченка як улюбленого автора. Закінчив фізико-математичний ф-т Петерб. ун-ту (1885), входив до студентського гуртка вивчення і поширення народної л-ри. З 1890 викладав у Москов. ун-ті (з 1898 — проф.). Здійснив чимало експедицій Україною — досліджував природу, займався краєзнавством. У цей період майже щоліта жив у *Полтаві*, з 1913 — у містечку Шишаках Миргородського пов. Полтав. губ. 2/14 берез. 1892 писав дружині: «...читав я Шевченка й дуже хочу, щоби ти прочитала в маленькому виданні закордонному (є у Георгія) його невеличкий вірш "Минають дні, минають ночі" (стор. 13) — чудово!..» 1918 керував у Києві Комітетом для заснування Всенародної (Нац.) б-ки Української держави (з найширшою добіркою україніки, у тому числі творів Шевченка). Протягом другого півріччя 1918 читав лекції в Київ. ун-ті. 1921 організував академічний Радієвий ін-т у Петрограді, ставши його директором.

В. Вернадський

Тв.: Дневники. К., 1994—1997. Т. 1—2.

Літ.: *Страницы* автобиографии В. И. Вернадского. М., 1981; *Сытник К. М., Апанович Е. М., Стойко С. М.* В. И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине. К., 1984; *Прометей*. Истор.-биогр. альм. М., 1988. Т. 15; *Щербак Н. П.* Владимир Иванович Вернадский. К., 1988; *Бушак С.* «Люди науки повинні прагнути стати на чолі руху»: академік Володимир Іванович Вернадський як політик та громадський діяч // Хроніка-2000. К., 2004. Вип. 57/58.

Павло Усенко

ВЕРНА́ДСЬКИЙ Іван Васильович (24.05/5.06.1821, Київ — 27.03/8.04.1884, Петербург) — рос. і укр. економіст. Батько В. *Вернадського*. За походженням з родини, яка берегла традиції укр. козацтва. Закінчив 1841 Київ. ун-т. Певний час учителював; з 1842 працював на кафедрі політ. економії цього ун-ту. 1856 переїхав до Петербурга. Автор наук. розвідок, присвячених фінансово-економ. і статистичним проблемам. Засновник і ред. журн. «Экономический указатель» та «Экономист». Був близько знайомий з членами *Кирило-Мефодіївського братства*, зокр. підтримував дружні стосунки з Шевченком, П. Кулішем, М. Костомаровим, М. *Гулаком* (дядько його другої дружини Г. Константинович). Під час слідства над кириломефодіївцями у П. Куліша було виявлено петерб. адресу В. та вилучено його лист з відомостями про ефіопську грамоту, що викликав підозру як шифр для тайнопису. В сім'ї В. панував культ Шевченка: знали «Кобзар», читали його своїм дітям.

Літ.: Страницы автобиографии В. И. Вернадского. М., 1981; *Мочалов И. И.* Владимир Иванович Вернадский (1863—1945). М., 1982; *Сытник К. М., Стойко С. М., Апанович Е. М.* И. В. Вернадский: Жизнь и деятельность на Украине. К., 1984; Прометей. М., 1988. Т. 15; *КМТ*.

Григорій Зленко

ВЕРНЕ́ (Vernet) **Еміль-Жан-Орас** (відомий як Орас Верне; 30.06.1789, Париж — 17.01.1863, там само) — франц. живописець. Здобув гуманітарну освіту у коледжі Чотирьох Націй, навчався худож. майстерності у батька Ш. Верне й у Ф.-А. Венсана. 1812 отримав золоту медаль Салону, 1814 його нагороджено орденом Почесного легіону. У 1828—35 — директор Франц. академії у Римі. У 1836, 1842—43 виконував у Росії дипломатичні місії, написав кілька картин на замовлення царського двору.

Е.-Ж.-О. Верне

Творчість В. належить до епохи романтизму, хоча він також зазнав значного впливу салонного мист-ва. Основні теми — людина в непередбачуваних обставинах та стихія природи. В. — віртуоз батальних сцен, портретів, присвячених героям воєнних подій, сюжетів із фантастичними образами, антуражів з екзотичними елементами. Бурхлива динаміка, грандіозні композиції та світлотіньові контрасти у творах митця поєднуються з типово салонними прийомами: площинною живописною манерою, скульптурним вирішенням форм, проробленою деталізацією. В. досконало володів технікою рисунка, писав портрети та був майстром монументально-декорат. живопису. Найвідоміші роботи: «Битва на морі» (1825), «Мазепа, якого переслідують вовки» (1826—27), «Взяття Танжера» (1830-ті), «Портрет Торвальдсена» (1835), плафон у залі єгипет. старожитностей у Луврі (1827), монументальні роботи у Версалі (1836—37). Картини В. експонувалися на виставці 1842 в *Академії мистецтв*, на ній також виставлялась акварель Шевченка «Група жебрачок, які сплять».

Шевченко двічі згадував В. Уперше — в листі до Бр. Залеського, що датується кін. 1855 — поч. 1856, він назвав його представником «нової французької школи»: «Если в Защите у Дмитриева найдешь хорошие эстампы новой французской школы, как-то Делакроа, Делароша, Ораса Верне и других, то попроси скопировать их посредством фотографии, и держи эти копии у себя, смотри, любуйся ими каждый день и каждый час, это так может научить и образовать вкус, как никакая многоумная и многоглаголивая эстетико-философия». Вдруге — у повісті «Художник»: «А она [виставка] в нынешнем году особенно будет интересна. Многие художники — и наши, и иностранцы из-за границы — обещают прислать свои произведения, в том числе Горас Верне, Гюден и Штейнбен» (4, 188—189).

Літ.: Указатель художественных произведений, выставленных в залах Императорской Академии художеств. СПб., 1842.

Мирослава Сапко

ВЕРНЕ́ (Vernet) **Клод-Жозеф** (Йозеф;14.08.1714, Авіньйон — 3.12.1789, Париж) — франц. живописець. Навчався в Ексі в Ж. Віалі, 1731 — у Ф. Сована в Авіньйоні. Жив в Італії у 1734—53, в Римі навчався в А. Манглара, Дж. Панніні, А. Локателлі, Б. Ферджоні та ін. Повернувшись до Франції, 1753 здобув звання акад. Працював у жанрі пейзажу, продовжив традицію франц. та італ. пейзажу 17 ст. й істотно вплинув на дальший розвиток європ. живопису. «Пейзаж Верне» в історії образотв. мист-ва став окремим поняттям. Твори: «Морський берег біля Анціо» (1743), «Італійська гавань» (1751), «Корабельна катастрофа» (1763), «Гавань у Анконі» (1775—80). На замовлення короля Франції написав серію з п'ятнадцяти картин — «Порти Франції» (1754—62), виконаних у різному стилі. В. вважають попередником худож. течії романтизму.

Шевченко згадує В. 10 лип. 1857 у Щоденнику, критикуючи естетичну працю К. Лібельта: «В таком скверном настроении унывающей души вспомнил я про “Umnictwo piękne” Либельта, принялся жевать: жестко, кисло, приторно. Настоящий немецкий супвассер. Как, например, человек, так важно трактующий о вдохновении, простосердечно верит, что будто бы Иосиф Вернет велел себя во время бури привязывать на марсах к мачте для получения вдохновения. Какое

мужицкое понятие об этом неизреченно божественном чувстве. И этому верит человек, пишущий эстетику, трактующий об идеальном, возвышенно-прекрасном в духовной природе человека».

Мирослава Сапко

ВЕ́РНЕР (Werner) **Томаш** (Хома) — польс. засланець, рядовий, з 1849 — унтер-офіцер 4-го Оренбурз. лінійного батальйону. У солдати *Оренбурзького окремого корпусу* потрапив 1844 за антиурядову агітацію. 1853 одержав чин прапорщика, 1856 звільнений зі служби. Шевченко познайомився з В. у період підготовки й проведення *Аральської описової експедиції*. Спілкування й дружба Шевченка з В. тривали і в *Оренбурзі* (1849—50). Останні їхні зустрічі відбулися навесні 1850, коли Шевченка було заарештовано, а В. знову відправлено на *Аральське море*. В. зображений на малюнку О. *Чернишова* «Т. Шевченко серед польських засланців». 1849 в *Раїмі* або в Оренбурзі Шевченко намалював його портрет (див. *Вернера Томаша (Хоми) портрет*). Ім'я В. згадується в листах Шевченка до Бр. Залеського від 6 черв. 1854 та 10 лют. 1855.

Леонід Большаков

ВЕ́РНЕРА ТО́МАША (ХОМИ́) ПОРТРЕ́Т (папір, сепія) виконав Шевченко 1849 в *Раїмі* або в *Оренбурзі*. Місцеперебування оригіналу невідоме. Подається за фотографією з портрета (29,5×22,7), що належала *В. Тарновському* (молодшому) й нині зберігається у НМТШ (№ ф—62). На ній ліворуч унизу прочитується авторська дата: *«1849»*. На звороті аркуша з наклеєною фотографією — напис рукою В. Тарновського (молодшого): «Фотографія съ портрета Фомы Вернера, рисованого Шевченкомъ въ 1849 году». Створити портрет польс. засланця, з 1849 — унтер-офіцера 4-го Оренбурзького лінійного батальйону, Шевченко міг під час їхнього одночасного перебування у Раїмі (січ. — берез. 1849); за свідченням Е. *Нудатова*, художник мешкав у джуламейці разом «із солдатом з поляків» (*Клеменсов Д. Г.* Кое-что из жизни Т. Г. Шевченко в Раиме / Записано со слов Е. В. Н[удатова] // Южный край. Х., 1890. 31 дек.; те саме у вид.: *Воспоминания* о Тарасе Шевченко. К., 1988. С. 240). Шевченко міг намалювати цей портрет також в Оренбурзі (листоп.—груд. 1849), де він і Т. *Вернер* на доручення О. *Бутакова* працювали над оформленням матеріалів *Аральської описової експедиції* (*Воспоминания* о Тарасе Шевченко. К., 1988. С. 217, 272).

Т. Шевченко. Портрет Томаша Вернера. Папір, сепія. 1849

Портрет В. закомпоновано в овалі. Т. Вернера зображено на тлі узагальнених обрисів елементів інтер'єру, ледь тонованих сепією, фігуру намальовано у повороті в профіль, обличчя майже анфас. Митець детально пропрацював риси обличчя, більш узагальнено — силует фігури, щоб передати образ й водночас розкрити характер людини. Легкий нахил голови, відкритий погляд, розумні очі й уся постава створюють образ сповненої почуття власної гідності інтелігентної людини.

Портрет уперше репрод. у вид.: *Малярські твори* (Табл. 81. № 706). Іл. табл. III.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 48.

Літ.: Каталог предметов малорусской старины и редкостей. Коллекции В. В. Тарновского. Вып. 1: Шевченко. К., 1893; *Жаборюк А. А.* Мистецтво живопису і графіки на Україні в першій половині і середині XIX століття. К.; О., 1983.

Валентина Судак

ВЕРХРА́ТСЬКИЙ Іван Григорович (псевд. — Любарт Гаровський, Лосун, Подоляк, Щипавка та ін.; 24.04.1846, с. Більче, тепер с. Більче-Золоте Борщівського р-ну Терноп. обл. — 29.11.1919, Львів) — укр. філолог, природознавець, педагог, письменник і громадсько-культурний діяч. Закінчив філос. ф-т Львів. ун-ту (1868) і природничі курси в Кракові (1874). Дійсний член *Наукового товариства імені Шевченка*, перший голова його математико-природничо-медичної секції. Автор праць з укр. діалектології, лексикології, природознавчої термінології, статей про укр. літ. мову, зб. віршів. Один із впливових діячів народовського руху в Галичині, обстоював самобутність і права розвитку укр. мови та культури. Зі шкільних років захоплювався поезією Шевченка, був її популяризатором, пропагував мову Шевченка серед галицьких літераторів. Вплив Шевченка помітний у ряді його ліричних віршів («Співанка», «Думка», «Ой у полі край дороги» та ін.). Опубл. розвідки і спогади про появу і розповсюдження творів Шевченка в Галичині, початки відзначання днів пам'яті поета: «Перве поминальне богослуження за упокой Тараса Шевченка 1862 року у Львові» (*ЗНТШ*. 1912. Т. 108. Кн. 2), «З перших літ народовців (1861—1866)» (*ЗНТШ*. 1915. Т. 122).

Літ.: Худаш М. Л. І. Г. Верхратський // Мовознавство. 1971. № 4.

Роман Кирчів

ВЕРЬО́ВКА Григорій Гурійович (13/25.12.1895, Березна, тепер смт Менського р-ну Черніг. обл. — 21.10.1964, Київ) — укр. композитор, хоровий диригент, педагог, народний артист Української РСР (1960). Лауреат Держ. премії Союзу РСР (1948), Держ. премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1968; разом з А. Авдієвським). Навчався в Муз.-драм. ін-ті ім. М. Лисенка (Київ, 1918—21) у Б. Яворського (композиція) та О. Орлова (диригування), який закінчив 1933 екстерном. Викладав хорове диригування в муз. закладах Києва — в Муз.-драм. ін-ті ім. М. Лисенка (1923—27), консерваторії (1934—41, 1943—64). З 1947 — проф. Організатор (1943), худож. керівник і гол. диригент Укр. народного хору (з 1965 названий його іменем), тепер — Нац. укр. народний хор ім. Г. Г. Верьовки. 1942—45 працював в Ін-ті народної творчості і мист-в АН Української РСР (тепер — ІМФЕ). Збирав і обробляв укр. народні пісні, досконало вивчив особливості народної поліфонії, перейняв і розвинув специфічну манеру народного «гуртового» співу. Як композитор працював переваж-но в пісенно-хоровому жанрі — автор понад 200 муз. творів. Здійснив обробку пісні «По діброві вітер виє» (уривок із балади Шевченка «Тополя», 1939), написав романс «Ой не п'ються пива-меди» (1934), композицію «Тополя» (1964). Пам'яті поета присвятив мішаний хор без супроводу «Там на горі, за Дніпром» (слова П. *Тичини*, 1924), хор з фортепіано «Навіки славен» (слова В. *Лагоди*, 1960). Автор муз. до драми Шевченка «Назар Стодоля» (1941). Упорядкував зб. «Хорові твори українських радянських композиторів» (К., 1951), в якій уміщено і твори на Шевченкові слова.

Г. Верьовка

Літ.: Ященко Л. Григорій Гурійович Верьовка: Нарис про життя і творчість. К., 1963; *Гуменюк А.* Український народний хор. К., 1969; *Григорій* Верьовка: Спогади. К., 1972; *Гордійчук М. М.* Фольклор і фольклористика: Зб. статей. К., 1979; *Дженков В.* Дивосвіт Григорія Верьовки // Всесвіт. 1986. № 6; *Кобач І.* Співоче поле у Березні // Українська культура. 2004. № 4.

Антон Муха

ВЕСЕ́ЛИЙ ПОДІ́Л (кол. Родзянки і Паніванівка) — село Семенівського р-ну Полтав. обл., розташоване побл. річки Кривої Руди.

Неподалік В. П. — поселення, започатковані братами А. *Родзянком* і П. *Родзянком,* — Семенівка, Паніванівка, Вереміївка, *Василівка* та ін. 22 лип. 1845 Шевченко познайомився з А. Родзянком і разом з ним виїхав до В. П. Пробув тут кілька днів. Відвідав с. *Вишняки*, Василівку, *Біляки*, *Заїчинці*, а також *Хорол*, де описав істор. пам'ятки. Місцевість навколо В. П. описав в «Археологічних нотатках». Згадка про село є в повісті «Наймичка» й у Щоденнику. Тут намалював аквареллю портрет дворічного сина господаря Гаврилка Родзянка, познайомився з В. *Єдлічкою*, який працював у маєтку вихователем дітей і вчителем музики. Згодом Шевченко перебрався до маєтку Платонівка П. Родзянка, з яким познайомився ще 1843 в *Яготині* у маєтку князя М. *Рєпніна-Волконського*, при якому П. Родзянко служив ад'ютантом і чиновником із особливих доручень. Невдовзі поет через Семенівку, Хорол і *Миргород* вирушив у с. *Мар'янське*. Про перебування Шевченка у В. П. свідчить лист поета до А. та Н. Родзянків від 23 жовт. 1845.

Літ.: Жур 2003.

Володимир Ленченко

ВЕСЕЛО́ВСЬКИЙ Володимир Павлович (у Шевченка помилково — Весловський) — нижньоновгород. чиновник, член Нижньоновгород. губ. археографічної комісії. Належав до відомої у *Нижньому Новгороді* родини, близької до літ.-муз. кіл (письменника П. Мельникова-Печерського, О. *Улибишева* та ін.). Шевченко познайомився з В. під час муз. вечорів, про що занотував у Щоденнику 13 січ. 1858: «Вечер провел у милейшего юноши виртуоза-виолончелиста Весловского».

Леонід Большаков

ВЕСОЛО́ВСЬКИЙ Ярослав Іванович (псевд. — Охрім Будяк, Олег Сатир та ін.; 20.02.1881, с. Молодятин, тепер Коломийського р-ну Івано-Франк. обл. — 21.06.1917, Віллішгоф, побл. Відня) — укр. публіцист, журналіст, громадсько-культурний діяч, письменник. Закінчив юрид. ф-т Львів. ун-ту. Співробітник і ред. газ. «Поступ» (1902—04), «Буковина» (1904—06), видань т-ва «Просвіта» (з 1907) та ін. В. — автор ліричних віршів і оповідань, літ.-крит. статей про укр. письменників. Багато уваги приділяв творчості Шевченка, передруковуючи його поезії, вміщуючи статті про нього різних авторів. В. належать наук.-попул. ст. «Дари в Чигирині 1649 р. Картина Т. Шевченка» (Поступ. 1903. № 42), «Переклади із Шевченка» (Буковина. 1904. 2 листоп. [рос. мовою]), «В сорок сьомі роковини Тарасової смерті» (Письмо з «Просвіти». 1908. № 5).

Літ.: Качкан В. «Як гарно на світі жити»: (До життєпису Ярослава Весоловського) // *Качкан В.* Українське народознавство в іменах: У 2 ч. К., 1994. Ч. 1; *Качкан В.* Ярослав Весоловський // *Качкан В.* Хай святиться ім'я твоє: Галицькі просвітницькі діячі, письменники, вчені, вихідці із священ. родин. Чернівці, 1994.

Федір Погребенник

ВЕ́СПЕР (справж. — Дабагян Мартирос; 28.04/10.05.1893, м. Ван, тепер Туреччина — 20.09.1977, Єреван) — вірм. письменник і перекладач. Навчався у Держ. пед. закладі м. Вана. З 1915 жив у Вірменії. Автор зб. «Станції», «Сяйво» (1936), «Пам'ять» (1948), «Прозові сторінки» (1963), «Вибране» (1973) та ін., низки зб. творів для дітей.

Переклав низку віршів Шевченка: «Маленькій Мар'яні», «Огні горять, музика грає» (обидва — газ. «Авангард». 1939. 9 берез.), «Ой гляну я, подивлюся», «І широкую долину», «Сестрі» (всі — журн. «Хорурдаин граканутюн». 1939. № 5—6). Перекл. В. увійшли до вид. творів Шевченка «Кобзар» (1939; 1954) і «Вибране» вірм. мовою (Єреван, 1989).

Мері Петросян

ВЕ́СТА — рим. богиня домашнього вогнища та родинного життя. Вівтарі В. були майже у кожному рим. домі. Храми богині мали круглу форму з куполом. Згадуючи живописні укр. краєвиди у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», Шевченко зауважує: «По берегам же Днепра, в губерниях Киевской, Полтавской <…> не увидите ни одной развалины на пространстве трех губерний. Кроме разве у богатого затейника-помещика нарочно развалившийся в саду деревянный размалеванный храм Весты а ля ротонда Тиволи» (4, 266). Тут йдеться про дерев'яну альтанку круглої форми, що імітує одну з будов вілли імператора Адріана в італ. м. Тіволі побл. Рима. У повісті «Художник» згадано про намір героя змалювати голівку «Весталки» (жриці богині В.).

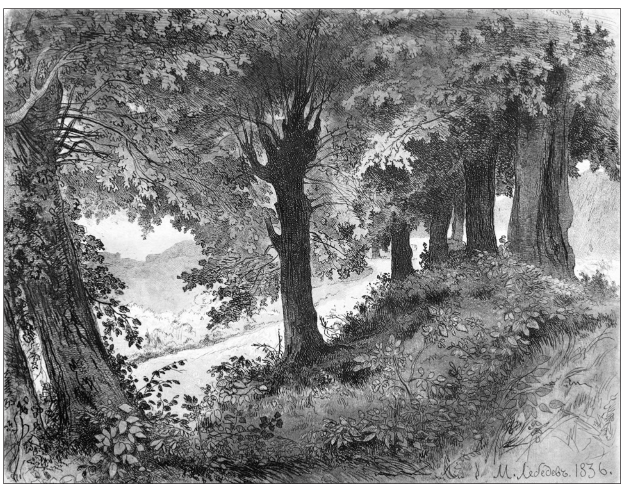
Мирослава Шах-Майстренко

«ВЕЧЕРНИ́ЦІ» — укр. літ.-громадський журнал-тижневик. Виходив у Львові 1862—63 спочатку за ред. Ф. *Заревича* (1862—63. № 1—7), а згодом — В. *Шашкевича* (1863. № 8—16). Провідним публіцистом журн. був К. *Климкович*. Як перше періодичне вид. народовського напряму журнал дотримувався концепції творення л-ри на основі живого народного мовлення, у зв'язку з чим активно пропагував і популяризував творчість Шевченка. У зверненні ред. «До громади» (1862. № 16) зазначено, що Шевченко закликав «до життя ідеальнолюдського», що його слово «надало нам повагу меж народами». Тут було надрук. 15 творів поета, серед них — уривки з поем «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «Гамалія», «Кавказ», «Холодний Яр», «І мертвим, і живим», «Чернець» (уперше — «Відьма», «Чигрине, Чигрине», «Русалка», «Плач Ярославни») та ін. Шевченкові, зокр. проблемі місця і ролі його творчості у взаєминах укр. нац.-визв. руху з польс., присвячено опубл. у «В.» ст. Д. *Танячкевича* «Слівце правди "Dziennik-ові Literack-ому"» про нашого батька Тараса Шевченка» (1862. № 35) та К. Климковича «Ми і вони» (1863. № 3). Крім того, журнал передрук. з петерб. *«Основи»* ст. П. Куліша «Чого стоїть Шевченко яко поет народний», Л. *Жемчужникова* «Згадка за Шевченка, його смерть і похорони», нарис О. *Лазаревського* «Дитинний вік Шевченка».

Літ.: Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // *Франко*. Т. 41; *Історія* української дожовтневої журналістики: Навч. посіб. для студентів вузів із спец. «Журналістика». Л., 1983; *Історія* української літературної критики: Дожовтневий період. К., 1988.

Петро Хропко

«ВЕ́ЧІР В АЛЬБА́НО ПОБЛИЗУ́ РИ́МА» («Ліс») (папір, офорт, акватинта; 27,3×30,7, 29,3×37,2) — офорт Шевченка, виконаний не пізн. 25 трав. 1859, коли він одержав дозвіл на виїзд з Петербурга в Україну (*Т. Г. Шевченко* в документах і матеріалах. К., 1950. С. 216). Створений на основі однойменного малюнка (1863; папір, туш, сепія; 22,5×28,2) М. *Лебедєва* «Вечір в Альбано» («Ліс») (кол. власність музею петерб. *Академії мистецтв*, нині — ДТГ). На одному з відбитків офорта (НМТШ, № г—888) ліворуч унизу на паспарту — авторська монограма: *«Грав. Т. Шевченко. 1859»*; праворуч на рисунку офортним штрихом напис: «*М. Лебедевъ. 1836*». На звороті у нижньому куті рукою Шевченка червоним олівцем напис: «*Пану Андріевскому*», а під ним невідомою рукою чорним олівцем напис: «отъ Тараса Григорьев. Шевченка — 12 но[ября] 1859 въ Киевѣ чрезъ г. Сошенка». У НМТШ зберігаються ще п'ять відбитків з цього офорта у різному стані. На одному з естампів на паспарту рукою Шевченка червоним олівцем написи: «*Наталіи Александровни Хрущовой на память 8 іюня 1859 Т. Шевченко*» (№ г—384). Репрод. офорт у л-рі під різними назвами: «Лісовий

Т. Шевченко. Вечір в Альбано поблизу Рима («Ліс»). Папір, офорт, акватинта. 1859

пейзаж» (*КС*. 1888. № 6. С. 84); «Ліс» (*Ровинский Д*. Подробный словарь русских граверов XVI—XIX вв. СПб., 1895. Т. 2. С. 1176. № 19); «В лісі» (*Каталог* виставки художніх творів Шевченка в Києві. К., 1911. С. 16); «Гай» (*Новицький*, с. 79). Уперше експонувався на виставці в петерб. АМ (Петербург, 1860). Місця зберігання описаного естампа: ІТШ, ЦМШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. XV.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 42.

Літ.: Мацапура М. Невідомий малюнок // Україна. 1961. № 5; *Мацапура М*. Невідомий малюнок роботи Т. Шевченка // Тарас Шевченко — художник. К., 1963; *Благовєщенський О*. Шевченко в Петербурзі (1858—61) // *Спогади 1982*.

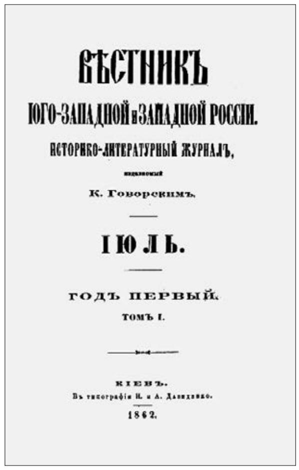
Марина Юр

ВЕ́ЯН (Veyan) **Андріс** (справж. — Калнач Донат; 20.04.1927, волость Нірза, тепер Латгалія край, Латвія — 8.12.2005, Рига) — латис. поет і перекладач. Закінчив 1950 Ризький пед. ін-т. Автор зб. поезій «Молодість» (1953), «Сонце піднімається вище» (1957; Держ. премія Латвійської РСР, 1957), «Роки і сліди» (1964), «За озером високі гори» (1977) та ін.; зб. мініатюр, нарисів, публіцистичних ст. «Лубанс мріє про Даугаву» (1987) та ін. Перекладав латис. мовою твори Лесі *Українки*, П. *Тичини*. Про Україну писав у публіцистичній кн. «Білий корабель у синіх водах» (1974). Шевченкові присвятив вірші «Кобзар» (1957), «Нічна розмова Райніса з Тарасом у засланні» (1965). В. — автор ст. «Безсмертя великого Кобзаря» (Karogs. 1961. № 3) і «Прометей України» (Ciņa. 1964. 7 берез.), нарису «Так розмовляють з батьком» (1969).

Тв.: Он научил нас любить Украину // Лит. газета. 1961. 9 марта; Бурштинові краплі: [Поезії]. К., 1965; Нічна розмова Райніса з Тарасом у засланні // Сузір'я: Вірші та оповідання письменників братніх народів Радянського Союзу. К., 1968. Вип. 2.

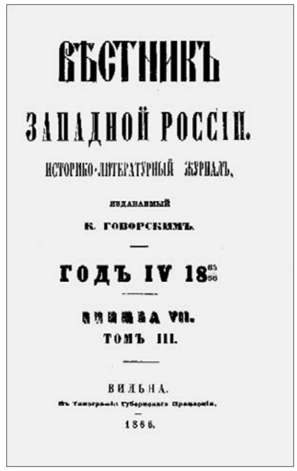
Анатолій Шпиталь

«**ВЕ́СТНИК Ю́ГО-ЗА́ПАДНОЙ И ЗА́ПАДНОЙ РОССИ́И**» — щомісячний істор. і літ. журнал. Виходив 1862—71 (до 1864 — у Києві, потім — у *Вільні* під назвою «Вестник Западной России»). Протягом 1862—70 ред. був К. Говорський, далі — І. Єремич. Спрямований проти нац.-визв. рухів в Україні, Білорусі, Литві та Польщі, проповідував ідеологію «самодержавства, православ'я і народності» та «єдиної і неділимої Росії». Підтримував колонізаційну політику Російської імперії, асиміляцію українців і білорусів через російськомовну школу. Був запеклим противником розвитку нац. культур, заперечував самобутність укр. мови. Один із постійних авторів журн. А. Добротворський писав, що укр. мова «зіпсована польським і латинським впливом, а тому потворна» (1863. № 6). Журнальні публ. намагалися принизити не лише творчість, а й людську гідність Шевченка. Йому ставили в провину, що писав

ВѢСТНИКЪ
ЮГО-ЗАПАДНОЙ и ЗАПАДНОЙ РОССІИ.
ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЖУРНАЛЪ,
издаваемый
К. Говорскимъ.
ІЮЛЬ.
ГОДЪ ПЕРВЫЙ.
ТОМЪ I.
КІЕВЪ.
Въ типографіи И. и А. Давиденко.
1862.

Вестник Юго-Западной и Западной России. К., 1862. Т. 1. Титул

ВѢСТНИКЪ
ЗАПАДНОЙ РОССІИ.
ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЖУРНАЛЪ,
издаваемый
К. ГОВОРСКИМЪ.
ГОДЪ IV 18 65/66
КНИЖКА VII.
ТОМЪ III.
ВИЛЬНА.
Въ Типографіи Губернскаго Правленія.
1866.

Вестник Западной России. Вильно. 1866. Кн. 7. Титул

«малоросійською мовою», а мусив би рос., як свої листи і Щоденник; що популярним його зробили земляки у Петербурзі, які піднесли його до рівня поета світового значення. Журнал називав їх «молодими мрійниками, котрі пнуться з сил, щоб відокремити малоросійське просторіччя, піднести його на рівень самобутньої мови і створити на ній окрему літературу» (1863. Т. 3. № 2); різко виступав проти укр. періодичних видань, особливо *«Основи»*, а також львів. журн. «Мета». Опубл. спогади П. *Мартоса* про Шевченка (1863. № 10), де події з життя поета інтерпретовано у зневажливому тоні в дусі ставлення видавців журналу до його творчості. Журнал виступав проти заходів М. Костомарова щодо видання укр. народопросвітніх книжок, стверджуючи, що «Костомаров, Куліш і "Основа" є розсадниками хохломанії». Виходячи зі своїх завдань, «В. Ю.-З. и З. Р.» тенденційно добирав, публікував і коментував документи й матеріали з історії укр. і білорус. земель у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, боротьби православної церкви проти католицизму та уніатства, а також пам'ятки полемічної л-ри (твори Івана Вишенського, Іоаникія Галятовського та ін.), розвідки про братства, фольклор, етнографію, істор. романи, уривки творів зарубіжних мемуаристів 15—16 ст.

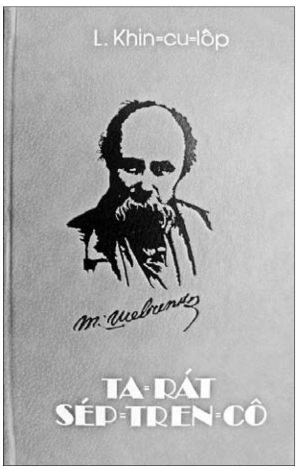
Олена Дзюба

В'ЄТА́Н (Vieuxtemps) **Анрі** (17.02.1820, Верв'є, провінція Льєж, Бельгія — 16.06.1881, Мустафа, Алжир) — бельг. скрипаль, композитор і педагог. У 1828—35 удосконалювався з майстерності гри на скрипці та з композиції у Парижі, гармонії — у Відні. Водночас гастролював у багатьох містах Зх. Європи. 1838 виступав з концертами в Петербурзі й Москві,

після чого залишився на посаді придворного соліста в Петербурзі (1838—41 та 1845—52). У черв.— серп. 1848 гастролював в Одесі. У Росії створив свій найзначніший твір — 4-й концерт для скрипки з оркестром, «Фантазію апасіонату», обробки романсів і пісень рос. композиторів для скрипки і фортепіано, фантазію на теми опери «Аскольдова могила» О. Верстовського. Покинувши 1852 Росію, жив у Брюсселі, Франкфурті-на-Майні, Парижі, мандрував з концертами США і країнами Близького Сходу. 1860 знову концертував у Петербурзі й Москві. Шевченко, ймовірно, бував на концертах В. Гол. герой повісті «Музикант» Тарас Федорович, побувавши на концерті В. і Ф.-А. *Серве*, висловився: «Боже мой! я не слышал да и не услышу никогда ничего прекраснее!» (3, 219).

Ростислав Пилипчук

В'ЄТНА́МСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Перше знайомство в'єтнам. читачів з творчістю Шевченка відбулося в берез. 1959, коли газ. «Văn học» вмістила 10 віршів укр. поета («Ой три шляхи широкії», «Якось-то, йдучи уночі» та ін.) в перекл. в'єтнам. мовою Те Ханя. Ширше знайомство відбулося 1961, коли за постановою Всесвітньої Ради Миру в усьому світі й у В'єтнамі зокр. відзначали *100-літні роковини від дня смерті Шевченка*. У В'єтнамі відзначали і *150-літній ювілей від дня народження Шевченка*. У періодичній пресі з'явилися матеріали, присвячені укр. поетові. У журн. «Văn nghê» (1961. № 3) надрук. ст. Май Тхук Луана «Шевченко — великий поет українського народу», а в газ. «Nhân dân» (1961. 10 берез.) — ст. поета За Ніня «Тарас Шевченко — корифей українського народу». Ґрунтовну ст. про Шевченка опубл. в газ. «Văn học» (1961. 6 берез.). У журн. «Văn nghê» (1964. № 45), «Tap chi văn học» (1964. № 3) опубл. ст.

Л. Хінкулов. Тарас Шевченко. М., 1988. Обкладинка і титул.

літературознавець *Нгуєн Суан Шань*. Він виступив також із доповідями на урочистих вечорах, присвячених шевч. ювілеям, зокр. на вечорах, організованих Т-вом в'єтнамо-радянської дружби, Спілкою письменників В'єтнаму і Комітетом культурних зв'язків із закордоном у ханойському палаці «Згуртованість» 6 берез. 1961 і в берез. 1964; 10 берез. 1961 — в хайфонському Великому будинку пісні. У статтях і доповідях подано огляд життєвого і творчого шляху Шевченка та аналіз його поетичної спадщини. Нгуєн Суан Шаню належить і більшість перекл. Шевченкових віршів, зокр. «Заповіту» і «Мені тринадцятий минало», уривка з балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий» та ін. Серед перекладачів можна назвати і Тхай Тоана, Май Тхук Луана, Нгуєн Вієт Лама та ін. Їхні перекл. надрук. в журн. «Văn nghê», «Văn nghê quăn dôi», газ. «Văn học» та ін. 1988 у Москві вийшла друком в'єтнам. мовою монографія Л. *Хінкулова* «Тарас Шевченко».

Літ.: Нгуен Конг Хоан. В'єтнам вітає Тараса // *СВШ*. Т. 3; *Нгуен Конг Хоан.* Украинский Нгуен Зу // *Шевченко* и мировая культура. М., 1964; *Кашель М.* Тарасове слово серед в'єтнамського народу // Всесвіт. 1975. № 3.

Майя Кашель

ВИ́ВЧЕННЯ ЖИТТЯ́ І ТВО́РЧОСТІ ШЕВЧЕ́НКА У ШКО́ЛАХ УКРАЇ́НИ — пед. процес, спрямований на виховання нац. свідомої особистості. Творча спадщина і життя Шевченка відіграли велику роль у формуванні укр. нац. школи, що тривалий час існувала в межах ворожих їй тоталітарних режимів. Позаяк спадщину Шевченка, вкорінену в народну свідомість, не могла проігнорувати жодна ідеологія, його доробок активно використовували для вибудовування і впроваджування в соціум — за посередництва школи — панівних ідеологічних концепцій. Перша з них пропагувала зручний і зрозумілий образ народного поета, недавнього кріпака, що уособлював селянську правду, сентиментального і запального «малороса». Відтак для вивчення у тогочасній школі обирали відповідні поетичні твори. Під впливом М. *Добролюбова* та К. Ушинського, які обстоювали ідею якнайширшого використання «Кобзаря» в курсі словесності, Д. Тихомиров, В. Водовозов та ін. активно впроваджували твори Шевченка до шкільних російськомовних посібників. Зокр., В. Стоюнін запропонував молодшим школярам рос. перекл. уривків з поем «Катерина» («Сиротка»), «Гайдамаки» («Ярема», «Казацкий батька») та повний текст «Івана Підкови». М. Полканов та В. Васильєва вмістили розповідь про Шевченка серед текстів про «видатних митців, які вийшли з народу» — між М. Ломоносовим і О. *Кольцовим*. В. Острогорський у посібнику для вчителів обстоював

думку, що творчість Шевченка має великий виховний вплив завдяки поєднанню в ній народного, суспільного та особистого первнів, а тому ввів його поезії до рекомендованого списку л-ри для позакласного читання у молодших класах гімназій. Вміщували у своїх підручниках перекл. творів Шевченка і В. Вахтеров, М. Бунаков, І. Горбунов-Посадов, М. Гусєва, К. Петров та ін. Окремі спеціалізовані бібліогр. посібники також містили посилання на твори Шевченка, подані здебільшого в недосконалих аматорських перекл., зі значними купюрами та різночитанням. Хибне трактування світогляду поета та ідеологічна заангажованість, спотворена інтерпретація його творів і поглядів особливо помітні у методичних коментарях, що супроводжували тексти, і в завданнях до них.

Укр. освітяни відіграли важливу роль у збереженні творчої спадщини поета і пам'яті про нього. Серед перших шевченкознавців — педагоги В. *Гнилосиров*, Б. *Грінченко*, М. *Комаров*, О. *Кониський*, В. *Науменко*, О. *Русов*, П. *Чубинський*, Г. *Шерстюк* та ін. Вони впроваджували в навч. процес, відповідно до вікової психології, твори поета, незважаючи на те, що в Україні поширення серед учнівської молоді творів Шевченка мовою оригіналу без відповідних методичних коментарів (напр., «"Малий Кобзар" для дітей з малюнками») переслідувалося законом. Деякі патріотично налаштовані освітяни, передусім кириломефодіївці, у потрактуванні творчості Шевченка започаткували сприйняття її як дієвого духовного стрижня, навколо якого гуртується все українське. Нац. свідомі вчителі знайомили молодь із доробком і долею Шевченка на т. зв. народних читаннях. Х. *Алчевська,* С. *Васильченко*, М. Драгоманов, Б. Грінченко, А. *Свидницький*, І. *Нечуй-Левицький* та ін. популяризували поезію Шевченка серед учнів, уміщували окремі вірші у підручниках і дитячих виданнях, виховували в молоді нац. самосвідомість саме завдяки створенню особливого пієтету до Шевченка. Так, В. Гнилосиров не лише сприяв поширенню «Букваря» Шевченка на Слобожанщині, а й першим залучив школярів до опікування могилою поета у *Каневі*. О. Кониський видав «Граматку, або Перше читання задля початку вчення» (1882), що відкривалася епіграфом з твору Шевченка та містила низку його поезій. Були вони й у «Читанці» Т. Лубенця (1883), «Рідному слові» (1889) Б. Грінченка тощо. Деякі з написаних тогочасними педагогами праць тривалий час залишалися неопубл., напр. «"Малий Кобзар" для дітей» О. Русова чи «Тарас Шевченко — апостол правди і надії, учитель людства. Спроба педагогічно-наукової розвідки» О. *Барвінського* вийшли на широкий загал лише 2001 (Івано-Франківськ).

Події 1905 активізували процеси україномовного книговидання, зокр. для шкільництва та дітей. Твори Шевченка, поряд зі світовою класикою, широко представлені у «Читанці» (1905) О. Білоусенка [О. *Лотоцького*], містяться вони і в «Українській граматиці для науки читання й писання» (1907) Б. Грінченка. Друкувало поезії Шевченка для шкільного вжитку перше в Україні пед. вид-во «Український учитель», яке заснував 1906 в Полтаві Г. Шерстюк. Значну увагу вивченню життя і творчості поета в школі приділяв і заснований Г. Шерстюком перший у Сх. Україні пед. часопис «Світло» (1910—14), на сторінках якого наголошувано, що поезія Шевченка сприяє вихованню «справжніх людей, добрих синів рідного краю й прекрасних членів тієї велетенської сім'ї, що зветься людськістю», а доля його є для укр. дітей зразком невтомного руху «простого чоловіка» до вершин духовного буття, «з темної селянської хати на верхи всесвітньої слави геніального поета» (*Волох С*. [Прокопович В.] По святах // Світло. 1911. №. 7. С. 21). Сам Шерстюк безупинно й повсюдно закликав здебільшого зденаціоналізоване укр. вчительство вивчати творчість не лише О. Пушкіна та І. *Крилова*, а й Шевченка. Для залучення творів Шевченка до програм укр. школи чимало зробили й земства: видавали підручники для поч. шкіл, у яких були твори поета чи відомості про нього, організовували народні й шкільні б-ки. Сприяли поширенню відомостей про Шевченка серед учительської громади та учнівської молоді Т-ва грамотності, «Просвіта», Всеукр. спілка вчителів і діячів народної освіти.

Свідомі справжньої ролі й місця Шевченка в розвитку нації, укр. освітяни святкували *100-літній ювілей від дня народження Шевченка* у 1914, незважаючи на циркуляр царського уряду про заборону відзначання ювілею. Так, С. *Черкасенко* поставив поета в один ряд зі світовими нац. геніями — *Гомером,* В. *Шекспіром*, Й.-В. *Ґете*, М. Сервантесом, наголошуючи, що найкращим пошановуванням таких особистостей є «виховання молоді на їхніх ідеалах». Він говорив і про «творчий націоналізм» Шевченка, який «не чужинців, як таких, ненавидів, а громовим словом своїм карав <…> усіх тих, хто був носителем ідей гнобительства, і виконавців цього ганебного діла» (*Черкасенко С*. Шевченко про «інородців» // Світло. 1914. № 6. С. 13—14). Офіційне шкільництво Галичини вивченню творчості Шевченка особливої уваги не приділяло. Водночас видавали «Кобзарі для молодіжі», редаговані Укр. пед. т-вом. 1870 вийшла друком, а згодом була допущена до використання в школах «Руська читанка для высшои гимназии» в трьох частинах О. Барвінського, перша офіційна спроба шкільного прочитання Шевченка в зх.-укр. землях. Для молоді Галичини Шевченко став символом єдності України, духовним знаменом. 1880 Укр. гімназія у Львові першою провела вечір на честь Шевченка, а вже за десять років її приклад наслідували решта. Однак після реформи освіти 1901, спрямованої

на остаточне вилучення та фальшування всього укр. в шкільних курсах, «Гайдамаки», «Тарасова ніч» та ін. бунтарські твори поета взагалі було заборонено для шкільного вивчення. Тексти «Катерини» й «Наймички» вилучено як непристойні за змістом. Згідно з «Планом науки мови руської в гімназіях галицьких з інструкцією для учителів того предмета» від шевч. періоду залишався не зрозумілий учням «Вступ», де підносилася «амністія» *Олександра II* П. Кулішеві, М. Костомарову та ін., висвітлювалася роль «Просвіти» в культурному поступі й пропонувалося читати окремі (не названі) вірші поета у 8-му класі. Як наслідок, 1912 часопис «Учитель» зазначив, що в Галичині знають Шевченка переважно з «виїмків українсько-руської літератури» для середніх шкіл, де «ідеї великого генія обставлено фальшивими й невірними поясненнями» (Учитель. 1912. Ч. 11/12. С. 334). На жаль, укладачі підручників (О. Барвінський, А. Маркуш, Ю. Ревай та ін.) сприяли цьому, редагуючи твори Шевченка на власний розсуд і виходячи з «потреб часу». Попри все у Галичині витворено культ Шевченка як першого громадянина-українця, взірця для наслідування, духовного батька нації, твори якого поширювали таємно, вивчали напам'ять у гуртках-громадах.

Освітяни Буковини теж використовували посібники, що містили твори Шевченка: «Руську читанку для першої кляси школ середніх» К. *Лучаківського* (1899), «Руську читанку для першої кляси шкіл середніх», укладену С. *Шпойнаровським* (1900), «Виїмки з народної літератури українсько-руської XIX віку» О. Барвінського (1905) та ін. Назагал у другій пол. 19 ст. — на поч. 20 ст. вивчення Шевченка чітко поділялося на стихійне, «домашнє», ніким не коментоване, і «офіційне», відповідно скероване указами та циркулярами, читання поета. Існувала і тенденція до свідомого злиття його реальної особи з ідеалізованим образом, створення «зразка українця», який слід шанувати, а не переосмислювати. Список творів Шевченка для шкільного вжитку формувався відповідно до смаків упорядника та наявних ідеологічних концепцій, а не згідно з вимогами педагогіки, вікової психології та реальними навч. цілями.

Інша концепція сприйняття Шевченка — як поета-борця, страдника-бунтаря, інтернаціоналіста і атеїста — формувалася і розвивалася разом із поширенням радянської ідеології. Упродовж десятиліть творчий доробок Шевченка фальшували, його естетично-філос., нац. глибинний контекст ігнорували, натомість підносили революційний, атеїстичний, нігілістичний. У заідеологізованих інтерпретаціях творчості поета в укр. шкільництві поступово почали домінувати трафаретні кліше, псевдопатріотична риторика, тенденційний підхід і поверховість. У цьому процесі можна означити кілька періодів:

1. 1917—38, коли новий режим вимагав нового «пролетарського» змісту освіти. Відповідно, замість класно-урочної системи було запроваджено комплексні програми, лабораторно-бригадний метод навчання, метод проектів. Освітянський Київ у всьому намагався копіювати Москву. Позбавлення спадщини Шевченка філос., реліг., історіософського, естетичного і будь-якого ін., крім «революційно-демократичного», змісту стало в шкільних програмах нормою: «Шевченко в радянській школі — це не якісь святощі, це не мета, це тільки засіб класового виховання дітей» (*Лень І*. Шевченко в школі соцвиху // Шлях освіти. 1926. Ч. 2).

1917 в Україні набула поширення ідея О. *Дорошкевича* про позатенденційне викладання л-ри. Коротке пожвавлення нац. життя у 1920-х завершилося тим, що прогресивні спроби гуманізувати шкільництво вилилися у прагнення не травмувати психіку дітей надто тяжкими за настроєм текстами, а відповідно, призвели до вилучення з програм творів, «пронизаних лірикою горя», зокр. й поезій Шевченка. Водночас уривки з них містили посібники з історії. Зрештою, у трав. 1919 Народний комісаріат освіти Української СРР видав інструкцію «Про викладання окремих дисциплін», вимагаючи замінити у хрестоматіях «пейзаж» — «жанром» боротьби за визволення праці. Значного поширення в школах набули різноманітні збірники на вшанування пам'яті Шевченка. Щоправда, провідною була в них тенденційна думка про те, що «Шевченко-революціонер, Шевченко-безбожник мусить виступити перед дітьми, а тому увесь матеріал треба підібрати відповідний» (*Сірополко С*. Історія освіти в Україні. К., 2001. С. 689).

Укладені на поч. 1920-х «План занять по українській і російській мові й літературі» та «План занять по українському і всесвітньому письменству в дитячих закладах соціального виховання» переорієнтовували шкільництво на епізодичне ознайомлення дитини з певними літ. фактами, і водночас у них було зазначено, що своєрідність укр. мист-ва можна побачити лише на «тлі словесного мистецтва людськості». Основним завданням учителя в цьому контексті було «показати нитки, що зв'язують усі письменства в одну цільну й велику галузь мистецької творчості». Твори Шевченка рекомендовано вивчати між творчістю І. Котляревського і М. *Коцюбинського*, у контексті В. Жуковський — Л. *Толстой*, Ж.-Ж. *Руссо* — В. *Гюго* (УСРР. Народний Комісаріат освіти. Порадник по соціальному вихованню дітей / Упор. Ценсоцвих Наркомосвіти УСРР. Х., 1921. Вип. 1. Розд. 12).

З 1924, у період панування в школі «комплексної системи», твори поета використовували як коментар до певної істор. події (*Мостовий П*. Комплекс «Шев-

ченко та Лютнева революція в школі» // Радянська освіта. 1926. № 2). Скажімо, під час вивчення теми «Селянські рухи» рекомендовано читати поему «Гайдамаки», а впродовж вивчення теми «Кріпацтво» — поеми «Варнак» та «Відьма». Хоча у вітчизняному шкільництві не було окремого курсу укр. л-ри, вчені й педагоги (Д. *Багалій*, Я. Біленький, Л. *Білецький,* М. Грунський, О. Дорошкевич, В. *Дурдуківський*, С. *Русова*, Я. Чепіга, С. Черкасенко та ін.) вводили до своїх посібників твори Шевченка. У «Хрестоматії нової української літератури» проф. М. Грунського (1919), виданій «для руської середньої школи в Україні», розділ про Шевченка супроводжувався стислим викладом його біографії, коментарями П. Куліша, М. Костомарова, М. *Петрова*, бібліографією творів поета, уривками з праць про нього М. Добролюбова, В. *Антоновича*, Вл. *Краніхфельда*. Були в цій хрестоматії і твори Шевченка з поясненням окремих слів та уривок із передм. Д. *Дорошенка* до вид. творів поета.

Вивчення його творчості популяризували і на сторінках часопису «Вільна українська школа» (1917—19). У статтях С. Русової, П. *Зайцева*, С. Гаєвського, Н. Мірзи-Авакянц, О. Дорошкевича, В. Дурдуківського, Л. Білецького, І. Ющина йшлося про федеративну ідею та народність у творах Шевченка, історію Шевченкового Букваря, методику вивчання поезії та біографії поета в школі, використання його творів на уроках історії та в умовах певного регіону тощо. Тут постійно друкували різноманітні бібліогр. покажчики, зокр. й творів Шевченка та матеріалів, виданих у серії «Українська педагогічна бібліотека». З'являлися дослідження щодо методичного поступу укр. учителів-словесників, зокр. у царині шевченкознавства.

Осмислення творчості поета стало одним із чинників, що сприяв запровадженню в 1928 укр. л-ри у шкільні програми як окремого предмета. На той час у методиці вже панувала вимога Н. Крупської, висунута 1928 у її доповіді «Комуністичне виховання і література» на Всерос. конференції у справі народної освіти в Москві: «ставити на службу комуністичному вихованню» кожне ім'я і твір, які вивчаються в школі (*Крупская Н. К.* Педагогические сочинения: В 10 т. М., 1959. Т. 3. С. 318—326). Вимагаючи від учителя «належного» аналізу, Н. Крупська осудила укр. авторів посібників за «заумність», естетизацію «простого» змісту текстів (*Там само*. С. 230). Відтак у букварі Я. Чепіги (вид-во «Червоний прапор», 1929) портрет Шевченка, до якого подано коментар «За що трудящі шанують Тараса Шевченка», вміщено після портретів Г. Петровського, В. Чубаря, В. *Леніна*, К. Ворошилова, І. Франка. Після низки постанов ЦК ВКП(б) «Про початкову й середню школу» (1931), «Про навчальні програми і режим у початковій і середній школі» (1932), «Про підручники для початкової і середньої школи» (1933) та «Про педагогічні перекручення в системі наркомосів» (1936) в Україні введено нові підручники, зокр. і з укр. л-ри. В межах Союзу РСР остаточно закріпилося єдине для всіх республік розуміння Шевченка — як демократа, атеїста, інтернаціоналіста і борця за світле майбутнє трудящих світу. Творчість поета укр. школа інтерпретувала виключно в річищі комуністичної ідеології.

У 1920-х у зх.-укр. землях відбувалася заг. полонізація, зокр. і Львів. ун-ту: було ліквідовано укр. школи, на Холмщині й Підляшші все укр. вилучено з навч.-освітніх програм. Попри те, Шевченка вивчали у Львів. таємному ун-ті (до 1925) та приватних освітніх закладах, організованих пед. т-вами «Рідна школа» і «Просвіта», його твори публікували на сторінках пед. преси та часописів для дітей, їх популяризували окремі педагоги (О. Барвінський, А. *Крушельницький* та ін.). Шевченка згадували промовці на першому Укр. пед. конгресі у Львові (1935). На Буковині, де теж послідовно нищили україномовну освіту, про Шевченка в школі офіційно заговорили лише в 1928—38, коли укр. мову запровадили як навч. предмет. Водночас на Закарпатті було немало педагогів, які свідомо вводили Шевченка до шкільних курсів (А. *Волошин*, М. *Підгірянка* та ін.).

2. Після 1938 вивчення рос. мови в школах стало обов'язковим, а праці укр. нац. педагогів опинилися під забороною. Європоцентризм укр. шкільництва з його культом особистості замінено колективізмом, нац. виховання поступилося комуністичному. Творчість Шевченка також було підпорядковано завданням нового режиму. В 1939 до святкування *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* з'явилася велика кількість співзвучних часові методичних рекомендацій, обов'язковим стало проведення в усіх навч. закладах країни зденаціоналізованих прокомуністичних «Шевченківських днів» тощо. Перша наук.-методична конференція вчителів Української РСР (берез. 1940) уперше в історії укр. шкільництва порушила питання про методику використання маляр. спадщини Шевченка на уроках. Почалося розробляння відповідного унаочнення й дидактичних матеріалів для школи і для дитячих б-к. Відбір і потрактування мист. спадщини Шевченка в навч. процесі взяла на себе Російська РФСР, однак напрацювання рос. методистів не набули поширення в Україні, а згодом, не підкріплені широкою практикою, забулися. Шкільне шевченкознавство посіло чільне місце в діяльності новоствореного НДІ Української РСР (нині — НДІП НАПН). Коли в 1940 було оголошено конкурс на кращий підручник з укр. л-ри, ін-т мав уже кілька ґрунтовних монографічних досліджень проблем вивчення Шевченка в школі (*Бугайко Ф., Бугайко Т*. Вивчення творчості Т. Г. Шевченка в се-

редній школі. К., 1939; *Приходько П. Г.* Вивчення творів Т. Г. Шевченка в середній школі. К.; Х., 1939, та ін.). Проте укр. школа фактично проігнорувала ці наук. розвідки, обстоюючи, як того вимагала радянська влада, Шевченка спрощеного, позбавленого філос. глибини та нац. змісту.

3. У повоєнне десятиліття опубл. низку посібників, присвячених вивченню Шевченка; уперше написано орієнтовані саме на вимоги школи худож. твори для дітей про Шевченка, з’явилися перші спеціалізовані посібники для вишів. 1950-ті позначено масштабними заходами до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*. Вони були чітко регламентованими, школам надіслано відповідні методичні листи, надано посібники зі сценаріями, написаними з дотриманням усіх методико-ідеологічних вимог. Для цих років прикметні публ. традиційних методичних посібників для вчителів і методичних розроблень вивчення Шевченка в межах «літератури малої батьківщини» чи певної жанрової групи. Трактування інтернаціоналізму поета звузилося до меж «соціалістичного табору». Вагомим внеском у шкільництво стали перші укр. радянські дослідження історії методики викладання укр. л-ри, в яких вивчення Шевченка посіло належне місце, хоча й трактувалося в дусі часу з марксистсько-ленінських позицій. Широкої популярності в цьому процесі набули ілюстративні матеріали. Однак добір їх позначений певною тенденційністю з метою закріплення у дитячій свідомості образу «Тарасика в бур’янах», «Шевченка — знедоленого солдата», «Шевченка серед друзів-росіян», «Кобзаря в кожусі» тощо.

4. Наприкінці 1960-х у Союзі РСР проводили широке дослідження ролі підручників і посібників у формуванні «радянської людини» та вихованні її як «будівника комунізму». 1969 почато розробляння нових навч. програм і підручників, котрі запровадили в школах у 1975 і використовували аж до розпаду Союзу РСР. У шкільній освіті цього періоду провідною була ідея утвердження рос. культури та мови як «старшої» серед «братніх». Фактично в Україні сформувалося російськомовне культурне середовище, в якому Шевченко став символом знедоленого відсталого селянства, уособленням борця за «краще майбутнє». Творчість поета вивчали у руслі формального ознайомлення учнів із набором текстів і дат. На той час, як зазначено в ШС (1978), життя і творчість Шевченка викладали за держ. програмами з укр. мови та л-ри, співів і музики, образотв. мист-ва та ін. навч. предметів у школах і вищих навч. закладах України, окремих республік Союзу РСР та країн соціалістичної співдружності (скажімо, Польщі, Болгарії). Наголошувано значення Шевченка як основоположника революційно-демократичного напряму в новій укр. л-рі. У 1—3-х класах учні одержували «початкові відомості про життя поета», вивчали окремі його твори. У 4—6-х аналізували ідейно-худож. зміст творів «Мені тринадцятий минало», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Якби ви знали, паничі», «І виріс я на чужині», «N. N. — Сонце заходить, гори чорніють» і знайомилися з худож. творами, в яких ідеться про дитячі та юнацькі роки Шевченка. У 8-му класі в курсі історії укр. л-ри ґрунтовно вивчали біографію поета і його творчий шлях, докладно аналізували «Думи мої, думи мої», «Катерину», «Гайдамаки», «Гамалію», «Три літа», «Сон — У всякого своя доля», «Заповіт», «Кавказ», «Єретик», «І мертвим, і живим», «Наймичка», «Мені однаково, чи буду», «Варнак», «Я не нездужаю, нівроку», «Ісаія. Глава 35», «Світе ясний! Світе тихий!». За наявності інформ.-технічної бази вчителі знайомили школярів із поезіями Шевченка, покладеними на музику М. *Лисенком*, Я. *Степовим*, К. *Стеценком*, П. *Козицьким*, Г. *Майбородою* та ін., з його маляр. спадщиною та ілюстраціями до його творів І. *Рєпіна*, І. *Їжакевича*, К. *Трохименка*, В. *Касіяна*, М. *Дерегуса* тощо, демонстрували к/ф «Думи Кобзаря», «Сон», діафільм «Шевченко-художник». Методисти розробляли форми позакласної роботи в процесі В. ж. і т. Ш. у ш. У., вдосконалювали методику проведення уроків. На допомогу школі виходили друком ілюстративно-довідкові зб. про життєвий і творчий шлях Шевченка.

Отже, у шкільних програмах напередодні розпаду Союзу РСР відбувалося протистояння наук. худож.-естетичного підходу до вивчення Шевченка — потрактуванню його з ідеологічного погляду; була спроба закріпити за Шевченком ярлик «інтернаціоналіста», а згодом «соціалістичного інтернаціоналіста»; акцентовано використання регіональних можливостей опановування творчості Шевченка й намагання освоювати його творчість суто «утилітарно» — як ілюстративний матеріал при вивченні ін. шкільних предметів. Найрезультативнішою була спроба зробити з поета зразок для прямого наслідування учнями в межах певної ідеологічної концепції, за якої відбувалася свідома підміна нац. ідеї постаттю революціонера-бунтаря.

5. На поч. 1990-х відбулися кардинальні зміни в організації освітньої системи України загалом і у вивченні Шевченка зокр. Обов’язкові колись «Шевченківські дні» та свята позбулися директивного характеру, скоротилася кількість екскурсій шевч. місцями, шкільних тематичних гуртків і музеїв. У минулому залишилися радянські дидактичні матеріали і методичні посібники. Однак за відсутності нових методологій і концепцій у практиці викладання

ще тривалий час панувало зумовлене радянською традицією ідеологічне прочитання Шевченка. На поч. 1990-х фахові вид. та шкільна періодика фактично не торкалися шевч. тематики як занадто «традиційної», закритої для новаторського пошуку.

З проголошенням незалежності України (1991) відбулося переосмислення феномена Шевченка академ. наукою, а відтак звільнення його від радянських стереотипів у шкільній практиці. Під новим кутом зору почали розглядати біблійну тему в творчості поета, розкутіше висвітлювати питання про роль і місце у ній жінки, подавати сучасну інтерпретацію поем «Катерина», «Наймичка», «Кавказ», «Сон», «Гайдамаки». До шкільних програм уведено раніше заборонені й маловідомі матеріали і статті про Шевченка. У 1993—95 з'явилися методичні розроблення уроків, де враховано концепцію держ. незалежності у творчості Шевченка. На шпальтах освітянської періодики публікують матеріали про творчість замовчуваних раніше укр. письменників у контексті шевченкознавства. Створюють нові дидактичні матеріали до біографії поета, до застосовування його творів на уроках укр. мови. Із запровадженням українознавства виникає інтерес до проблематики «Шевченко та народна педагогіка», «Використання народної пісні в процесі вивчання творчості Шевченка», «Родинна педагогіка і Шевченко», «Етнопедагогіка» тощо. У методичних розробленнях учителів домінантними є теми: «Загальнолюдське в поезіях Шевченка про дитинство», «Формування національної свідомості під час вивчення творчості Шевченка» тощо. Важливого значення набула ідея інтеграції в контексті вивчення поезії Шевченка, насамперед у поєднанні мовних, літ., українознавчих (кобзарство) тем в одному уроці; худож.-естетичної діяльності при вивченні Шевченкової творчості, напр., відтворення у малюнках вражень, викликаних прочитаними творами, інсценізація поезій.

Упродовж 1996—2000 у шкільному літературознавстві відбулося осмислення реліг. і нац. значущих мотивів у творчості Шевченка. Фактично новий напрям дальшого розвитку сучасного шкільного шевченкознавства було запропоновано в посібнику Г. *Клочека* (*Клочек Г. Д.* Поезія Тараса Шевченка. Сучасна інтерпретація: Посібник для вчителя. К., 1998), у якому гармонійно поєднано академ. літературознавство з вимогами шкільної дидактики і методики. Прикметна ознака В. ж. і т. Ш. у ш. У — звернення до нетрадиційних тем, зокр. «Жінки в драмі кохання Шевченка», проведення літ.-драм. вечорів, конкурсів знавців творчості, турнірів ерудитів тощо; а також інтегрованих уроків. Новим змістом наповнено теми «Музика у творах Шевченка», «Шевченко — художник», «Взаємодія мистецтв у творчості Шевченка», «Вічні образи у творчості Шевченка», «Шевченко і світове мистецтво», «Історичні образи Шевченка», «Шевченко і В. Гюґо, А. Міцкевич, Е.-Т.-А. Гофман, Ш. Бодлер, Е. По, Й.-Ф. Шиллер, О. Пушкін, Овідій...», «Шевченко в ілюстраціях укр. художників» тощо. Учителі висвітлювали й такі дискусійні теми, як «Образ Мазепи в Шевченка і Пушкіна», «Гонта Шевченка й Маланюка». Щодо мови Шевченка, то вона цікавила шкільництво цього періоду переважно в контексті проблеми двомовності в Україні.

У 2001—06, коли освітяни визначилися із загальноукр. програмами і підручниками, шкільне шевченкознавство, хоча й не позбулося «ура-патріотичної» складової та «всезагальної інтеграції», вибудовує принципово новий підхід до вивчення Шевченка. Більш фаховими й конкретними стали методичні розроблення, автори яких зосереджують увагу на худож.-естетичних особливостях творів («символіка балад», «авторемінісценції», «біблійні мотиви у творах», «молитва як жанр», «міфологема долі», «художні особливості поеми "Великий льох" чи циклу "В казематі"» тощо). Набули поширення узагальнювальні матеріали, що містять не лише варіант (чи й кілька варіантів) прочитання тексту, а й увесь потрібний для роботи з ним дидактичний матеріал, методичні рекомендації та міні-хрестоматії крит. і довідкових матеріалів («Гайдамаки», «Сон — У всякого своя доля», «Лірика Шевченка у початковій школі», «Поезія років заслання», «Творчість і погляди Шевченка», «Вивчення Шевченка в 9 класі», «Москалева криниця», «Кавказ», «Тополя», «Катерина» тощо). Мист. спадщина Шевченка з ілюстративного матеріалу поступово стає змістовою складовою уроку; так само актуальним залишається вивчення творчості поета-художника у зіставленні з творчістю світових митців. Набуло поширення дослідження образу Шевченка у творах укр. діячів культури, вивчення його впливу на них (П. Куліш, М. *Кропивницький*, Б. *Лепкий*, Леся *Українка*, Х. Алчевська, Б. Грінченко, Б.-І. *Антонич*, Т. *Осьмачка*, А. *Малишко*, О. *Сластіон*, С. Русова, К. Стеценко, В. *Стус* та ін.). Постійними стають (зокр. і на держ. рівні) найрізноманітніші конкурси учнівської творчості, присвячені Шевченкові, у школах розробляються інтерактивні креативні уроки за творами поета.

Згодом варіативність програм дала змогу вчителеві обирати варіант, найоптимальніший для кожного учнівського колективу, та поступово наблизила вивчення творчості поета до окремого учня, залежно від здібностей та інтересів останнього. Чинну програму побудовано згідно з вимогами концепції розвитку гуманітарної сфери України та «Державного стандарту освіти», які вперше проголошують пріоритетними для

держави всебічний розвиток особистості та виховання громадянина-патріота України. Відтак укр. л-ра загалом і творчість Шевченка зокр. виступають у ролі носія ідентичності нації, її генетичного коду. Програма декларує відхід від узвичаєного вивчення історії л-ри, натомість акцентуючи увагу на вивченні власне л-ри. Вперше якісно змінився добір пропонованих школярам творів Шевченка (зокр. й образотворчих) і вимог до знань, умінь і навичок, що їх мають набути учні. Так, у поч. школі учні ознайомлюються з кращими зразками шевченкіани для дітей і низкою поетичних, графічних і живописних творів Шевченка. У 5—8-х класах його твори вміщено до відповідних тематичних блоків, що дає змогу не лише увиразнити їхнє худож.-естет. і виховне значення, а й увести їх у коло відповідних мист. та істор. явищ. Учні вчаться сприймати і аналізувати у взаємозв'язках зі світовою л-рою такі шедеври Шевченкової лірики, як «За сонцем хмаронька пливе», «Садок вишневий коло хати», картину «Селянська родина» (5-й клас); «Думка — Тече вода в синє море», «Іван Підкова», «Тарасова ніч» (6-й клас); «Мені тринадцятий минало», «Тополя», «Заповіт» (7-й клас); «Думи мої, думи мої», «Ой три шляхи широкії», «Мені однаково, чи буду», «Минають дні, минають ночі» (8-й клас).

Оскільки 9-й клас є завершальною ланкою основної школи, л-ру тут викладають за історико-хронологічним принципом і домінантну роль відведено вивченню творчості Шевченка. Школярам пропонується осягнути Шевченка таким шляхом: вивчити його біографію, балади та елегії («До Основ'яненка», «На вічну пам'ять І. Котляревському», «Думка — Нащо мені чорні брови», «Причинна», «Лілея»), проілюстровані його мист. творами (рисунок «Тополя», «Автопортрет 1840», «Будинок І. Котляревського в Полтаві»); поему «Гайдамаки», нац. проблематику творчості Шевченка періоду «Трьох літ» («Кавказ», «Чигрине, Чигрине», «Великий льох» у зіставленні з офортом «Дари в Чигрині» й акварелями «Стоїть в селі Суботові» та «Смерть Богдана Хмельницького»); поеми «Сон — У всякого своя доля» та «І мертвим, і живим». Твори, в яких домінує тема жіночої долі («Катерина», «Наймичка», «На панщині пшеницю жала», «Марія», «У нашім раї на землі»), зіставляються з акварелями Шевченка «Марія», «Циганка-ворожка», полотном «Катерина» та рисунком «Сліпа з дочкою»; проводяться паралелі між поезіями «Садок вишневий коло хати», «Доля», «Росли укупочці, зросли», лірикою періоду заслання й «Автопортретом» (1847), рисунками «Шевченко серед товаришів», «Байгуші», «Молитва за померлими». Аналогічно тема Шевченко і Біблія («Ісаія. Глава 35», «Давидові псалми») має своє продовження в аналізі офортів «Видубецький монастир», «Притча про робітників на винограднику», «Свята родина» та серії «Притча про блудного сина»; а тема «Світова велич Шевченка» пов'язана з розглядом рисунка «Дерево», офорта «Автопортрет зі свічкою», олійного «Автопортрета» (1861). Типологічне зіставляння поетичних і мист. творів дає цілісне розуміння творчості Шевченка — поета і художника.

Назагал у системі шкільної освіти в Україні шевченкознавство поступово стало повноцінною складовою. Його елементи входять до курсів зарубіжної мови та л-ри, українознавства, історії, співів, образотв. мист-ва та ін. навч. дисциплін. Змістилися акценти в міжпредметних зв'язках: на уроках зарубіжної л-ри йдеться про світові образи у творчості Шевченка, проводяться паралелі із класичними творами зарубіжних авторів; на уроках співів та музики значне місце відводять виконанню пісень на вірші поета; на уроках образотв. мист-ва учні малюють ілюстрації до творів Шевченка; на уроках праці створюють тематичні вишивки та панно тощо. Пед. наука вивчає й використовує творчість поета для формування не лише худож., а й етнічного, екологічного, побутово-родинного та правового мислення учнів. На новій методологічній і методичній основі розроблено широку систему позашкільних заходів та факультативних занять, що сприяють поглибленню знань шкільної молоді про Шевченка; напрацьовано багатий методичний та дидактичний матеріал, створено відповідні посібники й унаочнення. Вивчаючи творчу спадщину Шевченка, школярі набувають уміння насамперед самостійно творчо мислити, проводити аналітично-пошукову і наук. роботу. Вони не лише переглядають відео-, аудіо- та інформ. матеріали, відвідують тематичні сайти в мережі Інтернет і б-ки, а й самі пишуть реферати, створюють тематичні альманахи, посібники і сайти. Відроджено традицію шевченкознавчої екскурсійної діяльності, гурткової та факультативної роботи.

Отже, тенденції, властиві попереднім періодам вивчення Шевченка у школі, нині втратили актуальність і трансформувалися в такий спосіб: а) знівелювалося розмежування на «домашнє», ніким не коментоване, та «офіційне», шкільне, відповідно скероване вивчення; б) співіснування офіційного і «таємного», не санкціонованого державою читання та розуміння Шевченка замінилося «інтелектуалізованим» прочитанням шевч. творчої спадщини крізь призму найновіших досліджень і сучасних державотворчих ідеологем; в) тенденція формувати перелік творів Шевченка для шкільного вивчення, керуючись власними вподобаннями, ніж обґрунтованими вимогами педагогіки та вікової психології, реальними навч. цілями, наявна й досі; г) триває та проектується на шкільні методики викладання конфлікт наук. худож.-естетичного

та вульгарно-ідеологічного прочитання Шевченка; ґ) прорадянська спроба вписати Шевченка у світовий контекст шляхом закріплення за ним понятійного комплексу «соціалістичного інтернаціоналізму» поступилася місцем наук. компаративному підходу; д) спроби використати творчість Шевченка утилітарно для ілюстрування ін. шкільних предметів знайшли розвиток в ідеї інтегрованих уроків; е) використання живописної спадщини Шевченка в шкільництві, пройшовши шлях від простого ілюстрування спадщини поета-художника до повноцінної інформ.-емоційної складової уроку, завойовує нові позиції.

Серед зх.-укр. діаспори Шевченко був і залишається знаковою фігурою, навколо якої об'єднуються всі, хто мислить себе українцем. Його твори насамперед використовуються для вивчення рідної мови та культури, входять вони і до розроблених шкільними радами та наук. центрами україністики різних країн читанок, хрестоматій, до яких додано відповідні коментарі. У школах діаспори, на противагу Україні, Шевченка ніколи не вивчали цензурованим і без урахування вікових можливостей учнів. Шкільництво діаспори і нині використовує здебільшого «Причинну», «Перебендю», «Сон — У всякого своя доля», залишаючи складні філос. тексти поета для вищої школи або для самостійного прочитання у більш зрілому віці. Водночас проводять чимало свят, позашкільних заходів тощо, де діти можуть у невимушеній атмосфері разом із дорослими осмислити творчість Шевченка шляхом інсценування, декламації, співу тощо. Як і в Україні, в діаспорі виходять друком зб. дитячих творів, присвячених Шевченкові, відповідні методичні посібники; перед освітянами діаспори стоять специфічні методичні проблеми, зумовлені обмеженою кількістю годин, відведених на вивчення укр. л-ри, її становищем «чужоземної», «чужомовної» щодо довколишнього мовного середовища.

Укр. діаспора на теренах кол. Союзу РСР, яка лише витворюється як повноцінна нац. громада в чужомовному оточенні й потребує повсякчасної підтримки з боку Української держави, також сприймає творчість Шевченка як невіддільний елемент культурної спадщини України. Демократизація суспільного ладу в країнах, що постали на цих теренах, порушила питання відкриття шкіл та окремих класів з укр. мовою навчання для тисяч дітей укр. походження. Так, на Кубані ще на поч. 1990-х у багатьох школах було започатковано вивчення творчої спадщини Шевченка, Марка Вовчка та ін. укр. письменників.

Зі зміцненням самосвідомості укр. нації та її духовним розкріпаченням зростає роль і значення Шевченка у вихованні нових поколінь українців, перед якими він постає у всій своїй величі як духовний світоч нації, великий мислитель та естет.

Літ.: Черкасенко С. І. Шевченко і діти. ІІ. Шевченко педагогам. К., 1914; *Білецький Л.* Виховання емоціонально-образного мислення і твори Т. Шевченка. К., 1918; *Білецький Л.* Про Тараса Шевченка. До шкільного святкування роковин Кобзаря України. Умань, 1918; *Грушевський М.* Історичні твори Шевченка на лекціях історії. К., 1918; *Дурдуківський В.* Матеріали для шкільних ранків і вечірок в пам'ять Тараса Шевченка. К., 1918; *До Тарасових* роковин: Зб. віршів, присвячених пам'яті Т. Шевченка / Уложила і додала передмову В. Чередниченко. Полтава, 1919; *На спомин* діткам про святкування роковин смерті Т. Г. Шевченка 9 березоля 1919 р. Золотоноша, 1919; *Про Івана* Підкову та про козаків у творах Т. Г. Шевченка. Зб. статтів. Х., 1920; *Дорошкевич О.* Українська література в школі (спроба методики) / З переднім словом проф. А. М. Лободи. К., 1921; *Біленький Я.* Актуальність Тараса Шевченка в сьогочасній школі. Л., 1939; *Бугайко Ф., Бугайко Т.* Вивчення творчості Т. Г. Шевченка в середній школі. К., 1939; *Приходько П. Г.* Вивчення творів Т. Г. Шевченка в середній школі. К.; Х., 1939; *Стеценко Л. Ф.* Вивчення творчості Т. Г. Шевченка в школі. К., 1951; *Марченко М. І.* Історичне минуле українського народу в творчості Т. Г. Шевченка. К., 1957; *Войнова О.* Шевченківські дні в школі: Посібник для вчителів. К., 1963; *Шевченко* в школі: Посібник для вчителів / Відпов. ред. Н. І. Падалка. К., 1963; *Вивчення* творчості Т. Г. Шевченка в школі / Упоряд. А. В. Недзвідський і П. Т. Маркушевський. К., 1964; *В сім'ї* вольній, новій. Відзначення 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка в школах і позашкільних закладах України. К., 1964; *Боженко М. К.* Балади Т. Г. Шевченка і вивчення їх у школі. К., 1966; *Степанишин Б. І.* Вивчення творчості Т. Г. Шевченка в школі. Метод. посібник для вчителя. К., 1969; *Метод.* рекомендації до вивчення у 8 класі теми «Українська література першого етапу визвольного руху в Росії» (Т. Г. Шевченко, творчість 1843—1861). Кіровоград, 1974; *Неділько Г. Я., Пасічник Є. А.* Українська література в школі. К., 1983; *Кисілевська-Ткач Л.* Українська література у вищих клясах шкіл українознавства. Нарис методики навчання української літератури. Нью-Йорк, 1983; *Українська* література в 9 класі: Посібник для вчителів / В. М. Борщевський, Ф. М. Борщевський, О. Р. Мазуркевич та ін. К., 1985; *Неділько Г. Я.* Тарас Шевченко: Життя і творчість: Кн. для вчителя. К., 1988; *Степанишин Б. І.* Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка в школі: Методична трилогія. К., 1999; *Жила С. О.* Вивчення української літератури у взаємозв'язку з образотворчим мистецтвом: Посібник для вчителя. Чернігів, 2000; *Барвінський О. Г.* Тарас Шевченко — апостол правди і науки, учитель людства: спроба педагогічно-наукової розвідки. Івано-Франківськ, 2001; *Волочай В. Г.* «Діамант у кожусі»: Лірика Т. Г. Шевченка і сучасна початкова школа. Вінниця, 2002; *Олефіренко В.* Плекання цінностей української духовності у підручниках з української літератури західної діаспори та підручники з української літератури для східної діаспори // *Проблеми* сучасного підручника середньої і вищої школи: Зб. наук. праць. Вип. 3 / Упор. і наук. ред.: В. В. Олефіренко, В. С. Білецький. Донецьк, 2005; *Пахаренко В.* Шкільне шевченкознавство. Черкаси, 2007; *Пахаренко В.* Тарас Шевченко: текст і контекст : Катерина. Черкаси, 2009.

Наталя Марченко

«ВИД АСТРАБА́ДА (МІРА́Ж)» — малюнок Шевченка, виконаний не ран. літа 1852 у *Новопетровському укріпленні*. Не зберігся. Про нього згадував ротний командир Шевченка Є. *Косарев*: «Одного разу, влітку,

десь близько шостої години ранку, з південного краю моря з'явився чудовий міраж якогось невідомого нам міста, з будинками, вежами та ін., і так довго не зникав, що Шевченко встиг навіть добре змалювати все це марево <…>. Коли це приходить у Новопетровське пароплав "Ленкорань". А Шевченко візьми та й покажи свою картину морським офіцерам. Уявіть же собі наше загальне здивування, коли ті в один голос вигукнули: "Та це ж Астрабад!", і тут же почали показувати вежі й будинки: "Ось, — кажуть, — це така-то, а оно такий-то" і т. ін.» (*Спогади 1982*, с. 233—234). Астрабад — побачене в міражі з Новопетровського укріплення місто на пн. Ірану, сучасна назва — Горган.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 206.

Літ.: Н[овицкий] Н. Д. На Сыр-Дарье у ротного командира: Из путевой книги // *КС*. 1889. № 3.

Наталія Клименко

«ВИД НА ГО́РИ АКТА́У З ДОЛИ́НИ АГАСПЕЯ́Р» (тонований папір, олівець, 17,6×30,9) — рисунок Шевченка, виконаний 20 черв. — 10 лип. 1851 під час *Каратауської експедиції*. На аркуші ліворуч унизу олівцем напис: «*9. Агаспеяръ*», в якому цифра «9» — порядковий номер експедиційного малюнка (див. *Каратауської експедиції малюнки*). Зберігається у НМТШ (№ г—505). Агаспеяр — долина між двома пасмами гір — Каратау і Південного Актау на п-ві *Мангишлак*. Перебуваючи тут разом з експедиційним загоном (*Паламарчук Г. П.* Хроніка однієї подорожі // *В літопис* шани і любові. К., 1989. С. 192—193), Шевченко створив також рисунок «Кладовище Агаспеяр» (з невеликими відмінностями повторений 1857 в акварелі «Туркменські аби в Каратау») і два ескізи «Гори в долині Агаспеяр». Як встановили А. *Костенко* та Е. *Умірбаєв*, подорожуючи 1972 шляхом експедиції, на рисунку точно відтворено панораму гір Актау, побачену Шевченком з долини Агаспеяр. Гірський ландшафт трохи підноситься над лінією горизонту. З обраної точки огляду пейзаж набув просторової глибини. Сірувато-брунатний тонований папір становить колористичну домінанту рисунка й відтворює своєрідність місцевості, де часто трапляються піщані бурі. На такому тлі розтушованим олівцем узагальнено, майже силуетно прорисовано ближчі до глядача юрти, м'яко змодельовано пологі гори з лівого боку. Гори праворуч, зокр. столоподібна Корган, стають для художника центром композиції. Незважаючи на значну відстань, їх тонко й детально прорисовано.

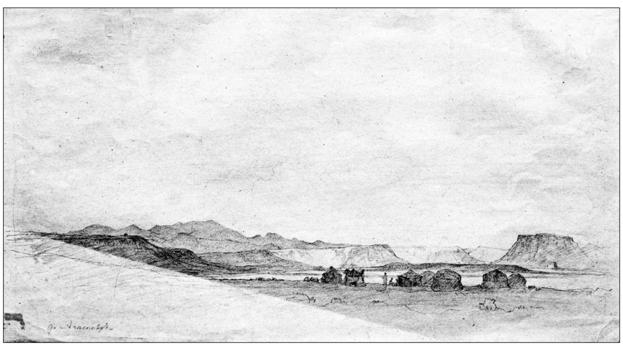
Рисунок уперше згадано у ст.: *Русов А.* Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко (*КС*. 1894. № 2. С. 186). Уперше репрод. у вид.: *Малярські твори* (Табл. 252. № 755). Зберігався в А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, у якої 1898 твір придбав В. *Тарновський* (молодший), потім у складі його колекції надійшов до ЧМТ, згодом у ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 77.

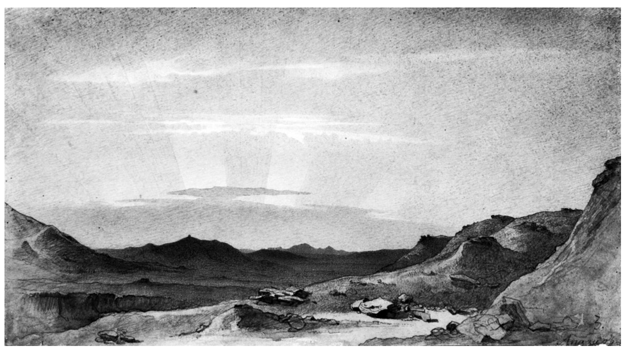
Літ.: Паламарчук Г. Пейзажі Мангишлаку в творчості Т. Г. Шевченка // *Тарас* Шевченко — художник. К., 1963; *Костенко А., Умірбаєв Е.* Оживуть степи...: Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977; *Костенко А.* За морями, за горами. Тарас Шевченко на Аральському морі. Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1984.

Ірина Вериківська

«ВИД НА КАРАТА́У З ДОЛИ́НИ АПАЗИ́Р» (папір, олівець, акварель, 15,6×28,4) — пейзаж, намальований Шевченком 1—20 черв. 1851 під час перебування *Каратауської експедиції* в *долині Апазир* (Апажар). На аркуші праворуч унизу олівцем авторська позначка «*3*» — порядковий номер створених у поході малюнків (див. *Каратауської експедиції малюнки*) та напис, можливо, рукою Бр. Залеського — «*Апазиръ*». На зворотному боці ліворуч унизу чорнилом авторська назва твору: «*6. Зъ долины Апазиръ видъ на Каратау*». Напис зроблено 10—13 трав. 1857, коли Шевченко готував малюнок, щоб надіслати Залеському (див. *Акварелі Шевченка для «Віленського альбому»*). Ймовірно, саме тоді його було завершено аквареллю. Зберігається у НМТШ (№ г—498).

Т. Шевченко. Вид на гори Актау з долини Агаспеяр. Папір, олівець. 1851

Т. Шевченко. Вид на Каратау з долини Апазир. Папір, олівець, акварель. 1851

Долину Апазир зі сх. оточено узгір'ям Каратаучик, від якого тягнеться пасмо *Каратау*, з пн. — горою Аульятау (див. «*Аульятау*»). У малюнку відтворено величну панораму долини, півколом огорненої різної форми узвишшями. На дальньому плані — темний силует Аульятау, його виразність підкреслено тонким і прозорим штрихом. Через блакитно-сірувате небо проникають світлі пасма сонячних променів. Їх перетинають білі хмаринки, що пливуть над безмежним простором безлюдного краю.

Уперше твір згадано у вид.: *Каталог Музею Тарновського* (Т. 2. С. 181. № 261). Уперше репрод. у вид.: *Малярські твори* (Табл. 9. № 752). Уперше експоновано на Ювілейній шевч. виставці (Київ; Москва, 1964). Твір з 1857 належав В. *Тарновському* (молодшому), 1899 надійшов до ЧМТ, згодом до ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. VII.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 3.

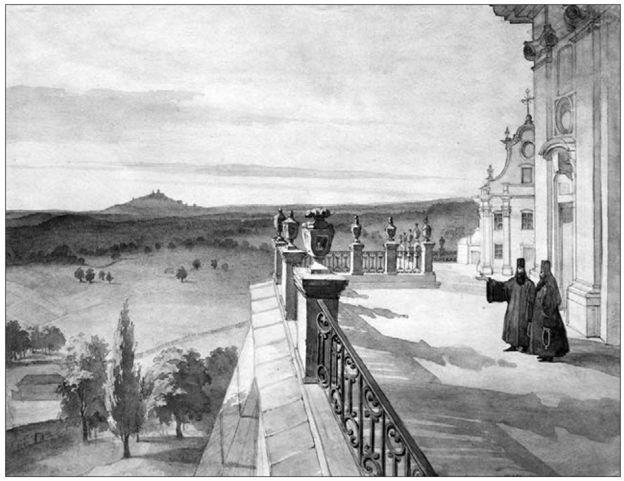
Літ.: Костенко А., Умірбаєв Е. Оживуть степи...: Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977.

Ірина Вериківська

«ВИД НА ОКО́ЛИЦІ З ТЕРА́СИ ПОЧА́ЇВСЬКОЇ ЛА́ВРИ» (папір, олівець, акварель, 28,7×37,7) — пейзаж, намальований між 10 і 20 жовт. 1846 у містечку *Почаєві* Кременецького пов. Волин. губ. (нині смт Кременецького р-ну Терноп. обл.). Праворуч унизу аркуша чорнилом авторський підпис: «*Шевченко*». Зберігається у НМТШ (№ г—400).

Малюнок виконано на завдання *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*. 21 верес. 1846 Шевченко отримав від київ., поділ. та волин. ген.-губ. Д. *Бібікова* розпорядження: «Г. сотруднику Временной комиссии для разбора древних актов Шевченке. Поручаю Вам отправиться в разные места Киевской, Подольской и Волынской губерний и постараться собрать следующие сведения: <…> 4-е. Кроме сего отправитесь в Почаевскую лавру и там снимете: а) общий наружный вид Лавры, б) внутренность храма и в) вид на окрестность с террасы» (*Документи*, с. 78, № 172). Тоді ж написав акварелі «Почаївська лавра з півдня», «Почаївська лавра з заходу», «Собор Почаївської лаври (внутрішній вигляд)». Перебування художника в Почаєві у межичасі 10—20 жовт. встановив П. *Жур*.

В оспіваній у баладах та істор. піснях місцевості (згадати хоча б «Ой зійшла зоря, над Почаєвом стала») художник обирає точку огляду, з якої можна відтворити панораму пейзажу на усіх планах — від переднього до дальнього — із силуетом споруд Підкамінського монастиря, що вимальовуються на тлі неба (див. *Брайчевський М. Ю*. Т. Г. Шевченко і археологія // *Історичні* погляди Т. Г. Шевченка. К., 1964). Цей об'єкт є композиційною домінантою дальнього плану,

Т. Шевченко. Вид на околиці з тераси Почаївської лаври. Папір, олівець, акварель. 1846

куди плавно збігають лінійні обриси ландшафту, гублячись у сріблястій імлі. Водночас емоційним центром композиції є фрагмент барокової споруди Лаври, зображений на передньому плані, та її природне довкілля, передане у різнобарвній гамі й посилене світлом вечірнього сонця. Малюнок вирізняється м'яким освітленням погожого надвечір'я. У ньому помітно більшу інтенсивність кольору, розширення гами барв. Переходи між композиційними планами урізноманітнює кількаразове чергування теплих і холодних кольорів (див. *Акварелі Шевченка*).

Уперше твір згадано у ст.: *Шугуров Н. В.* О рисунках Т. Г. Шевченко, исполненных по поручению Киевской Археографической Комиссии в Волынской губернии (*КС*. 1894. № 2. С. 318—319). Уперше репрод. у журн. «Искусство и художественная промышленность» (1900. № 3; між с. 72—73). Уперше експоновано на Виставці творів Т. Шевченка (Чернігів, 1929). Малюнок належав О. Роговичу, П. *Дорошенку*, В. *Тарновському (*молодшому), у 1899 передано до ЧМТ, ЧІМ, згодом до ГКШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. VII.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 151.

Літ.: Жур 1985.

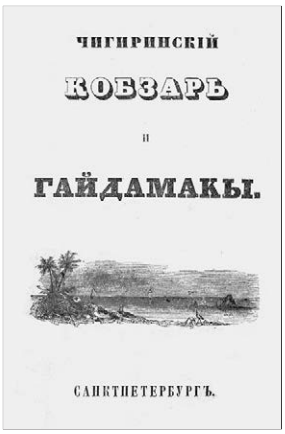
Клавдія Чумак, Микола Скиба

ВИДА́ННЯ ЛІТЕРАТУ́РНИХ ТВО́РІВ ШЕВЧЕ́НКА. **Прижиттєві видання.** Перша поетична зб. Шевченка «Кобзар» (твори 1837—40) побачила світ у Петербурзі 18 квіт. 1840. У невеликій частині накладу (про неї дає уявлення примірник «Кобзаря», що зберігається в б-ці Петерб. ун-ту) видрук. повністю твори «Думи мої, думи мої», «Перебендя», «Тополя», «Думка — Нащо мені чорні брови», «Іван Підкова» і «Тарасова ніч» та з цензурними викресленнями — «Катерина» і «До Основ'яненка». У більшій частині накладу зб. купюри

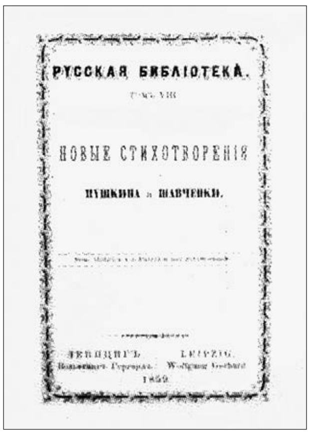
зроблено й у поемі «Тарасова ніч», додаткові вилучення — у вірші «До Основ'яненка». Рукопис підготував і 7 берез. 1840 подав до цензури Є. Гребінка, цензурував П. *Корсаков*. Книжку накладом бл. 1 тис. прим. видав своїм коштом П. *Мартос* у друкарні Є. *Фішера*.

Наприкінці груд. 1841 Шевченко власним коштом видав у друкарні А. Сичова в Петербурзі поему «Гайдамаки», вип. якої у світ П. Корсаков затримав до 21 берез. 1842. З 1 тис. прим. накладу І. *Лисенков* придбав 800. У 1843 він купив права на вид. «Кобзаря» 1840 та поеми «Гайдамаки» і 1844 видав у друкарні Х. Гінце «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки». Це був передрук (із незначними змінами) творів «Кобзаря» 1840, разом із якими зброшуровано нерозпродані прим. «Гайдамаків» 1841. О. *Елькан* 1844 видав у друкарні М. Ольхіна поему «Гамалія». Того ж 1844 у квітневому номері журн. «*Маяк*» й окремою кн. Шевченко опубл. поему «Тризна» (у журн. — під назвою «Бесталанный»). У кн. автор відновив деякі цензурні викреслення й скасував частину виправлень, що їх зробив ред. у журнальному варіанті.

У роки заслання Шевченка видавати його твори в Росії було заборонено. Перше безцензурне вид. «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» з'явилося в Лейпциґу 1859 (8-й т. серії «Русская библиотека», ред. І. Головин, видавець В. Гергард). Тут уміщено шість творів: «Кавказ», «Холодний Яр», «Як умру, то поховайте», «Розрита могила», «За думою дума роєм вилітає» («Гоголю») та «І мертвим, і живим». Лейпциґ. вид., хоч і рясніло помилками і спотвореннями, все ж сприяло популяризації творчості поета, оскільки нелегально потрапило до Росії. Під назвою «Поезії Тараса Шевченка» твори з цієї зб. з'явилися 1859 в Лейпциґу (Липську) окремими відбитками.

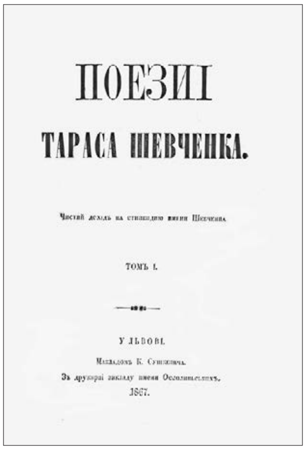
Чигиринський Кобзар і Гайдамаки. СПб., 1844. Обкладинка

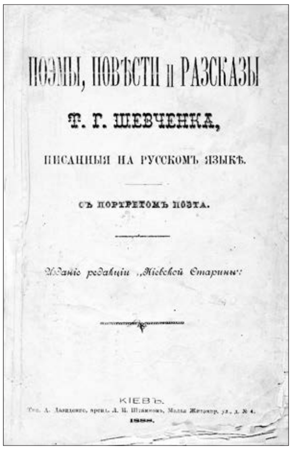
Новые стихотворения Пушкина и Шевченки. Лейпциг, 1859. Обкладинка

З великими труднощами 1859 поет домігся дозволу на перевид. раніше публікованих віршів. У друкарні П. Куліша 23 січ. 1860 вийшов новий «Кобзар». Його готував і читав коректуру Д. *Каменецький*. Коректурні аркуші переглядав і автор. «Кобзар» 1860 охопив дуже незначну, переважно ранню, частину доробку поета: «Псалми Давидові», «Наймичку» (поему), «Утоплену», «Причинну», три «Думки» («Тече вода в синє море», «Вітре буйний, вітре буйний!», «Тяжко-важко в світі жити») і твори зб. «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» (з цензурними купюрами у вірші «Думи мої, думи мої» та поемі «Гайдамаки»). Це єдине вид., що принесло авторові значний гонорар. Шість творів із «Кобзаря» 1860 («Гамалія», «Тополя», «Тарасова ніч», «Катерина», «Наймичка» та «Псалми Давидові») того ж року вийшли окремо в серії «Сільська бібліотека» (№ 8—13). У груд. 1860 в друкарні Є. Ґоґенфельдена і К° у Петербурзі виготовлено останню прижиттєву кн. Шевченка «Букварь южнорусский» (вийшов 1861 накладом 10 тис. прим.). Заг. наклад прижиттєвих видань творів поета сягнув 40 тис. 550 прим. (у Російській імперії — 38 тис. 550 прим., за кордоном — 2 тис.).

Посмертні видання до кінця 1910-х. Збірки творів. У Петербурзі 1867 коштом Д. *Кожанчикова* вийшла перша посмертна зб. — «Кобзар» накладом 3 тис. прим. З огляду на цензуру редактори вид. М. Костомаров та Г. *Вашкевич* низку творів подали з пропусками та вимушеними переробками політ. гострих рядків. Це дуже неповне вид. (до нього ввійшли твори, вміщені в «Кобзарі» 1860, в журн. «*Основа*», в альм. «*Ластівка*» та «*Молодик*», і 77 раніше не друкованих) ряснів багатьма помилками в тексті й датуванні. Однак воно розширило коло творів, доступних широкому читачеві, і стало подією літ. та суспільного значення. Того ж 1867 І. Лисенков у Петербурзі видав дві кн. під назвою «Чигиринский Кобзарь на малороссийском наречии». Перша — звичайний передрук (у друкарні П. Куліша) «Чигиринського Кобзаря і Гайдамаків» 1844. У другій, паралельно до укр. тексту, вміщено і рос. переклад, який зробила О. *Лепко* (набрано в друкарні Ю. Штрауфа). Заходами О. *Барвінського*, Г. Боднара, Г. *Рожанського* та ін. 1867 у Львові вийшов двотомник «Поезії Тараса Шевченка»; вид. здійснювалося окремими випусками 1866—69 (номінальний видавець — К. *Сушкевич*). З уміщених 216 творів значна частина — політ. звучання вірші й поеми, котрі не публікували в Росії або ж які спотворила цензура: «Сон — У всякого своя доля» (далі — «Сон»), «Кавказ», «І мертвим, і живим» та ін. Деякі твори Шевченкові не належали. Попри значні текстологічні хиби, вид. все ж прислужилося розповсюдженню Шевченкових творів на зх. землях України. Значний крок у популяризації спадщини поета — двотомний «Кобзар» (Прага, 1876), опубл. коштом київ.

Поезії Тараса Шевченка. Львів, 1867. Том 1. Титул

Поэмы, повести и рассказы Т. Г. Шевченка, писанные на русском языке. К., 1888. Титул

Старої громади (друкарня Е. Грегра; наклад 1-го т. — 4 тис., 2-го т. — 1 тис. прим.). Упорядники — Ф. *Вовк* та О. *Русов*. У 1-й т., призначений для поширення в Росії, вміщено твори, що друкувалися у підцензурних вид.; до 2-го т., призначеного для Галичини, Буковини й Закарпаття, — твори, що їх не дозволяли друкувати в царській Росії або ж друкували з купюрами та переробками. Деякі поезії — «За думою дума роєм вилітає» («Гоголю»), «Минають дні, минають ночі» — подано в обох томах: у 1-му — з цензурними викресленнями, у 2-му — повністю. В останньому побачили світ 16 творів («Царі», «Марія», «Саул» та ін.), котрі доти ніде не публікувалися, широко представлено варіанти текстів. Але й до цього двотомника потрапили окремі нешевченкові твори. У 1-му т. вміщено також спогади про Шевченка І. Тургенєва та Я. *Полонського*, в 2-му — М. Костомарова та М. *Микешина*. Текст празького вид. ліг в основу «Кобзаря», що його двічі видав М. Драгоманов у Женеві (1878, 1881). «Кобзар» 1878, виданий у кишеньковому форматі, зручному для таємного транспортування в Росію, містив 19 найгостріших революційних творів. Тут уперше надрук. вірш Шевченка «Мій Боже милий, знову лихо!». Особи ред.-упоряд. Ф. Вовка і складача А. *Ляхоцького* позначені псевд. — «Кузьма і Сірко — видавці». «Кобзар» 1881 був спробою виробити на основі празького вид. стереотипний Шевченків текст.

У Петербурзі 1883 і 1884 у друкарні В. Балашова виготовлено два вид. творів Шевченка (упоряд. В. *Беренштам*) — «Збірник творів. Том перший. Кобзар» та «Кобзар»; до вид. 1884 помилково вміщено вірш О. *Псьол* «До сестри». У Львові 1883 вийшов «Кобзар» (номінальний видавець — В. Нагірний) і там же в «Бібліотеці “Зорі”» — дві книжечки під назвою «Поезії», де «Сон», «Гайдамаки» та ін. твори подано скорочено. Упродовж 1884—87 журн. «*Киевская старина*» опубл. рос. повісті й поеми Шевченка, а 1888 видав їх і окремою кн. — «Поэмы, повести и рассказы Т. Г. Шевченка, писанные на русском языке». Незважаючи на пропуски, довільні виправлення й хибне прочитання окремих місць, вид. допомогло ознайомити читачів із важливою частиною літ. доробку письменника. 1889 у Києві видано «Кобзар», а 1890 в Женеві — зб. «Поезії Т. Г. Шевченка, заборонені в Росії», упоряд. якої А. Ляхоцький і Л. Драгоманова некритично ввели до тексту поем «Відьма», «Великий льох» і особливо «Тарасова ніч» відміни з рукопису М. *Щербака*. Т. *Грушкевич* 1891 здійснив у Львові першу спробу впорядкувати «Кобзар» для дітей. «Кобзар» у 4 частинах видало в 1893—98 *Наукове товариство імені Шевченка* у Львові; перші дві частини містили поезію (ред. О. *Огоновський*), третя й четверта — укр. переклади кількох рос. повістей та Щоденника. Подальші вид. — «Кобзар» (К., 1899 та 1901), «Кобзар: Вибір поезій для народу» у 2 ч. (Л., 1894—95), а також «Поезії» (Л., 1902), «Твори», т. 1—2 (Л., 1907, 1912) — становлять передруки з раніш опубл. текстів і повторюють наявні в них помилки, а часом і помножують їх. Лишилося незавершеним широко ілюстроване М. Микешиним вид. «Кобзаря» (СПб., 1896), адресоване водночас укр. і рос. читачеві, — тут подано паралельно укр. і перекладений рос. тексти (вийшло три вип.).

1907 у Петербурзі за ред. В. *Доманицького* з’явилося перше повне тоді вид. поезій Шевченка. Цей «Кобзар» значною мірою очищений від помилок і спотворень, що були в попередніх вид. Тут уперше в Росії надрук. «Юродивий», «Марія», «Саул» та «І Архімед, і Галілей», повні тексти поем «Сон» і «Кавказ» та ін., встановлено в основному правильну

Поезії Т. Гр. Шевченка, заборонені в Росії. Женева, 1890. Обкладинка

Твори Тараса Шевченка. Кобзар. Львів, 1908. Том 1 (1838–1847). Титул

хронологію творів. Проте й це вид. ще не стало критично вивіреним. Одночасно з В. Доманицьким готував Шевченкові твори І. Франко. Двотомний «Кобзар» за його ред. вийшов 1908 у Львові й перевершив попередні зб. і кількістю вміщених творів, і повнотою подання варіантів. Франко переніс із приміток до основного тексту т. зв. седнівську передмову (див.: *Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря»*), увів рос. поеми «Слепая» і «Тризна» та дарчий напис поета «На незабудь Штернбергові» на «Кобзарі» 1840, подав деякі твори в двох ред. («Варнака», «Москалеву криницю» та ін.). Як і В. Доманицький, І. Франко також вдався до контамінацій. Франкова ред. досить відмінна від тексту петерб. «Кобзаря» 1907 і 1908, хоча він спирався на напрацювання В. Доманицького.

В. *Яковенко* видав у Петербурзі 1910 «Кобзар», що став третім вид. редагованої В. Доманицьким зб., і завів до нього новознайдений вірш «Вітер з гаєм розмовляє» під назвою «Човен», а 1911 — «Твори» в 2 т. До 2-го т. ввійшли «Назар Стодоля», рос. поеми «Слепая» та «Бесталанный» («Тризна»), Передм. до нездійсненого вид. «Кобзаря», Автобіографія (у двох ред.), Щоденник, 157 поетових листів, деякі документи *Кирило-Мефодіївського братства* та матеріали *Третього відділу* про Шевченка. Вид. В. Яковенка зазнали цензурних переслідувань (див. *Цензура і Шевченко)*. У Львові в б-ці «Руська писемність» накладом т-ва «Просвіта» видано «Твори» в 2 т. за ред. Ю. *Романчука* (1907, 1912). 1914 латинкою видрук. зб. «Kobzar» — «вибір деяких найкращих поезій Тараса Шевченка, найбільшого українського поета, для тих, що знають лише по-польському читати» (упоряд. В. Охримович). У Коломиї вийшли «Історичні поеми» зі вст. і прим. Д. *Николишина* (1914; 2-ге доп. вид. 1921). «Повний збірник творів» — поетичні, драм., прозові (в укр. пер.) твори й Автобіографія (у двох ред.) — з'явився 1914 в Катеринославі за ред. та зі вст. ст. Д.*Дорошенка*. 1914 у Петрограді побачив світ перший вип. «Кобзаря», в якому були тільки ранні (1837—42) твори поета. Ред. зб. П. *Зайцев*, на відміну від попередників, уперше застосував до творів Шевченка едиційні принципи, вироблені західноєвроп. текстологами: один автор. текст обирається за основний, а в прим. наводяться варіанти до нього з ін. рукописів або друк. джерел. На заваді наступним планованим вип. цього вид., що мали скласти повне зібрання Шевченкових творів, стала Перша світова війна.

Окрім названих вид., ред. яких прагнули виробити крит. перевірений текст, до *50-річчя від дня смерті Шевченка* (1911) і *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* виходили й вид. суто комерційні — звичайні передруки попередніх збірок. Із підготовкою до роковин 1911 пов'язаний, зокр., контрафактний

Т. Г. Шевченко. Маленький Кобзар. СПб., 1911. Обкладинка

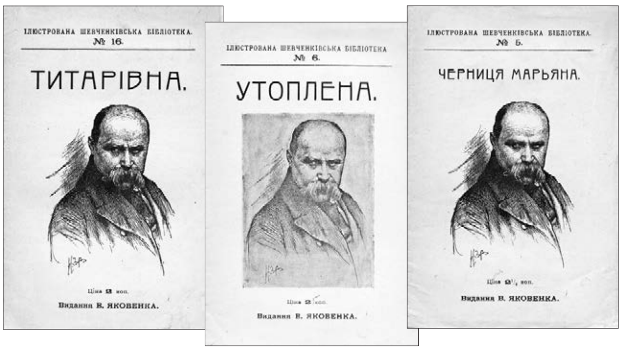
«Кобзар» вид. П. *Гайдебурова* (СПб., 1907, друкарня І. Флейтмана) — передрук (5 тис. прим.) петерб. вид. 1883. 1911 і 1912, накладами, відповідно, 15 тис. і 3 тис. прим., вийшов «Кобзар» у Петербурзі (друкарня П. Сінченка). У 2 т. як додаток до журн. «Пробуждение» видано того ж 1911 в Петербурзі «Кобзар» у друкарні М. Безсонова — це передрук вид. В. Доманицького з додатком вірша «Човен» («Вітер з гаєм розмовляє»), але без поеми «Марія». Також 1911 з'явилися в Києві «Малий Кобзар для дітей» (вид-во «Український учитель»), у Петербурзі — «Маленький Кобзар» (Благодійне т-во видання корисних і дешевих книжок), у Москві — «Маленький Кобзар» укр. мовою та в перекладах рос. поетів (вид-во «Школьная библиотека»). «Кобзар», видрук. 1914 в Києві видавничим т-вом «Криниця», зазнав значних вилучень («Гімн черничий», «І Архімед, і Галілей», «Марія», «Саул», «Світе ясний! Світе тихий!», «Юродивий»).

За даними Книжкової палати України, зб. творів Шевченка до 1917 друкували в Російській імперії 34 рази заг. накладом 329 тис. 800 прим., за кордоном — 28 разів заг. накладом 35 тис. 500 прим.

1917 одними з перших серед Шевченкових вид. було оприлюднено зб. тих творів, котрі доти забороняли й вилучали: «Заборонені поезії» (Українське вид-во у Катеринославі), «Збірка поезій, які раніше заборонялися до друку» (Вінниця, друкарня Вінн. самоуправління); «Заборонені твори», кн. 1—4 (Лубни: Просвіта). Зб. «Заповіт» (К.: Криниця, 1917), крім однойменного заголовкового вірша, містила ще 7 переслідуваних творів, зокр. «Я не нездужаю, нівроку», «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине». На поч. 20 ст. зб. творів поета здебільшого одержували назву «Кобзар» і становили передруки вид. «Кобзаря» за ред. В. Доманицького, доповнені пізнішими публ. («Вітер з гаєм розмовляє», «Кума моя і я», повнішою ред. поеми «Мар'яна-черниця») чи й без доповнень. 1917 вони виходили у вид-ві «Криниця» в Києві, «Друкар» у Петрограді (т. 1, 2), Г. *Маркевича* в Полтаві; 1918 — у вид-ві «Слово» в Катеринославі, книгарні Є. Череповського в Києві, укр. книгарні в Херсоні. Два «Кобзарі» з'явилися в Харкові — у вид-вах П. Калугіна

та «Рух», останній містив ст. Д. *Багалія* «Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство» та М. *Сумцова* «Слобожанщина і Шевченко». Три з названих вид. (київські та катеринославське) вийшли 1919 удруге, крім того, «Кобзар» тоді ж видрук. й в Одесі. 1920 «Кобзар» («Повний текст в ред. В. Доманицького») видано в Києві, зб. «Кобзар» меншого обсягу — в *Кременчуку*, Липецьку, Мелітополі (Т. 1. Вип. 1, 2), «Кобзарик» 1918 — у Києві, 1920, 1921 — у Херсоні. «Маленький Кобзар» (16 віршів та уривків) — у Москві та Києві (п'ять зб. вид-ва «Відродження», 1917—18), повніший варіант — у *Кам'янці* на Поділлі, трохи менший — в Одесі (обидва — 1918). «Поеми» (а насправді — балади «Причинна», «Утоплена», «Русалка» й лише одна поема «Черниця Мар'яна») надрук. 1917 в Києві.

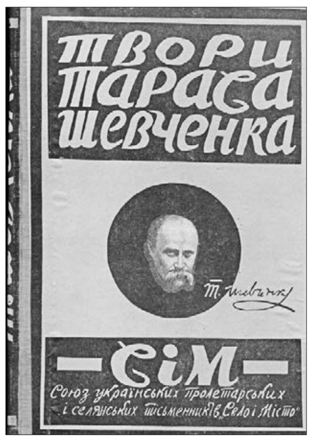
Окремі твори. Після смерті поета окремими книжечками в серії «Сільська бібліотека» видано «Гайдамаків» (1861), «Перебендю» (1862), «Тарасову ніч» і «Тополю» (1862). Валуєвський циркуляр про обмеження друкування книжок укр. мовою (1863) перервав вид. творів Шевченка в Російській імперії. Тільки 1875 в Києві виходять поеми «Гайдамаки» та «Наймичка», 1876 — «Катерина». У Львові 1865 К. *Климкович* видав уперше окремою книжечкою поему «Сон». У Празі з празького вид. «Кобзаря» 1876 окремими відбитками з'явилися поеми «Відьма», «Княжна», «Варнак», «Петрусь», «Сотник», «Марина», «Титарівна», «Неофіти», «Марія», у Женеві 1882 — поема «Марія» (з прим. М. Драгоманова). Упродовж двох останніх десятиліть 19 і першого десятиліття 20 ст. окремі твори поета виходять зрідка, найчастіше — «Катерина» (К., 1882, 1887, 1902; О., 1888, 1889, 1893, 1897; Чернігів, 1895, 1898; СПб., 1897) і «Наймичка» (К., 1885; Х., 1892; Л., 1893; СПб., 1904), рідше — «Гайдамаки» (Л., 1895; Коломия, 1898), «Невольник» (К., 1886), «Княжна», «Москалева криниця», «Назар Стодоля» (всі — О., 1889), «Тополя» (К., 1891) і «Тризна» (Л., 1902). 1911 до 50-річчя від дня смерті Шевченка деякі вид-ва видрук. окремі його твори: у Москві — вид-во «Посредник» («Катерина», «Наймичка»), у *Вільні* — «Эдитор» («Катерина», «Назар Стодоля»), у Києві — «Час» («Утоплена», «І мертвим, і живим», «Чернець», «Гамалія», «Варнак», «Титарівна» та ін.). У Петербурзі того ж року В. Яковенко видав 24 окремі твори поета. «Тарасова ніч», «Заповіт» та ін. вийшли 1914 у вид-ві «Час» (Київ). За даними Книжкової палати України, загалом окремі Шевченкові твори до 1917 в Російській імперії видано 90 разів накладом 699 тис. 750 прим., за кордоном — 14 разів накладом 37 тис. 100 прим.

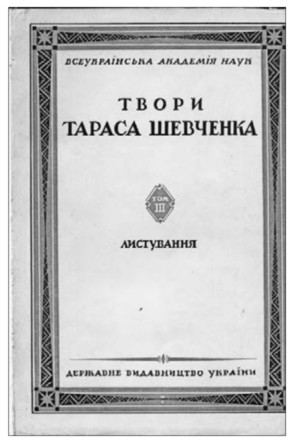
Із серії «Ілюстрована шевченківська бібліотека». СПб., 1911

За підрахунками В. *Дорошенка*, заг. наклад Шевченкових творів до 1917 становив у Російській імперії 159 вид., 1 млн. 102 тис. 50 прим., на укр. землях, що не належали до неї, — 45 вид., 121 тис. 100 прим., кількість і наклад закордонних вид. — 17 вид., 56 тис. прим. (*Дорошенко В*. Шевченко в цифрах // *Шевченко Т*. Повне вид. тв.: В 14 т. Чикаго, 1961. Т. 14. С. 334).

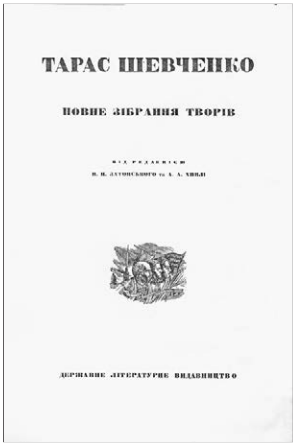
Видання з 1920 в Союзі РСР та в незалежній Україні. Повні зібрання творів. На межі 1910—20-х назріла потреба перейти до вищого рівня едиції спадщини Шевченка — в усій чи принаймні більшій повноті. Спробою реалізації такого переходу стали видані ще в 1918—19 у Лейпциґу за ред. Б. *Лепкого* «Твори» (Т. 1—3) й одразу ж за ними «Повне видання творів» у 5 т. (1919—20; див. про це вид. далі). 1927—28 вид. під назвою «Повна збірка творів» у 2 кн. підготувало київ. вид-во «Сяйво» (тут уміщено поезії, драму «Назар Стодоля» і рос. повісті в укр. перекл.). У ВУАН готували «Повне зібрання творів», яке планували здійснити у 8—10 т.; вийшли тільки 4-й т. (1927), в якому опубл. вивірений за автографом Щоденник, і 3-й т. (1929) — він став найповнішою тоді зб. листів Шевченка (225) і листів до нього (198). Заг. ред. та вст. слово до обох томів належать С. *Єфремову*, в укладанні коментарів

Твори Тараса Шевченка. Повний збірник у двох томах. М., 1925. Том 1. Обкладинка А. Петрицького

Повне зібрання творів Тараса Шевченка. К., 1929. Том 3. Листування. Обкладинка

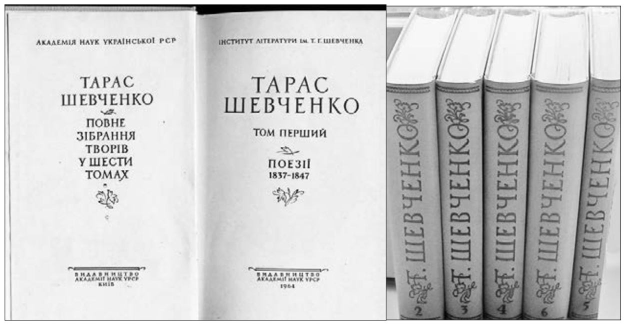
Тарас Шевченко. Повне зібрання творів. К., 1935. Том 1. Титул

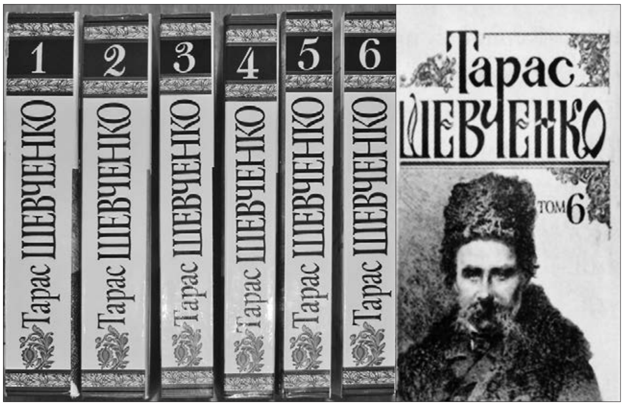
Тарас Шевченко. Повне зібрання творів в десяти томах. К., 1939—1964. Титул

брали участь А. *Лобода*, В. *Міяковський*, М. *Новицький*, О. *Новицький*, Д. *Ревуцький*, П. *Рулін*, П. *Филипович* та ін. Упорядники відмовилися від будь-якої критики автор. тексту, дотримувалися буквалістичного відтворювання всіх особливостей оригіналу, аж до явних описок і помилок. Унаслідок цього наук. вартість текстової частини вид. виявилася щонайменше проблематичною (ця оцінка не стосується докладних коментарів енциклопедичного типу). Отож у наступних публ. питання правописного впорядковування Щоденника й епістолярію належало розв'язувати заново. До 120-річчя від дня народження поета *Інститут Тараса Шевченка* готував «Повне зібрання творів» (за ред. В. Затонського, А. Хвилі, Є. *Шабліовського*). Але й це вид. лишилося незавершеним. У 1935—37 з'явилися два його перші томи («Поезії 1837—1847» та «Поезії 1847—1861»), з яких було вилучено вірші «За що ми любимо Богдана?», «Якби-то ти, Богдане п'яний» (упоряд. текстів та прим. К. *Гуслистого*, Ю. Йосипчука, М. Гайового, П. *Колесника*, Є. Шабліовського).

Перше відносно повне вид. спадщини Шевченка («Повна збірка творів» у 5 т.), яке підготував *Інститут української літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР*, вийшло 1939 в Держлітвидаві УРСР (редколегія — О. Корнійчук, П. *Тичина,* М. *Рильський,* Ф. Редько, Д. *Копиця*, упоряд. текстів та автори прим. — О. *Білецький*, А. *Бронський*, М. Геппенер, І. Журавська, С. Маслов, О. Назаревський, О. Парадиський, М. Петровський, М. Пивоваров, Ф. Ястребов). Але тільки «Повне зібрання творів» у 10 т. — комплексне академ. вид., що охопило і літ. і мист. доробок Шевченка, — послужило основою для стабілізації Шевченкового тексту (редколегія — О. Білецький, М. Геппенер, Д. Копиця, О. Корнійчук, С. Маслов, П. *Попов,* Ф. Редько, М. Рильський, П. Тичина). Літ. твори (т. 1—6) підготував до вид. ІЛ, маляр. (т. 7—10) — ІМФЕ спільно з ДМШ (нині НМТШ). Два перші томи вийшли 1939 (без вірша «Якби-то ти, Богдане п'яний»), решта — протягом 1949—64, причому перші два томи у повоєнний час було виправлено і видрук. повторно (основний текст, ін. ред. та варіанти підготували: тт. 1—2 вид. 1939 — М. *Бернштейн*, Ф. Гавриш, М. Геппенер, М. *Грудницька*, Б. Зданевич, Ф. Коваль, Д. Копиця, Д. *Косарик*, С. Маслов, О. Назаревський, П. Попов, Г. *Паламарчук*, В. Тарнавський; т. 1—6 вид. 1949—64 — М. Бернштейн, М. Грудницька, Ю. *Івакін*, Є. *Кирилюк*, Й. Куриленко, Д. Косарик, І. Лучник, О. Назаревський, П. *Приходько*, К. *Сєкарєва*, М. *Ткач*). Розроблені й застосовані тут принципи орфографічного оформлення тексту дали змогу зберегти своєрідність мови повістей і Щоденника. В розділі ін. ред. і варіантів широко розкрито шевч. рукописний фонд і тексти прижиттєвих та деяких посмертних публ. Ряд доповнень до поетичної та епістолярної спадщини, виправлення окремих помилок попереднього вид. як у прочитанні текстів («Слепая», «Кавказ», «Великий льох», «Царі» й «Чи не покинуть нам, небого») і датуванні їх, так і у визначенні джерел основного тексту, реалізувало видане до *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* «Повне зібрання творів» у 6 т., яке підготував ІЛ (редколегія — М. *Гудзій,* С. Зубков, Є. Кирилюк, Є. Шабліовський і В. *Шубравський*; упоряд. текстів та автори прим. — В. *Бородін*, Ю. Івакін, Л. *Кодацька*, В. *Костенко*, М. Новицький, С. *Попель*, П. Приходько, М. *Ткаченко*, В. *Савченко*, В. *Судак*, К. *Чумак*, Є. Шабліовський, В. Шубравський). Це був значний крок у виробленні принципів шевч. текстології. А проте і після виходу названого вид. збірки, розраховані на масового читача, особливо «Кобзарі» 1960—70-х, не вміщували деяких ідеологічно дражливих поезій, зокр. «Якби-то ти, Богдане п'яний», «За що ми любимо Богдана?», «Чигрине, Чигрине», «Розрита могила», «Великий льох». Тискові цензури не могли протистояти й упоряд. з академ. установ (див., зокр.:

Тарас Шевченко. Повне зібрання творів у шести томах. К., 1963—1964. Розгорнутий титул першого тому

Тарас Шевченко. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. К., 2001—2003. Т. 1—6. Обкладинка шостого тому

Твори: У 5 т. К.: Дніпро, 1978—79). У другій пол. 1980-х ІЛ підготував перші шість томів майбутнього 12-томного «Повного зібрання творів». Але позбавлене держ. фінансування вид-во «Наукова думка» спромоглося лише на перші три томи (1981—91; редколегія — Є. Кирилюк, В. Афанасьєв, П. *Білецький*, В. Бородін, О. *Гончар*, І. Дзеверін, П. *Загребельний*, С. Зубков, О. Костюк, Б. *Олійник*, О. Поляничко, В. *Русанівський*, В. Фоменко, В. Шубравський). І тільки через 10 років ІЛ заново підготував перші (літ.) шість томів академ. вид. «Повного зібрання творів» у 12 т. (К.: Наук. думка; т. 1 — 2001; т. 2—6 — 2003; редколегія М. *Жулинський*, В. Бородін, С. *Гальченко*, О. *Федорук*, І. *Дзюба*, О. Мишанич, В. Німчук, В. Рубан, Г. Скрипник, В. *Смілянська*, Н. *Чамата*, В. *Пахаренко*, В. *Яцюк*, А. Бельдій; підготовка текстів і коментування — В. Бородін, Л. *Большаков*, Н. Вишневська, В. *Мовчанюк*, М. *Павлюк*, В. Пелешенко, С. Попель, К. Сєкарєва, В. Смілянська, Н. Чамата, В. Шубравський та ін.). Усі тексти звірено з автографами, подано їхні ред. та варіанти; значно доповнено й перероблено коментар; уточнено орфографічні засади відтворення рос. прози. Т. 1-й відкриває великий критико-біогр. нарис І. Дзюби та М. Жулинського «На вічному шляху до Шевченка». Шість томів перевидано 2003 як окреме «Зібрання творів» у 6 т. (вид. ідентичне 1—6 т. «Повного зібрання творів» у 12 т.; К.: Наук. думка).

Збірки творів. Держ. вид-во України 1925 в Харкові видало зб. «Поезії. “Кобзар”» (ред. і прим. І. *Айзенштока* та М. *Плевака)*. Упоряд. здійснили спробу дібрати тексти за джерелом, яке відображає останню творчу волю автора, проте застосували цей принцип надто прямолінійно й нерідко надавали перевагу хронологічно пізнішим автографам, хоча сам поет призначав і обробляв до друку ін. тексти; низку текстів подано не за автографами, а за «Кобзарем» 1907 (ред. В. Доманицький). На дещо ін. засадах побудовано двотомник «Поезія» (ред. С. Єфремов і М. Новицький; К.: Книгоспілка, 1927). Тут тексти подано за «Кобзарем» 1860 із власноручними виправленнями автора, за альб. «Три літа», «Малою книжкою» та «Більшою книжкою». Однак альбомна побудова вид. не відповідала особливостям *рукописної спадщини Шевченка*. Окрім названих зб., 1925 в Москві у вид-ві «Село і місто» вийшли «Твори. Повний збірник» у 2 т. (ред. В. Гадзінський та Кость *Буревій*) і 1930 в Харкові у вид-ві «Рух» — двотомні «Твори» за ред. А. Березинського, О. Новицького, А. *Шамрая* і Р. Шевченка. Рос. повісті Шевченка надрук. тут в укр. перекл. У вид-ві «Література і мистецтво» 1933 побачили світ тритомні «Твори» за ред. О.*Дорошкевича*. У перебігу підготовки в ІТШ «Повного зібрання творів» вид-во «Література і мистецтво» видрук. в Харкові 1934 «Поезії» (ред. А. Хвиля і Є. Шабліовський). Це була попередня публ. основного тексту майбутнього вид. 1935. У Києві 1939 з’явився ювілейний «Кобзар» за ред. О. Корнійчука, П. Тичини, М. Рильського, Ф. Редька і Д. Копиці. Під час Другої світової війни «Кобзар» видано в Уфі (1942), Москві (1943) і Києві (1944). У повоєнні роки «Кобзар» друк. регулярно, спочатку переважно за «Повним зібранням творів» у 10 т. Виходять і «Твори» (в 3 т.), «Вибрані твори», «Поеми», «Вірші» й «Поеми та вірші» («Радянський письменник», Держлітвидав України, «Молодь»). Серія «Бібліотека поета» 1955 поповнилася двотомником «Поезії», а 1949, 1950, 1952, 1954 і 1956 в Києві, Москві та Пермі мовою оригіналу видрук. рос. повісті Шевченка. Кількість вид. зросла під час підготовки до відзначення *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* й 150-літнього ювілею від дня народження Шевченка: «Кобзар», «Твори», «Лірика», «Поеми», «Балади», «Повести» та ін. побачили світ у Держлітвидаві України, «Радянському письменнику», «Молоді», «Радянській школі», Дитвидаві України та ін.

З 1963 масово-попул. вид. готуються на базі «Повного зібрання творів» у 6 т. (1963—64); читач одержує наук. вивірені тексти; це, зокр., «Твори» в 3 т. (К., 1963), «Кобзар» (К., 1963, 1967), «Твори» в 5 т. (К., 1970—71), «Кобзар» (К., 1974), «Кобзар» (К., 1976). З 1991 в основу всіх текстів беруть «Повне зібрання творів» у 12 т. (т. 1—3, 1989—91), а з 2003 — 12-томник 2001—03 (т. 1—6). Названі вид. забезпечили повний текст «Кобзарів»; серед них з’явилися вид. з ілюстраціями В. *Лопати* (К.: Всеукр. т-во «Просвіта», 1993), І. *Марчука* (К.: Дніпро, 1994), В. *Гарбуза* (К.: Вид. центр «Просвіта», 2004), М. *Стороженка* (К.: Дніпро, 2004, 2010).

Див. *Фототипічні, факсимільні та репринтні видання творів Шевченка*.

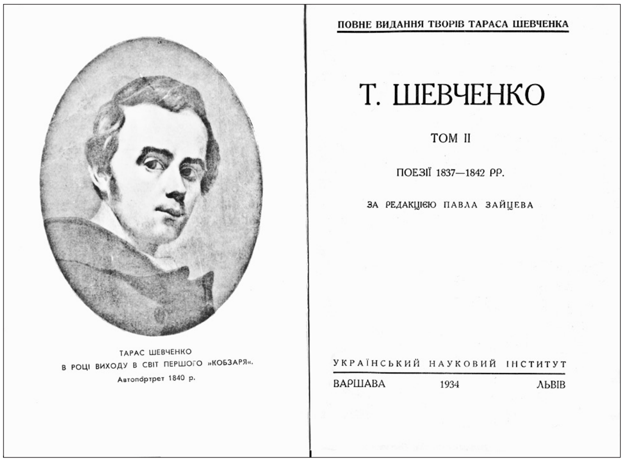
Окремі твори. 1918 п’ять разів видано поему «Гайдамаки», чотири — поему «Катерина»; 1919 тричі — драму «Назар Стодоля»; поему «Наймичка» двічі — в

Черкасах (1920) і Одесі (1921). Серія творів за ред. М. Новицького побачила світ завдяки науковцям ІТШ: «Єретик» (1927, 1929 і 1930), «Катерина» (1927, 1928 і 1930), «Марія» (1927), «Наймичка» (1927, 1929 і 1930), «Сон» і «Кавказ» (1927 і 1928), «Гайдамаки» (1928 і 1930), «Княжна» (1929), «Марина» (1929 і 1930) та «Москалева криниця» (1930). Частина з них («Кавказ», «Катерина», «Сон», «Марія» та ін.) виходили і в серії «Дешева бібліотека красного письменства» (Український робітник, 1927—29). Низка творів з'явилася у вид-вах «Культура» («Наймичка», 1929), «Книгоспілка» («Сон» і «Царі», 1929), «Література і мистецтво» («Катерина» і «Наймичка», 1932), «Радянська література» («Кавказ» і «Сон», 1934), вид-ві АН УРСР («Гайдамаки», 1935 і 1936) та «Мистецтво» («Назар Стодоля», 1937). Книжечками кишенькового формату під назвою «Поеми», вкладеними у спільний футляр, Держлітвидав УРСР 1937 популяризував «Кавказ», «Катерину», «Наймичку» і «Сон». У цьому ж вид-ві ряд творів уміщено в серіях «Бібліотека малописьменного» («Катерина», 1936; «Сон» і «Кавказ», 1937), «Бібліотека читача-початківця» («Катерина» і «Наймичка», 1936) і «Театральна бібліотека» («Назар Стодоля», 1937). «Шкільна бібліотека» Дитвидаву УРСР поповнилася поемами «Катерина» і «Наймичка» (обидві — 1938). ІЛ підготував вид. поем «Гайдамаки», «Єретик», «Катерина», «Наймичка», «Сон» і «Кавказ» (усі — Держлітвидав, 1939).

У роки Другої світової війни вийшли «Єретик» (1941), «Катерина» (1943), а також «Чернець» (1942), «Причинна» і «Сон» (обидві — 1943), в текст останніх трьох творів умонтовано вірші М. *Бажана,* А. *Малишка,* Л. *Первомайського,* М. Рильського, В. *Сосюри* і П. Тичини. У повоєнний час з'явилися окремими кн. «Гайдамаки» (1969, 1988), «Сон» (1948, 1966), «Катерина» (1951, 1972, 1973, 1974), «Наймичка» (1951, 1976), «Єретик» (1957, 1991), «Марія» (1957), «Назар Стодоля» (1985), «Тополя» (1984) та ін. — усі в Держлітвидаві України (з 1964 — «Дніпро»); «Назар Стодоля» (1950) — у вид-ві «Мистецтво», «Катерина» (1957), «Гайдамаки», «Сон» (обидві — 1958) — у Кримвидаві, «Єретик» (1960) — у Закарп. обл. вид-ві, «Гайдамаки» (1964) — у вид-ві «Молодь». До 100-х роковин смерті Шевченка серію поем («Єретик», «Кавказ», «Катерина», «Наймичка», «Сон», «Юродивий»), а згодом «Гайдамаки» з ілюстраціями О. *Сластьона* (1969, 1988) видав Львів. ун-т.

Помітним стало перше повне, звірене з автографом вид. Щоденника (під назвою «Дневник») за ред. І. Айзенштока (Х.: Пролетарий, 1925). Наступні публ.: «Дневник» (М.; Лг.: Academia, 1931; передм. О. Старчакова, ред., вст. ст. і прим. С. Шестерикова), «Журнал (Щоденник)» (К.; Х.: Держлітвидав, 1936; ред. і вст. ст. А. *Костенка*), «Дневник» (М.: Художественная литература, 1939; підгот. тексту і вст. ст. О. Рєзника). Згодом Щоденник готують за текстом повних вид. — 5-томним (1939) та академ. 10-томним: «Дневник» (М.: Художественная литература, 1954; прим. і підгот. тексту С. *Шаховського)*, «Журнал» (К.: Держлітвидав України, 1954, вст. ст. і прим. Л. *Стеценка*), «Дневник» (К.: Молодь, 1963). Ґрунтовно прокоментований «Дневник Тараса Шевченко» опубл. 2001 в *Оренбурзі* Л. Большаков. Ювілейного 1939 в Ленінграді вийшла повість «Художник» («Художественная литература»). У 1953 її видрук. і Держлітвидав України, 1961 — вид-во «Молодь». Окремо з'явилася і повість «Музыкант» (К.: Молодь, 1962 і 1963). 1989 «Мистецтво» видало повість «Художник» паралельно рос. та англ. мовами й з багатьма ілюстраціями — як книжку-альб. (упоряд. Л. Сак). 2004 цей твір побачив світ в одес. вид-ві «Друк». Паралельне укр.-рос. вид. — кн. «"Я так її, я так люблю...": Вибр. вірші та поеми» (К., 2004; упоряд. та прим. М. Павлюка, вст. ст. М. Жулинського). За даними Книжкової палати України, протягом 1917—90 в Україні твори Шевченка видано накладом 7 млн. 760 тис. прим.; 1991—2010 видано 965 тис. прим. разом з «Кобзарем». (Про вид. творів Шевченка мовами ін. народів див. у ст., присвячених окремим нац. л-рам).

Зарубіжні видання. У 20 ст. зарубіжні видавці творів Шевченка, не маючи змоги опертися на автентичну джерельну базу (автографи), незрідка вміщували довільно контаміновані тексти, дібрані на основі попередніх публ. Хибувало на численні контамінації та селекції тексту з різних раніших вид. уже згадане «Повне видання творів» у 5 т. (ред. Б. Лепкий; К.; Лейпциґ; Коломия, 1919—20). Його повнота досить відносна. Т. 1-й містить ст. Б. Лепкого «Про життя і твори Тараса Шевченка», матеріали, пов'язані з арештами Шевченка, його листи, деякі спогади й ст. про поета, Автобіографію та «Письмо Т. Гр. Шевченка к редактору "Народного чтения"»; т. 2-й — корпус поетичних творів, т. 3-й — варіанти і доп. до «Кобзаря»; т. 4-й і 5-й — драм. твори та повісті. У вид. не здійснено належної крит. перевірки текстів, основних і варіантних. «Навіть у такому основному й важливому питанню, як текст "Кобзаря", — писав про Б. Лепкого як редактора цього видання І. Айзеншток, — він не виробив для себе твердих і сталих методологічних прийомів, схиляючись то до Зайцева, то Доманицького, то Франка, то Романчука, то Дорошенка, хоч останні три самостійної праці над текстами не вели. Цей еклектизм побільшується тими "поправками", які він часто-густо робить у вибраному ним тексті. Виходить якась мішанина, де розібратися вже не легко», але все ж таки, доходить висновку дослідник, «є перше повне зібрання творів Шевченка, і це хоч частково зменшує його неабиякі хиби» (*Ай-*

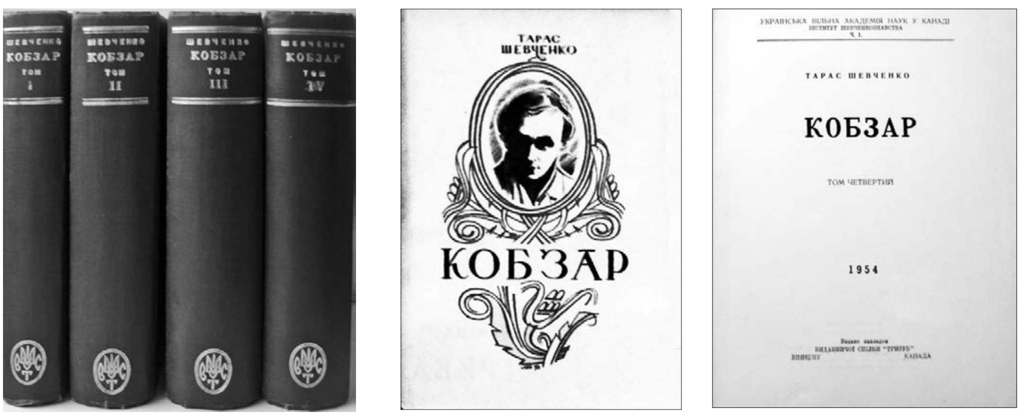
Т. Шевченко. Повне видання творів. Варшава; Львів, 1934. Т. 2. Поезії 1837—1842 рр. Розгорнутий титул

зенштток І. До тексту Шевченкових творів // Шляхи мистецтва. 1922. № 2. С. 53—54).

Ще один варіант контамінованого тексту — «Кобзар: Нар. вид. з поясненнями і прим. д-ра Василя Сімовича» (Катеринослав; Кам'янець; Лейпциґ, 1921). У «Повному виданні творів» Шевченка в 16 т., що вийшло 1934—39 у Польщі (Варшава; Л.; без 1-го, 5-го і 13-го тт.), П. Зайцев, ред. тт. 2—11, відведених літ. спадщині Шевченка, припустився багатьох контамінацій («До Основ'яненка» та ін.), довільних кон'єктур («Сон» та ін.). Не видається прийнятним і впорядкування поезії Шевченка за т. зв. альбомним принципом. Рос. твори і листи поета й тут подано в укр. перекл., а не в оригіналі. Однак наук. апарат становить значну цінність: це насамперед вміщена у 16-му т. бібліографія вид. творів Шевченка (1840—1938) із додатком низки покажчиків, статистикою та аналізом бібліогр. вид., яку уклав В. Дорошенко (див. *Бібліографування шевченкіани*). До 1-го т. мала ввійти біографія Шевченка, написана П. Зайцевим, але майже готові аркуші було знищено після встановлення радянської влади у Львові 1939 (збереглися поодинокі прим.); пізніше праця вийшла кількома окремими вид. У кожному томі вміщено уривки, відмінні ред. та варіанти поезій, а також коментарі й розвідки під назвою «Пояснялні статті», автори яких — П. Зайцев, І. *Брик*, Л. *Білецький*, В. Дорошенко, Д. Дорошенко, О. *Лотоцький*, Є. *Маланюк*, В. *Січинський*, С. *Смаль-Стоцький*, М. *Рудницький*, Д. *Чижевський*, Д. *Антонович* (йому належить опубл. в т. 12-му праця «Т. Шевченко як маляр», ілюстрована 160 репродукціями). В т. 14-му за ред. Б. Лепкого подано переклади творів Шевченка польс. мовою, а в т. 15-му за ред. Р. *Смаль-Стоцького* — 20 мовами народів світу. З деякими відмінами і виправленнями, котрі, проте, не усунули основних вад, це вид. з'явилося і в США (*Шевченко Т*. Повне вид. тв. Чикаго: Вид-во М. Денисюка, 1959—61. Т. 1—14).

4-томний «Кобзар» за ред. Л. Білецького (Вінніпег, 1952—54; перше вид. 1-го т. вийшло 1942 у Празі) теж орієнтований на циклізацію та альбомний принцип подання творів. Упорядник відмовився від остаточно опрацьованих текстів, що їх поет призначав до друку як основні, і подав найраніші варіанти. Позитивний момент вид. (хоча й не дотриманий послідовно) — упоряд. не контамінував текстів. Із рос. віршових творів в основному корпусі вміщено лише поему «Бесталанный» в укр. перекл. (оригінальний текст подано у примітках). Реалізацією індивідуального проекту Л. Білецького стала й нетрадиційна концепція структури 4-томника: в кожному томі Шевченкові тексти чергуються зі ст. самого упоряд. При цьому, як відзначив рецензент В. Міяковський, «кількаповерхове оправлення окремих творів» призвело до зайвих повторень (*Порський В*., с. 44), порушення хронологічного принципу не сприяли цілісному уявленню про Шевченкову творчість та її еволюцію. Наук. вартість і донині зберігають ґрунтовні заг. ст. Л. Білецького про світоглядні позиції Шевченка, тип його худож. мислення, деякі провідні теми поезії тощо.

Видавці ін. (різних за повнотою) збірок під заголовком «Кобзар», «Поезії», «Поезія» тощо, а також окремих Шевченкових творів, котрі виходили поза межами України у воєнні та повоєнні роки, здебільшого не здійснювали крит. звірки текстів, приєднуючись

Тарас Шевченко. Кобзар. У чотирьох томах. Вінніпег, 1952—1954. Томи видання. Суперобкладинка. Титул

до тієї чи тієї традиції публ. їх, а нерідко й передрук. фототипним способом певне вид. (напр., відредагований Я. *Рудницьким* «Кобзар» з поясненнями і прим. В. *Сімовича*, що 2-м та 3-м вид. вийшов 1960 та 1971 у Вінніпегу; див. також *Дорошенко В*. Шевченко в цифрах // *Шевченко Т*. Повне вид. тв.: У 14 т. Т. 14. С. 471—472). Географія Шевченкових вид. у зв'язку з новою хвилею укр. еміграції розширилася порівняно з довоєнним часом завдяки насамперед Зх. Німеччині (Мюнхен, Реґенсбурґ, Ротенбурґ, Авґсбурґ, Золінґен та ін.) та Австрії (Відень). У Канаді та США з прибуттям укр. еміграції в 1950-х помітно інтенсифікувалася публ. спадщини Шевченка. Окремі зб. друкували в укр. вид-вах країн тодішньої соціалістичної співдружності (зокр.: Кобзар: Поезії / Вст. ст., біогр. дані, прим. С. Груї. Бухарест: Критеріон, 1975) (див. також *Перекладання творів Шевченка)*.

Літ.: Айзеншток І. Академічний Шевченко // Червоний шлях. 1928. № 4; *Биховський П*. На шляху до наукового видання Шевченкового «Кобзаря» // *Шевченко*. Х., 1928. Річн. 1-й; *Кудрявцев П*. Академічне видання Шевченкового «Журналу» // Зап. істор.-філол. відділу ВУАН. 1929. Кн. 21—22; *Дорошкевич О*. Етюди з шевченкознавства. Х., 1930; *Айзеншток И*. Судьба литературного наследства Т. Г. Шевченко // Лит. наследство. М., 1935. Т. 19—21; *Дорошенко В*. Повне видання творів Т. Шевченка // *ЗНТШ*. Т. 154/155; *Кирилюк Є*. Академічне видання творів Т. Шевченка // Вітчизна. 1949. № 8; *Возняк М*. Перше видання «Кобзаря» // Жовтень. 1955. № 3; *Порський В*. [Міяковський В.] Четвертий том «Кобзаря» за редакцією Л. Білецького // *Шевченко* / УВАН. Нью-Йорк, 1956. Річн. 5; *Рудницький Я*. Дещо про українські видавництва на чужині й еміграційні видання Шевченкового «Кобзаря» // Овид. 1960. Ч. 3; *Устенко М. Г., Владимирський А. А*. До історії видань «Кобзаря» Тараса Шевченка // Наук. зап. Одеського пед. ін-ту. 1960. Т. 25; *Шевченко Т*. Повне видання творів / За ред. П. Зайцева. 2-ге перегл. й значно доп. вид. Чікаго: Вид-во М. Денисюка. 1961. Т. 14: Покажчик видань Шевченкових творів: Першодруки й окремі вид. та спис літератури про них / Зібр. і впорядк. В. Дорошенко; *Кирилюк Є. П*. Питання шевченківської текстології // *НШК 9*; *Кодацька Л. Ф*. До історії видання «Кобзаря» 1867 р. // *РЛ*. 1961. № 2; *Лев В*. Шевченкові твори в редакції Богдана Лепкого // *ЗНТШ*. Т. 176: Тарас Шевченко: Зб. доповідей Світового конгресу української вільної науки для вшанування сторіччя смерті патрона НТШ. Нью-Йорк; Париж; Торонто, 1962; *Т. Г. Шевченко:* Бібліогр. покажчик (1917 — 1963) / Укл. М. І. Багрич. Х., 1964; *Дучимінська О*. Василь Доманицький — редактор першого повного видання «Кобзаря» Шевченка // *ЗНТШ*. Т. 180: Шевченко і ми: Зб. доп. для відзначення 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка. Нью-Йорк; Париж; Торонто, 1965; *Бородін В. С*. Т. Г. Шевченко і царська цензура: Дослідж. та докум. 1840—1862. К., 1969; *Бородін В*. Текстологія // *Шевченкознавство*: Підсумки і проблеми. К., 1975; *Бородін В. С*. Текстологічні засади та принципи побудови академічного видання Повного зібрання творів Т. Г. Шевченка // *Питання* текстології. Т. Г. Шевченко: Зб. наук. праць. К., 1990; *Мандрика М*. «І думу вольную на волю із домовини возову»: До виходу 1—3 т. нового акад. вид. // *ЛУ*. 1993. 4 берез.; *Грабович Г*. Між словом і схемою: (У пошуках Шевченкового тексту) // *Грабович Г*. Шевченко, якого не знаємо: (З проблематики символічної автобіографії і сучасної рецепції поета). К., 2000; *Корнійчук М*. До історії видання творів Тараса Шевченка // *Видання* творів Тараса Шевченка та графічної шевченкіани: Каталог. К., 2011.

Василь Бородін

ВИДА́ННЯ МИСТЕ́ЦЬКИХ ТВО́РІВ ШЕВЧЕ́НКА — книжки, збірники, розвідки у різних вид., альбоми, каталоги й листівки, де надрук. оригінали та репродукції з маляр. і графічних творів Шевченка. За життя митця з його робіт репродуковано ілюстрації «Католицький чернець» до оповідання М. *Надєждіна* «Сила волі» (зб. «Сто русских литераторов». СПб., 1841. Т. 2), «Знахар» до однойменного нарису Г. Квітки-Основ'яненка (зб. «Наши, списанные с натуры русскими». СПб., 1841), «Король Лір» до однойменної трагедії В. *Шекспіра* (кн. «Гальванография, или способ производить гальванические медные доски для печатания кистью работанных рисунков, сочинение Франца фон Кобелля...», СПб., 1843), 32 малюнки до кн. М. *Полевого* «История князя италийского графа Суворова Рымникского, генералиссимуса российских войск» (СПб., 1843 та 1858) та 12 портретів до його кн. «Русские полководцы, или Жизнь и подвиги российских полководцев от времён императора Петра Великого до царствования императора Николая І» (СПб., 1845). Прижиттєвим вид. мист. творів Шевченка був випуск серії офортів «Живописная Украина» (СПб., 1844). Після смерті поета майже до кін. 19 ст. у л-рі було мало відомостей про нього як художника, окремі повідомлення про його мист. твори та друк. їхні репродукції з'явилися в журн. «*Киевская старина*», «*Зоря*», «Пчела», «*Русская старина*», «Искусство и художественная промышленность», у біографіях поета, «Кобзарях» та ін. вид.; наприкінці 19 ст. у кн. Д. *Ровинського* «Подробный словарь русских граверов XVI—XIX вв.» (СПб., 1895) описано офорти Шевченка. У 1880-х В. *Горленко* запропонував видати мист. твори художника повним зібранням, але вдалося підготувати до друку незначну частину мист. спадщини Шевченка. 1891 в друкарні С. Кульженка (Київ) за сприяння В. *Тарновського* видано 100 прим. альб. фототипій «Офорты Т. Г. Шевченко в коллекции В. В. Тарновского», куди ввійшло 27 творів художника, зокр. офорти з «Живописной Украины», «Притча про робітників на винограднику», «Приятелі», «Вірсавія», «Свята родина», «Дуб» (з малюнка А. Мещерського*),* «Вечір в Альбано поблизу Рима (Ліс)» (з картини М. *Лебедєва),* «Сама собі в своїй господі», «Дерево», «Старець на кладовищі», «Дві дівчини», п'ять автопортретів художника, портрети Ф. *Бруні*, І. Горностаєва, Ф. Толстого та П. *Клодта*. На поч. 20 ст. з'явилося більше відомостей про Шевченка-художника та репродукцій з його маляр. робіт. Вони вміщувалися в періодичних вид. — «*Записки Наукового товариства імені Шев-*

ченка», «Ілюстрована Україна», «Сяйво», «Искусство», «Тропинка», «Русский библиофил»; у каталогах шевч. виставок, ювілейних збірниках, на поштових листівках. Серед закордонних вид. ілюстрована малюнками Шевченка вийшла кн. «Тарас Шевченко. Вибрані поезії» (Лейпциґ, 1911, [нім. мовою]). У 1911 до *50-річчя від дня смерті Шевченка* і 1914 до *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* петерб. Товариство ім. Т. Г. Шевченка здійснило два випуски мист. творів Шевченка — «Малюнки Т. Шевченка» за худож. ред. В. *Мате,* одного з ініціаторів цього видання. Заголовні малюнки виконав художник М. *Самокиш,* ст. «Шевченко в мистецтві» написав О. *Сластіон*. Обидва випуски містили описи малюнків Шевченка. До першого ввійшло 30 творів, які зберігалися в приватних колекціях Петербурга: це малюнки Шевченка, його портрет роботи В. Мате й малюнок П. *Ейснера* «Шевченко в труні». Другий випуск з'явився 1914, він складався з 30 таблиць, на яких репрод. 44 твори Шевченка, здебільшого офорти й акварелі з фондів ЧМТ, КММ, петерб. музеїв і приватних колекцій. Репродукції в обох випусках високоякісні, тонові й кольор. 1914 журн. «Искусство» виступив ініціатором вид. «Шевченко як живописець і гравер» (Київ), яке містило 24 чорно-білі репродукції, а саме: автопортрети, портрети різних осіб, офорти «Живописной Украины» тощо. Того ж року побачила світ монографія О. *Новицького* «Тарас Шевченко як маляр» (Л.; М., 1914). Це була найповніша на той час наук. публікація з широким представленням мист. творів Шевченка. Її зміст включав розвідку про творчий шлях Шевченка-художника, реєстр його праць (усього 651), коментарі до них та 130 репродукцій. У нарисі висвітлено роль людей, які сприяли становленню митця. 1919 у Києві побачило світ дослідження мист. спадщини Шевченка, здійснене Д. *Дорошенком,* — «Шевченко як живописець і гравер».

У другій пол. 1920-х для Повного зібр. тв. Тараса Шевченка, яке готувала до видання УАН, О. Новицький уклав блок репродукцій з коментарями (на поч. 1930-х підготовку вид. припинили, але збереглося кілька пробних прим. цього тому). Водночас надрук. авторські дослідження творчості Шевченка з репродукціями його робіт: О. *Скворцова* — «Жизнь художника Тараса Шевченко» (М., 1929), О. Новицького — «Тарас Шевченко» (К., 1930; серія «Українське малярство», обкладинка В. *Кричевського*), де у тексті й окремими аркушами представлено 34 графічні та живописні твори митця. Своє бачення худож. таланту поета висвітлив у своїй кн. Д. *Антонович* «Т. Шевченко як маляр» (*ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12; перевидано 2004 у Києві, зі вст. словом С. *Гальченка*, післямовою Т. *Андрущенко* та великим ілюстративним матеріалом).

До *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* надрук. монографії: М. *Бурачека* «Великий народний художник» (Х., 1939), С. *Раєвського* «Життя і творчість художника Тараса Шевченка» (Х., 1939), Г. *Владимирського* та О. *Савинова* «Т. Г. Шевченко— художник» (Лг.; М., 1939). У 1940-ві вперше готували вид. творів окремих жанрів, у яких працював митець, внаслідок чого вийшла кн. «Т. Г. Шевченко. Автопортрети» (К., 1939). У повоєнний період здійснено найповніше вид. творів Шевченка у 5 кн. у складі «Повного зібрання творів у 10 т.» (К., 1961—64. Т. 7—10). Згодом було укладено вид. «Тарас Шевченко. Мистецька спадщина» в 4 т., 5 кн. (К., 1961—64, відп. ред. В. *Касіян)*. Обидва вид. дали змогу по-справжньому оцінити внесок Шевченка в розвиток вітчизняного образотв. мист-ва. У них уміщено всі відомі твори художника, які дійшли в оригіналах, репродукціях, фотографіях і копіях. Уперше їх репрод. у хронологічному порядку, завдяки чому стало можливим простежити еволюцію та розвиток творчості Шевченка-художника. У 4 т.

Сто русских литераторов. СПб., 1841. Т. 2. Обкладинка

Наши, списанные с натуры русскими. СПБ., 1841. Обкладинка

История графа Суворова-Рымникского. СПб., 1843. Обкладинка

Т. Шевченко. Живописная Украина. СПб., 1844. Обкладинка

Русские полководцы. СПб., 1845. Титул

представлено 835 репродукцій, 278 нерозшуканих творів описано за арх. та літ. джерелами. Окремо надрук. коментарі до творів, що їх помилково приписували Шевченкові. Крім цього монументального вид., випущено багато книжок, альбомів і листівок: альб. вибр. творів «Шевченко — художник» (К., 1954), монографію П. *Говді* «Т. Г. Шевченко — художник» (К., 1955), альб. «Т. Г. Шевченко» (М., 1961; вст. ст. Я. *Затенацького*), монографію С. *Таранушенка* «Шевченко — художник» (К., 1961), книжки Л. *Владича* «“Живописна Україна” Тараса Шевченка» (К., 1963), В. Касіяна «Мистецтво Тараса Шевченка» (К., 1963), О. *Вандровської* «Т. Г. Шевченко — художник» (Алма-Ата, 1964), «Офорти Тараса Шевченка» (К., 1964; автор тексту й упоряд. В. Касіян), в якій розкрито особливості цього виду Шевченкової худож. практики, оскільки саме через офорт митець став відомий загалу.

У той час почали масово друкувати різні за змістом і оформленням вид. для популяризації мист. спадщини Шевченка. Серед них — подарункові комплекти репродукцій великого розміру «Живописні та графічні твори Т. Г. Шевченка» (вст. ст. Л. Владича. К., 1961), «Акварелі Т. Г. Шевченка» (вст. ст. Г. *Паламарчук*. К., 1963); набір листівок «Шевченко-художник» (К., 1964), буклети «Т. Г. Шевченко. Живопис», «Т. Г. Шевченко. Графіка» (в обох — вст. ст. М. *Мацапури*. К., 1964). Широко репродукуються твори Шевченка в наук. зб. «Мистецька спадщина Т. Г. Шевченка» (К., 1959), «Тарас Шевченко — художник» (К., 1963) та в окремих книжках: В. *Анісов* і Є. *Середа* «Від підмайстра до академіка» (К., 1967), Г. Паламарчук «Нескорений Прометей» (К., 1968). Вид-во «Мистецтво» випустило набір листівок «Т. Г. Шевченко — художник» (автор тексту Л. *Внучкова*. К., 1972), альб. «Автопортрети Тараса Шевченка» (автор тексту Л. Владич. К., 1973).

У зб. «Шевченко Тарас: Про мистецтво» (К., 1971; на суперобкладинці — Автопортрет Т. Шевченка. 1960, офорт) висвітлюються різні аспекти мист. спадщини художника, які розкривають його естетичні ідеї та уподобання, погляди на роль мист-ва і висловлювання про деякі роботи. Вид. ілюстроване 12 графічними та живописними творами на окремих вкладках. У цей період виходять праці, в яких надрук. твори митця: «Тарас Шевченко: (Альбом)» (вст. ст. та упоряд. Г. Паламарчук. К., 1976); Л. Внучкова «Тарас Григорович Шевченко. Життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах» (К., 1977); «Т. Г. Шевченко. Життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах» (упоряд. Л. Внучкова, Г. Паламарчук. К., 1978); фотокн. «Державний музей Т. Г. Шевченка» (К., 1981), «Государственный музей Т. Г. Шевченко» (автори-укладачі Л. Внучкова, Є. Середа, В. *Судак*, Г. Паламарчук. К., 1983). У вид. «Тарас Шевченко: Альбом» (автор-упоряд. Д. *Степовик*. К., 1984) представлено великий мист. доробок художника — 134 твори: живописні полотна, акварелі, малюнки та гравюри, що відображають основні етапи його творчості. За ред. Д. Степовика вийшов і альб. «Тарас Шевченко: Живопис, графіка» (К., 1986). До переліку вид. з мист. спадщини Шевченка належить монографія З. *Тарахан-Берези* «Шевченко — поет і художник: (До проблеми єдності образного мислення)» (К., 1985), яка осмислює роль поезії і образотв. мист. у житті Шевченка та їх взаємовплив, що проявлявся у творах обох видів мист-ва.

Серед вид. худож. творів митця у 1980-ті — «Повесть Тараса Шевченко “Художник”: Иллюстрации, документы» (К., 1989), «Державний музей Тараса Шевченка: Альбом» (автор-упоряд. Л. Внучкова. К., 1989), в якому репрод. образотв. шевченкіану з колекції музею, водночас у ньому представлено твори його сучасників та послідовників. Вагомими є вид. «Тарас Шевченко: Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях» (упоряд. В. *Косян*, Г. Паламарчук, К. *Чумак*. К., 1991); «Доля: Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах» (автор-упоряд. В. *Шевчук*. К., 1993); «Життя Тараса Шевченка» П. *Зайцева* (упоряд. та комент. Ю. Іванченко; передм. В. Шевчука. К., 1994; 2-ге вид. К., 2004). Це — перевидання кн., що побачила світ у 1955 (Париж; Нью-Йорк; Мюнхен) накладом НТШ та Б-ки українознавства. Автор змальовує Шевченка як нац. пророка, під впливом ідей якого розвивається Україна. Вид. доповнене значною кількістю кольор. і чорно-білих ілюстрацій, арх. матеріалів, фотографій, репродукцій худож. творів як самого Шевченка, так і його сучасників.

Тема України, доля народу, біблійні мотиви — невичерпні пласти творчості Шевченка, які висвітлюються у кн. «Вічний як народ: сторінки до біографії Т. Г. Шевченка: навч. посібник» (автор-упоряд. О. Руденко, Н. Петренко. К., 1998), їх також унаочнюють численні репродукції з картин художника, офорти, рисунки та документи з автографами. У монографії П. *Білецького* «Апостол України» (К., 1998) подано життєвий і творчий шлях Шевченка; ґрунтовне опрацювання першоджерел, оригіналів творів, ілюстративного матеріалу дало можливість ученому запропонувати найповнішу характеристику мист. доробку художника та його ролі в укр. мист-ві.

Продовжуючи публ. альбомів з широким представленням мист. спадщини Шевченка, виходить репринтне факсимільне вид. «Тарас Шевченко. Альбом 1845 року» (упоряд. С. Гальченко, передм. М. *Жулинського*, комент. І. *Вериківської*. К., 2000). Найповнішою фондовою колекцією творів Шевченка є НМТШ, в якому підготовлено вид. «Національний музей Тараса Шевчен-

ка: [Альбом]» (упоряд. Т. Андрущенко, С. Гальченко. К., 2002; [укр., англ., рос., нім., фр. мовами]), де подано нові відом. щодо творів митця, одержані внаслідок проведення експертиз. Репродукції худож. творів супроводжено наук. коментарями. В альб. представлено, окрім значної частини мист. творів Шевченка, й рукописи його поезій, прижиттєві видання, мемор. речі.

У вид. «Малярська творчість Тараса Шевченка» (упоряд. А. Жаборюк. О., 2000) автор розглянула усі види мист. діяльності Шевченка, проаналізувавши досить велику кількість його робіт. 24 репродукції з творів Шевченка входять до кн. «Триптих про Т. Шевченка: "На тебе дивлюся, за тебе молюсь…"» (упоряд. В. Оваденко. К., 2002). Велику увагу малярству митця приділив В. *Яцюк*, результатом досліджень якого став ряд книжок і альбомів, зокр. «Малярство і графіка Тараса Шевченка: Спостереження, інтерпретації» (К., 2003), в якій розкрито особливості творчого процесу Шевченка, висвітлено історію створення його картин і малюнків, уточнено час і місце їх виконання, здійснено нову інтерпретацію творчого життя митця; наук.-попул. вид. «Віч-на-віч із Шевченком: Іконографія 1838—1861 років» (К., 2004), в якому подано авторську інтерпретацію образу поета і художника, опубл. прозові та маляр. твори, листування і спогади його сучасників. До праць дослідника належить ілюстроване вид., що вперше представляє Шевченка в аспекті філокартії — «"Не забудьте пом'янути…": Шевченківська листівка як пам'ятка історії та культури 1890—1940» (К., 2004). У ньому висвітлено історію появи перших поштових листівок, виконаних на шевч. тематику, здійснено їх класифікацію, встановлено авторство, час і місце випуску, вперше репрод. велику частину цих мініатюрних пам'яток.

Ілюстровано творами Шевченка його поетичну спадщину у кн. «Тарас Шевченко. "Я так її, я так люблю...": Вибрані вірші та поеми» (К., 2004). В альб. «Святий Київ наш великий: Малюнки Тараса Шевченка та його сучасників» (упоряд. М. Скиба і В. Підгора. К., 2004) зроблено спробу реконструювати і розширити знання про своєрідність краєвидів Києва та його околиць у 1840—60. Для цього було залучено мист. доробок Шевченка 1843—46 у період перебування його в Києві, що найповніше представлено у цьому вид. Крім Шевченкових робіт, вміщено твори В. *Штернберга*, Ф. Солнцева, В. *Тімма* та ін. художників-сучасників.

З 2001 здійснюється підготовка вид. «Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у 12 томах», з яких вже надрук. 1—6 томи літ. спадщини поета (К., 2001—03) і 7-й т. — «Мистецька спадщина. Живопис і графіка. 1830—1843» — перше вид. з мист. спадщини (К., 2005), а 8—11 т. перебувають ще на стадії укладання. Мист. доробок Шевченка розподілено за етапами його творчості. У перебігу підготовки 12-томного вид. використано матеріали вид. «Тарас Шевченко. Повне зібрання творів у 10 т.» (К., 1961—64), численні розвідки (П. *Жура*, Л. *Большакова*). Порівняно з попереднім виданням мист. спадщини змінено розподіл матеріалу в томах, переглянуто аргументи щодо автентичності деяких творів, додано виявлені лише в останні роки.

Велику кількість репродукцій творів Шевченка представлено у кн. «Тарас Шевченко. Вибрана поезія. Живопис. Графіка» (ред. рада Т. Андрущенко, С. Гальченко та ін. К., 2007). У монографії Л. Генералюк «Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва» (К., 2008), що становить спробу комплексного дослідження творчості Шевченка-поета і Шевченка-художника, вміщено за хронологією 35 живописних і графічних робіт митця. Досліджуючи творчість Шевченка в європ. контексті, В. *Овсійчук* підготував монографію «Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури» (Л., 2008). У ній репрод. найяскравіші високохудож. твори митця у заг. вигляді і фрагментарно, щоб показати, як майстерно володів Шевченко різними техніками,

О. Новицький. Тарас Шевченко як маляр. Львів; М., 1914. Титул

А. Скворцов. Жизнь художника Тараса Шевченко. М., 1929. Обкладинка

Українське малярство. Тарас Шевченко. К., 1930. Обкладинка

М. Бурачек. Великий народний художник. К., 1939. Титул

Л. Владич. «Живописна Україна» Тараса Шевченка. К., 1963. Суперобкладинка

особливою колористичною культурою, на основі якої було створено зразки світового рівня.

2009 НМТШ видав новий альб.-путівник «Національний музей Тараса Шевченка: Альбом-путівник: Нова експозиція» (К., 2009), у якому твори Шевченка органічно входять до різних експозицій музею. У кн. «Повернені шевченківські раритети» (упоряд., наук. опис колекції, прим. С. Гальченка, Н. Лисенко. Дніпродзержинськ, 2010) представлено репродукції з оригінальних гравюр, рукописів, світлин, листів, раритетного вид. *«Кобзаря» 1840* та кількох саморобних рукописних «Кобзарів».

Створена на матеріалах ІЛ, МКДУ, НМУНДМ праця «Видання творів Тараса Шевченка та графічної Шевченкіани: каталог / Музей книги і друкарства України» (упоряд. М. Корнійчук, Г. Карпінчук, Н. Глоба, Л. Парійська; передм. М. Корнійчук, Л. Парійської. К., 2011) репрезентує раритетні вид. поетичних творів Шевченка, а також його мист. спадщину: «Офорты Т. Г. Шевченка в коллекции В. В. Тарновского» (К., 1891); «Малюнки Т. Шевченка. За артистичним доглядом проф. В. В. Мате» (Пб., 1914). Окремий розділ містить 677 творів графічної шевченкіани, що зберігається у фондах МКДУ. Це ілюстрації до вид. та окремі твори, елементи книжкового оформлення, численні екслібриси, листівки, плакати і медалі. Каталог доповнюють додатки і довідкові розділи. Іл. табл. XI.

Зінаїда Тарахан-Береза, Марина Юр

«**ВИ́ДУБИЦЬКИЙ МОНАСТИ́Р**» (папір, олівець, 17,6×26,1) — рисунок Шевченка, виконаний у першій пол. черв. 1843 у Києві. На аркуші внизу під зображенням ліворуч авторський підпис і дата: «*Шевченко 1844*», за ними назва: «*Выдубецкій монастырь* || *у Кыеви*». Праворуч: «*Vue du Monastere de Widoubetck* || *V Kiev*». Це підготовчий етюд до однойменного офорта «*Живописной Украины*», що містився в *Альбомі 1840—1844,* згодом автор вилучив його для роботи над офортом. Зберігається у НМТШ (№ г—365).

На рисунку зображено Михайлівську церкву Видубицького монастиря, яку спорудив князь Всеволод, син *Ярослава Мудрого,* у 1070—78 і відбудував архіт. М. Юрасов у 1766—69. У листі до О. *Бодянського* від 6—8 трав. 1844 Шевченко писав: «<…> я хочу рисовать нашу Украйну <…>. Я її нарисую в трьох книгах, в першій будуть види, чи то по красі своїй, чи по історії прикметні <…>». У Києві художник віднайшов такий краєвид — Видубицький монастир, у якому побачив «нашу Украйну».

У правій частині композиції зображено пагорб, на якому височить дзвіниця Михайлівської церкви, навколо неї молоді дерева. Ліворуч біля підніжжя пагорба тече Дніпро, на тихих водах якого видно човни

Т. Шевченко. Видубицький монастир. Папір, олівець. 1843

рибалок. На передньому плані зображено пастуха біля намету і двох корів, які уособлюють невід'ємну складову сільського життя. У рисунку художник досяг необхідного об'єму деталей розтушовкою олівця, готуючи його до наступного виконання офортним штрихом.

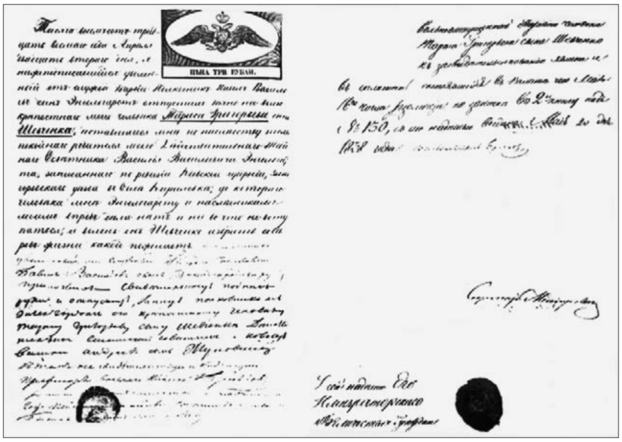
Уперше згадано у Каталозі артистичних творів Тараса Шевченка (К., 1911. С. 15) до однойменної виставки. Репрод. у вид.: *Малярські твори* (Табл. 205. № 453). Місця зберігання: власність Л.*Жемчужникова*; не пізн. 1895 твір надійшов до І. Терещенка, згодом у ДРМ, ІТШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 81.

Літ.: Б[еляшевский] Н., Щ[ербаковский] Д. Выставка художественных произведений Т. Шевченко // Искусство: Альбом. Живопись. Графика. Художественная печать. 1911. № 3; Жур *1979*; *Національний* музей Тараса Шевченка. К., 2002.

Надія Наумова, Ірина Вериківська

ВИ́КУП ШЕВЧЕ́НКА З КРІПА́ЦТВА. На серед. 1830-х двадцятилітньому кріпакові відставного полковника П. *Енгельгардта*, Шевченку, який 1832 домігся від пана, щоб той законтрактував свого кріпака на чотири роки до маляр. артілі живописних справ цехового майстра В. *Ширяєва* і за ці роки став першим її рисувальником, сяйнула надія на майбутнє визволення, яке було необхідною умовою подальшого опанування художницьким мист-вом. Перед ним був приклад чотирьох братів Ткаченків, котрі, за сприяння відомого художника О. *Венеціанова*, домоглися визволення з кріпацького стану (груд. 1834). І вже наступного року старший з них, Григорій, виконав програму й був удостоєний звання вільного художника з архітектури, а двоє інших — Федот, друг Шевченка у ширяєвській артілі, і його брат Денис — стали сторонніми учнями петерб. *Академії мистецтв*. Першим кроком до цього було навчання у класах

Викуп Шевченка з кріпацтва. Відпускна. 1838

Товариства заохочування художників, і художник та покровитель Тараса І. *Сошенко* за підтримки конференц-секретаря АМ В. *Григоровича* домігся для Шевченка дозволу відвідувати класи т-ва. У жовт. 1835 комітет т-ва схвалив рисунки Шевченка (*Документи*, № 8, с. 9—10).

Заживши гарної репутації в артілі В. Ширяєва, Шевченко усвідомлював, що жадібний на гроші П. Енгельгардт жодним чином не погодиться надати йому волю без значної компенсації, — отже, мова може йти тільки про викуп. Біографи Шевченка — від О. *Кониського* до П. *Жура* й І. *Дзюби* — широко відтворюють тривалий процес пошуків відповідних коштів — 2500 крб. Спираючись на Автобіографію і повість «Художник», зацілілі *архівні документальні матеріали про Шевченка*, свідчення художника І. Сошенка, щоденник вихованця А. *Мокрицького*, епістолярні джерела, дослідники розкривають першорядну роль видатних майстрів пензля К. Брюллова і О. Венеціанова, поетів В. Жуковського і Є. Гребінки, муз. діяча М. *Вієльгорського*, В. Григоровича та ін. представників петерб. творчих кіл у визволенні Шевченка.

Попередні перетрактації з П. Енгельгардтом європ. слави митця, яким уже знали К. Брюллова, і видатного філантропа О. Венеціанова, що вирвав з кріпацьких кайданів низку майбутніх живописців і графіків, лише увиразнили «контраст між талантом і долею, між визнанням і повагою розумних, культурних людей — та безправністю перед хамами-кріпосниками» (*Дзюба І*. С. 65). Аби зібрати суму, яку зажадала за волю Шевченка «самая крупная свинья в торжевских туфлях», Брюллов, котрому належить ця не забута історією дефініція работоргівця, за порадою А. Мокрицького і В. Григоровича та згодою В. Жуковського, 2 квіт. 1837 почав роботу над портретом останнього; його мали розіграти в лотерею за участю царської родини, якій забаглося мати портрет поета, що був вихователем наслідника престолу цісаревича *Олександра*.

Питання про організацію лотереї, її учасників, наступну долю портрета В. Жуковського складне й заплутане. Вважають, що лотерея відбулася на поч. останньої декади квіт. 1838 в Анічковому палаці, де тоді жила царська родина. Провів її В. Жуковський, очевидно, без наявності портрета, «за допомогою гральних карт». Епістолярій, у якому йдеться про лотерею в Анічковому палаці, датовано 23—26-м квіт. Але на той день обумовлену П. Енгельгардом суму вже було зібрано й передано поміщикові, який до відпускної «руку приклав» 22 квіт. Тоді ж його підпис засвідчили дійсний статський радник В. Жуковський, проф. К. Брюллов і таємний радник М. Вієльгорський. Отже, викуп Шевченка відбувся раніше, ніж царська родина зібралася оплатити портрет В. Жуковського. За документами власної його величності контори, імператриця дала 400 руб. асигнаціями, її діти — велика княжна *Марія Миколаївна* і наслідник Олександр — внесли по 300 руб. — загалом 1 тис. руб. Довідавшись про те, що по Росії гуляє поголос, ніби він був звільнений від кріпосного стану на кошти царської родини, поет записав у Щоденнику під 19 черв. 1857: «...пригрезилось, что я освобожден от крепостного состояния и воспитан на счет царя, и в знак благодарности нарисовал карикатуру своего благодетеля. [...] Откуда эта нелепая басня — не знаю. Знаю только, что она мне недешево обошлась».

Згідно із записом у щоденнику А. Мокрицького, В. Жуковський вручив Шевченкові «бумагу, заключающую в себе его свободу и обеспечение прав гражданских» 25 квіт. 1838 в майстерні К. Брюллова, де був присутній і М. Вієльгорський. «Приятно было видеть эту сцену», — додає А. Мокрицький. На той день Шевченко, безперечно, вже знав про волю. Про емоційний його стан при першій звістці про визволення І. Сошенко згодом оповів М. *Чалому* (*Чалий*, с. 27—28).

Відомо, що з портрета В. Жуковського А. Мокрицький і М. Биков зняли копії. Сам же портрет, до якого царська родина не виявляла інтересу, був у майстерні К. Брюллова майже до смерті автора. Пізніше він перейшов до брата художника — архітектора О. *Брюллова*, далі — до збирача живопису В. *Кокорева* і зрештою — до Третьяковської галереї. Тепер він належить *Національному музею Тараса Шевченка* (Київ). Там же зберігається й акварельна його копія, виконана Шевченком — на знак щиросердної поваги до улюбленого художника, учнем якого він став після викупу і вважав себе таким до кінця життя.

Літ.: Зайцев П. І. Життя Тараса Шевченка. К., 2004; *Моренец Н. И.* Шевченковский Петербург. Лг., 1960; *Жур 1972*;

Документи; *Мокрицький*; *Гаско М. Е.* У колі Шевченкових та Гоголевих друзів. К., 1980; *Спогади 1982*; *Жур 2003*; *Яцюк В. В.* Малярство і графіка Тараса Шевченка: Спостереження, інтерпретації. К., 2003; *Дзюба І. М.* Тарас Шевченко. К., 2008.

Григорій Зленко

ВИЛКОВА́Н — див. *Константиновський І.*

ВИЛОМО́ВСЬКИЙ (Wyłomowski) **Едвард** (справж. — Шорр Іді; 1898, м. Станіслав, тепер Івано-Франківськ — після 1935, там само) — польс. перекладач. Після закінчення Станіслав. гімназії учителював. 1930 накладом вид-ва «Українська бібліотека» з передм. Л. *Луціва* у Станіславі під назвою «Три поеми» вийшли перекладені В. польс. мовою твори Шевченка: поема «Наймичка», балади «Утоплена» і «Тополя».

Літ.: Полєк В. Матеріали до українського біографічного словника: Літературно-мистецька і наукова Івано-Франківщина. Виломовський Едвард // Архіви України. 1970. № 4.

Володимир Полєк

ВИННИЧЕ́НКО Володимир Кирилович (26.07/7.08.1880, с. Веселий Кут, тепер Знам'янського р-ну Кіровогр. обл. — 6.03.1951, с. Мужен, департамент Приморські Альпи, Франція) — укр. письменник, політ. і держ. діяч. Навчався 1901—02 на юрид. ф-ті Київ. ун-ту, звідки його виключили за політ. неблагонадійність. Брав участь у діяльності Революційної укр. партії (РУП). Був ред. газ. «Боротьба», співробітником журн. «Дзвін» (1913—14) і «Украинская жизнь» (1912—17). Його не раз заарештовували. Емігрувавши, займався політ. діяльністю в Австрії, Франції, Швейцарії, Італії. Повернувшись в Україну, став лідером Укр. соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП; 1917—20), видавав «Робітничу газету». Очолював уряд — Генеральний секретаріат УНР. У 1917 — один із керівників Центр. Ради, голова її Генерального секретаріату, у 1918—19 — голова Директорії УНР. З 1919 — в еміграції, де організував закордонну групу Укр. комуністичної партії та вид. її тижневика «Нова доба». На пропозицію радянського уряду повернувся в Україну. 1920 призначений заступником голови Раднаркому і народним комісаром закордонних справ Української СРР. З верес. 1920 — постійно в еміграції. Засновник і співред. щомісячника «Нова Україна» у Празі. З 1925 і до кінця життя займався літ. діяльністю у Франції.

В. Винниченко

Впливом поезії Шевченка позначено юнацькі твори В., зокр. поему «Повія» (Україна. 1929. № 5/6), героїню якої зображено в шевч. традиції. Проте в оповіданні «Народний діяч» (1902) В. відходить від усталеного зразка: не так Галю, героїню твору, відторгнено суспільством, як вона сама відторгає його. Зміна концепції жіночої долі-недолі пов'язувалась із заг. полемічною настановою В. стосовно укр. літ. традиції.

Спалах інтересу письменника до Шевченка інспірували, з одного боку, власні екзистенційні роздуми, з другого — процес підготовки і відзначання ювілею поета: ст. «Філософія і етика Шевченка» (Дзвін. 1913. Ч. 2); «Геній України» (Дзвін. 1914. Кн. 2); «Чий Шевченко?» (*Робітничий* календар на 1914 рік. Л., 1913). Соціаліст за переконанням, активний учасник політ. життя України, В. трактує Шевченка як соц. борця, нац.-політ. ідеали якого не мають нічого спільного з шовінізмом і «можуть бути сміливо поставлені в програмі всякої щиро демократичної партії» (*Винниченко В.* Публіцистика. Нью-Йорк; К., 2002. С. 13), що він неодмінно мусить належати соціалізмові.

У ліриці поета В. приваблювали передусім громадянські інтенції, надзвичайна простота, абсолютне артистичне (худож.) чуття, вміння «взяти частини і з них утворити ціле». Шевченко для критика — то передусім соціальність, природність і стихійність. Як «хід життя», зупиняти яке безглуздо, тлумачить В. і процес «відродження української нації», ведучи гостру полеміку з київ. «руськими людьми», чорносотенцями, що намагалися зашкодити святкуванню *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* і встановленню в Києві пам'ятника поетові (Т. Г. Шевченко: (К столетней годовщине со дня рождения) // Заветы. 1914. № 2. С. 36).

У зв'язку з корінними рисами укр. народу, ототожненого з селянством, розглядав В. і питання про стосунки Шевченка з релігією: бог для Шевченка, за В., є «силою всеблагою», яка стоїть на сторожі правди й справедливості. Але ідея фатуму, безмовної покірливості й смирення перед Богом, наголошує він, була зовсім чужою Шевченкові. Характеристики Шевченка та його творчості значною мірою зумовлено марксистським світоглядом В., що його він не раз декларував, філос.-етичними шуканнями в царині «нової моралі», а також потребами практичної революційної боротьби.

Тв.: Публіцистика. Нью-Йорк; К., 2002.

Літ.: Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба. Нью-Йорк, 1980; *Володимир* Винниченко: Анотована бібліографія. Нью-Йорк, 1985. Т. 1—3; *Ляхова Ж.* Шевченко в інтерпретації В. Винниченка // Вісник Київ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. К., 1992. Вип. 8: Істор.-філол. науки; *Мороз Л.* Т. Шевченко й В. Винниченко: (Деякі паралелі) // *НШК 30*; *Заболотна Т. В.* Шевченко в

рецепції Винниченка // *ШСт 5*; *Панченко В*. Володимир Винниченко: Парадокси долі і творчості. К., 2004; *Ткачук О*. Рецепція Володимира Винниченка творчості Тараса Шевченка // Наук. зап. / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Т., 2010. Вип. 30.

Володимир Панченко

ВИНОКУ́РОВ-ЧАГИЛГА́Н Ілля (18/31.07.1914, с. Конта-Крест Намського улусу, тепер Республіка Саха (Якутія), РФ — 9.09.1952, Якутськ, РФ) — якут. поет і перекладач. Закінчив 1932 Якут. пед. технікум. Автор низки зб. поезій. Переклав якут. мовою поему Шевченка «Сон — У всякого своя доля», вірші «Заповіт» (обидва — 1939), «Огні горять, музика грає» (1951), вміщені в періодичній пресі Республіки. Перекл. поем «Сон — У всякого своя доля», «Кавказ», «Петрусь» та вірша «Хоча лежачого не б'ють» надрук. в якут. альм. «Художня література» (Якутськ, 1939. Кн. 2). Майже всі ці перекл. перевидано у зб. якут. мовою «Вибране» Шевченка (Якутськ, 1951). Вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий» разом з ін. перекл. творів Шевченка передрук. й у зб. якут. мовою «Письменники України» (Якутськ, 1954).

Алла Калинчук

ВИ́ПЛЕЛ (Vyplel) **Ярослав** (2.12.1890, Кромнєржіж, Моравія — 19.04.1969, Брно, Чехія) — чес. поет і перекладач. Автор поетичних зб. «Серце назустріч» (1934), «Пісні й медитації» (1936), «Троє зупинок» (1942), «В смертельній самоті» (1945). Переклав вірші Шевченка «Садок вишневий коло хати» і «Заповіт». Перший під назвою «Večer» Фр. *Тихий* надрук. у *ПВТ: [У 16 т.]* Т. 15. С. 383. Перекладачеві, за оцінкою М. *Мольнара*, не вдалося відтворити художність Шевченкової поезії чес. мовою (*Мольнар М*. Тарас Шевченко у чехів та словаків. Пряшів, 1961. С. 193).

Тв.: Večer (Višňový sádek před chatou) // Země. 1920/1921. № 12; Závěť (Zemřu-li, mne pochovejte) // Země. 1929/1930. № 6.

Ігор Мельниченко

ВИРГА́Н Іван Оникійович (справж. — Вергун; 19.05/1.06.1908, с. Матвіївка на Полтавщині, тепер с. Кліщинці Чорнобаївського р-ну Черкас. обл. — 12.01.1975, Харків) — укр. поет, перекладач. Закінчив 1940 Харків. ун-т. Того ж року його репресували за наклепницьким доносом. 1941—44 відбував покарання у Печорлазі. Достроково звільнений 1944, реабілітований 1961. Друкуватися почав 1927. Автор поетичних зб. «Сад дружби» (1935), «Квітучі береги» (1950) та ін. Разом з М. Пилинською уклав «Російсько-український фразеологічний словник» (першодрук у журн. «Прапор», 1960—68). Автор кількох поетичних творів, присвячених Шевченкові: «Визволення Шевченка», «Не забудьте пом'янути» (зб. «Над Сулою шумлять явори», 1960), ст. «Славута наш» (Прапор. 1964. № 3). В. постійно брав участь у популяризації спадщини Шевченка, в ювілейних заходах по вшановуванню пам'яті поета у Харкові.

Тв.: Твори. К., 1983.

Петро Ротач

ВИРОВИ́Й Євген Семенович (псевд. — Євг. М а л и й; 27.02.1889, м. Сміла, тепер Черкас. обл. — 17.05.1945, Прага) — укр. педагог, видавець і культурно-освітній діяч. Закінчив Глухівський учительський ін-т (1908). У 1910-х — викладач Катеринослав. комерційного уч-ща, активний діяч місцевої «Просвіти». Засновник «Укр. вид-ва в Катеринославі» (1916—21), яке згодом діяло в еміграції. Голова Укр. учительського т-ва у Катеринославі (1917—18), голова Культурно-просвітницької комісії Трудового конгресу в Києві (1919). У 1920—45 жив і працював у Празі. Друкувався в «*Рідному краї*», «*Раді*», «*Дніпрових хвилях*». У ст. «Теж німуємо (лист із Катеринослава)» (Рада. 1914. 30 берез.) писав про заборону Шевченкового ювілею в Катеринославі. 1918 В. був організатором шевч. свят у цьому місті. У ст. «Великий революціонер — Апостол Правди» (Живе слово [Катеринослав]. 1918. № 1) писав про значення поезії Шевченка. «Укр. т-во в Січеславі», яким керував В., видало такі твори Шевченка: «Заборонені поезії» (1917), «Сон — У всякого своя доля» (1917) та «Кобзар» (1919, з передм. П. Щукіна). В. видав у Берліні нім. мовою нарис Д. *Дорошенка* «Тарас Шевченко, великий національний поет України» (1929). Завдяки В. у Празі 1941 перевидано «Кобзар» з нагоди століття його появи.

Є. Litровий

Літ.: *Мушинка М*. «Іду у вічність» // Сучасність. 1990. № 5; *Чабан М*. Невтомний Litровий // *Чабан М*. Вічний хрест на грудях землі. Д., 1993.

Микола Чабан

ВИСКОВА́ТОВ Павло Олександрович (Висковатий; 24.11/6.12.1842, Петербург — 16/29.04.1905, там само) — рос. літературознавець, етнограф. Навчався на істор.-філол. ф-ті Петерб. ун-ту (1860—62), а також у Берлін., Боннському та Лейпциґ. ун-тах (1863—66). 1873—95 — викладач Дерпт. ун-ту, з 1880 — проф. історії словесності. Досліджував історію давньоруської та нової рос. л-ри, історію слов'ян. народів та їхнього письменства, рос. народний епос. Автор першої ґрунтовної біографії М. *Лермонтова* (М. Ю. Лермонтов. Жизнь и творчество. М., 1891).

Брав участь у похороні Шевченка в Петербурзі, разом з ін. студентами ніс труну з тілом поета, про що розповів пізніше у ст. «19 лютого 1861 року» (1903).

Тв.: 19-е февраля 1861 г. // Новое время. 1903. 19 февр. (№ 9684).

Наталія Чорна

ВИСО́ЦЬКИЙ Михайло Костянтинович (6/18.11.1885, с. Недра, тепер Баришівського р-ну Київ. обл. — 6.10.1950, Київ) — рос. і укр. актор. Народний артист Української РСР (1943). Заслужений артист Казахської РСР (1944). Закінчив 1916 Одес. театр. школу П. Мочалова. Працював у театрах Одеси, Києва, Сімферополя та ін. У 1939—50 — актор Київ. рос. драм. театру ім. Лесі Українки. У фільмі І. *Савченка* «Тарас Шевченко» (Київ. кіностудія худож. фільмів, 1951) В. зіграв роль поміщика Лукашевича, в якій виявив сатирично-комедійні грані свого таланту і вміння створювати гострий зовнішній малюнок образу.

Літ.: Дубенко С. В. Тарас Шевченко та його герої на екрані. К., 1967.

Світлана Попель

ВИ́СТАВКИ ШЕВЧЕ́НКІВСЬКІ — заходи, покликані популяризувати й вшанувати пам’ять Шевченка. В. ш. організовуються головно у дні вшанування пам’яті митця (див. *Вшановування пам’яті Шевченка*). За життя Шевченка й до 1911 експонували лише його окремі маляр. твори.

Перші великі В. ш. організовано 1911 до *50-річчя від дня смерті Шевченка*. 26 лют. з ініціативи В. *Беклемішева* та В. *Мате* в петерб. *Академії мистецтв* відкрито виставку його маляр. творів (див. *Експонування творів Шевченка*). Поряд з оригінальними творами Шевченка, його учнівськими роботами експонувалися також рукописи поета, що зберігалися в архіві М. Костомарова. Серед експонатів були портрети Шевченка роботи В. Мате і Я. Андреєва та два його погруддя, які виконали Ф. *Каменський* і невідомий скульптор. За ухвалою Комітету з вшанування пам’яті Шевченка в берез. 1911 велику ювілейну виставку відкрито в Москві у приміщенні Уч-ща живопису, скульптури й архітектури (організатор — О. *Новицький*). На ній експонувалися, зокр., репродукції з картин Шевченка, вид. літ. творів — як мовою оригіналу, так і в перекл. рос. і польс. мовами, ілюстрації різних художників до текстів поета, муз. твори на його слова, матеріали про життєвий і творчий шлях. Відвідувачі вперше мали змогу ознайомитися з фотографіями Шевченка, його посмертною маскою та гіпсовим погруддям роботи М. *Рамазанова*. Після закриття виставки її експонати перевезено до Москов. істор. музею. У значно доповненому вигляді цю виставку у квіт. 1911 знову відкрито для огляду. В перший день її відвідали 840 осіб. Серед нових експонатів показано фотографії родичів поета і 13 ілюстрацій О. *Сластіона* до поеми «Гайдамаки». На виставці, яку відкрив того ж року КММ (організатори — М. *Біляшівський* і Д. *Щербаківський*), представлено чимало фоторепродукцій з живописних картин, акварелей, рисунків та офортів Шевченка, а також списки його поезій, автографи листів до Д. *Каменецького* і брата Микити, «Заповіту» й «Псалма 149». Для огляду виставлено й посмертну маску поета, літографії, на яких його зображено у домовині, фотографії могили Шевченка, фоторепродукції автопортретів, фотографії та малюнки В. *Штернберга* на шевч. теми. У *Нижньому Новгороді* 1911 на виставці картин «Товариства аматорів мистецтв» виокремлено шевч. відділ, до якого ввійшли головно твори, що належали В. *Лазаревському*.

КАТАЛОГЪ
ШЕВЧЕНКОВСКОЙ ВЫСТАВКИ
ВЪ МОСКВѢ
по поводу пятидесятилѣтія со дня его смерти
1861 – 1911

Ювілейна виставка, присвячена 50-річчю від дня смерті Т. Г. Шевченка. Каталог. М., 1911

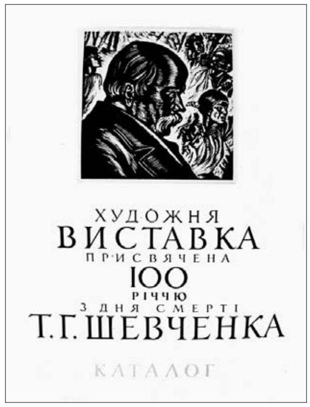
1920 в Києві Шевченку присвячено велику літ.-худож. виставку. На ній, крім оригінальних творів і репродукцій з Шевченкових маляр. робіт, широко експоновано й особисті речі, численні вид. творів, рукописні списки окремих віршів та копії автографів поета. Великим розділом подано матеріали про вшанування пам’яті Шевченка, ілюстрації до його поезій, літ. й маляр. твори на шевч. теми, проекти пам’ятників поетові.

Виставка Т. Г. Шевченка. 1924. Київ

Ювілейна виставка народного образотворчого та прикладного мистецтва, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка. Плакат

Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка. Каталог. К., 1961. Обкладинка

Популяризації переважно поетичної спадщини Шевченка присвячено цього ж року велику виставку (Львів). Тут найширше представлено вид. «Кобзаря» й окремих творів Шевченка. Експонувалися й перекл. його поезій рос., польс., чес., нім. та англ. мовами, різноманітні матеріали про життя і творчість поета, муз. композиції на його слова, матеріали про вшанування його пам'яті, зокр. програми шевч. вечорів і концертів. Експонувалися особисті речі Шевченка, 8 його листів та фотолітографія «Посланіє Шафарикові», багато фотографій митця, ілюстрацій до його творів, проекти пам'ятника поетові в Києві скульпторів С. *Волнухіна*, М. *Гаврилка*, А. *Шіортіно* та ін. Велику роботу з організації виставок, присвячених пам'яті Шевченка, проводили наук. й масові б-ки України. Книжкові виставки влаштовано в Одесі (1921), *Кам'янці-Подільському* (1923), *Лубнах* (1925). 11 берез. 1923 Шевч. літ.-худож. виставку відкрито в Миргород. худож.-промисловому музеї. 1926 шевч. виставку влаштував Центр. пролетарський музей Полтавщини, 1927 — Всеукр. істор. музей ім. Шевченка. Понад 250 експонатів представлено на виставці в ЧІМ (1929). Це були матеріали з найбагатшої на той час шевч. колекції — кол. зб. В. *Тарновського* (молодшого). Крім оригінальних маляр. робіт, автографів поезій, листів, документів, прижиттєвих видань, творів, експонувалося й більше, ніж будь-коли раніше, особистих речей Шевченка: 69 пензлів, етюдник, палітра, мольберт, одяг, чорнильниця, ручки, пера тощо. Видано путівник виставки з передм., у якій розповідалося про формування шевч. колекції музею. Тоді ж заходами громадського Шевч. комітету в Харкові влаштовано виставку проектів пам'ятника поетові та його маляр. творів. 1930 *Інститут Тараса Шевченка* й Харків. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка організували велику виставку ілюстрацій до Шевченкових текстів та ілюстрованих вид. його творів. Виставка мала 15 розділів, в яких представлено матеріали з багатьох держ. сховищ і архівів, книжки з особистої б-ки поета. Розділ «Біографія в ілюстраціях і документах» знайомив відвідувачів з матеріалами з музеїв Москви й Ленінграда. На базі цієї виставки 1933 засновано *Галерею картин Шевченка*. У виставковому залі експонувалися гіпсові моделі проекту пам'ятника Шевченкові для Харкова. У берез. 1936 в Ленінграді до урочистого засідання у зв'язку з 75-річчям від дня смерті Шевченка було організовано виставку з матеріалів Пушкінського Дому та приватних колекцій. Періодично великі виставки присвячувала поетові ЦНБ АН УРСР (нині НБУВ).

Багато шевч. виставок відкрито 1938 і ювілейного 1939 (в АМ, у ДРМ, у Всесоюзному музеї ім. О. С. Пушкіна у Ленінграді тощо). До *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* Держ. літ. музей у Москві організував велику пересувну виставку, на якій експонувалися вид. «Кобзаря», автопортрет Шевченка, вид. творів поета мовами народів Союзу РСР та ін. З життям і творчістю Шевченка широко знайомили відвідувачів виставки, що їх влаштували республ. б-ки Білорусії, Молдавії, Грузії, Узбекистану та ін. республік. На прохання культурно-освітніх, громадських та ін. організацій Болгарії, Румунії, Чехословаччини, США, Англії, Франції, Нідерландів, Норвегії, Швеції, Туреччини, Канади, Австралії Укр. т-во культурних зв'язків з закордоном 1939 надіслало цим країнам шевч. фотовиставки (на 24 стендах). В Україні з нагоди 125-річчя від дня народження поета виставки влаштували майже всі обл., районні, міські й сільські б-ки, музеї, клуби та вищі навч. заклади. Відділ культури Управління Пд.-Зх. залізниці обладнав до ювілею вагон-музей Шевченка. Найбільшою на той час стала Ювілейна шевч. виставка в Києві, організована за постановою Урядового республ. шевч. комітету 10 берез. 1939 в приміщенні АН УРСР (на вул. Леніна, нині Б. Хмельницького), її відкрив голова комітету М. *Бажан*. У 10 залах розмістилися понад 900 експонатів з архівів та музеїв Києва, Харкова, Москви, Ленінграда, Саратова, Львова, Баку й ін. міст. На ній було представлено зібрання рукописів: зб. «Три літа», «Мала книжка» та «Більша книжка», окремі поезії та Щоденник; усі вид. «Кобзаря», численні перекл. творів поета, документи про нього, біогр. й крит. л-ру, твори на шевч. теми, виконані художниками, скульпторами й народними майстрами. Кілька виставок 1940 присвячено сотим роковинам виходу у світ першого «Кобзаря». У Києві влаштовано виставку «Ілюстратори "Кобзаря" за сто років». На

ній експонувалися оригінали ілюстрацій художників В. Штернберга, М. *Башилова*, Л. *Жемчужникова*, М. *Микешина*, К. *Трутовського*, О. Сластіона, І. *Їжакевича*, В. *Касіяна*, М.*Дерегуса*, О. *Пащенка* та багатьох ін. До цієї ж дати відкрили виставки Львів. ун-т, ГКШ у Харкові (200 експонатів розкривали тему «"Кобзар" Шевченка в образотворчому мистецтві») та ДМУОМ у Києві («Шевченко в народному образотворчому мистецтві»). Велику кількість виставок влаштували б-ки, музеї й картинні галереї країни до 80-річчя від дня смерті Шевченка. Львів. держ. картинна галерея 1941 познайомила відвідувачів, зокр., з копіями його маляр. творів, творами поетового приятеля Бр. Залеського, численними роботами ін. художників на шевч. теми. ГКШ організувала «Меморіально-монографічну виставку», яка знайомила відвідувачів з матеріалами про смерть поета, про заборону царським урядом вшановувати його пам'ять. В окремому розділі розповідалося про вшанування пам'яті митця. До 80-річчя від дня смерті Шевченка влаштовано обл. виставки творів самодіяльних митців України. Найкращі їхні роботи експоновано в Харкові на республ. виставці «Т. Г. Шевченко в українському народному образотворчому мистецтві».

1941 під час сесії АН УРСР з нагоди 100-річчя від дня виходу поеми «Гайдамаки» Наук. б-ка АН УРСР організувала виставку, присвячену цій даті. Художники Львова 1945 влаштували виставку репродукцій маляр. творів Шевченка і картин про його життя і творчість. До 90-річчя від дня смерті поета діяли виставки в музеях та обл. б-ках Харкова, Львова, Одеси й Рівного. Шевч. виставки 1954 організовано у *Форті Шевченка*, Чернівцях, 1958 — у Києві, Львові та ін. містах країни, 1959 — в Криму. 1960 в Ленінграді у приміщенні Пушкінського Дому експоновано матеріали з фондів Ін-ту рос. л-ри АН Союзу РСР, Центр. держ.

Виставка творів Т. Г. Шевченка, присвячена 133-й річниці з дня народження. Запрошення. Харків, 1947

істор. архіву Союзу РСР й зі збірки Ю. *Меженка*. Значну кількість шевч. виставок організовано в дні відзначання *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* і *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. Книжкові виставки влаштували Всесоюзна б-ка ім. В. І. Леніна в Москві, Держ. публічна б-ка ім. М. Є. Салтикова-Щедріна в Ленінграді, майже всі республ. б-ки (у Києві, Мінську, Тбілісі, Баку, Душанбе, Ашхабаді), наук. б-ки Тартуського, Іркутського та ін. ун-тів, обл. й районні б-ки. 11 берез. 1961 в Республ. виставковому павільйоні в Києві відкрито виставку робіт майстрів образотв. мист-ва України. На ній експоновано 1014 творів, присвячених Шевченкові (живопис, скульптура, графіка, плакати, килими, вишивка, різьблення на дереві, декорат. розпис тощо).

Укр. т-во дружби, культурного зв'язку з зарубіжними країнами 1961 підготувало велику фотовиставку про життя і творчість Шевченка. Тексти, що супроводили фотоматеріали, перекладено 9 мовами (польс., нім., англ., франц., іспан. та ін.). Матеріали виставки експоновано в США, Болгарії, Китаї та в багатьох країнах. Великі виставки, присвячені ювілеєві, організовано в Празі й Братиславі. На них представлено численні вид. «Кобзаря» та окремих творів, репродукції з малюнків Шевченка та матеріали про Україну 19 ст. Виставку видань творів поета відкрито 1953 у польс. місті Мястку. Багатогранну творчу спадщину Шевченка (всі вид. «Кобзаря», окремі видання, перекл. мовами республік і країн світу, крит. л-ра) показано 1964 на виставці в Держ. публічній б-ці ім. М. Є. Салтикова-Щедріна в Ленінграді. Того ж року великі шевч. виставки організували Держ. республ. б-ка ім. КПРС (нині Нац. парламентська б-ка України — НПБУ) і ЦНБ АН УРСР (нині НБУВ), б-ки Харкова, Львова, Єревана, Ашхабада, Риги та ін. міст. Діяльну участь у влаштуванні виставок взяли картинні галереї й музеї. Так, Казах. держ. худож. галерея ім. Т. Г. Шевченка (нині державний *Музей мистецтв Республіки Казахстан ім. А. Кастєєва*) на виставці в Алма-Аті експонувала 150 робіт (репродукції з картин Шевченка й твори казах. художників на теми перебування поета в Казахстані). Музей азерб. л-ри та мист-ва ім. Нізамі укомплектував пересувну шевч. виставку для показу в б-ках, палацах культури, клубах. Луган. худож. музей ім. Артема організував виставку творів на шевч. теми митців області (живопис, графіка, скульптура, театр.-декорат. і декорат.-прикладне мист-во). Подібні виставки влаштували музеї Львова, Сум, Одеси, Ужгорода й Івано-Франківська. Велика виставка до ювілею Шевченка відкрилася 8 берез. 1964 у Києві в приміщеннях ВДНГ, Київ. держ. музею рос. мист-ва та виставкової зали Спілки художників України. На ній

представлено понад 1500 творів, присвячених поетові, які виконали митці різних поколінь. Ювілейного 1964 у Москві демонструвалися 1609 найкращих зразків укр. образотв. мист-ва на шевч. теми (виставкова зала на Манежній пл.). 1965 цю виставку показано у кількох містах Союзу РСР. Відповідно до рішення *ЮНЕСКО про вшановування пам'яті Шевченка* у всесвітньому масштабі присвячені поетові виставки організовано в Болгарії, Угорщині, Чехословаччині, Англії, США, Канаді, Італії, Люксембурзі, Франції, Мексиці, Аргентині, Уругваї, Камбоджі, Пакистані, Туреччині, Австралії, Судані, Гвінеї, Танзанії тощо. Комісія УРСР у справах ЮНЕСКО надіслала фотовиставки про життя і творчість Шевченка до 84 країн. Виставку укр. книжки, присвячену 150-річчю від дня народження Шевченка, відкрито в Чехословаччині. Тут експонувалися вид. «Кобзаря», повних зібрань творів поета, пісень на його тексти та вид. шевченкіани. В Манітобському ун-ті (Канада) функціонувала виставка дитячих і студентських картин на шевч. теми (300 експонатів). Шевч. виставки організовано в багатьох містах Канади, Мексики, в палаці ЮНЕСКО в Парижі, в ун-ті Анкари (Туреччина) тощо. У залі Празького Града в Дні культури Української РСР у Чехословаччині 30 трав. 1968 відкрито виставку, де експонувалися 10 мемор. речей, 29 факсимільних репродукцій документів і автографів, 5 фотографій поета, 59 творів народного мист-ва на шевч. тематику й 242 вид. творів поета й книжок про його життєвий і творчий шлях. Через два місяці цю виставку перевезено до Братислави. ДМШ (нині НМТШ) у Києві й *Меморіальна майстерня-музей Т. Г. Шевченка* в АМ у Ленінграді 1965 організували виставку ілюстрацій до «Кобзаря» (Київ), а також виставку «Шевченко в офортах київських художників» (Ленінград).

1978 ДМШ підготував виставку «Життя і творчість Т. Г. Шевченка» (передано в постійне користування Орську). 1981 в ДМШ діяла виставка «Шевченківський Петербург» (на матеріалах музею історії Ленінграда), 1986 у Харкові — пересувна виставка «Шевченкіана в книжкових знаках». 1989 в ДМШ відкрито виставку «Тарас Шевченко в колі сучасників» (з колекції ДРМ) й відзначено 150-ту річницю з часу виходу «Кобзаря» виставкою «150 років друку та ілюстрування слова Тараса Шевченка». На ній представлено вид. «Кобзаря», зокр. женевське 1878, «Кобзар» з ілюстраціями В. *Седляра*, рукописи, ілюстрації М. *Стратилата*, серію творів О. *Івахненка*, твори О. *Сахновської*, О. *Кульчицької*, М. *Дерегуса*, В. *Куткіна*, Ф. *Коновалюка* та ін. Цього ж року у Львові в Палаці спорту «Спартак» відбулася виставка проектів пам'ятника Шевченку для цього міста. На пошанування *175-літнього ювілею від дня народження Шевченка* на матеріалах ДМШ 1989 влаштовано виставки «Життя і творчість Тараса Шевченка» на держ. електротехнічному заводі у Ризі (Латвійська РСР) та «У вінок Кобзареві» («Шевченкіана в екслібрисах») у Женеві (Швейцарія), а також у Делі (Індія; Центр дружби з СРСР), у Братиславі (Чехо-Словаччина).

1990 на матеріалах ДМШ у Ризі показано виставку «Образ Шевченка у графіці київських художників». Того ж року у Львові — «Медальєрне мистецтво на Україні», присвячену 150-річчю виходу у світ «Кобзаря». 1991 ДМШ підготував виставку «Тарас Шевченко в народному декоративно-прикладному мистецтві» (для *Оренбурга*), яка включала твори М. *Примаченко*, Ф. Панка, В. *Лупійчука*, Г. *Верес* та ін. У Чорноморській козачій раді (Краснодарський край) 1992 відбулася виставка «Життя і творчість Тараса Шевченка». 1993-й означено виставкою «Тарас Шевченко та слов'янський світ» у Празі та Цюріху. Підготовлена ДМШ пересувна виставка «Мальовнича Україна» діяла з 1994 до 1999 у межах *Міжнародного шевченківського літературно-мистецького свята «В сім'ї вольній, новій»* у Дніпроп. істор. музеї ім. Д. І. Яворницького, Закарп. обл. худож. музеї ім. Й. Бокшая, Рівнен. обл. краєзнавчому музеї, Херсон. худож. музеї ім. О. О. Шовкуненка, Луган. худож. музеї, Микол. худож. музеї ім. В. В. Верещагіна. Виставку «Філокартична Шевченкіана: 500 давніх листівок з колекції В. Яцюка» представлено 1994 в ДМШ і НМАШ.

1995 в ДМШ відбулися виставки: «Тарас Шевченко в творчості Опанаса Сластіона» (ілюстрації митця до творів Шевченка, зокр. відома графічна інтерпретація поеми «Гайдамаки» й галерея портретів укр. діячів), матеріали до якої надали представники кількох музеїв, НБУВ, ІМФЕ, приватні колекціонери; на виставці «До 140-річчя від дня народження артиста-маляра Амвросія Ждахи» було представлено, зокр., розділ «Шевченкіана А. Ждахи» (серед творів «У Києві на Подолі...» за поемою «Чернець»; ілюстрації до балади «Причинна», до поем «Утоплена» й «Іван Підкова»). В експозиції виставки П. *Носка* переважали графічні твори. Проведено виставки: «Історія Шевченкової могили в поштовій картці» (на основі колекції В. *Яцюка*; ШНЗ, 1995); «Шевченківська листівка на теренах Австро-Угорщини кін. XIX —

Ювілейна художня виставка, присвячена 150-літтю від дня народження Т. Шевченка. Каталог. К., 1964

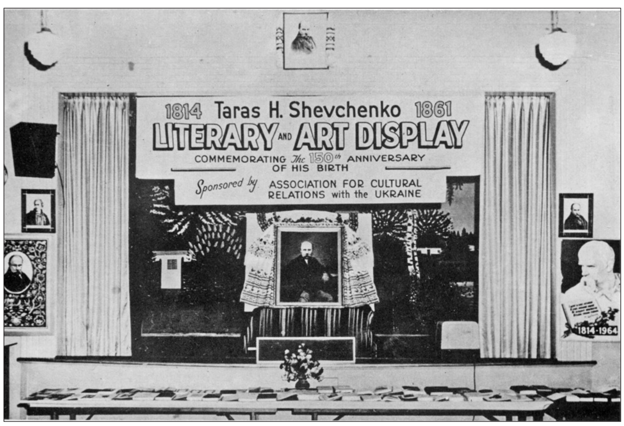

Виставка творів Т. Г. Шевченка до 197-ї річниці від дня народження та 150-ї річниці від дня смерті. Кіровоград, 2011

поч. XX ст.» (Чернів. ун-т ім. Ю. Федьковича, 1996); «Карби Шевченкової слави: 700 творів малої пластики з колекції В. Яцюка» (НМАШ і ШНЗ); «“Не забудьте пом’янути”: шевченкіана В. Яцюка» (ДМКДУ). До 170-річчя від дня народження Ганни Барвінок 1998 ДМШ підготував виставку, матеріали якої розповідали про творчі стосунки письменниці з Шевченком, а також запропонував відвідувачам проект «Шевченкіана Володимира Гарбуза (1985—1987 рр.), офорт-акватинта». У берез.—квіт. 1999 у ДМШ діяла виставка «Шевченкіана Львова», експонати надали НМАШ та культурно-мист. центр «Львів. Палац мистецтв» (твори Ц. *Годебського*, Ю. *Панькевича*, І. *Труша*, О. *Новаківського* та ін., зокр. бронзове погруддя Шевченка, відлите 1905 у Парижі як ілюстрація до історії встановлення пам’ятника поетові у Львові на поч. 20 ст.).

З нагоди відзначення 160-річчя від дня виходу «Кобзаря» (2000) у Буд. літераторів України відбулися дві виставки за матеріалами ДМШ та колекції В. Яцюка: «Прижиттєві видання творів Т. Г. Шевченка» й «“Кобзар” у поштовій мініатюрі». У ДМШ (з 2001 — НМТШ) організовано виставки: «“Давидові псалми” Тараса Шевченка» (в інтерпретації В. *Гарбуза* (офорт-акватинта) і «Шевченківська листівка як пам’ятка історії і культури» (з колекції В. Яцюка), обидві — 2000; «Портрети Тараса Шевченка» (вибране з колекції ДМШ; 2001). 188-й річниці від дня народження художника було присвячено проекти «Шевченко і вічність» (твори В. Гарбуза); «Образ Тараса Шевченка в народній творчості» (з колекцій НМТШ, Музею народної архітектури та побуту України, Укр. Центру народної культури «*Музей Івана Гончара*», приватних збірок); «Пам’ятні місця Т. Г. Шевченка в Санкт-Петербурзі» (ідея Т. *Лебединської*, фото П. Тарасенка, Петербург), усі — 2002. Ін. виставковий проект цих авторів — «Триста років українському Санкт-Петербургу», матеріали якого так само ілюстрували тему про перебування Шевченка у Петербурзі (2003). 2004 у НМТШ відбулися виставки «Шевченкові реліквії: рукописи, меморії, раритетні видання», «Земля, яку сходив Тарас малими босими ногами...» (батьківщина Шевченка у творах М. Лихошви), усі — 2004. До 189-річчя від дня народження поета «Львів. Палац мистецтв» приурочив виставку портретів Шевченка у творах місцевих художників.

190-й річниці від дня народження Шевченка присвячено виставки: «Країна, повита красою» (твори декорат.-прикладного мист-ва з колекції НМТШ) у Культурному центрі України у Москві; «І на оновленій землі…» (твори закарп. художників і майстрів декорат.-прикладного мист-ва) в Ужгороді; «Свою Україну любіть... За неї Господа моліть» в Нац. Києво-Печерському історико-культурному заповіднику. 2005 у НМТШ проведено виставки «Свою Україну любіть...» (ілюстрації до «Кобзаря» М. *Стороженка*) та «Шлях Тараса» (скульптура А. *Куща*). На зорганізованій Нац. наук.-досл. реставраційним центром України виставці «Крізь патину часу. Відроджене минуле» експонувалися мемор. речі Шевченка, зокр. мольберт та шкатулка (НМТШ). Експозиція «Пантелеймон Куліш. Виставка з нагоди презентації Повного зібрання творів» (НМТШ, 2006) знайомила з портретом Шевченка роботи П. Куліша (папір, олівець, 1844), виданнями творів поета тощо. До 145-ї річниці від дня перепоховання Шевченка відкрилася виставка шевч. раритетів з колекції митрополита Володимира (Сабодана) у Свято-Успенському соборі (*Києво-Печерської лаври*). На виставці «Скарби музею Шевченка» (НМТШ, 2007), присвяченій 193-й річниці від дня народження Шевченка, було представлено Біблію, яка належала митцю, а також твори скульптури та декорат.-прикладного мист-ва, виконані за мотивами Шевченкових поезій. До цієї дати НАНУ, ІЛ, Держ. служба контролю за переміщенням культурних цінностей через держ. кордон України, УВАН у США приурочили виставки «Шевченківські раритети» (Нац. музей л-ри та київ. *Літературно-меморіальний будинок-музей Т. Г. Шевченка*). На них експонувалися, зокр., матеріали, повернуті в Україну згідно з постановою управи УВАН від 2006 для зберігання в ІЛ (з тих, що потрапили до США

Виставка до 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. Канада. 1964

через А. Терещенка, кол. директора буд.-музею). На цих матеріалах 2008, до 80-річчя філії НМТШ — БМШ, було підготовлено виставку «Від першого директора — рідному музеєві», на якій експонувалися вид.: *Яковенко В*. Т. Г. Шевченко. Его жизнь и литературная деятельность (СПб., 1894); *Т. Г. Шевченко*. Кобзар. (СПб., 1911; вид. В. Яковенка); *Твори* Т. Шевченка з малюнками (Т. 2. 1911; вид В. Яковенка). Того ж року в НМТШ з ініціативи О. Лазаревського відкрито для огляду виставку «Тарас Шевченко і родина Лазаревських», яка складалася з маляр. і графічних творів митців, арх. матеріалів, світлин, книжкових і періодичних вид., пам'ятних речей. Крім того, організовано виставку «Відреставровані шедеври з музейних колекцій України» (серед ін. показано *«Кобзар» 1860*) й «Лео Мол. Погляд крізь віки» (твори пластики, підготовчі роботи до них, у т. ч. на шевч. тематику амер. скульптора укр. походження Л. *Молодожанина*). У ЧІМ на виставці «З Шевченком у серці» експонувалося маляр. приладдя митця: пензель олійний, пензель акварельний, 2 міхурці з фарбою, тюбик з фарбою тощо з колекції НМТШ. 2008 відбулася докум.-книжкова виставка «Мистецька Шевченкіана» (на матеріалах ЦДАМЛМУ). На ній представлено автографи поезій Шевченка, матеріали з ушанування пам'яті митця 1911, 1914, твори поета різних років видання, а також мист. спадщина укр. художників — ілюстраторів поезій Шевченка: Ф. *Глущука*, А. Горської, М. Дерегуса, І. Їжакевича, В. Седляра, О. Сахновської, макети скульптурних робіт І. *Кавалерідзе*, М. *Манізера* та ін. Експонувалися: книжкова графіка, зокр. П. Холодного, А. *Середи*, муз. шевченкіана М. *Аркаса*, К. Стеценка, К. *Данькевича*, фотографії пам'ятників і пам'ятних місць, пов'язаних з іменем Шевченка, та ін. матеріали. 2009 у НМТШ на виставці «Жива душа поетова святая…» експонувалися мемор. речі Шевченка, маляр. приладдя, книжкові вид., прижиттєві фотографії, документи. ЦДАМЛМУ організував виставку «Тарас Григорович Шевченко у художній літературі» (на матеріалах музею), де представлено літ. і крит. праці відомих укр. письменників, серед яких — рукопис П. *Жура* «Шевченківський Петербург» (1962), машинописи Д. *Косарика*, Л. *Смілянського*; також фоторепродукції портретів Шевченка, його творів. У Волин. академ. обл. муз.-драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка діяла фотовиставка «Монументальна Шевченкіана», яка складалася з понад 100 фотографій роботи Р. Теліпського. «Львів. Палац мистецтв» на матеріалах Держ. музею мист-в ім. А. Кастєєва в Алмати (Казахстан), НМТШ, НМУ та власних представив дві виставки: «Шевченко. Повернення в Україну» (як оригінальні твори Шевченка проекспоновано «Вірсавію» (офорт, 1860) і «Портрет П. Доленго-Залеської» (полотно, олія, 1859) та «Свою Україну любіть» (твори львів. художників, виконані під час подорожі місцями Шевченка в Білорусі). Цю виставку було показано у Нац. б-ці Республіки Білорусь (Мінськ) та Буд. профспілок (Брест) за сприяння посольства України у Республіці Білорусь. До 195-ї річниці від дня народження Шевченка в істор.-краєзнавчому музеї «Дрогобиччина», у Музеї Тараса Шевченка у «Львів. Палаці мистецтв» 2009 відбулися виставки: «Шевченко—художник» (матеріали фондової колекції цього музею: офорти з альб. «Живописная Украина» та вид. «Кобзаря» різних років тощо); «Барвистий світ «Кобзаря» (понад 60 творів за мотивами поезій Шевченка львів. майстра народної творчості О. Зробан-Камінської). У ЧІМ для огляду виставлено погруддя поета, виконане до 1917 невідомим італ. автором і добірку «Кобзарів».

До дня народження Шевченка в Нац. музеї л-ри у Києві протягом берез.—квіт. 2010 тривала виставка «Зниклі і повернені раритети Шевченкіани». Тут було показано бл. сотні експонатів — гравюри Шевченка, оригінальні світлини поета та його оточення, малюнки Г. *Честахівського*, зроблені під час перепоховання Шевченка, тощо, які УВАН у США повернула в Україну. В Тернополі було відкрито щорічну виставку, до якої залучено живопис і графіку про Шевченка, а також його скульптурні зображення роботи місцевих митців. У *Каневі*, з нагоди 149-ї річниці перепоховання праху поета, у Музеї народно-декорат. мист-ва відкрилися: виставка живописних і ткацьких робіт «Свою Україну любіть, або Шляхами його долі», присвячена Шевченку, місцям і країнам, в яких йому довелося побувати, і виставка конвертів та поштових марок на шевч. тематику з усього світу. Загалом представлено бл. 350 експонатів.

З 1989 щорічно відзначає виставками Шевченківські дні березня музей «Літературне Придніпров'я» (Дніпропетровськ), зокр. виставка до 195-річчя від дня народження поета (2009) складалася з двох частин: колекції видань творів Шевченка, яку зібрав А. Фоменко, і робіт народного малярства 19—20 ст. з колекції О. Смакоти. До цієї дати Меморіальний будинок-музей Д. І. Яворницького відкрив виставку «Шевченкіана з колекції Дніпропетровського історичного музею». До 197-ї річниці від дня народження та 150-ї річниці від дня смерті Шевченка Кіровоградський обл. художній музей відкрив аналогічну виставку.

Активною є виставкова діяльність Харків. держ. наук. б-ки ім. В. Г. Короленка. Тут відбулися такі виставки: 2003 — «Ніби дотик до історії, ніби подих Кобзаревого життя» — до 189-ї річниці від дня народження Шевченка; 2004 — «Пророк єднання і свободи»;

вид. творів Шевченка іноземними мовами у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка; «З Шевченкіани ХДНБ імені В. Г. Короленка» (містила, зокр., прижиттєві та рідкісні вид. творів поета); а також «Шевченкіана української діаспори»; 2005 — «Тарас Шевченко: із минулого в майбутнє», «Поету, генію, людині» — до 70-річчя відкриття пам'ятника Шевченку у Харкові; 2006 — «Шевченків світ» — до 145-ї річниці смерті поета; 2009 — «Світоч української культури» — до 195-річчя від дня народження Шевченка та «Поет. Пророк. Художник».

З 1905 щорічні шевч. виставки проводить НМАШ на матеріалах своєї колекції і разом з ін. інституціями Львова: Нац. наук. б-кою України ім. В. Стефаника, Львів. картинною галереєю, Львів. істор. музеєм та приватними збирачами.

Літ.: Каталог Шевченковской выставки в Москве по поводу пятидесятилетия со дня его смерти, 1861 — 26.II.1911. М., 1911; *Каталог* Шевченківської виставки. З портретом батька Т. Шевченка. Л., 1920; *Т. Г. Шевченко* в графічному мистецтві художників міста Харкова: Каталог виставки. Х., 1939; *Т. Г. Шевченко. Жизнь и творчество*: Путеводитель по выставке. Лг., 1939; *«Кобзар»* Т. Г. Шевченка в образотворчому мистецтві: Каталог. Х., 1940; *Ілюстратори* «Кобзаря» за сто років: Каталог виставки. К., 1940; *Республіканська* виставка «Т. Г. Шевченко в народному образотворчому мистецтві»: Каталог. К., 1940; *Республіканська* ювілейна Шевченківська виставка: Каталог-путівник. К., 1941; *Художня* виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; *Юбилейная* художественная выставка: Каталог. К., 1964; *Перша* ювілейна виставка. Ганна Барвінок: Життя і творчість. До 170-річчя від дня народження: Каталог. К., 1998 // Ганна Барвінок: Зб. до 100-річчя від дня народження. К., 2001; *До 189 роковин* з дня народження великого Кобзаря. Виставка портрета Т. Шевченка у творах львівських художників та приватних колекціях. Л., 2003; *«Свою* Україну любіть… За неї Господа моліть»: До 190-ліття з дня народження Т. Г. Шевченка: Каталог виставки. К., 2004; *Пантелеймон Куліш*. Виставка з нагоди презентації Повного зібрання творів: Каталог. К., 2006; *«Жива* душа поетова святая…»: Виставка до 60-річчя Нац. музею Тараса Шевченка. I (меморії, особисті речі, оригінали малярських творів Тараса Шевченка). К., 2009; II (краєвиди, історичні та архітектурні пам'ятки в акварелях Т. Шевченка, шевченківські місця в живописі художників XX—XXI ст.). К., 2009.

Любов Внучкова, Тетяна Чуйко

ВИТА́ВСЬКИЙ Родіон Петрович (крипт. — Р. В.; 1812, Полтава — не раніше 1871, там само) — укр. поет-байкар. Закінчив у 1820-х гімназію у *Полтаві*, працював у губ. палаті держ. маєтностей. У 1860—61 належав до Полтав. громади, брав участь в організації та проведенні культурно-освітніх заходів, зокр. присвячених пам'яті Шевченка. Перебуваючи 1860 по службі в Петербурзі, зустрічався з Шевченком і давав йому читати свої твори. В журн. *«Основа»* (1861. № 1, 4, 7) опубл. вірші й байки «Доля», «Мірошник», «Лисиця і Бабак», «Жаба і Віл». За словами О. *Кониського*, Шевченко вважав байки В. «не згірш Гребінчиних». У листі до Ф. *Ткаченка* 27 верес. 1860 Шевченко передавав вітання В. від себе і В. *Білозерського*. Полтав. художник і друг Шевченка Ф. Ткаченко збирався познайомити й одружити поета з донькою В. Про це йшлося в листуванні між ними (листи Ф. Ткаченка від 16 серп. і 6 груд. 1860 й Шевченка — від 28 верес. 1860 та 4 січ. 1861). Знайомство не відбулося, оскільки дівчина виявилася зарученою.

Літ.: Ротач П. Матеріали до українського біографічного словника: Літ. Полтавщина // Наук.-інформ. бюл. арх. упр. УРСР. 1965. № 2; *Листи; Ротач П.* Полтавська шевченкіана: Спроба обласної (крайової) енциклопедії: У 2 кн. Полтава, 2005. Кн. 1.

Петро Ротач

ВИТВИ́ЦЬКИЙ Василь (Вітвицький; 16.10.1905, Коломия, тепер Івано-Франк. обл. — 31.12.1999, Самміт, США) — укр. музикознавець, педагог, композитор, муз.-громадський діяч. Дійсний член НТШ (1960) та УВАН. 1929 закінчив музикологічний ф-т Ягеллонського ун-ту в Кракові. Тут, диригуючи хором Укр. студентської громади, виконав перші частини кантати-симфонії «Кавказ» С. *Людкевича* (на текст Шевченка). 1929—37 викладав теоретичні предмети у Перемишльській філії Вищого муз. ін-ту ім. М. Лисенка, 1933—37 був її директором. 1932 захистив у Кракові доктор. дисертацію в галузі музикознавства, у якій розглядав муз. інтерпретації текстів укр. поетів, зокр. Шевченка. Серед публ. у періодиці — ст.: «Шевченківський концерт семінарії» (Український Бескид. 1934. Берез.), «Святочний концерт у 125-ліття народин Т. Шевченка» (Новий час. 1939. 10 берез.), «Улюблені народні пісні Т. Шевченка» (Наші дні. 1942. Ч. 5), «“Кавказ” С. Людкевича» (Львівські вісті. 1943. 20 квіт.) та ін.

У 1944 емігрував до Австрії. Виступив співорганізатором «Об'єднання українських музик», був його головою. Серед завдань об'єднання — організація укр. хорів і *Бандуристів капели імені Тараса Шевченка*. З 1949 — у США, де викладав в Укр. муз. ін-ті (Детройт). Співпрацював з укр. періодичними вид. «Новий шлях», «Нові дні», «Свобода». Автор ст. «Опера “Катерина” на сцені Детройта» (Свобода. 1961. 12 лип.); «Кантата “Посланіє” Т. Шевченка А. Рудницького» (Свобода. 1989. 29 квіт.). Виступав на радіо з програмами з історії укр. музики (крім 25 монографічних, також — про муз. в житті Шевченка, І. Франка, Лесі *Українки* та ін.). Проводив активну муз.-громадську діяльність.

Тв.: Докторська дисертація «Розвиток української сольової пісні в XIX ст.». Краків, 1932; With Bandura Across the World. Detroyt, 1955; Музичними шляхами. Спогади. Мюнхен, 1989; За океаном: Зб. ст. Л., 1996; Музикознавчі праці. Публіцистика. Л., 2003.

Літ.: Лагодинська-Залєська Г. Василь Витвицький // Овид. 1959. № 6; *Михальчишин Я.* Василь Витвицький // Наше слово

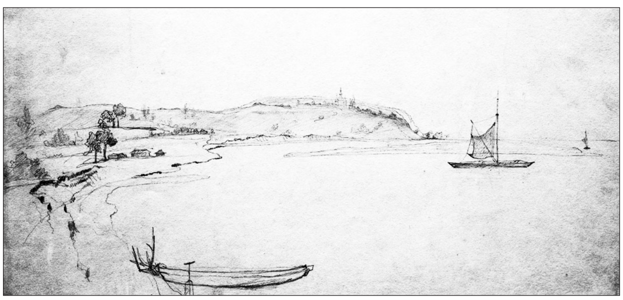
(Варшава). 1990. Ч. 22; *Філенко Т*. Із славного роду Витвицьких // Музика. 1992. № 4; *Ясиновський Ю*. Василь Витвицький // Наук. вісник Нац. муз. академії ім. П. І. Чайковського. К., 2002. Вип. 16; *Лехник Л*. Василь Витвицький і музична культура Перемишля // *Етнокультурні* процеси в українському урбанізованому середовищі XX століття: Зб. наук.-теорет. праць. Івано-Франківськ, 2004.

Наталія Костюк

ВИ́ШГОРОД — село Київ. пов. Київ. губ. (тепер місто, районний центр Київ. обл.). Уперше його згадано у літописі під 946 як резиденцію княгині *Ольги* — «Ольжин град». В 11—13 ст. В. — центр удільного князівства. В. був важливим стратегічним пунктом, що захищав Київ з Пн. від нападів половців (1093, 1136 і 1146), які зазнавали поразки. 1240 під час монг.-тат. навали В. було зруйновано. У документах 15—16 ст. згадується як село, що належало Межигірському монастирю. Шевченко перебував у В. 13 черв. 1843. Тут він виконав рисунок «Вишгород (?)» (зберігається у НМТШ). В. згадано у поемі «Чернець», куди, за переказами, пішов доживати віку герой твору Семен Палій («Іде чернець у Вишгород / На Київ дивитись»).

Володимир Гориславець

«ВИ́ШГОРОД» (?) (папір, олівець, 27×39) — начерк Шевченка, виконаний у квіт. — верес. 1846 неподалік Києва. Зберігається у НМТШ (№ г—630). На ньому зображено затоку Дніпра із заг. краєвидом с. *Вишгорода*. У панорамному пейзажі в центр. і правій частині аркуша — водна гладь, на якій видніються вітрильники і човен, що пристав до берега. Два вітрильники вдалині затоки намальовано по діагоналі до лінії горизонту. Ліворуч підковоподібний пологий берег затоки, що завершується узвишшям, на якому розташований Вишгород. У силуетному вирішенні ландшафту села височить Борисоглібська церква із дзвіницею, споруджена в серед. 18 ст. на місці дерев'яної, яку побудувала княгиня *Ольга*, що засвідчує літопис. Зображену місцевість уперше пов'язав із Вишгородом історик архіт. П. Юрченко (*Бутник-Сіверський Б*. Про вивчення малярської спадщини Т. Г. Шевченка у зв'язку з підготовкою академічного видання його творів // Вісн. АН УРСР. 1953. № 6. С. 11—12).

Т. Шевченко. Вишгород (?). Папір, олівець. 1846

Існує думка, що начерк художник виконав 13—19 черв. 1843 під час нетривалого перебування у Києві, коли він разом з П. Кулішем відвідав Межигірський монастир, на правому березі Дніпра вище Києва (*Жур 1979*, с. 56—68). Цю подорож засвідчено в *Альбомі 1840—1844*, на одній зі сторінок якого є зроблений Кулішем напис: «1843, іюня 13, въ ночи на плыту на Днѣпрѣ противъ Межигорского монастыря». На окремому аркуші Шевченко виконав рисунок «Києво-Межигірський монастир».

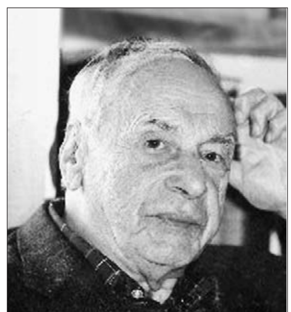
Уперше начерк згадано з описовою назвою «Высокий берег и церковь над речкой» у вид.: *Каталог Музею Тарновського* (Т. 2. С. 191. № 402). Уперше експоновано на виставці: «Художні твори у власній колекції Т. Шевченка» (Київ, 1974). Зберігався у М. *Лазаревського*, А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, 1898 його придбав В. *Тарновський* (молодший), відтак твір увійшов до колекції ЧМТ, згодом ЧІМ, ГКШ, ЦМШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 321.

Літ.: Закревский Н. Описание Киева. М., 1868. Т. 2; *Зайцев П*. Шевченко-художник в Киеве // Искусство в Южной России. 1914. № 1/2; *Середа Є. О*. Київ та його околиці в мистецькій спадщині Т. Г. Шевченка // *З досліджень* про Т. Г. Шевченка. К., 1968.

Наталія Оробченко

ВИШЕСЛА́ВСЬКИЙ Леонід Миколайович (5/18.03.1914, Миколаїв — 26.12.2002, Київ) — рос. поет, перекладач, літературознавець. Закінчив філол. ф-т Київ. ун-ту (1938). Автор поетичних зб. «Здрастуй, сонце!» (1938), «Чайка» (1946), «Поезії» (1974; премія ім. П. Тичини, 1975) та ін.; літературознавчих досліджень про творчість В. *Маяковського*, літ.-крит. статей з питань сучасного літ. процесу тощо. Перекладав поезії І. Франка, Лесі *Українки*, М. *Рильського*, М. *Бажана*, П. *Тичини*. Переклав рос. мовою поему Шевченка «Мар'яна-черниця», а також «Давидові псалми», «Царі» та ін. Автор віршів про Шевченка «Косарал», «Ліра і кобза». За зб. «Близька зоря» (1983) удостоєний Держ. премії Української РСР ім. Шевченка (1984).

Л. Вишеславський

Тв.: Избранные произведения: В 2 т. К., 1984.

Літ.: О Леониде Вышеславском. К., 1974; *Мазепа Н*. Чудовиденье жизни // *Вышеславский Л*. Основа. К., 1974. Т. 1; *Куприянов И*. Леонид Вышеславский. К., 1984.

Ігор Купріянов

ВИШНЕВЕ́ЦЬКИЙ Ярема (Єремія; 1612 — 20.08.1651) — один із наймогутніших магнатів Речі Посполитої. Походив із укр. князівського роду Вишневецьких, що брав свій поч. від лит. князя Д. Корибута. Серед предків В. був Дмитро Вишневецький (Байда). Син київ. кастеляна Михайла В. (загинув 1616) та Раїни Могилянки, двоюрідної сестри П. *Могили*. Рано втративши батьків, виховувався у батькового родича князя К. Вишневецького, котрий першим у роді перейшов у католицтво. Навчався в єзуїтському колегіумі у Львові, потім вивчав військ. справу в Римі, Падуї та Болоньї. З поверненням до Речі Посполитої (1632; за ін. дж. —1633) В. зрікся православ'я і прийняв католицизм. Володів великими маєтностями на Лівобережжі з резиденцією у *Лубнах*. Мав власне 6-тисячне надвірне військо, з яким брав участь у придушенні козацьких повстань 1637—38 в Україні. З початком Нац.-визв. війни укр. народу 1648—54 В. бився 1648 під Махнівкою, П'яткою і Старокостянтиновом проти козацького війська на чолі з М. Кривоносом. Після розгрому під Пилявцями втік до Львова. Коронний гетьман (з 1649). Повертаючись після битви під *Берестечком* (1651), помер у своєму таборі під Паволоччю від гострої інфекції.

Д. Шульц (молодший). Портрет Я. Вишневецького. Полотно, олія. 17 ст.

Восени 1846 Шевченко побував у *Вишнівці;* у повістях «Музыкант» і «Близнецы» згадує про Мгарський монастир коло Лубен, збудований коштом княгині Раїни Могилянки, яку помилково назвав «дочерью лютого Еремии Вишневецкого-Корибута» (4, 38—39).

Літ.: Грушевський М. Історія України-Руси. К., 1995. Т. 8; *Tomkiewicz W.* Jeremy Wiszniowiecki (1612—1651). Warszawa, 1933; *Widacki J.* Kniaź Jarema. Katowice, 1984.

Володимир Щербак

ВИШНІВЕ́ЦЬ — містечко Кременецького пов. Волин. губ. (тепер смт Збаразького р-ну Терноп. обл.). Відомий з 1395. У 16—18 ст. — резиденція укр. магнатів Вишневецьких. У 1846 у В., ймовірно, побував Шевченко. Єдиним свідченням перебування Шевченка у В. є спогади Ф. *Кружилки*, що їх 25 трав. 1905 записав В. *Щурат* (*Щурат В.* З життя і творчості Тараса Шевченка. Л., 1914. С. 68). Шевченкові вірогідні відвідання В. могли відбутися наприкінці жовт. 1846, після перебування поета у *Почаєві*. Існує версія, що Шевченко виконав у В. кілька малюнків (не збереглися). До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* при вході в кол. палац князів Вишневецьких установлено мемор. дошку. У 1989, з нагоди *175-літнього ювілею від дня народження Шевченка*, йому споруджено пам'ятник у центрі В. (скульптор В. *Одрехівський*, архіт. В. Скочеляс).

Н. Орда. Палац у Вишнівці. Папір, акварель. Друга половина 19 ст.

Літ.: Дуда І. М., Мельничук Б. І. Тарас Шевченко на Тернопільщині. 3 вид., доповн. Т., 2007; *Сидор О. В.* Шевченко та Волинь // *Матеріали* I—III наук.-практ. конф. «Остріг на переломі 900-річчя» (1990—1992). Сокаль, 1992. Ч. 2; *Кострица М.* Краєзнавчі дослідження Т. Г. Шевченка на Волині // *Тарас* Шевченко і українська культура XXI століття. Кам'янець-Подільський, 2000.

Петро Кралюк

ВИ́ШНЯ Остап (справж. — Губенко Павло Михайлович; 1/13.11.1889, х. Чечва, тепер с. Грунь Охтирського р-ну Сум. обл. — 28.09.1956, Київ) — укр. письменник-гуморист і сатирик. Закінчив 1907 Київ. військ.-фельдшерську школу. З 1917 навчався в Київ. ун-ті (не закінчив). Друкувався з 1919 (під псевд. П. Грунський, з 1921 — Остап Вишня). Перші зб. — «Діли небесні» (1923), «Вишневі усмішки (сільські)» (1923), «Вишневі усмішки кримські» (1925), «Українізуємось» (1926) та ін. У 1920-ті утверджує ідею відродження і розбудови укр. нац. культури («Вишневі усмішки літературні», «Вишневі усмішки театральні», обидві — 1927, та ін.). 1933 репресований, відбув 10 років заслання в Комі АРСР (1934—43). Повернувшись в Україну, до

Остап Вишня

Києва, працював у сатирико-гумористичному жанрі. Через усю творчість письменника проходять мотиви любові й шани до Шевченка. Зокр., в дружніх пародіях «В. Коряк. І. Шевченко й канарейка, ІІ. Померла (Кінець української літератури), ІІІ. Шість і шість...» і «М. Зеров. Воскресла (Початок української літератури)» (1923); у сатиричних нотатках «Імені Шевченка» (1923) та «Славних прадідів великих правнуки погані» (1926) висміює тих, хто спекулятивно використовує ім'я народного поета з метою поширення своїх псевдохудож. писань. У багатьох «усмішках», як-от «Театр імені Заньковецької» (1924), «Дніпром» (1925), «Будуймо Дніпрельстан» (1926), «Зоре моя вечірняя» (1950) тощо, В. вдається до ремінісценцій, наводить цитати або ж подає парафрази з Шевченкових творів. В окремих випадках, як, напр., у фейлетоні «Чий Шевченко?» (1924), сатирик відображав офіційний погляд на творчу спадщину поета.

Літ.: Рильський М. Остап Вишня // Зібр. тв.: У 20 т. К., 1986. Т. 13; *Зуб І.* Остап Вишня: Риси творчої індивідуальності. К., 1991; *Дорошенко В. О.* Шевченкові джерела ранньої творчості Остапа Вишні (1918—1920) // *Слово* про Шевченка: Зб. Х., 1998.

Іван Зуб

ВИШНЯКИ́ — село Хорольського пов. Полтав. губ. (тепер Хорольського р-ну Полтав. обл.). Розташоване на р. *Хоролі*. Засновано у 16 ст. За ревізією 1726—29, В. належали до Хорольської сотні Миргородського полку. Володіли поміщики Оболонські (більшою частиною) та Родзянки. Вважають, що Шевченко був тут 1845. Свої враження про В., що стали опосередкованим свідченням перебування поета в цьому селі, він відтворив у повісті «Близнецы»: «Село огромное, только такое убогое, что страх посмотреть. Помещик, говорят, пьяныця непросыпуща, живет десь, Бог его знает, в Москве, говорили, или в Петербурге, а управитель что хочет, то и делает» (4, 49). 1961 у В. на кол. будинку Котляревського, в якому, за переказами, бував Шевченко, встановлено меморіальну дошку.

Літ.: Жур 1985.

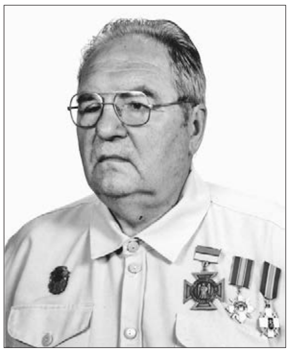
Дмитро Косарик

ВИ́ЩА ВОЛИ́НСЬКА ГІМНА́ЗІЯ — див. *Кременецький ліцей*.

ВІ́ДДЕР Карл Густавович (роки життя невідомі) — фельд'єгер військ. міністерства. Службу почав 1843, офіцерське звання одержав 1851. Служив у єгерському корпусі до 1888, поки не звільнився у відставку. На поч. черв. 1847 супроводжував Шевченка на заслання (*Документи*, с. 211). У рапорті командира *Оренбурзького окремого корпусу* керуючому військ. міністерством В. *Адлербергу* про прибуття Шевченка в *Оренбург* від 11 черв. 1847 зазначено, що «отправленный <...> к г-ну корпусному командиру от 30-го мая за № 303-м, под присмотром фельдъегеря Виддера, рядовой Тарас Шевченко, отданный в военную службу из художников С.-Петербургской Академии художеств за сочинение возмутительных стихов, прибыл в Оренбург 9-го июня, в 11-ть часов пополудни, и зачислен в Оренбургский линейный № 5-го батальон, с учреждением за ним строжайшего надзора» (*Документи*, с. 140). 9 верес. 1857 Шевченко записав у Щоденнику: «Он [В. — *Ред.*] меня из Питера на осьмые сутки поставил в Оренбург, убивши только одну почтовую лошадь на всем пространстве».

Леонід Большаков

ВІДО́МЕНКО Олександр Андроникович (7.07.1931, с. Моринці Звенигородського р-ну Черкас. обл.) — укр. літературознавець, публіцист, краєзнавець, громадський діяч. Далекий нащадок Шевченка (праправнук поета по брату Й. Шевченку). Закінчив Одес. держ. ун-т (1961). Протягом 30 років працював викладачем Хмельн. економ. технікуму (1966—95). У 1999—2002 був заступником Голови Всеукр. об'єднання ветеранів. Досліджує біографію Шевченка, його родовід і взаємини з діячами рос. л-ри. Автор збірок пошуково-докум. нарисів та есе «Сумна та радісна шевченкіана» (1996), «Оплаканий та зраджений» (2000), «Українські корені Л. М. Толстого. Розминулися» (2001); кн. «Тарас Шевченко і родина Енгельгардтів» (2002), де вміщено написану спільно з тележурналістом Є. Семенюком однойменну «телеповість», а також вибрані есе, нариси, статті й рецензії попередніх років; докум. повісті-есе «Збагнімо віщий "Заповіт"» (2004); нарису «Нащадок восьми гетьманів: Літературознавчі етюди» (2005); «Микола Гоголь — гетьманський та княжий нащадок: Повість» (2006); альб. «У покоях Енгельгардтів» (2009).

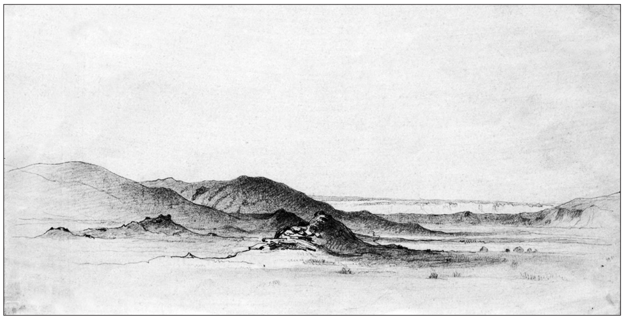
О. Відоменко

Тв.: Тарас Шевченко і родина Енгельгардтів. Хмельницький, 2002; У покоях Енгельгардтів: [Істор.-краєзнавчий альб.]. Хмельницький, 2009.

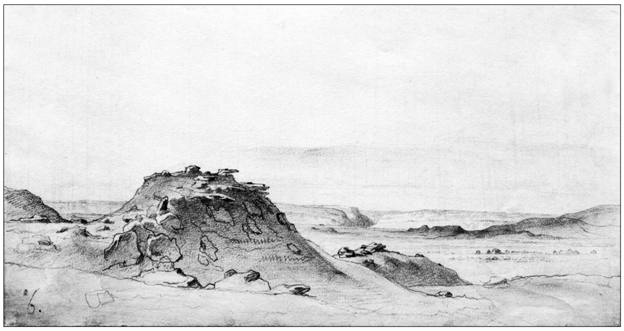
Літ.: Олійник В. Їх поєднав Кобзар // Проскурів. 2001. 14 верес.

Тамара Шудрак

«ВІДРО́ГИ КАРАТА́У» (тонований папір, олівець; 15,9×29,3 і 16,4×29,1) — два рисунки Шевченка, виконані 1—20 черв. 1851 під час *Каратауської експедиції*. На аркуші ліворуч унизу олівцем авторські

Т. Шевченко. Відроги Каратау. Тонований папір, олівець. 1851

Т. Шевченко. Відроги Каратау. Тонований папір, олівець. 1851

позначки «*5*» та «*6*» — порядкові номери рисунків. Зберігаються у НМТШ (№ г—510, № г—511).

На рисунках зображено різні краєвиди пн. частини долини Таучик, що простяглася від долини Апазир. На ескізі № 5 виділено тоном невеличкий пагорб у центрі пейзажу, за ним ліворуч дві великі, з пологими відрогами гори, праворуч на дальньому плані — пасмо гір Пн. Актау, виконане у легкому тоні, щоб передати просторові співвідношення. У ескізі № 6 центром композиції є високий пагорб, рельєф якого утворений масивними каменями. Його горбистий силует контрастує з пологими відрогами гір та пагорбів обабіч на дальньому плані, формуючи завдяки низькому горизонту, як і на попередньому рисунку, своєрідний рельєф азійської пустелі.

Уперше згадані під назвою «Ряд возвышений» у вид.: *Каталог Музею Тарновського* (Т. 2. С. 182. № 273, 274). Ескіз під номером «5» уперше репрод. у вид.: *Малярські твори* (Табл. 228. № 604); ескіз під номером «6» — у зб.: *Мистецька* спадщина Т. Г. Шевченка. К., 1959. Вип. 1. С. 79. Зберігалися в А. *Козачковського,* В. *Коховського,* С. *Бразоль*, 1898 твори придбав В. *Тарновський* (молодший), відтак вони ввійшли до колекції ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 74, 75.

Літ.: Вериківська І. М. До атрибуції малюнків Т. Г. Шевченка часу Каратауської експедиції 1851 р. // *Мистецька* спадщина Т. Г. Шевченка. К., 1959. Вип. 1; *Костенко А., Умірбаєв Е.* Оживуть степи…: Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977.

Ірина Вериківська

ВІ́ДСТУПИ ПОЗАФА́БУЛЬНІ, або ЛІРИ́ЧНІ — фрагменти авторської мови у поетичних ліро-епічних (баладах, поемах) та прозових епічних творах (повістях рос. мовою), в яких відсутні розповідь про події чи опис обставин дії та характеристика персонажів. Їхній зміст — ліричний коментар до дії чи роздуми з приводу зображеного, а суб'єкти мовлення — різні типи ліричного «автора». В. Жирмунський, характеризуючи жанр романтичної ліро-епічної поеми в рос. л-рі, писав: «Так звані "ліричні відступи" — результат ширшого розгортання й відособлення тих емоційних суджень та оцінок, які незмінно супроводжують в ліричній поемі розповідь про зовнішні події, описи й характеристики, хоча б у найпростішій формі ліричного вигуку» (*Жирмунский В. М.* Байрон и Пушкин. Лг., 1978. С. 101). Худож. час цих відступів ліричний, на відміну від епічного часу введених у сюжет подій. Функціонально наближені до В. п. ліричні заспіви («увертюри», за В. Жирмунським) та ліричні кінцівки, якщо вони прямо не пов'язані з розповіддю (не зображують обстановку дії тощо, напр., уславлений заспів до поеми «Княжна» — «Зоре моя вечірняя»). В. п. значною мірою властиві передромантичній, сентиментальній, а також романтичній поезії та прозі. Суб'єктивність викладу і в ліро-епічних творах, і в прозових повістях притаманна Шевченкові високою мірою; це маніфестує лірична манера розповіді — широке застосування ліричних вигуків, запитань, які нерідко розгортаються у позафабульні (ліричні) відступи.

I. У **ліро-епічній поезії** Шевченка В. п. диференціюються функціонально за типом ліричного суб'єкта. Ним можуть бути ліричні суб'єкти — розповідач, «власне автор», герой (див.: *Автор*, *«автора образ»*).

I. 1. Ліричний розповідач коментує виклад, розкриває його «механізм» («Побачимо, почуємо... / А поки спочину / Та тим часом розпитаю / Шлях на Московщину»), обґрунтовує ймовірність зображеного тим, що був при цьому свідком або чув від людей («Отже, далебі, не знаю, / Чи вона верталась, / Катерина, до матері, / Чи так і пропала? / Була чутка, що стрижену / В Умані водили / По улицях»); висловлює своє ставлення до зображеного («Ох, лихо, / Лишенько, дівчата! / Мати стан гнучкий, високий, / А серця не мати»); спонукає читача-свідка до уваги («Дивіться, що роблять у титаря в хаті / Пекельнії діти»); повчає слухачок («Стережітесь, дівчаточка, Сміятись з нерівні, / Щоб не було і вам того, / Що тій

титарівні!»); звертається до персонажа: співпереживає йому («Серце моє! / Не плач, Катерино»), застерігає («Не дивися, безталанна, / Везуть тобі лихо»), погрожує («О Нероне! / Нероне лютий! Божий суд, / Правдивий, наглий, серед шляху / Тебе осудить»), оцінює («О старче праведний, багатий!.. Якби / Пречистій їй не дав ти руку, / Рабами б бідниє раби / І досі мерли би»), закликає («Не зри! / Сльозу пророчую утри!»), пророкує («І горе! / Умреш єси на самоті, / Мов прокаженна!») тощо. Особливий випадок звертання розповідача до персонажа у Шевченка — полеміка в обрамленні поеми «Москалева криниця» (1847) «автора»-розповідача, дещо стилізованого під народного оповідача-«дядька», — зі слухачем, записувачем його розповіді. Цей недолугий панок-хуторянин охоче нарікає на безцільність життя, а страждань кріпаків не помічає, бо відмовляє їм у здатності до глибоких переживань: «Вони, кажу вам, прозябають, / Або, по-вашому, ростуть, / Як та капуста на горóді», — і дістає відсіч автора-розповідача: «Отак по-вашому! Ну, годі ж, / Нехай собі і не живуть... / А все скажу-таки: як хочеш, / А ви їм жить не даєте, / Бо ви для себе живете, / Заплющивши письменні очі».

І. 2. Ліричний «власне автор» є суб'єктом медитацій філос., соц.-етичного, а також історіософського плану. Перші В. п. посилюють узагальнення конкретного випадку, зображеного у творі, вводять його у план вічного часу (напр., вступ до поеми «Гайдамаки» розпочинає медитація «власне автора», у якій розвинено філос. мотив плинності людського життя й вічності Всесвіту, за Еклезіастом). Другі В. п. розкривають соц. підґрунтя зображених подій, виражають авторське ставлення й узагальнену, поширену на певний клас подібних колізій оцінку, утворюючи тим певну тональність викладу («Отаке-то на сім світі / Роблять людям люде!»; «Сирота-собака має свою долю»; «Ой талане-талане, / Удовиний поганий»; «Ой, тяжкі ви, безталанні / У матері діти!»; «Чудно якось / Діється між нами!»; «Добре отим / Сиротам щасливим, / Що не мають отих батьків, / То й не согрішають»; «Чудно людям, / Бо люде не знають, / Чому добре умирає, / Злеє оживає») тощо. Треті творять істор. перспективу зображеного, сприяють осмисленню минулого України у співвіднесенні з її сучасним, — на поч. поеми «Іван Підкова» в медитації на істор. тему героїчне минуле протиставлено сучасній підлеглості («Було колись добре жити / На тій Україні»); той же мотив є наскрізним у поемі «Гайдамаки» («Гетьмани, гетьмани, якби-то ви встали»; «Тяжко! Важко! Кат панує, / А їх не згадають»). Приголомшливого трагізму сповнений цей мотив у епілозі до поеми «Чернець» (пізніше викресленому), де поет зі своєї сучасності звертається до давно померлого Семена Палія: «Отак-то сталося, батьку козачий, / Все занехаяли діти ледачі, / І свою волю, і твою славу — / Москалі рознесли вали в Полтаві, / Розруйнували і Січ, і Спаса, / А над тобою глину товкмасять» (2, 404).

І. 3. Ліричний герой-поет у В. п. подає автобіогр. паралель до своїх улюблених героїв з їхніми знегодами («Гайдамаки», «Катерина»), підкреслює свою душевну єдність і спорідненість із ними (вступ до «Гайдамаків», «Відьма»), провадить полеміку з неприхильним читачем («Марина — Неначе цвяшок, в серце вбитий»), із шовіністичною критикою (вступ до поеми «Гайдамаки»); творить ліричний заспів-увертюру («Княжна»).

Співвідносячи зображене з різними часовими планами — минулим, сучасним, майбутнім, ліричні відступи в поемах Шевченка беруть помітну участь у складанні системи худож. часу твору. Перериваючи розповідь, В. п. не спиняють дію (вона триває поза текстом), але переводять увагу читача в план ліричного осмислення почутого, співпереживання йому. Ліричні відступи відтворюють тяглість проміжного подійного часу (часу між зображеними подіями) через тривалість архітектонічного часу сприймання й розгортання тексту: подальша розповідь завжди продовжується не з того моменту, на якому її було перервано, але через певний, часом значний часовий інтервал — проміжний подійний час (так, розд. «Галайда» поеми «Гайдамаки» розпочато описом ранку в корчмі, далі подано характеристику Яреми, а потім — ліричний відступ, що містить автобіогр. паралель із героєм, після нього йде вечірня сцена в корчмі, — отже, минув день). Інколи й у ліричному відступі розповідач стисло повідомляє про перебіг подій («Умивай же біле личко / Дрібними сльозами, / Бо вернулись москалики / Іншими шляхами»; «Горе тобі, стара мати, / Нема твого сина, / На улиці валяється / Убита дитина»).

Ліричні відступи, за В. Жирмунським, — суттєвий складник ліричної манери зображення, властивої жанру романтичної байронічної поеми, своєрідну жанрову модифікацію якої становлять «південні» поеми О. Пушкіна та ліро-епос Шевченка. Ця наративна структура, власне, вироблена ще сентиментальною та передромантичною європ. поезією.

ІІ. Проза Шевченка розпочиналася створенням прозових версій його романтичних ліро-епічних поем — «Наймички», «Варнака», «Княжни», — це однойменні повісті рос. мовою (поема «Княжна» ґрунтовно перероблена в повість «Княгиня»). Ін. шість повістей мають цілком самостійні сюжети (див.: *Повісті Шевченка*). У прозі Шевченка дигресії різного плану й змісту властиві обом основним суб'єктам нарації — ліро-епічним розповідачеві й оповідачеві (див.: *Автор*, «*автора образ*»); причому оповідач завжди вміщений у рамки партії автора-розповідача на

правах прямого цитування його слова. В. п. служать характеризації суб'єкта викладу, будують його цілісний образ; власне, це не так відступи від розповіді, як розширення та деталізація її певних моментів, а також засіб авторської експресії, оцінювання зображеного. Отож паралель із ліричними відступами в баладах і поемах (поза тим, що проза Шевченка, маючи передусім сентиментально-романтичне й реалістичне коріння, генетично споріднена й із жанром байронічної поеми) можлива, але слід враховувати в повістях щільну зрощеність усіх фрагментів тексту з образом автора-наратора, а не співвідносність із фабулою, як у поемах і баладах. Усі дигресії в різних аспектах — автобіогр., світоглядних — поглиблюють і збагачують образ ліро-епічного автора-розповідача. Цей образ — літ. версія образу самого автора-письменника (попри його спроби забезпечити власне алібі: то він називає в листуванні ім'я нібито ін. автора — Кобзаря Дармограя — і підписується цим псевдонімом, то двічі згадує в текстах художника Шевченка, що живе у Києві («Музыкант»), або безіменного літнього засланця в Оренбурзькому краї — земляка Саватія Сокири, в якому впізнається рядовий Шевченко («Близнецы»).

Насиченість повістей автобіогр. матеріалом, вияв суто Шевченкового світопогляду й морально-етичних вартостей — поза сумнівом. Автобіографізм у повістях служить побудові образу автора-розповідача, наратора, і виявляється як **сюжетно** — у цілому творі («Художник»), в окремих його епізодах, в автохарактеристиках, що мотивують поведінку розповідача, так і **позасюжетно** — у В. п., здебільшого не пов'язаних із сюжетом чи пов'язаних місцем або часом дії. До прикладу, вступною ліричною «увертюрою», що створює елегійний настрій, контрастний до основної тональності повісті «Княгиня», стає спогад автора про власне дитинство, розгорнутий на кількох сторінках: «Село! О! сколько милых, очаровательных видений пробуждается в моем старом сердце при этом милом слове. Село! И вот стоит передо мною наша бедная, старая белая хата, с потемневшею соломенною крышею и черным *дымарем*» і т. д. (3, 152). Значний наук. інтерес становлять епізоди, де постають образи художж. фантазії письменника й процес творення невідомої поеми («Прогулка с удовольствием и не без морали»). Численні у Шевченкових повістях В. п. автобіогр. змісту становлять ланцюжок розповідних епізодів, іноді з експресивними вигуками й запитаннями.

Подібне розповідне наповнення мають дигресії з істор. екскурсами, які зазвичай продовжують пейзажі-описи місцевості, де має розгорнутися дія, або описи прикметних пам'яток, що зустрілись на шляху, — як-от описи розкішного храму в Козельці, зведеного графинею Наталією *Розумовською*, а також хати, збудованої за тридцять два роки до того в селі *Лемешах* тією ж особою, але ще не графинею, а багатою козачкою Розумихою («Княгиня»). Незрідка істор. епізод у В. п. дістає ширше історіософське осмислення, набуваючи або іронічного, або патетичного звучання: від згадки про містечко *Лисянку*, відому як батьківщина Михайла Хмеля (*Хмельницького*), батька Богдана *Хмельницького*, і як осередок *Коліївщини*, автор переходить до узагальнення, замаскованого реверансом у бік цензури: «Да если считать все подобные события, недостойные памяти человека, замечательными, то не только какая-нибудь *Лысянка*, каждое село, каждый шаг земли будет замечателен в Малороссии, особенно по правую сторону Днепра». А далі йде відоме протиставлення Коліївщини, що була справою всієї нації, — *Варфоломіївській ночі*, що «разыгрывалась по воле одного какого-нибудь пройдохи, вроде Екатерины Медичи, что допускали нередко у себя западные либералы» («Прогулка…»; 4, 228—229). Ще вагоміше узагальнення випливає із зіставлення в тій же повісті двох пейзажів: в одному — на Волині та Поділлі — численні магнатські замки, але не збереглися могили захисників волі, а другий рясніє могилами на берегах Дніпра, які промовляють «пытливому потомку» «о рабстве и свободе»; патетичне звучання пасажу посилюється завдяки «думовій» стилізації та *апострофі* до земляків-українців. Ці узагальнені міркування відповідають ліричним власнеавторським відступам у поетичному ліро-епосі. Аналізуючи попередній і подібні прозові фрагменти у зіставленні з визнано міфолог. дискурсом Шевченкової історіософсько-політ. поезії, сучасний дослідник вважає, що письменник у розрахованій на публікацію рос. прозі намагався через цей профанний підцензурний дискурс «комунікувати сакральні поняття» — для тих, кому не байдужа істор. доля України (*Гриценко О*. «Своя мудрість»: Національні міфології та «громадянська релігія» в Україні. К., 1998. С. 92).

Власнеавторськими В. п. узагальненого філос., суспільного, морально-дидактичного плану є розмірковування розповідача про тяжку в усі часи долю митця в суспільстві, якими відкривається повість «Художник», чи такі його заклики, як: «О агрономы-филантропы! Выдумайте вы вместо серпа какую-нибудь другую машину. Вы этим окажете величайшую услугу обреченному на тяжкий труд человечеству» («Наймичка»; 3, 61), або й стислі підсумкові сентенції (напр., «Счастливый, стократ счастливый человек, умевший отстранить от себя все недостойное человека и довольствоваться только благом, приобретенным собственными трудами» («Близнецы»; 4, 24) і т. п. Шевченко, будуючи власний образ мандрівника-«антикварія», коментує зображене, наводить літ. і мист. паралелі до нього, а також раз у раз демонструє «механізм» розповіді, оголюючи її

прийоми. Мотивації вірогідності зображеного служать і наголос на позиції свідка (тоді як сюжет може бути цілком вигаданим), і автохарактеристики, нерідко теж автобіогр. Традиційно книжний характер мають моменти авторського «самоприниження», — напр.: «повесть моя мизерная» («Близнецы»), звертання до читача з проханням вибачити незугарність письменника.

Образ читача, адресованість розповіді якому постійна, — теж традиційний. В авторських звертаннях до читача останнього наділено епітетами «терпеливый», «благосклонный», «мои почти сонные слушатели» («Наймичка»), «недоверчивые читатели» тощо; автор-розповідач коментує дію, ставить запитання, стимулюючи інтерес читача, радить, застерігає, закликає й повчає.

Звертання розповідача до персонажів — невіддільна риса і поетичного ліро-епосу, і прозових повістей Шевченка. Походження вони мають також і фольклор., як-от пісенний діалог розповідача з Марком, котрий повертається з далекої дороги: «Что же ты, Марку, что же ты не поешь с товарищами-чумаками? / А вот почему я не пою с товарищами чумаками: / Покинул я дома молодую девушку. Что теперь сталося с нею? / Везу я ей с Дону парчи, аксамиту, всего дорогого. / А она, быть может, моя молодая, *вышла* за другого» («Наймичка»; 3, 118). Цей переклад-переказ укр. пісні має типову для неї діалогічну композицію, не властиву ні поемам, ні повістям Шевченка, бо розповідач, який запитує, перебуває в ін. часовій площині (в ліричному часі) стосовно героя, котрий діє в епічному часі сюжету, і контакт між ними неможливий — звертання розповідача залишаються без відповіді персонажа (винятком є ліричний вступ до поеми «Гайдамаки», де герої-гайдамаки — метонімічне означення самого твору,— транспоновані в ліричний час героя-поета, в його хатині ведуть із ним діалог перед тим, як вирушити в Україну). У такий спосіб Шевченко у «Наймичці» в свою прозову епічну розповідь вмонтував типово ліричний фрагмент. Риторичність ліричних відступів із численними звертаннями розповідача до персонажів, функціонально розмаїтими, свідчить і про їхнє літ. походження, пов'язане зі сентиментально-романтичною прозою. Змалювавши, напр., у повісті «Наймичка» обжинки, святкове повернення до села «прекрасных жниц» (цей збірний образ є і внутрішнім, експліцитним, і зовнішнім адресатом-читачем), розповідач звертається до них: «О мои родные жницы! Никакие кровавые драмы вас не научат!» і т. д. (3, 61). Звертання до персонажа властиве і цій прозі, і народній пісні, і повістяр широко використовує їх, ліризуючи свій розповідний стиль. Часом такі звертання трансформуються у звернену до героя докладну розповідь.

Розглянуті вище В. п. як складник ліро-епічної розповідної манери Шевченка свідчать про її вписаність у потік розвитку тогочасної прози, що наприкінці 1820-х почала витісняти поетичні жанри, а вже «на початок 30-х років, — писав Б. Ейхенбаум ще 1924, — виявляється різниця між двома типами прози, один із яких протиставиться віршеві й складається за принципом контрасту до мови поезії, а другий, навпаки, орієнтується на вірш, користуючись усіма прийомами ритмізованої та емоційно-піднесеної мови. Як у Франції лінії Меріме — Стендаля протистояла лінія Шатобріана — Гюго, так у нас прозі Пушкіна протистоїть проза Марлінського й Гоголя <...>, котра частково йде від прози Карамзіна» (*Эйхенбаум Б.* Лермонтов // *Эйхенбаум Б.* О литературе. М., 1987. С. 248). Вплив європ. сетиментальної л-ри, особливо Л. Стерна, виявився у посиленій демонстрації розповідних прийомів, «появи специфічної гри з формою — оголення розповідних умовностей, комічного втручання читача, навмисного гальмування сюжету різними вставками й відступами — тобто всього того, що нині прийнято називати "стерніанством" і що завжди повторюється в періоди відходу від старих, шаблонних форм і розробки нових» (*Эйхенбаум Б.* Лермонтов // *Эйхенбаум Б.* О литературе. М., 1987. С. 260). Властиві такі прийоми й Шевченковій прозі, однак це ще не дає підстав уважати його повісті застарілими. Парадоксально, але після короткого періоду панування «фізіологічного протоколізму» (В. Даль) у 1840—50-х поряд із цією течією з'являється й швидко здобуває панівне становище ін. течія, яка частково повертається до прийомів сентиментально-романтичної прози 1830-х, але вже в рамках натуральної школи. Шевченко підійшов ближче, ніж «фізіологічний протоколізм», до реалізму (щоправда, додавши соц. утопізму), виробивши у прозі синтез сентиментально-романтичного й реалістичного стилів.

Літ.: Навроцький Б. Шевченкові повісті. Стильові особливості «Княжни»; Стиль поеми «Наймичка» // *Навроцький Б.* Шевченкова творчість. Х.; К., 1931; *Смілянська В. Л.* Стиль поезії Шевченка (суб'єктна організація). К., 1981.

Валерія Смілянська

«ВІ́ДЬМА» — драматизована ліро-епічна поема, побутова за тематикою, соц.-етологічна за проблематикою. Є дві завершені й концептуально відмінні редакції твору — 1847 та 1858. Первісний текст 1-ї ред. під назвою «Осика» завершено в *Седневі* на Чернігівщині 7 берез. 1847 і вміщено в підготовчому рукописі до проектованого вид. другого «Кобзаря» 1847 (ІЛ. Ф. 1. № 72. Арк. 1—18), яке лишилося не здійсненим через арешт Шевченка 5 квіт. 1847 у справі *Кирило-Мефодіївського братства*. Взимку 1849—50, уже на засланні, в *Оренбурзі*, повернувшись з *Аральської описової експедиції*, поет переробив текст, остаточно оформивши 1-шу ред., і переписав її до

«Малої книжки» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 53—82) спочатку без назви, а згодом дописав назву «Відьма». Розв'язання соц. конфлікту, що є основою фабули твору й полягає в колізії інцесту (знущання поміщика не лише над дівчиною-кріпачкою, майбутньою Відьмою, а й над їхньою спільною дочкою, теж кріпачкою), переводиться в етико-моральний — етологічний — вимір: кріпачка-жертва відмовляється від помсти кривдникові, утверджується в християнському прощенні й посвячує себе діяльному добротворенню.

По звільненні, через 11 років, 4—6 берез. 1858 Шевченко переписав твір до *«Більшої книжки»* (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 19—35), створивши 2-гу його ред. Тут у вступі чіткіше сформульовано християнсько-моральне кредо автора; суттєво лаконізовано другу частину поеми: зредуковано епізоди життя героїні-покритки після повернення до рідного села, взаємин її з паном-кривдником (її прощення кривдника й навіть спробу вилікувати його), — саме ті моменти, які особливо виразно втілюють християнську моральність зневаженої дівчини, і на передній план висунуто саме соц. вимір сюжету — моторошну історію покритки й трагедію її дітей.

В. Куткін. Ілюстрація до поеми Т. Шевченка «Відьма». Папір, літографія. 1980

У фабулі твору сконденсовано мотиви, які демонструють усі ступені знущання пана з кріпачок, відбиті в долі однієї з них — Лукії: зведення дівчини, переодягання у хлопця-вістового, мандри у військових походах — мотив, відомий поетові, ймовірно, як із життя, так і з повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Сердешна Оксана» (1838); пізніше цей мотив ляже в основу колізії повісті «Капитанша» (1855). Загалом мотив зведення селянки дворянином поширений у світовій л-рі. Мотиви горя батьків, їхньої самотності й смерті (або божевілля) поет уводить до сюжету поем «Катерина» (1838—39), «Марина» (1848), балади «Лілея» (1846). Мотиви інцесту й помсти жертви кривдникові-пану наявні у поемах «Слепая» (1842), «Княжна» (1847), божевілля героїні й помсти — в поемах «Слепая», «Марина» (1848) (див.: *Теми й мотиви творчості Шевченка*). Усі ці межові ситуації типово романтичні. Л. *Плющ* у своїй монографії «Екзод Тараса Шевченка. Навколо "Москалевої криниці": Дванадцять статтів» (Едмонтон, 1986; 2-е вид. К., 2001) спостеріг певну відповідність низки персонажів та деталей у «Відьмі» — романтичній поемі О. Пушкіна «Цигани»; однак основний конфлікт і глибинний сенс поеми Шевченка далекі від Пушкінових. Принципи романтизму в Шевченкових творах своєрідно синтезуються з реалістичним психологізмом та просвітницько-сентименталістським конструюванням сюжету, особливо прикметні цим розв'язки в дусі євангельських етичних настанов, — зокр., відмова від помсти й утвердження потреби по-християнському простити кривдника.

У 1-й ред. твору (1847) виразно оприявнюються глибинні структури зображеного в поемі світу, сприйнятого хворобливою свідомістю Відьми. Це світ зла, в який дівчину завдали силоміць, вирвавши з раю щасливого дівоцтва в батьківській хаті. В основу історії покритки тут покладено біблійну парадигму людської екзистенції: падіння — поневіряння — преображення. Сваволя розбещеного пана поставила Лукію-покритку поза соціумом. Її сумління обтяжене не тільки позашлюбним зв'язком із паном, безрадісною будущиною народжених близнят-байстрят, а й усвідомленням тяжкої провини перед покинутим і зганьбленим батьком, який не витримав лиха й помер, самотній і не прощений церквою.

Зло, втілене в жорстокості громади й нелюдській злочинності пана, набуває у хворій уяві Відьми, яка зросла в атмосфері народних вірувань і забобонів, виразних рис демонізму. Для неї довколишній світ населено «нечистими» істотами, які походять іще з дохристиянських вірувань: «Огонь погас, а місяць сходить, / В яру пасеться вовкулак» (рр. 83—84); «Он... он... чи бачиш, на могилі / Очима лупа кошеня, / Ото до мене... Кицю... кицю... / Не йде, погане бісеня!» (рр. 159—162). На її переконання, безбожні пани вкрали Бога «та в шкатулі / У себе ховають» (у 2-й ред. сатанинство пана ще підсилено: Відьма називає його Луципером, Іродом); наслухавшись її оповідей, дівчата бачать уві сні зловмисних панів у чортячій подобі: «Дівчата хрестились / Та плакали, а уночі / Пани все їм снились, / І з рогами, і з хвостами, / Одрізують коси, / Та кусають, та сміються» (див. *Демонологія у літературній творчості Шевченка*).

Оповідь Лукії про пережиті поневіряння, що посідає центр. місце у творі, аналогічна описові митарств грішниці в пеклі, але — у пеклі земному, на яке дівчину прирекли жорстокі люди: «Кажуть люде, що суд буде,

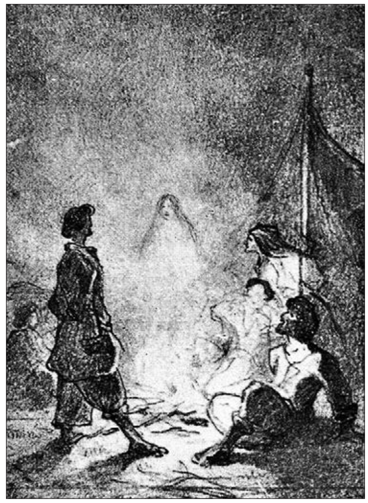
/ А суду не буде, / Бо мене вже осудили / На сім світі люде». Покритка спромоглася виростити дітей, але новий нелюдський злочин пана, який збезчестив власну дочку, а потім завіз обох своїх дітей невідь-куди, призвів до катастрофи. Автор із тонким психологізмом передає божевілля героїні: спершу вона впала в непам'ять, потім відчула себе совою і стала «літати» степами, шукаючи дітей на колишніх шляхах своїх поневірянь. Марення поновлюються щоразу, як тільки виринає згадка про втрачених дітей. Ключ до образу Відьми — весільна пісня, яку вона співає, блукаючи степом (адже ні їй, ні її дітям не довелося стати на шлюбний рушник). Слова пісні контрастують із тяжкою, страшною посмішкою, що виявлює той безвихідний відчай, який невідступно гнітить потьмарену свідомість Відьми.

А. Базилевич. Ілюстрація до поеми Т. Шевченка «Відьма». Папір, літографія. 1961

Лукія оповідає про свою недолю старому циганові. Його образ — романтичне уособлення вільної, незалежної, мудрої людини («Зате він вольний, як козак / Колись-то був»), отож — вирозумілого слухача й порадника, подібного до аналогічного образу в «Циганах» Пушкіна. Її сповідь раз у раз перебивають спів, марення, думка уривається, плутається, — таке мовлення психологічно вмотивоване: домінують пісні весільні, родинні, які чимось пов'язані з темою дітей — малих чи дорослих, про яких мати мусить подбати — чи одружити, чи покласти в домовину (так сублімується переживання непоправної втрати).

Шевченко, який на засланні дедалі більше утверджується в цінностях християнської моралі, вражаюче переконливо показує, як негативні нехристиянські почуття — розпач і люта зненависть — руйнують психіку героїні. Пристрасті змушують її шукати вже не так дітей, як кривдника — в нестримному пориві до помсти: «А найгірше я шукаю / Проклятого пана... / Щоб задушить!» І вона блукає, випалена зненавистю, — «неначе смерть з циганами / По світу ходила». Нещасну повернула до життя доброзичливість цих безпритульних людей, цілющі трави старої знахарки Маріули; душа відродилася у щирих молитвах. Історія божевілля героїні завершується авторською розповіддю про її моральне й фізичне одужання, про повернення до рідного села — вже просвітленою, преображеною. Звільнившись од ненависті, вона пройнялася натомість почуттям всепрощення й любові до всіх стражденних. І любові не абстрактної, а діяльної: навчилася в Маріули лікарювати, збирала й сушила трави, щоби стати корисною односельцям і в такий спосіб повернутися до життя, в громаду. Оновлена, зцілена душа Лукії, сповнена якоїсь дитинної радості, зовсім інакше сприймає світ: поет раз у раз порівнює її нове життя з раєм: «Легенько спочила, / Мов у Раї. Все забула — / Злеє і незлеє. / Всіх простила, всіх любила / І мов над землею / Святим ангелом витала, / Так їй легко стало». І далі: «В хатиночці чисто, тихо, / Ясно, мов у Раї». Пекельні муки скінчилися: за ласку і безкорисливість односельці прихилилися до неї, а дівчата полюбили як рідну матір, ходили до неї на досвітки, допомагали в усьому. Так поновилося її втрачене материнство. Праведність Лукії утверджують (в 1-й ред.) ще два епізоди: щирий намір вилікувати пана-кривдника і сцена прощення цього розкаяного вмирущого грішника. Та, незважаючи на праведне життя Лукії, у селі не забули її колишньої ганьби: «І любили, й поважали, / І всього давали… / А все-таки покриткою / І відьмою звали!»

Т. Шевченко. «Відьма». Папір, олівець. 1847

Отже, в сюжеті поеми доля провадить героїню хресним шляхом багатьох сільських красунь: із раю в батьковій хаті — через збезчещення, поневіряння в армійському обозі та крізь пекло людської зневаги й мук власного сумління, через гріховне нестримне прагнення помститися (що й призвело до божевілля) — до одужання завдяки християнському каяттю й всепрощенню, через відродження любові до людей (раю душевного), а відтак — до повернення в громаду як лікарки й вихователька молоді.

Переписуючи поему «В.» до «Більшої книжки», Шевченко створив 2-гу ред., але не обійшлося без втрат: вважаючи твір надто розтягнутим і невикінченим, автор значно скоротив текст. Зняв і композиційне обрамлення з образом заклятої осики на могилі Відьми, через що втрачено й глибоку символіку: зганьблена Відьма

постає мученицею і праведницею, а заклята могила — пам'ятником людській темноті й несправедливості. Щоб у 2-й ред., уводячи в дію безіменну героїню, пояснити прізвисько «відьма» та показати вагомість цього образу, автор утрутився в нарацію: він так репрезентує її дивну появу перед циганами: «Що ж се таке? Се не мара. / Моя се мати і сестра. / Моя се відьма, щоб ви знали», в такий спосіб наголошуючи свою духовну спорідненість із героїнею-страдницею. «У постаті матері-покритки, — стверджував С. *Балей*, — знаходять синтезу і завершення і ті ясні "ендіміонські" жіночі постаті, які мрілися поетові в молодих літах, ті, що дають щастя і розкіш, і ті темні, прибиті горем, зламані судьбою постаті жінок, в які вчував поет сам себе чимраз більше інтенсивно в міру, як гіркішала його власна душа. Всі ті елементи <...> вносять у сю постать первень величі, цінності і святості» (*Балей С*. З психольогії творчості Шевченка. Черкаси, 2001. С. 62).

Такій інтерпретації суперечить демонізація образу Відьми Л. *Плющем*, який, думається, безпідставно вбачає в ньому «майже всі елементи ініціяції шамана» — це: «шаманна хвороба (сновидність, ехолалія, фізична й моральна нечутливість, блукання й усамітнення, видіння духів, шизофренічна роздвоєність, галюцинації канібалізму, зоотравестії, зоофілії, змієборства)» (*Плющ Л*. Шаманна поетика Шевченка // Філософська і соціологічна думка. 1992. № 6/7). Висловлене застереження стосується монографії О. *Забужко*, загалом багатої на плідні ідеї. Пошуки в Шевченка того ж «еліадівського» шаманізму, а також містицизму, проти чого свого часу рішуче заперечував І. Франко, змушують дослідницю трактувати й марення Відьми надто простолінійно — як реальність: «Лукія — "відьма" в ортодоксально-християнському значенні слова, тобто жінка, що здобуває здатність контактувати з нечистою силою, вступивши в сексуальний зв'язок із дияволом — у даному разі його роль бере на себе пан-спокусник <...>. Таке "відьмацтво" має значення, близьке до етимологічного, — передбачає не служіння злу, а от власне що відання його, спізнання його: зваживши на другу, сексуальну конотацію останнього поняття в Біблії (Шевченковій настільній лектурі), починаємо ліпше розуміти, чому протагоністку поеми, силоміць "постригжену у відьми" <...>, поет називає не більше, не менше, як своєю матір'ю і сестрою <...>, — чи, якщо перефразувати таке поважне зізнання в юнгіанських термінах, своєю аніма, жіночою іпостассю» (*Забужко О*. Шевченків міф України: спроба філософського аналізу. К., 1997. С. 86). Що ж до аніми, то, справді, і праведниця Лукія-Відьма, і Катерина, і наймичка Ганна, і Марина, й ін. безневинні жертви й страдниці — все це аніми Шевченка, що переконливо пояснив ще С. Балей в цитованій праці, вперше опублікованій 1916.

Шевченко завершує розповідь, залишаючи героїню жити в селі, — отож худож. час відкритий, він триває, Відьма й подібні до неї страдниці й праведниці живуть, принижені людською несправедливістю. Драматизацію викладу в поемі досягнуто завдяки тому, що «автор»-розповідач оформлює оповідь героїні, що посідає центр. місце в композиції, як діалог зі слухачем — старим циганом. Насправді ж це псевдодіалог, бо участь слухача обмежується кількома співчутливими репліками. Отже, оповідь Відьми — це монолог типу Vorgeschichte (передісторії) з інтенсивною емфазою, завдяки чому він виразно ліризований. Автор майстерно уникає монотонії, властивої, як правило, такій тривалій оповіді, — цьому сприяють і емоційна експресія, і поліметрична структура поеми, а також фрагментарне вкомпонування таких мікрожанрів, як пісня у ритмі шумки (4—4) 4: «Як була я молодиця, / Цілували мене в лиця, / А як стала стара баба, / Цілували, була б рада», коломийки, народного 6-складовика. Ритм урізноманітнюється й тим, що в партіях героїні й розповідача чергуються 4-стопний ямб, 14-складовик, різного типу рими й клаузули, наспівна й говірна віршові інтонації тощо.

О. Данченко. Ілюстрація до поеми Т. Шевченка «Відьма». Папір, офорт. 1982

Літ.: Багрій О. В. Т. Г. Шевченко: У 2 т. Х., 1930. Т. 1: Оточення. Мотиви. Стиль; *Кодацька Л. Ф*. З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка: Текстологічний аналіз поезій «Лілея», «Русалка», «Відьма». К., 1957; *Ненадкевич Є. О*. З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка: Редакційна робота над творами 1847—1858 рр. К., 1959; *Смілянська В. Л*. До поняття «редакція літературного твору» в текстології (на матеріалі поем «Відьма» і «Москалева криниця») // *Питання* текстології. К., 1990; *Шевчук В. О*. «Personae verbum» (Слово іпостасне): Розмисел. К., 2001; *Арендаренко І*. Відлуння байронічної поеми у «Відьмі», «Тризне» і «Слепой» Т. Г. Шевченка // *Літературознавчі* обрії: Праці молодих учених. К., 2003. Вип. 4; *Яковина О*. Ісус Христос у поемі Шевченка «Відьма» // *НШК 35*. Кн. 2; *Яковина О*. Проблема святості та людської рецепції у поемі Тараса Шевченка «Відьма» // *Материалы* IV Междунар. семинара «Шевченковский Петербург» к 190-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко 11—14 мая 2004 года. СПб., 2005.

Валерія Смілянська

ВІЄЛЬГО́РСЬКИЙ Матвій Юрійович (15/26.04.1794, за ін. дж. — 30.10.1787, Волинь — 21.02/5.03.1863, за ін. дж. — 1866, Ніцца, Франція; похований у Петербурзі) — рос. віолончеліст і муз. діяч, граф. Брат Мих. *Вієльгорського*. Гри на віолончелі навчався в А. Мейнгардта і Б. Ромберґа. Один із засновників Симфонічного і Концертного т-в у Петербурзі, а також Рос. муз. т-ва. Дім братів Вієльгорських був важливим центром столичного муз. життя. Член *Товариства заохочування художників*. 4 жовт. 1835 був присутній на засіданні т-ва, на якому вперше розглядали і схвалили маляр. твори Шевченка. В. виступав як соліст і ансамбліст у москов. і петерб. салонах, грав у тріо разом з Ф. *Лістом* та А. *В'єтаном*. У 1830—40-х Шевченко відвідував концерти за участю В. У повісті «Музыкант» герой Тарас Федорович шкодує, що не зміг потрапити на концерт в Патріотичному ін-ті за участю В. «между многими знаменитостями»: «Чего бы я не отдал, чтоб послушать его! Но, увы! свет сей не для всех равно создан!» (3, 219).

К. Брюллов. Портрет музиканта М. Ю. Вієльгорського. Полотно, олія. 1828

Антон Муха

ВІЄЛЬГО́РСЬКИЙ Михайло Юрійович (31.10/11.11.1788, Петербург — 28.08/9.09.1856, Москва) — рос. віолончеліст, композитор, муз. діяч, граф. Брат Матвія *Вієльгорського*. Навчався у відомих музикантів, зокр. в Л. Керубіні (Париж). Автор опери «Цигани», однієї з перших рос. симфоній, інструментальних творів, романсів. Був у дружніх взаєминах з М. Глинкою, О. Пушкіним, В. Жуковським, К. Брюлловим. У домах братів Вієльгорських у Москві й Петербурзі виступали видатні музиканти Європи. Шевченко познайомився з В., імовірно, 1837 у майстерні К. Брюллова. В. брав участь в організації лотереї, в якій розіграно портрет В. Жуковського, виконаний К. Брюлловим. За документами, що збереглися, з 2500 рублів асигнаціями царська родина, якій перейшов портрет, заплатила 1000, решту, ймовірно, внесли члени «великого человеколюбивого трио» (так Шевченко в автобіогр. повісті «Художник» називає К. Брюллова, В. Жуковського та В.). На ці кошти поета було викуплено з кріпацтва. Підпис В. є на Шевченковій відпускній. На замовлення В. художник М. *Биков* виконав копію з портрета В. Жуковського. Шевченко тепло згадував В. у повістях «Художник» (де викладено історію визволення талановитого художника-кріпака) і «Прогулка с удовольствием и не без морали», в якій В. названо «достойным представителем человеколюбия».

П. Соколов. Портрет М. Ю. Вієльгорського. Папір, акварель. 1840

Світлана Попель

ВІЗАНТІ́Я, візантійство — поняття, яке використовує Шевченко у своїй творчості, виходячи з усталеного негативного емоційного навантаження цього топоніма і реліг.-культурного явища з урахуванням морально-політ. контексту тогочасної дійсності Російської імперії.

В. — Сх. Римська імперія. Політ. центр В. заснував 324—330 на пд. узбережжі Чорного м., на місці кол. розташування давньогрец. поліса Віза́нтій, рим. імператор Константин I Великий. Перша назва міста — Новий Рим. Пізніше, коли воно набуло статусу другої столиці Римської імперії, місто отримало ім'я засновника — Константинополь. З 5 ст. (після занепаду Римської імперії) тенденції імперської політики разом з римським правом перейшли на Сх. до Константинополя, який став другим після Рима реліг.-культурним християнським центром. Бл. 750 кол. Римську імперію було поділено на три частини: Візантійську імперію, ісламський світ і лат. Зх. Зх. пішов демократичним шляхом, натомість Сх. став нащадком імперської деспотичної традиції. У візантійській політ. теорії В. позиціонувала себе як світова монархія, яка спирається на християнське правовір'я та обіймає владу над усіма християнськими народами.

Від поч. підпорядкована імперії, Сх. християнська церква опинилася в політ. обставинах цезаропапізму. Візантійські імператори перебирали на себе функції патріархів (цю автократичну традицію запозичило Московське царство, а пізніше Російська імперія). Так само запозичено традицію єдності всіх земель навкруги одного політ. центру, що пізніше знайшло своє втілення у символі двоголового орла (кол. герба Візантійської, а тепер Російської імперії).

Підпорядкування Константинопольської церкви царській особистій владі, а пізніше султану, пов'язана

з цим аморальність церк. ієрархії, яка змушена була вдаватися до політ. маніпуляцій, симонії, що виробляло рабську свідомість і поведінку, ставало джерелом бездуховності кліру і відповідного ставлення до пастви, а також перевантаження літургійним символізмом та обрядовою пишнотою, що було наслідком сх. культурної ментальності. Все це сформувало у пізньому європ. Середньовіччі негативне значення поняття «візантійство» («візантизм»).

У Новий час серед інтелігенції виникає розуміння нетотожності понять «візантійства» і «православ'я», що у 19 ст. давало підстави демократичним і націєтворчим силам України («Книги буття українського народу») відмежовувати церк. структури від реліг. моральності народу, що було відомо Шевченкові, який належав до кола кириломефодіївців. Й. Сліпий зазначав, що «візантинізм став… терміном на означення найгірших хиб характеру та звироднііння людської культури: хитрість, сервілізм, чванливість, впертість, самолюбство, самодержавство, цезаропапізм, політична безоглядність, неморальність, виставність, релігійний фанатизм, заскорузлість і т. д.» (*Сліпий Й.* Візантинізм як форма культури // Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років: Хрестоматія. Л., 2002. Т. 1. С. 79).

Творчість Шевченка засвідчує накладання усталеного негативного значення візантійства на сучасну поетові дійсність рос. імперського життя. 1721 *Петро I* відмінив патріархат в Росії і замінив його колегіальним управлінням Святійшого Всеросійського Урядового Синоду (Святейшего Всероссийского Правительствующего Синода), при якому церк. керування затверджується і здійснюється верховною самодержавною владою. Їй підпорядковано Синод.

Творчість Шевченка значною мірою є поетичною актуалізацією екуменічних рис укр. народної християнської релігійності. Це і традиція європ. мислення, яка лягла в основу християнського персоналізму. Шевченко розуміє «інші», нехристиянські, народи через етику Христа. Загальнореліг. поняття жертви, яке є стрижневим в усіх реліг.-культурних системах — від природних (поганських) релігій до світових (буддизм, християнство, іслам), — поет усвідомлює як необхідну духовну умову для відродження народу. Надія киргизів на відродження краю через жертвоприношення у поетичній легенді «У Бога за дверми лежала сокира» перегукується у Шевченка з істор. жертвами власного народу. Подібне моральне розуміння поет висловлює в ідентичному описі в повісті «Близнецы» (4, 95). У Щоденнику 15 лип. 1857 Шевченко висловлює захоплення реліг. переданням уральських козаків про поховання самогубця, знаходячи паралелі в укр. народній традиції. Поет протестує проти заборони офіційної церкви відправляти реліг. обряд за душі самогубців: «И что языческое нашли вы, лжеучители, в этом христианском всепрощающем жертвоприношении?» Такі етичні висновки Шевченка про розходження між християнською духовністю народу і позицією офіційної православної москов. ієрархії накладаються в його творчості на поняття «візантійства», створивши семантичний ефект саморуйнації візантійсько-імперського та православно-політ. менталітету Росії («Сон — У всякого своя доля», «Кавказ», «Гамалія», «Давидові псалми» (81, 93, 149), «Я не нездужаю, нівроку», «Світе ясний! Світе тихий!», «Ликері», щоденникові записи).

Чи не найтиповішим фрагментом, у якому Шевченко засвідчує підміну реліг.-обрядового візантійства політ.-імперським, є гротескний опис специфіки держ. управління православної Росії в поемі «Сон — У всякого своя доля» (рр. 355—380). Церква підпорядкована державі, релігія — політиці, а отже, духовність набирає рис ідеології. Відтак візантійство як форма політ. моралі викликає у автора спротив — свідомий чи несвідомий («Я не нездужаю, нівроку»). «Візантійського Саваофа» як ідеологему імперської церкви Шевченко протиставляє більш загальному імені — «Бог» («І візантійський Саваоф / Одурить! Не одурить Бог» — «Ликері»), що етимологічно походить від давньоперського поняття Boh («благо», «благодать») і найчастіше пов'язане у сприйнятті поета з особою «Спасителя-Человеколюбца» *Ісуса Христа* (Щоденник, 15 лип. 1857). Конструктивні характеристики релігії і Бога у Шевченка закорінені в поняттях «свободи», «милосердя» і «любові», синонімами до яких постають правда і Христос, що власне є ключовими у християнській літургії. У ментальності поета релігійність джерельно була пов'язана з біблійним баченням моралі (контекст Старого Завіту, особливо Книг пророків і Псалмів) та з християнським ученням любові й правди (істини), пов'язаної з чистотою серця. Православні літургійні молитви, їхня послідовність, правила читання Псалтиря, Молитвослова та знання обрядових особливостей широко представлені Шевченком у повісті «Несчастный» (3, 262—264). Ю. *Шевельов* зауважив: «Шевченко виростав (і лишився вірним) на релігійній літературі, ніколи не обтрусився з цієї атмосфери, а в роки заслання відповідне світовідчуття перетворив на світогляд. Не Бєлінський чи Чернишевський, і не тільки Біблія, а й акафісти, житія святих, Отці Церкви, Тома Кемпійський, просто навіть церковні календарі» (*Шевельов Ю.* Слово впроводу до Леоніда Плюща як шевченкознавця // *Плющ Л.* Екзод Тараса Шевченка. Навколо «Москалевої криниці»: Дванадцять статтів. К., 2001. С. 20).

У поемі «Гамалія» розгортання сюжету відбувається за допомогою ряду метафоричних образів — символів

несвободи: В. — гарему («раю»), Скутару — в'язниці та «скаженого» Босфору, що розмежовує вільний козацький світ і світ неволі. Це мотиви В. як символу рабства. Опис «козачого бенкету» (руйнування В., спалення Скутара) подається поетом як добре виконаний обов'язок: «Горить Скутар, стиха робота, / І хлопці сходяться, зійшлись, / Люльки з пожару закурили, / На байдаки — та й потягли, / Рвучи червоні гори-хвилі». Здобуванню свободи, козацькому визволенню з візантійської (тур.) неволі Шевченко надає онтологічного значення через аналогію з хліборобською працею, яка тримає рід людський, націю і окрему людину: «Вилітали запорожці / На лан жито жати, / Жито жали, в копи клали». Щодо України в поемі чітко виражено сакральний пафос: «О милий Боже України! / Не дай пропасти на чужині, / В неволі вольним козакам!» «Милий Боже України» — звертання до Бога, притаманне народній міфолог. ментальності, яка локалізує універсальне. Опозиції «воля — неволя», «Україна — Візантія», задекларовані в поемі «Гамалія», тим чи ін. способом присутні у всій подальшій творчості поета.

Авторитаризм царської влади, відсутність патріарха в патріархаті, кріпацтво, зневага до ін. культур і народів — усе це стало фундаментом крит. пафосу поета. Візантійський обряд ідентифікується не з православ'ям, а з імперським значенням візантійства і постає у Щоденнику Шевченка антиестетичним явищем. Реліг. процесії держ. церкви, іконографія та обрядовість рос. старовірів, у яких формується стиль ритуалу, що порушує етично-естетичну рівновагу, викликають негативну реакцію поета на москов. варіант візантійського обряду.

Літ.: Дорошкевич О. Герценів вплив на Шевченка // Дорошкевич О. Етюди з шевченкознавства. Зб. ст. *Х.; К., 1930*. *Яковина О.* Проблема візантійства в релігійній та естетичній парадигмі Тараса Шевченка // *Шевченків* світ. 2010. Вип. 3.

Оксана Яковина

ВІЗИРЕ́НКО-КЛЯ́ВІН Роберт Альбертович — див. *Клявін-Візиренко Р. А.*

ВІЙСЬКО́ВА СЛУ́ЖБА ШЕВЧЕ́НКА — див. *Солдатчина Шевченка.*

«ВІЙСЬКО́ВИЙ ПОСТ БІ́ЛЯ НОВОПЕТРО́ВСЬКОГО УКРІ́ПЛЕННЯ» — див. *Аральської описової експедиції акварелі та рисунки.*

ВІ́КЛІФ (Wycliffe, Wiclif, Wyclif) **Джон** (між 1320–1330, ймовірно, побл. Річмонда, графство Йоркшир, Англія — 31.12.1384, Латтеруерт, графство Лестершир, Англія) — англ. церк. і політ. реформатор. Проф. Оксфорд. ун-ту, перекладач Біблії англ. мовою, попередник європ. Реформації. Автор низки праць із логіки і філософії. Як реліг. ідеолог виступав проти догмату непогрішимості пап, за секуляризацію церк. власності. Архієпископ Кентерберійський 1381, а згодом 1415 Констанцький собор проголосили погляди В. єретичними. Його вчення мало значний вплив на Я. *Гуса* і М. *Лютера*. Шевченко писав про це в повісті «Художник»: «…даже политика наместников святого Петра требовала изящной декорации для ослепления толпы и затмения еретического учения Виклефа и Гуса, уже начинавшего воспитывать неустрашимого доминиканца Лютера» (4, 120).

Абрам Барабой

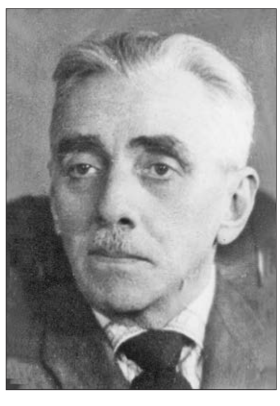
ВІ́ЛЕНСЬКО-ОСТРОБРА́МСЬКА чудотворна ікона у каплиці Острої Брами у *Вільні*. Йдеться про ікону «Богородиця Трьох Радостей», яку православна церква шанує 26 груд. / 8 січ. В листі до Бр. Залеського від 10 лют. 1857 Шевченко, мріючи про зустріч із приятелем на його вітчизні, уявляє такий епізод їхнього майбутнього спілкування: «…и в одно прекрасное утро мы с тобою молимся перед образом Божией матери Остробрамской». Реліквія, шанована і православними, і католиками, виступає тут як знак конфесійної толерантності.

Віленсько-Остробрамська ікона Божої матері. 16 ст.

Станіслав Росовецький

ВІЛІ́НСЬКИЙ Микола Миколайович (2/14.05.1888, містечко Голта, тепер у складі Первомайська Микол. обл. — 7.09.1956, Київ) — укр. композитор, педагог, муз. теоретик і муз.-громадський діяч. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1951). 1912 закінчив юрид. ф-т Одес. ун-ту, 1919 — Одес. консерваторію (клас композиції В. Малішевського). З 1920 — її викладач, з 1926 — проф. Працював у консерваторіях Ташкента (1941—44), Києва (1944—54). У творчості дотримувався традицій рос. і укр. муз. класики, був глибоким знавцем поліфонії та гармонії. Шевч. тематику репрезенту-

М. Вілінський

ють пісні «Сонце заходить, гори чорніють» для баса з фортепіано (1938, вид. 1939) і «Навгороді коло броду», обробка для сопрано з фортепіано (1938, вид. 1939, 1950, 1968), обробка «Заповіту» Г. *Гладкого* для хору та симфонічного оркестру (1939).

Тв.: Шевченко в музиці // *Альманах* Шевченкові. Одеса, 1940.

Літ.: Михайлов М. М. М. Вілінський: Нарис про життя і творчість. К., 1962; *Муха А.* М. Вілінський // Музика. 1988. № 3.

Антон Муха

ВІЛЬБОА́ (Вільбуа) **Костянтин Петрович** (17/29.05.1817, Петербург — 4/16.07.1882, Варшава) — рос. композитор і диригент. Закінчив 2-й кадетський корпус у Петербурзі (1837), був регентом його хору. З 1865 жив у Харкові, де організував безплатну школу співу «для дітей усіх станів», яка діяла 1867—68, читав лекції з історії і теорії музики в ун-ті, був диригентом оперного театру і приватного оркестру, керівником оркестру і хору при Харків. комерційному клубі (1871). Давав зі своїми учнями благодійні концерти. На поч. 1870-х повернувся у Петербург, бл. 1876 переселився у Варшаву. Автор опер «Наташа, або Волзькі розбійники», «Тарас Бульба» і «Циганка» (обидві незавершені), численних пісень і романсів, зокр. солоспіву «Думка» («До Основ'яненка») на текст Шевченка (в рос. перекладі Л. *Мея*; 1-е вид. — СПб., 1875; 2-е вид. — М., 1887). Як видно із запису в Щоденнику 8 трав. 1858, Шевченко обговорював із В. та С. Гулаком-Артемовським можливість постановки на петерб. імператорській сцені однієї з опер В., найімовірніше, опери «Наташа, або Волзькі розбійники»: «Собрался идти в Эрмитаж работать, как вошел Н. Курочкин и Вильбуа. План мой внезапно изменяется. Вместо Эрмитажа пошли мы к Семену потолковать насчет постановки на сцену оперы Вильбуа».

К. Вільбоа

Літ.: Архімович Л. Сторінки минулого // Музика. 1986. № 5; *Кононова Л.* Музична культура Харкова кінця XIX — початку XX ст. Х., 2005.

Надія Некрасова

ВІ́ЛЬДЕ Микола Євстафійович (справж. — фон Вільденау Карл Густавович; 10/22.08.1832, Петербург — 17/29.06.1896, Москва) — рос. драматург, актор, театр.-громадський діяч. Зять О. *Улибишева*. Навчався на юрид. ф-ті Петерб. ун-ту (1849—51). У 1857—58 — чиновник особливих доручень при нижньоновгород. губернаторі й актор, з літа 1858 — власник і директор Нижньоновгород. театру. З 1859 — актор провінційних рос. труп. З 1863 — один із провідних акторів Малого театру в Москві в амплуа драм. коханців, згодом — драм. резонерів. У 1888 припинив творчу діяльність. Шевченко познайомився з В. у *Нижньому Новгороді* ще перед тим, як той став профес. театр. діячем, зустрічався з ним на муз. вечорах в О. Улибишева, на виставах у театрі. За два дні до від'їзду з Нижнього Новгорода, 6 берез. 1858, Шевченко записав у Щоденнику: «По дороге зашел к Вильде. <…> После ужина хозяин, прощаясь со мной, подарил мне на память несколько миниатюрных медальонов, копии с известных скульптурных произведений древних и новых, сделанных разными художниками. Милый и умный подарок».

Ростислав Пилипчук

ВІ́ЛЬНИЙ ВІРШ — див. *Верлібр*.

ВІ́ЛЬНО (тепер — Вільнюс) — місто, столиця Литви. Розташоване біля злиття річок Няріс (Вілія) та Вільня (остання дала назву місту). Згадується з 1323. Після хрещення Литви 1387 В. став центром католицької єпархії, одержав маґдебурзьке право. Управління здійснювали Рада, яка складалася з лит.-католицької та русько-православної частин, і війт, якого призначав великий князь. В. розташоване на перехресті торгових шляхів Зх. і Сх. Європи. У 1530-х у місті працювала друкарня Франциска Скорини. Реліг. полеміка й інтелектуальні змагання другої пол. 16 — першої пол. 17 ст. сприяли поширенню книговидання. У 17 — першій пол. 18 ст. В. став губ. містом, розвивалися барокова архітектура, мист-во та л-ра. Після 3-го поділу Польщі (1795) Литва відійшла до Російської імперії. За часів Шевченка В. — реліг. та освітній центр зх. краю Російської імперії. З осені 1829 до лют. 1831 Шевченко як козачок перебував у В. разом зі своїм поміщиком П. *Енгельгардтом*, який жив у флігелі ген.-губернаторського палацу, побл. ун-ту. Побачивши захоплення свого козачка живописом, П. Енгельгардт дозволив йому вчитися малювання. Серед тих, хто міг вплинути на формування майбутнього художника, називають проф. малювання Віленського ун-ту Й. *Рустемаса*, уроки

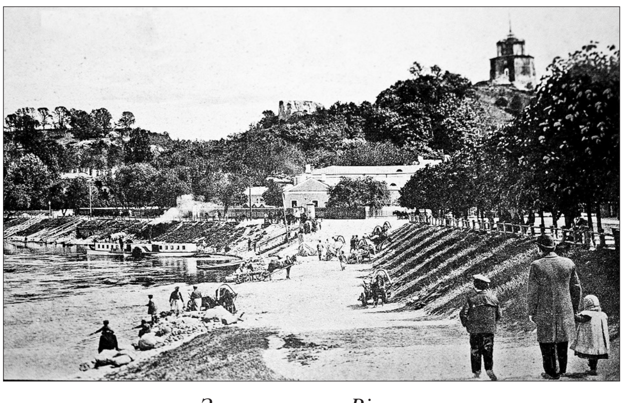
Будинок, у якому проживав Т. Шевченко. Вільно. Фото 19 ст.

Ф. Бенуа. Старовинний костел св. Анни у Вільні. Папір, кольорова літографія. За оригіналом Є. Рдултовського. 1840-ві

якого, можливо, відвідував поет, та італ. художника Й.-Б. *Лампі*, який тоді виконував у В. портрети на замовлення. Пізніше в листі до Бр. Залеського від 10 лют. 1855 Шевченко згадував про настанови проф. Рустемаса своїм учням: «Шесть лет рисуй и шесть месяцев малюй, и будешь мастером». Прикметно, що доля Й. Рустемаса, кол. кріпака, мала багато спільних рис із долею самого Шевченка.

У 19 ст. В. — місто чотирьох культур: польс., лит., рос. і єврейської. А. *Непокупний* встановив дві віленські адреси, де жив Шевченко зі своїми панами (вул. Пілес, 10, та Діджьої, 23). Він вказував на ймовірні Шевченкові спільні з дружиною П. Енгельгардта Софією відвідини книгарні Завадського побл. помешкання Енгельгардтів.

Замкова гора. Вільно. Фото 19 ст.

Ф. Прийма зазначає, що «деякими сторонами свого духовного розвитку Шевченко був зобов'язаний своїй пані» (*Прийма Ф. Я.* С. 34). Ймовірно, С. *Енгельгардт* формувала такі сторони духовного розвитку Шевченка, як муз., образотв., лінгвістична (польс. і франц. мови) та етична. На підтвердження останньої свідчить той факт, що у Щоденнику, який Шевченко писав наприкінці життя, він ставить єдину вимогу до своїх сучасників, друзів та знайомих — шляхетність, притаманну пані Софії, спогади про яку позначилися на піднесених жіночих образах у повістях «Варнак» і «Музикант», поемі «Петрусь», написаних на засланні. До творів із лит. реаліями належать «Царі», де з Литви виглядають князя-жениха за рушниками для Рогніди (всупереч істор. правді), та «У Вільні, городі преславнім».

У В. поет був очевидцем революційних подій, внаслідок яких (1832, вже після його від'їзду із В.) було закрито Віленський ун-т (про це йдеться в поезії «У Вільні, городі преславнім»). В. як університетське місто й місто монастирів зображене у повісті «Варнак». Архіт. перлина В. — *Анни святої костел* та місце паломництва католиків — *Віленсько-Остробрамська чудотворна ікона* постають у творчості Шевченка та в мріях, висловлених у листі до Бр. Залеського від 10, 15 лют. 1857: «…и в одно прекрасное утро мы с тобою молимся перед образом Божией Матери Остробрамской [ікона має назву костелу Остра Брама, лит. мовою — Зоряна Брама — «Ausros vartai»]. Вильно так же дорого по воспоминаниям моему сердцу, как и твоему».

Шевченко, як свідчить Щоденник (запис від 13 черв. 1857), планував повернутися з солдатчини через Крим, Харків, Полтаву, Київ, Мінськ, Несвіж, а потім через В. проїхати в Петербург, тобто повторити шлях, яким їхав зі своїм поміщиком у юності. Але цьому плану не судилося здійснитися.

Теми «Тарас Шевченко і Вільно» торкалися лит. дослідники К. *Корсакас* «Литовсько-українські літературні зв'язки» (1954 [лит. мовою]), Ю. *Бутенас* «Тарас Шевченко» (1954 [лит. мовою]), А. *Адикліте* й П. *Охріменко* «Тарас Шевченко і Литва» (1961 [лит. мовою]), В. *Абрамавічюс* «Тарас Шевченко і Вільнюс» (1964 [лит. мовою]). Про перебування Шевченка у В. нагадують меморіальні дошки на стінах Вільнюського ун-ту й будинку, де жив поет. У верес. 2011 у В. відкрито пам'ятник Шевченку. В. — центр популяризації поезії Шевченка польс. та лит. мовами. Польс. переклади почали з'являтися у цьому місті ще за життя поета, публікувалися в газ. «Kurjer Wilenski» та окремими зб. «Гайдамаки» (перекл. Л. *Совінського*, 1861) та «Кобзар» (перекл. В. *Сирокомлі*, 1863). Лит. переклади також спочатку публікувалися в нелегальній періодиці другої пол. 19 ст., а перша збірка в перекладі Л. *Гіри* вийшла у В. 1912.

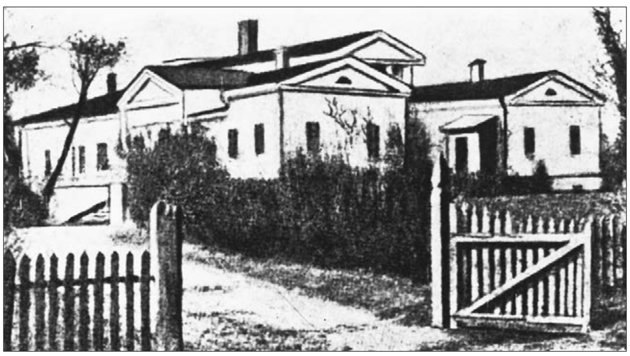
Літ.: Gabriela z Guntherów Puzynina. W Wilnie i dworach litewskich 1815—1843. Wilno, 1928; *Прийма Ф. Я.* Шевченко и русская литература XIX века. М.; Лг., 1961; *Непокупний А. П.* Балтійські зорі Тараса: Литва в житті Т. Г. Шевченка: Худож.-докум. есе // У Вільні, городі преславнім…: Худож.-докум. дип-

тих. К., 1989; *Непокупний А. П.* Західноєвропейське мистецтво в транзиті через Шевченківське Вільно // *Духовне* відродження слов'ян у контексті європейської та світової культури: 10-а Всеукр. славіст. конф.: (тези доп.). Чернівці, 1992. Т. 1; *Радченко Д.* Українські мелодії на литовських дзвонах: [Про вшанування пам'яті Т. Шевченка у Вільнюсі] // *ЛУ*. 1991. 1 трав.; *Непокупний А.* Тарас Шевченко і Вільно: підсумки нових пошуків // *Литва* — Україна: Історія, політологія, культурологія: Матеріали міжнар. наук. конф. Вільнюс, 1995.

Тетяна Щербина

ВІ́ЛЬНЮС — див. *Вільно*.

ВІЛЬША́НА (Ольшана) — містечко Звенигородського пов. Київ. губ., тепер смт Городищенського р-ну Черкас. обл. Розташоване на р. Вільшанці (притока Дніпра). Перша писемна згадка датується 1598. 1648—54 — сотенне містечко Корсунського полку (полковник Максим Кривоніс). Після 2-го поділу Польщі 1793 В. відійшла до Російської імперії. Шевченко жив у цьому містечку 1829, коли був козачком П. *Енгельгардта*. Приїжджав сюди і 1843—45 та 1859. На Боровиковому хуторі побл. В. була Лейбина корчма, з опису якої починається розділ «Галайда» («Гайдамаки»). У своїх «Приписах» до поеми Шевченко зазначив: «Вільшана, або Ольшана, містечко Київської губернії Звенигородського повіту; між Звенигородкою і Вільшаною по старому шляху Боровиків хутір і корчма, де б то Ярема Байстрюк, а потім Галайда, був у жида наймитом. (Од старих людей)» (1, 510). Ці дві назви зафіксовано і в пізніших геогр. описах. Згадка про В. є в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» (4, 303).

Маєток Енгельгардтів. Вільшана. Фото 19 ст.

ВІЛЬШИ́НА Остап (справж. — Пентелейчук Юрій Пилипович; 14.03.1899, с. Рогізна, тепер у складі Чернівців — 15.05.1924, с. Ленківці, тепер у складі Чернівців) — укр. поет. У 1915—20 навчався (з перервами) у Чернів. учительській семінарії. Оригінальні вірші, переспіви з Р. Тагора, Р. Моракса, літ.-крит. статті друкував у періодичних вид. Чернівців, Львова, Ужгорода. Поетичні зб. «З-над Пруту» і «Жмуток незабудьків» (обидві — 1923) не побачили світу. До особи й творчості Шевченка звертався у віршах, адресованих дітям: «Маленький школярик» (1921), «Моліться, діти!.. (В день 61-х роковин Т. Шевченка)» (1922) та ін. У рецензії на зб. оповідань О. Задуми (Івана Бордейного) «Мати» (Чернівці, 1922) відзначав різнобічність і глибину створеної Шевченком постаті укр. матері-страдниці (Промінь. 1923. Ч. 2). Не раз організовував відзначання ювілеїв Шевченка на Буковині.

Тв.: Я — син вільного роду: Поезії, публіцистика, літ. критика. Чернівці, 2006.

Літ.: Мельничук Б. І. Остап Вільшина: співець «Великого Жовтня» чи національно свідомий буковинський українець? // Матеріали III Міжнародної істор.-краєзнавчої наук. конф., присвяченої 120-річчю заснування Чернів. ун-ту. 29 верес. — 1 жовт. 1995. Чернівці, 1995.

Богдан Мельничук

ВІНГРАНО́ВСЬКИЙ Микола Степанович (7.11.1936, м. Первомайськ, тепер Микол. обл. — 26.05.2004, Київ) — укр. письменник-шістдесятник, сценарист, кінорежисер і кіноактор. Закінчив 1960 ВДІК. Автор ряду поетичних і прозових книжок: «Сто поезій» (1967), «В глибині дощів» (1985), «З обійнятих тобою днів» (1993), «Северин Наливайко» (1996), «Любове, ні! Не прощавай» (1996) та ін. За зб. творів для дітей «Літній ранок» (1976), «Літній вечір» (1979), «Ластівка біля вікна» (1981), «На добраніч» (1982) Держ. премія ім. Т. Г. Шевченка (1983). Творчість В. помітно перегукується зі спадщиною Шевченка — передовсім світоглядно, естетично, зокр. трактуванням ролі митця у суспільстві тощо. Невипадковою для В. є поетизація героїчного минулого України та її видатних істор. постатей (І. *Богуна*, С. *Наливайка* та ін.). «У мові про свій народ Вінграновський завжди мав щось таке, що йшло від Шевченка. Це, мабуть, частка отого Шевченкового — подвійного, самозаперечного і двоєдиного — відчуття: своєї покликаності, відповідальності, поставленості над колискою життя і майбуттям народу <...> — і водночас своєї малості перед народом, своєї вини й заборгованості йому...» (*Дзюба І.* Духовна міра таланту // *Вінграновський М.* Вибр. тв. К., 1986. С. 19). Творча індивідуальність В., його худож.-стильова манера споріднена з поетичним мисленням Шевченка: йдеться, зокр., про тяжіння до фольклор.-міфолог. образності й діалогізм викладу. Поезія В. насичена Шевченковими ремінісценціями, мікроцитатами тощо (напр.: «Я на

М. Вінграновський

сторожі коло тебе поставлю атом і добро»). Смислові й образні запозичення (чи перегуки) з Шевченком пронизують усю його творчість: це багатоваріантний мотив «живлющості» народу; мотиви осяяння, онтологічного замилування світом; «жіноча» тема — схиляння перед материнським началом тощо. Шевченкову тему В. розробляє безпосередньо у віршах, в яких продовжує початий поетом філос. діалог з Дніпром про вічне («Скажи мені, Дніпре», 1960), осмислює нелегкий поворот долі митця на засланні («В Орську», 1981), розкриває глибину асоціативного змісту Шевченкового улюбленого імені Оксана («Оксані», 1982) та ін. Поштовхом до написання поезії «Його останній лист до музи» (*ЛУ*. 1964. 3 берез.), як свідчить пояснювальний епіграф, став вірш Шевченка «Чи не покинуть нам, небого», в якому він називає музу «дружиною святою». В. оригінально продовжив думку поета, надавши своєму творові форми звернення від імені Шевченка до музи — дружини.

Тв.: Вибр. тв. К., 1986; Вибр. тв.: У 3 т. Т., 2004.

Літ.: Яцюк Л. М. Шевченкіана Миколи Вінграновського // Літературознавчі студії / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка: Зб. наук. праць. К., 2005. Вип. 14; *Полєщук Г. Я.* Художні інтерпретації образу Северина Наливайка у творчих доробках Т. Шевченка та М. Вінграновського // *ШСт 8*.

Віктор Іванисенко, Валентина Герасимчук

ВІ́ННИЦЬКИЙ АКАДЕМІ́ЧНИЙ ОБЛАСНИ́Й УКРАЇ́НСЬКИЙ МУЗИ́ЧНО-ДРАМАТИ́ЧНИЙ ТЕА́ТР І́МЕНІ М. К. САДО́ВСЬКОГО. Укр. музично-драматичний театр створено 1940 на базі Вінн. театру опери та балету (заснований 1933). Споруду театру, призначену для вистав гастрольних труп, побудовано 1910 у стилі модерн, 1944 — перебудовано. У 1945—48 театр працював у Ізмаїлі. 1948 був об'єднаний з Ізмаїльським муз.-драм. театром. 1957 присвоєно ім'я М. К. *Садовського*, 2004 надано статус академ. Відкрився 7 верес. 1940 великим концертом, у якому звучали поезії Шевченка і пісні різних композиторів на Шевченкові тексти. До постановки готували п'єсу «При битій дорозі» К. *Герасименка,* створену за мотивами поеми Шевченка «Катерина» (реж. Ф. Трегуб, виставу не завершено). Під час Другої світової війни на базі театру створено фронтову бригаду, до концертного репертуару якої постійно входили поезії Шевченка «Заповіт» і «Причинна». Повоєнний сезон театру почався 4 квіт. 1944 муз. виконанням «Заповіту» на руїнах театр. будинку у Вінниці. 1945 на його сцені було поставлено п'єсу «На Вкраїні милій» І. Чабаненка, до тексту якої було введено багато поезій Шевченка, 1949 — «Петербурзькі ночі» В. Малакова і Д. Шкневського (реж. усіх — Ф. *Верещагін).* З 1956 у театрі з незмінним успіхом йшла опера «Катерина» М. *Аркаса* за Шевченком (реж. Ф. Верещагін, автор лібрето Д. Бобир, художник М. Білик). Виставу поновлено 1959, 1962. У 1963 театр першим в Україні здійснив постановку героїчної драми «Марина» М. *Зарудного*, написаної за мотивами творів Шевченка (реж. Ф. Верещагін, художник К. Вітавський, композитор П. *Майборода,* у гол. ролях: В. *Селезньов,* В. *Матковський* (Назар), В. *Хрещенюк,* О. Ларіонова (Марина). 1964 тут поставлено «Гайдамаків» Шевченка (за інсценізаціями В. *Харченка* та Леся *Курбаса*, реж. Ф. Верещагін, художник К. Вітавський). У гол. ролях: М. *Педошенко* (Ґонта), Г. *Тищенко* (Залізняк), В. Матковський (Ярема), І. *Сікало*. І. *Тарапата* (Титар), В. Хрещенюк (Оксана). У 1960—70-х всі три вистави були поновлені. 1984 реж. Ф. Верещагін поставив спектакль-концерт пам'яті Шевченка «Оживуть степи, озера». 1991 реж. В. Селезньов здійснив нову сценічну інтерпретацію опери «Катерина» М. Аркаса (у гол. ролі Ж. Гулевич, Р. Шастун), 1992 поставив Шевченкову драму «Назар Стодоля» з «Вечорницями» П. *Ніщинського* (у гол. ролях: В. Постніков — Назар, Н. Кравцун — Стеха, Л. Богдан — Галя та ін.); художник обох вистав — А. Пеньковський. Колектив театру постійно бере

Г. Артинов. Міський театр. Вінниця. 1910

Вінницький академічний обласний український музично-драматичний театр ім. М. К. Садовського. Сучасне фото

участь у відзначанні шевч. днів у Подільському регіоні (літ.-сценічна композиція за творами Шевченка «Село на нашій Україні», 1992—2002).

Літ.: Український драматичний театр: Нариси історії: В 2 т. К., 1959. Т. 2.

Леонід Барабан, Світлана Фицайло

ВІ́НТЕР (Winter) **Едуард** (16.09.1896, Гроттау, тепер Градек над Нісою, Чехія — 3.03.1982, Берлін) — нім. історик-славіст, д-р теології. Дійсний член Академії наук (Сх. Німеччина; 1948). Закінчив Інсбрукський ун-т, д-р філософії (1934). У 1929—44 — проф. Карлового ун-ту, УВУ та Укр. високого пед. ін-ту ім. М. Драгоманова (Прага), 1945—46 — проф. Ін-ту науки та мист-ва (Відень), 1948—51 — ректор Ун-ту ім. М. Лютера (м. Галле), 1951—55 — проф. ун-ту ім. Гумбольдта (Берлін), 1956—66 — керівник сектора Академії наук НДР, де заснував дві наук. серії видань: «Джерела й студії до історії Східної Європи», «Матеріали до історії релігійної та наукової думки». Чимало досліджень присвячено вивченню духовних змагань укр. народу, у т. ч. «Україна та церковна унія» (1930), «Національна й релігійна боротьба в Галичині» (1939), «Духовний портрет Феофана Прокоповича» (1968), «Мислитель Григорій Сковорода» (1979). У співпраці з П. *Кірхнером* видав зб. «І. Франко. Матеріали до історії та культури України. Вибрані німецькомовні твори 1882—1915» (Берлін, 1963).

Автор ст. «Співпраця царя Миколи І та Меттерніха у боротьбі проти революційних поглядів Шевченка», що увійшла до зб. «Революційний демократ Тарас Шевченко (1814—1861). Матеріали про діяльність українського поета і мислителя та рецепція його творчості в німецькомовному і західнослов'янському мовному ареалі» (Берлін, 1976). Брав участь у ювілейних урочистостях в Україні, присвячених *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка* («Репортаж про ювілейні заходи на пошану 150-ї річниці від дня народження Т. Шевченка в Києві та Каневі», 1965; співавт. — П. Кірхнер). На дослідницькі інтереси вплинули особисті контакти В. з А. *Волошином*, Д. *Дорошенком*, І. *Крип'якевичем*, І. Мірчуком, І. *Огієнком*, Д. *Чижевським*, А. Шептицьким. Автор рецензії на монографію Я. *Погребенник* «Шевченко німецькою мовою» (К., 1973) (Zeitschrift für Geschichtswissenschaften. 1975. T. 23).

Тв.: Візантія та Рим у боротьбі за Україну 955—1939 рр. Прага, 1944; Папство и царизм. М., 1964; Der revolutionäre Demokrat Taras Schewtschenko: 1814—1861. Beiträge zum Wirken des ukrainischen Dichters und Denkers sowie zur Rezeption seines Werkes im deutschen und im westslawischen Sprachgebiet. Berlin, 1976.

Літ.: Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag. Berlin, 1966; *Зимомря М.* Дмитро Чижевський та Едуард Вінтер: контекст творчої взаємодії // Славістика. Дрогобич, 2003. Т. 1: Дмитро Чижевський і світова славістика.

Микола Зимомря

ВІР (Weir) **Джон** (справж. — Вив'юрський Іван Федорович; 23.10.1906, Брод-Веллі, пров. Манітоба, Канада — 23.11.1983, Торонто) — журналіст, літературознавець і перекладач англ. мовою творів укр. л-ри, зокр. Шевченка, діяч комуністичного та робітничого руху в Канаді. Народився в сім'ї лісоруба, емігранта з с. Ценяви на Івано-Франківщині. Більшість знань здобув самоосвітою. Член Компартії Канади з 1927, її Центр. Комітету — з 1934. Секретар Канад. слов'ян. комітету (1958—61), багатолітній член Крайового виконавчого комітету Т-ва об'єднаних українців Канади. Був ред. органів Компартії Канади «Worker» (1935), «Canadian Tribune» (1969—73), ряду ін. журн. і газ., зокр. заснував газ. «The Ukrainian Canadian» та був її першим ред. (1947— 54). Працював у ред. газ. «Українське життя» (1954—58). 1961—64 і 1974—83 — кореспондент газ. «Canadian Tribune» у Москві. У 1967—69 очолював авторський колектив, створений для перекл. англ. мовою 17-го тому УРЕ (перше вид.), присвяченого Україні. Постійно співпрацював з ред. київ. газ. «News from Ukraine». Автор віршів, оповідань, публіцистичних нарисів укр. і англ. мовами, літ.-крит. нарису про І. Франка (1956 [англ. мовою]). В. переклав і укр. народні казки, твори І. Котляревського, М. *Петренка*, І. Франка, Лесі *Українки*, В. *Сосюри*, М. *Рильського* та ін. Ред. англомовних добірок (разом з В. Ружицьким) поезій Лесі Українки в перекл. Г. Еванс (1975, 1981).

Дж. Вір

Широко популяризував творчість Шевченка, акцентуючи на соц. мотивах його поезії. Почав перекладати Шевченкові твори в 1940-х. Перші перекл. — вст. до поеми «Сон» та уривок з вірша «До Основ'яненка» опубл. газ. «The Ukrainian Canadian» 15 лют. 1948. Переклав (повністю або частково) 26 віршових творів Шевченка (понад 4180 рядків): поеми «Кавказ», «Гамалія», «Катерина», «Сон», «Єретик», «Гайдамаки» (окремі розділи), заспів балади «Причинна», «Плавай, плавай, лебедонько» (пісню дівчини з балади «Тополя»), вірші «Перебендя», «Заповіт» та ін., декілька з них — уперше. Автор критико-біогр. нарису про поета англ. мовою «Співець України» (1951). 1961 опубл. «Вибране» Шевченка, що відкривається його розвідкою і містить його перекл. В. — упоряд., ред. і автор багатьох перекл. англомовної зб., що

вийшла 1964 у Москві. Перекл. В. часто передрук., зокр. в англомовних зб. творів Шевченка, опубл. у Києві 1977, 1988 і 1989 та в Москві 1979. Його перекл. вирізняються точністю передавання змісту, вдалим відтворенням образної системи й тональності оригіналу. В. виступив з привітанням на ювілейній 10-й наук. шевч. конф. 1961 в Києві. У перекл. В. вийшла англ. мовою кн. М. *Рильського* і О.*Дейча* «Тарас Шевченко» (1964, 1974).

Тв. і пер.: Bard of Ukraine: an introduction to the life and works of Taras Shevchenko. Toronto, 1951; Привітання поета-перекладача // *НШК 10*; Rylsky M., Deutch A. Taras Shevchenko: A biographical sketch. Moscow, 1964 (2-ге вид.: К., 1974); Shevchenko T. Selected works: Poetry and prose. Moscow, 1979; Шевченко Т. Вибрані поезії: Shevchenko T. Selected poetry. К., 1977; 1989; Franko I. Selections: Poems and stories. K., 1986; Shevchenko T. Selections: Poetry. Prose. K., 1988.

Літ.: Кочур Г. Добрі переклади англійською мовою // Всесвіт. 1961. № 11; *Рудницький М.* Нові переклади з «Кобзаря» // Жовтень. 1962. № 3; *Решетилов В.* Кобзар заговорив англійською // Вітчизна. 1964. № 3; *Джон Вір: Життя* на бистрині: Інтерв'ю // Всесвіт. 1981. № 11; *Зоривчак Р.* Джон Вир // *Теория* и практика перевода. К., 1985. Вып. 12; *Зорівчак Р.* Джон Вір — англомовний інтерпретатор Шевченкової поезії // *НШК 27*; *Зорівчак Р.* Проза Тараса Шевченка в англомовних перекладах // Іноземна філологія: Укр. наук. зб. Л., 2001. Вип. 12.

Роксолана Зорівчак

ВІРГІ́НІЯ — героїня римської легенди, дочка центуріона Люція Віргінія. Децемвір Аппій Клавдій запалав пристрастю до дівчини з народу, засватаної кол. трибуном Люцієм Іцілієм, захисником плебеїв. Щоб оволодіти В., Аппій Клавдій підмовив свого клієнта Марка Клавдія оголосити дівчину своєю рабинею. Коли докази і прохання не допомогли, батько убив В., щоб урятувати її від рабства. Цю легенду розповів Тит *Лівій* як справжній епізод історії Давнього Риму (5 ст. до н. е.) у третій книзі своєї «Римської історії від заснування міста» (III, 44, 2 — 48, 5). На цей сюжет Шевченко створив малюнок «Смерть Віргінії» (1836).

Мирослава Шах-Майстренко

ВІРҐІ́НІЯ (Virginia; справж. — Шоєрман-Фульд-Ленґсдорф) **Юлія** (1.04.1878, Франкфурт-на-Майні, Німеччина — 23.04.1942, там само) — нім. поетеса, скульпторка, перекладачка і видавець. Студіювала живопис, скульптуру. Під час нацистського режиму зазнала переслідувань. Літ. творчість В. припадає на 1900-ті (зб. поезій «Перший ужинок», 1903; «Буря і зірка», 1905). Україною зацікавилася завдяки літераторові А. *Зелібу* та вчителеві А. Микитяці. 1910 опубл. «Заповіт», «N. N. — Сонце заходить, гори чорніють», «Думка — Тече вода в синє море» у міжнародному зб. «Свобода і праця», яку видали А. Зеліб і К. Злінченко у Лозанні (Швейцарія). Опубл. у своїх перекл. нім. мовою зб. поезій Шевченка (разом із передм.) «Вибрані поезії Тараса Шевченка» (Лейпциґ, 1911). У кн. вміщено 30 творів, з них 7 перекладено вперше. Серед них — ліричні вірші «Думка — Тече вода в синє море», «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», «Ой одна я, одна», «Садок вишневий коло хати», «Огні горять, музика грає», вірші й поеми гострого соц. і політ. звучання — «Заповіт», «Кавказ», «Ой чого ти почорніло» та ін. Усі перекладені поезії В. згрупувала у трьох розділах: вірші, створені до заслання (1839—46), під час заслання (1847—57), і твори, написані після заслання (1858—61). Свою книжку В. присвятила А. Зелібу, який був її порадником, допомагав робити перші перекл. У вст. ст. В. наголошує на антикріпосницькій і антицарській спрямованості творчості поета, називає його співцем бідних і пригноблених. Високо оцінює В. політ. твори Шевченка: поему «Гайдамаки» («величний апофеоз соціальної і політичної боротьби за незалежність» укр. народу проти поневолювачів), поеми «Кавказ», «Сон», «Єретик» — найгостріша зброя, якою коли-небудь воювали проти тиранії. Укр. поет «піднімається до вершин загальнолюдських ідеалів, де зникає буденщина й особисте, а відкривається загальнолюдське, де панує один клич: для всіх і всюди свобода, рівність і братерство». Перекл. В. вирізняються максимальною худож. точністю, відображають індивідуальну манеру Шевченка-поета й важливу рису нац. форми його віршів — ритміку. Вони відіграли важливу роль у популяризації Шевченка нім. мовою, їх позитивно оцінили численні нім. критики й письменники. Рецензії на кн. перекл. В. вмістили тогочасні нім. газ. «Frankfurter Zeitung», «Kölnische Zeitung», «Berliner Börsen-Courier», «Berliner Tageblatt», журн. «Zeit im Bild» та ін. Працю В. позитивно оцінили І. Франко у ст. «Шевченко в німецькім одязі», «Шевченко по-німецьки» та І. Дощівник у рецензії «Шевченко в новім німецькім перекладі». В. є автором вст. ст. до повісті «Художник» (Лейпциґ, 1912), яку переклав А. Зеліб, де наголошує на загальнолюдському значенні творчості Шевченка, акцентує на самобутньому таланті поета, який має право зайняти у світовій л-рі визначне місце. Увагу укр. громадськості на В. звернула вперше М. Фуртак у ст. «Перекладчиці Шевченка» (Нова хата. 1927. № 4), де опубл. уривки двох листів В.

Ю. Віргінія

Літ.: Погребенник Я. Юлія Віргінія — перекладачка і популяризаторка творчості Шевченка в Німеччині // *НШК 18*; *Олянчин Д.* Про Юлію Віргінію — перекладачку поезій Т. Шев-

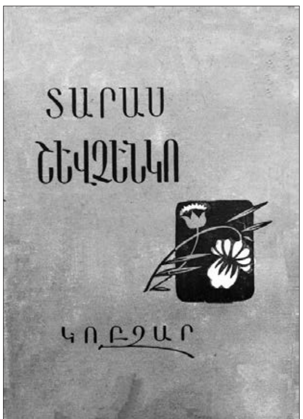
ченка на німецьку мову: З нагоди 20-річчя з дня її смерті // Шлях перемоги. 1962. 29 квіт., 13 трав., 20 трав., 27 трав.

Ярослава Погребенник

ВІРМЕ́НСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Творчість Шевченка увійшла в літ. процес Вірменії трьома ланками: літературознавче її осмислення, переклади, поетична шевченкіана. Його творами, насамперед поемою «Кавказ», у 1840-х захоплювалися члени вірм. колонії у Львові та вірм. студенти, які навчалися у Петербурзі. У роки заслання укр. поет зустрічався з вірменами, які жили на п-ві *Мангишлак*. О. *Соловян*, який відвідав півострів, писав, що йому доводилося чути про Шевченка від мангишлацьких вірмен. Згадки про зустрічі з ними Шевченко залишив у Щоденнику і повісті «Близнецы». Його сучасник, вірм. поет М. Налбандян співчував долі укр. поета, знав його вірші, у публіцистичній праці «Землеробство як вірний шлях» (1862) назвав Шевченка «пророком свободи».

Ім'я Шевченка вперше з'явилося у вірм. пресі 1861, коли журн. «Радуга» (№ 4), що виходив 1860—63 у Феодосії як додаток до часопису «Масяц Агавні», вмістив ст. П. Дяченка «Тарас Григорович Шевченко», бібліогр. довідку про Шевченка і перекл. рос. мовою поезій: «Чого ти ходиш на могилу?», «Г. З.», «Не молилася за мене», «Ой по горі роман цвіте» та вст. до поеми «Княжна».

Перші перекл. творів Шевченка вірм. мовою належать К. *Кушнеряну*: «Думка — Нащо мені чорні брови», уривки із «Заповіту» й поем «Гамалія», «Мар'яна-черниця», «Марина». 1879 у т. 37 часопису «Базмавеп» (виходив у Венеції як духовний орган конгрегації мхітаристів) вірм. мовою опубл. ст. «Тарас Шевченко — національний поет Малоросії», підписану крипт. «К. К.». В. *Терзібашян* дослідив, що цей крипт. приховує ім'я К. Кушнеряна, а С. *Амірян* та Є. *Кирилюк* виявили, що це перекл. ст. Е.-А. *Дюрана* «Національний поет Малоросії Шевченко» (Revue des deux Mondes. 1876. № 15), скороченої та адаптованої відповідно до вірм. реалій.

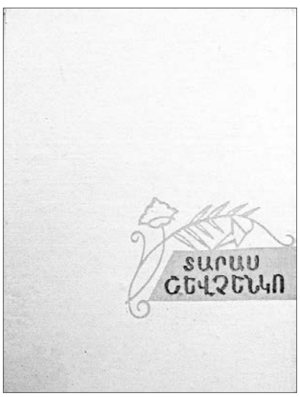
Т. Шевченко. Кобзар. Єреван, 1961. Суперобкладинка і титул

Вірм. інтелігенція широко відзначала ювілеї Шевченка 1911 і 1914. У ст. С. Спандаряна (виступав під псевд. «С. Ольгін») «Про непорядок в народному домі імені Зубалова» (Листок-копейка. 1911. 6 февр.) осуджено спроби сфальшувати вечір пам'яті Шевченка. На поч. 20 ст. перекл. творів Шевченка вірм. мовою і літ.-крит. статті про його творчість опубл. у періодичних вид. Тифліса та ін. міст Закавказзя. 1911 у газ. «Сурандак» (27 лют.) надрук. перекл. вірша «В неволі, в самоті немає» та нарис про життя і творчість Шевченка. У нарисі «Тарас Шевченко. Український Прометей» О. Соловян (Тараз. 1911. № 3; у доп. вигляді передрук. у цьому журн.: 1918. № 3—6) уперше у вірм. шевченкознавстві й у шевченкознавстві загалом у зв'язку з творчістю Шевченка розробляв тему прометеїзму, що її згодом підхопило укр. шевченкознавство. У газ. «Мшак» (1911. 10 берез.) опубл. ст. «Т. Г. Шевченко», підписану крипт. «Є.», автором якої був С. Єсаян. Він довів, що Шевченко своєю творчістю близько торкався маніфесту про волю для селян і зумів завбачливо збагнути його суть. У газ. «Гракан терт» (1961. 10 берез.) В. Аветисян опубл. ст. «Тарас Шевченко» Є. Гарагаша, яка, можливо, через цензурні перепони не побачила світу 1914. Завданням цієї публ. було дати оцінку значення творів Шевченка в укр. та світових л-рах; вона є етапною у вірм. шевченкознавстві. А. Багдасарян одночасно опубл. дві ст.: перша за підписом «А. Б.» — «Навколо ювілею Шевченка» — стосувалася святкування ювілею укр. поета в Києві за умов царської заборони, у другій — «Тарас Шевченко» — подано біографію та характеристику творчості Шевченка (Оризон. 1914. 23, 26 лют.). Автор статей ствердив світове значення укр. поета.

До *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* з'явилася ст. вірм. мовою «Незабутній Тарас», доповнена трьома перекл. творів Шевченка: «Заповіт» (три строфи), «Ой діброво — темний гаю!» та уривок із поеми «Княжна» з підписом автора перекл. А. *Хнко-Апера* (опубл.: Гаскер. 1914. № 5), тому біографію поета і розкриття тематичного й худож. багатства його творчості адаптовано відповідно до дитячого віку. Вірм. письменники захоплювалися поезією Шевченка. Відомо, що О. Говганнесян у 1880-ті читав та перекладав вірші укр. поета (перекл. не збереглися). Поет Г. Туманян інтерпретував уривок із «Причинної — Реве та стогне Дніпр широкий». З вид. «Кобзаря» (Єреван, 1939) відкрилася нова сторінка

в розвитку вірм. шевченкознавства. Ст. вірм. мовою «Т. Шевченко: З нагоди 120-річчя від дня народження», підписану крипт. «А. Т.», вміщено в газ. «Гракан терт» (1934. 10 квіт.). Ст. вірм. мовою у зв'язку із 75-річчям від дня смерті Шевченка з'явилася у газ. «Гракан терт» (1936. 20 берез.); у цьому ж номері газети вміщено замітку «Т. Шевченко — закавказькими мовами».

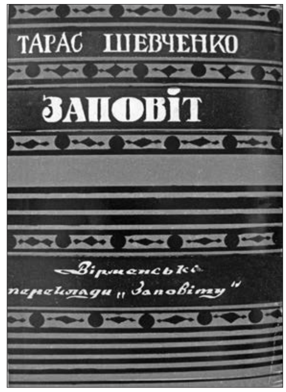
Новий етап у дослідженні спадщини Шевченка у її типологічних і контактних зв'язках з вірм. л-рою відкрився шевченкознавчою ст. В. Терзібашяна «Тарас Шевченко в давній вірменській пресі» (Гракан терт. 1936. 31 берез.), де проаналізовано стан вірм. шевченкознавства. Того ж року опубл. ст. «Життєпис Тараса Шевченка» за підписом-крипт. «А. Т.» та інформацію про перекл. «Кобзаря» вірм., груз. і азерб. мовами (Гракан терт. 1936. 20 берез.). Ювілейного 1939 вийшли ст. про Шевченка: В. Терзібашяна «Тарас Шевченко — великий поет українського народу» (Хоргрдаїн дпроц. 1939. 16 січ.); Б. *Карапетяна* «Великий народний поет» (Хоргрдаїн дпроц. 1939. 18 січ.); Н. Туманян «Про Шевченка» (Гракан терт. 1939. 5 берез.); Г. *Саряна* «Як я перекладав Тараса Шевченка» (Коммунист. 1939. 19 февр.); А. Ісагакяна «На могилі Тараса Шевченка» (Гракан терт. 1939. 25 трав.; ст. не раз передрук.) і «Т. Шевченко» — передм. до вид. вірм. мовою «Кобзаря» (1954, 1961). Автор останньої висловлює думку про Шевченка як «озброєного пророка», підхоплену вірм. шевченкознавством і згодом поширену в орієнтованій на вірм. читача монографії А. *Салахяна* «Озброєний пророк» (1964). Низка ст. належить перекладачу Шевченкового «Кобзаря» вірм. мовою Г. Саряну: «Велике серце народу» (Гракан терт. 1961. 10 берез.), «У світі Тараса Шевченка» (Ерекоян Ереван. 1964. 9 берез.), «Співець свободи» (Гракан терт. 1964. 13 берез.), «У світі великого співця» (Дружба народов. 1964. № 3). Чимало статей опубл. С. *Арешян*: «Серце України», «Співець братерства»

Т. Шевченко. Поеми. Єреван, 1964. Обкладинка і титул

Т. Шевченко. Вибране. Вірші та поеми. Єреван, 1989. Титул

Т. Шевченко. Заповіт. Єреван, 1990. Суперобкладинка

(обидві — 1961), «Великий гуманіст, поет, мислитель», «Тарас Шевченко у вірменсько-українських культурних зв'язках» (обидві — 1964), «Деякі спільні риси художнього методу Шевченка і Налбандяна» (1963) та ін. Проблемам загальнолюдського в житті обох народів присвячено ст. вірм. поета В. *Давтяна* «Провісник свободи» (Советакан граканутюн. 1961. № 3), Н. *Заряна* «Володар у царстві духу» (Коммунист. 1964. 10 марта), Г. *Говганнесяна* «Він у серцях поколінь» (Коммунист. 1964. 10 марта), В. *Каренца* «Ліра народу» (Коммунист. 1964. 10 марта). Творчість Шевченка розглянуто у підручнику для вірм. вузів Е. Паронікян «Нариси історії української літератури XIX ст.» (Єреван, 1969). Як гуманістичну сприймає творчість Шевченка Р. *Кочар* у ст. «Великий людинолюб» у зб. «Добридень, Україно» (Єреван, 1977 [рос. мовою]). Концептуальні проблеми укр.-вірм. зв'язків, зокр. в галузі шевченкознавства, розв'язує С. Амірян у монографії «Вірмено-українські літературні зв'язки» (Єреван, 1972 [рос. мовою]). Тему співвідносності поетичного циклу «Давидові псалми» і творчості Шевченка 1845, зокр. «Заповіту», вирішує Л. *Міріджанян* у ст. «Як народжувалась перлина» (Вітчизна. 1989. № 3). Усе найкраще з перекладів вірм. мовою представлено у зб. «Вірменський вінок Т. Шевченку» (Єреван, 1989 [рос. мовою]).

Етапи розвитку вірм. шевченкознавства відображено у дослідженнях укр. літературознавців: Є. Кирилюка — «Українсько-вірменські літературні зв'язки» (у зб. «Велика дружба». Єреван, 1954), «Українсько-вірменські літературні взаємини» (у зб. «Чуття єдиної родини». К., 1972), «Слово Шевченка єднає народи» (у *НШК 21/22*), В. *Шубравського* — «Шевченко і літератури народів СРСР» (К., 1964), «Відгук вірменського суспільства на шевченківські ювілеї 1911 і 1914 рр.» (у кн. «Исторические связи и дружба украинского и армянского народов». К., 1965).

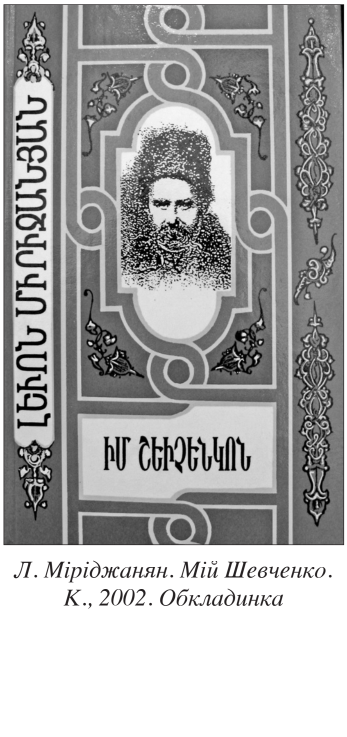
Вірм. мовою перекладено майже всі твори Шевченка. Серед перекладачів — А. Ісагакян, А. *Ґраші*, Н. Зарян, С. *Капутікян*, В. Каренц, Б. Карапетян, А. Шайбон, А. *Алікян*, Г. Шахян, В. Симонян, А. Варданян, М. Баблоян, В. Агасян, А. Широян, А. Гайрапетян, Г. Севан, В. Алазан, А. Сагіян, С. *Таронці*, Л. Міріджанян та ін. Якщо названі поети зверталися до творчості Шевченка епізодично, то Г. Сарян присвятив роки напруженої роботи перекл. «Кобзаря» (1939, перевид. 1954 і 1961) і «Поем» Шевченка (1964). Він подав конкретний живий аналог творів укр. поета, використавши можливості вірм. мовно-літ. основи. Г. Саряну вдалося адекватно відтворити лексико-семантичний комплекс першотвору, ритмічну структуру Шевченкових творів, побутові й істор. реалії його поезії, укр. антропо- і топоніміку, художньо значущі елементи мови Шевченка (фразеологічні звороти, прислів'я, різні види тропів), емоційну виразність оригіналу, залучивши аналоги, транслітерування.

Інтерпретація Г. Саряна тексту «Кобзаря», як і перекл. «Кобзаря», здійснений 2008 Ф. Бахчіняном, є зразком відтворення ритмічних, лексико-стилістичних особливостей Шевченкового слова вірм. мовою. Перекладацька робота стимулювала у Г. Саряна появу аналогічних за тематикою оригінальних творів (поеми «Гюльнара» і «Гюльхандра» про жіночу долю) та присвячених Шевченкові: «Разом із поетом», «На могилі», «Україні» (всі — 1939).

Літ. укр.-вірм. взаємини містять і сторінку, що представляє творчість вірм. письменників, присвячену Шевченкові, віршовану поетичну шевченкіану, де відображено прикмети сучасності, символи-уособлення, які характеризують поступальність життя народу: сьогоднішнє, сучасне цим поетам. Наприкінці 1930-х у зв'язку з ювілеєм Шевченка кількість творів про нього помітно збільшилася. Вірм. шевченкіану представлено винятково поетичними творами (вірші, звертання до поета, поеми), появу яких значною мірою підготували типологічні паралелі між творчістю Шевченка та поетів М. Налбандяна, С. Шахазіза, Г. Товганнесяна, Г. Туманяна, А. Ісагакяна (порівняймо «Як умру, поховайте мене на схилах Алагязу» А. Ісагакяна і «Заповіт» Шевченка). 1939 Г. Сарян присвятив Шевченкові вірші «Відвідання могили» (два варіанти перекл. цього твору належать О. *Новицькому*) і «Разом із поетом» (у вільному перекл. з вірм. С. *Голованівського* — «Великому співцеві України», у перекл. В. *Кочевського* — «Світлію від твоєї доброти» з підзаголовком «Пам'яті Тараса Шевченка»). Ці вірші є оповіддю про близькість вірм. поетові Шевченкових образів і тем.

Серед циклу поезії А. Ґраші «Із українського зошита» виділяється твір «Я зелен-гай Шевченкового краю» (1939), де йдеться про повагу вірм. інтелігенції до поета. С. Капутікян у вірші «Тарасу Шевченкові» (1961, переклала Є. Ніколаєвська; автор другого варіанта перекл. цього вірша Л. Сергєєв дав йому заголовок «Прометей») приваблює спорідненість тем і мотивів вірм. і укр. поетів. С. Капутікян поєднує з темою «Шевченко» вічну тему вірм. л-ри — батьківщини та вигнанця, блукача-пандухта, що наснажувала покоління вірм. поетів. Завдяки цьому вірм. читач сприймає страждання укр. поета як щось близьке йому, корінням заглиблене у рідний ґрунт. Сармен (А. Саркісян) у вірші «Україні» співвідносить своє сприймання укр. землі з поезією Шевченка. Тематично споріднені «Заповіт» Сармена і вірш Г. Гукасяна «Пісня про Україну». Образ Шевченка відтворив у вірші «Пісня про Тараса» (в укр. перекл. — «Живий сучасник») В. Арамуні. Серед поетичних творів Т. Гуряна виділяється вірш «На барикадах» (1933) із підзаголовком «Тарасу Шевченкові». Для Т. Гуряна укр. поет передусім борець із кріпацтвом. Хронологічно він одним із перших у вірм. поетичній шевченкіані розробив тему «Шевченко та сучасність». Л. Міріджанян присвятив Шевченкові поему «Гордість землі» (1971). Поєднуючи розповідь від першої особи, авторську оповідь і звертання до поетичної спадщини Шевченка, Л. Міріджанян загострює увагу читача на внутрішньому монолозі укр. поета, стверджує безсмертя його гуманістичних заповітів.

Широко відзначено у Вірменії шевч. ювілейні дати 1939, 1961 та 1964. Урочисті вечори відбулися у СП та в АН Вірменської РСР. У Іджевані засновано літ. студію ім. Тараса Шевченка, одне з завдань якої — популяризувати творчість укр. поета. За рішенням уряду Вірменської РСР школу № 42 у Єревані названо ім'ям Шевченка. Пафос вірм. поетичної шевченкіани спрямовано на продовження й розвиток традицій творчості укр. поета, його мист. ідей. Вірм. шевченкознавство розглянуло питання типологічних і контактних зв'язків укр. поета з вірм. л-рою, що перекладами Шевченкових творів та вірм. творами про нього підтвердила

Л. Міріджанян. Мій Шевченко. К., 2002. Обкладинка

чинність спільних культурних процесів укр. та вірм. інтелігенції в кількох поколіннях.

Пер.: Шевченко Т. Кобзар. Єреван, 1939; *Шевченко Т.* Кобзар. Єреван, 1954; *Шевченко Т.* Кобзар. Єреван, 1961; *Шевченко Т.* Поеми. Єреван, 1964; *Шевченко Т.* Вибране. Єреван, 1989; *Шевченко Т.* Заповіт. Єреван, 1990; Поезії / Перекл. Л. Міріджаняна // *Міріджанян Л.* Мій Шевченко. К., 2002; *Шевченко Т.* Кобзар / Перекл. Ф. Бахчіняна. Єреван, 2008 [всі — вірм. мовою].

Літ.: Терзібашян В. Шевченко у вірменській літературі // Вісті. 1939. 15 лют.; *Сарян Г.* Как я переводил Тараса Шевченко // Коммунист. 1939. 17 февр.; *Арази М.* Великий поэт украинского народа // Коммунист. 1939. 9 марта; *Ахумян Т.* Тарас Шевченко // Коммунист. 1946. 10 марта; *Татосян Г.* Великий народный поэт // Коммунист. 1954. 9 марта; *Арешян С.* Певец братства // Лит. Армения. 1961. № 3; *Кочар Р.* Великий людинолюб // Вінок великому Кобзареві. К., 1961; *Севунц Г.* Наш Шевченко // Прапор. 1961. № 3; *Арешян С.* Деякі спільні риси художнього методу Шевченка і Налбандяна // *НШК 11*; *Зарьян Н.* Властелин в царстве духа // Коммунист. 1964. 10 марта; *Амирян С.* «Кобзарь» Шевченко на армянском языке // Лит. Армения. 1964. № 3; *Балаян В. Х.* Тарас Шевченко і вірменська література // Укр. мова і література в школі. 1964. № 3; *Борян Г.* Воистину народный // Лит. Армения. 1964. № 3; *Сарян Г.* Певец свободы // Лит. Армения. 1964. № 3; *Шубравський В.* Шевченко і літератури народів СРСР. К., 1964; *Амірян С.* Невідомий відгук вірменського журналу на смерть Шевченка // *РЛ*. 1967. № 3; *Арутюнян В.* Страницы из истории армяно-украинских связей в области изобразительного искусства // *Исторические* связи и дружба украинского и армянского народов. Ереван, 1971; *Салахян А.* Вооруженный пророк // *Салахян А.* Древняя и молодая. М., 1971; *Амирян С.* Армяно-украинские литературные связи. Ереван, 1972; *Задорожна Л. М.* Вірменська поетична шевченкіана // *Т. Г. Шевченко* в інтернаціональних літературних зв'язках. К., 1981; *Петросян Є.* Супутник нашого життя // *В сім'ї* вольній, новій: Зб. К., 1984; *Армянский* венок Шевченко: Статьи. Очерки. Ереван, 1989; *Задорожна Л. М.* Диференціація та конкретизація у вірменському перекладі «Кобзаря» Гегама Саряна // *НШК 27*; *Задорожна Л. М.* Перегук шевченкознавчих поколінь у Вірменії // *В літопис* шани і любові: Зб. К., 1989; *Міріджанян Л.* Як народжувалась перлина: [Про «Давидові псалми»] // Вітчизна. 1989. № 3; *Задорожна Л. М.* Т. Г. Шевченко і вірменська література. К., 1991; *Задорожна Л. М.* Вірменський шевченкознавець Седа Амірян // *НШК 30*; *Задорожна Л. М.* Твори Т. Шевченка у перекладі Ашота Ґраші // *ШСт [1]*; *Задорожна Л. М.* Українсько-вірменські літературні взаємини. К., 2001.

Людмила Задорожна

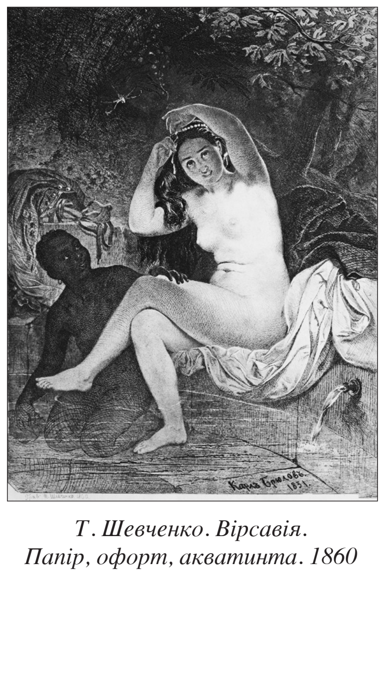
ВІРСА́ВІЯ — дочка Еліяма, дружина воєначальника *Урії Хеттеянина* (у Шевченка — Гурії). Цар *Давид* побачив В. з даху свого палацу, коли вона купалася. «І послав Давид посланців, і взяв її. І вона прийшла до нього, і він поклався з нею» (2 Цар. 11, 2, 4). Щоби позбутися чоловіка В., Давид посприяв його насильницькій смерті на війні (2 Цар. 11, 14—21). Старозавітний сюжет використав Шевченко у розд. І поеми-циклу «Царі». Алюзія на цей сюжет помітна й у поемі «Кавказ»: «Цар якийсь-то свині пас / Та дружню жінку взяв до себе, / А друга вбив». У 1860 Шевченко виконав офорт із картини К. Брюллова «Вірсавія». Згідно зі Старим Завітом, В. після смерті чоловіка стала дружиною Давида й народила чотирьох синів, серед них і *Соломона*.

Юрій Пелешенко

«ВІРСА́ВІЯ» (папір, офорт, акватинта, 36,2×27,1; ін. два відбитки — 43,3×33,3 і 68,2×50) — офорт Шевченка, виконаний за картиною К. Брюллова не пізн. 30 трав. 1860 у Петербурзі. Травленим штрихом рукою художника зроблено написи — праворуч унизу «*Карлъ Брюлловъ. 1831*», ліворуч під зображенням «*Грав. Т. Шевченко. 1860*». Під відбитком з офортної дошки червоним олівцем також його рукою дарчий напис: «*Александру Павловичу Брюллову. Т. Шевченко. // 1860 года. 4 сентября*». Твір зберігається у НМТШ (№ г—884). У музеї є шість відбитків цього офорта, два з них мають дарчі написи Шевченка: «*Петру Карловичу Барону Клоту // искренне уважающій Т. Шевченко //1860 года // сентября 4*» (№ г—312), інший — «*Его сіятельству кн. Григорію Григорьевичу Гагарину почтительный Т. Шевченко. 1860 года. Сентября 4*» (№ г—672). Відомий ще один дарчий напис на естампі, який зберігався у Ф. *Лазаревського*: «*На спомін Федору Лазаревському. Т. Шевченко. 30 трав. 1860 р.*», опубл. у журн. «Україна» (1929. № 4. С. 48).

Оригінал картини К. Брюллова «*Вірсавія*» Шевченко бачив у Москві в колекції К. *Солдатьонкова* у берез. 1858, повертаючись із заслання, чи у верес. 1859, коли їхав з України до Петербурга. К. Солдатьонков придбав картину 1852 в Римі в автора незадовго до його смерті (нині у ДТГ) і подарував Шевченкові чорно-білу фотографію з картини, з якої виконано офорт.

До біблійного сюжету про красуню *Вірсавію* — тодішню дружину Урії, воєначальника при дворі царя Ізраїльсько-Іудейської держави Давида, Шевченко звертався ще 1848 в поемі «Царі»: «А в саді, / В своїм веселім вертограді, / Версавія купалася, / Мов у Раї Єва». Використавши засоби виразності офорта й акватинти (див. *Акватинта*), Шевченко відтворив живописний оригінал. Офортна лінія, так само як рисунок в акварельних

Т. Шевченко. Вірсавія.
Папір, офорт, акватинта. 1860

творах, окреслює всі об'єкти: постать героїні, блиск води біля її ніг, каміння. Передані офортними штрихами дерева у верхній частині аркуша приглушеним темним кольором утворюють тло, яке не контрастує, а посилює виразність образів на першому плані. Саме у його вирішенні провідне місце надано акватинті, складній гравірувальній техніці, яка дає змогу досягти найтонших світлотіньових нюансів та м'яких тональних переходів.

У 1860 офорт Шевченка здобув заг. схвалення, у ньому художник продемонстрував успішне володіння технікою акватинти. У реєстрі творів, прийнятих Радою *Академії мистецтв* для експонування на вересневій річній виставці 1860, зазначено, що «Вірсавію» Шевченко подав на звання акад. (*Документи*, с. 354, № 587). 2 верес. 1860 Рада у присутності 17 членів визнала Тараса Шевченка за представлені роботи академіком з гравірування (*Документи*, с. 355, № 590).

Твір «В.» уперше репрод. у вид. «Офорты Т. Г. Шевченка в коллекции В. В. Тарновского» (К., 1891. Табл. 19). Відбитки з офорта «В.» експонувалися на багатьох виставках: «Blanc et noir» в АМ (Петербург, 1903); на виставці рисунків та естампів зі збірки Є. Рейтерна в АМ (Петербург, 1909—10) тощо (див.: *Експонування творів Шевченка*).

Відбитки з офорта «В.» зберігаються у ШНЗ, НХМУ, НМАШ, ОХМ, СХМ, Сосницькому істор.-краєзнавчому музеї. За межами України — в ДІМ та ДМОМП у Москві, ДРМ і *Меморіальній майстерні-музеї Шевченка* в АМ у Петербурзі; у музеї образотв. мист-в ім. Абая в Алмати (Казахстан), Бакинському худож. музеї ім. Мустафаєва (Азербайджан). Два відбитки літографованого переведення з офорта на камінь зберігаються у ДМОМП. Іл. табл. XV.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 54.

Літ.: Чалий; *Ровинский Д. А.* Подробный словарь русских граверов. XVI—XIX вв. СПб., 1895. Т. 2; *Широцкий К.* К. Брюллов и Т. Шевченко // Украинская жизнь. 1913. № 2; *Новицький*; *Малярські твори*; *Січинський В.* Шевченко-гравер // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12; *Ацаркина Э.* Карл Павлович Брюллов. Жизнь и творчество. М., 1963; *Офорти* Тараса Шевченка. К., 1964; *Галєєва В.* Меморіальна майстерня Т. Г. Шевченка в Академії художеств. К., 1972; *Судак В.* Шевченко і російський видавець К. Т. Солдатьонков // *В сім'ї* вольній, новій: Шевч. зб. К., 1988. Вип. 4.

Валентина Судак, Ірина Вериківська

ВІ́РСЬКИЙ Павло Павлович (12/25.02.1905, Одеса — 5.06.1975, Київ) — укр. балетмейстер, соліст балету, педагог, народний артист Української РСР (1957), народний артист Союзу РСР (1960); Держ. премія Союзу РСР (1950, 1970); Держ. премія Української РСР ім. Т. Шевченка (1965). Закінчив 1926 Одес. муз.-драм. уч-ще (у В. Преснякова), 1928 — Москов. хореографічне уч-ще (у А. Мессерера). З 1928 — артист балету Одес. театру опери та балету, балетмейстер Одес., Харків., Київ. та Дніпроп. оперних театрів. Організатор і засновник (1937) Ансамблю танцю України, 1955—75 — його худож. керівник і гол. балетмейстер (з 1977 — його імені). Постановник класичних і сучасних балетів, масштабних хореографічних мініатюр, тематичних концертних програм. У 1939 поставив в Ансамблі хореографічну мініатюру «Катерина» за однойменною поемою Шевченка (використано музику укр. народних пісень), 1964 — мініатюру «Про що верба плаче» за мотивами Шевченкових поезій (муз. Я. Лапинського).

П. Вірський

Літ.: Станішевський Ю. О. Павло Павлович Вірський. К., 1962.

Юрій Станішевський

ВІРШУВА́ННЯ (версифікація) — спосіб звукової та композиційної організації віршової мови. Від прози її відрізняє системна ритмічність — упорядковане повторювання наголосів, синтаксичних відтинків, співзвуч. Неодмінна й достатня ознака віршового тексту — членування на рядки (вірші). Відповідно до того, які мовно-звукові елементи стають основою співмірності рядків твору, визначається його належність до тієї або ін. системи В. Сама ж внутрішня міра залежить од фонетичної системи мови. В усіх мовах одиниця співмірності віршів — склад, в основі якого голосний звук. На впорядкованості кількості складів у рядках будується силабічне В., властиве здебільшого мовам із постійним за місцем наголосом у словах. Дві ін. центр. системи В. — метричну і тонічну — зорієнтовано на мови з рухомим наголосом; вони спираються на фонетичні особливості складового голосного: довготу — в метричному В., силу — в тонічному В. Деякі системи В. базуються на впорядкованості кількох звукових елементів, як-от поширена в укр. поезії від 19 ст. силабо-тонічна система. Велике значення у становленні й розвитку В. у різних народів мають культурно-істор. фактори. Так, завдяки впливу народнопісенної традиції та польс. силабічної теорії і практики на укр. писемну віршотворчість силабічне В. в Україні (попри другорядну значущість рівності складів у рядках як фонологічної ознаки) проіснувало набагато довше, ніж у Росії (мало не до кін. 19 ст.).

В. Шевченка — принципово важливий етап розвитку виражальних можливостей укр. поетичної мо-

ви. Ввібравши досягнення попередньої укр., певною мірою й європ. віршової культури, віршова організація Шевченкової поезії задемонструвала високий рівень техніки укр. вірша серед. 19 ст. й відкрила перспективні шляхи її удосконалення й розвитку. Новаторство Шевченкового В. ґрунтується передусім на сміливому поєднанні форм і засобів народнопісенного й літ. віршів. Органічний зв'язок поезії Шевченка з фольклором дуже виразно виявився в метриці, де панують зреформовані ним народнопісенні розміри. Літ. впливи простежуються зокр. у структурі метричних систем, що складають Шевченкове В., у русі їхніх форм, змінюваності метричного репертуару в різні періоди творчості (див. *Метрика і ритміка поезії Шевченка*). В. Шевченка охоплює всі три метричні системи, що відповідають просодичним властивостям укр. мови, — силабічну в обох її варіантах — народнопоетичному та книжному, силабо-тонічну й тонічну. Звернення до панівної в укр. поезії 18 ст. силабіки — прояв тяглості літ. традиції, сприйнятої Шевченком завдяки міцній закоріненості в нац. ґрунт, здатності відчути на тлі вже віджилої на поч. 19 ст. рос. силабіки потенціал силабіки укр., вмінню цей потенціал реалізувати. Трансформаційні процеси у сфері силабічного В. торкалися переважно генетично народнопісенних розмірів, особливо — 14-складовика (8+6), улюбленої та найпоширенішої в Шевченка метричної форми (написаних нею текстів — понад 53% від усього поетичного доробку). Вдосконаливши 14-складовий вірш, Шевченко максимально розширив сферу його застосування і підніс до рівня класичного літ. розміру (див. *14-складовий вірш*). Видозмінював він й ін., менш уживані в його поезії розміри народнопісенного походження, зокр. 8-складовик (4+4), 12-складовик (6+6), 10-складовик (5+5), компонуючи з них та їхніх елементів у віршах, написаних у фольклор. дусі, нові метричні форми та строфічні об'єднання. Органічний зв'язок з народнопоетичними віршовими формами засвідчено й Шевченковими спробами в тонічному В. (думовий вірш).

На відміну від силабіки з різноманітністю її метричних форм, силабо-тоніку представлено у Шевченка практично одним (за двома винятками) розміром — чотиристопним ямбом, котрий і після «Енеїди» І. Котляревського лишався в укр. поезії 20—30-х 19 ст. на другорядних позиціях. Якісні перетворення, що поступово відбулися в ритміко-інтонаційній організації Шевченкових поезій, написаних чотиристопним ямбом, зробили його універсальним за своїми виражальними можливостями розміром, забезпечили гідне місце серед нац. варіантів цієї чи не найпопулярнішої в багатьох європ. л-рах 19 ст. метричної форми. В розробці чотиристопного ямба (свого другого за поширеністю розміру — близько 37% тексту) Шевченко спирався на пушкінську віршову стилістику, особливо помітну в інтонаційно-синтаксичній розкутості рядка. Але пошуки Шевченка на шляху збагачення системи виражальних засобів ямбічного вірша сміливіші, ніж його укр. і рос. попередників та сучасників, вони несли зародки принципово нових процесів у В. (див. *Ямб чотиристопний*).

Прикметна особливість В. Шевченка — поліметрія, потужно розвинена не тільки у творах ліро-епічних жанрів, а й у ліриці. Втілена в різних формах поліметричних композицій і гетерометричних строф, вона вввела Шевченка до ряду найбільших поліметристів у поезії 19 ст. (див. *Поліметрія*).

Основним напрямом у Шевченковій розбудові ін. важливого чинника організації вірша — системи римування — стало широке застосування неточних і приблизних рим, заг. кількість яких у поетових творах, за підрахунками Н. *Костенко*, трохи менша половини всіх римоформ (решта — точні рими). Це — явище новаторське в укр. л-рі, генетично пов'язане з фольклором. Серед ін. специфічних рис римостилістики — зростання комбінованих, різнорідних співзвуч, наскрізних рим, що вільно охоплюють низку рядків (не обов'язково суміжних), неповне римування, поступове збільшення кількості чоловічих рим, ширше, ніж практикувалося у тогочасній укр. поезії, залучення дактилічних рим (див. *Рима Шевченка*). Разом із засобами фоніки (асонансами, алітераціями) рими надають інструментовці вірша насиченості й виразності (див. *Фоніка*; *Асонанс*; *Алітерація*).

Спираючись на народнопісенні зразки, Шевченко активно звертався у своїх творах до асонансів і алітерацій, що незрідка виступають як звуковий курсив. З метою семантизації фонічних засобів поет звичайно використовував форми звуконаслідувань (див. також *Гра слів*) та звукового символізму (див. *Звукосимволізм*). Дослідники, зокр. П. *Тимошенко* (Вимова Т. Г. Шевченка // *ШС*. Т. 1. С. 121), звертали увагу на те, що у Шевченкових текстах немає важких для вимови словосполучень, а це засвідчує прагнення поета до милозвучності. Він також не вдавався до порушень фонетичної та морфологічної структури слів задля дотримання ритму або римової послідовності.

Своєрідністю та розмаїттям відзначається архітектоніка віршової мови Шевченка, представлена такими видами структур: строфічний вірш, вірш із вільним або неповним римуванням, що утворює нерівні, нетотожні строфи та строфоподібні єдності — строфоїди, астрофічний вірш (див. *Строфіка*; *Строфоїд*; *Астрофічний вірш*). Переважають строфічні тексти (до цієї групи належать і строфоїди): їх у Шевченка бл. 60%, астрофічних — бл. 40%. Його В. не притаманні

усталені в тодішній поетичній практиці канонічні моделі строф. Повторення однакових строфічних структур у різних творах трапляється рідко, як і дотримання однієї строфічної форми протягом усього твору. До винятків належать чотирирядкові строфи 14-складовика, меншою мірою — катрени чотиристопного ямба, що тільки в невеликих фрагментах у Шевченка зберігають тотожне римування (як у вступній частині «Причинної» — «Реве та стогне Дніпр широкий»); але здебільшого строфічність Шевченкового ямбічного вірша супроводжується змінами в системі каталектик і способів римування. Ослаблення строфічності, а також велика кількість текстів, що поєднують кілька архітектонічних форм, — прояви розкутості поетичного мислення Шевченка. Водночас у низці віршів, переважно пісенного жанру, він показав себе майстром віртуозних строфічних композицій, сформованих як на силабічній, так і на силабо-тонічній основі й використаних лише раз («Садок вишневий коло хати», «Косар», «Якби мені черевики», «Ой люлі, люлі, моя дитино», «Якби мені, мамо, намисто», «Ой маю, маю я оченята», «Гімн черничий» та ін.). Графічний відступ як архітектонічний сигнал — явище у Шевченковому В. факультативне (див. *Графіка поетичного тексту*).

У поезії Шевченка втілено всі три основні інтонаційні типи вірша — наспівний, говірний, ораторський і численні перехідні форми (див. *Інтонація віршова Шевченка*). Вироблення досконалої інтонаційної системи відбувалося протягом усього творчого життя і супроводжувалося змінами інтонаційних пріоритетів у різні періоди — віддзеркалення тематичної, жанрово-стилістичної, метричної еволюції його поезії. Панівний у ранніх Шевченкових творах наспівний інтонаційний тип спирається, як і у більшості європ. романтиків, на фольклор. поетику, в даному разі зокр. й на розміри народнопісенного походження, особливо 14-складовик. Серед написаних у цей час наспівних віршів слід відзначити й тексти, створені книжним силабічним 12—11-складовиком (як-от фрагмент з «Причинної» — «Така її доля… О Боже мій милий!»), згодом до них додаються і ямбічні тексти (див. *Наспівний вірш*; *12—11-складовий вірш*). Утвердження говірного інтонаційного стилю, що почалося від періоду «трьох літ» разом із поступовим переходом від 14-складовика до чотиристопного ямба як провідного розміру, знаменувало розширення тонально-інтонаційного діапазону укр. поезії, введення до неї багатоманіття розмовного мовлення (див. *Говірний вірш*). Ораторський вірш трапляється у Шевченка здебільшого в політ. поезії й біблійних переспівах, функціонуючи на ґрунті обох основних його метричних форм (див. *Ораторський вірш*). Реформаторські підходи Шевченка у сфері інтонаційної організації вірша можна спостерегти вже в ранніх творах. Їхня суть — в ефективних спробах розширити рамки ритміко-синтаксичного варіювання всередині інтонаційних типів і видів, поєднати різні інтонаційні стилі в межах одного твору, виробити нові форми інтонаційної впорядкованості віршової мови.

Високорозвинене, в багатьох моментах експериментальне В. Шевченка справило й далі справляє великий вплив на укр. поетів, які у своїх пошуках спираються на гол. ознаки його віршостилістики — метричне й архітектонічне розмаїття, рухливість ритміки, інтонаційне багатство, виразність і зображальність звукового ладу.

В. Шевченка — найбільш досліджена галузь укр. віршознавства. Перші зауваження про Шевченків вірш належали сучасникам поета і стосувалися народнопоетичної складової його метрики (анонімний рецензент «Кобзаря» 1840 в «Отечественных записках», П. Куліш). Початок наук. вивчення В. Шевченка припадає на перші роки 20 ст.: праці С. *Людкевича*, В. *Перетца* стали успішними спробами системного осмислення метроритмічної організації Шевченкової поезії. В 1920-ті опубліковано ст. Б. *Якубського* — перші комплексні дослідження вірша Шевченка. До етапних праць заг. плану наступних років, здійснених на незрівнянно ширшому матеріалі, слід зарахувати роботу Ф. *Колесси* «Віршова форма поезій Т. Шевченка» та монографію Г. *Сидоренко* «Ритміка Шевченка». Найбільше уваги в розвідках із часткових проблем В. Шевченка приділено метриці й ритміці — С. Людкевич, В. Перетц, Б. Якубський, А. *Шамрай*, Ф. Колесса, К. *Тарановський*, П. *Волинський*, Г. Сидоренко, О. *Жовтіс*, Н. *Чамата,* Н. Костенко. Римування розглядали Д. *Загул*, Б. *Навроцький*, В. *Коптілов*, Г. Сидоренко, Н. Костенко; питання фоніки — С. Людкевич, М. Богданович, Г. Сидоренко; строфіки — Б. Якубський, Ф. Колесса, Г. Сидоренко, Н. Костенко. Інтонаційну організацію Шевченкового вірша висвітлювали Б. Навроцький, Ф. Колесса, П. Волинський, Н. Чамата. На власних оригінальних теоріях В., що застосовувалися до поезії Шевченка, побудовано праці С. *Смаль-Стоцького*, О. *Квятковського*, В. *Ковалевського*. Огляди віршознавчої шевченкіани здійснили Г. Сидоренко та Н. Чамата.

Літ.: Людкевич С. Про основу і значення співності в поезії Тараса Шевченка // Молода Україна. 1901. № 5/6, № 8/9; 1902. № 4; *Перетц В. Н*. К истории малорусского литературного стиха // *Перетц В. Н*. Историко-литературные исследования и материалы. СПб., 1902. Т. 3; *Якубський Б*. Форма поезій Шевченка // *Тарас* Шевченко. К., 1921; *Колесса Ф*. Віршова форма поезій Т. Шевченка // *Колесса Ф*. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка. Л.; К., 1939 (передрук. у вид.: *Колесса Ф. М*. Фольклористичні праці. К., 1970); *Сидоренко Г. К*. Віршування в українській літературі. К., 1962; *Сидоренко Г. К*. Ритміка Шевченка. К., 1967; *Сидоренко Г. К*. Про методологічні й методичні

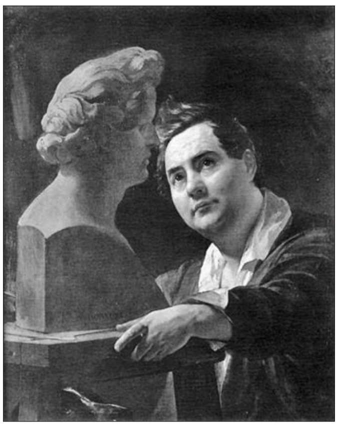
основи вивчення Шевченкового вірша: (До історії питання) // *НШК 15*; *Волинський П. К.* Шевченків вірш // *СВШ*. Т. 2; *Волинський П.* Вірш Шевченка як складова частина його поетики // *Волинський П.* З творчого доробку. К., 1973; *Чамата Н. П.* Ритміка Т. Г. Шевченка: 14-складовий вірш, чотиристопний ямб. К., 1974; *Чамата Н. П.* Віршування // *Шевченкознавство*. Підсумки і проблеми. К., 1975; *Чамата Н. П.* Типи віршової інтонації // *Творчий* метод і поетика Т. Г. Шевченка. К., 1980; *Костенко Н. В.* Метричний довідник до віршів Тараса Шевченка: методологічна розробка з курсу віршознавства. К., 1994; *Костенко Н.* Про риму і строфіку Шевченка // *СіЧ*. 2011. № 1.

Ніна Чамата

ВІСКОВА́ТОВ Степан Іванович (18/29.07.1786, с. Сторожна, тепер Порховського р-ну Псков. обл. — літо 1831, Петербург) — рос. драматург, поет і перекладач. Автор віршованих трагедій на істор. сюжети («Володимир Мономах» та ін.), численних переробок зарубіжних п'єс, які мали успіх у глядачів. Одну з них Шевченко згадав у повісті «Музыкант», навівши висловлювання героїні — актриси-початківки Марії Тарасевич, яка прочитала в домашній б-ці свого власника все, що було в ній «драматического», зокр. й «Гамлет» В. (йдеться про переробку В. франц. адаптації «Гамлета» В. *Шекспіра*, здійсненої Ж.-Ф. Дюсі; поставлена 1810, опубл. 1811, 1829).

Борис Деркач

ВІТА́ЛІ Іван Петрович (1794, Петербург — 5/17.07.1855, там само) — рос. скульптор, педагог. Навчався в скульптурній майстерні А. Трісконі (1806—18) у Петербурзі й одночасно був вільним слухачем в *Академії мистецтв*. Один із засновників творчого гуртка «Натурний клас» (1832, Москва; з 1833 — «Художній клас»). З 1833 — його викладач. З 1840 — акад. АМ, з 1841 — викладач, з 1842 — проф. Представник класицизму, майстер монументально-декорат. і станкової пластики. 1818—40 жив у Москві, де виконав декорат. скульптури для різних будівель, погруддя К. Брюллова (мармур, 1836), скульптурний портрет О. Пушкіна (мармур, 1937), В. Шебуєва та ін. 1841 повернувся до Петербурга в зв'язку з участю в роботах над оформленням Ісаакіївського собору (1841—55), де разом з учнями створив бл. 300 статуй та рельєфів.

К. Брюллов. Портрет скульптора І. П. Віталі. Полотно, олія. 1836—1837

Шевченко згадував про В. на засланні, проводячи паралель свого існування та непередбачено трагічного майбутнього з передчасною загибеллю скульптора І. *Тимофєєва*, вчителя В., у листі до А. *Толстої* від 22 квіт. 1856: «<...> мне снится иногда бедный ученик Мартоса и первый учитель покойника Витали». Шевченко й В. були знайомі, про що є записи в мемуарах О. *Струговщикова*, який ретельно занотував осіб, присутніх у нього на вечорі в кін. квіт. 1840, серед яких були Шевченко й В. (*Глинка* в воспоминаниях современников. М., 1955. С. 186—198). Відомо, що В. був не тільки учнем Тимофєєва — вони товаришували й працювали разом над створенням скульптурних композицій на честь героїв війни 1812 для Тріумфальних воріт — «Колісниця Слави» і рельєфу «Визволення Москви» (чавун, 1828—34).

Наталя Янко

ВІ́ТА-ПОШТО́ВА — село на поштовому тракті з Києва до Василькова на річці Віта, тепер Києво-Святошинського р-ну Київ. обл. Шевченко не раз зупинявся на станції В.-П. Він згадує її у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», спочатку — як місце, де перепрягали коней: «До первой станции — Виты мы добрались без особых приключений и Виту оставили благополучно» (4, 208); другого разу — як топонім, що зустрічається у записнику персонажа повісті Трохима в тому самому контексті (4, 232). Описаним у повісті поштовим шляхом з Києва на Звенигородщину, що проходив через В.-П. — Васильків — *Фастів* — *Білу Церкву*, Шевченко часто їздив у *Кирилівку*. Цим шляхом влітку 1846 він їхав разом із О. *Сенчилом-Стефановським* за завданням *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* на розкопки могили Переп'ят побл. Фастова.

Літ.: Похилевич; *Шовкопляс Г. М., Шовкопляс І. Г.* За покликом серця: Пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1990.

Григорій Зленко

«ВІТЕР З ГАЄМ РОЗМОВЛЯЄ» — описово-медитативна елегія, створена Шевченком 1841 у Петербурзі; автограф на окремому аркуші (ІЛ. Ф. 1. № 5). На поч. 1842 поет надіслав вірш О. *Корсунові* для опубл. в другій книжці альм. «*Сніп*», але видання не побачило світу. Уперше твір надрук. під назвою «Човен» за копією з архіву А. *Костомарової* в журн. «Вестник Европы» (1909. № 5. С. 195—196). Аналізований вірш — модифікація поширеного у світовій преромантичній та романтичній поезії алегоричного мотиву — житейський човен у бурхливому морі. Серед творів найближчих попередників Шевченка в укр. л-рі, сюжет яких ґрунтується на цьому мотиві, — «Пісня 29-та» («Чолнок мой бури вихр шатает») Г. Сковороди з

«Саду божественних пісень» та «Човен» Є. Гребінки. Останній вірш, на думку Ф. *Ващука*, міг послужити безпосереднім поштовхом до написання Шевченкового вірша (про семантику греко-римських, біблійних та укр. барокових мариністичних топосів див.: *Ушкалов Л.*, Есей Х. «Човник мій хитає вихром бурі…»: спомин про двадцять дев'яту пісню «Саду божественних пісень» // *Ушкалов Л.* Есеї про українське бароко. К., 2006; про сучасну Шевченкові рос. традицію інтерпретації мотиву «людина — човен під час бурі» див. зокр.: *Эйхенбаум Б.* Лермонтов: Опыт историко-лит. оценки. Лг., 1924. С. 50; *Вацуро В. Э.* Лирика пушкинской поры: «элегическая школа». СПб., 1994. С. 84). На відміну від творів ін. поетів із подібним сюжетом із здебільшого дуже узагальненим центр. тематичним образом, в аналізованому вірші образ суб'єкта зіставлення — людини, що переживає тяжкі випробування, трансформується у типовий для ранньої творчості Шевченка образ сироти, який у пошуках долі потрапляє на чужину, але й там зазнає лиха. Притаманні романтичному худож. мисленню і такі співзвучні долі самого поета мотиви сирітства, самотності, життєвих поневірянь тут (як і в ін. ранніх Шевченкових елегійних поезіях, особливо в «Думках») щільно пов'язано з народною піснею. Фольклор. традиція виявнюється і в принципах побудови, в образності, стилістичних засобах. Перший рядок вірша запозичено з народної пісні «Пливе човен води повен під зеленим листом».

В основі композиції твору — структура розгорнутого порівняння, що тематично й формально походить од психологічного паралелізму; завдяки цьому текст поділяється на дві відносно врівноважені частини: перша частина (рр. 1—12) — символічна картина зі світу природи, умовний, неосновний образний план, друга частина (рр. 13—22) — картина зі сфери людських взаємин, реальний, основний план. Кожна з частин ґрунтується на аналогічній сюжетній ситуації, яка спирається на паралельні образи-мотиви — човен і сирота, море та чужина, хвилі та люди — і має подібну композиційну організацію (що охоплює експозицію і три сюжетні епізоди); варіативний розвиток теми поєднується з послідовністю подієвого ряду. Але принцип композиційної симетрії між частинами вірша вповні не дотримано, що стимулює розвиток сюжету. Так, визначальним у сюжетному русі в картині природи є збагачуваний новими асоціаціями повтор мотиву «пливе човен <…> Один», одразу ж заявленого як символічний образ самотньої людської долі: «Пливе човен по Дунаю / Один за водою» («піти за водою» означає небуття, смерть); у другій строфі драматичну експресію повтору посилює авторський коментар, що вклинюється в опис: «Пливе човен, води повен, / Ніхто не спиняє, / Кому спинить — рибалоньки / На світі немає». Хронологічний момент залучено до сюжетного розгортання лише в останній строфі першої частини, яка своєю динамікою протистоїть двом початковим статичним строфам: «Поплив човен в синє море, / А воно заграло, / Погралися гори-хвилі — / І скіпок не стало». У другій частині вірша хронологічна поступовість бере помітнішу участь у розвитку теми: поет уводить до тексту три форми майбутнього часу — ближнє, середнє, віддалене майбутнє («пограються», «потім собі подивляться», «потім спитай»). Цей традиційний часовий ряд конкретизує і драматизує лінію сюжетної ситуації, в якій діють люди, її трагічний фінал опосередковано заявлений символічним планом і підтверджений формулою порівняння, що розпочинає основний план (ще один елемент асиметрії у будові твору): «Недовгий шлях — як човнові / До синього моря — / Сиротині на чужину, / А там і до горя. / Пограються добрі люди, / Як холодні хвилі, / Потім собі подивляться, / Як сирота плаче, / Потім спитай, де сирота, — / Не чув і не бачив».

К. Штанко. Ілюстрація до вірша Т. Шевченка «Вітер з гаєм розмовляє». Тонований папір, туш, гуаш. 1980-ті

Частини, з яких складається вірш, однонастроєві й витримані в елегійній тональності, однотипні за метрикою та римуванням, мають певну спільність синтаксичної будови, що спирається на однорідність речень та гол. членів речення (у першій частині їх об'єднано підметом «човен», у другій — підметом «добрі люди»), на паралелізми та повтори, зокр. на анафоричний ряд присудків (пливе, пливе, поплив), приєднувальних конструкцій («потім собі подивляться», «потім спитай») та ін. У побудові кожної з частин порівняння особливо важливою є підміна головного об'єкта зіставлення в основному, психологічному, ряді після першої його строфи: на місце паралельних образів-мотивів човен — сирота, які відступають на другий план, висуваються ін. — хвилі — добрі люди (слово «добрі» Шевченко вживає іронічно), тим самим тематичне розгортання зміщується у соц.-етичну площину. Опис, що домінує в першій частині вірша, у другій частині переходить у медитацію, яка набуває філос. звучання. Вірш «В.

з г. р.» — взірець специфічної Шевченкової трансформації універсальних мотивів і образів раннього періоду його творчості.

Літ.: Ващук Ф. Т. Творчо-редакційна робота Шевченка над поезією раннього періоду // *НШК 18*.

Ніна Чамата

ВІТКО́ВСЬКИЙ (Witkowski) **Каетан** (роки життя невідомі) — польс. засланець, рядовий 4-го Оренбурзького лінійного батальйону. Походив із селян-кріпаків. Учасник подій у *Вільні* (1849). Разом із Шевченком служив в *Орській фортеці* (1850).

Леонід Большаков

«ВІ́ТРЕ БУ́ЙНИЙ, ВІ́ТРЕ БУ́ЙНИЙ!» — див. *«Думка — Вітре буйний, вітре буйний!»*.

ВІТРУ́К Володимир Васильович (21.07.1929, с. Журавне, тепер смт Жидачівського р-ну Львів. обл. — 27.11.1984, Львів) — укр. дослідник і колекціонер творів мист-ва. В. опанував техніку виготовлення екслібриса. Брав участь у багатьох мист. виставках Львова та ін. міст країни. Серед майже 10-тисячної зб. малої графіки В. знаходимо книжкові знаки, які повно представляють, зокр., шевч., франківську, пушкінську, єсенінську та ін. тематики. В. подарував ШНЗ та НМТШ частину екслібрисів зі своїх колекцій, чим започаткував у цих музеях експозиційні підрозділи — «Шевченко в екслібрисі».

Літ.: Палинський В. Загадки книжного знака // Вільна Україна. 1985. 14 верес.

Роман Головин

ВІТЦ (Witz) **Іґнаци** (20.03.1919, Львів — 9.07.1971, Казімеж-Дольни, Польща) — польс. художник, графік і мистецтвознавець. Автор численних карикатур і сатиричних малюнків, плакатів, а також кн. «Великі самоуки у малярстві» (1961), «Око й долоня митця» (1966) та ін. Написав ст. «Тарас Шевченко — художник», ілюстровану репродукціями картин «Селянська родина», «Натурщиця», «Катерина». В. уважав Шевченка одним із найбільших європ. художників свого часу, порівнював з Г. ван Р. *Рембрандтом*: «<...> автобіографічні малюнки з часу заслання мають незвичайну експресію. І в них, і в тих, де він розповідає про життя киргизьких номадів, можна знайти щось, що змушує нас пригадати Рембрандта. І не тільки тому, що Шевченко володіє гострим контрастом світла і тіні, а тому, що загальною атмосферою, драматизмом Рембрандт був і мусив бути близьким Шевченкові. Зближує їх не тільки трагічна доля. Єднає їх річ набагато істотніша — задума над людською недолею. Обидва шукали правди» (*Witz I.* Taras Szewczenko — malarz // Przyjaźń. 1961. № 12. С. 21).

Тв.: Із ст. «Тарас Шевченко — художник» // *СВШ*. Т. 3.

Літ.: Вервес Г. Д. Т. Г. Шевченко і Польща. К., 1964.

Григорій Вервес

ВІЦЬКО́ Іван Михайлович (16.06.1930, с. Крутий Берег Полтав. обл.) — укр. художник-кераміст. Народний художник України (1996), лауреат премії ім. К. Білокур (2004). Навчався у Миргород. керамічному технікумі (1948—51), Львів. ін-ті прикладного та декорат. мист-ва (1953—59). Працював на Баранів. фарфоровому заводі Житом. обл. (1951—53, 1959—64), Полтав. фарфоровому заводі головним художником (1964—84), створював побутовий і декорат. посуд та скульптури-портрети з фарфору, фаянсу, кераміки, оздоблюючи їх традиційними мотивами укр. народного мист-ва та тематичними композиціями. Останні відображали істор. події, архіт. образи давнього Києва. Серед творів: декорат. вази «Гуцули» (1960), «Будівництво» (1981).

І. Віцько

У стилістиці декорат. мист-ва 1960-х виконав на шевч. тематику декорат. тарелі з портретом поета «Т. Г. Шевченко», «Тарас Шевченко-солдат», «Катерина» (усі — 1961—64). Таріль «Т. Г. Шевченко» (порцеляна, надполивний розпис, 1963) експонувався на Ювілейній худож. виставці до 150-річчя від дня народження Т. Шевченка (Київ; Москва, 1964). Митець передав внутрішній стан поета із максимальним узагальненням образного рішення, чіткістю силуету. Спрощена манера письма та багатобарвний колорит надають образу гармонійного цілісного виразу. Твори зберігаються у НМУНДМ та ін. музеях Києва і Полтави.

Тв.: Заслужений художник Української РСР Іван Михайлович Віцько: Каталог виставки творів. Полтава, 1983; *Державний* музей українського народного декоративного мистецтва УРСР: Альбом. К., 1978.

Літ.: Галян Г. Выставка И. Вицько // Декоративное искусство. 1984. № 5; *Ханко В.* Порцеляна Івана Віцька // Артанія. 1996. Кн. 2; *Ханко В.* Дух української порцеляни Івана Віцька // Образотворче мистецтво. 2000. № 1/2.

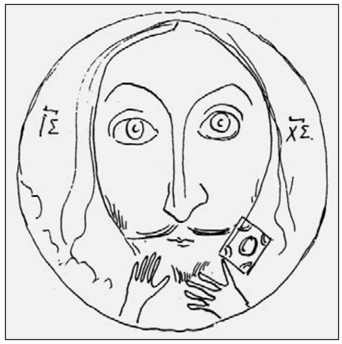
Олена Клименко, Віталій Ханко

ВІ́ШНУ — один із гол. богів у давньоінд. міфології, охоронець всесвіту й захисник людей. Його образ різнобічно втілений у таких літ. пам'ятках, як веди, писемний епос, пурани, а також в образотв. мист-ві Індії. У Шевченкові часи європ. міфологи гадали, що В. був сонячним богом. За індуїст. іконографічною

традицією В. зазвичай зображають як юнака з чотирма руками, котрий або лежить на змії, або стоїть, демонструючи атрибути своєї духовної могутності (див.: *Серебряный С.Д.* Вишну // *Мифы* народов мира. М., 1991. Т. 1. С. 239).

Як яскраво антропоморфний образ В. разом із Ману — ін. індуїст. богом — представлений у Щоденнику Шевченка 27 верес. 1857 (запис зроблено в *Нижньому Новгороді*): «Проходя мимо церкви святого Георгия и видя, что двери церкви растворены, я вошел в притвор и в ужасе остановился. Меня поразило какое-то безобразное чудовище, нарисованное на трехаршинной круглой доске. Сначала я подумал, что это индийский Ману или Вешну заблудил в христианское капище полакомиться ладаном и деревянным маслицем». Слова «или Вешну» написані над рядком і вставлені тим же пером і чорнилом, отже про цього бога Шевченко згадав дещо пізніше; в імені «Вешну» вжито рос. «е», а не «ѣ», що свідчить про помилку пам'яті. Фіксація первісного («сначала») враження поета й художника від фрагмента оздоблення храму змінюється палким викриттям фальші рос. православної церкви: «Я хотел войти в самую церковь, как двери растворились и вышла пышно, франтовски разодетая барыня». Її вигляд і поведінка викликає в оповідача відразу й обурення: «Лицемерка! Идолопоклонница! <...> И она ли одна? Миллионы подобных ей бессмысленных, извращенных идолопоклонниц. Где же христианки? Где христиане? Где бесплотная идея добра и чистоты? Скорее в кабаке, нежели в этих обезображенных животных капищах. У меня не хватило духу перекреститься и войти в церковь». І в попередньому, під 26 верес. того ж року, записі Шевченко демонструє негативне ставлення до офіційної церкви та її служителів — «к пьяным косматым жрецам не хочется мне обращаться».

Узагалі ж запис 27 верес. варто розглядати щонайменше в трьох взаємопов'язаних аспектах: власне реліг., мистецтвознавчому, істор.-культурному та компаративному. Істинне християнство Шевченко інтерпретує як «бесплотную идею добра и чистоты», служіння якій не потребує пишно оздоблених храмів чи поклоніння перед іконами. А спровокувала наведений вище емоційний виплеск різко негативна оцінка, що її дав Шевченко своєрідній манері іконописця. Ю. Шерех (Ю. *Шевельов*), знайомий лише із замальовкою, яку Шевченко зробив у Щоденнику під тим же 27 верес. (5, 110), побачив у цьому рисунку з підкреслено викривленими пропорціями *Ісуса Христа* «прекрасний зразок експресіоністичного рисунка, де зображення агонії межує з карикатурністю», і дійшов висновку, що «Шевченко-художник не міг сприйняти таке трактування», отже, «в істотному лишився вірним академічній традиції» (*Шерех Ю.* Микола Ге і Шевченко: митець у відмінному контексті // *Шерех Ю.* Третя сторожа. К., 1993. С. 181). Не сподобався Шевченкові й вірогідний оригінал згаданої ікони — «нерукотворенный чудовищный образ», про що дізнаємося із запису, зробленого майже півроку по тому — 16 лют. 1858: «Подлинник этого индийского безобразия находится в соборе [йдеться про Спасо-Преображенський собор у Нижньоновгородському кремлі. — *Ред.*; 5, 387] и замечателен как древность. Он перенесен из Суздаля князем Константином Васильевичем в 1351 году. Очень может быть, что это оригинальное византийское чудовище».

Т. Шевченко. Голова Христа. Начерк. Папір, олівець, туш. 1857

І. Єфімов. Спасо-Преображенський собор. 1829–1834. Нижній Новгород. Фото 1913

Негативне уявлення Шевченка про естетику інд. мист-ва не змінилося за півроку: свою попередню інтерпретацію ікони («индийское безобразие») в церкві св. Георгія він по суті повторює, але водночас додає й вагоме визначення – «византийское чудовище». Про візантійство як про офіціозне імперське православ'я, позбавлене щирості й духовності, поет згадував завжди в осудливих конфесійно-ідеологічних контекстах, — так склалося його індивідуальне бачення візантійського духовного й худож. спадку (див.: *Візантія, візантійство*). Неприйняття худож. вартості мист-ва Індії назагал домінувало й серед сучасників Шевченка, бо естетично освоєним в Європі тоді був лише спадок античності. Невідомо, чи довелося Шевченкові ознайомитися безпосередньо із зразками інд. мист-ва — давнього або сучасного йому.

Станіслав Росовецький

ВЛАД (Ганцяк) **Марія Миколаївна** (25.08.1940, с. Розтоки, тепер Косівського р-ну Івано-Франк. обл.) — укр. письменниця, громадсько-культурна діячка. Закінчила 1968 Львів. ун-т. Працювала журналістом, 1992—97 — гол. спеціалістом виховної служби Міністерства оборони України, 2003—08 — ред. журн. «Welcome to Ukraine». Автор поетичних зб. «Грають в дримби вітри» (1971), «Мова полонин» (1981) та ін. Автор прозової зб. «Який цей світ» (1992), роману «Святий Йосиф Обручник» (2009). У віршах «Село моє Розтоки» (1960), «Потік» (1964), «Осінь» (1985), «Терновий вінець» (1989), певною мірою — в поемі «Василь Стефаник» (1981) звеличено Шевченкову любов до рідного народу, повагу нащадків до його слова. Шевченковими мотивами пройняті поезії «Балада про слово» (1960), «Процесія на Голгофу» (1962), «Монолог краплини дощу» (1970), «Жальба» (1984) та ін. Автор публіцистичних статей у періодиці та радіопрограм, присвячених життю і творчості Шевченка. В. належить етногр. дослідження теми «Шевченко на Гуцульщині», історії та культури цього краю — «Стрітеннє» (1992). Була одним з організаторів у військ. частинах України т. зв. солдатських світлиць, шевч. свят тощо. Належала до ініціаторів створення Т-ва укр. мови ім. Т. Г. Шевченка.

М. Влад

Літ.: Крижанівський С. Можливості таланту // Вітчизна. 1973. № 11; *Погребенник Ф.* Духовне віно // Вітчизна. 1985. № 8.

Віктор Бурбела

ВЛАДИ́МИР — місто, центр Владимир. губ., тепер обл. центр РФ, на лівому березі річки Клязьми (притока Оки). Заснований у 1108 князем Володимиром Мономахом як фортеця для захисту Ростово-Суздальської Русі. 1158 кн. *Андрій Боголюбський* переніс столицю до В. Так було покладено початок Владимиро-Суздальському князівству. З 1238, після руйнівної навали монголо-татар, В. втратив своє економ. і політ. значення. За часів Шевченка В. — губ. місто з численними пам'ятками архітектури. Шевченко був у В. 10 берез. 1858, коли повертався із заслання. 10 берез. поет записав у Щоденнику: «во Владимир приехал 9-го ночью на телеге. <…> Во Владимире на почтовой станции встретил А. И. Бутакова, под командою которого плавал я два лета 1848 и 49 по Аральскому морю».

Єлизавета Середа

ВЛАДИ́МИРОВ (ім'я, по батькові і роки життя невідомі) — рос. провінційний актор. З успіхом виступав у комічних ролях. Шевченко познайомився з В. у листоп. 1857 в *Нижньому Новгороді*. Як свідчать щоденникові записи, поет досить часто зустрічався з В., бачив його у виставі інсценізованої М. Куликовим повісті «Станційний наглядач» О. Пушкіна, про що записав у Щоденнику 12 груд. 1857: «Исполнение неподражаемо. В особенности сцены второго акта и последняя сцена третьего были так естественно трагически исполнены, что хоть бы и самому гениальному артисту так впору. Исполать тебе, господин Владимиров». Переглянувши виставу двоактної комічної опери з розмовними діалогами Ґ. Доніцетті «Дочка другого полку» (текст Ж.-А. Баяра та А. Сен-Жоржа), Шевченко осудив саму п'єсу як «глупейшее произведение», а В., якого поет назвав у щоденниковому записі 23 січ. 1858 «мой любимец», у ролі старого дворецького у цій виставі був, на думку Шевченка, «безобразен». Згадано В. і в запису 23 лют. Разом із В. і Л. *Товбичем* Шевченко здійснив 26—28 лют. 1858 дводобову мандрівку до села *Мєдновки* за 75 верст від Нижнього Новгорода. В. був серед товариства, в якому Шевченко зустрів свій день народження 1858 і яке Шевченко схарактеризував у Щоденнику 25 лют.: «За обедом было и шумно, и весело, и изящно, потому что компания была единодушна, проста и в высокой степени благородна». В театр. рецензії «Бенефис г-жи Пиуновой, января 21, 1858 года» Шевченко відзначив, що В. у виставі «Паризькі злидарі» Е.-Л.-А. Брізбарра та Е. Ню «выполнил роль бродяги Гастона чрезвычайно рельефно и талантливо» і дав акторові узагальнену характеристику: «В г. Владимирове виден весьма опытный артист, занимавшийся своим искусством добросовестно. Он вовсе не односторонен, и игра его в особенности замечательна в пиесах, имеющих литературное достоинство, к какому бы роду они ни принадлежали. Тут он вполне выказывает себя. В гримировке и костюмировке он просто совершенен. Вообще о г. Владимирове мало отозваться лестно — в нем видно и развитие, и необыкновенное понимание искусства».

Ростислав Пилипчук

ВЛАДИ́МИРСЬКИЙ Григорій Давидович (1895 — 3.1939) — рос. і укр. мистецтвознавець, літературознавець, критик і перекладач. Автор монографії «Тарас Шевченко: критико-биографический очерк» (М., 1939), численних розвідок у періодичних виданнях (укр. і рос. мовами), присвячених ключовим моментам біографії поета, питанням цензури дорадянських часів, аналізу російськомовної літ. спадщини Шевченка, дослідженню взаємодії письменника з класиками рос. л-ри та ін. Переклав рос. мовою поезії «Косар»,

«Доля», «Туман, туман долиною...» тощо. Переклади публікувалися у вид. «Избранные стихи (для средней школы)» (Лг., 1938), журн. «Резец» та ін.

У мистецтвознавчому доробку В. критико-біогр. розвідка «Т. Г. Шевченко — художник» ([рос. мовою]; у співавт. із О. *Савиновим*) і ст. «Попередник російських живописців-реалістів» (журн. «Образотворче мистецтво», обидві — 1939), в яких висвітлено й проаналізовано образотв. спадщину Шевченка. В. увів до мист. контексту Шевченка як художника-реаліста, попередника рос. художників-передвижників, а також розкрив його провідну роль у творенні укр. нац. мист-ва, яке дослідник розумів як мист-во народне. Особливість студій В. полягає в тому, що постать Шевченка представлено цілісно, у поєднанні його поетичної, мист., суспільно-політ. діяльності, естетичних поглядів та творчої практики.

У кн. «Т. Г. Шевченко — художник» докладно проаналізовано біографію Шевченка в її безпосередньому зв'язку з маляр. і поетичною творчістю, здійснено її узагальнену періодизацію: до заслання і після нього. Акцент зроблено на перевазі реалістичних мист. тенденцій не лише в другий (як вважали), а й у перший період творчості. За твердженням В., жанрова тематика й реалізм поєднувалися із «революційно-демократичним світоглядом» Шевченка. Гравюра для Шевченка була демократичнішим видом мист-ва, бо завдяки можливості багатотиражного друку сприяла його популяризації в широких колах. Творчість митця на засланні В. визначив як новий етап у розвитку реалістичних тенденцій; тональність італ. олівця та сепії стала панівним графічним засобом, а моделювання образу здійснювалося за допомогою світлотіні. У журнальній публ. (1939) В. поглибив дослідження мист. доробку Шевченка як художника-реаліста.

Тв.: Шевченко в духовній цензурі // Літературний журнал. 1938. № 12; Горький о Шевченко (в высказываниях, переписке и воспоминаниях современников) // Красная новь. 1938. № 12; Пушкин и Шевченко // Литературная критика. 1939. № 1; Арест Шевченко в 1847 году // Резец. 1939. № 2; Попередник російських живописців-реалістів // Образотворче мистецтво. 1939. № 2/3; Арест Шевченко в 1850 году // *Радянське* літературознавство. 1939. Кн. 3; Фольклор в русских повестях Шевченко // Народное творчество. 1939. № 3.

Мирослава Сапко

ВЛАДИ́СЛАВ IV ВА́ЗА (Władysław IV Waza) (19.04.1595, с. Лодзове, побл. Кракова, Польща — 20.05.1648, Мереч, тепер с. Мяркіне Варенського р-ну, Латвія) — король Речі Посполитої (1632—48), син *Зиґмунта III Вази (Сиґізмунда)*. В ході польс. інтервенції в Росію (1610) москов. боярство проголосило В. IV В. царем. Після провалу цієї кампанії В. IV В. не раз домагався рос. престолу під час воєн 1617—18 і 1632—34, використовуючи при цьому укр. козацтво. Був формальним командувачем військ Речі Посполитої в ході Хотинської війни 1621. Виявив себе прихильником сильної центр. влади, чим викликав незадоволення магнатства. 1633 В. IV В. пішов на поступки православному духовенству, затвердивши «Статті для заспокоєння руського народу», якими узаконювалося існування православної церкви в Україні та Білорусі. В серед. 1640-х вів активну підготовку до війни з Туреччиною, в якій важливу роль мало відіграти укр. козацтво, проте під тиском магнатів та частини шляхти військ. кампанія не відбулася.

П. П. Рубенс. Портрет принца Владислава Вази. Полотно, олія. 1624

У п'єсі Шевченка «Никита Гайдай» гол. герой називає його «добрый король» (3, 17), тобто монарх, що мав добрі стосунки з укр. козаками. Серед козацтва побутувала легенда, що король мав намір розширити його права і привілеї та послабити тиск польс. шляхти на Україну. В *«Історії Русів»*, до якої часто звертався Шевченко, В. IV В. згадується як «известный русский патриот, ходатайствовавший некогда за войска русские у короля, отца своего, вместе с Густавом, королем шведским». З реплік гол. героя Шевченкової драми Микити Гайдая, палкого прибічника Б. *Хмельницького*, можна зрозуміти, що його таємну поїздку до Варшави з листом до В. IV В. пов'язано зі сподіваннями на підтримку короля щодо укр. справ у протистоянні з сеймом.

Літ.: Грушевський М. Історія України-Руси. К., 1995. Т. 8; *Czapliński W.* Władysław IV i jego czasy. Warszawa, 1976.

Володимир Щербак

ВЛАДИСЛА́ВЛЄВ Володимир Андрійович (1807 — 25.11/7.12.1856, Петербург) — рос. письменник, видавець і колекціонер. Закінчив істор.-філол. ф-т Петерб. ун-ту (1827). У 1829—35 — на військ. службі. Автор «Повістей і оповідань» (1835. Т. 1—2). Видав «Альманах на 1838» (СПб., 1838) та альм. «Утренняя заря» (СПб., 1839—43. Кн. 1—5). Служив у жандармському корпусі.

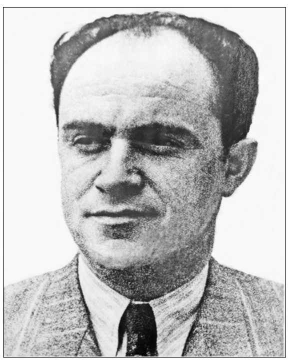
В. Владиславлєв

Шевченко і В. бували на літ.-муз. вечорах у О. *Струговщикова* 1839—41 (див: *Спогади 1982*, с. 73). У повісті «Художник» Шевченко двічі згадує В. як знайомого К. Брюллова й О. *Венеціанова*, а в повісті «Капитанша» — упорядковану В. «Памятную книжку военных узаконений для штаб и обер-офицеров» (СПб., 1851 та 1853). У колекції малюнків В. зберігалися акварелі Шевченка «Марія» (за поемою О. Пушкіна «Полтава»), «Циганка-ворожка» та дві його копії з акварелей К. Брюллова — «Перерване побачення», «Сон бабусі й онуки». Копії виконано, напевно, на замовлення видавця у зв'язку з потребою надіслати їх для гравірування за кордон (оригінал першої акварелі тоді належав В., другої — членам царської сім'ї). Гравюри з них, які виконав англ. гравер Дж.-Г. *Робінсон*, уміщено в альм. «Утренняя заря» (СПб., 1841). Шевченкові акварелі «Марія» та «Циганка-ворожка» зберігалися в альб. В. серед ін. творів відомих тогочасних художників і, вірогідно, також готувалися до публікації. Цей альбом від В. надійшов до К. *Солдатьонкова*, нащадки якого 1925 передали його до ДМОМП у Москві. У списку творів, уміщених в альб., названо й ці чотири малюнки Шевченка (*Судак В*. Сторінки діяльності Шевченка-ілюстратора // *НТЕ*. 1989. № 1. С. 4).

Літ.: Владич Л. Шевченко й вітчизняна книжкова графіка 40-х років XIX ст. // *НШК 15*; *Судак В*. Шевченко й російський видавець К. Т. Солдатьонков // *В сім'ї* вольній, новій: Шевч. зб. К., 1988. Вип. 4.

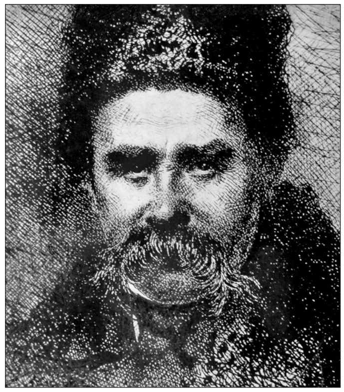
Валентина Судак

ВЛА́ДИЧ Леонід Володимирович (справж. — Ройзенберг Іоанн-Вольф Пінхасович; 4/17.09.1913, Житомир — 5.06.1984, Київ) — укр. мистецтвознавець. Канд. мистецтвознавства (1964). Закінчив 1958 Ленінгр. ін-т живопису, скульптури й архітектури ім. І. Ю. Рєпіна АМ СРСР (ЛІЖСА). У 1960—82 викладав у КХІ. З 1967 — доцент. Досліджував укр. образотв. мист-во 19—20 ст. Видав монографії про І. *Їжакевича* (1955), О. *Пащенка* (1957), Т. Яблонську (1958), Л. Позена (1962), К. *Трохименка* (1969), С. *Адамовича* (1977), В. *Касіяна* (1978), О. *Шовкуненка* (1983). Автор мистецтвознавчих розвідок у сфері теорії та історії мист-ва, зокр. укр. графіки, серед них: «Мовою графіки» (1967), «Майстри плаката» (1989); численних публ. у профільній періодиці.

Л. Владич

Ґрунтовно вивчав мист. спадщину Шевченка, здійснював атрибуцію його худож. творів, писав статті для «*ШС*». В. на основі поглибленого аналізу періодів творчості Шевченка, жанрів, в яких він працював, та окремих творів розкрив специфіку та манеру роботи митця, доповнивши їх відомостями з його життя, що надавало мистецтвознавчій статті чи розвідці хрестоматійності з точним і логічним висновком щодо творів Шевченка. Шевченкові присвятив праці: «Т. Г. Шевченко — скульптор» (Більшовик. 1939. 15 січ.), «Автопортрети Т. Г. Шевченка» (Більшовик. 1939. 4 лют.), «Образ Шевченка в українській графіці» (Пролетарська правда. 1939. 26 січ.), «Т. Г. Шевченко на Західній Україні» (Пролетарська правда. 1939. 20 листоп.), «Шевченко і Островський» (Театр. 1939. № 2), «Шевченко—Рєпін—Україна» (Більшовик. 1939. 25 січ.), «Три невідомі роботи Т. Г. Шевченка» (Образотворче мистецтво. 1939. № 2/3), «Два невідомих портрети роботи Т. Г. Шевченка» (Образотворче мистецтво. 1940. № 2), «Альбом А. І. Лизогуба [З малюнками Т. Г. Шевченка]» (Образотворче мистецтво. 1940. № 3), «Останні шевченківські автопортрети» (Образотворче мистецтво. 1941. № 3), «Монумент великому Кобзареві: У залах Державного музею Т. Г. Шевченка» (Радянське мистецтво. 1949. 4 трав.), «Тема возз'єднання України з Росією в мистецькій спадщині Т. Г. Шевченка» (Искусство. 1954. № 1), «Т. Г. Шевченко в роботі над "Живописною Україною"» (Мистецтво. 1955. № 2), «Шевченко і російські художники» (Художник. 1961. № 8), «"Живописна Україна" Тараса Шевченка» (К., 1963), «До питання про художню освіту Шевченка в доакадемічний період» (*НШК 13*), «Шевченко і вітчизняна книжкова графіка 40-х рр. XIX ст.» (*НШК 15*), «Автопортрети Тараса Шевченка: Альбом» (К., 1973) та ін. Автор матеріалів, присвячених відтворенню образу Шевченка в укр. мист-ві: «Ілюстратори "Кобзаря" за 100 років (1840—1946): Каталог виставки» (К., 1940), «Республіканська виставка "Т. Г. Шевченко в народному образотворчому мистецтві": Каталог» (К., 1940; у співавт. з М. *Кулішем*), «Пам'ятник Т. Г. Шевченкові в Харкові. Скульптор М. Манізер» (Л., 1964), «Василь Касіян: п'ять етюдів про художника» (К., 1978).

Автопортрети Т. Г. Шевченка. Альбом. К., 1973. Суперобкладинка

В. на великому історико-біогр. матеріалі простежив формування Шевченка як митця, визначив худож. метод, у якому поєдналися академ. традиції, досвід минулих віків та його особисті досягнення у галузі образотв. мист-ва, тісно пов'язані з життям і тими ви-

пробуваннями, які випали на його долю. Дослідник відзначив, що «Сюїта автопортретів Тараса Шевченка — своєрідна автобіографія, написана рукою великого художника-реаліста» (*Автопортрети* Тараса Шевченка: [Альб.]. К., 1973. С. 43).

Літ.: Блюміна І. Він завжди був у вирі мистецького життя: (До 85-річчя від дня народження Л. В. Владича) // *Українська* Академія мистецтв: дослід. та наук. праці. К., 1998. Вип. 5.

Наталя Білоус, Марина Юр

ВЛАДІСЛА́В (Vladislav) **Ян** (справж. — Бамбасек Ладислав; 15.01.1923, м. Глоговець, окр. Трнава, Словаччина —3.03.2009, Прага) — чес. поет, перекладач, публіцист, критик, фольклорист і громадський діяч. У 1945—48 навчався на філос. ф-ті Карлового ун-ту, звідки його виключили з політ. причин. 1969 закінчив навчання. Після лют. 1948 поступово перейшов у приховану опозицію до комуністичного режиму. З 1972 живе у Франції. У творчості В. звучать здебільшого рефлексивні, медитативно-філос. мотиви. Автор поетичних зб. «Палаюча людина» (1948), «Фрагменти» (1976, 1981), «Шість сухих голок» (1977) та зб. есеїв «Таємний читач» (1979—88, в 5 част.), «Портрети й автопортрети» (1991). Автор перекладів із япон., кит., франц. та італ. поезії, творів І. Франка, Лесі *Українки*, І. *Муратова*, Н. *Рибака*, Ю. *Яновського*.

Я. Владіслав

Переклав уривки з поем Шевченка «Причинна», «Тополя» і «Княжна», поезії «Думка — Тече вода в синє море», «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», «Думка — Тяжко-важко в світі жити», «Думка — Нащо мені чорні брови», «Думи мої, думи мої» (1840) — перші 24 рядки, «Вітер з гаєм розмовляє», «Минають дні, минають ночі», «Заповіт», «Ой одна я, одна», «Ой три шляхи широкії», «Садок вишневий коло хати», «Думи мої, думи мої» (1848), «Якби мені черевики», «Закувала зозуленька», «Ой люлі, люлі, моя дитино», «У перетику ходила», «Утоптала стежечку», «Навгороді коло броду», «Тече вода з-під явора». Перекл. В. вміщено у вид. «Шевченко Т. Вибрані твори найвеличнішого поета і будителя України» (Прага, 1951), «Народні пісні на слова Т. Г. Шевченка» (Прага, 1954), в антологіях «Перемагати й жити» (Прага, 1951), «Україна сміється й оповідає» (Брно, 1957) та в часописах. Перекл. В., особливо твори народнопісенної лірики Шевченка, М. *Мольнар* характеризував як бездоганні (*Мольнар М.* Тарас Шевченко у чехів і словаків. Пряшів, 1961. С. 147, 198). Автор рецензії «Переклад як поетичний подвиг» на «Кобзар» чес. мовою З. *Бергрової* (1953).

Тв.: Ševčenko T. Výbor z díla největšího básníka a buditele Ukrajiny. Praha, 1951; Ukrajina zpívá a vypráví: Antologie z novodobé ukrajinské prózy a poezie. Praha, 1957; Vítězit a žit: Antologie z ukrajinskě poezie. Praha, 1951; Zlidovělé písně na slova T. H. Ševčenka // *Ukrajina* v písních. Praha, 1954; Odkaz; Cestičku mám vyšlapanou // Literární noviny. 1951. № 3; Až umřu já // Svobodné slovo. 1954. 17 січ.; Vladislav J. Překlad jako basnický čin // Host do domu. 1954. № 4.

Ігор Мельниченко

ВЛА́ЙКОВ Тодор (псевд. — В е с е л и н; 13/25.02.1865, Пирдоп, Болгарія — 28.04.1943, Софія) — болг. письменник і громадський діяч. Член Болг. АН (1900). Навчався в 1885—88 в Москов. ун-ті. Автор повістей «Онука діда Славчо» (1889), «Тітка Гена» (1890), низки оповідань і мемуарів. В автобіогр. кн. «Пошуки. Сторінки життя письменника та громадського діяча» (1935) наголосив, що укр. л-ра послужила йому школою худож. майстерності, а укр. письменники вплинули на вибір тематики творів. Особливе враження на нього справила творчість Шевченка, з якою познайомився в перекл. Л. *Каравелова* у 1883, коли був учнем Софійської гімназії. Під впливом Шевченка написав у стилі «Катерини» поему, про що зазначив у спогадах «Пережите», опубл. у вид.: Твори. Софія, 1942. Т. 3.

Т. Влайков

Літ.: Русакієв С. Тарас Шевченко і болгарська література. К., 1968; *Якімова А.* До 145-річчя перших перекладів болгарською мовою творів Тараса Шевченка // Українознавство. 2009. № 1.

Олена Шпильова

ВЛАСО́ВСЬКИЙ Іван Федорович (24.02.1888, Харків — 10.10.1969, Торонто, Канада) — укр. історик, церк. діяч і педагог. Навчався в Київ. духовній академії. В 1932—38 ред. волин. часописи «За соборність», «Церква і нарід». Обіймав церк. посади, зазнав репресій з боку польс. влади і гестапо. 1944 виїхав до Праги, згодом — до Мюнхена, де очолив Богословський ін-т. З 1948 працював викладачем Колегії св. Андрія Первозваного (Вінніпег). 1950 переїхав у Торонто. Автор ст. «Шевченко в релігійнім світі»,

І. Власовський

«Поезія Шевченка в світлі релігійної думки», «Шевченко — поет національної туги», «Як на Україні 75 літ тому ховали Тараса Шевченка» та ін., опубл. у часописі «Церква і нарід» (1934. Ч. 8; 1935. Ч. 3—4; 1936. Ч. 5; 1937. Ч. 5). В., називаючи Шевченка найбільшим нац. поетом, вважає його людиною глибоко реліг., наділеною внутрішньою здатністю відчувати Бога, та ілюструє свої тези цитатами із віршів митця.

Тв.: Пропам'ятна книга. Торонто, 1974.

Літ.: Кащенюк В. Іван Власовський — поборник прав української православної церкви на Волині у 20—30-х рр. XX ст. // *Історія* релігій в Україні: Тези повідомлень IV круглого столу (Л., 9—10 трав. 1994 р.). К.; Л., 1994; *Шваб Л.* Діяльність І. Власовського на Волині у 1918—1934 рр. // *«Просвіта»* на Волині: Минуле і сучасне: Зб. наук. ст., док. і матеріалів. Луцьк, 2001.

Володимир Кащенюк

ВНУЧКО́ВА Любов Іванівна (27.04.1921, м. Конотоп Сум. обл.) — укр. шевченкознавець. Закінчила 1944 філол. ф-т Київ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Працювала у ДМШ (нині НМТШ), розробляла плани його експозицій, а також Музею-заповідника «Могила Т. Г. Шевченка» у Каневі (нині ШНЗ), літ.-мемор. музеїв Т. Г. Шевченка у с. *Шевченковому* і у *Форті Шевченка* у Казахстані (див. *Музеї Шевченка*). В. є співупоряд. зб. «В сім'ї вольній, новій» (К., 1963), «Т. Г. Шевченко: Документи та матеріали до біографії» (К., 1975), *Документи*. Авторка ст. і розвідок про мист. спадщину Шевченка та його сучасників, опубл. у наук. зб.; брала участь у коментуванні мист. творів Шевченка 7—10 т. «Повного зібрання творів Т. Г. Шевченка» у 10 т. (К., 1961—1964), низки статей до «*ШС*» у 2 т. (1976, 1977), зокр. узагальнювальних — «Виставки, присвячені життю і творчості Т. Г. Шевченка», «Дарчі написи Т. Г. Шевченка» та ін., у яких подано детальні відомості про датування, історію створення, побутування та місця зберігання творів. У своїх ст. В. висвітлила факти життя і творчості Шевченка, уточнила датування малюнків, проаналізувала окремі твори і жанри, розробила питання експонування мист. спадщини.

Л. Внучкова

Тв.: До датування малюнків Шевченка, виконаних на Кос-Аралі // *Мистецька* спадщина Т. Г. Шевченка. К., 1959; Перші скульптурні портрети Шевченка // *НШК 20*; Авторські дарчі написи на малюнках і «Кобзарях» Т. Г. Шевченка 1860 року // *Питання* шевченкознавства: Т. Г. Шевченко і його сучасники. К., 1978; Дорогоцінні реліквії // *В сім'ї* вольній, новій: Шевч. зб. К., 1985. Вип. 2; *Тарас* Шевченко і академічні виставки 1859—1860 рр. // *В сім'ї* вольній, новій: Шевч. зб. К., 1986. Вип. 3; Спогади про музей Тараса Шевченка // Дивослово. 2004. № 12; *Їм Шевченко* дарував свої малярські і поетичні твори // Дивослово. 2005. № 11.

Володимир Костюк, Валентина Судак

«ВО ІУДЕ́Ї ВО ДНІ О́НИ» — вірш Шевченка, написаний 24 жовт. 1859 в Петербурзі. Чорновий автограф — у зошиті з чорновими автографами обох редакцій поеми «Марія» (ІЛ. Ф. 1. № 22. С. 2—5), чистовий — у *«Більшій книжці»* (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 243—244). Твір було задумано як вступ до поеми «Марія». Згодом Шевченко відмовився від цього варіанта вступу, замінивши новим, і записав «Во І.» до «Більшої книжки» як самостійний твір, вилучивши текст після р. 45 (2, 507) — цей текст мав бути переходом до основної частини поеми. Вперше надрук. у вид.: *«Кобзар» 1867*, с. 637—638; у публ. з цензурних міркувань було знято рр. 9, 37—45. Повний текст (за винятком р. 9) уперше надрук. у вид.: *Кобзар* з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина. Прага. 1876. Імовірно, що причиною трансформації тексту в окремий твір стало те, що автор виклав у ньому ту ж таки євангельську історію про народження *Ісуса Христа*, яку, відповідно до логіки розвитку подій у поемі «Марія», не міг використати на поч. твору (в остаточному тексті «Марії» вступ уже має суто експозиційні риси й жодною мірою не дублює фабулу поеми).

Очевидно, саме з відмовою від первісного задуму й пов'язано авторську роботу над текстом, насамперед у напрямі поглиблення аналогії з сучасністю (версію Ю. *Івакіна* про те, що однією з причин зміни задуму стало виявлення поетом у біблійному сюжеті певних ресурсів для політ. сатири на сучасність, засновано саме на особливостях переробки первісного варіанта; *Івакін 1968*, с. 282). Шевченкове пом'якшення або зняття визивних, «богохульних» акцентів в остаточному тексті порівняно з початковим спричинене як переосмисленням задуму, так і необхідністю зважати на цензуру. Внаслідок внесених змін виразніше окреслилися різнорідні лексико-стилістичні шари тексту, злиті у своєрідному синтезі, що становить одну з найприкметніших особливостей поетики вірша. Певною графічною противагою лексико-стилістичній неоднорідності й семантичній багатошаровості є астрофічна побудова твору — суцільність тексту, щільна «зібраність» рядків. Водночас астрофізм пов'язаний із говірною інтонацією, що панує в першій, розповідній частині.

Сюжет твору ґрунтується на євангельській легенді про царя *Ірода*, який, дізнавшись про обіцяне пророками народження *Ісуса*, майбутнього Месії з племені *Давида*, наказав забити всіх немовлят у країні

(Мт. 1). Аналізований вірш — приклад складного, дифузного поєднання розповіді про ці події з політ. сатирою на держ. устрій тодішньої Росії. На відміну від уже традиційних у л-рі поетичних перекладів та ремінісценцій з Біблії, Шевченко використовує біблійні мотиви в тій же функції і з тією ж метою, що й раніше в поемі «Царі» — для створення засобами натяку й аналогії виразної двоплановості розповіді (див.: Там само). Саме такий, двоплановий, образ Ірода й долучається до нищівної з оцінного погляду Шевченкової галереї царів.

Актуалізацію викладу досягнуто вкрапленням у текст нечисленних, але виразних деталей, як-от: «самодержавний государ», «сенат», «єго величество», а також акцентуванням пияцтва Ірода, — натяк на загальновідому слабкість імператора *Олександра ІІ*. Таке «прозирання» крізь біблійно-істор. колорит спершу прихованого (насправді основного) змісту робить алюзію більш іронічною, дошкульно-саркастичною. По суті, це — умисне оголення прийому: на поч. докладно розроблено той змістовий шар, який пов'язано з біблійним сюжетом і який згодом виявиться радше засобом інакомовлення.

Зачин ґрунтується на істор. відомостях про підлеглість Іудеї Римові («Во Іудеї во дні они, / Во время Ірода-царя, / Кругом Сіона й на Сіоні / Романські п'яні легіони / Паскудились. А у царя, / У Ірода таки самого, / І у порогу й за порогом / Стояли ліктори»), які доповнюють євангельську основу сюжету. Вже в зачині явлено строкатий лексичний склад твору: старослов'янізм «во дні они», історизми «легіони» та «ліктори», простомовна лексема «паскудились». Рр. 8—9 містять новий різкий лексичний перепад, що єднає зображення із сучасністю: «цар / Самодержавний государ!» (у первісному варіанті — «єрусалимський господар!»; 2, 506), хоча далі знову мовиться про Ірода: «Лизав у ліктора халяву, / Щоб той йому на те, на се…» Взаємопроникнення двох семантичних планів, здійснене в більшій частині твору (до р. 35), — довершений вияв поетової гнівної іронії. На відміну від поеми «Марія» та деяких ін. творів Шевченка на біблійні теми, в аналізованому вірші образність Святого Письма домінує позірно, — вона підпорядкована сучасному топосові, служить його філос. поглибленню: зло, деспотична сваволя, як і страждання людей, демонструють позачасовість: новітній цар — такий же, як і біблійний Ірод. Цікаво, що, попри двоплановість, образ Ірода у творі зберігає явний зв'язок із вертепними різдвяними виставами, різдвяною віршею мандрівних дяків: він справді радше кумедний і жалюгідний, аніж страшний (див. про це: *Івакін Ю. О*. Стиль політичної поезії Шевченка: Етюди. К., 1961. С. 57).

Проте, щойно утвердивши аналогію з сучасністю, поет повертається до євангельської основи, трансформуючи її в деталях і переповідаючи у ще більш акцентованій умисно простій, розповідній манері: «Як ось, не в самім Назареті, / А у якомусь у вертепі / Марія сина привела, / І в Віфлієм з малим пішла...» Цей епізод динамічно змінюється наступним, де сатиричне зниження, засноване саме на означеній аналогії, уможливлюючи вільне поводження з першоджерелом, реалізується, зокр., введенням образу поштаря з його доносом і перекрученням Іродового наказу сенатові. Пряму мову й поштаря, й Ірода сповнено рольової виразності, а поштареву ще й оздоблено фольклор.-міфолог. алегоричністю («І каже: — Царю! Так і так! / Зіновать, кукіль і будяк / Росте в пшениці! Кляте плем'я / Давидове у нас зійшло! / Зотни, поки не піднялось!»). Безлад у державі, де верховний владар — п'яничка, отож п'ють усі («романські п'яні легіони», поштар «підпилий»), — це, знову-таки, більше вказує читачеві на Російську імперію, ніж на біблійну Іудею. Те, що ця вакханалія колись ненароком може обмежити сферу зла (п'яний цар звелів «по всьому царству постинать / Малих дітей», а п'яний поштар по-своєму передав цей наказ — «щоб тілько в Віфліємі били / Малих дітей»), лише посилює враження хаосу, безглуздя, розпаду. Тому безпосередньо після цього, просто з серед. графічно переділеного рядка зринає емоційним сплеском закорінена в тогочасні реалії пристрасна й розпачлива молитва («Спаси ти нас, / Младенче праведний, великий, / Од п'яного царя-владики! / Од гіршого ж Тебе спасла / Твоя преправедная Мати»), що переходить у метафорично поданий специфічно Шевченків мотив сирітства й недолі («Та де ж нам тую Матір взяти? / Ми серцем голі догола!») і, нарешті, — в мотив гнівного самовикриття-покаяння від імені множини, якою тут означено громаду, суспільство, народ. Те, що поет залучає до множини й себе («ми серцем голі»), як і нещадність, навіть нищівність викривальних означень, виявнює його етику відповідальності: «Раби з кокардою на лобі! / Лакеї в золотій оздобі… / Онуча, сміття з помела / Єго величества. Та й годі».

Урочиста ораторська піднесеність молитовного звертання, власне авторська його суть, стрімкість переходу до викривально-покаянного мотиву, спадна інтонація перенесення після пристрасного сплеску, графічна виділеність цього фрагмента ще раз демонструють структурну та стилістичну складність і багатоплановість твору. Викриття-таврування різко перервано останньою короткою фразою, яка знаменує гіркоту й досаду того ступеня, коли слова вже зайві: це свого роду словесний жест, аналогічний до того, коли мовець, замість продовжувати сказане, лише розпачливо махне рукою.

Інтерпретуючи твір, Ю. Івакін висловив припущення, що рр. 22—30 містили натяк на репресії олександрівського уряду проти революційної молоді, зокр. студентства (Івакін 1968, с. 283—284). Загалом такої думки дотримувалися Є. *Кирилюк*, Є. *Шабліовський*, Ф. *Прийма* (див.: *Прийма Ф*. Шевченко і студентський рух періоду революційної ситуації в Росії 1859—1861 років // *НШК 9*. С. 144—149; *Кирилюк Є*. Тарас Шевченко: Життя і творчість. К., 1979. С. 241, 251—252; *Шабліовський Є*. Народ і слово Шевченка. К., 1961. С. 144—149). Ця гіпотеза Ю. Івакіна явно пов'язана з тенденцією радянських дослідників всіляко «революціонізувати» Шевченка.

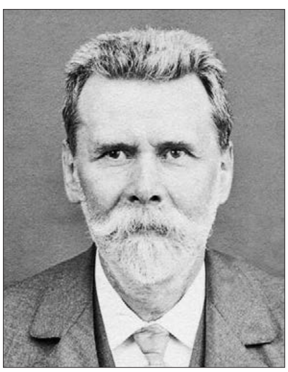
Літ.: Івакін 1968.

Елеонора Соловей

ВОВК Оксана Романівна (21.09.1982, Київ) — укр. перекладачка і шахістка. 1996 разом із матір'ю переїхала в Данію. У 1996—99 — чемпіонка Данії з шахів серед дівчат. Переклала дан. мовою вірші «Повій, вітре, на Вкраїну» С. *Руданського* та «Садок вишневий коло хати» Шевченка, перекл. якого опубл. паралельно з оригіналом у червневому номері за 2002 журн. «Ukraine-Nut», що його видає Дан.-укр. культурне т-во. Публ. супроводжує невелика стаття В. про Україну і Шевченка. «Садок вишневий коло хати» — другий твір Шевченка після «Заповіту», відтворений дан. мовою. Переклала вірші «Думка — Тече вода в синє море» та «N. N. — Сонце заходить, гори чорніють» (Ukraine-Nut. 2003. № 9).

Борис Хоменко

ВОВК (Волков) **Федір Кіндратович** (5/17.03.1847, с. Крячківка Пирятинського пов. Полтав. губ. — 13.07/25.08.1918, м. Жлобин, тепер Гомел. обл., Білорусь) — укр. учений-антрополог, фольклорист, етнограф і археолог. Закінчив природничий відділ філос. ф-ту Київ. ун-ту (1866—71). З 1872 — член Київ. громади. У 1873—76 — один із членів-засновників і співробітників Пд.-Зх. відділу Рос. геогр. т-ва у Києві; автор програми т-ва для збирання етногр. відомостей. Учасник і організатор численних археол. і етногр. експедицій. Стоячи на радикально-демократичних позиціях, зазнав переслідувань з боку царської адміністрації. 1879 емігрував за кордон. Дійсний член *Наукового товариства імені Шевченка* (1899), член-засновник і голова (1905) Етногр. комісії. Після повернення до Росії (1906) з 1907 — приват-доцент Петербур. ун-ту; 29 жовт. 1917 цей ун-т надав йому звання д-ра антропології та етнографії honoris causa. Автор понад 200 наук. праць. На матеріалі щорічних експедицій Україною опубл. фолькл.-етногр. дослідження: «Весільні обряди в слов'янських народів» (1890—94 [болг. мовою]); «Шлюбний ритуал та обряди на Україні» (1891—92 [франц. мовою]).

Ф. Вовк

Співпрацював у еміграційних виданнях М. Драгоманова, разом з О. *Русовим* підготував празьке вид. двотомного «Кобзаря» Шевченка (1876). Спільно з К. Ляхоцьким видав у Женеві кишеньковий «Кобзар» (1878), до якого написав «Переднє слово». Вид. містило безцензурні твори поета й призначалося для нелегального розповсюдження в Росії. Використовував твори Шевченка в соц. пропаганді. 1879 опубл. працю «Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя», у якій спробував наук. осмислити творчість поета і шляхи «розвою того аналітичного думання, через котре він, вийшовши з неширокого мужицького розуміння, піднявсь потім на інтелектуальну висоту першокласного писателя народного» (у вид.: Громада. Женева, 1879. № 4. С. 42). В. простежив, як формувалися і змінювалися історіософсько-політ. погляди Шевченка — від надмірної ідеалізації козацтва до розвінчування «панського романтичного козакофільства» (с. 47), слов'янофільства, деспотизму, сервілізму церкви. Всупереч офіц. версії про *Кирило-Мефодіївське братство* як гурток мрійників В. наголосив його практичну агітаційну діяльність. Стаття викликала критику М. Драгоманова, який докоряв В. за його дещо наївне та спрощене тлумачення Шевченка як речника соціалістичних ідей та поглядів (*Драгоманов М*. Шевченко, українофіли і соціалізм // *Драгоманов М. П*. Літературно-публіцистичні праці. К., 1970. Т. 2).

Літ.: Русова С. Мої спомини // *За сто* літ. К., 1928. Кн. 2; *Вовк Г*. Бібліографія праць Хв. Вовка (1847—1918). К., 1929; *Стельмах Г. Ю., Приходько М. П*. Ф. К. Вовк // *УІЖ*. 1967. № 3; *Комишанченко М*. Сторінка з історії українського шевченкознавства (Т. Г. Шевченко в оцінці Ф. Вовка) // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10; *Смілянська В. Л*. Біографічна шевченкіана. 1861—1981. К., 1984; *Іванченко Ю*. Видатний вчений і патріот України // *Вовк Хв*. Студії з української етнографії та антропології. К., 1995; *Ротач П*. Федір Вовк // *Ротач П*. Колоски з літературної ниви: Короткий літ. календар. Полтава, 1999; *Франко О. О*. Федір Вовк — вчений і громадський діяч. К., 2000; *Арсенич П*. Вовк Федір // *Арсенич П*. Тарас Шевченко і Прикарпаття. Івано-Франківськ, 2001; *Федір Вовк*: Сторінка наук. спадщини та бібліогр. праць. К., 2002; *Федір Вовк* і його книжкове зібрання. К., 2009.

Петро Ротач

ВО́ВСОВА Зденка — див. *Берґрова* Зденка.

ВОВЧО́К Марко (справж. — Вілінська Марія Олександрівна; у першому шлюбі — Маркович, у другому — Лобач-Жученко; 10/22.12.1833, с. Єкатерининське, побл. нинішнього с. Казаки Єлецького р-ну Липецької обл., РФ — 28.07/10.08.1907, х. Долинськ, тепер у межах м. Нальчика, РФ) — укр. і рос. письменниця. У 1845—47 виховувалася у харків. приватному жіночому пансіоні; 1847—50 оселилася в Орлі у рідної тітки К. Мардовінової, де познайомилася з П. *Якушкіним*, М. *Лєсковим*, П. Киреєвським, Т. *Грановським*, а також з О. *Марковичем*, котрий відбував тут заслання за участь у *Кирило-Мефодіївському братстві*. 1851 одружилася з О. Марковичем і виїхала в Україну (Чернігів, Київ, Немирів). В атмосфері вільнодумних настроїв оточення, безпосереднього спілкування з народом, а також під впливом свого чоловіка В. зацікавилась укр. культурою, л-рою і, зокр., творчістю Шевченка, наслідком чого стала її перша зб. «Народні оповідання». 1857 П. Куліш видав цю зб. в Петербурзі, а в лют. 1858 надіслав її примірник Шевченкові в *Нижній Новгород*. Поет, ознайомившись зі зб. В., записав у Щоденнику 18 лют. 1858: «Какое возвышенно прекрасное создание эта женщина. <…> Необходимо будет ей написать письмо и благодарить ее за доставленную радость чтением ее вдохновенной книги». «Чи не знаєш ти її адреса? — звертався він до М. *Лазаревського* від 22 лют. 1858. — <…> Як довідаєшся, то напиши мені, треба буде хоч письмом подякувать їй за її сердечные, щирії оповідання». Між Шевченком і В. виникла заочна дружба, що тривала до смерті поета. Саме його просить О. Маркович у листі, написаному між 13 лип. і жовт. 1858, опікуватися вид. творів своєї дружини. У верес. 1858 Шевченко надіслав В. до Немирова куплений Укр. громадою у Петербурзі з його ініціативи золотий браслет із вітальним листом та автографом присвяченого їй вірша «Сон — На панщині пшеницю жала» (див.: *Жур 2003*, с. 343).

Марко Вовчок

Зіставляючи «Народні оповідання» В. з соц.-побутовими поемами Шевченка, де автор-розповідач «ідентифікує себе з селянською масою», Д. *Наливайко* відзначає властиві їм риси спорідненості як в ідейно-тематичних мотивах, так і в худож. структурі: «Передусім це стосується авторської позиції: Марко Вовчок теж повністю переноситься на народну точку зору, що поміщається всередині селянського світу, вдається до форми оповіді, форми монологу із народних уст, максимально наближеного до усної народної мови й народного поетичного мислення. <...> Те, про що йдеться, виступає предметом інтенсивного переживання, емоційність наскрізь проймає оповідь, надаючи їй сентиментального забарвлення. Зворотною стороною цієї авторської манери є відсутність рельєфних образів-характерів, ескізність в зображенні як персонажів, так і "обставин", середовища, повторюваність типажу селянок-оповідачок, позбавлених індивідуальних рис» (*Наливайко Д*. Типологія українського реалізму на європейському тлі // *Українська* література в системі літератур Європи і Америки (XIX—XX ст.). К., 1997. С. 110—111). Водночас поеми Шевченка вирізняються синтезом реалістичної деталі й обставин дії, у яких розвивається романтично гіперболізований конфлікт максималістськи загострених характерів, зображених у ліричній, нерідко сентиментальній манері.

Дбаючи про своє творче зростання, В. приїхала до Петербурга й відразу (23 січ. 1859) зустрілася з Шевченком. На спогад про цей день поет написав медитативне послання «Марку Вовчку», в якому висловив свою батьківську ніжність і віру в могутність і свіжість її неординарного таланту. Переїзд до Петербурга значно розширив літ. зв'язки письменниці (до кола її знайомих належали О. *Писемський*, Я. *Полонський*, М. Костомаров, М. *Некрасов*, І. Тургенєв та ін.), почали з'являтися друком її книжки рос. мовою — «Украинские народные рассказы» (1859 — з передм. І. Тургенєва), «Рассказы из народного быта» (1859). За спогадами І. Тургенєва, В. «була окрасою та головним центром невеликої групи малоросів, що згуртувалася тоді в Петербурзі й захоплювалася її творами: вони вітали в них — так само, як і у віршах Шевченка — літературне відродження свого краю» (*Спогади 1982*, с. 334). Але не лише українці захоплювалися її творами: «В ті роки вся освічена Росія тішилася повістями Марка Вовчка і ридала над долею її героїнь-селянок. <...> В них відчувалось гаряче биття люблячого серця; в них розлита справжня поезія» (*Кропоткин П*. Идеалы и действительность в русской литературе // Сочинения. СПб., 1907. Т. 5. С. 244—245). У Петербурзі письменниця часто зустрічалася з Шевченком, відвідувала його в *Академії мистецтв*, на літ. вечорах у Толстих і Карташевських співала з ним укр. пісень. Шевченкові присвятила повість «Інститутка» (Отечественные записки. 1860. № 1 [рос. мовою]; Основа. 1862. № 3 [укр. мовою]). Шевченко був одним із перших читачів-ред. рукопису цієї повісті, клопотався про опубл. творів В. рос. мовою в журн. *«Искра»*. Він високо цінував талант В. як письменниці, віддаючи їй перевагу перед Жорж Санд у вмінні розкрити мовними засобами справжній трагізм життя людини.

Надзвичайно високої думки був Шевченко про мову укр. творів В. Коли І. Тургенєв запитав поета, кого б він радив читати, щоб якнайшвидше вивчити укр. мову, той відповів: «Марка Вовчка! Він один знає нашу мову!» (*Спогади 1982*, с. 336). Перед від'їздом В. 1859 за кордон на лікування поет подарував їй автопортрет і автограф поеми «Неофіти» з написом: «Любій моїй єдиной доні Марусі Маркович. На пам'ять 3 апреля 1859. *Т. Шевченко*». На прощання поет радив їй написати «сім кіп казок» (*КС*. 1900. № 10. С. 141). Одну з написаних за цією порадою казок — «Чортова пригода» — було опубл. з присвятою Шевченкові (*КС*. 1902. Кн. 10. С. 141—156). 1860 він надіслав В. примірник «*Кобзаря*» 1860 з дарчим написом: «Моїй єдиній доні Марусі Маркович і рідний і хрещений батько *Тарас Шевченко*». Листування між письменниками (збереглося лише три листи В. і один — Шевченка) свідчить про взаємні дружні й щирі стосунки між ними. У листі, написаному бл. 13 черв. 1859 з Дрездена, В. цікавиться: «Що ж Ви, чи пишете? <...> Чи співаєте "Зіроньку"»? Що малюєте?» (*Листи* Марка Вовчка: У 2 т. К., 1984. Т. 1. С. 50). 8 берез. 1861 вона пише поетові з Рима: «…прошу Вас дуже: бережіть себе. Чи таких, як Ви, в мене поле засіяно? <...> Ви забули чи ні, що Ви названий батько? Коли взяли ім'я, то взяли й біду батьківську; тепер думайте і не забувайте» (*Листи* Марка Вовчка: У 2 т. К., 1984. Т. 1. С. 113). Надзвичайно тяжко В. переживала смерть Шевченка, про що довідуємося, зокр., з її листа від поч. — серед. берез. 1861 з Рима до О. Марковича: «Боже мій. Нема Шевченка. Се я тоді з ним навік попрощалася» (*Листи* Марка Вовчка: У 2 т. К., 1984. Т. 1. С. 116).

Творчість В. перебувала в тісному ідейно-естетичному зв'язку з творчістю Шевченка. Викривальний пафос її прози має ті ж життєві джерела й те саме спрямування, що й крит. пафос творів Шевченка. В. не раз цитувала Шевченка, вкладала в уста своїх героїв (напр., Павла Метелиці в повісті «Тепле гніздечко») крилаті вислови поета або уривки з його творів, ставила їх епіграфами до своїх романів тощо. У другій пол. 1880-х і у 1890-х, коли В. жила в Україні, вона підтримувала зв'язки з шанувальниками пам'яті Шевченка. Одному з них — Ф. *Дейкунові-Мочаненку* подарувала на поч. 1890-х Шевченків автограф поеми «Неофіти», а журналістові і статистикові Л. Личкову передала для опублікування в «*КС*» копію невідомого тоді портрета Шевченка.

Літ.: Недзвідський А. В. Шевченко і Марко Вовчок // *НШК 1/2*; *Марко Вовчок* в критиці: Зб. ст., рец., висловлювань. К., 1955; *Марко Вовчок*: Ст. і дослідж. К., 1957; *Засенко О. Є.* Марко Вовчок: Життя, творчість, місце в історії л-ри. К., 1964; *Кирилюк Є. П.* Тарас Шевченко. К., 1964; *Крутікова Н. Є.* Марко Вовчок і Шевченко // *НШК 12*; *Марко Вовчок* у колі сучасників: Бібліогр. покажчик до 150-річчя від дня народж. Л., 1983; *Лобач-Жученко Б. Б.* Літопис життя і творчості Марка Вовчка. К., 1983; *Лобач-Жученко Б. Б.* О Марко Вовчок: Воспоминания, поиски, находки. К., 1987; *Три долі*: Марко Вовчок в укр., рос. та франц. л-рі. К., 2002; *Богданова Л. М.* Художнє бачення материнства у творах Тараса Шевченка та Марка Вовчка // Вісник / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2010. № 4. Ч. 1.

Олексій Гончар, Олексій Масенко

«ВОЗДВИ́ЖЕНСЬКИЙ МОНАСТИ́Р У ПОЛТА́ВІ»

(папір, олівець, сепія, акварель, туш, 19,1×27,1) — малюнок Шевченка, виконаний у серп. 1845 у *Полтаві*. На аркуші ліворуч унизу авторський напис: «*воздвиженскій монастиръ въ Полтаві*». Зберігається у НМТШ (№ г—395).

Воздвиженський (Хрестовоздвиженський) монастир і собор споруджено на високому пагорбі над затокою Ворскли у 1689—1709, собор є видатною пам'яткою архітектури укр. бароко. Шевченко добре знав місцевість навколо монастиря й по десятьох роках детально описав її у повісті «Близнецы» (4, 41—42). Перебуваючи там, обрав саме ту точку, з якої видно

Т. Шевченко. Воздвиженський монастир у Полтаві. Папір, олівець, сепія, акварель, туш. 1845

й монастир, «и его чудные окрестности», змалювавши монастирський комплекс на тлі панорамного краєвиду. Тепла сепія в зображенні гол. об'єкта, делікатно відтінена приглушеними блакитними тонами дальнього плану, створює атмосферу величного спокою й тиші. Насиченим тоном передано образи на першому плані (постать чоловіка з ношею, кінь, що пасеться) — вони виділяються на тлі модельованого світлими відтінками пейзажу.

Уперше малюнок згадано у ст.: *Русов А.* Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко (*КС*. 1894. № 2. С. 188); уперше репрод. О. *Новицьким* у вид.: *Малюнки* Т. Шевченка (Пб., 1914. Вип. 2. Табл. 9); експоновано на виставці творів Т. Шевченка (Чернігів, 1929). Твір був у Шевченка в останні роки життя, зареєстрований в описі його малюнків, складеному Г. *Честахівським*. Із квіт. 1861 зберігався у М. *Лазаревського*, згодом в А. *Ко-*

зачковського, В. *Коховського*, його родини, С. *Бразоль*; 1898 твір придбав В. *Тарновський* (молодший), 1899 надійшов до ЧМТ, потім до ЧІМ, ГКШ, ДМШ (тепер НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 119.

Літ.: Антонович Д. Т. Шевченко як маляр // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 12; *Іваньо І.* Великий художник // Вітчизна. 1964. № 5; *Паламарчук Г.* До питання про перебування Шевченка на Полтавщині у 1845 р. // *НШК 12*; *Жур П.* На Орели // Звезда. 1977. № 11; *Жур 1985*; *Овсійчук В.* Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

Ірина Веріківська, Галина Скляренко

ВОЗНЕСЕ́НСЬК — містечко Єлисаветградського пов. Херсон. губ., тепер районний центр Микол. обл., розташоване на лівому березі Пд. Бугу. В. засновано 1795 на місці кол. запорозького зимівника Соколи (Бугогардівської паланки). 27 січ. 1795 наказом *Катерини II* на пропозицію Г. *Потьомкіна* створено Вознесенське намісництво, а на місці Соколів збудовано місто В. З 1817 В. — центр військ. поселень Новорос. краю. Шевченко згадує В. у повістях «Несчастный» (3, 245) та «Музыкант» (3, 234). Згадки про маневри у В., очевидно, пов'язано з усерос. військ. маневрами, що відбулися у черв.—жовт. 1837. На період маневрів до В. переїхали царський двір і дипломатичний корпус. У місті було збудовано два палаци для царя, театр, посаджено парк з басейном і альтанками, при в'їзді до міста споруджено тріумфальну браму. З В. пов'язано імена Я. де *Бальмена*, Я. *Кухаренка*, М. Щепкіна (під час військ. маневрів 1837 виступав на сцені міського театру у ролі городничого в комедії М. Гоголя «Ревізор»).

Літ.: Історія міст і сіл Української РСР: Миколаївська обл. К., 1971; *Марцінковський І.* Миколаївщина в творчості Т. Г. Шевченка // Аркасівська вулиця. 2006. № 14.

Ігор Марцінковський

ВОЗНЕСЕ́НСЬКИЙ Андрій Андрійович (12.05.1933, Москва — 1.06.2010, там само) — рос. поет. Закінчив Москов. архіт. ін-т (1958). Іноземний член Ґонкурівської академії (Франція, 1988), акад. Європ. академії (1990), Рос. академії освіти (1993), Латв. АН (1995) та ін. Автор поетичних зб. «Парабола», «Мозаїка» (обидві — 1960), «Антисвіти» (1964), «Відеоми» (1992), «Поверніться у квіти!» (2004) та ін.; поем «Майстри» (1959), «Оза» (1964), «Рів» (1986) та ін.; мемуарної прози, публіцистики (кн. «Виконроби духу», 1984).

А. Вознесенський

У зб. «Ахіллесове серце» (М., 1966) опубл. вірш про Шевченка «Із закарпатського щоденника. Крізь стрій». У нічному маренні поета переплелися не тільки фізичний біль від ударів шпіцрутенами, а й біль душевний від усвідомлення потворності людської душі, скаліченої жорстоким і безглуздим життям, кріпаччиною та деспотизмом.

Літ.: Перцов В. О. Современники: Избр. лит.-критич. ст. М., 1980.

Ольга Охріменко

«ВОЗНЕСЕ́НСЬКИЙ СОБО́Р В ПЕРЕЯ́СЛАВІ» (папір, олівець, акварель, 17,5×26,9) — малюнок Шевченка, виконаний між 10—20 серп. 1845 у *Переяславі*. Входить до *Альбому 1845*. На аркуші ліворуч унизу авторський напис чорнилом: «*вознесенскій соборъ въ Переяслави / построеный Гетманомъ Мазепою. 170 (?)*» На звороті праворуч унизу напис олівцем: «Kathedralna Cerkiew w Perejasławie fun/dacyi Jana Mazepy». Зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 107).

Час створення встановлено на підставі листа А. *Козачковського* до О. *Бодянського* від 20 верес. 1845, написаного невдовзі по від'їзді Шевченка з міста. У ньому йдеться про те, що художник пробув у Переяславі дев'ять днів — тобто орієнтовно 10—20 серп. — і з-поміж ін. пам'яток «змалював церкву Соборну...» (*Савченко Ф.* Відомості про Т. Г. Шевченка

Т. Шевченко. Вознесенський собор в Переяславі. Папір, акварель. 1845

в неопублікованій кореспонденції Бодянського // Україна. 1930. № 3/4. С. 134).

В Археологічних нотатках Шевченко записав: «Бывший монастырь, ныне Соборная церковь во имя Вознесения Господня, построенная 1701 года гетманом Мазепою, великолепная снаружи и до невозможности искажена внутри возобновлениями» (5, 214). Ансамбль Вознесенського монастиря в Переяславі сформувався протягом 17—18 ст. Окрім собору, збудованого коштом гетьмана Івана *Мазепи* в 1695—1700 у стилі укр.

бароко, він включав приміщення колегії та бурси, дзвіницю, буд. архієрея й торгові ряди. Митець змалював внутрішній двір монастиря, в центрі якого — Вознесенський собор, що виступає домінантою у композиції малюнка. Ліворуч від собору, на першому плані, — капличка з підземним ходом, за нею вдалині — в'їзна брама. Праворуч за деревами видно верхній ярус дзвіниці, збудованої 1770—76. Обрана точка огляду дала змогу художникові відобразити своєрідність архіт. споруд і ландшафт навколо них, а завдяки майстерному володінню технікою акварелі передати об'єм хрещатого у плані однобанного храму з наріжними двоповерховими прибудовами, ритміку мас, масштаб, бароковий декор фронтонів та ліплення навколо вікон. Низька лінія горизонту у малюнку посилила монументальність культової споруди. Цьому сприяло й кольор. вирішення — застосування блакитної фарби для «горньої» сфери, де на тлі неба виділялися склепіння та бані, модельовані насиченішою фарбою.

Про відвідини Переяслава та його околиць Шевченко не раз згадував на засланні. Образ Вознесенського собору постає в поезії «Сон — Гори мої високії», написаній 1847 в *Орській фортеці*: «Вечернє сонечко гай золотило, / Дніпро і поле золотом крило, / Собор Мазепин сяє, біліє, / Батька Богдана могила мріє, / Київським шляхом верби похилі / Трибратні давні могили вкрили». У листі до А. Козачковського від 16 лип. 1852 з *Новопетровського укріплення* він писав: «Помните ли нашу с вами прогулку в Андруши за Днепр и в Монастырище на гору? Вспомните тот чудный вечер, ту широкую панораму и посередине ее длинную, широкую фиолетовую ленту, а за лентой фиолетовой блестит, как из золота кованный, Переяславский собор» (6, 61—62). Характеристику архіт. форм Вознесенського собору Шевченко наводить у повісті «Близнецы»: «<...> над городом из тумана выходила белая осьмиугольная башня, увенчанная готическим зеленым куполом с золотою главою. Это соборный храм прекрасной, грациозной, полурококо, полувизантийской архитектуры, воздвигнутый знаменитым анафемой Иваном Мазепою в 1690 году» (4, 17).

Малюнок уперше згадано у ст.: *Горленко 1886* (С. 406). Репрод. у вид.: *Малярські твори* (Табл. 50. № 52). Альбом 1845 зберігався у В. *Тарновського* (молодшого), відтак — у ЧМТ, ЧІМ, нині в ІЛ.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 208; *Тарас Шевченко*. Альбом 1845 року: [факсимільне вид.]. К., 2012.

Літ.: Новицький; *Жур 1985*; *Світи 1991*.

Ірина Ходак

ВОЗНИ́ЦЯ Ольга Федорівна (14.03.1925, Ходорів, тепер Жидачівського р-ну Львів. обл. — ?) — укр. майстриня вишивання, мережання та гердан-

О. Возниця

ництва, педагог. Заслужений майстер народної творчості Української РСР (1988). Проводила заняття з ручної праці в т-ві «Союз українок» у Львові та семінари для вчителів. У її творчому доробку — ансамблі одягу, рушники, скатертини, прикраси з бісеру, в яких віддзеркалено орнаментальну культуру укр. народу.

Вершиною майстерності В. стали вироби, худож. зміст яких пов'язано з творчістю Шевченка. Ліричну мову орнаментики, колорит підпорядковано єдиній меті — образно акцентувати сприйняття поетичної спадщини поета. На особливу увагу заслуговують складні за своєю структурою ансамблі одягу: «Садок вишневий коло хати», «На панщині пшеницю жала», «Поклала мати коло хати…». Твори В. «Уже не панський, а на волі» (жіноча сукня, чоловіча сорочка), «Садок вишневий» (вісім виробів), «Гайдамаки» (сім виробів), «Обнова» (десять виробів), сім сюжетних рушників та ін. було представлено на виставці «В сім'ї вольній, новій», присвяченій Т. Шевченку (МЕХП, 1997), за них майстриню відзначено дипломом.

Літ.: Возниця О. Вишивка рідного краю: Ходорівщина: [альбом]. Дрогобич, 2005.

Роман Головин

ВОЗНІ́ЦИН Яків Йосипович (1823—?) — капітан пароплава «Сусанін». Навчався з 1835 у Петерб. морському кадетському корпусі. До серед. 1850-х служив на Балт. і Чорномор. флотах. У серп. 1856 у чині лейтенанта його звільнено з 8-го флотського екіпажу для служби на комерційних суднах пароплавної компанії «Меркурій». Шевченко, повертаючись із заслання на пароплаві «Князь Пожарский», на стоянці в *Симбірську* познайомився з В. За чаєм В. повідомив присутніх про майбутню поїздку до свого маєтку у Твер. губ. з нагоди звільнення кріпаків. Шевченко з іронією записав у Щоденнику (9 верес. 1857) про В.: «Он хотя и либерал, но, как сам помещик, проговорил эту великолепную новость весьма не с удовольствием. Заметя сие филантропическое чувство в помещике», Шевченко уник дальшої розмови з ним.

Борис Деркач

ВОЗНЯ́К Михайло Степанович (3.10.1881, с. Вільки-Мазовецькі Рава-Руського пов., тепер с. Волиця Жовківського р-ну Львів. обл. — 20.11.1954, Львів) — укр. джерело-, літературо- і мовознавець, прихильник істор.-культурної методології. Закінчив філос. ф-т Львів. ун-ту (1908). Учень О. *Колесси* і К. *Студинського*. Член філол. секції (1908) та бібліограф. комісії

(1909—23) *Наукового товариства імені Шевченка*, дійсний член і співробітник видань Укр. наук. т-ва у Києві та НТШ. Дійсний член ВУАН (1929). 1933 виключений із членів ВУАН «як ворог трудящих мас», поновлений 1939 в АН Української РСР. Проф. (1939), зав. кафедри укр. л-ри Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка та Львів. відділу Ін-ту укр. л-ри ім. Т. Г. Шевченка АН Української РСР (1940—41, 1944—46), з 1951 очолював відділ укр. л-ри Ін-ту суспільних наук АН Української РСР. Д-р філол. наук (1951). Автор понад 600 наук. праць з давнього укр. письменства, укр. л-ри 19 — поч. 20 ст., укр. фольклору, історії укр. журналістики, театру, мовознавства, міжслов'ян. культурних взаємин. Засновник франкознавства.

М. Возняк

Використовуючи нові джерела, В. написав бл. 40 статей на шевч. тематику. Перші публ. «Народини культу Шевченка в Галичині», «Перша вистава “Назара Стодолі” в Галичині», «Шевченків “Кобзар” 1860 року в світлі критики Совінського» (всі три — 1911) містили факти знайомства галичан із творами Шевченка. Світоглядні позиції поета представлено у ст. «Українська державна думка в поетичній творчості Шевченка» (1918) та «Духова самотність Тараса Шевченка» (1921), остання — з приводу тверджень М. *Здзеховського* у кн. «Месіаністи і слов'янофіли» (Краків, 1888) про містицизм Шевченка. Монографія «Кирило-Методіївське братство» (1921) розкривала участь і роль поета в таємній організації. Згодом опубл. розвідку «Шевченко й княжна Рєпніна» (1925) та низку газетно-журнальних ст., що відображали різні аспекти життєвого і творчого шляху Шевченка: «З оточення Тараса Шевченка» (1925), «Спогади Агати Ускової про Шевченка» (1926), «Шевченків Алкід і його мати» [Шевченко і Костомаров], «З приводу двадцятиліття “Кобзаря” в редакції В. Доманицького», «Шевченко і Галичина. (Слід зацікавлення Шевченка Галичиною в 1843 р.)» (всі три — 1930), «Матірне серце у “Неофітах”: З кого взяв Шевченко зразок для поеми», «Перший відгомін справи кириломефодіївців у польській пресі» (обидві — 1934), «Легенда про листування Шевченка з Богданом Залеським» (1935), «Шевченкове “Подражаніє XI псалму” й Наддністрянщина» (1936), «Автограф Шевченка в альбомі Марусі Селецької» (1939), «Літературна атмосфера “Івана Підкови” Т. Г. Шевченка» (1940).

Досліджуючи творчість І. Франка, В. неодноразово звертався до постаті Шевченка. У ст. «До діяльності Михайла Комарова» (1927) він проаналізував рецензію І. Франка на бібліогр. покажчик М. *Комарова* «Т. Шевченко в литературе и искусстве» (1903). Праця «Шевченко в німецьких перекладах Франка» (1930, 1955), крім оглядової статті, містила твори Шевченка, які переклав І. Франко нім. мовою. Дослідження «Франко й Шевченко» (1946) було присвячене шевченкознавчому доробку І. Франка. Кілька шевченкознавчих ст. В. побачили світ лише після смерті вченого: «Перше видання «Кобзаря» (1955), «Перший етап зацікавлення Шевченком у Наддністрянщині» (1989), «Шевченко і Пушкін» (2000). Залишилась неопубл. розвідка «З рукописного матеріалу Франка про Шевченка» [І. Про ставлення В. Бєлінського до Шевченка. ІІ. Промова «про Шевченкові заповіти», 1903] (1953), не рекомендована рецензентом до друку.

Тв.: Шевченків «Кобзар» 1860 року в світлі критики Совінського // Діло. 1911. 10 берез.; Народини культу Шевченка в Галичині // Неділя. 1911. 11 берез.; Перша вистава «Назара Стодолі» в Галичині // Неділя. 1911. 11 берез.; Кілька слів про повні видання поезій Шевченка // Неділя. 1912. 24 берез.; Шевченко в галицкой Украине // Укр. жизнь. 1914. № 3; Українська державна думка в поетичній творчості Шевченка // Відродження. 1918. № 58 (також в: Укр. державність. 1918); Духова самотність Тараса Шевченка // Український вісник. 1921. 10 берез.; З оточення Тараса Шевченка // Культура. 1925. № 3; Шевченко й княжна Рєпніна. Л., 1925; Спогади Агати Ускової про Тараса Шевченка // «Науковий збірник за рік 1926». Записки Укр. наук. т-ва в Києві. К., 1926. Т. 21; З приводу двадцятиліття «Кобзаря» в редакції В. Доманицького. (Його листування з Ів. Франком) // За сто літ. 1930. Кн. 5; Шевченків Алкід і його мати // Шевченко. Х., 1930. Річник 2-й; Шевченко в німецьких перекладах Франка // Шевченко. Х., 1930. Річник 2-й; Шевченко і Галичина. (Слід зацікавлення Шевченка Галичиною в 1843 р.) // Україна. 1930. № 3/4; Матірне серце у «Неофітах». (З кого взяв Шевченко зразок для поеми) // Назустріч. 1934. 15 берез. № 6; Перший відгомін справи кириломефодіївців у польській пресі // Діло. 1934. 19 листоп., 22 листоп., 24 листоп.; Шевченкове «Подражаніє XI псалму» й Наддністрянщина // Новий час. 1936. 20 трав.; Автограф Шевченка в альбомі Марусі Селецької // Новий час. (Літ.-наук. дод.). 1939. 13 берез.; Літературна атмосфера «Івана Підкови» Т. Г. Шевченка // Зап. істор. та філол. ф-тів Львів. держ. ун-ту. 1940. Т. 1; Похорони Т. Шевченка у Києві. (Як описує його очевидець Володимир Бернатович) // Краківські вісті. 1943. 8 берез.; Носій культу Шевченка Володимир Бернатович і Галичина // Краківські вісті. 1943. 9 берез.; Франко і Шевченко // Вісті АН УРСР. 1946. № 3; Шевченко і Гоголь. (До 145-річчя з дня народження М. В. Гоголя) // Вільна Україна. 1954. 2 квіт.; Перше видання «Кобзаря» // Жовтень. 1955. № 3; Поезії Шевченка в німецьких перекладах Франка // Возняк М. С. З життя і творчості Івана Франка. К., 1955; Перший етап зацікавлення Шевченком у Наддністрянщині // Жовтень. 1989. № 5 (передрук в: *Нечиталюк М.* «Честь праці!». Л., 2000); Шевченко і Пушкін // *Нечиталюк М.* «Честь праці!». Л., 2000.

Літ.: Дорошенко В. Академік Михайло Возняк. (Його життя й діяльність) // Свобода (Джерсі Сіті). 1955. 24—26, 29—31 берез.; *Нечиталюк М.* Шевченко переступає Збруч [про праці Возняка] // Жовтень. 1965. № 3; *Мороз М.* Бібліографія наукових праць академіка М. С. Возняка // Українське літературознавство. Л., 1968. Вип. 4; *Гонтар П., Денисюк І.,*

Дорошенко І., Халімончук А. Вчений каменярської снаги // Українське літературознавство. Л., 1981. Вип. 36; *Мороз М.* Визначний франкознавець // *РЛ*. 1981. № 10; *Академік М. Возняк* і розвиток української національної культури. Тези: Наук. читання. Л., 1990; *Нечиталюк М.* «Честь праці!»: Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях. Л., 2000; *Гнатюк М.* Михайло Возняк як історик української літератури // Дивослово. 2009. № 7/8.

Тетяна Гуцаленко, Валерій Корнійчук

ВОЙНАРО́ВСЬКА (Wojnarowska) **Зоф'я** (псевд. — B r o n i s ł a w a, J a n H u t n i k; 27.06.1881, Варшава — 29.07. 1967, там само) — польс. поетеса і перекладачка. 1900 закінчила гімназію, учителювала й писала поезії, які друкувала (1900—06) в журн. «Przyjaciel dzieci». 1910—12 навчалася в Яґеллон. ун-ті в Кракові, 1912—17 вчителювала і викладала у Народному ун-ті. З 1917 жила у Варшаві. Написала 6 п'єс і низку поетичних зб.: «Поезії» (1913), «Слово про кохання і війну» (1917), «Книга кохання» (1920) та ін., драму «Тадеуш Костюшко» (Лодзь, 1917), поему «Пролетаріат» (1921). Її творчість розвивалася під впливом поетів-постромантиків.

Переклала вірші Шевченка «Заповіт», «Полякам» і «Молитва — Царів, кровавих шинкарів». Перекл. надрук. в журн. «Światło» (1920. № 4). Версифікація перекл. силабічна, порушено кількість складів. Перекл. В. були попул. у 1930-х роках, не раз передрук. у вид. Шевченка польс. мовою.

Тв.: Cesarzy, krwawych szynkarzy; Testament // *Szewczenko T.* Zbiorek wybranych poezji. Warszawa, 1921; Cesarzy, krwawych szynkarzy // Szewczenko T. Utwory wybrane. Charków, Kijów, 1931; Cesarzy, krwawych szynkarzy; Testament // *Wielka* Literatura Powszechna. Warszawa, 1933. T. 6; Testament // Biuletyn polsko-ukraiński. 1934. № 10; Testament // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 14.

Літ.: Зайцев П. Про польські переклади з Шевченка // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 14.

Роман Головин

ВО́ЙНИЧ (Voynich; дівоче — Буль) **Етель Ліліан** (11.05.1864, м. Корк, Ірландія — 28.07.1960, Нью-Йорк) — англ. письменниця. Закінчила 1885 Берлін. консерваторію. Дружба з революційними емігрантами, зокр. С. *Степняком-Кравчинським* і Ф. *Волховським*, одруження з польс. революціонером В. Войничем сприяли тому, що вона активно прилучилася до визв. руху. Літ. діяльність почала з перекл. творів М. Гоголя, В. Гаршина, М. Салтикова-Щедріна, С. Степняка-Кравчинського та ін. Авторка романів «Овід» (1897) (перший укр. перекл. — «Гедзь», 1929), «Джек Реймонд» (1901), «Олівія Летам» (1904), «Перервана дружба» (1910), «Скинь взуття своє» (1945). 1895 приїздила до Львова (у справі перевезення нелегальної л-ри до Росії), де познайомилася з І. Франком та М. *Павликом* (з яким листувалася вже раніше). Була добре обізнана з діяльністю М. Драгоманова. Опанувавши укр. мову, на

Е.-Л. Войнич

поч. 1890-х почала перекладати укр. народні пісні («Ой горе тій чайці» та ін.), поезії Шевченка. Серед англомовних інтерпретаторів Шевченка В. поруч із Вірою *Річ*. 1911 в Лондоні вийшла зб. Шевченкових поезій «Шість ліричних віршів», де вміщено «Заповіт», «Мені однаково, чи буду», «Минають дні, минають ночі», «Косар», «Минули літа молодії» (під назвою «Зима»), «Зоре моя вечірняя» (пролог до поеми «Княжна»). Найкращі серед її перекл. — «Заповіт» (найдосконаліший з усіх дотепер відомих 22 англомовних тлумачень), «Зоре моя вечірняя», «Мені однаково, чи буду». В. зберегла багатство змісту і своєрідність стилю першотворів: прийом перенесення, повтори, мелодійність внутрішніх рим, риторичні звертання. Перекл. вірша «Косар» менш вдалий, особливо щодо передавання його філос. ідеї, в англ. тексті домінує мотив жаху. Перекл. В. й нині часто передрук., що свідчить про їхню худож.-естетичну вартість. У кн., куди вміщено також «Пісню про купця Калашникова» М. *Лермонтова*, В. належить і передм. та нарис життя і творчості Шевченка. У нарисі письменниця розглядає поета як лірика світового звучання. Одначе текст нарису показує, що його авторка не володіла сповна знанням про творчість укр. поета (помилкове твердження про повний занепад таланту Шевченка після заслання; плутанина в датуванні творів тощо). В. присвятили вірші М. *Тарновський*, Л. *Костенко*. М. Олійник змалював письменницю в трилогії «Пролог». 1981 на Київ. кіностудії худож. фільмів ім. О. П. Довженка створено трисерійний телефільм «Овід», відзначений Держ. премією Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1982).

Пер.: Six lyrics from the Ruthenian of Taras Shevchenko, also The Song of the merchant Kalashnikov from the Russian of Michail Lermontov. London, 1911.

Літ.: Рудницький М. Шевченко на чужинних мовах: [Про пер. тв. Шевченка Е. Дюрана, Е. Войнич, А. Гюнтерна] // Діло. 1924. 13 берез.; *Майфет Г.* Англійські переклади з Шевченка [Войнич] // Плужанин. 1927. № 5; *Дубицький І., Смаль-Стоцький Р.* Шевченко в англійській мові // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 15; *Денисюк І. О.* Українські друзі Е.-Л. Войнич // Україна. 1956. № 6; *Устенко Г. О.* Етель-Ліліан Войнич — біограф Т. Г. Шевченка і перекладач його творів на англійську мову // Праці Одес. ун-ту. 1962. Т. 152. Серія філол. наук. Вип. 14; *Коваленко О. С., Кущ О. П.* Етель-Ліліан Войнич, 1864—1964. Л., 1964; *Жомнір О.* Шевченків «Косар» у перекладі Е. Войнич // Жовтень. 1969. № 7; *Полєк В. Т.* Етель-Ліліан Войнич і Україна: Бібліогр. покажчик. Л., 1970; *Zorivchak R.* Enchanted by the haunting music of the Ukrainian tongue: Commemorating the 125th anniversary of Ethel Lilian Voynich's birth // Ukraine. 1989. № 5; *Зорівчак Р.*

Шевченко в англомовному світі // Шевченко і світ. К., 1989; *Тарнавська М*. Чи знали Етель Ліліян Войнич і Лев Расторгуєв одне одного? Перші два англомовні видання про Шевченка // *Тарнавська М*. Ключі до царства. К., 2001; *Зорівчак Р*. Сприйняття особистості та творчості Тараса Шевченка у Великій Британії. Ч. 1. XIX століття // Всесвіт. 2011. Ч. 3/4; Ч. 2. XX століття // Всесвіт. 2011. Ч. 5/6.

Роксолана Зорівчак

ВОЙЦЕ́НКО (Woycenko) **Ольга Петрівна** (25.07.1909, Вінніпег — 13.04.1996, там само) — канад. громадська діячка, журналістка укр. походження. Довголітній працівник україномовної канад. газ. «Український голос» і вид-ва «Тризуб» (1927—72). У 1948—54 — голова Союзу українок Канади, член Комітету українців Канади. Укладач бібліографій архіву УВАН у Канаді (1971) та праць Я. *Рудницького* (1980). Авторка 8-томного «Літопису українського життя в Канаді» (1961—92), в якому на багатому фактажі продемонструвала вагому роль Шевченка та його творчості в житті українців Канади. Шевч. тематика посідає важливе місце в ін. дослідженнях В., зокр. в працях «Українці в Канаді» (1967) та «Слов'янська література в Канаді» (1969 [укр. мовою]). Авторка ст. «Велич творчого слова» (1963, про історію перекл. творів Шевченка англ. мовою) та «Шевченків культ у Канаді» (1964), ст. «Сторінка канадської шевченкіани: Е. Кора Гінд про українського письменника» (1967, про захоплення Е. К. Гінд — видатної канадської журналістки — пам'ятником Шевченка в Харкові під час її кругосвітньої подорожі 1936—37).

Тв.: Power of the creative word // Prominent. 1963. № 3; Shevchenko's cult in Canada // Prominent. 1964. № 3; A page from Canadian Shevchenkiana: E. Cora Hind on the Ukrainian bard // Promin'. 1963. Берез.

Роксолана Зорівчак

«ВО́ЛГА» — 2 рисунки — див. *Ескізи, етюди, начерки Шевченка*.

ВО́ЛГІНА Тетяна Іллівна (20.06/3.07.1911, м. Жмеринка, тепер Вінн. обл. — 14.05.1981, Київ) — рос. дитяча письменниця та перекладачка. Навчалася в Київ. ІНО, закінчила 1934 Київ. ін-т кінематографії. Авторка зб. поезій, пісень, казок, оповідань і п'єс для дітей: «Місто над Дніпром» (1951), «Відкриті сторінки» (1971), «Земна вісь» (1983) та ін. Перекладала твори укр. письменників рос. мовою. Багато зусиль віддала перекл. із Шевченка, вдало відтворивши як зміст оригіналів, так і характерні риси Шевченкової поетики, своєрідність образності, ритмічні й мелодійні особливості творів. В. переклала поему «Наймичка», кілька віршів — «Н. Маркевичу», «І досі сниться: під горою», «Росли укупочці, зросли» (ввійшли до вид. в серіях «Библиотека поэта», «Библиотека всемирной литературы»). Їй належать перекл. лібрето однойменних опер за Шевченковими «Назаром Стодолею» та «Катериною».

Пер.: Шевченко Т. Г. «Катерина». — «Наймичка». Поэмы / Пер. с укр. М. Исаковский и Т. Волгина. М., 1964.

Ольга Охріменко

ВОЛИ́НСЬКИЙ Петро Костьович (1/13.02.1893, с. Олика, тепер смт Ківерцівського р-ну Волин. обл. — 12.04.1982, Київ) — укр. літературознавець і педагог, проф. (1954). Закінчив 1916 Ніжин. істор.-філол. ін-т. З 1929 — викладач Київ. пед. ін-ту. Досліджував історію укр. л-ри 19 — поч. 20 ст. Автор монографій «Іван Котляревський. Життя і творчість» (1951), «Теоретична боротьба в українській літературі (перша половина XIX ст.)» (1959), брошури «Український романтизм у зв'язку з розвитком романтизму в слов'янських літературах» (1963), підручників «Історія української літератури» (1964—69. Т. 1—3), «Основи теорії літератури» (1962) та ін.

Шевченкознавчій проблематиці В. присвятив низку статей: «Шевченко — народний поет» (у кн.: Збірник пам'яті Т. Г. Шевченка: До 125-річчя з дня народження. К., 1939), «Шевченко і фольклор» (Комуністична освіта. 1939. № 2), «Т. Г. Шевченко про типовість» (Література в школі. 1956. № 2), «Образ позитивного героя в творчості Т. Г. Шевченка» (Література в школі. 1957. № 1) тощо. Окремі розвідки В. висвітлюють естетичні погляди та принципи творчості поета: «Літературно-естетичні погляди Шевченка раннього періоду» (1954), «Літературно-естетичні погляди Шевченка періоду "трьох літ"» (1955), «Естетичний ідеал Шевченка» (1956) та деякі ін., які він згодом об'єднав у розділ «Боротьба Т. Г. Шевченка за нові шляхи розвитку української літератури» у монографії «Теоретична боротьба в українській літературі (перша пол. XIX ст.)» (1959). Згадана праця була однією з перших спроб концептуального осмислення літ.-теоретичних і крит. висловлювань Шевченка в поезії, повістях, Щоденнику, яким дослідник намагався надати викінченості й системності. Однак вона не могла бути цілком успішною бодай з огляду на нормативне за радянських часів розуміння специфіки мист-ва, яке базувалося на матеріалістичній концепції М. *Чернишевського* («Эстетические отношения искусства к действительности»), звідси — й неуникне спрощене тлумачення літ.-теоретичних поглядів Шевченка.

Серйозним внеском у шевченкознавство є віршознавчі праці В., особливість яких — у системному підході до аналізованого явища, прагнення осмислити його специфіку в порівняльно-істор. контексті. У ст. «Шевченків вірш» (Література в школі. 1961.

№ 5) та «Шевченків чотирнадцятискладовий вірш» (*НШК 10*) ґрунтовну характеристику ритмічних та інтонаційно-синтаксичних особливостей основних метричних форм поета подано у зв'язку з розглядом жанрово-стилістичного типу твору. Малодослідженому аспекту організації віршового тексту — інтонації — присвячено статтю «Вірш Шевченка як складова частина його поетики» (*НШК 13*), автор якої розглянув семантичні тяжіння наспівного та говірного інтонаційних типів вірша Шевченка, описав різноманітні форми інтонаційно-ритмічних композицій у його поезії. Ту саму методику комплексного аналізу застосовано у статтях кінця 1970 — поч. 80-х з мікроаналізом віршів Шевченка («Сон — На панщині пшеницю жала», «Садок вишневий коло хати», «Холодний Яр»), якими В. вкорінював в укр. літературознавстві дуже популярний на той час жанр багаторівневого дослідження худож. твору. В. — автор рецензій на шевченкознавчі дослідження у журн. «*РЛ*», зокр. на кн. Д. *Чалого* «Становлення реалізму в українській літературі. Перша половина XIX ст.» (1956) (1957. № 6), на колективну монографію «Шевченкознавство: Підсумки й проблеми» (1975) (1976. № 10) та ін.

Тв.: З творчого доробку: Вибр. ст. К., 1973; «Сон» («На панщині пшеницю жала») Т. Г. Шевченка // *РЛ*. 1978. № 3; До інтерпретації вірша «Садок вишневий коло хати» // *РЛ*. 1980. № 1; «Холодний Яр» Т. Шевченка // *РЛ*. 1980. № 8.

Олександр Боронь, Ніна Чамата

ВОЛИ́НСЬКИЙ АКАДЕМІ́ЧНИЙ ОБЛАСНИ́Й УКРАЇ́НСЬКИЙ МУЗИ́ЧНО-ДРАМАТИ́ЧНИЙ ТЕА́ТР І́МЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕ́НКА. Створений 1939 у Луцьку. 1945 об'єднався з Миргородським пересувним театром ім. Т. Г. Шевченка. 1950 театрові присвоєно ім'я Т. Г. Шевченка, 2006 надано статус академ. У 1940-х на сцені театру йшли «Назар Стодоля» Шевченка та «Невольник» М. *Кропивницького* за Шевченком (реж.-постановник обох вистав — М. Певний, художник — Ю. Миць). 1944 було здійснено постановку опери М. *Аркаса* «Катерина» (за поемою Шевченка; лібрето Д. Бобиря, реж.-постановник — В. Мірошников, художник — Ю. Миць). Драма «Назар Стодоля» у новій сценічній інтерпретації побачила світ 1946 (реж.-постановник — В. Силич, художник — Ю. Миць). У 1961 трупа театру показала п'єсу М. Кропивницького «Невольник» (образ Шевченка створив артист В. Чуприна), 1962 — п'єсу «Серце поета» М. *Левченка* (у ролі Шевченка — Ф. Балабуха), 1963 — «Титарівну» М. Кропивницького (за поемою Шевченка; у ролі поета — В. Чуприна), 1964 — драму «Марина» М. *Зарудного* (за мотивами творів Шевченка); усі вистави — реж. М. Мальцев. У репертуарі театру була також п'єса «Катерина» В. Лемеля, написана за мотивами поеми Шевченка (1974, реж.-постановник — В. Сурков, художник — А. Левенець). У виставі взяли участь актори: Т. Лаптєва (Катерина), П. Никитенко (Батько), Л. Опар (Мати), М. Ярошенко (Андрій) та ін. 1981 та 1984 реж. Е. Ольшевський здійснив нове художнє прочитання п'єс «Невольник» і «Титарівна» М. Кропивницького (художники вистав А. Левенець та Г. Шкуренко). 1989 театр знову звернувся до творчості Шевченка, поставивши «Гайдамаків» (інсценізація Леся *Курбаса*, реж.-постановник М. *Ілляшенко*, художник — О. Оверчук). У гол. ролях: А. Гурський (Ґонта), О. Пуц (Залізняк), В. Кропивський (Ярема), Л. Мороз (Оксана), А. Вітковський (Лейба), Б. Ляхович (Титар) та ін. У 2008 на сцені театру поставлено п'єсу «Стіна» Ю. *Щербака* (моноверсія Г. *Стефанової* та М. Мерзлікіна; реж.-постановник — Г. Стефанова, художник — Н. Руденко-Краєвська). У ролі Варвари Рєпніної — С. Органіста та Л. Савош. Колектив театру постійно бере участь у відзначанні щорічних шевч. дат.

Волинський академічний обласний український музично-драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка

Леся Коваль

ВО́ЛКОВ Роман Михайлович (1/13.10.1885, м. Новгород-Сіверський, тепер Черніг. обл. — 6.05.1959, Чернівці) — укр. фольклорист і літературознавець. Закінчив Ніжин. істор.-філол. ін-т (1912). Проходив підготовку в Петрогр. ун-ті, приват-доцент Новорос. ун-ту (Одеса, 1916—20), проф. (1921). Працював на посадах проф. в Одес. ун-ті й Одес. пед. ін-ті (1918—45), Львів. (1946—80) і Чернів. (1950—89) ун-тах. Написав понад 200 досліджень з фольклористики і порівняльного літературознавства. Велику увагу приділяв вивченню зв'язків укр. л-ри з рос., польс. та західноєвроп. л-рами.

У ст. «Шевченко — Курочкін — Беранже» (наук.-літ. зб. «Великий поет-революціонер», О., 1939) висвітлив питання взаємодії укр. поета із творчістю В. *Курочкіна* та П.-Ж. *Беранже,* вказав на переспів

вірша франц. поета пера В. Курочкіна «Для великих земли» як джерело поезії «Тим неситим очам». У студії «Шевченко і російська література» (1940) розглянув широке коло питань зв'язків творчості Шевченка з рос. л-рою першої пол. і серед. 19 ст., зокр. з поезією В. Жуковського, К. *Рилєєва* та ін. декабристів, М. *Лермонтова*, прозою М. Гоголя і О. *Герцена* та письменників, які гуртувалися навколо журн. «*Современник*».

Тв.: Шевченко і російська література // *Альманах* Шевченкові. О., 1940.

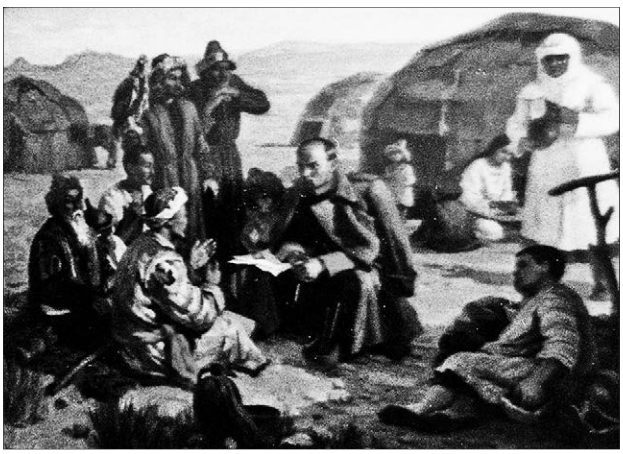
Літ.: Бєляєв В. Г. Самовіддане служіння науці // *РЛ*. 1985. № 10.

Іван Бажинов

ВО́ЛКОВА Ніна Павлівна (15/28.01.1917, с. Юбер, тепер Вятської обл., РФ — 9.11.1993, Київ) — укр. художниця. Закінчила Дніпроп. худож. технікум (1936), КХІ (1946, викладачі М. Шаронов, К. Єлева, К. *Трохименко*).

Працювала в різних жанрах живопису. Автор творів на воєнну й соц.-побутову тематику: «В дні німецької окупації» (1946), «Дівчата Краснодона» (1947), «З поля» (1949), «Колгоспні рибалки» (1960), що сповнені романтики епохи й написані у характерній для соціалістичного реалізму стилістиці; пейзажі і натюрморти «У вихідний день на Дніпрі» (1951), «Натюрморт з трояндами» (1969), «Київський дворик» (1970), «Натюрморт з трояндами і яблуками» (1970), «Січневі квіти» (1974), «Чорнобривці» (1989), «Півонії» (1991) вирізняються теплою гамою, емоційністю, авторською манерою виконання та локальним колоритом.

Чільне місце у творчості В. посідають роботи, присвячені Шевченку. Серед них кілька варіантів живописної композиції «Тарас Шевченко серед казахів» (1954, у співавт. із З. *Волковинською*), один з яких зберігається у ШНЗ, ін. — у Літературно-меморіальному музеї Т. Г. Шевченка у *Форті Шевченка* (1956); полотно «Панщина» (1961).

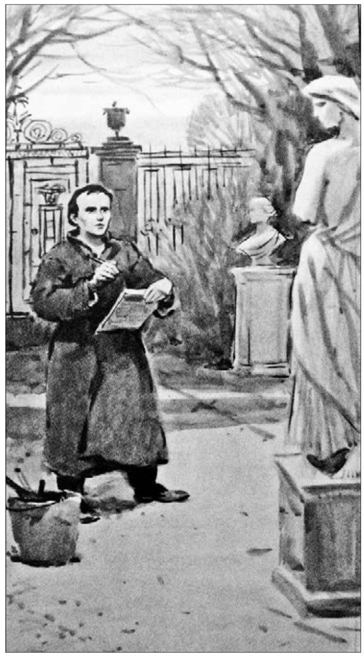

Н. Волкова, З. Волковинська. Тарас Шевченко серед казахів. Полотно, олія. 1954

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961.

Катерина Мамаєва

ВОЛКОВИ́НСЬКА Зінаїда Володимирівна (7/20.06.1915, Одеса — 3.05.2010, Київ) — укр. художниця. Навчалася в Одес. худож. технікумі (1929—32) та уч-щі (1932—34, викладач М. *Жук*), у КХІ (1934—40, викладачі П. Волокидін, М. *Козик*, Ф. *Кричевський*). Працювала в галузі станкової та книжкової графіки, плаката, живопису. Твори: «Палять урожай» (1944), «Тридцятитисячник» (1957), «Ранок у Карпатах» (1982), «Осінній натюрморт» (1992); численні книжкові ілюстрації: читанки та буквари вид-ва «Радянська школа», укр. народні казки «Золота гора» (К., 1959), кн. Ч. Айтматова «Повісті гір і степів» (К., 1964, 1972) та ін.

З. Волковинська. Ілюстрація до книжки Г. Бойка «Про дідуся Тараса». Папір, акварель. 1964

Вагоме місце у творчому спадку В. посідають роботи, присвячені шевч. темі. Це кілька варіантів тематичної композиції «Тарас Шевченко серед казахів» (у співавт. з Н. *Волковою*), що зберігаються у ШНЗ (1951); у *Літературно-меморіальному музеї Т. Г. Шевченка у Форті Шевченка* (1956); Нац. історико-етногр. заповіднику «Переяслав» (1954); ще один варіант зберігався в музеї Т. Шевченка в Канаді. В. виконала оформлення та ілюстрації до кн. В. Скомаровського «На Тарасовій горі» (К., 1963) і Г. Бойка «Про дідуся Тараса» (К., 1964).

Літ.: Выставка изобразительного искусства Украинской ССР, посвященная трехсотлетию воссоединения Украины с Россией: Живопись. Скульптура. Графика. К., 1954; Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; Музей великого Кобзаря у Форті Шевченка. К., 1975.

Ірина Ходак

ВОЛКО́НСЬКИЙ Сергій Григорович (8/19.12.1788, м. Очаків, тепер Микол. обл. — 28.11/10.12.1865, с. Вороньки Бобровицького р-ну Черніг. обл.) — рос. політ. діяч, декабрист, ген.-майор, князь. Учасник Вітчизняної війни 1812. З 1820 — член «Союзу благоденства», з 1821 — Пд. т-ва декабристів. 17 січ. 1826 засуджений до смертної кари, заміненої 20-річною каторгою. Покарання відбував на Нерчинських копальнях. У 1835—56 — на поселенні в Іркут. губ. З Сибіру повернувся 1856. До кінця життя зберігав вірність ідеям розкріпачення селянства, свободи особистості. Прихильно зустрівши повідомлення про скасування кріпосного права, різко критикував реформи 1860-х за їхню половинчастість. Восени 1843 — в січ. 1844 Шевченко жив у сім'ї його рідного брата — М. *Рєпніна-Волконського* в *Яготині* й не міг не знати про В., зокр. від В. *Рєпніної*, яка листувалася з дружиною В. — Марією Миколаївною, надсилала їй вірші Шевченка. Про В. поетові міг розповідати і М. Щепкін, у викупі якого з кріпацтва той брав активну участь. Шевченко, повертаючись із заслання, під час короткочасного перебування у Москві, 21 берез. 1858 разом із М. Щепкіним завітали до Є. *Якушкіна*, але не застали вдома, а його дружина, «милейшая хозяйка подарила нам по экземпляру портрета к[н]. Волконского, декабриста», — занотував поет того ж дня у Щоденнику. 25 берез. 1858 Шевченко разом з І. *Аксаковим* та К. *Аксаковим* відвідали О. *Кошелєва*, де укр. поет познайомився «со стариком декабристом к[н]. Волконским», який «кротко, без малейшей желчи» розповів йому «некоторые эпизоды из своей 30-тилетней ссылки и в заключение прибавил, что те из его товарищей, которые были заточены поодиночке, все перемерли, а те, которые томились по нескольку вместе, пережили свое испытание, в том числе и он» (див. *Декабристи і Шевченко*).

П. Соколов. Портрет С. Г. Волконського. Папір, італ. олівець, сангіна. 1816—1817

Борис Деркач

ВОЛНЕ́НКО Анатолій Никонович (8/21.11.1902, Харків — 21.08.1965, Київ) — укр. театр. художник. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1958). Закінчив Харків. худож. уч-ще (1918, викладачі С. *Прохоров*, М. Федоров), Харків. худож. ін-т (1929, викладач О. *Хвостенко-Хвостов*). У 1925—35 — художник-постановник Харків. театру опери та балету, у 1946—65 — Київ. театру опери та балету. Автор оформлення вистав: «Весілля Фігаро» В.-А. Моцарта (1929), «Борис Годунов» М. Мусоргського (1934, обидві — Харків. театру опери та балету); «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Лісова пісня» М. Скорульського (обидві — 1957), «Тіні забутих предків» В. Кирейка (1963, всі — Київ. театру опери та балету). Творчості В. притаманне органічне поєднання живописних декорацій із драматургічно-стилістичними особливостями мелодики твору композитора.

А. Волненко

На шевч. тематику оформив вистави «Катерина» М. *Аркаса* (1957) і «Назар Стодоля» К. *Данькевича* (1961, обидві — Київ. театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка). Робота В. для постановки опери «Катерина» характеризувалася новаторськими художньо-пластичними рішеннями і глибокою емоційністю у трактуванні образу головної героїні. Ескізи В. до цих вистав зберігаються у Держ. музеї театр., муз. та кіномистецтва України. Іл. табл. XI.

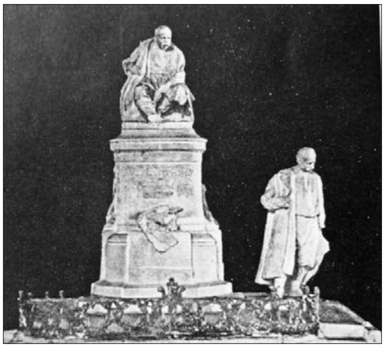
Літ.: Вериківська І. М. Театрально-декораційне мистецтво // *Історія* українського мистецтва: У 6 т. К., 1968. Т. 6; *Вериківська І. М.* Художник і сцена: Основні тенденції розвитку сучасного українського театрально-декораційного мистецтва. К., 1971; *Габелко В.* Анатолій Волненко: Нарис про життя і творчість. К., 1993.

Ірина Вериківська

ВОЛНУ́ХІН Сергій Михайлович (8/20.11.1859, Москва — 11.06.1921, м. Геленджик, тепер Краснодарського краю, РФ) — рос. художник і скульптор, один із основоположників символізму та модерну в рос. скульптурі. Акад. петерб. *Академії мистецтв* (1910). Навчався в Москов. уч-щі живопису, скульптури, архітектури (МУЖСА, 1873—81, 1883—86; викладачі С. Іванов, В. Перов), з 1882 — в АМ, де здобув звання позакласного художника (1886). 1895—1918 керував скульптурною майстернею у МУЖСА, 1917—21 — викладав

С. Волнухін у майстерні. Фото поч. 20 ст.

у вільних худож. майстернях і Вищих держ. худож.-технічних майстернях у Москві. Працював у галузі малої пластики та монументальної скульптури. Серед творів — композиції побутових сцен, портрети М. Щепкіна (1894), С. Іванова, М. Гоголя (обидва — 1901), О. Коріна (1902), пам'ятники П. Третьякову (1899) та першодрукарю І. Федорову (1909, всі — бронза) у Москві. У 1913—14 виконав скульптурний портрет Шевченка. Був одним із п'яти митців, яких Комітет зі спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві (трав. 1913) запросив до участі у IV іменному міжнародному конкурсі. В. подав два проекти, яким у лют. 1914 журі конкурсу присудило друге місце. В проекті В. звернувся до образу глибоко замисленого і зосередженого на власних думках поета. В розробленні пластично-формальних рішень він фактично втілив принципи, властиві для скульптури малих форм: вони позначені камерністю, емоційністю, психологічним трактуванням образів, використанням символічних змістових елементів. Монументи пам'ятників прикрашені барельєфами, що відображають мотиви Шевченкових творів. За проектом В. 3 листоп. 1918 відкрито перший пам'ятник Шевченкові у Москві на Рождественському бульварі (гіпс; не зберігся). Образ поета вирізнявся глибоким психологізмом. 1920 В. отримав можливість перевести його в довговічний матеріал (не здійснено через хворобу).

С. Волнухін. Проект пам'ятника Т. Г. Шевченкові. 1913. Київ

Літ.: Объяснительная записка к проекту С. М. Волнухина // *Інститут* рукопису НБУВ. Ф. ІІ. № 28699. С. 3; *Павловський В.* Шевченко в пам'ятниках: 1861—1964. Нью-Йорк, 1966.

Тетяна Калініна

ВОЛОВИ́К Григорій Володимирович (16/29.05.1902, м. Конотоп, тепер районний центр Сум. обл. — 7.07.1967, Львів) — укр. режисер. Заслужений артист Української РСР (1948). Закінчив 1923 Муз.-драм. ін-т ім. М. Лисенка (Київ). У 1923—24 належав до режисерської лабораторії Леся *Курбаса* при Мист. об'єднанні «Березіль» у Києві. Працював у театр. об'єднаннях «Рух» (Біла Церква, 1921—22), «Березіль» (1922—24) та ін. Очолював театри: Артемів. (1929—32, 1954—57), Черніг. (1932—41), Закарп. (1948—53) та ін. Серед постановок, які він здійснив, — п'єса «Тарас Шевченко» Ю. *Костюка*, підготовлена до *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* (1939, Черніг. укр. муз.-драм. театр ім. Т. Г. Шевченка).

Літ.: Український драматичний театр: Нариси історії: У 2 т. К., 1959. Т. 2.

Микола Лабінський

ВОЛОДИ́МИР СВЯТОСЛА́ВИЧ (Володимир Великий; після хрещення — Василь; ? — 15.07.1015) — держ. і політ. діяч Київської Русі, полководець, великий князь київ. (бл. 978—1015); позашлюбний син великого князя київ. Святослава Ігоровича Завойовника та Малуші, доньки полоненого 946 древлянського князя Мала, ключниці великої княгині *Ольги*. Князь новгородський (бл. 970—980). 980 після вбивства в Родні старшого брата Ярополка захопив київ. престол. Здійснив блискучі реформи — династичну, військ., грошову, юрид., що привели до завершення тривалого процесу формування величезної унітарної ранньофеодальної імперії Рюриковичів — Київ. Русі. Запровадив бл. 988 християнство за православним (візантійським) обрядом, яке ввело Київ. Русь-Україну в коло країн європ. християнської цивілізації і на багато століть визначило гол. тенденції її розвитку, за що В. С. був канонізований православною церквою. Мав широкі дипломатичні й династичні зв'язки з більшістю наймогутніших країн тогочасної Європи: Священною Римською імперією, Швецією, Польщею, Візантією, Чехією, Болгарією та Римом.

Володимир Святославич. Мініатюра. Царський титулярник. 1672

На поч. війни з Ярополком 980 В. С. сватався до вже засватаної Ярополком доньки полоцького князя *Рогволода* красуні *Рогніди*, а отримавши образливу відмову (Рогніда погордливо назвала його «робичичем» — сином рабині), здобув Полоцьк штурмом, спалив місто і взяв Рогніду силоміць, убивши на її очах батька і двох братів. У сатиричній поемі-циклі «Царі» Шевченко переповів цей сюжет з *«Повісті временних літ»*, наголосивши на брутальному розбишацтві й жорстокості київ. князя, майбутнього святого. «Так отакії-то святії / Оті царі», — саркастично підсумував поет.

Літ.: Толочко П. П. Київська Русь. К., 1996; *Рыбаков Б. А.* Киевская Русь и русские княжества XII—XIII вв. М., 1982.

Володимир Коваленко

ВОЛО́ШИН Августин Іванович (17.03.1874, с. Келечин (Колечин), тепер Міжгірського р-ну Закарп. обл. — 19.07.1945, Москва) — укр. педагог, письменник, журналіст, культурно-освітній, держ. і громадсько-політ. діяч, священик; почесний д-р філософії (1938); президент Карпатської України (з 15 берез. 1939), Герой України (2002). Народився в сім'ї священика. Закінчив ужгород. богословську семінарію (1897) та вищу пед. школу в Будапешті (1900). Проф. ужгород. учительської семінарії (1900—17), її директор (1917—38); проф. і ректор УВУ (1944—45; Прага). 21 трав. 1945 у Празі його заарештували радянські органи НКВС, вивезли до Москви, ув'язнили у Лефортовській, а потім Бутирській в'язниці, де й загинув.

А. Волошин

В. — автор численних підручників, читанок, статей на пед., філол., політ. й церк.-реліг. теми. Він добре знав творчість Шевченка, першим на Закарпатті на поч. 20 ст. почав друкувати його твори («Садок вишневий коло хати», «На Великдень на соломі») у своїх підручниках, читанках і упорядкованих ним «Місяцесловах». У своїх наук. і публіцистичних працях він ставив Шевченка у ряд найбільших письменників світу — В. *Шекспіра*, Й.-В. *Ґете*, О. Пушкіна, М. Гоголя, Ш. *Петефі*. Посилався на Шевченка як найвищий авторитет у питаннях укр. літ. мови. А. Стефан, учень В., згадував (1910), що «Волошин любив Шевченка і знав Шевченка», читав його поезії своєму учневі й відзначав, що мова Шевченка така, «як у нас, під Хустом, чи за Севлюшом, при Тереблі чи в Перечині». У власній б-ці В. мав кілька видань «Кобзаря», негативно відгукувався про вид., друковані «ярижкою». Перше засідання сойму Карпатської України 15 берез. 1939 В. відкрив словами Шевченка: «Встане Україна, світ правди засвітить, і помоляться на волі невольничі діти».

Тв.: Твори. Ужгород, 1995; Вибр. твори. Ужгород, 2002.

Літ.: Стефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Торонто, Канада, 1973. Кн. 1; *Мишанич О.* Життя і творчість Августина Волошина. Ужгород, 2002; *Зиморря М.* Герой України — Августин Волошин. Дрогобич, 2006.

Олекса Мишанич

ВОЛО́ШИН Іван Олексійович (26.04/9.05.1908, м. Кам'янка, тепер районний центр Черкас. обл. — 1.12.1993, Київ) — укр. театрознавець. Канд. мистецтвознавства (1950). Закінчив 1930 Муз.-драм. ін-т ім. М. Лисенка (Київ) і відтоді працював (з перервою) в Київ. ін-ті театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого (у 1952—74 — зав. кафедри театрознавства). Досліджував історію укр. театру від давнини до 20 ст. У працях «Михайло Щепкін і Україна», «Т. Шевченко і М. Щепкін» (обидві — К., 1963), «Актор Щепкін на Україні: До 200-річчя з дня народження» (К., 1988) висвітлив творчі й дружні взаємини обох митців. Автор ст. «Театральні погляди Т. Г. Шевченка» (Театральна культура. 1964: Наук. міжвідомчий щорічник. К., 1966).

Микола Лабінський

ВОЛО́ШИН Михайло Іванович (1877, с. Ролів, тепер Дрогобицького р-ну Львів. обл. — 29.07.1943, Львів) — укр. хоровий диригент, співак (ліричний тенор), муз.-театр. критик. Закінчив юрид. ф-т Віден. ун-ту (1906). Навчався у Вищому муз. ін-ті ім. М. Лисенка у Львові (клас співу Г. Ясеницької). Був солістом Руського народного театру, виконував партію Андрія в опері «Катерина» М. *Аркаса* за Шевченком (1902—03). Учасник шевч. концертів у Львові, Дрогобичі, Стрию, Кракові, на яких співав твори на слова Шевченка: «Зацвіла в долині червона калина», «За думою дума», «Садок вишневий коло хати» М. *Лисенка*, «Минули літа молодії» О. *Нижанківського*, «Один у другого питаєм» Д. *Січинського*. Диригент хорів Львів. «Бояна» (1903—13) і «Бандуриста» (1912—14), з якими щороку виступав на шевч. концертах у Львові. Автор творів «Ой гляну я, подивлюся» для голосу з фортепіано (1903), «Чого мені тяжко» для чоловічого хору (1909), варіанта для мішаного хору (1911) на тексти Шевченка. Написав відгук на шевч. свято у Львів. гімназії (Діло. 1904. 13 берез.) і ст. «"Кавказ" С. Людкевича» (1914).

Літ.: Касперт А. Шевченко і музика: Нотографічні та бібліографічні матеріали (1861—1961). К., 1964; *Людкевич С.* Дослідження, статті, рецензії, виступи: У 2 т. Л., 1999—2000; *Німилович О.* Музично-критична діяльність Михайла Волошина // Наук. записки Терноп. нац. пед. ін-ту ім. В. Гнатюка та НМАУ: Серія мистецтвознавство. Т., 2003. Вип. 3.

Петро Медведик, Антон Муха

ВОЛО́ШКА Людмила (справж. — Морозова-Курек Людмила Януаріївна; 1887, с. Веприн, тепер Радомишльського р-ну Житом. обл. — 19.10.1952, м. Андрушівка Житом. обл.) — укр. поетка. Через хворобу навчалася вдома. До 1917 працювала у житом. «Просвіті», у 1930-х — вихователькою в с. Сахни Ружинського р-ну Житом. обл. В укр. л-ру вступила за сприяння М. Загірньої та Олени *Пчілки*. У творчості В. звучать громадянські мотиви, заклики до активного суспільного життя, оспівуються творчі сили народу («Заклик», «Народе мій...» та ін.). 1908

в журн. «Рідний край» вмістила вірш «Шевченкові від жінки-українки» («Півстоліття вже минає»), який передрук. в антології «Українська муза» (1908), у зб. «На вічну пам'ять Тарасові Шевченкові» (1910), в альм. «Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів» (1912), «Весна» (1915); поезію вміщено і в єдиній зб. поетеси «Пісні волі» (Житомир, 1917). У вірші висловлено глибокий пієтет до Шевченка як речника трагічної долі укр. жінки.

Тв.: Вірші // Тридцять українських поетес: Антол. К., 1968.

Літ.: Зленко Г. Книга пам'яті. О., 1968.

Григорій Зленко

ВОЛХО́ВСЬКА Тетяна Густавівна (1763 — 1853) — укр. поміщиця, вдова дійсного статського радника, власниця маєтків у *Мойсівці* та ще в кількох селах Пирятинського пов. Полтав. губ. (нині Драбівського р-ну Черкас. обл.). Щороку, 12 січ., у день своїх іменин, та 29 черв., у день народження свого покійного чоловіка, В. влаштовувала в Мойсівці пишні бали, на які з'їжджалися численні гості з різних повітів Полтав., Черніг., Київ. та ін. губерній. Бали ці, як згадує у «Споминах про Т. Г. Шевченка» О. Афанасьєв-Чужбинський, «були для Малоросії своєрідним Версалем: туди везли напоказ наймодніші сукні, найновіші мазурки, найдотепніші каламбури <…>. Там зав'язувалися сердечні романи, відбувалися катастрофи, проголошувалась краса та здобувалася слава танцюристів і танцюристок» (*Чужбинский А.* Воспоминания о Т. Г. Шевченке // Русское слово. 1861. № 5. С. 4). До того ж на них панувала демократична атмосфера. У магнатів здебільшого, свідчить О. Афанасьєв-Чужбинський, «усіх приймали однаково»; там бували сімейства, що відзначались освітою і гуманністю. «Між жінками цих сімейств виникав потяг до національної літератури; вони наввипередки читали "Кобзаря" Шевченка, виданого в Петербурзі». У Мойсівку Шевченко приїхав разом з Є. Гребінкою 29 черв. 1843 і був, пише О. Афанасьєв-Чужбинський, «предметом загальної уваги». Саме тут Шевченко познайомився з Я. де *Бальменом*, О. *Капністом*, О. Афанасьєвим-Чужбинським, Г. *Закревською* й П. *Закревським* та ін. Поет приїздив до В. і 12 січ. 1844 та 12 січ. 1846. Тут він виконав акварельний малюнок балу у Волховських та портрет поміщиці О. Шостак (твори не знайдено). У вірші «Г. З.» («Немає гірше, як в неволі»), написаному в 2-й пол. 1848 на *Косаралі*, поет, згадуючи про своє перебування в Мойсівці, тепло відгукнувся про В. і назвав її «старесенькою матір'ю». У листі до В. *Рєпніної* від 12 січ. 1851 з *Новопетровського укріплення* Шевченко назвав В. серед тих, кого «з приємністю» згадує на засланні, й зазначив, що йому «до сих пор живо представляется 12 число генваря» та В. «Жива ли она, добрая старушка?» — запитував поет у В. Рєпніної і цікавився, чи й далі збираються в неї у цей день «нецеремонные соседи со чады и домочадцы повеселиться?..».

Літ.: Спогади 1982; *Жур 1985*; *Жур 2003*.

Людмила Зінчук, Борис Деркач

ВОЛХО́ВСЬКИЙ Фелікс Вадимович (псевд. — Ф. П о л т а в ч у к, А. Ч е п а, А. Ч о р н и й та ін.; 3/15.08.1846, Полтава — 21.07/3.08.1914, Лондон) — журналіст, мемуарист і письменник. Дитинство провів у *Новограді-Волинському* і с. *Мойсівці* Пирятинського пов. Полтав. губ. Навчався на юрид. ф-ті Москов. ун-ту (не закінчив), захоплювався Шевченком. Був активістом укр. громади (1863—66), прагнув «працювати для України», планував видати зб. творів укр. літераторів. 25 лют. 1867 брав участь у громадській панахиді за Шевченком, про що в своєму щоденнику зробив запис, присвячений поминкам по «любому, коханому Кобзареві». Того ж року разом із Г. Лопатіним улаштував «Рублеве товариство» для антиурядової пропаганди серед селян, за що в лют. його заарештовано. Під час обшуку жандарми вилучили, за їхньою інформацією, велику кількість портретів гетьмана Полуботка і поета Шевченка. По звільненні опинився під поліційним наглядом. 1869 за контакти з підпіллям утримувався в москов. в'язницях, а потім у Петропавловській фортеці. З 1872 служив секретарем міської думи в Одесі. 1874 уклав прокламацію «Правдиве слово хлібороба до своїх земляків», спираючись на поезію Шевченка та фольклор. твори (Відень, 1876). Майже весь тираж затримала австр. влада (передрук. у вид.: «Листи М. Драгоманова до Ів. Франка і інших. 1887—1895». Л., 1908). Виклад у прокламації становить контамінацію Шевченкових текстів.

У серп. 1874 В. знову ув'язнено і 1878 заслано до Тобол. губ.; з собою взяв спеціально оправлений «Кобзар». На той час Лопатін надрукував зб. «З-за ґрат» («Из-за решетки»), вмістивши туди вірші В., позначені впливом Шевченка. До поезії «При вікні» (рос. мовою), наприклад, епіграфом узято другий чотиривірш із Шевченкового «Минають дні, минають ночі» («І все заснуло <...> й не сміюсь»). 1889 В. з Томська втік до Канади. Публікувався в англомовній пресі («Toronto Globe», «The World» та ін.). З літа 1890 мешкав у Лондоні, співпрацював із С. Степняком-Кравчинським, Е.-Л. *Войнич*. Видавав публіцистичні книжки, казки, вірші, спогади (частина доробку побачила світ у Росії в 1906—07). Один із засновників Фонду вільної рос. преси (1891—1901), редагував його «Летючі листки» («Летучие листки») (1893—99), де раз по раз наводив цитати з Шевченка. Так, 5-рядковий уривок із «Неофітів» узяв епіграфом

до статті «Підсумки коронації» (рос. мовою), надрук. з приводу трагедії на Ходинському полі у Москві під час «народного святкування» коронації *Миколи II*.

Був знайомий з М. Драгомановим; листувався з Марком *Вовчком*, І. Франком, М. *Павликом,* Лесею *Українкою*. Сприяв революційній пропаганді укр. мовою.

Літ.: *Чайковський Н. В*. Ф. В. Волховський: Некролог // Голос минувшего. 1914. № 10; *Прийма Ф. Я*. Поезія Шевченка в російському суспільному і літературному житті 1870—1880 років // *НШК 8*; *Рудько М*. До історії революційно-народницького руху на Україні // Архіви України.1969. № 5; *Листи* Лесі Українки до Фелікса Волховського // *СіЧ*. 1991. № 2, 5; *Подолинський С*. Листи та документи. К., 2002.

Павло Усенко

ВОЛХО́ВСЬКОГО О. ПОРТРЕ́Т (1843, 1844, 1846) — див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка*.

ВОЛХО́НСЬКИЙ Федір Миколайович (роки життя невідомі) — лікар. Закінчивши 1857 медичний ф-т Київ. ун-ту, одержав призначення на службу в Іркутськ. Їдучи туди разом зі своїм колегою П. *Малюгою*, В. зупинявся у *Нижньому Новгороді*, де зустрівся з Шевченком. 18 лют. 1858 поет записав у Щоденнику: «Они едут в звании медиков заслуживать казне за воспитание. Какая нелепость посылать молодых медиков в такую даль от центра просвещения. Где средства на будущее развитие? Варварство!» У написанні прізвища В. Шевченко припустився помилки: «Волконський».

Літ.: Большаков 1977; *Жур 2003*.

Ред.

ВОЛЬВАЧІ́ВНА Марія Степанівна (справж. — Вольвач; 17/29.03. 1841, с. Черемушна, тепер Валківського р-ну Харків. обл. — бл. 1910, Харків) — укр. письменниця і фольклористка. Поч. освіту здобула у рідному селі, потім — самотужки, живучи у Валках. У 1850—60-х жила у Петербурзі. Рано зацікавилася народними піснями та поезією Шевченка, якими навіяно теми й образи її зб. «Пісні і розмови Валківської селянки Марусі Вольвачівни» (Х., 1896): гірка доля сироти («Доля»), смуток покинутої коханим молодої дівчини («Зрада дівчини»), нестерпна рекрутчина («Некрутик»), думи та мрії козака («Думи», «Не питай, козаче», «Кохання козака») та ін. Драми В. «Охайнулась, та пізно», «На широкім шляху» (обидві — 1897), як і її ліричні твори, своїми мотивами помітно перегукуються з творами Шевченка.

Тв.: Маруся Вольвачівна — незаслужено забута письменниця: Вибр. тв. К., 2008.

Літ.: Шаховський С. М. З потоку літературного життя // *РЛ*. 1959. № 4; *Брижіцька І*. Шевченківські мотиви у творчості Марії Проскурівни та Марусі Вольвачівни // *ШСт 11*.

Петро Лобас

ВО́ЛЬМАН (Wollman) **Франк** (5.05.1888, Богушовіце на Огржі, округ Літомнєржіце — 9.05.1969, Прага) — чес. славіст і компаративіст. Закінчив Карлів (Прага, 1912) та Берлін. (1917) ун-ти. Проф. слов'ян. компаративістики у Карловому (1922), Братислав. (1928) та Брненському (1929) ун-тах. Чл.-кор. Чехослов. АН (1952). Очолював розділ літературознавства журн. «Slavia» (1959—69). Автор численних праць із порівняльної історії слов'ян. л-р та їхніх взаємин з ін. європ. л-рами, а також із методології порівняльних досліджень.

Автор ст. «Погляди на слов'янство у Шафарика та Шевченка» (1961) і «Шевченко» (Lidové noviny. 1939. 9 берез.; передрук. 1989). Розглядав творчість Шевченка у праці «Література слов'ян» (Прага, 1928) та в одному з розділів колективної монографії «Риси слов'янства» (Прага, 1948).

Тв.: Slovanství Šafaříkovo a Ševčenkovo // Slavia. 1961. № 4; Ševčenko // Slavia. 1989. № 58.

Ігор Мельниченко

ВО́ЛЬСЬКИЙ (Wolski) **Вітольд-Мартин-Казимир-Фелікс** (2.11.1817 — після 1884, Федорівська волость Олександрійського пов. Херсон. губ.) — управитель Межиріцького маєтку поміщика Н. *Парчевського* в Канівському пов. Київ. губ. Походив з родини збіднілих дворян — вихідців із Білорусі. Закінчив Овруцьке пов. уч-ще; все життя працював управителем у поміщицьких господарствах. Шевченко познайомився з В. влітку 1859, розшукуючи ділянку землі над Дніпром для майбутньої оселі. Разом з В. поет оглянув місцевість біля сіл Межиріча і Пекарів. В. доброзичливо поставився до поета, який згодом відгукувався про нього як про «доброго і щирого чолов'ягу» (лист до В. Шевченка від 2 листоп. 1859), покладав великі надії на його сприяння в остаточному вирішенні питання щодо купівлі землі в Н. Парчевського (листи до В. Шевченка впродовж 20 серп. 1859 — 12 січ. 1860). У листах до В. Шевченка від 7 груд. 1859 та 12 січ. 1860 поет свідчить про своє листування з В. («Воль-ський мені пише…»); проте ці листи невідомі. Лист В. (польс. мовою) від 21 груд. 1859, що зберігається нині в архіві М. *Чалого* (ІЛ. Ф. 92. № 74) і який уперше було опубл. у зб. «Листи до Т. Г. Шевченка» (К., 1962. С. 172), насправді адресований В. Шевченкові. В ньому є згадка про глибоку повагу до Шевченка та про намір написати йому «з наступною поштою». Ім'я В. двічі згадано у «Свідченні Т. Г. Шевченка на допиті в справі обвинувачення його в богохульстві» від 6 серп. 1859 (*Документи*, № 549, с. 334—335). Допитаний у зв'язку з арештом Шевченка, В. рішуче відхилив звинувачення поета в антиурядових висловлюваннях.

Літ.: Жур 1970; *Кониський*; *Листи*.

Григорій Зленко

ВОЛЬТЕ́Р (Voltaire; справж. — Аруе-Марі-Франсуа; 21.11.1694, Париж — 30.05.1778, там само) — франц. письменник і філософ-просвітник, історик, енциклопедист. Член Франц. академії (1745), почесний член Рос. АН (1746). З 1758 до 1778 В. жив у своєму маєтку Ферне на кордоні Франції та Швейцарії. В. — майстер епістолярного стилю, йому належить велика кількість листів, адресованих філософам, письменникам, ученим, коронованим особам. Листування для В. було продовженням його просвітницької пропаганди.

Вольтер

Шевченко був обізнаний із творчістю В. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» іронічно згадано вид. «Переписка Екатерины Великой с господином Вольтером» (М., 1803. Ч. 1—2), яку нерозважно придбав слуга Трохим, спокусившись на привабливий вигляд книжки. У цьому контексті Шевченко називав В. «фернейским мудрецом» (4, 231).

Ярема Кравець

ВО́РВУЛЄВ Микола Дмитрович (Ворвульов; 9/22.01.1917, м. Павловськ, тепер Воронез. обл., РФ — 29.08.1967, Київ) — укр. оперний і концертно-камерний співак (баритон). Народний артист Союзу РСР (1956). Навчався в Артемівському муз. уч-щі (клас В. Каріна-Вишкарьова). Закінчив Білор. консерваторію (Мінськ, клас співу Є. Вітінга, 1954). З 1939 — соліст Ансамблю пісні й танцю Білор. військ. округу. Соліст Білор. оперного театру (Мінськ, 1946—57) та Київ. театру опери та балету (1957—67; нині *Національна опера України імені Т. Шевченка*). Його виконавському мист-ву були притаманні драм. експресія, органічне поєднання вокальної та актор. майстерності, невимушеність сценічної поведінки. Мав великий концертний репертуар із творів нац. та світової класики. Виконавець партії Тараса Шевченка в однойменній опері Г. *Майбороди* (Київ. театр опери та балету ім. Т. Г. Шевченка, 1964).

М. Ворвулєв

Літ.: Молостова И. Николай Дмитриевич Ворвулев — народный артист СССР. К., 1960; *Гришко А.* Песня зовет // *Гришко А.* Мелодии воинской славы: Очерки. К., 1985; *Шульман Н.* На концертній сцені // *Українські* співаки у спогадах сучасників. К.; Л.; Нью-Йорк, 2003.

Олена Немкович

ВОРОБЙО́В Максим Никифорович (6/17.08.1787, Псков, Росія — 29.08/10.09.1855, Петербург) — рос. живописець, працював у жанрі пейзажу, педагог. Вихованець петерб. *Академії мистецтв* (1798—1809; викладачі Т. де Томон, Ф. Алексєєв, М. Іванов), акад. (1814), з 1823 — проф., з 1843 — заслужений проф. В АМ викладав з 1815 перспективу, очолював клас пейзажного живопису. Серед учнів В. — друзі й знайомі Шевченка: М. *Лебедєв*, брати Г. та Н. *Чернецови*, В. *Штернберг*, І. *Айвазовський*. 1841 митець відвідував клас лінійної перспективи В. (див. *Документи*, с. 31, № 65), згодом у повісті «Художник» дав високу оцінку курсу: «Я вспомнил о путанице Альберта Дюрера и совсем забыл о толковом прекрасном курсе линейной перспективы нашего профессора Воробьева» (4, 143).

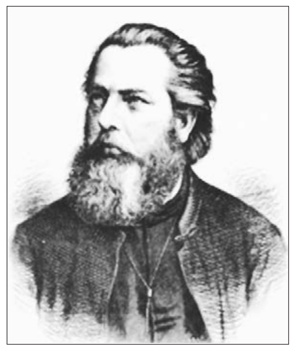

С. Єршов. Портрет М. Воробйова. Полотно, олія. 1850

Літ.: Смирнов Г. М. Н. Воробьев // Русское искусство. Очерки о жизни и творчестве художников первой половины 19 века. М., 1954.

Надія Орлова

ВОРОБКЕ́ВИЧ Сидір Іванович (Ісидор; псевд. — Данило Млака, Демко Маковійчук та ін.; 05.05.1836, Чернівці — 19.09.1903, там само) — укр. письменник, композитор, диригент, громадсько-культурний діяч, священик. Закінчив 1861 Чернів. духовну семінарію, муз. освіту здобував самотужки й у Віден. консерваторії (1868). У 1875—1901 — проф. музики Чернів. ун-ту, водночас керував хорами, зокр. хором т-ва «Руська бесіда». Один із засновників та ред. журн. «Буковинская зоря», альм. «Руська хата» та ін. Автор багатьох поетичних, прозових і драм. творів. Деякі з них, зокр. поему «Нечай», позначено наслідуванням Шевченкової стилістики. В. належать численні солоспіви, інструментальні п'єси, понад 400 хорових творів переважно пісенно-ліричного плану, з яких бл. 250 написано на його власні тексти.

Й. Мукаровський. Портрет С. Воробкевича. Папір, літографія. 1881

З поезією Шевченка познайомився на поч. 1860-х. Поглибленому вивченню її сприяли брати В. і

О. Барвінські, які надсилали В. нові вид. творів поета. Один із перших муз. інтерпретаторів поезії Шевченка. Починаючи з 1860-х написав бл. 15 хорів на його вірші. Сім хорів В. вийшли окремою зб. 1887 у Лейпциґу, зб. «12 пісень на хори мужеські а капела до слів Тараса Шевченка» опубл. 1906 за ред. Д. *Січинського*. У кращих хорах («Огні горять», «Три шляхи», «Минають дні» та ін.) В. піднявся до глибокого відтворення духу поезій Шевченка. Частина цих творів увійшла до репертуару хорових колективів 2-ї пол. 19 — поч. 20 ст. Створив музику до п'єси «Назар Стодоля» (1874). Допомагав Й.-Г. *Обрістові* в його роботі над перекл. творів Шевченка нім. мовою. Брав активну участь в організації 1889 і 1890 у Чернівцях шевч. вечорів, на яких виголошував вступне слово (Буковина. 1889. 16 берез.).

Тв.: Вибрані поезії. К., 1964; Вибр. тв. К., 1987.

Літ.: Гадзінський В. Музична спадщина Сидора Воробкевича // Неділя. 1911. № 47—48; *Білинська М.* Сидір Воробкевич. К., 1958; *Загайкевич М.* Музичне життя Західної України другої половини XIX ст. К., 1960; *Бондар М. П.* Поезія пошевченківської епохи: Система жанрів. К., 1986; *Гулін Я.* Апостол просвіти. Чернівці, 2000; *Никоненко П.*, *Юрійчук М.* Сидір Воробкевич: Життя і творчість. Чернівці, 2003.

Марія Загайкевич, Федір Погребенник

ВОРОНИ́Й Микола Кіндратович (псевд. — Арлекін, Віщий Олег, Кондратович, Микольчик, Homo, Sirius та ін.; 24.11/7.12.1871, Катеринославщина — 7.06.1938, Одеса) — укр. поет, мистецтвознавець, театр. режисер, журналіст, видавець, ред., літ. критик, перекладач і громадсько-політ. діяч. З юнацьких років брав участь у революційному русі, за що його виключили з реального уч-ща; перебував три роки під наглядом поліції. 1895 виїхав за кордон. Деякий час навчався у Віден. та Львів. ун-тах. Працював бібліотекарем *Наукового товариства імені Шевченка*, у земських та ін. установах Катеринодара, Харкова, Чернігова та Одеси, був реж. укр. театру т-ва «Руська бесіда», виступав як актор у різних театр. трупах у Петербурзі, Москві й ін. містах Росії та України. З осені 1917 — директор і реж. Укр. нац. театру в Києві. Друкувався в журн. «*Житє і слово*», «*Зоря*», газ. «Громадський голос», «Радикал» та ін. У 1920 його було призначено дипломатичним представником (старшим аташе) УНР у Польс. Республіці, звідки він повернувся до Львова. Навесні 1926 прийняв радянське громадянство, працював у культосвітніх закладах Харкова та Києва. 1938 В. було заарештовано і за вироком «особливої трійки» при УНКВС розстріляно.

М. Вороний

Автор поетичних зб., перекладів, праць, присвячених питанням театру і драматургії та образотв. мист-ва, низки публіцистичних і літ.-крит. статей, театр. оглядів і рецензій. Упорядкував зб. «З-над хмар і з долин» (О., 1903). У віршах виступив як новатор, істотно збагативши укр. поезію новими худож. виражальними засобами.

На формування В. як поета великий вплив мала творчість Шевченка, з якою він ознайомився ще в роки дитинства, вивчивши напам'ять поему «Катерина», а в юнацькі роки зачитувався «Кобзарем». У ранніх віршах спостерігається пряме наслідування Шевченка як на власне семантичному, змістовому рівні (мотив жалю за героїчним минулим України, використання образно-лексичних засобів: садок, ставок, гай, тополя, соловейко, козак, доля, воля, неволя), так і на рівні жанрових форм (балада, послання) і принципів ритмомелодійної організації тексту (вірші 1880—90-х — «Розвага», «Балада козацька», «Бурлацька пісня»). Вплив Шевченкової поезії, уже позбавлений прямих наслідувань, виразно відчутний і в громадянській ліриці В. кін. 19 — поч. 20 ст. Шевченкове слово органічно вплетено в поетичну тканину вірша В. то у вигляді цитати, то як ремінісценція — «Занедбали й те, що мали / Землячки кохані, / Славних прадідів великих / Правнуки погані» (вірш «Привид», 1911). Постать Шевченка трактує як єднальну ланку між минулим і сучасним, як уособлення ідеалу поета і громадянина, творчої сили нації, як спонуку боротися за краще майбутнє (вірш «На Тарасовій панахиді», 1911).

Опубл. у різних журналах і газетах кін. 19 — поч. 20 ст. ряд статей і нарисів про життя і творчість Шевченка, його оточення, вшанування пам'яті: «Згадка про Тараса Шевченка» (Зоря. 1894. № 5), «Шевченкові роковини в Катеринодарі» (Зоря. 1895. № 8), «Дрібні факти з життя Т. Шевченка» (Зоря. 1897. № 5), «Малий "Кобзар" для дітей» (Рада. 1911. № 129), «Спомини про Шевченка» (Рада. 1911. № 195), «Як народ читає "Кобзаря"» (Рада. 1911. № 54), «Найперший обов'язок: Ювілей Т. Шевченка і справа побудови пам'ятника в Києві» (Рада. 1911. № 44), «Тарас Шевченко» (Село. 1911. № 54), «На могилі генія» (Рада. 1914. № 129); кілька нарисів-мікропортретів: «Василь Білозерський» (Зоря. 1897. № 3), «Приятелі Шевченка» (Засів. 1911. 18 берез.), «Княжна В. М. Рєпніна» (Засів. 1911. 8 квіт.), «Михайло Щепкін» (Сяйво. 1913. № 7—9). У своїх публ. підкреслював величезне значення не лише творчої спадщини поета, а й його культурно-освітньої діяльності.

Тв.: Поезії. Х., 1929; Твори. К., 1989; Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика. К., 1996.

Літ.: Франко І. Принципи і безпринципність // *Франко*. Т. 34; *Білецький О.* Микола Вороний // *Вороний М.* Поезії. Х., 1929; *Вервес Г.* Микола Вороний // *Вороний М.* Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика. К., 1996; *Голомб Л.* Національні джерела поетичних символів у творчості Миколи Вороного // *Голомб Л.* Із спостережень над українською поезією XIX—XX століть. Ужгород, 2005.

Надія Левчик

ВОРОНІ́ВКА — село Звенигородського пов. Київ. губ., тепер Городищенського р-ну Черкас. обл. Назва, за переказом, походить від безлічі ворон, що водилися на тополях обабіч дороги. За дитинства Шевченка належало поміщикові В. *Енгельгардту*, від якого перейшло до його сина Павла. Згадка про село є в поемі «Гайдамаки»: «Вже минули Воронівку, Вербівку; в Вільшану / Приїхали». Пізніше, у груд. 1859 — на поч. 1860, працюючи над текстом поеми, Шевченко замінив назву села В. на Гоноратку (перед тим — на Кумейки), що свідчить про прагнення автора чіткіше подати географію повстання.

Літ.: Похилевич. *Григорій Зленко*

ВОРО́НІН В'ячеслав Анатолійович (7.11.1934, м. Жердьовка Тамбов. обл., РФ) — укр. кіноактор. Закінчив 1957 ВДІК. Зіграв роль Шевченкового друга художника А. *Мокрицького* у к/ф «Сон» (1964, реж. В. *Денисенко*, Київ. кіностудія худож. фільмів ім. О. П. Довженка).

Нонна Капельгородська

ВО́РОНОВ Володимир Якович (19.06/2.07.1909 — 10.07.1971, Харків) — укр. режисер театру і телебачення. Заслужений працівник культури Української РСР (1969). Був асистентом Л. *Дубовика* в постановці драми «Назар Стодоля» Шевченка (1939, Харків. укр. драм. театр ім. Т. Г. Шевченка). Поставив кінооперу «Катерина» за однойменною поемою Шевченка й оперою М. *Аркаса* (1961). Здійснив телевистави «Сотник» (1964), «Гайдамаки» (1965), «Садок вишневий коло хати» (1970, всі — за Шевченком, Харків. студія телебачення).

Світлана Попель

ВОРОНЦОВ В. — див. *Воронцова Володимира Петровича портрет.*

ВОРОНЦО́ВА Катерина (роки життя невідомі) — дружина В. Воронцова. Від неї у 1895—96 були записані спогади про службу Шевченка в *Новопетровському укріпленні*, опубл. в газ. «Камско-Волжский край» (1897. 22 січ.).

Літ.: Матов А. И. Тарас Григорьевич Шевченко в ссылке // Т. Г. Шевченко в воспоминаниях современников. М., 1962.

Леонід Большаков

ВОРОНЦО́ВА ВОЛОДИ́МИРА ПЕТРО́ВИЧА ПОРТРЕ́Т (папір, сепія, 13,5×11,2) виконав Шевченко 1851—52 у *Новопетровському укріпленні*. Зберігається у НМТШ (№ г—2477).

В. Воронцов — підпоручик 1-го Оренб. лінійного батальйону, служив у Новопетровському укріпленні у 1850—52, невдовзі став ротним командиром Шевченка. «Це була людина освічена, з добрими пориваннями, артист у душі і, при всьому тому, м'який і добрий начальник» (*Матов А.* Тарас Григорьевич Шевченко в ссылке. Из воспоминаний современников-старожилов // Камско-Волжский край. 1897. 17 янв.). Не позбавлений був В. Воронцов і мист. інтересів. Він добре малював акварельними й олійними фарбами, любив поезію, згодом заучував напам'ять вірші поета-засланця. В умовах суворого нагляду за Шевченком, який він сам мусив здійснювати, «під тим чи іншим приводом частенько брав із собою Шевченка, і вони йшли в степ за фортечну стіну». «З'являлися фарби й пензлі, і два художники вільно віддавалися своїй спільній пристрасті» (*Матов А.* Там само. 22 янв.) Зближення з В. Воронцовим і мандрівки «на етюди» могли відбуватися лише навесні або влітку 1852, оскільки влітку 1851 Шевченко брав участь у *Каратауській експедиції*. Найпевніше, тоді Шевченко й виконав портрет людини, яка намагалася підтримати його в найважчі часи. Про симпатії художника до портретованого говорить створений ним у теплих сепійних тонах образ: зосереджений, ледь засмучений погляд очей, доброзичлива усмішка, висвітлене яскравим верхнім освітленням високе чоло.

Т. Шевченко. Портрет В. П. Воронцова. Папір, сепія. 1851—1852

Портрет уперше згадано 1876 у спогадах поручика О. *Фролова*: «Не зважаючи на заборону, [Шевченко] іноді все-таки малював, і, між іншими, намалював портрет з Фролова та поручика Воронцова, якого він дуже любив» (*Спогади 1982*, с. 249). Уперше твір репрод. у газ. «Вечірній Київ» (1979. 9 берез.). Уперше експонувався на виставках у ДМШ. Зберігався як сімейна реліквія у родині портретованого, згодом у його сина М. Воронцова. Від дочки останнього — Г. І. Шевчук (Тавда Свердловської обл., тепер РФ) 1978 надійшов до ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 180.

Літ.: Большаков 1971; *Паламарчук Г.*, *Судак В.* З нових надходжень до музею Т. Г. Шевченка // Образотворче мистецтво. 1979. № 3; *Біографія 1984*.

Валентина Судак

ВОРОНЬКІ́ВСЬКИЙ Іван Омелянович (справж. — Коновал; 1875, с. Вороньків, тепер Бориспільського р-ну Київ. обл. — 5.10.1925, там само) — укр. письменник. Керував хором при жіночій церк.-парафіяльній школі у Воронькові. У передреволюційні роки жив у Чернігові, деякий час працював учителем у школі, коректором і секретарем «Земского сборника Черниговской губернии», був членом черніг. «Просвіти», брав участь у діяльності Черніг. губ. вченої арх. комісії. Видав зб. поезій «Зіронька», «Вірші» (обидві — 1904) та п'єсу «Без спомоги» (1905). Друкувався у зб. «Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів» (О., 1912). На поетичних творах, присвячених соц.-побутовій тематиці, істор. минулому України та боротьбі за волю, помітний вплив Шевченка. Про безсмертя поета йдеться у вірші «Батьку Тарасу» (зб. «До Тарасових роковин», Полтава, 1919). Проводив у себе вдома муз.-літ. вечори, на яких вшановували пам'ять Шевченка.

Літ.: *Дудко В.* По сторінках «Земского сборника» // Вітчизна. 1986. № 5.

Петро Ротач

ВОРОНЬКО́ Платон Микитович (18.11/1.12.1913, с. Чернеччина, тепер Охтирського р-ну Сум. обл. — 10.08.1988, Київ) — укр. поет. Навчався у 1938—41 в Літ. ін-ті ім. О. М. Горького (Москва). У 1941—45 — на фронті, учасник партизанського руху. Автор низки зб. воєнно-патріотичних, ліричних і філос. поезій: «Карпатський рейд» (1944), «Весняний грім» (1947), «Від Москви до Карпат» (1956) та ін. Лауреат Держ. премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1972) за зб. «Повінь» (1970).

П. Воронько

Шевченкові присвятив вірші «З будинку Шевченка», «Заповіт» (обидва — 1955), «Кобзар», «Я повертаюся у Київ», «У тиші білої ночі», «Червоніла китайка» (всі — 1961) та ін. Перебуваючи в партизанському з'єднанні С. Ковпака, В. виступав перед партизанами з читанням поетичних творів Шевченка. Переклав укр. мовою вірш тадж. поета М. *Міршакара* «Кобзарю України» (1962). Допомагав Д. *Методієву* в роботі над перекл. творів Шевченка болг. мовою.

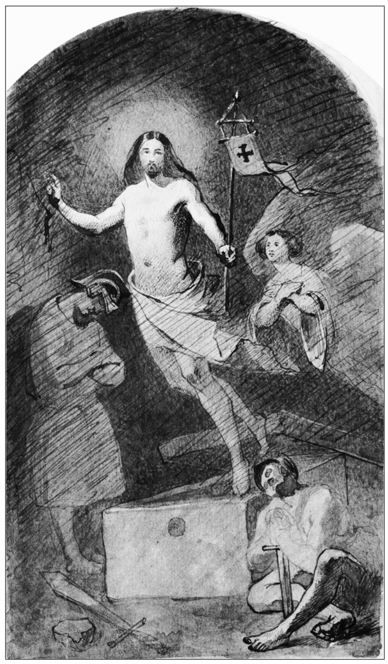
Літ.: Горлач Л. Платон Воронько: Нарис життя і творчості. К., 1973; *Русакієв С.* Платон Воронько: Літ.-крит. нарис. К., 1973.

Віктор Бурбела

ВО́РСКЛА (Ворскло) — річка, ліва притока *Дніпра*. В межах України тече на території сучасних Сум. і Полтав. обл. Шевченко бував на В. передусім під час відвідин *Полтави*, що стоїть на березі цієї річки. Згадка про В. є в повісті «Наймичка», де чумаки, «переправившись через *Ворсклу*, задали <...> пир добрым людям» (3, 118). Біля с. Старих Санжарів (на Полтавщині) був брід через В. — тут проходив чумацький шлях. Згадує Шевченко В. і в повісті «Близнецы», зокр. йдеться про затоку В., міст через річку та місце ігор юних персонажів твору.

Григорій Зленко

«ВОСКРЕСІ́ННЯ ХРИСТО́ВЕ» (папір, сепія, туш, 18,6×10,8) — ескіз Шевченка, виконаний в межичасі лип. 1852 — трав. 1854 у *Новопетровському укріпленні*. Зберігається у НМТШ (№ г—714). На аркуші прямокутного формату із заокругленим верхнім краєм митець намалював ескіз сцени Воскресіння Христа, в якому, дотримуючись канонів реліг. живопису, звернувся і до прийомів академ. мист-ва. Композицію вибудувано вертикально, щоб посилити відчуття злету воскреслого Христа. Присутніх під час цієї події зображено в різних ракурсах та позах (стоячи з нахиленою головою й схрестивши руки на грудях, сидячи, спершись на руків'я меча), їхні жести підкреслюють драматизм сцени. Застосовуючи різні графічні техніки, митець передає зміни настрою свідків Воскресіння Христа. Його фігура, виокремлена сонячним світлом, виділяється на темному тлі навколишньої обстановки.

Т. Шевченко. Воскресіння Христове. Папір, сепія, туш. 1852—1854

Про намір виконати запрестольний образ для церкви Новопетровського укріплення Шевченко писав 16 лип.

1852 А. *Лизогубові*: «Дожидаем в укрепление нонешнего лета корпусного командира. Думаю просить, чтобы позволил мне в здешнюю церковь безмездно написать запрестольный образ во имя Воскресения Христова. Не знаю, что будет. Великой бы радостью подарил меня, если бы позволил <…>». 7 січ. 1854 в. о. коменданта Новопетровського укріплення І. Усков звернувся з рапортом до начальника штабу Оренб. окремого корпусу: «Находившийся здесь при двух ротах на службе рядовой Оренбургского линейного № 1-го батальона Тарас Шевченко объявил мне, что он желает для благолепия церкви вверенного мне укрепления нарисовать масляными красками запрестольный образ на свой счет. <…> Рядовой Шевченко был прежде художником С.-Петербургской Академии художеств, почему может нарисовать образ хорошей живописи» (*Документи*, с. 262—263, № 425). 16 квіт. того ж року начальник штабу повідомив І. Ускова про відмову корпусного командира надати такий дозвіл (*Документи*, с. 264, № 428); 6 черв. 1854 Шевченко з болем писав про цю відмову в листі до Бр. Залеського. У ті ж роки він створив з гіпсу барельєфи «Христос у терновому вінку» та «Спаситель, що молиться» (див. *Скульптурні твори Шевченка*).

Уперше твір репрод. і згадано під назвою «Воскресение Иисуса Христа» 1901 у журн. «Север» (№ 9. С. 280; № 13. С. 401). Уперше експоновано на Виставці творів Т. Шевченка (Чернігів, 1929). Ескіз був у майстерні Шевченка при *Академії мистецтв*. Після його смерті в описі творів митця, який зробив Г. *Честахівський* 1861, його зареєстровано під № 53/63 як виконаний у Новопетровському укріпленні. З квіт. 1861 зберігався у М. *Лазаревського,* потім твір придбала укр. Петерб. громада (див. *Громади українські і Шевченко*), згодом його передано на збереження А. *Козачковському*, В. *Коховському*, С. *Бразоль*, не пізн. 1893 — М. *Микешину*, на поч. 1901 надійшов до Д. *Мордовця*, з 1907 — у ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, у ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 152.

Літ.: Лишин Н. Шевченко как художник // Север. 1903. № 13; *Новицький*.

Галина Скляренко, Наталія Білоус

ВОЮ́ЦЬКИЙ Віктор — київ. фотограф 1850—70-х. Виготовив перший у Російській імперії фотографічний календар. Зазначений як «дворянин Виктор Воюцкий» у списку осіб, які 8/20 трав. 1861 прибули з Києва до *Канева* на пароплаві «Кременчук» із домовиною Шевченка. Збереглося два фотознімки В., зроблені під час перепоховання митця в Україні. 7/19 трав. 1861 — домовина Шевченка в оточенні родичів, друзів, шанувальників біля церкви Різдва Христового у Києві на Подолі (НМТШ, № ф—122). 9/21 трав. 1861 В. сфотографував, як копають могилу Шевченку на Чернечій горі біля Канева (НМТШ, № ф—121). Знімки В. продавалися у Києві на Андріївській горі в буд. М. *Грабовського* по три рублі сріблом за кожний.

Літ.: [Лазаревский А.]. Гроб Т. Г. Шевченка в Киеве у Христо-Рождественской церкви 7 мая 1861 года // *КС*. 1894. № 2; *Каталог* Шевченковской выставки в Москве по поводу пятидесятилетия со дня его смерти: 1861—1911. М., 1911. № 24; *Сімзен-Сичевський О*. Давні київські фотографи та їх знімки старого Києва // *Ювілейний* збірник на пошану академіка М. С. Грушевського. К., 1928; *Смерть и похороны* Т. Г. Шевченко: Документы и материалы. К., 1961; *Яцюк В*. Світ старої фотографії // Державна справа. 2004. № 2.

Ольга Цурканюк

ВРА́БЕЛЬ Олександр Михайлович (26.02.1931, с. Яношеве, тепер с. Яноші Берегівського р-ну Закарп. обл. — 7.05.2002, Львів) — укр. оперний співак (баритон) і педагог. Народний артист Української РСР (1972). Вокальну освіту здобув у Львів. консерваторії (1960, клас П. Кармалюка). В 1957—93 — соліст Львів. театру опери та балету ім. І. Франка (нині — *Львівський національний академічний театр опери та балету ім. Соломії Крушельницької*). З 1978 — викладач, з 1994 — проф. Львів. консерваторії (нині — Львів. держ. муз. академія ім. М. Лисенка). Виконавець партії Гната («Назар Стодоля» К. *Данькевича*) й Івана («Катерина» М. *Аркаса*).

О. Врабель

Літ.: *Доріченко О*. Баритон Олександр Врабель // Культура і життя. 1973. 29 квіт.; *Юзюк І*. Олександр Врабель // Просценіум. 2004. № 3.

Іван Лисенко

ВРА́НЧА (Vrancea) **Іляна** (19.04.1929, Бухарест) — рум. літературознавець. Закінчила 1951 філол. ф-т Бухарест. ун-ту. Працювала в ред. часописів «Scînteia», «Lupta de clase», «Era socialistâ». Авторка кількох монографій і крит. студій. На к/ф «Тарас Шевченко» (автор сценарію і реж.-постановник І. *Савченко*, 1951), який з великим успіхом демонструвався у Румунії, відгукнулася розгорнутою рецензією в центр. газ. «Scînteia» (1952. 21 листоп.). В. ґрунтовно аналізує фільм, зупиняється на найхарактерніших сценах, у яких розкривається Шевченко як поет, борець проти будь-якого насильства, за свободу всіх уярмлених народів царської Росії. Достоїнством картини В. вважає те, що в ній за допомогою худож. засобів глибоко відтворено

не тільки образ гол. героя, а й цілу істор. епоху, в якій жив Шевченко.

Микола Богайчук

ВРЕЦЬО́НА Григорій Захарович (крипт. і псевд. — В., Вр., Г. В., Г р и г о р і й   В е р е т е н о та ін.; 8.10.1839, містечко Винники, тепер Львів. обл. — 2.11.1901, Львів) — укр. педагог, письменник, публіцист, видавець і громадський діяч народовської орієнтації. Учителював у народній школі в с. Підгірцях Золочівського пов. на Львівщині, з 1877 викладав у Львів. учительській семінарії, в останній рік життя — її директор. Активний діяч Руського пед. т-ва, т-в «Просвіта» і «Шкільна поміч». У 1880—89 — ред. і видавець журн. «Шкільна часопись». Член Т-ва ім. Шевченка, пізніше — *Наукового товариства імені Шевченка*. Автор ст. «Музикально-декламаторський вечір, уряджений в річницю смерті Тараса Шевченка (у Львові)», надрук. у журн. «Зоря» (1880. № 5).

Літ.: Сніцарчук Л. Григорій Врецьона — видавець, редактор, публіцист // Українська періодика: Історія і сучасність: Доп. та повідомл. 2-ї Всеукр. наук.-теор. конф., 21—22 груд. 1994 р. Л.; Житомир, 1994; *Ступарик Б., Калинчук Л.* Вчитель-громадянин Григорій Врецьона. Івано-Франківськ, 1998.

Мирослав Мороз

ВРО́НСЬКИЙ Вахтанг Іванович (справж. — Надірадзе; 28.08/10.09.1905, Тифліс, тепер Тбілісі — 27.02.1988, Київ) — укр. балетмейстер-постановник, артист балету, педагог-хореограф, народний артист Української РСР (1954), народний артист Союзу РСР (1962). Закінчив 1923 балетну студію в Тифлісі. Працював у Баку, Саратові. У 1940—54 — гол. балетмейстер Одес. театру опери та балету, 1954—69 — гол. балетмейстер Київ. театру опери та балету, 1980—86 — худож. керівник Київ. театру класичного балету. Постановник багатьох класичних балетів і творів сучасних укр. композиторів. Поставив балет «Лілея» К. *Данькевича* за поезіями Шевченка: 1945 — в Одес. (нині — *Одеський національний академічний театр опери та балету*), 1946 — у Львів. (нині — *Львівський національний академічний театр опери та балету імені Соломії Крушельницької*), 1956 — в Київ. театрі опери та балету (нині — *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*); 1959 — перший укр. фільм-балет «Лілея» (у співавт. з В. *Лапокниш*; Київ. кіностудія худож. фільмів ім. О. П. Довженка). Постановки В. вирізнялися глибоким проникненням в образний світ поезії Шевченка і правдивим відтворенням його у балеті.

Літ.: Станішевський Ю. Український радянський балет. К., 1963; *Долохова Л. В.* Балетмейстер Вахтанг Іванович Вронський. К., 1966.

Юрій Станішевський

ВРО́НСЬКИЙ Макар Кіндратович (1/14.04.1910, Борисов, тепер Білорусь — 13.11.1994, Київ) — укр. скульптор. Народний художник Української РСР (1963). Лауреат Держ. премії Союзу РСР (1951, у співавт.), Держ. премії України ім. Т. Шевченка (1984). Закінчив КХІ (1945, викладачі М. *Гельман*, М. *Лисенко*); з 1949 — його викладач, з 1963 — проф. Працював у галузі станкової та монументальної пластики. Створив скульптурні композиції «Леся Українка» (1947), «Устим Кармелюк» (1948); портрети І. Кавалерідзе (1957), М. Амосова (1961); пам'ятники Панасу *Мирному* в Полтаві (1951), Б. *Хмельницькому* в Дніпропетровську (1954) та Чигирині (1967; реконструйовано 1974), усі три — у співавт.

М. Вронський

Вагоме місце у творчості В. посідає шевч. тема. Виконав два варіанти портрета митця (гіпс, 1949, НМТШ), скульптурні композиції — «Т. Шевченко» (гіпс, 1948), «Т. Г. Шевченко» (мармур, 1950—51, НХМУ, усі у співавт. з О. *Олійником*), «Т. Г. Шевченко і М. Г. Чернишевський» (гіпс, 1954, Держ. Алупкинський палац-музей), «Т. Г. Шевченко» (мармур, 1964), «Думи мої, думи…» (оргскло, 1964) та ін. За проектом В. споруджено пам'ятники Шевченкові у Канаді — Палермо (1951, архіт. В. Гнєздилов); *Переяславі-Хмельницькому* (1954), Донецьку (1955, обидва — архіт. В. Шапаренко); в *Черкасах* (1964), усі — у співавт. з О. Олійником; селах Черкас. обл. — *Моринцях* (1956) та *Шевченковому* (1957, обидва — архіт. О. Заваров); м. *Корсуні-Шевченківському* (оргскло, 1960, у співавт. з О. *Скобликовим*), м. *Шполі* (1961, заміна 1979, архіт. А. Павлова); м. *Шевченко*, нині м. Актау, Казахстан (1982, у співавт.

М. Вронський, О. Олійник. Пам'ятник Т. Г. Шевченку. 1951. Палермо, Канада (не зберігся)

з В. *Сухенком*, В. Чепеликом, архіт. Є. Федоров). У пам'ятниках Шевченку роботи В. особливо наголошено велич духу поета. Іл. табл. XII.

Наталя Янко

ВРХЛІ́ЦЬКИЙ (Vrchlický) **Ярослав** (справж. — Еміл Фріда; 17.02.1853, Лоуни — 9.09.1912, Домажліце) — чес. поет, драматург і перекладач. Член Чес. академії наук, словесності й мист-в (1890). У 1872—75 вивчав історію та філософію в Карловому ун-ті (Прага). З 1893 — проф. порівняльної історії л-ри. З 1901 — депутат Райхсрату у Відні. Як ред. «Збірника світової поезії», який видавала Чес. академія наук, словесності й мист-в, В. видав понад 270 зб. перекладної поезії, а також низку кн. власної поезії: «Стародавні сказання» (1883), «Уламки епопеї» (1899), «Боги і люди» (1899), «Коралові острови» (1908), «Дерево життя» (1909).

Наприкінці 1890-х Чес. академія ухвалила видати в серії «Збірник світової поезії» «Кобзар» чес. мовою, за ред. В. (вийшов у 1900). Готуючи вид. до друку, В. надіслав І. Франку перекл. Р. *Єсенської* та Й. *Коларжа*, щоб залагодити суперечку стосовно їхньої оцінки. Перевагу було віддано перекл. Р. Єсенської.

Літ.: Гонтар П. Українсько-чеські літературні зв'язки в XIX ст. К., 1956; *Мольнар М.* Тарас Шевченко у чехів та словаків. Пряшів, 1961; *Slovník* českých spisovatelů. Praha, 2000.

Ігор Мельниченко

ВСЕ́ВОЛОД СВЯТОСЛА́ВИЧ (? — 17.05.1196) — князь трубчевський і курський, син Святослава Ольговича, онук Олега Святославича (Гориславича), молодший брат гол. героя «*Слова о полку Ігоревім*» — новгород-сіверського князя *Ігоря Святославича*. Одружений з донькою смоленського князя Гліба Ростиславича — «красною Глібівною» «Слова». Брав участь у численних усобицях і походах на половців. У квіт. 1185 — один з гол. учасників сепаратного походу сіверських князів проти половців, оспіваного в «Слові», у якому згадується як «буй-тур Всеволод». Як зазначає літописець, він був «во Ольговичех всех удалее рожаем и воспитаем». У вирішальній битві на р. Каялі бився пішим, намагаючись врятувати піше ополчення Сіверської землі, і потрапив у полон до половців. Похований у Благовіщенській церкві 1196 на новому князівському дворі у *Чернігові*, на березі р. Стрижня (зруйнована ордами хана *Батия* у жовт. 1239). В. С. згадується в Шевченковому поетичному переспіві фрагмента зі «Слова», що описує битву 1185 на р. Каялі («З передсвіта до вечора»): «То повертає / Той Ігор військо на пригоду / Тому буй-туру Всеволоду».

Літ.: Рыбаков Б. А. «Слово о полку Игореве» и его современники. М., 1973.

Володимир Коваленко

ВО́ВЕРМАН (Wouwerman) **Філіпс** (24.05.1619 — 24.05.1668, Гарлем, Голландія) — голланд. живописець. Автор жанрових картин, зображував сцени полювання, ігри, кавалькади. Шевченко знав твори В., які експонувалися в *Ермітажі*. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» розповідач, побачивши «великолепный дормез, запряженный четырьмя огромными серыми волами», в якому приїхав слуга Трохим, подумав: «... о зрелище, достойное кисти Вувермана!» (4, 297). У колекції худож. творів, яку зібрав Шевченко після заслання, а Г. *Честахівський* описав по його смерті, під № 1 зареєстровано гравюру Г. Муатта з картини В. «Водопій» (ІЛ. Ф. 1. № 459). Естамп «Водопій» (ДМОМП) експонувався на виставці «Художні твори у власній колекції Тараса Шевченка» (Київ, 1974).

Ф. Вуверман. Автопортрет. Папір, олівець. Середина 17 ст.

Літ.: Императорский Эрмитаж: Каталог картинной галереи. Германские школы. СПб., 1870. Т. 2; *Выставка* произведений западноевропейского искусства XVII в.: Каталог: Из фондов Государственного Эрмитажа. Лг., 1954; *Каталог* виставки «Художні твори у власній колекції Тараса Шевченка». К., 1974.

Тетяна Петрик

ВУКЕ́ЛИЧ (Vukelić) **Звонимир** (14.08.1876, Сен, Угорщина — 18.03.1947, Загреб, Югославія) — хорват. журналіст, письменник і сатирик. 1906—10 — ред. загреб. літ. газ. «Hrvatska smotra». Надрук. ст. «До 63-х роковин Тараса Шевченка» у журн. «Nova Hrvatska» (1924. № 4).

Іван Ющук

ВУ́ЛЬПІУС (Vulpius) **Крістіан-Авґуст** (23.01.1762, Веймар — 26.06.1827, там само) — нім. письменник. Брат дружини Й.-В. *Ґете*. Д-р філології (1803). Навчався у веймар. гімназії та на юрид. ф-ті Єнського ун-ту. Працював лібретистом і ред. у театрі, секретарем б-ки. Автор творів на істор. теми, популярних у свій час рицарських романів та романів жахів, п'єс. У повісті «Варнак» (1853) Шевченко порівнює свого гол. героя месника Кирила з героєм найпопулярнішого роману В. «Рінальдо Рінальдіні, розбійницький

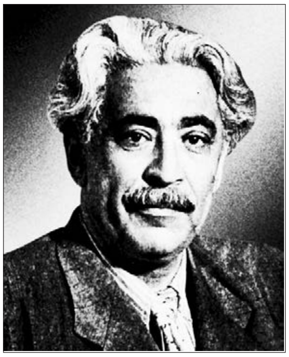

Дж. Шмеллер. Портрет К.-А. Вульпіуса. Папір, літографія. 1825

отаман» (1797—1800, у рос. перекл. вийшов 1802—04), в якому виведено тип ідеалізованого «шляхетного розбійника». У щоденниковому записі від 19 листоп. 1857 згадано ім'я героїні роману В. «Бобеліна, героїня Греції нашого часу» (рос. перекл. М., 1823. Ч. 1—2), з якою Шевченко порівняв портретовану ним «гусароподобную м[адам] Варенцову».

Володимир Мовчанюк

ВУРГУ́Н (справж. — Векілов) **Самед** (21.03.1906, аул Верхнє Салахли, тепер Казахського р-ну Азербайджану — 27.05.1956, Баку) — азерб. письменник, перекладач і громадський діяч. Народний поет Азербайджанської РСР (1956), акад. АН Азербайджанської РСР (1945). У 1929—31 навчався в Москов. ун-ті. Автор поетичних зб. «Книга серця» (1934), «Вірші» (1935) та ін.; низки поем, п'єс «Вагіф» (1937; Держ. премія Союзу РСР, 1941), «Фархад і Ширін» (1941; Держ. премія Союзу РСР, 1942) та ін.

С. Вургун

Автор ст. «Наше братерство» (1953) — про азерб.-укр. літ. зв'язки. В. переклав азерб. мовою баладу «Причинна» та поему «Мар'яна-черниця», які ввійшли до вид. «Вибрані твори» Шевченка (Баку, 1939). Шевченкові присвятив ст. «Серця, сповнені любові» (1938), а також вірші «Голуб», «Українським партизанам» (1942).

Тв.: Українським партизанам // *Вінок* великому Кобзареві. К., 1961; Серця, сповнені любові // *СВШ*. Т. 2.

Тофік Гусейнов

ВУ́ЦКІ (Wutzky) **Анна-Шарлотта** (14.11.1890, Берлін — 18.04.1952, Гейдельберг, Німеччина) — нім. письменниця, перекладачка і педагог. Авторка худож. творів, есеїстичних нарисів, новел із життя письменників, музикантів, акторів. На поч. 1920-х — співробітниця журн. «Die Ukraine», органу Нім.-укр. т-ва в Берліні. Переклала низку новел М. *Коцюбинського*, В. *Стефаника*, Т. Бордуляка, О. *Кобилянської*, Лесі *Українки*, П. Куліша, І. Франка, Б. *Лепкого*. Тоді ж переклала всі поезії Шевченка, написані протягом 1838—44 (за винятком поеми «Гайдамаки»), з яких лише деякі були надрук. в різних нім. періодичних вид. 1920-х. Доля недрук. перекл. В. невідома. Інформацію про перекл. В. з укр. л-ри, зокр. творів Шевченка, подав журн. «Нова Україна» (1923. № 5). В. популяризувала нім. мовою укр. народні пісні. Їй належить також антологія укр. лірики «Aus dem Ährenlande. Ukrainische Lyrik in deutscher Nachdichtung von Anna Charlotte Wutzky. Erstes Tausend» (Берлін, 1921), в яку увійшли 16 віршів І. Франка, 5 поезій Лесі Українки, «Нащо мені чорні брови» Шевченка. Цей вірш передрук. не раз у різних вид. творів Шевченка (у кн.: Taras Schewtschenko der ukrainische Nationaldichter, Берлін, 1937, що вийшла у серії «Zur Ukrainekunde», № 6; *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 15; Taras Ševčenko. Sein Leben und sein Werk (Тарас Шевченко. Його життя і його твори). Вісбаден, 1965). В. популяризувала Шевченка у німецькомовному світі публ. ст.: «Тарас Шевченко: До 60-ї річниці від дня смерті українського національного поета» (Berliner Tageblatt. 1921. 19 берез.), «Українські поети Шевченко, Франко: Паралельна студія» (Deutsche Zeitung. 1925. 24 жовт., № 488). У першій з них викладено основні біогр. дані про Шевченка, дано високу оцінку життєвому і творчому подвигу поета. Перекл. В. поетично виразні, природні й дають достовірне уявлення про оригінал, відзначаються правдивістю звучання, збереженням змістової та худож. специфіки.

Тв.: Taras Schewtschenko: Zum 60 Todestage des ukrainischen Nationaldichters // Berliner Tageblatt. 1921. 19 берез.; Ukrainische Dichter Schewtschenko, Franko / Eine Parallel Studie // Deutsche Zeitung. 1925. 24 жовт. № 488.

Літ.: Kürschners Deutscher Literatur-Kalender auf das Jahr 1952. Berlin, 1952; *Kürschners* Deutscher Literatur-Kalender auf das Jahr 1958. Berlin, 1958; *Гавришків Б.* Світова слава Т. Шевченка // Жовтень. 1958. № 3; *Гавришків Б.* Шевченкознавство в країнах німецької мови // Всесвіт. 1961. № 3; *Погребенник Яр.* З історії перекладання Тараса Шевченка німецькою мовою // Архіви України. 1971. № 2; *Погребенник Яр.* Шевченко німецькою мовою. К., 1973.

Ярослава Погребенник

ВШАНО́ВУВАННЯ ПА́М'ЯТІ ШЕВЧЕ́НКА — заходи щодо відзначення ювілеїв, влаштування шевч. свят.

Рух за найширше вшанування пам'яті Шевченка почався відразу після смерті поета, коли члени укр. громад різних міст використовували кожну нагоду, щоб віддати йому належну шану (див. *Громади українські і Шевченко*). Як повідомляв журн. «*Основа*» (1861. № 6), у Петербурзі в день похорону Шевченка зібралися друзі, знайомі та шанувальники поета — члени міської укр. громади, які склали програму перших заходів: перевезення праху Шевченка в Україну, згідно з його поетичним заповітом, спорудження пам'ятника, заснування народної школи його імені, запровадження шевч. стипендій в *Київському університеті* й *Академії мистецтв*, видання творів поета і його біографії та ін. До ред. «Основи» почали надходити різноманітні пропозиції з Петербурга, Києва, *Полтави*, Харкова, *Чернігова*, Одеси. 9 берез. 1861 газ. «Киевский телеграф» повідомляла, що в університетській церкві від-

служено панахиду; того самого дня студентська молодь організувала вечір, на якому читали вірші Шевченка та ін. укр. поетів, виконували муз. твори. 14 квіт. 1861 в Петербур. ун-ті влаштовано літ. вечір, на якому зі спогадами про Шевченка виступив М. Костомаров, свої твори читали А. *Майков*, Я. *Полонський*. 27 квіт. 1861 укр. громада Петербурга на пошану поета організувала великий концерт укр. музики, в якому взяли участь найкращі артисти столичної опери: Д. *Леонова*, С. Гулак-Артемовський, Ф. Нікольський та ін., два хори — чоловічий та жіночий, симфонічний оркестр під диригуванням композитора О. *Сєрова*; гол. розпорядником вечора був М. *Лазаревський*. Ці вечори поклали поч. щорічному традиційному громадському В. п. Ш. Численні заходи відбулися також у багатьох населених пунктах України. Поширювано портрети поета, відливи його посмертної маски, яку зняв з покійного скульптор П. *Клодт,* а розтиражував скульптор Ф. *Каменський*.

Ювілейна вистава-концерт, присвячена пам'яті Т. Г. Шевченка. 5 березня 1911. Афіша

За програмою укр. громади Петербурга тіло Шевченка перевезено в Україну, що супроводжувалося виявом глибокої народної шани поетові в усіх містах і селах, через які везли труну. 10/22 трав. 1861 відбулося багатолюдне перепоховання поета в *Каневі* на Чернечій горі (див. *Смерть, похорон і перепоховання Шевченка*).

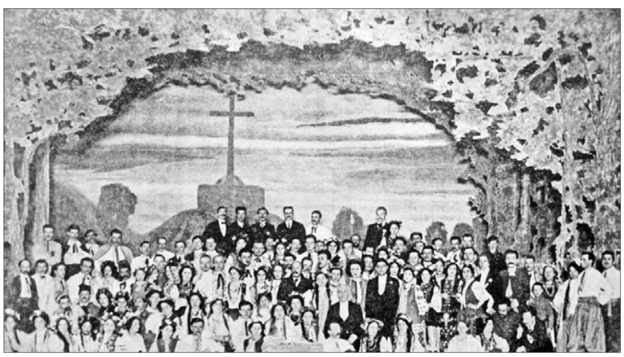
Перші роковини від дня смерті Шевченка відзначено урочистими панахидами, літ. поминками, вечорами. У Петербурзі на панахиді в церкві Введення виголосили промови П. Куліш і В. *Коховський*. Відбулися літ. поминки в Шаховому клубі за участю багатьох друзів та сучасників поета — українців, росіян, поляків; з промовами виступили П. Куліш і В. *Спасович*.

Урочисті вечори влаштували студенти Київ. і Харків. ун-тів. У Галичині, що перебувала у складі Австрійської імперії, шевч. вечори стали традиційними. 1862 у Львові відправлено поминальне богослужіння; на вечорах читали вірші Шевченка, виконували укр. народні пісні та думи, газети друкували його поезії, статті про життя і творчість письменника. 5 трав. 1864 укр. галицький театр уперше після смерті Шевченка поставив п'єсу «Назар Стодоля». 1868 для шевч. вечора, що відбувся у Львові, М. *Лисенко* написав свій перший твір на слова Шевченка — музику до «Заповіту».

Упродовж наступних років, незважаючи на посилення жорстких урядових утисків, пов'язаних із Валуєвським циркуляром 1863 та Емським указом 1876, на роковини Шевченка рік у рік організовували літ. вечори, урочисті панахиди, поминки, збирали кошти на впорядкування його могили. У цих заходах незмінно брали участь сучасники та друзі поета — М. Костомаров, Д. *Мордовець*, М. *Микешин*, Г. *Честахівський*, Ф. *Черненко*, О. *Пипін*, В. Спасович, В. Коховський, брати Лазаревські.

22 лют. 1877 у москов. Малому театрі з ініціативи актриси Г. *Федотової* поставлено п'єсу Шевченка «Назар Стодоля» (йшла під назвою «В ночь на Рождество»). Вистава мала великий успіх, і на вимогу шанувальників її повторили. 25 лют. 1878 у Петербурзі в Клубі художників мист. громадськість столиці влаштувала урочистості, учасниками яких стали М. Костомаров, В. *Лазаревський*, П. *Гайдебуров*, П. Чубинський, В. *Верещагін*, В. *Максимов*, П. *Забіла*, П. *Мартинович*, С. *Васильківський*, Д. Мордовець та багато ін. художників, літераторів, студентів.

Шевч. свята щороку відбувалися у Львові, Станіславі, Тернополі, Перемишлі, Дрогобичі, Коломиї та ін. У Львові на знак увічнення пам'яті поета 1873 засновано літ. Т-во ім. Т. Шевченка, реорганізоване 1892 в *Наукове товариство імені Шевченка* — першу укр. Академію наук, яка стала одним із важливих осередків вивчення та популяризації творчості поета. Активно сприяли поширенню ідей Шевченка статті І. Франка, В. *Стефаника*, О. *Маковея*, М. *Павлика*, які друкувалися в галицькій пресі. 1874 польс. скульптор Т. *Баронч* подарував т-ву ім. Т. Шевченка погруддя митця, яке було відзначено на варшав. худож. виставці.

Хор на чолі з М. Лисенком на вечорі вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка 5 березня 1911

Збірник, присвячений пам'яті Т. Г. Шевченка. М., 1912

Студентська молодь, укр. громадськість починаючи з 1860-х відзначала Шевченкові роковини у Відні, Цюріху, Кракові та ін. містах, що сприяло популяризації постаті Шевченка у країнах Зх. Європи. 1878 М. Драгоманов видав у Женеві брошуру франц. мовою до Літ. конгресу в Парижі «Українська література, заборонена російським урядом», у якій дав високу оцінку творчості письменника.

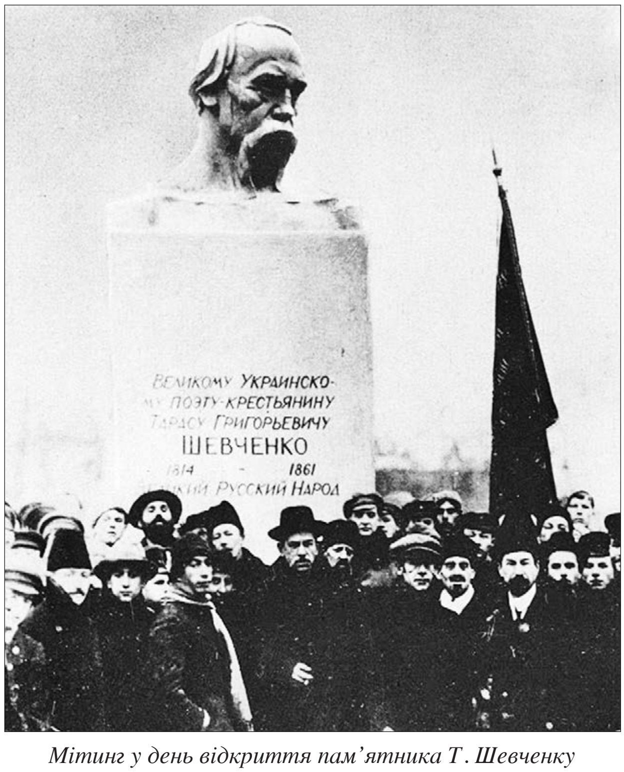
Хвиля різноманітних заходів ширилася з кожним роком. Особливе занепокоєння царського уряду викликала підготовка прогресивної громадськості навесні 1881 до широкого відзначення двадцятиріччя від дня смерті поета. Обер-прокурор Синоду К. Побєдоносцев писав, що дозвіл відзначати Шевченкові роковини загрожував би великою небезпекою, що він може викликати широкі народні демонстрації. Поліція вживала заходів, щоб не допустити у дні роковин смерті поета політ. демонстрацій, поширення прокламацій. Навіть урочисті панахиди, призначені на 2 берез. у Києві й на 5 берез. у Петербурзі, було заборонено.

Діячі культури, вчені брали активну участь у громадських В. п. Ш., нерідко виступали їх організаторами. Серед них — Леся *Українка*, М. *Коцюбинський*, Панас *Мирний*, І. *Нечуй-Левицький*, П. *Грабовський*, І. Франко, В. Стефаник, М. *Черемшина*, М. Микешин, М. Драгоманов, О. *Огоновський*, В. *Барвінський*, А. *Вахнянин*, А. *Кримський*, П. *Житецький*, М. *Стороженко*, В. *Семевський*, М. *Сумцов*. Вони присвятили Шевченкові худож. твори, дослідження, статті. Про поета писали також І. *Тургенєв*, О. *Герцен*, М. *Добролюбов*, М. *Чернишевський*, М. *Некрасов*, А. Майков, Я. Полонський, Л. *Толстой*, А. *Чехов*, М. *Горький*, В. *Короленко* та багато ін. рос. письменників і критиків. На шевч. вечорах і концертах постійно виконували муз. твори на Шевченкові тексти композиторів М. Лисенка, П. *Ніщинського*, В. *Заремби*, М. *Аркаса*, К. *Стеценка*, Я. *Степового*, М. *Мусоргського*, П. *Чайковського*, С. *Рахманінова*, О. Сєрова. Особливо тепло приймали пісні «Думи мої, думи мої» О. *Рубця*, «Заповіт» Г. *Гладкого*, «Реве та стогне Дніпр широкий» Д. *Крижанівського*. Діяльну участь в організації та проведенні шевч. концертів у Львові, Коломиї, Тернополі й ін. містах Зх. України брали композитори Д. *Січинський*, О. *Нижанківський*, С. *Людкевич*, автори муз. творів на тексти Шевченка.

Учасниками шевч. ушанувань постійно були корифеї укр. сцени, актори М. *Заньковецька*, І. *Карпенко-Карий*, М. *Садовський*, М. *Кропивницький*, П. *Саксаганський*, М. Садовська-Барілотті, І. *Мар'яненко*, Г. *Борисоглібська*. У популяризації творчості Шевченка як на його батьківщині, так і за її межами під час гастролей брали участь актори-співаки С. *Крушельницька*, О. *Мишуга*, Ф. *Шаляпін*, Л. Собінов, А. *Нежданова* та ін.

Художники К. *Трутовський*, М. Микешин, Л. *Жемчужников*, І. *Крамськой*, І. *Рєпін*, Ф. *Красицький*, С. Васильківський, В. *Мате*, О. *Сластіон*, К. *Устиянович*, Й. *Курилас*, І. *Труш*, скульптори Ф. Каменський, П. Забіла, Т. Баронч, Ф. *Балавенський*, В. *Беклемішев*, Р. *Бах*, М. *Гаврилко* та ін. виконали багато портретів Шевченка й ілюстрацій до його поезій. Їхні твори репрод. у періодичній пресі, випускали у вигляді листівок для продажу з метою збирання коштів на заходи для увічнення пам'яті поета.

Організатором ряду важливих заходів для В. п. Ш. та вид. його творів було *Товариство імені Т. Г. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, що вчаться у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга*, створене з ініціативи М. Мике-

Мітинг у день відкриття пам'ятника Т. Шевченку в Петербурзі. 1918. Кадр з кінохроніки

шина 1894. Серед членів-засновників: Д. *Менделєєв*, І. Рєпін, Д. Мордовець, А. Коні.

Наприкінці 19 ст. було споруджено й перші пам’ятники Шевченкові (див. *Пам’ятники Шевченкові*).

Глибокі суспільні суперечності й опозиційні настрої 20 ст. позначилися на розумінні ролі Шевченка й ушануванні його пам’яті. Жодна суспільна течія не могла оминути цієї могутньої постаті, намагалася пристосувати поета до своєї ідеології. Але народна любов і традиція виявлення шани до нього була постійною і незмінною. На поч. 20 ст. шевч. вечори, збори, концерти проходили не лише в Україні, а й у різних, у т. ч. найвіддаленіших містах Російської імперії — Катеринодарі, Ставрополі, Бєльцах, Челябінську, Томську, Тобольську, Баку, Коканді, Тифлісі, в Наримському краї і на Далекому Сході, в Харбіні — насамперед там, де проживали українці. 26 лют. 1902 у Москві в церкві Великого Вознесіння відслужено урочисту панахиду по Шевченкові. 1905—07 ім’я поета було присвоєно вулицям, площам, школам (див. *Шевченківські найменування*).

На поч. 20 ст. почали вшановувати пам’ять Шевченка укр. поселенці у США, Канаді, Бразилії.

Широко розгорнулася підготовка до відзначення *п’ятдесятиріччя від дня смерті Шевченка*. У Москві, Києві й Катеринославі створено ювілейні комітети для організації та проведення урочистих заходів. Почесним головою ювілейного комітету для вшанування пам’яті поета в Києві обрано М. Лисенка. Царський уряд і місцеві органи влади встановлювали різні обмеження й заборони стосовно шевч. свят. Накладено арешт на вид. «Кобзаря» 1908, 1910, 1911 (див. *Видання літературних творів Шевченка*) й кантату М. Лисенка «До 50-х роковин смерті Шевченка». У Києві припинено діяльність Шевченківського комітету, не дозволено провести закладини пам’ятника поетові й урочисто відзначити цю дату. В офіційних донесеннях на ім’я київ. ген.-губернатора про наближення роковин письменника підкреслено, що «ці свята готують винятково з метою влаштування величезної протидержавної маніфестації за участі міських самоврядувань та інших громадських організацій». Однак ці дні широко відзначали не лише в Україні, але й по всій Росії. У демократичній пресі надрук. багато матеріалів про Шевченка, опубл. його твори, зокр. у перекл. рос., білор., груз., вірм., лит. та ін. мовами, видано альбоми й листівки з малюнками і портретами поета, а також виготовлено ювілейні значки, жетони, медалі. З теплими спогадами про митця виступив класик груз. л-ри А. *Церетелі*, білор. журналіст Р. *Земкевич* надрукував ст. «Тарас Шевченко і білоруси». Діячі більшовицької партії В. Воровський та С. Спандарян використовували Шевченкову творчість як засіб в ідеологічній пропаганді.

Відкриття пам’ятника Т. Шевченку в Москві. 1918. Виступає О. Коллонтай

У Києві трупа М. Садовського поставила п’єсу «Назар Стодоля». У Київ. худож.-промисловому та науковому музеї організовано «Виставку артистичних творів Тараса Шевченка», на якій експонували оригінали маляр. творів (див. *Експонування творів Шевченка*). Ювілей урочисто відзначено в Харкові, Одесі, Катеринославі, Полтаві, *Кам’янці-Подільському*, *Житомирі*, *Черкасах*, *Умані* та ін.

У Львові проведено урочисте засідання НТШ. У багатьох містах і селах Галичини відбулися урочисті збори, демонстрації, концерти й вечори, дитячі свята у школах. Випущено ювілейні поштові марки, медальйон М. *Гаврилка*, медаль. На зібрані серед населення кошти 1911 споруджено пам’ятники поетові у с. Лисиничах (нині Пустомитівський р-н Львів. обл.) й у с. Вовчинці (нині Івано-Франк. обл.). Своєрідні пам’ятники — т. зв. Шевченкові могили насипали селяни багатьох сіл Зх. України.

26 лют. 1911 в петерб. АМ відбувся урочистий жалобний ранок. У кімнаті-майстерні, де жив і помер Шевченко, встановлено його погруддя і мемор. дошку, влаштовано виставку малюнків, ескізів та офортів митця; 27 лют. відбулося урочисте засідання, присвячене пам’яті Шевченка. З промовою на тему «Національні і загальнолюдські елементи в поезії Т. Г. Шевченка» виступив акад. Д. *Овсянико-Куликовський*. Урочисте засідання відбулося й у Москов. ун-ті. У Москов. консерваторії 18 берез. поставлено п’єсу «Назар Стодоля», дано великий концерт. 26 лют. у залі Літ.-худож. гуртка влаштовано два засідання. Вечір на честь Шевченка пройшов і в польс. т-ві «Dom Polski». У Москов. уч-щі живопису, скульптури та архітектури організовано шевч. виставку (див. *Виставки шевченківські*). 25 берез. великий шевч. вечір відбувся в Томську. Ювілей урочисто відзначено також в Архангельську, Баку, Іркутську, Казані, Мінську, Оренбурзі, Ташкенті, Тифлісі, Ризі, Ростові-на-Дону, Варшаві, на Кубані, на Сахаліні.

П’ятдесятиріччя від дня смерті Шевченка відзначено й у Відні, Празі, Мюнхені. У Нью-Йорку організовано

шевч. комітет, який влаштував великий концерт і почав збір коштів у фонд стипендії ім. Шевченка. 30 берез. у Парижі відбувся шевч. вечір, на якому виступив А. *Луначарський*. 3 квіт. ювілейний вечір влаштувала укр. громада у Парижі.

Підготовка до відзначення *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* проводилася по всій Росії. У Москві, Києві, Полтаві, Харкові, Катеринославі, Кам'янці-Подільському створено ювілейні комісії та комітети, зокр. Об'єднаний комітет для спорудження пам'ятника поетові (Київ) 1909—13 провів чотири міжнародні конкурси. У ці роки особливо загострилася боротьба за Шевченка між різними політ. течіями. Царський уряд заборонив відзначати ювілей. Питання про урядовий наказ протягом кількох днів обговорювали в Держ. думі. На знак протесту проти цієї заборони по всій країні прокотилася хвиля політ. демонстрацій і страйків. Студентські страйки та демонстрації відбулися в Києві, Харкові, Петербурзі. Усі розігнано поліцією. Страйкарів підтримували робітники харків. паровозобудівного та київ. Південноросійського машинобудівного заводів.

25 лют. 1914 о 15 годині в Казанському соборі Петербурга протоієрей Орнанський відслужив панахиду по Шевченку, під час якої співав хор учнів, були присутні бл. 100 осіб. Чорносотенні організації «Союз русского народа» й «Двуглавый орел» влаштували контрдемонстрацію в Києві. Заборонялося служити панахиду по Шевченку в Софійському соборі. Вийшли спеціальні урядові циркуляри про заборону відзначати ювілей у вищих і середніх навч. закладах, народних уч-щах; здійснювати відправи, вивішувати портрет Шевченка у школах. Поліція пильно стежила за виконанням заборонних циркулярів. У Канів на могилу Шевченка послано поліцейські загони розганяти відвідувачів. Київ. комітет у справах друку наклав арешт на «Кобзар» за ред. В. *Доманицького* (К., 1914). Проте, незважаючи на жорсткі урядові репресії, в Києві, Петербурзі, Москві, Харкові, Одесі, Полтаві, Чернігові, Херсоні, Катеринославі, Черкасах, Сімферополі, Севастополі, Таганрозі, Феодосії, Катеринодарі, Тифлісі, Воронежі, Самарі, Ризі, Вільні, Варшаві, Тобольську, Іркутську, Владивостоку відбулися ювілейні урочисті збори, вечори, виставки, концерти тощо. На знак протесту проти цієї заборони київ. студенти оголосили 25 лют. 1914 року одноденний політ. страйк.

Ювілей поета відзначали в Галичині, на Буковині й Закарпатті. На багатолюдних зборах у селах і містах з промовами виступали І. Франко, М. *Возняк*, В. Стефаник, М. Черемшина, Л. *Мартович*, О. Маковей, В. *Гнатюк*, С. Людкевич, І. Труш та ін. З цієї нагоди відкрито нові пам'ятники Шевченкові, встановлено пам'ятні дошки, насипано могили, посаджено дерева. Іменем поета названо навч. заклади, б-ки, вулиці.

Місцеві влада, реакційне духівництво, клерикальні кола Галичини, стривожені розмахом ювілейних свят, вживали заходів щодо їх заборони, зокр. виступали у пресі, не дозволяли навч. закладам брати участь в урочистостях.

Більшовицькі організації, зокр. Київ. комітет РСДРП, випустили спеціальні прокламації у зв'язку з ювілеєм. Газ. «Путь правды» 18 лют. 1914 вмістила ст. «Кріпосники і Шевченко», а 25 лют. — ст. «Пам'яті Т. Г. Шевченка». Заборону вшановувати Шевченків ювілей більшовики використовували як антиурядову пропаганду.

Шевченкове 100-річчя відзначали у Кракові, де відбулося урочисте засідання «Слов'янського товариства» та кілька вечорів, у Парижі, Женеві, Цюріху, Софії, Відні, Бремені, Нью-Йорку, Вінніпезі та в багатьох ін. містах. Цій даті були приурочені ювілейні зб. статей про Шевченка.

Укр. Народна Республіка у берез. 1918 проголосила запровадження Всенародного держ. нац. шевч. свята, згодом скріпленого законодавчо й Директорією. Укр. влада опікувалася могилою Шевченка, масовими тиражами видавалися твори поета й різноманітна л-ра про нього.

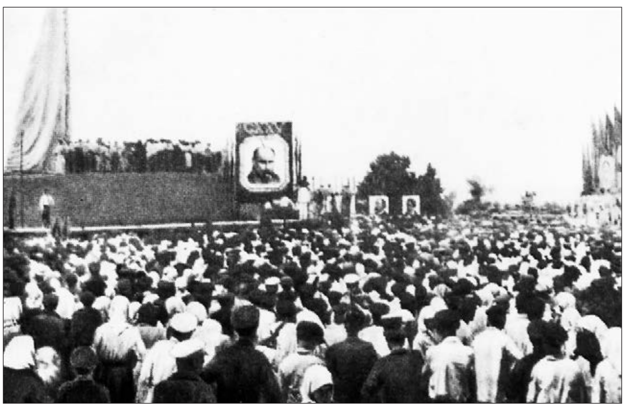
Радянська влада прагнула використати ім'я Шевченка як революціонера й демократа. Серед перших заходів уряду була побудова, згідно з постановою Раднаркому РСФРР від 30 черв. 1918, пам'ятників Шевченкові в Петрограді, Москві й в Україні, зокр. в Ромнах. З'явилися 1919 пам'ятники також у Києві та Харкові. Відкриття їх скрізь супроводжувалося мітингами, парадами, демонстраціями, широко висвітлювалося у пресі.

У Москві 1918 засновано Інтернаціональний клуб ім. Шевченка, який популяризував творчість поета. 27 лют. 1919 Раднарком України ухвалив постанову про святкування Шевченкових роковин по всій республіці. 27 лют. 1920 — про відзначення 59 роковин від дня смерті Шевченка. У містах і селах відбувалися масові мітинги, урочисті вечори, вистави, концерти. У Києві 1919 Бібіковський бульвар перейменовано на бульвар Тараса Шевченка, ім'ям поета названо Перший укр. драм. театр (див. *Шевченківські найменування*). У газетах друкувалися відозви Раднаркому, Наркомату освіти, молодіжного відділу ЦК КП(б)У із закликами широко відзначити 60-річчя від дня смерті поета. У Харкові відбулася велика маніфестація, на мітингу виступили члени уряду. В усіх театрах міста пройшли урочисті вечори, лекції та концерти. У Києві 11 берез. відкрито пам'ятник Шевченкові (див. *Пам'ятники Шевченкові*). Великий шевч. вечір відбувся в опер-

ному театрі, було влаштовано урочисте засідання Укр. АН. 26 лют. 1921 у зв’язку з 60-річчям від дня смерті Шевченка президія Всеукр. Центрального Виконавчого Комітету оголосила 11 берез. Всеукр. святом і ухвалила в цей день провести по всій Україні урочисті засідання та мітинги. Цією ж постановою Наркомосові Української СРР доручено підготовити вид. Повного зібрання творів Шевченка та його біографії, організувати спорудження пам’ятників поетові в губ. і пов. містах, у великих селах, відкрити у Харкові літ.-політ. буд. ім. Тараса Шевченка, оголосити конкурс на створення масової оркестрової й хорової фантазії на тему «Життя Шевченка» (від неволі до волі). Узято на облік, збереження й охорону всі пам’ятки і визначні місця, пов’язані з іменем Шевченка. 13 берез. 1921 проведено всеукр. недільник залізничників, присвячений пам’яті Шевченка, 20 берез. у Москві влаштовано великий урочистий шевч. вечір, 11 берез. вечір проведено в Грузії, поставлено п’єсу «Назар Стодоля».

22 берез. 1925 на будинку в Києві (Хрещатицький провулок, нині провулок Шевченка, 8а), де жив поет, встановлено мемор. дошку, а 10 листоп. 1928 тут урочисто відкрито перший *Літературно-меморіальний будинок-музей Т. Г. Шевченка*. 12 жовт. 1925 Раднарком Казахстану ухвалив постанову про оголошення недоторканним саду ім. Шевченка у Форті Олександровському (кол. *Новопетровському укріпленні*), про організацію охорони цього саду та заснування в ньому музею Шевченка. Цього ж року в Полтаві встановлено пам’ятник поету (скульптор І. *Кавалерідзе*).

1927 відкрито пам’ятники на батьківщині поета у с. *Моринцях* та с. *Кирилівці* (Керелівці), яку 1929 перейменовано на с. Шевченкове, 1930 в центрі села відкрито ще один пам’ятник. Та вже 1930, у час згортання нац. відродження в Україні, Шевченківську

Мітинг на честь відкриття пам’ятника Т. Шевченкові на Тарасовій горі біля Канева. 1939

округу (до якої належали Звенигородщина та Канівщина), т. зв. Шевченківщину, було ліквідовано.

У 1926 Одеська кінофабрика випустила на екрани двосерійний худож. к/ф «Тарас Шевченко» (сценарист М. Панченко, реж. П. *Чардинін*), що його демонстрували не тільки в Україні, а й за її межами, зокр. у США й Канаді. Це був перший кінопам’ятник Шевченкові.

Для зосередження та наук. вивчення творчої спадщини Шевченка в Харкові 1926 створено наук.-досл. *Інститут Тараса Шевченка*, 1933 при ньому відкрито *Галерею картин Т. Г. Шевченка*. Із заснуванням ін-ту закладено основи розвитку шевченкознавства, почато підготовку Повного зібрання творів Шевченка. Однак в умовах ідеологічних репресій, що розгорнулися з 1930 одночасно з «процесом СВУ», видання було припинено. Вимушено припинив свою діяльність Всеукр. Шевч. комітет, який об’єднав найкращі інтелектуальні сили України. У час масового нищення укр. інтелігенції в Союзі РСР гучно вшановували пам’ять поета. Видано зб. творів Шевченка мовами народів Союзу РСР (груз., 1932; азерб., 1934; казах., 1935). У Казахстані *у Форті Шевченка* 1932 почав діяти музей — *меморіальний комплекс Т. Г. Шевченка*.

На укр. землях, які перебували під владою Польщі, Румунії, Чехословаччини, незважаючи на заборону вшановувати пам’ять Шевченка, у шевч. дні українці організовували масові демонстрації, урочисті збори, мітинги й вечори. У багатьох містах і селах Зх. України на зібрані кошти встановлювали погруддя поета. Учасників вшанувань піддавали жорстоким репресіям, не раз руйнували пам’ятники.

У 1920—30-х шевч. дні святкували й у зарубіжних країнах — Австрії, Бельгії, Канаді та ін. Під час нац.-революційної війни в Іспанії 1936—38 у складі інтернаціональної бригади була й рота ім. Тараса Шевченка.

В Україні в 1930-ті роки виразно виявлявся ідеологічний контроль над усіма заходами, пов’язаними з Шевченком. 1939 масштабно відзначено *125-літній ювілей від дня народження Шевченка* за участю Комітету з проведення ювілею, ювілейної комісії АН Української РСР та Всесоюзного ювілейного шевч. комітету, Спілки радянських письменників. Ювілейні комітети діяли також у республіках — Вірменії, Грузії, Казахстані, Молдавії, Узбекистані, у багатьох обласних центрах. Поч. святкування ознаменовано відкриттям у Києві пам’ятника Шевченкові та республ. виставки його маляр. творів. У день ювілею відбулися урочисті шевч. вечори, наук. сесії та конференції; Шевченковим іменем названо ін-ти, школи, театри, клуби, кінотеатри, музеї, колгоспи, підприємства, вулиці. У місцях перебування поета встановлено мемор.

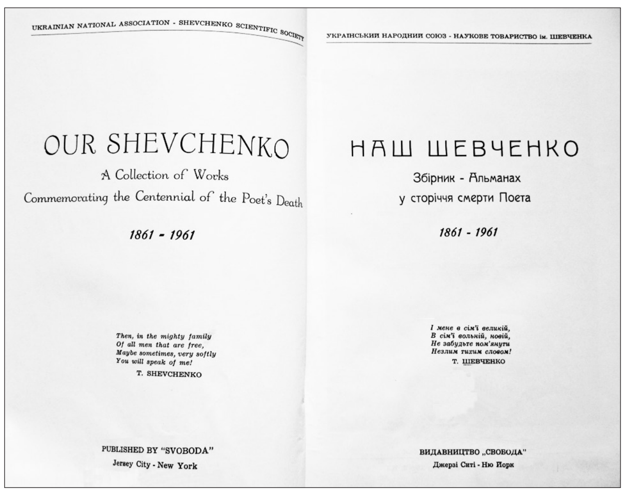
дошки. Місто Форт Олександровський перейменовано на *Форт Шевченка*. У вузах встановлено стипендії ім. Шевченка, виготовлено ювілейну пам’ятну медаль, випущено ювілейні поштові марки. Театри здійснювали постановки за творами Шевченка, а також п’єс про його життя і творчість.

Вийшли численні ювілейні номери газет і журналів. Відкрито Літ.-мемор. музей Шевченка в с. Шевченковому. VI пленум правління Спілки письменників Союзу РСР, присвячений ювілею поета, відбувся 4—6 трав. у Києві та 8 трав. у Каневі на могилі митця. У Каневі 18 черв. відкрито новий пам’ятник і музей. Пам’ять Шевченка широко вшановували у Львові, Дрогобичі, Ковелі, Коломиї, Луцьку, Тернополі та багатьох ін. містах і селах Зх. України. Ювілейні урочистості відбулися також у Франції, Швеції, Болгарії. 8 квіт. 1941 в Києві відкрито Центр. держ. музей Тараса Шевченка (див. *Національний музей Тараса Шевченка*). З перших днів Другої світової війни всі цінності шевч. музеїв було евакуйовано до Новосибірська. Багато Шевч. пам’ятників зруйновано або пошкоджено. У приміщенні музею в Каневі влаштовано нацистський концтабір. Секція суспільних наук АН УРСР в Уфі провела 1942 присвячену Шевченкові наук. сесію. На фронти виїздили театр. й концертні бригади, які включали до свого репертуару твори Шевченка, через лінію фронту переправляли «Кобзарі» й листівки, на яких між сторінками Шевченкових поезій вмонтовано заклики до боротьби проти нацизму. 31 січ. 1944 радянські війська звільнили від гітлерівців територію могили Шевченка. У берез. 1944 широко відзначено 130-річчя від дня народження письменника. У Київ. театрі опери та балету відбулися урочисті збори, які відкрив П. *Тичина*, з доповіддю виступив М. *Рильський*; концерт з муз. творів на тексти Шевченка. 21 трав. цього ж року відбулося урочисте покладання вінків та мітинг на Шевченковій могилі в Каневі.

У повоєнні роки відновлено багато пам’ятників Шевченкові, зокр. у Рівному, на Львівщині, Черкащині, Полтавщині, Вінниччині. На відзнаку сторіччя з часу перебування Шевченка в Києві 13—14 черв. 1946 в Літ.-мемор. будинку-музеї Шевченка проведено наук. сесію. 9 берез. 1947 на території садиби цього музею встановлено погруддя поета. 1948 у Казахстані широко відзначили сторіччя перебування Шевченка на *Косаралі*. На ознаменування 135-річчя від дня народження поета 1949 знову відкрито Держ. музей Тараса Шевченка в Києві (ДМШ; див. *Національний музей Тараса Шевченка*). До 90-х роковин від дня смерті поета Україна передала в дар українцям Канади пам’ятник Шевченкові, який відкрито 1951 у Палермо (поблизу Торонто); 24 лип. 1952 неподалік пам’ятника відкрито *Музей Тараса Шевченка*, експонати для якого надіслали Т-во культурних зв’язків з українцями за кордоном та ДМШ.

У 1956 відкрито пам’ятник поетові в с. Моринцях, наступного року — в с. Шевченковому; 1959 — в *Орську*, де поет відбував перші роки заслання, 1960 — у Молдові, 1961 — в Канаді у Вінніпезі. 1952 ІЛ започаткував наук. шевч. конференції (див. *Шевченківські наукові конференції*), які проходять у різних регіонах України та за її межами.

У 1960-х біля монументів Шевченка проводилися нац.-патріотичні маніфестації, приурочені до визначних дат, пов’язаних з ім’ям поета (дня народження або смерті, перепоховання тощо). *Столітні роковини від дня смерті Шевченка* 1961 широко відзначено в Україні, в усіх республіках кол. Радянського Союзу, в усьому світі. 21 лют. 1959 в Україні утворено Республіканський комітет з підготовки й відзначення ювілеїв під головуванням М. *Бажана*; 20 січ. 1961 — Всесоюзний ювілейний комітет. Шевч. ювілейні комітети й комісії утворено в усіх союзних республіках, великих містах, творчих спілках, наук. установах і навч. закладах. 22—24 листоп. 1960 Президія Всесвітньої Ради Миру ухвалила рекомендувати всім народам земної кулі відзначити 10 берез. 1961 100-річчя від дня смерті укр. поета. Підготовано й випущено у світ нові вид. творів Шевченка, худож. й наук. л-ру про нього. Наук. громадськість відзначила ювілей сесіями, конференціями й урочистими зборами. У Києві проведено вечір дружби братніх л-р. 10 берез. 1961 у Ленінград. ін-ті живопису, скульптури й архітектури ім. І. Рєпіна відбувся урочистий ранок. Багатолюдний мітинг влаштовано 21 трав. 1961 у Каневі на могилі поета. У багатьох містах України та світу організовано юві-

UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION - SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY

OUR SHEVCHENKO

A Collection of Works

Commemorating the Centennial of the Poet’s Death

1861 - 1961

Then, in the mighty family
Of all men that are free,
Maybe sometimes, very softly
You will speak of me!
T. SHEVCHENKO

PUBLISHED BY “SVOBODA”

Jersey City - New York

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ - НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

НАШ ШЕВЧЕНКО

Збірник - Альманах

у сторіччя смерти Поета

1861 - 1961

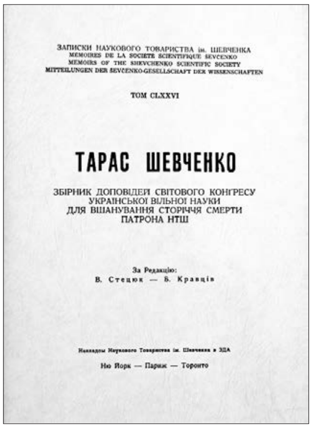
І мене в сім’ї великій,
В сім’ї вольній, новій,
Не забудьте пом’янути
Незлим тихим словом!
Т. ШЕВЧЕНКО

ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА“

Джерзі Сіті - Ню Йорк

Наш Шевченко. Збірник-Альманах у сторіччя смерті Поета. 1861—1961. Нью-Йорк, 1961.

лейні шевч. виставки, показано нові вистави, к/ф про Шевченка, проведено теле- й радіопередачі. Виготовлено пам’ятну ювілейну медаль, випущено серію ювілейних поштових марок та листівок. 20 трав. 1961 встановлено щорічні республіканські премії ім. Т. Г. Шевченка (з 23 квіт. 1969 — Держ. премія Української РСР ім. Т. Г. Шевченка в галузі л-ри, мист-ва і архітектури; з 27 верес. 1999 — *Національна премія України імені Тараса Шевченка*).

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА
MEMOIRES DE LA SOCIETE SCIENTIFIQUE SEVCENKO
MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MITTEILUNGEN DER SEVCENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN

ТОМ CLXXVI

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

ЗБІРНИК ДОПОВІДЕЙ СВІТОВОГО КОНҐРЕСУ
УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ НАУКИ
ДЛЯ ВШАНУВАННЯ СТОРІЧЧЯ СМЕРТИ
ПАТРОНА НТШ

За Редакцією:
В. Стецюк — Б. Кравців

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка в ЗДА

Ню Йорк — Париж — Торонто

Тарас Шевченко. Збірник доповідей. ЗНТШ. Нью-Йорк; Париж; Торонто. 1961

Ювілей Шевченка 1961 відзначали в Австрії, Англії, Болгарії, В’єтнамі, Канаді, країнах Латинської Америки, Монголії, Німецькій Демократичній Республіці, Польщі, Румунії, Угорщині, Швеції, Югославії, Японії.

27 верес. 1962 створено Всесоюзний ювілейний комітет із відзначення *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* на чолі з М. *Тихоновим*. Всесвітня Рада Миру рекомендувала нац. комітетам широко відзначити цю дату. 11 груд. 1962 12-та сесія ЮНЕСКО (див. *ЮНЕСКО про вшановування пам’яті Шевченка*) ухвалила залучити до програми своєї роботи на 1964 святкування 150-річчя народження Шевченка. 9 берез. відбулися великі урочисті ювілейні вечори в Києві, Москві, столицях союзних республік, містах, селах. 27—28 трав. у Києві пройшов Об’єднаний пленум правлінь Спілки письменників Союзу РСР та Спілки письменників України, Міжнародний форум діячів культури у Києві, у роботі якого взяли участь представники 43 країн. На одній з вершин (4200 м) Центрального Кавказу, що дістала 1939 назву Пік Тараса Шевченка, 1964 альпіністи Дніпропетровщини встановили погруддя поета.

В ювілейні 1961 і 1964 Київ. ун-т організував три наук. студентські експедиції шевч. місцями України та Радянського Союзу, за матеріалами яких створено к/ф «Шляхами Тараса» (сценарій І. *Драча*).

10 черв. 1964 відкрито новий пам’ятник Шевченкові у Москві, у Ленінград. ін-ті живопису, скульптури й архітектури ім. І. Рєпіна — *Меморіальну майстерню Шевченка*. Того ж року на п-ві *Мангишлак*, де поет був на засланні, його ім’я присвоєно м. Актау (нині повернуто первинну назву). 16—17 черв. 1964 у Берліні відбувся шевч. симпозіум за участю вчених НДР, Польщі, Чехословаччини й Союзу РСР. У Чехословаччині іменем Шевченка названо одну з вулиць у Пряшеві, у Празі встановлено мемор. дошку на буд. кол. друкарні, де 1876 видано «Кобзар». Різноманітні ювілейні заходи проведено за участі укр. еміграції у США — в Нью-Йорку, Вашингтоні, Детройті, Клівленді, Чикаго, Філадельфії, Бостоні, Лос-Анджелесі й ін. містах. 28 черв. відкрито пам’ятник Шевченкові у Вашингтоні. Ювілей укр. поета відзначено в Канаді, Великобританії, Греції, Італії, Австрії, Японії, Туреччині, Лівані, Ірані, Австралії, Аргентині, Мексиці, Уругваї та ін. країнах.

1977 закінчено спорудження архіт.-мемор. комплексу на Тарасовій горі. 1981 започатковано Шевч. *міжнародне літературно-мистецьке свято «В сім’ї вольній, новій»*. Приурочене до дня народження поета, воно відбувалося в березневі дні. У перший рік набуло статусу всесоюзного, а з наступного року — міжнародного. 1988 перенесене на травень — час, коли Шевченко посмертно повернувся в Україну. Матеріали цього свята у 1984—98 друкувалися у зб. «В сім’ї вольній, новій».

1989, у дні відзначення *175-літнього ювілею від дня народження Шевченка*, вперше після кількадесятилітньої перерви відслужено панахиду в Києві у Володимирському кафедральному соборі. Її провів митрополит Київ. і Галицький Філарет, а на могилі Шевченка — протоієрей Канів. Успенського собору о. Георгій. Відбулися урочисті вечори в Києві та багатьох містах України, худож. та книжкові виставки, наук. конференції. Міністерство зв’язку Української РСР випустило ювілейний комплект листівок. З ініціативи Укр. т-ва любителів книги, Спілок письменників, художників та журналістів України, т-ва «Україна», Укр. фонду культури розпочато збір коштів з метою збереження й увічнення місць, де народився, жив і творив Шевченко і де його поховано. До цього ювілею на Черкащині відтворено мемор. хати — у селі Моринцях, де він народився, батькову хату в с. Шевченковому (Кирилівці), в якій минули дитячі та юнацькі роки. У с. *Будищі* відремонтовано буд. П. *Енгельгардта*. У Канів. та Київ. музеях Шевченка відкрито нові експозиції (автори — колектив художників на чолі з лауреатом Держ. премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка А. *Гайдамакою*).

10—22 трав. 1989 у Празі зібралися письменники України, Росії та Білорусії разом із літераторами багатьох європ. країн на Міжнародний шевч. форум «Від серця Європи до серця України». Після завершення роботи форуму його учасники відвідали місце поховання поета. У Каневі вони прийняли декларацію

Вшанування пам’яті Т. Г. Шевченка з нагоди 195-ї річниці від дня народження. Академія мистецтв. Ансамбль «Отрада» під керуванням Б. Зонова. 2009. Санкт-Петербург

про необхідність захисту й збереження заповідних місць, пов’язаних із життям і творчістю Шевченка.

Ювілейні святкування відбулися й у Ленінграді (тут було закладено пам’ятник укр. поету), Москві, Вільнюсі, Астрахані, Улан-Уде, в ін. містах. У канад. м. Торонто проведено фестиваль укр. фільмів, організований культурним т-вом ім. Шевченка. Пам’ятники поетові споруджено, зокр., в Прудентополісі (1989, Бразилія), у Братиславі (1990, Словаччина).

Багато монументів було встановлено після проголошення Незалежності України — зокр. у Сімферополі, Севастополі, Євпаторії (АР Крим), у Львові, Львів., Рівнен., Івано-Франк., Терноп. й ін. областях України; у верес. 1991 — у польс. місті Білий Бір, 2000 — у Петербурзі, 2002 — в Мінську та Бресті (Білорусь).

У кін. 1980-х ім’я Шевченка отримали щойно створені Т-во рідної мови, Всеукр. т-во «Просвіта», Всеукр. благодійний культурно-наук. фонд.

В Оренбурзі 1991 відкрито *Інститут Тараса Шевченка* — Центр енциклопедичних проектів (наук.-досл. університетський центр) Оренб. держ. ун-ту. Засновником його було укр. культурно-просвітницьке Т-во Оренб. обл., а керівником — Л. *Большаков*.

До 185-річчя від дня народження Шевченка (1999) у Черкасах при кафедрі укр. л-ри Черкас. держ. ун-ту ім. Б. Хмельницького створено *Центр шевченкознавчих досліджень*.

9 берез. 2001 у Сімферополі проведено низку заходів, приурочених до 160-річчя від дня виходу «Кобзаря»: покладання квітів до пам’ятника Шевченкові, молебень, а потому концерт в укр. муз.-драм. театрі. Цього ж дня у посольстві України у ФРН відбувся святковий вечір, присвячений 187-й річниці від дня народження Шевченка. Його організувало посольство разом з Укр. культурним об’єднанням країни. У заході взяли участь славісти, діячі культурних та мист. кіл Німеччини, члени нім.-укр. т-ва, представники діаспори, журналісти.

9 берез. 2001 у Києві було заплановано проведення урочистих заходів (покладання квітів до підніжжя пам’ятника в парку Шевченка від партій та громадських організацій, молебень, мітинг, святковий хід та маніфестація, утворення вздовж Хрещатика на тротуарах ланцюга єдності нац.-демократичних сил). Але день народження Шевченка став днем масового безладдя у центрі столиці. Всупереч цьому, громада, котра зійшлася до ДМШ, вшанувала пам’ять поета традиційно: піснею, поезією, квітами. Крім святкового літ.-мист. вечора, працівники музею підготували зустріч із лауреатами Нац. премії України ім. Т. Г. Шевченка 2001.

20 трав. виповнилося 40 років від дня заснування Нац. премії України ім. Т. Г. Шевченка. До цієї дати в-во «Криниця» випустило енциклопедичний довідник «Шевченківські лауреати. 1962—2001» (укладач М. *Лабінський*; передм. І. *Дзюби*).

140-річчя від дня перепоховання Шевченка на Чернечій горі під Каневом відзначали в усьому світі покладанням квітів до майже 500 пам’ятників поетові, понад 30 з яких встановлено за кордоном; у Каневі було відкрито філателістичну виставку. Також введено в обіг спеціальний поштовий штемпель із зображенням хреста на могилі на тлі Успенського собору в Каневі та написом «Пам’яті Тараса Шевченка».

Вшанування пам’яті Т. Шевченка з нагоди 149-ї річниці смерті. Львів

31 берез. 2001 Указом Президента України Київ. держ. музею Т. Г. Шевченка надано статус національного. 22 серп. того ж року відкрито пам’ятник Шевченкові у Керчі (автори: В. Сівко та М. Білик), відлитий за моделлю пам’ятника з бронзи, подарованого раніше Києвом Гавані (Куба). 6 січ. 2002 у Києві почато відновлення церкви Різдва Христового на Поштовій пл. (побудована за проектом А. Меленського 1810—14; зруйнована у 1930-х; відбудована протягом 2002—05). Тут у трав. 1861 кияни прощалися з поетом напередодні перевезення його тіла до Канева.

Уряд Білорусі підтримав ініціативу укр. громадських об'єднань, які діють на території цієї країни, оголосивши 2002-й роком Шевченка. У Мінську відкрили пам'ятник поетові, виставку маляр. творів Шевченка (див. *Експонування творів Шевченка*) тощо.

До шевч. днів 2002 перекладено поезії Шевченка ульчеською (перекл. Н. *Дуван*; див. *Перекладання творів Шевченка*) та удегейською (перекл. О. *Канчуги*) мовами (Хабаровський та Приморський краї Росії). У Варшаві відкрито пам'ятник митцю (скульптор А. *Кущ*). У межах відзначення 11-ї річниці Незалежності України в серп. 2002 у Поті (Грузія) відбулося відкриття пам'ятного знака Шевченку, який встановлено з ініціативи мерії міста і Консульського агентства України. 2002 укр. студією «1+1» відзнято чотирисерійний телефільм «Мій Шевченко» (автори ідеї та сценарію О. Роднянський, Ю. Макаров, О. Чекан, реж. П. Овечкін, оператор В. Філіпов).

З нагоди 189-ї річниці від дня народження Шевченка 4 берез. 2003 у Казахстані В. п. Ш. почалося відкриттям у Музеї сучасного мист-ва Астани республ. виставки творів укр. художників, скульпторів, які опинилися в різні часи на казах. землі. У посольстві України в Німеччині відбувся святковий вечір.

В Україні річниці присвячено низку презентацій, зокр. альб. «Національний музей Тараса Шевченка», перевидання «Кобзаря» 1927 в оформленні П. *Носка*; у берез. 2003 понад 300 комплектів 4-томника «Конкорданція творів Шевченка» О. Ільницького й Г. Гавриша з 450-ти, подарованих Наук. т-вом ім. Т. Шевченка у Нью-Йорку, передано Києву. В Інтернеті відкрився інформ. портал: www.kobzar.info, де представлено поезію, прозу й маляр. спадщину Шевченка.

З метою вшанування в Україні та світі пам'яті Шевченка, поширення його письменницької та худож. спадщини 2003 створено «Шевченківський фонд — XXI століття», який надає матеріальну та фінансову підтримку ініціативам, спрямованим на об'єктивну наук. інтерпретацію творів митця, сприяє вивченню літ. і мист. процесів в Україні.

На площі біля Будинку офіцерів у Черкасах 23 берез. 2003 відкрито пам'ятник Шевченкові (скульптор А. Кравченко). 22 трав. громадськість Луган. обл. урочисто відзначила 142-гі роковини перепоховання Шевченка. У цей день у навч. закладах та установах культури відбулися урочисті збори та мітинги. Завершилося свято на майдані міста хореографічною постановкою «Молитва за Україну».

У межах святкування 190-річчя від дня народження Шевченка зорганізовано літ.-мист. вечори, наук. конференції; видано «Кобзар» кирг. мовою (перекл. Б. *Степанюка*; вид. накладом 1000 прим. здійснила Гол. спеціалізована ред. л-ри мовами нац. меншин України, Київ). Книжку ілюстровано репродукціями живописних і графічних творів митця. На вул. Т. Шевченка в Алмати (Казахстан) встановлено пам'ятник поету. Крім того, пам'ятник відкрито в Будапешті (за підтримки посольства України в Угорщині).

На замовлення Держ. комітету інформ. політики, телебачення і радіомовлення України за Нац. програмою випуску суспільно необхідних видань у 2001—05 вийшло 7 томів «Повного зібрання творів Шевченка у дванадцяти томах».

Нац. банк України з 20 лют. 2006 запровадив до обігу банкноту нового зразка номіналом 100 гривень. На її лицьовому боці праворуч від центру відтворено портрет Шевченка у молодому віці.

В Афінах встановлено пам'ятник Шевченкові. Урочисту акцію відкриття, що відбулася в рамках Днів України в Греції, було приурочено до 192-ї річниці від дня народження поета. Провели заходи представництво Всесвітньої організації розвитку країн (WDO) в Україні та посольство України в Греції.

9 берез. 2006 у с. Моринцях відкрито пам'ятник матері Шевченка — Катерині (автори: скульптор В. Димьон, архітектори Ю. Чеберяк, С. Фурсенко, Д. Юрін). У берез. 2007 столиця України подарувала Тбілісі (Грузія) пам'ятник Шевченкові (авторський колектив: скульптори В. Чепелик, О. Хмелик, архіт. В. Сеульський). Його встановлено на гранітному постаменті у центрі міста, на проспекті І. Чавчавадзе. Цього ж року в Будапешті (Угорщина) за участю президентів двох країн — В. Ющенка та Л. Шойома — відбулася урочиста церемонія відкриття пам'ятника Шевченку.

Багатолюдні мітинги з нагоди 193-ї річниці від дня народження поета відбулися у Києві, Вінниці, Дніпропетровську, Севастополі, Сімферополі, Черкасах

Вшанування пам'яті Т. Шевченка. Облмуздрамтеатр. 9 березня 2012. Рівне

та ін. містах України. У трав. 2007 на Канівщині встановлено меморіал і засновано заповідник «Тарасова земля».

Урочисто пройшло відзначення 146-ї річниці перепоховання Шевченка. У НМТШ після панахиди в експозиційній залі відбулася літ.-мист. частина заходів. Відкрито виставку «Гори мої високії», на якій презентовано понад 30 творів із фондової колекції ШНЗ. Наприкінці 2007 здійснено перевидання празького «Кобзаря» 1941, також у груд. відзначили 100-річчя «Кобзаря», якого видав В. Доманицький 1907. Вид-во «Криниця» перевидало енциклопедичний довідник «Шевченківські лауреати, 1962—2007» (К., 2007).

Вшанування пам’яті Т. Шевченка Народним хором «Верес». 9 березня 2012. Рівне

У берез. 2008 відбулася низка акцій, пов’язаних з іменем Шевченка: у Прилуках Черніг. обл. встановлено монумент поету (молодий митець зображений із пензлем і палітрою — саме таким 1845 він уперше прибув до Прилук на завдання Археографічної комісії; автор В. Небогесенко, архіт. П. Бережний); 13 берез. у приміщенні Нац. культурного центру України в Москві відбувся черговий урочистий вечір зі святковим концертом, присвячений 194-й річниці від дня народження поета: «Великий син великого народу — через віки й серця»; у Києві — доброчинний аукціон. На продаж було виставлено 64 полотна та дві бронзові скульптури, серед яких три портрети поета, жанрові картини за мотивами творів «Назар Стодоля» та «Чумаки», краєвиди сіл Моринців, Кирилівки та ін. Зібрані кошти передано посольству України в Канаді на зведення в Оттаві пам’ятника Шевченкові. Пам’ятники відкрито в Баку (Азербайджан), Пекіні (Китай).

На честь 194-ї річниці від дня народження Шевченка Київ. нац. ун-т культури і мист-в влаштував концерт «Ми діти твої, Україно». Цій даті приурочено виставку «Кобзарів» у ЦДАМЛМУ (Київ). В Українському Домі напередодні річниці відбулася презентація кн. І. Дзюби «Тарас Шевченко. Життя і творчість». На поч. 2008 у вид-ві «Мистецтво» вийшла зб. перекладів поезії Шевченка англ. мовою (перекл. В. *Річ*). У жовт. того ж року завдяки зусиллям Міністерства культури та туризму України й Укр. Вільної академії наук у Нью-Йорку в Україну повернулися арх. матеріали засновника Будинку-музею Т. Шевченка в Києві В. *Міяковського*.

У листоп. 2008 у НМТШ відбулася презентація альб. «Шевченківська листівка як пам’ятка історії та культури, 1890—1940» (автор В. *Яцюк*). Організаторами заходу стали Генеральна дирекція Київ. міської ради з обслуговування іноземних представництв, НМТШ та київ. вид-во «Криниця». В ІЛ у груд. того ж року презентовано «Кобзар» польс. мовою, виданий Католицьким ун-том Любліна. На титулі зазначено: перше повне польс. видання. Перекладач П. *Купрись* працював над вид. 20 років.

У берез. 2009 у межах Ґран-прі Міжнародної виставки поштових марок (WIPA) обрано найкращі поштові марки світу 2007. Укр. поштовий блок «200-річчя від дня народження Тараса Шевченка» з марками № 806 «Доля» (Міхель, 841), № 807 «Автопортрет» (Міхель, 842) посів сьоме місце. В берез. відкрито пам’ятник Шевченкові у Празі (Чехія), у трав. — у Софії (Болгарія). До 195-річчя від дня народження поета в Черкасах відбулася наук. конференція. 24 квіт. 2009 НМТШ виповнилося 60 років. На честь ювілею музей експонував одну з найбільш раритетних частин фондового зібрання — особисті речі Шевченка. З нагоди 148-х роковин від дня перепоховання поета у трав. у Каневі й Переяславі-Хмельницькому (Київ. обл.) пройшли шевч. читання.

У берез. 2010 в Тернополі відбулася спільна акція місцевих художників і літераторів з ушанування Шевченка: вони організували виставку й читання, тут прозвучало есе Т. Дігай «Мій Тарас Шевченко».

Комплекс заходів щодо В. п. Ш. представлено у низці президентських указів й урядових постанов: «Про створення державного історико-культурного заповідника “Батьківщина Тараса Шевченка”» (1992);

Вшанування пам’яті Т. Шевченка. 9 березня 2012. Житомир

«Про заходи з підготовки до відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка» (1998); «Про вшанування пам'яті Тараса Григоровича Шевченка» (2000); «Про відзначення 190-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка» (2003). Іл. табл. XI.

Літ.: Тарас Шевченко. Документи і матеріали. 1814—1961. К., 1963; *Дорошенко О. А.* Пам'ятники Шевченкові у Галичині // *НШК 13*; *Документи*; *Папакін Г. В.* Архівні джерела про вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка у 1919 році: Документи ЦДІА УРСР у м. Києві про поширення творів Т. Г. Шевченка на Україні в дожовтневий період // Архіви України. 1989. № 1; *Слончак Н. М.* Документи ЦДАКФФД УРСР з історії спорудження пам'ятників Т. Г. Шевченку на Україні // Архіви України. 1989. № 4; *Коломінов В. В.* Товариство імені Т. Г. Шевченка в Петербурзі і Ленінграді // Вісник АН УРСР. 1991. № 1; *Документи* про вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка на Північній Буковині: [1900—1940] // Архіви України. 1991. № 4; *Акуленко В.* Шевченкова земля в монументальних кайданах // Пам'ятки України. 1993. Ч. 1/6; *Останнім* шляхом Кобзаря. К., 1994; *Григоренко О. П.* Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка на Поділлі в 1914 році // *Малинщина* у просторі і часі: Матеріали всеукр. наук.-краєзнавчої конф. Малин, 1996; *Черінь Г.* Відзначення ювілеїв Т. Г. Шевченка як свідчення про рівень національної свідомості українства // *НТЕ*. 1998. № 2/3; *Зінчук Л.* Мангишлак вшановує акина Тарази // Дивослово. 1998. № 6; *Малецький О.* Вшанування Тараса Шевченка в Канаді // *Західноканадський* збірник. Едмонтон, 1999. Вип. 3; *Бонь О.* О. П. Новицький і Шевченківський ювілей 1911 року в Москві // Наук. зап. / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. К., 1999. Вип. 9; *Арсенич П.* Тарас Шевченко і Прикарпаття. Івано-Франківськ, 2001; *Вдовенко С.* Рік Т. Шевченка в Білорусі — теорія і практика державної політики добросусідства // Українознавство. 2003. Ч. 2/3; *Галабурда-Чигирин М.* Ми з тобою навіки, Батьку-Тарасе! // Вісник УВКР. 2004. № 3.

Валентина Судак, *Зінаїда Тарахан-Береза*, *Олена Слободянюк*

В'Ю́НИК Андрій Олексійович (13.12.1914, с. Білка Тростянецького р-ну Сум. обл. — 10.02.2003, Київ) — укр. мистецтвознавець, художник, музейник, колекціонер. Навчався у Львів. ін-ті прикладного та декоративного мист-ва (1947—53). Автор розділів до «Історії українського мистецтва» (Т. 2, К., 1967; Т. 4, К., 1969, 1970) та низки ін. праць.

Опубл. статті: «Графічна Шевченкіана» (про графічні портрети митця; журн. «Вітчизна». 1963, 1964), «Книжкові знаки шевченківські» (ШС. 1976. Т. 1); укладач ілюстрацій та автор коментарів до них у вид. «Доля. Книга про Тараса Шевченка в образах і фактах» (К., 1993). Першим з 1960-х почав збирати й друкувати шевченкіану в екслібрисах. Його колекція містила понад 750 книжкових знаків переважно укр. майстрів.

Тв.: Український книжковий знак. К., 1968; Українська графіка XI — початку XX ст. К., 1994.

Літ.: Перевальський В. Андрій В'юник // Ант. 2000. № 4/6.

Микола Шудря

В'Ю́НИЩЕ — село Переяславського пов. Полтав. губ. (тепер не існує; у зв'язку з будівництвом Канівської ГЕС опинилося в зоні затоплення). Шевченко був у В. у серп. та у груд. 1845, доки тривав ремонт у будинку А. *Козачковського* в *Переяславі*. Жив поет у домі С. *Самойлова*, якого в листах до А. Козачковського називає «добрым гостеприимным». У цьому селі Шевченко написав поетичні твори: «І мертвим, і живим» (закінчення датоване 14 груд.), «Холодний Яр» (17 груд.), «Давидові псалми» (19 груд.), «Маленькій Мар'яні» (20 груд.), «Минають дні, минають ночі» (21 груд.) та «Три літа» (22 груд.). Крім того, намалював початий у Переяславі автопортрет (втрачений; про нього відомо зі спогадів А. Козачковського) і пейзаж (сепією) «У В'юнищі». На малюнку зображено попівський будинок, а на другому плані — хату С. Самойлова. У В. поет спілкувався з селянами, про що збереглися народні перекази. Одна з легенд розповідає про маленьку сирітку, яка наймитувала в багатія. Їй Шевченко присвятив вірш «Маленькій Мар'яні». У кінці груд. Шевченко повернувся у Переяслав. У 1960-х до переселення при школі існувала кімната-музей Т. Г. Шевченка.

Миколаївська церква. В'юнище. 19 ст. Сучасне фото

Літ.: Розум В. Шляхами Кобзаря. К., 1963; *Народ* і Шевченко. К., 1963; *Шляхами* Великого Кобзаря: Путівник. К., 1964; *Сікорський М., Швидкий Д.* На землі переяславській. К., 1971.

Єлизавета Середа

ВЯ́ЗЕМСЬКИЙ Петро Андрійович (12/23.07.1792, Москва — 10/22.11.1878, Баден-Баден; похований у Петербурзі) — рос. поет і критик; акад. Рос. АН (1839), князь. Близький друг О. Пушкіна і В. Жуковського. Один з учасників літ. гуртка «Арзамас». У 1815—20-х спілкувався з майбутніми декабристами. Ранню лірику В. пройнято волелюбними мотивами. У 1840-х поступово відійшов від демократичного табору. Перебуваючи на засланні, Шевченко згадував, як узимку 1839 він і

П. Вяземський

В. *Штернберг* відвідали В. Жуковського, котрий запросив їх ознайомитися з привезеними ним із Німеччини репродукціями творів «светил мюнхенской школы живописи». Під час перегляду у кабінет Жуковського зайшов В. і врятував молодих і надто відвертих критиків цього «идеального безобразия» від гніву В. Жуковського (Щоденник, 10 лип. 1857).

Борис Деркач

В'ЯЗО́ВСЬКИЙ Григорій Андрійович (2.02.1919, с. Баштанка, тепер смт Микол. обл. — 25.02.1996, Одеса) — укр. літературознавець. Д-р філол. наук (1969), проф. (1970). Закінчив 1947 Одес. ун-т. Працював у ньому у 1950—96: очолював кафедру укр. л-ри (1957—66), теорії л-ри (1966—91). Основна сфера наук. зацікавлень — теорія л-ри та психологія творчості. В. — один із авторів та відп. ред. кн. «Тарас Григорович Шевченко. Біографія» (1960; 2-ге вид. — 1963), кількох статей про Шевченка, питання худож. майстерності митця, місце і роль поета в розвитку укр. л-ри. У ст. «Композиція поеми Т. Г. Шевченка "Гайдамаки"» (1957) В. доводить, що будова твору відповідає концептуальним настановам автора, є цілісною, адекватно втілює задум і жанрову природу теми. У ст. «Живий Кобзар» (у вид.: *Кобзареві* — Одеса. О., 1964) йдеться про основні мотиви творчості поета, з'ясовано закономірність актуальності Шевченкового слова на різних культурно-істор. зрізах.

Г. В'язовський.

Тв.: Композиція поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки» // Праці Одес. ун-ту. 1957. Т. 147. Серія філол. наук. Вип. 6; Великий народний кобзар Тарас Шевченко // Праці Одес. ун-ту. 1962. Т. 152. Серія філол. наук. Вип. 14; Майстер композиції (про поему «Гайдамаки») // Орбіти художнього слова: Творча культура письменника. О., 1969.

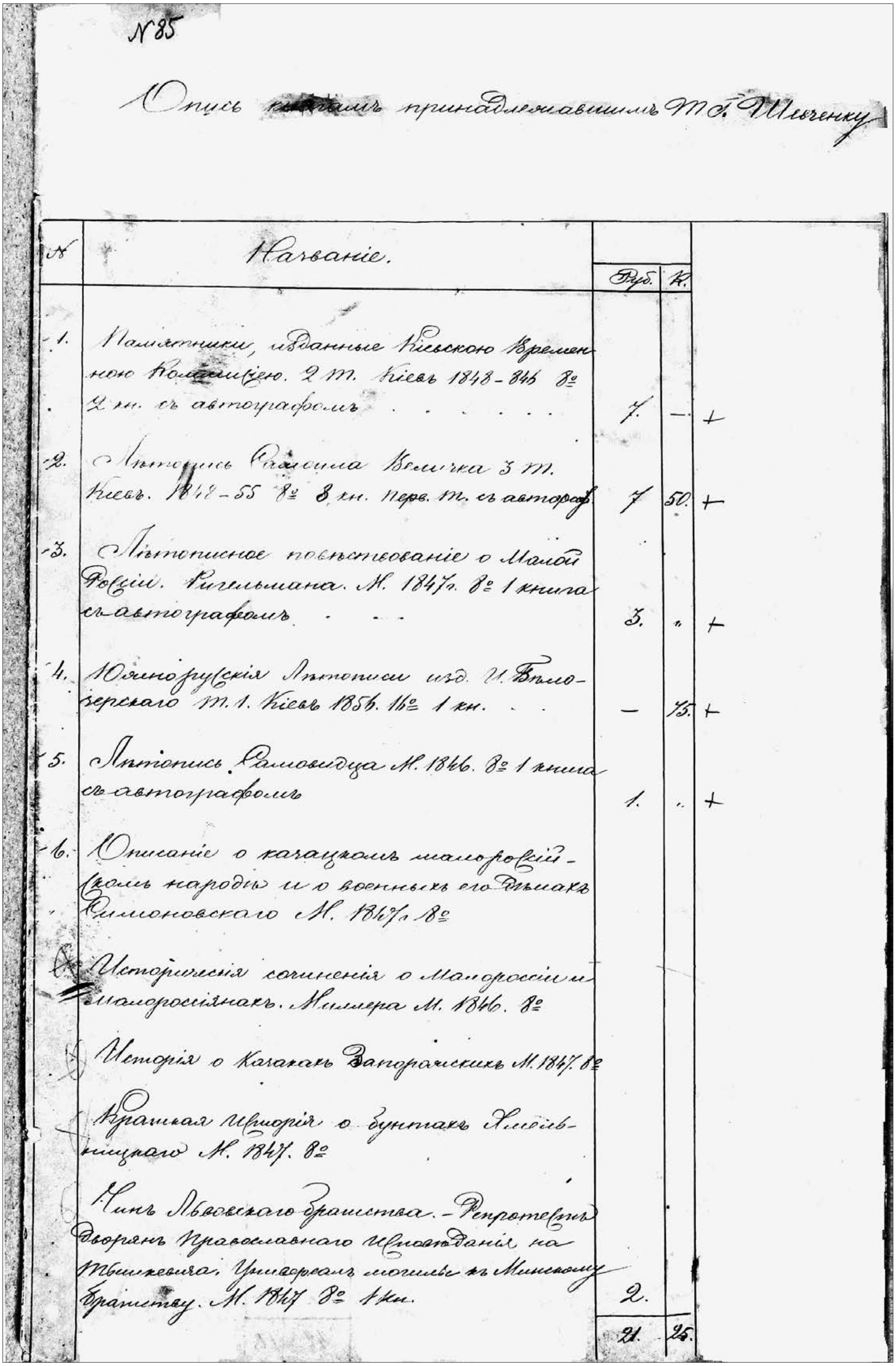
Літ.: Вікторов Л. Перша наукова біографія Т. Г. Шевченка // Вітчизна. 1961. № 3; *Костенко А. І.* Як написано біографію Тараса Шевченка // *РЛ*. 1961. № 3; *Григорій* Андрійович В'язовський: Бібліогр. покажчик. О., 1986.

Євген Прісовський

В'ЯЧЕСЛАВ — див. *Вацлав IV.*

ДОДАТОК

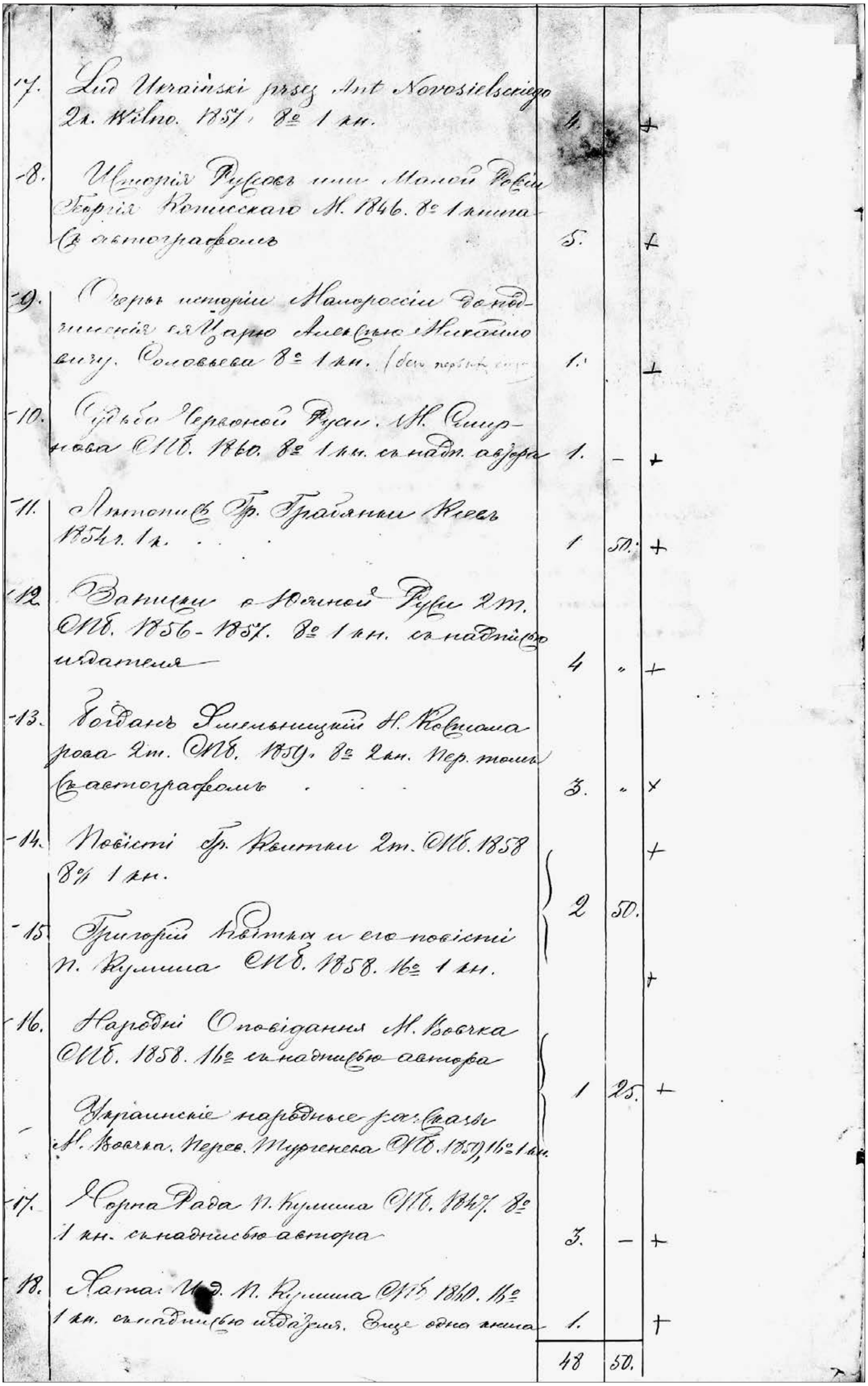
Опис книжкам, що належали Т. Г. Шевченку

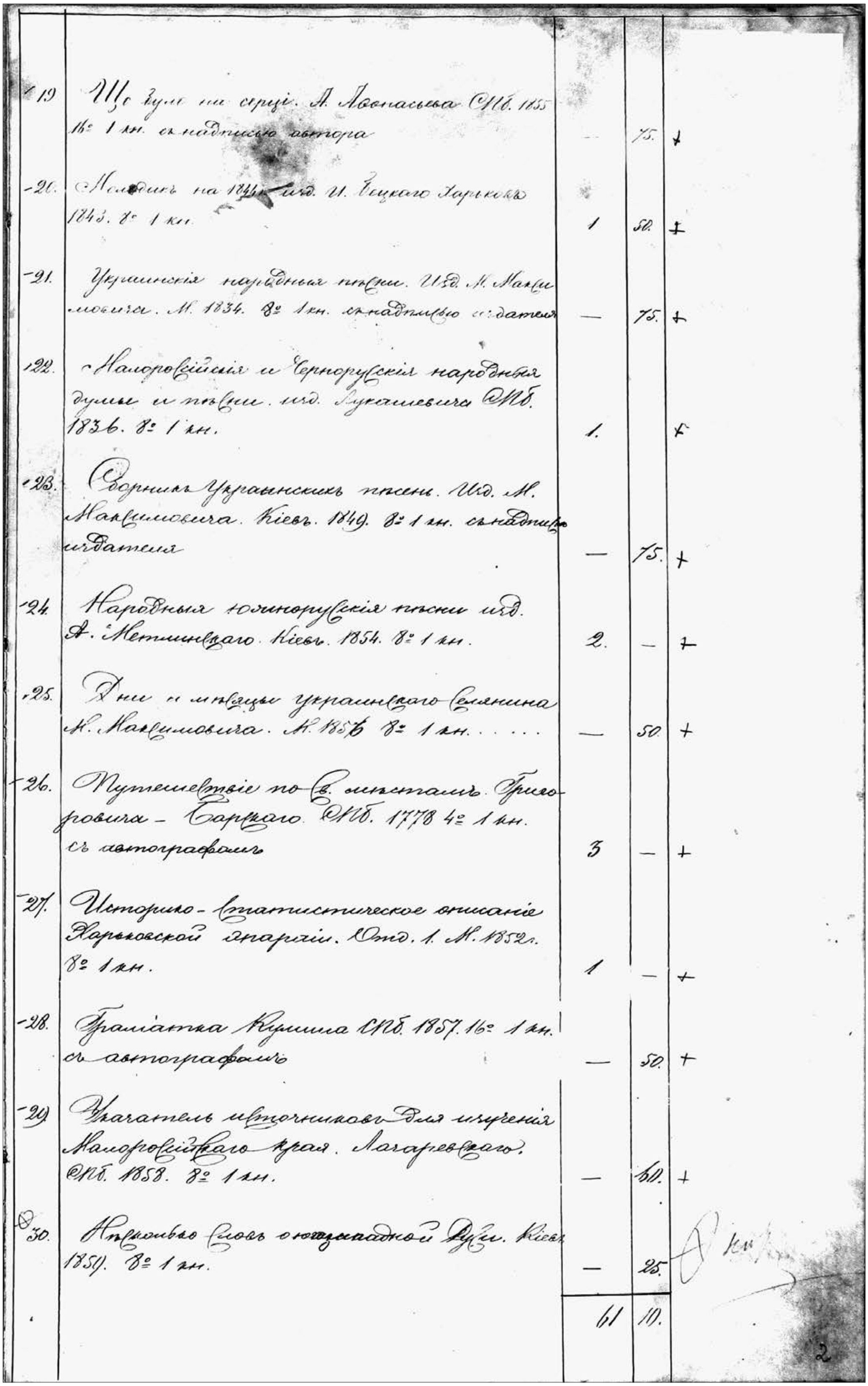
№ 85

Опись книгамъ принадлежавшимъ Т. Г. Шевченку

№	Названіе	Руб.	К.	
1.	Памятники, изданные Кіевскою Временною Коммиссіею. 2 т. Кіевъ 1848–846 8° 2 кн. съ автографомъ	7.	–	+
2.	Лѣтопись Самоила Величка 3 т. Кіевъ. 1848–55 8° 8 кн. перв. т. съ автографомъ	7	50.	+
3.	Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи. Ригельмана. М. 1847 г. 8° 1 книга съ автографомъ . . .	3.	"	+
4.	Южнорусскія Лѣтописи изд. Н. Бѣлозерскаго т. 1. Кіевъ 1856. 16° 1 кн. . .	—	75.	+
5.	Лѣтопись Самовидца М. 1846. 8° 1 книга съ автографомъ	1.	"	+
6.	Описаніе о казацкомъ малороссійскомъ народѣ и о военныхъ его дѣлахъ Симоновскаго М. 1847 г. 8°			
	Историческія сочиненія о Малороссіи и Малороссіянахъ. Миллера М. 1846. 8°			
	Исторія о Казакахъ Запорожскихъ М. 1847. 8°			
	Краткая Исторія о бунтахъ Хмѣльницкаго М. 1847. 8°			
	Чинъ Львовскаго братства. – Рескриптъ дворянъ Православнаго Исповѣданія на Вишневича. Универсалъ могилы въ Минскому Братству. М. 1847 8° 1 кн.	2.		
		21.	25.	

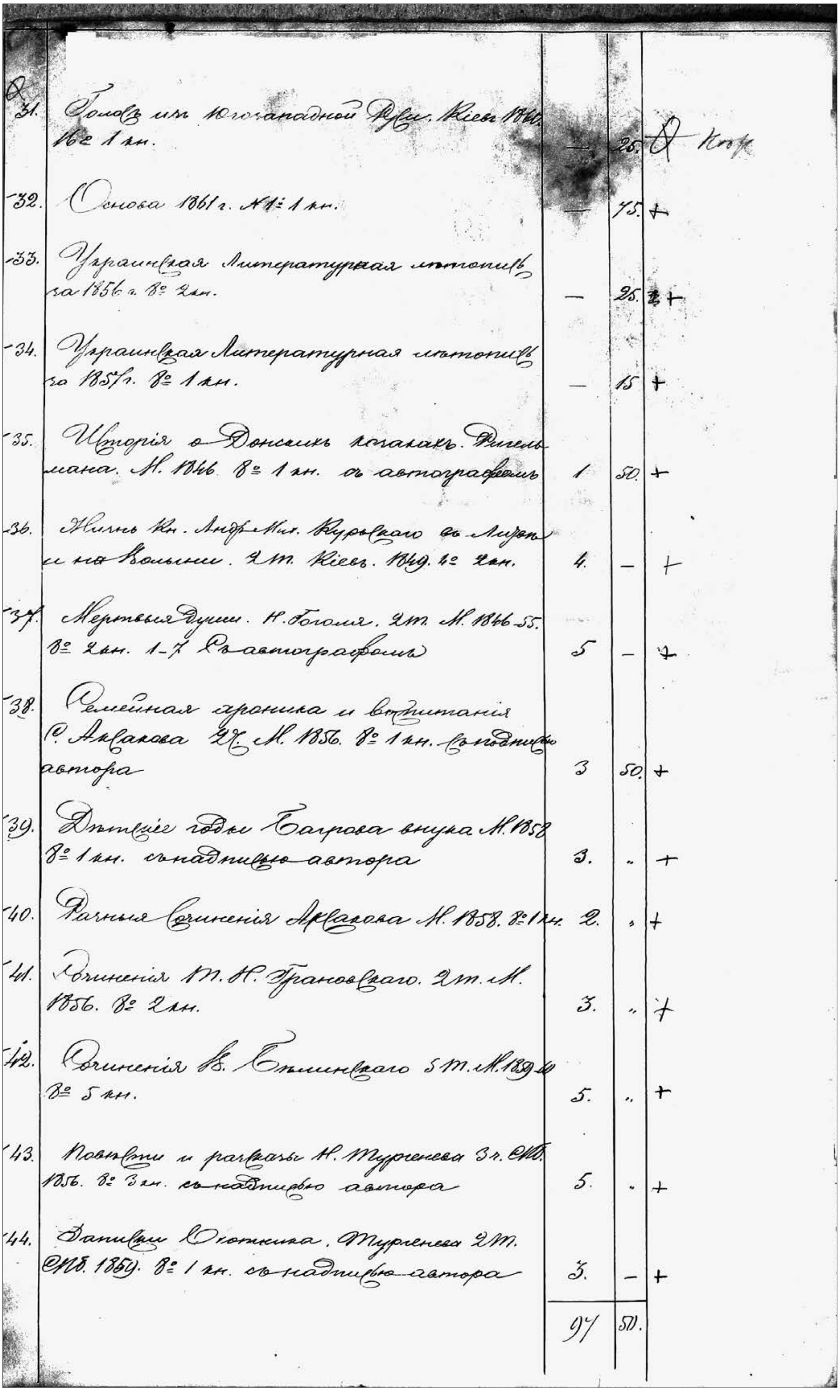

7.	Lud Ukraiński przez Ant. Nowosielskiego 2 t. Wilno. 1857. 8° 1 кн.	4.		+
8.	Исторія Русовъ или Малой Россіи Георгія Конисскаго М. 1846. 8° 1 книга съ автографомъ	5.		+
9.	Очеркъ исторіи Малороссіи до подданства ея Царю Алексѣю Михайловичу. Соловьева 8° 1 кн. (безъ первыхъ стр.)	1.		+
10.	Судьба Червонной Руси. Н. Смирнова СПб. 1860. 8° 1 кн. съ надп. автора	1.	–	+
11.	Антоничъ Гр. Трояныи Кіевъ 1854 г. 1 к.	1	50.	+
12.	Записки о Южной Руси 2 т. СПб. 1856–1857. 8° 1 кн. съ надписью издателя	4	"	+
13.	Богданъ Хмельницкій Н. Костомарова 2 т. СПб. 1859. 8° 2 кн. Пер. томъ съ автографомъ	3.	"	×
14.	Повісті Гр. Квитки 2 т. СПб. 1858 8° 1 кн.	2	50.	+
15.	Григорій Квітка и его повісти П. Кулиша СПб. 1858. 16° 1 кн.			+
16.	Народні Оповідання М. Вовчка СПб. 1858. 16° съ надписью автора	1	25.	+
–	Украинскіе народные разсказы М. Вовчка. Перев. Тургенева СПб. 1859. 16° 1 кн.			
17.	Чорна Рада П. Кулиша СПб. 1857. 8° 1 кн. съ надписью автора	3.	–	+
18.	Хата: Изд. П. Кулиша СПб. 1860. 16° 1 кн. съ надписью издателя. Еще одна книга	1.		+
		48	50.	

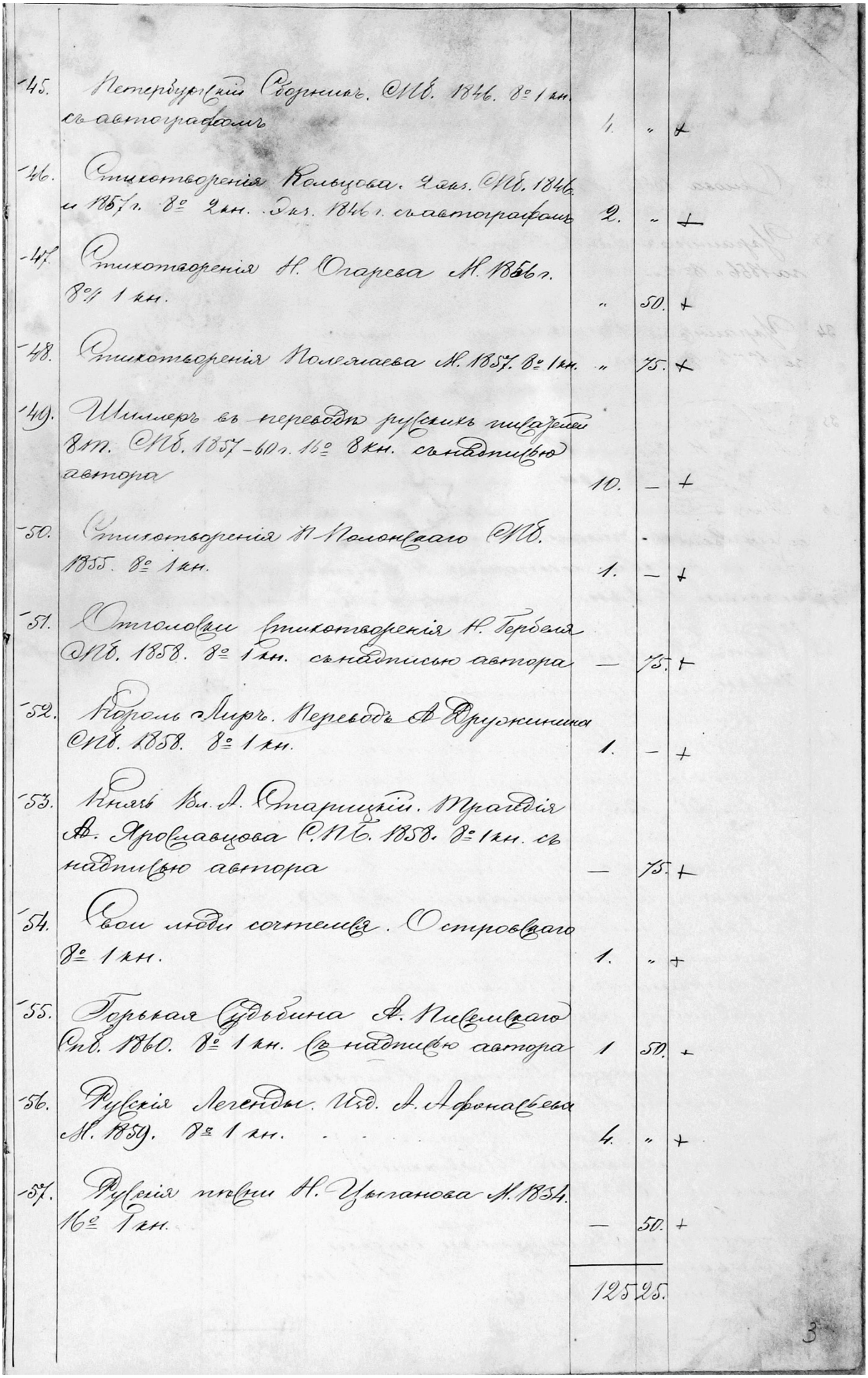

19	Що думи на серці. А. Афанасьєва СПб. 1855 16° 1 кн. съ надписью автора	—	75.	+
20.	Молодикъ на 1844 изд. И. Бецкаго Харьковъ 1843. 8° 1 кн.	1	50.	+
21.	Украинскія народныя пѣсни. Изд. М. Максимовича. М. 1834. 8° 1 кн. съ надписью издателя	—	75.	+
22.	Малороссійскія и Червонорусскія народныя думы и пѣсни. изд. Лукашевича СПб. 1836. 8° 1 кн.	1.		+
23.	Сборникъ Украинскихъ пѣсенъ. Изд. М. Максимовича. Кіевъ. 1849. 8° 1 кн. съ надписью издателя	—	75.	+
24	Народныя южнорусскія пѣсни изд. А. Метлинскаго. Кіевъ. 1854. 8° 1 кн.	2.	—	+
25.	Дни и мѣсяцы украинскаго селянина М. Максимовича. М. 1856 8° 1 кн.	—	50.	+
26.	Путешествіе по св. мѣстамъ Григоровича-Барскаго. СПб. 1778 4° 1 кн. съ автографомъ	3	—	+
27.	Историко-статистическое описаніе Харьковской епархіи. Отд. 1. М. 1852 г. 8° 1 кн.	1	—	+
28.	Граматка Кулиша СПб. 1857. 16° 1 кн. съ автографомъ	—	50.	+
29	Указатель источниковъ для изученія Малороссійскаго края. Лазаревскаго. СПб. 1858. 8° 1 кн.	—	60.	+
30.	Нѣсколько словъ о югозападной Руси. Кіевъ 1859. 8° 1 кн.	—	25.	
		61	10.	

2

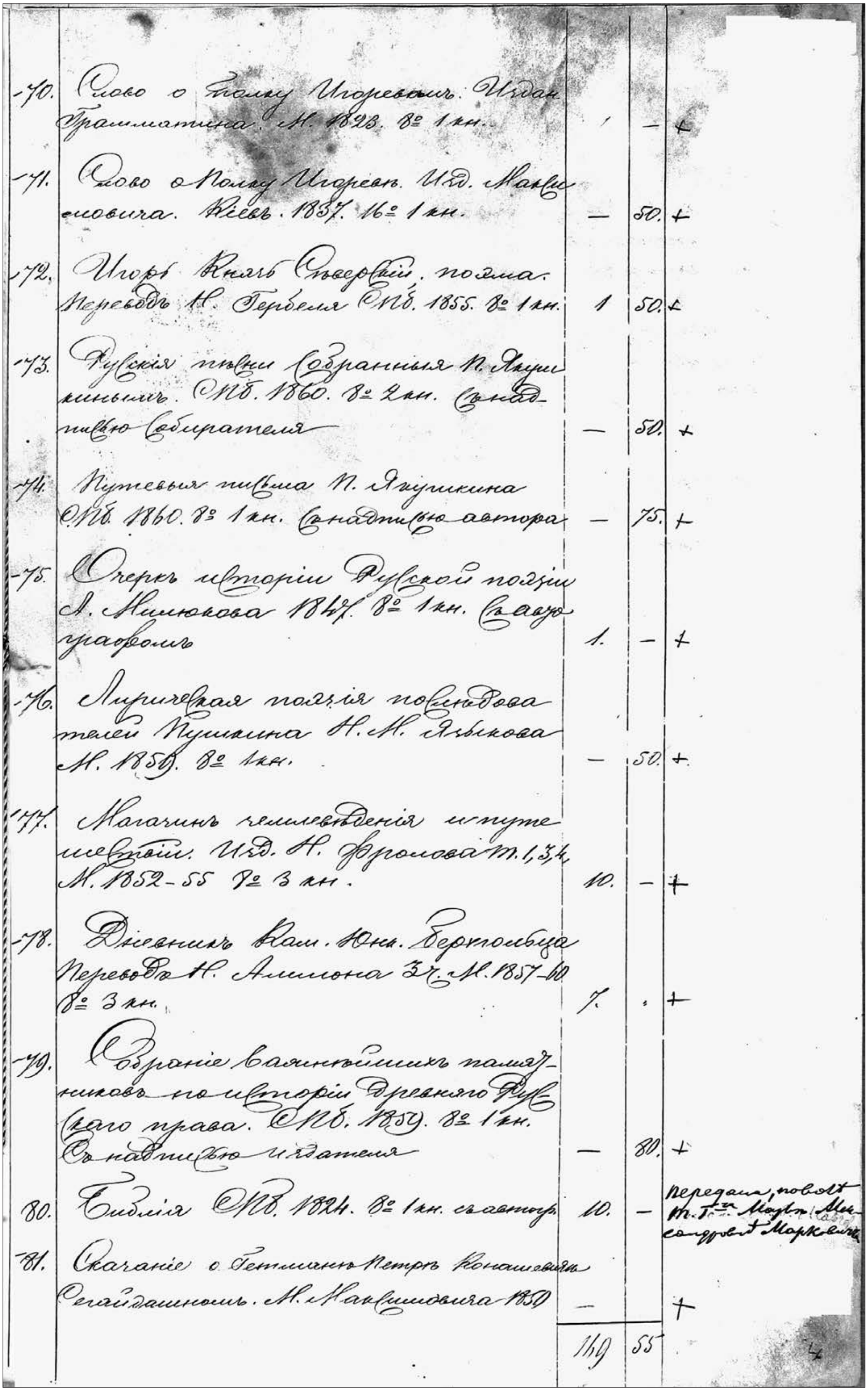
31.	Голосъ изъ Юго-западной Руси. Кіевъ 1860. 16° 1 кн.	—	25.	Ø Коп
32.	Основа 1861 г. № 1. 1 кн.	—	75.	+
33.	Украинская литературная лѣтопись за 1856 г. 8° 2 кн.	—	25.	+
34.	Украинская литературная лѣтопись за 1857 г. 8° 1 кн.	—	15	+
35.	Исторія о Донскихъ казакахъ. Ригельмана. М. 1846. 8° 1 кн. съ автографомъ	1	50.	+
36.	Жизнь Кн. Андр. Мих. Курбскаго въ Литвѣ и на Волыни. 2 т. Кіевъ. 1849. 4° 2 кн.	4.	—	+
37.	Мертвыя души. Н. Гоголя. 2 т. М. 1846-55. 8° 2 кн. 1-я съ автографомъ	5	—	+
38.	Семейная хроника и воспоминанія С. Аксакова 2 т. М. 1856. 8° 1 кн. съ надписью автора	3	50.	+
39.	Дѣтскіе годы Багрова внука М. 1858 8° 1 кн. съ надписью автора	3.	"	+
40.	Разныя сочиненія Аксакова М. 1858. 8° 1 кн.	2.	"	+
41.	Сочиненія Т. Н. Грановскаго. 2 т. М. 1856. 8° 2 кн.	3.	"	+
42.	Сочиненія В. Бѣлинскаго 5 т. М. 1859-60 8° 5 кн.	5.	"	+
43.	Повѣсти и разсказы И. Тургенева 3 ч. СПб. 1856. 8° 3 кн. съ надписью автора	5.	"	+
44.	Записки Охотника. Тургенева 2 т. СПб. 1859. 8° 1 кн. съ надписью автора	3.	—	+
		97	50.	

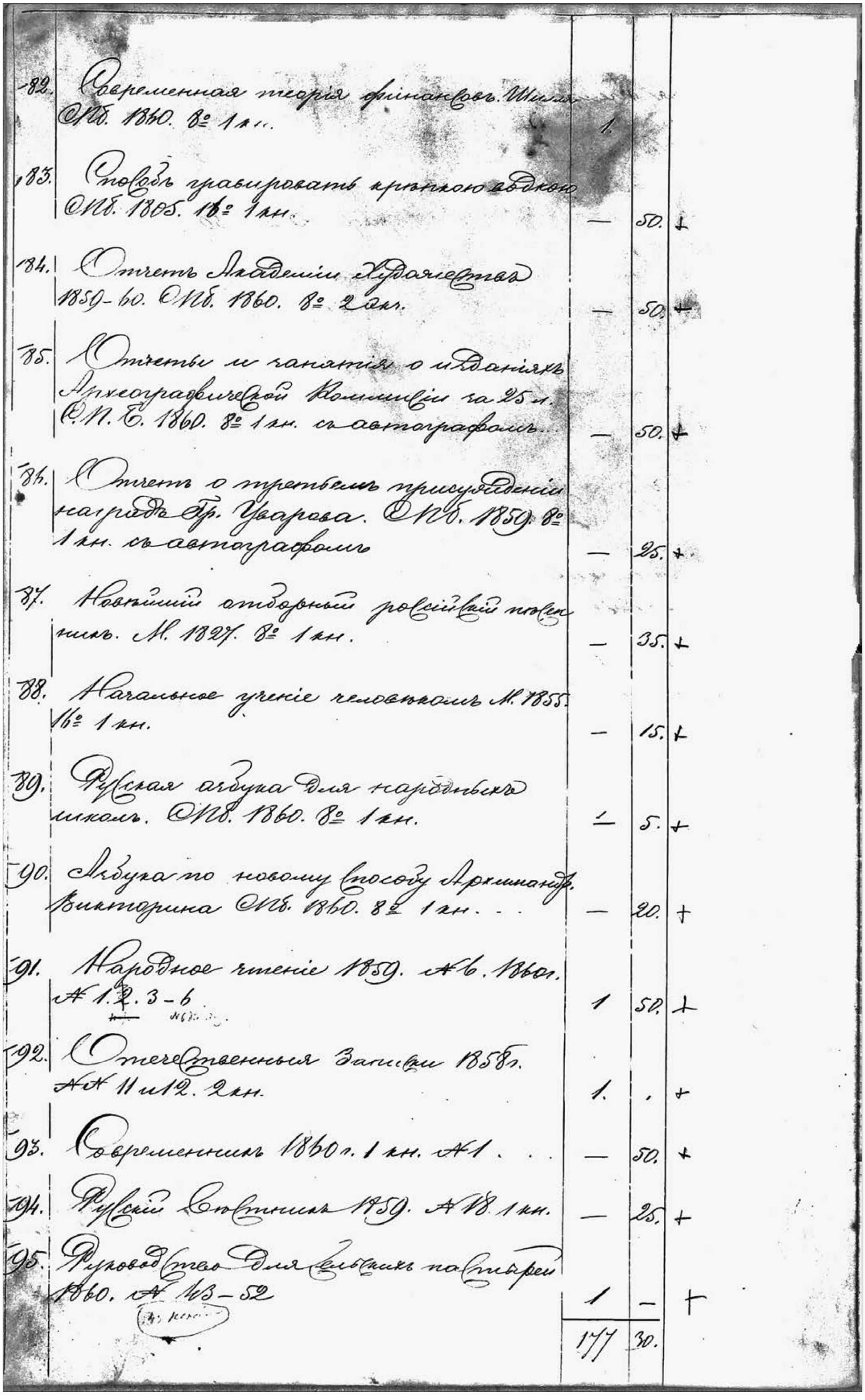
45.	Петербургскій Сборникъ. СПб. 1846. 8° 1 кн. съ автографами	1.	"	+
46.	Стихотворенія Кольцова. 2 экз. СПб. 1846 и 1857 г. 8° 2 кн. Экз. 1846 г. съ автографомъ	2.	–	+
47.	Стихотворенія Н. Огарева М. 1856 г. 8° 1 кн.	"	50.	+
48.	Стихотворенія Полежаева М. 1857. 8° 1 кн.	"	75.	+
49.	Шиллеръ въ переводѣ русскихъ писателей 8 т. СПб. 1857–60 г. 16° 8 кн. съ надписью автора	10.	–	+
50.	Стихотворенія Я. Полонскаго СПб. 1855. 8° 1 кн.	1.	–	+
51.	Отголоски стихотворенія Н. Гербеля СПб. 1858. 8° 1 кн. съ надписью автора	—	75.	+
52.	Король Лиръ. Переводъ А. Дружинина СПб. 1858. 8° 1 кн.	1.	–	+
53.	Князь Вл. А. Старицкій. Трагедія А. Ярославцова СПб. 1858. 8° 1 кн. съ надписью автора	—	75.	+
54.	Свои люди сочтемся. Островскаго 8° 1 кн.	1.	"	+
55.	Горькая Судьбина А. Писемскаго СПб. 1860. 8° 1 кн. Съ надписью автора	1	50.	+
56.	Русскія Легенды. Изд. А. Афонасьева М. 1859. 8° 1 кн.	4.	"	+
57.	Русскія пѣсни Н. Цыганова М. 1834. 16° 1 кн.	—	50.	+
		125	25.	

3

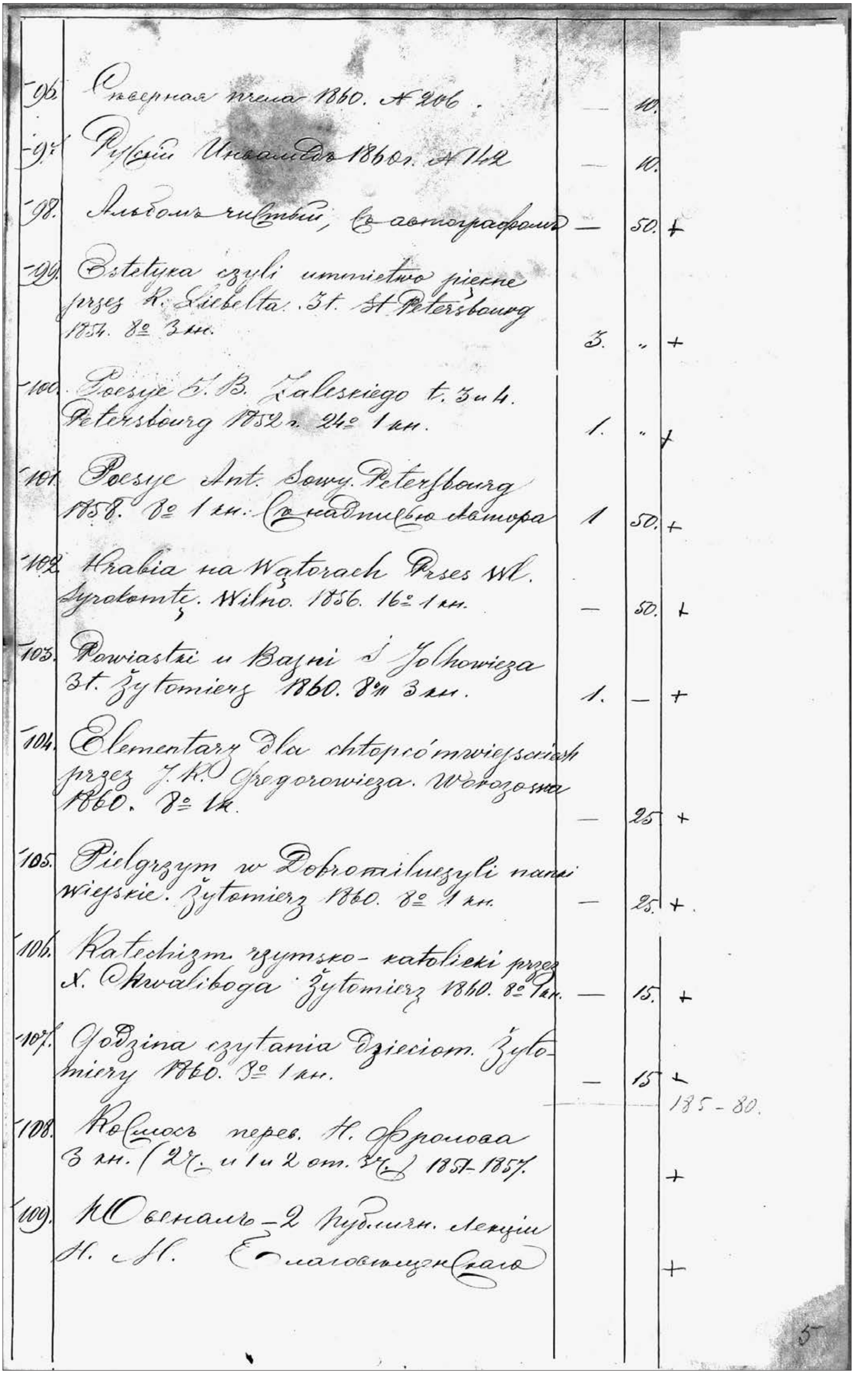
58.	Иово и Мара. Сербская поэма, пер. Щербины. М. 1860. 8° 1 кн. съ надписью переводчика	—	50.	+
59.	Рафаэлева Сикстинская мадонна. Г. Никитенко. М. 1857. 8° 1 кн. съ надписью автора	—	50.	+
60.	О времени происхожденія славянскихъ письменъ. О. Бодянскаго М. 1855 г. 8° 1 кн. и атласъ снимковъ	2.	"	+
61.	Начало Руси. Н. Костомарова СПБ. 1860. 8° 1 кн.	—	50.	+
62.	Литовское племя и отношенія его къ русской исторіи. Н. Костомарова 8° 1 кн.	—	50.	+
63.	Сынъ. Разсказъ. Н. Костомарова 8° 1 кн.	—	50.	+
64.	Повѣсть о Борисѣ Годуновѣ и Димитріи Самозванцѣ. П. Кулиша СПБ. 1857. 16° 1 кн.	1	50.	+
65.	Путешествіе по Полѣсью и Бѣлорусскому. П. Шпилевскаго. СПБ. 1858. 8° 1 кн. Съ надписью издателя	1.	—	+
66.	Мозырщина. П. Шпилевскаго. 8° 1 кн. Съ надписью автора	—	50.	+
67.	Очеркъ исторіи Нижняго Новгорода. Н. Нижній. 1857. 8° 1 кн.	1.	—	+
68.	Смерть Ярополка Изяславича. Соловьева (1086) 8° 1 кн.	—	25.	+
69.	Памятники старинной русской литературы. Вып. 2. Спб. 1860. 4° 1 кн. съ надписью редактора	2	—	+
		136.	"	

70.	Слово о полку Игореву. Издан Грамматина. М. 1823. 8° 1 кн.	1	—	+
71.	Слово о Полку Игорев. Изд. Максимовича. Кiевъ. 1837. 16° 1 кн.	—	50.	+
72.	Игорь Князь Сѣверскiй. поэма. Переводъ Н. Гербеля СПб. 1855. 8° 1 кн.	1	50.	+
73.	Русскiя пѣсни Собранныя П. Якушкинымъ. СПб. 1860. 8° 2 кн. Со надписью Собирателя	—	50.	+
74.	Путевыя письма П. Якушкина СПб. 1860. 8° 1 кн. Со надписью автора	—	75.	+
75.	Очеркъ исторiи Русской поэзiи А. Милюкова 1847. 8° 1 кн. Со автографомъ	1.	—	+
76.	Лирическая поэзiя последователей Пушкина Н. М. Языкова М. 1850. 8° 1 кн.	—	50.	+
77.	Магазинъ землевѣдѣнiя и путешествiй. Изд. Н. Фролова т. 1, 3, 4, М. 1852–55 8° 3 кн.	10.	—	+
78.	Дневникъ Кам. Юнк. Берхгольца Переводъ И. Аммона 3 ч. М. 1857–60 8° 3 кн.	7.	.	+
79.	Собранiе важнѣйшихъ памятниковъ по исторiи древняго Русскаго права. СПб. 1859. 8° 1 кн. Со надписью издателя	—	80.	+
80.	Библiя СПб. 1824. 8° 1 кн. съ автогр.	10.	—	передана, по волѣ т. Т-ра Марк. Александру Маркевичу
81.	Сказанiе о Гетманѣ Петрѣ Конашевичѣ Сагайдачномъ. М. Максимовича 1850	—		+
		149	55	4

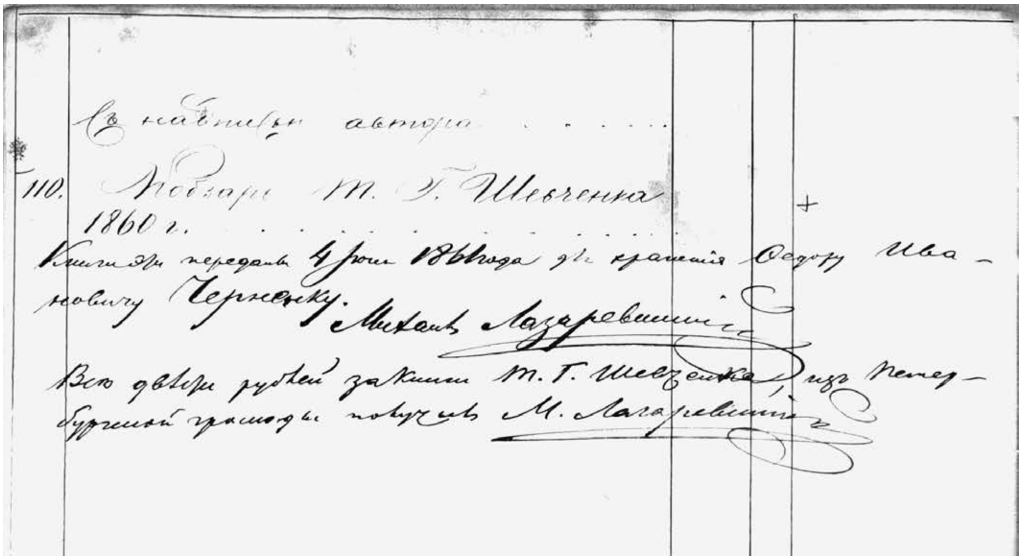

182.	Современная теорія финансовъ. Шилл... СПб. 1860. 8° 1 кн.	1.		
183.	Способъ гравировать крѣпкою водкою СПб. 1805. 16° 1 кн.	—	50.	+
184.	Отчетъ Академіи Художествъ 1859–60. СПб. 1860. 8° 2 экз.	—	50.	+
185.	Отчеты и чтенія о изданіяхъ Археографической Коммиссіи за 25 л. С.П.Б. 1860. 8° 1 кн. съ автографомъ	—	50.	+
186.	Отчетъ о третьемъ присужденіи наградъ Гр. Уварова. СПб. 1859. 8° 1 кн. съ автографомъ	—	25.	+
187.	Новѣйшій отборный россійскій пѣсенникъ. М. 1827. 8° 1 кн.	—	35.	+
188.	Начальное ученіе человѣкомъ М. 1855. 16° 1 кн.	—	15.	+
189.	Русская азбука для народныхъ школъ. СПб. 1860. 8° 1 кн.	—	5.	+
190.	Азбука по новому способу Архимандр. Викторина СПб. 1860. 8° 1 кн.	—	20.	+
191.	Народное чтеніе 1859. № 6. 1860 г. № 1.2.3–6	1	50.	+
192.	Отечественныя Записки 1858 г. №№ 11 и 12. 2 кн.	1.	.	+
193.	Современникъ 1860 г. 1 кн. № 1	—	50.	+
194.	Русскій Сотникъ 1859. № 18 1 кн.	—	25.	+
195.	Руководство для сельскихъ пастырей 1860. № 43–52	1	—	+
		177	30.	

96.	Сѣверная пчела 1860. № 206.	—	10.	
97.	Русскій Инвалидъ 1860 г. № 142	—	10.	
98.	Альбомъ чистый, съ автографами	—	50.	+
99.	Estetyka czyli umnietwo piekne przez K. Liebelta. 3 t. St Petersbourg 1854. 8° 3 кн.	3.	„	+
100.	Poesye E. B. Zaleskiego t. 3 и 4. Petersbourg 1852 г. 24° 1 кн.	1.	„	+
101.	Poesye Ant. Sowy. Peterzbourg 1858. 8° 1 кн. Съ надписью автора	1	50.	+
102.	Hrabia na Wątorach Przes Wł. Syrokomlę. Wilno. 1856. 16° 1 кн.	—	50.	+
103.	Powiastki u Bajki J. Jolhowieza 3 t. Żytomierz 1860. 8° 3 кн.	1.	—	+
104.	Elementarz dla chłopców wiejskich przez J. K. Gregorowicza. Worozowa 1860. 8° 1 k.	—	25	+
105.	Pielgrzym w Dobromilu czyli nauki wiejskie. Żytomierz 1860. 8° 1 кн.	—	25.	+
106.	Katechizm rzymsko-katolicki przez X. Chwaliboga Żytomierz 1860. 8° 1 кн.	—	15.	+
107.	Godzina czytania Dzieciom. Żytomierz 1860. 8° 1 кн.	—	15	+
				185 - 80.
108.	Космосъ перев. Н. Фролова 3 кн. (2 ч. и 1 и 2 отд. 3 ч.) 1851–1857.			+
109.	Журналъ — 2 публичн. лекціи Н. М. Благовѣщенскаго			+

5

Съ надписью автора . . . . .

110. Кобзарь Т. Г. Шевченка 1860 г. . . . .

Книги эти передалъ 4 іюня 1861 года для храненія Федору Ивановичу Черненку. Михаилъ Лазаревскій

Всѣ двѣсти рублей за книги Т. Г. Шевченка изъ Петербургской громады получилъ М. Лазаревскій

Перелік ілюстрацій, вміщених на кольоровій вкладці

32.	В. Овсійчук.	Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Львів, 2008	Табл. XI,	іл. 4.
33.		Національний музей Тараса Шевченка. Альбом. К., 2002	Табл. XI,	іл. 5.
34.	І. Балан.	Екслібрис «Бандуристе, орле сизий». Папір, цинкографія. 1988	Табл. XI,	іл. 6.
35.	А. Волненко.	Ескіз декорації до опери «Назар Стодоля». Папір, акварель. 1961	Табл. XI,	іл. 7.
36.	І. Балагурак.	Декоративний таріль. Дерево, точіння, різьблення. 1961	Табл. XII,	іл. 1.
37.	І. Балагурак.	Декоративний таріль із портретом Т. Г. Шевченка. Дерево, різьблення, точіння, лакування. 1966	Табл. XII,	іл. 2.
38.	П. Аверков.	Декоративний таріль «Наймичка». Кришталь, гравірування. 1961	Табл. XII,	іл. 3.
39.	В. Беклемішев.	Погруддя Т. Г. Шевченка. Гіпс тонований. 1899	Табл. XII,	іл. 4.
40.	М. Вронський.	Погруддя Т. Г. Шевченка. Бісквіт. 1957	Табл. XII,	іл. 5.
41.	П. Верна.	Погруддя Т. Г. Шевченка. 1814–1861. Дерево, різьблення. 1970	Табл. XII,	іл. 6.
42.	І. Аполлонов.	Декоративний таріль «Наймичка». Кришталь, гравірування. 1964	Табл. XII,	іл. 7.
43.	І. Аполлонов.	Композиція «Тополі». Кольорове скло. 1975	Табл. XII,	іл. 8.
44.	І. Аполлонов.	Склянка «Тече вода з-під явора». Гутне скло, гравірування. 1964	Табл. XII,	іл. 9.
45	Н. Бабенко.	Килим з силуетом Т. Г. Шевченка. Вовна, ручне ткання. 1961	Табл. XIII,	іл. 1.
46.	Т. Шевченко.	Кобзар. К., 1972. (Ілюстрований репродукціями рушників Г. Верес і Г. Василащук)	Табл. XIII,	іл. 2.
47.	Г. Василащук.	Рушник «Ґонта в Умані». Вовна, ручне ткання. 1978	Табл. XIII,	іл. 3.
48.	Г. Василащук.	Рушник «Наймичка». Вовна, ручне ткання. 1978	Табл. XIII,	іл. 4.
49.	Г. Василащук.	Рушник «Ой чого ти почорніло». Вовна, ручне ткання, 1970	Табл. XIII,	іл. 5.
50.	Г. Василащук.	Доріжка «Думи мої, думи...». Бавовна, муліне, ручне ткання. 1966	Табл. XIII,	іл. 6.
51.	Т. Шевченко.	Бандурист. Папір, сепія. 1843	Табл. XIV,	іл. 1.
52.	Т. Шевченко.	Байгуші. Папір, сепія. 1855—1856	Табл. XIV,	іл. 2.
53.	Т. Шевченко.	Портрет К. А. та М. Є. Бажанових. Папір, сепія. 1854	Табл. XIV,	іл. 3.
54.	Т. Шевченко.	Біля вогню. Папір, сепія. 1848—1849	Табл. XV,	іл. 1.
55.	Т. Шевченко.	Вірсавія. Папір, офорт, акватинта. 1860	Табл. XV,	іл. 2.
56.	Т. Шевченко.	Вечір в Альбано поблизу Рима («Ліс»). Папір, офорт, акватинта. 1859	Табл. XV,	іл. 3.
57.	К. Брюллов.	Останній день Помпеї. Полотно, олія. 1830—1833	Табл. XVI,	іл. 1.
58.	Г. Михайлов.	Друга антична галерея в Академії мистецтв. Полотно, олія. 1836	Табл. XVI,	іл. 2.

Наукове редагування і впорядкування корпусу статей
до Шевченківської енциклопедії виконали наукові працівники
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
за такими темами:

1.	Біографія Шевченка – тематичні статті	В. Л. Смілянська, В. С. Бородін, Н. П. Чамата.
2.	Оточення	О. П. Яковина, В. Л. Смілянська, О. І. Стужук.
3.	Місця перебування	А. М. Калинчук, О. П. Яковина.
4.	Світогляд	Р. Б. Харчук, Н. П. Чамата, Л. О. Гаєвська, Є. М. Лебідь.
5.	Історія і Шевченко	В. Л. Смілянська.
6.	Фольклор і Шевченко	Р. Б. Харчук.
7.	Літературні твори Шевченка	Н. П. Чамата, В. Л. Смілянська, Р. Б. Харчук.
8.	Малярські твори Шевченка	М. В. Юр, І. М. Вериківська.
9.	Теорія літератури, поетика, мова	Н. П. Чамата, Р. Б. Харчук, В. Л. Смілянська.
10.	Теорія образотворчого мистецтва	М. В. Юр.
11.	Міфологічні персонажі	В. П. Мовчанюк.
12.	Біблійна й агіологічна тематика	Н. П. Чамата.
13.	Давня і нова українська література і Шевченко	Б. А. Деркач, Є. М. Лебідь, Л. О. Гаєвська.
14.	Новітня українська література і Шевченко	О. В. Боронь, Б. А. Деркач, Є. М. Лебідь.
15.	Російська література і Шевченко	Г. А. Улюра, І. Д. Бажинов, Ю. І. Соколюк.
16.	Слов’янські літератури і Шевченко	А. М. Калинчук, Р. Б. Харчук, В. П. Мовчанюк, Т. А. Носенко, О. П. Яковина, М. М. Павлюк.
17.	Шевченко і світова література	В. П. Мовчанюк, Т. А. Носенко.
18.	Шевченко і літератури близького зарубіжжя	А. М. Калинчук.
19.	Шевченко і образотворче мистецтво	М. В. Юр, О. І. Стужук, Л. С. Генералюк.
20.	Шевченко в театральному мистецтві	Т. А. Носенко, С. Д. Попель.
21.	Шевченко в кінематографі	Т. А. Носенко, С. Д. Попель.
22.	Шевченко в музичному мистецтві	Р. Б. Харчук, С. Д. Попель.
23.	Вшановування пам’яті Шевченка, музеї, колекціонування	О. І. Стужук.
24.	Шевченкознавство	О. В. Боронь, В. Л. Смілянська, В. С. Бородін.
25.	Періодичні видання	Є. М. Лебідь, О. В. Боронь.

Редакційну підготовку й виготовлення оригінал-макету тому
здійснили працівники відділу шевченкознавства
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

Наукове видання

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

В 6 ТОМАХ

том 1

А–В

Консультативна група:
С. А. Гальченко (керівник), *В. І. Дудко, С. А. Захаркін, О. О. Федорук*
Консультант-мистецтвознавець: *М. Р. Селівачов*
Бібліографія: *О. О. Козак* (керівник групи), *О. А. Ляшенко*, *М. А. Штолько*
Ілюстративний ряд: *М. В. Юр*, *Ю. І. Соколюк*
Художній редактор: *М. В. Юр*. Художник обкладинки: *О. Г. Григір*
Художньо-технічний редактор: *Т. Г. Масленнікова*
Літературні редактори: *Р. В. Горбовець, С. А. Нілова, Г. В. Мостова*. Редактор: *М. С. Смілянська*
Комп'ютерний набір: *М. М. Гусєва, О. В. Лігостова, Б. Ю. Поклад, М. С. Смілянська, Т. В. Стальна*
Комп'ютерна верстка, макет та опрацювання ілюстрацій: *Т. Г. Масленнікова*
Коректори: *Л. Є. Воронкова, С. І. Гайдук, Т. П. Матейчук*, *С. В. Цукорник*

На фронтиспісі: *Т. Шевченко. Автопортрет. Полотно, олія. 1840*
Для заставок використано: *Т. Шевченко. Хутір на Україні. Папір, олівець, акварель. 1845—1846*

Надруковано

Підп. до друку 12.06.2013. Формат 84×108/$_{16}$. Ґарнітура Times. Папір офсетний № 1. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 78,75. Умовн. фарбовідб. 78,75. Обл.-вид. арк. 102,3.
Наклад 5000 прим. Зам. №.

Ш 37 Шевченківська енциклопедія : в 6 т. — Т. 1: А–В / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. — К., 2013. — 744 с. : [693] іл. + кольор. вклейка.
ISBN 978-966-02-6420-5
ISBN 978-966-02-6421-2 (т. 1)

Викладено основні відомості про життя, творчість і особистість Тараса Шевченка, його епоху та оточення, місце в національній та світовій культурі, підсумовано понад півторасторічний досвід вивчення всіх аспектів шевченкіани в українському та зарубіжному шевченкознавстві. Перший том містить 1142 статті.

ББК 84.4УКР